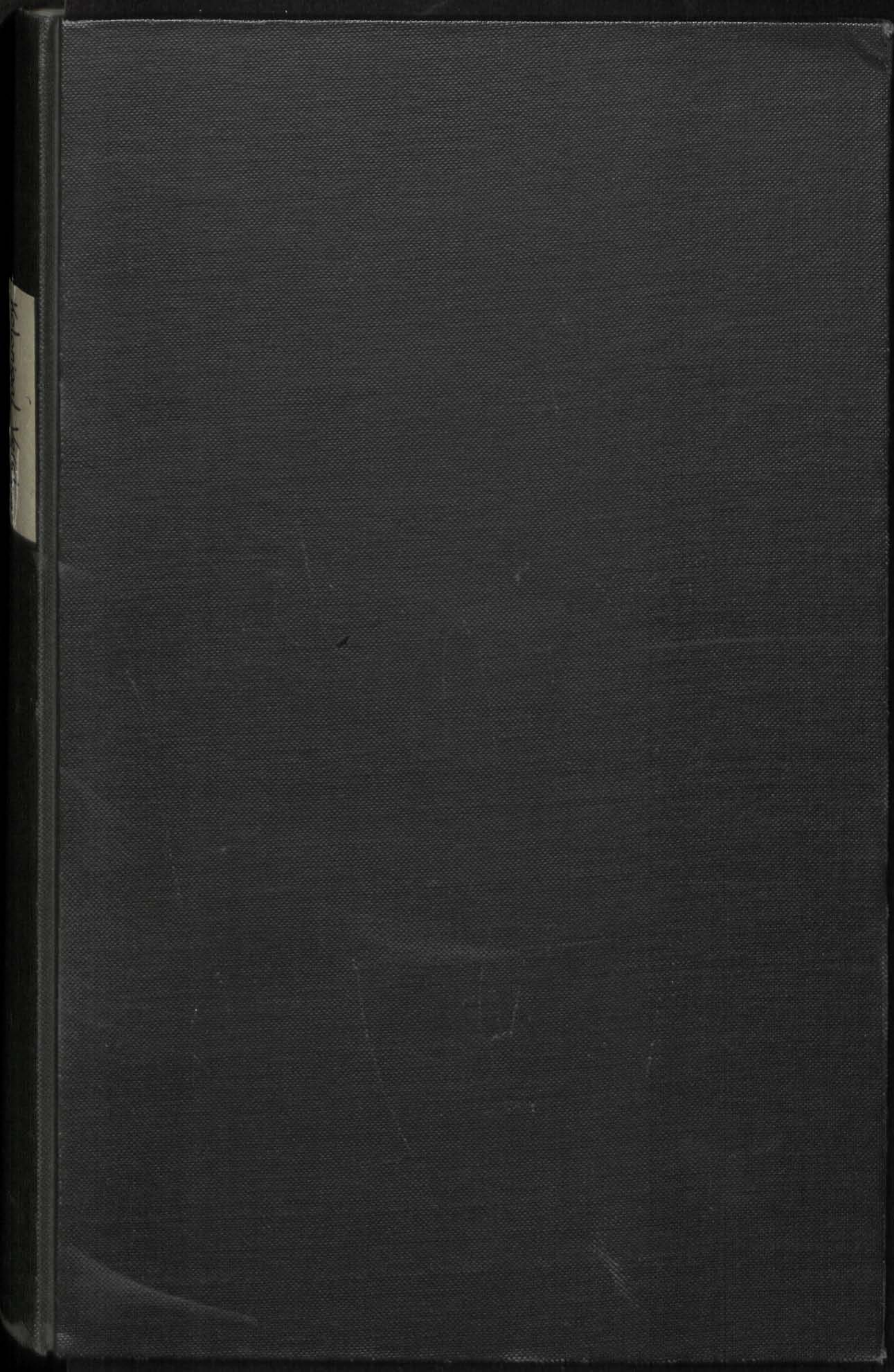

502

76 B

5 x

42

ZITTING 1877—1878. — **5.**

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BRIEF VAN DEN MINISTER.

N°. 1.

'S GRAVENHAGE, *den* 17*den September* 1877.

Ingevolge 's Konings magtiging heb ik de eer U HoogEdel Gestr. aan te bieden het bij art. 60 der Grondwet bedoeld Koloniaal Verslag voor 1877, voor zoover het reeds afgewerkt en gedrukt is kunnen worden (namelijk hoofdstuk **A** tot **L** van het Oost-Indisch verslag met de bijlagen). De overige gedeelten zijn of komen eerstdaags ter perse en zullen zoo spoedig mogelijk volgen.

De Minister van Kolonien,
F. ALTING MEES.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

Bladz.

A. Grondgebied en bevolking 1
§ 1. Grondgebied 1
§ 2. Bevolking 1

B. Opperbeheer. 1

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard 1
§ 1. Betrekkingen met het buitenland . . . 1
§ 2. Java en Madura 2
§ 3. Atjeh en onderhoorigheden 5
§ 4. Midden-Sumatra 11
§ 5. Sumatra's Westkust 16
§ 6. Benkoelen 17
§ 7. Lampongsche districten 17
§ 8. Palembang 17
§ 9. Sumatra's Oostkust. 18
§ 10. Riouw en onderhoorigheden 20
§ 11. Banka 21
§ 12. Billiton 21
§ 13. Wester-afdeeling van Borneo 22
§ 14. Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. 23
§ 15. Celebes en onderhoorigheden 24
§ 16. Menado 25
§ 17. Amboina 26
§ 18. Ternate 31
§ 19. Timor 37
§ 20. Bali en Lombok 38

D. Landmagt. 39
§ 1. Levende strijdkrachten 39
§ 2. Fortificatien 47
§ 3. Topografische dienst 47
§ 4. Krijgsverrigtingen 48
§ 5. Corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende. 53
§ 6. Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek 55

E. Zeemagt 55
§ 1. Algemeen beheer 55
§ 2. Oorlogsmarine 55
§ 3. Gouvernementsmarine. 58
§ 4. Maritieme inrigtingen. 60
§ 5. Speciale diensten onder beheer van het departement der marine 63
§ 6. Verrigtingen der zeemagt. 65

F. Regtswezen 65
§ 1. Regterlijke magt. 65
§ 2. Regtswezen in 't algemeen 67
§ 3. Burgerlijk regt, handelsregt en burgerlijke regtsvordering 70
§ 4. Strafregt en strafvordering 71
§ 5. Gevangeniswezen. 72
§ 6. Militair regt en militaire regtspraak. . 73
§ 7. Gewestelijke en plaatselijke verordeningen 73
§ 8. Tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie 74
§ 9. Bijzondere regten. 74
§ 10. Personen en instellingen met het regtswezen in verband. 77

Bladz.

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit. . . 78
§ 1. Algemeene Rekenkamer. 78
§ 2. Comptabiliteit 78

H. Algemeen burgerlijk beheer 79

J. Departement van binnenlandsch bestuur . . . 79
I. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie 79
§ 1. Europeesch bestuur. 79
§ 2. Inlandsch bestuur en politie. . . . 81
§ 3. Bestuur over vreemde oosterlingen. 81
§ 4. Verdere aanteekeningen betreffende sommige gewesten 82
§ 5. Bijzondere onderwerpen 83
II. Persoonlijke diensten. 84
§ 1. Java en Madura 84
§ 2. Buitenbezittingen. 86
III. Landelijke inkomsten; bedrijfsbelasting. . 87
§ 1. Landelijke inkomsten 87
§ 2. Bedrijfsbelasting 90
IV. Agrarische aangelegenheden; afstand van grond. 90
§ 1. Java en Madura 90
§ 2. Buitenbezittingen. 99
V. Agrarische, statistieke en topografische opnemingen en kadaster 101
§ 1. Agrarische opnemingen. 101
§ 2. Statistieke opneming van Java. . . 101
§ 3. Topografische en statistieke opneming van Zuid-Celebes 103
§ 4. Kadaster 103
VI. Transporten. 103
VII. Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten. 104

K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid. 108
I. Onderwijs. 108
§ 1. Voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden 108
§ 2. Voor inlanders. 112
II. Kunsten en wetenschappen. 120
§ 1. Taalstudie. 120
§ 2. Oudheidkunde 121
§ 3. Natuurwetenschappen. 121
§ 4. Genootschappen ter bevordering van wetenschappen en nijverheid . . . 124
§ 5. Tijdschriften en nieuwsbladen . . . 125
§ 6. Landsdrukkerij. 125
III. Eeredienst. 126
§ 1. Christelijke 126
a. Protestantsche 126
b. Roomsch-katholieke. 127
§ 2. Mohammedaansche. 128
IV. Instellingen van liefdadigheid, uitkeeringsen spaarfondsen 129
V. Burgerlijke geneeskundige en veeartsenijdienst. 133
§ 1. Burgerlijke geneeskundige dienst. . 133
§ 2. Veeartsenijdienst. 139

Bladz.

L. Departement der burgerlijke openbare werken. 139
I. Openbare werken in 't algemeen 139
II. Bijzonderheden omtrent sommige werken. 142
III. Spoorwegen. 147
§ 1. Opnemingen en aanleg van spoorwegen door den Staat 147
§ 2. Particuliere spoorwegen. 149
§ 3. Concessie-aanvragen 153
IV. Stoomwezen. 153
V. Posterijen en telegrafie. 153
§ 1. Brievenposterij. 154
§ 2. Paardenposterij 157
§ 3. Telegrafie. 157

M. Departement van financien 159
I. Financien. 159
§ 1. Begrooting 159
§ 2. Landskassen. 160
§ 3. Consignatiestelsel, enz. 163
§ 4. Andere bronnen van inkomst . . . 165
A. Verpachte middelen. 165
B. Onverpachte middelen en inkomsten. 173
C. Overneming van belastingen ter Oostkust van Sumatra. . . . 182
II. Muntstelsel; geldmarkt. 183
§ 1. Muntwezen 183
§ 2. Geldmarkt. 183
§ 3. Javasche Bank. 184

N. Burgerlijke en militaire landsdienaren 184

O. Nijverheid. 186
I. Landbouw, boschwezen en veeteelt . . . 186
§ 1. Java en Madura 186
a. Landbouw. 186
1°. Inlandsche landbouw 186
Rijstcultuur 189
Andere voedingsgewassen . . . 189
Klappercultuur. 189
Tabakscultuur. 189
Katoencultuur. 190
Indigocultuur 190
Suikercultuur 190
2°. Gouvernementcultures 190
Koffijcultuur 190
Suikercultuur 195
Kinacultuur. 198
3°. Landbouw-ondernemingen, uitsluitend op contracten met de bevolking berustende. . . . 202
Suikerfabrieken 202
Tabaksondernemingen 203
Andere ondernemingen. . . . 204

Bladz.

4°. Landbouw op gronden, door het Gouvernement in huur of in erfpacht afgestaan. 205
5°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan. 205
6°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta . . 207
b. Boschwezen 208
c. Veeteelt 209
§ 2. Buitenbezittingen 210
1°. Gouvernement van Sumatra's Westkust 210
2°. Benkoelen 213
3°. Lampongsche districten. . . . 214
4°. Palembang 214
5°. Sumatra's Oostkust 215
6°. Riouw en onderhoorigheden . . 216
7°. Banka. 217
8°. Billiton 217
9°. Wester-afdeeling van Borneo . 217
10°. Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. 217
11°. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden 218
12°. Menado 218
13°. Amboina. 219
14°. Ternate 220
15°. Timor. 220
16°. Bali en Lombok 221
II. Mijnbouw 221
§ 1. Dienst van het mijnwezen 221
§ 2. Tin-ontginningen 222
a. Ontginning van gouvernementswege 222
b. Particuliere ontginningen 224
§ 3. Kolen-ontginningen 224
a. Ontginning van gouvernementswege 224
b. Particuliere ontginningen en concessie-aanvragen. 224
§ 4. Mijnbouwkundige opsporingen door particulieren 224
III. Zout. 224
IV. Koopvaart en scheepsbouw. 226
§ 1. Koopvaart. 226
§ 2. Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot. 230
§ 3. Scheepsbouw. 230
V. Andere onderwerpen 231
Binnenlandsche handel; markten (passars) 231
Visscherijen 232
Verschillende takken van inlandsche nijverheid 232
Kamers van koophandel en nijverheid . 232
Maten en gewigten. 232
Tentoonstellingen 232

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

N°. 2.

A. Grondgebied en bevolking.

§ 1. *Grondgebied.*

In den jaarkring, bij dit verslag behandeld, werd het Nederlandsch oppergezag erkend door verschillende landschappen, tot het voormalig rijk van Atjeh behoorende, en werd ook, op den herhaalden aandrang van hoofden en bevolking, door het Gouvernement de souvereiniteit aanvaard over een Maleisch landschap in Midden-Sumatra, Temboesei geheeten. Een en ander wordt meer in bijzonderheden besproken in hoofdstuk **C**, § 3 en 4.

Veranderingen in de administratieve indeeling van het grondgebied vindt men vermeld in hoofdstuk **J**, afd. I.

§ 2. *Bevolking.*

In denzelfden vorm, waarin de bevolkingstatistiek van 1874 bij het vorig verslag werd gevoegd, wordt thans de statistiek over 1875 medegedeeld; zie de sub litt. A onder de bijlagen voorkomende tabellen n°. I-VIII. Het zal naauwelijks behoeven herhaald te worden, dat aan sommige opgaven, inzonderheid wat betreft het zielental der inlandsche bevolking in de buitenbezittingen, slechts eene zeer beperkte waarde kan worden toegekend. Ten einde die waarde beter in het licht te stellen, is het plan gevormd om voortaan in de staten betreffende de buitenbezittingen bij de rubriek »inlanders" te doen aanduiden: welke cijfers als tamelijk naauwkeurig kunnen worden aangemerkt, welke slechts bij benadering zijn opgegeven, en welke berusten op loutere gissing.

B. Opperbeheer.

Daartoe door den Koning gemagtigd, bragt de Gouverneur-Generaal in Maart jl. een bezoek te Atjeh (zie daarover nader hoofdstuk **C**, § 3). Gedurende 's Landvoogds afwezigheid van den hoofdzetel des bestuurs (7 tot en met 29 Maart) is, overeenkomstig art. 13 van het Regeringsreglement, de vice-president van den Raad van Indie met het dagelijksch beleid der zaken belast geweest.

Het personeel van genoemd regeringscollegie onderging eene wijziging, daar aan den heer S. van Deventer Jzn., op zijn verzoek, met ingang van 6 April jl., eervol ontslag uit 's lands dienst werd verleend (1), en in zijne plaats tot lid in den Raad van Indie werd benoemd (2) de heer mr. H. D. Levyssohn Norman, algemeen secretaris van het Gouvernement van Nederlandsch Indie.

Van de buitengewone bevoegdheid, den Gouverneur-Generaal geschonken bij art. 43 van het Regeringsreglement, maakte de Landvoogd in het afgeloopen jaar gebruik om tijdelijk voor geheel Nederlandsch Indie den in- en uitvoer en het binnenlandsch vervoer van vuurwapenen, buskruid en verder oorlogsmaterieel te verbieden (verg. hoofdstuk **J**, afd. I).

(1) Koninklijk besluit van 26 Februarij 1877, n°. 10.
(2) Koninklijk besluit van 27 Mei 1877, n°. 2.

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.

§ 1. *Betrekkingen met het buitenland.*

De aanrakingen tusschen de Nederlandsch Indische Regering en naburige vreemde gouvernementen, ofschoon niet van zeer belangrijken aard, kenmerkten zich steeds door onderlinge welwillendheid.

Gevolg gevende aan eene uitnoodiging van den Gouverneur der Straits Settlements, deed de Gouverneur-Generaal, op zijne reis naar Atjeh, Singapore aan, en was daar gedurende één dag de gast van den Gouverneur.

De wederkeerige goede gezindheid tusschen het bestuur der Straits en onze autoriteiten openbaarde zich weder bij aanzoeken tot uitlevering van misdadigers, hetzij die uit onze bezittingen naar de Straits, of, omgekeerd, van daar naar eenig naburig gedeelte van Nederlandsch Indie waren gevlugt. Aan zoodanige aanzoeken werd van weêrszijden, waar de omstandigheden het toelieten, met gewenschten ijver gevolg gegeven.

Regtstreeksche onderhandelingen tusschen de Nederlandsch Indische Regering en de besturen der Straits Settlements en Hongkong hadden de sluiting van een postverdrag met elk dier gouvernementen ten gevolge.

Tusschen de bestuurders van Nederlandsch en Portugeesch Timor hadden, achtereenvolgens te Dilly en te Koepang, eenige vriendschappelijke besprekingen plaats over eene gewenschte zamenwerking in het te keer gaan van den invoer van vuurwapenen en buskruid, eene aangelegenheid voor de rust en orde op Timor van overwegend belang. De Portugesche Gouverneur verklaarde zich tevens bereid bij de eerste geschikte gelegenheid voor zooveel noodig zijne medewerking te verleenen om de onzekerheid te doen ophouden, die nog bij een tweetal staatjes op Allor scheen te bestaan omtrent hun overgang sedert 1859 van het Portugeesch onder Nederlandsch gezag. Toen kort daarop (Februarij jl.) het bestuur van Portugeesch Timor in kennis werd gesteld met de onzerzijds uitgevaardigde algemeene verbodsbepalingen omtrent den in- en uitvoer van oorlogsbehoeften, is al dadelijk ook te Dilly een dergelijk verbod afgekondigd, voor zooveel betreft den uitvoer naar eenig gedeelte van Nederlandsch Indie.

Tusschen onzen consul in Siam en de autoriteiten aldaar rezen eenige moeijelijkheden over de positie van vreemde oosterlingen, uit Nederlandsch Indie afkomstig, die in Siam verblijf houden. Toen die quaestie door de Siamesche Regering bij het Indisch Bestuur werd ter sprake gebragt, ontving de consul de opdragt om voor 's hands, in afwachting dat ook de Regering hier te lande hare zienswijze zou hebben doen kennen, de regten van Nederlandsch onderdaan, in den zin van het met Siam gesloten tractaat, aan geen dezer lieden toe te kennen dan na zich, voor elk geval, omtrent den staat der belanghebbenden vooraf bij het Indisch Bestuur te hebben vergewist. Over de eischen onzerzijds gesteld voor de erkenning van de bedoelde vreemde oosterlingen als Nederlandsche onderdanen zie men hoofdstuk **F**, § 9.

Van Nederlandsche zijde werd, ten deele in gemeenschap

met andere consulaire vertegenwoordigers te Bangkok, opgekomen tegen een besluit der Siamesche Regering, waarbij, in strijd met de tractaten, de uitvoer van vee uit Siam werd verboden; een verbod dat niet alleen schadelijk zou zijn voor den handel in den Nederlandsch-Indischen archipel, maar waaronder ook de voorziening onzer troepen in Atjeh zou kunnen lijden. Zonder aarzeling verklaarde de Siamesche Regering zich bereid om den uitvoer aan Nederlandsche schepen toe te staan, maar hierdoor zouden onze belangen niet voldoende gebaat zijn, daar de uitvoer van vee uit Siam schier uitsluitend door vreemde stoomschepen pleegt bewerkstelligd te worden. Ten slotte is echter eene algeheele opheffing van het verbod verkregen.

Aan een verzoek van het Japansche Gouvernement om in het bezit te worden gesteld van koffij- en kinaplanten uit onze Oost-Indische bezittingen, ten einde die cultures ook in Japan te beproeven, werd door de Indische Regering bereidwillig voldaan. Met hare dankbetuiging voor de ontvangen planten en zaden bood wederkeerig de Japansche Regering eene kleine verzameling Japansche bloemgewassen aan, bestemd voor 's lands plantentuin te Buitenzorg.

Door het Russische Gouvernement, dat zich reeds vroeger omtrent de belangen van den Russischen natuuronderzoeker Mikloucho Maklay met onze Regering in aanraking had gesteld (verg. het verslag van 1873, bladz. 3), werd de vraag gedaan, of genoemde geleerde, die zich in Julij 1876 andermaal naar Nieuw-Guinea had begeven, en zich aldaar aan de Astrolabe-baai ophield, door een onzer oorlogschepen van daar zou kunnen worden afgehaald. De gewenschte hulp kon ditmaal echter niet worden toegezegd, daar het niet waarschijnlijk werd geacht dat het oostelijk gedeelte van Nieuw-Guinea, waar de Astrolabe-baai gelegen is, spoedig door een Nederlandsch oorlogschip zou bezocht worden.

Aan een Franschen natuurkundige, door den Minister van Openbaar Onderwijs in Frankrijk belast met eene wetenschappelijke zending naar Nederlandsch Indie, in 't bijzonder met een onderzoek naar de flora van Celebes, werd toegestaan om kosteloos gebruik te maken van de dienstreizen der stoom- of zeilschepen van de gouvernementsmarine.

Omtrent de consulaire vertegenwoordiging in Nederlandsch Indie valt het volgende te melden:

Toen door den Engelschen consul te Batavia deswege het welmeenen der Regering was gevraagd, is bezwaar gemaakt tegen het denkbeeld om den werkkring van dien ambtenaar (in wiens acte van aanstelling geene omschrijving voorkwam van de uitgestrektheid van zijn consulair district) tot de buitenbezittingen uit te breiden.

Ter voorloopige vervanging van den Franschen consulairen vertegenwoordiger te Soerabaija wenschte de waarnemende consul-generaal van Frankrijk te Batavia te doen optreden een door hem aan te stellen » agent vice-consul". De Indische Regering maakte echter tegen eene erkenning onder dien titel bedenking, op grond dat de betrokken conventie (*Indisch Staatsblad* 1855, n°. 66) de consulaire ambtenaren, die zonder *regerings*-exequatur kunnen worden toegelaten, slechts kent onder de benaming van » consulaire agenten". Er is dan ook een agent onder deze laatste benaming aangesteld.

Te Soerabaija is ook, voor het eerst, een consulair agent voor Portugal benoemd door den te Batavia gevestigden consul-generaal. Die benoeming werd door de Indische Regering goedgekeurd.

Te Djeddah (Arabie) werd in Junij jl. weder door een naar Nederlandsch Indie bestemden oorlogsbodem (het schroefstoomschip 4de klasse *Batavia*) de vlag vertoond.

Met verschillende Regeringen zijn in den laatsten tijd schikkingen getroffen tot vereenvoudiging der wijze van afgifte van in Indie opengevallen kleine militaire nalatenschappen ten bate van vreemdelingen. De tot die regeling toegetreden Regeringen zijn die van Duitschland, Belgie, Frankrijk, Zwitserland, Zweden en Noorwegen, Portugal, Denemarken, Italie en Spanje.

Ook zijn de meeste Europesche Gouvernementen, zoomede de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, toegetreden tot eene dezerzijds voorgestelde ruiling der van regeringswege in 't licht verschijnende werken op het gebied van triangulatie. Op voorstel van het Indisch Bestuur is hiermede van Nederlandsche zijde een aanvang gemaakt door de aanbieding van het verschenen eerste gedeelte van het algemeen verslag betreffende de triangulatie van Java.

Door middel van de *Javasche Courant* (zie het n°. van 8 Mei jl.) werd ook in Indie algemeene bekendheid gegeven aan de verklaring, blijkens de *Staats-Courant* van 28 Februarij 1877 tusschen de Regeringen van Rumenie en Nederland gewisseld, ter voorloopige regeling van de handelsbetrekkingen tusschen beide landen.

§ 2. *Java en Madura.*

Hieronder wordt in hoofdzaak teruggegeven wat in de verslagen der residenten is medegedeeld omtrent den algemeenen toestand der verschillende gewesten. Hetgeen omtrent den gezondheidstoestand en den staat van den landbouw te dezer plaatse wordt aangestipt, vindt overigens zijne aanvulling in andere gedeelten van dit verslag.

Natuurverschijnselen en hunne uitwerking. In den vooravond van den 1sten Maart jl. werd de hoofdplaats Ambarawa (Samarang) geteisterd door een hevigen bandjir in de Pandjangrivier, die het water in minder dan twee uren tijds bijna $2^1/_2$ meter deed stijgen. Behalve de niet onaanzienlijke schade, zoowel aan woningen als aan de spoorbaan te weeg gebragt, had men nog het verlies van 38 menschenlevens te betreuren.

Godsdienst. Onder de belijders van den Islam op Java heerscht niet zulk een groote geloofsijver, dat daarvan voor het Europeesch gezag nadeelige gevolgen zouden zijn te vreezen, mits slechts alles worde vermeden wat tot het uitlokken van godsdienststrijd zou kunnen aanleiding geven. De Regering is dan ook overtuigd van de noodzakelijkheid om naauwlettend toe te zien dat de Christelijke propaganda onder de Mohammedaansche bevolking geheel vrij blijve van alle bestuurs-inmenging, anders dan tot handhaving der rust en goede orde. Zelfs van de meeste hadji's kan niet gezegd worden, dat zij door bepaalden godsdienstijver uitmunten. De bedevaart wordt vooral ondernomen ten einde, na terugkeer, den titel van hadji te kunnen voeren en de onderscheiding te genieten, die daaraan in het oog van den inlander verbonden is. De als hadji teruggekeerden (1) plegen feestelijk te worden ingehaald door hunne verwanten en bekenden; daarna hervatten de meesten hunne vroegere levenswijze in de dessa, waar zij het beroep van handelaar of landbouwer weêr ter hand nemen. Enkelen, die werkelijk eenige kennis bezitten van den Islam, vestigen zich als onderwijzer, en als de toeloop van santri's die hunne scholen bezoeken groot is, genieten zij een hoog aanzien in de streek waar de school is gevestigd. Onder hen, die een gewoon bedrijf uitoefenen, zijn er die tevens functien van verschillenden aard waarnemen aan de moskeeën, waaraan — in groote dessa's vooral — een vrij talrijk personeel is verbonden. Uit het waarnemen dier functien trekken zij ook eenige inkomsten. Dat de hadji's, ook al treden zij niet als geestelijken of onderwijzers op, in hunne naaste omgeving gezien zijn, laat zich voorts gereedelijk daaruit verklaren, dat zij tot de meest ontwikkelde en energieke leden der inlandsche maatschappij behooren: het feit reeds, dat zij genoeg kapitaal hebben bijeen gegaard, om de voor hen nog altijd kostbare reis naar Mekka te doen, levert hiervan het bewijs.

De residenten van die gewesten, waar het aantal hadji's is toegenomen, schrijven dit verschijnsel toe aan vermeerdering van welvaart, waardoor meer personen dan vroeger in staat zijn de reis naar Mekka te bekostigen.

Enkele feiten, die zich op godsdienstig gebied voordeden, mogen hier nog aanteekening vinden.

In de afdeeling Tangerang (Batavia) bleef onder de aanhangers van den in het vorig verslag (bladz. 2) genoemden Abdoel Karim na diens vertrek naar Mekka nog geruimen

(1) Opgaven omtrent het aantal teruggekeerden en vertrokkenen in den afgeloopen jaarkring worden aangetroffen in hoofdstuk K, afd. III, § 2. Hoeveel hadji's gerekend worden in de verschillende gewesten aanwezig te zijn, kan blijken uit de bevolkingstatistiek hierachter (bijlage A, n°. IV).

tijd zekere gisting bestaan. Een onder hen, als hulp-vaccinateur in 's lands dienst, dezelfde die beweerde een kleinzoon te zijn van een der voormalige sultans van Bantam, vroeg ontslag uit zijne betrekking en opende onder Tangerang eene godsdienstige school. Een ander volgeling van Abdoel Karim, zelf hadji, bepaalde er zich toe eenige ijveraars om zich heen te vereenigen en dezen voor te gaan in stipte opvolging der voorschriften van den Koran. Op beide individuen wordt door het bestuur een wakend oog gehouden. Een zeker tegenwigt tegen gevaarlijke toeneming dezer geestdrijverij meent de resident te vinden in den naijver, die in de afdeeling Tangerang bestaat tusschen de dessa-geestelijken, in den regel geen hadji's, en deze laatsten, en ook in het feit dat de bevolking zelve niet duldt dat eenig hadji zich te haren koste verrijkt.

In Pekalongan trachtten de volgelingen van wijlen hadji Repangi (in 't vorig verslag ten onregte Repingi genoemd) nog een tijd lang hunne nieuwe godsdienstige leerstellingen meer algemeen ingang te doen vinden. Toen de Arabische geschriften, waarvan zij zich bedienden, werden in beslag genomen, staakten zij echter hun onderwijs, en verschenen weder als vroeger, te gelijk met anderen, in de gewone moskee.

In Cheribon gingen drie meisjes van Europesche afkomst tot den Islam over: een van haar huwde kort daarop met een inlandsch hoofd.

Te Batavia namen eenige niet te goeder naam bekend staande Chinezen de Mohammedaansche leer aan. Ook te Samarang werden eenige Chinezen, onder welke ééne vrouw, belijders van den Islam. Hier werd het niet overbodig geacht den Chineschen hoofden te doen weten, dat het bestuur de bekeerlingen onder hunne onderhoorigen niettemin als Chinezen bleef beschouwen, zoodat zij ook de kleeding van hun landaard hadden te behouden, ondergeschikt bleven aan het Chineesch bestuur en niet buiten de wijken voor hunne natie aangewezen ter vestiging konden worden toegelaten.

In Bagelen wisten twee Arabieren zich uit te geven als zendelingen uit het heilige land, bewerende door hunne gebeden ongelukken te kunnen voorkomen en ziekten te kunnen genezen. Tegen goede betaling namen zij op zich die gebeden in Arabie te gaan verrigten. Zoodra die opligterij uitkwam, werden de daders gevat en geregtelijk vervolgd.

In het algemeen wordt door de Arabieren in den Indischen archipel van het aanzien, dat zij als landgenooten van den Profeet in het oog der inlandsche bevolking hebben, geen gebruik gemaakt tot opwekking van geloofsijver, maar alleen ter bevordering hunner maatschappelijke en geldelijke belangen.

Evangelisatie. De zendeling mr. Anthing, te Batavia gevestigd, ging voort met evangeliseeren door middel van inlandsche helpers, die tevens onderwijs geven aan de kinderen der bekeerlingen. Zoo heeft hij er zes in de residentie Batavia, waar de meeste proselieten door hen worden gemaakt, één in Bantam en één in Krawang. Aan één der zendelingen in de Preanger regentschappen is het gelukt enkele inlanders te bekeeren. Over het algemeen worden echter op Java weinig inlanders door de zendelingen tot het Christendom gebragt, en leggen deze zich vooral toe op het geven van onderwijs. In Bagelen neemt het getal bekeerlingen af, daar velen terugkeeren tot hun vroeger geloof, sedert het overlijden van de vrouw van zekeren heer Philips, door wie zeer velen waren overgehaald om zich te laten doopen. In Madioen is een zeer klein getal Christenen, dat hoogst zelden door een zendeling wordt bezocht: niettemin blijven zij getrouw aan de aangenomen leer en houden geregeld bijeenkomsten, die ook wel door Mohammedanen worden bijgewoond.

De resident van Madioen, zoomede die van Batavia en van Japara, geven een gunstig getuigenis van het zedelijk gedrag der Christenen; de laatste verklaart echter dat zij niet uitmunten door arbeidzaamheid.

Staat van veiligheid van personen en goederen; regtsbedeeling. In de gouvernementslanden was de staat van veiligheid, wat personen betreft, vrij gunstig; halsmisdaden, in den regel voortspruitende uit wraak of minnenijd, kwamen als altijd het meest voor in den Oosthoek en op Madura. Wat de veiligheid van goederen aangaat, gevallen van roof kwamen zeldzaam, geregelde ketjoepartijen in het geheel niet voor; van roof op zee worden drie gevallen vermeld, voorgekomen in straat Madura, waar praauwen met handelsgoederen werden aangevallen; voor zoo ver bekend, waren de roovers Madurezen. Brandstichting kwam in sommige streken veel voor, diefstal (ook van vee) overal. In het westen van Java wordt de staat van veiligheid het gunstigst voorgesteld. Ook van vele gewesten in Midden- en Oost-Java wordt verklaard, dat de staat van veiligheid verbeterde, en vooral dat meer zaken dan vroeger tot klaarheid werden gebragt, zoodat de schuldigen teregtgesteld konden worden.

Het ongunstigst is de toestand waar, gelijk in de residentien Japara, Soerabaija, Pasoeroean en Kediri, een groot aantal personen zijn zonder vaste woonplaats, die zich vooral bij de landelijke ondernemers als dagloonoers verhuren, hunne verdiensten in den regel spoedig verteren, en als die ophouden, of minder worden, uit stelen gaan. Door den ijver der aldaar geplaatste Europesche ambtenaren, bijgestaan door zeer geschikte inlandsche hoofden, is echter de staat van zaken in de residentie Kediri, vooral in de afdeelingen Kediri en Blitar, in de laatste jaren veel verbeterd. In Madioen werd ook vooruitgang waargenomen. In Kadoe had men steeds veel last van slecht volk, dat overkwam uit de Vorstenlanden. In Bagelen en Banjoemas was de toestand vrij bevredigend, uitgezonderd — wat het laatste gewest betreft — de afdeelingen Poerbolinggo en Poerwokerto, waar de gang van zaken bij de vrije tabakscultuur, waarover aanstonds uitvoeriger, een zeer nadeeligen invloed uitoefende.

De resident van Samarang beklaagde zich, dat de welgezinde dessahoofden niet weten hoe zij het moeten aanleggen om de overtreders op te sporen, terwijl de slechten onder hen met de misdadigers gemeene zaak maken; dit laatste deed zich ook voor in Japara, Rembang, Soerabaija, Kediri, Pasoeroean en Bezoeki, waar geklaagd wordt over de resultaten der volksverkiezingen. (Zie over eene nieuwe regeling betreffende de verkiezing en het ontslag van dessahoofden hoofdstuk **J**, afd. I.)

De maatregel tot opsporing van opium-overtredingen, waarvan melding is gemaakt in het vorig verslag (bladz. 64), heeft vele en belangrijke aanhalingen in Samarang, Japara en Rembang ten gevolge gehad, zoo als uit de mededeelingen daaromtrent in hoofdstuk **M** zal blijken. Moeijelijk echter is het om het kwaad geheel uit te roeijen. Vele dessahoofden heulen met de smokkelaars en onder alle klassen der maatschappij hebben de laatsten hunne handlangers; zelfs vermoedt de resident van Rembang, dat er in zijn gewest ook Europeanen in het clandestiene vervoer betrokken zijn. Dat zulks in Kediri het geval is, lijdt geen twijfel.

De berigten omtrent den diefstal van hout uit 's lands bosschen in Rembang zijn gelijkluidend aan die in het vorig verslag opgenomen.

Het in brand steken van tabakschuren of rietaanplantingen kwam nu en dan weder voor in Banjoemas, Rembang, Bezoeki en Kediri. In de meeste gevallen was daarbij wraakneming in het spel over ruwe of bedriegelijke bejegening van de zijde der door de ondernemers gebezigde tusschenpersonen of bedienden. Ook wordt gezegd dat wel eens deze laatsten zelf een schuurbrand veroorzaakt hebben om eigen kwade praktijken te bedekken. Opmerkelijk is het dat in Banjoemas, waar die toestand zich het scherpst afteekende, het personeel der ondernemingen de politie zoo weinig steunde in het opsporen van de aanleiding tot de gepleegde misdrijven. Ook is het een feit dat de bewaking der schuren en rietvelden dikwerf zeer veel te wenschen overlaat. Wat daarenboven den dienstijver der politiehoofden verlamt, is de omstandigheid dat menigwerf met de opsporing der schuldigen nog weinig gewonnen is, daar het niet zelden voorkomt dat toch vrijspraak volgt, omdat tegen den tijd der teregtstelling — waarmede (bij het omgaand geregt) soms ettelijke maanden verloopen (1) — de

(1) Omtrent deze mededeeling, die zou moeten doen denken dat de taak van den omgaanden regter te omvangrijk is om tijdige beregting der misdrijven mogelijk te maken, worden, naar aanleiding van een dezerzijdsch verzoek, nadere ophelderingen van het Indisch Bestuur ingewacht. Mogten werkelijk voorzieningen ten deze zijn noodig bevonden, dan is het te verwachten dat deze reeds genomen of ophanden zullen zijn.

getuigen voorgeven van de zaak niets meer te weten en de beklaagde zelf alles ontkent. Een der residenten meent echter dat in den laatsten tijd de getuigen vrijmoediger geworden zijn, hetgeen hij als de uitwerking beschouwt van de beperking die in de toepassing van het regt van gratie waar te nemen viel, en waardoor meer vertrouwen werd gegeven dat de schuldigen hunne straf niet zouden ontgaan.

In den staat van veiligheid in Soerakarta is door de in-dienst-stelling der bereden politie-agenten (vorig verslag bladz. 4) eenige verbetering gekomen. Het aantal roofpartijen bepaalde zich in 1876 tot 9; bij nagenoeg allen werden de schuldigen ontdekt en gestraft. De algemeene toestand ten opzigte van de handhaving van justitie en politie blijft er evenwel zeer gebrekkig. Er ontbreekt een geregeld districtsbestuur en vooral een behoorlijk dessabestuur; en het kost zeer veel moeite om de medewerking des Soesoehoenans te verkrijgen in het aanbrengen van afdoende verbeteringen, van welken aard ook. Gedurende het afgeloopen jaar werd groote belemmering ondervonden door de bestaande instelling, welke de Soesoehoenan sterk handhaaft, dat geen huisonderzoek bij, noch aanhouding of oproeping van familieleden van den vorst mag plaats hebben, wanneer niet vooraf door hem vergunning daartoe is verleend. Op de landen van prins MANGKOE NEGORO is de toestand betrekkelijk gunstiger, wat de veiligheid betreft, dan in het gebied des Soesoehoenans. In Djokjokarta blijft, om soortgelijke redenen als in Soerakarta, de openbare veiligheid veel te wenschen overlaten. Volgens opgaaf van den resident kwamen er in het afgeloopen jaar niet minder dan 85 groote en kleine roofpartijen voor.

In de onder vorstenbestuur staande gedeelten van Madura zijn politie en regtsbedeeling gebrekkig, veediefstallen menigvuldig. De bevolking weet echter dat zij de tusschenkomst van het Europeesch bestuur kan inroepen en dikwerf gaat zij hiertoe over.

Verhouding van het bestuur tot de inlandsche vorsten en grooten. Hieromtrent kan in hoofdzaak naar het vorig verslag worden verwezen. Eene bijzondere onderscheiding ontving dit jaar de onafhankelijke prins PAKOE ALAM (1) van Djokjokarta, door zijne benoeming tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Door den panembahan van Sumanap werd het verzoek gedaan dat zijn oudste onwettige zoon mogt worden begunstigd met den titel van pangeran adhipati. Daar aan de inwilliging van dit verzoek aanspraken zouden kunnen ontleend worden op de opvolging in het zelfbestuur, is het door de Indische Regering afgewezen.

Gedrag en geschiktheid van inlandsche hoofden en ambtenaren in onderscheiden rang. Opvoeding van hunne kinderen. Door slechts enkele hoofden van gewestelijk bestuur wordt aan de inlandsche hoofden in hun gewest onbepaalde lof toegekend wegens hun dienstbetoon: de meesten verklaren òf dat het niet aan ijver en gewilligheid, maar aan geschiktheid haperde, òf dat voortdurend aansporing en contrôle noodig waren.

Werden een groot aantal inlandsche hoofden (2) en ambtenaren van onderscheiden rang eene persoonlijke onderscheiding waardig gekeurd, hetzij wegens hunne verdiensten in het algemeen, hetzij wegens bijzondere feiten, daarentegen maakten verscheidene hoofden in Madioen en Japara en enkele in andere gewesten, maar vooral vele dessahoofden, zich aan pligtverzuim of wederregtelijke handelingen schuldig, waarvoor zij òf uit den dienst verwijderd, òf voor den strafregter gebragt werden. Ook moesten verscheidene ondercollecteurs, die zich ten aanzien van tekorten in hunne kassen niet genoegzaam konden verantwoorden, ontslagen worden. In Tagal, Probolinggo en Kadoe werden hoofden wegens schulden vervolgd. Onder hen waren een paar regenten. Het verlof om dezen in regten te mogen betrekken (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 10) meende de Gouverneur-Generaal niet te moeten weigeren, ook om daardoor tegenover spilzieke inlandsche hoofdambtenaren een voorbeeld te stellen dat zij, bij het aangaan van geldelijke verpligtingen boven hunne krachten, niet hebben te rekenen op bescherming van het Gouvernement ingevolge art. 84 van het Regeringsreglement.

In Julij 1876 werden de twee blijkens het vorig verslag (bladz. 4, noot) nog openstaande regentsbetrekkingen van Brebes (Tagal) en Tjilatjap (Banjoemas) vervuld. Bij gemis aan een geschikt persoon onder de nagelaten betrekkingen van den regent van Brebes, viel de keuze op den patih van Temanggoeng (Kadoe), zoon van een der vroegere regenten van Grobogan; aanvankelijk eenigszins tegengewerkt door plaatselijke hoofden, die door zijne benoeming waren teleurgesteld (3), wist hij al spoedig die tegenwerking te overwinnen en zelfs eenige populariteit te verwerven. Als regent van Tjilatjap trad de broeder des overledenen op, tot dusver adsistent-wedono in 't zelfde regentschap. Eene nieuwe vacature ontstond in November jl. in Bezoeki, toen eervol ontslag verleend werd aan den hoogbejaarden regent (sedert overleden). Tot zijn opvolger werd benoemd de verdienstelijkste zijner onwettige zonen, daar zijn eenige wettige zoon ten eenenmale ongeschikt moest worden geoordeeld.

Omtrent den in Maart 1876 opgetreden regent van Lebak (Bantam), wordt gezegd, dat deze zich door buitengewonen geloofsijver onderscheidt, zoo zelfs dat hij bij de Vrijdagsche godsdienstoefeningen in de moskee als voorganger der gemeente optreedt. Ofschoon ook zijne ondergeschikten zich daardoor aangespoord gevoelen tot naauwgezetter waarneming hunner godsdienstpligten, wordt hiervan geen nadeelige invloed ondervonden.

Al langer hoe meer leggen regenten en mindere inlandsche hoofden op Java er zich op toe om aan hunne zonen goed onderwijs te verschaffen.

Van den zoon van den regent van Panaroekan (Bezoeki), die zijne opleiding te Leiden krijgt, werden gunstige berigten ontvangen. Ook de regent van Soerabaija heeft een zijner zonen voor zijne opvoeding naar Nederland gezonden; desgelijks het districtshoofd van Ngoenoet in Kediri, een tamelijk vermogend man. Op de hoogere burgerschool te Soerabaija is een zoon van den regent van Modjokerto, op die te Batavia zijn een zoon en een neef van den regent van Koedoes (Japara) toegelaten. De bijzondere Europesche school te Garoet (Preanger regentschappen) wordt door verscheidene kinderen van inlandsche hoofden bezocht. De hoofdpanghoeloe der afdeeling heeft zelfs zijn dochtertje als interne aldaar geplaatst. Een vijftal der inlandsche leerlingen gingen over naar de nieuw opgerigte landbouwschool te Buitenzorg.

Te Karang-Anjar (Bagelen) werd door een gepensioneerd gouvernements-onderwijzer eene bijzondere school geopend, aanvankelijk bezocht door 7 kinderen van Europesche en 5 van Javaansche afkomst. Onder de laatsten zijn 2 kleinzonen van den regent van Keboemen en een zoon van het districtshoofd van Karang-Anjar. De regent van Brebes (Tagal) laat zijn zoon afzonderlijk les nemen in de Hollandsche taal; de regent van Madjalengka (Cheribon) heeft een Europeesch huisonderwijzer bij zijne kinderen. Overigens laten vele regenten en verscheidene mindere hoofden hunne zonen of verwanten de Europesche lagere scholen bezoeken. Ook een paar inlandsche meisjes (de dochter van een adsistent-wedono in Bagelen en die van een doctordjawa in Banjoewangi) maken van dit onderwijs gebruik.

Schier algemeen laten anders de inlandsche ambtenaren hunne kinderen de *inlandsche* scholen bezoeken, waar velen van hen, die thans op de Europesche school zijn geplaatst, ook hun eerste onderwijs genoten.

Enkele der residenten, die zich deswege in hunne verslagen verklaren, meenen dat de hoofden, die voor hunne zonen eene betere opleiding verlangen dan de gewone inlandsche

(1) Deze naam wordt hier duidelijkheidshalve gebezigd; het is echter bekend dat die door den regthebbende (thans pangeran adhipati SOERIO SOSRO NINGRAT) eerst op zijn 40ste jaar wordt aangenomen.

(2) Daaronder drie regenten (van Pasoeroean, Kendal en Patjitan). Aan den eerste werd de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw toegekend; de beide andere werden begiftigd met de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten.

(3) De eenige persoon in Tagal zelf, die voor het ambt in aanmerking kon komen, werd niet voorgedragen, omdat zijne benoeming minder wenschelijk werd geacht wegens de naauwe verwantschap die er tusschen hem en de beide andere regenten van Tagal bestond.

school aanbiedt, meer gebaat zouden worden wanneer zij hunne kinderen konden doen gebruik maken van uitsluitend voor inlanders bestemde inrigtingen van voortgezet onderwijs, daar die kinderen, op de Europesche lagere scholen komende zonder de Nederlandsche taal te verstaan, er te kort blijven om van het onderwijs veel vruchten te plukken. (Verg. omtrent het denkbeeld om dergelijke inrigtingen van onderwijs van gouvernementswege op te rigten, hoofdstuk **K**, afd. I, § 2).

Slechts bij uitzondering komt het voor, dat inlandsche hoofden hunne zonen niet voor den gouvernementsdienst bestemmen, hoewel het aantal adspirant-ambtenaren zeer sterk toeneemt en de kans op plaatsing naar evenredigheid vermindert. Uit Tagal wordt berigt dat enkele dier adspiranten het landbouwbedrijf hadden ter hand genomen. In Bagelen zijn er bij den waterstaat in ondergeschikte betrekkingen geplaatst. In Banjoewangi zochten verscheidene een bestaan in den handel; dit deden ook verwanten van den regent van Magelang (Kadoe). In Rembang en Kediri waren er, die, het wachten moede, in dienst traden bij Europesche ondernemers. De regel echter is nog, dat zij ten laste van hunne familie blijven, in de hoop levende om te eeniger tijd eene landsbetrekking te bekomen. Uitoefening van gezag is aller verlangen, niet alleen om het aanzien dat zij zelven er door verkrijgen, maar niet minder ook om de onderscheiding, die daardoor aan hunne vrouwen ten deel valt.

Gezondheidstoestand. Cholera- of pokkenepidemien deden zich in het afgeloopen jaar op Java en Madura niet voor, doch in schier alle gewesten, slechts een paar uitgezonderd, vertoonden zich koortsen, veelal van een kwaadaardig karakter. De sterfte was dien ten gevolge in vele streken vrij groot. In Kediri en Pasoeroean ondervond men zoowel bij het padisnijden als op de landbouwondernemingen gebrek aan handen, als gevolg van de koortsepidemie.

Algemeene toestand van den landbouw. Bestaat er in sommige streken (zoo als in het westelijk gedeelte van Banjoemas, het zuiden van Probolinggo en Bezoeki en geheel Banjoewangi), waar zonder moeite over water beschikt kan worden, nog veel gelegenheid tot den aanleg van sawahs, elders op Java is die gelegenheid afhankelijk van het tot stand komen van nieuwe besproeijingswerken en van eene verbetering der bestaande, waardoor eene ruimere waterverdeeling verkregen wordt.

De sterke toeneming der bevolking geeft somtijds aanleiding dat velden weder in gebruik worden genomen, die vroeger verlaten werden omdat zij te schrale oogsten gaven.

Waar alle bruikbare gronden in cultuur gebragt zijn, zouden door verbetering in de wijze van bebouwing en door eene goede keuze van voordeelige handelsgewassen, zoo voor de Europesche als voor de inlandsche markt, de inkomsten der landbouwers nog aanmerkelijk vermeerderd kunnen worden. De onvermoeide pogingen, door het Europeesch bestuur en verlichte inlandsche hoofden aangewend om vooral in den rijstbouw verbetering te brengen, hebben intusschen nog slechts beperkte resultaten opgeleverd. Alleen door voortgezette aanschouwing en ervaring kan trouwens de Javaansche landbouwer overtuigd worden, dat de door hem van ouds gevolgde werkwijze niet de beste is.

Aan middelen van bestaan ontbreekt het, zoo als in vorige verslagen is opgemerkt, de inlandsche bevolking niet. Kapitaalvorming is echter zeldzaam. Het verdient daarom vermelding dat in Rembang verscheidene daglooners, in navolging van hetgeen vrij algemeen door de Madurezen in den Oosthoek van Java gedaan wordt, zijn begonnen het door hen verdiende geld te beleggen in den aankoop van vee en zich op de verhuring daarvan als een bedrijf toe te leggen.

De padi-oogst van het afgeloopen jaar was over het algemeen gunstig; bepaald misgewas deed zich slechts in zeer enkele streken voor en gelukkig niet op groote schaal; alleen in een paar districten van Blitar (Kediri), waar bovendien de tabaksoogst mislukte, had de bevolking door het niet slagen van het meerendeel harer padivelden met vele moeijelijkheden te kampen.

Het suikerriet leverde in 1876 een zeer fraai gewas, maar ten gevolge van de minder gunstige weêrsgesteldheid was de opbrengst over het algemeen niet zoo overvloedig als men zich die had voorgesteld.

De tabaksoogst was in Banjoewangi zeer ruim; in Probolinggo en Bezoeki voldoende; overal elders ongunstig of middelmatig, vooral in Rembang, Kediri en Pasoeroean.

De koffijoogst overtrof alle verwachtingen en bereikte in vele residentien een hooger cijfer dan ooit te voren.

§ 3. *Atjeh en onderhoorigheden.*

Sedert het tijdvak, waarop de mededeelingen onder deze paragraaf in het vorig verslag betrekking hadden, is het door onze troepen in Groot-Atjeh bezette grondgebied niet verder uitgebreid dan noodig was voor de volledige uitvoering van het door den generaal-majoor Pel ontworpen en door de Indische Regering goedgekeurde operatieplan, dat ten doel had om den vijand in het binnenland te isoleeren en hem de gemeenschap met de zee en de kuststaten zooveel doenlijk te beletten. Het heeft echter lang geduurd vóórdat de in Maart 1876 gestaakte operatien werden hervat. Eerst moesten, zoo als nog in het vorig verslag werd berigt, alle krachten worden ingespannen om de nieuw verworven stellingen in de IX Moekim en op de grens der XXII Moëkim te bevestigen. Toen dáár de veiligheid genoegzaam gewaarborgd was, wachtte de generaal-majoor Wiggers van Kerchem slechts eene gunstige gelegenheid af om onze linien beoosten de Atjeh-rivier te versterken en oostwaarts langs de zee uit te breiden; maar hij vond geruimen tijd vooral in de weêrsgesteldheid een bezwaar tegen militaire bewegingen op groote schaal. Intusschen werd (in Julij 1876) ook onze positie in de IV Moekim beter verzekerd door de vestiging van een post bij Koerong Raba, waar generaal Pel geen bezetting had achtergelaten. Eerst in September werd met de operatien in oostelijke rigting een aanvang gemaakt; maar toen onze postenlinie tusschen Kotta Alam en Kwalla Gighen, welke aanhoudend door den vijand werd aangevallen, versterkt was door de vermeestering en bezetting van Lamjong, Silang, Tjadé (1), Kadjoe en enkele andere punten, werden de krijgsverrigtingen weder gestaakt met het oog op de ingevallen regens. Aan den generaal-majoor Diemont, die den 6den November als militair en civiel bevelhebber in de plaats van generaal Wiggers van Kerchem optrad, bleef dus nog de taak om verder oostelijk bij Kwalla Loh en zoo mogelijk bij Koerong Ryah post te vatten. In het laatst van Januarij jl. werden bij de twee genoemde riviermondingen de noodige troepen aan wal gezet. Hunne verrigtingen worden, even als de krijgsbedrijven van het afgeloopen jaar in het algemeen, beschreven in hoofdstuk **D**, § 4. Hier worde slechts aangeteekend, dat bij Koerong Ryah geen punt werd gevonden welks bezetting aan het doel zou beantwoorden, en dat dus onze oostelijkste post bij Kwalla Loh werd gevestigd, terwijl de vijand werd verdreven uit de kuststreek tusschen dien riviermond en Kwalla Gighen, waar hij in den laatsten tijd zijne krachten geconcentreerd had.

Thans was dus het plan van generaal Pel geheel volvoerd. Van Koerong Raba tot het gebergte tusschen Kwalla Loh en Koerong Ryah was de kust bezet; in de IV en IX Moekim leunden onze uiterste posten tegen de uitloopers van het Barissan-gebergte aan; van Beloel-zuid echter tot Kwalla Loh doorsneed onze buitenste linie met eene groote kromming de vlakte waarin de Atjeh-rivier haren weg naar de zee vindt (2).

---

(1) De Imam van Tjadé — verg. vorig verslag, bladz 7 — had reeds sedert geruimen tijd, omdat hij door de oorlogspartij bedreigd werd, de wijk genomen uit zijn gebied. Hij is er nog niet terug gekomen, sedert daar eindelijk de bezetting gelegd was, om welke hij in Maart 1876 gevraagd had.

(2) In hoeverre nu de vijand werkelijk geisoleerd is, bleek tot nog toe niet met genoegzame zekerheid. In het afgeloopen jaar vernam men echter telkens dat hij gebrek had aan rijst. Dit werd ook berigt door den jeugdigen Raden Tegoeh (zie verslag van 1874, bladz. 9), die door een hoofd van Pedir heimelijk uit de XXII Moekim, waar hij steeds in de omgeving van Panglima Polim geleefd had, ontvoerd en naar onze autoriteiten teruggebragt werd. Volgens de mededeelingen van dezen jongeling, overeenstemmende met hetgeen te Penang vernomen werd, zou Gley Yoeng in de vallei der XXII Moekim de hoofdversterking van Panglima Polim en zeer ruim van geschut voorzien zijn.

In de laatstbedoelde linie was uit den aard der zaak een groot aantal posten tot verdediging tegen vijandelijke aanvallen noodig, en als van zelf deed zich de vraag op, of het niet uit een militair oogpunt aanbeveling zou verdienen om onze posten in zuid-oostelijke rigting te verleggen, zoodat een smaller gedeelte der Atjeh-vallei doorsneden en onze verdedigingslinie oostelijk tegen het bij Kwalla Loh in zee uitloopende gebergte aangeleund zou kunnen worden. Dit is echter niet raadzaam geoordeeld. Het bedoelde gebergte (bestaande uit eene reeks amphitheatersgewijze gelegen heuvels van kalkformatie, met dun kreupelhout overdekt en niet door groote ravijnen of andere terreinhindernissen van elkander gescheiden) scheen als strategische grens niet in aanmerking te kunnen komen, en nu zou misschien onze postenketen, al bleef hare algemeene rigting — van Kajoe Loh op de grens der IX Moekim naar Kwalla Loh — behouden, wel iets korter gemaakt kunnen worden wanneer men de gebogen lijn veranderde in eene regte lijn, dwars door de XXVI Moekim gaande, maar ook hiervan werd afgezien, omdat men, na de verkregen resultaten, verder wapengeweld zooveel mogelijk wenschte te vermijden.

In dezen laatsten zin nam de Gouverneur-Generaal de noodige beschikkingen tijdens zijn bezoek in Atjeh in Maart jl., waarvan reeds in hoofdstuk **B** met een woord is melding gemaakt, en waarop straks nader zal worden teruggekomen, nadat eerst een overzigt is gegeven van den algemeenen gang van zaken, zoo in Groot-Atjeh als in de onderhoorigheden, tot op genoemd tijdstip.

In Groot-Atjeh viel (de krijgsverrigtingen nu daargelaten) weinig voor wat vermelding verdient, na hetgeen in het vorig verslag werd medegedeeld. De in dat verslag geschetste toestand ontwikkelde zich geleidelijk. Oleh-leh heeft geheel het karakter verkregen van eene welvarende handelsvestiging (1), en sedert 5 Augustus 1876 is de spoorweg van daar naar Kotta Radja in exploitatie. (2) Tusschen beide plaatsen, en ook in de VI en IV Moekim, zijn nieuwe gewone wegen aangelegd, voor een deel door Chinesche aannemers, die zooveel mogelijk werden aangemoedigd om ook de uitvoering van andere gouvernementswerken op zich te nemen, en aan wie dan ook reeds de oprigting van verscheidene gebouwen is kunnen worden opgedragen, met verligting in zóóverre van de zware taak der militaire genie.

Aan arbeidskrachten was in den regel geen gebrek, hoewel de gezondheidstoestand onder het werkvolk, niet minder dan onder de troepen, steeds veel te wenschen overliet. In Maart jl. kon zelfs de werving van Javasche koelies worden gestaakt (3). Tegelijk konden ook de met Chinesche wervers gesloten contracten voor den aanvoer van werklieden opgeheven worden (4), dewijl steeds vele Chinezen uit eigen beweging van Penang naar Atjeh kwamen (5), zoodat het voldoende geacht werd om deze immigratie slechts eenigermate aan te moedigen, door toezegging van vrijen overtogt en door de toekenning van belooning aan enkele Chinezen, die te Penang de emigratie naar Atjeh bevorderden.

Tot den aanleg van wegen werd ook reeds door de inheemsche bevolking der IV Moekim medegewerkt. In die landstreek nam het vertrouwen op ons gezag vooral toe, sedert de hooger bedoelde post bij Koerong Raba werd gevestigd, waardoor beter tegen het binnendringen van vijandelijke stroopbenden kon worden gewaakt. Nu kon ook de genoemde riviermond voor den in- en uitvoer worden opengesteld, maar opdat daarop een voldoend toezigt zou gehouden worden, is de controleur, die te Boekit Seboen gevestigd was, naar Koerong Raba overgeplaatst.

In de IX Moekim is de bevolking, die tijdens de verovering dezer landstreek daaruit gevlugt was, nog niet teruggekeerd. Een harer voornaamste hoofden, Toekoe Panglima Nja Anam, kwam in Junij 1876 te Kotta Radja zijne onderwerping aanbieden, maar zijn voorbeeld werd niet door anderen gevolgd. Ook met de hoofden in de XXII en XXVI Moekim hadden onze autoriteiten in Groot-Atjeh geene aanrakingen. Wanneer van eene neiging tot toenadering bij die hoofden iets bespeurd werd, geschiedde dit langs indirecten weg, zoo als nader blijken zal.

Strooptogten binnen onze linien en kleine aanvallen op onze patrouilles werden herhaaldelijk door den vijand gewaagd; nu en dan werden, ook na de hooger vermelde krijgsverrigtingen in September en Januarij, enkele onzer posten nog hevig beschoten, vooral die te Atoa en die te Beloel-zuid, welke laatste daarom in Maart jl. naar een veiliger gelegen punt werd verlegd, nadat de vijand was verjaagd uit de stellingen van waar hij dezen post bestookte. Van algemeene aanvallen op onze linien, zoo als vroeger veelvuldig voorkwamen, was echter in den laatsten tijd geen sprake meer. Blijkbaar werden hoofden en bevolking den actieven oorlog al langer hoe meer moede, en men vernam dan ook dat de vijandelijkheden, waarvoor onze troepen voortdurend op hunne hoede moesten zijn, hoofdzakelijk slechts gepleegd werden door strijders uit de kuststaten, die als bezoldigde huurtroepen dienst deden, en door benden, zamengesteld uit allerlei lieden die niets te verliezen hadden, welke Habieb Abdul Rachman, sedert hij naar Groot-Atjeh was teruggekeerd (verg. vorig verslag bladz. 9), ten strijde wist te voeren.

Van lieverlede schijnen ook, behalve Samalangan, alle kuststaten opgehouden te hebben troepen naar Atjeh te zenden. Ze hebben trouwens langzamerhand alle het Nederlandsch oppergezag erkend.

In het vorig verslag werd aangeteekend dat ter oostkust nog vijandig gebleven waren: Simpang Olim, Tandjong Semantoh en Langsar; daarbij had nog kunnen genoemd worden Modjopahit, dat gerekend werd tot Langsar te behooren. Deze vier landschappen zijn sedert alle tot onderwerping gebragt, de twee eerstgenoemde nog in 1876, de twee andere later.

Niettegenstaande de zeer gestrenge blokkade, die op Simpang Olim en Tandjong Semantoh was toegepast (zie vorig verslag, bladz. 9), bleven de radja's van deze beide landschappen bij voortduring met de grootste hardnekkigheid het Nederlandsch gezag trotseeren. Om hunnentwil moest ter oostkust steeds eene aanzienlijke scheepsmagt gestationeerd blijven en zeer inspannende diensten verrigten, en hunne houding kon, wanneer zij ongestraft bleef, op den duur niet anders dan ongunstig terugwerken op het ontzag voor het Gouvernement, dat in de naburige staten door de beleidvolle handelingen van onze autoriteiten was opgewekt. Geen wonder dan ook dat herhaaldelijk het denkbeeld ter sprake kwam om Simpang Olim en Tandjong Semantoh de kracht onzer wapenen te doen gevoelen: een denkbeeld echter, welks uitvoering telkens moest verschoven worden wegens de noodzakelijkheid om onze strijdmiddelen in Groot-Atjeh geconcentreerd te houden.

In het najaar van 1876 schenen evenwel de omstandigheden gunstig voor agressieve operatien tegen beide landschappen. Toekoe Moeda Angkasa, het ons zeer bevriende

(1) Bij *Indisch Staatsblad* 1877, n°. 18, zijn de grenzen der reede van Oleh-leh bepaald. Ook is er een havenmeester benoemd, en bij *Indisch Staatsblad* 1877, n°. 59, is voor dezen eene instructie en is voorts een havenreglement uitgevaardigd.

(2) Namelijk van de lagune bij Oleh-leh af. Het baanvak tusschen de lagune en het zeehoofd werd eerst den 12den November voor het verkeer opengesteld. De exploitatie van den spoorweg brengt maandelijks ruim f 4000 op.

Het vervoer van personen en goederen tusschen het zeehoofd en de reede is voor vijf jaren, ingaande met 1 Julij 1877, uitbesteed tegen f 7,87 per kojang praauwruimte, met garantie van 800 kojangs gouvernementsvervoer per maand. Het magazijnschip *Concordia* (verg. verslag van 1875, bladz. 8) bleef tot 1 Julij ingehuurd, omdat de diensten van den gezagvoerder en de bemanning onmisbaar werden geacht voor het onderhouden der communicatie tusschen de reede en het zeehoofd.

Voor sleepdiensten en voor de gemeenschap met Koerong Raba, Kwalla Gighen, Pedir enz., werd in het afgeloopen jaar een particulier stoomschip aangekocht.

(3) Op den 5den dier maand waren bij de genie in dienst 3147 (vrije) inlandsche en 62 Chinesche werklieden (met inbegrip der mandoers), benevens 175 inlandsche en 375 Chinesche ambachtslieden; dus in het geheel 3759 man, waarvan 20 percent ziek.

(4) Door de bedoelde wervers waren tot 1 Maart 1877 aangebragt 1003 koelies (met inbegrip der mandoers), waarvan 914 voor den arbeid werden goedgekeurd. Op genoemd tijdstip waren van dezen echter nog slechts 680 in dienst, meest bij het civiel bestuur.

(5) In 1876 emigreerden 2285 Chinezen uit Penang naar Atjeh. Velen keerden echter, door den ongunstigen gezondheidstoestand afgeschrikt, terug. In Maart jl. waren, buiten de arbeiders in dienst van het Gouvernement, ongeveer 1500 Chinezen in Atjeh gevestigd.

hoofd van Blang-meh (Pasei) (1), die reeds dikwijls verlof had gevraagd om Tandjong Semantoh te mogen beoorlogen ten einde zich weder in het bezit te stellen van het hem voor eenige jaren door den radja Toekoe Paya afhandig gemaakte landschap Merbouw, herhaalde zijn verzoek met den meesten aandrang toen de radja van Edi zich bereid had verklaard om hem met strijdkrachten bij te staan. Met eenige medewerking onzerzijds achtte hij zich sterk genoeg om Tandjong Semantoh en vervolgens ook Simpang Olim aan te vallen. Ongeveer gelijktijdig deed zich de gelegenheid voor om Kerti te ondersteunen in een strijd tegen Simpang Olim, die dreigde te ontstaan ten gevolge van geschillen tusschen de radja's van beide landschappen over hunne regten op de Djamboe-ajer rivier, de grens tusschen beider gebied. De Indische Regering besloot nu om een gouvernementsstoomschip met eenige sloepen in de Djamboe-ajer te stationeeren, ten einde de Kertiërs bij te staan in een aanval op Simpang Olim van de noordwestzijde, en om tevens, in vereeniging met Toekoe Moeda Angkasa aan het hoofd zijner strijders uit Pasei en Edi, Tandjong Semantoh en vervolgens ook Simpang Olim van de zuidzijde aan te tasten.

De stationeering van het gouvernementsstoomschip *Tjinrana*, met eene stoombarkas en twee gewapende sloepen, op de Djamboe-ajer, heeft niet veel opgeleverd. Op den 8sten October werd in die rivier (bij de Allor Boetei) post gevat, maar het werd reeds spoedig duidelijk dat de Kertiërs den moed misten om Simpang Olim aan te vallen. Geen hunner trok de rivier over, niettegenstaande den 18den October eene sloepenflotille zich (ter hoogte van de kampong Sawong) in een vuurgevecht wikkelde met de versterkingen aan den Simpang-Olimschen oever, om den overtogt te bevorderen. Onverrigter zake verliet dus de *Tjinrana* den 4den November weder de Djamboe-ajer.

Inmiddels was door Toekoe Moeda Angkasa, aan wien op zijn verzoek door onze autoriteiten wapenen, ammunitie en betalingsmiddelen waren verstrekt, de strijd tegen Tandjong Semantoh aangevangen, terwijl eene sloepenflotille op de Arakoendoer-rivier (waar de *Boni* nog steeds gestationeerd lag (2)) hem zou ter zijde staan. Den 22sten October beschoot die flotille eene versterking aan den regter oever der rivier (voorbij de Allor Tjidoei), ten einde 's vijands aandacht van de bewegingen van Toekoe Moeda Angkasa af te leiden. Deze had aanvankelijk eenigen voorspoed; voorzigtig de sterkste benting in Merbouw, Kotta Lesong, vermijdende, maakte hij zich van eenige kleinere bentings meester. Maar weldra bleek ook hier weder, wat herhaaldelijk ter oostkust (onder anderen bij de vroegere twisten tusschen Edi en Perlak) was opgemerkt, dat de Atjehers, onder elkander strijd voerende, dit doen op eene zeer zonderlinge wijze, weinig te rijmen met de heldhaftigheid, die zij tegenover een Europeschen vijand altijd hebben weten aan den dag te leggen. Naauwelijks had zich Toekoe Moeda Angkasa eenige oogenblikken verwijderd, om te zorgen voor den aanvoer van rijst, die de sjabandar van Edi verzuimd had bij tijds te zenden, of er ontstond bij zijne troepen eene paniek ten gevolge van een paar vijandelijke schoten in hun rug, en zij verlieten met overhaasting het verwonnen terrein. De flotille op de Arakoendoer-rivier werd nu versterkt, en den 30sten October beschoot zij weder eene benting aan den regter oever, die, volgens afspraak, door de troepen van Toekoe Moeda Angkasa zou worden bezet, en van waar dan de aanval op Kotta Lesong zou worden ondernomen. Na een gevecht van vier uren, waarbij in de sloepen 1 man gedood en 8 gewond werden, werd de vijand uit zijne versterking verdreven, maar thans waren de Edische en Paseische strijders niet te bewegen om haar te bezetten en moest zij nog door de onzen worden geslecht.

Middelerwijl waren drie compagnien infanterie naar het tooneel van den strijd gezonden: eene uit Edi, eene uit Kotta Radja, en eene uit Batavia, terwijl ook Zr. Ms. oorlogschip *Sambas* met 50 geweerdragende manschappen door den kommandant der maritieme middelen naar de oostkust was gedirigeerd. De zaken namen nu spoedig eene gunstige wending. Kotta Lesong werd, nog vóór de komst onzer troepen, door Toekoe Moeda Angkasa vermeesterd en bezet, en den 14den November veroverde de van Atjeh gezonden compagnie (onder majoor Burgers) de kedei — hoofdplaats — van Tandjong Semantoh. Reeds werden toebereidselen gemaakt voor den aanval op Simpang Olim, toen twee zendelingen van den radja diens onderwerping kwamen aanbieden. Zij kregen ten antwoord, dat de radja zelf behoorde te komen aan boord van de *Siak* (het stationschip in de Simpang Olim-rivier). Den 18den November hadden de adsistent-resident der oostkust (destijds de heer van Kaathoven (3)) en de majoor Burgers een onderhoud met den radja, die zich bereid verklaarde om zijn land over te geven en te voldoen aan de eischen welke hem gesteld zouden worden. Toen van hem verlangd werd dat hij, terwijl onze troepen Simpang Olim bezet hielden, naar Kotta Radja zou gaan om eene beslissing van den militairen en civielen bevelhebber af te wachten, verklaarde hij zich hiertoe bereid. Nabij de hoofdplaats werd nu op een geschikt punt eene bezetting gelegd (4), en men verwachtte dagelijks den radja aan boord van een onzer oorlogschepen, maar deze bedacht zich, en toen den 29sten November de adsistent-resident de Scheemaker (5) eene ontmoeting met hem had, trachtte de radja zich door allerlei uitvlugten aan de reis naar Atjeh te onttrekken. Genoemde ambtenaar achtte het echter zijn pligt daarop te blijven aandringer, opdat, na het langdurig verzet van Simpang Olim, an de volkomen onderwerping van den radja geen twijfel zou overblijven. Aan dezen werd dus op het hart gedrukt de zaak nog eens te overwegen, maar zonder vrucht; hij verwijderde zich van zijne hoofdplaats en wees schriftelijk twee gemagtigden (vreemdelingen) aan, die voor hem naar Atjeh zouden gaan. Ook aan nadere vertoogen gaf de radja geen gevolg, en hij verklaarde zich alleen bereid om zich op dezelfde voorwaarden te onderwerpen die aan de andere landschappen vroeger gesteld waren. De adsistent-resident begaf zich nu naar Kotta Radja, om van den militairen en civielen bevelhebber (6) nadere instructien te vragen. Naar Simpang Olim teruggekeerd, overhandigde hij (11 December) aan de eerste hoofden — ketoea's — een ultimatum voor den radja, waarin aan dezen de keus werd gelaten om binnen 24 uren naar Atjeh te gaan of vervallen te worden verklaard van zijn gezag. De ketoea's kwamen den volgenden dag het berigt brengen, dat de radja naar het binnenland gevlugt was. Daarop werd Toekoe Moeda Nja Malim van zijn gezag vervallen verklaard, en werd aan de ketoea's, op hun verzoek, vergund om een anderen radja te kiezen.

Als zoodanig is vervolgens erkend een der ketoea's, Toekoe Nja Lamkotta. In zijne acte van onderwerping zijn verscheidene bepalingen opgenomen, die niet voorkwamen in de verklaringen, welke bij de onderwerping van andere landschappen waren gevorderd (zie verslag van 1874, bladz. 12). (7) Ook heeft hij zich verbonden om aan het

(1) In Junij 1876 had hij, met Toekoe Nja Bantah, broeder van den radja van Edi, een bezoek te Kotta Radja gebragt. Sedert zijn, zoo als nader blijken zal, herhaaldelijk hoofden van de oostkust derwaarts gegaan.

(2) Vergelijk vorig verslag, bladz. 9.

(3) Deze was den 8sten Junij opgetreden ter vervanging van den heer de Scheemaker, die naar de noordkust was verplaatst met het oog op de gewigtige belangen welke dáár te behartigen waren na de onderwerping van Pedir. Vooraf hadden beide adsistent-residenten te zamen verschillende landschappen ter oostkust bezocht, geschillen bijgelegd die te Perlak en Pedawa-besar tusschen de radja's en rijksgrooten gerezen waren, en de inkomsten dezer laatsten geregeld.

(4) In Simpang Olim zelf is dus niet gevochten. Wel zijn de troepen van Toekoe Moeda Angkasa, nadat de radja zich reeds had onderworpen, de Arakoendoer-rivier overgetrokken, maar zij zijn onverwijld door onze autoriteiten genoopt zich weder uit het Simpang-Olimsch gebied te verwijderen.

(5) Deze was van de noordkust gezonden om de regelingen te treffen die er in de bestaande omstandigheden noodig waren. Hij heeft ter oostkust weldra (8 Januarij) den fungeerenden adsistent-resident vervangen.

(6) Toen reeds de generaal-majoor Diemont. Deze had zich, op zijne reis van Batavia naar Atjeh, korten tijd ter oostkust opgehouden, waar juist de operatien tegen Tandjong Semantoh begonnen waren.

(7) De nieuwe bepalingen betroffen in hoofdzaak: het regt van het Gouvernement om belastingen tegen schadeloosstelling over te nemen, om pachten in te voeren, om ambtenaren en troepen te vestigen, om vreemdelingen onder regtstreeksch gezag te nemen; voorts de verpligting van den radja om afstand van grond voor ondernemingen en invoering van nieuwe belastingen afhankelijk te maken van de goedkeuring van het Gouvernement, en om misdadigers uit te leveren; eindelijk de afschaffing van slavernij en van verminkende straffen.

Gouvernement de schatting — hassil radja — te betalen, die vroeger aan de Sultans van Atjeh werd opgebragt, namelijk een kwart dollar per uitgevoerden pikol peper. Den 5den Januarij werd de nieuwe radja beëedigd; den 7den werd de blokkade van Simpang Olim opgeheven.

De radja van Tandjong Semantoh, Toekoe Paya, die sedert Mei 1876 (verg. vorig verslag, bladz. 9) in Groot-Atjeh aan den strijd tegen ons had deel genomen en aldaar verwond was geraakt, werd natuurlijk ook van zijn gezag vervallen beschouwd. Het lag voor de hand dat Toekoe Moeda Angkasa in het bezit van Merbouw hersteld en ook als bestuurder van Tandjong Semantoh erkend zou moeten worden. Maar vóór dat dit geschieden kon, werd hij (11 December) verraderlijk vermoord door zekeren Panglima Moeda Moesa, die door onzen trouwen bondgenoot onder zijne volgelingen was opgenomen, niettegenstaande de waarschuwingen van zijne vrienden, die den man voor een handlanger van den verdreven radja van Simpang Olim hielden en wisten dat hij eene oude veete tegen Toekoe Moeda Angkasa had. Alsnu werd de minderjarige zoon van het vermoorde hoofd, Toekoe Latif, erkend als radja van Blang-meh (Pasei), Tandjong Semantoh en Merbouw, onder voogdijschap van zijn oom Toekoe Bintara Brahim. In Tandjong Semantoh bleef een detachement troepen gelegerd.

Thans kon ook de Arakoendoer-rivier voor den in- en uitvoer worden opengesteld, en hiermede was de reden vervallen waarom tot dusver geen gevolg was gegeven aan de herhaalde aanzoeken van Panglima Prang Hakim (verg. verslag van 1875, bladz. 11), om als radja van Djolo-ketjil de Nederlandsche vlag te mogen ontvangen. Aanvankelijk meende men dat Djolo-ketjil — binnen 's lands tusschen Merbouw en Djolo-besar gelegen — niet als zelfstandig landschap kon beschouwd worden, maar onderhoorig was aan Djolo-besar. Het bleek echter dat de aanspraken van den radja van laatstgenoemd landschap op Djolo-ketjil fictief waren, maar toch was aan Panglima Prang Hakim de vlag niet uitgereikt, omdat men hem den vrijen handel niet kon vergunnen, zoo lang de Arakoendoer-rivier geblokkeerd moest blijven. Nadat hij, te gelijk met de oudste zoons der radja's van Djolo-besar en Perlak, in het laatst van 1876 zijne opwachting gemaakt had bij den militairen en civielen bevelhebber, werd hij als zelfstandig radja erkend en beëedigd, en den 11den Januarij werd de Nederlandsche vlag in Djolo-ketjil geheschen. De radja verbond zich (even als de voogd van den jeugdigen radja van Blang-meh had gedaan) tot gelijksoortige voorwaarden, als aan Simpang Olim gesteld waren in de acte van onderwerping.

De val van Simpang Olim maakte allerwegen een grooten indruk. Ter noordkust van Atjeh bespeurde men dien indruk dadelijk in de houding der radja's van Telok Semawe en Kloempang Doea, die zich tot dusver steeds aan aanrakingen met onze autoriteiten onttrokken hadden, maar nu hunne opwachting kwamen maken bij den controleur, die aan boord van de *Citadel van Antwerpen* de kust bereisde. Sedert hebben meer ontmoetingen tusschen onze autoriteiten en den radja van Telok Semawe plaats gevonden (1); maar over 't algemeen waren, behalve in Pedir en Gighen, onze aanrakingen met de noordkust van weinig beteekenis.

Samalangan bleef steeds vijandig gezind, en beschoot weder meer dan eens een oorlogschip dat wat digt langs de kust kwam. In September 1876 werd eene kampong daarvoor uit zee getuchtigd, maar andere malen werd van represailles afgezien, omdat deze weinig of geen nut schenen te kunnen opleveren.

Merdoe heeft zich wel is waar niet onderworpen, maar eene oorlogzuchtige gezindheid schijnt daar toch reeds sinds eenigen tijd niet meer bestaan te hebben. Zelfs de radja moeda Latif (2), die zoo lang in Groot-Atjeh tegen ons streed, gaf in September 1876 door een schrijven aan den adsistent-resident te Pedir het bewijs, dat hij onze zijde openlijk kiezen zou als hij niet door vrees voor Groot-Atjeh weerhouden werd.

De radja van Gighen, die sedert zijne onderwerping stelselmatig alle persoonlijke aanrakingen met de Nederlandsche autoriteiten ontweken had, verliet in Augustus 1876 zijn land en begaf zich naar de XXII Moekim, onder voorgeven dat hij wilde trachten zijn invloed bij de hoofden aan te wenden om een einde aan den oorlog te maken. De meening onzer autoriteiten, dat men hier met een voorwendsel te doen had, vond eene bevestiging in het feit, dat de radja, niettegenstaande den aandrang der Gighensche hoofden, die ons steeds welgezind bleven (3), niet terugkeerde toen hem, door de onverwijld na zijn vertrek geproclameerde sluiting der havens van Gighen, het bewijs geleverd was dat aan zijne daad door den militairen en civielen bevelhebber een vijandig karakter was toegekend. De houding van den radja is echter bij voortduring dubbelzinnig gebleven; dat hij zich niet van het Gouvernement wenschte los te maken, zou men kunnen afleiden uit het feit dat hij na de sluiting der havens last gaf om de Nederlandsche vlag te blijven hijschen.

In Pedir heeft de vestiging van een garnizoen en van een civiel bestuur (een adsistent-resident (4) en eerst één, later twee controleurs) goede uitkomsten opgeleverd. De radja zond in Julij 1876 een gezantschap naar Kotta Radja, en zijne verstandhouding tot onze autoriteiten liet nimmer iets te wenschen over (5). Er ontstond een levendige handel sedert de openstelling der haven, en de slagtossen voor onze troepen in Atjeh werden reeds spoedig uit Pedir, dat een rijken veestapel bezit, aangevoerd. De aanzienlijke invoer van rijst in dit landschap wekte eenige bezorgdheid, omdat men vermoeden moest dat dit voedingsmiddel zijn weg vond naar de XXII Moekim (6); daarom zijn op den invoer beperkende bepalingen gesteld.

Voor het toezigt op den invoer echter, en ook in andere opzigten, was de ligging van ons etablissement te Pedir niet bijzonder gunstig. Eene vestiging aan de diepe monding van de Segli bood meer voordeelen aan, en werd vooral wenschelijk geoordeeld, omdat men daar beschikken kon over een terrein, dat aan de Sultans van Atjeh behoord had: eene zoogenaamde »tanah radja", waar de Sultans of hunne afgevaardigden verblijf hielden wanneer zij de onderhoorigheden kwamen bezoeken om schatting te heffen of zaken te regelen. Deze tanah radja was de aangewezen plek voor eene vestiging van het Gouvernement, dat in de plaats der Sultans getreden was. Dààr zouden ook onze ambtenaren voor de hoofden uit de verschillende kuststaten beter toegankelijk zijn dan te Pedir, waar niet ligt een bezoek zou ontvangen worden uit landschappen (als bijvoorbeeld Gighen), die tijdelijk of bij voortduring met Pedir in onmin waren. Mitsdien werd besloten om het etablissement te Pedir — geleidelijk (ten einde den radja geen aanstoot te geven) — een weinig oostelijk te verleggen naar Segli, en te beginnen met het bezetten van de tanah radja door troepen uit Atjeh. Daartoe werd den 24sten Februarij jl. eene kolonne bij Koerong Ryah ontscheept, die, begeleid door den adsistent-resident ter noordkust, langs het strand naar Pedir en Segli zou marcheeren, om tevens te onderzoeken of ergens tusschen Koerong Ryah en de hoofdplaats Pedir welligt een punt te vinden was, welks bezetting

(1) In Maart jl. werd door den adsistent-resident ter noordkust en den chef van den staf bij de troepen in Atjeh met den radja de eventueele vestiging van een garnizoen en een ambtenaar te Telok Semawe besproken.

(2) Deze is de feitelijke bestuurder van het land, waar zijn oudere broeder, de eigenlijke radja (Toekoe Tjihik), niets te zeggen heeft, terwijl zijn jongere broeder (Toekoe Ibrahim) het onderspit schijnt gedolven te hebben in den strijd, waarvan in het vorig verslag (bladz. 8) werd melding gemaakt.

(3) Zelfs is er sprake van geweest dat de hoeloebalangs der strandmoekims zich van den radja zouden afscheiden om zich zelfstandig bij het Gouvernement te kunnen aansluiten. Het verdient hier vermelding dat de radja van Gighen niet meer is dan de primaat van zes hoeloebalangs, die te zamen eene federatie vormen. Zoo is ook Pedir eene federatie van twaalf hoeloebalangs, waarvan de radja de primaat is.

(4) Den 6den Julij 1876 nam de adsistent-resident de Scheemaker de leiding der politieke aangelegenheden ter noordkust over van den stationskommandant. Toen hij in November weder naar de oostkust vertrok, werd hij vervangen door den controleur 1ste klasse, later adsistent-resident, d'Engelbronner.

(5) Als vergoeding voor de schade, door hem en zijn volk bij het bombardement op 29-31 November 1873 geleden (verg. vorig verslag, bladz. 8), is den radja eene som van f 50 000 uitbetaald.

(6) Groote hoeveelheden rijst werden bij herhaling door de marine in beslag genomen bij Batoe Poetih, op de grens tusschen Groot-Atjeh en Pedir.

in staat zou kunnen stellen om den uitvoer van levensmiddelen van Pedir voor onze vijanden volkomen te beletten (1).

De kolonne, die langs de kust vergezeld werd door twee oorlogschepen en een transportschip dat haar van vivres en drinkwater voorzag, ondervond geenerlei tegenstand gedurende haren marsch van vijf dagen langs een aantal goed bevolkte kampongs, en bezette Segli den 28sten Februarij. Tusschen Koerong Ryah en Pedir werd echter geen post achtergelaten.

Op de westkust kwam onlangs ook de zoo lang beraamde vestiging (verg. vorig verslag bladz. 8) van een ambtenaar met een garnizoen tot stand. De onderhandelingen, daarover bij verschillende gelegenheden (onder anderen in December ll., toen de controleur D'Engelbronner de westkust met een oorlogschip bereisde) met den radja van Malaboeh gevoerd, werden door den adsistent-resident Kroesen tot het gewenschte einde gebragt, toen hij in het begin van Maart jl. met de *Deli* de westkust bezocht.

Door genoemd oorlogschip werd bij deze gelegenheid eene tuchtiging toegediend aan Kwalla Batoe, welks bevolking zich aan zeeroof had schuldig gemaakt; en welks hoofd (radja Soleiman), ook na herhaalde aanmaning, in gebreke bleef de uitlevering der geroofde goederen of eenige andere voldoening te bezorgen, en elke aanraking met onze ambtenaren halsstarrig vermeed.

Moest hier bestraffend worden opgetreden, in het noordelijk gedeelte der westkust had de adsistent-resident Kroesen eene meer vredelievende taak te vervullen. De hoofden van Rigas, Telok Kroet, Tenom en Sabi (2) hadden bij herhaling hun wensch te kennen gegeven om in onderwerping te worden aangenomen, maar in de onzekerheid of hunne aanzoeken ernstig gemeend waren, had de militaire en civiele bevelhebber, in overeenstemming met de instructien der Indische Regering, zijne beslissing aangehouden totdat een ambtenaar zich persoonlijk met hen in betrekking zou hebben kunnen stellen.

De genoemde landschappen werden nu door den adsistent-resident Kroesen bezocht, en het resultaat van zijne besprekingen met de radja's was, dat deze hem naar Atjeh vergezelden, waar zij den 18den Maart het Nederlandsche oppergezag erkenden en verklaringen onderteekenden, die gelijke bepalingen inhielden als in de laatstelijk ter oostkust gepasseerde acten waren opgenomen.

Ongeveer tegelijkertijd met deze radja's van de westkust, waren ook van de oost- en van de noordkust verscheidene hoofden (3) met de op die kusten gevestigde adsistent-residenten naar Kotta Radja opgekomen, om er hulde te bewijzen aan den Gouverneur-Generaal, over wiens bezoek in Atjeh thans het een en ander zal moeten worden berigt.

De aanleiding tot dit bezoek was gelegen in verschillende omstandigheden (4). Vooreerst meende de Landvoogd alleen na eigen aanschouwing en bespreking ter plaatse eene beslissing te mogen nemen aangaande de op blz. 6 bedoelde strategische quaestie, waaromtrent de militaire autoriteiten destijds niet eenstemmig dachten. Ook kon zijne tegenwoordigheid in Atjeh bevorderlijk zijn aan de oplossing van andere vraagstukken, van hygiënischen en financieelen aard, waarbij de gewigtigste landsbelangen betrokken waren. Eindelijk waren den Gouverneur-Generaal in den laatsten tijd berigten omtrent eene gunstige wijziging in de stemming van tot dusver vijandig gebleven hoofden ter oore gekomen, die het hem alleszins raadzaam deden achten om persoonlijk na te gaan wat kon worden gedaan om toenadering van de zijde dier hoofden aan te moedigen. Een zekere Hadjie Abdul Rachman namelijk, die met een paar andere voorname Atjehers uit de IV Moekim, tegen wie in Atjeh verdenkingen gerezen waren, naar Batavia was opgezonden, had daar belangrijke mededeelingen gedaan, hierop nêerkomende, dat zoowel Panglima Polim als een ander zeer invloedrijk hoofd in de XXII Moekim, Toekoe Baïk, verlangden zich te onderwerpen, en, om met onze autoriteiten in aanraking te komen, de hulp hadden ingeroepen van hoofden uit Marassa, maar dat deze laatsten, die in eene bestendiging van den tegenwoordigen staat van zaken hun voordeel zagen, zich er op hadden toegelegd die aanraking niet te doen plaats vinden. Deze mededeelingen mogten niet in den wind geslagen worden, omdat zij zich volkomen aansloten bij hetgeen uit Singapore en Djohore omtrent de stemming in de XXII Moekim vernomen werd, en omdat juist stappen tot toenadering waren gedaan bij onze autoriteiten te Pedir. Aldaar werd namelijk van Toeankoe Hoessin, een kleinzoon van den Atjehschen sultan Djafar Alam Sjah, een brief ontvangen, waarin hij zijne onderwerping aanbood en tevens verklaarde door de hoofden der 3 Sagies gemagtigd te zijn tot onderhandelingen nopens de beëindiging van den oorlog. Tot eene ontmoeting uitgenoodigd, was Toeankoe Hoessin in Februarij te Pedir gekomen, en na aldaar met onze autoriteiten gesproken te hebben, was hij in briefwisseling getreden met de hoofden in Groot-Atjeh.

Den 7den Maart begaf zich dan de Gouverneur-Generaal, na daartoe 's Konings magtiging gevraagd en verkregen te hebben, naar Atjeh, vergezeld van den algemeenen secretaris en een aanzienlijk gevolg, waaronder ook eenige voorname inlandsche hoofden van Batavia. Voor de reis was een stoomschip van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij ingehuurd, dat van Singapore af begeleid werd door Zr. Ms. oorlogschepen *Prins Hendrik*, *Bromo*, *Borneo* en *Sambas*. Met dit eskader kwam de Landvoogd den 14den Maart ter reede van Oleh-leh aan. Hij verbleef twaalf dagen in Atjeh, nam onze verschillende vestigingen in oogenschouw, hield dagelijks conferentien met de autoriteiten ter bespreking der bestuursaangelegenheden, en belegde vóór zijn vertrek eene vergadering van alle hoofden uit de XXV Moekim en uit de kuststaten, die toen in Atjeh aanwezig waren. In eene toespraak tot die hoofden (5) wees de Landvoogd op het weldadige doel, dat met de vestiging van het Nederlandsche gezag in Atjeh beoogd werd, en riep hij hen op om tot dat doel, waarmede hun eigen belangen ten naauwste verbonden waren, krachtig mede te werken, allereerst in hun eigen land, maar ook door hun invloed aan te wenden ten einde de nog vijandigen terug te brengen van verder verzet. Voorts gaf hij hun het voornemen te kennen om thans de in 1874 gesloopte groote missigit weder te laten opbouwen, en magtigde hij hen om uit zijn naam aan de nog in verzet zijnde hoofden mede te deelen dat allen, die zich alsnog gewillig onderwierpen, in hun gezag gehandhaafd zouden worden. De plegtige vergadering, die op alle aanwezige hoofden een diepen indruk scheen te maken, werd besloten met de uitreiking van geschenken, en van vlaggen en acten van erkenning aan de hoofden der kuststaten die deze nog niet ontvangen hadden, terwijl tevens het inlandsch bestuur in de XXV Moekim werd georganiseerd door de uitreiking van acten van aanstelling aan de aldaar reeds fungeerende hoofden (6).

---

(1) Men vernam namelijk dat de communicatie tusschen Pedir en Groot-Atjeh nagenoeg uitsluitend langs het strand plaats heeft, omdat de weg over het gebergte zeer moeijelijk is, 44 maal door dezelfde rivier voert, en bij eenigen regen onbruikbaar wordt.

(2) Respectievelijk genaamd: Potjoet Mohamad, Toekoe Bait, Toekoe Imam en Toekoe Kedjoeroean. De havenplaats van Sabi heet Ketapang Pasei.

(3) Namelijk: de nieuwe radja van Simpang Olim, de radja van Pedawa-besar en zijn sjabandar, de oudste zoons en de sjabandars van de radja's van Perlak en van Pedir, en Toekoe Ibrahim, neef van den radja van Pedir en vroeger voorzitter van den raad van 8 te Penang (verg. verslag van 1874, bladz. 7), die zich met vergunning van het Gouvernement weder te Pedir gevestigd had.

(4) Uit den aard der zaak kan hier in hoofdzaak slechts worden herhaald wat reeds van regeringswege is medegedeeld in de vergadering der Tweede Kamer van 15 Mei jl. (*Bijblad op de Staatscourant*, bladz. 1455).

(5) Zij is woordelijk opgenomen in de *Javasche Courant* van 30 Maart 1877, n°. 26. De toespraak werd vertolkt door den adsistent-resident Kroesen.

(6) Te weten:
Toekoe Lampasei, eerste hoofd van de IV Moekim en de daar bezuiden (aan de westkust) gelegen nederzettingen, tot Groot-Atjeh behoorende;
Toekoe Kadli Malikoel Adil, hoofd van het gebied der missigit radja;
Toekoe Nja Mohamad, waarnemend hoofd van Marassa en de VI Moekim; aan dezen werd tevens de gouden medaille van verdiensten vereerd;
Toekoe Tjoet Bantah, tweede hoofd der IV Moekim;
Toekoe Imam Mohamad, hoofd van Lepong.
Verscheidene dezer hoofden hebben later Batavia bezocht. Toekoe Lampasei was daar reeds in Januarij geweest.

De woorden en handelingen van den Gouverneur-Generaal hielden naauw verband met de verkregen overtuiging dat geen uitbreiding van onze strategische positie in Groot-Atjeh meer gevorderd werd, dat althans het actief verzet tegen ons gezag sterk afnam (verg. bladz. 6), en dat invloedrijke hoofden tot den vrede geneigd waren, maar nog steeds door wantrouwen of vrees van toenadering werden teruggehouden.

Lag het in deze omstandigheden voor de hand dat verdere krijgsverrigtingen zooveel mogelijk moesten worden vermeden, eene vermindering der troepenmagt werd voor'shands nog niet raadzaam geoordeeld, daar eene krachtige houding tegenover geïsoleerde aanvallen (zoo als die waaraan Atoa en Beloel nog pas hadden blootgestaan) noodzakelijk bleef, en daar ook de vereischte strijdkrachten moesten worden beschikbaar gehouden om die enkele kuststaten, welke zich nog steeds vijandig toonden, tot rede te brengen. Door den Gouverneur-Generaal zijn echter de noodige beschikkingen genomen ter verzekering dat eene inkrimping der militaire en ook van de maritieme magt (1) in Atjeh niet langer zou blijven uitgesteld dan volstrekt noodig was.

Sedert het vertrek van den Gouverneur-Generaal uit Atjeh — op 25 Maart — is van dáár weinig belangrijks berigt. Nog vóór dat tijdstip had de adsistent-resident te Pedir een brief van Panglima Polim ontvangen, waarin deze aanbiedingen deed tot het sluiten van vriendschap en vrede. Hij werd uitgenoodigd iemand te zenden om de zaak te bespreken; dat dit gebeurd zou zijn is hier te lande nog niet vernomen. Toekoe Baïk, met wien de hooger genoemde Hadjie Abdul Rachman zich in betrekking stelde, scheen nog door vrees voor Habieb Abdul Rachman weêrhouden te worden van beslissende stappen. Toekankoe Hoessin bleef, naar zijn zeggen en naar de verzekeringen van andere vertrouwbare personen, trachten de hoofden in Groot-Atjeh voor het Gouvernement te winnen; maar het resultaat zijner pogingen is nog niet bekend geworden.

De jongste berigten uit de kuststaten zijn niet zonder belang.

Nadat het voor Malaboeh bestemde garnizoen in April aldaar gelegerd was, is het al spoedig bestookt uit de naburige kampong Merbouw, die daarop eene tuchtiging (door de land- en zeemagt) heeft ondergaan, welke aanvankelijk scheen aan allen tegenstand tegen onze vestiging een einde te zullen maken. Later zijn echter (blijkens een Indisch telegram van 18 Junij) nieuwe demonstratien noodig geweest tot het onderdrukken van een aan ons gezag vijandigen geest.

In het noordelijkste gedeelte der westkust moest aan Loöng eene bestraffing worden toegediend. De bestuurder van dit (tot Groot-Atjeh behoorende) landschap was ons steeds welgezind (2), maar er waren vijandige elementen in zijn gebied, met wie wij, sedert het gebeurde met den controleur Tadama (zie vorig verslag bladz. 10), nog eene openstaande rekening hadden. Toen nu in April jl. bekend werd dat door gewapende prauwen van Loöng en een paar naburige plaatsen een aanval was gedaan op een handelsvaartuig, werden vier oorlogschepen en twee compagnien infanterie, spoedig nog met twee andere versterkt, derwaarts gezonden. De troepen werden met een hevig vuur ontvangen, en eerst nadat achtereenvolgens zeven versterkingen genomen en de daarbij gelegen kampongs in de asch gelegd waren, kwamen de meeste hoofden in onderwerping.

Op de oostkust zijn in Mei jl. ook Modjopahit en Langsar met kracht van wapenen tot onderwerping gebragt. Eene bijzondere aanleiding om niet langer te gedoogen dat deze twee landschappen zich aan ons gezag bleven onttrekken, werd gevonden in de strooptogten, welke van daar uit gemaakt werden naar de Europesche landbouwondernemingen op de grenzen van Langkat. Legde Modjopahit reeds op de nadering van de schepen, die onze troepen (drie compagnien) aanbragten, het hoofd in den schoot, in Langsar moesten, vóór dat dit resultaat verkregen werd, een paar bentings vermeesterd worden.

Thans bleven dus nog slechts twee kuststaten over, die het Nederlandsch oppergezag nog niet hadden erkend, namelijk Samalangan en Merdoe. (De als afvallig beschouwde radja van Gighen heeft in eene ontmoeting met den adsistent-resident te Pedir en in een schrijven aan den militairen en civielen bevelhebber in April jl. den indruk trachten te geven, dat hij met de beste bedoelingen bezield was.) Eene bestraffing van Samalangan werd volstrekt noodig geacht. In afwachting dat zich daartoe eene geschikte gelegenheid zou aanbieden, werden in April jl. de rivieren Baradjan en Djampa, die respectievelijk de grens tusschen Merdoe en Endjoeng en tusschen Samalangan en Pasangan vormen, geblokkeerd ten einde aan de beide nog vijandige landschappen den uitvoer van hun stapelproduct, de pinangnoten, volkomen te beletten en dus zooveel mogelijk de nadeelige gevolgen van hun voortdurend verzet te doen gevoelen. In het begin van Junij schijnen door Merdoe stappen tot onderwerping te zijn gedaan; een Indisch telegram van 18 Junij toch bevatte de mededeeling dat zendelingen van dat landschap te Kotta Radja waren aangekomen.

Moest de onderwerping van Simpang Olim en Tandjong Semantoh, van Langsar en Modjopahit, van Rigas en aangrenzende landschappen uit een politiek oogpunt een groot voordeel geacht worden, niet minder reden was er om te hopen dat de Nederlandsche handel gebaat zou worden door de nu verkregen gelegenheid om betrekkingen aan te knoopen met de voornaamste Atjehsche peperhavens. Door de langdurige blokkade en de wijziging in het bestuur van sommige landschappen, waar de hoofden steeds de voornaamste handelaars zijn geweest, moesten uit den aard der zaak de oude relatien tusschen de bedoelde peperhavens en Penang verbroken zijn. Ook was het duidelijk, dat in de genoemde kuststaten aanzienlijke massa's peper — de oogsten van een paar jaren — voorhanden moesten zijn, en dat er eene groote behoefte moest bestaan aan invoerartikelen, welke men daar zoo lang gemist had. Alle omstandigheden schenen dus gunstig voor de ontwikkeling van den handel onder Nederlandsche vlag in het noorden van Sumatra, dat speciaal voor *dien* handel in de laatste eeuwen ontoegankelijk was. Het is evenwel nog niet gebleken dat van die gunstige omstandigheden is gebruik gemaakt.

Ook de door het Gouvernement gesubsidieerde stoomvaart op Atjehsche havens schijnt nog weinig resultaat te hebben opgeleverd, wat de ontwikkeling van den handel onder Nederlandsche vlag betreft. Nopens de vaart langs de westkust — die in den aanvang van dit jaar tot Patty en in Junij tot Rigas werd uitgebreid (3) — is in Maart jl. een verslag uitgebragt (4), waaruit blijkt dat alleen tusschen Malaboeh en Padang eenige handel is ontstaan, en dat op eerstgenoemde plaats kortelings een agent van eene inlandsche firma te Padang was gevestigd, maar dat de Padangsche handelaren nog niet getracht hadden betrekkingen aan te knoopen met de overige havens, zoodat de producten (peper, koffij, rottan) van daar steeds met schepen onder Engelsche vlag naar Singapore en Penang werden vervoerd.

Op de stoomvaartlijn langs de oost- en noordkust is sedert Augustus 1876 Pedir in de plaats van Gighen aangedaan, in verband met de sluiting van laatstgenoemde haven voor den handel. Ter oostkust werd Edi geregeld door de stoomschepen van deze lijn bezocht.

De in Edi gevestigde landbouwondernemingen (verg. vorig verslag bladz. 10) hebben in December en April jl. aan gelijksoortige aanvallen blootgestaan als die in het naburige Langkat (verg. § 9). In December werd de onderneming van den heer Smith (van Penang) door Gajoes bestookt; zij doodden één koelie, wondden er vijf, en roofden de in de loodsen aanwezige goederen weg. De radja stelde eene premie op de gevangenneming der schuldigen, en van ons garnizoen werden kleine detachementen op het land van den heer Smith en op de onderneming van de Nederlandsche Handelmaatschappij geplaatst om de noodige bescherming te verleenen voor het vervolg. In April werd

(1) Zie over de zamenstelling van de zeemagt in de Atjehsche wateren hoofdstuk **E**, § 6.

(2) Op de beëediging van dezen doelde het telegrafisch berigt, waarvan sprake was op bladz. 10 van het vorig verslag.

(3) Verg. hoofdstuk **J**, afd. VII.

(4) Opgenomen in de *Javasche Courant* van 27 April 1877, n°. 34.

de onderneming van de Handelmaatschappij aangevallen door eene kleine bende Atjehers en Gajoes, onder aanvoering van een hoofd uit Edi, Panglima Prang Ma ali, die zich door handelingen van een der beambten op de onderneming verongelijkt achtte. De bende stak een paar loodsen in brand en verwondde vijf militairen en twee koelies. Van de aanvallers werden eenigen gewond, eenigen gevat. Aan het gebeurde viel geenerlei politieke beteekenis toe te kennen; de bevolking van Edi hield zich volkomen rustig; de radja bood aan om, wanneer de arbeid op de onderneming werd voortgezet, zelf in hare onmiddellijke nabijheid te gaan wonen; zij werd echter door het daarop gevestigde personeel verlaten, maar het plan is om er den arbeid te hervatten.

Straks is gezegd dat aan den aanval op de ondernemingen in Edi ook Gajoes hadden deel genomen, en uit § 9 zal nader blijken dat in het afgeloopen jaar ook de landbouwondernemingen in Langkat herhaaldelijk last hadden van lieden van dien volksstam. Het laat zich echter aanzien dat weldra tusschen ons bestuur en de Gajoes eene goede verstandhouding zal gevestigd worden. Wat daaromtrent onlangs gebleken is, verdient hier met een woord te worden vermeld.

De Gajoes bewonen het binnenland van Sumatra, dat tusschen de Atjehsche kuststaten ingesloten ligt. Zij zijn hoofdzakelijk gevestigd in drie hoogvlakten, welke van elkander en van de oost- en westkust worden gescheiden door hooge bergruggen. Elk van die plateaux vormt een afzonderlijk landschap, bestuurd door een kedjoeroean met een raad van radja's (karapatan); het oostelijkste landschap heet Poetih Ambang, het middelste Lingga, het westelijkste Laoet Tawar. Die landschappen zijn vruchtbaar, goed bebouwd, rijk aan paarden en vee, maar desniettemin is het volk arm, want het is in zijn handel geheel afhankelijk van de kuststaten, die de afvoerwegen der Gajoes in hun magt hebben en daar zware belastingen heffen.

De Gajoes waren cijnsbaar aan de Sultans van Atjeh en hebben in de laatste jaren zware oorlogscontributien moeten opbrengen, zoo in levensmiddelen als in strijd- en werkkrachten. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat zij hierdoor, zoowel als door de blokkade, veel geleden hebben. Armoede dreef velen uit hun land naar Langkat, waar zij op de landbouwondernemingen werk zochten, of wel op roof uitgingen.

Als goede Mohammedanen verafschuwden de Gajoes de slechte zeden in Atjeh, maar in de afhankelijkheid, waartoe zij door de gesteldheid van hun land genoopt werden, droegen zij het Atjehsche juk met gelatenheid. Als goede Mohammedanen namen zij ook gewillig een aandeel in den strijd tegen Nederland, hun voorgespiegeld als een heilige oorlog tegen de ongeloovigen. Doch het schijnt dat de Gajoesche hoofden zijn begonnen in te zien dat zij wel zouden doen zich bij ons aan te sluiten. Bemerkende dat wij al langer hoe meer in Groot-Atjeh en langs de kusten vasten voet krijgen, schrijven zij den tegenspoed der Atjehers toe aan den toorn van Allah wegens hunne zedeloosheid, en stellen zij zich voor bij ons bescherming te zullen vinden tegen de kwellingen, waaraan zij thans door de belastingheffers op hunne afvoerwegen worden blootgesteld.

Dit een en ander is vernomen nadat, in het laatst van 1876, de adsistent-resident van Deli zich door tusschenkomst van een vertrouwd inlander in aanraking had gesteld met de Gajoesche hoofden. Het gevolg hiervan was dat de karapatan van Poetih Ambang den radja Boekit Moeda naar Langkat afvaardigde om te kennen te geven dat de Gajoes gaarne vriendschapsbetrekkingen zouden willen aanknoopen met het Gouvernement. Terwijl de controleur van Langkat zich te Tandjong Poera, waar hij de op de landbouwondernemingen werkende Gajoes bij zich had ontboden, met den gezant onderhield, kwam daar juist ook de kedjoeroean van Poetih Ambang aan, die met een twintigtal volgelingen ter bedevaart naar Mekka was geweest en nu naar zijn land terugkeerde. De kedjoeroean, Toengkoe Hadjie geheeten, verklaarde aan den controleur dat hij, op zijne reis naar Mekka kennis gemaakt hebbende met de magt der Europeanen, ten zeerste ingenomen was met den stap, door de karapatan van zijn land gedaan. Hij zelf dacht in Poetih Ambang het bestuur niet meer in handen te nemen, maar dit te laten aan zijn broeder, die hem tijdens zijne afwezigheid vervangen had; maar hij zou van zijn invloed gebruik maken om zijn volk ten goede te leiden. Toen de controleur daarop de zoo weinig van eene goede gezindheid getuigende aanvallen der Gajoes op de Europesche landbouwondernemingen ter sprake had gebragt, beloofde Toengkoe Hadjie van de uitlevering der vijf als hoofdschuldigen aangewezen personen werk te zullen maken. Hij zou thans naar Poetih Ambang gaan, na eenigen tijd met de karapatan terugkeeren, en alsdan die hoofdschuldigen medebrengen. Inmiddels zou radja Boekit Moeda in Langkat achterblijven.

Den 27sten Maart is Toengkoe Hadjie naar zijn land teruggekeerd, terwijl radja Boekit Moeda de gast van den controleur bleef. De toekomst zal moeten leeren of het voorgevallene werkelijk leiden zal tot de gunstige resultaten die aanvankelijk schijnen verwacht te mogen worden.

§ 4. *Midden-Sumatra.*

Nopens de uitvoering, te geven aan het denkbeeld om een vast stelsel aan te nemen, waarnaar de bemoeijingen met de onafhankelijke (of nog niet regelmatig onder ons beheer gebragte) landschappen in Midden-Sumatra tusschen onze ambtenaren ter West- en die ter Oostkust zouden worden verdeeld (zie het vorig verslag bladz. 10), heeft tot nog toe slechts de resident der Oostkust van Sumatra zijn gevoelen medegedeeld. Zijn rapport is in handen gesteld van den gouverneur van Sumatra's Westkust, ten einde deze daarvan kennis zou nemen vóór het uitbrengen van zijn eigen advies.

Hetgeen ditmaal omtrent de aanrakingen met de bewuste landstreken te vermelden valt, bepaalt zich, zoo als hieronder blijken zal, hoofdzakelijk tot de Battaksche landschappen, bekend onder de algemeene namen van Silindong en Padang Lawas, en eenige der staatjes aan de boventakken der Rokkanrivier. Van aanrakingen met de meer zuidwaarts gelegen landschappen, de Kampar- en Kwantanlanden, zoomede Korintji, maken de Indische berigten over 1876 weinig of geen gewag. Alleen is ten aanzien van Poeloe Lawan aan de Beneden-Kampar (verg. vorig verslag blz. 12/13) vernomen, dat een der hoofden van dat kustland in Mei 1876 naar Bengkalis kwam, om den resident van Sumatra's Oostkust de betuiging te brengen van zijne goede gezindheid jegens het Gouvernement, en dat sedert ook de hoofdbestuurder, de tongkoe besar, het voornemen had kenbaar gemaakt om hetzelfde te doen.

Onlangs is echter hier te lande ontvangen het rapport betreffende het bezoek, in 1875 door den toenmaligen resident der Padangsche Bovenlanden gebragt aan de landschappen welke onmiddellijk aan genoemd gewest grenzen (verg. vorig verslag, bladz. 12), namelijk: XII Kotta Kampar en Pangkallan Kotta Baroe. Het voornaamste uit 's residents aanteekeningen, waarbij ook met een enkel woord gehandeld wordt over de VI Kotta Gloegoer (aan den bovenloop der Kampar Kanan gelegen) zal lager eene plaats vinden, nadat eerst eenige regelen zijn gewijd aan de hierboven in de eerste plaats genoemde landschappen.

Silindong en Padang Lawas c. a. Even als in vorige jaren wendden de hoofden van deze landschappen zich ook in den loop van 1876 weder tot het Europeesch bestuur ter Westkust (Tapanoeli) of ter Oostkust, hetzij om bij vernieuwing van hunne vriendschappelijke gezindheid jegens het Gouvernement te doen blijken, hetzij om hunne onderlinge geschillen aan de scheidsregterlijke uitspraak onzer ambtenaren te onderwerpen. Dit laatste was onder anderen het geval met een geschil tusschen den radja van Simoendoel (Padang Lawas) en den soetan van Bila (Sumatra's Oostkust), die ieder voor zich aanspraak maakten op de grenskampongs Aik Hanan en Aik Koendoer. Op verzoek van beide hoofden werd bepaald, dat eene commissie van twee Europesche ambtenaren en twee inlandsche hoofden, voor de eene helft door het bestuur van Sumatra's Westkust, en voor de andere helft door dat van Sumatra's Oostkust aan te wijzen, de zaak zou onderzoeken, om daarna eene minnelijke schikking te beproeven.

Telkens worden nog nieuwe bewijzen ontvangen, dat het verlangen van de hoofden en bevolking van Silindong en Padang Lawas, om regtstreeks onder gouvernements-gezag te worden gesteld, even levendig blijft als vroeger. Dat de bevolking voor de zegeningen der beschaving niet onvatbaar is, kan onder anderen worden afgeleid uit de

bescherming en de genegenheid die de in haar midden gevestigde Christenzendelingen ondervinden. Nog niet lang geleden moet een der invloedrijkste hoofden, dat van Loeboe Sikam, openlijk tot het Christendom zijn overgegaan. Aan het Gouvernement bewees dit hoofd herhaaldelijk goede diensten door als bemiddelaar en scheidsregter op te treden in geschillen en oorlogen in Silindong en omliggende landschappen. Als blijk van 's Gouvernements genegenheid is hem onlangs (Mei jl.) een rottingstok met zilveren knop, voorzien van het Nederlandsche wapen, toegekend; eene onderscheiding, die eenige maanden te voren om soortgelijke redenen geschonken was aan een zijner naburen, den radja van Rappa (in de marga Hoetagaloeng).

Rokkanlanden. Niet minder neiging tot naauwe aansluiting bij het Gouvernement bleef zich ook openbaren bij het voornaamste der vijf in het stroomgebied van de Rokkanrivier gelegen staatjes: Rantau Banoewang (of Binoang), ook wel genaamd Banoewang Sekti of Temboesei. Met instemming van de soekoehoofden, die hem in het bestuur ter zijde staan, werden in het begin dezes jaars door den jang di pertoean besar van dat landschap twee gezanten naar Batavia afgevaardigd met de volmagt om bij den Gouverneur-Generaal in persoon het verzoek te hernieuwen, reeds vroeger herhaaldelijk, laatstelijk nog in Julij 1876, bij het bestuur van Sumatra's Oostkust overgebragt, dat genoemd landschap worde beschouwd als te staan onder de souvereiniteit van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. Aan het hun door den Landvoogd in Februarij jl. verleende gehoor gingen, in eene ten huize van den resident van Batavia belegde zamenkomst met den algemeenen secretaris, eenige ondervragingen vooraf, zoowel omtrent de aanleiding tot het verzoek dat zij overbragten, als nopens de gesteldheid van hun land, zijne voortbrengselen, de bestuurs-inrigting enz. Bij die gelegenheid werd eene medegebragte verzameling van de in Temboesei heerschende adats, bekend onder den naam van »taroemba siri", door hen aan het Gouvernement afgestaan.

De gezanten verklaarden dat geene bijoogmerken de bestuurders van Temboesei bewogen hadden hun land onder de opperheerschappij van Nederland te stellen, daar Temboesei met geen zijner naburen moeijelijkheden had; alleen de roep omtrent de regtvaardigheid en goede bedoelingen van het Gouvernement had hen daartoe doen overgaan, in de verwachting dat ook hun land daardoor gebaat zou worden.

Bij een aan den jang di pertoean gerigten brief, dd. 28 Februarij 1877, aanvaardde de Indische Regering de souvereiniteit over Temboesei, en werd de toezegging gedaan dat een Europeesch ambtenaar eerlang hun land zou bezoeken.

De bevolking van Temboesei, blijkens het vorig verslag geschat op 10 000 zielen, bestaat uitsluitend uit Maleijers die den Islam belijden, en is verdeeld in 9 soekoe's, genaamd Beno, Ampoe, Poengkoet, Kandang Kopo, Mais, Mandeling, Koetie, Sebrang en Melajoe, welke soekoe's, te zamen genomen, ook wel onder den algemeenen naam van »soekoe seriboe" worden aangeduid; terwijl voorts de leden der bestuursfamilie, de orang dalem, eene afzonderlijke soekoe uitmaken, »soekoe seratoes" geheeten.

Verkoop van slaven is sedert eenigen tijd in Temboesei verboden, en in 1865 is bepaald dat de kinderen der slaven vrij zouden zijn. Het uit vroegeren tijd nog aanwezig getal slaven werd op hoogstens 100 geschat, tegen wier dadelijke vrijlating, wanneer het Gouvernement die verlangde (1), naar de meening der gezanten wel geen groot bezwaar zou bestaan.

Het pandelingschap is meer algemeen. De schuld der pandelingen wordt voor elk jaar dienstbaarheid met f 5 verminderd; komt de pandeling te sterven, dan worden voor de overgebleven schuld de borgen aangesproken, doch niet de kinderen, tenzij deze borg waren. Bij ontstentenis van borgen is er geen verhaal. Slaven en pandelingen worden op gelijken voet behandeld.

Wat de natuurlijke gesteldheid van Temboesei aangaat, is nader vernomen, dat het land als 't ware geheel met bosschen is overdekt, die vooral rottan en vele getahsoorten opleveren. Rijst wordt uitsluitend op ladangs verbouwd en is somtijds een artikel van uitvoer.

(1) Welke beginselen de Indische Regering ten aanzien van de slavernij in bij het gouvernementsgebied in te lijven landschappen ter opvolging heeft voorgeschreven, kan blijken uit hoofdstuk F, § 9.

De reis van Rantau Banoewang (de kampong waar de jang di pertoean verblijf houdt) naar zee duurt 6 dagen; voor het traject terug worden 12 dagen gevorderd. De rivier is diep en breed en kan met groote praauwen bevaren worden. Het kustland tusschen Temboesei en de zee, Tanah Poetih geheeten, sedert jaren in het bezit van Siak, maakte vroeger een deel uit van Temboesei. Van alles wat over Tanah Poetih wordt in- of uitgevoerd, moeten in de kampong van dien naam regten worden betaald aan den sjabandar van Siak.

Van de artikelen van invoer, voornamelijk uit lijnwaden bestaande, wordt in doorslag 5 percent geheven; van de uitvoer-artikelen, indien ze bij het gewigt worden verhandeld, f 5 per pikol. Voor kajoe laka, eene soort van verfhout, behoeft echter slechts f 2,50 voor de 3 pikols te worden afgedragen; 100 bossen rottan worden met f 5 bezwaard. Zout moet van den sultan van Siak worden gekocht tegen 72 rijksdaalders de kojang. Het gebruik en de invoer van opium zijn zoowel in Temboesei als in de overige staatjes aan de Rokkanrivier verboden.

Het reizen te land moet in Temboesei nog al aan bezwaren onderhevig zijn, daar bruggen en wegen ontbreken. De jang di pertoean moet nimmer naburige staatjes hebben bezocht; volgens het zeggen der gezanten had hij zijne inlichtingen aangaande het Gouvernement verkregen van inlandsche handelaren.

Kon de verhouding van Temboesei in beginsel als geregeld worden beschouwd, ook met Kotta Intan, het landschap aan de Rokkan Kiri, dat zich door herhaalde invallen in de Tapongs aan de regten van Siak vergrepen had en daarvoor door het Gouvernement met de wapenen was gestraft (verg. vorig verslag bladz. 11), namen de zaken een gunstigen keer.

Nadat in Maart 1876 het hoofd van Linday, eene tot de Tapongs behoorende kampong, maar die steeds in naauwe betrekking tot Kotta Intan had gestaan, te Siak den sultan zijne onderwerping was komen aanbieden, werd, na lang aarzelen, ten laatste ook door de bestuurders van Kotta Intan het hoofd in den schoot gelegd. Toen zij voor den resident van Sumatra's Oostkust verschenen waren, stelde deze als voorwaarde voor de gevraagde vergiffenis, dat zij volledig afstand zouden doen van alle aanspraken op het grondgebied der Tapongs en bij het ontstaan van geschillen tusschen hen en het rijk van Siak, die geschillen aan de beslissing van het Gouvernement zouden onderwerpen, dat bevoegd zou zijn hen, bij overtreding dier belofte, te straffen.

Na eenige dagen beraad verklaarden zij die voorwaarden aan te nemen, waartoe zij zich bij eene acte van 11 September 1876, in eene te Bengkalis gehouden vergadering, ook door gemagtigden van Siak bijgewoond, plegtig verbonden. De beide bestuurders van Kotta Intan (de jang di pertoean besar en diens broeder) en de hen vergezellende rijksgrooten deden daarop schriftelijk het verzoek onder de souvereiniteit van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement opgenomen te worden, terwijl zij den resident mededeelden, dat hetzelfde gevraagd werd door de hoofden van het aan hun land grenzend gebied van Rokkan. De Indische Regering, met een en ander in kennis gesteld, achtte het noodig omtrent Kotta Intan nog eenige nadere inlichtingen van den resident in te winnen alvorens eene beslissing te nemen aangaande de aanvaarding van het aangeboden oppergezag. Wat Rokkan betreft, moest zij natuurlijk regtstreeksche aanzoeken van hoofden en bevolking afwachten, alvorens harerzijds iets te doen.

Uit een ten vorigen jare, tijdens het oprukken der expeditionaire troepen tegen Kotta Intan, door den jang di pertoean besar van Rambah (het landschap dat met Temboesei en Kapenoean het stroomgebied van de Rokkan Kanan uitmaakt) aan den controleur van Rau (Sumatra's Westkust) geschreven brief is gebleken, dat ook in dit landschap de herinnering aan vroegere betrekkingen met het bestuur der Westkust nog voortleeft. Omtrent den toestand van genoemd landschap zijn eenige nadere berigten ontvangen, die hier worden medegedeeld tot aanvulling van hetgeen reeds in het vorige verslag dienaangaande is aangeteekend.

Het gebied van Rambah wordt gevormd door het bovengedeelte der Rokkan Kanan en den zijtak Soengei Doea, en is tusschen Kotta Intan en Temboesei gelegen. Het

bestuur is in handen van vier hoofden, namelijk de jang di pertoean besar, de jang di pertoean satie, de jang di pertoean djamaloel-alam en de jang di pertoean moeda, die elk naar het schijnt bijzondere attributen bezitten. Tusschen hen en de bevolking staan een vijftal andere waardigheidbekleeders (orang besar); terwijl het beheer der godsdienstzaken is opgedragen aan vier imams, een gelijk getal chatiebs en twee bilals.

Het volk is in 7 soekoe's (stammen) verdeeld; zij die niet tot het gros der bevolking behooren, vormen eene afzonderlijke soekoe (soekoe seratoes). Evenzoo de vier genoemde bestuurders en hunne aanverwanten (soekoe anak radja). De oorspronkelijke bewoners des lands (anak boemi), geschat op 10000 zielen, staan onder het regtstreeksch bestuur der bovenbedoelde hoofden; de van elders gekomenen, meerendeels geboortig uit Rau, staan onder een afzonderlijk hoofd (bandahara), ondergeschikt aan den jang di pertoean besar. Opgaven omtrent het zielental dezer geimmigreerden, die 5 negorijen aan de Soengei Doea bewonen, zijn niet bekend.

De bevolking is in kleine kampongs (van hoogstens 20 huizen) hoofdzakelijk langs de rivieroevers verspreid. Alleen de kampomg Parit (Rambah), de verblijfplaats van den jang di pertoean besar, telt een 60tal woningen, die een vrij welvarend voorkomen hebben.

De grond is heuvelachtig en voor allerlei cultures geschikt. Behalve van de padicultuur, ook hier de hoofdtak van den landbouw, maakt de bevolking nog werk van den aanplant van klapper- en koffijboomen (van welke laatsten zij alleen de bladeren benuttigt); ook worden katoen en tabak verbouwd, hoofdzakelijk echter slechts voor eigen gebruik.

De overige voortbrengselen van het land zijn de gewone boschproducten, benevens ivoor en gahroehout; aan het bovengedeelte der Soengei Doea zouden, volgens opgave der hoofden, goud, tin en steenkolen worden gevonden, deze laatsten echter van slechte hoedanigheid.

Kamparlanden. Van de onder deze algemeene benaming bekende landschappen, die zich over de geheele lengte van de Kampar-rivier langs hare beide oevers uitstrekken (1), zal thans, zooals hierboven is aangeteekend (bladz. 11), meer bijzonder behandeld worden dat gedeelte, hetwelk XII Kotta Kampar genoemd en ten noorden door het landschap Tapong (Siaksch gebied), ten westen en oosten door andere deelen van het Kampargebied, namelijk door de VI Kotta Gloegoer en de V Kotta (2), en ten zuiden door het landschap Pangkallan Kotta Baroe (waarover straks) en het gouvernements-district Kapoer nan Sembilan, (Padangsche Bovenlanden) begrensd wordt.

's Gouvernements aanrakingen met de XII Kotta Kampar dagteekenen reeds van 1844, toen de twee voornaamste hoofden het aanzoek deden dat hun land, even als kort te voren met Kapoer nan Sembilan was geschied, onder gouvernementsgezag mogt worden gesteld. Een paar malen werden de XII Kotta Kampar destijds door hulptroepen uit de gouvernements-districten beschermd tegen kwaad volk uit andere streken, voornamelijk uit de V Kotta, doch overigens hadden de telkens herhaalde aanzoeken tot meer directe inmenging voorloopig geen ander gevolg dan de aanstelling in November 1846 van een »soedagar" te Payakombo, bestemd om de handelsbetrekkingen met de XII Kotta Kampar te bevorderen.

Van toen af scheen 's Gouvernements inmenging zich van lieverlede te zullen ontwikkelen, maar reeds in 't laatst van 1847 deden veranderde bestuursinzigten onze bemoeijingen plaats maken voor een stelsel van algeheele onthouding, dat tot in 1858 gevolgd bleef. De Indische Regering gaf toen het voornemen te kennen om onze betrekkingen met de Kamparlanden op nieuw te regelen. Eene commissie van inlandsche hoofden uit de Padangsche Bovenlanden, welke in last had in de betrokken streken de gewone bedingen bekend te maken, die in de te sluiten acten met het Gouvernement zouden moeten worden opgenomen, en deswege het gevoelen van hoofden en bevolking af te vragen, begaf zich ook naar de XII Kotta. Met vreugde verklaarde men zich aldaar algemeen bereid de voorwaarden, die het Gouvernement plagt te stellen, aan te nemen, en herhaaldelijk betuigden de hoofden niets liever te wenschen dan dat het Gouvernement hunne landen in bestuur nam, welk een en ander zij in eene den 26sten Januarij 1859 te Moeara Takoes gehouden algemeene vergadering, die ook door de vertegenwoordigers van andere streken werd bijgewoond, met eede bevestigden. Bij nader inzien achtte de Indische Regering het echter beter van het aanbod der hoofden van deze en andere Kamparlanden, om hun gebied onder regtstreeksch gouvernementsgezag te stellen, voor alsnog geen gebruik te maken. Zij keurde het echter goed (Mei 1860), dat het gewestelijk bestuur van de Padangsche Bovenlanden zou blijven trachten om door wenken en raadgevingen de hoofden en bevolking dier landen aan het Nederlandsch gezag te verbinden. In de brieven, welke de opvolgende residenten naar die streken zonden, werden dan ook de hoofden aangespoord tot het uitbreiden van cultures, vooral van rijst en koffij, tot het aanleggen van wegen en verder tot eendragtige zamenwerking met hunne onderhoorigen in het belang der ontwikkeling van de welvaart in het land. Gewoonlijk kwam op deze brieven het antwoord, dat men de wenken en raadgevingen zou ter harte nemen, maar dat men toch meer directe uitoefening van ons gezag en de vestiging van een of meer Europesche ambtenaren bleef wenschen. Dit verlangen werd ook weder uitgesproken toen in Julij 1875 de resident der Padangsche Bovenlanden de XII Kotta Kampar bezocht. De hoofden verklaarden toen dat zij hun gebied reeds als eene onderhoorigheid van het Gouvernement beschouwden en herinnerden daarbij aan den eed van onderwerping en getrouwheid, in 1859 door hen afgelegd. Om van hun kant in de kosten eener gouvernementsvestiging bij te dragen, zouden zij willen op zich nemen om op hoog gezag koffij te planten, terwijl zij ook hunne behulpzaamheid aanboden in de oprigting eener woning voor den te vestigen ambtenaar. De resident bepaalde zich tot de verzekering dat hij hunne wenschen en aanbiedingen bij de Regering zou overbrengen.

Op de hierbedoelde reis (waarbij de resident door een controleur en door een paar larashoofden uit de gouvernementsdistricten werd vergezeld) is aangaande den toestand van de XII Kotta Kampar in hoofdzaak het navolgende bekend geworden.

Het landschap bestaat reeds sedert lang uit 13 kotta's (negorijen) (3), dus éénc meer dan zijne benaming aanwijst; deze 13 kotta's tellen te zamen 49 kampongs. Het bewoonde gedeelte des lands beslaat eene smalle, bijna overal vlakke strook gronds aan beide oevers der Kampar-Kanan. Over 't algemeen is echter het terrein bergachtig. De kampongs zien er armoedig en weinig zindelijk uit. Volgens eene door den bovenbedoelden controleur gedane opneming zou het aantal inwoners 4673 zielen bedragen, waaronder 1209 volwassen mannen. Hun afkomst schijnt dezelfde als die der Maleijers in de Padangsche Bovenlanden, en ook hunne instellingen komen met de daar gebruikelijke overeen.

Het bondgenootschap der XII Kotta Kampar bestaat eigenlijk uit twee gedeelten, die ieder voor zich zekere zelfstandigheid bezitten, ofschoon gelijkheid van belangen hen doorgaans noopt tot eendragtige zamenwerking. Tot het eene gedeelte (Kampar nan VII Kotta of VII Kotta Ilir) behooren de zeven oostelijkste negorijen, het andere (Toengkoe nan tiga geheeten) omvat de zes overige. Het bestuur van elke negorij op zich zelve is veelhoofdig. Een zeker aantal penghoeloe's, waaronder in elke negorij een poetjoek (voorzitter), die tevens, waar dit te pas komt, tegenover andere negorijen als vertegenwoordiger optreedt, beslist in alle voorkomende adat- en bestuurszaken der negorij. Ieder penghoeloe is hoofd van een zeker aantal familien, uit en door wie hij gekozen wordt. Vaste inkom-

(1) Het is bekend dat de Kampar-rivier in haren bovenloop den naam van Kampar-Kanan, en na hare verbinding met de Kampar-Kiri, dien van Kampar-Besar draagt, onder welken naam zij bij Poeloe Lawan aan de Oostkust in zee valt.

(2) Zie vorig verslag, bladz. 11 en 12.

(3) Gerekend van Oost naar West, dus stroomopwaarts, zijn die negorijen de volgende: Poeloe Gedang, Tandjong Alei, Batoe Bersoerat, Binamang, Kotta Tengah, Pangkei, Kotta Toewah, Moeara Takoes, Goenoeng Bongso, Tandjoeng, Tabing, Goenoeng Malelo en Siberoewang (deze laatste maakte vroeger geene zelfstandige negorij uit, maar was vereenigd met Goenoeng Malelo).

sten zijn aan die betrekking niet verbonden; even als hunne onderhoorigen vinden de penghoeloe's hun bestaan in den landbouw. Gebeurt het echter eene enkele maal dat zij eenige toevallige ambtsvoordeelen genieten, 't zij door boeten als anderszins, dan ontvangt de penghoeloe poetjoek een dubbel aandeel. Heeft daarentegen de negorij iets te betalen, dan deelt de poetjoek met de andere penghoeloe's gelijkelijk in de lasten. Voor de betrekkingen met ons bestuur is sedert 1845 in elke negorij een penghoeloe kapala aangesteld, gekozen door de andiko's en andere notabelen. In den eersten tijd schijnen onze autoriteiten in die aanstelling de hand te hebben gehad, daar de eerste titularissen door den toenmaligen civielen gezaghebber van Poeardatar moeten zijn erkend of bevestigd geworden. Sedert is men in de XII Kotta Kampar in de vervulling der betrekking van penghoeloe kapala geregeld blijven voorzien. De aanstelling gaat uit van het voornaamste hoofd Datoe di Balei van Moeara Takoes, oorspronkelijk alleen in Toengkoe nan tiga de waardigheid bekleedende van poetjoek boelek (bewaker van de adat), maar die, sedert tot dit bondgenootschap de VII Kotta Ilir (zie boven) toetraden, eene dergelijke suprematie ook over die streek verkreeg; althans werd hem die, in den tijd onzer eerste aanrakingen met de XII Kotta Kampar, door ons bestuur toegekend. Datoe di Balei, thans een bejaard man, beschouwt zich sedert dien tijd als larashoofd, van wege het Gouvernement aangesteld, en in Toengkoe nan tiga wordt hij ook algemeen door hoofden en bevolking als zoodanig erkend. In de VII Kotta Ilir is dit echter niet zoo algemeen het geval, en men schijnt hem daar zijn gezag wel eens te betwisten. In het geheele gebied der XII Kotta Kampar noemt men hem echter met veel ontzag de »ninik Moeara Takoes". In ontwikkeling en beschaving staat hij op hetzelfde lage peil als de overige hoofden.

De bevolking is van een goedaardig karakter en onderscheidt zich zelfs door hulpvaardigheid. Het dragen van wapenen is geen gewoonte; misdrijven komen zelden voor. Behalve de geregelde opbrengst van dzakat, worden de godsdienstpligten niet streng waargenomen. Hadji's worden in de XII Kotta Kampar bijna niet aangetroffen, en de geestelijken oefenen geen bijzonderen invloed uit.

Slavernij bestaat nog, maar handel in slaven komt niet voor. Voor vele onvrijen, wier aantal in 't geheel $1/_{10}$ der bevolking zal bedragen, bestaat de slavernij slechts in naam, daar zij gezegd worden zich schier even onbelemmerd als de vrije lieden te bewegen.

Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw. De rijstcultuur wordt op vrij groote schaal gedreven en levert genoeg op om nog een aanzienlijken uitvoer naar de V Kotta toe te laten. Overal waar het terrein daartoe voldoende geschiktheid aanbiedt, heeft de cultuur op natte velden plaats; sommige sawahs worden van levend water voorzien; de aanplantingen hebben over 't algemeen nog al veel te lijden van wild gedierte, als olifanten, wilde varkens, herten enz. Andere voedingsmiddelen, bijv. maïs of aardvruchten, worden slechts in geringe hoeveelheid gekweekt. Van de klappercultuur wordt niet meer werk gemaakt dan voor eigen behoefte noodig is. De koffijcultuur zou alle kans van slagen hebben, indien de bevolking, wie het tot dusver alleen om de bladeren te doen is, zich daarop meer toelegde. Dat de bevolking wel iets voor deze cultuur over heeft, is hieruit af te leiden, dat zij tot het verkrijgen van goede jonge plantjes kweekbeddingen aanlegt en deze behoorlijk verzorgt.

Velen leggen zich ook op de vischvangst toe; de netten, waarvan de visschers zich bedienen, zijn zeer fijn en sterk vervaardigd uit ramehtouw van eigen fabriekaat.

De veestapel bestaat alleen uit karbouwen en geiten; voor de eersten, wier aantal bij de 1600 bedraagt, wordt echter zeer weinig zorg gedragen; de uitvoer van karbouwen naar de gouvernementsdistricten is niet onaanzienlijk. Runderen en paarden vindt men in de XII Kotta Kampar in het geheel niet.

Een weg ter lengte van 38 palen, deels voet-, deels paardenpad, verbindt de verschillende negorijen onderling. Uit onderscheidene kampongs loopen overigens voetpaden naar de naburige streken, zoo als naar Kotta Baroe (Pangkallan Kotta Baroe), Kotta Renah en Batoe Gadjah (Tapongs), Koewo (V Kotta), Moeara Paiti en Doerian Tinggi (Kapoer nan Sembilan), Pandalian (Rokkan) en Gloegoer (VI Kotta Gloegoer). Bij voorkeur maken echter de handelaren in deze streken gebruik van den waterweg, dien de Kampar-rivier hun aanbiedt (1). Van de oostelijkste tot de westelijkste kampong, dus stroomopwaarts, duurt de reis voor eene beladene praauw meestal twee volle dagen. In omgekeerde rigting niet meer dan één dag.

De voor den handel gebezigde praauwen behooren voor het meerendeel in de V Kotta te huis, daar het volk in de XII Kotta zich meer op den landbouw dan op den handel toelegt. De doorvoerhandel is niet onbelangrijk. Het voornaamste artikel van doorvoer is de koffij, welk product tot eene hoeveelheid van 200 à 250 pikols 's jaars door de bevolking van Gloegoer op vlotten te Siberoewang en Goenoeng Malelo wordt aangebragt, waar deze koffij door handelaren van de oostelijk gelegen streken wordt opgekocht. Voor het grootste gedeelte is het product gebrekkig bereid en slecht gezuiverd. Niettemin betalen de handelaren uit de V Kotta nog gaarne 8 à 10 dollars per pikol. Behalve koffij wordt uit Gloegoer ook was, dammar, benzoïn, getah-pertjah en ramehtouw aangevoerd, welke artikelen bijna alle op de weekmarkt te Goenoeng Malelo verhandeld worden en van daar hunne bestemming naar de oostkust vinden. De bewoners van Gloegoer voorzien zich, op de plaats waar zij hunne artikelen van de hand hebben gezet, van eigen benoodigdheden, meest zout en gedroogde visch. Ook uit andere streken komt men te Goenoeng Malelo ter markt. Handelaren uit de Padangsche Bovenlanden brengen dezelfde soorten van lijnwaden en kramerijen aan als op de passars in die residentie worden verhandeld. Uit de Tapong- en Rokkanstreken worden was en rijst aangevoerd; uit de V Kotta voornamelijk zout, drooge visch en buskruid. De artikelen, die door de bevolking der XII Kotta Kampar zelf te Goenoeng Malelo ter markt worden gebragt, zijn rijst, was, dammar, getah-pertjah en benzoïn. Ook in alle andere negorijen van het landschap worden deze producten verhandeld, hoewel er, buiten Goenoeng Malelo, nog slechts op ééne plaats (te Pangkei) wekelijks passar wordt gehouden. Het bezoek is hier echter niet zoo druk, en de omzet bepaalt zich in hoofdzaak tot rijst voor den uitvoer, en tot zout en troeboek voor eigen verbruik.

De in omloop zijnde munt bestaat in deze streken voornamelijk uit Mexicaansche dollars, die hier eene hoogere waarde hebben dan onze rijksdaalders, en uit koperen duiten, meerendeels van Engelschen stempel. Onze koperen pasmunt is er in 't geheel niet, en ons zilvergeld slechts weinig gewild. Zilveren pasmunt is in de XII Kotta Kampar niet in omloop.

Hadden onze bemoeijingen met de XII Kotta Kampar, zooals uit het hierboven gezegde blijken kan, zich van 1858 af in hoofdzaak bepaald tot schriftelijke raadgevingen en wenken, verder ging in de laatste jaren onze inmenging ten opzigte van het mede aan de grens der Padangsche Bovenlanden gelegen landschap Pangkallan, ter onderscheiding van andere streken van denzelfden naam, welke meer oostwaarts in het stroomgebied der Kampar-Kiri gelegen zijn, meestal Pangkallan Kotta Baroe of ook wel VI Kotta Pangkallan geheeten. Ten noorden grenzende aan de XII Kotta Kampar, paalt dit landschap ten westen en zuiden aan de gouvernementsdistricten Kapoer nan Sembilan, Moengkar en Sarilamah (Padangsche Bovenlanden) en ten oosten aan de Pangkallanlanden in het stroomgebied der Kampar-Kiri.

Alvorens in eenige bijzonderheden te treden omtrent den toestand van land en volk, ga hier eene korte schets vooraf van onze vroegere en latere betrekkingen met Pangkallan Kotta Baroe.

---

(1) Deze rivier heeft hare bronnen op de oostelijke hellingen van den Boekit Gedang in de landschappen Mapat Toenggoel en VI Kotta Gloegoer. In laatstgenoemd landschap begint zij reeds bevaarbaar te worden voor vlotten. Eerst in de nabijheid van de westelijkste negorij der XII Kotta Kampar wordt zij dit voor kleine platboomsvaartuigen. In haren verderen loop door de XII Kotta is de Kampar-Kanan slechts op ééne plaats (waar zich eene plotselinge stroomversnelling voordoet) voor beladen praauwen onbruikbaar. Deze zijn, zoowel op- als afwaarts varende, genoodzaakt hier te lossen. De lading wordt dan een paar honderd meters ver over land vervoerd en de praauwen zelf door een aldaar wonenden loods over de gevaarlijke plaats gebragt. De breedte der rivier verschilt van 60 tot 120 meters.

Niet lang nadat ons gezag in de Padangsche Bovenlanden op eenigszins duurzamen voet geregeld was, wendde men van uit Pangkallan Kotta Baroe reeds pogingen aan om onder ons bestuur en onze bescherming te worden opgenomen. Het duurde echter tot in 1841 eer die aanzoeken eenig bepaald gevolg hadden. In 't belang der handelsbetrekkingen met de hierbedoelde streek werd toen overgegaan tot de aanstelling van een » soedagar " voor Pangkallan te Payakombo. In 1847 echter werden (verg. het op bladz. 13 aangeteekende) de bemoeijingen onzer ambtenaren in de Padangsche Bovenlanden met de zoogenaamde oostelijke districten afgebroken, en eerst in 1859 kwam het tot nieuwe aanrakingen bij gelegenheid van de straks bedoelde reis der commissie van inlandsche hoofden, welke ook Pangkallan Kotta Baroe bezocht. Algemeen bleek hier de meening gevestigd te zijn, dat het landschap reeds een deel uitmaakte van het gouvernementsgebied, en als zoodanig was het ook soms door onze ambtenaren beschouwd. Zoo werden in 1861 door den toenmaligen resident der Padangsche Bovenlanden heerendienstpligtigen uit de verschillende negorijen van Pangkallan opgeroepen om bij het passantenhuis in de hoofdnegorij Kotta Baroe den sluikhandel in koffij tegen te gaan (1). In 1864 kwamen bijna al de hoofden naar Fort de Kock, om aldaar ten overstaan van 's Gouvernements vertegenwoordiger een larashoofd te kiezen, die vervolgens door den resident in zijne waardigheid bevestigd werd. Een jaar later werd Pangkallan bezocht door den gouverneur van Sumatra's Westkust, die in de hoofdnegorij Kotta Baroe eene vergadering hield met de landshoofden, en daar toen zelfs het bedrag vaststelde van de door de hoofden te heffen belastingen op den uit- en invoer der verschillende handelsartikelen. Bij al zulke gelegenheden verzuimden de hoofden nimmer om aan te dringen op de vestiging van een Europeesch ambtenaar in hun midden, tot wien zij zich konden wenden om raad en voorlichting ter bevordering van de welvaart en ontwikkeling van hun land, welk verzoek zij in 1872 te Padang kwamen herhalen en in 1875 ook overbragten aan den resident der Padangsche Bovenlanden, toen deze hun land bezocht. Ook de bevolking zelve wenschte, zooals de hoofden verzekerden, onder ons regtstreeksch bestuur te worden gebragt, en deze maakten zich sterk dat dan elk volwassen man een verpligten aanplant van minstens 250 koffijboomen zou op zich nemen. Te gelijker tijd bragten zij echter klagten in over de geringe mate van ontzag die de bevolking voor hen had. De resident beloofde aan de verzamelde hoofden de belangen van hun land bij de bevoegde autoriteit te zullen overbrengen en hen later met den uitslag te doen bekend worden.

Omtrent den toestand van land en volk valt het volgende te zeggen.

De dun gezaaide bevolking van Pangkallan Kotta Baroe (3609 zielen, waaronder 896 volwassen mannen) is, in 21 kampongs, uitsluitend gevestigd aan de oevers van de Batang Ajer Mahi en hare zijrivieren, meestal in kleine vlakten, ofschoon het algemeen karakter van het terrein zeer heuvelachtig is. De woningen, gedeeltelijk uit boomschors zamengesteld, zien er, even als in de XII Kotta Kampar, schier zonder uitzondering, vuil en haveloos uit. Het land is doorsneden van beekjes en bergstroomen, die zich, behoudens eene enkele uitzondering, alle in de Batang Ajer Mahi ontlasten (2).

De vorm van bestuur in Pangkallan Kotta Baroe heeft in de laatste dertig jaren eenige wijzigingen ondergaan, doordien langzamerhand enkele van onze instellingen daarin werden opgenomen. Toch komt die vorm nog in hoofdzaak overeen met dien in de XII Kotta Kampar. Elke der zes negorijen (3) van het landschap heeft hare eigene penghoeloe's, ook wel niniks genaamd, wier getal willekeurig schijnt te zijn bepaald. Ieder hunner is, voor het aantal familien dat hem verkozen heeft, het eenige regtstreeksche hoofd; overigens bestaan er sommige verschillen in de regten en verpligtingen der verschillende penghoeloe's, voornamelijk wat betreft die der hoofdnegorij Kotta Baroe.

Bij de eerste aanrakingen met ons bestuur werd een der penghoeloe's van die negorij, Datoe Besar van de soekoe Patapang, ons als hoofd van de geheele landstreek aangewezen. Na de aanstelling in 1841 van een » soedagar " voor Pangkallan als » penghoeloe dagang " te Payakombo, werden echter de Pangkallansche zaken voornamelijk met dezen behandeld, vooral sedert in 1846 door den resident der Padangsche Bovenlanden die betrekking was opgedragen aan zekeren Datoe Pandoeko Sindoro, die spoedig vrij veel invloed verkreeg op den gang van zaken in Pangkallan. Van dien tijd af of iets later schijnt de aanstelling te dagteekenen van een penghoeloe kapala in elke negorij, een door de hoofden gekozen persoon, tot wien de penghoeloe dagang zich bij voorkeur wendde in de gevallen dat er gouvernementsbevelen moesten worden ten uitvoer gelegd. In de functien van penghoeloe dagang is niet meer voorzien, sedert in 1864 Datoe Pandoeko Sindoro, daartoe met algemeene stemmen verkozen in plaats van Datoe Besar, als eerste hoofd van Pangkallan Kotta Baroe is opgetreden en als larashoofd van die streek door het bestuur der Padangsche Bovenlanden erkend is geworden.

De inkomsten, die de hoofden aan hun ambt ontleenen, zijn over het algemeen zeer onbeduidend en bepalen zich meerendeels tot » thail amas " bij het vereffenen van geschillen, tot boeten bij overtredingen en misdrijven, en tot kleine geschenken bij feestelijke gelegenheden. Alleen in de hoofdnegorij Kotta Baroe wordt te hunnen behoeve belasting op bijna alle handelsartikelen geheven, waarvan de opbrengst, die voor de helft aan het larashoofd ten goede komt en voor de wederhelft gelijkelijk wordt verdeeld onder de twaalf penghoeloe's dier negorij, op f 1500 à f 1600 's jaars te schatten is. De meeste penghoeloe's onderscheiden zich in niets van hunne onderhoorigen, tegenover wie zij zich ook weinig laten gelden; de penghoeloe's kapala geven over het algemeen nog de meeste blijken van ontwikkeling. Geen der hoofden echter kan lezen of schrijven.

De bewoners van Pangkallan Kotta Baroe zijn grootendeels van Maleische afkomst, en hunne zeden en gewoonten leveren veel overeenkomst op met die in de Padangsche Bovenlanden. Veiligheid van personen en goederen laat onder hen weinig te wenschen over: diefstal is hoogst zeldzaam, en in de laatste 40 jaren kwam slechts één geval van moord voor, toen de schuldige nog bovendien een vreemdeling was. De godsdienstpligten worden vrij getrouw nagekomen. Te Kotta Baroe zijn een 70tal hadji's gevestigd, in de overige negorijen slechts 5; zij houden zich allen met den handel bezig en geen hunner, evenmin als iemand onder de geestelijkheid, staat bij de menigte in bijzonder aanzien.

Omtrent de slavernij kan nagenoeg hetzelfde gezegd worden als hierboven voor de XII Kotta Kampar is aangeteekend. In Kotta Baroe wordt het aantal onvrije lieden, bijna allen afstammelingen van vroegere pandelingen, geschat op $\frac{1}{4}$ der bevolking; in de andere negorijen is het aantal echter veel geringer. Het nemen van nieuwe pandelingen tot zekerheid van schuld komt niet meer of althans hoogst zeldzaam voor; verkoop van slaven vindt niet plaats.

Van den landbouw wordt in Pangkallan Kotta Baroe minder werk gemaakt dan in de XII Kotta Kampar, inzonderheid in de hoofdnegorij. De rijstcultuur wordt daar met zoo weinig zorg gedreven, dat zij niet eens genoeg voor de behoefte oplevert, maar bijna dagelijks aanvoeren moeten plaats hebben uit de gouvernementslanden, hetgeen

(1) Tegenwoordig moet die sluikhandel weinig meer te beteekenen hebben.

(2) Deze rivier, wier breedte gemiddeld 35 à 50 meters bedraagt, ontspringt in de nabijheid van Baroe Goenoeng (gouvernements-onderafdeeling Poeardatar), maar begint eerst op het grondgebied van Pangkallan Kotta Baroe bevaarbaar te worden. Zij heeft dan echter nog een sterk verval en op vele plaatsen komen stroomversnellingen voor, die alleen het gebruik van vlotten of van kleine en zeer ondiepgaande sampans toelaten. Na het gebied van Pangkallan Kotta Baroe, dat zij in oostelijke rigting van het zuiden naar het noorden doorsnijdt, verlaten te hebben, stort zij zich bij Moeara Mahi (XII Kotta Kampar) in de Batang Ajer Kampar (Kampar-Kanan).

(3) De namen dier negorijen zijn, gerangschikt naar de belangrijkheid van het zielental, Kotta Baroe, Goenoeng Malintang, Kotta Alam, Tandjoeng Balik, Menggilang en Tandjoeng Paoe.

in de overige negorijen alleen bij slechte oogsten noodig is. Ook de klappercultuur, waarvan de overige negorijen althans voor eigen gebruik de noodige partij trekken, wordt in Kotta Baroe schier geheel verwaarloosd. Koffij wordt meestal alleen geplant om de bladeren te oogsten. Niettegenstaande dit nadeelig moet werken op de vruchtbaarheid van den boom, hebben toch de meeste aanplantingen een betrekkelijk gunstig aanzien, en wordt een goede prijs bedongen voor vruchten die voor den uitvoer worden geoogst (omstreeks 30 pikols 's jaars). Suikerriet, pinang- en vruchtboomen vindt men in alle kampongs; hier en daar wordt ook wat gambier en eenige rameh verbouwd, welke laatste plant voornamelijk dient tot het vervaardigen van het voor de vischnetten benoodigde touw.

Even als in de XII Kotta Kampar bezit de bevolking geen ander vee dan karbouwen en geiten. Het aantal der eersten wordt op 1200 stuks geschat en jaarlijks worden er van de hand gezet aan veehandelaren uit de Padangsche Bovenlanden.

Niettegenstaande de slechte gemeenschapswegen (te land bestaan slechts enkele meerendeels moeijelijk begaanbare voetpaden, en de voorname waterweg, de Mahi-rivier, heeft ook zijne hinderpalen) is de handelsbeweging, vooral de doorvoerhandel, uiterst levendig. Een groot deel der bewoners van Kotta Baroe vindt daarin een middel van bestaan. Aanzienlijke hoeveelheden rijst, uit de L Kotta (Padangsche Bovenlanden) over land tot Kotta Baroe gebragt, worden van daar naar de oostelijke streken afgevoerd, waartoe een 150tal prauwen, elk ladende 10 à 20 pikols, gemiddeld eens in de drie weken heen en terug de reis maken naar de V Kotta. Van daar keeren zij terug met ladingen gedroogden visch, uit Siak afkomstig, die dan van Kotta Baroe weder over land naar de Padangsche Bovenlanden gaan. Uitvoer van eigen producten uit Pangkallan (voornamelijk dammar en was, en verder, in kleine hoeveelheid, benzoïn, getah-pertjah en koffij) heeft, voor zoover bekend, alleen naar de oostelijke streken plaats. Voor eigen verbruik ontvangen de bewoners van Pangkallan uit de Padangsche Bovenlanden, behalve groote hoeveelheden rijst (bijna uitsluitend bestemd voor de behoefte te Kotta Baroe), tabak, gambier en suiker, en uit de oostelijke streken, langs den weg der V Kotta, zout, gedroogden visch, klappers, buskruid, lijnwaden, zijden stoffen, kramerijen en koperwerk. Vele van die artikelen, maar in de eerste plaats zout en gedroogde visch, worden verder in het geheele landschap door kleinhandelaars gesleten, het zout naar de reden van f 6 per pikol.

Wat de in omloop zijnde munt betreft, bestaat dezelfde toestand als in de XII Kotta Kampar.

Een paar malen zijn bij de bespreking van de aangelegenheden der XII Kotta Kampar ook de VI Kotta Gloegoer genoemd. Omtrent dit landschap, aan den bovenloop der Kampar-Kanan gelegen, is vermeld gevonden, dat de 6 negorijen, waaruit het bestaat (met name Gloegoer, Kotta Tengah, Tandjoeng Djadjaran, Moeara Soengei, Lolo en Kotta Pandjang), mede behooren tot het vijftigtal (zie vorig verslag, bladz. 12), dat den 29sten Januarij 1859 te Moeara Takoes in de XII Kotta den eed aflegde van onderwerping en getrouwheid aan het Gouvernement (1).

In 1875 trachtte de resident der Padangsche Bovenlanden, toen hij zich in een der naburige kampongs van de XII Kotta Kampar bevond, eene ontmoeting met de hoofden der VI Kotta Gloegoer te hebben, en rigtte daartoe een schrijven aan Datoe Besar van Gloegoer. Die ontmoeting vond echter niet plaats. De boodschapper kwam terug met het berigt, dat Datoe Besar, alvorens aan 's residents oproeping te voldoen, de andere penghoeloe's wilde vergaderen om gezamenlijk met hen op te komen. Deze andere penghoeloe's woonden echter zeer ver van elkander in de verschillende negorijen, zoodat niet opgegeven kon worden tegen welken dag zij zich in de XII Kotta Kampar bij den resident zouden aanmelden. De resident wachtte nog een paar dagen de mogelijke komst van de Gloegoersche hoofden af, maar deze lieten niets naders van zich hooren.

(1) Verder behoorden tot het 50tal, zoo als hooger gebleken is, de 13 negorijen der XII Kotta Kampar en de 6 van Pangkallan Kotta Baroe. Onder de overige 25 moeten begrepen zijn 6 negorijen uit het Rokkangebied, 10 uit de Tapongs en 9 van Kapoer nan Sembilan. Voor deze laatste 19 negorijen kon de eedsafneming overbodig heeten, omdat Kapoer nan Sembilan toen reeds sedert jaren bij de gouvernements-districten was opgenomen, en de verhouding tot de Tapongs geregeld was bij het contract met Siak dd. 1 Februarij 1858, waarbij die streek verklaard is eene onderhoorigheid van Siak uit te maken.

§ 5. *Sumatra's Westkust.*

De politieke toestand van dit gewest bleef bevredigend. Ofschoon de in 1875 ingevoerde nieuwe regeling van het regtswezen en de in 1876 daarop gevolgde afschaffing der slavernij tot geene bezwaren hebben geleid, schijnt men echter vrij algemeen de strafbepalingen terug te wenschen, die vroeger op overtredingen van de adat gesteld waren (zie hierover nader hoofdstuk **F**, § 1).

De invloed van het van gouvernementswege gegeven inlandsch onderwijs op het gehalte der inlandsche hoofden wordt gezegd reeds duidelijk merkbaar te zijn. Aan 29 dezer hoofden werd, wegens hunne langdurige en trouwe diensten, de zilveren of bronzen medaille toegekend.

Gedurende het afgeloopen jaar was de gezondheidstoestand niet ongunstig. Wel vertoonden zich in de kuststreken en in de Padangsche Bovenlanden cholera, koortsen en buikziekten, doch de offers, die deze ziekten eischten, waren niet talrijk.

Overal mogt de bevolking zich verheugen in een gunstigen padi-oogst, terwijl ook de opbrengst van andere veldproducten geen reden tot klagen gaf. De koffijoogst daarentegen was geringer dan in 1875. De landbouw breidt zich meer en meer uit. Vooral is dit het geval in de residentie Tapanoeli en in de Zuidelijke afdeeling van Padang, wat den aanleg van sawahs betreft. Ook de klapper-aanplantingen op de strandplaatsen nemen steeds in uitgestrektheid toe. Hetzelfde kan gezegd worden van de tabakscultuur in de Padangsche Bovenlanden.

De maandelijksche stoomvaart van Padang op Atjeh langs de noordelijke havens van dit gouvernement en eenige Atjehsche kustplaatsen heeft tot dusver nog weinig bijgedragen tot ontwikkeling van den handel. De voornaamste producten, die uit de eerstbedoelde havens worden uitgevoerd, zijn benzoïn en rotting. De benzoïn wordt wel is waar nagenoeg uitsluitend per stoomboot afgeladen, maar de rotting kan, wegens hare geringe waarde, schier niet voor stoomvervoer in aanmerking komen, wijl de talrijke kleine kustpraauwen het artikel van de groeiplaatsen zelve tot zeer geringe vracht regtstreeks te Padang aan wal brengen, terwijl, bij aflading in stoomschepen, alleen het lossen en het vervoer van de reede naar den wal op 40 cent per pikol komen te staan. Wat den handel op de Atjehsche havens betreft, kan hier verwezen worden naar het aangeteekende op bladz. 10.

Uitbreiding van den Islam valt alleen in de residentie Tapanoeli waar te nemen. Het aantal bedevaartgangers naar Mekka neemt echter overal toe, hetgeen aan de verbetering der communicatie met Djeddah wordt toegeschreven. De pogingen, door de in dit gewest verblijf houdende zendelingen tot verbreiding van het Christendom aangewend, hadden onder de Mohammedanen weinig resultaten. Gunstiger slaagden die pogingen in de niet onder ons regtstreeksch bestuur staande grenslanden (verg. bladz. 12).

Aan het voornemen om een oorlogschip naar Zuid-Nias te zenden, ten einde met klem op te treden tegen eenige strandkampongs die zich aan zeeroof en koppensnellen op gouvernementsonderdanen hadden schuldig gemaakt (verg. vorig verslag bladz. 14), is geen gevolg gegeven. Het werd namelijk betwijfeld of de bewuste kampongs wel onder bereik lagen van het scheepsgeschut, en daar een vruchtelooze afloop der onderneming schadelijker gevolgen kon hebben dan een voorloopig uitstel, besloot de Indische Regering tot dit laatste, in afwachting dat de omstandigheden eene ruimere beschikking over militaire of maritieme krachten zouden toelaten. Een paar andere, meer binnen 's lands gelegene kampongs in Zuid-Nias, tusschen welke in 1874 (verg. het verslag van 1875, bladz. 15) eene verzoening was tot stand gekomen, waren in den laatsten tijd met elkander weder in bloedige twisten ge-

raakt. Daar eene der partijen, namelijk de kampong Botohosi, zich te weer stelde toen de controleur, vergezeld van lieden van de tegenpartij, in aantogt was om andermaal eene minnelijke schikking te beproeven, oordeelde die ambtenaar het raadzaam zijne pogingen op te geven. Alvorens onzerzijds tot middelen van geweld de toevlugt werd genomen, zou het bestuur trachten door tusschenkomst van inlandsche zendelingen met Botohosi in aanraking te komen om de geschillen te vereffenen.

Met beter gevolg trad het bestuur op tegen eene bende koppensnellers uit Zuid-Nias, die zich tusschen de kampongs Batombabo en Madjai had genesteld en die streek zeer onveilig maakte. Het mogt gelukken de bende te verjagen, bij welke gelegenheid één der belhamels bij zijn gewapend verzet gedood en één gevangen genomen werd.

§ 6. *Benkoelen.*

In het afgeloopen jaar werd de rust in dit gewest niet verstoord.

In de gezindheid der bevolking jegens ons bestuur wordt gaandeweg verbetering waargenomen.

De veiligheid van personen en goederen laat over het algemeen weinig te wenschen over. Het aantal misdrijven wordt, in vergelijking met dat in andere streken, zelfs uiterst gering genoemd.

Over het gehalte der inlandsche hoofden wordt nog steeds geklaagd. Ten gevolge van hunne weinige ontwikkeling en meer nog door de armoede, waarin de meesten hunner verkeeren, maken zij zich dikwijls schuldig aan kwade praktijken. Dit is voornamelijk het geval bij de uitoefening der regtspraak, die aan hen is overgelaten, waarbij zij hun eigen belang niet zelden hooger stellen dan hun regtsgevoel.

Hoewel de inlandsche bevolking van dit gewest als onverschillig op het punt van godsdienst wordt afgeschilderd, staan echter de hadji's bij haar zeer in aanzien en worden deze veelal van heerendiensten verschoond.

Naarmate de wegen, waaraan in de laatste jaren met kracht is gearbeid, verbetering ondergaan, valt meer en meer ook vooruitgang in den landbouw te bespeuren. De rijstbouw werpt de gunstigste resultaten af in de afdeelingen Laïs en Ommelanden van Benkoelen. In Kauer bloeit de kruidnagelteelt, die belangrijke voordeelen oplevert en zich thans ook over de afdeelingen Manna en Kroë heeft uitgebreid. Ook de teelt van andere gewassen, zoo als koffij, gambier en tabak, neemt in omvang toe. Het gevolg hiervan is dat verhuizingen van gezeten lieden naar andere streken veel zeldzamer worden. Wel is de bloei van de koffijcultuur in Ampat Lawang (Palembang) eene aanleiding voor den Benkoelees om voor eenigen tijd in die streek zijne diensten te gaan verhuren, doch van blijvende vestiging aldaar wordt weinig of niets meer vernomen. Alleen in de afdeeling Pasoemah Oeloe Manna, waar weinig verkeer bestaat en waar gebrek aan afvoerwegen de ontwikkeling van den landbouw belemmert, komen verhuizingen nog al eens voor.

De gezondheidstoestand in dit gewest was gedurende het afgeloopen jaar vrij gunstig.

§ 7. *Lampongsche districten.*

De gezindheid der verschillende bestanddeelen van de bevolking jegens het bestuur liet niets te wenschen over. Ook de hoofden, hoe naijverig overigens op het behoud van hun invloed, toonen in de besturende ambtenaren vertrouwen te stellen. Gaf de veiligheid van personen geen stof tot klagen, menigvuldig waren de klagten over diefstal, terwijl de opsporing der daders, tengevolge van de gebrekkige werking der inlandsche politie, veelal vruchteloos bleef. Het gehalte der inlandsche hoofden is nog steeds niet te roemen. Vooral in de afdeeling Semangka staan zij op een lagen trap van ontwikkeling. Vier hunner werden in het afgeloopen jaar weder door den proatin-raad wegens ongeoorloofde praktijken veroordeeld.

Over 't algemeen is de Lamponger weinig streng in het vervullen zijner godsdienstpligten. De adat des lands wordt in den regel bij huwelijken, feesten, boedelscheidingen enz. meer opgevolgd dan de voorschriften van den Koran.

De gezondheidstoestand was in het afgeloopen jaar niet gunstig. Cholera en andere ziekten eischten vele offers.

Hoewel schier allerwegen ruime gelegenheid bestaat tot uitbreiding van den landbouw, is in dien tak van bedrijf toch weinig vooruitgang merkbaar. Alleen moet in den laatsten tijd de aanplant van koffij in sommige afdeelingen nog al aanmerkelijk zijn toegenomen.

De handel is geheel in handen der vreemde oosterlingen. De eigenlijke inheemsche bevolking laat zich hiermede niet in, maar leeft van den landbouw of van het verzamelen van boschproducten.

Met de verbetering en uitbreiding der wegen werd in het afgeloopen jaar ijverig voortgegaan.

§ 8. *Palembang.*

Over 't algemeen luiden de berigten uit dit gewest gunstig. Rust en orde werden in het afgeloopen jaar nergens verstoord, maar daarentegen werden overal blijken van tevredenheid en van vertrouwen in het bestuur opgemerkt. De veiligheid van personen en goederen neemt steeds toe. Slechts zelden gebeurt het, dat misdadigers hunne geregte straf ontgaan.

Het gehalte der inlandsche hoofden wordt gezegd in den laatsten tijd te zijn verbeterd, hetgeen voor een groot deel wordt toegeschreven aan de betere regeling en de (onlangs tot stand gekomen) vermindering der heerendiensten, die vroeger eene bron van knevelarijen opleverden. Aan verscheidene hoofden werden, als belooning voor langdurige en trouwe diensten, doelmatige geschenken uitgereikt. Verdienstelijke pasirah's (districtshoofden), door het Gouvernement met den titel van pangeran vereerd, zullen voortaan, als onderscheidingsteeken aan dien hoogeren titel verbonden, een rottingstok voeren met gouden knop, voorzien van 's Rijks wapen.

Even als in 1875 werden weder uit verscheidene marga's, waar het ambt van pasirah was opengevallen, verzoeken van de doessonhoofden en hunne onderhoorigen ontvangen, om regtstreeks onder het bestuur der Europesche ambtenaren te worden gebragt. Waar de omstandigheden het mogelijk maakten, werd aan dien volkswensch voldaan. De gunstige toestand, waarin de afdeeling Rawas verkeert sedert het margabestuur daar werd opgeheven (zie vorig verslag bladz. 15), heeft doen zien dat deze maatregel goede gevolgen oplevert. Waar de wensch geuit werd om zelfstandige doessons te mogen vormen, werd steeds als motief aangevoerd: » opdat het ons welga, even als die van Rawas".

In de Sindangstreken, waar in 1875, bij het verzet van den Benkoeleeschen muiteling Berniat, verscheidene hoofden nog eene dubbelzinnige rol speelden, blijkt, sedert de plaatsing van een controleur aldaar, het vertrouwen op ons bestuur gaandeweg toe te nemen. Althans een der bedoelde hoofden, de pasirah van Oedjong Panas, die slechts wegens gebrek aan wettige bewijzen niet geregtelijk vervolgd was, vond bij de andere hoofden en bij de bevolking geen steun meer en vroeg uit eigen beweging zijn ontslag.

Aan de verbetering der middelen van verkeer werd in het afgeloopen jaar weder ijverig gewerkt. De gezamenlijke lengte der wegen, voor karrentransport geschikt, bedraagt thans reeds ongeveer 350 palen. Met het beter bevaarbaar maken der waterwegen werd bij het invallen van den oostmoesson van 1876 een begin gemaakt, en weldra zullen op de Lematang-, Moesi-, Ogan- en Rawasrivieren de belangrijkste belemmeringen voor de scheepvaart uit den weg zijn geruimd.

De vergemakkelijking van het verkeer zal niet nalaten ook gunstig te werken op de ontwikkeling van den landbouw. Gebrek aan rijst is in dit gewest eene bijna ongekende zaak. In die streken, waar de padi op minder ruime schaal wordt verbouwd, leveren doorgaans andere cultures aan de bevolking genoeg verdiensten op, om haar in staat te stellen rijst te koopen. Vooral belooft de toenemende aanplant van koffij aanzienlijke voordeelen. In de Pasoemahlanden o. a., met eene bevolking van omstreeks 17 000 zielen, waar in 1875 de eerste koffijoogst verkregen werd, heeft de verkoop van dit product in het afgeloopen jaar aan de bevolking reeds ongeveer 3 ton gouds opgebragt.

Ook de handel neemt voortdurend in belangrijkheid toe.

Op de hoofdplaats, en zelfs op verscheidene plaatsen in de binnenlanden, worden vele inlanders gevonden die uitgebreide handelsbetrekkingen hebben met Singapore, Cheribon, Bantam en de Lampongsche districten. In Julij jl. is de gesubsidieerde maandelijksche stoomvaart van Batavia op Palembang uitgebreid tot Djambi en is ook de vaart tusschen Palembang en Muntok (Banka) zoodanig geregeld, dat Palembang feitelijk eene veertiendaagsche stoomgemeenschap met Java heeft verkregen. De vrees voor eene mogelijke verplaatsing van den handel tusschen Palembang en Java naar Singapore zal hierdoor kunnen verminderen.

De gezondheidstoestand liet ook in 1876, even als in het voorafgegane jaar, nog al te wenschen over. Cholera, koortsen en mazelen heerschten hier en daar epidemisch.

De toestand in Djambi wordt gezegd veel verbeterd te zijn sedert aldaar een burgerlijk ambtenaar met de betrekking van politiek agent is belast (verg. vorig verslag bladz. 15). De bevolking in de binnenlanden van Djambi zou, volgens geruchten, zeer verlangend zijn om onder regtstreeksch gouvernementsgezag te komen, daar het sultansbestuur hier verre van bemind moet zijn.

In het begin van dit jaar zijn die binnenlanden bezocht door een Europeaan — de luitenant ter zee Schouw Santvoort — die aan het hoofd staat van de wetenschappelijke expeditie, door het Aardrijkskundig Genootschap uitgerust (verg. hoofdstuk **K**, afd. II). Van de Padangsche Bovenlanden komende, is die zeeofficier langs de Djambirivier naar de hoofdplaats Djambi gereisd, en heeft overal de noodige bescherming van de hoofden ondervonden.

§ 9. *Sumatra's Oostkust.*

In de onder ons regtstreeksch gezag staande gedeelten van dit gewest — het eiland Bengkalis en de hoofdplaats Laboean Batoe — werden orde en rust niet verstoord. Ook bleef de verhouding van den sultan van Siak en onderhoorigheden jegens het Gouvernement in het afgeloopen jaar zeer bevredigend. Getrouw aan de met hem aangegane overeenkomsten, ging deze vorst voort in moeijelijke gevallen den raad van 's Gouvernements vertegenwoordiger in te winnen en op te volgen, hetgeen o. a. in het afgeloopen jaar het geval was bij de beëindiging der geschillen met Kotta Intan (zie bladz. 12) (1). In Assahan bleef de toestand mede gunstig. Over het voorloopig bestuur, dat onder de leiding van den controleur te Tandjong Balei aan de leden van de karapatan is opgedragen, viel niet te klagen. De gewezen vorst en diens broeder, wier gezindheid het bij voortduring onraadzaam deed achten hen uit hunne ballingschap (in de residentie Riouw) te ontslaan, hebben hun aanhang in de bovenlanden van Assahan bijna geheel verloren, terwijl die in de benedenlanden ook zeer verminderd is.

Het bestuur der vorsten van Deli en Langkat wordt zwak en magteloos genoemd. De sultan van Deli wil wel het goede, maar is jong, onervaren en daarbij zwak van gestel; bij den pangeran van Langkat begint zich de invloed van den ouderdom te doen gelden. Beiden ondervinden veel tegenwerking bij hunne onderhoorige hoofden en het ontbreekt hun aan de noodige energie om hun gezag te doen gelden.

Een en ander bleek vooral bij de (straks nader te bespreken) ongeregeldheden, die in het afgeloopen jaar in hunne rijken plaats grepen, en heeft ten gevolge gehad dat het Europeesch bestuur aldaar tijdelijk versterkt is moeten worden door de plaatsing van een controleur in Boven-Deli en van een ambtenaar van denzelfden rang in de bovenstreken van Langkat. Ook werd den resident vrijgelaten tot versterking der gouvernementspolitie zoodanige tijdelijke maatregelen te nemen, als hij, ondanks de bij vernieuwing in te roepen krachtige medewerking der vorsten, onvermijdelijk zou achten.

Sedert jaren is tusschen de vorsten van Deli en Serdang een geschil hangende over het landschap Senembah, waarop beiden regten meenen te kunnen doen gelden. De pogingen van het Europeesch bestuur om aan dit geschil een einde te maken, hebben nog geen gunstig gevolg gehad.

De in het vorig verslag (bladz. 16 en 166) besproken overneming door het Gouvernement van het regt tot belastingheffing in sommige rijkjes uit de handen der vorsten, heeft geene aanleiding tot moeijelijkheden gegeven; evenmin de inning dier belastingen zelve; de uitkomsten voor 's lands kas over het eerste jaar (1876) zijn mede niet onbevredigend geweest. Sedert 1 Januarij 1877 zijn ook de door de vorsten van Serdang en Langkat geheven wordende belastingen aan het Gouvernement overgedragen (zie over een en ander hoofdstuk **M**). Wat het laatstgenoemde rijk betreft, bleef van de overdragt vooralsnog uitgesloten het district Temiang (Tamian), waar het Europeesch gezag nog te weinig bekend was. Vooral ten opzigte van Langkat wordt, ook uit een staatkundig oogpunt, veel goeds van den genomen maatregel verwacht. Werd toch hierboven reeds gezegd, dat in Langkat de verhouding van de rijksgrooten tot den vorst veel te wenschen overliet, de oorzaak hiervan moet voornamelijk gezocht worden in het slechte financieel beheer van laatstgenoemde. De hoofden kregen slechts weinig in handen van het hun toekomend aandeel in de belastingen en pachten (verg. het verslag van 1874, bladz. 17) en verkeerden ten gevolge daarvan in eene ontevreden stemming. Thans evenwel, nu die hoofden hetgeen hun toekomt regtstreeks van het Gouvernement ontvangen, zullen — naar verwacht wordt — hunne grieven grootendeels worden weggenomen.

De veiligheid van personen en goederen liet buiten de onder ons regtstreeksch gezag staande gedeelten van dit gewest in het afgeloopen en in het begin van dit jaar veel te wenschen over.

Voornamelijk op de talrijke Europesche landbouw-ondernemingen in Deli en Langkat werden herhaaldelijk door gewapende benden rooftogten ondernomen, die door het snelle verdwijnen der boosdoeners en de weinige voortvarendheid van de politie der vorsten meestal ongestraft bleven. Zoo werd in de maand Augustus 1876 de onderneming Soengei Tawar aan de Babalan-rivier in Langkat (2) aangevallen door aldaar als boschkappers in dienst zijnde Gajoes (verg. bladz. 11); de administrateur werd verwond en zijn huis in brand gestoken. In September werd eene onderneming aan de Bingeyrivier (3), op $^{3}/_{4}$ uur afstands van Timbang Langkat (Boven-Langkat), door Gajoes aangevallen, terwijl een Europeesch opziener doodelijk, en eenige koelies minder gevaarlijk gewond werden; hier namen de roovers al het aanwezige geld mede. Ongeveer hetzelfde had een dag later plaats op eene niet ver van daar gelegen onderneming aan de Kwalla Bergoemit (4). In October werd eene plantage te Soengei Diski onder Hamperan-Perak (Deli) (5) overvallen, doch ditmaal niet door Gajoes alleen, maar ook door Battaks en voornamelijk door Maleijers der naburige kampong Sialang Moeda. De vrouw van den ondernemer en twee zijner kinderen werden gedood; hij zelf en een ander huisgenoot zwaar gewond. De laatste stierf eene maand later aan de bekomen wonden. Ook hier werd geplunderd. In zeer korten tijd gelukte het der politie de daders van dezen aanslag in handen te krijgen (6).

De korte opeenvolging van deze roof- en moordtooneelen deed aanvankelijk het vermoeden rijzen dat hooggeplaatste hoofden, vooral de datoe van Soenggal, hierbij de hand in het spel hadden. Dit vermoeden bleek echter ongegrond

(1) Toen de bestuurders van Kotta Intan formeel in onderwerping waren gekomen, is de observatiepost te Kassikan (Tapongs) — verg. vorig verslag, bladz. 18 — ingetrokken. Wegens gemis aan vervoermiddelen op de Siakrivier duurde het echter nog tot 2 December eer het detachement te Deli was teruggekeerd.

(2) Toebehoorende aan de heeren van der Sluys c. s.

(3) „ „ „ „ Peijer en von Gülich.

(4) „ „ den heer Baud.

(5) „ „ „ „ Lühmann.

(6) Zes hunner (4 Battaks en 2 Maleijers) zijn sedert door de rapat van Deli ter dood veroordeeld, 6 anderen werden gestraft met dwangarbeid, terwijl het kamponghoofd van Sialang Moeda, wiens medepligtigheid niet kon bewezen worden, doch die de meest laakbare onverschilligheid had aan den dag gelegd, uit zijne betrekking ontslagen en voor drie jaren uit de residentie Sumatra's Oostkust verbannen werd. De hoofdschuldige, zekere Radjal, stierf in de gevangenis. De doodvonnissen zijn in Maart jl. te Laboean Deli voltrokken.

te zijn. Althans wat de drie laatstbedoelde aanvallen betreft, kwam later aan het licht dat zij hadden plaats gevonden onder aanvoering van zekeren PANGLIMA SELAN, een bij de Battaksche bevolking van Boven-Langkat zeer gevreesde Gajoe, die vroeger herhaaldelijk die streken onveilig had gemaakt, en die thans een aantal zijner landgenooten, vroeger bij de ondernemers in dienst, doch na het gebeurde aan de Babalanrivier ontslagen, om zich verzameld had. Dat SELAN aan de straks bedoelde aanvallen niet onschuldig was, bleek onder anderen uit het terugvinden van verschillende te Soengei Diski geroofde voorwerpen, toen in November zijne in der haast verlaten versterking te Si Oempih Oempih, op 10 uren afstands van Timbang Langkat (1), door eene afdeeling van onze troepen zonder strijd genomen werd.

Was in de eerste plaats roofzucht de oorzaak dezer ongeregeldheden, het kan niet ontkend worden dat eene minder goede behandeling van het werkvolk door vele Europesche planters daartoe mede aanleiding heeft gegeven. Aan sommige der aanvallen toch werd door op de ondernemingen werkzame koelies, Chinesche zoowel als inlandsche, deelgenomen, en men vernam al spoedig dat deze lieden daartoe waren overgegaan uit wraakzucht wegens ondervonden mishandelingen.

In December jl. werd een regter-commissaris uit den raad van justitie te Batavia, vergezeld van een ambtenaar van het openbaar ministerie en een tolk voor de Chinesche taal, naar Deli gezonden om een onderzoek in te stellen naar de tegen sommige planters ingebragte klagten wegens mishandeling van hun werkvolk. Eenige dier klagten werden gegrond bevonden, weshalve de Europesche administrateur eener onderneming voorloopig in hechtenis werd gesteld en tegen drie andere Europesche administrateurs of opzieners (door den raad van justitie te Batavia) regtsingang verleend werd met bevel tot dagvaarding in persoon. Eerstbedoelde heeft zich echter aan verdere vervolging onttrokken door van het stoomschip, dat hem naar Batavia vervoerde, in zee te springen, waar hij den dood vond. In 't laatst van Februarij jl. is de bedoelde regterlijke commissie uit Deli naar Batavia teruggekeerd.

Intusschen hebben in de twee eerste maanden van dit jaar zich weder eenige ongeregeldheden van den boven omschreven aard voorgedaan, zoowel in Langkat als in Deli en Serdang. In laatstgenoemd rijk schijnen zich de ongeregeldheden slechts tot ééne onderneming bepaald te hebben, zoodat een derwaarts gezonden detachement militairen reeds binnen weinige dagen kon terugkeeren. In Deli daarentegen kwamen (in Februarij) herhaaldelijk nachtelijke rooverijen en aanrandingen voor, niet alleen op de landelijke ondernemingen, maar ook bij kleinhandelaren en andere ingezetenen. De daders waren schier uitsluitend weggeloopen of ontslagen Chinesche koelies, die nu op die wijze in hun onderhoud trachtten te voorzien. Aan de doeltreffende maatregelen, die genomen werden, scheen het te danken dat al spoedig van dergelijke voorvallen niet meer gehoord werd. Niet alleen werd een geregelde militaire patrouilledienst in het leven geroepen, maar ook werden door het plaatselijk bestuur, met goedkeuring van den sultan, verschillende verbodsbepalingen uitgevaardigd, ten einde het rondzwerven van gewapend volk te beletten, tot handhaving van welke bepalingen de medewerking der planters werd ingeroepen; ook werden hier en daar wachthuizen opgerigt en voor het betrekken daarvan gardoediensten georganiseerd.

In Langkat, waar in de eerste maanden van 1877 een paar Europesche nederzettingen digt bij het Tamiangebied werden afgeloopen, bleek daarin voornamelijk de hand te hebben gehad kwaad volk uit de naburige, ons nog vijandige Atjehsche staatjes Modjopahit en Langsar, die nu ook van zich begonnen te laten hooren naarmate ons gezag op Atjeh's oostkust zich verder was gaan uitstrekken, en uitgeweken ontevredenen van de in onderwerping gekomen landschappen hunne toevlugt hier waren komen zoeken.

Terwijl zoowel de pangeran van Langkat als de Tamianhoofden het hunne deden om dergelijke invallen tegen te gaan, werden ook onzerzijds maatregelen genomen om de noordelijke grens der residentie Sumatra's Oostkust tegen aanrandingen te beveiligen. Daartoe werd in het laatst van Maart eene compagnie infanterie te Salahadji in bezetting gelegd, ook om aan de Gajoehoofden, die in den laatsten tijd teekenen van toenadering hadden gegeven (zie bladz. 11), steun te verleenen tegen op hen werkende schadelijke Atjehsche invloeden. Met welk gevolg sedert tegen Modjopahit en Langsar is opgetreden, is reeds medegedeeld op bladz. 10.

Afgescheiden van een en ander is de Indische Regering op maatregelen bedacht om de rust en de orde in de adsistent-residentie Deli blijvend te verzekeren. Om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van hetgeen tot bevordering van een goeden gang van zaken aldaar wordt vereischt, heeft zij het raadzaam geoordeeld deswege een plaatselijk onderzoek te doen instellen door den departements-chef, tot wiens werkkring de verschillende aangelegenheden, welke daarbij in beschouwing komen, hoofdzakelijk behooren. Mitsdien heeft zich in April jl. de directeur van binnenlandsch bestuur naar Sumatra's Oostkust begeven, vergezeld van een adsistent-resident. Ook de Regering hier te lande heeft niet nagelaten harerzijds aan de Indische Regering eenige beschouwingen te onderwerpen nopens de voorzieningen die in de eerste plaats schijnen in aanmerking te moeten komen om in deze zich zoo snel ontwikkelende streken eene betere orde van zaken in het leven te roepen.

Tot verdere kenschetsing van den algemeenen toestand dezer residentie in het afgeloopen jaar wordt nog het volgende aangeteekend.

De gezondheidstoestand liet veel te wenschen over en was in de zuidelijk gelegen streken bepaald ongunstig. Vele sterfgevallen kwamen voor, ten gevolge van pokziekte, cholera en buikaandoeningen. De oogst mislukte voor een groot deel, en daar de bevolking zich dientengevolge met minder gezond voedsel moest behelpen, was dit mede eene oorzaak van vele ziektegevallen.

In den landbouw der inlandsche bevolking wordt langzamerhand verbetering waargenomen. Vooral in de zuidelijke streken begint men zich met meer kracht daarop toe te leggen, waartoe de uitgestrekte woeste gronden aldaar ruimschoots de gelegenheid aanbieden.

De Europesche landbouw-industrie (waarover meer uitvoerig in hoofdstuk O, afd. I, § 2) breidt zich hoe langer zoo meer uit. Bepaalde deze zich vroeger slechts tot Deli, Langkat en Serdang, zeer onlangs is ook op het eiland Bengkalis een Europeaan begonnen woeste gronden te ontginnen voor den aanplant van tabak.

Van de hoofdplaats Bengkalis wordt gezegd dat ook daar eene snelle ontwikkeling valt waar te nemen. De Chinesche bevolking neemt er gestadig toe; handelaren en handwerkslieden vinden er een goed middel van bestaan. In de Chinesche kamp, waar tot voor eenige maanden nog alleen houten, met atappen gedekte huizen stonden, verrijzen hier en daar groote steenen gebouwen met pannen gedekt, waarin druk handel wordt gedreven in alle mogelijke Europesche artikelen, die bijna dagelijks uit Singapore en Malakka met tongkangs (groote Chinesche prauwen) worden aangevoerd. Ook hebben er zich, korten tijd geleden, eenige Klingalezen gevestigd, die een aanzienlijken handel drijven in lijnwaden en kleedingstukken, waarvan door de inlandsche bevolking een ruim gebruik wordt gemaakt. Het meerendeel der inlandsche bevolking van het eiland legt zich, zoo als reeds vroeger is medegedeeld (zie o. a. vorig verslag, bladz. 87, noot 2), voornamelijk op de vischvangst toe; thans wordt echter gemeld dat een in de bosschen van het eiland wonende volkstam groote geneigdheid voor den landbouw betoont, en volgens het oordeel van den resident is het te verwachten dat Europesche ondernemers, die zich op Bengkalis mogten komen vestigen, van dien volkstam goede diensten kunnen trekken.

Dat ook in de afdeeling Deli, dank zij der Europesche landbouwnijverheid, de bloei toeneemt, kan onder anderen afgeleid worden uit de stijging der belastingen. Wat het landschap Deli betreft, kan hier verwezen worden naar het verslag van 1875, bladz. 18; maar ook in Langkat en

---

(1) Hier en op eenige andere plaatsen in Langkat was, tot geruststelling der ondernemers, eenige militaire magt uit Deli gestationeerd geworden.

Serdang was de toeneming in de laatste jaren opvallend. Zoo waren de inkomsten van Langkat, in 1872 slechts bedragende $ 3500, in 1876 gestegen tot $ 18505, terwijl de gezamenlijke middelen in Serdang, die bij de vorige verpachting $ 4300 opbragten, bij de laatste door het inlandsch bestuur gehouden verpachting werden afgestaan voor $ 14260. Welke reeds aanvankelijk de resultaten zijn, nu de heffing berust bij het Gouvernement, wordt aangetoond in hoofdstuk **M**.

In eigenlijk Siak vindt men vooralsnog geene andere Europesche nijverheid dan de in 1875 in werking gekomen tin-onderneming in de Tapongs, welke in vollen gang is en goede resultaten belooft (zie daarover meer in hoofdstuk **O**, afd. II). Wel is de sultan van Siak eenige jaren geleden (verg. het verslag van 1872, bladz. 11) in onderhandeling geweest nopens den afstand van een drietal perceelen voor den landbouw, maar deze onderhandelingen zijn om verschillende redenen buiten gevolg gebleven, ten deele ook doordien de aanvragers, terwijl de contracten bij het Indisch Bestuur (welks voorafgaande goedkeuring daarop vereischt werd) in behandeling waren, reeds in andere rijkjes ter Sumatra's Oostkust (waar alleen de voorafgaande toestemming van den resident noodig was) er in geslaagd waren, gronden ter ontginning te verkrijgen. In Januarij jl. heeft echter de Indische Regering eene beschikking genomen, waardoor aan de particuliere nijverheid ook in Siak een gemakkelijker toegang zal worden verschaft. Voor de door den sultan te sluiten landbouw-overeenkomsten is namelijk een model (1) vastgesteld, en de contracten, die daarmede in overeenstemming zijn, zullen voortaan, in plaats van door de Indische Regering zelf, door den resident kunnen worden goedgekeurd. Ter verkrijging eener gewenschte eenheid is tevens bepaald, dat dit model ook door de overige vorsten ter Sumatra's Oostkust zal moeten worden opgevolgd, zoodat de resident aan contracten, die daarvan afwijken, zijne goedkeuring zal hebben te onthouden.

Door de drukke stoomgemeenschap, die voor een groot deel met schepen onder Engelsche vlag tusschen deze residentie en Java, Riouw, Singapore en Penang onderhouden wordt, neemt het handelsverkeer steeds in belangrijkheid toe. Over eene nieuwe dienstregeling sedert Februarij jl. van de gesubsidieerde pakketvaart langs deze residentie zie men hoofdstuk **J**, afd. VII.

§ 10. *Riouw en onderhoorigheden.*

De toestand dezer residentie was in het afgeloopen jaar vrij bevredigend.

Door welwillende medewerking van de autoriteiten te Singapore gelukte het de hoofdaanleggers van de op het eiland Koendoer (afdeeling Karimon) gepleegde ongeregeldheden (zie vorig verslag bladz. 18) in handen te krijgen. Zij werden voor dén residentieraad te Riouw teregtgesteld, met dit gevolg dat één hunner tot dwangarbeid buiten den ketting en negen ter dood werden veroordeeld.

Behoudens eenige roofpartijen op de eilanden Bintang en Sengarang bleef verder de rust ongestoord.

De goede verstandhouding die in 1875 tusschen den sultan en den onderkoning scheen ontstaan te zijn, moet in het afgeloopen jaar weder voor de vroegere verwijdering hebben plaats gemaakt. De sultan schijnt zijn wantrouwen jegens den onderkoning niet te kunnen overwinnen. De voornaamste oorzaak der verwijdering blijft steeds het landschap Mandah, dat omstreeks 1784 door den toenmaligen soetan van Indragiri aan een der voorvaders van den onderkoning werd afgestaan, doch waarop de sultan van Lingga niettemin beweert souvereiniteitsregten te kunnen doen gelden. Alhoewel deze aangelegenheid voor inmenging van onze zijde minder vatbaar is, zou de resident toch trachten bij eene voorgenomen reis naar Lingga, door minnelijke bespreking, partijen tot meerdere toenadering te bewegen.

In Julij en Augustus 1876 hield de resident zich, met het gouvernementsstoomschip *Telegraaf*, gedurende eenige weinige dagen op in de sedert 1871 niet bezochte afdeeling Poeloe Toedjoe, doch wegens ongunstig weder moest hij zijne inspectie bepalen tot Groot-Tambelan en Siantan, een der Anambas-eilanden. De Tambelan-eilanden bestaan uit steil uit zee oprijzende rotsen, geheel en al begroeid. Voor eene andere teelt dan die van klapper-, areng- en sagoboomen is de grond echter niet geschikt. Bijaldien de afvoer niet zooveel bezwaar opleverde, zouden uitmuntende houtsoorten voor huis- en scheepsbouw van daar kunnen verkregen worden. De gezamenlijke bevolking der Tambelan-groep bedraagt ruim 1000 zielen, waarvan het meerendeel, ofschoon ook op de kleinere eilanden klapper- en arengtuinen bezittende, Groot-Tambelan bewoont. In de laatste jaren hebben zich echter, daar de vrees voor zeeroovers geweken is, enkele gezinnen voor goed op de kleinere eilanden nedergezet. De producten (klapperolie en arengsuiker) worden door de eigenaren, met op de Anambas-eilanden gebouwde vaartuigen, hoofdzakelijk uitgevoerd naar Mampawa (Borneo's Westkust), waar zij zich van rijst, zout en lijnwaden voorzien. Het aantal dergenen die hun bestaan in de vischvangst zoeken, is in den laatsten tijd, door verhuizing naar de noordelijk gelegen Natoena-eilanden, zeer verminderd.

Op de Anambas-eilanden neemt de inlandsche (Maleische) bevolking, thans nog ruim 1300 zielen bedragende, in aantal af zonder dat hiervoor eene oorzaak is op te geven; het getal Chinezen daarentegen vermeerdert: in 1871 waren er 112, thans 300, allen op Siantan gevestigd. Naar de overige eilanden, waar enkele Maleijers, even als op de Tambelan-groep, klapper- en areng-aanplantingen bezitten, en waar hier en daar ook sagotuinen worden aangetroffen, begeven de Chinezen zich alleen tot het drijven van handel en het opkoopen van producten. Vele inlanders vinden hun bestaan in het inzamelen van zeevoortbrengselen, die in menigte aanwezig zijn. De verhouding tusschen Chinezen en Maleijers is naar wensch; de laatsten hebben zeer veel voordeel van de Chinezen, die onmiddellijk de door de inlandsche bevolking verzamelde producten inkoopen en haar altijd van het noodige weten te voorzien. Toch worden onder de inlanders weinig sporen van welvaart aangetroffen. De door hen aan den onderkoning van Riouw verschuldigde hassil bedraagt op de Anambas-eilanden 1 dollar per gezin; op de Tambelan-groep iets meer. De Chinezen betalen f 4 per gezin en f 2 per ongehuwd man. Over 't algemeen is de gezondheidstoestand op de hierbedoelde eilanden niet gunstig wegens het voortdurend heerschen van koortsen.

In de overige gedeelten der residentie werd in het afgeloopen jaar weinig van ziekten vernomen.

Ook de afloop van den oogst kon in de verschillende afdeelingen bevredigend genoemd worden. Sago werd vooral in de afdeeling Lingga overvloedig gewonnen en leverde een belangrijk artikel van uitvoer op. De peper- en gambierproductie neemt steeds toe. Nieuwe tuinen verrijzen allerwegen; voor hunne ontginning en bearbeiding worden door de ondernemers, meestal Chinezen, in grooten getale Chinesche koelies uit den vreemde ontboden. De sultan gaat steeds voort proeven te doen nemen met het aanleggen van sawahs en waterleidingen op Lingga. Het afgeloopen jaar was daarvoor niet zeer gunstig, ten gevolge van eene ziekte onder het van Buitenzorg ingevoerde ploegvee, waarvan een groot gedeelte bezweek.

Uitbreiding van den Islam valt in deze residentie niet op te merken. Ook het aantal hadji's neemt nagenoeg niet toe. De meesten dezer zijn leden der vorstelijke familie. De overige Mohammedanen zijn hier over het algemeen te arm om de kosten, aan den pelgrimstogt verbonden, te bestrijden.

De belangstelling in het onderwijs is bij den sultan en zijne rijksgrooten nog zeer gering. De door het Gouvernement in 1874 te Tandjong Pinang geopende inlandsche school wordt dan ook bijna uitsluitend bezocht door zonen en naastbestaanden van inlanders die zich in gouvernementsdienst bevinden.

In het tot Lingga behoorende gebied op den vasten wal van Sumatra bepaalde zich onze bestuursbemoeijenis hoofdzakelijk tot een bezoek, dat in April 1876 de controleur van Lingga aan Indragiri bragt, en tot de bekrachtiging der optreding van een nieuwen bestuurder over dat rijk, toen in Mei 1876 de hoogbejaarde soetan, radja Said, en kort daarop ook diens oudste zoon, radja Ismael, overleden was.

De bedoelde reis in April heeft minder opgeleverd dan verwacht werd, daar de lage waterstand van de Indragiri-

(1) Zie de *Javasche Courant* van 30 Januarij 1877.

rivier den controleur verhinderde verder dan tot Rengat te komen, waar hij een onderhoud had met genoemden radja Ismael. Zoowel nopens de ontvangst aldaar als nopens den toestand van het land waren de verkregen indrukken niet gunstig. In Rengat is, volgens den controleur, de toestand niet beter dan te Poelou Pallas, ook wel Telok genoemd (de eenige andere kampong door hem bezocht, het digtst bij de monding der rivier gelegen); ook hier zijn knevelarijen aan de orde van den dag. Niemand acht er zich veilig, zelfs niet bij dag; terwijl het dragen van wapenen algemeen is. De hoofdplaats Rengat telt 500 huizen, die zich alle, behalve de missigit, onaanzienlijk voordoen. De kampong Telok telt slechts 80 zielen. Tijdelijk waren er 8 Chinezen gevestigd, uitsluitend voor den houthandel. De grond is hier min of meer bebouwd; aan beide oevers der rivier ziet men rijst- en klapperaanplantingen, doch van weinig beteekenis. In alles straalde armoede door: het scheen duidelijk dat de bevolking zich niet bijzonder op den landbouw toelegde, omdat zij toch weinig zeker zou zijn de vruchten van haren arbeid te zullen genieten. Vroeger was Rengat de verblijfplaats van den soetan en de rijksgrooten, doch sedert de ontruiming van onzen post aldaar (in 1843) zijn zij verhuisd naar de meer binnen 's lands gelegen kampongs Djepoera, Petaloengan en Rantau Bakoeng.

Met het oog op de moeijelijke gemeenschap (wegen, zelfs voetpaden, van de eene kampong naar de andere ontbreken veelal, en de kampongs liggen soms op groote afstanden van elkander) achtte de controleur het niet raadzaam zijne reis ook tot genoemde plaatsen uit te strekken.

Na het overlijden van den soetan en diens aangewezen opvolger is het bestuur over Indragiri opgedragen aan des soetan's jongsten, eenig overgebleven zoon, radja Hoessin, welke keuze in Januarij jl. door den Gouverneur-Generaal is bekrachtigd. De hoop mogt gekoesterd worden dat het optreden van dezen nieuwen bestuurder, een man van in de 50 jaren, die niet ongunstig bekend stond — veel gunstiger althans dan zijn overleden broeder — eenigermate den ordeloozen toestand zou doen ophouden, waarin het landschap sedert vele jaren geraakt is ten gevolge van het slappe bewind van den vorigen soetan. De bevestiging van radja Hoessin zou benuttigd worden om, voor zooveel noodig in overleg met den sultan van Lingga, nader met hem overeen te komen omtrent sommige punten, die in de bestaande contracten met Indragiri niet of niet voldoende geregeld zijn.

Naar het straks bedoelde landschap Mandah, aan Indragiri grenzende, begaf zich in Maart 1876 de adspirant-controleur ter beschikking van den resident, vergezeld van den inlandschen schrijver, om aldaar, op verzoek van de autoriteiten te Singapore, een der verdachten aan den moord, op den Britschen resident te Perak gepleegd, op te sporen. Van deze gelegenheid werd gebruik gemaakt om een bezoek te brengen aan het hoofd van Mandah, radja Sjarif Machmoed, door wien onze ambtenaren zeer vriendelijk en met veel blijken van belangstelling werden ontvangen.

Nog enkele aanteekeningen van algemeenen aard omtrent de besproken Linggasche onderhoorigheden, voor zoover de resident van Riouw die heeft kunnen verstrekken, zullen tot aanvulling kunnen dienen van hetgeen reeds nu en dan in vroegere regeringsverslagen voorkwam.

De bevolking van Indragiri, Mandah en Reteh (zie over dit laatste landschap o. a. het verslag van 1875, bladz. 19) wordt geschat op 15000 à 20000 zielen. Door volksverloop en afneming van den handel, die zich meer en meer naar de Kampar-rivier heeft verlegd, moet het land in de laatste jaren zeer zijn achteruitgegaan (1).

Vooral moeten daartoe veel hebben bijgedragen de ongeoorloofde en willekeurige handelingen van de talrijke afstammelingen van vroegere vorsten, die daarin, onder het bestuur van den stokouden soetan, door niemand werden tegengegaan. De bevolking zelve, die van Maleische afkomst is, wordt lui en onverschillig genoemd. Haar bedrijf bestaat in binnenlandschen handel in boschproducten; de landbouw wordt bijkans uitsluitend gedreven ter voorziening in eigen behoeften, en levert rijst (voor de teelt waarvan de grond over 't algemeen zeer geschikt geacht wordt), djagong, kapas en verdere gewassen voor dagelijksch gebruik op, waaronder ook een weinig tabak. Hier en daar worden in Indragiri kleine sago- aanplantingen aangetroffen. Deze laatste cultuur wordt op vrij groote schaal gedreven in het district Gaong (landschap Mandah), en wel voor rekening van den onderkoning van Riouw die daarover toezigt doet houden door een gemagtigde, den in 't vorig verslag bedoelden Tongkok Noeng. Het product (op 3000 pikols 's maands geschat) wordt in ruwen staat opgekocht door handelaren van Singapore, voornamelijk door een Duitsch handelshuis aldaar, tegen een gemiddelden prijs van f 10 de 15 pikols. De bosschen leveren vele rottan- en gomsoorten, hars of dammar en was. Ook komen ivoor, rhinoceroshoorn en stofgoud in den handel voor. Voorts moeten op enkele plaatsen in Indragiri en Reteh tin en steenkolen worden aangetroffen. De veestapel is er van geringe beteekenis en bestaat, behalve uit geiten en pluimgedierte, voornamelijk uit karbouwen, die echter tengevolge van eene besmettelijke ziekte zeer in aantal zijn verminderd.

Eenige smalle voetpaden, meestal langs de oevers der rivieren, zijn de eenige gebaande wegen. In de binnenlanden volgen de bewoners zooveel mogelijk het spoor van olifanten en rhinocerossen. De voornaamste waterweg is de Indragiri-rivier. In Junij 1871 werd zij door den toenmaligen adsistent-resident van Lingga met een klein stoombootje opgevaren tot aan Djepoera, ongeveer vier uren stoomens boven de hoofdplaats Rengat; men loodde op diepe plaatsen 12 voet en op ondiepe 9 voet, doch had aanhoudend te kampen met den fellen stroom en het vele drijfhout, zoodat niet meer dan 2 Engelsche mijlen per uur konden worden afgelegd. Omtrent den staat der rivier van Djepoera tot Tjerenti, eene kampong die de grens uitmaakt tusschen Kwantan en Indragiri, is niets met zekerheid bekend.

§ 11. *Banka.*

Hoewel de veiligheid van personen en goederen in dit gewest steeds toeneemt, komen er nog dikwijls gevallen van boschdiefstal voor, die de waakzaamheid der politie niet zelden op eene zware proef stellen. Eene ontmoeting met Chinezen, die van Singapore waren overgestoken om op Banka heimelijk kromhouten te kappen, kostte nog niet lang geleden aan een paar inlandsche politiehoofden van Blinjoe het leven.

Mohammedaansche propaganda valt niet waar te nemen; ook het bekeeringswerk onder de Chinesche mijnwerkers, waarmede zich Roomsch-katholieke zendelingen inlaten, levert geene groote uitkomsten op.

De landbouw is op Banka niet van veel beteekenis. Ongeschiktheid van den bodem staat aan de uitbreiding der rijstcultuur in den weg. In de ontoereikende opbrengst moet voorzien worden door de teelt van tweede gewassen, welke het bestuur zooveel mogelijk tracht aan te moedigen.

De gezondheidstoestand was in het afgeloopen jaar over het algemeen vrij gunstig.

§ 12. *Billiton.*

De toestand van dit gewest verbetert gestadig. De vestiging van het vroeger zwervende deel der bewoners in geregelde kampongs bevordert de algemeene veiligheid. Ook de ontginningen voor den landbouw nemen toe. Het meerendeel der bevolking vindt echter zijn bestaan in de vischvangst en het verzamelen van boschproducten.

Terwijl met goed gevolg tegen willekeur en kwade praktijken der inlandsche hoofden werd gewaakt, is tevens aan het regt der inheemsche bevolking om hare eigen hoofden te kiezen, dat in de laatste jaren, naar het schijnt, eenigszins in onbruik was geraakt, weder met kracht de hand gehouden.

Bekeeringen tot den Islam vinden nu en dan plaats

(1) In 1871 (latere inlichtingen deswege zijn niet verkregen, maar zij zouden vermoedelijk niet gunstiger luiden) was de handel te Rengat reeds zoo onbeduidend geworden, dat, volgens verklaring van den inlandschen ontvanger, soms geheele maanden voorbij gingen dat de in- en uitvoerregten niets opbragten, terwijl het meeste, wat door hem geheven werd, 20 dollars in de maand bedroeg.

onder het heidensche deel der bevolking. De meeste bekeerlingen zijn echter Chinezen, die tot den Mohammedaanschen godsdienst overgaan, ten einde met vrouwen des lands te kunnen huwen.

De gezondheidstoestand was in 1876 op Billiton minder gunstig; gedurende een groot gedeelte van het jaar heerschten er apoplectische koortsen.

§ 13. *Westerafdeeling van Borneo.*

In algemeenen zin was de politieke toestand van dit gewest niet ongunstig te noemen. Met het naburige Serawak bleef de bestaande goede verstandhouding bewaard. Een tusschen den radja van dat landschap en den sultan van Sambas gerezen grensgeschil zal waarschijnlijk in der minne kunnen worden bijgelegd. Onze betrekkingen met de Maleische vorsten lieten weinig te wenschen over, en van de twee andere hoofdbestanddeelen der bevolking (Chinezen en Dajaks) veroorzaakten alleen de Chinezen ter hoofdplaats en de Dajaks in het stoomgebied der Boven-Kapoeas het bestuur eenige moeijelijkheden. Wat de eersten betreft: ter hoofdplaats Pontianak werd in het afgeloopen jaar onder de Chinezen een geheim verbond (»hoei") opgerigt, dat wel niet direct tegen ons bestuur was gerigt, maar dat toch de goede werking der politie zeer belemmerde. Ofschoon de hoofden en ook verscheidene leden daarvan bekend zijn, gelukte het evenwel nog niet een in regten geldend bewijs tegen hen te verkrijgen, omdat velen beschroomd zijn inlichtingen te geven, uit vrees voor de wraak van deze vereeniging, die haren hoofdzetel te Singapore heeft. Aan het flink optreden der politie is het te danken, dat de orde tot nog toe onverstoord is gebleven. Overigens werd van een minder goeden geest der Chinezen jegens het bestuur niets vernomen, alhoewel de vraag, of en in hoever de vorsten in dit gewest het regt bezitten om van de Chinezen belasting te heffen (verg. vorig verslag, bladz. 20, noot 1), door de Indische Regering in een voor de vorsten gunstigen zin werd beslist. Zij oordeelde dat de betaling, die hier en daar door de vorsten aan de Chinezen was opgelegd en waarover deze zich beklaagden, niet als eigenlijke belastingheffing was aan te merken, maar als eene recognitie voor de aan hen afgestane gronden; dat het regt tot uitgifte van gronden, wanneer het Gouvernement daarin gekend werd, den vorsten niet kon worden betwist en dat de bedongen vergoeding inderdaad zeer matig was. Van bestuurswege zou dus slechts gewaakt moeten worden dat deze recognitie of grondhuur niet boven een billijk bedrag werd opgevoerd. De resident heeft echter het vraagstuk onlangs op nieuw bij de Indische Regering aanhangig gemaakt, maar van eene nadere beslissing is hier te lande nog niet gebleken.

Handel en nijverheid verkeerden in het afgeloopen jaar op Borneo's Westkust in kwijnenden toestand, hetgeen voor een groot deel wordt toegeschreven aan de lage prijzen, die te Singapore voor getah en andere uitvoerartikelen gemaakt werden. In den landbouw is nog steeds weinig vooruitgang waar te nemen. Ofschoon door de bevolking bijna niets dan rijst wordt verbouwd, geschiedt de cultuur nog zoo gebrekkig, dat de opbrengst moet aangevuld worden door invoer van buiten.

Op Mohammedaansch godsdienstig gebied deed zich niets bijzonders voor. Onder de Dajaksche bevolking blijft de Islam veld winnen.

De gezondheidstoestand liet in het afgeloopen jaar, even als in 1875, weder te wenschen over. Tot in de maand Augustus heerschte op verscheidene plaatsen de cholera.

Van sommige der rijkjes in het bijzonder valt nog het volgende te zeggen.

De sultan van Pontianak meende zich bij de Indische Regering te moeten beklagen over de bemoeijenis van den resident met zaken die, naar zijne meening, tot de bevoegdheid van den priesterraad behoorden. Nadat den sultan echter bij een schrijven van den Gouverneur-Generaal de onjuistheid zijner bewering in het breede was onder het oog gebragt, heeft die vorst in zeer onderdanige bewoordingen verklaard zijne dwaling in te zien. De brief des Landvoogds had vooral de strekking den sultan duidelijk te maken dat de regtsmagt van den priesterraad zich niet behoorde uit te strekken tot zaken van burgerregtelijken aard, en tevens werden hem daarin eenige wenken gegeven om de aan die regtbank voor hare werkzaamheden toekomende heffingen met gematigdheid te doen toepassen.

Evenzoo vertoonde zich de goede uitwerking van eene vermaning welke de Gouverneur-Generaal, in Junij 1876, den panembahan van Mampawa deed toekomen, wiens houding tegenover den resident en den te Mampawa geplaatsten controleur reeds meermalen stof tot klagten had gegeven. Toen 's vorsten gedragingen zigtbaar verbeterden, vond de Regering hierin aanleiding hem niet langer te onthouden het sedert lang gevraagde renteloos voorschot voor de bekostiging van den wederopbouw zijner in 1871 afgebrande dalem.

De keuze van des panembahans dochter als toekomstige bestuurster van Mampawa werd door de Indische Regering goedgekeurd. Het voorbehoud werd echter gemaakt dat die keuze zou komen te vervallen, wanneer den vorst alsnog een wettige zoon mogt geboren worden. De vroeger aangewezen opvolger was in 1874 overleden.

De wijze waarop in der tijd (verg. het verslag van 1875, bladz. 20) in het bewind over Landak was voorzien, door de aanstelling — voor den duur der minderjarigheid van den erfelijken bestuurder — van een waarnemend vorst, gaf der Indische Regering aanleiding om als haar verlangen te doen kennen dat voortaan in dergelijke omstandigheden een voogdijschap uit de rijksgrooten ingesteld, of, bij gebreke van daartoe geschikte personen, tijdelijk een regent benoemd zou worden. De aanstelling van een waarnemend vorst, die plegtig wordt geïnstalleerd, scheen voedsel te kunnen geven aan aanspraken, die het beter was te vermijden.

In de afdeeling Sintang hadden bestuurswisselingen plaats in de rijkjes Sanggouw en Djongkong; de nieuwe titularissen (verg. vorig verslag, bladz. 20) werden van gouvernementswege in hunne waardigheid bevestigd. Ook in Boenoet viel door overlijden het bewind open, en werd daarmede de bij contract aangewezen opvolger belast. Aan den vorst van Salimbouw werd wegens bijzondere verdiensten de titel van panembahan toegekend.

In het stroomgebied der Boven-Kapoeas is het gewestelijk bestuur in het afgeloopen najaar gewapenderhand moeten optreden, ten einde de regtstreeks aan ons gezag onderworpen Batang Loepar Dajaks tot gehoorzaamheid te brengen. Niet alleen werden hunne sneltogten menigvuldiger, maar ook in het voldoen aan de eischen onzer ambtenaren, nu deze de uitlevering der schuldigen vorderden, toonden zij zich minder gewillig dan vroeger, toen het bestuur zich in den regel tevreden stelde wanneer door den betrokken stam de patti of bloedschuld werd betaald en de gesnelde koppen uitgeleverd werden. Onder bedekking van een klein detachement militairen werden in de maanden November en December door den adsistent-resident van Sintang, eerst zonder en later met hulptroepen van de Maleische vorsten, verschillende dikwerf hoogst vermoeijende en gevaarlijke togten in de Batang Loeparlanden ondernomen. Waar men met bepaalden onwil of weerspannigheid scheen te doen te hebben, werden de woningen en velden der schuldigen verwoest, terwijl de goedgezinde hoofden er toe gebragt werden om — door het geven van een borgtogt naar 's lands wijs — zich plegtig te verbinden hunne onderhoorigen voortaan van het snellen af te houden en bij voorkomende gelegenheid de schuldigen niet buiten bereik te laten, maar aan het bestuur uit te leveren. Te Batoe Bangkei aan de monding der Enteboeloe-rivier, het toevlugtsoord der kwaadgezinden, omdat zij die streek voor de onzen ongenaakbaar achtten (verg. vorig verslag, bladz. 20), schenen de Batang Loepars eerst op weerstand bedacht, doch op de nadering en het vuur onzer inlandsche hulptroepen sloegen zij op de vlugt, waarna de kampong werd in de asch gelegd en de ladangs werden omgehakt.

Liet het zich aanvankelijk aanzien, dat de aangevangen bestraffing door verdere dwangmaatregelen zou moeten worden achtervolgd, van lieverlede werden de in verzet zijnde Dajaks handelbaarder. Aan de oproeping om naar Poeloe Madjang te komen, werd in Januarij ll. door een 60 tal hoofden en eindelijk ook door het eerste hoofd der Batang Loepars voldaan. De laatste verzocht, uit aller naam, vergiffenis voor hen die misdreven hadden en hoopte dat het bestuur voor ditmaal niet verder zou aan-

dringen op de uitlevering der nog voortvlugtige schuldigen, daar zij niet bij magte waren deze op te sporen. Allen beloofden voorts te doen wat in hun vermogen was om hunne onderhoorigen het snellen te beletten en voortaan alle bevelen van het Gouvernement te zullen opvolgen.

Ter betere handhaving van orde en tucht werden eenige der Batang Loepars tot districtshoofden aangesteld. Blijft in deze afgelegen streken de rust zich bestendigen, dan zal waarschijnlijk onze militaire wachtpost te Poeloe Madjang spoedig worden ingetrokken.

§ 14. *Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.*

Op politiek terrein deed zich, buiten de onlangs tot stand gekomen bestuurs-reorganisatie (waarover nader in hoofdstuk J. afd. I), weinig bijzonders voor. Het voortvlugtige districtshoofd der Boven-Doesson, Mangkoe Sari, zocht in den laatsten tijd weder met het bestuur op goeden voet te komen. Even als de nog overgebleven niet begenadigde hoofdopstandelingen uit den tijd van den Bandjermasinschen krijg, houdt hij zich rustig in de bovenlanden op, zijn bestaan vindende in het verzamelen van boschproducten. De invloed, dien bedoelde personen nog mogten hebben, wordt gezegd hoe langer zoo meer te verminderen.

De geest der bevolking jegens het bestuur laat in de afdeeling Martapoera en in de beneden-districten van Amoenthai (het oude sultans-rijk) weinig te wenschen over. Hetzelfde is echter nog niet het geval in de afdeeling Doesson en Bekompai èn in de bovenstreken der afdeeling Amoenthai, waar eene voortdurende waakzaamheid noodig is tegenover de dweepzieke en ons bestuur nog weinig genegen bevolking.

Men vindt in laatstgenoemde afdeeling eene van ouds bevoorregte klasse van ingezetenen, zijnde afstammelingen van zeker hoofd dat zich onder het vroegere sultansbestuur jegens Amoenthai verdienstelijk heeft gemaakt. Bij deze lieden (het aantal volwassen mannen onder hen klimt wel tot de 900) bragt, in den aanvang van 1876, het voornemen om hen gelijkelijk met de overige inlandsche bevolking in de heerendiensten te doen deelen vrij ernstige ontevredenheid te weeg. Omstreeks dien tijd had ook de verwonding van den adsistent-resident plaats, waarvan in 't vorig verslag (blz. 21) werd gewag gemaakt. Aan eenig verband tusschen dit feit en de bedoelde min gunstige stemming schijnt echter niet te moeten worden gedacht, daar de dader eene persoonlijke veete had tegen den toenmaligen djaksa van Amoenthai, op wien de aanslag dan ook voornamelijk was gemunt. Intusschen werd het raadzaam geacht de verdeeling der heerendiensten voor's lands op den bestaanden voet te laten.

In de afdeeling Doesson en Bekompai werd in de eerste maanden van 1876 eene aan de Montallat-rivier gelegen kampong door eene bende roovers afgeloopen. Eene bevolkings-patrouille onder leiding van den verdienstelijken Soerto Ono, het in 1875 afgetreden hoofd van oostelijk Doesson, mogt er in slagen de bende, met verlies van haren aanvoerder, uiteen te jagen.

Door den waarnemenden gezaghebber der afdeeling Groote en Kleine Dajak, vergezeld van eene militaire bedekking, werd in Julij 1876 met het gouvernements-stoomschip *Dassoon* een togt op de Kapoeas-rivier gemaakt, ten einde eene bende berg-Dajaks, behoorende tot den stam Ot-Danoem, welke gezegd werd met nog andere Dajaks uit de Boven-Moeroeng naar Kwala Hiang (Midden-Kapoeas) te willen afkomen om aldaar koppen te snellen, het afzakken naar de Midden-Kapoeas te beletten. Het doel werd zonder veel moeite bereikt, daar de in aantogt zijnde bende, van de verschijning der *Dassoon* onderrigt, zich haastte weder naar de bovenstreken terug te keeren. In 't algemeen moet echter de staat van orde en veiligheid in die ver afgelegen binnenlanden, met hunne veelal zwervend levende (Dajaksche) bewoners, nog altijd veel te wenschen overlaten.

Op een drietal plaatsen (te Kwala Hiang, Djangkang en Roetjak) werden met de naastbijwonende hoofden vergaderingen gehouden, waarin de waarnemende gezaghebber niet naliet hun de verpligtingen duidelijk te maken, die zij zoowel jegens hunne onderhoorigen als jegens het Gouvernement in 't oog hebben te houden.

Stoffelijke beschaving wordt gezegd eenigermate ook in die bovenstreken te zijn doorgedrongen. Zoo ziet men geen boomschors meer dragen; de lantaarn en de petroleum hebben de dammarlamp verdrongen; hier en daar begint men reeds de Maleische kleederdragt aan te nemen, enz. Opvallend noemt de gezaghebber het verschil tusschen de Dajaks van Kwala Hiang, die zich »Ot-Kapoeas" noemen, en de verder binnen 's lands wonende »Ot-Danoems". De eersten zijn gewillig en niet zeer lui; de anderen kennen alleen het regt van den sterkste en werken niet dan wanneer gebrek hen daartoe noopt.

Al wie vreemdeling is en in het bijzonder de Mohammedaan wordt door de Ot-Danoems gehaat. Zelden zal een Ot-Danoem de tusschenkomst van het bestuur inroepen om quaestien uit te maken, en veel minder nog zaken voor den landraad brengen. Dikwijls worden onder hen nog boedaks (slaven) verkocht en schuldenaars tot slaven gemaakt.

Het aanbrengen van afdoende verbetering in die toestanden, welke ook in andere gedeelten der binnenlanden van dit gewest in meerdere of mindere mate worden teruggevonden, wordt bemoeijelijkt doordien de bevolking veelal zeer verspreid woont en, vooral bij lagen waterstand der rivieren, moeijelijk te bereiken is.

In Februarij en Maart jl. werden door den waarnemenden civielen gezaghebber ook de Kahajanstreken (Groote Dajak) per *Dassoon* bezocht, en aldaar de toestanden over 't algemeen bevredigend gevonden. Behalve in eenige kampongs der Boven-Kahajan, die voorgaven daartoe door geldgebrek tijdelijk buiten staat te zijn, was de bevolking allerwegen gewillig in het opbrengen van hoofdgeld. Eenige Dajaks, die in de Boven-Kahajan wegens schulden tot slaven waren gemaakt, werden door tusschenkomst van den gezaghebber in vrijheid gesteld.

In de aangrenzende afdeeling Sampit en de Zuidkust werden, aanvankelijk niet zonder gunstig gevolg, pogingen aangewend om de aan de Boven Sampit- en Katingan-rivieren zwervende Dajaksche stammen naar lagere streken te doen verhuizen en ze in geregelde kampongs te doen wonen. Reeds hadden twee invloedrijke Dajaks aldaar zich verbonden om hunne volgelingen in de aan de Sampit-rivier te stichten kampongs te vereenigen. In de tweede helft van 1876 werd hiermede een begin gemaakt.

Omtrent den algemeenen toestand der besproken (onder ons regtstreeksch bestuur staande) landen is overigens nog het volgende aan te teekenen.

In de meeste afdeelingen is in den laatsten tijd bij de bevolking toenemende neiging voor den landbouw te bespeuren. Het aantal rijstvelden vermeerdert daar overal. Behalve aan aanmoediging van de zijde van het bestuur, wordt dit hoofdzakelijk toegeschreven aan den achteruitgang der diamantgraverijen en van den handel in boschproducten, alsmede aan de hooge prijzen die in de laatste jaren voor de rijst zijn betaald. De oogst van dit gewas viel over het algemeen gunstig uit, en de tweede gewassen gaven eene zeer ruime opbrengst.

Het Mohammedanisme breidt zich onder de heidensche Dajakstammen gestadig uit. Het bekeeringswerk van Christenzendelingen wordt gezegd tot nu toe weinig uitkomsten te hebben opgeleverd. Het aantal gedoopte Dajaks bedraagt ongeveer 300, meerendeels gewezen pandelingen of dezer afstammelingen, vroeger in dienst bij de zendelingen, dan wel door hen vrijgekocht. In den laatsten tijd evenwel zijn eenige meer gegoede en tevens meer ontwikkelde Dajaks tot het Christendom overgegaan.

Van de inlandsche hoofden en ambtenaren wordt, behoudens enkele uitzonderingen, weinig goeds gezegd. De meesten hunner zijn onverschillig voor de hun toevertrouwde belangen en trachten, waar het kan, zich ten koste der bevolking te verrijken. Verscheidene hoofden moesten deswege worden ontslagen.

De gezondheidstoestand was in het afgeloopen jaar vrij bevredigend.

De verder hier volgende aanteekeningen betreffen de rijken en landen, waarvan het bestuur aan inlandsche vorsten en hoofden is overgelaten.

Het in 't vorig verslag besproken geschil tusschen den

vorst van Kottawaringin (die in het afgeloopen jaar naar Bandjermasin opkwam om het bestuur hulde te brengen) en het rijkje Matam in de Westerafdeeling van Borneo, over den loop der grensscheiding in het landschap Djelei, is nog niet ten einde gebragt, ten gevolge van geldelijke bedingen die Matam nog wenschte gemaakt te zien ten behoeve van het hoofd van Djelei, als schadeloosstelling voor de derving van vroeger uit dit landschap genoten inkomsten. Tusschen beide rijken zullen nieuwe onderhandelingen worden aangeknoopt.

De rijkjes aan de oostkust werden herhaaldelijk door een oorlogsbodem bezocht. In den politieken toestand aldaar viel niets ongunstigs op te merken. In de meeste rijkjes was de rijstoogst zoo overvloedig dat groote hoeveelheden, van buiten aangevoerd, geen koopers vonden. In Goenoeng Taboer (Berouw) kwam de sultan te overlijden (October 1876) en werd opgevolgd door zijn zoon. Omtrent de gedragingen van den opgetreden vorst werden bevredigende berigten verkregen.

Het plan bestaat om in het eerstvolgende goede saizoen (October 1877 tot Mei of Junij 1878) de wateren van Berouw, Boeloengan en Sesajap (de noordelijke grens onzer bezittingen op de oostkust) beurtelings te doen bekruisen door een der voor Bandjermasin gestationeerde oorlogsbodems en door een kruiser uit het station Makasser, ter beteugeling zooveel mogelijk van de zeerooverijen, welke gedurende die maanden in bedoelde wateren plegen ondernomen te worden door de zoogenaamde Badjoea's Kobang, stammen die de eilanden van Noord-oost-Borneo bewonen en bij het ondernemen van strooptogten gemeenlijk hunne verzamelplaats kiezen op het eiland Kobang (even buiten de grenzen van ons gebied gelegen). Door de toevoeging van eene stoombarkas hoopt men tevens gelegenheid te vinden die nog weinig bekende vaarwaters zooveel doenlijk in kaart te brengen. Intusschen is in het afgeloopen jaar weinig van zeeroof binnen ons gebied ter oostkust gehoord.

Over de maatregelen door de sultans van Koetei en Pasir genomen tot afschaffing der slavernij en van het pandelingschap in hun gebied wordt gehandeld in hoofdstuk **F**, § 9, van dit verslag.

De opneming van Koetei in de gesubsidieerde stoompakketvaart wordt besproken in hoofdstuk **J**, afd. VII.

§ 15. *Celebes en onderhoorigheden.*

Was de politieke toestand van dit gewest, zoowel wat de stemming der bevolking in de landen onder gouvernementsbestuur als wat onze verhouding tot de verschillende vorstenrijken betreft, gedurende het afgeloopen jaar over 't algemeen zeer bevredigend te noemen, in het bijzonder valt thans te wijzen op de gunstige wending die de moeijelijkheden met Kraeng Bonto Bonto namen, van wiens lang volgehouden verzet in de afdeeling Noorderdistricten herhaaldelijk in vorige verslagen is melding gemaakt. Sedert 20 Mei 1876 — toen de hem gelaten termijn van beraad (verg. vorig verslag, bladz. 23) verstreken was — hardnekkig door onze troepen vervolgd, zag hij zich omstreeks September genoopt de afdeeling Noorderdistricten te verlaten en eene schuilplaats te zoeken in een der rijken benoorden de baai van Paré Paré, waar hij, volgens de jongste berigten, zich nog moet ophouden, slechts van twee of drie zijner vele zonen vergezeld. Ook van zijne voornaamste aanhangers namen velen de wijk buiten 's Gouvernements gebied.

Drie aanvoerders, daartoe gedwongen door gemis aan volk en levensmiddelen, gaven zich, met de weinigen die hen volgden, onvoorwaardelijk over. Twee zonen van den beruchten opstandeling, door de onzen in hunne sterke stelling verrast, sneuvelden met een 5tal volgelingen na eene verwoede verdediging. Slechts twee andere zonen bleven nog eenigen tijd in de Noorderdistricten met enkele hunner getrouwen rondzwerven. Door de steeds voortgezette patrouilletogten onzer troepen in het naauw gebragt, boden ook zij ten laatste in Maart jl. achtereenvolgens hunne onderwerping aan (1). Ofschoon de toestand in de Noorderdistricten, als gevolg van een en ander, belangrijk verbeterd kon heeten, zoodat dan ook achtereenvolgens 3 compagnien infanterie van daar zijn teruggeroepen, werd het behoud eener expeditionnaire troepenmagt in die afdeeling vooreerst, zoolang Bonto Bonto zelf niet voor goed onschadelijk was gemaakt, nog raadzaam geacht, zoowel om de vreedzame bevolking voor overlast van kwaadwilligen te behoeden als om aan de vertoogen des bestuurs, waar noodig, kracht bij te zetten.

Langs administratieven weg kwam het Gouvernement in diezelfde afdeeling bestraffend tusschenbeide, toen in het regentschap Marang (onderafdeeling Segiri) zekere Ambona Geloeng, een zwager des regents, de bestaande orde van zaken dreigde in gevaar te brengen. Deze persoon, een afstammeling van een in het begin dezer eeuw uit Boni verbannen prins, trachtte zich als onafhankelijk hoofd te doen gelden in de kampong Bonto Bonto, wier bewoners, mede van Bonische afkomst (hunne voorzaten waren de volgelingen van genoemden prins) gemakkelijk op zijne hand waren te krijgen. Reeds begon die kampong zich om het gezag van den regent niet meer te bekreunen en zelfs stoorde men er zich niet meer aan een regtstreeksch bevel van den controleur. Het was duidelijk dat de oorzaak van het verzet alleen lag in opstokerijen van Ambona Geloeng, want naauwelijks was deze door het bestuur naar Maros overgebragt ter voorloopige aanhouding, of de kampong gaf geen reden tot klagen meer. Toen de ingestelde onderzoekingen de overtuiging gaven van zijne schuld, werd hij, met toepassing van art. 47 van het Regeringsreglement, in het belang der openbare rust en orde van Celebes verwijderd en werd hem Siboga, ter Sumatra's Westkust, als verblijfplaats aangewezen.

Wat den algemeenen staat van veiligheid betreft, deze laat op Celebes steeds veel te wenschen over. Buiten de hoofdplaats komen moorden, veediefstallen en andere misdrijven veelvuldig voor. De bekende karaktertrekken van den Makassaar en Boeginees, jaloerschheid en zucht tot dobbelen en amfioenschuiven, worden als hoofdoorzaken genoemd.

Onder de Alfoeren van Midden-Celebes en een deel der bevolking van Bima (de zoogenaamde Doö-Donggo), de eenige volkstammen waaronder nog heidenen gevonden worden, wint de Islam voortdurend veld. Bijzonderen godsdienstijver leggen overigens de Mohammedanen in dit gewest niet aan den dag.

De gezondheidstoestand op Zuid-Celebes gaf in het afgeloopen jaar weinig stof tot klagen.

Met den handel was het echter even ongunstig gesteld als in 1875, hoofdzakelijk doordien de markt nog overvoerd was van invoerartikelen. Tot ontwikkeling van den handel zal kunnen bijdragen de uitbreiding die ook hier de gesubsidieerde stoomvaart dit jaar heeft ondergaan, waardoor Makasser in geregelde verbinding is gebragt met Borneo's oostkust (Koetei), met Paré Paré en de Palos-baai; met de kleinere kustplaatsen van Zuid-Celebes: Bonthain, Boelekomba en Sindjai, en met de eilanden Saleijer en Boeton. Tot dus ver bepaalde zich de stoompakketvaart, wat dit gouvernement betrof, enkel tot het aandoen (door de zoogenaamde Molukkenboot) van de hoofdplaats Makasser en van Bima (noordoostkust van Soembawa). Door de reederij »Banda", welke thans mede eene geregelde (driemaandelijksche) stoomvaart in de Molukken geopend heeft, wordt voorts op die vaart zoowel Boeton als Soembawa (noordwestkust van het eiland van dien naam) aangedaan.

De landbouw breidt zich op Celebes meer en meer uit. Voortdurend worden nieuwe padivelden aangelegd, vooral in de vlakten langs de kust; ook de lust tot het planten van koffij neemt toe, en dikwijls worden zelfs padivelden in koffijtuinen herschapen. De Europesche landbouw-industrie ontwikkelt zich echter niet.

De twee voornaamste leenrijken, Boni en Tanette, gaven tastbare blijken van goede gezindheid door het op de been brengen van hulptroepen zoowel tot versterking der tegen Bonto Bonto ageerende troepenmagt als om dien opstandeling te beletten naar het leengebied uit te wijken. Toen men in Boni andermaal overlast kreeg van den in 't vorig verslag (bladz. 23) bedoelden Wadjoschen prins, die uit politieke oogmerken de echtgenoot der vorstin trachtte te worden, riep de Bonische hadat de hulp in van het Gou-

(1) Daaronder Daeng Makio, een der beide echte zonen van Kraeng Bonto Bonto. De andere echte zoon was Daeng Paselé, die sedert September 1875 te Makasser gevangen gehouden werd (zie vorig verslag, bladz. 23). Beide broeders zwoeren trouw aan het Gouvernement en verkregen vergunning zich te Pankadjene te vestigen.

vernement. De adsistent-resident ter beschikking begaf zich daarop met Zr. Ms. stoomschip *Bali* naar Boni, ten einde bedoelden prins, des noods met geweld, te bewegen het rijk te verlaten en van zijne met zekeren klem gedane aanzoeken af te zien. Bij aankomst van het stoomschip waren echter Aroe Padali — dus heette de prins — en ook zijn gewapend gevolg reeds weder op de terugreis naar Wadjo. Kort daarop bood Aroe Padali den gouverneur zijne verontschuldiging aan, met de belofte zich naar Makasser te zullen begeven om zijne gedragingen op te helderen.

In het Alfoersche leenrijkje Laiwoei, laatstelijk bedoeld in 't verslag van 1875, bladz. 23, werd in het afgeloopen jaar, in plaats van den overleden bestuurder, diens minderjarige zoon tot vorst verkozen, voorloopig onder voogdij. De in het landschap (aan de oevers der Kendari-baai) wonende vreemdelingen, meerendeels afkomstig van Boni, Makasser, Saleijer enz., werden namens het Gouvernement onder gezag gesteld van een door hen zelven gekozen hoofd met den titel van matowa.

In een ander Alfoersch leenrijkje, namelijk in Palos, overleed mede de vorst (November 1876), doch omtrent de keuze van zijn opvolger scheen nog niets beslist.

Het belangrijkste, wat omtrent de bondgenootschappelijke landen valt aan te teekenen, is, dat de gezindheid van den vorst van Sidenring jegens het Gouvernement steeds beter wordt, zoo als o. a. gebleken is uit de medewerking ook van die zijde ondervonden in de pogingen om Kraeng Bonto Bonto tot onderwerping te brengen. Met zeer veel lof wordt tevens gewag gemaakt van den ijver in dit opzigt door den vorst van Goa aan den dag gelegd. Naar Boeton begaf zich met Zr. Ms. stoomschip *Banka* de secretaris voor de inlandsche zaken, ten einde met den sultan maatregelen te beramen tegen kwade praktijken van sommige Boetonsche grooten, die zich buiten des sultans gebied nu en dan schuldig maakten aan afpersingen op voormalige onderdanen (verg. vorig verslag bladz. 27). De sultan nam bij die gelegenheid op zich (Junij 1876) om aan alle Boetonsche prinsen te verbieden zich naar Banda te begeven om belasting te heffen van de daar en elders in de residentie Amboina gevestigde Boetonnezen, en beloofde tevens er voor te zullen zorgen, dat geene Boetonsche praauwen weêr uitzeilden zonder van behoorlijke passen te zijn voorzien. Op het eiland Soembawa gaven twee der vorsten onlangs blijk van getrouwe nakoming hunner contractueele beloften ten opzigte der verzorging van schipbreukelingen. Een achttal in uitgeputten staat aldaar aangelande personen, afkomstig van een in Januarij jl. bezuiden het eiland vergaan Engelsch schip, vonden een menschlievend onthaal. Door inboorlingen bij den sultan van Soembawa gebragt, werden zij door dezen van het noodige voorzien, en op hunne verdere doorreis naar den controleur te Bima werd ook door den vorst van Dompo behoorlijk voor hunne verpleging gezorgd. De in Soembawa gedane keuze van 's vorsten kleinzoon tot opvolger in het bestuur werd in Julij 1876 door den Gouverneur-Generaal bekrachtigd.

Omtrent de overige thans niet genoemde rijken, die tot het gouvernement van Celebes behooren, zijn geene berigten van eenig belang ontvangen.

§ 16. *Menado.*

Na den onverwachten aanval op de hoofdplaats Menado in Augustus 1875, waarvan in het vorig verslag werd melding gemaakt, bleef de rust in dit gewest verder ongestoord (1).

Wel had in de afdeeling Belang (Minahassa) eene kleine opschudding plaats, ten gevolge van het ontslag aan het districtshoofd van Passan Ratahan verleend, en de benoeming in diens plaats van een ander, tegen wiens aanstelling zich het tweede hoofd van dat district benevens 8 negorijhoofden verzetten, doch toen bedoeld tweede hoofd en het negorijhoofd van Pololoangen deswege uit hunne betrekking ontslagen waren, liep de zaak daarmede af. Aan twee hoofden van andere districten werd ter belooning voor langdurigen trouwen dienst de gouden medaille geschonken.

De oogst der voedingsgewassen was in het afgeloopen jaar gunstig. Ook de gezondheidstoestand was bevredigend.

De bestaande tabaksondernemingen werden met twee vermeerderd. De oogst van dit product kon in 1876 als welgelukt beschouwd worden. Ook de teelt van andere producten voor de Europesche markt, voornamelijk die van koffij en muskaatnoten, onderging weder uitbreiding. De koffijoogst viel in het afgeloopen jaar echter niet zeer gunstig uit.

De prediking van het Evangelie door de Protestantsche zendelingen draagt steeds goede vruchten. Ook de Roomsch-katholieke leer vond hier en daar ingang. Volgens opgave van den resident telt men van die gezindte thans reeds ongeveer 800 Christenen in de Minahassa, voor een groot deel gewezen militairen of kinderen van dezen, die elders door de Roomsch-katholieke geestelijken werden gedoopt.

In de adsistent-residentie Gorontalo, in November jl. door den resident bezocht, heerschte onder hoofden en bevolking een goede geest. De veiligheid van personen en goederen liet daar echter nog veel te wenschen over.

Naar aanleiding van de in 1875 door den vorigen resident met de hoofden der verschillende Gorontalosche landschappen gehouden bijeenkomst tot bespreking der sedert lang aanhangige quaestie eener nieuwe bestuursinrigting hunner landschappen, werden in October 1876 van deze hoofden brieven ontvangen, waarin zij den wensch te kennen gaven om in hunne tegenwoordige positie te blijven en, voorloopig althans, nog niet onder regtstreeksch gouvernementsbestuur te worden gebragt. Tegen inwilliging van dien wensch kon geen bezwaar bestaan, daar ook de Regering eene uitbreiding van hare bestuurstaak in Gorontalo vooreerst niet verlangde. Aan het verzoek van het rijkje Moëton (zie de noot op bladz. 25 van het vorig verslag) is dan ook tot nu toe geen gevolg gegeven.

Hetzelfde wat hierboven over den geest der hoofden en der bevolking jegens het bestuur en omtrent de veiligheid van personen en goederen in Gorontalo werd gezegd, is ook van toepassing op de Sangir- en Talaut-eilanden.

In het verslag van 1875 (bladz. 23) werd vermeld, dat aan een der beide vroeger te Salibaboe op de Talaut-eilanden gevestigde ondernemers, omtrent wier handelingen een onderzoek werd ingesteld, vergunning was verleend om naar Salibaboe terug te keeren ten einde zijne onderneming aldaar voort te zetten. Aangezien nu de instructie, tegen den anderen ondernemer ingesteld, ook geene voldoende bezwaren heeft opgeleverd om tegen hem voort te procedeeren, heeft deze insgelijks vergunning gevraagd om naar Salibaboe terug te keeren, en tevens verzocht dat zijne eigendomsregten mogten worden erkend op zekere gronden, die hij beweerde van de bevolking op die eilanden gekocht en betaald te hebben. Het deswege aan den resident van Menado opgedragen plaatselijk onderzoek moest, bij de afsluiting van 's residents jaarberigt, nog plaats vinden, daar ongunstig weder hem had belet zich ter plaatse te begeven.

Om dezelfde reden was tot op dat tijdstip ook nog geen gevolg gegeven aan de voorgenomen reis van een der adjunct-inspecteurs van het inlandsch onderwijs naar de bedoelde eilanden tot het bezoeken der scholen aldaar (verg. vorig verslag, bladz. 25 en 26).

In de rijkjes langs de noordkust liet de staat van zaken in het begin van 1876 nog veel te wenschen over. Sedert de laatste vergaderingen, door den afgetreden resident in Februarij 1876 met de vorsten en grooten dezer rijkjes aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Pontianak* gehouden (zie vorig verslag, bladz. 25), werd weinig van dezen meer vernomen. Aan hen gerigte brieven lieten zij onbeantwoord; belastingen werden door hen niet betaald en bij het optreden van den in 1876 benoemden resident, verzuimden zij dezen, zoo als gebruikelijk was, hunne opwachting te komen maken. Ten einde in dien toestand verbetering te brengen, vaardigde de resident naar de bedoelde landschappen eene commissie af, bestaande uit den controleur der afdeeling Menado en den hoofdjaksa ter

(1) Blijkens het vorig verslag (bladz. 24) waren de 20 personen, die ter zake van dezen aanslag in hechtenis waren genomen, allen, op een paar na, ter dood veroordeeld. Die veroordeeling was uitgesproken door den land- of Minahassaraad te Menado. De raad van justitie te Amboina verklaarde echter den landraad in deze onbevoegd, en op nieuw regt doende, veroordeelde hij, in September 1876, 11 der beklaagden tot 5 of meer jaren dwangarbeid in den ketting. Van de overige 9 werd 1 vrijgesproken en waren 8 inmiddels overleden.

hoofdplaats. Zij had in last om alle daar nog onafgedane zaken in behandeling te nemen en tevens den radja's, aan de hand der met hen gesloten contracten, de verpligtingen duidelijk te maken, die daaruit voor hen voortvloeiden. De reis, aanvankelijk per zeilschip begonnen (September 1876), doch later, na het beschikbaar komen van Zr. Ms. stoomschip *Pontianak*, met dezen bodem vervolgd, leverde bevredigende uitkomsten op.

Een reeds jaren lang hangend geschil tusschen den radja van Gorontalo en dien van Kaidipan over het landschap Boeko werd beëindigd, nadat een door de commissie ingesteld onderzoek had aan het licht gebragt dat dit landschap tot het gebied van Kaidipan behoorde, en dat alzoo de radja van Gorontalo geheel onwettige aanspraken daarop deed gelden. Terwijl laatstgenoemde zich door den resident liet overreden om zijne vermeende aanspraken terug te nemen, toonde de radja van Kaidipan zich met de gevallen beslissing zóó ingenomen, dat hij persoonlijk naar Menado kwam om den resident daarvoor zijnen dank te betuigen.

Bij haar bezoek in Bwool legde de commissie er zich vooral op toe om de landstreek Kentanan, waar lieden uit Boalemo (Gorontalo), buiten eenige voorkennis van het Gouvernement of van den radja van Bwool, zich een eigen rijksbestuur hadden verschaft, weder onder het Bwoolsch gezag terug te brengen. Toen het bleek dat de hoofden te Kentanan onwillig bleven het gezag van Bwool te erkennen, zooals de vorige resident hun bevolen had (verg. vorig verslag bladz. 25), werden een 8tal hunner aan boord van het oorlogschip gebragt om zich te dier zake te Menado te verantwoorden. Deze maatregel had eene gewenschte uitwerking. Na eenige aarzeling gingen de overgebleven (mindere) hoofden er toe over om een kamponghoofd met den titel van majoor uit hun midden te verkiezen, ondergeschikt aan den radja van Bwool; zij deden voorts afstand van hun eigen rangen en titels en vroegen aan de vertegenwoordigers van den resident vergiffenis voor de moeijelijkheden, die de willekeurige handelingen van Kentanan het Gouvernement veroorzaakt hadden.

De ons minder goedgezinde vorst van Bolang Itam, door zijne ondergeschikte hoofden zelven aangeklaagd wegens zijn wangedrag en de door hem gepleegde afpersingen, werd, in opvolging harer instructie, door de commissie naar Menado medegenomen; terwijl het bestuur tijdelijk werd opgedragen aan den djoegoegoe des rijks, bijgestaan door eenige mantrie's. Door den resident voorloopig in zijne waardigheid geschorst, is de radja sedert door den Gouverneur-Generaal voor goed uit het bestuur van Bolang Itam ontzet.

In Bolang Mongondo werd de gezindheid van hoofden en bevolking jegens het bestuur niet zeer gunstig bevonden. Een zekere Arabier, Mohamad Amin genaamd, van Singapore afkomstig, die te voren ook reeds eenigen tijd in Bolang Itam had doorgebragt, had zich bij de bevolking van Bolang Mongondo veel invloed weten te verschaffen, zoodat hij schier in even hoog aanzien stond als de bekende Imam Safi, over wien gehandeld werd in het verslag van 1874, bladz. 20. In beide rijkjes was men in gebreke gebleven om van het aanwezen van bedoelden vreemdeling aan het bestuur berigt te geven. Den radja werd dit onder het oog gebragt en aanbevolen op de handelingen van Mohamad Amin, die zich onledig hield met het geven van godsdienstig onderwijs, een waakzaam oog te houden. Ten opzigte van Imam Safi, die zich in Junij 1876, met voorkennis van het bestuur te Menado, mede naar Bolang Mongondo had begeven, doch daartoe slechts voor twee maanden vergunning had verkregen, gelastte de commissie dat de radja dezen Arabier, die zich niet ter hoofdplaats Bolang maar onder Kottaboena ophield, zou doen aanzeggen ten spoedigste naar Menado terug te keeren. De radja beloofde hieraan te zullen voldoen, doch in de eerste maanden van 1877 liet zich de terugkomst van Imam Safi nog wachten. Niettemin schijnt het bezoek der commissie en de uitreiking aan den radja van een geschenk (eeresabel) als blijk van waardeering zijner bemoeijenis in de opvatting van een paar der schuldigen aan den aanslag op Menado, in Bolang Mongondo een goeden indruk te hebben achtergelaten. Dit mag althans opgemaakt worden uit het feit, dat in Januarij jl. een brief van den vorst ontvangen werd, waarin hij den resident het verzoek deed — zonder dat daarop onzerzijds eenige directe invloed was uitgeoefend — om een der leden van het rijksbestuur, die zich altijd hoogst ongunstig over het Nederlandsche gezag moet hebben uitgelaten, te ontslaan en door een beter gezind hoofd te vervangen.

Het bezoek door de commissie aan Bolang Oeki en Bintaoena gebragt, leverde niets bijzonders op. Ook in elk van deze rijkjes werd met den radja en de rijksgrooten eene vergadering gehouden en werden eenige hangende zaken beëindigd. De radja van Bolang Oeki, die in 1875 als zoodanig benoemd, maar tot hiertoe niet in die waardigheid bevestigd was, beloofde tot dat einde spoedig naar Menado te zullen komen.

Van den radja van Bintaoena, die, vóór het bezoek der commissie, in geen drie jaren tijds iets van zich had doen hooren, werd in Januarij jl. een bevredigende brief ontvangen. Tevens liet hij zijn achterstallige hassil over dat tijdsverloop storten.

Hetgeen de commissie aangaande den staat van den landbouw in de bezochte rijkjes te weten kwam, gaf geen hoogen dunk omtrent de ontwikkeling van dien tak van bedrijf. Rijst werd schier allerwegen op drooge velden geplant; slechts hier en daar legde men zich op de natte rijstteelt toe, doch op zeer kleine schaal; overigens waren miloe en sago voorname voedingsmiddelen die steeds in voldoende hoeveelheid voorhanden schenen. Verder wordt in de meeste rijkjes eenig werk gemaakt van den aanplant van koffij en cacao; van dit laatste product werd echter in de laatste jaren weinig voordeel meer genoten wegens de ook hier doorgedrongen ziekte in de cacaoboomen. In Bwool en Bolang Mongondo wordt ook een weinig katoen verbouwd. De uitvoer van koffij uit laatstgenoemd rijkje, waar de aanplant naar het schijnt het aanzienlijkst is, werd gezegd in de eerste negen maanden van 1876 omstreeks 30 pikols te hebben bedragen.

Van zeeroovers werd in de residentie Menado weinig vernomen.

§ 17. *Amboina.*

Het afgeloopen jaar kenmerkte zich niet door eenige gebeurtenis, die op den algemeenen politieken toestand van dit gewest van nadeeligen invloed kon zijn.

De militaire expeditie van 1875 tegen de berg-Alfoeren op Ceram wordt gezegd de gewenschte uitwerking te hebben gehad. Voortdurend ondernemen echter nog de verschillende Ceramsche stammen sneltogten tegen elkander, terwijl het bestuur niet altijd de schuldigen in handen kan krijgen, daar het op medewerking van de inlandsche hoofden in den regel weinig kan rekenen; onbezoldigd als dezen zijn, moeten zij door vischvangst, landbouw of handel in hun onderhoud voorzien, waardoor zij aan den eenen kant meestal niet in staat zijn naar behooren hunne ambtspligten te vervullen en aan den anderen kant dikwijls in verzoeking komen hun eigen belang boven dat van het algemeen te stellen. Nogtans doen zich enkele malen loffelijke uitzonderingen voor.

Bij de straks bedoelde militaire expeditie maakte zich o. a. een der Ceramsche regenten, die van Loemaweh, zoo verdienstelijk, dat hem het ridderkruis der Militaire Willemsorde geschonken werd.

In het afgeloopen jaar gaf de negorij Kamarian eenige moeijelijkheid, doordien zij weigerde een door het bestuur aangestelden tijdelijken regent te erkennen. Een togt in Julij 1876 door Zr. Ms. stoomschip *Pontianak* derwaarts ondernomen, ten einde de bewoners tot gehoorzaamheid te brengen, bleef zonder gevolg, daar de negorij, uithoofde van ongunstig weêr, niet te bereiken was. In December scheen evenwel de geest in Kamarian verbeterd: de tijdelijke regent, die derwaarts ging om de negorijgoederen over te nemen, ontmoette daarbij geenerlei tegenstand.

De gezondheidstoestand op de verschillende tot deze residentie behoorende eilanden was, voor zooveel vernomen werd, gedurende 1876 over het algemeen vrij gunstig.

De kruidnagelenoogst (alleen op de eigenlijke Ambonsche eilanden) was zeer gering. Het nadeel van dezen schralen oogst werd echter eenigszins opgewogen door buitensporig hooge marktprijzen.

Op de Banda-eilanden namen handel en welvaart toe.

Zoo bevreesd als de Bandasche perkenier eenige jaren geleden was voor de gevolgen der opheffing van het specerij-monopolie, zoo huiverig hij destijds scheen om op eigen wieken te drijven, zoo vol zelfvertrouwen is hij thans, en hij deinst dan ook niet terug om zich in nieuwe ondernemingen van verschillenden aard te wagen, hetgeen onder anderen blijkt uit de oprigting der Banda-stoomvaartreederij (over welke straks meer), de exploitatie van het eiland Rhun, de op Ceram ondernomen proeven met den aanplant van koffij en de oprigting aldaar van eene stoomhoutzagerij (zie lager).

Op de overige tot deze residentie behoorende eilanden-groepen is de toestand minder bevredigend. Door hunne geïsoleerde ligging tot in 1875 nog van het stoomverkeer in den Oost-Indischen archipel uitgesloten en daarenboven in sommige tijden van het jaar moeijelijk te bereiken, zijn deze eilanden nog weinig beschaving deelachtig geworden. Onder de verschillende stammen, waardoor zij bewoond worden, komen veelvuldig twisten voor, en niet zelden hebben onder hen straffeloos moord- en rooftooneelen plaats, omdat het bestuur tot nog toe de middelen miste om zich op die verwijderde plaatsen naar behooren te laten gelden. Komen nu en dan misdaden aan het licht, dan valt het toch veelal moeijelijk die te beregten op de ver afgelegen hoofdplaatsen waar de regter zijn zetel heeft.

Meer en meer wordt dan ook de noodzakelijkheid gevoeld om in het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel de noodige middelen tot betere gezagsuitoefening aan te brengen. Maatregelen om daartoe, en ook tot eene meer afdoende regtsbedeeling voor de Molueksche eilanden-groepen, te geraken, zijn bij de Indische Regering in overweging.

Intusschen hebben reeds in den laatsten tijd meer bestuursaanrakingen met de Ambonsche onderhoorigheden plaats gevonden. Daarvoor is gebruik gemaakt van de gelegenheid, die zich een paar malen voordeed, om de handelsreizen van het stoomschip *Egeron* (behoorende tot de straks bedoelde Bandasche reederij) door een onzer ambtenaren te doen medemaken; terwijl bovendien voor inspectiereizen achtereenvolgens werden beschikbaar gesteld het gouvernements-stoomschip *Anjer*, het oorlogstoomschip *Curaçao*, en laatstelijk (in Maart jl.) het gouvernementsstoomschip *Tagal*. Eene geregelde communicatie met verschillende eilanden van dit gewest is voor de naaste toekomst verzekerd, daar de reederij » Banda " zich voor den tijd van twee jaren, te rekenen van Junij 1877, heeft verbonden om hare stoomvaartonderneming in het oostelijk gedeelte van den archipel geregeld voort te zetten, waartoe de Regering haar gedurende dien tijd (als proef) hetzelfde subsidie per geografische mijl heeft toegelegd als genoten wordt door de Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij (verg. overigens hoofdstuk **J**, afd. VII).

Eenige bijzonderheden omtrent de twee inspectiereizen, in 1876 door den resident zelf volbragt, mogen hier eene plaats vinden. De gelegenheid zal zich dan aanbieden om hier en daar nog het een en ander op te nemen, ontleend aan de berigten van den controleur ter beschikking te Amboina en van den controleur der afdeeling Boeroe, die gedurende het tijdvak October 1875–Maart 1876 achtereenvolgens de twee eerste reizen van het stoomschip *Egeron* medemaakten.

's Residents reis per stoomschip *Anjer* (in Maart en April 1876) strekte zich uit tot Oost-Ceram, de Ceramlaut-, Goram- (Gorong-), Watoebella- (Matabella-), Key-, Aroë-, en Tenimber-eilanden, Babber, Letti en Kisser (Zuidwester-eilanden). Hij werd vergezeld door den controleur ter beschikking te Amboina en door een doctor djawa (inzonderheid ter invoering van de vaccine), terwijl van deze gelegenheid tot het verrigten van hun dienstwerk op de te bezoeken eilanden ook gebruik maakten de betrokken adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs, zoomede een der predikanten te Amboina.

Na Saparoea te hebben aangedaan, bezocht men de zuidkust van Oost-Ceram, waar met de radja's en mindere hoofden der regentschappen Toboe en Kilmoeri deels aan wal, deels aan boord, vergaderingen werden gehouden om inlichtingen in te winnen nopens den gang van zaken en te regelen wat noodig was. Zoowel hier als in het regentschap Waroe, op de noord-oostkust, waar vervolgens een bezoek werd gebragt, werd eene eerbiedige bejegening ondervonden. Wat het regentschap Kilmoeri betreft, werd onder anderen gelegenheid gevonden om het gezag te herstellen van den radja, die, ook volgens de inlichtingen van eén daar gevestigden, tot den Islam overgegaanen Europeaan, tot dusver geen genoegzaam overwigt op zijne onderhoorigen kon uitoefenen om den verboden handel in opium, buskruid en vuurwapenen te beletten.

Bedoelde Europeaan was bezig in de negorij Iloe eene stoomhoutzagerij op te rigten, waarvoor de werktuigen reeds aanwezig waren, en werkte met kapitaal van Banda. Hij had 2 landgenooten (Duitschers) in dienst en 58 inlanders, meest Boetonnezen van Banda en overigens Alfoeren. Reeds had deze industrieel groote hoeveelheden uit de hand gezaagd hout, inzonderheid het zoo kostbare wortelhout, hem tegen voorschot door de bevolking geleverd, naar Banda verscheept. Aan de onderneming was ook eene steenbakkerij verbonden, waar vrij goede steenen werden gebakken. Op een uitgekapt boschgedeelte, tot zijne nederzetting behoorende, dacht de ondernemer een aanplant van tabak en kapas te beginnen. Verder had hij het voornemen eene moskee te stichten, waarvoor materialen van Singapore waren aangebragt.

In het regentschap Waroe werd de in 1875 reeds benoemde regent geïnstalleerd, en zijn voorganger, die hem veel last veroorzaakte, aangemaand zich van verdere inmenging in de bestuurszaken te onthouden.

De eilanden van de Ceramlaut-groep, op welke de resident zich vertoonde, waren Kilwaroe en Gisser, het eerste de zetel van den radja die aanspraak maakt op het oppergezag over de geheele groep. Beide eilandjes, slechts door eene naauwe straat van elkander gescheiden, droegen het kenmerk van een uiterst levendig handelsvertier, het gevolg hunner gunstige ligging en van de uitmuntende, in elken moesson veilige reede, die eene tusschen beider kusten gevormde diepe geul aanbiedt. Vooral Gisser is de stapelplaats van de voortbrengselen van den geheelen zuid-oostelijken archipel, die er tegen producten uit Europa, China en Bali worden ingeruild. Van Makasser en Singapore — zoo laat zich de resident in zijn reisverslag uit — brengen de Boeginezen in hunne logge padoewakangs op Gisser Europesche en inlandsche lijnwaden, grof aardewerk, buskruid, vuurwapenen, ijzer- en koperwerk, kramerijen, ruwe opium en Balische rijst, om die te ruilen tegen de wilde muskaatnoten, de aromatische massooi-schors en de paradijsvogels van de Papoeasche eilanden en van Nieuw-Guinea, tegen de tripang, de schildpad, het paarlemoer en de vogelnestjes van de Aroë-eilanden, door de Gorammers hier aangebragt in hunne nette, op de Key-eilanden gebouwde belangs. Van hun eigen land brengen de Gorammers kleedjes, doozen (tetombo's) en kapmessen, om daarvoor van de Cerammers sago-broodjes en gedroogd herten- en kasuarisvleesch, van de Boeginezen lijnwaden en opium in te ruilen, welke laatste artikelen zij gedeeltelijk voor zich zelf, gedeeltelijk voor den uitvoer naar Misole en Waigioe noodig hebben. Behalve de hooger genoemde voortbrengselen worden van de Papoeasche eilanden vaak ook slaven in ruil genomen, die over geheel Oost-Ceram worden verspreid, ja zelfs naar Bali worden uitgevoerd. De misbruiken, waarmede het geschetste drukke handelsverkeer op Gisser gepaard gaat, zoo als de invoer van slaven, opium, buskruid en vuurwapenen en hunne verspreiding ook elders dan op Nieuw-Guinea, voor welk eiland de invoer der drie laatstgenoemde artikelen niet is verboden, kunnen — zoo besluit de resident — alleen wijken bij eene meer onmiddellijke gezagsuitoefening.

In eene te Gisser belegde vergadering, die ook werd bijgewoond door eenige hoofden van Oost-Ceram en van andere tot de Ceramlaut-groep behoorende eilanden, werden de zaken voorgebragt en de noodige inlichtingen verstrekt door den radja van Gah op Oost-Ceram, sedert 1867 aangesteld als gecommitteerde van het Gouvernement voor Oost-Ceram en de Ceramlaut-eilanden. De aanstelling van dien gecommitteerde, die als zoodanig zijn gebied heeft te doorreizen, kleine geschillen moet zoeken te voorkomen of te beslechten, en omtrent belangrijke verslag doet aan het Europeesch bestuur, heeft volgens den resident reeds veel nut opgeleverd.

De beëindiging van een geschil over de te betalen harta (huwelijksprijs) voor het schaken eener vrouw uit eene andere negorij werd door den resident te baat genomen om de verzamelde hoofden aan te bevelen de heffing van

harta gaandeweg af te schaffen. Inderdaad, schrijft de resident, is de buitensporigheid van den voor vrouwen te betalen huwelijksprijs, vooral van de eene negorij aan de andere, eene gestadige bron van veeten en oorlogen, en aan dit gebruik zoowel als aan het opiumschuiven schijnt het gedeeltelijk te moeten worden toegeschreven dat de bevolking in deze streken zoo weinig toeneemt.

De retributie, die in deze streken door de hoofden pleegt geheven te worden van de gezagvoerders van ter reede komende vaartuigen wanneer zij zich van drinkwater, brandhout, bamboe, rotting, of timmerhout ter herstelling van hunne bodems voorzien, was op de zoo uiterst druk bezochte reede tusschen Kilwaroe en Gisser ontaard in eene soort van haven- of ankeragegeld, waaraan alle in zee of aan wal geankerde vaartuigen onderworpen werden, onverschillig of zij drinkwater enz. haalden of niet. Daar deze heffing onwettig en voor den bloei van den handel in deze streken verderfelijk was te achten, verbood de resident zoowel den radja van Kilwaroe als den majoor van Gisser om verder eenige belasting, onder welke benaming ook, van de ten anker komende vaartuigen te heffen, behalve eene billijke vergoeding voor het door hen gehaalde drinkwater en de boschproducten, welke vergoeding de radja en de majoor gelijkelijk zouden moeten deelen.

Den radja van Kilwaroe stelde de resident een Nederlandsch wapenbord ter hand, met last om dit aan het strand van Kilwaroe op de naar Gisser gekeerde zijde op te rigten, zoodat het voor alle binnenvallende vaartuigen goed zigtbaar zou zijn (1).

Op Manawoko (het eerst bezochte der Goram-eilanden), volgens eene telling van vóór 1873 2862 zielen bevattende (welk getal echter in de laatste jaren moet afgenomen zijn), viel den resident eene feestelijke ontvangst te beurt van de zijde van het vrij beschaafde opperhoofd van het eiland, den radja van Amar, aan wien een gouden rottingknop werd uitgereikt, omdat van zijne diensten in het vervolg, bij behoorlijke leiding, goede verwachtingen werden gekoesterd. De gelegenheid deed zich hier voor om eenige kinderen te doen vaccineeren, en daardoor eene poging aan te wenden tot breideling van de pokziekte, die in deze streken, even als op Ceram en de Ceramlaut-eilanden, van tijd tot tijd groote verwoestingen aanrigt. Een minder gunstige indruk werd verkregen bij het bezoek op het tegenoverliggende eiland Goram, thans nog 4277 inwoners tellende, waarover het hoofd van Manawoko mede eenig gezag schijnt uit te oefenen. Het weinig beteekenende eiland Poeloe Pandjang of Soeroeaki (onder Goram behoorende), slechts door 348 zielen bewoond, werd niet bezocht, wegens de moeijelijkheid om over het rif te komen dat het geheele eiland omgeeft.

Kenmerkten zich de bewoners der Goram-eilanden door naarstigheid en handelszin, omtrent hunne zedelijkheid wordt een minder gunstig getuigenis afgelegd. Vooral het opiumschuiven raakt bij hen al langer hoe meer in gebruik.

In de kleine Watoebellagroep met nog geene 2000 inwoners, waar zich nog nimmer een stoomschip en sedert 1836 geen gouvernementsvertegenwoordiger had vertoond, zette de resident op de drie voornaamste eilanden, Watoebella, Kessewoei en Tyoor, voet aan wal. Werd de bevolking tot dusver afgeschilderd als woest en roofzuchtig, de resident trof slechts vreedzame, vriendelijke en zachtaardige menschen aan, goedgezind jegens Europeanen en vatbaar voor beschaving. Verschijnselen deden zich voor, waaruit was af te leiden dat de bewoners binnen niet langen tijd van de hen bezoekende Boeginezen en Gorammers den Islam zouden overnemen. Zij erkennen het oppergezag van den radja van Amar, van wien ook de hoofden (kapitans en orangkaja's) hunne aanstelling ontvangen.

Op Kessewoei begiftigde de resident een der orangkaja's met een zilveren rottingknop. Hoogstwaarschijnlijk was deze het eerste hoofd dat van wege het Nederlandsch Indisch Gouvernement aangesteld of bevestigd werd.

Op de Key-eilanden was de komst van de *Anjer* van groot nut, daar zij tot staking van een vrij hardnekkigen strijd leidde. Toen namelijk de resident voor Klein-Key kwam, vond hij een aantal Mohammedaansche negorijen in oorlog met de heidensche negorij Loemagorong (district Wajin), ten gevolge van een twist die reeds was uitgebroken toen in October 1875 de controleur van Amboina zich met het stoomschip *Egeron* voor de hoofdkampong Doellah had opgehouden, en die voortgezet was hoewel deze de tot eene vergadering opgekomen hoofden tot vrede had vermaand. Het gerucht dat de resident nu in aantogt was, deed plotseling de belegeraars vlugten, en in de ontzette negorij, waar reeds gebrek was ontstaan voornamelijk aan drinkwater, werden de onzen als verlossers ontvangen. Vier der meest schuldige Mohammedaansche hoofden werden daarop zonder veel moeite gevat, zoomede een in het district Toewal gevestigde Arabier, die, zooals uit de afgenomen verhooren bleek, zich in de laatste jaren zoowel daar als in het district Doellah als scheidsregter in godsdienstzaken opgeworpen, en de Mohammedanen, uit dweepzucht, tot den oorlog aangezet had. De vier aangehouden hoofden, waaronder ook de radja van Doellah, die als het hoofd der Mohammedaansche regenten van de geheele Key-groep wordt beschouwd, zijn tijdelijk ter hoofdplaats Amboina aangehouden, terwijl de bedoelde Arabier sedert door de Regering, bij politieken maatregel, in 't belang der openbare rust en orde op de Key-eilanden, naar Madura is verwijderd.

Op de Key-groep breidt zich de Islam sterk uit, en vaak hebben de nog heidensche radja's moeite zich tegenover hunne Mohammedaansche vasallen staande te houden. Het heidendom wordt trouwens gezegd hier, zelfs bij zijne belijders, overal in minachting te zijn, en het is, naar de meening van den resident, hoofdzakelijk slechts hun groote zucht naar sterken drank die de heidenen van eene algemeene bekeering tot den Islam teraghoudt.

Een der nog heidensche hoofden, het kamponghoofd van Doellah laut (Klein-Key), openbaarde den predikant zijne begeerte om dadelijk, zoo mogelijk met al zijne onderhoorigen, gedoopt te worden, aan welk verzoek uit den aard der zaak niet kon worden voldaan. Over 't algemeen getuigden de ontmoetingen op de hierbedoelde eilanden wel niet van bijzondere voorkomendheid, maar ook niet van eene kwade gezindheid.

Er heerschte meer welvaart dan men, met het oog op de gedurig heerschende twisten, zou hebben verwacht. Allerwegen werden nette en stevige huizen aangetroffen. Het bouwen van sierlijke en stevige praauwen is de voornaamste tak van nijverheid op de Key-eilanden, daartoe als aangewezen wegens den overvloed van hooge en regte stammen van duurzaam timmerhout dien de bosschen opleveren; het hout is tevens een belangrijk artikel van uitvoer, vooral naar Amboina en Banda. Ook in het houtsnijden en het pottenbakken zijn de bewoners der Key-eilanden ervaren.

Aan enkele orangkaja's op Groot-Key reikte de resident als teeken hunner waardigheid een rotting met zilveren knop uit. Ook op dit eiland bleek de hooger genoemde radja van Amar eenigen invloed te hebben, hier echter waarschijnlijk alleen berustende op zijne handelsondernemingen, zijne ontwikkeling en zijne kennis der Maleische taal.

Op de Aroë-eilanden werden niet alleen de voorwalsnegorijen aangedaan, maar ook onderscheidene der slechts zeldzaam bezochte achterwalsnegorijen; ware paaldorpen, in uiterlijk geheel verschillend niet alleen van de kampongs op den voorwal, maar ook van hetgeen in den geheelen Molukschen archipel wordt aangetroffen.

De uitgestrekte koraalbanken dezer achterwals-eilanden leveren de tripang, schildpad, paarlen en paarlemoer op, welke, met de vooral in den laatsten tijd zoo gezochte, doch langzamerhand schaarscher wordende paradijsvogels, de voornaamste handelsartikelen der bevolking uitmaken. Hier scheen de maatschappelijke toestand betrekkelijk gunstiger dan op den voorwal, waar de bevolking gezegd wordt gaandeweg af te nemen. Ellendige woningen, slecht voedsel (eenig spoor van wezenlijken landbouw of veeteelt werd nergens aangetroffen), gebrek aan goed drink- en badwater en misbruik van sterken drank, door kinderen en grijzen hier gelijkelijk geliefd, schenen de hoofdoorzaken van dat verval. Op de achterwals-eilanden trouwens waren

(1) Over Gisser en omliggende eilanden wordt, even als over de straks te bespreken Key- en Aroë-eilanden, lager nog het een en ander gezegd, ontleend aan 's residents mededeelingen nopens zijne tweede inspectiereis.

mede weinig teekenen van welvaart zigtbaar, daar de producten van waarde bij voorkeur werden geruild tegen arak en overigens tegen koperdraad, buskruid en vuurwapenen, terwijl de eigenlijke artikelen van weelde hier slechts bestonden in groote aarden schotels, gongs en olifantstanden. Op den voorwal waren hoofden en bevolking hoogst onwetend en bijgeloovig. Ofschoon nog steeds overal het oppergezag van het Gouvernement op deze eilanden wordt erkend, moet onze invloed aldaar toch verminderd zijn naar mate onze aanrakingen met die streken schaarscher zijn geworden. Ook dreigde er het reeds zeer verzwakte Christendom langzamerhand weder plaats te maken voor het heidendom. In afwachting van meer afdoende voorzieningen tot betere verzorging der inlandsche Christengemeenten, waartoe naar de meening van den resident de plaatsing van een hulpprediker zou verdienen in aanmerking te komen, zou men trachten aanvankelijk eenige verbetering aan te brengen door eene vervanging der aanwezige drie schoolmeesters door meer geschikte personen (1). Op een viertal plaatsen werd door den meergenoemden predikant, die de reis medemaakte, kerk gehouden, doop bediend, enz.

De belangrijkste handelsplaats der Aroë-groep is Dobo op Wammer. De drukste tijd valt hier in Mei of Junij, wanneer de handelaren van de achterwals-eilanden terugkeeren om hunne daar opgekochte waren te sorteeren en te verschepen. De resident vond dan ook de meeste handelaren, zoomede hun van gouvernementswege aangesteld hoofd, afwezig. Te oordeelen naar de ontvangst, die den resident te beurt viel, scheen hier het Nederlandsch bestuur geacht en bemind. Een door hem uitgereikt Nederlandsch wapenbord werd met blijkbare ingenomenheid aan het strand opgerigt. Omtrent de handelsbeweging kon de resident geene inlichtingen inwinnen. De controleurs die kort te voren (per *Egeron*) Dobo bezocht hadden, berigtten echter dat de jaarlijksche omzet aldaar kon geschat worden op eene waarde van omstreeks zes tonnen gouds, en dat de uitvoer van paarlemoer, het hoofdproduct, in de laatste jaren van 3000 tot 2000 pikols verminderd was, gedeeltelijk welligt omdat de visscherij steeds op grootere diepte moet worden voortgezet en daardoor moeijelijker wordt, maar vooral ook omdat, ten gevolge van de aanzienlijke stijging der prijzen, met de tegenwoordige productie toch genoeg verdiensten worden behaald.

Volgens het zeggen van een der inlandsche schoolmeesters op Wammer, tevens belast met de administratie van het steenkolendepôt, kwamen dikwijls vreemde — vooral Engelsche— stoomschepen op de Aroë-groep, doch slaagden zij nimmer in het innemen van steenkolen, uithoofde zich niemand der bewoners leent om bij het inladen (als koelie) behulpzaam te zijn. Belangrijke zaken waren op de Aroë-groep door den resident niet te behandelen. In het najaar van 1875 evenwel was bij den ambtenaar, die toen deze eilanden bezocht, eene beschuldiging van moord ingebragt tegen een daar gevestigden Arabier. Deze was toen naar Amboina overgebragt, en eene aan den moord medepligtige Aroësche vrouw had hem derwaarts vergezeld. Beide personen zijn sedert, met toepassing van art. 47 van het Regeringsreglement, ter hoofdplaats Menado geïnterneerd. De Regering ging hiertoe over, omdat het doorzetten der strafvervolging hoogst waarschijnlijk zou zijn afgestuit op den grooten weerzin der eilanders om als getuigen naar Amboina op te komen, terwijl aan eene onvoorwaardelijke invrijheidstelling der beklaagden nadeelen van politieken aard verbonden waren.

De Key-Tenimber eilanden moesten worden voorbijgestoomd, daar het landen hier uiterst moeijelijk werd geoordeeld en de avond reeds begon te vallen. Volgens de mededeelingen van inlandsche hoofden die den resident vergezelden, zijn het zeer onbelangrijke eilanden, en waren slechts twee daarvan (het grootste Key-Tenimber, en het kleinere Bali geheeten) bewoond door menschen van Tenimber, die de hier in ruime hoeveelheid aanwezige klappers ten verkoop brengen naar de Key-eilanden, hetgeen schier hun eenig bestaan uitmaakt.

(1) In Maart jl. zijn andere schoolmeesters naar de Aroë-eilanden overgebragt. Een der predikanten van Amboina is toen mede derwaarts vertrokken tot het brengen van een herderlijk bezoek aldaar.

Eene bijzonder hartelijke ontvangst viel den resident te beurt op de eilanden Fordate en Larat (de noordoostelijkste der Tenimber-groep), waar de negorijen Sabiano en Kaliobor werden bezocht.

Met het oog op de belangrijkheid van eerstgenoemde plaats- en de waarschijnlijkheid dat zij meermalen door vreemde schepen werd aangedaan, werd aan het strand een der medegenomen wapenborden opgerigt, waarmede de inwoners blijkbaar zeer ingenomen waren. De bevolking schijnt bedreven te zijn in het smeden en damasceeren van lansen, harpoenen en klewangs, het graveeren in paarlemoer en het bewerken van ivoor. Ook de hier aangetroffen houten afgodsbeelden waren veel kunstiger gesneden dan men van zulk een onbeschaafd volk zou verwachten. Over het algemeen zagen de lieden er krachtig en gezond uit; het voedsel en het drinkwater zijn er dan ook beter dan op de Aroë-eilanden. Het plan om nog andere eilanden van de Tenimber-groep te bezoeken, o. a. het voornaamste eiland Timorlaut (waar de controleur van Boeroe op zijne reis met de *Egeron* geweest was), moest uithoofde van de ongunstige weêrsgesteldheid onuitgevoerd blijven.

Minder gunstige indrukken leverde 's residents bezoek op Babber, waar de bevolking, op omstreeks 1000 zielen geschat, er woest en slecht gekleed uitzag en van zekere onverschilligheid jegens het Gouvernement blijk gaf. Van landbouw scheen weinig werk te worden gemaakt. Alleen djagong en tabak werden in kleine hoeveelheden verbouwd. Daarentegen worden er betrekkelijk veel varkens en geiten gefokt, die naar Banda worden uitgevoerd. Daar de eilanders het weven en spinnen verstaan, maken zij hunne eigene kleedjes van de hier groeijende kapas. Van de aanwezige klapperboomen worden de vruchten weinig gebruikt, maar des te meer het gegiste sap dat die palmsoort oplevert. De meeste bewoners van Babber hebben hunne tuinen op het tegenoverliggende eilandje Wetan.

Van den tolk werd vernomen dat de groote strandnegorij Tepa eenige maanden geleden door een ongelukkig toeval was afgebrand. Ofschoon de bevolking geheel tot het heidendom vervallen schijnt, waren nog sporen van de vestiging van het Christendom te onderkennen in de persoonsnamen, in de zwarte kleeding der vrouwen, hier naar het schijnt even als te Amboina indertijd door de Christenleeraren ingevoerd, en in het begraven der lijken, eene afwijking van het op alle naburige groepen heerschende gebruik van bewaring boven den grond. Een met goedkeuring der bevolking nieuw opgetredene orangkaja werd door den resident in zijne waardigheid bevestigd.

Gemis aan een met het vaarwater genoegzaam bekenden loods deed het ongeraden oordeelen het schip bloot te stellen aan de gevaren, waarmede het bezoek van Sermata, Loewang, Lakor en andere door reven omringde eilanden zou gepaard gaan. De zuidoostewind stond hoe langer hoe sterker door, zoodat ook het bezoek van de op de zuidkust van Moa gelegen negorijen niet mogelijk was. Men stoomde dus naar Letti. Ter reede Serwaroe (op de noordwestkust van het eiland), waar de *Anjer* ankerde, kwam een Europeesch gezagvoerder aan boord, die ruim een maand geleden op de kust van Letti had schipbreuk geleden, waarna zijn vaartuig (een te Soerabaija te huis behoorend fregatschip dat eene lading steenkolen voor het Gouvernement in had) door de bevolking van de drie noordelijke negorijen Toetoekei, Tombra en Noewewang was uitgeplunderd, terwijl pogingen van de bemanning, om nog het een en ander te redden, gewapenderhand belet waren. Na de onttakeling van het schip was echter aan niemand der schipbreukelingen meer eenig leed gedaan; zij waren te Serwaroe gehuisvest, gedeeltelijk in het kerkgebouw, gedeeltelijk in de woning van den kapitan (het hoofd dier plaats), welke laatste hun ook nog eenige kleinigheden had terugbezorgd en den voorraad levensmiddelen dien zij nog hadden kunnen bergen uit eigen middelen had aangevuld. De hoofden gaven al dadelijk een groot vermoeden van schuld, daar geen hunner aan boord kwam dan alleen de kapitan van Serwaroe, tevens waarnemend hoofd van Toetoekei.

Serwaroe telt de meeste Christenen, maar hun getal is sedert den dood van den laatsten zendeling (in 1867) afgenomen; het dorp is op den vlakken grond gebouwd; de overige negorijen daarentegen zijn gelegen op 40 tot 60 voet hooge klippen, waarheen steile natuurlijke trappen voeren, en zijn van steenen met geschut bewapende wallen

omringd. Hier en daar vindt men nog gemetselde zuilen, voorzien van het naamcijfer der Oost-Indische Compagnie.

Het door den resident ingestelde onderzoek nopens het voorgevallene met het gestrande schip bevestigde de mededeelingen van den gezagvoerder. Aanmaningen aan de betrokken hoofden, om de geroofde goederen te doen teruggeven, mogten niet veel uitwerken. Het bleek dat de bevolking van Letti voor hare hoofden weinig ontzag heeft en eigenaardige begrippen koestert omtrent strandregt. Van het dadelijk opleggen eener schadevergoeding, onder bedreiging van bestraffing bij niet-voldoening, meende de resident zich te moeten onthouden, omdat de *Anjer* geene genoegzame middelen aanbood om des noods de bedreiging ten uitvoer te leggen. Eene krachtiger optreding bleef dus voorbehouden tot bij de verschijning van een later naar Letti te bestemmen oorlogschip (1). Inmiddels werd aan den kapitein en de verdere bemanning van het verongelukte schip overtogt naar Amboina verleend, waarheen ook de (Christen-) onderwijzer van Serwaroe werd overgevoerd, omdat hij, even als zijn voorganger, er voortdurend aan mishandelingen blootstond.

In uiterlijk voorkomen verschillen de Lettinezen weinig van de bewoners der Tenimber-eilanden; de overvloedige voedingsmiddelen die het eiland hun oplevert, dragen er toe bij dat zij er krachtig en gezond uitzien. Het eiland moet vooral aan de zuidkust, waar voortreffelijke weiden worden aangetroffen, een vrij aanzienlijken veestapel bezitten. Ook sommige soorten van vruchtboomen, o. a. de broodboom, worden op Letti veelvuldig aangetroffen. Overigens plant men er geurigen tabak, terwijl overal aan het strand zout gewonnen wordt, waarbij reusachtige schelpen als zoutpannen dienen.

Terwijl de resident zich met den controleur ter reede Serwaroe ophield, begaven zich de adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs en de predikant met eene sloep en manschappen van het verongelukte schip naar Serai (oostkust van Letti) en naar het eiland Moa tot het houden van school-inspectie en om er de herderlijke werkzaamheden te verrigten.

Te Serwaroe, waar bij de bestaande spanning ten gevolge der oneenigheden tusschen den schoolmeester en de hoofden het houden van godsdienstoefening minder raadzaam werd geoordeeld, was evenwel de aandrang van sommigen, om hunne kinderen te laten doopen, zoo sterk, dat men meende hieraan te moeten toegeven. Ook op Moa werd een verwarde maatschappelijke toestand aangetroffen; de minst onbeschaafde der Moasche hoofden, die ook de bezoekers huisvestte, was de orangkaja van Werwillis, wien voor zijne gastvrijheid een geschenk werd uitgereikt. Noch hij, noch een der andere hoofden van Moa gaf eenig blijk van verlangen om zich naar Letti te begeven, ten einde den resident te begroeten. Voor deze onverschilligheid, zoo geheel in strijd met hetgeen vroeger wel eens vernomen was omtrent de zucht op Moa naar meerdere aanraking met het Gouvernement, zocht de resident eene verklaring in het feit, dat de dienstbezoeken zonder eenige militaire praal of magtsvertooning werden afgelegd. De naar Serwaroe medegenomen onderwijzers van Serai en Moa werden van medicijnen voorzien en van het noodige om de vaccine toe te passen, die hier 't laatst in 1872 was ingevoerd, maar weder uitgestorven was. (Ook de onderwijzers op de Aroë-eilanden hadden lancetten en vaccinestof ontvangen.)

Op Kisser, waarheen nu de steven werd gewend, zag de resident zich verwelkomd door den orangkaja van Aboesoer, die, naar hij voorgaf, in het belang van den handel tijdelijk aan het strand woonde. Ofschoon hij het reisgezelschap in zijne woning vriendelijk ontving, scheen hij echter ongeneigd den resident naar de binnen 's lands gelegen hoofdnegorij Kotta Lama te volgen. Nergens op den togt derwaarts viel eenig spoor van ontzag of gedienstigheid bij de bevolking waar te nemen, en er was niemand met wien de landsaangelegenheden konden worden behandeld. De schoolmeester verhaalde dat de radja, het opperhoofd van het geheele eiland, naar Timor-Dilly gevlugt was, om van daar naar Amboina te gaan. Uit eene nietige oorzaak was tusschen den radja en den straks genoemden orangkaja hevige oneenigheid ontstaan, waarbij de laatste, die over veel volk scheen te kunnen beschikken, den radja en den meester naar het leven zou hebben gestaan en hen zelfs eenmaal met een troep gewapenden was komen overvallen. De hier wonende afstammelingen van Europeanen, die zich vooral met goudsmeden en stroovlechten onledig houden, legden dezelfde onverschilligheid aan den dag, en volgens den (van Amboina afkomstigen) schoolmeester waren zij in even groote onbeschaafdheid en afgoderij verzonken als de inlanders, bij welke — ofschoon zij allen Christenen heetten — heidensche offerfeesten aan de orde van den dag waren. De bedoelde kreolen verstaan niet eens Maleisch, en van hunne 40 op de schoolrol ingeschreven kinderen maakten er doorgaans slechts 2 of 3 van het onderwijs gebruik. Ook hier werd de onderwijzer van het noodige voorzien om tevens als vaccinateur te kunnen optreden, terwijl door den predikant godsdienstoefening gehouden en doop bediend werd.

Kisser is als door een ringmuur van naakte kalk- en koraalrotsen omgeven, doch in 't binnenland moeten vruchtbare, met weilanden bedekte valleijen worden aangetroffen. In het dal dat naar de hoofdnegorij leidde, groeide zoowel aangeplant als wild geboomte. Bij het verlaten van Kisser onderhield de resident den orangkaja van Aboesoer ten ernstigste over hetgeen te zijnen aanzien vernomen was, zich meer doortastende maatregelen voorbehoudende tot dat de radja gehoord zou zijn.

Het aandoen van Roma lag nu nog in de bedoeling, maar van dit voornemen moest worden afgezien, daar het weder gedurig slechter was geworden, het ankeren voor Roma onzeker was en zich bovendien gebrek aan drinkwater begon te doen gevoelen. Er werd dus naar Amboina gestoomd, waar de resident en het hem vergezellend personeel den 26sten April, na eene afwezigheid van ruim vijf weken, terugkeerden. Niet lang daarna kwam de radja van Kisser te Amboina met schriftelijke klagten over den orangkaja van Aboesoer. Het onderzoek der klagten en eene regeling der zaken op Kisser ter gelegenheid van een nader bezoek werden den radja beloofd, die tevens in de gelegenheid werd gesteld om op 's lands kosten met de mailboot naar Dilly terug te keeren.

Toen in September daarop de resident zich andermaal naar Kisser begaf, thans met Zr. Ms. stoomschip *Curaçao*, was de radja aldaar terug. De vermaning, den orangkaja gegeven, was niet zonder vrucht gebleven; hij had zich sedert volkomen rustig gehouden en den radja, die thans op goeden voet met hem was, geene moeijelijkheden meer veroorzaakt. Onder die omstandigheden scheen het verkieslijk de vroegere klagten niet meer te onderzoeken, maar liever den orangkaja aan te bevelen zich ook verder rustig te gedragen. Ten einde overigens het gezag van den radja te verhoogen in de oogen zijner onderhoorige orangkaja's, die tot dus ver, even als hij, een rotting met

---

(1) In September 1876 heeft de resident zich met Zr. Ms. stoomschip *Curaçao* naar Letti begeven om aan de bevolking der drie betrokken negorijen als schadevergoeding voor de plundering eene boete van 300 thails goud (pl. m. f 6000) op te leggen, en tevens van de aan de zuidkust gelegen negorij Loewalèle de uitlevering te vorderen van den hoofdschuldige aan eenige in 1872 aldaar gepleegde moorden (verg. het verslag van 1873, bladz. 24). Beide eischen werden in eene aan boord belegde algemeene vergadering der hoofden van Letti bekend gemaakt. Wilden zij zich en hunne bevolking voor erger gevolgen vrijwaren, dan zou binnen vijf dagen de boete moeten zijn bijeengebragt en de lang verborgen gehouden misdadiger aan boord van het oorlogschip ter beschikking van het bestuur moeten worden gesteld. De overtuiging die de bevolking verkreeg dat den resident thans genoegzame middelen ten dienste stonden om aan de eischen klem bij te zetten, bleef niet zonder gunstige uitwerking. Niet alleen vond de vroeger geweigerde uitlevering plaats, maar ook in het afdragen der boete gaf de bevolking blijk van goeden wil. Het bleek echter dat zij niet bij magte zou zijn het volle bedrag bijeen te brengen. Daarom achtte de resident het billijk met de opgebragte 200 thails genoegen te nemen en het overige als verrekend te beschouwen door de uit het wrak geredde steenkolen (ter waarde van f 2000), welke de bevolking van Letti voor het Gouvernement geborgen had.

Opmerkelijk was de grootere eerbied, dien de woelzieke en weinig handelbare bevolking ditmaal jegens ambtenaren en officieren aan den dag legde. Zelfs verzochten de hoofden dat spoedig weder een zendeling en een schoolmeester te Serwaroe mogten worden geplaatst, ten einde deze hen bij elke voorkomende gelegenheid zouden kunnen voorlichten omtrent hunne verpligtingen jegens het Gouvernement. Vóórdat de resident Letti verliet, werd op het eiland een Nederlandsch wapenbord geplaatst, waarbij niet nagelaten werd den aanwezigen hoofden het doel en de beteekenis daarvan voor oogen te houden.

zilveren knop voerden, werd aan eerstgenoemde een gouden rottingknop, benevens eene Nederlandsche vlag uitgereikt. In 't algemeen getuigde de ontvangst op Kisser thans van meer eerbied dan tijdens 's residents vorig bezoek werd aan den dag gelegd. Ook nu werden kerk en school bezocht.

Omtrent deze tweede inspectiereis, welke ook door den controleur ter beschikking werd mede gemaakt, kan, behalve het hierboven omtrent Letti medegedeelde, nog het volgende worden aangeteekend.

Was bij den togt van de *Anjer* het aandoen van Roma niet mogelijk geweest, ook nu moest het voornemen daartoe worden opgegeven, daar het niet gelukte de ankerplaats te vinden en het niet geraden scheen om, bij de heerschende windrigting, met eene sloep naar wal te gaan. De orangkaja en de schoolmeester kwamen echter aan boord; zij deelden mede dat er op het eiland niets bijzonders was voorgevallen, en er ook geene zaken te beslissen of te regelen waren.

Van Roma werd naar de Aroë-eilanden koers gezet, maar vooraf nog aan Sabiano op het eiland Fordate (Tenimber-groep) een blijkbaar zeer gewaardeerd bezoek gebragt, ten einde de daar in April te voren aangeknoopte betrekkingen te vernieuwen. (Het aandoen van andere eilanden der Tenimber-groep, even als ook van de Sermata-eilanden, de Babber-groep enz., moest wegens den grooten diepgang van de *Curaçao* en het gevaarlijke der omringende vaarwaters onraadzaam worden geacht.) Den 7den October kwam men voor Dobo (Aroë) ten anker. De ontvangst was weder zeer voorkomend en hartelijk.

Omtrent den handelsomzet viel het moeijelijk nadere inlichtingen te verkrijgen; integendeel scheen het dat de handelaren, uit vrees zich anders te benadeelen, den omvang van hun bedrijf en bezittingen zooveel mogelijk geheim trachtten te houden. Te Watoelei, eene negorij ongeveer een half uur stoomens verder gelegen, kwamen achtereenvolgens verschillende radja's aan boord, o. a. die van Doerdjella, Wangil en Wokam, alle op het eiland Wammer, benevens de schoolmeesters van die plaatsen; zij hadden geene belangrijke zaken voor te brengen, doch deelden mede dat de gezondheidstoestand in de laatste twee maanden minder gunstig was, daar men te lijden had gehad eerst van eene soort cholera-epidemie, waaraan in 't geheel een 200tal personen zouden zijn bezweken, en later van koortsen, die nog niet geheel hadden opgehouden. De hoofden en schoolmeesters werden uit den medegenomen voorraad van geneesmiddelen voorzien tot bestrijding der ziekte. De vaccine, in April te voren ingevoerd, bleek weder geheel te zijn uitgestorven, hetgeen ook op Letti, Kisser en Roma het geval was. Voornamelijk scheen dit toe te schrijven aan onverschilligheid van de bevolking, maar gedeeltelijk ook aan mindere bekwaamheid en belangstelling van de inlandsche schoolmeesters, die destijds met de vaccine waren belast geworden. Te vergeefs werd getracht eenige voldoende inlichtingen te erlangen omtrent het bestaan en den omvang van de slavernij op de Aroë-eilanden. Uit al wat daaromtrent vernomen werd scheen echter te mogen worden afgeleid dat het getal eigenlijke slaven zeer gering en hun lot niet zeer beklagenswaardig is.

Wat de Key-eilanden betreft, moest de verschijning van de *Curaçao*, gedeeltelijk uithoofde van de gesteldheid van het vaarwater, zich bepalen tot twee plaatsen: Loemagorong, waar de bewoners sedert April te voren (zie boven) geene vijandelijkheden van de zijde hunner Mohammedaansche naburen meer hadden ondervonden, en Doellah, waar door de verzamelde menigte met veel ingenomenheid een Nederlandsch wapenbord werd in ontvangst genomen ter plaatsing aan het strand. De radja van Doellah en de drie andere aan den oorlog tegen Loemagorong medepligtige hoofden, die eenige maanden te Amboina onder toezigt van het bestuur hadden doorgebragt, werden ontscheept en kregen vergunning om naar hunne negorijen terug te keeren.

Van Doellah werd koers gezet naar Gisser (Ceramlaut-eilanden). Al dadelijk kwamen hier den resident hunne opwachting maken de radja van Gah, gouvernements-gecommitteerde voor de zaken van Oost-Ceram en de Ceramlaut-eilanden, de majoor van Gisser, de radja van Kilwaroe en verschillende andere hoofden der omliggende eilanden. Van hen werd vernomen dat sedert April te voren geene belangrijke zaken waren voorgevallen en dat, over 't algemeen, de destijds door den resident gedane uitspraken zonder tegenzin waren opgevolgd. Ter zake ondervraagd, beweerden de hoofden dat op Gisser en omliggende eilanden geene slaven meer aanwezig waren. De tegenwoordigheid van onderscheidene personen, vooral kinderen, van Papoeasche afkomst gaf wel eenige aanleiding om aan de waarheid dezer opgaaf te twijfelen. De resident verzuimde daarom niet de hoofden er aan te herinneren dat alle handel in en bezit van slaven door het Gouvernement ten strengste verboden was, en dat ieder die zich daaraan schuldig maakte, zeer zwaar zou moeten worden gestraft.

Een hierop gevolgd bezoek te Banda Neira, waar men van 18—23 October vertoefde, besloot deze tweede inspectiereis naar onderhoorigheden der residentie Amboina waar zich sedert lang geen oorlogschip vertoond had. Zonder twijfel heeft de togt van de *Curaçao* op de bevolking dier verwijderde eilanden een hoogst heilzamen indruk gemaakt en niet weinig bijgedragen om het ontzag en den eerbied voor het Gouvernement, welke in den laatsten tijd zeer waren verminderd, weder te verlevendigen.

§ 18. *Ternate.*

De politieke toestand van dit gewest liet in het afgeloopen jaar veel te wenschen over.

Het uitgestrekte eiland Halmaheira (Djilolo) — zoo als bekend, voor een gedeelte tot het gebied van den sultan van Ternate, voor een ander deel tot dat van den sultan van Tidore behoorende — verkeerde namelijk in een toestand van onrust, ten gevolge van de pogingen, die door zekeren Danoe Baba Hassan werden in het werk gesteld om zich als vorst over dat eiland te doen erkennen, en het alzoo aan het gezag van de sultans van Ternate en Tidore te onttrekken.

Deze Danoe Baba Hassan is de afstammeling van een Tidoreschen prins, radja Djilolo geheeten, die zich in het laatst der vorige eeuw het gezag over Halmaheira of althans over een gedeelte daarvan aanmatigde, en nog geruimen tijd nadat aan zijn gezag een einde was gemaakt op Halmaheira aanhangers bleef vinden. Zelfs waren er velen die — het willekeurig bestuur hunner wettige vorsten moede — met de dusgenoemde Djilolosche prinsenfamilie uitweken en onder leiding van deze het zeerooversbedrijf ter hand namen.

In 1826 heeft men getracht deze uitgewekenen op Ceram tot eene rustige maatschappij te vereenigen onder het bestuur van een lid der bedoelde prinsenfamilie (sedert als sultan van Ceram betiteld), maar reeds in 1833 (Hassan was toen twee jaren oud) moest het nieuwe rijk ontbonden worden, en werden de sultan van Ceram en zijne bloedverwanten naar Java gerelegeerd. Nadat sommigen hunner gestorven waren, zijn later de overgebleven afstammelingen van radja Djilolo naar Amboina overgebragt, waar zij een onderstand van het Gouvernement genoten. In 1874 was van de oude prinsenfamilie niemand meer over dan Danoe Baba Hassan, met zijne vrouw en kinderen. Hij had zich altijd goed gedragen, zoodat de Indische Regering er geen bezwaar in vond om hem, in het begin van 1875, overeenkomstig zijn verzoek en het advies van den resident van Amboina, toe te staan zich ter bedevaart naar Mekka te begeven.

Hassan nu kwam in Junij 1876 op Halmaheira met eerzuchtige bedoelingen, die hij te gemakkelijker kon verwezenlijken, omdat de bevolking, vooral in het Tidoreesch gedeelte des eilands, zich steeds te beklagen had over afpersingen en misbruiken van de zijde der door de sultans aangestelde hoofden.

Weda, Maba en Patani (aan Tidore onderhoorig) waren onmiddellijk op zijne hand, en de hoofden van die plaatsen, zoowel als Hassan zelf, rigtten aan den resident het verzoek om hem tot sultan van Halmaheira te doen benoemen. Te vergeefs werd getracht om Hassan naar Ternate te doen komen, maar de op verkenning uitgezonden inlandsche schrijver had eene ontmoeting met hem te Weda. Aan dezen deelde Hassan mede dat hij nog aanhang ging zoeken in Kaoe, Tobello, Galela en Dodinga (Ternataansch Halmaheira), en dan met eene groote magt ter hoofdplaats zou komen om zich, des noods met geweld, tot sultan te laten ver-

heffen. Op het berigt hiervan nam de resident de noodige maatregelen om Ternate, waar men zeer bevreesd geworden was, in staat van tegenweer te stellen, en zond hij een paar schoeners uit om de *Pontianak*, die zich in de wateren van Menado of van Amboina moest bevinden, naar Ternate te ontbieden.

Inmiddels sloegen de aanhangers van HASSAN aan het muiten, en vermoordden of verwondden een drietal Makassaarsche handelaren te Kaoe en te Dodinga. De sultan van Ternate en van Tidore zonden een paar gewapende praauwen om de orde te herstellen, naar het schijnt met geen ander gevolg dan dat vijf praauwen van kustroovers bij Kaoe werden verbrand.

Den 14den Julij kwam de *Pontianak* te Ternate aan. Nadat dit oorlogschip eene kleine reparatie had ondergaan, vertrok de resident, vergezeld van de kapiteins-laut van Ternate en Tidore en hun gevolg, den 20sten Julij daarmede naar Galela, Tobello en Kaoe. Hij vond die plaatsen rustig; echter had HASSAN er reeds het gerucht doen verspreiden dat het Gouvernement op zijne hand was en hem tot sultan had aangesteld. Ook had HASSAN gewag gemaakt van zijn aan den resident van Amboina gedaan aanbod om hulptroepen tegen Atjeh te leveren. De resident maakte aan hoofden en bevolking bekend, dat HASSAN als een vijand van het Gouvernement beschouwd en opgevat moest worden als hij in de kampongs kwam. Twee hoofden van Kaoe, die zich naar Weda begeven hadden en met een brief van HASSAN waren teruggekeerd, werden door den resident aangehouden.

Van Kaoe stoomde de *Pontianak* naar Weda, waar zij den 30sten Julij aankwam. Voor de kampong geankerd zijnde, zag men veel beweging langs het strand, doch niemand kwam aan boord om, zoo als de bevolking op de vooraf bezochte plaatsen had gedaan, blijk te geven van eerbied en ontzag. De naar den wal gezonden inlandsche schrijver kwam onverrigter zake terug, en men ontwaarde kort daarna dat de bevolking toebereidselen maakte om met hare goederen te vlugten. Toen de twee uren van beraad, die den hoofden gelaten waren om gewillig aan boord te komen, verstreken waren, werden twee gewapende sloepen met eene landings-divisie naar den wal gezonden. Men vond de kampong verlaten, stak 41 huizen in brand en vernielde een dertigtal praauwen, wier bemanning, met spiesen op de onzen werpende, het bosch in vlugtte.

De resident hoopte dat HASSAN, die zich waarschijnlijk te Weda bevonden had, nu zijn invloed wel grootendeels zou verloren hebben, en keerde, in afwachting van den verderen loop van zaken, met het stoomschip naar de hoofdplaats terug.

Zoodra de Indische Regering van de verwikkelingen op Halmaheira berigt ontvangen had, was de *Banka* van Makasser naar Ternate gedirigeerd, met last om onderweg Amboina aan te doen, ten einde, zoo noodig, troepen mede te nemen. Toen de *Banka* den 17den Augustus te Amboina kwam, was juist de militaire kommandant der Molukken, die naar Ternate op inspectie was geweest, van daar teruggekeerd, en daar hij het zenden van troepen niet noodig keurde, vertrok de *Banka* zonder deze naar Ternate, waar zij den 21sten Augustus ankerde.

Eenige dagen daarop kwamen den resident twee brieven van HASSAN in handen, waarvan de eene, gerigt aan den te Tobello gevestigden Christen-zendeling, het verzoek inhield dat deze die plaats niet zou verlaten, terwijl in den anderen de sengadji (het Ternataansche hoofd te Tobello) werd aangeschreven om zich met zijne onderhoorigen aan HASSAN's zijde te scharen, met bedreiging dat anders Tobello zou worden verwoest. De *Pontianak* vertrok nu weder onverwijld naar Noord-Halmaheira, tevens ter overbrenging van den kapitein-laut en twee prinsen van Ternate, die bestemd waren om eenigen tijd te Galela, Tobello en Kaoe te verblijven en voor de handhaving der rust te zorgen.

Uit de brieven van HASSAN bleek dat hij zich te Maba bevond. De resident vroeg den sultan van Tidore of hij geen 300 man kon bijeenbrengen en over land (over den pas van Dodinga) naar Maba zenden, om den onruststoker in den rug aan te vallen en op te vatten. De sultan geloofde niet dat hij die magt zou kunnen op de been brengen, en het overleg met dezen vorst leidde tot geen andere uitkomst, dan dat de resident hem verzocht de gestelde vraag zoo spoedig doenlijk schriftelijk te beantwoorden.

De *Pontianak* vond te Galela en Tobello alles rustig; hoofden en bevolking verklaarden zich bereid om HASSAN te bevechten als hij komen mogt. Ook de zendelingen op die beide plaatsen vreesden niets. Te Tobello wist men eenige inlanders te noemen, die met HASSAN aanrakingen onderhielden. De kapitein-laut van Ternate wenschte zelf die lieden op te vatten en verder voor de rust te zorgen, en nadat de kommandant van de *Pontianak* behoorlijk in het openbaar had laten constateeren dat verdere hulp van zijne zijde door de Ternataansche prinsen niet noodig werd geacht, daar zij zich bij magte rekenden om zelf de orde te handhaven, keerde hij naar Ternate terug, waar hij den 1sten September weder aankwam.

Op den 7den September gewerd den resident echter het berigt, dat HASSAN, vier dagen geleden, met een groot aantal praauwen van Maba naar Kaoe was gekomen en die plaats in de asch had gelegd. De Ternataansche prins, die bestemd was geweest om te Kaoe verblijf te houden, was op weg derwaarts geweest, maar naar Tobello teruggekeerd toen hij met het voorgevallene in kennis werd gesteld.

Nog dienzelfden dag stoomde de *Pontianak* andermaal naar Noord-Halmaheira, nadat zich daarop ingescheept had de secretaris der residentie, door den resident, die wegens gezondheidsredenen naar Java vertrok (1), belast met de politieke leiding van den togt. In den namiddag van 8 September kwam men voor Tobello ten anker. Er verschenen geen hoofden aan boord, maar weldra kwam de ter plaatse gebleven zendelingleeraar berigten dat HASSAN daags te voren zonder slag of stoot zijn intogt aldaar had gedaan en eenige weinige uren geleden met hetzelfde doel naar Galela was vertrokken, met achterlating van een brief voor den resident, dien hij, zendeling, voor HASSAN had moeten schrijven, maar dien deze zelf onderteekend had. De beide Ternataansche prinsen hadden, op het berigt dat HASSAN in aantogt was, ijlings Tobello verlaten, en waren, even als de te Galela geplaatste kapitein-laut van Ternate (oudste zoon van den sultan), naar de hoofdplaats teruggekeerd, de mindere hoofden en bevolking aan hun lot overlatende. Te Tobello was dan ook het meerendeel der bewoners naar het binnenland gevlugt en de achterblijvenden hadden den zendeling, wien door HASSAN persoonlijke veiligheid was gewaarborgd, afgevaardigd om te verzoeken dat aan de plaats geen schade mogt worden toegebragt, omdat zij, door elkeen verlaten, wel verpligt waren geweest HASSAN te erkennen. In deze omstandigheden meenden de kommandant der *Pontianak* en de secretaris den zendeling niet te Tobello te mogen laten blijven, zoo als deze scheen te wenschen, daar zijne aanwezigheid alligt als een vrijbrief tegen bestraffing zou worden beschouwd, of wel ten gevolge kon hebben dat hij en zijn gezin door HASSAN als gijzelaars zouden worden aangehouden. Ofschoon niet zonder tegenzin, voldeed de zendeling aan den last om zonder verwijl met zijne familie en goederen aan boord te komen. Ook een 21tal inlandsche ingezetenen van Ternate (gouvernements-onderdanen), die tijdelijk te Tobello ten handel waren, maar zich niet meer veilig waanden, en wier praauwen door de opstandelingen geroofd waren, werden op de *Pontianak* ingescheept.

In den vroegen ochtend van 9 September werd dadelijk het anker geligt om HASSAN's magt achterna te zetten, die men werkelijk, na eenige uren stoomens, bij Papilo (ongeveer halverweg tusschen Tobello en Galela) verraste, waar zijne met Nederlandsche en fantaisie-kleuren versierde praauwen tegen het strand ten anker lagen.

In het begin scheen HASSAN den onzen met pijlen en geweervuur het hoofd te willen bieden, maar het duurde niet lang of al zijn volk (op wel 1000 koppen geschat) werd door het snelvuur uit de sloepen en door het achterlaad-geschut van de *Pontianak* niet alleen uit de praauwen gedreven, maar ook op het strand, waar de vlugtenden zich nog een oogenblik trachtten staande te houden, uiteengejaagd, met een verlies van ruim 30 dooden, terwijl zij 35 praauwen achterlieten, waarvan er dadelijk 25 werden vernield. Aan onze zijde bekwam niemand eenig letsel. Toen alle wederstand had opgehouden en het volk in de

---

(1) Sedert bij Indisch besluit dd. 3 October 1876, n°. 19, eervol uit 's lands dienst ontslagen.

bosschen verdwenen was, keerden de sloepen naar boord terug, 10 van de buit gemaakte praauwen medevoerende.

In den namiddag stoomde de *Pontianak* naar Galela. De beide hier gevestigde zendelingleeraren kwamen aan boord en berigtten dat men te Galela de komst van HASSAN wachtende was en daarvoor feestelijke toebereidselen had gemaakt, dat het goedgezinde deel der bewoners was gevlugt en de aan het strand gelegen huizen van Ternatanen en andere handelaren geplunderd waren. Hoewel de zendelingen voor zich zelven geen vrees koesterden, stemden zij er in toe om met hunne gezinnen zich op de *Pontianak* in te schepen. Van de hoofden kwam niemand aan boord dan de sengadji en de door dezen benoemde kimalaha (die beiden om hunne dubbelzinnige rol aangehouden werden), benevens drie door den kapitein-laut achtergelaten Ternataansche luitenants, aan wie vergund werd met de *Pontianak* naar Ternate terug te gaan. Eenige Ternataansche handelaren, wier praauwen door opstandelingen waren geroofd, werden insgelijks aan boord in veiligheid gebragt. Eindelijk werd den nog overgebleven kampongbewoners aangezegd dat de aanwezige praauwen vernield moesten worden, omdat anders HASSAN daarvan gebruik zou maken, doch dat hunne woningen gespaard zouden worden, als zij geen blijk gaven van verzet. Een 30tal groote praauwen werd 's anderen daags voor hunne oogen verbrand of stuk gehakt. Ook de van Papilo medegenomen praauwen werden verbrand, daar zij niet verder gesleept konden worden, en de *Pontianak* keerde naar Ternate terug, waar men den 13den September weder aankwam.

Van lieverlede waren zoowel in Ternataansch als in Tidoreesch Halmaheira de voornaamste negorijen van sultansambtenaren ontbloot geworden, en het werd dus dubbel noodig dat de sultans het hunne deden om tot eene spoedige opvatting van HASSAN te geraken, die gezegd werd zich weder te Maba gevestigd te hebben. De sultan van Tidore bleef echter, ondanks nieuwe herinneringen, nog altijd in gebreke de noodige aanstalten te maken. Die van Ternate daarentegen bragt een 50tal vrij goed gewapende kruispraauwen (korra-korra's) bijeen, bemand met circa 800 koppen, en zond deze, in afwachting dat zij zich met de Tidorezen voor Maba zouden kunnen vereenigen, naar Tobello, Galela en Kaoe op verkenning. Op de beide eerste plaatsen werd de toestand bevredigend bevonden, maar te Kaoe (het digtst bij Maba) was een brief van HASSAN ontvangen, waarin het negorijhoofd werd aangemaand zich met zijn volk bij hem aan te sluiten, onder bedreiging van tuchtiging, indien Kaoe niet binnen eene maand gehoorzaamde. Aan den sultan van Batjan had HASSAN het verzoek gerigt, of deze op bedekte wijze zou willen doen onderzoeken wat de eigenlijke reden was waarom de onzen zijne magt te Papilo hadden verslagen.

Omstreeks dezen tijd ging het gewestelijk bestuur over in handen van den nieuw benoemden resident, den 9den November van Batavia te Ternate aangekomen. Daar het allereerst noodig was de rust te herstellen, besloot de resident, na zich op de hoogte der zaken te hebben gesteld, dadelijk tot handelen over te gaan en dus HASSAN met militaire en maritieme magt te Maba aan te tasten. Hij vertrok daartoe, vergezeld van den militairen kommandant der Molukken, op 18 November per *Banka* naar Halmaheira, medenemende een detachement infanterie van 100 bajonetten uit het garnizoen van Ternate. Nog dienzelfden dag, in het gezigt van Ternate, werd de *Pontianak* ontmoet, komende van Menado. De kommandant kreeg in last te Ternate zijn steenkolenvoorraad aan te vullen en zich dan naar Kaoe te begeven, om aldaar nadere orders af te wachten. Te Galela, de eerste plaats waar de *Banka* vertoefde, bleek de toestand bevredigend. Een deel der Ternataansche ambtenaren was teruggekeerd en daarbij voegden zich nu de sengadji en de kimalaha, die de resident teruggebragt en in hunne functien herstelde, omdat zij hunne houding tegenover HASSAN voldoende hadden kunnen regtvaardigen. De met de *Banka* medegekomen zendelingleeraar kreeg vergunning zich weder te Galela te vestigen en vond huis en have ongeschonden. Aan de bijeengekomen bevolking deelde de resident mede dat hij weldra een Europeesch ambtenaar op Halmaheira zou aanstellen, tot wien zich allen zouden kunnen wenden, die zich voortaan over de door de sultans aangestelde hoofden te beklagen mogten hebben. Omtrent HASSAN werd vernomen dat hij weder eene vloot verzamelde en deze in de nabijheid van Kaoe reeds gedeeltelijk bijeen had.

Toen de *Banka* te Kaoe kwam, zonder echter onder weg iets verdachts te hebben bespeurd, werd aldaar de Ternataansche vloot onder majoor PRANG aangetroffen. Deze was den vorigen dag (20 November) met eene magt van HASSAN slaags geweest, echter zonder beslissend gevolg, daar eene opkomende bui aan het gevecht een einde had gemaakt, waarna de opstandelingen zich naar de bogt van Loeloeboto (een onderdeel van de baai van Kaoe) hadden teruggetrokken. Nadat gedurende den nacht de ingangen dezer bogt door de *Banka* en de praauwenflotille bewaakt waren geworden, werden den volgenden morgen alle daarin uitloopende kreken doorzocht. Het bleek dat werkelijk HASSAN's aanhang zich hier had opgehouden, maar zij scheen ijlings gevlugt; en 65 verlaten gevonden praauwen en sampans, gedeeltelijk nog van levensmiddelen voorzien, werden verbrand. Eenige in de bogt gelegen kleine kampongs, waarin niemand werd aangetroffen, werden ongedeerd gelaten.

Te Kaoe teruggekeerd, besloot de resident de *Pontianak*, die juist aangekomen was (24 November), naar Maba te zenden, terwijl de *Banka* naar Sahot (zuidelijk in de baai van Kaoe) zou oversteken, waar de militaire kolonne met omstreeks 200 koelies, door majoor PRANG geleverd, zich zou ontschepen om te trachten Maba over land te bereiken (over de landengte die Sahot van Maba scheidt). Door misrekening van den gids mislukte echter deze laatste togt, dien ook de resident en de militaire afdeelingskommandant medemaakten. Al spoedig had de kolonne te kampen met allerlei terreinhindernissen (rivierovergangen, steile hellingen en digte wildernissen), en na vier dagen was men te naauwernood op de helft van den af te leggen weg. Uit vrees dat, indien de togt verder werd voortgezet, bij aankomst te Maba de *Pontianak* daar niet meer zou worden aangetroffen en de troepen gebrek aan vivres zouden krijgen, werd toen tot den terugtogt naar Sahot besloten, welke plaats in drie dagen (den 2den December) langs denzelfden moeijelijken weg werd bereikt. Nog dienzelfden dag werd naar Kaoe gestoomd. Volgens hier verkregen berigten was HASSAN zelf niet in de bogt van Loeloeboto geweest, daar hij te Maba volk van Nieuw-Guinea wachtende was. Den majoor PRANG overhandigde de resident eenige exemplaren van eene proclamatie, ter verspreiding onder de bevolking, waarin deze werd aangemaand HASSAN's zijde te verlaten en waarin haar mededeeling werd gedaan van het voornemen des bestuurs om op de handelingen der oetoessans en andere door de sultans aangestelde hoofden een strenger toezigt uit te oefenen.

Wegens de moeijelijkheid om in de maanden December-Februarij op de oostkust van het eiland te ageeren, moest het plan om naar Tobello te gaan (de eenige plaats die in het noorder-schiereiland nog openlijk de zaak van HASSAN was toegedaan) worden opgegeven. De resident keerde dus nu naar Ternate terug, waar de *Banka* den 4den December de mobiele kolonne ontscheepte.

Twee dagen later kwam hier ook de *Pontianak* ten anker. Zij was er in geslaagd langs een te voren nimmer door een oorlogschip bezocht vaarwater voor Maba te komen, na alvorens, ter hoogte van de verlaten negorij Bitjoli, van een aldaar achtergebleven inlander (gemagtigde van een Chineesch handelaar te Ternate) vernomen te hebben dat HASSAN nog alleen beschikte over volk van Bitjoli en Maba, daar de lieden van Patani en Weda hem afvallig geworden en naar hunne negorijen teruggekeerd waren. Terwijl de *Pontianak* voor Maba geankerd lag om de komst van den resident en van de militaire kolonne af te wachten, werden door gewapende sloepen aanrakingen met den wal aangeknoopt. Eenige dagen achtereen werden verkenningen verrigt, voornamelijk om te onderzoeken of de militaire kolonne Maba reeds van de landzijde bereikt had. Eene aanmaning, door een naar den wal gezonden tolk aan de hoofden van Maba gerigt, dat zij HASSAN moesten uitleveren en anders gestraft zouden worden, bleef zonder uitwerking. Intusschen zond HASSAN een paar brieven aan boord, waarin hij, zoo als vroeger, het verzoek deed dat het Gouvernement hem als sultan van Djilolo zou erkennen, en verder te kennen gaf dat hij geen oorlog wenschte, dat de gansche Alfoersche bevolking hem aanhing, dat hij

voor het oogenblik niet aan boord kon komen, maar na verloop van ééne maand te Ternate voor den resident zou verschijnen.

Daar operatien tegen Maba van de zeezijde, wegens den invallenden moesson, met elken dag moeijelijker zouden worden, en men begreep dat de troepen den landtong niet hadden kunnen overtrekken, besloot de kommandant met krachtiger maatregelen, om zoo mogelijk Hassan in handen te krijgen, niet langer te moeten toeven. In den vroegen morgen van 3 December werd, onder bedekking van het geschut der *Pontianak*, eene landing beproefd, die in goede orde volbragt werd, maar overigens niet de gewenschte uitkomst opleverde, daar niets anders werd aangetroffen dan een 100tal ledige huizen, die, voor zoover zij niet reeds door het geschut van de *Pontianak* waren vernield, met nog een 15tal groote praauwen werden in brand gestoken. Alleen de missigit werd door de landingstroepen gespaard.

Het jaargetijde belette nu voor 's hands een werkdadig optreden tegen den opstand, en overigens mogt men ook veronderstellen dat, na de herhaalde nederlagen, Hassan's tegenstand wel reeds grootendeels gebroken was.

Om zijne bewegingen gemakkelijker te kunnen nagaan, en vooral ook om aanrakingen te zoeken met de (Alfoersche) bevolking in het binnenland, werd het — in afwachting van verdere maatregelen die eene duurzame verbetering van den toestand op Halmaheira zouden moeten voorbereiden — wenschelijk geacht voorloopig een vast punt in het midden des eilands te bezetten. Daartoe werd gekozen het aan de westkust (tegenover Ternate) gelegen Dodinga, van waar in een paar uren het strand aan de baai van Kaoe (op de oostkust) is te bereiken. Sedert 't laatst van December zijn hier tijdelijk geplaatst een controleur 1ste klasse en een kundig inlandsch hoofd uit Benkoelen, die voor den dienst op Halmaheira den resident voorloopig waren toegevoegd. Tot steun zoo noodig van dit personeel is te Dodinga eene bezetting gelegd van 30 man infanterie en een officier. De berigten van den controleur omtrent de toenadering der bevolking luidden al spoedig zeer gunstig. Vele Alfoeren keerden uit de bosschen, waarin zij rondgezworven hadden, terug en vroegen vergunning om hunne verwoeste huizen weder op te bouwen. Verscheidene ten deele verwoeste Alfoersche kampongs werden dan ook weder opgebouwd en bewoond. Naar hetgeen de controleur, uit al hetgeen hem reeds ter oore was gekomen, meende te moeten opmaken, waren het, althans wat de streken in zijne omgeving betrof, niet Hassan of zijne aanhangers geweest, die er de meeste schade hadden aangerigt, maar hadden anderen, waaronder Ternataansche hoofden van verdacht gehalte, de gelegenheid waargenomen om de bevolking beangst te maken en tot vlugten te nopen, ten einde daarna van de afwezigheid der gevlugten gebruik te maken om te rooven en te plunderen.

Naar mate de rust zich herstelde, kwam het Ternataansche en Tidoreesche personeel (zelfs in te groot aantal) de verlaten betrekkingen weder bezetten, en zoowel uit de berigten van den controleur als uit een aan den resident gerigt smeekschrift van de bevolking van Galela was af te leiden dat vele dier Mohammedaansche hoofden weder in de vroegere willekeur dreigden te vervallen.

Ten opzigte van Ternataansch Halmaheira kon de resident, nadat op 25 October de sultan van Ternate overleden was en terwijl een aangewezen opvolger ontbrak (1), reeds dadelijk meer regtstreeks tusschenbeide treden, daar de tijdelijk ingestelde bestuurscommissie, bestaande uit vier der voornaamste hof-grooten, door het gewestelijk bestuur, in welks handen zich de rijkssieraden bevonden, van bepaalde bevelen kon worden voorzien. Aan de bestuurscommissie was dan ook te kennen gegeven dat zij de overtollige hoofden moest terugroepen en hen, die bewijzen gegeven hadden van onbruikbaarheid, door anderen moest vervangen. In het leen van Tidore daarentegen vermogt de invloed des bestuurs weinig. De sultan, een meêgaand man, legde genoegzamen goeden wil aan den dag, maar de schadelijke invloed zijner omgeving verlamde dien.

Kunnen de Ternataansche en Tidoresche hoofden voor het voeren van bestuur over Halmaheira moeijelijk worden ontbeerd, eene meer werkdadige contrôle op hunne handelingen, waardoor de bevolking zou kunnen zien dat het Gouvernement zich harer aantrekt, scheen niet langer te mogen uitblijven. Ofschoon de resident de plaatsing van een viertal Europesche ambtenaren (controleurs of posthouders) op Halmaheira wenschelijk achtte, ieder voorzien van een geschikt vaartuig met de noodige bemanning om zich gemakkelijk te kunnen bewegen, meende de Indische Regering, in verband ook met de nog slechts geringe kennis die wij van den aard der toestanden en verhoudingen op Halmaheira bezitten, den al dadelijk te nemen maatregel te moeten beperken binnen de grenzen eener bescheiden proefneming. Daarom is bij een Indisch besluit van 7 Maart jl. den resident aanvankelijk de beschikking gegeven over een tweetal posthouders. Te Batavia werd inmiddels het noodige verrigt voor de spoedige aanschaffing van een drietal goed zeilende vaartuigen (whalebooten), waarvan één bestemd voor den controleur ter beschikking van den resident en één voor elk der posthouders.

Dat van een en ander gunstige gevolgen mogen worden verwacht, bewees onze vestiging te Dodinga, waar de Ternataansche hoofden reeds eenigermate toonden te begrijpen hoe de Regering wenschte dat bestuurd zou worden. De hier gevestigde controleur en de hem toegevoegde inlandsche ambtenaar uit Benkoelen (die zich reeds spoedig de Ternataansche taal voldoende eigen had gemaakt) bezochten Kaoe en eenige andere plaatsjes aan de baai van Kaoe, zoomede Oba, zuidelijk van Dodinga en behoorende tot het Tidoreesch gedeelte van Halmaheira. Te Kaoe en langs de kusten aan de baai van dien naam was de rust naar wensch, maar het bleek uit sommige omstandigheden dat de hoofden daar nog niet voornemens waren de vroegere misbruiken te laten varen. Te Oba en omstreken was de bevolking nog niet naar hare kampongs teruggekeerd, en niemand waagde het nog om, landwaarts in, alleen op reis te gaan.

Van Hassan werd sedert zijne jongste nederlaag te Maba niets anders vernomen dan dat hij in de bosschen nabij die plaats rondzwierf en dat zijn aanhang gaandeweg verliep. Langzamerhand begonnen dan ook de kooplieden van Ternate weder op Noord-Halmaheira handel te drijven, toen in het begin van Februarij verontrustende tijdingen in omloop kwamen omtrent een aanslag dien Hassan op Kaoe in den zin zou hebben; geruchten, vermoedelijk uitgestrooid om de kooplieden af te schrikken, en daardoor den handel alleen aan de Ternataansche prinsen en hoofden te laten. Al spoedig bleek dat Hassan uit Maba een brief aan den sengadji van Kaoe had geschreven, die niets bevatte dan eene aanmaning om hem te erkennen en eene uitnoodiging om hem te komen afhalen en naar Kaoe te vergezellen. De brenger, door het hoofd van Kaoe aangehouden en naar Ternate opgezonden, verklaarde dat Hassan alleen volk van Maba en omstreken bij zich had, doch dat hij dezen had hooren zeggen dat te Weda en te Patani een 30tal praauwen gereed lagen, die hij kon oproepen zoodra hij zulks verkoos. Gevaar scheen dus niet te duchten; maar om den herlevenden handel gerust te stellen, zond de resident eene bezetting van 30 man naar Kaoe, zoomede zijn inlandschen schrijver, ten einde te gelijker tijd toezigt te doen houden op de handelingen der Ternataansche hoofden.

Intusschen had de resident reeds in Januarij pogingen in het werk gesteld om eene vrijwillige onderwerping van Hassan te bewerken, en wel door bemiddeling van den radja van Lissabatta (Ceram), een vertrouwd hoofd, tevens zwager van Hassan, die daartoe zou medebrengen een vermanenden brief van Hassan's familie te Amboina. De radja van Lissabatta, naar Ternate overgekomen, werd gemagtigd Hassan een vrijgeleide naar Batjan te bezorgen, ten einde den opstandeling gelegenheid te geven om op dat eiland, en dus op onzijdig terrein, een onderhoud met hem te hebben. Tevens zou de radja aan Hassan mogen doen weten dat hem, wanneer hij zich vóór het einde van Februarij vrijwillig onderwierp, in afwachting der beslissing van de hooge Regering eene behandeling overeenkomstig zijne afkomst zou gewaarborgd zijn, en dat hij alsdan zou kunnen rekenen op 's residents voorspraak bij de Indische Regering die over zijne straf zou moeten beslissen. De sultan van Batjan vaardigde uit eigen beweging zijn schoon-

(1) Met het erkennen van een nieuwen sultan wordt door de Indische Regering verwijld tot na het volledig herstel der rust op Halmaheira; eerst dan schijnt de tijd gekomen om een beslissend oordeel te vellen over de wijzigingen die misschien in de contractueele verhouding gebragt zullen moeten worden.

vader, prins DJAMAL, naar HASSAN af, die tegelijk met de zendelingen van den radja van Lissabatta vertrok.

Eenige weken verliepen zonder dat van den uitslag der zending iets met zekerheid vernomen werd. Omstreeks de tweede helft van Maart ontving evenwel de resident een brief van prins DJAMAL, geschreven uit Pajahi aan de westkust van Halmaheira (5 uren gaans van Weda aan de oostkust), waarbij ook HASSAN een eigenhandig schrijven had gevoegd, benevens een geschenk, bestaande uit eenige paradijsvogels. De brief van HASSAN bepaalde zich tot een zeer kort verzoek om vergiffenis en verder tot een gelukwensch ter gelegenheid van 's Konings jongsten verjaardag. Belangrijker was de brief van den Batjanschen prins. Deze berigtte dat HASSAN voornemens was naar Batjan te gaan en van daar, na den sultan te hebben geraadpleegd, naar Ternate wilde komen om zijne onderwerping aan te bieden. HASSAN zoude vergezeld worden door de hoofden van Maba, Weda, Patani, Gani en verscheidene minderen. Prins DJAMAL verzocht dringend voorloopig geene oorlogschepen of gewapende vaartuigen om de zuid van Ternate te doen kruisen, omdat HASSAN, of liever zijne volgelingen, wanneer zij op hunne reis naar Batjan dergelijke vaartuigen mogten ontmoeten, welligt in de meening zouden geraken dat het bestuur eene gewelddadige gevangenneming beoogde. HASSAN kon daardoor, zoo luidde de brief, ondanks zich zelven genoodzaakt worden te vlugten, dan wel weder vijandelijkheden te plegen. De overbrenger der beide brieven, een volgeling van prins DJAMAL, verhaalde dat er te Pajahi en in de buurt daarvan veel volk bijeen was.

Hoewel het eenigszins bevreemdend mogt heeten dat het voornemen om vergiffenis te vragen gepaard ging met eene vernieuwde verzameling van volk — (tenzij HASSAN door het medebrengen van een groot gevolg slechts beoogde den indruk te geven dat de bevolking nog zeer op zijne hand was) — meende de resident dat er geen bezwaar kon bestaan om in het verzoek van den vertrouwden prins DJAMAL te bewilligen, daar tegen misleiding en verraad bij HASSAN's komst de noodige maatregelen waren te nemen. De resident antwoordde dan ook den prins, dat het HASSAN, wiens geschenk werd teruggezonden, vergund zou zijn te komen, mits vóór 18 April; dat deze tot zoolang ongemoeid zou worden gelaten, wanneer hij zorgde dat ook zijn aanhang zich rustig hield; dat diegenen der hem vergezellende hoofden, welke niets anders hadden misdreven dan dat zij zijne partij hadden gekozen, op volledige vergiffenis konden rekenen; dat echter tegenover hem persoonlijk en tegenover de hoofden, die zich aan moord of zeeroof mogten hebben schuldig gemaakt, de resident zich door geenerlei belofte kon binden, maar dat in elk geval voor dezulken en voor HASSAN zelf eene vrijwillige onderwerping niet anders dan gunstig kon zijn.

Kort na de afzending van 'sresidents antwoord verschenen op enkele plaatsen, zooals te Oba en zelfs digter bij Dodinga (te Kajassa en te Toneko) weder een paar ijveraars om de bewoners aan te zeggen dat zij zich bij HASSAN hadden aan te sluiten. Toch meende de resident nog tot 19 April te moeten wachten alvorens iets tegen HASSAN te doen (1). Alleen werd het dienstig geoordeeld 10 man uit het garnizoen van Dodinga als observatiepost te Toneko te plaatsen, terwijl een gelijk aantal manschappen te Dodinga werd aangehouden van het detachement van Kaoe, dat, na HASSAN's aanbieding, van daar was teruggeroepen en op weg was om over Dodinga naar Ternate terug te keeren.

Gedurende de laatste week van Maart deed de resident, vergezeld van den controleur en van twee leden der Ternataansche bestuurscommissie, eene korte reis naar Galela, ten einde aldaar de verhouding van de Alfoeren tot het Ternataansch bestuur te regelen, ter wegruiming zoo veel mogelijk van de grieven door hen ontwikkeld in een den resident aangeboden verzoekschrift. In twee langdurige vergaderingen met de Maleische en Alfoersche hoofden van het geheele district werd in hoofdzaak het volgende bepaald.

(1). De laatste berigten uit Ternate, die hier te lande bekend waren bij de bewerking dezer paragraaf van het verslag, zijn gedagteekend van 4 April.

Behalve eene jaarlijksche belasting van 2 pikols rijst per gehuwden en 1 pikol per ongehuwden man, zouden de Alfoeren verder niets hebben op te brengen, noch in geld, noch in product. Het aantal Maleische hoofden, tot dus ver 13 bedragende (5 van Ternate en 8 uit de strandkampong Galela afkomstig), zou tot 3 worden teruggebragt: een oetoessan, een onder-oetoessan en een schrijver of secretaris, allen van Ternate. De twee andere Ternataansche hoofden zouden naar Ternate teruggaan, terwijl de hoofden van de strandkampong zich van alle inmenging in de Alfoersche zaken zouden moeten onthouden. De handhaving der politie en de afdoening van kleine regtszaken werd uitsluitend opgedragen aan de Alfoersche kamponghoofden zelf, terwijl bepaalde misdrijven door tusschenkomst van de Ternataansche hoofden voor de »hahim" van Ternate zouden worden gebragt. Voor regterlijke uitspraken mogt niets in rekening worden gebragt. De zoogenaamde godsgerigten, die hier in gebruik waren, werden afgeschaft verklaard. Met geschillen over volksgebruiken, bij huwelijk, echtscheiding, boedelberedderiug enz. onder de Alfoeren, zou het Ternataansche bestuur zich niet mogen inlaten. De tot dusver van kracht zijnde verbodsbepalingen omtrent het gebruik der Maleische kleederdragt door de Alfoeren en omtrent het bezit van zekere meubels en huissieraden werden opgeheven. De Ternataansche hoofden te Galela zouden zich in alle zaken betreffende de Alfoeren slechts met twee hoofden van dien landaard hebben in te laten, namelijk met de hoofden der Alfoersche kampongs Galela en Igo Boela, aan welke, evenals vroeger, weder de overige Alfoersche kamponghoofden ondergeschikt werden verklaard. De achterstallige belasting over 1876 werd, door de twee leden der Ternataansche bestuurscommissie, den Galelarezen voor de helft kwijtgescholden, met het oog op de menigvuldige diensten door hen op de Ternataansche vloot bewezen. Van de heerendiensten werden alleen gehandhaafd het leveren van hulptroepen aan den sultan van Ternate in geval van oorlog, het overbrengen van dienstbrieven, het schoonhouden der weinige wegen (voetpaden) en, tegen betaling, het leveren van materialen en het werken aan zoodanige gebouwen als het Gouvernement mogt willen doen oprigten. De opbrengst der ingevoerde belasting werd geraamd op eene waarde van f 4000 's jaars; daarvan zou het Ternataansch bestuur hebben uit te keeren aan den oetoessan f 600, aan den onder-oetoessan f 300 en aan den schrijver of secretaris en het kamponghoofd van de Maleische strandkampong ieder f 360 's jaars, terwijl de Alfoersche hoofden van iedere 30 gantangs rijst, die zij aan belasting inden, er 1 mogten houden. Hoewel deze regeling, gedeeltelijk nieuw, gedeeltelijk berustende op vroegere, maar in onbruik geraakte adats, inderdaad voor de Alfoeren zeer voordeelig was, vooral door de afschaffing van alle mogelijke betalingen aan de hoofden zelven, waren toch niet alle Alfoersche hoofden dadelijk daarmede ingenomen. Bij een bezoek door den resident, den laatsten dag van zijn verblijf te Galela, aan verschillende Alfoersche kampongs gebragt, werd hij echter met veel gejuich ontvangen. De hier vroeger gevestigde Christenzendelingen hadden beiden hun dienstwerk in het district Galela weder hervat.

In tegenstelling met het wanbestuur der sultanaten van Ternate en Tidore wordt het bestuur van den sultan van Batjan geroemd. Deze vorst wordt gezegd een beschaafd man te zijn, die het goede wil en veel over heeft voor het onderwijs zijner kinderen. Ofschoon te Batjan zelf eene uitstekende inlandsche school bestaat, heeft hij thans weder een zijner zonen naar de hoofdplaats Ternate gezonden om zich verder op de Europesche school te bekwamen. Dezen knaap heeft de resident bij zich aan huis genomen.

In het laatst van het afgeloopen jaar bragt de hoofdambtenaar een bezoek aan den sultan van Batjan, bij welke gelegenheid hij een uitstap deed naar de in de nabijheid der hoofdplaats gelegen vestiging van Tomorezen, die omstreeks 1860 derwaarts werden overgebragt. Deze vestiging, waarover gehandeld wordt in het verslag van 1872, bladz. 18, neemt steeds in bloei toe en wordt een voorbeeld genoemd van goed inlandsch bestuur.

Van zee- en strandroof bleven vooral de wateren bewes-

ten zuidelijk Halmaheira in het afgeloopen jaar niet verschoond. De roovers waren, zoo als vroeger, zwervende Galelarezen en Tobellorezen, die dit bedrijf te allen tijde uitoefenen wanneer er gelegenheid toe is. In den laatsten tijd schijnt echter niet alleen roof- maar ook wraakzucht deze lieden te bezielen. De Ternataansche en Tidoresche Mohammedanen, die in hunne handen vallen, worden zonder genade door hen afgemaakt. Zoo werden in December 1876 22 en in Januarij van dit jaar weder 24 op Makian en onder Batjan woonachtige Ternatanen door hen vermoord, terwijl praauwen van Batjan, door de zeeroovers aangehouden, terstond werden vrijgelaten en hunne reis konden voortzetten, toen het gebleken was dat zij geene Ternatanen of Tidorezen aan boord hadden. Een in December 1876 door den resident tegen hen ondernomen togt met de *Pontianak* liep vruchteloos af, daar dit stoomschip door de ongunstige weêrsgesteldheid zich niet digt onder den wal en tusschen de eilandjes kon wagen. Sedert Januarij werden geene nieuwe roofgevallen bekend; op twee latere kruistogten van de *Pontianak* werd ook niets verdachts ontmoet. Tot onderdrukking van het kwaad zijn, na overleg met de drie sultansbesturen in eene te Ternate gehouden conferentie, die ook werd bijgewoond door den stationskommandant, eenige maatregelen beraamd, hierop nederkomende, dat binnen een paar maanden door Ternate en Tidore ieder eene afzonderlijke praauwenvloot zoude geleverd worden van 200 koppen; Batjan, welk rijk wegens zijne geringe bevolking hoogstens slechts ééne groote korra-korra kon bemannen, had deze bereids vroeger uitgerust en in dienst gesteld. Het plan was om met de bedoelde magt, ondersteund door een oorlogschip, in Mei uit te varen en dan de meest beruchte roovernesten te tuchtigen, inzonderheid de praauwen te vernielen.

In strijd met hetgeen door vorige residenten van Ternate omtrent de uitbreiding van het Mohammedaansch element in dit gewest werd medegedeeld, verklaart het tegenwoordig hoofd van gewestelijk bestuur, dat de Islam op de Ternataansche eilanden slechts weinig vorderingen maakt. Volgens hem beschouwen de Mohammedanen aldaar de Alfoeren over het algemeen als wezens van eene te lage soort om de verhevene leer van den Profeet te mogen omhelzen. De wreedheden en mishandelingen, die de Alfoeren onder het sultansbestuur steeds hebben te verduren gehad, worden gezegd dan ook schier geen anderen grond te hebben dan de verregaande minachting waarmede de Mohammedaansche overheerschers op dit nog heidensche volk neêrzien.

Van de op Halmaheira en Nieuw-Guinea werkzame zendelingen wordt gezegd dat zij, hoewel niet vele bekeerlingen makende, toch in den omtrek hunner vestiging veel invloed ten goede uitoefenen. Bij de Mohammedaansche hoofden, wier knevelarijen en barbaarschheden door hen dikwijls aan het licht worden gebragt, zijn zij echter volstrekt niet gezien.

Ten gevolge van den opstand op Halmaheira, van waar in den regel de meeste handelsproducten worden aangevoerd, verkeerde de handel in de residentie Ternate gedurende het afgeloopen jaar in een kwijnenden toestand. Evenwel was in Maart, zoo als reeds hierboven gezegd, weder eenige verlevendiging te bespeuren.

Ofschoon de Papoea-eilanden en Nieuw-Guinea sedert het voorjaar van 1876 niet van bestuurswege werden bezocht, verliest de Regering de aangelegenheden dier verwijderde streken niet uit het oog. Volgens ingekomen berigten zouden de uit die bezittingen aan den sultan van Tidore verschuldigde belastingen niet zelden weder worden gekweten in slaven, in stede van in producten des lands, in weerwil dat het sultansbestuur indertijd beloofd heeft geen slaven meer te zullen aannemen. Niettegenstaande in 1861 (zie het verslag over dat jaar, blz. 21) het uitrusten van zoogenaamde hongi-vloten om des sultan's gezag te doen gelden vooral bij het innen van belastingen, door de Indische Regering verboden of althans tot zeer bijzondere, telkens door den Gouverneur-Generaal te beoordeelen gevallen beperkt werd, zouden — volgens dezelfde mededeelingen — de hongi-togten heimelijk weder herleefd zijn en buiten het oog onzer ambtenaren op touw gezet worden, zij het niet meer regtstreeks door den sultan, dan in zijnen naam — of welligt voor hunne eigene rekening — door de hoofden der zoogenaamde Radja-ampat-eilanden (Salawatti, Misole en Waigioe). Om de waakzaamheid onzer autoriteiten te ontgaan zouden de hongi-vloten zorgvuldig vermijden plaatsen aan te doen, als bijv. Karras en Kapaur (westkust van Nieuw-Guinea), waar zij gevaar zouden loopen met de daar veelvuldig ten handel komende Boeginesche en Ceramsche praauwen in aanraking te komen. Ook de noordkust zou meer dan vroeger vermeden worden, uit vrees dat de daar gevestigde Christenzendelingen van de bedoelde expeditien onderrigt zouden worden.

De onderlinge oorlogen en voortdurende twisten tusschen de strandbewoners en de bergvolkeren op Nieuw-Guinea zijn de bron, waaruit de menschenhandel in deze streken wordt gevoed. Die twisten spruiten meestal voort uit roof en knevelarijen van de zijde der strandvolkeren, die den berg-Alfoeren, oorspronkelijke bewoners van het eiland en bezitters der grootste muskaatnoot-bosschen, de productie afhandig trachten te maken.

Omtrent de beste middelen die, zonder onze krachten te boven te gaan, direct of indirect een beteren toestand op Nieuw-Guinea en de Papoea-eilanden zouden kunnen te weeg brengen, zijn nog door den laatst afgetreden directeur van binnenlandsch bestuur uitgewerkte voorstellen gedaan, die thans bij de Indische Regering in overweging zijn. Intusschen wordt reeds door strenge handhaving van het voorschrift dat geene op 's Gouvernements grondgebied gevlugte slaven worden uitgeleverd, en door het te keer gaan van de veelvuldige transactien die de Ternataansche en Tidoresche prinsen en rijksgrooten met de op Ternate gevestigde handelaren pleegden af te doen door het in leen geven van slaven, al het mogelijke gedaan om langs dien weg de slavernij voor's hands te temperen.

Reeds in het vorig verslag werd, uit een oogpunt van handelsbelang, gewezen op de toen aangevangen reizen van het stoomschip *Egeron*. De poging der eigenaren van dit stoomschip om in de onderhoorigheden dezer residentie, met name op Nieuw-Guinea, handelsbetrekkingen aan te knoopen, schijnen aanvankelijk vrij wel geslaagd. Op een paar plaatsen aan de westkust van Nieuw-Guinea, gelegen in streken die rijk zijn aan muskaatnoten, namelijk te Sekar en te Skroë (in en bij de golf van Mac-Cluer) hebben de ondernemers een paar inlandsche handelsvestigingen in het leven geroepen (1), die, ten gevolge van het met de Regering gesloten tweejarig contract (verg. bladz. 27) voortaan geregeld om de drie maanden zullen worden bezocht. Met dit gedeelte van noordwestelijk Nieuw-Guinea bestaat dus nu eene geregelde stoomgemeenschap, waarvan naar omstandigheden ook door de gouvernements-ambtenaren zal kunnen worden gebruik gemaakt. Toen de *Egeron* hare tweede reis deed (November 1875–Maart 1876) was o. a. de controleur van Boeroe (Amboina) aan boord, die zich toen zoowel op Misole en Salawatti als aan Nieuw-Guinea's westkust in verschillende negorijen ophield en nergens onvriendelijk ontvangen werd.

Bij voortduring blijft Nieuw-Guinea het veld voor wetenschappelijke onderzoekingen. In Januarij jl. waren weder een drietal natuurvorschers (2 Franschen en 1 Amerikaan, de heeren Raffray, Madron en Le Glaize) van Ternate derwaarts vertrokken, allereerst naar Salawatti. Zij reisden met vijf schoeners en dachten vooreerst bij elkander te blijven. Over den Russischen reiziger Mikloucho Maklay zie men bladz. 2.

Overigens is ditmaal omtrent Nieuw-Guinea niets bijzonders te vermelden. Geruchten dat Danoe Baba Hassan het plan zou hebben opgevat den opstand op Halmaheira ook naar Nieuw-Guinea over te brengen, hebben zich tot nu toe niet bewaarheid. Evenmin werd ook de bevestiging vernomen van het beweren, dat de radja van Salawatti zou trachten zich van zijne schatpligtigheid aan Tidore los te maken.

---

(1) Om zich zooveel mogelijk ook voor den vervolge de goede gezindheid der bewoners te verzekeren, heeft de gezagvoerder met een drietal invloedrijke hoofden der berg-Alfoeren (de radja's van Waertoea en Kapitoea in de golf van Mac-Cluer en de kapitan van Skroë in de golf van Kapaur) zoogenaamde verdragen van vriendschap en handel gesloten (December 1875), voor de dagelijksche aanrakingen met de bevolking achterlatende een 5tal Makassaren (onder een Chineschen opzigter), waarvan 2 te Kapitoea en 3 te Waerbo (golf van Kapaur).

§ 19. *Timor.*

Zoowel op Timor zelf als op de overige tot deze residentie behoorende eilanden ging het afgeloopen jaar over het algemeen vrij rustig voorbij. Zoo dikwijls hem een stoomschip ter beschikking stond, deed de resident eenige rondreizen, waarbij menig geschil tusschen het eene rijkje en het andere door hem in der minne werd geschikt, en op die wijze werd veel bloedvergieten voorkomen.

Even als in vroegere jaren werden de eilanden dezer residentie weder door verscheidene Australische vaartuigen voor de paarlvisscherij bezocht tot het aanwerven van duikers. Bij hunne afrekening (ten overstaan van den havenmeester te Koepang) krijgen de teruggebragte duikers dikwerf niet onaanzienlijke sommen in handen. Door eene mildere regeling omtrent het stellen van borgtogt door de gezagvoerders zijn ook deze laatsten zeer gebaat.

Volgens het tweejarig contract onlangs door de Regering met de eigenaren der *Egeron* gesloten, betreffende de stoomvaart in de Zuid-Molukken en op Nieuw-Guinea, zullen voortaan in de residentie Timor om de drie maanden worden bezocht de havens van Koepang, Rotti en Savoe. Sedert het laatst van 1876 werden Koepang en Rotti (benevens Soemba) reeds door dit stoomschip aangedaan op de toen geopende vaart tusschen Soerabaija en Port Darwin. Een verzoek om subsidie voor die vaart is echter door de Indische Regering niet toegestaan, omdat aangaande het subsidiëeren van een stoomvaartdienst op Australie gecontracteerd was met de Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij; verg. hoofdstuk **J**, afd. VII. De zoogenaamde Molukkenlijn dezer Maatschappij, waarin, wat de residentie Timor betreft, alleen de hoofdplaats Koepang en (van Julij 1876 af) ook Larantoeka op Flores waren opgenomen, is sedert de laatste maanden nog uitgestrekt tot Nangamessi op Soemba.

Ontwikkeling van landbouw valt in dit gewest weinig op te merken. Op vele plaatsen is de onvruchtbaarheid van den bodem daartegen een beletsel. In het gouvernements-grondgebied op Timor is de bevolking op een paar plaatsen voor 't eerst begonnen sawahs aan te leggen en ook koffij te planten, maar van den uitslag dier proeven viel nog niets te zeggen. Ook in Manoebait, grenzende aan het gouvernementsgebied, een landschap waar de koffijteelt nog nimmer was beproefd, scheen een aanplant ondernomen te zullen worden, en wel door den radja, in vereeniging met een Europeaan. Op Allor, waar de vóór eenige jaren bewerkstelligde aanplantingen reeds vruchten begonnen te dragen, scheen de voortzetting der teelt in gevaar te komen door verkeerde raadgevingen van de aldaar ten handel komende Boetonnezen, waartegen de resident, tijdens eene inspectiereis op Allor, de radja's en hunne onderhoorigen waarschuwde. Bedoelde handelaren trachtten namelijk de bevolking van Allor te bewegen hare koffijboomen om te kappen, daar zij vreesden dat, bij behartiging van de koffijteelt, de djagongcultuur zou achteruitgaan, waarbij zij meer belang hadden, omdat zij dit product steeds tegen billijke prijzen op Allor konden magtig worden en met voordeel te Dilly en elders van de hand zetten.

De Mohammedaansche godsdienst breidt zich onder de nog meerendeels heidensche bevolking van dit gewest slechts weinig uit; daarentegen moet de Christenbevolking vrij sterk zijn toegenomen.

De gezondheidstoestand kon in het afgeloopen jaar over het algemeen bevredigend heeten.

Tot kenschetsing van de toestanden in- of de aanrakingen met verschillende deelen dezer residentie in het bijzonder, verdient nog het volgende aanteekening.

De beruchte fettor Baki Kooi van het Timorsche landschap Takaip, van wiens euveldaden reeds in 't vorig verslag, bladz. 31, werd melding gemaakt, ging in het begin van 1876 nog steeds voort de naburige rijkjes door zijne moord- en rooftogten te verontrusten. De hoofden dezer rijkjes verzochten daarom dat het bestuur hun mogt toestaan Baki Kooi te tuchtigen. Het is echter niet raadzaam geoordeeld hiertoe vergunning te verleenen, omdat daarvan alligt een te ruim gebruik kon worden gemaakt. Aan de hoofden werd echter opgemerkt dat zij, aangevallen wordende, geweld met geweld konden keeren. In zoodanig geval zouden zij zich echter stiptelijk moeten onthouden zoowel van het maken van slaven als van roof of moord op weerlooze lieden.

Dergelijke aanmaning scheen noodig na hetgeen de Amfoangers, de voornaamste naburen van Takaip, hadden uitgerigt toen zij in 1874 (verg. het verslag van 1875, bladz. 26 en 27) naar Lomblen en Allor waren overgekomen om eenige radja's aldaar met hulptroepen bij te staan. Van de toen gemaakte krijgsgevangenen verkeerden er nog een aantal in dienstbaarheid bij Amfoangsche hoofden. Toen de gelegenheid zich voordeed om hieromtrent plaatselijk onderzoek te doen, mogt de resident er in slagen een aantal dezer Solorezen en Allorezen in vrijheid te doen stellen, en de toezegging te verkrijgen, dat ook de nog overgeblevenen eerlang naar Koepang zouden worden opgezonden. De nieuw verkozen radja van Amfoang Sorbian was reeds vroeger naar Koepang opgekomen en toen door den resident in zijne waardigheid bevestigd geworden.

Tusschen de radja's van Amanoebang en Amarassi (verg. vorig verslag, bladz. 31) kwam, ten gevolge van den onwil des eersten, nog geen volkomen verzoening tot stand, niettegenstaande eene door den resident benoemde commissie er in slaagde een tusschen de twee radja's sedert jaren hangend geschil tot beider genoegen te beslechten. De langdurige en goede diensten van den radja van Amabi werden in Januarij jl. door de Regering openlijk erkend, toen zij hem de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten schonk.

Op Rotti werden door den resident met het beste gevolg pogingen aangewend tot het beslechten eener reeds ettelijke jaren hangende grensquaestie tusschen het regentschap Dengka en de hoofden van Thie, Oenale en Baäh, een geschil dat reeds meermalen de aanleiding tot bloedige twisten was geweest. Toen de resident eenige maanden later andermaal Rotti bezocht, bleek het dat de getroffen regeling door alle partijen werd geëerbiedigd. Eenige medegebragte Nederlandsche wapenborden werden, in bijzijn van dien hoofdambtenaar, met de noodige plegtigheid langs de nieuwe grenslijn opgesteld.

Op Savoe vond de resident de verschillende regentschappen onderling in de beste verstandhouding. De aldaar gevestigde Christenzendeling bestuurt 5 scholen, welke alle goed bezocht worden, even als de gouvernementsschool ter hoofdplaats van het eiland.

De gang van zaken op Soemba eischte herhaalde malen 's residents overkomst. De vele vreemdelingen, vooral lieden van Endeh en Savoe, oorspronkelijk als hulptroepen door de radja's van Soemba in hunne onderlinge oorlogen gebezigd en later voor goed op dit eiland gevestigd gebleven, hebben zich daar zulk een invloed weten te verwerven, dat zij van lieverlede over het geheele eiland, en wel de Endehnezen over het westelijk en de Savoenezen over het oostelijk gedeelte, eene soort van suprematie zijn beginnen uit te oefenen. Deze lieden leven hoofdzakelijk van den oorlog, dien zij op onmenschelijke wijze voeren en waarbij zij slechts bedacht zijn op het maken van slaven, die in grooten getale door hen naar Endeh worden uitgevoerd. Een alles overwegenden invloed oefent op hen uit zekere Sjarif Abdoel Rachman, een te Waingapoe gevestigde Arabier, dezelfde van wien reeds in de twee laatste verslagen sprake was. Deze Arabier, aan het Pontianaksche vorstenhuis verwant, heeft zich dien invloed weten te verschaffen niet alleen door zijn huwelijk met eene Endehsche prinses, maar vooral ook door zijne persoonlijkheid. Van de vele euveldaden, in den laatsten tijd op Soemba bedreven, wordt hij gezegd de voornaamste bewerker te zijn geweest. Eene tegen hem door den resident in persoon ingestelde instructie (Januarij jl.) heeft ten gevolge gehad dat genoemde Sjarif zich zonder tegenstand ter beschikking van het bestuur heeft gesteld, waarna hij met den resident naar Koepang is vertrokken om daar de beslissing over zijn lot af te wachten.

Ten gevolge van 's residents drukkere bezoeken, laatstelijk een paar malen met een oorlogschip van groot charter (de *Curaçao*), werd de verhouding der radja's op Soemba jegens het Gouvernement, die vroeger veel te wenschen overliet, aanmerkelijk beter. Verscheidene radja's, die tot dusver in hunne verpligte bezoeken aan den resident nalatig waren gebleven, kwamen hem nu hunne opwachting maken. De radja van Batoe-Peleh, die vroeger herhaaldelijk eene Nederlandsche vlag geweigerd had, nam deze thans aan. Aan alle radja's, die voor hem verschenen, gaf de resident in overweging om voortaan de zoodanigen

onder hunne onderdanen, die zij des doods schuldig achtten, niet meer dadelijk zelf te straffen, maar deze lieden aan den in hun midden gevestigden controleur ter verbanning uit te leveren. De radja's zouden zich op die wijze van de bedoelde personen kunnen ontdoen zonder dat veelvuldige bloedstortingen plaats hadden.

Reeds bij eene opneming van den staat van zaken in Oostelijk Flores had de resident de overtuiging opgedaan, dat als de voorname aanvoerplaats der in den Timor-archipel, meest van Soemba, geroofde inboorlingen moest beschouwd worden de baai van Endeh, op Flores' zuidkust, noordoostelijk van Soemba, en dat van daar de geroofden naar westwaarts gelegen oorden (in den regel naar Bima en Soembawa en naar Pedjoe op Lombok) ter markt worden gebragt. De radja van Endeh en de overige hoofden, over dien menschenhandel onderhouden, beloofden wel plegtig met alle hun ten dienste staande middelen het kwaad te zullen tegengaan, maar die belofte werd tot nog toe door hen slecht nagekomen. Naar aanleiding van een en ander heeft de Indische Regering den resident in April jl. aangeschreven om met den meesten ernst en nadruk persoonlijk den zelfbesturenden hoofden van Endeh en Soemba onder het oog te brengen, dat zij gevaar loopen zich de ontevredenheid van het Gouvernement op den hals te halen wanneer zij den handel in menschen en den in- en uitvoer van slaven niet krachtig tegengaan, waartoe de met het Gouvernement aangegane contracten hun de verpligting opleggen. Daar kruid en vuurwapenen bij dien menschenhandel voornamelijk als ruilmiddel dienen en het bezit dier artikelen niet alleen het plegen van onderlinge vijandelijkheden, maar ook den daarmede gepaard gaanden menschenroof in de hand werkt, zou de resident aan de bedoelde hoofden al verder de wenschelijkheid moeten voorhouden om in hun gebied den in- en uitvoer van oorlogsbehoeften te verbieden, hen daarbij tevens in kennis stellende met de verbodsbepalingen die voor het regtstreeksch gouvernementsgebied in geheel Nederlandsch Indie waren uitgevaardigd bij *Indisch Staatsblad* 1876, n°. 302. Hooger is reeds gezegd (zie bladz. 1), dat ook in Dilly (Portugeesch Timor) de uitvoer van oorlogsbehoeften naar eenig gedeelte van Nederlandsch Indie verboden is geworden. Ten einde met toepassing der op het stuk van slavenhandel bestaande bepalingen (*Indisch Staatsblad* 1825, n°. 44) tegen dien verboden handel te waken, is sedert September 1876, aanvankelijk niet zonder gunstig gevolg, eene gewapende boot in de wateren van Endeh gestationeerd. Om blijvend in de behoefte te kunnen voorzien, is in April jl. het aantal dier vaartuigen in de residentie Timor met eene vierde kruisboot vermeerderd. Bovendien is door de Regering het noodige gelast om de vorsten van Soembawa en Lombok tot het besef te doen komen van de noodzakelijkheid, dat ook van hunne zijde zooveel mogelijk maatregelen worden genomen tot stuiting van het kwaad.

Noord-oostelijk Flores (Larantoeka), zoomede de Solor- en Allor-eilanden ontvingen mede een- en andermaal een bezoek van den resident; vooral de verschijning van de *Curaçao* wordt geacht hier een gewenschten indruk te hebben gemaakt. Over 't algemeen was de toestand in die streken rustiger dan in vorige jaren. Naar het zeggen der radja's had de krachtige wijze, waarop sommige hunner in 1874 tegen enkele oproerige kampongs waren opgetreden (verg. het verslag van 1875, bladz. 26 en 27), een heilzamen schrik te weeg gebragt. De resident liet echter niet na den radja's onder het oog te brengen dat dergelijke (inlandsche) expeditien, wegens de wreedheden waarmede zij gepaard gaan, zooveel doenlijk moesten worden vermeden; dat vooral het bezigen van Timoresche hulpbenden, wegens de bekende bloeddorstigheid en roofzucht dier lieden, door de Regering werd afgekeurd; maar dat het streven der radja's voortaan zou moeten zijn om de toegenegenheid hunner onderhoorigen te winnen door een regtvaardig en wijs bestuur, vooral door te waken tegen onderdrukkingen en knevelarijen van de zijde der mindere hoofden. De radja van Allor, die er aan dacht om nog tegen een paar weêrspannig gebleven bergkampongs wapengeweld te bezigen, liet thans dit voornemen varen en zou beproeven hen langs minnelijken weg tot gehoorzaamheid te brengen.

Tijdens 's residents jongste reis naar Allor (November 1876) werden o. a. de aan de zuidkust gelegen negorijen Erana en Kolana aangedaan, bij welke nog altijd onzekerheid was blijven bestaan omtrent haren overgang in 1859 van Portugeesch onder Nederlandsch gezag. Ofschoon indertijd (in 1864) aan beide landschappen wel reeds Nederlandsche vlaggen waren uitgereikt, durfden zij die echter niet te voeren omdat zij meenden schatpligtig te zijn aan de tot het Portugeesch gebied behoorende landschappen Likoesang en Oekoessi. Ook thans gelukte het niet deze quaestie tot een goed einde te brengen, daar de radja's uitstel verzochten ten einde zich omtrent hun twijfel vooraf te doen geruststellen door het bestuur te Dilly. Reeds heeft de Portugesche gouverneur den resident zijne medewerking in deze toegezegd, maar voor het oogenblik kon niets worden gedaan, daar het regentschap Oekoessi sedert eenigen tijd met het Portugeesch bestuur op geen goeden voet stond.

In een geschil tusschen Adonare en Lamahale op het eiland van eerstgenoemden naam, over het bezit van het landschap Kedan op Lomblen, is in April jl. door de Regering beslist ten gunste van Adonare. Het landschap Lamahale, tijdelijk onder beheer gesteld geweest van den radja van Lamakera (Solor) — verg. het verslag van 1875, bladz. 27 — had weder een eigen bestuurder gekregen, op wiens verkiezing door de Regering goedkeuring is verleend.

Het overlijden in Januarij 1877 van den radja van Larantoeka wordt voor de afdeeling Solor-eilanden in het algemeen en voor het betrokken regentschap in het bijzonder niet als een verlies beschouwd, aangezien bedoelde regent zich aan de belangen van zijn land zeer weinig liet gelegen liggen en ook bij zijne mederegenten en naburen weinig in aanzien stond. Het blijkt nog niet dat op de keuze van een opvolger de goedkeuring der Regering is gevraagd.

§ 20. *Bali en Lombok.*

In de beide op Bali regtstreeks aan ons gezag onderworpen landschappen Boeleleng en Djembrana heerschte onder hoofden en bevolking een goede geest. In afwachting dat eene in overweging genomen definitieve regeling zal zijn vastgesteld, is het bestuur over de inheemsche bevolking in elk dier landschappen nog steeds opgedragen aan een zoogenaamden raad van voorloopig bestuur, zamengesteld uit vier inlandsche grooten.

Te Djembrana liet de veiligheid van personen niets te wenschen over. In Boeleleng deden zich daarentegen nog al dikwijls gevallen van moord voor, meestal het gevolg van persoonlijke veeten. De veiligheid van goederen was, hoewel daarin langzamerhand verbetering is waar te nemen, in beide afdeelingen nog zeer onvolkomen. De oorzaak daarvan ligt, behalve in de gebrekkige politie onder het inheemsche deel der bevolking (zie vorig verslag, bladz. 31), in de omstandigheid dat de misdadigers dikwijls een veilig toevlugtsoord vinden in de aangrenzende onafhankelijke rijken, welker vorsten meestal niet in staat zijn hun gezag buiten hunne onmiddellijke omgeving te doen gelden.

Gedurende het afgeloopen jaar was de gezondheidstoestand vrij gunstig.

Ook de oogst van voedings- en andere gewassen kon zeer voordeelig genoemd worden. De landbouw breidt zich steeds uit, ofschoon schaarschte aan water, in Boeleleng althans, daartegen een groote hinderpaal blijft. Uitgestrekte woeste gronden bieden echter ook daar ruimschoots gelegenheid aan tot uitbreiding der koffijcultuur, en hiervan wordt door de bevolking een ruim gebruik gemaakt.

Het belangrijkste handelsartikel alhier is de opium. De hoogst aanzienlijke invoer van opium en de geregelde stoomgemeenschap met Singapore, Makasser en Java hebben in de laatste jaren Boeleleng de stapelplaats doen worden van den handel op geheel Bali. Na de opium is het belangrijkste handelsartikel de koffij, waarvan de uitvoer te Boeleleng in 1876 33 478 pikols moet hebben bedragen.

De uitbreiding van den Mohammedaanschen godsdienst was niet bijzonder groot; ook de pogingen tot evangelisatie, door den te Boeleleng verblijf houdenden zendeling aangewend, leverden geringe uitkomsten op.

Omtrent de afschaffing der slavernij in Djembrana en de

tot dit zelfde doel genomen voorbereidingsmaatregelen in Boeleleng, zie men hoofdstuk **F**, § 9.

De zelfstandige Balische rijken werden in het afgeloopen jaar weder alle — Karang-Assem alleen uitgezonderd — door den resident van Banjoewangi als gecommitteerde voor Bali en Lombok bezocht. Overal werd hij naar behooren ontvangen.

Een tweetal Balische jongelingen, door de vorsten van Gianjar en Klongkong bestemd voor de betrekking van Maleischen schrijver, tevens tolk, werden bij wijze van proef in de gelegenheid gesteld om gedurende een paar jaren op 's lands kosten te Banjoewangi te verblijven, ten einde de lessen bij te wonen aan de gouvernements-inlandsche school aldaar.

In Augustus 1876 kwam te Batavia een gezantschap van den vorst van Selaparang (Lombok) en Karang-Assem (Bali) om het bij contract voorgeschreven driejaarlijksch huldebetoon aan den Gouverneur-Generaal te brengen.

Volgens de mededeelingen van den ambtenaar, die in 't laatst van 1875 op eene der eerste handelsreizen van het stoomschip *Egeron* Lombok bezocht, scheen ook op dat eiland werk te worden gemaakt van uitbreiding der koffijaanplantingen. Te Ampenan, de voornaamste handelsplaats van het eiland, bezitten eenige Chinesche groothandelaren het monopolie van den rijsthandel, waarvoor zij jaarlijks zekere schatting aan den vorst betalen.

De gesubsidieerde maandelijksche pakketvaart tusschen Oost-Java en Boeleleng is sedert Februarij jl. tot Ampenan uitgestrekt, en ook de stoomvaartreederij »Banda" heeft, bij het onlangs met haar gesloten contract (zie bladz. 27), op zich genomen die plaats geregeld om de drie maanden aan te doen.

D. Landmagt.

§ 1. *Levende strijdkrachten.*

Zamenstelling. Aan de uit Indie ontvangen driemaandelijksche sterktestaten zijn de volgende cijfers ontleend, die, in verband met bijlage B, een algemeen overzigt geven van de verhouding tusschen formatie en sterkte der Nederlandsch Indische krijgsmagt op 31 December 1875 en 1876.

		Officieren.			Onderofficieren en manschappen.					
		Europeanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Overige inlanders.	Totaal.	Paarden.
Op 31 December 1875 telde de	normale formatie. . .	1346	c) 100	1446	12 539	»	1746	15 977	30 262	1361
	tegenwoordige formatie	1530	»	1530	13 855	418	801	15 838	30 912	1379
	sterkte a)	1411	5	d) 1416	14 461	365	967	18 203	f) 33 996	1326
Op 31 December 1876 telde de	normale formatie. . .	1359	c) 100	1459	13 067	164	1419	15 868	30 518	1404
	tegenwoordige formatie	1612	»	1612	15 580	346	691	17 319	33 936	1451
	sterkte b)	1477	5	e) 1482	15 513	298	1028	21 092	g) 37 931	1405
Alzoo eene vermeerdering of vermindering der	normale formatie. . .	+ 13	»	+ 13	+ 528	+ 164	÷ 327	÷ 109	+ 256	+ 43
	tegenwoordige formatie	+ 82	»	+ 82	+ 1 725	÷ 72	÷ 110	+ 1 481	+ 3 024	+ 72
	sterkte	+ 66	»	+ 66	+ 1 052	÷ 67	+ 61	+ 2 889	+ 3 935	+ 79

a) Hieronder zijn niet begrepen 34 Maduresche officieren en 1080 Maduresche minderen van de gemobiliseerde barissan.

b) Ongerekend als boven 22 Maduresche officieren en 493 Maduresche minderen.

c) De oorspronkelijke legerformatie van 1853 wees deze officieren aan ter indeeling bij de corpsen pradjoerits. Het is echter bekend dat aan de toenmalige plannen betreffende de organisatie dier corpsen geen gevolg is gegeven.

d) Hieronder zijn begrepen 70 adjudant-onderofficieren als officier dienstdoende, zoomede 25 officieren gedetacheerd uit Nederland; het leger telde echter bovendien 1 luitenant-generaal à la suite (Z. K. H. de Prins van Oranje), 12 officieren gedetacheerd in Nederland, 10 officieren op non-activiteit of gevoerd „voor memorie", en 173 officieren met verlof naar Europa.

e) Hieronder zijn begrepen 74 adjudant-onderofficieren, als officier dienstdoende, zoomede 62 officieren gedetacheerd uit Nederland; het leger telde echter bovendien 1 luitenant-generaal à la suite (zie boven), 9 officieren gedetacheerd in Nederland, 7 officieren op non-activiteit of gevoerd „voor memorie", en 180 officieren met verlof naar Europa.

f) Hieronder zijn begrepen 350 gedetineerden, te weten: 235 Europeanen, 10 Afrikanen, 2 Amboinezen en 103 andere inlanders, benevens 3734 verpleegden in de hospitalen (2167 Europeanen, 29 Afrikanen, 69 Amboinezen en 1469 andere inlanders).

g) Hieronder zijn begrepen 315 gedetineerden, te weten: 234 Europeanen, 8 Afrikanen, 2 Amboinezen en 71 andere inlanders, benevens 4461 verpleegden in de hospitalen (2356 Europeanen, 27 Afrikanen, 101 Amboinezen en 1977 andere inlanders).

De uitbreiding der *normale* formatie is hoofdzakelijk het gevolg van de trapsgewijze voortzetting der reorganisatie van de infanterie, overeenkomstig 's Konings besluit van 23 Maart 1875, n°. 7 (*Indisch Staatsblad*, n°. 114), en steunt voorts, wat de officieren betreft, voornamelijk op de nieuwe formatie van het corps officieren van gezondheid, waarover gehandeld werd bij de vaststelling der Indische begrooting voor 1876, en die werd afgekondigd bij het *Indisch Staatsblad* van dat jaar, n°. 77. Ook de oprigting van het strafdetachement te Ngawi, waarvoor eerst op de zoo even vermelde begrooting gelden beschikbaar gesteld werden, had invloed op de uitbreiding der normale formatie (1).

De veranderingen in de *tegenwoordige* formatie gebragt — meest in den zin van uitbreiding — houden allen verband met den oorlogstoestand op Noord-Sumatra. Daaronder zijn er, behalve de tijdelijke oprigting eener compagnie vesting-artillerie, sterk 3 officieren en 98 minderen, nog twee, die hier in 't bijzonder vermeld dienen te worden omdat beiden bestemd zijn om te leiden tot uitbreiding der *normale* formatie. Het zijn de oprigting van een garnizoensbataillon voor Groot-Atjeh (2) en die van een tijdelijk depôtbataillon, te Meester Cornelis gevestigd.

Het ligt voor de hand, dat voor eene definitieve vaststelling der bezetting van Groot-Atjeh de tijd nog niet gekomen is. In beginsel kon echter reeds uitgemaakt worden, dat het gros dier bezetting uit garnizoenstroepen zou moeten bestaan, voorloopig gesteund door eene mobiele kolonne aan het veldleger ontleend. Deze overweging nu gaf aanleiding om al dadelijk de in Atjeh zamengetrokken troepenmagt te splitsen in garnizoenstroepen, ter bezetting der verschillende vaste posten, en in veldtroepen, zoowel bestemd ter bewaking dier punten welke nog beschouwd moeten worden als voorposten tegen den vijand, als tot vorming van mobiele afdeelingen om, waar noodig, offensief op te treden (3). Ook uit een administratief oogpunt, vooral ter voorkoming van talrijke mutatien onder de in Atjeh gestationeerde troepen onderling, verdient de voormelde splitsing aanbeveling.

De oprigting van een tijdelijk depôtbataillon werd door het Opperbestuur aanbevolen, nadat de Indische Regering magtiging had gevraagd om weder een tijdelijk *veld*-bataillon (4) boven de normale formatie te vormen, wat, naar het Opperbestuur meende, eene nieuwe schrede zou zijn geweest op den sinds lang veroordeelden weg van aanvulling van het eene corps ten koste van het andere. Hierover werd uitvoerig gehandeld zoowel op bladz. 33 van het vorig verslag, als bij de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen de Regering en de Volksvertegenwoordiging, welke de vaststelling der Indische begrooting voor 1877 voorafging.

Zoodra deze begrooting was tot stand gekomen, werd bij de Indische Regering aangedrongen op de spoedige indiening van een definitief voorstel tot reorganisatie der infanterie en tot oprigting van vier depôtbataillons. De ervaring met het tijdelijk depôtbataillon op te doen, zou daarbij van nut wezen. De invoering van een zoo geheel nieuw stelsel van legeraanvulling moet echter uit den aard der zaak deugdelijk worden voorbereid. Eerst tegen het einde van Junij jl. is dan ook het zoo even bedoelde voorstel hier te lande ontvangen.

Bijzondere mededeelingen nopens de zamenstelling van het leger zijn overigens slechts in geringe mate te doen.

Sinds de indiening van het vorig verslag gaf een voorstel tot herziening der normale formatie van het schrijverspersoneel — gepaard met een voorstel tot uitbreiding van het mindere personeel bij den generalen staf — aanleiding tot breedvoerige gedachtenwisseling met de Indische Regering nopens de wenschelijkheid om een vasten regel aan te nemen ten aanzien van den vorm waarin wijzigingen in de formatie moeten worden vastgesteld. Met het oog op de volstrekte noodzakelijkheid, dat de Regering in staat zij en blijve om eene strenge afscheiding te bewaren tusschen de » normale " en de » tegenwoordige " formatie van het leger, is bepaald, dat wijzigingen in de normale formatie steeds bij Koninklijk besluit zullen worden vastgesteld, doch veranderingen in de tegenwoordige formatie tot stand zullen komen bij Indisch besluit, ingevolge magtiging des Konings. Een en ander neemt niet weg dat de Gouverneur-Generaal, krachtens art. 24 van het Regeringsreglement, de bevoegdheid heeft om, in afwachting der nadere goedkeuring van het Opperbestuur, zoodanige formatie-uitbreidingen te bevelen als de omstandigheden van het oogenblik vorderen.

Na 1 Januarij 1877 zijn reeds twee wijzigingen der normale formatie tot stand gekomen, die, wegens haar groot gewigt, niet onvermeld mogen blijven. Vooreerst de oprigting eener 3de compagnie bij het pupillencorps te Gombong, waarvoor de gelden beschikbaar gesteld werden bij de begrooting voor 1877 (5), en ten andere de reorganisatie der bezetting van Borneo's Westerafdeeling (6), die zal leiden tot eene jaarlijksche besparing van f 82 000. Zij zal echter eene wijziging vorderen in de verspreiding der troepen over het kommandement, die voor eens eene uitgave van f 100 000 zal eischen ten behoeve van de inrigting van nieuw logies.

In Indie is voorts een voorstel van het legerbestuur aanhangig tot aanzienlijke inkrimping van het regiment cavalerie.

Als uitbreidingen van eenig belang, na 1 Januarij 1877 in de tegenwoordige formatie gebragt, moeten eindelijk nog genoemd worden de oprigting eener 4de compagnie genietroepen ten behoeve der bezetting in Groot-Atjeh en van een tweede tijdelijk depôtbataillon (te Willem I).

Plaatselijke indeeling. Behoudens eenige wijzigingen in de legering der troepen in Atjeh (zie § 4) en de intrekking van enkele kleine posten van ondergeschikt belang op Java, ondergingen de standplaatsen der troepen geene verandering dan die, welke geboden werd door de reorganisatie der veld- en bergbatterijen (zie vorig verslag, bladz. 33). De ruimte te Salatiga werd namelijk te gering voor de aldaar gestationeerde zware veldbatterij (2de compagnie), die naar Banjoebiroe overging en vervangen werd door de te dier plaatse gelegerde 5de compagnie, eene ligte veld- en bergbatterij (7).

Aanvulling. De aanvulling der officierscorpsen van het leger in Indie kwam, sinds de indiening van het vorig verslag, herhaaldelijk bij de Staten-Generaal ter sprake. Naar de Regering zich vleit, zijn te dien aanzien twee groote schreden op den weg van verbetering gedaan, vooreerst door de wet van 30 Mei 1877 (*Ned. Staatsblad* n°. 141) tot regeling van het onderwijs bij de Koninklijke Militaire Akademie te Breda, en ten andere door de zamenroeping (Koninklijk besluit van 12 Januarij 1877, n°. 30) eener speciale commissie (waarin de drie betrokken Departementen vertegenwoordigd zijn), ter overweging van de middelen om te geraken tot eene deugdelijke en eenvormige opleiding van militaire geneeskundigen voor den dienst

(1) Deze maatregel, door de omstandigheden geboden, werd door den Gouverneur-Generaal, in afwachting van nadere goedkeuring, reeds in 1875 genomen, in den vorm eener tijdelijke uitbreiding der veldbataillons. Dit was oorzaak dat het Indisch legerbestuur de gevolgen van den maatregel, bij de opgaven voor het vorig verslag, in rekening bragt bij de „tegenwoordige formatie", ofschoon de wijziging der formatie — al gold zij toen nog slechts tijdelijk — bepaaldelijk doelde op *normale* toestanden. Bij de bewerking van het Koloniaal Verslag in Nederland werd de Indische opgave niet gevolgd; van daar verschil in de formatiecijfers voor ult°. December 1876, die voorkomen in dit verslag en in het vorige.

(2) Een voorstel tot oprigting van een 2de garnizoensbataillon voor Groot-Atjeh, door de Indische Regering toegezegd, heeft het Opperbestuur nog niet bereikt.

(3) Uit de mededeelingen, voorkomende in hoofdstuk C, § 3, alsmede in § 4 van dit hoofdstuk blijkt, dat — na de volvoering van generaal PEL's operatieplan — van strategisch offensieve handelingen (afzonderlijke ondernemingen tot tuchtiging van enkele kuststaten uitgezonderd) geen sprake meer was. Uit die paragrafen blijkt mede dat de gegronde hoop bestaat om, met toepassing eener politiek van verzoening, ook taktisch offensieve handelingen te kunnen vermijden.

(4) Zoowel ter zamentrekking van het overcompleet dat door voortdurende uitbreiding der werving bij het leger ontstond, als om Java bij de uitzending van strijdkrachten naar Atjeh niet te veel van troepen te ontblooten, waren, ingevolge 's Konings magtiging, achtereenvolgens drie tijdelijke veldbataillons opgerigt.

(5) Verg. Memorie van Toelichting op die begrooting, bladz. 15.

(6) Koninklijke besluiten van 27 Februarij 1877, n°s. 4, 5, 6 en 7.

(7) In den Regerings-almanak van Nederlandsch Indie voor 1877, bladz. 620 en volgende, is een uitvoerig overzigt gegeven van de standplaatsen der troepen bij het einde van 1876.

in Nederland, bij de marine en in de kolonien. Het rapport dier commissie werd den Minister van Oorlog in den aanvang der maand Julij aangeboden.

In hoeverre aan de Indische aanvragen om uitzending van officieren kon worden voldaan, blijkt uit den volgenden staat:

Wapens en diensten.	Volgens het vorig verslag (bladz. 34) (a) moesten tusschen 1 Julij 1876 en ult. December 1877 verkregen worden:	Van 1 Julij 1876 tot 1 Julij 1877 zijn verkregen:	Zoodat vóór ult. December 1877, om aan de uit Indie ontvangen aanvragen te kunnen voldoen, nog moeten verkregen worden:	Voor 1878 zijn aangevraagd:	Zoodat vóór ult. December 1878 nog worden vereischt:
Infanterie	82	58 (d)	24 (m)	141	165
Cavalerie	9	4 (e)	5 (m)	6	11
Artillerie.	27	1 (f)	26 (m)	9	35
Genie	onbepaald.	12 (g)	»	16	16
Officieren van gezondheid.	36	31 (h)	5	15	20
Kwartiermeesters	(b) 10	10 (i)	»	5	5
Apothekers	(c)	2 (k)	»	»	»
Paardenartsen	1	1 (l)	»	1	1

(a) Zie echter noot b.

(b) De aanvraag tot uitzending van dit tiental is eerst na 1 Julij 1876 ingekomen en kon daarom niet in het vorig verslag worden vermeld.

(c) Alleen de van Utrecht afkomstige pharmaceutische kweekelingen.

(d) Hiervan: na het afleggen van een voldoend examen aangesteld tot 2den luitenant 11, — afkomstig van de Koninklijke Militaire Akademie 5 (3 van het eindexamen van 1876 en 2 van dat van 1877), — overgeplaatst van het Nederlandsche leger of wel van het corps mariniers 12, — en gedetacheerd van het Nederlandsche leger voor vijf jaren 30.

(e) Hiervan afkomstig van de Koninklijke Militaire Akademie 1 (van het eindexamen van 1876), en voor vijf jaren gedetacheerd van het Nederlandsche leger 3.

(f) Na het afleggen van voldoend examen aangesteld tot 2den luitenant.

(g) Hiervan 11 afkomstig van de Koninklijke Militaire Akademie (6 van het eindexamen van 1876 en 5 van dat van 1877), en 1 overgeplaatst van het Nederlandsche leger. Van het bedoelde elftal zijn er 6 nog gedetacheerd bij de applicatieschool te Breda.

(h) Aangesteld tot officier van gezondheid 2de klasse na den opleidingscursus te Amsterdam te hebben voleindigd 13, — gedetacheerd voor drie jaren van het Nederlandsche leger 1, — voorts 6 Nederlandsche burgerartsen en doctoren en 11 vreemdelingen.

(i) Hiervan 9 overgeplaatst van de Nederlandsche marine of van het Nederlandsche leger en 1 gedetacheerd van dat leger voor vijf jaren.

(k) Waarvan 1 van Utrecht en 1 burger-apotheker.

(l) Was hier te lande rijksveearts.

(m) Het onlangs hier te lande gehouden examen van onderofficieren, dingende naar den rang van officier, zal waarschijnlijk voor den Indischen dienst doen beschikbaar komen: 10 officieren der infanterie, 1 officier der cavalerie en 2 der artillerie.

Ter deelneming aan het adspirant-examen voor de Koninklijke Militaire Akademie hebben zich dit jaar, voor den Indischen dienst alleen, reeds 84 (1) jongelieden aangemeld, terwijl ter toelating als kadet, overeenkomstig de overgangsbepalingen der wet, en in verband met de beschikbare ruimte, het volgende aantal plaatsen is opengesteld:

	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.
infanterie . . .	25	12	12
cavalerie. . . .	3	1	1
artillerie. . . .	12	8	8
genie	10	4	4
	50	25	25
		100	

Voor den dienst in Indie zijn in 1878 van de Koninklijke Militaire Akademie (2) te wachten: voor de infanterie 5 en voor de genie 6 officieren. Deze laatsten zullen dan echter nog een jaar ter applicatieschool moeten doorbrengen.

In 1876 werden in Indie weder eenige officieren aangesteld, die daar te lande hun opleiding hadden ontvangen, te weten 8 officieren der infanterie, 1 der cavalerie en 2 der artillerie. Bovendien werden aldaar 6 tweede luitenants-kwartiermeesters en 1 militair apotheker 3de klasse aangesteld; de laatstvermelde had zich, even als 3 der kwartiermeesters, als civiel persoon voor den dienst bij het leger bekwaamd; de 3 overige kwartiermeesters dienden als scheepsklerk op de vloot, en gingen uit die betrekking over bij de landmagt.

Uit het bovenstaande blijkt dat vooral de aanvulling van het officierskader der artillerie bij voortduring met groote bezwaren gepaard gaat. Bij Koninklijk besluit van 7 November 1876, n°. 18, werd daarom bepaald, dat aan allen die vóór 1 Januarij 1880, hetzij als kadet aan de Koninklijke Militaire Akademie dan wel als onderofficier bij het Nederlandsche leger, met goeden uitslag het examen voor officier der artillerie bij het Indisch leger afleggen, bij hunne uitzending eene gratificatie van f 1600 ten deel valt. Of die bepaling doel zal treffen, valt nog niet met zekerheid te zeggen; van hen, die dit jaar het eindexamen van den artillerie-cursus te Delft aflegden, zijn er slechts 2 voor den Indischen dienst bestemd. De Regering vleit zich dat de hierboven vermelde wijziging der wet tot regeling van het

(1) Te weten: ter toelating in het 3de studiejaar, genie of artillerie 13, infanterie 1; — ter toelating in het 2de studiejaar, genie of artillerie 11, artillerie 2, infanterie 4; — ter toelating in het 1ste studiejaar, genie of artillerie 29, artillerie, infanterie of cavalerie 13, cavalerie 1 en infanterie 10. Bovendien hebben 4 adspiranten voor het 3de studiejaar, 1 voor het 2de studiejaar, en 35 voor het 1ste studiejaar het verlangen te kennen gegeven om voor den Indischen dienst te worden aangenomen, bijaldien het door hen te verkrijgen volgnommer op de algemeene examenlijst niet toelaat hen voor den dienst hier te lande te plaatsen.

(2) Uitvoerige statistieke gegevens omtrent hetgeen deze instelling sinds 1862 voor het Indische leger leverde, zijn overgelegd bij de behandeling der straks genoemde wet van 30 Mei 1877 (gedrukte stukken n°. **131**).

onderwijs bij de Koninklijke Militaire Akademie vooral de gelegenheid zal aanbieden om in de toekomst het incompleet aan artillerie-officieren te dekken. Maar daardoor is in de behoefte van het oogenblik niet voorzien. Om hieraan te gemoet te komen, werd ingevolge 's Konings besluit van 10 Januarij 1877, n°. 17 (1), een maatregel van geheel tijdelijken aard in 't leven geroepen die geenszins ten doel heeft artillerie-officieren te vormen, maar uitsluitend als een palliatief is te beschouwen ter verligting van de zware diensten, die bij het heerschend incompleet aanhoudend van de officieren van het genoemde wapen moeten worden gevorderd. Onder toezigt van den kommandant van het 1ste regiment vestingartillerie is namelijk een Indisch kapitein (2) van het bedoelde wapen te Delft belast met de instructie van 10 luitenants der infanterie, die, na een cursus van zes maanden te hebben doorloopen, in de gelegenheid gesteld zullen worden door het afleggen van een praktisch examen blijk te geven dat zij geschikt zijn om, onder de bevelen van artillerie-officieren, in Indie bij de vestingartillerie te dienen. Zij die aan dat examen voldoen, zullen voor den tijd van vijf jaren bij de artillerie in Indie worden gedetacheerd; de overigen worden voor gelijken tijd gedetacheerd bij het wapen der infanterie aldaar.

Bij het in Indie heerschend gebrek aan officieren der artillerie was het niet wel mogelijk aan het onderwijzend personeel der artillerieschool te Weltevreden zoodanige uitbreiding te geven als wenschelijk voorkwam, om de daar in opleiding zijnde 12 élèves binnen een bekwamen tijd aan het officiers-examen te kunnen doen deelnemen. Ten einde aan dit bezwaar te gemoet te komen, werd — als maatregel van geheel tijdelijken aard — bepaald, dat de officier-instructeur bij de school te Weltevreden zal worden bijgestaan door eenige artillerie-officieren, op de bureaux van het departement van oorlog werkzaam, die dezen dienst bij hunne andere werkzaamheden waarnemen en deswege maandelijks eene toelage ontvangen.

De militaire school te Meester Cornelis telde op 31 December 1876 101 élèves, terwijl 27 volontairs (22 der infanterie en 5 der cavalerie) de lessen aan een der vier voorbereidende cursussen te Meester Cornelis, Willem I, Soerabaija en Padang-Pandjang volgden. Van de infanteristen werden er in den loop van het jaar 12, van de cavaleristen 2 tot de school te Meester Cornelis toegelaten (3).

Wat de officieren van gezondheid betreft, mag niet onopgemerkt blijven, dat het normale formatiecijfer (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 77) verre overschreden is. Zoowel de behoefte aan geneeskundig personeel in Atjeh, als de tijdelijke ongeschiktheid voor den actieven dienst van velen die van daar terugkeerden, zijn echter oorzaak, dat de Indische Regering op de uitzending van militaire artsen steeds blijft aandringen. Terwijl bij de verpleging van zieke militairen reeds zooveel mogelijk partij getrokken wordt van de hulp van civiele artsen, is het denkbeeld gerezen om te trachten eenige burgergeneesheeren voor 2 à 3 jaren aan den Indischen militairen dienst te verbinden. Dit denkbeeld werd door de Indische Regering ook daarom toegejuicht, dewijl het een middel aanbood om in de behoefte van 't oogenblik te voorzien zonder, door uitbreiding der sterkte van het corps boven de formatie, voor de toekomst stilstand der promotie in het corps te verwekken. Met het oog op de bijzonder goede vooruitzigten die de civiele praktijk in Nederland, sinds de invoering der medische wetgeving van 1865 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 58—61) aanbiedt, heeft men echter van het denkbeeld moeten afzien, omdat het niet scheen aan te nemen dat een burgergeneesheer, zelfs door zeer aanzienlijke tijdelijke voordeelen, er toe gebragt zou worden eene gevestigde praktijk voor eenige jaren te laten varen. De Regering meende bovendien geen nadere stappen ter voorziening in de behoefte aan officieren van gezondheid te moeten doen, alvorens te hebben kennis genomen van het rapport der commissie, aan welke, zoo als straks is gezegd, is opgedragen haar van advies te dienen nopens de opleiding van militaire geneeskundigen.

De thans te Amsterdam gevestigde opleidingscursus telde in Januarij jl. 121 geneeskundige studenten voor den kolonialen dienst bestemd, waaronder 4 die reeds het 1ste gedeelte van het geneeskundig staatsexamen, en 24 die het 2de natuurkundig staatsexamen met goed gevolg hadden afgelegd. Bij dezen cursus zullen in October van dit jaar weder 25 studenten voor rekening van het Departement van Kolonien opgenomen kunnen worden.

Ten slotte moet hier nog gewaagd worden van de aanvulling van den generalen staf. Het Koninklijk besluit van 30 Maart 1876, n°. 19, tot reorganisatie van dien staf (zie vorig verslag, bladz. 32) kon in Indie eerst worden afgekondigd in 't laatst van Junij daaraanvolgende (*Indisch Staatsblad* n°. 158) (4). Het examen voor Indische officieren, die den krijgsschoolcursus hier te lande wenschen te volgen, werd te gelijkertijd uitgeschreven (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 159); maar dit moest in Indie reeds in September worden gehouden, zou er gelegenheid bestaan om de officieren, die voldoende blijken van voorbereidende studie hadden gegeven, vóór den aanvang van den nieuwen cursus (1 November) het moederland te doen bereiken. Het zeer korte tijdsverloop tusschen de aankondiging van het examen en dat examen zelf was oorzaak, dat in 1876 geen Indische officieren ter krijgsschool kwamen. Welligt zal echter in dit jaar een beter resultaat verkregen worden, waartoe de nadere regeling der positie van de ter krijgsschool te detacheeren Indische officieren (Koninklijk besluit van 22 October 1876, n°. 18, *Indisch Staatsblad* n°. 329) voorzeker zal medewerken. Inmiddels zijn, sinds de indiening van het vorig verslag, nog 2 infanterie-officieren en 1 genie-officier van 't Nederlandsche leger, die met vrucht den volledigen staf- of krijgsschoolcursus doorliepen, bij het Indische leger overgegaan.

Uit den hierboven op bladz. 39 medegedeelden staat blijkt, dat in 1876 niet alleen de gewone en buitengewone verliezen bij het Indische leger werden aangevuld, maar bovendien nog 1052 Europeanen in de sterkte werden gewonnen. Bij voortduring werden echter een groot aantal militairen door ziekte aan den dienst onttrokken en daarom vooral mogt de Regering tot dusverre de werving niet beperken. Wel is waar is hierdoor de verhouding van het aantal Nederlanders tot dat der vreemdelingen weder ongunstiger geworden (5); doch het mag niet onopgemerkt blijven dat een groot deel der vreemdelingen bestaat uit Belgen, door taal en zeden aan het Nederlandsche element na verwant. Dit neemt evenwel niet weg dat de sterkteverhouding weinig bevredigend is, en de Regering is dan ook bedacht op de wenschelijkheid om den toevloed van vreemdelingen te matigen, terwijl zij steeds blijft hopen dat, naarmate de werking van het nieuwe gagementsreglement, waarvan o. a. op bladz. 35 van het vorig verslag uitvoerig melding werd gemaakt, hier te lande meer bekend wordt, bij het Nederlandsche volk de lust tot dienstneming voor Indie zal toenemen. Het blijft intusschen noodig om na te gaan of de dienstneming van Nederlanders niet nog door andere middelen kan worden bevorderd. Aangezien voor velen het verpligt verblijf te Harderwijk een schrikbeeld schijnt te zijn, is met het Departement van Oorlog in overleg getreden nopens de mogelijkheid om elders eene gelegenheid te openen tot oefening van militairen, die voor den Indischen dienst worden aangeworven. Wordt aan het denkbeeld uitvoering gegeven, dan zal dit welligt tevens kunnen leiden tot trapsgewijze oprigting eener Indische brigade.

Terwijl in bijlage C hierachter een overzigt wordt gegeven van de zamenstelling der in de laatste twintig jaren van hier uitgezonden suppletietroepen, volgt hier de gebruikelijke aanwijzing der totaalcijfers betreffende de aanvulling van het Indisch leger in de laatste vijf jaren.

(1) Recueil militair, deel II, bladz. 29.

(2) Hij wordt bijgestaan door een artillerie-officier van het Nederlandsche leger, die in Indie gedetacheerd is geweest.

(3) Het aantal élèves bij die inrigting werd daarentegen in Maart jl. met 16 verminderd, die, na voldoend examen te hebben afgelegd, tot 2den luitenant der infanterie werden aangesteld.

(4) Zie voor de verbetering eener misstelling *Indisch Staatsblad* 1876, n°. 243.

(5) Bij het eind van 1876 waren van de Europeanen 42.9 % vreemdelingen; een cijfer dat vroeger slechts ééns, in 1861, werd bereikt.

JAREN.	Aangekomen suppletie uit Nederland of van de Kust van Guinea. Europeanen (a) Neder-landers.	Vreemde-lingen.	Afrikanen.	Te zamen.	Werving in Indie. (b) Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen en Menadonezen.	Javanen, Soendanezen en Maleijers.	Madurezen.	Boeginezen.	Te zamen.	Als terug van detentie, als niet meer » voor memorie" gevoerd of om andere redenen weder in de sterkte opgenomen. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Totaal.
1872.	904	17	83	1004	130 (27)	1 (1)	68 (2)	1016 (39)	44 (5)	95 (1)	1354 (75)	50	»	128	178	2536
1873.	2674	653	4	3331	174 (63)	3 (3)	211 (5)	2498 (38)	74 (2)	107 (2)	3067 (113)	39	»	136	175	6573
1874.	1336	892	1	2229	154 (74)	3 (1)	88 (2)	2488 (71)	38	84	2855 (148)	119	1	454	574	5658
1875.	1408	2961	»	4369	137 (51)	2 (1)	192 (3)	4614 (132)	8 (2)	219 (5)	5172 (194)	34	»	173	207	9748
1876.	986	2801	»	3787	128 (29)	3	(c) 196 (2)	5544 (55)	5 (2)	126 (5)	6002 (93)	37	2	150	189	9978

(a) Van de uit Europa aangebragte suppletietroepen waren achtereenvolgens p. m. 2, 20, 40, 68 en 74 percent vreemdelingen.

(b) De in deze rubrieken tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het getal aan van hen die vroeger reeds gediend hadden; dit aantal is onder het daarboven geplaatste cijfer begrepen.

(c) De werving van inlanders in 1876 leverde alzoo in 't geheel 5871 man op, van welke alleen op Java en Madura 5424 werden verkregen. Het grootste contingent leverden de residentien Japara en Rembang (respectievelijk 1211 en 1092 man). Dan volgden Djokjokarta met 587, Samarang met 553, Bagelen met 386, Kediri met 364, Kadoe met 363 en Madioen met 311 man. Overigens werden aangenomen: 216 man in Soerakarta, 95 in Banjoemas, 88 in Tagal, 60 in Cheribon, 56 in Batavia, 30 in Soerabaija, 7 in Bantam en 5 op Madura.

In vergelijking met vorige jaren waren dus de uitkomsten der inlandsche werving in 1876, althans op Java, zeer bevredigend te noemen. Uiterst gering was echter weder de aanwinst van Madurezen, waarvan de oorzaak wel voor een groot deel zal te zoeken zijn geweest in de mobilisatie van drie bataillons barissans van dien landaard. Ook de werving van Boeginezen leverde minder op dan in 1875. De uitkomsten der werving in de residentien Amboina en Menado waren voldoende om de corpsen, die uit de van daar afkomstige inlanders zijn zamengesteld, voltallig te houden. Omtrent de proef met de aanwerving van inboorlingen van Halmaheira (Alfoeren) — verg. vorig verslag, bladz. 36, noot 1 — valt wegens het korte tijdsverloop nog weinig te zeggen. Slechts 31 Alfoeren werden verkregen. Voor eene ruimere aanwerving van dit nieuwe element waren in 1876 de omstandigheden niet gunstig, wegens de in de residentie Ternate ontstane verwikkelingen (verg. bladz. 31).

De bepalingen op de werving van inlanders, in den aanvang van 1875 tijdelijk in het leven geroepen (zie het verslag van dat jaar bladz. 30 en 31), bleven ook in 1876 gehandhaafd.

Uit het volgende vergelijkend overzigt der reëngagementen blijkt dat deze, vooral onder de Europeanen, in 1876 veel minder waren dan in 1875.

JAREN.	EUROPEANEN. voor 1 jaar.	voor 2 jaren.	voor 4 jaren.	voor 6 jaren.	AFRIKANEN. voor 1 jaar.	voor 2 jaren.	voor 4 jaren.	voor 6 jaren.	INLANDERS. voor 1 jaar.	voor 2 jaren.	voor 4 jaren.	voor 6 jaren.	TOTALEN. voor 1 jaar.	voor 2 jaren.	voor 4 jaren.	voor 6 jaren.
1872	»	258	75	478	»	17	7	62	»	273	143	734	»	548	225	1274
1873	196	604	42	332	8	14	1	46	128	276	124	734	332	894	167	1112
1874	327	500	70	421	12	4	2	34	226	295	105	1294	565	799	177	1749
1875	261	559	162	1464	10	5	1	17	233	355	156	1586	504	919	319	3067
1876	(a) 179	(b) 497	(c) 112	830	9	15	3	8	120	420	125	1154	308	932	240	1992

(a) Waarvan 3 zonder handgeld. (b) Waarvan 14 zonder handgeld. (c) Waarvan 3 zonder handgeld.

Het geringer aantal reëngagementen behoeft echter geen vrees te geven voor de toekomst. De Indische Regering schrijft de vermindering toe aan de omstandigheid dat er in 1876 weinig Europeanen en inlanders bij het leger aanwezig waren wier diensttijd kwam te eindigen. In 1869 toch bedroeg het aantal uit Nederland aangekomen militairen, bestemd om zes jaren in Indie te dienen, 2024 tegenover 1395 in 1870, terwijl, wat de inlanders betreft, in 1869 1943 rekruten zich voor zes jaren verbonden, tegen slechts 960 in 1870. Bovendien werden in 1873 een groot aantal Europeanen met eene tweejarige verbindtenis uit Nederland gezonden, wier dienstverband mede in 1875 verstreek.

Tot dusver was hier alleen sprake van de aanvulling der mindere rangen van het leger in 't algemeen. Ten aanzien der voorziening in de behoefte aan kader moge nog het volgende dienen.

Zoowel tot de hierboven (bladz. 40) besproken uitbreiding der formatie van het pupillencorps te Gombong als tot het aanbrengen van eenige verbeteringen in de positie der bij de corpsen ingedeelde pupillen van Afrikaansche en inlandsche afkomst (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 248), werd ook met het oog op de aanvulling van het kader besloten; eene aanvulling die voortdurend, vooral wat de artillerie en genie betreft, groote inspanning blijft eischen. De maatregelen, die blijkens bladz. 37 van het vorig verslag genomen werden om hieraan te gemoet te komen, bleven niet geheel zonder uitwerking; hetgeen vooral gezegd kan worden van de proef die genomen werd met de opleiding van artillerie-kader bij eene der vestingcompagnien te Batavia in garnizoen, daar op deze wijze sedert 1 October 1875 niet minder dan 15 onderofficieren en 46 korporaals werden gevormd. Bij het bataillon mineurs en sappeurs te Utrecht zijn thans 11 jongelingen ter versterking van het kader der Indische genietroepen in opleiding.

Nog mag niet onvermeld blijven dat — naar de Regering meent te mogen hopen — ook de oprigting eener pupillenschool in Nederland (Koninklijk besluit van 27 Januarij 1877 n°. 6; *Recueil militair*, deel I, bladz. 674) in de toekomst de gelegenheid zal geven tot uitzending van geschikt kader voor den Indischen dienst, terwijl dit welligt ook in ruimere mate zal worden verkregen wanneer, ten gevolge van het hooger bedoeld overleg met het Departement van Oorlog, een instructie-depôt buiten Harderwijk mogt worden opgerigt.

Volledigheidshalve volgt thans nog een overzigt van de in de laatste vijf jaren door het leger geleden verliezen aan kader en manschappen.

JAREN.	GESNEUVELD.			OVERLEDEN.			GEPASPORTEERD.			GEGAGEERD.			Tot officier bevorderd.		GEVONNISD.			Voor memorie gebragt.		Gedeserteerd of om eenige andere reden afgevoerd.			TOTAAL.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
1872..	(a) 4	»	2	(b) 319	7	271	644	16	307	316	6	476	43	»	48	2	44	27	6	131	9	519	1532	40	1625
	6			597			967			798			43		94			33		659			3197		
1873..	(c) 46	»	22	(d) 825	10	(e) 378	577	14	254	340	11	434	28	»	46	1	44	15	3	114	3	600	1991	39	1735
	68			1213			845			785			28		91			18		717			3765		
1874..	(f) 42	2	4	(g) 1461	88	(h) 738	755	6	359	321	4	362	39	»	41	4	36	17	»	96	5	729	2772	109	2228
	48			2287			1120			687			39		81			17		830			5109		
1875.	(i) 12	»	18	(k) 1426	(l) 20	(m) 968	1015	12	390	294	12	387	53	»	63	3	53	20	»	170	2	637	3053	49	2453
	30			2414			1417			693			53		119			20		809			5555		
1876..	(n) 38	1	34	(o) 1435	(p) 25	(q) 1146	738	12	413	354	29	439	13	»	77	2	49	16	»	214	3	990	2885	72	3071
	73			2606			1163			822			13		128			16		1207			6028		

(a) Voorts sneuvelde 1 officier.
(b) Hiervan 8 ten gevolge van voor den vijand bekomen wonden.
(c) Voorts sneuvelden 5 officieren.
(d) Hiervan 22 ten gevolge van voor den vijand bekomen wonden. Voorts stierven 3 gewonde officieren.
(e) „ 10 „ „ „ „ „ „ „ „
(f) Voorts sneuvelde 1 officier.
(g) Hiervan 59 ten gevolge van voor den vijand bekomen wonden. Voorts stierven 13 gewonde officieren.
(h) „ 45 „ „ „ „ „ „ „ „
(i) Voorts sneuvelden 2 officieren.
(k) Hiervan 20 ten gevolge van voor den vijand bekomen wonden.
(l) „ 2 „ „ „ „ „ „ „ „
(m) „ 18 „ „ „ „ „ „ „ „
(n) Voorts sneuvelden 4 officieren.
(o) Hiervan 39 ten gevolge van voor den vijand bekomen wonden. Voorts stierven 9 gewonde officieren.
(p) „ 1 „ „ „ „ „ „ „ „
(q) „ 50 „ „ „ „ „ „ „ „

Bewapening. Met uitzondering van de garnizoenen op Banda en Ternate, tot wier bewapening met het Beaumont-geweer reeds de noodige maatregelen zijn getroffen, was bij het einde van 1876 het geheele leger van die geweersoort voorzien. Op het genoemde tijdstip waren in Indie 37 013 Beaumont-geweren aanwezig. Blijkens de rapporten van de kommandeerende officieren der infanterie in Atjeh, te dier zake opzettelijk gehoord, heeft dat achterlaadgeweer klein kaliber te velde in algemeenen zin uitstekend voldaan. Als juistheidswapen beantwoordt het volkomen aan de te stellen eischen; de meeste onderdeelen zijn sterk en geschikt voor langdurig gebruik, terwijl het in alle opzigten een gemakkelijk laden en snelvuren toelaat. Op een paar punten van zeer ondergeschikt belang schijnt nog verbetering mogelijk; men onderzoekt, hoe die te verkrijgen is.

De patroonfabriek te Soerabaija was in staat in 1876 gedeeltelijk in de behoefte aan infanterie-munitie te voorzien, en leverde dat jaar 6 000 000 scherpe patronen, waarvan ook de hulzen te Soerabaija waren aangemaakt. Een voorstel tot uitbreiding der werkplaatsen is uit Indie ontvangen, maar dienaangaande is nog niet beslist, in afwachting van naauwkeurige gegevens omtrent hetgeen in gewone tijden jaarlijks vereischt wordt. Die opgaven zullen voorts ten grondslag moeten liggen aan eene definitieve regeling der verhouding tusschen hetgeen uit Nederland gezonden en in Indie aangemaakt behoort te worden.

Het kampement van Adiredjo (Banjoemas), waarvan in vorige verslagen gewag werd gemaakt, dacht men eerst in April of Mei 1877 te kunnen betrekken. Groote schaarschte aan werkvolk, ten gevolge deels van de in den omtrek heerschende koortsen, deels van de aanvankelijk ook te Tjilatjap opengestelde werving van vrije werklieden voor Atjeh, heeft de voltooijing van dat kampement vertraagd. De onderhandelingen omtrent den aankoop van een terrein in de eerste militaire afdeeling op Java, geschikt voor oefeningen en proeven met getrokken vuurmonden van hoogstens 12 c.M., zijn nog niet tot eene bevredigende oplossing gekomen. De door den eigenaar gestelde eischen zijn nl. zoo hoog, dat men het wenschelijk heeft geacht nader te onderzoeken of er mogelijkheid bestaat in de behoefte op minder kostbare wijze te voorzien. De staking der beproeving van verschillende stelsels van veldgeschut is ten deele aan dit oponthoud te wijten, doch ten deele ook aan het incompleet van artillerie-officieren en aan gebrek aan munitie voor de vuurmonden van Italiaansch model, waarvan de voorraad in Februarij jl. uit Napels werd aangevuld.

Kleeding en uitrusting. De vele buitengewone werkzaamheden, veroorzaakt door den oorlogstoestand in Atjeh, vertraagden bij het departement van oorlog te Batavia de behandeling der voorstellen tot algemeene herziening van kleeding en uitrusting van het Indisch leger, waarvan in het vorig verslag (bladz. 38) werd gewaagd. De spoedige indiening dier voorstellen is thans in het vooruitzigt gesteld.

De in 1876 genomene proeven met eene bovenkleeding van impermeable stof (twill; zie vorig verslag t. a. p.) hebben niet aan de verwachting beantwoord, weshalve besloten is de kapotten en spreijen, die thans in gebruik zijn, te behouden. Het is gebleken niet mogelijk te zijn beide equipementstukken door één kleedingstuk van de genoemde waterdigte stof te vervangen. Thans worden in Atjeh verder proeven genomen, die ten doel hebben om na te gaan of die stof welligt zou kunnen dienen ter vervanging der molton-spreijen alleen, wat aanbeveling zou verdienen omdat zij vermoedelijk bij voorkomende gelegenheid tevens gebezigd zou kunnen worden tot bekleeding van zoogenaamde »tentes abri", waaronder de soldaat zich op het bivouak aan den invloed van regen en zonnestralen kan onttrekken. Met de uitreiking van blaauw baaijen tuniques als velduitrusting werd voortgegaan; ook aan de inlanders worden zij verstrekt. De proeven met schoeisel, vervaardigd uit Australisch leder (zie vorig verslag, bladz. 38), bleven gunstige uitkomsten opleveren. Daarom is tot de invoering van dat schoeisel besloten, terwijl verder is bepaald dat de tot dusverre in gebruik zijnde inlandsch lederen en zeildoeksche schoenen voortaan alleen zullen behouden blijven ter uitreiking aan bereden inlandsche militairen. Overigens bestaat het plan om op eenigszins uitgebreide schaal bij de expeditionaire troepen te Atjeh eene proef te nemen met eene soort van ligte helmhoeden, zoo als bij het Engelsch Indisch leger in gebruik zijn. Ter verkrijging van het vooreerst benoodigd aantal is de tusschenkomst ingeroepen van het gouvernement van Britsch Indie. Nog dient vermeld te worden dat de thans geregeld plaats hebbende uitzending van suppletietroepen met stoomschepen, via Suez, eene wijziging hunner uitrusting vordert, die wordt voorbereid.

Huisvesting. Ondanks het voortdurend gebrek aan technisch personeel, en de talrijke aanvragen om werkvolk ten behoeve onzer vestiging in Atjeh, mogt het toch gelukken den bouw der reeds onderhanden genomen permanente kampementen te Padang, Fort de Kock en Bandjermasin voort te zetten. Dit laatste kwam dan ook reeds voor een vrij belangrijk deel gereed, ofschoon de voltooijing van het uitgebreide etablissement eerst tegen het einde van 1880 kan worden te gemoet gezien. Nog vóór het einde van 1876 werd voorts het temporair kampement te Buitenzorg voltooid, waardoor het 18de bataillon dáár kon worden gelegerd. Het gewone onderhoud en de daartoe behoorende herstellingen der bestaande gebouwen namen overigens een groot deel der beschikbare werkkrachten, ook van het opzigthebbend personeel, in beslag.

De omstandigheid dat men slechts voor tien werken aannemers mogt vinden, terwijl niet meer dan zeventien aanbestedingen voor de levering van materialen geheel of gedeeltelijk gelukten, was oorzaak, dat ook in het afgeloopen jaar bijna allerwegen de militaire werken in daghuur moesten worden uitgevoerd. Van militairen kon daarbij, uithoofde van de actueele toestanden, geen noemenswaardig gebruik worden gemaakt.

Voor den bouw van de permanente legerplaats in het hoogland der 3de militaire afdeeling op Java is thans definitief Malang aangewezen. Door het Opperbestuur is er met klem op aangedrongen dat zoowel deze arbeid als de bouw der troepenkampementen in de binnenlanden der 1ste en 2de militaire afdeelingen toch zoodra mogelijk en met inspanning van alle krachten onderhanden genomen zouden worden. Ook de oprigting der depôtbataillons (verg. bladz. 40) vordert dit dringend.

In de verlichting der kampementen en gebouwen werd, naarmate daaraan behoefte bestond, verbetering gebragt. De vraag of tot dit doeleinde met vrucht ware partij te trekken van het petroleum-gas is nog niet uitgemaakt. Voor zooveel het hospitaal te Soerabaija betreft, is echter van dergelijke verlichtingsmethode afgezien, in verband met de sedert aan de Nederlandsch-Indische gasmaatschappij verleende concessie voor de gasverlichting in Soerabaija en buitenwijken (zie hierover hoofdstuk **J**, afd. 1).

Voeding. In de voorschriften betreffende de voeding van het leger op voet van vrede werden in 1876 geene wijzigingen gebragt. Den 1sten Januarij jl. trad echter een nieuw tarief in werking nopens de voeding der verpleegden in de militaire hospitalen. Aangaande de verschaffing van vivres aan te velde zijnde officieren werd in April jl. (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 86) bepaald, dat de rations voor bedienden berekend worden overeenkomstig de voor inlanders geldende tarieven.

Voor de zuivering van het drinkwater te velde wordt omgezien naar een meer afdoend en gemakkelijker te vervoeren toestel dan de thans gebruikelijke leksteenen. Het voornemen bestaat proeven te nemen met een door den chef van het wapen der genie, den kolonel J. P. Ermeling, ontworpen portatief waterreinigingstoestel, berustende op het beginsel der bekende carbidewerking (oxydatie van nadeelige stoffen), zoodat niet alleen eene mechanische maar ook eene chemische zuivering verkregen wordt. Een tiental dezer zoogenaamde veldfilters worden, naar het aangegeven model, hier te lande aangemaakt om als proef te dienen.

Algemeene gezondheidstoestand; ziekenverpleging, enz. De gezondheidstoestand der troepen was in 1876 over 't algemeen niet bevredigend te noemen. Cholera, koortsen, dysenterie en diarrhee heerschten nog in meerdere of mindere mate zoowel op Java als in de overige deelen van den archipel. De cholera evenwel nam bij het einde

van 1876 af en vertoonde zich in de eerste maanden dezes jaars nog slechts sporadisch op zeer enkele plaatsen. Te Gombong kreeg de granuleuse oogziekte, die zich sinds geruimen tijd afwisselend onder de pupillen had vertoond, in de laatste helft van 1876 een ernstiger karakter, weshalve in Indie de vraag in overweging is genomen, of verplaatsing van het corps naar eene gezondere streek in Midden-Java ware tot stand te brengen. Intusschen zijn, om den voortgang der ziekte zooveel doenlijk te stuiten, een 80tal aan oogziekte lijdende pupillen naar Kedong Kebo in een voor hen aldaar gereed gemaakt verblijf overgebragt. Overigens werden te Gombong, zoo door het desinfecteeren der gebouwen als door de invoering van een doelmatiger hoofddeksel voor de pupillen, maatregelen genomen om de ziekte te bestrijden.

In de bijlagen D, E en F is eene volledige ziekte-statistiek van het leger te vinden. Hoeveel militairen *bij het eind* van elk der jaren 1875 en 1876 in de hospitalen waren opgenomen, is reeds hierboven opgegeven (blz. 39, noten *f* en *g*).

Belooningen en straffen. Hier moet in de eerste plaats gewag gemaakt worden van de onderscheiding, die bij 's Konings besluit van 24 Maart 1877, n°. 1, werd toegekend aan het 3de veldbataillon, dat de 1ste expeditie tegen Atjeh bijwoonde en bij schier alle gevechten van eenige beteekenis, die na de landing der 2de expeditie plaats vonden, vertegenwoordigd was. Het vaandel van het bataillon werd, ter belooning der zeer bijzondere diensten (1) door het corps in den strijd met Atjeh bewezen, gedecoreerd met de Militaire Willemsorde en versierd met de Atjeh-medaille. Deze laatste onderscheiding viel ook ten deel aan het vaandel van het 9de veldbataillon, dat mede bij voortduring op het oorlogsterrein vertoefde (Koninklijk besluit dd. 24 Maart 1877, n°. 2). Even als in 1875 werden ook in het afgeloopen jaar een aantal officieren en minderen van het Indische leger voor hunne houding tegenover den vijand beloond.

Aan het voorstel van den legerkommandant tot wijziging der voorschriften nopens de plaatsing van militairen in de 2de klasse der militaire discipline, vermeld in het vorig verslag bladz. 38, is sedert gevolg gegeven. De beperking der bevoegdheid van den corpskommandant om zijne onderhoorigen in de strafklasse te plaatsen is bij de nieuwe voorschriften opgeheven. Op grond van hetgeen de ondervinding geleerd had, is aan de corpskommandanten tevens meer vrijheid gegeven om ontslag te verleenen uit de strafklasse na het doorstaan van een proeftijd. In overeenstemming met dit nieuwe reglement zijn voorts eenige wijzigingen van ondergeschikt belang in het reglement voor de strafdetachementen gebragt.

Vooral op het advies van den geneeskundigen dienst werden de bepalingen omtrent gedwongen ligten arbeid voor de gedetineerden in het militair huis van arrest te Samarang ook toepasselijk verklaard op hen, die hun straftijd in de provoosthuizen doorbrengen. Aan preventieve gevangenen in die inrigtingen wordt de gelegenheid gegeven zich bezig te houden. In verband hiermede moest het aantal »stokkeknechts" in de provoosthuizen worden uitgebreid.

Proeven tot beteugeling der dronkenschap door inhouding op de soldij (zie het verslag van 1874, blz. 32), konden ten gevolge van de talrijke mutatien in het leger, veroorzaakt door den oorlogstoestand, nog niet genomen worden.

Omtrent den invloed tot dusverre op de discipline teweeggebragt door de afschaffing der straf van rietslagen bij de corpsen valt, na het aangeteekende op bladz. 39 van het vorig verslag, niets te vermelden.

Reglementen en voorschriften; handleidingen bij het onderwijs. In 1876 zagen het licht: het vervolg op het eerste gedeelte van het reglement op de exercitien der vestingartillerie in Nederlandsch Indie; een reglement op de exercitien der veldartillerie en een op die der bergartillerie; benevens een reglement op de bediening der ijzeren kanonnen van 9 c. M. en 7 c. M. ligt; voorts een reglement op de exercitien der cavalerie, en eene handleiding voor onderofficieren en korporaals der artillerie. Van den instructie-inventaris voor de artillerie der landmagt in Nederlandsch Indie werden het Xde en XIde hoofdstuk gepubliceerd. De instructie voor de administratie der ziekengestichten, bedoeld in het vorig verslag (bladz. 39), kwam gereed (zie *Indisch Staatsblad* 1876, n°. 92 en 148). Ook verscheen eene handleiding voor de officieren van wapening en geweermakers, betrekkelijk het onderzoek en de herstellingen aan de achterlaadgeweren klein kaliber.

In bewerking waren: eene nieuwe instructie voor het beheer der magazijnen, reglementen op den velddienst, het tirailleeren en den garnizoensdienst, en eene herziening van het voorschrift betreffende de wapenen en de schietoefeningen bij de infanterie (geweer klein kaliber, stelsel de Beaumont).

Nog dient hier melding gemaakt te worden van twee in het licht verschenen werkjes, waardoor in sedert lang bij het leger gevoelde behoeften werd voorzien, te weten: eene »Handleiding voor technologie en warenkennis", op last van het departement van oorlog zamengesteld door den 1sten apotheker 2de klasse F. Hekmeijer, alsmede een door den gepensioneerden ambtenaar C. F. Philips in het Javaansch bewerkt uittreksel uit de bekende werkjes »Gids voor den jongeren militair" en »Leesboek voor militaire scholen". Daarin zijn ook eenige episodes uit de Indische krijgsgeschiedenis opgenomen, waardoor een leesboek voor inlanders werd gevormd, dat voorzeker rut kan stichten door de aankweeking van krijgsmansgeest onder het Javaansche element van het leger.

Ten gebruike bij het onderwijs aan toekomstige officieren van het Indische leger, die hunne opleiding in Nederland genieten, werd ter beschikking van den Minister van Oorlog gesteld een aan het departement van oorlog te Batavia met zeer veel zorg bewerkt overzigt van de vigeerende administratieve bepalingen voor het leger.

Bijzondere instellingen in het materieel belang van den soldaat. Aan de goede inrigting der kantines zoomede aan de daaraan verbonden bibliotheken wordt voortdurend veel zorg besteed. In 1875 namen de kantine-fondsen over het algemeen toe. Verreweg de meesten konden bij het einde van dat jaar over vrij aanzienlijke voordeelige saldo's beschikken.

Van het militair spaarfonds, dat bij het einde van 1874 503 inleggers telde, werd op 31 December 1875 door 451 personen gebruik gemaakt, die een gezamenlijk te goed hadden van f 63 376, dat is ruim f 8000 meer dan het jaar te voren ingelegd bleef (zie vorig verslag, bladz. 39); wel een bewijs, dat de materieele positie van den soldaat hem de gelegenheid geeft ook voor de toekomst iets ter zijde te leggen.

Remonte. Het voor de artillerie en cavalerie benoodigd aantal paarden werd grootendeels verkregen door aankoop op de drie hoofdplaatsen van Java van Sandelwood- en Makassaarsche paarden, en ook voor een deel door aankoop van paarden te Makasser zelf. De daarbij verkregen uitkomsten waren echter, vooral in de eerste maanden van 1876, zeer ongunstig. Daar het zich nu liet aanzien dat op Celebes, alwaar het paardenras zoodanig in verval is geraakt dat nagenoeg geene goede exemplaren meer van daar worden aangebragt, ook in 1877 bij geene mogelijkheid een genoegzaam aantal bruikbare paarden zou te bekomen zijn, is in Januarij jl. eene commissie van twee cavalerie-officieren, bijgestaan door 22 mindere militairen der artillerie en cavalerie, naar het eiland Soemba gezonden om aldaar hoogstens 250 paarden aan te koopen. Dergelijke buitengewone maatregel heeft in 1870 en 1871 een gunstigen uitslag gehad.

Van de oprigting eener paardenstoeterij onder militair beheer op Soemba (zie vorig verslag, bladz. 39) werd voor 's lands afgezien. De daarvoor op de begrooting van 1876 toegestane som van f 10 000 bleef ongebruikt, vermits nader ontvangen rapporten betreffende de onder beheer van het civiel bestuur sedert eenige jaren opgerigte voorloopige of proefstoeterij de aanvankelijk gekoesterde gunstige verwachtingen van eene inrigting van dien aard op Soemba niet bevestigden. Men was bovendien niet zeker van te zullen slagen in het vinden van een in alle

(1) In 's Konings aangehaald besluit wordt in 't bijzonder gewag gemaakt van het gevecht voor Kampong Lemboeh op 25 December 1873 (zie het verslag van 1874, bladz. 40).

opzigten geschikt terrein, en de plaatselijke ambtenaren gaven hunne vrees te kennen dat de oprigting tot verwikkelingen van politieken aard aanleiding zou geven. Ook is nader gebleken dat zoowel personeele als materieele hulpmiddelen tot oprigting en onderhoud eener stoeterij op Soemba ontbreken, zoodat alles, met uitzondering van het gras, van elders zou moeten worden aangevoerd. De bij zulk eene stoeterij te fokken paarden zouden daardoor veel te hoog in prijs worden.

Het plan tot oprigting eener stoeterij op Zuid-Celebes (schiereiland Malassoro) trad, naar aanleiding van het bovenstaande, geheel op den voorgrond. De bezwaren, in het vorig verslag vermeld, die het Opperbestuur weerhielden om aan dat plan aanstonds zijne goedkeuring te hechten, zijn door nadere inlichtingen van de Indische Regering weggeruimd; zoodat bij de begrooting voor 1878 de noodige gelden worden aangevraagd voor de oprigting dier stoeterij. De legerkommandant is inmiddels uitgenoodigd om te onderzoeken wat de voorkeur verdient, eene stoeterij van Sandelwood-paarden te verbinden aan die op Zuid-Celebes, dan wel de oprigting eener afzonderlijke stoeterij in de binnenlanden van Java tot instandhouding van het Sandelwood-ras.

Omtrent de bruikbaarheid van de uit China en Syrië ontboden en bij de bergbatterijen ingedeelde muildieren (zie vorig verslag, bladz. 39) kan voor alsnog slechts een voorloopig oordeel worden uitgesproken. Bij de oefeningen in het vuur hielden zij zich zeer rustig en bij marschen van eenigen duur en over moerassige terreinen werd noch onwil, noch vermoeidheid of vrees waargenomen. Deze aanvankelijk gunstige uitkomsten moeten voor een deel worden toegeschreven aan de tegenwoordigheid van de Syrische en Chinesche drijvers, die de muildieren hadden overgebragt en de noodige aanwijzingen hebben gegeven omtrent de wijze waarop ze behandeld moesten worden. Het schijnt dat de uit Syrië aangevoerde muildieren handelbaarder zijn dan de Chinesche.

§ 2. *Fortificatiën.*

Hierboven (blz. 46) werd reeds medegedeeld hoe belemmerend het gebrek aan technisch personeel en arbeidskrachten bij de genie was voor de uitvoering der militaire werken. Uit dien hoofde werd, nadat in drie der strandverdedigingswerken te Batavia steenen munitie-magazijntjes waren opgerigt, van den bouw van dergelijke permanente magazijnen in de overige batterijen afgezien, en bepaald dat, naar gelang de plaatselijke werkkrachten zulks zouden toelaten, voor laatstgenoemde batterijen alleen de noodige houtwerken zouden worden gereed gemaakt en opgelegd om daaruit in oorlogstijd eenvoudige houten magazijntjes zamen te stellen. Te Tjilatjap vorderden de werkzaamheden ten gevolge van de aangeduide oorzaken zeer langzaam. De bewapening der kustbatterij aldaar met de uit Nederland aangevoerde 24 c. M. Armstrong-kanonnen zal nog in dit jaar gereed komen. Van gemelde vuurmonden, die bij het einde van November ll. ter reede van Tjilatjap werden aangebragt, waren tot op 31 December, wegens ontstane vertraging door het breken der medegegeven reepen, slechts een drietal gelost. Maatregelen waren genomen om de lossing der overige te bespoedigen. Intusschen maakt de verdere bevestiging der positie Tjilatjap nog een punt van overweging uit bij de Indische militaire autoriteiten.

Voorstellen omtrent de bevestiging van Soerabaija zijn in Indie nog in bewerking.

Van de verdedigingswerken tegen een inlandschen vijand zijn, sedert de opgaaf in het vorig verslag, nog vervallen: de redoute te Pandeglang (Bantam), het blokhuis te Poerworedjo (Bagelen) en dat te Pasoeroean, het fort te Magelang (Kadoe) en dat te Tagal, het defensief militair etablissement te Probolinggo, en eindelijk de sterreschans Fort de Kock te Boekit Tinggi (Padangsche Bovenlanden). Voorts is, in de plaats van de redoute te Telok Betong (Lampongsche districten), het nieuwe militaire etablissement aldaar in den staat der versterkingen opgenomen, en het defensief kampement te Tatas (Bandjermasin) vervangen door de nieuwe versterking van dien naam.

§ 3. *Topografische dienst.*

De werkzaamheden op het terrein werden geregeld voortgezet in de Preanger regentschappen (waar twee brigades werkzaam waren), in Batavia, Soerabaija, Pasoeroean en Probolinggo. In het geheel werd in 1876 gemeten en in kaart gebragt eene oppervlakte van 1781$^{6}/_{9}$ □ palen, waarvan in:

de Preanger regentschappen	474$^{3}/_{9}$
Batavia	263$^{4}/_{9}$
Soerabaija	539$^{4}/_{9}$
Pasoeroean	293$^{8}/_{9}$ en
Probolinggo	210$^{5}/_{9}$.

Gebrek aan personeel belette ook in het afgeloopen jaar zoowel om een begin te maken met de herziening van de topografische kaarten der Padangsche Bovenlanden als om de gestaakte opneming der Pasoemah-landen te hervatten.

Op het topografisch bureau te Batavia (1) werd voortgegaan met het overteekenen in Oost-Indischen inkt, op de schaal van 1 : 20 000, van de afgewerkte brouillonbladen behoorende tot de opnemingen in de residentien Preanger-regentschappen en Soerabaija. De respectievelijk uit 12 en 16 bladen bestaande overzigtskaarten van de residentien Rembang en Kediri, beide op eene schaal van 1 : 100 000, werden in Oost-Indischen inkt gewasschen en daarvan werd door middel van photografie het benoodigde aantal afdrukken gemaakt. Proeven, om den lichtdruk daarbij toe te passen, leidden niet tot eene gewenschte uitkomst. Nog werd eene gearceerde overzigtskaart van Rembang bewerkt, die geheel gereed kwam en reeds hier te lande ontvangen is om bij de reproductie gebezigd te worden. Eene afzonderlijke gearceerde overzigtskaart van Kediri zal niet worden vervaardigd (2).

Eene volledige detailkaart van het in Groot-Atjeh bezette terrein (schaal 1 : 20 000) werd nog vóór het einde van 1876 zamengesteld, nadat in het najaar eene nadere zorgvuldige terrein-opneming had plaats gehad (3). Van die kaart werden in Indie door middel van photo-autografie, ook ten dienste van het publiek, een groot aantal afdrukken vervaardigd op eene schaal van 1 : 40 000 (4). Voorts werd eene verbeterde kaart zamengesteld en gelithografeerd van Atjeh en aangrenzende landstreken (schaal 1 : 500 000).

Eene uit Celebes ontvangen kaart van een gedeelte der afdeeling Noorderdistricten van dat gewest werd door middel van photo-autografie gereproduceerd voornamelijk voor militair gebruik. Op die wijze werden 25 exemplaren vervaardigd die vervolgens werden gekleurd. Naar de brouillonbladen der civiele opneming van Zuid-Celebes werd van het eiland Saleijer en van de omliggende kleinere eilanden eene

(1) Het kaartendebiet bij deze inrigting bragt in 1876 op f 1493,34, waaronder f 532,22 voor de hier te lande chromolithografisch gereproduceerde residentiekaarten. Naar deze laatste kaarten bestaat in Indie vrij groote vraag zoowel van wege den handel als van de zijde van industrieelen en landbouw-ondernemers.

Aan lithografisch en photo-autografisch drukwerk werd door het lithografisch etablissement bij voormeld bureau afgeleverd voor eene waarde van f 15866,92, waarvan f 963,70 ten dienste van particulieren.

(2) Na overleg met het Indisch Bestuur is besloten dat de reproductie der kaarten van beide gewesten niet zal behoeven te wachten op den afloop der statistieke opneming, welker uitkomsten — voor zooveel daartoe aanleiding mogt bestaan — eerst bij eene tweede oplage zullen te benuttigen zijn. In gelijken zin is beslist ten opzigte der reeds grootendeels voltooide kaart van Cheribon, die tot dus ver onafgewerkt was gelaten in afwachting van de uitkomten der aangevangen heropneming van dat gewest. Overigens is hier te lande in bewerking de residentiekaart van Madioen, waarvoor de laatste gegevens in Januarij jl. inkwamen. De kaart van Krawang zag in April jl. het licht. Voor eene tweede (verbeterde) oplage zal nu het eerst die van Kadoe aan de beurt komen.

(3) Voor de opneming van Simpang Olim werden aan de militaire bezetting in dat landschap (verg. blz. 7) twee opnemers toegevoegd, die, zoo mogelijk, dat werk ook in de aangrenzende landstreken zullen verrigten.

(4) Van deze kaart is hier te lande bij de topografische inrigting aan het Departement van Oorlog eene reproductie op kleinere schaal bezorgd, die in den handel is gebragt. De winsten op den verkoop zullen worden aangewend ten bate van hen die in den oorlog met Atjeh werden verminkt.

kaart op de schaal van 1 : 20 000 vervaardigd, bestaande uit 43 bladen, waarvan 20 exemplaren door photo-autografie werden gereproduceerd.

Behalve voor verschillende autoriteiten werden in het afgeloopen jaar kopieën van de topografische kaarten ook vervaardigd in het belang van den aanleg der staatsspoorwegen. Van die kaarten werd veel partij getrokken voor het opmaken van een avant-projet voor de lijn Soerabaija-Kertosono-Kediri-Toeloeng Agoeng.

In bewerking waren bij het eind van 1876 eene nieuwe etappen-kaart van Java (schaal 1:500 000) en eene kaart van een deel van Zuid-Celebes (schaal 1:200 000), waartoe wordt gebruik gemaakt van de uitkomsten der civiele opneming aldaar.

In de buitenbezittingen werden tot dusver slechts bij uitzondering topografische gegevens van eenige beteekenis verzameld. Ten einde die voortaan in ruimere mate te verkrijgen, heeft de Indische Regering de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur uitgenoodigd: 1°. om alle in de archieven van het gewest onder hun beheer aanwezige en niet gepubliceerde kaarten, schetsen en reis- of terreinbeschrijvingen door tusschenkomst der afdeeling »statistiek" van de algemeene secretarie aan het departement van oorlog in te zenden; en 2°. om de onder hunne bevelen dienende ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur te belasten met het verzamelen van topografische gegevens van de afdeelingen waarin deze werkzaam zijn, met aanbeveling om bij de c. q. te vervaardigen kaarten van de schaal van 1 : 50 000 gebruik te maken.

Het personeel van den topografischen dienst had bij het einde van 1876 een incompleet van 1 officier en 19 minderen; overcompleet waren 6 militaire ambtenaren. De opleiding van jongelingen bij het corps pupillen te Gombong tot opnemers en teekenaars bij dezen dienst blijft aan de verwachtingen voldoen. Vier pupillen werden als élève-opnemers bij de verschillende brigades ingedeeld, en vier als élève-teekenaars bij het topografisch bureau geplaatst. Het vooruitzigt bestaat, dat in het loopende jaar nog 5 pupillen als élève-opnemers zullen kunnen worden ingedeeld. Aangezien onder de laatst aangekomen suppletie-troepen ettelijke geschikte candidaten voor den topografischen dienst zijn aangetroffen, mag met grond worden verwacht dat het bovenbedoelde incompleet gaandeweg zal afnemen. Bovendien zullen daarop vermoedelijk niet zonder invloed zijn de verbeteringen sedert 1 Januarij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 84) gebragt in de inkomsten van het mindere personeel der militaire verkenningen. Eenige regelingen werden getroffen ten aanzien van de aanvulling, de bevordering en het ontslag van het teekenaars-personeel bij den topografischen dienst, zoomede van dat boven de formatie van de genie. Die regelingen werden noodig geacht ook om de voor de teekenaars geldende bepalingen in overeenstemming te brengen met die van het Koninklijk besluit van 16 Januarij 1872, n°. 15 (*Indisch Staatsblad* n°. 74), waarbij de destijds voor het schrijvers-personeel vigeerende bepalingen door andere zijn vervangen.

Nog verdient hier vermelding dat, in verband met de aangenomen nieuwe organisatie van den generalen staf (Koninklijk besluit van 30 Maart 1876, n°. 19), het examen, voorgeschreven voor de officieren die bij den topografischen dienst wenschen te worden ingedeeld, voortaan alleen zal worden gevorderd van luitenants die hunne opleiding niet aan de krijgsschool in Nederland ontvangen hebben.

§ 4. *Krijgsverrigtingen.*

Na hetgeen in hoofdstuk **C** (bladz. 19, 24 en 33) werd aangeteekend nopens de verrigtingen van het leger in de afdeeling Deli (Sumatra's Oostkust), in de Noorderdistricten op Celebes en op het eiland Halmaheira, is in deze paragraaf weder uitsluitend te handelen over de militaire gebeurtenissen in Atjeh, reeds in korte trekken aangestipt in § 3 van het aangehaalde hoofdstuk.

Waren de oprigting en de bewapening van den nieuwen post Beloel-zuid (zie vorig verslag bladz. 47) door den vijand aanhoudend bemoeijelijkt geworden, ook nadat die sterkte geheel voltooid was, werd zij herhaaldelijk door de Atjehers bestookt. Den 2n Junij van het afgeloopen jaar o. a. trachtte eene gewapende bende van circa 30 man een der vooruitgeschoven wachtposten bij Beloel-zuid te overrompelen, wat een gevecht deed ontstaan, waarin de aanvallers, met achterlating van 2 dooden en eene menigte wapenen, werden op de vlugt gedreven. Aan onze zijde telde men 2 gesneuvelden en 9 gewonden.

Onze zuidwestelijke postenketen werd inmiddels onveilig gemaakt door Toekoe Tjihik, die zich met een 100-tal volgelingen in het hoogland der IV Moekim schuil hield en de gemeenschap tusschen onze posten in die streek herhaaldelijk bedreigde. Den 1n Junij werden drie compagnien infanterie (waaronder twee van de barissan van Bangkallan) onder bevel van den majoor H. M. A. A. Voigt uitgezonden om Toekoe Tjihik op te sporen, maar men slaagde daarin niet. Bij afwisseling bleef de vijand zich tusschen de IV en VI Moekim vertoonen; den 7n Junij werd zelfs eene kleine patrouille tusschen Lampagger en Oleh-leh onverhoeds door eene overmagt aangevallen en in de pan gehakt. Vooral den 13n en 14n Junij verontrustten kleine vijandelijke benden de streek tusschen Pekan Badak, Djempit en Sinangri in die mate, dat herhaaldelijk patrouilles moesten worden uitgezonden om ze te verjagen. In de tweede helft der maand Junij was het daar rustiger; maar in den aanvang van Julij werd het gebied der IV Moekim weder door Toekoe Tjihik onveilig gemaakt.

Om dat terrein van vijanden te zuiveren, rukten den 7n Julij twee kolonnes uit Kotta Radja op, ieder sterk drie compagnien infanterie, en aangevoerd door de majoors L. G. Diepenheim en A. J. H. Lubeck, terwijl de generaal-majoor Wiggers van Kerchem de operatien leidde. Eene der kolonnes marcheerde naar de kloof van Blangkalla, de andere naar die van Beradoean of Goera. Gedurende drie dagen werd het gebergte zooveel mogelijk doorzocht, waarbij enkele schuilplaatsen des vijands, die hem tot berging van leeftogt dienden, werden vernield. Tevens doorkruiste eene compagnie de vlakte der IV Moekim, verkende de Koerong Raba tot nabij hare monding en vond daar een geschikt punt om op den linkeroever over te gaan, dat echter door den vijand verdedigd werd, die de patrouille beschoot.

Op den 13n Julij verliet eene kolonne van vier compagnien Boekit Seboen, rukte de genoemde vlakte binnen, trok op een hooger gelegen punt (tegenover kampong Nagadembang) de Koerong Raba over, en bereikte langs een smal bergpad de verblijfplaats van Toekoe Tjihik (kampong Leboe), welke verlaten gevonden en verbrand werd. De kolonne zette daarop haren marsch voort naar de monding der rivier, van waar de vijand eene aan den regteroever in observatie geplaatste compagnie had beschoten. Vermoedelijk bij tijds onderrigt van majoor Diepenheim's omtrekkende beweging, hadden de Atjehers de riviermonding (kampong Moesang) verlaten, toen de kolonne haar bereikte. Het bivouak werd te dier plaatse betrokken en er werd een geschikt punt gekozen voor de oprigting eener versterking, die den overgang der rivier zou kunnen beheerschen en van waar tevens de invoer gecontröleerd zou kunnen worden. Drie compagnien van het regterhalf 3de bataillon, onder den majoor Diepenheim, bleven voorloopig achter tot bescherming van den bouw der sterkte, welke den 23n Julij gereed kwam en betrokken werd. De overige troepen keerden met den militairen en civielen bevelhebber op den 15n Julij naar Kotta Radja terug.

De oprigting van den post Koerong Raba werd weinig of niet door den vijand bemoeijelijkt, en het bleek spoedig dat de bezetting van dit punt van veel beteekenis was. Den 24n Julij was de verschijning eener patrouille, die het terrein naar de zijde van Lepong verkende, voldoende om eene door den vijand bezette benting in aller ijl te doen ontruimen, en toen de majoor Diepenheim zich daags daarna met een detachement naar Lepong begaf (vergezeld van het ons sinds lang bevriende hoofd dier plaats), gaf de gewapende bevolking geen teekenen van vijandschap. Reeds den 30n Julij vermeldde het journaal van den postkommandant te Koerong Raba, dat hij verschillende aanvragen van de bewoners der IV Moekim ontving om hun gezinnen en bezittingen binnen den kring onzer posten terug te brengen. Daartoe werd steeds vergunning verleend en hiervan werd gretig gebruik gemaakt.

Den 27n Julij keerde de majoor Diepenheim met zijne kolonne naar Kotta Radja terug, van welken marsch gebruik werd gemaakt om andermaal het gebergte bewesten

Boekit Daroe te doorzoeken, in verbinding met eene kolonne van 340 geweerdragende manschappen, die onder den majoor B. E. Mekern uit de zuiderlinie was opgerukt. Van den vijand werd echter niets bespeurd.

Hoezeer de gunstige invloed, welken de bezetting van Koerong Raba op de veiligheid achter onze westerlinie uitoefende, onmiskenbaar was, zoo kon zij toch niet verhinderen dat zich in de maanden Julij en Augustus nog meer dan eens in dat deel onzer vestiging vijandelijke benden vertoonden. Den 17^{n} Julij werd o. a. een transport zieken tusschen Boekit Daroe en Ketapang Doea verrast, waardoor ons een verlies van 5 dooden en 1 zwaar gewonde werd toegebragt. Door de flinke houding van een Europeesch korporaal werden de zieken voldoende beschermd, totdat hulp uit Boekit Daroe kwam opdagen en de vijand, met achterlating van 3 dooden, het gevechtsterrein moest ontruimen. Op den 28^{n} Augustus werd eene patrouille van 20 man tusschen Boekit Daroe en Djempit door een in hinderlaag liggenden troep vijanden overvallen; in een oogenblik waren 2 fuseliers gesneuveld en 6 gewond, maar aan de overigen gelukte het zich zóó lang te handhaven tot hulp kwam opdagen.

Later herhaalden zich echter de vijandelijke aanvallen in de westerlinie slechts bij hooge uitzondering, en zij hadden weinig meer te beteekenen. Bij de goedgezinde bevolking nam het vertrouwen op onze magt hier steeds toe, wat o. a. bleek toen zij den 20^{n} December hulp verleende aan een convooi, dat tusschen Boekit Seboen en Koerong Raba werd aangetast.

Tegenover de ooster- en noorderlinien had de vijand onderwijl al meer en meer zijne krachten geconcentreerd. Niet alleen ging hij voort Beloel-zuid, nadat die post gereed was gekomen, van de omliggende hoogten te bestoken (1), maar ook werden aangrenzende kampongs (Lamtenga, Djoe Bada, Anabate, Lamkra en Empetring) door hem versterkt. Onze posten te Kwalla Gighen, Lamara-noordoost en Lamprit moesten schier dagelijks het geschut in werking brengen om den vijand op een afstand te houden, en meer dan eens wist hij, vooral tusschen Oleh-karang, Kotta Alam en Pango, van het zeer bedekt terrein gebruik te maken om zich in hinderlaag te stellen en onze convooijen ernstig te bedreigen. Zoo o. a. overviel hij den 18^{n} Junij eene patrouille van Oleh-karang naar Kotta Alam, sterk 15 bajonetten en 11 ongewapenden. Na een salvo te hebben gegeven, traden de Atjehers plotseling uit het struikgewas te voorschijn en vielen de onzen met den klewang aan. Op het hooren van het geweervuur snelde eene patrouille uit Oleh-karang te hulp en deed den vijand afdeinzen; 3 militairen en 2 dwangarbeiders waren echter gesneuveld, 4 militairen werden zwaar en 2 ligt gewond. Op den 14^{n} Julij viel een detachement van 22 man, ter begeleiding van 6 ongewapenden en 8 vrouwen uitgezonden, tusschen Pango en Kotta Alam in eene vijandelijke hinderlaag; 10 militairen sneuvelden, 4 werden zwaar en 3 ligt gewond en 1 vermist, terwijl de vijand zijne gewonden medenam en nog 15 achterlaadgeweren van ons buit maakte. De ongewapende manschappen en vrouwen waren naar Pango gevlugt. Uit de naastbij zijnde posten, door het geweervuur gewaarschuwd, werden patrouilles ter ondersteuning afgezonden, die den vijand, nog met een 5tal militairen in vuurgevecht, tot den aftogt noopten. Veertien dagen later, 28 Julij, werd echter eene patrouille, bestaande uit 1 Madureesch officier en 30 man, die den officier van gezondheid 2de klasse P. J. L. Döring van Kotta Alam naar Oleh-karang vergezelde, door eene vrij sterke vijandelijke magt in 't front aangevallen. Bij den troep ontstond eene paniek, die echter ingevolge het energiek optreden van den genoemden officier van gezondheid, door den Madureschen officier wakker ter zijde gestaan, spoedig werd overwonnen. Zoodra de patrouille zich van den eersten schrik had hersteld, ging zij op hare beurt aanvallend te werk, en hield den vijand niet alleen op een afstand, maar bragt hem in korten tijd een verlies toe van minstens 10 dooden. Na de aankomst eener patrouille van Kotta Alam trokken de Atjehers terug, terwijl aan onze zijde 5 militairen gesneuveld en 7 gewond waren.

Hoe langer hoe meer was intusschen de dringende noodzakelijkheid eener betere afsluiting onzer noord-oosterlinie gebleken, waar alleen door de oprigting van eenige nieuwe posten de steeds opdringende vijand was in toom te houden. De ongunstige weêrsgesteldheid weerhield echter den militairen en civielen bevelhebber geruimen tijd om operatien op eenigszins groote schaal te ondernemen, maar zoodra in den aanvang van September de hevige regens hadden opgehouden, werden — op den 4^{n} dier maand — de noodige troepen in beweging gesteld om den vijand uit den omtrek der oosterlinie te verdrijven en deze te versterken.

Ten einde 's vijands magt zooveel mogelijk te verdeelen, was reeds daags te voren uit de zuid-oosterlinie eene demonstratieve beweging ondernomen, door den kolonel H. van der Heyden geleid. Twee kolonnes, ieder sterk 11 officieren en 350 man, onder de bevelen van de majoors H. K. F. van Teyn, wien eene sectie bergartillerie was toegevoegd, en J. Visser, verlieten vroeg in den morgen Kajoe Loh en Atoa. De kolonne van Teyn drong, al vurende, den tegenoverliggenden versterkten rand der kampong Lamtenga binnen, en dreef den vijand voor zich uit. Om, overeenkomstig de ontvangen instructien, een ernstig gevecht te vermijden, trok zij daarna weêr op den oostelijken hoek van Kajoe Loh terug, gedurende welken terugmarsch de meer zuidwaarts liggende versterkte randen der kampong Djoe Bada zooveel mogelijk door artillerie- en infanterie-vuur werden geteisterd. Ook de meer zuidelijk ageerende kolonne Visser wendde zich oostwaarts om den vijand bezig te houden, zonder ernstig met hem slaags te geraken. Bij eene reeds vroeger door patrouilles opgemerkte vijandelijke positie ontwikkelde zich een vuurgevecht, maar dit werd, toen het bleek dat de positie te sterk bezet was om zonder hevigen strijd genomen te worden, spoedig afgebroken, waarop de kolonne in noordelijke rigting haren weg voortzette, en na zich aan die van den majoor van Teyn aangesloten te hebben, met deze op de linie der voorposten terugtrok. De onzen telden 1 doode en 15 gekwetsten, waaronder de kommandant der tweede kolonne.

Den volgenden dag werd de schijnuitval herhaald, waartoe andermaal twee kolonnes uitrukten, de eene onder den majoor B. E. Mekern en de andere onder den kapitein D. Lucas, die zich thans in zuidelijke rigting bewogen.

De majoor Mekern nam positie in den westelijken rand van Empetring en in het oostelijk gedeelte van Beloel en deed hier en daar eenige paggers wegkappen, waar achter tot dusverre de vijandelijke schutters zich wisten te verschuilen; ook eenige huizen werden daarbij in de asch gelegd. De langzaam voorwaarts marcheerende troepen stootten eindelijk op eene goed verdedigde benting, die verkend en beworpen werd en daarop stormenderhand genomen. Na haar geslecht te hebben, keerde de kolonne met een verlies van 4 gewonden naar Beloel terug. De kolonne Lucas verraste den vijand in eene zijner stellingen op de zuidwaarts van Beloel gelegen heuveltoppen, van waar hij door een flink onderhouden geweervuur verdreven werd, terwijl vervolgens die positie door de onzen werd bezet, die te dier plaatse eenigen tijd in observatie bleven en daarop, het voorbeeld van de kolonne Mekern volgende, mede den terugtogt aannamen. De kolonne had slechts 1 gewonde bekomen.

Des morgens om 4 uur hadden zich intusschen, onder de leiding van den generaal-majoor Wiggers van Kerchem, drie kolonnes van Kotta Radja over Kotta Alam naar Oleh-karang in beweging gesteld, waar zij om 5¹/₄ uur aankwamen. De eerste kolonne — het 14de bataillon infanterie — werd aangevoerd door den majoor H. C. A. Ruempol, de tweede — het regterhalf 3de bataillon infanterie — door den majoor F. C. Burgers, en de derde — het regterhalf 12de bataillon infanterie — door den majoor E. V. Jeltes. Aan iedere kolonne waren eene sectie bergartillerie, eenige genietroepen en het noodige ambulance-personeel toegevoegd.

Terwijl een detachement zich langs den linkeroever der Koerong Tjoet bewoog, volgden de overige troepen den regteroever, tot dat zij, voortdurend in den rug en op de regterflank door den vijand bestookt, de kampong Poeklat bereikten, welke met de daarin gelegen versterking werd

(1) Ook van onze zijde gelukte het nu en dan den vijand nabij Beloel-zuid niet ongevoelige verliezen toe te brengen, gelijk o. a. het geval was in den nacht van 9 op 10 Julij, toen eene patrouille, sterk 2 officieren en 40 manschappen, onder het bevel van den kapitein J. J. van den Berg, uitrukte en eene vijandelijke wacht verraste, die, met achterlating van 7 dooden en een aantal wapenen, op de vlugt sloeg; de onzen leden daarbij geene verliezen.

genomen ten koste van 5 dooden en 25 gekwetsten, onder welke laatsten 1 officier. Zoowel ter laatstgenoemde plaats als op den anderen rivieroever, nabij Tongah, moest eene versterking worden opgerigt, met welker bouw 's anderen daags werd aangevangen, nadat een bivouak was opgeslagen te Lamjong, nagenoeg op dezelfde hoogte waar onze troepen in Februarij te voren waren gelegerd geweest (zie vorig verslag, blz. 46). Beide sterkten werden door eene 50 M. lange brug met elkaâr in gemeenschap gebragt.

Terwijl deze werkzaamheden plaats vonden, en vooral in den nacht van 4 op 5 September, werd het bivouak aanhoudend door een talrijken vijand bestookt, en leden wij een verlies van 3 dooden en 28 gewonden, onder welke laatsten 2 officieren. Den volgenden nacht was het rustiger; doch op den 6n September werd het vijandelijk vuur op nieuw van alle kanten geopend, het meeste evenwel van de noordzijde, waar eene aan de Koerong Tjoet gelegen benting, die door het moerassige terrein moeijelijk was te genaken, door haar bestrijkend vuur de werkzaamheden aan de brug belangrijk belemmerde. Het mogt echter gelukken door eene linie van scherpschutters, die op den linkeroever post vatte, 's vijands vuur tot zwijgen te brengen. Tevens werden in zuidelijke rigting detachementen uitgezonden om daar het terrein zooveel mogelijk van vijanden te zuiveren, waartoe het noodig was verscheidene woningen, die den Atjehers tot schuilplaats strekten, te verbranden.

Tot den 10n September werd, onder voortdurende aanvallen des vijands, met kracht aan den bouw der versterkingen gearbeid, terwijl den 8n en 9n sterke patrouilles werden uitgezonden, zoowel om de oevers der Koerong Tjoet in noordelijke rigting te verkennen als om den vijand oostwaarts terug te werpen. Gedurende die dagen werden aan onze zijde weder 29 mindere militairen en koelies, benevens 1 officier gewond, terwijl 1 man sneuveldè. Op den 11n September werden beide versterkingen betrokken door de daartoe aangewezen bezettingen van Langkroek en Mibouw-zuid; eerstgemelde post kon opgeheven, laatstgemelde aan een detachement van geringe sterkte toevertrouwd worden.

In den morgen van 12 September stonden de troepen wederom tot oprukken gereed, met het doel Pekan Koerong Tjoet te vermeesteren. Daartoe begaf eene kleine infanterie-kolonne, van artillerie en genietroepen vergezeld, zich langs den linkeroever der Koerong Tjoet op marsch, noordwaarts tot tegenover Lamara, ten einde eene oude gedeeltelijk vervallen brug te herstellen, die aldaar den 8n te voren door eene verkenningspatrouille was gevonden. Twee compagnien van het regterhalf 3de bataillon en twee van het 14de bataillon kregen tevens in opdragt den vijand in oostelijke rigting terug te dringen, terwijl het 12de bataillon, de eigenlijke hoofdkolonne vormende, zich noordwaarts een weg baande. De beide laatstvermelde kolonnes waren al spoedig in een hevig vuurgevecht gewikkeld met eenige voor hun front gelegen versterkingen, die gaandeweg werden vermeesterd, terwijl den vijand aanzienlijke verliezen aan dooden en gekwetsten toegebragt en 13 stukken geschut vernageld werden; aan onze zijde vielen 2 dooden en 17 gewonden. Na vervolgens een nog onbekenden arm der Koerong Tjoet (Koerong Roekoh) in oostelijke rigting te zijn omgetrokken, vereenigden de kolonnes zich te Pekan Koerong Tjoet, ten noorden van kampong Lamara, d. i. nabij het zuidelijke uiteinde van den zoogenaamden weg van Blang Pandjang. Het bivouak werd hier opgeslagen en onmiddellijk aangevangen met den bouw van eene loopbrug over de Koerong Roekoh, waardoor de communicatie met Lamara en Lamjong werd verzekerd.

Van den 13n tot en met den 17n September werden alle krachten ingespannen tot oprigting van drie nieuwe posten: Pekan Koerong Tjoet, Lamara en Tonga-noord, de beide laatsten meer in het bijzonder met het oog op de bewaking der bruggen. Tevens werden gemeenschapswegen aangelegd en een tracé gemaakt voor den weg naar den aangrenzenden post Lamprit.

De kommandant van dien post, de kapitein der infanterie J. H. Nuysink, begaf zich den 14n September in het belang van laatstgenoemden arbeid met een klein geleide op marsch, door eene patrouille uit Lamjong gevolgd. Aan de overzijde der Koerong Tjoet, zuidwaarts van de genoemde sterkte, zijn weg willende vervolgen, vond hij een corvée houthakkers, die door het geweervuur des vijands werden bemoeijelijkt. Om hieraan een einde te maken, viel hij dezen aan en joeg hem op de vlugt na een kort maar scherp gevecht, dat den Atjehers 14 dooden kostte en aan ons 5 gekwetsten, waaronder de genoemde kapitein, die eenige dagen later aan de gevolgen zijner wonden overleed.

Den 19n September werden de operatien in oostelijke rigting voortgezet, nadat de bezettingen der thans opgeheven posten Tiban, Lamara-zuidoost, Lamara-noordoost en Langkroet-oost de nieuw opgeworpen versterkingen hadden betrokken. De troepen volgden den weg van Blang Pandjang en bereikten zonder eenige ontmoeting met den vijand Tjadé Tjoet, waar zij zich met het op denzelfden dag van den post bij Kwalla Gighen westwaarts opgerukte 8ste bataillon onder den majoor H. K. F. van Teyn vereenigden (1). Door eene omtrekkende beweging maakten de aldus vereenigde kolonnes zich meester van eene vijandelijke borstwering ten zuiden van Tjadé gelegen, die bewapend was met 5 lilla's, welke door de onzen vernageld werden. Wij leden dien dag geene verliezen. Te Tjadé werd aanstonds een begin gemaakt met den aanleg van een versterkt kampement tot opneming van het 8ste bataillon, dat daar voorloopig als mobiele kolonne zou gelegerd blijven ter verdere consolideering van het gewonnen terrein. Ook werd de missigit Klieng, circa 500 M. meer oostwaarts aan den weg van Blang Pandjang gelegen, versterkt en tot verblijf van eene halve compagnie infanterie ingerigt.

Onder aanvoering van den luitenant-kolonel H. F. Meijer rukten, den 20n September, het regterhalf 3de en het 14de bataillon met 2 sectien bergartillerie en een detachement genietroepen uit, ten einde zich meester te maken van Silang, een punt tusschen Tjadé en Lamjong gelegen, door welks bezetting de postenketen moest gesloten worden. Belangrijke tegenstand werd op den marsch niet ondervonden; wel werd de kolonne aanvankelijk op de linkerflank bestookt, waardoor 2 manschappen van het 14de bataillon gekwetst werden, terwijl ook nabij Silang op onze troepen werd gevuurd, maar de afzondering van een peloton tot flankdekking was voldoende om den vijand uit zijne positie te verdrijven, waarin hij 1 lilla achterliet. Een geschikt terrein voor de oprigting eener versterking was spoedig aangewezen, waarop de werkzaamheden onmiddellijk aanvingen. Het 3de bataillon en de ambulance legerden zich inmiddels in en om de missigit, terwijl het 14de bataillon met de artillerie in de nabijheid eene goede plaats tot bivouakeeren aantrof.

De werkzaamheden te Tjadé en voornamelijk te Klieng bleven niet ongestoord; de vijand beschoot ons aanhoudend, vooral in den nacht van 20 op 21 September; en bezorgde ons 2 dooden en 3 gewonden. Ook op Silang had de vijand het den volgenden dag gemunt, waar een 3tal militairen gekwetst werden. De post te Klieng werd op den 22n September door een detachement van het 8ste bataillon bezet, terwijl Silang, door een weg met Lamara verbonden, den 25n gereed kwam en toen betrokken werd door de bezetting van den inmiddels opgeheven post te Kotta Pohama.

Dien dag rapporteerde de kommandant eener sterke verkenningspatrouille, dat hij circa 700 pas ten noord-oosten van Klieng was gestuit op eene zware vijandelijke benting, benoorden den weg van Blang Pandjang, zoodanig in den kampongrand aangelegd, dat zij de geheele westwaarts van den weg gelegen sawah bestreek. Den volgenden morgen rukten drie bataillons (het 3de, 12de en 14de) van Tjadé op, langs den weg van Blang Pandjang in oostelijke rigting naar Kwalla Gighen. De benoorden den weg gelegen benting, waarvan zoo even sprake was, opende spoedig haar vuur op de kolonne, doch werd door het 12de bataillon omgetrokken, met het gelukkig gevolg dat de vijand, aan twee zijden bedreigd, zijne stelling, zonder haar nader te verdedigen, verliet, waarop deze voorloopig door het 12de bataillon bezet werd. Het 3de en het 14de bataillon vervolgden den marsch in noord-oostelijke rigting, totdat de voorste dier afdeelingen, voor kampong Kadjoe gekomen, van verschillende zijden vuur ontving. De artillerie wierp eenige granaten in de kampong, waarna eene om-

---

(1) Dit bataillon was daags te voren met eene sectie artillerie, ter deelneming aan de operatien, van Kotta-Radja regtstreeks naar Kwalla Gighen gemarcheerd zonder tegenstand te ondervinden.

trekkende beweging van het 3de bataillon in zuid-oostelijke rigting voldoende was om den vijand, voor afsnijding beducht, noord-oostwaarts te doen vlugten over de aangrenzende sawahvlakte, waar ons vuur hem een 12tal dooden berokkende. Het 3de bataillon staakte daarop den marsch en trok op het gros der kolonne terug. Ook het 12de bataillon had inmiddels last bekomen zich weêr bij de hoofdmagt aan te sluiten; en nauwelijks had het aan dien last voldaan, of uit eene in den kampongrand gelegen benting, die tot dusverre onopgemerkt was gebleven, werd een goed onderhouden geschut- en geweervuur op de kolonnes geopend. Het 3de bataillon werd nu aangewezen om de vijandelijke positie langs de linkerflank om te trekken, terwijl het 14de bataillon door een frontaanval 's vijands aandacht zou afleiden, een manoeuvre die met den besten uitslag werd bekroond. Eene compagnie van het 3de bataillon drong op het onverwachts de benting binnen, die door den vijand met moeite werd ontruimd, doch niet dan met een verlies van 23 dooden, die hij in de sterkte achterliet. Ons verlies bestond uit 1 gesneuvelde en 8 gewonden, waaronder 1 officier; niet minder dan 22 stukken geschut waren dien dag in onze handen gevallen. In de veroverde kampong Kadjoe werd het bivouak opgeslagen en tevens de plaats bepaald voor een op te rigten post, met welks bouw den volgenden dag begonnen werd.

De vijand gaf den strijd echter niet op. Nu werden de meer oostelijk gelegen randen der kampongs Tjot Paia en Lambada door hem bezet, van waar hij het bivouak op den 28n September en in den daaropvolgenden nacht aanhoudend beschoot en een 6tal onzer soldaten kwetste.

Des anderen daags rukten drie compagnien de kampongranden binnen, in verbinding met eene halve compagnie, die in last had oostwaarts te marcheeren en den vijand in den rug aan te vallen. Deze werd met achterlating van eenige dooden op de vlugt gedreven, waarbij vijf versterkte punten met 9 stukken geschut in onze handen vielen. De kampongs werden, om het bivouak naar behooren te beveiligen, aan de vlammen prijs gegeven, waarna de kolonnes met een verlies van 7 gewonden naar de legerplaats terugkeerden.

Het scheen aanvankelijk dat de operatien van den 29n September het terrein beoosten Kadjoe behoorlijk hadden gezuiverd; de volgende nacht ging althans rustig voorbij, maar tegen den morgen begon de vijand zich steeds in grooter getale in den kampongrand te verzamelen, wat den bevelhebber noopte eene compagnie infanterie uit te zenden, die weldra in een zoo hevig gevecht was gewikkeld, dat zij door twee andere compagnien moest worden bijgestaan, met welker hulp, ten koste van 1 doode en 15 gewonden, het terrein door de onzen behouden en de kampongrand bezet werd.

Gedurende de eerste drie dagen van October deed de vijand ons weinig last aan; talrijke evacuatien van zieken en gewonden hadden echter de gelederen der ageerende kolonnes aanmerkelijk gedund, en toen nu hevige regenbuijen het terrein al meer en meer onbegaanbaar maakten, — de sawahvelden stonden hier en daar geheel onder water, — zag de generaal-majoor Wiggers van Kerchem zich genoopt de operatien te staken en eene betere gelegenheid af te wachten voor de verdere voltooijing van het bekende plan van wijlen den generaal-majoor Pel: voor de bezetting namelijk van de kuststreek tot Kwalla Loh en Koerong Ryah. De bevelhebber keerde dus, nadat de post te Kadjoe voltooid was (1), den 4n October met de mobiele kolonnes naar Kotta Radja terug.

Had de vijand gedurende de operatien in de maand September onze postenketen over het algemeen weinig bedreigd, het bleek al spoedig dat hij de nieuw tot stand gekomen noord-oosterlinie met leede oogen aanzag.

Aanvankelijk bepaalde hij zich tot verontrusting der verschillende corveeën die het terrein om onze posten open kapten, maar den 9n October werd eene verkenningspatrouille uit Tjadé, die ongestoord tot nabij Kadjoe was voortgerukt, ten noord-oosten dier sterkte uit eene vijandelijke benting beschoten. Het drassige terrein belette den patrouille-kommandant die benting meer te naderen, waarop hij in goede orde terugtrok. Nadat de 11e October rustig was voorbijgegaan, drong den daaropvolgenden nacht eene sterke vijandelijke bende op het onverwachts op Kadjoe aan; de bezetting was echter op hare hoede, zoodat de aanvallers, die met ware doodsverachting tot aan den voet der borstwering voortrukten, met achterlating van ettelijke dooden en een aantal wapenen in allerijl den terugtogt moesten aannemen. Wij telden 4 dooden en 2 gewonden.

De kommandant der noord-oosterlinie, de majoor van Teijn, besloot nu den vijand uit de reeds meermalen door ons betreden kampongs te verdrijven, en rukte daartoe aan het hoofd eener infanterie-kolonne, met eene sectie artillerie versterkt, den 12n October van Tjadé uit, in de rigting van Kadjoe. Na p. m. 1000 meters te hebben afgelegd, stootte de kolonne op eene goed versterkte en verdedigde vijandelijke stelling en geraakte daarmede in een scherp vuurgevecht, dat ons een verlies van 8 dooden en 28 gewonden kostte, onder welke laatste 3 officieren. Daar 's vijands strijdkrachten zich al meer en meer op de aangevallen punten begonnen te concentreeren, achtte de kolonne-kommandant het geraden het gevecht tijdig af te breken, en in goede orde trok hij daarop naar Kadjoe terug. Wel werd den daarop volgenden nacht onze versterking te Kadjoe tot twee malen toe aangevallen, doch te vergeefs.

De vijand hield zich toen weder eenige dagen rustiger en bepaalde er zich toe de posten der noord-oosterlinie op grooten afstand te beschieten, wat echter merkbaar verminderde nadat den 26n October eene vijandelijke benting ten noordoosten van Kadjoe door eene sterke verkenningspatrouille verrast en door den vijand met achterlating van eenige dooden in allerijl ontruimd was. Na weinige dagen werden de nieuw opgerigte posten evenwel op nieuw beschoten, en den 30n October moest zelfs een convooi, van Silang met een geleide van 12 gewapenden op marsch gegaan naar Pekan Koerong Tjoet, met een verlies van 1 doode en 1 gekwetste wijken voor eene sterke vijandelijke bende die het den weg versperde. Ook de oosterlinie, van Beloel-zuid tot Pango, werd herhaaldelijk door den vijand bestookt.

In het begin van November kwam het bevel over onze strijdkrachten in Atjeh in andere handen, zooals reeds in hoofdstuk C, § 3, is medegedeeld, waar ook is gebleken dat de optreding van den generaal-majoor A. J. E. Diemont als militair en civiel bevelhebber zamenviel met het begin der met zoo gunstig gevolg bekroonde operatien tegen Simpang Olim, die op bladz. 7 uitvoerig beschreven zijn.

Gedurende de eerste maanden van generaal Diemont's kommando kwam in den algemeenen toestand in Groot-Atjeh weinig verandering. Herhaaldelijk werd nog de noordoosterlinie door den vijand onveilig gemaakt (2); en zoowel de slechte weêrsgesteldheid als de zeer hooge waterstand op de Atjeh-rivier bleven het onraadzaam maken den voorgenomen togt naar Kwalla Loh en Koerong Ryah te ondernemen.

Den 25n Januarij kon aan dat sinds lang beraamde plan eindelijk uitvoering gegeven worden, waartoe twee troepenafdeelingen te Oleh-leh werden ingescheept. De eene was zamengesteld uit het regterhalf 2de bataillon, eene compagnie van het 10de bataillon, 2 mortieren en een detachement genietroepen, benevens het noodige personeel voor ambulancedienst en terreinopneming; zij was aangewezen om, onder de leiding van den chef van den staf, te Koerong Ryah te landen. De andere kolonne, bestaande uit het regterhalf 12de bataillon, drie compagnien van het 10de bataillon, drie bespannen sectien berggeschut, twee detachementen genietroepen, eene ambulance en ettelijke terrein-opnemers, werd aangevoerd door den kolonel K. van der Heyden, die daarmede te Kwalla Loh zou debarkeeren.

Beide afdeelingen bereikten den 26n Januarij de plaats harer bestemming, zonder eenigen tegenstand te ontmoeten. Koerong Ryah werd verlaten bevonden, doch daar aan de baai van dien naam geen geschikt punt werd aangetroffen, van waar zoowel de toegangen naar het omliggend gebergte als de monding der rivier waren te bestrijken, marcheerden de troepen landwaarts naar het

(1) Deze post werd betrokken door de bezettingen van Moesapi, Kotta-Radja-bedil en Penajoeng, die aan detachementen van de barissan van Pamakassan ter bewaking werden toevertrouwd.

(2) Den 22n Januarij viel een detachement van 14 man, ten geleide van den officier van gezondheid J. B. A. K. Wolff, tusschen Silang en Tjadé in eene hinderlaag des vijands; de officier van gezondheid en 5 minderen werden gedood en 3 militairen gewond.

westen op, met het plan zich aan gene zijde van den bij Koerong Ryah in zee loopenden bergrug met de andere kolonne te vereenigen. Nadat deze laatste op de haar aangewezen landingsplaats voorloopig twee compagnien had achtergelaten ter bezetting eener aldaar op te rigten sterkte, marcheerde ook zij, doch in nagenoeg zuidelijke rigting, landwaarts in. Op ³/₄ uur afstands van de kust werd het bivouak betrokken en van daar het omliggend terrein door patrouilles verkend. Twee compagnien waren inmiddels onder den kapitein W. F. de Wilde naar het oosten opgerukt om de communicatie met de te Koerong Ryah gelande troepen te verzekeren, met welke zij zich den 29ⁿ Januarij vereenigden na eene kortstondige ontmoeting met den vijand, waarbij 1 militair sneuvelde en 4 gewond werden. Te gelijker tijd had eene verkenningspatrouille de kampong Lamga, welke den vorigen dag nog door den vijand bezet was, verlaten gevonden, en daarheen begaven zich nu de vereenigde kolonnes den volgenden dag op marsch. Eene bezetting van twee compagnien en eene sectie artillerie werd er achtergelaten, en daarop de marsch in zuidwestelijke rigting voortgezet naar de kampong Lambada, welke door den vijand verdedigd werd, maar na een kort gevecht, dat ons 4 dooden en 9 gewonden kostte, werd genomen; 12 stukken geschut en 3 schoeners vielen ons daarbij in handen. Ook te Lambada werd eene bezetting (eene compagnie infanterie met eene sectie artillerie) achtergelaten, en vervolgens rukten de troepen, zonder den geringsten tegenstand te ondervinden, naar onzen post te Kadjoe op. Bij eene verkenning, die van daar den 31ⁿ Januarij in zuid-oostelijke rigting was ondernomen, had men een belangrijken tegenstand ontmoet, en een verlies van 2 dooden en 11 gewonden geleden. Maar tevens had men de noodige kennis van het terrein verkregen, en bevonden dat dit voor troepenbewegingen zeer ongunstig was. Het werd daarom thans door de ageerende kolonnes, aan welke alleen de vermeestering der kuststreek ten taak gesteld was, niet bezocht; zij keerden van Kadjoe naar Kotta Radja terug, met achterlating echter van het 12de bataillon, dat den 2ⁿ Februarij nog een naderen togt ter verkenning der veroverde landstreek ondernam, welke ten gevolge had dat de post te Lamga meer naar het strand werd verplaatst, om beter in verband te komen met de beide andere bezette punten: Lambada en Kwalla Loh. Den 4ⁿ Februarij keerde ook het 12de bataillon naar Kotta Radja terug.

Gedurende deze togten was de vijand tegenover onze vroeger gevestigde linien tamelijk rustig gebleven. Alleen Beloel-zuid had den 6ⁿ Februarij een aanval te doorstaan, die ons 1 doode en 12 gewonden deed bekomen, onder welke laatsten 1 officier. Naar aanleiding hiervan werd de bezetting van dezen post uit Kotta Radja versterkt; doch reeds den 11ⁿ Februarij kon zij tot hare normale sterkte worden teruggebragt.

Zoo lang de straks beschreven operatien, die ten doel hadden om den vijand de gemeenschap met de zee onmogelijk te maken, niet volbragt waren, kon niet tot eenige vermindering der krijgsmagt in Atjeh worden overgegaan. Daarom waren er ook nog steeds de Maduresche barissans (1¹/₂ bataillon) aangehouden, maar in het begin van Februarij konden nu deze troepen, die reeds zoo lang op het oorlogstooneel verwijld hadden, naar Java teruggevoerd worden.

In het laatst dier maand ondernam het 2de bataillon infanterie met eenige artillerie en genietroepen een togt over land van Koerong Ryah naar Pedir, waarover hier niet behoeft te worden uitgeweid, omdat er reeds het noodige van gezegd is op bladz. 8/9. Slechts zij aangeteekend dat onverwijld na de aankomst der troepen in het vroegere sultansgebied aan de Kwalla Segli, op de grens van Pedir en Gighen, begonnen werd met de oprigting eener versterking, bestemd om onze hoofdvestiging in de onderhoorigheden ter noordkust te worden, en dat deze reeds den 11ⁿ Maart door eene bezetting kon betrokken worden. De overige troepen keerden per stoomschip naar Groot-Atjeh terug, waar middelerwijl (3 en 5 Maart) binnen onze uitgestrekte postenketen tot bevordering der veiligheid en tot geruststelling der bevolking eenige militaire marschen waren gemaakt door de IV Moekim, zonder dat daar echter iets van den vijand bespeurd werd.

Beloel-zuid werd in de eerste dagen van Maart weêr herhaaldelijk bestookt, wat zelfs tot tweemalen toe de uitzending eener mobiele kolonne uit Kotta Radja noodig maakte. Eene poging om den vijand den 9ⁿ Maart met twee compagnien van het 3de bataillon en eene sectie berggeschut op de zuidelijk gelegen heuveltoppen te verrassen, mislukte, doordien de voorzijde zijner stelling op dien heuvel te steil bleek om eene bestorming te wagen. Gedurende de volgende dagen werden in onzen post door het geweer- en geschutvuur des vijands uit zijne hooger gelegen stellingen nog 3 man gedood en 17 gewond; maar den 12ⁿ Maart rukten twee compagnien van het 3de bataillon uit, die zich dwars door het begroeide terrein een weg baanden, met goeden uitslag den heuvel Boekit-Aloe bestormden en daarna een p. m. 1000 voet hoog gelegen punt bereikten in den rug van één der vijandelijke positien, die thans spoedig verlaten werd. Tegen den avond keerde de kolonne met 4 gekwetsten terug naar Beloel-zuid, welks bezetting dienzelfden avond nog versterkt werd met de twee overige compagnien van het regterhalf 3de bataillon, ten einde den volgenden morgen in twee kolonnes uit te rukken om te trachten eene andere door den vijand nog gehandhaafde positie (die in den nacht van 9 op 10 Maart verkend was geworden) bij verrassing te nemen, hetgeen volkomen gelukte, zonder dat onzerzijds eenig verlies geleden werd.

Sedert is in Groot-Atjeh niets meer voorgevallen wat in de categorie der krijgsverrigtingen zou te rangschikken zijn. Men vernam, zoo als reeds op bladz. 6 is medegedeeld, dat de vijand, vooral na den val van Simpang Olim en Tandjong Semantoh (oostkust) slechts weinig meer door hulptroepen uit de kuststaten gesteund, door onze laatste veroveringen in Groot-Atjeh meer en meer in zijne bewegingen verlamd, den strijd zeer moede werd, en dat alleen nog enkele benden onder Habieb Abdul Rachman en hulptroepen uit Samalangan (noordkust) de vijandelijkheden voortzetten. Dat in deze omstandigheden de Gouverneur-Generaal in Atjeh kwam; dat bij die gelegenheid het besluit genomen werd om onzerzijds verdere krijgsbewegingen, behalve tegen de nog vijandige kuststaten, zooveel mogelijk te vermijden; dat echter eene vermindering der troepenmagt voor 's hands, zoolang de bedoelde kuststaten en vooral Samalangan nog niet tot onderwerping waren gebragt, nog niet raadzaam werd geoordeeld; — dit alles is reeds uitvoerig berigt in hoofdstuk **C**, § 3. Eveneens is daar (bladz. 10) reeds melding gemaakt van de krijgsverrigtingen, die in April en Mei jl. ondernomen werden tegen Loöng en Merbouw (Malaboeh) op de westkust en tegen Langsar op de oostkust.

Hier moet nu nog slechts met een enkel woord over de verpleging der troepen op het oorlogsterrein worden gesproken. Ook in het afgeloopen jaar hadden zoowel de militaire bezetting als de steeds in aantal toegenomen vrije werklieden (1) en ook de dwangarbeiders met zware ziekten, vooral ondermijnende koortsen, te kampen, die niet alleen een aantal offers eischten, maar vooral, doordien zij tot aanhoudende evacuatie van zieken en convalescenten aanleiding gaven, de gestadige aanvulling van het personeel tot eene niet gemakkelijke taak voor het legerbestuur maakten. Zoowel de in-dienst-stelling van het ziekentransportschip *Graaf van Bylandt* (2) als de oprigting van afzonderlijke hospitalen voor werklieden en bannelingen te Pantei Perak en Gedah waren belangrijke verbeteringen. De militairen werden verpleegd in de hos-

---

(1) Verg. noot 3 op bladz. 6.

(2) Dit stoomschip werd voor rekening der Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij in Engeland gebouwd, speciaal met het doel om als ziekentransportschip te dienen. Het werd door de Indische Regering tot dit einde ingehuurd, en vaart thans regelmatig tusschen Padang en Atjeh ter overbrenging van zieke *militairen*. De zieke koelies en bannelingen worden aan boord der *Sindoro* geëvacueerd, deels naar Padang, waar ten behoeve der eerstvermelden een afzonderlijk hospitaal werd opgerigt, deels naar Java. In verband met deze regeling werd de gelegenheid tot ziekenverpleging in het gouvernement Sumatra's Westkust, behalve door de oprigting van het zoo even genoemde hospitaal te Padang, nog aanzienlijk vermeerderd door uitbreiding der zieken-etablissementen te Kajoe-Tanam, Fort de Kock en Payakombo (zie vorig verslag, bladz. 42 en 43). In genoemd gewest kunnen thans 2200 zieken verpleegd worden. Op Java werd het tijdelijk hospitaal te Malang opgeheven; de zieken-etablissementen te Batoe Toelis en Kampong Makasser bleven goede diensten bewijzen.

pitalen te Blang-oe en in een speciaal te hunner opneming bestemd gebouw te Pantei Perak. Het voornemen heeft bestaan om te Panditi een geheel nieuw militair hospitaal te vestigen, maar bij nader onderzoek is gebleken dat eene betere plaats daarvoor te vinden was op den regteroever der Atjeh-rivier nabij Pantei Perak. Tijdens het verblijf van den Gouverneur-Generaal in Atjeh werd dit punt definitief gekozen voor den bouw van een groot hospitaal en werden de noodige bevelen gegeven om den arbeid aldaar met kracht aan te vangen, waartoe de aanzienlijke verbeteringen, die in de transportmiddelen zijn gebragt, voorzeker van groot nut zullen blijken te zijn.

Van die verbeteringen mag hier wel in het bijzonder gewag gemaakt worden, daar zij, ongerekend haar grooten invloed op den aanvoer van materialen voor den bouw van logies, ten gevolge hadden dat de zware diensten, die vooral van de bannelingen en ook van een deel der koelies moesten gevergd worden, aanzienlijk verligt konden worden. Behalve de spoorwegverbinding tusschen Oleh-leh en Kotta Radja (zie bladz. 6) is in dit opzigt ook de uitbreiding van het aantal pikolpaarden, dat thans 450 bedraagt, van groot gewigt, terwijl voorts de inspannende arbeid, die ten koste is gelegd aan den aanleg en de verbetering van wegen tusschen de verschillende posten, de beste vruchten heeft opgeleverd. Omstreeks het einde van 1876 waren voor voertuigen bruikbare wegen voltooid: van Kotta Radja: langs Mendersah Poeti naar Getjiel-Oleijloe, — naar Goenoengan, — langs Blang-oe naar Oleh-leh, met een zijtak van Blang-oe naar Poe-oe, Blang Tjoet en Lamteboe, — langs Pantei Perak naar Lemboe en Lamprit, met een zijtak naar Berouw (de bekende Pedirdijk), — voorts naar Langkroek, en van hier, door Lamara en Tiban, naar Moesapi, — en langs Pekan-Atjeh, Panditi en Longbattah naar de verschillende posten der zuid-oosterlinie; — verder van Pantei Perak naar Kotta Alam, en langs kampong Gedah naar kampong Djawa, — en eindelijk, in de noord-oosterlinie, van Pekan Koerong Tjoet langs Tjadé en Klieng naar Kadjoe. In aanleg waren nog: wegen van Lamprit naar Tongah en Lamjong, en van Pekan Badak naar Boekit Seboen.

Ten gebruike bij het transport langs de hierbedoelde wegen waren in Januarij jl. te Padang een 30tal voertuigen (pedatti's) in aanmaak, die, als zij goed voldoen, in grootere hoeveelheid zullen worden aangevoerd.

In de verpleging van — en in het toezigt op — de vooral voor transportdiensten gebezigde dwangarbeiders werden groote verbeteringen gebragt, door de oprigting van het hospitaal te Kampong Gedah (zie boven), waar 4 doctors djawa onder een officier van gezondheid werkzaam zijn, en door de indeeling dier lieden in afdeelingen, door gepensioneerde officieren gekommandeerd, welke maatregel een naauwkeuriger administratief beheer mogelijk heeft gemaakt en in de dagelijksche verzorging der dwangarbeiders meer orde heeft gebragt.

De voeding der troepen en van het verder personeel onderging sinds de indiening van het vorig verslag geene wijzigingen van eenig belang. Het contract met de firma DE LANGE & C°. aangegaan (zie vorig verslag, bladz. 43) wordt naar behooren nageleefd; algemeen wordt erkend dat op dit gebied van regeringswege het mogelijke is gedaan en dat de voeding niets te wenschen overlaat (1).

Wat de huisvesting der troepen betreft, werd in het afgeloopen jaar mede veel gedaan. Zoowel van Java als uit de Straits-Settlements werden een groot aantal houten barakken naar Groot-Atjeh overgebragt; maar de geneeskundige dienst bleef steeds aandringen op woningen van een meer permanent karakter en vooral hoog uit den grond, op palen, gebouwd. De materialen, voor den bouw van zoodanige woningen benoodigd, konden echter eerst aangevoerd worden nadat de transportmiddelen in behoorlijken staat waren gebragt. Thans is tot regel aangenomen om de aanbevolen constructie op palen te volgen, waar dit slechts eenigszins mogelijk is.

Een overzigt van de wijzigingen, die de formatie van de bezettingstroepen onderging tot den 1^{n} Maart 1877, wordt in bijlage G aangetroffen, terwijl voorts, in aansluiting aan de gegevens van 't vorig verslag (bijlage H) betreffende de door het leger in Atjeh geleden verliezen, hier nog eenige cijfers volgen, die betrekking hebben op het jaar 1876.

	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	TOTAAL.
Het aantal in Atjeh behandelde zieke militairen bedroeg . . .	11213	239	13837	25289
waaronder aan cholera. . .	339	3	193	535
en waarvan geëvacueerd . .	3994	50	3579	7623
Terwijl zijn overleden:				
in Atjeh.	500	7	503	1010
tijdens de evacuatie. . . .	41	1	29	71
na evacuatie { te Padang. .	139	1	131	271
na evacuatie { op Java. . .	28	»	30	58
Totaal overleden militairen.	708	9	693	1410
Voor alle diensten werden afgekeurd	148	6	173	327
Totaal verlies van 't leger.	856	15	866	1737

§ 5. *Corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende.*

Barissans. Bij den aanvang van 1876 waren nog 3 bataillons barissans gemobiliseerd, waarvan 2½ in Atjeh, daaronder begrepen 2½ compagnien van de barissan van Pamakassan, die in de maand Maart derwaarts gedirigeerd werden (zie vorig verslag, bladz. 47). Sedert werden de barissans trapsgewijze op voet van vrede teruggebragt. In Augustus 1876 keerde het 1ste bataillon (dat van Bangkallan) naar Madura terug, en in Februarij 1877 volgde eerst het 2de bataillon (Sumanap) en daarna de tot het 3de bataillon behoord hebbende compagnien van Pamakassan; de twee compagnien van Bangkallan en Sumanap, die mede tot laatstgenoemd bataillon hadden behoord en op Java waren achtergelaten, waren reeds vroeger naar Madura teruggekeerd.

De genoemde corpsen hebben ook nu weder goede diensten in Atjeh bewezen; over het algemeen mogt hun toestand, even als die van het op Madura gebleven gedeelte der barissans, bevredigend genoemd worden.

De aanvulling der te velde zijnde afdeelingen ging nogtans met vele bezwaren gepaard, hoofdzakelijk een gevolg van hare zamenstelling, die te wenschen overlaat. Eene reorganisatie der barissans, ook met het oog op de bezwaren die zich bij de mobilisatie zoowel in 1873 als in 1875 voordeden, werd daarom door het legerbestuur ontworpen, waarbij gelet werd op hetgeen te dier zake was verhandeld in eene conferentie door de betrokken civiele en militaire autoriteiten met de panembahans van Madura en Sumanap gehouden. Bij de zamenstelling van dat ontwerp, thans in overweging bij de Indische Regering, werd tevens gerekend met de gebleken behoefte aan verbetering der materieele positie van officieren en minderen der barissans in vredestijd, zonder welke het op den duur niet wel mogelijk zal zijn bij die corpsen steeds een voldoend aantal geoefenden beschikbaar te houden.

In verband met het Indisch besluit van 15 Maart 1876, n°. 11 (*Indisch Staatsblad* n°. 72), waarbij o. a. de inkomsten der inlandsche officieren bij het leger nader werden geregeld, zijn in het afgeloopen jaar ook de tractementen

(1) Ook door den Engelschen surgeon-general ARCHER, die in de gelegenheid werd gesteld om in de maand Julij van het afgeloopen jaar den staat van zaken in Atjeh uit een sanitair oogpunt op te nemen, werd de voeding der troepen ten zeerste geroemd in een rapport dat hij aan den Gouverneur-Generaal indiende. Dat rapport is overigens in de meeste opzigten eensluidend met de verslagen die vroeger door Nederlandsche geneeskundigen werden uitgebragt.

der 1ste en 2de luitenants van het gemobiliseerde gedeelte der barissans verhoogd en, te rekenen van 1 Januarij 1876, gebragt op dezelfde bedragen, welke bij genoemd besluit voor hunne inlandsche ranggenooten bij het leger zijn vastgesteld. Bij die gelegenheid werden ook de inkomsten der hoofdofficieren en der kapiteins van de mobiele barissans verbeterd door ze te verhoogen tot: f 525 's maands voor een luitenant-kolonel, f 450 's maands voor een majoor en f 260 's maands voor een kapitein.

Legioenen. Omtrent deze corpsen, wier formatie, uitrusting en oefening geene wijzigingen hebben ondergaan, valt ook ditmaal niets bijzonders mede te deelen.

Schutterijen. Vermits de toestand der schutterijen te Cheribon, Pasoeroean, Haroekoe en Makasser niet aan de te stellen eischen voldeed, werden maatregelen genomen om daarin verbetering te brengen. Omtrent de schutterijcorpsen op de overige plaatsen luiden de berigten gunstig; de oefeningen hadden geregeld plaats, terwijl aan wapening en uitrusting de noodige zorg werd besteed.

In de schutterij-reglementen voor Java, Padang, Makasser, Ternate en Timor werd eene aanvulling gebragt ter voorziening in het geval dat de auditeur of wel de secretaris van den krijgsraad ontbreekt; een lid van dien raad wordt dan door den president als waarnemend auditeur of secretaris aangewezen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 132).

Terwijl eene der compagnien van de schutterij te Batavia met het achterlaadgeweer klein kaliber bewapend werd, ging men voort met de uitreiking van getrokken vuurwapenen aan de schutterscorpsen te Amboina en Menado, zoodat thans alle schutterijen van het getrokken geweer zijn voorzien.

Pradjoerits. In enkele gewesten, met name in Probolinggo, Bezoeki, Pasoeroean en Soerabaija, werden bij de werving van pradjoerits nog bezwaren ondervonden. In elk der beide eerstgemelde residentien was uit dien hoofde de voorgenomen oprigting van een detachement ter hoofdplaats bij het eind van 1876 nog niet tot stand gekomen. [Te Probolinggo, waar de militaire bezetting den 1n Mei 1876 werd ingetrokken, wordt in den dienst der pradjoerits voorloopig voorzien door de aanstelling van eenige mandoers en wakers bij de landsgebouwen.] In de afdeelingen Sidoardjo en Grissee (residentie Soerabaija) bleven de verhoogde handgelden bij eerste verbindtenis en bij reëngagement tijdelijk gehandhaafd (zie vorig verslag, bladz. 47).

Over het algemeen wordt over den toestand der verschillende detachementen pradjoerits niet geklaagd. Het onderwijs in de verschillende exercitie- en dienstreglementen was naar eisch geregeld.

Formatie en sterkte der in deze paragraaf bedoelde corpsen blijken uit het volgende overzigt:

		BARISSANS (*a*)		LEGIOENEN (*b*).		SCHUTTERIJEN (*c*).		PRADJOERITS (*f*).	
		Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.
Formatie. .	Ultimo 1875	14	2973	»	1307	onbepaald	onbepaald	59	2119
	» 1876	14	2973	»	1307	onbepaald	onbepaald	59	2119
Sterkte . . .	» 1875	13	2289	»	1308	(*d*) 4311	650	59	1983
	» 1876	10	1953	»	1305	(*e*) 3660	687	57	1990

(*a*) Alleen in de residentie Madura. De barissans bestaan uit infanterie, artillerie, pioniers en piekeniers (vergelijk noot *a* op blz. 48 van het vorig verslag).

(*b*) In de residentien Soerakarta en Djokjokarta. Omtrent de wapens waaruit deze legioenen zijn zamengesteld zie men het vorig verslag, bladz. 48 noot *b*.

(*c*) De schutterijen op Java (te Batavia, Cheribon, Samarang, Soerabaija, Soerakarta, Djokjokarta en Pasoeroean) hadden op het eind van 1876 eene sterkte van 1952 man (1374 Europeanen en 578 inlanders), waarvan alleen te Batavia, Samarang en Soerabaija 1630. Behalve te Padang, Makasser en op de hoofdplaatsen der residentien Menado, Ternate, Amboina en Timor vindt men in de residentie Amboina nog schutterijen te Banda, Saparoea, Haroekoe, Hila en Boeroe.

(*d*) Waaronder 44 man cavalerie (te Batavia).

(*e*) Waaronder 33 man cavalerie (te Batavia).

(*f*) Op 57 plaatsen van Java (verdeeld over 15 residentien) zijn detachementen pradjoerits aanwezig. Bovendien moeten nog in 2 residentien detachementen worden opgerigt en wel te Probolinggo en te Bezoeki, te zamen ter sterkte van 2 Europeanen en 82 inlanders (deze cijfers zijn in de opgegeven formatie begrepen).

§ 6. *Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek.*

Zoowel door minderen toeloop van gegageerden die zich ter opneming aanmeldden als door grootere sterfte was het getal verpleegden, van 195 (1) op 31 December 1875, bij het eind van 1876 gedaald tot 165 (2) en op 1 Julij jl. tot 145. Toegelaten werden in 1875 71, in 1876 48 en in het eerste semester van 1877 17 oudgedienden; daarentegen werden er in die tijdvakken achtereenvolgens 62, 78 en 37 uit de sterkte afgevoerd, waarvan: wegens overlijden 10, 23 en 9, wegens ontslag op eigen verzoek 48, 51 en 25 en als ter zake van wangedrag uit het gesticht verwijderd 4, 4 en 3. De verpleegden waren weder allen gewezen militairen van de landmagt in Oost- en West-Indie (3), en onder hen bevonden zich 59, 48 en 41 gegradueerden. Gewezen schepelingen of mariniers die deelgenomen hadden aan den oorlog tegen Atjeh (verg. vorig verslag, bladz. 48) meldden zich niet ter opneming aan.

De dienst bij het gesticht, behalve die der officieren, wordt uitsluitend waargenomen door beambten uit de verpleegden zelven gekozen. Alleen de functien van huismeester en van machinist maken hierop eene uitzondering. Overigens worden de invaliden, naarmate hunner krachten, bezig gehouden met landelijken arbeid, waartoe nog drie vaste boeren-arbeiders in dienst zijn.

De door de boerderij en daaraan verbonden veehouderij in 1876 afgeworpen producten worden door den kommandant van het gesticht berekend op eene waarde van f 5988,95 tegen f 6099,90 in 1875.

Het totaal der uitgaven voor het gesticht heeft in het afgeloopen jaar bedragen f 67800 of daaromtrent (het juiste cijfer kan nog niet worden opgegeven) (4); in mindering der kosten komen echter de gagementen der verpleegden die zij voor den duur hunner opneming aan het gesticht hebben af te staan (5). Over 1876 werd aan gagementen bij de inrigting ontvangen f 20209,52^{5}. Over het geheele jaar genomen waren in 1876 gemiddeld elken dag 176 à 177 man in verpleging, de beambten-invaliden daaronder begrepen.

E. Zeemagt.

§ 1. *Algemeen beheer.*

Den 6n April jl. werd de vice-admiraal F. L. Geerling in zijne betrekking van kommandant der zeemagt en chef van het departement der marine in Indie vervangen door den vice-admiraal J. M. I. Brutel de la Rivière (6), laatstelijk directeur en kommandant der marine te Amsterdam.

In het afgeloopen najaar was de vlootvoogd gedurende eenige weken van Batavia afwezig tot het doen eener inspectiereis naar Tjilatjap, Soerabaija en Samarang, gedurende welken tijd de oudst aanwezende zeeoffficier te Batavia belast was met de afdoening der loopende dienstzaken.

Omtrent eenige hoofdpunten, die tot oplossing moesten zijn gebragt alvorens ter zake van de reorganisatie van het departement der marine door de Indische Regering een definitief plan kon worden voorgedragen, is in Mei jl. door het Opperbestuur beslist. In beginsel is nu aangenomen: 1°. dat de leiding der bureaux, tot wier werkkring behooren de zaken van het personeel en van het materieel der oorlogsmarine, niet meer in éene hand zal berusten, maar dat deze bureaux elk afzonderlijk zullen staan onder de leiding van een gedetacheerd zee-officier, regtstreeks ondergeschikt aan het hoofd van het departement; 2°. dat de leiding der zaken van de gouvernementsmarine (d. i. van de tweede afdeeling van het departement), evenzeer als het beheer der marine-etablissementen te Soerabaija en op Onrust, zal worden opgedragen aan personen voor vast (als burgerlijke ambtenaren) aan den Indischen dienst verbonden (7), doch zooveel mogelijk te kiezen uit het corps zee-officieren; en 3°. dat de hoofdingenieur, adviseur voor het vak van scheepsbouw, voortaan niet meer bij het departement zal geplaatst zijn, maar zijne standplaats zal hebben te Soerabaija, waar men rekent dat van zijne diensten meer partij zal kunnen worden getrokken.

De inspecteur van stoomvaartdienst, blijkens 't vorig verslag, blz. 48, mede behoorende tot het vaste (burgerlijk) personeel bij het departement der marine, moest zich, behalve met het behandelen der tot zijn werkkring behoorende zaken en met het uitbrengen van rapporten en adviezen, gedurende het eerste jaar van zijn optreden hoofdzakelijk onledig houden met het bijeenbrengen en bewerken der bouwstoffen voor eene doeltreffende uitoefening van zijn dienst benoodigd. Een afzonderlijk bureau werd door hem gevormd, en daarbij werden alle bescheiden bijeengebragt en geregistreerd, die betrekking hebben op de geschiedenis en den toestand der aanwezige schepen en van hunne werktuigen en stoomketels, benevens op de werkkrachten en hulpmiddelen zoowel van de gouvernements-etablissementen als van de particuliere industrie.

Over de hervorming van het kaartendepôt bij het departement der marine in een eigenlijk hydrografisch bureau wordt lager gehandeld in § 5.

Het in 't vorig verslag bedoelde ontwerp-reglement, betreffende het opleggen, onderhouden enz. der reserveschepen, is in Indie nog in nadere behandeling.

§ 2. *Oorlogsmarine.*

a. Personeel.

Telde de oorlogsvloot bij het einde van 1875 eene bemanning van 2467 Europeanen (8) en 922 inlanders, verdeeld over 27 schepen, op 31 December 1876, toen een gelijk aantal bodems in dienst waren, beliep de aanwezige sterkte (verg. bijlage H) 2530 Europeanen en 1036 inlanders, een en ander ongerekend het vaste personeel aan wal (17 personen).

In hoever deze cijfers overeenkomen met de formatie voor de genoemde scheepsmagt, kan, afzonderlijk voor het Indisch en voor het auxiliair eskader, blijken uit de volgende tabel.

---

(1) In 't vorig verslag, bladz. 48, werd ten onregte 187 opgegeven; ook een paar andere daar genoemde cijfers waren minder juist en worden thans verbeterd opgenomen.

(2) Namelijk: 2 adjudant-onderofficieren, 5 sergeanten-majoor, 23 mindere onderofficieren, 18 korporaals en 117 soldaten, tegen respectievelijk 3, 6, 26, 24 en 136 op 31 December 1875.

(3) Het getal opgenomenen, afkomstig van de landmagt in West-Indie, bedroeg op elk der opgegeven tijdstippen achtereenvolgens 23, 20 en 19.

(4) Het juiste bedrag der uitgaven over 1875 beliep f 68107.72^{5} (verg. vorig verslag, bladz. 48).

(5) De invaliden krijgen echter eenig zakgeld in handen.

(6) Voor die nieuwe bestemming aangewezen bij Koninklijk besluit dd. 17 December 1876, n°. 29.

(7) Vroeger werden deze betrekkingen vervuld door hoofdofficieren van het Indisch sedentair zeewezen, maar sedert tot de geleidelijke opheffing van dit vaste Indische personeel besloten werd (bij Indisch Staatsblad 1868, n°. 84, is bepaald dat nieuwe benoemingen bij het Indisch sedentair zeewezen niet meer zouden plaats vinden), zijn de betrekkingen van chef der gouvernementsmarine en van directeur te Onrust reeds sedert langeren of korteren tijd vervuld geworden door *tijdelijk gedetacheerde* officieren der Nederlandsche marine. Nu onlangs de laatste nog in functie gebleven titularis van het Indisch sedentair zeewezen den dienst heeft verlaten, zal ook te Soerabaija de betrekking van directeur van het marine-etablissement voorloopig, in afwachting dat het nieuwe beginsel in uitvoering komt, nog overgaan op een tot de Nederlandsche marine behoorend officier, daartoe tijdelijk gedetacheerd.

(8) Hieronder niet begrepen het detachement mariniers dat (geen deel uitmakende van de bemanning der vloot) nog gedurende een klein gedeelte van 1876 als eene afdeeling van het leger gebezigd werd en toen naar Nederland terugkeerde (verg. vorig verslag, bladz. 49 noot).

	1 Januarij 1876.				31 December 1876.			
	Op de in dienst zijnde schepen zouden, volgens de formatie hunner bemanning, aanwezig moeten zijn:		Aanwezige sterkte.		Op de in dienst zijnde schepen zouden, volgens de formatie hunner bemanning, aanwezig moeten zijn:		Aanwezige sterkte.	
	Europeanen (*a*).	Inlanders (*b*).	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen (*a*).	Inlanders (*b*).	Europeanen.	Inlanders.
Indisch eskader	1663	648	1767	751	1727	648	1750	871
Auxiliair eskader	782	164	700	171	845	176	780	165
	2445	812	2467	922	2572	824	2530	1036
Van de opgegeven bemanningen behoorden tot de rol der schepen:								
in de wateren van Atjeh	1561	465	1438	460	1598	453	1451	435
elders gestationeerd of gebezigd voor diensten niet tot eenig station behoorende	299	155	309	154	525	190	492	202
in reparatie	299	65	270	54	163	54	151	53
voor speciale diensten bestemd (opnemingsvaartuig en wachtschepen)	286	127	450	254	286	127	436	346
	2445	812	2467	922	2572	824	2530	1036

(*a*) Het getal Europesche vuurstokers is berekend volgens de voor Indie geldende formatie, dat is op de helft van de organieke sterkte. Deze laatste heeft in den loop van 1876 eenige uitbreiding ondergaan. Van daar dat in bijlage H hierachter voor de meeste schepen de formatie der Europesche bemanning eenigszins hooger is dan in de opgaven over 1875 (bijlage K van 't vorig verslag).

(*b*) Hierbij is niet gerekend op de 10 percent, die boven de formatie kunnen worden in dienst genomen, ten einde de inlandsche schepelingen, die in de hospitalen moeten worden opgenomen, te kunnen vervangen of in andere zich voordoende behoeften aan inlandsche schepelingen te kunnen voorzien (*Indisch Staatsblad* 1863, nº. 116 *a*).

Tot aanvulling van het personeel der vloot (1) kwamen in 't afgeloopen jaar, deels per ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, deels met particuliere schepen, in Indie aan 74 officieren en 540 minderen, terwijl het aantal Europeanen, dat in Indie werd aangeworven, zich bepaalde tot een 4tal schepelingen van de koopvaardijvloot (2). Daarentegen keerden, wegens het eindigen van hun dienst, wegens langdurig verblijf in Indie, wegens ziekte of om andere redenen, 93 officieren en 704 minderen naar Nederland terug. Onder deze cijfers zijn echter ook begrepen de mariniers, bedoeld in noot 8 op de voorgaande bladz., zoodat de sterkte op de vloot, wat het Europeesch personeel betreft, in 1876 niet verminderd is, maar zelfs bij het eind van dat jaar nog 63 koppen meer bedroeg dan op 31 December 1875. Toch bestond nog een klein incompleet, daar de formatie op 31 December jl. 127 koppen hooger was dan bij het eind van 1875.

De werving van inlanders leverde in het afgeloopen jaar gunstige uitkomsten op. Niet alleen was de bepaalde sterkte (824 koppen tegen 812 op 31 December 1875) voltallig, maar er bestond zelfs een overcompleet van circa 26 percent, zijnde ongeveer 16 per cent (of 130 koppen) meer dan noodig wordt geacht om in voorkomende behoeften wegens ziekte als anderszins te kunnen voorzien. Zoo als reeds in 't vorig verslag (bladz. 49) is aangeteekend, lag het in de bedoeling dit extra-overcompleet op te voeren tot 150 man, en wel in verband met het aangenomen beginsel om een deel der Europesche bemanningen door inlanders te doen vervangen. Werden de inlandsche schepelingen tot dusver aan boord der oorlogschepen meer gebezigd als roeijers en dekvegers dan als matrozen, sedert eenigen tijd is men van hunne oefening, voor zooveel de overige dienstverrigtingen het toelieten, meer werk gaan maken, met dit gevolg, dat nu reeds een aantal inlanders in staat geacht worden om den dienst van Europeesch matroos 3de klasse te verrigten.

Hunne aanstelling als zoodanig, ter vervanging van een gelijk getal Europeanen, wacht op het in werking treden van het ontworpen nieuwe reglement voor het corps inlandsche schepelingen der oorlogsmarine, hetwelk in Februarij jl. door het Opperbestuur is goedgekeurd, en waarbij in de dienstvoorwaarden, o. a. wat voeding, kleeding, soldij, logies, opleiding en vooruitzigten op bevordering betreft, al zoodanige verbeteringen zijn gebragt, als ter verkrijging van een beter gehalte van inlandsch personeel worden noodig geacht. Intusschen is aan de bevelvoerende officieren reeds sedert Julij 1876 de bevoegdheid toegekend om door kleine premien de inlandsche schepelingen aan te moedigen om zich voor den dienst der Europesche matrozen te bekwamen.

Eene bij de Nederlandsche marine onlangs ingevoerde verbetering in de middagschafting aan boord (verstrekking van soepgroenten) zal ook op de schepen der Indische militaire marine in toepassing komen.

De gezondheidstoestand op de verschillende oorlogsbodems was in het afgeloopen jaar gunstig te noemen, vooral op die gestationeerd in de wateren van Atjeh, alwaar, sedert de dienst van eene stoombarkas en eenige sloepen op de Atjeh-rivier was ingetrokken, het ziektecijfer belangrijk afnam. Even als in 1875 vertoonde zich op geen enkelen bodem in die wateren de cholera. Daar waar deze ziekte voorkwam, voornamelijk onder eene te Soerabaija aangekomen equipage, verkreeg ze, dank zij de daartegen genomen maatregelen, geen epidemisch karakter. Gevallen

(1) De *gemiddelde* sterkte van het personeel over het afgeloopen jaar, welke vroeger steeds plagt opgegeven te worden afzonderlijk voor officieren en minderen, is ditmaal in 't geheel niet vermeld gevonden. Zie echter het staatje op bladz. 57.

(2) Bovendien werden, op den voet als voor Europeanen bepaald, 7 inlanders als kok of hofmeester aangenomen.

van berri-berri kwamen voor op enkele buiten de wateren van Atjeh gestationeerde oorlogschepen. Tot tegengang dezer ziekte onder de inlandsche schepelingen was het noodig hun eene voeding te verstrekken nagenoeg gelijk aan die, welke de Europesche bemanningen ontvangen. De meeste ziektegevallen op de vloot waren weder endemische koortsen. Het getal lijders aan dysenterie was betrekkelijk gering, terwijl de sterfteverhouding uiterst gunstig was. Daarentegen was het aantal aangetasten door syphilis vrij belangrijk, vooral onder de schepelingen die te Singapore en te Soerabaija hadden vertoefd.

De hieronder volgende staat geeft een overzigt van het aantal zieken en overledenen bij de zeemagt in de laatste twee jaren, zoowel aan boord als in de hospitalen.

TIJDVAK.	Gemiddelde sterkte.		Behandeld.		Overleden.		Percentsgewijze verhouding der overledenen tot de behandelden.		Percentsgewijze verhouding der overledenen tot de sterkte.	
	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.
1875.	(a)									
1ste semester	* 2 572	903	2 849	870	24	16	0.84	1.83	* 0.93	1.77
2de »	2 572	928	* 2 330	* 915	* 23	* 24	* 0.98	* 2.62	* 0.89	* 2.58
1876.	(b)									
1ste semester	2 776	922	2 692	821	32	17	1.19	2.07	1.15	1.84
2de »	2 530	1 036	2 484	949	27	19	1.09	2	1.07	1.8

(a) De met een * geteekende cijfers zijn verbeterde opgaven.

(b) Hieronder ook de mariniers bedoeld op bladz. 55 noot 8.

b. Materieel.

Sterkte en toestand. De zamenstelling van de oorlogsvloot — in bijzonderheden aangewezen in bijlage H — onderging gedurende het tijdvak, waarover dit verslag loopt, geene belangrijke wijzigingen. Even als bij het einde van 1875, bestond op 31 December 1876 de Indische militaire marine uit 23 (1), het auxiliair eskader uit 4 in dienst zijnde bodems. Van de drie schepen, die op 31 December 1875 wegens belangrijke herstellingen tijdelijk buiten dienst waren, kwam er één (2) in den loop van 1876 weder in gebruik, waartegenover een ander om dezelfde reden tijdelijk ontviel (Julij 1876). Het waren de raderstoomschepen 3de klasse *Borneo* en *Timor*, beide van het Indisch eskader. De zamenstelling van het auxiliair eskader onderging in het afgeloopen jaar deze verandering, dat het schroefstoomschip 2de klasse *Vice-admiraal Koopman* in Augustus voor verderen dienst werd afgekeurd, nadat in Junij bij genoemd eskader was opgenomen het uit Nederland aangekomen ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden* (3).

Was het op 31 December 1876 in dienst zijnde materieel, wat het aantal bodems betreft, in overeenstemming met de normale sterkte, niet in allen deele was dit het geval met de *soort* der schepen: bij het Indisch eskader waren van de raderstoomschepen 4de klasse 2 minder, doch van de schroefstoomschepen 4de klasse 2 meer in dienst dan de formatie aangeeft, terwijl het auxiliair eskader, in stede van uit 2 ramtorenschepen en 2 schroefstoomschepen 1ste klasse, bestond uit 1 ramtorenschip en 3 schroefstoomschepen (2 der 1ste en 1 der 2de klasse).

Hoewel de toestand van het materieel der Indische militaire marine voor 's hands geene bezorgdheid behoeft te verwekken, behoort toch rekening gehouden te worden met de buitengewone slijtage van de stoomvloot, ten gevolge van de drukke diensten, die daarvan in de wateren van Atjeh aanhoudend geëischt werden; alleen tijdige aanschaffing van nieuw materieel voor het voltallig houden der reserve (4) en zooveel mogelijk tijdige voorziening in de ontstaande gebreken kunnen daarin te gemoet komen.

(1) Hieronder, even als vroeger, medegerekend de kanonneerboot als wachtschip dienst doende te Samarang, bemand uit de rol van het wachtschip te Soerabaija.

(2) De beide andere, namelijk het schroefstoomschip 4de klasse *Banda*, behoorende tot het Indisch- en het schroefstoomschip 2de klasse *Watergeus*, behoorende tot het auxiliair eskader, werden achtereenvolgens in Januarij en Junij 1877 weder in gebruik genomen. Hiermede ging zamen de tijdelijke buitendienststelling van twee in herstelling genomen schepen van eerstgenoemd eskader: het schroefstoomschip 4de klasse *Riouw* en het raderstoomschip 2de klasse *Bromo*. (Over verdere veranderingen in de zamenstelling der oorlogsmarine gedurende het eerste semester van 1877 wordt gehandeld in het vervolg dezer paragraaf.)

(3) In Mei jl. is genoemd ramtorenschip wegens den minder goeden toestand van zijne stoomketels, naar Soerabaija gedirigeerd moeten worden, om er waarschijnlijk tot December te blijven. De stoomketels, die vóór het vertrek van het schip uit Nederland waren vernieuwd, zijn namelijk aan hunne bodems zoodanig lek geworden dat herstelling dringend noodig werd, en deze kon niet geschieden zonder de ketels uit het schip te nemen.

(4) Zoo als uit vorige verslagen blijken kan, is de reserve bepaald op 2 schroefstoomschepen 4de klasse, 1 raderstoomschip 2de of 3de klasse en 1 dito 4de klasse. Als reserve waren op 1 April jl. aanwezig 2 raderstoomschepen 4de klasse: de in Indie ineengezette nieuwe rivierstoomers *Salak* en *Oenarang*, vroeger geheeten *Onrust II* en *Celebes I*. (Sedert 1 Junij jl. is de *Oenarang* te Soerabaija in dienst gesteld, maar hier te lande is tot dus ver niet gebleken welk schip zij heeft vervangen.) Bovendien kunnen als reserveschepen in aanmerking komen de in reparatie, maar buiten dienst zijnde *Timor* en *Riouw* (respectievelijk raderstoomschip 3de klasse en schroefstoomschip 4de klasse). Deze twee laatste bodems zullen vóór het einde van het loopende jaar weder beschikbaar zijn en dan kunnen invallen in de plaats van het raderstoomtransportschip *Soerabaija*, dat van nieuwe ketels moet worden voorzien, en van een der schroefstoomschepen 4de klasse, type *Riouw*, dat belangrijke herstellingen behoeft.

Intusschen zal op de *Timor*, die geene kapitale herstellingen is waardig geacht, niet lang meer kunnen gerekend worden; dit schip ondergaat dan ook slechts de hoogst noodige voorzieningen, ten einde nog zoolang dienst te kunnen doen als de ketels het zullen toelaten. Deze omstandigheid maakt het noodig op den aanbouw van een nieuw schip te rekenen, waarmede nog dit jaar een aanvang zal worden gemaakt. Daar echter schroefschepen op den duur goedkooper zijn en thans ook door de Indische Regering in vele opzigten doelmatiger worden geacht dan raderschepen, schijnt het de voorkeur te verdienen geen schip van het charter als de *Timor* in aanbouw te doen nemen, maar de Indische militaire marine, althans vooreerst, uitsluitend aan te vullen met schroefstoomschepen 4de klasse, waarvan het jongst gekozen type (bij den bouw der *Samarang* toegepast), blijkens de reeds ingekomen reisrapporten, uitstekend voldoet.

Het afgekeurde wachtschip *van Speyk* is niet meer in conservatie, maar wordt gebezigd als magazijnschip bij den lichttorenbouw op Meindertsdroogte, en zal als zoodanig nog omstreeks één jaar kunnen dienst doen.

Herstellingen geschieden beurtelings, zoo geregeld als zulks met de eischen van den dienst is overeen te brengen; daarbij wordt als regel aangenomen, dat ijzeren schepen om de zes, en houten schepen om de achttien maanden in een droogdok worden nagezien, van welke gelegenheid dan tevens wordt gebruik gemaakt om de noodige reparatien te bewerkstelligen.

Van de schroefstoomschepen 4de klasse zullen, behalve de *Bali*, die reeds in het voorjaar werd afgekeurd, vermoedelijk nog de *Schouwen* (1) en *Bommelerwaard* in dit jaar aan den dienst ontvallen (verg. vorig verslag, bladz. 51); voor deze bodems zullen in de plaats komen de hier te lande gebouwde nieuwe schepen van hetzelfde charter: *Samarang*, *Batavia* en *Makasser*, waarvan het eerste reeds den 6n Junij jl. te Batavia is aangekomen, na de reis om de Kaap te hebben gemaakt; het tweede den 25n April jl. door het Suezkanaal derwaarts vertrokken is, met opdragt om een of meer havens in de Perzische golf aan te doen; terwijl het derde den 16n Junij is in dienst gesteld, om mede door het Suezkanaal de reis naar Indie te aanvaarden (2).

In de behoefte aan raderstoomschepen 4de klasse zal naar eisch kunnen worden voorzien. De *Oenarang* is, zoo als gezegd, 1 Junij jl. te Soerabaija in dienst gesteld, de *Salak* is aldaar nog in conservatie, terwijl de *Soembing* en de *Sindoro*, mede in Indie ineengezet wordende, aanvankelijk geheeten *Celebes* II en III (3), in dit en het volgende jaar kunnen opgeleverd worden. Tegen dien tijd zal een der twee thans in dienst zijnde schepen van dit charter, namelijk de *Admiraal van Kinsbergen*, wegens ouderdom aan den dienst ontvallen.

Van de bij het auxiliair eskader ingedeelde schepen is het schroefstoomschip 2de klasse *Citadel van Antwerpen* (bestemd tot wachtschip te Atjeh) in Junij jl. bij het Indisch eskader overgegaan. Bij eerstgenoemd eskader viel daarvoor de *Watergeus* in, zoo als hooger gezegd in diezelfde maand na voleindigde reparatie weder in dienst gesteld. Het schroefstoomschip 1ste klasse *Curaçao* vertrok, na te Soerabaija en te Singapore eenige voorzieningen te hebben ondergaan, den 1n Junij jl. naar de Kaap de Goede Hoop, ter verwisseling van equipages met het oefenings-eskader, en zou van daar vermoedelijk tegen het eind van Julij naar Indie terugkeeren.

Achtereenvolgens worden bij het in reparatie komen van de 4de klasse schroefstoomschepen (type *Riouw*) de beide middelbare kanonnen à 30 ℔ door getrokken achterlaadkanonnen van 12 c.M. vervangen (4); bij de *Banda* en de *Riouw* heeft dit bereids plaats gehad. Ook zal de affuitage van de getrokken kanonnen à 16 c.M. volgens de nieuwste wijzigingen worden ingerigt, hetgeen reeds aan boord van de *Borneo*, *Timor* en *Watergeus* is geschied.

Stationeering. Ook gedurende het afgeloopen jaar bleef het grootste gedeelte der bodems zoowel van het auxiliair als van het Indisch eskader op de kusten van Atjeh gestationeerd.

Het ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden* maakte na zijne aankomst in Indie eerst eene reis naar Celebes en langs de kusten van Java en werd vervolgens voor eenigen tijd naar Atjeh gezonden, terwijl de *Curaçao*, na eene reis door het oostelijk gedeelte van den Archipel volbragt te hebben, in de wateren van Celebes en onderhoorigheden gestationeerd werd.

Overigens waren van de tot het Indisch eskader behoorende schepen, behalve de vier voor speciale diensten bestemd (de drie wachtschepen en het opnemingsvaartuig) gestationeerd: in de Westerafdeeling van Borneo, het raderstoomschip 4de klasse *Onrust;* in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, het raderstoomschip 4de klasse *Admiraal van Kinsbergen;* in de wateren van Celebes en onderhoorigheden, het raderstoomschip 2de klasse *Soerabaija* en het schroefstoomschip 4de klasse *Bali;* in de wateren van Menado en de Molukken het schroefstoomschip 4de klasse *Pontianak* en in de laatste helft van verleden jaar daarenboven nog het raderstoomschip 3de klasse *Banka.*

De overige stations bleven onbezet.

Van de voor den Indischen dienst bestemde 17 stoombarkassen waren, bij het einde van 1876, 7 in dienst in de wateren van Atjeh, 1 toegevoegd aan het opnemingsvaartuig, 1 aan het wachtschip te Batavia en 6 in reparatie of conservatie, terwijl van de 2 andere (blijkens 't vorig verslag, blz. 52, hier te lande in conservatie) in November jl. 1 naar Indie werd uitgezonden ten gebruike bij de wetenschappelijke expeditie, van wege het Aardrijkskundig Genootschap in Midden-Sumatra ondernomen (verg. blz. 18).

Overigens beschikte de Indische militaire marine nog over 2 stoomsloepen, waarvan één in conservatie lag te Soerabaija en één ter beschikking stond van den kommandant van het wachtschip aldaar.

Steenkolen. Ten behoeve van de zeemagt in Indie werden aldaar gedurende 1876 van hier aangebragt 28 000 ton Engelsche kolen, waarvan 12 000 ton te Atjeh en Penang, 12 200 ton te Soerabaija en Onrust, en het overige te Makasser, Amboina en Ternate. Bovendien werd in de behoefte nog voorzien door plaatselijken inkoop te Penang (van waar 7600 ton naar Edi en Gighen werden verzonden), en leverde de aannemer, die de te Singapore komende oorlogs- of gouvernements-stoomschepen, zoomede de depôts in de residentien Riouw en Sumatra's Oostkust van kolen voorziet (5), ongeveer 3500 ton, waarvan circa 2400 ton verstrekt werden aan de schepen die Singapore bezochten. De voorziening der overige depôts geschiedde uit den voorraad te Onrust, Soerabaija en Bandjermasin, van waar respectievelijk 1400, 1170 en 4440 ton werden verscheept.

§ 3. *Gouvernementsmarine.*

a. Personeel.

De bemanning der 14 (6) gouvernements-stoomschepen en van het administratief bij de gouvernementsmarine ingedeelde stoomvaartuig *Argus* (bestemd voor de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen) bestond bij den aanvang van 1877 uit 77 Europeanen en 482 inlanders, terwijl de formatie (7) er vordert 90 en 529.

Op de twee overige administratief bij deze marine ingedeelde speciale vaartuigen (8), wier inlandsche bemanning buiten het corps staat, was het bij de formatie bepaalde aantal Europeanen en inlanders (respectievelijk 3 en 21) compleet.

In het corps gezaghebbers en stuurlieden bestond een geringer incompleet dan in 1875, hoezeer slechts weinig stuurlieden van hier werden uitgezonden en bovendien

(1) De *Schouwen*, reeds toen voor actieven dienst niet langer geschikt geoordeeld, verving in Junij 1876 de (afgekeurde) *Vice-admiraal Koopman* als wachtschip bij Poeloe Bras (Atjeh).

(2) Dit laatste schip, als *Suriname* voor de Nederlandsche marine op stapel gezet, is, met het oog op de dringende behoefte aan tijdige aanvulling van de Indische marine, nog tijdens den aanbouw afgestaan aan het Departement van Kolonien. In stede daarvan is nu voor de Nederlandsche marine bestemd het (derde) schroefstoomschip 4de klasse, tot welks aanbouw ten laste der begrooting van Nederlandsch Indie in 1876 besloten werd (verg. vorig verslag, bladz. 51).

(3) De aanduiding van schepen van hetzelfde type onder gelijke namen, met bijvoeging alleen van een cijfer ter onderscheiding, is geoordeeld ligtelijk tot verwarring te kunnen leiden. Daarom is het beter geacht aan elk der nieuwe schepen type *Onrust* en type *Celebes* afzonderlijke namen te geven. Ten einde daarbij met zekere stelselmatigheid te werk te gaan, is tot regel aangenomen (Augustus 1876) om bij de Indische militaire marine de raderschepen de namen van Indische vulkanen, en de schroefschepen die van Indische plaatsen en eilanden te doen dragen. In verband hiermede heeft de *Onrust I* hare vroegere benaming (eenvoudig *Onrust*) herkregen.

(4) Zie omtrent de verdere bewapening der schepen type *Riouw* bladz. 50/51 van het vorig verslag.

(5) Die aanneming liep met 1876 ten einde en is sedert niet vernieuwd, daar de inschrijvingsprijzen bij de in September 1876 gehouden uitbesteding (voor 1877 t/m 1881) te hoog zijn geacht. Bij wijze van proef zal nu de aanschaffing voorloopig, naar gelang der behoefte, geschieden door inkoop te Singapore, hetzij bij openbare inschrijving, hetzij onders'hands, ter beoordeeling van onzen consul-generaal aldaar.

(6) 2 meer dan blijkens 't vorig verslag aanwezig waren. Zie daarover lager.

(7) Zonder voor de inlanders te rekenen op de toegestane 10 % overcompleet.

(8) De *Bogor* en het bebakeningsvaartuig, het éene dienst doende tusschen Batavia en Onrust, het andere in de vaarwaters leidende naar de reede van Batavia.

twee stoomschepen boven de formatie in dienst werden gesteld. Deze uitkomst was hieraan te danken, dat onderscheidene in Indie aanwezige zeevarenden genegen werden bevonden om tijdelijk als stuurman bij de gouvernementsmarine dienst te doen; eenigen hunner zijn daarbij reeds voor goed overgegaan.

Ten einde de zoodanigen in de aanschaffing hunner uitrusting te gemoet te komen, is onlangs bepaald (*Indisch Staatsblad* 1877 n°. 35) dat zij die zich in Indie, na afgelegd examen, voor den tijd van vijf jaren als stuurman bij de gouvernementsmarine verbinden, voortaan eene gratificatie zullen genieten, waarvan het bedrag is vastgesteld voor een 3den stuurman op f 300 en voor een 2den stuurman op f 450, zooals ook bij uitzending van hier wordt toegekend.

Intusschen zijn maatregelen in overweging om in de toekomst zooveel mogelijk eene geregelde aanvulling van het stuurmanspersoneel te verzekeren, door jongelieden hier te lande speciaal voor de gouvernementsmarine in opleiding te nemen en daartoe tevens praktisch bekwaam te maken. Wat dit laatste betreft, is reeds gebleken dat te rekenen valt op medewerking van het Departement van Marine.

Het incompleet bij het corps inlandsche schepelingen is gedeeltelijk hieraan toe te schrijven, dat van een vrij groot aantal manschappen de dienstverbindtenis kwam te eindigen en bij de meesten geen lust bestond om deze te vernieuwen. Overigens bleef, even als vroeger, vooral het aanwerven voor de hoogere graden moeijelijkheden opleveren.

De bemanning der gewapende en adviesbooten was steeds voltallig, behalve op de vaartuigen die in de wateren van Atjeh gestationeerd waren.

De gezondheidstoestand, zoo op de stoomvloot als op de zeilflotille, kon in 1876 over het algemeen gunstig genoemd worden.

b. Materieel.

Sterkte en toestand. Van de 14 stoomschepen voor den dienst der gouvernementsmarine bestemd en alle in bijzonderheden beschreven in bijlage J, is de *Tagal* op 1 November 1876 en de *Singkawang* (aanvankelijk *Bogor II* geheeten) (1) op 1 Januarij 1877 in dienst gesteld. De twaalf overige zijn, even als de speciale vaartuigen die slechts administratief tot de gouvernementsmarine behooren, steeds voor den dienst beschikbaar geweest. Alleen kwamen de *Anjer* en de *Argus* in December 1876 te Soerabaija in reparatie, de eerste om eenige kleine voorzieningen te ondergaan, de tweede om van stoomketel te verwisselen. Bovendien werd het gewone onderhoud (in dokken) aan de ijzeren stoomschepen volbragt en ondergingen de *Boni* en de *Siak* te Singapore en de *Bogor* te Onrust de noodige voorzieningen.

Behalve de zeven in het vorig verslag (blz. 53, noot 4) genoemde gouvernements-stoomschepen, zal waarschijnlijk ook de *Hertog Bernard* binnen betrekkelijk korten tijd aan den dienst ontvallen. Van dit achttal behooren er 3 (de *Dassoon*, *Hertog Bernard* en *Telegraaf*) tot de categorie der zeestoomschepen. De beide eersten zullen vermoedelijk in dit en het volgende jaar moeten worden afgekeurd. Nevens de reeds in dienst gestelde *Tagal* zal dan kunnen invallen de *Ternate*, die reeds in Junij 1876 te Soerabaija te water gelaten en thans zoo goed als geheel afgebouwd is. Beide zijn houten raderschepen, even als de *Dassoon* en *Telegraaf*. Het wordt wenschelijk geacht de verder voor de gouvernementsmarine aan te schaffen zeestoomschepen in Europa te doen bouwen, zoowel om de taak der marine-inrigtingen in Indie te verligten, als ter bespoediging van de oplevering. Overeenkomstig een in Indie geopperd denkbeeld is men thans in onderhandeling met een der voornaamste Engelsche scheepsbouwmeesters nopens den bouw van de beide eerst te bestellen schepen (composite schroefstoomschepen) (2). Het daarvoor in te leveren model zal dan waarschijnlijk naderhand op de werven hier te lande nagevolgd kunnen worden.

De 5 rivierstoomschepen, op welke niet lang meer te rekenen schijnt, zijn de *Sailoos*, *Tjinrana*, *Bennett*, *Kapoeas II* en *Barito;* vermoedelijk zullen de beide eersten nog dit jaar moeten uitvallen. Met het oog hierop zijn in Junij 1876 te Soerabaija op stapel gezet de *Sampit* en de *Koetei*, en in September de *Berouw*. De *Singkawang*, in April 1875 op stapel gezet, is — zoo als hooger gezegd — reeds sedert 1 Januarij jl. in dienst.

Van de 11 nieuwe kruisbooten, die in 1875 nog waren aan te schaffen (zie vorig verslag, bladz. 53), kwamen er in 1876 6 te water, terwijl de overige, zoo noodig, spoedig kunnen volgen. In den aanvang van 1877 bestond de zeilvloot uit 47 gewapende en 11 adviesbooten, d. i. 5 en 3 minder dan het organiek getal. Eenige der oudere vaartuigen zullen in dit jaar waarschijnlijk moeten worden afgekeurd.

Stationeering. Uit de reeds aangehaalde bijlage J blijkt, dat van de kruisbooten in het begin van 1877 in station waren 10 om Java, 43 in de buitenbezittingen en 5 in de wateren van Atjeh, welke laatsten, even als eene tijdelijke versterking van 2 voor Riouw en 1 voor Sumatra's Oostkust, aan de overige stations moesten worden onttrokken.

Onder de in de wateren van Atjeh gestationeerde stoomschepen bevonden zich, even als in 1875, de *Siak* en de *Boni* (verg. § 6 van dit hoofdstuk). Gedurende een halfjaar was daar ook de *Barito* aanwezig om eerst de *Boni* en daarna de *Siak* af te lossen, toen deze bodems te Singapore eenige voorzieningen ondergingen. Daarop betrok de *Barito* het station Palembang. Ten dienste van de krijgsverrigtingen ter oostkust van Atjeh werd verder nog in September de *Tjinrana* uit de wateren der Lampongsche districten opgeroepen, in plaats waarvan het residentievaartuig *Bogor* daar tijdelijk in station kwam (3), hoofdzakelijk voor het overbrengen van telegrammen tusschen Telok Betong en Anjer, wegens storing in den kabel. In het begin van 1877 is het station voor goed bezet door het nieuwe stoomschip *Singkawang*, tevens bestemd om nu en dan ter beschikking te zijn van den resident van Bantam, zoo lang de voor dezen aangewezen adviesboot nog in de residentie Riouw benoodigd is. De *Draak* en de *Telegraaf* hielden respectievelijk de stations Sumatra's Oostkust en Riouw bezet. Ofschoon tevens bestemd voor den dienst in de residentie Banka, kon evenwel de *Telegraaf* in het afgeloopen jaar daarvoor niet worden gemist. Echter was dit stoomschip ruim een maand lang ter beschikking van den resident van Palembang, die daarmede eene reis deed naar Djambi, toen het stoomschip voor Palembang, de *Barito*, nog in de wateren van Atjeh vertoefde. De resident van Banka heeft daarentegen eenigen tijd de beschikking gehad over de *Argus* (4), anders bestemd voor den dienst der kustverlichting enz., welk stoomschip ook ten behoeve van het station Palembang eenige reizen deed. De stoomschepen *Kapoeas II* en *Bennett* deden steeds dienst ter westkust van Borneo en de *Dassoon* en *Sailoos* in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De *Hertog Bernard* kwam te Makasser in station en deed aldaar tijdelijk oorlogsdiensten, in verband met de operatiën tegen Kraeng Bonto Bonto (verg. § 6 van dit hoofdstuk). De *Anjer* bleef in station te Amboina tot November, deed toen eene dienstreis in de residentie Timor en betrok daarop het station Menado, na vooraf te Soerabaija eenige voorzieningen te hebben ondergaan. Het nieuwe stoomschip *Tagal* werd in de wateren der Molukken gestationeerd, maar deed eerst (December—Januarij) eene dienstreis in de residentie Timor.

---

(1) Ook de nieuwe stoomschepen der gouvernementsmarine zullen voortaan door afzonderlijke namen worden onderscheiden (verg. noot 3 op bladz. 58). Voor de raderstoomschepen, die meer bepaald bestemd zijn voor den dienst op de rivieren, zullen de namen van Indische rivieren worden gekozen, terwijl de schroefstoomschepen (de soort geeigend om zee te bouwen) met de namen van vlugge vogels zullen worden aangeduid. Aan drie nog in aanbouw zijnde raderschepen van het type *Bogor* zijn de namen *Sampit*, *Koetei* en *Berouw* gegeven.

(2) Ter vervanging van de *Hertog Bernard* en later ook van de *Draak*, tot dus ver — buiten het speciale stoomvaartuig *Argus* — de beide eenige (ijzeren) *schroef*stoomschepen der gouvernementsmarine.

(3) In den dienst van laatstgenoemd stoomschip (bestemd voor de gemeenschap tusschen Batavia en Onrust en tijdelijk ook gebezigd voor reizen naar het licht-etablissement op het eiland Noordwachter) werd zoolang door een ingehuurd particulier stoomschip voorzien.

(4) Ter tijdelijke vervanging van de *Argus* moest een particulier stoomscheepje worden ingehuurd, waarmede ook dienstreizen verrigt werden door den chef der gouvernementsmarine en den onderinspecteur van de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen. Deze tijdelijke maatregel werd in den aanvang van 1877 nog bestendigd, omdat de *Argus* te Soerabaija van stoomketel moest verwisselen.

§ 4. *Maritieme inrigtingen.*

In de organieke indeeling der ambtenaren voor het vak van scheepsbouw in Indie kwam dit jaar eenige verandering, doordien bij het marine-etablissement te Soerabaija een vijfde ingenieur (1) werd in dienst gesteld, terwijl daarentegen het getal dezer ambtenaren op Onrust van twee werd teruggebragt tot één (*Indisch Staatsblad* 1877 n°. 1). Bovendien werd de formatie van het corps uitgebreid met twee adspirant-ingenieurs (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 61), die echter organiek niet bij eenig bepaald etablissement zijn ingedeeld. Slechts één dier adspirantsplaatsen is tot nog toe (sedert Maart jl.) vervuld (2). Op bladz. 55 is reeds gewag gemaakt van het voornemen om den hoofdingenieur-adviseur, die thans bij het departement te Batavia is geplaatst, voortaan te Soerabaija verblijf te doen houden, waar hij ten meesten nutte van den dienst in voortdurende aanraking kan zijn met den hoofdingenieur bij het marine-etablissement aldaar. Sedert het vertrek in Maart jl. van een der ingenieurs met buitenlandsch verlof is het in Indie beschikbaar ingenieurs-personeel voor het vak van scheepsbouw werkzaam gesteld als volgt: 1 hoofdingenieur-adviseur voorloopig nog te Batavia, — 1 hoofdingenieur, 2 ingenieurs en 1 adspirant-ingenieur bij het marine-etablissement te Soerabaija, — 1 ingenieur bij het etablissement op Onrust, — en 1 ingenieur bij de exploitatie van het bosch van Parengan (Rembang).

Over de toekomstige vervulling der betrekkingen van directeur bij de twee genoemde marine-etablissementen is reeds het noodige gezegd op bladz. 55.

Ten einde bij de maritieme inrigtingen tot eene betere administratie van den houtvoorraad te geraken, werden op het beheer en de verantwoording daarvan, bij een Indisch besluit van 14 Julij 1876, nieuwe bepalingen vastgesteld, om met 1 Januarij 1877 in werking te treden.

Marine-etablissement te Soerabaija. Niettegenstaande in het afgeloopen jaar onderscheidene schepen zoowel van de militaire als van de gouvernementsmarine voor reparatien van minder grooten omvang weder meermalen gebruik maakten van de particuliere werven en dokken te Singapore, bleef het marine-etablissement te Soerabaija steeds ruimschoots van werkorders voorzien. Herstellingen aan ijzeren of composite-schepen konden evenwel niet met den noodigen spoed worden verrigt, voor een groot deel wegens gebrek aan de noodige hulpmiddelen. Door uitbreiding der smederij is echter eene gewenschte verbetering verkregen. In de ketelmakerij werd, door de aanwending van stoomkracht, veel handenarbeid bespaard en tevens veel ruimte gewonnen. Eene nieuwe stoomhoutzagerij hoopt men nog in dit jaar te zien tot stand komen. Overigens werden de verschillende werkplaatsen, vooral die voor de houtbereiding, naar omstandigheden gewijzigd en verbeterd door het aanbrengen van uit Europa ontboden werktuigen. Het in aanbouw zijnde magazijn voor oorlogsbehoeften nadert zijne voltooijing.

De voornaamste in het afgeloopen jaar uitgevoerde werken bestonden in:

het aftimmeren van: 1 ijzeren stoomschip voor de Indische militaire marine (de *Sindoro*, bij de fabriek voor marine en stoomwezen ineengezet);

het op stapel zetten van 3 houten gouvernements-stoomschepen (*Sampit*, *Koetei* en *Berouw*), 1 adviesboot voor de hydrografie, 6 gewapende adviesbooten en 2 loodsbooten;

het verrigten van min of meer belangrijke herstellingen aan: 14 stoomschepen, 8 kleine gouvernementsvaartuigen, 1 ijzeren droogdok en 3 stoombaggermolens;

het keuren van 1 schroefstoomschip 2de klasse (*Vice-admiraal Koopman*), dat geene herstelling meer waardig bleek, zoomede van 2 loodsbooten, beide mede afgekeurd; het te water laten en verder voor den dienst gereed maken van 2 houten gouvernements-stoomschepen (*Ternate* en *Singkawang*) en 6 gewapende adviesvaartuigen.

Voortgegaan werd: met het aftimmeren en verder voor den dienst gereed maken van 3 ijzeren stoomschepen voor de Indische militaire marine (*Salak*, *Oenarang* en *Soembing*); met het afbouwen van 3 houten gouvernements-stoomschepen (*Tagal*, *Singkawang* en *Ternate*), 5 adviesbooten en 1 loodsboot; met het aanbouwen van 39 sloepen en andere ligte vaartuigen; en eindelijk met het gereed maken van houtwerk zoowel voor te Atjeh op te rigten kazernes als voor het in aanbouw zijnde observatorium te Batavia.

Het houten droogdok (3) dat reeds in verouderden staat verkeert, en vermoedelijk geene groote herstelling meer waard zal wezen, was in 1876 gedurende 265 dokdagen bezet, waarvan 27 ten behoeve van particuliere schepen. Particulieren werden slechts dan toegelaten om van het dok, zoomede van den kielligter en van de ketelpont gebruik te maken, wanneer over geene hulpmiddelen buiten de landsinrigtingen kon worden beschikt.

Het ijzeren spoor over het geheele etablissement bewesten het bassin werd voltooid; het loopt nu langs de verschillende werkplaatsen en magazijnen met zijtakken langs de Kalimas.

De magazijnsvoorraad gaf in het afgeloopen jaar geene aanleiding tot bijzondere bemerkingen; slechts deed zich nog altijd behoefte gevoelen aan djatihout van lange afmeting, in den aankoop waarvan men niet in genoegzame mate slaagde. De aanschaffing zou in dit jaar op nieuw worden beproefd, voor zooveel dit nog noodig zou blijken met het oog op de steeds vermeerderende productie der voor de marine ondernomen boschexploitatie van Parengan.

Het blijkt dat met de thans gebezigde baggermiddelen de verondieping van den toegang tot het bassin niet voldoende is tegen te gaan. In het laatst van 1876 is de Indische Regering tot het besluit gekomen, dat eene uitbouwing der hoofden van het bassin (waarvan de kosten geraamd worden op f 143 220) onvermijdelijk is en dat voorts een krachtiger stoombaggermolen zal moeten worden gebezigd.

De ontworpen plannen tot uitbreiding van het etablissement, ten einde ruimere gelegenheid te verkrijgen tot het repareeren van de ijzeren en composite-schepen der zeemagt (verg. vorig verslag, bladz. 54), zijn in Indie nog in behandeling. De vraag is gerezen, of bij die plannen, welke ver strekkende financieele gevolgen zouden hebben, wel genoegzaam rekening is gehouden met de particuliere hulpmiddelen zoo op Java zelf als te Singapore. Voorts is het wenschelijk geacht te onderzoeken of niet, even als te Pontianak en Bandjermasin (verg. bladz. 63), op meer plaatsen in de buitenbezittingen eene gelegenheid zou te vinden zijn om met weinig kosten bruikbare dokken te maken; hetgeen ten gevolge zou hebben dat de daar gestationeerde oorlogs- en gouvernements-stoomschepen niet zoo dikwijls naar Java zouden behoeven op te komen en dat dus de werkzaamheden bij de etablissementen op Java zouden verminderen.

Over gebrek aan werklieden viel ook in het afgeloopen jaar niet te klagen; hun gehalte liet echter te wenschen over. De goede gelegenheid, die voor bekwame werklieden bestaat, om zoowel bij de staatsspoorwegen en bij de andere gouvernements-instellingen te Soerabaija, als bij de particuliere industrie een ruim daggeld te verdienen, is daarvan grootendeels de oorzaak. Het beste middel om het opvoeren der loonen niet te overdrijven, wordt gevonden in het zooveel mogelijk uitbesteden van werk, hetgeen dan ook voortdurend plaats heeft. Voor aangenomen werken werd in het afgeloopen jaar f 99 874 betaald, tegen f 123 488 in 1875 en f 103 756 in 1874.

Dooreengenomen waren dagelijks 1777 man te werk, die gemiddeld f 0,61[5] daags verdienden. In 1875 waren die gemiddelden 1669 man en f 0,60 daggeld.

De hier volgende staat bevat eenige algemeene opgaven betreffende de bedrijvigheid bij het etablissement in de laatste vijf jaren.

---

(1) Van deze vijf ingenieurs bezit er één den rang van hoofdingenieur.

(2) Van de twee candidaten die blijkens 't vorig verslag, bladz. 54, hier te lande in opleiding waren, heeft slechts één — en wel eerst dit jaar — het examen voor scheepsbouwkundig ingenieur afgelegd. Er zal nu naar eene gelegenheid moeten worden omgezien om hem, vóór zijne uitzending, nog vooraf de noodige praktische kennis te laten opdoen.

(3) Het grootste der beide houten dokken, waarover het Gouvernement beschikt, doet thans tijdelijk dienst te Onrust (verg. bladz. 61).

JAREN.	Aantal verrigte dagdiensten door ambachtslieden.	door koelies.	Uitbetaalde arbeidsloonen. (a)	Geldswaarde der verwerkte materialen.	AANMERKINGEN.
1872 . . .	373 815	45 069	f 216 942	p. m. f 431 150	(a) Van het uitgetrokken bedrag wegens arbeidsloonen is uitbetaald:
1873 . . .	497 216	83 357	420 339	597 380	
1874 . . .	507 162	106 425	499 595	639 328	
1875 . . .	572 201	115 283	461 302	609 919	
1876 . . .	578 136	94 893	463 023	549 401	

	voor werkzaamheden op taak:	voor overwerk:
1872	f 48 638	f 2147
1873	106 957	2334
1874	112 856	7101
1875	127 562	6912
1876	111 090	4505

De gezondheidstoestand was in het afgeloopen jaar minder gunstig dan in 1875, hetgeen voornamelijk scheen toe te schrijven aan nadeelige invloeden zoowel van de weêrsgesteldheid (langdurige droogte) als van het omwerken van den grond, voor het leggen der fundeeringen van de nieuwe fabriek.

De ontworpen reorganisatie van het politie-personeel der werf (aan het hoofd waarvan thans een zee-officier met den titel van onder-equipagemeester is geplaatst) kwam in den aanvang dezes jaars tot uitvoering. Ook voor eene goede uitwendige bewaking van het etablissement zijn de noodige voorzieningen getroffen. (Zie nopens een en ander *Indisch Staatsblad* 1877 n°. 1.)

Met de werkzaamheden voor den bouw eener nieuwe fabriek voor de marine en het stoomwezen bij het etablissement werd, naarmate de beschikbare werkkrachten zulks toelieten, zooveel doenlijk voortgang gemaakt. Ter besparing van handenarbeid wordt getracht bij den bouw en bij de toebereiding der materialen zooveel mogelijk machinale beweegkracht toe te passen.

Marine-etablissement op Onrust. Als hulpwerf en hulpatelier kon deze inrigting in het afgeloopen jaar zonder bezwaar aan de daaraan gestelde eischen beantwoorden.

Daar ook bij de Indische zeemagt het houten materieel meer en meer door ijzeren schepen vervangen wordt, is het technisch personeel voor de houtbewerking bij het etablissement ingekrompen en dat voor ijzerbewerking uitgebreid (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 1). In verband daarmede is — zoo als hooger gezegd — in de nieuwe formatie gerekend op slechts één ingenieur voor het vak van scheepsbouw, doch tevens op een ingenieur (bij voorkeur een gewezen officier-machinist) bestemd om aan het hoofd te staan van het werktuigkundig atelier. De bevoegdheid van den directeur tot het opleggen van administratieve straffen aan het vaste personeel is onlangs op gelijken voet geregeld als bepaald was voor het etablissement te Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 300). Over de opdragt van politieregtsmagt aan den directeur zie men hoofdstuk **F** § 4.

Herstellingen werden in het afgeloopen jaar verrigt: aan 2 stoomschepen der militaire marine en aan 4 van de gouvernementsmarine, aan het recherche-vaartuig van Batavia, het bebakeningsvaartuig aldaar, het lichtschip van Lucipara en aan verschillende kleine gouvernementsvaartuigen, terwijl tevens 3 particuliere zeil- en 2 particuliere stoomschepen vernieuwingen bij het etablissement ondergingen. Voorts werden eenige stoombarkassen gerepareerd en 29 sloepen of andere ligte vaartuigen aangebouwd. Verder leverde het etablissement een groot aantal stellingen voor de marinemagazijnen te Batavia, benevens verschillende artikelen voor het departement van oorlog en voor den dienst der bebakening en kustverlichting.

Voorstellen zijn in Indie in behandeling tot uitbreiding van het atelier en tot oprigting zoowel van eene ketelmakerij als van eene gieterij. Het ijzeren droogdok bleef nog te Soerabaija in reparatie, doch zou waarschijnlijk in de eerste helft van 1877 gereed komen. In plaats daarvan was tijdelijk te Onrust in gebruik het groote houten dok van Soerabaija. Daarvan werd gebruik gemaakt door 12 gouvernements- en 12 particuliere stoom- of zeilschepen.

De levering der zamenstellende deelen voor een tweede ijzeren droogdok voor Onrust is in November jl. hier te lande uitbesteed, en gegund aan de Koninklijke fabriek voor stoom- en andere werktuigen te Amsterdam, wier inschrijving (f 781 000) van de ingekomen geldige aanbiedingen de laagste was. Omtrent het denkbeeld om de latere ineenzetting in Indie insgelijks door particulieren te doen geschieden en daarvoor zoo hier als daar te lande mededinging uit te lokken, is met het Indisch Bestuur in overleg getreden (1). Het dok moet in December 1878 ter verzending gereed zijn.

Het bezwaar, dat bij opvoering der werkkrachten op Onrust het gehalte der werklieden — die bij het etablissement door de tusschenkomst van een aannemer worden verkregen (verg. vorig verslag, bladz. 55) — veel te wenschen overlaat, werd in het afgeloopen jaar minder gevoeld, doordien, wegens het betrekkelijk klein aantal schepen dat in reparatie kwam, de behoefte aan werklieden beperkt was.

Het aantal der gebezigde arbeiders en het geldelijk bedrag der uitbetaalde arbeidsloonen en verwerkte materialen gedurende de laatste vijf jaren blijken uit den volgenden staat.

(1) Aan de ineenzetting van het in 't laatst van 1864 uitgezonden ijzeren dok is men bij de gouvernements-inrigtingen te Soerabaija ruim vier jaren bezig geweest, waarvoor is uitgegeven omstreeks f 450 000. De aanmaak werd destijds hier te lande aangenomen voor f 366 685. Het bewuste dok was 90 meters lang en (buitenwerks) 24 wijd; het nu in aanbouw zijnde zal eene lengte hebben van 100 meters en eene wijdte (op den binnenkant der buitenplaten) van 27 meters.

JAREN.	AANTAL VERRIGTE DAGDIENSTEN						UITBETAALDE ARBEIDSLOONEN.			Geldswaarde der verwerkte materialen.
	door vrije werklieden.		door dwangarbeiders.		Totaal.		Aan vrije werklieden.	Geldswaardig bedrag der diensten van dwangarbeiders.	Totaal. (b)	
	ambachts lieden. (a)	koelies.	ambachts-lieden.	koelies.	ambachts-lieden.	koelies.				
1872	32 585	410	40 516	11 543	73 101	11 953	f 93 470	f 63 168	f 156 638	f 118 069
1873	36 030	5 553	35 872	8 314	71 902	13 867	(c) 107 326	48 667	155 993	137 119
1874	42 521	3 369	27 767	4 466	70 288	7 835	113 335	29 919	143 254	138 796
1875	40 900	275	25 143	4 423	66 043	4 698	(d) 102 565	26 071	128 636	120 375
1876	32 835	»	28 590	6 672	61 425	6 672	85 718	30 602	116 320	121 551

(a) De vrije werklieden zijn meest Chinezen, door tusschenkomst van een aannemer in dienst gesteld.

(b) De overwerkgelden gedurende 1872—1876 bedroegen achtereenvolgens f 704, f 1228, f 1234, f 593 en f 340.

(c) Hieronder f 16 473 wegens betaalde koelieloonen voor het laden en lossen van steenkolen welk werk anders door dwangarbeiders geschiedt.

(d) Hieronder f 17 869 als boven.

De gezondheidstoestand gedurende 1876 was over het algemeen gunstig; alleen onder de dwangarbeiders (1) had men veel te kampen met berri-berri, waartegen buitengewone maatregelen werden genomen, vooral wat de voeding aangaat. Het aantal overledenen bedroeg 61 tegen 113 in 1875. Voor het eerst werd in 1876 de vaccine op Onrust ingevoerd. In de behoefte aan drinkwater moet nog altijd door aanvoer worden voorzien, daar het water uit de twee op het eiland geboorde artesische putten voor het gebruik is afgekeurd.

Fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija. Ook gedurende 1876 werd herhaaldelijk de hulp van deze inrigting ingeroepen tot het doen van reparatien aan ijzeren en composite-schepen, aangezien het marine-etablissement, waar deze herstellingen eigenlijk moesten geschieden, al het werk niet kon verrigten. De hoofdbestemming der fabriek moet evenwel blijven het maken en herstellen van machinerien en stoomketels en wat daarbij behoort. Daarvoor zijn dan ook de werkplaatsen voldoende. Eenige daarvan ondergingen in het afgeloopen jaar vrij belangrijke wijzigingen en voorzieningen; o. a. werd de koperslagerij verplaatst; de daardoor verkregen ruimte in de ketelmakerij liet toe om de uit Europa aangevoerde nuttige werktuigen, als klinknagelmachines, enz. te plaatsen.

Onder de voornaamste werkzaamheden bij de fabriek gedurende 1876 moet in de eerste plaats vermeld worden het ineenzetten der in losse deelen uit Nederland aangebragte ijzeren raderstoomschepen *Soembing* en *Sindoro* (type *Celebes*). In de raderstoomschepen *Salak* en *Oenarang* werden machines geplaatst. Verder ging men voort met het herstellen der werktuigen van het schroefstoomschip *Watergeus*, welke bodem tevens van nieuwe bij de fabriek vervaardigde ketels werd voorzien. Ook werden de werktuigen en ketels van het schroefstoomschip *Banda* gerepareerd. De machines en ketels van het raderstoomschip *Banka* werden nagezien, en voor dit schip, zoomede voor het raderstoomschip *Sumatra*, werden nieuwe distilleertoestellen afgeleverd. Het raderstoomschip *Timor* en het schroefstoomschip *Riouw* werden in herstelling genomen, terwijl voortgegaan werd met het aanmaken van een stel stoomketels voor het raderstoomschip *Soerabaija*. Eindelijk werden 2 stel ketels voor de raderstoomschepen *Timor* en *Sumatra* onderhanden genomen.

De werkzaamheden ten behoeve van de gouvernements-marine bestonden in den aanmaak van ketels en werktuigen voor de *Singkawang* en de *Sampit*, en in herstellingen aan de *Barito*, *Hertog Bernard*, *Argus* en *Anjer*.

Overigens werd gevolg gegeven aan min of meer belangrijke bestellingen van machinedeelen ten behoeve van verschillende andere oorlogs- en gouvernements-stoomschepen, en voldaan aan tal van bestellingen zoowel voor de speciale diensttakken onder het departement der marine ressorteerende, als voor andere departementen van algemeen bestuur.

Het ijzeren droogdok van Onrust, reeds omstreeks het begin van 1875 in reparatie opgenomen, werd onderzocht en, voor zooveel noodig, door het vernieuwen van sommige deelen in goeden staat gebragt; de beëindiging van dit werk werd in de eerste helft van 1877 te gemoet gezien. Twee nieuwe stoomketels voor de dokput-locomobielen werden aangemaakt en afgeleverd.

Gemiddeld waren in 1876 dagelijks bij de fabriek werkzaam 1244 ambachtslieden en 53 koelies, die dooreengenomen een daggeld hadden van f 0,67 en f 0,50. Het gemis aan geoefende werklieden in den stelwinkel doet zich nog steeds gevoelen, daar de personen, die dit ambacht uitoefenen, in de fabriek moeten opgeleid worden, hetgeen zeer veel tijd vordert. De gezondheidstoestand van het personeel was in 1876 bevredigend.

Als vergelijkend overzigt van hetgeen in de laatste vijf jaren bij de fabriek is omgegaan, kan eenigermate dienen de volgende opgaaf.

(1) Op 1 Januarij jl. ten getale van 611. De overige bevolking van Onrust (buiten de bemanning der in timmering zijnde schepen) bestond op dat tijdstip uit 879 personen. Op 1 Januarij 1876 waren deze cijfers 562 en 816.

JAREN.	Aantal verrigte dagdiensten		Uitbetaalde arbeidsloonen.	Geldswaarde der verwerkte materialen. (*a*)	*AANMERKINGEN.*
	door ambachtslieden.	door koelies.			
1872 . . .	264 270	13 108	f 173 848	f 212 092	(*a*) Aan bewerkt en onbewerkt ijzer en aan steenkolen werd verbruikt:
1873 . . .	244 669	11 754	179 167	209 752	
1874 . . .	253 789	9 862	179 197	213 588	
1875 . . .	291 242	13 256	203 330	236 468	
1876 . . .	370 823	15 814	249 163	248 009	

	IJzer.	Steenkolen.
1872	299 500 K.G.	1 459 000 K.G.
1873	415 300 „	1 544 100 „
1874	300 800 „	1 375 000 „
1875	269 600 „	1 753 200 „
1876	351 300 „	1 727 300 „

Bijzondere inrigtingen ten behoeve van het materieel. In de stations der Wester- en der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo heeft de marine zich, met medewerking van het civiel bestuur, door uitdieping enz. van daartoe geschikte rivier-inhammen bij Pontianak en Bandjermasin, eene wel is waar primitieve, doch niettemin zeer geschikte gelegenheid tot dokken weten te verschaffen. Reeds wordt van de aldus verkregen dokputten door de in de wateren van Borneo gestationeerde kleine stoomschepen met het beste gevolg gebruik gemaakt. Te Pontianak waren er ook reeds particuliere schepen in opgenomen. Te Bandjermasin was de inrigting bij het einde van 1876 nog niet geheel voltooid. Er wordt onderzocht, of niet ook te Amboina, Menado en elders in de buitenbezittingen dokken van dezelfde eenvoudige inrigting kunnen worden tot stand gebragt. Van het denkbeeld om vaste drooge dokken aan te leggen te Tjilatjap en op Noessa Kambangan is door de Indische Regering afgezien, omdat die voor 's hands minder noodzakelijk werden geacht.

§ 5. *Speciale diensten onder beheer van het departement der marine.*

Kustverlichting en bebakening. Met het oog op de wenschelijkheid eener krachtiger voortzetting van de oprigting van kustlichten in den Indischen Archipel, is het voornemen opgevat om het bouwkundig personeel voor den lichtdienst in dier voege uit te breiden dat, in stede van één belangrijk werk, drie werken te gelijk (één groot en twee kleinere) in uitvoering kunnen zijn. Daartoe zouden de twee thans in dienst zijnde technici (één bouwkundige en één adjunct) nog met een zestal (twee adjuncten en vier opzieners) moeten worden vermeerderd. Ten einde aanvankelijk eenigermate in de behoefte te voorzien, wordt sedert November jl. reeds beschikt over de diensten van een derden bouwkundige, waartoe een van verlof teruggekeerd deskundige voorloopig ter beschikking is gesteld van den kommandant der zeemagt.

Nieuwe lichten werden in 1876 niet ontstoken. Voor de opstelling van 2 kustlichten (een van de 1ste orde op Java's 1ste punt nabij de Meeuwenbaai, en een van de 4de orde op het koraalrif Meindertsdroogte in straat Bali), zoomede van 10 havenlichten 6de orde (7 op Java: te Tagal, Japara, Joana, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki en Panaroekan, — 1 op Bali, te Pabejan onder Boeleleng, — en 2 op Sumatra: op Poeloe Pisang nabij Padang en te Telok Betong in de Lampongsche districten) werd het noodige voorbereid. Bij het eind van 't jaar was het metselwerk van den (steenen) toren op Java's 1ste punt gereed en reeds in Januarij jl. zou het licht ontstoken zijn, wanneer niet averij op zee de aanbrengst van het lichttoestel had vertraagd. Sedert 16 Junij jl. is echter het licht in werking. Voor de Meindertsdroogte wordt hier te lande een ijzeren toren aangemaakt, die waarschijnlijk in het eerste kwartaal 1878 zal kunnen zijn opgerigt. De voorgenomen verbetering van de verlichting der reede van Batavia, door het havenlicht (4de orde) rood te laten schijnen en daarin aardolie te doen branden, kwam nog niet tot uitvoering, omdat men dezelfde oliesoort (Young's parafin-oil) wilde bezigen die, na vergelijkende proeven, in Frankrijk voor de kustverlichting is aangenomen, en die eerst uit Europa moest worden ontboden. De uitkomsten der bedoelde proeven zijn zoo beslissend voorgekomen, dat het in Indie onnoodig wordt geoordeeld om vooreerst slechts enkele nieuwe havenlichten voor petroleum-gebruik te bestemmen, maar tot de aanschaffing van parafin-lampen voor alle nieuw op te rigten havenlichten besloten is.

Omtrent hetgeen gedaan is met betrekking tot de kustlichten 2de klasse, welke men voornemens was op het eiland Edam (ingang van de baai van Batavia) en op Poeloe Pandang (1) (vaarwaters van Padang) op te rigten, zijn geene mededeelingen ontvangen. In Januarij jl. bestond het plan de plaats te gaan opnemen waar het kustlicht 1ste orde op den Vlakkenhoek (zuidelijkste punt van Sumatra in straat Sunda) zou moeten verrijzen, en verder de noodige gegevens te verzamelen voor het bouwplan. Men schijnt dus teruggekomen op de vroegere meening (verg. het verslag van 1871, bladz. 38), dat bij het aanwezen van een vuurtoren op Java's eerste punt een licht op den Vlakkenhoek zou kunnen gemist worden.

Aangaande de werken die, in verband met den afslag der kust op de landtong Tandjong Kalean (Banka), vereischt worden tot bescherming van den vuurtoren aldaar, is nog geene beslissing genomen. De bevindingen der commissie, die plaatselijk den toestand heeft opgenomen (verg. vorig verslag, bladz. 57), luiden intusschen zeer bevredigend. Eene verplaatsing van den toren wordt door haar ten stelligste ontraden.

Hernieuwde klagten over gemis aan havenverlichting en nachtmerken voor de reede van Samarang gaven aanleiding tot een onderzoek naar de gesteldheid van den bodem nabij het nieuwe havenkanaal aldaar, met het oog op eene reeds vroeger besproken oprigting van een havenlicht-etablissement der 3de orde (verg. vorig verslag, bladz. 58). De toenemende stoomvaart doet het wenschelijk achten het lichtstelsel voor Samarang los te maken van de havenplannen, die welligt nog geruimen tijd in behandeling zullen blijven. Daar het grondonderzoek geene bezwaren deed rijzen, is het project voor zoodanig licht-etablissement in bewerking genomen.

Onder het personeel bij de verschillende licht-instellingen kwamen wederom talrijke ziektegevallen voor, in het bijzonder bij het havenlicht te Batavia. De berigten omtrent den gezondheidstoestand aan boord van het lichtschip in de Lucipara-passage (zuidelijke ingang van straat Banka) luiden echter meer en meer bevredigend. Hiertoe schijnen veel bijgedragen te hebben de veranderingen die de in-

(1) Aan dit eiland is boven Poeloe Thoren de voorkeur gegeven (verg. vorig verslag, bladz. 57). Als hulplicht in de vaarwaters van Padang zal voorloopig nut stichten het bovenbedoelde licht der 6de orde op Poeloe Pisang en eene aan den ingang der Padang-rivier op te stellen havenlantaarn (feu de position).

rigting van dat vaartuig heeft ondergaan (1). Nu zich reeds eenige inlanders van Banka hebben doen aannemen voor den dienst op het hier bedoelde lichtschip, laat het zich aanzien dat welligt spoedig de geheele bemanning van daar zal zijn te verkrijgen; het periodiek opkomen naar Batavia van eene der drie ploegen, waaruit tot nog toe de bemanning bestaat, zou dan kunnen ophouden, en vermoedelijk ware dan te volstaan met twee ploegen dienstpersoneel. Aan het personeel bij het licht-etablissement op Poeloe Bras (Atjeh), bestaande uit twee ploegen die beurtelings om de maand worden afgelost, is in September jl. vergund zich op die aflossingsreizen naar en van Padang door hunne gezinnen te doen vergezellen.

In het voltallig houden van het lichtwachterspersoneel worden over 't algemeen nog al moeijelijkheden ondervonden. De hoofdreden is, dat inlanders, voor die betrekking geschikt, ruimschoots gelegenheid vinden om aan den wal eene plaatsing te krijgen, vooral bij particuliere inrigtingen van nijverheid.

Aan het voornemen, om al wat betreft den inwendigen dienst bij de verschillende licht-instellingen, ook bij de haven- en oeverlichten, te doen regelen bij een door den chef van het departement der marine vast te stellen algemeen reglement (zie vorig verslag, bladz. 57) is sedert uitvoering gegeven.

De inspectien over de licht-instellingen en bebakeningen strekten zich uit over de geheele noordkust van Java, Bali en den Spermundes-archipel, en gaven over 't algemeen reden tot tevredenheid.

Voor zooveel de beschikbare middelen zulks toelieten, werden de bebakeningen goed onderhouden. Verschillende nieuwe bakens zijn in het afgeloopen jaar aangebragt waar daaraan behoefte bestond (2).

Loodswezen. Het incompleet aan personeel bij de loodsdiensten van Soerabaija, Straat Bali en Tjilatjap bleef bestaan, zonder echter merkbaar ongerief te veroorzaken. Pogingen om door oproeping in de dagbladen het ontbrekende personeel te bekomen, hadden niet het gewenschte gevolg.

Van het denkbeeld om te Tjilatjap aan den loodsdienst tevens een stoomsleepdienst te verbinden (verg. het verslag van 1873, bladz. 68) is, in verband met de veranderde behoeften, nu de zeilvaart meer en meer plaats maakt voor de stoomvaart, door de Indische Regering afgezien.

Het voornemen bestaat om ter hoofdplaats Amboina een vasten loods voor den Molukschen archipel in dienst te stellen. De vaarwaters aldaar zijn nimmer opgenomen en de kommandanten der oorlogs- of gouvernements-stoomschepen, zich niet durvende verlaten op de bestaande onvoldoende kaarten, zijn verpligt naar een loods om te zien, die dan veelal niet gemakkelijk is te vinden.

Aan loodsgelden werd in 1875 ontvangen f 107 416, tegen f 86 988 in 1874; de ontvangsten over 1876 kunnen nog niet met juistheid worden opgegeven.

Haveninrigtingen. De tijdbal te Anjer kwam onlangs in gebruik.

Van de indertijd bevolen in-dienst-stelling eener stoombarkas voor de gemeenschap tusschen Benkoelen en Poeloe Tikoes (verg. het verslag van 1874, bladz. 57) is afgezien, daar de ondervinding heeft geleerd dat van het op Poeloe Tikoes gebouwde laad- en loshoofd niet het verwachte gebruik wordt gemaakt.

De grenzen der reede van Menado werden gewijzigd (*Indisch Staatsblad* 1877 n°. 99). Dat die van de reede van Oleh-leh voor het eerst bepaald werden, is reeds gezegd op bladz. 6, noot 1.

(1) De lichtdienst in de Lucipara-passage werd in het afgeloopen jaar weder een tijd lang waargenomen door het bebakeningsvaartuig van Batavia.

(2) Betreffende de voor den dienst der bebakening en kustverlichting beschikbare vaartuigen wordt verwezen naar § 3. Het ligt in de bedoeling om ook de residentie Riouw van een speciaal bebakeningsvaartuig te voorzien, daar deze dienst tot dus ver bijna uitsluitend de beschikking eischte over de te Riouw gestationeerde adviesboot der gouvernementsmarine.

Het bedrag der ontvangen haven- en ankeragegelden over 1876 kan nog niet worden opgegeven; over 1875 beliep de ontvangst f 127 679 tegen f 136 333 in 1874.

Hydrografische dienst. Met het speciaal voor dezen dienst bestemde vaartuig — de *Hydrograaf* — werd in 1876 de opneming van de zuidelijke toegangen tot de Gaspar-straten voortgezet. Tegen het einde van November, bij het intreden van den westmoesson, kwam dit schip naar Onrust op om eenige noodzakelijke herstellingen aan werktuigen en distilleertoestellen te ondergaan; doch reeds vóór dat die herstellingen geheel voltooid waren, moest het naar straat Lagoendi gezonden worden om naar het wrak van de verongelukte mailboot *Luitenant-generaal Kroesen* (zie vorig verslag, bladz. 96) te helpen zoeken. Sedert te Onrust verder gereed gemaakt, is de *Hydrograaf* in Februarij jl. naar de westkust van Sumatra vertrokken tot het opnemen en in kaart brengen van de straten Siberoet en Zeebloem, de hoofdtoegangen voor de stoomschepen die, van Europa komende, Padang aandoen.

De oorlogs- en de gouvernementsmarine beijverden zich als naar gewoonte om de hydrografische kennis van den Indischen Archipel te vermeerderen, door het verrigten van opnemingen, het vervaardigen van schetsen en het verzamelen van andere bouwstoffen voor het hydrografisch bureau.

Sedert 1 Januarij jl. is dat bureau (eenige jaren geleden herwaarts overgebragt) weder te Batavia gevestigd. Volgens de nieuwe organisatie (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 27) bestaat het uit een chef en een sous-chef (3), benevens een inlandschen handlanger en eenige klerken. Daar de kaarten, welke bij het hydrografisch bureau worden zamengesteld, bestemd zijn om hier te lande te worden gegraveerd, zijn de betrekkingen van lithograaf en van drukker, tevens teekenaar, uit de vroegere formatie niet overgenomen. De functien van bewaarder van het depôt van zeekaarten zijn bij de nieuwe organisatie overgegaan op den sous-chef. Het bureau is begonnen met het bewerken eener nieuwe kaart van de Molukken en eener nieuwe uitgave van de kaart der noordkust van Sumatra en van de kaart van Java, blad III. De laatste hier te lande bewerkte kaarten waren eene kaart van de Kleine Soenda-eilanden en aangrenzende vaarwaters, blad I, en eene zesde vervolgkaart van het noordelijk gedeelte van Sumatra, bevattende de kust van Singkel tot Poeloe Ilir.

Geografische dienst (4). De hoekmetingen, welke in het afgeloopen jaar moesten gedaan worden voor de verbinding van de in 1875 in Midden-Java gemeten basis met het primaire driehoekennet, werden door ongunstig weder zeer bemoeijelijkt. In Januarij 1876 waren de steenen pilaren, op de punten waar gemeten moest worden, voltooid, maar ten gevolge van ongunstig weder kon eerst in Maart met de metingen begonnen worden. In het tweede kwartaal konden de hoeken op zeven punten gemeten worden, maar daarna werden de metingen weder door de weêrsgesteldheid vertraagd, zoodat de terreinwerkzaamheden in Midden-Java (eerste triangulatie-sectie) zich in 1876 verder hebben moeten bepalen tot het in teekening brengen van het basisterrein en tot het doen van eene breedte- en van eene azimuth-bepaling aan een van de uiteinden der basis. In het eerste kwartaal van 1877 zijn weder op drie punten hoekmetingen verrigt.

De berekening van het primaire en van het secundaire driehoekennet in de residentien Bezoeki en Banjoewangi

(3) In de vervulling dier betrekkingen — beide behoorende tot de vaste Indische (burgerlijke) ambten — werd reeds, voorloopig op tijdelijken voet, in November 1876 voorzien. De waarneming der betrekking van chef werd opgedragen aan den hoofdambtenaar op non-activiteit A. C. J. Edeling, vroeger in dezelfde betrekking werkzaam (sedert 1 Januarij jl. definitief benoemd); de waarneming der functien van sous-chef aan den luitenant ter zee 1ste klasse J. T. F. Bruijn, laatstelijk hier te lande in het belang der Indische hydrografie aan het Departement van Marine gedetacheerd geweest, onder wiens leiding het archief was overgebragt, dat onbeschadigd in Indie is aangekomen.

(4) Over de magnetische en meteorologische waarnemingen wordt gehandeld in hoofdstuk **K**, afd. II.

werd in het afgeloopen jaar voltooid (1), en voor zestien punten in Oost-Java werd de foutenverdeeling over de horizontale hoekmetingen berekend.

Bij de voltooijing van het vroeger vastgestelde en reeds gedeeltelijk afgewerkte net ter verbinding van de in 1873 in West-Java gemeten basis met het primaire driehoekennet, werden zulke groote moeijelijkheden ondervonden, dat het verbindingsnet belangrijk moest gewijzigd worden, en slechts een gedeelte der vroeger voor die verbinding gedane metingen kon behouden blijven. Door het zoeken van een beter verbindingsnet werd groot oponthoud veroorzaakt, zoodat eerst in het tweede kwartaal met de hoekmetingen voor de verbinding kon begonnen worden. Daarna kon men echter met deze werkzaamheden regelmatig voortgaan, zoodat op het einde van het jaar alle hoekmetingen voor de verbinding van de basis in West-Java met het driehoekennet afgeloopen waren; de reductien der gemeten hoeken kwamen ook bijna gereed.

Voorts werd aan het eene uiteinde van de basis in West-Java eene breedte- en eene azimuth-bepaling gedaan, zoodat de terreinwerkzaamheden, verbonden aan de basismeting in West-Java, afgeloopen zijn. In het eerste kwartaal van dit jaar keerde het voor die taak aangewezen personeel (behoorende tot de tweede triangulatie-sectie) naar zijne standplaats Batavia terug, alwaar een aanvang werd gemaakt met de vergelijking der meetstaven van het basistoestel met den normaalmeter.

Van het in de Hoogduitsche taal in 't licht te geven algemeen verslag betreffende de triangulatie van Java is het manuscript van het tweede deel (de basismeting in West-Java behandelende) onlangs herwaarts gezonden, ten einde hier te lande onder toezigt van den steller, den tegenwoordigen hoogleeraar dr. J. A. C. Oudemans, in druk te worden bezorgd. Van het eerste deel, dat — zooals reeds in 't vorig verslag werd aangeteekend — in Januarij 1876 te Batavia het licht zag, zijn aan onderscheidene vreemde Gouvernementen (verg. blz. 2), wetenschappelijke genootschappen en andere belanghebbenden exemplaren aangeboden (2).

§ 6. *Verrigtingen der zeemagt.*

De toestand in Atjeh en onderhoorigheden vereischte nog steeds het aanwezen eener sterke scheepsmagt aldaar: voor blokkade-diensten, voor de wering van den invoer van oorlogsbehoeften waar de blokkade was opgeheven (3), soms voor bepaalde krijgsverrigtingen, en in het algemeen voor de uitoefening van het Nederlandsch gezag langs het uitgestrekte kustgebied van Noord-Sumatra.

Bij het einde van 1876 bevonden zich daar 16 oorlogsbodems (4), 3 gouvernements-stoomschepen (5) en 5 kruisbooten (6), terwijl nog steeds 3 particuliere stoomschepen gebezigd werden voor het vervoer van vivres en voor kleine transportdiensten (7).

Als kommandant der maritieme middelen trad in Maart jl. de kapitein ter zee J. A. van de Velde op, in de plaats van den in 't vorig verslag genoemden kapitein ter zee W. B. F. Escher.

Welke de bepaalde krijgsverrigtingen waren, waarbij de zeemagt in de Atjehsche wateren betrokken was, is reeds gebleken in de hoofdstukken **C**, § 3, en **D**, § 4. Hier behoeft dus nog slechts met een paar woorden te worden herinnerd dat zij bij de ondersteuning ter oostkust van den aanval van Toekoe Moeda Angkasa op Tandjong Semantoh en Simpang Olim eene belangrijke taak had te vervullen zoolang daar de van Groot-Atjeh, van Edi en van Java gezonden troepen nog niet waren aangekomen (8), dat zij ook deelnam aan de krijgsverrigtingen tot tuchtiging van Loöng en van Merbouw (Malaboeh) op de westkust, en tot onderwerping van Langsar op de oostkust, en dat zij voorts hare diensten verleende voor de bestraffing van Kwalla Batoe op de westkust. Overigens kan verwezen worden naar de rapporten betreffende de verrigtingen der verschillende oorlogschepen, welke geregeld in de *Javasche Courant* werden opgenomen.

Na zijn bezoek in Atjeh in Maart jl. (verg. bladz. 9) heeft de Gouverneur-Generaal zijne verwachting te kennen gegeven dat het eskader aldaar eerlang zou kunnen worden verminderd. Uit den aard der zaak kon echter nog niet tot eene vermindering worden overgegaan zoolang nog krachtige demonstratien in sommige kuststaten vereischt werden, waarbij de hulp der zeemagt onontbeerlijk was.

Buiten de wateren van Atjeh werd de zeemagt tot krijgsverrigtingen geroepen in het station Ternate, bij de bestrijding van de door Danoe Baba Hassan veroorzaakte onlusten op Halmaheira. Hierover is breedvoerig gehandeld in hoofdstuk **C**, § 18. In het station Celebes werd, in verband met de operatien der landmagt tegen Kraeng Bonto Bonto, door het oorlogschip *Bali* met het gouvernements-stoomschip *Hertog Bernard* en een 16tal bevriende praauwen de kust in de nabijheid van Pankadjene geblokkeerd, ten einde genoemden opstandeling het ontvlugten naar een der eilanden onmogelijk te maken.

Omtrent het bezoek, door het schroefstoomschip 1ste klasse *Curaçao* aan verschillende eilanden in het oostelijk gedeelte van den Indischen archipel gebragt, is reeds het noodige medegedeeld in hoofdstuk **C**, §§ 17 en 19. Het ramtorenschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, in Junij 1876 ter reede Batavia aangekomen, maakte, vóór dat het naar Atjeh gezonden werd, eene reis naar Makasser en verschillende kustplaatsen op Java, waar zooveel mogelijk aan inlandsche hoofden en grooten de gelegenheid werd gegeven om dezen indrukwekkenden oorlogsbodem in oogenschouw te nemen.

F. Regtswezen.

§ 1. *Regterlijke magt.*

Europesche regtscollegien. Het is der Regering voorgekomen dat de in 1872 (zie het verslag van dat jaar, blz. 45) tot stand gekomen regeling, volgens welke de president, de vice-presidenten en de leden van het Hooggeregtshof hunne betrekking behouden wanneer zij met verlof naar Europa gaan, niet kan gehandhaafd worden zonder schade voor de regtsbedeeling in Indie, omdat zij er toe leiden kan dat het Hof niet behoorlijk zamengesteld en niet genoegzaam voltallig is, ook al worden twee raadsheeren boven het organiek getal aangesteld. Daar echter de regeling van 1872 verband hield met art. 95 van het Regeringsreglement, kon daarop bezwaarlijk worden teruggekomen wanneer niet eerst in genoemde wetsbepaling eene wijziging werd gebragt. Hiertoe is thans een voorstel bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakt (9).

(1) In het eerste kwartaal 1877 werd de berekening van de triangulatie der beide residentien geheel beëindigd en aan het topografisch bureau ingezonden.

(2) Aan de Staten-Generaal werd een exemplaar aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien, dd. 22 December 1876.

(3) De ordonnancie van 19 April 1875 (*Indisch Staatsblad* n°. 100), waarbij de invoer van oorlogsbehoeften 't eerst verboden werd, is voor de sedert onderworpen landschappen van toepassing verklaard bij ordonnancie van 6 Mei 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 97). Over hare toepasselijkheid op Groot-Atjeh zelf zie men Indisch Staatsblad 1876, n°. 200.

(4) Dus evenveel als bij het einde van 1875 (zie vorig verslag, bladz. 59). In Junij 1876 was het schroefstoomschip 2de klasse *Vice-admiraal Koopman* wegens ouderdom aan het eskader ontvallen en vervangen door de *Schouwen*. De *Timor* en de *Riouw* werden vervangen door de *Borneo* en de *Banda*. De *Bromo* werd gedurende een gedeelte van 1876 aan het eskader onttrokken om op Onrust herstellingen te ondergaan en vervolgens door den kommandant der zeemagt voor eene inspectiereis te worden gebezigd, maar zij werd in Januarij jl. weder naar de oostkust gedirigeerd. Inmiddels was het eskader tijdelijk versterkt door het ramtorenschip *Prins Hendrik*, dat zich vooral langs de noordkust vertoonde. (Over latere wijzigingen in de zamenstelling van het eskader in de wateren van Atjeh — het vertrek naar Java van de *Prins Hendrik*, de tijdelijke buitendienststelling van de *Bromo* en de vervanging, als actief oorlogschip, van de *Citadel van Antwerpen*, bestemd tot wacht- en voorraadschip te Oleh-leh, door de weder in gebruik genomen *Watergeus* — zie men bladz. 57, noot 3 en 2, en bladz. 58.)

(5) Dus één meer dan bij het einde van het voorafgegane jaar. De *Tjinrana* werd namelijk naar de oostkust gezonden om op de Djamboe-ajer rivier te worden gestationeerd (zie bladz. 7).

(6) Dus één meer dan bij het eind van 1875. Een kruisboot werd namelijk naar de noordkust gedirigeerd om den in- en uitvoer op de Pedir-rivier te controleeren.

(7) De *Ardjoeno*, de *Kalahome* en de *Betsy*.

(8) De flotille, die op de Arakoendoer tegen de vijandelijke versterkingen ageerde, bestond — nevens het gouvernements-stoomschip *Boni* — uit 1 stoombarkas en 8 gewapende sloepen.

(9) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1876/1877, n°. **192**.

Met het oog op den bij den raad van justitie te Samarang ontstanen achterstand, ten deele een gevolg van de vele ziekten onder het personeel en de omvangrijke en ingewikkelde strafzaken welke zich gelijktijdig hadden voorgedaan, werd eene tijdelijke versterking van dat collegie noodzakelijk geoordeeld. Bij ordonnancie van 6 Julij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 171) werd mitsdien, onder nadere (sedert verleende) goedkeuring des Konings, besloten tot de aanstelling voor den tijd van zes maanden van één vice-president, één buitengewoon lid, één buitengewoon substituut-officier van justitie en één buitengewoon substituut-griffier, en tot het in 't leven roepen eener tweede kamer bij het collegie voor denzelfden tijd, welke kamer belast zou zijn met de afdoening van die strafzaken, waarin vóór 1 Julij 1876 regtsingang was verleend, en van de vóór dien datum in eersten aanleg aanhangig gemaakte of in hooger beroep aangebragte overtredingszaken. Ingevolge een later besluit (van 23 October 1876) zullen door de tijdelijke kamer ook kunnen worden afgedaan strafzaken na 1 Julij 1876 aanhangig gemaakt of aangebragt.

De regtsbevoegdheid van den in November 1875 ingestelden residentie- (tevens krijgs-) raad voor Groot-Atjeh (verg. vorig verslag, blz. 5) werd in Augustus 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 200) uitgebreid door daarbij over te brengen de beregting (in het eerste, tevens hoogste ressort) van de overtredingen door regtstreeksche onderdanen van het Gouvernement in Groot-Atjeh en onderhoorigheden begaan op het verbod van den in-, uit- en doorvoer van oorlogsbehoeften. Met die regtsmagt was aanvankelijk, toen nog geen residentieraad voor Groot-Atjeh bestond, belast de raad van justitie te Padang, voor zoover de Atjehsche onderhoorigheden ter westkust van Sumatra, en de residentieraad te Bengkalis (residentie Sumatra's Oostkust), voor zoover de onderhoorigheden ter noord- en oostkust betrof.

Inlandsche regtbanken; afscheiding van regterlijke magt en administratief gezag. Het reeds in 't vorig verslag (blz. 60) vermelde beginsel, om tot voorzitters van landraden geene andere personen te benoemen dan die waarborgen aanbieden dat zij voldoende kennis bezitten van taal, land en zeden, benevens de nadere bepaling (bij een besluit van 6 Augustus 1876), dat voor die betrekking, alsmede voor die van omgaanden regter, bij voorkeur zouden in aanmerking komen regterlijke ambtenaren die de regtbank kunnen presideeren in de landstaal, moesten ten gevolge hebben dat het getal landraden met regtskundige voorzitters slechts weinig kon toenemen. Echter staat hier tegenover, dat zoodoende grooter zekerheid verkregen wordt dat men het beoogde doel, de verbetering der regtspraak, zal bereiken. Niet altijd toch was het oordeel der Indische Regering gunstig over de wijze waarop de door regtsgeleerden gepresideerde landraden aan hunne roeping beantwoordden. Met name ontbrak soms bij jeugdige voorzitters en griffiers het besef hunner positie tegenover andere autoriteiten, ook tegenover inlandsche hoofden. Terwijl de Indische Regering zich er op toelegde om ten aanzien van tekortkomingen op dit punt de meeste gestrengheid in acht te nemen, heeft zij in 't afgeloopen jaar, onder herinnering aan vroegere voorschriften (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 468), nader doen blijken van haar verlangen, dat ook de regterlijke ambtenaren, voor zoover zij door hunne betrekking tot aanrakingen met het inlandsch bestuur geroepen worden, bij plegtige gelegenheden, zoo als de feesten bij het einde der Mohammedaansche vasten enz., aan de regenten of andere hoofden de gebruikelijke bezoeken brengen, ten einde ook hunnerzijds in het openbaar bij te dragen tot instandhouding van die welwillende gezindheid, welke tusschen de Europesche ambtenaren en de inlandsche maatschappij behoort te bestaan.

Men zou evenwel te ver gaan wanneer men door deze mededeelingen geregtigd meende te zijn tot het vellen van een ongunstig oordeel over het beginsel der opdragt van het praesidium aan regtskundige voorzitters. Er wordt toch uitdrukkelijk vermeld, dat — bepaaldelijk waar de voorzitters mannen zijn, die reeds lang in aanraking zijn geweest met de inlandsche hoofden en bevolking, en die met de taal en de gebruiken van den inlander bekend zijn — van den bedoelden maatregel groote voordeelen worden ondervonden. Niet alleen geldt als zoodanig de tijdiger beregting, maar ook valt te wijzen op het verblijdend verschijnsel dat de inlanders steeds meer en meer hunne burgerlijke geschillen aan de alzoo zamengestelde landraden onderwerpen. Dit is o. a. waargenomen te Probolinggo, Kraksaän, Loemadjang, Pasoeroean, Malang, Blora, Batavia en Meester Cornelis.

De landraad te Malang, die tot nog toe met dien te Pasoeroean door één regtskundige werd voorgezeten, heeft een afzonderlijken president erlangd, terwijl de landraad te Bangil, tot dusver door den voorzitter des landraads te Sidoardjo gepresideerd, aan dien te Pasoeroean is toegevoegd (*Indisch Staatsblad* 1876 n°. 218). Voor het eerst is thans ook een regtsgeleerd ambtenaar in dienst gesteld om de landraden te Ponorogo en Soemorotto in Madioen beide te presideeren (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 72). In het geheel zijn nu 22 regtskundige voorzitters, die te zamen 33 landraden presideeren, op Java en Madura in functie (1). Op 3 na (2) bezitten al deze landraden afzonderlijke griffiers; bij 5 daarvan zijn als zoodanig regtsgeleerden in dienst (3).

Bij ordonnancie van 29 Augustus 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 225) werd door den Gouverneur-Generaal aan art. 93 van het reglement op de regterlijke organisatie de interpretatie gegeven, bedoeld op bladz. 60 van het vorig verslag, en tevens bepaald dat bij afwezigheid, belet of ontstentenis der regtskundige voorzitters van landraden, *buiten* de hoofdplaatsen der residentien gevestigd, de adsistent-resident der afdeeling tijdelijk als voorzitter optreedt, tenzij door den Gouverneur-Generaal een ander, hetzij regterlijk, hetzij administratief ambtenaar, als tijdelijke vervanger van den voorzitter mogt worden aangewezen.

Alvorens verdere toepassing te geven aan het reeds ten opzigte van sommige der door regtskundigen voorgezeten landraden gehuldigd beginsel, om de griffiën los te maken van de gewestelijke of plaatselijke bureaux (verg. het verslag van 1875, bladz. 68), is onderzocht, of zulks niet met eenige inkrimping van het personeel op deze laatste kantoren zou kunnen gepaard gaan. Het is echter gebleken dat bedoelde afscheiding, tegenover de toeneming van het overige (administratieve) werk, geene genoegzame ontheffing te weeg bragt om de gewenschte inkrimping te veroorloven. Daarentegen zal niet worden overgegaan tot de aanstelling van afzonderlijk oppasserspersoneel bij de genoemde landraden. Op plaatsen, waar de landraden door regtsgeleerden gepresideerd worden, zal namelijk de resident of adsistent-resident een zijner oppassers bij dezen moeten detacheeren.

Bij onderscheidene landraden op Java en Madura moest in eene behoorlijke vervulling der griffiers-werkzaamheden weder worden voorzien door toevoeging van buitengewone hulp. Bij vier nog niet door regtsgeleerden gepresideerde landraden (die te Banjoemas, Poerwokerto, Poerworedjo en Koetoardjo) is de aanstelling van een afzonderlijken griffier noodig gebleken (4). Daartoe zal vermoedelijk in 1878 kunnen worden overgegaan.

Buitengewone toevloed van zaken bij de regtbank van omgang in de 3de afdeeling (Rembang, Madioen en Kediri) maakte het in Januarij 1877 noodig, wilde men den achter-

---

(1) Namelijk bij de landraden te Batavia, Meester Cornelis met Bekassi, Buitenzorg, Cheribon met Indramaijoe, Brebes, Samarang, Demak met Poerwodadi, Rembang met Blora, Toeban met Bodjonegoro, Soerabaija, Modjokerto, Sidoardjo, Pasoeroean met Bangil, Malang, Probolinggo met Loemadjang, Kraksaän, Bondowosso, Ponorogo met Soemorotto, Kediri met Berbek, Toeloeng Agoeng met Trengalek, Blitar, en eindelijk Pamakassan met Sumanap.

(2) Namelijk de landraden te Sidoardjo, Bangil en Loemadjang. Bij dien te Sidoardjo zal vermoedelijk reeds in 1878 een afzonderlijke griffier worden aangesteld; aan de griffiën van elk der beide andere is een regtsgeleerde als buitengewoon substituut-griffier werkzaam gesteld. Dit laatste is ook het geval bij den landraad te Sumanap. Van de griffiers doen er 3 elk bij twee landraden dienst.

(3) Namelijk één bij elk der landraden te Toeban, Bondowosso en Sumanap en één bij de landraden te Toeloeng Agoeng en Trengalek te zamen.

(4) Bij den landraad te Patti is als zoodanig een regtsgeleerde aangesteld.

stand niet bedenkelijk zien ophoopen, voor den tijd van een jaar of zooveel korter als mogelijk zou blijken, een buitengewonen omgaanden regter met een griffier in dienst te stellen, speciaal voor de afdoening der in de beide laatstgenoemde residentien aanhangige of aan te brengen strafzaken.

De organisatie van het inlandsch openbaar ministerie in de adsistent-residentie Patjitan, welke nog op denzelfden voet was gelaten als toen die afdeeling een op zich zelf staand gewest uitmaakte, werd bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 165, geregeld in overeenstemming met hetgeen voor andere adsistent-residentien is vastgesteld. Het inlandsch parket in het regentschap Samarang werd van 5 op 4 officieren van justitie teruggebragt, nadat gebleken was dat de standplaats Kedoeng Djati kon vervallen, vermits de weinige daar voorkomende politiezaken zonder bezwaar op de politierol ter hoofdplaats Samarang konden worden beregt (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 286). In het regentschap Pamakassan (Madura) kon met één zoodanig ambtenaar worden volstaan, en werd mitsdien de betrekking van adjunct bij den hoofddjaksa opgeheven (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 69). Daarentegen werd het inlandsch parket in elk der afdeelingen Buitenzorg en Loemadjang, reeds vroeger tijdelijk met een adjunct-djaksa vermeerderd, in Januarij jl. definitief met zoodanig ambtenaar uitgebreid (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 6 en 7).

Naar aanleiding van de vele klagten over de regtspraak der priesterraden (art. 3 van het reglement op de regterlijke organisatie) in de laatste jaren, is in Indie bij de betrokken autoriteiten de vraag aanhangig gemaakt, op welke wijze daarin verbetering ware te brengen. Ook in het afgeloopen jaar ontbrak het niet aan klagten als de hier bedoelde; slechts eenmaal echter kwam de Gouverneur-Generaal in het geval van, krachtens art. 83 van het Regeringsreglement, te moeten beslissen in een geschil van bevoegdheid tusschen een landraad en een priesterraad gerezen.

Aangaande de inlandsche regtbanken in de buitenbezittingen valt, behalve het aangeteekende bij de bespreking van het regtswezen aldaar (zie § 2), alleen te vermelden, dat onlangs (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 13) tot de aanstelling van afzonderlijke griffiers ook is overgegaan bij een viertal rapats in het gouvernement van Sumatra's Westkust.

Enkele inlanders, die in verschillende functien bij inlandsche regtbanken langdurige en trouwe diensten hadden bewezen, begiftigde de Regering in het afgeloopen jaar met de gouden of zilveren medaille van verdienste. Anderen ontvingen deswege eene geldelijke belooning of een hoogeren titel.

§ 2. *Regtswezen in 't algemeen.*

Regtswezen in de buitenbezittingen. In de nieuwe bepalingen betreffende het regtswezen in het gouvernement van Sumatra's Westkust zijn achtereenvolgens (1) op eenige ondergeschikte punten wijzigingen of aanvullingen noodig geoordeeld ter wegneming van leemten, die bij het in werking brengen waren aan het licht gekomen of die sedert in de organisatie van sommige inlandsche regtscollegien waren ontstaan door verandering in de administratieve instellingen. De bedoelde nadere regelingen strekten o. a. om bij afwezigheid, belet of ontstentenis van den magistraat, de aanwijzing van diens plaatsvervanger niet meer aan den Gouverneur-Generaal, maar aan den gouverneur van Sumatra's Westkust op te dragen, om te voorzien in het geval dat het districtshoofd verhinderd wordt het districtsgeregt te houden, en om te verzekeren dat in een viertal uitgestrekte afdeelingen, waar de adsistent-resident zich vaak voor geruimen tijd op reis moet begeven buiten de onderafdeeling waar hij de magistratuur heeft uit te oefenen, een ander die functien waarneme. Voor het overige bepalen zich de bedoelde voorzieningen tot wijzigingen in de standplaats, het praesidium of het griffierschap van enkele inlandsche regtbanken, dan wel in de opsomming der inlandsche hoofden die daarin zitting hebben.

Wat de eigenlijke wetgeving betreft, maakt het thans een punt van onderzoek uit, of niet — om aan het verlangen of het regtsbewustzijn van hoofden en bevolking te voldoen — alsnog tegen sommige overtredingen van de adat straffen zullen moeten worden bedreigd (verg. bladz. 16).

Eenige wijzigingen, waartoe zeer onlangs magtiging is verleend — en die ook in het reglement op het regtswezen in Banka (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 33) zullen worden opgenomen — hebben ten doel voor beide gewesten van toepassing te maken de nieuwe bepalingen die in den laatsten tijd omtrent een drietal punten in de voor Java en Madura geldende verordeningen op het regtswezen zijn gebragt. De te wijzigen bepalingen hebben betrekking op de voorloopige inhechtenisneming, de instructie van misdrijven en de bewijskracht van onderhandsche geschriften van inlanders (voor Java en Madura geregeld bij Indisch Staatsblad 1876, n°s. 25 en 237 en 1877, n°. 65; — zie over het eerste onderwerp bladz. 63/64 van het vorig verslag; over de beide andere bladz. 71 en 69 hierachter).

De in 't vorig verslag ter sprake gebragte ontworpen of omgewerkte voorstellen tot reorganisatie van het regtswezen in andere buitenbezittingen bleven in Indie nog in behandeling, behalve alleen die betreffende Palembang, welke aan het Opperbestuur zijn aangeboden en geleid hebben tot 's Konings besluit van 7 Junij 1877, n°. 3, waarbij de Gouverneur-Generaal gemagtigd is de vooreerst vereischte regelingen uit te vaardigen. Aangezien omtrent de regtspraak onder de inheemsche bevolking in de binnenlanden een nader onderzoek noodzakelijk voorkwam, en het inmiddels urgent scheen aan den onhoudbaren toestand van het regtswezen bepaaldelijk ter hoofdplaats een einde te maken, zal voor 's hands alleen worden geregeld de regtspraak over: 1°. de Europeanen en met dezen gelijkgestelden; 2°. de inlanders ter hoofdplaats, en de niet tot de inheemsche bevolking behoorende inlanders daarbuiten; en 3°. de met inlanders gelijkgestelden (vreemde oosterlingen) in het geheele gewest. De nieuwe regelingen zullen geschoeid zijn op de leest van het reglement voor Banka, en zullen achtereenvolgens omvatten: de regterlijke organisatie en het beleid der justitie, de regtspleging in burgerlijke zaken, de uitoefening der politie en de opsporing van misdrijven en overtredingen, en de regtspleging in strafzaken. De *landraad*, wien een regtskundige voorzitter zal gegeven worden, zal de dagelijksche regter zijn van de inlanders en met dezen gelijkgestelden, zoo in burgerlijke als in strafzaken. Kleine civiele en overtredingszaken worden beregt door *magistraten*. Over burgerlijke zaken tegen Europeanen tot een bedrag van f 500, en over overtredingen door Europeanen begaan, oordeelt het residentiegeregt, bestaande uit den voorzitter des landraads met den griffier. Met het oog op het belangrijk aantal der door hem te beregten zaken, zal men tot president van den landraad, tevens residentieregter, een regtskundige van ervaring moeten aanstellen. Aan den Gouverneur-Generaal is het overgelaten nader bij ordonnancie de ambtenaren aan te wijzen die met de magistratuur zullen worden belast.

De onveiligheid en wanordelijkheden, waarvan verscheidene landbouw-ondernemingen in de afdeeling Deli (Sumatra's Oostkust) eenige maanden geleden het tooneel zijn geweest (verg. blz. 18 en 19), hebben de vraag doen rijzen: wat van gouvernementswege nog zou kunnen worden gedaan, b. v. door verbeteringen in de regtspraak en politie, om de herhaling van feiten als de voorgevallene voor het vervolg zooveel mogelijk te voorkomen. Ten aanzien der regtspraak is aan de Indische Regering het denkbeeld ter overweging aanbevolen om, nevens den te Bengkalis gevestigden residentieraad, eene dergelijke regtbank te Laboean-Deli op te rigten met den adsistent-resident als voorzitter, welk collegie de Regering dan, zoo noodig, ook elders in de afdeeling zou kunnen doen zitting houden. In het belang eener geregelde afdoening der politiezaken, welke taak tot nog toe geheel rust op den adsistent-resident, is de indienststelling aangeprezen van een of meer speciale ambtenaren, die, tot het tijdstip eener definitieve regeling van het regtswezen, de politieregtspraak zouden uitoefenen en tevens belast worden met de opsporing en de instructie van de misdrijven, ook voor zoover die worden beregt door den inlandschen regter, die dan te beter in staat zal zijn de voor hem gebragte zaken af te doen, wanneer deze op de aangeduide wijze goed geïnstrueerd

(1) Zie de ordonnancien van 28 Junij, 11 en 23 October 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 164, 264 en 274), zoomede die van 13 Januarij en 2 Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 14 en 50).

zijn. Tevens is bijzonder aangedrongen op eene zorgvuldige keuze van het mindere politiepersoneel. Sedert is uit de jongste Indische berigten gebleken dat deze aangelegenheid ook in Indie reeds met ernst was ter harte genomen, en dat door den directeur van justitie bereids min of meer in den boven aangeduiden geest voorstellen waren ingediend, zoodat de verwachting mag worden uitgesproken dat weldra maatregelen tot verbetering van den bestaanden toestand zullen genomen worden.

Toen voor eenigen tijd 's Gouvernements bekrachtiging werd gevraagd op een in het landschap Koeboe (Westerafdeeling van Borneo) gewezen vonnis, waarbij een Boeginees wegens bloedschande veroordeeld was tot de straf van vier jaren dwangarbeid buiten de grenzen van genoemd rijk, maakte de Indische Regering tegen het verleenen dier bekrachtiging bezwaar, daar zij het, met het oog op de beginselen van het Strafwetboek voor inlanders, niet raadzaam achtte aan de vorsten in de Westerafdeeling van Borneo de bevoegdheid toe te kennen om dergelijke feiten met bannissement of dwangarbeid te straffen. Zij gaf echter te kennen dat, wanneer de verwijdering van den schuldige buiten Koeboe noodzakelijk werd geacht voor het behoud der rust aldaar, het inlandsch bestuur bedoelden Boeginees zou kunnen straffen met verbanning ter plaatse door den Gouverneur-Generaal aan te wijzen.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo traden eenige nieuwe bepalingen omtrent het regtswezen in werking (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 33 en 34), gelijktijdig en in verband met de op 1 Mei jl. ingevoerde bestuurs-reorganisatie. De zamenstelling van den landraad ter hoofdplaats, zoo als die was bepaald bij het provisioneel reglement, goedgekeurd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 24 December 1825, n°. 6, is nu in zoo verre gewijzigd, dat dit collegie in alle zaken zonder onderscheid wordt gepresideerd door den adsistent-resident der afdeeling, in stede van door den resident, behoudens bevoegdheid van laatstgenoemde om, zulks geraden oordeelende, de regtbank zelf voor te zitten. Tevens is een afzonderlijke griffier opgetreden, en afgeschaft het gebruik (artt. 71 en 72 van het reglement van 1825) om den ambtenaar met de griffiers-functien belast (tot dus ver de gewestelijke secretaris) te doen praeadviseeren over de schuld of onschuld van den beklaagde en over de toe te passen straf. Voorts werden drie nieuwe landraden opgerigt (te Marabahan en Kwala Kapoeas in de afdeeling Doesson en Dajaklanden en te Sampit in de afdeeling van dien naam) en eenige bepalingen uitgevaardigd omtrent de zamenstelling dier regtbanken en hare regtsmagt. Zij worden, even als de reeds bestaande landraden te Amoenthai en Martapoera, voorgezeten door den ambtenaar met het gezag in de betrokken afdeeling belast.

Bij de Indische Regering is in overweging een voorstel van den resident van Menado om aan de controleurs in deze residentie weder eenige regtsmagt toe te kennen.

De onbevredigende toestand waarin de regtsbedeeling verkeert op de eilandengroepen die tot den Molukschen archipel behooren, vooral door hunne verwijderde ligging van de zetels der regtbanken en den grooten afkeer der bevolking om in strafzaken als getuige naar de hoofdplaatsen op te komen (verg. bladz. 27, zoomede het aangeteekende omtrent de Aroë-eilanden op bladz. 29), heeft de vraag doen rijzen, of niet, ter aanvankelijke verbetering, in afwachting der definitieve regeling van het regtswezen in de Molukken, het denkbeeld aanbeveling verdiende om een omgaanden regter in dienst te stellen, die de bedoelde eilanden geregeld zou hebben te bezoeken en aan wien, zoo noodig, adviseurs uit de bevolking waren toe te voegen. Omtrent dit denkbeeld is in 't laatst van 1876 het gevoelen ingewonnen van den hoofdambtenaar mr. T. H. der Kinderen in zijne hoedanigheid van gouvernements-commissaris voor de verdere regeling van het regtswezen in de buitenbezittingen.

De pogingen, van regeringswege aangewend (verg. vorig verslag, bladz. 60/61) om de voorloopige besturen der Balische landschappen Boeleleng en Djembrana tot meer zachtheid te stemmen in de beregting van zoodanige gevallen van kastenvermenging als volgens de daar in zwang zijnde Hindoesche instellingen voor strafbaar moeten worden gehouden, zijn nog niet geheel naar wensch geslaagd. Tot eene wijziging der straf van levenslange verbanning buiten het eiland Bali, welke bedreigd is tegen de kastenvermenging in het geval dat de vrouw tot de hoogste der vier kasten behoort, was men volstrekt niet geneigd. In andere gevallen wordt tot dus ver de kastenvermenging gestraft met geldboete en subsidiair met levenslange verbanning buiten het *landschap* waar het misdrijf is begaan (niet buiten het *eiland*). Deze subsidiaire straf wilden de voorloopige besturen wel veranderen in die van drie jaren dwangarbeid, door de beschuldigden te ondergaan buiten het eiland, doch niet door beiden op dezelfde plaats. Hierdoor echter zouden de veroordeelden van de laatste categorie er in zeker opzigt erger aan toe zijn dan die van de eerste, want deze hebben geen dwangarbeid te verrigten en de straf van levenslange verbanning buiten het eiland Bali heeft voor hen veel van hare gestrengheid verloren sedert in 1875 door de Indische Regering, die aan de verbannenen hunne strafplaats moest aanwijzen, voorloopig tot regel was aangenomen om hen eenvoudig op Java verblijf te doen houden, zonder de echtgenooten te scheiden of in hunne vrijheid te beperken (1). Onze ambtenaren zullen nu trachten het alsnog daarheen te leiden, dat, in stede van de straf van dwangarbeid buiten het eiland Bali gedurende drie jaren, eenvoudig de straf van verbanning buiten het eiland voor gelijken duur wordt bedreigd.

Dat het Gouvernement, waar het kan, de justitiabelen van inlandsche vorsten steeds tracht te vrijwaren tegen wreede of onevenredig zware straffen, bleek overigens in het afgeloopen jaar nog, toen een der vorsten van Bali en Lombok (die van Selaparang) de uitlevering verzocht van een achttal personen, die van het eiland Lombok met eene door hen op het strand vermeesterde praauw naar Boeleleng waren gevlugt. De Indische Regering toch maakte bezwaar om aan dat verzoek gevolg te geven, op grond dat de bedoelde personen in Lombok als voortvlugtige slaven zouden worden aangemerkt en welligt ter dood gebragt voor feiten die, volgens onze opvatting van het strafregt, slechts tot eene weinig beduidende straf konden aanleiding geven.

Wetgeving voor vreemde oosterlingen. Alvorens over te gaan tot de vaststelling der ordonnancie, waarbij ook het voor Europeanen geldende personen- en erfregt, behoudens noodige wijzigingen, op de Chinezen wordt toepasselijk verklaard (zie vorig verslag, bladz. 61), heeft de Indische Regering nog omtrent de uitvoering het gevoelen ingewonnen van den tolk voor de Chinesche taal te Batavia, den heer W. P. Groeneveldt, terwijl hier te lande omtrent eenige door dezen geopperde bedenkingen het oordeel is gevraagd van den heer dr. G. Schlegel, tolk voor de Chinesche taal, met verlof in Nederland. In afwachting van de definitieve beslissing der Indische Regering, is aan den Gouverneur-Generaal opgemerkt, dat eene pligtmatige zorg, om zooveel mogelijk de eigenaardige begrippen der Chinezen te eerbiedigen, zich niet zóóver mag uitstrekken dat de Regering hunne gebruiken handhave waar die in lijnregten strijd zijn met onze wetgeving en maatschappelijke verhoudingen, alsmede met de goede zeden. De Chinezen kunnen toch, wat hunne eigenaardige instellingen betreft, niet dezelfde aanspraken op eerbiediging van de zijde der Regering doen gelden als de inheemsche bevolking van Nederlandsch Indie.

Wetgeving voor inlanders. Allereerst moet hier, in aansluiting aan de mededeelingen in het vorig verslag (bladz. 63), aanteekening gehouden worden van hetgeen in den laatsten tijd is voorgevallen met betrekking tot art. 2, n°. 27, van het politiestrafreglement voor inlanders, houdende strafbedreiging tegen dienstverbreking van de zijde van inlandsche bedienden of werklieden. Nadat de omtrent deze bepaling ingewonnen rapporten en adviezen der Indische autoriteiten hier te lande ontvangen, aan de Staten-Gene-

---

(1) Die regel is bij een Indisch besluit van 27 Maart jl. voor goed vastgesteld.

raal medegedeeld (1), en door eene Commissie uit de Tweede Kamer (2) onderzocht waren, en nadat de Tweede Kamer op 26 Februarij jl., in overeenstemming met de conclusie van de meerderheid der bedoelde Commissie, als haar gevoelen had te kennen gegeven, » dat, behoudens de verpligting der Regering om de regtsverhouding tusschen werkgevers en van elders aangevoerde arbeiders bij afzonderlijke verordening te regelen, het niet wenschelijk is art. 2, n°. 27, van het politiestrafreglement voor inlanders nog langer te laten bestaan", is aangaande dit onderwerp, onder dagteekening van 6 Maart 1877, eene aanschrijving gerigt aan de Indische Regering.

Na kortelijk te hebben uiteengezet, waarom hij zich niet had kunnen aansluiten bij het voorstel van den Gouverneur-Generaal (zie het in noot 1 genoemde overzigt in fine), en ook niet zich bepaaldelijk verklaard had ten gunste van eene der beide conclusien, bij het rapport der Commissie uit de Tweede Kamer aangegeven, deed de Minister uitkomen dat de Regering, naar de eischen van het gemeen overleg tusschen haar en de Vertegenwoordiging, op de meest loyale wijze trachten moest aan de bezwaren der Kamer tegen art. 2, n°. 27, te gemoet te komen, gesteld namelijk dat dit geschieden kon zonder de rust en orde in Nederlandsch Indie in gevaar te brengen. Onder dit voorbehoud werd aanbevolen om de genoemde bepaling in te trekken, maar tevens:

1°. eene zelfstandige regeling te maken ten aanzien van de overeenkomsten tusschen werkgevers in Indie en van elders aangevoerde arbeiders, waarin straffen werden bedreigd tegen misleiding of bedrog bij het aangaan en bij de uitvoering van zoodanige overeenkomsten;

2°. het inlandsch Strafwetboek aan te vullen in dien zin, dat niet door den politieregter, maar door den strafregter, in sommige duidelijk omschreven gevallen het verbreken van overeenkomsten door inheemsche arbeiders of het aanhitsen tot werkstaking kon worden gestraft (wat ook werd noodig gekeurd door voorstanders van de aangenomen conclusie in de Tweede Kamer). Als feiten, die op deze wijze strafbaar te stellen zouden zijn, werden de navolgende opgenoemd: het aanhitsen tot werkstaking of tot verwaarloozing van het werk, op een tijdstip dat daarvan groot nadeel voor den ondernemer kon worden verwacht, zoo die aanhitsing gevolg heeft gehad; het deelnemen aan eene zoodanige werkstaking of verwaarloozing van werk; het zich verbinden tot het verschaffen van vervoermiddelen of van trekbeesten, terwijl men op het tijdstip der verbindtenis niet in staat was en ook niet kon voorzien in staat te zullen zijn om aan die verpligting te voldoen, zoo men zich daartoe vooraf gelden heeft doen ter hand stellen en deze voor andere doeleinden heeft besteed; het weigeren om volgens aangegane overeenkomst te werken of hulp te verleenen bij brand, watersnood, enz.; het opzettelijk benadeelen van den ondernemer door het niet of verkeerd volbrengen van eenig werk, terwijl men wist of weten moest, dat daarvan een geheel of gedeeltelijk bereiken van een met de onderneming beoogd of daarmede zamenhangend doel afhankelijk was. Uitdrukkelijk werd echter opgemerkt, dat met deze opsomming slechts bedoeld was het stellen van voorbeelden, niet het formuleeren van de bepalingen die in het Strafwetboek eene plaats zouden moeten vinden; terwijl voorts werd aanbevolen om te beproeven eene nadere aanwijzing te geven van de feiten, die onder het begrip van opligting vallen of daarmede gelijkstaan.

Het onlangs in de Europesche strafwetgeving nedergelegde beginsel (Koninklijk besluit dd. 7 Julij 1875, n°. 55; *Indisch Staatsblad* n°. 215), dat voor den regter *in geen geval* de toepassing van verzachtende omstandigheden behoort uitgesloten te zijn, is thans, door wijziging van het Wetboek van Strafregt voor inlanders (zie de ordonnancie

(1) Een bij het Departement van Kolonien zamengesteld overzigt van den inhoud dier bescheiden (die in originali tijdelijk ter griffie van de Tweede Kamer werden overgelegd) is gedrukt onder de stukken betreffende de Indische begrooting voor 1877, zitting 1876/1877 — **4**, n°. 47.

(2) Het rapport dier Commissie is te vinden onder de stukken der zitting 1876/1877, n°. **89**.

van 13 Julij 1876, *Indisch Staatsblad* n°. 174), ook gehuldigd met betrekking tot de uit te spreken veroordeelingen tegen inlanders en met dezen gelijkgestelden.

Tot verbetering eener misstelling in art. 272, 2de lid, van laatstgemeld Strafwetboek, waar gelezen werd: » dwangarbeid *in* den ketting", in plaats van » dwangarbeid *buiten* den ketting", strekte de ordonnancie van 6 October 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 259).

Het in 't vorig verslag (bladz. 61) ter sprake gebragte voorstel, om eenige gedeelten van het Indisch Burgerlijk Wetboek toepasselijk te verklaren op de inlandsche bevolking van Java en Madura, is nog bij de Indische Regering in behandeling.

Bij ordonnancie van 17 Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 65) werd eenige wijziging gebragt in de bepalingen van Indisch Staatsblad 1867, n°. 29, over de bewijskracht van onderhandsche geschriften van inlanders. Art. 7 dier bepalingen gaf namelijk, tegen de bedoeling, aanleiding tot de opvatting, dat daarbij zouden zijn uitgesloten acten tusschen inlanders *onderling* verleden. Door de thans vastgestelde nieuwe redactie is dit misverstand niet meer mogelijk. Over de overneming van dit gewijzigd voorschrift in de reglementen voor de buitenbezittingen is reeds gehandeld op bladz. 67.

Regtstoestand van personen. Met toepassing van art. 109, laatste alinea, van het Regeringsreglement werden weder verscheidene tot de inlandsche bevolking gerekende personen door den Gouverneur-Generaal met Europeanen gelijkgesteld, wat regten, lasten en verpligtingen betreft (1). Aangezien hier te lande de aandacht der Regering gevestigd werd op de omstandigheid dat sommige dier lieden, zoogenaamde inlandsche kinderen, zich een geslachtsnaam toeëigenden waarop zij geen aanspraak hadden, is den Gouverneur-Generaal in overweging gegeven dezulken voortaan alleen bij hun voornaam aan te wijzen, en in verband daarmede de aanduiding dier personen, voor zoover zij onder hun voorgewenden naam reeds in het Staatsblad waren vermeld, uitdrukkelijk te wijzigen, door aan die benaming te doen voorafgaan de woorden: » zich noemende".

Regtspersoonlijkheid van vereenigingen. Sedert de in 't vorig verslag gedane opgaaf (bladz. 61) werd in 1876 nog aan vier, en in 1877 tot dusverre aan drie vereenigingen bij algemeene verordening regtspersoonlijkheid toegekend (2). Drie vereenigingen, voor minder dan 30 jaren opgerigt, verkregen regtspersoonlijkheid bij gewoon besluit, na raadpleging van den Raad van Indie (3). Nog werden eenige aanvullingen of wijzigingen in de statuten van bereids erkende vereenigingen goedgekeurd (4).

Prijzen en buit. Zoo als in het vorig verslag is medegedeeld (bladz. 62), was hier te lande in overweging de herziening zoowel van het reglement op de judicature in zaken van prijzen en buit, als van de bepalingen betreffende het nemen van prijsschepen en de buitverdeeling. De twee verordeningen vereischten, wat den vorm betreft, eene verschillende behandeling, hoewel zij beide voorkwamen in hetzelfde nommer — 34 — van het Indisch Staatsblad van 1829.

(1) Zie Indisch Staatsblad 1876 n°s. 162, 230, 244 en 291, en 1877 n°. 63.

(2) De societeit „Harmonie" te Probolinggo; de societeit „de Gezelligheid" te Pamakassan (Madura); de „Nieuwe Societeit" te Poerworedjo (Bagelen); de vereeniging „Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen van goeden aanleg" te Batavia; de societeit „Minerva" te Ternate; de Chinesche begrafenis-vereeniging „Ghie Khie" te Soerabaija, en de societeit „Concordia" te Malang (Indisch Staatsblad 1876, n°s. 173, 199, 231, 304, en 1877, n°s. 53, 69 en 96).

(3) De Chinesche societeit „Batavia" te Batavia; de vereeniging „Begrafenisfonds der familie Han Boei Ko" te Soerabaija, en de societeit „Blitar" te Blitar (Kediri) (Indische besluiten van 28 April 1876, 10 November 1876 en 5 Februarij 1877, n°s. 10, 14 en 8).

(4) Die vereenigingen zijn: de „Meisjesschool te Soerabaija"; de vereeniging „Constantia" en de societeit „de Gezelligheid" beide mede aldaar; de societeit „Harmonie" te Soerakarta en de societeit „Schoonverbond" te Palembang (Indisch Staatsblad 1876, n°s 172, 211, 221, 267 en 345).

Het reglement *op de judicature*, dat alleen voor Nederlandsch Indie is uitgevaardigd (door den Commissaris-Generaal DU BUS), is thans vervangen door het mede alleen voor Indie genomen Koninklijk beluit van 17 Julij 1877, n°. 5. De bepalingen *over het nemen van prijsschepen en het verdeelen van den buit* zijn oorspronkelijk slechts voor Nederland vastgesteld — bij Koninklijk besluit van 13 December 1818 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 44), — en dat besluit is door den voornoemden Commissaris-Generaal onveranderd in het aangehaald Indisch Staatsblad van 1829 afgekondigd. Nu meende de Regering niet tot de herziening dier bepalingen voor Indie te kunnen overgaan, alvorens het voor Nederland nog geldende besluit door eene nieuwe regeling zou zijn vervangen. Het overleg daaromtrent tusschen de verschillende betrokken Departementen in Nederland is nog niet afgeloopen. Inmiddels wordt met den Gouverneur-Generaal gecorrespondeerd over het tot stand brengen eener voorloopige regeling, die de Regering zou in staat stellen tot verdeeling van de gelden, welke uit de opbrengst van buitgemaakte vaartuigen zijn voortgevloeid, voor zoover de uitspraak des regters daaromtrent is verkregen.

Het thans genomen besluit over de *procedure* heeft de verouderde vormen van procedeeren uit de verordening van 1829 door de tegenwoordig gebruikelijke vervangen, en wel door die van het civiel proces, behoudens de afwijkingen, die de bijzondere aard van het geding scheen te vorderen. De Regering zal in het geding niet worden vertegenwoordigd door de landsadvocaten, maar het openbaar ministerie zal ambtshalve partij zijn in het belang der publieke orde. In het algemeen heeft bij deze regeling de overweging gegolden, dat, ter vermijding van internationale conflicten, de gedingen over genomen prijzen met den meesten spoed moeten beëindigd worden, zonder daarbij aan de belangen van partijen te kort te doen.

Consulaire regtsmagt. In eene strafzaak tegen zekeren beklaagde, die door de consulaire regtbank te Osaca (Japan) naar den raad van justitie te Batavia was verwezen, werd door dat collegie het Indisch Strafwetboek voor Europeanen toegepast, en niet de in Nederland geldende strafwet. De Gouverneur-Generaal is daarop uitgenoodigd om, bij voorkomende gelegenheid, eene beslissing van den hoogsten regter te doen provoceeren nopens de vraag, in hoever art. 22 der wet van 25 Julij 1871 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 91, *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 207) de toepassing van het Nederlandsch strafregt ook in Nederlandsch Indie vordert.

Geregtelijke statistiek. Vermits de zamenstelling der geregtelijke statistiek een werk is van te grooten omvang om op eene geregelde verschijning daarvan jaarlijks te kunnen rekenen, is het beter voorgekomen deze voortaan afzonderlijk in Indie te doen drukken en niet meer als bijlage bij het Koloniaal verslag op te nemen. Te zijner tijd zal van de vervolgen op de statistiek over 1871 en 1872 (bijlage O van het vorig verslag) een exemplaar afzonderlijk aan de Staten-Generaal worden aangeboden.

§ 3. *Burgerlijk regt, handelsregt en burgerlijke regtsvordering.*

Eigendomsoverdragt van onroerende zaken, regeling van het hypotheekwezen. Nadat in December van het afgeloopen jaar het advies der vierde afdeeling van den Raad van State over de voorstellen der Indische Regering was ontvangen (zie vorig verslag blz. 62), is de behandeling van dit belangrijke onderwerp zonder vertraging voortgezet. De nieuwe regeling is tot stand gekomen bij Koninklijk besluit van 17 April jl., n°. 20. Bij art. 1 van dat besluit is de Gouverneur-Generaal gemagtigd om, met intrekking der artt. 24—39 en 48—53 van de overgangsbepalingen tot de nieuwe wetgeving (*Indisch Staatsblad* 1848, n°. 10), in te voeren de voorloopig buiten werking gestelde bepalingen van het Indisch Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Koophandel en het reglement op de burgerlijke regtsvordering voor de raden van justitie op Java enz., betreffende: *a.* de wijze van levering van onroerende zaken en van schepen en vaartuigen van tien of meer lasten, en *b.* de vestiging en opheffing van hypothecaire verbanden en van doorhaling van hypothecaire inschrijvingen op dezelve. Bij hetzelfde besluit zijn eenige wijzigingen gebragt in de artt. 1186, 1221, 1227, 1228 en 1229 van het Indisch Burgerlijk Wetboek. De voornaamste dier wijzigingen betreffen de verpligte overlegging van justificatoire bescheiden bij gelegenheid der inschrijving van eene hypotheek, en de aanwijzing der ambtenaren die met de bewaring der hypotheken zijn belast. Voor de inschrijving eener hypotheek wordt, behalve de in het oude art. 1186 opgenoemde stukken, bovendien nog gevorderd de overlegging van een authentiek afschrift of uittreksel der eigendomsacte, of het dubbel der verklaring, houdende aangifte van den eigendomsovergang, bij overlijden, van het verbonden goed, voorzien van het relaas van openbaarmaking van den hypotheekbewaarder. Door deze aanvulling wordt het plegen van bedrog van de zijde des debiteurs zooveel mogelijk tegengegaan. Bij het gewijzigd art. 1221 wordt voorts als regel aangenomen, dat de ambtenaren, met de bewaring der hypotheken belast, zich uitsluitend aan deze betrekking zullen wijden; voorloopig zullen echter alleen op de drie hoofdplaatsen van Java afzonderlijke bewaarders worden aangesteld en blijft de Indische Regering vrij in de keuze der bewaarders elders, waar dit ambt aan eene landsbetrekking verbonden zal zijn, totdat de omstandigheden ook aldaar de indienststelling van afzonderlijke bewaarders noodig maken. Bij eene ordonnancie van den Gouverneur-Generaal, waarvan het ontwerp voor zooveel noodig ook hier te lande een onderwerp van behandeling heeft uitgemaakt, zal nader alles worden geregeld wat met de invoering van het nieuwe stelsel van eigendomsovergangen van onroerende goederen en van de nieuwe regeling omtrent de hypotheken in verband staat en krachtens de artt. 1229, 1231 en 1232 van het Indisch Burgerlijk Wetboek en de artt. 309 en 315 van het Indisch Wetboek van Koophandel door de Indische Regering geregeld moet worden. De bezoldiging, die de hypotheekbewaarders te Batavia, Samarang en Soerabaija zullen genieten, is nog niet vastgesteld, aangezien een nader overleg daaromtrent met de Indische Regering noodig is geoordeeld. In het belang eener gelijktijdige regeling van het geheele onderwerp is de Gouverneur-Generaal gemagtigd om de uitvoering van het Koninklijk besluit te verdagen, totdat de straks gemelde ordonnancie voor uitvaardiging gereed zal zijn, en de fondsen, voor de invoering van het nieuwe stelsel gevorderd, bij de begrooting zullen zijn toegestaan.

Burgerlijke stand. Ten gerieve van de inlandsche Christenen te Modjowarno (Soerabaija) werd door den betrokken adsistent-resident, krachtens de bevoegdheid bij Indisch Staatsblad 1864, n°. 142, ook aan de hoofden van afdeelingen verleend, op die plaats zelve een persoon aangewezen (namelijk de aldaar gevestigde zendeling-leeraar) voor het houden der registers van geboorten, huwelijken en sterfgevallen onder de bedoelde Christenen.

Gemengde huwelijken. Met verwijzing naar art. 15 der overgangsbepalingen tot de nieuwe wetgeving (*Indisch Staatsblad* 1848, n°. 10) volgt hieronder weder eene opgaaf van het aantal inlanders, die in het afgeloopen jaar met Europeanen in het huwelijk zijn getreden, na zich, overeenkomstig het voorschrift van genoemd artikel, vooraf aan de Europesche wetgeving betreffende het burgerlijk en handelsregt te hebben onderworpen.

In het ressort van den raad van justitie te	Met Europeanen gehuwd:	
	inlandsche Christenen.	andere inlanders.
Batavia.	10	13
Samarang	3	9
Soerabaija	2	»
Padang.	2	4
Makasser	?	?
Amboina	9	»
Banda	6	»
Ternate.	»	»
Totaal . . .	32	26
	58	

De opgaven betreffende Makasser zijn hier te lande nog niet ontvangen.

§ 4. *Strafregt en strafvordering.*

Zeeroof. De in het vorig verslag (bladz. 63) bedoelde strafbepalingen tegen het misdrijf van zeeroof en eenige daarmede verwante misdrijven zijn vastgesteld bij Koninklijk besluit van 18 Augustus 1876, n°. 27 (*Indisch Staatsblad* n°. 279). De Regering is bij dezen maatregel uitgegaan van de overweging, dat, onafhankelijk van hetgeen tot repressie van deze misdrijven in de Indische wateren wordt gedaan, — eene repressie waartoe wij ons reeds bij het tractaat van 1824 tegenover Groot-Brittannie verbonden hebben, — de zeeroof, en hetgeen daar nabij komt, uitdrukkelijk bij eene verordening moest worden strafbaar gesteld, daar in de strafbaarheid tot nog toe slechts zeer gebrekkig werd voorzien door eene bepaling in de Bataviasche Statuten van 1642 en eenige in het Staatsblad van Nederlandsch Indie verspreide voorschriften, die evenwel meer de procedure betroffen. Daar verder de in Indie geldende strafwetboeken, zoowel dat voor Europeanen als dat voor inlanders, over dit onderwerp het stilzwijgen bewaren, is het wenschelijk geacht de nieuwe bepalingen niet uitdrukkelijk aan de twee genoemde wetboeken, elk afzonderlijk, te doen aansluiten, maar bij ééne en dezelfde regeling de misdrijven en de daartegen bedreigde straffen voor beide categorien van personen te omschrijven. Bij de bewerking dier regeling is gebruik gemaakt van hetgeen over dit onderwerp voorkomt in het ontwerp-strafwetboek voor Nederland (zie aldaar de artt. 443 en volg.), doch met belangrijke afwijkingen. Zoo werden o. a. de bedreigde straffen in verband gebragt met de in Indie bestaande strafwetgeving, en werd voorts aan zeeroof geassimileerd de roof in de onmiddellijke nabijheid der kusten, riviermondingen en havens, ja zelfs op de rivieren, voor zoover die rivierroof geschiedt door middel van zeeschepen, uit zee in de rivieren gekomen. Over kaapvaart zwijgt de verordening. Al moet men toch erkennen dat de mogelijkheid bestaat dat in Nederlandsch Indie, bij wege van représaille, tegen eenige mogendheid, welke niet tot het Parijsche tractaat is toegetreden, kaperbrieven zouden worden uitgegeven, zoo behoort toch op eene zoodanige eventualiteit niet bij eene wettelijke bepaling te worden vooruitgeloopen, te minder wijl de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid bezit om in zoodanig geval te handelen krachtens art. 43 van het Regeringsreglement.

In verband met de besproken verordening werd bij Koninklijk besluit van dezelfde dagteekening, n°. 28 (*Indisch Staatsblad* n°. 280), de zeeroof ingelascht onder de misdrijven, tot welker kennisneming, volgens art. 23 der algemeene bepalingen van wetgeving voor Nederlandsch Indie, de Indische regter bevoegd is, indien zij door ingezetenen van Nederlandsch Indie buiten's lands, of door anderen buiten's lands tegen zoodanige ingezetenen mogten zijn gepleegd, en de daders in Nederlandsch Indie zijn aangehouden of aldaar uitgeleverd.

Beregting van misdrijven. Ter uitvoering van het in 't vorig verslag (bladz. 63) omschreven beginsel, betreffende eene vereenvoudiging in de beregting van ligtere misdrijven (Koninklijk besluit dd. 29 December 1875, n°. 31, *Indisch Staatsblad* 1876, n°. 236), werden bij ordonnancie van 8 September 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 237) de wijzigingen en aanvullingen vastgesteld, die in het reglement op de regterlijke organisatie en in het reglement op de strafvordering voor de raden van justitie op Java en het Hooggeregtshof enz. noodzakelijk waren geworden.

Getuigen in strafzaken. De in 't verslag van 1875, bladz. 64, aangekondigde herziening der tarieven van schadeloosstelling voor Europeanen en inlanders, die als getuigen, tolken of deskundigen voor den strafregter worden geroepen, kwam in het afgeloopen jaar tot stand. Tegen de nieuwe bepalingen, die in de n°s. 260 en 261 van het Indisch Staatsblad van 1876 zijn opgenomen, werden evenwel, nog vóór dat zij in werking waren getreden, van verschillende zijden bedenkingen, voornamelijk van comptabelen aard, ingebragt, die de Indische Regering aanleiding hebben gegeven om de invoering uit te stellen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 287), in afwachting van den uitslag van een nieuw onderzoek.

Vertaling van strafvonnissen in de landstaal. Ingevolge het bepaalde bij Koninklijk besluit van 1 April 1873, n°. 17 (*Indisch Staatsblad* n°. 113), wordt alleen het dispositief van de daar genoemde strafvonnissen in de landstaal geschreven, behoudens het regt van den beklaagde om een volledig afschrift van het tegen hem gewezen vonnis in de Maleische of in de landstaal te verzoeken. Vermits nu gebleken was, dat sommige presidenten van inlandsche regtbanken, zich beroepende op Indisch Staatsblad 1851, n°. 58, ook voor het vertalen van het dispositief nog steeds de hulp van translateurs bezigden, waardoor niet onaanzienlijke kosten aan den lande veroorzaakt werden, achtte de Indische Regering het noodig bij een besluit van 20 Junij 1876 uitdrukkelijk te bepalen, dat het laatstbedoeld Staatsblad niet van toepassing is op den inlandschen tekst van het dispositief der door de inlandsche regtbanken gewezen strafvonnissen.

Bij hetzelfde besluit werden de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven om de uittreksels uit strafvonnissen, bedoeld bij het besluit van 7 November 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 193), op dezelfde wijze als andere bestuursmaatregelen ter kennis van het hoofd der betrokken dessa of kampong te brengen.

Opsporing van opiumpacht-overtredingen. Blijkens het vorig verslag (bladz. 64) was door de Indische Regering uitgemaakt, dat de politiemagt, die de pachters van 's lands middelen en hunne ondergeschikten voor het constateeren van overtredingen der pachtvoorwaarden ontleenen aan art. 19 van het algemeen pachtreglement (*Indisch Staatsblad* 1853, n°. 86), slechts omvat het doen van nasporingen en onderzoek, dus niet het regt van aanhouding en visiteering. Uit de circulaire, door den procureur-generaal ten aanzien van dit onderwerp uitgevaardigd (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2922), werd door sommigen afgeleid dat de pachters en hunne bedienden in geen geval bij het ontdekken van pacht-overtredingen tot het aanhouden van verdachten mogten overgaan. Die circulaire is daarop verduidelijkt, om te doen uitkomen dat bij ontdekkingen op heeter daad de pachters en hunne ondergeschikten, even goed als ieder ander, tot aanhouding van verdachten bevoegd zijn.

In de residentie Riouw en onderhoorigheden, waar op vele der zoo talrijke en verspreide eilanden geen Europesche of inlandsche ambtenaren gevestigd zijn, werd bij de pogingen tot tegengang van den sluikhandel in opium dikwerf het ongerief ondervonden, dat niet tijdig huiszoeking kon worden gedaan, bij ontstentenis van daartoe bevoegd personeel. Daar dit bezwaar zich ligtelijk ook in andere gewesten buiten Java en Madura kan doen gevoelen, is onlangs (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 262) in deze leemte voorzien, door in de buitenbezittingen tot het doen van huiszoeking in 't belang der ontdekking van overtredingen op het stuk van 's lands pachten en middelen ook geregtigd te verklaren zoodanige personen als hiertoe door het hoofd van gewestelijk bestuur schriftelijk worden aangewezen.

Politie-regtsmagt van den directeur van het marine-etablissement op Onrust. Tot dusver waren de burgerlijke personen en ook de militairen, op Onrust geplaatst of gestationeerd, zoomede de daar te werk gestelde dwangarbeiders, waar het disciplinaire overtredingen gold, ingevolge Indisch Staatsblad 1830, n°. 3, onderworpen aan de reglementen van krijgstucht voor het krijgsvolk te water en aan de reglementen van orde voor gemeld etablissement. Een gevolg daarvan was o. a. dat de vrije werklieden op Onrust nog aan den lijve konden worden gestraft, niettegenstaande sedert 1866 de rottingstraf voor niet-veroordeelden in Nederlandsch Indie was afgeschaft. Ter wegneming van die onregelmatigheid en ook om botsingen te voorkomen met de kommandanten van het op Onrust gestationeerde militair detachement, is het wenschelijk geacht de justiciabelen op de eilanden Onrust,

Kuiper en Purmerend ook in overtredingszaken (voor misdrijven was dit reeds bepaald bij Indisch Staatsblad 1830, n°. 3) aan hun gewonen regter over te laten, echter met dien verstande dat de politie-regtspraak over inlanders, zooals zij elders door de residenten wordt uitgeoefend, op de genoemde eilanden zou berusten bij den directeur van het marine-etablissement. In dien zin werden de noodige bepalingen uitgevaardigd bij ordonnancie van 29 November 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 298). Aan een der inlandsche officieren van justitie in de residentie Batavia werd Onrust als standplaats aangewezen, ten einde genoemden directeur in de hem opgedragen politioneele regtspraak ter zijde te staan (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 301).

De beregting van disciplinaire overtredingen onder de dwangarbeiders op Onrust geschiedt nu naar de voorschriften van het reglement van orde en tucht onder de gevangenen in Nederlandsch Indie. De bevoegdheden, bij dat reglement aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgedragen, zijn te dien einde op den directeur van het etablissement toepasselijk verklaard (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 299).

§ 5. *Gevangeniswezen.*

In den loop van 1876 bezocht de directeur van justitie de verschillende residentien langs Java's noordkust, van Batavia tot Bezoeki, zoomede de Vorstenlanden en Kadoe, ten einde de gevangenissen op te nemen. Hij bevond den toestand dier gebouwen over het algemeen niet zoo ongunstig als die in verschillende berigten geschetst was, zij het ook dat op menige plaats dringend voorziening werd vereischt. Daarentegen werden een aantal nieuwe districtsgevangenissen aangetroffen, die grooter en kostbaarder ingerigt waren dan noodig scheen. Van de oude districtsgevangenissen — in den regel uit zoogenaamde ligte materialen zamengesteld — werden de meesten nog in voldoenden staat bevonden.

Een eerste gevolg dezer inspectie is geweest de vaststelling (bij een Indisch besluit van 11 April jl.) van minder kostbare normaal-projecten voor den bouw van gevangenissen dan aanvankelijk waren ontworpen (verg. vorig verslag bladz. 64), zoodat de kosten van oprigting voortaan in den regel zullen bedragen: voor gevangenissen op de hoofdplaatsen van afdeelingen f 32 500 of f 54 000, naar gelang zij voor 100 of voor 200 personen ruimte moeten aanbieden, met eene verhooging van p. m. f 21 000 voor elke 100 gevangenen meer (1), en voor districtsgevangenissen (welke voortaan — verg. hoofdstuk **L**, afd. I — van wege het binnenlandsch bestuur zullen worden gebouwd) f 750 of f 1130 (2). Deze laatste som zal noodig zijn voor gevangenissen op die districts-hoofdplaatsen, waar afzonderlijke politierol wordt gehouden en waar alzoo de ter rolle veroordeelden hunne straf ondergaan; terwijl met de kleinere som zal kunnen worden volstaan voor al die andere districtsgevangenissen, welke slechts gebezigd worden tot de voorloopige aanhouding van verdachten, die volgens art. 50 van het zoogenaamd Inlandsch Reglement niet langer dan drie etmalen duren mag. Deze laatste districtsgevangenissen behoefden slechts berekend te zijn op eene ruimte voor 9, de andere op eene ruimte voor 15 personen.

Na de vaststelling dezer normaal-projecten (3) zijn al dadelijk voorbereidende maatregelen genomen tot oprigting op 's lands kosten (verg. vorig verslag, bladz. 64) van nieuwe gevangenissen in de residentie Soerakarta, en wel behalve ter hoofdplaats ook op die plaatsen waar, ingevolge Indisch Staatsblad 1874, n°. 209 en 211, inlandsche regtbanken zijn gevestigd onder de namen pradoto kaboepaten en pradoto kawedanan (zie het verslag van 1875, bladz. 62). De bestaande gevangenis ter hoofdplaats Soerakarta zal worden verbouwd en, behalve voor de opsluiting van veroordeelden die op de hoofdplaats hunne straf ondergaan, ingerigt worden tot civiel hospitaal voor de verpleging van zieke gevangenen, prostituées, andere zieken van wege de politie ter opneming gezonden en krankzinnigen.

In het afgeloopen jaar werden weder eenige gevangenissen voltooid, namelijk die te Anjer (Bantam), Fort van der Capellen, Natal en Batang Taro (Sumatra's Westkust) en Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), zoomede de tijdelijke gevangenissen te Soekapoera, Tjitjalengka en Soekapoera-Kollot (alle in de Preanger regentschappen). Te Samarang werd het kettingkwartier naar een ander beschikbaar gebouw verplaatst, om het tot dusver daarvoor gebezigde emplacement ten dienste der douane te kunnen bestemmen; te Sekajoe (Palembang) werd het bureau van den controleur tot gevangenis verbouwd, en te Telok Betong (Lampongsche districten) werden bij het kettingkwartier ziekenzalen opgerigt. Verder zijn eenige districtsgevangenissen en hulpgevangenissen van kleinen omvang gebouwd. Nieuwe gevangenissen, of belangrijke herstellingen aan bestaande, werden in 1876 niet onderhanden genomen, in afwachting der straks vermelde beslissing ten aanzien der voortaan te volgen bouwplannen. Om dezelfde reden werd de aanbouw der gevangenis te Batang (Pekalongan) gestaakt.

Omtrent het aantal gevangenen in Nederlandsch Indie zijn tot dusver hier te lande geene latere opgaven ontvangen dan over 1875 (verg. de als bijlage K hierachter overgelegde statistiek). Over 1876 is voor's lands alleen vermeld gevonden, dat door den directeur van justitie aan 6121 veroordeelden strafplaatsen werden aangewezen (in 1875 aan 5745 veroordeelden). Even als in vorige jaren werden de vrouwen allen naar het etablissement te Soekaradja (Banjoewangi) gezonden; de mannen grootendeels naar de drie hoofdplaatsen van Java en naar Padang, met het oog op de voor Atjeh bestemde reservecorpsen, voorts naar Onrust, Tjilatjap, de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, de Westerafdeeling van Borneo en Celebes.

In April jl. (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 79) is aan genoemden directeur opgedragen voortaan ook de plaatsen aan te wijzen waar de tot kruiwagenstraf veroordeelde inlandsche militairen zullen worden te werk gesteld. Tot dusver geschiedde die aanwijzing door den Gouverneur-Generaal of, buiten Java, door de hoogste gewestelijke gezaghebbers.

De gezondheidstoestand in de gevangenissen was gedurende het afgeloopen jaar over het algemeen bevredigend, enkele plaatsen (bijv. Soerakarta en Modjokerto) uitgezonderd. De grootste sterfte komt voor onder de dwangarbeiders, en daaromtrent blijft gelden wat in het vorig verslag werd opgemerkt: velen bezwijken ten gevolge van onthouding van opium, aan welks gebruik zij zich verslaafd hadden, en ten gevolge van het werken op ongezonde plaatsen; ook stierven weder vele dwangarbeiders tijdens of kort na hun verblijf te Atjeh. Volledige opgaven te dien aanzien zijn ditmaal niet ontvangen.

De met 1 Januarij 1876 in werking getreden nieuwe regeling omtrent de voeding der Europesche en met deze gelijkgestelde gevangenen voldeed goed. De in de laatste jaren gevolgde gewoonte om de voeding en siri voor inlandsche gevangenen en veroordeelden (en van olie tot verlichting der gevangenissen) telkens slechts voor één jaar uit te besteden, is voor 1877 niet bestendigd. De levering van een en ander is nu voor vijf jaren te gelijk gegund (1877 tot en met 1881) en voor het meerendeel der gevangenissen zijn lagere prijzen bedongen dan voor 1876. Voor op de hoofddepôts (te Batavia, Samarang en Padang) was dit voordeelig verschil zeer belangrijk.

Algemeen zijn de klagten van de besturende ambtenaren over de gebrekkige en onvoldoende middelen tot handhaving van orde en tucht in de gevangenissen. Eene voorname reden van dit kwaad is gelegen in de moeijelijkheid om geschikt opzigthoudend personeel te verkrijgen, daar eerlijke en fatsoenlijke inlanders zelden genegen zijn

(1) Volgens de aanvankelijk aangeboden normaal-projecten zou de bouw van gevangenissen voor 100, 200 of 300 hoofden te staan zijn gekomen op f 48 500, f 84 300 en f 114 200.

(2) Voor verschillende in de laatste jaren gebouwde districtsgevangenissen werd van f 2000 tot f 4000 besteed.

(3) Bij de vaststelling heeft de Indische Regering te kennen gegeven dat de normaal-projecten niet steeds onvoorwaardelijk behoeven gevolgd te worden, maar dat daarvan bij het doen van voorstellen tot aanbouw van nieuwe gevangenissen zal mogen worden afgeweken, waar plaatselijke omstandigheden dit noodig doen oordeelen.

betrekking van oppasser, mandoer, ja zelfs van cipier te vervullen. Ernstige ongeregeldheden onder gevangenen vonden in het afgeloopen jaar nergens plaats. Gevallen van ontvlugting waren echter weder vrij talrijk. Op de voornaamste vereenigingspunten van (inlandsche) gevangenen, namelijk te Batavia, Samarang, Soerabaija, Soekaradja (Banjoewangi), Tjilatjap, Padang en Pengaron, bedroeg het aantal ontvlugten in 1876 respectievelijk 59, 97, 147, 57, 78, 134 en 150, en dat der weder opgevatten 49, 77, 93, 57, 68, 125 en 100 (of te zamen ruim 78 pct. der ontsnapten). Uit de centrale gevangenis voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden te Samarang (1) ontvlugtte niemand; uit het civiel en militair gevangenhuis te Weltevreden ontkwam 1 burgerlijke preventief gevangene, die echter kort daarna weder werd opgevat.

Herhaaldelijk doet zich de moeijelijkheid voor om behoorlijk te voorzien in de bewaking van gevangenen en veroordeelden die over zee vervoerd worden, vermits de hoofden van gewestelijk bestuur in den regel over geen genoegzaam aantal politie-oppassers beschikken om dezen als geleiders mede te zenden. Wanneer dus niet toevallig in dienst reizende militairen met deze taak kunnen worden belast, moet de zorg voor de bewaking der gevangenen geheel aan den gezagvoerder worden overgelaten. Ten einde in deze leemte te voorzien, zullen een 12tal (inlandsche) politie-oppassers worden aangesteld, uitsluitend om als geleiders van gevangenen te dienen bij reizen over zee in den Indischen archipel (behalve naar en van Atjeh). Van hen zullen er 5 te Batavia, 5 te Soerabaija, 1 te Padang en 1 te Riouw worden gestationeerd.

De arbeid der veroordeelden in de centrale gevangenis te Samarang leverde in het afgeloopen jaar goede uitkomsten op. Door de gestraften in die inrigting werden in het geheel vervaardigd 825 paren schoenen en 17635 paren muilen.

Het voornemen bestaat om de militaire veroordeelden, die elders dan in het militair huis van arrest te Samarang, dat is in zoogenaamde provoosthuizen, worden bewaakt, voortaan, evenals reeds in genoemd arresthuis geschiedt, mede tot geregelden (ligten) arbeid te verpligten.

Omtrent den arbeid der inlandsche veroordeelden kan weinig nieuws vermeld worden. Hetgeen te dien aanzien in 't vorig verslag (bladz. 65) werd aangeteekend, is ook voor 1876 van toepassing.

Het nieuwe stelsel betreffende de wijze van toepassing der straf van dwangarbeid (verg. het verslag van 1873, bladz. 77) kwam ook in 1876 nog niet tot stand. Dien ten gevolge heeft de Regering hier te lande eenige nadere ophelderingen verzocht en tot meer voortvarendheid aangespoord. Immers meende zij niet te kunnen toegeven dat de beschikbaarstelling van dwangarbeiders voor Atjeh een motief zou moeten zijn om het voorbereiden en bewerken der noodige maatregelen uit te stellen. Die tijdelijke storing behoefde niet te verhinderen dat de nieuwe organisatie, welke toch ook op het aanwenden van dwangarbeiders bij expeditien te velde rekent, in hare bijzonderheden worde gereed gemaakt, al kon zij dan ook niet dadelijk volledig in werking treden. Ook de aanbouw van het centraal gesticht en van de overige gebouwen behoefde geenszins op het einde van den oorlog in Atjeh te wachten.

Voorts is bij de Indische Regering er op aangedrongen dat, afgescheiden van de voorgenomen uitvoering van het nieuwe stelsel, al dadelijk de intrekking worde gelast van elke niet wettig toegestane beschikking over of toevoeging van veroordeelden.

Ten slotte verdient hier nog te worden aangeteekend, dat, zoo als reeds met een woord op bladz. 53 is vermeld, bij gouvernementsbesluit van 5 Julij 1876 het beheer en toezigt over de dwangarbeiders in Groot-Atjeh nader is geregeld en opgedragen aan gepensioneerde subalterne officieren, die daarbij worden ter zijde gestaan door gegageerde of gepasporteerde onderofficieren en mindere (inlandsche) militairen.

(1) In die gevangenis hadden de godsdienstoefeningen, blijkens het vorig verslag (bladz. 65) in 1875 tijdelijk gestaakt, in het afgeloopen jaar weder geregeld plaats.

§ 6. *Militair regt en militaire regtspraak.*

De in Indie gerezen quaestie, of zoogenaamde »delicta communia", door schepelingen der Koninklijke Nederlandsche marine aan den wal in Nederlandsch Indie gepleegd, door den civielen dan wel door den militairen regter moeten worden beregt, is door de Indische Regering, nadat deswege eene gedachtenwisseling met het Opperbestuur had plaats gehad, in laatstbedoelden zin beslist.

De bepaling van den aanvangstijd der straffen van in Indie tot kruiwagen- of tuchthuisstraf veroordeelde Europesche militairen, die krachtens een Koninklijk besluit van 1 April 1853 hunne straf in Nederland ondergaan, geschiedde tot dusver hier te lande door den advocaat-fiscaal voor 's Konings zee- en landmagt. Deze regeling gaf in den laatsten tijd aanleiding tot bezwaren, die het wenschelijk deden voorkomen de Indische Regering uit te noodigen om den aanvangstijd der straf voortaan daar te lande te doen vaststellen door den advocaat-fiscaal van de land- en zeemagt in Nederlandsch Indie. Het geldt hier een punt van militair regt, waarin bij de ook voor Indie geldende militaire wetboeken niet is voorzien. In afwachting van eene herziening dier wetboeken scheen het niet wenschelijk dit onderwerp afzonderlijk bij verordening te regelen, maar kwam het voldoende voor, te dier zake aan den advocaat-fiscaal in Indie door de Indische Regering instructien te doen geven.

Ter voorziening in de gebleken behoefte werd aan den auditeur-militair bij den krijgsraad te velde in Atjeh tijdelijk een substituut toegevoegd.

Over eene aanvulling van het reglement op de schutterijen, voor zooveel betreft de tijdelijke waarneming der functien van auditeur of van secretaris bij krijgsraden dier corpsen (*Indisch Staatsblad* 1876, n. 132), is reeds het noodige gezegd op bladz. 54.

§ 7. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

Door de hoofden van gewestelijk bestuur zijn weder een aantal reglementen en keuren van politie vastgesteld, nadat de ontwerpen door den directeur van justitie waren goedgekeurd. Onder die gewestelijke of plaatselijke verordeningen waren er, die strekten tot uitvoering van regeringsvoorschriften, o. a. ter bepaling van de grenzen voor wijken van vreemde oosterlingen (verg. het verslag van 1872, bladz. 48), of tot aanwijzing van de buurten waar het niet geoorloofd is nieuw op te rigten woningen of gebouwen te voorzien van daken uit atap of andere ligt ontvlambare materialen zamengesteld (verg. vorig verslag, blz. 74). Andere der hierbedoelde verordeningen hadden betrekking op de handhaving van orde, veiligheid en zindelijkheid (2), het bouwen en sloopen, den dienst der brandweer, de begraafplaatsen enz. Voor afzonderlijke vermelding schijnen te kunnen in aanmerking komen de volgende politiekeuren: *a.* op het houden van varkens en op het slagten van runderen, buffels, paarden en varkens in de residentie Kediri; — *b.* houdende strafbedreiging tegen de bewoners der Chinesche wijken in de residentie Bagelen, die nalatig zijn in het opkomen voor de nachtwachten; — *c.* betreffende het gebruik van die wegen in de residentie Palembang welke geschikt zijn voor het vervoer per as; — *d.* strekkende om te voorkomen dat op de hoofdplaatsen Grissee, Modjokerto en Sidoardjo (residentie Soerabaija) zieke runderen worden geslagt, en het vleesch daarvan wordt verkocht; — *e.* straf bedreigende tegen het beschadigen van de aftappingen (hydranten) der artesische putten en tegen het misbruiken van het water dier putten te Batavia en te Samarang; — *f.* bepalingen bevattende omtrent de broodbakkerijen in de residentie Kadoe; — *g.* betreffende het vervoer van lijders of gestorvenen aan epidemische ziekten in de residentie Wester-

(2) Voor het gouvernement van Sumatra's Westkust waren deze onderwerpen geregeld in eene gewestelijke verordening van 1874, die tevens straffen bedreigde tegen het verzuimen van heeren- en cultuurdiensten, en hierdoor, zoo als de Indische Regering aan den directeur van justitie opmerkte, op het gebied trad van den algemeenen wetgever. Daarom is die verordening onlangs door eene nieuwe vervangen (*Javasche Courant* van 24 April 1877), welke uitsluitend betrekking heeft op politiezaken.

afdeeling van Borneo, tevens handelende over den verkoop aldaar van verkoelende vruchten bij het heerschen van cholera-epidemie; — en *h.* houdende verbod aan inlanders en met dezen gelijkgestelden in de residentie Bezoeki om zich na zons-ondergang op den openbaren weg te vertoonen zonder te zijn voorzien van licht (1).

§ 8. *Tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie.*

In hoevele gevallen de Gouverneur-Generaal gedurende de laatste vijf jaren van het regt van gratie gebruik maakte, hetzij al dan niet op eigen verzoek der veroordeelden (verg. het verslag van 1874, bladz. 65), en hoe vele verzoeken om gratie of remissie van straf werden afgewezen, kan blijken uit het volgende overzigt.

Jaren.	Gegratieerden.	Buitengewoon gegratieerden (ter belooning van bijzondere diensten, meest bij militaire expeditien).	Afgewezen verzoeken om kwijtschelding of vermindering van straf.	Totalen.
1872 . . .	511	1	433	945
1873 . . .	1407	810	311	2528
1874 . . .	1314	»	417	1731
1875 . . .	903	72+?(*a*)	356	1331 + ?
1876 . . .	620	229	456	1305

(*a*) Het aantal veroordeelden tot dwangarbeid die, wegens hunne diensten bij de tweede expeditie tegen Atjeh, in 1875 kwijtschelding of vermindering van straf bekwamen, is niet opgegeven.

Tot welken landaard in 1876 de gegratieerden behoorden en van welke straffen zij kwijtschelding of vermindering kregen, kan blijken uit onderstaande opgaaf.

Aard der straffen.	Europeanen.	Chinezen.	Arabieren.	Inlanders.	Totalen.
Doodstraf { burgerpersonen	*a*) 1	»	»	*c*) 78	79
Doodstraf { militairen. . . .	*b*) 15	»	»	*d*) 5	20
Tuchthuis	7	»	»	»	7
Kruiwagenstraf.	2	»	»	»	2
Detentie	42	»	»	»	42
Gevangenis	14	»	»	»	14
Dwangarbeid in en buiten de ketting	»	5	»	*e*) 606	611
Bannissement	»	»	»	*f*) 1	1
Geldboete	25	6	»	32	63
Verbeurdverklaring van goederen	»	3	2	2	7
Laarzen	»	»	»	*g*) 1	1
Provoost	*h*) 2	»	»	»	2
	108	14	2	725	849

(*a*) Veroordeeld wegens moord.

(*b*) Hieronder 13 veroordeeld wegens insubordinatie, 1 wegens moord en 1 wegens desertie naar den vijand.

(*c*) Van dezen waren ter dood veroordeeld: wegens het treden in verstandhouding met den vijand 4 (Atjehers), wegens aanslag tegen den Staat of medepligtigheid daaraan 17, wegens moord of doodslag 22, wegens medepligtigheid aan moord 1 (vrouw), wegens kindermoord 1, wegens vergiftiging 1 (vrouw), wegens diefstal onder verzwarende omstandigheden of medepligtigheid daaraan 20, wegens brandstichting 12.

(*d*) Van deze militairen waren 4 veroordeeld ter zake van insubordinatie en 1 wegens het verlaten van eene belegerde plaats zonder schriftelijke toestemming van den bevelhebber.

(*e*) Hieronder 6 vrouwen.

(*f*) Zijnde eene vrouw, door de pradoto te Soerakarta veroordeeld tot bannissement buiten Soerakarta, op grond van wederspannigheid aan een door diezelfde regtbank in een burgerlijk geding tegen haar gewezen vonnis.

(*g*) Schepeling der marine.

(*h*) Leden der schutterij.

Van de gegratieerden bekwamen er 373 (56 Europeanen en 317 inlanders) gratie of remissie van straf bij gelegenheid van 's Konings verjaardag (2).

Van de 456 afgewezen verzoeken om gratie of remissie, waren er 54 door of namens ter dood veroordeelden ingediend. Onder hen waren 7 militairen: 1 Europesche en 3 inlandsche militairen waren tot de doodstraf veroordeeld wegens moord, 1 Afrikaansche en 1 inlandsche militair wegens desertie naar den vijand, en 1 inlandsche militair wegens insubordinatie. De 47 andere ter dood veroordeelden wier verzoeken werden afgewezen (45 inlanders en 2 Chinezen) hadden zich schuldig gemaakt aan moord of doodslag, dan wel aan diefstal onder verzwarende omstandigheden.

§ 9. *Bijzondere regten.*

Regt van verblijf. Het aantal Europeanen en oostersche vreemdelingen, aan wie gedurende het afgeloopen jaar door den Gouverneur-Generaal, dan wel door de hoogste gewestelijke gezaghebbers in de buitenbezittingen, vergunning tot vestiging in Nederlandsch Indie werd verleend krachtens Indisch Staatsblad 1872, n°. 38 en 40, blijkt uit de volgende opgave.

LANDAARD der PERSONEN.	Vergunningen verleend door: den Gouverneur-Generaal.	Vergunningen verleend door: de hoogste gewestelijke gezaghebbers in de buitenbezittingen.
Nederlanders	109	9
Belgen	1	»
Franschen	8	»
Duitschers	24	2
Engelschen.	4	»
Zwitsers.	1	»
Denen.	2	»
Totaal . . .	149	11 (*a*)
Chinezen	1 912	620
Arabieren.	145	12
Andere vreemde oosterlingen	22	6
Totaal . . .	2 079	638 (*a*)

(*a*) Omtrent de residentie Sumatra's Oostkust zijn geen opgaven ontvangen.

In Groot-Atjeh zijn de straks aangehaalde verordeningen

(1) Zie de sub *a-h* bedoelde verordeningen in de *Javasche Courant* van 1876, n°ˢ. 1, 19, 19, 21, 45 en 93, 52, 86, en in die van 1877, n°. 7.

(2) In 1867 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 2025) zijn de voordragten tot het verleenen van gratiebetoon aan veroordeelden ter gelegenheid van 's Konings verjaardag aan eenige algemeene voorwaarden gebonden; vooreerst zou de helft van den straftijd moeten zijn doorgebragt, en ten tweede zou de veroordeelde zich het laatste jaar door een voorbeeldig gedrag moeten onderscheiden hebben. In 1876 heeft de Indische Regering de betrokken autoriteiten nader doen opmerken dat overwegingen van anderen aard, voor iederen veroordeelde verschillende, door deze algemeene regelen niet zijn uitgesloten. Integendeel zou vooral ook moeten gelet worden op de zwaarte van het gepleegde misdrijf, de omstandigheden waaronder het bedreven was, en, waar het militairen gold, op het gedrag van den delinquent tijdens zijn aanwezen in de gelederen.

omtrent de toelating en het verblijf van Europeanen en vreemde oosterlingen niet van toepassing; maar op de wenschelijkheid om ook voor dat gebied eene regeling ter zake in 't leven te roepen is reeds de aandacht gevestigd. Tot dusver wordt door den militairen tevens civielen bevelhebber als beginsel gevolgd om Europeanen en met dezen gelijkgestelden, uit andere gedeelten van Nederlandsch Indie aankomende, ter inwoning toe te laten eenvoudig op aanmelding van hun persoon, en om van de zoodanige, die uit den vreemde in Atjeh aankomen, slechts de overlegging te vorderen van een pas, afgegeven door den betrokken Nederlandschen consul. Te Penang wordt er zooveel mogelijk voor gezorgd dat geene passen naar Atjeh worden afgegeven dan aan personen, op wier gedrag geen aanmerkingen van belang zijn te maken. Wat de vestiging van Chinezen en andere vreemde oosterlingen betreft, daarover is feitelijk eenige contrôle gekomen sedert de instelling in Groot-Atjeh van een Chineesch bestuur. Aan de niet in 's Gouvernements dienst zijnde Chinezen zijn Oleh-leh en Penajoeng tot verblijf aangewezen. Op beide plaatsen wordt door den luitenant-Chinees een register aangehouden, waarin worden opgeteekend de namen der personen van dien landaard (andere vreemde oosterlingen zijn in Groot-Atjeh nog zeer weinig talrijk), de plaats hunner herkomst en hun beroep. Andere formaliteiten voor hunne toelating werden tot nog toe niet gevorderd.

Volgens de voorschriften omtrent het ontslag van militairen beneden den rang van officier, moesten de met een briefje van ontslag uit het leger verwijderden, tenzij in Indie geboren of opgevoed, naar Nederland worden opgezonden. Met het oog op het aan »personen van 's Rijkswege naar Indie gezonden" gewaarborgde regt van ingezetenschap aldaar (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 38, art. 7; verg. ook het verslag van 1873, blz. 82), is sedert October 1876 bedoelde opzending niet langer verpligtend, maar van de keus der belanghebbenden zelven afhankelijk gemaakt.

Naar aanleiding van eene quaestie, die zich in Siam had voorgedaan over de positie van aldaar verblijf houdende vreemde oosterlingen, afkomstig uit Nederlandsch Indie (zie blz. 1), werd, na overleg met de Regering hier te lande, in Indie uitgemaakt (Mei 1877), dat als »Nederlandsche onderdanen" in den zin van het met Siam gesloten tractaat van 1863, alleen die vreemde oosterlingen zijn aan te merken, die in Nederlandsch Indie geboren en aldaar, op het tijdstip der aanvrage van een reispas, gedurende de zes laatst voorafgegane jaren gevestigd zijn geweest. De aan vreemde oosterlingen in Nederlandsch Indie uit te reiken reispassen naar het buitenland zullen, in verband hiermede, voortaan de noodige aanteekeningen bevatten omtrent de afkomst en den duur van verblijf der belanghebbenden in Nederlandsch Indie. Omtrent den staat van hen, die bij aankomst in Siam van geen reispas zijn voorzien of op wier reispas de noodige aanteekeningen ontbreken, zal de consul, even als tot dusver, zich in elk voorkomend geval bij de Indische Regering kunnen vergewissen.

Vergunningen tot reizen in Nederlandsch Indie (aan Europeanen en met dezen gelijkgestelden, niet aldaar gevestigd) werden in 1876 verleend ten behoeve van 14 personen.

Drie gevallen van politieke verwijdering kwamen in 't afgeloopen jaar voor, namelijk ten aanzien: 1°. van de 2 Cerammers, bedoeld in 't vorig verslag (blz. 26, noot 2); 2°. van 1 Arabier op de Key-eilanden, en 3°. van 1 Arabier en 1 Aroësche vrouw op de Aroë-eilanden. Over deze beide laatste gevallen zie men blz. 28 en 29 van dit verslag.

Aan een in 1837 voor levenslang naar het eiland Banda verbannen inlander uit Bantam werd vergund naar zijne vroegere woonplaats terug te keeren. De in 1864 van Bandjermasin naar Ambal (Bagelen) gebannen pangeran Amin Oellah kreeg vergunning zich ter hoofdplaats Batavia te vestigen. Aan eenige andere gerelegeerden werd onderstand verleend, dan wel eene verhooging van onderstand toegekend.

Drukpers. Eene gedachtenwisseling over het toezigt op de pers gaf der Indische Regering aanleiding om de aandacht van den procureur-generaal nader te bepalen bij de wenschelijkheid, reeds bij den aanvang der werking van het drukpersreglement erkend, om namelijk nimmer ambtshalve eene vervolging wegens eenig drukpersdelict, waarbij de Regering betrokken is, te doen instellen zonder dat vooraf haar welmeenen zij gevraagd.

Slechts van ééne drukpersvervolging wordt in de voor dit verslag ontvangen mededeelingen gewag gemaakt, en wel van die, ambtshalve ingesteld tegen den redacteur der *Sumatra-Courant*, beschuldigd van in die courant hoon en laster te hebben gepleegd jegens een openbaar ambtenaar (den gouverneur van Sumatra's Westkust). Door den raad van justitie te Padang werd de beklaagde te dier zake veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf; maar in appel werd het vonnis des eersten regters vernietigd en de beklaagde vrijgesproken op grond dat de gebezigde uitdrukkingen niet van dien aard waren, dat daardoor een ambtenaar kon geacht worden aan den haat en de verachting van zijne medeburgers te worden prijs gegeven (1).

De in 't vorig verslag, blz. 68, bedoelde aanschrijving van het Opperbestuur betreffende het Koninklijk besluit van 13 Januarij 1854 (*Indisch Staatsblad* n°. 18) omtrent het openbaar maken van stukken uit de gouvernementsarchieven is in Julij 1876 in handen gesteld van den algemeenen secretaris en van den directeur van justitie, met uitnoodiging om in den geest dier aanschrijving gezamenlijk eene herziening te ontwerpen van Indisch Staatsblad 1854 n°. 18 en zoo noodig ook van n°. 19.

De algemeene magtiging tot het openbaar maken van wetenschappelijke gouvernementsbescheiden, aan het technisch personeel bij de burgerlijke openbare werken, bij de marine en bij het departement van oorlog verleend bij een gouvernementsbesluit van Junij 1870 (verg. het verslag van dat jaar, blz. 72) (2), is bij Indisch besluit van 25 December 1876 in zoover beperkt, dat ondergeschikten tot het in druk geven der bedoelde bescheiden niet mogen overgaan zonder dat de chef van den dienstak waartoe zij behooren zijne toestemming hebbe verleend.

Slavernij. Ofschoon bij gelegenheid der vrijverklaring van de lijfeigenen in het gouvernement van Sumatra's Westkust (in de maanden Mei, Junij en Julij 1876) zoowel aan de eigenaren als aan de vrijverklaarden zelven reeds was te kennen gegeven dat deze laatsten voortaan, wat regten en verpligtingen betreft, in alle opzigten gelijkstonden met de vrijgeboren inlanders in dat gewest, achtte de Regering het niet ondienstig die gelijkstelling alsnog in verbindenden vorm uitdrukkelijk te proclameeren. Daartoe strekte de ordonnancie van 25 September 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 246). Omtrent de werking en de gevolgen van de bovenbedoelde vrijverklaring zijn van de residenten der Padangsche Bovenlanden en van Tapanoeli (in de residentie Padangsche Benedenlanden waren reeds geen onvrije lieden meer) bij het eind van 1876 zeer gunstige berigten ontvangen (3). Uit beider mededeelingen is af

(1) Vonnis van den raad van justitie te Padang dd. 14 September 1876 en arrest van het Hooggeregtshof dd. 29 November d. a. v. (*Indisch Weekblad van het Regt* n°. 695 en 706).

(2) Dat besluit — in April 1874 ook toepasselijk verklaard op de officieren van den generalen staf — is opgenomen in n°. 2362 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

(3) Bijzonderheden omtrent de wijze waarop de maatregel der vrijverklaring (door den gouverneur van Sumatra's Westkust in persoon) plaatselijk werd ten uitvoer gelegd, over 't algemeen met blijkbare instemming der betrokken partijen, worden, voor zooveel de Padangsche Bovenlanden betreft, aangetroffen in bijlage O *bis* van 't vorig verslag, en, wat de residentie Tapanoeli aangaat, in bijlage L hierachter.

Aan den lande heeft de maatregel gekost (wat de residentie Padangsche Bovenlanden betreft, blijkens verbeterde opgaven):

	Padangsche Bovenlanden.	Tapanoeli.	Onvoorziene uitgaven.	Te zamen.
Losprijs	f 497,80	f 356 370,00	„	f 356 867,80
Door de adat gevorderde: andere betalingen tot vrijkoop . .	16 888,00	„	„	16 888,00
Door de adat gevorderde: volksfeest.	16 964,74^{5}	3 243,85	„	20 208,59^{5}
	f 34 350,54^{5}	f 359 613,85	„	f 393 964,39^{5}
De raming bedroeg . .	103 746,00	376 870,00	f 19 384,-	500 000,00
Zoodat minder is uitgegeven dan geraamd	f 69 395,45^{5}	f 17 256,15	f 19 384,-	f 106 035,60^{5}

te leiden dat de maatregel geenerlei storenden invloed heeft uitgeoefend en dat het doel, met de vrijverklaring beoogd, als bereikt kan worden beschouwd.

In de residentie Padangsche Bovenlanden, waar 383 boedaks (eigenlijke slaven) en 11 491 kemanakans di bawah loetoeh (personen in gewijzigden toestand van slavernij) waren vrijverklaard (verg. bijlage O bis van 't vorig verslag), volgen deze beide klassen thans in alles de adat van vrije lieden; zij hebben toegang tot vergaderingen waar zij zulks vroeger niet hadden, en dragen sieraden, waartoe zij vroeger niet geregtigd waren. Door hunne gewezen eigenaren worden de vrijverklaarden als gelijken behandeld. Slechts eene enkele uitzondering scheen zich in dit opzigt voor te doen in de laras Soemaniek (Fort van der Capellen), in zoover sommige toeankoes aldaar aan de gewezen kemanakans di bawah loetoeh nog de verpligting wilden opleggen om, alvorens te huwen, de toestemming van den toeankoe aloemanan berampat te vragen. Het bestuur zou echter dit punt ten voordeele der vrijverklaarden uitmaken, zoodra het officieel in de zaak werd betrokken.

Wat de oeconomische gevolgen der vrijverklaring betreft, achtte de resident der Padangsche Bovenlanden het tijdsverloop nog te kort om deswege een oordeel uit te spreken. Voor het meerendeel zijn de vrijverklaarden bij hunne gewezen eigenaren blijven wonen, terwijl de overigen zich ter plaatse van hun vroeger verblijf afzonderlijk hebben nedergezet, hetzij als landbouwers, hetzij tot uitoefening van eenig ander bedrijf.

In de residentie Tapanoeli, waar het bezit van slaven meer voordeel en aanzien schonk dan in de Padangsche Bovenlanden, omdat er niet de gewijzigde toestand van slavernij bestond die in laatstgemeld gewest overheerschend was, hadden integendeel de meeste vrijverklaarden hunne vroegere meesters verlaten en zich in dezelfde streken, veelal in dezelfde kampongs, waar zij tot dusver te huis behoorden, eigen woningen verschaft. De grootste zorg voor de gewezen slaven (in 't geheel 7088, onder welke 2000 Loeboes, een volksstam die in een bijzonderen staat van lijfeigenschap verkeerde) was het vinden van middelen om al dadelijk in hun onderhoud te kunnen voorzien. Dit gelukte echter zeer spoedig door het ontginnen en bewerken van ladangs, terwijl sommige hunner, op aanbeveling der besturende ambtenaren, zich door de hoofden in 't bezit zagen gesteld van koffijaanplantingen, waarvan de eigenaren sedert lang verhuisd of zonder erfgenamen overleden waren. De Loeboes plantten vroeger reeds koffij, waarvan zij de opbrengst, tegen genot van een zeker gedeelte der waarde, aan hunne meesters moesten leveren. Nu zij, even als ieder ander, hun product aan het Gouvernement leveren en daarvoor den vollen prijs ontvangen, mag worden verwacht dat zij aan de koffijteelt uitbreiding zullen geven. Het bewerken der sawahs, waarvoor de gehuwde slaven $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ van het product ontvingen en de bij hunne meesters inwonende lijfeigenen enkel kost en huisvesting genoten, geschiedt nu door de vrijverklaarden op dezelfde voorwaarden die vroeger door vrije lieden bedongen werden. Geen enkel hoofd had zich tot nog toe over de vrijverklaring beklaagd, en de vrees der hoofden, dat zij geen menschen zouden kunnen bekomen om bij feesten, begrafenissen enz. de taak der vroegere slaven op zich te nemen, is ongegrond gebleken.

Naar aanleiding van de gerezen vraag hoe te handelen ten opzigte der slavernij in Battaksche landschappen, die onder gouvernementsbestuur wenschten te komen, werd de gouverneur van Sumatra's Westkust van eenige instructien voorzien. De Indische Regering gaf namelijk te kennen dat zij in het algemeen de voorafgaande vrijverklaring der slaven als eene der voorwaarden voor de inwilliging van verzoeken tot inlijving verlangt, doch dat, waar het mogt blijken dat de vrijverklaring slechts kan worden verkregen ten koste van eenige geldelijke opoffering, zij daartoe niet absoluut ongeneigd mag worden geacht. In die gevallen zouden behoorlijk toegelichte voorstellen kunnen worden ingediend. Onze ambtenaren zouden zich echter zorgvuldig moeten onthouden om aan de hoofden der betrokken landschappen in dit opzigt eenigerlei toezegging te doen, maar intusschen geene gelegenheid moeten verzuimen om de bedoelde hoofden telkens te wijzen op het wenschelijke om in hun land slavernij en pandelingschap af te schaffen, hun daarbij voor oogen houdende dat het Gouvernement, overal waar het gezag uitoefent, die beperkingen van de persoonlijke vrijheid niet dulden kan.

Omtrent de werking der in 't vorig verslag, bladz. 68, bedoelde ordonnancien van 14 Junij en 17 December 1875 (*Indisch Staatsblad* n°. 140 en 287), betreffende de slavernij in de gouvernementslanden van Celebes en onderhoorigheden, berigt de gouverneur van dat gewest, dat die bepalingen volstrekt geene verandering gebragt hebben in den bestaanden toestand der slavernij. Hetzij uit onwetendheid, hetzij ten gevolge van misleiding, beschouwen de niet-geregistreerde slaven zich nog geenszins als vrijverklaard. Zoodra echter bij openbare verordening de slavernij op het gouvernementsgebied geheel zal zijn afgeschaft en de noodige verbodsbepalingen tegen het houden van slaven zullen zijn uitgevaardigd, zal van zoodanige misleiding geen sprake meer kunnen zijn. De gouverneur hoopte zeer spoedig eene voordragt tot vrijkoop der slaven te kunnen indienen.

De bemoeijingen des bestuurs om in de Balische landschappen Djembrana en Boeleleng, waar, even als elders op Bali, onder de eigenlijke inheemsche bevolking nog in mindere of meerdere mate de slavernij in zwang is, tot afschaffing daarvan te geraken, hebben ten deele reeds een gunstig gevolg gehad.

In eerstgemelde afdeeling, waar trouwens het aantal slaven gering was (52, toebehoorende aan 4 eigenaren), werden, bij de in December 1875 met hoofden en eigenaren gevoerde besprekingen, deze al dadelijk bereid bevonden in de vrijverklaring toe te stemmen, mits aan meesters en lijfeigenen eene zekere tijdruimte (420 dagen) werd gelaten om zich op den nieuwen toestand voor te bereiden. Tevens werd overeengekomen dat in dat tijdsverloop geen overdragt van slaven meer zou plaats vinden anders dan door erfopvolging of door huwelijk eener slavin met den slaaf eens anderen meesters. In Junij 1876 werd door het plaatselijk bestuur eene registratie der aanwezige slaven gehouden, waarbij, in overleg met de inlandsche hoofden, de waarde werd bepaald die aan de eigenaren vergoed zou worden (ofschoon deze zelf geenerlei schadeloosstelling hadden bedongen). Voor de kinderen, na de registratie uit slaven-ouders geboren, behoefde op geene schadevergoeding te worden gerekend, wijl het inlandsch bestuur deze als vrijgeborenen erkende.

Nadat bij de Indische begrooting voor 1877 de vereischte afkoopsom (in 't geheel f 2760) was toegestaan, kon reeds bij ordonnancie van 28 April 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 90) het noodige ter definitieve regeling worden verrigt. Die verordening verklaart de slavernij of lijfeigenschap in het landschap Djembrana afgeschaft na den 31[n] December van dit jaar, bepaalt de vergoeding, aan de eigenaren (voor de geregistreerde slaven) te voldoen, op het in 1876 aangenomen bedrag, regelt de wijze en voorwaarden van uitbetaling, en verzekert aan de lijfeigenen het behoud der kleederen en andere onroerende goederen, die hun op het tijdstip hunner vrijmaking volgens plaatselijke instellingen en gebruiken toebehooren. Uitdrukkelijk werd tevens verkondigd dat de vrijverklaarden in alles gelijke regten en verpligtingen hebben als de overige inheemsche bevolking.

In de afdeeling Boeleleng, waar het aantal slaven aanzienlijker is (minstens 800) en een groot gedeelte aan de invloedrijkste hoofden toebehoort, toonden de belanghebbenden, bij eene in Mei 1876 door het Europeesch bestuur belegde vergadering, zich slechts genegen tot maatregelen om geleidelijk tot de afschaffing te geraken, in dier voege dat, na eene te houden registratie, alle niet-ingeschreven slaven vrij zouden zijn, even als de kinderen uit ingeschreven slavinnen geboren na de registratie; de geregistreerden zouden voorts gelegenheid verkrijgen zich vrij te koopen, terwijl de overgang van slaven slechts door erfopvolging of door huwelijk eener slavin zou kunnen geschieden. Eene regeling in dezen geest is vastgesteld bij eene verordening van dezelfde dagteekening als die voor Djembrana, welke is afgekondigd in Indisch Staatsblad 1877, n°. 89.

Onder de zelfbesturende vorsten in den Nederlandsch Indischen archipel waren er twee, die van Koetei en Pasir (Borneo's zuid-oostkust), die van hunne in dit opzigt reeds vroeger aan den dag gelegde goede gezindheid (verg. vorig verslag, bladz. 22 en 69) nader blijk gaven door de uit-

vaardiging eener verordening tot regeling van de geleidelijke afschaffing van slavernij en pandelingschap in hun gebied. Door den sultan van Koetei werd bepaald dat geene nieuwe slaven of pandelingen meer mogten worden aangenomen en dat na September 1886 in 't geheel geen slavernij noch pandelingschap meer in Koetei zal worden geduld. Al dadelijk werden vrijverklaard slavenkinderen beneden de 16 jaren, en lieden die zelf geen schuld hebben maar boeten voor die van ouders of grootouders. Een termijn van 6 maanden is gesteld voor het doen inschrijven der pandelingen, na verloop van welken termijn de niet-ingeschrevenen vrij zijn. Geene slavin mag tot vrouw worden genomen dan na eerst te zijn vrijverklaard. Andere bepalingen hebben de strekking om den slaven eene goede behandeling te verzekeren en hun te waarborgen dat zij niet tegen hun wil naar eene vreemde negorij kunnen worden vervoerd. Tegen den eigenaar die zijne slaven mishandelt, is o. a. als straf bedreigd, dat deze laatsten worden vrijverklaard. In gelijken geest luidde de verordening door den sultan van Pasir uitgevaardigd.

In het kleinste der drie sultansrijken in de residentie Ternate, namelijk in Batjan, waar het getal slaven op ongeveer 200 wordt geschat, rigtten de sultan en de rijksgrooten in den aanvang dezes jaars eene verklaring aan den resident, waarin zij den wensch uitdrukten dat de slavernij in het geheele gebied van Batjan mogt worden afgeschaft, evenwel met schadeloosstelling aan de eigenaren voor het verlies hunner slaven. Omtrent de slavernij in de residentie Ternate zij overigens verwezen naar het aangeteekende op bladz. 36 (1).

In sommige gedeelten van de residentie Timor bestaat de slavernij nog als instelling, zooals in enkele rijken van het binnenland van Timor, op Allor en op de Solor-eilanden, ofschoon de slaven aldaar eigenlijk meer pandelingen zijn. Geene gelegenheid wordt verzuimd om de hoofden te winnen voor eene langzame voorbereiding der afschaffing van de slavernij, en althans voor maatregelen die de uitbreiding daarvan kunnen tegengaan. Dat het bestuur er op bedacht is om zooveel mogelijk te beletten dat in den Timor-archipel, voornamelijk van Soemba, geroofde inboorlingen als slaven worden uitgevoerd, kan blijken uit het medegedeelde op bladz. 38 (2).

Pandelingschap. De van den gouverneur van Sumatra's Westkust en van den resident van Palembang gevraagde gegevens omtrent de werking van het verbod om pandelingen te nemen (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 114), werden in Augustus van het afgeloopen jaar bij de Indische Regering ontvangen. De uitslag van het gehouden onderzoek mag vrij gunstig genoemd worden. Het aantal pandelingen schijnt in de laatste jaren gaandeweg te verminderen, en het is aan het bestuur niet gebleken dat er in den laatsten tijd nieuwe pandelingen zijn genomen. In de streken, die niet aan ons regtstreeksch gezag zijn onderworpen, blijft de instelling wel is waar op meer of min uitgebreide schaal voortbestaan, maar voor een deel moet zulks hieraan worden toegeschreven, dat de pandelingen door hunne meesters goed worden behandeld, en zelf in hun toestand geen verandering verlangen. Op den duur zal de invloed van ons bestuur ook op dezen staat van zaken gunstig werken. Ten einde overigens de naleving der bovenbedoelde verbodsbepaling zooveel mogelijk te verzekeren, zijn de hoofden van gewestelijk bestuur onlangs aangeschreven om nu en dan opzettelijk te onderzoeken of niet in strijd daarmede gehandeld wordt.

(1) Over den slavenuitvoer van de Papoea-eilanden is ook het een en ander gezegd op bladz. 27 en 31, bij de bespreking van de inspectiereizen van den resident van Amboina en diens verblijf op Gisser (Ceramlaut-eilanden). Op laatstgenoemde bladz. vindt men ook met een woord gewag gemaakt van de slavernij op de Aroë-eilanden.

(2) Ten einde de kommandanten onzer oorlogschepen in die gedeelten van den Indischen archipel, waar nog slavenhandel wordt gedreven, in staat te stellen om dien handel zooveel mogelijk tegen te gaan, worden nadere voorzieningen noodig geoordeeld, aangaande de bevoegdheid tot aanhouding van verdachte vaartuigen, en zulks ter aanvulling van de bepalingen, opgenomen in Indisch Staatsblad 1825, n°. 44. Hieromtrent zijn zeer onlangs in Indie overwegingen aanhangig gemaakt.

§ 10. *Personen en instellingen met het regtswezen in verband.*

Landsadvokaten. Met het oog op het bepaalde bij art. 788 van het reglement op de burgerlijke regtsvordering enz. is aan de landsadvokaten of hunne plaatsvervangers eene algemeene magtiging verleend (September 1876) om voor den betrokken raad van justitie ook in geschillen over eene waarde van f 200 of minder, alsmede in civiele processen voor de landraden, waarvan hun de behandeling mogt worden opgedragen, voor het Gouvernement van Nederlandsch Indie op te treden en in die gedingen al datgene te doen wat zij nuttig of geraden zullen achten.

Praktizijns. In het afgeloopen jaar erlangden een zestal personen eene aanstelling tot advokaat en procureur, waarvan twee bij het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie, drie bij den raad van justitie te Samarang en één bij dien te Soerabaija. Een der bij het Hooggeregtshof aangestelde praktizijns werd op zijn verzoek geplaatst in eene betrekking bij de regterlijke magt. Door den raad van justitie te Samarang werd een der praktizijns, wegens oneerbiedigheid, voor den tijd van één jaar in de uitoefening zijner bediening geschorst. Vermits bij den op 1 November 1875 ingestelden raad van justitie te Padang het ministerie van procureurs verpligtend was gesteld, en het gebleken was dat eene balie van slechts twee leden, als waaruit die te Padang bestond, niet voldeed aan de behoefte, werd op voordragt van het Hooggeregtshof, overeenkomstig het bepaalde bij art. 9, alin. 2 van het reglement op de regterlijke organisatie, aan den substituut-griffier bij gemelde regtbank tijdelijk de waarneming der functien van advokaat en procureur bij dat collegie opgedragen.

Notarissen. Te Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), waar de gewestelijke secretaris onlangs werd vervangen, zijn de tot dusver aan dien ambtenaar opgedragen functien van notaris en vendumeester, in opvolging van het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1872, n°. 156, thans op een afzonderlijken notaris overgegaan.

Tolken. In den loop van 1876 werd aan den tolk voor de Chinesche taal te Soerabaija, wegens ziekte, een tweejarig verlof naar Nederland verleend. Zijne plaats werd door den tolk te Padang ingenomen, die op zijne beurt door den tolk te Pontianak werd vervangen. Een der élève-tolken, die in den aanvang van dit jaar uit China terugkeerde, is tot tolk te Pontianak benoemd. Drie der hier te lande aanwezige élève-tolken vertrokken in December jl. naar China tot verdere voltooijing hunner studien.

In September 1876 werd een Europeesch ingezetene van Soerakarta op zijn verzoek benoemd tot translateur voor de Javaansche taal, buiten bezwaar van den lande.

De in Februarij 1874 benoemde adjunct-translateur voor de Soendasche taal werd in het begin van dit jaar bevorderd tot tolk, tevens translateur voor die taal. Te gelijker tijd is uitvoering gegeven aan het opgevatte voornemen (zie vorig verslag, bladz. 69) om nog een inlander van gouvernementswege tot adjunct-translateur voor genoemde taal te doen opleiden.

Over de in Indie aanhangige maatregelen, om op den duur te voorzien in de klimmende behoefte aan translateurs en tolken voor de inlandsche talen, wordt gehandeld in hoofdstuk **K**, afd. II.

Wees- en boedelkamers. Volgens de rapporten der verschillende weeskamers heeft ook gedurende 1876 de nieuwe instructie voor deze kamers (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 166) vrij gunstig gewerkt. De wijzigingen en aanvullingen die de nieuwe instructie gebleken is op sommige punten te behoeven, zijn in Indie nog in behandeling; daarbij wordt tevens nagegaan, in hoever de bij art. 30 voorgeschreven wijze van berekening der renten van de door de weeskamers beheerde kapitalen, die veel bezwaar oplevert, eene verandering zou kunnen ondergaan (3).

Het aantal der hierbedoelde instellingen is onlangs met één verminderd, door de opheffing der weeskamer te Ter-

(3) De rente over 1876 is bepaald op $6^3/_4$ pct. (*Javasche Courant* van 18 Mei 1877).

nate, waar geene geschikte personen te vinden waren om de opengevallen (alle onbezoldigde) plaatsen in dat collegie te vervullen. Haar ressort is nu gebragt onder dat van de weeskamer te Makasser, welke laatste te Ternate door twee agenten zal vertegenwoordigd worden (*Indisch Staatsblad* 1877, n°s. 76 en 77). Bij enkele weeskamer-bureaux moest in het afgeloopen jaar, wegens de vele werkzaamheden, tijdelijk eenig hulppersoneel worden in dienst gesteld.

De klagt van een voogd, dat door de weeskamer te Batavia voor de uitkeering der aan zijne pupillen toekomende renten 2 pct. provisie werd in rekening gebragt, gaf aanleiding tot eene aanschrijving aan de weeskamers om tegen zoodanige verkeerde toepassing van de bepaling omtrent het beheerloon (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 79) te waken.

Van eene onlangs gebragte vereenvoudiging in de wijze van afgifte (ten behoeve van geregtigden in het buitenland) van kleine militaire nalatenschappen (f 250 en minder) is reeds gewag gemaakt op bladz. 2.

Aan de door de wees- en boedelkamers ingediende opgaven omtrent hare administratie in 1876 zijn de cijfers ontleend, vermeld in bijlage M. Van de kamer te Ternate zijn dergelijke opgaven niet ontvangen.

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit.

§ 1. *Algemeene Rekenkamer.*

In 't laatst van Augustus 1876 werd aan het bureaupersoneel der Rekenkamer de in 't vorig verslag (blz. 70) bedoelde uitbreiding gegeven, die ten doel had om zoowel de werkzaamheden betreffende de dienstjaren van 1874 en later, als die betreffende de diensten van vóór 1874 gelijktijdig te kunnen doen vorderen. In de aanvulling van vacatures in den rang van hoofdcommies bij dit collegie werden moeijelijkheden ondervonden, doordien van de 1ste commiezen, die overigens vóór de betrekking berekend geacht werden, niemand daartoe benoemd kon worden, omdat geen hunner het zoogenaamd groot ambtenaarsexamen had afgelegd. Twee hoofdcommies-plaatsen moesten daarom onvervuld blijven; de daardoor beschikbaar komende fondsen werden aangewend tot aanstelling van ambtenaren van minderen rang.

Volgens de laatstelijk vastgestelde formatie (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 103) bestaan de bureaux der Rekenkamer, met inbegrip van het tijdelijk personeel, thans uit 1 secretaris, 3 referendarissen, 4 hoofdcommiezen en 88 commiezen van verschillenden rang, terwijl voor klerken en bedienend personeel, benevens schrijfloonen, eene som van f 44 200 's jaars is aangewezen.

De met den dienst van 1874 in werking getreden verbeterde regelingen ten aanzien van het financieel beheer en de daarmede in verband staande wijziging van de instructie der Rekenkamer maakten ook de herziening noodig van hare huishoudelijke reglementen en instructien. In voldoening aan art. 2 van 's Konings besluit dd. 4 Augustus 1874, n°. 5 (*Indisch Staatsblad* 1875, n°. 24), waarbij die herziening uitdrukkelijk werd gelast, bood de Kamer reeds spoedig daarop (Mei 1875) den Gouverneur-Generaal ter goedkeuring aan de door haar vastgestelde nieuwe huishoudelijke bepalingen omtrent hare vergaderingen en werkzaamheden, de inrigting harer bureaux, de aan te houden registers, enz. Later heeft echter de Kamer, naar aanleiding van de wenken van den directeur van financien, de lijst der aan te houden registers aanmerkelijk ingekrompen en de inrigting van eenige gewijzigd (December 1875). Sedert zijn de herziene reglementen en instructien door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd (besluit van 4 Januarij 1877, n°. 45).

§ 2. *Comptabiliteit.*

Naarmate de achterstand in de werkzaamheden der Rekenkamer vermindert, waartoe de tijdelijke uitbreiding van haar personeel de gelegenheid heeft geopend, kunnen de nieuwe comptabiliteits-regelingen, in het verslag van 1875 uitvoerig besproken (zie aldaar blz. 73 en bijlage M), meer volledig hare werking doen gevoelen. De nog overblijvende achterstand belet niettemin vooralsnog de volkomen toepassing van die bepalingen, welke de strekking hebben om de boekhouding der departementen en die der Rekenkamer steeds in overeenstemming te doen zijn (opdat kort na de sluiting van den dienst van eenig jaar de juiste uitkomsten niet alleen kunnen worden opgegeven, maar ook definitief vaststaan).

De in 1876 in werking getreden nieuwe organisatie van den dienst der inspecteurs en adjunct-inspecteurs van financien (verg. vorig verslag blz. 70) voldoet aanvankelijk aan de verwachting. Ten gevolge van het gebrekkige toezigt dat vroeger, vooral in de buitenbezittingen, bestond, vorderen de verificatien van hetgeen over vorige jaren verschuldigd is, nog steeds veel tijd. Op sedert jaren bestaande misbruiken, o. a. bij de heffing der paarden- en rijtuigenbelasting, werd door de inspecteurs de aandacht gevestigd. Te Padang, waar sedert vele jaren geen inspecteur was geweest, werd al dadelijk het bestaan ontdekt van kwade praktijken bij het vendukantoor.

Bepalingen omtrent de afschrijving van vorderingen uit de rekeningen der comptabelen werden, ter uitvoering van art. 9 der regelen omtrent de wijze van verificatie der ontvangsten, enz. (Koninklijk besluit dd. 4 Augustus 1874, n°. 4; *Indisch Staatsblad* 1875, n°. 23), door den Gouverneur-Generaal vastgesteld bij een besluit van 5 Julij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 169). Daar de hoofden van gewestelijk bestuur de aangewezen personen zijn, om de vraag te beantwoorden of een debiteur al dan niet in staat is te betalen, is hun de bevoegdheid gegeven om in den regel te beslissen of eene vordering behoort te worden afgeschreven. Tevens regelt het besluit van 5 Julij de boekhouding van — en het toezigt op — de vorderingen die blijven bestaan, maar wegens onvermogen der debiteuren tijdelijk moeten blijven rusten.

Ter uitvoering van de artt. 5 en 8 van het aangehaalde Koninklijk besluit werden de autoriteiten aangewezen en de termijnen bepaald voor de inzending aan de Rekenkamer van de stukken, benoodigd voor haar toezigt op de landsontvangsten, en werden voorschriften gegeven voor het opmaken van de toelichtingen op de rekeningen der comptabelen.

Verder is door de ordonnancie van 2 Junij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 114) uitvoering gegeven aan art. 16 van het meerbedoelde Koninklijk besluit van 4 Augustus 1874, bij welk artikel den Gouverneur-Generaal is opgedragen om de wijze van verificatie te regelen van die ontvangsten, welke van wege het koloniaal bestuur voor rekening van derden worden gedaan.

Bij vernieuwing heeft de Gouverneur-Generaal de hoofden van gewestelijk bestuur ten ernstigste aanbevolen (September 1876) er met meer kracht voor te zorgen, dat alle vorderingen ten laste van den lande steeds zoo tijdig mogelijk, immers vóór de afsluiting van het dienstjaar, verevend worden. Slechts in onvermijdelijke gevallen zou er toe worden overgegaan om voor de betaling van niet tijdig verevende vorderingen credieten aan te vragen bij de Wetgevende Magt. Om vertraging van den kant der belanghebbenden te vermijden, werden deze door middel van de *Javasche Courant* op de noodzakelijkheid van tijdige aanbieding hunner rekeningen enz. indachtig gemaakt.

Tusschen de Indische Regering en de Rekenkamer ontstond verschil van gevoelen ten aanzien van de verpligting tot borgstelling van de zijde der boekhouders bij de wees- en boedelkamers. Deze ambtenaren waren steeds als comptabelen beschouwd, omdat zij volgens hunne instructie tevens bewaarders zijn van gelden. Het bedrag, waarvoor zij borgtogt moesten stellen ter voldoening aan de comptabiliteitswet, was dus bij Indisch Staatsblad 1866, n°. 98, geregeld. De Rekenkamer beweerde nu, dat zij geene landscomptabelen waren en alzoo van haar geen acquit konden krijgen als bedoeld in art. 96 van genoemde wet. Ofschoon de Indische Regering de juistheid van die stelling niet kon toegeven, heeft zij moeten besluiten de verpligting tot borgstelling volgens de comptabiliteitswet te doen vervallen (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 80), omdat de borgtogt anders nimmer zou kunnen worden opgeheven, daar die opheffing door het acquit der Rekenkamer moet worden voorafgegaan. Tevens is echter de directeur van justitie uitgenoodigd om na te gaan, of de boekhouders der wees- en boedelkamers niet uit anderen hoofde dan ter voldoening aan de comptabiliteitswet tot borgstelling moeten worden verpligt.

H. Algemeen burgerlijk beheer.

Bij al de vijf departementen van algemeen burgerlijk bestuur in Nederlandsch Indie traden in het afgeloopen jaar of in de eerste helft van 1877 nieuwe directeuren op. De directeur van justitie mr. D. L. F. de Pauly werd, met ingang van 9 April 1876, benoemd tot president der beide hooge geregtshoven; de directeur van binnenlandsch bestuur C. Bosscher, de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid mr. W. A. Henny en de directeur der burgerlijke openbare werken H. de Bruyn verkregen in September 1876, Mei en Junij jl. een eervol ontslag uit 's lands dienst, terwijl de directeur van financien J. P. Sprenger van Eyk in Junij jl. benoemd werd tot algemeen secretaris van het Gouvernement (verg. bladz. 1). In de opengevallen plaatsen werden respectievelijk benoemd de heeren: mr. L. A. P. F. Buyn (laatstelijk secretaris bij het departement van justitie), mr. G. Th. H. Henny (vroeger secretaris-generaal bij het Departement van Kolonien), mr. W. Stortenbeker jr. (laatstelijk 1ste gouvernements-secretaris), H. J. Bool (vroeger directeur van financien), en L. J. J. Michielsen (laatstelijk inspecteur van financien).

Blijkens 't vorig verslag (bladz. 71) achtte de Indische Regering het wenschelijk om, door wijziging van enkele bepalingen der instructie voor de hoofden van gewestelijk bestuur, duidelijk te maken dat regtstreeksche aanrakingen tusschen die hoofdambtenaren en den Gouverneur-Generaal niet zijn uitgesloten door de ambtelijke stelling welke de directeuren van algemeen bestuur innemen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 57). In dien geest werden in Augustus 1876 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 3043) ook voor zooveel noodig herzien de bestaande aanschrijvingen omtrent de briefwisseling tusschen directeuren en hoofden van gewestelijk bestuur. Er is nu bepaald, dat deze laatsten hunne brieven en voorstellen over zaken, welke ter kennis van de Regering moeten komen of eene beschikking der Regering vereischen, hebben te rigten aan den Gouverneur-Generaal, doch in te zenden door tusschenkomst van den betrokken directeur. Van de ter doorzending ontvangen stukken, welke de directeuren niet dadelijk bij de Regering kunnen voorbrengen, ontvangt de Gouverneur-Generaal wekelijks eene korte opgaaf (*Bijblad* n°. 3044). Van de beschikkingen der Regering ontvangen de hoofden van gewestelijk bestuur weder regtstreeks mededeeling, even als in vroegere jaren gebruikelijk was.

Nog altijd wordt in Indie omgezien naar middelen tot inkrimping van het schrijfwerk op de kantoren van gewestelijk en plaatselijk bestuur, en in 't algemeen tot beperking van het bureauwerk der ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, vooral ook ten einde de controleurs niet meer dan noodig aan de schrijftafel te binden. Aan een der hoofdinspecteurs van cultures is opgedragen aangaande dit punt op zijne reizen in overleg te treden met de betrokken ambtenaren.

J. Departement van binnenlandsch bestuur.

I. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie.

§ 1. *Europeesch bestuur.*

Tot dusver waren aan de residenten en op zich zelf staande adsistent-residenten in de bezittingen buiten Java en Madura de kosten hunner dienstreizen steeds vergoed geworden op declaratien, waarin zij naauwkeurig moesten opgeven, welke uitgaven door hen waren gedaan. Ter vermijding van den omslag aan het opmaken, onderzoeken en uitbetalen dezer declaratien verbonden, is sedert 1 November 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 253) eene regeling ingevoerd, volgens welke de vergoeding voor reis- en verblijfkosten wegens dienstreizen, door de bedoelde ambtenaren binnen hun door hen bestuurd gewest ondernomen, zal bestaan in een vast daggeld, bedragende voor de residenten der 2de klasse in de buitenbezittingen f 15, en voor de residenten der 3de klasse en de op zich zelf staande adsistent-residenten f 12.

Het denkbeeld om de controleurs bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura met politiezorg te belasten (verg. vorig verslag, bladz. 71), is in Indie nog in overweging (1). Ook is bij de Indische Regering een voorstel in behandeling tot herziening der voor die ambtenaren bestaande proefinstructie (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1067).

Veranderingen in de contrôle-afdeelingen hadden in het afgeloopen jaar plaats in een vijftal residentien van Java, waardoor het aantal dier afdeelingen in 't geheel met 1 vermeerderde. Behalve in Tagal en Probolinggo (zie vorig verslag, bladz. 178), werd ook in Pasoeroean eene nieuwe contrôle-afdeeling (Kasri) ingesteld, bestaande uit de districten Pandakan en Gempol, doch daarentegen werd het getal contrôle-afdeelingen in elk der residentien Samarang en Bagelen met 1 verminderd (2). In de buitenbezittingen werd in het afgeloopen jaar eene nieuwe contrôle-afdeeling ingesteld in Palembang, waar de bergstreek Sindang werd afgescheiden van de uitgestrekte onderafdeeling Moesi Oeloe en geplaatst onder een afzonderlijken controleur. Daarentegen kwam in de residentie Timor zoodanig ambtenaar beschikbaar door de opheffing van een der beide controleursplaatsen op het eiland Soemba (3). Van de tijdelijke vermeerdering van het aantal controleurs in de residentie Sumatra's Oostkust met 2, speciaal voor de afdeeling Deli, en van de voorloopige plaatsing van zoodanigen ambtenaar op Halmaheira (Ternate) is reeds gewag gemaakt op bladz. 18 en 34. De tijdelijke plaatsing van een controleur in Djambi, als waarnemend politiek agent, werd reeds besproken in 't vorig verslag, bladz. 15.

Het is bekend dat in de laatste jaren voor het kader der controleurs bij het binnenlandsch bestuur een normaal cijfer is aangenomen, aanwijzende voor Java en Madura 100 controleurs (40 der eerste en 60 der tweede klasse; *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 6), en voor de buitenbezittingen 119 controleurs (47 der eerste en 72 der tweede klasse; *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 255, en 1875, n°. 17). Bij het einde van 1876 waren bij het binnenlandsch bestuur in dienst: op Java en Madura 98 (4) controleurs (waaronder de 2 ter beschikking van den resident van Banjoewangi voor den dienst in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali), en in de buitenbezittingen 114 (5), waaronder 4 op tijdelijk ingestelde standplaatsen (zie boven), terwijl het aantal in functie zijnde adspirant-controleurs (voor welke categorie geene vaste formatie is aangenomen) op genoemd tijdstip bedroeg 48 op Java en Madura en 14 in de buitenbezittingen.

In verband met de aan de Indische Regering gelaten bevoegdheid om de standplaatsen der controleurs en adspirant-controleurs te bepalen en te wijzigen naar gelang van de eischen van den dienst, schijnt het niet onnuttig hier een overzigt te doen volgen van de wijze waarop de bedoelde ambtenaren bij het eind van 1876 over den Indischen archipel waren verdeeld.

---

(1) Op bladz. 68 is reeds medegedeeld dat er over gedacht wordt om aan de controleurs in Menado weder eenige regtsmagt toe te kennen.

(2) In Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 64) werd ook in Madioen eene contrôle-afdeeling opgeheven.

(3) In Februarij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 32) is het aantal controleursplaatsen met 3 vermeerderd als een gevolg van de reorganisatie van het bestuur in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (verg. § 4).

(4) Bovendien telden in de formatie de 2 controleurs, als secretarissen toegevoegd aan de beide hoofdinspecteurs der cultures. De overweging dat de beschikking over een specialen secretaris er toe kon leiden dat de bureau-werkzaamheden in den werkkring der bedoelde hoofdambtenaren eene te ruime plaats innamen, ten nadeele van den eigenlijken inspectiedienst, heeft er in Februarij jl. toe geleid deze toevoeging te doen ophouden.

(5) De controleurs in Atjeh, wier getal in Maart 1876 van 6 op 8 werd gebragt, zijn in deze opgaaf niet begrepen, omdat op hen ook bij de normale formatie niet gerekend is. Van de 7, die op 31 December 1876 aldaar in functie waren (de 8ste was inmiddels bevorderd tot adsistent-resident), waren er 6 getrokken uit het kader voor de buitenbezittingen en 1 uit dat voor Java en Madura.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	Aantal controleurs 1e klasse.	controleurs 2e klasse.	adspirant-controleurs.	Totaal.
Bantam	2	3	2	7
Batavia	»	1	»	1
Krawang	1	1	»	2
Preanger regentschappen	5	5	8	18
Cheribon	3	4	3	10
Tagal	2	2	2	6
Pekalongan	2	1	1	4
Samarang	2	4	5	11
Japara	1	3	1	5
Rembang	1	3	1	5
Soerabaija	5	4	5	14
Pasoeroean	3	6	3	12
Probolinggo	1	2	3	6
Bezoeki	2	3	3	8
Banjoewangi	1	2	»	3
Banjoemas	2	1	3	6
Bagelen	1	4	2	7
Kadoe	1	2	1	4
Madioen	1	5	2	8
Kediri	2	3	2	7
Madura	»	1	1	2
Als secretarissen toegevoegd aan de hoofdinspecteurs der cultures	2	»	»	2
	40	60	48	148
Boven de formatie gevoerd, wegens plaatsing: bij de statistieke opneming	11	4	»	15
in Atjeh	»	1	»	1
in bijzondere commissien	3	»	»	3
Non-actief	1	(a) 4	»	5
Met buitenlandsch verlof	23	11	2	36

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Aantal controleurs 1e klasse.	controleurs 2e klasse.	adspirant-controleurs.	Totaal.
Sumatra's Westkust	13	13	4	30
Benkoelen	2	6	»	8
Lampongsche districten	2	4	»	6
Palembang	2	13	3	18
Sumatra's Oostkust	4	1	2	7
Riouw	4	»	1	5
Westerafdeeling van Borneo	5	6	»	11
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (b)	3	4	»	(b) 7
Celebes en onderhoorigheden	4	8	3	15
Menado	5	4	1	10
Amboina	(c) 2	4	»	6
Timor	»	1	»	1
	46	64	14	124
Tijdelijk geplaatst (zie blz. 79) in: Palembang	1	»	»	1
Sumatra's Oostkust	2	»	»	2
Ternate	1	»	»	1
Bovendien in Atjeh	6	»	»	6
Met buitenlandsch verlof	9	4	»	13

(a) Hiervan 1 op eene toelage boven zijn non-activiteitstractement tijdelijk gesteld ter beschikking van den resident van Samarang, speciaal voor de afdeeling Kendal.

(b) Bij de met 1 Mei jl. in werking getreden nieuwe bestuursorganisatie van dit gewest (zie § 4) is het aantal controleursplaatsen van 7 op 10 gebragt.

(c) Hieronder de controleur ter beschikking van den resident als reizend ambtenaar.

In de laatste jaren zijn de uit Nederland gezonden ambtenaren voor den burgerlijken dienst in Indie, in afwachting van eene definitieve plaatsing als adspirant-controleur, veelal voorloopig ter beschikking van de hoofden van gewestelijk bestuur gesteld om reeds dadelijk bij het binnenlandsch bestuur werkzaam te zijn. Aan de gewestelijke bestuurders is aanbevolen (Januarij jl.) om die jeugdige ambtenaren, met het oog op hun toekomstigen werkkring, vooral niet met bureau-werkzaamheden te belasten, maar hen aan een adsistent-resident of controleur toe te voegen, ten einde van dezen, — in eene geheel inlandsche omgeving, waar zij gelegenheid zullen vinden zich verder in de landstaal te oefenen en zich met de zeden en gewoonten van het volk bekend te maken, — de eerste opleiding voor het binnenlandsch bestuur te ontvangen. Tevens is opgemerkt, dat die leiding en vorming, om gunstige uitkomsten op te leveren, aan de bekwaamste en daartoe meest geschikte adsistent-residenten of controleurs behooren toevertrouwd te worden.

§ 2. *Inlandsch bestuur en politie.*

De sinds geruimen tijd in Indie aanhangige overwegingen betreffende de verbetering van het politiewezen op Java en Madura (waarover zie o. a. het verslag van 1875, bladz. 75) zijn thans zoo ver gevorderd, dat door de betrokken directeuren voorstellen ter zake aan de Indische Regering zijn kunnen worden ingediend. In Junij jl. waren die voorstellen bij den Gouverneur-Generaal in behandeling (1).

Het nader onderzoek, bedoeld in het vorig verslag (blz. 71), omtrent de vraag of het inlandsch gemeentewezen in zijn geheelen omvang wel bij algemeene verordening kan geregeld worden, heeft de Indische Regering in hare overtuiging versterkt, dat die vraag ontkennend moet beantwoord worden. Niet alleen ontbreken de noodige gegevens om eene zoodanige regeling te ontwerpen, maar het zou ook niet mogelijk zijn haar eenigszins volledig te maken zonder in strijd te geraken met art. 71 van het Regeringsreglement. Wel is het echter wenschelijk voorgekomen de bestaande voorschriften betreffende de verkiezing en het ontslag van dessahoofden op Java en Madura te herzien en aan te vullen. Die voorschriften, vervat in de publicatie van Commissarissen-Generaal dd. 8 Januarij 1819 (*Indisch Staatsblad* n°. 13) en in eenige latere besluiten of aanschrijvingen der Indische Regering, waren deels verouderd, deels niet volledig genoeg om misbruiken bij de verkiezingen tegen te gaan. Dit laatste werd reeds in 1864 aangetoond door den toenmaligen directeur der cultures, die, geraadpleegd over de vraag wat te doen zou zijn om het vervallen standpunt der dessahoofden op te heffen, in de eerste plaats voorstelde om, door nieuwe voorschriften, de vrijheid der verkiezingen beter te waarborgen, daar de noodige bepalingen ontbraken nopens de plaats waar, en de wijze hoe die verkiezingen gehouden moesten worden, en hierdoor te veel gelegenheid gelaten werd voor inmenging van inlandsche hoofden en voor allerlei schadelijke invloeden. Destijds is dan ook eene verordening op de verkiezing en het ontslag der dessahoofden ontworpen, maar toen dit ontwerp in 1866 aan het Opperbestuur werd voorgelegd, rezen daartegen bedenkingen, die oorzaak waren dat de zaak buiten verdere behandeling bleef, tot dat zij nu onlangs weder is opgevat. Naar aanleiding van een voorstel, in den aanvang van dit jaar van de Indische Regering ontvangen, is de Gouverneur-Generaal thans door den Koning gemagtigd om, met intrekking der aangehaalde publicatie van 1819 (*Indisch Staatsblad* n°. 13), eene nieuwe verordening op de verkiezing en het ontslag der dessahoofden uit te vaardigen, waarbij duidelijk worden aangewezen de wijze waarop, de plaats waar, en de ambtenaren in wier bijzijn de verkiezingen moeten gehouden worden; de gevallen waarin de hoofden van gewestelijk bestuur eene verkiezing moeten goedkeuren dan wel te niet doen; en de redenen waarom aan dessahoofden ontslag kan worden verleend.

(1) Hetgeen over 1876 omtrent den staat van veiligheid in de verschillende gewesten was te melden, heeft reeds zijne plaats gevonden in hoofdstuk **C**. Wat Java en Madura betreft, zie men bladz. 3 aldaar.

Uit de publicatie van 1819 zal niet worden overgenomen de bepaling, waarbij werd gewettigd het gebruik der bevolking, om hare dessahoofden te *verwisselen*, dat wil zeggen, om een dessahoofd af te zetten en door een ander te vervangen zoodra dit haar behaagde. Dit gebruik bestaat sinds lang niet meer, en er was geen enkele reden om het te herstellen, daar het niet anders dan schadelijk kan zijn voor de openbare rust en voor de regelmatige werking van het gezag. Evenmin zal in de nieuwe verordening gewag gemaakt worden van *periodieke* verkiezingen, welke ook, overal waar zij vroeger voorkwamen, in onbruik geraakt zijn. De wederinvoering der periodieke verkiezingen is in 1864 in overweging genomen, maar door alle geraadpleegde Indische autoriteiten ten stelligste op alleszins afdoende gronden ontraden, zoo als in bijzonderheden kan blijken uit de historische nota over de dorpsbesturen op Java (in 't begin van 1870 bij het Departement van Koloniën opgemaakt), welke als bijlage N bij dit verslag is gevoegd, omdat zij een volledig overzigt geeft van de bemoeijingen, welke het Europeesch gezag in vroegeren en lateren tijd met de dorpsbesturen op Java en Madura gehad heeft, en omdat daarin waarschijnlijk menige inlichting zal worden gevonden die bij de kennisneming van de nieuwe verordening te stade kan komen. Zwijgende over het *verwisselen* der dessahoofden door de bevolking en over de *periodieke* verkiezingen, zal dus de nieuwe verordening den bestaanden regel handhaven, dat de dessahoofden alleen aftreden ingevolge het ontslag hun door de hoofden van gewestelijk bestuur verleend. Aan de bevolking wordt het regt niet toegekend om aan de dessahoofden hun gezag te ontnemen; maar hieruit volgt niet, dat de dessahoofden, als zij zich niet aan bepaalde vergrijpen tegen den dienst of aan tekortkomingen schuldig maken, steeds door het bestuur in hun gezag gehandhaafd zullen worden, al zijn zij der bevolking nog zoo onaangenaam. Wanneer een dessahoofd het vertrouwen der bevolking, die hem verkozen heeft, verbeurt, en zijne vervanging noodig blijkt ter voorkoming van verwikkelingen, dan zal hij door het hoofd van gewestelijk bestuur kunnen worden ontslagen om redenen van openbaar belang.

De verwachting dat, bij de tegenwoordige zamenstelling van het districtsbestuur (verg. het verslag van 1874, bladz. 72), het afzonderlijk personeel voor toezigt op de cultures (koffij en suiker) aanmerkelijk zou kunnen worden ingekrompen, is door de ondervinding niet bevestigd. De taak van het districtsbestuur blijkt, niettegenstaande de versterking die het ondergaan heeft, te veel omvattend te zijn en wordt gezegd door de ontwikkeling van handel, landbouw en nijverheid in de laatste jaren te zeer te zijn toegenomen, dan dat de bijstand der mantries voor de koffij- en suikercultures zou kunnen worden gemist. Alleen is het mogelijk bevonden, door betere verdeeling van het werk der overigen, hier en daar een mantrie bij den suikerriet-aanplant af te schaffen. Dientengevolge zijn er in Januarij jl. 24 van de 151 buiten dienst gesteld. Verdere opruiming kan slechts geschieden naarmate (te beginnen met 1879) in den aanplant trapsgewijze vermindering komt. In één gewest (Samarang) werden de mantries voor de suikercultuur bij uitzondering door schrijvers ter zijde gestaan. Deze laatste beambten zijn mede afgeschaft.

§ 3. *Bestuur over vreemde oosterlingen.*

In 't vorig verslag (bladz. 72) werd gezegd, dat in Indie sinds geruimen tijd overwegingen aanhangig waren omtrent de uitvoering, te geven aan art. 73, 2de lid, van het Regeringsreglement, waarbij aan den Gouverneur-Generaal is opgedragen om te zorgen dat de hoofden der vreemde oosterlingen van de vereischte instructien worden voorzien. Deze zaak, welke onlangs op nieuw in behandeling werd genomen, is nog niet afgedaan. Wel heeft het overleg tusschen de Indische Regering en de betrokken directeuren er toe geleid dat een ontwerp voor eene algemeene instructie is opgemaakt, 't welk met de inzigten dier Regering overeenstemde, maar zij heeft het wenschelijk geacht om, alvorens dat ontwerp te bekrachtigen, nog het advies in te winnen van een 10tal hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java, in wier ressort uitgebreide nederzettingen van vreemde oosterlingen worden aangetroffen.

Om intusschen den kapitein der Chinezen te Makasser niet langer verstoken te laten van de hem toegedachte toelage voor administratiekosten (zie vorig verslag), is besloten de bedoelde tegemoetkoming voor 's hands toe te kennen in den vorm eener personeele toelage.

Het aantal plaatsen op Java, waar Chinesche nederzettingen zijn toegelaten, werd met twee vermeerderd: Papar, de hoofdplaats van het gelijknamig district in Kediri, en Boekatedja, de hoofdplaats van het district Tjahjana in Banjoemas (*Indisch Staatsblad* 1876, nos. 161 en 183). Voor Papar werd de maatregel wenschelijk geacht in 't belang van den nog al aanzienlijken rijsthandel; in Boekatedja werden daarvan gunstige gevolgen verwacht voor de ontwikkeling van de tabakscultuur.

In twee afdeelingen (Sumanap op Madura en Deli ter Sumatra's Oostkust), waar de Chinezen tot dusver door één persoon werden bestuurd (respectievelijk een luitenant en een kapitein), deed zich behoefte gevoelen aan uitbreiding van dit bestuurspersoneel. Daarom werd nog aangesteld: in Sumanap een kapitein, gevestigd ter hoofdplaats Sumanap, en in Deli een luitenant, gevestigd te Tandjong Poera in de onderafdeeling Langkat-Tamian (*Indisch Staatsblad* 1876, nos. 179 en 276).

Ten aanzien van het bestuur over andere vreemde oosterlingen werden mede eenige voorzieningen genomen. Aan den kapitein der Arabieren te Batavia, die in het afgeloopen jaar den personeelen titel verkreeg van »majoor" (1), werd een adjunct toegevoegd met den rang van luitenant (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 297). Te Palembang verkregen de Klingalezen en Bengalezen, die tot dus ver onder het hoofd der Arabieren aldaar hadden gestaan, een eigen hoofd (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 150), voor wien door den resident eene afzonderlijke instructie werd vastgesteld (*Javasche Courant* van 4 Augustus 1876). Insgelijks werd een afzonderlijk hoofd, hier met den titel van hoofd der overwalsche vreemdelingen, aangesteld over de niet-Chinesche vreemde oosterlingen in de residentie Riouw, wien Tandjong Pinang als standplaats werd aangewezen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 265).

§ 4. *Verdere aanteekeningen betreffende sommige gewesten.*

Java en Madura (2). Behalve een paar ondergeschikte wijzigingen in de administratieve indeeling der residentien Soerakarta en Kediri, waarover zie Indisch Staatsblad 1876, nos. 163 en 292, valt hier alleen te vermelden de onlangs (Junij jl.) door den Koning verleende magtiging tot opheffing der opengevallen betrekking van regent van Soemoroto (Madioen) (3), wiens gebied bij het aangrenzende regentschap Ponorogo zal worden ingedeeld, dewijl het van daar uit zóó gemakkelijk is te besturen, dat er geenerlei reden bestaat om de vier districten, die het gebied van Soemoroto uitmaken, nog langer als een op zich zelf staand regentschap te behouden. De patih van Soemoroto zal voorloopig nog in dienst blijven tot dat zich eene gelegenheid voordoet om ook hem te verplaatsen.

Buitenbezittingen. De maatregelen betreffende het binnenlandsch bestuur in de buitenbezittingen, die na het aangeteekende op bladz. 18 omtrent de afdeeling Deli (Sumatra's Oostkust) hier vermelding verdienen, bepalen zich hoofdzakelijk tot het gouvernement van Sumatra's Westkust en tot de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Ter loops zij alleen nog aangestipt dat ten opzigte van het inlandsch bestuur in Djambi (Palembang) en op Saleijer (Celebes) een paar beschikkingen van ondergeschikt belang werden genomen. Zij betreffen de aanstelling te Djambi, Moeara-Kompeh en Saba (December 1876) van drie inlandsche hoofden over de onder regtstreeksch gouvernements-bestuur staande inlanders, in plaats van één (hooger bezoldigd) inlandsch hoofd te Moeara-Kompeh, en de vereeniging (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 183*a*) van twee glarangschappen op Saleijer tot ééne zoodanige bestuursafdeeling.

Wat Sumatra's Westkust aangaat, komt in de eerste plaats in aanmerking eene wijziging in de zamenstelling van het personeel, tot dus ver aan de chefs der afdeelingen en onderafdeelingen toegevoegd om hun ter zijde te staan in het toezigt op de cultuurwerkzaamheden en het daarmede in verband staande onderhoud van wegen en bruggen. Tot dus ver bestaande ten deele uit voor die taak weinig berekende Europeanen, ten deele uit slecht bezoldigde inlanders, scheen dat personeel veel beter aan zijne bestemming te kunnen beantwoorden, wanneer het uitsluitend uit inlanders werd zamengesteld, mits dezer bezoldiging behoorlijk geregeld werd. In dien zin werd in 't laatst van 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 327) eene reorganisatie vastgesteld. Tot dus ver waren in dienst, voor het toezigt op de cultures in het algemeen: 25 Europesche en 12 inlandsche opzieners, benevens 2 schrijvers en 10 oppassers, en voor het toezigt op de koffijcultuur in het bijzonder: 22 inlandsche opzieners en 5 mantries, in 't geheel dus 76 personen. Deze zijn nu vervangen door 27 mantries der 1ste, 27 der 2de en 28 der 3de klasse, alzoo te zamen 82 inlanders. Door het vervallen der reiskosten van het Europeesch personeel, te stellen op f 12 000 's jaars, heeft de maatregel nog eene regtstreeksche besparing ten gevolge van f 11 520 's jaars.

In het landschap XII Kotta's der Padangsche Bovenlanden, waar het Gouvernement tot dus ver meer indirect dan regtstreeks gezag uitoefende, deed zich voor de behoorlijke toepassing der nieuwe verordeningen op het regtswezen (4) behoefte gevoelen aan een van gouvernementswege behoorlijk geregeld en bezoldigd inlandsch bestuurspersoneel. Hierin werd voorzien door de in-dienst-stelling van 2 larashoofden en 6 panghoeloes kapala (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 327). Overigens kwam het voornemen tot uitvoering (zie vorig verslag, bladz. 73) om aan eenige panghoeloes kapala in de Padangsche Beneden- en Bovenlanden alsnog eene landsbezoldiging toe te leggen, en om op Nias een derde bezoldigd hoofd aan te stellen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 323).

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar het Europeesch en inlandsch bestuur sedert de uitbreiding, die in 1860 het regtstreeksch gouvernementsgebied aldaar onderging, nog altijd op voorloopigen voet geregeld was gebleven, is met 1 Mei jl. de vroeger in uitzigt gestelde definitieve bestuurs-organisatie in werking getreden (verg. o. a. het verslag van 1875, bladz. 78). De tegenwoordige inrigting van het personeel in genoemd gewest, ook wat de niet tot het binnenlandsch bestuur behoorende takken van dienst betreft, zoomede de indeeling van het gebied in afdeelingen, onder-afdeelingen en districten, vindt men volledig omschreven in *Indisch Staatsblad* 1877, nos. 32 en 31. Genoeg zal het daarom zijn hier aan te teekenen, dat het gewest thans in zes afdeelingen is verdeeld, waarvan vijf bestuurd door adsistent-residenten en één door een controleur. Van de adsistent-residenten is er één belast met het bestuur in de afdeeling Bandjermasin en ommelanden, vroeger onder regtstreeksch bestuur van den resident, en één met het bestuur in de afdeeling Doesson en Dajaklanden, bestaande uit de vroegere, destijds door waarnemende civiele gezaghebbers bestuurde, twee afdeelingen Doesson en Bekompai en Groote en Kleine Dajak. In de drie andere afdeelingen (Amoenthai, Martapoera en Koetei en de oostkust) waarvan het bestuur aan adsistent-residenten is toevertrouwd, waren — ook volgens de oude organisatie — dergelijke ambtenaren reeds gevestigd. De zesde afdeeling (tot dusver Sampit en de zuidkust,

---

(1) Te Soerabaija, waar de titularis tot dus ver eenvoudig heette: hoofd der Arabieren, werd aan het ambt de titel van kapitein verbonden (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 56).

(2) Hoedanig de verschillende gewesten van Java en Madura in afdeelingen, regentschappen, districten en onderdistricten zijn verdeeld, kan blijken uit bijlage O van den Regerings-almanak voor Nederlandsch Indie voor 1877.

(3) De titularis werd in Mei jl. benoemd tot regent van Ngawi; in de regenten-familie aldaar was geen geschikt candidaat te vinden voor de vervulling der vacature, ontstaan door het ontslag van den laatsten regent.

(4) Aan de toezegging, den hoofden in de Padangsche Bovenlanden bij gelegenheid van de invoering der nieuwe regeling van het regtswezen gedaan (verg. vorig verslag, bijlage M, bladz. 5), dat hun de bevoegdheid tot het dragen van een ambts-costuum zou worden verleend, werd gevolg gegeven bij Indisch besluit van 1 Augustus 1876, n°. 43, waarbij het noodige ter zake geregeld werd.

maar thans eenvoudig Sampit geheeten) is niet meer onder een civiel gezaghebber, maar onder een controleur geplaatst, hoedanig ambtenaar aldaar reeds in den laatsten tijd als waarnemend civiel gezaghebber fungeerde. Het aantal controleurs is in 't geheel van 7 op 10 gebragt, zijnde de 9 overige geplaatst aldus: 3 in de afdeeling Amoenthai, 3 in de afdeeling Martapoera, 2 in de afdeeling Doesson en Dajaklanden en 1 ter hoofdplaats. De drie laatstbedoelde controleursplaatsen werden nieuw ingesteld. Daarentegen kwamen te vervallen de betrekkingen van civiel gezaghebber hierboven bedoeld, die van controleur te Kween en van posthouder aan de Kween en te Schans van Tuyll.

Het aantal districten werd van 42 tot op 27 verminderd; de 15 uitgevallen (onbezoldigde) districtshoofden zijn echter als onderdistrictshoofden in functie gelaten. Ook de 6 reeds bestaande onderdistricten bleven gehandhaafd. Overigens zijn de inkomsten der districtshoofden — die thans allen bezoldigd zijn (vroeger was dit slechts met 21 hunner het geval) — niet onbelangrijk verbeterd. De hoofden der onderdistricten ontvangen echter, even als tot dusver, geene landsbezoldiging. In de twee bestaande regentsplaatsen (in de afdeelingen Amoenthai en Martapoera) wordt bij vacature niet meer voorzien. In eerstgenoemde afdeeling, waar in 1875 de regent werd gepensioneerd en sedert geen vervanger was aangesteld, kon het ambt al dadelijk worden opgeheven (1).

Uitbreiding van gebied of vermeerdering van inmenging wordt met de besproken reorganisatie niet beoogd, maar wel krachtiger gezagsuitoefening, waardoor onze invloed bevestigd zal worden.

Dat de behoefte hieraan in den laatsten tijd ook in het oostelijk gedeelte van den Archipel meer op den voorgrond is getreden, zal reeds gebleken zijn uit de mededeelingen betreffende Amboina en Ternate in hoofdstuk **C**, §§ 17 en 18. Aldaar is tevens gezegd, dat maatregelen van voorziening in Indie in overweging zijn (zie o. a. bladz. 27 en 36), en dat eene versterking van het Europeesch personeel op Halmaheira (Ternate), voorloopig bij wijze van proef, bereids heeft plaats gehad (verg. bladz. 34).

§ 5. *Bijzondere onderwerpen* (2).

Plaatselijke belangen. In het afgeloopen jaar heeft de Indische Regering haar advies doen kennen over het reeds meermalen behandelde denkbeeld om aan de ingezetenen op de voornaamste plaatsen in Nederlandsch Indie in meerdere of mindere mate invloed toe te kennen op de behartiging van plaatselijke aangelegenheden, over welk vraagstuk hier te lande laatstelijk de beschouwingen waren ingewonnen van de 4de afdeeling van den Raad van State (verg. het verslag van 1875, bladz. 79). Ook bij de nadere gedachtenwisseling in Indie, is men op de vroeger geopperde bezwaren, hoofdzakelijk ontleend aan den eigenaardigen toestand der Indische maatschappij, blijven stuiten. Ofschoon de Gouverneur-Generaal op die bezwaren wel iets vond af te dingen, was hij echter met den Raad van Indie van oordeel, dat voor het tegenwoordige de omstandigheden niet gunstig waren om de zaak tot stand te brengen. Met deze zienswijze heeft de Regering hier te lande zich vereenigd.

Even als reeds vroeger te Soerabaija geschiedde (verg. vorig verslag, bladz. 74), zijn thans ook te Buitenzorg en te Pontianak door de ingezetenen gelden bijeengebragt voor het bekostigen eener straatverlichting. Te Soerabaija schijnt in den laatsten tijd, door afneming der geldelijke bijdragen, het in stand houden van zoodanige verlichting moeijelijkheid te hebben ondervonden.

In 't vorig verslag werd gehandeld over het voornemen der gasmaatschappij voor Batavia, om ook te Soerabaija eene gasverlichting in te voeren. De onderhandelingen over de daarvoor te verleenen concessie en over eene daarmede gepaard gaande vernieuwing der in 1859 verleende (twintigjarige) concessie voor Batavia, hebben tot eene bevredigende uitkomst geleid. Bij besluit van 7 Januarij 1877, n°. 1, heeft de Gouverneur-Generaal aan bedoelde Maatschappij het uitsluitend regt verleend, om gedurende 25 jaren de stad Soerabaija en buitenwijken van gas te voorzien. Wanneer echter de straatverlichting eerst aan de Maatschappij wordt opgedragen nadat meer dan vijf jaren sedert het in werking stellen der fabriek (3) verloopen zijn, dan zal de concessie geacht worden eerst in te gaan met het tijdstip der invoering van de gasverlichting op de straten. Overigens blijft de concessie telkens stilzwijgend voor vijf jaren van kracht, wanneer zij niet uiterlijk binnen twee jaren vóór hare verstrijking is opgezegd. Voorts is het noodige bepaald om de concessie voor de gasverlichting te Batavia steeds te doen eindigen te gelijk met die voor Soerabaija. Bij afloop der beide concessien bezit de Regering de *bevoegdheid* (voor de fabriek te Batavia was het volgens de oude concessie eene *verpligting*) om de fabrieken te Batavia en Soerabaija met alles wat daarbij behoort *te zamen* over te nemen. Maakt de Regering van deze bevoegdheid geen gebruik, dan heeft de Maatschappij het regt om hare inrigtingen te blijven exploiteeren, zonder evenwel zich te kunnen verzetten tegen de toelating van concurreerende gasfabrieken.

Het is aan de Maatschappij vrijgelaten om ook te Samarang en buitenwijken eene gasverlichting te bezorgen op gelijke voorwaarden als de thans bedongene, mits zij zich deswege verklare binnen zes maanden na daartoe door de Regering te zijn aangezocht. Die verlichting zal dan binnen twee jaren na het verleenen der daarop betrekking hebbende concessie moeten zijn tot stand gebragt.

De verdere voorwaarden der concessie Soerabaija–Batavia (zie de Javasche Courant van 14 Januarij jl.) komen in hoofdzaak op het volgende neder:

Te Soerabaija zal het gas aan particulieren en voor 's lands gebouwen moeten geleverd worden tegen hoogstens f 0.28 per kubieken meter, tot welk bedrag al dadelijk de prijs te Batavia is verlaagd, waar tot dusver f 0.35 werd betaald. De prijs wordt op f 0.25 gebragt, wanneer het gasdebiet (buiten de straatverlichting) in beide plaatsen gezamenlijk eene som van f 450 000 's jaars opbrengt. Ten opzigte der straatverlichting te Soerabaija blijft de Regering geheel vrij; wordt echter besloten om daarvoor gas te bezigen, dan zal de Maatschappij al het noodige, ook voor onderhoud, geheel voor hare rekening moeten bekostigen. Het aantal lantaarns zal dan minstens 300 moeten bedragen, voor welker verlichting, gedurende 2100 uren 's jaars, f 70 per licht zal worden te goed gedaan, dat is ruim f 0.23⁵ per kubieken meter gas. Deze prijsberekening zal ook voor Batavia van toepassing zijn van het oogenblik af dat te Soerabaija de straatverlichting door gas geschiedt. Tot zoolang blijft voor de verlichting der straten van Batavia de concessie van 1859 van kracht, tenzij inmiddels het thans aanwezig getal van 782 straatlantaarns aldaar worde gebragt op 975. In dat geval zal elk nieuw te ontsteken straatlicht *kosteloos* geleverd en geplaatst worden, en daarvoor aan verlichtingskosten, in stede van f 90, f 72 per jaar worden te goed gedaan (4). Na eene zekere toeneming van het debiet van gas voor de straatverlichting op *beide* plaatsen, ondergaan de bedongen prijzen eene evenredige vermindering.

Behalve scherpe contrôle op de lichtsterkte van het gas, en bevoegdheid voor het bestuur tot inzage der boeken, is ook de afschaffing bedongen (van den dag af dat de concessie voor Soerabaija in werking treedt) van de, krachtens de oude concessie (voor Batavia), aan de Maatschappij toekomende schadeloosstelling voor betaalde invoerregten op materialen of voorwerpen voor de vervaardiging of de exploitatie van het gas benoodigd. Op de begrooting voor 1877 is voor deze schadeloosstelling eene som van f4022 uitgetrokken.

---

(1) Aan drie der tot het regentengeslacht van Amoenthai behoorende districtshoofden, waarvan er één op het regents-ambt aanspraak kon doen gelden, werden, als belooning voor de door wijlen hun vader als regent bewezen diensten, personeele toelagen boven hunne bezoldiging toegelegd.

(2) Zie ook op bladz. 73 de § *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

(3) De fabriek moet gereed zijn binnen 2½ jaar nadat de Maatschappij zich het benoodigde terrein verschaft heeft.

(4) Thans is voor elke lantaarn die, boven het minimum van 675 gratis geleverde, geplaatst wordt, f 60 in éèns en voor verlichting f 90 's jaars verschuldigd. De verlichting der bedoelde 675 lantaarns, elk 1800 uren 's jaars brandende, kostte aanvankelijk f 60 000 's jaars (ongeveer f 88,88 per licht), doch sedert de met 1873 ingetreden eerste contractueele verlaging f 45 000 's jaars (d. i. ongeveer f 66,66 per licht). Gemiddeld kost dus de verlichting der thans aanwezige 782 straatlantaarns te Batavia 's jaars f 54 630, d. i. ongeveer f 69,86 per lantaarn.

In- en uitvoer van wapenen en buskruid. Bepaalden zich tot vóór 1873 de omtrent dit onderwerp geldende verbodsbepalingen alleen tot Java en Madura, Billiton en de gouvernements-afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali, sedert werden, in verband met den oorlogstoestand in Noord-Sumatra (1), voor de meeste andere buitenbezittingen dienaangaande tijdelijke maatregelen in het leven geroepen, waarvan in vorige verslagen is melding gemaakt. Zoowel het uiteenloopende dier vroegere en latere verbodsbepalingen als de wenschelijkheid van meer afdoende voorzieningen (in verband met den in den laatsten tijd sterk toegenomen uitvoer van wapenen uit Singapore) leidden de Indische Regering in het afgeloopen jaar tot het besluit om tijdelijk eene algemeene regeling voor den geheelen Indischen archipel uit te vaardigen. Deze tijdelijke algemeene regeling (ordonnancie van 30 November 1876, *Indisch Staatsblad* n°. 302) is van verdere strekking dan de verbodsbepalingen die reeds vóór 1873 van kracht waren (betreffende Java en Madura, Billiton en de straks genoemde Balische afdeelingen). Terwijl deze enkel betrekking hadden op buskruid en vuurwapenen — geen jagtkruid, of wapenen van weelde zijnde — en daarvan alleen den invoer verboden, verbiedt de ordonnancie van 30 November 1876, ook voor de tot dusver geheel opengestelde gewesten (2), zoowel den in- en uitvoer als het binnenlandsch vervoer, niet alleen van vuurwapenen en buskruid, maar ook van verder oorlogsmaterieel, behoudens bestendiging der bevoegdheid van de hoofden van gewestelijk bestuur om, in speciale gevallen te hunner beoordeeling, uitzonderingen toe te staan waar het geldt wapenen van weelde (met bijbehoorende patronen) en jagtkruid, of in 't algemeen vuurwapenen en buskruid aangevoerd ten behoeve van ondernemers van landbouw en nijverheid.

Overleg met de betrokken inlandsche bestuurders werd voorgeschreven ten einde het verbod zooveel mogelijk ook te doen handhaven in streken waar aan de vorsten en hoofden het regt van zelfbestuur is gelaten (verg. bladz. 38).

Onlangs is bij de Indische Regering de wenschelijkheid ter sprake gebragt om, tegen den tijd dat op de thans tijdelijk uitgevaardigde algemeene verbodsbepalingen zal kunnen worden teruggekomen, eene verbeterde definitieve codificatie van het onderwerp voor te bereiden, hetzij alleen voor Java en Madura, hetzij ook voor zoodanig deel der buitenbezittingen als de ervaring mogt doen noodig oordeelen.

Toezigt op de werving van inlandsche zeevarenden. De bepalingen, blijkens 't vorig verslag (bladz. 74) in 't leven geroepen om vreemde gezagvoerders, die zich in de gewesten Timor en Celebes van inlandsche schepelingen wenschen te voorzien, zooveel mogelijk te verpligten om de aangeworvenen behoorlijk weder terug te brengen, vorderden van den schipper voor iederen aangemonsterden inboorling de storting eener som van f 200 als borgtogt. Daar het stellen van een geldelijken borgtogt voor de betrokken vreemde gezagvoerders, meestal Australische paarlvisschers, in vele gevallen aan bezwaar onderhevig was, tot schade ook voor de inboorlingen der beide gewesten, die niet ongenegen waren zich als duikers te verbinden, is sedert (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 289) ook met personeelen borgtogt genoegen genomen. Geen ander dan een ingezetene van Nederlandsch Indie of wel eene in Nederlandsch Indie gevestigde handelsfirma zal zich echter als borg ten deze kunnen verbinden.

Schutterijkassen. Met toepassing van het in 1872 aangenomen beginsel, om van de contribuabelen aan de schutterijkassen geen hoogere bijdragen te vorderen dan de stand dier kassen en de werkelijke behoeften vorderen (zie het verslag van 1873, bladz. 92), werd onlangs, te rekenen van 1 Julij 1877, de contributie aan de schutterijkas te Djokjokarta, tot dusver ½ pct. van het bekend vast inkomen der betrokken ingezetenen, verminderd tot ⅜ pct. (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 87).

II. Persoonlijke diensten.

§ 1. *Java en Madura.*

De overweging van het in 't vorig verslag (bladz. 75) bedoelde — door den directeur van binnenlandsch bestuur aangeboden — ontwerp eener verordening tot regeling der grondslagen van den heerendienstpligt heeft de Indische Regering geleid tot de conclusie dat zoodanige verordening bezwaarlijk kan worden vastgesteld; dat men althans daarin voor alsnog weinig of geene bepalingen zou kunnen opnemen die niet reeds voorkomen in de bestaande verordening op de heerendiensten (Indisch besluit van 1 October 1875, n°. 28; zie bijlage R van 't vorig verslag en ook het *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2879). Zij wenschte dus de verdere vermindering der heerendiensten, welke in het laatst van 1874 (verg. verslag van 1875, bladz. 80) afhankelijk was gesteld van de regeling der grondslagen van den dienstpligt, weder daarvan af te scheiden. De Indische Regering was verder van oordeel dat in overweging moest worden genomen om al dadelijk over te gaan tot de afschaffing van al die heerendiensten op Java en Madura welke niet geacht kunnen worden ten algemeenen nutte te strekken, mits te gelijker tijd een voldoend aequivalent kon worden verkregen door het heffen van belasting in geld, hetzij in den vorm van opcenten op de landrente, de bedrijfsbelasting en de belasting op de vischvijvers, hetzij in den vorm van een hoofdgeld — wang pantjèn —, geheven volgens de beginselen omschreven in het verslag van 1874, bladz. 76. De eerstbedoelde vorm van belasting, door de drie laatste directeuren van binnenlandsch bestuur aangeprezen, werd ook door den Gouverneur-Generaal voorgestaan; de Raad van Indie echter bleef de voorkeur geven aan de heffing van wang pantjèn. Aan de hoofden van gewestelijk bestuur zijn thans inlichtingen gevraagd nopens de wijze waarop zou zijn te voorzien in de verschillende werkzaamheden ten behoeve van het Gouvernement, waarvoor in 't vervolg geen heerendiensten zouden worden gevorderd wanneer alleen de diensten ten algemeenen nutte (3) gehandhaafd bleven. Definitieve voorstellen zijn tot dusver hier te lande nog niet ontvangen.

Aangaande de werking van de thans bestaande heerendienstregeling in het afgeloopen jaar is weinig bijzonders te vermelden.

Ondanks het stellig voorschrift dat de inboorlingen niet zijn verpligt tot eenige levering, betaald of onbetaald, van materialen of andere goederen die hun bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn, bleken sommige ambtenaren, ook met het oog op de bewoordingen van art. 1, 2°., der ordonnancie van 26 September 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 122), in de meening te verkeeren, dat het verbod alleen betrekking had op het vorderen van leveringen ten behoeve van personen, zoodat zij het niet van toepassing beschouwden op den inkoop van verhardingsmateriaal door de dienstpligtigen voor het onderhoud der wegen. Bij eene circulaire van 28 Maart 1877 werd met nadruk aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgemerkt, dat ook ten behoeve van den lande geene leveringen, van welken aard en door wien ook, mogen gevorderd worden, behoudens de gevallen, voorzien bij art. 67 en volgg. van de ordonnancie van 17 Januarij 1864 (*Indisch Staatsblad* n°. 6), regelende de onteigening ten algemeenen nutte.

De bepaling, welke de magtiging van den Gouverneur-Generaal vordert voor het te werk stellen van heerendienstpligtigen op verderen afstand dan 8 palen (2½ uur gaans) van hunne woonplaatsen, vond toepassing ten opzigte

---

(1) Het verbod om in Atjeh oorlogsbehoeften in-, uit- en door te voeren (*Indisch Staatsblad* 1875, n°. 100 en 1877, n°. 97) was alleen voor de onderhoorigheden, niet voor Groot-Atjeh zelf, uitgevaardigd. Om verkeerde gevolgtrekkingen te voorkomen, is in Augustus 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 200) de bedoelde in-, uit- en doorvoer ook uitdrukkelijk voor Groot-Atjeh verboden.

(2) Banka, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Menado, Amboina, Ternate en Timor.

(3) Als zoodanig zouden, naar de meening van den directeur van binnenlandsch bestuur, alleen zijn aan te merken de diensten voor het aanleggen, herstellen en onderhouden van wegen met de daarin gelegen bruggen en duikers, van waterleidingen en van dammen, zoomede voor het transport van gouvernementsgoederen en van landsdienaren.

van het onderhoud van den grooten postweg in Banjoewangi, die tusschen de hoofdplaats en Badjoelmati (grens Bezoeki) op eene kleine uitzondering na, door eene dorre onvruchtbare streek loopt, waar op niet zeer grooten afstand van den weg slechts drie dessa's worden aangetroffen. Daar geene andere regeling te treffen was, heeft de Indische Regering goedgekeurd dat bij de door den resident vastgestelde nieuwe vijfjaarlijksche regeling in het onderhoud van bedoelden weg ook aandeelen zijn toegekend aan dessa's, meer dan 8 palen van dat werk verwijderd liggende. Telkens wanneer die afstand overschreden wordt, rekenen echter de diensten als dubbele dagdiensten.

Een uitvoerig overzigt, voor elk gewest afzonderlijk, van de in 1876 verrigte en van het aantal ongebruikt gebleven heerendiensten wordt aangetroffen in bijlage O van dit verslag. Uit dat overzigt blijkt dat het aantal heerendienstpligtigen is toegenomen met 45 285 of — herleid naar het getal personen van wie het volle aantal dagdiensten (52 per jaar) kon gevorderd worden — met 19 284 (1); eene vermeerdering dus die de gelegenheid aanbood om over ruim 1 millioen dagdiensten per jaar meer te beschikken dan in 1875. Van de 101 723 513 dagdiensten, waartoe de heerendienstpligtige bevolking in de gouvernementslanden op Java en Madura gedurende 1876 kon geroepen worden, werden er intusschen slechts gevorderd 30 135 667, d. i. 29.6 pct., nagenoeg dezelfde verhouding als in 1875, toen 29.5 pct. van de verschuldigde diensten gebruikt werden (2). Het maximum van 52 dagdiensten bleef dientengevolge in elk der beide jaren voor iederen dienstpligtige gemiddeld tot 16 dagen arbeids beperkt.

Uit het volgende staatje kan worden gezien tot welke doeleinden de gevorderde heerendiensten voornamelijk strekten. De opgegeven cijfers zijn dagdiensten.

JAREN.	Bijzondere diensten (dat zijn de zoodanige, waarvoor dagelijks een vast aantal dienstpligtigen opkomt, of waarvoor dagelijks een zeker aantal kan worden opgeroepen).			Algemeene diensten			Te zamen.
				aan openbare werken van algemeen nut, waarbij het belang der inlandsche bevolking regtstreeks betrokken is. (c)		Koeliediensten bij reizen van landsdienaren (de hulp bij het overbrengen hunner rijtuigen langs steilten daaronder begrepen). (h)	
	Bezetten van wachthuizen.	Diensten bij de inlandsche hoofden.	Diensten van anderen aard (a)	Voor onderhoud.	Voor eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing.		
1876	7 649 077	6 218 488	3 186 220	(d) 10 054 625	(f) 2 964 696	62 561	
	17 053 785			13 081 882			30 135 667
1875	7 378 547	6 265 620	(b) 3 239 247	(e) 10 026 943	(g) 2 703 752	99 034	
	(b) 16 883 414			(b) 12 829 729			29 713 143

(a) In bijlage O onder verschillende rubrieken gesplitst opgegeven.

(b) Dit cijfer verschilt met de opgaaf in 't vorig verslag, doordien een paar soorten van diensten (die waarop noot h betrekking heeft) van de bijzondere naar de algemeene diensten zijn overgebragt.

(c) Hieronder zijn voorloopig nog gerangschikt passangrahans, passantenhuizen, districtsgevangenissen en inlandsche schoollocalen, deze laatste voor zoover daarin van gouvernementswege geheel kosteloos onderwijs wordt gegeven.

(d) Hiervan 80.10 pct. voor het onderhoud van wegen en 15.10 pct. voor het onderhoud van dijken, dammen en waterwerken.

(e) Hiervan respectievelijk 75.15 en 18.93 pct. als boven.

(f) Hiervan voor het maken of vernieuwen van dijken, dammen en waterwerken 44.79 pct., van bruggen en duikers 42.97 pct. en van wegen 6 pct.

(g) Hiervan respectievelijk 39.46, 43.76 en 6.24 pct. als boven.

(h) Heerendienstpligtigen mogen hiervoor alleen gebezigd worden wanneer voor de reglementair bepaalde loonen geene vrijwillige koelies te bekomen zijn, en overigens alleen in die gevallen waarin de bepalingen omtrent de reizen van landsdienaren de verstrekking van een bepaald aantal koelies wettigen.

In een aantal gewesten bleef het totaal der verrigte *bijzondere* diensten beneden het cijfer van 1875 (3), niettegenstaande vrij algemeen voor het overbrengen van brieven thans meer diensten staan uitgetrokken, doordien in onderscheidene residentien bij de nieuwe regelingstaten gerekend is op het overbrengen van brieven van en naar de onderdistrictshoofden (in 1874 en 1875 veelal als gemeentelijke dienst beschouwd). Waar in 1876 het aantal bijzondere diensten dat van 1875 overtrof, vooral in Samarang, Pasoeroean, Japara, Madioen en Kediri, was dit hieraan te wijten dat meer diensten waren gevorderd voor het bezetten van wachthuizen. Voor laatstgenoemd gewest vindt men te dien opzigte aangeteekend, dat aan de wachthuizen meer volk werd geplaatst, en dat zij ook over dag werden bezet gehouden, maar dat overigens het aantal dier posten zooveel mogelijk was ingekrompen, door ze te beperken tot die op de grenzen of tot plaatsen aan groote of binnenwegen gelegen, waarvan het bekend is dat er dikwerf gestolen vee langs vervoerd werd. In Banjoemas daarentegen vorderde deze dienst, ten gevolge van doel-

(1) Deze toeneming zou aanzienlijker zijn geweest, wanneer niet voor de residentie Batavia een veel lager cijfer werd opgegeven dan voor 1875 (toen 150 283 dienstpligtigen met volle aandeelen, thans slechts 107 075), welk verschil wordt toegeschreven aan eene herziening der bestaande regelingstaten.

(2) Hier en in de aangehaalde bijlage O is alleen sprake van de heerendiensten die van gouvernementswege geregeld zijn, niet dus van de gemeentelijke diensten, waarmede het bestuur geene andere bemoeijenis heeft dan te zorgen dat ze binnen behoorlijke grenzen blijven.

(3) Hierop had wel eenigen maar toch geen overwegenden invloed (behalve alleen wat Kadoe betrof) de rangschikking onder de algemeene diensten van een paar soorten van diensten, welke in 1875 nog tot de bijzondere gerekend werden (verg. noot *b* in het staatje hierboven). Buiten de laatstbedoelde heerendiensten werden gedurende 1876 als bijzondere diensten gevorderd: in 11 residentien 378 093 dagdiensten *minder* dan in 1875, in 10 residentien 548 464 dagdiensten *meer* dan toen.

matiger verdeeling der wachthuizen, een aanzienlijk getal personen minder. Verder droeg hier tot vermindering der bijzondere diensten bij: het terugbrengen van het aantal der op elken post gestationeerde paarden van de regentsposterij van 6 op 4, waardoor minder grassnijders benoodigd waren, — het overlaten van de bewaking der in de kom der dessa's gelegen landspakhuizen aan de dessapolitie (1), en van de bewaking der meeste districtsgevangenissen aan de oppassers der districtshoofden, — en eindelijk de intrekking der heerendienstpligtigen voor het bedienen van overvaarten in de afdeeling Tjilatjap.

Ten behoeve van den arbeid aan wegen, dijken, dammen, bruggen enz. moesten in de meeste gewesten meer werkkrachten (*algemeene* heerendiensten) worden gevorderd dan in 1875, inzonderheid in Pasoeroean, de Preanger regentschappen en Samarang. In enkele residentien ging het Gouvernement er weder toe over om bij sommige werken aan de dienstpligtigen eene tegemoetkoming voor voeding (12½ cent daags) te doen uitbetalen. Waar het bewerken van de te bezigen materialen, b. v. het bakken van steenen, voor de heerendienstpligtigen te bezwarend was, bezigde het Gouvernement daarvoor vrije arbeiders. In een achttal residentien waren de algemeene diensten minder veelvuldig dan in 1875, maar voornamelijk was dit het geval in Kadoe, Bantam, Kediri, Soerabaija, Probolinggo en Bezoeki. Kon hiervoor in 't algemeen als reden gelden dat de wegen, bruggen en dijken allengs in beteren toestand waren gekomen, zoodat daaraan minder onderhoud vereischt werd, in Bezoeki had deze mindere behoefte aan dienstpligtigen nog eene speciale oorzaak, namelijk de voltooijing van den permanenten stuwdam in de Sampean-rivier te Sitoebondo, waardoor het onderhoud van den noodstuwdam, dat jaarlijks vele diensten vorderde, kwam te vervallen. In Soerabaija waren ook dààrom minder diensten noodig, dewijl in het afgeloopen jaar noch de Brantas- noch de Solo-rivier verwoestingen aanrigtten.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Terwijl in sommige bezittingen buiten Java en Madura, zooals in de residentien Riouw, Sumatra's Oostkust, Westerafdeeling van Borneo, Ternate en Timor, de gouvernementsheerendiensten zich, blijkens de organieke regelingen, slechts bepalen tot buitengewone gevallen, d. i. tot wering van rampen van hooger hand of tot afwending van algemeen gevaar, wordt er ook in de overige buitenbezittingen naar gestreefd om de persoonlijke diensten, die het Gouvernement van de inboorlingen pleegt te vorderen, tot het strikt noodige te beperken.

In Palembang bepaalt zich, na de afschaffing der anteran- (transport-) en postdiensten — waarin thans door uitbesteding (in den postdienst ten deele ook door vast bezoldigde postloopers) (2) wordt voorzien — de heerendienstpligt der bevolking bijna uitsluitend tot het onderhoud van wegen en bruggen. Die diensten zijn thans zoo geregeld, dat ieder dienstpligtige niet meer dan 10 dagen per jaar behoeft op te komen. Aan elke ploeg arbeiders, opgeroepen om, onder toezigt van de opzieners, de wegen te onderhouden, wordt eene werktaak voor 5 dagen aangewezen. Ieder dienstpligtige behoeft dus voor dien arbeid slechts tweemaal 's jaars uit te komen, en zoo worden, zonder druk voor de bevolking, de wegen steeds in goeden staat gehouden. Alleen voor kapitale verbeteringen aan wegen en bruggen moesten in 1876 nog vele diensten van de bevolking gevorderd worden. Aan het meerendeel der daarvoor gebezigde dienstpligtigen werd evenwel eene tegemoetkoming voor voeding van 15 cents daags verleend.

(1) In Kediri worden nu de landspakhuizen alleen des nachts bewaakt, terwijl dit vroeger ook over dag geschiedde, en de wakers dan niet zelden verpligt werden dienst te doen bij het wegen en afladen.

(2) Ter Sumatra's Westkust en in Benkoelen, waar hier en daar voor den postdienst mede ten deele over heerendienstpligtigen werd beschikt, is onlangs het aantal vaste postloopers insgelijks uitgebreid, zoodat ook daar de bevolking van deze verpligting is ontheven. Evenzeer is daartoe in de Lampongsche districten overgegaan, waar reeds sedert de laatste drie jaren, bij huishoudelijke regeling (door de aanschaffing uit particuliere bijdragen van een postkar en eenige paarden en door het benuttigen der politie-oppassers tevens voor den postdienst), de heerendienstpligtigen van het brievenvervoer waren ontlast.

Ten gevolge van een en ander kan gezegd worden dat het transportwezen (3) in de residentie Palembang thans in bevredigenden toestand gebragt en de arbeid aan de wegen behoorlijk geregeld is. Eene verordening tot wettelijke regeling der persoonlijke diensten in de gouvernementslanden van dit gewest kon dus niet meer voorbarig heeten (verg. het verslag van 1875, bladz. 82), en tot hare vaststelling, zoomede tot eenige andere daarmeê zamenhangende voorzieningen, is in Mei jl. door het Opperbestuur magtiging verleend. Tegen een aequivalent in geld waren reeds vroeger van sommige persoonlijke diensten ontheven de bewoners der hoofdplaats en die van het dorp Soensang aan de monding der Palembang-rivier (daar Soensang-rivier geheeten), de eersten namelijk van het onderhoud der wegen en bruggen (verg. o. a. het verslag van 1873, bladz. 188), de laatsten van alle heerendiensten ten behoeve van den lande, met uitzondering van het stellen en onderhouden in onbetaalden arbeid van de bakens in de Soensang-rivier, en van het verrigten tegen betaling van loodsdiensten op de Palembang-rivier (zie Indisch Staatsblad 1864, n°. 150). Bovenbedoelde uitzonderingen zullen bij de algemeene regeling der persoonlijke diensten komen te vervallen, behoudens bestendiging voor de ingezetenen der hoofdplaats van de gelegenheid tot afkoop van de diensten aan wegen en bruggen. De quaestie van het aequivalent voor de bewoners van Soensang zal overigens hare regeling vinden bij de aanstaande herziening en wettelijke bestendiging der belastingen in deze residentie, waarover gehandeld wordt in hoofdstuk M, terwijl het onderhoud der bebakening van de Soensang-rivier voor rekening van den lande zal worden genomen en de loodsdienst op de Palembang-rivier geacht wordt zonder bezwaar te kunnen vervallen.

Voor Sumatra's Westkust, Billiton en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo moeten mede nog regelingen, als bedoeld bij art. 57 van het Regeringsreglement, worden tot stand gebragt.

De gouverneur van Sumatra's Westkust verklaart dat de thans gevorderde heerendiensten over het algemeen voor de bevolking niet bepaald drukkend zijn, maar dat hij het toch wenschelijk zou achten wanneer ze door eene belasting in geld werden vervangen.

De heerendiensten die, in afwachting van eene organieke regeling voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, door het Gouvernement van de inboorlingen in dat gewest gevorderd worden, kunnen mede gezegd worden niet drukkend te zijn. In het volgende staatje zijn ze onder cijfers gebragt.

AFDEELINGEN.	Aantal dienstpligtigen.	Aantal dienstpligtigen in 1876 gemiddeld dagelijks opgekomen voor:	
		betaalde heerendiensten. (a)	onbetaalde heerendiensten. (b)
Bandjermasin en Kween	5 016	34 à 35	141
Martapoera	16 641	13	646
Amoenthai	63 220	74 à 76	352
Doesson en Bekompai	4 594	27	126
Groote en Kleine Dajak	1 700	1	10
Zuiderafdeeling (Sampit)	1 450	niet opgegeven.	30

(a) Deze bestaan in het vervoer van militaire goederen, materialen voor de militaire genie, landsdienaren en gevangenen, het overbrengen van spoedbrieven en het lossen van gouvernementszout.

(b) Onder de onbetaalde heerendiensten zijn bedoeld: het bezetten van wachthuizen bij nacht, het onderhoud van bruggen en wegen in kampongs, het bewaken der gevangenissen en passangrahans, met uitzondering van die te Bandjermasin, alsmede de kemitdiensten bij den regent en de districtshoofden.

(3) Het tot dus ver door verschillende omstandigheden achterwege gebleven onderzoek naar de bevaarbaarheid van de voornaamste waterwegen in deze residentie (waarop reeds gedoeld werd in 't verslag van 1875, bladz. 82), is in Maart jl. opgedragen aan den gezaghebber van het gouvernements-stoomschip *Barito*, aldaar gestationeerd.

In de afdeeling Minahassa der residentie Menado bleken de inlandsche hoofden in de regeling en verdeeling der persoonlijke diensten, omschreven bij de ordonnancie van 22 Julij 1870 (*Indisch Staatsblad* n°. 85) met weinig zorg te werk te gaan; door den resident werden maatregelen genomen om daarin van 1877 af verbetering te doen komen. Vooral was eene oorzaak van ongelijkmatige behandeling gelegen in het (nu door den resident afgeschafte) zoogenaamde contributie-stelsel, waardoor het aan sommige dienstpligtigen, na daartoe verkregen vergunning van de hoofden, vrijstond zich, tegen eene storting van f 5 ten bate der districtskassen (1), voor den tijd van een jaar van alle diensten vrij te koopen.

Welke persoonlijke diensten gedurende het afgeloopen jaar in Benkoelen (krachtens Indisch Staatsblad 1869 n°. 79) zijn gevorderd, kan blijken uit het navolgende overzigt.

AFDEELINGEN.	Beschikbaar getal dienstpligtigen.	Aantal dagdiensten gedurende 1876 gevorderd: voor onderhoud van wegen en bruggen.	voor vervoer van goederen van gouvernements-ambtenaren.	tot wering van rampen.	bij overvaarten.	Totaal.	Gemiddeld aantal dagdiensten per jaar voor elken dienstpligtige.
Ommelanden van Benkoelen . . .	4 950	99 760	1 082	»	5 475	106 317	21
Laïs	2 949	35 692	2 500	»	»	38 192	13
Mokko Mokko	3 863	80 780	1 538	»	»	82 318	21
Seloema	5 227	157 000	2 100	»	3 990	163 090	31
Manna	5 534	98 113	1 500	»	12 078	111 691	20
Pasoemah Oeloe Manna	604	6 794	62	»	850	7 706	13
Oeloe Loeas en Kauer.	2 137	45 053	342	»	»	45 395	21
Kroë.	4 306	60 000	1 000	»	»	61 000	14
Totaal	29 570	583 192	10 124	»	22 393	615 709	21
Over 1875 was het cijfer . .	30 623	567 903	11 988	1 379	14 858	596 128	19

Ter hoofdplaats Benkoelen zijn, zoo als bekend, de dienstpligtigen en (wat hunne wijken betreft) ook de ter plaatse gevestigde vreemde oosterlingen vrijgesteld van het werk aan wegen en bruggen, doch is hun als aequivalent eene jaarlijksche belasting opgelegd van f 2 per hoofd (*Indisch Staatsblad* 1874 n°. 276). Daarentegen is van 's lands wege voor het onderhoud van het wegennet ter hoofdplaats f 2000 's jaars toegestaan, welke som echter, uithoofde der duurte van het aan te schaffen verhardingsmateriaal, in 1876 niet toereikend bleek. De bedoelde belasting bragt over het afgeloopen jaar f 2506 op.

Aangaande de heerendiensten in de Lampongsche districten, Banka, Celebes en Amboina is niets bijzonders vermeld gevonden.

III. LANDELIJKE INKOMSTEN; BEDRIJFSBELASTING.

§ 1. *Landelijke inkomsten.*

J a v a e n M a d u r a.

Landrente. Uit het gewestelijk overzigt van den aanslag en de opbrengst der landrente, hierachter in bijlage P (2) medegedeeld, kan blijken welke wijzigingen de normale aanslag voor het vijfjarig tijdvak 1873–1877 (waarin *niet* zijn begrepen de slechts tijdelijk beplante gogovelden, daar die *jaarlijks* worden aangeslagen) in 1876 onderging, ten gevolge van: *a.* het belastbaar worden van nieuwe sawahs in het 4de oogstjaar; *b.* de uitbreiding van woonerven, nipabosschen en boomgaarden; *c.* de toepassing van betere gegevens omtrent de uitgestrektheid der bouwgronden, door opmetingen verkregen; *d.* het te niet gaan van gronden. Die normale aanslag, in 1873 gesteld op f 16 964 318,37^{5} (3), is in de volgende jaren geklommen tot f 17 087 995,82 (4), f 17 222 571,88 (5) en f 17 247 563,51^{5}. Het is echter bekend dat deze cijfers niet voorstellen het bedrag waarvoor in de vier afgeloopen jaren de woonerven en de voor geregelde cultuur bestemde gronden werkelijk waren aangeslagen, omdat over vijf jaren verdeeld is wat, volgens den normalen aanslag, in 1873 méér geheven zou moeten worden dan gemiddeld in 1870–1872 geheven was (art. 14 van Indisch Staatsblad 1872, n°. 66). De werkelijke aanslag voor de bedoelde gronden bedroeg in de vier afgeloopen jaren achtereenvolgens f 15 363 870,97 (6), f 15 881 583,35^{5} (6), f 16 430 200,26 (7) en f 16 865 398,40^{5}.

De gogovelden, die *jaarlijks* worden aangeslagen, waren in diezelfde jaren belast voor f 478 473,98, f 513 532,04^{5}, f 404 861,65 en f 443 388,13^{5}.

De werkelijke aanslag voor *alle* landrentepligtige gronden bedroeg dus in die jaren achtereenvolgens f 15 842 344,95 (6), f 16 395 115,40 (6), f 16 835 061,91 (8) en f 17 308 786,54. Deze

(1) Voorstellen tot intrekking dezer kassen (oorspronkelijk opgerigt om daaruit den aankoop van pelmolens voor de koffijbereiding te bekostigen) zijn bij de Indische Regering aanhangig. Tot vorming dier kassen werd bij de inlevering der koffij f 0,25 per pikol ingehouden.

(2) In deze bijlage zijn eenige cijfers betreffende de jaren 1873—1875, welke waren opgegeven in de bijlagen R^{bis} n^{os}. I—III van het vorig verslag, verbeterd.

(3) Vroeger (zie vorig verslag, bijlage R^{bis} n°. I) werd opgegeven: f 16 936 335,12^{5}. Bij dat cijfer was echter voor Soerabaija, Samarang en Pekalongan respectievelijk f 20 436,64^{5}, f 7817,60 en f 99,00^{5} te weinig, voor Rembang f 370 te veel in rekening gebragt.

(4) Verbeterde opgave; zie noot 2. Volgens het vorig verslag was dit cijfer f 17 058 358,59.

(5) Verbeterde opgave; zie noot 2. Volgens het vorig verslag was dit cijfer f 17 177 142,00^{5}.

(6) Daar niet is opgegeven in hoever de thans gemelde verbeteringen in den normalen aanslag ook van invloed moeten zijn op den werkelijken aanslag van 1873 en 1874, heeft men hier de cijfers van 't vorig verslag moeten behouden.

(7) Verbeterde opgave; zie noot 2. Volgens het vorig verslag was dit cijfer f 16 437 611,38^{5}.

(8) Verbeterde opgave; zie noot 2. Volgens het vorig verslag was dit cijfer f 16 842 473,03^{5}. (De verbetering geldt echter alleen de voor vast aangeslagen velden, daar van de gogovelden geen verbeterd aanslagcijfer, ook niet over 1873 en 1874, is opgegeven.)

cijfers stellen echter weder niet voor wat werkelijk te *heffen* was, daar in elk der genoemde jaren van een aantal gronden geen belasting kon gevorderd worden, omdat zij niet beplant werden, of omdat het gewas mislukte, of omdat zij vrijgesteld moesten worden wegens een der redenen in art. 1 van Indisch Staatsblad 1872, n°. 66, genoemd.

De vrijstellingen en afschrijvingen bedroegen achtereenvolgens f 1 211 333,81 (1), f 1 155 329,80 (2), f 1 824 247,24 (3) en f 1 505 421,12. In de vier afgeloopen jaren was dus achtereenvolgens te *heffen* f 14 631 011,14 (4), f 15 239 785,60 (4), f 15 010 814,67 (5) en f 15 803 365,42.

De betaling dezer belasting had over 't algemeen vrij geregeld plaats. Wel is waar was er bij het einde van elk jaar eenige achterstand (achtereenvolgens f 543 584,94, f 321 506,88, f 600 852,09 en f 224 100,97, overeenkomende met 3.7, 2.1, 4 en 1.4 pct. van het verschuldigde), maar die achterstand werd steeds voor het grootste gedeelte reeds in de eerste maanden van het volgende jaar aangezuiverd. Vooral in Bagelen, Soerabaija, Banjoewangi en Japara was de achterstand van 1876 veel geringer dan die van het voorafgegane jaar; het voordeelig verschil bedraagt voor Bagelen alléén niet minder dan f 135 000. In Pekalongan was in het afgeloopen jaar een bedrag van f 652,53^5 achterstallig, niet omdat het niet geïnd, maar omdat het door dessahoofden verduisterd was.

Werd in vorige verslagen berigt dat de bij de landrenteverordening voorgeschreven opmeting der bouwgronden alleen in Banjoewangi plaats vond, thans wordt berigt dat ook in de afdeeling Anjer der residentie Bantam sedert 1874 metingen van den bedoelden aard zijn gedaan, en dat men daarmede in 1876 gereed is gekomen. De uitkomst leidde tot verhooging van den aanslag, omdat de belastbare uitgestrektheid grooter bleek te zijn dan men die in 1873 geschat had. Wat Banjoewangi betreft, moest het werk der inlandsche opnemers door eene hermeting worden gecontroleerd. Zij vond plaats onder toezigt van den in dat gewest bescheiden controleur bij het binnenlandsch bestuur en leidde tot de ontdekking van talrijke verschillen, in overeenstemming waarmede de aanslag verbeterd werd. Zoo bleek de vaste aanslag te moeten worden vermeerderd wegens eene bevonden grootere uitgestrektheid sawahs, doch moest deze worden verminderd, omdat ten onregte voor vast waren aangeslagen tegalvelden die niet geregeld beplant werden, en er, onder de tuinen, boomgaarden waren opgenomen die wegens hunne geringe opbrengst niet belastbaar waren. Ook waren onder de aangeslagen velden in Banjoewangi ten onregte vele met koffij beplante gronden (6) begrepen geworden.

Verder wordt thans gemeld dat de benuttiging der uitkomsten van de statistieke opneming in Madioen eene vermeerdering van den normalen vasten aanslag ten gevolge had van f 24 957,47^5 (in 1875 van f 22 155,69), waar tegenover echter eene verbetering van de aanslagleggers in de afdeeling Ngawi van genoemde residentie in 1876 eene vermindering van den normalen aanslag met f 36 271,00^5 te weeg bragt. Overigens werd het cijfer verhoogd in de Preanger regentschappen, doordien in de leggers van den vasten aanslag werden overgebragt tegalvelden, welke oorspronkelijk daarin niet waren opgebragt, even als zulks in 1874 en 1875 heeft plaats gehad; thans zijn in die residentie geen tegalvelden meer, die *jaarlijks* worden aangeslagen.

Zeer belangrijk waren weder in het afgeloopen jaar de afschrijvingen wegens het onbeplant blijven van gronden: dit was hoofdzakelijk hieraan toe te schrijven, dat bij de zamenstelling van de leggers der klassificatie in vele gewesten voor de uitgestrektheid der tegalvelden, bij gemis aan eenigszins juiste gegevens, slechts willekeurige cijfers waren opgebragt. Ook zelfs voor de gewesten waar de statistieke opneming had plaats gehad, waren de beschikbare cijfers veelal niet te vertrouwen, omdat in de meeste residentien gemeten was al wat eens in bebouwing was geweest. Het personeel der bedoelde opneming is thans van voorschriften voorzien, die tot het verkrijgen van bruikbaarder gegevens zullen leiden.

Uit de meeste gewesten wordt berigt, dat de proefsneden, welke tot basis moeten dienen voor een volgenden aanslag, overeenkomstig de laatstelijk ter zake gegeven voorschriften (van Maart 1875) bewerkstelligd werden onder toezigt deels van Europesche, deels van inlandsche ambtenaren. In Samarang kwam men hierbij meer en meer tot de bevinding dat de aanvankelijk genomen proefsneden eene geheel onjuiste basis voor den vijfjarigen aanslag hadden aan de hand gedaan; gedurig zijn daarvan vrijstellingen het gevolg geweest.

Ondanks herhaalde teregtwijzing en veelvuldige contrôle van bestuurswege, laat vrij algemeen de repartitie in de dessa's nog veel te wenschen over, en geeft ze dikwijls aanleiding tot knoeijerijen en ongeoorloofde heffingen door de dessahoofden. Het aanhouden van repartitiestaten heeft dan alleen waarde, wanneer ze in de dessa zelve worden opgemaakt, en de belastingschuldigen kennis dragen van de daarin opgenomen cijfers, niet wanneer de opmaking slechts geschiedt, gelijk hier en daar het geval is, voor den vorm, door hulpschrijvers van wedono's en adsistent-wedono's. In de afdeeling Pamakassan (Madura) werden in het afgeloopen jaar aanslagbiljetten aan alle belastingschuldigen uitgereikt, waarop van elke afbetaling aanteekening werd gehouden. In vele dessa's van Probolinggo ontvingen de belastingschuldigen naar een oud gebruik extracten uit de dessaregisters.

In het vorig verslag (bladz. 77) is berigt dat aan de bezwaren, waartoe art. 10 der landrente-ordonnancie aanleiding gaf, in April 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 88) was te gemoet gekomen door de bepaling, dat de residenten omtrent het verleenen van vrijstelling wegens misgewas zouden beslissen, doch dat zij hunne beschikkingen (vóór 1 December) aan de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal moesten onderwerpen. Aan dit voorschrift is niet overal met de vereischte zorg gevolg gegeven. Niet alleen was de vorm van vele der aangeboden processen-verbaal gebrekkig en waren zij tevens te laat ingediend, maar hier en daar bleek dat ook bij de zamenstelling der commissien van onderzoek niet met de noodige omzigtigheid was te werk gegaan; zoo hadden b. v. hoofden van dessa's, waar het misgewas geconstateerd moest worden, voor hun eigen velden als leden dier commissien gefungeerd. Bij circulaire zijn de hoofden van gewestelijk bestuur op de bewuste tekortkomingen opmerkzaam gemaakt.

Overigens zijn deze hoofdambtenaren door den directeur van binnenlandsch bestuur van voorschriften voorzien voor de indiening van verantwoordingen betreffende de landrente, en is hun tevens een model toegezonden, waarnaar de ondercollecteurs hunne verantwoording hebben in te rigten (circulaire van 18 November 1876), een en ander in opvolging van art. 17 der in Januarij 1875 door de Indische Regering vastgestelde administratieve voorschriften voor de departementen van algemeen bestuur, betreffende de contrôle op de landsontvangsten en uitgaven (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2814).

Daar het in den laatsten tijd meermalen voorkwam dat ondercollecteurs de onder hun beheer zijnde gelden gedeeltelijk ten eigen bate aanwendden, is aan de controleerende ambtenaren opgedragen om hunne bezoeken ter opneming van de boeken en kassen der ondercollecteurs steeds onverwacht te doen plaats hebben, en zich te overtuigen of de te verantwoorden gelden werkelijk in kas zijn (7).

(1) Ten gevolge van foutieve opgaven uit Samarang, waarop reeds in 't vorig verslag werd gedoeld (bijlage R^{bis} n°. I, noot 5), komt dit cijfer niet overeen met het totaal in kolom 15 aldaar.

(2) Als boven (zie vorig verslag, bijlage R^{bis} n°. II, noot 6 en kolom 18).

(3) Dit cijfer is hier te lande bij berekening moeten worden ingevuld, afgaande op de gewijzigde sommen die thans als bruto en netto aanslag van 1875 worden opgegeven.

(4) Omtrent dit cijfer geldt het aangeteekende in noot 6 op de voorgaande bladz.

(5) Verbeterde opgave; volgens het vorig verslag was dit cijfer f 15 041 682,13^5.

(6) Elders gaf tot vermindering in den bestaanden aanslag aanleiding het verwisselen van de cultuur van belastbare gewassen met die van koffij.

(7) In de afdeeling Bondowosso (Bezoeki), waar de groote afstanden die de dessahoofden hadden af te leggen om zich van de geïnde landrente te ontdoen, eene aanleiding kon zijn tot verzuimen in de geregelde storting, is in Maart jl. (*Indisch Staatsblad* 1877 n°. 62) hieraan te gemoet gekomen door de aanstelling van een tweeden ondercollecteur.

Terwijl de Indische Regering zich reeds in 1875 met het ontwerpen eener nieuwe regeling der grondslagen voor de landrente bezig hield — welke aangelegenheid in Augustus 1876 bij den directeur van financien werd aanhangig gemaakt, met tijdelijke toevoeging aan dien hoofdambtenaar van den controleur 1ste klasse, die de landrenteheffing in Britsch Indie plaatselijk had nagegaan en bestudeerd (verg. vorig verslag, bladz. 78), — werden in den loop van 1876 door den laatst afgetreden directeur van binnenlandsch bestuur voorstellen gedaan betreffende de in den aanvang van 1878 te houden nieuwe vijfjarige klassificatie der gronden voor den aanslag in de landrente. Deze voorstellen, welke geene fundamenteele herziening der bestaande verordeningen, maar slechts hare wijziging op ondergeschikte punten beoogden, werden mede in handen gesteld van den directeur van financien. Bij den twijfel of eene nieuwe, dan wel gewijzigde landrente-regeling wel reeds in 1878 zou kunnen in werking treden, is dezerzijds (Maart jl.) aan de Indische Regering het denkbeeld aanbevolen, om voor dat jaar des noods eene speciale regeling te treffen, b. v. door den bestaanden aanslag nog voor een zesde jaar te handhaven. Het antwoord der Indische Regering wordt nog te gemoet gezien.

Belasting op vischvijvers. Onder verwijzing naar vroegere mededeelingen omtrent deze belasting (zie o. a. het verslag van 1873, bladz. 99), volgt hier een vijfjarig overzigt van hare opbrengst, waarin thans ook zijn opgenomen de in 't vorig verslag ontbrekende cijfers over 1875.

GEWESTEN.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
Bantam	f 2 837,00	f 2 490,82	f 2 623,43	f 2 554,39	f 2 541,66
Krawang	13 342,00	10 440,00	10 337,00	11 832,00	8 474,00
Tagal	135,00	240,00	240,00	240,00	270,00
Samarang	1 212,00	1 373,00	1 450,00	1 348,00	1 342,00
Japara	33 596,00	40 684,00	41 305,00	42 034,00	42 522,00
Rembang	3 219,16^5	3 371,40	3 436,90	3 428,78	3 494.65^5
Soerabaija	156 604,37	163 574,74	167 015,00	168 388,90	178 783,60
Pasoeroean.	24 873,91	25 443,26	25 512,26	25 628,76	25 826,32
Bezoeki.	3 439,73^5	3 589,94	3 523,64	3 428,50^5	3 554,90
Probolinggo	6 319,21	7 292,68	6 854,00	7 087,82	7 422,53
Madura.	1 740,37^5	1 670,87^5	1 910,62	1 942,57	1 955,78
Totaal. . .	f 247 318,76^5	f 260 170,71^5	f 264 207,85	f 267 913,72^5	f 276 187,44^5

De residentie Preanger regentschappen komt in dezen staat niet voor, omdat volgens art. 4 der ordonnancie van 13 April 1871 (*Indisch Staatsblad* n°. 48) de houders van vischvijvers aldaar in de belasting op het bedrijf worden aangeslagen (1).

In het afgeloopen jaar bleef de opbrengst der belasting op de vischvijvers in de meeste gewesten weder nagenoeg op gelijke hoogte als vroeger; alleen was dit niet het geval in Soerabaija en Krawang; in eerstgemelde residentie viel eenige stijging waar te nemen, waarvan als oorzaken worden opgegeven de vermeerdering van het aantal vijvers en het welslagen van de vischteelt; in Krawang daarentegen, waar de vischvijvers jaarlijks aan den meestbiedende verhuurd worden, werd minder verkregen dan in vorige jaren (voor 1877 is echter weder een eenigszins hoogere huurschat bedongen, namelijk f 9820).

Op f 1814.20^5 na, was de belasting bij het einde van 1876 overal ten volle afbetaald.

Vogelnestgrotten. De baten, die het Gouvernement in 1876 ontleende aan de exploitatie van vogelnestgrotten of klippen, waren weder van denzelfden aard als vroeger, en ook het bedrag leverde weinig verschil op met vorige jaren, zoo als uit de volgende opgaaf blijken zal:

1°. voor de in 1872 voor 25 jaren verhuurde klippen in Bagelen en de Preanger regentschappen werd de bedongen huursom van f 39 287 ontvangen;

2°. de klippen die in Samarang en Japara aan de nabijgelegen dessa's verhuurd worden, bragten op f 178,58, tegen f 194,28 in 1875;

3°. de grotten of klippen die in zes andere gewesten op Java (Bantam, Soerabaija, Rembang, Bezoeki, Probolinggo en Banjoewangi) en op Madura jaarlijks verpacht worden, bragten op f 146 736, tegen f 158 796 over 1875. Voor 1877 zijn zij verpacht tegen f 154 560 (2);

4°. de te Samarang geveilde vogelnesten, afkomstig uit de gouvernementsgrotten te Rongkob (Djokjokarta) en uit die in de afdeeling Patjitan (Madioen), bragten (met inbegrip van eenige nesten van inferieure kwaliteit als belasting verkregen uit enkele districten van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) te zamen f 7173,25 op (3).

Buitenbezittingen.

Omtrent de buitenbezittingen valt hier alleen gewag te maken van de zoogenaamde landelijke inkomsten in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden en van de belastingen die in de Balische landschappen Boeleleng en Djembrana ten bate komen van het Gouvernement, na aftrekking van de vaste schatting van f 30 000 's jaars, door elk dezer beide landschappen verschuldigd als bijdrage in de kosten van het Europeesch bestuur (4).

Omtrent de opbrengst der laatstbedoelde belastingen zijn geene opgaven ontvangen welke ter aanvulling of als ver-

(1) In het verslag van 1875 (bladz. 85) is als belasting op de vischvijvers in de Preanger regentschappen over 1873 en 1874 in rekening gebragt, wat in werkelijkheid als bedrijfsbelasting bij 's lands kas was verantwoord.

(2) Hiervan alleen f 105 984 voor de grotten in Soerabaija; in 1876 f 102 276.

(3) De in 't vorig verslag vermelde veilingsopbrengst van f 19 880,75 is ten onregte opgebragt als eene bate van 1875 alleen. Zij had betrekking op twee jaren (1874 en 1875).

De in 1876 geveilde 2035 Amst. ponden nesten bestonden hoofdzakelijk uit die van Rongkob (1139½ Amst. ponden, 2de soort); van Patjitan werd slechts eene hoeveelheid van 29½ Amst. ponden (deels 2de, deels 3de soort) aangeboden; terwijl de 866 Amst. ponden uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo van nog mindere soort waren.

(4) De dzakatbelasting in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en de zoogenaamde landrente in Palembang zijn niet onder het beheer van het departement van binnenlandsch bestuur. Zij behooren tot den werkkring van het departement van financien en worden daarom, tegelijk met andere belastingen in de buitenbezittingen, besproken in hoofdstuk M.

volg kunnen dienen van die, in 't vorig verslag opgenomen. Even als in 1875 geschiedde ten aanzien van de opiumpacht in Boeleleng (verg. vorig verslag, bladz. 79, noot 1), werd in 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 191) het noodige verordend om voor de gouvernements-onderdanen aldaar ook verbindend te doen zijn de door het inlandsch bestuur verpachte slagtbelasting. Voor de gouvernements-onderdanen is echter, overeenkomstig het oorspronkelijk karakter der pacht (1), alleen het slagten van runderen belastbaar gelaten; de uitbreiding, die sedert aan de pacht was gegeven door daarin ook de slagt van paarden te begrijpen, zal dus niet op hen toepasselijk zijn.

De opbrengst der straks bedoelde landelijke inkomsten op Celebes wordt over de twee jongst verloopen jaren opgegeven als volgt:

	1875.	1876.
vertiening der padivelden .	f 220 766,92	f 230 399,44
id. der suikerrietvelden .	1 902,90	1 991,00
id. der zoutpannen . . .	1 413,75	1 383.75
tesangbelasting	8 025,00	9 326,72
zoogenaamde koffijbelasting (in de bergregentschappen) (2).	6 942,00	7 068,00
bamboe-levering.	60,00	60,00
	f 239 110,57	f 250 228,91

§ 2. *Bedrijfsbelasting.*

Ofschoon in een twaalftal gewesten het getal aangeslagenen geringer was dan in 1875, viel toch slechts in vier daarvan (in Banjoemas, Bagelen, Banjoewangi en — voor zoo veel het dom in Bloeboer betreft — in Batavia) eene vermindering in het belastingcijfer waar te nemen; dit laatste was ook het geval in Krawang, niettegenstaande in die residentie nog eenige personen meer in de belasting vielen dan in 1875. Over het geheel bragt de belasting f 62 691 meer op dan in laatstgenoemd jaar, namelijk f 1 422 545 (3), in welke vermeerdering, ten gevolge van een grooter aantal belastingschuldige inlanders, voornamelijk deelden de residentien Soerabaija, Cheribon en Pasoeroean.

Het totaal aangeslagenen, waaronder weder ruim 7 pct. niet-inlanders (Chinezen en andere vreemde oosterlingen), klom in 1876 van 431 130 tot 443 777. Ook de gemiddelde aanslag per hoofd was in 1876 over het algemeen hooger dan in 1875: voor de inlanders steeg het bedrag van f 2,76 tot f 2,81, voor de Chinezen van f 8,57 tot f 8,89, doch voor de andere vreemde oosterlingen daalde het gemiddelde van f 5,91 tot f 5,26.

Het belastingcijfer, waarin het grootste aantal belastingschuldigen werd aangeslagen, was voor de inlanders f 1, voor de Chinezen f 5 tot f 10, voor de andere vreemde oosterlingen f 1 tot f 2 per jaar. Het in de eerste plaats genoemd bedrag werd door 35,85 pct. der inlanders, het in de tweede plaats genoemde door ruim 20 pct. der Chinezen en het in de derde plaats genoemde door 38,83 pct. der vreemde oosterlingen opgebragt.

Hoedanig de aanslag der belastingschuldigen (van f 1 tot f 500) uiteenliep in de onderscheidene residentien kan worden gezien uit bijlage Q. Dat zich te dien opzigte tusschen het eene gewest en het andere groote afwijkingen voordoen, moet worden toegeschreven aan het ontbreken van vaste regelen waarnaar is te bepalen voor welk bedrag een belastingschuldige moet worden aangeslagen (4).

Om aan dit bezwaar te gemoet te komen en tevens de belasting meer te doen opbrengen, is in Indie eene nieuwe verordening op de bedrijfsbelasting ontworpen (verg. vorig verslag, blz. 79), welke in April jl. hier te lande is ontvangen. Bij de Indische begrootingsontwerpen voor 1878 wordt op de toepassing der nieuwe regeling in dat jaar gerekend. Terwijl het in de bedoeling ligt de bedrijfsbelasting voor de vreemde oosterlingen in de gouvernementslanden te bestendigen, is bij het ontwerp de bevoegdheid opgenomen om haar ook in te voeren onder de vreemde oosterlingen in de residentien Soerakarta en Djokjokarta, voor wie dan de thans bestaande heffing van een vast hoofdgeld (f 2 's jaars) zou komen te vervallen (5).

In de geregelde afbetaling der belasting schijnen ook in het afgeloopen jaar geene moeijelijkheden te zijn ondervonden. Bij het einde van het belastingjaar (31 December) was een bedrag van f 45 990 nog niet bij 's lands kas ontvangen, doch in den aanvang van 1877 was reeds een groot deel daarvan vereffend.

IV. Agrarische aangelegenheden (6); afstand van grond.

§ 1. *Java en Madura.*

Omtrent het in Februarij 1875 door den toenmaligen algemeenen secretaris mr. H. D. Levyssohn Norman uitgebragt rapport, met bijbehoorend ontwerp eener algemeene verordening betreffende de agrarische aangelegenheden, werd — volgens berigten van Mei jl. — nog het eind-advies gewacht van den Raad van Indie, bij welk collegie de stukken op nieuw waren in behandeling gekomen, nadat de ontwerper zijne oorspronkelijke voorstellen, ook in verband met sedert uitgevaardigde voorschriften, hier en daar gewijzigd had en tevens in 't breede had ter toetse gebragt de gemeenschappelijke nota welke, blijkens 't vorig verslag, bladz. 79, over het eerste outwerp was ingediend door de directeuren van binnenlandsch bestuur en van justitie.

Inmiddels is door de Indische Regering de wenschelijkheid erkend om afzonderlijk de vraag in overweging te nemen, of niet (zoo als in het bedoelde rapport werd voorgesteld) voor de gronden van inlanders op hoofdplaatsen eene uitzondering behoort te worden gemaakt op den regel (art. 19 van het Koninklijk besluit van 16 April 1872, n°. 29; *Indisch Staatsblad* n°. 117), dat vervreemding aan niet-inlanders verboden is. De gedachtenwisseling over deze vraag is in Indie nog niet beëindigd.

Aangaande de conversie van communaal in erfelijk individueel bezit valt, in aansluiting aan de mededeelingen in de beide vorige verslagen, het navolgende te melden.

In het afgeloopen jaar gingen slechts 20 dessa's, allen in Bagelen, tot de conversie over. In de 50 dessa's van dat gewest, waar reeds vroeger de gronden waren verdeeld, toonde de bevolking met den nieuwen toestand bij voortduring ingenomen te zijn (7). In de afdeeling Poerworedjo hebben verscheidene sawahbezitters hun grond

(1) Zie § 18 der voorloopige regelingen van bestuur, vermeld in 't verslag over 1861, bladz. 23/24.

(2) Met afwijking van de oorspronkelijke regeling is deze belasting voor 1876 (en ook voor 1877) weder behouden op het verlaagd bedrag van f 3 per huisgezin (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 335 en 1877 n°. 74).

(3) Volgens verbeterde opgaven moet het totaal der belasting over 1875 gesteld worden op f 1 359 854,69, d. i. f 769,75 meer dan het in 't vorig verslag vermelde bedrag.

(4) Als eenig rigtsnoer dat de bestaande verordening aangeeft, is aan te merken de bepaling (*Indisch Staatsblad* 1857 n°. 99, art. 6), dat bij het doen van den aanslag de belasting zoodanig is toe te passen dat zij zoo min mogelijk strekke tot bezwaar der nijverheid van den belastingschuldige.

(5) Het plan bestaat, om ook de vreemde oosterlingen in de buitenbezittingen aan de bedrijfsbelasting te onderwerpen. Daarover wordt nader gehandeld in hoofdstuk M.

(6) In 't laatst van 1876 zag te Batavia het licht eene „Verzameling van algemeene verordeningen betrekkelijk het agrarisch regt in Nederlandsch Indie, met de bijzondere voorschriften en modellen tot uitvoering van die verordeningen, bijeengebragt en van aanteekeningen en een alphabetisch register voorzien door A. Mijer, referendaris bij het departement van binnenlandsch bestuur." Van wege het Departement van Kolonien is in Februarij jl. een exemplaar van dit boekwerk aan de Staten-Generaal aangeboden.

(7) Van de 70 dessa's in Bagelen, waar bij het eind van 1876 conversie had plaats gehad, behoorden er 28 tot de afdeeling Poerworedjo, 25 tot Karang-Anjer en 16 tot Keboemen, terwijl er 1 onder Koetoardjo ressorteerde.

reeds aan anderen overgedragen, soms met beding van wederinkoop zonder bepaling van tijd. Onder de verkoopers waren er, die naar elders verhuisden; de meesten echter zijn in de dessa's gebleven en bewerken de door hen verkochte gronden tegen uitkeering van een gedeelte van den oogst, terwijl zij ook de heerendiensten praesteeren. In Banjoemas wordt de toestand in de 3 dessa's, die aldaar in 1874 tot conversie overgingen, als gunstig beschreven: de toen gemaakte verdeeling bleef gehandhaafd. Omtrent het 6tal dessa's in Kadoe, waar, blijkens 't vorig verslag, conversie óf reeds had plaats gehad óf in het voornemen lag, is over 1876 niets naders vernomen.

In andere gewesten, waar gedurende de laatste jaren conversie had plaats gevonden, verzuimde men veelal deze door het bestuur te doen bekrachtigen (1).

In Samarang heeft dergelijke bekrachtiging plaats gevonden voor al de dessa's (op 1 na) der afdeeling Kendal, voor 4 dessa's der afdeeling Grobogan en voor 2 van de afdeeling Demak, doch in de drie overige afdeelingen vroeg geene enkele dessa de bekrachtiging des bestuurs, 'tgeen geweten wordt aan onverschilligheid of gemakzucht van de zijde der inlandsche hoofden. In de afdeeling Kendal werd in het begin van 1876 een plaatselijk onderzoek ingesteld naar de veranderingen welke, sedert de conversie, in het grondbezit waren gekomen. Had men in de afdeelingen Grobogan en Demak, waar reeds spoedig na de conversie de vroegere toestand werd terug verlangd (verg. vorig verslag, bladz. 79), de gronden zoo niet geheel dan toch gedeeltelijk weder op nieuw verdeeld, in Kendal bevond men, dat bij overlijden of vertrek van de bezitters der gronden, waarop de conversie was toegepast, slechts dan de regten hunner naastbestaanden op de opvolging in het bezit werden erkend, als deze aan de vereischten ten aanzien van de heerendienstpligtigheid voldeden, terwijl de gronden anders aan vreemden werden afgestaan; ook werden op die wijze beschikbaar gekomen gronden dikwerf bestemd tot het schadeloosstellen van sawahbezitters, die met het hun bij de conversie toebedeeld grondstuk niet tevreden waren. De voorname oorzaak, dat de in 1874 gekozen nieuwe toestand niet bestendigd bleef, scheen gelegen te zijn in een beter besef van den naauwen zamenhang tusschen grond en diensten, welke in 1875 vooral in het oog sprong omdat de diensten der bevolking in Kendal toen juist van grooteren omvang waren dan gewoonlijk. Vele dessa's gaven dan ook bij het onderzoek het verlangen te kennen om tot de vroegere periodieke verdeeling terug te keeren. Opmerkelijk is het echter, volgens den resident, dat, sedert de besturende ambtenaren in Kendal aan de bevolking den raad hebben gegeven om vooral niet te spoedig op nieuw tot veranderingen over te gaan, het verlangen om tot den vroegeren toestand terug te keeren lang niet meer zoo algemeen en met zooveel aandrang wordt geuit als vroeger. Reeds bestaat er eene groote partij die den tegenwoordigen toestand, welke aangeduid wordt als: communaal bezit met vaste aandeelen, d. i. individueel, doch niet-erfelijk bezit, boven eene periodieke verdeeling der velden verkiest.

In Madioen, waar, zoo als in 't vorig verslag werd gezegd, mede in een aantal dessa's de gronden definitief waren verdeeld geworden, was de bekrachtiging van de zijde des bestuurs in 1876 achterwege gebleven ten gevolge van de onjuiste meening van het gewestelijk gezag (sedert ter zake ingelicht), dat van de verdeeling in elke dessa eene uitvoerige blokkaart met register moest worden opgemaakt.

In Kediri schijnt de inlander zich niet te kunnen neêrleggen bij het denkbeeld dat aan het grondbezit niet noodwendig de verpligting behoeft verbonden te zijn om in dezelfde dessa te wonen. Van daar dat in deze residentie in die enkele dessa's, waar tot de verdeeling der communale gronden is overgegaan, de deelgenooten hunne regten op den in voortdurend bezit verkregen grond in dier voege beperkt hebben, dat de grond alleen (voor korten termijn) mag worden verhuurd, nimmer verkocht, en (door schenking of erfenis) slechts mag overgaan op medebewoners der dessa, doch enkel op de zoodanigen die nog geene sawahs bezitten, daar zelfs het vereenigen van twee of meer aandeelen in dezelfde hand niet is toegelaten. Toen door het gewestelijk bestuur twijfel werd geopperd, of eene conversie van zoo beperkte strekking wel bestaanbaar ware, achtte de Indische Regering het niet ondienstig (Julij 1876) den resident er aan te herinneren, dat de Regering de conversie beschouwt als eene zaak van eigen huishouding der dessa's, welke de deelgeregtigden in het grondbezit naar eigen goedvinden kunnen regelen, zoodat er ook geen bezwaar tegen kan bestaan wanneer de deelgeregtigden in het communaal bezit zich met eene verdeeling willen vergenoegen, waarbij het erfelijk individueel bezit niet in al zijne consequentiën wordt doorgevoerd. De onthouding des bestuurs van elke medewerking ook bij deze semi-conversie zou echter eene degelijke contrôle niet moeten uitsluiten. Blijkens de sedert van den resident ontvangen mededeelingen kwam verdeeling der communale gronden in sommige dessa's in 't geheel niet meer voor; in de overige nog slechts zeer zelden. De toestand in de 13 (2) dessa's, waar de conversie in 1874 tot stand kwam, is ook die van voorwaardelijk erfelijk individueel bezit; zoo deden bijv. meermalen sawahbezitters in de bedoelde dessa's, bij verhuizing naar elders, afstand van hunne velden en stelden die ter beschikking van het dessabestuur; slechts één geval deed zich voor, waarin iemand, die verhuisde, zijn grond verkocht (aan een niet-grondbezitter in dezelfde dessa).

Hetgeen verder op agrarisch gebied te vermelden valt, vinde hier, als naar gewoonte, eene plaats onder afzonderlijke rubrieken, gerangschikt naar de volgorde waarin het Koninklijk besluit van 20 Julij 1870 (*Indisch Staatsblad* n°. 118) de te bespreken onderwerpen behandelt.

Eigendomsregt van den Staat; titels voor het bezit van gronden tot het domein behoorende. Van de ingestelde regtsvorderingen tot ontruiming van gouvernementsgronden, zonder wettigen titel (door Chinezen) bezeten, werden in het afgeloopen jaar eenige weder gestaakt, daar de gedaagden zich nog gedurende het proces genegen betoonden zoowel tot betaling van den grond als van de reeds gemaakte proceskosten. Alleen tegen één Chinees in de afdeeling Lamongan (Soerabaija), die weigerachtig bleef zich een titel aan te schaffen, werd een vonnis tot ontruiming verkregen en ook behoorlijk ten uitvoer gelegd. Verscheidene andere regtsvorderingen waren in het voorjaar van 1877 nog aanhangig; de afloop zal eerst in het volgende verslag kunnen worden medegedeeld.

Schadevergoeding bij beschikking over de gronden der bevolking. Voor dessagronden die, bij uitzondering (verg. het in 't vorig verslag bedoelde Indisch besluit van 30 Januarij 1876, opgenomen in n°. 2909 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*), ten behoeve der gouvernements-koffijcultuur waren in bezit genomen (in de residentie Kadoe, voor de aanplantingen van 1875/76) is aan de bevolking eene schadeloosstelling uitgekeerd van f 24 422,27[5]. Het waren alle tegalvelden waarop bezitregten werden uitgeoefend: in Magelang meestal individueel, zoodat aldaar de schadeloosstelling aan de bezitters persoonlijk is uitbetaald; in Temanggoeng hadden de bezitters andere gemeentegronden in de plaats gekregen; dáár werd dus de schadeloosstelling aan de gezamenlijke regthebbenden uitgekeerd.

Vervanging van erfelijk individueel bezit door eigendom. Van de gelegenheid, den inlandschen grondbezitter aangeboden, om zijn erfelijk individueel gebruiksregt te vervangen door eigendom als bedoeld bij het Koninklijk besluit van 16 April 1872, n°. 29 (3) (*Indisch Staatsblad*

(1) Ingevolge de voorschriften van Februarij 1875 (verg. het verslag van 1875, bladz. 88), bestaat die bekrachtiging eenvoudig hierin dat het hoofd van gewestelijk bestuur bij besluit constateert, dat volgens mededeeling der gezamenlijke ingezetenen de conversie heeft plaats gehad. Aan het oordeel der residenten is overgelaten om tevens gewag te maken van de speciale bedingen door de bevolking ter zake getroffen, of om daarbij de (geschatte) uitgestrektheid te vermelden van de gereserveerde ambtsvelden.

(2) Aanvankelijk was het getal van 11 gemeld.

(3) Voor de eigendomsacte door het hoofd van plaatselijk bestuur op te maken na ontvangst van het vonnis van toewijzing (art. 16 van het aangehaald Koninklijk besluit) werd bij Indisch besluit dd. 5 Augustus 1876, n°. 16, een model met vertalingen vastgesteld.

n°. 117), werd ook in 1876 weder een zeer beperkt gebruik gemaakt. Het getal aanvragen bleef alleen eenigszins van belang in Pekalongan, Soerabaija en Madioen, en terwijl dit in 1875 ook voor Kadoe kon gezegd worden, behoorde in 1876 dat gewest tot het 11tal, waar zich geen enkele verzoeker om uitwijzing van den hierbedoelden eigendom voordeed.

In welke residentien in het afgeloopen jaar aanvragen te behandelen waren, kan blijken uit het volgende staatje, dat niet geheel volledig is, maar uit de hier te lande voorhanden gegevens voor'shands niet naar eisch kan worden aangevuld.

GEWESTEN.	Aantal verzoeken in 1876			
	aanhangig gemaakt.	afgedaan: toegewezen.	afgedaan: afgewezen.	onafgedaan gebleven. (*a*)
Cheribon	1	1	»	1
Pekalongan. . .	111	44	48	84
Samarang. . . .	4	1	»	3
Soerabaija. . . .	?	255	»	123
Bezoeki	8	1	»	?
Banjoewangi . .	3	1	»	?
Banjoemas . . .	1	»	»	?
Bagelen.	1	»	»	?
Kadoe . . , . . .	»	»	»	130 (*b*)
Madioen.	?	15 (?)	1	217 (*c*)
Kediri	?	3	»	3

(*a*) Hieronder ook verzoeken vóór 1876 aanhangig gemaakt, waarvan het aantal niet volledig blijkt.

(*b*) De reden waarom geen dezer reeds in 1875 ingekomen verzoeken in 1876 afgedaan werd, is niet vermeld gevonden.

(*c*) In 't vorig verslag, bladz. 81, werd gezegd dat in Madioen 43 aanvragen waren gedaan; thans blijkt dat dit cijfer alleen het jaar 1875 betrof, maar dat bovendien nog een zeer groot aantal aanvragen van 1873 en 1874 bij het eind van 1875 aanhangig waren gebleven.

Vele der aanvragen hadden enkel betrekking op woonerven. Overigens werd de eigendomsuitwijzing verzocht voor sawahs; in Soerabaija ook voor een terrein bestemd tot familie-begraafplaats.

Reeds in 't vorig verslag is gezegd dat het betrekkelijk aanzienlijk getal aanvragen in Pekalongan de aandacht had getrokken (1). Te dien aanzien is nader gebleken dat vele personen, vooral dessahoofden, door een thans ontslagen landmeter waren aangespoord om eigendom aan te vragen, ook als middel om zich in het privaat bezit te stellen van gemeentelijk bezeten grond. Dit laatste wordt bevestigd door de talrijke afwijzende uitspraken in den loop van 1876, waarbij gegrond werd verklaard het door de dessagenooten der aanvragers aangeteekend verzet, dat gesteund was op het beweren dat de grond tot het gemeentelijk bezit behoorde.

De aanvragers in Soerabaija (wat de afdeeling Modjokerto betreft) en in Madioen waren allen eerste ontginners van gronden of regtverkrijgenden van de zoodanigen, die zich de zekerheid wenschten te verschaffen dat die gronden niet te eeniger tijd aan de gemeentelijke gronden getrokken zouden worden.

Ten aanzien van de 5 in 1875 in Kadoe afgedane verzoeken bleek het, na de uitwijzing, dat de aanvragers (allen dessahoofden) geen erfelijke individueele bezitters waren geweest, maar een aandeel hadden gehad in het communaal bezit. Drie der bedoelde hoofden hadden zich reeds door den resident laten bewegen om van het hun door den landraad toegekende regt af te zien; en van de beide anderen werd verwacht, dat zij in gelijken zin zouden willen handelen.

Een der landraden in Madioen had omtrent een 27tal reeds in 1873 gedane aanvragen bij het eind van 1876 nog geen uitspraak kunnen doen, daar alle bescheiden, waaronder ook de meetbrieven, vermoedelijk door de schuld van een sedert ontslagen griffier (die daarvoor zou te regt staan), waren zoek geraakt. Waarschijnlijk zal er toe moeten worden overgegaan om, buiten kosten der aanvragers, alsnog nieuwe stukken te doen opmaken.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. Ofschoon de registratie van overeenkomsten, waarbij inlanders hun grond aan niet-inlanders verhuren, op straffe van nietigheid is voorgeschreven (*Indisch Staatsblad* 1871, n°. 163, art. 8), wordt van dien waarborg door de contracteerende partijen nog steeds in zeer vele gevallen geen gebruik gemaakt. Niet alleen voor den aanplant van suikerriet (in Cheribon, Tagal, Rembang, Soerabaija, Pasoeroean, Kediri, Bezoeki, Bagelen en Madioen) (2), maar ook voor de teelt van tabak (vrij algemeen in Probolinggo, Banjoemas en Bagelen), van indigo (in Bagelen), van rameh (in Banjoemas), en van padi (in Kadoe) werden dikwijls gronden van de bevolking bij niet-geregistreerde overeenkomsten in huur genomen. Als reden voor het achterwege laten der registratie (waarvoor de huurder heeft te zorgen) wordt, even als in vroegere jaren, opgegeven, dat de verhuurders zich ook aan de niet-geregistreerde overeenkomsten behoorlijk houden (3), terwijl de huurders moeite en onkosten vermijden die, uithoofde van het verbrokkeld grondbezit en de talrijkheid dientengevolge der individueel op te maken contracten, dikwerf niet onaanzienlijk zijn (in Tagal bijv. moesten voor eene uitgestrektheid van 227 bouws niet minder dan 459 afzonderlijke contracten worden opgemaakt).

Niettemin was in 1876 het aantal geregistreerde overeenkomsten aanzienlijker dan in 1875. De gronden, waarop zij betrekking hadden, besloegen eene grootere uitgestrektheid bij vergelijking niet alleen met 1875, maar ook met het daaraan voorafgegane jaar; terwijl in 1874 en 1875 elke overeenkomst dooreen genomen liep over $1^{21}/_{100}$ en $1^{77}/_{100}$ bouw, was dit gemiddelde in 1876 $2^{18}/_{100}$ bouw. Ook het aantal huurders was grooter dan in elk der jaren 1874 en 1875, maar gemiddeld had ieder contractant eene kleinere uitgestrektheid in huur dan in 1875 en 1874 (gemiddeld ruim $21^3/_4$ bouws, tegen ruim $36^1/_2$ en $32^1/_2$ bouws achtereenvolgens in de beide laatstgenoemde jaren). Voor verreweg het meerendeel waren de huurders Europeanen; het aantal vreemde oosterlingen die hunne huurovereenkomsten lieten registreeren neemt meer en meer af. Een en ander kan blijken uit het volgende overzigt:

(1) De daar medegedeelde cijfers worden gezegd minder juist te zijn geweest; verbeterde opgaven over 1875 vindt men echter niet volledig vermeld.

(2) In de drie laatstgenoemde residentien werd geen enkel der talrijke aldaar door suikerondernemers gesloten huurcontracten ter registratie aangeboden.

(3) In Poerbolinggo (Banjoemas) deed zich intusschen het geval voor, dat een inlander bij eene niet-geregistreerde overeenkomst grond verhuurde, waarover hij geen beschikking had, zoodat de huurder die reeds goten had laten graven voor riet-aanplant, den gehuurden grond, op verlangen van den waren regthebbende, weder in den vroegeren staat moest laten brengen.

JAREN.	Aantal gewesten waar de ordonnancie toepassing erlangde.	Aantal geregistreerde overeenkomsten.	Waarvan gesloten door		Aantal bouws waartoe de overeenkomsten betrekking hadden (meerendeels sawahs).	Waarvan	
			Europeanen.	vreemde oosterlingen.		in communaal bezit.	in individueel bezit.
1874.	17	6593	100	119	8016	6550	1466
1875.	17	3897	115	97	6916	5645	1271
1876.	15	4256	354	72	9296	7152	2144

De in 1876 geregistreerde overeenkomsten hadden voor verreweg het grootste gedeelte betrekking tot gronden, die door suikerfabriekanten waren gehuurd, hetzij al dan niet werkende op contract met het Gouvernement (in 't geheel 3416 bouws); voorts tot gronden voor den aanplant van padi, van padi en tweede gewassen, of van tweede gewassen alleen (te zamen p. m. 1400 bouws). Voor andere doeleinden vindt men kleinere totalen vermeld (1).

Voor gronden bestemd ter beplanting met suikerriet liepen de huurtermijnen van 1 tot 5 jaren. In Rembang zijn eenige dessa's, waar vroeger de gronden om de 2 of 3 jaren werden verdeeld, er toe overgegaan de termijnen voor de periodieke verdeeling te verlengen om de gronden voor 5 jaren aan suikerfabriekanten te kunnen verhuren. De bevolking maakte in dit gewest veelal het beding dat de gronden in de 5 jaren, waarvoor ze verhuurd waren, niet meer dan drie malen met suikerriet mogten beplant worden. Naar gelang van de streek, den aard der gronden en de gemaakte bijzondere bedingen liepen de huurprijzen, die suikerfabriekanten voor de hierbedoelde gronden betaalden, zeer uiteen; in Cheribon werd betaald van f 10 tot f 48, in Tagal tot f 60, in Japara van f 10 tot f 50 per bouw (vermoedelijk voor den geheelen huurtermijn), in Pasoeroean f 40 à f 45 voor dezelfde uitgestrektheid, maar per jaar; bij verhuur voor 3 jaren, elders in datzelfde gewest, werd in eens f 200 per bouw en bij verhuur voor 5 jaren dezelfde prijs bedongen. De lieden, die in Pasoeroean hun grond voor f 40 verhuurden, hadden tevens eene overeenkomst aangegaan voor de beplanting.

Overeenkomsten, waarbij gronden werden gehuurd ter beplanting met padi, werden alleen in Tagal, Samarang en Japara, en bij uitzondering ook in Kadoe, ter registratie aangeboden.

In eerstgemelde residentie waren de verhuurders meestal in schuld geraakte dessahoofden, die hunne apanagevelden afstonden tot na afloop van den te veld staanden oogst, soms ook voor langeren tijd (3 en 5 jaren); in Samarang en Japara geschiedde de verhuur voor den aanplant van padi algemeen voor één jaar, na afloop waarvan de regthebbenden den grond op nieuw verhuurden, ten einde dien te bebouwen tegen genot van de halve opbrengst. In Kadoe worden zeer vele dergelijke overeenkomsten, meestal ongeregistreerd, gesloten, allen loopende over verscheidene jaren; wanneer de tijd, waarvoor de huur oorspronkelijk werd aangegaan, is verstreken, zorgen de huurders of geldschieters er voor, door een nieuw voorschot, het contract te laten doorloopen. De huurders zijn meest Chinezen. De verhuurders zijn ook hier veelal dessahoofden, die hunne ambtsvelden, welke in Kadoe vrij uitgestrekt zijn, geheel of gedeeltelijk afstaan; in het district Poerbolinggo aldaar was dit het geval met 450 bouws. Waar de verhuurders op zich namen den grond te bewerken voor de helft van de opbrengst, gelijk ook in Kadoe veelal plaats vindt, hebben de huurders zich soms eene minimum-opbrengst gewaarborgd, met beding dat de verhuurders het ontbrekende moeten vergoeden in geld. Deze soort van exploitatie (waarbij de oogsten soms worden opgevoerd tot acht in vijf jaren) wordt gezegd aan de geldschieters grove winsten op te leveren. In den regel worden dergelijke voor de verhuurders bezwarende contracten niet ter registratie aangeboden. En waar het in Kadoe geschiedde (omdat de Chinesche huurders vreesden dat anders Europeanen (2) hun den grond afhandig zouden maken), werd de registratie geweigerd. Welke huurprijzen (in de geregistreerde overeenkomsten) bedongen werden, is niet vermeld gevonden.

Waar gronden van de bevolking gehuurd werden om daarop tabak te telen, was de huurtijd in de Preanger regentschappen en Banjoemas 5, in Kediri 1 en in Pekalongan ½ jaar. De huurprijs beliep per zes maanden f 30 à f 45 per bouw; voor grond waarop loodsen zouden worden opgerigt, werd betaald van f 25 tot f 100 per bouw voor den tijd van 5 jaren.

De gronden met indigo te beplanten, werden gehuurd voor 1 jaar; die waarop wildhout zou worden geplant, voor 5 jaren; de laatste termijn werd meestal gevolgd waar de gehuurde gronden moesten dienen om daarop loodsen te zetten; in enkele dezer gevallen was de huurtijd 3 jaren. Voor 20 jaren, en wel tegen een jaarlijks vooruit te betalen huurprijs van f 200 voor het geheele perceel, was alleen gecontracteerd met een gewezen dessahoofd in Pekalongan, en wel voor eene uitgestrektheid van 89½ bouws, waarop die inlander het bij Indisch Staatsblad 1872, n°. 117, bedoelde eigendomsregt had verkregen. De huurder (een Europeaan) dacht dit perceel te bestemmen voor de cultuur van rameh.

Ontginning door inlanders van woesten grond, niet tot de dessa's behoorende. Voor het eerst is thans eene volledige opgaaf ontvangen betreffende de vergunningen gedurende het jongst verloopen jaar, op den voet der ordonnancie van 7 Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 79), aan inlanders verleend tot het ontginnen van domeingrond. Aan die opgaaf is het navolgende gewestelijk overzigt ontleend.

(1) Vele der hierbedoelde (geregistreerde) contracten hadden ook betrekking op kleine terreinen, gehuurd voor de plaatsing van tijdelijke gebouwen, vooral loodsen ter drooging van tabak, en ook enkele ter drooging en bereiding van koffij. Als bouwgrond waren, bij geregistreerde contracten, overigens nog gehuurd: voor de teelt van tabak 73 bouws (behalve eene niet opgegeven uitgestrektheid in Banjoemas), van rameh 89½ bouws (in Pekalongan), van indigo 26 bouws (mede aldaar), ter beplanting met wildhout (om later voor brandhout te dienen in eene suiker- en eene theefabriek) 25 bouws (in Cheribon en Bagelen), en eindelijk om daarop kweekbeddingen voor koffij aan te leggen (ten behoeve eener onderneming voor de ontginning van woeste gronden) 1 bouw (in Samarang).

(2) In den laatsten tijd namelijk waren vele personen van Europesche afkomst, en daaronder gepasporteerden, die in de Vorstenlanden niet hadden kunnen slagen, naar Kadoe overgekomen met het doel het hier beschreven bedrijf, dat op de algemeene welvaart een noodlottigen invloed uitoefent, in de afdeeling Magelang ter hand te nemen. In de afdeeling Temanggoeng, die verder van de Vorstenlanden verwijderd is en waar grootere eenvoud heerscht, zijn de toestanden in dit opzigt minder ongunstig.

GEWESTEN.	VERGUNNINGEN VERLEEND DOOR: districtshoofden.		adsistent-residenten.		residenten.		TOTALEN.		Gemiddeld betrof dus elke vergunning (per persoon gerekend) onderstaande uitgestrektheid (in bouws of onderdeelen van bouws).
	Aantal personen.	Aantal bouws. (a)	Aantal personen.	Aantal bouws. (a)	Aantal personen.	Aantal bouws. (a)	Aantal personen.	Aantal bouws. (a)	
Bantam.	1 155	325	»	»	»	»	1 155	325	$^{141}/_{500}$
Krawang	591	735	»	»	»	»	591	735	$1^{121}/_{500}$
Preanger regentschappen .	7 798	4 395	239	157	91	279	8 128	4 831	$^{297}/_{500}$
Cheribon	1 081	756	83	42	»	»	1 164	798	$^{343}/_{500}$
Tagal	2 434	1 698	»	»	17	128	2 451	1 826	$^{372}/_{500}$
Pekalongan	34	35	»	»	1	8	35	43	$1^{107}/_{500}$
Samarang	5	4	»	»	»	»	5	4	$^{425}/_{500}$
Japara	269	225	»	»	»	»	269	225	$^{418}/_{500}$
Rembang	44	41	»	»	»	»	44	41	$^{468}/_{500}$
Soerabaija	289	180	4	19	293	599	586	798	$1^{181}/_{500}$
Pasoeroean	295	259	»	»	124	201	419	460	$1^{49}/_{500}$
Probolinggo	258	299	»	»	20	24	278	323	$1^{80}/_{500}$
Bezoeki.	1 278	729	»	»	117	124	1 395	853	$^{306}/_{500}$
Banjoewangi	»	»	»	»	3	2	3	2	$^{257}/_{500}$
Banjoemas.	2 349	2 368	18	14	»	»	2 367	2 382	$1^{3}/_{500}$
Bagelen	11 204	5 199	»	»	»	»	11 204	5 199	$^{232}/_{500}$
Kadoe	4	8	»	»	»	»	4	8	± 2
Madioen	41	39	»	»	393	489	434	528	$1^{109}/_{500}$
Kediri	344	332	»	»	109	188	453	520	$1^{74}/_{500}$
	29 473	17 627	344	232	1 168	2 042	30 985	19 901	$^{321}/_{500}$

(a) Bij de totalen van elk gewest is deze vlaktemaat in de onderdeelen afgerond.

Blijkens het voorafgaande overzigt waren in 1876 de meeste vergunningen gevraagd in Bagelen en de Preanger regentschappen, waarna, doch met een grooten sprong, Tagal en Banjoemas volgden. Ook wat de gezamenlijke uitgestrektheid betreft, wijzen de opgaven voor die gewesten de hoogste cijfers aan. Dooreengenomen betroffen evenwel de daar verleende vergunningen kleinere grondstukken dan bijv. in Kadoe, Soerabaija, Krawang, Madioen en Pekalongan, waar elke aanvrager p. m. 2, $1^{181}/_{500}$, $1^{121}/_{500}$, $1^{109}/_{500}$, en $1^{107}/_{500}$ bouws ter ontginning kreeg, terwijl het gemiddelde voor de straks genoemde residentien Bagelen, Preanger regentschappen, Tagal en Banjoemas respectievelijk beliep $^{232}/_{500}$, $^{297}/_{500}$, $^{372}/_{500}$ en $1^{3}/_{500}$ bouws per hoofd. Gerekend over al de gewesten gezamenlijk bedroeg de uitgestrektheid, waarvoor aan iederen aanvrager verlof tot ontginning verleend werd, niet meer dan $^{321}/_{500}$ bouws. Hierbij valt echter in het oog te houden dat vóór het verleenen der vergunning steeds wordt nagegaan, of de aanvrager wel in staat en voornemens is het verlangde stuk grond in cultuur te brengen, zoodat, waar de uitgestrektheid voor de krachten des ontginners te groot voorkomt, slechts voor een grondstuk van minder omvang vergunning verleend wordt.

Dat er in de meeste residentien zoo weinige, in enkele andere bijna geene vergunningen tot ontginning werden gevraagd (1), ligt niet alleen aan de mindere gelegenheid tot ontginning, maar ook aan de bezwaren die bij het doen opvolgen der bepalingen van de ontginnings-ordonnancie worden ondervonden. Door verschillende hoofden van gewestelijk bestuur wordt verklaard, dat het districtsbestuur niet bij magte is bedoelde bepalingen te doen naleven, omdat de bevolking tusschen Staatsdomein en dessagrond niet weet te onderscheiden. De grootste moeijelijkheid heeft men in streken, waar het van ouds gebruikelijk is de gronden slechts voor eenige jaren te bebouwen en dan weder te verlaten.

In de gewesten waar de statistieke opneming heeft plaats gehad (Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Madioen), zal van lieverlede de stipte opvolging der bepalingen op het ontginnen van gronden mogelijk worden, naarmate aldaar, ingevolge het bepaalde bij het lager (bladz. 102) te bespreken Indisch besluit van 24 October 1876, n°. 9, de »niet kennelijk verlaten" tegalvelden alsnog zullen zijn opgemeten. Daartoe zullen die velden door de plaatselijke ambtenaren worden aangewezen, en de grenzen met zigtbare teekens op het terrein worden aangeduid, hetzij door het planten van levende boomen of heggen, hetzij door het graven van goten of greppels. Heeft die afpaling en tevens de opmeting plaats gehad, dan zal althans in genoemde negen residentien verder geen twijfel meer kunnen bestaan, of voor de ontginning wel voorafgaand verlof van het bestuur noodig is.

In een vijftal gewesten (Tagal, Probolinggo, Bezoeki, Bagelen en Kediri), waar domeingronden zonder verlof in ontginning waren genomen, werden de daders, overeen-

(1) In de residentien Batavia en Madura kwamen in 't geheel geene aanvragen voor.

komstig de ordonnancie van 7 Maart 1874, gestraft met ten-arbeid-stelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van 1 tot 4 weken.

Onder degenen, die in de Preanger regentschappen en Madioen vergunning hadden gevraagd en verkregen, waren er zeer velen, die het voornemen hadden op de te ontginnen gronden koffij te planten.

In den aanleg van terrassen (1) bleven de ontginners in de meeste residentien achterlijk. Waar de aanleg plaats heeft, geschiedt die meestal niet dadelijk bij de ontginning, maar geleidelijk, zoodat het werk eerst voltooid wordt nadat reeds één of meer oogsten van het veld zijn gehaald. In het district Bandjar, residentie Banjoemas, waar het districtshoofd zich bijzonder verdienstelijk maakte door de ingezetenen op te wekken tot het aanleggen van terrassen, en hun aan te wijzen hoe zij het behooren te doen, had de bedoelde kunstbewerking juist zeer veel plaats bij reeds lang ontgonnen gronden. Wat de hoofden van gewestelijk bestuur omtrent dit punt melden, toont aan, dat de aanleg van velden op die wijze slechts geleidelijk en ingevolge overreding kan tot stand komen.

Uitgifte van gronden in erfpacht. In de toepassing der verordeningen betreffende het afstaan van gronden in erfpacht (*Indisch Staatsblad* 1870, n°. 118, 1872 n°s. 116, 237*a* en 237*b*, 1874 n°. 78 en 1875 n°. 297) werden ook gedurende 1876 geene bezwaren ondervonden.

Evenwel is tweeërlei wijziging wenschelijk geoordeeld:

Vooreerst is het reeds eenmaal herziene art. 14 van het oorspronkelijk besluit — van 1870 — tot regeling der agrarische aangelegenheden, welk artikel den erfpachter de betaling van hoofdgeld oplegt voor de in zijn dienst op het erfpachtsperceel wonende arbeiders, nader aangevuld (Koninklijk besluit dd. 17 Julij 1877, n°. 7) in dien zin, dat het hoofdgeld ook verschuldigd is, al laat de erfpachter zijne arbeiders wonen op gronden door hem in eigendom, in huur of met regt van opstal bezeten (verg. omtrent de aanleiding tot deze wijziging het aangeteekende omtrent de Preanger regentschappen in 't vorig verslag, bladz. 82, noot 2).

In de tweede plaats wordt eene verduidelijking en tevens eene gedeeltelijke uitvoering voorbereid van art. 9 van het straks bedoelde besluit, voor zooveel de bepaling betreft, dat in erfpacht o. a. niet mogen worden afgestaan: » gronden, gelegen in door den Koning aan te wijzen streken, die beschikbaar moeten blijven voor de uitbreiding der op hoog gezag ingevoerde koffijcultuur". Omtrent zoodanige tweeledige voorziening zijn in Augustus jl. voorstellen bij den Raad van State aanhangig gemaakt.

Met de *verduidelijking* heeft men op het oog om, in den zin der reeds in 1872 gegeven uitlegging (verg. het verslag van dat jaar, bladz. 70), buiten twijfel te stellen dat erfpachters niet ten eenenmale uit de bedoelde *streken* geweerd behoeven te worden, maar dat hun aldaar alleen geweigerd zullen worden al die *gronden*, welke *voor den aanplant van koffij geschikt* zijn, omdat alleen deze gronden *voor de uitbreiding der gouvernements-koffijcultuur benoodigd* kunnen zijn, en omdat het eene miskenning van het algemeen belang zou wezen, wanneer men *alle* gronden in de eene of andere *streek*, al waren zij nog zoo ongeschikt voor den koffijaanplant, van de uitgifte in erfpacht uitsloot ter wille van de gouvernements-koffijcultuur. Immers zouden dan hoogst nuttige cultures, zonder eenig voordeel voor de gouvernements-koffijcultuur, worden belemmerd, zoo als de kinacultuur, die met het beste gevolg gedreven wordt op gronden, meer dan 4000 voet boven de zee gelegen, waar de koffijboom weinig meer oplevert, en de theecultuur, welke gedreven wordt op gronden voor de koffijcultuur niet of niet meer geschikt.

Wat de gedeeltelijke *uitvoering* van het aangehaalde artikel betreft, is het wenschelijk voorgekomen om niet in eens voor geheel Java de streken aan te wijzen waarin nu alle voor den aanplant van koffij geschikte gronden uitgezonderd zullen worden van de uitgifte in erfpacht, maar om de aanwijzing telkens residentie'sgewijs te doen geschieden, naarmate is uit te maken welke streken voor de gouvernements-koffijcultuur gereserveerd moeten blijven. Allereerst is dus eene regeling ontworpen voor de Preanger regentschappen. (Verg. de paragraaf *Koffijcultuur* in hoofdstuk **O**.)

Door de Indische Regering werd in Januarij jl. beslist, dat, wanneer eenig perceel in erfpacht (of in huur) wordt afgestaan, waarin vrijwillige koffijaanplantingen van de bevolking geënclaveerd liggen welke (wegens hare onbeduidendheid en omdat de bevolking genegen is ze prijs te geven) in den afstand begrepen worden, voor die aanplantingen niet enkel eene schadeloosstelling aan de bevolking moet worden betaald, maar dat ook aan den Staat, als vergoeding voor het gemis van het product der bedoelde koffijboomen, eene zekere som moet worden uitgekeerd, waarvan het bedrag moet gelijk staan met de kapitalisatie van de winst die het Gouvernement derft door het afstaan der boomen.

Voorts werd, met betrekking tot het straks bedoelde hoofdgeld, uitgemaakt, dat dit niet voor huis- of stalbedienden der erfpachters, maar wel voor hunne tuinbedienden moet worden betaald (2).

In welke mate het aantal erfpachtsondernemingen toenam (3), zal uit de volgende mededeelingen blijken.

Het getal perceelen, afgestaan na *aanbieding* in erfpacht, onderging in het tijdvak, waarover dit verslag loopt, geene vermeerdering.

In 't geheel zijn op die wijze slechts 4 perceelen uitgegeven, van welke het laatst (in Augustus 1875) toegewezene in Januarij 1876 in de registers werd ingeschreven. Wel had — zoo als nog in 't vorig verslag werd gemeld — in April 1876 eene toewijzing plaats (van 507 bouws in Kediri), maar de gegadigde, wien als hoogste inschrijver het perceel was gegund, liet het erfpachtsregt niet tijdig inschrijven en zag van de onderneming af. Het perceel is in Maart jl. op nieuw in erfpacht aangeboden, nadat het verzoek van een anderen gegadigde, om de gronden onder 's hands aan hem af te staan, was afgewezen.

Van de 9 perceelen, welke, tijdens de afsluiting van de mededeelingen in 't vorig verslag (15 Junij 1876), voor aanbieding in erfpacht bestemd waren, zijn er sedert 5 (4) aangeboden, maar de uitslag der geopende mededinging is hier te lande nog niet gebleken. Deze perceelen en dat in Kediri vindt men nader aangeduid in het volgende staatje:

(1) Zie de in 't vorig verslag (bladz. 82) bedoelde circulaire van 21 Februarij 1876 in n°. 2963 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*.

(2) Over 1876 werd aan hoofdgeld ontvangen (in tien gewesten) f 18680,75, (f 560 was bovendien nog achterstallig). Over 1875 bragt het hoofdgeld op f 7650 (de opgaaf van f 7295 in 't vorig verslag gedaan, blijkt nu niet volledig te zijn geweest).

(3) In het feit dat hier en daar ondernemers over de door hen (in erfpacht of in huur) aangevraagde gronden reeds beschikten, vóór dat zij nog eenige regten op die gronden hadden verkregen, werd in September 1876 aanleiding gevonden tot eene aanbeveling aan de residenten, om tegen dergelijke voorbarige beschikking van particulieren over gouvernementsgronden voortaan naauwkeurig te doen waken.

(4) Omtrent de 4 andere perceelen (1 in Cheribon, 2 in Tagal en 1 in Pekalongan) kan het volgende worden gemeld. Het eerste moest, volgens de jongste berigten, nog worden opgemeten; de 2 perceelen in Tagal zullen niet worden uitgegeven, omdat uit een nader ingesteld onderzoek gebleken is dat de uitgifte in strijd zou zijn met 's lands belangen; terwijl het perceel in Pekalongan slechts voor een gedeelte vatbaar is bevonden voor uitgifte, en daar er nu weinig kans is dat zich gegadigden zullen voordoen, is van de aanbieding van bedoeld gedeelte voor's hands afgezien.

Overigens waren er, blijkens 't vorig verslag (zie het staatje op bladz. 82), op 15 Junij 1876 nog 5 perceelen, die, ofschoon wel reeds aangeboden geweest, om verschillende redenen toch onuitgegeven waren gebleven. Ten opzigte van 4 daarvan (3 in Bezoeki en 1 in Banjoewangi) is (reeds in 1875) besloten af te wachten of zich daarvoor aanvragers voordoen; het 5de (in Soerabaija) zal niet worden uitgegeven, omdat nader gebleken is dat de belangen der gouvernements-koffijcultuur daardoor konden worden geschaad.

GEWEST.	Regentschap.	District.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en n°. van het besluit, waarbij de aanbieding is gelast.	Datum van de opening der inschrijvingsbiljetten.	Minimum erfpachtsom waarboven geboden moest worden (per bouw 's jaars).	Aan den lande terug te betalen voor kosten van het opmeten, beschrijven en in kaart brengen.
Preanger regentschappen	Tjiandjoer	Tjikalong	c. c. 768 $^{350}/_{500}$	5 Augustus 1874 n°. 6 (*b*)	12 April 1877	f 2,50	f 2 140,50
Banjoewangi	Banjoewangi	Rogodjampi	500 (*a*)	15 Augustus 1873 n°. 23 (*c*)	6 Junij »	5,00	1 791,00
Bagelen	Karang-Anjer	Gombong	205 $^{370}/_{500}$	29 Augustus 1873 n°. 49 (*d*)	27 Aug. »	2,00	(*f*) 751,60
Idem	Idem	Idem	94 $^{35}/_{500}$	Idem (*d*)	Idem	2,00	(*g*) 371,56
Idem	Idem	Idem	170 $^{166}/_{500}$	Idem (*d*)	Idem	2,00	(*h*) 621,10
Kediri	Ngrowo	Pakoentjen	506 $^{9}/_{10}$	12 Maart 1877 n°. 20 (*e*)	21 Julij »	4,50	973,20

(*a*) De gronden maken een deel uit van het bosch Karoban.
(*b*) De gelegenheid tot inschrijving werd eerst onlangs opengesteld (*Javasche Courant* van 12 December 1876).
(*c*) Als boven (*Javasche Courant* van 6 Februarij 1877).
(*d*) Als boven (*Javasche Courant* van 27 April 1877).
(*e*) Bij dit besluit is de heraanbieding gelast.
(*f*) Hieronder f 51,42 voor het plaatsen van merkteekenen op het perceel. Voor het gemis van eenige op het perceel aanwezige aanplantingen en vruchtboomen, welke aan de bevolking toebehooren, moet bovendien aan de regthebbenden eene schadeloosstelling worden voldaan van f 328,25.
(*g*) Hieronder f 51,42 als boven; schadeloosstelling aan de bevolking, om reden als boven, f 126,07.
(*h*) Hieronder f 51,42 en f 219,30 als boven.

Van het voorbereiden der aanbieding in erfpacht van andere perceelen dan de hierboven bedoelde, is tot dus ver niet gebleken. Voorshands is dus slechts de aanbieding te wachten van het nog op te meten perceel in Cheribon (zie noot 4 op bladz. 95).

Het aantal perceelen op *aanvraag* afgestaan, nam in 1876 belangrijk toe, zoo als uit de volgende opgaaf kan blijken.

GEWESTEN.	Op 31 December 1875 waren						Op 31 December 1876 waren					
	A. afgestaan en reeds in de openbare registers ingeschreven.		B. afgestaan maar nog niet ingeschreven.		C. toegezegd en nog niet afgestaan. (*b*)		A. afgestaan en reeds in de openbare registers ingeschreven.		B. afgestaan maar nog niet ingeschreven.		C. toegezegd en nog niet afgestaan. (*g*)	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. (*a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. (*a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. (*a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. (*a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. (*a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. (*a*)
Bantam.	1	28	1	100	1	597	4	1 363	»	»	»	»
Krawang	1	209	»	»	»	»	1	209	»	»	»	»
Preanger regentschappen .	13	3 315	4	1 705	11	1 983	27	6 761	2	501	14	3 738
Cheribon	2	801	»	»	»	»	2	801	»	»	»	»
Pekalongan	13	3 671	2	299	2	639	16	4 272	1	176	3	595
Samarang.	4	1 279	2	248	12	2 362	15	2 770	3	1 118	5	1 800
Soerabaija.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	210
Pasoeroean	7	2 687	»	»	1	416	8	3 103	2	438	2	1 021
Probolinggo	1	503	»	»	»	»	1	503	»	»	»	»
Banjoemas.	»	»	1	197	»	»	1	197	»	»	»	»
Bagelen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	390
Kadoe	4	1 078	1	200	6	1 511	9	2 315	1	324	2	483
Madioen	3	1 182	3	1 063	3	1 064	8	3 129	1	180	1	250
Kediri	8	2 942	1	492	1	123	11	3 684	1	584	7	2 785
Te zamen	57 (*c*)	17 695	15 (*c*)	4 304	37 (*c*)	8 695	103 (*d*)	29 107	11 (*e*)	3 321	37 (*f*)	11 272

(*a*) Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is hier voor elk perceel de uitgestrektheid in volle bouws afgerond.

(*b*) Voor die perceelen welke sedert (in 1876) zijn afgestaan, heeft men de uitgestrektheid thans opgebragt, niet zoo als zij in 't vorig verslag vermeld stond, volgens de voorloopige opgaaf in de besluiten van toezegging, maar volgens het aantal bouws dat werkelijk is afgestaan. Ook in het aantal perceelen geeft dit verandering, daar in Samarang respectievelijk als één perceel waren toegezegd (zie het vorig verslag, bijlage U, § *A*, n°s. 7 en 8) 450 bouws in 't district Troeko en 180 bouws in 't district Selokaton, terwijl bij de uitgifte (in 1876) de gronden werden afgestaan als 4 perceelen (2 in Troeko te zamen groot 968 bouws en 2 in Selokaton te zamen groot p. m. 100 bouws). Onder de toegezegde gronden tellen zij nu insgelijks voor 4 perceelen.

(*c*) De opgaven tot 31 December 1875 loopen dus nu in 't geheel over 109 perceelen, of wanneer men, zoo als in 't vorig verslag, de straks bedoelde 4 perceelen in Samarang (zie het slot der voorgaande noot) als 2 telt, over 107 perceelen. De overzigten in 't vorig verslag (bladz. 84 en bijlage U) liepen tot 15 Junij 1876 en wezen op dat tijdstip een totaal van 110 perceelen aan (94 afgestane en 16 toegezegde), doch, zoo als nu blijkt, moet dit totaal met 1 verminderd worden, daar het perceel, in de aangehaalde bijlage voorkomende onder § *A*, n°. 10, thans gezegd wordt hetzelfde te zijn als dat aldaar vermeld onder § *B*, n°. **76**. Het totaal op 15 Junij 1876 bedroeg dus 109, namelijk 94 afgestane en 15 toegezegde perceelen. (De 2 in het tijdvak van 1 Januarij-15 Junij 1876 bijgekomen perceelen waren die, in de bedoelde bijlage U voorkomende onder § *A*, n°. 4 en, § *B*, n°. **3**.)

(*d*) Gedurende 1876 is alzoo het aantal *ingeschreven* erfpachts-perceelen vermeerderd met 46, namelijk met de 15 reeds in 1875 definitief toegewezen en met 31 in 1876 afgestaan. Onder deze laatste waren er 28 behoorende tot de vóór 31 December 1875 toegezegde, 1 van de in 1876 toegezegde, 1 dat werd afgestaan zonder voorafgaande toezegging, vermits kaart en meetbrief te gelijk met de aanvrage werden ingeleverd, en 1 dat aanvankelijk in huur was toegewezen, maar, met medewerking van den verkrijger, aan een ander in erfpacht werd afgestaan.

(*e*) Hieronder 4 van welke in 't vorig verslag nog geen sprake kon zijn, als zijnde toegezegd *na* 15 Junij 1876 (1 van deze 4 werd dadelijk definitief toegewezen, omdat kaart en meetbrief te gelijk met de aanvraag waren ingediend). De 7 overige perceelen telden onder de (37) toegezegde vóór 31 December 1875.

(*f*) Hiervan 2 reeds toegezegd in 1875.

(*g*) Voor die perceelen — ten getale van 18 — welke in de eerste maanden van 1877 (1 Januarij—15 Junij) definitief zijn afgestaan, heeft men niet gevolgd het globale aantal bouws in de aanvrage genoemd en door de Regering toegezegd, maar de uitgestrektheid die gebleken is werkelijk te zijn afgestaan.

Van de 103 op 31 December jl. *ingeschreven* perceelen wordt bij dit hoofdstuk geen afzonderlijke lijst gevoegd, omdat zij toch alle zijn opgenomen in het overzigt betreffende den landbouw op de verhuurde of in erfpacht afgestane gronden, behoorende bij hoofdstuk **O**. Eene opsomming van elk der 48 perceelen op genoemden datum voorloopig of definitief toegewezen, *maar nog niet ingeschreven*, vindt men in bijlage R. Tevens wordt daarin eene volledige opgaaf aangetroffen, zich aansluitende aan die bij 't vorig verslag gevoegd (zie de meermalen aangehaalde bijlage U, § *C*), betreffende de in 1876 *afgewezen* aanvragen om gronden in erfpacht.

Waar aan de 42 uitgiften, tot welke in 1876 voorloopig (of al dadelijk definitief (1)) werd besloten (2), bijzondere voorwaarden werden verbonden, hadden deze in de meeste gevallen ten doel om te zorgen dat de bevolking naar genoegen (3) werd schadeloos gesteld voor het afstaan harer regten op vruchtboomen, kleine ontginningen of ook wel vrijwillige koffij-aanplantingen, die op de af te stane gronden voorkwamen, en dat het Gouvernement, waar de gronden hier en daar met houtgewas waren begroeid, eene bij opneming bepaalde retributie in eens ontving, welke vergoeding echter in vijf jaarlijksche termijnen kon worden voldaan (4). Overigens werden, waar noodig, bepalingen opgenomen tot verzekering van het vrij gebruik, ook door anderen dan de erfpachter, van de door eenig perceel loopende wegen of waterleidingen. Verbod van koffij-aanplant werd in 3 van de bedoelde 42 gevallen bedongen (5), terwijl bij de uitgifte van een tot uitbreiding eener reeds bestaande onderneming bestemd perceel als voorwaarde werd gesteld, dat de bereiding van het koffijproduct voortaan, immers binnen drie jaren, niet meer op een etablissement buiten de onderneming, maar binnen de grenzen van het vereenigd perceel zal moeten geschieden (verg. bijlage R, § *A*, n°. 1, 14, 18 en 17). Voor een in 1875 afgestaan perceel (Tjisalak in de Preanger regentschappen) werd in Februarij jl. het verbod om daarop koffij te planten opgeheven, nadat uit een nader ingesteld onderzoek gebleken was, dat, al werd ook op die gronden de koffijcultuur beproefd, toch geene beduchtheid behoefde te bestaan voor heimelijken opkoop van koffij, die aan het Gouvernement moest worden geleverd.

Even als in 1875 dienden weder onderscheidene der uitgegeven perceelen tot uitbreiding van reeds bestaande ondernemingen. In één geval werd aanvankelijk bezwaar gemaakt erfpacht op aangrenzende gronden te verleenen, uithoofde twijfel was gerezen, of de bedoeling niet hoofdzakelijk was anderen uit de nabijheid der bestaande onderneming te weren (6). Nadat echter de aanvrager verklaard had inderdaad de ontginning te beoogen, werden hem de verlangde gronden toegezegd (verg. bijlage R, § *A*, n°. 26).

De 107 perceelen, die bij het eind van 1876 in erfpacht waren afgestaan en in de registers ingeschreven, zullen, wanneer de vijfjarige termijn, gedurende welken zij niets hebben op te brengen, verloopen zal zijn, alle te zamen f 96 032 wegens pacht aan de schatkist afwerpen. Het bedrag der verponding, welke voor die perceelen zal moeten worden voldaan, is natuurlijk thans nog niet te bepalen.

Behalve de tot dusver besproken perceelen werden nog, in de eerste maanden van 1877 (1 Januarij tot 15 Junij), in erfpacht toegezegd of afgestaan 18 perceelen (7 in de Preanger regentschappen, 3 in Pekalongan, 1 in Samarang, 3 in Japara, 1 in Pasoeroean, 1 in Kadoe en 2 in Madioen). Bijzonderheden daaromtrent zullen eerst in het volgend verslag zijn mede te deelen.

Vervanging van huur door erfpacht. In het afgeloopen jaar werden een aantal in huur uitgegeven perceelen in erfpacht gevraagd. Voor 3 ondernemingen (Banaran in Samarang, Wonoredjo in Japara en Djoengo in Pasoeroean) werden de verzoeken afgewezen, op grond dat zich tegen de conversie algemeene belangen verzetten. Ten aanzien van 18 perceelen verklaarde de Indische Regering zich tot afstand in erfpacht bereid, op de voorwaarden voor elk dezer

(1) Dit was het geval ten aanzien van 2 perceelen in Kediri, doordien de verzoekers de kaarten en meetbrieven tegelijk met hunne aanvragen indienden, en ten aanzien van 1 perceel in de Preanger regentschappen, na uitgelokte mededinging aan den aanvrager als eenige inschrijver *in huur* toegewezen (Januarij 1876), maar door dezen niet aanvaard, omdat hij zijne regten aan een ander had overgedragen, die de gronden in erfpacht vroeg. Overeenkomstig het verzoek van dien aanvrager werd in dit geval de erfpacht niet voor 75, maar voor 30 jaren verleend.

(2) Van de hierbedoelde 42 uitgiften zijn in het staatje, op de voorgaande bladz. voorkomende, 35 vermeld in kolom C, 4 in kolom B en 3 in kolom A.

(3) Volgens eene aanschrijving van 2 Januarij 1877 aan de hoofden van gewestelijk bestuur zal er o. a. op gelet behooren te worden, dat de commissien, die moeten opnemen of de gronden voor uitgifte vatbaar zijn (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2961), haren invloed niet misbruiken om den inlander te bewegen soortgelijke regten als de hierbedoelde af te staan tot een lageren prijs dan den door hem gevraagden, zij het ook dat, naar het oordeel der commissien, de inlandsche bezitter te hooge eischen stelt.

(4) Tot het bedingen eener schadeloosstelling *voor 's lands kas*, waar vrijwillige koffij-aanplantingen der bevolking in de erfpachts-uitgifte worden begrepen, is eerst in 1877 besloten (zie bladz. 95).

(5) Voor 3 andere perceelen in 1876 *afgestaan*, maar in 1875 toegezegd, werd van dit verbod reeds in het vorig verslag (bijlage U, § *A*, n°. 2, en § *B*, n°. **12** en **24**) gewag gemaakt.

(6) Zie omtrent eene vroegere beslissing betreffende het uitgeven van gronden in de nabijheid van andere ondernemingen het aangeteekende in 't verslag van 1874, bladz. 91-92.

ondernemingen vermeld in bijlage S hierachter (1). Bij het eind van 1876 was voor 10 der bedoelde perceelen het erfpachtsregt reeds in de registers ingeschreven. Van de 29 huurperceelen, voor welke reeds in 1875 of vroeger erfpacht was toegezegd, waren op 31 December 1875 reeds 21, en werden gedurende 1876 nog 7 ingeschreven (2). In 't geheel was dus op 1 Januarij jl. voor 9 van de 47 hier bedoelde huurperceelen van de toezegging in erfpacht nog geen gebruik gemaakt (3). Op laatstgenoemden datum waren nog 12 conversie-aanvragen in behandeling (4).

Ten aanzien van in erfpacht verkregen gronden welke vroeger in huur waren afgestaan, heeft ingevolge art. 17 van het Koninklijk besluit, dd. 20 Julij 1870—16 April 1872 (Indisch Staatsblad 1870 n°. 118 en 1872 n°. 116) geene vrijstelling van pachtsom noch van verponding plaats, zoo als gedurende de vijf eerste jaren is toegestaan voor in erfpacht afgestane *woeste* gronden. Voor de 38 gewezen huurperceelen, voor welke bij het eind van 1876 het erfpachtsregt was ingeschreven, bedraagt de pachtsom over een vol jaar f 80 039 en de jaarlijksche verponding, volgens den tot dusver gehouden eersten aanslag, f 53 371, of te zamen f 133 410. Als huurperceelen zouden diezelfde gronden, gedurende den tijd dien de huur nog zou hebben geduurd, gemiddeld per jaar hebben opgebragt (aan huurschat) f 106 811. De conversie gaf dus reeds dadelijk een voordeelig verschil voor den lande van f 26 599 's jaars.

Omtrent den aanslag in de verponding van perceelen als de hierbedoelde is door de Regering beslist, dat die belasting ingaat te gelijk met de inschrijving van het erfpachtsregt en berekend wordt over het dan nog overblijvende gedeelte van het jaar. Is op dat tijdstip de gewone algemeene verpondingstaxatie reeds afgeloopen, dan geschiedt de aanslag naar de waardebepaling, aangenomen door de commissien, die steeds benoemd worden om te onderzoeken of de vervanging der huur door erfpacht voor den lande voordeelig zou zijn.

Verhuur van gronden. Het overleg omtrent de herziening, die de regelen betreffende de uitgifte in huur van gronden (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64, 1857, n°. 13, en 1864, n°. 16 (5)) zouden behooren te ondergaan, zoowel om verband te houden met de sedert uitgevaardigde bepalingen omtrent de uitgifte van gronden in erfpacht, als welligt uit anderen hoofde (verg. o. a. het verslag van 1875, bladz. 95), heeft tot de overtuiging geleid, dat geene andere wijziging noodig was, dan om voortaan dezelfde categorien van personen als huurders toe te laten, voor wie krachtens art. 11 van Indisch Staatsblad 1870, n°. 118, zoo als het gewijzigd is bij Indisch Staatsblad 1872, n°. 116, de gelegenheid tot het verkrijgen van gronden in erfpacht openstaat. Immers had de praktijk reeds genoegzaam geleerd dat de bepalingen betreffende verhuring zich voor het overige zeer wel met die op het uitgeven in erfpacht verdroegen, en daar het publiek met de eerstbedoelde bepalingen vertrouwd was geraakt, zonder dat zich in de toepassing bezwaren hadden voorgedaan, scheen eene verder strekkende wijziging evenmin noodig als wenschelijk. De Regering heeft er zich dus toe bepaald om art. 1 van het Koninklijk besluit dd. 3 Julij 1856 (*Indisch Staatsblad* n°. 64) met het aangehaalde art. 11 der erfpachtsverordeningen in overeenstemming te brengen (Koninklijk besluit dd. 15 Januarij 1877, n°. 32, *Indisch Staatsblad* n°. 70). De uitsluiting van inlanders en vreemde oosterlingen als huurders van woeste gronden op Java en Madura, is hiermede komen te vervallen.

Sedert de opgaaf in 't vorig verslag (bladz. 85), waar reeds gezegd is dat in de eerste maanden van 1876 eene nieuwe huurovereenkomst gesloten werd voor gronden in Samarang (district Bodja) en de uitgifte werd voorbereid van twee huurperceelen in Cheribon (district Karang Ampel), volgde in November 1876 nog de aankondiging betreffende de voorgenomen verhuur van een perceel in de Preanger regentschappen (district Djampang Tengah), hetzelfde waarvoor in Augustus 1875 voorloopige toezegging aan den aanvrager was gedaan. Nieuwe aanvragen om gronden in huur te erlangen werden niet ontvangen. De inschrijving, die voor de beide perceelen in Cheribon (groot $497^{135}/_{500}$ en $300^{328}/_{500}$ bouws) openstond tot 16 November 1876 en voor dat in de Preanger regentschappen (ter grootte van ruim 498 bouws) tot 29 Mei 1877, had dezen uitslag, dat zich geene andere gegadigden voordeden dan de aanvragers.

Voor de gronden in Cheribon (beide perceelen waren door één persoon aangevraagd) werd geboden f 2,01 per bouw 's jaars, dat is 1 cent boven de minimum huursom; voor het perceel in de Preanger regentschappen werd voor het minimum (f 2,75) ingeschreven. De toewijzing tegen de geboden sommen had plaats bij de Indische besluiten van 12 December 1876, n°. 7, en 22 Junij 1877, n°. 8 (6).

Van de toewijzing in huur (Augustus 1875 en Januarij 1876) der twee in 't vorig verslag bedoelde perceelen in de Preanger regentschappen ($148^{372}/_{500}$ bouws in het district Timbanganten en $258^{275}/_{500}$ bouws in het district Bloeboer Limbangan) is geen gebruik gemaakt; de toewijzing van het eerstbedoelde is geheel komen te vervallen, daar de belanghebbende, ook na eene verlenging van den aanvankelijk gestelden termijn, zich niet tijdig aanmeldde om de huur te sluiten; maar de gronden in Bloeboer Limbangan zijn, met medewerking van den primitieven aanvrager (wien zij ook waren toegewezen), aan een ander in erfpacht afgestaan (vergelijk noot 1 op bladz. 97).

Werd — zooals gezegd — het aantal huurovereenkomsten in 1876 met 1 vermeerderd, 21 werden er daarentegen ontbonden; 20 (7) wegens het vervangen der huur door erfpacht en 1 doordien het Gouvernement de gronden terugnam (ter uitbreiding van 's lands plantentuin, verg. het staatje op bladz. 86 van 't vorig verslag, noot *b*). Voor 75 perceelen (alle vermeld in het overzigt behoorende bij hoofdstuk **O**, waarin van den landbouw op de bedoelde gronden sprake is) bleven dus bij het eind van 1876 nog huurovereenkomsten van kracht.

(1) Voor een dier perceelen werd aanvankelijk erfpacht voor 50 jaren gevraagd en toegezegd, maar later is, op een nader verzoek van den belanghebbende, dit regt, even als in al de overige gevallen, voor 75 jaren verleend. In één geval werd bepaald dat op het perceel (Koedjonmanis in Kediri) geen koffij zou mogen worden geplant; ten aanzien van ondernemingen waar de koffij bereid werd op etablissementen daarbuiten gelegen (op gronden bezeten met regt van opstal), stelde de Regering, waar het noodig voorkwam (namelijk ten aanzien van de perceelen Ngrantjak in Kadoe, Soekaradja in Madioen en Gabroe in Kediri), het voorbehoud, dat het hoofd van gewestelijk bestuur de bereiding binnen de grenzen van het perceel zou kunnen gelasten, zoodra gegrond vermoeden mogt rijzen dat bij de bedoelde etablissementen gouvernementskoffij werd opgekocht. Onder de voorwaarden voor het huurland Penampian in Kediri behoorde ook de verbindtenis van de zijde des erfpachters om geene verandering te brengen in eenige op de gronden aanwezige oudheden en deze voor een ieder toegankelijk te laten.

(2) Voor 1 reeds in 1874 in erfpacht toegezegd huurperceel (Tjitjalobak in de Preanger regentschappen) was uitstel van inschrijving verkregen in dier voege dat zij gelijktijdig zou mogen geschieden met de inschrijving van aangrenzende woeste gronden, door den huurder in erfpacht gevraagd. De 7 ingeschreven perceelen hierbedoeld waren: Tjisalak (Preanger regentschappen), Djatikalangan-Tambangan en Pringapoes Nobo (beide in Samarang), Boemiajjoe en Tanahwangi (beide in Pasoeroen), Kandangan (Madioen) en Papoh (Kediri).

(3) In Januarij jl. was voor 2 perceelen (Soekaradja en Bonowati-Goeloewoeloeh, beide in Madioen) de termijn, binnen welken de huurders zich te verklaren hadden, verstreken. De huurder van laatstgemeld perceel had dien termijn ongebruikt gelaten omdat hij de gestelde voorwaarden te bezwarend achtte; de huurder van Soekaradja heeft zes maanden uitstel gekregen.

(4) Daaronder niet medegerekend eene ingekomen doch weder ingetrokken aanvraag voor Kebondalem (Kadoe), maar wel eene vernieuwde aanvraag voor Banaran (Samarang). In Januarij jl. is ten aanzien van dit perceel op de vroegere weigering teruggekomen en, voor zooveel tot dus ver blijkt, is sedert ook beschikt op 4 andere der bedoelde 12 aanvragen (gunstig op die betreffende Tjioehoet-Margapala in de Preanger regentschappen en Samirono en Kedaijon in Samarang; afwijzend op die betreffende Selogombong in de Preanger regentschappen). De 7, ten aanzien van welke hier te lande nog geene beschikking bekend is, betreffen de huurperceelen Parakansalak in de Preanger regentschappen, Goli, Stomi, Tjoeroek, Sidomoekti en Kedawong in Samarang, en „de Ledoksche theetuinen" in Bagelen.

(5) Zie ook Indisch Staatsblad 1862, n°. 56.

(6) Voor de twee perceelen in Cheribon is de huur ingegaan 10 Januarij 1877.

(7) 6 dezer contracten hadden betrekking tot gronden die als 3 perceelen in erfpacht werden afgestaan (Tjisalak in de Preanger regentschappen, Ngrantjak in Kadoe en Waliran in Madioen). Van daar dat hierboven sprake is van een aantal van 17 huurondernemingen, waarvoor in 1876 het erfpachtsregt werd ingeschreven.

Verkoop van grond. Wat in 't vorig verslag (bladz. 86) werd medegedeeld, dat namelijk de verkoop van kleine stukken grond (art. 62, alinea 2, van het Regerings-reglement en art. 8 van het Indisch Staatsblad 1870, n°. 118), ingevolge het bepaalde in April 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 117) voortaan niet meer zou geschieden onder's hands tegen taxatieprijs maar in het openbaar bij opbod, geldt alleen van zoodanige stukken grond (gelegen op gewestelijke of afdeelingshoofdplaatsen of moetende dienen tot uitbreiding van die hoofdplaatsen), waarover de Regering vrije beschikking heeft en die door de aanvragers niet worden geoccupeerd. In den regel nu worden alleen die stukken grond in eigendom begeerd, welke reeds in het bezit zijn van de aanvragers. Slechts 4 stukken grond te Soerabaija werden in 1876 op de boven beschreven wijze in het openbaar aan de meestbiedenden verkocht; de opbrengst daarvan bedroeg f 10 250 of f 755 meer dan de daarvoor gestelde minimum verkoopprijs. Het plan, waarvan in 't vorig verslag (bladz. 86/87) sprake was, om eenige gouvernementsgronden (sawahs) te Buitenzorg, die door hunne ligging zeer geschikt waren om tot bouwterrein te dienen, *en bloc* af te staan, kwam nog niet tot uitvoering. Den ontwerper van het bouwplan is nu tot 1 Januarij 1878 tijd gelaten zich aangaande den koop te verklaren; komt deze niet tot stand, dan denkt men, wanneer het blijkt dat zich andere gegadigden voordoen, bedoeld terrein perceelsgewijze in het openbaar te verkoopen (op de wijze bedoeld bij het zoo even aangehaalde Staatsblad).

De uitgestrektheid der in 1876 verkochte perceelen en de daarvoor bedongen prijzen blijken uit het volgende overzigt:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid in □ meters.	Verkoopprijs.
Bantam	6 502	f 115
Batavia.	319 603	17 766
Krawang	100 308	3 835
Preanger regentsch. .	25 288	816
Cheribon	199 134	4 340
Pekalongan	47 559	2 310
Samarang	96 129	8 133
Japara	5 986	877
Rembang	71 724	4 080
Soerabaija	211 912	(1) 26 954
Pasoeroean	88 899	6 359
Probolinggo	163 414	9 061
Bezoeki	19 524	403
Banjoemas	69 976	3 572
Bagelen	207 451	7 982
Kadoe	14 502	1 421
Soerakarta	427	100
Madioen	5 637	183
Kediri	119 473	10 834
Te zamen . .	1 773 448	f 109 141

(1) Hieronder f 10 250 voor de bovenbedoelde publiek verkochte perceelen ter hoofdplaats Soerabaija.

Afstand van grond met regt van opstal. Het hier volgende staatje doet zien in welke gewesten gedurende 1876 gronden met regt van opstal werden afgestaan en hoeveel de daarvoor (in eens) verschuldigde betaling (2) bedroeg:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid in □ meters.	Betaling.
Bantam	44 220	f 156
Batavia.	314	277
Krawang	33 064	582
Preanger regentsch. .	24 939	277
Samarang	24 906	249
Soerabaija	39 546	182
Pasoeroean	1 576	55
Probolinggo	327 216	6 293
Banjoemas.	44 006	632
Bagelen	5 469	77
Madioen	19 829	53
Kediri	47 108	767
Te zamen . .	612 193	f 9 600

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Gouvernementslanden van Sumatra. De ordonnancie van 26 Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 94 *f*), betreffende de uitgifte in erfpacht van gronden in de gouvernementslanden op Sumatra (3), werd aangevuld (*Indisch Staatsblad* 1876 n°. 249) met eene bepaling (zoo als reeds voor Java was vastgesteld), dat het hoofdgeld, door den erfpachter te betalen voor de bij hem in dienst zijnde opgezetenen, niet verschuldigd is, wanneer de opgezetene in den loop van het jaar in 't geheel minder dan zes maanden in dienst is geweest.

Omtrent het gevolg van de in 't vorig verslag (bladz. 88) besproken maatregelen om de ordonnancie van 26 Maart 1874 alsnog toepassing te doen vinden ten aanzien van die landbouw-ondernemers ter Sumatra's Westkust, welke, reeds vóór het in werking treden dier verordening, zich door hoofden en bevolking (met voorbijgang van het Gouvernement) gronden in de gouvernementslanden hadden doen afstaan, kan voor'shands nog niet volledig worden berigt. Slechts voor 7 van de 29 perceelen, die, buiten 's Gouvernements tusschenkomst, in het bezit van Europesche ondernemers waren gekomen (14 in de Padangsche Bovenlanden, 12 in de Padangsche Benedenlanden en 3 in Tapanoeli), was bij het eind van 1876 erfpacht aangevraagd; doch het bleek dat 4 perceelen (3 in de Padangsche Bovenlanden en 1 in de Padangsche Benedenlanden) moesten geacht worden door de verkrijgers te zijn geabandonneerd, terwijl van 1 perceel (in Tapanoeli) de exploitatie was gestaakt, ten gevolge van het overlijden des ondernemers, en dat van de 24 overige 6 nog niet in exploitatie waren (5 in de Padangsche Bovenlanden en 1 in de Padangsche Benedenlanden).

Dat in 1876 de aanvragen der hierbedoelde ondernemers om hun bezit op wettigen voet te brengen, niet talrijker waren, moet welligt hieraan worden toegeschreven, dat

(2) De betaling bedraagt, zoo als bekend is, de helft van hetgeen gevorderd zou worden bij afstand in eigendom.

(3) Regelen omtrent de uitvoering der ordonnancie van 26 Maart 1874 zijn vastgesteld bij Indisch besluit dd. 25 Junij 1874 (*Staatsblad* n°. 168), gewijzigd bij besluit van 1 April 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 86).

hun, bij de aanzegging om alsnog erfpacht van het Gouvernement aan te vragen, geen termijn was gesteld binnen welken zij zich te verklaren hadden. Degenen die op 31 December 1876 nog nalatig waren, zouden daarom worden aangeschreven alsnog binnen drie maanden hunne aanvragen aan den gouverneur in te zenden.

Omtrent de 7 op 31 December 1876 ingekomen aanvragen, betreffende 4 perceelen in de Padangsche Bovenlanden, 2 in de Padangsche Benedenlanden en 1 in Tapanoeli, kan het volgende worden gemeld. Voor 1 der eerstbedoelde 4 perceelen is in November 1876, voor 2 andere in de eerste maanden van 1877 erfpacht verleend. De bezitter van het vierde perceel was een regterlijk ambtenaar en kon daarom niet als erfpachter worden toegelaten. De beslissing omtrent de 2 aanvragen betreffende perceelen in de Padangsche Benedenlanden is hier te lande nog niet bekend geworden. Voor het perceel in Tapanoeli is in November 1876 erfpacht verleend, en nog vóór het einde des jaars liet de bezitter zijn regt inschrijven.

Overigens werd eene aanvrage ontvangen betreffende een nog niet geoccupeerd perceel in de Padangsche Bovenlanden (alzoo in de bovenbedoelde opgaven niet begrepen), maar het verzoek moest worden afgewezen, omdat de uitgifte in strijd zou zijn met de belangen der bevolking (November 1876). Eene nadere aanduiding van dit perceel en van de 4 perceelen, voor welke tot 30 April 1877 de aanvragen waren toegewezen, vindt men in bijlage T.

Bij gelegenheid dat onlangs maatregelen werden verordend in 't belang van de gouvernements-koffijcultuur ter Sumatra's Westkust (zie hoofdstuk **O**, afd. I, § 2, sub 1°.), is tevens als beginsel aangenomen, dat in die districten van genoemd gouvernement, waar thans veel koffij geproduceerd wordt, geene woeste gronden ter beplanting met koffij aan particulieren worden afgestaan, en die uitgifte derhalve beperkt wordt tot die streken, waar thans nog weinig koffij geteeld wordt en waar behoorlijk gewaakt kan worden tegen verboden opkoop van aan het Gouvernement te leveren koffij.

In het afgeloopen jaar of in den aanvang van 1877 werden op den voet der ordonnancie van 26 Maart 1874 ook gronden ter ontginning gevraagd in de adsistent-residentie Benkoelen en op het eiland Bengkalis (Sumatra's Oostkust). Eerstbedoeld verzoek betrof het eilandje Betoewa, dat de aanvrager (een Chinees) zich ook wel in eigendom of in huur wenschte te zien afgestaan; het bleek echter dat het belang der bewoners van zekere marga in de afdeeling Kroë de uitgifte van Poeloe Betoewa onraadzaam moest doen achten, weshalve afwijzend beschikt werd (October 1876). Wat Bengkalis betreft, kwamen aanvragen in, betreffende een perceel van 528 en een van 2500 bouws. Eerstbedoeld perceel was indertijd, vóór dat Bengkalis in eigendom aan het Gouvernement was overgegaan, door den sultan van Siak aan den aanvrager voor 75 jaren in bruikleen afgestaan (1). Of de gevraagde erfpacht is verleend, is hier te lande nog niet bekend geworden. Het in de tweede plaats bedoeld perceel (van 2500 bouws) is bij Indisch besluit van 6 Junij 1877 aan den aanvrager toegezegd; de gronden zouden hem definitief worden afgestaan zoodra kaart en meetbrief zouden zijn ingezonden.

Van de toezegging, aan niet-inlanders op Bengkalis gedaan, dat zij voor hunne onder het sultansbestuur verkregen woonerven kosteloos eigendomstitels van het Gouvernement konden erlangen, werd, sedert de opgaaf in 't vorig verslag (bladz. 87/88), nog door 6 bezitters gebruik gemaakt.

Verkoop van kleine stukken gouvernementsgrond tot uitbreiding van steden en dorpen enz. (art. 62, 2de lid, van het Regeringsreglement) had in 1876 op Sumatra plaats in het gouvernement van Sumatra's Westkust en in de residentie Palembang. De verkochte gronden hadden eene gezamenlijke uitgestrektheid van 25 162 en 23 013 vierkante meters, waarvoor de koopsommen te zamen beliepen f 4491 en f 1259.

Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. Over de ordonnancien van 4 Februarij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 35*a* en 35*b*), waarbij voor dit gouvernement de uitgifte van gronden in erfpacht en het vervangen der huur door erfpacht geregeld is, werd reeds gehandeld in 't vorig verslag (bladz. 88). Buiten de toen reeds vermelde erfpachtsaanvraag van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, betreffende 450 bouws in de onderafdeeling Bonthain (2), kwam in 1876 nog slechts ééne aanvraag om erfpacht in behandeling, betreffende 430 bouws in dezelfde onderafdeeling. Het Gouvernement had echter over de aangevraagde gronden niet, althans niet geheel, de vrije beschikking, en daar de inlandsche regthebbenden ongenegen werden bevonden om van hunne regten afstand te doen, moest de aanvrage worden afgewezen (Augustus 1876). Volledigheidshalve wordt van beide aanvragen nader gewag gemaakt in de reeds aangehaalde bijlage T.

Het voornemen, dat blijkens 't vorig verslag bij den huurder van Batoe Bassi (een in 1864 in huur uitgegeven perceel woeste gronden in de afdeeling Noorderdistricten) aanvankelijk scheen te hebben bestaan, om die huur door erfpacht te zien vervangen, is door het overlijden van dien ondernemer onuitgevoerd gebleven. Integendeel is door zijne erfgenamen de ontbinding der huurovereenkomst gevraagd, maar van eene beschikking der Indische Regering op dit verzoek is tot dusver niet gebleken. Een paar andere huurondernemingen in dit gouvernement (in Bonthain en op Saleijer) hebben reeds vroeger (in 1866 en 1869) opgehouden te bestaan (verg. de verslagen van 1868, bladz. 181, en van 1870, bladz. 150), zoodat, buiten Batoe Bassi, alleen nog in huur bezeten worden, en wel bij uitzondering voor 99 jaren (verg. het verslag van 1865, bladz. 220), de in der tijd aan den lande vervallen particuliere gronden, genaamd Layang en Totaka, behoorende tot het gebied der hoofdplaats.

De bij het Regeringsreglement toegelaten verkoop van gronden (d. i. van kleine uitgestrektheden) kwam in 1876 in dit gouvernement nog al veelvuldig voor: in 't geheel bragt die verkoop (voor 90 858 vierkante meters) f 8184 op. Even als vroeger had in al deze gevallen de afstand onder's hands plaats, in 1876 slechts 1 perceel uitgezonderd, dat (ter grootte van 461 vierkante meters) in het openbaar werd verkocht op den voet van het hierboven (bladz. 99) besproken Indisch Staatsblad 1876, n°. 117.

Menado. Ook in deze residentie heeft zich behoefte doen gevoelen aan regeling van eenige agrarische aangelegenheden. Het bleek toch dat in de laatste jaren, vooral sedert 1870, niet zelden bebouwde gronden door de inlandsche bezitters, of woeste gronden door districtshoofden, aan Europeanen waren verhuurd of verkocht. Zelfs waren voor vele dier gronden eigendomsacten aan de verkrijgers uitgereikt geworden. Toen in 1873 op deze zaak de aandacht des bestuurs viel, werden bij circulaire van den resident de controleurs en inlandsche hoofden er aan herinnerd, dat, reeds volgens oud gebruik, in de Minahassa verkoop van grond aan niet-inlanders niet geoorloofd was, en dat het verhuren van vrijwillig aangelegde koffijaanplantingen op eigen grond evenmin was vrijgelaten, als strijdig met het Indisch Staatsblad van 1872, n°. 180, bepalende dat alle koffij, in de Minahassa geteeld door de inlandsche bevolking, aan den lande geleverd moet worden. In de laatste jaren werden echter weder herhaaldelijk gronden op de bedoelde wijze aan Europeanen overgedragen. Terwijl een algemeen verbod tegen vervreemding van gebruiksregt op grond door inlanders aan niet-inlanders in verbindenden vorm was uitgevaardigd bij de, ook voor de buitenbezittingen toepasselijke, ordonnancie van 4 Augustus 1875 (*Indisch Staatsblad* n°. 179), kwam het wenschelijk voor om, in navolging van hetgeen in 1874 voor Sumatra was geschied, ook voor de gouvernementslanden in de residentie Menado buiten twijfel te stellen, dat, behoudens eerbiediging van het (nog nader afzonderlijk te regelen) ontginningsregt der bevolking, de woeste gronden aldaar zijn domein van den Staat, waarover de

(1) Ten einde de uitgifte van gronden voor landbouw-ondernemingen ter Oostkust van Sumatra door de inlandsche vorsten aan zoodanige regelen te binden als het algemeen belang vereischte, heeft de Indische Regering daarvoor in Januarij jl. een model-contract vastgesteld (verg. bladz. 20).

(2) Ten aanzien van deze aanvraag is tot dus ver nog geene definitieve beschikking kunnen genomen worden. Het is namelijk gebleken dat in het aangevraagd perceel geënclaveerd liggen eenige door inlanders ontgonnen stukjes grond, waarvan deze geen afstand willen doen. De aanvraag en de daarbij behoorende kaart moesten dus gewijzigd worden en hiertoe was eene nieuwe opmeting noodig.

beschikking uitsluitend bij het Gouvernement (niet dus, zoo als vele hoofden meenden, bij het district) berust. Hiertoe strekte de ordonnancie van 8 Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 55), tevens regelen bevattende omtrent de uitgifte (op aanvraag) van zoodanige domeingronden in erfpacht. Bij een besluit van denzelfden datum (*Indisch Staatsblad* n°. 55 *a*) werd verder bepaald, dat bij de behandeling van aanvragen om erfpacht op gronden in Menado op gelijke wijze gehandeld wordt als voor Sumatra is voorgeschreven, met dien verstande dat de commissiën, die moeten onderzoeken of de aangevraagde perceelen voor uitgifte vatbaar zijn, tevens zullen hebben na te gaan, of de gronden niet geheel of gedeeltelijk beschikbaar moeten blijven voor uitbreiding van de gouvernements-koffijcultuur. Wat overigens de voorwaarden van uitgifte betreft, deze leveren, behoudens weglating van eene voor Menado overbodige bepaling omtrent het zoutmonopolie, in geen enkel opzigt verschil op met die voor Sumatra aangenomen (verg. het verslag van 1874, bladz. 96). De bevoegdheid der bevolking in de residentie Menado om hare eigene gronden aan niet-inlanders te verhuren, is sedert geregeld bij ordonnancie van 17 Junij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 127), hoofdzakelijk in den geest der voor Java en Madura geldende ordonnancie van 1871 (*Indisch Staatsblad* n°. 163).

Op den voet der nieuwe bepalingen is intusschen (April jl.) aan een Europeschen ingezetene van Menado reeds voorwaardelijk erfpacht toegezegd op twee tot het district Menado behoorende onbewoonde eilanden: Bangka en Talissé (verg. bijlage T). In verband daarmede werd op de verzoeken van nog twee andere gegadigden, die elk een dier eilanden afzonderlijk in erfpacht vroegen, afwijzend beschikt. Een hunner had zich reeds in 1876 aangemeld om eerstbedoeld eiland van het Gouvernement in eigendom te verkrijgen, maar in dit verzoek kon niet bewilligd worden met het oog op art. 62, 2de lid, van het Regeringsreglement, hetwelk slechts den verkoop toelaat van »kleine stukken gronds" tot uitbreiding van steden en dorpen enz. Zoodanige verkoop kwam in de laatste jaren (en ook in 1876) in de residentie Menado niet voor.

Amboina. De beschikkingen betreffende den afstand van gronden in deze residentie gedurende het afgeloopen jaar bepaalden zich tot de voorwaardelijke uitgifte in erfpacht op den voet der ordonnancie van 27 December 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 237 *c*) van ruim 258 bouws, uitmakende het zuidelijk gedeelte van het eiland Rhun (afdeeling Banda), reeds vroeger, blijkens 't vorig verslag (1), aan de aanvragers toegezegd, en tot den verkoop van verschillende kleine stukken gronds voor woonerven enz., te zamen tot eene oppervlakte van 10 285 vierkante meters, waarvoor als koopprijs bedongen werd f 6628.

Wat het bedoeld erfpachtsperceel betreft, werd door de Indische Regering het voorbehoud gemaakt (November 1876), dat tot de inschrijving alleen dan mogt worden overgegaan wanneer bij de bekendmaking van het voornemen om de gronden af te staan (welke nog moest plaats vinden) geene gegronde bezwaren door de inboorlingen of andere belanghebbenden werden ingebragt. Wordt het erfpachtsregt gevestigd, dan zal het getal ingeschreven erfpachtsperceelen in de residentie Amboina tot 4 geklommen zijn (verg. bijlage T) (2).

Andere buitenbezittingen. Bij de Indische Regering is het denkbeeld in overweging om de voor Amboina geldende bepalingen betreffende de uitgifte van woeste gronden in erfpacht (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 237 *c*) op Billiton van toepassing te verklaren.

Dat zich in de residentie Banka bereids eene (niet-ingewilligde) aanvraag om erfpacht had voorgedaan, werd nog in 't vorig verslag (bladz. 88) vermeld (verg. ook bijlage T hierachter).

Verkoop van grond krachtens de meermalen aangehaalde bepaling van het Regeringsreglement vond, behalve in de hooger genoemde gewesten, in het afgeloopen jaar nog plaats in de residentien Riouw en Banka; in elk dier gewesten werd eene gezamenlijke oppervlakte afgestaan van 6737 en 3154 vierkante meters en daarvoor als koopprijs bedongen f 859 en f 115.

V. Agrarische, statistieke en topografische opnemingen en kadaster.

§ 1. *Agrarische opnemingen.*

In Augustus 1876 is in druk verschenen het eerste gedeelte van het eindverslag, betreffende het in 1867—1869 gehouden onderzoek naar de regten der bevolking van Java en Madura op den grond. Men vindt daarin een schat van bijzonderheden aangaande de plaatselijke opvattingen omtrent het regt op den bouwgrond, de erven, de nipabosschen en vischvijvers, zoowel die in individueel als die in communaal bezit. Algemeene conclusie's zijn er maar weinig uit te trekken, omdat — zoo als bekend is — schier overal de gebruiken en opvattingen verschillen (3). Het tweede gedeelte van het résumé, waarin wordt medegedeeld al wat het onderzoek geleerd heeft aangaande den oorsprong der bovenbedoelde regten, is in Indie (bij de afdeeling »statistiek" der algemeene secretarie) nog in bewerking; naarmate de zamenstelling vordert, wordt het werk ter perse gelegd.

In de buitenbezittingen zijn alleen onderzoekingen naar de regten op *onbebouwde* gronden ingesteld. Reeds eenige jaren geleden (verg. het verslag van 1873, blz. 104), werden de in de gouvernementslanden van Sumatra verkregen uitkomsten door den druk bekend gemaakt; thans zijn ook in Indie van de pers gekomen de résumé's van de uitkomsten der onderzoekingen in Banka, Billiton, Borneo's Wester-, en Zuider- en Oosterafdeeling, Celebes en onderhoorigheden, Menado, Amboina en Timor. Voor Ternate schijnt geen résumé in 't licht te zullen worden gegeven, omdat in die residentie de onbebouwde gronden alle onder het beheer der vorsten staan. Ten opzigte van Riouw en Sumatra's Oostkust wordt gezegd dat de uitkomsten van het daar gehouden of bevolen onderzoek tot dusver nog niet aan de Regering waren medegedeeld.

§ 2. *Statistieke opneming van Java.*

In de in opneming zijnde residentien Cheribon, Banjoemas, Madioen en Rembang werden gedurende het afgeloopen jaar de werkzaamheden voortgezet, maar verschillende redenen waren oorzaak dat zij niet belangrijk vorderden. Vooreerst moest in Rembang en Cheribon een groot deel van den tijd besteed worden aan bijwerking van achterstand in het teekenwerk, en vooral in de inhoudsberekeningen, betreffende reeds afgeloopen metingen in andere gewesten, zoo als Japara en Soerabaija, in welk laatste gewest, gelijk in 't vorig verslag is gezegd, door het personeel der statistieke opneming eenige opmetingen waren gedaan ter beoordeeling van het nut van het ontworpen Kaboh-kanaal (zie daarover meer in hoofdstuk **L**, afdeeling II). Bovendien had men in vele gevallen bij de metingen met moeijelijk terrein te doen: in Cheribon moesten de hellingen van den Tjermai, en in Banjoemas die van het Diëng-gebergte gemeten worden, terwijl in Madioen, waar — tot in het najaar — twee sectien gestationeerd waren, o. a. een gedeelte van de zoo bergachtige afdeeling Patjitan in bewerking was. Voorts werd in 1876 door de sectie van Rembang ook opgemeten en in kaart gebragt het eiland Karimon Djawa, dat niet tot de in opneming zijnde gewesten, maar tot de residentie Japara behoort. In de laatste plaats eindelijk droe-

(1) Aldaar is mede gezegd, dat zich voor diezelfde gronden nog andere gegadigden hadden voorgedaan, wier gemeenschappelijk verzoek, met het oog op de reeds gedane toezegging, moest worden afgewezen (Maart 1876).

(2) In het verslag van 1875, bladz. 98, werd gewag gemaakt van de afwijzing (in Julij 1874) eener erfpachts-aanvrage betreffende 35 6/10 bouws op Ceram, uithoofde die gronden, in gemeenschappelijk bezit bij twee Alfoersche negorijen, niet konden gerekend worden tot het Staatsdomein te behooren. Het schijnt dat de aanvrager de beschikking over die gronden sedert van de regthebbende negorijen heeft verkregen. Voor bijzonderheden omtrent zijne onderneming op Ceram zie men bladz. 27 van dit verslag.

(3) Een exemplaar van het werk, dat ook hier te lande in den handel is verkrijgbaar gesteld, is aan de Staten-Generaal aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien dd. 16 November 1876.

gen tot den minder snellen voortgang der opneming bij de voor de metingen gegeven nieuwe voorschriften, ten gevolge waarvan voortaan aan de eigenlijke opmeting der dessa's en aan het teekenen van de net-dessakaarten eenige werkzaamheden moeten voorafgaan, die vroeger niet plaats hadden, ofschoon zij voor eene naauwkeurige meting onmisbaar moeten geacht worden, te weten: het regelen en vaststellen van de grenzen van ieder dessagebied (1) en het opmaken van eene schetskaart en beschrijving van dat gebied; voorts het zamenstellen, districts- en onderdistrictsgewijs, van eene algemeene grens- en wegenkaart, als grondslag voor de detail-opneming op de schaal van 1:2500. Dientengevolge zijn thans van een groot aantal dessa's de schetskaarten voltooid en beschrijvingen van de grenzen opgemaakt, zonder dat de dessa's nog zijn opgemeten. Weg- en grensmetingen hebben plaats gehad over eene zeer aanzienlijke lengte. Ook hield een gedeelte van het personeel zich in een paar gewesten eenigen tijd onledig met tertiaire triangulatien, maar deze werkzaamheden zijn, om de straks te vermelden reden, gestaakt.

In verband met een en ander werd door de gezamenlijke vijf sectien in 1876 in 't geheel slechts gemeten eene uitgestrektheid van 173 381 bouws of circa 542 vierkante palen, tegen 304 135 bouws of ruim 950 vierkante palen in 1875. Hoeveel dessa's werden opgemeten en welke verdere werkzaamheden betreffende de vier in opneming zijnde gewesten werden verrigt, kan blijken uit het volgende staatje:

GEWESTEN.	Aantal dessa's			
	die werden opgemeten.	waarvan de dessakaarten werden voltooid. (*a*)	waar de volkstelling plaats had.	waar de bijhoudingsregisters werden ingevoerd.
Cheribon . .	68	123	30	30
Banjoemas. .	99	166	—	—
Madioen. . .	160	182	140	140
Rembang . .	32	60	55	55

(*a*) Het staatje op bladz. 89 van 't vorig verslag gaf nog afzonderlijk op het aantal dessa's, waar de uitgestrektheid der sawahen tegalvelden werd berekend. Van al de thans (in de hierbedoelde kolom) vermelde dessa's waren niet alleen de kaarten voltooid (in 't net geteekend), maar was tevens de inhoudsberekening afgeloopen, en zulks niet van de sawah- en tegalvelden alleen, maar van alle gronden tot het dessagebied behoorende.

De wenschelijkheid om de statistieke opneming partij te doen trekken van de tertiaire hoekpunten door het personeel van den topografischen dienst (zie bladz. 47) berekend en vastgesteld — welke punten, zoo als in April 1876 is voorgeschreven (verg. vorig verslag bladz. 91), blijvend zullen worden aangewezen door op te rigten gemetselde pilaren — heeft in October 1876 doen besluiten om de statistieke opneming in de vier gewesten waar zij onderhanden was, en waar de bedoelde tertiaire punten òf waren te loor gegaan òf nimmer waren bepaald, te doen staken en het personeel te doen overgaan naar de Preanger regentschappen, Soerabaija, Pasoeroean en Probolinggo, waar de uitkomsten der tertiaire triangulatie zijn of worden verzekerd. Om die reden werd dan ook de bovenvermelde triangulatie door het personeel der statistieke opneming niet verder voortgezet. Intusschen is het noodige verrigt om de eenmaal vastgelegde punten niet te doen verloren gaan.

Bij het einde van 1876 was de stand der statistieke opneming aldus:

De opneming van de residentie Madioen — de afdeeling Patjitan alleen uitgezonderd — was beëindigd; eene der beide sectien aldaar ging dientengevolge over naar de Preanger regentschappen, waar zij in Januarij jl. hare taak aanving, en wel met toepassing eener veel verbeterde methode: de metingen, die het inlandsch personeel verrigt, geschieden onder het dagelijksch toezigt van controleur of landmeter, en nieuwe instrumenten zijn ingevoerd, die aan de hoogste eischen der naauwkeurigheid voldoen (2). De in Madioen overgebleven sectie had nog het district Patjitan onderhanden; de sectie in Cheribon de districten Kadoe-Gedeh en Koeningan, en die welke in Banjoemas werkzaam is, het district Batoer. Naarmate deze drie sectien in de bedoelde districten gereed komen, zullen ze echter, even als reeds het geval was met de sectie die in Rembang hare taak beëindigd heeft, nog niet dadelijk te werk gesteld worden in nieuwe gewesten, maar vooraf gebezigd worden (Indisch besluit van 24 October 1876, n°. 9) voor het bijwerken — waar noodig na nadere metingen — der vroeger vervaardigde dessakaarten, in dier voege dat ook ten opzigte der vóór 1874 vervaardigde kaarten toepassing vinde de van toen af (zie het verslag van 1874, bladz. 98) gevolgde nieuwe wijze van registreering (in een afzonderlijk register in plaats van op de kaarten zelf) van de cultuurtoestanden, de bestemming der gronden, hunne benamingen enz.

In tweeërlei opzigt laat de waarde van de vroegere dessakaarten te wenschen over. In de eerste plaats wordt het gemis gevoeld van de thans aan te leggen grondregisters, daar het alleen met behulp van zoodanige registers mogelijk is van de kaarten het gebruik te maken dat voor de verponding en voor den aanslag in de landrente noodig is, en ten tweede, omdat, tot vier malen toe, door vroegere inspecteurs wijziging is gebragt in de omschrijving van wat verstaan moet worden onder »landrentepligtige tegalvelden", en die wijziging telkens alleen van toepassing was op de nog te vervaardigen, maar niet op de reeds voltooide kaarten, waardoor in dat opzigt de zoo noodige eenvormigheid ontbrak. Thans zullen, bij de nadere metingen, als landrentepligtige tegalvelden beschouwd en afzonderlijk opgemeten worden (zie ook bladz. 88 en 94) de tegalvelden door inlanders voor eigen gebruik ontgonnen en niet kennelijk verlaten. Door de beoogde bijwerking van de vroegere dessakaarten zal tevens direct verband verkregen worden tusschen de metingen van de (gouvernements-) gezworen landmeters en die van de statistieke opneming.

Tot nu toe werden de perceelen, welke door het Gouvernement in eigendom of met regt van opstal worden afgestaan, niet overgebragt op de kaarten der opneming. Dit zal voortaan wel geregeld geschieden. Ook in de grondregisters zal van die perceelen aanteekening worden gehouden, met aanduiding van het blok, waarin zij op de kaarten voorkomen. In verband hiermede werd het model grondregister, dd. 10 Februarij 1874, eenigszins gewijzigd (Indisch besluit van 8 Maart 1877, n. 9).

In de behoefte aan algemeene voorschriften omtrent de bijhouding van de grondveranderingen in de 10 gewesten, waar zich thans (verg. vorig verslag bladz. 90) kadastraal statistieke bureaux bevinden, werd door den inspecteur voorzien. Ook is een model ingevoerd voor de driemaandelijksche opgaven, die de controleurs bij het binnenlandsch bestuur omtrent de voorgevallen grondveranderingen aan de bedoelde bureaux hebben in te zenden. Op eene stipte naleving hunner verpligtingen ten deze wordt tevens meer toegezien. Het gevolg van een en ander is, dat de aangifte der grondveranderingen geregelder plaats vindt en dat in sommige districten een groot aantal vroeger verzwegen veranderingen aan het licht zijn gekomen, die men nu is gaan opmeten.

Het aantal in het afgeloopen jaar geconstateerde grondveranderingen bedroeg: in Cheribon 36, Tagal 1053, Pekalongan 469, Samarang 776, Japara 169, Kadoe 3509, Bagelen 3221, Banjoemas 1055 en Madioen 568. In Rem-

(1) Vroeger geschiedde dit eerst als met de meting reeds begonnen was.

(2) Ten einde den inspecteur de gelegenheid te geven om de werkzaamheden voortdurend te kunnen controleeren, kwam eene verplaatsing van het hoofdbureau der opneming van Samarang naar Batavia doelmatig voor. Hiertoe is in April jl. door de Indische Regering besloten. In de inrigting of zamenstelling van het hoofdbureau zal echter geene verandering komen, zoolang omtrent eene definitieve regeling der statistieke opneming geene eindbeslissing is genomen (verg. het aangeteekende in 't verslag van 1875, bladz. 100, onder § 4 *Kadaster*).

bang werden door het kadastraal statistiek bureau nog geene veranderingen opgemeten.

De bijhouding der bevolkingstatistiek door de kadastraal statistieke bureaux vond plaats in alle gewesten of districten, waar de opmetingen zijn afgeloopen, zoomede in twee nog niet opgemeten districten van Rembang, waar intusschen wel de volkstelling reeds gehouden was. (1) Voor dit deel der bijhouding werden door den inspecteur eveneens naauwkeurige voorschriften gegeven, zoodat ook hierin de noodige eenheid is gebragt.

Omtrent de bijhouding zelve zijn geene bijzonderheden gemeld. Alleen wordt gezegd dat allerwegen de dessahoofden en dessaschrijvers telken jare meer ervaren en bekwaam worden in den hun opgedragen arbeid. De bijhouding der mutatien onder de vreemde oosterlingen liet in den regel meer te wenschen over dan die onder de inlandsche bevolking.

§ 3. *Topografische en statistieke opneming van Zuid-Celebes.*

In het afgeloopen jaar werden van de Bergregentschappen (afdeeling Noorderdistricten) 55 vierkante palen opgemeten en in kaart gebragt. Die werkzaamheden geschieden thans volgens de instructie voor de militaire verkenningen op Java vastgesteld. Ook heeft de indiening der driemaandelijksche rapporten omtrent den voortgang van het werk plaats door tusschenkomst van het topografisch bureau te Batavia, waardoor deskundige contrôle verzekerd is. Na de reeds in 't vorig verslag vermelde voltooijing der net-detailkaart van de afdeeling Oosterdistricten, is dergelijk werk door de opnemers niet meer onderhanden genomen, omdat meer waarborgen voor deugdelijk en goedkoop werk bestaan, wanneer het hierbedoeld personeel alleen de brouillons levert, en de overteekening in het net of de zamenstelling van algemeene kaarten uit die gegevens bij het topografisch bureau geschiedt. In dien zin wordt sedert Junij 1876 gehandeld. Wat genoemd bureau omtrent de topografie van Celebes sedert geleverd heeft, vindt men vermeld op bladz. 47/48.

§ 4. *Kadaster.*

Omtrent de kadastrale opmeting van de afdeeling Stad en voorsteden van Batavia kan het volgende gemeld worden.

Voor die opmeting is de afdeeling verdeeld in 18 sectien met ongeveer 15 000 perceelen, ter gezamenlijke grootte van 10 000 hektaren, welke op 120 bladen zullen worden in kaart gebragt. Van 14 sectien met 11 000 perceelen, die eene gezamenlijke oppervlakte hebben van ongeveer 6000 hektaren, is de perceelsgewijze opmeting beëindigd. In kaart gebragt zijn 9 sectien met ongeveer 7500 perceelen en eene oppervlakte van ongeveer 5000 hektaren; daarvan werd ingelijks perceelsgewijze de oppervlakte berekend. Ook werden van 9 sectien kopijen der kadastrale kaarten vervaardigd voor de bijhouding. Het reeds opgemetene en in kaart gebragte bevat het geheele bebouwde gedeelte zoowel van de benedenstad als van de Europesche wijken met de aangrenzende sawahs en wildernissen; derhalve kan gezegd worden dat het meest bewerkelijke gedeelte der afdeeling voltooid is. In den loop van dit jaar zullen de 4 nog overblijvende sectien worden opgemeten. Vóór de hervatting in dit jaar van den (gedurende den westmoesson gestaakten) terrein-arbeid hoopte men het reeds opgemetene geheel in kaart te kunnen brengen, terwijl intusschen zou worden voortgegaan met de inhoudsberekening en het maken van kopijen, welk laatste werk verder door personen, op daggeld in dienst genomen, en door Javaansche helpers gedurende den droogen moesson kan worden beëindigd.

Buiten de boven vermelde werkzaamheden werd, gedurende het afgeloopen jaar, aan het personeel der kadastrale opnemingen opgedragen het opmeten, in kaart brengen en uitzetten der onteigeningsgrenzen van de terreinen, benoodigd voor den spoorweg en het kanaal van Batavia naar de aan te leggen haven te Tandjong Priok. Dit werk hield gedurende ruim drie maanden de helft van het kadastrale opnemingspersoneel bezig en bragt dus aanmerkelijke vertraging in de kadastreering.

Voorts werden door het mindere personeel al de meetbrieven [± 600] opgemaakt van de verschillende perceelen, waaruit het door het Gouvernement aangekochte particuliere land Weltevreden bestaat (zie vorig verslag bladz. 164).

Niettegenstaande het bedoelde tweeledig oponthoud, stelt men zich voor de technische werkzaamheden, als: de meting, het in kaart brengen, de inhoudsberekening en het vervaardigen der kopijkaarten, in 1877 te zullen beëindigen.

Ook dacht men in het loopende jaar te beginnen met de zamenstelling der tableaux, bedoeld bij art. 36 der voorschriften betreffende de kadastrale metingen (*Indisch Staatsblad* 1875, n°. 183). Voor dit laatste worden een paar adjunct-landmeters en eenige zoogenaamde daggelders, onder leiding van den chef der opneming, voldoende geacht.

Het grootste en bekwaamste gedeelte van het personeel zal met 1 Januarij 1878 beschikbaar zijn om elders werkzaam te worden gesteld.

Door ziekte van den bewaarder (2), chef van het kadastraal bureau van Batavia, werd vertraging ondervonden in het brengen van verband tusschen het oude kadaster en de uitkomsten der opneming.

Aan het in 1876 gehouden examen voor adjunct-landmeter bij het kadaster (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 156) werd door 6 candidaten deelgenomen, waarvan de meesten reeds bij de kadastrale opmeting op daggeld werkzaam waren. Slechts 2 dier candidaten voldeden geheel aan de gestelde eischen en werden tot adjunct-landmeter 3de klasse aangesteld (October 1876). Bij het eind van 1876 bestond het personeel van het kadaster, behalve uit 1 bewaarder 2de klasse, uit 1 ingenieur der 2de klasse, 2 landmeters 1ste klasse, 2 van de 3de klasse, 1 adjunct-landmeter van de 1ste en 6 van de 3de klasse, voorts uit eenige Europesche geëmploijeerden op daggeld en overigens uit Javaansche helpers.

VI. Transporten.

Van de 55 (3) door of van wege het departement van binnenlandsch bestuur met particulieren gesloten overeenkomsten voor het vervoer van producten, andere goederen enz., hielden er bij het eind van 1876 (verg. de bij 't vorig verslag gevoegde lijst bijlage W) 17 op van kracht te zijn, namelijk 14 op Java en 3 in de buitenbezittingen. In de plaats daarvan werden, na uitbesteding of her-uitbesteding, respectievelijk 19 en 2 nieuwe gesloten, alle omschreven in de thans overgelegde bijlage U. Bovendien werd in twee diensten voor 't eerst bij aanneming voorzien, namelijk in het vervoer van en naar de reede zoowel te Benkoelen als te Singkawang (Wester-afdeeling van Borneo). Het aantal der hier bedoelde transportcontracten klom dientengevolge tot 61. Eene poging om ook bij aanneming te doen voorzien in eenige transporten op Banka, namelijk in het vervoer (overal waar het bestuur dit nog door eigen middelen doet bewerkstelligen) tusschen de pakhuizen en de vaartuigen ter reede, mislukte; de voorloopig gedane toewijzing werd namelijk door de Indische Regering niet goedgekeurd, en van eene nieuwe uitbesteding is voor's hands afgezien.

Onder de gesloten 23 nieuwe contracten waren er verscheidene die voor den lande voordeeliger waren dan de afgeloopene: voor een der twee perceelen in Bezoeki, voor

(1) Even als reeds vroeger in Cheribon en Banjoemas geschiedde, is thans ook in Madioen en Rembang het verrigten der volkstelling overgedragen op het bijhoudings-personeel, waardoor het Europeesch personeel van elk der opnemings-sectien (bestaande uit een controleur en een landmeter) zich onverdeeld kan wijden aan het toezigt op de metingen.

(2) Over de onlangs tot stand gekomen nieuwe regeling van het hypotheekwezen, enz. en de voorgenomen aanstelling van afzonderlijke hypotheekbewaarders op de drie hoofdplaatsen van Java zie men bladz. 70.

(3) 1 meer dan in 't vorig verslag werd opgegeven, doordien was verzuimd ook te rekenen op den afvoer van koffij van Tjikao naar Batavia (geraamd op 90 000 pikols per jaar) en den opvoer van zout van Batavia naar Tjikao, Krawang, Tjabangboengin en Pamanoekan (geraamd op 31 700 pikols per jaar), benevens het vervoer van andere goederen en van gelden tusschen de genoemde plaatsen onderling. Voor deze diensten wordt, krachtens het loopende vijfjarig contract (1 Julij 1873 t/m 30 Junij 1878), betaald: voor koffij, zout, goederen en kopergeld f 0,94 3/8 per pikol, voor zilvergeld 1/2 percent van de over te voeren sommen.

het eene perceel in Kediri en voor dat in Pekalongan onder anderen werd dit voordeel voor 1877, tegenover het gemiddeld betaalde in de drie jongst verloopen jaren, berekend op f 16 305, f 12 903 en f 5787. Ook bij de uitbesteding van het transport in Palembang, dat in 1876 voor 't eerst door een aannemer geschiedde (toen krachtens onderhandsche overeenkomst, welke sedert tot ult. Junij 1877 verlengd was), werden — voor de eerstvolgende $4^{1}/_{2}$ jaren — gunstiger voorwaarden bedongen, berekend op een voordeelig verschil (tegenover 1876) van f 9768 's jaars. Daarentegen moet meer dan vroeger worden betaald onder anderen voor de transporten in de residentien Preanger regentschappen, Probolinggo en Menado. Voor Probolinggo is eene naauwkeurige vergelijking met de kosten van het vorig transport niet wel mogelijk, omdat de aanneming thans het vervoer van alle landsgoederen en vroeger alleen dat van koffij en zout omvatte. Voor de Preanger regentschappen en Menado wordt het nadeelig verschil voor 1877, tegenover het gemiddeld betaalde in 1874—1876, berekend op f 46 940 en f 7670.

Wat betreft het bovenbedoelde transport in de residentie Palembang, moet nog opgemerkt worden dat met 1 Januarij 1878 het vervoer tusschen Palembang en Moeara-Enim per stoomboot zal geschieden.

In den afvoer der koffij uit Madioen is in het afgeloopen jaar eenige verandering gekomen. De ondervinding, onder de werking van het in Maart 1875 aangevangen driejarig contract opgedaan, had namelijk geleerd dat de splitsing van het vervoer, tengevolge waarvan de koffij uit de noordelijke afdeelingen Ngawi en Magettan (5000 à 6000 pikols) niet meer naar het zuiderstrand, naar Djokotro, maar naar Soerakarta en van daar per spoor naar Samarang werd vervoerd, geen aanbeveling verdiende, omdat het product op dit traject te veel lijdt. Behalve dat op Solosch gebied de rivier-overgangen niet behoorlijk verzekerd zijn, geeft vooral de bergweg over den Lawoe (5000 voet boven zee), die voor de koffij uit de afdeeling Magettan niet te vermijden is, veel bezwaar, zelfs in het drooge jaargetijde. In de rigting naar Djokotro daarentegen zijn de wegen goed onderhouden en bijna alle rivier-overgangen behoorlijk overbrugd; het derwaarts afgevoerde product (30 000 à 35 000 pikols) bereikt dan ook zijne bestemming gemakkelijker en beter. Daar de wensch van den aannemer, die verzocht van het vervoer naar Samarang ontslagen te worden, zamenging met de belangen van het Gouvernement (het nadeel verbonden aan het grootere waardeverlies der koffij op het traject tot Soerakarta woog namelijk niet op tegen het indirecte voordeel dat, met het oog op de rentegarantie, voor het Gouvernement kon voortvloeijen uit het bezorgen van meer vervoer aan de Spoorwegmaatschappij), bestond er geen bezwaar om reeds aanstonds voor de Ngawi- en Magettan-koffij tot de vroegere route naar Djokotro terug te keeren, en zulks te meer omdat de vrachtkosten geen, of althans geen noemenswaardig, verschil zouden geven. De vracht zal berekend worden naar denzelfden maatstaf (f $0{,}07^{74}/_{100}$ per pikol en per paal) als voor het vervoer tot Soerakarta werd voldaan, behoudens eene vermindering tot f $0{,}06^{74}/_{100}$ voor het eindgedeelte Boengkal-Djokotro ($29^{1}/_{2}$ palen). Voor de overige koffij die naar Djokotro wordt afgevoerd, bedraagt de aanmemingsprijs f $0{,}05^{1}/_{10}$ per pikol en per paal. Daarentegen werd onder de werking van het contract 1872—1875 f 0,08 betaald.

De aannemer, die het koffij- en zouttransport tusschen Bandjar (Preanger regentschappen) en Tjilatjap (Banjoemas) op zich genomen had, bleek voor die taak niet berekend; een der borgen heeft zich nu met het transport belast.

Aan de aannemers van het koffijtransport in Kadoe, Madioen en de Preanger regentschappen werd, met het oog op den buitengewoon grooten oogst, eene verlenging toegestaan van den termijn binnen welken anders de koffij moet zijn afgevoerd.

Op sommige plaatsen, waar de afvoer niet tijdig geschiedde (in Tagal en Madioen), heeft het bestuur hierin voorzien op kosten der aannemers.

VII. PAKKETVAART EN ANDERE STOOMVAARTDIENSTEN.

Zoo als reeds uit de mededeelingen in hoofdstuk **C** gebleken is, werd de gesubsidieerde stoompakketvaart in den Indischen Archipel, gedurende het tijdvak waarover dit verslag loopt, in verschillende rigtingen belangrijk uitgebreid, niet enkel door opneming van nieuwe lijnen of plaatsen in de diensten, die door de booten der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij worden verrigt krachtens het met haar gesloten vijftienjarig contract, maar ook door de toekenning, bij wijze van proef, van een tweejarig subsidie aan eene andere onderneming (de stoomvaartreederij »Banda") voor het onderhouden van een lager te bespreken afzonderlijken stoomvaartdienst in het oostelijk gedeelte van den archipel.

Welke lijnen (buiten de vaart op Australie, waarover straks) thans door de booten der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij worden bediend, zal uit de volgende opgaaf blijken, waarin de bovenbedoelde uitbreidingen, meerendeels na 1876 (1) tot stand gekomen, door cursieve letters zijn aangeduid:

noordkust van Java: zes (2) malen 's maands van Batavia over Samarang naar Soerabaija en omgekeerd, op welke reizen drie malen 's maands, bij gunstig weder, zoowel op de heen- als op de terugreis, Cheribon, Tagal en Pekalongan worden aangedaan;

oostkust van Java: eenmaal 's maands van Soerabaija over Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Panaroekan, *Sumanap* (op Madura), *Kangean-eiland* (ten oosten van Madura), Banjoewangi en Boeleleng (Bali) naar *Ampenan* (op Lombok), en over dezelfde plaatsen terug naar Soerabaija (3);

zuidkust van Java: eenmaal 's maands van Batavia over Anjer naar Tjilatjap en terug, wordende om de andere maand de reis verlengd tot Patjitan;

Sumatra's westkust: *a.* een veertiendaagsche dienst van Batavia over Padang naar Atjeh en terug, wordende om de andere reis Telok Betong (Lampongsche districten) en Benkoelen aangedaan; *b.* eenmaal 's maands van Batavia over Telok Betong, Kroë en Benkoelen naar Padang en over die plaatsen terug, en *c.* eenmaal 's maands (telkens aanvangende 2 × 24 uren na aankomst van de boot die in dienst *b* vaart) van Padang naar de overige havens van het gouvernement van Sumatra's Westkust, namelijk Priaman, Aijer Bangies, Natal, Siboga, Baros, Singkel (alle op de vaste kust) en Goenoeng Sitoli op Nias, zoomede naar de Atjehsche havens Troemon, Tampat Toean, Analaboe, *Patty* (4) en *Rigas* (5), wordende Goenoeng Sitoli en de Atjehsche havens (6) slechts eenmaal op elke reis bezocht, Singkel en de zuidelijker gelegen havens (7) zoowel op de heen- als op de terugreis;

Sumatra's oostkust: *a.* een veertiendaagsche dienst van Batavia over Muntok, Riouw, Singapore (in aansluiting aan de Engelsche mail), Penang, Edi en Pedir (8) naar Atjeh en over die plaatsen terug; *b.* eenmaal 's maands van Batavia over Muntok naar Palembang, *Moearah-Kompeh* en *Djambi* en terug over dezelfde plaatsen naar Batavia, met dien verstande dat op die lijn Muntok *vier*malen 's maands wordt bevaren (9); *c.* een *veertiendaag-*

(1) Van die welke in 1876 in werking traden, is reeds in 't vorig verslag melding gemaakt, behalve wat Nangamessi betreft (zie noot 4 op bladz. 105).

(2) Twee dezer diensten verrigt de Maatschappij buiten contract.

(3) De met cursieve letters aangeduide plaatsen worden sedert 10 Februarij jl. aangedaan.

(4) In deze lijn opgenomen sedert 5 Februarij jl.

(5) Als boven sedert 5 Junij jl.

(6) In hoever de stoomvaart op deze havens tot dus ver heeft bijgedragen tot ontwikkeling van het handelsverkeer, kan blijken uit het aangeteekende op bladz. 10.

(7) Over het vertier dat deze havens aan de stoomvaart bezorgen, zie men bladz. 16.

(8) Sedert Augustus 1876 wordt Pedir, in plaats van Gighen aangedaan.

(9) De nieuwe inrigting dezer lijn dagteekent van 20 Julij jl. De uitbreiding bestaat niet enkel in het aandoen van Moearah-Kompeh en Djambi, maar ook in eene verdubbeling der bezoeken van Muntok, ten einde tusschen die plaats en Palembang zooveel mogelijk eene veertiendaagsche postgemeenschap te verzekeren. Muntok wordt nu niet enkel aangedaan op de reis van Batavia naar Palembang en op de reis van Palembang naar Batavia, zoo als tot dus ver, maar ook op de reis van Palembang naar Moearah-Kompeh en Djambi, en evenzoo bij terugkeer van die plaatsen naar Palembang.

sche dienst (vóór medio Februarij jl. werd deze dienst slechts éénmaal 's maands onderhouden) van Riouw over Bengkalis, Siak, Panei en Assahan naar Deli, en van laatstgenoemde plaats over Bengkalis terug naar Riouw (de boot vertrekt van Riouw 2 × 24 uren nadat aldaar van Batavia de boot is aangekomen die den sub *a* bedoelden dienst verrigt) (1);

Borneo's westkust: eenmaal 's maands van Batavia naar Pontianak en Singkawang en terug over Pontianak naar Batavia, wordende eens per maand (beurtelings op de uitreis en op de terugreis) Tandjong Pandan (Billiton) aangedaan;

Borneo's zuidkust: eenmaal 's maands van Soerabaija over Bawean naar Bandjermasin en terug;

Borneo's oostkust: *eenmaal 's maands van Makasser over Paré-Paré naar Koetei en van daar over Paré-Paré terug naar Makasser* (2);

Zuid-Celebes: *eenmaal 's maands van Makasser over Bonthain, Boelekomba, Saleijer en Sindjai naar Boeton en over dezelfde plaatsen terug naar Makasser* (3);

Molukken en Timor: eenmaal 's maands van Soerabaija naar Makasser, *Palosbaai*, *Tontoli*, *Amoerang* (deze drie laatste plaatsen aan de noordwestkust en noordkust van Celebes), Menado of Kema, Gorontalo, Ternate, Boeroe, Amboina, Banda, *Dilly*, Koepang, *Nangamessi* (op Soemba), Bima en terug over Makasser naar Soerabaija; om de andere maand wisselt echter deze dienst in dier voege af, dat van Makasser af het eerst Bima, dan (in plaats van Nangamessi) Larantoeka op Flores, verder Koepang en zoo vervolgens de andere plaatsen in omgekeerde rigting worden aangedaan (4).

Ten gevolge van de bovenbedoelde, meerendeels in 1877 in werking getreden, uitbreidingen zal de jaarlijks af te leggen afstand ingevolge contract met 13 022 of 12 755 geografische mijlen vermeerderen, naar gelang een der gewijzigde diensten (die welke om de veertien dagen plaats heeft) 27 of 26 malen 's jaars moet worden verrigt. Voor 1878 zal, in verband hiermede, de totale afstand, die voor subsidie in aanmerking komt, bedragen 85 461 geografische mijlen, en zal alzoo het subsidie naar reden van f 3,90 per geografische mijl bedragen f 333 298.

Bij de regeling der door het Gouvernement te betalen vracht en passagegelden naar de nieuw aan te doene plaatsen is met de Maatschappij overeengekomen, in navolging van het oorspronkelijk contract (*Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 2744), dat deze tarieven slechts gelden tot en met 1880, en dat zij, van 1881 af, dus voor den dan nog te verloopen tienjarigen duur der overeenkomst, eene gelijktijdig bepaalde vermindering ondergaan (5).

(1) De wijziging in dezen dienst heeft voornamelijk ten doel om Bengkalis en andere plaatsen der residentie Sumatra's Oostkust met *elke* Engelsche mail in gemeenschap te brengen. Ten einde de aansluiting niet te missen, is evenwel de nieuwe dienst in dier voege moeten worden bekort, dat de booten slechts tot Deli varen (dus met loslating van het verder gelegene Langkat), en dat Siak, Panei en Assahan niet meer, zoo als vroeger, zoo wel op de heen- als op de terugreis, maar alleen op de heenreis worden aangedaan. Dat Langkat niet meer in de contractslijn is opgenomen, wordt gezegd noch voor het Gouvernement, noch voor den handel bezwaar op te leveren, aangezien de drukke particuliere stoomvaart tusschen Langkat en Deli (met stoomsloepen; grootere stoombooten toch kunnen in den regel de Langkat-rivier niet binnenkomen) overvloedige gelegenheid aanbiedt om op weinig kostbare wijze in het vervoer tusschen beide plaatsen te voorzien, even als dit het geval is tusschen Deli en Serdang.

(2) Deze geheel nieuwe dienst is ingesteld met 1 Februarij jl. De belangrijke handelsplaats Paré-Paré op de westkust van Celebes is daarin sedert 1 Junij jl. opgenomen. De dus uitgebreide dienst moet in hoogstens 12 etmalen worden volbragt.

(3) Deze geheel nieuwe lijn (in hoogstens 14 etmalen af te leggen) wordt bevaren sedert 14 Februarij jl.

(4) Nangamessi werd het eerst aangedaan door de boot die in December 1876 naar de Molukken vertrok, Amoerang en Dilly door de boot van Februarij jl. en Palosbaai en Tontoli door die van Junij jl. De duur der Molukkenreis zal door deze uitbreiding in 't geheel met 3 etmalen vermeerderen en alzoo 45 etmalen bedragen.

(5) Wanneer in sommige gevallen het Gouvernement door de booten der Maatschappij plaatsen laat aandoen, die niet in de tarieven zijn genoemd, wordt de vracht of het passagegeld gelijkgesteld met de prijzen voor het eerstvolgende station bepaald.

Niettegenstaande het verlies in Junij 1876 (verg. vorig verslag bladz. 96) van de *Luitenant-generaal Kroesen* (6) en den verkoop in October van de *W. Cores de Vries*, bestond de vloot der Maatschappij bij het eind van 1876 uit 24 stoomschepen (3 meer dan op 31 December 1875). De namen en verdere bijzonderheden volgen hieronder.

NAMEN DER STOOMSCHEPEN.	Tonnemaat volgens de opgaven der Maatschappij (tonnage gross).	Tonnemaat volgens den Nederlandsch-Indischen zeebrief (Nederlandsche tonnen van $1^1/_2$ kub. meter).	Stoom-vermogen in paardenkrachten (nominaal).
Amboina	846	785	155
Atjeh	1509	1756	180
Banda	846	782	155
Baron Bentinck . . .	808	804	125
Baron Mackay . . .	998	753	160
Baron Sloet van de Beele	1055	1039	150
Bromo	1250	1470	190
(*a*) * Generaal Pel . .	1457	1457 (?)	200
Gouverneur-Generaal Loudon	1250	1436	190
Gouverneur-Generaal Mijer	960	899	135
* Graaf van Bylandt (*b*)	1468	?	200
* Japara	1468	1468 (?)	200
Karang	(*c*) 326	394	60
Koning Willem III .	1055	997	200
Koningin Sophia . .	1055	802	200
Merapi	(*d*) 455	606	80
Minister Fransen van de Putte	808	883	125
* Ophir	432	465	75
* Patoeah	238	280	75
Prins Alexander . . .	1063	1134	155
Sindoro (*b*)	1134	1223	180
Sunda	197	220	40
Vice-president Prins .	444	655	120
William Mackinnon .	1150	1323	200

(*a*) De dus * geteekende schepen kwamen in 1876 voor 't eerst in de vaart.

(*b*) Dit stoomschip doet dienst als ziekentransportschip; verg. bladz. 52, noot 2.

(*c*) In 't vorig verslag werd opgegeven 240.

(*d*) Als boven 340.

(6) Naar aanleiding van een door het openbaar ministerie uitgelokt rapport van beëedigde deskundigen, is in September 1876 door den raad van justitie te Batavia tegen den gewezen gezagvoerder van dit stoomschip, ter zake van zijn onvoorzigtig sturen, regtsingang verleend. Van den afloop dier geregtelijke instructie is hier te lande nog niet gebleken; zij werd vertraagd doordien de plaats, waar het wrak lag, naauwkeurig moest worden opgenomen (verg. bladz. 64 onder *Hydrografische dienst*).

Ook ter zake van de aanvaring van de *Atjeh* en de *Willem Kroonprins der Nederlanden* in November 1875 (zie vorig verslag, bladz. 95) is tegen de betrokken gezagvoerders een strafgeding ingesteld; beiden werden beschuldigd van onwilligen manslag, op grond dat bij die ramp 4 personen het leven hadden verloren. Bij vonnis van den reeds genoemden raad van justitie van 21 Februarij 1877 (*Indisch Weekblad van het Regt* dd. 5 Maart) zijn echter de beklaagden vrijgesproken bij gebrek aan bewijs.

Het verongelukken van de *Salak* (October 1875) leidde het openbaar ministerie tot geenerlei handeling, omdat bij die ramp niemand omkwam, noch gewond werd.

In October jl. had nog een ongeval met een der stoomschepen van de Maatschappij plaats, namelijk een brand in het voorschip van de *Merapi*, bij welk ongeval 13 menschenlevens te betreuren waren, doordien eenige der passagiers, die zonder voorkennis van den gezagvoerder in eene sloep hadden plaats genomen, ten gevolge van het ontijdig losmaken van de voortakels dier sloep, in zee vielen en verdronken. Naar de oorzaken en de juiste toedragt van het onheil werd door de Indische Regering een administratief onderzoek gelast; de uitslag daarvan is echter niet vernomen.

Bovendien beschikte de Maatschappij op 31 December 1876 nog over 2 stoomjagten: *Tjidani* en *Elise*, over 1 hulk: *Batavia*, en sedert Mei 1877 over een nieuw stoomschip, groot 1266 Engelsche tonnen, de *Tambora*, aangeschaft ter vervanging van de *Luitenant-generaal Kroesen*.

Vier stoomschepen: de *Koningin Sophia*, *Gouverneur-Generaal Mijer*, *Atjeh* en *Sunda*, werden van nieuwe ketels voorzien, terwijl in de *Sunda* bovendien een nieuw stel werktuigen (compound systeem) werd geplaatst. In den aanvang van 1877 zou ook de *Koning Willem III* nieuwe ketels krijgen en overigens eene algeheele herstelling ondergaan.

Omtrent den omvang van het vervoer der Maatschappij in de laatste twee jaren zijn de volgende opgaven ontvangen:

		1875.	1876.
Aantal vervoerde passagiers . .	gouvernements. .	104 437	115 205
	particuliere . . .	27 590	28 516
		132 027	143 721
Afgelegde afstanden (in geografische mijlen) .	onder contract. .	69 929	73 128
	buiten contract (1)	45 003	44 985
		114 932	118 113
Totale ontvangsten der Maatschappij (daaronder begrepen het gouvernements-subsidie).		(2) f 6 185 538	(2) f 6 918 025

De reederij » Banda", welke het stoomschip *Egeron* in de vaart heeft, waarmede in 1875/76 reeds eenige reizen naar de Molukken en Nieuw-Guinea waren gedaan (verg. bladzz. 27 en 36) en sedert November 1876, met geldelijke ondersteuning van het betrokken Australisch Gouvernement, tijdelijk eene maandelijksche lijn van Soerabaija op Port Darwin (3) werd bediend, bood zich in 't laatst van 1876 aan tot het openen van eene geregelde stoomvaart in het oostelijk gedeelte van den Nederlandsch Indischen Archipel. De ontworpen dienst, waarvoor een gouvernements-subsidie gedurende zes jaren werd gevraagd van f 48 000 's jaars of f 8000 per reis, zou bestaan uit zes reizen 's jaars: vier van Soerabaija naar Nieuw-Guinea, waarop o. a. de tot de residentie Amboina behoorende zoogenaamde Zuidwester- en Zuidooster-eilanden zouden worden aangedaan, en twee van Soerabaija naar Manilla (Philippijnsche eilanden). Nadat dit verzoek door de Indische Regering was afgewezen (Januarij jl.), zijn met genoemde reederij onderhandelingen geopend nopens het inrigten, onder genot van hetzelfde subsidie per geografische mijl als aan de Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij wordt te goed gedaan, van eene geregelde handelstoomvaart, die zich alleen tot de Molukken en Nieuw-Guinea bepalen zou; op dien voet is sedert met de reederij » Banda", bij wijze van proef, een contract gesloten voor den tijd van twee jaren. Tegen een subsidie van f 2496 voor elke reis, zullen vier reizen per jaar worden verrigt, waarvan twee van Boeton (zuidoostelijk van Celebes) en twee te Ampenan (Lombok) zullen aanvangen. Van Boeton geschieden de reizen in de maanden Junij en December (de eerste reis is aangevangen 15 Junij jl. van Soerabaija) uit (4), en zulks over Amboina, Banda, Gisser (Ceramlaut-eilanden), Sekar, Skroë (beide plaatsen op Nieuw-Guinea), Doellah (Key-eilanden), Dobo (Aroë-eilanden), Larat, Serra (beide plaatsen op Timorlaut), Letti, Kisser (beide behoorende tot de Zuidwester-eilanden), Dilly, Koepang (beide op Timor), Rotti, Savoe (beide eilanden behoorende tot de residentie Timor), en van daar via het eiland Soembawa (behoorende tot het gouvernement van Celebes) naar Ampenan. Over dezelfde plaatsen, doch in omgekeerde orde, geschieden de reizen van Ampenan naar Boeton, en wel in de maanden Maart en September.

De lijn is ontworpen in overleg met de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, tegenover welke de ondernemers zich bereid hadden verklaard om, bij doorvoer van goederen met andere dan hunne booten, uitsluitend gebruik te maken van schepen aan bedoelde maatschappij toebehoorende. Met de boot of de booten der Banda-reederij zullen voor rekening van het Gouvernement geene reizigers en goederen worden overgevoerd dan van en naar zoodanige beoosten Boeton en Ampenan gelegen havens, welke niet in het met de Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij gesloten contract begrepen zijn. Overigens zijn op het gouvernementsvervoer toepasselijk de » algemeene bepalingen", vermeld aan het slot van laatstbedoeld contract (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2744). Het overbrengen van brieven en postpakketten met de booten der Banda-reederij geschiedt kosteloos. De navolgende boeten zijn o. a. bedongen: f 250 wanneer op eene aangegeven plaats korter dan 12 uren of langer dan 3 etmalen wordt vertoefd; f 500 wanneer eene aangegeven plaats niet wordt aangedaan, en f 1000 wanneer eene reis niet wordt volbragt, tenzij de vertraging of het verzuim veroorzaakt is door wèl bewezen » force majeure". Vóór het aanvaarden van elke reis is het stoomschip (5) of zijn de stoomschepen der reederij onderworpen aan de inspectie eener van bestuurswege benoemde deskundige commissie.

Ofschoon, in verband met deze veranderde bestemming, de *Egeron* de vaart op Port Darwin staakte, werd de geregelde stoomvaartverbinding tusschen Java en Australie daardoor echter niet afgebroken. Integendeel trad in Februarij jl. in werking het reeds in de tweede helft van 1876 ontworpen contract met de Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij betreffende het hervatten der in 1874, wegens verlies (verg. het verslag van 1875, bladz. 104), gestaakte proefreizen. De Maatschappij vond zich tot eene nieuwe proef aangemoedigd, nu zij ook op geldelijken steun kon rekenen van de zijde der kolonie Zuid-Australie, welks Gouvernement haar tegen f 20 000 per reis (hetzelfde subsidie dat ook het Nederlandsch Indisch Gouvernement reeds in 1874 en thans weder toestond) de voortzetting had opgedragen van een geregelden dienst tusschen de hoofdplaats Adelaide aan de zuidkust en de straks bedoelde nederzetting der genoemde kolonie aan de noordkust, Port Darwin, en haar daarbij het uitsluitend vervoer van gouvernementspassagiers en goederen tusschen beide plaatsen gewaarborgd had. Tegenover het Nederlandsch Indisch Gouvernement heeft de Maatschappij zich voor den tijd van hoogstens vijf jaren verbonden (6) om vijf malen 's jaars (eens om de $2^1/_2$ maand ongeveer) een stoomschip te doen varen tusschen Batavia en Adelaide, hetwelk zoowel op de heen- als op de terugreis Port Darwin, Sydney en Melbourne en, wanneer de Maatschappij het verkiest, ook

(1) Welke lijnen door de Maatschappij buiten contract werden bevaren, is niet volledig vermeld gevonden. In de eerste plaats schijnen daaronder gerangschikt te moeten worden de twee diensten 's maands langs Java's noordkust, waarop gedoeld is in noot 2 op bladz. 104; voorts een maandelijksche dienst, die door het stoomschip *Banda* wordt verrigt, van Singapore uit, over Samarang, Soerabaija, Boeleleng naar Makasser en terug; verder de reizen der ziekenschepen *Sindoro* en *Graaf van Bylandt*.

(2) De Maatschappij keerde over elk der beide jaren aan hare deelhebbers een dividend uit van 18 pct. (over 1874 15 pct.).

(3) Eene nog niet lang geleden opengestelde haven aan de noordkust van Australie (voor Nederlandsch Indie de meest nabijgelegene), ressorteerende onder het gouvernement der kolonie Zuid-Australie. Een belangrijk verslag over Port-Darwin en over de noordelijke havens van Queensland, zamengesteld door den Nederlandschen consul-generaal te Melbourne, is openbaar gemaakt als bijvoegsel tot de *Javasche Courant* van 22 Junij 1877. Een verslag van diezelfde hand over 1876 aangaande de verschillende Australische kolonien, Nieuw-Zeeland en Tasmanie is te vinden in de *Javasche Courant* van 11 Mei 1877 en de acht volgende n°s.

(4) Het subsidie wordt slechts berekend over de reizen van Boeton naar Ampenan of omgekeerd (640 geografische mijlen). De reederij heeft intusschen bevoegdheid om de reizen te doen aanvangen of te doen eindigen hetzij te Soerabaija, hetzij te Makasser, en ook om de ladingen harer booten naar die plaatsen te brengen. Tevens mag zij aldaar lading innemen voor plaatsen op hare lijn beoosten Boeton en Ampenan gelegen, en ook andere plaatsen niet in de gesubsidieerde lijn gelegen aandoen, mits den bepaalden duur van elke reis (45 etmalen) niet overschrijdende.

(5) Voor zooveel hier te lande gebleken is, beschikt de reederij „Banda" tot dus ver nog alleen over het stoomschip *Egeron*.

(6) Voor beide partijen is de bevoegdheid bedongen het contract vroeger op te zeggen, mits twee jaar te voren waarschuwende.

andere plaatsen, hetzij op Java, hetzij in Australie aandoet (1). De eerste reis is den 24n Februarij 1877 aangevangen met de *Generaal Pel*, de tweede den 8n Mei met de *Atjeh;* de derde en twee volgende reizen zouden ondernomen worden in Julij, October en December van dit jaar. Als derde boot zou voor dezen dienst bestemd worden de *William Mackinnon.*

Omtrent de particuliere stoomvaart tusschen Nederlandsch Indie en andere naburige vreemde havens is alleen vermeld gevonden dat de drie diensten, van Singapore uit, regtstreeks op Deli, op Pontianak en op Palembang — van welke in 't vorig verslag, bladz. 98, werd gewag gemaakt — in 1876 zijn blijven bestaan.

Behalve de reeds hierboven genoemde stoomschepen behooren nog een aantal andere, meest kleinere, in Nederlandsch Indie te huis, die meerendeels op de verschillende reeden gebezigd worden of voor eigen gebruik der eigenaars bestemd zijn (2). Bepaalde lijnen schijnen slechts door zeer enkele dezer stoomschepen te worden bevaren, bijv. door de *Adeka* (van 50 ton en 35 pdkr.), toebehoorende aan het Bandasche praauwenveer, in geregelden dienst tusschen de eilanden Banda, Ay en Rhun, door de *Fairy* (van 10 ton en 15 pdkr.), tusschen Grissee en Soerabaija in de vaart, en eenigermate ook door de *Menado* (759 ton en 90 pdkr.), veelal tusschen Bali, Makasser en de Molukken varende tot het overbrengen van vee.

Ten opzigte van de bestemming der andere in 't vorig verslag genoemde Nederlandsch Indische stoomschepen kan overigens in hoofdzaak verwezen worden naar de toen gedane mededeelingen (3). De stoomschepen *Generaal van Swieten* en *Vice-admiraal Fabius*, van welke over 1875 niet bleek of zij nog in de vaart waren, worden gezegd nog altijd gebezigd te worden voor algemeen goederen- en personenvervoer in den Archipel, echter zonder vaste bestemmingsplaatsen. Beide behooren aan eene Europesche handelsfirma te Batavia. Als nieuw in de vaart gekomen vindt men, buiten de straks genoemde *Adeka*, slechts vermeld de *Louise* (36 ton en 25 pdkr.), aangekocht voor diensten ter reede Padang door eene Europesche firma aldaar, de *Little Ann* (5 ton en 8 pdkr.), in Engeland gebouwd voor rekening van den aannemer der gouvernementstransporten in de residentie Palembang (verg. bladz. 104), en eindelijk eene stoomsloep, waarvan geene andere bijzonderheden worden opgegeven dan dat zij bestemd is om ter reede Samarang dienst te doen. De *Coquette* en de *Eersteling*, volgens 't vorig verslag te huis behoorende te Soebang (Krawang) en op Banda, zijn uit de vaart genomen en gesloopt.

Het regtstreeksch stoomverkeer tusschen Nederland en Nederlandsch Indie onderging sedert den aanvang dezes jaars eene nieuwe verbetering, doordien de stoomvaartmaatschappij » Nederland" haren vierwekelijkschen maildienst over Napels in een driewekelijkschen veranderde, en daarbij van de maand Mei jl. af, ook voor de thuisreizen in die lijn, vaste vertrekdagen instelde (4). In de dus uitgebreide maillijn varen thans op regelmatige beurten de 6 eigen stoomschepen der Maatschappij en 1 van de 4, welke zij van de stoomvaartmaatschappij » Java" in vaste huur heeft. Het aantal gewone reizen zal nu voortaan 17 per jaar, in stede van 13, bedragen.

Afgescheiden van den maildienst laat de Maatschappij nog nu en dan extra-stoomschepen naar Indie varen. In 1876 werden met de in huur genomen schepen der maatschappij » Java" (de *Holland*, *Madura* en *Celebes*) nog drie dusdanige buitengewone reizen (heen en terug) volbragt. Het vierde stoomschip der laatstgenoemde maatschappij kwam eerst in den aanvang van 1877 onder administratie der maatschappij » Nederland"; het is in 't voorjaar naar Batavia vertrokken, speciaal uitgerust en bemand om geruimen tijd in de Indische wateren emploi te vinden. Voor rekening van de Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij deed in 1876/77 in de lijn der » Nederland" ook eene reis naar Java (heen en terug) het stoomschip *Stad Amsterdam*, anders bestemd voor de vaart op Amerika. In 't laatst van 1876 heeft de maatschappij » Nederland" een harer schepen, de *Prins van Oranje*, op de terugreis Penang laten aandoen om aldaar tabak uit Deli te laden. Die proef heeft tot de overtuiging geleid dat het aandoen van Penang (te Deli zelf kunnen de booten wegens hun diepgang niet laden) geene groote vertraging behoeft te veroorzaken in het overbrengen der brievenmalen van Batavia. In hoever tegen het aanstaande nieuwe afscheepsaizoen der Sumatra-tabak (Januarij—Mei) de proeven zullen worden herhaald (na voorafgaande wijziging voor zooveel noodig van het thans werkende postcontract) maakt nog een punt van overweging uit.

Eene tweede onderneming (5), die de stoomvaart tusschen Nederland en Indie exploiteert, is die der » Rotterdamsche Lloyd", die daartoe de reeds in vorige verslagen genoemde vier schepen bezigt: *Friesland* en *Drenthe* onder Nederlandsche, en *Hampton* en *Torrington* onder Engelsche vlag. De beide eerste zullen eerlang vermeerderd worden met het in aanbouw zijnde stoomschip *Overijssel.*

Met betrekking tot het stoomvervoer naar en uit Indie onder Nederlandsche vlag moet hier ten slotte nog gewag worden gemaakt van het tot stand komen (Koninklijk besluit dd. 20 Februarij 1877, *Staatscourant* van den 22n dier maand en *Indisch Staatsblad* n°. 81) van eene door de reederijen sedert lang gewenschte herziening van het bedrag der overtogtsgelden voor gouvernements-passagiers. In verband met de opgedane ondervinding is het billijk voorgekomen op de uitreis te goed te doen: voor het vervoer in de 1ste klasse f 700, in de 2de klasse f 400 en in de 3de klasse f 180 (6) per hoofd (7) (tot dusver f 600, f 400 en f 140; de beide laatste sommen respectievelijk voor passagiers 2de klasse op verbeterden voet en voor gewone passagiers 2de klasse); terwijl voor de thuisreis zal betaald worden: 1ste klasse f 800, 2de klasse f 450 en 3de klasse f 270 (6), tegen respectievelijk f 850, f 424 en f 282 volgens de vroegere regelingen. Het nieuwe tarief is slechts toepasselijk voor zoover de reederijen aan zekere door de Regering gestelde eischen voldoen. Die eischen, geformuleerd in een met de maatschappij » Nederland" gesloten contract, dd. 21/9 Julij 1877, hetwelk spoedig zal gevolgd worden door eene gelijksoortige overeenkomst met de » Rotterdamsche Lloyd", hebben in de eerste plaats ten doel het Gouvernement de gelegenheid te waarborgen ten allen tijde *naar behoefte* van de stoomverbinding te kunnen gebruik maken, en ten andere de gouvernements-passagiers de noodige gemakken en voorzorgsmaatregelen te verzekeren voor het geval van ziekte, brand of eenig ander gevaar aan boord. Bij het nieuwe contract is ook bedongen dat, wanneer de stoomschepen op de terugreis Soerabaija, Samarang of Padang aandoen,

(1) Volgens de voorwaarden van 1874 was ook het aandoen van Brisbane verpligtend, doch, even als voor de overige plaatsen was bepaald, slecht éénmaal op elke reis.

(2) Verg. de bij hoofdstuk **L**, afd. IV, behoorende bijlage DD, waar verschillende schepen, waarin stoomwerktuigen geplaatst zijn, worden opgenoemd. Die opgaven, vermoedelijk ontleend aan het register der uitgereikte vergunningen tot beziging der stoomketels, komen echter, wat de bestemming der vaartuigen betreft, niet geheel overeen met de jongste deswege van elders verkregen opgaven, die te dezer plaatse benuttigd zijn.

(3) Het aangeteekende aldaar omtrent de *Egeron*, dat namelijk dit stoomschip zou zijn overgegaan in handen van de Internationale Crediet- en handelsvereeniging, wordt nu gezegd niet juist te zijn geweest. Bedoelde instelling was alleen met het agentschap belast geworden. Volledigheidshalve moet ten aanzien van dit stoomschip nog opgemerkt worden, dat het op zijne reizen tusschen Soerabaija en Port Darwin (zie hooger) beurtelings ook aandeed: Boeleleng (Bali), Ampenan (Lombok), Soembawa, Bima (mede op Soembawa), en in den Timor-archipel: Koepang, Dilly, Rotti, Savoe en Soemba.

(4) Over de herziening van het postcontract met de Maatschappij wordt gehandeld in hoofdstuk **L**, afd. V; over het verzekeren van retourlading aan hare in den maildienst varende stoomschepen zie men hoofdstuk **M**, afd. I, § 3.

(5) Als derde onderneming werd in 't vorig verslag (bladz. 98) nog genoemd de te Rotterdam opgerigte maatschappij „Batavia", maar deze heeft sedert opgehouden te bestaan.

(6) Zoodra de Suezkanaal-tol van frs. 10 per passagier wordt afgeschaft of verminderd, ondergaat het vervoergeld van 3de klasse gouvernements-passagiers eene gelijke verlaging.

(7) De voor kinderen (mits zijnde passagiers 1ste of 2de klasse) bedongen reductie van 50 pct. is behouden gebleven, doch beperkt tot kinderen beneden de 10 jaren (vroeger op de uitreis beneden de 13, op de thuisreis beneden de 15 jaren). Behoefde vroeger niets betaald te worden voor kinderen beneden 6 jaren, nu geldt die vrijstelling slechts tot op den leeftijd van 2 jaren. Voor twee kinderen (tot één gezin behoorende) die elk het 2de levensjaar nog niet volbragt hebben, wordt betaald als voor één kind van 2—9 jaren oud.

de gouvernements-passagiers, zonder hoogere kosten, op een van die plaatsen kunnen aan boord gaan. Evenzoo geeft het, wanneer op de uitreis Padang wordt aangedaan, geene verandering in de verschuldigde kosten of de gouvernements-passagiers daar, dan wel te Batavia worden aangebragt.

K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

I. Onderwijs.

§ 1. *Voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden.*

Middelbaar onderwijs. De splitsing van sommige klassen der ***hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Batavia*** (afdeeling A van het gymnasium Willem III), die onvermijdelijk geworden was wegens de aanhoudende stijging van het aantal leerlingen, maakte bij het begin van den cursus 1876/77 (1 October 1876) weder de aanstelling van 3 nieuwe docenten noodig, ditmaal voor de Fransche taal en letterkunde, voor de wiskunde en het regtlijnig teekenen, en voor de wiskunde alleen; als zoodanig traden tijdelijk op 1 der educators en 2 onderwijzers, tot dusver bij het gouvernements lager onderwijs werkzaam (1). Het aantal docenten der afdeeling » hoogere burgerschool" (met inbegrip van 1 hulpleeraar voor het teekenen) klom daardoor tot 21 (buiten den directeur).

In verband met het voornemen om bij de afdeeling » Indische taal-, land- en volkenkunde" (afdeeling B van het gymnasium) het onderwijs in Javaansch en Maleisch niet langer aan één persoon op te dragen, maar voor iedere taal een afzonderlijken leeraar aan te wijzen (verg. vorig verslag, bladz. 99), werd in December 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 322) gelegenheid gegeven om bij die afdeeling het aantal docenten van 3 op 4 te brengen (2).

Had in 1876 in het personeel van afdeeling B geene verandering plaats, onder de leeraren bij de afdeeling » hoogere burgerschool" was dit, vooral in het eerste semester, meermalen het geval. De reeds in 't vorig verslag vermelde uitzending van personeel uit Nederland en de terugkomst van een leeraar met verlof verschaften echter gelegenheid om in de openvallende plaatsen te voorzien (3).

In welke mate het aantal leerlingen toenam, zal uit het volgende blijken:

Zoo als nog in 't vorig verslag kon worden aangeteekend, begon bij afdeeling A de cursus 1875/76 (1 October 1875) met 186 leerlingen, waarvan 179 voor alle en 7 voor enkele lessen. Gedurende of bij het eind van dien cursus verlieten 41 leerlingen de inrigting, waarvan 6 na met goed gevolg volbragt eind-examen (4), terwijl 4 leerlingen na voldoend afgelegd examen tusschentijds werden toegelaten. Voor den volgenden cursus bleven er dus 149 leerlingen over. Uit de vier laagste klassen werden, bij het einde van den cursus 1875/76, van de 151 leerlingen, die aan de overgangs-examens deelnamen, 119 bevorderd, en wel 50 tot het tweede, 28 tot het derde, 36 tot het vierde, en 5 tot het vijfde studiejaar.

Tot den cursus 1876/77 werden na afgelegd examen 66 nieuwe leerlingen en 1 oudleerling (toehoorder) toegelaten. Bovendien werd 1 leerling van de derde klasse der hoogere burgerschool met driejarigen cursus te Soerabaija, na afgelegd eind-examen aldaar, in de 4de klasse geplaatst (5), terwijl 1 der toegelatenen tot het eerste studiejaar van zijn regt geen gebruik maakte. De nieuwe cursus (1 October 1876) begon dus met 216 (6) leerlingen (waarvan 3 toehoorders). 84 hunner waren internen, tegen 76 op 1 October 1875. Geleidelijk zal echter het internaat komen te vervallen. Uit overweging dat de redenen, die vroeger tot de toelating van interne leerlingen hadden geleid, niet meer golden, en dat het op den duur niet de taak der Regering kon zijn om ook de zorg voor de opvoeding der leerlingen op zich te nemen, is namelijk bij een Indisch besluit van 16 April jl. bepaald dat nieuwe internen niet meer worden aangenomen.

Omtrent het gedrag en den ijver der leerlingen luiden de berigten vrij gunstig; de gezondheidstoestand was over het algemeen goed; het schoolverzuim beliep gemiddeld over het geheele jaar 4.1 pct., tegen 2.9 pct. in 1875, 3.5 pct. in 1874 en 4.9 pct. in 1873.

Van de beide externe leerlingen die, elk voor de helft, in het genot waren gesteld van de beurs, gevormd uit de gift van den eersten Koning van Siam, legde de één met goed gevolg het groot ambtenaars-examen af, en de andere het eind-examen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus. Met 1 October 1876 werd de beurs toegekend aan een leerling van het 1ste studiejaar der hoogere burgerschool.

Bij de afdeeling » Indische taal-, land- en volkenkunde" werd de cursus 1875/76 begonnen met 5 en gesloten met 3 leerlingen, welke laatsten met nog 5 nieuw ingeschrevenen den cursus 1876/77 aanvingen. Op 1 Januarij jl. was het aantal tot 10 geklommen, waarvan 7 de lessen in het 1ste, en 3 die in het 2de studiejaar volgden.

De bibliotheek van het gymnasium nam weder in belangrijkheid toe; van de overige hulpmiddelen voor het onderwijs werden vooral die voor het teekenen uitgebreid.

In de behoefte aan ruimer localiteit werd voorzien door het tijdelijk ontruimen van eene der beide teekenzalen en door de oprigting van een bijgebouw op het erf van het gymnasium.

De ontvangsten der inrigting gedurende het dienstjaar 1876 bedroegen f 65 115 en de uitgaven f 255 573. Over 1875 waren die sommen f 59 570 en f 189 849.

Begon bij de met 1 November 1875 geopende *hoogere burgerschool met driejarigen cursus te Soerabaija* (7) het eerste schooljaar met 19, de cursus 1876/77 ving aan met 37 leerlingen voor alle, en 1 (toehoorder) voor enkele lessen.

Gedurende den loop van den eersten cursus klom het getal van 19 tot 22, daar 1 tusschentijds de inrigting verliet, doch 4 (namelijk 2 van de hoogere burgerschool te Batavia en 2 van die te Leiden) toegelaten werden.

Het gedrag en de ijver der leerlingen gaven gedurende den afgeloopen cursus geene aanleiding tot ontevredenheid; opzettelijk schoolverzuim kwam niet voor. De lessen werden geregeld gegeven en bijgewoond, met uitzondering van die in de gymnastiek, welke niet door alle leerlingen werden waargenomen.

Van de 16 leerlingen uit het 1ste studiejaar werden er 12, van de 5 uit het 2de studiejaar 3, tot eene hoogere klasse bevorderd, terwijl de leerling van het 3de studiejaar een diploma verkreeg, waarmede hij te Batavia in het 4de studiejaar overging. Aan het toelatings-examen

---

(1) Toen in Maart 1877 de formatie met het drietal plaatsen organiek werd uitgebreid, zijn twee dezer tijdelijke leeraren definitief benoemd. Voor den anderen (dien in de wiskunde) werd een definitieve vervanger uit Nederland aangevraagd (in Augustus jl. ter beschikking gesteld).

(2) Twee der leeraren van afdeeling B, en de in 't vorig verslag bedoelde adspirant-docent voor eene der beide straks genoemde talen, werden na afloop van den cursus 1875/76 in de gelegenheid gesteld om, in het belang der hun toevertrouwde leervakken, gedurende ééne maand op den voet van ambtenaren in commissie, eene reis te maken door Midden-Java, voornamelijk door de Vorstenlanden.

(3) Van enkele mutatien die in 1877, tot dus ver, onder het personeel van het gymnasium plaats hadden, zal eerst in 't volgend verslag zijn melding te maken.

(4) 3 candidaten slaagden niet in het eind-examen (zie het verslag der examen-commissie in de *Javasche Courant* van 7 November 1876).
Ten opzigte van de regten, bij examens voor speciale Indische ambten of bedieningen, verbonden aan het diploma van zoodanig eind-examen, hetzij dit in Indie dan wel in Nederland verkregen zij, is eene nadere bepaling gemaakt bij Koninklijk besluit van 5 November 1876, n°. 26 (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 2). Zie daarover meer in hoofdstuk **N**.

(5) Om zoodanigen overgang in het vervolg mogelijk te maken, had het reglement voor het gymnasium bij Indisch besluit van 25 Julij 1876, n°. 7 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 3032) de noodige wijziging ondergaan. Sedert (*Javasche Courant* van 7 November 1876) is die wijziging nog uitgestrekt tot leerlingen van andere hoogere burgerscholen, hetzij in Nederland, hetzij in Indie.

(6) Op 1 Januarij jl. bedroeg het getal 215, daar er in de maanden October tot en met December 5 de inrigting verlieten, tegen 4 die werden toegelaten.

(7) Het in 't vorig verslag aangekondigde reglement voor de school werd vastgesteld bij Indisch besluit van 25 Julij 1876, n°. 7, (*Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 3032). Het werd kort daarop (*Javasche Courant* van 7 November 1876) nog eenigszins aangevuld, ten einde voor de leerlingen van alle hoogere burgerscholen in Nederland of Nederlandsch Indie den overgang bij de school te Soerabaija (zonder examen) mogelijk te maken.

voor den nieuwen cursus voldeden 19 (1) van de 31 (1) candidaten. Van de geslaagden liet 1 zich niet inschrijven; daarentegen werd 1 oud-leerling van de hoogere burgerschool te Amsterdam zonder examen toegelaten. En daar van hen, die aan het overgangs-examen hadden deelgenomen, 18 bleven ingeschreven, begonnen op 1 October 1876 de lessen, zoo als gezegd, met 37 (gewone) leerlingen, verdeeld als volgt: 1ste studiejaar 20 (waaronder 1 inlander), 2de studiejaar 14 en 3de studiejaar 3.

In Januarij jl. is aan een der taalleeraren verlof naar Europa moeten worden verleend wegens ziekte. In afwachting dat in zijne plaats (door uitzending uit Nederland) zou kunnen worden voorzien, hebben drie der overige leeraren zijne lessen onder elkander verdeeld.

De bibliotheek (afkomstig van de voormalige ambachtsschool) werd aanzienlijk uitgebreid. Eene belangrijke verzameling leermiddelen voor het natuur- en scheikundig, zoowel als voor het teeken-onderwijs werd uit Nederland ontvangen.

De inkomsten der inrigting beliepen over 1876 f 3900, de uitgaven f 49 007.

In verband tot zijn voornemen om eene algemeene regeling te doen ontwerpen van het middelbaar onderwijs (waarvan later is afgezien), had de Gouverneur-Generaal in het afgeloopen jaar nog in advies gehouden de in Indie voorgestelde oprigting eener *hoogere burgerschool te Samarang*. Nadat evenwel in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 27 October 1876 de noodige gelden waren aangewezen om ter genoemde plaatse eene hoogere burgerschool met driejarigen cursus te openen, werd aan den Gouverneur-Generaal de vraag gedaan, of zoodanige instelling in het kader der voorgenomen regeling paste, ten einde in dat geval de noodige maatregelen van voorbereiding te kunnen nemen. De Landvoogd antwoordde bevestigend, en daarop is 's Konings magtiging ingeroepen en verkregen tot oprigting eener hoogere burgerschool te Samarang, op volkomen gelijken voet als die te Soerabaija (zie Indisch Staatsblad 1877 n°. 121). De opening is bepaald op 1 October 1877 (2).

Omtrent het doel van de te Soerabaija op te rigten *burger avondschool* (verg. het verslag van 1875, bladz. 105) is men thans tot eenstemmigheid gekomen. In stede van eene inrigting van voortgezet lager onderwijs, speciaal voor den ambachtsstand, zoo als eerst uit Indie was voorgesteld, zal deze avondschool, volgens eene in Junij jl. verleende magtiging, worden ingerigt naar de behoeften van aanstaande telegrafisten, machinisten, verificateurs, opzigters van den waterstaat en van het mijnwezen, werktuigkundigen, enz. Het onderwijs zal geheel gerigt zijn op de praktijk, en de cursus twee of, bij uitzondering, drie jaren duren. Deze avondlessen, voornamelijk te geven door de leeraren der hoogere burgerschool, zullen aan de talrijke klasse der zoogenaamde inlandsche kinderen eene nieuwe gelegenheid openen om zich voor een aantal ambten en beroepen te bekwamen. Slaagt de proef naar wensch, dan ligt het in de bedoeling te Batavia en te Samarang mede zulk eene avondschool in 't leven te roepen.

Te Batavia vormde zich eene vereeniging onder de benaming »Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen van goeden aanleg". De vereeniging stelt zich ten doel door vaste of wisselvallige bijdragen een fonds te vormen, ten einde begaafde jongelieden, die om geldelijke redenen de lessen aan de eene of andere inrigting van middelbaar (of hooger) onderwijs in Nederlandsch Indie niet mogten kunnen volgen, geheel of gedeeltelijk in de kosten van onderwijs, en zoo noodig ook van onderhoud, te gemoet te komen. In December 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 304) werd de vereeniging als regtspersoon erkend. Blijkens de statuten (*Javasche Courant* dd. 8 December 1876) maken de directeur en een zestal leeraren van het gymnasium te Batavia het bestuur der vereeniging uit.

Lager onderwijs (3). Daar de Regering in den loop van 1876 over een zeker aantal bekwame hulponderwijzeressen kon beschikken, was zij in de gelegenheid om, bij wijze van proef, eene eerste toepassing te geven aan het beginsel om het gouvernements lager onderwijs voor meisjes af te scheiden van dat voor jongens.

Terwijl het noodige werd voorbereid om ook elders (in de eerste plaats te Samarang en te Soerabaija) tot de stichting van afzonderlijke gouvernementsscholen voor meisjes over te gaan, kwam in September 1876 al vast eene dergelijke inrigting te Batavia tot stand, waar ook onderwijs wordt gegeven in de beginselen der Fransche taal en in vrouwelijke handwerken. De leiding dier meisjesschool, welke al spoedig na hare opening door 136 leerlingen (betalende en niet-betalende) werd bezocht, is voorloopig opgedragen aan eene hulponderwijzeres met acte van hoofdonderwijzeres, bijgestaan door vrouwelijk hulppersoneel.

In Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 51) is nu in beginsel aangenomen dat, op plaatsen waar het aantal meisjes, welke de openbare lagere school bezoeken, daartoe talrijk genoeg is, afzonderlijke lagere meisjesscholen zullen worden opgerigt; zullende onder de leervakken, behalve de vrouwelijke handwerken, zoo mogelijk ook andere vakken van meer uitgebreid lager onderwijs worden opgenomen.

Als gevolg daarvan werd kort daarop (1 Mei) ook te Samarang eene openbare lagere school voor meisjes geopend.

Daar thans de aan de openbare scholen verbonden onderwijzeressen niet meer uitsluitend bestemd blijven om deel uit te maken van het hulppersoneel, maar ook (aan de afzonderlijke meisjesscholen) als hoofdonderwijzeressen of als eerste hulponderwijzeressen kunnen optreden, is eene afzonderlijke regeling noodig geworden omtrent de geldelijke voordeelen waarop zij, bij overgang in die rangen, aanspraak hebben. Bij Indisch Staatsblad 1877, n°. 51, zijn nu aan de bedoelde onderwijzeressen dezelfde bezoldigingen toegekend, die genoten worden door de onderwijzers van gelijke klassen.

Veelvuldig waren weder de veranderingen die in het afgeloopen jaar onder het onderwijzend personeel voorvielen, deels ook ten gevolge van overplaatsing bij het middelbaar onderwijs of bij de inlandsche kweekscholen. In een 12tal onderwijzersplaatsen werd door uit Nederland gezonden personeel voorzien; 2 onderwijzers werden in Indie gevonden, terwijl — wat het vrouwelijk personeel betreft — 2 hulponderwijzeressen werden benoemd, die reeds op voorloopigen voet bij het gouvernementsonderwijs werkzaam waren, en 5 hulponderwijzeressen voor den tijd van één jaar op de proef werden werkzaam gesteld.

Bij het einde van 1876 werd de dienst bij de gouvernementsscholen (ten getale van 83) verrigt door 199 mannelijke en 24 vrouwelijke personen, daaronder respectievelijk 3 en 2 kweekelingen. In verhouding tot het aantal leerlingen zouden nog 13 plaatsen meer te bezetten zijn geweest (4).

(1) Hieronder 1 der straks bedoelde 16 leerlingen van het 1ste studiejaar, daar deze wegens ziekte niet aan het overgangs-examen had kunnen deelnemen.

(2) De directeur en de leeraar in de wis- en natuurkunde zullen vermoedelijk gevonden worden uit het personeel van de hoogere burgerschool te Batavia. Ter voorziening in de overige plaatsen en in die, welke door den bedoelden overgang te Batavia zullen openvallen, wordt hier te lande naar personeel omgezien. Ten einde de keuze van geschikte candidaten, door eene vooraf bepaalde verdeeling der leervakken van elk hunner, niet te belemmeren, is de Gouverneur-Generaal in Julij jl. gemagtigd om bij het middelbaar onderwijs die verdeeling voortaan naar omstandigheden te wijzigen, mits blijvende binnen de grenzen der formatie van het toegestaan personeel, ook wat de kosten betreft. Bij de aanstelling van personeel bij de hoogere burgerschool te Soerabaija werd reeds eenigermate in dien zin gehandeld, voor zooveel de taalleeraren betreft. Ofschoon de formatie voor hen de vakken aldus verdeelt: 1 leeraar voor Nederlandsche taal en aardrijkskunde, 1 voor Fransch en Engelsch en 1 voor Engelsch en Duitsch, zijn namelijk de titularissen aangesteld onder den meer algemeenen titel van leeraar in de moderne talen en aardrijkskunde. Een onderwijzer in het handteekenen en schoonschrijven ten behoeve van de hoogere burgerschool te Samarang is reeds ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld.

(3) Van de in Indie verschijnende afzonderlijke jaarverslagen betreffende het Europeesch lager onderwijs zijn de drie jongst uitgekomene (over 1873, 1874 en 1875) bereids aan de Staten-Generaal aangeboden (achtereenvolgens in Augustus en October 1876 en April 1877).

(4) In den aanvang van 1877 kwamen achtereenvolgens 10 onderwijzers en 1 onderwijzeres in Indie aan, allen uitgezonden in voldoening aan de Indische aanvraag voor 1877, benevens 1 (de laatste) van hen die ter voldoening aan de aanvraag voor 1876 waren uitgezonden. Ter voldoening aan eene suppletoire aanvraag voor 1877 en aan de aanvraag voor 1878 zullen zoo mogelijk nog 21 onderwijzers volgen. Een 12tal zijn reeds ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld.

In het afgeloopen jaar werden alle scholen, met uitzondering van enkele particuliere inrigtingen van onderwijs, éénmaal, en de meeste op de standplaatsen der inspecteurs aanwezige scholen meermalen door dezen bezocht. Behoudens op twee scholen, waar het onderwijs minder bevredigend werd bevonden (en waar dan ook de hoofdonderwijzers vervangen zijn), werd algemeen vooruitgang waargenomen.

Blijkens de rapporten der inspecteurs wordt over het algemeen van het zangonderwijs op de scholen niet genoeg werk gemaakt. Vermoedelijk draagt hiertoe bij de omstandigheid, dat praktische vaardigheid in het zingen niet voorgeschreven is bij de eischen voor het verkrijgen eener acte van bekwaamheid als hoofd- of als hulponderwijzer. De aandacht der plaatselijke schoolcommissien is daarom in het afgeloopen jaar gevestigd geworden op de wenschelijkheid om het zangonderwijs niet te veel als bijvak te doen beschouwen en de onderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen, voor zoo ver noodig, tot het beoefenen van den zang aan te sporen.

Voor de invoering van nieuw uitgekomen schoolboeken en andere leermiddelen, die bruikbaar voorkomen, wordt steeds zorg gedragen. De leesmethode van Bouman, aanbevolen als meer ontwikkelend dan die van Prinsen, zou in 1877 algemeen op de openbare lagere scholen worden ingevoerd.

De bevoegdheid, aan de plaatselijke schoolcommissien verleend om de voor den aankoop van prijswerkjes bestemde gelden aan te wenden tot het aanleggen of uitbreiden van schoolbibliotheken (verg. vorig verslag bladz. 100), wordt gezegd op sommige plaatsen goede vruchten te hebben gedragen. Op de meeste plaatsen was men echter voor het behoud van de prijsuitdeeling, eensdeels om de zaak zelve, anderdeels omdat door particuliere bijdragen op voldoende wijze in de behoefte aan schoolbibliotheken werd voorzien. De schoolcommissien toonden daarbij veel belangstelling, en de leerlingen maken van de bibliotheken gemeenlijk vlijtig gebruik.

Met eene geleidelijke verbetering van het schoolmeubilair, vooral door den aanmaak van schooltafels volgens het Amerikaansche systeem, wordt voortgegaan.

Ook aan het vernieuwen en verbeteren der schoollocalen wordt de vereischte zorg besteed.

De gouvernementsteekenscholen te Batavia, Samarang en Soerabaija bleven veel nut stichten; zij werden bij het einde van 1876 bezocht door 33, 102 en 33 leerlingen. Voor Soerabaija, waar het teekenonderwijs van gouvernementswege nog slechts bij wijze van proef gegeven werd, is in Januarij jl. tot definitieve vestiging der school besloten.

Wat de overige vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs betreft, is in overweging genomen om daarvoor aan de voornaamste scholen afzonderlijke klassen te verbinden.

Op den regel, dat inlanders alleen als betalende leerlingen op de Europesche scholen worden toegelaten (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 135), is onlangs (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 108) eene uitzondering gemaakt voor plaatsen buiten de residentien Menado, Amboina, Ternate en Timor, en wel ten behoeve der kinderen van de uit genoemde gewesten afkomstige, maar zich elders bevindende inlandsche Christen-militairen, die, zich veelal als met Europeanen gelijk gesteld beschouwende, bezwaar maakten hunne kinderen naar de (door Mohammedanen bezochte) inlandsche scholen hunner garnizoensplaatsen te zenden. De toelating der bedoelde kinderen (welke reeds hier en daar als niet-betalende leerlingen de Europesche scholen bezochten) is echter afhankelijk gesteld van de ruimte der schoollocalen, terwijl overigens de kinderen ook moeten voldoen aan zekere eischen van bekwaamheid. Het denkbeeld der oprigting van speciale scholen voor deze soldatenkinderen maakt in Indie een punt van overweging uit.

Vermits het te verwachten is dat, ten gevolge van het oprigten van openbare lagere meisjesscholen (zie bladz. 109), zich meermalen het geval zal voordoen, dat kinderen uit één gezin meer dan ééne openbare lagere school bezoeken, zoo is art. 29 van het reglement van orde, tucht en beheer voor de openbare lagere scholen (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 65), omtrent het verminderde schoolgeld voor een tweede en volgend kind uit één gezin, ook toepasselijk verklaard, indien kinderen uit één gezin verschillende openbare lagere scholen op dezelfde plaats bezoeken.

In het afgeloopen jaar werden 7 nieuwe scholen geopend, namelijk de meisjesschool te Batavia en de gemengde scholen te Kendal (Samarang), Bodjonegoro (Rembang), Soerakarta, Sidoardjo (Soerabaija), Siboga (Sumatra's Westkust) en Tondano (Menado), en in den aanvang van 1877 nog 3: de meisjesschool te Samarang en de gemengde scholen te Boelekomba (Celebes) en Koedoes (Japara). Bovendien was nog de opening te wachten van 2 nieuwe (gemengde) scholen te Batavia, reeds in 't vorig verslag bedoeld, maar waarvoor tot dusver de localen nog niet gereed waren.

Op welke plaatsen bij het eind van 1876 scholen gevestigd waren, hoeveel onderwijzers daarbij dienst deden en door welk aantal leerlingen de scholen bezocht werden, kan blijken uit bijlage V. De totalen dier opgaven, en die over 1875, worden, ter vergelijking, hieronder medegedeeld.

		Aantal gouvernements-scholen.	Onderwijzend personeel in actieven dienst.							Aantal leerlingen:			Waarvan:			Aantal inlanders (*d*) en vreemde oosterlingen, onder de leerlingen begrepen.
			Hoofd-onderwijzers.	Waarnemende hoofd-onderwijzeressen.	Hulp-onderwijzers.	Hulp-onderwijzeressen.	Kweekelingen: mannelijke.	Kweekelingen: vrouwelijke.	Te zamen.	betalende.	niet-betalende.	Te zamen.	in de laagste klasse.	in de middelste klasse.	in de hoogste klasse.	
Ult°. 1876.	Java en Madura.	60	59	1	83	20	2	2	167	2138	2589	4727	2654	1619	454	(*e*) 235
	Buitenbezittingen	23	23	»	31	1	1	»	56	716	806	1522	817	553	152	(*f*) 229
	Te zamen	83	82	1	114	21	3	2	223	2854	3395	6249	3471	2172	606	464
Ult°. 1875.	Java en Madura.	55	54	»	(*a*)90	18	3	2	167	1913	2427	4340	2498	1446	396	(*g*) 188
	Buitenbezittingen	21	21	»	33	1	(*b*) 3	1	59	672	803	1475	805	480	190	(*h*) 198
	Te zamen	76	75	»	123	19	6	3	(*c*) 226	2585	3230	5815	3303	1926	586	386
Ult°. 1876.	Meer.	7	7	1	»	2	»	»	»	269	165	434	168	246	20	78
	Minder	»	»	»	9	»	3	1	3	»	»	»	»	»	»	»

(*a*) In 't vorig verslag werd ten onregte op 86 hulponderwijzers gerekend.
(*b*) „ „ „ „ „ „ „ 2 mannelijke kweekelingen gerekend.
(*c*) 5 meer dan in 't vorig verslag werd opgegeven (zie de beide voorgaande noten).
(*d*) In deze opgaaf schijnen de kinderen van inlandsche Christen-militairen, over welke hierboven gehandeld is, met Europesche leerlingen te zijn gelijk gesteld, en dus niet als inlanders te zijn vermeld.
(*e*) Verdeeld over 39 plaatsen. Slechts op 6 plaatsen waren 10 of meer dezer leerlingen, namelijk: te Batavia 31, Samarang 16, Pasoeroean 12, Madioen 12, Djokjokarta 11 en Wonosobo 10.
(*f*) Verdeeld over 18 plaatsen. Slechts op 8 plaatsen waren 10 of meer dezer leerlingen, namelijk: te Neira 41, Menado, 38, Amboina 29, Ternate 27, Makasser 22, Tondano 21, Bandjermasin 16 en Padang 10.
(*g*) Verdeeld over 33 plaatsen. Slechts op 4 plaatsen waren 10 of meer dezer leerlingen, namelijk: te Batavia 35, Samarang 13, Malang 12 en Sitoebondo 11.
(*h*) Verdeeld over 14 plaatsen. Slechts op 7 plaatsen waren 10 of meer dezer leerlingen, namelijk: te Menado 44, Amboina 39, Neira 32, Ternate 22, Makasser 17, te Padang en te Bandjermasin 10.

Blijkens dit overzigt is het aantal leerlingen (alle klassen en landaarden te zamen gerekend) toegenomen met 434 of bijna 7 pct. In 1875 bedroeg de toeneming 4 pct., in 1874 omstreeks 5 pct. Ook het aantal inlanders en vreemde oosterlingen, als leerlingen toegelaten, was in 1876 grooter dan in de beide voorgaande jaren.

Aan schoolgelden werd ontvangen over het eerste halfjaar (over het tweede semester zijn nog geene volledige opgaven beschikbaar) f 70 593 tegen f 123 107 (1) over het geheele jaar 1875.

De kosten van het Europeesch lager onderwijs bedroegen in 1876 (voor zoover de opgaven strekken) in 't geheel f 881 932 tegen f 804 623 in 1875.

Aangaande de *particuliere scholen* in Nederlandsch Indie is de navolgende opgaaf ontvangen (welke zich aansluit aan die op bladz. 101 van het vorig verslag, en waarin dus weder eenige — straks te bespreken — inrigtingen van onderwijs niet zijn opgenomen).

PLAATSEN.	1875.												1876.											
		Onderwijzend personeel.						Aantal leerlingen.						Onderwijzend personeel.						Aantal leerlingen.			
						Kweekelingen.												Kweekelingen.					
	Aantal scholen.	Hoofd- of waarnemende hoofd-onderwijzers.	Hoofd- of waarnemende hoofd-onderwijzeressen.	Hulp-onderwijzers.	Hulp-onderwijzeressen.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.	Aantal scholen.	Hoofd- of waarnemende hoofd-onderwijzers.	Hoofd- of waarnemende hoofd-onderwijzeressen.	Hulp-onderwijzers.	Hulp-onderwijzeressen.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
Batavia	9	4	5	12	18	(a) * 1	* 3	337	475	812	4	10	6	11	11	12	,,	2	367	487	854	4
Meester Cornelis (Batavia)	(b) 3	2	2	2	1	,,	1	43	86	129	,,	2	1	1	1	3	,,	,,	37	48	85	,,
Garoet (Preanger regentschappen)	1	1	,,	1	,,	,,	,,	21	5	26	(c) 14	1	1	,,	1	,,	,,	,,	24	3	27	(d) 12
Samarang	* 6	3	2	5	* 5	,,	,,	116	348	464	2	6	4	2	4	7	,,	,,	95	342	437	,,
Salatiga (Samarang)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	1	,,	1	,,	,,	,,	,,	,,	6	6	,,
Japara	1	* 1	,,	,,	1	,,	,,	5	5	10	2	1	1	,,	,,	,,	1	,,	3	5	8	1
Soerabaija	5	4	7	5	6	1	,,	247	298	545	2	5	3	7	7	5	1	,,	243	336	579	,,
Pasoeroean	2	,,	2	,,	,,	,,	,,	4	67	71	,,	1	,,	1	,,	,,	,,	2	6	42	48	,,
Karang-Anjer (Bagelen)	1	* 1	,,	,,	,,	,,	,,	24	8	32	19	1	1	,,	,,	,,	,,	,,	11	9	20	6
Djokjokarta	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	1	,,	1	,,	1	,,	,,	,,	30	30	,,
Soerakarta	2	1	1	,,	1	,,	,,	22	28	50	7	2	1	1	,,	1	2	,,	41	36	77	10
Padang (Sumatra's Westkust)	1	(e) ,,	* 1	,,	,,	,,	,,	4	20	24	,,	1	,,	1	,,	,,	,,	,,	5	21	26	,,
Neira (Banda)	1	,,	1	,,	1	,,	,,	2	34	36	,,	2	1	1	,,	1	1	1	10	41	51	3
	* 32	* 17	* 21	25	* 33	* 2	* 4	825	1374	2199	50	34	19	27	24	30	5	5	842	1406	2248	36

(a) De dus * geteekende cijfers zijn verbeterde opgaven.
(b) In de Rehoboth-school (in 1876 gesloten) werd onderwijs gegeven krachtens art. 6, § c, van het reglement op het lager onderwijs (*Indisch Staatsblad* 1868, n° 81).
(c) Hieronder 2 meisjes.
(d) Hieronder 1 meisje.
(e) In 't vorig verslag werd, in stede van 1 hoofd-onderwijzeres, 1 hoofdonderwijzer opgegeven.

Het overzigt wijst op eene vermeerdering van het aantal particuliere scholen met 4 (te Batavia, Salatiga, Djokjokarta en Neira) en op eene vermindering met 2 (te Meester Cornelis en Pasoeroean). In 't geheel waren er dus in 1876 2 scholen meer dan in 1875. Het aantal leerlingen nam toe met 49 of ruim 2 pct. Het $^{2}/_{3}$ gedeelte der leerlingen bestond uit meisjes.

Met uitzondering van de weeshuisscholen, wordt in de meeste particuliere scholen op de drie hoofdplaatsen van Java, behalve gewoon lager onderwijs, ook onderrigt gegeven in moderne talen, en op enkele ook in andere vakken van uitgebreid lager onderwijs. (Zijn het meisjesscholen, dan steeds ook in vrouwelijke handwerken). Twee der scholen te Batavia zijn voorbereidende; op één dezer wordt de FRÖBEL-methode toegepast.

Omtrent de meisjesschool, in 1873, en de jongensschool, in 1875, door eene vereeniging van particulieren te Soerabaija opgerigt, zijn, wat den in 1876 afgeloopen cursus betreft, de navolgende berigten verkregen.

(1) De som van f 113 495 in 't vorig verslag genoemd, blijkt nu niet juist te zijn geweest.

De meisjesschool werd gedurende 1875/76 bezocht door 117 kinderen tegen 83 in het voorafgegane jaar. Gemiddeld waren aanwezig 68 kinderen tegen 55 in 1874/75. Het grootste aantal was aanwezig in Junij 1876, namelijk 74. In den loop van het schooljaar (1 Augustus 1875 tot 31 Julij 1876) verlieten 44 leerlingen de inrigting en werden 58 nieuwe ingeschreven. In Junij 1876 werd een aanvang gemaakt met de stichting van een definitief schoolgebouw, dat 1 Maart 1877 zou moeten worden opgeleverd.

Op de jongensschool beliep het aantal leerlingen gedurende den cursus 1875/76 gemiddeld 84 's maands. Van de 120 jongens, die de school bezochten, hadden er 51 het geheele jaar den cursus gevolgd. 33 leerlingen verlieten de inrigting gedurende 1875/76, terwijl 36 nieuwe leerlingen werden ingeschreven. Niettegenstaande het groot incompleet onder het onderwijzend personeel, werd door tijdelijke maatregelen in den geregelden voortgang der lessen zoo goed mogelijk voorzien. Nevens de gewone vakken, omvat het onderwijs wiskunde, Fransche en Engelsche talen, teekenen en gymnastiek.

Behalve de scholen, in bovenstaand overzigt begrepen,

bestonden in 1876 nog de volgende door particulieren onderhouden inrigtingen van onderwijs:

twee namiddagscholen te Samarang, waar onderwijs werd gegeven in lezen, schrijven, rekenen, de Nederlandsche en de Fransche taal (1); een dezer scholen telde op 31 December 39 leerlingen; aangaande de andere is geene opgaaf ontvangen;

vijf gymnastiekscholen, waarvan twee te Samarang (de eene onder het oppertoezigt van de »Maatschappij tot nut van de residentie Samarang", met 45 leerlingen, de andere verbonden aan een der genoemde namiddagscholen, met 30 leerlingen), en voorts twee te Soerabaija en ééne (met 86 leerlingen) te Soerakarta;

vier bewaarscholen, waarvan ééne, met slechts 4 kinderen, te Soerabaija, en drie te Samarang (ééne bij het Protestantsche weeshuis, met 9 jongens en 8 meisjes; ééne bij het Roomsch-katholieke weeshuis, met 11 jongens en 28 meisjes; en de derde onder de leiding van geestelijke zusters).

In den aanvang van 1877 is te Soerabaija, door eene als regtspersoon erkende vereeniging (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 172) nog eene bewaarschool volgens de Fröbel-methode geopend, welke reeds spoedig door 18 kinderen werd bezocht. Voorts is op 1 Mei jl. te Samarang eene dergelijke inrigting geopend met ongeveer 40 kinderen.

De kinderen uit het verzorgingsgesticht te Soerakarta, waarvan sprake was op bladz. 102, noot 1, van het vorig verslag, genoten geregeld onderwijs aan de openbare 3de lagere school en bezochten voor een groot gedeelte ook de gymnastiekschool daar ter plaatse. Hun aantal bedroeg bij het einde van 1876 42 (23 jongens en 19 meisjes) tegen 20 op 31 December 1875. Te Klatten en Boyolali kwamen dergelijke gestichten nog niet tot stand.

Van het voornemen (vorig verslag, bladz. 102) om bij eene algemeene regeling de voorwaarden te omschrijven, waarvan het toekennen van subsidie aan bijzondere Europesche scholen (art. 3, alin. 4, van het reglement in Indisch Staatsblad 1868, n°. 81) zou worden afhankelijk gemaakt, is afgezien, omdat het toch noodzakelijk zou blijven elke aanvraag om subsidie op zich zelf te beoordeelen in verband met de omstandigheden.

Daar de particuliere school te Garoet (zie het overzigt op bladz. 111), waar thans de Europesche leerlingen de meerderheid uitmaken, meer en meer het karakter verkrijgt van eene inrigting voor de Europesche schooljeugd, voor de kinderen van inlanders mede toegankelijk, (in stede van eene ten behoeve van inlanders geopende lagere Europesche school,) en door het voortbestaan der inrigting een groot deel der ingezetenen zoowel van Garoet als van andere afdeelingen in de Preanger regentschappen zeer worden gebaat, omdat niet allen de middelen bezitten om hunne kinderen naar Bandong ter school te zenden, is het voor 1876 verleende subsidie (ad f 100 's maands) ook voor 1877 toegestaan.

De normaallessen voor onderwijzers te Batavia werden op 1 Januarij 1876 door 12 toehoorders gevolgd, waarvan 9 gouvernements- en 3 particuliere hulponderwijzers, en op ultimo December door 9 hulponderwijzers en 2 hulponderwijzeressen in gouvernementsdienst en 3 hulponderwijzers en 1 hulponderwijzeres van particuliere scholen, of te zamen 15, van welke sedert 2 de acte van hoofdonderwijzer hebben verkregen, 2 vertrokken zijn en 2 wegens voortdurend verzuim der lessen werden afgeschreven. Eene hulponderwijzeres verkreeg binnen het jaar den rang van hoofdonderwijzeres. Zij en nog ééne hoofdonderwijzeres bleven echter de lessen in sommige vakken volgen. Van de bibliotheek werd vooral in het laatste halfjaar een druk gebruik gemaakt.

Gelegenheid tot het afleggen van examen ter verkrijging van eene acte van bekwaamheid als onderwijzer of onderwijzeres, dan wel in een der vakken van meer uitgebreid lager onderwijs, werd gedurende 1876 gegeven: tweemalen te Batavia, Samarang, Soerabaija, Soerakarta en Padang, en éénmaal te Bandong, Cheribon, Bandjermasin, Makasser en Amboina (2). De uitkomsten der examens in 1875 en 1876 zijn aangeteekend in onderstaande tabel:

	Aantal candidaten ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als:															
	hoofdonderwijzer.	hulponderwijzer.	hoofdonderwijzeres.	hulponderwijzeres.	onderwijzer in de Fransche taal.	onderwijzer in de Duitsche taal.	onderwijzer in de Engelsche taal.	onderwijzeres in de Fransche taal.	onderwijzeres in de Duitsche taal.	onderwijzeres in de Engelsche taal.	onderwijzer in de wiskunde.	onderwijzer in het teekenen.	onderwijzer in de landbouwkunde.	onderwijzer in de gymnastiek.	onderwijzeres in handwerken voor meisjes.	Totaal.
1876.																
Toegelaten . . .	3	1	1	4	»	»	1	»	2	2	3	»	2	»	»	19
Afgewezen . . .	5	1	»	1	1	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	10
1875.																
Toegelaten . . .	7	2	»	3	2	1	»	»	»	»	2	»	9	1	»	27
Afgewezen. . . .	4	3	»	1	1	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	11

§ 2. *Voor inlanders* (3).

Ofschoon door de benoeming van een vierden adjunct-inspecteur voor het inlandsch onderwijs (verg. vorig verslag, bladz. 103), welke in Maart 1877 plaats greep, eenigermate in de behoefte werd voorzien, schijnt het te vreezen dat op den duur het tegenwoordig inspecteerend personeel niet bij magte zal zijn een naauwgezet en werkdadig toezigt op de inlandsche scholen, zoo openbare als bijzondere, uit te oefenen. Te dier zake is eene aanschrijving tot den Gouverneur-Generaal gerigt, met verzoek om te overwegen, hoe eene meer doeltreffende organisatie van het schooltoezigt ware in te voeren. Het groote belang daarvan moet ieder in het oog springen, die er op let dat het gouvernements-onderwijs voor den inlander in menig opzigt nog in een staat

(1) De meeste leerlingen dezer scholen bezoeken ook de openbare lagere school.

(2) Te Samarang, Soerakarta en Padang deden zich slechts éénmaal candidaten voor. Te Makasser en Amboina kwam geen enkele op.

(3) Een exemplaar van het jaarverslag betreffende den staat van het inlandsch onderwijs, ten vervolge op dat over 1871 (hetwelk in Mei 1876 aan de Staten-Generaal is aangeboden), is tot dusver niet uit Indie ontvangen. Van 1873 af zullen deze verslagen telkens een tijdperk van vijf jaren omvatten, omdat de jaarlijksche verslagen in den regel slechts weinig belangrijke verschillen opleveren, en daarenboven de mededeelingen in deze paragraaf voor de kennis van het voornaamste wat jaarlijks op het gebied van het inlandsch onderwijs voorvalt, voldoende mogen worden geacht.

van wording verkeert, en dat daarnaast door bijzondere personen, door genootschappen, en niet het minst door de bevolking zelve, verschillende pogingen met meer of minder goed gevolg worden aangewend om de inlandsche jeugd eenig onderrigt te doen deelachtig worden. Alleen door een goed georganiseerd kader van ambtenaren met het schooltoezigt belast, kan de Regering verwachten op den duur juiste kennis te bekomen van de werking en de uitkomsten van het openbaar en bijzonder schoolwezen, en van de op dit gebied uiteenloopende behoeften der verschillende bevolkingen.

Tot verbetering van de contrôle op de inlandsche scholen heeft intusschen de Landvoogd aan de hoofden van gewestelijk bestuur te kennen gegeven, dat de Regering het in het belang van het inlandsch onderwijs acht, dat Europesche onderwijzers als leden in plaatselijke inlandsche schoolcommissien worden opgenomen.

De pogingen om ook buiten de kweekscholen tot eene vermeerdering van het onderwijzend personeel te geraken, welke blijkens het vorig verslag, bladz. 103, aanvankelijk niet geheel aan de verwachting hadden voldaan, leverden ook in 1876 nog geene voldoende uitkomsten op. Het aantal adspiranten, dat in 1876 in het hulponderwijzers-examen slaagde, bedroeg 131 van de 400 (dus bijna 33 pct.) tegen 41 van de 199 (of ruim 20 pct.) in 1875. Van deze 131 en 41 candidaten waren er respectievelijk 51 en 27 reeds bij het onderwijs werkzaam. Hoeveel van de geëxamineerden bij het einde van 1876 reeds geplaatst waren (1), kan blijken uit het volgende staatje.

		AANTAL CANDIDATEN TER VERKRIJGING EENER ACTE VAN BEKWAAMHEID ALS:										
		inlandsche onderwijzer 2de klasse.					inlandsche onderwijzer 3de klasse.					
		Aantal candidaten.	Aantal geslaagden.	Van de geslaagden waren: reeds bij het onderwijs werkzaam.	Van de geslaagden waren: nog niet bij het onderwijs werkzaam.	Van de geslaagden waren: sedert als onderwijzer geplaatst.	Aantal candidaten.	Aantal geslaagden.	Van de geslaagden waren: reeds bij het onderwijs werkzaam.	Van de geslaagden waren: nog niet bij het onderwijs werkzaam.	Van de geslaagden waren: sedert geplaatst als waarnem. onderwijzer.	Van de geslaagden waren: sedert geplaatst als hulponderwijzer.
Java en Madura .	1875	»	»	»	»	»	189	39	26	13	11	28
	1876	»	»	»	»	»	336	108	37	71	(a) 15	(a) 52
Buitenbezittingen .	1875	1	1	1	»	1	9	1	»	1	1	»
	1876	3	3	1	2	(b) 2	61	20	13	7	(b) 2	(b) 13
Totaal . . .	1875	1	1	1	»	1	198	40	26	14	12	28
	1876	3	3	1	2	2	397	128	50	78	17	65

(a) Nog 41 met goed gevolg geëxamineerden bleven dus (bij het eind van 1876) ter plaatsing over; 6 hunner wenschten evenwel niet in aanmerking te komen. 15 andere waren reeds bij het particulier onderwijs werkzaam.

(b) Van de geëxamineerden in de buitenbezittingen waren dus op 31 December 1876 nog niet geplaatst 6 adspiranten (1 voor onderwijzer 2de en 5 voor onderwijzer 3de klasse).

Onder hen die met goed gevolg het examen voor onderwijzer der 3de klasse aflegden, zijn ook eenige personen, die zich aan het examen voor onderwijzer der 2de klasse onderworpen, doch niet voldaan hadden. Onder de in 1876 geslaagde 3 candidaten voor den rang van onderwijzer der 2de klasse waren 2 kweekelingen van de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Fort de Kock.

Ten opzigte van het Europeesch personeel bij de kweekscholen werden een paar beschikkingen genomen, de geldelijke belangen dier onderwijzers rakende. Vooreerst werd besloten (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 283) om hen, die aanspraak hebben op vrije woning, maar voor wie geen landsgebouw beschikbaar is, voortaan zelf in hunne huisvesting te doen voorzien, doch hun daarvoor eene vaste indemniteit 's maands toe te kennen (dus om niet meer van 's lands wege woningen voor hen in te huren), en in de tweede plaats werd het tractement der onderwijzers in het teekenen bij de kweekscholen op nieuw en op betere voorwaarden geregeld (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 334). Pogingen worden aangewend om inlanders, die toonen aanleg te bezitten voor het handteekenen, te Batavia tot teekenonderwijzers bij de kweekscholen op te leiden. Drie zoodanige personen, onder welke twee gewezen leerlingen (2) van den bekenden schilder Radhen Saleh, ontvangen voor dat doel op 's lands kosten teekenonderrigt onder genot van eene toelage voor levensonderhoud.

De verbetering in de geldelijke positie van de inlandsche onderwijzers aan de kweekscholen, waarvan sprake was op bladz. 103 van het vorig verslag, is met 1 Januarij 1877 in werking getreden (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 335).

De Indische Regering werd van verschillende zijden — ook door bekwame inlandsche hoofden — opmerkzaam gemaakt op het verschijnsel, dat de kundigste en geschiktste jongelieden op Java zich niet bij voorkeur beschikbaar stelden voor het onderwijzersvak, wegens de geringe daaraan verbonden vooruitzigten, zoodat, wanneer daarin

(1) Onder de geplaatsten op Java waren ook enkelen (en daaronder 3 die het Christendom beleden) afkomstig van de zendingschool te Modjowarno (Soerabaija). Ofschoon, bij het onzijdig karakter van het gouvernements inlandsch onderwijs, de godsdienst van den onderwijzer eene zaak is waarin op zich zelve geen gegrond bezwaar tegen eene plaatsing bij dat onderwijs kan gelegen zijn, meende de Indische Regering toch rekening te moeten houden met den aanstoot, dien de schoolbezoekers welligt in den godsdienst des onderwijzers mogten vinden. Zij heeft daarom gelast dat er op zou worden gelet of de plaatsing der bedoelde Christen-onderwijzers welligt wantrouwen in de bedoelingen der Regering opwekt of vermindering van schoolbezoek ten gevolge heeft.

(2) Over een hunner werd reeds gehandeld in 't verslag van 1875, bladz. 110, maar deze was vervolgens ruim een jaar buiten geregelde opleiding geweest. De andere had reeds eene reis naar Europa gemaakt.

geene verbetering werd gebragt; het Gouvernement niet bij magte zou zijn om op den duur voor goede onderwijzers te zorgen. Dientengevolge is het voornemen opgevat om niet alleen de bezoldiging der inlandsche onderwijzers op Java en Madura te verhoogen, maar ook om aan de kweekelingen der kweekscholen eene ruimere toelage te verzekeren. Het is toch gebleken dat de bedoelde inrigtingen op Java niet dan met zeer veel moeite, en door te groote toegevendheid bij de examens, voltallig zijn te houden. Voor de buitenbezittingen schijnen de thans bestaande tractementen voldoende.

De proef om jeugdige inlanders hier te lande te bekwamen voor het behalen van den hulponderwijzersrang, om dan in Indie als derde onderwijzer aan eene der kweekscholen op te treden, heeft, zoo als in 't vorig verslag, bladz. 103, is vermeld, door het overlijden van twee der drie tot dat einde afgezonden kweekelingen, nog niet tot eene afdoende uitkomst kunnen leiden. Op gelijke grondslagen zal de proefneming worden voortgezet met een vijftal nieuwe adspiranten, allen ongehuwd, van goeden aanleg en een gezond ligchaamsgestel; drie van het vijftal (twee kweekelingen van de kweekschool te Magelang en één van die te Fort de Kock) zijn hier te lande reeds aangekomen.

Na eene uitvoerige gedachtenwisseling tusschen de Regering hier te lande en den Gouverneur-Generaal (verg. vorig verslag, bladz. 104), is men het er over eens geworden, dat, ter bereiking van het doel om aan de zonen van hoofden en andere aanzienlijke inlanders een meer omvangrijk onderwijs te verschaffen dan op de gewone scholen kan gegeven worden, er instellingen moeten worden gevestigd, waar onderrigt wordt gegeven in al de vakken die thans op de kweekscholen onderwezen worden (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 227), met uitzondering van de paedagogiek. De formatie van het onderwijzend personeel zou dezelfde moeten zijn als aan eene Europesche lagere school der 1ste klasse, met afzonderlijke inlandsche docenten voor de inlandsche talen, en gelegenheid tot onderwijs in het teekenen en de gymnastiek. Ofschoon die nieuwe inrigtingen afgescheiden dienen te blijven van de kweekscholen, schijnt het toch wenschelijk om gene op dezelfde plaatsen te vestigen als deze, vermits alsdan beide instellingen wederkeerig van elkanders steun en voorbeeld partij kunnen trekken. De Regering is alzoo voornemens om te Magelang, Bandong en Probolinggo zoodanige inrigtingen voor meer uitgebreid onderwijs te openen; terwijl dan ook de vroeger bestaan hebbende school voor zonen van hoofden en aanzienlijken te Tondano (Menado), die ongeveer op gelijken voet was ingerigt, en waarvan destijds goede uitkomsten zijn verkregen, weder in het leven zal worden geroepen.

Omtrent de denkbeelden door den heer J. C. Neurdenburg nedergelegd in zijne brochure: »Het eerste onderwijs op de inlandsche volksschool", waarop, blijkens het vorig verslag, de aandacht der Indische Regering werd gevestigd, zijn verschillende autoriteiten in Indie gehoord. Het blijkt uit de ingekomen rapporten, dat de thans op de gouvernementskweekscholen gevolgde methode van onderwijs reeds voor een groot deel overeenkomt met de bedoelde denkbeelden, hoofdzakelijk wat betreft het benuttigen van het aanschouwelijk onderwijs; terwijl de toepassing van andere aangegeven wenken, o. a. dat Europesche onderwijzers het onderrigt op de inlandsche scholen zouden geven, en dat deze scholen meer dan het eigenlijk lager onderwijs zouden omvatten, ten deele niet wenschelijk en ten deele onuitvoerbaar is voorgekomen. Na rijpe overweging heeft dan ook de Regering hier te lande geen aanleiding kunnen vinden om een geldelijk subsidie toe te kennen aan eene particuliere kweekschool, waartoe indertijd door de »Maatschappij tot Nut van den Javaan" fondsen zijn verzameld, en waarbij men zich voorstelde de denkbeelden, in de brochure van den heer Neurdenburg ontwikkeld, toe te passen.

De vraag, of geen subsidie zou kunnen worden toegekend aan de scholen die het Nederlandsche Zendelinggenootschap in de Minahassa onderhoudt (vorig verslag blz. 105), is door de Indische Regering ontkennend beantwoord, vermits het godsdienstig onderwijs op die scholen geenszins is uitgesloten.

Uit de van het Indisch Bestuur ontvangen inlichtingen omtrent het uitloven van subsidie aan particuliere inlandsche scholen, welke men *voornemens* is op te rigten (zie vorig verslag, blz. 105), is gebleken dat, zonder zoodanige bepaling, de oprigting van vele particuliere scholen zou achterwege blijven, terwijl overigens de hoofden van gewestelijk bestuur toezigt houden op het nakomen der gestelde voorwaarden, o. a. dat de school binnen zes maanden in werking zij en dat alle godsdienst-onderwijs zij uitgesloten.

In Augustus 1876 werd door de Indische Regering een normaal-project voor schoolgebouwen voor inlanders aangenomen, waarvan de uitvoering komt te staan op f 263, als zij ingerigt zijn voor 80 leerlingen, en op f 406 als zij ingerigt zijn voor het dubbel aantal kinderen, bestaande het gebouw in het eene geval uit drie, in het andere uit vier localen (1).

Ten einde de leerlingen, die met vrucht van het onderwijs hebben gebruik gemaakt, in de gelegenheid te stellen het geleerde te onderhouden, bepaalt het reglement op het inlandsch onderwijs (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 99), dat de aan de leerlingen ten gebruike afgestane leerboeken bij het verlaten der school hun eigendom worden, tenzij zij wegens berispelijk gedrag uit de school worden verwijderd. Daar dikwerf aan dit voorschrift eene al te vrijgevige toepassing gegeven werd, is sedert 't laatst van 1876 tot regel gesteld om geen leerboeken af te staan, wanneer niet de leerlingen het onderwijs *der klasse*, waarin zij gezeten waren bij het verlaten der school, met vrucht hebben doorloopen.

Even als in vorige jaren werd ook in het afgeloopen jaar weder veel gedaan om eene ruime keuze van leermiddelen voor den inlander te bevorderen.

Zoo werden in het afgeloopen jaar de noodige exemplaren verspreid van de hier te lande in 't licht verschenen werken van dr. B. F. Matthes (Boegineesch woordenboek met bijbehoorende spraakkunst en Makassaarsche chrestomathie), een en ander reeds bedoeld in 't verslag van 1875, bladz. 115, en van het in 't vorig verslag (bladz. 103, noot 3) vermelde Maleisch fabelboek, bewerkt door den hoogleeraar Gonggrijp, terwijl van een paar Javaansche werken (2), hier te lande ter perse, na raadpleging van het Indisch Bestuur, in het loopende jaar mede de noodige oplaag is besteld om te dienen als leesboek of prijswerk voor de inlandsche scholen. Ook is, ter meer algemeene verspreiding, een herdruk besteld van een vroeger reeds uitgezonden, uit twee deelen bestaand, Maleisch werk (3). Voorts is hier te lande ten dienste van het inlandsch onderwijs op nieuw op steen gebragt eene (in Indie aangevulde) verzameling teekenvoorbeelden voor eerstbeginnenden, oorspronkelijk ontworpen door den heer K. F. Holle en indertijd ook in Indie gelithografeerd. En eindelijk is nog uitgezonden eene belangrijke verzameling benoodigdheden voor het onderwijs in de natuurkunde ten behoeve van de kweekscholen in de buitenbezittingen, eene verzameling houtsneden van gefigureerde Javaansche hoofdletters naar in Indie gemaakte teekeningen, zoomede clichés van figuren, ter plaatsing in het eerste stukje van dr. J. A. C. Oudemans' »Ilmoe Alam, of wereldbeschrijving voor de inlandsche scholen", waarvan in 1875, zoo als reeds in 't vorig verslag is gezegd, eene Javaansche, en in 1876 eene Maleische vertaling der Regering werd aangeboden, beide bestemd om op 's lands kosten in druk te worden gegeven.

(1) Bij het bepalen der grootte is als maatstaf aangenomen dat voor ieder kind eene oppervlakte van 1.20 M² noodig is, met inbegrip van alle verloren ruimte voor doorgangen, kasten, enz. (Zie omtrent de wijze van uitvoering dezer soort bouwwerken hoofdstuk L, afd. I.)

(2) Een door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie uit te geven Javaansch gedicht, bewerkt door dr. W. Palmer van den Broek, en verhalen bevattende betreffende de gazel, den reebok en andere dieren, zoomede een door den uitgever G. Kolff te Leiden te bezorgen herdruk van het Javaansche heldendicht „Romo", naar de bewerking van Josodipoero in der tijd uitgegeven door C. F. Winter, en geplaatst in het uitverkochte XXIste deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.

(3) De door voornoemd Instituut uitgegeven „Bloemlezing uit Maleische geschriften" door G. K. Niemann.

Bovendien werd in Indie besloten tot de uitgave van nog 24 andere leer- en leesboeken voor den inlander. Van de bedoelde 25 (1) werken of werkjes waren 6 oorspronkelijke (2), 15 vertalingen, herzieningen of omwerkingen van reeds vroeger verschenen werken (3), en 4 herdrukken, waarvoor aan de vervaardigers in 't geheel f 6725 als belooning werd uitgekeerd. (In 1875 bereikten de beloonigen een bedrag van f 5487,50.) Ook werd in Indie op steen gebragt eene verzameling nieuw ontworpen Soendasche schrijfvoorbeelden.

Naarmate het openbaar inlandsch onderwijs en ook het getal der gesubsidieerde particuliere scholen zich uitbreidt, doet zich meer en meer de behoefte gevoelen om de zorg voor de verstrekking der benoodigde leermiddelen, tot dus ver behoorende deels tot de taak van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid, deels (voor zoover den voorraad leer- en leesboeken betreft) tot de taak van de landsdrukkerij, in éene hand te vereenigen. Het voornemen bestaat daarom een zelfstandig depôt van leermiddelen ten dienste van het inlandsch onderwijs in 't leven te roepen en het beheer daarvan op te dragen aan een afzonderlijken administrateur (4). Op die wijze zal niet alleen beter aan de aanvragen der schoolbesturen voldaan kunnen worden, maar zal ook de landsdrukkerij ontheven worden van een beheer, dat zij — bij de steeds klimmende eischen die dezer inrigting in andere opzigten worden gesteld — moeijelijk zou kunnen blijven voeren zonder uitbreiding van personeel.

Om dezelfde reden als zoo even vermeld, is de behoefte aan leermiddelen ook van lieverlede toegenomen, en geraken de bestaande schoolboeken spoediger uitverkocht. Reeds van 1875 af werd dan ook, om in het ontoereikende van de krachten der landsdrukkerij te voorzien, voor het drukken en herdrukken van inlandsche schoolwerkjes de hulp van particuliere drukkerijen ingeroepen (5); maar deze bleken niet voldoende van materieel te zijn voorzien om met den gewenschten spoed het verlangde af te leveren. Ten einde bij particulieren meer afdoende hulp te vinden, werd het raadzaam geoordeeld, na uitbesteding, eene doorloopende bestelling te doen voor vijf jaren en daarbij den aannemer eene minimum hoeveelheid werk 's jaars te verzekeren, in evenredigheid waarvan hij zich het noodige materieel en personeel zou kunnen aanschaffen. In dien zin werd in September 1876 gecontracteerd met de minste inschrijfster, de firma Ogilvie & C°. te Batavia, voor het in druk bezorgen (correctie en innaaijen daaronder begrepen) van leer- en leesboeken voor de inlandsche scholen, in Nederlandsch (Latijnsch), Arabisch en Javaansch letterschrift. Het contract zou uiterlijk vijf maanden na toewijzing (alzoo 25 Februarij 1877) in werking treden, opdat de uitvoering behoorlijk voorbereid kon worden (6).

Na de voorafgegane mededeelingen van meer algemeenen aard volge thans nog het een en ander betreffende de verschillende inrigtingen van onderwijs in het bijzonder.

Java en Madura.

Kweekscholen. De algemeene toestand der drie hier te bespreken kweekscholen (die van Bandong, Magelang en Probolinggo) wordt bevredigend genoemd.

Over den ijver en de vorderingen der kweekelingen werden over het algemeen gunstige rapporten ontvangen (7). Het onderwijs in de Nederlandsche taal, ofschoon voor de

(1) 13 in 't Javaansch, 7 in 't Maleisch, 1 in 't Soendaasch, 1 in 't Madureesch, 2 in 't Makassaarsch en 1 in 't Battaksch.

(2) 2 in 't Javaansch (1 vervaardigd door den zendeling-leeraar C. Poensen en 1 door een inlandschen schrijver ter algemeene secretarie), 2 in 't Maleisch (1 vervaardigd door den 2den onderwijzer aan de kweekschool te Probolinggo J. van Duyn en 1 door den gepensioneerden ambtenaar J. L. Martens), 1 in 't Makassaarsch (vervaardigd door den directeur der kweekschool te Makasser dr. B. F. Matthes), en 1 in 't Battaksch (vervaardigd door den zendeling-leeraar J. L. Nommensen).

(3) Deze vertalingen enz. waren vervaardigd door 3 Europeanen: dr. J. J. van Limburg Brouwer, laatstelijk adjunct-inspecteur van het inlandsch onderwijs, de (toenmalige) hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Fort de Kock D. Gerth van Wijk en de (toenmalige) secretaris bij het departement der burgerlijke openbare werken A. F. von de Wall, en door 8 inlanders, zijnde de regent van Koedoes, de adjunct-translateur (thans translateur) voor de Soendasche taal, een onderwijzer aan de kweekschool te Makasser, een onderwijzer aan de gouvernements inlandsche school te Brebes, een ondercollecteur in 't regentschap Pamakassan, een schrijver bij den controleur te Anjer, een debitant van inlandsche schoolboeken te Madioen, en een inlander die voor het maken van dergelijke vertalingen onder de leiding was gesteld van een der adjunct-inspecteurs van het inlandsch onderwijs.

(4) De leer- en leesboeken in inlandsche talen, van gouvernementswege uitgegeven, worden in den regel gedrukt of herdrukt tot een getal van 5 000 à 10 000 exemplaren, indien de werkjes bestemd zijn om gebruikt te worden op de scholen in bepaalde gedeelten van Nederlandsch Indie; moeten zij echter dienen voor de scholen in geheel Nederlandsch Indie, dan klimt de oplaag tot 15 000 à 20 000 exemplaren.

Op 1 Januarij 1877 telde de catalogus van de aanwezige inlandsche boekwerken (zonder van andere leermiddelen te spreken, waaronder 15 stellen schrijf- en teekenvoorbeelden), 133 nummers, over 10 talen aldus verdeeld:

	Maleisch.						Mandhelingsch						
	Romeinsch karakter.	Arabisch karakter.	Javaansch.	Soendaasch.	Madureesch.	Balineesch.	Romeinsch karakter.	Mandhelingsch karakter.	Makassaarsch.	Boegineesch.	Toemboeloesch.	Sangirsch.	TE ZAMEN.
Leesboeken voor eerstbeginnenden.	4	2	2	4	1	"	"	1	1	1	3	"	19
Leesboeken voor hen die reeds lezen kunnen	(a) 21	8	20	22	"	1	9	3	"	"	2	1	87
Rekenboeken	(b) 5		3	2	"	"	1		2	"	"	"	13
Aardrijkskundige boeken	(c) 2		1	"	"	"	"		1	"	"	"	4
Taalkundige boeken	"		2	"	"	"	"		"	2	"	"	4
Boeken over landmeetkunde.	"		2	"	"	"	"		"	"	"	"	2
Zangboeken.	"		4	"	"	"	"		"	"	"	"	4
	42		34	28	1	1	14		4	3	5	1	133

(a) Hieronder 1 werkje voor Malejjers uitsluitend op Sumatra, en 3 werkjes uitsluitend voor inlanders van Menado.
(b) Hieronder 2 werkjes uitsluitend voor inlanders van Menado, de Molukken en Timor.
(c) Hieronder 1 Maleische atlas.

(5) In 1876 werden door particuliere drukkers (te Batavia, Samarang en Makasser) ingevolge dergelijke onderhandsche bestellingen afgeleverd: 7 Maleische schoolboeken, 2 Javaansche en 1 Makassaarsch.

(6) De aanneming werd gegund tegen den niet onvoordeeligen prijs van f 0.04 per vel druks. Jaarlijks zullen minstens 300 000 vellen druks moeten worden geleverd, te verdeelen in boekdeelen van minstens 2 vellen druks, met eene minimum oplaag van 7500 exemplaren voor elk werk. Van de jaarlijksche hoeveelheid zal hoogstens 1/4 in Latijnsche, 1/8 in Arabische en 5/8 in Javaansche karakters zijn te leveren; echter kan het Gouvernement vorderen dat alles in Javaansch karakter worde gedrukt.

(7) Dit neemt niet weg dat zoowel te Bandong als te Magelang bij het einde van den cursus 1875/76 door de schoolcommissie een aantal kweekelingen (respectievelijk 11 en 13) werden ontslagen, die geacht werden de vereischten te missen om tot goede onderwijzers te kunnen worden gevormd. Onder laatstbedoeld getal waren er 2 wier gedragingen tot dit ontslag bijdroegen.

kweekelingen eene inspannende studie, wordt gezegd tamelijk bevredigende resultaten op te leveren.

Het Europeesch onderwijzend personeel geraakte in den aanvang van 1877 voltallig door de benoeming van een vijfden onderwijzer aan de kweekschool te Magelang. Aan het inlandsch doceerend personeel ontbrak in April jl. nog alleen de leeraar voor 't Maleisch te Probolinggo, daar die voor 't Javaansch in de eerste helft van 1876 werd gevonden, en in de toen nog niet vervulde vacature van inlandsch leeraar in 't Maleisch bij de kweekschool te Magelang in Maart jl. is voorzien. Op proef is namelijk, als waarnemend leeraar, opgetreden de kweekeling die zich, blijkens 't vorig verslag, op 's lands kosten verder te Riouw in 't Maleisch bekwaamde.

Bij de opening van den cursus 1876/77 was het aantal kweekelingen te Bandong 94, te Magelang 92 en te Probolinggo 67, welke cijfers in het begin van 1877 klommen tot 100, 100 en 90.

De school te Bandong, die in 1875 4 onderwijzers afgeworpen had, leverde er sedert nog 7 (waarvan 2 zonder en 5 na afgelegd examen) (1). Van de school te Magelang, bij welke in 1875 2 onderwijzers beschikbaar waren gekomen, werden er sedert 4 verkregen (waarvan 2 zonder en 2 na afgelegd examen). Van Probolinggo kunnen vooreerst nog geene onderwijzers worden verwacht (2).

In een voorstel om de kweekelingen, tijdens de groote vacantie na het eindigen van den cursus, op 's lands kosten een bezoek te doen afleggen ter plaatse waar zij t'huis hoorden (even als voor de jongelingen uit de residentie Timor, aan de kweekschool te Amboina geplaatst, bij uitzondering tot nog toe is toegestaan), werd door de Indische Regering niet getreden, eensdeels wegens de daaraan verbonden groote kosten, en anderdeels omdat de maatregel aan eene tijdige en geregelde terugkomst der kweekelingen vóór de opening van een volgenden cursus zou kunnen schaden.

Speciale scholen. De school te Depok (afdeeling Buitenzorg) telde op het einde van 1876 127 leerlingen, waarvan 79 jongens en 48 meisjes, tegen 122 (76 jongens en 46 meisjes) in 1875. De hoofdonderwijzer van die school wordt bijgestaan door twee hulponderwijzers en een kweekeling, welke laatste de vroegere hulponderwijzeres heeft vervangen. In verband daarmede werd de met de Depoksche school in betrekking staande particuliere bewaarschool (systeem Fröbel) opgeheven.

Volksscholen. Eene statistiek betreffende het gouvernements en particulier inlandsch onderwijs over het jongst verloopen jaar kan ook ditmaal niet geleverd worden (3). Men zal zich dus tot het mededeelen der voornaamste cijfers over het jaar 1875 bepalen, maar eerst nog enkele aanteekeningen laten voorafgaan.

In 't geheel waren er bij het eind van 1875 ± 22 000 leerlingen op de hierbedoelde scholen (4). Hoewel nu dit cijfer in verhouding tot de bevolking van Java en Madura niet groot kan genoemd worden, is het toch (in vergelijking met het cijfer van 1874) niet geheel onbevredigend, daar het wijst op eene toeneming van het aantal leerlingen in één jaar met ± 2600.

Vele gouvernements-scholen zijn overbevolkt, hetgeen op het schoolverzuim van invloed is, zoodat verscheidene in twee op zich zelf staande scholen zouden behooren gesplitst te worden, waarvan gebrek aan onderwijzers tot nog toe echter terughoudt.

Het schoolonderwijs van meisjes heeft op Java nog weinig te beduiden, daar de bevolking nog niet doordrongen is van het nut van dit onderwijs. De meer beschaafde inlanders zullen daarin moeten voorgaan om langzamerhand bij den minderen man navolging te vinden.

Het gehalte van het onderwijs is, vooral in scholen waar onderwijzers aan het hoofd staan die van de kweekscholen afkomstig zijn, belangrijk verbeterd; het machinale doceeren wordt van lieverlede door meer vormend onderwijs vervangen.

In de particuliere scholen was, door gemis aan voor hun vak opgeleide meesters en door gebrek aan leermiddelen, het onderwijs over het algemeen minder bevredigend.

Gedurende 1875 werd op Java en Madura aan schoolgelden ontvangen f 32 929 tegen f 29 660 in 1874. Onder die sommen zijn ook begrepen de schoolgelden van de speciale inrigting te Depok.

Als belooning voor de ijverige vervulling hunner betrekking werd aan een drietal onderwijzers (die bij de gouvernements inlandsche scholen te Wonosobo en te Ambal in Bagelen en te Poerbolingo in Banjoemas) het regt toegekend tot het voeren van den pajong en de verdere onderscheidingsteekenen voor den rang van mantri-besar vastgesteld. De inlandsche onderwijzer te Pamakassan op Madura ontving de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten wegens zijne bemoeijingen ten gerieve van de Maduresche taalstudie hier te lande (5) en ook ter zake zijner langdurige en goede diensten bij het onderwijs.

Thans kan aan de hooger bedoelde statistiek over 1875 eene plaats gegeven worden:

---

(1) De kweekelingen die zonder examen tot onderwijzer werden bevorderd, waren reeds op de kweekschool geplaatst vóór de invoering van het Koninklijk besluit dd. 3 Mei 1871 (*Indisch Staatsblad* nº. 104), regelende de grondslagen van het inlandsch onderwijs.

(2) 4 der kweekelingen aldaar waren afkomstig van Bali. Deze hebben de kweekschool verlaten, omdat zij er niet meer landslieden vonden, en ook omdat het hun moeijelijk viel het onderwijs te volgen.

Dat 2 Balische jongelingen, wier onderhoud het Gouvernement bekostigt, de inlandsche school te Banjoewangi bezoeken, is reeds gezegd op bladz. 39.

(3) Voorloopig kan echter reeds worden aangeteekend, dat het aantal gouvernementsscholen gedurende 1876 klom van 104 tot 126 (van welke 26 bestuurd werden door hulponderwijzers). Bij deze opgaaf is niet gerekend op 2 scholen in Soerabaija (te Grissee en Sidaijoe), welker oprigting reeds bevolen is, maar die nog niet in werking konden treden. Onder de 22 nieuwe gouvernementsscholen in 1876 waren er 11, die reeds als particuliere inrigtingen bestonden, maar nu door het Gouvernement overgenomen werden; zij waren de navolgende: 3 in de Preanger regentschappen (te Parigi, Indihiang en Koppo), 1 in Samarang (te Oenarang), 1 in Soerabaija (te Modjosari; in 't vorig verslag ten onregte als eene nieuw op te rigten school vermeld), en 6 in Bagelen (te Tjangkrep, Loano-Wetan, Kemiri, Poerwodadi, Premboon en Kedoeng-Tawoon). De 11 geheel nieuwe gouvernementsscholen in 1876 waren: 1 in Krawang (te Dawoean), 2 in Cheribon (te Loerahgoeng en Kwali), 3 in Soerabaija (te Djombang, Koetoredjo en Kedongpring) en 5 in Probolinggo (te Dringoe, Gendeng, Klakah, Tongas en Paiton).

In de eerste maanden van 1877 werd nog besloten tot de oprigting van 3 nieuwe gouvernementsscholen: 2 in Pasoeroean (te Karanglo en Penangoengan) en 1 in Banjoemas (te Madjenang), zoomede tot het overnemen van 10 particuliere inrigtingen van onderwijs, als: 1 in Banjoemas (te Pasir), 4 in Bagelen (te Pitoeroeh, Sapoeran, Gombong en Kaliwiro), en eindelijk 5 in Madioen (te Ardjowinangon, Koetoe, Poeloeng, Oeteran en Bagi).

Subsidien op den voet der ordonnancien in *Indisch Staatsblad* 1874 nº. 99 en 1875 nº. 262 werden voor 1876 toegekend ten behoeve van 78 particuliere scholen, van welke 62 reeds bestaande en 16 nog op te rigten. Bedoelde scholen waren over de verschillende gewesten verdeeld als volgt: Bantam 1 (reeds over 1875 gesubsidieerd), Pekalongan 9 (idem), Japara 3 (voor 't eerst gesubsidieerd), Rembang 8 (2 bij vernieuwing en 6 voor 't eerst gesubsidieerd), Soerabaija 5 (2 en 3 als boven), Probolinggo 1 (bij vernieuwing gesubsidieerd), Banjoemas 2 (idem), Bagelen 32 (idem), Madioen 1 (idem), en Kediri 16 (deze laatste moesten *tijdens de toekenning* van het subsidie — Indisch besluit dd. 28 September 1876 — nog opgerigt worden). Van de sedert 1871 op anderen voet gesubsidieerde scholen in de Preanger regentschappen (verg. het verslag van genoemd jaar, bladz. 91) is in deze opgaven geen sprake.

4) Eene statistiek der scholen welke de inlander zelf heeft opgerigt (langgars, pesantrians, enz.) kan vooralsnog niet gegeven worden. Het aantal bedraagt verscheidene duizenden.

(5) De heer Vreede (zie bladz. 120) ondervond namelijk dikwijls hulp van hem.

GEWESTEN.	AANTAL SCHOLEN. Gouvernements scholen.	PARTICULIERE SCHOLEN. Gesubsidieerde.	Niet gesubsidieerde.	TOTAAL.	AANTAL LEERLINGEN. Gouvernements scholen.	PARTICULIERE SCHOLEN. Gesubsidieerde.	Niet gesubsidieerde.	TOTAAL.
Bantam	2	1	»	3	96	45	»	141
Batavia	(a) 5	»	1	6	(g) 430	»	(k) 87	517
Krawang	2	»	»	2	(h) 126	»	»	126
Preanger regentschappen	(b) 13	(e) 32	2	47	1098	966	(l) 52	2116
Cheribon	5	»	2	7	880	»	(m) 120	1000
Tagal	4	»	4	8	512	»	151	663
Pekalongan	2	9	2	13	283	446	119	848
Samarang	6	1	1	8	(i) 1220	50	(n) 91	1361
Japara	4	»	3	7	580	»	(o) 77	657
Rembang	5	2	»	7	969	73	»	1042
Soerabaija	4	3	2	9	651	120	(p) 416	1187
Pasoeroean	3	»	»	3	419	»	»	419
Probolinggo	1	1	»	2	211	25	»	236
Bezoeki	3	»	»	3	187	»	»	187
Banjoewangi	1	»	»	1	94	»	»	94
Banjoemas	11	2	1	14	1529	94	40	1663
Bagelen	7	38	16	61	1481	2143	1244	4868
Kadoe	(c) 4	»	»	4	530	»	»	530
Djokjokarta	»	»	1	1	»	»	99	99
Soerakarta	1	»	1	2	183	»	108	291
Madioen	11	1	2	14	1804	26	247	2077
Kediri	6	»	4	10	1260	»	(q) 139	1399
Madura	4	»	»	4	363	»	»	363
Totaal in 1875.	104	90	42	236	14906	3988	2990	21884
» » 1874.	98	109		207	13269	6031		19300
In 1875 meer	(d) 6	(f) 23		29	1637	947		(r) 2584

(a) Ongerekend de speciale school te Depok met 76 jongens en 46 meisjes (in 1874 65 jongens en 46 meisjes).

(b) Met inbegrip van de externen-school bij de Bandongsche kweekschool.

(c) De school te Magelang werd voorloopig als externen-school bij de kweekschool aldaar gebruikt.

(d) De nieuwe of op nieuwen voet geopende scholen waren die te Singaparna en Parigi (Preanger regentschappen), Lassem (Rembang), Bondowosso (Bezoeki), Soekaradja (Banjoemas) en Poering (Bagelen), van welke de twee eerste en de twee laatstgenoemde vroeger gesubsidieerde particuliere scholen waren.

(e) Deze gesubsidieerde scholen genieten ondersteuning sedert 1871, als gevolg der bestuursreorganisatie in de Preanger regentschappen (zie het verslag van 1871, bladz. 91).

(f) Ongerekend de vermindering met 4 volgens noot d.

(g) Onder welke 10 meisjes (in 1874 11 meisjes).

(h) „ „ ? „ („ „ 6 „).

(i) „ „ 3 „ („ „ ? „).

(k) „ „ ? „ („ „ 7 „).

(l) „ „ 5 „ („ „ ? „).

(m) Onder welke 2 meisjes (in 1874 2 meisjes).

(n) „ „ 7 „ („ „ 7 „).

(o) „ „ 17 „ („ „ 13 „).

(p) „ „ 118 „ („ „ 130 „).

(q) „ „ 22 „ („ „ 13 „).

(r) In 1874 beliep de vermeerdering (tegenover 1873) 2218 leerlingen (2060 voor de gouvernements- en 158 voor de particuliere scholen); in 1873 (tegenover 1872) 1441 leerlingen (voor de gouvernementsscholen 1527 meer, tegen eene vermindering van 86 voor de particuliere scholen).

Buitenbezittingen.

Kweekscholen. Over het algemeen kon ook de toestand der kweekscholen in de buitenbezittingen bevredigend worden genoemd. Sedert de aanstelling in Julij 1876 van een inlandsch onderwijzer tot leeraar in de Makassaarsche taal aan de kweekschool te Makasser, is het doceerend personeel aan al de hierbedoelde vijf inrigtingen voltallig.

De lessen aan genoemde kweekschool, op 1 Julij 1876 geopend, werden aangevangen met 37 kweekelingen, waarvan 17 die inlandsch onderwijzer, 13 die inlandsch ambtenaar (waaronder 3 internen) en 7 die tolk wilden worden. In Februarij jl. telde de inrigting 33 kweekelingen, waarvan voor elk der opgegeven bestemmingen respectievelijk 16, 11 en 6.

Het getal kweekelingen aan de overige vier kweekscholen (te Fort de Kock, Bandjermasin, Tondano en Amboina) (1) was voltallig, ofschoon men er niet in slaagde om kweekelingen te bekomen uit al de gewesten of streken waarop gerekend was. Daarentegen werd op de kweekschool te Fort de Kock toegelaten een Balineesch jongeling, zoon van een te Padang geïnterneerden staatsbanneling van Bali.

Zoowel te Amboina als te Tondano is eene externenschool tot praktische vorming van de kweekelingen der hoogste klasse geopend.

(1) Die te Bandjermasin dagteekent eerst van September 1875, die te Tondano en te Amboina van April 1873 en November 1874.

Op beide plaatsen hebben zich reeds een 12tal kweekelingen (allen gewezen leerlingen van de in 1872 opgeheven speciale school te Tondano) met goed gevolg aan het eindexamen onderworpen (7 in November 1876 te Tondano en 5 in April 1877 te Amboina). 2 kweekelingen van Fort de Kock legden, zoo als reeds op bladz. 113 is gezegd, in 1876 voldoend examen af voor den rang van onderwijzer 2de klasse.

In het afgeloopen jaar werd, om de vroeger vermelde reden (verg. het verslag van 1875, bladz. 112), aan de van Timor afkomstige kweekelingen te Amboina weder vergunning verleend gedurende de groote vacantie zich op 's lands kosten naar Koepang heen en terug te begeven, ten einde hunne familie te bezoeken.

Speciale scholen. De eenige inrigting van dien aard in de buitenbezittingen is de Ambonsche burgerschool, welke in 1875 door 69 jongens en 27 meisjes werd bezocht; in 1873 (over 1874 zijn geene opgaven ontvangen) door 148 jongens en 28 meisjes.

Van het indertijd geopperd denkbeeld (zie het verslag van 1869, bladz. 63) om de Ambonsche burgerschool op te lossen in de externenschool, toe te voegen aan de onderwijzerskweekschool ter plaatse, is onlangs afgezien, op grond van de uiteenloopende bestemming der beide inrigtingen.

Volksscholen. De volgende staat geeft een overzigt van de scholen in de buitenbezittingen over 1875, voor zoover daaromtrent opgaven zijn ontvangen.

EILANDEN.	AANTAL SCHOLEN.						AANTAL LEERLINGEN.					
	Gouvernements-scholen.		Particuliere scholen.		Totaal.		Gouvernements-scholen.		Particuliere scholen.		Totaal.	
	1874.	1875.	1874.	1875.	1874.	1875.	1874.	1875.	1874.	1875.	1874.	1875.
Sumatra. Gouvt. van Sumatra's Westkust. Padangs. Benedenl.	6	6	3	1	9	7	796	997	116	71	912	1068
Sumatra. Gouvt. van Sumatra's Westkust. Idem Bovenlandn.	10	13	3	3	13	16	815	1112	246	60	1061	1172
Sumatra. Gouvt. van Sumatra's Westkust. Tapanoeli	14	14	12	7	26	21	433	515	285	w) 263	718	778
Sumatra. Benkoelen	7	7	»	»	7	7	307	295	»	»	307	295
Sumatra. Lampongsche districten	1	1	»	1	1	2	73	61	»	51	73	112
Sumatra. Palembang	1	1	»	»	1	1	38	131	»	»	38	131
Nias (Gouvt. van Sumatra's Westkust)	»	»	2	2	2	2	»	»	58	38	58	38
Tandjong Pinang (Riouw)	1	1	»	»	1	1	36	34	»	»	36	34
Banka	1	1	»	»	1	1	50	48	»	»	50	48
Billiton	1	1	6	6	7	7	74	77	138	168	212	245
Borneo Wester-afdeeling	»	»	1	1	1	1	»	»	33	28	33	28
Borneo Zuider- en Ooster-afdeeling	1	1	8	8	9	9	102	247	404	x) 426	506	673
Celebes Gouvernement van Celebes	2	2	»	»	2	2	79	60	»	»	79	60
Celebes Menado	15	15	149	151	164	166	1608	f) 1864	12190	ij) 12244	13798	14108
Sangir-eilanden Talaut-eilanden	a) 14	14	?	?	14	28	1266	g) 1081	?	?	1266 + ?	1081 + ?
Ternate	1	1	»	»	1	1	85	h) 50	»	»	85	50
Batjan	1	1	»	»	1	1	51	i) 64	»	»	51	64
Ceram	11	11	»	»	11	11	1126	k) 929	»	»	1126	929
Boeroe	1	1	»	»	1	1	66	l) 62	»	»	66	62
Manipa	1	1	»	»	1	1	60	m) 25	»	»	60	25
Boano	1	1	»	»	1	1	106	n) 105	»	»	106	105
Amboina	b) 30	30	»	»	30	30	2505	o) 2427	»	»	2505	2427
Haroekoe	6	6	»	»	6	6	570	p) 371	»	»	570	371
Saparoea	12	12	»	»	12	12	1153	q) 1117	»	»	1153	1117
Noessalaut	6	6	»	»	6	6	562	r) 423	»	»	562	423
Banda-eilanden	4	4	»	»	4	4	90	s) 87	»	»	90	87
Aroë-eilanden	3	3	»	»	3	3	?	?	»	»	?	?
Zuidwester-eilanden	5	5	»	»	5	5	?	?	»	»	?	?
Timor	8	8	?	?	8	8	511	t) 519	»	?	511+?	519 + ?
Rotti	18	18	13	12	31	30	2168	u) 1766	779	z) 636	2947	2402
Savoe	1	1	»	»	1	1	?	v) 83	»	»	?	83
Flores	»	»	?	?	?	?	»	»	?	?	?	?
Bali	1	1	»	»	1	1	18	27	»	»	18	27
Totaal (behalve voor de eilanden waarvan geene opgaven zijn ontvangen)	c) 184	d) 187	197	e) 192	381	393	14748	14577	14249	13985	28997	28562

a) De opgaaf van 't vorig verslag behouden, ofschoon het juiste aantal scholen niet bekend is. Van slechts 10 scholen zijn opgaven ingekomen.

b) In 't vorig verslag is ten onregte het cijfer van 31 scholen genoemd.

c) Hieronder thans ook begrepen de 8 scholen op de Aroë- en Zuidwester-eilanden, in 't vorig verslag niet medegerekend. Zie overigens de voorgaande noot.

d) De vermeerdering betreft de scholen te Sidjoengdjoeng, Manindjoe en Matoea (alle in de Padangsche Bovenlanden); zij waren tot dusver bijzondere scholen; de laatste gesubsidieerd.

e) Alleen de school te Menggala (Lampongsche districten) was gesubsidieerd; de gesubsidieerde school te Indrapoera (Padangsche Benedenlanden) was bij het eind van 1875 tijdelijk gesloten, bij gemis aan een onderwijzer. Drie bijzondere scholen werden in 1875 gouvernements-instellingen. (Zie de voorgaande noot.)

f) Onder welke 303 meisjes (in 1874 253 meisjes).
g) „ „ 254 „ („ „ 286 „)
h) „ „ 8 „ („ „ 16 „)
i) „ „ 24 „ („ „ 12 „)
k) „ „ 409 „ („ „ 475 „)
l) „ „ 12 „ („ „ 12 „)
m) „ „ 11 „ („ „ 8 „)
n) „ „ 47 „ („ „ 50 „)
o) „ „ 1084 „ („ „ 1145 „)
p) „ „ 150 „ („ „ 250 „)

q) Onder welke 510 meisjes (in 1874 536 meisjes).
r) „ „ 201 „ („ „ 262 „)
s) „ „ 31 „ („ „ 37 „)
t) „ „ 171 „ („ „ 164 „)
u) „ „ 705 „ („ „ 879 „)
v) „ „ 10 „ („ „ 2 „)
w) „ „ 54 „ („ „ 58 „)
x) „ „ 55 „ („ „ 38 „)
y) „ „ 4321 „ („ „ 4226 „)
z) „ „ 249 „ („ „ 308 „)

De veranderingen die gedurende 1875 in het cijfer der scholen plaats vonden, waren de navolgende. In de Padangsche Bovenlanden nam het getal gouvernementsscholen toe met de 3 overgenomen particuliere inrigtingen te Sidjoengdjoeng, Manindjoe en Matoea, maar overigens onderging het gouvernementsonderwijs in 1875 geene uitbreiding (1). Het aantal particuliere scholen verminderde echter in genoemd jaar met 5. Wel kwamen er 6 nieuwe bij (3 in de Padangsche Bovenlanden: te Soepajang, Soengeilassi en Halaban; 1 in de Lampongsche districten: te Menggala, en 2 in Menado (de heropende negorijschool te Aloembi en de zendingschool te Kinaleosan), maar daarentegen werden er 3, zooals gezegd, door het Gouvernement overgenomen, en 8 gesloten, namelijk 2 in de Padangsche Benedenlanden (te Indrapoera en te Assam Koembang), 5 in de residentie Tapanoli (alle zendingscholen), en 1 op het eiland Rotti (de negorijschool te Bioek).

Subsidie op den voet van Indisch Staatsblad 1874 n°. 99 genoten in 1875 aanvankelijk 3 particuliere scholen, alle reeds hierboven genoemd, zijnde die te Matoea (Padangsche Bovenlanden), Indrapoera (Padangsche Benedenlanden) en Menggala (Lampongsche districten), doch bij het eind van het jaar was alleen de laatste nog gesubsidieerd, daar die te Matoea, zoo als gezegd, door het Gouvernement was overgenomen, en die te Indrapoera tijdelijk was moeten gesloten worden (2), omdat de opengevallen onderwijzersplaats niet dadelijk kon worden vervuld.

Ten aanzien van het cijfer der leerlingen valt zoowel voor de gouvernements- als voor de particuliere scholen, wat het gezamenlijk bedrag betreft, eene kleine vermindering waar te nemen, maar voor onderscheidene gewesten of gedeelten van gewesten afzonderlijk getuigen de opgaven, vooral wat de gouvernementsscholen aangaat, van eene niet onaanzienlijke toeneming in het aantal scholieren, zooals bijv. voor het gouvernement van Sumatra's Westkust, de hoofdplaats Palembang en voor de residentien Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado. Maar terwijl voor onderscheidene andere plaatsen of eilanden het aantal leerlingen nagenoeg op gelijke hoogte bleef, wordt de straks bedoelde toeneming overtroffen door de verminderingen welke hoofdzakelijk op Rotti, de Sangir- en Talaut-eilanden (3) en op onderscheidene scholen in de residentie Amboina voorkwamen. In laatstgemeld gewest werden namelijk weder verscheidene leerlingen wegens aanhoudend moedwillig schoolverzuim van de schoollijsten afgevoerd; terwijl voor Rotti de reden gelegen is in vernieuwde verhuizingen der ouders naar negorijen waar geene scholen worden aangetroffen.

De 6 in het overzigt vermelde particuliere scholen op Billiton zijn in 1876 gesloten, omdat de bevolking daarvoor geen geld meer over had, ook niet toen het Gouvernement zich bereid verklaarde daarvoor een subsidie bij te dragen. De overneming der scholen door het Gouvernement was niet mogelijk wegens gemis aan geschikte onderwijzers.

Zoowel op Timor als te Telok Betong (Lampongsche districten) genieten eenige inlandsche onderwijzers onderrigt van de aldaar geplaatste Europesche hoofdonderwijzers aan de openbare lagere scholen.

In April 1876 werden de scholen op de Aroë-eilanden en 3 van de 5 op de Zuidwester-eilanden door den betrokken adjunct-inspecteur bezocht, nadat eenige daarvan, een half jaar te voren, ook van den controleur ter beschikking van den resident van Amboina een bezoek hadden gehad. Het onderwijs liet nog veel te wenschen over; doch de scholen zijn dadelijk van een goeden voorraad leermiddelen en sommige van nieuw meubilair voorzien (verg. bladz. 29 en 30). Wegens den vrij algemeenen tegenzin, die bij het inlandsch onderwijzerspersoneel bestond tegen eene plaatsing op de genoemde eilanden, scheen het noodig den overgang derwaarts eenigszins aanlokkelijker te maken. Bij wijze van voorloopigen maatregel is nu aan eene plaatsing bij eene der openbare scholen op de bedoelde standplaatsen, behalve eene gratificatie voor uitrusting, het regt verbonden om na twee, hoogstens drie jaren te worden afgelost. Voor de meesters op de Aroë-eilanden heeft zoodanige aflossing plaats gehad in Maart jl. (verg. bladz. 29 noot).

Gedurende 1875 werd in de buitenbezittingen aan schoolgelden ontvangen f 6583,82, tegen f 4417,68[5] in 1874. Onder deze sommen zijn ook begrepen de schoolgelden van de Ambonsche burgerschool.

(1) In 1876 betrof de vermeerdering mede 3 gouvernementsscholen: 1 te Padang (de tweede aldaar), 1 te Palembang (idem) en 1 te Wangil (Aroë-eilanden), welke laatste feitelijk reeds bestond, ter vervanging van de geslotene te Meikor. Overigens werd in 1876 nog de oprigting bevolen van eene gouvernementsschool te Ajer-Bangies (Padangsche Benedenlanden), maar deze was bij het eind van 't jaar nog niet geopend. De 3, tot welker oprigting in het loopende jaar reeds besloten is, zijn die te Loeboe-Bassong (Padangsche Benedenlanden), Batang-Taro (Tapanoeli) en Goenoeng-Sitoli (Nias).

(2) In 1876 werd geene andere school dan die te Menggala gesubsidieerd; in 1877, voor zooveel reeds blijkt, behalve deze, ook weder de heropende school te Indrapoera.

(3) De voorgenomen schoolinspectie op deze afgelegen eilanden is tot nog toe — zoo als reeds op bladz. 95 gezegd — bij ontstentenis eener goede reisgelegenheid, achterwege moeten blijven.

II. Kunsten en wetenschappen.

§ 1. *Taalstudie.*

In het vorig verslag werd reeds met een enkel woord vermeld, dat de Regering met het Indisch Bestuur in overleg was getreden over de voorziening in de bestaande behoefte aan wetenschappelijk gevormde taalkundigen in Indie. Dit overleg heeft voorloopig de overtuiging gevestigd, dat langs tweeërlei weg in de ontstane behoefte zal zijn te voorzien. In de eerste plaats zal het noodig zijn om een zeker aantal tolken en translateurs voor de inlandsche talen in dienst te stellen, die vooraf eene wetenschappelijke opleiding zouden moeten genieten, in den geest zoo als thans met de tolken voor de Chinesche taal geschiedt. Tot verdere bereiking van het voorgestelde doel komt het wenschelijk voor om eenige degelijk gevormde Oostersche taalgeleerden, op nader vast te stellen voorwaarden, aan den Indischen dienst te verbinden. De wijze, waarop aan beide denkbeelden uitvoering zal worden gegeven, maakt nog een onderwerp van behandeling in Nederland en in Indie uit. Intusschen wenscht de Regering de door het overlijden van dr. A. B. Cohen Stuart opengevallen plaats reeds dadelijk weder te vervullen, waarvoor in Indie een geschikt persoon is aangetroffen.

De beoefening der Indische talen zal overigens worden bevorderd door de toepassing van het beginsel (verg. bladz. 60 van het vorig en bladz. 66 van dit verslag) om voor eene benoeming tot regtskundig voorzitter van een landraad of tot omgaand regter bij voorkeur die regterlijke ambtenaren in aanmerking te brengen, die waarborgen aanbieden van te zullen regtspreken met voldoende kennis van de landstaal. Bovendien is het denkbeeld in overweging genomen om de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur zooveel mogelijk hunne ambtelijke loopbaan te doen vervolgen in hetzelfde taalgebied, en om grondige kennis van de taal in de landstreek, waar de ambtenaar geroepen wordt bestuur of contrôle uit te oefenen, tot eene voorname aanbeveling voor benoeming of bevordering te maken.

De overweging der vraag (zie vorig verslag bladz. 109), in hoe ver gevolg zou zijn te geven aan de voorstellen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, betreffende het verzamelen van handschriften, — inzonderheid wajang-teksten, — heeft de Indische Regering geleid tot het besluit dat het opzettelijk belasten van een ambtenaar met het bijeenbrengen van handschriften, zoo als door de Akademie werd verlangd, overbodig moest geacht worden met het oog op de zeer aanzienlijke hoeveelheid manuscripten, reeds bij het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen aanwezig, waarvan afschriften voor de Akademie zouden kunnen genomen worden. Overeenkomstig het advies der Indische Regering is thans aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen aangeboden om haar voor 's lands rekening afschriften te bezorgen van de bij het Bataviaasch Genootschap berustende handschriften, welke hier te lande gewenscht worden.

Omtrent de verschillende talen in het bijzonder kan het volgende worden medegedeeld.

Javaansch. De ambtenaar J. A. Wilkens ging voort met de zamenstelling van zijn verklarend en omschrijvend Javaansch-Nederlandsch woordenboek.

Het Kawi-Javaansch woordenboek van wijlen C. F. Winter werd in November 1876 ter perse gelegd en zal waarschijnlijk 30 vel druks in groot octavo beslaan. Het zal, zoo als in 't verslag van 1875, bladz. 115, is vermeld, in het licht verschijnen met eenige aanteekeningen van den ambtenaar voor de beoefening van inlandsche talen dr. H. Neubronner van der Tuuk, die zich met de correctie van het woordenboek heeft belast.

De hier te lande reeds sedert eenige jaren ondernomen nieuwe, vermeerderde uitgaaf van het Javaansch-Nederlandsch handwoordenboek van wijlen J. F. C. Gericke (zie o. a. het verslag van 1871, bladz. 95) zag in 1876, door de verschijning van de 6de en 7de aflevering, volledig het licht.

Door de Indische Regering is het voorstel gedaan om eene verzameling Javaansche handschriften, bijeengebragt door den heer A. L. Ch. te Mechelen, tijdelijk leeraar bij de afdeeling Indische taal-, land- en volkenkunde aan het gymnasium Willem III te Batavia, in één bundel vereenigd te doen lithografeeren en uitgeven, daar zij meent dat hierdoor zoowel in Indie als in Nederland de studie van de Javaansche taal zeer zou worden gebaat. De instelling voor Indisch onderwijs te Delft heeft zich, op het daartoe gedane verzoek, bereid verklaard om het toezigt te houden op de uitvoering van dit werk. Aanvankelijk is besloten om van deze handschriften 1500 afdrukken te doen maken, waarvan een gedeelte ook bij het onderwijs in de Javaansche taal te Leiden en te Delft zal kunnen gebruikt worden.

Omtrent eene voortzetting der correctie van de vertaling van het handschrift van Dipo Negoro, welk werk tijdelijk is gestaakt door het overlijden van dr. Cohen Stuart, is nog geene beslissing genomen. Aangezien het manuscript bij nader onderzoek gebleken is weinig letterkundige en historische waarde te bezitten, heeft de Indische Regering afgezien van het voornemen om de vertaling in druk uit te geven, doch stelde zij zich voor eenige afschriften daarvan te doen nemen. Het oorspronkelijk manuscript is aan de erfgenamen van Dipo Negoro op hun verlangen teruggegeven.

Maleisch. Van het Maleisch-Nederlandsch woordenboek, oorspronkelijk bewerkt door wijlen den ambtenaar H. von de Wall en herzien door dr. H. Neubronner van der Tuuk, waren op het einde van 1876 ter landsdrukkerij te Batavia afgedrukt 28 vellen. Het eerste deel van dit werk, bevattende de drie eerste letters van het alphabet, zal alsnu weldra het licht zien; reeds is bepaald dat het bij genoemde inrigting verkrijgbaar zal worden gesteld tegen f 2 per exemplaar.

Een der ambtenaren van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid (Vas Dias), die bij de uitgave van het woordenboek is behulpzaam geweest, zal ter beschikking gesteld worden van den civielen en militairen bevelhebber te Atjeh, in het bijzonder voor de correspondentie in de Maleische en de beoefening der Atjehsche taal.

Soendaasch. Het door den ambtenaar H. J. Oosting in de eerste plaats in bewerking genomen Soendaasch-Nederlandsch woordenboek was bij het einde van 1876 nagenoeg voltooid. De hoogleeraren aan de instellingen voor Indisch onderwijs te Leiden en te Delft, die door eene uit Indie gezonden proef in de gelegenheid gesteld werden over de wijze van bewerking hun gevoelen te doen kennen, spraken daarover een gunstig oordeel uit, en het woordenboek zal dan ook worden gedrukt. De Indische Regering wenschte dit hier te lande te doen geschieden onder toezigt van den heer Oosting, die daarvoor zou overkomen en dan tevens partij zou kunnen trekken van de voorlichting van de hoogleeraren Kern en Pijnappel, ook voor de bewerking van eene beknopte Soendasche grammatica. Tegen dit voorstel is echter dezerzijds bezwaar gemaakt, aangezien het niet raadzaam voorkwam om het reeds geringe aantal taalkundigen in Indie nog te verminderen, en de noodzakelijkheid, om het woordenboek in Nederland te doen uitgeven, niet voldoende scheen aangetoond.

Van de benoeming van den inlandschen adjunct-translateur voor de Soendasche taal tot translateur, alsmede van de aanstelling van nog een inlander tot élève-tolk voor gemelde taal, is reeds op bladz. 77 melding gemaakt.

Madureesch. Ten gevolge van de bemoeijingen van den resident van Madura zijn eenige afschriften ontvangen van registers, het vorstenbestuur van Sumanap betreffende, en van andere Maduresche handschriften, welke stukken ter beschikking zijn gesteld van de rijksinstelling voor Indisch onderwijs te Leiden.

Van de door den heer A. C. Vreede, privaat docent bij genoemde instelling, bewerkte handleiding tot de beoefening der Maduresche taal, zijn in het afgeloopen jaar 25 exemplaren naar Indie gezonden, waarvan er 10 aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Probolinggo zijn verstrekt, om te beproeven of dat werk bij die inrigting kan worden benuttigd.

Balineesch. Aangaande de werkzaamheden van dr. H.

Neubronner van der Tuuk op Bali kan naar het vorig verslag (bladz. 109) verwezen worden. Eene som van f 100 's maands is te zijner beschikking gesteld om voor de pers afschriften te kunnen doen nemen van de door hem verzamelde bouwstoffen voor een Kawi-Balineesch woordenboek.

Andere talen. Met het afwerken en drukken van het Japansch-Nederlandsch-Engelsch woordenboek van den hoogleeraar dr. J. J. Hoffmann te Leiden wordt geregeld voortgegaan. De heer L. Serrurier (onlangs aangesteld tot conservator bij 's Rijks Ethnografisch museum te Leiden) is met het toezigt op de uitgave belast. Door tusschenkomst van den Nederlandschen Minister-resident in Japan kwam de Regering in het bezit van eenige afleveringen van een door het Japansch Gouvernement uitgegeven woordenboek, getiteld »Go-i", waarvan bij de eindbewerking van dr. Hoffmann's woordenboek met vrucht kan worden gebruik gemaakt.

§ 2. *Oudheidkunde.*

Met de archeologische opgravingen van de tempelruines op het Diëngplateau (aan de grens der residentien Banjoemas en Bagelen) werd voortgegaan; in de twee laatste jaren zijn 12 fundamenten, uiterlijk van weinig aanbelang, aan het licht gebragt.

In den aanvang van dit jaar werd, op voorstel van den directeur van 's Rijks museum van oudheden te Leiden, de tusschenkomst van het Indisch Bestuur ingeroepen tot het erlangen, zoo mogelijk, van naauwkeurige afteekeningen (afdruksels in *papier mâché*) van eenige in steen gebeitelde Kawi-opschriften, op Sumatra voorkomende. Het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, dat in 1875 dergelijke afdrukken van de bedoelde inscriptien (van Batoe Beragoeng en Pager Roejoeng in het voormalige rijk van Menangkabau) had doen nemen, heeft zich bereid verklaard deze facsimilé's aan het genoemde Rijksmuseum af te staan, waar zij dientengevolge weldra kunnen worden te gemoet gezien.

Het toezigt op de Javasche oudheden(buiten de Vorstenlanden), dat bij een gouvernementsbesluit van 9 Julij 1870, n°. 34, aan de residenten is opgedragen, moet nog te wenschen overlaten, hoewel de Regering zich bij genoemd besluit bereid heeft verklaard om de uitgaven, aan het toezigt verbonden, ten laste van den lande te brengen.

§ 3. *Natuurwetenschappen.*

Magnetische en meteorologische waarnemingen. De uurwaarnemingen van den barometerstand, van de temperatuur en den vochtigheidstoestand der lucht, en van den regen werden aan het observatorium te Batavia onafgebroken voortgezet (1).

Het tweede deel van het werk, bevattende de waarnemingen van het observatorium (zie vorig verslag, bladz. 110), kwam in het afgeloopen jaar van de pers. In dit deel zijn de waarnemingen van 1869 tot 1872 opgenomen.

Het gebouw voor het nieuwe observatorium kwam gereed, en de benoemde onderdirecteur dr. J. P. van der Stok is, na vooraf nog eenige meteorologische inrigtingen in Frankrijk, Belgie en Engeland te hebben bezocht, in het begin dezes jaars naar Indie vertrokken.

Nu het observatorium behoorlijk is ingerigt om als eene centrale instelling voor meteorologie dienst te doen, en dus voor de geregelde bewerking en openbaarmaking van alle op dit gebied te verzamelen gegevens kan worden zorg gedragen, schijnt de tijd gekomen om een stelsel van regenwaarnemingen in geheel Nederlandsch Indie te organiseeren op zoodanigen voet, dat daarvan zoowel voor de praktijk als voor de wetenschap belangrijke uitkomsten kunnen worden verwacht. Om juiste inzigten te verschaffen ten aanzien van de verdeeling van den regen over den Archipel, moeten de waarnemingen vooral onafgebroken en op een zeer groot aantal plaatsen worden gedaan (2). Het voornemen bestaat om die zeer gemakkelijk te verrigten waarnemingen op te dragen aan de over meer dan een 100tal plaatsen in den Archipel verspreide civiele en militaire geneesheeren, die uit 's lands kas eene bezoldiging of vaste toelage ontvangen. Reeds worden de benoodigde regenmeters hier te lande vervaardigd, naar een door den directeur van het observatorium opgemaakt model. Eenige dier toestellen zullen ook ten gebruike worden gegeven aan particulieren die genegen zijn waarnemingen te doen en deze aan het observatorium mede te deelen. Inmiddels houdt men zich in Indie onledig met het ontwerpen eener instructie voor de waarnemers. Men stelt zich voor de uitkomsten der waarnemingen geregeld in 't licht te geven, zoowel in maandelijksche overzigten, vooral bestemd tot spoedige verspreiding onder de waarnemers, als ook in jaarlijksche bundels, meer bepaaldelijk bestemd om de verkregen uitkomsten ook buiten Nederlandsch Indie bekend te doen worden.

Dr. E. van Rijckevorsel, van wiens wetenschappelijke werkzaamheden op eigen kosten reeds in vorige verslagen werd melding gemaakt, heeft in het afgeloopen jaar tot het doen van magnetische waarnemingen eene reis ondernomen van Benkoelen over land naar Palembang en van daar verder de Oganrivier op tot Batoe Radja. Hij is daarbij op zijn verzoek vergezeld geworden door een gouvernements-ambtenaar, die hem behulpzaam was in het bepalen der geografische lengte en breedte van verschillende plaatsen, en hij heeft op zich genomen om op de te bepalen punten merkteekenen aan te brengen van duurzamen aard, en om nopens hetgeen tot dat einde door hem was verrigt, bij terugkomst te Batavia te rapporteeren. Bedoeld rapport is in het laatst van 1876 aan de Indische Regering ingediend (3). Van Palembang heeft dr. van Rijckevorsel zich tot het doen van magnetische waarnemingen begeven naar Muntok, Riouw, Singapore en Serawak, van daar, over Singapore, langs de westkust van Malakka naar Penang, vervolgens naar Atjeh, Pedir, Edi en terug naar Atjeh, en van daar naar Padang, de Padangsche Bovenlanden en langs de westkust van Sumatra naar Singkel. Onlangs is hij in Nederland teruggekeerd.

Ichthyologie. Sedert het vorig verslag zagen weder drie afdeelingen (31—33) van dr. Bleeker's »Atlas Ichthyologique" het licht.

Natuurkundige en geografische onderzoekingen. De aan den inspecteur-honorair van cultures Teysmann opgedragen wetenschappelijke reis door de Molukken, waarvan melding is gemaakt op bladz. 110 van het vorig verslag, is naar wensch ten uitvoer gebragt, en de door hem bijeengebragte voorwerpen uit het dierenrijk zijn naar 's Rijks museum van natuurlijke historie te Leiden opgezonden. Voor de volgende reis van den heer Teysmann werd gekozen het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

Hier te lande begint zich meer en meer het verlangen te openbaren naar natuurkundige onderzoekingen in den Indischen Archipel, en het schijnt dat het particulier initiatief zich te dien aanzien van lieverlede krachtiger zal doen gelden. Wel is waar heeft zich, na dr. van Rijckevorsel (zie hierboven), nog geen Nederlander tot het doen

(1) In de twee eerste maanden van 1876 viel er bijzonder veel regen, namelijk 463 m. M. meer dan gemiddeld in de laatste twaalf jaren (1864—1875); in de overige maanden waren de verschijnselen van den regen vrij normaal; de hoeveelheid regen over het geheele jaar bedroeg 516 m. M. meer dan de gemiddelde over de laatste twaalf jaren (2058 m. M.).

De temperatuur week in 1876 over het algemeen niet veel af van de gemiddelde over de laatste jaren.

(2) Hetgeen tot nog toe in Indie voor de kennis der regenverschijnselen is verrigt, wordt gezegd slechts voor een klein gedeelte waarde te hebben. Onder de meteorologische waarnemingen door de officieren van gezondheid in vroeger tijd gedaan (verg. het verslag van 1868, bladz. 82) komen, ten minste voor zoover zij gepubliceerd zijn, slechts van twee plaatsen (Buitenzorg en Padang) regenwaarnemingen voor. De waarnemingen te Buitenzorg zijn gedurende twaalf jaren voortgezet, terwijl de serie van Padang slechts vijf jaren omvat. Op eenige andere plaatsen is door de officieren van gezondheid aanteekening gehouden van het aantal regendagen, maar deze waarnemingen hebben alleen waarde voor de kennis van het klimaat op de waarnemingsplaats; in de praktijk vinden zij nagenoeg geene toepassing. Op het observatorium te Batavia zijn gedurende de laatste dertien jaren onafgebroken regenwaarnemingen gedaan. Verder hebben op enkele punten, o. a. langs den spoorweg Samarang-Vorstenlanden, dergelijke waarnemingen door particulieren plaats gehad, maar deze zijn in den regel niet lang genoeg achtereen voortgezet om voor de praktijk werkelijke waarde te hebben; daartoe kunnen eigenlijk alleen dienen de gegevens te Buitenzorg en te Batavia verzameld.

(3) De plaatsen waarvan de lengte en breedte op deze reis bepaald werden, zijn opgenoemd in de bijlage T van den Indischen Regeringsalmanak voor 1877.

van wetenschappelijke nasporingen geheel voor eigen rekening naar Indie begeven; wel is waar zijn ook nog niet, op het voorbeeld van andere landen, exploratietogten ondernomen, uitsluitend of grootendeels op kosten van genootschappen, door bijdragen van bijzondere personen ondersteund; maar men verwacht op dit gebied toch niet meer *alles* van het Gouvernement alléén. Het Aardrijkskundig Genootschap is in de betere rigting voorgegaan, door het plan te ontwerpen voor eene wetenschappelijke expeditie naar Centraal-Sumatra, waarover straks meer. De Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van nijverheid schijnt ook natuurkundige onderzoekingen te willen aanmoedigen; maar hare plannen zijn nog niet genoeg gerijpt om daarvan hier meer dan ter loops gewag te maken. Van de zijde der Regering is haar het vooruitzigt op eenigen steun niet ontzegd, maar met het door de Maatschappij geopperde denkbeeld om aan de door haar uit te zenden jongelieden het vooruitzigt te openen op eene aanstelling in 's lands dienst, heeft de Regering zich niet ingenomen betoond (1). Onlangs is de Regering ook betrokken in een plan om een onderzoek in te stellen naar de voortbrengselen van de zee en van den zeebodem in sommige gedeelten van den Indischen Archipel, waartoe de tijdelijke beschikking over een gouvernements-stoomschip werd verlangd. Of deze hulp kan verleend worden, zal uit den aard der zaak slechts in Indie zijn uit te maken.

Het straks bedoelde plan van het Aardrijkskundig Genootschap, waarvan in het vorig verslag op bladz. 13 en 113 sprake was, is, overeenkomstig het advies der Indische Regering, eenigszins beperkt, vóórdat met de uitvoering een aanvang werd gemaakt. Van onderzoekingen in het landschap Korintji werd namelijk voor'shands afgezien, omdat het, met het oog op den achterdochtigen aard der bewoners, te vreezen scheen dat daaruit verwikkelingen zouden kunnen voortvloeijen. Alleen de Djambi-rivier met hare in de Padangsche Bovenlanden ontspringende takken en de omliggende landstreken (van Sidjoendjoeng tot aan de grens van Korintji en verder Rantau di Baroe, Pangkalan Djambi, Serampei, Soengei Tenang, Assei en Limoen) zouden dus worden onderzocht. Het aldus beperkte plan is tot uitvoering gekomen, nadat alle geldelijke en andere hulp, welke van de Regering gevraagd was (zie bladz. 113 van het vorig verslag), aan het Genootschap was toegezegd, met dien verstande nogtans dat, in stede van een onderwijzer bij de kweekschool te Fort de Kock, een controleur 1ste klasse (door een verlof uit 's lands dienst) in de gelegenheid werd gesteld om aan de wetenschappelijke expeditie deel te nemen. Van wege het Genootschap werd de luitenant ter zee J. Schouw Santvoort met het rivieronderzoek belast, terwijl de leiding der onderzoekingen te land, welke in het zuidoostelijk gedeelte der Padangsche Bovenlanden zouden beginnen, werd opgedragen aan den controleur A. L. van Hasselt, in wiens gezelschap de heeren D. D. Veth en J. F. Snelleman de gewenschte natuurkundige nasporingen zouden verrigten.

De heeren Schouw Santvoort, Veth en Snelleman kwamen in Februarij jl. uit Nederland te Padang aan, en reeds spoedig rijpte bij den eerstgenoemde het voornemen om, vóórdat hij, van Djambi uit, het rivieronderzoek met de te zijner beschikking gestelde stoombarkas aanving, te water van de Padangsche Bovenlanden uit met een inlandsch vaartuig naar Djambi af te zakken, ten einde zich aan de hoofden en bevolking bekend te maken, en deze eenigszins voor te bereiden op het voor hen vreemde verschijnsel dat een Europeaan opnemingen in hun land kwam doen. Op zijn verzoek werd hem een in de grenslanden bekend en geëerbiedigd larashoofd uit de Padangsche Bovenlanden, Radja di Sembah, toegevoegd, en in het gezelschap van dezen en van een paar andere Maleijers ondernam nu de luitenant ter zee, ongewapend, de vlugtige reis dwars door Sumatra, die tevens als verkenningstogt zou gelden. Den 29sten Maart vertrok hij van Moeara Laboe (vallei van Soengei Pagoe) over land door de XII Kotta in de rigting van de rivier Djoedjoehan, welke hij wilde afzakken om de Batang Hari- en vervolgens de Djambi-rivier te bereiken. Den 4den April trok hij de Soengei Ekoer over, een zijtak van de Batang Sangier en de grens tusschen ons gebied en het onafhankelijke landschap Soengei Koenjiet. Gedurende acht dagen vervolgde hij zijn marsch door de zoogenaamde Rantau Batang Hari, en wel door de landschappen Soengei Koenjiet, Indamar, Tandjoeng Alam en Rantau Ikir dan Sirih Sakapoer, voorafgegaan door een Maleijer die zijne komst aankondigde en kleine geschenken voor hem aan de radja's aanbood, en bij zijn vertrek uit elk landschap weder eenige geschenken achterlatende. De togt was niet zonder gevaar, daar van Soengei Koenjiet af eene bende kwaadwilligen er op uit was den Nederlandschen reiziger te overvallen en te berooven. Hij werd evenwel door de radja's behoorlijk beschermd, en bereikte zonder ongevallen Rantau Ikir, waar de Djoedjoehan voor praauwen bevaarbaar wordt. De van Soengei Pagoe medegenomen koelies weigerden hier, uit vrees, de reis verder te vervolgen, en de heer Schouw Santvoort liet hen met Radja di Sembah, die steeds de beste diensten had bewezen (2), maar gedurende den togt al langer hoe meer in een gedrukten gemoedstoestand geraakt was en tegen de voortzetting daarvan opzag, naar hun land terugkeeren. Diens broeder, een hadji, bleef den reiziger echter vergezellen; zoo ook een ander Maleijer van de Padangsche Bovenlanden (Katip Sampono) met twee volgelingen. In gezelschap van dezen en met zijn eigen inlandschen bediende zakte nu de heer Schouw Santvoort, na te Rantau Ikir een inlandsch vaartuig en eenige roeijers verkregen te hebben, den 12den April de Djoedjoehan af, bereikte den volgenden dag de Batang Hari, en kwam den 18den te Djambi aan. Op de uitnoodiging van den resident van Palembang had de sultan van Djambi een vertrouwd inlandsch hoofd met eene praauw de rivier opgezonden om den luitenant ter zee te ontmoeten, maar die ontmoeting vond geen plaats, daar de praauw post gevat had boven het punt waar de Djoedjoehan in de Batang Hari valt. Van Djambi reisde de heer Schouw Santvoort verder over land naar Palembang, om zich vervolgens naar Batavia te begeven, ten einde alles voor zijn eigenlijken opnemingstogt gereed te maken.

Inmiddels hadden ook de heeren van Hasselt, Veth en Snelleman in de Padangsche Bovenlanden hunne werkzaamheden aangevangen. De eerste berigten dienaangaande vindt men in een Bijvoegsel tot het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, waarin ook het eerste (voorloopig) rapport van den heer Schouw Santvoort is opgenomen.

Terwijl alzoo op Sumatra wetenschappelijke onderzoekingen werden ingesteld door Nederlanders, werd het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel met een gelijksoortig doel door vreemdelingen bereisd.

Op blz. 36 is reeds gemeld, dat drie natuurvorschers (twee Franschen en een Amerikaan) zich in Januarij jl. van Ternate naar het westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea hebben begeven, en op blz. 2 is reeds gewag gemaakt van de reis door een Franschen natuurkundige ondernomen naar Celebes. Deze laatste, de heer D. E. de la Savinière, wenschte, nadat hij zich geruimen tijd in de Minahassa had opgehouden, over land van Tontoli via Sidenring naar Makasser te gaan. Vermits deze reis echter door den gouverneur van Celebes en door den resident van Menado te gevaarlijk werd geacht, kon hem daartoe geen verlof worden verleend, maar werd hem aangeraden zich over zee naar Makasser te begeven, alwaar hem door genoemden gouverneur de gelegenheid zou gegeven worden die plaatsen te bezoeken, waar hij zich aan botanische onderzoekingen kon wijden zonder gevaar voor botsingen met de bevolking, waardoor ook het bestuur in moeijelijkheden zou geraken.

's Lands plantentuin te Buitenzorg. Voor deze inrigting was het afgeloopen jaar bijzonder belangrijk, omdat de beide maatregelen tot stand kwamen, waarvan in het vorig verslag reeds sprake was, namelijk de oprigting van eene landbouwschool en de toevoeging van een afzonderlijken cultuurtuin aan den plantentuin.

De inrigting van den cultuurtuin op het nieuwe terrein te Tjikemah vorderde veel tijd en arbeid voor het opruimen

(1) In gelijken geest is geantwoord op een verzoek van de Nederlandsche Entomologische vereeniging te Leiden, daartoe strekkende dat het Gouvernement een deskundige zou belasten met een onderzoek naar de gelede dieren in het zuidoostelijk gedeelte van Java of in de omstreken van Bandjermasin.

(2) Hem is daarvoor door de Indische Regering de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten geschonken.

van boomen, het maken van wegen en het gedeeltelijk herstellen der waterleidingen, het bouwen der noodige woningen voor arbeiders, enz. Het terrein wordt voor de proeven in stukken van $^1/_2$ en $^1/_4$ bouw verdeeld; ongeveer 20 bouws werden in 1876 ontgonnen en beplant, en daarbij werden met goed gevolg Europesche ploegen en eggen en eene kleine zaaimachine beproefd. Hoewel men aanvankelijk moeijelijkheden ondervond van de zijde van het inlandsch personeel, werden deze echter voor een groot deel overwonnen. De cultuurplanten uit den plantentuin konden nu naar Tjikemah worden overgebragt, en daardoor werd te Buitenzorg meer ruimte verkregen voor de botanische afdeeling, die dagelijks uitbreiding ondergaat, ook ten gevolge van de geschenken, die zoowel uit den Indischen archipel als van buiten's lands ontvangen worden. In den nieuwen cultuurtuin werd een aanvang gemaakt met geregelde proefnemingen ten aanzien van de veredeling van vruchtsoorten.

Bij de bergtuinen te Tjiseroea (vroeger — zie vorig verslag — een deel van Tjipannas) en te Tjibodas werden nieuwe stukken grond in ontginning gebragt om aan de cultuurproeven aldaar uitbreiding te kunnen geven.

Het museum is in het afgeloopen jaar weder zeer verrijkt. Terwijl het gebouw eene belangrijke reparatie onderging, waarvoor het gesloten moest worden, is in de rangschikking der voorwerpen verbetering gebragt.

Het eerste deel der »annalen" van den tuin werd gepubliceerd, en het tweede deel zal waarschijnlijk spoedig kunnen volgen.

Van de proeven met cultuurplanten genomen, wordt hier slechts het voornaamste aangestipt. Verdere bijzonderheden worden gevonden in het uitgebreid verslag der inrigting, opgenomen in de *Javasche Courant* van 26 Junij 1877, n°. 51.

De ondervinding, in vorige jaren omtrent den eucalyptus globulus opgedaan, werden geheel bevestigd, zoodat het noodeloos wordt geacht de proeven, om dezen boom in lage landen aan te planten, te herhalen. Beter kans van slagen in lagere streken heeft de eucalyptus alba, eene Timorsche soort, waarvan aan vele personen zaden werden verstrekt. Omtrent andere soorten van hetzelfde geslacht zijn nadere proefnemingen noodzakelijk. Wordt dus nu de eucalyptus globulus alleen voor beplanting van ontwoude bergen aanbevolen (en ook benuttigd, zoo als in het vorig verslag is medegedeeld), voor het beplanten van ontwoude streken in de benedenlanden is vooral de djoear (cassia florida) geschikt gebleken. De boom groeit op bijna elken soort grond gemakkelijk en snel, en levert goed hout. Alleen in de afdeeling Koetoardjo (Bagelen) waren in Februarij 1877 ruim 62 000 boomen van deze soort aanwezig.

Steeds worden vele aanvragen ontvangen voor zaden van de albizzia moluccana, als schaduwboom in de koffijtuinen meer en meer gewaardeerd.

Waar de aanplant van Laurina-koffij werd beproefd, slaagde deze goed. De veelzadige koffij, in 1873 van den resident van Soerakarta ontvangen, droeg in 1876 voor 't eerst vruchten, waarin de eigenschap erfelijk bleek, daar ook deze meer dan twee zaden bevatten. De in 1875 te Tjibodas aangeplante koffijsoorten werden in den vollen grond overgebragt. Op het nieuwe terrein te Tjikemah werden 6 bouws met verschillende koffijsoorten beplant, ten einde deze, wat de productiviteit en andere eigenschappen aangaat, met elkaâr te kunnen vergelijken en om de gevolgen van verschillende behandelingen op elke soort te kunnen nagaan. De jonge aanplant kan een model-koffijtuin heeten. Er zal tevens beproefd worden om, door herhaalde uitzaaijing van groote boonen gedurende eenige generaties, eene constante variëteit te verkrijgen, die groote vruchten produceert. De groei van de Liberia-koffij laat niets te wenschen over, en de veronderstelling is gewettigd, dat door de invoering daarvan eene soort verkregen is van groote productiviteit, voor de warmste streken van den Archipel geschikt, en waarvan het product hooger waarde heeft dan dat van de gewone koffij. De soort werd ijverig vermeerderd, zoodat de voorraad planten, die in het begin des jaars 118 stuks bedroeg, thans tot bijna 500 is geklommen. Met het stekken wordt voortgegaan; spoedig zullen genoeg planten voorhanden zijn om van gouvernementswege ook op andere plaatsen aanplantingen daarvan aan te leggen.

Naar verschillende deelen van den Archipel werden zaden verzonden van goede djagong- (maïs-) soorten, die gedeeltelijk goed slaagden. In vele gevallen moet het nietslagen worden toegeschreven aan te weinig zorg bij de uitzaaijing. Voor het nemen van proeven bleek de tuin te Tjibodas minder geschikt, daar de aanplantingen aldaar moeijelijk tegen de wilde varkens te beveiligen zijn; daarvoor komt thans het nieuwe terrein te Tjiseroea uitstekend te stade. Proeven ter zuivering der soorten hadden voorloopig goede uitkomsten. Zoowel te Tjikemah als te Tjiseroea werden de vergelijkende proeven omtrent productiviteit enz. der verschillende soorten voortgezet; verder werden op de laatste plaats ook proeven genomen omtrent de beste plantwijdte. Zeer verrassende uitkomsten gaf eene proef, waarbij de dubbele hoeveelheid zaad werd gebezigd en naderhand de zwakste planten werden uitgetrokken; deze handelwijze had eene vermeerdering van product van ruim 150 pct. ten gevolge. Verscheidene nieuwe djagongsoorten werden ingevoerd.

De Italiaansche rijstsoorten, te Tjibodas uitgezaaid (te Tjikemah was daarvoor nog geen terrein beschikbaar), mislukten geheel. Nieuw zaad zou worden ontboden. Bijna 6 bouws werden te Tjikemah voor proeven bestemd en met padi beplant. De proeven (waarvan de uitkomsten nog niet zijn medegedeeld) liepen over ijlheid van uitzaaijing, plantwijdte en directe uitzaaijing op sawahs. Reeds werd de ondervinding opgedaan, dat tweemalen droog ploegen der velden nadeelig is; deze bewerking moet minstens éénmaal nat plaats hebben.

Proeven met Australische aardappelen, zoowel door particulieren als in den nieuwen cultuurtuin genomen, mislukten ditmaal geheel. Opzettelijke proeven te Tjiseroea leerden dat het planten der groote oogen van het benedeneinde der knollen voordeeliger is dan het planten van geheele knollen en van de boveneinden. Van de in 1874 nieuw ingevoerde soorten bleef, blijkens de uitkomsten te Tjiseroea, de »early rose" het best voldoen. Van eene volgens de berigten zeer voordeelige soort, door de inlandsche bevolking te Bonthain (Celebes) gekweekt, werd zaad ontboden en wordt de cultuur beproefd.

Overal waar proeven met den aanplant van jute genomen werden, slaagden die uitstekend en bij eenige aanmoediging kan de cultuur van deze vezelsoort, die als tweede gewas op sawahs kan geteeld worden en in drie maanden rijp is, eene nieuwe bron worden van inkomsten voor de inlandsche bevolking en voor Europesche ondernemers.

De ontwikkeling der ramehcultuur werd belet door de omstandigheid dat men op Java, alwaar naar 't schijnt slechts mannelijke planten aanwezig waren, nimmer zaden van deze plant winnen kon, terwijl het verkrijgen van stekken in voldoende hoeveelheid niet overal even gemakkelijk is. Dit bezwaar is thans overwonnen door het invoeren van vreemd zaad, waaruit eenige vrouwelijke planten werden gewonnen, die overvloedig goed kiembaar zaad produceerden.

Eenige inheemsche planten welke vezelstoffen kunnen leveren, doch waarvan de cultuur nog niet is beproefd, werden ter zaadwinning gekweekt en het verkregen zaad werd voor proefnemingen gebezigd. Met phormium tenax (eene Australische vezelplant) werd te Tjibodas eene oppervlakte van ruim 60 vierk. roeden beplant.

Verschillende vlassoorten werden te Tjibodas en te Tjiseroea met goed gevolg uitgezaaid.

Vooral voor de productie van lijnzaad schijnt het klimaat zeer voordeelig te zijn. Van hennep gelukten een paar soorten; het staat echter te bezien hoe de tweede generatie zal uitvallen.

Naar aanleiding van een opstel over den waternoot (trapa quadris pinosa) door het departement van binnenlandsch bestuur gepubliceerd, werden zaden van deze plant van verschillende zijden aangevraagd. De uitzaaijing gaf negatieve uitkomsten.

Overal waar zonnebloemen werden aangeplant, slaagden deze goed. Daar echter nergens aanplantingen in het groot worden aangelegd, is het niet mogelijk na te gaan, of de plant werkelijk verbeterenden invloed op den gezondheidstoestand in moerassige streken uitoefent.

Lupinen, witte en roode klaver, lucerne, afalfa (eene variëteit van de lucerne) en spurrie werden met het beste gevolg aangekweekt. Vooral lucerne geeft groote quantiteiten veevoeder, en kan voor bergstreken, welligt ook

voor de benedenlanden (de proeven daaromtrent genomen gaven nog geene beslissende uitkomsten), een zeer nuttig gewas worden. Ook is het zeer waarschijnlijk dat sorghum met goed gevolg als groen veevoeder kan worden verbouwd.

De tarwecultuur gaf te Tjibodas slechte, te Tjiseroea goede resultaten. Nieuw ingevoerde tarwesoorten groeiden veel minder goed dan de Chinesche soort, die in zwaarte van korrel niets te wenschen overlaat.

Gerst en haver slaagden uitmuntend en de cultuur van boekweit is thans zeer gemakkelijk.

Met de widjen (sesamum indicum), eene eenjarige plant die zeer veel en zeer goede olie produceert, werd te Tjikemah eene proef genomen, die door bijkomende omstandigheden mislukte; de proef wordt herhaald.

Van den mesquito-boon, in 't vorig verslag als een uitmuntend veevoeder geroemd, werden van den Nederlandschen consul te Galveston zaden ontvangen, waarvan er genoeg opkwamen om de invoering dezer plant voor verzekerd te houden. De gewonnen planten groeijen zeer goed.

Onder andere nuttige planten in het afgeloopen jaar ingevoerd, behooren rhabarber, de » elephant cane" (eene reusachtige suikerriet soort van Saigon), castilloa brasiliensis en siphonia elastica (beide planten welke de beste Amerikaansche caoutchouc leveren, en waarvan de cultuur in Britsch Indie op groote schaal wordt beproefd) en eindelijk de Paragua-thee.

De oprigting der hooger genoemde landbouwschool is, zoodra de twee in het afgeloopen jaar van hier uitgezonden leeraren (verg. vorig verslag, bladz. 112) uit Europa waren aangekomen, geregeld bij gouvernements besluit van 25 Augustus 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 220). Ingevolge dat besluit is de school gesplitst in twee afdeelingen: A voor adspirant-ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, met een cursus van zes maanden, en B voor jeugdige inlanders die voldoen aan een eenvoudig toelatings-examen in lezen, schrijven en rekenen (waarbij eenige kennis der Nederlandsche taal tot aanbeveling strekt), met een cursus van drie jaren. Aan de 10 inlandsche leerlingen die het best beantwoorden aan de voor hunne toelating gestelde eischen, is eene voor elk studiejaar opklimmende toelage uit 's lands kas uitgeloofd (1). Het aangehaald Staatsblad bevat ook het programma van het bij de landbouwschool te geven onderwijs, waaraan de hooger bedoelde cultuurtuin, behoorende bij 's lands plantentuin, wordt dienstbaar gemaakt. Uit den aard der zaak zijn de vakken in afdeeling A minder talrijk dan in afdeeling B. Buiten de vakken, regtstreeks op land- en tuinbouw en op veeteelt betrekking hebbende, zullen de inlandsche leerlingen ook onderwijs erlangen in boschbouw, toegepaste wiskunde (landmeten, waterpassen, inhoudsberekeningen enz.), kennis van landbouwwerktuigen, regtlijnig en handteekenen en zijdecultuur. De school staat onder het beheer van den directeur van 's lands plantentuin, terwijl het onderwijzend personeel, volgens de organisatie opgenomen in Indisch Staatsblad 1876, n°. 346, behalve uit genoemden directeur en uit den bij den plantentuin geplaatsten hortulanus en diens adsistent, bestaat uit twee leeraren voor het tuinbouwonderwijs (waarvan één tevens optredende als amanuensis bij den plantentuin) en uit één leeraar voor het onderwijs in landbouw en veeteelt (2). Met het onderwijs in het regtlijnig- en handteekenen is belast de teekenaar bij 's lands plantentuin (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 267*a*).

De afdeeling B werd den 1sten November 1876 geopend. Het aantal leerlingen, aanvankelijk 13 bedragende, klom spoedig tot 23, en het is te voorzien dat de aanvragen om toegelaten te worden, hoe langer zoo meer zullen toenemen.

De eerste cursus van de afdeeling A zal waarschijnlijk in November aanstaande een aanvang nemen (3), en met het oog daarop werden de adspirant-ambtenaren in dit jaar vroeger van hier uitgezonden dan in vorige jaren. Op de handleidingen, welke bij het onderwijs voornamelijk te pas zullen komen, is door tusschenkomst van de besturen der inrigtingen voor Indisch onderwijs te Leiden en te Delft bij voorbaat hunne aandacht gevestigd, opdat zij zich daarmede reeds vóór hunne aankomst in Indie bekend kunnen maken.

In 't algemeen laten de theoretische kennis en praktische vlugheid der inlandsche leerlingen in het rekenen veel te wenschen over. In dit gebrek werd voorloopig voorzien door een cursus, belangeloos door den te Buitenzorg geplaatsten ingenieur der openbare werken gegeven. Het bezigen der Maleische taal bij het onderwijs gaf geene bezwaren. Meer moeijelijkheid veroorzaakte de totale ontstentenis van leerboeken voor het aan de inlanders te geven onderwijs. De leeraren moesten aanvankelijk nog den geschiktsten weg zoeken, die bij het onderwijs is te volgen, doch zullen na één of twee jaren ondervinding in staat zijn handleidingen voor het onderwijs te schrijven. Door de bemiddeling van dr. M. Salverda, inspecteur van het middelbaar onderwijs hier te lande (4), werden eenige schoolplaten en modellen ten dienste van het onderwijs verkregen; maar deze zullen in Indie nog met andere moeten worden aangevuld, op wier vervaardiging men zich toelegt.

Dagelijks wordt gedurende drie uren onderwijs in de school gegeven, terwijl het overige gedeelte van den dag wordt besteed aan praktische oefeningen en aan eigen studie. Zoowel de aanvankelijke vorderingen der leerlingen als de belangstelling, die zij in het onderwijs toonen, geven gegronde hoop dat de instelling alle vruchten zal dragen, welke men zich daarvan had voorgesteld.

§ 4. *Genootschappen ter bevordering van wetenschappen en nijverheid.*

Aangaande de werkzaamheden van de verschillende wetenschappelijke vereenigingen in Indie en van die in Nederland, welke zich met Indische zaken bezig houden, is het navolgende te melden in aansluiting aan de mededeelingen in vorige verslagen.

Het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen (dat een 150tal leden telt) ontving van de Indische Regering, behalve eenige andere belangrijke nota's en rapporten (5), ook ter openbaarmaking het geschiedkundige gedeelte van het verslag over het dusgenoemde Preangerstelsel, in 1867 uitgebragt door den heer O. van Rees, destijds lid in den Raad van Indie en belast met de voorbereiding der reorganisatie van het bestuur in de Preanger regentschappen. Dit stuk is onlangs van de pers gekomen en opgenomen in het XXXIXe deel (1e stuk) der » Verhandelingen" van het Genootschap. Van het » Tijdschrift " kwamen laatstelijk uit de afleveringen 4, 5 en 6 van deel XXIII en 1, 2 en 3 van deel XXIV, waarin opstellen over de geschiedenis van Grissee, over het Maduresche vorstenhuis, over Bandjermasin en Modjopahit; over Soembawa, Bangli en Savoe; voorts over het Madureesch en over het Palembangsche Maleisch; over de hoofdtempels in Kadoe en Djokjokarta, over den zeeroof, de sekahbevolking van Billiton, enz. Afzonderlijk werden uitgegeven eene woordenlijst van het Maleisch der Molukken en een verslag over de Maleische, Arabische, Javaansche en andere handschriften, afkomstig van wijlen den ambtenaar voor de Maleische taal H. von de Wall en door de Regering aan het Genootschap ter bewaring en in bruikleen afgestaan. In het vorig verslag (bladz. 109) is vermeld dat het Genootschap ook ter bewaring had gekregen

---

(1) Sedert is bepaald (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 338) dat ook méér leerlingen van het eerste studiejaar de toelage kunnen genieten, bijaldien de begrooting daartoe ruimte laat.

(2) Deze derde leeraar, wiens voorbereidingsstudien voor het te geven onderwijs zijn beëindigd, wordt nog in dit jaar uitgezonden. Hij heeft zich ook op de bijenteelt toegelegd en zal Europesche honigbijen naar Indie overbrengen, opdat met de teelt van die nuttige insecten eene ernstige proef kan genomen worden. Op de wenschelijkheid van zoodanige proefneming werd de aandacht der Regering gevestigd door den voorzitter van het Aardrijkskundig Genootschap, dr. P. J. Veth. Aan de landbouwschool zal door den bedoelden leeraar ook onderwijs in de bijenteelt gegeven worden.

(3) Verleden jaar kon deze cursus nog niet geopend worden, omdat het onderwijs nog niet genoeg was voorbereid, en vooral omdat de pas aangelegde tuin te Tjikemah nog geen voldoende gelegenheid aanbood om de aanstaande ambtenaren door aanschouwing met de verschillende cultuurplanten bekend te doen worden.

(4) In het vorig verslag is reeds melding gemaakt van de bemoeijingen van dr. Salverda in het belang der vorming van de leeraren die in Europa werden opgeleid. Ook voor de aanschaffing van eene bibliotheek ten behoeve van de landbouwschool heeft hij zijne welwillende tusschenkomst verleend.

(5) O. a. eene door den gouverneur van Celebes ingezonden nota, bevattende aanteekeningen omtrent den economischen toestand en de ethnografie van het eiland Soembawa, en een rapport van den controleur D. N. F. Kiehl omtrent zijne reis naar de Key- en Aroë-eilanden in October en November 1875.

de door wijlen den ambtenaar voor de Javaansche taal dr. A. B. Cohen Stuart bijeengebragte verzameling handschriften. Eene opgaaf van die verzameling wordt aangetroffen bij de gepubliceerde notulen der bestuursvergaderingen over 1876 (deel XIV). De ethnografische en oudheidkundige musea van het Genootschap nemen steeds in belangrijkheid toe.

De Koninklijke Natuurkundige Vereeniging zag zich, door de gestadige vermeerdering van haar ledental (thans tot 480 geklommen), in staat hare bibliotheek te verrijken met belangrijke en zeer kostbare werken, en zij legt zich er op toe deze meer en meer geschikt te maken om tot vraagbaak te dienen voor hen, die zich in den Indischen archipel aan natuurkundige onderzoekingen wijden. Het museum der Vereeniging werd weder met een tal van voorwerpen verrijkt. Van haar tijdschrift verscheen in 1876 het XXXVIste deel, bevattende o. a. nieuwe mededeelingen van den Russischen reiziger Miklouchо Maklaij, zoomede eene wetenschappelijke studie van den mijn-ingenieur J. van Dijk over de geothermische progressie, ook van praktisch belang voor Indie.

De Vereeniging ter bevordering van geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indie herdacht den 2den Maart jl. haar 25jarig bestaan. Voor die gelegenheid waren prijsvragen uitgeschreven, en van de ingekomen antwoorden zijn bekroond: met den eersten prijs van f 1000 eene populair-wetenschappelijke verhandeling van den officier van gezondheid N. P. van der Stok, over de voeding der zuigelingen, en met den tweeden prijs van f 500 eene streng wetenschappelijke verhandeling van den officier van gezondheid dr. J. A. van der Stok, bevattende pathologisch-anatomische beschouwingen over tuberculose en haar ontstaan. De door deze Vereeniging bezorgde uitgave van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indie werd regelmatig voortgezet. Daarin hebben vooral de aandacht getrokken opstellen over proeven, genomen met gurjon-oil (als geneesmiddel tegen lepra aanbevolen), over nieuwe, in Indie uitgevonden, medische toestellen en instrumenten, over het klimaat van Australie, enz.

De Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw telde bij het einde van 1876 247 leden, die van de afdeeling Buitenzorg daaronder begrepen. Op de voornaamste plaatsen van Java en in de buitenbezittingen zijn thans correspondeerende leden benoemd, wier taak het is de directie met raad en daad bij te staan. Van het tijdschrift der Maatschappij werd in 1876 het XXIste deel, uit 6 afleveringen bestaande, in het licht gegeven. Hoofdzakelijk is het zamengesteld uit oorspronkelijke stukken en voorts uit verslagen of berigten die door het Gouvernement aan de Maatschappij ter publiceering werden afgestaan. Het museum der Maatschappij heeft tal van voorwerpen verloren ten gevolge van den invloed van het klimaat en van vernieling door insecten, waarom eene met groote uitgaven gepaarde proef is genomen om de voorwerpen beter tegen verwoestende elementen te beschermen. Het museum zal voorts geheel gereorganiseerd en zooveel mogelijk even als dat van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem ingerigt worden. De afdeeling Buitenzorg betoonde veel werkzaamheid. In het laatst der maand Junij 1876 hield zij met de Buitenzorgsche wedloopsocieteit eene gecombineerde tentoonstelling van land- en tuinbouwgereedschappen, land- en tuinbouwproducten, paarden, vee en pluimgedierte, benevens siergewassen, welke tentoonstelling als vrij wel geslaagd kon worden beschouwd (1).

Van de Vereeniging van practiseerende geneesheeren te Batavia, van het Koninklijk Instituut van ingenieurs (afdeeling Nederlandsch Indie), van het Indisch Landbouwgenootschap te Soerakarta (welks hoofdbestuur feitelijk te Samarang gevestigd is), van het departement Soerabaija der Maatschappij tot nut van het algemeen, en van de Maatschappij tot nut van de residentie Samarang zijn geene mededeelingen ontvangen. In het Tijdschrift van het Indische Landbouwgenootschap werden weder verscheidene stukken opgenomen, welke door de Indische Regering aan de redactie ter openbaarmaking waren afgestaan.

Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie te 's Gravenhage gaf in zijn Tijdschrift weder belangrijke wetenschappelijke stukken in het licht, o. a. een Balineesch gedicht met vertaling en aanteekeningen van den heer R. van Eck, zendeling op Bali, en een Chineesch gedicht met metrische vertaling en aanteekeningen van den titulairen hoogleeraar dr. G. Schlegel. Weldra zullen ook door het Instituut worden uitgegeven de tot dit doel van de Regering ontvangen rapporten betreffende de reizen, op last van het Gouvernement naar Nieuw-Guinea ondernomen: in 1871 (door de heeren van der Crab en Teysmann, met het gouvernementsstoomschip *Dassoon*), in 1872 (door den heer Coorengel, eveneens met de *Dassoon*), en in 1875/76 (door den resident van Ternate Langeveldt van Hemert en den kommandant der *Soerabaija* Swaan).

Van de werkzaamheid van het Aardrijkskundig Genootschap is reeds melding gemaakt op bladz. 122. Uit de in zijn Tijdschrift opgenomen notulen zijner vergaderingen en verdere stukken kan blijken dat dit genootschap zich op de beoefening der geografie ook van Nederlandsch Indie bij voortduring met ijver toelegt.

§ 5. *Tijdschriften en nieuwsbladen.*

Gedurende 1876 werd het aantal in Indie verschijnende tijdschriften of nieuwsbladen vermeerderd met 4: het te Djokjokarta verschijnende nieuws- en advertentieblad » Mataram", het » Schoolblad voor Nederlandsch-Indie" (orgaan der onderwijzers-vereeniging te Samarang), het Fransche weekblad » Le messager des Indes" (dat echter na een kortstondig bestaan in hetzelfde jaar weder te niet ging), en het door eenige predikanten uitgegeven theologisch tijdschrift » Ons getuigenis". Daarentegen heeft het te Batavia uitgegeven dagblad » de Indier" bij het einde van 1876 opgehouden te verschijnen. In Februarij jl. is te Padang de uitgave begonnen van een Maleisch weekblad onder den naam van » Bentara Melajoe."

In Nederland werd een nieuw tijdschrift opgerigt, getiteld: » De Indische letterbode", waarin geregeld vermeld wordt al wat over Nederlandsch Indie, zoo hier te lande als in de kolonien, wordt gepubliceerd.

§ 6. *Landsdrukkerij.*

Gedurende het jaar 1876 werden van 3412 modellen 6 850 497 afdrukken vervaardigd, tegen 6 410 012 van 4145 modellen in 1875. Voorts verlieten 15 inlandsche schoolboeken de pers tegen 16 in 1875, en 36 diverse werken tegen 32 in het voorgaande jaar; van de boekwerken werden in 1876 afgeleverd 3 110 363 afdrukken, tegen 3 291 326 in 1875.

Nog werden afgeleverd 256 vertalingen van Staatsbladen, als: 75 Maleische, 35 Javaansche, 15 Soendasche, 25 Maduresche, 3 Mandhelingsche, 3 Ankolasche, 10 Makassaarsche, 10 Boeginesche en 80 Chinesche.

Ook heeft de landsdrukkerij nog onderhanden het Maleisch woordenboek van H. von de Wall, terwijl het Kawi-Javaansch woordenboek van C. F. Winter ter perse werd gelegd (zie bladz. 120).

Het tweede deel (bevattende 113 vel druks) der meteorologische waarnemingen van dr. P. A. Bergsma werd afgewerkt en het derde deel ter perse gelegd.

De ontvangsten bedroegen in 1876 f 193 580 en de uitgaven f 108 969, tegen respectievelijk f 269 290 en f 128 382 in 1875.

Tot verligting van het vele werk bij deze inrigting, werd in het afgeloopen jaar met een particulieren boekdrukker een contract gesloten tot het drukken van schoolboeken voor het inlandsch onderwijs (verg. bladz. 115). Niettegenstaande deze vermindering van werkzaamheden, blijft er voor de landsdrukkerij nog zooveel te doen over, waarvoor geen particuliere krachten kunnen worden ingeroepen, dat van het denkbeeld tot inkrimping van het personeel bij die inrigting voor's hands is moeten worden afgezien. Over hare aanstaande ontheffing van de verstrekking der schoolboeken aan de verschillende schoolcommissien, zie men mede t. a. p.

(1) Het verzoek der afdeeling, om een gouvernementssubsidie van f 2000 ten behoeve eener tweede in 1877 te houden tentoonstelling, werd door de Indische Regering afgewezen, ook op grond dat het nut van eene zoo spoedige herhaling der tentoonstelling van 1876 twijfelachtig voorkwam.

III. Eeredienst.

§ 1. *Christelijke.*

a. Protestantsche.

Kerkbestuur. Bij de toepassing der algemeene voorschriften voor het beheer der fondsen van de kerkelijke gemeenten, in 1875 vastgesteld, werden geene moeijelijkheden ondervonden. De verantwoordingen der kerkeraden getuigden van zorgvuldige behartiging van de geldelijke belangen der gemeenten.

Predikanten, enz. Van de drie volgens het vorig verslag in Junij 1876 bestaande vacatures (te Soerakarta, Fort de Kock en Pontianak) (1) kon er één, die te Soerakarta, worden aangevuld ten gevolge van de terugkomst van een predikant van buitenlandsch verlof. Daarentegen moest in den loop van het jaar aan twee predikanten zoodanig verlof wegens ziekte verleend worden, zoodat op het einde van 1876, behalve de twee vacatures van predikant zonder vaste standplaats ter beschikking van het kerkbestuur, onvervuld waren de predikantsplaatsen te Pamakassan, Fort de Kock, Palembang en Pontianak.

In de eerste maanden van 1877 werd het, door de terugkomst van nog een predikant (2), mogelijk de eerstgenoemde standplaats te bezetten. Daarentegen ontstonden er nieuwe vacatures te Poerworedjo, Menado (3) en Ternate, doordien een predikant 's lands dienst verliet (4) en aan twee anderen wegens ziekte buitenlandsch verlof moest worden verleend.

Zoodanig verlof werd ook toegestaan aan een der twee veldpredikers, die spoedig na zijne aankomst hier te lande overleed. In de daardoor ontstane vacature werd sedert voorzien, door uitzending (in Maart jl.) van een nieuwen candidaat.

De vier standplaatsen voor hulppredikers der 1ste klasse bleven, na den terugkeer in April 1876 van dien te Benkoelen, gedurende den verderen loop van het jaar alle bezet.

Wat de hulppredikers 2de klasse (die ten behoeve van inlandsche Christen-gemeenten) betreft, deze waren, op 4 na, voltallig. De aankomst der 2 in 't vorig verslag bedoelde candidaten, waarvan de een te Amahey op Ceram en de ander op Rotti werd geplaatst, bragt het aanwezig getal van 9 op 11. Een der anderen verwisselde met vergunning der Regering zijne standplaats Allang met een van de nog onvervulde, namelijk Haroekoe. In Julij jl. is een twaalfde candidaat, een gewezen evangelist hier te lande, na voldoend afgelegd eind-examen, ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. Een ander, die mede aan de eischen voldaan had, kon wegens ligchamelijke ongeschiktheid niet voor uitzending in aanmerking komen.

In de voorwaarden van uitzending is onlangs eene wijziging gebragt, voor zooveel betreft de inkomsten door de candidaten te genieten vóór dat zij op hunne standplaats zijn aangekomen. De voorloopige bezoldiging van f 50 's maands, hun tot hiertoe toegelegd op de reis naar en bij hun eerste verblijf in Indie, is namelijk bij Koninklijk besluit van 7 Junij jl. verhoogd tot f 100 's maands.

De berigten omtrent de opleiding van inlandsche voorgangers door de hierbedoelde hulppredikers zijn niet ongunstig. Waren, blijkens 't vorig verslag (bladz. 114, noot 2), reeds een 11tal kweekelingen gesteld onder de leiding van de hulppredikers te Waai, Saparoea en Hoetoemoeri, in het afgeloopen jaar kon ook de hulpprediker te Noessalaut een begin maken met de opleiding van 4 jongelieden tot het inlandsch leeraarsambt. Sedert werd nog aan ieder der hulppredikers te Langowan, Tondano en Ajermadidi (Menado) een 4tal kweekelingen toevertrouwd, zoodat het gezamenlijk aantal thans 27 bedraagt.

Het bestuur van het Nederlandsch Zendelinggenootschap is met het Indisch kerkbestuur in overleg getreden omtrent de mogelijkheid om, zoo als voor een deel reeds is geschied door de aanstelling van hulppredikers te Ajermadidi, Langowan en Tondano, ook de overige gemeenten in de Minahassa te brengen tot het ressort der gevestigde kerk.

Kerkelijke dienstreizen. Door de vestiging van een hulpprediker te Amahey op Ceram en van een op Haroekoe verviel de in 't vorig verslag bedoelde opdragt betreffende het dienstbezoek dier gemeenten door andere leeraars. De organieke regeling der kerkelijke dienstbezoeken onderging deze wijziging (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 133), dat de predikant te Makasser werd belast met den dienst eenmaal 's jaars te Bima (eiland Soembawa) en de hulpprediker te Bonthain met den dienst twee malen 's jaars te Djenoponto op Celebes. De dienstbezoeken naar onderhoorige gemeenten hadden, voor zoover de dienst op de standplaatsen het toeliet, geregeld plaats. Ook de schaars bezochte Aroë- en Zuidwester-eilanden ontvingen in het afgeloopen jaar een herderlijk bezoek (verg. bladz. 27, 29 en 30).

Godsdienstonderwijs, enz. In het godsdienstonderwijs aan de jeugd, op plaatsen waar geen vaste godsdienstleeraars gevestigd zijn, werd, voor zooveel daartoe geschikte personen te vinden waren, op de vroeger vermelde wijze van 's lands wege voorzien. In 1876 werden daartoe voor 14 plaatsen (5) toelagen van hoogstens f 30 's maands beschikbaar gesteld.

De tegemoetkomingen voor andere kerkelijke doeleinden werden geleidelijk ingekrompen; in 1876 klommen zij niet boven de f 35 's maands (in 1875 nog tot f 40 's maands), terwijl zij in eenige gevallen slechts f 10 's maands beliepen (in 1875 was het minste bedrag f 12,50 's maands). De gemeenten die in 1876 dergelijke ondersteuning genoten, meest voor de bezoldiging van een organist of voorlezer, waren 9 in getal (6).

Te Koepang (Timor) werd door den kerkeraad eene loterij van handwerken en andere voorwerpen georganiseerd, ten einde op die wijze de middelen te vinden ter bekostiging van eenige belangrijke herstellingen aan het kerkgebouw.

Zendelingen. Hetgeen in de ontvangen berigten over 1876 aangaande den arbeid der zendelingen zoo op als buiten Java is gemeld, is grootendeels reeds aangeteekend in hoofdstuk **C** (7). Hier wordt dus nog slechts datgene opgenomen wat in het aangehaalde hoofdstuk minder gevoegelijk eene plaats kon vinden.

Ter verzekering der blijvende toepassing van een in de praktijk reeds gevolgd beginsel ten aanzien van de toelating van zendelingen, achtte de Indische Regering het wenschelijk bij een besluit van 13 Junij 1876 alsnog uitdrukkelijk als regel vast te stellen, dat, alvorens omtrent zoodanige toelating eene beslissing wordt genomen, steeds

---

(1) In de door overlijden ontstane vacature te Bandjermasin werd voorzien door de aanstelling van den uitgezonden predikant van het Hersteld Luthersch Kerkgenootschap (zie vorig verslag, bladz. 114).

(2) Er bleven toen nog 5 predikanten met verlof, waarvan er 3 sedert weder naar Indie vertrokken zijn. Van de 2 anderen heeft 1 in Augustus 1877 ontslag uit 's lands dienst gevraagd en verkregen.

(3) In verband met het bijzonder standpunt, dat de hier sedert jaren werkzame waarnemende predikant als gewezen zendelingleeraar inneemt, is besloten in de vacature, ontstaan door het hem verleend buitenlandsch verlof, vooreerst niet te voorzien, maar zijne terugkomst af te wachten, en de gemeente inmiddels 4 malen 's jaars te doen bezoeken door den hulpprediker ten dienste der inlandsche Christengemeente te Ajermadidi.

(4) Een vervanger is reeds ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld en zal vermoedelijk nog vóór het einde des jaars in Indie aankomen.

(5) Serang, Poerwakarta, Bandong, Indramajoe, Japara, Patti, Banjoemas, Tjilatjap, Wonosobo, Poerbolinggo, Karang-Anjer, Malang, Magelang en Gorontalo.

(6) Tagal, Pekalongan, Rembang, Pasoeroean, Padang, Riouw, Bandjermasin, Bonthain en Menado.

(7) Voor Java zie bladz. 3, Sumatra bladz. 16, Borneo bladz. 23, Halmaheira en Nieuw-Guinea bladz. 36, Savoe (Timor) bladz. 37, en Boeleleng (Bali) bladz. 38.

Welke aanrakingen onze autoriteiten in het afgeloopen jaar hadden met de zendelingen op Halmaheira, naar aanleiding van den daar uitgebroken opstand, kan blijken uit het aangeteekende op bladz. 32, 33 en 35.

vooraf moet onderzocht zijn, of pogingen om de Christelijke leer onder de inlanders te verspreiden in de streek, waarvoor de toelating is verzocht, niet gevaarlijk kunnen zijn voor de orde en rust. Van den uitslag van zoodanig onderzoek zijn de toelating en zoo noodig de daaraan te verbinden voorwaarden afhankelijk. Op het belang van een met verstand en tact gehouden voortdurend toezigt van het bestuur op de handelingen der Christenzendelingen, als waarborg voor de bestendiging van orde en rust onder de bevolking bij welke zij zijn toegelaten, werd voor zooveel noodig de bijzondere aandacht der gewestelijke bestuurders gevestigd.

In verband met een adres van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, waarbij o. a. de sedert lang voorgenomen vestiging van een zendingspost in Bolang Mongondo (noordkust van Celebes) werd ter sprake gebragt, is in Indie op nieuw overwogen of de politieke omstandigheden in dit gedeelte van Celebes nog altijd van de toelating van Christenzendelingen aldaar zouden moeten terughouden. De Indische Regering blijft het echter, om dezelfde redenen als vroeger (verg. het verslag van 1873, bladz. 127), voor 's hands noodzakelijk achten de toelating te weigeren.

Ten opzigte van drie zendelingen van het Rhijnsche zendelinggenootschap, die in 1871 vergunning hadden verkregen tot uitoefening van hun dienstwerk in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, zonder nadere omschrijving van den kring hunner toelating, achtte de Indische Regering eene nadere voorziening wenschelijk, ten einde die toelating (langs regelmatigen weg) te beperken tot zoodanige plaatsen, waar het zendingswerk geacht kon worden voor de orde en rust geen gevaar op te leveren. Bij een besluit van 5 Januarij jl. werd mitsdien de oorspronkelijk voor het geheele gewest verleende toelating beperkt tot zoodanige plaatsen aldaar als door het hoofd van gewestelijk bestuur zouden worden aangewezen. Het in 't vorig verslag (bladz. 115) aangehaalde besluit van den resident betreffende de voorwaarden waarop 2 dezer zendelingen (tot dusver in de afdeeling Kwala Kapoeas gevestigd) hunne werkzaamheden naar het district Oostelijke Doesson der afdeeling Doesson en Bekompai mogten overbrengen, is ingetrokken, en daarmede ook het beding dat zij zich in hun nieuwen werkkring het geven van volksonderwijs tot hoofdzaak hadden te stellen. Bij besluit van den Gouverneur-Generaal (mede dd. 5 Januarij 1877) werd hun nu toegestaan hun dienstwerk uit te oefenen in het (heidensche) landschap Sihong van genoemd district zonder beperking in den aard hunner werkzaamheden, doch onder uitdrukkelijke bepaling dat zij zich vestigden in de onmiddellijke nabijheid van het ons goedgezinde, voormalig districtshoofd SOETO ONO te Telong, en dat zij zich niet naar andere onderdistricten der Oostelijke Doesson zouden begeven zonder uitdrukkelijk verlof van den resident. Te Tameang Laijang (onderdistrict Pattai) hadden de beide zendelingen, kort geleden, met toestemming van den resident, eene school opgerigt onder een Daijakschen onderwijzer. Het gewestelijk bestuur heeft hun, na overleg met den straks genoemden SOETO ONO en het districtshoofd van Oostelijk Doesson, vergunning verleend zich van tijd tot tijd, mits in gezelschap van eenige vertrouwde personen, tot het bezoeken dier school naar Pattai te begeven, onder voorwaarde overigens dat het oponthoud te Tameang Laijang slechts een paar dagen dure en zij hun intrek nemen binnen de inlandsche versterking aldaar.

Aan den te Bandjermasin gevestigden zendeling, die, bij ontstentenis van den predikant aldaar, gedurende 10 maanden kerkelijke diensten verrigtte in het belang der Protestantsche gemeente op genoemde hoofdplaats, schonk de Regering deswege eene geldelijke belooning van f 1000.

In de mededeelingen der gecommitteerden, die in 't laatst van 1875 Nieuw-Guinea bezochten, vond de Indische Regering aanleiding om aan den te Andai gevestigden zendeling (van de Utrechtsche zendingsvereeniging) te doen weten, dat zijne werkzaamheden, speciaal in het belang van het onderwijs, door haar op hoogen prijs gesteld werden.

Twee nieuwe zendelingen van dezelfde vereeniging, mede naar genoemd eiland uitgezonden, hadden in 1876 nog geene vergunning gevraagd tot uitoefening van het zendingswerk. Hetzelfde was het geval met een zendeling, uitgezonden door het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia. Daarentegen werd de bedoelde vergunning gevraagd en verkregen, respectievelijk voor Boenga Bandar in Tapanoeli en voor Goenoeng Sitoli op Nias, door twee zendelingen van het Rhijnsche zendelinggenootschap te Barmen.

Op verzoek van de zendeling-vereeniging in de Minahassa (Menado) werd weder aan eenige inlandsche hulpzendelingen de bijzondere toelating verleend tot uitoefening van hun dienstwerk aldaar.

Omtrent de in het personeel der zendelingen voorgevallen veranderingen is slechts vermeld gevonden, dat de leeraar der vrije Schotsche kerk, die te Meester-Cornelis als zendeling werkzaam was (zie vorig verslag, bladz. 114), wegens ziekte naar Europa vertrok. Het door hem gestichte Rehoboth-asyl werd dientengevolge opgeheven; de daarin verpleegde kinderen gingen over naar het landbouw-gestícht te Depok.

b. Roomsch-katholieke.

Geestelijken. Bij het einde van 1876 telde het apostolisch vicariaat van Batavia, ongerekend den kerkvoogd (die eerst in het begin van 1877 van verlof uit Europa terugkeerde), 20 geestelijken, waarvan 1 (tevens pastoor te Samarang) met het tijdelijk beheer van het vicariaat belast.

Over de verschillende standplaatsen waren deze geestelijken (1 meer dan bij het eind van 1875) (1) verdeeld als volgt: 2 te Batavia, 3 te Samarang, 4 te Soerabaija, 1 te Ambarawa, 1 te Djokjokarta, 3 te Padang, 2 te Soengeislan (Banka) en 4 op het eiland Flores (3 te Larantoeka en 1 te Maumeri).

In 't geheel genieten 18 geestelijken (de kerkvoogd daaronder begrepen) bezoldiging uit 's lands kas; het voornemen bestaat echter om, te rekenen van 1878, dit getal op 20 te brengen.

In het begin van 1877 kwamen nog 3 geestelijken in Indie aan, ten einde aldaar buiten bezwaar van den lande als hulppriester dienst te doen. Inmiddels vertrok een der aanwezigen met verlof (Maart 1877), die echter op reis kwam te overlijden, terwijl er nog een ontslagen werd.

De Roomsch-katholieke geestelijken zijn tevens werkzaam als zendelingen. Zij maken bekeerlingen onder de Chinezen op Banka en Borneo's Westkust en breiden hunne gemeenten uit in de voormalige Portugesche bezittingen op Flores.

Kerkelijke dienstreizen. De gewone kerkelijke bezoeken, daaronder ook de vier dienstreizen 's jaars naar Atjeh, hadden in 1876 geregeld plaats. Alleen Billiton en Koepang (Timor) konden niet worden bezocht.

Ingevolge bijzondere magtiging werden op 's lands kosten nog kerkelijke dienstreizen gedaan naar de Lampongsche districten, naar de Westerafdeeling van Borneo, naar de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, naar het gouvernement van Celebes en naar de residentien Amboina, Ternate en Menado. Het bezoeken twee malen 's jaars van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo zal voortaan behooren tot de vaste dienstreizen van een der geestelijken te Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1876 n°. 270).

Godsdienstonderwijs, enz. In den regel wordt op de standplaatsen der geestelijken elken dag, dikwijls twee malen daags, godsdienstonderwijs gegeven. Op andere plaatsen geschiedt dit alleen, wanneer een in dienst reizende geestelijke aanwezig is. Op Flores, Banka en in de Wester-afdeeling van Borneo zijn catechiseermeesters aangesteld, die, vooral op plaatsen waar geen geestelijke is gevestigd, Christelijk onderwijs geven, hetzij aan de inlandsche, hetzij aan de Chinesche Christenen. Aan de militaire pupillen te Gombong werd twee malen 's weeks godsdienstonderwijs gegeven door daartoe geschikte personen uit het kader.

Buiten de gewone godsdienstoefeningen werd nog geregeld dienst gedaan: eenmaal 's maands, te Buitenzorg, in het nabij die plaats gelegen hospitaal te Batoe Toelis, in het detentiehuis te Samarang, in de centrale gevan-

(1) Drie nieuwe kwamen namelijk in 1876 uit Nederland aan, terwijl slechts twee uitvielen, één wegens vertrek met buitenlandsch verlof, en één wegens overlijden.

genis aldaar en bij het marine-etablissement te Soerabaija; en verder twee malen 's jaars in het civiel en militair gevangenhuis te Weltevreden (Batavia).

In het bekostigen van kerkelijke bedienden werden een 7tal gemeenten (die te Batavia, Samarang, Ambarawa, Djokjokarta, Soerabaija, Padang en Soengeislan), even als in 1875, van 's lands wege weder door een gering subsidie te gemoet gekomen.

Kerkgebouwen. Het aantal kerkgebouwen vermeerderde met één, te Singkawang in de Westerafdeeling van Borneo (van hout opgetrokken) en met een tot kerklocaal ingerigt gebouw te Poerworedjo (Bagelen), aangekocht om gebruikt te worden bij de bezoek-reizen van den pastoor te Djokjokarta. Op Noordwijk (Batavia) was eene huiskapel in aanbouw. De kerkgebouwen te Batavia en te Padang worden gezegd zware herstellingen te behoeven.

Statistiek. Aan de door den kerkvoogd en door het departement van oorlog verstrekte opgaven zijn de navolgende cijfers ontleend.

STATIEN EN GEWESTEN. (*a*)	Aantal gemeenteleden.		Aantal			
	Burgers.	Militairen.	communicanten.	tot de eerste H. Communie aangenomen.	gedoopten.	ingezegende huwelijken.
Batavia	2560	1175	2330	48	146	13
Samarang	1836	500	1803	29	125	3
Soerabaija	2430	679	1630	(*c*) †	383	11
Ambarawa	615	1261	1230	15	107	8
Djokjokarta	1193	(*b*) 860	1020	51	92	7
Atjeh	50	1816	900	†	59	†
Padang	682	709	980	17	67	4
Sumatra's Oostkust	191	†	130	†	5	†
Banka	634	390	680	†	91	10
Celebes	31	223	†	†	26	†
Molukken	936	94	†	†	†	†
Flores { Larantoeka	5023	†	2300	10	120	†
Flores { Maumeri	†	†	†	†	†	†

(*a*) Nopens de gewesten Benkoelen, Lampongsche districten, Palembang, Riouw, Billiton, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo schijnen geen opgaven ontvangen. De opgaven betreffende Menado zijn vermoedelijk begrepen onder die der Molukken.

(*b*) Waaronder 213 pupillen. (*c*) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

§ 2. *Mohammedaansche.*

Na hetgeen reeds in hoofdstuk **C** is medegedeeld omtrent de stemming der inlanders in godsdienstzaken en omtrent de verschijnselen die zich hier en daar op Mohammedaansch godsdienstig gebied voordeden, valt te dezer plaats nog slechts het navolgende te vermelden.

Hoewel, gelijk meermalen is opgemerkt, over 't algemeen het aantal bedevaartgangers toeneemt naarmate de reizen naar Mekka goedkooper worden en de welvaart onder de inlandsche bevolking vermeerdert, vertrokken er toch in 1876 minder pelgrims uit Indie dan in 1875, zoo als uit onderstaande opgaven der gewestelijke besturen blijkt.

GEWESTEN.	VERTROKKEN.					TERUGGEKEERD.				
	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
Java en Madura	3263	2174	2954	3428	(*a*) 3094	1512	3242	1847	2078	(*a*) 2649
Sumatra's Westkust	860	749	670	938	(*b*) 728	136	612	557	246	595
Benkoelen	47	17	28	35	27	22	18	9	11	14
Lampongsche districten	144	105	104	131	(*c*) 72	36	43	27	49	(*d*) 100
Palembang	377	390	447	295	(*e*) 311	132	349	323	(*f*) 398	281
Banka	11	29	19	87	(*g*) 124	57	9	25	16	56
Billiton	»	1	6	7	7	»	»	1	5	6
Riouw	57	4	»	»	»	2	29	»	»	»
Wester-afdeeling van Borneo	130	47	96	110	48	23	60	23	61	48
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	415	209	364	388	467	171	372	228	336	(*h*) 256
Celebes en onderhoorigheden	40	101	94	198	(*i*) 193	24	14	43	41	71
Menado	»	2	»	»	»	»	2	3	»	»
Amboina	14	5	11	17	9	2	9	1	2	»
Ternate	2	»	8	10	3	1	1	»	5	11
Timor	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bali (Boeleleng en Djembrana)	»	»	»	11	23	»	»	»	6	8
Totaal Buitenbezittingen (*k*)	2097	1659	1847	2227	2012	606	1518	1240	1176	1446

(a) Voor zoover dit is opgegeven, waren onder de vertrokkenen 80 personen van aanzien (63 uit Soerabaija, 16 uit Bantam en 1 uit Banjoemas) en 55 vrouwen (meerendeels uit Bantam). Over de verschillende gewesten was het cijfer der vertrokkenen en teruggekeerden in 1876 verdeeld als volgt:

	Vertrokken.	Teruggekeerd.		Vertrokken.	Teruggekeerd.		Vertrokken.	Teruggekeerd.
Bantam	415	286	Rembang	53	50	Djokjokarta	8	25
Batavia	304	140	Soerabaija	356	340	Soerakarta	55	35
Krawang	8	12	Pasoeroean	101	77	Madioen	52	17
Preanger regentschappen	598	690	Probolinggo	32	21	Kediri	25	37
Cheribon	231	204	Bezoeki	20	29	Madura	108	81
Tagal	68	44	Banjoewangi	23	20			
Pekalongan	148	125	Banjoemas	91	40		3094	2649
Samarang	153	136	Bagelen	118	79			
Japara	40	79	Kadoe	87	82			

(b) Hieronder 12 personen van aanzien.
(c) Idem 21 vrouwen.
(d) Idem 19 „
(e) Idem 45 „ en 8 kinderen.
(f) Idem 36 „ „ 14 „
(g) Idem 3 „
(h) Hieronder 13 personen die indertijd zonder wettigen pas waren vertrokken.
(i) Hieronder 29 personen van aanzien.
(k) Behalve de residentie Sumatra's Oostkust, waarvan de cijfers niet bekend zijn.

Volgens de opgaven van het consulaat te Djeddah zouden er in het afgeloopen saizoen 1876/77 4604 Nederlandsch-Indische bedevaartgangers te Mekka zijn geweest tegen 5400 in 1875/76. De consul veronderstelde echter dat er in werkelijkheid niet zooveel minder dan in het voorafgegane bedevaartsaizoen waren aangekomen, maar dat velen verzuimd hadden zich bij het consulaat aan te melden. Onder hen die zonder pas uit Indie waren vertrokken of zich eenvoudig bediend hadden van een zeepas voor de reis naar Singapore, waren er in 1875/76 325, in 1876/77 slechts 52, die zich eerst te Djeddah van een pas voorzagen. Van de 4552 Indische passen (1) waren er 2679 op Java en Madura en 1873 in de buitenbezittingen afgegeven. In 1875/76 beliepen de beide laatste cijfers 3211 en 1864. Voor zooveel daarvan op de passen aanteekening was geschied, bleken in laatstgenoemd jaar 4331 personen voor de reis naar Mekka te hebben medegenomen f 2 100 994; in 1876/77 3642 personen te zamen f 1 768 429, d. i. in elk dier jaren gemiddeld f 485 per hoofd.

De bedevaartgangers maken de reis nog bijna altijd over Singapore, dewijl hun weinig of geen gelegenheid wordt aangeboden om van Nederlandsch Indie regtstreeks naar Arabie te gaan. Het schijnt namelijk dat het vervoer van pelgrims geen voordeel kan opleveren wanneer streng de hand wordt gehouden aan de bepalingen van Indisch Staatsblad 1872, n°. 179 (verg. het verslag van 1873, bladz. 130) (2). Daar het intusschen om onderscheidene redenen wenschelijk moet geacht worden dat regtstreeksch vervoer met Nederlandsche schepen regel worde, is (in Junij jl.) de aandacht der Indische Regering gevestigd op de vraag, of in de aangehaalde verordening aan de reederijen of gezagvoerders geen te hooge eischen zijn gesteld. Tevens zijn bedenkingen geopperd tegen eene door de Indische Regering genomen beslissing, volgens welke de genoemde verordening ook van toepassing zou zijn op de stoomschepen, voor rekening van de maatschappij »Nederland" in de vaart gebragt tusschen het moederland en Indie, doch niet voor den maildienst gebezigd (3). Die beslissing toch scheen strijdig met de bepaling, dat (behalve de voor maildiensten gebezigde stoomschepen) ook de door het Gouvernement voor het transport van personen gebruikt wordende schepen niet aan de voorschriften omtrent het vervoer van inlanders over zee onderworpen zijn (art. 21 *b* van Indisch Staatsblad 1872, n°. 179).

(1) In April jl. is, naar aanleiding van een ter zake gerezen twijfel, uitdrukkelijk beslist, dat de passen der bedevaartgangers (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 42) op een zegel van f 0,50 moeten geschreven zijn.

(2) In de Straits Settlements zijn gelijksoortige bepalingen van kracht, maar zij worden ontdoken door de Arabieren die van het vervoer der pelgrims hun bedrijf maken.

IV. Instellingen van liefdadigheid, uitkeerings- en spaarfondsen.

Gestichten. Omtrent de verschillende op en buiten Java bestaande weeshuizen en andere gestichten van liefdadigheid zijn over 1876 de hieronder volgende niet zeer volledige opgaven ontvangen.

(3) De maatschappij „Nederland" had namelijk haar voornemen te kennen gegeven om, na uitbreiding van hare stoomvloot met de van de maatschappij „Java" ingehuurde schepen (zie bladz. 107), deze laatste, voor zoo ver zij niet in den postdienst voeren, ook te benuttigen voor het transport van bedevaartgangers, mits de verordening van 1872 niet op die stoomschepen werd toegepast.

In 1876 heeft intusschen de maatschappij „Nederland" 383 dekpassagiers — waarschijnlijk allen bedevaartgangers — van Java naar Suez vervoerd.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het eind van: 1875.	1876.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Parapattan weezengesticht te Batavia.	68 (26 jongens en 42 meisjes).	61 (jongens en meisjes niet afzonderlijk opgegeven).	De gezondheidstoestand was over het algemeen zeer gunstig, ofschoon er één sterfgeval plaats had. In 1876 werden 6 pupillen opgenomen, terwijl 7 jongens en 5 meisjes het gesticht verlieten. De inkomsten gedurende het afgeloopen jaar waren minder dan in 1875. Cijfers zijn echter niet gemeld, evenmin nopens de uitgaven.
Diakonie armenhuis op Molenvliet (Batavia).	27 (1 man, 21 vrouwen, 2 jongens en 3 meisjes).	26	Door de diakonie der Evangelische gemeente werd in Junij 1877 het belangrijke besluit genomen om het armenhuis dienstbaar te maken aan de opneming ook van kinderen, onverschillig van welken leeftijd. Daar de besturen der beide andere plaatselijke liefdadigheidsinrigtingen (het Parapattan weeshuis en het Djati-

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het eind van: 1875.	1876.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
			gesticht) slechts kinderen van zekeren leeftijd opnemen, wordt door dezen maatregel in eene erkende behoefte voorzien. De in het armenhuis te verzorgen kinderen, die nog niet oud genoeg zijn om op de gouvernementsscholen te worden toegelaten, zullen in de inrigting zelve onderrigt ontvangen. Dit onderrigt zal tevens zooveel mogelijk moeten worden bijgewoond door kinderen van de gealimenteerden buiten het gesticht. Ook voor andere kinderen, die nog niet op de gouvernementsscholen toegelaten kunnen worden, zal deze gelegenheid om eene eerste opleiding te ontvangen toegankelijk zijn. Omtrent het geldelijk beheer der diakonie over het afgeloopen jaar zijn geene andere bijzonderheden gemeld dan dat het diakoniefonds met ruim f 3000 was achteruitgegaan.
Stadsverband te Batavia.	(1) 4891 *	Niet opgegeven.	
Chineesch hospitaal te Batavia.	486 *	Idem.	De fondsen van dit gesticht, die bij het eind van 1876 f 847 398 bedroegen, zijn onder beheer van het collegie van boedelmeesteren (verg. bijlage M). Van de ingevoerde verbeteringen in den toestand der inrigting (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 3067) werd reeds in 't vorig verslag melding gemaakt.
Djatigesticht te Batavia.	39 (13 jongens en 26 meisjes).	50 (jongens en meisjes niet afzonderlijk opgegeven).	Gezondheidstoestand in 1876 gunstig. Inkomsten f 18 591,92[5]; uitgaven f 16 954,98[5].
Landbouwgesticht te Depok (Buitenzorg).	38 (25 jongens en 13 meisjes).	49 (31 jongens en 18 meisjes).	De vermeerdering van het aantal verpleegden was een gevolg der opneming van een 11tal kinderen uit het opgeheven Rehoboth-asyl te Meester-Cornelis (verg. bladz. 127). Omtrent het onderwijs en den arbeid der verpleegden geldt het aangeteekende in 't vorig verslag. Voor het praktisch gedeelte van den landbouw was een Europesche landman en nog een tweede persoon (van Depok) in dienst genomen. Met het ontginnen en beplanten van het terrein werd voortgegaan. Uit den aard der zaak kon nog weinig van het geplante (katjang, arrowroot, indigo, enz.) te gelde worden gemaakt. De veestapel leverde melk en boter ten verkoop op; de kudde bestond bij het eind van 1876 uit 2 buffels, 10 koeijen en 8 kalveren. Aan de landbouw-werkzaamheden wordt tot nog toe slechts door 4 der oudste knapen deelgenomen. Om die weinige werkkrachten niet aan de inrigting te onttrekken, meende de directie vooreerst nog geene pogingen te moeten aanwenden om hen aan het gouvernements-landbouw-onderwijs te Buitenzorg (verg. bladz. 124) te doen deelnemen. Bovendien zou in 1877 in het gesticht zelf een begin worden gemaakt met theoretisch onderwijs in den landbouw en aanverwante vakken. In het verslag der inrigting wordt er op gewezen dat niemand als kweekeling wordt afgewezen wegens de geloofsbelijdenis zijner ouders. Ten behoeve van het gesticht werd in September 1876 te Batavia een fancy fair gehouden, die zuiver opbragt de aanzienlijke som van f 11 915. Bovendien werd nog buitengewoon ontvangen, bij de overneming der pupillen van het Rehoboth-asyl, f 2000 in contanten en f 905 aan waarde van diverse inventarisgoederen. De gewone inkomsten (donatien, waaronder eene te Batavia gehoudene collecte, die f 961 opbragt, en verder jaarlijksche of maandelijksche contributien) bedroegen over 1876 f 9 091,99 tegen f 8 554,51 in 1875. In doorslag waren echter de gewone inkomsten niet toereikend om de uitgaven te dekken. De bedoelde buitengewone ontvangsten stelden de directie in staat eenige op het gesticht rustende schulden af te doen en f 9000 rentegevend uit te zetten.

(1) De met een * geteekende cijfers betreffen het aantal verpleegden gedurende het geheele jaar.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het eind van: 1875.	1876.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Vincentiusgesticht voor verlaten Christenkinderen te Weltevreden.	30	32	In 1876 waren de verpleegden allen meisjes. Overigens zijn geene bijzonderheden gemeld.
Armenschool van de Ursulinen te Weltevreden.	80	75	Deze inrigting, waarin de kinderen ook huisvesting schijnen te genieten, wordt ondersteund door de vereeniging van den H. Vincentius à Paulo.
Protestantsch wees- en armenhuis te Samarang.	182	116	De belangrijke vermindering in het aantal verpleegden is niet toegelicht gevonden. Ook is geen afzonderlijke opgaaf van het aantal meisjes ontvangen. Omtrent den gezondheidstoestand werd gunstig berigt. Inkomsten in 1876: f 59 299,97; uitgaven f 58 767,98. Een verzoek van het bestuur der inrigting om verhooging van het gouvernementssubsidie werd afgewezen.
Roomsch-katholiek wees- en armenhuis te Samarang.	240 (25 jongens en 215 meisjes).	220 (27 jongens en 193 meisjes).	Onder de 220 kinderen waren er 14, die voor rekening van particulieren werden verpleegd. Ofschoon in het afgeloopen jaar 4 sterfgevallen voorkwamen, was de gezondheidstoestand doorgaans zeer gunstig te noemen. De inkomsten bedroegen in 1876 f 50 161,10 en de uitgaven f 48 120,61.
Oude mannenhuis te Samarang.	76	76	De gezondheidstoestand was zeer gunstig. Er kwamen in 1876 slechts 4 sterfgevallen voor.
Chineesch hospitaal te Samarang.	67	50	Bij het einde van 1876 bezat deze inrigting een kapitaal van f 95 254,51⁵ (verg. bijlage M noot *p*). De inkomsten over genoemd jaar bedroegen f 11 279,66 en de uitgaven f 5 734,58. Het overschot ad f 5 545,08 werd besteed tot gedeeltelijke dekking der uitgaven van het bedelaarsgesticht ter plaatse.
Bedelaarsgesticht te Samarang.	159	125	Zie hierboven.
Stadsverband te Samarang.	Niet opgegeven.	Niet opgegeven.	Sedert het loopende jaar is het dienstdoend personeel bij deze inrigting op beteren voet ingerigt (zie Indisch Staatsblad 1876, n°. 337). Dientengevolge zullen o. a. de zieken, meerendeels dwangarbeiders, niet langer door mede-veroordeelden, maar door vast aangestelde vrije bedienden worden opgepast, waardoor ook beter tegen ontvlugting zal kunnen worden gewaakt.
Jongens-weezen-inrigting te Soerabaija.	39	38	De opgaaf betreffende het aantal verpleegden, zoowel over 1875 als 1876, loopt slechts tot 31 Maart. Gedurende het 17de verslagjaar der inrigting (1 April 1875–31 Maart 1876) werden 3 jongelingen opgenomen tegen 4 die het gesticht verlieten. Allen bezoeken de vijfde gouvernements lagere school, doch sommigen ontvangen extra teeken- en muzieklessen. 5 der pupillen onderwierpen zich met goed gevolg aan het klein ambtenaars-examen. In de bijdragen der particuliere liefdadigheid kwam eene zeer merkbare vermindering. Door het aandeel in een legaat werd de kas der inrigting met f 4 426,15 gestijfd. De rekening over 1875/76 wees in ontvangst een totaal aan van f 15 798,57, in uitgaaf een totaal van f 15 349,42.
Protestantsch weeshuis te Soerabaija.	25 (6 jongens en 19 meisjes).	30 (jongens en meisjes niet afzonderlijk opgegeven).	De ontvangsten bedroegen in 1876 f 6 957,47 en de uitgaven f 7 280,33. Het gesticht bezat op 31 December 1876 een kapitaal van f 33 116,65 aan eigendommen en hypotheken, tegen f 31 004,65 op 31 December 1875.
Vincentiusgesticht te Soerabaija.	26	33	De verpleegden (in beide jaren) waren allen meisjes. De ontvangsten van het gesticht (dat bij het eind van 1876 een kapitaal bezat van f 4 561,15) bedroegen over genoemd jaar f 2 361,11, de uitgaven f 3 267,03.
Roomsch-katholiek weeshuis te Soengeislan (Banka).	9	—	Deze inrigting had in 1876 opgehouden te bestaan. De nog aanwezige kinderen waren, op kosten van den pastoor, bij familien geplaatst.
Protestantsch weeshuis te Amboina.	Niet opgegeven.	Niet opgegeven.	

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het eind van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1875.	1876.	
Protestantsch weeshuis te Ternate.	Niet opgegeven.	Niet opgegeven.	
Leprozengestichten (2 op Java en 5 in de buitenbezittingen).	190	155	Bij het einde van 1876 werden verpleegd: te Wangkang (Soerakarta) 50, Kandangan (Djokjokarta) 45, Benkoelen 12, Palembang 22, Riouw 14, Temoempah (Menado) 3, en Modelemo (Menado) 9 leprozen, tegen respectievelijk 44, 84, 12, 22, 14, 4 en 10 bij het einde van 1875. Het gesticht te Ternate schijnt, bij gemis aan verpleegden, gesloten te zijn geworden.

Instellingen van bedeeling. Omtrent de armenbedeeling in Nederlandsch Indie gedurende 1876 zijn slechts enkele opgaven ontvangen betreffende de drie hoofdplaatsen van Java. Door de Protestantsche diakonie te Batavia werden 40 personen bedeeld met f 6770, daaronder f 120 voor de armen van de Christengemeente te Toegoe. De Protestantsche diakonie te Samarang bedeelde 52 behoeftigen; terwijl bij de Roomsch-katholieke gemeente aldaar 28 personen in bedeeling waren. Omtrent het bedrag dier bedeeling zijn echter geene opgaven ontvangen.

Het aantal personen in bedeeling bij de te Batavia gevestigde commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen bedroeg 142, die te zamen f 14 948 ontvingen. (In 1875 gaf deze commissie voor de bedeeling van 135 personen f 13 182 uit.) De te Samarang bestaande commissie van gelijken aard bedeelde 85 personen met f 4593 (in 1875 94 met f 6255), en die te Soerabaija 58 personen met f 7389 (in 1875 47 met f 5882).

De ontvangsten van het » fonds des Vredes door het bloed des Kruises" te Soerabaija bedroegen f 3025 en de uitgaven f 2015, welke sommen over 1875 waren f 2753 en f 2515. De ontvangsten van de te dier plaatse bestaande vereeniging » *Caritas*" voor het verschaffen van levensmiddelen aan behoeftige Christenen bedroegen f 322 tegen een uitgaaf van f 342 (in 1875 f 632 en f 321).

Uitkeerings- en spaarfondsen. Het van regeringswege beheerde watersnoodfonds bestond bij het einde van 1876 uit f 31 457,63[5].

De te Batavia bestaande vereeniging » Onderling hulpbetoon", ten nutte der betrekkingen van overleden onderwijzers, telde bij het einde van 1876 135 leden, terwijl haar kapitaal f 43 489,70 bedroeg.

Het in 't vorig verslag (bladz. 119) bedoelde uitkeeringsfonds te Samarang beschikte op genoemd tijdstip over een kapitaal van f 14 438,85.

Omtrent de vier in Nederlandsch Indie bestaande spaarbanken zijn de volgende opgaven ontvangen:

	BATAVIA.	SAMARANG.	SOERABAIJA.	MAKASSER.
Kapitaal op 1 Januarij 1876.	f 2 825 517,69	f 1 350 904,99 (*c*)	f 2 069 162,39	(*d*)
Gedurende 1876 ingebragt	1 462 297,41	657 386,81	871 713,71	f 18 539,99
Te zamen.	f 4 287 815,10	f 2 008 291,80	f 2 940 876,10	f 18 539,99
Teruggenomen . . .	1 065 796,74	555 348,62	704 735,86	4 523,00
Blijft	f 3 222 018,36 (*a*)	f 1 452 943,18	f 2 236 140,24	f 14 016,99 (*e*)
Aan rente en dividend voor de inleggers gedurende 1876	150 163,59 (*b*)	66 692,22	110 359,65	358,86 (*f*)
Kapitaal op 31 December 1876.	f 3 372 181,95	f 1 519 635,40	f 2 346 499,89	f 14 375,85
Het reservefonds bedroeg	50 000,00	62 535,96	41 442,10	78,38

(*a*) Verdeeld over 3494 inleggers, waarvan 503 voor sommen boven f 2000 en 667 voor sommen beneden de f 100.

(*b*) De kapitalen waarover gedurende één of meer kwartalen rente verschuldigd was, bedroegen f 2 869 350, gelijkstaande met f 2 402 617,50, waarover voor een vol jaar rente was te betalen. De inleggers genoten 4 % vaste rente en 2¼ % dividend.

(*c*) Deze som bedraagt bijna f 1200 minder dan de opgaaf in 't vorig verslag. De reden van dit verschil is echter niet toegelicht.

(*d*) Eerst na 1 Januarij 1876 opgerigt (*Indisch Staatsblad* 1876, nº. 67).

(*e*) Toebehoorende aan 31 inleggers (waaronder 3 Chinezen en inlanders).

(*f*) Hiervan f 211,50, waarmede de rekening der inleggers op 31 December 1876 wegens 6 % rente stond goedgeschreven. Van het overig bedrag behoorde f 78,38 aan het reservefonds en stond op renterekening uitgetrokken f 68,98. De sommen die ingevolge het reglement regt op uitkeering van rente gaven, stonden gelijk met een kapitaal van f 3525, waarover voor het geheele jaar rente verschuldigd is.

V. Burgerlijke geneeskundige en veeartsenijdienst.

§ 1. *Burgerlijke geneeskundige dienst.*

De laatstelijk in het verslag van 1875, bladz. 125, besproken herziening van het algemeen reglement op den burgerlijken geneeskundigen dienst (*Indisch Staatsblad* 1827, n°. 68) is in Indie nog in behandeling.

De proef, blijkens het vorig verslag in 1876 te Batavia genomen met het aanschaffen van geneesmiddelen voor de burgerlijke ziekeninrigtingen enz. tegen eene vaste som per recept (niet alleen bij den stads-apotheker, maar ook bij andere apothekers met wie ter zake was gecontracteerd), heeft gunstig gewerkt en is daarom tot 31 December 1877 bestendigd. Te Soerabaija, waar de in 1876 benoemde stads-apotheker niet genegen was de levering van geneesmiddelen volgens de bestaande voorwaarden op zich te nemen, werd, op het voorbeeld van hetgeen te Batavia was gedaan, met een particulieren apotheker eene tijdelijke overeenkomst gesloten, maar deze is, wegens de verkregen ongunstige geldelijke uitkomsten, na December 1876 niet verlengd. Tijdelijk worden nu op die hoofdplaats de geneesmiddelen tegen den kostenden prijs uit de garnizoens-apotheek verkregen: eene regeling die ook te Samarang werkt. Voor hunne bemoeijingen aan de bereiding verbonden, ontvangen de militaire apothekers op beide plaatsen eene maandelijksche toelage.

De volgende maatregelen, den civielen geneeskundigen dienst in het algemeen betreffende, werden nog in 1876 of later genomen.

Vermits in de dienstregeling der civiele gouvernements geneesheeren (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 433) niet was melding gemaakt van de resolutie van 16 November 1824, n°. 12 (*Indisch Staatsblad* 1825, n°. 9), krachtens welke de ambtenaren, die eene maandelijksche bezoldiging van f 150 en minder genieten, zich, des verkiezende, door de plaatselijke geneesheeren gratis kunnen laten behandelen, werd bij een Indisch besluit van 1 October 1876, ter wegneming van twijfel, de verpligting daartoe alsnog uitdrukkelijk aan de bedoelde geneesheeren opgelegd.

Bij Indisch besluit van 2 October 1876, n°. 13, is het geldende voorschrift, dat bij epidemien aan behoeftigen onder de bevolking voor 's lands rekening geneesmiddelen verstrekt kunnen worden, in dier voege uitgebreid, dat die verstrekking nu ook mag plaats hebben wanneer zich, hetzij al of niet epidemisch, ziekten vertoonen die in Nederlandsch Indie niet inheemsch zijn, bijv. cholera, of bij het heerschen van endemien (plaatselijke of beperkte epidemien) (1). Op plaatsen waar zich geen Europesche of inlandsche geneesheer bevindt, zal het noodige verkrijgbaar zijn bij de controleurs en gezagvoerende ambtenaren. De bepaling van 1869 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2231; zie het verslag van 1870, bladz. 81), welke de verkrijgbaarstelling van geneesmiddelen bij ambtenaren beperkt tot plaatsen waar bezoeken van deskundigen niet verwacht kunnen worden, werd bij deze gelegenheid ingetrokken.

Bij Indisch besluit van 13 April 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 78) is, met intrekking van Indisch Staatsblad 1845, n°. 11 (art. 1), bepaald dat de chef over den geneeskundigen dienst en de dirigeerende officieren van gezondheid in Indie geene burgerpraktijk, van welken aard ook, mogen uitoefenen, met dien verstande dat onder dit verbod niet is begrepen: *a.* het verleenen van oogenblikkelijke hulp zonder belooning, in die gevallen waarin de menschelijkheid zulks vordert, en *b.* het waarnemen van consulten of belangrijke heelkundige operatien.

Algemeene gezondheidstoestand. In 1876 werden bij den burgerlijken geneeskundigen dienst op Java en Madura behandeld 203 194 (2) zieken, waarvan 14 982 of 7.3 pct. stierven. Het ziektecijfer was dus ongunstiger, maar het sterftecijfer gunstiger dan in 1875, toen van de 194 341 behandelde zieken 17 288 of 8.9 pct. overleden. Hieruit is reeds af te leiden dat de aard der ziekten in het afgeloopen jaar minder ernstig was dan in het daaraan voorafgegane tegenover 90 300 koorts- en 21 619 cholera-lijders in 1875, telde men dan ook in 1876 niet minder dan 132 021 koortslijders, maar daarentegen slechts 5950 cholera-lijders. In de buitenbezittingen was in het afgeloopen jaar zoowel het ziekte- als het sterftecijfer gunstiger dan in 1875; er werden namelijk 18 397 (2) zieken behandeld, waarvan 1227 of 6.6 pct. stierven, terwijl in 1875 behandeld werden 32 864 zieken en hiervan 5584 of 16.9 pct. stierven.

Nam, blijkens het voorafgegane, de cholera-epidemie op Java in 1876 belangrijk af, geheel geweken was zij bij het einde van het jaar nog niet; in enkele gewesten kwam de ziekte hier en daar nog somtijds voor. In Atjeh bleef men er ook niet duurzaam van bevrijd. Aldaar verheft zich de cholera het meest in de maanden Januarij — Maart. In 1877 heerschte zij echter gedurende die maanden in minderen graad dan in de drie voorafgegane jaren.

Op Java werden door koorts-epidemien het meest geplaagd de residentie Pasoeroean en de afdeeling Buitenzorg. In deze afdeeling zijn de oorzaken en het karakter der ziekte in September 1876 naauwkeurig nagegaan door den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst. Blijkens het daaromtrent door hem uitgebragt verslag (*Javasche Courant* van 3 November 1876) lag de oorzaak der epidemie geheel in het duister en bevestigde het karakter der ziekte de meening dat ook in bergstreken malaria-processen kunnen voorkomen. Daar in de laatste drie jaren een groot gedeelte van Java (Rembang, Bagelen, Madioen, Kadoe, eenige streken van Samarang, enz.) door koortsen was geteisterd geworden, scheen te denken aan algemeen heerschende invloeden, die evenwel niet nader aangewezen konden worden. De vraag, of het bestuur tusschenbeide behoorde te komen met de verstrekking van geneesmiddelen, werd in ontkennenden zin beantwoord, vooreerst omdat de ondervinding omtrent de benuttiging van medicijnen, door de landheeren verstrekt, hiertoe niet aanmoedigde, en ten andere dewijl over geen voldoend geneeskundig personeel kon worden beschikt om individueel hulp te verleenen; men heeft zich dus bepaald tot het geven van algemeene voorschriften.

Aangaande den aard en den omvang der koorts-epidemie in Pasoeroean is een onderzoek ingesteld door den kolonel op non-activiteit M. Th. Reiche (vroeger chef van den geneeskundigen dienst, thans gepensioneerd). Uit het door hem ingediend rapport bleek, dat tot op 30 September 1876 onder eene bevolking van 592 643 zielen, wonende in 1666 dessa's, 26 650 zieken waren voorgekomen: 4,5 pct. van de sterkte der bevolking was alzoo aangetast. 20 340 van dezen genoten in zoover geneeskundige behandeling, dat zij door de tusschenkomst van doctors djawa of dessahoofden geneesmiddelen ontvingen; van de hierbedoelden overleden er 533, alzoo 2,6 pct. Van de niet geneeskundig behandelden overleden er 617 of circa 9,8 pct. In het geheel stierven er alzoo 1150 of 4,3 pct. van het aantal zieken, terwijl de verhouding van de overledenen tot de sterkte der bevolking stond als 1 : 515 of ruim 0,19 pct.

Het aantal poklijders was iets grooter dan in de voorgaande jaren. De verkregen ondervinding, dat cholera-epidemien in den regel door pokken worden opgevolgd, deed zulks min of meer verwachten. Op grond daarvan werd er, reeds van 1874 af, op aangedrongen streng de hand te houden aan het revaccineeren, en daaraan mag het vermoedelijk toegeschreven worden dat de pokziekte geen grooteren omvang verkregen heeft.

Eene aanwijzing voor welke ziekten lijders in behandeling kwamen, en eene statistiek van het aantal lijders op elke plaats vindt men in bijlagen W en X (voor de behandelden door doctors djawa vindt men soortgelijke opgaven in de reeds aangehaalde bijlagen Y en Z).

Het gebruikelijk vijfjarig overzigt (waarin de laatstbedoelde behandelden niet begrepen zijn) volgt hieronder.

(1) Tot regel is aangenomen dat eene ziekte geacht wordt epidemisch te heerschen, wanneer zij het gewone ziektecijfer van al de ziekten te zamen onder de bevolking, onder gewone omstandigheden, overschrijdt, terwijl eene ziekte endemisch is te noemen, zoo zij zich beperkt tot de plaats van haar ontstaan, maar velen te gelijk aantast.

(2) Bij deze opgaven is, even als vroeger, niet gerekend op de behandelden door doctors djawa. Thans zijn deswege voor 't eerst hier te lande cijfers ontvangen (verg. bijlagen Y en Z). Zij wijzen voor Java en Madura een totaal aan van 57173 behandelden, voor de buitenbezittingen van 15607, van welke 4392 en 722 stierven of respectievelijk 7.68 % en 4.62 %.

JAREN	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	a. Behandelden. b. Overledenen. c. Sterfteverhouding.	EPIDEMIE-LIJDERS. (a) Koortsen.	Knokkelkoorts.	Dysenterie.	Cholera.	Beri-beri.	Pokken.	Andere ziekten.	TOTAAL.
				Java en Madura.								
1872.	75 614 (b)	4 521	1 : 16,72	a.	32 124	»	»	24	»	199	»	32 347
				b.	2 250	»	»	1	»	8	»	2 259
				c.	1 : 14,27	»	»	1 : 24	»	1 : 24,87	»	1 : 14,32
1873.	181 282 (c)	8 849	1 : 20,48	a.	59 715	54 520	33	10 893	»	336	»	125 497
				b.	528	564	14	4 614	»	8	»	5 728
				c.	1 : 113,09	1 : 96,6	1 : 2,36	1 : 2,36	»	1 : 42	»	1 : 21,90
1874.	134 307 (d)	34 824	1 : 3,85	a.	2 920	»	»	69 634	»	253	38	72 845
				b.	36	»	»	30 387	»	19	12	30 454
				c.	1 : 81	»	»	1 : 2,29	»	1 : 13,31	1 : 3,16	1 : 2,4
1875.	194 341 (e)	17 288	1 : 11,24	a.	90 300	»	»	21 619	»	226	»	112 145
				b.	3 821	»	»	7 347	»	35	»	11 203
				c.	1 : 23,63	»	»	1 : 2,94	»	1 : 6,45	»	1 : 10,01
1876.	203 194 (f)	14 982	1 : 13,56	a.	132 021	»	»	5 950	»	727	»	138 698
				b.	6 816	»	»	3 425	»	80	»	10 321
				c.	1 : 19,37	»	»	1 : 1,74	»	1 : 9,08	»	1 : 13,43
				Buitenbezittingen.								
1872.	24 495 (g)	702	1 : 34,89	a.	422	»	146	»	51	1 477	1 324	3 420
				b.	2	»	11	»	1	323	50	387
				c.	1 : 211	»	1 : 13,27	»	1 : 51	1 : 4,57	1 : 26,4	1 : 8,83
1873.	61 745 (h)	5 365	1 : 11,51	a.	776	29 175	99	7 381	21	2 924	»	40 376
				b.	22	255	64	4 128	»	528	»	4 997
				c.	1 : 35,27	1 : 114,41	1 : 1,55	1 : 1,79	»	1 : 5,54	»	1 : 8,08
1874.	44 139 (i)	9 014	1 : 4,89	a.	1 721	810	1 745	16 609	»	538	»	21 423
				b.	39	1	233	7 927	»	168	»	8 368
				c.	1 : 44,13	1 : 810	1 : 7,49	1 : 2,09	»	1 : 3,2	»	1 : 2,56
1875.	32 864 (k)	5 584	1 : 5,88	a.	»	35	1 468	14 713	»	98	»	16 314
				b.	»	1	54	4 937	»	16	»	5 008
				c.	»	1 : 35	1 : 27,18	1 : 2,98	»	1 : 6,12	»	1 : 3,25
1876.	18 397 (l)	1 227	1 : 14,99	a.	840	»	1 298	569	»	301	443	3 451
				b.	69	»	239	251	»	37	10	606
				c.	1 : 12,17	»	1 : 5,44	1 : 2,26	»	1 : 8,13	1 : 44,3	1 : 5,69

(a) De hieronder opgebragte cijfers zijn reeds begrepen in de totalen der behandelden en overledenen (kolom 2 en 3).
(b) Hieraan ontbreken de opgaven van 12 plaatsen.
(c) „ „ „ „ „ 9 „
(d) „ „ „ „ „ 7 „
(e) „ „ „ „ „ 11 „
(f) „ „ „ „ „ 7 „ (verg. bijl. X).

(g) Hieraan ontbreken de opgaven van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en van 7 plaatsen in andere gewesten.
(h) Hieraan ontbreken de opgaven van 10 plaatsen.
(i) „ „ „ „ „ 6 „
(k) „ „ „ „ „ 17 „
(l) „ „ „ „ „ 12 „ (verg. bijl. X).

Eene aan de berigten van de hoofden van gewestelijk bestuur ontleende opgaaf van het aantal overledenen in elk gewest ten gevolge van ongelukken, en van het aantal moorden (ook zelfmoorden) is opgenomen als bijlage AA.

Maatregelen ter bevordering van algemeene en plaatselijke hygiëne. Met voldoening mag worden getuigd dat de zorg voor de openbare gezondheid ook onder de inlandsche bevolking meer en meer gewaardeerd wordt.

De reizen van den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst hebben ook in 1876 ten gevolge gehad dat aan verscheidene schoolgebouwen, gevangenissen, enz., verbeteringen zijn aangebragt.

Omtrent hetgeen in het afgeloopen jaar gedaan is om de hoofdplaatsen van Java van goed drinkwater te voorzien, en omtrent den stand der in uitvoering zijnde werken om Batavia en Samarang tegen overstrooming te vrijwaren, wordt verwezen naar hoofdstuk **L**.

In verband met de uitbreiding welke de hoofdplaats Batavia naar de zijde van Tanah-Abang heeft ondergaan, is het bestaande kerkhof voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden aldaar te veel in het centrum der gemeente gekomen, zoodat het, vooral uit een hygiënisch oogpunt, raadzaam wordt geacht dit kerkhof te verlaten en pogingen aan te wenden om naar den kant van Djati Tanah-Abang, of hooger op, een terrein te vinden, geschikt voor eene nieuwe Europesche begraafplaats.

In December 1876 werd door de Indische Regering be-

paald, dat de op de hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija door de politie gevonden lijken van onbekende en behoeftige Europeanen en met dezen gelijkgestelden, die niet hebben behoord tot de land- of zeemagt, in de stedelijke ziekengestichten zullen worden opgenomen en van daar uit begraven.

Over den aanplant van eucalyptus en zonnebloemen in het belang van den gezondheidstoestand in moerassige streken, zie men het aangeteekende op bladz. 123 (1).

Ter verbetering van den ongunstigen gezondheidstoestand te Menggala, hoofdplaats der afdeeling Toelang Bawang in de Lampongsche districten, achtte het bestuur het noodig een aantal woningen te verplaatsen, vruchtboomen te vellen, de wegen te verbreeden, enz. Ten einde daarbij de medewerking der bewoners te verkrijgen, was het noodig aan hen, die daardoor schade zouden komen te lijden, vergoeding toe te kennen. De noodige gelden daartoe (f 1500) werden uit 's lands kas beschikbaar gesteld.

De weder opgevatte overweging van het denkbeeld om quarantaine-maatregelen in Indie in het leven te roepen, heeft nog niet tot bepaalde uitkomsten geleid. Vermits het zich liet aanzien dat de in 1874 te Weenen gehouden sanitaire conferentie niet zal leiden tot het sluiten eener internationale overeenkomst, is aan de Indische Regering aanbevolen (April 1877) om bij de behandeling van het onderwerp gebruik te maken van de onlangs ingevoerde Nederlandsche wet tot wering hier te lande van besmetting door zeeschepen (*Staatsblad* 1877, n°. 35), welke wet in hoofdzaak overeenstemt met het reglement dat op de Weener-conferentie voor het stelsel der »inspection médicale" was ontworpen.

Europesche geneeskundigen. Waren er bij het eind van 1875 van de 38 buiten de drie hoofdplaatsen van Java (waar vaste stadsgeneesheeren zijn in dienst gesteld) (2) aangewezen standplaatsen van geneesheeren, met de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst belast, 8 onvervuld (3), bij het eind van 1876 bleef, niettegenstaande 2 standplaatsen (4) meer in de formatie waren opgenomen, slechts in een 6tal (5) vacatures te voorzien. Zooveel mogelijk werd echter getracht den dienst op de onvervulde standplaatsen door geneesheeren uit de nabijheid te doen waarnemen. Zoo werd, even als in vorige jaren, de dienst van den ontbrekenden geneesheer voor de afdeelingen Soekapoera en Limbangan verdeeld tusschen de geneesheeren te Bandong en Soemedang (6). Zoo ook bleef de dienst van den ontbrekenden geneesheer te Japara, voor zooveel de afdeeling Koedoes betrof, opgedragen aan den geneesheer voor de afdeelingen Patti en Joana. En evenzoo werd, bij ontstentenis van een geneesheer te Panaroekan, de dienst in die afdeeling tijdelijk gebragt tot den werkkring van den geneesheer te Bezoeki. Ook elders omvatte de dienst der plaatselijke geneesheeren soms meer dan ééne afdeeling, zij het ook dat op de toegevoegde afdeeling bij de bepaling van het aantal standplaatsen niet gerekend was. Dit was o. a. het geval te Grissee (Soerabaija), waar de geneesheer belast bleef met den dienst in de afdeelingen Sidaijoe en Lamongan, en te Madioen, onder het ressort van welke plaats in 1875 de afdeeling Patjitan werd gebragt, doch op deze regeling moest in 1876 worden teruggekomen, omdat die vereeniging niet wel doenlijk bleek. Te Patjitan werd toen een zeer geschikte doctor djawa aangesteld (7). Een paar standplaatsen bleven slechts korten tijd vervuld. Te Poerwakarta (Krawang), waar men sedert twee jaren geen geneesheer had gehad, vestigde er zich een in de tweede helft van 1876, doch hij vertrok weder in den aanvang van 1877. En te Indramaijoe (Cheribon), waar in April 1876 de plaatselijke geneesheer vertrokken was, bood zich eerst in September een andere candidaat aan, die echter reeds in December overplaatsing verzocht en verkreeg naar Panaroekan (8).

Eene lijst der verschillende standplaatsen, ook van die (bij het eind van 1876 ten getale van 59) (9) waar officieren van gezondheid met de waarneming van den plaatselijken geneeskundigen dienst waren belast, vindt men in de reeds aangehaalde bijlage X.

Bij ontstentenis gedurende eenige maanden (1 Maart — 15 December) van een officier van gezondheid te Soerakarta, werd de waarneming zijner functien, ook wat den burgerlijken geneeskundigen dienst betreft, tijdelijk opgedragen aan een gepensioneerd officier van dien dienstak. Te Djokjokarta kon in 1876 de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst weder op een officier van gezondheid overgaan, en werd dus de in 1875 daarmede tijdelijk belaste particuliere geneesheer (zie vorig verslag, bladz. 122) van die opdragt ontheven.

Het getal geneeskundigen die uitsluitend particuliere praktijk uitoefenden (allen in het bezit van acten van bevoegdheid) klom in 1876 van 24 tot 28; hiervan waren er, voor zooveel blijkt, 2 in de buitenbezittingen gevestigd (een te Deli en een in de Minahassa). Aan een bevoegden Engelschen geneesheer, in dienst genomen door de aannemers der levering van levensmiddelen, enz., voor de troepen in Atjeh, ten behoeve van het aan hun etablissement aldaar verbonden personeel, werd door de Regering vergund (Maart 1876) om, zonder het afleggen van examen in Indie, tijdelijk onder bedoeld personeel de genees- en heelkunde uit te oefenen, mits zijne praktijk niet tot anderen uitstrekkende.

Particuliere apothekers waren in 1876 gevestigd op 8 plaatsen van Java en op 3 in de buitenbezittingen (10). Op de meeste dier plaatsen waren er 2 of meer. Op elk

(1) Van eene politiekeur van den resident der Westerafdeeling van Borneo (dd. 29 September 1876), ten doel hebbende om bij het uitbreken van eene epidemie terstond maatregelen van voorzorg te kunnen in werking brengen, is reeds gewag gemaakt op bladz. 73/74.

(2) Bij het marine-etablissement te Soerabaija is nog een afzonderlijke geneesheer geplaatst, wiens bezoldiging komt ten laste van het departement der marine (zie over diens werkkring: Indisch Staatsblad 1858, n°. 52, 1873, n°. 112 en 1877, n°. 118).

(3) Poerwakarta (Krawang), Soekapoera (Preanger regentschappen), Madjalengka (Cheribon), Japara, Toeban (Rembang), Billiton, Saleijer (Celebes) en Gorontalo (Menado).

(4) Sedert Augustus 1876 Buitenzorg, waar de militaire werkkring van den officier van gezondheid te druk bleek om hem ook met de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst belast te laten, en sedert November 1876 de afdeeling Loemadjang (Probolinggo), waar reeds een particulier geneesheer gevestigd was, die nu van gouvernementswege met den plaatselijken dienst en het opzigt der vaccine werd belast. Op beide standplaatsen was nog wel niet bij de begrooting voor 1876 gerekend, maar de aan de titularissen te verleenen toelagen konden worden gevonden uit de fondsen waarover voor andere plaatsen niet werd beschikt. Bij de begrooting voor 1877 zijn toelagen voor 41 standplaatsen toegestaan, zoodat in het loopende jaar (sedert April) nog eene derde nieuwe standplaats, Boijolali in Soerakarta, is kunnen worden vervuld. Van de bedoelde 41 standplaatsen zijn er 36 op Java en Madura en 5 in de buitenbezittingen.

(5) Soekapoera, Madjalengka, Japara, Panaroekan (Bezoeki), Saleijer en Gorontalo.

(6) De pogingen om, door aanwijzing van een uitgestrekter ressort met evenredige verhooging der toelage, een geneesheer voor Soekapoera te vinden, die dan zijne standplaats zou moeten houden te Manondjaija (zie vorig verslag, bladz. 122), schijnen tot hiertoe zonder gevolg te zijn gebleven.

(7) Ook op sommige der onvervulde standplaatsen bedoeld in noot 5 hierboven, is een bezoldigd inlandsch geneeskundige gevestigd. (Verg. bijlage Z.)

(8) Door uitzending van hier werden, na de beschikbaarstelling der twee candidaten in 't vorig verslag bedoeld (bladz. 122, noot 1), in 1876 verder geen geneesheeren verkregen. Zeer onlangs heeft zich echter een candidaat voor beschikbaarstelling aangemeld, wiens uitzending spoedig zal volgen.

(9) Hiervan waren er vervuld 16 op Java en 35 in de buitenbezittingen, of te zamen 51, tegen 14 en 38 of te zamen 52 op 31 December 1875. Onbezet waren bij het eind van 1876 de 8 volgende standplaatsen: Aijer-Bangies (Padangsche Benedenlanden), Goenoeng Sitoli (Nias), Kepahiang (Palembang), Pangkal Pinang (Banka), Sambas en Bengkaijang (Westerafdeeling van Borneo), Martapoera (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en Segiri (Celebes). Slechts op 1 dier 8 plaatsen (te Sambas) was een doctor djawa gevestigd. Dit was overigens nog het geval op 3 plaatsen (ook niet begrepen in de bij noot 4 bedoelde 41 standplaatsen), waar vroeger officieren van gezondheid gestationeerd waren, namelijk te Wonosobo (residentie Bagelen) en te Saparoea en Wahaai (residentie Amboina).

(10) Te Batavia, Samarang en Soerabaija en verder te Buitenzorg, Cheribon, Pasoeroean, Djokjokarta, Soerakarta, Padang, Makasser en Banda.

der drie hoofdplaatsen van Java is een stadsapotheker aangesteld, aan welke betrekking tevens zijn verbonden de functien van secretaris der plaatselijke commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt. Een der drie titularissen moest, op grond van handelingen in laatstbedoelde functie bedreven, uit zijne betrekking ontslagen worden. Aan een der particuliere apothekers in de buitenbezittingen werd, met dispensatie van Indisch Staatsblad 1827, n°. 68 (artt. 38 en 39), vrijstelling verleend van de verpligting om aan zijne apotheek een scheikundig laboratorium te verbinden en een leerling te houden.

Buiten de stadsvroedvrouwen op de drie hoofdplaatsen van Java werd de verloskundige praktijk op Java uitgeoefend door 10 en in de buitenbezittingen door 2 daartoe geadmitteerde vroedvrouwen. Aan ééne vrouw werd door de betrokken plaatselijke commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt, na afgelegd examen, het diploma uitgereikt.

Aan een tandheelkundige uit den vreemde werd het diploma van tandmeester verleend, nadat hij voldaan had aan het examen, bedoeld bij Koninklijk besluit van 24 Junij 1876 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 117).

Inlandsche geneeskundigen. Zoo als reeds in het vorig verslag is vermeld, kwam de reorganisatie van de school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen te Weltevreden in December 1875 tot stand. Van de 24 leerlingen, toen op de school aanwezig, verzochten er 13, die bij de opening van den cursus (15 November 1875) het tweede studiejaar voor de geneeskundige klasse (volgens de oude regeling) waren ingetreden, om over te gaan bij de voorbereidende afdeeling der gereorganiseerde inrigting. Aan dit verlangen werd voldaan, en den 18den Januarij 1876 vingen de lessen in die afdeeling aan. Allengs meldden zich 34 nieuwe leerlingen aan, die aan de vereischten van het toen in werking getreden reglement (*Indisch Staatsblad* 1875, n°. 265) voldeden, zoodat, met inbegrip van 11 élèves, die bij de opening van den cursus op 15 November 1875 het derde studiejaar der geneeskundige klasse van de oude school waren ingetreden, het cijfer der leerlingen tot een totaal van 58 geklommen was. De verdere toelating werd toen voorloopig gesloten, daar de beschikbare localiteit het opnemen van meer élèves niet toeliet. Het onderwijs op de voorbereidende school met hare 47 leerlingen ging al spoedig de krachten van één onderwijzer te boven. In Junij 1876 moest dan ook, gelijk reeds in 't vorig verslag werd vermeld, tot de aanstelling van een tweeden Europeschen onderwijzer worden overgegaan. Bij het einde van den cursus (September 1876) werden 15 leerlingen geschikt bevonden om eene 2de klasse der afdeeling voorbereidende school uit te maken, terwijl, met het oog op hun goeden aanleg, de verwachting gekoesterd wordt dat zij in November 1877 tot de » geneeskundige school " zullen kunnen overgaan.

Van de 58 élèves, die de cursus 1875/76 telde, werden 3 ontslagen (1 op eigen verzoek, 1 wegens ongeschiktheid en 1 wegens ziekte), kwam 1 te overlijden en werden er 10, na voldoend eind-examen volgens de oude regeling, tot doctor djawa bevorderd. Op het einde van den cursus (September 1876) was dus de getalsterkte tot 44 gedaald.

In de afdeeling » geneeskundige school " bleven voor het eerstvolgende studiejaar geen leerlingen over, en daar de voorbereidende klasse hiertoe nog geene elementen leveren kon, scheen het nuttig de drie leeraren der genoemde afdeeling (2 officieren van gezondheid en 1 militaire apotheker), gedurende het intredende schooljaar, den tijd, dien zij anders aan het onderwijs zouden moeten besteden, te doen benuttigen aan het vervaardigen van zoodanige Nederlandsche dictaten en handleidingen voor de verschillende genees- en natuurkundige vakken, als voor het onderwijs in 1877/78 onvermijdelijk waren te achten.

De door de élèves genoten toelage, die bij de reorganisatie der school op het vroegere bedrag van f 15 's maands was behouden, behalve voor de kweekelingen der toen ingestelde » voorbereidende school ", voor wie de toelage op f 12 's maands bepaald werd, is onvoldoende gebleken, ook wegens eene noodig geworden verhooging hunner bijdrage in de menagegelden. Te rekenen van 1877 (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 325) is daarom de toelage nader vastgesteld: voor hen die zich in den voorbereidenden cursus bevinden, op f 18 's maands, en voor de leerlingen aan de afdeeling » geneeskundige school " op f 20 's maands.

In de eerste maanden van den in November jl. ingetreden cursus is het getal leerlingen nog met 4 vermeerderd en alzoo tot 48 geklommen, waarvan 33 in het eerste en 15 in het tweede studiejaar. Voor eene uitbreiding der localen, ten einde in staat te zijn het maximum van 100 élèves op te nemen, zou het noodige worden verrigt.

Aan het verzoek van een Chineschen jongeling om toelating als élève kon niet worden voldaan; hem is echter vergund de lessen als toehoorder bij te wonen.

Van de tot doctor djawa bevorderde 10 élèves werden er 8 voorloopig werkzaam gesteld aan de civiele ziekeninrigtingen te Batavia, Samarang en Soerabaija; 1 erlangde een werkkring in de residentie Banjoemas, terwijl de tiende vergunning kreeg om naar zijne geboorteplaats, Menado, terug te keeren.

Het aantal der bedoelde geneeskundigen in geheel Nederlandsch Indie klom daardoor tot 122, welk cijfer echter met 4 verminderde, doordien er 2 werden benoemd tot andere betrekkingen, 1 op pensioen gesteld en 1 uit 's lands dienst ontslagen werd. Een 30tal deden dienst als vaccinateur; de overigen oefenden, onder genot eener landsbezoldiging, geneeskundige praktijk uit. Op welke plaatsen zij gevestigd waren, kan blijken uit de hooger genoemde bijlage Z. Dat er bovendien (sedert November 1876 en Januarij 1877) 4 in Atjeh benuttigd worden, is reeds aangeteekend op bladz. 53.

Aan verscheidene doctors djawa, die zich door geschiktheid, ijver en goed gedrag hadden onderscheiden, werden toegekend de nieuwe inkomsten, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1875, n°. 264 (art. 1, § 3). Tevens is uitgemaakt dat, voor het verkrijgen van aanspraak op de hun bij bedoelde regeling verzekerde tractementsverhooging, in rekening mag komen de diensttijd, doorgebragt vóór het in werking treden der verordening.

Inlandsche vroedvrouwen. Het aantal in 1876 op en buiten Java aanwezige inlandsche vroedvrouwen bedroeg, evenals in 1875, 93. Voor slechts ééne van de 41 vroedvrouwen, die van regeringswege eene maandelijksche toelage erlangden, werd de verlenging van dezen onderstand niet noodig geacht, omdat zij in hare praktijk een voldoend middel van bestaan kon vinden.

Voorstellen tot de wederoprigting van eene school ter opleiding van inlandsche verloskundigen, en van eene inrigting voor kraamvrouwen, zoowel inlandsche als Europesche, zijn in Indie in behandeling.

Zieken-inrigtingen. Het plan om buiten Batavia, op een gezonder plek dan waarop thans het stadsverband (1) gelegen is, een nieuw burgerlijk ziekengesticht op te rigten (zie vorig verslag, bladz. 123), wordt nog in Indie overwogen. Ook zijn voorstellen aanhangig om het gesticht ter verpleging van beri-beri lijders te Buitenzorg te verplaatsen naar een terrein, gelegen boven Meester Cornelis, waarin dan tevens gelegenheid zal worden gegeven tot verpleging van de met koortsen en buikziekten uit Atjeh teruggekeerde dwangarbeiders.

Eene sedert jaren te Probolinggo, bij wijze van huishoudelijke regeling, in 't leven geroepen inrigting voor de verpleging van behoeftige zieke inlanders is onlangs door de Indische Regering als inlandsch hospitaal erkend. Er zal nu (in 1878) eenig van 's landswege bezoldigd personeel (een mandoor en eene vrouwelijke bediende) bij worden aangesteld; voors'hands is het toezigt nog overgelaten aan een der beambten bij de gevangenis ter plaatse. In Pasoeroean werd de oude verlaten gevangenis ter hoofdplaats ingerigt tot ziekengesticht. Voorts werd magtiging verleend (Augustus 1876) tot het bouwen van twee tijdelijke hospitalen voor de verpleging van syphilitische prostituées, waarvan een te Wonosobo en een te Gombong (beide plaatsen in Bagelen).

Nadat was uitgemaakt dat de warme bronnen in Bantam geene geneeskracht bezaten (zie vorig verslag, bladz. 123), zijn de bij de bad-inrigtingen aldaar bestaande gebouwen

(1) Over eene betere inrigting van het personeel bij het stadsverband te Samarang is reeds het noodige gezegd op bladz. 131.

ter beschikking van de bevolking gesteld om ze, des verkiezende, uit eigen middelen ten gerieve van lijders te onderhouden.

De onder leiding van Europesche geneesheeren staande particuliere genees-inrigtingen voor reconvalescenten te Gadok (Buitenzorg) en te Sindanglaija (Preanger regentschappen) bleven gedurende het afgeloopen jaar in het genot van het gewone gouvernements-subsidie.

Krankzinnigen-verpleging. De voorgenomen organisatie van de krankzinnigen-verpleging in Nederlandsch Indie (zie het verslag van 1875 bladz. 128) is nog niet ingevoerd. Zij kan eerst toepassing erlangen na de voltooijing van het centraal gesticht te Buitenzorg, waaraan voortdurend wordt gewerkt (1).

De behandeling der krankzinnigen in het Chineesch hospitaal te Batavia, op 1 Januarij 1876 ten getale van 80, bleef opgedragen aan den 1sten krankzinnigen-arts. In het afgeloopen jaar werden 44 lijders opgenomen, terwijl er 9 overleden en 17 (2) werden ontslagen, zoodat op 1 Januarij 1877 te Batavia onder behandeling bleven 98 lijders. De gunstiger physieke gezondheidstoestand en de daarmede gepaard gaande geringe sterfte, welke in het afgeloopen jaar tot een vroeger nimmer gekend minimum was gedaald, worden toegeschreven aan de aangebragte verbeteringen, waarvan in het vorig verslag (bladz. 123) sprake was. Ophooping van ongeneeslijke patienten, waardoor gebrek aan ruimte ontstaat voor de opneming van personen die pas krankzinnig zijn geworden, is een der hoofdgebreken waarover geklaagd wordt, en dat slechts afdoende kan worden verholpen na de voltooijing van het gesticht te Buitenzorg. Ook de ligging der tegenwoordige inrigting, in de benedenstad, wordt voor het herstel der lijders als minder gunstig geschetst.

Het hulpgesticht te Samarang bleef in 1876 nog een onderdeel uitmaken van het militair hospitaal ter plaatse, ook omdat de aan te stellen speciale arts (zie vorig verslag bladz. 123) eerst in Maart 1877 uit Europa aankwam (3). Tot zoolang werd de dienst bij het hulpgesticht verrigt, eerst door een der officieren van gezondheid en later door den 1sten stadsgeneesheer. Werden op 1 Januarij 1876 111 lijders verpleegd, op 1 Januarij 1877 beliep hun getal 107. In het afgeloopen jaar werden er namelijk 44 opgenomen, terwijl er 32 (4) het gesticht verlieten en 16 stierven. De physieke gezondheidstoestand der lijders was gunstig te noemen.

De reeds eenigermate als zelfstandig hulpgesticht gereorganiseerde krankzinnigen-inrigting te Soerabaija kwam, om de vroeger vermelde reden (vorig verslag, bladz. 123), eerst in 't laatst van 1876 in het bezit van een specialen arts. Ook hier werd in het afgeloopen jaar de dienst waargenomen eerst door een officier van gezondheid en vervolgens door den 1sten stadsgeneesheer (5). Het getal lijders bedroeg op 1 Januarij 1876 28 en op 1 Januarij 1877 29. 3 werden opgenomen en 2 ontslagen, beiden als hersteld.

Vaccine. Volgens de ontvangen opgaven werden in 1876 verrigt: op Java en Madura 575 405 vaccinatien en 394 532 revaccinatien (tegen 570 652 en 360 201 in 1875); in de buitenbezittingen: 95 243 vaccinatien en 58 793 revaccinatien (tegen 90 089 en 73 496 in 1875). Als geslaagd worden opgegeven: op Java en Madura, van de vaccinatien 1 op de 1.11, van de revaccinatien 1 op de 1.39; in de buitenbezittingen: van de vaccinatien 1 op de 1.16, van de revaccinatien 1 op de 1.69.

In het afgeloopen jaar (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 3022) heeft de Indische Regering, onder herinnering aan vroegere aanschrijvingen en bepalingen (6), op nieuw van haar verlangen doen blijken, dat de belangen der vaccine van de zijde zoowel der Europesche als der inlandsche ambtenaren de gepaste behartiging ondervinden. Voor zooveel noodig werden tevens nadere voorschriften gegeven (Augustus 1876) ter verzekering eener behoorlijke contrôle op de vaccinateurs, ook van de zijde der ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur. De Regering verklaarde zich tevens genegen om zilveren en bronzen medailles toe te kennen aan inlandsche hoofden of ambtenaren die zich ten opzigte der vaccine bijzonder verdienstelijk maken. Aan een viertal hoofden van gewestelijk bestuur in de buitenbezittingen (die van Riouw, Celebes, Amboina en Menado), in wier ressort streken of eilanden waren waar de vaccine nog geen of geen genoegzamen wortel had geschoten, werd eene afzonderlijke aanbeveling gerigt om niets te verzuimen wat in die afdeelingen aan het invoeren of instandhouden der koepokinenting zou kunnen bevorderlijk zijn (Augustus 1876). Straks zal blijken dat die aanbeveling voor sommige der bedoelde gewesten reeds aanvankelijk niet zonder gevolg is gebleven.

Is het mislukken eener inenting in de meeste gevallen toe te schrijven aan onvoldoende zorg van de zijde der ouders, soms is de oorzaak ook gelegen in de onvatbaarheid der gevaccineerden of in gebrekkige of achtelooze toepassing der kunstbewerking, slechts enkele malen in minder goede hoedanigheid der stof (7).

Op Java en Madura ondervindt de vaccine nergens noemenswaardigen tegenstand. Om de opkomst naar de inentingsplaatsen te bevorderen, worden deze steeds zoo gekozen dat de afstanden zoo weinig mogelijk bezwaar kunnen opleveren. Nagenoeg bij elke inspectie van den inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst (8) wordt

(1) De verblijven voor de lijders der 1ste en 2de klasse, de administratie-gebouwen, de vier gebouwen bestemd tot verblijf voor rustige lijders der 3de klasse, zoo ook de opzienerswoning, waren op den aangewezen tijd, 8 November 1876, zoo goed als voltooid; de aannemer had echter vergunning verkregen die localen nog niet geheel af te werken, omdat zulks, in verband met het jaargetijde, ook door de Regering niet wenschelijk werd geacht. Met de uitvoering van de derde serie van gebouwen (over welke zie vorig verslag bladz. 124), onder'shands aan dezelfde aannemers gegund tegen f 568 551 (de raming bedroeg f 570 000), werd op 1 Augustus 1876 begonnen en op 31 December was aan dit gedeelte der aanneming eene som van f 137 140 verwerkt. Om de prijzen van materialen en arbeidsloonen niet te veel te doen stijgen, werd het raadzaam geoordeeld om geen andere nieuwe werken voor het gesticht in uitvoering te brengen. Eerst nadat het grove werk aan het onderhanden zijnde gedeelte zou zijn afgeloopen, dacht men te beginnen met de werken voor de waterverdeeling, de drinkwaterleiding, de keuken en de gasfabriek; ontwerpen voor een en ander waren in bewerking.

(2) Als hersteld werden ontslagen 14, of 11,29 pct. van het totaal verpleegden, als verbeterd geene, als niet verbeterd 2 en als niet krankzinnig 1. In 1875, toen in 't geheel 140 lijders in behandeling waren, herstelden er 27, terwijl er 2 het gesticht als verbeterd verlieten (te zamen 20,71 pct. van het totaal). De sterfte, die in laatstgenoemd jaar 18,5 pct. bedroeg, beliep in 1876 slechts 7,25 pct.

Een afzonderlijk verslag omtrent de uitkomsten der verpleging in elk der jaren 1875 en 1876 is door de Indische Regering afgestaan ter opneming in het „Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indie."

(3) Omtrent de aan te brengen bijbouwingen en andere verbeteringen in de localiteit, geraamd op eene uitgaaf van f 21 186, is reeds in beginsel besloten. Zoo mogelijk zal met deze werken nog in 1877 begonnen worden. Ook voor de verbetering van het meubilair en de verdere benoodigdheden zijn reeds maatregelen getroffen.

(4) Hiervan 1 die ontvlugtte en 19 die naar elders ter verpleging werden overgebragt. Van de overige 12 werden er ontslagen 8 als hersteld, 1 als verbeterd en 3 als niet krankzinnig.

(5) Behalve de in 't vorig verslag, bladz. 124, bedoelde huismeester, is sedert November 1876 ook een opzigter in dienst gesteld (een gewezen sergeant-ziekenvader, vroeger reeds geplaatst bij het hulpgesticht te Samarang).

(6) Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 2348, zoomede Indisch Staatsblad 1821, n°. 23 (art. 11) en 1831 n°. 48 (§ *f*).

(7) De voortdurend gunstige uitkomsten, verkregen met de sinds 1874 gevolgde nieuwe wijze van verzending van koepokstof uit Nederland, deden de Indische Regering voorloopig afzien van een door haar gedaan voorstel tot oprigting van een parc vaccinogène te Buitenzorg, waartegen, uithoofde der vrij aanzienlijke kosten, hier te lande bedenkingen waren gemaakt. De geregelde toezending van koepokstof uit Europa werd wederom aanmerkelijk uitgebreid; deze heeft thans plaats met elke hier te lande voorkomende regtstreeksche stoombootgelegenheid. (De verzonden stof wordt voor het grootste gedeelte verkregen uit het parc vaccinogène te Rotterdam.) De inentingen met de op bedoelde wijze ontvangen koepokstof slaagden in 1876 in 13 van de 22 gewesten op Java, in de residentie Madura en in 9 van de 15 gouvernementen of gewesten buiten Java en Madura.

(8) In het afgeloopen jaar inspecteerde deze chef de afdeeling Buitenzorg en de residentien Krawang en Madura. De tot laatstgenoemde residentie behoorende eilanden Kangean en Sapoedi, elk een afzonderlijk vaccine-district vormende, konden echter wegens het ongunstige jaargetijde niet worden bezocht.

met dat doel wijziging in de vaccine-kringen gebragt (1).

Is het aantal vaccinatien op Java en Madura in de laatste jaren toegenomen, tegen eene herhaling der kunstbewerking op 10 à 12jarigen leeftijd, zoo als in 1874 werd aanbevolen (verg. het verslag van 1875, bladz. 129), blijft nog altijd in mindere of meerdere mate bij de bevolking tegenzin bestaan. Daartoe draagt bij, dat inlanders hunne kinderen van dien leeftijd reeds doen deelnemen aan veld- en anderen arbeid en ze dan ongaarne bij zulk werk missen. Deden zich echter in de eene of andere kampong gevallen van pokziekte voor, dan was de bevolking in zoodanige streek gemakkelijker voor de revaccinatie te vinden.

Terwijl ten opzigte van Java in 't algemeen wordt getuigd, dat de bevolking in de vaccine vertrouwen heeft, is dit in de buitenbezittingen niet overal het geval, vooral niet in die gewesten, waar geen regtstreeksch Europeesch bestuur bestaat. Voor sommige streken, welke in het hierbedoelde opzigt het meest achterlijk zijn, worden maatregelen ter verbetering voorbereid.

Zoo bestaat het voornemen om in 1878 op Billiton, waar thans slechts één vaccinateur werkzaam is, nog een tweeden in dienst te stellen. De hoofden hebben hiertoe aanzoek gedaan, omdat tot dusver de opkomst naar de inentingsplaats voor vele bewoners groot bezwaar opleverde wegens de verre afstanden.

In de geheele residentie Riouw is tot hiertoe mede slechts één vaccinateur (ter hoofdplaats) in dienst, die van tijd tot tijd naar de eilanden wordt gezonden zoodra zich daar gevallen van pokziekte voordoen. Ofschoon tot hiertoe, uithoofde van den weerzin der bevolking tegen de kunstbewerking, de pogingen tot invoering der vaccine zoo goed als vruchteloos zijn gebleven, wordt het, vooral met het oog op den steun dien de zaak van de zijde des sultans en des onderkonings ondervindt, niet onmogelijk geacht dat het vooroordeel der inboorlingen zal kunnen worden overwonnen, wanneer b. v. in de afdeeling Lingga, waar de sultan zijne medewerking kan verleenen, een afzonderlijke vaccinateur wordt aangesteld. Het voornemen bestaat om in 1878 zoodanigen beambte beschikbaar te stellen, die dan, des vereischt, ook de onderhoorige, op de vaste kust van Sumatra gelegen landschappen Indragiri, Reteh en Mandah zal kunnen bezoeken.

Ook in het gouvernement van Celebes zal in 1878 het aantal vaccinateurs met één vermeerderd worden, speciaal voor de afdeeling Bima, waar periodieke bezoekreizen van een der vaccinateurs uit Makasser geen voldoende uitkomsten beloven voor het instandhouden der vaccine. De vroeger (in 1868) aangewende pogingen om te Bima, althans onder de Europesche ingezetenen, de kunstbewerking in te voeren, zijn door het spoedig uitsterven der stof vruchteloos gebleven. Scheen van de zijde der inlandsche hoofden van Bima weinig medewerking te verwachten, de sultan van Soembawa heeft daarentegen het verlangen te kennen gegeven naar invoering der vaccine in zijn rijk en in het afgeloopen jaar zelfs een drietal jongelingen naar Makasser gezonden om daar de behandeling van het lancet te leeren. Deze werden echter onverrigter zake teruggezonden, omdat ze te weinig bevattelijk waren. Het voornemen bestaat nu op Soembawa zelf eenige jongelieden tot vaccinateur te doen opleiden.

Onlangs heeft ook de bevolking van Lomblen (Solor-eilanden), waar de vaccine nog in 't geheel niet was doorgedrongen, aanzoek gedaan om een vaccinateur in haar midden gevestigd te krijgen. Vermits van de twee op Flores geplaatste vaccinateurs de werkkring te Larantoeka en op de omliggende plaatsen reeds te uitgebreid is om hen ook op Lomblen dienst te laten doen, bestaat het plan voor laatstgenoemd eiland een afzonderlijken vaccinateur aan te wijzen, die dan tevens de eilanden Adonare en Solor kan bezoeken. (Het laatst werd in de residentie Timor eene vaccine-regeling georganiseerd in 1871; verg. het verslag van dat jaar, bladz. 112).

Behalve op de Aroë- en Zuidwestereilanden (residentie Amboina) laat ook op Ceram en op de Sangir-eilanden (residentie Menado) de voortgang der vaccine veel te wenschen over. Dat in het afgeloopen jaar reeds iets gedaan is om op de twee eerstgenoemde eilandengroepen, waar de schoolmeesters met de vaccine belast zijn, tot betere uitkomsten te geraken, werd reeds aangeteekend op blz. 30 en 31. Van de Sangir-eilanden wordt gezegd, dat de bevolking zeer traag opkomt, omdat de hoofden in de vaccinateurs veelal spionnen zien om hunne gangen na te gaan en het getal slaven te controleeren.

Terwijl op Halmaheira (Ternate), als een gevolg van de daar uitgebroken ongeregeldheden, de vaccine tijdelijk gestaakt en derhalve uitgestorven is, wordt gezegd dat op den toestand der vaccine in de Molukken niet te roemen is, omdat de hoedanigheid der stof er vrij algemeen te wenschen overlaat, ondanks gedurige pogingen om haar te verbeteren. In den laatsten tijd werd echter elke drie maanden versche Europesche koepokstof derwaarts gezonden, waarmede zal worden voortgegaan tot de stof geheel vernieuwd is.

Op het eiland Bengkalis (Sumatra's Oostkust), waar vroeger tegen de kunstbewerking vooroordeel bestond, is de bevolking daarvan teruggekomen; bij een onderzoek van den gewestelijken opziener der vaccine (in September 1876) bleek hem de toestand in alle opzigten gunstig. In de afdeeling Siak gelukte het in 1875 voor het eerst de inenting onder de inlandsche bevolking in te voeren en ook daar begon het vertrouwen in dit voorbehoedmiddel meer en meer toe te nemen, dank zij vooral het goede voorbeeld van den sultan, die zelf een zijner kinderen had laten vaccineeren.

Op Bali wordt de vaccine, behalve in de landschappen Boeleleng en Djembrana, alleen uitgeoefend in de rijken Badoeng en Gianjar. In Badoeng wordt sedert eenige jaren een tot vaccinateur opgeleide inboorling van dat rijkje van 's landswege bezoldigd, welke proef nog gedurende 1877 en 1878 zal worden voortgezet. Deze maatregel heeft tot dusver over 't algemeen naar wensch gewerkt. Wel kon de vaccine niet steeds onafgebroken in Badoeng worden uitgeoefend, ten gevolge van het uitsterven der stof, maar door aanvoer uit Boeleleng gelukte het dan weder haar te vernieuwen, en het inlandsch bestuur toonde zijne belangstelling in de zaak o. a. door de in October 1876 gedane toezegging om op eigen kosten den vaccinateur een adsistent ter opleiding toe te voegen, die hem op zijne reizen zou kunnen vergezellen en later, ingeval van verhindering, zelfs vervangen. In Gianjar werd sedert eenigen tijd de vaccine uitgeoefend door 2 inheemsche, door den vorst aangestelde vaccinateurs, te Banjoewangi opgeleid. Tegen eene jaarlijksche inspectie over den toestand der vaccine door den met het opzigt belasten geneeskundige (den te Banjoewangi fungeerenden officier van gezondheid) had echter de vorst bezwaar, tenzij — zoo verklaarde hij — deze zich aanmeldde in gezelschap van 's Gouvernements vertegenwoordiger, den gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok. De vorst van Badoeng daarentegen had tegen zoodanige inspectie geene bedenking. Daarom is in Januarij jl. bepaald dat de opziener der vaccine te Banjoewangi, behalve Boeleleng en Djembrana, voortaan ook eenmaal 's jaars de vaccine in Badoeng zal nagaan en zoo noodig de stof zal ververschen. In de overige rijken van Bali staan de kansen voor de vaccine nog slecht, daar de vorst van Klongkong en de meer of minder onder zijn invloed staande rijkjes Mengoei en Bangli er nog geen begin mede willen maken, terwijl in Tabanan, nadat aldaar eenigen tijd gevaccineerd was, de stof uitstierf en de vorst ongenegen was de vaccine weêr, door ontbieding van nieuwe stof, te doen herleven. (Vergelijk, in verband

(1) Nog niet lang geleden verklaarde de chef van den geneeskundigen dienst dat schier nergens in Europa of elders, zoo al even veel, althans meer zorg aan de vaccine gewijd wordt dan op Java. De stof moge hier en daar al eens wat minder deugdzaam zijn (hetgeen echter door den gedurigen aanvoer van vaccinestof uit Nederland reeds in veel mindere mate dan vroeger voorkomt), op het centraal punt van elk vaccine-district, waarvoor men de digtst bevolkte streken gekozen heeft, is steeds voldoende stof voorhanden. Mogt dus al eens in een der andere kringen van eenig vaccine-district de stof slechter worden — geheel uitsterven der vaccine komt slechts hoogst zelden voor — dan kan ze terstond door aanvoer uit het centraalpunt weder verbeterd worden. (Zie over de inrigting van den vaccine-dienst *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1230). In de buitenbezittingen — zoo luidt het verder in het rapport van genoemden chef — gebeurt het wel eens dat de vaccine uitsterft, maar ze wordt ook daar toch meestentijds onverwijld wêer ingevoerd. In sommige dier bezittingen nogtans, zoo als bijv. op Riouw en Banda, kan ten gevolge van een onvoldoend aantal kinderen, de vaccine doorgaans slechts gedurende een korten tijd in het leven worden gehouden.

met een en ander, het verslag van 1873, bladz. 139, en dat van 1875, bladz. 129.)

Onder die buitenbezittingen waar de vaccine het meest algemeen is, behoort de residentie Palembang. Behalve 21 vaccinateurs zijn daar nog 4 élève-vaccinateurs in dienst, die vroeger slechts bij epidemien of bij verhindering van den vaccinateur optraden, maar, in verband met de toeneming der inentingen, van lieverlede een zelfstandigen werkkring gekregen hebben. Met het oog hierop bestaat het voornemen om deze in 1878, met behoud hunner standplaatsen, in de formatie der vaccinateurs op te nemen, en daar het overigens noodig is gebleken in 2 van de 21 vaccine-districten, waarin genoemd gewest verdeeld is, nog een tweeden vaccinateur aan te stellen, zal dientengevolge het aantal dezer beambten van 21 tot 27 worden opgevoerd. Hieronder is er ook 1 voor Djambi, aldaar reeds sedert 1871 geplaatst (zie o. a. het verslag van 1874, bladz. 126).

In het loopende jaar is het aantal vaccinateurs nog vermeerderd: op Java met 2 in de Preanger regentschappen, 1 in Samarang, 1 in Bezoeki en 1 in Bagelen, en in de buitenbezittingen met 1 in Benkoelen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 331, en 1877, n°s. 17 en 29). Daarentegen is er in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, als een gevolg van de nieuwe indeeling in 16 vaccine-districten (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 32), 1 komen te vervallen. In 't geheel zijn er nu 315 in dienst, waarvan ongeveer de helft op Java en Madura (1). Een 30tal hunner bezaten, zoo als reeds gezegd op bladz. 136, het diploma van doctor djawa. De ijver der vaccinateurs wordt over het algemeen geroemd. Slechts zeer enkelen werden in 1876 wegens ongeschiktheid ontslagen. Aan 4 hunner viel, als belooning voor zeer ijverige pligtsbetrachting, de zilveren of bronzen medaille van verdienste ten deel.

§ 2. *Veeartsenijdienst.*

Over 't algemeen was de gezondheidstoestand van den veestapel in het afgeloopen jaar, even als in 1875, bijzonder gunstig. Eenige weinige sporadische gevallen van miltvuur deden zich voor ter hoofdplaats Batavia, in de afdeelingen Buitenzorg, Bodjonegoro (Rembang), Berbek (Kediri) en in de residentien Palembang en Lampongsche districten. Het verlies, daardoor aan karbouwen en runderen veroorzaakt, was echter niet noemenswaardig. In de afdeeling Pamalang (Tagal) werden eenige karbouwen door eene ziekte aangetast, welke bij onderzoek eene soort van croup of diphteritis bleek te zijn, gepaard met waterzucht van het strottenhoofd. Die ziekte werd toegeschreven aan de werking van miasma of moerasgif en aan het toedienen van slecht sawahgras na geleden koude. De plaats, waar de ziekte zich vertoonde, werd door den betrokken gouvernements-veearts bezocht, die de noodige instructien gaf voor de behandeling van het vee en bij zijn vertrek de noodige geneesmiddelen met gebruiksaanwijzing achterliet. In de afdeeling Indrapoera (Sumatra's Westkust) brak onder de karbouwen eene ziekte uit, welke, te oordeelen naar de waargenomen verschijnselen, voor dysenterie werd gehouden. Bij de komst van den te Padang bescheiden gouvernements-veearts was een groot aantal karbouwen reeds bezweken. De oorzaken moesten gezocht worden in den bodem en in het slechte drinkwater. Maatregelen werden genomen tot stuiting der ziekte.

Aan het voornemen om de formatie der Europesche burgerlijke veeartsen van 5 op 7 te brengen, is in December 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 348) gevolg gegeven. Als nieuwe standplaatsen zijn aangewezen Tagal en Bezoeki. Tot het ressort van de daar te stationeeren veeartsen zullen, met wijziging van de tot dusver bestaande indeeling van Java en Madura in 3 veterinaire afdeelingen, behooren de residentien Cheribon, Tagal, Pekalongan, Banjoemas en Bagelen, en de residentien Probolinggo, Bezoeki en Banjoewangi, zoomede het eiland Bali. Ofschoon reeds in 1875 één candidaat boven de formatie was uitgezonden, in verband met het destijds aan een der 5 toen in dienst zijnde veeartsen verleende tweejarig verlof, dat onlangs verlengd is moeten worden, waren er bij het eind van 1876 in Indie slechts 4 voor den dienst beschikbaar, daar in 't begin van dat jaar nog een tweede buitenlandsch verlof kreeg wegens ziekte. In elke der drie afdeelingen van Java en Madura, zoomede in het ressort op Sumatra (omvattende de gewesten Sumatra's Westkust, Palembang, Benkoelen en de Lampongsche districten), kon dus de dienst worden vervuld, maar de veearts ter beschikking te Batavia ontbrak. In Februarij jl. is nog eene vacature ontstaan, daar ook de veearts te Samarang wegens ziekte naar Europa moest vertrekken.

Van de 12 plaatsen, blijkens het aangehaalde Staatsblad opengesteld voor inlanders, die zich, onder genot eener toelage voor voeding en kleeding, onder de leiding der gouvernements-veeartsen willen bekwamen om na tweeof driejarige opleiding als inlandsch veearts in 's lands dienst te worden geplaatst (verg. vorig verslag, bladz. 125), werden er dadelijk 2 vervuld, beide door gewezen leerlingen van de gelijktijdig opgeheven veeartsenijkundige school te Soerabaija. De derde leerling dier school legde in Februarij 1877 met goed gevolg examen af en is thans als inlandsch veearts voor vast aan 's lands dienst verbonden. Of de vroeger van de school verkregen geëxamineerde kweekeling, die slechts eene toelage genoot waarvoor hij, desgevorderd, zijne diensten had te verleenen, nog beschikbaar is, wordt in de ontvangen berigten niet gemeld.

L. Departement der burgerlijke openbare werken.

I. Openbare werken in 't algemeen.

Ofschoon het werkplan voor 1876 gezegd wordt met de meeste zorg te zijn opgemaakt, moest toch op onderscheidene punten daarvan worden afgeweken, om niet werken van de grootste urgentie te laten achterstaan bij andere die beter nog eenigen tijd gemist konden worden. Van de op dat plan voorkomende werken waren er op 1 Augustus 1876 38 (2) nog niet aangevangen, voor welke een gezamenlijk bedrag van f 844 878 was toegestaan. Daaronder waren echter 19 gevangenissen, met welker bouw nog niet kon worden begonnen, omdat werd onderzocht of geen zuiniger normaal-project ware aan te nemen, (verg. bladz. 72; voor deze gevangenissen was bij het werkplan f 441 058 uitgetrokken). Sommige andere werken werden niet begonnen, omdat de vereischte ontwerpen nog niet gereed gekomen waren of tot bedenkingen aanleiding hadden gegeven. Verschillende van de bedoelde 38 werken hadden, volgens het plan, nog in 1876 voltooid moeten worden; voor deze werden bij het werkplan van 1877 natuurlijk geen gelden meer aangevraagd.

In het vorig verslag is melding gemaakt van het streven der Indische Regering om bouwwerken van eenvoudigen aard te doen uitvoeren door de zorg van de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur. Onder deze gebouwen werden, op de voorstellen der directeuren van binnenlandsch bestuur en van burgerlijke openbare werken, bij besluit van 25 December 1876, n°. 26, gerangschikt de passangrahans, passantenhuizen, postloodsen, stallen en buffelkralen, koffij-inkooppakhuizen, zout-verkooppakhuizen, woningen voor controleurs en districtshoofden, districtsgevangenissen, bazaarloodsen, inlandsche scholen, wachthuizen, mijlpalen, duikers, kleine bruggen en noodbruggen, wegen, dijken, waterleidingen, aarden en andere inlandsche dammen. (Bij het besluit van 19 Februarij 1877, n°. 7, zijn daaraan nog toegevoegd de gebouwen behoorende tot het gouvernements kina-etablissement in de Preanger regentschappen.) Voorts werd bepaald dat door het bouwdepartement normaalprojecten voor deze werken opgemaakt, of wel regelen vastgesteld zouden worden, die moesten worden in acht genomen wanneer de speciale projecten door de eerstaanwezende ingenieurs of door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur werden opgemaakt op last van de residenten. Om-

---

(1) In de afdeeling Buitenzorg hebben sommige landeigenaren eigen vaccinateurs op hunne landen in dienst.

(2) Hierbij zijn buiten rekening gelaten de inlandsche scholen, omdat voor deze gebouwen een globaal bedrag was uitgetrokken.

trent het beheer, de verantwoording en de opneming van genoemde werken zullen mede de noodige voorschriften gegeven worden, die, ter vermijding van omslag, beperkt zullen blijven tot hetgeen volstrekt noodig is om aan de eischen der comptabiliteit te voldoen.

In de kosten der gevangenissen en inlandsche schoolgebouwen is inderdaad de bezuiniging gebragt waarop in het vorig verslag (bladz. 126) het vooruitzigt geopend werd. De goede uitslag der in de Preanger regentschappen genomen proef met schoolgebouwen van de goedkoopere constructie gaf aanleiding tot het vaststellen van normaalontwerpen voor zulke gebouwen (verg. bladz. 114). Ten aanzien der gevangenissen op de hoofdplaatsen van afdeelingen en van districten werd, na eene inspectiereis van den directeur van justitie, de beslissing genomen, waarvan reeds uitvoerig gewag is gemaakt op bladz. 72.

Technisch personeel. Hoedanig bij het eind van 1876 de verschillende rangen van het hierbedoeld personeel waren vervuld, kan blijken uit het volgende overzigt.

RANGEN.		Formatie (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 58).	In gewonen dienst.	Bovendien in Indie aanwezig.		Met buitenlandsch verlof, enz.
				Bij het corps à la suite gevoerd. (*a*)	Op non-activiteit of in 't genot van onderstand.	
Hoofdingenieurs	1ste kl.	5	5	»	»	2
Idem	2de »	5	4	1	»	»
Ingenieurs	1ste »	15	16	1	»	6 (*b*)
Idem	2de »	25	25	1	»	6 (*c*)
Idem	3de »	15	10	2	»	1
Adspirant-ingenieurs.		10	5	»	»	»
Architecten	1ste kl.	10	10	»	»	2
Idem	2de »	10	9	1	»	2
Opzigters	1ste »	43	43 (*d*)	4 (*g*)	1 (*i*)	3 (*k*)
Idem	2de »	60	61 (*e*)	1 (*h*)	1 (*h*)	5 (*l*)
Idem	3de »	43	41 (*f*)	»	»	1 (*h*)
Te zamen.		241	229	11	2	28

(*a*) De hoofdingenieur is gedetacheerd bij het departement van binnenlandsch bestuur in 't belang der regeling van de waterquaestien bij de suikerfabrieken; de ingenieur der 2de klasse fungeert als inspecteur der spoorwegdiensten; het overig personeel is gedetacheerd bij het departement der marine (de architect op Onrust, een der opzigters 1ste klasse op Poeloe Bras en de 7 overige personen te Soerabaija).

(*b*) Hiervan waren 2 hier te lande werkzaam gesteld in 't belang der voorbereiding van de uitvoering der Bataviasche havenwerken.

(*c*) Waarvan 1 hier te lande werkzaam gesteld als boven.

(*d*) Hiervan 2 waarnemende opzigters 1ste klasse. Van de hier bedoelde 43 opzigters bezaten er 6 de eerste nota van bekwaamheid, 36 de tweede, terwijl zulks van 1 niet is opgegeven.

(*e*) Hiervan 2 waarnemende opzigters 2de klasse. Van de hierbedoelde 61 opzigters bezaten er 1 de tweede nota van bekwaamheid, 57 de derde, terwijl zulks van 3 niet is opgegeven.

(*f*) Hiervan 2 waarnemende opzigters 3de klasse. Van de hierbedoelde 41 opzigters bezaten er 2 de tweede nota van bekwaamheid, 33 de derde, terwijl zulks van 6 niet is opgegeven.

(*g*) Hiervan 2 in het bezit der eerste en 2 in het bezit der tweede nota van bekwaamheid.

(*h*) Bezat de derde nota van bekwaamheid.

(*i*) „ „ tweede „ „ „

(*k*) Hiervan 1 in het bezit der eerste en 2 in het bezit der tweede nota van bekwaamheid.

(*l*) Bezaten allen de derde nota van bekwaamheid.

Het voorafgegane overzigt doet zien dat in de lagere rangen nog een 10tal ingenieurs ontbraken, maar overigens het personeel zoo goed als voltallig was. In 1876 kwamen geen andere ter beschikking gestelde ingenieurs in Indie aan dan de 8 in 't vorig verslag bedoeld, namelijk de 5 die in Julij 1876 de Polytechnische school verlaten hadden, en de 3 andere die reeds in het voorjaar van 1876 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal waren gesteld. Onder het bedoelde 5tal was één candidaat begrepen van de 8, aan wie, blijkens 't vorig verslag (1), in 1875 van 's landswege eene toelage voor hunne studiekosten was verleend. Een tweede kweekeling van deze 8, die mede nog in 1876 het diploma behaalde, erlangde vergunning nog hier te lande te verblijven in het belang zijner praktische vorming (2). Overigens meldden zich in 1876 voor beschikbaarstelling nog aan 2 candidaten die mede in dat jaar het diploma hadden verkregen; één hunner werd nog vóór het einde des jaars uitgezonden, maar kwam eerst in Januarij 1877 in Indie aan; de andere heeft vergunning zich nog voorloopig hier te lande op te houden, ten einde praktische kennis op te doen.

Was in 1875 het opzigterspersoneel belangrijk aangevuld, ook in 1876 kwamen nog onderscheidene candidaten aan ter aanvulling van het incompleet, laatstelijk 9 van de 19 (3) die in Augustus 1876 hier te lande voor den Indischen dienst waren aangewezen. De 10 overige kwamen achtereenvolgens in het eerste kwartaal 1877 in Indie aan.

In 1876 waren bovendien nog 3 in Indie geëxamineerde personen tot opzigter 3de klasse benoemd.

Hoedanig bij het eind van 1876 het technisch personeel der burgerlijke openbare werken over de verschillende gewesten was verdeeld, kan blijken uit het volgende overzigt.

	Hoofdingenieurs.		Ingenieurs.				Architecten.		Opzigters.			TE ZAMEN.
	1ste klasse.	2de klasse.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Adspirant-	1ste klasse.	2de klasse.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	
Bantam	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	4	6
Batavia	»	1	»	4	»	4	5	»	3	3	1	(*a*)21
Krawang	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1
Preanger regentschapp.	»	1	»	1	»	»	»	2	3	5	»	12
Cheribon	1	»	»	1	1	»	»	»	2	4	2	11
Tagal	»	»	1	»	»	»	»	»	1	1	2	5
Pekalongan	»	»	»	1	1	»	»	»	1	2	1	6
Samarang	»	1	4	5	1	»	»	1	2	4	3	(*b*)21
Japara	»	»	1	»	»	»	1	»	»	2	1	5
Rembang	»	»	1	»	1	»	»	1	4	2	»	9
Soerabaija	1	»	2	1	1	»	1	»	3	5	1	15
Pasoeroean	»	»	»	1	1	»	»	»	1	3	2	8
Probolinggo	»	»	1	1	»	»	»	»	1	1	3	7
Transporteeren. .	2	3	11	15	6	4	7	5	21	33	20	127

(1) Uit het gezegde aldaar op bladz. 126 was af te leiden dat al de 5 verkregen candidaten in het genot der toelage waren. Deze voorstelling was echter minder juist.

(2) Van de 6 anderen hebben er 5 in 1877 het diploma verkregen, zijnde 1 in het eind-examen niet geslaagd. Een der geslaagden zal nog eenigen tijd hier te lande verblijven om zich in de praktijk te oefenen; de 4 anderen zullen vermoedelijk nog dit jaar worden uitgezonden, even als 1 candidaat die in 1876 van beschikbaarstelling had afgezien en 1 van de 7 kweekelingen, die in 1876 voor 't eerst eene toelage kregen (1 voor het studiejaar 1876/77 en 6 voor dat en het volgende).

(3) In 't vorig verslag, bladz. 127, werd opgegeven 21; er kwamen evenwel slechts 19 voor uitzending in aanmerking, omdat één van beschikbaarstelling had afgezien en de beschikbaarstelling van nog een anderen candidaat, op diens verzoek, werd ingetrokken.

	Hoofdingenieurs.		Ingenieurs.				Architecten.		Opzigters.			TE ZAMEN.
	1ste klasse.	2de klasse.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Adspirant-	1ste klasse.	2de klasse.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	
Per transport . .	2	3	11	15	6	4	7	5	21	33	20	127
Bezoeki	»	»	1	»	»	1	»	1	»	2	1	6
Banjoewangi	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	2
Banjoemas	»	»	»	2	»	»	»	»	2	2	2	8
Bagelen	»	1	»	1	»	»	»	1	»	3	»	6
Kadoe	»	»	1	»	»	»	»	»	2	2	1	6
Djokjokarta	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	2
Soerakarta	»	»	»	»	»	»	»	»	1	2	»	3
Madioen	»	»	1	»	1	»	»	»	»	2	3	7
Kediri	»	»	»	1	1	»	1	»	2	1	3	9
Madura	»	»	»	»	»	»	»	»	1	2	»	3
Sumatra's Westkust	»	»	1	»	1	»	»	»	3	4	4	13
Benkoelen	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	1
Lampongsche districten	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
Palembang	»	»	»	1	»	»	»	»	»	2	2	5
Sumatra's Oostkust .	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
Banka	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	2
Billiton	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	1	3
Celebes (Gouvt. van).	»	»	»	1	»	»	»	»	4	1	1	7
Menado	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	2
Amboina . . , . .	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	2
Timor	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1
Algemeene dienst .	3	»	1	3	1	»	»	»	2	1	»	(c)11
TOTAAL . .	5	4	16	25	10	5	10	9	43	61	41	229

(*a*) De plaatsing te Batavia der 4 adspirant-ingenieurs was slechts voorloopig.

(*b*) Hiervan 5 ingenieurs (1 der eerste en 4 der tweede klasse) speciaal aangewezen voor de werkzaamheden in het belang van het irrigatiewezen in de afdeelingen Demak en Grobogan.

(*c*) De 3 hoofdingenieurs zijn, als inspecteurs, respectievelijk gevestigd te Batavia, Samarang en Soerabaija. Het overig personeel is gedetacheerd bij de directie der burgerlijke openbare werken.

In 't vorig verslag werd aangeteekend dat de detacheering van een hoofdingenieur der burgerlijke openbare werken bij het departement van binnenlandsch bestuur voor de waterquaestien bij de suikerfabrieken nog tot 1878 zou moeten voortduren. Het schijnt echter dat de omvangrijke taak, die hem is opgedragen, in dat jaar nog niet zal kunnen worden voltooid. Om den arbeid te bespoedigen, is het in Januarij 1877 wenschelijk geacht den hoofdingenieur 4 opzigters toe te voegen, die hem van de ondergeschikte werkzaamheden zouden kunnen ontlasten.

Ook zijn kort daarop (Maart 1877), behalve de 3 in Indie teruggekeerde ingenieurs, bedoeld in het eerste overzigt op bladz. 140 (noten *b* en *c*), nog 2 ingenieurs 2de klasse en 2 opzigters (een der 2de en een der 3de klasse) afgezonderd voor den dienst der Bataviasche havenwerken (verg. bladz. 144).

Tot nog toe werden de commissien voor het afnemen van de examens voor opzigter en architect benoemd telken male wanneer zich candidaten voor die betrekkingen opdeden. Bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 185, is echter bepaald, dat daartoe te Batavia, Samarang en Soerabaija permanente commissien zouden worden benoemd, bestaande uit 3 ingenieurs. Door deze beschikking is tevens weder ingetrokken de bepaling van Indisch Staatsblad 1875, n°. 243 (in het vorig verslag vermeld), dat ook elders dan op de drie genoemde hoofdplaatsen de gelegenheid tot het afleggen der bedoelde examens zou worden gegeven. Het opzigtersexamen werd in 1876 in Indie in 't geheel door 13 personen met goed gevolg afgelegd. In die klassen van het technisch personeel zal dus elk incompleet terstond kunnen worden aangevuld.

Aanzoeken om het examen voor civiel ingenieur in Indie af te leggen, komen zeldzaam voor, zoodat de Indische Regering de aanwijzing van eene vaste commissie hiervoor onnoodig geacht heeft.

Landmeters. Ten einde voor het afnemen van het landmeters-examen partij te kunnen trekken van de kennis en ondervinding der ambtenaren speciaal met den aanleg van een kadaster belast, werd bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 180, bepaald dat te Batavia (te Samarang en Soerabaija is het kadaster nog niet geregeld) de examen-commissie zal zijn zamengesteld uit den eerstaanwezenden ingenieur der burgerlijke openbare werken, een ingenieur of bewaarder en een landmeter van het kadaster.

Gedurende 1876 werd in Indie slechts door drie personen en hier te lande door één (controleur met verlof) met goed gevolg het examen van landmeter, volgens het bij Indisch Staatsblad 1866, n°. 46, vastgesteld programma, afgelegd.

Uitgevoerde werken. Hoewel het corps ingenieurs ook in het afgeloopen jaar ten gevolge van gedurige mutatien de bij de organisatie (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 58) bepaalde sterkte niet geheel heeft kunnen bereiken, en dientengevolge vele sedert jaren noodig geachte opnemingen niet hebben kunnen plaats vinden, heeft de ruime uitzending van opzigters uit Nederland gelegenheid gegeven krachtig voort te gaan met de uitvoering van de meest urgente werken, met name de bruggen en duikers.

Van de som van f 6 058 449, uitgetrokken bij de onderafdeelingen 74 t/m 77 van de begrooting voor 1876, werd een bedrag van f 1 566 780 aangewezen voor het gewoon onderhoud. Van het resteerende ad f 4 491 669 en van de som van f 450 000 bij de onderafdeeling 77 *e* uitgetrokken voor de waterwerken in Demak (welke tot de gewone werken behooren), te zamen f 4 941 669, zijn, volgens de maandrapporten der ingenieurs, gedurende 1876 verwerkt f 4 713 014. Daaronder is begrepen eene som van f 472 814, door de gewestelijke autoriteiten voor urgente werken beschikbaar gesteld krachtens art. 2 van Indisch Staatsblad 1875, n°. 25. Van de som van f 1 272 000, bij de onderafdeelingen 77 *a* t/m 77 *d* en 77 *f* uitgetrokken voor buitengewone werken, is, mede volgens voorloopige opgaven, een bedrag van ruim f 850 000 verwerkt.

Bij vorige verslagen werd steeds eene lijst overgelegd van de belangrijkste werken, die in het laatst verloopen jaar waren voltooid. Het is niet noodig voorgekomen dit gebruik te handhaven, omdat de werkplannen, die bij de Indische begrootingen worden overgelegd, eene voldoende gelegenheid opleveren om na te gaan welke werken uitgevoerd worden en van hetgeen door het Indische waterstaats-corps wordt verrigt, zelfs een beter overzigt geven dan in de bedoelde lijsten aangetroffen werd. Wat in 't bijzonder vermelding verdient aangaande sommige werken, vindt zijne plaats in afdeeling II van dit hoofdstuk.

Wijze van uitvoering der werken. Gedurende het afgeloopen jaar werden 78 werken uitbesteed, doch daarvan slechts 29 met gunstig gevolg. Belangrijke werken, bijv. de waterwerken in de residentie Samarang, werden uitsluitend door Europeanen aangenomen, maar waar het slechts huisbouw gold, deden zich ook Chinezen als gegadigden voor. Deze traden ook dikwerf op als onderhandsche aannemers van gedeelten van groote bouwwerken.

Voor de uitvoering van werken van eenig belang kon, wegens de voortdurende behoefte aan werkkrachten in Atjeh, ook in 1876 van dwangarbeiders geen noemenswaardig gebruik gemaakt worden.

Toestand der werken; gebezigde materialen; beschadigingen. Over het algemeen is de toestand van 's lands civiele bouwwerken bevredigend te noemen. Eene ongunstige uitzondering hierop maakten in het afgeloopen jaar de werken in de residentie Samarang, die door den directeur der burgerlijke openbare werken persoonlijk werden geïnspecteerd. Gepaste maatregelen zijn genomen om verbetering aan te brengen.

Omtrent de gebezigde materialen en de wijze van aanschaffing daarvan kan naar vorige verslagen worden verwezen. De voorziening in de groote behoefte aan djatihout gaat nog op vele plaatsen met moeijelijkheden gepaard. Door het sluiten van contracten is men in het afgeloopen jaar er in geslaagd den geregelden aanvoer van deze houtsoort te verzekeren in de residentien Japara, Bagelen en Kadoe. De prijzen blijven tamelijk hoog, zelfs op de drie hoofdplaatsen van Java, waar ruime gelegenheid tot aanschaffing van djatihout bestaat. In het binnenland wordt bovendien de prijs nog verhoogd met aanzienlijke kosten voor transport. Zoo werd o. a. voor de brug over de Tjisokkan, afdeeling Tjiandjoer (Preanger regentschappen), te Batavia eene partij hout ingekocht, waarvan het transport naar de plaats van uitvoering van het werk op meer dan de helft van den inkoopprijs te staan kwam. Over de bestaande gelegenheid tot aanschaffing van andere materialen werden geene bijzondere klagten vernomen. Op verscheidene plaatsen echter, o. a. te Padang, waar het civiel bouwdepartement te concurreeren had met de genie, die buitengewoon groote hoeveelheden materialen opkocht ter verzending naar Atjeh, ontstond de noodzakelijkheid om in de behoefte te voorzien door oprigting van eigen steen- en pannenbakkerijen en kalkbranderijen. Oorspronkelijke steensoorten worden weinig gebruikt; alleen in de Preanger regentschappen wordt eene soort trachiet-schiefer, vierkant bekapt, op ruime schaal en met het beste gevolg aangewend voor de bevloering van gevangenissen, voor afdaken, enz.

Zware bandjirs sloegen in 1876 verscheidene bruggen weg, o. a. in de Preanger regentschappen de steenen boogbrug over de Tjikapoendoeng te Bandong, en eene groote brug over de Tjimanok, die kort te voren eene belangrijke herstelling had ondergaan. In de residentie Batavia werd mede, in het begin van dit jaar, door overstrooming eene brug in den weg naar Bekassi vernield en schade toegebragt aan de pas voltooide bedijking der Tjibehet. De verdere door bandjirs veroorzaakte schade heeft zich bepaald tot het wegslaan van minder belangrijke rivier-overgangen, die terstond door tijdelijke werken zijn vervangen. Te Saparoea brandde de controleurswoning met bureau, geldkamer en bijgebouwen af.

Werkvolk en werkloonen. Op de meeste plaatsen konden vrije koelies in voldoend aantal worden verkregen. Te Padang bleef het echter, ten gevolge van het vertrek van vele koelies naar Atjeh, steeds moeijelijk aan werkvolk te komen. De loonen stegen hier en daar sterk ten gevolge van bijzondere omstandigheden. In de afdeelingen Pasoeroean en Bangil bijv. zijn, sedert den aanleg van den spoorweg Soerabaija-Malang, de arbeidsloonen 20 pct. hooger geworden. Door de uitvoerders van bouwwerken wordt eenparig verklaard dat, op enkele gevallen na, in het vorig verslag aangeduid, de uitvoering van werken in vrijen arbeid ook uit een financieel oogpunt de voorkeur verdient boven die in heerendienst. De verrigte arbeid van een vrijen koelie wordt gezegd gelijk te staan met dien van 2 tot 3 heerendienstpligtigen. Wordt aan dezen, gelijk ook in het afgeloopen jaar meermalen gebeurde, eene tegemoetkoming voor voeding verleend, gewoonlijk de helft van het loon van een vrijen koelie bedragende, dan springen de geldelijke nadeelen nog meer in het oog. In het verkrijgen van bekwame ambachtslieden werden alleen op afgelegen plaatsen moeijelijkheden ondervonden. Bepaalde klagten over storing in de werkzaamheden ten gevolge van het gemis aan geschikte handswerkslieden werden echter niet vernomen.

II. Bijzonderheden omtrent sommige werken.

Wegen. In het afgeloopen jaar heeft men zich bepaald tot het gewoon onderhoud en tot geringe verbeteringen van de bestaande wegen. Nieuwe wegen of belangrijke verbeteringen aan de bestaande zijn, met uitzondering van die aan den weg tusschen Padang en Solok (waarover nader), niet in uitvoering gekomen.

Na de vaststelling der beginselen, in acht te nemen bij de voltooijing van den zoogenaamden militairen weg op Java (zie vorig verslag, bladz. 128), heeft de Indische Regering in November 1876 bepaald dat voorloopig werd afgezien van de verbetering van het lengteprofiel, de breedte en de verharding der gedeelten van dien weg in de Preanger regentschappen, gelegen tusschen Soekaboemi en Tjiandjoer en tusschen Manondjaija en Bandjar, voor zoover die verbetering niet geleidelijk door het gewoon onderhoud kon worden verkregen. De in die weggedeelten voorkomende overbruggingen van tijdelijken aard zullen echter geleidelijk door permanente bruggen en duikers worden vervangen.

Het ontwerp tot verbetering der gemeenschap tusschen de residentien Banjoemas en Tagal (zie vorig verslag) is ingediend. Het werk wordt begroot op circa $3^1/_2$ ton, bij uitvoering, wat den koelie-arbeid aangaat, in heerendienst tegen eene geldelijke tegemoetkoming voor voeding, en wat de kunstwerken aangaat, met vrije arbeiders. Alvorens echter tot de uitvoering van dit belangrijke werk magtiging te verleenen, heeft de Indische Regering gemeend aan den resident van Tagal inlichtingen te moeten vragen nopens de getalsterkte der bevolking, gevestigd in de door den weg te doorsnijden bergstreek tusschen Margasari en Boemiaijoe en nopens de gemiddelde productie van afvoer-artikelen in die streek. Tevens heeft zij verlangd dat zou worden onderzocht of het zeer aanzienlijk aantal heerendienstpligtigen en vrije werklieden, voor de uitvoering van het werk vereischt, door de binnen zekeren afstand in den omtrek gevestigde bevolking kan worden geleverd, zonder aan haar eigen landbouw en industrie schade te doen.

Tot de verbetering der communicatie tusschen Padang en Solok, waartoe reeds herhaaldelijk opnemingen werden gedaan, werd in Augustus 1876 magtiging verleend. Het werk, dat gedeeltelijk met dwangarbeiders wordt uitgevoerd, vordert goed, en het vooruitzigt bestaat dat het in den loop van 1877 zal zijn voltooid. De weg zal alsdan geschikt zijn om met karren te worden bereden, behalve het gedeelte tusschen Loeboe-Prahoe en Tendjoe Laut dat alleen voor pikolpaarden bruikbaar zal zijn.

Bruggen en duikers. In het afgeloopen jaar zijn weder een aantal bruggen en duikers, die in vroegere jaren buiten technisch toezigt op gebrekkige wijze waren tot stand gebragt, geheel vernieuwd, terwijl ook zeer vele zoodanig hersteld zijn, dat zij nog geruimen tijd dienst kunnen doen. De erbarmelijke toestand der meeste bruggen in de Vorstenlanden op Java en de gebleken ontoereikendheid der geldmiddelen, welke het inlandsch zelfbestuur voor het onderhoud en de vernieuwing bestemmen kan, heeft op maatregelen bedacht doen zijn om daarin te voorzien. In overleg met de Indische Regering is daarom door het Opperbestuur als beginsel aangenomen, dat voor bruggenbouw in de residentien Soerakarta en Djokjokarta tegemoetkoming van regeringswege zal worden verleend, telkens wanneer daartoe bepaalde urgentie aanwezig is. De toepassing van dit beginsel heeft in het afgeloopen jaar reeds plaats gehad door het verstrekken van geldelijke tegemoetkoming voor den bouw van drie bruggen in Djokjokarta.

Werken in het belang van den landbouw. Omtrent den stand van verschillende werken in het belang van den landbouw, voor 't meerendeel reeds in het vorig verslag ter sprake gebragt, kan ditmaal het volgende worden medegedeeld.

Van de bij dat verslag bedoelde opnemingen voor de verlenging van de waterleiding uit de Tjisaid (residentie Bantam) is de uitslag nog niet bekend.

Voor het verbeteren van de Menenteng-leiding in de afdeeling Cheribon werd een gewijzigd ontwerp ingediend, maar het is noodig voorgekomen dit nogmaals te herzien, zoodat met de uitvoering gedurende het afgeloopen jaar nog niet is aangevangen. De verbetering van het irrigatiekanaal Tjihasaroeng en de verlenging van dat kanaal tot in het gebied der dessa Heulet (afdeeling Madjalengka) zijn voltooid en voldoen aan de verwachting.

De bewerking der ontwerpen voor de verbetering van de irrigatie en den waterafvoer in de afdeeling Demak (residentie Samarang), waarmede men, blijkens het vorig verslag, in 1876 hoopte gereed te komen, is door ziekte van het personeel en door gebrek aan geschikte teekenaars, eenigszins vertraagd. Evenwel was tegen het einde van dat jaar de arbeid zoover gevorderd dat het grootste gedeelte van het personeel naar Grobogan kon worden gezonden om ook in die afdeeling opnemingen in het belang der irrigatie te verrigten. De reeds in uitvoering zijnde werken in Demak, namelijk: het westelijke aftappingskanaal en de verlegging van den regter Toentangdijk tusschen Djeketro en Goeboek, werden geregeld voortgezet; bij het einde van 1876 was het eerste voor drie vierde gedeelten en het laatste bijna geheel voltooid. Inmiddels was in November ook een aanvang gemaakt met eenige nieuwe tot het algemeene plan behoorende werken, waarvan de uitvoering (voor eene som van f 259 550) is aangenomen, namelijk het verbreeden van de Djadjar, het verleggen van het benedengedeelte dier rivier, de bouw van eene brug over het verlegde gedeelte (in den grooten weg van Demak naar Koedoes) en het aanbrengen van eene dubbele schutsluis in het praauwvaartkanaal ter hoofdplaats Demak.

In de afdeeling Kendal zijn bij Soerokonto eene sluis en eene waterleiding tot stand gekomen, waarmede de in den omtrek gelegen dessa's zeer zijn gebaat.

Aangaande de uitvoering der ingediende ontwerpen tot verbetering van den waterafvoer in de residentie Japara en de herstelling van het verzande praauwvaartkanaal tusschen de rivieren Joana en Tangoelangin is nog geene beslissing genomen.

Met de in vorige verslagen bedoelde doorgraving tusschen de rivieren Konto en Kowang in de afdeeling Modjokerto (residentie Soerabaija) en met de daarmede in verband staande werken (eene inlaatsluis en een afsluitdam) werd voortgegaan; de inlaatsluis was bij het eind van 1876 bijna voltooid.

Omtrent het ontworpen Kabooh-kanaal is, ten vervolge op de mededeelingen in het verslag van 1875 (bladz. 178 en 179) het navolgende te berigten. De opmetingen, door het personeel der statistieke opneming verrigt, hebben aangetoond dat werkelijk de uitgestrektheid der gronden, die door het kanaal geïrrigeerd zouden kunnen worden, lang zoo groot niet was als vroeger werd opgegeven. In 1865 had de ingenieur, die de waterpassingen had verrigt, gerapporteerd dat de te irrigeeren oppervlakte 16 270 bouws bedroeg. Thans is gebleken dat wel is waar de geheele strook gronds, besloten tusschen het ontworpen kanaal en de Kediri- en Soerabaija-rivieren, 16 231 bouws (dus ongeveer de in 1865 genoemde oppervlakte) beslaat, maar dat, wanneer hiervan worden afgetrokken de gronden die niet voor irrigatie in aanmerking komen (dessa-erven en tuinen, begraafplaatsen, wegen, rivieren en slokkans), de gronden die voor irrigatie te hoog gelegen zijn, de gronden die in den westmoesson door bandjirs overstroomd worden, en de gronden die nu reeds van levend water worden voorzien, slechts 5734 bouws overblijven die door het Kabooh-kanaal gebaat zouden worden. Derhalve is aangetoond dat de kosten van het ontworpen werk hoegenaamd niet geëvenredigd zouden zijn aan zijne nuttigheid, en de Indische Regering heeft dan ook bij besluit van 25 Februarij ll., n°. 1, van den aanleg van het Kabooh-kanaal afgezien. De bewering dat de uitvoering van dat werk de reeds gebrekkige waterlozing in het zuidelijk gedeelte der districten Modjokasri en Goenoeng Kending nog meer bemoeijelijkt zou hebben, is ongegrond bevonden. De aanleg van een kanaal, om die waterlozing te bevorderen, is onraadzaam geoordeeld, omdat ook de kosten van dit werk niet in evenredigheid zouden zijn met het nut dat daarvan verwacht mogt worden.

De stuw in de Porrong-rivier te Lengkong onderging in het afgeloopen jaar belangrijke herstellingen, waarvoor het noodig was die rivier tijdelijk geheel af te dammen. Dit moeijelijke werk werd met den besten uitslag verrigt.

In Pasoeroean werd voortgegaan met den bouw der gemetselde waterleiding (aqueduc) voor het dal van de rivier Penganten, waarvan in het vorig verslag werd melding gemaakt (1).

De vaste stuwdam met sluizen in de Sampeanrivier te Sitoebondo (residentie Bezoeki) werd binnen den aangenomen tijd voltooid. Dit belangrijke werk voldoet ten volle aan het doel.

In de residentie Bagelen ging de arbeid aan de belangrijke waterleiding Mongkong uit de rivier Begaloe in de afdeeling Ledok vrij goed vooruit. Aan de voor dit werk benoodigde heerendienstpligtigen is in het afgeloopen jaar eene geldelijke tegemoetkoming toegekend van f 0,12⁵ per man daags, terwijl voorts is bepaald dat de metselsteenen voortaan niet door hen aangemaakt, doch onder's hands ingekocht zouden worden. In verband hiermede is de voor het werk beschikbaar gestelde som van f 145 199 tot f 245 199 verhoogd.

Van den voorgenomen bouw van sluizen in den dijk van Gentan naar Wawar en in den dijk bewesten het Ketawong-kanaal werd voorloopig afgezien, omdat de omstandigheden gewijzigd waren sedert (in 1869) het algemeene plan voor de droogmaking van de rawa Wawar werd ontworpen, waartoe beide sluizen behoorden. Daarentegen werd een aanvang gemaakt met den bouw der sluis in den mond van de leiding Sedagaran, welke eveneens tot dat plan behoort.

De leiding Watoe-Baroet in de afdeeling Karang-Anjer werd gedeeltelijk verbeterd en aan de monding van eene inlaatsluis voorzien. De overige in die afdeeling begonnen werken, waarvan in het vorige verslag werd melding gemaakt, zijn allen voltooid.

De uitvoering van het ingediende ontwerp voor eene leiding uit de Seraijoe-rivier in Banjoemas, ter besproeijing van gronden in de districten Singomerto en Poerworedjo (afdeelingen Banjoemas en Bandjarnegara) is voorloopig aangehouden. Eerst zal nog, door het personeel der statistieke opneming, het te irrigeeren terrein naauwkeurig worden opgenomen, terwijl voorts de uitslag zal worden afgewacht van een onderzoek naar de wenschelijkheid om eene leiding uit de Seraijoe-rivier aan te leggen naar de aangrenzende residentie Bagelen. Kwam het laatstgenoemd werk tot stand, dan zou een gedeelte van het eerstgenoemde achterwege kunnen blijven.

In de residentien Pekalongan en Tagal werden belangrijke opnemingen verrigt voor de verbetering der irrigatie. Daarentegen bestond geene gelegenheid om hetzelfde te doen in de Preanger regentschappen, Kadoe, Madioen, Rembang en Probolinggo.

Rivier- en waterkeeringswerken. De werkzaamheden aan het Krokotkanaal (ter beveiliging van de westzijde der hoofdplaats Batavia tegen overstroomingen) werden in 1876 geregeld voortgezet. Het aantal koelies daarbij te werk gesteld wisselde af van 300 (in den tijd van het padisnijden) tot 1800 man per dag. Het kanaal wordt ruim 10 kilometers lang, en op het laatst van 1876 waren ruim 4 kilometers reeds gereed. Het voltooide gedeelte, voor zoover het zich van de zee tot de Bacherachtsgracht uitstrekt, heeft in den laatsten westmoesson reeds dienst kunnen doen voor de lozing van bandjirwater uit de oude stad. Ook is het nu reeds mogelijk daardoor bandjirwater af te leiden van de Angké-rivier, wier oevers jaarlijks worden overstroomd.

Het project van het aftappingskanaal uit de Goenoeng Sahari-rivier, ten doel hebbende de hoofdplaats aan de oostzijde tegen overstrooming te vrijwaren, moest omgewerkt worden, omdat dit kanaal zal worden gesneden door het scheepvaartkanaal, dat tusschen Batavia en de haven te Tandjong Priok wordt aangelegd, en daarin alzoo verschillende kunstwerken noodzakelijk worden. Deze zullen de kosten van het aftappingskanaal, aanvankelijk op f 197 000 geraamd, doen klimmen tot p. m. f 350 000. Met de uitvoering dacht men niet vóór 1878 te kunnen beginnen, omdat het in kaart brengen en onteigenen der benoodigde gronden veel tijd vordert.

Van het werk, dat ten doel heeft de hoofdplaats Samarang tegen overstroomingen te beschermen, werden in 1876 alle onderdeelen uitbesteed. Het geheele werk bestaat uit de volgende perceelen: 1°. het graven van het aftappingskanaal uit de Samarangsche rivier tot het eerste kanaal-

(1) Voor het dagelijksch beheer der in dat verslag bedoelde beweegbare waterkeering in den overlaat van den dam Kedoeng-Kandang en eenige daartoe behoorende leidingen en kunstwerken in de afdeeling Malang is in Januarij jl. een mantri in dienst gesteld. Het reglement voor het beheer dezer werken en de instructie van den mantri zijn te vinden in Indisch Staatsblad 1877, n°. 30.

pand, zonder de kunstwerken; dit perceel is, zooals in 't vorig verslag reeds werd medegedeeld, aangenomen voor f 540 000; 2°. het graven van het vóórkanaal en van het eerste kanaalpand, met alle daarin gelegen kunstwerken; dit perceel is aangenomen voor f 436 250 (terwijl de raming f 472 747 bedroeg); 3°. het bouwen van eene houten brug met ijzeren liggers, lang ongeveer 110 M., in den grooten postweg van Samarang naar Pekalongan; aangenomen voor f 56 440 (de raming bedroeg f 59 273); en 4°. het graven van een irrigatiekanaal uit de Samarangsche naar de door het aftappingskanaal afgesneden Boeloe-rivier, met twee stort-hellingen; aangenomen voor f 26 261.

Met de werken ter betere regeling van den waterafvoer uit de Tjimanok in Cheribon, waarover in het vorig verslag werd uitgeweid, werd in het afgeloopen jaar een aanvang gemaakt. Hoofdzakelijk vonden echter nog slechts voorbereidende werkzaamheden plaats.

De door den stroom meest beschadigde dijkvakken langs den linkeroever der Kediri- en Porrong-rivieren zijn in de laatste jaren veel verbeterd. Die vakken werden namelijk onder talud gebragt en tegen verdere beschadigingen verzekerd door eene bestorting aan den voet en eene bekleeding met natuurlijken steen. Met die verbeteringen werd in het afgeloopen jaar voortgegaan. Ook met het verzekeren van de meest bedreigde gedeelten van den regteroever der Porrong-rivier werd een aanvang gemaakt. Door deze werken wordt veel arbeid aan de heerendienstpligtige bevolking bespaard en het gevaar voor doorbraken aanmerkelijk verminderd.

De regteroever van de Tangka-rivier te Balangnipa (Celebes) werd jaarlijks bij bandjirs hevig aangetast, zoodat de geheele vestiging aldaar bedreigd werd. Daarin werd voorzien door het verlengen van drie bestaande kribben en het uitbrengen van nog drie nieuwe kribben van natuurlijken steen.

Havenwerken. Het laatste wat in het vorig verslag nopens de ontworpen havenwerken bij Batavia (te Tandjong Priok) kon worden berigt, was: dat eene aanbesteding van de uitvoering dier werken *en bloc* hier te lande werd beproefd, doch dat de Regering zich tevens voorbereidde op het geval dat die poging mislukken mogt en de werken dus door het Gouvernement zelf zouden moeten worden uitgevoerd. Van den uitslag der aanbesteding is reeds melding gemaakt in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1877: aan geen der gegadigden (1) kon de uitvoering der werken worden gegund, omdat zij óf voor te hooge sommen inschreven, óf geen voldoende waarborgen voor soliditeit aanboden. Zoodra hieromtrent beslist was (September 1876), is onverwijld de hand geslagen aan hetgeen was te doen voor de uitvoering der werken door den Staat in eigen beheer, waartoe de middelen door de Wetgevende Magt werden aangewezen bij de Indische begrooting voor 1877. Een uitvoerig werkplan was door den hoofdingenieur J. A. A. Waldorp ingediend, nadat hij uit Indie was teruggekeerd met den ingenieur 1ste klasse van het Indische waterstaats-corps J. A. de Gelder, die hem ook op zijne reis derwaarts vergezeld had. Deze laatste, bestemd om de uitvoering der havenwerken in Indie te leiden, hield zich nu bij het Departement van Kolonien onledig met het opmaken van de ontwerpen en bestekken voor de aanschaffing van al het vereischte materieel, en werd in dien arbeid bijgestaan door de twee andere ingenieurs van het Indische waterstaats-corps (zie vorig verslag), die door de Regering in de gelegenheid waren gesteld om verschillende havenwerken in Europa te gaan zien en bestudeeren. Nadat alles geregeld was wat op de levering van materieel betrekking had (2), vertrokken de bedoelde drie Indische ingenieurs, met de technische en administratieve ambtenaren (3) die hier te lande (tijdelijk) in dienst genomen waren om hun in Indie ter zijde te staan, in Maart jl. naar Batavia met het stoomschip *Koning der Nederlanden*, dat tevens eene groote hoeveelheid materialen voor de havenwerken overvoerde. Gedurende de reis werd ijverig gearbeid: projecten van verschillende in Indie uit te voeren werken werden opgemaakt; het in dienst genomen personeel werd in de Maleische taal geoefend; eene instructie werd voor de verschillende beambten zamengesteld en zij werden daarmede goed vertrouwd gemaakt, enz.

Inmiddels waren op Java reeds twee ingenieurs aangewezen om een aanvang te maken met de oprigting van woningen, magazijnen en werkplaatsen, en met andere voorloopige werkzaamheden, die verrigt moesten worden, vóórdat met den eigenlijken havenbouw kon worden begonnen.

Met het oog op de buitengewone belangrijkheid der werken, die thans in uitvoering zijn, zal eene eenigszins omstandige beschrijving daarvan in dit verslag wel niet misplaatst geacht kunnen worden.

Te Tandjong Priok zal moeten worden aangelegd eene voorhaven, besloten tusschen twee zeehoofden die te zamen 3728 M. lang zijn; voorts eene binnenhaven, ter lengte van 1300 M. en ter breedte van 175 M., met twee loskaden die te zamen 1388 M. lang zullen zijn. Het haventerrein zal van de noodige inrigtingen, als entrepôts, loskranen, spoorwegen enz., moeten worden voorzien. Tusschen de haven en de hoofdplaats Batavia zullen moeten worden aangelegd een spoorweg van bijna 8 K. M. met dubbel spoor, een rijweg (breed 15 M.) en een scheepvaartkanaal met jaagpad.

De zeehoofden zullen zijn zamengesteld uit ongeveer 800 000 M³. stortsteen, 64100 M³. beton en 76 500 M³. zand.

Tot de vorming van de voorhaven en de binnenhaven zullen moeten worden uitgebaggerd ongeveer 6 000 000 M³. specie, en uitgegraven nagenoeg 400 000 M³. Bovendien moet voor de glooijingen nog worden verwerkt 10 000 M³. steen.

Voor den bouw der loskaden worden vereischt 20 000 heipalen, 10 000 M³. zand, 44 000 M³. beton en 14 000 M³. metselwerk.

De kosten der verschillende inrigtingen op en bij het haventerrein zijn op omstreeks f 1 millioen geschat.

Voor den aanleg van den spoorweg, den rijweg en het jaagpad tusschen Tandjong Priok en de hoofdplaats Batavia moeten ± 600 000 M³. grond verzet worden, en verscheidene vaste en beweegbare bruggen zijn in die wegen noodig.

Tot de vorming van het scheepvaartkanaal moeten 167 000 M³. grond uitgegraven en 703 000 M³. uitgebaggerd worden.

De ontzaggelijke hoeveelheid natuurlijke steen, die blijkens het bovenstaande noodig is, zal ontleend worden aan de trachiet-rotsen te Merak, aan de straat Soenda gelegen. De steen-exploitatie zal geschieden op de volgende wijze. Dagelijks worden 16 rotsboren in werking gebragt door gecomprimeerde lucht, verschaft door compressors die door locomobielen gedreven worden. Elke boor maakt in twee minuten een gat van 1 voet in de harde rots. De boorgaten worden met dynamiet of lithofracteur geladen, dat door middel van eene electrische leiding tot ontploffing wordt gebragt. Zoodra de steenen van de rots zijn afgescheurd, worden ze, als hun omvang te groot is, wederom met dynamiet gespleten, waarna ze door stoomkranen, die zichzelve op rails voortbewegen en van grijpers voorzien zijn, verplaatst en in kipbakken geladen worden op de wagens die over een spoorweg de steenen vervoeren

(1) Zie de opgave van de gegadigden en van het bedrag hunner inschrijvingen in de Memorie van Toelichting betreffende diezelfde begrooting, bladz. 12/13.

(2) Uitvoerige mededeelingen betreffende de aanschaffing van het materieel in Europa zijn vervat in de nota, welke gedrukt is achter de redevoering van den Minister van Kolonien in de vergadering der Tweede Kamer van 12 Mei 1877 (Bijblad bladz. 1404—1406).

(3) Er zijn van hier ook in rangen, welke gewoonlijk vervuld worden door in Indie aanwezige personen, beambten uitgezonden, met het oog op de zeer speciale taak, welke het administratief personeel bij de havenwerken zal hebben te vervullen. Die taak, waarvoor eene bijzondere oefening vereischt wordt, bestaat in het verzamelen en verwerken der gegevens die noodig zijn om jaarlijks zoowel de productieve kracht van alle gebezigde werktuigen, als de kosten van den daarmede verrigten arbeid te kunnen beoordeelen, en daaruit de eenheidsprijzen van elk onderdeel van het werk te kunnen afleiden, opdat kunne worden bepaald hoe moet worden gewerkt om met de minste kosten de grootste uitkomsten te verkrijgen.

naar drie steigers aan zee (vervaardigd van ijzeren schroefpalen met ijzeren bovenbouw), waar hopperbarges gemeerd liggen om de steenen in te nemen en naar Tandjong Priok over te brengen. Deze hopperbarges zijn ijzeren stoomschepen met 600 ton laadvermogen; zij zijn voorzien van compound-machines van p. m. 300 paardenkrachten, en leggen 8 Engelsche mijlen of bijna 12 kilometers in het uur af. Het laden der steenen in de hopperbarges geschiedt door stoomkranen op de steigers geplaatst, die de kipbakken van de spoorwagens ligten en in de vaartuigen uitstorten. Te Merak zullen 6 hopperbarges dienst doen, die elk minstens driemaal 's weeks eene lading steenen naar Tandjong Priok zullen kunnen overbrengen. Aldaar worden de steenen, op de plaats waar zij benoodigd zijn, gestort door het openen van kleppen in den bodem der hopperbarges (1), 't welk geschiedt op een sein van den wal, nadat men zich daar door observatien overtuigd heeft van de juiste ligging der vaartuigen. Wanneer de hoogte der havendammen eene lossing op de aangeduide wijze niet meer toelaat, geschiedt die met behulp van de op het dek der hopperbarges geplaatste twee stoomkranen, eerst op de plaats waar de steenen benoodigd zijn, later op eén lossteiger, van waar de steenen per locomotief over steigers in de dammen gebragt worden. Men rekent dat de massa steen, op de beschreven wijze in het werk gebragt, hoogstens f 5,80 per M³. zal kosten, terwijl de prijs van natuurlijken steen te Batavia in den regel f 7,50 per M³. bedraagt.

Het baggerwerk in de voorhaven zal geschieden met drie baggermolens (stoomschepen) van bijzonder groot vermogen, die te Glasgow gebouwd worden. Zij hebben compound-machines van ruim 300 paardenkrachten, en al hunne hulpwerktuigen worden door stoom gedreven. De emmers hebben een inhoud van $^1/_3$ M³. en een gewigt van ruim 1000 K.G. Bij de beproeving moeten deze baggermolens 600 ton specie in een uur verzetten, en in de voorhaven rekent men daarmede 480 000 M³. specie per jaar te kunnen baggeren (200 M³. per uur; 10 uur per dag; 240 dagen in het jaar). De baggerspecie wordt uit deze vaartuigen onmiddellijk door eene stortklep gelost in een 6tal stoom-hopperbarges, ingerigt even als die, waarvan hierboven sprake was, welke de specie wegvoeren en door het openen van de kleppen in hun bodem lossen.

De genoemde drie baggermolens 1ste soort worden ook benuttigd om de koraalriffen in de voorhaven op te ruimen. Daarvoor worden eenige emmers van de emmerladder uitgehaakt en vervangen door stalen klaauwen, ieder ruim 1000 K.G. wegende, waarmede de koraalsteen (nadat eerst het rif door dynamiet is gescheurd) verbrijzeld wordt, zoodat de opvolgende emmers de stukken kunnen opscheppen.

De binnenhaven te Tandjong Priok moet geheel in de kust worden uitgegraven. Daar waar tot dusver klappertuinen werden aangetroffen op eene hoogte van 2 meters boven laagwater, zullen over eenige jaren groote zeeschepen moeten binnenvallen om te lossen en te laden langs eene gemetselde kade. Aanvankelijk zal de grond door handenarbeid worden afgegraven, maar ook hier zullen machinale krachten worden gebezigd zoodra de voor het graaf- en baggerwerk in de binnenhaven bestemde vaartuigen uit Europa zullen zijn aangekomen. Deze baggervaartuigen, die machines hebben van ongeveer 160 paardenkrachten, van schroeven voorzien zijn, en eene zesmijlsvaart kunnen loopen, worden te Glasgow en te Delfshaven gebouwd; zij moeten, even als de straks bedoelde baggermolens 1ste soort en de stoom-hopperbarges, uit Europa regtstreeks naar Java stoomen en dus volkomen zeewaardig zijn. Terwijl echter de baggermolens 1ste soort in Indie hun karakter van zeeschepen behouden, worden die der 2de soort zóó ingerigt, dat op de reede van Batavia het voorste gedeelte daarvan kan worden afgescheiden; het afgescheiden gedeelte blijft drijven en kan naar den wal gesleept worden; de getransformeerde baggervaartuigen, die nu gelijken op de hier te lande in gebruik zijnde baggermolens, zijn geheel geschikt om den tweeledigen arbeid te verrigten waarvoor zij bestemd zijn, namelijk om binnengaats zoowel te graven als te baggeren. Het baggervermogen dezer vaartuigen bedraagt $^1/_3$ van dat der baggermolens 1ste soort; zij moeten dus 200 ton specie per uur kunnen verzetten. De emmerladder is zeer lang, zoodat zij ongeveer 2 M. vóór het schip uitsteekt; is aan die ladder door de stoommachine de gewenschte stand gegeven, dan valt het schip met zijne emmers het strand aan en graaft en baggert zich daarin zijn eigen weg. Stalen klaauwen zijn ook voor deze vaartuigen aangeschaft, opdat zij zoo noodig ook steenmassa's kunnen opruimen. De onbruikbare baggerspecie, welke zij ophalen, wordt overgestort in hopperbarges zonder stoomvermogen, die door eene sleepboot buitengaats worden gebragt om de specie weg te voeren. Is de ontgraven of gebaggerde grond geschikt voor den aanleg van wegen of voor ophooging van terrein, dan wordt die op den wal gebragt door een couloir, dat is: eene plaatijzeren goot, die in eene helling van $^1/_{10}$ op eene aan den baggermolen bevestigde ijzeren brug rust, en waar de specie met water, door eene pomp aangevoerd, doorheen gespoeld wordt, zoodat zij over een afstand van p. m. 25 M. wordt verspreid.

Baggermolens van de hierboven beschreven soort zullen ook gebezigd worden voor het tot stand brengen van het scheepvaartkanaal tusschen Batavia en Tandjong Priok. De vaartuigen moeten zich door de verschillende rivieren, welke tusschen Batavia en Tandjong Priok in zee loopen, eerst een weg banen naar het tracé van het kanaal en graven vervolgens het kanaal zelf, terwijl de specie, welke zij op den wal werpen, dienen moet voor den aanleg van den spoorweg, den rijweg en het jaagpad. In afwachting van de aankomst der baggermolens wordt het hier bedoelde graafwerk voorloopig door handenarbeid verrigt.

Er zijn 4 stoombaggermolens van de beschreven soort en voorts nog 2 kleinere stoombaggermolens, benevens 12 hopperbarges zonder stoomvermogen en 2 schroefstoomsleepsloepen voor den arbeid in de binnenhaven en in het scheepvaartkanaal aangeschaft.

De kaaimuur langs de binnenhaven is niet het minst omvangrijke werk, dat uitgevoerd moet worden. De vele duizenden palen, die daarvoor benoodigd zijn, zullen worden ingeheid met Morrison's en Boeff's stoomheijen. Vóór dat de fundeeringpalen geheid worden, moet de kist binnen den damwand op ongeveer 1 M. diepte beneden den bodem der binnenhaven worden uitgebaggerd, 't geen geschieden zal met eene baggermachine loopende over rails op den damwand. De fundeeringpalen moeten met stoomkracht worden afgezaagd op 6.5 M. onder peil.

Ten einde de aanzienlijke hoeveelheid beton te verkrijgen, die voor den kaaimuur en voor de zeehoofden benoodigd is, wordt eene fabriek gebouwd met vier stellen machines, die dagelijks in 10 uren tijds 240 M³. beton zullen kunnen leveren. Van deze fabriek zullen de betonblokken over een spoorweg naar de havendammen vervoerd worden.

Voorts zullen te Tandjong Priok kalk- en cement-branderijen en steenfabrieken moeten verrijzen en zal aldaar een uitgebreid atelier moeten worden opgerigt voor alle herstellingen aan het materieel, waarin dus eene volledige bankwerkerij, smederij, ketelmakerij, kopergieterij en eene inrigting voor machinale houtbewerking eene plaats moeten vinden; terwijl voorts een ijzeren drijvend dok is aangeschaft om ten allen tijde de noodige voorzieningen te kunnen aanbrengen aan de 27 stoomvaartuigen (2) en 30 kleinere vaartuigen die bij den havenbouw gebezigd worden. Het dok wordt zóó geconstrueerd, dat het in stukken uit Europa verzonden, doch binnen drie maanden tijds op Java ineengezet kan worden. Een tweede atelier (kleiner dan dat te Tandjong Priok) wordt te Merak opgerigt om de vereischte reparatien aan de daar gebezigde machinerien te bewerkstelligen.

Het verbruik van steenkolen zal bij den havenbouw natuurlijk zeer aanzienlijk zijn, daar de 27 stoomvaartuigen en tal van machinerien voortdurend gevoed moeten worden. Zeer groote depôts moeten dan ook daarvoor

(1) In deze vaartuigen zijn zijdelings van de laadruimte luchtkasten aangebragt.

(2) Namelijk 3 baggermolens 1ste soort, 4 baggermolens 2de soort en 2 baggermolens 3de soort, 12 stoomhopperbarges en 2 schroefstoomsleepsloepen, alle hierboven genoemd, en voorts 1 communicatieboot en 3 stoombarkassen voor het nader te bespreken vervoer van personeel.

worden opgerigt. In afwachting dat de kaaimuur te Tandjong Priok gereed komt, zal een hulpsteiger, ter lengte van 550 M., en voorzien van dubbel spoor, aldaar gelegenheid moeten aanbieden tot lossing en lading der steenkolen, terwijl te Merak een ijzeren steiger uitsluitend voor de lossing der kolenschepen bestemd is.

Uit het bovenstaande zal duidelijk geworden zijn dat de havenwerken bij Batavia hoofdzakelijk met machinale krachten van de uitstekendste soort worden tot stand gebragt. Zeer veel en kostbaar materieel is dus aangeschaft moeten worden, maar gelukkig waren in het afgeloopen jaar de prijzen van het materieel buitengewoon laag, en de bestellingen in Europa hebben dan ook ongeveer 1 millioen gulden minder gekost dan daarvoor geraamd was (1). Ook heeft de Regering voor de levering van het materieel bijzonder korte termijnen kunnen bedingen, omdat de fabrieken over het algemeen weinig werk hadden.

De groote voordeelen van de aanwending van machinale krachten bij den havenbouw zullen voor een ieder duidelijk zijn. Bij een werk van zoo grooten omvang is het, wanneer men *zuinig* werken wil, een eerste vereischte dat zoo *spoedig* mogelijk gewerkt worde en dat dus de krachtigste werktuigen gebezigd worden waarover men beschikken kan. En door den handenarbeid tot een minimum terug te brengen, ontgaat men het gevaar dat duizenden arbeiders voortdurend aan ziekten worden blootgesteld. Aanvankelijk moeten echter, zoo als hooger is opgemerkt, arbeiders gebezigd worden voor het graafwerk dat later machinaal zal worden uitgevoerd. Voor hunne gezondheid zijn intusschen de beste voorzorgen genomen. Tegen zonsondergang worden zij van het werk verwijderd, zoodat zij niet hebben te lijden van de nachtelijke uitdampingen die het schadelijkst zijn. De noodige stoombootjes, praauwen en sloepen zijn aangeschaft om elken morgen het dienstdoend Europeesch personeel en de inlandsche werklieden naar Tandjong Priok te kunnen vervoeren en elken avond naar Batavia terug te brengen. Men verliest daardoor 2 à 3 uren arbeid daags in den koelsten tijd, maar dit offer zal zijne vergoeding wel vinden in den gezondheidstoestand der beambten en werklieden.

Vóórdat met eenigen anderen arbeid begonnen werd, is een artesische put te Tandjong Priok gegraven, die uitstekend drinkwater levert, dat door eene leiding over het geheele werkterrein verspreid zal worden. (Het water uit dezen put zal tevens dienen voor de voeding der stoomketels die gebezigd worden.)

De verwachting mag gekoesterd worden dat de Bataviasche havenwerken, zoo als zij thans zijn aangevat, binnen 9 jaren voltooid zullen zijn; voorzeker een kort tijdsbestek, in vergelijking met de termijnen die noodig zijn geweest voor de uitvoering van zeewerken van minderen omvang in Europa.

Ten aanzien van de havenwerken op andere plaatsen in Nederlandsch Indie is het navolgende aan te teekenen.

De commissie voor den aanleg van eene zeehaven ten behoeve van de hoofdplaats Samarang kwam tot de conclusie dat eene haven voor groote zeeschepen te dier plaatse niet gebouwd kan worden, wegens de voortdurende veranderingen van den zeebodem en de groote kosten die aan zoodanig werk zouden verbonden zijn. De commissie zet thans haar onderzoek voort op andere punten van de kust in de nabijheid dier hoofdplaats.

Aan de verlenging van het westerhoofd van het havenkanaal, waartoe blijkens 't vorig verslag, bladz. 130, in overeenstemming met een voorstel van de genoemde commissie besloten werd, is met kracht gewerkt, doch wegens den slappen ondergrond, waarin de aangebragte steenen tot eene aanmerkelijke diepte wegzakken, zullen de kosten ruim drie ton meer bedragen dan de oorspronkelijke raming. Ofschoon nog slechts een gedeelte van het werk voltooid is, doet dit evenwel reeds groote diensten.

De voorziening in de behoefte aan meer personeel en materieel voor de baggermolens te Batavia, Samarang, Soerabaija, Tagal en Probolinggo is nog in overweging. Intusschen werden de noodige maatregelen genomen om de te Samarang aanwezige baggertoestellen, welke defect waren, zoo spoedig mogelijk in goeden staat te brengen. De beide (voor Samarang en Soerabaija bestemde) nieuwe baggermolens, die van hier zijn uitgezonden (zie vorig verslag), worden te Soerabaija, alwaar daarvoor de meeste hulpmiddelen aanwezig zijn, ineengezet.

De geul door de bank vóór de monding der Soerabaija-rivier werd met den aldaar in Maart 1876 in werking gestelden baggermolen althans tijdelijk op zoodanige breedte en diepte gebragt, dat geene klagten over dat vaarwater werden vernomen. In het laatst van het jaar echter, toen de baggermolen, die belangrijke herstellingen moest ondergaan, gedurende eenige maanden niet gewerkt had, vernieuwden zich de klagten. Met het baggeren zal men meer geregeld voortgang kunnen maken, nadat de zoo even bedoelde, voor Soerabaija uit Nederland gezonden nieuwe baggermolen in werking is gesteld, en het zal nu kunnen blijken of het mogelijk is de monding der Soerabaija-rivier alleen door baggeren op den duur, zonder te groote kosten, op voldoende diepte te houden. Het denkbeeld om zulks te beproeven met een zoogenaamden krabbelaar van verbeterde constructie (zie vorig verslag) werd bij nader onderzoek verworpen, omdat wegens de afwisselende vloed- en ebstroomen het losgemaakte zand door den stroom niet voldoende zeewaarts zou worden gevoerd.

Ook de toegang tot het bassin voor het marine-etablissement te Soerabaija (eene geul door de bank tusschen de riviertakken Kalimas en Pegirian) kan op den duur niet op voldoende diepte worden gehouden met de tot dusver aangewende middelen, bestaande in twee baggermolens die te zamen 32 000 M³. per jaar baggeren. Geruimen tijd zijn de gevoelens der deskundigen verdeeld geweest over de voorzieningen die hier gevorderd werden. In December 1876 is echter bepaald, gelijk reeds op bladz. 60 werd aangeteekend, dat de hoofden van het bassin verlengd zullen worden, en dat eene krachtiger baggermachine zal worden gebezigd.

Terwijl in het afgeloopen jaar, wegens gebrek aan beschikbaar personeel zoowel van den waterstaat als van de marine, nog geen aanvang werd gemaakt met de bij Indisch besluit van 14 Februarij 1876 bevolen plaatselijke opnemingen in het belang der verbetering van het vaarwater in straat Madura, zijn bij het departement der burgerlijke openbare werken alle op dat vaarwater betrekking hebbende rapporten, kaarten enz. van vroegere jaren verzameld en bestudeerd, in verband ook met het in de noot op bladz. 131 van 't vorig verslag bedoelde advies van den Staatsraad Jansen.

Dientengevolge is reeds van een der in de laatste jaren aanbevolen middelen van verbetering (de verlegging van den mond der Soerabaija-rivier naar de kali Miring) afgezien; maar de directeur der openbare werken bleef de beste verwachting koesteren van het te gelijkertijd geopperde plan om de Solo-rivier in de nabijheid van de grens tusschen de residentien Rembang en Soerabaija regtstreeks in noordelijke rigting in de Java-zee te doen uitmonden. In Maart jl. heeft de Indische Regering er in toegestemd dat de mogelijkheid dier verlegging al dadelijk op het terrein werd onderzocht en dat, als het onderzoek gunstig mogt uitvallen en bevonden mogt worden dat noch de belangen van den landbouw in de afdeelingen Lamongan, Grissee en Sidaijoe, noch de scheepvaart op de Solo-rivier door het werk zouden worden benadeeld, zonder verwijl werd overgegaan tot het opmaken en indienen van de noodige plannen met begrooting van kosten. Het denkbeeld om in het vaarwater zelf te baggeren, vindt in Indie voor-'s hands nog weinig bijval. In geen geval zou genoemde directeur daartoe willen zien overgaan vóórdat nieuwe nauwkeurige opnemingen van getijen en stroomen in de straat van Madura hebben plaats gevonden. Met die opnemingen zou worden begonnen zoodra van wege den waterstaat de noodige zelf-registreerende peilschalen waren gesteld.

Het plan om de gemeenschap van de hoofdplaats Soerabaija met hare reede te verbeteren door den bouw van een schroefpalenhoofd, dat in verbinding zou gebragt worden met den spoorweg naar Malang en Pasoeroean, is niet tot uitvoering gekomen, omdat aanleiding is gevonden tot eene nadere gedachtenwisseling ter zake.

Daarentegen is het in 't vorig verslag bedoelde ijzeren

(1) Verg. de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp tot verhooging der Indische begrooting van 1877; gedrukte stukken der Tweede Kamer 1876/77, **162**, n°. 3.

schroefpalenhoofd te Grissee in 't laatst van 1876 voltooid.

De plannen voor het uitdiepen en verruimen der haven te Cheribon en het afleiden der in die haven uitkomende riviertakken zijn nog in bewerking.

Het uitbaggeren van de voor- en binnenhaven te Tagal kon ook in het afgeloopen jaar nog niet geschieden, omdat de daarvoor bestemde baggermolen tijdelijk te Samarang moest dienst doen. De in uitvoering zijnde werken tot wering van het met slibstoffen bezwangerde bandjirwater uit de haven (zie vorig verslag, bladz. 131) kwamen voor ongeveer de helft gereed.

De proef, in de monding van de Joana-rivier (Japara) met de zoogenaamde geulketting genomen, is nog niet geheel afgeloopen.

Voor de verbetering van de haven te Pasoeroean (de monding der Gembong-rivier) was in 1876 nog geen voldoend aantal dwangarbeiders beschikbaar. De toestand van die haven, welke slechts aan weinig aanslibbing onderhevig is, bleef onveranderd.

Met het herstellen der kaaimuren langs het bassin van de haven te Probolinggo werd in 1876 voortgegaan. Door dit werk, dat waarschijnlijk in het loopende jaar zal gereed komen, wordt voor de praauwen eene uitstekende los- en laadplaats verkregen. Te gelijkertijd zal ook de haven voldoende zijn uitgediept door den baggermolen, die sedert het laatst van 1876 te Pasoeroean in gebruik is gesteld, na tijdelijk te Soerabaija dienst te hebben gedaan. Alsdan zal men nog alleen de door buitengewone zettingen beschadigde koppen der havenhoofden hebben te herstellen, wat nu goedschiks geschieden kan, daar in den laatsten tijd geen nieuwe zettingen meer bespeurd zijn.

Met de werkzaamheden aan de havendammen te Banjoewangi hoopte men in dit jaar vóór het invallen van den oostmoesson — wanneer de zware branding het werken aan het strand aldaar belet — gereed te komen.

Projecten en begrootingen werden opgemaakt ter verbetering van de bevaarbaarheid der Padang-rivier en tot tegengang der overstroomingen ter hoofdplaats Padang. De verbetering van het vaarwater wordt echter niet noodig geacht in het geval dat Padang door een spoorweg mogt verbonden worden met de Brandewijnsbaai (in verband met het plan om van daar een spoorweg naar de Ombilien-kolenvelden aan te leggen; zie bladz. 148/149). Het is gebleken dat eene voorname oorzaak van de overstroomingen, waaraan Padang in de laatste jaren blootstond, moest worden gezocht in de versperring der rivier ten gevolge van eene belangrijke aardstorting. Met de opruiming daarvan is een begin gemaakt.

Het in aanbouw zijnde tweede ijzeren los- en laadhoofd te Makasser, waarvan in het vorig verslag sprake was, werd in het afgeloopen jaar voltooid. De handel wordt gezegd daarmede zeer gebaat te zijn.

Drinkwatervoorziening. Ter hoofdplaats Batavia zijn in het afgeloopen jaar, gelijk verwacht werd, drie gemetselde reservoirs met de daarbij behoorende ijzeren buisleidingen en aftapkranen voor de verspreiding van artesisch drinkwater gereed gekomen. Projecten en begrootingen voor de waterverdeeling uit een drietal andere reeds geboorde putten zijn opgemaakt. Van de boring van een artesischen put bij Tandjong Priok is reeds melding gemaakt op bladz. 146.

Met den aanleg van buisleidingen, om de hoofdplaats Cheribon van zuiver drinkwater te voorzien, zal in 1878 een aanvang worden gemaakt.

De reservoirs en ijzeren buisleidingen bij drie artesische putten ter hoofdplaats Samarang (zie vorig verslag, bladz. 132) werden in 1876 nog niet geheel voltooid. In de residentie Samarang zullen nog te Poerwodadi gemetselde putten ter verkrijging van goed drinkwater worden gemaakt; te Koewoe en Kradenan zijn bij nader onderzoek geene bijzondere voorzieningen noodig bevonden.

De zeer aanzienlijke kosten, die verbonden zouden zijn aan de uitvoering van het bekroonde plan voor de watervoorziening ter hoofdplaats Soerabaija, hebben de Indische Regering doen besluiten om daartoe voorloopig niet over te gaan. Het denkbeeld om in den omtrek der stad artesische putten te boren (verg. vorig verslag, bladz. 204) is nu weder opgevat. Door eene proefneming met het graven van een zoodanigen put wil men zich volledige zekerheid geven nopens de vraag, of op die wijze al of niet goed drinkwater zonder buitensporige kosten is te verkrijgen.

III. Spoorwegen.

§ 1. *Opnemingen en aanleg van spoorwegen door den Staat.*

a. Java.

Als bijlage BB wordt hierbij overgelegd het tweede jaarverslag betreffende de verrigtingen van het personeel voor de staatsspoorwegen op Java, afgesloten op 31 Mei 1877 (1). Men zal daaruit ontwaren dat de aanleg der lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang reeds zeer ver gevorderd is (2). De lijn is nagenoeg 112 K. M. lang, en verdeeld in drie sectien: Soerabaija-Gempol, bijna 36 K. M., Gempol-Bangil-Pasoeroean bijna 28 K. M. en Bangil-Malang ruim 48 K. M. lang. Van de 1 828 299 M³ grond, die op de lijn verzet moeten worden, waren op 31 Mei reeds 1 512 722 M³ verwerkt, dus bijna ⁵/₆; terwijl van de 40 479 M³ metselwerk, in kunstwerken, kleine duikers enz. benoodigd, 31 988 M³ voltooid waren. Op de eerste sectie waren de aardebaan, alle duikers en open doorlaten, de onderbouw van alle bruggen (met uitzondering van eenige kleine stukken metselwerk die op den bovenbouw moesten wachten), de onderlaag ballast en een gedeelte der bovenlaag ballast voltooid, en was het spoor gelegd over 16 365 M. Op de tweede sectie waren voltooid: de aardebaan over 26 K. M., de onderbouw van alle kunstwerken met uitzondering van één landhoofd en de onderlaag ballast over 20 K. M., terwijl over 5500 M. het spoor gelegd was met een gedeelte der bovenlaag ballast. Op de derde sectie was de aardebaan over 34.5 K. M. en was ²/₃ van het metselwerk der kunstwerken voltooid. Op de eerste en op de tweede sectie zijn overal houten noodbruggen gelegd, omdat de uit Europa aangevraagde ijzeren bruggen niet tijdig ontvangen werden. De vertraging, welke bij de aanschaffing van dat materieel hier te lande (verg. vorig verslag, bladz. 132) is ondervonden, is oorzaak dat de lijn Soerabaija-Pasoeroean verscheidene maanden later in exploitatie zal komen dan het geval had kunnen zijn wanneer de arbeid in Europa gelijken tred had gehouden met den arbeid in Indie. Bij de voortzetting van den bouw van staatsspoorwegen op Java zal dan ook de aanschaffing van het materieel in Europa anders geregeld moeten worden.

De opnemingen voor den aanleg van een spoorweg ter verbinding van Batavia met de vlakte van Bandong hebben reeds tot eene bepaalde uitkomst geleid. In Maart jl. zijn aan de Indische Regering de avant-projets en begrootingen aangeboden voor twee rigtingen: de eene uitgaande van Pondok Tjina in het midden der lijn Batavia-Buitenzorg, oostwaarts over Tjibaroessa en daarna zuid- en zuidoostwaarts door het dal van de Tjibehet naar de Tjisokkan; de andere uitgaande van het station Buitenzorg, zuidwaarts tusschen den Salak en den Gedeh door, om het Gedeh- en Pangerango-gebergte heen, langs Soekaboemi Tjiandjoer oost- en noordoostwaarts naar de Tjisokkan; bij deze rivier vallen beide rigtingen te zamen, en de spoorweg gaat verder oostwaarts, door 't gebergte 't welk de vlakten van Tjiandjoer en Bandong scheidt, om digt bij Tjipadalarang de vlakte van Bandong te bereiken, welke in hare geheele lengte doorschreden wordt tot Tjitjalengka toe. De eerstbedoelde rigting werd indertijd reeds opgenomen door de bekende »commissie voor de vervoermiddelen op Java". Hare voor- en nadeelen zijn nauwkeurig vergeleken met de voor- en nadeelen der andere rigting, en daar die vergelijking in alle opzigten gunstig uitviel voor de laatstbedoelde rigting, is aan de Indische Regering voorgesteld om deze te kiezen. De Indische Regering heeft dit voorstel bij het Opperbestuur aanbevolen en tevens beslist dat met het opmaken der gedetailleerde ontwerpen voor een spoorweg van Buitenzorg naar Tjitjalengka zou worden voortgegaan, opdat met den aanleg dier lijn onverwijld een aanvang zou kunnen worden gemaakt wanneer de Wetgevende Magt daartoe de noodige fondsen zou hebben toegestaan.

---

(1) Voor zoover de in dat verslag vervatte mededeelingen aanvulling van wege het Departement van Kolonien vereischten, is die gegeven in *cursief* gedrukte noten.

(2) De rigtingskaart van die lijn is aan de Tweede Kamer aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien dd. 7 Mei 1877.

Inmiddels was ook de hand gelegd aan het ontwerpen van eene spoorwegverbinding tusschen Oost- en Midden-Java. Hiervoor behoefden weinig opnemingen te worden verrigt en kon een ruim gebruik worden gemaakt van de gegevens, door de topografische opnemingen in de residentien Soerakarta, Madioen, Kediri en Soerabaija vroeger verkregen. Reeds in Mei jl. werd aan de Indische Regering ingediend het avant-projet voor eene lijn van Soerakarta over Madioen en Modjokerto naar Sidoardjo (station in de lijn Soerabaija–Pasoeroean) met een zijtak van Kertosono over Kediri en Toeloeng-Agoeng naar Blitar. In Julij werd dit avant-projet, waarmede de Indische Regering zich gereedelijk kon vereenigen, hier te lande ontvangen.

Het Opperbestuur is alzoo in staat gesteld om aan de Wetgevende Magt voorstellen te doen tot krachtiger voortzetting van den bouw van staatsspoorwegen op Java. Bij de Indische begrootings-ontwerpen voor 1878 worden mitsdien de noodige middelen gevraagd om voor rekening van den Staat aan te leggen de geheele lijn, hierboven in de eerste plaats genoemd, van Buitenzorg over Tjiandjoer en Bandong naar Tjitjalengka, zoomede de ontworpen lijn van Madioen naar Sidoardjo, Kediri en Blitar. Van de lijn Soerakarta–Madioen is hier geen sprake, omdat voor deze in Junij jl. concessie is verleend aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij (zie bladz. 153).

Bij de genoemde begrootings-ontwerpen worden overgelegd de memorien van toelichting, welke de hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java, bij de door hem ingediende avant-projets gevoegd heeft. Daarin zijn de ontworpen spoorwegen uitvoerig beschreven, en in 't algemeen kan hier dus naar die stukken verwezen worden, terwijl slechts de navolgende hoofdpunten worden aangeteekend.

De lijn Buitenzorg–Tjiandjoer–Bandong–Tjitjalengka, die in 't algemeen de rigting van den militairen weg volgt, heeft eene lengte van 183 K. M. Zij is voor verreweg het grootste gedeelte een bergspoorweg, die herhaaldelijk vrij sterk rijst en daalt, en waarin twee tunnels (een van 750 en een van 407 M.), eene brug (over de Tjitaroem) met 3 openingen, elk van 40 M. wijdte, op pijlers van ruim 50 M. hoogte, en een aantal andere meer of minder belangrijke rivier-overgangen en andere kunstwerken noodig zijn. De kosten van aanleg zijn begroot op f 20 850 000 of bijna f 114 000 per K. M. De spoorweg zal in zijn geheel binnen 8 jaren voltooid, doch in ruim 4 jaren reeds tot Soekaboemi en 1½ jaar later tot Tjiandjoer geëxploiteerd kunnen worden. De aanvankelijke bruto-opbrengsten zijn geraamd op f 672 108 voor het personenvervoer en f 348 843 voor het goederenvervoer, dus in 't geheel op f 1 020 951 's jaars, en de exploitatiekosten op f 658 800, dus de netto-ontvangsten op f 362 151 of 1.74 % van het aanlegkapitaal. Daar de spoorweg echter loopt in eene streek die zich als het ware dagelijks ontwikkelt door nieuwe ontginningen van de inlandsche bevolking en door de vestiging van particuliere landbouw-ondernemingen, zullen de opbrengsten zonder eenigen twijfel spoedig toenemen. Overigens is het duidelijk dat de indirecte voordeelen, welke de spoorweg voor het Gouvernement zal afwerpen, zeer belangrijk zullen zijn, daar men o. a. verwachten mag: aanzienlijke besparing op de kosten van het vervoer der gouvernements-producten (koffij en zout) en minder spillage bij dat vervoer, besparing op de kosten van den postdienst en van alle gouvernements-transporten, sneller ontwikkeling van handel en nijverheid en, als gevolg daarvan, toeneming van de opbrengst van verschillende belastingen.

De spoorweg Madioen–Sidoardjo–Kediri–Blitar is over 't algemeen eene vlaktelijn; evenwel moet de hoofdlijn Madioen–Sidoardjo, om de waterscheiding tusschen de Solo- en Brantas-rivieren te overschrijden, (tusschen Tjaroeban en Bagor) een vrij geaccidenteerd terrein doorloopen, waarin een aantal kleine rivieren en beken worden aangetroffen en dus veel kunstwerken noodig zijn. Bij Kertosono moet die lijn de Brantas-rivier en bij Prambon de Porrong-rivier overgaan. De zijtak Kertosono–Blitar blijft steeds in het dal der Brantas, voor het grootste gedeelte (tot Ngoedjang nabij Toeloeng-Agoeng) aan haren regter oever, daarna (van Ngoedjang tot nabij Blitar) aan haren linker oever, ten einde vrij te blijven van de moddervloeden die zich herhaaldelijk uit den Kloet ontlasten. Om Blitar te bereiken, moet de lijn nogmaals de rivier overschrijden. De hoofdlijn Madioen–Sidoardjo is 143 K. M., de zijtak Kertosono–Blitar 92 K. M., de geheele spoorweg derhalve 235 K. M. lang. De kosten van aanleg zijn begroot op f 19 000 000 of bijna f 81 000 per K. M. De spoorweg loopt bijna in zijne geheele lengte door goed bevolkte streken, en zal zeer veel rijst, koffij, tabak en suiker te vervoeren hebben; vooral de zijtak naar Blitar geeft aan deze lijn eene buitengewoon groote productiviteit. De geheele weg zal in 5 jaren voltooid kunnen worden. De bruto-opbrengsten in het eerste jaar der exploitatie zijn geraamd op:

f 407 180	voor het	personenvervoer	op	de hoofdlijn,
564 747	»	»	»	den zijtak,
616 436	»	goederenvervoer	»	de hoofdlijn,
762 186	»	»	»	den zijtak,

d. i. f 2 350 549 in 't geheel. Neemt het vervoer even sterk toe als op de lijn Samarang–Vorstenlanden, dan zullen de bruto-opbrengsten reeds in het vijfde jaar der exploitatie kunnen bedragen f 3 525 000. Stelt men de exploitatiekosten op 50 pct. van de bruto-opbrengsten, dan zijn de netto-opbrengsten te schatten, in het eerste jaar op f 1 175 274 of bijna 6.2 pct. van het aanlegkapitaal, en in het vijfde op f 1 762 500 of bijna 9.28 pct. van het aanlegkapitaal.

Worden de noodige fondsen door de Wetgevende Magt toegestaan, dan zal in het begin van 1878 met den aanleg der beide ontworpen spoorwegen een aanvang kunnen worden gemaakt, zonder noemenswaardige uitbreiding van het thans in dienst zijnde personeel. Alsdan zullen de algemeene uitgaven over meer lijnen worden verdeeld, en naar evenredigheid zullen de kosten van elke lijn minder worden. Het personeel en het kostbare materieel, dat bij den aanleg der lijn Soerabaija–Pasoeroean–Malang niet langer benoodigd is, zal geleidelijk kunnen overgaan bij de lijn naar Madioen en Kediri, en waarschijnlijk zullen daarbij ook voor een goed deel overgaan de arbeiders, die thans aan het werk bij den spoorweg in den oosthoek van Java gewend zijn.

Ten slotte moet hier nog worden aangeteekend, dat in het laatst van het afgeloopen jaar een aanvang is gemaakt met de opnemingen voor den aanleg van een spoorweg ter verbinding van de vlakte van Bandong met Tjilatjap. De stand en de vooruitzigten van die opnemingen zijn beschreven in de aangehaalde bijlage BB.

b. Sumatra.

Aangaande den — slechts 5 K. M. langen — spoorweg in Atjeh is reeds het noodige gezegd op bladz. 6. Te dezer plaatse is dus alleen nog gewag te maken van den stand der plannen tot aanleg van een spoorweg ter verbinding van Padang met het steenkolenveld aan de Ombilien-rivier in de Padangsche Bovenlanden.

In het vorig verslag is vermeld dat de Indische Regering, na ontvangst van het rapport van den ingenieur Cluysenaer over die spoorwegverbinding (1), op het advies van de directie der openbare werken, aan de heeren Pet en Edeling had opgedragen om een nader onderzoek in te stellen naar de bruikbaarheid van de Brandewijns- en Troessanbaaijen als afvoerhavens. De uitslag van dit onderzoek — na den dood van den hoofdingenieur Pet door den heer Edeling aan de Indische Regering medegedeeld — was, dat de Brandewijns-baai, zoo als ook de ingenieur Cluysenaer had berigt, in alle opzigten de voorkeur verdiende boven de Troessan-baai, maar dat nog naauwkeurige opnemingen van den zeebodem, de stroomen, enz. zouden moeten worden ingesteld, alvorens met zekerheid kon worden gezegd of de Brandewijns-baai tegen aanslibbing gevrijwaard en als eene volkomen goede

(1) Dit rapport, in 't vorig verslag uitvoerig besproken, is in het laatst van 1876 in druk voor het publiek verkrijgbaar gesteld. Een exemplaar daarvan is aan de Staten-Generaal aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien dd. 14 December 1876.

haven voor den afvoer der Ombilien-steenkolen aangemerkt kon worden.

De Indische Regering heeft gemeend dergelijke opnemingen, die weder hooge uitgaven zouden vorderen, in geen geval te moeten doen plaats vinden vóórdat hier te lande eene beslissing genomen was, die het waarschijnlijk maakte dat eerlang een aanvang zou kunnen worden gemaakt met den aanleg van den spoorweg.

Voor zoodanige beslissing schijnt evenwel de tijd nog niet gekomen.

De ingenieur Cluysenaer heeft zelf de aandacht der Regering gevestigd op de wenschelijkheid om nog na te gaan of niet eene veel minder kostbare lijn, dan door hem was ontworpen, aangelegd kon worden wanneer men een der nieuwste stelsels van spoorwegbouw toepaste, die nog niet uitgevonden waren of wier deugdelijkheid door de praktijk nog niet gebleken was toen de opnemingen op Sumatra plaats vonden. Van genoemden ingenieur wacht de Regering hieromtrent thans nog een berigt. De nieuwe stelsels, waarop gedoeld werd, zijn die van het hellend vlak (uitgevonden door den Italiaanschen ingenieur Agudio), en van de tandradbanen, gelijk er in Zwitserland en Wurtemberg in gebruik zijn (uitgevonden door den ingenieur Riggenbach).

§ 2. *Particuliere spoorwegen.*

De renteloze schuld van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij aan den Staat wegens genoten voorschotten voor rentegarantie, welke bij de afsluiting van het dienstjaar 1875 f 3 334 429,66^5 bedroeg, onderging in het afgeloopen dienstjaar geene vermeerdering, daar het voorschot over 1876 geheel werd terugbetaald uit de zuivere opbrengst der exploitatie van de lijn Samarang-Vorstenlanden. Zelfs heeft de Maatschappij, na afsluiting van het dienstjaar 1876, hare schuld verminderd, door aan den Staat f 28 294,22 af te dragen. Dit is evenwel niet geschied krachtens de bepalingen omtrent de schulddelging, opgenomen in art. 90 der concessie Samarang-Vorstenlanden, maar het was eene vrijwillige daad der Maatschappij. Het aangehaalde artikel, dat gebleken is voor verschillende uitleggingen vatbaar te zijn, kan uit den aard der zaak slechts het oog gehad hebben op de uitkomsten der onderneming voor welke in 1863 concessie werd verleend, en de toepassing daarvan is bijzonder moeijelijk geworden sinds aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij ook de concessie voor de lijn Batavia-Buitenzorg (zonder rentegarantie) is gegeven, aangezien het nu twijfelachtig is hoe de winst- en verliesrekening, bij de concessie Samarang-Vorstenlanden bedoeld, moet worden opgemaakt. Alle quaestien daarover zijn echter, na eenig overleg tusschen de Regering en de Maatschappij en nadat het der Regering gebleken was dat zij op grond der uitkomsten van de onderneming Samarang-Vorstenlanden alléén nog geene terugbetaling van schuld kon vorderen, voor dit jaar ter zijde gesteld, in de verwachting dat de nieuwe overeenkomsten, waarvan hieronder (bladz. 153) zal worden melding gemaakt, door de wet bekrachtigd zouden worden, in welk geval de bedoelde quaestien zouden komen te vervallen. Harerzijds heeft nu de Maatschappij bij voorbaat den in die nieuwe overeenkomsten aangenomen regel voor de terugbetaling harer schulden toegepast door aan den Staat te betalen de helft van hetgeen boven de 5 pct. als dividend *aan de aandeelhouders* zou kunnen worden uitgekeerd blijkens de *algemeene* winst- en verliesrekening (waarin natuurlijk ook de baten der lijn Batavia-Buitenzorg worden verantwoord). Dientengevolge is hare schuld aan den Staat verminderd tot f 3 306 135,44^5.

Aangaande den financieelen toestand der Maatschappij is, in aansluiting aan de mededeelingen in 't vorig verslag, het volgende aan te stippen.

Van al hare leeningen te zamen was bij het eind van 1875 in omloop een bedrag van f 12 174 000 aan obligatien; daarvan werd gedurende 1876 geamortiseerd een bedrag van f 163 000 (1), zoodat op 1 Januarij 1877 in omloop bleef een kapitaal van f 12 011 000, namelijk f 1 750 000 van de $4^1/_2$ percents leening van 1867 (groot f 4 millioen), f 8 554 000 van de $4^1/_2$ percents leening van 1869 (groot f 11 millioen), en f 1 707 000 van de $4^1/_2$ percents leening van 1874 (groot f 6 millioen). Van deze laatste leening werden weder 5 obligatien uitgeloot, waarvan de nommers alle behoorden tot de niet uitgegeven stukken, en waarvoor in de plaats zijn gesteld 5 aandeelen der tweede serie; dientengevolge klom het geplaatste aandeelen-kapitaal tot f 10 010 000, en bleven onuitgegeven f 5 990 000 aan aandeelen der tweede serie en f 4 283 000 aan obligatien der leening van 1874. Van de ingetrokken 5 percents leening van 1871 (groot f 2 230 200) kwamen ook de 4 blijkens het vorig verslag nog ontbrekende coupons in het bezit der Maatschappij.

De ontvangsten van de lijn Samarang-Vorstenlanden namen toe met 15 pct., tegen 17 pct. in 1875, of in twee jaren met 35 pct.; die van de lijn Batavia-Buitenzorg met 11 pct., tegen 8 pct. in 1875, of in twee jaren met 20 pct. De groote toeneming der ontvangsten op de eerstvermelde lijn was het gevolg van het zamenvallen van verschillende voor het vervoer gunstige omstandigheden, als gebrek aan voedingsmiddelen en zeer groote oogsten van producten voor den uitvoer bestemd. De uitgaven voor deze lijn waren echter ook zeer hoog, vooral doordien vele vernieuwingen aan den bovenbouw werden verrigt. Zij vermeerderden bijna evenredig aan de ontvangsten, want zij beliepen daarvan $47^3/_5$ pct. tegen $48^1/_5$ pct. in 1875. De exploitatiekosten van de lijn Batavia-Buitenzorg waren nagenoeg gelijk aan die van 1875, doch bedroegen nu slechts 42 pct. van de ontvangsten, tegen $45^3/_{10}$ pct. in genoemd jaar. Dientengevolge beliep de winst op de exploitatie der beide lijnen respectievelijk $52^2/_5$ en 58 pct. (of op de beide lijnen te zamen $53^1/_2$ pct.) van de bruto-ontvangsten. Door een en ander kon (na terugbetaling aan den Staat van het in 1876 genoten voorschot wegens rentegarantie, ad f 765 000, en van de hooger genoemde som van f 28 294,22 tot delging van schuld wegens vroegere voorschotten) aan de aandeelhouders worden uitgekeerd een dividend van $5^1/_4$ pct., tegen $4^1/_2$, $3^3/_4$ en $2^4/_5$ pct. in de drie voorafgegane jaren. Gedurende de vier jaren, welke verloopen zijn sedert de concessien voor de exploitatie zijn ingegaan (2), is aan de aandeelhouders uitgekeerd een gezamenlijk bedrag van f 1 630 750 (of gemiddeld 4 pct. 's jaars), waarvan f 947 689,66^5 uit de winst op de exploitatie der beide lijnen (3), en de resteerende f 683 060,33^5 uit bespaarde renten, enz. Van de in die vier jaren genoten voorschotten (te zamen f 3 060 000) werd aan den Staat terugbetaald een bedrag van f 2 690 959,77^5. Het bedrag van de reserve- en vernieuwingsfondsen is nu geklommen tot f 1 053 310,59^5.

Nadere bijzonderheden omtrent elk der beide lijnen volgen hieronder.

1°. Samarang-Vorstenlanden.

In het vorig verslag (bladz. 135) werd medegedeeld dat eene finale goedkeuring van den geheelen spoorweg Samarang-Vorstenlanden nog niet had kunnen plaats vinden, omdat het onderhoud in den laatsten tijd veel te wenschen had overgelaten. Gedurende het afgeloopen jaar zijn echter aan den weg op ruime schaal verbeteringen aangebragt. Ruim 50 000 M^3 grint en ballast zijn op de baan verwerkt, meer dan 30 000 dwarsliggers zijn vernieuwd en ruim 1800 stuks rails verwisseld, terwijl de tijdelijke voorzieningen aan de kunstwerken in de 3de sectie grootendeels in permanente zijn veranderd. Met de finale goedkeuring der lijn wordt echter gewacht, tot dat gebleken zal zijn of genoegen kan worden genomen met een werk

(1) Namelijk 44 obligatien à f 1000 der leening van 1867 en 106 obligatien à f 1000 benevens 26 à f 500 der leening van 1869. Verder werden 6 obligatien der leening van 1867 verwisseld tegen een gelijk getal obligatien der leening van 1874. Met inbegrip van de bovenbedoelde f 163 000 was op 31 December 1876 in 't geheel van de bestaande leeningen geamortiseerd voor een bedrag van f 708 340.

(2) De lijn Batavia—Buitenzorg is in Januarij 1873, de lijn Samarang—Vorstenlanden in Mei 1873 in haar geheel voor het verkeer geopend.

(3) Hoofdzakelijk van de lijn Batavia—Buitenzorg. De lijn Samarang—Vorstenlanden wierp voor het eerst in 1876 zoodanige baten af, dat na restitutie van het voorschot aan den Staat nog eene winst overbleef.

(de verlegging van de Toentang-rivier met het doel om den vrijen loop van het water uit de rawah te Ambarawa te herstellen), 't welk is uitgevoerd met afwijking van het daarvoor door de Regering vastgestelde ontwerp.

Niettegenstaande in het afgeloopen jaar vele voorzieningen zijn genomen, hadden nog dikwijls afspoelingen en afschuivingen plaats. De toestand der kunstwerken, waarvan er verscheidene in dat jaar werden hersteld en verbeterd, was bevredigend. Ook aan verbetering der gebouwen is veel gedaan. Verder werd te Solo een spoor gelegd langs het in aanbouw zijnde nieuwe goederenpakhuis en te Goendih een zijspoor met verhoogde losplaats gemaakt ten behoeve van eene particuliere houtkaponderneming.

Niettegenstaande het wagenpark gedurende 1876 vermeerderd werd met 1 bagagewagen en 12 gesloten goederenwagens, was het aantal wagens somtijds niet toereikend, zoodat eenige vertraging in de verzending van goederen ondervonden werd.

Gedurende 1876 liepen op deze lijn 4445 » opbrengstgevende" treinen (die 369 038 trein-mijlen hebben afgelegd), namelijk 3660 gemengde treinen (die op tijd rijden), 13 extra-, 23 hulp-, en 749 goederentreinen. Verder liepen nog 726 werk- en 503 ballasttreinen.

Het aantal locomotieven onderging geene vermeerdering. Het rollend materieel bestond bij 't einde van 1876: uit 20 locomotieven (waaronder 2 werklocomotieven), 58 rijtuigen (waaronder 12 bagagewagens) en 298 andere wagens (waaronder 88 gesloten goederenwagens en 111 platte wagens). In aanmaak waren nog 13 gesloten goederenwagens.

De locomotieven hebben in het afgeloopen jaar afgelegd 570 273 K. M. (waaronder 101 650 K. M. voor rangeerdienst), de rijtuigen en bagagewagens 1 827 433 en de andere wagens 3 723 556 K. M. Er werden 3728½ ton steenkolen à f 30,02 per ton verbruikt. De beweegkracht heeft gekost per locomotief-kilometer f 0,28 (tegen f 0.30⁸ in 1875).

De dienst op de lijn werd somtijds vertraagd ten gevolge van de noodzakelijkheid om de dwarsliggers en spoorstaven te verwisselen.

De toepassing der tarieven gaf geene aanleiding tot klagten. Voor het vervoer van bestelgoed werd het tarief eenigszins verhoogd.

Gedurende 1876 werden 8 personen welke zich niet op de baan hadden mogen bevinden (dus door eigen schuld) overreden en gedood; één beambte werd gedood en een tweede gewond. Geen der reizigers bekwam eenig letsel.

Het vervoer en de opbrengst per maand op dezen spoorweg gedurende 1876 zijn vermeld in bijlage CC. De totalen betreffende het geheele jaar kunnen blijken uit het volgende staatje:

	Aantal.	Opbrengst.
Reizigers 1ste klasse .	7 036	f 36 883,05
» 2de »	28 711	82 466,55
» 3de »	366 422	291 795,34
» 4de » (1)	470 615	47 847,89
•	872 784	f 458 992,83
Militairen	15 245	15 896,05
Gevangenen	4 261	4 589,07
Totaal reizigersvervoer	892 290	f 479 477,95
Bagage	—	3 888,78
Bestelgoederen . . .	—	16 026,73
Koopmansgoederen. .	(Tonn.) 140 873	1 795 086,55⁵
Dienstgoederen . . .	(Id.) 5 863	29 514,80
Rijtuigen, paarden en vee	—	13 243,88
Diversen	—	65 375,00
Generaal totaal	—	f 2 402 613,69⁵

(1) Dit zijn de reizigers, die in de rijtuigen 3de klasse (voor zoover er plaats is) tegen verlaagd tarief van eenig station tot het eerstvolgende reizen.

Wat de reizigers betreft, was de verhouding volgens het *aantal* $^4/_5$, $3^1/_5$, $42^1/_{10}$ en $53^9/_{10}$ pct., en volgens de opbrengst 8, 18, $63^3/_5$ en $10^2/_5$ pct. respectievelijk voor de 1ste, 2de, 3de en 4de klasse. Per kilometer werden vervoerd 4396 reizigers (tegen 4429 in 1875) en ontvangen f 2361,96 (tegen f 2478,84 in 1875), een en ander met inbegrip van de militairen en gevangenen. De meeste reizigers werden vervoerd in April, namelijk 80 244 en de minste in Februarij, namelijk 66 206.

Van de 146 736 ton koopmans- en dienstgoederen werden 68 334 af- en 78 402 ton opgevoerd, tegen respectievelijk 60 641 en 62 599 (te zamen 123 240 ton) in 1875. De afvoer van koopmansgoederen vermeerderde met 7905 en de opvoer met 13 863 ton. Er werden o. a. afgevoerd 31 012 ton suiker, 9950 ton koffij, 996 ton tabak, 586 ton indigo. De suiker- en koffij-oogsten waren groot: van daar dat 5676 ton suiker en 2215 ton koffij (ongeveer 91 000 en 36 000 pikols) meer zijn afgevoerd dan in het jaar te voren. Het vervoer van rijst was aanzienlijk; de afvoer bedroeg 336, de opvoer 27 890 ton, tegen respectievelijk 402 en 21 800 ton in 1875. Het vervoer van brandhout nam weder toe; de op- en afvoer te zamen bedroeg 25 528 ton, tegen respectievelijk 21 337 en 18 290 ton in 1875 en 1874. Het vervoer van olie (548 ton in 1875) verminderde tot 344 ton, en dat van machinerien (1800 ton in 1875) tot 1228 ton (2). Het vervoer van consumtie-artikelen was in het afgeloopen jaar grooter dan in 1875. Hieraan en aan de groote hoeveelheid rijst die naar Djokjokarta ging, is de buitengewone vermeerdering in den opvoer toe te schrijven.

Het goederenvervoer bedroeg tusschen de hoofdstations Samarang en Solo 25 000, Samarang en Djokjo 30 500, Samarang en Willem I 7 700, en Solo en Djokjo 2 700 ton, tegen respectievelijk 28 000, 24 000, 2 300 en 2 800 in 1875. Het vervoer verschilde zeer naar den tijd van het jaar en was het hoogste in Augustus (19 585 ton), het laagste in April (7 094 ton). In 1875 was het vervoer mede het aanzienlijkst in Augustus (15 325 ton) doch het laagste in Februarij (4 751 ton). Per kilometer bragt het goederenvervoer op: in 1876 f 8843, in 1875 f 7298.

Het vervoer van bestelgoederen nam voortdurend toe en bedroeg 39 495 collis (tot een gezamenlijk gewigt van 120 812 K. G. met eene opbrengst van f 16 026,73), of gemiddeld 108 collis daags, tegen 35 817 collis (wegende 129 267 K. G. met eene opbrengst van f 14 398,37) of gemiddeld 98 collis daags in 1875.

Het locale verkeer op de 3de sectie (Solo–Djokjo) was eenigszins kleiner dan in 1875; dat op den zijtak (naar Willem I) is toegenomen.

De uitkomsten der exploitatie-rekening over 1876 zijn in de volgende tabel zamengevat en vergeleken met die over 1875.

(2) In 't vorig verslag (bladz. 135) werd vermeld dat het vervoer van olie en van machinerien in 1874 bedroeg 548 en 1800 ton. Dit waren de cijfers van 1875. In 1874 beliep het vervoer respectievelijk 418 en 1424 ton.

BENAMING.	Sommen.	Pct. van de bruto-ontvangst.	Per jaar en per kilometer.	Per dag en per kilometer.	Per treinmijl.	Pct. van de uitgaven.	*Aanmerkingen.*
Reizigers en bagage. .	f 483 366,73	20.1	f 2 381,12	f 6,50	f 1,31	»	Gedurende 1876 waren (even als in 1875) 203 kilometers in exploitatie. Het aantal treinmijlen bedroeg 369 038 in 1876, tegen 353 485 in 1875.
Goederen, vee, enz. .	1 853 871,97	77.2	9 132,37	24,95	5,03	»	
Diversen	65 375,00	2.7	322,04	0,88	0,17	»	
Totaal ontvangst	f 2 402 613,70	100	f 11 835,53	f 32,33	f 6,51	»	
Algemeene kosten. . .	f 136 732,62	5.7	f 673,56	f 1,84	f 0,37	12.0	
Weg en werken . . .	413 059,14	17.2	2 034,77	5,56	1,12	36.2	
Tractie	443 461,62	18.5	2 184,54	5,97	1,20	38.8	
Exploitatie	149 316,75	6.2	735,55	2,01	0,40	13.0	
Totaal uitgaaf	f 1 142 570,13	47.6	f 5 628,42	f 15,38	f 3,09	100	
Winst.	(a) f 1 260 043,57	52.4	f 6 207,11	f 16,95	f 3,42	»	
In 1875 bedroegen:							
de ontvangsten . . .	f 2 084 147,26	»	f 10 266,73	f 28,13	f 5,90	»	
de uitgaven.	1 006 861,87	48.2	4 959,91	13,59	2,84	»	
de winst	1 077 285,39	51.8	5 306,82	14,54	3,06	»	
Dus *meer* winst in 1876.	182 758,18	0.6	f 900,29	2,41	0,36	»	

(a) Van dit bedrag gaat af voor reserve-, vernieuwings- en amortisatiefondsen (art. 84 en 88 der concessie) f 373 313,65 (tegen f 335 095,67 in 1875). Van de overblijvende f 886 729,92 moesten f 765 000 aan den Staat worden afgedragen tot restitutie van het over 1876 genoten voorschot.

Dat de uitgaven voor den weg, voornamelijk door de verwisseling van eene groote menigte dwarsliggers, zeer aanzienlijk waren, is reeds gezegd (op bladz. 149). Ook die voor de tractie bereikten een hoog cijfer (f 1.20 per treinmijl, tegen f 1.08 in 1875 en f 1.03 in 1874). Daarentegen namen de kosten van verkeer, stationsdienst enz., niet toe in evenredigheid tot het grootere vervoer.

Volgens telegrafische berigten was het vervoer in de eerste maanden van 1877 minder dan in dezelfde maanden van het afgeloopen jaar. Er werd namelijk vervoerd en ontvangen over het eerste halfjaar 1877:

Jan.	73 887	reizigers en	8 794	ton	goederen	f	136 530
Febr.	63 244	»	» 6 718	»	»		93 946
Maart	87 788	»	» 8 785	»	»		122 927
April	77 730	»	» 8 243	»	»		120 710
Mei	81 636	»	» 9 764	»	»		142 038
Junij	80 831	»	» 10 597	»	»		166 307
						f	782 458

of ongeveer f 67 000 minder dan in 1876, doch f 80 000 meer dan in 1875 (1). De opbrengst per dag-kilometer over het 1ste semester 1877 was f 21,29, die over dezelfde maanden van 1876 en 1875 respectievelijk f 23,00 en f 19,12.

2°. Batavia-Buitenzorg.

In Julij 1876 werd eene nieuwe regeling van de uren van vertrek en aankomst der treinen vastgesteld, waarin de sneltrein, die gedurende één jaar bij wijze van proef had geloopen en goed voldeed, definitief werd opgenomen. In de tarieven werd geene verandering gebragt. De bepaling, dat ook voor reizigers der 3de klasse abonnementskaarten moesten worden verkrijgbaar gesteld (zie vorig verslag, bladz. 138), werd in September 1876 ingetrokken, omdat voor deze klasse contrôle op de abonnementen, die personeel zijn, moeijelijk viel en de bedoelde bepaling nadeelig op de inkomsten bleek te werken (2).

De aardebaan zoowel als de kunstwerken verkeerden in 1876 in goeden staat en vorderden weinig onderhoud. De brug te Meester-Cornelis was het eenige kunstwerk dat eene belangrijke herstelling moest ondergaan. Verwerkt werden 1870 M³. grint en ballast. Daarvan werden 960 M³. gebruikt voor het uitbreiden der halte-emplacementen te Depok en Pondok Tjina. Ter laatstgenoemde plaats werd, ten dienste van den sneltrein, een wisselspoor gelegd en eene woning voor den halte-chef gebouwd. Het wisselspoor te Depok werd verlengd en in verband daarmede de weg over de geheele lengte 0.3 M. opgehoogd. Er werden vernieuwd 1079 dwarsliggers en 284 spoorstaven, tegen respectievelijk 1156 en 301 in 1875. De gebouwen werden goed onderhouden.

De dienst had geregeld plaats. Slechts een paar malen kwam de trein meer dan een half uur te laat te Buitenzorg aan. Een zware bandjir in Februarij 1877, die de baan bij het Koningsplein beschadigde, maakte eene staking van den dienst gedurende één etmaal noodzakelijk. Overigens had er geene vertraging van eenig belang plaats. Ongevallen van ernstigen aard kwamen niet voor.

Het rollend materieel onderging slechts eene kleine verandering, doordien 4 ballastwagens werden opgeruimd, en bestond dus bij het einde van 1876 uit: 8 tender-locomotieven (waarvan 5 van 18 en 3 van 11 ton); 37 rijtuigen (waaronder 4 bagagewagens, van welke 1 is ingerigt voor vervoer van reizigers 3de klasse), en 70 andere voertuigen (waaronder 24 gesloten goederenwagens, van welke 3 dienst deden als bagagewagens). In aanmaak waren: 1 gemengd rijtuig 1ste en 2de klasse en 3 rijtuigen 3de klasse, waarvoor de onderstellen uit Nederland waren ontvangen.

Door de locomotieven werden in 1876 afgelegd 174 963 K.M. (waaronder 4140 voor rangeerdienst), door de rijtuigen en bagagewagens 936 224 en door de andere voer-

(1) De ontvangsten over Julij jl. (f 300 679) waren ongeveer f 55 000 hooger dan die over dezelfde maand in 1876.

(2) Met abonnementskaarten werden in 1876 vervoerd 4550 reizigers in de 1ste en 35 500 in de 2de klasse, te zamen 40 050 reizigers, met eene opbrengst van f 12 178, tegen een totaal van 42 100 reizigers (f 11 058) in 1875 en van 48 600 (f 12 220) in 1874.

tuigen 415 337 K. M., tegen respectievelijk 170 457, 890 084 en 393 434 K. M. in 1875.

Voor de statistiek van het vervoer in de verschillende maanden van 1876 wordt verwezen naar de reeds aangehaalde bijlage CC. De totalen over het geheele jaar volgen hieronder.

	Aantal.	Opbrengst.
Reizigers 1ste klasse .	11 225	f 18 658,55
» 2de »	105 008	74 204,85
» 3de »	559 026	234 907,19
	675 259	f 327 770,59
Militairen	35 702	6 081,51
Gevangenen	1 054	771,65
Totaal reizigersvervoer	(*a*) 712 015	f (*b*) 334 623,75
Bagage	—	6 088,10
Bestelgoederen . . .	—	6 605,32
Koopmansgoederen. .	(Tonn.) 35 849	167 601,45
Dienstgoederen . . .	(id. 14 280 (*c*)	6 470,61
Rijtuigen, paarden en vee	—	9 052,30
Diversen	—	20 074,45
Generaal totaal.	—	f 550 515,98

(*a*) Van dezen werden in omnibus-treinen (tusschen Batavia en Meester-Cornelis) vervoerd 8675 reizigers der 1ste klasse, 86 375 der 2de klasse, 312 909 der 3de klasse en 29 837 militairen, te zamen 437 796 personen, tegen 359 399 in 1875.

(*b*) Hiervan werd met de omnibus-treinen ontvangen f 61 582,99 (of $18^{9}/_{20}$ pct.) en met de andere treinen f 273 040,76 (of $81^{11}/_{20}$ pct). De verhouding was in 1874 respectievelijk $19^{3}/_{5}$ en $80^{2}/_{5}$ pct., en in 1875 respectievelijk $17^{1}/_{5}$ en $82^{4}/_{5}$ pct.

(*c*) Hieronder 13 364 ton grint en ballast.

De verhouding der reizigers in de drie klassen was volgens het *aantal* $1^{1}/_{2}$, $15^{1}/_{2}$ en 83 pct., en volgens de *opbrengst* $5^{1}/_{2}$, $22^{1}/_{2}$ en 72 pct., respectievelijk voor de 1ste, 2de en 3de klasse. Per kilometer werden vervoerd 12 276 personen (tegen 10 588 in 1875), en daarvoor ontvangen f 5769 (tegen f 5 287,81 in 1875), een en ander met inbegrip van de militairen en de gevangenen.

Van de koopmansgoederen werden 20 738 ton op- en 15 111 ton afgevoerd, tegen respectievelijk 12 619 en 14 752 ton in 1875. Er werden o. a. afgevoerd 103 ton suiker (tegen 125 ton in 1875), 1319 ton koffij (tegen 301 ton in 1875), 1792 ton thee (tegen 1278 ton in 1875), 2712 ton rijst (tegen 8143 ton in 1875), 1689 ton steenen (in laatstgenoemd jaar 192 ton), en opgevoerd: 4549 ton rijst, 996 ton zout, 2889 ton gezouten visch (tegen respectievelijk 200, 227 en 1991 ton in 1875). De opvoer van steenkolen klom van 1710 tot 2240 ton, die van hout van 363 tot 919 ton, terwijl de opvoer van steenen 1690 ton bedroeg, tegen 1906 in 1875 en 1445 in 1874. De opvoer was buitengewoon groot ten gevolge van rijstgebrek in het Buitenzorgsche. Blijvende vermeerdering werd verwacht van den opvoer van zout. De afvoer miste in 1876 de groote hoeveelheid rijst, maar dit gemis werd vergoed door de koffij, zoowel omdat de oogst groot was, als omdat het product van de onderneming Tjiseroea voor het eerst over den spoorweg verzonden werd. De afvoer van aard- en tafelvruchten en groenten nam zeer toe; bovendien werden die artikelen veel als bestelgoed verzonden of door reizigers medegenomen.

Het vervoer van koopmansgoederen was het hoogste in September (4005 ton) en het laagste in Mei (2132 ton); de opbrengst per kilometer was f 2890 tegen f 2317 in 1875 en f 1985 in 1874.

Er werden 18 367 collis bestelgoed (tot een gezamenlijk gewigt van 115 467 K. G., met eene opbrengst van f 6 605,32) vervoerd, of ongeveer 50 collis daags. Vee werd veel meer vervoerd dan vroeger, namelijk 519 stuks, met eene opbrengst van f 906,90 tegen 259 stuks (f 519,60) in 1875.

De uitkomsten der exploitatie-rekening over 1876, in vergelijking met die over 1875, blijken uit den volgenden staat.

BENAMING.	Sommen.	Pct. van de bruto-ontvangst.	Per jaar en per kilometer.	Per dag en per kilometer.	Per treinmijl.	Pct. van de uitgaven.	*Aanmerkingen.*
Reizigers en bagage. .	f 340 711,85	61,9	f 5 874,34	f 16,05	f 2,03	»	In 1875 en 1876 waren 58 K. M. in exploitatie. In 1875 werden 161 201 treinmijlen afgelegd en in 1876 168 064. Gedurende 1876 liepen op deze lijn 6252 „opbrengst gevende" treinen (welke het genoemde aantal treinmijlen doorliepen). Bedoelde treinen waren verdeeld aldus: 1464 gemengde treinen, 4119 omnibustreinen, 296 sneltreinen en 373 extratreinen. Verder liepen nog 470 werktreinen.
Goederen, vee enz. . .	189 729,68	34,5	3 271,20	8,94	1,13	»	
Diversen	20 074,45	3,6	346,11	0,94	0,12	»	
Totaal ontvangst.	f 550 515,98	100	f 9 491,65	f 25,93	f 3,28	»	
Algemeene kosten . .	f 51 220,71	9,3	f 883,12	f 2,41	f 0,31	22,2	
Weg en werken . . .	53 815,88	9,8	927,86	2,53	0,32	23,3	
Tractie	62 320,14	11,3	1 074,48	2,93	0,37	26,9	
Exploitatie	63 782,52	11,6	1 099,70	3,01	0,38	27,6	
Totaal uitgaaf.	f 231 139,25	42	f 3 985,16	f 10,88	f 1,38	100	
Winst.	(*a*) f 319 376,73	58	f 5 506,49	f 15,05	f 1,90	»	
In 1875 bedroegen:							
de ontvangsten . . .	f 496 619,22	»	f 8 562,40	f 23,46	f 3,09	»	
de uitgaven.	225 166,40	45,3	3 882,18	10,64	1,40	»	
de winst	271 452,82	54,7	4 680,22	12,82	1,69	»	
Dus meer winst in 1876.	47 923,91	3,3	826,27	2,23	0,21	»	

(*a*) Van dit bedrag gaat af voor het reservefonds f 55 051,60.

Volgens voorloopige opgaven werden over de eerste zes maanden van dit jaar vervoerd en ontvangen:

Januarij	54 015 reizigers en	4208	ton goederen	f	44 783
Februarij	52 787 »	» 3644	»	»	40 720
Maart	58 846 »	» 7346	»	»	50 771
April	59 435 »	» 3671	»	»	45 472
Mei	62 938 »	» 3934	»	»	49 767
Junij	63 939 »	» 4562	»	»	50 822
				f	282 335

of ongeveer f 15 700 meer dan over het eerste semester van 1876.

§ 3. *Concessie-aanvragen.*

De uitslag der in het vorig verslag bedoelde onderhandelingen met de Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij is geweest, dat op den 13den Junij jl. (1) vier overeenkomsten met haar zijn aangegaan.

Bij de eerste dezer vier overeenkomsten verbindt de Maatschappij zich om de lijn Batavia-Buitenzorg binnen een jaar (op het door den Gouverneur-Generaal te bepalen tijdstip) aan den Staat over te dragen voor eene som van f 5 000 000.

Bij de tweede worden eenige wijzigingen gebragt in de concessie voor de lijn Samarang-Vorstenlanden. De voornaamste wijziging heeft ten doel de terugbetaling der van den Staat genoten voorschotten, wegens rentegarantie, beter te regelen (verg. bladz. 149).

De derde overeenkomst betreft de versmalling van het spoor op de lijn Samarang-Vorstenlanden; daarbij verbindt zich de Staat om de helft der kosten van de spoorversmalling, tot een maximum van f 1 000 000, te betalen.

Bij de vierde wordt aan de Maatschappij verleend en door haar aanvaard eene concessie voor den aanleg en de exploitatie van spoorwegen van Soerakarta naar Madioen en van Djokjokarta naar Magelang en Tjilatjap; bij welke concessie aan de Maatschappij 5 pct. rente, tot een maximum van f 1 425 000, wordt gewaarborgd over het kapitaal voor den aanleg benoodigd (geraamd op f 28 500 000 of ongeveer f 81 000 per KM., daar de lengte der genoemde spoorwegen ongeveer 350 KM. zal bedragen).

Deze overeenkomsten zijn thans aan de bekrachtiging der Wetgevende Magt onderworpen. Zij zijn bij het ingediende wetsontwerp (2) uitvoerig toegelicht, zoodat daarover hier niet behoeft te worden uitgeweid.

In October van het afgeloopen jaar heeft de bankiersfirma P. J. Landry te 's Gravenhage, zoo voor zich zelve als voor de heeren D. J. Pietermaat, W. E. van Charante, E. Rose, W. C. F. Daumiller, jhr. J. C. A. van Haeften en mr. H. M. Meertens, allen te Batavia, eene aanvraag (in zeer algemeene termen) ingediend om concessie met rentegarantie voor den aanleg en de exploitatie van een spoorweg tusschen Batavia en Tjilatjap van haven tot haven. Kon deze aanvraag, op het oogenblik toen zij werd ingediend, zelfs niet in overweging worden genomen, omdat de spoorwegopnemingen, welke ingevolge de wet van 6 April 1875 (*Staatsblad* n°. 61) tusschen Batavia en de vlakte van Bandong werden verrigt, nog niet afgeloopen en die tusschen de vlakte van Bandong en Tjilatjap nog niet eens aangevangen waren, — zij zal thans zijn af te wijzen, in verband met het bij de Wetgevende Magt aanhangig gemaakte (op bladz. 148 besproken) voorstel om voor rekening van den Staat een spoorweg van Buitenzorg naar de vlakte van Bandong aan te leggen.

Bij een adres van 5 Januarij jl. bood de genoemde firma Landry aan, om, door middel van de firma Meiggs & Church te Londen, den spoorweg en de havenwerken benoodigd voor den afvoer der Ombilien-steenkolen op Sumatra *à forfait* te bouwen, hetzij voor rekening van den Staat, hetzij voor rekening eener vennootschap. Bij de Indische Regering werd van den particulieren mijningenieur R. D. Verbeek te Fort de Kock in het begin van 1876 ontvangen eene aanvraag om concessie voor den aanleg en de exploitatie van bedoelde lijn en om afstand van 100 000 bouws in hare nabijheid, te ontginnen voor landen mijnbouw. Op bladz. 149 werd reeds medegedeeld dat omtrent den aanleg van dezen spoorweg nog geene beslissing is kunnen genomen worden.

IV. Stoomwezen.

Ook in 1876 hebben zich geene adspiranten aangemeld tot het afleggen van het examen voor ingenieur van het stoomwezen, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1874, n°. 70. Acten van bekwaamheid werden, na afgelegd praktisch examen, uitgereikt aan 47 personen (29 machinisten, 14 machinedrijvers en 4 stokers).

Op den voet van het reglement in Indisch Staatsblad 1873, n°. 218, werden door den directeur der openbare werken gedurende het afgeloopen jaar 51 acten van vergunning verleend tot bezigiug van 197 stoomketels, waarvan 135 nieuwe en 62 gewijzigde of verplaatste. Van de 135 nieuwe stoomketels waren 79 geplaatst in suikerfabrieken, 3 in werkplaatsen, 3 in houtzagerijen, 3 in ijsfabrieken, 2 in arakstokerijen, 1 in eene indigo-onderneming, 42 in stoomvaartuigen en 2 bestemd tot het leveren van stoom aan werktuigen, dienende tot het drijven van centrifugaal- en andere pompen. De ambtenaren van het stoomwezen verleenden 15 tijdelijke en voorwaardelijke acten van vergunning, waarvan 3 zijn vervangen door definitieve acten. De overige 12 betroffen 13 ketels, waarvan 8 opgesteld in suikerfabrieken, 1 in een rijstpelmolen, 1 in eene werkplaats, 1 bij eene mijnontginning, 1 in een stoomvaartuig en 1 bestemd tot het leveren van stoom in een werktuig, dienende tot het drijven eener centrifugaalpomp. Het getal vergunningsacten gedurende de jaren 1853 tot en met 1876 uitgereikt bedroeg 1141, waarvan bij het einde van laatstgenoemd jaar nog van kracht waren: voor in gebruik zijnde ketels 746 en voor nog aanwezige, doch buiten werking gestelde ketels 42. De bestemming en de verwarmende oppervlakte der ketels, waarop de nog van kracht zijnde vergunningen betrekking hebben, zijn aangewezen in bijlage DD.

In strijd met het aangehaalde reglement van 1873 werden 4 stoomketels in gebruik gesteld, vóórdat zij waren onderzocht en beproefd. Tegen de overtreders werd procesverbaal opgemaakt.

Het eenige ongeluk, waartoe het gebruik van stoom in 1876 aanleiding gaf, was de ontploffing van den stoomketel in de ijsfabriek te Samarang op 27 September, die echter geen verlies van menschenlevens veroorzaakte.

V. Posterijen en Telegrafie (3).

Als een gevolg van de in 1875 tot stand gekomen zamensmelting der post- en telegraafdiensten werd, ter vervanging van de bepalingen waarbij het beheer van deze diensten vroeger afzonderlijk was geregeld, bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 281, eene algemeene regeling betreffende het beheer van den gouvernements post- en telegraafdienst in Nederlandsch Indie vastgesteld. Daarbij is, voor zooverre dit mogelijk was, het toezigt op dien dienst aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgedragen. Dit toezigt strekt zich echter niet uit tot de verdeeling der werkzaamheden van de ambtenaren bij dien diensttak noch tot zaken van zuiver technischen aard.

De formatie van het personeel (*Indisch Staatsblad* 1875, n°s. 72 en 296) werd in het laatst van 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 320), in verband met de verheffing van de hulppostkantoren te Japara, Sidoardjo en Toeloeng-Agoeng tot post- en telegraafkantoren en van dat te Gorontalo (Menado) tot postkantoor, vermeerderd met 3 kantoorchefs der 4de en 1 der 5de klasse, tegen intrekking van 4 hulppostcommiezen; het aantal der laatstge-

(1) De onderhandelingen tusschen de Regering en het bestuur der Maatschappij waren reeds in April beëindigd. Daarop heeft het bestuur de magtiging der aandeelhouders gevraagd tot het aangaan der overeenkomsten, maar op de belegde vergadering (16 Mei) kon, wegens hare onvoltalligheid, geen beslissing genomen worden. Eene tweede vergadering is toen tegen 13 Junij uitgeschreven en nog op dienzelfden dag zijn de overeenkomsten geteekend.

(2) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1876—1877—205.

(3) Het in Februarij jl. te Batavia in druk verschenen verslag betreffende den gouvernements post- en telegraafdienst in Nederlandsch Indie over 1875 is reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal aangeboden.

noemde ambtenaren is echter weder met 1 vermeerderd ingevolge het besluit (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 223), om te Sindanglaija (Preanger regentschappen) of nabij het gezondheids-etablissement aldaar een hulppostkantoor op te rigten. Overigens bestaat nog het voornemen om ook het hulppostkantoor te Soekaboemi (Preanger regentschappen) tot een post- en telegraafkantoor te verheffen, waartoe de formatie met 1 kantoorchef der 4de klasse moet worden vermeerderd tegen vermindering met 1 hulppostcommies.

Ofschoon in het afgeloopen jaar, even als in 1875, het personeel voltallig kon worden gehouden (1), ging dit sinds de laatste maanden toch met moeijelijkheden gepaard, 't geen hieraan wordt geweten, dat de vooruitzigten bij den post- en telegraafdienst niet geëvenredigd zijn aan de eischen welke aan de ambtenaren bij dezen diensttak (sinds de zamensmelting) gesteld worden. Door de Indische Regering zijn voorstellen gedaan om hierin te voorzien zonder vermeerdering van uitgaven, door eene wijziging der formatie in het personeel, waarbij op den voorgrond staat de vereeniging der post- en telegraafkantoren op de plaatsen, waar zij tot dus ver wegens den drukken dienst nog gescheiden bleven, namelijk te Weltevreden, Buitenzorg, Samarang en Soerabaija.

§ 1. *Brievenposterij.*

Correspondentie tusschen Europa en Indie. De postdienst tusschen Nederland en Indie, die door de schepen der stoomvaartmaatschappij » Nederland" onderhouden wordt, heeft in den aanvang van 1877 eene niet onbelangrijke uitbreiding ondergaan. De vierwekelijksche dienst (verg. vorig verslag, bladz. 138) is namelijk, ingevolge een contract op 10 Januarij jl. tusschen de Regering en de Maatschappij gesloten, veranderd in een driewekelijkschen. Bij dat contract werden nog alleen voor de reizen van Nederland (via Napels) naar Indie vaste vertrekdagen (des Zaturdags om de drie weken) bepaald (2). Ingevolge een nader contract, dat in hoofdstuk **M**, afd. 1, § 3, zal besproken worden, zijn ook voor de reizen uit Indie vaste vertrekdagen aangenomen.

Van nog meer belang voor het postverkeer met Nederlandsch Indie was de opneming van de Nederlandsche kolonien in de » Algemeene Postvereeniging" sedert 1 Mei 1877 (zie de reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal medegedeelde (3) verklaring, dd. Bern 19 Januarij 1877 in Nederlandsch Staatsblad n°. 18, en Indisch Staatsblad n°. 83) (4). Ten gevolge daarvan zijn de porten voor de correspondentie die tusschen Nederland en Nederlandsch Indie, anders dan per » zeepost" (5), wordt uitgewisseld, aanmerkelijk verlaagd, en wel, wat de verzendingen met de Fransche en Engelsche mails betreft, voor gefrankeerde brieven van f 0,50 tot f 0,25, voor ongefrankeerde brieven van f 1 tot f 0,40 (een en ander per enkel port van 15 grammen), voor gedrukte stukken en monsters, van f 0,12^5 tot f 0,07^5 per 50 grammen of daarbeneden, en voor briefkaarten, van f 0,15 tot f 0,12^5; zie het Koninklijk besluit dd. 7 Februarij 1877, Nederlandsch Staatsblad n°. 20, Indisch Staatsblad n°. 85. Wat den weg over Napels betreft, was de verlaging niet zóó aanzienlijk, omdat voor de verzending in die rigting reeds in 1875 een goedkooper tarief was ingevoerd, in verband met het hooger bedoelde met de maatschappij » Nederland" gesloten postcontract. Bij genoemd Koninklijk besluit werd ook het vaste regt voor aangeteekende stukken verminderd van f 0,25 tot f 0,10, en werden tevens voor zoodanige stukken berigten van ontvangst ingevoerd tegen een vooruit te betalen port van f 0,05. (Deze laatste bepalingen zijn eveneens toepasselijk op het verkeer per zeepost, waardoor Indisch Staatsblad 1876, n°. 114, is komen te vervallen. Voor de verzending van briefkaarten, papieren en bescheiden is echter de regtstreeksche zeeweg uitgesloten.)

Het in Nederlandsch Indie te heffen vereenigingsport voor alle andere landen der Postvereeniging is hetzelfde als het bij voormeld Koninklijk besluit voor de verzendingen tusschen Nederland en Indie vastgestelde port. Het is echter niet toepasselijk op de verzendingen naar de Straits Settlements (Singapore, Malakka, Penang en Wellesley), noch op die naar Portugeesch Timor. Het port voor de verzendingen naar die naburige kolonien is onlangs (Indisch besluit van 14 Julij jl.) vastgesteld op f 0,15 voor gefrankeerde en f 0,30 voor ongefrankeerde brieven (per 15 grammen), op f 0,07^5 voor briefkaarten en op f 0,05 voor papieren en bescheiden, drukwerken en monsters (per 50 grammen).

Ter uitvoering van het besproken Koninklijk besluit van 7 Februarij jl. werd, onder dagteekening van den 16den dier maand, een nieuw reglement op de verzending van brieven en verdere stukken in gesloten brievenmalen tusschen Nederland en Nederlandsch Indie vastgesteld. Dit nieuwe reglement, tevens bepalingen bevattende omtrent de verzending per » zeepost", verving dat van 31 Julij 1876 (zie vorig verslag bladz. 139) en is met 1 Mei jl. in werking getreden.

Werden vroeger, toen de gelegenheid tot verzending van briefkaarten, tegen een port van f 0,15, tusschen Indie en Nederland werd opengesteld, voorloopig voor Indie geen buitenlandsche briefkaarten van dat bedrag aangemaakt (zie vorig verslag, bladz. 139), thans zijn briefkaarten met een postzegelstempel van f 0,12^5 vervaardigd en naar Indie verzonden. Ook zullen eerlang van gouvernementswege verkrijgbaar gesteld worden briefomslagen (postcouverten) met een postzegelstempel van f 0,10 voor het binnenlandsch verkeer, en met een zegel van f 0,25 voor de buitenlandsche correspondentie.

Correspondentie tusschen Indie en naburige kolonien. Van de in Indie ontworpen postverdragen met Britsch Indie, de Straits Settlements en Hongkong (zie vorig verslag, bladz. 140), is dat met Britsch Indie nog niet gesloten, doch die met de beide andere kolonien kwamen in 't laatst van 1876 tot stand. Zij traden met 1 Januarij 1877 in werking, maar kwamen reeds kort daarop te vervallen in verband met de in April en Mei gevolgde opneming zoowel van die beide kolonien als van Nederlandsch Indie in de Algemeene Postvereeniging. Daar intusschen de toepassing van het algemeene vereenigingsport (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 85) op de correspondentie tusschen

(1) Sinds geruimen tijd zijn voor de posterijen en de telegrafie geene ambtenaren van hier uitgezonden behoeven te worden. Onlangs echter zijn twee ambtenaren aangevraagd die benoembaar waren tot adjunct-inspecteur bij den post- en telegraafdienst. Verschillende ambtenaren van de telegrafie in Nederland hebben zich voor die betrekking aangemeld, en daarvoor een examen afgelegd. Twee van deze zullen eerlang worden uitgezonden.

(2) In de nieuwe overeenkomst zijn overigens de bepalingen van het eerste contract (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 3082) in hoofdzaak behouden. (Als minimum-opbrengst van het brievenvervoer blijft dus aan de Maatschappij eene inkomst gewaarborgd van f 3000 voor elke reis hetzij naar, hetzij uit Indie, d. i. per jaar, naar den maatstaf van gemiddeld 35 reizen, f 105 000.) Slechts hebben enkele artikelen eenige wijziging ondergaan, waaromtrent hier alleen vermelding verdient dat, terwijl tot dus ver alleen de thuisreizen (van Batavia tot Napels) aan een maximum van tijd waren gebonden (wanneer Padang was aangedaan, van 37 dagen, of anders van 35 dagen), de Maatschappij nu heeft op zich genomen om — gevallen van overmagt uitgezonderd — de reis van Napels naar Batavia in 30 dagen en die van Batavia naar Napels in 32 dagen te volbrengen, onverschillig of in laatstgemelde rigting al of niet te Padang wordt aangelegd. (Op de uitreis wordt Padang regelmatig aangedaan.) Op de eerste 26 reizen welke de Maatschappij onder het postcontract maakte (van October 1875 tot December 1876) ontving zij wegens vracht der mailpakketten f 19 836,58^5, d. i. gemiddeld per reis f 762,94 of f 2237,06 minder dan het gewaarborgde minimum van f 3000. Over het genoemde tijdvak is derhalve moeten worden bijgepast (voor de helft ten laste der Nederlandsche en voor de wederhelft ten laste der Indische postadministratie) eene som van f 58 163,41^5. Over het eerste semester van 1877 beliep de vracht der mailpakketten (voor 16 reizen) f 15 228, d. i. gemiddeld per reis f 951,75. Over dat tijdvak was dus aan de Maatschappij te suppleeren f 32 772 of, na aftrekking van drie boeten ad f 1187,50 wegens te late aankomst, enz., f 31 584,50. (In mindering der bedoelde suppletie komt ten bate der beide postadministratien, elk voor een gelijk bedrag, hetgeen van de Italiaansche postadministratie wordt ontvangen als vergoeding voor het vervoer harer brievenmalen van Napels naar Padang en Batavia.)

Over een bij de Maatschappij aanhangig plan om hare in den maildienst varende schepen op de terugreis o. a. Penang te laten aandoen, zie men bladz. 107.

(3) Gedrukte stukken Tweede Kamer, zitting 1876-1877, **141**.

(4) Zie ook Indisch Staatsblad 1877, n°s. 82 en 144.

(5) De per „zeepost" (d. i. regtstreeks tusschen eene Nederlandsche en Nederlandsch Indische haven of omgekeerd) verzonden brieven bleven bij voortduring onderworpen aan een port van f 0,20 voor gefrankeerde en van f 0,30 voor ongefrankeerde brieven van 15 grammen, met toepassing der hier te lande geldende opklimmende schaal (zie Indisch Staatsblad 1876, n°. 8, sub. 3°), en de gedrukte stukken en monsters aan een port van f 0,05 per 40 grammen.

Nederlandsch Indie en de zoo naburige Straits Settlements over het algemeen tot eene te hooge portheffing zou leiden, is sedert, zooals reeds gezegd, bij Indisch besluit dd. 14 Julij jl. voor bedoelde correspondentie (en ook voor die tusschen Nederlandsch Indie en Portugeesch Timor) een afzonderlijk (lager) port vastgesteld. Voor Hongkong kon het vereenigingsport, als over 't algemeen lager dan het tarief van het vervallen afzonderlijk postverdrag, zonder bezwaar behouden blijven. Ook is het niet noodig geacht om voor de correspondentie met Laboean (mede in de Postvereeniging opgenomen) een ander dan het vereenigingsport aan te nemen. Van het vroegere plan betreffende de sluiting van een afzonderlijk postverdrag tusschen Nederlandsch Indie en die kolonie (zie het verslag van 1875, bladz. 141) is dan ook afgezien.

Evenmin bestaat voor'shands aanleiding tot het treffen van bijzondere schikkingen omtrent de uitwisseling der postcorrespondentie met de Australische kolonien. Wel is in den aanvang van 1877 (zie bladz. 106) eene geregelde stoomgemeenschap tusschen Nederlandsch Indie en Australie in werking getreden, maar deze bepaalt zich voor alsnog slechts tot vijf reizen 's jaars, zoodat het grootste gedeelte der correspondentie nog altijd het spoedigst zijne bestemming bereikt over Singapore.

Postwisselverkeer met Nederland en vreemde landen. Van de gelegenheid om per postwissel geld naar Nederland te verzenden, wordt in Indie nog steeds een zeer ruim gebruik gemaakt, niettegenstaande het regt op de postwissels gebragt is op 2½ pct. (zie vorig verslag, bladz. 139). In 1875 werd een bedrag van f 1 153 522, in 1876 een bedrag van f 952 266 op deze wijze overgemaakt. Ingevolge art. 4 van het reglement in Indisch Staatsblad 1874, n°. 184, genoot de Indische postadministratie al de voordeelen van deze verzendingen, terwijl de Nederlandsche postadministratie geen vergoeding ontving voor de lasten, aan de uitbetaling der gelden verbonden. Wel is waar behield de Nederlandsche administratie, volgens het genoemde reglement, de regten (ad 2 pct.), geheven van de geldverzendingen uit Nederland naar Indie, maar het bedrag dier verzendingen was betrekkelijk gering (in 1875 f 34 106 en in 1876 f 43 949). Mitsdien is het billijk geoordeeld om, van 1 October 1877 af, aan de Nederlandsche administratie 1 pct. uit te keeren over het bedrag, waarmede de geldverzendingen uit Indie naar Nederland de verzendingen in omgekeerde rigting overtreffen.

De gelegenheid tot verzending van postwissels tusschen Nederlandsch Indie en vreemde landen is dit jaar ook uitgebreid tot Italie, Luxemburg en Groot-Brittannie. Wat het bedrag der over te maken sommen betreft, is, even als bij vroegere regelingen, f 150 als maximum aangenomen, behalve voor het verkeer met Groot-Brittannie, waarin geen postwissels worden toegelaten voor een hooger bedrag dan f 120 (of £ 10). Het in Indie te heffen regt is, even als voor de verzendingen naar Zwitserland en Belgie (1), gesteld op 3 pct. (namelijk f 0,30 per f 10 of gedeelte van f 10). Onlangs is echter besloten dat op een later (in Indie) te bepalen tijdstip het bedoelde regt algemeen, dus ook voor de verzendingen naar Duitschland, tot 2½ pct. zal worden verlaagd. Tevens is een andere maatstaf van berekening aangenomen omtrent het aandeel der Nederlandsche postadministratie in het te heffen regt. Terwijl, volgens de thans geldende bepalingen, bedoelde administratie voor elke in Indie gedane storting van f 10 of daarbeneden ontvangt f 0,05 voor de verzendingen naar Zwitserland, Belgie en Italie en f 0,10 voor die naar Luxemburg en Groot-Brittannie (2), is nu bepaald dat, te rekenen van 1 October aanstaande, aan de Nederlandsche postadministratie telken drie maanden over de uit Indie naar vreemde landen overgemaakte postwissels zal worden vergoed 1¼ pct. van het totaal bedrag. Daarentegen zal van hetgeen wegens de geldverzendingen naar Indie door vreemde postadministratien aan de Nederlandsche wordt vergoed, (welke vergoeding ongeveer 1 pct. van de stortingen bedraagt,) voortaan over het totaal bedrag dier stortingen, mede kwartaalsgewijze, ½ pct. worden afgestaan aan de Indische postadministratie, die tot dus ver wegens de bedoelde geldverzendingen niets genoot.

Onderhandelingen met de Fransche postadministratie geven het uitzigt dat eerlang ook een postwisseldienst (eveneens transito Nederland) zal kunnen ingesteld worden tusschen Nederlandsch Indie ter eene, en Frankrijk met Algerie ter andere zijde.

Posterijen in Indie. Steeds wordt er naar gestreefd om zonder verhooging van uitgaven en zonder vermeerdering van het materieel de gelegenheid tot brievenvervoer op Java uit te breiden. In 't vorig verslag, bladz. 140, werd reeds melding gemaakt van eenige doelmatige wijzigingen in dien geest. Hiermede kon in 1876 en later worden voortgegaan. Dientengevolge onderging, op onderscheidene postritten, die tot dus ver drie malen 's weeks werden bediend, de dienst weder eene belangrijke uitbreiding door invoering van een dagelijkschen postenloop of van een dienst zes malen 's weeks (zie Indisch Staatsblad 1876, n°s. 198, 238 en 282). Thans bestaan op Java de volgende postdiensten:

A. *Dagelijksche diensten:*

1°. dienst per spoortrein: van Weltevreden over Meester Cornelis naar Buitenzorg en terug (3 à 4 malen daags); van Samarang over Soerakarta naar Djokjokarta en terug (2 malen daags);

2°. dienst per wagen bespannen met vier paarden: van Buitenzorg naar Samarang en terug, en van Samarang naar Soerabaija en terug (3); van Soerabaija naar Probolinggo en terug (uitbesteed); van Pasoeroean naar Malang en terug;

3°. dienst per kar, bespannen met één paard: van Batavia naar Anjer en terug (sedert 1 September 1876); van Tagal over Banjoemas naar Ambarawa en terug (sedert 1 October 1876); van Banjoemas naar Tjilatjap en terug (sedert 1 October 1876); van Soerakarta over Kediri naar Soerabaija en terug (sedert 1 October 1876); van Probolinggo naar Bezoeki en terug;

4°. dienst per kar (met een postiljon met eigen paard): van Bandong naar Manondjaja en terug;

5°. dienst per postiljon met eigen paard: van Tjiamis naar Manondjaja en terug (deze rit werd 1 Januarij 1877 nieuw ingesteld, met opheffing van den dienst, drie malen 's weeks, tusschen Koeningan en Tjiamis); van Goendih naar Poerwodadi en terug; van Salatiga naar Toentang en terug, en van Salatiga over Toentang naar Oenarang en terug; van Grissee naar Lamongan en terug.

B. *Dagelijksche diensten behalve des Zondags:*

1°. dienst per kar (met een postiljon met eigen paard): van Cheribon naar Indramaijoe en terug (sedert 1 Januarij 1877); van Koedoes naar Japara en terug (sedert 1 December 1876);

2°. dienst per postiljon met eigen paard: van Karang Sambong naar Madjalengka en terug (sedert 1 Januarij 1877); van Toeban naar Bodjonegoro en terug (sedert 1 December 1876); van Probolinggo naar Loemadjang en terug (sedert 1 September 1876);

3°. dienst per postbode: van Tjiandjoer naar Soekaboemi en terug (sedert 1 October 1876).

C. *Diensten drie malen 's weeks:*

per kar, dan wel per postiljon met eigen paard: van Anjer naar Tjiringin en terug; van Serang naar Rangkas-Betoeng en terug; van Batavia naar Poerwakarta en terug; van Cheribon naar Koeningan en terug; van Banjoemas naar Bandjarnegara en terug, en van Banjoemas naar Poerbolingo en terug; van Poerworedjo naar Wonosobo en terug (4); van Magelang naar Temanggoeng en terug (4); van Soerakarta

(1) Voor de verzendingen naar Duitschland verschilt het regt van $2^3/_4$ tot $3^3/_4$ pct. naar gelang der over te maken sommen.

(2) Voor de in Indie genomen postwissels naar Duitschland wordt door de Indische postadministratie tot dus ver aan de Nederlandsche vergoed: f $0,12^5$ wegens stortingen tot en met f 50; f 0,25 wegens stortingen boven f 50 tot en met f 90, en f $0,37^5$ wegens stortingen boven f 90 tot en met f 150.

(3) Ter opneming van brieven onderweg, of van de brieven die, na het sluiten der postpakketten doch vóór het vertrek der post, bij de kantoren worden bezorgd, zijn de brievenpostrijtuigen, dienstdoende langs den grooten postweg van Buitenzorg tot Soerabaija, van eene brievenbus voorzien.

(4) De diensten driemalen 's weeks per postiljon met eigen paard tusschen Poerworedjo en Wonosobo (residentie Bagelen) en tusschen Magelang en Temanggoeng (residentie Kadoe) zullen, ingevolge Indisch Staatsblad 1877, n°. 101, vervangen worden door diensten zes malen 's weeks.

naar Boijolali en terug, en van Soerakarta naar Wonogiri en terug; van Madioen over Ponorogo naar Patjitan en terug, en van Madioen naar Magetan en terug; van Kediri over Ngoedjang naar Blitar en terug (uitbesteed), en van Toeloeng-Agoeng naar Ngoedjang en terug; van Rembang naar Blora en terug; van Bezoeki naar Bondowosso en terug, en van Bezoeki naar Banjoewangi en terug; van Soerabaija naar Sumanap (dienst over het eiland Madura) en terug.

De gelegenheid tot vervoer van reizigers met den brievenpostwagen werd, op dezelfde voorwaarden als voor het vervoer tusschen Soerabaija en Modjokerto gelden, met 1 April jl. uitgebreid tot het traject Modjokerto-Kediri, en met den 20sten dier maand tot het traject Kediri-Madioen, terwijl achtereenvolgens den 15den Mei en den 20sten Julij jl. de gelegenheid voor zoodanig vervoer ook werd geopend tusschen Madioen en Soerakarta en tusschen Ambarawa, Magelang en Poerworedjo.

Onderging het brievenvervoer op Java, blijkens het voorafgegane, bij voortduring verbetering, tevens bleken eenige bezuinigingen mogelijk, die de gelegenheid verschaften om ook in een paar buitenbezittingen den dienst al dadelijk meer aan de eischen te doen beantwoorden en gelijktijdig de bevolking te verligten, voor zoo ver op deze het overbrengen der postpakketten nog als heerendienst rustte. De op Java vrijgevallen gelden werden namelijk benuttigd tot vermeerdering van het aantal vaste postloopers in Palembang en in 't gouvernement van Celebes. Ook werd de postdienst uitgebreid ter Sumatra's Westkust, in de Lampongsche districten en in Benkoelen (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 21; verg. ook bladz. 86 van dit verslag). De daarvoor vereischte middelen waren toegestaan bij de begrooting van 1877. Overigens is in 't laatst van 1876 en het begin van 1877, binnen de perken der begrooting, het personeel van den brievenpost nog gereorganiseerd in Menado, de Wester- en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Voor Banka werd mede eene nieuwe organisatie van den postdienst in overweging genomen, maar eene verandering in den bestaanden toestand bleek hier voor 's hands minder noodzakelijk, daar het overbrengen der postpakketten in heerendienst niet gezegd kon worden voor de bevolking noemenswaardig bezwaar op te leveren.

Bij het ontwerpen van nieuwe regelingen omtrent het brievenvervoer in de buitenbezittingen is tot beginsel aangenomen, dat in 't algemeen volstaan kan worden met eene postgemeenschap tusschen de hoofdplaats van het gewest en die der contrôle-afdeelingen.

In het vervoer van postpakketten over zee kwam overigens op onderscheidene lijnen eene belangrijke verbetering door de uitbreiding, welke de gesubsidieerde stoomvaart in den laatsten tijd onderging. Van die uitbreiding is reeds uitvoerig gewag gemaakt op bladz. 104—106.

Statistiek. Een driejarig overzigt betreffende het binnen- en buitenlandsch verkeer zoowel van brieven, drukwerken, enz. als van postwissels is vervat in den volgenden staat.

BINNENLANDSCH VERKEER.

JAREN.	Port betalende brieven. (a)		Aangeteekende brieven.	Dienstbrieven.	Monsters of stalen van koopwaren.	Dagbladen en andere drukwerken.	Verkochte briefkaarten. (b)		Totaal der aan postwissels overgemaakte sommen.
	Aantal.	Porten.	Aantal.	Aantal.	Aantal.	Aantal.	Enkele.	Met betaald antwoord.	
				Brieven.					
1874	1 973 665	f 275 594	67 897	873 288	?	?	205 954	11 410	f 3 832 695
1875	2 087 145	275 631	93 216	755 836	?	?	219 961	8 926	4 270 814
1876	2 185 497	279 412	103 904	715 506	9 315	1 782 753	254 308	15 627	4 528 550

(a) Met 1 Januarij 1874 werd het stelsel der begunstigde frankeering ingevoerd. | (b) De briefkaarten werden met 1 April 1874 ingevoerd.

BUITENLANDSCH VERKEER.

:N.	Per gesloten Nederlandsche mail.			Per losse vreemde mail.		Regtstreeksche correspondentie tusschen Singapore en de postkantoren te Samarang, Soerabaija, Riouw, Makasser en Batavia.		Per bijzondere scheepsgelegenheid, waaronder de verzendingen met de tusschen Nederland en Java varende stoomschepen.		TOTAAL.		Van het opgegeven totaal werden				Totaal der tusschen Nederlandsch In[...] en Europa (of omgekeer[...]) overgemaakte geldsommen. (a)	
	Aantal.		Porten.									ontvangen.		verzonden.			
	Ongefrankeerd.	Gefrankeerd.		Aantal.	Porten.	Aantal.	Porten.	Aantal.	Porten.	Aantal.	Porten.	Aantal.	Porten.	Aantal.	Porten.	Uit Nederlandsch Indie verzonden.	Uit Euro[...] ver[...] zond[...]
								Brieven.									
. .	66 047	121 524	f 177 649	96 458	f 81 008	6 225	f 3 875	92 850	f 20 746	383 104	f 283 278	190 382	f 108 559	192 722	f 174 719	f 275 809 (b)	f 9 7[...] (c)
	187 571																
. .	67 001	122 926	179 899	95 921	80 638	9 543	7 301	121 295	26 425	416 686	294 263	212 162	113 537	204 524	180 720	1 153 522 (b)	34 1[...] (c)
	189 927																
[...]. .	29 743	160 021	159 726	87 256	68 501	9 186	5 104	145 381	37 228	431 587	270 559	218 377	118 625	213 210	151 934	959 692 (d)	45 7[...] (e)
	189 764																
								Drukwerken.									
[...]. .	601 736		f 61 824	159 517	f 12 629	1 919	f 132	24 149	f 11 163	787 321	f 85 745	619 800	f 68 960	167 521	f 16 785	—	—
[...]. .	604 922		62 678	159 028	12 686	3 234	252	34 626	16 245	801 810	91 861	633 046	74 880	168 764	16 981	—	—
[...]. .	480 976		55 389	143 122	11 077	3 453	271	53 202	24 518	680 753	91 255	524 275	73 108	156 478	18 147	—	—

[...]) De verzendingen uit Nederland naar Indie zijn aangevangen met 1 Mei 1874, die uit Indie naar Nederland op 1 Augustus 1874. Voor Belgie, Duitschland [...]tserland is de hierbedoelde gelegenheid tot geldverzending naar Indie opengesteld op 1 Mei 1876, die uit Indie naar de voornoemde landen op 15 Julij 1876. [...]Alles naar Nederland verzonden. — (c) Alles uit Nederland verzonden. — (d) Hiervan f 952 266 naar Nederland en f 7426 naar vreemde landen (namelijk naar Bel[...] [...]7, naar Duitschland f 6025 en naar Zwitserland f 744). — (e) Hiervan f 43 949 uit Nederland en f 1777 uit vreemde landen (namelijk uit Belgie f 936, uit Duits[...] f 732 en uit Zwitserland f 109).

De zuivere ontvangsten van de brievenposterij over de laatste drie jaren beliepen als volgt:

Jaren.	Porten en regt op geld-artikelen.	Gedebiteerde post-(frankeer-) zegels, portzegels en briefkaarten.	Passagegeld (wegens personenvervoer per brievenpostwagen).	Te zamen.
1874	f 175 030	f 459 053	f 21 365	f 655 448
1875 (*a*)	143 718	512 510	41 166	697 394
1876	157 475	526 038	39 196	722 709

(*a*) De thans ingevulde cijfers over 1875 zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

§ 2. *Paardenposterij.*

De reeds in vorige verslagen bedoelde voorstellen tot reorganisatie van de gouvernements-paardenposterij op Java zijn nog bij de Indische Regering in overweging. Intusschen is reeds in beginsel uitgemaakt, dat de zoogenaamde »binnenlandsche posterij" niet, zooals aanvankelijk het plan was, met de gouvernements-paardenposterij één geheel zal uitmaken, maar daarvan afgescheiden zal blijven en wederom onder het beheer van de hoofden van gewestelijk bestuur gesteld zal worden. Den directeur der burgerlijke openbare werken is opgedragen voor de binnenlandsche posterij eene organisatie te ontwerpen, en daarbij in het oog te houden dat de kosten de opbrengsten niet mogen overtreffen. Onder de opbrengsten zal te rekenen zijn op hetgeen door in dienst reizende ambtenaren voor het gebruik der paarden zou moeten worden betaald, wanneer hun de paarden niet, overeenkomstig hetgeen in April 1875 werd bepaald, kosteloos verstrekt werden en zij aan hetzelfde tarief van betaling onderworpen waren als particuliere reizigers. Vroeger, vóór April 1875, werd door in dienst reizende ambtenaren voor het gebruik der bedoelde paarden werkelijk betaald en het daarvoor uitgegeven bedrag op de reisdeclaratien verevend. Van daar dat de opbrengst der »binnenlandsche posterij", wel te onderscheiden van de gouvernements-paardenposterij, over de jaren 1875 en 1876 een aanmerkelijk verschil aantoont. Bedroeg de opbrengst toch over het eerstgenoemde jaar f 134 902, over 1876 beliep zij slechts f 60 304.

Het gewone driejarig overzigt van de ontvangsten der laatstbedoelde posterij volgt hieronder:

JAREN.	Particuliere reizigers.		Dienstreizigers.		Te zamen.	
	Aantal verstrekkingen.	Bedrag.	Aantal verstrekkingen.	Bedrag (fictief).	Aantal verstrekkingen.	Bedrag.
1874	575	f 29 111	3 374	f 133 311	3 949	f 162 422
1875	558	27 280	3 474	132 385	4 032	159 665
1876	530	24 383	3 576	124 060	4 106	148 443

§ 3. *Telegrafie.*

De op bladz. 144 van 't vorig verslag bedoelde bepalingen omtrent den aanleg en het gebruik van telegrafen in Nederlandsch Indie werden bij ordonnancie van 6 October 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 257) vastgesteld, ter vervanging van die van 1858 (*Indisch Staatsblad* n°. 37).

In den loop van 1876 onderging het telegraafnet in Nederlandsch Indie (op Java en Sumatra) geene noemenswaardige uitbreiding. Alleen werd op Sumatra de draadlengte vermeerderd met ruim 5 kilometers, ten gevolge van het overbrengen der lijn naar eenige nieuw aangelegde wegen in Benkoelen.

Nieuwe kantoren werden in het afgeloopen jaar niet geopend (1), daar de drie, van welke in 't vorig verslag sprake was (die te Sidoardjo, Toeloeng-Agoeng en Japara) eerst in 1877 (achtereenvolgens op 2 Februarij, 20 en 27 Maart) werden opengesteld. Het plan bestaat om ook een kantoor te vestigen te Soekaboemi (Preanger regentschappen), maar hiertoe is het spannen van een nieuwen draad van die plaats naar Tjiandjoer noodig, omdat de bestaande langs Soekaboemi loopende lijn voor het internationaal verkeer bestemd is, en het internationale telegraafverdrag (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 256) niet toelaat in zoodanige lijn kleine tusschenkantoren op te nemen. Eene andere verandering in de lijnen op Java, die dit jaar tot stand zal komen, is de in Februarij jl. bevolen opruiming van de moeijelijk in goeden staat te houden lijn tusschen Malang en Loemadjang, waarvoor in de plaats zullen komen lijnen van Malang naar Pasoeroean en van Loemadjang naar Probolinggo.

De telegrafische gemeenschap met Sumatra was in het afgeloopen jaar geruimen tijd verbroken. Van de op 30 December 1875 ontstane storing in den kabel (Anjer — Telok Betong) en de eerst op 19 Julij 1876 tot stand gekomen herstelling werd reeds in 't vorig verslag het noodige gezegd. Spoedig na laatstgenoemden datum raakte de kabel echter weder defect en op 27 September was de gemeenschap weder geheel verbroken. Even als tijdens de vorige storing werden de telegrammen, voor zoover dit niet per post kon geschieden, door een opzettelijk daartoe aangewezen stoomschip overgebragt. Intusschen werd getracht de beschikking te erlangen over het in vorige verslagen meermalen bedoelde herstellingsstoomschip der »Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company", te meer daar het niet raadzaam geoordeeld werd de herstelling van den kabel nogmaals met het vroeger gebezigde stoomschip *Amsterdam* te beproeven. Eerst den 5den December 1876 kwam het herstellingsvaartuig ter beschikking van de Indische Regering en dadelijk werd met het werk aangevangen, dat zeer voorspoedig (binnen vijf dagen) afliep. Bij deze gelegenheid werden drie verschillende fouten uit den kabel verwijderd, waarvan twee blijkbaar door insecten, de andere bij de vervaardiging van den kabel in de fabriek moeten zijn ontstaan. Na afloop der reparatie bleven er nog enkele kleine fouten in den kabel over, die echter gezegd worden geen storenden invloed op de gemeenschap uit te oefenen (2).

Ook in het uit een rivierkabel bestaande lijngedeelte in Palembang (tusschen de hoofdplaats en Lorrok) kwamen in het afgeloopen jaar herhaaldelijk storingen voor (13/16 Januarij, 30 Maart/9 April en 20 November/9 December), terwijl overigens bedoelde kabel doorloopend in gebrekkigen isolatietoestand verkeerde, hetgeen evenwel de gemeenschap met Lahat niet verhinderde. Na vele vruchtelooze pogingen is het thans gelukt een bruikbaar tracé voor een landweg van Palembang naar Lorrok te vinden, waarheen vermoedelijk in het loopende jaar de telegraaflijn zal kunnen worden overgebragt. De lengte van dien weg bedraagt ongeveer 42 kilometers en dus slechts ongeveer 2 kilometers meer dan die van den tegenwoordigen waterweg. Echter zal ook in dat tracé een kleine kabel noodig zijn, en wel voor het overschrijden van de Moesi-rivier, die daar ter plaatse 900 meters breed is. De op te halen kabel zal daartoe voldoend materieel kunnen verschaffen.

In den particulieren kabel van Batavia naar Singapore deden zich in het afgeloopen jaar mede gebreken voor, die oorzaak waren dat de gemeenschap driemalen werd gestoord (25/31 Mei, 26 Junij/26 Julij en 21 October/2 December). De lange duur der beide laatste storingen was een gevolg van de omstandigheid dat ge-

(1) Van de twee tijdelijke telegraafkantoren op Java behoefde dat te Lengkong gedurende het geheele jaar 1876 niet gebezigd te worden en bleef dus gesloten; dat te Tjipannas werd, wegens het verblijf aldaar van den Gouverneur-Generaal, van 10 Julij tot 28 Augustus 1876 opengesteld.

(2) Den 13den Junij jl. is echter andermaal storing ontstaan.

lijktijdig ook andere kabels (1) der hooger genoemde „Telegraph Company" beschadigd waren en hersteld moesten worden, zoodat het herstellingsvaartuig niet dadelijk na het invallen der storing beschikbaar was.

Ook de telegrafische gemeenschap tusschen Java en Australie bleef in 1876 niet zonder storingen. Reeds in 't laatst van 1875 begon de kabel (Banjoewangi-Port Darwin) minder goed te werken. Ofschoon in den loop van Maart daarop eene herstelling werd aangebragt, werd echter op 24 April de gemeenschap geheel verbroken. Pogingen om het gebrek te verhelpen, mislukten bij ontstentenis van een herstellingsvaartuig van genoegzaam groot charter, dat eerst in Julij 1876 beschikbaar kwam. Het duurde echter tot 7 Augustus 1876, eer de gemeenschap weder hersteld was.

Naar aanleiding van in Australie gerezen klagten over verminking der aldaar aangebragte telegrammen, welke aan slechte overbrenging over Java werd toegeschreven, is door het Indisch Bestuur een onderzoek ter zake ingesteld, waarvan de uitslag nog niet is gemeld. Toen onlangs de klagten hier te lande langs diplomatieken weg werden overgebragt, is ook dezerzijds de bijzondere aandacht der Indische Regering bij de zaak bepaald.

In Australie werden in den aanvang dezes jaars plannen ontworpen en besproken betreffende het aanleggen van een onderzeeschen telegraafkabel van Singapore naar Banjoewangi en van een tweeden telegraafkabel van Banjoewangi naar Port Darwin, maar de betrokken Australische gouvernementen schijnen tot dus ver te dien aanzien nog niet tot een besluit te zijn gekomen.

Omtrent de opbrengst der gouvernements-telegrafen op Java en Sumatra over de twee jongst verloopen jaren, zoowel wat het binnen- als buitenlandsch verkeer betreft, zijn de volgende opgaven ontvangen.

(1) Om de telegrafische gemeenschap tusschen Indie en Europa beter te verzekeren dan tot dus ver, bij het bestaan van slechts één telegraafkabel (die tusschen Madras en Penang) mogelijk was, heeft bedoelde Maatschappij tusschen Rangoon (Achter-Indie) en Penang een tweeden kabel doen leggen, welke den 27n Mei 1877 in werking is gekomen. Bij storing op den kabel Madras-Penang volgen dan de telegrammen uit Europa naar Nederlandsch Indie (en omgekeerd) de Britsch Indische landlijnen tot Rangoon en gaan vervolgens langs den nieuwen kabel naar Penang, Singapore en Java. In verband met deze vermeerdering der gemeenschapsmiddelen is, te rekenen van genoemden dag, de tariefsprijs voor de telegrammen tusschen Nederland en Indie met f 0,12⁵ per woord verhoogd, zoodat het tarief thans voor verzending langs de meest gebruikelijke wegen bedraagt f 4,12⁵ per woord.

Binnen- of buitenlandsch verkeer.	BIJZONDERE BERIGTEN. a. Handels- en scheepvaartberigten. b. Dagbladberigten. c. Berigten van gemengden aard. d. Verzonden berigten. e. Ontvangen » f. Transito »		Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst.	GOUVERNEMENTSBERIGTEN. Totaal der berigten.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst der gouvernementsberigten (voor memorie uitgetrokken).	*Aanmerkingen.*
	1875. (*A*)							
Binnenlandsche telegrammen.	a. 100 941							
	b. 1 653	286 143	687 875	f 416 311	21 153	87 193	f 69 410	
	c. 183 549							
Buitenlandsche telegrammen.	d. 6 770							
	e. 6 669	19 926	56 290	45 947	»	»	»	
	f. 6 487							
		306 069	744 165	(*B*) f 462 258				
	1876. (*C*)							
Binnenlandsche telegrammen.	a. 103 144							
	b. 1 476	288 960	697 086	f 421 423	23 335	97 606	f 78 021	
	c. 184 340							
Buitenlandsche telegrammen.	d. 8 069							
	e. 8 752	23 591	47 324	42 571	»	»	»	
	f. 6 770							
		312 551	744 410	(*B*) f 463 994				

Aanmerkingen:

(*A*) De cijfers van het vorig verslag zijn verbeterd.

(*B*) De werkelijke ontvangsten beliepen over:

	1875.	**1876.**
	f 777 283	f 768 697
waarvan als aandeel aan de „Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company (limited)" is uitbetaald. . . .	315 025	304 703
zoodat de zuivere opbrengst bedroeg .	f 462 258	f 463 994

(*C*) Sommige cijfers over 1876 zijn nog van voorloopigen aard en zullen vermoedelijk later blijken nog eenige verandering te moeten ondergaan.

VOORLOOPIGE INHOUDS-OPGAAF.

Bladz.

A. Grondgebied en bevolking 1
§ 1. Grondgebied 1
§ 2. Bevolking 1

B. Opperbeheer 1

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard 1
§ 1. Betrekkingen met het buitenland . . . 1
§ 2. Java en Madura 2
§ 3. Atjeh en onderhoorigheden 5
§ 4. Midden-Sumatra 11
§ 5. Sumatra's Westkust 16
§ 6. Benkoelen 17
§ 7. Lampongsche districten 17
§ 8. Palembang 17
§ 9. Sumatra's Oostkust 18
§ 10. Riouw en onderhoorigheden 20
§ 11. Banka 21
§ 12. Billiton 21
§ 13. Wester-afdeeling van Borneo 22
§ 14. Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. 23
§ 15. Celebes en onderhoorigheden 24
§ 16. Menado 25
§ 17. Amboina 26
§ 18. Ternate 31
§ 19. Timor 37
§ 20. Bali en Lombok 38

D. Landmagt 39
§ 1. Levende strijdkrachten 39
§ 2. Fortificatien 47
§ 3. Topografische dienst 47
§ 4. Krijgsverrigtingen 48
§ 5. Corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende 53
§ 6. Koloniaal militair invalidenhuis op Bronbeek 55

E. Zeemagt 55
§ 1. Algemeen beheer 55
§ 2. Oorlogsmarine 55
§ 3. Gouvernementsmarine 58
§ 4. Maritieme inrigtingen 60
§ 5. Speciale diensten onder beheer van het departement der marine 63
§ 6. Verrigtingen der zeemagt 65

F. Regtswezen 65
§ 1. Regterlijke magt 65
§ 2. Regtswezen in 't algemeen 67
§ 3. Burgerlijk regt, handelsregt en burgerlijke regtsvordering 70
§ 4. Strafregt en strafvordering 71
§ 5. Gevangeniswezen 72
§ 6. Militair regt en militaire regtspraak . . 73
§ 7. Gewestelijke en plaatselijke verordeningen 73
§ 8. Tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal in zaken van justitie 74
§ 9. Bijzondere regten 74
§ 10. Personen en instellingen met het regtswezen in verband 77

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit . . 78
§ 1. Algemeene Rekenkamer 78
§ 2. Comptabiliteit 78

H. Algemeen burgerlijk beheer 79

Bladz.

J. Departement van binnenlandsch bestuur . . . 79
I. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie 79
§ 1. Europeesch bestuur 79
§ 2. Inlandsch bestuur en politie 81
§ 3. Bestuur over vreemde oosterlingen . 81
§ 4. Verdere aanteekeningen betreffende sommige gewesten 82
§ 5. Bijzondere onderwerpen 83
II. Persoonlijke diensten 84
§ 1. Java en Madura 84
§ 2. Buitenbezittingen 86
III. Landelijke inkomsten; bedrijfsbelasting . . 87
§ 1. Landelijke inkomsten 87
§ 2. Bedrijfsbelasting 90
IV. Agrarische aangelegenheden; afstand van grond 90
§ 1. Java en Madura 90
§ 2. Buitenbezittingen 99
V. Agrarische, statistieke en topografische opnemingen en kadaster 101
§ 1. Agrarische opnemingen 101
§ 2. Statistieke opneming van Java . . . 101
§ 3. Topografische en statistieke opneming van Zuid-Celebes 103
§ 4. Kadaster 103
VI. Transporten 103
VII. Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten . 104

K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid 108
I. Onderwijs 108
§ 1. Voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden 108
§ 2. Voor inlanders 112
II. Kunsten en wetenschappen 120
§ 1. Taalstudie 120
§ 2. Oudheidkunde 121
§ 3. Natuurwetenschappen 121
§ 4. Genootschappen ter bevordering van wetenschappen en nijverheid . . . 124
§ 5. Tijdschriften en nieuwsbladen . . . 125
§ 6. Landsdrukkerij 125
III. Eeredienst 126
§ 1. Christelijke 126
a. Protestantsche 126
b. Roomsch-katholieke 127
§ 2. Mohammedaansche 128
IV. Instellingen van liefdadigheid, uitkeerings- en spaarfondsen 129
V. Burgerlijke geneeskundige en veeartsenijdienst 133
§ 1. Burgerlijke geneeskundige dienst . . 133
§ 2. Veeartsenijdienst 139

L. Departement der burgerlijke openbare werken. 139
I. Openbare werken in 't algemeen 139
II. Bijzonderheden omtrent sommige werken. 142
III. Spoorwegen 147
§ 1. Opnemingen en aanleg van spoorwegen door den Staat 147
§ 2. Particuliere spoorwegen 149
§ 3. Concessie-aanvragen 153
IV. Stoomwezen 153
V. Posterijen en telegrafie 153
§ 1. Brievenposterij 154
§ 2. Paardenposterij 157
§ 3. Telegrafie 157

de
in
la
D
en
st
ge
18
zij
ge
(I
(II
dr
is
de
gr
ge
vo
ve
vo
zo
bu
in
n°
ui
ba
to
na
St
ui
ve
ze
de
to
cr
or
en
éé
He
te
ee
an
ui
he
St
zie
be
va
jar

M. Departement van financien.

I. FINANCIEN.

§ 1. *Begrooting.*

a. Begrootingswetten.

Begrooting van 1877.

De wetten van 17 November 1876, houdende vaststelling der begrooting van Nederlandsch Indie voor 1877, werden in Nederland afgekondigd den 30n November 1876 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 228 t/m 231), in Indie den 12n December 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 308 t/m 311).

De Koninklijke besluiten van 25 November 1876, n°. 19 en 20, houdende splitsing in artikelen van de beide hoofdstukken der begrooting van uitgaven, werden openbaar gemaakt door opneming in het Indisch Staatsblad van 1876 onder de nos 312 en 313.

De bedoelde begrootingswetten, gelijk zij oorspronkelijk zijn vastgesteld, wijzen in ontvangst en uitgaaf de volgende totalen aan:

Middelen in Nederland		f	58 763 942
» » Indie			85 140 204
Te zamen . .		f	143 904 146
Uitgaven in Nederland (Ie hoofdst. der uitgaven)	f 27 287 310		
Uitgaven in Indie . . (IIe hoofdst. der uitgaven)	106 641 964		133 929 274
Voordeelig verschil, aangewezen als bijdrage aan 's Rijks middelen voor 1877 .		f	9 974 872

Onder het geraamd bedrag der middelen in Nederland is begrepen eene som van f 7 788 000 voor uitkeering uit de nader bij de wet vast te stellen batige sloten der begrootingsrekeningen over de jaren 1873 en 1874. Eene gelijke som is op de begrooting van uitgaven gebragt voor de havenwerken bij Batavia, voor de werken ter beveiliging van Batavia en Samarang tegen overstrooming, voor den bouw van het krankzinnigengesticht te Buitenzorg, voor den aanleg van spoorwegen op Java en voor buitengewone aanvulling van het materieel der zeemagt in Indie.

Bij de wet van 30 Mei 1877 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 133) werd evenwel de voor de havenwerken te Batavia uitgetrokken som met f 2 762 000 verhoogd, en, in verband daarmede, onder de middelen nog eene uitkeering tot hetzelfde bedrag, uit het saldo van 1875, opgenomen, nadat bevorens, bij de wet van 28 Maart 1877 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 39), daaraan eene uitkeering van f 2 300 000 uit het saldo van 1874 was toegevoegd, met gelijktijdige verhooging van het Iste hoofdstuk der uitgaven tot hetzelfde bedrag, wegens bijdrage aan de Nederlandsche middelen ter bestrijding van de kosten der regeling en voltooijing van het vestingstelsel hier te lande over 1877.

Door den Gouverneur-Generaal zijn tot dus ver drie credieten boven de begrooting geopend, namelijk: bij ordonnancie van 26 Februarij jl. één van f 142 438,96⁵, en bij ordonnancie van 14 Junij jl. één van f 100 000 en één van f 115 000 (*Indisch Staatsblad* 1877 n°. 44 en 124). Het eerste strekte tot voldoening van eene ingevolge regterlijke uitspraak verschuldigde schadevergoeding enz. aan een gewezen opiumpachter (verg. bladz. 166), de beide andere hadden ten doel om te voorzien in buitengewone uitgaven ten behoeve van de zeemagt in Indie gedurende het eerste halfjaar 1877.

Voorts zijn bij de wet van 30 Mei 1877 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 134), ten laste van de sommen voor onvoorziene uitgaven uitgetrokken op het IIde hoofdstuk der begrooting voor 1877, credieten toegestaan tot voldoening van onverevend gebleven vorderingen over afgesloten dienstjaren, tot een gezamenlijk bedrag van f 34 410,97⁵.

Begrooting van 1875.

Terwijl van deze (sedert 31 December 1876 afgesloten) begrooting, na de indiening van het vorig verslag, het Iste hoofdstuk der uitgaven nog bij de wet van 18 December 1876 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 253) eene verhooging onderging van f 362 400, werd hoofdstuk II in diezelfde maand nog door den Gouverneur-Generaal verhoogd met een totaal bedrag van f 10 649 391, door het openen van credieten bij de ordonnancien van:

7 Dec. 1876 (*Ind. Stbl.* n°. 305)	voor een bedrag van f	98 000
19 » » (» » » 328)	» » » »	37 035
27 » » (» » » 339)	» » » »	7 892
27 » » (» » » 340)	» » » »	734 100
28 » » (» » » 341)	» » » »	429 200
28 » » (» » » 342)	» » » »	373 314
28 » » (» » » 343)	» » » »	7 657 200
28 » » (» » » 344)	» » » »	1 312 650

Afgescheiden van de aanvullingen, welke de begrooting van 1875 heeft ondergaan tot bestrijding van buitengewone uitgaven, waarvoor de noodige sommen uit de saldo's van vorige diensten (1871 en 1872) zijn beschikbaar gesteld (1), werden de beide hoofdstukken dier begrooting, achtereenvolgens in 1875 en 1876, zoowel regtstreeks bij de wet als door middel van credietopening, verhoogd met f 20 734 291 (2). Daar evenwel op andere begrootingsposten ruim f 8½ millioen ongebruikt bleven, en de middelen (vooral ten gevolge van de gunstige koffijprijzen) circa f 23 millioen meer opbragten dan daarvoor was geraamd, leverde de dienst van 1875 nog een overschot op van bijna f 11 millioen.

Begrooting van 1876.

Hoofdstuk I der Uitgaven (Uitgaven in Nederland). Sedert de afsluiting van 't vorig verslag onderging dit hoofdstuk nog wijziging door af- en overschrijvingen, als bedoeld bij art. 30 der comptabiliteitswet. Ten behoeve der voorbereiding van de uitvoering der Bataviasche havenwerken werd namelijk van het IIde hoofdstuk op het Iste nader overgeschreven eene som van f 5000 (Koninklijk besluit dd. 23 October 1876, *Indisch Staatsblad* n°. 350); terwijl omgekeerd, voor kosten vallende op de uitzending van zilveren specie uit Nederland, van het Iste hoofdstuk op het IIde werd overgeschreven eene som van f 17 478,85 (Koninklijk besluit dd. 16 December 1876, *Indisch Staatsblad* 1877, n°. 48).

Hoofdstuk II der Uitgaven (Uitgaven in Indie). Behalve door de af- en overschrijvingen hierboven bedoeld, onderging het eindcijfer van dit hoofdstuk, na de reeds in 't vorig verslag vermelde aanvulling, nog wijziging ten gevolge van de ordonnancie van den Gouverneur-Generaal dd. 20 October 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 271), waarbij twee credieten, tot een gezamenlijk bedrag van f 430 000, boven dit hoofdstuk werden geopend, ter voorziening in de buitengewone uitgaven voor de zeemagt in Indie gedurende het eerste semester van 1876.

b. Begrootingsrekeningen.

De rekening wegens de in Nederland gedane ontvangsten en uitgaven betreffende de Indische begrooting van 1875 is tijdig aan de Algemeene Rekenkamer hier te lande ingezonden in Mei 1877.

(1) Die aanvullingen, alle reeds vermeld in 't verslag van 1875, bladz. 145, bedroegen te zamen f 16 348 117,37, waarvan f 15 048 177,37 tot bestrijding van uitgaven welke ten laste der Staatsbegrooting komen, en f 1 300 000 ter bestrijding van buitengewone Indische uitgaven. Overigens was, voor laatstvermeld doeleinde, bij de oorspronkelijke begrooting van 1875 uit het saldo van 1871 nog beschikbaar gesteld f 1 770 000.

(2) Namelijk het Iste hoofdstuk met f 4 644 900 en het IIde hoofdstuk met f 16 089 391. (Tijdens de afsluiting van 't vorig verslag bedroegen de verhoogingen nog slechts f 4 282 500 en f 5 440 000.)

De rekening van ontvangsten en uitgaven in Indie over het dienstjaar 1868, zoomede het op die rekening betrekking hebbend verslag der Algemeene Rekenkamer daar te lande, zijn den 20 Julij jl. bij het Departement van Kolonien ontvangen. Het onderzoek der stukken bij dit Departement heeft echter aanleiding gegeven om aangaande sommige punten nadere inlichtingen aan de Indische Regering te vragen.

§ 2. *Landskassen.*

De aanvulling der Indische kassen ging in 1876 met bijzondere moeijelijkheden gepaard.

Gelijk reeds in het vorig verslag, bladz. 149, werd vermeld, had de Indische Regering in het begin van 1876 de uitzending gevraagd van f 5 millioen aan zilveren munt, terwijl het voornemen bestond door wisseltrekking te voorzien in de verdere behoefte, geraamd op f 9 millioen. Die aanvraag geschiedde o. a. uit overweging, dat het onzeker was of het geheele benoodigde bedrag, geraamd op f 14 millioen, wel door wisseltrekking tegen niet te onvoordeeligen koers zou kunnen worden verkregen. Gelijk mede reeds is vermeld, werd aan de Indische aanvraag niet voldaan, uithoofde van bezwaren in verband met de destijds aanhangige plannen tot regeling van het muntwezen ook voor Nederlandsch Indie. De Indische Regering moest dus trachten in de behoefte voor het geheel te voorzien door middel van wisseltrekking tegen niet onvoordeeliger koers dan de indertijd aangenomen hoogste limite van $101\frac{1}{4}$ pct. Gaandeweg bleek echter veel meer benoodigd te zijn dan aanvankelijk was geraamd. De wisseltrekking, waarmede reeds bijzonder vroeg een aanvang gemaakt werd, had daarom plaats tot veel hoogere bedragen dan in vorige jaren. Langen tijd werd elke veertien dagen f 2 millioen aangeboden. Op die wijze werd van Februarij tot Augustus getrokken voor een bedrag van f 24 916 347,57^5 Indisch Courant, waarvan f 16 736 008,09^5 tegen voordeeliger koers dan pari. Ten gevolge van de hooge uitgaven voor Atjeh en van den ruimen koffij-oogst, die alle verwachtingen ver overtrof (1), was echter dat bedrag nog niet voldoende. In het begin van Julij werd de behoefte aan wissels voor particuliere handelshuizen gering, en was het voor de particuliere banken (onder welke hier nu de Javasche Bank niet begrepen wordt) niet moeijelijk den uitslag der gouvernements-wisselinschrijvingen naar eigen voordeel te beheerschen.

In de veronderstelling dat het onmogelijk zou zijn om zich van al het benoodigde te voorzien door middel van wisseltrekking, zonder den straks genoemden limite-koers te overschrijden, en daar dadelijke voorziening noodig was, werd tot een anderen maatregel besloten, het opnemen namelijk van geld bij de Javasche Bank, tegen beleening van producten (koffij en tin) (2).

De wisseltrekking werd in November hervat, ter tijdige voorziening van de kassen met het oog op de behoefte in het jaar 1877. In November en December werd afgegeven voor een bedrag van f 2 964 300, waarvan f 1950 tegen pari en het overige tegen onvoordeeliger koers. (3)

Tevens werd in het laatst van het jaar, toen uit Indie, achtereenvolgens in September en December, nieuwe (telegrafische) aanvragen kwamen om uitzending van specie, tot een gezamenlijk bedrag van f 23 millioen, de gelduitzending van hier hervat. In de maanden November 1876 tot en met April 1877 werd achtereenvolgens een bedrag van f 16 millioen verscheept, waarvan f $\frac{1}{2}$ millioen (aan rijksdaalders) nog in 1876 (4) en de rest in de eerste helft van 1877 in Indie werd aangebragt. Daar inmiddels gedurende negen, van 9 Januarij t/m 4 April, gehouden wissel-inschrijvingen was getrokken voor een bedrag van f 9 431 975,17^5 (waarvan f 1 629 935,40 tegen voordeeliger koers dan pari), en het zich liet verwachten dat verder tegen niet onvoordeeliger koers genoegzaam in de behoefte der Indische kassen zou kunnen worden voorzien door voortgezette wisseltrekking, werd, op voorstel van de Indische Regering, in laatstgenoemde maand de specie-uitzending gestaakt, tot dat kort daarop (in 't laatst van Mei) andermaal uitzending werd gevraagd (thans van f 4 millioen zilver), uithoofde van den vroeg ingevallen koffij-oogst en de vroege betalingen ter zake van den suikerriet-aanplant. Ter voldoening aan die aanvraag werd in Junij f 2 millioen uitgezonden (5), welke uitzending door an-

---

(1) Er werd in 1876 voor inkoop van koffij ruim f 5 250 000 meer uitgegeven dan geraamd was. De inkoop bedroeg op Java en Madura (met uitzondering van de Vorstenlanden) 1 204 890 pikols, terwijl de begrooting slechts raamde 845 000 pikols. Hoe weinig op zulk een buitengewonen oogst gerekend was door de hoofden van gewestelijk bestuur, kan blijken uit eene vergelijking van het werkelijke oogstcijfer met de maandelijksche ramingen, opgenomen in de Javasche Courant. De in 't begin van Junij opgemaakte ramingen wezen namelijk een totaal aan van 818 663 pikols, die van eene maand later een totaal van 856 510 pikols. Eerst in 't begin van Augustus schenen de gewestelijke bestuurders het uitzigt op een buitengewoon grooten oogst te kunnen openen; zij rekenden op 1 017 383 pikols, d. i. nog bijna 200 000 pikols minder dan werkelijk verkregen is.

(2) Aanvankelijk (Julij 1876) beschikte het Gouvernement op die wijze over f 2 millioen, het bedrag waarvoor de Bank, ingevolge art. 9 van haar octrooi, geen hoogere rente dan $2\frac{1}{2}$ pct. 's jaars mogt in rekening brengen; in Augustus werd nog een bedrag van f 1 800 000 opgenomen, door de Bank beschikbaar gesteld tegen 1 pct. beneden het rentetarief voor particulieren, mits de rente te berekenen over minstens 14 dagen. Nadat op het einde van September f 500 000 was terugbetaald, werden in den loop van October nog twee nieuwe beleeningen ad f 400 000 gesloten, waardoor het opgenomen bedrag klom tot f 3 700 000. In November en December werd hierop in 't geheel afbetaald f 3 100 000, zoodat op 31 December 1876 nog eene beleening bleef voortloopen van f 600 000. Tot op genoemden datum had het Gouvernement over de opgenomen sommen aan rente moeten betalen f 50 143,04. (De gewone beleeningsrente op uitvoerproducten bij de Bank wisselde in het tijdvak van Augustus t/m December 1876 af tusschen 8, 7, $6\frac{1}{2}$, $5\frac{1}{2}$ en 5 pct.)

(3) Het totaal bedrag der wisselafgifte van 1876 steeg hierdoor tot f 27 880 647,57^5 Indisch Courant, tegen f 7 558 200,70 in 1875 en f 10 672 537,75^5 in 1874. In 't geheel waren in 1876 21 wisselinschrijvingen gehouden, tot een gezamenlijk bedrag van f 32 millioen. Het gegunde bedrag werd verkregen tegen de volgende koersen:

Indisch Courant.				Nederlandsch Courant.
f 107 970,—	à 98	pct.	=	f 105 810,60
800 000,—	„ $98\frac{1}{4}$	„	=	786 000,—
130 635,88	„ $98\frac{1}{2}$	„	=	128 676,34^5
324 022,—	„ $98\frac{3}{4}$	„	=	319 971,72^5
2 917 893,—	„ 99	„	=	2 888 714,07
7 285 324,01^5	„ $99\frac{1}{4}$	„	=	7 230 684,09^5
3 917 453,20	„ $99\frac{1}{2}$	„	=	3 897 845,93
1 252 710,—	„ $99\frac{3}{4}$	„	=	1 249 578,22^5
736 292,—	„ 100	„	=	736 292,—
77 656,—	„ $100\frac{1}{4}$	„	=	77 850,14
1 194 864,—	„ $100\frac{1}{2}$	„	=	1 200 838,32
1 993 791,48	„ $100\frac{3}{4}$	„	=	2 008 744,92
3 168 300,—	„ 101	„	=	3 199 983,—
3 973 736,—	„ $101\frac{1}{4}$	„	=	4 023 407,70
Te zamen f 27 880 647,57^5	gem. à ruim $99\frac{9}{10}$	pct.	=	f 27 854 397,07

(4) Behalve nog f 215 000 aan Mexicaansche dollars (100 000 stuks à f 2,15), in November 1876 aangebragt, had overigens in 1876 geen specie-aanvoer voor gouvernements-rekening plaats. In de jaren 1874 en 1875 bedroeg de uit Nederland gezonden voorraad specie (waaronder mede Mexicaansche dollars) achtereenvolgens f 1 000 000 en f 4 245 000. (Wegens kosten van aanschaffing en verzending kwam de bedoelde partij van 100 000 Mexicaansche dollars het Gouvernement te staan op f 234 763,93; zie over de aanneming dezer muntsoort bij 's lands kassen afd. II § 1 van dit hoofdstuk.)

(5) Overigens werd in dezelfde maand op aanvraag nog uitgezonden f 466 000 aan Mexicaansche dollars (200 000 stuks à f 2,33), welke partij, met inbegrip der kosten van verzending, het Gouvernement te staan kwam op f 484 854,10. De sedert November 1876 uitgezonden f 18 millioen Nederl. munt bestond voor $16\frac{1}{2}$ millioen uit rijksdaalders, 1 millioen uit guldens en $\frac{1}{2}$ millioen uit halve guldens. (De uitzending van guldens en halve guldens was door de Indische Regering niet gevraagd, maar daartoe werd dezerzijds overgegaan in verband met van elders vernomen opmerkingen over de behoefte die in verschillende deelen van den Archipel aan die muntsoorten gevoeld werd.) Uitzending van goud bleef nog achterwege. Wel werd, na het tot stand komen der wet van 28 Maart 1877, waarbij de Nederlandsche gouden standpenning tot wettig betaalmiddel ook in Nederlandsch Indie is verklaard (zie afd. II, § 1 van dit hoofdstuk), in overweging genomen om f 4 millioen aan tien-gulden-stukken te bestemmen tot aanvulling der Indische kassen (tot het afstaan van welke hoeveelheid de Nederlandsche Bank zich — des vereischt — bereid had verklaard), maar toen ongeveer gelijktijdig uit Indie het uitzigt op ruimere wisseltrekking geopend werd, bleef het voornemen rusten. (De Indische specie-aanvraag van December strekte o. a. om zoo mogelijk f 15 millioen goud te erlangen, maar destijds kon daaraan kwalijk worden voldaan, uithoofde van de schorsing der behandeling van het toen bij de Tweede Kamer aanhangige wetsvoorstel betreffende het Indische muntwezen.)

dere partijen zou zijn gevolgd, indien niet door het Indisch Bestuur ware voortgegaan met de afgifte van wissels, waardoor, naar men hier meende, het tekort der Indische administratie reeds meer dan voldoende was aangevuld (1). Evenwel is uit de nader ontvangen berigten gebleken, dat de kassen, boven het geraamde tekort van f $39\frac{1}{2}$ millioen, waarschijnlijk nog nadere aanvulling zullen behoeven, zoodat, in verband met den ongunstigen stand der Indische geldmiddelen hier te lande, aan den Gouverneur-Generaal magtiging is verleend om, zoo noodig, andermaal tot eene leening bij de Javasche Bank over te gaan.

De buitengewoon groote koffijoogst, die de betrokken ambtenaren in het derde kwartaal 1876 als 't ware overviel, was oorzaak dat het departement van financien op eens als het ware overstelpt werd met dringende aanvragen om aanvulling der gewestelijke kassen. Met groote inspanning mogt het echter gelukken om in elke residentie het benoodigde geld tijdig aanwezig te doen zijn. Maar er was ook veel overleg noodig bij degenen, die de aanwezige betaalmiddelen over de verschillende plaatselijke kassen en de pakhuizen moesten verdeelen. Minder praktische handelingen hunnerzijds en te late aanvragen van de zijde der pakhuismeesters, die door den vroegen en grooten aanvoer verrast werden, hadden ten gevolge dat bij verscheidene koffij-inkooppakhuizen de noodige betaalmiddelen niet bij tijds voorhanden waren en de inkoop van koffij tijdelijk moest worden gestaakt of bewerkstelligd door middel van bons, die later werden ingewisseld zoodra de noodige fondsen bij het pakhuis waren ontvangen. Deze omstandigheden hebben zich voorgedaan in de Preanger regentschappen bij ongeveer 20 pakhuizen, in Samarang bij alle pakhuizen in de afdeeling Ambarawa en bij 5 pakhuizen in andere afdeelingen, in Tagal en in Kediri bij 5 pakhuizen, in Pasoeroean (afdeeling Malang) en in Madioen bij 4 pakhuizen, en in elk der residentien Krawang, Japara, Probolinggo, Bagelen en Kadoe bij 1 pakhuis. (Daarenboven werd bij 1 pakhuis in Tagal de inneming van het product gedurende 27 dagen gestaakt, niet wegens gebrek aan fondsen, maar wegens gemis aan ruimte, veroorzaakt door de bijzonder groote inlevering.) In de meeste hierboven vermelde gewesten werden bons afgegeven. In Japara werd het product gedeponeerd in de nabijheid van het pakhuis, waar gedurende drie dagen in Mei geldgebrek was. In Tagal en Madioen, hier en daar in de Preanger regentschappen en in Samarang werd de inneming van koffij tijdelijk gestaakt. De moeijelijkheden duurden bijna overal slechts korten tijd, op enkele plaatsen weinige uren, elders van een tot vijf dagen. Alleen in de Preanger regentschappen werd de betaling langeren tijd, bij sommige pakhuizen zelfs ettelijke weken, uitgesteld.

De Indische Regering verlangde een streng onderzoek naar de oorzaken van het voorgevallene, doch nadat aan de residenten langs telegrafischen weg eenige vragen ter beantwoording waren voorgelegd, en nadat de directeuren van financien en van binnenlandsch bestuur ter zake advies hadden uitgebragt, heeft zij geoordeeld te kunnen volstaan met eene aanschrijving aan de hoofden van gewestelijk bestuur, waarbij deze zijn uitgenoodigd voortaan bij het ramen der benoodigde gelden met meer naauwkeurigheid te werk te gaan, de in hun gewest aanwezige gelden doelmatig over de landskassen te verdeelen, zich te onthouden van het zenden naar de pakhuizen van groote sommen voor geruimen tijd in eens, bovenal er tegen te waken dat de aanvragen der pakhuismeesters te laat worden gedaan, en verder door het nemen van praktische maatregelen zooveel mogelijk in voorkomende bezwaren te voorzien.

Hoedanig in het afgeloopen jaar de stand der kassen was op het einde van elke maand kan, afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen, blijken uit het volgende overzigt.

TIJDSTIPPEN.	Bankpapier.	Zilveren munt.	Koperen munt.	TOTAAL.
31 Januarij.				
Op Java en Madura.	f 4 216 755	f 9 658 827	f 2 520 993	f 16 396 575
In de buitenbezittingen	594 935	4 242 270	146 230	4 983 435
	f 4 811 690	f 13 901 097 (1) (1 802 259)	f 2 667 223	f 21 380 010
29 Februarij.				
Op Java en Madura.	f 3 832 560	f 8 487 202	f 2 505 230	f 14 824 992
In de buitenbezittingen	633 840	3 847 644	148 854	4 630 338
	f 4 466 400	f 12 334 846 (1 527 374)	f 2 654 084	f 19 455 330
31 Maart.				
Op Java en Madura.	f 3 324 501	f 7 023 396	f 2 371 152	f 12 719 049
In de buitenbezittingen	472 510	4 119 151	148 399	4 740 060
	f 3 797 011	f 11 142 547 (1 641 671)	f 2 519 551	f 17 459 109

(1) Na de tweede inschrijving van Julij jl. zijn geen wisselinschrijvingen meer gehouden. Van 9 Januarij tot en met 21 Julij 1877 werden 17 inschrijvingen gehouden tot een gezamenlijk bedrag van f $23\frac{1}{2}$ millioen, waarvan is gegund:

Indisch Courant.			Nederlandsch Courant.
f 845,—	à $98\frac{1}{2}$	pct. =	f 832,32[5]
119 304,—	„ 99	„ =	118 110,96
67 620,—	„ $99\frac{1}{4}$	„ =	67 112,85
1 844 485,40	„ $99\frac{1}{2}$	„ =	1 835 262,97
929 884,—	„ $99\frac{3}{4}$	„ =	927 559,29
3 183 175,91	„ 100	„ =	3 183 175,91
3 536 225,—	„ $100\frac{1}{4}$	„ =	3 545 065,57
4 443 400,38[5]	„ $100\frac{1}{2}$	„ =	4 460 090,02
3 077 463,25[5]	„ $100\frac{3}{4}$	„ =	3 106 071,73[5]
3 412 122,45	„ 101	„ =	3 446 243,62
1 371 283,20	„ $101\frac{1}{4}$	„ =	1 388 424,24[5]
Te zamen f 21 985 808,60	gem. à ruim $100\frac{4}{10}$	pct. =	f 22 077 949,49[5]

(1) Het cijfer, hier en bij de volgende maanden tusschen ( ) vermeld, wijst aan hoeveel onder de opgegeven zilveren munt aan pasmunt begrepen is.

TIJDSTIPPEN.	Bankpapier.	Zilveren munt.	Koperen munt.	TOTAAL.
30 April.				
Op Java en Madura	f 3 914 480	f 5 916 679	f 2 101 820	f 11 932 979
In de buitenbezittingen	490 760	3 667 934	144 557	4 303 251
	f 4 405 240	f 9 584 613 (1 483 241)	f 2 246 377	f 16 236 230
31 Mei.				
Op Java en Madura	f 3 034 460	f 3 907 871	f 1 694 733	f 8 637 064
In de buitenbezittingen	491 005	3 710 419	143 803	4 345 227
	f 3 525 465	f 7 618 290 (1 072 574)	f 1 838 536	f 12 982 291
30 Junij.				
Op Java en Madura	f 3 475 955	f 3 528 528	f 1 534 654	f 8 539 137
In de buitenbezittingen	444 325	3 944 302	137 624	4 526 251
	f 3 920 280	f 7 472 830 (965 327)	f 1 672 278	f 13 065 388
31 Julij.				
Op Java en Madura	f 2 136 115	f 4 058 460	f 1 421 216	f 7 615 791
In de buitenbezittingen	365 720	3 586 611	135 412	4 087 743
	f 2 501 835	f 7 645 071 (970 926)	f 1 556 628	f 11 703 534
31 Augustus.				
Op Java en Madura	f 1 480 115	f 3 781 719	f 1 582 651	f 6 844 485
In de buitenbezittingen	401 665	3 102 644	136 814	3 641 123
	f 1 881 780	f 6 884 363 (911 595)	f 1 719 465	f 10 485 608
30 September.				
Op Java en Madura	f 1 391 240	f 3 742 899	f 1 531 493	f 6 665 632
In de buitenbezittingen	549 070	3 778 605	141 513	4 469 188
	f 1 940 310	f 7 521 504 (1 026 211)	f 1 673 006	f 11 134 820
31 October.				
Op Java en Madura	f 1 462 835	f 4 247 837	f 1 825 588	f 7 536 260
In de buitenbezittingen	512 185	3 544 318	142 895	4 199 398
	f 1 975 020	f 7 792 155 (831 565)	f 1 968 483	f 11 735 658
30 November.				
Op Java en Madura	f 1 747 840	f 5 044 445	f 1 853 229	f 8 645 514
In de buitenbezittingen	650 465	3 726 454	143 238	4 520 157
	f 2 398 305	f 8 770 899 (1 054 429)	f 1 996 467	f 13 165 671

TIJDSTIPPEN.	Bankpapier.	Zilveren munt.	Koperen munt.	TOTAAL.
31 December.				
Op Java en Madura.	f 1 814 310	f 6 552 033	f 2 109 392	f 10 475 735
In de buitenbezittingen	525 340	3 358 288	110 874	3 994 502
	f 2 339 650	f 9 910 321 (1 270 800)	f 2 220 266	f 14 470 237

De gelegenheid om sommen boven de f 100 (kosteloos) over te maken door middel van 's lands kassen (1) werd aanmerkelijk beperkt. Die wijze van overmaking behoeft, sedert de gelegenheid om binnenlandsche postwissels te verkrijgen aanzienlijk uitgebreid werd, niet meer bestendigd te worden ten gerieve van het publiek, en zij is dus alleen toe te laten daar waar zij strekt tot kostelooze aanvulling eener kas, die anders zou moeten worden aangevuld door verzending van geld op kosten en risico van het Gouvernement. In verband hiermede werd bij sommige kassen, die voor den eersten tijd geen behoefte aan aanvulling hadden, de afgifte van zoogenaamde gouvernementswissels tijdelijk gestaakt, terwijl daaraan op vele andere plaatsen voor goed een einde werd gemaakt.

§ 3. *Consignatiestelsel, enz.*

Veilingen. Een algemeen overzigt betreffende de uitkomsten van den verkoop van gouvernements-producten hier te lande gedurende 1876, ontleend aan de verantwoordingstukken der Nederlandsche Handelmaatschappij, wordt aangetroffen in de bijlage EE.

Opgaven nopens elke veiling in het bijzonder vinden lager eene plaats in hoofdstuk **O** (zie aldaar de onderdeelen: Koffijcultuur en Kinacultuur in afd. I, zoomede de § *Tinontginningen* in afd. II).

Weinige maanden geleden (Mei 1877) bestond er aanleiding om de vraag in overweging te nemen, of, met het oog op de steeds toenemende productie van tin buiten Nederlandsch Indie, 's lands belang welligt zou vorderen dat het sedert 1873 gevolgde stelsel om het Banka-tin hier te lande bij kleine (tweemaandelijksche) veilingen aan de markt te brengen, werd verlaten en weder halfjaarlijksche of jaarlijksche veilingen gehouden werden. Na raadpleging van de Handelmaatschappij kwam de Regering echter tot de slotsom, dat 's lands belang door zoodanige verandering weinig zou worden gebaat, en dat, onder de bestaande omstandigheden, behoud van het tegenwoordige stelsel van gouvernements-tinveilingen de voorkeur verdiende.

Bevrachtingen. Zoo als in het vorig verslag, op blz. 150, bereids is medegedeeld, werd in het laatst van 1875 besloten om, te beginnen met 1 Januarij 1876, de inhuur van scheepsruimte voor het vervoer van Oost-Indische gouvernements-producten naar Nederland geheel in Indie te doen plaats hebben. In laatstgenoemd jaar zijn van gouvernementswege door de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij bevracht 115 zeil- en stoomschepen, te zamen voor 33 524 lasten. De bedongen vrachtprijzen blijken uit de volgende opgaaf.

MAANDEN.	Aantal schepen.	Aantal lasten van 30 pikols.	VRACHT PER LAST: voor tin.	voor koffij.	voor kinabast en poeder.
Jan. . .	4	526	f 20 à f 30	f 60 à f 70	
Febr. . .	4	622	25 » 30	65 » 70	
Maart. .	4	639	20 » 30	50 » 70	
April . .	2	382	30	65	
Mei. . .	3	373	20 » 25	55	
Junij . .	13	4 395	20 » 30	60 » 90	
Julij . .	11	3 491	20 » 30	65 » 100 *a*)	
Aug. . .	22	9 447	20	60 » 100 *a*)	
Sept. . .	16	4 049	20 » 30	75 » 100 *a*)	
Oct. . .	16	4 393	20 » 30	72,50 à 85	f 90 *b*)
Nov. . .	16	4 091	20 » 30	70 à 85	90 *b*)
Dec. . .	4	1 116	35	67.50	90 *b*)
	115	33 524			

a) De vracht van f 160 gold meestal verzendingen met stoomschepen. In September moest echter voor het transport van eene lading koffij van Menado per zeilschip f 100 worden betaald.

b) Deze vracht is uitsluitend besteed voor vervoer per stoomschip.

Aan deze opgaaf sluit zich aan het volgende overzigt (ontleend aan berigten van de Handelmaatschappij tot 6 Augustus jl.) betreffende de in Indie gecharterde scheepsruimte na 31 December 1876.

(1) Voor sommen van f 100 en daarbeneden werd deze wijze van overmaking reeds in 1864 afgeschaft in verband met de invoering der binnenlandsche postwissels.

Schepen waarvan (tijdens de opgaaf) de belading reeds was afgeloopen.

Aantal schepen.	Koffij. Pikols.	Koffij. Vracht per last.	Tin. Pikols.	Tin. Vracht per last.	Kinabast en poeder. Colli's en kilogrammen.	Kinabast en poeder. Vracht per last.
			Stoomschepen. (*a*)			
2	6 200	f 80,00	»	»	»	»
6	21 075	85,00	»	»	»	»
2	»	»	11 250	f 22,50	»	»
3(*b*)	»	»	9 540	25,00	»	»
4	»	»	11 395^{87}	30,00	»	»
2	»	»	5 000	35,00	»	»
1	»	»	4 000	40,00	»	»
3	»	»	»	»	307 colli's. 20 429^{55} K. G.	f 90,00
			Zeilschepen. (*c*)			
3	23 500	f 60,00	»	»	»	»
3	22 700	62,50	»	»	»	»
1	12 920	64,47	»	»	»	»
1	7 100	64,96	»	»	»	»
2	16 000	65,00	»	»	»	»
9	69 456	67,50	»	»	»	»
2	25 719^{64}	72,50	»	»	»	»
1	13 950	75,00	»	»	»	»
1	»	»	383^{32}	f 16,12	»	»
6	»	»	2 150	20,00	»	»

Schepen reeds geheel of gedeeltelijk gecharterd, maar waarvan (tijdens de opgaaf) de belading onderhanden of nog niet begonnen was. (*d*)

Aantal schepen.	Koffij. Pikols.	Koffij. Vracht per last.	Tin. Pikols.	Tin. Vracht per last.	Kinabast en poeder. Colli's en kilogr.	Kinabast en poeder. Vracht per last.
			Stoomschepen. (*e*)			
1	8 000	(*f*)	»	»	»	»
1	»	»	800	f 22,50	»	»
			Zeilschepen. (*g*)			
2	28 000	f 65,00	»	»	»	»
2	23 000	67,50	»	»	»	»
1	(*h*)	70,00	»	»	»	»
1	14 500	72,50	»	»	»	»
1	6 000	(*i*) 85,00	»	»	»	»
2	38 000	(*f*)	»	»	»	»
4	(*h*)	(*f*)	»	»	»	»
1	»	»	600	f 18,12^{5}	»	»
1	»	»	1 000	20,00	»	»
3	»	»	2 200	(*f*)	»	»

(*a*) Van de hierbedoelde 12 stoomschepen waren er 3 waarin scheepsruimte werd ingehuurd voor den overvoer van koffij, tin en kinabast, 5 voor koffij en tin en 4 enkel voor tin.

(*b*) Hiervan 1 stoomschip onder vreemde (Engelsche) vlag, beladen met 4000 pikols tin.

(*c*) Van de hierbedoelde 25 zeilschepen waren er 4 waarin scheepsruimte werd ingehuurd voor den overvoer van koffij en tin te zamen, 18 enkel voor koffij en 3 enkel voor tin.

(*d*) De juiste hoeveelheid der ingenomen gouvernementsproducten kan eerst later worden opgegeven, daar het meermalen gebeurt dat, na de sluiting van het charter, in de zamenstelling der ladingen nog verandering moet worden gemaakt.

(*e*) De opgaaf betreft 2 stoomschepen (1 waarin koffij en 1 waarin tin zou worden geladen).

(*f*) Niet opgegeven.

(*g*) Van de hierbedoelde 13 zeilschepen waren er 5 waarin scheepsruimte werd ingehuurd voor den overvoer van koffij en tin te zamen en 8 enkel voor koffij.

(*h*) Ingehuurd voor de geheele scheepsruimte; hoeveelheid niet opgegeven.

(*i*) Vracht van Menado en Belang.

In het afgeloopen jaar moest weder, wilde men den geregelden afscheep van den aanzienlijken gouvernements-koffijoogst verzekeren, in vele gevallen het stelsel van gedeeltelijke belading worden losgelaten. Aanbiedingen van scheepsruimte voor 260 last koffij (het maximum voor gedeeltelijke belading) werden steeds schaarscher, op grond van de moeijelijkheid voor de reederijen om voor de overige ruimte eene genoegzaam winstgevende lading naar Nederland te vinden. De oorzaak hiervan was gelegen in het reeds vroeger vermelde feit (zie het verslag van 1875, bladz. 150), dat het voornaamste particuliere uitvoerartikel, de suiker, slechts bij uitzondering nog regtstreeks naar Nederland werd verscheept, daar de meeste fabriekanten, om zoo lang mogelijk vrij te zijn in het bepalen der eindbestemming van het product, meer en meer de voorkeur gaven aan eene verscheping »naar het Kanaal om orders."

Was reeds in 't laatst van 1874, toen zich de invloed van deze wijze van handelen op de gouvernements-bevrachtingen begon te openbaren, voorwaardelijk magtiging verleend om ook bij afschepingen aan Java's noordkust (1) de inhuur tot de geheele scheepsruimte uit te strekken, in die gevallen namelijk dat de kosten van assurantie der meerdere lading door den lageren vrachtprijs zouden wor-

(1) Aan de zuidkust was, wegens de weinige kans om bijlading te verkrijgen, reeds vroeger de inhuur van volle scheepsruimte toegestaan.

den opgewogen, thans bleek het raadzaam om aan deze laatste voorwaarde niet langer vast te houden. Sedert September 1876 werd daarom vergund om ter noordkust van Java volle ladingen te bevrachten, ook dan wanneer de assurantiepremie over het excedent boven de 260 lasten meer bedroeg dan het vrachtverschil tusschen geheele en gedeeltelijke belading. Die vergunning, aanvankelijk slechts verleend voor den afscheep van koffij uit den oogst van 1876, is in Julij jl. ook van toepassing verklaard op den koffijoogst van dit jaar. Daartoe is overgegaan, omdat toen, volgens telegrafisch berigt van de faktorij der Handelmaatschappij, ter noordkust van Java 150 000 pikols (5000 lasten) gouvernementskoffij ter verzending gereed lagen, en slechts 5 schepen, te zamen metende 3000 lasten, aldaar op charter wachtten.

Ten einde het vertrek van hare stoomschepen uit Indie op vaste tijdstippen te kunnen bepalen, verzocht de stoomvaartmaatschappij »Nederland" in November 1876 haar eene retourvracht te verzekeren van 4420 lasten 's jaars (berekend op 17 reizen à 260 lasten per reis), met bevoegdheid om deze hoeveelheid in te nemen bij partijen van 260 à 600 lasten, onder korting van f 5 per last op de vracht van het excedent boven 260 lasten. De overweging van dit verzoek heeft geleid tot eene overeenkomst met die maatschappij, dd. 19/17 April 1877, waarbij o. a.:

1°. aan hare in den maildienst varende (1ste klasse) stoomschepen (verg. bladz. 107 en 154) voor elke reis gemiddeld eene retourlading wordt verzekerd van 260 lasten gouvernementsproducten, uitmakende voor 17 reizen, gedurende den loop van een jaar te volbrengen, eene gezamenlijke hoeveelheid van 4420 lasten, waartegenover de Maatschappij de verpligting heeft aanvaard om vaste vertrekdagen uit Batavia voor de genoemde stoomschepen te bepalen met geregelde tusschenpoozen van drie weken (art. 1);

2°. aan de Maatschappij wordt toegestaan in één schip eene grootere lading in te nemen dan 260 lasten, mits niet te boven gaande 600 lasten, en binnen de grenzen van eene vooraf te maken verdeeling in vier driemaandelijksche, des noods ongelijke, deelen (art. 2);

3°. de Regering zich het regt voorbehoudt om de gezamenlijke hoeveelheid der ladingen in één jaar voor $^1/_4$ gedeelte uit tin te doen bestaan (art. 3);

4°. ten opzigte van den vrachtprijs is bepaald, dat deze zich regelt naar de stoomvracht van den dag, met een maximum van f 105 per last voor koffij en kina en van f 40 per last voor tin, en eene vermindering van de vracht van koffij en kina met 5 pct. voor het aantal lasten van 261 tot en met 400, en met 10 pct. voor het aantal lasten van 401 tot en met 600 (art. 4) (1).

Deze overeenkomst is aangegaan voor den tijd van één jaar, aanvangende 1 Mei 1877, en wordt, zoolang het met de maatschappij »Nederland" gesloten postcontract van kracht blijft, gerekend telkens voor een gelijk tijdvak te worden voortgezet, tenzij eene der partijen zich minstens drie maanden vóór den vervaldag schriftelijk tegen de voortzetting verklare.

Door de besproken overeenkomst wordt niet te kort gedaan aan de met 1 Januarij 1875 (zie het verslag van dat jaar, bladz. 150) in werking getreden algemeene voorwaarden voor het vervoer van gouvernementsproducten per stoomschip. Elk niet in den maildienst varend 1e klasse stoomschip onder Nederlandsche vlag zal derhalve, even als vroeger, in aanmerking kunnen komen voor eene gouvernements retourbevrachting met 200 last tegen de stoomvracht van den dag, mits niet hooger dan f 105 per last. Wel zal dientengevolge de hoeveelheid van 4800 last gouvernements-producten per jaar, indertijd aangenomen als het maximum dat aan de stoomvaart kan worden toebedeeld, eenigszins overschreden worden, maar hiertegen scheen voor's hands geen bezwaar te bestaan, zoolang het aantal der bedoelde stoomschepen geen noemenswaardige uitbreiding erlangde.

De reeds in 't vorig verslag (bladz. 150) vermelde magtiging, om den aangenomen normalen vrachtprijs voor tin ($^1/_4$ van dien voor andere gouvernementsproducten) zoowel voor zeil- als voor stoomschepen te overschrijden, telkens wanneer dit noodig bleek om vertraging in de afscheping te voorkomen, bleef gehandhaafd. Om voldoende aanbiedingen voor den overvoer van dat metaal te vinden, is er in Mei jl. in toegestemd, dat ook voor de stoomschepen buiten den maildienst varende eene tinvracht van hoogstens f 40 per last worde besteed. Deze verhoogde vracht (zoo als straks gezegd, ook bij de overeenkomst met de maatschappij »Nederland" als maximum aangenomen,) mag echter alleen worden toegestaan, wanneer anders geen scheepsruimte te bekomen is.

Assurantie. Blijkens vorige verslagen wordt van de in zeilschepen overgevoerde gouvernements-producten op elke lading onverzekerd gelaten f 500 000, vertegenwoordigende ongeveer de waarde van 260 last aan koffij of aan koffij en tin te zamen (2), en bedraagt de eigen risico op de gouvernementsladingen in stoomschepen f 600 000. Sedert nu, zoo als hooger is gezegd, het stelsel van gedeeltelijke belading van zeilschepen grootendeels is moeten worden losgelaten, valt op onderscheidene ladingen in koopvaarders een min of meer belangrijk excedent tegen zeegevaar te verzekeren. Ladingen in stoomschepen overschreden, sedert de regeling van 1875 hierboven bedoeld, nimmer de grens der gouvernements-risico. In het vervolg kan dit nu mogelijk worden voor de in den maildienst varende stoomschepen. Er is echter geen aanleiding gevonden om, met het oog op het straks besproken contract met de maatschappij »Nederland", in de aangenomen limite van f 600 000 verandering te brengen.

In het vorig verslag is aangeteekend dat er, van de in 1875/76 (6 September 1875 — 4 September 1876) gecharterde gouvernementsladingen in zeilschepen, 24, voor een gezamenlijk excedent van f 10 478 000, tegen zeegevaar verzekerd werden. Blijkens nadere opgaven bedroeg de geassureerde waarde echter f 10 828 000. Sedert het laatstgenoemd tijdstip werden, volgens de tot 24 Augustus jl. van de Handelmaatschappij ingekomen opgaven, op gouvernementsproducten, in zeilschepen herwaarts overgevoerd, assurantien gesloten voor een gezamenlijk bedrag van f 16 315 000, verdeeld over 31 bodems. De premie van assurantie heeft bedragen: voor koffij $2^{15}/_{16}$ pct. voor alle gevaar (bij overvoer van Menado $3^7/_{16}$ pct.) en voor tin $1^7/_{16}$ pct.

Het belang, dat voor de Regering gelegen is in de instandhouding eener onafhankelijke Nederlandsche expertise, vooral met het oog op het aanzienlijk bedrag dat bij den overvoer van gouvernementsproducten onverzekerd wordt gelaten, heeft er toe geleid om de bijdrage, welke sedert jaren ten laste der op den productenverkoop vallende algemeene, zoogenaamde onsplitsbare onkosten wordt te goed gedaan aan de commissie uit de Nederlandsche vereeniging van assuradeuren te Amsterdam, te rekenen van 1 Januarij 1877, te verhoogen van f 3000 tot f 6000 's jaars. Zonder eene zoodanige evenredige vermeerdering van het gouvernements-aandeel in de kosten, dreigde de expertise der vereeniging te niet te gaan.

§ 4. *Andere bronnen van inkomst.*

A. Verpachte middelen.

Opiumpacht.

1°. Java en Madura.

Pachtregeling. Het reglement op de opiumpacht (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 228) werd op twee punten gewijzigd. Vooreerst werd, ten einde ook voor het publiek alle aanleiding tot misverstand weg te nemen omtrent de gevallen, waarin het bezit enz. van ruwe of bereide opium strafbaar is, voor art. 18 van het pachtreglement, welke

(1) Bij het vroegere (met 31 December 1874 afgeloopen) contract met de maatschappij „Nederland", waarbij haar eene retourlading van 4800 lasten 's jaars was verzekerd (600 of 480 lasten voor elke der 8 à 10 destijds geraamde thuisreizen per jaar), was als maatstaf voor de vrachtbepaling aangenomen, dat zou worden te goed gedaan f 22,50 boven de gemiddelde zeilvracht, gedurende het afgeloopen kalenderjaar door de Regering betaald. Echter was bepaald dat de stoomvracht niet minder dan f 97,50 per last zou bedragen en dat het tin tegen $^1/_4$ van de voor andere gouvernementsproducten te betalen vracht zou worden overgevoerd. Naar den bedoelden maatstaf heeft de Stoomvaartmaatschappij over de vier contractsjaren 1871 t/m 1874 als vracht (voor koffij) achtereenvolgens genoten f $99{,}50^2/_{10}$, f 99,76, f 107,55 en f 105,92 per last.

(2) Onder de werking van het stelsel van gedeeltelijke bevrachting was dit, zooals op bladz. 164 reeds is herinnerd, het maximum dat in één zeilschip mogt worden afgescheept.

bepaling reeds blijkens 't vorig verslag (bladz. 150) tot twijfel had aanleiding gegeven, eene nieuwe verduidelijkte redactie vastgesteld (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 214). En in de tweede plaats werden, door wijziging van art. 23 van het reglement, tegen sommige opium-overtredingen ligtere straffen bedreigd, opdat ze door den politieregter, en dus spoediger, konden worden afgedaan (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 24). Men meende dat eene dadelijke beregting, die bij de landraden niet kan plaats hebben, krachtiger zou bijdragen tot beteugeling van den sluikhandel dan het behoud eener zware straf, en achtte de wijziging ook noodig met het oog op het Koninklijk besluit van 12 November 1875, n°. 13 (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 25; verg. vorig verslag, bladz. 64), waarbij de bevoegdheid tot voorloopige inhechtenisneming binnen engere grenzen is teruggebragt. Intusschen werd gewaarschuwd tegen eene te angstvallige toepassing van het bij genoemd Koninklijk besluit aangenomen beginsel, dat de verdachte op vrije voeten behoort te blijven, tenzij gewigtige grond bestaat voor het vermoeden dat hij zich door de vlugt aan strafvervolging zal onttrekken. Aan de residenten werd te kennen gegeven dat, naar het inzien der Regering, een verdachte ter zake van overtreding der bepalingen op de opiumpacht in voorloopige hechtenis behoorde te worden gesteld, wanneer hij bijv. niet kon wijzen op een wel gevestigd middel van bestaan.

Eindelijk valt nog te vermelden dat in Julij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 133), met aanvulling der te dier zake in 1872 en 1873 voor de havens van Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang uitgevaardigde bepalingen (verg. het verslag van 1874, bladz. 149), den resident van Cheribon de bevoegdheid is verleend om aan schepen die in genoemde havens ten handel mogen komen, al hebben zij opium aan boord, gelijke vergunning te geven ten opzigte van de haven van Cheribon.

Uitkomsten der verpachtingen en voorbereiding der nieuwe verpachtingen. In 1876 had slechts ééne verpachting plaats, namelijk die in Soerakarta, waarvan reeds in 't vorig verslag, bladz. 153, melding werd gemaakt.

Ter voorbereiding van de nieuwe verpachting die in dit jaar voor alle gewesten moet worden gehouden, zijn door den directeur van financiën in April jl. eenige vragen gerigt aan de hoofden van gewestelijk bestuur, in het bijzonder omtrent het maximum van de aan de pachters te verstrekken hoeveelheid opium, het getal kitten, en den pachttermijn. Tot toelichting van de strekking der vragen omtrent de twee eerstgenoemde punten werd op nieuw gewezen op de noodzakelijkheid om rekening te houden met de behoefte, en om te voorkomen dat door te geringe verstrekking de verboden invoer worde bevorderd. Ook werd in herinnering gebragt dat de regeling er naar behoort te streven dat de pachter zijn voordeel liever zoeke in het debiteeren van minder opium tegen hooge prijzen, dan in groot debiet tegen lage prijzen. Voorts werd gewezen op de wenschelijkheid, dat het getal verkoopplaatsen, zonder zóó groot te zijn dat het gebruik van opium worde aangewakkerd, aan de behoefte voldoe in die mate, dat de verkoop van gesmokkelde opium niet worde in de hand gewerkt door gemis aan de noodige wettige verkoopplaatsen.

In bijlage FF wordt eene in bijzonderheden uitgewerkte raming aangetroffen van de inkomsten, in 1877 door den Staat aan het opium-monopolie te ontleenen. De daarin ter vergelijking opgenomen cijfers van 1876 verschillen eenigszins van die in 't vorig verslag vermeld, ten gevolge van nadere wijzigingen in de verhouding tusschen de te verstrekken hoeveelheden Levantsche en Bengaalsche opium.

De opbrengst voor 1877 kan worden geraamd op f 12134040 (1), d. i. f 431420 meer dan voor 1876. Deze hoogere raming is, behalve van wijzigingen als zoo even bedoeld, een gevolg van de lagere inkoopprijzen van de Levantsche opium in het begin van 1877, waardoor de vermoedelijke winst op de verstrekking van die soort voor 1877 kan worden gesteld op f 12,50 per katti tegen f 6,50 in 1876. Voor de Bengaalsche opium bleef de winst f 14,50 per katti bedragen.

Verstrekkingen. In het afgeloopen jaar (verg. de reeds aangehaalde bijlage) zijn aan de pachters uit 's lands pakhuizen verstrekt ruim 64299 katti's Levantsche en ruim 85782 katti's Bengaalsche opium, te zamen ruim 150081 katti's of 11079 katti's minder dan de toegestane maxima.

In 9 van de 20 pachtperceelen werd minder dan het maximum genomen, namelijk in het pachtperceel Batavia-Bantam-Krawang en in de residentien Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Banjoewangi, Soerakarta, Kediri (verg. bladz. 167) en Madura.

In Indie werden in 1876 ontvangen 641 kisten Levantsche opium, regtstreeks door de Regering aangeschaft tegen gemiddeld f 1745,29, en 900 kisten Bengaalsche opium, door de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij aangevoerd, gemiddeld tegen f 1552,12 per kist.

In de bedongen verhouding tusschen de te verstrekken hoeveelheden Levantsche en Bengaalsche opium werden in 1876 en 1877, op verzoek der pachters, tot wederopzeggens eenige wijzigingen toegestaan, die in het voordeel van den lande waren; zij betroffen in 1876 de pachtperceelen Banjoemas, Samarang, Bagelen en Rembang, in 1877 de pachtperceelen Kadoe en Batavia-Bantam-Krawang. Ten gevolge daarvan werden aan Bengaalsche opium in 1876 8030, en in 1877 2520 katti's meer toegestaan dan aanvankelijk was bepaald, met gelijke vermindering der verstrekking van Levantsche opium (2).

De in 1875 bij wijze van proef aangekochte Perzische opium werd (buiten de gewone verstrekking) aan verschillende pachters (ook ter Sumatra's Westkust) tegen inkoopsprijs gedebiteerd, ten einde het oordeel der verbruikers over die soort te leeren kennen. Omtrent de bevinding zijn nog geen voldoende berigten ontvangen.

Het sedert 1872 aanhangig proces tusschen de Indische Regering en den gewezen opiumpachter van Soerabaija Lim Kee Soen, betreffende de door dezen geëischte schadevergoeding voor eene vertraging van twee dagen in de levering van 200 katti's Bengaalsche opium, is thans afgeloopen. Het vorig verslag, bladz. 151, eindigde met de mededeeling, dat, na de schorsing van den verkoop van het door Lim Kee Soen in beslag genomen gouvernements-tin, het geding over de geldigheid van het beslag aanhangig werd gemaakt. Ook over de middelen van verzet is in dat verslag reeds het noodige gezegd. De raad van justitie te Soerabaija oordeelde die middelen ongegrond (vonnis van 27 September 1876; *Indisch Weekblad van het Regt* n°. 704), doch verklaarde het beslag nietig op den subsidiair aangevoerden grond, dat het herhaald bevel tot betaling, volgens art. 444, alin. 2, van het reglement op de burgerlijke regtsvordering vereischt bij het exploit van beslag, niet aan den directeur van financien, maar aan den algemeenen pakhuismeester, bewaarder van het in beslag genomen tin, was gedaan. Het Hooggeregtshof daarentegen oordeelde in hooger beroep (arrest van 22 Februarij 1877; *Indisch Weekblad van het Regt* n°. 715), dat zoowel de middelen ten principale als het subsidiaire middel ongegrond waren. Het beslag werd gehandhaafd en de voortzetting der executie bevolen. De laatste poging om de verpligting tot betaling af te weren, was dus mislukt. Om den voortgang der executie te stuiten, was het van belang de betaling spoedig te doen plaats hebben. Zij volgde weinige dagen later (te gelijk ook de opheffing van het beslag op het gouvernements-tin), nadat vooraf bij ordonnancie van 26 Februarij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 44), ter bestrijding der uitgaaf (f 142348,96[5]), een crediet boven de begrooting geopend was (zie bladz. 159).

Als naar gewoonte volgt hier eene berekening van

(1) Hierbij is gerekend op het voortduren eener in Februarij 1877 tot wederopzeggens toegestane wijziging in de verstrekking aan den pachter van het perceel Batavia-Bantam-Krawang, welke wijziging een voordeel van f 2640 oplevert. Wat Soerakarta betreft, is voorts weder gerekend, even als ook voor 1876, op den oorspronkelijken pachtschat voor elk der jaren 1875 t/m 1877, omdat de pachter, wiens contract in het eerste semester 1876 wegens wanbetaling in regten ontbonden werd verklaard (verg. vorig verslag, bladz. 153), veroordeeld is tot vergoeding van kosten, schaden en interessen, waaronder begrepen is het verschil tusschen den door hem aangenomen pachtprijs en den tegenwoordigen. Het bedrag der vergoeding is nog niet door den regter vastgesteld.

(2) De in 't vorig verslag bedoelde wijziging in de verstrekkingen aan den pachter van Samarang gedurende 1875 werd niet tot wederopzeggens toe, maar slechts voor 2 malen, telkens bij eene afzonderlijke beschikking, toegestaan.

hetgeen de opium (tot de volle hoeveelheid genomen) den pachters in het jongst verstreken en in het loopende jaar heeft gekost of zal kosten per katti, zoomede van de prijzen waarvoor in de twee laatst verloopen jaren de opium gemiddeld door hen gesleten is in het groot en in het klein.

GEWESTEN.	Maxima van verstrekking (ruwe opium in katti's)	Bedrag van den pachtschat zonder bijberekening van den prijs der opium	Wanneer de geheele maximum-hoeveelheid genomen wordt, komt de opium aan pachtschat en inkoopsprijs (deze laatste à f 30 per katti) den pachter in elk der jaren 1876 en 1877 te staan op de navolgende som per katti.	Gemiddelde verkoopprijs in 1876 per 8 thail bereide opium, ongeveer gelijkstaande met 1 katti ruwe opium.	Gemiddelde verkoopprijzen van bereide opium (1 thail bereide = 2 thails ruwe opium). 1875.		1876.	
	in elk der jaren 1876 en 1877.				Per thail (1/16 katti).	Per matta (1/100 thail).	Per thail (1/16 katti).	Per matta (1/100 thail).
Bantam.	720			f 140,00	f 20,16^5	f 0,30	f 17,50	f 0,31
Batavia.	7 200	f 780 000	f 122,85^5	140,16	20,16^5	0,30	17,52	0,31
Krawang	480			144,00	21,37^5	0,29^5	18,00	0,32
Cheribon	2 400	199 200	113,00	84,00	11,38^5	0,15	10,50	0,15^5
Tagal	6 000	492 240	112,04	92,00	15,70^5	0,15	11,50	0,16
Pekalongan . . .	6 000	456 120	106,02	115,56	12,33	0,15	14.44^5	0,15
Samarang	24 000	1 259 400	82,47^5	82,52	10,00	0,12	10,31^5	0,12^5
Japara	9 000	217 200	54,13	66,32	9,69^5	0,13^5	8,29	0,12
Rembang	15 000	504 000	63,60	74,08	8,06^5	0,11^5	9,26	0,13
Soerabaija	21 600	792 000	66,67	96,00	11,17^5	0,15^5	12,00	0,14
Pasoeroean. . . .	6 000	348 000	88,00	168,00	26,85	0,26^5	21,00	0,21
Probolinggo . . .	3 000	157 200	82,40	99,44	13,00	0,16^5	12,43	0,15
Bezoeki.	1 200	102 600	115,50	94,76	12,25	0,22^5	11,84^5	0,22^5
Banjoewangi . . .	360	18 720	82,00	(a)	(a)	0,20	(a)	0,20
Banjoemas. . . .	3 600	264 000	103,33	106,00	12,00	0,23	13,25	0,23^5
Bagelen	3 000	228 000	106,00	128,00	18,00	0,22^5	.16,00	0,25
Kadoe	5 400	420 000	107,78	104,00	13,00	0,25	13,00	0,25
Djokjokarta . . .	6 000	540 000	120,00	236,00	26,33	0,24^5	29,50	0,37^5
Soerakarta. . . .	12 000	983 400	111,95	96,96	9,25	0,12	12,12	0,15
Madioen	12 000	792 000	96,00	142,00	17,33	0,18	17,75	0,22^5
Kediri	12 000	1 242 000	133,50	173,84	21,66	0,19	21,73	0,22^5
Madura.	4 200	131 160	61,23	98,88	12,90	0,13^5	12,36	0,13^5
Totaal	161 160	f 9 927 240						

(a) In dit gewest is de opium in 1875 en 1876 in geene grootere hoeveelheid dan van 1/4 thail verkocht.

Aanzuivering der pachtpenningen. In 1876 was aan pachtschat over December 1875 tot November 1876 in te vorderen f 9 938 960. In dat jaar werd aan pachtschat, en aan boete wegens te late betaling, ontvangen — de betaalde achterstand over vroegere jaren daaronder begrepen — f 10 352 230,63^5, tegen f 10 459 870,31^5 in 1875 (1). Onder eerstgenoemde som is om de reeds hierboven (bladz. 166, noot 1) vermelde reden voor Soerakarta gerekend op den oorspronkelijk voor de jaren 1875 t/m 1877 geboden pachtschat, die f 28 940 's maands meer bedraagt dan bij de tweede verpachting (voor het tijdvak 1 Augustus 1876 t/m 31 December 1877) verkregen werd. Intusschen zijn de vorige pachter en zijne borgen in gijzeling gesteld tot verhaal van achterstalligen pachtschat en koopprijs van opium over 1875. Verzoeken om uit de gijzeling te worden ontslagen tegen belofte van kleine maandelijksche betalingen zijn afgewezen. De nieuwe pachter van Soerakarta betaalt geregeld. In Samarang ontstond in het begin van 1876 een achterstand van één maand, tot zekerheid van welks afdoening de pachter eene overgehouden hoeveelheid opium aanbood. Thans heeft de betaling geregeld plaats. Een der borgen heeft verzocht te mogen treden in plaats van den pachter, wiens aandeel is uitgekocht. Een kleine achterstand ontstond na het overlijden van den pachter van Banjoemas, maar werd sedert aangezuiverd. De pachter van Kediri had in den aanvang met vele moeijelijkheden te strijden, daar hij, ter verkrijging van de opiumpacht gedurende den loopenden termijn (1875 t/m 1877), zich in concurrentie had gewaagd met de magtige kongsi, die sedert jaren de pacht in handen had gehad. Hij moest dientengevolge de exploitatie der pacht met minder vertrouwd personeel beginnen. Niettegenstaande deze moeijelijkheden en de minder gunstige tijdsomstandigheden gedurende 1875, waarop reeds in het vorig verslag (bladz. 153) in algemeenen zin gewezen werd, en die zich in Kediri nog in het begin van 1876 deden gevoelen, werd de bedongen pachtschat (welke f 400 800 's jaars hooger was dan die van 1874) volledig betaald. Om aan zijne verpligtingen tegenover het Gouvernement te beter te kunnen voldoen, had de pachter zelfs drie maanden lang geen opium genomen, en zich daardoor gunstig onderscheiden van andere pachters, die het toegestaan maximum namen, ook al waren zij niet bij magte die hoeveelheid te betalen. Ten einde te voorkomen dat de pachter dientengevolge in latere maanden niet over genoeg opium mogt kunnen beschikken, hetgeen den sluikhandel zou bevorderen, is hem, met afwijking van de bepaling, dat verrekening met verstrekkingen beneden het maximum in vorige maanden niet mag plaats hebben (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 229, art. 7), toegestaan om gedurende de nog overblijvende maanden van zijn pachttermijn de over drie maanden niet aangevraagde opium alsnog te ontvangen, telkenmale tot zoodanige hoeveelheid als door den resident noodig of wenschelijk zou worden geoordeeld.

De in der tijd tot de residenten gerigte aanbeveling, om bij den minsten achterstand dadelijk geregtelijke maatregelen voor de invordering te nemen, werd stipt opgevolgd, en deze gestrengheid had ten gevolge dat over het algemeen geregeld werd betaald.

Wat de vroeger vermelde schikkingen betreft omtrent de aanzuivering aan den lande van schuld uit de pacht over 1870 en 1871 (zie laatstelijk het verslag van 1875, bladz. 155), in de nakoming daarvan werd ook nu nog moeijelijkheid ondervonden. Van regeringswege zouden daarom maatregelen worden genomen tot geregtelijke invordering, zoo noodig en mogelijk door toepassing van lijfsdwang op de gewezen pachters en hunne borgen (zoowel op de borgen voor de pacht als op de personen die zich borg hadden gesteld voor de nakoming van de laatst getroffen schikking betreffende de afbetaling in maandelijksche termijnen).

Sluikhandel. Met goed gevolg werd weder in 1876 tegen den sluikhandel opgetreden, gelijk ook uit het volgend tweejarig overzigt valt af te leiden.

(1) In 't vorig verslag (bladz. 153) werd hiervoor opgegeven f 10 662 276,31^5, maar hierbij was ten onregte ook gerekend op de inkomsten die het Gouvernement uit de opiumpacht op Bali trok (verg. ook bladz. 78/79 van dat verslag).

GEWESTEN.	1875. (a)							1876.						
	Getal aanhalingen.			Aangehaalde hoeveelheden (b).				Getal aanhalingen.			Aangehaalde hoeveelheden (b).			
	Ruwe opium.	Bereide opium.	Totaal.	Katti's.	Thails.	Tji's.	Matta's.	Ruwe opium.	Bereide opium.	Totaal.	Katti's.	Thails.	Tji's.	Matta's.
Bantam	»	6	6	37	»	9	8	»	»	»	»	»	»	»
Batavia	1	23	24	291	15	6	5	»	73	73	276	16	5	2
Krawang	»	3	3	33	8	»	»	»	7	7	»	10	5	»
Preanger regentschappen	»	6	6	1	»	9	7	(c) 1	(c) 8	(c) 8	1	11	3	»
Cheribon	»	15	15	258	1	9	6	»	12	12	38	10	7	4
Tagal	»	60	60	7	10	5	6	»	43	43	17	3	1	6
Pekalongan	»	37	37	457	13	3	8	»	16	16	2	11	5	4
Samarang	(c) 24	(c) 433	(c) 456	1 932	10	7	$3^1/_2$	49	515	564	459	12	3	5
Japara	(d) 13	(d) 23	(d) 23	607	3	5	»	44	195	239	3 977	»	9	1
Rembang	16	65	81	4 131	8	»	»	29	237	266	3 091	10	1	2
Soerabaija	»	236	236	879	11	5	8	»	528	528	300	5	9	4
Pasoeroean	»	77	77	94	11	9	2	»	57	57	117	4	7	»
Probolinggo	1	42	43	35	1	6	3	1	67	68	32	14	5	6
Bezoeki	»	38	38	(e) 758	8	9	2	2	72	74	69	»	8	1
Banjoewangi	»	6	6	»	12	7	8	»	7	7	1	9	7	5
Banjoemas	»	9	9	2	9	2	$0^1/_2$	»	8	8	10	3	9	8
Bagelen	»	17	17	3	1	»	9	»	9	9	1	14	1	3
Kadoe	»	49	49	19	2	»	»	»	39	39	10	15	1	$7^1/_2$
Djokjokarta	32	24	56	25	»	3	2	(g) 45	(g) 63	(g) 90	39	14	2	9
Soerakarta	213	264	477	214	11	9	4	667	233	900	339	40	»	1
Madioen	»	131	131	35	8	»	»	71	116	187	21	4	9	7
Kediri	3	698	701	713	10	9	5	»	843	843	371	15	5	8
Madura	4	74	78	59	7	6	2	2	87	89	77	12	5	3
Totaal	307	2336	2629	(f) 10 600	(f) 11	(f) 6	(f) 9	911	3235	4127	(h) 9 263	(h) 3	(h) 5	(h) $6^1/_2$

(a) Sommige cijfers van het vorig verslag zijn verbeterd.

(b) Waar bereide opium is aangehaald, is de hoeveelheid herleid tot ruwe.

(c) Eene aanhaling had plaats, waarbij te gelijk met ruwe ook bereide opium werd in beslag genomen.

(d) Er hebben 23 aanhalingen plaats gehad en daaronder 13 waarbij te gelijk met ruwe ook bereide opium is in beslag genomen.

(e) Hieronder eene aanhaling van 700 katti's (7 pikols), welke later, ingevolge regterlijke uitspraak, aan de vervoerders zijn teruggegeven (verg. vorig verslag, bladz. 154).

(f) Van deze hoeveelheden werden in ruwen staat aangehaald 1790 katti's, 9 thails, 5 tji's en $2^1/_2$ matta's.

(g) Van de 90 aanhalingen hadden er 18 plaats, waarbij te gelijk met ruwe ook bereide opium werd in beslag genomen.

(h) Van deze hoeveelheden werden in ruwen staat aangehaald 2066 katti's, 2 thails, 5 tji's en $3^1/_2$ matta's.

De toeleg van pachters van vorige jaren, om door sluikhandel hunne opvolgers zooveel mogelijk te benadeelen, ondervond op den duur meer bezwaar, daar de tegenwoordige pachters langzamerhand diegenen onder hun ondergeschikt personeel, die verdacht konden worden met de sluikers te heulen, leerden kennen en door andere meer vertrouwbare personen konden vervangen (zoo o. a. in Samarang, Soerakarta en Kediri). Ook komen de pachters, naarmate zij langer de pacht drijven, beter op de hoogte van de verbruikers van opium en van de wegen van den sluikhandel, terwijl zij ook middelen hebben kunnen beramen om den sluikhandel zooveel mogelijk te bemoeijelijken.

De regeringsmaatregelen, genomen ter bestrijding van het kwaad, werkten gunstig. Er is, volgens de Indische berigten, geenerlei reden om aan te nemen dat de sluikhandel in 1876 sterker is geweest dan in 1875. Het belangrijk getal aanhalingen (4127 in 1876, tegen 2629 in 1875) moet voor een deel toegeschreven worden aan grootere waakzaamheid en meer inspanning, ook ten gevolge van de dadelijke uitkeering van premien (ingevolge Indisch Staatsblad 1876, n°. 51). Het optreden van andere hoofden van bestuur in een tweetal gewesten, in 't laatst van 1875, wordt gezegd mede een onmiskenbaren invloed ten goede te hebben gehad.

Ofschoon het getal aanhalingen in 1876 ruim de helft meer bedroeg dan in 1875 (het nam vooral toe in Samarang, Japara, Rembang, Soerakarta, Soerabaija en Kediri), is tusschen de aangehaalde hoeveelheden niet zulk een groot verschil. Trekt men van de hoeveelheid in 1875 de zeven kisten af, die op zee werden aangehaald maar teruggegeven moesten worden (zie vorig verslag, bladz. 154), dan blijkt dat in 1875 werden in beslag genomen 99 pikols, terwijl het cijfer in 1876 beliep ruim 92 pikols. Hieruit volgt dat in 1876 veel aanhalingen van kleine hoeveelheden hebben plaats gevonden. Er is niet alleen zooveel mogelijk gewaakt tegen invoer, maar het onwettig debiet is mede zeer bemoeijelijkt. Dit laatste draagt niet weinig bij om den sluikhandel te beteugelen. De ondervinding heeft geleerd (bijv. ter hoofdplaats Samarang), welk een gunstigen invloed een groot aantal aanhalingen van geringe hoeveelheden op het debiet in de wettige verkoopplaatsen had. Naarmate de koopers van kleine hoeveelheden gesmokkelde opium meer gevaar loopen om de voorkeur, die zij geven aan de onwettige verkoopplaatsen, met gevangenisstraf te boeten, wordt de prikkel grooter om liever aan de kitten van den pachter hunne klandisie te schenken.

Eene soortgelijke groote aanhaling als de straks bedoelde van 7 pikols in 1875 (namelijk op zee) werd ook in het afgeloopen jaar gedaan, doch thans met beteren uitslag. In de residentie Rembang werd nabij de kust een vaartuig aangehouden, dat te Boeleleng (Bali) was uitgeklaard en waarin bijna 5 pikols opium, in darmen verpakt, geborgen waren. De djoeragan der praauw werd door den landraad veroordeeld tot 18 maanden dwangarbeid en f 40 000 boete, terwijl de opium werd verbeurd verklaard. De raad van justitie bekrachtigde het vonnis, en de eisch tot cassatie werd door het Hooggeregtshof afgewezen. Ook andere groote aanhalingen hadden plaats, vooral in Japara, meer in het bijzonder in de afdeeling Joana, waar nog altijd de sluikers bij voorkeur schijnen te landen. In genoemde afdeeling alleen kwamen o. a. 136 aanhalingen voor, waarvan er 24 hoeveelheden betroffen van 1 tot 24 katti's, 27 hoeveelheden van 25 tot 49 katti's, 9 hoeveelheden van 50 tot 99 katti's, en 5 hoeveelheden van 1 pikol en meer. In dezelfde residentie werden in de afdeeling Patti aangehaald 6 blikken met opium, welke onder tegen den bodem eener praauw waren bevestigd. De belangrijkste aanhaling in Japara werd verrigt door een van de ambtenaren die tot tegengang van den sluikhandel tijdelijk ter beschikking van den resident waren gesteld. Zij betrof eene hoeveelheid van 268 katti's, welke in eene voor den sluikhandel ingerigte kar vervoerd werd nabij een particulier land, toebehoorende aan een belanghebbende in de pacht. In de reeds genoemde residentie Rembang werden eenmaal aangehaald 117½ katti's bereide, te gelijk met 75 katti's ruwe opium. Door de persoonlijke bemoeijenis van den resident, krachtig bijgestaan o. a. door den regent van Rembang, gelukte het in 2 dessa's aan de grens, bij onderzoek van verschillende woningen, 31 blikken aan te halen, te zamen inhoudende 620 katti's ruwe opium en bovendien 1 blik met 272 thails bereide opium.

Ook in Batavia zijn de aanhalingen in 1876, vergeleken met 1875, toegenomen. Naar aanleiding der bewering dat veel opium in kleine hoeveelheden werd binnengesmokkeld door van Atjeh terugkeerende soldaten en koelies, werden, in overleg met het departement van oorlog, maatregelen voorgeschreven om daartegen te waken. Voorts is bij den resident op krachtiger handhaving van het opiummonopolie aangedrongen.

In Krawang bedroeg het getal aanhalingen in 1876 4 meer dan in 1875. De resident verklaart echter dat dit geen bewijs voor de uitbreiding van den smokkelhandel is, daar de aanhalingen — één geval uitgezonderd — alle betroffen opium afkomstig van den vorigen pachter, welke veertien dagen na den afloop van den pachttermijn als onwettige opium wordt beschouwd (verg. Indisch Staatsblad 1874, n°. 228, art. 18, en Indisch Staatsblad 1876, n°. 214). Volgens den resident zou den sluikhandel in dat gewest een gevoelige slag zijn toegebragt door eene belangrijke aanhaling in 1875, welke aan de personen, die zich met den verboden opiumhandel bezig hielden, groote schade had berokkend.

In Cheribon, Tagal, Pekalongan, Pasoeroean, Banjoemas, Bagelen en Kadoe was het getal aanhalingen in 1876 geringer dan in 1875, en in Bantam kwam er geen enkele voor. Over het algemeen is op zich zelf de vermindering van het getal aanhalingen geen bewijs dat de sluikhandel is afgenomen. In Tagal, in het bijzonder in de afdeeling Brebes, zou dit echter, volgens den resident, wel het geval zijn. De aanhalingen toch zouden daar minder zijn geworden, nadat het aan de politie gelukt was den luitenant der Chinezen te Brebes op heeter daad te betrappen op overtreding van de opiumpachtvoorwaarden, waarvoor hij ook veroordeeld werd.

Waar de pachter met de smokkelaars heult, wordt de bestrijding van den sluikhandel voor de Regering moeijelijker. In enkele gewesten, waar vermoed kon worden dat zulks het geval was, deed het bestuur al wat het kon om den verboden handel tegen te gaan. In Patti (Japara) o. a. werd onwettige opium in een der kitten van den pachter aangehaald. In Bezoeki werd in een kit, die door den broeder des pachters gehouden werd, bij eene opneming door den resident zelven, mede onwettige opium gevonden. In hetzelfde gewest werden ook meermalen andere kithouders gestraft, omdat de boeken niet overeenstemden met den aanwezigen voorraad opium.

De beschikbaarstelling van fondsen voor geheim toezigt gaf, blijkens de ingekomen berigten, over het algemeen goede uitkomsten. Daarmede is dus ook in 1877 voortgegaan. De Nederlandsche consul-generaal te Singapore bevorderde het ontdekken van overtredingen door mededeelingen omtrent den aankoop en de verzending van opium aldaar.

De werking van de buitengewone maatregelen, in 1876 ten aanzien van Samarang, Japara, Rembang en Soerakarta genomen (zie vorig verslag, bladz. 154), was gunstig. De plaatsing in de drie eerstgenoemde gewesten van 8 verificateurs der in- en uitvoerregten en van andere Europesche ambtenaren, die, onder de onmiddellijke bevelen van den resident zelven en onder die van de adsistent-residenten of controleurs van het binnenlandsch bestuur, met het opsporen van opium-overtredingen werden belast, bleek reeds aanvankelijk aan het doel te beantwoorden. Door de waakzaamheid der bedoelde ambtenaren werd de ijver van de inlandsche politie geprikkeld en het getal aanhalingen is sterk toegenomen. Sedert de maatregel in werking kwam, maken vooral de pachters in Samarang en Rembang betere zaken. De pachter in eerstgemeld gewest, die vroeger ontbinding van het contract had gevraagd, op grond van geleden verliezen, is nu in staat aan zijne verpligtingen te voldoen. De ongunstige berigten, die vroeger herhaaldelijk uit Rembang inkwamen, zijn nu vervangen door de mededeeling dat het den pachter goed gaat. Daarenboven had de maatregel ook ten gevolge, dat het vervoer van opium door Blora naar Madioen en Solo, dat vroeger op groote schaal plaats had, zeer belemmerd werd. Deze gunstige uitkomst werd verkregen niettegenstaande in den beginne moeijelijkheden te overwinnen waren, toen het in dienst gestelde personeel nog onbekend was met het werk, en

gedeeltelijk ook met de volkstaal. Bovendien kon uit den aard der zaak de keus van de bovenbedoelde personen niet altijd even gelukkig zijn. Naarmate het personeel meer oefening verkrijgt, en meer vertrouwde personen, met taal en volk bekend, voor dit toezigt worden gebezigd, zal de maatregel nog beter aan het doel beantwoorden. De resident van Batavia wenschte ook in dat gewest ambtenaren tot tegengang van den sluikhandel aangesteld te zien, maar de Indische Regering heeft het voor alsnog niet noodzakelijk geacht in zijn voorstel te treden. Het in 't vorig verslag (bladz. 154) vermelde denkbeeld, om een zeker getal onderofficieren en manschappen van het regiment Oost-Indische cavalerie ter beschikking te stellen van de residenten van Samarang en Japara, is nog niet in toepassing gebragt. Men meende de werking van de reeds getroffen voorzieningen te moeten afwachten, alvorens te kunnen beoordeelen of zij moesten worden aangevuld door de beschikbaarstelling van bereden politiepersoneel. De maatregel, ten opzigte van de residentie Soerakarta voor den tijd van een jaar genomen (zie mede t. a. p.), heeft aan de verwachting beantwoord en is voorloopig voor 1877 verlengd.

Verboden kringen. In 1876 werden 19 overtredingen ontdekt van de verbodsbepalingen op den invoer, het bezit, het vervoer en den verkoop van opium in eenige gedeelten van Java, en wel 8 in de Preanger regentschappen, 3 in het district Tjibaroessa (Batavia), 1 in het district Ambal (Bagelen), 5 in het district Poerwokerto (Banjoemas) en 2 in het aan de Preanger regentschappen grenzende gedeelte der afdeeling Tjilatjap, mede in Banjoemas.

Bij ordonnancie van 15 Julij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 136) zijn de bedoelde verbodsbepalingen (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 307) aangevuld met eenige voorschriften aangaande de behandeling van aangehaalde en verbeurdverklaarde opium, en de verdeeling van de waarde der aangehaalde opium tusschen aanbrengers, aanhalers enz. Voorts zijn de strafbepalingen, voor zooveel het *bezit* van opium in de verboden kringen betreft, in overeenstemming gebragt met het bepaalde bij het hooger vermelde Indisch Staatsblad 1877, n°. 24 (zie bladz. 166).

2°. Buitenbezittingen.

In bijlage GG vindt men eene opgaaf van de opbrengst der opiumpacht in de buitenbezittingen over de jaren 1875, 1876 en 1877.

In het gouvernement van Sumatra's Westkust, in Benkoelen en in Palembang is de pacht voor genoemde drie jaren te gelijk afgestaan. Voor 1877 is dus, wat den pachtschat in die gewesten betreft, op dezelfde sommen als voor de beide voorafgegane jaren te rekenen, maar daarentegen is de winst op de te verstrekken opium hooger te ramen, uithoofde van de mindere prijzen door het Gouvernement voor de Levantsche opium besteed (verg. bladz. 166), hetgeen voor de hoeveelheid van die soort, waarop de pachters ter Sumatra's Westkust en in Benkoelen regt hebben (die van Palembang ontvangt alleen Bengaalsche opium), een voordeelig verschil tegenover 1876 geeft van respectievelijk f 25 200 en f 1800. Omtrent de werking der pacht in de drie genoemde gewesten (1) over 1876 is nog het volgende aan te teekenen:

Even als in 1875 nam de pachter van Palembang de volle hoeveelheid opium, die hij vorderen kon (2400 katti's Bengaalsche opium). De pachter van Sumatra's Westkust vroeg van de hem toegestane 4200 katti's Levantsche en 5160 katti's Bengaalsche opium (of te zamen 9360) slechts 1514¼ en 4600 katti's (of te zamen 6114¼). In 1875 waren hem verstrekt 4338 katti's Levantsche en 4260 katti's Bengaalsche opium (of te zamen 8598 (2) katti's). De pachter van Benkoelen, wien sedert 1 Januarij 1876 als maximum is toegestaan eene verstrekking van 300 katti's Levantsche en 720 katti's Bengaalsche opium, vroeg 115 katti's van de eerste en 215 katti's van de laatste soort aan, tegen 97½ en 237½ in 1875.

De prijzen, waarvoor in het afgeloopen jaar de pachters hunne bereide opium van de hand zetten, bedroegen ter Sumatra's Westkust, in Benkoelen en in Palembang gemiddeld per thail f 8,81, f 10,50 en f 12,63, en per matta (1/100 thail) f 0,09, f 0,14 en f 0,15. Ruwe opium zou gedurende 1876 in het eerstgenoemd gewest niet in het klein zijn gesleten. In Palembang schijnt deze soort bij geen kleinere hoeveelheden dan van 1 thail te worden verkocht. De gemiddelde prijs is daar f 6 per thail. In Benkoelen werd de ruwe opium door den pachter verkocht voor f 6,25 per thail en f 0,06 per matta.

Het blijkt niet dat de pachters in de drie genoemde gewesten medewerken om den sluikhandel tegen te gaan. De weinige aanhalingen, die aldaar plaats hadden, waren te danken aan de waakzaamheid der politie en van de recherche, of aan aangiften, gedaan door personen die tot den pachter in geen betrekking stonden. In Benkoelen kwam geen enkel geval van overtreding der pacht ter kennis van het bestuur, terwijl ter Sumatra's Westkust slechts 6 en in Palembang 5 aanhalingen van opium werden gedaan, waarvan 4 op de hoofdplaats van elk dier gewesten. Meerendeels betroffen die ontdekkingen geringe hoeveelheden. Slechts 2 aanhalingen, beide in de residentie Tapanoeli, waren van eenige beteekenis. Bij de eene werden gevonden ruim 5 katti's ruwe opium (Bengaalsche en Perzische dooreengemengd) en bij de andere 33 katti's ruwe Levantsche opium.

Omtrent het overig pachtgebied, in 1876 uitgestrekt tot de onderworpen gedeelten van Groot-Atjeh en tot eenige inlandsche staatjes behoorende tot de residentie Sumatra's Oostkust, en in 1877 nog tot een paar andere inlandsche staatjes aldaar, zoomede tot de afdeeling Banda (verg. vorig verslag, bladz. 155 en 166, zoomede dit verslag aan het slot dezer afdeeling), valt het volgende aan te teekenen.

In de gewesten Banka en Billiton, waar de pacht voor drie jaren tegelijk was afgestaan, verstreek die termijn bij het einde van 1876 (3). Bij eene nieuwe verpachting voor drie jaren werd geboden voor Banka f 150 333,33 en voor Billiton f 123 600 per jaar, terwijl als hoogste pacht voor één jaar slechts geboden werd voor Banka f 140 700 en voor Billiton f 100 005. Tegen de twee eerstvermelde sommen per jaar werd dus de pacht afgestaan voor het tijdvak 1877 tot en met 1879, terwijl zij over den verstreken pachttermijn op Banka f 150 000, op Billiton f 110 000 had opgebragt. Op Banka werd de gunstige uitslag der verpachting, welke niet verwacht was met het oog o. a. op den verminderden aanvoer van Chinesche werkkrachten aldaar, toegeschreven aan het optreden van mededingers uit Palembang, die intusschen in hunne poging, om de pacht magtig te worden, niet geslaagd zijn. Op Billiton werd het hoogste bod gedaan door de kongsi, die aldaar vóór 1874 de pacht in handen had gehad, maar toen had moeten wijken voor mededingers uit Singapore.

De opiumpacht voor 1877 bragt overigens in 't gouvernement van Celebes f 33 100, in de residentie Ternate f 4030 en in de residentie Menado f 3282 meer op dan in 1876. In de residentie Amboina (buiten de afdeeling Banda) werd hetzelfde bedrag als in 1876 verkregen, in de residentien Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Timor f 3060 en f 240 minder.

Buiten de lager afzonderlijk te bespreken verpachtingen in de afdeeling Banda, in Atjeh en in de residentie

(1) Zij maken, gelijk bekend is, met de Lampongsche districten (behoorende tot het pachtperceel Batavia-Bantam-Krawang) de eenige buitenbezittingen uit, waar eene gelijke opiumregeling als op Java en Madura in werking is. Alleen wordt er ruwe opium, in het bezit van anderen dan den pachter, niet steeds, zooals op Java en Madura, met onwettige opium gelijkgesteld. Behoudens die uitzondering werd de verduidelijkte redactie van art. 18 van het pachtreglement voor Java en Madura, waarvan op bladz. 165/166 sprake is, ook voor de bedoelde drie buitenbezittingen nagevolgd (*Indisch Staatsblad* 1876 n° 215).

(2) In 't vorig verslag was hiervoor opgegeven 6995, maar daarbij behoorde nog gerekend te zijn op de ruim 16 kisten Levantsche opium welke de tegenwoordige pachter van zijnen voorganger had overgenomen. De verrekening van de in 1875 te veel verstrekte 138 katti's Levantsche opium heeft door betaling plaats gehad.

(3) In de residentien Riouw en Wester-afdeeling van Borneo, waar de opiumpacht mede voor drie jaren te gelijk is afgestaan, loopt de pachttermijn eerst met 1877 ten einde

Sumatra's Oostkust, waren de winsten, in 1877 in de buitenbezittingen aan de opiumpacht te ontleenen, f 78 045,33 hooger dan in 1876, waarvan f 51 045,33 wegens hoogeren pachtschat en f 27 000 wegens meerdere winst op de te verstrekken opium (ter Sumatra's Westkust en in Benkoelen).

In een gedeelte der afdeeling Banda (residentie Amboina), en wel op de eigenlijke Banda-eilanden, werd, zoo als hooger gezegd, in 1877 voor 't eerst de opiumpacht ingevoerd (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 210). De mededinging was aanzienlijker dan men verwacht had, en het hoogste bod (van den luitenant der Chinezen te Neira) bedroeg dan ook f 61 200, terwijl men op niet meer dan f 20 000 à f 25 000 had gerekend. Voor de andere gedeelten der afdeeling Banda is het verbod van invoer en bezit van opium (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 24, en 1874, n°. 235), dat tot dusver ook voor de Banda-eilanden gegolden had, van kracht gebleven. Desniettemin wordt het opiumverbruik in de geheele afdeeling geschat op 4000 katti's 's jaars, waarvan ongeveer ¼ voor de Banda-groep.

In het onderworpen gedeelte van Groot-Atjeh, waar de pacht sedert 1 Augustus 1876 voor 't eerst is afgestaan (de pachter heeft hier, even als in de inlandsche staatjes ter Sumatra's Oostkust, ook het regt van belastingheffing op den invoer van opium), werd voor 1877 minder geboden dan voor 1876, namelijk f 8310 's maands, tegen f 10 540 's maands voor de vijf laatste maanden van 1876. De oorzaak van de daling is waarschijnlijk hierin te zoeken, dat de gegadigden beter bekend waren geworden met de waarde der pacht, waaromtrent bij de eerste verpachting geene berekening was te maken.

Dit is ook eene voorname reden voor het verschil tusschen den voor 1876 en voor later geboden pachtschat in de residentie Sumatra's Oostkust. De pacht werd aldaar voor één en voor drie jaren aangeboden in verschillende perceelen, als: 1°. het gedeelte van eigenlijk Siak, begrepen tusschen Poeloe Lawang en Tanah Poetih en tusschen de zee en Soengei Mandau, alsmede de tot het rijk van Siak behoorende eilanden en Bengkalis; 2°. de landschappen Panei, Kotta Pinang en Bila; 3°. het landschap Assahan; en 4°. het landschap Deli. Wat de twee eerste perceelen betreft, werd bij verpachting voor slechts één jaar f 37 080 en voor drie jaren f 43 320 per jaar geboden, terwijl de pachtschat in 1876 voor die perceelen f 33 720 had bedragen. Het hoogste bod (voor drie jaren) werd aangenomen. De pacht in Assahan werd echter slechts voor één jaar (1877) afgestaan, en wel voor f 15 840. Voor een driejarigen termijn was wel is waar meer geboden (f 20 160 's jaars), doch het bod verschilde nog zooveel met den vorigen pachtschat (f 38 400), dat het beter voorkwam zich voor niet langer dan één jaar aan die minder voordeelige uitkomst te binden. Ook voor het landschap Deli werd een veel lager bod verkregen. Voor één jaar werd geboden f 130 800, voor drie jaren f 136 800 's jaars, terwijl voor 1876 een pachtschat van f 218 400 was verkregen. De pachter over het afgeloopen jaar heette zich misrekend te hebben, wat betreft de uitgestrektheid van het pachtgebied. Om gelijke reden als voor Assahan werd ook in Deli de pacht voor niet langer dan één jaar afgestaan. Over de nadere uitbreiding van 's Gouvernements pachtgebied in deze residentie, ten gevolge der overneming van de belastingen in de landschappen Serdang en Langkat, waar de opiumpacht voor 1877 tegen f 75 720 werd afgestaan, wordt lager gehandeld aan het slot dezer afdeeling.

De betaling der pachtsommen vond in de buitenbezittingen over het algemeen geregeld plaats. Alleen de pachter in de Westerafdeeling van Borneo, die te vergeefs pogingen aanwendde om vermindering van pachtschat te verkrijgen, geraakte in het begin van 1877 f 7000 met de betaling ten achter, maar reeds spoedig is hij begonnen die som aan te zuiveren door f 1000 's maands boven den gewonen pachtschat te voldoen. De moeijelijkheden, door den pachter ondervonden, vloeijen misschien daaruit voort, dat hij zich misrekend heeft toen hij voor de jaren 1875, 1876 en 1877 het hooge bod deed van f 156 600, terwijl voor 1874 slechts f 96 900 besteed was. De belanghebbende zelf schreef zijn gering debiet aan den sluikhandel toe. Aan een aanzoek zijnerzijds, om in het bestrijden daarvan meer steun te erlangen in de wettelijke voorschriften, kwam de Regering te gemoet door eene aanvulling van de pachtregeling (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 209).

Op Billiton werd geklaagd over smokkelhandel door Chinezen uit Singapore. Ten einde den adsistent-resident in staat te stellen dien sluikhandel door buitengewone middelen tegen te gaan, werd hem de beschikking gegeven over eenige fondsen voor geheim toezigt.

In de voorwaarden betreffende de pacht in de residentie Menado werd verbetering gebragt door het bepalen van een vasten prijs, waarvoor de pachter de opium uit 's lands voorraad kan ontvangen. Tot dusver hield de bestaande regeling in, dat de opium zou worden verstrekt tegen den prijs waarop zij ter plaatse, met de daarop gevallen onkosten van vracht als anderszins, den lande te staan kwam. Met goedvinden van den pachter werd hem echter sedert jaren de opium verstrekt tegen den overeengekomen prijs van f 100 koper of f 83,33⅓ de bol van gemiddeld 2½ katti's. Deze prijs is nu, om mogelijke bezwaren te voorkomen, bij ordonnancie vastgesteld (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 213).

Andere verpachte middelen.

De voor 1877 verpachte kleine middelen op Java en Madura waren dezelfde als voor 1876, behoudens dat in de Preanger regentschappen (en wel aanvankelijk alleen in de regentschappen Bandong en Tjiandjoer), met het oog op het toegenomen aantal Chinezen, ook de elders op Java werkende pacht op het slagten van varkens werd ingevoerd (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 192). Ook werden in dat gewest een paar overvaarten voor het eerst in pacht aangeboden. De bevoegdheid, aan de pacht der neringen te Batavia en voorsteden verbonden, om belasting te heffen ter zake van neringen of bedrijven die op de gouvernementspassars in vaste woningen worden uitgeoefend, strekte zich in 1877 voor het eerst uit tot de bewoners van passar Senèn, nu dit marktterrein aan het Gouvernement was overgegaan (verg. vorig verslag, bladz. 164).

Van het vroeger (zie de verslagen van 1874 en 1875, bladz. 158 en 166) vermelde denkbeeld, om de pacht op het slagten van rundvee en buffels op Java en Madura te vervangen door eene regtstreeksche heffing van regeringswege op denzelfden voet als in de Preanger regentschappen, moest worden afgezien. De ondervinding in de Preanger regentschappen heeft geleerd, dat bij eene regtstreeksche heffing van deze belasting geen afdoende contrôle kan gehouden worden op de dessahoofden, die met de inning zouden moeten belast worden. De resident aldaar is van oordeel dat er veel verduisterd wordt, terwijl het slechts in zeer enkele gevallen gelukt daarvan het bewijs te leveren.

Daarentegen bestaat het voornemen om de pacht op het slagten van rundvee en buffels op Java en Madura ook tot het slagten van paarden en veulens uit te breiden.

De pachtvoorwaarden der kleine middelen in de buitenbezittingen ondergingen voor 1877 geene verandering. In de residentie Sumatra's Oostkust werd echter het pachtgebied uitgebreid, doordien het Gouvernement ook in de landschappen Serdang en Langkat het regt van belastingheffing van de vorsten en hoofden heeft overgenomen, en de voor bestendiging vatbare middelen aldaar sedert 1 Januarij 1877 voor eigen rekening heeft verpacht (1). Daarover wordt meer uitvoerig gehandeld aan het slot dezer afdeeling.

De inkomsten die het Gouvernement, zoowel op Java en Madura als in de buitenbezittingen, aan de verpachte kleine middelen ontleende, kunnen blijken uit de volgende opgaaf van de pachtsommen, waarvoor zij voor elk der jaren 1873 tot en met 1877 werden afgestaan.

(1) Volgens eene nog niet volledige opgaaf werden bedoelde pachten, ongerekend die van de opium, in de beide landschappen te zamen afgestaan voor f 50 676. In 1876 werden ook in andere landschappen ter Sumatra's Oostkust voor het eerst gouvernementsverpachtingen gehouden, waardoor de opbrengst der kleine middelen in genoemd gewest, die in de drie voorafgegane jaren (1873 t/m 1875) achtereenvolgens bedragen had f 12 552, f 13 494 en f 15 972, in 1876 steeg tot f 188 436. De verpachtingen der kleine middelen buiten Serdang en Langkat voor 1877 bragten echter slechts f 134 316 op, zoodat de opbrengst dier middelen in de geheele residentie voor dit jaar is te stellen op f 184 992.

Jaren.	Java en Madura.	Buiten-bezittingen.	Totaal.
1873	(*a*) f 1 491 018,00	f 645 866,00	(*a*) f 2 136 884
1874	1 614 324,00	746 837,00	2 361 161
1875	1 768 893,00	771 194,00	2 540 087
1876	1 717 681,50	(*b*) 1 005 918,50	(*b*) 2 723 600
1877	1 898 887,00	(*c*) 934 461,00	(*c*) 2 833 348

(*a*) Hieronder niet begrepen de pacht der sterke dranken op Java en Madura (sedert 1°. Januarij 1874 door een accijns vervangen).

(*b*) Hieronder thans ook begrepen de opbrengst der pachten in Groot-Atjeh (over vijf maanden) en in de residentie Sumatra's Oostkust, beide in 't vorig verslag (in het staatje op bladz. 155 aldaar) niet medegerekend. Voor Atjeh bedraagt het cijfer f 42 500, voor Sumatra's Oostkust f 188 436.

(*c*) Hieronder voor Groot-Atjeh f 90 600 en voor Sumatra's Oostkust f 184 992.

In de bijlagen HH en JJ vindt men gewestelijke opgaven van de pachtsommen voor elk middel in de jaren 1875, 1876 en 1877.

Het bovenstaand vijfjarig overzigt toont aan, dat de pachtsommen voor 1877 in het geheel f 109 748 meer bedragen dan voor 1876, maar ook dat eene hoogere opbrengst alleen verkregen werd voor Java en Madura, terwijl in de buitenbezittingen de pachtsommen met f 71 457 zijn teruggegaan. De voordeelige uitkomsten voor Java en Madura zijn voornamelijk het gevolg van de hoogere sommen, geboden voor de pacht van het slagten van rundvee en buffels (f 108 588 of ruim 14 pct. meer) en voor de pacht der dobbelspelen (f 55 932 of ruim 27 pct. meer). De enkele pachten die op Java en Madura minder opbragten dan in 1876 waren van weinig beteekenis.

Er was reden om van de opveiling der rund- en buffelpacht voor 1877 minder voordeelige uitkomsten te verwachten, daar in 't laatst van 1876 de prijs der huiden zeer was gedaald, hetgeen niet zonder invloed kon blijven op de winsten der pachters, die uit den opkoop der huiden voordeel hebben. Uit de opgaven in bijlage HH blijkt dan ook dat in verscheidene residentien op die pacht minder geboden is, in Cheribon en Probolinggo o. a. f 6252 en f 7500 (of ruim 20 en 17 pct.) minder. Door bijzondere oorzaken werd daarentegen in enkele andere gewesten een veel hooger bod dan vroeger verkregen, o. a. in Samarang (na eene herverpachting) f 38 400 (of 100 pct.) meer dan in 1876 en in Soerakarta f 42 120 (of ruim 87 pct.) meer. In beide residentien was de pachtsom vroeger laag gehouden door zamenspanning onder de Chinezen. De groote winsten, die gemaakt werden bij eene lage pachtsom, werden dan ten bate van de gezamenlijke Chinezen aangewend, te Samarang o. a. tot betaling van aller aanslag in de bedrijfsbelasting en tot verlichting van de Chinesche wijken. Vijandschap onder de Chinezen deed voor dit jaar den toeleg mislukken. In Kadoe, waar f 15360 (of ruim 47 pct.) meer geboden werd, was de hoogere opbrengst toe te schrijven aan de uitbreiding van het garnizoen aldaar, waardoor meer runderen worden geslagt.

De pacht der dobbelspelen heeft in elk der drie gewesten, waar zij bestaat (Batavia, Samarang en Soerabaija), meer opgebragt dan in het vorige jaar, doch voornamelijk in Samarang, waar voor 1877, bij herverpachting, een pachtschat van f 45 720 verkregen werd tegen f 10 800 voor 1876, alzoo ruim 323 pct. meer. Wat zoo even van de rund- en buffelpacht in Samarang is gezegd, geldt ook voor de pacht op de dobbelspelen aldaar. Voor de pacht van dit middel te Batavia werd, na afloop der veiling, waarbij f 20 400 (of ruim 13 pct.) meer geboden was dan voor 1876, een onderhandsch bod gedaan van nog f 800 's maands meer. Dit aanbod werd echter niet aangenomen, omdat de uitslag der verpachting gunstig mogt heeten en de Indische Regering als beginsel heeft aangenomen zich zooveel mogelijk aan de uitkomsten der openbare verpachting te houden, wanneer er niet blijkt van zamenspanning en de geboden sommen voldoende zijn te achten.

In Kediri werd voor de gezamenlijke middelen nog f 25 380 meer verkregen dan in het vorige jaar, toen de pachtschat reeds met f 21 720 was gestegen ten gevolge van de mededinging eener nieuwe kongsi.

Op grond dat zich kongsi's gevormd hadden met het doel de pachten laag te houden, werd in Pasoeroean voor al de middelen eene herverpachting gehouden, waarbij f 14 268 (of ruim 36 pct.) meer werd verkregen dan bij de eerste verpachting.

In Banjoemas bleek op de pacht der overvaarten voor rekening der gezamenlijke Chinezen aldaar te zijn geboden. Uit de winsten zou de bedrijfsbelasting worden betaald. Het hoogste bod was eerst slechts f 3972 of f 3228 minder dan in 1876. Bij eene herverpachting evenwel werd bijna het dubbel geboden, namelijk f 7920, zoodat de toeleg mislukte.

Nog hadden, met het beoogd gevolg, herverpachtingen plaats in Bantam en Bezoeki, respectievelijk wat betreft de pacht der overvaarten en die der vogelnestklippen.

Bij gemis aan gegadigden bij de openbare opveiling werden onder's hands gegund: in Bezoeki de pacht der varkensslagt, en in de Preanger regentschappen die van eenige overvaarten. Eenige overvaarten in Bantam bleven weder onverpacht.

Tot de straks aangeduide vermindering van den pachtschat in de buitenbezittingen droegen vooral bij de pachten in de residentie Riouw, waar eerst f 80 365 en bij eene herverpachting f 69 552 (of ruim 22 pct.) minder geboden werd dan voor 1876. Als redenen voor dien minder gunstigen uitslag worden opgegeven de daling van den dollarkoers en de lage prijzen van peper en gambier.

De pachten in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, die voor 1876 f 35 860 meer hadden opgebragt dan voor 1875, gingen voor 1877 weder met f 23 675 terug.

De achteruitgang in de opbrengst van de kleine pachten in de residentie Sumatra's Oostkust, bedragende, na aftrekking der pachtsommen in Serdang en Langkat (verg. de noot op bladz. 171), f 54 120 of bijna 29 pct., had hoofdzakelijk betrekking tot Deli en aangrenzende landschappen, waar de verpachtingen (buiten het opiummiddel) werden afgestaan tegen f 106 344, terwijl voor 1876 verkregen was f 153 900. In het overige pachtgebied van 1876 (Assahan, eigenlijk Siak enz.) werd in dat jaar verkregen f 34 536, in 1877 f 27 972. Minder bragten in genoemde residentie op: de pacht der dobbelspelen (echter alleen in Deli, waar het getal speelplaatsen beperkt werd; in de overige landschappen was de opbrengst van dit middel hooger dan in 1876); de pacht der belasting van de getah, sago en was, waarvan de daling wordt toegeschreven aan minderen aanvoer van sago, en de zoutpacht die, uithoofde van de slechte vischvangst in 1876 en daaruit voortvloeijend minder zoutverbruik, den pachter van 1876 minder voordeelen had afgeworpen dan vroeger.

Wat betreft de reden van den lageren pachtschat in Groot-Atjeh (een nadeelig verschil gevende met 1876 van f 950 's maands of ruim 11 pct.) wordt verwezen naar hetgeen op bladz. 171 is vermeld aangaande de mindere opbrengst van de opiumpacht aldaar.

Op Ternate bragten de kleine middelen meer op dan voor 1876. Door de verwikkelingen op Halmaheira was de handel op dit laatste eiland achteruitgegaan, en vele handelaren moesten dientengevolge te Ternate een middel van bestaan zoeken, hetgeen bij de verpachting de mededinging bevorderde.

Voor Benkoelen werd eene herverpachting van het middel der dobbelspelen bevolen, omdat de Chinezen waren overeengekomen de pacht laag te houden. Bij de eerste verpachting was f 276 geboden, tegen f 876 voor 1876. Bij de herverpachting werd geen enkel bod gedaan, ofschoon vele personen — Chinezen en inlanders — tegenwoordig waren. De pacht is toen voor f 420 onder'shands gegund aan een Chinees, die, voor zoover men kon nagaan, aan de zamenspanning geen deel had. Aan het hoofd van gewestelijk bestuur is opgedragen om te onderzoeken wat de kleine middelen in Benkoelen waard zijn, en om zooveel mogelijk de pogingen der Chinezen, om door zamenspanning de pachten laag te houden, te verijdelen.

Onverpacht bleven weder, even als in de laatste jaren, uithoofde zich geene gegadigden voordeden, de pacht der varkensslagt op Banka (ter hoofdplaats en omstreken) en die der dobbelspelen op Amboina (mede ter hoofdplaats). Onlangs (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 132) is besloten om eerstbedoelde pacht te doen vervallen, daar hare hervorming — en eveneens hare vervanging door eene regtstreeksche heffing — ongeraden scheen. Over 1864 (het laatste jaar dat zich een pachter had voorgedaan) en de vier voorafgegane jaren, in welk vijfjarig tijdvak aan de pacht nog tevens verbonden was het regt van verkoop van het vleesch, beliep de pachtschat dooreengenomen niet meer dan f 2069 's jaars.

Met de inning der pachtgelden, zoowel wat betreft Java en Madura als de buitenbezittingen, werden in het afgeloopen jaar geene noemenswaardige moeijelijkheden ondervonden.

B. Onverpachte middelen en inkomsten.

1°. In- en uitvoerregten.

De kamers van koophandel en nijverheid in Nederlandsch Indie, met welke, volgens het vorig verslag, in overleg was getreden over een nieuw reglement op de heffing van in- en uitvoerregten, hebben zich alle in hoofdzaak vereenigd met eene door den directeur van financien ontworpen uitvoerige schets van zoodanige verordening. Slechts omtrent enkele onderdeelen zijn eenige opmerkingen gemaakt. Overeenkomstig die schets wordt thans in Indie eene ordonnancie bewerkt, waarbij van bedoelde opmerkingen en van eenige wenken van de controleurs en andere ervaren ambtenaren der in- en uitvoerregten zal worden partij getrokken.

In de inrigting der tol-administratie werd met 1 Junij jl. (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 92) eenige wijziging gebragt. Ten gevolge daarvan zijn de hoofden van gewestelijk bestuur, die bij de organisatie van 1873 (verg. het verslag van 1874, bladz. 163) waren ontheven van het toezigt op en de leiding van de zaken der in- en uitvoerregten en accijnsen, thans weder daarmede belast. Tot die verandering moest worden overgegaan, voornamelijk omdat door het toezigt van de controleurs, gevestigd op zeer verren afstand van de meeste kantoren, geen genoegzame waarborg werd verkregen voor een goed beheer, en omdat de uitsluiting der bemoeijenissen van de hoofden van gewestelijk bestuur ook in andere opzigten tot moeijelijkheden leidde, bijv. bij de bestrijding van den sluikhandel in opium, waarbij de werkzaamheden van de recherche en die der politie hand aan hand moeten gaan. De functien der controleurs bepalen zich, volgens de nieuwe organisatie, tot hunne standplaats en de onmiddellijke nabijheid daarvan. Die functien worden uitgeoefend onder super-intendentie van de hoofden van gewestelijk bestuur, behalve te Batavia, waar de controleur regtstreeks staat onder het departement van financien. In verband met deze beperking van den werkkring der controleurs kon hun getal met één en dat der adjunct-controleurs met drie verminderd worden. Daarentegen werden twee adjunct-inspecteurs in dienst gesteld om de hoofden van gewestelijk bestuur bij te staan in het toezigt op de kantoren op plaatsen waar geen controleur is gevestigd. Verder werden de tractementen van eenige ontvangers verhoogd of verlaagd in verband met den omvang hunner werkzaamheden, terwijl meer fondsen werden toegestaan voor de bezoldiging van het ondergeschikte personeel voor het actieve toezigt.

Twee kantoren voor het doen van aangiften van in-, uiten doorvoer werden met 1 Junij 1877 verplaatst naar beter gelegen punten (1), en twee nieuwe dergelijke kantoren (2) werden opgerigt ten gerieve van de uitvoerders van producten (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 91). Eindelijk werden, door het vervallen op twee plaatsen van de afzonderlijke betrekkingen van ontvanger, de daaraan verbonden functien opgedragen aan ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Deze nieuwe organisatie, waarin ook begrepen is het in 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 240) toegestane personeel voor de met 1 Januarij 1877 door het Gouvernement overgenomen tolheffing in de landschappen Serdang en Langkat ter Sumatra's Oostkust (3) (vergelijk het slot dezer afdeeling), kwam tot stand zonder verhooging van uitgaven.

Gedurende 1876 vonden 276 bekeuringen plaats, waarvan 214 bij onderhandsche schikking en 20 door tusschenkomst van den regter afgedaan werden. De overige 42 werden buiten gevolg gelaten, hetzij omdat bleek dat er geene overtreding begaan was, hetzij omdat de aangifte, naar aanleiding waarvan de bekeuring was gedaan, door een gebrek in den vorm ongeldig was.

Een vijfjarig overzigt van hetgeen, zoo op Java en Madura als in de buitenbezittingen, aan in- en uitvoerregt en pakhuishuur, na aftrek van restitutien enz., zuiver is ontvangen, volgt hieronder.

JAREN.	Invoerregten.	Uitvoerregten.	Pakhuishuur.	TE ZAMEN.
Java en Madura.				
1872	f 5 714 589	f 1 405 927	f 183 819	f 7 304 335
1873	5 873 509	1 754 507	212 834	7 840 850
1874 (*a*). . .	6 081 617	2 198 176	165 898	8 445 691
1875	5 847 196	1 434 215	165 216	7 446 627
1876	5 877 492	1 666 474	177 892	7 721 858
Buitenbezittingen.				
1872	f 354 124	f 385 534	f 7 824	f 747 482
1873	394 413	379 072	7 594	781 079
1874 (*a*). . .	(*b*) 497 925	(*b*) 342 317	4 862	(*b*) 845 104
1875	(*b*) 542 677	283 271	3 281	(*b*) 829 229
1876	566 881	324 016	6 593	(*c*) 897 490

(*a*) Met 1 Januarij 1874 trad het nieuwe (verlaagde) tarief in werking (*Nederlandsch Staatsblad* 1872, n°. 130, *Indisch Staatsblad* 1873, n°. 35). In verband daarmede is onder de opgegeven opbrengst *voor het geheele tolgebied* begrepen aan buitengewone ontvangsten, (die in 1875 en volgende jaren niet meer voorkomen), eene som van f 719 219, namelijk onder het invoerregt f 145 772, ter zake van geheven verhoogd invoerregt op het buitenlandsch gedistilleerd, dat op 1 Januarij 1874 buiten de entrepôts voorhanden was (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 245), en onder het uitvoerregt f 573 447 wegens de ontvangst van differentieele regten en renten daarvan op goederen, in 1873 ten uitvoer naar Nederland aangegeven, doch waarvan de aankomst aldaar niet gebleken is. (Het verschil dezer cijfers met de in 't verslag van 1875 vermelde is vermoedelijk toe te schrijven aan verbeterde opgaven.) Voor eene juiste vergelijking van de opbrengst der in- en uitvoerregten in 1874 en latere jaren is dus voor het eerste jaar der werking van het nieuwe tarief het invoerregt te stellen op f 6 433 770, het uitvoerregt op f 1 967 046, welke cijfers in 1875 bedroegen f 6 389 873 en f 1 717 486, en in 1876, toen het tolgebied tot de residentie Sumatra's Oostkust werd uitgestrekt (zie noot *c*), f 6 444 373 en f 1 990 490.

(*b*) Verbeterde opgaaf.

(*c*) Hieronder voor 't eerst f 127 346 als opbrengst van de regtenheffing ter Oostkust van Sumatra. (Zie noot 3 hieronder).

Hoe de ontvangsten gedurende 1876 over de verschillende kantoren verdeeld waren, kan blijken uit de volgende opgaaf.

---

(1) Op Madura werd het kantoor Pamakassan vervangen door een kantoor te Branta en in de Lampongsche districten dat te Ketapang door een kantoor te Katimbang.

(2) Pamanoekan (Krawang) en Bedanten (Soerabaija).

(3) De opbrengst der in- en uitvoerregten in beide landschappen is geraamd op f 60 000 's jaars; voor de overige landschappen in genoemd gewest, waar de tolheffing reeds met 1 Januarij 1876 in handen van het Gouvernement is overgegaan, was de opbrengst voor dat jaar geraamd op f 119 288, terwijl de ontvangst heeft bedragen f 127 346.

JAVA EN MADURA.		BUITENBEZITTINGEN.	
Tjiringin . . .	f »	Padang	f 501 109
Anjer	74	Priaman	»
Bantam . . .	»	Aijer Bangies . .	»
Tanara. . . .	»	Natal	»
Batavia . . .	2 555 455	Siboga.	4 369
Cheribon . . .	288 173	Baros	4 371
Indramaijoe . .	360	Singkel	4 168
Tagal	60 263	Benkoelen . . .	402
Pekalongan . .	25 136	Kroë	»
Samarang. . .	2 199 365	Mokko Mokko . .	»
Japara	»	Telok Betong . .	1 320
Joana	1 317	Ketapang. . . .	»
Rembang . . .	10 325	Menggala . . .	»
Toeban. . . .	»	Palembang . . .	74 393
Soerabaija. . .	2 103 500	Moeara Kompeh .	26 884
Grissee. . . .	48 097	Siak sri Indrapoera	6 457
Bawean . . .	36	Laboean Bilih (Panei)	8 877
Pasoeroean . .	231 837	Soengei Djawi Djawi (Bila) . . .	2 405
Probolinggo . .	107 127	Tandjoeng Balei (Assahan) . . .	32 686
Bezoeki . . .	12 750	Pertjoet (Deli) . .	811
Panaroekan . .	54 110	Laboean Deli (id.)	64 052
Banjoewangi. .	833	Hamperan Perak (id.)	12 058
Tjilatjap . . .	19 829	Muntok	27 905
Patjitan . . .	32	Tandjong Pandan	23 092
Pangool . . .	»	Pontianak . . .	48 526
Pamakassan . .	2 021	Pamangkat . . .	17 214
Sumanap . . .	1 131	Singkawang . .	»
Bangkallang. .	28	Soekadana . . .	333
Sampang . . .	59	Bandjermasin . .	36 040
		Sampit	18
Totaal	f 7 721 858	Totaal	f 897 490

Blijkens de hier volgende vergelijking van de opbrengst dezer belasting in de zes eerste maanden van 1877 en 1876 is op Java en Madura eene niet onbelangrijke vermeerdering te bespeuren, terwijl de cijfers der buitenbezittingen eenige vermindering aanwijzen.

	Java en Madura.		Buitenbezittingen.	
	1877.	**1876.**	**1877.**	**1876.**
Invoerregten. .	f 2 862 454	f 2 816 571	f 283 174	f 276 070
Uitvoerregten .	556 194	455 355	126 287	141 177
Pakhuishuur. . .	78 813	97 166	1 890	1 911
Totaal	f 3 497 461	f 3 369 092	f 411 351	f 419 158

2°. Accijnsen.

Accijns op het inlandsch gedistilleerd. De opbrengst dezer belasting heeft in 1876 bedragen f 185 085, tegenover f 196 234 in 1875 en f 188 301 in 1874. Uit den hier volgenden staat blijkt hoeveel de accijns opbragt op de verschillende plaatsen waar hij geheven werd.

KANTOREN.	**1874.**	**1875.**	**1876.**
Batavia.	f 59 960	f 83 898	f 97 285
Buitenzorg	4 153	5 550	5 159
Cheribon	10 881	14 306	13 768
Madjalengka	1 167	18	124
Tagal	30 053	24 153	21 511
Pamalang	2 981	4 524	»
Pekalongan	2 752	»	245
Samarang.	25 137	14 180	11 124
Soerabaija	32 809	32 837	28 134
Pasoeroean	6 122	9 308	2 191
Banjoemas.	3 221	6 479	2 145
Keboemen.	1 232	581	1 322
Madioen	1 467	»	35
Andere kantoren . .	6 366	400	2 042
Totaal	f 188 301	f 196 234	f 185 085

Gedurende de zes eerste maanden van 1877 is ontvangen f 74 334, tegen f 81 274 in hetzelfde tijdvak van 1876.

Bezwaren werden geopperd tegen het beginsel van de accijnsverordening, dat geene korting wordt toegestaan wegens vermindering van de hoeveelheid of van de sterkte van gedistilleerd in eene *bergplaats* voorhanden, terwijl zoodanige korting wel wordt toegestaan op gedistilleerd in *entrepôt*. Dat verschil vindt echter zijne oorzaak in de omstandigheid, dat het entrepôt van gouvernementswege wordt gesloten, de berplaats niet, zoodat de belanghebbenden over het in de bergplaatsen opgenomen gedistilleerd feitelijk de onbelemmerde beschikking hebben. Daaruit moest volgen, en daarom nam de verordening van 1873 dan ook aan, dat degenen, die gedistilleerd in eene bergplaats opslaan, aansprakelijk zijn voor de belasting, verschuldigd over de geheele hoeveelheid, na aftrekking van het wettig uitgeslagene. Werd er korting toegestaan, dan zou er uitslag plaats kunnen hebben en gedistilleerd in consumtie kunnen worden gebragt, zonder dat er accijns betaald werd.

Het onderzoek naar de mogelijkheid van eene doelmatiger regeling dezer belasting is nog niet afgeloopen.

Omtrent de werking van den accijns, in verband beschouwd met het invoerregt op het gedistilleerd, kan, ter aanvulling van het vroeger vermelde (verslag van 1875, bladz. 161), het volgende worden medegedeeld.

De invoering op Java en Madura van den accijns op het inlandsch gedistilleerd, met gelijktijdige verhooging van het invoerregt, heeft de prijzen der sterke dranken doen stijgen. Wat den arak betreft, blijkt dit uit het volgend overzigt van de verkoopprijzen in 1873 en 1876.

Prijzen per liter bij verkoop in het klein.			Prijzen per liter bij verkoop in het klein.		
Te:	1873.	1876.	Te:	1873.	1876.
Anjer	f 0,66[5]	f 1,33	Toeban . . .	f 0,50	f 0,67
Batavia . . .	0,57	0,85[5]	Soerabaija . .	0,33[5]	0,53[5]
Buitenzorg . .	0,57	0,85[5]	Grissee . . .	0,33[5]	0,60
Poerwakarta .	0,50	1,00	Sidoardjo . .	0,37	0,60
Cheribon . . .	0,30	0,48	Pasoeroean . .	0,33[5]	0,83
Indramaijoe . .	0,50	0,74	Probolinggo .	0,40	1,00
Madjalengka .	0,32	0,60	Bezoeki . . .	0,67	0,83
Tagal	0,50	0,67	Panaroekan .	0,67	0,83
Pamalang . .	0,50	0,67	Banjoewangi .	0,67	1,33[5]
Brebes. . . .	0,50	0,67	Banjoemas . .	0,53[5]	0,80
Pekalongan . .	0,50	0,70	Tjilatjap . .	0,53[5]	1,00
Samarang . .	0,67	0,67	Poerworedjo .	0,50	0,67
Japara . . .	0,77[5]	1,12[5]	Keboemen . .	0,53[5]	0,67
Koedoes . . .	0,80	0,80	Madioen. . .	0,53[5]	0,67
Joana	0,60	0,95	Ngawi . . .	0,44[5]	0,83
Rembang. . .	0,53[5]	0,67	Sumanap . .	0,53[5]	0,83

Ten aanzien van de buitenlandsche sterke dranken berekent men dat tegenwoordig aan invoerregt wordt betaald per hectoliter vocht:

voor jenever in kelders f 38,52 of f 15,52 meer dan in 1873;
» » op fust 38,52 » 18,52 » » » »
» brandewijn en cognac
afgetapt. . . . . f 39,12 » 9,12 » » » »
» idem op fust. . . 39,12 » 12,12 » » » »

Naar den maatstaf van het tegenwoordig verbruik zou eene verlaging van het invoerregt der genoemde soorten, alsmede der likeuren, tot op het bedrag, bepaald bij de tariefwet van 1865, een verlies voor de schatkist opleveren van minstens f 190 000.

Men zou kunnen meenen dat het verbruik van buitenlandsch gedistilleerd in het Nederlandsch-Indisch tolgebied is toegenomen, wanneer men afging op de hier volgende cijfers betreffende het aantal ingevoerde hectoliters, herleid tot eene sterkte van 50 pct.:

		1874.	1875.	1876.
jenever . .	afgetapt	6 285,52	10 327,48	1784,76
	op fust	21,68	7,01	24,09
brandewijn en cognac. .	afgetapt	1 832,18	2 579,82	2 287,30
	op fust	6,10	1,1	55,11
likeuren		944,43	695,9	793,35
ander gedistilleerd . .		777,94	67,05	779,19
te zamen .		9 867,85	14 27,01	16 723,80

Intusschen wordt vermoed dat die toeneming slechts schijnbaar is, daar in 1873, met het oog op de toen aanstaande verhooging van het invoerregt, een ongewoon groote aanvoer van brandewijn, cognac en jenever plaats vond. Opmerkelijk is het dat de cijfers van invoer van bier in het tolgebied eene sterke vermindering aanwijzen, ondanks het lage invoerregt. In de drie laatste jaren werden namelijk aangegeven (in hectoliters):

	1874.	1875	1876.
ten invoer tot verbruik.	11496,78	9196,79	7405,03
„ uitvoer uit het vrije verkeer .	222,63	350,87	449,30
Rest vermoedelijk verbruik	11274,15	8845,92	6955,73

Welligt is de vermindering toe te schrijven aan het meer algemeen worden van het gebruik van ijswater.

Accijns op tabak. Gedurende de laatste vijf jaren bragt deze belasting, vóór 1874 bekend onder den naam van »consumtieregt", de volgende sommen op:

Jaren.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1872	f 101 669	f 36 526	f 138 195
1873	97 477	32 304	129 781
1874	108 042	28 346	136 388
1875	105 374	21 980	127 354
1876	143 800	17 579	161 379

Naar de kantoren verdeeld, was de ontvangst over 1876 aldus:

Java en Madura.		Buitenbezittingen.	
Pekalongan . . .	f 81 550	Pontianak	f 11 329
Samarang	12 715	Pamangkat. . . .	5 934
Toeban	5 891	Soekadana	34
Soerabaija	8 643	Bandjermasin. . .	271
Grissee	24 772	Sampit	11
Bezoeki	1 549		
Banjoewangi . . .	1 172		f 17 579
Andere kantoren .	7 508		
	f 143 800		

De opbrengst over de zes eerste maanden van 1877 op Java en Madura bedroeg f 62 152, tegen f 77 686 over hetzelfde tijdvak in 1876; voor de buitenbezittingen waren die cijfers respectievelijk f 6651 en f 10 376.

3°. Andere onverpachte middelen en inkomsten.

Hetgeen omtrent sommige der hier te bespreken middelen en inkomsten afzonderlijk te zeggen valt, zal lager eene plaats vinden. Vooraf ga de volgende staat, die een algemeen overzigt geeft van de opbrengst in elk der jaren 1875 en 1876, afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen.

MIDDELEN (a)		1875.		1876.	
		Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
Verponding (daaronder ook begrepen de belasting van de specerijperken op de Banda-eilanden) (b)	Aanslag . .	(c) f *1 30 5964	f *128 529	f 1 345 635	f 141 467
	Geïnd bedrag.	(d) *1 314 228	126 616	1 297 694	(d) 142 225

(a) Bij de opnoeming der middelen is de rangschikking gevolgd, bij de begrooting voor 1876 in acht genomen.

(b) Omtrent de belasting op de Bandasche specerijperken is alleen de aanslag afzonderlijk vermeld gevonden; deze bedroeg in 1875 f 78 509, in 1876 f 91 446.

(c) De dus * geteekende cijfers zijn verbeterde opgaven, ontleend aan nader (sedert de afsluiting van 't vorig verslag) ingekomen gegevens.

(d) Onder het geïnd bedrag is, zoo hier als elders in dezen staat, niet enkel opgenomen wat op den aanslag van hetzelfde jaar is ontvangen, maar ook wat aan achterstand van vorige jaren is aangezuiverd.

MIDDELEN.		1875. Java en Madura.	1875. Buiten-bezittingen.	1876. Java en Madura.	1876. Buiten-bezittingen.
Regt op de openbare verkoopingen (*e*)		f * 598 920	f * 72 973	f 771 009	f 76 065
Kleinzegel (*f*)		* 731 861	* 153 720	738 155	122 788
Regt van overschrijving van vaste goederen		* 410 731	* 53 735	464 219	47 342
Belasting op paarden en rijtuigen	Aanslag . .	* 378 137	* 11 129	404 214	13 392
	Geïnd bedrag.	* 376 483	11 308	418 759	12 569
Regt van successie en overgang onder Europeanen en met hen gelijkgestelden		326 925	* 3 371	88 356	4 259
Idem onder vreemde oosterlingen		12 193	* 1 582	11 787	1 103
Belasting op de passars der particuliere landerijen op Java (*g*)	Aanslag . .	3 994	»	3 367	»
	Geïnd bedrag.	3 939	»	3 332	»
Licentiën tot het houden van Chinesche speel- en dobbeltafels (*h*)		* 58 550	»	62 200	»
Belasting op het slagten van rundvee, buffels, paarden en veulens in de Preanger regentschappen		* 48 038	»	41 495	»
Hoofdgeld der vreemde oosterlingen in de Vorstenlanden op Java (*i*)	Aanslag . .	3 946	»	(*k*) 3 124	»
	Geïnd bedrag.	3 946	»	(*l*) 4 044	»
Hoofdgeld ter hoofdplaats Palembang (*m*) .	Aanslag . .	»	25 188	»	24 723
	Geïnd bedrag.	»	24 879	»	24 444
Hoofdgeld in de doesson Soensang (Palembang). (*n*)	Aanslag . .	»	9 086	»	9 324
	Geïnd bedrag.	»	(*n*)	»	4 662
Belasting op de huisgezinnen in de residentie Palembang (huistaks, ook wel gen. landrente) (*o*).	Aanslag . .	»	* 624 275	»	622 997
	Geïnd bedrag.	»	(*p*) 654 109	»	(*p*) 629 308
Hoofdelijke belasting in Benkoelen (*q*) . .	Aanslag . .	»	67 348	»	69 228
	Geïnd bedrag.	»	* 67 006	»	68 334
Belasting als aequivalent wegens vrijstelling van het aanleggen en onderhouden van wegen ter hoofdplaats Benkoelen. . . .	Aanslag . .	»	(*r*)	»	2 506
	Geïnd bedrag.	»	1 749	»	646
Belastingen in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo (*s*).		»	* 344 498	»	377 289
Hoofdgeld van vreemde oosterlingen in de residentien Wester-afdeeling van Borneo en Amboina.		»	(*t*) 27 849	»	(*t*) 29 684
Belasting op de waarde der huizen en eigendommen te Amboina	Aanslag . .	»	4 468	»	4 468
	Geïnd bedrag.	»	* 4 454	»	4 179
Huistaks te Makasser	Aanslag . .	»	* 23 286	»	24 607
	Geïnd bedrag.	»	(*p*) * 23 372	»	(*p*) 26 297
Andere hoofdelijke belastingen in het gouvernement van Celebes (*u*).	Aanslag . .	»	* 57 920	»	64 246
	Geïnd bedrag.	»	(*p*) * 59 741	»	61 117
Hoofdelijke belasting in Menado (Minahassa en Gorontalo).	Aanslag .	»	(*v*) 149 190	»	(*v*) 153 045
	Geïnd bedrag.	»	(*v*) * 136 826	»	(*v*) 119 734
Belasting op de hoofden der huisgezinnen van de negorijbevolking in Amboina en onderhoorigheden	Aanslag . .	»	30 316	»	29 454
	Geïnd bedrag.	»	* 28 953	»	26 723

(*e*) In 't vorig verslag werd over 1874 voor Java en Madura eene ontvangst opgeg en van f 1 082 817. Tot toelichting van het hooge bedrag is thans medegedeeld dat in 1874 op vele plaatsen niet onaanzienlijke sommen egens venduprocenten, den lande over vroegere jaren aankomende, van de vendukas bij 's lands kas werden overgebragt. Sedert wordt v or eene meer geregelde overstorting zorg gedragen.

(*f*) Hieronder ook het zegelregt wegens uitgereikte licentien voor het houden van pand- beleenhuizen (zie bladz. 179).

(*g*) Deze belasting wordt alleen geheven van sommige passars in Batavia en Krawang (zie Indisch Staatsblad 1849, n°. 44, art. 33).

(*h*) In drie residentien van Java (Batavia, Samarang en Soerabaija) en in de buitenbezittingen wordt het regt om speeltafels te houden verpacht.

(*i*) De opgaaf over 1874 in 't vorig verslag betrof alleen den aanslag in Soerakarta. V r dit gewest en voor Djokjokarta te zamen beliep de aanslag van genoemd jaar f 4050. Over het denkbeeld om de vreemde oosterlingen n beide gewesten niet langer hoofdgeld te doen betalen, maar hen in de bedrijfsbelasting aan te slaan, zie men bladz. 90.

(*k*) Betreft alleen Soerakarta; van den aanslag in Djokjokarta is geen opgaaf ontvangen.

(*l*) Hieronder vermoedelijk ook het ontvangene in Djokjokarta.

(*m*) Het voornemen bestaat om, zoo mogelijk reeds in 1878, nevens deze belasting, die als aequivalent te beschouwen is voor de vrijstelling van heerendiensten (verg. bladz. 86 van dit verslag), eene eigenlijke hoofdelijke elasting in te voeren, over welke zie bladz. 181/182 hierachter.

(*n*) In 't vorig verslag, bladz. 158, is deze belasting (een aequivalent wegens vrijstelling van ersoonlijke diensten; verg. bladz. 86 van het tegenwoordig verslag) niet afzonderlijk genoemd, maar begrepen in de cijfers betreffende de ders in de residentie Palembang (buiten de hoofdplaats) bestaande huistaks of belasting op de huisgezinnen. Het voornemen bestaat haar in 1878 daarbij in te smelten (zie vorig verslag, bladz. 165, en bladz. 181/182 hierachter).

(*o*) Deze belasting werkt niet op de hoofdplaats. Over de voorgenomen hervorming der huistaks ie men bladz. 181/182 hierachter.

(*p*) Ter opheldering van het verschil tusschen de opbrengst en den aanslag zie men noot *d*.

(*q*) Over de werking dezer belasting en over plannen tot wijziging zie men bladz. 181 hierachter

(*r*) De regelen voor den aanslag zijn eerst bij ordonnancie van 25 Februarij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 58) vastgesteld (zie vorig verslag bladz. 165).

(*s*) Hieronder voor de belasting op het graven van diamant in de afdeeling Martapoera (f 3 per hoofd en per maand voor iederen diamantgraver) in 1875 f 61 377, in 1876 f 43 971. (In 1874 was de opbrengst f 48 588.) Zie overigens o rent het voornemen tot wijziging der in deze residentie bestaande belastingen bladz. 182 hierachter.

(*t*) Hoeveel hieronder voor de residentie Amboina is begrepen, is alleen over 1875 vermeld gevonden; t bedrag over dat jaar was f 331.

(*u*) De hierbedoelde belastingen zijn die, welke geheven worden op Saleijer, Bonerate en Kalao, op le eilanden onder Makasser, zoomede in de Torothealanden. In 't vorig verslag kon zoowel voor 1874 als voor 1875 alleen worden pgegeven de aanslag zonder de eilanden onder Makasser. Met die eilanden te zamen was de aanslag voor eerstgenoemd jaar f 53 703.

(*v*) Hoeveel hieronder voor de afdeeling Gorontalo begrepen is, wordt alleen vermeld gevonden w betreft den aanslag over 1875. Deze beliep toen in genoemde afdeeling f 38 195.

Verponding en belasting op de Bandasche specerijperken. Van de gelegenheid, bij ordonnancie van 25 December 1875 (*Indisch Staatsblad* n°. 295) op Java en Madura zoowel aan de belastingschuldigen zelven als aan de hoofden van gewestelijk bestuur geopend, om voor 1876 een nieuwen aanslag voor de verponding te vorderen, werd in bijna alle gewesten gebruik gemaakt. Slechts in ééne residentie (Japara) werd hiertoe niet overgegaan en bleef dus de aanslag gelijk aan dien van 1875. Hieronder volgt een gewestelijk overzigt van den aanslag in de beide genoemde jaren.

GEWESTEN.	1875 (*a*).				1876.			
	Aanslag wegens onroerende goederen bezeten:			Te zamen.	Aanslag wegens onroerende goederen bezeten:			Te zamen.
	in eigendom.	met regt van opstal.	in erfpacht of vruchtgebruik.		in eigendom.	met regt van opstal.	in erfpacht of vruchtgebruik.	
Bantam	f 8 415,93^5	f 180,00	f 375,00	f 8 970,93^5	(*b*)	(*b*)	(*b*)	f 11 475,79
Batavia: afd. Buitenzorg	163 399,01^5	303,00	»	163 702,01^5	f166 784,13	»	»	166 784,13
Batavia: overige afdeelingen	(*b*)	(*b*)	(*b*)	380 713,53	(*c*)	(*c*)	(*c*)	(*d*) 380 713,53
Krawang	58 494,78^5	321,00	750,00	59 565,78^5	(*b*)	(*b*)	(*b*)	52 035,48^5
Preanger regentschappen	2 429,24^5	1 170,62^5	»	3 599,87	(*b*)	(*b*)	(*b*)	5 139,43^5
Cheribon	69 813,17^5	6 591,00	»	76 404,17^5	70 093,67^5	f 6 669,75	»	76 763,42^5
Tagal	36 815,74^5	172,50	»	36 988,24^5	36 162,49^5	172,50	»	36 334,99^5
Pekalongan	17 484,15	98,40	»	17 582,55	17 940,15	98,40	»	18 038,55
Samarang	140 666,39	8 606,16	1 088,61	150 361,16	141 662,46^5	8 732,12	f 7 996,44^5	158 391,03
Japara	27 311,70	852,00	»	28 163,70	27 311,70	852,00	»	28 163,70
Rembang	13 779,74^5	3 197,06	»	16 976,80^5	(*b*)	(*b*)	(*b*)	17 692,30
Soerabaija	200 409,00	8 961,00	1 305,00	210 675,00	(*b*)	(*b*)	(*b*)	216 963,00
Pasoeroean	63 925,50	6 726,75	»	70 652,25	64 715,25	5 947,50	21 412,31^5	92 075,06^5
Probolinggo	15 051,52^5	2 138,03^5	»	17 189,56	17 730,10^5	2 273,78	»	20 003,88^5
Bezoeki	12 184,50	2 869,12^5	»	15 053,62^5	12 856,27^5	3 342,37^5	»	16 198,65
Banjoewangi	596,25	45,00	»	641,25	657,00	45,00	»	702,00
Banjoemas	2 508,56^5	182,86	45,00	2 736,42^5	2 911,76^5	256,36	45,00	3 213,12^5
Bagelen	3 517,83^5	692,10	»	4 209,93^5	3 601,98^5	765,78	»	4 367,76^5
Kadoe	6 216,00	3 475,38^5	»	9 691,38^5	7 740,00	4 462,68^5	»	12 202,68^5
Madioen	8 269,99^5	311,25	»	8 581,24^5	9 234,49^5	330,00	1 515,00	11 079,49^5
Kediri	17 567,82^5	4 095,15	22,50	21 685,47^5	18 743,45	4 126,65	1 536,13^5	24 406,23^5
Madura	1 804,50	15,00	»	1 819,50	1 876,50	15,00	»	1 891,50
Totaal	(*e*) f870 661,38	(*e*) f 51 003,40	(*e*) f 3 586,11	f 1 305 964,42	(*f*) f600 021,44	(*f*) f 38 089,90	(*f*) f 32 504,89^5	(*g*) f 1 354 635,77^5

(*a*) Enkele cijfers van het vorig verslag zijn verbeterd ten gevolge van nader ingekomen opgaven.

(*b*) Niet gesplitst opgegeven.

(*c*) Nog niet op te geven.

(*d*) De aanslag over 1876 is hier te lande nog niet bekend. Voorloopig is daarom het cijfer van 1875 ingevuld, maar ook dit was, bij de afsluiting der Indische opgaven voor het verslag, nog niet definitief vastgesteld, omdat het onderzoek van de stukken der taxatie-commissie te Batavia nog niet was afgeloopen. Nopens den aanslag over 1874 geldt hetzelfde; het laatst bekende cijfer van dien aanslag was f 379 807.

(*e*) Hieronder voor de residentie Batavia alleen de afdeeling Buitenzorg.

(*f*) Aan dit cijfer ontbreken de opgaven van vijf gewesten, zoomede die van het grootste gedeelte der residentie Batavia.

(*g*) Zie aanmerking *d*.

In verband met het medegedeelde in de aanmerking *d* hierboven verdient het aanbeveling om voorloopig, bij het vergelijken van den aanslag in de drie laatste jaren, de residentie Batavia alleen in rekening te brengen voor zooveel de afdeeling Buitenzorg betreft. Voor die afdeeling en voor de overige gewesten van Java en Madura bedroeg de aanslag over 1874 f 899 448, over 1875 f 925 250 en over 1876 f 973 921. De verhooging voor 1875 beliep dus f 25 802, voor 1876 f 48 671. Het belangrijkst is de verhooging voor Pasoeroean, waar de aanslag, in 1875 f 70 652, voor 1876 werd gebragt op f 92 075, voornamelijk ten gevolge van vervanging der huur van eenige gronden door erfpacht, in welk geval de verpondingsbelasting dadelijk van die gronden geheven wordt (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 116, art. 17). Hetzelfde is ook de reden van de verhooging in eenige andere residentiën, terwijl verder tot de verhooging hebben bijgedragen de inschrijving van meer eigendommen in de openbare registers en

de vermeerdering van de waarde der aangeslagen perceelen door aanbouw. Krawang en Tagal zijn de eenige gewesten waar de aanslag verminderd is. In Krawang werden de Tjiassem- en Pamanoekan-landen lager aangeslagen, omdat de commissie tot grondslag aannam eene taxatie, welke kort te voren van wege de weeskamer in het belang der minderjarige erfgenamen van den overleden eigenaar had plaats gehad, en welke uit den aard der zaak zoo hoog mogelijk was gesteld, doch lager was dan de aanslag der verpondingscommissie van 1874. Voor Tagal is de oorzaak der vermindering niet vermeld gevonden.

Ingevolge de ordonnancie van 28 December 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 347) zal op Java en Madura voor het bepalen van den aanslag van 1877 op dezelfde wijze worden te werk gegaan als voor 1876. De bestaande aanslag zal dus behouden blijven, behalve voor die perceelen ten aanzien van welke, hetzij het bestuur, hetzij de belastingschuldigen zelven eene nieuwe taxatie verlangen.

Een geheel nieuwe aanslag, alleen voor 1877, werd voor het gouvernement van Sumatra's Westkust verordend, waarbij dezelfde regelen gevolgd zullen worden als voor den driejarigen aanslag over 1874 tot en met 1876 waren voorgeschreven; alleen is de benoeming der commissien aan den gouverneur overgelaten (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 293).

Op dezelfde wijze had ook de eerste aanslag der verponding plaats in het gouvernements-grondgebied op Ternate (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 295) en op het eiland Bengkalis (*Indisch Staatsblad* 1877, n°. 60), waar in den laatsten tijd eenige perceelen in de openbare registers zijn ingeschreven, en dus de heffing der verponding thans kan plaats hebben (verg. het verslag van 1875, bladz. 163).

Nog verdient hier vermelding, dat in de verordening houdende herziening van de maatregelen tot wering van brandgevaar in gewestelijke hoofdplaatsen (*Indisch Staatsblad* 1875, n°. 288; verg. vorig verslag, bladz. 74), voor nieuw opgerigte huizen van inlanders op die plaatsen, welke met pannen of metaal gedekt zijn, vrijstelling van verponding is verleend voor 8 of 4 jaren, naarmate de huizen van steen dan wel van hout of bamboe zijn gebouwd.

De aanslag der Bandasche specerijperken, in 1875 vastgesteld op f 78 509, is voor 1876 geklommen tot f 91 446. De aanslag geldt weder voor niet meer dan één jaar, omdat in de prijzen van de noten en de foelie nog veel afwisseling is op te merken.

Vendukantoren. De cijfers betreffende de administratie der vendukantoren over de jaren 1874 en 1875, vermeld op bladz. 161/162 van 't vorig verslag, zijn in onderstaand overzigt, tevens aanwijzende de cijfers van 1876, volgens nadere gegevens gewijzigd. Ook dit overzigt is niet geheel volledig, daar bij de afsluiting de verantwoordingen van sommige kantoren nog ontbraken.

VENDUKANTOREN.	Inkomsten voor het Gouvernement (onzuiver bedrag).	Tractementen, bureau- en andere onkosten. (2)	Zuivere winst aan venduprocenten en andere inkomsten voor het Gouvernement.	Omzet over het geheele jaar.	Onder den omzet zijn begrepen de voor gouvernements-rekening verkochte goederen ter waarde van: (3)	Achterstallige debetposten, die bij het einde van het dienstjaar meer dan 12 maanden oud waren.
1874.						
Landskantoren geheel voor 's lands rekening geadministreerd.	f 553 990	f 205 253	f 348 737	f 16 350 995	f 5 970 843	f 372 761
Bijzondere kantoren (1) beheerd door ambtenaren	»	»	45 374	2 972 450	83 040	»
Bijzondere kantoren (1) beheerd door notarissen	»	»	26 982	1 816 818	64 582	»
	f 553 990	f 205 253	f 421 093	f 21 140 263	f 6 118 465	f 372 761
1875.						
Landskantoren	f 624 802	f 202 560	f 422 242	f 16 575 819	f 6 732 925	f 386 405
Bijzondere kantoren (1) beheerd door ambtenaren	»	»	52 481	3 651 471	137 849	»
Bijzondere kantoren (1) beheerd door notarissen	»	»	26 865	1 862 156	31 804	»
	f 624 802	f 202 560	f 501 588	f 22 089 446	f 6 902 578	f 386 405
1876.						
Landskantoren	f 696 151	f 200 689	f 495 462	f 18 729 549	f 5 439 574	f 346 873
Bijzondere kantoren (1) beheerd door ambtenaren	»	»	44 350	2 974 907	119 796	»
Bijzondere kantoren (1) beheerd door notarissen	»	»	29 970	2 014 188	27 284	»
	f 696 151	f 200 689	f 569 782	f 23 718 644	f 5 586 654	f 346 873

(1) De bijzondere vendukantoren worden beheerd op verantwoordelijkheid en risico van de daarbij aangewezen vendumeesters, behoudens de aansprakelijkheid der Regering voor de voldoening, bij wijze van voorschot, van de niet tijdig betaalde rendementen van gehouden vendutien. De vendumeesters en het verder personeel bij die kantoren ontvangen voor dit werk geen bezoldiging van den lande, maar hebben regt op aandeelen in de venduprocenten. Het Gouvernement ontvangt van deze kantoren alleen het aandeel, dat den lande volgens de bestaande bepalingen in de venduprocenten toekomt.

(2) Hieronder wegens praktizijns- en geregtskosten, niet ten laste van een bepaald kantoor uitgetrokken, in 1874 f 4924, in 1875 f 2291 en in 1876 f 420.

(3) Hieronder niet begrepen de opbrengst der Padangsche koffijveilingen, omdat die opbrengst niet bij het vendukantoor, maar regtstreeks bij 's lands kas wordt betaald.

De werkzaamheden van het vendukantoor te Samarang namen dermate toe, dat de in de laatste jaren toegestane fondsen voor tijdelijk personeel niet langer voldoende waren om het werk te doen bijhouden en tevens aan alle aanvragen tot het houden van vendutie gevolg te geven. Ook de handel drong op voorziening aan. De Indische Regering besloot toen, voorloopig voor één jaar, het personeel met één adjunct-boekhouder en een paar klerken uit te breiden. Door het grooter aantal vendutien dat nu kan worden gehouden, zal de vermeerdering van uitgaven ruimschoots worden vergoed.

's Lands kas heeft in het afgeloopen jaar tot een grooter bedrag dan in 1875 moeten bijspringen voor de voldoening van vendu-accepten, welke door de particuliere vendukantoren niet tijdig werden betaald. Daarvoor werd uitgekeerd eene som van f 74 065 (1), waarvan in hetzelfde jaar ongeveer f 8000 werd terug ontvangen. In mindering van vroeger verleende voorschotten werd in 1876 nog terug ontvangen f 16 244. Vroeger werd met het verleenen van voorschot uit 's lands kas zoolang mogelijk gewacht. In den laatsten tijd komt de Regering bij wanbetaling dadelijk tusschenbeide, zoodra het haar blijkt dat het accept de werkelijke opbrengst vertegenwoordigt van de vendutie waarvoor het is afgegeven. Wanneer de in gebreke gebleven vendumeester 's lands schuldenaar is geworden, kunnen dan dadelijk alle middelen worden te baat genomen om voor de terugbetaling te zorgen.

In de beruchte zaak van het vendukantoor te Djokjokarta heeft de Regering nog een gedeelte moeten voldoen van een tot een te hoog bedrag afgegeven vendu-accept, gedisconteerd door de spaar- en beleenbank te Samarang, zoodat in deze zaak wegens afgifte van accepten tot dusver door het Gouvernement in 't geheel is betaald f 32 742,56⁵. Zooals in 't vorig verslag (bladz. 163) werd aangeteekend, zijn nog onbetaald eenige accepten van hetzelfde kantoor, afgegeven niet door den vendumeester zelven, maar in zijne plaats door den venduschrijver. In een proces tusschen de Javasche Bank, den vendumeester en de endossanten van zulk een accept, besliste de raad van justitie te Samarang, dat de door den venduschrijver, als gemagtigde van den vendumeester, geteekende accepten door een onbevoegd persoon opgemaakt en uitgegeven, en bij gevolg nietig en van onwaarde waren. Het Hooggeregtshof nam aan (arrest van 30 Maart 1876), dat, al ware het accept ook afgegeven in strijd met de bepalingen, de vendumeester toch volgens de beginselen van wisselregt onherroepelijk verbonden was. Toen de vendumeester desniettemin nalatig bleef in de betaling van verschillende accepten als het bovenbedoelde, werd de Regering daarvoor aangesproken. Bij 's Hofs arrest van 18 Januarij 1877 (*Indisch Weekblad van het Regt* n°. 715) werd de aansprakelijkheid der Regering aangenomen, op grond dat de door den venduschrijver namens den vendumeester geteekende orderbiljetten den gewonen vorm hadden der vendu-accepten, en dat de magtiging van den vendumeester op den venduschrijver niet was weêrsproken. In revisie werd 's Hofs eerste uitspraak bekrachtigd (arrest van 26 Julij 1877; *Indisch Weekblad van het Regt* n°. 738).

Misbruiken bij de vendukantoren te Pekalongan en te Padang, ontdekt door de inspecteurs van financien (verg. bladz. 78), hebben geleid tot ontslag der betrokken ambtenaren. De stukken zijn gesteld in handen van den procureur-generaal.

Ten einde eene herhaling der moeijelijkheden te voorkomen, die zich met de vendukantoren hebben voorgedaan, en het Gouvernement voortaan te vrijwaren voor de gevolgen zijner aansprakelijkheid voor de betaling der door de particuliere vendukantoren afgegeven accepten, wordt in Indie eene nieuwe regeling dezer aangelegenheid ontworpen.

Regt van zegel. Het bleek dat sedert jaren zegels werden verkocht ook op plaatsen, niet door eenig regeringsbesluit daarvoor uitdrukkelijk aangewezen. Ten einde dien verkoop op wettige wijze te bestendigen waar dit wenschelijk te achten was, werd bij een besluit van 30 Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 73) door de Indische Regering bepaald dat, behalve op de gewestelijke hoofdplaatsen (2) en andere reeds op wettige wijze aangewezen plaatsen, zegels verkrijgbaar zouden zijn op alle hoofdplaatsen van afdeelingen, die door adsistent-residenten bestuurd worden, en voorts te Takalar, Saleijer en Bima in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. Met het debiet der zegels zijn, onder genot der daaraan verbonden voordeelen en behoudens verantwoordelijkheid aan de Algemeene Rekenkamer, belast: op de bedoelde afdeelings-hoofdplaatsen de adsistent-residenten en op de drie andere genoemde plaatsen de eerste civiele autoriteit. Ook is de aandacht gevallen op de groote hoeveelheid oude zegels, bij verschillende zegel-debitanten in voorraad, waardoor dezer verantwoordelijkheid noodeloos bezwaard bleef. Men is er nu op uit deze overbodige zegels op te ruimen.

De bepaling aan het slot van art. 41 der zegel-ordonnancie (*Indisch Staatsblad* 1817, n°. 50): » En zal voor elke f 30 000 daarenboven (d. i. voor contracten loopende over sommen boven de f 70 000) het zegel moeten verhoogd worden met tien gulden", gaf aanleiding tot de vraag, of de f 10 verhooging ook moet worden betaald voor een gedeelte van f 30 000. Volgens sommigen zou bijv. het zegel van een contract van aanbesteding van f 80 000 slechts bedragen f 40, d. i. evenveel als voor een contract van f 70 000. Volgens anderen moest het zegel gesteld worden op f 50, dus even hoog als voor een contract van f 100 000. De Indische Regering, zich aansluitende aan een vonnis van den raad van justitie te Batavia, dd. 27 Maart 1857 (zie » Het Regt in Nederlandsch-Indie" deel XV, bladz. 224), vereenigde zich met laatstgemelde meening. Die beslissing geldt ook voor de toepassing van andere artikelen der ordonnancie, waarin eene dergelijke bepaling als de bovenvermelde voorkomt.

Licentien voor het houden van pand- of beleenhuizen. Het aantal pandhuizen, voor welke gedurende 1876 en in elk der vier voorafgegane jaren in de verschillende gewesten licentien als de hierbedoelde werden afgegeven, blijkt uit het volgend overzigt:

GEWESTEN.	Aantal uitgereikte licentien.				
	1872.	**1873.**	**1874.**	**1875.**	**1876.**
Java en Madura.					
Bantam	1	1	1	1	2
Batavia	13	37	46	59	65
Krawang.	2	»	1	»	»
Preanger regentschappen .	2	2	3	4	8
Cheribon.	20	24	33	38	42
Tagal.	38	50	69	70	62
Pekalongan.	13	17	21	24	22
Samarang	32	32	40	50	53
Japara	41	53	62	65	66
Rembang	55	67	100	133	114
Soerabaija	49	73	109	110	109
Pasoeroean	58	51	53	51	51
Probolinggo.	17	20	25	23	21
Bezoeki	8	10	12	14	14
Banjoewangi	»	»	1	2	2
Banjoemas	8	12	12	18	20
Bagelen	19	25	26	32	32
Kadoe.	31	31	36	36	33
Djokjokarta.	»	33	47	45	46
Soerakarta	1	22	37	35	30
Madioen	21	24	28	30	34
Kediri.	35	37	44	52	58
Madura	24	29	36	46	40
Te zamen op Java en Madura.	488	650	842	938	924
Transporteeren	488	650	842	938	924

(1) Voor twee notarissen-vendumeesters, wier boeken ook niet in orde bleken te zijn, moest 's lands kas voorschieten f 31 339 en f 24 505. Op eerstgenoemde som werd reeds een gedeelte terug ontvangen; het andere voorschot zal wel voor het grootste gedeelte verloren zijn, daar de schuldenaar overleed kort nadat de wanorde in zijne administratie was ontdekt.

(2) Voor deze was het onderwerp geregeld bij Indisch Staatsblad 1822, n°. 34.

GEWESTEN.	Aantal uitgereikte licentien.				
	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
Per transport	488	650	842	938	924
Buitenbezittingen.					
Sumatra's Westkust. . .	22	24	24	24	25
Benkoelen	3	3	5	5	5
Lampongsche districten. .	»	»	»	»	»
Palembang	17	16	15	15	27
Sumatra's Oostkust (*a*). .	»	»	»	»	»
Riouw.	»	»	2	1	2
Banka	8	8	8	11	13
Billiton	5	8	5	6	8
Wester-afdeeling v. Borneo	14	13	7	15	12
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	3	3	5	5	4
Celebes (gouvernement van)	4	3	5	4	5
Menado	2	1	2	2	2
Amboina	1	1	1	»	»
Ternate	2	2	2	2	4
Timor	1	1	1	1	1
Te zamen in de Buitenbezittingen	82	83	82	91	108
Totaal voor geheel Nederlandsch Indie. . . .	570	733	924	1029	1032

(*a*) Alleen wat betreft het eiland Bengkalis. In het overige deel dezer residentie werkt de pacht der pandhuizen (zie vorig verslag bladz. 167 en bijlage JJ hierachter).

Viel, sedert de vervanging der pacht door de nieuwe regeling (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 85), elk jaar eene toeneming van het getal pandhuizen op te merken, voor 1876 wijst het totaalcijfer voor Java en Madura, in vergelijking met 1875, eene vermindering met 14 aan. De vermindering in Kadoe met 3 en op Madura met 6 wordt onder anderen daaraan toegeschreven, dat niet voor alle pandhuizen, die daar in het voorafgegane jaar werden gevestigd, voldoende winsten te behalen waren. De aanzienlijke afneming van het getal in Rembang (van 133 tot 114) is ten deele een gevolg van de omstandigheid, dat eenige personen, die in 1875 licentien hadden aangevraagd, meer met de bedoeling om zich te kunnen vestigen op plaatsen waar zij den sluikhandel in opium konden drijven dan om kleine sommen tegen pand in leen te geven, die licentien niet hebben laten vernieuwen, toen hun bleek dat de politie krachtig genoeg was om een streng toezigt op hunne handelingen te houden. Verzoeken om vergunning tot het oprigten van een pandhuis op plaatsen, waar de politiemiddelen voor een behoorlijk toezigt te kort schoten, werden door den resident van Rembang afgewezen, wanneer de verzoekers niet te goeder naam en faam bekend stonden, en vermoed kon worden dat zij met hun verzoek nevenbedoelingen hadden. De Indische Regering besliste, dat de hoofden van gewestelijk bestuur bevoegd zijn tot afwijzing in zulke gevallen. Nog in vijf andere gewesten verminderde het getal pandhuizen in 't geheel met 18, waarvan 8 alleen in Tagal. Daarentegen nam het getal in 10 residentien eenigermate toe, in 't geheel met 32. In Bantam, waar tot nog toe slechts één pandhuis ter hoofdplaats Serang bestond, werd in 1876 eene licentie verleend voor de afdeeling Anjer, doch dit pandhuis bleef wegens gebrek aan inkomsten niet bestaan. In de Preanger regentschappen werden alleen licentien aangevraagd voor de afdeelingen Tjiandjoer en Soemedang, voor de eerste 6, voor de laatste 2, in 't geheel 4 meer dan in 1875. Blijkens het medegedeelde overzigt nam het getal pandhuizen 't meest toe in Kediri en Batavia. In de afdeeling Stad en voorsteden van laatstgenoemde residentie bestonden in het afgeloopen jaar 3 pandhuizen meer dan in 1875, zoo als blijkt uit den volgenden staat, bevattende eene vergelijking van het getal pandhuizen en beleeningen en van het geleend bedrag op elk der drie hoofdplaatsen van Java, gedurende de laatste vijf jaren.

PLAATSEN.	Jaren.	Getal pandhuizen.	Getal beleeningen.	Geleend bedrag.
Batavia (Stad en voorsteden). .	1872	8	143 706	f 541 965
	1873	22	239 690	927 679
	1874	31	317 637	1 146 886
	1875	37	338 420	1 130 739
	1876	40	369 607	1 295 144
Samarang. . . .	1872	7	292 265	724 848
	1873	11	293 934	714 993
	1874	17	331 580	1 207 376
	1875	20	389 928	959 832
	1876	21	399 003	939 172
Soerabaija. . . .	1872	17	563 925	1 372 613
	1873	20	575 997	1 491 638
	1874	29	645 890	1 830 666
	1875	29	666 621	1 931 325
	1876	26	593 149	1 657 961

In tegenstelling met Java en Madura was in de buitenbezittingen het aantal pandhuizen over het afgeloopen jaar hooger dan dat van 1875; toen waren er 91, in 1876 108, alzoo 17 meer, waarvan 12 in Palembang.

Op 8 personen na (5 Europeanen en 3 inlanders) waren in 1876 al de houders van pandhuizen Chinezen.

In het onderworpen gedeelte van Groot-Atjeh bleek behoefte te bestaan aan gelicentieerde pandhuizen. Door den militairen tevens civielen bevelhebber werd daarom het voorstel gedaan om aldaar, even als in de residentie Sumatra's Oostkust, de pacht der pandjeshuizen te doen werken. De Indische Regering vond echter geen voldoende reden om ten aanzien van die landstreek vooruit te loopen op de beslissing van het Opperbestuur aangaande haar voorstel tot wederinvoering van de pacht in geheel Nederlandsch Indie (zie vorig verslag, bladz. 164). Voor Atjeh toch scheen geene afwijkende regeling noodig, zoo als voor Sumatra's Oostkust wenschelijk was geoordeeld (verg. vorig verslag, bladz. 167).

Tegen het genoemde voorstel tot wederinvoering van de pacht zijn intusschen bij de overweging hier te lande bedenkingen gerezen. Het had ten doel: 1°. het getal der pandhuizen te beperken; 2°. eene billijke rente te waarborgen; en 3°. aan 's lands kas eene niet onbelangrijke inkomst terug te geven. In de toelichting werd, wat het eerste punt betreft, opgemerkt, dat het licentiestelsel op Java en Madura heeft geleid tot eene groote vermeerdering van het getal wettige pandhuizen, van het getal beleeningen en van het bedrag der geleende sommen. Tot en met 1875 heeft zich inderdaad gestadig eene sterke toeneming vertoond, maar die schijnt in 1876 tot stilstand te zijn gekomen. Wat het tweede punt aangaat, valt het niet te ontkennen, dat de rentetarieven in vele gevallen hooger zijn dan het vroeger ten tijde der pacht vastgestelde tarief, maar het is gebleken dat op sommige plaatsen minder renten worden geheven dan de tarieven aangeven, terwijl tijdens de pacht het tarief veelal werd overschreden. De werking van de concurrentie heeft zich echter ongetwijfeld niet vertoond in verlaging van de renten, maar daarentegen wel in hooger taxatie der panden, zoodat op de ingebragte goederen meer wordt voorgeschoten. Toch is de verhouding van het getal der aflossingen tot dat der beleeningen vrij gunstig. Met het oog op het groot getal aflossingen (een opmerkelijk verschijnsel wanneer het wordt in verband gebragt met de hoogere rentetarieven en de hoogere taxatie) kon niet als bewezen worden aangenomen, dat de zooveel ruimere gelegenheid tot verpanding den prikkel tot verkwisting en luiheid bij de bevolking heeft doen toenemen. Evenmin was op afdoende gronden aangetoond, dat de mededinging tusschen de pandhuis-houders geheel ontbrak, en dat derhalve de schatkist, door het laten varen van het monopolie, eene inkomst heeft prijs gegeven zonder dat de bevolking

daarbij baat heeft gevonden. De mededinging schijnt zich op andere wijze, dan verwacht werd, te hebben doen gevoelen, daar er, zooals gezegd, meer op de panden wordt geleend, hetgeen voor de inbrengers een voordeel is, misschien van meer belang dan eene lage renteberekening. Daar het Gouvernement zich in eene zaak als deze, die regtstreeks ingrijpt in het leven der inlandsche bevolking, niet uitsluitend mag laten leiden door beschouwingen van fiscalen aard, scheen het herstel van de pacht, in strijd met de in 1869 genomen beslissing en met de beginselen die in Nederland en elders ten opzigte van de banken van leening vrij algemeen als geldig worden erkend, nog niet op afdoende gronden te kunnen worden verdedigd. De Indische Regering is dus uitgenoodigd een nader onderzoek te doen instellen, waarbij in het bijzonder zou zijn te letten op hetgeen onder de tegenwoordige regeling werkelijk aan renten wordt betaald, op het al of niet bestaan van mededinging tusschen de pandhuis-houders, op den vorm waarin die mededinging zich openbaart, en op den invloed dien de vermeerdering van het getal pandhuizen heeft gehad in het voordeel of in het nadeel der bevolking.

Regt van overschrijving van vaste goederen. (1) De vraag is gerezen, wanneer de termijn van overschrijving voor onroerende goederen, onder de hand vervreemd, ingaat, ingeval de dag, waarop de acte van vervreemding is opgemaakt, een andere is dan die waarop de aangifte bij den landmeter plaats heeft, of dan de dag waarop het goed in het bezit van een ander is overgegaan, welke drie tijdstippen in art. 2 der overschrijvings-ordonnancie (*Indisch Staatsblad* 1834, n°. 27) achtereenvolgens worden genoemd. De Indische Regering heeft als hare meening te kennen gegeven, dat het artikel in dien zin moet worden opgevat, dat voor eigendomsovergang van onroerende goederen, ten gevolge van openbaren verkoop, de termijn van overschrijving ingaat met den dag der vendutie, doch in alle andere gevallen met de dagteekening der overeenkomst, indien de dagteekening bekend is, en indien zij niet bekend is, hetzij met den datum van de aangifte bij den landmeter, hetzij met dien van den overgang der onroerende goederen in het bezit der nieuwe verkrijgers, en wel met het vroegste van die twee tijdstippen.

Belasting op paarden en rijtuigen. Een ontwerp van eene nieuwe regeling van deze belasting is in Indië in overweging.

Belasting op het slagten van buffels, runderen, paarden en veulens in de Preanger regentschappen. In het volgend overzigt vindt men de opbrengst dezer belasting sedert hare invoering vermeld.

JAREN.	AANTAL GESLAGTE BUFFELS.				AANTAL GESLAGTE RUNDEREN.				AANTAL GESLAGTE PAARDEN EN VEULENS.			Onzuivere opbrengst der belasting. (a)
	Volwassen.	Onvolwassen.	Kalveren.	Totaal.	Volwassen.	Onvolwassen.	Kalveren.	Totaal.	Paarden.	Veulens.	Totaal.	
1871. (Junij t/m. Dec.)	8 653	5 386	3 670	17 709	51	43	30	124	(b)	(b)	(b)	f 40 670
1872.	12 974	9 446	5 576	27 996	54	64	45	163				63 725
1873.	10 277	8 964	5 563	24 804	31	57	30	118				54 559
1874.	7 873	7 691	4 767	20 331	32	67	11	110	227	511	738	45 939
1875.	7 684	8 176	4 860	20 720	16	45	2	63	173	748	921	46 592
1876.	6 423	7 948	4 960	19 331	26	56	15	97	174	669	843	42 364

(a) De heffing bedraagt: voor buffels en runderen, naar gelang zij volwassen, onvolwassen of kalveren (beneden $1^1/_2$ jaar oud) zijn f 3, f 2 of f 1 per stuk; voor paarden en veulens respectievelijk f 4 en f 2. Van de opbrengst wordt 8 pct. collecteloon aan de dessahoofden uitbetaald.

(b) De slagt van paarden en veulens werd voor 't eerst in 1874 aan belasting onderworpen.

De gestadige vermindering van de opbrengst dezer belasting wordt toegeschreven aan de handelingen der dessahoofden, die met de inning belast zijn. Het is niet mogelijk op de heffing een afdoend toezigt te houden. De vraag, of het niet wenschelijk is de belasting te verpachten, maakt thans een punt van overweging uit.

Hoofdelijke belastingen in de buitenbezittingen. In het vorig verslag, bladz. 165, is medegedeeld dat de tot dus ver verkregen ondervinding omtrent de in 1873 in Benkoelen ingevoerde hoofdelijke belasting, naar het oordeel van het hoofd van gewestelijk bestuur, weinig bevredigend was. De belasting, zoo als die is geregeld bij Indisch Staatsblad 1872, n°. 205, schijnt min of meer in strijd met het billijkheidsgevoel der bevolking, wier denkbeelden en instellingen medebrengen dat alle leden van een zelfden stam gelijke regten hebben, maar ook gelijke lasten dragen. De individueele aanslag en de verdeeling van de belastingschuldigen in klassen, naar gelang van hun vermogen, zijn voorts oorzaak dat een ieder in eene lagere klasse tracht te komen en meer nog dan vroeger de uiterlijke kenteekenen zijner gegoedheid poogt te verbergen. Dit werkt nadeelig op de ontwikkeling van het gewest. Ook heeft een individueele aanslag groote bezwaren voor het bestuur, daar die aanslag zeer tijdroovend is in een land waar de middelen van gemeenschap nog gebrekkig zijn. Met het oog op de oproerige beweging in 1873, waarop de invoering van deze belasting niet geheel zonder invloed was (verg. het verslag van 1874, bladz. 15), kwam het minder wenschelijk voor om te spoedig tot eene nieuwe regeling over te gaan, omdat dit ligtelijk een verkeerden indruk zou hebben te weeg gebragt. Thans is echter het denkbeeld in overweging genomen om deze belasting te vervangen door eene regeling van gelijken aard als die welke in de binnenlanden van Palembang werkt, volgens welke al de belastingschuldigen, die inwoners van dezelfde doesson of marga zijn, evenveel betalen.

In November 1876 is de Gouverneur-Generaal gemagtigd om tot herziening en wettelijke regeling van de belastingen in de residentie Palembang over te gaan (zie vorig verslag, bladz. 165). Daarbij is groote omzigtigheid en gematigdheid aanbevolen, en is den Landvoogd de bevoegdheid gegeven om, wat de huistaks of belasting op de huisgezinnen in de binnenlanden betreft, voort te gaan met het heffen van de halve belasting van de weduwnaren en met het vrijstellen van de ongehuwden, indien, na onderzoek, blijken mogt dat eene afwijking van deze van ouds in Palembang gevolgde beginselen in de oogen der bevolking onbillijk zou wezen. De resident acht het tijdstip gunstig voor de uitvoering van de ontworpen maatregelen, zoodat

(1) Over de voorgenomen invoering van een nieuw stelsel van overgang van onroerende goederen en van vestiging en doorhaling van hypotheken, zie men bladz. 70.

men hoopt de nieuwe verordeningen met 1878 in werking te kunnen doen treden. - Terwijl de regeling van de belasting in de binnenlanden niet dadelijk tot eene aanzienlijke vermeerdering van inkomsten zal leiden; wordt, als gevolg van de invoering eener hoofdelijke belasting ter hoofdplaats Palembang, op eene inkomst van ongeveer f 70 000 voor het volgende jaar gerekend.

In de Lampongsche districten, waar tot dus ver geene belasting werd opgebragt, zal welligt eene soortgelijke regeling, als in de binnenlanden van Palembang in werking is, kunnen worden ingevoerd. Tot dusver evenwel zijn dienaangaande geen nieuwe voorstellen ontvangen (verg. het verslag van 1875, bladz. 167).

De nieuwe regeling van de belastingen in de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo en in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, waartoe in 1875 magtiging werd verleend (zie het verslag van 1875, bladz. 167, en dat van 1876, bladz. 165), is ook nu nog niet tot stand gekomen. Het bevolen nader onderzoek is nog niet afgeloopen. Wat eerstgenoemd gewest betreft, wordt het denkbeeld overwogen om de ontworpen hoofdelijke belasting niet in te voeren, maar zich meer te bepalen tot regeling en wijziging van de bestaande belastingen.

Door eene onregelmatigheid in de toepassing der bepalingen omtrent de heffing der in de residentie Amboina (buiten de afdeeling Banda) voor de negorij-bevolking uitgeschreven hoofdelijke belasting (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 42), werden alle inlandsche ambtenaren en beambten van de belasting vrijgesteld, niettegenstaande het aangehaalde Staatsblad slechts een paar categorien voor vrijstelling in aanmerking brengt. Toen deze afwijking aan het licht kwam, bij gelegenheid van een voorstel om ook de kweekelingen der in 1874 opgerigte Ambonsche kweekschool van de belasting te ontheffen, achtte de Indische Regering, uit aanmerking van de geringe inkomsten van het inlandsche personeel en met het oog op de regelingen der hoofdelijke belasting in andere gewesten, het ongeraden aan de eenmaal genoten vrijstelling een einde te maken. Tot wettiging van den feitelijken toestand werden alzoo bij ordonnancie van 3 November 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 278) alsnog onder de vrijgestelden opgenomen: alle inlandsche ambtenaren en beambten in dienst van den lande, daaronder begrepen de inlandsche onderwijzers en de kweekelingen aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers.

Invoering van nieuwe en verbetering van bestaande belastingen. In September 1876 werd een schrijven van den Gouverneur-Generaal ontvangen, waarin de Landvoogd als zijne meening mededeelde, dat hij, ofschoon in beginsel geen bedenking hebbende tegen de invoering van eene personeele belasting, waaraan de Europeanen en vreemde oosterlingen zouden worden onderworpen, het toenmalig oogenblik minder geschikt achtte om deze maatregelen door te zetten. Met deze meening van den Gouverneur-Generaal werd ingestemd en hem werd geantwoord dat het plan tot invoering van eene personeele belasting en van een patentregt voorloopig kon blijven rusten, totdat de noodzakelijkheid van een dergelijken maatregel duidelijker zou blijken. Intusschen zijn de plannen tot krachtige uitbreiding van de spoorwegen op Java tot rijpheid gekomen, en zijn thans aan de Staten-Generaal dienaangaande voorstellen ingediend (verg. bladz. 148), die, worden zij goedgekeurd, ten gevolge zullen hebben dat de uitgaven ten behoeve van Nederlandsch Indie aanmerkelijk zullen toenemen. Van daar dat de bedoelde belastingplannen weder zijn ter hand genomen, en dat het voornemen is opgevat om in 1879 eene personeele belasting en een patentregt in Indie in te voeren. Beide belastingen zouden op de Europeanen en met dezen gelijkgestelden zijn toe te passen; de eerste ook op de vreemde oosterlingen, die, door eene nieuwe regeling van de bedrijfsbelasting op Java en Madura en door de uitbreiding van die belasting tot de vreemde oosterlingen in de buitenbezittingen (verg. bladz. 90 van dit verslag), reeds in 1878 aan eene belasting van gelijken aard als het patentregt zullen kunnen worden onderworpen.

Voorts zijn nog verschillende andere maatregelen in behandeling, die de strekking hebben om in de regeling van de belastingen verbetering te brengen. In Junij 1877 heeft de Gouverneur-Generaal bovendien de hoofden van gewestelijk bestuur in de gelegenheid gesteld hunne denkbeelden te doen kennen omtrent hetgeen van regeringswege zou kunnen worden gedaan tot versterking van het evenwigt tusschen de ontvangsten en uitgaven in Nederlandsch Indie. Zij zijn uitgenoodigd om niet alleen te berigten omtrent bezuinigingen, die zonder schade voor het algemeen belang zouden kunnen worden aangebragt, maar ook omtrent de maatregelen die tot verhooging van 's lands inkomsten zouden kunnen strekken, hetzij door herziening van de bestaande verordeningen, hetzij door invoering van nieuwe middelen van inkomst.

C. Overneming van belastingen ter Oostkust van Sumatra.

Werd in het vorig verslag vermeld dat de verpachtingen ter Oostkust van Sumatra, op de plaatsen waar de belastingen, blijkens de ordonnancien van 1 en 29 November 1875 (*Indisch Staatsblad* n°s. 236, 272 en 273), door het Gouvernement zijn overgenomen, voor 1876 boven verwachting gunstig waren afgeloopen, ook de heffing der in- en uitvoerregten leverde over het eerste jaar (1876) eene niet onvoordeelige uitkomst op. Geraamd op f 114 000, beliep de ontvangst f 127 346 (zie op bladz. 174 eene opgaaf van de ontvangst bij elk der 7 kantoren).

De pachtschat over 1876 bedroeg f 478 956 (1) of, na aftrekking van de opbrengst der pachten welke reeds vóór 1876 bestonden en van de ingetrokken belasting der troebokvisscherij	f 433 356
Hierbij gevoegd het bedrag der in- en uitvoerregten	127 346
Geeft te zamen	f 560 702
De uitgaven in verband met de overneming der belastingen bedragen (verg. vorig verslag, bladz. 16)	213 512
Zoodat het eerste jaar een voordeel opleverde van	f 347 190

Voor 1877 zal het voordeel wel is waar niet zoo groot, maar toch niet onbelangrijk zijn. Over dat jaar toch bedraagt de pachtschat f 324 276 (2), of, na aftrekking als boven	f 278 676
De opbrengst der in- en uitvoerregten in 1877 gelijkstellende met die in 1876, of	127 346
dan staat eene ontvangst van	f 406 022
tegenover eene uitgaaf van	213 512
zoodat voor 1877 het voordeel der overneming van de belastingen is te stellen op	f 192 510

In 't laatst van 1876 kregen ook — zoo als reeds op bladz. 18 is gezegd — de onderhandelingen betreffende de overneming der belastingen in de rijkjes Serdang en Langkat haar beslag. Tegen eene jaarlijksche uitkeering van f 96 650 aan de regthebbende vorsten en hoofden (3) heeft het Gouvernement het regt verkregen om in genoemde landschappen, alleen het Langkatsche district Tamian uitgezonderd, belastingen te heffen. In de plaats van de heffingen die tot dusver ten bate kwamen van de vorsten en hoofden aldaar, is thans, krachtens de ordonnancie van 10 September 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 239), met ingang van 1 Januarij 1877, van wege en voor rekening van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement een aanvang gemaakt met:

a. de heffing van in- en uitvoerregten te Rantau Pandjang (hoofdplaats van Serdang), te Pebaoengan (een zuidelijker gelegen kustplaatsje aldaar) en te Klambir, ook genaamd Tandjong Poera (hoofdplaats van Langkat), en

(1) Namelijk de opiumpacht f 290 520, de overige pachtmiddelen f 188 436.
(2) Namelijk de opiumpacht f 189 960 en de overige pachtmiddelen f 134 316.
(3) Voor die in Serdang f 47 500 en voor die in Langkat f 49 150.

zulks met toepassing van het tarief voor de overige landschappen vastgesteld (zie vorig verslag bladz. 166/167);

b. de verpachting in het geheele gebied van Serdang en Langkat, met uitzondering, wat laatstgenoemd landschap betreft, van het district Tamian, van: 1°. het uitsluitend regt tot den verkoop van opium in het klein en het heffen van belasting bij den invoer van opium; 2°. het uitsluitend regt tot het stoken, den verkoop en het heffen van belasting bij den invoer van arak en andere sterke dranken; 3°. het regt tot het houden van speeltafels; 4°. het regt tot het houden van pandhuizen; en 5°. het heffen van belasting op het slagten van varkens.

Als schadelijk of van te weinig beteekenis werden, na de overneming, niet bestendigd het regt tot het snijden van nipabladeren in de soengei Karang Gading (Langkat) en de belasting op den verschen visch ter hoofdplaats Serdang.

De uitslag der eerste verpachting in het nieuwe pachtgebied, (waarbij dezelfde reglementen en tarieven gevolgd werden als voor de verpachte middelen in de overige landschappen ter Sumatra's Oostkust toepasselijk waren,) kan zeer gunstig worden geacht. Terwijl toch de jaarlijksche uitgaven, aan de overneming en heffing verbonden, voor de beide landschappen te zamen bedragen f 112 750 (f 96 650 wegens schadeloosstelling der regthebbenden en f 16 100 voor bezoldiging van het in dienst te stellen personeel, — *Indisch Staatsblad* 1876, n°. 240, — onderhoud van sloepen enz.), bragten de verpachtingen alléén (waaraan nog het cijfer der varkensslagt ontbreekt) reeds f 126 396 (1) op; zoodat, wanneer de regtenheffing het daarvoor geraamde bedrag van f 60 000 bereikt, de vermeerdering van inkomsten, uit de overneming der belastingen in Serdang en Langkat voortvloeijende, voor het eerste jaar zal kunnen worden gesteld op f 73 646.

II. Muntstelsel; geldmarkt.

§ 1. *Muntwezen.* (2)

De wet van 28 Maart 1877 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 42) (3), houdende nadere bepalingen omtrent het muntwezen in Nederlandsch Indie, werd aldaar den 1sten Junij afgekondigd (*Indisch Staatsblad* n°. 112). Dientengevolge zijn nu de artt. 1, 2 en 5 der Indische muntwet van 1 Mei 1854 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 75, *Indisch Staatsblad* n°. 62) gewijzigd in dien zin, dat, nevens de zilveren standpenningen, het gouden tien-gulden-stuk, voor Nederland verordend bij de wet van 6 Junij 1875 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 117), ook in Nederlandsch Indie als standpenning wordt erkend (4). Tevens is het 12de artikel der aangehaalde wet van 1 Mei 1854, reeds veranderd bij de wet van 27 November 1873 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 180, *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 54), — verg. het verslag van 1874, bladz. 175, — nader gewijzigd, ten einde de tarifeering en aanneming in 's lands kassen ook van vreemde *gouden* specien mogelijk te maken, en den Gouverneur-Generaal in staat te stellen om de aanneming van getarifeerde gouden of zilveren specien tot eenige bepaald aangewezen kassen te beperken.

Ter uitvoering van de laatste bepaling is bij ordonnancie van 29 Junij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 130) vastgesteld, dat in 's lands kassen in de residentien Banka, Riouw en Oostkust van Sumatra de Mexicaansche dollar (de eenige vreemde munt wier tarifeering de Indische Regering noodig achtte), mits gaaf en ongeschonden, wordt aangenomen tegen den koers van f 2,33 (5). Overal elders bleek de verpligting tot aanneming van Mexicaansche dollars te kunnen worden afgeschaft.

(1) Namelijk de opiumpacht f 75 720; de overige pachtmiddelen f 50676.

(2) Zie ook de bij § 2 behoorende bijlage KK.

(3) Het ontwerp dezer wet werd bij de Tweede Kamer ingediend den 31sten Januarij 1877, ter vervanging van dat van gelijksoortige strekking (in 't vorig verslag vermeld), hetwelk in de zitting van 24 November 1876 werd aangenomen, maar niet geheel ongewijzigd tot wet kon worden verheven, nadat de voordragt tot regeling van het Nederlandsche muntwezen, waarmede het in naauw verband stond, den 29sten December 1876 door de Eerste Kamer verworpen was.

(4) Dat tot dusver van gouvernementswege nog geen goud in Nederlandsch Indie is aangevoerd, werd reeds gezegd op bladz. 160, noot 5.

(5) Sedert de ordonnancie van 19 Julij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 184) was de koers van den dollar op f 2,15 bepaald gebleven. In de volgende tien maanden was de stand der zilverprijzen te Londen te wisselvallig om eene wijziging der tarifeering te wettigen.

§ 2. *Geldmarkt.*

Omtrent den loop van de geldmarkt op Java gedurende het jongst verstreken jaar is ook thans weder een overzigt ontvangen van de hand van den heer mr. N. P. van den Berg, president van de Javasche Bank, welk stuk, in navolging van hetgeen met het overzigt van 1870—1873 en met dat van 1874 (6) geschiedde, in zijn geheel als bijlage wordt overgelegd (zie bijlage KK).

Eenige opgaven omtrent den agio te Batavia op sommige oude of vreemde zilveren en gouden munten, en omtrent den loop der wisselkoersen aldaar, in 1876, worden aangetroffen in de beide volgende staten.

Prijzen van specien.

SOORTEN.	Januarij tot en met Maart. (*a*)	October tot en met December. (*a*)
Wigtige ducaten . .	f 5,70 à f 5,80	f 5,70 à f 5,80
Engelsche sovereigns .	12,00 » 12,10	12,05 » 12,15
Imperialen.	9,50 » 9,65	9,50 » 9,65
Amerikaansche eagles.	12,00 » 12,25	12,00 » 12,25
20francs-stukken . .	9,55 » 9,65	9,55 » 9,65

(*a*) Over het tweede en derde kwartaal zijn dergelijke opgaven niet ontvangen.

Wisselkoersen (te Batavia).

Maanden.	Op Amsterdam. Guldens Nederlandsch courant voor f 100 Indisch courant. Gouvernement.	Op Amsterdam. Guldens Nederlandsch courant voor f 100 Indisch courant. Particulieren.	Op Londen. Een pond sterling voor guldens en centen.	Op Singapore. Een dollar voor guldens en centen.	Op China. Een dollar voor guldens en centen.
Jan.	—	f 99½ à f 100⅛	f 12,07^5	f 2,50^5	f 2,49^5
Febr.	f 98 à f 99¼	99¾ » 100½	12,10	2,47	2,46
Maart.	98½ » 99½	100 nominaal.	12,12^5	2,44 à 2,43¼	2,44^5 à 2,43^5
April.	98½ » 99½	100 à 100¼	12,12^5	2,42	2,42
Mei.	98¾ » 99½	100 » 100½	12,12^5	2,45	2,44
Junij.	99 » 101	101¼ » 102	12,00	2,37	2,38
Julij.	100 » 101¼	101 » 101⅝	12,00	2,33 à 2,38	2,33^5 à 2,38
Aug.	99¼ » 101¼	102¼ » 103	11,77^5	2,61	2,63
Sept.	—	102¾ » 103	11,70	2.35^5	2,36
Oct.	—	102 » 102½	11.82^5	2.42	2,42^5
Nov.	100 à 101¼	102¾ » 102⅝	11,70	2,51^5	2,52
Dec.	101 » 101¼	102½ » 103	11,75	2,54^5	2,54^5

(6) Het in 't vorig verslag aangekondigde overzigt van 1875 werd bij brief van den Minister van Kolonien dd. 13 November 1876 aan de Tweede Kamer aangeboden als bijlage tot de Memorie van Beantwoording omtrent het toen aanhangig wetsvoorstel betreffende het Indische muntwezen. Het is gedrukt onder de stukken der zitting 1876—1877 — **56/57** N°. 24.

§ 3. *Javasche Bank.*

Gedurende het jongst afgesloten 49ste boekjaar der Bank (1 April 1876 — 31 Maart 1877) heeft deze door het Gouvernement geoctroijeerde instelling, luidens het aan deelhebbers uitgebragt verslag, weder met zeer gunstig gevolg gewerkt. Mogten de voorwaarden, onder welke de Bank hare kredriethulp aanbood, soms bezwarend zijn, zij zag zich daardoor in staat om hare operatien, in verband met de haar ten dienste staande middelen, binnen behoorlijke grenzen te beperken (1).

Berekend over het geheele boekjaar bedroegen de rentegevende uitzettingen gemiddeld f 16 710 000 (2), tegen f 16 162 000 in 1875/76, welk laatste bedrag in geen der vorige boekjaren was bereikt. In het jongste boekjaar zijn echter gedurende eenigen tijd, tegen onderpand van producten, aan het Gouvernement gelden verstrekt, waarvan het bedrag een poos klom tot f 3 800 000 (verg. bladz. 160, noot 2). Waren die beleeningen niet voorgekomen, dan zouden de uitzettingen niet onaanzienlijk beneden het cijfer van 1875/76 zijn gebleven. In beide boekjaren stond gemiddeld uit:

	1875/76.	1876/77.
in handelspapier (promessen en wisselbrieven en bankcredieten) .	f 10 088/m.	f 9 432/m.
in vendupapier	1 852/m.	1 929/m.
in beleeningen	2 070/m.	3 258/m.
in hypotheken en staatsschuld	2 152/m.	2 091/m.
	f 16 162/m.	f 16 710/m.

Bij het einde van het boekjaar 1876/77 waren de uitzettingen verdeeld als volgt:

Gedisconteerd handelspapier	f	8 157 986
Gedisconteerde vendu-acceptatien en gouvernements-wissels		2 250 371
Beleeningen		947 111
Hypotheken		1 388 000
Nederlandsche staatsschuld.		688 004
	f	13 431 472

De gezamenlijke disconteeringen bereikten in het jongste boekjaar een hooger totaal dan in 1875/76, maar de tijd, gedurende welken het in disconto genomen handelspapier in omloop bleef, was gemiddeld korter dan toen.

Er werd gedisconteerd:

	1875/76.	1876/77.
aan promessen en wisselbrieven	f 35 751 288	f 36 017 726
» bankcredieten	10 468 000	11 075 295
» vendupapier	5 233 226	5 841 265
	f 51 452 514	f 52 934 286

Het totaal der in elk der beide laatste boekjaren gesloten beleeningen liet zich volgenderwijs splitsen:

	1875/76.	1876/77.
op effecten . . . . f	789 400	f 225 440
» invoer-artikelen	954 364	191 477
» uitvoer-producten	10 364 774	10 935 100
» diversen	1 091 711	3 616 746
	f 13 200 249	f 14 968 763

De hypothekaire uitzettingen der Bank namen gedurende het thans behandelde boekjaar af van f 1 497 000 tot f 1 388 000. De gelegenheid ontbrak om meer gelden op die wijze te plaatsen.

De gemiddelde rentestand was in 1876/77 eenigszins lager dan in het voorafgegane boekjaar: terwijl de standaardrente (het disconto voor 3maands papier) toen gemiddeld 7^{08} pct. beliep, was de gemiddelde noteering van 1876/77 6^{99} pct., met 5 pct. als laagste en 9 pct. als hoogste bedrag. Ter aanvulling van haren specievoorraad besloot de Bank tegen goedkoope rente voorschotten te verstrekken op particuliere zilver-aanvoeren uit Nederland. Hiervan werd door een paar andere bankinrigtingen te Batavia gebruik gemaakt, en op die wijze bekwam de speciekas eene versterking, die de Bank in staat stelde het vrij hooge disconto van 9 pct niet langer dan twee maanden (11 Augustus — 12 October) van kracht te laten. Bij de toen (12 October) aangenomen renteregeling vond de Bank aanleiding om het rentetarief voor het agentschap te Makasser, dat in den regel 1 pct. hooger was, geheel gelijk te stellen met dat voor de overige kantoren der Bank. Kort daarop kwam ook de uitzondering te vervallen die voor het agentschap te Padang bestond, waar het disconto voor vendupapier doorloopend ½ pct. meer bedroeg dan bij de kantoren op Java.

In den handel in gouden tien-gulden-stukken ging bij de Bank iets meer om dan in 1875/76, maar op zich zelf bleef die omzet hoogst onbeduidend. De roode kleur dier muntstukken, zoo zegt de directie in haar verslag, maakt ze bij den inlander voor alsnog minder gewild, en de door de Bank in het jongste boekjaar verkochte 4843 stuks werden grootendeels van de hand gezet aan personen die met de Nederlandsche mailbooten Indie' verlieten. 3199 stuks nam de Bank in betaling (à pari) en 5000 stuks ontving zij regtstreeks uit Nederland.

Aan biljetten had de Bank in omloop op 31 Maart 1877 ruim f 37 605/m tegen ruim f 35 359/m een jaar te voren. Van deze sommen vertegenwoordigden de biljetten van f 100 en daarbeneden respectievelijk 36,44 en 38,18 pct. Over het geheele boekjaar berekend, beliepen gemiddeld: de papier-uitgifte f 33 195/m, de in omloop zijnde bankassignatien f 876/m (3) en de rekeningcourant saldo's f 1 732/m, alzoo de dadelijk opeischbare schulden te zamen f 35 803/m. Als verpligte metaaldekking (40 pct.) moest dus aanwezig zijn f 14 321/m, terwijl de aanwezige metaalvoorraad gemiddeld bedroeg f 24 392/m.

De behaalde winst verschilde niet aanzienlijk van die over 1875/76. Zij bedroeg: onzuiver f 1 248 250 (waarvan alleen f 786 100 en f 178 210 wegens rente van disconteering en beleening), zuiver f 944 000. Na aftrekking van het aan de deelhebbers toekomende als gewoon dividend (6 pct.), ad f 360 000, bleef dus nog beschikbaar f 584 000. Hiervan kwam, ingevolge het octrooi, 17 pct. of f 99 280 toe aan het reservefonds, dat hierdoor steeg tot f 418 033; 4 pct. aan het personeel der Bank; 4 pct. aan de commissarissen; en 75 pct. of f 438 000 als extra-dividend aan de deelhebbers. Over het kapitaal der Bank ad f 6 millioen werd dus aan de deelhebbers in 't geheel uitgekeerd een dividend van $13^3/_{10}$ pct. tegen $13^6/_{10}$ pct. over 1875/76.

N. Burgerlijke en militaire landsdienaren.

Sommige regelingen, welke de persoonlijke belangen of de verpligtingen van landsdienaren betreffen, zijn reeds in andere gedeelten van dit verslag besproken. Onder dit hoofdstuk wordt dus alleen datgene opgenomen, wat elders minder op zijne plaats zou zijn.

Benoembaarheid. In de verordening op het benoemen van ambtenaren voor den burgerlijken dienst in Indie (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 194, 1871, n°. 117, en 1873, n°. 19) zijn onlangs, in afwachting van eene later te overwegen algemeene herziening, eenige noodzakelijke wijzigingen gebragt om haar verband te doen houden met de wet van 28 April 1876 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 102), tot regeling van het hooger onderwijs hier te lande, voor

(1) Het kapitaal der Bank bedraagt f 6 000 000, maar zij heeft de bevoegdheid (*Indisch Staatsblad* 1875, n°s 75 en 76) om tegen elken gulden, dien zij aan standpenningen en metaal in kas heeft, voor een bedrag van twee en een halven gulden aan papier uit te geven.

(2) Het hoogste bedrag der uitzettingen beliep, volgens de weekstaten, f 23 186 000 op 20 September; het laagste f 12 812 000 op 5 April.

(3) Het totaal der in 1876/77 afgegeven bankassignatien bedroeg f 54 068/m. Van dit middel ter overmaking van gelden wordt meer en meer gebruik gemaakt.

zoover deze (in art. 92, 2e lid) aan de bestaande categorien van adspiranten voor regterlijke en andere burgerlijke betrekkingen in Nederlandsch Indie eene nieuwe categorie van benoembaren heeft toegevoegd, namelijk de doctoren in de regtswetenschap, die bij de betrokken faculteiten het in genoemd artikel bedoelde aanvullings-examen (in Indische vakken) hebben afgelegd en tevens voldoen aan de nadere vereischten in bijzondere wetten of verordeningen voor elke der bedoelde betrekkingen gevorderd. Op deze nieuwe categorie van adspiranten moest derhalve ook bij eene voor Indie verbindende verordening gelet worden, en daar nu voortaan langs twee wegen (èn door middel van het straks bedoelde faculteits-examen, geregeld bij Koninklijk besluit dd. 27 April 1877, — *Nederlandsch Staatsblad* n°. 87, — èn door middel van het tot dusver bestaande examen, zoo hier als in Indie af te nemen door van regeringswege benoemde commissien) een toevoer van adspiranten voor den Indischen dienst kan worden verkregen, die de behoefte aan uit te zenden ambtenaren overtreft, kwam het onvermijdelijk voor, in zoodanig geval door een vergelijkend staatsexamen te laten beslissen wie daarvoor in aanmerking komen.

De vereischte tweeledige voorziening is vervat in het Koninklijk besluit dd. 13 Julij 1877 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 158), waarbij, ten opzigte van het tot dusver bestaande examen, tevens gelet is op de uit de wet voortvloeijende vrijstelling van sommige vakken voor het geval de adspirant den graad van doctor in de staatswetenschappen of in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel bezit. Het programma en de zamenstelling der commissie voor het ingestelde vergelijkend examen zijn nog te regelen bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur.

Omtrent den uitslag der twee sedert de mededeelingen in 't jongste verslag gehouden examens voor Indisch ambtenaar (dat van 1876 in Indie en dat van 1877 hier te lande gehouden) valt het volgende aan te teekenen.

Aan het eerstbedoeld zoogenaamd groot ambtenaars-examen namen deel 5 candidaten: 2 die reeds in gouvernements dienst waren, 2 in het bezit van het einddiploma der hoogere burgerschool te Batavia en 1 die hier te lande het vroeger voorgeschreven examen A had afgelegd. De laatste en een der ambtenaren werden afgewezen. Aan de drie overigen kon het diploma worden uitgereikt (verg. het rapport der examen-commissie, opgenomen in de *Javasche Courant* van 5 December 1876).

Voor het hier te lande gehouden examen hadden zich, ter vervulling van de opengestelde 40 plaatsen (10 bij de regterlijke magt en 30 bij den eigenlijk gezegden burgerlijken dienst) aangemeld 15 meesters in de regten en 50 (1) niet-regtsgeleerden. Voorts hadden zich, alleen ter verkrijging van het diploma, aangemeld 7 candidaten die reeds (in lagere betrekkingen) tot den Indischen dienst behoorden. Van de bedoelde 72 candidaten namen 12 regtsgeleerden en 49 anderen aan het examen deel; van deze laatsten verkregen er 40 het diploma, en onder deze 6 van de 7 die reeds in Indischen dienst waren; van de regtsgeleerden slaagden er 8. Deze laatsten zijn, overeenkomstig hun verlangen, allen bestemd voor plaatsing bij de regterlijke magt (2). Van de niet-gegradueerden, die aan het examen hadden voldaan, bleven er, na aftrekking van de straks bedoelde 6, 4 over, die, bij gemis aan plaatsen, niet ter uitzending konden in aanmerking komen. Dat de uitzending der voor den eigenlijk gezegden burgerlijken dienst bestemde candidaten dit jaar vroeger dan gewoonlijk plaats had, ten einde de bij het binnenlandsch bestuur te plaatsen ambtenaren tijdig te kunnen doen deelnemen aan den in November te openen cursus aan de landbouwschool te Buitenzorg, is reeds gezegd op bladz. 124.

(1) Hieronder 2 die reeds een vorig jaar het diploma hadden verkregen, 3 die in 1872 aan het vroeger examen A hadden voldaan, 1 die het diploma van goed volbragt eindexamen der polytechnische school bezat, 1 eervol ontslagen adelborst 1ste klasse, die zijne opleiding voltooid had aan het Koninklijk Instituut voor de marine, en 43 die het einddiploma bezaten eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus.

(2) In 1876 werden mede 8 regtsgeleerden uitgezonden, daar, behalve de in 't vorig verslag bedoelde 7, later nog uitgezonden werd 1 der 2 candidaten die aanvankelijk van beschikbaarstelling hadden afgezien.

Ook voortaan zal, met afwijking in zoover van Indisch Staatsblad 1865, n°. 115, het vertrek reeds in de maand September moeten plaats vinden.

Wat de regelen betreft omtrent de benoembaarheid tot technische ambten en bedieningen, moet nog gewag worden gemaakt van het Koninklijk besluit dd°. 5 November 1876 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 191, *Indisch Staatsblad* 1877, n°. 2), houdende nadere bepalingen omtrent de regten te dien opzigte verbonden aan een in Nederland of in Indie verkregen diploma van voldoend afgelegd eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus. Het besluit verleent namelijk aan de houders van zoodanig diploma, wanneer zij in aanmerking wenschen te komen voor Indische ambten of bedieningen, voor welke bijzondere voorwaarden van benoembaarheid zijn vastgesteld, vrijstelling van examen voor al zoodanige vakken, waarin bij het eindexamen op de hoogere burgerschool reeds voldoende blijken van bekwaamheid zijn gegeven. De vrijstelling geldt echter slechts voor zoover de voorwaarden van benoembaarheid voor de bedoelde vakken geen hoogere eischen stellen.

Aan de op verschillende plaatsen op en buiten Java gehouden examens, bedoeld bij art. 6 van Indisch Staatsblad 1864, n°. 194, (het zoogenaamde klein ambtenaars-examen,) werd in het afgeloopen jaar door 430 candidaten deelgenomen, van welke 274 of bijna 64 pct. slaagden, zijnde dezelfde verhouding als in 1875, toen 237 van de 371 candidaten aan de eischen voldeden.

Non-activiteit, enz. De toeneming van het aantal ambtenaren op wachtgeld, non-activiteit en onderstand gaf den Gouverneur-Generaal aanleiding tot eene vernieuwde aanbeveling aan de departements-chefs, om, bij het doen van voordragten ter voorziening in de eene of andere betrekking, op de belangen van zoodanige ambtenaren te letten.

Tot tegengang van het ligtvaardig aanvragen van wachtgeld is, sedert het laatst van 1875, tot regel gesteld, om beambten, die wegens ziekte of om andere redenen wachtgeld hebben gevraagd en verkregen, doch spoedig daarna bij particulieren in dienst treden, zoodat alle grond bestaat om de door hen aangegeven reden als gezocht te beschouwen, onverwijld uit 's lands dienst te verwijderen.

Pensioenen. Volgens de Nederlandsche pensioensbepalingen ten opzigte van werklieden en geëmploijeerden, op daggeld werkzaam bij inrigtingen van 's Rijks zee- of landmagt, komt de volbragte diensttijd voor de toelegging van pensioen niet in aanmerking, wanneer zij 's Rijks dienst verlaten om andere redenen dan wegens eenig in en door den dienst ontstaan ziels- of ligchaamsgebrek. De omstandigheid, dat niet zelden voor den dienst bij de gouvernements-inrigtingen in Indie aan dergelijk hier te lande gevormd ondergeschikt personeel behoefte bestaat, heeft het wenschelijk en billijk doen oordeelen om voor hen, die in Indischen burgerlijken dienst overgaan, de nadeelige werking der bedoelde bepaling te doen ophouden. Daartoe is te hunnen opzigte eene uitzondering gemaakt op dat voorschrift der Indische pensioensbepalingen, volgens hetwelk Nederlandsche diensttijd slechts dan voor pensioen (naar den maatstaf van twee Nederlandsche dienstjaren voor één Indisch dienstjaar) mogt in aanmerking komen, voor zoover die dienstjaren ook hier te lande in rekening zouden zijn gebragt (Koninklijk besluit dd. 25 Februarij 1877, n°. 7, *Indisch Staatsblad* n°. 98).

Het ten aanzien van officieren en mindere militairen gehuldigd beginsel, dat het pensioen of gagement slechts vervalt gedurende den tijd tusschen de veroordeeling tot eene onteerende straf en de rehabilitatie, vond, krachtens magtiging des Konings, ook toepassing ten opzigte van een veroordeeld gepensioneerd ambtenaar, die anders, volgens de bestaande bepalingen, zijn pensioen voor goed had moeten verliezen.

Bij een besluit van 25 Februarij 1876 werd door de Indische Regering uitgemaakt, dat gratificatien of schadeloosstellingen, voor bijzondere gevallen van regeringswege aan landsdienaren verleend, niet te rangschikken zijn onder de emolumenten, waarover, ingevolge art. 20, § *a*, van het burgerlijk pensioensreglement (*Indisch Staatsblad* 1837, n°. 50), contributie verschuldigd is.

Delegatien. De bepalingen op de militaire delegatien (*Indisch Staatsblad* 1873, n°. 132,) ondergingen bij Indisch besluit van 25 September 1876, n°. 12, eene wijziging in dien zin, dat voortaan niemand méér dan ééne delegatie kan passeeren.

Verloven. Een verzoek van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij om aan landsdienaren, die wegens ziekte of om andere dringende redenen binnenlandsch verlof behoeven, vrij te laten den verloftijd in Australie door te brengen, werd door de Indische Regering afgewezen (Januarij 1877), uit overweging dat alleen met de reis heen en terug reeds een drietal maanden zijn gemoeid.

Tegen de uitvoering van het, blijkens 't vorig verslag (bladz. 173) reeds aangenomen, beginsel om de burgerlijke ambtenaren, die wegens ziekte een buitenlandsch verlof aanvragen, voortaan, even als de officieren, door eene geneeskundige commissie te doen onderzoeken, zijn in Indie, zoowel bij den raad van directeuren als bij den Raad van Indie, zeer ernstige bezwaren te berde gebragt, die ook den Gouverneur-Generaal tot de overtuiging geleid hebben, dat van het denkbeeld behoorde te worden afgezien. Een daartoe strekkend voorstel werd in de eerste helft van September jl. hier te lande ontvangen.

Overtogt. Bij de algemeene regeling betreffende de aanspraak van landsdienaren op vrijen overtogt naar en uit Indie (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 105) werd o. a. de beperking gemaakt, dat een landsdienaar, om aan zijn wettig gezin, of de weduwe van den zoodanige, om aan hare wettige minderjarige kinderen vrijen overtogt te verzekeren, gelijktijdig met het gezin moest vertrekken, en werd daarop, behalve in de speciale gevallen, voorzien bij Indisch Staatsblad 1875, n°. 252, en 1876, n°. 29, alleen uitzondering toegelaten ten aanzien van zoodanig lid des gezins dat door ziekte verhinderd werd gelijktijdig te vertrekken. Onlangs (Koninklijk besluit dd. 27 Mei 1877, n°. 28,) is nu echter bepaald, dat de aanspraak voor alle geregtigden blijft bestaan, onverschillig of het hoofd des gezins of diens weduwe hen al dan niet op de reis vergezelt.

Van het Koninklijk besluit dd. 20 Februarij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 81), houdende wijziging van het bedrag dat van gouvernementswege voor den overvoer per stoomschip naar en uit Indie van landsdienaren en hunne gezinnen wordt te goed gedaan, is reeds gewag gemaakt op bladz. 107.

Ten einde het inlandsch personeel bij de statistieke opneming, met opzigt tot de te erlangen vergoeding voor reiskosten, niet op gunstiger voet te doen behandelen dan bijv. de onderwijzers bij de gouvernements inlandsche scholen, zoo als zou geschieden bij toepassing op genoemd personeel van het algemeen tarief, zijn in October 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 277) de bepalingen omtrent het vervoer van het inlandsch onderwijzend personeel ook uitgestrekt tot de mantri's en schrijvers der statistieke opneming en bijhouding.

Reis- en verblijf kosten. Ten gevolge van eene minder juiste opvatting der bestaande bepalingen werd tot dusver geen bezwaar gemaakt om ambtenaren, die zich in dienst op meer dan 6 palen buiten hunne standplaats hadden te begeven, maar op denzelfden dag terugkeerden, behalve vergoeding voor reiskosten, ook daggeld (verblijfkosten) te doen in rekening brengen, niettegenstaande het bij de vaststelling van het reglement op de reis- en verblijfkosten (*Indisch Staatsblad* 1862, n°. 153*a*), in de bedoeling had gelegen om alleen daggeld te doen genieten wanneer de ambtenaar buiten zijne standplaats overnachtte. Daar het echter niet billijk werd geacht om hen die, zonder elders te overnachten, in het belang van den dienst den geheelen dag buiten hunne standplaats moeten verblijven, de daardoor noodzakelijke onkosten uit eigen middelen te doen bestrijden, is, met magtiging van het Opperbestuur, in Januarij 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 12) bepaald, dat de ambtenaar, die op denzelfden dag heen en terug reist en dus niet buiten zijne standplaats overnacht, behalve de reiskosten, ook het *halve* daggeld geniet, en dat hij, die één of meer nachten buiten zijne standplaats heeft vertoefd, op den dag der terugkomst hetzelfde bedrag ontvangt, een en ander met dien verstande, dat dit bedrag alleen wordt toegekend wanneer *heen en terug* meer dan 12 palen, of, bij reizen langs spoorwegen, meer dan 100 kilometers buiten de plaats van vestiging zijn afgelegd.

Over eene nieuwe regeling der vergoeding van reis- en verblijfkosten aan gewestelijke bestuurders in de buitenbezittingen, wegens dienstreizen binnen hun gewest ondernomen (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 253), zie men bladz. 79.

Dienstkleeding, enz. Bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 145 en 186, werd respectievelijk voor de adjunct-inspecteurs van financien en voor sommige ambtenaren bij den dienst der staatsspoorwegen een costuum vastgesteld, dat door hen bij dagelijksche dienstverrigtingen of op dienstreizen kan worden gedragen.

In navolging van hetgeen in Augustus 1876 voor de larashoofden en panghoeloe's kapala in de residentie Padangsche Bovenlanden werd bepaald (zie bladz. 82, noot 4), is sedert (Indisch besluit dd. 30 Julij 1877, n°. 23) ook voor de koeriahoofden en djaioetans in de residentie Tapanoeli de gelegenheid geopend tot het dragen van een dienstcostuum.

Over het in gebruik geven van 's landswege van een distinctief aan verdienstelijke districtshoofden in de residentie Palembang zie men bladz. 17.

O. Nijverheid.

I. Landbouw, boschwezen en veeteelt.

§ 1. *Java en Madura.*

a. Landbouw.

1°. Inlandsche landbouw.

Zooals in bijzonderheden kan blijken uit de bijlagen LL en MM werden in 1876 op Java, met uitzondering van Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landen, en in de afdeeling Pamakassan op Madura door de inlandsche bevolking beplant:

met padi 1 474 582 bouws bewaterbare sawahs, 687 865 bouws van regen afhankelijke sawahs, 50 062 bouws moeras-sawahs, 133 191 bouws tegalvelden, te zamen 2 345 700 bouws;

met andere eenjarige gewassen (daaronder ook de aanplant van suikerriet op hoog gezag) 531 653 bouws bewaterbare sawahs, 219 813 bouws van regen afhankelijke sawahs, 1447 bouws moeras-sawahs, 494 898 bouws tegalvelden, te zamen 1 247 811 bouws;

of in het geheel 2 006 235 bouws bewaterbare sawahs, 907 678 bouws van regen afhankelijke sawahs, 51 509 bouws moeras-sawahs, 628 089 bouws tegalvelden, te zamen 3 593 511 bouws, dat is 239 674 bouws meer dan in 1875.

Bij deze opgaven zijn afzonderlijk in rekening gebragt de velden die voor de tweede maal (met padi of met een ander gewas) beplant werden. Hoeveel bouws in 1875 en 1876 voor eersten, hoeveel voor een tweeden aanplant werden gebezigd, blijkt uit het volgende overzigt:

SOORTEN VAN BOUWLAND.	Aantal bouws met padi beplant.				Aantal bouws met andere eenjarige gewassen beplant.			
	1875.		1876.		1875.		1876.	
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.
Bewaterbare sawahs . .	1 308 849	88 721	1 386 315	88 267	74 319	418 976	80 788	450 865
Velden van den regen afhankelijk	783 303	2 810	861 175	9 943	272 710	404 149	296 298	419 860
Totaal . .	2 092 152	91 531	2 247 490	98 210	347 029	823 125	377 086	870 725
	2 183 683		2 345 700		1 170 154		1 247 811	

Volgens de straks aangehaalde bijlagen LL en MM zou de uitgestrektheid der voor *geregelde* cultuur beschikbare bouwgronden — ongerekend dus de niet geregeld beplante (tegal-)velden — in 1876 hebben bedragen 2 746 044 bouws, tegen 2 577 297 in 1875, verdeeld als volgt:

SOORTEN VAN BOUWLAND.	1875.				1876.			
	Als 1ste gewas beplant met		Onbeplant gebleven. *a*)	Te zamen.	Als 1ste gewas beplant met		Onbeplant gebleven. *a*)	Te zamen.
	padi.	andere eenjarige gewassen.			padi.	andere eenjarige gewassen.		
Bewaterbare sawahs . .	1 308 849	74 319	60 982	1 444 150	1 386 315	80 788	51 613	1 518 716
Van den regen afhankelijke sawahs	615 867	14 175	39 771	669 813	677 922	23 024	36 835	737 781
Moeras-sawahs	45 465	231	8 032	53 728	50 062	941	4 027	55 030
Tegalvelden (geregeld beplante)	67 030	258 304	84 272	409 606	79 861	272 333	82 323	434 517
	2 037 211	347 029	193 057	2 577 297	2 194 160	377 086	174 798	2 746 044

(*a*) Deze opgave is ontleend aan de bijlage betreffende de padicultuur; in den staat der andere gewassen (bijlage MM), welke met den staat betreffende de padicultuur één geheel vormt, worden geene velden als onbeplant opgegeven, omdat er geen bijzondere velden zijn, die uitsluitend voor de cultuur van die andere gewassen bestemd zijn.

Uit de voorafgegane opgaven blijkt:

dat de uitgestrektheid der voor *geregelde* cultuur *beschikbare* velden in 1876 (door nieuwe ontginningen als anderszins) is toegenomen met 168 747 bouws;

dat van die velden méér *beplant* waren dan in 1875: met rijst 156 949 bouws, met andere eenjarige gewassen 30 057 bouws, of in 't geheel 187 006 bouws;

dat de uitgestrektheid der *onbeplant* gebleven bouwgronden van de hierbedoelde soort in 1876 18 259 bouws minder besloeg dan in 1875;

en dat méér dan in 1875 voor de *tweede* maal met *rijst* beplant werden 6679 bouws (bewaterbare en niet bewaterbare sawahs).

Van de niet geregeld beplant wordende velden werden in het afgeloopen jaar 1611 bouws minder in cultuur genomen (1) dan in 1875, namelijk 53 330 bouws, tegen 54 941 in 1875.

De met padi beplante uitgestrektheid (eerste en tweede gewas te zamen) beliep in het afgeloopen jaar 162 017 bouws meer dan in 1875.

Hoedanig de padi-productie in de beide jaren op de verschillende soorten van bouwland verschilde, en hoeveel pct. der aanplantingen slaagde, kan blijken uit onderstaand overzigt.

SOORTEN VAN BOUWLAND.	1875.			1876.		
	Productie per bouw, berekend over:		Van de aanplantingen slaagde:	Productie per bouw, berekend over:		Van de aanplantingen slaagde:
	alle beplante velden.	de geslaagde aanplantingen alleen.		alle beplante velden.	de geslaagde aanplantingen alleen.	
	pikols.	pikols.	pct.	pikols.	pikols.	pct.
Bewaterbare sawahs.	29^{48}	30^{98}	95^{15}	28^{09}	28^{62}	98^{20}
Niet bewaterbare sawahs . . .	18^{92}	21^{27}	88^{95}	17^{43}	18^{71}	93^{14}
Moeras-sawahs	28^{47}	31^{94}	89^{12}	26^{56}	28^{58}	94
Tegalvelden.	16	16^{90}	94^{66}	14^{46}	14^{88}	97^{21}
	25^{71}	27^{58}	93^{24}	24^{17}	25^{03}	96^{55}

In 1875 mislukten alzoo 6,76 pct., namelijk 147 602 bouws; in 1876 daarentegen slechts 3,45 pct. of 80 923 bouws.

De aanplant van andere éénjarige gewassen dan padi besloeg in 1876 77 657 bouws meer dan in 1875. In deze vermeerdering deelde de aanplant der hierbedoelde producten als *eerste* gewas voor 30 057, die als *tweede* gewas voor 47 600 bouws. In 1875 mislukten van de velden met andere gewassen dan padi beteeld (eersten en tweeden aanplant te zamen genomen) 38 343 bouws, terwijl dit cijfer in 1876 36 830 bouws beliep. Als geslaagd worden opgegeven 1 131 811 bouws in 1875 en 1 210 981 in 1876.

Volgens verstrekte opgaven werden van de geslaagde velden (van de niet-geslaagde is dit niet vermeld) gebezigd voor de cultuur van:

(1) Op deze soort velden werd, als eerste gewas, alleen padi, en werden andere producten slechts als tweede gewas verbouwd.

		1875.		1876.	
		Bouws.			
Suikerriet (vrijwillig geteeld)	1e aanpl.	14 877		15 534	
	2e id.	427		409	
			15 304		15 943
Id. (op hoog gezag geteeld)	1e id.	39 411		42 769	
	2e id.	»	(a)	»	(a)
			39 411		42 769
Tabak . .	1e id.	15 563		20 021	
	2e id.	57 067		60 390	
			72 630		80 411
Indigo . .	1e id.	1 829		2 098	
	2e id.	13 857		14 881	
			15 686		16 979
Djagong. .	1e id.	119 208		152 435	
	2e id.	265 142		274 701	
			384 350		427 136
Transporteeren			527 381		583 238

(a) De contractueele aanplant beliep in elk der beide jaren 38 668 bouws, waarvan echter slechts 38 605 door tusschenkomst van het Gouvernement werden beplant, daar 63 bouws zonder aanplant werden verstrekt. Onder den contractueelen aanplant zijn niet begrepen de wegen en slooten door en om de suikerriettuinen. De oppervlakte die daardoor wordt in beslag genomen is in de hier voorkomende cijfers medegerekend: in 1875 voor enkele residentien, in 1876 voor alle.

		1875.		1876.	
		Bouws.			
Per transport			527 381		583 238
Katjang. .	1e aanpl.	40 638		30 849	
	2e id.	72 695		108 871	
			113 333		139 720
Kapas . .	1e id.	2 655		3 388	
	2e id.	15 700		18 950	
			18 355		22 338
Diverse voedingsgewassen	1e id.	99 340		95 306	
	2e id.	373 402		370 379	
			472 742		465 685
Totaal . .	1e id.	333 521 (b)		362 400 (b)	
	2e id.	798 290		848 581	
			1 131 811		1 210 981

(b) Deze totalen verschillen met die in de beide eerste staatjes van dit hoofdstuk, omdat in de daar opgegeven cijfers (gesplitst naar gelang van de verschillende soorten van bouwgrond) ook de mislukte velden zijn begrepen.

Voor den tweeden aanplant der hierbedoelde gewassen werd van elk der verschillende soorten van bouwland het navolgend aantal bouws bestemd.

JAREN.	Bewaterbare sawahs.		Niet bewaterbare sawahs.		Moeras-sawahs.		Geregeld beplante tegalvelden.		Niet geregeld beplante tegalvelden.		Te zamen.	
	Beplant.	Waarvan geslaagd.	Beplant.	Waarvan geslaagd.	Beplant.	Waarvan geslaagd.	Beplant.	Waarvan geslaagd.	Beplant.	Waarvan geslaagd.	Beplant.	Waarvan geslaagd.
1875. . . .	418 976	413 425	176 877	165 829	658	658	135 646	129 578	90 968	88 800	823 125	798 290
1876. . . .	450 865	445 337	196 789	182 864	506	506	150 692	148 369	71 873	71 505	870 725	848 581

Een algemeen overzigt betreffende den omvang van den landbouw in de laatste vijf jaren en van de (geschatte) padi-productie wordt ten slotte aangetroffen in de onderstaande tabel.

JAREN.	Aantal bouws door de bevolking voor eigen cultuur gebezigd.					Geschatte opbrengst der met padi beplante velden, (in pikols padi).		Gemiddelde productie per bouw (in pikols padi).		Gemiddeld bedrag der marktprijzen van den pikol padi in de verschillende gewesten.	
	In 't geheel. (a)	Beplant met padi als eerste gewas.	Beplant met eenig ander gewas als eerste gewas. (b)	Beplant met padi als tweede gewas.	Beplant met eenig ander gewas als tweede gewas.	In 't geheel.	Alleen van den tweeden aanplant.	Van alle met padi beplante velden.	Van de geslaagde padi-aanplantingen alleen.	Van de hoogste markt-prijzen.	Van de laagste markt-prijzen.
1872 . .	2 479 735	2 136 757	342 278	81 001	578 444	47 353 235	1 572 109	21,35	22,50	f 3,99[5]	f 2,53
1873 . .	2 497 447	2 203 291	294 156	142 143	843 233	52 244 530	2 351 840	22,28	22,95	4,65	2,13
1874 . .	2 481 702	2 182 146	299 556	122 302	730 949	57 843 357	2 549 358	25,18	25,82	5,06	2,41
1875 . .	2 399 770	2 092 152	307 618	91 531	823 125	56 152 711	2 307 185	25,71	27,58	5,60	2,50
1876 . .	2 581 807	2 247 490	334 317	98 210	870 725	56 696 065	2 162 466	24,17	25,03	6,00	2,50

(a) In deze opgaaf zijn de velden, die voor de tweede maal met padi of met een ander gewas werden beplant, niet afzonderlijk in rekening gebragt.
(b) Na aftrekking van de velden op hoog gezag met suikerriet beplant. Van daar het verschil met de cijfers in de beide eerste staatjes van dit hoofdstuk.

Omtrent de verschillende cultures in het bijzonder bevatten de gewestelijke verslagen de volgende mededeelingen.

Rijstcultuur.

De overvloedige regens gaven in het afgeloopen jaar de gelegenheid om een grooter aantal velden te beplanten dan in de voorafgegane jaren, en dientengevolge had men geen gebrek aan rijst, hoewel de oogst niet overal goed slaagde. In Krawang en Kediri werd eene groote uitgestrektheid velden door misgewas getroffen, zoodat in eerstgenoemd gewest voor $1/7$, in het laatstgenoemde voor $1/10$ van het totaal bedrag der landrente vrijstelling moest worden verleend.

Terwijl bemesting van tegalvelden vrij algemeen op Java gebruikelijk is (in het westelijk gedeelte van het eiland en in de bergstreken van Samarang, Kadoe en Banjoemas echter meer dan elders, vooral bij hellende gronden die voortdurend worden beplant), worden sawahs nog alleen bemest in Bantam en in de Preanger regentschappen, vooral in de afdeelingen Bandong en Garoet, en ook hier en daar in Cheribon, in die streken namelijk, waar op de sawahs regelmatig tweede gewassen geplant worden, hetwelk in dit gewest niet algemeen geschiedt. In de afdeeling Ngrowo der residentie Kediri werden proeven met bemesting genomen, die echter door bijkomende omstandigheden geen uitkomsten opleverden, welke geschikt waren om de bevolking van het nut dezer kunstbewerking te overtuigen. Beteren uitslag gaven de pogingen, door den adsistent-resident in die afdeeling aangewend, om de lieden over te halen voor zaadpadi de beste korrels uit te zoeken; toen die arbeid eens volbragt was, voldeed hij bijzonder.

Waar vroeger het uitzaaijen van de halmen gebruikelijk was, volgt de bevolking meer en meer den haar gegeven raad om korrels te zaaijen, 't welk de voorkeur verdient, omdat de korrels dan minder digt bij en op elkander komen te liggen. Nogtans hielden vele landbouwers, o. a. in de zoo even gemelde afdeeling Ngrowo en in het regentschap Blitar, aan de oude gewoonte hardnekkig vast. Ook worden, waar de betere methode gevolgd wordt, de korrels nog altijd veel te digt bijeen gezaaid, niettegenstaande het ijl uitzaaijen zoo algemeen door de ambtenaren wordt aanbevolen. Dit wordt zelfs opgemerkt in sommige gedeelten der Preanger regentschappen, bijv. in Tjiandjoer, hoewel in dit gewest overigens de plantwijze, op wier toepassing het eerst door den heer K. F. HOLLE is aangedrongen, het getrouwst werd opgevolgd. In andere gewesten bestaan tegen de door genoemden adviseur gegeven en door de Indische Regering beaamde wenken betreffende den rijstbouw nog vele vooroordeelen, die ongelukkigerwijze steun vinden in de minder gunstige uitkomsten van proeven, welke zonder het noodige beleid genomen worden of waarop toevallige omstandigheden een nadeeligen invloed uitoefenen (zoo als in het afgeloopen jaar het geval was in Krawang, Japara, Probolinggo en op Madura) (1).

Uit de rapporten van den hoofdinspecteur voor de rijstcultuur blijkt evenwel dat er over het algemeen vooruitgang in den inlandschen landbouw is waar te nemen, en dat, waar de ambtenaren met tact en geduld werken, de bevolking op den duur niet ongenegen is de gegeven aanwijzingen te volgen.

Indirect wordt de landbouw nog dikwerf belemmerd door het zoo gebrekkig beheer der irrigatien en door onbillijke toepassing van heerendienst- en cultuurdienst-regelingen, daar het controleerend Europeesch personeel op Java niet talrijk genoeg is om tegen alle misbruiken te waken. De uitdrukkelijke last der Regering om de bevolking, als zij aan veldarbeid bezig is, met rust te laten, wordt dan ook menigmaal veronachtzaamd.

De ontginning van gronden schrijdt voort, doch als die niet gepaard gaat met uitbreiding en verbetering der irrigatie, moet zij als eene bedriegelijke aanwinst worden beschouwd, wanneer namelijk over dezelfde hoeveelheid water ter bevloeijing van eene grootere oppervlakte wordt beschikt. De remissien van landrente, die telken jare worden verleend, kunnen voor een groot deel als het gevolg van gebrekkige regelingen van de irrigatie worden aangemerkt.

Nog op eene andere omstandigheid moet de aandacht worden gevestigd. In enkele gewesten zijn meer gronden in ontginning gebragt dan de bezitters behoorlijk kunnen bebouwen. Daar nu, bij verbeterde cultuur, meer arbeid wordt vereischt, en niet alleen alle arbeid die het uitplanten voorafgaat met meer oplettendheid moet verrigt worden, maar ook de aanplant zelf, als die in den grond is, beter moet verzorgd worden, stuiten de pogingen tot verbetering van den landbouw in de hier bedoelde gewesten af op de geringheid der middelen, waarover de landbouwers ieder voor zich te beschikken hebben.

In enkele gewesten, bijv. Pekalongan en Probolinggo, begint de cultuur van rijst achter te staan bij die van andere gewassen, en zijn de voordeelen, die de cultuur van suikerriet en vooral van tabak afwerpt, oorzaak dat de eerste verwaarloosd wordt.

Andere voedingsgewassen.

Blijkens de bijlage MM werden in 1876 (de mislukte velden niet medegerekend), met djagong beplant 427 136 bouws, met verschillende soorten van katjang 139 720 bouws, terwijl 465 685 bouws beplant werden met verschillende andere voedingsgewassen, zoo als ketela, ketimoen, kedelé, tales, enz.

In de residentie Bantam zijn proeven genomen met djagong perak, van den heer K. F. HOLLE ontvangen, welke proeven zeer goed gelukt zijn, zoodat aan verscheidene dessahoofden eene kleine hoeveelheid is kunnen verstrekt worden, ten einde den aanplant uit te breiden. In Banjoemas gelukten de genomen proeven met deze djagong niet. Een groot deel der zaden kwam wel op, maar de productie was gering. Later werden weder zaden ontvangen, maar alhoewel de uitslag nog niet geheel bekend is, schijnen ook van die proef geen gunstige verwachtingen te mogen gekoesterd worden.

De katjang tanah, waarvan in 't vorig verslag (bladz. 175) reeds is gesproken, kwam over 't algemeen zeer goed op. De oogst was buiten verwachting gunstig, zoodat met de verkregen zaden wederom proeven op grooter schaal konden genomen worden. De goede hoedanigheid van dit gewas, vooral de snelheid waarmede het tot rijpheid komt, is zoo in het oogvallend, dat de inlander met deze katjangsoort reeds zeer ingenomen is. Een uitvoerige staat, vermeldende den uitslag der proeven met deze aardnoot, is openbaar gemaakt bij de *Javasche Courant* van 31 October 1876.

Klappercultuur.

Aangaande deze cultuur is weinig te vermelden na hetgeen in het vorig verslag werd aangeteekend.

Volgens ontvangen opgaven werden o. a. in Bantam, de Preanger regentschappen, Japara, Bezoeki, Bagelen en Kadoe respectievelijk ongeveer 34 300, 17 000, 52 900, 25 900, 137 900 en 25 500 boomen bijgeplant.

De klapperolie blijft een belangrijk handelsartikel, hoewel zij weinig meer voor verlichting gebruikt wordt. Door de zeepfabriek in Pekalongan werden in 1876 169 pikols olie verwerkt, waarvan de gemiddelde inkoopprijs f 30 per pikol bedroeg.

Tabakscultuur.

Volgens de in bijlage MM verzamelde opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur werd in 1876 in de gou-

---

(1) De verslagen betreffende de in eenige andere gewesten genomen proeven zijn, met aanteekeningen van den heer HOLLE, gepubliceerd in de *Javasche Courant* van 4 Julij, 10 November en 5 December 1876. Van een tiental opstellen, door den heer HOLLE vervaardigd en bestemd om in het inlandsch tijdschrift „De vriend van den Javaanschen landman" te worden opgenomen, worden van regeringswege vertalingen in de verschillende op Java en Madura inheemsche talen vervaardigd ter verspreiding onder de inlandsche ambtenaren.

Nog kan hier worden aangeteekend dat eene nota van den heer HOLLE over de rijstcultuur, door den controleur E. TH. VAN DELDEN voor Sumatra bewerkt en door den heer HOLLE nog aangevuld, van regeringswege gedrukt, en onder de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur in het gouvernement van Sumatra's Westkust, in Benkoelen en in Palembang verspreid is.

vernementslanden van Java en Madura door de inlandsche bevolking, zoowel voor eigen gebruik als voor Europesche ondernemers (1), tabak geteeld — de mislukte velden niet medegerekend — op 45 341 bouws sawahs (meest als tweede gewas) en op 35 070 bouws tegalvelden (voor de grootste helft als eerste gewas), te zamen 80 411 bouws of 7781 meer dan in 1875. Het meest werd dit gewas weder verbouwd in Rembang (19 757 bouws), Bezoeki (13 377), Kadoe (9187), Banjoemas (7762), Kediri (6659) en Pasoeroean (6501 bouws).

De weêrsgesteldheid was voor dit gewas niet ongunstig. In de residentie Bagelen verkreeg men van de gronden 1ste soort gemiddeld 10 pikols, 2de soort 5, en 3de soort $3^1/_2$ pikol per bouw. Van andere gewesten zijn de opgaven betreffende de productie onvolledig.

Katoencultuur.

Voor deze cultuur was de weêrsgesteldheid in 1876 zeer gunstig. De oogst was bevredigend, ofschoon het onderhoud van den aanplant steeds veel te wenschen overliet.

In het geheel werden, blijken de bijlage MM, op Java en Madura met katoen (kapas), meestal als tweede gewas, beplant (ongerekend de mislukte velden) 17 020 bouws sawah- en 5318 bouws tegalvelden, dus te zamen 22 338 bouws (alzoo bijna 4000 bouws meer dan in 1875), waarvan alleen in Samarang 9074, in Cheribon 2341, in Madioen 2320, in Japara 2163 en in Rembang 2067 bouws.

Indigocultuur.

In 1876 werd, blijkens bijlage MM, indigo geplant op 2098 bouws als eerste en op 14 881 bouws als tweede gewas, dus in 't geheel (de mislukte velden niet medegerekend) op 16 979 bouws, meest sawahs, waarvan in Japara, Pasoeroean, Soerabaija, Rembang, Bagelen, Samarang en Cheribon respectievelijk 3161, 2370, 2353, 1590, 1517, 1048 en 939 bouws, of te zamen circa $^4/_5$ gedeelten van de geheele uitgestrektheid. In Cheribon wordt, gelijk meermalen is medegedeeld, de indigo uitsluitend verbouwd op gronden waar het suikerriet pas geoogst is. De plant wordt tweemalen gesneden en levert 50 tot 60 pikols bladeren per bouw, die voor f 1 per pikol aan Chinezen worden verkocht. De kleurstof is rijk; de pikol bereide indigo heeft eene waarde van f 10 à f 12. In Japara is de prijs slechts f 9 per pikol. In Pekalongan worden aanplantingen aangetroffen van stek-indigo, waarvan de planten echter zeer laag blijven. In Banjoemas vindt men aanplantingen zoowel van stek- als van zaad-indigo. De eerstgenoemde soort wordt drie- à viermalen gesneden en levert ruim 100 pikols bladeren per bouw op, die tegen f 1 à f 1,50 per pikol op de passars worden verkocht, terwijl de zaad-indigo, die slechts een leeftijd van 7 à 8 maanden bereikt, niet meer dan tweemalen kan gesneden worden en 25 à 30 pikols bladeren per bouw oplevert, waarvan de prijs verschilt van f 0,65 tot f 1. Omtrent de teelt van indigo in Bagelen, die voornamelijk geschiedt ten behoeve der aldaar bestaande ondernemingen van de Handelmaatschappij, wordt het een en ander aangeteekend sub 3°. van dit hoofdstuk.

Suikercultuur.

Aangaande de beteekenis van deze cultuur als volkscultuur is uit Indie niets berigt wat niet reeds in het vorig verslag vermeld werd. Nevens Japara wordt nu ook Kediri genoemd als een gewest, waar de inlanders niet alleen op hun erven, maar ook op vrij groote blokken sawahs en tegalvelden suikerriet voor zich zelf planten. In eerstgenoemd gewest werd in 1876 van ongeveer 1000 bouws, in Kediri van 600 bouws suikerriet voor inlandsch gebruik geoogst. Aan de planters in Japara bragt, naar gezegd wordt, een bouw goed geslaagd riet tot f 400 op.

Voor het riet, dat de inlandsche bevolking voor zich zelve teelt, wordt bij voorkeur geel of Japara-riet gebezigd. Nadat het riet in buffelmolens vermalen is, wordt het sap in potten tot zekere dikte verkookt, waarna de aanhangende stroopdeelen zooveel mogelijk worden verwijderd. Het verkregen product is zeer onzuiver en van geele kleur, doch heeft bij de bevolking de voorkeur boven de op Europesche wijze bereide suiker.

2°. Gouvernementscultures.

Koffijcultuur.

De in vorige verslagen besproken nieuwe regelingen voor de gouvernementskoffijcultuur werden gedurende het afgeloopen jaar wel meer en meer in toepassing gebragt, maar toch bleek het uit de ingediende voorstellen tot afschrijving en bijplanting van koffijboomen, zoomede uit de driemaandelijksche verslagen betreffende hetgeen in 't belang der koffijcultuur was verrigt (2), dat in menige afdeeling op Java die regelingen nog niet goed werden begrepen. De ambtenaren werden zooveel mogelijk voorgelicht bij eene (in n°. 2738 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad opgenomen) nota, aangevende op welke wijze de regelingen het eerst in de Preanger regentschappen waren toegepast; maar de toestanden in dat gewest verschillen in zoovele opzigten met die in de andere gewesten op Java, dat het niet wel mogelijk te achten was om gedetailleerde voorschriften te geven die overal even uitvoerbaar zouden zijn. Daarom is in Februarij jl., overeenkomstig het advies van den hoofdinspecteur der koffijcultuur (3), besloten om drie met de Preanger-regelingen volkomen bekende controleurs 1ste klasse tijdelijk in commissie te stellen, ten einde, onder de leiding van den hoofdinspecteur, ieder in de hun door den directeur van binnenlandsch bestuur aan te wijzen streken, de bedoelde regelingen met de ambtenaren, hoofden en bevolking te bespreken en op het terrein de noodige aanwijzingen te doen.

Verdere bijzonderheden nopens de toepassing dier regelingen zullen bij de behandeling der aanplantingen en afschrijvingen van zelf ter sprake komen, ook wat de Preanger regentschappen betreft (4). Alleen moet hier afzonderlijk worden melding gemaakt van de in dat gewest bestaande, doch elders niet voorkomende *merdika*tuinen, dat zijn, gelijk uit vorige verslagen is gebleken, op hoog gezag aangelegde koffijtuinen, deels afgeschreven, deels nog in gebruik, die aan inlandsche ondernemers zijn overgedragen. Het aantal dier tuinen was bij het einde van 1876 geklommen tot 845, en zij hadden eene gezamenlijke uitgestrektheid van 6477 bouws, waarvan $1116^3/_4$ reeds afgeschreven en $5360^1/_4$ nog in onderhoud waren tijdens de overdragt. De berigten omtrent de opbrengst dezer tuinen luiden niet zeer gunstig; het voordeel der exploitatie is, gelijk reeds in 't vorig verslag werd gezegd, over 't algemeen niet geëvenredigd aan de daaraan bestede onkosten. In andere gewesten zouden dergelijke ondernemingen nog minder kans van slagen hebben, omdat de arbeidsloonen in de meeste streken van Java hooger zijn dan in de Preanger regentschappen.

De hieronder volgende mededeelingen zullen doen zien dat ook in het afgeloopen jaar de belangen der gouvernementskoffijcultuur weder naar vermogen door het bestuur werden behartigd. Ook ontbrak het niet aan de noodige waakzaamheid ter voorkoming dat koffij aan de verpligte levering werd onttrokken. In Samarang, Bezoeki en Kediri werd meermalen ontdekt dat op het gouvernementsmonopolie inbreuk was gemaakt, en de aandacht der Indische Regering bleef gevestigd op de vraag, of dit monopolie kan geacht worden door de bestaande bepalingen (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 146) voldoende beschermd te zijn, al had zij, zoo als in het vorig verslag (bladz. 178)

(1) Zie hierover meer sub 3°. van dit hoofdstuk.

(2) Ten einde het opstellen dezer driemaandelijksche rapporten gemakkelijker te maken, is in Februarij jl. besloten aan de hoofden van gewestelijk bestuur gedrukte tabellen daarvoor te verstrekken, welke met weinig moeite zijn in te vullen.

(3) Tot deze betrekking was kort te voren aangesteld de in vorige verslagen meermalen genoemde ambtenaar Ples, die de toepassing der nieuwe regelingen in de Preanger regentschappen voornamelijk had geleid.

(4) Echter zullen de mededeelingen aangaande dit gewest niet meer zoo gedetailleerd behoeven te zijn als in de vorige verslagen, nu de nieuwe regelingen daar als gevestigd beschouwd kunnen worden. Met het oog op deze laatste omstandigheid heeft de Indische Regering ook bepaald dat met de indiening van halfjaarlijksche rapporten, die sedert 1872 van den resident waren verlangd, kon worden opgehouden.

is berigt, voor'shands geen voldoende reden gevonden om die bepalingen te verscherpen. Als voorzorgsmaatregel is in Februarij jl. door den directeur van binnenlandsch bestuur aan de residenten aanbevolen om door de pakhuismeesters elken dag aanteekening te doen houden van de hoeveelheid koffij door iedere dessa ingeleverd, opdat voortdurend de gelegenheid besta om door vergelijking na te gaan, of eenige dessa achterlijk is met de inlevering, in welk geval aanleiding kan gevonden worden tot het instellen van een onderzoek naar de reden der achterlijkheid.

Het toezigt op de cultuur werd in Pasoeroean versterkt door de aanstelling van een nieuwen controleur te Kasri (verg. bladz. 79). In dat gewest en in Soerabaija (afd. Modjokerto) werd weder, als in vorige jaren, gedurende eenige maanden tijdelijk (inlandsch) personeel in dienst gesteld voor het toezigt op den pluk en de bereiding der koffij. In Madioen, waar vroeger hetzelfde gebruik bestond, is de bestendiging daarvan in het afgeloopen jaar niet noodig geacht.

Aanplantingen en afschrijvingen. Eene opgaaf van het aantal op hoog gezag geplante koffijboomen, bij het begin van 1876 in de verschillende gewesten aanwezig, en van de afschrijvingen en bijplantingen welke men in den westmoesson van 1876 op 1877 dacht te bewerkstelligen, is in de bijlage NN opgenomen. Daaraan is het volgende overzigt betreffende den staat der *geregelde* aanplantingen (in tuinen) ontleend.

	Aanwezig in den aanvang van 1876.	Voor afschrijving in 1876 bestemd.	Vermoedelijk in 1876/77 bijgeplant.	Vermoedelijk in den aanvang van 1877 aanwezig.
Vruchtdragende boomen . . .	120 069 496	12 569 223	—	173 450 272
Jonge boomen .	47 228 968	513 352	19 234 383	

Nu de Preanger-regelingen voor het grootste gedeelte van Java toepasselijk zijn verklaard, worden in *ongeregelde* plantsoenen geene bijplantingen meer uitgeschreven en alle bestaande aanplantingen van dien aard als vrijwillige beschouwd. Alleen in Pasoeroean, dat niet aan de nieuwe regelingen onderworpen werd, staan nog als op hoog gezag aangelegde ongeregelde aanplantingen te boek 8 295 734 vruchtdragende boomen, waarvan 5 738 673 in bosschen en 2 557 061 in paggers en kampongs. De verder in Pasoeroean en in de overige gewesten aanwezige ongeregelde aanplantingen werden in 1876 geschat op 109 822 538 vruchtdragende boomen. (Van de jonge boomen in ongeregelde plantsoenen zijn geen opgaven bekend.)

In 't geheel zou dus in 1876 zijn geoogst van 238 187 768 boomen (verg. ook bijlage OO).

Het totaalcijfer der afschrijvingen (in geregelde aanplantingen) komt, voor zooveel de vruchtdragende boomen betreft, nagenoeg overeen met dat van 1875. Wat de jonge boomen betreft, is het cijfer der afschrijvingen voor 1876 veel hooger dan voor 1875, maar dat is vooral hieraan te wijten, dat 366 130 boomen van de districten Tjaroeban en Oeteran (residentie Madioen), die verleden jaar abusievelijk onder de tuinkoffij waren gerekend, (aangezien zij in paggers en kampongs waren geplant,) thans in den staat der geregelde aanplantingen onder de afgeschrevene zijn opgenomen.

In de residentie Bantam zijn in den laatsten westmoesson in 't geheel geen bijplantingen bevolen, omdat het beter geacht werd de bestaande plantsoenen door inboeting te doen verbeteren. In sommige gewesten (Samarang, Soerabaija, Probolinggo, Banjoewangi en Bagelen) werden eenige dessa's, die bleken zonder voldoende reden van de koffijcultuur te zijn vrijgesteld, met kleine aanplantingen belast. Daarentegen werden ook (in Probolinggo) eenige dessa's van de verpligte cultuur ontheven, omdat in haren omtrek op matigen afstand geen geschikte gronden voor den aanplant van koffij meer te vinden waren.

Uit de aangehaalde bijlage NN blijkt, dat in de meeste gewesten bijplantingen op vrij aanzienlijken afstand van de dessa's zijn noodig geweest, maar overal was dit slechts het geval ten aanzien van *enkele* dessa's, en van deze werd dan naar evenredigheid minder werk gevorderd.

In Krawang, Japara, Bagelen, Madioen en Kediri zijn schikkingen getroffen nopens den ruil van plantsoenen, ten einde de af te leggen afstanden te bekorten voor de met het onderhoud der tuinen belaste cultuurpligtigen. Ook zijn in Bagelen, zonder ruil, eenige tuinen, die door ver afgelegen dessa's waren aangelegd, met goedvinden der betrokkenen aan naderbij gelegen dessa's ten onderhoud toegewezen. Bij de regeling der bijplantingen werd zorgvuldig gelet op de vermeerdering of vermindering van arbeid, welke voor de cultuurpligtigen het gevolg was van dergelijke transactien.

Het bezwaar van de groote afstanden kan niet beter vermeden worden dan door den aanleg van kleine plantsoenen op alle plekken nabij de dessa's die voor de koffijcultuur geschikt zijn. In gewesten als Krawang, Tagal, Pekalongan, waar nog gelegenheid genoeg is om niet ver van de dessa's groote aaneengeschakelde tuinen aan te leggen, bestond uit den aard der zaak weinig aanleiding om den aanleg van zulke kleine plantsoenen, in den geest der nieuwe regelingen, aan te moedigen. Maar zooveel te meer aanleiding was daartoe aanwezig in Japara en Soerabaija, waar de koffijcultuur alleen door aanwending van het bedoelde middel op den duur bestendigd kan worden. Daar werd het dan ook meer en meer aangewend.

In de Preanger regentschappen betoonde zich de bevolking bij voortduring ingenomen met den aanleg van dergelijke kleine plantsoenen. Gedurende den westmoesson 1876/77 werden in dit gewest 21 915 cultuurpligtigen van bijplantingen op hoog gezag vrijgesteld, omdat zij vrijwillig een voldoend aantal koffijboomen hadden aangeplant en verzorgden.

Ook hier en daar in Kediri, en vrij algemeen in Banjoemas, werden de voorgeschreven bijplantingen verrigt in kleine tuinen nabij de dessa's. Veelal waren dit gemeenschappelijke tuinen, maar in de afdeelingen Bandjarnegara en Poerwokerto van Banjoemas kwamen ook individueele aanplantingen tot stand. In laatstgenoemde afdeeling konden eenige dessa's voor verscheidene jaren van bijplantingen worden vrijgesteld, omdat zij een veel grooter aantal boomen hadden geplant en onderhielden dan voorgeschreven was. Gelijke vrijstellingen werden hier en daar in Soerabaija, Kadoe en Madioen verleend. In Bagelen zijn zeer vele cultuurpligtigen van de afdeeling Ledok overgegaan tot het aanleggen van individueele aanplantingen, en in de afdeelingen Koetoardjo en Keboemen schijnt daartoe mede neiging te bestaan. In Madioen geschiedde hetzelfde reeds vóór 1876 in de districten Oeteran en Kanigoro, en in dat jaar hebben in het district Poeloeng 393 personen vergunning gevraagd tot ontginning van 489 bouws woesten grond in de nabijheid der dessa's, om die met koffij te beplanten.

In Bezoeki werden de bevolen bijplantingen door de cultuurpligtigen *geheel* op hunne eigen gronden bewerkstelligd in 21 van de 28 bij de koffijcultuur ingedeelde dessa's van het district Wringin, en *gedeeltelijk* in 5 andere dessa's van genoemd district en in 11 van de 32 bij de koffijcultuur ingedeelde dessa's van het district Bezoeki.

In sommige gedeelten van de residentie Kadoe kunnen volstrekt geen woeste gronden meer voor de gouvernements-koffijcultuur worden aangewezen, en heeft men er zich toe moeten bepalen den vrijwilligen aanplant van koffij op de erven aan te moedigen.

Door het bestuur werd in het afgeloopen jaar nergens over dessagronden beschikt ten behoeve van de koffijcultuur (verg. vorig verslag, bladz. 178). Bij uitzondering heeft dit in den westmoesson 1875/76 nog plaats gevonden in Kadoe, waar de belanghebbenden volledig werden schadeloos gesteld, zoo als op bladz. 91 is medegedeeld.

In den geest der nieuwe regelingen wordt echter thans gezorgd dat de niet tot de dessa's behoorende, maar binnen een afstand van vier palen daaromheen gelegen woeste gronden, die voor den aanplant van koffij geschikt zijn, daarvoor zooveel mogelijk gereserveerd blijven (dus niet nodeloos door de bevolking voor andere cultures in beslag genomen worden), en evenzeer de afgeschreven (oorspronkelijk op woesten gouvernementsgrond aangelegde) koffijtuinen, voor zoover ze geacht kunnen worden na een

behoorlijken rusttijd weder voor de koffijcultuur geschikt te zullen zijn.

Dat bij de uitgifte van woeste gronden in erfpacht de belangen der gouvernements-koffijcultuur naar eisch werden in het oog gehouden, is kunnen blijken uit hoofdstuk **J**, afd. IV, en de daarbij behoorende bijlagen.

Onderhoud der plantsoenen en proefnemingen. Algemeen worden thans voor het verkrijgen van goede jonge koffijplanten kweekbeddingen aangelegd, en van opslag wordt voor den aanleg van nieuwe plantsoenen geen gebruik meer gemaakt. Op sommige plaatsen in de afdeeling Tjiandjoer (Preanger regentschappen) en in Banjoemas verschafte het bestuur aan de bevolking goede zaadkoffij van elders, omdat die plaatselijk niet te verkrijgen was.

De voor het onderhoud van vele koffijplantsoenen zoo gewenschte bemesting vindt in Cheribon, Banjoemas en Bagelen vrij algemeen plaats en wordt ook in de Preanger regentschappen toegepast door inlanders die op eigen gronden koffij hebben geplant. Op sommige plaatsen is de bevolking, door vrijstelling van bijplantingen, aangemoedigd tot het bemesten der bestaande aanplantingen.

Het op stomp kappen van koffijboomen heeft goede uitkomsten opgeleverd waar het met beleid en zorg geschiedde, en wanneer de maatregel niet aan de verwachting beantwoordde, was dit veelal te wijten aan gebrekkige opvolging of onoordeelkundige toepassing van de ter zake gegeven voorschriften.

Op gronden waar de koffijboomen, in weerwil eener zorgvuldige cultuur, slechts weinige jaren oud werden als men ze vrij liet groeijen, heeft men hier en daar den levensduur der boomen verlengd door ze op eene hoogte van p. m. 5 voet te toppen. Wordt daardoor de groei getemperd en de ontwikkeling der takken bevorderd, tevens worden de pluk en het onderhoud vergemakkelijkt, het eerste omdat de boom in zijn geheel meer binnen het bereik van den plukker komt, het laatste omdat de zich uitbreidende takken het opschieten van onkruid belemmeren.

Met het oog op de nog onzekere uitkomst der proeven, die blijkens het vorig verslag (bladz. 179) in de afdeeling Soekaboemi genomen worden met het langs den grond leiden der stammen van jonge koffijboomen, is aan deze kunstbewerking in de Preanger regentschappen voor alsnog geene meer algemeene toepassing gegeven. Daarentegen is magtiging verleend om zulk eene proef ook te nemen in afgeschreven koffijtuinen in de afdeeling Loemadjang (Probolinggo).

Daar het herhaaldelijk nemen van allerlei proeven niet zelden bezwarend is voor de bevolking, heeft de Indische Regering bij besluit van 23 Augustus 1876, n°. 15, bepaald, dat deze in den vervolge niet zullen mogen geschieden dan krachtens bijzondere vergunning van den directeur van binnenlandsch bestuur, die gemagtigd werd zoodanige vergunningen te verleenen daar waar hem zulks wenschelijk voorkomt en verandering in de wijze van cultuur of onderhoud hoop geeft op meerdere productiviteit der koffijboomen. De proeven zullen echter moeten geschieden onder toezigt der ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, op kleine schaal en voorts op zoodanige wijze, dat, door vergelijking, over het al of niet voordeelige der nieuwe werkwijze een oordeel te vellen is.

De in Krawang als schaduwboom uitgeplante albizzia moluccana, waarvan in het vorig verslag (bladz. 179) werd melding gemaakt, is aanvankelijk vrij goed opgeschoten, doch later hebben hevige winden daaraan veel schade toegebragt. Van elders genomen proeven valt nog weinig te zeggen.

Over de op enkele plaatsen uitgeplante Laurina-koffij is nog geen bepaald oordeel te vellen. Daar deze soort echter niet zoo hoog opschiet als andere, worden de uitkomsten der proefnemingen met belangstelling te gemoet gezien, ten einde te kunnen nagaan in hoever deze heester voor gronden, welke slechts tot geringe diepte vruchtbaar zijn, is aan te bevelen.

Bij 's lands plantentuin te Buitenzorg werden van den directeur der botanische tuinen te Kew weder 42 koffijplanten ontvangen van de in Liberia inheemsche soort (verg. vorig verslag bladz. 180). Bij het eind van 1876 stonden nu 180 planten van die soort in den vollen grond, terwijl p. m. 315 (ten deele reeds bewortelde) stekken op de kweekbeddingen aanwezig waren (verg. bladz. 123) (1).

Uitkomsten. De koffijoogst over 1876 is bijzonder groot geweest en heeft zelfs den hoogsten van de laatste jaren, dien van 1866, welke, met inbegrip van de levering uit de Vorstenlanden, ongeveer 1 094 097 pikols bedroeg, aanzienlijk overtroffen. In de gouvernementslanden werden namelijk niet minder dan 1 206 861 pikols ingekocht, terwijl in Soerakarta 52 622 en in Djokjokarta 6 713 pikols aan 's lands pakhuizen werden geleverd, zoodat op Java in het geheel zijn verkregen 1 266 196 pikols (2). In de Preanger regentschappen, waar in 1866 205 444 pikols en in de laatste vijf jaren gemiddeld slechts ongeveer 95 000 werden verkregen, bedroeg de oogst thans 230 453 pikols. Men meent deze gunstige uitkomst voor een deel reeds aan de nieuwe regelingen te mogen toeschrijven.

Ook de oogst over 1877 liet zich volgens de jongste berigten goed aanzien: in Augustus werd die geschat op 910 000 pikols voor *geheel* Java.

De opbrengst in elk gewest over 1876, de daarvoor bestede uitgaven, enz. zijn vermeld in de bijlage OO. Hier volgt als gewoonlijk een vijfjarig overzigt van de voornaamste uitkomsten der koffijcultuur, met inbegrip van de levering uit de Vorstenlanden.

JAREN.	Getal vruchtdragende boomen waarvan is geoogst (behalve in de Vorstenlanden).	Verkregen hoeveelheid koffij, zonder de bij het ledig vallen der pakhuizen bevonden overwigten. — Pikols.	Hoeveelheid in het geheel bij de pakhuizen ontvangen. — Pikols.	Gezamenlijke kosten van de aan het Gouvernement geleverde koffij.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan kwam, berekend over de geheele hoeveelheid ontvangen koffij tot aan de afscheeppakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol.	
						Bruto.	Netto.
1872.	226 927 481	984 134	985 961	f 15 226 630	f 15,47	f 54,10	f 48,36 $^{6}/_{10}$
1873.	239 079 225	773 338	773 920	12 217 443	15,80	67,20 $^{4}/_{10}$	60,36 $^{3}/_{10}$
1874.	238 838 333	1 030 106	1 031 989	17 220 406	16,68	70,40 $^{2}/_{10}$	63,91 $^{4}/_{10}$
1875.	237 385 018	492 636	493 420	8 514 936	17,25^{5}	69,47 $^{7}/_{10}$	62,98
1876.	238 187 768	1 264 212	1 266 196	20 407 336	16,11^{5}	64,10 $^{6}/_{10}$	57,99 $^{1}/_{10}$

(1) Volgens berigten uit Liberia verkregen, groeit deze koffij even goed in de onmiddellijke nabijheid van de zee, als in het binnenland. De laagste temperatuur te Monrovia aan zee waargenomen, is 62° Fahrenheit om 7 uur des morgens, maar zij klimt somtijds tot 90°, en is gemiddeld in de schaduw 72°—87°. In het binnenland is de temperatuur één of twee graden lager. De koffij wordt gekweekt van 10' tot 550' boven de oppervlakte der zee. Er is eene variëteit die kleine vruchten voortbrengt reeds binnen 18 maanden na den aanplant, maar men verkiest de soort waarvan eerst in het derde jaar geoogst, doch een beter en overvloediger product verkregen wordt. In hooge streken draagt de laatstbedoelde soort kleinere bessen dan in lager gelegene. De boomen zelf moeten niet in de schaduw staan, maar men beschut den grond, waarin zij staan, tegen de zonnehitte, door dien met drooge bladeren, gesneden gras of iets dergelijks te bedekken of door de boomen digt op elkander te planten. Vooral jonge boomen hebben dit noodig.

(2) Dat de ambtenaren op een zóó grooten oogst niet voorbereid waren, en dientengevolge hier en daar moeijelijkheden bij de betaling der ingeleverde koffij werden ondervonden, is reeds gezegd op bladz. 161.

Bereiding en qualiteit. De bereiding vorderde wegens de buitengewoon hooge productie bijzondere inspanning. Dit was vooral in Pasoeroean het geval, waar planters gevonden worden die 70 000 boomen bezitten. De oogst werd niettemin ook daar naar behooren bereid en ingeleverd.

Ook de berigten omtrent de qualiteit zijn gunstig; alleen wordt van Pasoeroean, Samarang en Kediri opgegeven, dat de aldaar verkregen koffij wel wat klein van boon is, een verschijnsel dat meer bij groote oogsten is waargenomen.

Aangaande de proeven, in de residentie Pasoeroean met kleine Preanger-molens te nemen (zie het vorig verslag bladz. 180), kan alleen worden meègedeeld, dat een van Waspada naar Pasoeroean verzonden molen aldaar in zeer ontredderden toestand is aangekomen en eerst tegen het einde van 1876 in de dessa Ngremboek (district Penanggoengan) is kunnen worden opgesteld, zoodat daarvan voor den oogst over genoemd jaar geen gebruik kon worden gemaakt. Onlangs zijn nog twee pelmolens en één stampmolen van Waspada naar Pasoeroean verzonden. Ook de twee molens, waarvoor bij een Indisch besluit van 2 Mei 1876 eene som van f 7454 werd toegestaan, hebben in dat jaar nog geen dienst kunnen doen. In December was men bezig er één op te stellen in de dessa Ngaglik (district Penanggoengan), terwijl de andere zou geplaatst worden te Pontjokoesoemo in het district Pakis. Behalve met deze molens zou ook eene proef genomen worden met een te Soerabaija voor f 500 aangekochten handpelmolen van de soort die op Ceylon algemeen in gebruik is (Walker's patent single disk pulper). Aan den resident van Pasoeroean is opgedragen om bekwame controleurs met het toezigt op deze proefnemingen te belasten, maar om tevens te zorgen dat op de bevolking geenerlei pressie werd uitgeoefend om van die molens gebruik te maken, wanneer het weder blijken mogt, wat vroeger meer is ondervonden, dat zij niet ingenomen is met deze kunstmatige bereiding, waarbij de vruchten van de verschillende regthebbenden dooreen gemengd worden.

Nopens den opkoop en de bereiding der koffij door Europeanen en vreemde oosterlingen is het navolgende vermeld gevonden.

Op het bereidings-etablissement te Sisir, in het district Batoe (afdeeling Malang) van het zoo even genoemd gewest, zijn in 1876 ingekocht 10 702 pikols koffij in de roode schil, terwijl aan 's lands pakhuizen p. m. 2276 pikols drooge koffij werden ingeleverd. Een verzoek van de ondernemers (de heer F. W. Berg en de firma van der Ven), daartoe strekkende dat de Regering alle koffij, in het district Batoe aan den lande te leveren, bij hun etablissement zou laten bereiden, is in September 1876 afgewezen. Van het etablissement te Wates Betoeng, in dezelfde afdeeling, zijn bij de pakhuizen ontvangen 743 pikols koffij; welke hoeveelheid nagenoeg geheel door den ondernemer in droogen staat van de bevolking was opgekocht. Even als in 1875 hielden zich ook in het district Tengger (afdeeling Pasoeroean) eenige Europeanen met den opkoop van koffij bezig. In de afdeeling Patti (Japara) werd aan twee Chinezen, en in Koedoes aan één, vergunning verleend tot het bereiden van koffij op den voet van Indisch Staatsblad 1873, n°. 54. Het door hen afgeleverd product verschilde in qualiteit niet met dat van de bevolking. Elders is van de bevoegdheid, bij genoemde verordening verleend, geen gebruik gemaakt.

Pakhuizen, transport van koffij. Sedert half Junij 1876 (zie de opgaaf op bladz. 181 van 't vorig verslag) tot 1 Julij jl. is weder door de Indische Regering magtiging verleend tot de oprigting van 22 permanente en 35 hulppakhuizen, over een tiental gewesten verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	Permanente pakhuizen.	Hulp- pakhuizen.	Totaal.
Preanger regentschappen.	2	6	8
Samarang	5	7	12
Transporteeren	7	13	20
Per transport	7	13	20
Japara	1	5	6
Soerabaija	1	4	5
Pasoeroean.	8	„	8
Probolinggo	1	„	1
Bezoeki	„	5	5
Banjoewangi	1	„	1
Bagelen	„	2	2
Kadoe	3	6	9
Te zamen .	22	35	57

Bij voortduring wordt er dus naar gestreefd om aan de bevolking meer gelegenheid te geven tot inlevering van de geoogste koffij. Bij het eind van 1876 waren van de nieuwe gebouwen nog weinige gereed; van daar dat in bijlage OO slechts 7 pakhuizen meer dan in de bijlage PP van het vorig verslag vermeld staan. In den loop van 1877 zijn echter een aantal nieuwe pakhuizen in dienst gesteld.

Tegenover de vermeerdering van uitgaven, welke hiervan het gevolg was, kon men hier en daar eene bezuiniging te weeg brengen door aan permanente pakhuizen, die gelegen waren in streken waar weinig koffij werd ingeleverd, het karakter van hulppakhuizen te geven; enkele pakhuizen konden geheel opgeheven worden.

Het denkbeeld is in overweging geweest om voortaan in Indie voor de aflevering van koffij aan de pakhuismeesters geen spillage meer toe te staan, aangezien vermeend werd dat, bij een zorgvuldig toezigt, van onderwigt bij dit product geene sprake behoefde te zijn (1). Over het doeltreffende van zoodanigen maatregel bleek echter niet eenstemmig te worden gedacht. Ook op grond van hetgeen de ondervinding in deze aan den Indischen handelstand had geleerd, kwam de Indische Regering tot de slotsom dat de vermeerdering of vermindering van het gewigt der koffij, inzonderheid gedurende de opschuring, van zóó vele, niet altijd door de bewaarders of beheerders voor te komen, omstandigheden afhangt, dat het voor dezen onbillijk zoude zijn wanneer de spillage werd afgeschaft. Van daar dat besloten werd aan het denkbeeld geen gevolg te geven (Augustus 1876).

De buiten verwachting hooge productie veroorzaakte in het afgeloopen jaar op sommige plaatsen, o. a. in Pasoeroean, Bezoeki en Samarang, nu en dan eenige stremming in het transport der koffij. De aannemers stelden echter alles in het werk om hunne verpligtingen na te komen; tegen het einde des jaars was dan ook het grootste gedeelte van den oogst naar de strandpakhuizen vervoerd. Op bladz. 104 is reeds vermeld dat in een paar gewesten aan de transportaannemers meer ruimte van tijd werd gelaten dan bij contract bedongen was, en dat in een paar andere van gouvernementswege in het vervoer moest voorzien worden op kosten der aannemers.

Als altijd heeft zich op enkele plaatsen wel weder de snuitkever in de pakhuizen vertoond, maar door dadelijke afzondering van het aangetaste product is de aangerigte schade niet noemenswaard geweest.

Veilingen. De volgende staten geven, als gebruikelijk, een overzigt van de uitkomsten der koffijveilingen in Nederland en op Java gedurende de twee laatste jaren en, wat de eerstbedoelde veilingen betreft, gedurende de eerste helft van het loopende jaar.

(1) Zie omtrent het laatstelijk vastgestelde spillage-tarief en reglement (van 1827) n°. 1678 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. Aan transport-aannemers wordt geen spillage toegestaan, daar zij geacht worden reeds door hun aannemingsprijs zich tegen mogelijke tekortkomsten te hebben gedekt.

Veilingen in Nederland.

Veiling van:	1875. Verkochte hoeveelheid in pikols.	1875. Uitgeleverde netto kilogr.	1875. Gemiddelde opbrengst per 1/2 kilogram. Bruto.	1875. Gemiddelde opbrengst per 1/2 kilogram. Netto.	1876. Verkochte hoeveelheid in pikols.	1876. Uitgeleverde netto kilogr.	1876. Gemiddelde opbrengst per 1/2 kilogram. Bruto.	1876. Gemiddelde opbrengst per 1/2 kilogram. Netto.	1877. Verkochte hoeveelheid in pikols.	1877. Uitgeleverde netto kilogr.	1877. Gemiddelde opbrengst per 1/2 kilogram. Bruto.	1877. Gemiddelde opbrengst per 1/2 kilogram. Netto.
Februarij	84 084^{23}	4 995 258	f 0,56^{20}	f 0,50^{79}	79 149^{49}	4 697 477^{5}	f 0,57^{76}	f 0,52^{55}	100 313^{75}	5 989 652	f 0,53^{88}	f 0,48^{74}
Maart	76 510	4 573 331^{5}	0,54^{93}	0,49^{57}	74 396	4 443 929	0,55^{49}	0,50^{36}	100 625	6 002 110	0,54^{92}	0,49^{63}
April.........	77 165^{22}	4 587 898	0,57^{62}	0,52^{07}	73 351^{83}	4 345 906	0,55^{62}	0,50^{54}	99 776^{45}	5 973 474	0,50^{64}	0,45^{49}
Mei..........	77 731^{75}	4 638 710^{5}	0,57^{71}	0,52^{33}	75 215^{82}	4 452 837	0,52^{47}	0,47^{25}	100 031^{82}	5 967 758	0,53^{94}	0,48^{88}
Junij.........	81 743	4 850 902	0,58^{37}	0,52^{87}	72 992^{60}	4 529 240^{5}	0,53^{34}	0,48^{36}	101 023^{41}	6 040 626	0,53^{10}	0,47^{95}
Augustus......	89 148^{12}	5 307 228	0,62^{01}	0,56^{66}	92 852^{2}	5 513 391	0,51^{67}	0,46^{62}				
September......	88 500^{25}	5 244 336	0,62^{79}	0,57^{22}	86 480^{55}	5 144 083	0,52^{55}	0,47^{64}				
October.......	89 300	5 281 996	0,60^{29}	0,54^{65}	97 447^{912}	5 762 353	0,52^{24}	0,47^{24}				
November......	91 964^{82}	5 759 733	0,52^{56}	0,47^{76}	98 268^{54}	5 854 812	0,53^{55}	0,48^{35}				
	756 147^{39}	45 239 393	f 0,58^{06} (a)	f 0,52^{68}	750 155^{362}	44 741 029	f 0,53^{74} (a)	f 0,48^{65}				

(a) In de aantooningen betreffende de verantwoording der hier te lande verkochte gouvernementsproducten over 1875 en 1876 (bijlage FF van het vorig verslag en bijlage EE hierachter) wordt als „gemiddelde veilingsprijs" per 1/2 kilogram (dat is als gemiddeld van het gebodene) opgegeven f 0,59^{10} en f 0,54^{28}. Te dezer plaatse is de werkelijke ontvangst tot grondslag genomen, dat is: de veilingsprijs verhoogd met de aan de koopers in rekening gebragte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met de 1 1/2 pct. rabat voor contante betaling. Van daar het verschil tusschen beide opgaven.

Veilingen op Java.

Veiling van:	1875. Verkochte hoeveelheid in pikols.	1875. Opbrengst.	1875. Gemiddeld per pikol.	1875. Dus per 1/2 kilogr.	1876. Verkochte hoeveelheid in pikols.	1876. Opbrengst.	1876. Gemiddeld per pikol.	1876. Dus per 1/2 kilogr.
Julij....	25 000	f 1 520 230	f 60,80^{92}	f 0,49^{23}	25 000	f 1 195 090	f 47,80^{36}	f 0,38^{70}
Augustus.	25 000	1 565 050	62,60^{20}	0,50^{68}	25 000	1 192 050	47,68^{20}	0,38^{60}
October..	25 000	1 522 810	60,91^{24}	0,49^{31}	25 000	1 212 760	48,51^{04}	0,39^{27}
November	25 000	1 495 470	59,81^{88}	0,48^{42}	25 000	1 270 028	50,80^{08}	0,41^{12}
	100 000	f 6 103 560	f 61,03^{56}	f 0,49^{41}	100 000	f 4 869 928	f 48,69^{92}	f 0,39^{42}

VERDERE BIJZONDERHEDEN.

Het in beide jaren verkochte product bestond uit de ondervolgende hoeveelheden Kadoe-, Samarang-, Soerakarta-, Pasoeroean- en Preanger-koffij:

	Veiling van:	Hoeveelheden. — Pikols. 1875.	Hoeveelheden. — Pikols. 1876.	Gemiddelde opbrengst per pikol. 1875.	Gemiddelde opbrengst per pikol. 1876.
Kadoe-koffij	Julij .	10 000	7 000	f 61,38$^{3}/_{5}$	f 48,20^{4}
„ „	Aug..	4 200	4 000	63,33$^{4}/_{7}$	48,98^{5}
Samarang-koffij	Julij .	15 000	18 000	60,42$^{7}/_{15}$	47,64^{2}
„ „	Aug..	1 400	6 000	63,38$^{4}/_{7}$	46,64^{3}
Soerakarta-koffij......	id.	4 400	—	63,04$^{7}/_{22}$	—
Pasoeroean-(Malang)-koffij	id.	15 000	15 000	62,19$^{2}/_{5}$	47,75
„ „ „	Oct. .	21 000	20 000	60,93$^{1}/_{3}$	48,67^{2}
„ „ „	Nov. .	15 000	15 000	57,50$^{4}/_{10}$	48,27^{6}
„ (Tengger-) „	Oct. .	4 000	5 000	60,80$^{1}/_{4}$	47,84
Preanger-koffij.......	Nov. .	10 000	10 000	63,29$^{1}/_{10}$	54,58^{8}
Te zamen...	....	100 000	100 000		

Suikercultuur.

Toen in 1872, op den voet van de wet van 21 Julij 1870 (*Staatsblad* n°. 136) en van de tot uitvoering dier wet uitgevaardigde voorschriften (*Indisch Staatsblad* 1871, n°. 213), nieuwe contracten met de suikerfabriekanten op Java werden gesloten, is daarbij van hen eene jaarlijksche vergoeding voor de kosten van den gouvernements-aanplant bedongen, welker bedrag gelijk stond met de som die, volgens eene voorafgegane taxatie (1), door het Gouvernement zou moeten worden betaald voor schadeloosstellingen en arbeidsloonen aan de inlandsche bevolking, over wier gronden en over wier arbeidskrachten werd beschikt ten behoeve van de suikercultuur op hoog gezag, en voorts voor belooningen aan dessahoofden en voor cultuurpercenten aan de inlandsche ambtenaren. Die jaarlijksche vergoeding voor de kosten van den gouvernements-aanplant werd vastgesteld voor een termijn van vijf jaren, en bij art. 6 der contracten (2) werd bedongen dat zij na afloop van dien termijn (en later weder telkens na verloop van vijf jaren) met 5 ten honderd zou kunnen worden verhoogd, wanneer de Regering het noodig mogt achten de betalingen aan de bevolking te verhoogen. Men heeft destijds voorzien (3) dat het Gouvernement welligt door deze bepaling schade zou kunnen lijden, in dier voege, dat het zich genoopt zou kunnen vinden om, na afloop van den vijfjarigen termijn, de betalingen aan de bevolking met méér dan 5 percent te verhoogen en alsdan dus van de ondernemers niet meer het volle bedrag van die betalingen zou terug ontvangen. Maar het kwam der Indische Regering noodzakelijk voor om aan de suikerfabriekanten eenige zekerheid te geven nopens de lasten, waarop zij zouden hebben te rekenen, en van daar dat de hun casu quo op te leggen verhooging op een maximum van 5 percent werd bepaald.

Het is wenschelijk voorgekomen deze bijzonderheden hier in herinnering te brengen, alvorens te berigten wat het gevolg is geweest van den arbeid der commissien, die, blijkens het medegedeelde op bladz. 185 van het vorig verslag, in last hadden om na te gaan wat in het tweede vijfjarig tijdvak (aanvangende met den aanplant van 1876) aan de bevolking zou moeten uitgekeerd worden om haar voor den afstand harer gronden behoorlijk schadeloos te stellen en haren arbeid behoorlijk te betalen. Eerst tegen het eind van 1876 kwam de Indische Regering in het bezit van de gegevens, door deze (plaatselijke) commissien verzameld, en toen die gegevens naauwkeurig waren onderzocht, bleek het dat zij niet bruikbaar waren, althans voor zoover zij betroffen de arbeidsloonen, die aan de bevolking betaald zouden moeten worden. De onderscheidene commissien waren bij hare berekeningen van geheel uiteenloopende grondslagen uitgegaan, en nam men die berekeningen aan, dan zou de verpligte arbeid, die voor alle planters gelijk heet te zijn, in de eene residentie drie- of viermalen duurder worden betaald dan in de andere. Het aantal dagdiensten per bouw, voor de suikercultuur benoodigd, was door sommige commissien op 300 berekend en door andere op niet minder dan 900, omdat zij den arbeid van enkele uren daags eenvoudig in rekening hadden gebragt als volle dagdiensten, en omdat zij overtollige werkzaamheden, die hier en daar bij den suikerrietaanplant gevorderd werden, in aanmerking hadden genomen, als of die behoorden te worden bestendigd, in stede van er de aandacht op te vestigen dat die een einde behoorden te nemen (4). Dientengevolge waren vele taxatien buitensporig hoog opgedreven, en kon daaraan niet de minste waarde gehecht worden. Daar het niet mogelijk was om nog tijdig nieuwe taxatien te laten verrigten, heeft de Indische Regering er toe moeten besluiten, om, voortbouwende op den zorgvuldigen arbeid der commissien van 1871, de destijds aan de bevolking in den kring van elke onderneming toegekende arbeidsloonen algemeen met een matig bedrag te verhoogen, aannemende dat hiertoe voldoende aanleiding bestond in de algemeen op Java waargenomen stijging der arbeidsloonen. Zij heeft mitsdien, krachtens het haar bij art. 6 der contracten toegekend regt, den cijns, voor den gouvernements-aanplant door de ondernemers verschuldigd, met 5 pct. verhoogd, en bepaald dat het geheele bedrag dier verhooging (voor alle fabriekanten te zamen f 312 700) zou worden bestemd tot vermeerdering van het arbeidsloon der bevolking (Indisch besluit van 6 Maart 1877, n°. 24).

Werd dus, wat de taxatie der uit te betalen arbeidsloonen betreft, de arbeid der commissien geheel ter zijde gesteld, ditzelfde kon niet geschieden ten aanzien van de verrigte taxatie der sommen aan de bevolking uit te keeren als schadeloosstelling voor het afstaan harer gronden ten behoeve der suikercultuur. Immers hadden de commissien zich daaromtrent met de bevolking moeten verstaan, ten einde te vernemen of de zaak in der minne kon worden geregeld, dan wel de beslissing des regters vereischte (5). Nagenoeg overal had de bevolking genoegen genomen met de schadeloosstellingen welke de commissien voorsloegen, en daaromtrent was dus in zeker opzigt overeengekomen tusschen de commissien van taxatie en de bevolking. Aan deze overeenkomsten of schikkingen, waarvan het resultaat was, dat (enkele gevallen waarin geprocedeerd moest worden, daargelaten) over geheel Java f 41 532 meer dan vroeger zou moeten worden uitgekeerd, achtte de Indische Regering zich gebonden. De genoemde som van f 41 532 moest nu natuurlijk voor rekening van den lande genomen worden, daar zij op de fabriekanten niet meer kon worden verhaald.

De oogst bij de in contract met het Gouvernement werkende ondernemingen was in 1876 overvloediger dan in het voorafgegane jaar. Over 't algemeen was de weêrsgesteldheid zeer gunstig voor de suikercultuur, vooral omdat eene aanhoudende droogte heerschte in den tijd toen het gewas geoogst en verwerkt moest worden. Alleen in Banjoemas viel in Junij en Julij veel regen, ten gevolge waarvan de verwerking van het product eenigszins vertraagd werd bij de in dit gewest gevestigde onderneming Kalibagor.

De aanplant voor den oogst van 1877 vond mede vrij algemeen bij eene gunstige weêrsgesteldheid plaats. Alleen in Oostelijk Java maakte de aanhoudende droogte tot in November inboetingen op vele plaatsen noodzakelijk. Bij het einde van 1876 stond echter de aanplant overal gunstig.

Gedetailleerde opgaven nopens de 95 (6) in contract met het Gouvernement werkende ondernemingen zijn te vinden in bijlage PP. Daaruit blijkt dat, even als in 1875, weder de hoogste productie, namelijk van 96,78 pikols per bouw, verkregen werd bij de fabriek Pandji in Bezoeki. Daarop volgen Gempol en Karang Sambong in Cheribon, met 91,21 en 89,31 pikols per bouw. Zeven andere ondernemingen maakten tusschen 80 en 90 pikols per bouw, namelijk Tjomal (in Tagal) 85,07 pikols; Watoetoelis, Brangkal en Sentanen-lor (alle in Soerabaija) respectievelijk 85,26, 85,95 en 88,68 pikols; Waringin-Anom en Olean (beide in Bezoeki) 80,19 en 85,08 pikols, en Pesantren (in Kediri) 86,40 pikols. Slechts 9 ondernemingen verkregen minder dan 50 pikols per bouw; de minst produceerende (Menang in Kediri) leverde 36,16 pikols per bouw op. Deze opgaven betreffen weder niet uitsluitend den gouvernements-aanplant, maar ook den vrijen aanplant, waarvan het product tegelijk met dat van den gouvernements-aanplant wordt verwerkt.

Een gewestelijk overzigt van den aanplant en van de productie bij de verschillende ondernemingen wordt aangetroffen in den volgenden staat.

(1) Verg. het verslag van 1872, bladz. 157.

(2) Zie het model-contract in Indisch Staatsblad 1871, n°. 213.

(3) Verg. ook de gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1872/73—20.

(4) Aan den hoofdinspecteur voor de suikercultuur is opgedragen om te onderzoeken hoe aan die overtollige werkzaamheden, welke vooral in Cheribon, Tagal en Pekalongan voorkwamen, een einde is te maken.

(5) Zie de laatste alinea van § 7 der voorschriften in Indisch Staatsblad 1871, n°. 213.

(6) In vroegere verslagen was sprake van 93 ondernemingen, omdat de fabrieken Minggiran, Poerwoasri en Menang in Kediri als éène onderneming werden beschouwd. Daar echter in 1874 voor elk dier drie fabrieken afzonderlijke contracten zijn gesloten, worden zij thans als drie ondernemingen in aanmerking gebragt.

GEWESTEN.	Aantal ondernemingen.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement. (a)	vrijwillig beplant: Gronden door het Gouvernement zonder aanplant verstrekt (in mindering van den contractueelen aanplant).	vrijwillig beplant: Waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht.	vrijwillig beplant: Gronden door de ondernemers gehuurd.	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant: In 't geheel. (b)	Opbrengst: Gemiddeld per bouw.
Cheribon	10	4 274	»	$3^{167}/_{500}$	$88^{375}/_{500}$	320 850,04	73,49
Tagal	8	2 950	»	»	$288^{250}/_{500}$	221 959,00	68,54
Pekalongan . . .	3	1 600	»	»	67	± 99 802,00	± 59,87
Samarang	4	2 100	»	$1^{125}/_{500}$	$55^{125}/_{500}$	± 133 422,51	± 61,87
Japara	9	4 319 ($4\,288^{112^5}/_{500}$)	»	$1^{200}/_{500}$	$405^{400}/_{500}$	304 395,34	64,83
Rembang	1	300	»	$32^{375}/_{500}$	»	18 401,93	55,30
Soerabaija	19	7 620	»	$7^{334}/_{500}$	$715^{57}/_{500}$	± 574 293,00	± 68,84
Pasoeroean. . . .	17	5 674	»	$159^{336^5}/_{500}$	$226^{294^5}/_{500}$	(c) 329 894,59	(e) 58,70
Probolinggo . . .	10	4 731 (4 686)	63	78	$516^{72}/_{500}$	± 323 732,13	± 60,59
Bezoeki.	5	1 937	»	»	$101^{155}/_{500}$	± 166 820 93	± 81,84
Banjoemas. . . .	1	400	»	»	»	± 30 000,00	± 75,00
Madioen	2	800	»	»	65	± 62 550,00	± 72,31
Kediri	6	1 900 (1 886)	»	$11^{5}/_{500}$	$211^{370}/_{500}$	± 121 258,00	± 57,50
Te zamen . .	95	38 605 ($38\,515^{112^5}/_{500}$)	63	$295^{42^5}/_{500}$	$2\,741^{98^5}/_{500}$	± 2 707 379,47 (d)	± 65,75 (f)
				$3\,036^{141}/_{500}$ (vrijwillig beplant te zamen)			
In 1875 waren deze totalen	95	38 605 ($38\,507^{28}/_{500}$)	63	$3\,513^{141}/_{500}$ (vrijwillig beplant te zamen)		± 2 568 991,61	± $61{,}04^5$

(a) Niet bij alle ondernemingen is het geheele product van den gouvernements-aanplant verwerkt; de tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het aantal bouws aan, waarvan het product gesneden en vermalen is.

(b) Voor enkele ondernemingen, waar (tijdens de opgaaf) de oogst nog niet geheel was verwerkt, is de vermoedelijke productie ingevuld en aangeduid met ±.

(c) Productie van 16 ondernemingen, daar die van Ardjosari (met 440 bouws gouvernements-aanplant) niet kan worden opgegeven, omdat het riet (in Junij 1876), aan verschillende gegadigden, te velde is verkocht (verg. vorig verslag, bladz. 184). Door den nieuwen contractant, wiens overeenkomst eerst is ingegaan met den aanplant voor den oogst van 1877, en die tevens eigenaar is van de vrije fabriek Babat, mede in Pasoeroean, werden van de 440 bouws riet vijf kavelingen gekocht, te zamen afkomstig van $192^3/_4$ bouws. De ondernemers der op gouvernementscontract werkende fabrieken Wangoenredjo in dezelfde residentie en Watoetoelis in Soerabaija kochten de overige $150^3/_4$ en $96^1/_2$ bouws. Of de suiker, uit bedoeld riet verkregen, begrepen is onder de voor elk der drie fabrieken opgegeven productie, wordt in de Indische opgaven niet vermeld gevonden. Vermoedelijk is dit wèl het geval.

(d) Productie van 94 ondernemingen (zie echter de voorgaande noot).

(e) Berekend over een aanplant van 5620 bouws (dus zonder den aanplant van Ardjosari).

(f) Berekend over een aanplant van 41 175 bouws (dus zonder den aanplant van Ardjosari).

Even als in vorige jaren, en om gelijke redenen, werd ook in 1876 de regeling van den aanplant voor verscheidene ondernemingen gewijzigd. Bij ééne fabriek (Bangsal in Soerabaija) was eene wijziging noodzakelijk geworden, omdat, door het toedoen van den administrateur, voor een vrijwilligen aanplant gebruik was gemaakt van gronden die bestemd waren om afwisselend door tusschenkomst van het Gouvernement te worden beplant. De administrateur verzocht het van die gronden verkregen riet op zijne fabriek te mogen vermalen, maar dit is hem, op grond der bestaande bepalingen (1), uitdrukkelijk verboden. De wijzigingen van den aanplant behoefden slechts bij uitzondering gepaard te gaan met eene herziening der aan de bevolking uit te keeren betalingen. Voor Jossowilangon (in Pasoeroean) echter vermeerderde daardoor de schadeloosstelling voor het afstaan van grond met f 1150.

(1) Zie art. 11 van het modelcontract in Indisch Staatsblad 1871, nº. 213.

Aangaande de cultuur zelve kan, in aansluiting aan de mededeelingen in vorige verslagen, het navolgende worden berigt.

Bij de toepassing van het Reynoso-stelsel werden tot dusver de rietstekken op den bodem der plantgroeven uitgelegd, waarna deze langzamerhand door aanaarding weder werden gevuld. Deze geleidelijke aanaarding vorderde veel en aanhoudenden arbeid van de bevolking, en om dien te besparen, heeft de hoofd-inspecteur voor de suikercultuur, bij wijze van proef, in Madioen (bij de fabrieken Poerwodadi en Redjosari) de plantgroeven weder doen vullen vóór

het uitleggen der stekken. Deze proef heeft zeer gunstige uitkomsten opgeleverd en is sedert op ruimere schaal toegepast.

In West- en Midden-Java worden thans de suikerrietvelden vrij algemeen bemest, doch minder in Soerabaija, en in Pasoeroean nog slechts bij uitzondering; hieraan is het dan ook waarschijnlijk voor een groot deel toe te schrijven dat in laatstgenoemd gewest de productie stationair blijft. De aanwending van kunstmeststoffen neemt gaandeweg toe; vooral wordt meer en meer zwavelzure ammonia gebezigd, welke meststof eene dadelijke en krachtige werking vertoont. Proeven met VILLE's meststof hebben over 't geheel niet de gewenschte uitkomsten opgeleverd. De gewone meststoffen, die gebezigd worden, zijn in vorige verslagen herhaaldelijk genoemd. Te weinig gebruik wordt nog gemaakt van de asch der verbrande ampas (uitgeperst riet) en bladeren, 't geen welligt hieraan te wijten is, dat men de werking van de asch als meststof niet dadelijk in het gewas bespeurt.

In 't vorig verslag (bladz. 184) is er melding van gemaakt dat niet overal de hand werd gehouden aan het voorschrift van art. 5 der contracten, dat de fabriekanten de meststof en de stekken voor den nieuwen aanplant kosteloos moeten leveren ter plaatse door het bestuur aan te wijzen. Bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 6 October 1876 is nu aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgemerkt, dat de mest voor rekening van de ondernemers op het veld moet worden bezorgd, zoodat de cultuurpligtigen dien daar vinden, en dat van dezen zoo weinig mogelijk arbeid moet worden gevorderd voor het onder den grond brengen van den mest, blijvende het echter den ondernemer vrij hen door aanvulling van het plantloon over te halen tot eene zorgvuldiger bewerking. Tevens werden de residenten aangeschreven om te zorgen dat de fabriekanten tijdig de velden aanwezen, waar stekken konden gesneden worden. Dikwijls werd namelijk daarmede zoo lang mogelijk gewacht, en wanneer dan de cultuurpligtigen, verlangend om van den arbeid aan de suikerrietvelden af te komen, er op aandrongen om stekken te mogen snijden, stonden de fabriekanten hun dit slechts toe onder voorwaarde dat zij ook hielpen bij het snijden, bossen en opladen van het te vermalen riet. Tegen dit misbruik zou voortaan gewaakt moeten worden.

Van de zijde der ondernemers werden over den arbeid der cultuurpligtigen weinig of geen klagten vernomen. De regeling van het toezigt, op dien arbeid van bestuurswege uitgeoefend, onderging geene verandering. Wel is het denkbeeld in overweging genomen om de 151 mantrie's bij de suikercultuur in te trekken en hunne werkzaamheden aan de districtshoofden en onderdistrictshoofden op te dragen, maar hiervan is, zooals reeds op bladz. 81 werd medegedeeld, afgezien moeten worden, en de Indische Regering heeft slechts vrijheid gevonden om het getal mantrie's met 24 te verminderen, in afwachting dat de geleidelijke inkrimping van den gouvernements-aanplant tot verdere vermindering gelegenheid zou geven.

Op vele plaatsen sluiten de fabriekanten, na de overneming van het riet, contracten met de bevolking, ten einde de bewaking der rietvelden door haar te doen voortzetten, zooals die vóór de overgave der tuinen plaats vond op last van het Gouvernement. In sommige streken echter, zooals in Bezoeki, waar juist de meeste rietbranden voorkomen, laten de ondernemers de bewaking voor eigen rekening geheel achterwege, waardoor de taak van de districts- en dessa-politie in niet geringe mate verzwaard wordt.

Het vervoer van het riet naar de fabrieken geeft steeds aanleiding tot klagten over de gebrekkige wijze waarop de karrevoerders hunne bij contract aangegane verpligtingen nakomen. Bij enkele ondernemingen in Samarang, Japara en Madioen zijn voor dit transport spoorbanen aangelegd, maar men heeft daarbij niet veel baat gevonden, daar de onderhoudskosten (ook ten gevolge van gebrekkigen aanleg) aanzienlijk waren, en de trekbeesten veel minder karren konden voortbewegen dan men had gedacht.

Algemeen beklagen zich de fabriekanten ook over de slechte naleving der werkovereenkomsten door hunne gewone arbeiders. In Soerabaija en Pasoeroean moesten zeer hooge dagloonen worden betaald ten gevolge van de sterke vraag naar werkvolk bij den in aanleg zijnden staatsspoorweg.

De werkzaamheden, vereischt voor de regeling der waterverstrekking aan de fabrieken, werden door den daarmede belasten hoofdingenieur geregeld voortgezet (1). Om hare beëindiging te bespoedigen, werden aan dien hoofdingenieur 4 opzigters van den waterstaat toegevoegd voor het opmeten, waterpassen en onder profiel brengen van gedeelten van rivieren en waterleidingen, ter bepaling van het volume water dat er door stroomt.

De inrigting der fabrieken onderging weinig verandering. Algemeen is echter een ernstig streven te bespeuren om de bestaande werktuigen door kleine verbeteringen meer volkomen aan hun doel te doen beantwoorden, en vooral van de stoomkracht zooveel mogelijk partij te trekken. De onderneming Tjipiring in Samarang ondervond de voordeelen van de toepassing der zoogenaamde triple-effect installatie (verg. vorig verslag, bladz. 184), die tot besparing van brandstof en arbeidsloonen leidt. Ook voor andere ondernemingen zijn dergelijke installatien uit Europa ontboden.

Kwijtschelding van cijns wegens mislukking van aanplantingen is in 1876 alleen verleend aan de onderneming Klaling in Japara voor ruim $26^3/_4$ bouw en tot een bedrag van f 2897.72[5]. Voorts werd aan deze onderneming en aan de fabriek Modjopangoeng in Kediri teruggegeven de cijns (ten bedrage van respectievelijk f 129,87 en f 629,33), dien zij in 1875 betaald hadden over $1^1/_5$ en ruim $8^3/_4$ bouws, waarvan de aanplant door overstrooming geheel was vernield. Verzoeken om restitutie der plantloonen, voor de mislukte velden uitbetaald, werden echter van de hand gewezen.

Van den uitslag der uitbesteding van de onderneming Ardjosari in Pasoeroean is reeds in het vorig verslag (bladz. 184) melding gemaakt (2). De nieuwe contractant (die voor een cijns van f 225 per bouw had ingeschreven) (3), was de eigenaar der vrije fabriek Babat, en op die fabriek wordt nu het suikerriet van Ardjosari verwerkt, weshalve zij voortaan onder den nieuwen naam van Ardjosari gerangschikt wordt onder de gouvernements-suikerfabrieken. Daarentegen is de fabriek, waar vroeger het product van Ardjosari werd verwerkt, eene vrije fabriek geworden en als zoodanig bekend onder den naam Taloen.

De verkoop van het in 1876 aan het Gouvernement geleverde product der fabriek Soerawinangon had plaats op 11 November 1876 en bragt op f 176 468,02, of gemiddeld f 15,62 per pikol van het standmonster n°. 14, tegen f 157 781,11[5] of gemiddeld f 13,90 per pikol n°. 14 in 1875.

Vrije aanplant. De uitgestrektheid van den vrijen aanplant bij de in contract met het Gouvernement staande ondernemingen, voor den oogst van 1876 bestemd, bedroeg p. m. 500 bouws minder dan in 1875. Terwijl in Japara en Kediri die particuliere teelt eene aanzienlijke uitbreiding onderging, werd zij in de meeste andere gewesten ingekrompen. Gevolgtrekkingen ten aanzien van de levenskracht der vrije cultuur zijn hieruit niet af te leiden, aangezien, zoo als in het vorig verslag werd opgemerkt, de meeste fabrieken geen voldoende capaciteit bezitten om, behalve het riet van den gouvernements-

(1) Zijne onderzoekingen hebben er toe geleid om het gebruik van molenwater te verbieden aan de fabriek Modjopangoeng in Kediri (die dus in 1878 stoomkracht zal moeten bezigen), maar dit daarentegen tot wederopzeggens te vergunnen aan de fabriek Poerwoasri in hetzelfde gewest, met intrekking van de in 1872 in tegenovergestelden zin genomen beslissing.

(2) Ten vervolge van hetgeen aldaar in noot 2 werd aangeteekend kan thans worden medegedeeld dat voor de inning van het door de vroegere eigenaren der onderneming Ardjosari nog verschuldigde plantloon over 1872 en 1873 toch geen proces is noodig geweest, daar zij zich tot betaling bereid hebben verklaard. De Indische Regering stond hen toe het verschuldigde in twee termijnen te voldoen. Op 1 Maart jl. is het plantloon over 1872 (f 66 566,43) door hen afgedragen; op 1 Julij zou het plantloon over 1873 (f 64 786,05) moeten volgen.

(3) Voor vergoeding der kosten van den gouvernements-aanplan is bij de uitbesteding reeds dadelijk 5 percent meer bedongen dan tot dus ver betaald was.

aanplant, nog het product van vrije aanplantingen te verwerken. Bij die fabrieken zal men zich natuurlijk eerst op het verkrijgen van vrije aanplantingen toeleggen, wanneer de gouvernements-aanplant beperkt wordt.

De eerste beperking van den gouvernements-aanplant (met $^1/_{13}$) zal moeten plaats vinden in 1879, en dus toegepast moeten worden op die gronden, welke in 1876 beplant werden (en voor eene nieuwe beplanting over drie jaren in aanmerking zouden komen). Een gedeelte der in 1876 beplante gronden zal dus nimmer meer voor den gouvernements-aanplant gebezigd worden. Ten einde nu de ondernemers in de gelegenheid te stellen om zich tijdig met de bevolking te verstaan nopens de benuttiging van de weder te harer beschikking komende gronden voor de vrije cultuur, is hun vrijgelaten om reeds dadelijk aanwijzing te verzoeken van de gronden, die in 1879 niet meer van gouvernementswege zullen worden beplant, en zijn de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven (10 Januarij jl.) om, na ontvangst van zoodanige verzoeken, zoo spoedig mogelijk de voorstellen in te dienen, bedoeld in § 4 der voorschriften in Indisch Staatsblad 1871, n°. 213. Eene zoodanige vervroegde aanwijzing van de aan den gouvernements-aanplant te onttrekken gronden zal ook in elk volgend jaar kunnen worden gevraagd.

In den omtrek der meeste ondernemingen is overigens gelegenheid genoeg om gronden voor vrije aanplantingen te verkrijgen tegen billijke huurprijzen, die veelal van f 30 tot f 60 per bouw uiteenloopen (verg. bladz. 93). Waar de ondernemers van die gelegenheid gebruik maakten en de gehuurde gronden in dagloon of bij taak lieten bewerken en beplanten en aan het onderhoud der aanplantingen de noodige zorg wijdden, werden zeer goede uitkomsten verkregen.

Daarentegen werden slechts teleurstellingen ondervonden wanneer de ondernemers, in stede van gronden te huren, met de bevolking overeenkwamen nopens de levering (tegen genot van voorschotten) van het door haar op eigen gronden te teelen gewas. Vooral in Pasoeroean hebben zulke overeenkomsten zoowel aan de ondernemers als aan de bevolking veel schade berokkend.

De opkoop van door de bevolking geheel voor eigen rekening geteeld riet is nog van weinig beteekenis.

Kinacultuur.

Over het algemeen was de weêrsgesteldheid in het afgeloopen jaar gunstig voor de cultuur bij de gouvernements-kina-onderneming. Regen en droogte wisselden elkander telkens af, waardoor de ontwikkeling der planten gebaat werd. Alleen in de maand Januarij en in de laatste dagen van December werd door stormen veel schade toegebragt aan de plantsoenen op sommige etablissementen.

Uit het in de bijlage QQ opgenomen overzigt van den stand der plantsoenen in de drie laatste jaren blijkt, dat het aantal der in den vollen grond staande planten, dat op 31 December 1875 1 832 451 bedroeg, in 1876 slechts met 13 032 planten is toegenomen. Het gehalte der plantsoenen is echter weder verbeterd, daar de tot het winnen van bast uitgegraven boomen, ten getale van ruim 56 000, die bijna uitsluitend tot de inferieure soorten behoorden, vervangen zijn door ledgeriana-planten. Bij het einde van 1876 stonden in den vollen grond 166 889 ledgeriana's, waarvan 140 169 zaad- en 26 720 stekplanten. Onder de zaadplanten waren nog ongeveer 5000 oorspronkelijke ledgeriana-boomen begrepen. De zaadoogst van deze kinasoort was in 1876 zeer ruim, en daar de kweekhuizen op de verschillende etablissementen bij het einde des jaars gevuld waren met 205 031 fraaije zaadplanten der beste variëteiten, kon aan alle aanvragen om ledgeriana-zaden ruimschoots voldaan worden.

Eene proef om c. calisaija ledgeriana te enten op c. calisaija Schuhkrafft werd slechts gedeeltelijk met goeden uitslag bekroond: van 275 entingen slaagden er 70. Daar het echter op die wijze mogelijk is de allerbeste variëteiten van ledgeriana te vermenigvuldigen, zonder dat er vrees behoeft te bestaan voor achteruitgang in alkaloid- (chinine-) gehalte, zal de proef nog verder worden voortgezet. Zij werd genomen in de open lucht met een jong plantsoen van c. calisaija Schuhkrafft, dat, grenzende aan het oorspronkelijk ledgeriana-plantsoen te Tjibeurem, daarvoor later, zoodra de boompjes zouden gaan bloeijen, een gevaarlijke nabuur dreigde te worden, daar de mogelijkheid bestond dat de ledgeriana bloemen bevrucht werden door de inferieure calisaija Schuhkrafft. Het zou ook daarom een groot voordeel zijn, indien deze aanplant door enting in een ledgeriana-plantsoen veranderd kon worden. Met het stekken van calisaija ledgeriana gaat men steeds voort. Eene proef om, door het ombuigen van jonge takken en het maken van kleine insnijdingen in den bast, het ontstaan van uitloopers te bevorderen, gelukte zeer goed; ook hierdoor worden uitmuntende stekken gewonnen. Onder de in den vollen grond overgebragte stekplanten heerscht echter veel sterfte, waardoor het aantal niet zoo snel toeneemt als anders het geval zoude zijn, daar er telkens weder ingeboet moet worden.

Nieuwe ontginningen vonden, na de beëindiging van die te Nagrak (zie vorig verslag, bladz. 185), niet plaats dan alleen te Tjibeurem, waar eene strook bosch in cultuur werd gebragt, welke dit etablissement van Tjibitoeng scheidt. Op de andere etablissementen zijn alleen kleine stukken bijgetrokken tot afronding der reeds bestaande plantsoenen (1).

Aan het onderhoud der tuinen werd de noodige zorg besteed. Vooral is ook bij het schoonhouden der plantsoenen de aandacht gevestigd op de alang-alang, die zich in deze nu openliggende terreinen sterk tracht te ontwikkelen, en die steeds zooveel mogelijk uitgeroeid wordt, daar zij een hoogst nadeeligen invloed heeft op het omringend plantsoen. Het onderhoud der succirubra-tuinen wordt zeer gemakkelijk, daar de kruinen dezer boomen al spoedig ineengroeijen en zoo weinig licht doorlaten, dat in een 6 à 7jarig plantsoen dezer soort bijna geen onkruid meer gedijt.

De bekende ziekte, waarvan in vorige verslagen werd melding gemaakt, vertoonde zich weder nu en dan; in het laatste gedeelte des jaars vooral in de plantsoenen van Tjiniroean, waar de jonge ledgeriana's werden aangetast. Door zorgvuldige snoeijing wordt getracht de kwade gevolgen (heesterachtige ontwikkeling der planten) te voorkomen.

De ontwikkeling der kinaboomen, hoewel zeer ongelijk, is over het algemeen bevredigend. In de nu reeds herhaaldelijk uitgedunde calisaija- en succirubra-tuinen van Tjiniroean en Tjibeurem komen een aantal uitmuntend fraaije boomen voor, die in de laatste jaren zeer sterk in omvang toenemen.

Op sommige etablissementen ondervond men moeijelijkheden in het verkrijgen van werkvolk, een gevolg van de vestiging van uitgebreide landelijke ondernemingen in

---

(1) De geheele gouvernements-kina-onderneming beslaat thans eene uitgestrektheid van 900 bouws. De Indische Regering acht het echter wenschelijk daaraan eene vrij aanzienlijke uitbreiding te geven, opdat van gouvernementswege eene grootere hoeveelheid kinabasten aan de markt kunne worden gebragt, wat, naar haar oordeel, geschieden kan zonder in concurrentie te komen met particulieren die zich op de teelt van kina zouden willen toeleggen, omdat het verbruik van chinine voortdurend zóó sterk toeneemt dat de productie van kina daarmede niet ligt gelijken tred zal kunnen houden. In Mei jl. heeft dan ook de Gouverneur-Generaal reeds beslist dat de noodige voorbereidingen zouden getroffen worden voor de uitbreiding der onderneming met een aanplant van ongeveer één millioen boomen, waarvoor 500 bouws in het Malawar-gebergte zouden ontgonnen worden. Volgens het Indische plan zou het toezigt over dezen nieuwen aanplant worden opgedragen aan een in het Malawar-gebergte gevestigden ambtenaar, die dan tevens in de gelegenheid zou zijn om zich geheel op de hoogte te stellen van de belangen der onderneming, zoodat men in hem een geschikten vervanger voor den directeur zou vinden wanneer de diensten van dezen aan den lande mogten ontvallen. Voorloopig werd reeds een controleur aan den directeur toegevoegd voor het aangeduide doel, terwijl aan het Opperbestuur het voorstel werd gedaan om de noodige gelden op de begrooting te brengen, opdat een adjunct-directeur definitief aangesteld en tot de uitbreiding der onderneming overgegaan kon worden. Hier te lande zijn echter tegen het Indische plan bedenkingen gerezen. Wel is waar werd niet ontkend, dat het in elk geval wenschelijk was tijdig iemand geschikt te maken voor de eventueele vervanging van den directeur, maar het kwam twijfelachtig voor, of het wel aanbeveling verdiende aan de onderneming een zoo grooten omvang te geven dat zij niet meer in haar geheel van Bandong uit zou kunnen worden beheerd, en voorts deed zich de vraag voor, of er in Indie wel genoeg op gelet was dat bij de kina-onderneming niet alleen op eene goede behartiging der *cultuur*, maar ook op de scheikundige werkzaamheden veel aankomt. Een nader overleg met de Indische Regering is dus noodig geacht.

hunne onmiddellijke nabijheid. In 't geheel werden door de ingehuurde werklieden (1) 38 787 dagdiensten verrigt.

Voor den oogst van 1876 zijn, gelijk hooger reeds is gezegd, ruim 56 000 boomen uitgegraven. Alleen de voor dien oogst bestemde ledgeriana- en officinalis-boomen zijn niet ontworteld, maar op ongeveer 2 decimeters boven den grond op stomp gekapt, wat uitmuntende uitkomsten geeft, zoo als reeds uit tal van voorbeelden gebleken is. (Er zijn nu reeds vele jonge stammen van vroeger afgekapte ledgeriana's, die in 3 à 4 jaren 3 à 4 meters hoog zijn geworden.)

Tot dusver werd bij de gouvernements kina-onderneming voor het oogsten van bast nog niet in toepassing gebragt de in Madras met goed gevolg beproefde methode, bekend onder de benaming van » mossing process," waarbij men de boomen spaart, slechts *reepen* uit de basten snijdt, en deze bedekt met mos, waaronder ze weder aangroeijen, zoodat na eenigen tijd de vernieuwde bast weder geoogst kan worden. De voordeelen, in Madras van deze methode ondervonden, zijn tweeledig: vooreerst oogst men, in stede van ééns, herhaalde malen van denzelfden boom, en ten andere is de vernieuwde bast rijker aan alkaloid dan de oorspronkelijke. Tot hiertoe bestond er nog weinig aanleiding om dit » mossing process" op Java in praktijk te brengen, omdat men er (de ledgeriana's daargelaten) in den regel nog slechts basten oogstte van boomen die men uit de plantsoenen verwijderde, omdat ze behoorden tot soorten die men door betere wilde vervangen, of omdat de plantsoenen behoefte hadden aan uitdunning. In het vervolg kan echter de toepassing aanbeveling verdienen, wanneer het namelijk blijken mogt dat op Java gelijke uitkomsten met de mosbedekking kunnen worden verkregen als in Madras. Om daaromtrent zekerheid te erlangen (2), zal men beginnen met eenige proefnemingen, waartoe een 100tal succirubra-boomen en 3 ledgeriana's zijn bestemd.

Het product der straks bedoelde, in 1876 uitgegraven of gekapte boomen, bedragende 46 446 kilo's bast en 831 kilo's poeder of gruis, was in 't laatst der maand September van het afgeloopen jaar geheel verpakt (deels in kisten, deels in jute zakken). (3) De afvoer uit de tuinen ondervond echter vertraging, omdat de aannemer van het koffijtransport in de Preanger regentschappen alle beschikbare vervoermiddelen in gebruik had genomen voor het overbrengen van den buitengewoon grooten koffijoogst. Tegen het einde des jaars was echter alles naar Batavia afgezonden (4), met uitzondering van 55 balen van het etablissement Nagrak, die eerst later konden volgen, dewijl de karrevoerders aanvankelijk bezwaar maakten om ze af te halen, op grond dat de afvoerweg van dat etablissement (waar in 1876 voor 't eerst op eenigszins groote schaal geoogst is) hun weinig bekend was.

Van de genoemde 46 446 kilo's bast en 831 kilo's poeder werden, volgens het jaarverslag van den directeur der gouvernements kina-onderneming, bestemd: voor verkoop in Nederland 44 852 kilo's bast en 792 kilo's poeder (verpakt in 188 kisten en 498 balen) (5); voor den geneeskundigen dienst in Indie 1100 kilo's bast; voor de internationale tentoonstelling te Amsterdam 158 kilo's bast en 39 kilo's poeder (6).

Aangezien het bekend was dat, bij gelegenheid van de genoemde tentoonstelling, in de maand April van dit jaar een congres van kinologen zou gehouden worden, waarvoor chinine-fabriekanten uit verschillende landen naar Amsterdam zouden overkomen, is het raadzaam geoordeeld om de jaarlijksche kinaveiling ditmaal niet, zoo als gewoonlijk, in Junij, maar in April te houden, te meer omdat de prijzen bijzonder hoog beloofden te zijn, daar de verbruikers van kina niet konden rekenen op de gewone aanvoeren uit de Zuid-Amerikaansche republiek Nieuw-Granada, wegens den aldaar uitgebroken opstand. Mitsdien werd den 17den April de geheele destijds van Java ontvangen voorraad, bestaande uit 146 kisten en 337 balen bast en 1 kist poeder, in veiling gebragt, met dit zeer gunstig resultaat, dat gemiddeld per half kilo bast werd bedongen ruim f $2{,}55^{5}$ (tegen circa f $1{,}62^{5}$ in het reeds zeer voordeelige jaar 1876) en per half kilo poeder ruim f 0,81 (tegen circa f 0,58 in 1876). In 't geheel bragt de veiling op f 153 478 (bruto).

Wat na April uit Java aankwam (35 kisten en 163 balen bast en 6 kisten poeder), werd op eene tweede veiling (in Julij) verkocht, met uitzondering van eene zekere hoeveelheid bast (1 kist en 9 balen), welke, zoo als gezegd, tegen betaling aan het Departement van Oorlog hier te lande werd verstrekt. Bij deze veiling werd gemiddeld per half kilo bast circa f 1,30 en per half kilo poeder ruim f 0,62 bedongen. Zij bragt in 't geheel op f 30 907 bruto (7).

De uitkomsten van beide veilingen (de aan het Departement van Oorlog verstrekte hoeveelheden daaronder dus *niet* begrepen) zijn in bijzonderheden na te gaan uit den hier volgenden staat, welke, ter vergelijking, ook de in 1876 verkregen uitkomsten aanwijst.

---

(1) 125 boedjangs waren in vasten dienst bij de onderneming (bij het eind van 1876). Overigens bestond het vaste inlandsch personeel uit 2 mantrie's kina, 9 mandoors, 1 timmerman en 1 pakhuismandoor tevens postbode.

(2) Die zekerheid is niet *a priori* aan te nemen, omdat ook in Britsch Indie niet overal dezelfde gunstige uitkomsten zijn verkregen als in Madras. Daarbij komt dat men in vroegere jaren op Java wel eens zonder goed gevolg de mosbedekking heeft aangewend, evenwel met een ander doel dan het hierboven aangeduide (zie de verslagen van 1869, bladz. 133; 1870, bijlage PP; 1871, bijlage MM). Dat evenwel vele kinologen in het „mossing process" groot vertrouwen stellen, is gebleken uit de discussien, daarover in het kinologisch congres te Amsterdam gehouden tijdens de jongste tuinbouwtentoonstelling.

(3) De oogst van 1877 wordt op omstreeks 50 000 kilo's geschat.

(4) Het transport tot Tjikao kostte (netto) f $0{,}03^{01}$ per kilogram bast, tegen f $0{,}03^{2}$ in 1875.

(5) De beschrijving van de ten verkoop bestemde partijen, door genoemden directeur opgemaakt onder dagteekening van 23 December 1876 (en thans voor 't eerst algemeen bekend gemaakt door middel van de Staatscourant: zie het nummer van 16 Februarij 1877), geeft als totaal van de te veilen hoeveelheid (volgens de weging bij de kina-etablissementen) 44 989 kilo's bast en 792½ kilo's poeder. In de bedoelde partijen is echter later wijziging gekomen: immers hier te lande zijn 3 balen succirubra minder en daarentegen 5 balen calisaya Schuhkrafft meer ontvangen dan de beschrijvingslijst aangaf. Dientengevolge beliep het gewigt der basten niet 44 989, maar 45 134½ kilo's. Van deze laatste hoeveelheid werden, zoo als straks meer in bijzonderheden zal worden aangeduid, 44 462 kilo's in veiling gebragt en 672½ kilo's tegen betaling verstrekt aan het Departement van Oorlog ten behoeve van 's Rijks magazijn van geneesmiddelen hier te lande.

(6) Bovendien waren in 1876 925 kilo's versche succirubra-bast (gelijkstaande met 308 kilo's droog) en 28 kilo's droge hasskarliana-bast ter beschikking gesteld van den militairen apotheker Eijdmann, voor de in vorige verslagen besproken proeven met de bereiding van ruw alkaloid. Voor zooveel noodig wordt hier herinnerd dat door die proeven zou moeten worden uitgemaakt, of niet in Indie zelf een goed en goedkoop geneesmiddel tegen koortsen (quinetum genaamd) is te bereiden, dat de steeds duurder wordende chinine in vele gevallen zou kunnen vervangen, 't geen een belangrijk voordeel zou opleveren voor het Gouvernement, dewijl dan niet steeds eene groote hoeveelheid chinine voor het Indische leger tot zeer hooge prijzen in Europa aangekocht en uitgezonden zou behoeven te worden, terwijl het tevens eene weldaad zou wezen voor de inlandsche bevolking die zich de dure chinine niet kan aanschaffen. De bedoelde proeven zijn afgeloopen en in het laatst van Januarij jl. heeft de heer Eijdmann daarover een verslag uitgebragt aan den chef van den geneeskundigen dienst. Verder is echter aangaande deze belangrijke zaak nog geen berigt van de Indische Regering ontvangen. Het is duidelijk dat — gesteld dat de bereiding geen bezwaren heeft opgeleverd — de bruikbaarheid van het bereide geneesmiddel in Indie nog door proefnemingen onderzocht is moeten worden.

(7) Zoo als straks is gezegd (zie noot 5), beliep de geheele in 1877 te gelde gemaakte hoeveelheid, volgens het bij de kina-etablissementen bevonden netto gewigt, 45 134½ kilo's bast en 792½ kilo's poeder, te zamen alzoo 45 927 kilo's; maar hier te lande heeft dit kinaproduct slechts eene netto hoeveelheid uitgeleverd van $42\,972^{70}$ kilo's, gevende dit een onderwigt van 6^{43} pct., dat geheel aan indrooging moet worden toegeschreven. Het scheen niet zonder belang dit hier aan te teekenen, omdat ook in vorige verslagen dikwijls belangrijke verschillen voorkwamen tusschen de uit Indie opgegeven hoeveelheden en die, ontleend aan de verantwoordingstukken betreffende den verkoop.

SOORT.	1876. Netto hoeveelheid in kilo's (volgens weging bij de kina-etablissementen). (a)	1876. Aantal kavelingen.	1876. Verkregen veilingsprijs per half kilo. per kaveling.	1876. Verkregen veilingsprijs per half kilo. gemiddeld over de geheele hoeveelheid. (b)	1877. Veiling van 17 April. Netto hoeveelheid in kilo's (volgens weging bij de kina-etablissementen). (a)	Aantal kavelingen.	Verkregen veilingsprijs per half kilo. per kaveling.	Verkregen veilingsprijs per half kilo. gemiddeld over de geheele hoeveelheid. (b)	1877. Veiling van 18 Julij. Netto hoeveelheid in kilo's (volgens weging bij de kina-etablissementen). (a)	Aantal kavelingen.	Verkregen veilingsprijs per half kilo. per kaveling.	Verkregen veilingsprijs per half kilo. gemiddeld over de geheele hoeveelheid. (b)
BAST.												
Calisaya	19 883^5	72	f 0,71 à f 4,40	f 1,68^5	12 564^5	49	f 1,10 à f 10.85	f 3,37	6 899^5	30	f 0,53 à f 1,72	f 1,09
Hasskarliana	3 169^5	13	1,21 ,, 1,61	1,48	1 839^5	9	1,76 ,, 2,85	2,39	530^5	4	0,90 ,, 1,62	1,50^5
Succirubra	8 251	27	1,10 ,, 1,61	1,43^5	15 178	47	1,18 ,, 2,37	1,68	4.005	16	0,70 ,, 1,93	1,30
Officinalis	1 010^5	4	2,55 ,, 2.65	2,59^5	1 274	7	6,10 ,, 6,40	6,25	601^5	4	3,14 ,, 4,15	3,23^5
Caloptera.	,,	,,	,,	,,	480	4	0,50 ,, 1,91	1,59	,,	,,	,,	,,
Pahudiana	827	5	1,10 ,, 1,68	1,40^5	,,	,,	,,	,,	241	2	0,70 à 1,35	1,09
Micrantha	217	2	1,28 ,, 1,34	1.30	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Gemengd gruis (c). . .	,,	,,	,,	,,	848^5	4	1,40 à 1,44	1,41	,,	,,	,,	,,
Totaal . . .	33 358^5 (31 523^2)	123		(d) f 1,62^{31}	32 184^5 (29 970^{25})	120		(d) f 2,55^7	12 277^5 (11 586^1)	56		(d) f 1,29^9
POEDER.												
Calisaya (ledgeriana) .	870	3	f 2.30 à f 2,51	f 2,40	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
Gemengd	7 553^5	18	0,30 ,, 0,80	0,36	124^5	1	f 0,81	f 0.81	668	4	f 0,53 à f 0,71	f 0,62
Totaal. . .	8 423^5 (7 748^7)	21		(d) f 0,57^{95}	124^5 (e) (128^5)	1		(d) f 0,81^3	668 (644^{35})	4		(d) f 0,62^2
Voor de verschillende soorten van calisaya-bast, liepen de prijzen uiteen als volgt:												
Calisaya anglica	251^5	2	f 1,36 à f 1,52	f 1,49	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
,, Schuhkrafft. .	343^5	2	1,21 ,, 1,53	1,47	1 801	7	f 1,36 à f 3,11	f 1,93	2 877^5	13	f 0,53 à f 1,72	f 1.13^5
,, ledgeriana . .	1 356	8	3,00 ,, 4,40	3,86	1 962^5	11	6,30 ,, 10,85	8,79	,,	,,	,,	,,
,, javanica. . . .	17 932^5	60	0,71 ,, 2,11	1,52	8 801	31	1,10 ,, 4.26	2,46	4 022	17	0,57 à 1,65	1,06
Te zamen als boven	19 883^5	72		f 1,68^5	12 564^5	49		f 3,37	6 899^5	30		f 1,09

(a) De totalen tusschen ( ) geplaatst betreffen het nettogewigt bij uitlevering hier te lande.

(b) De gemiddelden voor elke soort afzonderlijk zijn ontleend aan becijferingen van de Handelmaatschappij, opgemaakt toen het juiste nettogewigt dat de colli's hier te lande uitleverden nog niet gebleken was. Vermoedelijk is daarom bij die opgaven tot grondslag genomen de netto hoeveelheid volgens de weging bij den afscheep te Batavia.

(c) Ook onder de afzonderlijk gehouden soorten kinabast waren enkele partijen in 1877 als „gruis" aangeduid. De daarvoor in de veilingen besteede prijzen liepen soms hooger dan voor bast in anderen toestand, zoo als uit de volgende opgaaf der behaalde prijzen per half kilo blijken kan.

	Veiling van 17 April.	Gruis. Laagste en hoogste prijzen.	Gebroken pijpen, bast 2de soort, enz. (Laagste prijzen).	Veiling van 18 Julij	Gruis. Laagste en hoogste prijzen.	Wortelbast, gebroken pijpen, enz. (Laagste prijzen).
Calisaya Schuhkrafft.	,,	,,	,,	(57 kilo's)	f 1,00	f 0,53
Id. ledgeriana.	(328 kilo's)	f 6.30	f 6.90	,,	,,	,,
Id. javanica	(991^5 ,,)	f 1,10 à f 1,16	1.57	(1844^5 kilo's)	f 0.57 à f 0,83	f 0,91
Hasskarliana.	(116 ,,)	f 2,16	1.76	,,	,,	,,
Succirubra	(1158 ,,)	f 1,18 à f 1,31	1.28	(53 kilo's)	f 1,00	f 0,70
Caloptera.	(52^5 ,,)	f 1.32	0.50	,,	,,	,,
Pahudiana	,,	,,	,,	(50^5 kilo's)	f 0.70	f 1,35

(d) Dit algemeene middencijfer is berekend naar de werkelijk uitgeleverde netto hoeveelheid, met inbegrip ook van de opbrengst der aan belang-hebbenden verstrekte monsters.

(e) Het uitleverend gewigt zou dus, bij uitzondering, meer hebben bedragen dan de afgescheepte hoeveelheid. Toelichting deswege vindt men niet aan-geteekend.

De bevindingen der door de Handelmaatschappij geraadpleegde beoordeelaars, de heeren dr. C. A. J. A. OUDEMANS en A. STELLINGWERFF, dezelfde die de aanvoeren van vorige jaren onderzochten, luidden ook omtrent het in 1877 in veiling gebragte product bijzonder gunstig. Van hunne wenken en opmerkingen wordt geregeld aan het Indisch Bestuur mededeeling gedaan, opdat bij het bijeenbrengen van volgende oogsten daarop voor zooveel noodig kunne worden gelet. Zoo is men er bijv. bij den oogst van het afgeloopen jaar op bedacht geweest om de voor medicinaal gebruik geschikte basten (calisaya en hasskarliana) langer te snijden, ten einde eene in den handel meer gewenschte afmeting te verkrijgen (wat in het bijzonder was aanbevolen door den chinine-fabriekant JOBST te Stuttgart; zoo is bijv. de afval, waaruit anders het kinapoeder wordt bereid, ditmaal als „gruis" aan de markt gebragt, omdat de koopers in stukken bast, al zijn deze klein, ligter de door hen verlangde kenmerken kunnen terugvinden dan in eene tot poeder gestampte massa. Met het oog op de aanvankelijk opgedane en thans nader bevestigde ondervinding dat zulks, althans voor fabriekbasten, geen bezwaar oplevert, is ook in ruimere mate toepassing gegeven aan eene verzending in balen (jute zakken), waardoor de meer omslagtige en duurdere afpakking in kisten zal kunnen beperkt worden tot de voor pharmaceutisch gebruik bestemde basten, bij welke de gave, ongebroken vorm van veel invloed is op de handelswaarde.

Het schijnt niet zonder nut hier thans nog een overzigt te doen volgen van de uitkomsten, welke alle tot dusver gehouden veilingen van het bij de gouvernements kina-onderneming gewonnen product hebben opgeleverd.

	1870.	1872. (a)	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	
							veiling van 17 April.	veiling van 18 Julij.
Door de Handelmaatschappij is verantwoord eene hoeveelheid kina*bast* (in kilo's netto):								
A. Volgens de weging bij den afscheep te Batavia	1 003^{31}	6 744^{47}	(b) 11 299^{75}	13 195^{71}	24 579^{71}	32 965	31 725^{63}	12 116^{11}
B. Volgens de weging bij uitlevering hier te lande	876	5 935^{25}	10 924^{5}	12 616^{5}	22 318^{50}	31 523^{2}	29 970^{25}	11 586^{10}
De totaal verkregen bruto opbrengst bedroeg.	f 2 255	f 17 616	f 31 097	f 32 163	f 64 329	f 102 332	f 153 270	f 30 105
en de netto opbrengst	1 935	15 552	27 193	27 772	56 016	91 693	140 926	26 764
Gemiddelde bruto opbrengst per half kilo (berekend over de uitgeleverde netto-hoeveelheid, met inbegrip van de opbrengst der aan belanghebbenden verstrekte monsters).	f 1,28^{69}	f 1,48^{39}	f 1,42^{32}	f 1,27^{46}	f 1,44^{11}	f 1,62^{31}	f 2,55^{7}	f 1,29^{9}
Verantwoorde hoeveelheid kina*poeder* (in kilo's netto): A (zie boven) .	»	»	3 898^{5}	2 047^{1}	6 043^{30}	8 321	123	660^{08}
B (» ») .	»	»	3 808	2 009	5 583^{50}	7 748^{7}	(c) 128^{5}	644^{35}
waarvan de bruto opbrengst bedroeg	»	»	f 1 181	f 2 232	f 7 955	f 8 982	f 208	f 802
en de netto idem	»	»	606	1 884	6 864	7 643	186	690
Gemiddelde bruto opbrengst per half kilo (berekend als boven) . . .	»	»	f 0,15^{50}	f 0,55^{55}	f 0,71^{23}	f 0,57^{95}	f 0,81^{3}	f 0,62^{2}
Aan het Departement van Oorlog hier te lande bovendien verstrekt:								
Kina*bast* (in kilo's netto): A (zie boven)	»	»	»	257^{91}	492^{59}	587	»	664^{53}
B (» »)	»	»	»	255	457	577^{5}	»	643^{50}
Kina*poeder* (idem): A (» »)	»	»	»	237^{16}	»	»	»	»
B (» »)	»	»	»	236	»	»	»	»
Waarvoor in rekening is gebragt .	»	»	»	f 638	f 1 223	f 1 619	»	f 2 857
Totale opbrengst . . { bruto . . .	f 2 255	f 17 616	f 32 278	f 35 033	f 73 507	f 112 933	f 187 242	
Totale opbrengst . . { netto . . .	1 935	15 552	27 799	30 294	64 103	100 955	171 423	

(a) In 1871 is geen kinaproduct door het Gouvernement in veiling gebragt.

(b) Er waren 16 315^{44} kilo's afgescheept, maar daarvan zijn 5015^{69} kilo's door zeeramp verloren gegaan.

(c) Zie noot e op de voorgaande bladzijde.

Op de reeds genoemde internationale tuinbouwtentoonstelling te Amsterdam hebben de inzendingen van de gouvernements kina-onderneming bijzonder de aandacht getrokken (1). Zij bestonden uit: een volledig kina-herbarium, eene aanzienlijke hoeveelheid monsters van kinabasten, kinahout en daarvan gesneden voorwerpen, gereedschappen bij de kinacultuur in gebruik, photografiën van de verschillende etablissementen, enz.

In Indie werden weder, telkens wanneer daartoe aanleiding bestond, planten en zaden van de gouvernements-onderneming verstrekt tot het nemen van proeven met de kinacultuur, ook buiten den Archipel. Zoo ontving de Japansche Regering op haar verzoek (verg. bladz. 2) eene Wardsche kist met verschillende kinasoorten, die in uitmuntenden toestand Jokohama bereikte, terwijl aan het bestuur van Ceylon 116 fraaije ledgeriana-stekken werden gezonden, die echter op de mailreis geleden hebben, zoodat slechts een gedeelte levend aankwam. Aan den adsistent-resident van Bawean (Soerabaija) werd een kist gezonden met succirubra- en officinalisplanten. Ledgeriana-zaden zijn in grooten getale afgestaan aan een 27tal particuliere landbouw-ondernemingen, en evenzoo werden succirubra- en officinaliszaden in zeer groote hoeveelheden verzonden.

De inlandsche bevolking toont nog geen lust om zich op de kinateelt toe te leggen. De particuliere kina-ondernemingen (2) echter breiden zich meer en meer uit en de oudste daarvan, die op de Tjiassem- en Pamanoekan-landen (Krawang), waar bij het einde van 1876 reeds 216 000 boomen in den vollen grond stonden, zal reeds spoedig een eersten oogst, voor de Europesche markt geschikt, kunnen opleveren (3). Omtrent de kinacultuur in de overige gewesten is slechts vernomen dat de kleine proefaanplantingen op verschillende plaatsen over 't algemeen gunstig stonden, dat op het particuliere land Tjiomas in het Buitenzorgsche, waar deze cultuur met kracht werd voortgezet en reeds 86 000 boomen in den vollen grond stonden, in 1876 verkregen werden 457 kilo's bast; voorts dat op eenige andere landen nog een 14 000tal boomen stonden.

(1) Eene groote en eene enkele gouden medaille zijn daarvoor toegekend. Ook op de wereldtentoonstelling te Philadelphia werd de inzending van de gouvernements-kina-onderneming (verg. vorig verslag, bladz. 187) met eene medaille bekroond.

(2) Onlangs heeft zich hier te lande eene „Kinacultuur-maatschappij" gevormd (zie de statuten in de Staatscourant van 31 Augustus 1877), die zich ten doel stelt om in Indie woeste gronden te ontginnen, voornamelijk voor den aanplant van kina. De voornaamste aandeelhouders zijn Duitsche chininefabriekanten.

(3) In 't vorig verslag, bladz. 190, werd voor deze landen bereids eene kinaproductie (over 1875) opgegeven ten bedrage van 1562 kilo's. De bestemming van dat product is niet vermeld gevonden. Of in 1876 bast geoogst is, blijkt niet.

Van het land Koeripan in Buitenzorg, alwaar deze cultuur ook op belangrijke schaal wordt gedreven, zijn geen berigten ingekomen (1).

3°. **Landbouw-ondernemingen, uitsluitend op contracten met de bevolking berustende.**

Suikerfabrieken.

Bij het einde van 1876 waren er op Java en Madura 50 vrije suikerfabrieken, dus 4 meer dan in 1875, waarvan 2 in Rembang, 1 in Pasoeroean en 1 in Cheribon. (Dat de drie eerstbedoelde in aanbouw waren, werd reeds in het vorig verslag gezegd. De 2 fabrieken, die blijkens dat verslag in Soerabaija werden gebouwd, schijnen niet gereed gekomen te zijn.)

Van de genoemde 50 fabrieken hebben in het afgeloopen jaar 5 niet gewerkt, terwijl een 6tal voor het eerst een oogst afwierpen (2).

In de bijlage RR worden opgaven aangetroffen omtrent de uitgestrektheid van den aanplant, de verkregen productie en de werkkrachten der hier bedoelde fabrieken. Deze opgaven, van de ondernemers verkregen, zijn over het geheel zeer onvolledig en, wat betreft het aantal vaste arbeiders en daglooners, soms zeer onaannemelijk, zoo als eene onderlinge vergelijking der cijfers aantoont.

Een gewestelijk overzigt van het aantal ondernemingen en hare productie, tevens eene vergelijking bevattende met de over 1875 ontvangen opgaven, volgt hieronder.

GEWESTEN.	1875.				1876.			
	Aantal aanwezige ondernemingen.	Aantal ondernemingen, die òf niet gewerkt hebben, òf van welke geen opgaven zijn ingekomen.	Productie. Aantal ondernemingen.	Productie. Hoeveelheid (in pikols).	Aantal aanwezige ondernemingen.	Aantal ondernemingen, die òf niet gewerkt hebben, òf van welke geen opgaven zijn ingekomen.	Productie. Aantal ondernemingen.	Productie. Hoeveelheid (in pikols).
Cheribon	11	»	11	51 895	12	2	10	61 143
Tagal	5	1 (*a*)	4	40 929(*b*)	5	»	5	51 636
Pekalongan	2	»	2	13 050	2	»	2	12 600
Japara	1	»	1	11 000	1	»	1	14 000
Rembang	1	»	1	11 473	3	»	3	23 750
Soerabaija	12	3	9	66 919	12	4	8	120 493
Pasoeroean	2	1	1	997	3	»	3	9 994
Probolinggo	4	»	4	29 349	4	»	4	48 702
Bagelen	3	»	3	1 967	3	»	3	1 162
Kadoe	3	»	3	725	3	1	2	500
Madioen	1	1	»	»	1	»	1	30 000
Madura	1	»	1	5 000	1	»	1	4 000
	46	6	40	233 304	50	7	43	377 980

(*a*) Blijkens 't vorig verslag was van 2 ondernemingen de productie niet bekend. Van één daarvan (Maribaija) is het cijfer (1270 pikols) sedert opgegeven.

(*b*) Hierbij thans ook gerekend de productie van Maribaija (zie de voorgaande noot).

Van twee fabrieken (1 in Cheribon en 1 in Soerabaija) werden geene opgaven omtrent de productie ontvangen. Van de overige 43 ondernemingen, die in 1876 gewerkt hebben, wierpen er verscheidene een veel grooteren oogst af dan in 1875 of 1874, zoo als Lemahabang (Tagal), Poerworedjo, Papoh, Soekodono en Peterongan (alle in Soerabaija), Seboroh (Probolinggo) en Poerwodadi (Madioen). Ook de vier in 1875 in werking gekomen nieuwe ondernemingen Djeroekwangi (Japara), Tangoenan (Soerabaija), Wonosaleh en Maron (beide in Probolinggo) maakten nu eene grootere productie.

Aan den aanplant, het onderhoud en de bewaking wordt evenwel veel minder zorg besteed dan bij de gouvernementssuikerriettuinen het geval is. Vele ondernemers, en vooral de Chinesche fabriekanten, zien tegen de zware kosten eener degelijke bewerking van den grond op, en daaraan moet het voor een groot deel worden toegeschreven dat over het algemeen de productie der vrije fabrieken gering is.

Voor zooveel daarvan blijkt (van een aantal ondernemingen toch is de aanplant niet opgegeven), werd de hoogste productie per bouw bereikt op de fabriek Poerwodadi (Madioen), namelijk bijna 82 pikols; dan volgen de fabrieken Papoh en Tangoenan (Soerabaija) met ruim 63 en 59, en vervolgens Lemahabang (Tagal) en Kalitandjong (Cheribon) met ruim 58 en 57 pikols. Het minst werd geproduceerd op de fabrieken Djambar (Cheribon), Kabasekan (Bagelen) en Rust en Lust (Pasoeroean), namelijk op de eerste 15 en op de beide andere 16 pikols per bouw. Hierbij dient echter in aanmerking te worden genomen dat de opgaven omtrent de uitgestrektheid der aanplantingen van twijfelachtige waarde zijn.

Bij de ondernemingen van eenige beteekenis vindt het Reijnoso-stelsel vrij algemeen toepassing, niet alleen om de gunstige uitkomsten die van deze plantwijze zijn verkregen, maar ook en voornamelijk omdat bij toepassing van dit stelsel de arbeid gemakkelijk is te controleeren.

In enkele streken is het gebruikelijk den aanplant voor een tweeden oogst aan te houden. Bij behoorlijk onderhoud en zware bemesting levert een tweede snit zeer gunstige uitkomsten op, en de ondervinding heeft geleerd dat het sap, van zulk een overjarigen rietaanplant verkregen, zich gemakkelijk laat verwerken. In Cheribon wordt bij eenige der kleine ondernemingen tot vier- en vijfmaal van een zelfde veld geoogst, waardoor de gronden in niet geringe mate worden uitgeput.

Op zeer verschillende wijzen trachten de fabriekanten zich van de benoodigde gronden te voorzien. Bij de groote ondernemingen huren zij de gronden meestal van de bevolking en laten deze bij taak en ook wel, doch minder, in daghuur bewerken en onderhouden. De eigenaren der fabrieken Kalimaro, Tjigobang en Waled in Cheribon daarentegen lieten de door hen gehuurde gronden bij aanneming bewerken en betaalden aan de aannemers als plantloon f 2,10 voor elken pikol suiker die bij de vermaling uit het riet verkregen werd. Bij andere fabrie-

(1) Over 1875 werd voor de particuliere kinaplantsoenen in de afdeeling Buitenzorg eene kinaproductie opgegeven van 200 kilo's; van welk land die oogst afkomstig was, werd echter niet gemeld.

(2) Behalve de vier zoo even bedoelde fabrieken, ook 1 in Pasoeroean en 1 in Soerabaija (Babat en Ngoro geheeten), beide reeds gerekend onder de 46 fabrieken in 't vorig verslag opgegeven. Wel hadden zij voor den oogst van 1875 reeds aanplant gehad, maar deze was elders verwerkt geworden.

ken verstrekten de ondernemers aan de bevolking voorschotten op het door haar te teelen gewas, doch dit stelsel wordt langzamerhand verlaten, omdat daardoor zoowel de ondernemers als de bevolking aan verliezen en teleurstellingen blootstaan en bij den inlander tegenzin in de rietcultuur wordt opgewekt. Ook is het hier en daar gebruikelijk om het riet van de bevolking, die het op eigen risico geplant heeft, op te koopen, doch hieraan is het nadeel verbonden dat de ondernemer niet de zekerheid heeft over voldoende grondstof te zullen beschikken. De beste uitkomsten worden verkregen waar de ondernemers de gronden huren en voor eigen rekening laten bewerken. Een bouw suikerriet, met zorg bewerkt en onderhouden, komt hun op f 200 à f 300 te staan. Over de huurprijzen is reeds het een en ander gezegd op bladz. 93; zij zijn het hoogst in Pasoeroean, Probolinggo en Soerabaija, het laagst in Madioen, Cheribon en Japara.

Ofschoon bijna allerwegen in de nabijheid der bestaande ondernemingen gronden genoeg te krijgen zijn, zoo leveren de bestaande dessaregelingen ten aanzien van het grondbezit niettemin hier en daar moeijelijkheden op. Het riet staat 12 à 18 maanden te velde, en waar communaal bezit bestaat met jaarlijksche verdeeling is de medewerking van het dessabestuur en van de overige deelgeregtigden noodzakelijk, ten einde de verdeeling der velden zóó te regelen, dat de verhuurders zooveel langer over hetzelfde aandeel kunnen beschikken. Dat echter somtijds ten deze volledige medewerking verkregen wordt, is reeds op bladz. 93 gebleken. Ten einde voortdurend van de benoodigde velden voor de suikercultuur verzekerd te zijn, hebben de ondernemers van Djeroekwangi in Japara 800 bouws boschgrond in erfpacht aangevraagd.

De installatie der meeste vrije suikerfabrieken is nog vrij gebrekkig. In Cheribon, Kadoe en Bagelen worden nog buffelmolens ter vermaling van het riet aangetroffen. Alleen de fabrieken van eenige beteekenis bezitten vacuumpannen en centrifuges; op de onderneming Poerwodadi in Madioen wordt eene double effect- en te Soekoredjo in Pasoeroean eene triple effect installatie aangetroffen.

Enkele ondernemingen hadden in het drooge jaar 1876 gebrek aan besproeijingswater, zoodat alle krachten moesten worden ingespannen om het riet voor uitsterven te behoeden; zelfs ontbrak hier en daar het onmisbare water voor injectie en stoom (1).

Bij de ondernemingen van minder aanbelang wordt nog veel geel (Japara-) riet geteeld, omdat deze rietsoort, ofschoon over het geheel veel minder suiker opleverende dan het zwarte (Cheribon-) riet, niet zulke kostbare werktuigen ter vermaling vereischt en deze menigmaal voor geringe prijzen van de gouvernementsfabrieken te verkrijgen zijn.

De meeste particuliere ondernemingen zijn gelegen in de nabijheid van gouvernementsfabrieken en hebben dus gelijke loonen te betalen. De klagten over het verbreken der contracten van karrevoerders en koelies zijn ook hier algemeen en zeker voornamelijk aan het voorschottenstelsel te wijten. In Cheribon ontvingen de vaste arbeiders van f 7,50 tot f 9 per maand, de daglooners van f 0,25 tot f 0,40 daags. In Tagal was het maandloon f 9, het dagloon f 0,25 à f 0,30; in Pekalongan het maandloon iets hooger. In Japara is het f 12 met f 3 voorschot, welk voorschot geschonken wordt bij getrouwe opkomst gedurende de geheele maand; het dagloon is f 0,30 à f 0,45. In Pasoeroean is het f 0,30 en f 0,40; de arbeiders, die bij de maand betaald worden, bekomen f 7,75 à f 11. Van andere gewesten zijn omtrent de loonen geen opgaven gedaan.

Tabaksondernemingen.

In 1876 werden op Java 19 nieuwe tabaksondernemingen gevestigd, maar daarentegen 13 opgeheven, terwijl voorts van de bestaande ondernemingen eenige vereenigd, andere weder gesplitst werden. Tengevolge van dit een en ander waren er bij het einde van het jaar (buiten de in huur of in erfpacht afgestane perceelen en buiten de particuliere landen) 158 tabaks-ondernemingen. De opgaven, welke daaromtrent werden ontvangen, zijn vermeld in de bijlage SS. Een gewestelijk overzigt volgt hieronder met een gelijksoortig overzigt betreffende het jaar 1875.

GEWESTEN.	1875.				1876.			
	Aantal aanwezige onder-nemingen.	Aantal ondernemingen, die òf niet gewerkt hebben, òf van welke geene opgaven zijn ontvangen.	Productie.		Aantal aanwezige onder-nemingen.	Aantal ondernemingen, die òf niet gewerkt hebben, òf van welke geene opgaven zijn ontvangen.	Productie.	
			Aantal ondernemingen.	Hoeveelheid (in kilo's) (a).			Aantal ondernemingen.	Hoeveelheid (in kilo's).
Preanger regentschappen	7	3	4	62 992	5	»	5	160 750
Cheribon	»	»	»	»	1	1	»	»
Tagal	»	»	»	»	1	»	1	25 000
Pekalongan	1	»	1	28 086	2	1	1	42 500
Samarang	4	1	3	186 000	7	1	6	255 625
Rembang	13	2	11	932 480	10	»	10	1 386 900
Soerabaija	2	»	2	39 680	2	1	1	22 500
Pasoeroean.	18	»	18	2 939 616	14	»	14	976 453
Probolinggo	23	2	21	1 567 112	25	1	24	1 677 500
Bezoeki.	12	»	12	1 541 072	14	»	14	2 525 000
Banjoewangi	1	»	1	90 200	3	1	2	140 625
Banjoemas.	12 (b)	»	12	838 984	13	»	13	713 270
Bagelen	3	»	3	124 000	2	»	2	132 000
Kadoe	12	»	12	716 224	12	»	12	661 000
Madioen	1	»	1	37 200	1	»	1	46 500
Kediri	42	19	23	1 441 004	46	9	37	3 282 124
	151	27	124	10 544 650	158	15	143	12 047 747

(a) De cijfers in deze kolom stemmen niet overeen met die in het vorige verslag medegedeeld. Verleden jaar waren namelijk in de Indische opgaven verschillende fouten ingeslopen, die thans verbeterd zijn. Bovendien is de productie van 2 ondernemingen in Pasoeroean, die verleden jaar niet kon worden opgegeven, thans ingevuld.

(b) In het vorig verslag werd ten onregte medegerekend eene tabaksonderneming (Tjiberem) die gevestigd is op een in erfpacht afgestaan perceel.

(1) Bij de Indische Regering bestaat het voornemen om ten aanzien van het gebruik van water bij de vrije suikerfabrieken gelijke onderzoekingen te laten doen als bij de in contract met het Gouvernement staande fabrieken thans plaats vinden, zoodra deze laatste afgeloopen zullen zijn (verg. bladz. 141).

Uit het overzigt blijkt dat twee gewesten — Cheribon en Tagal — voor het eerst eene tabaks-onderneming zagen verrijzen. Voor de Cheribonsche onderneming werden 14 bouws van de bevolking gehuurd, waarop een proefaanplant werd aangelegd, met het doel om de bevolking met de teelt van de tabak kennis te laten maken en om haar over te halen zich daarop toe te leggen. Aangaande de uitkomsten dezer proefneming is nog geen berigt ontvangen.

Ten aanzien van de wijze waarop en de uitslag waarmede in de verschillende gewesten de tabakscultuur in 1876 gedreven werd, is het navolgende te melden, ten vervolge op de mededeelingen in het vorig verslag.

In de Preanger regentschappen vreesde men geruimen tijd, wegens de langdurige droogte, voor mislukking van den oogst, maar deze slaagde toch naar wensch, daar nog bij tijds de noodige regen viel.

Ook in Samarang, waar de tabak door de bevolking geheel voor eigen rekening geteeld wordt, was de oogst voorspoedig. Een bouw gronds, met tabak beplant, brengt hier ongeveer f 100 op als het gewas middelmatig, en f 200 als het uitmuntend geslaagd is.

In Rembang werd in verschillende streken over de qualiteit van het product geklaagd; echter werd in de afdeeling Blora een uitstekend gewas verkregen. Groote hoeveelheden tabak werden aldaar te koop aangeboden, maar de ondernemers kochten alleen de tabak van zaad, uit Kadoe afkomstig.

Van de twee in Soerabaija bestaande tabaks-ondernemingen heeft de eene in het afgeloopen jaar niets, de andere slechts zeer weinig verwerkt; de cultuur heeft in dit gewest niet veel te beteekenen.

In Pasoeroean, waar de tabakscultuur geconcentreerd is in de afdeeling Malang, hadden de aanplantingen niet minder dan in 1875 van droogte te lijden, zoodat over het algemeen het gewas slecht gelukte.

Aanhoudende droogte deed ook een gedeelte van den aanplant mislukken en verschillende schuren tijdelijk sluiten in Probolinggo, waar thans slechts tabaks-ondernemingen bestaan in de afdeeling Loemadjang, daar de eenige onderneming, die in 1875 in de afdeeling Kraksaän werd opgerigt, weder is opgeheven. Hoewel ook nu weder de concurrentie tusschen de verschillende ondernemingen zeer groot was, werden de prijzen der tabak toch niet zoo hoog opgedreven als in 1875. Aangezien de qualiteit van de tabak verminderde, hebben de ondernemers kweekbeddingen aangelegd en de jonge plantjes onder de bevolking uitgedeeld, zonder dat deze zich behoefde te verbinden om de tabak aan den eigenaar der kweekbeddingen te leveren. Over het algemeen leggen de ondernemers zich meer toe op het maken van een goed product dan van een grooten oogst.

In Bezoeki was de productie overvloediger dan in 1875, niettegenstaande ook hier vele aanplantingen tengevolge van de felle en aanhoudende droogte uitstierven. In de districten Wonosari en Penanggoengan moesten dientengevolge eenige ondernemingen tijdelijk gesloten worden. De meeste ondernemers gingen voort met zaadbeddingen aan te leggen en kosteloos zaadplantjes aan de bevolking te verstrekken (hier evenwel onder voorwaarde dat het product aan geen anderen ondernemer zou worden verkocht), maar desniettemin werd, in vergelijking met 1875, achteruitgang in de qualiteit van het product waargenomen.

Door de in de residentie Banjoewangi gelegen ondernemingen Tembakoan en Soekawidi, die vroeger één onderneming vormden, bekend onder den naam van Tembakoan, werden mede de zaadplantjes kosteloos aan de bevolking verstrekt, terwijl de tabak werd opgekocht voor f 5 tot f 32,50 per 1000 bossen van tien bladeren, naar gelang van de qualiteit. De onderneming Soekaradja, die noch zaad noch zaadplantjes verstrekte, had van f 25 tot f 30 voor dezelfde hoeveelheid te betalen.

In Banjoemas hebben de planters weder veel tabak moeten wegwerpen, omdat die (thans door het regenachtig weder) bedorven was en noch aan de ondernemers, noch op de inlandsche markt afzet kon vinden. De prijzen waren over het algemeen lager dan in 1875, en wel f 30, f 25, f 20 of f 10 voor 1000 planten naar gelang van de soort. In deze residentie zijn thans in het geheel 192 tabakschuren.

In Kadoe blijft men aan Manilla-tabak boven andere soorten de voorkeur geven. Gemiddeld werd f 20 voor de 1000 planten betaald, doch voor de beste soort f 25 en voor de minste f 7 tot f 4.

Door de in Madioen gelegen onderneming wordt Manillazaad kosteloos aan de planters verstrekt. Per 1000 planten werd van f 5 tot f 20 betaald.

In Kediri slaagde de tabaks-oogst niet beter dan in 1875. Vooral de tabaks-ondernemingen in de afdeeling Blitar ondervonden veel nadeel en de administrateurs wendden zich tot het Gouvernement om hulp. In de eerste plaats verzochten zij dat de bevolking van bestuurswege zou worden aangespoord om voortaan hare tabaksvelden te beploegen vóórdat zij hare sawahs ging bewerken en om meer zorg te wijden aan het winnen van tabakszaad. Daar het niet de roeping der Regering kon zijn om ter zake van de tabaksteelt voor de Europesche markt op de bevolking eenige pressie uit te oefenen, werd op dit gedeelte van het adres afwijzend beschikt. Verder verzochten de adressanten dat aan de bevolking geheel zou worden vrijgelaten om op hare tegalvelden tabak te teelen, instede van voedingsmiddelen, met andere woorden, dat de aanbevelingen des bestuurs om eene genoegzame hoeveelheid voedingsmiddelen aan te planten achterwege zouden blijven. Tegen de inwilliging van dezen wensch bestond geenerlei bezwaar. Op grond der ondervinding mogt men, naar het oordeel van den resident, verwachten dat de bevolking van Blitar ter wille van de tabakscultuur hare rijst-aanplantingen niet zou verminderen, en al mogt zij dit willen doen, omdat zij met den aanplant van tabak meer winst kan maken, dan zou zij de benoodigde rijst gemakkelijk kunnen verkrijgen uit de afdeelingen Kediri en Berbek, waar meer wordt geteeld dan in die afdeelingen verbruikt wordt. De plaatselijke ambtenaren werden dan ook reeds dadelijk door den resident in dezen zin ingelicht, en de Indische Regering ging nog eenigszins verder door te verlangen dat aan de bevolking ook geheel overgelaten zou worden om op hare sawahs, na afloop van den padi-oogst, als tweede gewas te planten wat zij verkoos. Toezigt van bestuurswege op de behoorlijke bewerking der sawahvelden zou echter niet mogen zijn uitgesloten. Overigens gaf de Indische Regering als haar verlangen te kennen, dat er bij de regeling der heerendiensten in Blitar naar zou worden gestreefd om deze evenmin aan de tabakscultuur als aan de rijstcultuur hinderlijk te doen zijn.

Andere ondernemingen.

Werd in het vorig verslag enkel gewag gemaakt van het bestaan van rijstpelmolens in de afdeeling Tjiandjoer van de residentie Preanger regentschappen, het blijkt thans dat er ook eenige worden aangetroffen in de afdeelingen Bandong en Soekaboemi van genoemd gewest, zoomede in Krawang (afdeeling van dien naam) en in Cheribon (afdeeling Indramaijoe). In Krawang worden deze molens deels door karbouwen, deels met stoom gedreven, terwijl voor die in de Preanger regentschappen water wordt gebruikt. De 7 molens in de afdeelingen Bandong en Tjiandjoer leverden in het afgeloopen jaar 12 137 pikols rijst af. (Omtrent die in Soekaboemi zijn geene opgaven ontvangen.)

De twee rijstpelmolens in de afdeeling Indramaijoe (Boediradja te Karangampel, toebehoorende aan de firma Reijnst en Vinju, en Bangadoea op het particuliere land Indramaijoe-west) worden met stoom gedreven.

De thee-onderneming Tendjo Aijoe in de Preanger regentschappen leverde in 1876, met een aanplant van ongeveer 200 bouws, p. m. 36 000 kilogrammen thee op, tegen slechts 23 825 in 1875. In hetzelfde gewest verkreeg de ondernemer van Waspada, behalve het product van genoemd perceel (waaromtrent opgaven zullen volgen bij de behandeling der in huur en in erfpacht afgestane gronden), ook nog ongeveer 50 000 kilogrammen thee, ingevolge overeenkomsten met de bevolking uit den omtrek, die dit product op hare gronden (p. m. 200 bouws) teelde. Ook de ondernemer van Djatinangor, mede in de Preanger regentschappen, kocht thee van de bevolking op.

In de afdeeling Soekapoera (Preanger regentschappen) wordt voor eene te Batavia gevestigde firma een weinig vanille gekweekt. Slechts twee bouws waren echter daarmede beplant, die in 1876 p. m. 85 kilogrammen vanille hebben opgeleverd.

Bij de zes indigofabriekjes van de Nederlandsche Handel-maatschappij in Bagelen werd in het afgeloopen jaar een oogst van 9846½ kilogrammen verkregen, tegen 5956 in 1875, toen de weêrsgesteldheid voor deze cultuur bijzonder ongunstig was. De Maatschappij had 546 bouws van de bevolking in huur, dus 124 bouws minder dan in 1875, en zij is voornemens om de uitgestrektheid nog in te krimpen en zich meer te bepalen tot den opkoop van hetgeen de bevolking op hare eigene gronden plant. In 1876 kocht zij het product op van 972 bouws (in 1875 van 1130), en betaalde f 0,60 à f 1,10 per pikol bladeren. Men rekent dat een bouw 120 pikols kan opleveren.

De ramehfabriek, die in 1874 in de residentie Rembang was in werking gebragt, heeft in den loop van 1876 opgehouden te bestaan. Thans is zulk eene fabriek opgerigt in de afdeeling Poerwokerto der residentie Banjoemas. Ook in Pekalongan zijn gronden door een Europeesch ondernemer voor de ramehcultuur ingehuurd (verg. bladz. 93).

4°. Landbouw op gronden door het Gouvernement in huur of in erfpacht afgestaan. (1)

Statistieke opgaven nopens de landbouw-ondernemingen op gronden, door het Gouvernement in huur of in erfpacht afgestaan, zijn vervat in de bijlage TT. Het overzigt, dat zich tot het jaar 1876 bepaalt, vermeldt van de in erfpacht afgestane perceelen slechts die, welke op 31 December in de registers waren ingeschreven, en ten aanzien van welke dus op genoemd tijdstip het erfpachtsregt wettelijk gevestigd was.

De cijfers van het overzigt zamentrekkende, bevindt men dat — eenige ondernemingen, van welke geene opgaven ontvangen zijn, daargelaten — op de hierbedoelde gronden (2) in 1876 zijn verkregen 77 205 pikols koffij (voor het grootste gedeelte in Samarang en Pasoeroean), 89 400 pikols suiker (15 200 in Krawang, 37 000 in Cheribon, 4000 in Pekalongan, 33 000 in Pasoeroean en 200 in Kediri), 243 625 kilo's tabak (50 000 in Pekalongan, 8625 in Pasoeroean, 85 000 in Banjoemas en 100 000 in Kediri), 1 894 439 kilo's thee (3) (40 000 in de afdeeling Buitenzorg, 1 589 239 in de Preanger regentschappen, 52 700 in Cheribon en 212 500 in Bagelen) en 50 000 kilo's kaneel (in Krawang). Bij een aantal ondernemingen was voorts eene grootere of kleinere uitgestrektheid in gebruik voor de teelt van rijst, djagong of andere inlandsche gewassen. Voor het meerendeel is echter de productie daarvan niet opgegeven.

Onder de hierboven opgegeven productie is mede begrepen het suikerriet, de thee en de tabak in den omtrek der perceelen door de aldaar gevestigde bevolking op hare eigen gronden geteeld ten behoeve van de ondernemers. Zoo werd op Blender, Kadipatten (beide in Cheribon), Alkmaar (Pasoeroean) en Brenggolo (Kediri) suikerriet verwerkt dat verkregen was op respectievelijk 176, 255, 123 en 20 bouws buiten die perceelen gelegen; zoo werd zeer veel tabak van de bevolking uit den omtrek opgekocht voor de ondernemingen Gebang Anom (Pekalongan), Boemiaijoe (Pasoeroean), Tjiberem (Banjoemas), Brenggolo, Kentjong en Kaliadjar (Kediri). Van de thee-ondernemingen in de Preanger regentschappen kregen vooral Waspada en Djatinangor veel product van de gronden der bevolking (verg. de voorgaande bladz.).

Op de huur- en erfpachtsperceelen in Bantam heeft men vaste arbeiders die met f 7½ of f 8 per maand betaald worden; zij komen in den regel uit Buitenzorg en Tangerang. De daglooners krijgen, als zij van 's morgens 6 tot 's namiddags 4 uur werken, f 0,50 à f 0,60; die van 7 uur tot half 3 werken, verdienen slechts f 0,25 à f 0.30. In Krawang ontvangen de vaste arbeiders f 4 per maand met voeding en olie, de daglooners f 0,25 à f 0,40. Op één perceel aldaar heeft men eene gevestigde bevolking; voor het gebruik van den aan haar afgestanen grond zijn de hoofden der gezinnen verpligt één van de vijf dagen uit te komen om tegen betaling op het perceel te arbeiden. In de Preanger regentschappen en Cheribon kostte het over 't algemeen weinig moeite werkvolk te bekomen; slechts éene onderneming slaagde daarin niet zonder bezwaar, tengevolge van den grooten koffijoogst. De maandloonen zijn in dit gewest voor vaste werklieden f 7,50 of f 4 met voeding, de dagloonen van f 0,15 tot f 0,40; in Cheribon zijn de loonen f 7,50 per maand en f 0,25 tot f 0,50 per dag; bij arbeid op taak is echter veel meer te verdienen. In Pekalongan vindt men over het algemeen weinig vaste arbeiders op de ondernemingen, welke voor het meerendeel van zeer jonge dagteekening zijn. Het loon is f 6 tot f 15 per maand; het dagloon verschilt van f 0,20 tot f 0,40 en f 0,60 op de onderscheidene perceelen. Veel werk wordt bij taak verrigt. Voor het plukken der koffij wordt f 3,50 per pikol betaald. Op perceelen, die in de vlakte zijn gelegen, worden sawahs aangelegd, onder voorwaarde dat de landbouwers gedurende vijf jaren den aanplant geheel voor zich mogen behouden, en dat zij in het zesde jaar een derde, en later de helft der productie zullen opbrengen. In Samarang zijn op alle perceelen vaste arbeiders in vrij groot aantal gevestigd. Het gewone loon is f 10 's maands met rijst, en zij bekomen vrije woning en een stuk grond, waarvan zij de opbrengst trekken. In Pasoeroean levert het verkrijgen van werkvolk geen bezwaar, maar de loonen zijn zeer hoog; het maandloon bedraagt f 10 tot f 20 en meer, de dagloonen van f 0,40 tot f 0,60; zelfs werd op één perceel tot f 1 per dag betaald. Op het eenige in Bezoeki gelegen (huur-) perceel wordt van f 5 tot f 16 per maand aan vaste arbeiders, en f 0,40 als dagloon betaald; de op dat perceel gevestigde arbeiders verdienen f 16 per pikol drooge koffij, welken zij inleveren. In Kadoe wordt aan de vaste arbeiders f 9 per maand betaald, en worden daglooners slechts op taak aangenomen. In Madioen worden de arbeiders gewoonlijk in het genot van kleine voorschotten gesteld en bij taak betaald, zoodanig dat zij in den regel f 0,60 per dag kunnen verdienen. Op het perceel Soekaradja zijn 75 bouws in gebruik afgestaan aan arbeiders, die zich verbonden hebben 18 dagen in de maand voor den eigenaar te werken. Zij planten ook koffij, die zij voor f 20 per pikol moeten inleveren. De niet op de perceelen gevestigde arbeiders blijven zelden langer dan één of twee maanden achtereen op hetzelfde perceel werken. In Kediri zijn op het perceel Kentjong een aantal opgezetenen, die padi teelen, welke zij voor eigen gebruik mogen behouden, op voorwaarde dat zij de tabak, die zij verbouwen, aan den ondernemer leveren tegen een prijs, iets minder dan die gewoonlijk wordt betaald. De ontginning van erfpachtsperceelen in Kediri geschiedt door lieden, die meest van verre komen (uit de Vorstenlanden, Madioen en Rembang), gewoonlijk in April en Mei, en tegen den westmoesson weêr huiswaarts gaan. Bij voorkeur wijden zij zich aan de werkzaamheden voor den aanplant en den oogst van tabak. Bij den slechten tabaks-oogst in 1876 gingen zij in grooten getale werken op de huur- en erfpachts-ondernemingen. De ondernemers doen wat zij kunnen om hen over te halen zich te vestigen. Het loon per maand is f 12 à f 15, per dag f 0,40; vaste arbeiders worden om de vijf dagen betaald en krijgen ook rijst en zout.

5°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De mededeelingen die nopens de opbrengst der particuliere landerijen bewesten de Tjimanok over 1876 werden ontvangen, zijn zamengevat in den volgenden staat.

(1) Over de uitgifte zelve is gehandeld op bladz. 95 en volgende.

(2) Natuurlijk hebben de *in erfpacht* afgestane perceelen — voor zoover zij niet bestonden uit gronden, die reeds sedert korteren of langeren tijd *in huur* waren bezeten — nog weinig kunnen opleveren.

(3) Met den verkoop van Java-thee te Batavia is men sedert Junij 1876 (verg. vorig verslag, bladz. 190, noot 3) voortgegaan. Van 15 Junij 1876 tot 29 Maart jl. werden aldaar 400 084 halve kilogrammen verkocht, grootendeels echter onder'shands, zoodat de prijzen niet bekend zijn geworden. Bij openbare inschrijving werd voor eenige partijen bedongen f 0,46, f 0,48, f 0,50, f 0,75 en f 1 per half kilo.

GEWESTEN.	NAMEN DER LANDERIJEN.		Uitgestrektheid (in bouws) der particuliere landerijen.	VOORNAAMSTE PRODUCTEN. (a)			
				Suiker (pikols).	Tabak (kilogr.).	Koffij (pikols).	Thee (kilogr.).
Bantam . . .	Tjikandi-Oedik en Ilir (b)		58 932	»	»	»	3 000
Batavia . . .	Gezamenlijke landerijen (c) in de afdeeling	Ommelanden . . .	6 662	»	»	»	»
		Meester-Cornelis . .	15 661	12 050	565	»	»
		Tangerang	182 573	43 473	»	»	»
		Buitenzorg (c) . . .	496 677	15 550	(e)	15 419	846 932
Krawang . .	Pamanoekan- en Tjiassem-landen (d).		290 080	24 087	»	18 638	»
	Tegalwaroe-landen		74 400	4 000	»	50	3 500
Cheribon . .	Indramaijoe		78 166	»	»	»	»
	Kandangauer		182 240	(e)	»	8	»
			1 385 391	99 160	565	34 115	853 432

(a) Ditmaal is uit Indie geene opgaaf ontvangen van de geoogste padi (naar men weet het voornaamste product op de particuliere landerijen); evenmin van de katjang en klappers.
(b) Behalve de genoemde producten zijn nog verkregen 312 kilo's cacao.
(c) Voor elk land afzonderlijk blijken de productie-cijfers uit het overzigt, gedrukt bij de Javasche Courant van 10 Augustus jl. In de afdeeling Buitenzorg zijn, behalve de hierboven genoemde producten, nog verkregen 457 kilo's kina (eerste productie van het land Tjiomas), 142 pikols notenmuscaat, 15 pikols foelie, 31 kilo's kruidnagelen, 6 katti's vogelnestjes en 68 kilo's vanille.
(d) Behalve de genoemde producten zijn nog verkregen 44 pikols notenmuscaat en 14 pikols foelie.
(e) Geen opgaaf ontvangen.

Aan de gewestelijke verslagen zijn voorts de volgende bijzonderheden ontleend.

Hoewel op de twee particuliere landen in Bantam de padi steeds het hoofdgewas blijft, is op Tjikandi-Oedik de productie van thee toch toegenomen, en wordt er, zooals uit noot *b* van het overzigt is kunnen blijken, nu ook cacao geteeld, terwijl op Tjikandi-Ilir de aanplant van koffij (op de erven der opgezetenen) wordt aangemoedigd.

Op de landerijen in de afdeeling Tangerang (Batavia) was de uitgestrektheid der met suikerriet beplante velden in 1876 weder vrij aanzienlijk; ook in Buitenzorg werden wederom eenige honderden bouws voor deze cultuur gebezigd. Op sommige landerijen aldaar worden de suikerrietplanters in drie termijnen betaald; zij ontvangen namelijk f 30 per bouw zoodra de gronden behoorlijk bewerkt en beplant zijn; negen maanden later, wanneer het riet zijn halven wasdom heeft bereikt, weder f 30, en het overige, in evenredigheid tot de getaxeerde productie, wanneer het gewas rijp is. De taxatie geschiedt door vier personen, waarvan twee door den planter en twee door den landheer gekozen. In den regel komt de bouw suikerriet den landheer op omstreeks f 120 te staan. Andere wijzen van betaling (vooral in Tangerang geldende) zijn in het vorig verslag beschreven. Het snijden en vervoeren van het riet geschiedt algemeen voor rekening van de landheeren. Voor den aanplant en het plukken van koffij op het land Tjiawi, dat met Tjidjeroek het landgoed Pondok Gedeh uitmaakt, worden dienstpligtigen gebezigd, met wie de landheer is overeengekomen dat zij, in stede van eens in de zeven dagen dienst te praesteeren, gelijk bij het reglement op de particuliere landerijen (*Indisch Staatsblad* 1836 n°. 19) is bepaald, vier dagen achtereen per maand in de koffijtuinen zullen arbeiden, tegen vrijstelling bovendien van tuin- en grondhuur. Op Tjiseroea geschiedt hetzelfde, zoo ook op Tjipamingkis, waar echter vrijstelling van de tjoeké van tweede gewassen verleend wordt. De eigenaar van Tjiomas is met zijne dienstpligtige opgezetenen overeengekomen, dat zij, in stede van eens om de zeven dagen, in elke 35 dagen éénmaal vijf dagen achtereen zullen uitkomen, om allen arbeid te verrigten, die hun van wege den landheer wordt aangewezen, onder genot van één katti ongekookte rijst en één maatje zout per dag, terwijl zij voor den arbeid in de koffijtuinen in den pluktijd één dag meer uitkomen om, met hunne vrouwen en kinderen, tegen billijk loon de koffij te verzamelen. Voorts verbindt zich ieder huisgezin jaarlijks 50 koffijboomen op zijn erf of in zijn tuin, op daartoe van wege den landeigenaar aan te wijzen plaatsen, aan te planten, totdat de aanplant van ieder gezin het getal van 250 boomen zal hebben bereikt, en om die boomen zonder onderscheid goed te onderhouden en te bemesten. Die koffijboomen worden beschouwd als het eigendom van den landheer, maar het plukregt daarvan behoort aan hem die ze geplant heeft; daartoe worden de boomen geregistreerd ten name van den planter, die de vruchten uitsluitend aan den landheer moet leveren. Deze betaalt aan de plukgeregtigden f 10 per 25 gantangs (500 katti's) natte koffij, te leveren in de roode schil, gelijkstaande aan 1 pikol drooge koffij. De dienstpligtige, die de overeenkomst getrouw naleeft, behoeft geen grondhuur te betalen, en evenmin de tjoeké van vruchtboomen (klapperboomen uitgezonderd), bosch- en bladgroenten of aard- en tuinvruchten.

De opgezetenen der Pamanoekan- en Tjiassemlanden in Krawang verrigten, ingevolge vrijwillige overeenkomsten met den landheer, verschillende (beloonde) diensten tegen vrijstelling van tuinhuur en van de tjoeké van tweede gewassen. Zij die bij de suikercultuur zijn te werk gesteld, verrigten geen andere diensten, en ontvangen 1 katti rijst en 10 cents per dag, benevens 2 cents per paal reisgeld als zij moeten arbeiden buiten het district waar zij wonen. Dat aan de koffijplanters f 8,33 per pikol koffij in de roode schil wordt betaald, is reeds in het vorig verslag gezegd. Van elken met katjang beplanten bouw leveren de opgezetenen 100 gantangs tegen 20 duiten per gantang aan den landheer; deze opbrengst treedt in de plaats van de tjoeké. Op de Tegalwaroe-landen wordt voor de suikercultuur, evenmin als voor het werk in de fabrieken, van heerendiensten gebruik gemaakt. Op die landen wierp de theecultuur, waarmede in 1873 een aanvang werd gemaakt, reeds eenige vruchten af. De koffij-productie was onbeduidend. Arènsuiker werd weder door de bevolking aan den landheer geleverd tegen de in 't vorig verslag vermelde voorwaarden. Van de tweede gewassen door de bevolking geplant, zooals suikerriet en tabak, wordt tjoeké geheven die in geld betaald wordt.

Aangaande de landerijen in Cheribon is niets te voegen bij hetgeen in 't vorig verslag is gezegd.

Door den ambtenaar mr. H. van Dissel is aan de Indi-

sche Regering verslag uitgebragt over zijne bevinding omtrent den toestand der particuliere landerijen beoosten de Tjimanok (in Tagal, Samarang, Japara, Soerabaija en Pasoeroean). Naar aanleiding van zijne voorstellen is eene regeling van de wederzijdsche regten en verpligtingen der landheeren en der opgezetenen bij de Indische Regering in overweging.

Omtrent de productie dezer landerijen is zeer weinig vernomen, en aan hetgeen in het vorig verslag werd aangeteekend nopens de gewassen die er geteeld worden en nopens de wijze waarop van de diensten der opgezetenen wordt gebruik gemaakt, is nagenoeg niets toe te voegen.

Op het land Ketanggoengan-west in Tagal zijn in 1876 ongeveer 400 bouws met suikerriet beplant; het riet werd verwerkt in de nabijgelegen vrije suikerfabriek Lemahabang en leverde eene productie op van 23 500 pikols.

Op verschillende van de 39 landerijen in Samarang werd, nevens het hoofdgewas — padi —, nog wel een weinig koffij, suikerriet en tabak geteeld, maar aan deze gewassen werd niet de noodige zorg besteed en de opbrengst was dan ook van geene beteekenis. (De landerijen Krapiak, Pangoong en Soesoekan produceerden te zamen 429 pikols koffij.) De heerendiensten worden in dit gewest door de landheeren meestal afkoopbaar gesteld, hetzij tegen eene zekere geldsom, hetzij tegen de levering van gras.

Van de twee (1) particuliere landen in Japara, Soembring en Telok Awor, levert het laatstgenoemde niets dan padi en klappers op, terwijl het eerstgenoemde in 1876 3000 pikols suiker produceerde. Op dit land is eene suikerfabriek die door stoom wordt gedreven.

Op de elf landerijen in Soerabaija, die volgens het vorig verslag in 1875 518› pikols suiker afwierpen, werden in 1876 10 855 pikols geoogst. De andere particuliere landjes in deze residentie leverden, voor zoover daaromtrent opgaven ontvangen zijn, uitsluitend padi op. Onder de landheeren die zich op de suikercultuur toeleggen, zijn er die aan de opgezetenen, voor het door dezen gekweekte riet, f 75 tot f 100 per bouw betalen naar gelang der qualiteit van het gewas. Andere bedingen, die bij den aanplant van suikerriet plegen gemaakt te worden, zijn in 't vorig verslag vermeld. De arbeiders op de suikerfabrieken zijn meestal afkomstig van Madura en Sidaijoe; zij ontvangen een loon van f 10 à f 15 's maands, dan wel een dagloon van 25 à 30 cent.

Aangaande het land Kedawong in Pasoeroean zijn geene berigten ontvangen, welke de in 't vorig verslag medegedeelde kunnen aanvullen.

6°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

In de bijlagen UU en VV zijn alle opgaven verzameld, die nopens de uitgestrektheid, de exploitatie en de opbrengst der hierbedoelde landen verkregen zijn. Eene zamentrekking van die opgaven vindt men in het volgend overzigt.

Gewest.	Afdeeling.	Regentschappen of onderafdeelingen.	Aantal ondernemingen.	Uitgestrektheid der perceelen in bouws.	Jaarlijks verschuldigde pacht.		Aantal ondernemingen van welke opgaven zijn ingekomen nopens:		Uitgestrektheid der aanplantingen in bouws.	Productie in 1876.			
					in geld.	in producten.	aanplant.	productie.		Suiker (pikols).	Indigo (kilo's).	Tabak (kilo's).	Koffij (pikols).
Soerakarta.	—	Hoofdplaats,	1	41	f 156	—	—	—	—	—	—	—	—
	Klatten,	Klatten,	30	29 299	177 000	—	21	20	6 000	50 000	99 534	201 500	8 639
	»	Kartasoera,	24	9 721	76 811	—	14	11	1 789	46 477	4 695	217 000	—
	»	Soekoardjo,	11	6 098	7 508	—	8	8	524	—	—	7 500	470
	Boijolali,	Boijolali,	29	28 299	158 488	—	15	22	5 383	61 400	4 250	45 000	27 745
	»	Ampel,	21	67 373	95 168	—	14	17	4 398	—	—	13 500	17 782
	Sragen,	Sragen,	15	67 263	76 096	—	12	12	3 077	20 425	—	103 904	14 999
	Wonogiri,	Karang doeren	13	7 697	22 543	—	9	9	1 483	10 260	2 720	—	2 868
	»	Karang anjer,	17	33 697	103 685	—	13	9	4 282	—	—	—	11 508
	»	Soekoardjo,	2	3 746	15 046	—	2	1	630	—	—	—	6 100
		Totaal	163	253 234	f 732 501	—	108	109	27 566	188 562	111 199	588 404	90 111
Djokjokarta.	—	Sleeman,	24	38 948	f 256 092	2529 pikols rijst. 505 440 katti's gras.	21	21	6 588	91 300	155 614	24 500	—
	—	Kalassan,	23	(a) 29 739	192 934	4334 pikols rijst. 46 800 katti's gras.	17	16	5 723	73 600	98 708	52 626	624
	—	Bantoel,	7	6 523	66 507	1296 pikols rijst. 9570 bottels olie.	6	6	1 512	53 000	29 272	—	—
		Totaal	54	75 210	f 515 533	8159 pikols rijst. 552 240 katti's gras. 9570 bottels olie.	44	43	13 823	217 900	283 594	77 126	624

(a) Opgaaf betreffende 22 ondernemingen.

Van 54 ondernemingen in Soerakarta en van 11 in Djokjokarta zijn dus bij het bestuur weder geen opgaven nopens hare productie ontvangen.

Overigens zijn de 163 Solosche en de 54 Djokjosche ondernemingen, in het bovenstaand overzigt vermeld en in de aangehaalde bijlagen allen opgenoemd, alleen die welke reeds een wettig bestaan verkregen hebben, doordien de overeenkomsten van huur en verhuur door het bestuur zijn bekrachtigd. In hoeverre nog ondernemingen worden aangetroffen welke nog niet gewettigd zijn, is hier te lande niet met zekerheid gebleken. Alleen is vermeld gevonden dat, ingevolge de in het vorig verslag vermelde ordonnancie van 29 April 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 125), alsnog de bekrachtiging des bestuurs is gevraagd en verleend op de in vroegere jaren gesloten

(1) In het vorig verslag werden 5 landerijen opgenoemd, maar het is nader gebleken dat Mlongo en Gedonglepper niet in eigendom maar met regt van opstal bezeten worden, en ten aanzien van Kalinjamat is in genoemd verslag zelf reeds opgemerkt dat het eigenlijk niet onder de particuliere landerijen behoort gerangschikt te worden.

overeenkomsten betreffende de *vestiging* van 5 ondernemingen (1) in Soerakarta, namelijk Pangkalan (Kartasoera), Modjolarangan (Soekoardjo), Glonggong, Dampak en Trantang-Wonosedo (alle in Boijolali), zoomede op de eveneens van vroegere jaren dagteekenende overeenkomsten betreffende de *uitbreiding* van 13 ondernemingen in hetzelfde gewest (2).

Het getal ondernemingen in Djokjokarta is in het afgeloopen jaar niet vermeerderd. (Enkele ondernemingen die in 't vorig verslag als op zich zelf staande werden vermeld, vindt men thans vereenigd opgegeven.) In Soerakarta had herhaaldelijk overdragt van huurregten plaats, hetzij voor eene geheele onderneming, hetzij voor een gedeelte. Zoo vormde de in bijlage UU vermelde onderneming Kedawoeng (regentschap Kartasoera) vroeger een onderdeel van de onderneming Kartasoera. In het regentschap Boijolali werden de perceelen Lebak en Getasan Modjosongo, vroeger éene onderneming vormende, van elkander afgescheiden. Ook de onderneming Gempol of Karang Nongko (onderregentschap Karang anjer) werd in twee deelen gesplitst en de onderneming Gagatan (regentschap Ampel) in drie deelen.

De in 1860 voor twintig jaren gesloten huurcontracten (verg. vorig verslag, bladz. 192) schijnen voor het meerendeel te zullen worden verlengd. Wel gaf de pangeran Mangkoe Negoro in het begin van het afgeloopen jaar zijn voornemen te kennen, om de door hem verhuurde perceelen weder terug te nemen en zijn geheele domein zelf te beheeren (wat niet alleen een groote slag zou zijn geweest voor de Europesche industrie, doch zeer waarschijnlijk ook ten nadeele van de bevolking zou gestrekt hebben); maar hij heeft zich door den resident, wien ter zake door de Indische Regering instructien gegeven waren, van dit voornemen laten terugbrengen.

Nieuwe contracten worden, zoo als in het vorig verslag is medegedeeld, door het bestuur slechts goedgekeurd, onder beding dat daarop van toepassing zullen zijn de voorschriften die tot aanvulling of wijziging van het reglement op de landverhuringen (*Indisch Staatsblad* 1857, n°. 116) zullen worden uitgevaardigd. Het in dat verslag ter sprake gebragte ontwerp van een nieuw reglement, door de residenten van Soerakarta en Djokjokarta aangeboden, heeft de daarover gehoorde autoriteiten aanleiding gegeven tot verschillende bemerkingen, in verband waarmede een gewijzigd ontwerp is opgesteld, dat vervolgens aan de genoemde residenten is toegezonden, met opdragt om nopens den inhoud in overleg te treden met de vorsten en met eenige der voornaamste en bekwaamste landhuurders, of met eene commissie, door deze zelf te benoemen.

b. Boschwezen.

De toestand der djatibosschen verbetert voortdurend, ten gevolge van de zorg die daaraan onder het toezigt van technici sedert de laatste tien jaren besteed wordt.

In den westmoesson van 1875/76 werden weder 1326 bouws met djati beplant, en vele aanplantingen van vroegere jaren door inboeting en bijplanting verbeterd, terwijl voorts gestadig werd voortgegaan met het uitdunnen van te digt begroeide djatibosschen en tuinen.

Dat ook, voor zoover daartoe aanleiding bestond, wildhoutbosschen onder geregeld beheer werden gebragt, kan blijken uit Indisch Staatsblad 1876, n°. 229.

Aangaande de proeven, door de ambtenaren van het boschwezen genomen met den aanplant van eucalyptus in het hooge gebergte, blijven de berigten gunstig luiden; vooral in Bagelen en Kadoe, waar zoo vele kale berghellingen worden aangetroffen, zullen de aanplantingen op grootere schaal worden voortgezet. Ook op het uitzaaijen van andere nuttige houtsoorten, waaronder het Sumatrasche ijzerhout (cassia florida), leggen de boschambtenaren zich met goed gevolg toe.

Ofschoon allerwegen de goede uitwerking wordt waargenomen van de nieuwe strafbepalingen op het plegen van boschdiefstallen en het vervoeren van hout zonder pas (*Indisch Staatsblad* 1875, n°. 216), blijft nogtans de boschpolitie, zonder krachtdadigen steun van de gewone of districtspolitie, ontoereikend om aan het heimelijk vellen en vervoeren vau hout uit 's lands bosschen voor goed een einde te maken. Van de inlandsche hoofden wordt nog steeds weinig medewerking ondervonden in het opsporen van boschmisdrijven.

Uitvoerige mededeelingen nopens de exploitatie der djatibosschen in het afgeloopen jaar zijn te vinden in de bijlage WW. Bij zamentrekking der daarin voorkomende opgaven blijkt, dat door de contractanten, die de vrije beschikking over het op hunne perceelen gekapte hout hebben (3), 41 614 M³ timmerhout gekapt en 34 989 M³ afgevoerd werden. Bovendien werden — nevens het brandhout van de zoo even bedoelde ondernemingen, en het kleine timmer- en brandhout, dat de zoogenaamde uitdunningsperceelen (4) hebben afgeworpen en dat bij verkoop ruim f 20 000 voor 's lands kas opbragt, — nog 6131 M³ djatihout aan de markt gebragt, afkomstig van de houtkap-ondernemingen Mangir (Madioen) en Blitar (Kediri), wier contracten reeds ten einde geloopen waren.

Door de aannemers, die met het Gouvernement hebben gecontracteerd voor het kappen en vervoeren van djatihout, werd gedurende 1876, voor de departementen van burgerlijke openbare werken, oorlog en marine, afgeleverd eene hoeveelheid van nagenoeg 12 000 M³, vertegenwoordigende eene tariefswaarde van f 415 733.

Ten behoeve van de werken, die in heerendienst zijn uitgevoerd, werden voorts uit de djati- en wildhoutbosschen nog gekapt en gesleept 15 116 M³ hout, welke, met een voorraad van 2986 M³, die in vrijen arbeid uit de wildhoutbosschen aan de Meeuwenbaai (Bantam) werden gekapt voor het marine-etablissement te Soerabaija, eene tariefswaarde vertegenwoordigden van ruim f 281 000.

Wijders werden door particulieren, op daartoe verkregen vergunning, gekapt en verzameld 1067 M³ timmerhout en 1545 vademen brandhout, waarvoor in 's lands kas werd gestort eene som van f 26 867, terwijl een bedrag van f 7360 werd ontvangen voor eene partij djatiboomen in Soerakarta, die door een landhuurder aldaar, overeenkomstig art. 10 van het boschreglement (*Indisch Staatsblad* 1874, n°. 110), van het Gouvernement werden overgenomen (5). De verkoop van verbeurd verklaard en niet door het Gouvernement te benuttigen hout bragt f 18 288 op, terwijl als boete van de houtcontractanten werd geïnd een bedrag van f 4800.

De strandbosschen in Krawang werden voor 1876 verpacht tegen f 8040.

De inlandsche bevolking vraagt nog weinig vergunning om in 's lands bosschen hout te kappen; de formaliteit zelf staat haar reeds tegen, en daar zij de door het Gouvernement gevorderde retributie, hoe gering die ook wezen moge, ongaarne betaalt, behelpt zij zich liever met materialen (bamboe enz.) die zij geheel kosteloos verzamelen kan. In 1876 werd voor uitgereikte vergunningen slechts een bedrag van f 1906 in 's lands kas ontvangen. Van het haar toegekende regt, om in de bosschen zonder betaling brandhout te verzamelen, maakt de inlandsche bevolking een ruim gebruik, vooral in die streken waar zij het brandhout met voordeel van de hand kan zetten.

In de prijzen van het djatihout viel in 1876 voortdurend eenige daling op te merken. Te Batavia was de markt overvoerd met hout van inferieure qualiteit, waarvoor niet altijd koopers werden gevonden en dat op de veilingen slechts 20 à 30 pct. boven het gouvernementstarief opbragt. Gaaf hout van gewenschte afmetingen was daarentegen op die hoofdplaats slechts in beperkte hoeveelheid aanwezig, doch daarvoor werd toch niet meer dan circa 100 pct. boven het tarief betaald. Enkele ladingen djatihout werden zeilende verkocht tegen 50 à 60 pct. boven het tarief, en voetstoots te ontvan-

(1) Intusschen waren er volgens het vorig verslag 34 ondernemingen die nog gewettigd moesten worden.

(2) Volgens het vorig verslag moesten echter ook in Djokjokarta nog overeenkomsten betreffende de uitbreiding van bestaande ondernemingen bekrachtigd worden.

(3) De pacht, door deze ondernemers over 1876 verschuldigd, bedroeg in 't geheel f 461 996.

(4) De contracten betreffende die perceelen hebben tot dusver niet altijd voldaan, omdat de ondernemers, aan wie geen termijn gesteld was om de uitdunningen te voltooijen, daarmede niet den gewenschten voortgang maakten. Voortaan zal daarom in de contracten de tijd worden bepaald binnen welken de arbeid moet afgeloopen zijn.

(5) Bij Indisch besluit van 1 Mei 1877 n°. 36 is weder magtiging verleend tot overdragt van djatiboomen op dezelfde wijze, tegen eene retributie van f 20 166.

gen; een prijs die laag is te noemen, wanneer men in aanmerking neemt dat aan vracht van Samarang en Soerabaija naar Batavia 50 à 60 pct. van den tariefsprijs van het djatihout betaald wordt. Omtrent de marktprijzen in Midden- en Oost-Java zijn geene speciale opgaven ontvangen. De houtvoorraad was er ruim voldoende om in de algemeene behoefte te voorzien.

De uitvoer van djatihout uit Java was weder zeer gering; er werden namelijk — de voor gouvernements rekening naar Nederland overgebragte 100 M³, waarvan in het vorig verslag is melding gemaakt, daargelaten, — slechts 32 M³ naar Nederland en 317 M³ naar de Kokos-eilanden uitgevoerd. De proef, met de bedoelde 100 M³ genomen, heeft weinig stellige uitkomsten opgeleverd. Intusschen is het mogelijk dat zij blijken zal niet zonder nut geweest te zijn, daar de ondernemer, die het hout voor deze proef leverde, sedert pogingen is gaan aanwenden om hier te lande debiet te vinden voor het Javasche djatihout.

Naarmate de bestaande houtcontracten ten einde loopen, waaronder ook die waarbij levering van het gekapte hout aan den lande bedongen is, worden nieuwe boschperceelen, en bij voorkeur die welke aan de uitgekapte perceelen grenzen, in veiling gebragt, thans echter steeds met het beding dat de ondernemers de vrije beschikking over het te verkrijgen hout zullen hebben, zoodat alle departementen, behalve dat van marine, hetwelk nog steeds voorzien wordt door de speciaal daarvoor in het leven geroepen onderneming Parengan (Rembang), het voor den bouw van de verschillende landswerken benoodigde hout voortaan bij particulieren zullen dienen in te koopen.

In 1876 kwamen, blijkens de aangehaalde bijlage WW, in exploitatie de boschperceelen Panawangan, Lodojo, Brondjong en Djedong. Het eerste, gelegen in de residentie Samarang, trad in de plaats van het perceel Tjandiroeboe, waarvan de pacht afgeloopen was (zie bijlage XX van het vorig verslag); het tweede, in de residentie Kediri gelegen, is te beschouwen als eene voortzetting van de beëindigde bosch-exploitatie Blitar; terwijl de beide laatstgenoemde boschperceelen, gelegen in de residentie Soerabaija, de plaats innamen van de mede in dat gewest gelegen (uitgekapte) perceelen Bloeloek en Tangkap-Orong-Orong.

Eene in het afgeloopen jaar gehouden aanbesteding voor de exploitatie van het in vroegere jaren doodgekapte gedeelte van het boschperceel Gadeh-Brodak in Rembang, dat men ook reeds in 1872 en 1873 (zie de verslagen over die jaren, bladz. 237 en 206) in veiling trachtte te brengen, mislukte bij gemis aan inschrijvers. Hetzelfde gebeurde met twee andere uitbestedingen, waarvan de eene betrof een perceel in Japara, dat klein timmerhout voor de plaatselijke behoefte had kunnen leveren, de andere een perceel in Bezoeki, waaruit brandhout te verkrijgen was. Tot het houden van eene her-aanbesteding voor de exploitatie der genoemde boschperceelen werd niet overgegaan.

Bij het einde van 1876 ontbraken aan het kader ambtenaren voor het boschwezen nog twee houtvesters 3de klasse, terwijl één houtvester 2de en één 3de klasse op dat oogenblik zich met verlof in Nederland bevonden. Het te kort aan adspirant-houtvesters was bij het einde van het jaar aangevuld. Onder de ambtenaren van dezen rang bevond zich echter niemand die lang genoeg in dienst was om tot houtvester 3de klasse benoemd en met het beheer over een of ander boschdistrict belast te kunnen worden. Sedert 1 November 1876 zijn weder 2 jongelingen, na hier te lande met nog 7 andere aan een vergelijkend examen te zijn onderworpen, naar Duitschland gezonden om op 's Gouvernements kosten voor de boschcultuur te worden opgeleid. Het aantal der aldaar voor gouvernementsrekening in opleiding zijnde kweekelingen klom dientengevolge tot 6 (1). Een van dit 6tal heeft in het tweede semester van 1877 zijn driejarigen leertijd (2) volbragt en wordt nu ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. Daarentegen is een nieuwe candidaat (een van degenen die in 1876 aan het straks bedoeld vergelijkend examen hadden deelgenomen) bestemd om met 1 November aanstaande den cursus aan te vangen.

c. Veeteelt.

De hieronder volgende staat bevat eene statistiek van den veestapel en van de voertuigen voor personen- en goederenvervoer op Java en Madura over het jaar 1875. Eene latere is nog niet ontvangen.

GEWESTEN.	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Voertuigen bestemd voor het vervoer:	
				van personen.	van goederen.
Bantam	127 471	1 314	6 515	243	922
Batavia	241 489	7 950	26 283	2 709	7 755
Krawang	101 177	4 193	8 865	92	2 312
Preanger regentschappen	203 279	5 493	86 769	578	1 984
Cheribon	186 342	1 767	39 014	446	2 353
Tagal	126 970	1 200	13 154	1 120	3 365
Pekalongan	63 061	2 712	5 057	217	1 813
Samarang	171 582	50 816	13 779	618	3 400
Japara	129 812	1 287	10 585	555	5 483
Rembang	216 208	119 942	54 679	453	1 141
Soerabaija	173 770	179 989	40 146	1 275	6 759
Pasoeroean	54 729	148 592	63 894	1 016	6 539
Probolinggo	10 518	132 793	34 196	557	9 149
Bezoeki	22 299	139 872	41 122	365	3 640
Banjoewangi	14 564	58 381	23 780	15	469
Banjoemas	121 424	54 238	10 135	160	182
Bagelen	84 075	98 276	9 273	215	1 277
Kadoe	52 368	112 616	12 596	207	162
Djokjokarta	65 971	78 308	6 743	303	7 457
Soerakarta	144 393	88 715	27 228	425	2 960
Madioen	161 714	109 928	36 385	130	570
Kediri	160 374	36 800	24 868	949	3 591
Madura	47 177	247 718	20 428	432	2 183
Totaal	2 680 767	1 682 900	615 494	13 080	75 466
Volgens het vorig verslag waren deze cijfers in 1874	2 765 075	1 653 526	631 510	15 084	85 476

(1) In 't vorig verslag (bladz. 194) werden 6 kweekelingen opgegeven als reeds aanwezig *vóór* November 1876, maar hieronder was er 1 die zich voor eigen rekening bekwaamde. Van de 5 andere (gouvernements-) kweekelingen vroeg en verkreeg 1 om gezondheidsredenen zijn ontslag nog vóór den aanvang van den cursus 1876/77. In verband hiermede werden in het najaar van 1876 hier te lande 2 nieuwe kweekelingen aangenomen, in plaats van 1, zooals, blijkens 't vorig verslag, aanvankelijk het voornemen was.

(2) De leertijd was vroeger op $2^1/_2$ jaar bepaald ($^1/_2$ jaar bij den actieven dienst en 2 jaar voor de akademische studiën). In den aanvang van 1877 is echter besloten de akademische opleiding voortaan zes maanden langer te doen duren.

De jongste berigten omtrent den veestapel zijn nagenoeg gelijkluidend met die, in het vorig verslag vermeld. Betrekkelijk gunstig is de toestand alleen in die streken, waar de bevolking, bij uitzondering, eenige zorg aan haar vee wijdt, zoo als in den Oosthoek van Java en op Madura, of waar weidegronden in overvloed gevonden worden, zoo als in Banjoemas. In het vorig verslag werd vermeld, dat gebrek aan weidegrond voornamelijk bestond in Cheribon, Pekalongan, Samarang en Kadoe, doch hetzelfde is in groote mate het geval in Japara, Rembang en Zuid-Bagelen.

De handel in vee was op sommige plaatsen zeer levendig, vooral op de bekende passars te Limpoeng (Pekalongan) en Kliwoen (Japara), en ook weder in Cheribon, waar bij de suikerfabrieken zulk eene zware arbeid van de buffels gevorderd wordt, dat vele beesten sterven en steeds nieuwe aanvoer noodig is.

Van de reeds in vorige verslagen vermelde veefokkerij en paardenstoeterij, door een paar Europeanen in de Preanger regentschappen opgerigt, werden geene andere berigten ontvangen, dan dat aldaar thans een duizendtal runderen gevonden worden. Door een anderen Europeaan, te Tjikadjang in hetzelfde gewest, zijn gronden aangevraagd voor de oprigting eener tweede onderneming van dien aard.

Voor de aanmoediging van de paarden- en veeteelt in Indie werden tot dusver jaarlijks f 5000 bij de begrooting uitgetrokken, en dat bedrag werd uitgekeerd aan de Buitenzorgsche wedloopsocieteit, die daarmede premien voor de wedrennen bekostigde. Op aansporing der Indische Regering is echter in het afgeloopen jaar van genoemd bedrag een gedeelte (f 1000) besteed voor premien bij de in Junij 1876 te Buitenzorg gehouden tentoonstelling van vee, enz. Zeer onlangs zijn uit Indie voorstellen ontvangen om de bij de begrooting uitgetrokken som te verhoogen. Dit voorstel was een gevolg van de naauwgezette overweging der vraag, — nagenoeg gelijktijdig bij de Indische Regering aanhangig gemaakt door een adres van het tweede landbouwcongres te Djokjokarta en door het in 't vorig verslag, bladz. 196, bedoelde schrijven van den toenmaligen Minister van Kolonien, — of niet van gouvernementswege iets meer kon worden gedaan voor de aanmoediging van de paarden- en veeteelt. Aan het Indisch Bestuur is het raadzaam voorgekomen om goede dekhengsten en stieren te stationeeren op zoodanige plaatsen waar vertrouwd mag worden dat daarvan nut zal worden getrokken, en om ze ook als prijzen op veetentoonstellingen te schenken. Reeds dadelijk heeft de Gouverneur-Generaal, bij een besluit dd. 28 Mei jl., bepaald dat van de paarden, die laatstelijk op Soemba voor het leger waren aangekocht (verg. bladz. 46), een tiental der beste en deugdzaamste zouden worden afgezonderd om als dekhengsten op Java te dienen. Bij datzelfde besluit is aan de betrokken directeuren opgedragen om te onderzoeken, of op Java behoorlijk de hand werd gehouden aan het bij de publicatie van 22 Februarij 1828 (*Indisch Staatsblad* n°. 6) uitgevaardigd verbod op het slagten van witte buffels en van wijfjes buffels die nog tot voortteeling geschikt zijn, en om hunne beschouwingen te doen kennen nopens het denkbeeld om ook het gebruiken van hoogst zwangere merries of van te jonge paarden en runderen voor het dragen of trekken van vrachten, en het te zwaar belasten van die beesten, aan te merken als mishandeling in den geest der politie-strafreglementen (*Indisch Staatsblad* 1872 n°s. 110 en 111). De procureur-generaal is tevens uitgenoodigd om aan de strafbepalingen tegen mishandeling van paarden en vee, in die reglementen vervat, eene gestrenge toepassing te verzekeren.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

1°. Gouvernement van Sumatra's Westkust.

Rijst en tweede gewassen. Even als in vorige jaren werd de rijstcultuur ook in 1876 bijna uitsluitend gedreven op sawahs; slechts daar, waar zich geene gelegenheid aanbiedt tot het aanleggen van waterleidingen, worden drooge velden gebezigd. De wijze van bewerking in beide gevallen is over 't geheel nog voor veel verbetering vatbaar; de gronden worden enkel omgespit met den patjol en op sommige plaatsen slechts omwoeld door karbouwen. De vasthoudendheid der bevolking aan de oude wijze van bewerking harer velden en de onverschilligheid der hoofden zijn oorzaak, dat de pogingen des bestuurs tot verbetering der cultuurwijze nog weinig ingang vinden (1). Bemesting is wegens de groote vruchtbaarheid van den bodem zelden noodig en geschiedt alleen op schrale gronden. Noemenswaardige ontginningen hadden in 1876 alleen plaats in de Zuidelijke afdeeling van Padang.

Voor zaadpadi worden in den regel de beste soorten en fraaiste halmen gebezigd. Misgewas deed zich alleen voor in enkele streken der XIII en IX Kotta's (residentie Padangsche Bovenlanden), ten gevolge van overmatige droogte, waardoor in 't algemeen in genoemde residentie aan het gewas nadeel werd gedaan. In de Zuidelijke afdeeling van Padang rigtte eene zware overstrooming belangrijke schade aan in de sawahvelden. Overal elders in dit gouvernement was de weêrsgesteldheid vrij gunstig voor de rijstcultuur en de oogst was bevredigend te noemen. Opgaven omtrent het cijfer van den oogst zijn niet met voldoende juistheid te bekomen. De hoeveelheden rijst of padi, die van elders werden ingevoerd of die uitgevoerd werden naar plaatsen buiten dit gewest, waren van weinig beteekenis (2).

In den handel bedroegen de prijzen per pikol in het afgeloopen jaar:

	Padi.	Rijst.
residentie Padangsche Bovenlanden	f 2,44 à f 3,10	f 4,87 à f 5,69
afdeeling Padang en Ommelanden.	3,00 » 3,30	7,50 » 8,50
Zuidelijke afdeeling van Padang	2,59 » 3,93	5,59 » 8,54^{5}
afdeeling Priaman . . .	4,50 » 5,54^{5}	7,43 » 8,02
afdeeling Aijer Bangies en Rau	3,29^{5} » 3,79^{5}	7,66 » 8,32
residentie Tapanoeli . .	2,50 » 6,00	5,50 » 11,00

Als tweede gewassen worden geteeld (doorgaans alleen op ladangs, daar de sawahs na den rijstoogst meestal braak blijven tot weêr met een volgenden rijstaanplant wordt begonnen): djagong, obi, katjang, tabak, suikerriet, enz., en nabij de hoofdplaatsen, in koele streken, ook aardappelen, kool, boontjes, uijen en andere groenten.

Klappers. De in dit gewest zoo belangrijke klappercultuur bleef zich steeds uitbreiden. Cijfers omtrent het aantal boomen, dan wel omtrent de productie of den in- en uitvoer van noten en olie zijn niet vermeld gevonden. De productie per boom wisselt af tusschen 50 en 100 noten.

In 1876 kreeg het Gouvernement weder de vrije beschikking over eenige indertijd aan inlandsche hoofden in vruchtgebruik afgestane klapperbosschen, op eilanden behoorende tot de afdeeling Singkel. Deze bosschen werden voor 1877, tegelijk met de vroeger vrijgevallene, verpacht, doch de pachtsom was zeer luttel, namelijk f 60, en dus nog veel minder dan het vorige jaar alleen voor de laatstbedoelde bosschen geboden was.

Koffij. Zoo als in 't vorig verslag, bladz. 196, werd vermeld, was in 't laatst van 1875 de ambtenaar D. Ples (thans hoofdinspecteur voor de koffijcultuur) naar Sumatra's Westkust in commissie gezonden, ten einde aldaar een plaatselijk onderzoek in te stellen met betrekking tot de koffijcultuur, en na te gaan welke maatregelen tot verbetering daarvan zouden moeten genomen worden. Het was der Indische Regering namelijk gebleken dat onder de Europesche ambtenaren in dit gouvernement, bij gemis van

(1) Over de voorgenomen verspreiding speciaal op Sumatra van eene handleiding betreffende de rijstcultuur (geschreven in voor den Sumatraan verstaanbaar Maleisch) zie men bladz. 189 noot.

(2) Eene statistiek der rijst-uitvoeren te Padang over 1858—1876 wordt aangetroffen in een door de kamer van koophandel en nijverheid aldaar zamengesteld overzigt van den handel te dier plaatse, hierachter afgedrukt als bijlage CCC.

bepaalde voorschriften, omtrent de bedoelde cultuur de grootste onzekerheid bestond en door hen de meest uiteenloopende inzigten gevolgd werden, zoodat alleszins het vermoeden gewettigd was dat daarin de oorzaken moesten worden gezocht van den achteruitgang zoowel van de teelt zelve als van de productie.

Alvorens de maatregelen mede te deelen waartoe de uitslag van het bedoelde speciale onderzoek de Indische Regering heeft geleid, schijnt het niet overbodig enkele historische aanteekeningen te doen voorafgaan.

De koffijcultuur ter Sumatra's Westkust, welke in het begin dezer eeuw nog hoogst onbelangrijk was (ten jare 1800 werden slechts 2000 pikols van Padang uitgevoerd), verkreeg eerst na het herstel van het Nederlandsch gezag in 1819 eenige beteekenis. In 1820 werden 17 000 pikols uitgevoerd. Cultuur, bereiding en verkoop waren volkomen vrijgelaten; alleen werd een regt van f 2 per pikol geheven wanneer de koffij met Nederlandsche schepen naar Nederland werd uitgevoerd, en f 4 per pikol bij uitvoer met vreemde schepen of naar andere dan Nederlandsche havens. De uitvoer nam gestadig toe; zij bedroeg in 1826 48 000, en in 1833, ondanks de slechte prijzen, 60 000 pikols. Het product was echter over het algemeen van mindere qualiteit ten gevolge van de weinige zorg aan de cultuur en de bereiding besteed. Toen in 1833 de Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH Sumatra's Westkust bezocht, vestigde hij zijne bijzondere aandacht op de koffijcultuur, waarvan hij de grootste verwachtingen koesterde. Bij het bekende » plakkaat Pandjang" werd dan ook aan de bevolking der Padangsche Bovenlanden het verlangen kenbaar gemaakt, dat zij groote uitbreiding zou geven aan de koffij- en pepercultuur, waarover het Gouvernement door zijne ambtenaren zou doen waken (1). Tevens werd te Padang Pandjang en te Paijakombo aan de bevolking gelegenheid gegeven om hare koffij aan het Gouvernement te verkoopen tegen een zoogenaamden beschermprijs van 900 tot 1100 duiten per pikol, van welke gelegenheid echter slechts spaarzaam door haar werd gebruik gemaakt. In de volgende jaren werden door het bestuur tal van maatregelen genomen, aanvankelijk slechts om den koffij-inkoop te bevorderen en de bevolking aan te moedigen tot den aanplant, later echter ook met het doel om op de cultuur en op de bereiding meer regtstreeks invloed en toezigt uit te oefenen. Ondanks al deze maatregelen viel echter in de productie eer vermindering dan vooruitgang te bespeuren, waartoe ook de in de jaren 1833 tot en met 1837 geheerscht hebbende onlusten, de inferieure qualiteit der koffij, de hooge uitvoerregten en de lage marktprijzen het hunne bijdroegen. Van 100 000 pikols in 1843, daalde de uitvoer tot 75 000, 82 000, 67 000 en 58 000 in de vier volgende jaren. Deze weinig bevredigende uitkomsten gaven in 1847 den toenmaligen gouverneur van Sumatra's Westkust (den generaal-majoor MICHIELS) aanleiding om den 20sten September een plakkaat uit te vaardigen, waarbij de koffijlevering verpligtend werd gesteld, welk plakkaat den 11den October van hetzelfde jaar gevolgd werd door een reglement op den inkoop van het koffijproduct, dat echter tevens bepalingen bevatte betreffende de cultuur, den afvoer, enz. In deze regeling werd door de Indische Regering, blijkens een besluit van 11 Januarij 1848, voorloopig berust, in afwachting van de definitieve beslissing, door den Gouverneur-Generaal te nemen bij zijn voorgenomen bezoek ter Sumatra's Westkust. Van dit bezoek is echter niets gekomen, en de regeling van den generaal MICHIELS werd, zoo als zij was, in werking gelaten, totdat in 1864, bij ordonnancie van 20 Januarij (*Indisch Staatsblad* n°. 8), in wettig verbindenden vorm werd afgekondigd, dat alle koffij aan het Gouvernement moest worden geleverd. Ten opzigte van de cultuur zelve werden echter door de Indische Regering nimmer voorschriften gegeven waarin de ambtenaren op Sumatra een behoorlijken leiddraad konden vinden. In deze leemte is nu, tengevolge van het door den heer PLES ingesteld plaatselijk onderzoek en naar aanleiding van het daaromtrent van hem ontvangen verslag, voorzien door het besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 2 Februarij 1877 n°. 36 (2).

Bij dit besluit zijn onder andere de volgende voorschriften gegeven:

a. Het aantal bij te planten koffijboomen wordt jaarlijks in overleg met de volkshoofden vastgesteld, en daarbij wordt het cijfer van 50 boomen per planter zooveel mogelijk tot grondslag genomen. De regeling van de individueele bijplanting wordt aan het soekoebestuur overgelaten.

b. De aanwijzing der voor bijplantingen te bestemmen woeste gronden geschiedt na raadpleging der volkshoofden.

c. De afstand, waarop de aan te leggen koffijtuinen van de woningen der planters verwijderd zullen kunnen zijn, wordt bepaald in overleg met de betrokken volkshoofden. De ambtenaren leiden het zooveel doenlijk daarheen, dat de afstand van 6 palen niet worde overschreden.

d. Het bestuur laat zich niet regtstreeks in met de wijze waarop de koffijaanplantingen worden aangelegd en onderhouden, doch bepaalt zich tot het geven van doelmatige wenken aan hoofden en bevolking, te ontleenen eensdeels aan de handleiding voor de gouvernements koffijcultuur, in 1873 uitgegeven door de Nederlandsch Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw, anderdeels aan hetgeen de ervaring geleerd heeft of nog leeren zal.

e. Als leiddraad, door de ervaring aanbevolen, wordt het volgende aangenomen:

1°. bijplanting heeft zooveel mogelijk plaats voor elke soekoe of voor elke negorij in afzonderlijke tuinen;

2°. het zamentrekken van eenige negorijen, met andere woorden, het aanleggen van groote gemeenschappelijke tuinen wordt zooveel mogelijk vermeden;

3°. bij nieuw aan te leggen tuinen worden geen schaduwboomen geplant, en waar bosch voorkomt, wordt het hout achtereenvolgens geveld, al naar gelang de ontwikkeling der aanplantingen het noodig doet zijn, terwijl als windbrekers enkele boomen behouden worden;

4°. alleen deugdzame bibiet ter hoogte van ongeveer één voet wordt gebezigd;

5°. de koffij wordt met tusschenruimten van 6 voet geplant in rijen die 12 voet van elkander staan; tusschen de rijen mogen éénjarige gewassen als padi, kladi en tabak geplant worden, echter geen pisangboomen.

f. Alle proefnemingen op eigen gezag der ambtenaren, ook met het toppen en op stomp kappen der koffijboomen, zijn verboden.

g. De bevolking kan hare koffij overal bij het naastbijgelegen pakhuis inleveren, ook al ligt dit in eene andere afdeeling.

h. De besturende ambtenaren zijn verpligt, minstens éénmaal in de maand, en zooveel mogelijk op ongezette tijden, de direct onder hunne contrôle staande pakhuizen te bezoeken en alles na te gaan wat betrekking heeft op de inlevering, den afvoer, enz., en daarvan in de boeken te doen blijken.

i. Ten einde tegen te gaan dat in de geregelde tuinen de takken der koffijboomen worden afgesneden of afgestroopt (wat de Sumatraan gaarne doet, om de *bladeren* magtig te worden, waarvan hij een aftreksel als koffij drinkt), wordt de bevolking door de ambtenaren en hoofden aangemoedigd om kampong- en paggerkoffij aan te planten ter verkrijging van de noodige koffijbladeren voor hare » kopi daoen."

Overigens werd bij het aangehaald besluit een nader onderzoek aanhangig gemaakt nopens de wenschelijkheid eener verhooging van de koffijprocenten der inlandsche hoofden die op de cultuur het meest invloed kunnen uitoefenen, en werden van den gouverneur van Sumatra's Westkust voorstellen gevraagd omtrent: *a.* de aanwijzing van streken of plaatsen waar geen woeste gronden aan particulieren ter beplanting met koffij in erfpacht zouden

(1) In hetzelfde jaar werd, nevens het uitvoerregt, nog eene territoriale belasting op de koffij gelegd ten bedrage van 20 pct. der waarde, doch in 1844 werd bepaald dat deze belasting slechts 16²/₃ pct. zou bedragen telkens wanneer de marktprijs daalde tot beneden f 15. Het territoriaal regt werd echter bij Indisch Staatsblad 1853 n°. 45 weder afgeschaft, nadat reeds in 1848 (*Indisch Staatsblad* n°. 30) het uitvoerregt verminderd was op 6 pct. en 12 pct. van de waarde, naar gelang van de nationaliteit en de bestemming der schepen.

(2) Over de intrekking eener verordening van den gouverneur van Sumatra's Westkust dd. 18 Februarij 1874, waarbij o. a. straffen bedreigd waren tegen het verzuimen van cultuurdiensten, zie men bladz. 23, noot 2.

worden afgestaan (verg. bladz. 100), en *b.* de oprigting van nieuwe inkooppakhuizen ten einde aan de bevolking de inlevering van haar koffijproduct te vergemakkelijken.

Aangaande de uitkomsten der koffijcultuur over het afgeloopen jaar is het volgende te melden.

Had in de drie voorafgegane jaren 1873 t/m 1875 de inkoop achtereenvolgens bedragen 108 505, 131 474 en 145 014 pikols, in 1876 werden ingeleverd 102 891 pikols. De oogst was dus in 1876 minder dan in de voorafgegane jaren, waarvoor echter geen bepaalde redenen zijn op te geven. Immers de weêrsgesteldheid was in 1876 voor de koffijcultuur over 't algemeen niet ongunstig en ook van eene ziekte in de koffijplantsoenen, als zich — zoo als straks zal blijken — in 1877 voordeed, waren toen nog geene merkbare sporen waargenomen. Echter werden in de Zuidelijke afdeeling van Padang in het begin van 1876 omstreeks 17 000 koffijboomen (vruchtdragende en jonge) door eene overstrooming vernield, terwijl de bijplanting in de residentie Tapanoeli belemmering ondervond door zware regens.

Omtrent de zoo even bedoelde ziekte is het volgende aan te teekenen.

Toen in den loop van 1875 den directeur van 's lands plantentuin eenige stukken werden in handen gesteld, betreffende eene op Ceylon heerschende ziekte in de koffijbladeren, kon hij berigten dat in onze bezittingen van dergelijke ziekte niets te bespeuren was. In Januarij jl. scheen echter, op grond der bevinding van eenige ten onderzoek ontvangen koffijbladeren uit de afdeeling L Kotta's (Paijakombo), aan te nemen dat het kwaad zich naar de Padangsche Bovenlanden had overgeplant. Ofschoon later ontvangen bladeren uit dezelfde afdeeling niet aangetast bleken te zijn, achtte de Indische Regering het niet ondienstig om tijdig de noodige maatregelen te nemen om de ziekte te bestrijden. De gouverneur van Sumatra's Westkust kreeg daarom in last (bij telegram van 16 Februarij) om, wanneer de ziekte zich werkelijk mogt vertoonen en nog niet over zeer aanzienlijke aanplantingen mogt verspreid zijn, alle aangetaste boomen te doen uitroeijen en in hun geheel zeer zorgvuldig te doen verbranden. Uit de sedert van den gouverneur ontvangen berigten is vernomen dat inderdaad in de afdeelingen L Kotta's en Agam der Padangsche Bovenlanden vele koffijboomen waren aangetast door eene ziekte, die hier vroeger wel eens meer was voorgekomen, maar dat de kwaal slechts van voorbijgaanden aard scheen te zijn, daar de aangetaste boomen betrekkelijk spoedig weder herstelden. Bijzondere omstandigheden, die het ontstaan der ziekte hadden vergezeld of bevorderd, waren niet op te geven. In den aanvang van Mei jl. was in de genoemde afdeelingen weinig meer van deze bladziekte te bespeuren; daarentegen vertoonde zij zich in een paar districten der afdeeling XIII en IX Kotta's in dezelfde residentie (1). Daar de ondervinding op Ceylon had geleerd dat goed onderhouden boomen 't minst van de ziekte hebben te lijden, is de aandacht der plaatselijke ambtenaren gevestigd geworden op de wenschelijkheid om zoowel de zieke als de niet aangetaste plantsoenen goed te laten bewerken. Of dit invloed heeft, zal eerst later kunnen blijken. Intusschen schijnt de invloed der ziekte op den oogst onbeduidend te zijn geweest; immers volgens de jongste berigten wordt de koffijproductie in het gouvernement van Sumatra's Westkust over 1877 geschat op 165 000 pikols, dus op een hooger bedrag dan in de voorgaande jaren verkregen is.

De verkoop van het product op de driemaandelijksche veilingen te Padang (2) bragt in 1875 en 1876 en in het eerste semester van 1877 de volgende sommen op:

Veiling gehouden in:	Soort der koffij.	Hoeveelheid in pikols.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.
1875.				
Maart	1e	22 000	f 1 300 060	f 59,09 ^{3}
	2e	2 600	70 090	26,95 ^{7}
Junij.	1e	36 800	2 727 320	74,11 ^{2}
	2e	»	»	»
September. . .	1e	45 600	3 038 180	66,62 ^{7}
	2e	1 800	67 170	37,31 ^{6}
December . . .	1e	27 000	1 668 900	61,81 ^{1}
	2e	2 400	75 570	31,48 ^{3}
	1e	131 400	f 8 734 460	f 66,47 ^{2}
	2e	6 800	212 830	31,29 ^{8}
Te zamen. .		138 200	f 8 947 290	f 64,74;
1876.				
Maart	1e	29 400	f 1 564 800	f 53,22 ^{4}
	2e	1 400	34 590	24,70 ^{7}
Julij	1e	37 800	1 877 370	49,66 ^{6}
	2e	400	10 190	25,47 ^{5}
September. . .	1e	32 800	1 631 110	49,72 ^{9}
	2e	1 200	26 380	21,98 ^{3}
December . . .	1e	18 000	1 100 440	61,13 ^{5}
	2e	200	5 400	27,00
	1e	118 000	f 6 173 720	f 52,31 ^{4}
	2e	3 200	76 560	23,92 ^{5}
Te zamen. .		121 200	f 6 250 280	f 51,57
1877.				
Maart	1e	19 400	f 1 172 590	f 60,44 ^{2}
	2e	800	22 410	28,01 ^{2}
Junij.	1e	39 400	2 441 290	61,96 ^{1}
	2e	600	19 040	31,73 ^{3}

Op bladz. 82 is reeds gewag gemaakt van de wijziging die sedert den aanvang van dit jaar is gebragt in de organisatie van het personeel voor het dagelijksch toezigt op de cultuur-werkzaamheden in het gouvernement van Sumatra's Westkust, welke wijziging voornamelijk ten doel heeft om inlanders van beter gehalte voor het toezigt te kunnen verkrijgen. Van de te vervullen ambten zijn er 28 bestemd voor inlanders die met de koffijcultuur op Java vertrouwd zijn. In afwachting dat geschikte Javanen voor den dienst op Sumatra kunnen worden verkregen, zijn voorloopig inheemsche Maleijers moeten worden aangesteld.

Tabak. De beste gronden voor de tabakscultuur zijn gelegen in de Padangsche Bovenlanden, speciaal in de afdeelingen Batipoe en X Kotta's, Tanah Datar en L Kotta's. De aanplantingen geschieden meestal in de nabijheid der woningen of van de kampongs en ook op herghellingen. De teelt van tabak neemt toe, vooral in de afdeeling L

(1) Volgens den résident der Padangsche Bovenlanden, die eenige der aangetaste tuinen in persoon bezocht, schijnt de ziekte de levenssappen van den boom niet aan te doen. Zelfs sterk aangetaste boomen droegen nieuwe bladeren en bloesems, en de vruchten van boomen die hun bladeren geheel verloren hadden, zagen er over 't algemeen nog goed uit. Alleen van zulke takken, wier uiteinden waren verdord, kwamen de vruchten niet te regt.

(2) Eene door de kamer van koophandel en nijverheid te Padang geleverde statistiek der koffij-uitvoeren te dier plaatse over 1860—1876 wordt aangetroffen in bijlage CCC.

Kotta's; de productie is echter niet toereikend ter voorziening in eigen behoefte. De prijzen verschilden van f 30 tot f 60 per pikol.

Muscaatnoten. Uitgebreide aanplantingen worden aangetroffen in de afdeelingen Priaman en Painan (Padangsche Benedenlanden), alsmede in de onderafdeeling Manindjoe en de afdeelingen Tanah Datar en L Kotta's (Padangsche Bovenlanden). Voor een pikol noten en foelie werd te Padang respectievelijk f 75 en f 100 betaald. Van eerstgenoemd artikel werden in 1876 2111 pikols, van het laatstgenoemde 452 pikols uitgevoerd. (In de laatste acht jaren bewoog zich de uitvoer van noten tusschen 2976 en 1939 pikols, van foelie tusschen 725 en 389 pikols).

Gambier. Van deze cultuur wordt voornamelijk werk gemaakt in de Padangsche Bovenlanden en in de Zuidelijke afdeeling van Padang; de heuvelachtige streken in de afdeeling L Kotta's zijn gebleken daarvoor de meest geschikte te zijn. In 1876 werden te Padang 535 pikols gambier uitgevoerd, voor het grootste gedeelte met bestemming naar Analaboe. De prijzen wisselden van f 1,25 tot f 2,50 voor de 1000 koekjes.

Kina. De belangstelling der bevolking in deze cultuur neemt meer en meer toe. De voornaamste kina-aanplantingen komen voor in de afdeelingen Agam, XIII en IX Kotta's en L Kotta's (Padangsche Bovenlanden) en aan de hellingen van den Merapi, zoomede in Pekanten, Talang en Simapil-apil (Tapanoeli). Te Talangen Simapil-apil was de aanplant eenigszins kwijnende; na het op stomp kappen der kwijnende boomen kregen deze echter weder nieuwe frissche loten.

Cassia. In de Padangsche Bovenlanden wordt de cultuur dezer kaneelsoort op groote schaal gedreven; geregelde aanplantingen vindt men alleen in de onderafdeeling Manindjoe. Overal elders in dit gewest worden de boomen aangeplant om en nabij de kampongs tusschen koffij- en muscaatboomen. De prijzen der cassia gingen achteruit: tegen f 20 à f 30 per pikol in 1875, bedroegen zij in 1876 gemiddeld f 12. De oogst wordt doorgaans aan Chinesche opkoopers verkocht; slechts enkelen brengen hun product regtstreeks te Padang ter markt. Van daar werden in 1875 3314 en in 1876 2197 pikols uitgevoerd.

Bosschen. Behalve uitmuntende houtsoorten, waarvan echter wegens den moeijelijken afvoer van de groeiplaatsen weinig partij kan worden getrokken, leveren de bosschen verschillende andere producten van waarde op, waarin een zeer levendige handel wordt gedreven, zooals rottan, dammar, getah pertja, gom elastiek, was, kamfer, benzoïn, enz.

Omtrent de prijzen en de van Padang uitgevoerde hoeveelheden vindt men mededeelingen in het reeds aangehaalde verslag van de Padangsche kamer van koophandel en nijverheid.

Veeteelt. De veestapel in de verschillende gedeelten van dit gewest neemt aanhoudend toe. De zorg, die de inlander aan het vee besteedt, laat evenwel nog veel te wenschen over. Tal van karbouwen zwerven zonder het minste toezigt in de wildernis rond. Voor de veredeling van het paardenras wordt niet de minste moeite gedaan. In karbouwen, en nu en dan ook in paarden, werd handel gedreven met de onafhankelijke grenslanden. Buitengewone sterfte onder het vee kwam niet voor. De voor Sumatra aangewezen gouvernements-veearts had in de Zuidelijke afdeeling van Padang, toen zich daar eene ziekte onder het vee vertoonde, te kampen met tegenzin, dien de bevolking openbaarde tegen het verstrekken van Europesche medicijnen aan haar vee.

Europesche landbouwnijverheid. Omtrent de in vorige verslagen reeds bedoelde landbouw-ondernemingen van Europeanen in dit gouvernement zijn, buiten de opgaven omtrent het aantal dier ondernemingen vermeld op bladz. 99, nog weinig bijzonderheden hier te lande bekend geworden. Aan het op bladz. 211 genoemde verslag van den heer PLES zijn echter de volgende mededeelingen ontleend. De 12 perceelen, die in de Padangsche Benedenlanden door particulieren werden in bezit genomen, zijn meerendeels van geringe uitgestrektheid. Slechts op één daarvan (het land Datar) wordt de koffijcultuur gedreven, maar de teelt slaagt er zoo weinig, dat de bezitter er aan denkt deze cultuur te laten varen. De overige landjes dienen voor de teelt van klappers, muscaatnoten en indigo. Een der 12 perceelen wordt gezegd door den verkrijger reeds te zijn verlaten en 1 nog niet in ontginning te zijn genomen Van de 14 perceelen, in de Padangsche Bovenlanden geoccupeerd, zijn 3 reeds weder verlaten; van de 11 overige werden er nog slechts 6 in exploitatie gebragt (5 in de afdeeling Tanah Datar en 1 in de afdeeling XIII en IX Kotta's). Van deze zijn er 5 bij name genoemd, en wel de landen Kotta Sani, waarin de Nederlandsche Handelmaatschappij een aandeel heeft, Gadang Beo, van de Rotterdamsch-Indische Cultuurmaatschappij, en Soerian, Sibarassab en Kajoekaleh, respectievelijk in het bezit van de heeren VAN GILS, LANGE en KRIJGSMAN. (1) Bij het eind van 1875 waren op Kotta Sani (2) ongeveer 1000 en op Gadang Beo omstreeks 350 bouws met koffij beplant. Op Soerian waren in 1876 260 bouws in ontginning gebragt, welke uitgestrektheid voor het grootste gedeelte reeds sedert eenigen tijd met koffij was beplant; in 1875 had deze onderneming bereids een product afgeworpen van 258 pikols koffij. De landen Sibarassab en Kajoekaleh zijn mede voor de koffijcultuur bestemd; het eerste beslaat eene uitgestrektheid van 320 bouws en is sedert 1874 in exploitatie. Omtrent de 3 perceelen, die in de residentie Tapanoeli gelegen zijn, is slechts vermeld gevonden: dat van 1 de exploitatie was gestaakt, tengevolge van het overlijden des ondernemers, en dat 1 der beide andere, 't welk sedert December 1876 in erfpacht wordt bezeten (verg. bijlage T), bestemd is voor den aanplant van koffij.

2°. Benkoelen.

Rijst. In het belang der verbetering van de rijstcultuur in Benkoelen, waarvoor reeds een viertal geschikte landbouwers uit dat gewest in de gelegenheid werden gesteld om zich in de Padangsche Bovenlanden in den natten rijstbouw te bekwamen (zie vorig verslag bladz. 197), zullen ook eenige ervaren landbouwers van Sumatra's Westkust, tot het doen der noodige aanwijzingen betreffende het aanleggen van sawahs, op 's lands kosten voor eenigen tijd naar Benkoelen overkomen. De bedoelde vier landbouwers van Benkoelen keerden terug op het tijdstip dat de bevolking reeds aan de bewerking harer velden bezig was, zoodat hunne werkzaamheden zich aanvankelijk moesten bepalen tot een onderzoek naar de gelegenheid om de velden voor den volgenden aanplant te irrigeeren. Intusschen zijn in de afdeelingen Mokko-Mokko de eerste 18 bouws sawahs en in de afdeeling Manna weder 29 bouws sawahs aangelegd. Door een paar inlandsche hoofden werden proeven genomen met de toepassing van het dusgenoemde systeem HOLLE. Hier en daar was vooruitgang in de rijstcultuur te bespeuren. De oogst kon over het algemeen gunstig heeten; de rijstprijzen liepen uiteen van f 4 tot f 12 per pikol.

Peper. De teelt van dit product heeft in Benkoelen thans weinig meer te beduiden. De nieuwe aanplantingen te Seloema, waarvan in het vorig verslag sprake was, mislukten; toch scheen de bevolking de cultuur niet geheel te willen opgeven.

Koffij. Deze cultuur gaat langzaam vooruit. In de afdeeling Kroë werden de oude gouvernementstuinen door de bevolking op stomp gekapt.

Tabak. De aanplantingen breidden zich uit in de afdeelingen Kroë en Kauer. De van eerstgemelde afdeeling

(1) De landen Kotta Sani, Gadang Beo en Soerian zijn vermoedelijk dezelfde welke reeds door het Gouvernement in erfpacht zijn toegezegd (verg. bijlage T).

(2) Omstreeks medio 1875 waren hier reeds $3\frac{1}{2}$ millioen koffijboomen aanwezig (op 1 October 1873 beliep het aantal 1 355 000).

naar Palembang uitgevoerde tabak werd verkocht tegen f 70 à f 80 per pikol.

Muscaatnoten; *kruidnagelen*. De cultuur van muscaatnoten gaat geheel te niet, die der kruidnagelen daarentegen zeer vooruit. In het afgeloopen jaar werden 900 pikols kruidnagelen geoogst, tegen 400 in 1875. Ook de prijzen waren hooger: gemiddeld f 75 per pikol tegen f 50 in 1875.

Gambier. Behalve in de afdeeling Seloema, waar deze cultuur sedert eenige jaren met goed gevolg wordt gedreven, treft men ook in het district Pino (afdeeling Manna) gambier-aanplantingen aan, die eveneens goede uitkomsten opleveren.

Bosschen. Te Taba Penandjoeng (Ommelanden van Benkoelen) verkreeg men van eene kleine hoeveelheid zaad van den eucalyptus globulus (zie over deze boomsoort bladz. 123), nadat verscheidene pas ontkiemde plantjes door wormen vernield waren, 13 goed groeijende planten, die in de plantkuilen overgebragt werden. De djatiboom tiert welig ter hoofdplaats en plant zich voort.

3°. Lampongsche districten.

Rijst. Slechts in de afdeelingen Telok Betong en IV Marga's worden (langs de Lampongbaai) sawahs aangetroffen, en ook nog eenige in de afdeeling Semangka, die echter niet met den ploeg bewerkt, maar door karbouwen getreden worden. Overigens wordt de rijst op ladangs verbouwd. De oogst was bevredigend en bedroeg in de afdeelingen Sekampong, Toelang Bawang, IV Marga's en Telok Betong respectievelijk 24 000, 82 500, 17 400 en 170 000 pikols. Van de afdeelingen Semangka en Sepoetih werden geen opgaven ontvangen. De rijstprijzen bedroegen in de binnenlanden van f 6 tot f 10 en ter hoofdplaats van f 9 tot f 10 per pikol.

Tabak. Deze cultuur wordt op kleine schaal gedreven; alleen in de afdeeling Telok Betong is de aanplant van eenige beteekenis; de oogst aldaar beliep 404 pikols.

Klappers. De teelt van klapperboomen neemt in dit gewest toe. In de Masoedji-streek en aan de monding der Toelang Bawangrivier worden vrij belangrijke aanplantingen aangetroffen. Ook is dit het geval op de omliggende eilanden en langs de kust aan de Lampongbaai. Voor de 100 noten werd f 2,50 à f 3 betaald.

Peper. De oogst bedroeg in de afdeelingen Semangka, Telok Betong en Sekampong 1536, 2072 en 3083 pikols. Van de IV Marga's werden geen berigten ontvangen. In Sepoetih, waar de bevolking in de laatste twee jaren van den peperaanplant meer werk was gaan maken, oogstte men nog slechts 27 pikols, omdat de meeste ranken nog niet vruchtdragend waren. Ook in de afdeeling Toelang Bawang is de bevolking eerst onlangs begonnen peper te planten. Het product wordt door Chinezen, Boeginezen en Palembangers op de groeiplaatsen opgekocht tegen f 12 à f 18 per pikol, en te Batavia tegen f 25 à f 30 door hen van de hand gezet.

Koffij. Deze cultuur gaat eenigszins vooruit, maar slaagt niet overal even goed. In de afdeeling Sepoetih is een groot deel der aanplantingen gestorven. De opgaven omtrent de productie in 1876 verschillen aanzienlijk met die van de twee voorafgegane jaren, toen een paar afdeelingen niet medegerekend schijnen te zijn geworden. De oogst van 1876 wordt gezegd te hebben bedragen in de afdeeling Sepoetih 222, in de IV Marga's 1305, in Telok Betong 1171, Sekampong 340 en Semangka ruim 247 pikols. Van Toelang Bawang en Boemi Agong (in 1873 tot ééne afdeeling vereenigd) is ook thans de productie niet opgegeven. De koffij is over het algemeen van inferieure qualiteit. De oorzaak ligt in de weinige zorg die aan de cultuur besteed wordt en in de omstandigheid dat de vruchten onrijp geplukt worden. De prijzen verschilden van f 25 tot f 30 per pikol.

Kina. De uit 52 boomen bestaande aanplanting op den berg Radjabassa verkeert in gunstigen toestand. Van een 200tal stekken, op een paar plaatsen uitgeplant (nabij de kampong Tjanti en in den omtrek van Oedjan), is ongeveer de helft opgekomen.

Wilde cardamon (kapoelaga). Alleen in de afdeelingen Semangka en Sekampong legt de bevolking zich op den aanplant van cardamon toe. De uitvoer bedroeg in de eerstgenoemde afdeeling 41, in de laatste 2480 pikols.

Boschproducten. Deze worden door het gansche gewest ingezameld; vooral de verkoop van dammar, rottan, getah pertja, enz. levert aan de bevolking, welke deze voortbrengselen langs de rivieren afvoert, een voornaam middel van bestaan.

4°. Palembang.

Rijst. De oogst was gunstig, behalve in de onderafdeeling Ampat Lawang en in het rijk Djambi, alwaar het gewas grootendeels mislukte tengevolge van den hoogen waterstand. In de behoeften dier streken werd voorzien, wat Ampat Lawang betreft, door aanvoer uit Benkoelen, en wat Djambi aangaat, deels door het Europeesch bestuur, dat 120 pikols rijst derwaarts zond om tegen matige betaling aan de bevolking te worden verstrekt, deels door Palembangsche handelaren. In de overige gedeelten dezer residentie was de voorraad meer dan voldoende; 15 730 pikols rijst en 2785 pikols padi werden van daar uitgevoerd. De prijzen toonden eene opmerkelijke vastheid, behalve in de straks genoemde streken, waar de rijst met f 20 à f 25 per pikol moest betaald worden. Wat de cultuurwijze betreft, daarin is eenige verbetering waar te nemen, vooral in de afdeelingen Lematang Oeloe, Pasoemah en Kommering Oeloe en in de landschappen Makakau, Blalau, Ranau en Lebong, waar, dank zij de bemoeijenis der hoofden, de bevolking de sawahs beter begint te bewerken.

Koffij. Hoewel deze cultuur belangrijk toeneemt, staat zij nog lang niet in verhouding tot de uitgestrektheid van het daarvoor geschikte terrein, 'tgeen voornamelijk aan de schaarschheid der bevolking is te wijten. Geregelde tuinen worden hier en daar aangetroffen. In de afdeelingen Lematang-Oeloe en Pasoemah is de prijs der koffij f 3 hooger dan elders (1). (Hoeveel de prijzen bedroegen, is niet vermeld gevonden.) Het streven der ambtenaren om, door aanwijzing en leiding, verbetering in aanplant en bereiding tot stand te brengen, had reeds eene goede uitwerking voor zooveel de behandeling van het product betreft. De uitvoer, in 1874 en 1875 achtereenvolgens 10 712 en 13 000 pikols, steeg in 1876 tot 21 103 pikols, welke hoeveelheid, op een 1000tal pikols na, geheel naar Batavia werd verscheept.

Katoen. De handel in dit product, dat langs de oevers van de Ogan-, Kommering-, Lematang- en Rawas-rivieren wordt verbouwd, was niet minder belangrijk dan vroeger. Naar verschillende plaatsen in den Archipel werden 44 078 pikols ongezuiverde en 244 pikols gezuiverde kapas uitgevoerd, ter waarde van f 5 à f 13 per pikol. Boomwol (kapok) wordt in groote hoeveelheden aan de oevers van de Moesi en Lematang aangeplant en levert mede goede winsten op.

Gambier. Behalve in de onderafdeelingen Ampat-Lawang en Rawas, waar eenige aanzienlijke aanplantingen bestaan, wordt deze cultuur in de geheele residentie op kleine schaal gedreven. De gambier, van de genoemde plaatsen afkomstig, is van zeer goede qualiteit en zeer gezocht.

Tabak. Alleen in de Redjang-, Sindang- en Ranau-districten is de tabaksteelt gewild; het product aldaar onderscheidt zich van dat der andere afdeelingen door zeer

---

(1) Verg. ook hetgeen omtrent den koffij-oogst in de Pasoemah-landen gezegd is op bladz. 17.

goede qualiteit. Vooral de Ranau-tabak is overal gezocht, en al heeft nog geen uitvoer naar Europa plaats, de uitvoer naar Java neemt van jaar tot jaar toe. De prijzen van het artikel bedroegen f 30 tot f 100 per pikol.

Benzoïn. In de afdeelingen Moesi-Ilir en Iliran-Banjoeassin zijn uitgebreide aanplantingen; deze cultuur is gemakkelijk en zeer winstgevend.

Veeteelt. De veestapel neemt langzamerhand toe door aanvoer en aanfokking. Op de hoofdplaats heerschte gedurende korten tijd groote sterfte onder de varkens en in de Kommering-Ilir onder de karbouwen. Tijdige maatregelen beperkten de ziekten tot engen kring. Nu de voornaamste wegen in deze residentie voor het vervoer per as geschikt zijn gemaakt, zal er ook meer dan tot dusver van paarden zijn gebruik te maken. Reeds is het aantal paarden aanzienlijk vermeerderd; het Gouvernement moedigde de zaak aan door aan een Arabier, die zich met den aanvoer en verkoop van 200 jonge goede paarden, voor de eene helft hengsten en voor de andere merrie's, wilde belasten, eene premie uit te loven van f 10 voor elk paard dat na aanbrengst geschikt zou worden gekeurd. Zoowel rij- als pikolpaarden komen meer in zwang en reeds begint de bevolking deze laatste te bezigen om daarmede hare oogsten ter markt te brengen. Ook ter hoofdplaats, waar vroeger voertuigen bijna niet voorkwamen, vindt men thans wagen- en karrenverhuurders.

5°. Sumatra's Oostkust.

Rijst en tweede gewassen. De in 't verslag van 1875, bladz. 198, vermelde proeven met Java-zaadpadi vielen over het algemeen niet gunstig uit, voornamelijk omdat de bevolking verzuimde aan den aanplant genoegzame zorg te besteden. In de afdeeling Laboean-Batoe evenwel, waar de uitkomsten aanvankelijk gunstig waren, werd de padi vóór het rijp worden vernield door veldmuizen. Of echter een betere uitslag der proeven geleid zou hebben tot het beoogde doel, is twijfelachtig. De dun gezaaide bevolking vindt het gemakkelijker in het bosch terreinen open te kappen, het houtgewas te verbranden en hare padi uit te planten op den aldus eenigszins gezuiverden grond, aan welken aanplant dan verder geene zorg wordt besteed. Na twee of drie jaren wordt de ladang als uitgeput verlaten; alleen waar de rivieren van tijd tot tijd buiten hare oevers treden, of waar het regenwater is op te dammen en alzoo gemakkelijk kan geïrrigeerd worden, geschiedt de rijstbouw met meer zorg en worden kweekbeddingen aangelegd. Dit is algemeen het geval in de landschappen Bila en Assahan, waar rijke oogsten worden verkregen.

Suikerriet. Door de Chinesche bevolking op het eiland Bengkalis wordt suikerriet in vrij groote hoeveelheid aangeplant, doch niet voor de fabriekatie van suiker. Het riet dient uitsluitend als versnapering. De grond moet voor deze cultuur zeer geschikt zijn.

Tabak. In de landschappen Deli, Langkat en Serdang is, met het aantal der Europesche ondernemingen (zie hieronder), ook de tabakscultuur weder toegenomen. Het product uit die streken blijft op de Europesche markt ruimen aftrek vinden. De fijnheid en elasticiteit van het blad doet de Deli-tabak als dekblad verre boven andere soorten verkiezen. Ook op Bengkalis werden met de verbouwing van tabak proeven genomen, welke zeer gunstig zijn uitgevallen.

Klappers. Alleen in Batoebara (afdeeling Assahan) is deze cultuur van genoegzamen omvang, om eenigen uitvoer van noten en olie toe te laten. Elders in dit gewest wordt echter in de behoefte voorzien door aanvoer uit Malakka.

Sago. Deze cultuur blijft een belangrijk middel van volksbestaan.

Europesche landbouwnijverheid. Bij het einde van 1876 waren in Deli 27 landbouw-ondernemingen gevestigd, waarvan 4 in 1876 in werking traden, terwijl nog 1 aanvraag (1) aanhangig was. In Langkat waren 32 ondernemingen, waarvan 16 (2) in het laatste jaar tot stand gekomen; voor 2 andere waren nog aanvragen in behandeling. In Serdang telde men er 15, waarvan 9 in werking getreden in 1876. Bovendien waren voor 3 perceelen aanvragen ingekomen (3).

Bij die ondernemingen waren in dienst 55 administrateurs en 122 geëmploijeerden. Opgaven omtrent het aantal werklieden (4) op de ondernemingen gevestigd, zijn niet ontvangen; evenmin omtrent de uitgestrektheid der aanplantingen of de verkregen productie. Alleen wordt berigt dat de tabaksoogst van 1876, tengevolge van regens en van overstroomingen, vooral in het Langkatsche, niet zooveel had opgeleverd als men verwachtte (5). Aangaande de productie van muscaatnoten, met welker aanplant indertijd op de ondernemingen mede is begonnen, is ditmaal weinig vernomen. Uit berigten, in den loop van 1876 van den resident ontvangen, blijkt echter dat zich eene onrustbarende ziekte onder deze noten-aanplantingen vertoonde, waardoor vele, zoo oude als jonge boomen stierven.

Zoo als reeds op bladz. 20 is vermeld, zijn onlangs door de Indische Regering eenige regelen gesteld, waaraan de door de vorsten in deze residentie uit te geven landbouwcontracten zullen moeten voldoen om de bekrachtiging van het Europeesch bestuur te kunnen erlangen. Die regelen, omschreven in een modelcontract (zie de *Javasche Courant* van 30 Januarij 1877), komen in hoofdzaak op het volgende neder: de juiste ligging en begrenzing der uit te geven (woeste) gronden moeten stellig zijn aangeduid; — de duur der uitgifte mag 75 jaren niet te boven gaan; —

---

(1) Vermoedelijk die der „Société des colons explorateurs", eene naamlooze vennootschap die haren zetel te Deli vestigde en op welker acte van oprigting door den Gouverneur-Generaal goedkeuring werd verleend bij een besluit van 28 September 1876. Deze uit vreemdelingen (schier uitsluitend Franschen) bestaande maatschappij, welker oprigting indirect schijnt te zijn uitgegaan van de „Société de géographie de Paris", stelt zich ten doel om wetenschappelijke onderzoekingen in het verre Oosten gepaard te doen gaan met het drijven van landbouw-ondernemingen (zie de statuten in de Javasche Courant van 3 November 1876). Volgens een berigt van den resident van Sumatra's Oostkust, dd. 17 Julij jl. omtrent hetgeen de onderneming tot dusver had uitgerigt, was de directeur met nog drie andere medgezellen, waaronder een geneesheer, aanvankelijk verbleven ter hoofdplaats Laboean-Deli, ten einde met den sultan te onderhandelen over het verkrijgen van de noodige gronden voor eene landbouw-onderneming. Toen in den aanvang van dit jaar die onderhandelingen niet tot de gewenschte uitkomst leidden, had de directeur der onderneming verzocht om, in afwachting eener definitieve vestiging, zich met zijn gezelschap naar het tot Deli behoorende district Bedagei te mogen begeven. Deze vergunning werd verleend, terwijl de sultan hun de vrijheid gaf om gedurende twee jaren aldaar over gronden te beschikken tot het nemen eener proef met de tabakscultuur. Sedert is bedoeld personeel in Bedagei gevestigd gebleven, waar de ontginning is aangevangen met een 50tal Chinesche koelies. De berigten omtrent den gang der exploitatie zijn echter niet gunstig; onbekendheid met het te verrigten werk moet daarvan eene voorname oorzaak zijn; bovendien zouden de middelen, waarover de ondernemers voor alsnog te beschikken hadden, niet voldoende zijn om hun oogst af te werken. De directeur was onlangs naar Europa vertrokken, vermoedelijk ter verkrijging van ruimer kapitaal; de geneesheer had zich uit het gezelschap teruggetrokken en Deli verlaten. Overigens laat de resident zich gunstig uit over de verhouding der bewuste vreemdelingen jegens de hoofden en bevolking en jegens hun werkvolk.

Volledigheidshalve verdient hier nog aanteekening dat het aantal in Nederland of in Indie gevestigde vennootschappen voor landbouw-ondernemingen ter Sumatra's Oostkust onlangs vermeerderd is met eene te Rotterdam gevestigde naamlooze vennootschap: „Tabakmaatschappij Arendsburg", waarin door sommige deelhebbers is ingebragt de reeds redert eenige jaren in Deli in werking zijnde onderneming Arendsburg (zie de statuten, goedgekeurd bij Koninklijk besluit dd. 10 April 1877, in de Staatscourant van 9 Junij jl.).

(2) In 1875 zouden alzoo reeds 16 ondernemingen in Langkat gevestigd zijn geweest, terwijl 't vorig verslag, bladz. 198, slechts van 15 sprak, waarvan 11 toen reeds in werking waren en 4 nog alleen contractueel gevestigd.

(3) Over de voorgenomen vestiging van een paar particuliere landbouw-ondernemingen op het eiland Bengkalis (behoorende tot 's Gouvernements regtstreeksch grondgebied in deze residentie) zie men bladz. 100. Verg. ook bladz. 19.

(4) Volgens eene opgaaf van Junij 1876 werd het aantal, van elders aangebragte, op de ondernemingen vast in dienst zijnde werklieden toen geschat op 12000, ongerekend dus de te werk gestelde inboorlingen (Maleijers en Battaks).

(5) Over pogingen van de Maatschappij „Nederland" om het vervoer van de Sumatra-tabak naar Europa voortaan zooveel mogelijk met hare stoomschepen te doen geschieden, zie men bladz. 107.

overdragt der onderneming aan anderen is onderworpen aan goedkeuring van het Europeesch bestuur; — papaveraanplant is verboden; — de jaarlijksche pacht zal moeten bedragen f 1 per bouw (dezelfde som die ook bij de reeds vastgestelde erfpachtsregelingen voor de buitenbezittingen is aangenomen ter zake van door het Gouvernement uit te geven gronden), de pachtsom in te gaan dadelijk na de goedkeuring van het contract, doch gedurende de eerste vier jaren slechts over de uitgestrektheid die in ontginning is gebragt en in elk geval gedurende die vier jaren achtereenvolgens over $1/5$, $2/5$, $3/5$ of $4/5$ van het afgestane aantal bouws, zijnde in het vijfde en de volgende jaren de pachtschat over de volle uitgestrektheid verschuldigd, onverschillig hoever de exploitatie dan gevorderd is (1); — aan den ondernemer is verboden om te beschikken over gronden bij de bevolking in gebruik, wanneer deze binnen de grenzen van het uitgegeven perceel mogten worden aangetroffen; en wanneer in het perceel vruchtboomen mogten voorkomen, aan vroegere bewoners toebehoorende, moet de waarde dier boomen naar billijkheid aan de regthebbenden vergoed worden; — de afgestane grond kan door de vorsten worden teruggenomen wanneer niet binnen vier jaren minstens $1/5$ daarvan in ontginning is gebragt; en aan de bevolking blijft het regt om in de niet ontgonnen gedeelten van een afgestaan perceel rotting en andere boschproducten te verzamelen. Eindelijk behelst het modelcontract nog de bepaling dat partijen zich verbinden om geschillen betreffende de tenuitvoerlegging der overeenkomst te onderwerpen aan de beslissing van scheidslieden, te benoemen volgens de voor Nederlandsch Indie geldende voorschriften van burgerlijk regt.

Ter aanvulling van het in vorige verslagen (2) medegedeelde omtrent de voorwaarden, waarop de van elders aangebragte arbeiders bij de ondernemingen te werk worden gesteld, valt het volgende aan te teekenen.

De geïmmigreerde werklieden zijn voornamelijk Chinezen, doch daaronder bevinden zich ook eenige Klingalezen, Javanen en inboorlingen van Bawean. Deze lieden hebben bijna allen f 50 à f 75 in voorschot genoten ter bestrijding der kosten van hun overtogt, aanschaffing van kleeding, delging van schuld op de plaats van waar zij afkomstig zijn, of ter aanvankelijke voorziening in de behoeften van achtergelaten betrekkingen. Behalve genoemde som kosten zij den planter dikwijls nog f 25 à f 50 per hoofd wegens het verschaffen van huisvesting en het bestrijden van andere uitgaven, die niet op de werklieden verhaald worden. De werkovereenkomsten (3) bevatten gewoonlijk de volgende bedingen: de werkman verbindt zich een hem aangewezen stuk grond, circa $3/4$ à 1 bouw groot, met tabak te beplanten en den oogst aan zijn werkgever af te leveren. De arbeider ontvangt daarvoor geen vast loon, maar krijgt in den loop van het oogstjaar geregeld voorschotten om in zijn levensonderhoud te voorzien tot op het oogenblik dat hij zijn product geheel aan den ondernemer heeft afgeleverd, als wanneer de schulden van den koelie worden verrekend met het geldswaardig bedrag der geleverde tabak en hem tevens wordt uitbetaald hetgeen hij meer heeft verdiend (wat dikwijls een vrij aanzienlijk bedrag kan uitmaken). Daarna moet de koelie helpen bij het fermenteeren en sorteeren der tabak, waarvoor ook bij taak betaald wordt, en is dit werk verrigt, dan heeft de koelie, wiens schuld is aangezuiverd, aan de verpligtingen van zijn contract voldaan.

Dat de ondernemers dikwijls moeite hadden om de benoodigde werklieden te verkrijgen, is reeds in vorige verslagen medegedeeld. Niet minder moeite kostte het somtijds om de te Singapore en Penang aangeworven Chinesche arbeiders, waaronder steeds veel volk van het slechtste allooi was, in dienst te houden. In de afdeeling Deli werden in 1874 (4) 40, in 1875 46 werklieden ter politierol gestraft, omdat zij hun dienstcontracten willekeurig verbroken hadden, met andere woorden omdat zij van de ondernemingen weggeloopen waren. Hadden de werkgevers zich dikwijls te beklagen over het gedrag hunner arbeiders, meermalen werden ook door deze laatsten bij het bestuur klagten aanhangig gemaakt wanneer zij meenden dat hun in het een of ander door de ondernemers was te kort gedaan. Ernstige moeijelijkheden vloeiden er in vorige jaren uit zulke geschillen tusschen ondernemers en werklieden niet voort; maar in het laatst van 1876 kwam het tot bedenkelijke botsingen, zoodat de tusschenkomst der militaire magt noodig was om de rust te herstellen (verg. blz. 19).

6°. Riouw en onderhoorigheden.

Rijst en sago. Gelegenheid tot het verbouwen van rijst, zoo op drooge gronden (ladangs) als op sawahs, bestaat in dit gewest in ruime mate, maar zij wordt door de bevolking zeer weinig benuttigd, zoodat steeds van elders rijst wordt ingevoerd, voornamelijk van Singapore en Bali. Omtrent de door den sultan van Lingga bewerkstelligde proefnemingen met den natten rijstbouw werden, ook wat het jaar 1876 betreft, weder niet zeer bevredigende berigten ontvangen. Sago (in deze residentie een niet onbelangrijk artikel van uitvoer) was in overvloed voorhanden.

Peper en gambier. Deze cultures zijn door den geheelen Riouw-Lingga archipel verspreid. In den regel leggen de Chinesche landbouwers (5) te gelijker tijd peper- en gambier-plantsoenen aan, omdat de gambiercultuur alléén niet voordeelig genoeg is en de pepercultuur eerst in het vierde of vijfde jaar een oogst afwerpt. In den Bintang-archipel en op het eiland Battam, waar de eerste tuinen werden aangelegd en dus nog slechts in mindere mate terrein beschikbaar is, vraagt ieder planter zooveel grond als hij noodig heeft, terwijl in de afdeelingen Karimon en Lingga geheele eilanden of streken door den sultan of den onderkoning afgestaan worden, somtijds aan vereenigingen van personen (kongsi's). Deze uitgiften sluiten in zich de vergunning tot ontginning van een bepaald getal kawa's tegen betaling (in eens), naar gelang van de mindere of meerdere geschiktheid van den grond, van f 40 à f 80 per kawa (eene uitgestrektheid noodig om een kawal of kooksel gambier op te leveren, gemiddeld $1/6$ bouw). Zoodra de tuinen beginnen te produceeren, wordt door de bedoelde vorsten een grondhuur geheven van 1 à $2\frac{1}{2}$ dollar 's maands per kawa. Tevens verkrijgt de concessionaris het prioriteitsregt voor de ontginning der overige gronden. Alleen als hij niet voornemens is zijne tuinen uit te breiden, worden concessien aan anderen gegeven. Bij elke kawa grond wordt eene gelijke uitgestrektheid boschgrond ter beschikking van den ondernemer gesteld ter verkrijging van brandhout voor het koken van de gambier. Van één kawa is de productie gemiddeld 20 pikols gambier per maand.

De Chinesche koelies op de plantages ontvangen 5 à 6 dollars in de maand, met kost en inwoning en veelal een zeker aandeel in de winsten der onderneming. De gambierkoker is een rondreizend persoon, die 8 à 10 dollars 's maands, benevens huisvesting ontvangt. Ter verkrijging van het noodige kapitaal worden dikwijls zeer bezwarende consignatie-contracten aangegaan met handelaren te Riouw, Senggarang of Singapore.

Alleen in de afdeeling Lingga werden in 1876 een honderdtal nieuwe tuinen aangelegd. Hoeveel de gambier- en peperproductie bedraagt, is niet wel op te geven, doordien

---

(1) Aanvankelijk bedongen de inlandsche vorsten in 't geheel geen pachtsom, maar lieten zij het, wat betreft de voordeelen die de contracten voor hen moesten afwerpen, aankomen op de uitvoerregten, enz. In 1871 en 1872 zijn zij echter begonnen „grondhuur" te heffen, doch eerst in te gaan met het vijfde jaar (verg. het verslag van 1873, bladz. 17). Deze „hassil tanah" was dan echter — zoo wordt althans voor de ondernemingen in Langkat opgegeven — alleen verschuldigd over het reeds in ontginning zijnde gedeelte der gronden.

(2) Zie o. a. die van 1873 en 1874, bladz. 245 en 211.

(3) Omtrent het toezigt, op de aanneming van werklieden door het Europeesch bestuur uit te oefenen, zijn voor de residentie Sumatra's Oostkust bijzondere voorschriften uitgevaardigd (*Indisch Staatsblad* 1875, n°s. 59 en 168).

(4) Eerst sedert December 1873 (*Indisch Staatsblad* n°. 250*a*) is de regtsmagt over de Chinezen en over de op landbouw-ondernemingen in dienst zijnde andere vreemde oosterlingen in Deli overgegaan op het Europeesch bestuur. De inheemsche werklieden staan onder jurisdictie van het inlandsch bestuur. Voorzieningen zijn in overweging (verg. bladz. 67/68) om in de uitoefening der bedoelde regtsmagt nog verbeteringen te brengen.

(5) In vroegeren tijd waren er ook Maleijers die zich op deze cultures toelegden, maar deze zijn langzamerhand door de Chinezen verdrongen.

slechts een gedeelte te Riouw wordt aangebragt. Van daar werden in 1876 uitgevoerd 113 811 pikols peper en 272 707 pikols gambier, tegen respectievelijk 60 831 en 162 917 pikols in 1875. Van de Karimon-eilanden en van Lingga worden de meeste producten regtstreeks naar Singapore verscheept. De prijzen zijn in het afgeloopen jaar gedaald en bedroegen gemiddeld per pikol voor gambier 1ste soort f 14,49 en 2de soort f 11,73; voor witte peper f 30,58 en zwarte f 15,58.

Klappers. Van de klapperteelt wordt schier alleen in de afdeeling Lingga eenig werk gemaakt, maar de productie is zeer gering. De grootste aanplantingen aldaar behooren aan leden der vorstelijke familie.

7°. Banka.

Rijst. Deze cultuur wordt geheel op ladangs gedreven en gaf eene productie van 106 500 pikols rijst tegen 74 100 in 1875. De prijzen waren voor de padi van f 4,75 tot f 5,90 en voor de rijst 1ste soort f 11,25 en 2de soort f 8,50 per pikol.

Klappers. De aanplant neemt gaandeweg toe, zoodat er bij het eind van 1876 ruim 157 000 boomen waren, (57 000 vruchtdragende en 100 000 jonge), tegen circa 147 000 bij het eind van 1875. De prijzen liepen uiteen van f 5,50 tot f 6,50 voor de 100 noten, en f 37,50 tot f 42 per pikol olie.

Gambier. Ook deze cultuur gaat vooruit. De productie (over 1875 niet opgegeven) bedroeg in 1876 262 pikols; de prijzen verschilden van f 22 tot f 40 per pikol.

Peper. In de districten Muntok en Soengeiliat begint de pepercultuur belangstelling te vinden en werden eenige aanplantingen op vrij groote schaal aangelegd. Ook in de kampongs wordt peper geplant. De productie was in het afgeloopen jaar nog gering, doch men verwachtte dat reeds spoedig eenige peper uitgevoerd zou kunnen worden.

Boschproducten. In 1876 werden 429 pikols honig en ongeveer 150 pikols was ingezameld, tegen respectievelijk 302½ en 132 pikols in 1875. Voor de honig werd f 5 tot f 18 en voor de was f 110 tot f 150 per pikol betaald, dezelfde prijzen als in 1875.

8°. Billiton.

Rijst. De oogst in 1876 werd door de inlandsche hoofden geschat op 28 580 pikols, tegen 11 000 in 1875. De weêrsgesteldheid was voor het gewas zeer ongunstig; vele velden toch mislukten door droogte en ongedierte. De prijzen verschilden van f 4,50 tot f 12 per pikol. Ingevoerd werden 52 665 pikols tegen 64 032 in 1875.

Klappers. De uitbreiding van deze teelt wordt van bestuurswege aangemoedigd. Het aantal boomen bedroeg bij het eind van 1876 162 000, tegen 113 300 op 31 December 1875. Voor de noten werd f 6 tot f 8 per 100 stuks en voor de olie f 25 tot f 50 per pikol betaald.

Sago en andere palmsoorten. De in 't vorig verslag opgegeven cijfers van het aantal boomen waren foutief. Eene naauwkeuriger opneming bragt aan het licht, dat bij het eind van 1876 aanwezig waren 14 940 sago-, 7656 arèn- en 117 464 pinangboomen.

9°. Westerafdeeling van Borneo.

Rijst, enz. Bij de dun gezaaide bevolking, die een zwervend leven leidt, althans bij de Dajaks, bestaat weinig neiging om de van ouds gebruikelijke wijze om ladangs aan te leggen (op plekken, in het bosch opengekapt), te verwisselen met eene betere cultuurwijze. De Chinezen en de weinige in dit gewest gevestigde Boeginezen en Javanen verbouwen slechts de voor eigen gebruik benoodigde voedingsmiddelen, maar nog niet in voldoende hoeveelheid, zoodat steeds rijst wordt ingevoerd.

In het landschap Sambas waren de oogsten in de laatste jaren zeer bevredigend, hetwelk voor een deel moet worden toegeschreven aan de belangstelling welke de sultan in den landbouw toont. In den laatsten tijd heeft deze vorst eenige waterwerken doen aanleggen, die zeer goed voldeden. Een 30tal bouws werden reeds in cultuur gebragt, terwijl nog gelegenheid bestaat tot irrigatie van 300 bouws. De in 1872 ter beschikking van den vorst gestelde Javaansche landbouwer is nog steeds in Sambas werkzaam. Ook in Mampawa wint de natte rijstbouw bij eenige Dajaksche stammen meer en meer veld. Over het algemeen was de oogst in het afgeloopen jaar bevredigend.

Klappers. In de afdeelingen Pontianak en Mampawa zijn langs de kust en op de nabij gelegen eilanden door Maleijers en Boeginezen uitgestrekte klapper-aanplantingen aangelegd, welke gestadig worden uitgebreid. De bereiding der olie geschiedt nog steeds op gebrekkige wijze, waardoor de hoedanigheid dikwijls te wenschen overlaat. De olie en klappers worden naar Singapore uitgevoerd. Op sommige plantsen, o. a. te Soengei-Kakap in Pontianak, wordt door den sultan eene belasting geheven van 2 duiten per vruchtdragenden boom.

Koffij. De in 1874 door een Arabier ondernomen aanplant te Pontianak (verg. het verslag van 1875, bladz. 199) moet als mislukt worden beschouwd. Ofschoon de aanplant aanvankelijk een bevredigend aanzien had, zijn de boomen langzamerhand gestorven, waarschijnlijk door de vochtige geaardheid van den grond. Omtrent den in 't vorig verslag bedoelden aanplant in het rijkje Meliouw verkeert men nog in het onzekere. Eene nieuwe proef werd genomen door den vorst van Mampawa, wien door het bestuur 20 000 Preanger-zaden werden verstrekt. Volgens de jongste berigten kwam het meerendeel der zaden op de kweekbeddingen goed op.

Veeteelt. Deze is van weinig beteekenis. De runderen leven in het wild, zijn mager en klein, en wanneer tot slagten wordt overgegaan, moet er jagt op gemaakt worden. Slechts op enkele plaatsen, bijv. langs de Melawi-rivier, vindt men kleine veestapels, die beter worden verzorgd. In het rijk Mampawa bezit een rijke Boeginees eene veefokkerij, die 370 runderen telt en voortdurend uitgebreid wordt. Varkens worden door de Chinezen en Dajaks aangefokt en van pluimvee wordt veel werk gemaakt. Paarden worden zeer weinig aangetroffen.

10°. Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Rijst. Deze cultuur ontwikkelt zich langzaam, voornamelijk in de afdeeling Amoenthai; verbetering in de cultuurwijze valt echter niet op te merken. In twee districten dezer afdeeling slaagden de proeven met Java-zaadpadi. De natte rijstbouw geschiedt slechts op die gronden, welke bij hoogen waterstand overstroomd en met eene laag slib bedekt worden. Deze gronden worden niet beploegd of bewerkt, doch alleen met een kapmes van onkruid gezuiverd en meestal slechts twee of drie jaren achtereen beplant; alleen in de afdeelingen Martapoera en Amoenthai bebouwt men de gronden ieder jaar op nieuw. De droogevelden worden jaarlijks verwisseld. Bij den natten rijstbouw worden kweekbeddingen aangelegd en plant men tot twee en driemalen over. In de beide genoemde afdeelingen was de oogst van de drooge rijstvelden in 1876 vrij gunstig, doch die van de sawahs viel minder voordeelig uit dan in 1875. De rijstprijzen verschilden van f 5,50 tot f 12 per pikol. Van Java werden 13 2.6 pikols rijst ingevoerd, tegen 16 166 in 1875, uitsluitend voor de militairen en de Chinesche en Europesche inwoners, die de inheemsche rijst niet gebruiken. Uitvoer had niet plaats.

Peper. Deze cultuur moet in vroegere jaren in de afdeeling Martapoera op groote schaal gedreven zijn, doch is thans geheel in verval. Pogingen worden evenwel in 't werk gesteld om daarvoor weder eenigen lust op te wekken.

Indigo. Met den aanplant van indigo houdt de bevolking zich gaarne bezig; de grond is voor deze cultuur bij uitnemendheid geschikt. In de afdeeling Martapoera werden met den aanplant en de bereiding van indigo proeven genomen, die goed slaagden. Twee Europesche ondernemers, die zich dáár met die cultuur bezig hielden, moesten evenwel wegens gebrek aan middelen de zaak opgeven.

Katoen. Deze cultuur wordt slechts in één district van de afdeeling Amoenthai gedreven en onderging gedurende 1876 eenige uitbreiding. De oogst was gunstiger dan in 1875, hetgeen aan de aanhoudende droogte in den oostmoesson wordt toegeschreven. Proeven met zaden van Javasche en Palembangsche katoen mislukten.

Klappers. Alleen in drie districten van de afdeeling Amoenthai worden groote klapper-aanplantingen aangetroffen. Bij het eind van 1876 waren — volgens schatting — aldaar aanwezig 105 400 boomen, waaronder 8900, die in den loop van het jaar werden bijgeplant. De prijs der noten verschilde van f 4,50 tot f 6 de 100 stuks. De invoer van olie vermindert, doordien de bevolking meer en meer van petroleum gebruik maakt.

11°. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

Rijst. Van de 673 700 pikols rijst, die in 1875 in de gouvernementslanden werden geoogst, waren 625 280 pikols aan de betaling van tienden en tesang onderworpen. In 1876 bedroeg de belastbare rijstproductie 626 000 pikols. Van die streken, waar geen belasting van het rijstgewas wordt geheven (1), is de oogst van 1876 niet opgegeven. In 1874 werd aldaar de oogst geschat op ruim 52 000 pikols rijst, en in 1875 op ruim 48 000 pikols. Volgens de ontvangen opgaven werden in 1876 100 633 pikols ingevoerd en 30 325 uitgevoerd, doch het blijkt niet of hier van padi dan wel van rijst sprake is.

Koffij. De productie, zelfs die in de gouvernementslanden, is niet met genoegzame juistheid op te geven. De uitvoer van Makasser, waaronder ook koffij uit de door inlandsche vorsten bestuurde landschappen, bedroeg echter 110 400 pikols tegen 109 002 in 1875. De prijzen, die voor het product bedongen werden, liepen uiteen: in de Noorderdistricten van f 38 tot f 40, in de Zuiderdistricten van f 37 tot f 40 en in de Oosterdistricten van f 28 tot f 42 per pikol.

Kina. Te Lokka (afdeeling Zuiderdistricten) stonden 1447 planten in den vollen grond, die goed groeiden. Met het verzorgen van dien aanplant is sedert een paar jaren een bepaald persoon belast, die ook in 1877 en 1878 nog zal worden in dienst gehouden. De kina-aanplant te Atjé (onderafdeeling Bergregentschappen der Noorderdistricten) is nagenoeg geheel uitgestorven.

Suiker. Van de vroeger in dit gewest in werking geweest zijnde vier suikerfabrieken is de grootste, die te Batoe Bassi (in de Noorderdistricten), bij welke aanhoudend met verlies was gewerkt, bij het overlijden des eigenaars voor goed opgeheven (verg. bladz. 100). Van de drie andere werkte er in 1876 slechts één, zijnde een kleine buffelmolen, toebehoorende aan een Chinees, welke jaarlijks te naauwernood een paar honderd pikols afwerpt van geringe hoedanigheid en uitsluitend voor plaatselijk verbruik bestemd. De ondernemer verschaft zich het riet door opkoop van de bevolking.

Klappers. Op Saleijer blijft de handel in klappers en olie aanzienlijk; beliep de van daar verscheepte hoeveelheid olie in 1876 1863 pikols tegen 3748 pikols in 1875, de uitvoer van klappers steeg van 1 111 500 tot 1 135 200 stuks. De prijzen verschilden weinig met die van 1875, te Makasser werd f 3,50 à f 5 voor de 100 noten en f 50 à f 60 per vat olie betaald.

Veeteelt. De veestapel werd bij het eind van 1876 geschat op ongeveer 13 200 paarden, 43 600 buffels en 740 koeijen, tegen 13 800 paarden, 42 600 buffels en 700 koeijen in 1875. Het plan bestond om in 1877 weder, even als in 1875, te Makasser eene vee- en paardententoonstelling te houden. Tot aanmoediging der verbetering van het paardenras zullen daarbij wedrennen plaats hebben. Over de voorgenomen oprigting eener paardenstoeterij onder militair beheer op het schiereiland Malassoro (Zuid-Celebes) zie men bladz. 47.

12°. Menado.

Rijst. In het afgeloopen jaar werden in de Minahassa ruim 8880 bouws sawahs aangelegd, waarvan verreweg het grootste gedeelte in de afdeeling Tondano. Voor den droogen rijstbouw werden in het geheel in de vijf districten der Minahassa ruim 28 650 bouws gebezigd. In 't geheel bedroeg de padi-oogst in deze afdeeling 742 900 pikols tegen 714 500 in 1875. Omtrent de in 't vorig verslag aangekondigde herhaling van proeven met de toepassing van het systeem Holle zijn door den resident geene bijzonderheden gemeld.

In de afdeeling Gorontalo zouden, volgens ontvangen opgaven, in 1876 geoogst zijn 254 600 pikols padi tegen 207 000 in 1875.

De rijstprijzen in Menado, die zich in de beide vooraf-gegane jaren tusschen de f 5 à f 7,50 per pikol bewogen hadden, bedroegen in 1876 f 3,75 à f 8,10.

Djagong (miloe). Volgens schatting zou deze cultuur in 1876 in de Minahassa 348 en in de afdeeling Gorontalo 36 millioen vruchten hebben afgeworpen, tegen 353 en 34 millioen in 1875. Per duizend stuks werd betaald hoogstens f 5 en minstens f 1,50. In de afdeeling Gorontalo was echter de laagste prijs f 3.

Sago. In alle districten van de Minahassa worden sagoaanplantingen aangetroffen. Het aantal boomen werd in 1876 op ruim 350 000 geschat. Voor de afdeeling Gorontalo wordt het cijfer gesteld op ruim 76 000 (de opgaaf van 257 600 in 't vorig verslag schijnt foutief). Omtrent de productie zijn geen cijfers bekend; ter hoofdplaats Gorontalo kwamen 3000 pikols ter markt.

Koffij. Het in 1875 ontvangen rapport van den hoofdambtenaar, die in 1874 naar de Minahassa gecommitteerd werd tot het doen van een speciaal onderzoek naar de koffijcultuur aldaar en naar de oeconomische gesteldheid dier afdeeling in 't algemeen, is sedert door de Indische Regering in handen gesteld van den resident, met uitnoodiging om voorstellen in te dienen ten aanzien van zoodanige daarbij behandelde onderwerpen, wier regeling hem noodig en wenschelijk mogt voorkomen.

In het afgeloopen jaar ondergingen de aanplantingen eenige uitbreiding, daar het aantal boomen (zoo jonge als vruchtdragende) klom van 9 800 000 tot 10 millioen. De koffijlevering was daarentegen veel minder dan in de drie voorafgegane jaren; zij bedroeg slechts 8024 pikols, tegen 10 784, 16 000 en 10 580 in de jaren 1873, 1874 en 1875. De resident meent dien achteruitgang voor een groot deel te moeten toeschrijven aan toenemende onttrekking van koffij aan de verpligte levering (verg. ook bladz. 100), een gevolg, deels van de vestiging van meer particulieren in de binnenlanden, deels van de onder de bevolking ontstane meening, dat het Gouvernement het koffijmonopolie gaandeweg wilde loslaten. Op den algemeenen toestand der cultuur waren ook van invloed de onvoldoende belangstelling van de zijde der hoofden en de minder goede verdeeling der heerendiensten. Het noodige wordt verrigt om bij hoofden en bevolking juistere indrukken te vestigen omtrent de bedoelingen van het Gouvernement ten opzigte van de koffijcultuur, terwijl de plaatselijke ambtenaren zijn aangeschreven om verboden opkoop van koffij zooveel mogelijk tegen te gaan door krachtig toezigt op den afvoer van het product.

(1) In de afdeelingen Noorder- en Oosterdistricten de bergregentschappen, en in de afdeeling Zuiderdistricten de regentschappen Binamoe, Bankala, Taroang, Tino en Roembia.

Voorts heeft de resident eenige bepalingen ten aanzien van de verpligte diensten in werking gebragt, waarbij onder anderen is voorgeschreven, dat in de districten, waar gouvernements koffijtuinen worden aangetroffen, alle dienstpligtigen op vastgestelde tijden één of twee dagen in de maand in die tuinen hebben te arbeiden.

In Gorontalo breidde de koffijcultuur zich gaandeweg uit. Het aantal boomen, in 1873 t/m 1875 geklommen van 807 800 tot 1 182 500, steeg in 1876 tot 1 300 000; de productie bedroeg in genoemde vier jaren achtereenvolgens 530, 720, 830 en 900 pikols.

Cacao. Tengevolge van de bekende ziekte vermindert het aantal boomen gestadig. In de Minahassa daalde het cijfer van 290 000 tot 283 500, in Gorontalo van 85 600 tot 74 900. In de Tomini-landen schijnt de cacao-cultuur beter te slagen; de uitvoer van daar via Gorontalo naar Makasser en Singapore wordt geschat op 1500 pikols; het product gold f 55 à f 60 per pikol.

Muscaatnoten. De aanplantingen in de Minahassa nemen niet onbelangrijk toe. Het aantal boomen, in 1873 op 135 000 geschat, was in 1876 te stellen op 354 000. De productie schijnt echter niet geklommen te zijn; zij bedroeg in de beide genoemde jaren ongeveer 115 pikols. In Gorontalo blijft deze cultuur onbeduidend.

Kina. De uitkomsten der proefaanplantingen blijven ongunstig, zoowel in de Minahassa als in Gorontalo.

Tabak. In de Minahassa neemt de aanplant van tabak ten behoeve van particuliere ondernemers meer en meer toe. Waren er in 1875 slechts twee ondernemers, die 38 schuren bezaten, in 1876 kwamen er twee bij en steeg het aantal schuren tot 90. Opgaven omtrent betaling en productie ontbreken. In Gorontalo bleef de cultuur zich bepalen tot de behoefte voor de inlandsche markt.

Katoen. In de Minahassa bleef de katoenteelt onbeduidend, maar in Gorontalo wordt daarvan meer werk gemaakt. De marktprijzen bleven onveranderd. Cijfers omtrent aanplant en productie zijn niet, of niet volledig, ontvangen.

Veeteelt. De opgaven, omtrent den veestapel in de Minahassa ontvangen, wijzen op eene niet onbelangrijke toeneming tegenover 1875. Voor 1876 worden als aanwezig opgegeven ongeveer 3800 paarden, 21 400 runderen, 206 300 varkens en 1500 schapen en geiten. Omtrent den veestapel in Gorontalo zijn ditmaal geen cijfers gemeld.

Europesche landbouwnijverheid. Op bladz. 100 is reeds het een en ander medegedeeld omtrent de minder regelmatige wijze, waarop zich Europesche particulieren in de Minahassa, vooral in het district Menado, gaandeweg in het bezit van gronden hebben weten te stellen, die zij thans exploiteeren voor de teelt van muscaatnoten, koffij, cacao, klappers, enz. Op één perceel vindt men een aanplant van 10 000 muscaatboomen, maar de meeste aanplantingen tellen slechts enkele duizenden, sommige zelfs maar enkele honderden boomen. Onder de koffijondernemingen vindt men er één met een aanplant van 50 000 boomen, doch de overige particuliere aanplantingen zijn veel kleiner. Op groote schaal is echter in 1876 met koffijaanplant begonnen op eene cultuuronderneming (de belangrijkste in de Minahassa), toebehoorende aan de firma DE BORDES en C°. Deze onderneming beslaat 500 bouws, in huur afgestaan door het districtshoofd van Toelian (afdeeling Tondano). Van de overigens bestaande 4 tabaksondernemingen is reeds onder »*Tabak*" melding gemaakt. Opgaven omtrent de productie der verschillende ondernemingen zijn niet aangeteekend gevonden.

13°. Amboina.

Rijst en sago. In 1876 werden ongeveer 40 000 pikols rijst ingevoerd tegen 45 000 in 1875. De rijst kostte ter hoofdplaats f 10 à f 12 per pikol. Van Ceram en Boeroe worden groote hoeveelheden sago naar Amboina gebragt.

Klappers. Opgaven betreffende deze cultuur zijn ditmaal niet vermeld gevonden. Alleen wordt berigt dat de petroleum de klapperolie begint te verdringen, maar dat niettemin de aanvoeren van de Sangir- en Key-eilanden blijven aanhouden.

Kruidnagelen. Deze cultuur wordt voornamelijk gedreven op de eilanden Amboina, Saparoea, Noessalaut en Haroekoe. De groote oogsten van 1874 (1) en 1876, en de hooge prijzen die het product in de laatste jaren behaalde, moedigen aan tot uitbreiding der aanplantingen. Door sterfte onder de plantsoenen in de afdeeling Amboina en door boschbranden in de afdeeling Hila daalde echter het aantal jonge boomen in 1876 van 128 300 tot 110 000; dat der vruchtdragende daarentegen vermeerderde van 162 000 tot 163 000 (2). Van bestuurswege werd de bevolking — niet geheel zonder gevolg — aangespoord tot zorgvuldiger bewerking der tuinen en tot betere drooging van het product. De marktprijzen der nagelen te Amboina bedroegen in 1876 f 60 tot f 65 per pikol, terwijl in 1875 f 70 à f 75 en soms meer werd besteed. De bevolking maakte echter veel lagere prijzen, doordien zij haren oogst, tegen voorschot, doorgaans verkocht aan Chinezen en Arabieren. Ook de inlandsche hoofden (die hier geen landsbezoldiging ontvangen) geven veelal voorschotten aan de bezitters van nagelboomen, te verrekenen met het product, dat zij zich dan tegen f 0,25 à f 0,30 per katti of f 25 à f 30 per pikol laten leveren.

Muscaatnoten. Op Amboina bedroeg het aantal boomen ongeveer 30 000, en de uitvoer van noten en foelie 334 en 48 pikols. De prijzen waren aldaar per pikol: voor de noten f 35 à f 40, voor de foelie f 50 à f 60.

Van meer belang zijn, zooals bekend is, de noten-aanplantingen op de Banda-eilanden. De 34 zoogenaamde specerijperken aldaar (25 op Lonthoir, 6 op Aij en 3 op eigenlijk Banda) werden geschat een gezamenlijken aanplant te tellen van 271 700 vruchtdragende en 293 500 jonge boomen, tegen 264 500 en 229 800 in 1875.

De weêrsgesteldheid was in het afgeloopen jaar niet zeer gunstig voor de notentuinen, daar regens en hevige winden veel schade aan bloesems en jonge vruchten berokkenden. De oogst viel daardoor minder voordeelig uit dan in 1875. De invloed daarvan op den uitvoer liet zich in 1876 nog weinig gevoelen. Sedert in 1871 de Banda-specerijen geheel in den vrijen handel zijn gekomen, tot 1875, werden namelijk van Banda uitgevoerd achtereenvolgens 7631, 6930, 8791, 7740 en 9045 pikols noten (ontbolsterde) en 1869, 1805, 2793, 1940 en 2519 pikols foelie, terwijl in 1876 de uitvoer bedroeg 9565 pikols noten en 2654 pikols foelie (ter waarde van f 1 630 757). De uitvoer dier specerijen naar Makasser en Java is in 1876 verminderd, doch die naar Nederland, en inzonderheid die naar Singapore, toegenomen (3). Ofschoon de specerijen buiten Banda werden verkocht en dus de plaatselijke omzet zeer gering was, werden als plaatselijke prijzen opgegeven: voor noten in den dop f 138,75 en voor foelie f 170 per pikol (4).

---

(1) De oogst van 1874 werd geschat op 5 à 6000 pikols; aangaande de productie (of den uitvoer) over 1876 zijn geen cijfers gemeld. De grootste oogsten, die in de laatste achttien jaren (1846 tot en met 1863) onder de werking van het gouvernementsmonopolie waren verkregen, bestonden uit 7573, 6958 en 4938 pikols (respectievelijk in 1863, 1846 en 1856). In 1855 en 1862 werden daarentegen slechts 234 en 681 pikols verkregen.

(2) In 1863, het laatste jaar der verpligte teelt en levering, telde men 137 400 vruchtdragende en 309 900 jonge boomen.

(3) Van de noten gingen naar Makasser 168, naar Java 4690, naar Nederland 828 en naar Singapore 3879 pikols, tegen respectievelijk 867, 5644, 355 en 2179 pikols in 1875. Foelie werd in 1876 naar Makasser in 't geheel niet uitgevoerd, maar naar Java, Nederland en Singapore werden verscheept 1673, 388 en 593 pikols (tegen 1775, 184 en 394 pikols in 1875, toen naar Makasser 166 pikols werden uitgevoerd).

(4) Noten uit den dop (ontbolsterde noten) worden plaatselijk weinig verhandeld, doch de prijs kan gesteld worden op 2/3 van dien voor noten in den dop; deze laatsten zijn namelijk meer waard omdat zij niet van de foelie zijn ontdaan. In de opgaven betreffende den uitvoer zijn de noten in den dop (die 1½ maal zwaarder zijn) herleid tot het gewigt van ontbolsterde noten.

Notenzeep wordt weinig meer vervaardigd, omdat de gebroken noten (vroeger voor de bereiding van zeep gebezigd) thans mede worden opgekocht.

De arbeiders op de perken, wier getal in 1875 werd gesteld op 2500, worden nog altijd 't meest van Java en Madura doch ook van Boeton aangebragt. Zij worden bij contract voor 2, 3 of 5 jaren in dienst genomen tegen vrij transport en een voorschot van f 50 tot f 100, dat in den regel met f 1 à f 2 's maands, door inhouding op het loon, wordt aangezuiverd. Sommige perkeniers vorderen het voorschot niet terug indien de arbeider den overeengekomen tijd geheel blijft doordienen. Echter komt van het voorschot in den regel weinig in handen van degenen die zich voor den arbeid in de specerijperken verbinden, omdat de inlandsche werver daarvan inhoudt de door hem betaalde kosten van huisvesting, in afwachting van het vertrek naar Banda, en die voor aanschaffing van kleedingstukken. Op de perken ontvangen de arbeiders, behalve vrije huisvesting en geneeskundige behandeling, maandelijks een loon van f 6 à f 10, 1/3 pikol rijst en ongeveer 1/2 kilo zout, en jaarlijks twee stel kleederen. Bij ziekte wordt het loon berekend tegen f 0,07 daags. Op het gehalte der aangeworvenen valt weinig te roemen; de arbeid in de perken, die op zich zelf niet zwaar noch onaangenaam is, schijnt nog steeds voor vernederend te worden gehouden, omdat daarvoor vroeger alleen slaven en bannelingen werden gebezigd. Dezelfde reden schijnt de inheemsche bevolking op de Banda-eilanden terug te houden om zich aan de perken te verbinden.

Met het aanleggen van nieuwe specerijperken op de in 1874 aan 2 ondernemers in erfpacht afgestane gronden op de eilanden Rozengain en Rhun werd in 1876 goede voortgang gemaakt. Op Rozengain werd daartoe met 40, op Rhun met 72 arbeiders gewerkt. De ondernemer op laatstbedoeld eiland had reeds 78 600 boomen in den vollen grond en 126 500 op de kweekbeddingen; die op Rozengain respectievelijk ruim 7600 en 37 000. Omtrent de onderneming op Rhun wordt nog gemeld, dat de noodige gebouwen reeds gereed waren, dat voor goed drinkwater gezorgd was, dat ten behoeve van het personeel 14 000 pisangstoelen geplant waren (behalve nog andere boomen ter beschutting van de jonge notenplanten), en dat ook goede wegen werden aangelegd.

Cacao. Door de grootere voordeelen, aan de teelt van specerijen verbonden, treedt die van cacao op den achtergrond. Bovendien wordt het gewas steeds met ziekten bezocht, hetgeen de uitkomsten wisselvallig maakt. Uitgevoerd werden in 1876 70 pikols, waarvoor f 70 à f 80 per pikol werd bedongen.

Bosschen. Behalve de djati-aanplant van ongeveer 70 000 boomen op het eiland Rozengain, worden op de Banda-eilanden geen bosschen aangetroffen.

Op de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, zoomede op Ceram, Boeroe en de overige tot de residentie Amboina behoorende eilanden vindt men daarentegen bosschen, die prachtig hout bevatten, maar daarvan wordt betrekkelijk weinig partij getrokken. Van eene op Ceram, met kapitaal van Banda, tot stand gekomen houtzaag-onderneming werd reeds het een en ander gezegd op bladz. 27.

Koffij, tabak, enz. Ten aanzien van de hier genoemde cultures, waarvan op sommige eilanden dezer residentie in meerdere of mindere mate door de bevolking werk wordt gemaakt, is te verwijzen naar het verslag van 1874, bladz. 216. Naar thans gemeld is, wordt sedert kort de aanplant van koffij ook beproefd in het district Kilmoeri (Oostelijk Ceram), waar een paar ingezetenen van Banda (tegen f 500 's jaars) ruim 300 bouws gronden ter ontginning van de bevolking hebben overgenomen. Bij die onderneming (vermoedelijk in dezelfde handen als de straks bedoelde hout-exploitatie) stonden in 1876 reeds 12 000 koffijplantjes in den vollen grond. Ook waren er 40 bouws met tabak beplant, die reeds 50 pikols product hadden afgeworpen van groot blad en goede hoedanigheid. Voorts was een begin gemaakt met de klappercultuur, waartoe 5000 klappers in den grond waren gebragt.

Veeteelt. De gouvernementsveestapel bestond bij het eind van 1876 uit 627 runderen, die echter voor het meerendeel het mede-eigendom waren der negorijen. 22 stuks werden in 1876 verkocht, die f 2010 opbragten. De veestapel der bevolking wordt, behalve wat de Banda-eilanden betreft, geschat op 912 runderen, 19 paarden, 285 schapen, 1611 geiten en 987 varkens. Van de veefokkerij, door een Europeschen ondernemer op het eilandje Pisang (afdeeling Banda) begonnen, is niets gemeld.

14°. Ternate.

Rijst en sago. Daar de sago, die hier het meest algemeene voedingsmiddel uitmaakt, in overvloed aanwezig is, wordt van de rijstcultuur over 't algemeen weinig werk gemaakt. Op Halmaheira ging die teelt, tengevolge van den opstand in het afgeloopen jaar, zeer achteruit. Voor de behoefte ter hoofdplaats Ternate was de productie niet eens toereikende.

Specerijen en cacao. Terwijl de teelt van muscaatnoten en kruidnagelen zich schijnt uit te breiden, gaat de cacaocultuur achteruit. Bij het einde van 1876 waren, naar schatting, aanwezig 182 000 muscaat-, 8200 nagel- en 27 700 cacaoboomen, tegen 176 800, 7900 en 32 200 in 1875.

Koffij. Omtrent de hier en daar op Ternate, Tidore en Batjan verspreide koffij-aanplantingen der bevolking zijn geen opgaven te doen. De 3 op Ternate bestaande aanplantingen van Europeanen bragten in 1876 133 pikols op. Van de koffij-onderneming, blijkens 't vorig verslag op Halmaheira beproefd, is ditmaal niets naders vernomen.

15°. Timor.

Rijst en djagong. De rijst wordt in dit gewest geteeld op sawahs en ladangs. De velden worden echter gebrekkig bewerkt, hetgeen niet belet dat, volgens de opgaven der landbouwers, de uitgezaaide padi een dertigvoudigen oogst afwerpt. In het gouvernements grondgebied op Timor werden hier en daar voor 't eerst sawahs aangelegd. Van Bali en Makasser werden te Koepang 3000 pikols rijst aangevoerd.

Voor de volksvoeding wordt meest djagong verbouwd, omdat voor de teelt van dit gewas weinig water noodig is.

Koffij. Op het voorbeeld van het Portugeesch gedeelte van Timor, van waar jaarlijks ongeveer 15 000 pikols worden uitgevoerd, en verlokt door de hierdoor ontstane welvaart, heeft ook de bevolking van Midden-Timor en van eenige omliggende eilanden in 1876 op vrij groote schaal koffij aangeplant. Ook eenige Chinezen in Oostelijk Timor en in het landschap Amanoebang zijn er mede begonnen, terwijl een paar Europeanen van Koepang, in vereeniging met de hoofden der Timorsche landschappen Manoebait en Baratti, mede uitgestrekte koffijtuinen hebben doen aanleggen, welke zich aanvankelijk niet ongunstig lieten aanzien. Ook op Adonare is (reeds in 1875) voor rekening van de te Larantoeka (Flores) gevestigde Roomsch-katholieke geestelijken, in vereeniging met den jongen radja van Larantoeka, een niet onbelangrijke koffij-aanplant tot stand gebragt, die insgelijks goede uitkomsten beloofde. Voor deze aanplantingen werd zaad gebezigd van Timor Dilly en van Atapoepoe, daar het vroeger verstrekte Pasoeroean-zaad nergens was geslaagd.

Boschproducten. Van Koepang werden uitgevoerd in 1875 1000 en in 1876 657 pikols was. De prijs beliep f 132 per pikol tegen f 135 in 1875. De handel in sandelhout was veel minder belangrijk dan in 1875. Terwijl toen 7000 pikols verscheept werden, waarvoor f 14 per pikol was betaald, bedroeg de uitvoer in 1876 slechts 1800 pikols en de prijs f 10. Dit hout wordt alleen van het eiland Timor verkregen. De zeer groote voorraad sandelhout op Soemba komt niet in den handel, omdat de inboorlingen aldaar het kappen dier boomen als heiligschennis beschouwen.

Veeteelt. Behalve op de Solor- en Allor-eilanden vindt men overal in dit gewest eene groote menigte karbouwen, die hoofdzakelijk benut worden voor het bewerken der velden en slechts geslagt worden bij feestelijke gelegenheden of begrafenissen. Runderen, waaronder van Europeesch en Australisch ras, worden in geringen getale aangetroffen in de omstreken van Koepang (Timor) en van Larantoeka (Flores) en op Rotti. Op Soemba heeft een Arabier runderen van Bali overgebragt. In het afgeloopen jaar werden uit de residentie Timor 3918 paarden (naar Java en Mauritius) uitgevoerd, waarvan Soemba (1) er 2217 leverde, Savoe 420, Rotti 715 en Koepang 566. Bovendien werden op Savoe ongeveer 800 en op Rotti 300 paarden geslagt. Hiertoe wordt gewoonlijk overgegaan wanneer in het drooge jaargetijde gebrek aan veevoeder ontstaat.

16°. Bali en Lombok.

Omtrent den staat van den landbouw op deze eilanden zijn geen andere berigten ontvangen dan die — betreffende de afdeelingen Boeleleng en Djembrana — welke reeds vermeld zijn op bladz. 38.

II. Mijnbouw.

§ 1. *Dienst van het mijnwezen.*

Het corps mijn-ingenieurs in Indie bleef ook gedurende 1876 onvoltallig, en het incompleet nam nog toe, doordien aan een ingenieur der 1ste klasse wegens ziekte een tweejarig verlof naar Europa moest worden verleend.

De op bladz. 204 van het vorig verslag bedoelde wijziging in de formatie van het personeel bij het mijnwezen, die o. a. ten doel had de indienststelling van 3 vaste topografen, heeft haar beslag gekregen bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 219.

Het personeel bij het mijnwezen is thans zamengesteld als volgt: 3 hoofdingenieurs, 9 ingenieurs (3 der 1ste, 4 der 2de en 2 der 3de klasse), 14 vaste opzieners (1 der 1ste, 4 der 2de en 9 der 3de klasse), 10 tijdelijke opzieners (4 in Indie in dienst genomen en 6 uit Nederland gezonden) en 3 topografen. Verder is aan dezen dienstak nog een scheikundige verbonden, die chef is van het scheikundig laboratorium, en zijn nog bij de grondpeilingen in dienst 2 boormeesters der 1ste en 4 boormeesters der 2de klasse.

De wetenschappelijke uitkomsten van de verrigtingen der mijn-ingenieurs worden geregeld medegedeeld in het »Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Indie." De beide deelen van den 5den jaargang (1876) van dit door het Gouvernement gesubsidieerd werk zagen nog vóór het einde van het afgeloopen jaar het licht, en van den 6den jaargang is het eerste deel reeds in druk verschenen. De bij de Indische begrooting voor 1877 toegestane verhooging van het subsidie verschafte de gelegenheid om aan het getal kaarten en teekeningen, die tot toelichting van den tekst dienen, eene gewenschte uitbreiding te geven. Het toezigt op de uitgave, dat tot dusver was opgedragen aan den gewezen hoofdingenieur van het mijnwezen P. H. van Diest, is sedert Januarij jl. overgegaan in handen van den hoofdingenieur, chef van het mijnwezen te Batavia.

Mijnbouwkundige onderzoekingen in het algemeen. De in Mei 1876 door den eerstaanwezenden mijn-ingenieur op Sumatra ondernomen verkenningstogt naar het zuidelijk gedeelte van Sumatra, waarvoor aanvankelijk ongeveer vier maanden werden noodig gerekend (verg. vorig verslag, bladz. 204), is nog slechts gedeeltelijk volbragt. Ongesteldheid van den ingenieur en het invallen van den westmoesson deden de reis staken; het onderzoek, dat nog alleen in de Lampongsche districten moest plaats hebben, is echter in Mei jl. hervat. De tot dusver verkregen uitkomsten zijn onbevredigend, daar de beide reeds bezochte gewesten Benkoelen en Palembang zeer arm zijn bevonden aan ontginbare delfstoffen (2). Men meent dan ook nu reeds te kunnen aannemen, dat eene uitvoerige mijnbouwkundige opneming van zuidelijk Sumatra niet is aan te bevelen, aangezien de tijd daarvoor gevorderd en de kosten daaraan verbonden niet beloond zullen worden.

De werkzaamheden op Banka bepaalden zich tot de verdere opneming van de districten Pangkalpinang en Koba, en het doen van onderzoekingen in het regtstreeksch belang der tin-ontginning, wanneer daartoe door de administrateurs of de belanghebbende mijnvereenigingen aanzoek werd gedaan. De opneming van het district Pangkalpinang werd in den loop van 1876 beëindigd, zoodat nog vóór het einde van dat jaar de geognostische kaart en het rapport betreffende dat district konden worden ingediend.

De uitkomsten van het ingesteld onderzoek naar den tin-rijkdom van het eiland Singkep, behoorende tot de residentie Riouw (verg. het verslag van 1875, bladz. 203), zijn over het algemeen niet bevredigend geweest. De mijningenieur, die met het onderzoek belast was, bragt in den aanvang van 1876 een verslag uit van zijne bevindingen, dat zal worden opgenomen in het straks genoemd jaarboek. Hier zij slechts vermeld dat de op Singkep aanwezige hoeveelheid erts betrekkelijk gering bleek te zijn, weshalve eene ontginning van het eiland geacht werd geen noemenswaardige voordeelen te zullen opleveren. Omtrent eene voortzetting van het onderzoek op de overige eilanden van den Lingga-Riouw-archipel is nog geene beslissing genomen, dewijl het noodige personeel daarvoor toch voor alsnog niet beschikbaar zou zijn.

Diepe grondpeilingen. De artesische putboring op het eiland Onrust werd in de maand Augustus 1876 op eene diepte van 151 meters beëindigd. De daarbij verkregen uitkomsten waren niet gunstig, want door gebrek aan stijgkracht was de wateropbrengst boven den beganen grond zeer gering; bovendien bleek, dat het water van dezen dieperen put nog in hoogere mate dezelfde nadeelige eigenschappen bezat als het water dat verkregen werd uit den minder diepen artesischen put die vroeger op dat eiland geboord werd. Het water bevatte namelijk 1,313 gram vaste bestanddeelen per liter, waarvan 0,7 gram koolzure soda en 0,443 gram keukenzout.

De zevende artesische boring te Batavia, op het Koningsplein, werd in het afgeloopen jaar in Februarij begonnen, en in Augustus beëindigd op eene diepte van 187,25 meter beneden den beganen grond. Bij deze boring werden negen artesische aardlagen aangetroffen, welke gezamenlijk gelijkvloers een debiet gaven van 1008 liters per minuut, hetgeen voor eene aftaphoogte van 2,50 meter boven den beganen grond nog ruim 750 liters per minuut geeft. Het water van dezen put bevatte 0,417 gram vaste bestanddeelen per liter, waarvan 0,125 kiezelzure- en 0,177 koolzure soda, zoodat de verkregen uitkomsten in alle opzigten zeer gunstig mogen genoemd worden. Van de voorgenomen boring in de Prinsenlaan te Batavia werd afgezien, vermits bij de reeds voltooide boringen was gebleken, dat zoowel de qualiteit als de quantiteit van het water minder wordt, naarmate de putten meer noordelijk zijn gelegen. Dientengevolge werd besloten dat de achtste artesische boring zoude uitgevoerd worden te Salemba, aan den grooten weg tusschen Batavia en Meester Cornelis. Deze boring werd begonnen in November 1876

---

(1) Over het opgegeven plan om op Soemba eene paardenstoeterij te vestigen ten dienste der remonte bij het leger, zie men bladz. 46/47.

(2) Aan de koolformatien, in de beide gewesten aanwezig, wordt door den met het onderzoek belasten ingenieur geen groote waarde toegekend. Niet dat de lagen niet ontginbaar zouden zijn, maar de kolen worden, zonder bijvoeging van betere soorten, bijv. Borneokolen, niet voor stoomgebruik geschikt geacht. Ertsen zijn nergens, en zuivere kalk is slechts op één punt (in de Boven-Rawas, residentie Palembang) aangetroffen. Ook moet nog kalk voorkomen in de nabijheid van Moeara Doea in dezelfde residentie, welke streek echter niet bezocht werd. Het schieferterrein van de Rawas schijnt eerst in zijne voortzetting door Lemoen (bovenlanden van Djambi) goud te bevatten. Het verdient opmerking, zoo leest men in het voorloopig berigt betreffende den bedoelden verkenningstogt, dat Korintji waarschijnlijk geen goud bevat. Het zoogenaamde Korintjigoud wordt door Korintjiers gewasschen in Lemoen, en dan gedeeltelijk in de Rawas en te Palembang, maar ook naar den kant van Indrapoera en Padang onder den bedoelden naam ter markt gebragt. Graniet — dat evenwel geen kwartsgangen bevat — is alleen aangetroffen in de Makakau, in de Semindo Oeloe Loeas en in de Pasoemah Oeloe Manna.

Zij had met ultimo Februarij 1877 eene diepte bereikt van 164,53 meter, waarbij een zestal artesische lagen werden aangetroffen, die gezamenlijk ongeveer 750 liters water per minuut gaven. In den loop der maand Maart werd op ongeveer 193 meters diepte eene zevende artesische aardlaag aangeboord, die ongeveer 150 liters water per minuut gaf, terwijl in April zoowel op ruim 200 als op ongeveer 203 meters diepte eene artesische laag werd gevonden, van welke vooral de laatste eene rijke bron bevatte, die het debiet tot op 2500 liters per minuut deed stijgen.

In het laatst van November 1876 werd begonnen met het boren van een artesischen put te Tandjong Priok, waar eerlang met den havenbouw een aanvang zou moeten worden gemaakt (verg. bladz. 146). Op den 28sten Februarij 1877 was deze put op de diepte van 105,80 meter voltooid; hij leverde toen, gelijk met den beganen grond, ongeveer 470 liters goed drinkwater per minuut. Om te kunnen voorzien in de aanzienlijke behoefte aan goed water tijdens den aanleg der havenwerken, werd in Maart jl. door de Indische Regering besloten om hier nog een tweeden artesischen put te doen boren.

De tweede artesische putboring in Atjeh, namelijk te Pantei Perak, werd voortgezet tot eene diepte van 179 meters, waarbij geen nieuwe artesische aardlagen werden aangetroffen. Na de plaatsing der stijgbuizen bleek het water van dezen put naauwelijks 0,7 meter boven den beganen grond te stijgen. Het debiet bedraagt ongeveer 90 liters per minuut op 0,1 meter beneden den beganen grond. In den aanvang van 1876 bleek dat de wateropbrengst van den eersten in Atjeh geboorden artesischen put, binnen Kotta Radja, voortdurend verminderde. Een ingesteld onderzoek bragt aan het licht dat bij het bouwen van den put stukken buis in de stijgbuis waren gevallen, die men verzuimd had er weder uit te halen. De aangewende pogingen tot herstel hadden tengevolge, dat er een gat in de bekleedingsbuizen werd gestooten, waardoor grond naar binnen drong, zoodat de put als geheel verloren moest worden beschouwd. In het begin van December 1876 werd een aanvang gemaakt met de boring van een nieuwen put. Deze had op den 25 Februarij jl. eene diepte bereikt van 101,20 meter, zoodat eene spoedige voltooijing werd te gemoet gezien.

Tijdelijk gebrek aan personeel was oorzaak dat het geologisch onderzoek van een gedeelte van Midden-Java, ten dienste der drinkwatervoorziening van eenige volkrijke kustplaatsen, in 1876 niet verder kon worden voortgezet.

In het begin van April 1877 besloot de Indische Regering eene proef te doen nemen met de zoogenaamde Aalborger boormethode, waarvan reeds in het vorig verslag (bladz. 204) melding werd gemaakt.

§ 2. *Tin-ontginningen.*

a. Ontginning van gouvernementswege.

In 1876 werden bij 's lands pakhuizen op Banka ingeleverd 62 912 pikols tin, dat is 3185 pikols minder dan in 1875, en 7335 pikols minder dan de gemiddelde jaarlijksche levering (70 247 pikols) (1) in het tienjarig tijdvak van 1866 t/m 1875. De afneming der productie wordt toegeschreven aan de mindere ertsrijkheid der tingronden en aan langdurige droogte. Onder het cijfer van 62 912 pikols zijn de 1162 pikols tin begrepen, die verkregen werden van 38¾ bij het einde van 1875 onversmolten gebleven »nachten" erts. Trekt men deze hoeveelheid af van het product in 1876 verkregen, doch vóegt men daar weder bij de op het einde van dat jaar nog onversmolten gebleven 8 »nachten" erts, die 240 pikols tin kunnen opleveren, dan verkrijgt men voor het afgeloopen jaar eene productie van 61 990 pikols tin.

Bij het einde van het jaar beliep het aantal werklieden 7879 tegen respectievelijk 8012 en 8004 op 31 December 1874 en 1875, zoodat geen belangrijke vermindering van werkkrachten heeft plaats gehad. Echter doet zich, ook met het oog op het gehalte der mijnwerkers, waaronder er velen zijn die voor den arbeid reeds te oud beginnen te worden, de wenschelijkheid gevoelen om meer nieuwe krachten in de mijnen te brengen, te meer daar in de laatste drie jaren zeer weinig werklieden uit China zijn aangevoerd (2). Reeds sedert eenigen tijd zijn dan ook in Indie overwegingen aanhangig omtrent de beste middelen om den aanvoer en het behoud van goede werkkrachten op Banka zooveel mogelijk te bevorderen. Daar deze zaak naauw zamenhangt met de regeling der exploitatie in 't algemeen, en de adviezen der technische en administratieve autoriteiten dienaangaande zeer uiteenliepen, heeft de Gouverneur-Generaal het wenschelijk geacht den toestand der ontginning op Banka, en de wijze waarop zij plaats heeft, nauwkeurig te doen nagaan door eene commissie van drie deskundigen. Aan die commissie, ingevolge een besluit van 23 Junij jl. zamengesteld uit den adsistent-resident van Benkoelen, gewezen administrateur der tinmijnen, een der hoofdingenieurs van het mijnwezen en den administrateur der tinmijnen in het district Soengeiliat, is tevens opgedragen de noodige voorstellen tot verbetering te doen.

Als gewoonlijk wordt hieronder weder een overzigt gegeven van de productie en van het aantal arbeiders in de twee laatste jaren, afzonderlijk bij de gouvernements- (onder contrôle werkende) mijnen en bij de zoogenaamde particuliere (3) ontginningen.

DOOR WIE GELEVERD.	Hoeveelheid geleverd tin (in pikols) en verhouding tot de totale productie.		Getal mijnwerkers bij het einde van:					
			1875.			1876.		
	1875.	1876.	Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.	Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.
Gouvernementsmijnen	49 964 (75,59 pct.)	47 678 (75,78 pct.)	2 528	3 421	693	2 428	3 542	677
				6 642			6 647	
Particuliere mijnen en tra-smelters	16 133 (24,41 pct.)	15 234 (24,22 pct.)		1 362			1 232	
Totaal . . .	66 097 (100 pct.)	62 912 (100 pct.)		8 004			7 879	

(1) In de tien jaren 1856 t/m 1865 werden gemiddeld per jaar ingeleverd 84 845 pikols.

(2) Terwijl in 1871 t/m 1873 achtereenvolgens 1141, 1214 en 1219 Chinesche arbeiders werden aangebragt, daalde het cijfer in 1874 t/m 1876 respectievelijk tot 122, 49 en 97.

(3) Verg. de verslagen van 1869, bladz. 158, en van 1872, bladz. 190.

Het tin uit de gouvernementsmijnen kwam (geleverd in de pakhuizen op Banka) den lande te staan op bijna f 25,50 per pikol, tegen ruim f 24 en f 21,78 in 1875 en 1874. De geldelijke uitkomsten der mijnen blijken uit het volgende overzigt.

	1875.		1876.	
Voor het geleverde tin hadden de mijnen te ontvangen (à f 13,50 per pikol):				
a. gouvernementsmijnen	f 674 514		f 643 650	
b. particuliere mijnen	217 795^{5}	f 892 309^{5}	205 663	f 849 313
De verstrekkingen vertegenwoordigden een bedrag van: (1)				
a. wegens geldswaarde van verstrekte rijst, zout, olie en materialen	f 505 149		f 512 787	
b. wegens voorschotten.	187 476	692 625	202 487	715 274
Alzoo hadden de mijnwerkers te goed		f 199 684^{5}		f 134 039
De uitkeeringen echter bedroegen:				
a. gouvernementsmijnen	f 76 005		f 55 765	
b. particuliere mijnen	217 799	293 804	205 663	261 428
Zoodat de schulden vermeerderden met.		f 94 119^{5}		f 127 389
In den loop van het jaar werd aangezuiverd of voor rekening van den lande afgeschreven een bedrag van . . .		117		18 259
Bij het einde van het jaar waren dus de schulden toegenomen met		f 94 002^{5}		f 109 130
Zij bedroegen op 1 Januarij.		562 835		656 837^{5}
Dus op 31 December		f 656 837^{5}		f 765 967^{5}
Bijpassing aan de gouvernementsmijnen van hetgeen zij, na aftrekking der genoten voorschotten en verstrekkingen, minder aan uitkeering zouden ontvangen dan f 5 per pikol (2).		f 178 018		f 191 650
Premien voor ijverige arbeiders (2).		38 575		40 485

(1) Hieronder zijn niet begrepen de verstrekkingen van rijst aan de particuliere mijnen, welke niet op rekening maar à contant geschieden.

(2) Zie het verslag van 1864, bladz. 196.

Het aantal verbeterde smeltovens vermeerderde in 1876 met 4, zoodat bij het einde van het jaar 94 van die nieuwe smeltovens in gebruik waren.

De afvoer van tin van Banka naar Java, in 1874 (zie het verslag van dat jaar, bladz. 205), gezamenlijk met den aanvoer van rijst voor eerstgemeld eiland, voor den tijd van vijf jaren uitbesteed, scheen niet altijd geregeld te geschieden; althans door de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij werd geklaagd dat de tindepôts te Samarang en Soerabaija niet altijd genoegzaam voorzien waren, hetgeen wederom moeijelijkheid opleverde voor de tijdige verscheping van het tin naar Nederland. Sedert zijn in Indie maatregelen getroffen ten einde de aanleiding tot die klagten weg te nemen. Terwijl de regeling van- en het toezigt op den afscheep tot dusver was overgelaten aan de administrateurs der tinmijnen, wordt nu regtstreeks door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid bepaald, hoeveel tin door de schepen des aannemers op elke reis van Banka moet worden ingeladen en naar welk depôt de lading gebragt moet worden.

Ten vervolge op vroegere opgaven van dien aard wordt hier een overzigt aangeboden van de uitkomsten der gouvernements tinveilingen (hier te lande) in de twee jongst verstreken jaren en in het eerste semester van het loopende jaar (1).

Veiling gehouden in:	Verkochte hoeveelheid in pikols.	Aantal uitgeleverde netto kilogrammen.	Gemiddelde opbrengst per 50 kilogrammen. Bruto.	Netto.
1875.				
Januarij	11 500,00	709 254	f 55,78	f 52,75
Maart	11 699,50	717 878	52,31^{5}	49,54^{5}
Mei	11 670,61	716 320	49,94	47,07^{5}
Julij	11 549,50	708 883	48,06	45,36
September	11 770,59	721 529	52,43	49,62
November	11 800,00	722 692	50,30	47,33
	69 990,20	4 296 556	(*a*) f 51,47	f 48,60
1876.				
Januarij	7 350,00	451 180	f 49,75	f 46,89
Maart	3 808,91	232 580	49,75	46,87
Mei	15 051,00	920 635	45,23	42,63
Julij	15 330,00	940 464	42,96	40,44
September	15 250,00	933 318	42,44	39,93
November	15 249,47	932 809	46,33	43,78
	72 039,38	4 410 986	(*a*) f 45,09	f 42,50
1877.				
Januarij	10 201,48	624 326	f 43,64	f 41,12
Maart	12 200,00	744 913	42,29	39,79
Mei	11 695,87	714 799	42,27	39,80

(*a*) Voor het verschil van dit cijfer met den in bijlage FF van het vorig verslag en bijlage EE hierachter opgegeven gemiddelden „veilingsprijs" gelden dezelfde redenen als hierboven (bladz. 194) met betrekking tot de koffijveilingen zijn bekend gesteld.

(1) Over het denkbeeld eener inkrimping van het getal veilingen zie men bladz. 163.

In het begin van 1876 werden op Banka monsters van eenige blokken tin genomen en door den scheikundige voor den dienst van het mijnwezen onderzocht. Bij dit onderzoek bleek dat eenige blokken meer dan de gewone hoeveelheid onzuivere bestanddeelen bevatten. Ook bij de Handelmaatschappij zijn onlangs op nieuw klagten ingekomen over de onzuiverheid van het in de gouvernementsveilingen verkochte Banka-tin. Een monster, door de koopers overgelegd tot staving hunner klagt, werd aangehouden ten einde aan een scheikundig onderzoek in Indie te worden onderworpen. Ten aanzien van de vraag, door welke maatregelen het verkrijgen van zuiver tin van Banka op afdoende wijze zou kunnen worden gewaarborgd, is door de Indische Regering nog geen beslissing genomen in afwachting van de voorstellen der straks bedoelde commissie, aan welke ook in handen is gesteld het rapport nopens de besproken scheikundige onderzoekingen.

b. Particuliere ontginningen.

Billiton. Gedurende het jongst verstreken boekjaar der Billiton-maatschappij (1 Mei 1876 — 30 April 1877) steeg het aantal mijnwerkers op dit eiland van 3789 tot 3856, waaronder 529 deelhebbers en 3327 koelies. Op laatstgenoemden datum waren in ontginning 48 koelit-, 44 koelitkollong- en 7 kollongmijnen. In den loop van het boekjaar werden 4 mijnen ingetrokken, terwijl 3 nieuwe in ontginning kwamen.

De tinproductie van 1876/77 bedroeg 59532 pikols. In het voorafgegane boekjaar, dat echter bij uitzondering over 14 maanden liep, had de Maatschappij verkregen 62063 pikols, overeenkomende met eene productie van 53197 in 12 maanden. In 1872/73, 1873/74 en 1874/75 had de productie achtereenvolgens bedragen 54371, 50979 en 62808 pikols.

De gezondheidstoestand der mijnwerkers was zeer bevredigend. Met het bouwen van ruime en doelmatige kongsihuizen is men in het district Manggar voortgegaan. In hetzelfde district zijn drie ventilator-smeltovens opgerigt.

Tusschen de Regering en de Maatschappij is overeengekomen dat de wegen en bruggen op Billiton (uitgezonderd de groote bruggen te Boeding, Manggar en Gantong) door de bevolking zullen onderhouden worden, doch dat de Maatschappij daarvoor jaarlijks zal afdragen f 1420 aan geld en 2 pikols spijkers.

Als pachtschat (3 pct. der productie) zal de Maatschappij over 1876/77 hebben op te brengen omstreeks 1786 pikols. Over 1875/76 ontving het Gouvernement 1861 pikols. De verkoop daarvan hier te lande bragt op: bruto f 103 936, netto f 98 217, d. i. respectievelijk f 45,53[5] en f 43,03 per 50 kilogrammen.

De Maatschappij brengt haar product in veiling te Batavia en verkreeg in 1876 in zes veilingen, elk (in rond cijfer) groot p. m. 10 000 pikols, achtereenvolgens f 52,99, f 50,12, f 47,53, f 46,42, f 44,99 en f 48,68 gemiddeld per pikol. Volgens globale berekening beliep de middenprijs over al de veilingen dooreengenomen f 48 à f 49, tegen ruim f 54½ in 1875.

Siak. In October 1876 bezocht de controleur van Siak de tin-onderneming van den heer von Hedemann c. s. in de omstreken van Batoe Gadja. De tinsmelting was toen juist afgeloopen en had eene productie opgeleverd van circa 46 pikols van uitmuntende hoedanigheid. In ertsrijkheid evenwel beantwoordde de in bewerking zijnde mijn niet aan de verwachting. Bovendien hadden onder de mijnwerkers aanhoudend ziekten geheerscht, zoodat gedurende het tweejarig bestaan der onderneming dooreengenomen niet meer dan 30 man daags hadden kunnen arbeiden. Een groot deel van den tijd was in beslag genomen door het oprigten der vele voor de nederzetting noodige gebouwen, den aanleg eener uitgestrekte waterleiding, het wegruimen van zwaar geboomte op het tot vestiging benoodigde terrein, het maken van proefputten, benevens het uitdiepen van de mijn zelve. In verband met een en ander werden de tot dusver verkregen uitkomsten niet als onbevredigend beschouwd. Volgens het zeggen der inboorlingen, waaronder ervaren tinzoekers, zou in de Siaksche bovenlanden de tinerts niet op bepaalde punten in groote hoeveelheid aangetroffen worden, doch moet daarentegen de grond over eene zeer groote oppervlakte tinhoudend zijn. Eene voordeelige exploitatie zou daarom alleen te wachten zijn, wanneer het aantal mijnwerkers bijv. op een 1000tal werd gebragt. Later ontvangen berigten melden dat het aantal Chinesche koelies, bij de onderneming werkzaam, in den aanvang van dit jaar tot 400 was geklommen. Het plan bestond, om voor het vervoer van het tin en de benoodigde levensmiddelen enz. een stoombootje van geringen diepgang tusschen Siak en Batoe Gadja in de vaart te brengen. Onder de mijnwerkers, die zich over 't algemeen ordelijk gedroegen, heerschte een goede geest; van de zijde der onderneming wordt er dan ook voor gezorgd, dat zij eene goede behandeling ondervinden. Ook hoofden en bevolking worden gezegd met de onderneming zeer te zijn ingenomen.

§ 3. *Kolen-ontginningen.*

a. Ontginning van gouvernementswege.

In 1876 werd bij de mijn Oranje Nassau (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) de kolenput tot op de vereischte diepte van 74 meters gebragt. Ter verbinding van den machine- en den kolenput werd op de diepte van 73 meters eene galerij gedreven, welke in Januarij 1877 geheel gereed kwam. De tijdelijke ontginning te Assahan leverde in 1876 4314 ton, terwijl werden afgevoerd 4408 ton kolen. Bij het einde van het jaar lagen bij de mijn nog opgeschuurd 1990 ton, derhalve 103 ton minder dan op 31 December 1875.

b. Particuliere ontginningen en concessieaanvragen.

Van eene verdere ontginning van kolen in de afdeeling Banjoeassin (Palembang; concessie Toengkal) werd gedurende het jaar 1876 niets vernomen.

De concessie voor de kolen-ontginning in Benkoelen (concessie Soeban; zie vorig verslag, bladz. 207) is tot dusver nog niet definitief verleend. De gegadigde, die bij de uitbesteding het hoogste bod had gedaan, bleef in gebreke het bewijs te leveren dat hij over de noodige geldmiddelen voor de ontginning beschikken kon. Ook de tweede inschrijver heeft het vereischte kapitaal nog niet gevonden; de termijn, die hem aanvankelijk voor de aanvaarding der concessie gesteld was, is onlangs op zijn verzoek verlengd.

Omtrent de steenkolen-ontginningen van de inlandsche bevolking op Laut-Poeloe (Zuider-en Oosterafdeeling van Borneo) en aan de Boven-Kapoeas-rivier (Westerafdeeling van Borneo) valt niets belangrijks te vermelden.

§ 4. *Mijnbouwkundige opsporingen door particulieren.*

In December 1876 werd voor den tijd van drie achtereenvolgende jaren vergunning verleend tot het opsporen van kolenlagen in de onder-afdeelingen Lematang-Ilir, Ogan-Oeloe en Enim van de residentie Palembang.

In Januarij 1877 werd ook vergunning verleend, en wel voor den tijd van vijf achtereenvolgende jaren, tot het opsporen van goud in het gedeelte der Padangsche Bovenlanden (Sumatra's Westkust), gelegen oostwaarts van het meer van Singkarah en noordwaarts van het dorp van dienzelfden naam.

III. Zout.

Ofschoon in het afgeloopen jaar de zout-aanmaak, die van 1871 af alleen op Madura plaats vindt, eene uitbreiding onderging door de heropening van twee (1) sedert eenige jaren gesloten etablissementen op dat eiland (beide in de afdeeling Sampang), beliep toch de ingeleverde hoeveelheid zout slechts weinig meer dan in 1875, namelijk 38 400$^{23}/_{30}$ kojans (29 889$^{23}/_{30}$ in de afdeeling Sumanap en 8511 in de afdeeling Sampang), tegen 37 337 kojans in laatstgenoemd jaar, 18 195 in 1874 en 38 263 in 1873.

(1) Bij het geheel nieuwe etablissement te Grissee-poetih (zie het verslag van 1875 bladz. 208) konden de zoutpannen niet tijdig genoeg in gereedheid worden gebragt om nog in 1876 zout daarvan te winnen. Over hetgeen te doen zal zijn om die inrigting op den duur aan het doel te doen beantwoorden, zal advies worden uitgebragt door eene commissie, bestaande uit een zee-officier en een ingenieur van den waterstaat.

Dat de zoutlevering in de afdeeling Sumanap ditmaal niet aanzienlijker was (die van Sampang overtrof de raming met ruim $^1/_7$), moet hieraan worden toegeschreven dat de weêrsgesteldheid er doorgaans minder gunstig was, en dat van de gewonnen productie eene nog niet ingeleverde hoeveelheid van p. m. 9000 kojans door regens werd vernietigd terwijl ze nog op de pannen lag.

De productiekosten kwamen in 1876 te staan per kojan: in Sumanap op f 13,52 (tegen f 12,55⁵ in 1875) en in Sampang op f 10,88. De gemiddelde verdienste der zoutmakers in elk dier afdeelingen bedroeg respectievelijk f 194 en f 152 per hoofd (in 1875 in Sumanap f 224).

De afscheep uit de hoofddepôts naar de strandpakhuizen op Java's noordkust en naar de buitenbezittingen vond geregeld plaats en ook kwamen weinig verliezen door zeeramp voor. In het transport naar de zuidkust van Java moest het Gouvernement in de tweede helft van 1876 zelf voorzien ten laste des aannemers, die buiten staat bleek het vervoer geregeld voort te zetten.

De opgaven omtrent de hoeveelheid zout, welke in 1876 van gouvernementswege op Java en Madura werd gedebiteerd (behalve alleen in Djokjokarta, waar geen gouvernementsverkooppakhuis is gevestigd), wijzen, tegenover het debiet in 1875, dat 30 123 kojans bedroeg, eene vermindering aan voor de residentie Batavia alléén van 4208 kojans en voor alle gewesten te zamen van 2889 kojans. In 10 gewesten werden namelijk 2129 kojans méér dan in 1875 gedebiteerd, doch in 10 andere, met inbegrip van Batavia, 5018 kojans minder, terwijl in twee residentien (Pasoeroean en Banjoewangi) het debiet onveranderd bleef. In de residentie Batavia, waar het Gouvernement in de jaren 1872 tot en met 1875 alleen ter hoofdplaats zout verkrijgbaar had gelaten, en wel tegen f 5 per pikol, doch met 1 Januarij 1876 den gewonen prijs van f 6,72 (1) herstelde en tevens de binnenlandsche pakhuizen heropende, stond het mindere debiet van 1876 voornamelijk met die prijsverhooging in verband, daar in de vier voorafgegane jaren tegen den verlaagden prijs veel zout te Batavia werd ingekocht voor het verbruik in naburige residentien, welke verkoopen in 1876 natuurlijk ophielden, zonder echter geheel opgewogen te worden door meer debiet in de bedoelde gewesten zelf. Bij de pakhuizen in Bantam, Krawang, Preanger regentschappen en Cheribon werden namelijk in 't geheel slechts 1626 kojans meer afgezet dan in 1875. Een vijfjarig overzigt van het debiet in de onderscheidene residentien, tevens aanwijzende waar en voor welke doeleinden afwijkende prijsbepalingen bestaan, wordt aangetroffen in bijlage XX. Daaruit blijkt dat het debiet op Java en Madura in de twee jongst verloopen jaren achtereenvolgens opbragt f 5 703 453 en f 5 425 562.

Bij ordonnancie van 6 October 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 258) werd het noodige verordend tot wettiging van de sedert jaren aan de bevolking van zeven dessa's der afdeeling Grobogan (Samarang) gelaten bevoegdheid om de zouthoudende modderwellen aldaar ten eigen bate te exploiteeren. Ook de belasting (cijns), door die zoutmakers op te brengen, werd alsnog in verbindenden vorm geregeld. Even als tot dus ver zal de heffing bedragen $^1/_5$ der waarde van het zout, berekend naar den laagsten plaatselijken marktprijs. Echter zal voortaan de aanslag zich regelen naar de productie van het loopende jaar (dus niet meer naar die van het voorafgegane), en zal bij de bepaling van het aandeel, door elken zoutmaker hoofdelijk verschuldigd, ook rekening gehouden worden met de grootte van ieders verdampingstoestel (2). Met het oog op de geringe hoeveelheid die voor uitvoer beschikbaar blijft (voor noemenswaardige uitbreiding is de zoutwinning in Grobogan niet vatbaar) (3), is aan den uitvoer naar Soerakarta geen belemmering in den weg gelegd. Uitvoer naar elders is echter verboden.

De vernieuwde uitvaardiging (in regtsgeldigen vorm) van een verbod tegen den uitvoer uit Soerakarta en Djokjokarta van het in die gewesten (aan het zuiderstrand) aangemaakte zout, waartoe aanvankelijk het voornemen bestond (zie het verslag van 1875, bladz. 209), is bij nadere overweging voor 's hands minder noodzakelijk geacht.

Eenige maanden geleden werden van het Indisch Bestuur voorstellen ontvangen betreffende eene betere codificeering der verordeningen nopens het zoutmonopolie in het algemeen, ook voor de buitenbezittingen, maar het bleek niet dat het beginsel van het monopolie zelf een onderwerp van onderzoek had uitgemaakt, waarbij de vraag zou zijn te overwegen geweest, of het geen aanbeveling kon verdienen daarvoor een accijns in de plaats te stellen. De Gouverneur-Generaal is uitgenoodigd dit denkbeeld alsnog in gezette overweging te nemen. Voor's hands zijn dus de bedoelde voorstellen aangehouden.

Het debiet bij 's lands pakhuizen in de buitenbezittingen gedurende de laatste drie jaren blijkt uit de volgende opgaaf.

GEWESTEN.	1874.		1875.		1876.		*AANMERKINGEN.*
	Hoeveelheid (kojans). (*a*)	Opbrengst.	Hoeveelheid (kojans). (*a*)	Opbrengst.	Hoeveelheid (kojans). (*a*)	Opbrengst.	
Sumatra's Westkust	2 117	f 317 550	2 238	f 335 710	2 080	f 312 053	(*a*) De hoeveelheden zijn in kojans afgerond.
Benkoelen	277	55 785	300	59 885	301	60 424	(*b*) Aan de mijnwerkers wordt het zout tegen lageren prijs berekend, namelijk tegen f 4 per pikol (anders tegen f 6,72). Tegen eerstgenoemden prijs werden verstrekt: in 1874 136, in 1875 120 en in 1876 129 kojans.
Lampongsche districten. . .	66	9 880	174	26 062	221	33 095	
Palembang.	1 126	197 110	1 253	219 232	1 207	211 216	
Banka (*b*)	233	35 831	214	33 370	212	32 145	
Westerafdeeling van Borneo .	883	154 453	959	167 804	894	156 442	
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1 397	279 326	1 394	278 807	1 340	268 018	
	6 099	f 1 049 935	6 532	f 1 120 870	6 255	f 1 073 393	

Uit het overzigt blijkt dat, terwijl het debiet in Benkoelen en op Banka nagenoeg op dezelfde hoogte bleef als in 1875 en alleen in de Lampongsche districten toenam, (vermoedelijk omdat, sedert de prijsverandering te Batavia,

(1) Van het in 1874 in Indie geopperde denkbeeld om, tot stijving van 's lands inkomsten, voorstellen te doen tot verhooging van den zoutprijs, werd in het laatst van 1876 door de Indische Regering afgezien, uit overweging dat het doel beter langs anderen weg kon worden bereikt, b. v. door eene nieuwe regeling der bedrijfsbelasting (verg. bladz. 90).

(2) Over 1876 werd aan belasting op de zoutwellen (naar de oude voorwaarden) geheven f 5609, tegen f 5594 over 1875.

(3) De productie, die in de vijf jaren 1871 t/m 1875 achtereenvolgens geklommen was van 13 667 tot 14 071 pikols, bedroeg in 1876 14 108 pikols.

de Lampongsche handelaren zich niet meer op die hoofdplaats van zout voorzagen), daarentegen in de vier andere buitenbezittingen het debiet in 1876 afnam. Redenen voor die vermindering vindt men niet opgegeven.

Bij het eind van 1876 bedroeg de gouvernements zoutvoorraad 167 466 kojans, waarvan in de hoofddepôts 142 339 (1) en in de verkooppakhuizen of derwaarts onderweg 25 127.

IV. KOOPVAART EN SCHEEPSBOUW.

§ 1. *Koopvaart.*

Het is in Indie wenschelijk geoordeeld de aldaar verschijnende jaarlijksche statistiek van den handel en de scheepvaart niet meer uit twee afzonderlijke gedeelten, het eene Java en Madura, het andere de Buitenbezittingen betreffende, te doen bestaan, maar al de bezittingen te zamen als één geheel te behandelen. Dientengevolge is in de laatstelijk bewerkte statistieken over 1874 en 1875 (2) zoowel het goederen- als het scheepvaartverkeer met de landen buiten Nederlandsch Indie thans voor al de bezittingen gezamenlijk aangewezen. Van het verkeer tusschen de verschillende deelen der bezittingen en van het verkeer van elk deel der bezittingen op zich zelf met landen buiten Nederlandsch Indie, is geen melding meer gemaakt (3). De overige wijzigingen in de inrigting der statistiek, welke hier vermelding verdienen, ook omdat zij er toe leiden dat vergelijkingen met vorige jaren niet met genoegzame juistheid te maken zijn (4), komen — buiten hetgeen straks nog ten aanzien der scheepvaart-statistiek zal zijn op te merken — op het volgende neder. Onder de hoofden »algemeene invoer" en »algemeene uitvoer" zijn thans ook begrepen de goederen die zijn *door*gevoerd; van deze goederen was in de vroegere Indische handels-statistieken geen sprake. Niettemin zijn bij de nieuwe inrigting toch afzonderlijke rubrieken behouden, aanduidende den invoer van goederen tot verbruik: *a.* dadelijk uit de schepen, *b.* na in entrepôt opgenomen te zijn geweest, en voorts den uitvoer van goederen uit het vrije verkeer (waaronder dus niet begrepen zijn de goederen die uit de entrepôts zijn uitgevoerd, noch de doorgevoerde goederen). Voorts zijn, ter berekening van de waarde der verschillende goederen die in gewigt of maat (kilogrammen, liters, enz.) zijn opgegeven, de eenheidsprijzen gevolgd, door de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia verstrekt, terwijl vroeger die prijzen berekend werden uit de opgaven van de verschillende ontvangers of havenmeesters die de plaatselijke statistieken leverden. Ten aanzien van de aanduiding der vlaggen is thans, wat het goederenverkeer betreft, niet meer eene splitsing voor elke natie in het bijzonder aangenomen, maar alleen onderscheid gemaakt tusschen de Nederlandsche (waaronder de daarmede voor de kustvaart gelijkgestelde) vlag en de vreemde vlag in 't algemeen.

De naar de bovenbedoelde beginselen opgemaakte statistiek der handelsbeweging tusschen Nederlandsch Indie en de landen daarbuiten gelegen wijst over de jaren 1874 en 1875 (5) de volgende uitkomsten aan:

Koopmanschappen of specien.	INVOERWAARDE.		UITVOERWAARDE.	
	Algemeene invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit het vrije verkeer.
1874. (*a*) Voor rekening van particulieren.				
Koopmanschappen.	Ned. vl. f 57 613 204 Vr. vl. 33 028 669 f 90 641 873	Ned. vl. f 46 811 561 Vr. vl. 28 489 754 Uit entrepôt. 18 394 970 f 93 696 285	Ned. vl. f 65 234 350 Vr. vl. 60 875 836 f 126 110 186	Ned. vl. f 64 163 697 Vr. vl. 60 342 532 f 124 506 229
Specien.	Ned. vl. f 4 085 723 Vr. vl. 572 876 4 658 599	Ned. vl. f 4 076 434 Vr. vl. 572 876 Uit entrepôt. ″ 4 649 310	Ned. vl. f 750 681 Vr. vl. 565 538 1 316 219	Ned. vl. f 750 681 Vr. vl. 565 538 1 316 219
Te zamen.	Ned. vl. f 61 698 927 Vr. vl. 33 601 545 f 95 300 472	Ned. vl. f 50 887 995 Vr. vl. 29 062 630 Uit entrepôt. 18 394 970 f 98 345 595	Ned. vl. f 65 985 031 Vr. vl. 61 441 374 f 127 426 405	Ned. vl. f 64 914 378 Vr. vl. 60 908 070 f 125 822 448
Voor rekening van het Gouvernement.				
Koopmanschappen	f 5 312 872		f 41 751 586	
Specien	1 000 000		″	
Te zamen	f 6 312 872		f 41 751 586	

(*a*) De cijfers in 't vorig verslag (bladz. 209) hadden alleen betrekking tot Java en Madura. Bovendien was in die opgaven nog wèl begrepen het verkeer met sommige gedeelten van den Nederlandsch Indischen Archipel, het verkeer namelijk met de vrijhavens en met de havens gelegen in gedeelten van den Archipel, die niet onder direct beheer van het Nederlandsch Indisch Gouvernement staan en waar dus niet van gouvernementswege in- en uitvoerregten worden geheven (verg. vorig verslag bladz. 210).

---

(1) Hiervan op Madura 117 249 kojans (te Sumanap 95 339, Sampang 21 529 en Boender 381), in Rembang (te Paradessi) 24 477 en in Bantam (te Tanara) 613 kojans.

(2) De gedrukte statistiek over 1874 werd reeds aan de Staten-Generaal aangeboden bij brief van den Minister van Kolonien dd. 31 Augustus 1877; die over 1875 zal spoedig volgen.

(3) Dezerzijds is aan de Indische Regering in overweging gegeven om in dit opzigt, zoowel voor Java en Madura als voor de buitenbezittingen (welke reeds sedert 1871 in de handelsstatistiek minder eigenaardig als één geheel werden behandeld), de vroeger gevolgde inrigting te herstellen, daar het niet zonder belang scheen de handelsbeweging zoowel van Java en Madura als van elke buitenbezitting afzonderlijk te kennen. Tevens is het denkbeeld geopperd om, zoo mogelijk, in de leemte te doen voorzien door eene aanvullings-statistiek over de jaren 1874 en 1875.

(4) De vergelijking werd in Indie geacht ook daarom de noodige waarde te zullen missen, omdat — zoo als reeds in 't vorig verslag (bladz. 210) werd opgemerkt — de aangiften ten in- of uitvoer, op welke de statistiek voornamelijk berust, over 1873 en vorige jaren naar geheel andere bepalingen zijn opgemaakt dan over 1874, toen bijv. de vroegere (doorgaans te lage) waardeschattingen vervangen zijn door opgaven deswege van de in- en uitvoerders, waarvan de juistheid door strenger toezigt en doelmatiger regeling zooveel doenlijk gewaarborgd werd. Dezelfde opmerking geldt ten aanzien van de opgegeven hoeveelheden.

(5) De statistiek van 1876 zou in Junij jl. in Indie ter perse gaan. Over dat jaar zijn hier te lande nog geen andere cijfers bekend dan die welke voor Java en Madura vervat zijn in de maandelijksche in- en uitvoerstaten der voornaamste handelsartikelen, voorkomende in de *Javasche Courant*, en daaruit overgenomen in de *Staatscourant*. De statistiek over December, waarin tevens het totaal der vorige maanden is aangeteekend, vindt men bij de *Javasche Courant* van 2 Februarij 1877 (*Staatscourant* van 7 Junij jl.).

Koopmanschappen of specien.	INVOERWAARDE. Algemeene invoer.	INVOERWAARDE. Invoer tot verbruik.	UITVOERWAARDE. Algemeene uitvoer.	UITVOERWAARDE. Uitvoer uit het vrije verkeer.

1875.

Voor rekening van particulieren.

	Algemeene invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit het vrije verkeer.
Koopmanschappen.	Ned. vl. f 64 363 978 Vr. vl. 43 800 107 Strandgoederen. 9 138 f 108 173 223	Ned. vl. f 51 716 599 Vr. vl. 39 292 216 Uit entrepôt. 22 948 172 Strandgoederen. 9 138 f 113 966 125	Ned. vl. f 70 256 587 Vr. vl. 60 512 337 f 130 768 924	Ned. vl. f 69 381 563 Vr. vl. 60 270 638 f 129 652 201
Specien.	Ned. vl. f 8 243 326 Vr. vl. 1 235 887 Strandgoederen. „ 9 479 213	Ned. vl. f 8 232 826 Vr. vl. 1 235 887 Uit entrepôt. „ Strandgoederen. „ 9 468 713	Ned. vl. f 3 574 184 Vr. vl. 1 258 368 4 832 552	Ned. vl. f 3 573 318 Vr. vl. 1 258 368 4 831 686
Te zamen.	Ned. vl. f 72 607 304 Vr. vl. 45 035 994 Strandgoederen. 9 138 f 117 652 436	Ned. vl. f 59 949 425 Vr. vl. 40 528 103 Uit entrepôt. 22 948 172 Strandgoederen. 9 138 f 123 434 838	Ned. vl. f 73 830 771 Vr. vl. 61 770 705 f 135 601 476	Ned. vl. f 72 954 881 Vr. vl. 61 529 006 f 134 483 887

Voor rekening van het Gouvernement.

	Invoer	Uitvoer
Koopmanschappen	f 3 774 817	f 41 474 490
Specien	4 245 000	„
Te zamen	f 8 019 817	f 41 474 490

Terwijl eene meer uitgewerkte statistiek der handelsbeweging, onder anderen wat de soort en hoeveelheid der goederen betreft, wordt gegeven in de bijlagen YY, nos. I—III, volgt hier nog eene beknopte aanduiding van de herkomst en bestemming der goederen en specien, die onder den algemeenen in- en uitvoer voor particuliere rekening en onder den gouvernements in- en uitvoer begrepen zijn.

LANDEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN INVOER. Voor rekening van particulieren. Koopmanschappen.	Specien.	WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN INVOER. Voor rekening van het Gouvernement. Koopmanschappen.	Specien.	WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN UITVOER. Voor rekening van particulieren. Koopmanschappen.	Specien.	WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN UITVOER. Voor rekening van het Gouvernement. Koopmanschappen.	Specien.
1874 (*a*).								
Nederland	f 48 444 377	f 194 000	f 4 057 372	f 1 000 000	f 62 036 161	f 2 500	f 41 751 586	„
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	16 284 522	6 810	„	„	44 493 754	72 800	„	„
Oostersche Archipel: Singapore	25 234 450	4 457 789	1 255 500	„	18 874 593	1 240 919	„	„
Andere gedeelten van den Oosterschen Archipel (*b*)	678 524	„	„	„	705 678	„	„	„
	f 90 641 873	f 4 658 599	f 5 312 872	f 1 000 000	f 126 110 186	f 1 316 219	f 41 751 586	„
1875.								
Nederland	f 50 629 549	f 292 677	f 2 410 579	f 4 245 000	f 69 473 354	f 2 480 000	f 41 474 490	„
Engelsch Kanaal (om orders) (*c*)	„	„	„	„	6 700 297	„	„	„
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	31 721 219	702 090	123 826	„	35 531 319	62 350	„	„
Oostersche Archipel: Singapore	25 445 463	8 458 296	1 240 412	„	18 374 906	2 214 238	„	„
Andere gedeelten van den Oosterschen Archipel (*b*)	367 854	26 150	„	„	689 048	75 964	„	„
Onbekend (strandgoederen)	9 138	„	„	„	„	„	„	„
	f 108 173 223	f 9 479 213	f 3 774 817	f 4 245 000	f 130 768 924	f 4 832 552	f 41 474 490	„

(*a*) Zie de aanmerking onder den staat op de voorgaande bladz.
(*b*) Hieronder thans alleen begrepen, in tegenstelling met de opgaven op bladz. 209 van 't vorig verslag, de vreemde, niet tot Nederlandsch Indie behoorende havens (Penang, Malakka, Timor Dilly, Kokos-eilanden). Onder de opgaaf van 1874 wordt hierbij ook gerangschikt een invoer ter waarde van f 111 316 van Nieuw-Guinea. In de statistiek van 1875 komt dat eiland niet voor.
(*c*) Deze bestemming, (over welke zie ook bladz. 164,) vindt men in de handels-statistiek van 1874 niet, althans niet afzonderlijk, opgegeven.

De statistiek der scheepvaartbeweging heeft in zooverre eene verbetering ondergaan, als daarin nu is aangeduid de soort der vaartuigen (onderscheiden in stoomschepen, op Europesche wijze getuigde zeilschepen en op inlandsche wijze getuigde zeilschepen). De vaartuigen die van eene plaats op Java en Madura aankwamen op, of vertrokken naar eene andere plaats op die eilanden, en die welke van eene plaats in eenige buitenbezitting aankwamen op, of vertrokken naar eene andere plaats in hetzelfde gewest gelegen, zijn niet medegeteld. Overigens is in dit deel der statistiek, in onderscheiding van hetgeen bij de opgaven omtrent de handelsbeweging is betracht, elke vreemde vlag afzonderlijk aangeduid.

Aan de meer uitvoerige gegevens in de bijlagen ZZ, nos. I en II, zijn de hieronder volgende overzigten ontleend, betreffende de soort der vaartuigen en hunne vlaggen; deze laatste hier alleen onderscheiden in Nederlandsche en vreemde vlag. (In deze overzigten is opmerkelijk het zeer aanzienlijk verschil tusschen het aantal der op inlandsche wijze getuigde vaartuigen in 1874 en 1875. In de Indische bescheiden wordt dit verschil niet toegelicht; het is echter zóó groot, dat men bijna gedwongen is te denken aan foutieve opgaven.)

SOORT DER VAARTUIGEN EN HUNNE VLAGGEN.	AANGEKOMEN.				VERTROKKEN.			
	Geladen.		In ballast.		Geladen.		In ballast.	
	Aantal.	Tonnen (*a*).	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
1874 (*b*).								
Stoomschepen:								
Nederlandsche vlag. .	389	352 284	»	»	382	347 518	»	»
Vreemde vlag . . .	176	94 121	1	1 328	166	99 226	1	607
	565	446 405	1	1 328	548	446 744	1	607
Zeilschepen op Europesche wijze getuigd:								
Nederlandsche vlag. .	1 178	418 511	80	39 516	1 302	474 748	42	14 786
Vreemde vlag . . .	278	112 123	92	54 295	365	167 181	21	10 147
	1 456	530 634	172	93 811	1 667	641 929	63	24 933
Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (*c*):								
Nederlandsche vlag. .	6 035	179 916	665	12 106	5 837	177 378	555	12 791
Vreemde vlag . . .	563	23 880	119	3 459	491	19 541	102	2 229
	6 598	203 796	784	15 565	6 328	196 919	657	15 020
Totaal vaartuigen:								
Nederlandsche vlag. .	7 602	950 711	745	51 622	7 521	999 644	597	27 577
Vreemde vlag . . .	1 017	230 124	212	59 082	1 022	285 948	124	12 983
	8 619	1 180 835	957	110 704	8 543	1 285 592	721	40 560
1875.								
Stoomschepen:								
Nederlandsche vlag. .	684	630 773	17	12 792	668	626 710	20	19 919
Vreemde vlag . . .	271	97 846	69	5 497	285	107 594	80	10 369
	955	728 619	86	18 289	953	734 304	100	30 288
Zeilschepen op Europesche wijze getuigd:								
Nederlandsche vlag. .	1 187	373 905	40	12 127	1 157	378 961	91	16 960
Vreemde vlag . . .	447	194 298	99	35 812	411	186 901	67	16 822
	1 634	568 203	139	47 939	1 568	565 862	158	33 782
Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd:								
Nederlandsche vlag. .	3 477	77 613	212	3 453	3 159	70 479	555	9 369
Vreemde vlag . . .	474	14 821	26	505	411	11 913	59	1 773
	3 951	92 434	238	3 958	3 570	82 392	614	11 142
Totaal vaartuigen:								
Nederlandsche vlag. .	5 348	1 082 291	269	28 372	4 984	1 076 150	666	46 248
Vreemde vlag . . .	1 192	306 965	194	41 814	1 107	306 408	206	28 964
	6 540	1 389 256	463	70 186	6 091	1 382 558	872	75 212

(*a*) De hierbedoelde ton is die van $1\frac{1}{2}$ M³. Vroegere opgaven omtrent de scheepvaartbeweging vermeldden de inhoudsgrootte in lasten (gelijk 2 ton van $1\frac{1}{2}$ M³).

(*b*) De opgaven over 1874, in 't vorig verslag op bladz. 209 voorkomende, betreffen alleen Java en Madura en zijn bovendien naar andere beginselen verzameld (verg. het hooger gezegde ten aanzien van de statistiek der handelsbeweging); zie overigens de voorgaande noot.

(*c*) Hieronder te verstaan: alle vaartuigen met inlandsch tuig, onverschillig of zij al dan niet door inlanders worden gevoerd.

Naar gelang van herkomst en bestemming der vaartuigen waren de in den voorafgeganen staat vermelde totalen verdeeld als volgt:

LANDEN VAN HERKOMST EN BESTEMMING en SOORT DER VAARTUIGEN.		Aangekomen (geladen en in ballast). Nederlandsche vlag. Aantal.	Aangekomen. Nederlandsche vlag. Tonnen.	Aangekomen. Vreemde vlag. Aantal.	Aangekomen. Vreemde vlag. Tonnen.	Vertrokken (geladen en in ballast). Nederlandsche vlag. Aantal.	Vertrokken. Nederlandsche vlag. Tonnen.	Vertrokken. Vreemde vlag. Aantal.	Vertrokken. Vreemde vlag. Tonnen.
1874.									
Nederland	A (1)	52	99 792	9	9 507	56	107 777	25	27 246
	B (1)	102	100 514	2	1 967	161	160 963	47	31 134
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	A	5	6 115	13	13 864	1	1 582	21	20 824
	B	63	49 288	238	121 943	45	36 294	226	117 616
	C (1)	»	»	12	966	1	22	8	290
Singapore	A	61	53 003	135	58 984	65	51 050	104	45 570
	B	101	27 534	73	24 525	115	15 564	51	8 824
	C	500	19 095	347	15 566	387	11 397	203	7 081
Andere gedeelten van den Oosterschen Archipel (2)	A	271	193 374	20	13 094	260	187 109	17	6 193
	B	992	280 691	57	17 983	1 023	276 713	62	19 754
	C	6 200	172 927	323	10 807	6 004	178 750	382	14 399
Totaal vaartuigen	A	389	352 284	177	95 449	382	347 518	167	99 833
	B	1 258	458 027	370	166 418	1 344	489 534	386	177 328
	C	6 700	192 022	682	27 339	6 392	190 169	593	21 770
1875.									
Nederland	A	53	106 957	6	5 946	40	96 078	18	19 727
	B	86	80 488	5	2 930	119	110 957	21	13 830
Engelsch Kanaal (om orders) (3)	B	»	»	»	»	1	798	30	18 054
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	A	17	19 696	56	34 948	5	8 063	53	30 655
	B	79	47 766	369	177 166	32	18 452	267	129 215
	C	14	724	12	622	28	910	17	504
Singapore	A	128	107 475	246	55 425	120	105 671	227	54 167
	B	97	17 963	70	19 294	102	17 025	64	14 151
	C	541	26 151	221	9 269	578	27 249	224	9 371
Andere gedeelten van den Oosterschen Archipel (2)	A	502	407 681	32	7 024	523	436 817	67	13 414
	B	961	238 941	100	29 636	994	248 689	96	28 473
	C	3 132	54 153	266	5 433	3 103	51 570	234	3 930
Uit zee	A	1	1 756	»	»	»	»	»	»
	B	4	874	2	1 084	»	»	»	»
	C	2	38	1	2	»	»	»	»
Totaal vaartuigen	A	701	643 565	340	103 343	688	646 629	365	117 963
	B	1 227	386 032	546	230 110	1 248	395 921	478	203 723
	C	3 689	81 066	500	15 326	3 709	79 729	475	13 805

(1) Onder A worden hier aangeduid stoomschepen, onder B zeilschepen op Europesche wijze getuigd, en onder C zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.
(2) Welke gedeelten van den Archipel men hier op het oog heeft, is reeds opgemerkt bij de vermelding der cijfers van het handelsverkeer (zie noot *b* aan den voet van bladz. 227).
(3) Zie noot *c* op bladz. 227.

Het aantal zoogenaamde groote havens is dit jaar met twee vermeerderd (*Indisch Staatsblad* 1877 nos 125 en 120). Voor den algemeenen in- en uitvoerhandel werden namelijk opengesteld: op Java de haven van Joana (Japara) en in de residentie Amboina de haven van Saparoea. Door de openstelling der eerstgenoemde haven zullen onder anderen de in de afdeelingen Joana en Patti gevestigde suikerfabriekanten worden gebaat, omdat de reede van Joana eene veilige gelegenheid aanbiedt tot het geregeid inladen van producten in den westmoesson, dus juist gedurende de maanden wanneer de naburige reede van Samarang onveilig en de praauwvaart tusschen die haven en Joana gevaarlijk is. Door de openstelling der haven van Saparoea (gelegen op het eiland van dien naam, dat als het middenpunt der voor de kruidnagelteelt belangrijke Uliassers is te beschouwen) werd het aantal vrijhavens in Nederlandsch Indie met één vermeerderd. Overigens werden dit jaar, zooals reeds op bladz. 173 werd aangeteekend, ten gerieve van de uitvoerders van producten, twee nieuwe kantoren opgerigt tot het doen van aangiften van in-, uit en doorvoer, namelijk Pamanoekan in Krawang en Bedanten in Soerabaija.

Het voornemen bestaat om in de hier te lande verschijnende statistiek betreffende de strandingen, schipbreuken en andere ongevallen, aan schepen overkomen op de kusten van het Koningrijk (1), voortaan ook op te nemen de scheepsrampen in de overzeesche bezittingen voorgevallen. Daartoe is de medewerking der koloniale besturen ingeroepen.

§ 2. *Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot.*

Terwijl in bijlage AAA voor elk gewest afzonderlijk eene opgaaf voorkomt van het aantal, de soort en den inhoud der aldaar in 1876 te huis behoorende schepen en vaartuigen, metende 20 ton (2) en daarboven, volgen hieronder de totalen van dat overzigt, vergeleken met die der vier voorafgegane jaren.

JARNE.	Stoomschepen.		Schepen.		Barken.		Brikken.		Schoeners.		Kotters.		Wangkangs, toops en andere soortgelijke vaartuigen.		TOTAAL.	
	Aantal	(a) Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
1872	29	8 748	8	6 488	87	28 428	26	5 274	155	11 186	21	586	571	19 038	897	79 748
1873	31	16 746	9	8 864	82	27 890	30	7 094	159	11 824	14	450	661	21 560	986	94 428
1874 (b) . .	36	19 226	9	9 478	86	30 436	26	6 172	174	13 586	15	446	857	26 096	1 203	105 440
1875 (b) . .	43	24 008	8	5 984	91	36 463	30	7 386	177	14 333	16	489	905	29 319	1 270	117 982
1876 (b) . .	(c) 45	26 997	8	7 593	85	34 019	26	7 067	175	13 445	17	588	1 028	40 557	1 384	130 266

(a) Zie noot 2 aan den voet dezer bladzijde.
(b) Aan de opgaven over 1874 t/m 1876 ontbreken de cijfers der residentie Sumatra's Oostkust, en aan die over 1875 en 1876 vermoedelijk ook de cijfers der afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali (in 1874 begrepen onder Banjoewangi). Daarentegen zijn voor de residentie Batavia thans voor het eerst opgegeven de wangkangs, toops en andere soortgelijke vaartuigen, vroeger voor dat gewest niet vermeld, ten getale van 112, metende 3752 ton.
(c) Hiervan 24 stoomschepen en 2 stoomjagten, alle toebehoorende aan de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij (verg. bladz. 105/106).

Uit den volgenden staat blijkt het aantal en de soort der op Europesche wijze getuigde schepen en vaartuigen, ten behoeve waarvan in de laatste vijf jaren eerste zeebrieven voor de vaart binnen Nederlandsch Indie werden uitgereikt.

JAREN.	Aantal-vaartuigen.	SOORT DER VAARTUIGEN.								Gezamenlijke inhoud (in tonnen) (a).
		Stoomschepen	Fregatten.	Schepen.	Barken.	Brikken.	Schoeners.	Kotters.	Andere vaartuigen.	
1872.	18	,,	,,	,,	4	3	9	1	1	3 714
1873.	42	6	2	1	,,	3	28	2	,,	11 894
1874.	28	3	,,	,,	2	1	19	2	1	4 821
1875.	41	10	,,	,,	5	4	20	1	1	(b) 11 948
1876.	44	8	,,	3	15	1	17	,,	,,	19 162

(a) Ook hier zijn de vroegere opgaven (in lasten) herleid in tonnen van $1\frac{1}{2}$ M^3.
(b) Verbeterde opgaaf.

Van deze schepen en vaartuigen behoorden:

In:	Aan Europeanen.	Metende in tonnen.	Aan vreemde oosterlingen.	Metende in tonnen.	Aan inlanders.	Metende in tonnen.
1872	1	1 058	8	1 992	9	664
1873	10	9 574	12	1 050	20	1 270
1874	8	3 355	14	1 279	6	187
1875	14	(a) 7 143	17	(a) 3 730	10	(a) 1 075
1876	20	12 671	14	5 800	10	691

(a) Verbeterde opgaaf.

Eene verordening, strekkende om de hier te lande ingevoerde nieuwe meetwijze van zeeschepen (stelsel Moorsom) ook voor Nederlandsch Indie aan te nemen (verg. vorig verslag, bladz. 211), is aldaar bij het departement der marine in bewerking. Zoo als bereids van de Indische Regering is vernomen, zal er bij de regeling van dit onderwerp voor de Nederlandsch-Indische bezittingen (op welker spoedige afdoening nog zeer onlangs is aangedrongen) in beginsel geen bezwaar bestaan om, onder zoodanige voorwaarden als mogten vereischt worden, aldaar ook van meting vrij te stellen de schepen van die Rijken, met welke hier te lande schikkingen zijn of worden getroffen omtrent de wederzijdsche erkenning van elkanders meetbrieven (3).

De in 't vorig verslag aangekondigde herziening der verouderde programma's, naar welke in Indie de examens voor de betrekking van gezagvoerder of stuurman in de particuliere vaart worden afgenomen, is blijven rusten in afwachting dat eene voor Nederland in bewerking genomen regeling van het onderwerp haar beslag zou hebben erlangd. Nu onlangs hier te lande een eerste stap tot regeling is gedaan (zie het Koninklijk besluit dd. 5 Mei 1877, *Nederlandsch Staatsblad* n°. 98), zal er voor de Indische autoriteiten aanleiding bestaan de overweging dezer zaak weder op te vatten.

§ 3. *Scheepsbouw.*

Omtrent de in Indie bestaande particuliere inrigtingen van scheepsbouw (4) zijn slechts zeer weinig bijzonderheden

(1) De eerste jaargang dezer statistiek, bewerkt bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, zag in Februarij jl. het licht.
(2) De hierbedoelde ton is die van $1\frac{1}{2}$ M^3. Naar die eenheid zijn thans ook de in vorige verslagen medegedeelde (in lasten van 2 ton uitgedrukte) cijfers omtrent den inhoud herleid.
(3) Formeele vrijstelling van meting genieten hier te lande reeds de Duitsche, Zweedsche, Noorsche en Deensche zeeschepen (*Nederlandsch Staatsblad* 1877 nos. 69, 105, 165 en 170), terwijl die vrijstelling, behoudens eenig verschil, voorloopig ook wordt toegepast op de zeeschepen van Groot-Brittannie.
(4) Over de gouvernements-inrigtingen van dien aard is gehandeld op bladz. 60—62.

vernomen. Intusschen kan, ten vervolge op het aangeteekende in 't vorig verslag, blz. 211, worden medegedeeld, dat de Nederlandsch-Indische Droogdokmaatschappij, concessionaris voor den aanleg van droogdokken te Batavia en Soerabaija, het grootste der twee door haar aangeschafte dokken, namelijk dat op het eiland Amsterdam (in de nabijheid van Batavia) ineengezet, in Februarij jl. met goed gevolg te water heeft gelaten. Het kleinere, in Schotland gebouwd en van daar in zijn geheel naar Indie gezonden, heeft op de zeer lange zeereis veel geleden, zoodat daaraan, toen het in Mei 1876 in Indie aankwam, nog veel te doen viel alvorens het in gebruik kon worden gesteld. Voor het in exploitatie brengen harer dok-inrigtingen verkreeg de Maatschappij in September 1876 een nader uitstel, thans tot 27 November 1877.

Door een particulier te Soerabaija werden plannen geopperd betreffende het maken van eene stoomsleephelling of van een vast droogdok met bijbehoorende etablissementen aan de zuidzijde van Madura tegenover Soerabaija. Op zijne aanvrage om daartoe het noodige terrein van de Regering te erlangen (Augustus 1876) kon echter niet worden beschikt, omdat geen bepaald terrein was aangewezen.

Hoeveel zeeschepen in Indie werden gebouwd, kan eenigermate worden afgeleid uit de statistiek der verleende eerste zeebrieven. Dat die gegevens echter een zeer onvoldoenden maatstaf van beoordeeling opleveren, zal niet behoeven te worden opgemerkt. Immers, behalve de binnenschepen, zijn nog verschillende andere categorien van vaartuigen van het voeren van een zeebrief of jaarpas vrijgesteld, onder anderen de visschersvaartuigen en de vaartuigen minder dan 2 tonnen metende (zie *Indisch Staatsblad* 1874, n°. 113). Uit de bedoelde statistiek dan blijkt, dat van de 173 schepen en vaartuigen (metende 51 539 tonnen), voor welke in de laatste vijf jaren eerste Indische zeebrieven werden uitgereikt, er 94 (metende 6028 tonnen) in Indie waren gebouwd. Hoe de cijfers zich over elk der vijf jaren verdeelen, doet het volgende overzigt zien.

JAREN.	Aantal schepen en vaartuigen, voor welke eerste Indische zeebrieven werden uitgereikt.	Waar gebouwd:					
		In Indie		In Nederland.		In den vreemde.	
		Aantal.	Tonnen. (a)	Aantal.	Tonnen (a)	Aantal.	Tonnen. (a)
1872......	18	10	620	1	644	7	2 450
1873......	42	(b) 23	840	”	”	19	11 054
1874......	28	(c) 22	1158 (f)	2	1098	4	2 565 (f)
1875......	41	(d) 22	1835	”	”	19	10 113
1876......	44	(e) 17	1575	4	1621	23	15 966

(a) In 't vorig verslag (bladz. 211) opgegeven in lasten (van 2 ton).
(b) 1 stoomschip, 20 schoeners en 2 kotters, metende 50, 744 en 46 tonnen.
(c) 1 stoomschip, 18 schoeners, 2 kotters en 1 ander vaartuig, metende 42, 1024, 39 en 53 tonnen.
(d) 1 stoomschip, 3 brikken, 16 schoeners, 1 kotter en 1 ander vaartuig, metende 60, 685, 1033, 18 en 39 tonnen.
(e) 1 stoomschip, 1 schip, 1 bark en 14 schoeners, metende 107, 139, 614 en 715 tonnen.
(f) Verbeterde cijfers.

V. Andere onderwerpen.

Binnenlandsche handel (1); *markten (passars)*. Volgens de ontvangen opgaven is op Java het aantal plaatsen, waar geregeld markt wordt gehouden, in 1876 met 11 vermeerderd, namelijk met 4 in de residentie Batavia (2), 4 in de Preanger regentschappen, 1 in Bagelen en 2 in Kediri. Uit Japara wordt gemeld, dat de passars op de hoofdplaatsen der afdeelingen voor het vermeerderd vertier te klein beginnen te worden; terwijl in Rembang het aantal passardagen vermeerderd is.

Het debiet van lijnwaden van Europeesch fabriekaat neemt over het algemeen elk jaar toe. Alleen in Batavia, Tagal en Djokjokarta bleef het in 1876 van gelijken omvang als vroeger, terwijl in de tabaks-districten van Kediri, waar de bevolking, tengevolge van misgewas (verg. bladz. 5), in moeijelijke omstandigheden verkeerde, de lijnwaadhandel in het afgeloopen jaar een gevoeligen knak kreeg door geringen omzet en groote verliezen der handelaren (3).

Omtrent den binnenlandschen handel in rijst of andere producten op Java zijn geene bijzonderheden gemeld, die tot aanvulling kunnen dienen van hetgeen reeds in vorige verslagen werd aangeteekend.

In het gouvernement Sumatra's Westkust nam de omzet in de voornaamste artikelen van binnenlandsch vertier (ook hier lijnwaden en padi of rijst) nergens buitengewone verhoudingen aan. Het debiet van lijnwaden zal echter eer zijn toe- dan afgenomen, waartoe, luidens het verslag van de kamer van koophandel en nijverheid te Padang (zie bijlage CCC), kunnen hebben bijgedragen eensdeels de voor koopers voordeeliger prijzen, en anderdeels de omstandigheid dat niet alleen de aanschaffing van materialen en andere behoeften voor Atjeh bleef aanhouden, maar bovendien het geld in omloop kwam, dat door het Gouvernement voor het vrijkoopen der slaven was betaald (verg. bladz. 75).

Uit de Lampongsche districten wordt gemeld, dat het debiet van lijnwaden er over 't algemeen toeneemt, met uitzondering van de afdeeling Semangka. Uitvoer van rijst naar andere afdeelingen en zelfs naar Java (Bantam) heeft alleen plaats uit de Masoedji-streek (afd. Toelang-Bawang).

Op de toenemende belangrijkheid van den handel in de residentie Palembang werd reeds gewezen op bladz. 17/18. Ter hoofdplaats aldaar moest de passar weder uitgebreid worden. In de Sindangstreken en te Tebing-Tinggi kwamen marktplaatsen tot stand, waar reeds veel vertier heerscht. Behalve de gewone artikelen voor huishoudelijk gebruik worden aldaar ook verhandeld boschproducten, koffij, katoen, tabak, enz. Het debiet van lijnwaden breidt zich sterk uit; behalve het Europesche is ook het Cheribonsche fabriekaat zeer gewild.

Toeneming van het debiet van lijnwaden is ook waartenemen in de residentie Sumatra's Oostkust. Engelsch fabriekaat wordt wegens de lage prijzen het meest gekocht, maar ook inlandsche gebatikte lijnwaden, vooral hoofddoeken, vinden veel aftrek.

In Riouw zijn gedrukte katoenen van Duitschen oorsprong bij de Chinezen en Klingalezen het meest gewild; voor wit katoen geeft men daarentegen de voorkeur aan Engelsch fabriekaat.

Van toenemend debiet in lijnwaden maken ook de berigten omtrent Banka en Billiton gewag, doch van de Wester-afdeeling van Borneo wordt weder het tegendeel gemeld. Op Billiton blijven Engelsche lijnwaden bijzonder in trek, maar ook de zoogenaamde kain batiks van Java, vooral van Soerabaija en Cheribon, en de zijden sarongs van Palembang werden in groote hoeveelheden van de hand gezet. De Chinesche bevolking ter hoofdplaats van Billiton was voornemens aldaar een afzonderlijke passar te bestemmen voor den handel in visch. De passar te Manggar werd vergroot.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden was het afgeloopen jaar voor den afzet van invoer-artikelen niet gunstig, daar de markt nog te veel overvoerd was. Het koopvermogen der bevolking schijnt echter geen vermindering te hebben ondergaan. In den lijnwaadhandel zijn Engelsche en Hollandsche chitzen het meest gezocht. Op den belangrijken rijstuitvoer uit de Noorderdistricten werd

(1) Inzonderheid wat de buitenbezittingen betreft, moge hier in 't algemeen ook verwezen worden naar de mededeelingen, die omtrent den handel, en hetgeen daarop van invloed was of worden kan, zijn opgenomen in hoofdstuk C.

(2) De opheffing van de markt op Glodok, ter hoofdplaats Batavia, waartoe het Gouvernement, blijkens 't vorig verslag, bladz. 164, is moeten overgaan, omdat die markt zich te digt bevond bij de geprivilegieerde passar Pintoe Ketjil (zie Indisch Staatsblad 1829, n°. 111), lokte klagten uit van de zijde der handelaren. Naar de kosten, die aan de overneming van laatstbedoelde passar verbonden zouden zijn, en naar de voordeelen, welke daartegenover zouden staan, wordt een onderzoek ingesteld. Intusschen is de nieuw geopende markt op het plein „Kantoor Baroe", die voor Glodok in de plaats kwam, in levendigheid toegenomen, en laat de eigenaar van Pintoe Ketjil den verkoop van vruchten op Glodok weder toe.

(3) Luidens een verslag omtrent den handel te Samarang, aangeboden door de kamer van koophandel en nijverheid aldaar (zie bijlage BBB), was ook daar het debiet van lijnwaden in 1876 minder belangrijk dan vroeger.

reeds in 't vorig verslag (bladz. 212) gewezen; het product gaat ook naar Borneo's Oostkust (1).

De handel in de Minahassa blijft zich bepalen tot de gewone artikelen van invoer, voornamelijk lijnwaden, aarde- en ijzerwerk; de uitvoeren bestaan meerendeels in rijst, koffij en muscaatnoten (2).

Hetgeen omtrent den handel in de residentie Amboina en onderhoorigheden vernomen is, werd reeds medegedeeld in hoofdstuk **C** (zie bladz. 26 en volgende).

Op Halmaheira (Ternate) ondervond het handelsverkeer in 1876 stremming door den uitgebroken opstand, doch in het begin van 1877 begon het vertier weder eenigszins te herleven.

Van Timor zijn aangaande den handel geen bijzonderheden gemeld, en omtrent den handel op Bali en Lombok is slechts te verwijzen naar het aangeteekende op bladz. 38 en 39.

Visscherijen. Zooals bekend, maakt de zee- en riviervisscherij in onderscheidene gewesten zoo op als buiten Java een belangrijke tak van bedrijf uit (3). In hoever op Java en Madura werk gemaakt wordt van de vischteelt in vijvers, kan eenigszins blijken uit de opgaaf der deswege geheven belasting (4) (verg. bladz. 89). Meldenswaardige bijzonderheden zijn echter in de hier te lande ontvangen berigten niet aangetroffen. In hoofdzaak valt naar vorige verslagen te verwijzen.

Verschillende takken van inlandsche nijverheid. De inlandsche handwerksnijverheid schijnt vrij algemeen op dezelfde hoogte te blijven. Van het ontstaan van nieuwe takken van industrie wordt in de Indische berigten, voor dit verslag ontvangen, geen gewag gemaakt. In 't verslag van 1873 (bladz. 278) werd als zoodanig gewezen op het batikken en verwen van Europesche witte katoenen goederen. In hoever dit bedrijf zich sedert heeft ontwikkeld, is niet vermeld gevonden. Omtrent de fabriekatie van inlandsche katoenen of andere stoffen is reeds het een en ander aangeteekend bij de bespreking van den binnenlandschen handel. In de afdeeling Tangerang (Batavia) neemt het batikken van kleedjes toe, even als de uitvoer daarvan naar de verschillende deelen van den Archipel. Ook wordt in die afdeeling meer en meer werk gemaakt van het vervaardigen van fijne bamboehoeden, waarvan de uitvoer naar Europa reeds tot eene waarde van f 150 000 is geklommen. Deze industrie brengt veel geld onder de bevolking, daar zij niet alleen aan de mannen, maar ook aan vrouwen en kinderen werk verschaft.

In vele gewesten van Midden-Java maakt de bereiding van tabak voor de inlandsche markt een voornaam middel van bestaan uit.

In de Minahassa (Menado) werd in 1876 een tweede lijnbaan tot het draaijen van gemoeti-touw opgerigt.

De opgaven omtrent de loonen, die inlandsche ambachtslieden en arbeiders bij particulieren verdienen, leveren over 't algemeen weinig verschil op met de vroeger medegedeelde cijfers (verg. het verslag van 1875, bladz. 216).

(1) Ten bewijze van de uitbreiding van Makasser's handel zijn de volgende cijfers ontvangen, ontleend aan de handels-statistiek dier hoofdplaats. De invoer, die in 1855 bedroeg f 3 463 727, was in 1865 gestegen tot f 6 114 978 en in 1875 tot f 16 889 319; de uitvoer van f 2 383 461 in 1855, tot f 6 604 062 in 1865 en f 14 894 295 in 1875. De directe invoer van Europa, in 1847 slechts bedragende f 27 789, was in 1875 (ongerekend de invoeren door het Suez-kanaal) geklommen tot f 2 742 127. Naar Europa en Amerika werd in laatstgenoemd jaar uitgevoerd (ongerekend hetgeen door het Suez-kanaal ging) voor eene waarde van f 5 537 388 tegen slechts f 4890 (alleen naar Europa) in 1847.

(2) De geheele in- en uitvoer bedroeg over 1871 t/m 1874 (latere cijfers zijn niet vermeld gevonden) als volgt:

	Menado.		Kema.	
	Invoer.	Uitvoer.	Invoer.	Uitvoer.
1871	f 850 916	f 908 595	f 233 424	f 149 455
1872	687 198	603 137	165 001	123 024
1873	874 816	1 161 148	145 296	146 432
1874	1 141 279	807 104	273 307	164 460

(3) Verg. de opgaaf der beroepen van inlanders en vreemde oosterlingen in bijlage A n°. IV.

(4) De overige visschers op Java en Madura worden aangeslagen in de bedrijfsbelasting (verg. o. a. het verslag van 1873, bijlage M).

Kamers van koophandel en nijverheid. Nevens de vier bestaande kamers van koophandel, op de drie hoofdplaatsen van Java en te Padang, zal met 1 Januarij 1878 weder eene vijfde worden opgerigt te Makasser, waar in 1865 de kamer van koophandel en nijverheid ontbonden werd, hoofdzakelijk op grond van de beperkte keuze van geschikte elementen, toen de fungeerende leden hun ontslag hadden genomen. Nu de keuze van personeel geen beletsel meer behoefde op te leveren, meende de Regering dat aan den wensch van den handelstand te dier plaatse, om weder een officieel orgaan te erlangen, zonder bezwaar kon worden voldaan.

De kamers te Samarang en te Padang boden ook over het afgeloopen jaar der Regering weder een overzigt aan betreffende den loop van den handel op elk dier plaatsen. Beide overzigten, waarvan dat betreffende Padang reeds is openbaar gemaakt als bijvoegsel tot de *Javasche Courant* van 15 Junij 1877, worden volledigheidshalve bij dit verslag gevoegd als bijlagen BBB en CCC (5).

In Julij 1876 werd door de Indische Regering in beginsel besloten om bij het aankondigen van belangrijke aanbestedingen, voor welke veelzijdige mededinging is te verwachten, ter verspreiding of meer algemeene bekendmaking der voorwaarden, ook de tusschenkomst der kamers van koophandel en nijverheid te benuttigen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 3037).

Maten en gewigten. Even als in 1875 deed de waarnemende ijkmeester te Batavia ook in het jongst verloopen jaar weder eenige dienstreizen buiten de residentie Batavia (ditmaal naar de gewesten Samarang en Soerabaija), ten einde de standaardgewigten, maten en balansen te verifieeren, en de maten, gewigten en weegtoestellen, bij 's lands pakhuizen in gebruik, te inspecteeren en op nieuw te ijken. Van die gelegenheid werd door particulieren gebruik gemaakt om hunne maten en gewigten door dien ambtenaar te doen ijken. Aan ijkgelden werd in 1876 ontvangen f 2334 tegen f 2464 in 1875. De in 1874 in Indie ontworpen regeling betreffende de invoering aldaar van het metriek stelsel is nog niet voor afdoening vatbaar, daar van de Indische Regering nader advies wordt gewacht omtrent de opmerkingen van een deswege geraadpleegden deskundige hier te lande. Nog onlangs is echter op de zaak teruggekomen, ook omdat de wenschelijkheid der invoering van het nieuwe stelsel in Indie niet boven verdenking verheven schijnt.

Tentoonstellingen. Behalve de reeds op bladz. 125 en 210 bedoelde land- en tuinbouw- en veetentoonstelling, in Junij 1876 te Buitenzorg (6) gehouden door de zorg der aldaar gevestigde afdeeling van de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw, had in September daarop, doch met een meer beperkt doel, ook eene tentoonstelling plaats te Blora (Rembang), uitsluitend van padisoorten, geoogst door inlandsche landbouwers uit die afdeeling. Een verslag omtrent deze tentoonstelling, die een geheel huishoudelijk karakter droeg, en waarmede hoofdzakelijk beoogd werd den inlander te toonen dat er belang in zijn hoofdbedrijf gesteld wordt, is opgenomen in de *Javasche Courant* van 5 December 1876.

Voor de in het afgeloopen voorjaar te Amsterdam gehouden internationale tuinbouwtentoonstelling werden in 't geheel een 30tal colli's aan Indische inzendingen ontvangen, daar de Indische commissie bij particulieren slechts zeer geringe medewerking mogt ondervinden, deels uithoofde van den korten termijn voor het bijeenbrengen der voorwerpen gesteld, deels uithoofde van de weinige kans, die er, met het oog op het jaargetijde waarin de aanbrengst hier te lande moest plaats hebben, bestond dat levende planten in den gewenschten staat zouden ontvangen worden. Behalve de faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij en enkele ambtenaren boden dan ook geene andere particulieren voorwerpen voor de bedoelde tentoonstelling aan. De voornaamste inzendingen bestonden uit hetgeen op de gouvernements-kinacultuur betrekking had (verg. bladz. 201) en uit eene bij 's lands plantentuin bijeengebragte verza-

(5) De overzigten over 1875 zijn gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 1 Augustus en 8 September 1876.

(6) Te Makasser zou in 1877 eene vee- en paardententoonstelling plaats hebben (verg. bladz. 218).

meling van voortbrengselen uit het Indische plantenrijk. De gouvernements-inzendingen zijn, na afloop der tentoonstelling, verdeeld tusschen het Koloniaal Museum der Maatschappij van Nijverheid te Haarlem, den Hortus Botanicus te Amsterdam en de openbare handelsschool aldaar.

In Februarij 1877 is door den Gouverneur-Generaal eene commissie aangewezen om zorg te dragen dat Nederlandsch Indie op de aanstaande wereldtentoonstelling te Parijs zoo volledig mogelijk vertegenwoordigd zij, wat betreft zijne grond- en delfstoffen, zijn landbouw en nijverheid enz. De directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid is president dier commissie. Haar is de beschikking gegeven over een crediet van f 20 000, en de verschillende departementen van algemeen bestuur zijn gemagtigd, op aanvraag kosteloos aan haar af te staan monsters van de in 's lands inrigtingen aanwezige voorwerpen en voortbrengselen. De Indische voorwerpen, van Philadelphia terug ontvangen, voor zooveel het Gouvernement daarover de beschikking heeft en zij voor opbewaring geschikt zijn te achten, zijn bestemd om deel uit te maken van de inzendingen te Parijs.

De Minister van Kolonien,

F. ALTING MEES.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE

van 1877.

Lit. A. n^os. I—VIII. Statistiek der bevolking van Nederlandsch Indie over 1875.

» B. Overzigt van de formatie en de sterkte van het leger aldaar op 31 December 1876.

» C. Statistiek betreffende de van hier naar Nederlandsch Indie uitgezonden suppletie-troepen in elk der jaren 1857 tot en met 1876.

» D. Overzigt van het aantal in het ressort van den militairen geneeskundigen dienst van Java en Madura behandelden en overledenen, behoorende tot de landmagt, en van den aard hunner ziekten, enz., over 1875 en 1876.

» E. Als boven, wat de buitenbezittingen betreft.

» F. Recapitulatie van de sterfte- en ziektecijfers bij het leger over de jaren 1872 tot en met 1876.

» G. Overzigt van de formatie der voorloopige bezetting van Atjeh, met opgaaf van de wijzigingen, die zij achtereenvolgens van 1 Maart 1876 tot 1 Maart 1877 onderging.

» H. Overzigt van de zamenstelling der oorlogsmarine in Nederlandsch Indie over 1876.

» J. Overzigt van de op 1 Januarij 1877 in dienst en in aanbouw zijnde vaartuigen der gouvernementsmarine aldaar.

» K. Statistiek betreffende het aantal gevangenen in Nederlandsch Indie over 1875.

» L. Rapport van den gouverneur van Sumatra's Westkust dd. 17 Augustus 1876, omtrent de vrijverklaring der slaven in de residentie Tapanoeli.

» M. Overzigt betreffende het beheer der wees- en boedelkamers in Nederlandsch Indie, over 1876.

» N. Historische nota over de dessabesturen op Java.

» O. Overzigt betreffende de in 1876 verrigte heerendiensten op Java en Madura (met uitzondering van de vorstenlanden).

» P. Overzigt van den aanslag en de opbrengst der landrente aldaar, over 1876.

» Q. Als boven betreffende de bedrijfsbelasting aldaar, met vermelding tevens van den landaard der aangeslagenen.

» R. Overzigt betreffende de in erfpacht aangevraagde gronden op Java, welke op 31 December 1876 voorloopig of definitief toegewezen, maar in de openbare registers nog niet ingeschreven waren, en van die, welke in het tijdvak van 1 April—31 December 1876 aan de aanvragers geweigerd werden.

Lit. S. Overzigt van de landbouw-ondernemingen voor welke gedurende 1876 is toegestaan de huur te vervangen door erfpacht.

» T. Overzigt betreffende de in erfpacht aangevraagde gronden in de buitenbezittingen, sedert het in werking treden der verordeningen ter zake tot 30 April 1877.

» U. Overzigt van de in 1877 op Java en in de buitenbezittingen in werking getreden aannemingscontracten betreffende het vervoer van producten, goederen, enz., voor zooveel daarbij het departement van binnenlandsch bestuur is betrokken.

» V. Overzigt betreffende de op 31 December 1876 in Nederlandsch Indie aanwezige openbare lagere scholen voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden.

» W. Overzigt van het aantal gedurende 1876 bij den burgerlijken geneeskundigen dienst aldaar behandelden, met vermelding van den aard hunner ziekten en van de sterfte.

» X. Als boven, met vermelding van het aantal dezer behandelden en overledenen voor elke plaats.

» Y. Overzigt van het aantal gedurende 1876 in Nederlandsch Indie behandelden door inlandsche geneeskundigen, met vermelding van den aard der ziekten en van de sterfte.

» Z. Als boven, met vermelding van het aantal dezer behandelden en overledenen voor elke plaats.

» AA. Opgaaf van het aantal personen in 1876 in de verschillende gewesten omgekomen door bij het bestuur bekend geworden ongelukken (daaronder ook het aantal overledenen tengevolge van moord of zelfmoord).

» BB. Tweede jaarverslag betreffende de verrigtingen van het personeel voor de staatsspoorwegen op Java, afgesloten op 31 Mei 1877.

» CC. Statistiek betreffende het verkeer en de opbrengst, in elke maand van 1876, van de particuliere spoorwegen Samarang-Vorstenlanden en Batavia-Buitenzorg.

» DD. Opgaven betreffende de op 31 December 1876 in Nederlandsch Indie aanwezige stoomketels.

» EE. Algemeen overzigt betreffende de opbrengst, enz., der door de Nederlandsche Handelmaatschappij gedurende 1876 hier te lande voor rekening van het Gouvernement verkochte Oost-Indische producten.

Lit. FF. Statistiek betreffende de opiumpacht op Java en Madura over de jaren 1876 en 1877.

» GG. Overzigt van de opbrengst der opiumpacht in de buitenbezittingen over elk der jaren 1875, 1876 en 1877.

» HH. Overzigt van de pachtsommen waarvoor de (buiten de opiumpacht) op Java en Madura verpachte (zoogenaamde kleine) middelen over elk dier jaren zijn afgestaan.

» JJ. Als boven, voor zooveel de buitenbezittingen betreft.

» KK. Overzigt van de geldmarkt van Java in 1876, zamengesteld door den heer mr. N. P. van den Berg, president der Javasche Bank.

» LL. Overzigt van de uitkomsten der rijstcultuur op Java (met uitzondering van de residentien Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landen) en in de afdeeling Pamakassan (Madura) over 1876.

» MM. Overzigt van de cultuur van andere éénjarige gewassen dan padi op Java (met uitzondering als boven) en in de afdeeling Pamakassan op Madura, mede over 1876.

» NN. Statistiek betreffende de voorgenomen afschrijvingen en bijplantingen van koffijboomen in de op hoog gezag aangelegde plantsoenen op Java, over 1876/77.

» OO. Overzigt van de uitkomsten der gouvernements-koffijcultuur op Java, over 1876.

» PP. Overzigt van de uitkomsten, enz., der gouvernements-suikercultuur op Java over 1876, voor elke fabriek in het bijzonder.

» QQ. Statistiek der gouvernements-kinaplantsoenen op Java, over elk der jaren 1874, 1875 en 1876.

» RR. Overzigt van de productie, enz., in 1876, der vrije suikerfabrieken op Java en Madura, niet gevestigd op particuliere landerijen of op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven.

Lit. SS. Overzigt van de productie, enz., der tabaksondernemingen op Java, over elk der jaren 1875 en 1876.

» TT. Overzigt betreffende de op Java gevestigde landbouw-ondernemingen op woeste gronden door het Gouvernement in huur of in erfpacht afgestaan (daaronder ook die perceelen, waarvan de huur door erfpacht is vervangen), over 1876.

» UU. Overzigt betreffende de aan Europeanen en met dezen gelijkgestelden verhuurde landen in de residentie Soerakarta, over 1876.

» VV. Als boven, wat de residentie Djokjokarta betreft.

» WW. Overzigt betreffende de op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen voor den aankap van hout in 's lands bosschen op Java, over 1876.

» XX. Statistiek van het zoutdebiet in elk gewest van Java en op Madura, over elk der jaren 1872 t/m 1876.

» YY n^{os}. I–III. Overzigten betreffende de handelsbeweging in Nederlandsch Indie over de jaren 1874 en 1875.

» ZZ n^{os}. I en II. Als boven, wat betreft de scheepvaartbeweging.

» AAA. Overzigt van de in Nederlandsch Indie te huis behoorende schepen en vaartuigen, groot 20 ton (of 10 last) en daarboven, over 1876.

» BBB. Verslag van de kamer van koophandel en nijverheid te Samarang nopens den handel te dier plaatse gedurende 1876.

» CCC. Verslag als boven wat Padang betreft, ingediend door de kamer van koophandel en nijverheid aldaar.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **A**, n°. I—VIII.

N°. 3.

(Zie bladz. 1 van het verslag.)

STATISTIEK

DER

BEVOLKING VAN NEDERLANDSCH INDIE

over 1875.

N°. I.

ALGEMEENE STAAT van de sterkte der bevolking van Nederlandsch Indie (n

GEWESTEN.	EUROPEANEN.		CHINEZEN.		ARABIEREN.		ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.	
	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaron van h mannel geslach
Java en Madura.								
Bantam.	321	182	1 659	934	9	6	621	30
Batavia	5 818	3 040	70 180	36 138	879	582	99	6
Krawang	238	148	3 188	1 617	31	15	»	»
Preanger regentschappen .	716	427	1 210	640	36	26	»	»
Cheribon	918	489	15 496	7 870	1 102	651	319	22
Tagal	648	358	5 840	3 005	172	97	221	11
Pekalongan	448	247	4 506	2 394	657	344	294	17
Samarang	3 231	1 740	15 322	7 999	692	358	2 087	1 05
Japara	464	269	9 859	4 728	78	44	550	23
Rembang	660	362	15 898	7 510	258	137	499	21
Soerabaija	5 684	2 995	11 394	6 104	1 940	1 112	1 271	70
Pasoeroean.	1 366	738	4 234	2 220	710	305	1 207	59
Probolinggo	706	432	1 838	964	268	160	898	44
Bezoeki.	455	277	869	493	410	221	»	»
Banjoewangi	113	66	238	125	328	192	»	»
Banjoemas.	532	302	3 566	1 851	19	8	179	9
Bagelen	541	316	2 531	1 366	31	15	67	4
Kadoe	334	195	5 231	2 833	68	32	4	[illegible]
Djokjokarta	1 236	680	1 881	1 071	121	60	17	1
Soerakarta.	2 039	1 135	5 817	3 305	36	31	181	11
Madioen	570	329	2 920	1 586	11	10	338	17
Kediri	682	414	5 880	3 207	»	»	(a)	(a)
Madura.	509	270	5 827	2 841	1 171	544	4 987	2 84
Totaal . .	28 229	15 411	195 384	100 801	9 027	4 950	13 839	7 42
Buitenbezittingen . . . (zie blz. 4 en 5 van dezen staat.)	6 521	3 383	117 440	89 359	4 378	2 243	4 475	2 771
Totaal-generaal. . .	34 750	18 794	312 824	190 160	13 405	7 193	18 314	10 19

uitzondering van het leger) bij het eind van 1875, vergeleken met hetzelfde tijdstip van 1874.

INLANDERS. Totaal.	INLANDERS. Waaronder van het mannelijk geslacht.	Alzoo te zamen op 31 December 1875.	Volgens het vorig verslag bedroeg het cijfer op 31 December 1874.	Vermeerdering in 1875.	AANMERKINGEN.
726 678	345 800	729 288	718 326	10 962	(*a*) Dat in de staten over 1874 te dezer plaatse cijfers waren ingevuld, schijnt aan eene vergissing te moeten worden toegeschreven.
883 037	439 690	960 013	972 540	(*b*)	
261 571	130 151	265 028	254 469	10 559	
1 215 356	573 532	1 217 318	1 179 155	38 163	(*b*) Waar hier geen cijfer is ingevuld, wijzen de opgegeven totalen voor 1875 eene *vermindering* aan, bedragende voor Batavia 12 527, Samarang 50 973 en Japara 6979 zielen. Wat de beide laatste gewesten betreft, behoeft hierbij echter niet uitsluitend aan werkelijke afneming der bevolking te worden gedacht, maar wordt de vermindering gedeeltelijk toegeschreven aan te hooge opgaven over 1874, gebleken bij verificatie der bevolkingregisters.
1 182 541	569 962	1 200 376	1 175 056	25 320	
869 613	425 605	876 494	861 618	14 876	
496 258	240 743	502 163	500 663	1 500	
1 255 264	607 244	1 276 596	1 327 569	(*b*)	
825 553	397 175	836 504	843 483	(*b*)	
943 501	455 160	960 816	941 894	18 922	
1 551 691	748 742	1 571 980	1 544 291	27 689	
627 274	307 728	634 791	616 845	17 946	
421 323	207 031	425 033	417 729	7 304	
394 690	191 847	396 424	392 959	3 465	(*c*) Wegens de onzekerheid der opgaven van vele buitenbezittingen wordt hier geen totaal uitgetrokken.
59 011	29 326	59 690	58 246	1 444	
947 060	463 924	951 356	936 312	15 044	
1 173 773	577 525	1 176 943	1 163 223	13 720	
697 428	342 034	703 065	701 620	1 445	
434 505	207 823	437 760	425 509	12 251	
843 599	402 263	851 672	848 886	2 786	
881 369	431 056	885 208	870 298	14 910	
652 745	319 633	659 307	628 299	31 008	
745 459	369 761	757 953	746 279	11 674	
18 089 299	8 783 755	18 335 778	18 125 269	280 988	
			Af: Vermindering. (zie noot *b*)	70 479	
			Blijft: Vermeerdering.	210 509	
(*c*)	(*c*)	(*c*)			

GEWESTEN.	EUROPEANEN.		CHINEZEN.		ARABIEREN.	
	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.
Buitenbezittingen.						
Gouvernement van Sumatra's Westkust: (*e*)						
residentie Padangsche Benedenlanden	1 031	515	3 157	2 106	102	55
» » Bovenlanden	231	127	373	265	20	16
» Tapanoeli	187	108	702	449	2	2
Benkoelen (*f*)	164	79	523	245	2	2
Lampongsche districten	91	49	189	114	5	4
Palembang (*g*)	229	130	3 665	2 125	1 987	907
Oostkust van Sumatra (*i*)	156	113	10 545	9 848	»	»
Riouw en onderhoorigheden	160	97	37 509	34 188	55	38
Banka	213	112	19 523	13 598	47	30
Billiton	64	44	5 622	4 978	»	»
Westerafdeeling van Borneo	190	100	24 469	15 284	1 292	685
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	(*m*) 183	112	2 386	1 253	267	139
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	1 320	670	4 537	2 675	49	43
Menado (*o*):						
afdeeling Minahassa	(*m*) 487	234	1 902	920	14	13
» Gorontalo	46	25	62	45	11	7
Amboina:						
hoofdplaats en overige afdeelingen, behalve de afdeeling Banda	730	356	343	154	180	93
afdeeling Banda	571	286	124	67	116	70
Ternate	255	109	390	200	86	51
Timor en onderhoorigheden	186	95	1 056	552	27	21
Bali (gedeelte onder Europeesch bestuur):						
afdeeling Boeleleng	25	20	359	289	89	49
» Djembrana	2	2	4	4	27	18
Totaal	6 521	3 383	117 440	89 359	4 378	2 243

ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	INLANDERS. (d)	Alzoo te zamen op 31 Dec. 1875.	Volgens het vorig verslag bedroeg het cijfer op 31 Dec. 1874.
947	633	260 688	265 925	261 354
430	240	610 612	611 666	611 651
207	136	86 087	87 185	88 182
3	3	135 390	136 082	135 482
»	»	115 782	116 067	117 370
(h) 571	338	500 793	507 245	508 668
226	208	(k)	?	?
168	145	34 418	72 310	(l) 69 386
46	29	45 922	65 751	64 257
»	»	22 160	27 846	27 297
309	207	(i) 338 926	365 186	365 630
128	62	859 504	862 468	898 875
(n)	(n)	349 227	355 133	360 627
»	»	»	122 721	120 598
10	5	120 318	83 871	96 779
6	2	83 742	101 072	?
»	»	(p) 99 813	8 642	8 519
»	»	7 831	99 042	96 588
»	»	98 311	?	?
1 326	724	54 448	56 247	56 323
98	39	12 823	12 954	12 825
4 475	2 771	(q)	(q)	(q)

AANMERKINGEN.

(d) Hoevelen tot het mannelijk geslacht behooren, is niet opgegeven.

(e) De bevolking van het eiland Nias en van de niet onder geregeld beheer staande Bataklanden is niet medegerekend.

(f) Evenmin die van het eiland Engano.

(g) Ook van Djambi zijn geen opgaven ontvangen.

(h) Het belangrijk verschil met de opgaaf over vorige jaren, toen het aantal ver beneden de 100 bedroeg, is niet toegelicht gevonden.

(i) Bij gemis aan opgaven over 1875, zijn die van 1874 behouden.

(k) Het cijfer der inlandsche bevolking is niet bekend.

(l) Opgaaf over 1873, zijnde die van 1874 niet volledig bekend.

(m) De niet onaanzienlijke vermindering, in vergelijking met vroegere opgaven, is niet toegelicht gevonden.

(n) De opgaven over 1874 waren foutief, en verbeterde over 1875 zijn niet ontvangen.

(o) Ongerekend de rijkjes langs de Noordkust van Celebes, de Sangir- en Talaut-eilanden en de Tomini-landen.

(p) Onvolledig cijfer. Voor andere (niet afzonderlijk genoemde) onderhoorigheden dezer residentie wordt het zielental bij benadering geschat op 147 000, waarin dan nog niet begrepen zijn de Alfoeren op Ceram, wier getal geheel onbekend is.

(q) Wegens de onvolledigheid der opgaven wordt hier geen totaal ingevuld.

N°. II.

VERDEELING van de Europesche en met deze gelijkgestelde bevolking naar geslacht en afkomst

GEWESTEN.	In Nederlandsch Indie uit Nederlandsche ouders of eene Nederlandsche moeder geboren, door een Nederlandschen vader erkenden, en kinderen van niet genaturaliseerde vreemdelingen.			Vreemdelingen, waaronder de met Europeanen gelijkgestelden uit andere werelddeelen, (bijv. Amerikanen, Armenianen, enz.)			In Nederland of buiten Nederland of Nederlandsch Indie uit Nederlandsche ouders geboren, zoomede genaturaliseerde vreemdelingen.			TOTAAL.		
	M. (a)	V. (b)	Te zamen.	M.	V.	Te zamen.	M.	V.	Te zamen.	M.	V.	Te zamen.
Java en Madura.												
Bantam	131	118	249	»	»	»	51	21	72	182	139	321
Batavia	1 864	1 842	3 706	218	166	384	958	770	1 728	3 040	2 778	5 818
Krawang	110	85	195	18	1	(c) 19	20	4	24	148	90	238
Preanger regentschappen . .	273	247	520	21	3	24	133	39	172	427	289	716
Cheribon	366	382	748	20	»	20	103	47	150	489	429	918
Tagal	292	259	551	16	4	20	50	27	77	358	290	648
Pekalongan	188	184	372	9	2	11	50	15	65	247	201	448
Samarang	1 327	1 309	2 636	61	12	73	352	170	522	1 740	1 491	3 231
Japara	210	179	389	12	6	18	47	10	57	269	195	464
Rembang	274	273	547	9	1	10	79	24	103	362	298	660
Soerabaija	1 845	1 766	3 611	85	75	160	1 065	848	1 913	2 995	2 689	5 684
Pasoeroean	598	590	1 188	5	2	7	135	36	171	738	628	1 366
Probolinggo	306	242	548	10	2	12	116	30	146	432	274	706
Bezoeki	177	163	340	6	1	7	94	14	108	277	178	455
Banjoewangi	49	44	93	5	»	5	12	3	15	66	47	113
Banjoemas	220	202	422	1	»	1	81	28	109	302	230	532
Bagelen	192	206	398	83	»	(d) 83	41	19	60	316	225	541
Kadoe	151	125	276	1	1	2	43	13	56	195	139	334
Djokjokarta	612	538	1 150	8	2	10	60	16	76	680	556	1 236
Soerakarta	977	867	1 844	15	2	17	143	35	178	1 135	904	2 039
Madioen	236	203	439	2	»	2	91	38	129	329	241	570
Kediri	264	216	480	10	1	11	140	51	191	414	268	682
Madura	231	220	451	1	»	1	38	19	57	270	239	509
Te zamen. . .	10 893	10 260	21 153	616	281	897	3 902	2 277	6 179	15 411	12 818	28 229

(a) Personen van het mannelijk geslacht (volwassenen en kinderen).

(b) „ „ „ vrouwelijk „ „ „ „

(c) Waaronder 7 Afrikanen.

(d) „ 76 „

GEWESTEN.	In Nederlandsch Indie uit Nederlandsche ouders of eene Nederlandsche moeder geborenen, door een Nederlandschen vader erkenden, en kinderen van niet genaturaliseerde vreemdelingen.			Vreemdelingen, waaronder de met Europeanen gelijkgestelden uit andere werelddeelen, (bijv. Amerikanen, Armenianen, enz.)			In Nederland of buiten Nederland of Nederlandsch Indie uit Nederlandsche ouders geborenen, zoomede genaturaliseerde vreemdelingen.			TOTAAL.		
	M.	V.	Te zamen.	M.	V.	Te zamen.	M.	V.	Te zamen.	M.	V.	Te zamen.
Buitenbezittingen.												
Gouvernement van Sumatra's Westkust:												
Padangsche Benedenlanden	398	435	833	10	2	12	107	79	186	515	516	1 031
Padangsche Bovenlanden	85	83	168	7	»	7	35	21	56	127	104	231
Tapanoeli	79	65	144	8	6	14	21	8	29	108	79	187
Benkoelen	68	78	146	»	»	»	11	7	18	79	85	164
Lampongsche districten	33	36	69	1	»	1	15	6	21	49	42	91
Palembang	95	86	181	5	»	5	30	13	43	130	99	229
Oostkust van Sumatra (e)	36	29	65	50	9	59	27	5	32	113	43	156
Riouw en onderhoorigheden	67	55	122	3	»	3	27	8	35	97	63	160
Banka	82	88	170	1	»	1	29	13	42	112	101	213
Billiton	23	20	43	»	»	»	21	»	21	44	20	(f) 64
Westerafdeeling van Borneo	71	76	147	2	»	2	27	14	41	100	90	190
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	77	59	136	13	10	23	22	2	24	112	71	183
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	568	611	1 179	100	36	136	2	3	5	670	650	1 320
Menado:												
afdeeling Minahassa	200	241	441	33	12	45	1	»	1	234	253	487
» Gorontalo	23	20	43	2	1	3	»	»	»	25	21	46
Amboina:												
hoofdplaats en overige afdeelingen, behalve de afdeeling Banda	333	367	700	23	7	30	»	»	»	356	374	730
afdeeling Banda	262	278	540	19	6	25	5	1	6	286	285	571
Ternate	93	133	226	16	13	29	»	»	»	109	146	255
Timor en onderhoorigheden	77	87	164	18	4	22	»	»	»	95	91	186
Bali (gedeelte onder Europeesch bestuur):												
afdeeling Boeleleng	15	5	20	5	»	5	»	»	»	20	5	25
» Djembrana	2	»	2	»	»	»	»	»	»	2	»	2
Te zamen	2 687	2 852	5 539	316	106	422	380	180	560	3 383	3 138	6 521
Totaal voor geheel Nederlandsch Indie	13 580	13 112	26 692	932	387	1 319	4282	2457	6739	18 794	15 956	34 750

(e) Bij gemis aan latere opgaven, zijn de cijfers van 1874 behouden.

(f) Bovendien nog 5 Afrikanen.

N°. III.

BEROEPEN EN BEDRIJVEN, uitgeoefend door Europeanen en met dezen gelijkgestelden.

GEWESTEN.	Personen in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd.	Personen door het Gouvernement benoemd of toegelaten, maar niet bezoldigd (geneeskundigen, notarissen, procureurs, enz.).	Handelaren.	Nijverheidsondernemers en zij die ambachten in het groot uitoefenen met inlandsche handwerkslieden.	Ambachts- en handwerkslieden.	Landbouw-industrieelen, daaronder ook hunne Europesche administrateurs en andere geëmploijeerden.	Personen die andere niet speciaal genoemde bedrijven uitoefenen.	Gepensioneerde landsdienaren.
Java en Madura.								
Bantam	49	1	6	15	3	13	»	20
Batavia	1190	44	a) 522	129	40	122	8	114
Krawang.	20	2	»	2	»	52	»	3
Preanger regentschappen .	139	18	13	31	2	79	»	6
Cheribon	115	12	28	54	5	58	5	6
Tagal	61	4	14	3	»	68	»	9
Pekalongan	51	5	9	6	»	43	»	»
Samarang	266	34	b) 143	80	8	131	16	131
Japara.	51	12	5	23	»	74	2	3
Rembang.	87	9	6	10	»	91	»	14
Soerabaija	784	20	c) 215	87	164	113	11	141
Pasoeroean	96	12	32	20	4	156	16	14
Probolinggo.	49	8	33	2	10	157	5	20
Bezoeki	45	4	6	22	1	98	9	»
Banjoewangi	29	5	»	5	2	11	»	»
Banjoemas	70	5	8	7	4	54	»	10
Bagelen	56	3	7	7	»	22	»	33
Kadoe.	29	3	1	23	»	68	»	3
Djokjokarta	28	10	7	14	1	163	d) 90	87
Soerakarta	69	9	12	22	»	499	e) 81	35
Madioen	62	7	8	3	1	47	»	7
Kediri.	66	3	5	5	4	179	8	9
Madura	87	3	3	2	»	6	5	8
Te zamen. .	3499	233	1083	572	249	2304	256	673

AANMERKINGEN.

a) Hieronder 400 handelsgeemploijeerden.

b) Waaronder 72 idem.

c) Waaronder 108 idem.

d) Allen, op 1 na, in dienst van den Sultan en bij prins PAKOE ALAM, of geëmploijeerden bij nijverheidsondernemers en kleinhandelaren.

e) Hieronder 8 geëmploijeerden bij den Soesoehoenan, 39 id. bij prins MANGKOE NEGORO, 1 id. bij den rijksbestierder, 25 id. bij den opiumpachter, mitgaders 8 onderwijzers en onderwijzeressen.

GEWESTEN.	Personen in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd.	Personen door het Gouvernement benoemd of toegelaten, maar niet bezoldigd (geneeskundigen, notarissen, procureurs, enz.).	Handelaren.	Nijverheidsondernemers en zij die ambachten in het groot uitoefenen met inlandsche handwerkslieden.	Ambachts- en handwerkslieden.	Landbouw-industrieelen, daaronder ook hunne Europesche administrateurs en andere geëmploijeerden.	Personen die andere niet speciaal genoemde bedrijven uitoefenen.	Gepensioneerde landsdienaren.	*AANMERKINGEN.*
Buitenbezittingen.									
Gouvernement van Sumatra's Westkust	292	14	20	25	3	16	1	39	*f*) Bij gemis aan latere opgaven zijn de cijfers van 1874 behouden.
Benkoelen	34	1	»	»	»	»	»	3	
Lampongsche districten. .	25	1	1	»	»	»	»	»	*g*) Van de afdeeling Banda zijn geene afzonderlijke opgaven ontvangen. De hier voorkomende cijfers betreffen de geheele residentie Amboina.
Palembang	53	1	3	»	»	»	»	4	
Oostkust van Sumatra *f*).	16	1	3	»	»	79	»	»	
Riouw en onderhoorigheden	31	1	6	4	3	2	»	1	
Banka.	62	1	1	1	»	»	»	2	
Billiton	7	»	»	»	»	25	»	»	
Westerafdeeling van Borneo	40	2	7	»	»	»	»	3	
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	63	6	9	5	3	»	»	2	
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden . .	85	6	80	19	4	31	2	18	
Menado:									
afdeeling Minahassa .	51	9	15	8	»	10	»	7	
» Gorontalo .	7	»	3	»	1	»	»	»	
Amboina *g*).	49	»	23	1	»	136	»	26	
Ternate	20	1	6	1	»	»	1	6	
Timor en onderhoorigheden	29	4	2	»	2	9	6	»	
Bali (gedeelte onder Europeesch bestuur):									
afdeeling Boeleleng .	6	1	4	»	»	»	»	»	
» Djembrana .	1	»	»	»	»	»	»	»	
Te zamen . .	871	49	183	64	16	308	10	111	
Totaal voor geheel Nederlandsch-Indie	4370	282	1266	636	265	2612	266	784	

N°. IV.

BEROEPEN EN BEDRIJVEN, uitgeoefend do

GEWESTEN.	1. Hoofden van rang.			2.	3.	4.	5. Handelaren.		6. Nijverheids-ondernemers.		7.	8. Landbouw-industrieelen.		9.
	bezoldigd.	door het Gouvernem. aangesteld maar niet bezoldigd).	erkende (alleen in de buitenbezittingen).	Aangestelde of erkende geestelijken.	Hoofden van dessa's of kampongs.	Hadji's.	in 't groot.	in 't klein.	in 't groot.	in 't klein.	Pachters en onderpachters van 's lands middelen.	hoofden van ondernemingen (eigenaars of huurders).	vaste geëmploijeerden op particuliere landen of andere landbouw-ondernemingen.	Ambachts- en handwerkslieden.
INLAN														
JAVA EN MADURA.														
Bantam	184	9	»	2608	1819	2276	2	5470	»	1747	35	»	81	67
Batavia	75	186	»	928	2589	1788	»	17008	»	1203	1	40	1111	627
Krawang	49	12	»	169	519	104	12	1767	»	154	20	»	67	35
Preangerregentschapp.	837	38	»	1699	5348	2926	99	25469	53	2488	4	»	1170	339
Cheribon	276	»	»	2126	3622	1321	38	9975	»	2273	16	»	136	448
Tagal	190	»	»	109	958	913	13	12633	»	2972	46	»	107	238
Pekalongan	142	»	»	1037	1716	1036	»	8392	»	1112	»	»	8	17
Samarang	306	1	»	2666	2840	4759	137	14181	12	2633	77	2	358	106
Japara	195	»	»	1052	1265	2285	30	4987	»	2446	7	»	59	20
Rembang	228	»	»	729	9002	805	70	4147	»	2822	»	»	81	25
Soerabaija	332	2	»	2500	5237	2370	315	14 236	4	5298	27	5	176	116
Pasoeroean	371	1	»	767	1817	785	17	6542	»	5465	2	»	189	13
Probolinggo	138	»	»	250	552	132	»	7310	»	1566	1	»	185	9
Bezoeki	170	»	»	323	1917	156	2	3633	»	1361	4	»	263	4
Banjoewangi	31	»	»	175	478	152	»	299	»	66	»	»	»	1
Banjoemas	273	8	»	733	1346	452	13	7265	»	1773	6	»	57	12
Bagelen	260	»	»	1937	2643	1001	»	28272	»	554	5	»	45	17
Kadoe	111	»	»	1216	5327	964	»	17076	»	823	»	»	294	8
Djokjokarta	1939	»	»	1192	12930	834	59	14993	50	»	»	»	»	91
Soerakarta	417	92	»	618	21625	755	38	8008	»	1296	73	»	524	70
Madioen	353	»	»	1342	1717	793	1	3937	»	1700	2	»	»	10
Kediri	274	»	»	105	1349	362	15	4271	18	2099	47	»	783	12
Madura	52	79	»	575	1020	517	612	11 962	»	736	433	»	»	30
Totaal	7203	428	»	24856	87636	(m) 27486	1473	231833	137	42587	806	47	5694	744
BUITENBEZITTINGEN.														
Gouvernement van Sumatra's Westkust	939	153	2308	6556	1205	5187	29	11097	5	3459	2	»	8	24
Benkoelen	52	110	1	262	1162	180	»	581	»	350	28	»	58	4
Lampongsche districten	20	63	179	353	379	659	3	1352	»	152	1	»	»	2
Palembang	15	933	26	827	3579	2043	916	4673	»	158	1	»	»	26
Oostkust v. Sumatra (o)	8	»	33	65	159	312	»	353	»	50	»	»	»	
Riouw en onderhoorigheden	5	»	19	15	42	160	»	4419	»	»	27	»	»	4
Banka	57	»	20	97	214	246	17	308	»	6	»	»	»	2

(1) Ofschoon deze tabel, bij vergelijking met de gelijksoortige gegevens over 1874 in 't vorig verslag opgenomen, veelvuldige hier niet v
gezorgd worden, dat belangrijke afwijkingen van vroeger medegedeelde cijfers in den vervolge niet zonder toelichting blijven.

fend door inlanders en vreemde oosterlingen. (1)

9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.					Aanmerkingen.
	Personen die hun bestaan vinden in:						Bedrijven die niet onder een der vorige groepen kunnen worden gebragt.					
werkslieden.	den landbouw.	den scheepsbouw.	de scheepvaart.	de vischvangst.	de veeteelt.	den mijnbouw.	bezoldigde beambten.	daglooners.	huisbedienden.	pradjoerits.	bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen. (a)	
ADERS.												
67	149662	13	386	(b) 1554	13	»	431	492	698	»	77	(a) Waar onder de rubriek „Inlanders" deze kolom is ingevuld, zijn daarin schier enkel opgenomen onderwijzers bij het particulier inlandsch onderwijs, vooral bij priesterscholen, zoomede houders van pandhuizen.
627	144399	10	942	(c) 2154	7814	»	748	62746	14569	»	644	Onder het cijfer betreffende Samarang zijn nog begrepen 28 beambten bij de Spoorwegmaatschappij.
35	15577	9	318	822	2	»	102	130	300	40	75	De rubriek „vreemde oosterlingen" vermeldt in deze kolom enkel houders van pandhuizen (Chinezen); onder het cijfer voor Batavia zijn bovendien begrepen 28 (Chinesche) onderwijzers.
339	174196	39	64	1069	73	»	797	35204	7633	117	579	
448	153052	41	399	1872	8	»	585	14193	10764	133	760	
23	98347	6	13	3894	1038	»	198	6417	1305	68	29	
17	53090	»	120	1995	18	»	245	3095	661	90	189	
106	232926	31	1256	2886	14	»	589	12307	12256	»	746	
20	104869	146	735	(d) 6772	»	»	266	1766	1194	34	195	
25	148506	224	275	(e) 6128	7	»	542	3051	2022	91	146	(b) Hieronder 476 eigenaren van vischvijvers.
116	204463	77	2309	(f) 12465	272	»	743	34150	195	90	552	
13	110237	»	87	(g) 4004	104	»	328	9551	2395	100	573	(c) Idem 190 idem.
9	52761	2	756	(h) 2465	»	»	247	1862	932	»	32	(d) Idem 4932 idem.
4	63331	»	29	(i) 1641	»	»	162	1293	251	»	1181	(e) Idem 582 idem.
1	9150	»	62	195	»	»	205	43	»	»	»	(f) Idem 3320 idem.
12	132516	20	191	1138	168	»	439	814	915	166	99	(g) Idem 485 idem.
17	180813	»	»	2837	350	»	362	638	2698	65	784	(h) Idem 98 idem.
8	136860	»	»	»	897	»	183	490	282	33	56	(i) Idem 98 idem.
91	63715	»	»	480	441	»	19	312	481	»	100	(k) Idem 1169 idem.
70	150835	»	»	290	12989	»	2470	6209	1393	10	383	(l) Daarenboven nog 218 door het inlandsch bestuur bezoldigde lagere hoofden.
10	110705	»	336	63	84	»	426	15716	407	129	388	
12	110020	»	60	124	71	»	319	4056	727	170	1107	(m) De opgaaf in 't vorig verslag (over 1874) was — vermoedelijk ten gevolge van het te hooge cijfer voor Madura (6208) — onjuist. Eene afzonderlijke opgaaf van de beroepen dergenen die den titel van hadji voeren, is niet ontvangen.
30	75945	456	13082	(k) 19821	1244	»	(l) 258	6485	2382	926	269	
744	2675975	1074	21420	74669	25607	»	10664	221 020	64460	2262	8964	(n) Hieronder ook landbouwers die, te gelijk van vischvangst of veeteelt werk maken.
24	(n) 268983	364	1075	3459	1638	1	569	11215	787	»	3	(o) Bij gemis aan latere opgaven zijn de cijfers van 1874 behouden.
4	30543	90	165	1928	1230	»	153	430	215	»	7	
2	26487	»	395	182	94	»	135	»	60	»	»	
26	150462	225	549	1353	164	»	355	3182	364	7	»	
	7665	30	109	489	»	»	62	»	»	»	»	
4	1372	148	201	3696	»	2	146	80	144	»	»	
2	15205	14	269	482	77	33	137	239	15	»	2	

niet verklaren verschillen oplevert, heeft men gemeend de opgaven te moeten mededeelen zoo als zij ontvangen zijn. Zooveel mogelijk zal echter

GEWESTEN.	1. Hoofden van rang. bezoldigd.	door het Gouvernem. aangesteld maar niet bezoldigd.	erkende (alleen in de buitenbezittingen).	2. Aangestelde of erkende geestelijken.	3. Hoofden van dessa's of kampongs.	4. Hadji's.	5. Handelaren. in 't groot.	in 't klein.	6. Nijverheids-ondernemers. in 't groot.	in 't klein.	7. Pachters en onderpachters van 's lands middelen.	8. Landbouw-industrieelen. hoofden van ondernemingen (eigenaars of huurders).	vaste geëmploijeerden op particuliere landen of andere landbouw-ondernemingen.	9. Ambachts- en handwerkslieden.
Billiton	10	1	»	124	100	20	»	267	»	148	»	»	»	22
Westerafd. van Borneo	15	5	20	123	647	218	1	1065	»	»	10	»	»	15
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	54	9	1	1009	798	2274	385	5510	»	1668	»	»	5	269
Gouvernem. v. Celebes en onderhoorigheden	97	34	158	2971	1810	316	103	6267	»	2395	8	9	54	266
Menado { Minahassa	41	32	14	226	315	2	1	63	»	63	1	»	5754	541
Menado { Gorontalo	»	12	58	477	283	12	2	924	»	(q) 7647	4	»	699	34
Amboina (r)	1	99	2	329	487	77	»	527	»	»	»	»	»	106
Ternate	»	»	»	21	2	12	»	41	»	»	»	»	»	1
Timor en onderhoorigheden	43	14	31	12	2	»	»	126	17	»	»	»	»	84
Bali (ged. ond. Eur. bestuur). { Djembrana	2	1	4	3	33	68	5	36	»	6	1	»	»	18
Bali (ged. ond. Eur. bestuur). { Boeleleng	4	»	»	2	23	33	19	34	»	»	»	»	»	70

VREEMDE

JAVA EN MADURA.														
Bantam	»	6	»	1	1	»	4	111	»	1	26	7	»	205
Batavia	15	29	»	10	119	»	96	5146	14	365	37	151	»	2866
Krawang	»	7	»	»	2	»	35	202	5	56	182	6	»	155
Preanger regentsch.	»	1	»	»	»	4	16	210	26	29	11	»	8	58
Cheribon	»	19	»	1	20	»	196	2618	13	99	94	»	39	247
Tagal	1	12	»	»	11	»	23	838	2	52	130	»	»	42
Pekalongan	»	8	»	»	8	»	46	693	»	35	32	»	1	7
Samarang	»	26	»	»	34	»	94	1085	23	566	209	8	59	97
Japara	»	5	»	1	14	1	165	657	4	131	155	»	59	26
Rembang	»	23	»	7	12	»	61	1191	1	50	151	»	1	69
Soerabaija	1	20	»	»	25	77	650	2242	46	99	176	24	156	429
Pasoeroean	1	12	»	»	5	3	4	690	6	31	78	»	137	82
Probolinggo	»	3	»	»	4	»	4	270	63	24	43	»	26	102
Bezoeki	»	4	»	»	4	»	13	277	»	15	35	»	11	7
Banjoewangi	»	3	»	7	7	»	»	106	»	6	2	»	»	»
Banjoemas	»	6	»	»	7	»	40	635	7	7	43	»	»	26
Bagelen	»	6	»	»	3	»	23	461	1	1	65	»	4	12
Kadoe	»	4	»	»	7	»	3	855	»	9	94	»	45	12
Transporteeren.	18	194	»	27	283	85	1473	18287	211	1576	1563	196	546	4442

9. werkslieden.	10. Personen die hun bestaan vinden in: den landbouw.	11. den scheepsbouw.	12. de scheepvaart.	13. de vischvangst.	14. de veeteelt.	15. den mijnbouw.	16. Bedrijven die niet onder een der vorige groepen kunnen worden gebragt. bezoldigde beambten.	daglooners.	huisbedienden.	pradjoerits.	bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen. (a)	Aanmerkingen.
22	3892	37	55	1259	7	»	51	149	»	»	»	(p) De Dajaks hieronder niet begrepen.
15	(p) 21957	104	93	84	143	21	376	45	154	»	»	(q) Hieronder 5842 weefsters.
2692	124541	1308	304	1386	966	1157	225	544	42	»	»	(r) De hier voorkomende cijfers betreffen de geheele residentie Amboina.
2660	83760	510	8073	4723	1829	»	285	184	117	»	»	
541	19480	»	32	765	1	3	65	115	59	»	134	
343	9318	76	253	1318	»	202	13	273	36	»	»	
1063	8828	186	109	5604	2	»	289	»	»	»	»	
1	97	»	36	86	»	»	»	»	30	»	»	
84	2409	5	50	117	»	»	168	»	260	»	»	
18	316	12	53	86	»	»	14	»	»	»	42	
702	8095	»	»	614	»	»	»	1567	»	»	»	

DE OOSTERLINGEN.

9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16. bezoldigde beambten.	daglooners.	huisbedienden.	pradjoerits.	bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	Aanmerkingen.
205	284	»	5	39	»	»	»	59	»	»	»	(s) Hiervan 283 bezitters van vischvijvers.
866	4920	38	91	(s) 375	332	»	»	5672	380	»	69	
155	62	1	3	36	»	»	»	153	19	»	»	
58	»	2	»	»	»	»	»	3	17	»	3	
247	»	»	21	2	52	»	»	696	15	»	88	
42	»	»	2	28	20	»	»	323	6	»	52	
7	»	»	18	»	»	»	»	174	»	»	22	
97	327	»	»	»	»	»	1	1635	»	»	108	
26	»	»	17	6	»	»	»	24	»	»	91	
69	»	»	6	»	»	»	»	929	»	»	207	
429	»	»	78	»	4	3	6	217	54	»	220	
82	»	»	6	»	»	»	»	354	»	»	56	
102	»	»	6	»	2	»	»	33	»	»	27	
7	»	»	8	»	»	»	»	4	»	»	13	
	»	»	»	1	»	»	»	12	»	»	»	
26	»	»	»	»	5	»	»	112	3	»	24	
12	»	»	»	»	»	»	»	»	32	»	32	
12	»	»	»	»	»	»	»	54	50	»	38	
42	5593	41	261	487	415	3	7	10454	576	»	1050	

GEWESTEN.	1. Hoofden van rang.			2. Aangestelde of erkende geestelijken.	3. Hoofden van dessa's of kampongs.	4. Hadji's.	5. Handelaren.		6. Nijverheids-ondernemers.		7. Pachters en onderpachters van 's lands middelen.	8. Landbouw-industrieelen.		9. Ambachts- en handwerklieden.
	bezoldigd.	door het Gouvernem. aangesteld maar niet bezoldigd.	erkende (alleen in de buitenbezittingen).				in 't groot.	in 't klein.	in 't groot.	in 't klein.		hoofden van ondernemingen (eigenaars of huurders).	vaste geëmploijeerden op particuliere landen of andere landbouw-ondernemingen.	
Per transport . .	18	194	»	27	283	85	1473	18287	211	1576	1563	196	546	4442
Djokjokarta	»	2	»	»	4	»	5	198	6	10	270	»	»	10
Soerakarta	»	3	»	»	6	»	4	832	»	61	484	»	50	14
Madioen	»	7	»	»	1	»	15	220	»	23	271	»	»	44
Kediri	»	8	»	»	3	»	14	630	2	46	330	»	17	190
Madura	1	6	»	16	25	»	18	1333	»	4	118	»	»	34
Totaal. . .	19	220	»	43	322	85	1529	21500	219	1720	3036	196	613	4734
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:														
Chinezen	13	183	»	13	285	»	1451	17852	213	1647	3031	178	606	4627
Arabieren	2	18	»	5	11	56	62	3361	6	17	5	11	7	5
Andere vreemde oosterlingen	4	19	»	25	26	29	16	1287	»	56	»	7	»	102
Totaal. . .	19	220	»	43	322	85	1529	21500	219	1720	3036	196	613	4734
BUITENBEZITTINGEN.														
Gouvernement van Sumatra's Westkust .	»	12	»	2	»	2	78	658	3	686	102	»	37	370
Benkoelen	»	1	»	»	»	»	11	115	2	»	16	»	6	4
Lampongsche districten	»	1	»	»	1	»	2	48	»	»	4	»	»	6
Palembang	2	4	»	3	14	69	168	902	»	56	9	»	»	274
Oostkust v. Sumatra .	1	2	»	»	»	»	31	1725	6	152	19	»	»	112
Riouw en onderhoorigheden	11	24	»	14	88	20	»	2638	2	216	598	36	(t) 1210	1234
Banka	31	2	»	1	19	»	19	355	»	39	44	»	»	409
Billiton	4	4	»	10	3	15	7	490	»	»	42	»	»	273
Westerafd. v. Borneo.	12	6	»	»	55	1	30	1914	»	52	176	»	82	1024
Zuider- en Oosterafd. van Borneo . . .	»	6	2	3	11	»	43	439	»	30	3	»	62	4
Transporteeren . .	61	62	2	33	191	107	389	9284	13	1231	1013	36	1397	3712

9.	10.	11.	12-	13.	14.	15.	16.					
	Personen die hun bestaan vinden in:						Bedrijven die niet onder een der vorige groepen kunnen worden gebragt.					
werklieden.	den landbouw.	den scheepsbouw.	de scheepvaart.	de vischvangst.	de veeteelt.	den mijnbouw.	bezoldigde beambten.	dagiooners.	huisbedienden.	pradjoerits.	bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen. (o)	*Aanmerkingen.*
4442	5593	41	261	487	415	3	7	10454	576	»	1050	(t) Eigenaren van peper- en gambiertuinen.
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	34	
14	»	»	»	»	»	»	»	249	»	»	29	
44	»	»	3	1	3	»	»	102	28	»	26	
190	»	»	»	»	»	»	»	95	»	»	92	
34	103	12	271	333	»	»	»	30	8	»	41	
4734	5696	53	535	821	418	3	7	10930	612	»	1272	
4627	5441	41	209	484	409	1	1	9825	597	»	1245	
5	»	»	32	1	»	2	»	330	5	»	13	
102	225	12	294	336	9	»	6	775	10	»	14	
4734	5696	53	535	821	418	3	7	10930	612	»	1272	
370	129	»	22	1	10	»	7	54	26	»	23	
4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	
0	8	»	1	1	4	»	»	»	1	»	»	
274	177	»	118	»	»	»	»	246	10	»	13	
11	82	298	72	87	»	»	»	»	»	»	»	
123	5737	18	700	614	23	307	3	10696	128	»	3	
40	285	»	56	772	207	8139	»	448	64	»	20	
27	75	10	36	54	9	3716	32	475	»	»	6	
102	3340	128	92	208	518	1799	7	1340	8	»	26	
	38	25	39	»	18	50	51	»	»	»	»	
371	9871	479	1136	1737	789	14011	100	13259	237	»	103	

GEWESTEN.	1. Hoofden van rang. bezoldigd.	door het Gouvernem. aangesteld maar niet bezoldigd.	erkende (alleen in de buitenbezittingen).	2. Aangestelde of erkende geestelijken.	3. Hoofden van dessa's of kampongs.	4. Hadji's.	5. Handelaren. in 't groot.	in 't klein.	6. Nijverheids-ondernemers. in 't groot.	in 't klein.	7. Pachters en onderpachters van 's lands middelen.	8. Landbouw-industrieelen. hoofden van ondernemingen (eigenaars of huurders).	vaste geëmploijeerden op particuliere landen of andere landbouw-ondernemingen.	9. Ambachts- en handwerkslieden.
Per transport	61	62	2	33	191	107	389	9284	13	1231	1013	36	1397	3712
Gouvernem. v. Celebes en onderhoorigheden	3	3	»	»	»	»	30	1907	»	»	236	6	20	166
Menado:														
afd. Minahassa . .	»	2	»	»	3	»	21	218	1	»	4	1	»	15
» Gorontalo. . .	»	1	»	»	»	»	7	16	»	»	»	»	»	»
Amboina (*u*)	1	5	»	»	1	»	»	131	»	»	4	»	»	»
Ternate.	»	2	»	»	2	1	»	108	»	»	5	»	»	2
Timor en onderhoorigheden.	»	1	»	2	»	»	2	276	2	»	7	»	»	22
Bali (gedeelte onder Europ. bestuur):														
afd. Djembrana . .	»	»	»	»	»	»	5	42	»	»	4	»	»	4
» Boeleleng . .	»	4	3	1	6	14	30	214	»	»	»	»	»	25
Totaal. . .	65	80	5	36	203	122	484	12196	16	1231	1273	43	1417	3946
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:														
Chinezen	60	72	2	21	192	»	409	10773	15	1177	1269	40	1417	3622
Arabieren	3	1	»	1	6	90	47	689	»	15	4	1	»	23
Andere vreemde oosterlingen	2	7	3	14	5	32	28	734	1	39	»	2	»	301
Totaal. . .	65	80	5	36	203	122	484	12196	16	1231	1273	43	1417	3946

10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.					
Personen die hun bestaan vinden in:						Bedrijven die niet onder een der vorige groepen kunnen worden gebragt.					
den landbouw.	den scheepsbouw.	de scheepvaart.	de vischvangst.	de veeteelt.	den mijnbouw.	bezoldigde beambten.	daglooners	huisbedienden.	pradjoerits.	bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen (a)	*Aanmerkingen.*
9871	479	1136	1737	789	14011	100	13259	237	»	103	
»	»	»	7	»	»	1	»	»	»	»	(a) De hier voorkomende cijfers betreffen de geheele residentie Amboina.
»	»	»	3	1	»	»	50	10	»	1	
»	»	»	»	»	»	»	»	17	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	23	21	»	»	»	»	9	»	4	
8	»	5	»	»	»	»	»	"	»	1	
»	»	7	»	»	»	»	»	»	»	»	
45	»	142	47	»	»	»	257	»	»	»	
9924	479	1313	1815	790	14011	101	13566	273	»	109	
9790	469	970	1703	761	14011	58	13299	251	»	109	
52	»	136	5	»	»	3	»	»	»	»	
82	10	207	107	29	»	40	267	22	»	»	
9924	479	1313	1815	790	14011	101	13566	273	»	109	

N°. V.

VERMEERDERING en VERMINDERING gedurende 1875 van het aantal vreemde oosterlingen in elk gewest, ten gevolge van vestiging en vertrek.

GEWESTEN.	CHINEZEN.				ARABIEREN.				ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.			
	Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:	
	andere gedeelten van Ned. Indie.	het vasteland van Azie.	andere gedeelten van Ned. Indie.	het vasteland van Azie.	andere gedeelten van Ned. Indie.	het vasteland van Azie.	andere gedeelten van Ned. Indie.	het vasteland van Azie.	andere gedeelten van Ned. Indie.	het vasteland van Azie.	andere gedeelten van Ned. Indie.	het vasteland van Azie.
Java en Madura.												
Bantam	73	»	47	»	»	»	»	»	16	»	2	»
Batavia	4633	952	4035	713	86	35	61	29	4	»	19	»
Krawang	118	9	173	9	5	3	4	»	»	»	»	»
Preanger regentschappen	234	3	90	1	15	»	18	»	»	»	»	»
Cheribon	812	95	689	138	38	22	180	14	59	1	58	»
Tagal	417	6	151	3	14	4	15	1	6	»	6	»
Pekalongan	356	1	369	8	67	1	52	2	34	»	24	»
Samarang	2145	128	1591	104	8	16	12	2	97	5	152	12
Japara	422	4	414	3	7	»	»	»	14	»	14	»
Rembang	584	»	193	»	10	»	»	»	11	»	13	»
Soerabaija	432	179	181	82	168	59	49	»	57	2	20	»
Pasoeroean	110	1	89	»	43	»	11	»	6	»	»	»
Probolinggo	173	»	82	»	4	»	2	»	21	»	4	»
Bezoeki	34	»	22	»	6	2	12	»	»	»	»	»
Banjoewangi	22	»	10	»	10	»	5	»	»	»	»	»
Banjoemas	153	3	189	»	24	»	8	»	15	»	12	»
Bagelen	187	»	210	»	»	»	»	»	13	»	15	»
Kadoe	568	36	556	14	2	»	»	»	»	»	5	»
Djokjokarta	25	6	5	7	»	»	3	1	»	»	»	»
Soerakarta	177	77	101	58	4	»	5	»	6	»	15	»
Madioen	503	»	488	5	7	»	3	»	26	»	13	»
Kediri	373	3	211	8	»	»	»	»	»	»	»	»
Madura	217	7	15	2	2	2	1	»	1	»	»	»
Te zamen	12768	1510	9911	1155	520	144	441	49	386	8	327	12

GEWESTEN.	CHINEZEN. Gekomen van: andere gedeelten van Ned. Indie.	CHINEZEN. Gekomen van: het vasteland van Azie.	CHINEZEN. Vertrokken naar: andere gedeelten van Ned. Indie.	CHINEZEN. Vertrokken naar: het vasteland van Azie.	ARABIEREN. Gekomen van: andere gedeelten van Ned. Indie.	ARABIEREN. Gekomen van: het vasteland van Azie.	ARABIEREN. Vertrokken naar: andere gedeelten van Ned. Indie.	ARABIEREN. Vertrokken naar: het vasteland van Azie.	ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Gekomen van: andere gedeelten van Ned. Indie.	ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Gekomen van: het vasteland van Azie.	ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Vertrokken naar: andere gedeelten van Ned. Indie.	ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Vertrokken naar: het vasteland van Azie.
Buitenbezittingen. (*a*)												
Gouvernement van Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	51	67	55	55	»	9	»	7	5	67	2	43
Gouvernement van Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	10	»	8	6	4	»	1	»	33	»	13	»
Gouvernement van Sumatra's Westkust. Tapanoeli	13	43	44	20	»	1	2	1	6	22	30	»
Benkoelen	25	»	24	»	»	»	1	»	»	»	»	»
Lampongsche districten	13	»	17	»	»	»	7	»	»	»	»	»
Palembang	410	198	591	50	88	57	79	23	60	12	59	12
Banka	666	1089	1538	498	34	»	1	»	36	»	37	57
Billiton	456	409	138	451	»	»	»	»	»	»	»	»
Westerafdeeling van Borneo	757	574	606	645	28	54	93	64	84	39	29	32
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	33	17	51	9	»	1	1	3	12	1	19	»
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	145	66	195	41	»	»	»	»	»	»	»	»
Menado. afdeeling Minahassa	10	1	8	»	5	»	»	1	»	»	»	»
Menado. » Gorontalo	14	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Amboina. hoofdplaats en overige afdeelingen, behalve de afdeeling Banda	»	»	2	»	3	»	7	»	»	»	»	»
Amboina. afdeeling Banda	1	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Ternate	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»
Timor en onderhoorigheden	6	3	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»
Bali (ged. onder Europ. bestuur) Boeleleng	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bali (ged. onder Europ. bestuur) Djembrana	»	»	»	»	»	»	1	»	6	»	10	»
Te zamen	2610	2467	3278	1778	163	122	194	100	242	141	199	144

(*a*) Van de residentien Oostkust van Sumatra en Riouw en onderhoorigheden zijn geene of geene volledige opgaven ontvangen.

N°. VI.

AANTAL inlandsche en Chinesche Christenen bij het eind van 1875.

GEWESTEN.	M. (a)	V. (b)
Java en Madura.		
Bantam	4	»
Batavia	469	504
Krawang	»	4
Preanger regentschappen	3	1
Cheribon	(c) 44	(c) 32
Tagal	45	31
Pekalongan	1	»
Samarang	(d) 143	(d) 131
Japara	269	275
Rembang	»	4
Soerabaija	(e) 1 000	(e) 1 087
Pasoeroean	155	181
Probolinggo	»	»
Bezoeki	2	1
Banjoewangi	»	»
Banjoemas	131	141
Bagelen	744	736
Kadoe	(f) 1	»
Djokjokarta	(g) 52	(g) 13
Soerakarta	6	5
Madioen	22	27
Kediri	324	282
Madura	(h) 5	»
Te zamen	3 420	3 255
	6 675	

GEWESTEN.	M. (a)	V. (b)
Buitenbezittingen.		
Gouvernement van Sumatra's Westkust:		
Padangsche Benedenlanden	33	23
Padangsche Bovenlanden	»	»
Tapanoeli	1 246	1 296
Benkoelen	»	»
Lampongsche districten	»	»
Palembang	5	1
Oostkust van Sumatra	(i)	(i)
Riouw en onderhoorigheden	6	4
Banka	(k) 147	(k) 42
Billiton	14	4
Westerafdeeling van Borneo	(l) 53	(l) 14
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	221	222
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	15	5
Menado:		
afdeeling Minahassa	38 317	38 417
» Gorontalo	71	57
Amboina:		
hoofdplaats en overige afdeelingen, behalve de afdeeling Banda	20 922	24 212
afdeeling Banda	416	395
Ternate	259	251
Timor en onderhoorigheden	11 567	9 602
Bali (gedeelte onder Europeesch bestuur):		
afdeeling Boeleleng	1	»
» Djembrana	1	»
Te zamen	73 294	74 545
	147 839	

(a) Personen van het mannelijk geslacht. (b) Personen van het vrouwelijk geslacht. (c) Hieronder Chinesche Christenen (26 mannen en 16 vrouwen). (d) Hieronder Afrikanen en Amboinezen. (e) Hieronder 3 Amboinezen. (f) Chinesche Christen. (g) Allen gewezen Amboinesche militairen, en hunne vrouwen. (h) Hiervan 3 afkomstig uit de Molukken. (i) Geene opgaven ontvangen. (k) Hieronder Chinesche Christenen (114 mannen en 36 vrouwen). (l) Hieronder Chinesche Christenen (48 mannen en 13 vrouwen).

N°. VII.

AANTAL inlanders en vreemde oosterlingen in elk regentschap van Java en Madura bij het eind van 1875.

Regentschappen.	Inlanders.		Vreemde oosterlingen.
	Totaal.	Aantal huisgezinnen.	
Bantam.			
Serang	282 517	65 450	1 760
Pandeglang	214 728	50 787	75
Tjiringin	110 047	27 373	297
Lebak	119 386	28 990	157
	726 678	172 600	2 289
Batavia.			
Stad en voorsteden	69 261	12 274	22 756
Meester Cornelis	188 613	40 053	9 575
Tangerang	251 309	55 842	25 389
Buitenzorg	373 854	73 698	13 438
	883 037	181 867	71 158
Krawang.			
Krawang	103 830	20 917	2 287
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	133 108	28 299	404
Tegalwaroe-landen	24 633	5 854	528
	261 571	55 070	3 219
Preanger regentschapp.			
Bandong	306 681	59 937	280
Tjiandjoer	325 552	69 176	808
Soemedang	320 065	63 442	64
Limbangan	76 363	14 298	32
Soekapoera	186 695	47 941	62
	1 215 356	254 794	1 246
Cheribon.			
Cheribon	464 165	102 349	9 000
Indramaijoe	204 147	47 859	3 533
Madjalengka	200 364	42 188	1 623
Galoe	153 147	33 859	345
Koeningan	160 718	30 618	2 416
	1 182 541	256 873	16 917
Tagal.			
Tagal	277 136	62 186	3 368
Pamalang	218 127	48 959	943
Brebes	374 350	86 383	1 922
	869 613	197 528	6 233

Regentschappen.	Inlanders.		Vreemde oosterlingen.
	Totaal.	Aantal huisgezinnen.	
Pekalongan.			
Pekalongan	294 733	69 709	4 252
Batang	201 525	47 376	1 205
	496 258	117 085	5 457
Samarang.			
Samarang	275 326	67 482	12 324
Demak	253 036	61 132	1 923
Kendal	297 186	68 119	625
Grobogan	157 850	35 085	1 436
Salatiga	271 866	65 139	1 793
	1 255 264	296 957	18 101
Japara.			
Patti	317 621	74 399	2 072
Japara	204 479	50 397	2 301
Koedoes	160 195	34 349	3 680
Joana	142 613	37 191	2 434
Karimon Djawa	645	175	»
	825 553	196 511	10 487
Rembang.			
Rembang	229 458	39 368	7 710
Toeban	294 160	49 524	5 251
Bodjonegoro	262 731	44 010	2 365
Blora	157 152	30 453	1 329
	943 501	163 355	16 655
Soerabaija.			
Soerabaija	270 630	57 287	7 286
Grissee	172 746	37 571	2 828
Modjokerto	372 494	81 069	2 568
Sidoardjo	326 950	63 732	1 223
Sidaijoe	205 215	50 796	268
Lamongan	168 660	36 714	181
Bawean	34 996	7 360	251
	1 551 691	334 529	14 605

Regentschappen.	Inlanders. Totaal.	Inlanders. Aantal huisgezinnen.	Vreemde oosterlingen.
Pasoeroean.			
Pasoeroean	231 717	52 434	2 983
Malang	267 037	47 714	1 595
Bangil	128 520	26 367	1 573
	627 274	126 515	6 151
Probolinggo.			
Probolinggo	421 323	87 006	3 004
Bezoeki.			
Bezoeki	73 517	15 142	731
Panaroekan	105 123	20 924	259
Bondowosso	216 050	39 680	289
	394 690	75 746	1 279
Banjoewangi.			
Banjoewangi	59 011	10 455	566
Banjoemas.			
Banjoemas	201 728	49 316	865
Poerwokerto	183 833	43 864	717
Poerbolinggo	223 859	54 449	507
Bandjarnegara	149 720	36 886	841
Tjilatjap	187 920	51 863	834
	947 060	236 378	3 764
Bagelen.			
Poerworedjo	223 694	49 342	
Koetoardjo	233 012	52 068	
Keboemen	234 076	53 664	(a)
Karang-Anjer	267 738	62 119	
Ledok	215 253	49 605	
	1 173 773	266 798	2 629
Kadoe.			
Magelang	466 827	114 980	2 870
Temanggoeng	230 601	58 469	2 433
	697 428	173 449	5 303
Djokjokarta.			
Hoofdplaats	45 243	4 546	
Kalassan	79 897	12 110	(a)
Transporteren	125 140	16 656	»

Regentschappen.	Inlanders. Totaal.	Inlanders. Aantal huisgezinnen.	Vreemde oosterlingen.
Per transport	125 140	16 656	
Sleman	77 102	23 409	
Bantoel	69 014	22 253	
Nanggoelan	(b) 31 607	(b) 32 215	(a)
Sentolo	21 473	4 409	
Pengasih	21 481	3 465	
Kalibawang	23 055	2 915	
Goenoeng Kidoel	32 305	5 073	
Karang Kemoening	33 328	6 309	
	434 505	116 704	2 019
Soerakarta.			
Soerakarta	91 962	27 966	3 188
Klatten	325 023	92 819	1 095
Boijolali	148 662	38 142	780
Sragen	74 393	37 554	338
Karang Pandan	203 559	46 830	633
	843 599	243 311	6 034
Madioen.			
Madioen	205 181	46 643	1 299
Magettan	151 095	36 832	235
Ngawi	118 869	27 946	1 056
Ponorogo	274 554	52 796	376
Patjitan	131 670	23 260	303
	881 369	187 477	3 269
Kediri.			
Kediri	189 756	38 128	2 662
Ngrowo	158 089	31 117	862
Trengalek	88 003	18 374	183
Berbek	146 485	31 700	1 460
Blitar	70 412	15 027	713
	652 745	134 346	5 880
Madura.			
Pamakassan	138 987	28 477	1 030
Madura	264 296	44 953	1 834
Sumanap	213 483	62 980	8 646
Sampang	128 693	30 265	475
	745 459	166 675	11 985

(a) Hoeveel in elk regentschap, blijkt niet.

(b) Een dezer beide cijfers is kennelijk onjuist. Voor het oogenblik ontbreekt het echter aan gegevens ter verbetering.

N°. VIII.

AANTAL geboorten en sterfgevallen onder inlanders en vreemde oosterlingen op Java en Madura gedurende 1875.

GEWESTEN.	M. (a) V. (b)	INLANDERS.				VREEMDE OOSTERLINGEN.			
		Geboren.		Gestorven.		Geboren.		Gestorven.	
Bantam	M.	9 002		7 156		68		60	
	V.	7 676	16 678	5 697	12 853	73	141	59	119
Batavia	M.	10 083		19 194		1 225		1 250	
	V.	10 274	20 357	18 941	38 135	1 100	2 325	1 083	2 333
Krawang	M.	4 523		2 483		138		61	
	V.	4 980	9 503	2 135	4 618	100	238	49	110
Preanger regentschappen	M.	15 725		10 500		27		12	
	V.	16 342	32 077	10 713	21 213	31	58	8	20
Cheribon	M.	15 975		8 581		150		205	
	V.	14 881	30 856	9 736	18 317	202	352	136	341
Tagal	M.	16 309		9 812		95		45	
	V.	16 030	32 339	9 092	18 904	59	154	32	77
Pekalongan	M.	9 794		10 732		119		87	
	V.	9 793	19 587	11 235	21 967	110	229	78	165
Samarang	M.	18 729		32 783		236		454	
	V.	18 353	37 082	33 132	65 915	190	426	327	781
Japara	M.	10 542		16 243		94		126	
	V.	10 282	20 824	17 583	33 826	80	174	137	263
Rembang	M.	15 991		11 441		195		161	
	V.	16 025	32 016	12 137	23 578	211	406	157	318
Soerabaija	M.	19 733		22 581		296		349	
	V.	19 603	39 336	13 242	35 823	296	592	202	551
Pasoeroean	M.	8 004		4075		115		93	
	V.	7 114	15 118	4 502	8 577	96	211	62	155

(a) M. beteekent personen van het mannelijk geslacht.
(b) V. „ „ „ „ vrouwelijk „

GEWESTEN.	M. V.	INLANDERS.				VREEMDE OOSTERLINGEN.			
		Geboren.		Gestorven.		Geboren.		Gestorven.	
Probolinggo	M.	6 456		3 430		30		31	
	V.	6 234	12 690	3 214	6 644	35	65	24	55
Bezoeki	M.	4 748		3 135		24		30	
	V.	4 609	9 357	2 860	5 995	32	56	21	51
Banjoewangi	M.	1 232		718		13		16	
	V.	1 259	2 491	1 073	1 791	6	19	13	29
Banjoemas	M.	15 700		11 624		60		52	
	V.	15 262	30 962	10 793	22 417	46	106	44	96
Bagelen	M.	25 142		15 802		71		60	
	V.	24 841	49 983	15 425	31 227	73	144	37	97
Kadoe	M.	14 337		13 134		136		127	
	V.	14 265	28 602	13 572	26 706	118	254	93	220
Djokjokarta	M.	5 976		2 142		31		16	
	V.	5 920	11 896	2 063	4 205	19	50	6	22
Soerakarta	M.	11 370		8 657		112		61	
	V.	11 323	22 693	8 264	16 921	114	226	50	111
Madioen	M.	18 142		12 605		63		33	
	V.	25 731	43 873	12 342	24 947	61	124	42	75
Kediri	M.	13 009		7 175		52		76	
	V.	12 586	25 595	7 219	14 394	50	102	56	132
Madura	M.	9 778		8 257		263		135	
	V.	10 311	20 089	8 391	16 648	300	563	164	299

(Zie bladz. 39 van het verslag.)

FORMATIE EN STERKTE

VAN HET

NEDERLANDSCH OOST-INDISCH LEGER

op 31 December 1876.

OFFICIEREN.	TOESTAND OP 31 DECEMBER 1876. — TEGENWOORDIGE FORMATIE. Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	Totaal.	STERKTE. Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	Totaal.
STAVEN EN DIENSTEN.																		
Staf van den Gouverneur-Generaal	″	″	″	″	(a) 1	2	1	″	(b) 4	″	″	″	1	″	1	1	″	
Kommandement van het leger	1	″	″	″	″	1	″	″	2	1	″	″	″	″	(c) 1	″	″	
Departement van oorlog. — Iste en IIde afdeeling	″	1	″	″	(d) 1	(e) 3	(d) 7	″	12	″	1	″	1	″	2	7	″	[illegible]
Departement van oorlog. — VIIde afdeeling (generale staf)	″	″	(f) 1	1	1	3	″	″	(g) 6	″	″	1	″	1	2	″	″	
Departement van oorlog. — IIIde, IVde, Vde en VIde afdeeling (h)	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .
Gewestelijke en plaatselijke staven. — 1ste militaire afdeeling op Java	″	″	1	1	″	(c) 1	3	″	6	″	″	1	1	″	1	3	″	
2de „ „ „	″	1	1	″	(a) 1	(c) 1	5	″	9	″	1	1	″	″	1	4	″	
3de „ „ „	″	″	1	1	′	(c) 1	2	″	5	″	″	1	1	″	1	2	″	
Sumatra's Westkust en onderhoorigheden	″	″	1	1	″	(c) 1	2	1	6	″	″	1	1	″	1	2	″	
Palembang	″	″	″	″	″	″	1	″	1	″	″	″	″	″	″	1	″	
Wester-afdeeling van Borneo	″	″	″	1	″	″	1	″	2	″	″	″	1	″	″	1	″	
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	″	″	″	1	″	″	1	″	2	″	″	″	1	″	″	1	″	
Celebes en onderhoorigheden	″	″	″	″	″	″	1	″	1	″	″	″	″	″	″	1	″	
Staf der krijgsmagt in Atjeh	″	1	1	2	″	2	7	″	13	″	1	1	2	″	1	7	″	[illegible]
Deli (Sumatra's Oostkust)	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	1	″	″	″	
Ter beschikking van het departement van oorlog	″	″	″	″	2	″	″	″	2	″	″	″	″	2	″	″	″	
Materieel der artillerie	″	″	1	4	7	11	13	8	(i) 44	″	″	1	5	6	10	18	″	[illegible]
Genie	″	″	1	2	5	16	19	18	(k) 61	″	″	1	2	4	17	11	4	[illegible]
Topografisch bureau	″	″	″	″	(f) 1	1	2	″	(l) 4	″	″	″	1	″	1	1	″	
Militaire verkenningen	″	″	″	″	″	6	6	″	(l) 12	″	″	″	″	″	4	7	″	[illegible]
Militaire administratie. — Intendance	″	″	1	1	6	20	″	″	28	″	″	1	1	6	20	″	″	[illegible]
Militaire administratie. — Kwartiermeesters	″	″	″	″	″	14	49	59	122	″	″	″	″	″	14	50	53	[illegible]
Geneeskundige dienst. — Officieren van gezondheid	″	″	1	6	9	50	113	″	179	″	″	1	6	9	50	93	″	[illegible]
Geneeskundige dienst. — Apothekers	″	″	″	1	1	6	24	12	44	″	″	″	1	1	6	24	10	[illegible]
Geneeskundige dienst. — Paardenartsen	″	″	″	″	″	2	2	1	5	″	″	″	″	″	2	3	″	
Militaire school	″	″	″	″	(m) 1	″	(n) 6	″	7	″	″	″	″	1	″	6	″	
Kader van het corps pupillen	″	″	″	″	″	1	3	3	7	″	″	″	″	″	1	4	″	
„ „ „ militair huis van arrest	″	″	″	″	″	1	1	1	3	″	″	″	″	″	1	1	″	
Te zamen bij de staven en speciale diensten	1	3	10	22	36	143	269	103	587	1	3	10	25	31	137	248	67	[illegible]
WAPENS.																		
Infanterie	″	″	″	12	(o) 32	194	323	316	877	″	″	″	13	31	201	351	235	[illegible]
Cavalerie	″	″	(p) 1	(p) 1	(p) 1	8	15	14	40	″	″	″	1	2	8	12	11	[illegible]
Artillerie	″	″	″	1	1	24	39	29	94	″	″	″	1	1	24	29	34	[illegible]
Mineurs en sappeurs	″	″	″	″	1	3	6	4	14	″	″	″	″	1	2	1	2	
Te zamen bij de vier hoofdwapens	″	″	1	14	35	229	383	363	1025	″	″	″	15	35	235	393	282	[illegible]
TOTAAL OFFICIEREN	1	3	11	36	71	372	652	466	1612	1	3	10	40	66	372	641	349	[illegible]
	1612									1482								

VERDERE AANTEEKENINGEN.

(*a*) Kan ook zijn luitenant-kolonel.

(*b*) Een der officieren van den staf van den Gouverneur-Generaal kan behooren tot de Nederlandsche marine.

(*c*) Behoort tot den generalen staf.

(*d*) De majoor bij de IIde afdeeling van het departement van oorlog kan ook zijn luitenant-kolonel en de 1ste luitenants kunnen ook zijn 2de luitenants.

(*e*) Hieronder is niet begrepen de chef der Iste afdeeling (kabinet), als zijnde reeds vermeld bij »Kommandement van het leger."

(*f*) Kan ook zijn luitenant-kolonel.

(*g*) Hieronder *niet* begrepen 1 majoor en 7 kapiteins, die vermeld zijn bij het topografisch bureau en de militaire verkenningen en 4 kapiteins bij de gewestelijke staven der drie militaire afdeelingen op Java en ter Sumatra's Westkust.

(*h*) Hier slechts voor *memorie* uitgetrokken, als zijnde respectievelijk zamengesteld uit de hoofdbureaux der artillerie, genie, militaire administratie en van den geneeskundigen dienst; de officieren van deze bureaux zijn begrepen onder het aantal, bij genoemde wapens en diensten lager in dezen staat aangegeven.

(*i*) Onder de officieren van het materieel der artillerie zijn begrepen 9 magazijnmeesters, waarvan 5 kunnen zijn magazijnmeesters 1ste klasse (kapitein) en de overigen idem 2de of 3de klasse (1ste of 2de luitenant); een der magazijnmeesters 1ste klasse kan ook zijn majoor.

(*k*) Onder de officieren der genie zijn begrepen 6 magazijnmeesters, waarvan hoogstens 3 kunnen zijn magazijnmeesters 1ste klasse (kapitein) en de overigen behooren tot de 2de of 3de klasse (1ste of 2de luitenant).

(*l*) Deze dienst maakt een onderdeel uit van den generalen staf; de majoor en 7 kapiteins zijn officieren van den generalen staf; de 8 luitenants, die 1ste of 2de luitenant kunnen zijn, worden gedetacheerd van de verschillende wapens en diensten.

(*m*) Kan ook zijn kapitein.

(*n*) Kunnen ook zijn 2de luitenants. Een der officieren moet behooren tot het wapen der artillerie; tijdelijk is deze echter vervangen door een luitenant der infanterie.

(*o*) Hieronder begrepen de majoor te Deli.

(*p*) De kommandant van het regiment cavalerie kan zijn kolonel of luitenant-kolonel. Is de kommandant kolonel, dan kan een der beide majoors luitenant-kolonel zijn.

Onder de sterkte der officieren zijn begrepen:

in hunne respectieve rangen: 5 inlandsche 1ste luitenants der infanterie, en — als in Indie gedetacheerd op den voet van het Koninklijk besluit van 18 Augustus 1871, n°. 10 (*Indisch Staatsblad* n°. 176) — 7 officieren van het leger in Nederland (3 kapiteins, 3 1ste luitenants der infanterie en 1 1ste luitenant der artillerie);

onder het cijfer der 1ste of 2de luitenants: 55 officieren buitengewoon gedetacheerd van het leger in Nederland, namelijk: van de militaire administratie 3 (1 1ste en 2 2de luitenants-kwartiermeesters), — van den geneeskundigen dienst 5 (3 officieren van gezondheid der 1ste klasse, 1 officier van gezondheid 2de klasse en 1 paardenarts der 1ste klasse), — van de infanterie 42 (1 kapitein, 13 1ste en 28 2de luitenants), — van de cavalerie 1 2de luitenant, — en van de artillerie 4 (3 1ste en 1 2de luitenant); — voorts 74 adjudant-onderofficieren, dienstdoende als luitenant (49 bij de infanterie, 3 bij de cavalerie en 22 bij de artillerie).

Onder de sterkte zijn *niet* begrepen:

a. de officieren met verlof buiten Nederlandsch Indie, ten getale van 180 (staven en diensten 59, infanterie 108, cavalerie 4 en personeel der artillerie 9);

b. de officieren à la suite van het leger, voor memorie gevoerd of op non-activiteit, ten getale van 8.

c. de officieren gedetacheerd in Nederland, ten getale van 9.

Van de *niet* inlandsche officieren (daaronder ook begrepen de 74 adjudant-onderofficieren dienstdoende als officier) waren afkomstig:

Uit Nederland of Nederlandsch Indie	1383
» Belgie	3
» Duitschland	60
» Zwitserland	4
» Frankrijk	2
Van elders	25
Te zamen	1477

ONDEROFFICIEREN, MANSCHAPPEN en PAARDEN.	TOESTAND OP 31 DECEMBER 1876.											
	TEGENWOORDIGE FORMATIE.						STERKTE.					
	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.
Infanterie	10475	346	691	14457	25969	»	10591	269	943	18385	30188	»
Artillerie personeel	1667	»	»	1185	2852	599	1895	»	»	1267	3162	(a) 594
Artillerie materieel	387	»	»	63	450	1	372	»	»	54	426	1
Cavalerie	406	»	»	669	1075	851	452	»	6	637	1095	810
Mineurs en sappeurs	335	»	»	220	555	»	299	»	»	218	517	»
Genie	295	»	»	61	356	»	280	»	»	76	356	»
Topografisch bureau, lithografisch etablissement, photografisch atelier en instrumentmakerswinkel.	28	»	»	»	28	»	19	»	»	»	19	»
Militaire verkenningen	72	»	»	»	72	»	64	»	»	»	64	»
Corps stafmuziekanten	31	»	»	»	31	»	31	»	»	»	31	»
Onderofficieren-kwartiermeesters	85	»	»	»	85	»	79	»	»	»	79	»
Militaire school	126	»	»	2	128	»	110	»	»	2	112	»
Kader van het corps pupillen	57	»	»	»	57	»	60	»	»	1	61	»
Idem van het militaire huis van arrest	24	»	»	»	24	»	23	»	»	»	23	»
Hospitaaldienst	1017	»	»	662	1679	»	630	21	77	364	1092	»
Schrijverspersoneel (b)	575	»	»	»	575	»	339	»	»	»	339	»
Gedetineerden (c)	»	»	»	»	»	»	234	8	2	71	315	»
Boven de formatie gevoerden	»	»	»	»	»	»	35	»	»	17	52	»
Te zamen	15580	346	691	17319	33936	1451	(d) 15513	298	(e) 1028	21092	(f) 37931	1405
	(g) 33936						(h) 37931					

VERDERE AANTEEKENINGEN.

(*a*) Hieronder 31 muildieren.

(*b*) Bovendien zijn nog 230 burgerpersonen als schrijvers in dienst.

(*c*) Ofschoon hier in de sterkte meègeteld, kan op deze categorie niet gerekend worden bij de beoordeeling van het aantal beschikbare manschappen.

(*d*) Van de Europesche onderofficieren en manschappen waren afkomstig:

Uit Nederland of Nederlandsch Indie	8 853
» Belgie	2 886
» Duitschland	939
» Zwitserland	859
» Frankrijk	1 760
Van elders	216
Te zamen	15 513

(*e*) Hieronder 31 Alfoeren.

(*f*) Hieronder *niet* begrepen de militairen voor memorie gevoerd (78 Europeanen).

(*g*) Het aantal pupillen (in bovenstaande specificatie niet begrepen) kan volgens de formatie bedragen: bij het corps pupillen 450 (Europeanen), en bij de corpsen 424 (16 Afrikanen, 32 Amboinezen en 376 andere inlanders).

(*h*) Hieronder 4461 verpleegden in de hospitalen (2356 Europeanen, 27 Afrikanen, 101 Amboinezen en 1977 andere inlanders). Omtrent deze militairen geldt dezelfde opmerking als die in noot *c* hierboven.

Daarentegen zijn onder de opgegeven sterkte *niet* begrepen de pupillen. Hun aantal bedroeg: bij het pupillencorps 371 Europeanen, en bij de corpsen 29 (8 Afrikanen, 5 Amboinezen en 16 andere inlanders).

Van de 371 Europesche pupillen waren 245 zoons van militairen, 81 zoons van burgers, 39 kinderen uit de weeshuizen en 6 wier afkomst onbekend was. In den loop des jaars werden er 46 bij het leger ingedeeld, 6 op verzoek en 1 wegens wangedrag ontslagen, terwijl 35 nieuwe pupillen (allen voor 's lands rekening) werden aangenomen.

Het aantal soldatenkinderen, buiten die bij het corps pupillen geplaatst, bedroeg bij het eind van 1876 328 jongens en 356 meisjes.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE C.

N°. 5.

(Zie bladz. 42 van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de in de laatste twintig jaren van hier naar Nederlandsch Indie *uitgezonden* suppletietroepen (1).

JAREN.	Aantal Nederlanders: overgegaan van het leger hier te lande.	Aantal Nederlanders: hier te lande nieuw aangeworven.	Aantal aangeworven vreemdelingen.	TOTAAL.	AANMERKINGEN.
1857	1055	292	2307	3654	Het handgeld voor Nederlanders, tot dusver f 80 bedragende, in Januarij gebragt op f 100. Voor vreemdelingen bleef het op f 60 bepaald.
	1347				
1858	507	243	1341	2091	
	750				
1859	583	310	1557	2450	Het handgeld in September verhoogd: voor Nederlanders bij overgang van het leger hier te lande en voor vreemdelingen tot f 120, voor Nederlanders die niet reeds in dienst waren tot f 150.
	893				
1860	635	224	621	1480	In April de aanneming van vreemdelingen beperkt tot Zwitsers, Duitschers, Denen, Nooren en Zweden; in October alleen tot de drie laatstgenoemde landaarden.
	859				
1861	1081	380	336	1797	
	1461				
1862	627	271	129	1027	In Mei werd de toelating van vreemdelingen tijdelijk gesloten.
	898				
1863	287	282	32	601	
	569				
1864	1150	350	»	1500	
	1500				
1865	1188	359	»	1547	
	1547				
1866	1036	519	»	1555	Het handgeld in September verhoogd: voor Nederlanders bij overgang van het leger hier te lande en voor vreemdelingen tot f 160, voor Nederlanders die niet reeds in dienst waren tot f 200. De toelating van vreemdelingen toen weder opengesteld.
	1555				
Te zamen voor het tienjarig tijdvak 1857 t/m. 1866.	8149	3230	6323	17702	
	11379				

(1) Voor gelijksoortige opgaven over de jaren 1848 tot en met 1856 zie men bijlage n°. 6 der Memorie van Beantwoording betreffende het eerste ontwerp tot vaststelling van hoofdstuk XI der Staatsbegrooting voor 1861 (zitting 1860/61, II, n°. 128*f*).

JAREN.	Aantal Nederlanders: overgegaan van het leger hier te lande.	Aantal Nederlanders: hier te lande nieuw aangeworven.	Aantal aangeworven vreemdelingen.	TOTAAL.	AANMERKINGEN.
1867	955	405	367	1727	
	1360				
1868	1047	526	435	2008	
	1573				
1869	815	490	702	2007	
	1305				
1870	402	254	344	1000	In Julij het handgeld verlaagd: voor Nederlanders bij overgang van het leger hier te lande en voor vreemdelingen van f 160 tot f 120; voor Nederlanders die niet reeds in dienst waren van f 200 tot f 150. In September bepaald dat vreemdelingen alleen dan konden worden aangenomen als zij vroeger in Nederlandsch Indie hadden gediend.
	656				
1871	525	452	23	1000	
	977				
1872	480	405	29	914	Bovenstaande bepalingen omtrent vreemdelingen in October ingetrokken.
	885				
1873	1622	1446	913	3981	In Mei bepaald dat voor eene verbindtenis van *twee* jaren of langer zou worden genoten f 200 zoowel door Nederlanders (ook bij overgang van het leger hier te lande) als door vreemdelingen. In December geen verbindtenissen meer toegelaten voor minder dan *zes* jaren. Handgeld onveranderd gebleven (f 200).
	3068				
1874	499	660	660	1819	In Junij verbindtenissen voor *vier* jaren toegelaten met f 200 handgeld, en voor *zes*jarige verbindtenissen het handgeld verhoogd tot f 300 (een en ander zoowel voor Nederlanders, ook bij overgang van het leger hier te lande, als voor vreemdelingen).
	1159				
1875 (1)	513	725	3150	4388	
	1238				
1876 (2)	399	595	2849	3843	
	994				
Te zamen voor het tienjarig tijdvak 1867 t/m. 1876. .	7257	5958	9472	22 687	
	13215				

(1) Voor eene opgaaf omtrent den maandelijkschen loop der *werving* zie men het verslag van 1875 blz. 29 en dat van 1876 blz. 35.

(2) In aansluiting aan de opgaven op blz. 35 van 't vorig verslag, volgt hieronder een overzigt van de uitkomsten der *werving* gedurende de op 1 Julij 1877 laatst verloopen twaalf maanden.

1876.	Nederlanders.	Vreemdelingen.	Totaal.
Julij	92	226	318
Augustus . . .	89	242	331
September . . .	102	240	342
October	101	260	361
November . . .	76	283	359
December . . .	81	306	387
	541	1557	2098

1877.	Nederlanders.	Vreemdelingen.	Totaal.
Januarij	55	178	233
Februarij . . .	59	205	264
Maart	49	236	285
April	70	207	277
Mei	73	252	325
Junij	118	249	367
	424	1327	1751

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE D.

N°. 6.

(Zie bladz. 46 van het verslag.)

OVERZIGT VAN HET AANTAL

IN HET

RESSORT VAN DEN MILITAIREN GENEESKUNDIGEN DIENST

VAN

JAVA EN MADURA

behandelden en overledenen, behoorende tot de landmagt, en van den aard der ziekten, enz.

OVER

1875 en 1876.

In dezen staat zijn ook begrepen de behandelden en overledenen in Atjeh, zoomede de overledenen onder de van daar geëvacueerden.

De opgaven omvatten mede het garnizoen van Benkoelen, als behoorende tot het ressort van den militairen geneeskundigen dienst van Java en Madura.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1875 BEHANDELD. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
Febris intermittens.	Tusschenpoozende koorts,	11 021	60	10 141	21 222
» biliosa,	Galkoorts,	811	3	112	926
» gastrica,	Gastrische koorts,	819	1	121	941
» catarrhalis,	Catarrhale »	406	3	384	793
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	10	»	14	24
Cholera,	Braakloop, bloedbederf koorts,	451	9	144	604
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	»	»	»	»
Ophthalmiae,	Oog- »	555	16	853	1 424
Parotitis,	Oorklier- »	111	»	64	175
Angina,	Keel- »	252	1	36	289
Pleuritis,	Borstvlies- »	47	»	20	67
Pneumonia,	Long- »	48	1	139	188
Hepatitis,	Lever- »	235	1	32	268
Enteritis,	Darm- »	171	1	65	237
Dysenteria,	Dysenterie,	920	3	384	1 307
Apoplexia,	Beroerte,	2	»	2	4
Epilepsia,	Vallende ziekte,	57	2	5	64
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	53	»	»	53
Morbi mentis,	Zielsziekten,	34	3	30	67
Asthma,	Aamborstigheid,	32	6	167	205
Colica,	Koliek,	206	2	73	281
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	17	»	»	17
Gastricismus,	Maagstoornis,	663	6	155	824
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	525	14	1 265	1 804
Diarrhoea,	Doorloop,	2 698	16	1 549	4 263
Helminthiasis,	Wormziekte,	16	»	2	18
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	211	9	95	315
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	359	9	303	671
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	225	4	43	272
Scrophulosis,	Klierziekte,	21	»	8	29
Phthisis pulmonalis,	Longtering,	59	1	36	96
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	»	»
Scorbutus,	Scheurbuik,	9	»	2	11
Hydrops,	Waterzucht,	21	»	31	52
Vitia cordis,	Hartgebreken,	94	»	22	116
Variolae,	Pokken,	3	10	7	20
Morbilli,	Mazelen,	13	»	15	28
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	11	»	21	32
Scabies,	Schurft,	55	3	691	749
	Transporteren	21 241	184	17 031	38 456

…7 5.					1 8 7 6.							
	OVERLEDEN.				BEHANDELD.				OVERLEDEN.			
…aal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
222	250	»	222	472	15 981	69	12 771	28 821	203	2	254	459
926	44	»	8	52	526	1	80	607	16	»	3	19
941	8	»	7	15	793	1	147	941	6	»	5	11
793	3	»	1	4	762	2	510	1 274	7	»	6	13
24	3	»	9	12	13	»	11	24	6	»	4	10
604	287	5	104	396	465	4	223	692	293	2	164	459
»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»
424	1	»	2	3	584	24	1 068	1 676	2	»	6	8
175	1	»	»	1	12	1	188	201	»	»	»	»
289	1	»	1	2	228	1	61	290	2	»	1	3
67	3	»	2	5	32	1	19	52	4	»	4	8
188	11	»	36	47	87	1	223	311	13	»	60	73
268	18	»	10	28	299	»	31	330	20	»	2	22
237	2	»	2	4	283	1	165	449	9	»	14	23
307	254	»	98	352	998	6	423	1 427	214	4	134	352
4	1	»	1	2	2	»	2	4	2	»	2	4
64	2	»	»	2	66	1	16	83	1	»	1	2
53	8	»	»	8	44	»	»	44	4	»	»	4
67	1	»	1	2	66	7	45	118	3	»	4	7
205	»	»	1	1	28	»	171	199	»	»	3	3
281	2	»	2	4	373	5	79	457	2	1	1	4
17	1	»	»	1	30	1	6	37	2	»	»	2
824	5	»	»	5	996	3	222	1 221	5	»	2	7
804	11	»	20	31	701	27	1 510	2 238	9	»	29	38
263	174	5	85	264	3 441	33	1 783	5 257	140	1	81	222
18	»	»	»	»	36	»	3	39	»	»	»	»
315	3	»	1	4	263	7	176	446	1	»	2	3
671	3	»	2	5	501	8	370	879	»	»	»	»
272	2	»	»	2	259	5	23	287	6	»	»	6
29	»	»	»	»	17	»	4	21	»	»	»	»
96	12	»	6	18	87	2	63	152	21	»	27	48
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
11	»	»	»	»	37	»	7	44	»	»	»	»
52	»	»	3	3	13	1	23	37	2	»	»	2
116	3	»	»	3	110	1	12	123	1	»	»	1
20	1	»	»	1	7	1	15	23	1	»	2	3
28	»	»	»	»	4	»	2	6	»	»	»	»
32	»	»	»	»	7	2	27	36	»	»	»	»
749	»	»	3	3	67	1	1 097	1 165	»	»	3	3
456	1 115	10	627	1 752	28 218	217	21 577	50 012	995	10	814	1 819

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1875. BEHANDELD. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
	Per transport .	21 241	184	17 031	38 456
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	157	4	195	356
Syphilis primaria,	Venusziekte,	4 088	39	1 396	5 523
» secundaria,	idem,	478	14	103	595
Vulnera,	Wonden,	631	23	580	1 234
Contusiones,	Kneuzingen,	417	9	298	724
Abscessus,	Ettergezwellen,	320	8	326	654
Ulcera,	Zweren,	1 313	16	1 657	2 986
Fistulae,	Pijpzweren,	24	2	7	33
Herniae,	Ingewandsbreuken,	50	11	39	100
Hydrocelae,	Waterzaksbreuken,	20	»	3	23
Luxationes,	Ontwrichtingen,	19	1	3	23
Fracturae,	Beenbreuken,	25	1	10	36
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	3	»	2	5
Beri-beri,	Beri-beri,	22	1	753	776
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	7 170	140	5 310	12 620
	Totaal. . .	35 978	453	27 713	64 144

OVERLEDEN.				1876. BEHANDELD.				1876. OVERLEDEN.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
1 115	10	627	1 752	28 218	217	21 577	50 012	995	10	814	1 819
1	»	1	2	238	»	291	529	3	»	»	3
15	»	2	17	3 953	60.	1 801	5 814	12	»	3	15
5	»	2	7	515	8	113	636	5	»	1	6
32	2	25	59	857	17	899	1 773	32	»	38	70
3	»	»	3	441	19	375	835	»	»	3	3
6	»	3	9	352	11	385	748	5	»	1	6
3	»	5	8	1 459	17	3 327	4 803	14	»	11	25
1	»	»	1	36	»	11	47	1	»	1	2
»	»	»	»	94	10	27	131	»	»	»	»
1	»	»	1	12	2	1	15	»	»	»	»
»	»	»	»	16	»	12	28	»	»	»	»
»	»	»	»	52	»	24	76	»	»	1	1
3	»	2	5	7	1	4	12	7	1	4	12
1	»	23	24	12	»	562	574	»	»	20	20
141	4	110	255	8 412	135	6 507	15 054	96	2	164	262
1327	16	800	2 143	44 674	497	35 916	81 087	1 170	13	1 061	2 244

(Zie bladz. 46 van het verslag.)

OVERZIGT VAN HET AANTAL

IN HET

RESSORT VAN DEN MILITAIREN GENEESKUNDIGEN DIENST

DER

BUITENBEZITTINGEN

behandelden en overledenen, behoorende tot de landmagt, en van den aard der ziekten, enz.

OVER

1875 en 1876.

De ziekte- en sterftecijfers betreffende de in Atjeh geneeskundig verpleegden of van daar geëvacueerden zijn begrepen in de opgaven nopens den militairen geneeskundigen dienst van Java en Madura (zie bijlage D). Echter zijn de naar Padang geëvacueerden ook in dezen staat (als behandelden) medegeteld, omdat het gebleken is dat velen van hen te dier plaatse voor andere ziekten in behandeling kwamen dan waarvoor zij in Atjeh in de hospitalen waren opgenomen. De geneeskundige opgaven betreffende Benkoelen zijn uitsluitend begrepen in de aangehaalde bijlage D.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1875 BEHANDELD. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	3 743	2	5 054	8 799
» biliosa,	Galkoorts,	64	»	28	92
» gastrica,	Gastrische koorts,	166	»	97	263
» catarrhalis,	Catarrhale »	143	»	274	417
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	9	»	5	14
Cholera,	Braakloop, bloedbederf koorts,	55	»	26	81
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	1	»	2	3
Ophthalmiae,	Oog- »	133	1	371	505
Parotitis,	Oorklier- »	2	»	19	21
Angina,	Keel- »	166	»	75	241
Pleuritis,	Borstvlies- »	3	»	5	8
Pneumonia,	Long- »	13	»	42	55
Hepatitis,	Lever- »	74	»	16	90
Enteritis,	Darm- »	74	»	28	102
Dysenteria,	Dysenterie,	192	»	59	251
Apoplexia,	Beroerte,	3	»	3	6
Epilepsia,	Vallende ziekte,	13	»	3	16
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	47	»	»	47
Morbi mentis,	Zielsziekten,	14	»	26	40
Asthma,	Aamborstigheid,	10	»	159	169
Colica,	Koliek,	79	»	113	192
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	1	»	»	1
Gastricismus,	Maagstoornis,	467	»	254	721
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	262	»	998	1 260
Diarrhoea,	Doorloop,	867	1	555	1 423
Helminthiasis,	Wormziekte,	47	»	5	52
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	122	»	128	250
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	195	»	384	579
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	102	»	21	123
Scrophulosis,	Klierziekte,	4	»	10	14
Phthisis pulmonalis,	Longtering,	23	»	17	40
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	»	»
Scorbutus,	Scheurbuik,	1	»	2	3
Hydrops,	Waterzucht,	26	»	20	46
Vitia cordis,	Hartgebreken,	24	»	9	33
Variolae,	Pokken,	»	»	4	4
Morbilli,	Mazelen,	6	»	11	17
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	»	»	11	11
Scabies,	Schurft,	47	»	441	488
	Transporteeren	7 198	4	9 275	16 477

Overleden.				1876. Behandeld.				1876. Overleden.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
4	»	18	22	3 285	»	5 999	9 284	20	»	28	48
1	»	»	1	118	»	18	136	4	»	1	5
»	»	1	1	142	»	86	228	4	»	1	5
»	»	1	1	278	»	569	847	»	»	»	»
2	»	2	4	4	»	6	10	2	»	1	3
37	»	15	52	30	»	6	36	15	»	5	20
»	»	»	»	5	»	»	5	»	»	»	»
»	»	1	1	123	»	444	567	»	»	»	»
»	»	»	»	6	»	116	122	»	»	»	»
»	»	»	»	116	»	82	198	»	»	»	»
1	»	2	3	12	»	14	26	»	»	1	1
2	»	10	12	10	»	60	70	1	»	7	8
3	»	6	9	98	»	14	112	6	»	1	7
»	»	»	»	76	»	57	133	6	»	3	9
34	»	10	44	326	1	139	466	30	»	10	40
»	»	1	1	4	»	3	7	4	»	1	5
»	»	1	1	12	»	5	17	»	»	»	»
2	»	»	2	44	»	»	44	3	»	»	3
1	»	2	3	14	»	30	44	1	»	3	4
»	»	1	1	20	»	187	207	»	»	1	1
»	»	»	»	67	»	66	133	»	»	»	»
1	»	»	1	13	»	»	13	1	»	»	1
»	»	1	1	209	»	233	442	»	»	1	1
»	»	5	5	312	»	1 211	1 523	3	»	4	7
12	»	5	17	982	»	661	1 643	13	»	5	18
»	»	»	»	20	»	5	25	»	»	»	»
»	»	»	»	104	»	273	377	»	»	1	1
»	»	1	1	143	»	199	342	»	»	»	»
»	»	»	»	82	»	17	99	1	»	»	1
»	»	»	»	1	»	10	11	»	»	»	»
3	»	9	12	23	»	25	48	4	»	11	15
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	9	»	1	10	»	»	»	»
3	»	3	6	13	»	22	35	2	»	2	4
»	»	2	2	41	»	6	47	1	»	1	2
»	»	»	»	3	»	1	4	1	»	»	1
»	»	»	»	2	»	9	11	»	»	»	»
»	»	»	»	1	»	30	31	»	»	»	»
»	»	»	»	31	»	880	911	»	»	3	3
106	»	97	203	6 779	1	11 484	18 264	122	»	91	213

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1875 BEHANDELD. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
	Per transport	7 198	4	9 275	16 477
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	84	»	114	198
Syphilis primaria,	Venusziekte,	670	»	667	1 337
» secundaria,	idem,	77	»	55	132
Vulnera,	Wonden,	222	»	403	625
Contusiones,	Kneuzingen,	217	1	191	409
Abscessus,	Ettergezwellen,	174	»	315	489
Ulcera,	Zweren,	761	»	1 641	2 402
Fistulae,	Pijpzweren,	»	»	4	4
Herniae,	Ingewandsbreuken,	5	»	7	12
Hydrocelae,	Waterzaksbreuken,	3	»	»	3
Luxationes,	Ontwrichtingen,	8	»	1	9
Fracturae,	Beenbreuken,	7	»	5	12
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	3	»	»	3
Beri-beri,	Beri-beri,	42	»	609	651
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	2 160	1	1 678	3 839
	Totaal. . .	11 631	6	14 965	26 602

				1876.							
OVERLEDEN.				BEHANDELD.				OVERLEDEN.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
106	»	97	203	6 779	1	11 484	18 264	122	»	91	213
»	»	»	»	71	»	152	223	»	»	»	»
2	»	3	5	656	1	745	1 402	1	»	1	2
»	»	1	1	92	»	88	180	»	»	2	2
»	»	1	1	200	1	486	687	2	»	3	5
»	»	1	1	173	»	282	455	1	»	»	1
1	»	»	1	133	2	344	479	»	»	1	1
»	»	4	4	609	»	2 585	3 194	1	»	10	11
»	»	»	»	4	»	4	8	»	»	»	»
»	»	»	»	16	»	17	33	»	»	»	»
»	»	»	»	4	»	1	5	»	»	»	»
»	»	»	»	2	»	2	4	»	»	»	»
»	»	»	»	5	»	8	13	»	»	»	»
3	»	»	3	8	»	7	15	8	»	7	15
2	»	61	63	34	»	396	430	3	»	28	31
22	»	15	37	2 313	2	2 067	4 382	35	»	24	59
136	»	183	319	11 099	7	18 668	29 774	173	»	167	340

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **F.**

N°. 8.

(Zie bladz. 46 van het verslag.)

RECAPITULATIE van de sterfte- en ziektecijfers bij het leger (1).

I. Sterfte onder de Europeanen.

JAREN.	JAVA EN MADURA.			BUITENBEZITTINGEN.		
	Overleden.	Sterkte.	Percentsgewijze sterfte-verhouding.	Overleden.	Sterkte.	Percentsgewijze sterfte-verhouding.
1872.	229	8 784	2.6	81	4014	2.01
1873.	728	7 788	9.34	98	4932	1.98
1874.	1477	9 562	15.44	129	4147	3.11
1875.	1327	9 769	13.58	136	3932	3.48
1876.	1170	10 835	10.79	173	3688	4.69

II. Ethnografisch overzigt der sterfte op Java en Madura, in verband tot de ligging der garnizoensplaatsen.

JAREN.	EUROPEANEN.						AFRIKANEN.						INLANDERS.					
	PLAATSEN AAN DE KUST.			PLAATSEN BINNEN 'S LANDS.			PLAATSEN AAN DE KUST.			PLAATSEN BINNEN 'S LANDS.			PLAATSEN AAN DE KUST.			PLAATSEN BINNEN 'S LANDS.		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
			pCt.			pCt.			pCt.			pCt.			pCt.			pCt.
1872.	146	3711	3.93	83	5073	1.63	1	20	5	4	489	0.82	128	4165	3.07	30	2912	1.03
1873.	618	4526	13.65	110	3262	3.37	5	19	26.31	5	388	1.29	223	4660	4.78	39	1860	2.10
1874.	1331	6422	20.72	146	3140	4.65	53	200	26.5	10	229	4.36	513	6247	8.21	52	2018	2.57
1875.	1075	5694	18.87	252	4075	6.18	14	228	6.14	2	137	1.45	686	6737	10.18	114	3208	3.55
1876.	885	6329	13.98	285	4506	6.32	7	204	3.43	6	96	6.25	965	9093	10.61	96	3036	3.16

(1) Onder de opgaven van Java en Madura zijn ook de zieken en overledenen in Atjeh en Benkoelen begrepen (verg. de aanteekening op bijlage D).

III. Sterfte in de Buitenbezittingen.

Kommandementen.	1872. Overleden.	1872. Sterkte.	1872. Sterfte.	1873. Overleden.	1873. Sterkte.	1873. Sterfte.	1874. Overleden.	1874. Sterkte.	1874. Sterfte.	1875. Overleden.	1875. Sterkte.	1875. Sterfte.	1876. Overleden.	1876. Sterkte.	1876. Sterfte.
			pCt.			pCt.			pCt.			pCt.			pCt.
Gouvernement van Sumatra's Westkust	59	3401	1.73	56	6009	0.93	88	4015	2.11	125	3775	3.31	163	3931	4.15
Lampongsche districten	6	195	3.07	5	190	2.63	14	179	7.82	5	170	2.94	5	94	5.31
Palembang	22	1552	1.41	34	1553	2.12	24	1812	1.32	29	1342	2.16	24	1600	1.5
Benkoelen	1	150	0.66							...	...	...	...	...	...
Banka	11	621	1.77	10	538	1.85	6	524	1.14	8	510	1.56	11	561	1.96
Riouw en onderhoorigheden	6	382	1.57	13	337	3.85	8	361	2.21	10	377	2.65	6	230	2.60
Deli (Sumatra's Oostkust)	...	...	...	20	491	4.07	28	350	8.00	12	381	3.14	29	579	5.00
Westerafdeeling van Borneo	16	1116	1.43	13	1068	1.21	14	1035	1.35	9	751	1.19	8	861	0.92
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	17	1328	1.20	22	1205	1.82	22	918	2.39	28	855	3.27	30	859	3.49
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	22	1028	2.14	23	1114	2.06	31	1193	2.59	31	1378	2.24	33	1232	2.67
Menado	»	64	»												
Amboina: Amboina	8	645	1.24	18	842	2.13	20	867	2.30	62	953	6.50	31	1004	3.08
Amboina: Banda	7	207	3.38												
Amboina: Ternate	2	186	1.07												
Totaal	177	10875	1.62	214	13347	1.60	255	11254	2.26	319	10492	3.04	340	10951	3.1

IV. Vergelijkende statistiek der sterfte in 1875 en 1876.

	1875. Overleden.	1875. Gemiddelde legersterkte.	1875. Percentsgewijze sterfteverhouding. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	1876. Overleden.	1876. Gemiddelde legersterkte.	1876. Percentsgewijze sterfteverhouding. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
a. Java en Madura	Eur. 1327	Eur. 9769					Eur. 1170	Eur. 10835				
	Afr. 16	Afr. 365	13.58	4.38	8.04	10.67	Afr. 13	Afr. 300	10.79	4.33	8.74	9.64
	Inl. 800	Inl. 9945					Inl. 1061	Inl. 12129				
Te zamen	2143	20079					2244	23264				
b. Buitenbezittingen	Eur. 136	Eur. 3932					Eur. 173	Eur. 3688				
	Afr. »	Afr. 3	3.45	»	2.79	3.04	Afr. »	Afr. 6	4.69	»	2.3	3.1
	Inl. 183	Inl. 6557					Inl. 167	Inl. 7257				
Te zamen	319	10492					340	10951				
Totalen *a* en *b*	Eur. 1463	Eur. 13701					Eur. 1343	Eur. 14523				
	Afr. 16	Afr. 368	10.67	4.34	5.95	8.05	Afr. 13	Afr. 306	9.24	4.24	6.33	7.55
	Inl. 983	Inl. 16502					Inl. 1228	Inl. 19386				
	2462	30571					2584	34215				

V. Vergelijkende statistiek der ziekenverpleging over de jaren 1872—1876.

a. *Algemeen overzigt.*

JAREN.	Java en Madura. Behandelden.	Java en Madura. Hersteldén.	Java en Madura. Overledenen.	Java en Madura. Percentsgewijze verhouding der overledenen tot de behandelden.	Java en Madura. Percentsgewijze verhouding der overledenen tot de gemiddelde legersterkte.	Buitenbezittingen. Behandelden.	Buitenbezittingen. Hersteldén.	Buitenbezittingen. Overledenen.	Buitenbezittingen. Percentsgewijze verhouding der overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Percentsgewijze verhouding der overledenen tot de gemiddelde legersterkte.
1872	43 334	41 273	392	0.9	2.39	19 133	18 179	177	0.92	1.63
1873	42 066	39 391	1000	2.37	6.79	23 431	22 365	214	0.91	1.60
1874	52 694	47 709	2105	3.99	11.53	26 033	25 033	255	0.97	2.26
1875	64 144	58 700	2143	3.34	10.67	26 602	25 199	319	1.19	3.04
1876	81 087	75 160	2244	2.76	9.64	29 774	28 090	340	1.14	3.1

b. *Specificatie ten aanzien der meest voorgekomen ziekten.*

ZIEKTEN.	1872. Europeanen.	1872. Afrikanen.	1872. Inlanders.	1873. Europeanen.	1873. Afrikanen.	1873. Inlanders.	1874. Europeanen.	1874. Afrikanen.	1874. Inlanders.	1875. Europeanen.	1875. Afrikanen.	1875. Inlanders.	1876. Europeanen.	1876. Afrikanen.	1876. Inlanders.
Java en Madura.															
Koortsen	38.48	27.83	42.89	29.79	26.98	35.16	32.24	11.96	32.12	36.32	14.79	38.87	40.46	14.68	37.64
Dysenterie	2.00	0.4	0.43	2.11	0.83	0.37	4.13	1.63	2.05	2.56	0.66	1.38	2.23	1.2	1.17
Cholera	0.07	»	0.02	2.79	0.83	6.83	2.42	12.95	1.96	1.25	1.98	0.51	1.04	0.8	0.62
Leverontsteking	1.17	0.2	0.09	1.11	0.41	0.11	0.84	»	0.14	0.65	0.22	0.11	0.66	»	0.08
Longtering	0.24	0.5	0.12	0.27	0.13	0.28	0.21	0.32	0.21	0.16	0.22	0.12	0.19	0.4	0.17
Hartgebreken	0.58	»	0.05	0.51	»	0.001	0.27	»	0.04	0.26	»	0.07	0.24	0.2	0.03
Syphilis	13.77	21.92	6.44	13.96	18.91	7.12	10.59	11.96	7.93	12.69	11.7	5.48	10.00	13.68	5.32
Overige ziektevormen	43.64	49.14	49.86	49.42	50.48	55.64	49.27	61.14	55.51	46.10	70.41	53.45	45.15	69.01	54.93
Buitenbezittingen.															
Koortsen	34.59	»	36.73	36.78	6.45	40.57	36.50	»	37.74	35.46	33.33	36.47	34.48	»	35.77
Dysenterie	1.3	»	0.11	2.24	0.80	0.25	1.89	3.7	0.68	1.65	»	0.39	2.93	14.28	0.74
Cholera	0.05	»	0.009	0.21	»	0.108	0.79	»	0.12	0.47	»	0.17	0.27	»	0.03
Leverontsteking	1.77	»	0.7	1.24	»	0.06	1.05	»	0.16	0.63	»	0.10	0.88	»	0.07
Longtering	0.52	»	0.31	0.18	»	0.208	0.20	3.7	0.089	0.19	»	0.11	0.20	»	0.13
Hartgebreken	0.67	»	0.03	0.47	»	0.04	0.43	»	0.032	0.20	»	0.06	0.36	»	0.03
Syphilis	10.02	»	5.19	10.12	35.48	5.08	7.67	33.33	5.42	6.42	»	5.82	6.73	14.28	4.46
Overige ziektevormen	51.04	»	57.51	48.74	57.25	53.66	51.51	59.25	55.73	54.94	66.66	57.85	54.11	71.42	58.74

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE G.

N°. 9.

(Zie bladz. 53 van het verslag.)

FORMATIE

VAN DE

VOORLOOPIGE BEZETTING VAN ATJEH,

met opgave der wijzigingen

die zij achtereenvolgens van 1 Maart 1876 tot

1 Maart 1877 onderging. (*)

(*) In dezen staat zijn niet begrepen de op de oostkust van Atjeh (te Edi en te Simpang Olim) aanwezige troepen.

	OFFICIEREN.													
	EUROPEANEN.							INLANDERS (BIJ DE BARISSANS).						
	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors, onder-intendanten 1ste kl., dirigeerende officieren van gezondheid 2de kl.	Kapiteins, onder-intendanten 2de kl., officieren van gezondheid 1ste kl., apothekers 1ste kl.	1ste luitenants, officieren van gezondheid 2de kl., apothekers 2de kl. en paardenartsen 2de kl.	2de luitenants, apothekers 3de kl. en paardenartsen 3de kl.	Civiel personeel.	Luitenant-kolonel.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	Totaal.	Adjudant-onderofficieren.
Formatie der voorloopige bezetting, volgens den staat bijlage **F** van het vorig verslag (op 1 Maart 1876).	(a) 1	7	12	69	(b) 136	58	2	1	2	8	10	16	322	38
Vermeerderingen (alle wegens uitbreiding van formatie).														
Staf	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	2	»
Civiel personeel.	»	»	»	»	»	»	(e) 1	»	»	»	»	»	1	»
Infanterie. 3de bataillon barissan.	»	»	»	2	»	»	»	»	1	2	3	4	12	»
Infanterie. 14de bataillon	»	»	1	4	13	»	»	»	»	»	»	»	18	2
Infanterie. Garnizoensbataillon te Atjeh . .	»	1	»	11	12	22	»	»	»	»	»	»	46	2
Cavalerie	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»
Artillerie. Staf en materieel	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
Artillerie. 24ste compagnie.	»	»	»	1	2	»	»	»	»	»	»	»	3	2
Genie . . Staf der genie	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
Genie . . Kleine staf van het corps mineurs en sappeurs.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1
Genie . . 4de compagnie mineurs en sappeurs	»	»	»	1	2	1	»	»	»	»	»	»	4	»
Geneeskundige dienst. Hospitaal 1ste klasse te Kotta Radja	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»
Geneeskundige dienst. Vestigingen te Kwalla Gighen, Kotta Alam, Tiban, Longbattah, Lambaroe, Atoa, Djempit en Pekan Badak	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Geneeskundige dienst. Dwangarbeiders-hospitaal . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Geneeskundige dienst. Vestiging te Pedir	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»
Geneeskundige dienst. Hospitaal te Kampong Gedah . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Administratie. . bij de corpsen	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»
Administratie. . bij de hospitalen te Pedir en Kampong Gedah														
Administratie. . in het dwangarbeiders-hospitaal .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
Totaal. . .	2	10	13	88	170	81	3	1	3	10	13	20	414	48
Verminderingen.														
1ste bataillon barissan, naar Madura teruggekeerd	»	1	»	4	1	»	»	»	1	4	5	8	24	1
2de bataillon barissan, idem	»	1	»	4	1	»	»	(h) 1	1	4	5	8	25	1
3de » » »	»	»	»	2	»	»	»	»	1	2	3	4	12	»
Administratie bij het 1ste en 2de bataillon barissan	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	2	»
Te zamen af: . .	»	2	»	10	4	»	»	1	3	10	13	20	63	2
Blijft op 1 Maart 1877. . .	(l) 2	8	13	78	166	81	3	»	»	»	»	»	351	46

ONDEROFFICIEREN EN MANSCHAPPEN.

	Europeanen.																Amboinezen.						Inlanders en Afrikanen.										Barissans (Inlanders).										Totaal generaal.		
Totaal.	Adjudant-onderofficieren.	Sergeanten-majoor.	Fouriers.	Sergeanten of wachtmeesters.	Korporaals.	Korporaals-tamboer.	Korporaals of fuseliers, mrs. schoenmaker.	Korporaals of fuseliers, mrs. kleermaker.	Stafhoornblazers.	Tamboers.	Hoornblazers of trompetters.	Soldaten.	Kanonniers.	Mineurs.	Schrijvers.	Totaal.	Sergeanten.	Korporaals.	Tamboers.	Hoornblazers.	Soldaten.	Totaal.	Sergeanten.	Korporaals.	Tamboers.	Hoornblazers of trompetters.	Soldaten.	Kanonniers.	Stukrijders.	Mineurs.	Ordonnancen.	Totaal.	Adjudant-onderofficieren.	Sergeantmajoors- of korporaals-tamboer.	Tamboers.	Sergeanten of korporaals-hoornblazer.	Hoornblazers.	Meesters schoenmaker.	Sergeanten.	Korporaals.	Soldaten.	Totaal.	Officieren.	Minderen.	Paarden.
22	38	61	65	283	321	10	10	12	11	20	57	1936	243	42	55	3164	12	13	4	12	322	363	77	82	19	69	2701	145	76	52	2	(c) 3223	2	2	8	2	24	2	40	70	1044	1194	322	(d) 7944	160
2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»
12	»	2	2	8	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	13	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	2	»	6	»	10	18	189	227	12	240	1
18	2	4	5	24	26	1	1	1	2	1	3	112	»	»	»	182	»	»	»	»	»	»	12	12	3	9	336	»	»	»	»	372	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	18	554	1
46	2	11	12	44	45	1	1	1	1	»	11	440	»	»	»	569	»	»	»	»	»	»	44	44	11	22	880	»	»	»	»	1001	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	46	1570	»
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	10	»	»	»	»	11	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	11	11
1	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	(f) 12	(f) 21
3	2	1	1	6	6	»	»	»	»	»	»	»	50	»	»	66	»	»	»	»	»	»	1	1	»	2	»	30	»	»	»	34	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	100	»
1	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	2	»
»	1	»	1	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»
4	»	1	1	6	8	»	»	»	»	1	1	»	»	42	»	60	»	»	»	»	»	»	2	4	1	1	»	»	»	52	»	60	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	120	»
1	»	»	»	8	6	»	»	»	»	»	»	74	»	»	»	88	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	30	»	»	»	»	30	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	118	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	»	»	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	»
»	»	1	»	3	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	(g) 10	»
1	»	»	»	1	2	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	(h) 11	»
»	»	1	»	3	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	(i) 10	»
1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»
»	3	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	»
414	48	83	87	391	427	12	13	16	14	22	72	2574	293	84	55	4191	12	13	4	12	322	363	136	144	34	103	3967	175	85	104	2	4750	3	3	10	2	30	2	50	88	1233	1421	414	10725	194
24	1	4	5	16	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	27	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	4	1	12	1	20	36	528	604	24	631	2
25	1	4	5	16	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	27	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	4	1	12	1	20	34	516	590	25	617	2
12	»	2	2	8	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	13	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	2	»	6	»	10	18	189	227	12	240	1
2	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	2	»
63	2	10	12	42	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	69	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	3	10	2	30	2	50	88	1233	1421	63	1490	5
351	46	73	75	349	427	12	13	13	14	22	72	2574	293	84	55	4122	12	13	4	12	322	363	136	144	34	103	3967	175	85	104	2	(c) 4750	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	351	(d) 9235	189

AANMERKINGEN.

(a) Of generaal-majoor.
(b) Hieronder ook 2de luitenants.
(c) Hieronder in 't geheel 91 Afrikanen.
(d) De vrije werklieden en dwangarbeiders hieronder niet begrepen.
(e) Substituut auditeur-militair.
(f) Transporttrein.
(g) Bovendien 20 Chinesche ziekenoppassers en 20 inlanders (niet-militairen).
(h) Bovendien 1 inlander (niet-militair).
(i) Bovendien 20 Chinesche ziekenoppassers en 20 inlanders (niet-militairen).
(k) De inlandsche luitenant-kolonel van de barissan van Sumanap, toegevoegd geweest aan den staf van den militairen tevens civielen bevelhebber.
(l) Hieronder 1 generaal-majoor.

(Zie bladz. 55 en 57 van het verslag.)

OVERZIGT

VAN DE ZAMENSTELLING DER

OORLOGSMARINE IN NEDERLANDSCH INDIE

over het jaar 1876. (*)

(*) In de laatste kolom van den staat worden nog enkele aanteekeningen van latere dagteekening aangetroffen.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Zamen-stelling.	Te water gelaten in:	Diepgang in decimeters.	Aantal vuur-monden.	Stoom-vermogen in paarden-krachten (nominaal).	Grootste vaart onder stoom.	Tonnen-inhoud.
Indisch eskader.							
Schroefstoomschepen 4de klasse.							
Bali	hout.	1856	39	10	100	7	?
Aart van Nes	idem.	1863	35	6	80	6 à 7	285
Schouwen	idem.	1863	35	6	80	6 à 7	285
Bommelerwaard	idem.	1862	35	6	80	6 à 7	285
Riouw	composite-bouw.	1872	35	3	80	7 à 8	322
Amboina	idem.	1872	35	3	80	7 à 8	322
Deli	idem.	1873	35	3	80	7 à 8	322
Pontianak	idem.	1873	34	3	90	8 à 9	350
Bandjermasin	idem.	1874	34	3	90	8 à 9	350
Palembang	idem.	1874	34	3	90	8 à 9	350
Sambas	idem.	1874	34	3	90	8 à 9	350
Banda	idem.	1873	35	3	80	7 à 8	322
Raderstoomtransportschip.							
Soerabaija (*b*)	hout.	1867	43	2	220	8	1077
Raderstoomschepen 2de klasse.							
Bromo	ijzer met hout- en zink-bekleeding.	1874	38	6	200	10	814
Merapi	idem.	1874	38	6	200	10	814
Raderstoomschepen 3de klasse.							
Sumatra	ijzer.	1867	35	4	200	10	710
Borneo	idem.	1867	35	4	200	10	710
Banka	idem.	1867	35	4	200	10	710
Timor	idem.	1867	35	4	200	10	710
Raderstoomschepen 4de klasse.							
Admiraal van Kinsbergen	idem.	1852	19	1	70	7	?

(*a*) Het aantal Europesche vuurstokers is weder berekend naar de voor Indie geldende formatie, d. i. op de helft van het organiek

(*b*) In Indie gebouwd.

nen- oud.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Euro- peanen. (a)	Inlan- ders.	Aanwezige sterkte, volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 1 Jan. 1876. Euro- peanen.	Inlan- ders.	31 Dec. 1876. Euro- peanen.	Inlan- ders.	Wanneer in Nederlandsch Indie aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Waar bij het einde des jaars gestationeerd.	Verdere aanteekeningen.
?	84	24	62	15	76	24	Febr. 1866	Makasser.	In April 1877 buiten dienst gesteld en sedert voor goed afgekeurd.
285	74	24	57	22	69	23	29 Jan. 1866	Atjeh.	
285	74	24	65	20	72	22	7 Julij 1873	Idem.	Ongeschikt voor actieven dienst; houdt station bij Poeloe Bras.
285	74	24	66	21	63	25	26 Julij 1873	Idem.	
322	74	24	67	19	59	21	4 Aug. 1873	Idem.	Den 1n Januarij 1877 tijdelijk buiten dienst gesteld om belangrijke herstellingen te ondergaan.
322	74	24	61	22	72	22	24 Aug. 1873	Idem.	
322	74	24	65	24	69	24	13 Febr. 1874	Idem.	
350	74	24	69	24	68	24	7 Sept. 1874	Wateren van Menado en der Molukken.	
350	74	24	70	23	65	23	7 Sept. 1874	Atjeh.	
350	74	24	70	26	68	24	6 Oct. 1874	Idem.	
350	74	24	65	24	69	23	8 Oct. 1874	. . . . . .	Op 31 December 1876 in reparatie te Singapore.
322	. . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	19 Aug. 1873	. . . . . .	Van 30 September 1875 tot en met 31 December 1876 tijdelijk buiten dienst geweest wegens belangrijke herstellingen. Den 1n Januarij 1877 te Soerabaija weder in dienst gesteld en naar Atjeh gezonden.
077	62	57	67	58	58	58	1 Nov. 1871 in Indie in dienst gesteld.	Makasser.	
814	102	33	118	33	90	30	3 Sept. 1875	Atjeh.	Den 21sten Junij 1877 te Soerabaija tijdelijk buiten dienst gesteld om herstellingen te ondergaan.
814	102	33	90	35	88	34	16 Aug. 1875	Idem.	
710	89	30	78	29	84	30	22 Febr. 1868	Idem.	
710	89	30	. . . . .	. . . . .	77	33	2 Mei 1868	Idem.	Van 31 Augustus 1875 tot en met 10 Julij 1876 tijdelijk buiten dienst geweest wegens belangrijke herstellingen.
710	89	30	83	26	82	30	27 Mei 1868	. . . . . .	Op 31 December 1876 in reparatie te Soerabaija.
710	. . . . .	. . . . .	74	30	. . . . .	. . . . .	4 Junij 1868	. . . . . .	Den 11n Julij 1876 te Soerabaija tijdelijk buiten dienst gesteld om belangrijke herstellingen te ondergaan.
?	42	22	45	22	44	27	10 Julij 1854 in Indie in dienst gesteld.	Z. en O. Afdeel. van Borneo.	

ganiek getal (in den loop van het jaar voor enkele bodems vermeerderd).

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Zamen-stelling.	Te water gelaten in:	Diepgang in decimeters.	Aantal vuur-monden.	Stoom-vermogen in paarden-krachten (nominaal).	Grootste vaart onder stoom.	Tonnen inhoud
Onrust (*d*).	ijzer.	1863	20	3	80	8	?
Opnemingsvaartuig.							
Hydrograaf	composite-bouw.	1873	36	2	80	7 à 8	32
Wachtschepen.							
Zeeland	hout.	1859	67	28	. . . . . .	. . . . . .	2067
Gedeh (*f*).	idem.	1874	38	10	. . . . . .	. . . . . .	?
Kanonneerboot n°. 14 (*f*)	idem.	1864	?	1	. . . . . .	. . . . . .	?
Auxiliair eskader.							
Ramtorenschip.							
Prins Hendrik der Nederlanden . . .	ijzer.	1866	55	8	400	10	200
Schroefstoomschepen 1ste klasse.							
Metalen Kruis	hout.	1862	55	16	250	7,5	108
Curaçao	idem.	1863	55	14	250	7 à 8	108
Schroefstoomschepen 2de klasse.							
Watergeus	idem.	1864	49	6	280	8	68
Vice-admiraal Koopman	idem.	1858	54	11	250	8	94
Citadel van Antwerpen	idem.	1857	54	13	250	7	1097

Ten behoeve van het **Indisch eskader** waren voorts op 31 December 1876:

In aanbouw hier te lande: de schroefstoomschepen 4de klasse *Batavia* en *Makasser*, het eerste den 25n A om mede door het Suezkanaal de reis naar Indie te aanvaarden.

In aanbouw in Indie: de ijzeren raderstoomschepen 4de klasse *Salak*, *Oenarang*, *Soembing* en *Sindo* dienst gesteld; de *Salak*, inmiddels mede gereed gekomen, is voorloopig

Op reis naar Indie: het nieuwe schroefstoomschip 4de klasse *Samarang* (sedert — den 6n Junij 1877

(*c*) Het aantal Europesche vuurstokers is weder berekend naar de voor Indie geldende formatie, d. i. op de helft van het orga
(*d*) In Nederland vervaardigd en te Soerabaija ineengezet.
(*e*) Hieronder de 309 mariniers die op 1 Jan. 1876 nog tijdelijk bij het leger waren ingedeeld.
(*f*) In Indie gebouwd.
(*g*) Wordt bemand uit de rol van het wachtschip te Soerabaija.
(*h*) Ongerekend het vaste personeel aan wal (17 personen). Zie overigens noot *e*.
(*i*) „ „ „ „ „ „ „ „

Tonne[n] inhou[d]	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Euro-peanen. (c)	Inlanders.	Aanwezige sterkte, volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 1 Jan. 1876. Europeanen.	Inlanders.	31 Dec. 1876. Europeanen.	Inlanders.	Wanneer in Nederlandsch Indie aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Waar bij het einde des jaars gestationeerd.	Verdere aanteekeningen.
?	42	22	*45	24	41	28	1 Mei 1863 in Indie in dienst gesteld.	W. Afdeel. van Borneo.	
32	32	46	31	47	30	46	27 Sept. 1874	Batavia.	
206	122	35	(e) 575	94	229	193	18 Junij 1873	Idem.	Wachtschip sedert 31 Julij 1875.
?	120	28	153	113	177	107	10 Sept. 1875 in Indie in dienst gesteld.	Soerabaija.	
?	12	18	(g)	(g)	(g)	(g)	Idem in 1864	Samarang.	
200	227	53	.....	.....	211	39	Junij 1876	Atjeh.	
108	221	41	196	54	201	44	9 Junij 1873	Idem.	
108	221	41	208	39	205	41	3 Oct. 1875	Wateren van Celebes.	Den 1n Junij 1877 naar de Kaap de Goede Hoop vertrokken ter verwisseling van equipages met het oefenings-eskader. Zou van daar vermoedelijk tegen het eind van Julij naar Indie terugkeeren.
68	.....	.....	.....	.....	.....	.....	4 Junij 1873	......	Sedert 20 November 1875 tijdelijk buiten dienst wegens belangrijke herstellingen. Den 21sten Junij 1877 weder in dienst gesteld en naar Atjeh gedirigeerd ter vervanging van de *Citadel van Antwerpen* (zie lager).
94	.....	.....	139	41	.....	.....	26 Aug. 1871	......	Den 7n Augustus 1876 te Soerabaija voor goed buiten dienst gesteld.
109	176	41	157	37	163	41	7 Febr. 1873	Atjeh.	In Junij 1877 overgegaan bij het Indisch eskader om, na te Singapore in het dok te zijn nagezien, ter reede Oleh-leh (Atjeh) als wacht- en voorraadschip dienst te doen.
	2572	824	(h) 2776	922	(i) 2530	1036			

25n A[…] 1877 door het Suezkanaal naar Batavia vertrokken, en het andere den 16n Junij 1877 hier te lande in dienst gesteld

Sindo[…] waarvan de zamenstellende deelen uit Nederland waren ontvangen. De *Oenarang* is den 1n Junij 1877 te Soerabaija in
[…]oopig conservatie genomen.

1877 te Batavia aangekomen).

organ[…] getal (in den loop van het jaar voor enkele bodems vermeerderd).

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE J.

N°. 11.

(Zie bladz. 59 van het verslag.)

OVERZIGT

VAN DE

op 1 Januarij 1877 in dienst en in aanbouw zijnde vaartuigen der gouvernementsmarine in Nederlandsch Indie.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN EN VAARTUIGEN.			Te water gelaten te	Te water gelaten in	Behoort tot de gouvernements-marine sedert	Diepgang in meters.	Aantal vuurmonden.	Aantal paardenkrachten (nomin.).	Grootste vaart onder stoom (tegenwoordig).
In dienst.									
ZEESTOOMSCHEPEN.									
Hertog Bernard	schroefstoomschip	(ijzeren)	. . . . . (Engeland).	1856	1861	4.00	8	170	9
Draak	id.	id.	Soerabaija.	1859	1859(*a*)	2.90	6	60	6
Siak	raderstoomschip	(houten)	id.	1872	1872	2.76	5 (*b*)	80	7
Anjer	id.	id.	id.	1874	1874	2.70	5 (*b*)	80	7
Tagal	id.	id.	id.	1875	1875	2.70	6	80	7½
Telegraaf	id.	id.	Dassoon.	1861	1861	2.60	6	80	8½
Dassoon	id.	id.	id.	1861	1862	2.61	6	80	8
RIVIERSTOOMSCHEPEN.									
Kapoeas II	raderstoomschip	(ijzeren)	Feijenoord. / Soerabaija.	1865 / 1866	1866(*f*)	1.85	6	80	7½
Boni	id.	id.	Liverpool.	1855	1859	1.45	6	60	6
Tjinrana	id.	id.	Feijenoord. / Soerabaija.	1861 / 1862	1862	1.70	7	30	5
Barito	id.	id.	Amsterdam. / Soerabaija.	1861 / 1862	1862	1.55	5	30	6½
Singkawang	id.	(houten)	Soerabaija.	1876	1877	niet opgegeven.	6	30	7
Sailoos	id.	(ijzeren)	Feijenoord. / Soerabaija.	1860 / 1861	1862	id.	3	20	5
Bennett	id.	(houten)	Dassoon.	1855	1856	1.70	2	20	5
VOOR SPECIALE DIENSTEN.									
Argus (*h*).	schroefstoomschip	(ijzeren)	Feijenoord.	1869	1871	3.20	2	60	6½
			Vaste corps inlandsche schepelingen						
Bebakeningsvaartuig (*l*) . .	zeilvaartuig	(houten)	Soerabaija.	1873	1873	—	—	—	—
Bogor (*n*).	raderstoomschip	id.	id.	1873	1873	1.70	—	30	7
			Vaste corps Europesche schepelingen						
KLEINE ZEILVAARTUIGEN.									
47 gewapende booten			Ieder vaartuig bemand met 16 inlanders en bewapend met 3 kanonnen. Organiek moeten er 52 gewapende booten zijn . . .						
11 adviesbooten			Ieder vaartuig bemand met 11 inlanders en bewapend met 2 kanonnen. Organiek moeten er 14 adviesbooten zijn						

In aanbouw.

1 ZEESTOOMSCHIP. . . . . het raderstoomschip *Ternate* (type *Telegraaf*), in 1873 te Soerabaija

3 RIVIERSTOOMSCHEPEN. . . . . de raderstoomschepen *Sampit*, *Berouw* en *Koetei* (type *Singkawang*

11 KLEINE ZEILVAARTUIGEN . . . . Naar gelang van de behoefte worden deze vaartuigen, waarvan er om dienst te doen, hetzij als gewapende boot, hetzij als adviesboot.

Grootste vaart onder stoom (tegen- oordig).	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Europea- nen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaande tijdstippen ingediende rapporten. 1 Januarij 1876. Europea- nen.	Inlanders.	1 Januarij 1877. Europea- nen.	Inlanders.	Waar gestationeerd.
9	9	79	9	79	7	63	Makasser.
6	7	35	7	35	6	36	Oostk. v. Sumatra.
7	8	45	8	45	8	48	» » Atjeh.
7	8	45	7	45	5	48	Menado (c).
7½	8	45	. . .	. . .	7	42	Amboina (d).
8½	8	35	6	35	6	36	Riouw en Banka (e).
8	8	35	7	35	8	36	Zuider- en Ooster- afd. van Borneo.
7½	6	33	5	33	6	31	Westerafdeeling van Borneo.
6	6	33	6	33	3	35	Oostk. van Atjeh.
5	3	21	2	21	3	19	id.
6½	3	21	2	21	3	22	Palembang.
7	4	24	. . .	. . .	4	7	Straat Sunda, residentien Lampongs en Bantam (g).
5	2	21	2	14	2	14	Zuider- en Ooster- afd. van Borneo.
5	3	21	2	21	2	21	Westerafdeeling van Borneo.
6½	7	36	6	36	7	24	Batavia (i).
. .	. . .	(k) — 529	. . .	— 453	. . .	— 482	
—	1	10	—	10	1	10	id. (m).
7	2	11	2	11	2	11	id.
	—	— 21 (o)	—	— 21 (o)	—	— 21 (o)	
. .	93 (p)	. . .	63	. . .	80 (q)	. . .	
3 ka- . .	. . .	832	. . .	784	. . .	742	Voor de stationeering dezer vaartuigen zie blz. 4 van dezen staat.
2 ka- . .	. . .	154	. . .	121	. . .	121	
		986 (r)		905 (r)		863 (r)	

rabaija op stapel gezet.
awang en *Bogor*), te Soerabaija in 1876 op stapel gezet.
van er op 1 Januarij 1877 6 reeds te water waren gelaten, ingerigt en bemand
esboot.

AANMERKINGEN.

(*a*) Gedurende de eerste drie jaren is de *Draak* uitsluitend ter beschikking geweest van den dienst der telegrafie.

(*b*) De *Siak* en de *Anjer* zullen eerlang elk mede 6 vuurmonden voeren.

(*c*) Op 1 Januarij 1877 was de *Anjer* te Soerabaija tot het ondergaan van kleine voorzieningen. Het station Menado werd eerst in het eerste kwartaal 1877 door dit stoomschip betrokken.

(*d*) De *Tagal*, den 1sten November 1876 in dienst gesteld, was op 1 Januarij jl. nog niet in de wateren van Amboina in station gekomen, daar het stoomschip allereerst werd gebezigd voor eene dienstreis in de residentie Timor.

(*e*) Met Riouw als hoofdstation.

(*f*) De *Kapoeas II* is gedurende de eerste twee jaren in conservatie geweest.

(*g*) Eerst op 1 Januarij 1877 in dienst gesteld. De residentie Lampongsche districten is als hoofdstation aangewezen.

(*h*) Aangewezen voor den dienst der bebakening en kustverlichting en voor het loodswezen.

(*i*) Op 1 Januarij 1877 was de *Argus* te Soerabaija om van stoomketel te verwisselen en verder eenige voorzieningen te ondergaan.

(*k*) De „bepaalde sterkte" is opgegeven zonder daarbij te rekenen op de toegestane 10 °/₀ voor overcompleet.

(*l*) Bestemd voor den bebakeningsdienst in de vaarwaters nabij Batavia.

(*m*) Op 1 Januarij 1877 deed het vaartuig tijdelijk dienst als lichtschip in de Lucipara-passage.

(*n*) Als residentievaartuig in dienst voor de gemeenschap tusschen Batavia en Onrust.

(*o*) Deze opvarenden worden zonder bepaalde dienstverbindtenis aangenomen.

(*p*) Het corps Europesche schepelingen is organiek 94 man sterk, zijnde 1 gezaghebber gedetacheerd bij het departement der marine.

(*q*) In het ontbrekende getal Europeanen is voorzien door tijdelijk bij de gouvernementsmarine in commissie te stellen eenige personen die laatstelijk tot de militaire marine of tot de koopvaardijvloot hadden behoord. Die maatregel werd bovendien nog toegepast om de navolgende detacheeringen te kunnen doen plaats hebben: 1 gezaghebber bij het gereedmaken van de *Ternate*, 1 machinistleerling en 2 stuurlieden ten behoeve van de ter oostkust van Atjeh gestationeerde stoomschepen *Siak*, *Boni* en *Tjinrana*.

(*r*) De opvarenden der gewapende en adviesbooten maken een corps uit, geheel afgescheiden van dat der inlandsche schepelingen op de gouvernements-stoomschepen.

De organieke en de aanwezige sterkte der gouvernements gewapende en adviesbooten was op 1 Januarij 1877 over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

STATIONS.	Organieke sterkte.		Aanwezige sterkte.		Ontbreken.	
	Gewapende booten.	Adviesbooten.	Gewapende booten.	Adviesbooten.	Gewapende booten.	Adviesbooten.
Bantam	»	1	»	(a)	»	. . . .
Batavia	1	»	(b)	»	. . . .	»
Cheribon	1	»	1	»	»	»
Japara	1	1	1	1	»	»
Rembang	»	1	»	1	»	»
Soerabaija	2	»	2	»	»	»
Pasoeroean	»	1	»	1	»	»
Banjoewangi	3	»	3	»	»	»
Atjeh (tijdelijk)	. . . .	. . . .	(c) 5	»	. . . .	. . . .
Westkust van Sumatra . . .	4	1	4	1	»	»
Benkoelen	1	»	(d)	»	. . . .	»
Lampongsche districten . . .	1	2	1	»	»	2
Palembang (e)	2	1	2	»	»	1
Oostkust van Sumatra . . .	3	1	(f) 2	1	1	»
Riouw	2	»	(g) 3	(h) 1	. . . .	. . . .
Banka	4	2	(i) 2	2	. . . .	»
Billiton	2	»	2	»	»	»
Westerafdeeling van Borneo .	6	3	6	3	»	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	8	»	6	»	2	»
Celebes	5	»	(k) 3	»	. . . .	»
Menado	2	»	»	»	2	»
Amboina	1	»	1	»	»	»
Timor	(l) 3	»	3	»	»	»
TOTAAL . . .	52	14	47	11	5	3

AANMERKINGEN.

(a) Tijdelijk te Riouw.

(b) Idem ter noordkust van Atjeh.

(c) Hiervan tijdelijk 1 van Batavia, 1 van Benkoelen, 1 van Sumatra's Oostkust, 1 van Banka en 1 van Celebes.

(d) Tijdelijk ter oostkust van Atjeh.

(e) Het station Palembang wordt in den loop van 1877, na het in werking komen van den gesubsidieerden nieuwen stoompakketvaartdienst tusschen Palembang en Djambi, met 1 gewapende en 1 adviesboot verminderd; laatstbedoeld vaartuig ontbrak reeds aan de sterkte.

(f) Bovendien tijdelijk 1 ter oostkust van Atjeh. Daarentegen was er 1 van Celebes in station.

(g) Hiervan tijdelijk 1 van Banka.

(h) Tijdelijk van Bantam.

(i) Bovendien tijdelijk 1 te Riouw en 1 ter oostkust van Atjeh.

(k) Bovendien tijdelijk 1 ter oostkust van Atjeh en 1 in de residentie Sumatra's Oostkust.

(l) In April 1877 is besloten in dit station een vierde gewapende boot in dienst te stellen.

(Zie bladz. 72 van het verslag.)

BEVOLKING der gevangenissen in Nederlandsch Indie gedurende 1875. (*a*)

	JAVA EN MADURA.					BUITENBEZITTINGEN.					Te zamen in de gevangenissen in Ned. Indie aanwezig op 31 Dec. 1875.
	Aanwezig op 1 Januarij 1875.	Bijgekomen gedurende 1875.	Verminderd gedurende 1875: door overlijden.	Verminderd gedurende 1875: door expiratie van straf, desertie of andere oorzaken.	Aanwezig op 31 Dec. 1875.	Aanwezig op 1 Januarij 1875.	Bijgekomen gedurende 1875.	Verminderd gedurende 1875: door overlijden.	Verminderd gedurende 1875: door expiratie van straf, desertie of andere oorzaken.	Aanwezig op 31 Dec. 1875.	
Veroordeelden tot tuchthuis- of kruiwagenstraf.											
Civiele veroord. (Europeanen)	33	(*b*) 67 (1)	»	56	44 (1)	»	»	»	»	»	44 (
Milit. » Europeanen.	15	62	1	51	25	»	»	»	»	»	25
Milit. » Inlanders. .	3	36	1	36	2	»	16	»	11	5	7
	51	165 (1)	2	143	71 (1)	»	16	»	11	5	76 (
Veroordeelden tot gevangenisstraf of detentie.											
Civiele veroord. (Europeanen)	29	68 (2)	1	55 (1)	41 (1)	»	2	»	2	»	41 (
Milit. » European. (*c*)	327	169	6	222	268	1	33	»	31	3	271
Milit. » Inlanders. .	116	130	1	133	112	5	37	»	39	3	115
	472	367 (2)	8	410	421 (1)	6	72	»	72	6	427 (
Veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting (*d*).											
Inlanders	986	1 128	210	1 044	860	2 550	2 061	191	1 588	2 832	3 692
Vreemde oosterlingen. . . .	21	17	3	13	22	72	42	5	32	77	99
	1 007	1 145	213	1 057	882	2 622	2 103	196	1 620	2 909	3 791
Veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting (*d*).											
Inlanders	4 605 (284)	8 284 (438)	1 038 (15)	7 364 (305)	4 487 (402)	1 794 (107)	1 418 (32)	68	1 685 (87)	1 459 (52)	5 946 (45
Vreemde oosterlingen. . . .	161 (12)	279 (18)	18 (1)	239 (13)	183 (16)	93 (5)	100 (8)	2	132 (9)	59 (4)	242 (2
	4 766 (296)	8 563 (456)	1 056 (16)	7 603 (318)	4 670 (418)	1 887 (112)	1 518 (40)	70	1 817 (96)	1 518 (56)	6 188 (47

(*a*) Hier en daar zal men voor het aanwezig getal op 1 Januarij 1875 een ander cijfer vermeld vinden dan in 't vorig verslag (bijl. N) sta uitgetrokken, als aanwezig op 31 December 1874. Deze verschillen zijn het gevolg van verbeterde opgaven.
Overigens zij herinnerd dat in dit overzigt, even als in dat van 1874, *niet* zijn opgenomen de dwangarbeiders in en buiten den ketting, t getale van ruim 1000, toegevoegd aan de krijgsmagt in Atjeh.

(*b*) De cijfers tusschen ( ) geplaatst, duiden het aantal vrouwelijke veroordeelden aan; dit aantal is onder het daarneven vermeld cijfer begrepe

(*c*) Hieronder ook Afrikanen.

(*d*) Ongerekend de dwangarbeiders toegevoegd aan de krijgsmagt in Atjeh.

	JAVA EN MADURA.					BUITENBEZITTINGEN.					Te zamen in de gevangenissen in Ned. Indie aanwezig op 31 Dec. 1875.
	Aanwezig op 1 Januarij 1875.	Bijgekomen gedurende 1875.	Verminderd gedurende 1875: door overlijden.	Verminderd gedurende 1875: door expiratie van straf, desertie of andere oorzaken.	Aanwezig op 31 Dec. 1875.	Aanwezig op 1 Januarij 1875.	Bijgekomen gedurende 1875.	Verminderd gedurende 1875: door overlijden.	Verminderd gedurende 1875: door expiratie van straf, desertie of andere oorzaken.	Aanwezig op 31 Dec. 1875.	
Op de politie-rol gestraften met gevangenis, blok-arrest of ten arbeid stelling aan de openbare werken.											
Inlanders	3 870 (317)	59 687 (5876)	229 (20)	59 353 (5770)	3 975 (403)	908 (55)	15 481 (738)	27	15 580 (739)	782 (54)	4 757 (457)
peanen	129 (11)	3 518 (323)	5 (1)	3 489 (316)	153 (17)	51 (1)	1 909 (41)	5	1 880 (41)	75 (1)	228 (18)
	3 999 (328)	63 205 (6199)	234 (21)	62 842 (6086)	4 128 (420)	959 (56)	17 390 (779)	32	17 460 (780)	857 (55)	4 985 (475)
RECAPITULATIE.											
iele veroordeelden:											
uropeanen . . . . M.	62	132	1	110	83	»	2	»	2	»	83
Vr.	»	3	»	1	2	»	»	»	»	»	2
	62	135	1	111	85	»	2	»	2	»	85
nlanders . . . . M.	8 860	62 785	1 442	61 686	8 517	5 090	18 190	286	18 027	4 967	13 484
Vr.	601	6 314	35	6 075	805	162	770	»	826	106	911
	9 461	69 099	1 477	67 761	9 322	5 252	18 960	286	18 853	5 073	14 395
reemde oosterlingen M.	288	3 473	24	3 412	325	210	2 002	12	1 994	206	531
Vr.	23	341	2	329	33	6	49	»	50	5	38
	311	3 814	26	3 741	358	216	2 051	12	2 044	211	569
taire veroordeelden:											
uropeanen en Afrikanen. .	342	231	7	273	293	1	33	»	31	3	296
nlanders	119	166	2	169	114	5	53	»	50	8	122
	461	397	9	442	407	6	86	»	81	11	418
Totalen . . . M.	9 671	66 787	1 476	65 650	9 332	5 306	20 280	298	20 104	5 184	14 516
Vr.	624	6 658	37	6 405	840	168	819	»	876	111	951
	10 295	73 445	1 513	72 055	10 172	5 474	21 099	298	20 980	5 295	15 467

	JAVA EN MADURA.				BUITENBEZITTINGEN.				Te zamen in de gevangenissen in Nederlandsch Indie aanwezig op 31 Dec. 1875.	
	Aanwezig op 1 Jan. 1875.		Aanwezig op 31 Dec. 1875.		Aanwezig op 1 Jan. 1875.		Aanwezig op 31 Dec. 1875.			
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Praeventieve gevangenen, wier zaak nog in onderzoek was.										
Civiele personen.										
Europeanen	20	3	30	»	2	»	3	»	33	»
Inlanders	2 987	188	3 411	183	594	25	610	23	4 021	206
Vreemde oosterlingen . . .	59	2	99	5	77	»	123	1	222	6
	3 066	193	3 540	188	673	25	736	24	4 276	212
	3 259		3 728		698		760		4 488	
Militairen.										
Europeanen	47	»	61	»	15	»	6	»	67	»
Inlanders	43	»	30	»	10	»	8	»	38	»
	90	»	91	»	25	»	14	»	105	»

Gegijzelden.

	JAVA EN MADURA.		BUITENBEZITTINGEN.		Te zamen in geheel Nederlandsch Indie.	
	Aantal over het geheele jaar 1875.		Aantal over het geheele jaar 1875.			
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Europeanen	10	»	»	»	10	»
Inlanders	86	10	46	5	132	15
Vreemde oosterlingen	109	1	7	»	116	1
	205	11	53	5	258	16
	216		58		274	

VERDEELING der gevangenen over de verschillende gewesten.

GEWESTEN.	Aanwezig op 31 December 1875.							Op 31 December 1874 was het totaal veroordeelde gevangenen.		Praeventieve gevangenen, wier zaak bij het eind van 1875 nog in onderzoek was.	Gegijzelden (aantal over het geheele jaar 1875).
	Veroordeelden tot tuchthuis- of kruiwagenstraf.	Veroordeelden tot gevangenisstraf of detentie.	Veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting.	Veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting.	Op de politierol gestraften met gevangenis, blokarrest of ten arbeidstelling aan de openbare werken.	TE ZAMEN. M. = Mannen. V. = Vrouwen.		M. = Mannen. V. = Vrouwen.			
JAVA EN MADURA.											
Bantam	»	»	1	42	57	M. 99 V. 1	100	M. 156 V. 5	161	84	1
Batavia	36	31	191	1094	346	M. 1664 V. 34	1698	M. 1591 V. 38	1629	271	39
Krawang.	»	»	2	63	31	M. 47 V. 49	96	M. 75 V. 50	125	5	3
Preanger regentschappen .	»	»	»	91	280	M. 323 V. 48	371	M. 318 V. 33	351	92	3
Cheribon	»	»	2	62	93	M. 147 V. 10	157	M. 185 V. 12	197	273	9
Tagal	»	»	»	145	244	M. 359 V. 30	389	M. 244 V. 28	272	32	3
Pekalongan	»	»	»	84	24	M. 100 V. 8	108	M. 91 V. 4	95	82	6
Samarang	35	(e) 382	35	470	573	M. 1388 V. 107	1495	M. 1285 V. 45	1330	386	24
Japara.	»	»	»	111	134	M. 236 V. 9	245	M. 184 V. 2	186	151	2
Rembang.	»	»	1	87	287	M. 356 V. 19	375	M. 486 V. 10	496	213	4
Soerabaija	»	8	58	518	358	M. 885 V. 57	942	M. 1119 V. 44	1163	403	51
Pasoeroean	»	»	3	200	181	M. 344 V. 40	384	M. 227 V. 24	251	140	13
Probolinggo.	»	»	»	65	150	M. 193 V. 22	215	M. 154 V. 9	163	116	11
Bezoeki	»	»	1	39	80	M. 113 V. 7	120	M. 88 V. 9	97	53	3
Banjoewangi	»	»	41	779	20	M. 610 V. 230	840	M. 693 V. 148	841	16	1
Banjoemas	»	»	79	157	139	M. 360 V. 15	375	M. 397 V. 7	404	133	2
Transporteeren	71	421	414	4007	2997	M. 7224 V. 686	7910	M. 7293 V. 468	7761	2450	175

(e) Hiervan 351 in het *militair* huis van arrest te Samarang: 236 Europeanen, 10 Afrikanen, 2 Amboinezen en 103 andere inlanders.

GEWESTEN.	Aanwezig op 31 December 1875. Veroordeelden tot tuchthuis- of kruiwagenstraf.	Veroordeelden tot gevangenisstraf of detentie.	Veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting.	Veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting.	Op de politierol gestraften met gevangenis, blokarrest of ten arbeidstelling aan de openbare werken.	TE ZAMEN. M. = Mannen. V. = Vrouwen.		Op 31 December 1874 was het totaal veroordeelde gevangenen. M. = Mannen. V. = Vrouwen.		Praeventieve gevangenen, wier zaak bij het eind van 1875 nog in onderzoek was.	Gegijzelden (aantal over het geheele jaar 1875).
Per transport	71	421	414	4007	2997	M. 7224 V. 686	7910	M. 7293 V. 468	7761	2450	175
Bagelen	»	»	6	122	225	M. 316 V. 37	353	M. 308 V. 19	327	83	9
Kadoe	»	»	»	24	111	M. 118 V. 17	135	M. 74 V. 11	85	26	3
Madioen	»	»	2	59	234	M. 282 V. 13	295	M. 331 V. 14	345	149	2
Kediri	»	»	4	164	156	M. 296 V. 28	324	M. 431 V. 41	472	251	5
Soerakarta	»	»	1	25	211	M. 207 V. 30	237	M. 240 V. 42	282	456	13
Djokjokarta	»	»	»	33	101	M. 124 V. 10	134	M. 87 V. 9	96	100	»
Madura	»	»	4	125	93	M. 203 V. 19	222	M. 330 V. 20	350	304	9
Onrust (marine-etablissement te)	»	»	451	111	»	M. 562 V. »	562	M. 577 V. »	577	»	»
	71	421	882	4670	4128	M. 9332 V. 840	10172	M. 9671 V. 624	10295	3819	216

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Tuchthuis- of kruiwagenstraf	Gevangenisstraf of detentie	Dwangarbeid in den ketting	Dwangarbeid buiten den ketting	Politierol	Te zamen M./V.		Op 31 Dec. 1874 M./V.		Praeventieve gevangenen	Gegijzelden
Sumatra's Westkust (gouvernement van)	5	»	641	248	121	M. 1009 V. 6	1015	M. 848 V. 4	852	170	10
Benkoelen	»	»	62	76	149	M. 274 V. 13	287	M. 311 V. 2	313	27	1
Lampongsche districten	»	»	48	161	30	M. 237 V. 2	239	M. 268 V. 6	274	48	»
Palembang	»	5	39	239	72	M. 343 V. 12	355	M. 369 V. 13	382	97	15
Sumatra's Oostkust	»	»	102	83	7	M. 192 V. »	192	M. 157 V. »	157	72	»
Riouw	»	»	93	164	29	M. 285 V. 1	286	M. 324 V. 4	328	30	2
Banka	»	»	160	19	23	M. 199 V. 3	202	M. 258 V. 2	260	17	3
Transporteeren	5	5	1145	990	431	M. 2539 V. 37	2576	M. 2535 V. 31	2566	461	31

GEWESTEN.	Aanwezig op 31 December 1875. Veroordeelden tot tuchthuis- of kruiwagenstraf.	Veroordeelden tot gevangenisstraf of detentie.	Veroordeelden tot dwangarbeid in den ketting.	Veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting.	Op de politierol gestraften met gevangenis, blokarrest of ten arbeidstelling aan de openbare werken.	TE ZAMEN. M. = Mannen. V. = Vrouwen.		Op 31 December 1874 was het totaal veroordeelde gevangenen. M. = Mannen. V. = Vrouwen.		Praeventieve gevangenen, wier zaak bij het eind van 1875 nog in onderzoek was.	Gegijzelden (aantal over het geheele jaar 1875)
Per transport	5	5	1145	990	431	M. 2539 V. 37	2576	M. 2535 V. 31	2566	461	31
Billiton	»	»	7	18	14	M. 35 V. 4	39	M. 59 V. »	59	»	1
Westerafdeeling van Borneo	»	1	353	79	18	M. 448 V. 3	451	M. 566 V. 1	567	25	2
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	»	»	662	117	94	M. 863 V. 10	873	M. 899 V. 12	911	100	17
Celebes en onderhoorigheden (gouv. van) . . .	»	»	539	150	77	M. 759 V. 7	766	M. 532 V. 7	539	130	»
Menado	»	»	23	30	16	M. 69 V. »	69	M. 85 V. »	85	9	»
Amboina	»	»	117	95	170	M. 334 V. 48	382	M. 472 V. 109	581	38	1
Ternate	»	»	34	14	»	M. 48 V. »	48	M. 54 V. »	54	5	»
Timor	»	»	29	24	36	M. 87 V. 2	89	M. 103 V. 8	111	4	9
Boeleleng (Bali)	»	»	»	1	1	M. 2 V. »	2	M. 1 V. »	1	2	4
	5	6	2909	1518	857	M. 5184 V. 111	5295	M. 5306 V, 168	5474	774	58
Totalen voor geheel Ned. Indie	76	427	(*f*) 3791	(*f*) 6188	4985	M. 14516 V. 951	(*f*) 15467	M. 14977 V. 792	(*f*) 15769	4593	27

(*f*) Ongerekend de dwangarbeiders toegevoegd aan de krijgsmagt in Atjeh.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE L.

N°. 13.

(Zie bladz. 75 van het verslag.)

RAPPORT van den gouverneur van Sumatra's Westkust omtrent de vrijverklaring der slaven in de residentie Tapanoeli.

Gouvernement van Sumatra's Westkust.

N°. 5942.

PADANG, *den 17den Augustus* 1876.

Ten vervolge op mijn rapport van 2 Junij jl. n°. 1 (1), heb ik de eer Uwe Excellentie het volgende mede te deelen omtrent de vrijmaking der personen, die vóór 1860 slaven zouden zijn geheeten, in de residentie Tapanoeli.

In het algemeen zij gezegd, dat de wijze waarop ik de vrijverklaring tot stand bragt, met geringe wijzigingen, door plaatselijke omstandigheden geboden, dezelfde was als ik in de Padangsche Bovenlanden had gevolgd. Mijne aanspraken werden telkens in de landstaal herhaald.

Het was te voorzien dat de maatregel in Tapanoeli met meer tegenzin zou worden aangenomen dan in de Padangsche Bovenlanden. Daar toch hadden de onvrijen van de klasse die de groote meerderheid uitmaakte, namelijk de kemanakans di bawah loetoeh, en zelfs de klasse der eigenlijke slaven, slechts eene betrekkelijk geringe waarde voor den eigenaar. Die personen vertegenwoordigden niet een werkelijk bezit-kapitaal. Van hunnen arbeid vloeide slechts een gering gedeelte den eigenaar toe. In Tapanoeli daarentegen was het bezit van slaven eene groote bron van inkomsten voor de eigenaren, terwijl ook het maatschappelijk aanzien der hoofden zich regelde naar het aantal hunner slaven of Loeboes. De Battaks en Mandhelingers zijn ook van aard meer inhalig dan de Maleijers, en daar zij konden berekenen dat de afschaffing der slavernij voor hen op den duur een geldelijk verlies zou te weeg brengen, was het met zekerheid te voorzien dat de zaak hun niet welgevallig was en van hen meer tegen- dan medewerking was te verwachten.

De eerste vrijmaking had plaats in de

Batang Taro-districten

op 8 Junij. Bij die gelegenheid hield ook de controleur dier onderafdeeling eene toepasselijke aanspraak, terwijl het koeriahoofd van Marantjar en de priester bij de rapat van Batang Taro hunne ingenomenheid met de zaak betuigden en mij verzochten den dank van allen over te brengen aan Zijne Majesteit den Koning en aan de Regering van Nederlandsch Indie.

(1) Zie bijlage O[bis] van 't vorig verslag.

Aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie.

In deze onderafdeeling was het aantal slaven vrij gering.

Oorspronkelijk waren geregistreerd . . .			182 slaven;
daarvan waren gestorven	15		
verkeerd geregistreerd, als zijnde ook elders opgegeven	10	25	»
Blijft. . .			157 slaven.
Na de registratie waren geboren: 19 jongens en 10 meisjes			29 »
Zoodat het totaal bedroeg. . . .			186 slaven.
De losprijs bedroeg:			
157 slaven à f 60			f 9 420,00
19 jongens » 40			760,00
10 meisjes » 50			500,00
Te zamen . . .			f 10 680,00
Voor volksfeesten werd uitgegeven . . .			466,70
Totaal . . .			f 11 146,70
Begroot was:			
voor vrijkoop	f	10 920	
» feesten.		500	11 420,00
Zoodat *minder* werd uitgegeven dan begroot			f 273,30

Reeds hier vernam ik dat in de binnenlanden het gerucht was verspreid, dat het Gouvernement de slaven opkocht, om de mannen te bezigen als soldaten in Atjeh en de vrouwen prostituées te doen worden. Ik betuigde mijne ernstige ontevredenheid aan de hoofden, omdat zij niet alleen dit gerucht niet hadden tegengesproken, maar er ook geene mededeeling van hadden gedaan aan den controleur. De vrijgemaakten stelde ik gerust.

Den 10den Junij hield ik eene vergadering te Padang Sidempoeang met de hoofden van de onderafdeeling

Angkola.

Ook daar was hetzelfde praatje omtrent het doel der vrijverklaring in omloop, en daar de hoofden van Angkola veel meer ontwikkeld zijn dan die der Batang Taro-districten, deed ik meer ernstig mijne ontevredenheid uitkomen wegens hun verzuim om de verspreiding er van tegen te gaan. Ik wees hen er op, dat degeen die zulk een gerucht verspreidde of hij die het in omloop liet, zich zijdelings schuldig maakte aan het werpen van een smet op den Koning, door aan de opregtheid van Zijner Majes-

teits bedoelingen te doen twijfelen, terwijl ik hun zeide, dat ik hun gedrag ten deze aan Uwe Excellentie zou bekend maken.

Op 14 Junij had de vrijmaking der slaven plaats, waarbij een saluut van 21 schoten werd gedaan. Het koeriahoofd van Batoe nan doea was de woordvoerder om den dank der hoofden en bevolking te betuigen. Of zijne woorden opregt gemeend waren, betwijfel ik, want zijne familie was de rijkste in slaven.

In Angkola waren geregistreerd 2297 slaven. Eene herziening der registratie bragt eenige fouten aan den dag, waardoor het zuiver totaal der slaven klom tot . . 2320

Er waren inmiddels vrijgegeven of vrijgekocht	135	
Overleden	194	329
Blijft . . .		1991
Geboren: 151 jongens en 138 meisjes. . . .		289
Totaal . . .		2280

De losprijs bedroeg:

1991 slaven	à f 60 . . .	f 119 460	
151 jongens »	40 . . .	6 040	
138 meisjes »	50 . . .	6 900	
Te zamen . .			f 132 400,00
Voor volksfeesten werd uitgegeven . .			892,95
Totaal . .			f 133 292,95
Begroot was:			
voor vrijkoop		f 137 820	
voor feesten		500	138 320,00
Zoodat *minder* werd uitgegeven dan begroot			f 5 027,05

In de onderafdeeling

Sipirok

had de vrijverklaring der slaven plaats op 21 Junij.

Ook daar was het gerucht omtrent het doel der vrijmaking doorgedrongen, maar gerustgesteld door in die onderafdeeling werkzame Christen-zendelingen, was de vrees bij de slaven geweken. Nadat het koeriahoofd van Bringien, een Christen, den dank van hoofden en bevolking had aangeboden, las de vrijgemaakte Christenslaaf Samuel een dankadres voor (gewikkeld in een omslag, rood, wit en blaauw) en waarin door al de vrijgemaakten hun dank en heilwenschen werden aangeboden aan Zijne Majesteit den Koning, aan de Indische Regering en aan hare ambtenaren. Zij boden mij, als teeken hunner dankbaarheid, een karbouw aan.

Des avonds woonden al de ambtenaren eene godsdienstoefening bij in de kerk, waar de zendeling-leeraar C. Klammer voor de in grooten getale opgekomen inlandsche gemeente eene dankrede hield.

Ditzelfde werd den volgenden dag herhaald door den zendeling-leeraar C. F. Leitpold te Prau Sorat, werwaarts wij ons hadden begeven.

In Sipirok waren geregistreerd 783 slaven. Eene herziening reduceerde het aantal tot 773

Er waren inmiddels vrijgegeven of vrijgekocht	15	
en overleden	65	80
Blijft . . .		693
Geboren: 55 jongens en 54 meisjes.		109
Totaal . . .		802

De losprijs bedroeg:

693 slaven	à f 60		f 41 580,00
55 jongens »	40		2 200,00
54 meisjes »	50		2 700,00
Te zamen . .			f 46 480,00
Voor volksfeesten werd uitgegeven . .			694,25
Totaal . .			f 47 174,25
Begroot was:			
voor vrijkoop		f 46 980	
voor feesten		500	
			47 480,00
Zoodat *minder* werd uitgegeven dan begroot			f 305,75

Bij mijne terugkomst van Sipirok te Padang Sidempoeang verzocht eene deputatie van gewezen slaven mij te mogen spreken. Vergezeld van een groot aantal hunner lotgenooten boden zij mij als huldeblijk een karbouw, een zakje rijst en eenige klappers aan. De djaksa van Padang Sidempoeang was door hen tot woordvoerder gekozen, nadat zij zorgvuldig de punten hadden overwogen die zouden worden besproken. Daaronder was opvallend dat zij de regtmatigheid van het bestaan der slavernij ontkenden, en verklaarden, door slaaf te blijven, zich slechts in het onvermijdelijke te hebben geschikt, en dat zij opregt beloofden thans, nu zij vrij waren, het onregt hun door hunne vroegere meesters aangedaan, niet op hen te zullen wreken, maar als rustige ingezetenen aan het Gouvernement te zullen toonen dat zij alleszins de gunst waardig waren die hun was betoond. Zeer sterk uitten al de slaven hunne dankbaarheid; en de geestdrift werd algemeen, toen ik aan de leden der deputatie, na hunne toespraak te hebben beantwoord, de hand reikte en daardoor het openbaar blijk gaf dat ik hen geheel en al beschouwde als gelijkstaande met elken anderen ingezetene. Men verdrong zich om mij heen, en zelfs kleine kinderen werden aangebragt als om te doen blijken dat de vrijmaking der slaven voor hen inderdaad van het hoogste gewigt was en dat allen dit gevoelden. Zoowel daar als te Sipirok was het duidelijk zigtbaar dat het Gouvernement eene weldaad had verrigt, die door de belanghebbenden ten volle werd erkend.

Te Penjaboengan, de hoofdplaats der onderafdeeling

Groot-Mandheling en Batang Natal,

hadden de eigenaren van slaven en van Loeboes de angst voor de bedoelingen van het Gouvernement met de emancipatie ten top gevoerd, en het lijdt geen twijfel of de hoofden hebben daarin de hand gehad. Op den dag na mijne aankomst kwam het waarnemend koeriahoofd van Kotta Siantar, Hadji Soetan, mij zeggen, dat hij afzag van het ontvangen der overeengekomen schadevergoeding. Daar hij nagenoeg f 15 000 had te ontvangen, begreep ik dat er iets achter schuilde en deed daarnaar onderzoek. Het bleek toen dat zijne slaven hem hadden verklaard niet aan het Gouvernement te willen worden verkocht om naar Atjeh te worden gezonden. Zelfs hadden zij hem bedreigd met het in brand steken van zijne woning, indien hij hen afstond. Hier had het opstoken dus zoodanig gewerkt dat rustverstoring te vreezen zou zijn, indien men de slaven en Loeboes niet kon overtuigen van de valschheid der verspreide geruchten. Ik liet daarom de hoofden der slaven en Loeboes bij mij komen, en had lang werk om hen te beduiden dat men hen had misleid en dat men schandelijk had gepoogd de zuivere bedoelingen van Zijne Majesteit den Koning en van de Regering in een valsch daglicht te stellen. Eerst na lang praten kon ik hen overtuigen, maar moest toch, om hen gerust te stellen, eene publicatie afkondigen, waarbij ik pertinent verklaarde dat het Gouvernement de slaven en Loeboes niet van hunne eigenaren kocht, maar aan dezen uitsluitend eene vergoeding schonk voor het verlies dat zij leden door de invrijheidstelling van hunne lijfeigenen. Ook in mijne publieke toespraak stelde ik hen gerust.

Een ander koeriahoofd, dat van Pidoli Boekit, had bij de registratie zooveel valsche opgaven gedaan, dat er blijkbaar opzet bestond om eene eindelooze verwarring te doen ontstaan. Hij had, volgens zijne verklaring, zich niet met de zaak bemoeid, maar dat overgelaten aan een schoolknaap. De registratie van zijn koeria moest bijkans geheel worden herhaald. Hij werd door mij gestraft met ééne maand aanhouding ter hoofdplaats van de afdeeling.

Op den 3den Julij had te Penjaboengan de vrijverklaring plaats.

In Groot-Mandheling en Batang Natal waren geregistreerd:

a. 954 slaven. Eene herziening bragt dit cijfer op. . .			996
Er waren inmiddels vrijgegeven of vrijgekocht		46	
en overleden		106	152
Blijft . . .			844
Geboren: 49 jongens en 25 meisjes.			74
Totaal . . .			918

De losprijs bedroeg:

844 slaven à f 60.	f	50 640
49 jongens » 40.		1 960
25 meisjes » 50.		1 250
Te zamen . . .	f	53 850

b. 2135 Loeboes. Eene herziening bragt dat cijfer op.		2126
Er waren inmiddels overleden		226
Blijft . . .		1900
Geboren		100
Totaal . . .		2000
De losprijs à f 30 bedroeg	f	60 000,00
Hierbij gevoegd als boven		53 850,00
Voor volksfeesten		661,45
Totaal . . .	f	114 511,45

Begroot was:

voor vrijkoop van slaven . .	f 57 240,00	
» » van Loeboes .	64 050,00	
» feesten.	500,00	121 790,00
Zoodat *minder* werd uitgegeven dan begroot f		7 278,55

Voor de onderafdeeling

Klein-Mandheling, Oeloe en Pakantan

had de vrijverklaring der slaven plaats te Kotta-Nopan op 11 Julij.

Aldaar waren geregistreerd 956 slaven. Eene herziening verminderde dit getal tot 937

Er waren inmiddels vrijgegeven of vrijgekocht	26	
en overleden	81	107
Blijft . . .		830
Geboren: 44 jongens en 28 meisjes.		72
Totaal . . .		902

De losprijs bedroeg:

830 slaven à f 60	f	49 800,00
Transporteeren	f	49 800,00
Per transport	f	49 800,00
44 jongens à f 40		1 760,00
28 meisjes » 50		1 400,00
Te zamen . . .	f	52 960,00
Voor volksfeesten werd uitgegeven . . .		528,50
Totaal . . .	f	53 488,50

Begroot was:

voor vrijkoop	f 57 360,00	
» feesten.	500,00	57 860,00
zoodat *minder* werd uitgegeven dan begroot f		4 371,50

In de residentie Tapanoeli werd dus de vrijheid geschonken aan 5088 eigenlijke slaven

2000 Loeboes

Te zamen . 7088

Daarvoor is uitgegeven aan losprijs. . .	f	356 370,00
aan feesten		3 243,85
Te zamen . . .	f	359 613,85
Er was voor Tapanoeli geraamd eene som van		376 870,00
zoodat *minder* is uitgegeven dan geraamd	f	17 256,15
Volgens mijn vorig rapport was in de Padangsche Bovenlanden minder uitgegeven dan begroot	f	69 455,51
Daarbij komt: wegens later terug ontvangen gelden voor verkochte materialen. . .		76,09[5]
	f	69 531,60[5]
Verminderd met eene foutieve opgaaf van kosten van een feest en vrijkoop van een slaaf		136,15
Blijft totaal minder uitgaven dan geraamd in de Padangsche Bovenlanden	f	69 395,45[5]
Minder uitgaven dan geraamd in Tapanoelie		17 256,15
Post: Onvoorziene uitgaven		19 384,00
Algemeen totaal *minder* uitgegeven dan de toegestane som van f 500 000	f	106 035,60[5]

Ik durf te verzekeren dat de gewigtige maatregel, waardoor een twintig duizendtal personen volkomen vrijgemaakt zijn, thans door al de daardoor bevoordeelden hoog op prijs wordt gesteld. Schriftelijk werd dit door hen betuigd in de onderafdeeling Sipirok (hun adres is hierboven vermeld) en door de vrijgemaakten in de koerias Oeta Rimbaroe, Losoeng, Batoeng en Saboengan (Angkola). Maar meer indruk maakte nog op mij en de mij vergezellende ambtenaren de mondeling uitgedrukte dankbaarheid, niet alleen gedurende de plegtigheid der vrijverklaring, maar op eenvoudige wijze, bij ontmoeting op den publieken weg en andere gelegenheden, uitgesproken.

Dat de vrijmaking ernstig gemeend is, daarvan is men overtuigd. De slaven achten zich geheel gelijk aan hunne vroegere meesters en staan op hunne regten. Daarom hebben de meesten hunne eigenaren verlaten om onmiddellijk, geheel voor eigen rekening, onbebouwde gronden te ontginnen. Een aardig voorbeeld van het gevoel van gelijkheid dat hen thans bezielt, gaf een jeugdige Mandhelinger, die gebruik maakte van een oogenblik waarop ik, reizende, van paard verwisselde, om mij zijn beklag te doen, dat hij op een meisje verliefd was, maar dat haar vader hem haar hand weigerde omdat hij vroeger slaaf was geweest. Hij

riep mijne tusschenkomst in om dien vader tot andere gedachten te brengen, daar ik toch had verklaard dat er thans geene slaven meer bestonden en allen in gelijke mate vrij waren.

Ik ben er zeker van dat vele naar Padang Lawas en de Oostkust uitgeweken slaven naar het gouvernementsgebied zullen terugkeeren, en dat ook vele slaven van daar zullen overloopen. Thans reeds hebben zich eenige hoofden met hunne onderhoorigen en slaven op 's Gouvernements gebied gevestigd en daar afzonderlijke kampongs aangelegd (1).

Van de voormalige meesters in de residentie Tapanoeli hebben verscheidenen aanzienlijke sommen gelds voor den vrijkoop van hunne slaven in handen gekregen. De meesten hebben zich daarvoor vee aangeschaft, zoodat de prijs er van dadelijk aanzienlijk steeg. Door deze vermeerdering van veestapel zal de welvaart der bevolking spoedig toenemen.

De gouverneur van Sumatra's Westkust,

(get.) E. Netscher.

(1) Bijzondere voorzieningen tegen dergelijke immigratie van slaven, welke zich trouwens niet herhaald heeft, worden — zoo als uit latere mededeelingen van de Indische Regering gebleken is — niet noodig geacht, aangezien het, volgens verklaring van den gouverneur van Sumatra's Westkust, nu de vrijverklaring een voldongen feit is geworden, genoegzaam bekend is dat op 's Gouvernements gebied slavernij niet meer wordt erkend, en dat bijgevolg, wanneer zich aldaar vreemdelingen met hunne slaven komen vestigen, deze laatsten reeds daardoor van zelve vrij zijn.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE M.

N°. 14.

(Zie bladz. 78 van het verslag.)

STAAT VAN HET BEHEER

DER

WEES- EN BOEDELKAMERS IN NEDERLANDSCH INDIE

gedurende 1876.

NAAM VAN HET COLLEGIE.	KAPITALEN (a)					GEWONNEN RENTE		UIT
	op 1 Januarij 1876 in beheer.	in den loop van het jaar onder beheer gekomen.	in den loop van het jaar aan geadministreerden uitgekeerd of — krachtens regterlijke uitwijzing — aan den lande vervallen.	op 31 December 1876 in beheer.	op 31 December 1876 rentegevend uitgezet.	ten behoeve van geadministreerden.	ten behoeve van den lande	
WEE KA								
Weeskamer en sequestraat te Batavia . .	(b) f 3 197 342,60[5]	(c) f 809 169,77[5]	f 253 507,44[5]	(d) †	f 2 795 000,00	(e) f 168 754,72[5]		f 1
Weeskamer te Samarang . . .	979 751,87[5]	283 016,90	37 855,27[5]	†	819 773,16	57 861,83		
Weeskamer te Soerabaija . . .	1 666 110,11	727 396,27[5]	149 036,09[5]	†	1 491 843,79	(g) 105 921,20[5]		
Weeskamer te Padang	161 555,47	89 928,73[5]	46 516,50	†	96 603,00	(h) 6 615,62		
Weeskamer te Makasser	203 015,19	43 718,03	107 926,24[5]	†	(i) 170 850,00	13 341,68		
Weeskamer te Amboina	(k) 82 759,84	28 112,67	6 811,23	†	83 902,56[5]	(l) 8 845,02[5]		
Weeskamer te Banda	68 092,40	†	(m) 6 261,89	†	37 369,00	5 622,17		
Weeskamer te Ternate	†	†	†	†	†	†		
BOEDE KA								
Collegie van boedelmeesteren te Batavia.	†	f 147 154,40	f 122 540,61	(n) f 1 349 937,89[5]	(o) f 1 042 108,62[5]	f 94 146,54	f 11 750,5[2]	f
Boedelkamer te Samarang . . .	†	83 194,70[5]	26 469,41	(p) 676 778,87[5]	(q) 396 746,93	(r) 26 820,98	6 838,8[0]	
Boedelkamer te Soerabaija . . .	†	58 665,81[5]	19 209,08[5]	720 333,02	533 299,95	33 842,48[5]	†	
Boedelkamer te Padang	f 87 721,69	6 112,98	9 506,42	†	60 290,00	2 656,32	1 433,2[4]	
Boedelkamer te Makasser	†	73 296,82[5]	2 594,25[5]	127 459,96[5]	(v)	2 223,60	»	
Boedelkamer te Amboina	(w) 19 420,41	17 576,26[5]	3 845,50[5]	†	27 635,00	3 250,33[5]		
Boedelkamer te Banda	†	188,59[5]	(x) 5 451,95[5]	(ij) 36 689,10	35 300,00	1 773,84[5]	886,9[1]	
Boedelkamer te Ternate	†	†	†	†	†	†	†	

UITGEKEERDE RENTE. (f)	ONTVANGEN PROVISIE-PENNINGEN.	ONTVANGEN SALARISSEN EN LEGES.	UITGAVEN.	Getal boedels.	Getal pupillen.
KAMERS.					
f 156 618,04	f 22 707,80^5	f 3 174,12^5	f 251 951,63	598	2272
11 734,01	7 284,39^5	3 151,19	182 953,49	489	1087
46 693,19^5	19 663,06^5	1 906,23	3 120,65	237	1557
239,58	4 234,65	489,25	40,17	177	225
264,70	537,91^5	235,70	†	28	45
4 945,37	773,82	160,00	†	62	81
4 649,05^5	182,43	†	†	38	119
†	†	†	†	†	†
KAMERS.					
f 82 600,62	f 4 647,87	f 3 039,67	f 64 342,00	†	2715
13 623,46	3 480,27	(s) 7 405,21	(t) 46 135,46^5	†	469
20 994,38^5	3 087,18^5	596,44	†	†	†
774,97	925,85^5	948,65	(u) 30 235,26^5	†	481
»	5 392,95^5	699,10	10 900,00	†	†
1 276,60^5	740,22	433,50	†	34	60
1 637,78	128,55	†	210,50	†	12
†	†	†	†	†	†

AANMERKINGEN.

(*a*) Volgens den verzamelstaat deswege bij het departement van justitie opgemaakt, in voldoening aan art. 30 van de instructie voor de weeskamers (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 166), vertegenwoordigden de kapitalen gedurende elk kwartaal van 1876 onder beheer geweest, en waarover rente moest worden te goed gedaan, de navolgende bedragen:

Weeskamer te:	Bedrag waarover in 1876 rente moest worden uitgekeerd, over: vier kwartalen.	drie kwartalen.	twee kwartalen.	één kwartaal.
Batavia. . .	f1 705 452,71	f148 716,75^5	f139 289,56	f518 106,50^5
Samarang .	755 469,88	36 425,11	63 458,69	97 848,04
Soerabaija .	901 111,03^5	61 120,21^5	111 420,77^5	17 267,33^5
Padang. . .	74 521,02	33 019,99^5	3 407,65	3 593,30
Makasser .	71 515,37	6 422,18	6 469,77^5	213,85
Amboina. .	57 458,59	„	8 524,95^5	1 834,35
Banda . . .	82 216,26	„	„	„
Ternate . .	2 537,91	890,31	1 936,96^5	1 340,77
	f3 650 282,77^5	f286 594,56^5	f334 508,37	f640 204,15

(*b*) Hieronder begrepen kapitalen van de weeskamers te Soerabaija en Amboina, tot een bedrag van f 532 000.

(*c*) Hieronder f 10 000 van de weeskamer te Amboina.

(*d*) De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

(*e*) Hieronder f 32 541,67 renten van de kapitalen van andere weeskamers. Volgens den verzamelstaat bedoeld in aanmerking *a* hierboven (opgenomen in de *Javasche Courant* van 18 Mei 1877) zou de gekweekte rente (vermoedelijk over de eigen kapitalen der weeskamer) hebben bedragen f 122 868,89.

(*f*) De in deze kolom voor de weeskamers opgegeven sommen schijnen voor het meerendeel te betreffen de rente-uitkeeringen die reeds in den loop van het beheerjaar hebben plaats gehad. De dus (voorloopig) uit te keeren rente bedraagt 4 pct. (zie *Indisch Staatsblad* 1872, n°. 166, art. 32). Het definitief rentecijfer wordt eerst na afloop van het beheerjaar vastgesteld, en bedroeg over 1876 6¾ pct. Ter zake van de in aanmerking *a* bedoelde kapitalen zal dus aan rente definitief zijn te goed gedaan:
bij de weeskamer te Batavia f 136 090,91, te Samarang f 56 631,15, te Soerabaija f 67 971,04, Padang f 6877,45, Makasser f 5374,37, Amboina f 4197,13, Banda f 5549,60, Ternate f 304,38, totaal f 282 996,03.

(*g*) Waarvan f 1153,60 aan gewonnen renten voor het reservefonds. In den bovenbedoelden verzamelstaat wordt de gewonnen rente (vermoedelijk alleen over de kapitalen der geadministreerden) opgegeven als te hebben bedragen f 77 282,22. Toelichting omtrent het verschil tusschen beide opgaven ontbreekt.

(*h*) Meerbedoelde verzamelstaat wijst voor de gewonnen rente als boven een bedrag aan van f 5703,73.

(*i*) Het kapitaal der boedelkamer is hierin begrepen. Bij de weeskamer te Makasser zijn nog in administratie f 80 400 van de weeskamer te Soerabaija.

(*k*) Hiervan f 2044,62^5, zijnde het nog niet in 's lands kas overgebragt deel van het reservefonds.

(*l*) Hiervan f 827,93 ten behoeve van het reservefonds. De straks bedoelde verzamelstaat geeft voor het cijfer der gewonnen rente een bedrag op van f 5410,37^5.

(*m*) Hieronder f 43,68^5 aan den lande uitgekeerd als overgebragt van het reservefonds.

(*n*) Hieronder f 156 776,32 van het reservefonds.

(*o*) Ongerekend de gelden van het Chineesch hospitaal (f 847 398,04^5).

(*p*) Hieronder f 95 254,51^5 voor het Chineesch hospitaal.

(*q*) Onder dit bedrag eene som van f 68 700 voor het Chineesch hospitaal.

(*r*) Hieronder f 4877,73 voor het Chineesch hospitaal.

(*s*) „ f 6401,93 „ „ „ „

(*t*) Hieronder f 2988 wegens bezoldiging van personeel bij het Chineesch hospitaal en het bedelaarsgesticht en f 13 069,37^5 voor verdere uitgaven ten behoeve dier inrigtingen.

(*u*) Hieronder f 29 430 voor bezoldiging van het personeel der wees- en boedelkamer.

(*v*) Zie aanmerking *i*.

(*w*) Hieronder f 1491,79, zijnde het nog niet in 's lands kas overgebragt deel van het reservefonds.

(*x*) Hieronder f 136,05^5 aan den lande uitgekeerd als overgebragt van het reservefonds.

(*ij*) Hieronder f 10 377,85 van het reservefonds.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE N.

N°. 15.

(Zie bladz. 81 van het verslag.)

HISTORISCHE NOTA over de dessabesturen op Java (1).

§ 1. *Eerste aanraking van het Europeesch bestuur met het dorpsbestuur op Java* (bladz. 1); — § 2. *Regelingen ten aanzien van het dorpsbestuur van* Raffles (bladz. 3); — § 3. *Regelingen van Commissarissen-Generaal* (bladz. 3); — § 4. *Organisatie van de dorpsbesturen* (bladz. 5); — § 5. *Verkiezing en ontslag van dessahoofden* (bladz. 9); — § 6. *Bestraffing en vervolging van dessahoofden* (bladz. 16); — § 7. *Bezoldiging van en toewijzing van dienstbaar personeel aan dessahoofden* (bladz. 18); — § 8. *Verhouding van de dessahoofden tot het landelijk stelsel* (bladz. 20); — § 9. *Politiemagt van de dessahoofden* (bladz. 22); — § 10. *Maatschappelijke positie van de dessahoofden* (bladz. 22).

De bedoeling der volgende regelen is, om, door een geschiedkundig onderzoek van hetgeen het Javasche dorpsbestuur onder de Europesche regering geweest en geworden is, te geraken tot eene juiste waardeering van de tegenwoordige stelling van het dorpsbestuur, in 't bijzonder van het dorpshoofd, in de Javasche maatschappij en in de inlandsch-ambtelijke hierarchie.

Daartoe is het noodig na te gaan: wanneer het Europeesch bestuur het eerst is gaan letten op de instelling van het dorpsbestuur; welke opvatting het daaromtrent verkreeg en aan de organieke regelingen betreffende het dorpsbestuur ten grondslag legde; welke die organieke regelingen geweest zijn, en hoe die opvatting allengs gewijzigd is; welke in het vervolg de invloed van het Europeesch bestuur en van het regeringsstelsel op het dorpsbestuur geweest is.

Slechts eene behoorlijke verdeeling kan eene eenigszins duidelijke geschiedkundige voorstelling mogelijk maken, die, door het groote verschil en de belangrijke wijziging van inzigten, zeer moeijelijk gemaakt is.

§ 1. *Eerste aanraking van het Europeesch bestuur met het dorpsbestuur op Java.*

Zonder tegenspraak is altijd aangenomen dat het dorpsbestuur eene Hindoesche instelling is, op Java volledig ingevoerd in die streken waar de Hindoesche invloed volkomen was, gewijzigd of slechts door de pressie van het Europeesch gezag ingevoerd in het westelijk gedeelte, waar die invloed zich weinig of niet deed gelden.

Onder het beheer der O. I. Compagnie kwam het dorpsbestuur niet in aanmerking, daar zij zich slechts met de regenten inliet en door dezen regeerde. Tijdens haren val was de aandacht nog zoo weinig op deze instelling gevestigd, dat de Staatscommissie, benoemd bij het besluit van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek van 11 November 1802, in haar rapport van 31 Augustus 1803 van dessahoofden geene melding maakte (2).

Aan Daendels ontging de instelling niet. Wat hij er van wist, vindt men op bladz. 41 en 42 van den » Staat der N. O. I. Bezittingen " aldus vermeld: (3) » De regering van kleine districten en groote dessa's was aan demangs of groot-mantries, en die over dessa's van mindere aangelegenheid aan mantries opgedragen, en in de kleinste dessa's vond men klein-mantries of loerahs, die slechts een zeer ondergeschikt gezag uitoefenden". Ook wist hij, dat de dorpshoofden veelal door het volk zelf gekozen en jaarlijks verwisseld werden. En hoewel hij in een brief van 12 November 1808 aan den Minister van Koophandel en Kolonien zijn voornemen te kennen gaf om alle aanstellingen, ook der mindere inlandsche hoofden, tot het dessahoofd ingesloten, onmiddellijk door het Gouvernement te doen geschieden (4), gaf hij aan dit voornemen geen uitvoering, maar bepaalde in zijne organisatien voor Java's N. O. kust en voor Cheribon, dat de dorpshoofden, bij uitzondering van alle andere ambtenaren, niet van acten van aanstelling zouden worden voorzien (5).

Magt en aanzien wenschte Daendels aan de dorpshoofden niet te geven. Wel werden hun, even als aan andere hoofden, rijstvelden toegekend om daaruit een behoorlijk bestaan te vinden; maar in Cheribon kreeg een koewoe, mantrie, of loerah slechts 3, een prenta of petingie slechts 1½ jonken. Zij mogten niet meer dan één, hoogstens twee volgelingen hebben. Ook werden niet de dorpshoofden, maar de districtshoofden verantwoordelijk gesteld voor de opbrengst der belasting van ⅕ der padie.

Nauwkeurige onderzoekingen naar den aard van het dorpsbestuur werden eerst onder het Britsche tusschenbestuur in alle residentien ingesteld. En zoozeer werden oude Indische ambtenaren getroffen door het licht dat opging over deze zoolang in het duister gebleven instel-

(1) Deze nota werd zamengesteld in het begin van 1870, dus vóór de reorganisatie van het Preanger stelsel, vóór de uitbreiding van het districtsbestuur op Java en vóór de nieuwe landrente-regelingen. Dit zal, bij de lezing der nota, steeds in het oog gehouden moeten worden.

(2) van Deventer, *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel*, I. 11.

(3) v. Dev. I. 30.

(4) v. Dev. I. 20.

(5) v. Dev. I. 30, 35, 41, 47.

ling, dat MUNTINGHE in zijn rapport aan Commissarissen-Generaal van 14 Julij 1817 met zekere verrukking gewaagt van de merkwaardige *ontdekking*, onder het Britsch bestuur, van » de aloude en reeds van vóór de tijden der Mohammedaansche overheersching afstammende inrigtingen van het dorpsbestuur langs de gansche kust van Java" (1).

Het is van belang om naauwkeurig te vermelden wat men destijds » ontdekte ", omdat later ten aanzien van de juistheid dier ontdekkingen op enkele gewigtige punten twijfel is gerezen. De opvatting van het Engelsch bestuur blijkt ten duidelijkste uit de volgende woorden van RAFFLES en MUNTINGHE.

In de Revenue-Instruction van 11 Februarij 1814 wordt daaromtrent gezegd (2):

Art. 11. » De voornaamste inwoner, het hoofd van een Javaansch dorp, wordt door overoud gebruik beschouwd als uitoefenende het algemeen oppertoezigt over de tot dat dorp betrekking hebbende aangelegenheden, hetzij met opzigt tot de politie, in het afdoen van binnen zijne grenzen ontstaande kleine geschillen, hetzij in het verzamelen der inkomsten, hetzij in het bijeenbrengen van dienstpligtigen. Uit dien hoofde werd zijn ambt door verkiezing vervuld, en de magt, die hij uitoefent, door de keuze der medeingezetenen aan hem toevertrouwd.

Art. 12. » Een schrijver, een priester en andere ondergeschikte beambten en bedienden maken de geregelde dorpsinrigting voltallig. Het is waar, dat door verwoestende oorlogen, feodale tirannie en Europesche nieuwigheden in vele gedeelten van het land naauwelijks een spoor overblijft van deze soort van constitutie, maar het wordt algemeen erkend, dat zoodanig eenmaal haar zuivere vorm was over geheel het eiland, en dat die zoo nog bestaat op vele plaatsen.

Art. 13. » Deze eenvoudige wijze van dorpsbestuur kan het Gouvernement niet anders dan bewonderen en ten volle goedkeuren; het beschouwt die al dadelijk als het best passende voor den aanleg van het volk, en als het nuttigst voor de belangen der regerende magt; weshalve besloten is dat zoodanig stelsel door alle mogelijke middelen zal worden erkend en aangemoedigd in de provincien onder het gezag van het Gouvernement."

Iets uitvoeriger in de beschrijving van het geheele dorpsbestuur is RAFFLES in de Substance of a Minute, waar hij zegt (3): » Wanneer wij het inwendige van een dorp gadeslaan, vinden wij dat het, in overeenstemming met het Hindoesch gebruik, eene constitutie in zich zelf bezit, onafhankelijk van de hoogste regerende magt. Hier, even als in Westelijk Indie, vindt men dat elk dorp heeft zijn petingie of hoofd; zijn kebaijan, die de gemagtigde of adsistent van het dorpshoofd is; zijne kemitoewa's of oudsten, over het algemeen mannen die vroeger hoofden van het dorp zijn geweest; zijn moedin of priester; zijn oeloeoeloe of kapala bandongan, d. i. opzigter over de waterleidingen en dammen; zijn djoeroetoelies of schrijver, enz."

MUNTINGHE treedt, in zijn aangehaald rapport, meer in bijzonderheden betreffende de keuze, de werkzaamheid en den invloed der dorpshoofden. » Volgens deze aloude instelling," zegt hij (4), » heeft men ontwaard, dat òf de gezamenlijke, òf wel de voornaamste ingezetenen van elke volledige dessa het regt hadden om jaarlijks, dan wel om de drie jaren, hun eigen hoofd te kiezen; dat dit hoofd vervolgens met eenigen van de oudsten uit het volk een zekeren dorpsraad uitmaakte, die alle kleine geschillen onder de gemeente zocht bij te leggen of besliste; dat dit hoofd, bij vordering van werk, het naar billijkheid verdeelde....; dat hij voorts, met den jongsten priester als schrijver van het dorp, bij het planten der padie aan ieder zijn veld en zijne scheiding aanwees en bij het inzamelen van den oogst den dzakat en het gouvernementsgedeelte afzonderde en opschreef; en eindelijk bij alle voorvallen ter laatste instantie de man was, aan wien de uitvoering van alle bevelen van hooger hand tot vordering van volk, van geld of van goederen moest worden toevertrouwd, en die in alle zoodanige gevallen de hoedanigheid van voorspraak en bewaarder van 's volks aloude instellingen en gebruiken met zich bragt en waarschijnlijk ook zooveel mogelijk deed werken. Althans het is na de gedane ontdekkingen zeker, dat deze instelling de eenige oplossing geeft aan het raadsel, hoe de Javaan in het algemeen, onder het ondragelijke juk, 't welk zijne overheerschers hem hebben getracht op te leggen, nog dien trap van welvaart heeft kunnen bereiken, welken wij hem thans zien genieten."

MUNTINGHE maakt hier melding van periodieke, jaarlijksche of driejaarlijksche verkiezingen, even als DAENDELS van jaarlijksche verwisseling gewaagd had. MUNTINGHE kon deze bijzonderheid, waarvan in de regelingen van het Britsch bestuur niet blijkt, ontleenen aan de door RAFFLES medegedeelde rapporten der ambtenaren, die met het onderzoek der volksinstellingen belast waren (5). Hoe hoog RAFFLES de vrije volkskeus schatte, blijkt uit de volgende woorden der Substance of a Minute: » Het regt van verkiezing aan de zijde des volks geeft het zooveel waarachtige vrijheid; het is eene aan dit eiland blijkbaar zoo eigenaardige instelling; het stemt zoo geheel overeen met den geest en de beginselen van het Britsch Gouvernement, dat het met niet genoeg klem kan worden gehandhaafd. Waar dit regt aan het volk is verzekerd, kan het nimmer slaafs onderworpen zijn aan een dorpstiran, en is het dorpshoofd, wat het behoort te zijn, meer de vertegenwoordiger dan de gebieder van het dorp" (6). Intusschen ontveinsde RAFFLES zich niet, dat dit regt van verkiezing niet overal in gebruik, niet overal aan de bevolking gelaten was, evenmin als hij in het algemeen de wijzigingen miskende, die » verwoestende oorlogen, feodale tirannie en Europesche nieuwigheden " in de oorspronkelijke instelling van het dorpsbestuur gebragt hadden. Hierbij moet hij inzonderheid het oog gehad hebben op de landen, die het eigendom van particulieren waren geworden (7), en op de Vorstenlanden. De eigenaardige toestand in de Vorstenlanden was hem bekend geworden uit een rapport van den resident CRAWFURD, waarin werd aangetoond, dat aldaar iedere inlandsche ambtenaar door dengeen, die hem in rang onmiddellijk voorafgaat, werd benoemd, zoodat de demang den bekel aanstelde. Dat dit eene ontaarding is van de oorspronkelijke instellingen, wordt door den schrijver van den » Blik op het bestuur van Nederlandsch Indie onder VAN DEN BOSCH ", bladz. 10, aldus aangetoond: » In der vorsten rijken, waar, sedert de scheuring van het Mataramsche rijk in 1755, maar vooral na den val van het Djocjosche rijk in 1811, zooveel grove misbruiken in de heffing der grondlasten, vooral op die landen welke als apanages of als onderhoud aan de grooten en ambtenaren van het rijk worden afgestaan, zijn ingeslopen, bewaart het dorp zijne oorspronkelijke regten, en alleen is het despotismus in staat geweest het regt, om derzelver eigene dorpshoofden te verkiezen, hetwelk van oudsher in de dorpsbewoners gevestigd was, te verkrachten, door die waardigheid aan den eersten den besten te schenken, welke de hoogste belasting aanneemt aan den leenheer op te brengen. Doch ook dit regt wordt nog dagelijks in die oorden met de wapenen in de hand betwist, vooral wanneer de daardoor ontstane heffingen en belastingen de gebruiken overschrijden, of de bevolking wordt onderdrukt" (8).

Op deze hoogte alzoo stond de kennis van het dorpsbestuur tijdens de Britsche tusschenregering. Op die kennis werden de organieke bepalingen gebouwd, welke thans zullen vermeld worden.

---

(1) v. DEV. I. 330.

(2) v. DEV. I. 104.

(3) v. DEV. I. 202.

(4) v. DEV. I. 330.

(5) v. DEV. I. 197.

(6) v. DEV. I. 202.

(7) Evenwel was op de particuliere landerijen in het oosten van Java de volkskeus gehandhaafd. Ten aanzien van de landen Bezoekie, Panaroekan en Probolinggo, door DAENDELS aan Chinezen verkocht, doch door het Britsch bestuur teruggenomen, berigtte de resident HOPKINS: dat de dorpsbewoners jaarlijks hun hoofd kozen, onder nadere goedkeuring van den landheer; dat zij de velden van hun hoofd (petingie) zonder betaling bebouwden; dat deze, in groote dorpen, een adsistent had, kabaijan geheeten, die met den kamitoewa en moedin een dorpsraad uitmaakte tot vereffening van kleine dorpsgeschillen; dat echter alleen aan den petingie een gedeelte gronds werd afgestaan. (v. DEV. I. 196). Op de Bataviasche landerijen daarentegen werden de dorpshoofden reeds in den tijd der Compagnie door de landeigenaren aangesteld (Handelingen over het Regeringsreglement, uitgave KEMINK & ZOON, II. 523).

(8) Hierover ook WINTER, Instellingen enz. der Javanen te Soerakarta; MOUNIER, Nawolo Pradhoto; alles bij v. DEV. I. 181-184.

§ 2. *Regelingen ten aanzien van het dorpsbestuur van* Raffles.

De regelingen van Raffles betreffende het dorpsbestuur zijn van tweeërlei aard. Zij betreffen de verhouding van het dorpshoofd tot het landelijk stelsel en zijne ambtelijke positie in het algemeen, vooral zijne politiemagt.

De Revenue-Instruction bepaalt in art. 14, dat zich aan de vroeger aangehaalde artt. aansluit: » Mitsdien zal het dorpshoofd (hetzij bekend onder den naam van petingie, bekel, loerah, koewoe, mandoor of anderszins, overeenkomstig landsgebruik) belast worden met het beheer van de aangelegenheden der inkomsten in zijn dorp, een pligt dien hij, beter dan eenig ander, kan volbrengen, uit hoofde van zijn persoonlijken invloed en vertrouwelijke bekendheid met de bijzondere omstandigheden van de dorpsbewoners."

Het dorpshoofd zou in alle opzigten ondergeschikt zijn aan het districtshoofd, van wien men vertrouwde dat hij eene behoorlijke contrôle over de dorpshoofden zou uitoefenen (art. 17).

Reeds bij de proclamatie van 15 October 1813 was bepaald (1): » De gouvernementslanden zullen over het algemeen verhuurd worden aan de hoofden der dorpen, die verantwoordelijk zullen gehouden worden voor het rigtig beheer van zoodanige gedeelten van de landstreek, als gesteld zullen worden onder hun oppertoezigt en gezag. Zij zullen deze landen weder verhuren aan de landbouwers, onder zekere restrictien, tegen zoodanige betaling als niet drukkend zal bevonden worden." Bij de Revenue-Instruction werd nu het dorpshoofd verantwoordelijk gesteld voor het geheele bedrag der belasting van zijn dorp (art. 74). Hij moest aan elken huurder eene juiste rekening van zijn aandeel in de belasting geven, welke ieder bedrog van de zijde der dorpshoofden dadelijk aan den dag zou brengen. De ontvangen gelden moesten door het dorpshoofd aan het districtshoofd worden afgedragen.

Blijkt reeds uit de bewoordingen der publicatie van 1813, dat de verhuring der dorpen niet alle bemoeijenis van het Europeesch bestuur met de onderverhuringen uitsloot, — menig ander bewijs is aan te voeren, dat Raffles de dessahoofden geenszins zonder naauwlettende contrôle en dikwijls zeer bepaalde inmenging wilde laten. » Wanneer men hem (den bekel) vergunde de tot een dorp behoorende gronden willekeurig te onderverhuren" — schreef Raffles in de Substance of a Minute — »zou men hem met een ongekend gezag en onafhankelijkheid bekleeden en hem wapenen met eene magt nadeelig voor het volksgeluk en belemmerend voor 's Gouvernements oogmerken: het verbeteren en ontwikkelen der volksmassa" (2). Hij hield zich overtuigd » dat het verhuren der gronden aan de dorpshoofden, anders dan in hoedanigheid van agenten van het dorp, daar, waar vroeger slechts één groote tiran bestond, duizend kleine tirannen in het leven zou roepen" (3). In elk geval moest die dorpsverhuur en dorpsaanslag slechts een overgangsmaatregel zijn. » Voor het toekomende," zeide art. 63 (4) der Revenue-Instruction, » wordt het agentschap van intermediaire huurders ten eenenmale onnoodig geacht. Men is van oordeel dat zoodanig plan van regeling de belangen van de massa der bevolking geheel zal overlaten aan de genade van eene groote menigte hoofden, die, hoe goed zij zich ook tot dusver mogen gedragen hebben, in zoodanig geval een vermogen zouden bezitten tot benadeeling en onderdrukking, ter voorkoming of herstel waarvan de regerende magt zich geene geschikte middelen meer zou hebben voorbehouden en hetwelk uit dien hoofde niet kan worden toegelaten, als onbestaanbaar met de beginselen van een goed bestuur."

Waarborgen tegen willekeur van de dorpshoofden zocht men thans in de piagems der landrenten. Zoo werd, bij de invoering van het landelijk stelsel in Tagal, in de piagems bepaald (5), dat het dorpshoofd de landbouwers in het vol genot van den door hen bezeten grond moest laten, terwijl het dorpshoofd gelast werd zich te onthouden van eenige bemoeijing met de inzameling der dzakat. Zoo werden in het vroeger verhuurde landschap Oeloedjami in Pekalongan de dorpshoofden gelast (6) op de keerzijde hunner huurcedullen te vermelden het getal landbouwers, ieders aandeel in den gehuurden grond, en de belasting, door elk afzonderlijk te betalen.

De ambtelijke positie der dorpshoofden in het algemeen en hunne politiemagt in 't bijzonder werden omschreven in het reglement op het beter beleid der justitie voor de provinciale geregtshoven op Java van 11 Februarij 1814.

» In elk dorp", zegt art. 7 (7), » zal een hoofdman zijn, vrijelijk door de dorpsbewoners zelven uit hun midden te verkiezen; zijnde de eenige vereischten, die het Gouvernement stelt, dat hij werkelijk in het dorp wone en er land bezitte. Wanneer eenige dezer hoofdmannen ongeschikt bevonden worden om hunne verpligtingen te volbrengen, of wel een ander gegrond bezwaar mogt rijzen tegen hun voortdurend blijven in de ambten die zij bekleeden, zal een voorstel dienaangaande door den resident gedaan worden aan de dorpelingen, welke dienovereenkomstig zullen overgaan tot de benoeming van een ander persoon, die, wanneer de resident de keuze goedkeurt, alsdan zijne bekrachtiging zal ontvangen."

Met het oog op latere bepalingen, moet de bijzondere aandacht op dit artikel gevestigd worden, omdat hierin het beginsel ligt opgesloten dat de volkskeuze van een dorpshoofd door den resident moest bekrachtigd worden en dat de resident de bevolking tot eene nieuwe keuze kon verpligten, met andere woorden, het dorpshoofd kon ontslaan. Ook de voorwaarde, aan de volkskeus verbonden, dat het dorpshoofd inwoner moest zijn van het dorp, is steeds gehandhaafd.

Omgekeerd moesten de dorpshoofden door den resident worden ontslagen, wanneer de bevolking gegronde klagten tegen hen inbragt. Daaromtrent schreef Raffles in de Substance of a Minute (8): » Het dorpsvolk is gewoon, zelfs daar, waar het regt van verkiezing niet in gebruik is (Vorstenlanden), desgevorderd in massa klagten tegen hun hoofd in te brengen; terwijl het altijd voor den regent verbindend is geacht, even als zulks thans voor den resident zijn moet, om dat hoofd te ontslaan, bijaldien de klagten gegrond worden bevonden."

Het aangehaalde reglement bepaalde verder dat de dorpshoofden als vertegenwoordigers der dorpen beschouwd en aansprakelijk gehouden zouden worden voor de binnen die dorpen gepleegde daden, welke » regtmatig vallen binnen de grenzen der bevoegdheid van die controlerende en preventieve magt, met welke zij door hunne mede-inwoners bekleed zijn" (art. 8); dat zij de bevelen zouden uitvoeren, hun van wege het Gouvernement regtstreeks door den resident of door tusschenkomst der hoofden gegeven, en » ten allen tijde de mondelinge of schriftelijke narigten leveren, welke van hen mogten gevorderd worden" (art. 10). Hun werd de zorg voor de politie opgedragen en het houden van bevolkingsregisters. Art. 45 geeft hun eenigszins het karakter van vrederegters: » De dorpshoofden moeten zich beschouwen als, en met opzigt tot de onder hun gezag geplaatste personen door daden toonen te zijn: vaders van familien; zij moeten, zooveel in hun vermogen is, eensgezindheid en rust in de aan hunne zorg toevertrouwde dorpen handhaven, alle beginselen van verdeeldheid en twist onderdrukken en, met de hulp van hunne beambten, door hun gezag alle onder de inwoners ontstaande kleine geschillen met regtvaardigheid en onpartijdigheid vereffenen".

De belooning voor hunne werkzaamheden zou bestaan in » een zeker gedeelte land in elk dorp en de gunst en bescherming van het Gouvernement" (art. 24).

§ 3. *Regelingen van Commissarissen-Generaal.*

De Commissarissen-Generaal bragten geen wezenlijke veranderingen in de regelingen, ten aanzien van de dorpshoofden door Raffles gemaakt, met uitzondering alleen van de laatstvermelde bepaling betreffende hunne bezoldiging.

(1) v. Dev. I. 100.
(2) v. Dev. I. 202.
(3) v. Dev. I. 203.
(4) v. Dev. I. 112.
(5) v. Dev. I. 159.
(6) v. Dev. I. 160.
(7) v. Dev. I. 124.
(8) v. Dev. I. 202.

Met opheffing der fictie van onderverhuring werden, blijkens de piagem der landrenten in *Staatsblad* 1819, n°. 36, de gronden der dessa's geacht te zijn gehuurd door het dessahoofd en de inwoners.

De verhouding der dessahoofden tot het landelijk stelsel werd in hoofdzaak reeds bij het besluit van 9 Maart 1818, *Staatsblad* n°. 14, vervolgens meer in bijzonderheden bij de provisioneele regeling van het landelijk stelsel van 4 Januarij 1819, *Staatsblad* n°. 5, aangewezen. Omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag moest met de hoofden en oudsten van elke dessa eene overeenkomst getroffen worden (art. 3); de hoofden en oudsten zouden de velden onder de ingezetenen verdeelen naar billijkheid, zonder partijdigheid, zonder uit die verdeeling winsten te ontleenen, zonder meer om te slaan dan de huur bedroeg, op straffe van als knevelaars te zullen worden beschouwd (art. 12). De residenten moesten toezien dat bij de verdeeling de wettige bezitters der velden (eerste ontginners enz.) in hunne regten niet werden verkort (art. 14), en, in overleg met regenten en andere bekwame hoofden, zorgen dat de velden, in eene dessa overschietende, door de hoofden en oudsten werden afgestaan aan naburige, meer bevolkte dessa's, of tot betalingen in land gebezigd werden (art. 15). Zij moesten waken dat de dorpshoofden buiten het hun toegekende collecteloon geene inkomsten uit de dessagronden genoten, » met dien verstande nogtans, dat aan deze hoofden niet zullen vermogen te worden afgenomen de velden, aan hen of hunne voorgangers in hunne betrekking toegekend, mits deze velden, even als alle andere, in de belasting deelen" (art. 17). De dorpshoofden moesten de ontvangen landrente afdragen aan den inlandschen ondercollecteur (art. 21); zij werden verantwoordelijk gesteld voor de aangeslagen som, en moesten van wanbetalingen dadelijk aan den resident of controleur kennis geven (art. 23). Die het ontvangene niet binnen den bepaalden tijd bij den ondercollecteur bragten, zouden dadelijk worden afgezet; die de ontvangen gelden vervreemdden, als landsdieven gestraft worden (art. 24).

Als belooning voor hunne werkzaamheden in het algemeen werd aan de dessahoofden bij art. 19. $8^1/_3$ percent van het bedrag der door hen opgebragte landrente toegekend, terwijl de bezoldiging in land, het bezit van *belastingvrije* sawahs, hun door Raffles toegekend, verviel, in overeenstemming met den algemeenen regel van *Staatsblad* 1819, n°. 11.

Commissarissen-Generaal achtten dus een streng toezigt op de handelingen der dorpshoofden, zoowel tegenover de bevolking als tegenover het Gouvernement, noodig. Van die zienswijs geeft ook de publicatie van 5 Januarij 1819, *Staatsblad* n°. 10, een blijk, waarbij bepaald werd dat geene overeenkomsten tusschen Javanen en hunne hoofden mogten worden aangegaan zonder registratie bij den resident, en dat geene contracten met de hoofden der dorpen alleen, maar slechts individueel met elken ingezetene mogten gesloten worden.

De zorg voor de politie, in den geest der bepalingen van het reglement voor het beter beleid der justitie van 11 Februarij 1814, werd aan de dorpshoofden opgedragen bij het reglement op de administratie der politie en de crimineele en civiele regtsvordering onder den inlander, vastgesteld bij besluit van 10 Januarij 1819, n°. 6, *Staatsblad* n°. 20.

In eene afzonderlijke verordening stelden Commissarissen-Generaal regelen voor de verkiezingen der dorpshoofden. Daar deze verordening, de publicatie van 8 Januarij 1819, *Staatsblad* n°. 13, nog heden de geschreven wet is voor die verkiezingen, verdient zij in haar geheel vermeld te worden.

» 1. De oude gewoonte, volgens welke de dessa's-volkeren hunne hoofden uit hun midden verkiezen en verwisselen, blijft stand houden en wordt aan genoemde volkeren verzekerd.

» 2. De verkiezing van de dessa'shoofden zal gewoonlijk plaats moeten hebben vóór dat de aanslag der landrenten in het loopende jaar zal zijn geregeld.

» 3. Wanneer, na dien tijd, de dessa's-volkeren tegen hunne hoofden eenige regtmatige bezwaren hebben, en uit dien hoofde het voor hunne rust en belang nuttig oordeelen, zullen zij tot eene verwisseling of eene verkiezing van een nieuw hoofd niet overgaan, dan na alvorens daarover met den resident gesproken en van hem daartoe vrijheid verkregen te hebben.

» 4. De verkiezing van de hoofden der dessa's is, in alle gevallen, onderworpen aan de goedkeuring van den resident. De resident zal echter gewoonlijk zijne goedkeuring niet mogen weigeren; zoo hij daartoe, om dringende redenen, overgaat, moet hij zulks brengen ter kennisse van den Gouverneur-Generaal, met opgave der redenen.

» 5. Niemand mag tot hoofd van eene dessa verkozen worden, dan die in de dessa hoort en in dezelve woonachtig is.

» 6. Wanneer een dessa's-hoofd, uithoofde van verzuim, wangedrag of misdrijf, door den landraad of andere daartoe bevoegde magt van zijne bediening ontzet wordt, zal het nieuwe hoofd in dit, gelijk in alle andere gevallen, door het dessa's-volk zelf gekozen worden."

In overeenstemming met art. 4 bepaalde art. 44, 3°. van het reglement op het binnenlandsch bestuur in *Staatsblad* 1819, n°. 16: » De hoofden der dessa's, door de ingezetenen gekozen, worden door de residenten bevestigd." En in datzelfde reglement werd bij art. 43 voorgeschreven: » De resident vermag, op eigen gezag, geen zijner ondergeschikte ambtenaren, Europeërs of inlanders, van hunne ambten te ontzetten. In gevalle van dringende noodzakelijkheid is hij bevoegd die ambtenaren in hunne bediening te schorsen, maar tevens gehouden de zaak dadelijk ter kennis van den Gouverneur-Generaal te brengen, met zoodanige voordragt, als hij noodig oordeelt". Van dit laatste voorschrift wordt hier slechts aanteekening gehouden. Later (blz. 15) zal blijken dat zijne toepasselijkheid op de dessahoofden door de Indische Regering ontkend is.

Ook ten aanzien der medegedeelde publicatie van 8 Januarij 1819, *Staatsblad* n°. 13, valt voor's hands weinig te zeggen. Men vindt er in terug hetgeen Raffles, zij het dan ook niet in den vorm eener verordening, had voorgeschreven. Merkwaardig is alleen art. 2, omdat daarin het beginsel van jaarlijksche verkiezingen, die door Raffles wel als bestaande waren erkend, maar nimmer voorgeschreven, schijnbaar wordt gesanctioneerd. Intusschen blijkt uit de geschiedenis van dit artikel, dat het ook de bedoeling der Commissarissen-Generaal niet was, om daarmede de jaarlijksche verkiezingen verpligtend te stellen. Het is ontleend aan een voorstel van den inspecteur-generaal en van den adjunct-inspecteur-generaal van financien, vervat in hun brief van 25 December 1818, n°. 22, waar gezegd wordt: » Dan, aan den anderen kant is het niet minder waar, dat door het regt van electie aan de dessa's-volkeren op eene onbepaalde wijze toe te kennen, dezelve bij de minste omstandigheden daarvan misbruik maken door hunne dessa's-hoofden verscheidene malen in een jaar te verwisselen." Het gevolg was: verwarring in de administratie en onzekerheid van inkomst, omdat, als de landrente moest opgebragt worden, het Gouvernement een ander dessahoofd tegenover zich had dan hem, met wien de overeenkomst voor het bedrag van den aanslag was aangegaan. Daarom werd voorgesteld te bepalen » dat die verwisseling of verkiezing slechts eenmaal in een jaar zal vermogen te geschieden, en dat wel vóór dat de aanslag der landrenten voor dat jaar heeft plaats gevonden." De strekking van art. 2 is dus om de verwisseling van dessahoofden te beperken; niet om periodieke verkiezingen voor te schrijven.

De inmenging van den Gouverneur-Generaal, in geval de resident de volkskeus niet wilde bekrachtigen (art. 4), was door Raffles niet voorgeschreven, evenmin als door hem het geval was voorzien, dat de keuze werd afgekeurd. Van den anderen kant gewaagt de publicatie niet uitdrukkelijk van de bevoegdheid der *residenten* om dessahoofden te ontslaan, of, gelijk art. 7 van het reglement van 11 Februarij 1814 zich uitdrukte, met de bevolking in overleg te treden omtrent de verkiezing van een ander hoofd. Daar echter gesproken wordt van ontzetting wegens *verzuim* en *wangedrag* door eene andere *bevoegde magt* dan de landraad, kan het niet twijfelachtig zijn, dat de Commissarissen-Generaal ook de administratieve magt tot ontzetting bevoegd wilden verklaren, hetzij langs den weg van art. 43 van het reglement op het binnenlandsch bestuur, hetzij bij beschikking van den resident, zonder meer.

In het voorafgaande zijn de fondamenteele regelingen zamengevat, waarop de stelling der dorpshoofden berust, en zijn de opvattingen van de landsinstellingen aangewezen, waaruit die regelen voortvloeiden. Principieele wijzigingen hebben wel de opvattingen, maar niet de regelingen in

vervolg van tijd ondergaan. Welke die opvattingen geweest zijn en hoe de regelingen hebben gewerkt, zal het duidelijkst worden, wanneer eerst wordt nagegaan wat allengs gebleken is omtrent de organisatie der dorpsbesturen op Java.

§ 4. *Organisatie van de dorpsbesturen.*

Volgens de beschrijving van RAFFLES (bladz. 7) heeft elk dorp zijn *hoofd*; zijn *kebaijan*, adsistent van het hoofd; zijne *kemitoewa's* of oudsten, over 't algemeen gewezen dorpshoofden; zijn *moedin* of priester; zijn *oeloe-oeloe* of *kapala bandongan*, dat is opzigter over de irrigatiewerken; zijn *djoeroetoelies* of schrijver, enz.

Tegenover deze algemeene beschrijving zij eene andere gesteld van den directeur van cultures in 1864 (1). »Het dorpshoofd", zegt hij, »kiest de leden van het dorpsbestuur, zijnde:

»1°. de *kamitoewa*, die gedurende zijne afwezigheid zijne plaats inneemt. Gewoonlijk is deze een zoon van het dessahoofd, of althans een aanverwant;

» 2°. de *kebaijan*, de persoon, die de bevelen van het dessahoofd aan den kleinen man overbrengt en de reclames van de bevolking aan het dessahoofd kenbaar maakt. Hij is dus een tusschenpersoon tusschen het dessahoofd en de bevolking. Gewoonlijk designeert het dessahoofd voor deze betrekking niet zijn zoon, omdat hij zeer goed begrijpt dat de kebaijan, vermits hij een overbrenger van soms zeer lastige en zeer strenge bevelen moet zijn, zelden bij de bevolking zich bemind kan maken, iets dat invloed op de keuze der bevolking voor zijnen eventuëlen opvolger kan hebben. Bij voorkeur kiest hij voor deze betrekking den meest invloedrijken onder den kleinen man, zoo namelijk deze daartoe genegen is;

»3°. de *kabetengan*, de onbezoldigde politie-dienaar, die door het dessahoofd en ook door de politie wordt uitgezonden om misdrijven op het spoor te komen;

»4°. de *dorpspriester* (kaoem, lebî of ketib enz.), de geestelijke van de dessa, die niets anders heeft te verrigten dan gebeden bij sedeka's enz. te prevelen, want huwelijken sluiten mag hij niet;

»5°. de *dessaschrijver*, die echter slechts in eenige residentien bestaat; deze schrijft de belastingschuldigen op en hunne stortingen enz."

Bij veel overeenkomst tusschen beide beschrijvingen, bestaat een groot verschil van opvatting ten aanzien van het ambt van kemitoewa. Terwijl de directeur van 1864 den kemitoewa voorstelt als adsistent-dorpshoofd en adspirant-dorpshoofd, gewaagt RAFFLES van meerdere kemitoewa's of *oudsten*, meest *gewezen* dorpshoofden. Wat de *oudsten* zijn, weet de directeur in het geheel niet. » Ik moet ronduit bekennen," schrijft hij, »dat ik tot heden nooit begrepen heb wie daaronder moeten worden verstaan. Daaronder kunnen toch onmogelijk de oude mannen van de dessa's worden verstaan, die ten gevolge van ouderdom en gebreken vrij zijn van alle diensten en dus ook geen bemoeijenis meer met de dienstaangelegenheden eener dessa hebben. De leden van het dessabestuur kunnen het ook niet zijn, vermits deze uit den aard hunner benoeming ondergeschikt aan de dessahoofden zijn." De directeur gelooft dus aan een geijkten term, overgenomen uit den tijd toen nog de klasse der sikeps (tjatja's hoofden) bestond. » Zeker is het," zegt hij, » dat zij thans niet meer bestaan, en dat de dessahoofden zelve, bij voorbeeld bij den aanslag der landrenten, last krijgende om met eenige oudsten uit de dessa op te komen, dezen last niet begrijpen, en ook alleen om daaraan te voldoen eenige oude lieden uit de dessa medenemen, niettegenstaande zij reeds door eenige ingezetenen worden vergezeld."

Deze mededeelingen zijn zeer treffend, wanneer men nagaat hoe, sinds het herstel van het Nederlandsch gezag op Java, blijkens een tal van bepalingen de dessa*hoofden en oudsten* zijn aangemerkt als de ware vertegenwoordiging der dessa. RAFFLES had daartoe geene aanleiding gegeven, want hij constateerde alleen het bestaan van kemitoewa's of oudsten, maar liet zich met hen verder niet in, evenmin als met eenige dorpsbeambten buiten het dessahoofd. Maar de Commissarissen-Generaal schreven het eerst overeenkomsten voor met de hoofden en oudsten, nopens den aanslag der landrente. En in dien geest werkte VAN DEN BOSCH voort. Bij art. 116 van het Regeringsreglement van 1830 (*Staatsblad* n°. 10) werd het stelsel van overeenkomsten met individuën vervangen door dat van overeenkomsten met de » oudsten en voornaamsten" der dessa's, waaromtrent in Staatsblad 1838, n°. 50, nadere bepalingen voorkomen. Ofschoon hier de dessahoofden schijnbaar uitgesloten worden, schijnt dit toch niet de bedoeling geweest te zijn, daar korten tijd later, bij de invoering van het cultuurstelsel, met goedkeuring der Regering (2) overeenkomsten gesloten werden met de » hoofden en oudsten" der bevolking. Hetzelfde Regeringsreglement bekrachtigde in art. 74 de verhuring der dessagronden aan de bevolking (overeenkomstig de piagem der landrente) » door middel van overeenkomsten met de hoofden en oudsten." VAN DEN BOSCH schreef dan ook in zijne tweede nota aan den Raad van Indie van 8 Maart 1831 (3): » Aan de hoofden en oudsten der dorpen komt, volgens een aloud gebruik, het regt toe om alle zoodanige schikkingen te maken en overeenkomsten te treffen, als zij oordeelen dat het algemeen belang vordert, en ieder die tot de gemeenschap behoort, is gehouden om zich daaraan te onderwerpen." En hij achtte, gelijk later zal blijken, die oudsten niet dienstpligtig.

Voor andere Indische ambtenaren was de vraag, wie onder oudsten verstaan moesten worden, niet zoo duister als voor den genoemden directeur. De resident van Cheribon schreef (5 October 1830) (4): » Behalve den koewoe (dorpshoofd) bestaat er in iedere dessa, naarmate van de grootte der bevolking van de dessa, een meerder of minder getal andere hoofden, die respectievelijk de titels voeren van ingebehi, lambang, raksaboemi, tjapgawé, kabajang baban, lebeh of priester, en schrijver van den koewoe. *Aan deze hoofden gezamenlijk* wordt de naam van orang bali, dat is: mannen van het raadhuis, of orang toewah, dat is: oudsten, gegeven. . . . Deze hoofden maken, met den koewoe, het dessabestuur uit. In verre het meerendeel der dessa's van deze residentie is het de gewoonte, dat de *gewezen hoofden*, hoezeer met geene bijzondere werkzaamheden meer belast, echter het regt behouden om met de zoo even genoemde hoofden op den bali zitting te nemen en over de belangen der dessa mede te beraadslagen. Zij blijven zich dan ook steeds onder de *oudsten des volks* (orang-bali of orang toewah) tellen en zijn dien ten gevolge, even als de werkelijke hoofden, van alle heeren- en andere diensten bevrijd."

» De leden van het dessabestuur", vervolgt hij, »kunnen geacht worden eene afzonderlijke volksklasse uit te maken en tot den zoogenaamden hoogen stand der Javaansche maatschappij te behooren." Daarop volgen de priaji's, *daarop de sikeps*. En de heer VAN SEVENHOVEN zeide in zijne nota betreffende den landverkoop, van 1840 (5): » Eene dessa heeft haar eigen bestuur, bestaande uit een hoofd *en eenige oudsten*, die de algemeene belangen gezamenlijk behartigen; en in buitengewone gevallen worden de *sikeps*, of welke namen anders nog dragen de stamhouders, die alleen gebruikers van bebouwde velden zijn, bijeengeroepen, om gemeenschappelijk met hen te raadplegen."

Uit dit een en ander blijkt; vooreerst, dat onder de oudsten niet, gelijk de directeur meent, de sikeps kunnen verstaan zijn, en is, ten anderen, veilig af te leiden dat, waar in de regeringsbepalingen sedert 1816 sprake is van hoofden en oudsten, onder de laatste benaming verstaan moeten worden èn de leden van het dorpsbestuur èn, waar deze invloed op het dorpsbestuur behouden, de gewezen dorpshoofden. Men zal dan ook nimmer van de oudsten gewag gemaakt vinden tegenover het dorpsbestuur of daar naast, maar alleen in één adem met het dorpshoofd. Met deze opvatting is geheel in overeenstemming de uitdrukking van MUNTINGHE, dat het hoofd met de oudsten den dorpsraad uitmaakt enz. (6).

(1) Brief van 10 September 1864.

(2) Koninklijk besluit van 20 Maart 1831, n°. 80. — v. DEV. II. 172, 188.

(3) v. DEV. II. 263.

(4) Tijdschrift van N. I., 23ste jaarg., 2 dl., afl. 7, bladz. 6 en v. DEV. II. 270.

(5) v. DEV. III. 105.

(6) Het inlandsch politiereglement van 1848 bepaalt evenzoo in art. 35: „Zij (de dorpshoofden) zullen in overleg treden met de oudsten van hunne dorpen omtrent alle zaken, waarin de inlandsche zeden en gebruiken zoodanige raadpleging vereischen."

Dat men geene gewezen dorpshoofden meer als oudsten op Java vindt, hetgeen uit de verklaring des directeurs zou zijn af te leiden, is zeer begrijpelijk. Wanneer, naar de voorstelling van Raffles en den resident van Cheribon, in iedere dessa een aantal gewezen dessahoofden gevonden werden, die als oudsten in den dorpsraad zitting hadden, kan dit alleen het gevolg zijn geweest van de periodieke verkiezingen, en van de *verwisseling* van dorpshoofden, bedoeld in Staatsblad 1819, n°. 13. Later zal blijken dat die periodieke verkiezingen en de willekeurige verwisseling van dorpshoofden sinds lang in onbruik zijn geraakt. Naarmate nu de gewoonte, om dorpshoofden voor hun leven aan te stellen, in zwang kwam, moest natuurlijk ook het getal gewezen dessahoofden verminderen.

Is het aangevoerde juist, dan kan de mededeeling van den directeur, dat de oudsten thans niet meer bestaan, niets anders beteekenen dan dat het dorpsbestuur onder die benaming niet meer met het dorpshoofd werkzaam is. Intusschen is het opvallend dat nog in 1864 de resident van Bagelen mededeelt, dat in zijne residentie de hoofden handelen in gemeen overleg met de oudsten, en dat in 1865 de adsistent-resident van Tjiringin in Bantam vermeldt (1), dat de voorloopige keuze der dorpshoofden door de bevolking (het stellen van candidaten) » aan de beoordeeling der oudsten " is onderworpen.

Met de ambtenaren in de dessa's, die door het dorpshoofd worden aangesteld, heeft het Gouvernement zich nooit ingelaten, behalve alleen met den dessaschrijver. Het aantal dier ambtenaren en hun werkkring is dus van regeringswege nooit geregeld; hun aantal is niet overal gelijk en bepaalt zich niet tot de door Raffles en den directeur van cultures in 1864 met de toevoeging van een » enz." genoemde. Pogingen van hoofden van gewestelijk bestuur om de inrigting van het dorpsbestuur te regelen en te wijzigen, stuitten af tegen het stelsel van onthouding dat, indien het niet door de Indische Regering geschiedde, door het Opperbestuur bewaakt werd. Ten aanzien van dit punt verdient het volgende omstandige vermelding.

In 1838 gaf de resident van Cheribon (2) het voornemen te kennen om de dorpsbesturen in zijne residentie, waar zij toen, gelijk heden ten dage, een grooten omvang hadden, te verkleinen en, zoo mogelijk, geheel af te schaffen. De Raad van Indie merkte op, dat de rust, welke gedurende de laatste tijden in Cheribon geheerscht had, en de toenemende bloei en welvaart in die residentie voor een groot deel moesten worden toegeschreven aan de wederinvoering der dorpsbesturen, weshalve aan het door den resident uitgedrukte voornemen niet dan met de meeste omzigtigheid moest worden gevolg gegeven. Bij besluit van 6 Februarij 1839, n°. 2, werd de resident aangeschreven om zijne pogingen, om de dorpsbesturen te verkleinen, niet verder uit te strekken dan geschieden kon zonder ontevredenheid op te wekken, hetzij bij die klasse der dessabewoners, die de ambten in de dessa's bekleeden, dan wel bij de bevolking, welke al zeer ligt in de meening zou komen dat hare regten of haar adat verkort werden. De Indische Regering verzette zich dus niet tegen inmenging en wijziging, mits met bedachtzaamheid uitgevoerd. Maar de Minister a. i. J. C. Baud schreef in een, later den Koning aangeboden, particulieren brief van 7 Maart 1840 aan den Gouverneur-Generaal: » Ik kan Uwe Excellentie niet genoeg aanbevelen om aan de onderscheidene ambtenaren, en speciaal aan de residenten, bij elke voorkomende gelegenheid nadrukkelijk te gelasten om zich zorgvuldig te onthouden van alle onnoodige bemoeijenis met de huishoudelijke instellingen en gebruiken der Indische bevolking, waaronder de inrigting van het dessabestuur in de eerste plaats behoort.

» De oorsprong dier inrigting, hare primitieve vormen en de oorzaken der vele wijzigingen, die men daarin hier en daar ontmoet, zijn niet met zekerheid aan te wijzen, maar het is welligt geene gewaagde onderstelling, het daarvoor te houden, dat het aloude dessabestuur in een naauw verband stond met den aard van het grondbezit en met de noodzakelijkheid, die er onder het bestuur der inlandsche vorsten heeft bestaan, voor eene municipale bescherming tegen de overdreven vorderingen en afpersingen van het oppergezag.

» Dat deze noodzakelijkheid niet meer aanwezig is, moge waar zijn; maar het is niet minder waar, dat die dorpshuishouding nu eenmaal geworden is een deel der, hoewel onbeschreven, echter zeer algemeene en geliefde constitutieve instellingen van het land, en dat de aanranding daarvan de heillooste gevolgen zou doen vreezen.

» Het dorpsbestuur bedekt, wel is waar, vele zaken met een sluijer, en is in zekeren zin belemmerend voor de spoedige werking van het administratief gezag; maar het levert daarentegen waarborgen voor de rust des lands en de tevredenheid der bevolking op, die onder het systema van centralisatie te vergeefs worden gezocht en die door zijne eigenaardige nadeelen worden opgewogen.

» Het dorpsbestuur is, mijns inziens, het palladium der rust op Java. Daarin noodeloos eene verandering te maken, kan geene andere uitwerking hebben dan verwarring te stichten en ontevredenheid bij de ingezetenen te verwekken."

Waarschijnlijk is ten gevolge van de uitdrukking dezer beginselen aan het voornemen van den resident van Cheribon in 't geheel geene uitvoering gegeven. Van daar dat nog heden uit Cheribon kan gemeld worden (3): » Het schijnt dat het dessabestuur over het algemeen te talrijk is. In Indramaijoe zijn dessa's, waarvan het bestuur uit meer dan 50 hoofden bestaat; elders vernam ik van besturen die talrijker zijn dan de bestuurden " (4).

Alleen met den dorpsschrijver, werd gezegd, heeft het Europeesch bestuur zich in betrekking gesteld (5). Dit

---

(1) Beoordeeling van eene ontwerp-regeling betreffende de verkiezing van dorpshoofden, overgelegd bij brief van den adsistent-resident van 18 Junij 1865. In een brief van den resident van Bantam van 6 September 1867, Lª. M[IV], geheim, wordt gezegd: „ De kracht van het dorpsbestuur berust dan ook hier niet, zoo als elders, bij de leden daarvan, doch uitsluitend bij de oudsten der gemeente (orang toewah)." Wat deze zinsnede zeggen wil, is volkomen duister.

In de Preanger regentschappen wordt niet van oudsten gewag gemaakt, maar — en dit is merkwaardig in verband met de uitdrukking van Raffles — van „ *den oudste* der dessa, kemitoewa genaamd", die een werkkring vervult gelijk door den directeur van cultures beschreven wordt (brief van den resident van 21 October 1865, ook aangehaald op bladz. 10 dezer nota).

(2) v. Dev. III. 92-94.

(3) Brief van den resident van 31 December 1867, Lª. G, geheim.

(4) Nadere mededeelingen hieromtrent zijn gedaan in den brief van den resident van Cheribon, van 3 December 1869, Lª. YY vertr. Hij gewaagt van het „ dikwijls zeer overdreven getal dessabestuurders," die „ de beste en de meeste velden nemen en aan den gewonen landbouwer dikwijls slechts een zoo klein stukje grond overlaten dat hij moeite heeft om te bestaan." „ In eenige dessa's vindt men", zoo luidt het verder, „ 1 bestuurder op de 150 zielen, in andere 1 op de 7, ja er zijn landbouwende dessa's waar het getal bestuurders bijna gelijk staat met het totaal der hoofden van huisgezinnen en waar in het geheel geen gewone landbouwers (sikeps) gevonden worden. In eenige dessa's heeft het bestuur een evenredig zeer groot, in andere een evenredig zeer klein, deel der sawahs in gebruik. In sommige dessa's hebben de bestuurders veel, in andere weinig, in eenige geen heerendienstpligtigen..... Ik noem hen volgens gewoonte dessabestuurders, maar het zal wel geen betoog behoeven dat eene dessa niet geheel of voor het grootste gedeelte uit bestuurders bestaan kan. De eigenlijke bestuurders zijn dan ook weinigen, de overige zijn meer eene gepriviligieerde klasse, die, vaak tegen het dragen van meerdere lasten, een grooter aandeel in de sawahs geniet dan de kleine landbouwer. Dikwijls maakt men zich eene geheel verkeerde voorstelling van de zoogenaamde dorpsbesturen en denkt dat zij kleine tirannen zijn, die op hun gemak leven en niet deelen in de algemeene lasten. Die voorstelling is geheel erroneus. Wel maken zij van hun overwigt gebruik om de zwaarste en onaangenaamste lasten op den geringen man te schuiven, maar zij betalen landrenten en praesteeren heerendiensten. En hoe grooter hun aantal is, des te meer helpen zij den algemeenen last dragen die voor de schouders der betrekkelijk weinige gewone landbouwers veel te zwaar zou zijn. De kwaal brengt, zoo als in meer gevallen, haar geneesmiddel mede." Ongetwijfeld werpen deze beschouwingen een nieuw licht over de zaak.

(5) *Naschrift:*

Sedert deze nota geschreven werd, is uit de bijlagen van den Indischen brief van 29 Maart 1869, n°. 276/1 gebleken, dat in het district Tambangan, regentschap Sidaijoe (Soerabaija), eene regeling van het aantal ondergeschikte dorpsbestuurders bestaat, die van den adsistent-resident Castens is uitgegaan. In verschillende dessa's is het officieele getal overschreden. Zoo vindt men in de dessa

Srowo	264	gogols of dienstpl., w. o.	31	in pl. v.	20	bestuurders.
Golokan . . .	144	„ „ „ „	25	„ „ „	14	„
Ngawen . . .	135	„ „ „ „	22	„ „ „	12	„
Djagoengan .	65	„ „ „ „	14	„ „ „	8	„
Ratjie Koelon	67	„ „ „ „	13	„ „ „	8	„
„ Tengah	39	„ „ „ „	7	„ „ „	6	„
Ketapang . . .	37	„ „ „ „	9	„ „ „	5	„
Karang Sekah	26	„ „ „ „	8	„ „ „	5	„

was een gevolg van de statistieke opneming. Voor de bijhouding van de dessaregisters had men schrijvers noodig. De bedoeling was niet, om daarvoor den dorpsschrijver te nemen, maar men is daartoe van lieverlede moeten geraken. Hoe dit in zijn werk is gegaan, wordt door den controleur Wessels aldus beschreven:

» Bij de bepaling dat het statistiek register in iedere dessa zal worden bijgehouden door één of meer schrijvers, staat vermeld dat zij dat zullen doen tegen vrijstelling van heerendiensten. Let men nu op de omstandigheid dat de meeste voor schrijver geschikte personen zijn zoons van hoofden of gegoede inlanders, pas van school gekomen, (althans in Bagelen is dit zoo), die dus zelf geen gronden in bezit hebben en dus ook niet heerendienstpligtig zijn, dan blijkt daaruit dat het bijhouden der dessaregisters zou moeten geschieden zonder eenig loon. Om daarin te voorzien, is óf het bijhouden der dessaregisters opgedragen aan den dorpsschrijver, lid van het dessabestuur en als zoodanig in het bezit van velden, óf is, in dessa's waar nog geen dorpsschrijver was, de schrijver, belast met het bijhouden van het dessaregister, tot dorpsschrijver benoemd. Waar het dus de bedoeling was, dat men zou hebben afzonderlijke schrijvers, is de bijhouding van de dessaregisters thans opgedragen aan de dorpsschrijvers, leden van het dorpsbestuur, als zoodanig geheel ondergeschikt aan het dessahoofd, die hen naar welgevallen kan benoemen en ontslaan."

De dorpsschrijvers zijn dus belast met eene werkzaamheid, regtstreeks ten behoeve van het Europeesch bestuur. Niettemin oefent alleen het dessahoofd gezag over hen uit. » Noch de chef van het kadastraal statistiek bureau," schrijft de heer Wessels, » noch de inspecteur, noch zelfs het gewestelijk bestuur, is bij magte den schrijver te straffen, laat staan te ontslaan."

De bezwaren van dezen toestand worden algemeen ondervonden. De bedoelingen der opneming stuiten af eensdeels op den onwil der dorpsschrijvers, die hun arbeid vermeerderd zien zonder belooning; anderdeels op den onwil der dessahoofden, die alleen iets over hen te zeggen hebben. Intusschen blijft alle vreemde inmenging op den duur niet uitgesloten. In zijn verslag van 24 November 1867 zegt de inspecteur (1): » Het zal weinig betoog behoeven dat de tegenwoordig op Java in de dessa's aanwezige schrijvers nog veelal weinig ontwikkeld zijn; dikwerf moet de districtsmantrie zich met mondelinge opgaven van hen tevreden stellen en volgens deze het dessaregister invullen; dat dan ook genoemde registers steeds zoo streng mogelijk moeten gecontroleerd worden in de dessa zelve, kan wel aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn, evenmin als dat het gehalte der dessaschrijvers door alle deze bemoeijingen van jaar tot jaar verbeteren moet en werkelijk reeds verbeterd is."

Hiermede kan van de leden van het dorpsbestuur worden afgestapt, om terug te komen tot het dorpshoofd.

In den aanvang dezer nota is er reeds met een enkel woord op gewezen, dat het dorpsbestuur in de Soendalanden niet door Hindoeschen, maar door Europeschen ingevoerd is ingevoerd. Omtrent Bantam meldt de resident in een brief van 6 September 1867, litt. M^IV. geh^m: » dat de bevolking in dit gewest minder achting en eerbied voor de hoofden in het algemeen koestert dan elders op Java," 't geen moet worden toegeschreven » aan de omstandigheid, dat hoofden als de tegenwoordige, welke den Soendanees gedurende ons bestuur zijn gegeven, vroeger bij hen onbekend waren, daar zij steeds door stamhoofden zijn bestuurd geworden." Nog in 1821 schijnen dorpshoofden in Bantam onbekend geweest te zijn, daar in een rapport van den resident Tobias alleen van mandoors en oudsten wordt gesproken. » Het getal der mandoorschappen in het uitgestrekte Bantam", zegt hij (2), » bedraagt nog geen duizend, hoezeer door mij met bijna twee honderd vermeerderd. Deze vermeerdering van mandoorschappen door verdeeling moet trapsgewijze geschieden, en men dient hierin omzigtig te werk te gaan, vooreerst om de moeijelijkheid om bekwame personen te vinden, en ten tweede omdat eenige mandoors (meest ingebeijs) uitgestrekte landen en talrijke gehuchten onder zich hebben, die van de tijden der Sultans af erfelijk onder hun gezag stonden. Deze mandoors kan men het gezag gedurende hun leven niet ontnemen zonder gevaar van misnoegen te verwekken."

Zijn op dit oogenblik op geheel Java dorpshoofden met het bestuur over de dessa's belast, het is er verre van af dat hunne positie en hun gezag overal gelijk zijn. Er heeft altijd een groot verschil in dit opzigt bestaan ten gevolge van eene instelling, die nimmer door het Europeesch bestuur erkend, dikwijls afgekeurd, maar bijna altijd stilzwijgend toegelaten is; de instelling namelijk van de zoogenaamde *tusschenhoofden*, welke, bij eene behandeling van het Javasche dorpsbestuur, niet onvermeld kunnen blijven.

Of Raffles de tusschenhoofden opgemerkt heeft, blijkt niet; maar in elk geval zijn zij niet lang onopgemerkt gebleven.

In het van de Vorstenlanden afgescheiden gewest Kadoe werd de landrente, niettegenstaande dessa'sgewijze aanslag was voorgeschreven bij besluit van 12 April 1820, n°. 7 (3), aangeslagen over eene glandong, dat is een zeker aantal dessa's, onder het gezag staande van zoodanig tusschenhoofd, demang of penatoes geheeten. In 1833 stelde de resident van Kadoe voor, aan de penatoes langzamerhand hun gezag te ontnemen (4), doch hij werd bij resolutie van 19 December 1833, n°. 8, aangeschreven dit niet te doen, daar hun invloed meermalen gebleken was in het algemeen belang te zijn, en om de landrente voortdurend glandongsgewijze aan te slaan. En bij hetzelfde besluit werd goedgekeurd » de door den resident van Bagelen voor de afdeeling Ledok gemaakte bepaling, dat de toegestane 8 percent collecteloon der landrenten aldaar, in stede van aan de dessahoofden, zal worden uitgekeerd aan de personen, bekend onder den naam van penatoes". Vier jaren later kwam de resident van Kadoe op de zaak terug en hij werd toen bij besluit van 13 Julij 1837, n°. 12 (5), aangeschreven: » *a* om op eene geleidelijke wijze te trachten gevolg te geven aan de betoogde wenschelijkheid om de jaarlijksche piagems der belastingen voortaan aan de dorpshoofden af te geven, in stede van aan de penatoes; *b*. om in overweging te nemen in hoever de aldaar bestaande penatoes verminderd kunnen worden, dan wel geheel vervallen". Werkelijk is de dorpsgewijze aanslag ingevoerd, en blijven bestaan (6). Maar het besluit gaf den Staatsraad adviseur J. C. Baud, wien het, naar gewoonte, ter hand werd gesteld, aanleiding tot de volgende opmerking:

» Besluit 13 Julij 1837, n°. 12, omtrent de aangelegenheden der residentie Kadoe, waarin opzigtelijk de afschaffing der penatoes (eene klasse van inlandsche hoofden tusschen het dorps- en districtshoofd) eene neiging doorstraalt om plaatselijke instellingen op te offeren aan afgetrokken theorien en om de bestaande inlandsche kleine aristocratie van haar invloed te berooven, die in dit geval niet het geldelijk belang der schatkist ten grond hebben kan, vermits de penatoes geene inkomsten uit 's lands kas trekken. Zoodanige penatoes, ook wel wedono's genaamd, bestaan in vele residentien van Java, hoezeer dan ook niet officieel erkend. Het zijn de geschiktsten onder de dorpshoofden, welke door het districtshoofd of den regent met de politie over 3 tot 10 dessa's worden belast, waardoor het tweeledig nut wordt bereikt, dat de uitvoering der bevelen van het Gouvernement, behalve door het districtshoofd, nog door eene op de plaats aanwezige autoriteit en dus van nabij wordt gadegeslagen, en dat de demangs of districtshoofden, die, als alle ambtenaren, nu en dan verplaatst worden, in de penatoes vinden eene klasse van inamovibele medehelpers voor de uitoefening der politie, bijzonder geschikt om aan hunne eigene onervarenheid (wanneer zij in een nieuw district komen) te hulp te komen."

Toen de Gouverneur-Generaal bij een ministerieel schrijven van 16 Augustus 1838, n°. 5/434, in den geest dezer opmerkingen was aangeschreven om, zonder zeer dringende redenen, geene veranderingen in het inlandsch bestuur in

In de dessa Srowo hebben de dorpsbestuurders geen aandeel in den zoutaanmaak; in de andere dessa's staan zij met de andere dienstpligtigen gelijk.

(1) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, tweede zitting 1867-1868, 1, n°. 17, bladz. 21.

(2) v. Dev. II. 35.

(3) v. Dev. III. 78.

(4) v. Dev. II. 580.

(5) v. Dev. III. 79.

(6) v. Dev. III. 81.

werking te brengen, antwoordde hij, bij een brief van 5 Februarij 1839, n°. 31, La. N, Kabinet, dat tot zijn besluit aanleiding gegeven had hetgeen in een inspectierapport van den inspecteur VITALIS voorkwam »met betrekking tot het buitengewoon groot inlandsch personeel, vooral van de sub-demangs, in de residentie Kadoe, hetwelk ook reeds bij eene andere gelegenheid door den directeur der cultures is opgemerkt; — dat de penatoes, welke eenige dessa's onder zich hebben, door welke zij tot hunne waardigheid worden verkozen, een grooten invloed uitoefenen op de bevolking, welke grooter is, naar mate van de uitgestrektheid van het penatoeschap, doch welke invloed thans wordt verminderd, doordien de sub-demangs, welke trachten hun gezag te doen toenemen door een zoo groot mogelijk aantal penatoes onder hunne bevelen te hebben, het getal dezer laatsten zoodanig vermeerderen, dat weldra elk dorp een penatoe zal hebben. De resident achtte het, even als de directeur der cultures, nuttig het getal dier inlandsche hoofden te verminderen, in evenredigheid waarvan hun invloed zal vermeerderen, hetgeen in overeenstemming is met de resolutie van den 19den December 1833, n°. 8, welke bij de behandeling dezer zaak is geraadpleegd. Tot dusverre zijn echter te dezer zake nog geene voorstellen van den resident ingekomen."

In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat de heer BAUD en de Gouverneur-Generaal verschillen ten aanzien van de aanstelling der penatoes, welke volgens den heer BAUD door het districtshoofd of den regent, volgens den Gouverneur-Generaal door de bevolking geschieden zou. De laatste mededeeling strookt evenwel kwalijk met hetgeen de Gouverneur-Generaal onmiddellijk volgen laat: dat de sub-demangs het getal der penatoes zooveel mogelijk vermeerderen.

Bij de behandeling van het Regeringsreglement is aan de tusschenhoofden gedacht. In art. 67 wordt gezegd: »Zooveel de omstandigheden zulks toelaten, wordt de inlandsche bevolking gelaten onder de onmiddellijke leiding van hare eigene, van regeringswege aangestelde of erkende hoofden enz." »De niet erkenden", zeide de heer BAUD (1), »komen niet in aanmerking. . . . . Het oorspronkelijk Javaansch bestuur erkende in vele gedeelten van Java tusschen de districts- en dorpshoofden een middenpersoon, de penatoes (letterlijk centurio), gewoonlijk de voornaamste der dorpshoofden in het district, die de bevelen ontving van het districtshoofd om die aan de overige dorpshoofden over te brengen. Ik meen te weten, dat dit raderwerk in verschillende districten nog bestaat, maar de penatoes, niet aangesteld noch erkend zijnde door het Nederlandsch Gouvernement, is ook niet begrepen in het artikel. Bij ons is een districtshoofd niet verantwoord, wanneer hij eenig bevel, dat niet uitgevoerd is, gegeven heeft aan den penatoes; hij moet het onmiddellijk aan de dorpshoofden geven."

In de laatste jaren is aan de klasse der tusschenhoofden bijzondere aandacht gewijd, naar aanleiding van een algemeen onderzoek naar de positie der dorpshoofden op Java. De directeur van cultures deelde zijne beschouwingen daaromtrent mede, in een rapport van 10 September 1864, in de volgende woorden:

»In elke residentie draagt deze betrekking eenen afzonderlijken naam; zoo als in Bantam worden zij loerahs, in Krawang petingies, in Cheribon koewoe-aris, in Kadoe penatoes, in Bagelen glondong (2) genoemd. Deze personen zijn dessahoofden, doch hebben, behalve het gezag in hunne eigene dessa's, ook nog dat over eenige andere dessa's en dus ook over de hoofden daarvan; zij zijn de tusschenpersonen tusschen deze en de districtsbeambten in alle zaken van de onder hen staande dessa's. Daarvoor genieten zij, behalve een kebayan meer, ook rijstvelden in elke van de onder hunne bevelen staande dessa's, zoodat wanneer men deze velden bij elkander telt, zij dan nog al eene groote uitgestrektheid bezitten.

»Het ligt voor de hand dat daar, waar het dessahoofd niet zelf handelend voor de belangen van zijne dessa kan optreden, ook zijne magt verlamd en zeer zwak wordt.

»Bovendien bezitten zoodanige loerahs, glondongs, koewoearis, of hoe men hen ook noemen wil, een middel om hun gezag in de dessa's, waarover zij zelve geen dessahoofden zijn, te handhaven, zoowel tegenover de bevolking, als ook tegenover het dessahoofd zelf. De eersten houdt hij in bedwang door de vrees; dat hij de zich meer zelfstandig gevoelende bevolking met zwaardere diensten bedreigt, den tweede door de vrees om de bevolking tegen hem op te ruijen en hem aan te klagen (want elk dessahoofd heeft zijn zondenregister). Weet daarentegen een dessahoofd bij eenen zoodanigen persoon zich bemind te maken, dan neemt deze hem in bescherming, al is hij ook de grootste knevelaar.

»De schromelijke gevolgen van dusdanige instelling, welke door het inlandsch bestuur bij huishoudelijken maatregel is ingevoerd, zijn niet beter en helderder aan het daglicht gekomen, dan toen de zaken in de residentie Samarang eene hoogte hadden bereikt, dat de resident POTTER zich genoodzaakt zag de tusschenbetrekking, aldaar panglawes genoemd, onmiddellijk af te schaffen." Die intrekking, in 1849 en 1850 geschied, heeft volgens den directeur geene moeijelijkheden opgeleverd.

»Deze instelling der tusschenhoofden", zoo besluit de directeur, »is een van de grootste en voornaamste oorzaken, waardoor het aanzien van eene dessahoofd-betrekking zoo zeer verminderd is", en hij stelt voor tot opheffing der tusschenhoofden over te gaan.

De Raad van Indie schreef in zijn advies van 28 October 1864, n°. XIII, de vermeerdering der tusschenhoofden aan het cultuurstelsel toe, en zeide voorts: »Geenszins worden daartoe altijd dessahoofden genomen; althans waren en zijn er in verschillende gewesten vele anderen, geparenteerd aan hoogere inlandsche ambtenaren. De instelling dezer tusschenhoofden dagteekent van oudsher, van het Javaansche vorstenbestuur. Dit kan echter niet als een argument voor het behoud gelden, daar het van algemeene bekendheid is, hoe een inlandsch bestuur nimmer schroomt ten behoeve van gunstelingen het getal hoofden te vermeerderen die ten koste der bevolking leven. Maar de Raad gelooft dat de Nederlandsche Regering in de toelating van dat misbruik veel verder is gegaan dan ooit te voren de vorsten, en de reden daarvan ligt voor de hand in de dagelijksche aanraking met de dessa's, welke uit de gouvernementscultuur moest voortvloeijen, en in de onophoudelijke bevelen van hooger- en berigten van lager hand, welke daaruit moesten volgen. Ofschoon eene geheele afschaffing der tusschenhoofden voor's hands tot de vrome wenschen zal blijven behooren, is de Raad van Nederlandsch Indie toch niet overtuigd, dat, nu de gouvernementscultuur weldra zal zijn teruggebragt tot suikerriet en koffij, geene aanzienlijke beperking van hun aantal zou kunnen plaats vinden, althans in die gewesten en districten waar geene producten op hoog gezag geteeld worden. Zeer zeker is het dat het bestaan dier tusschenhoofden het gezag en aanzien der dorpshoofden beduidend verkleint, daargelaten dat hunne tusschenkomst in zaken van politie strijdig is met de wet. Tot afschaffing en zelfs tot beperking van het getal tusschenhoofden moet niet overgegaan worden zonder vooraf de residenten te raadplegen. Van deze gelegenheid kan gebruik gemaakt worden om aan de residenten te vragen eene naauwkeurige opgaaf van het getal tusschenhoofden in elk district, daaronder begrijpende zoowel de hoofden moeka als blakang toelangan en anderen, want er zijn er van verschillende soort."

De raadpleging der residenten vond plaats, en bij een brief van 31 October 1865, n°. 5271/27, kwam de directeur van cultures op zijn voorstel terug. Daarop overwoog de Gouverneur-Generaal, bij besluit van 28 Januarij 1866, n°. 24:

»dat uit de onderwerpelijke stukken overtuigend blijkt, dat het voortbestaan der bedoelde tusschenhoofden onbestaanbaar is met een geregeld en ordelijk beheer en met de gebleken noodzakelijkheid om het standpunt van de wettige hoofden der inlandsche gemeenten op te heffen uit den staat van vernedering en verkleining, waarin het langzamerhand gebragt is; — dat voor de verwijdering dier tusschenhoofden uit het bestuur weldra een zeer gunstig tijdstip zal aanbreken, bij het uitvoering geven aan den door het Opperbestuur bevolen maatregel tot verhooging der bezoldiging van de inlandsche hoofden enz.; — dat blijkens de ordonnancie van 5 Januarij 1866, *Staatsblad*

(1) Handelingen over het Regeringsreglement, uitgave KEMINK & ZOON, III. 587.

(2) In Rembang petingie-loerahs; in de Preanger regentschappen petingies of troepshoofden; in Madioen palangs.

n°. 3, de vorenbedoelde maatregel op 1 Januarij 1867 in werking zal treden, op welk tijdstip de afschaffing der tusschenhoofden te minder bezwaar zal opleveren, daar alsdan het binnenlandsch bestuur beter geregeld zal zijn; — dat het echter niet wenschelijk is al dadelijk die afschaffing af te kondigen, daar zulks alligt zou bijdragen om onnoodig de spanning te vermeerderen, waarin ongetwijfeld alle inlandsche hoofden verkeeren omtrent de wijze waarop aan de evengemelde ordonnancie zal uitvoering worden gegeven." Bij art. 1 van het besluit werden de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven » om, in afwachting eener eerlang te nemen beslissing omtrent het denkbeeld tot afschaffing der onderwerpelijk bedoelde tusschenhoofden, de voorkomende vacatures onder die personen in geen geval aan te vullen en te waken dat zij ook door het inlandsch bestuur niet aangevuld worden" (1). Bij art. 2 werd aan het lid in den Raad van Indie VAN REES opgedragen, om, bij de voorbereiding van de invoering der tractementsverhooging van de hoofden, » tevens kennis te geven van de voorgenomen afschaffing der tusschenhoofden".

Onder de voorstellen, door den heer VAN REES in 1866 gedaan, vindt men ook dat tot buitendienststelling der tusschenhoofden. Het werd niet afgedaan, ten gevolge der schorsing van de ordonnancie van 5 Januarij 1866 (*Staatsblad* n°. 3). En toen, ten gevolge van de wet van 6 Julij 1867, *Staatsblad* n°. 66, tot verhooging der bezoldigingen van de inlandsche hoofden en ambtenaren kon worden overgegaan, teekende de Gouverneur-Generaal tevens, bij besluit van 26 September 1867, n°. 1, in art. 7 aan: » dat het voorstel tot afschaffing der zoogenaamde tusschenhoofden, die niet door de Regering zijn erkend of benoemd, in advies wordt gehouden, doch dat inmiddels gehandhaafd blijft hetgeen daaromtrent is bepaald bij art. 1 van het besluit van 28 Januarij 1866, n°. 24, met aanschrijving.... op den directeur van binnenlandsch bestuur om ter zake definitieve voorstellen te doen". Deze voldeed aan die aanschrijving in een brief van 13 Januarij 1868, n°. 231. Terwijl hij in 't algemeen de tot dusver gebleken gevoelens ten aanzien der tusschenhoofden deelde, wees de directeur evenwel tevens het verband aan tusschen de ook door hem wenschelijk geachte afschaffing en de verbetering van het inlandsch bestuur, in 't bijzonder van het districtsbestuur; omdat in die gewesten, waar het districtsbestuur slecht georganiseerd was, de tusschenhoofden, bij gebreke aan ander ondergeschikt personeel, voor de districtshoofden onmisbaar waren. Hij wenschte dus het een met het ander gepaard te doen gaan, en dan nog niet eensklaps aan alle tusschenhoofden hun bestaan te ontnemen, maar slechts de vacatures niet te doen aanvullen, »hetgeen alzoo nederkomt op eene bestendiging van het bepaalde bij art. 1 van het besluit van 28 Januarij 1866, n°24". Inderdaad bragt dus dit voorstel de zaak niets verder. Evenmin werd in den bestaanden toestand eenige wijziging gebragt door den brief van den Minister TRAKRANEN van 24 October 1866, L^a. A^az, n°. 26/1319, waarbij den Gouverneur-Generaal werd te kennen gegeven dat in eene aanschrijving aan de hoofden van gewestelijk bestuur kon » gewezen worden op de wenschelijkheid, in de Indische bescheiden zoo duidelijk betoogd, dat de tusschenhoofden, wier bestaan op geene enkele wettelijke bepaling rust en wier invloed het gezag der dessahoofden belemmert, bij de eerste geschikte gelegenheid worden ontslagen, althans bij aftreden of overlijden niet worden vervangen." Het onnoodige van zoodanige aanschrijving werd dan ook door den Gouverneur-Generaal aangetoond in zijn brief van 31 Maart 1867, n°. 279/1 (2), maar daarin werd tevens de vraag aangeroerd of het noodig kon zijn het besluit van 28 Januarij 1866 te herzien. Immers de Raad van Indie had, in zijn advies van 21 December 1866, n°. XXXI, opgemerkt: » De Minister beaamt de wenschelijkheid der afschaffing van de zoogenaamde tusschenhoofden. Maar die afschaffing is onmogelijk gemaakt door de schorsing der ordonnancie van 5 Januarij 1866 (*Staatsblad* n°. 3). Zonder eene behoorlijke inrigting van het districtsbestuur en zonder het verschaffen der middelen om dat bestuur naar eisch te voeren, zijn die onwettige tusschenhoofden op de meeste plaatsen, waar thans het wettig personeel onvoldoende is, onmisbaar." Naar aanleiding dezer opmerking stelde de Gouverneur-Generaal zich voor » nader met den Raad in overleg te treden omtrent de vraag, of de verdere handhaving der aanschrijving van 28 Januarij 1866 al dan niet raadzaam is."

Het blijkt niet, of dit overleg heeft plaats gehad (3); maar uit den aangehaalden brief van den directeur van binnenlandsch bestuur van 13 Januarij 1868 is met zekerheid af te leiden, dat het besluit van 28 Januarij 1866 niet is ingetrokken. De bestaande toestand is alzoo, dat vacatures van tusschenhoofden niet mogen worden aangevuld.

§ 5. *Verkiezing en ontslag van dessahoofden.*

Nu de stelling van het dorpshoofd in het dorpsbestuur, met andere woorden de omgeving van het dorpshoofd, is aangewezen, kan tot het dorpshoofd zelf worden teruggekeerd, zonder dat voortaan van hoogere of lagere hoofden sprake behoeft te zijn. In de eerste plaats moet thans worden nagegaan welke uitvoering is gegeven aan de bepalingen van Staatsblad 1819, n°. 13 (zie bladz. 4), en in hoever die bepalingen thans nog worden nageleefd.

Aan bevestigingen daarvan heeft het niet ontbroken. Reeds in het reglement op de verpligtingen enz. der regenten (*Staatsblad* 1820, n°. 22) werd in art. 30 gezegd: » Door het tegenwoordige reglement wordt geene verandering gemaakt in de publicatie van den 8sten Januarij 1819, waarbij bepaald is hoe de hoofden der dessa's worden verkozen. Wanneer de regent mogt vernemen dat iemand te dien aanzien tegen de bevelen van het Gouvernement handelt, zal hij dit ter kennis van den resident brengen." Latere bevestigingen vinden elders hare plaats.

Op bladz. 2 is aangeteekend, dat aan de aandacht van RAFFLES niet was ontgaan, dat in de Vorstenlanden de vrije verkiezing der dorpshoofden door de bevolking niet, gelijk in de gouvernementslanden, in gebruik was. In de overgenomen vorstenlanden werd zij door het Europeesch bestuur ingevoerd. Zoo wordt, in een rapport van den Gouverneur-Generaal a. i. BAUD omtrent zijne inspectiereis over Java van 23 Augustus 1834, n°. 276 (4), ten aanzien van de afdeeling Demak (5) aangeteekend: » De regent beschouwt als eene ongunstige omstandigheid de hier tijdens het Britsch bestuur ingevoerde vrije verkiezingen der dessahoofden, welke tot resultaat hebben gehad dat er thans een stel mindere hoofden bestaat, dat over het algemeen zich meer van de bevolking dan van het Gouvernement afhankelijk acht en flaauw medewerkt tot handhaving eener goede politie." Zoo werd, bij resolutie van 12 September 1833, n°. 7 (6), de resident van Kediri gemagtigd » om de dessahoofden in zijne residentie voortaan, onder nadere bevestiging van hem resident, door de bevolking te doen verkiezen, zoomede om aan de tegenwoordige en aan de nader te verkiezen dessahoofden acten of bewijzen van aanstelling, door hem resident onderteekend, uit te reiken, met vermelding daarin, dat het dessahoofd die betrekking ten minste drie jaren zal vervullen, ingeval tusschentijds geene gegronde klagten tegen hem inkomen".

In Banjoemas werd, blijkens de mededeelingen die

(1) Dus van verkiezing door de bevolking (verg. bladz. 8) is geen sprake. Evenmin is daarvan elders eenig spoor gevonden, behalve in een brief van den resident der Preanger regentschappen van 9 Junij 1865, n°. 1763. Maar daaraan is niet veel waarde te hechten, omdat alles wat de resident daar zegt omtrent de verkiezingen door de bevolking, door hem zelven in zijn reeds genoemden brief van 21 October 1865, n°. 3259, wordt tegengesproken.

(2) In antwoord daarop schreef de Minister TRAKRANEN bij brief van 8 Junij 1867, L^a. Y^5/U, Kabinet: „Evenzeer heb ik kunnen beamen de motieven, welke Uwe Excellentie hebben geleid, voor het oogenblik, niet noodig te achten om aan de hoofden van gewestelijk bestuur eene aanschrijving te rigten, als waartoe aan het slot van mijn brief van 24 October 1866, L^a. A^az, n°. 26/1319, het denkbeeld werd aanbevolen."

(3) Vermoedelijk niet, daar de Minister TRAKRANEN, bij zijn aangehaalden brief van 8 Junij 1867, L^a. Y^5/U, Kabinet, te kennen gaf te zijner tijd gaarne met den uitslag van het overleg te zullen worden bekend gemaakt.

(4) v. DEV. II. 688.

(5) Demak behoorde, vóór 1811, althans gedeeltelijk, tot Soerakarta. Bij het contract van 6 Januarij 1811 werden die Solosche enclaves door den keizer afgestaan. (v. DEV. I. 51).

(6) v. DEV. II. 593.

hieronder, op bladz. 13, zullen volgen, de volkskeus eerst sedert de werking van het tegenwoordige Regeringsreglement ingevoerd, terwijl dit in de Preanger regentschappen, waarop het gezegde omtrent de Soendalanden van toepassing is, eerst zeer onlangs geschiedde. Vóór 1840, zoo meldt de resident in zijn meermalen aangehaalden brief van 21 October 1865, n°. 3259, stelde aldaar de wedono de dessahoofden aan. Later deed de wedono eene voordragt aan den regent, die benoemde onder nadere bekrachtiging van den resident. Maar op die wijze kreeg de bevolking toch altijd wien zij verlangde, daar de opvolger van het dessahoofd volgens de landsinstellingen van nature was aangewezen. Immers » de zoon eens dessahoofds wordt door de inwoners steeds als de opvolger van zijn vader beschouwd, daarna de broeders en verdere familiebetrekkingen van het dessahoofd", omdat de zoon reeds tijdens zijns vaders leven hem, zoo noodig, vervangt. » Heeft het dessahoofd geen zoon of andere nabestaanden, dan is het de oudste der dessa, kemitoea genaamd, die daarvoor gehouden wordt, omdat bij het dessahoofd dan evenzoo ter zijde staat als zijn zoon zulks zou doen." Regtstreeksche verkiezingen, meer dan eens beproefd, slaagden in 1864 in Soemedang en Limbangan. In 1865 werden zij in de geheele residentie zonder eenig bezwaar ingevoerd.

De volkskeus is nimmer toegepast in Soerakarta en Djokjokarta, op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok en in de vorstenlanden op Madura (1).

In Djokjokarta worden, naar het schijnt, de dorpshoofden, even als alle andere hoofden, door den Sultan aangesteld in overeenstemming met den resident (brief van den resident van 5 September 1867).

Wat Soerakarta betreft, is bij art. 15 der overeenkomst, opgenomen in Staatsblad 1847, n°. 30, bepaald dat de pligten der dessahoofden door den Soesoehoenan zouden vastgesteld worden overeenkomstig de bij die overeenkomst geannexeerde instructien. Daarop is bij een bevelschrift van den rijksbestierder de bevoegdheid tot het benoemen en ontslaan van dorpshoofden aan de regenten opgedragen.

Op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok worden, krachtens artt. 52 en 54 van het reglement van 1836 (*Staatsblad* n°. 19) de dorpshoofden (2) aangesteld door de landeigenaars, of, indien deze daarin nalatig blijven, door de plaatselijke autoriteit ten hunnen koste.

In de vorstenlanden van Madura worden de dorpshoofden regtstreeks door de panembahans benoemd.

Maar het is er verre van af, dat ook in de gouvernementslanden de vrije verkiezingen altijd hebben plaats gevonden. Reeds in de resolutie van 6 April 1824 vindt men eene aanbeveling aan den resident van Japara om » niet toe te laten dat over de verkiezing van dessahoofden eenig gezag door de meerdere of mindere inlandsche hoofden worde uitgeoefend" (3). Zoo moest ook in 1838 de adsistent-resident van Patjitan maatregelen nemen tegen de misbruiken, die in zijn gewest bij de verkiezing van dessahoofden plaats vonden met afwijking van de bestaande bepalingen. De genomen maatregelen werden bij Indisch besluit van 5 November 1838, n°. 12 (4), goedgekeurd en de adsistent-resident werd aangeschreven om in het vervolg de bepalingen van Staatsblad 1819, n°. 13, op te volgen en de bevolking daarmede bekend te maken. En zoozeer namen van lieverlede de afwijkingen van Staatsblad 1819, n°. 13, de overhand, dat de resident VAN DER POEL, in zijne bekende nota over de verbetering van het landelijk stelsel, in 1850 aan den Gouverneur-Generaal aangeboden, schrijven kon (5): dat » geen dorpshoofd aangesteld wordt zonder eene schatting van f 50, f 100 tot f 300, naar gelang van de belangrijkheid van het dorp, uit te keeren aan den regent of wedono, welke uitschotten later op de landbouwers verhaald worden"; en » dat sommige autoriteiten zich niet ontzien hebben met de huurcedullen een handel te drijven, waardoor de bevolking als het ware aangezegd werd dat zij zich tot den laatsten duit en des noodig met verkoop van hare geringe bezitting moest laten uitputten". » Deze handel " — zoo vervolgde de resident — » bestaat daarin, dat een dorpshoofd, de geïnde belasting te zoek gemaakt hebbende, de vlugt neemt of wel zijn ontslag vraagt, in een van welke beide gevallen zich een vreemdeling opdoet, die tegen betaling van de opgestoken som tot dorpshoofd wordt aangesteld, welk uitschot hij onmiddellijk door buitengewone heffingen in zijn faveur van zijne nieuwe dorpsgenooten terugvordert." In de plaats van de vrije verkiezingen trad dus de meest schadelijke en onregelmatige invloed van Europesche en inlandsche ambtenaren, terwijl daarenboven door omkooping en herhaald ontslag van verkozen dessahoofden de volkskeus geheel ontaardde. » De gemeene man ", schreef de directeur van cultures in 1852 (6), » legt zich niet meer toe op eene goede keuze, die, bij den heerschenden druk van arbeid, lasten en misbruiken waaronder zoowel het dorpshoofd als hij zelf gebukt gaat, hem geen het minste voordeel geeft", terwijl hij daartegenover een aandeel krijgen kan in het geldelijk bedrag, bestemd voor omkooping der stemmen. » Langs deze en andere verkeerde wegen zijn de slechtste sujetten in het dorpsbestuur gekomen, en vindt men er zelfs, die de sporen dragen van de gestrengheid der wetten en de straf naast den dood hebben ondergaan."

Het Regeringsreglement handhaaft de vrije volkskeus in art. 71. Al. 1 luidt: » De inlandsche gemeenten verkiezen, behoudens de goedkeuring van het gewestelijk gezag, hare hoofden en bestuurders. De Gouverneur-Generaal handhaaft dat regt tegen alle inbreuken." Al. 3. » Waar het bepaalde bij de al. 1 en 2 van dit artikel niet overeenkomt met de instellingen des volks, of met verkregen regten, wordt de invoering daarvan achterwege gelaten."

Het artikel voldeed niet aan aller wenschen. In het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer werd opgemerkt (7) dat het artikel, hoe schoon een beginsel het ook bevatte, geen waarborg stelde tegen misbruik. » Ook thans zijn het de inwoners der dessa, die hunne hoofden heeten te kiezen. Maar van de dorpsbewoners moet in het belang van het cultuurstelsel veel arbeid, moeten in het belang der Indische schatkist hooge landrenten gevorderd worden. Een dessahoofd, die, ten behoeve zijner onderhoorigen, in beiderlei opzigten overdreven eischen te keer gaat, is daarom reeds bij de gouvernements-ambtenaren niet gezien. Zij trachten de zoodanigen te weren, de benoeming van gedweeë hoofden te bevorderen en dus het beginsel van volkskeus zooveel mogelijk te verlammen. In menig geval zijn het niet de dorpsbewoners, die hun hoofd kiezen, maar is het in het wezen der zaak het Gouvernement dat dit hoofd aanstelt." Tegen dit misbruik werden waarborgen verlangd, en zelfs werd weglating der woorden » behoudens de goedkeuring van het gewestelijk gezag" aanbevolen (8). De Regering en hare vrienden evenwel achtten de bestaande bepalingen voldoende (9). De heer ROCHUSSEN erkende de wenschelijkheid om eenmaal tot eene algemeene verordening te geraken, maar hij voegde er bij, dat » èn in de verkiezing èn in den omvang van de magt der verschillende dorpshoofden op Java groot verschil bestaat", zoodat het niet raadzaam

(1) Ook de hoofden der perdikan-dessa's zijn nimmer door de bevolking gekozen, maar steeds door het Gouvernement aangesteld. Deze dessa's worden hoofdzakelijk aangetroffen in de gewesten welke na den Java-oorlog van de Vorstenlanden werden afgescheiden. Bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade dd. 24 Mei 1836, n°. 12, werd bepaald: „ dat ten aanzien van de van oudsher in de overgenomen vorstenlanden bestaande instellingen omtrent de zoogenaamde perdikan- en medjen-dessa's, bestemd voor het onderhoud en de bewaking van geheiligde inlandsche begraafplaatsen, of tot bijzondere einden aan voorname personen afgestaan, geene veranderingen hoe ook genaamd zullen worden gemaakt;" de betrokken autoriteiten werden aangeschreven om die instellingen „ ten stiptste te eerbiedigen, en bij overlijden van de tegenwoordige hoofden of bezitters onmiddellijk eene voordragt te doen ter vervulling van de ontstane vacature, te kiezen in de eerste plaats uit de zoons of verdere afstammelingen van de overledenen, of, bij ontstentenis van dezelve, uit de naaste bloedverwanten of de aanzienlijkste geestelijken". Die resolutie is steeds gehandhaafd.

(2) Zij heeten daar kampong-mandoors.

(3) v. DEV. II, 84.

(4) v. DEV. III, 94.

(5) v. DEV. III, 269.

(6) v. DEV. III, 327.

(7) Handelingen over het Regeringsreglement, uitgave KEMINK & ZOON, II, 126.

(8) Handelingen, II, 427.

(9) Handelingen, II, 266, 523; III, 670-679.

pe.

was door eene algemeene regeling de volksgewoonten van een deel van Java te dwingen zich te verwringen naar de volksgewoonten van een ander gedeelte" (1).

Naar aanleiding van het voorschrift van het Regeringsreglement, werd in art. 69, al. 1, der instructie van den Gouverneur-Generaal bepaald: »De Gouverneur-Generaal geeft aan de ambtenaren, geplaatst aan het hoofd der gewestelijke besturen, de noodige voorschriften ten aanzien van de verkiezing en het ontslag van de hoofden en bestuurders der inlandsche gemeenten, voor zoover eenige bemoeijing daarmede hun is toegelaten." Daarop werd eene poging aangewend (2) om eene soort van kiesreglement voor de gemeentelijke verkiezingen tot stand te brengen, maar het kwam niet tot stand, en de Gouverneur-Generaal overwoog, bij geheim besluit van October 1858, La. F2:

»dat uit de beraadslaging in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over art. 71 van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indie blijkt, dat het de ernstige wil der wetgevende magt is, dat de van ouds bestaan hebbende regten der inlandsche gemeenten tot het kiezen van hare hoofden, behoudens in de gewesten waar die regten niet bestaan, ongeschonden gehandhaafd blijven;

»dat daartoe niet alleen geene nieuwe verordeningen worden vereischt, maar die zelfs onraadzaam zouden wezen, vermits daardoor ligtelijk de hierbedoelde regten der bevolking zouden kunnen worden verkort, in strijd met hetgeen der Indische Regering in deze tot pligt is gesteld;

»dat art. 69, al. 1, der instructie voor den Gouverneur-Generaal dan ook niet vordert nieuwe verordeningen, deze aangelegenheid regelende, maar slechts de *noodige* voorschriften aan de ambtenaren, geplaatst aan het hoofd der gewestelijke besturen, ten aanzien van de verkiezing en het ontslag van de hoofden en bestuurders der inlandsche gemeenten, voor zoover eenige bemoeijing daarmede hun gelaten is;

»dat de publicatie van 8 Januarij 1819 (*Staatsblad* n°. 13), waarnaar ook bij de bovenbedoelde debatten is verwezen, als algemeene verordening voldoende in de zaak voorziet en alzoo kan gehandhaafd blijven, tot zoolang omstandigheden eene wijziging of aanvulling daarvan noodzakelijk maken;

»dat bij de ontwerp-instructie voor de residenten de hierbedoeide voorschriften bereids worden opgenomen, terwijl dezelve in elk geval dáár op hunne plaats schijnen te zullen zijn."

Intusschen vindt men in de bedoelde instructie voor de residenten (*Staatsblad* 1859, n°. 102) ten aanzien van dit punt geene andere voorschriften dan die van art. 28: »De resident doet, in verband met art. 71 van het Reglement op het beleid der regering, zoo noodig voorstellen aan den Gouverneur-Generaal betreffende de regeling van het dessabestuur, en geeft berigt van de regelingen die hij zelf op dat stuk heeft gemaakt." Voor zoover bekend, hebben de regelingen der residenten zich bepaald tot het maken van verkiezingstabellen (3).

In de instructien van de regenten en van de districtshoofden is aan de eersten (art. 14) opgedragen om te waken tegen inbreuk; aan de laatsten (art. 13) om geen inbreuk te maken op het aan de bevolking toegekende kiesregt.

Men stelde zich dus met de bestaande bepalingen tevreden en aan wijziging werd verder niet gedacht, totdat de Minister FRANSEN VAN DE PUTTE, gerugsteund door hetgeen de onderzoekingen van den heer VAN DEVENTER omtrent de beschouwingen en bepalingen van RAFFLES ten aanzien van het dorpsbestuur aan het licht hadden gebragt, de zaak op nieuw opvatte. In zijn kabinetsbrief van 5 Februarij 1864, La. P1/F, over de regeling der heerendiensten, schreef die Minister:

(1) Hoewel voornamelijk, zoo niet uitsluitend, op de buitenbezittingen van toepassing, verdienen de volgende woorden der Regering hier vermelding: „Zij wenscht ook de uitbreiding van dat beginsel (van vrije verkiezing) daar, waar het nog niet is aangenomen, te bevorderen, als een middel van ontwikkeling." (Handelingen over het R. R., II, 226.)

(2) Brief van den Gouverneur-Generaal van 31 Maart 1867, n°. 279/1.

(3) Zoo als op bladz. 6 in noot 5 is aangeteekend, maakte de adsistent-resident CASTENS in het Soerabaijasch district Tambangan eene regeling op de zamenstelling van het dorpsbestuur.

»Wat eindelijk aangaat de verdeeling en nidividueele regeling der diensten, nadat de aard en de hoeveelheid daarvan zullen zijn bepaald, Uwe Excellentie wil zulks, in overeenstemming met den directeur der cultures en den Raad van Nederlandsch Indie, aan de gemeenten zelven hebben overgelaten.

»Tegen dit voornemen bestaan, voor het eerstvolgend lustrum althans, bij mij geene bedenkingen. Evenwel behoort, tegenover zoodanige onbeperkte vrijlating aan de dessabesturen om de onderlinge schikkingen ten aanzien van de te praesteeren diensten zelven te regelen, meer waarborg dan thans te bestaan, dat die schikkingen billijk en regtvaardig geschieden.

»Ik acht dien waarborg gelegen in eene naauwgezette handhaving der oude gewoonte, volgens welke de dorpshoofden, door de opgezetenen zelven gekozen, periodiek, jaarlijks of om de drie jaren, aftreden, of zich althans aan herkiezing moeten onderwerpen. De dessabewoners hebben het daardoor in hunne magt, om, bij slechte bejegening, binnen korten tijd zich een anderen bestuurder te kiezen, terwijl de dorpshoofden zelven daarin een prikkel zullen vinden om hunne ondergeschikten goed te behandelen en de lasten in billijkheid op allen gelijkelijk te laten drukken, ten einde zich alzoo de kans te verschaffen om herkozen te worden.

»Dit privilegie der dessavolkeren, wel eens met regt het eigenlijk palladium der Javaansche vrijheid genoemd, door alle vroegere inlandsche alleenheerschers geëerbiedigd en zelfs door den Islam ontzien, hebben Commissarissen-Generaal bij de publicatie van 8 Januarij 1819 (*Indisch Staatsblad* n°. 13) hernieuwd.

»Uwe Excellentie gelieve de betrokkene hoofden van gewestelijk bestuur te doen aanschrijven om aan dat voorschrift gestreng de hand te houden. Mogten echter in die publicatie leemten bestaan of alteratie noodig zijn, zoo zal het mij aangenaam zijn van Uwe Excellentie eene voordragt ter voorziening daarin te ontvangen, waarop alsdan ten spoedigste door mij de goedkeuring des Konings zal worden geprovoceerd.

»Het kan Uwe Excellentie toch wel niet onbekend zijn gebleven, hoe willekeurig in de laatste jaren in sommige gewesten is te werk gegaan met de keuze en het ontslag der dessahoofden; hoe de volkskeuze, waar daaraan nog eenige beteekenis wordt geschonken, in waarheid veelal niet meer dan in schijn bestaat, hoe het voorbehoud der *goedkeuring* van het gewestelijk gezag, bij art. 71 van het Regeringsreglement (1ste alinea) gestipuleerd, hier en daar van lieverlede is overgegaan zoo niet in eene onvoorwaardelijke eigene *keuze* door dat gezag, dan toch in eene influentie, aan zoodanige eigene keuze zeer nabij komende.

»Aan die willekeur dient een einde gemaakt en het betrekkelijk regeringsvoorschrift getrouw opgevolgd te worden."

Tot regt verstand van de zaak dient aanstonds opgemerkt te worden, dat de Minister, die in Staatsblad 1819, n°. 13, het voorschrift van periodieke verkiezingen las, niet bekend was met de op blz. 4 medegedeelde bijzonderheden, ontleend aan den brief van den inspecteur-generaal en van den adjunct-inspecteur-generaal van financien van 25 December 1818, n°. 22, welke brief eerst in 1867 door den Gouverneur-Generaal werd aangeboden.

De aanschrijving des Ministers gaf den Raad van Indie aanleiding tot de volgende opmerkingen in zijn advies van 29 April 1864, n°. XIII:

»Men mag aannemen dat de jaarlijksche aftreding en verkiezing der dorpshoofden meerendeels uitzondering, het aanblijven daarentegen der eenmaal verkozene dorpshoofden, zoolang de bevolking met deze genoegen nam, *regel* geweest is. De hoofden van gewestelijk bestuur konden geene reden hebben in zulken regel verandering te brengen, daar hiervan niet alleen eene meerdere inmenging met de zaken of aangelegenheden van het dessabestuur het gevolg wezen moest, maar ook daaruit eene ophooping van werk zoude geboren worden, waartoe de middelen, over welke de hoofden van gewestelijk bestuur te beschikken hadden, te kort schoten.

»Afgescheiden van bovenstaande beschouwingen zijn, voor zoover den Raad bekend is, de bepalingen, vervat in de publicatie van 8 Januarij 1819 (*Indisch Staatsblad* n°. 13), wat de jaarlijksche verwisseling der dessahoofden betreft, óf nimmer nageleefd, óf reeds sedert een aanzienlijk aantal

jaren in vergetelheid geraakt. De Raad betwijfelt zeer of die jaarlijksche verwisseling op Midden-Java, met name in de residentie Samarang (1), sedert menschenheugenis gebruikelijk is geweest. Overal is het thans, voor zoover hij weet, reeds sedert vele jaren als vaste regel aangenomen, dat een dessa'shoofd slechts wegens ongeschiktheid of wangedrag, dan wel op eigen verzoek, uit zijne betrekking kan worden ontslagen, wanneer hij eens door de bevolking daartoe gekozen en door het bestuur bevestigd is. Alleen in het oostelijk gedeelte van Java is, voor zoover den Raad bekend, de gewoonte eener driejarige verwisseling der dessahoofden hier en daar in stand gehouden (2).

» Hoewel nu in de instelling der periodieke verwisseling van dessa's-hoofden zeer veel goeds kan gelegen zijn, zoo zoude de Raad het toch in hooge mate bedenkelijk achten die instelling, welke nagenoeg geheel in onbruik is geraakt, in sommige gedeelten van Java welligt nimmer bestaan heeft, zonder eenige voorbereiding noch overleg met hoofden en bevolking weder in het leven te roepen of in te voeren. Het is toch zeer ligt mogelijk dat die maatregel onder de tegenwoordige dessa's-hoofden, die niet beter weten dan dat zij voor hun leven zijn aangesteld, zoo lang zij zelven althans geen aanleiding tot hun ontslag geven, niet zonder reden zeer groote ontevredenheid zou opwekken.

» Het zoude voorzeker niet te verantwoorden zijn, zoo de Regering deze talrijke klasse van hoofden, wier stelling zoo belangrijk is en die zooveel invloed op de bevolking hebben, plotseling tegen zich innam en dit in een tijd, waarin voorzigtigheid in dit opzigt dringend raadzaam is.

» Ook acht de Raad ten zeerste aanbevelingswaardig in zaken, die den inlander zoo van nabij betreffen, geen veranderingen te maken, zonder hem zelven daarin te kennen, hem eerst daarop voor te bereiden en zich van zijne medewerking te verzekeren.

» Het verdient ook onderzoek om welke reden de vorenbedoelde publicatie nimmer is nageleefd. Daarvoor hebben toch voorzeker redenen bestaan, die niet van gewigt ontbloot zijn, en die vermoedelijk van vroegere dagteekening zijn dan de invoering van het cultuurstelsel. Welligt zijn hieromtrent uit het archief der algemeene secretarie wel eenige inlichtingen te verkrijgen.

» Eveneens zou het wenschelijk zijn het gevoelen van eenige residenten ter zake in te winnen.

» Ook is het de vraag, of van de hernieuwing der publicatie van 1819 onder de tegenwoordige omstandigheden niet nadeelen te vreezen zijn, waardoor van het goede, dat daarmede beoogd wordt, veel zal verloren worden; of daaraan niet andere maatregelen vooraf dienen te gaan. De betrekking van dorpshoofd geeft toch thans in den regel de gelegenheid zich te verrijken. De dorpshoofden hebben, na eenige jaren in betrekking geweest te zijn, in den regel eene betere woning dan zij als eenvoudig landbouwer hadden, en ook in andere opzigten is hun materieele toestand verbeterd. Het zou nu kunnen gebeuren, dat wanneer dessa's-hoofden onzeker zijn lang in betrekking te blijven, zij zullen trachten zich in den kortst mogelijken tijd te verrijken, in stede van, zoo als men verwacht, te trachten zich door een goed en humaan bestuur de toegenegenheid der dessabewoners te verzekeren. Om dit gedeeltelijk te voorkomen, zal het wel noodig zijn in iedere dessa, zoo als vroeger gebruikelijk schijnt te zijn geweest, voor het hoofd eene woning op kosten der gemeente te doen bouwen en onderhouden en tevens de ambtsvelden van het dessa's-hoofd door de gemeente om niet te doen bewerken.

» Verder is het de vraag, of de gedurige verwisseling van dessa's-hoofden en onthouding van inmenging van het bestuur niet zal leiden tot losmaking der banden van het gezag, die. . . . . noodwendig ten nadeele moet strekken van het cultuurstelsel, dat toch reeds van dag tot dag moeijelijker te handhaven wordt, ja welligt de geregelde heffing der landrente en van de belasting op het bedrijf zeer zou kunnen bemoeijelijken.

». . . . . Ook verdient het overweging, of niet in ieder geval behoort gehandhaafd te worden het regt der oprigters eener dessa om die te blijven besturen, dat in sommige gedeelten van Java steeds schijnt te zijn erkend geworden.

» De Raad wil zich, door het opperen van deze bedenkingen, echter in geenen deele als een tegenstander van den maatregel doen kennen, waarin, zoo als hij reeds dadelijk gezegd heeft, veel goeds kan gelegen zijn. Hij wil alleen voorzigtigheid, onderzoek en gemeenzaam overleg aanbevelen, alvorens tot de uitvoering te besluiten."

Voorts zegt de Raad, dat het betoog van den resident VAN DER POEL (op bladz. 10 vermeld), waarop de Minister zich in de zitting der Tweede Kamer van 30 Mei 1863 beroepen had, » veel waarheid bevatte, maar toch in sommige punten thans niet meer juist" is. » Er wordt thans meer op gelet dat de bevolking vrijgelaten wordt in de keuze der dessa's-hoofden, en de dorpshoofden, die ontvangen landrente te zoek maken, worden meestal door den regter vervolgd."

Eindelijk geeft de Raad eene beschrijving van de bekende dorpstwisten bij verkiezingen. » Bij de keuze van dessa's-hoofden zijn het meestal twee of meer partijen in de dessa, die tegen elkander intrigeeren. De partij die de meeste stemmen op den man harer keuze kan vereenigen en hem daardoor tot dessa's-hoofd verheft, rekent er op dat deze haar zal begunstigen. Zoo lang het dessa's-hoofd naar den zin der sterkste partij bestuurt en geen andere partij in de dessa zich tegen haar opgewassen gevoelt, blijft hij aan het bestuur en zal niet ligt tegen hem geklaagd worden, al veroorlooft hij zich ook handelingen, die wij knevelarij noemen en die den toets der regtvaardigheid niet kunnen doorstaan. Bederft hij het echter met de invloedrijkste partij in de dessa, of gevoelt de oppositie, onder den een of anderen ondernemenden leider, zich sterk genoeg om tegen hem op te treden, zoo wordt alles wat stof tot aanklagt kan geven, verzameld, en zeldzaam is een dessa's-hoofd tegen zulke aanklagten bestand. Hij valt en met zijnen val komt de andere partij aan het roer. Het nieuw gekozen hoofd volgt echter meestal weder de stappen van zijnen voorganger, totdat hij het op zijne beurt niet meer kan houden. Aan deze intriges en ongeregeldheden in de dessa's draagt het bestuur geen schuld; zij liggen in den aard van den Javaan en zullen niet ligt uit te roeijen zijn."

De bezwaren van den Raad werden door den Gouverneur-Generaal gedeeld. » Ook ik", schreef hij (3 September 1864, n°. 792/1), » koester de vrees dat die jaarlijksche verkiezingen tot niets anders zouden leiden dan dat van iedere dessa een broeinest van intriges en knoeijerijen gemaakt werd.

» Overeenkomstig het verlangen van den Raad is ter algemeene secretarie met naauwgezetheid nagegaan of de niet-naleving van bedoeld gedeelte der publicatie van 8 Januarij 1819 aan bijzondere omstandigheden of aan later uitgevaardigde voorschriften is toe te schrijven, doch men is geen enkel stuk op 't spoor gekomen, dat hieromtrent eenig licht geven kan." (Het verlangde licht werd eenige jaren later gevonden in den bij herhaling vermelden brief van den inspecteur- en adjunct-inspecteur-generaal van financien van 25 December 1818.)

De Gouverneur-Generaal vervolgt: » Zoodanige jaarlijksche verkiezing kan ook niet haren grond vinden in de voorvaderlijke instellingen van den inlander, daar integendeel meer en meer aan het licht komt, dat het regt van benoeming der dessahoofden in den regel het praerogatief was der boven hen gestelde beambten." En de Gouverneur-Generaal beroept zich daarbij op een stuk van M. H. J. KOLLMANN over » Bagelen onder het bestuur van Soerakarta en Djokjokarta", in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, dl. XIV, bladz. 357. Op dit beroep schijnt wel iets af te dingen, omdat voldoende bekend is dat de Vorstenlanden ten deze eene uitzondering op den regel vormen.

Niettegenstaande de veroordeeling van den aanbevolen

(1) *Lang* aanblijven der dessahoofden schijnt daar evenwel, blijkens de mededeeling van den heer BAUD, bedoeld op bladz. 9, ook niet zeer lang regel te zijn.

(2) *Naschrift:*
Sedert is uit den brief van den resident van Soerabaija dd. 18 April 1871, n°. 4742, overgelegd bij de Indische depêche van 6 Julij 1872, n°. 1067/17, gebleken dat tot 1855 in het regentschap Soerabaija de dorpshoofden werden verkozen voor 2, 3 of 4 jaren, maar dat de resident VREEDE BIK in 1855 last gaf om dat gebruik zooveel mogelijk tegen te gaan. In 1872 bestond het gebruik, naar 't schijnt, sinds gerumen tijd niet meer.

maatregel door den Gouverneur-Generaal, werden toch de residenten van Cheribon, Pasoeroean en Banjoemas over de wenschelijkheid eener herziening van de publicatie van 1819 gehoord.

Zeer merkwaardig is het berigt van den resident van Pasoeroean, VAN DER POEL, die sedert 1821 op Java diende, gedagteekend 4 October 1864, n°. $4451^{2}/_{1}$. » Van eene jaarlijksche geregelde aftreding en verkiezing van nieuwe dorpshoofden", zegt hij, » heb ik nimmer iets gezien of gehoord. Als die regel bestaan had of nog bestond, dan zouden de dorpelingen kunnen volstaan met de afzetting van hun hoofd te vragen zonder eenige andere reden bij te brengen, dan dat het gebruik hun daartoe regt geeft, en zulk een geval is mij nimmer voorgekomen." En na den invloed van het cultuurstelsel op de positie der dorpshoofden, vooral de daardoor veroorzaakte onophoudelijke verwisselingen van dorpshoofden, te hebben geschetst, vervolgt hij: » Deze toestand is slechts een gevolg van eene kwalijke toepassing van de magt, aan de autoriteiten gegeven, die door te gemakkelijk te zijn geweest in het ontzetten der dorpshoofden van hun ambt, die factien hebben doen ontstaan. Doch veel erger zoude die toestand zijn, wanneer het volk regt bezat of gegeven werd om jaarlijks of om de twee jaren een nieuw hoofd te kiezen. Eene dergelijke instelling is geheel en al onbestaanbaar met de thans heerschende orde van zaken, en daarom, heeft die instelling vroeger al bestaan, dan kan daarin nog geen aanleiding gevonden worden om die thans te volgen. Overigens herinner ik mij zeer goed, in de eerste jaren die ik bij het kader der controleurs diende, dat de bevestiging van de dorpshoofden, in den loop der laatstverloopen twaalf maanden na den vorigen aanslag afgetreden (1), steeds plaats vond bij gelegenheid van den aanslag der landrente. Daar ik evenwel spoedig het ondoelmatige van dien regel heb leeren inzien, heb ik van af het tijdstip dat mij daartoe gelegenheid gaf, de verkiezing en bevestiging opvolgend, naar mate zich vacatures voordeden, doen plaats vinden, waardoor verwarring en kuiperijen, om het dorpsambt te verkrijgen, werden voorkomen."

De resident VAN DER POEL besluit met een voorstel tot wijziging van Staatsblad 1819, n°. 13.

De resident van Cheribon daarentegen gaf, in zijn brief van 29 October 1864, n°. 3259, in overweging de stipte naleving van dat Staatsblad te bevelen, die, naar zijne mededeeling, tot dusver reeds plaats vond, behalve op één punt, de kennisgeving aan den Gouverneur-Generaal van de weigering om eene keuze te bekrachtigen (art. 4), die nimmer geschiedde. Van geregelde verwisseling der dessahoofden was, ook volgens dezen resident, evenmin sprake als van keuze alleen vóór de regeling van den aanslag. » Telken male als de betrekking van dessahoofd om de eene of andere reden openkomt, worden de opgezetenen die heerendienstpligtigen zijn aan de woning van het betrokken districtshoofd verzameld, waar zich de regent en controleur vervoegen om tot de keuze van een hoofd over te gaan."

Het rapport van den resident van Banjoemas van 16 Januarij 1865, n°. 159/1, treedt meer in bijzonderheden, die in haar geheel hier eene plaats moeten vinden.

» Zelfs lang na de overname dezer provincie door het Gouvernement in 1831", schrijft de resident, » werd hier ten aanzien van de aanstelling van dessahoofden nog het oude gebruik (van de Vorstenlanden) toegepast. Zij werden door de districtshoofden, soms op het verzoek der bevolking of na haar te hebben geraadpleegd, doch meestal geheel buiten haar om, in den regel uit de ingezetenen derzelfde, doch ook wel uit eene andere dessa gekozen en op voordragt van den regent door den resident bevestigd. Het gebeurde zelfs dikwerf, dat wanneer een dessahoofd bij den aanslag der landrenten tegen de verhooging van de belasting zijner dessa bezwaren inbragt en verklaarde die verhooging niet te kunnen opbrengen, alsdan uit de aanwezige ingezetenen dier dessa of hoofden van andere dessa's werd opgeroepen diegene, die aannam als hoofd van die dessa de verhoogde landrente op te brengen, en als zich iemand daartoe aanbood, dan werd ook deze, indien hij de geschiktheid bezat om als bekel op te treden en de oude bekel zijne bezwaren niet introk, in de plaats van den laatstgenoemde als bekel aangesteld. Dit bestond nog toen ik in 1846 uit deze residentie werd overgeplaatst. Thans werkt, sedert wanneer heb ik niet kunnen nagaan, welligt sedert 1855 bij de in werking treding van het nieuwe Regeringsreglement, ook in deze residentie de bepaling, dat de ingezetenen der dessa's zelf het regt hebben hunne hoofden te kiezen. De voorschriften vervat in de publicatie van 8 Januarij 1819 (*Staatsblad* n°. 13) worden daarbij opgevolgd, met uitzondering echter van dat onder n°. 2 voorkomende, hetwelk hier, en vermoedelijk ook elders, niet zóó wordt verstaan, dat de dessa's-hoofden *jaarlijks* zouden moeten aftreden en verkozen worden." Evenmin wordt de laatste zinsnede van art. 4 nageleefd. » Bestaan er overwegende bedenkingen tegen de keuze der meerderheid, zoo als gebleken intriges die op de keuze invloed hebben gehad, bekende slechte hoedanigheden of totale ongeschiktheid van den gekozene, dan wordt aangesteld hij die daarna de meeste stemmen heeft verkregen of tot eene herstemming of nieuwe verkiezing overgegaan." Van jaarlijksche aftreding verwacht de resident eene meer schadelijke dan gunstige werking. De meeste orde en welvaart heerschen daar, waar weinig verwisseling plaats vindt. » Ik zoude hier voorbeelden kunnen aanhalen van zulke dessa's, wier hoofden nog van den tijd van het Javaansch bestuur afkomstig zijn. Een in alle opzigten geschikt dessa's-hoofd mag, vooral daar thans meer en meer daarvoor vereischt wordt, zeer worden gewaardeerd." Jaarlijksche verkiezing acht de resident voor de bevolking te minder noodig, daar deze niet aarzelt hare klagten tot voor den resident te brengen. Hij wil art. 2 en de laatste zinsnede van art. 4 van Staatsblad 1819, n°. 13, intrekken en aan de gemeenten vrij laten ook buiten de dessabewoners een hoofd te kiezen.

De Indische rapporten en adviezen bragten den Minister FRANSEN VAN DE PUTTE niet van zijn gevoelen af, blijkens het slot van zijn geheim rapport aan den Koning over de regeling der heerendiensten van 25 Julij 1865 La. Aaz, n°. 138, waarin hij zich voorbehield, om, daar de inlandsche gemeenten eerlang, ook in verband met de aanhangige regeling van den grondeigendom op Java, opzetelijk in behandeling zouden moeten genomen worden, daaromtrent later eene afzonderlijke voordragt aan te bieden.

Naar aanleiding hiervan kwam de Raad van Indie nogmaals op zijne bezwaren tegen de periodieke verkiezingen terug in een advies van 9 Februarij 1866, n°. XIII (2). En de Gouverneur-Generaal waarschuwde in zijn brief van 13 Maart 1866 tegen het invoeren van » eene nieuwigheid, die de dorpsbesturen van ons vervreemden en hunne gehechtheid aan ons gezag schokken zou, juist op een oogenblik, dat op die gehechtheid zoo groote prijs moet worden gesteld als tegenwigt tegen de ontevredenheid, die de onlangs ten hunnen aanzien genomen maatregelen bij de algemeene inlandsche hoofden ongetwijfeld verwekken moeten".

Was derhalve de Indische Regering niet genegen om mede te werken tot de invoering van periodieke verkiezingen, wel wilde zij voor de verkiezingen nadere regelen stellen. De directeur van cultures, bij missive van den eersten gouvernements-secretaris van 14 November 1864, n°. 2416, uitgenoodigd te dien aanzien voorstellen te doen, voldeed aan dezen last bij brief van 23 Augustus 1865, n°. 3993/27, en stelde eene verordening ter vaststelling voor.

De Raad van Indie legde een ander concept over bij zijn advies van 22 September 1865, n°. XXI, ter vervanging van de publicatie van Staatsblad 1819, n°. 13, waarmede de Gouverneur-Generaal zich vereenigde. Maar de Minister TRAKRANEN gaf, bij schrijven van 24 October 1866, La. Aaz, n°. 26/1319, te kennen, dat, nu gebleken was dat de periodieke verkiezingen niet tot de aloude gebruiken be-

---

(1) Deze mededeeling stemt volkomen overeen met hetgeen omtrent de bedoeling van Staatsblad 1819, n°. 13, art. 2, hierboven op bladz. 4 werd gezegd.

(2) Alleen de heer NIEUWENHUIZEN was van een ander gevoelen In zijn afzonderlijk advies ontwikkelde hij de stelling, dat oorspronkelijk de dorpshoofden niet anders waren dan de pachters der dorpen. Zijne voorstelling draagt echter geheel den stempel van eene herinnering aan de Vorstenlanden, en kan, waar zij geheel afwijkt van de bevindingen van RAFFLES, bezwaarlijk gelden voor andere deelen van Java.

hoorden, de behoefte aan herziening der publicatie minstens zeer twijfelachtig was voorgekomen; dat het ontwerp van den Raad dieper ging in de huishoudelijke belangen dan art. 71 Regeringsreglement toeliet; en dat eene aanschrijving aan de hoofden van gewestelijk bestuur om zich van alle inmenging met verkiezing en ontslag van dessahoofden te onthouden, voor zoover die niet met art. 71 overeen te brengen was, voldoende zou zijn.

De Raad van Indie (advies van 21 December 1866, n°. XXXI), meende zich bij deze beslissing niet te mogen neêrleggen. » Een ieder", schreef hij, » die met den toestand der inlandsche huishouding op Java bekend is, zal erkennen dat op de regtigheid der verkiezingen van de dorpshoofden veel valt aan te merken." En de Raad wees er op » dat de niet-herziening der bepalingen van 1819 het regt der inlandsche gemeenten, om hare bestuurders te kiezen, *aan vreemden en voor de huishoudelijke belangen der gemeenten verderfelijken invloed onderworpen laat*". De Gouverneur-Generaal Mijer evenwel (1) vereenigde zich met de bezwaren van den Minister, vooral ook omdat hij, met het oog op het verschil van toestanden in de verschillende gewesten, waarop in 1854 de heer Rochussen gewezen had, eene algemeene regeling onmogelijk achtte.

Eene mededeeling van de voorgestelde regelingen komt in deze nota, die slechts het constateeren van den vroegeren en van den bestaanden toestand beoogt, onnoodig voor.

Bij zamentrekking van het voorafgaande, in verband tot de bepalingen van Staatsblad 1819, n°. 13, blijkt:

(art. 1) dat het aan de bevolking verzekerde regt van vrije verkiezing niet bevrijd is gebleven van zware inbreuken, vooral ten gevolge van of in verband met de overdrijving van het cultuurstelsel en de daaraan gepaarde strenge eischen, aan het Europeesch en inlandsch ambtelijk personeel en door dit personeel aan de bevolking opgelegd;

dat echter later, vooral na het Regeringsreglement van 1854, aan de bevolking de uitoefening van haar kiesregt meer ongeschonden gelaten is, hoewel ook thans nog, volgens den Raad van Indie, onregelmatigheden en invloed van hoogere inlandsche hoofden op de verkiezingen opgemerkt worden;

(art. 2) dat de periodieke verkiezingen, zoo zij al vroeger mogen bestaan hebben, reeds lang tot de geschiedenis behooren en alleen nog, volgens de meening van den Raad van Indie (verg. bladz. 12), in het oostelijk gedeelte van Java hier en daar in stand gehouden zijn; (eene bevestiging van deze meening is evenwel in de rapporten der residenten niet aangetroffen;) (2)

dat dan ook Commissarissen-Generaal het beginsel van periodieke verkiezingen niet in art. 2 hunner publicatie hebben willen voorschrijven; maar dat ook hetgeen werkelijk in dit artikel voorgeschreven is: verkiezing in den regel alleen vóór dat de aanslag der landrenten geregeld is, niet wordt opgevolgd, daar de vacatures van dorpshoofden worden aangevuld naarmate zij ontstaan;

(art. 4) dat evenmin is of wordt nageleefd het voorschrift, dat de residenten, eene volkskeuze niet goedkeurende, hiervan aan den Gouverneur-Generaal moeten kennis geven (3).

De verkiezing, zegt art. 4, is in alle gevallen onderworpen aan de goedkeuring van den resident, en daarmede is art. 71 Regeringsreglement in overeenstemming. Hoe geschiedt die goedkeuring? De directeur van cultures geeft op deze vraag dit antwoord in zijn brief van 23 Augustus 1865, n°. 3993/27: »De wijze, hoe de bevestiging der verkozenen plaats vindt, is bijna overal verschillend. Hier wordt eene acte van aanstelling uitgereikt, hetgeen niet met de letter der wet is overeen te brengen, vermits daarin slechts sprake is van goedkeuring. Dáár wordt de candidaat bevestigd bij een eenvoudigen verkiezingstaat. En weder elders wordt hij door het hoofd van gewestelijk bestuur bij een besluit benoemd."

Wat er gebeurt, wanneer de resident meent de volkskeus niet te mogen bekrachtigen, is hierboven reeds van den resident van Banjoemas vernomen (bladz. 13). Of er wordt tot eene nieuwe keuze overgegaan, òf degeen, die na den verkozene de meeste stemmen op zich vereenigde, wordt aangesteld.

Ten slotte moet nu nog worden nagegaan wie kiezen, en wie gekozen kunnen worden.

De adat, zegt de directeur van cultures in zijn reeds aangehaald rapport van 14 November 1864, n°. 2416, kent de bevoegdheid tot verkiezing toe aan de onafhankelijke ingezetenen der gemeente, waaronder niet gerekend worden de pandakkans of menoempangs. Met andere woorden — en volgens de algemeene voorstelling — de heerendienstpligtigen oefenen het kiesregt uit, hetzij deze sawahbezitters, hetzij zij ambachtslieden zijn. In Bantam kiezen, gelijk uit de op bladz. 6 aangehaalde mededeeling van den adsistent-resident van Tjiringin blijkt, alle dorpsbewoners een candidaat, terwijl alleen de sawahbezitters tot de definitieve keuze medewerken.

Voor de verkiesbaarheid tot dorpshoofd was door Raffles als eenige voorwaarde gesteld » dat hij werkelijk in het dorp wone en er land bezitte" (bladz. 3). En in gelijker voege bepaalt art. 5 van Staatsblad 1819, n°. 13, dat niemand tot hoofd eener dessa verkozen mag worden, dan die » er hoort en woonachtig is". In de praktijk is deze bepaling aldus toegepast, dat het dorpshoofd in het dorp geboren, of met eene in de dessa geborene vrouw gehuwd, en in de dessa woonachtig moest zijn (4). Dat de bepaling evenwel ook wel geheel is veronachtzaamd, is op blz. 13 gebleken.

Later is bij deze eene voorwaarde nog eene andere gevoegd. Bij besluit van 14 April 1855, n°. 6 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 179), werd de aandacht der gewestelijke besturen gevestigd op de wenschelijkheid, in het belang der ontwikkeling van den binnenlandschen handel, van » het op eene gepaste wijze tegengaan van het gebruik van opium, door voor de vervulling van alle inlandsche ambten en bedieningen steeds bij voorkeur personen te kiezen, die geen opium gebruiken." Hoewel de woorden » bij voorkeur kiezen" dit twijfelachtig zouden kunnen laten, was toch de bedoeling en de opvatting, dat deze bepaling ook de goedkeuring der keus van dessahoofden betrof. Dat evenwel in de praktijk onder opium gebruiken werd verstaan verslaafd zijn aan opium, blijkt uit een berigt van den resident van Soerabaija in 1859, dat het niet doenlijk was overal strikt de hand te houden aan den regel om geen dessahoofd te bevestigen, die aan het gebruik van opium was verslaafd.

Strenger drukte zich de Gouverneur-Generaal Sloet uit in zijne circulaire van 10 October 1863, n°. 295*b* (*Bijblad* n°. 1492), waarin gezegd wordt: » Behalve dus dat ik U Weledel Gestrenge nogmaals op het hart druk om geene inlandsche hoofden aan te stellen of voor te dragen, van welke men niet de overtuiging heeft dat zij geen gebruik maken van opium, en dezulken zonder consideratie te ontslaan of tot ontslag voor te dragen, die zich daaraan schuldig maken, — dorpshoofden niet uitgezonderd, — is het mijn wensch enz." (5)

Eene andere beperking van de verkiesbaarheid, die wel eens is toegepast en in 1857 door de Tweede Kamer werd aanbevolen, betreft de kennis van lezen en schrijven. In het regeringsverslag over 1854 was vermeld: » Eene bekendmaking van den resident (van Samarang), dat het bestuur zich voorbehoudt van de, overigens door de bevolking vrij te verkiezen, dorpshoofden bij voorkeur en zooveel mogelijk alleen de zoodanigen in die betrekking te bevestigen, die lezen en schrijven kunnen, had ten gevolge, dat, buiten verdere tusschenkomst van het bestuur, in de

---

(1) Brief van 31 Maart 1867, n°. 279/1.

(2) *Naschrift:*
Zie noot 2 op bladz. 12.

(3) Ook de directeur van cultures schrijft in zijn vroeger aangehaalden brief van 10 September 1864: „Voor zoover bekend, wordt nooit van het niet-goedkeuren eener verkiezing kennis gegeven en bestaan dienaangaande geene bevelen."

(4) Brief van den resident van der Poel van 24 April 1865, n°. 2086/211.

(5) Daarom onthouden zich evenwel nog niet alle dorpshoofden van opium. In de stranddistricten van de regentschappen Tagal en Brebes, schrijft de resident van Tagal (31 October 1867), is onder de dessahoofden het gebruik van opium en sterken drank vrij algemeen. In Pekalongan bepaalt zich het gebruik van amfioen tot het mindere deel der dorpshoofden, terwijl bij de bevestiging van dorpshoofden hierop gelet wordt (brief van den resident van 7 October 1867). In de afdeeling Japara zijn zeer vele dessahoofden liefhebbers van de amfioenpijp (brief van den adsistent-resident van 19 September 1867).

meeste districten (en in sommige zelfs meerdere) scholen zijn tot stand gekomen, waarop door daarin bedreven inlanders aan zoons van dessahoofden en gegoede Javanen, tegen betaling van eene kleinigheid, dit onderwijs wordt gegeven." In het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer, van 21 Julij 1857, n°. 22, werd die maatregel geprezen, en aanbevolen dit middel tot beschaving algemeen te maken.

De Minister won, bij schrijven van 23 December 1858, La. H, n°. 26/1509, het gevoelen van den Gouverneur-Generaal in, onder opmerking dat gelijke maatregel op Sumatra beproefd, volgens het *Tijdschrift van Nederlandsch Indie*, 1858, I, 39, geen onverdeelden bijval scheen gevonden te hebben. Uit een ingesteld onderzoek bleek, dat de voorkeur aan dessahoofden, die lezen en schrijven konden, behalve in Samarang, gegeven werd in Cheribon, Pasoeroean, Bagelen, Kadoe en de afdeeling Grissee, met uitzondering van het district Lengkir, terwijl in de Preanger-regentschappen bij de voordragt van petingies (troepshoofden) wel, bij die van loerahs niet gelet werd op de kennis van lezen en schrijven. De inspecteur der cultures Kinder de Camarecq ontraadde den maatregel bij zijn brief van 19 November 1859, La A/57, als onvereenigbaar met art. 71 Regeringsreglement. » Het is toch genoegzaam bekend", zegt hij, » dat . . . . . . door de meer regtstreeksche bemoeijenis met de dessa-aangelegenheden nimmer verkregen zou zijn hetgeen thans bereikt is onder het beginsel van niet-inmenging en eerbiediging der oude volksinstellingen. Het regt van zelf bestuur der dessa's is de hefboom, waaraan wij die schoone uitkomst grootendeels hebben te danken. Waar onbekendheid met, of miskenning van de zeden en gewoonten des volks vele onzer handelingen kenmerkte, waren het de dorpsbesturen, welke, in gemeen overleg met de overige dorpsbewoners, herstelden of wijzigden waarin door ons was gefaald. Te regt begrepen dan ook de dorpelingen, dat de belangen der gemeente het best zouden varen onder de leiding van een dorpshoofd, gekozen uit den landbouwenden stand. *Hierbij is een ten allen tijde opgemerkt karakteristiek verschijnsel de zucht des volks om uit dat ambt zooveel mogelijk te weren personen, die, hetzij in kunde of in geestkracht boven anderen uitblinken*. . . . . . Zij, die kunnen lezen en schrijven, worden met een zeker vooroordeel aangezien . . . . . Door den voorgestelden maatregel zoude tevens . . . inbreuk worden gemaakt op het regt van erfopvolging. Volgens de oude landsinstellingen is de betrekking van dessahoofd erfelijk. In het rijk van Djokjokarta geschiedt, blijkens het voorkomende in 's residents missive dd. 10 April jl., n°. 405/1, de keuze van dorpshoofden nog heden ten dage immer zooveel mogelijk bij erfopvolging. Bij ontstentenis van een zoon valt zelfs de keuze vaak op de vrouw des overledenen. Waar in de gouvernementslanden de aloude adat meer ongeschonden is bewaard gebleven, zal de bevolking steeds eveneens te werk gaan en de voorkeur schenken aan een der zoons of kleinzoons van den afgetreden of overleden bekel."

Ook de directeur der cultures keurde den aanbevolen maatregel af (brief van 30 December 1859, n°. 4914/12). Hij achtte het niet noodig dat het dorpshoofd, bijgestaan wordende door den dorpsschrijver, zelf schrijven kon. Bij besluit van 28 Februarij 1860, n°. 50 (*Bijblad* n°. 855) werd daarop goedgevonden:

1°. » te bepalen, dat bij de bevestiging van door de bevolking gekozen dorpshoofden de kennis van lezen en schrijven niet als voorwaarde zal worden gesteld; (1)

2°. » aan te teekenen, dat op grond van de bepaling vervat in art. 71 van het Regeringsreglement, noch zijdelings noch direct eenige invloed op de keuze van dorpshoofden mag worden uitgeoefend, dan alleen in het geval dat de moreele overtuiging bestaat, of bewijzen geleverd zijn, dat de candidaat zich aan slechte handelingen heeft schuldig gemaakt, in welk geval het gewestelijk bestuur eene keuze der meerderheid mag verwerpen."

Door deze laatste bepaling is dus omschreven welke de bij art. 4 van Staatsblad 1819, n°. 13, bedoelde » dringende redenen" mogen zijn, die de residenten regt geven eene volkskeus niet te bekrachtigen ook wanneer de gekozene inwoner der dessa en geen opiumschuiver is.

(1) In 1869 werd uit Pasoeroean, Pekalongan en Tagal berigt dat de meeste dessahoofden niet konden lezen noch schrijven.

Ten aanzien van de wijze, waarop de verkiezing geschiedt, zij ten slotte uit het vroeger aangehaalde rapport van den directeur der cultures van 10 September 1864 aangeteekend, dat, naar gelang der bevelen van den resident, de regent of de pateh en het districtshoofd, of ook alleen deze laatste, met den controleur bij de verkiezing tegenwoordig zijn, die plaats vindt òf in de dessa, òf bij het districtshoofd, òf in de woning van den regent.

En hiermede kan van de verkiezingen worden afgestapt, om over te gaan tot het ontslag der dessahoofden.

Gelijk op bladz. 3 gebleken is, bleef de terminologie van Raffles ten aanzien van het ontslaan der dessahoofden volkomen getrouw aan het beginsel van verkiezing door de bevolking. Wanneer bezwaar mogt rijzen tegen de handhaving van het dorpshoofd in zijn ambt, zou aan de bevolking door den resident het *voorstel* gedaan worden om een nieuw hoofd te kiezen; maar van eene weigering om aan dit voorstel te voldoen, kon geen sprake zijn, zoodat in werkelijkheid de resident een dessahoofd kon ontslaan. In de publicatie van 1819, *Staatsblad* n°. 13, werd van die bevoegdheid van den resident in art. 6 niet met zoo vele woorden gewag gemaakt, maar toch het geval voorzien, dat een dorpshoofd wegens *verzuim*, *wangedrag* of misdrijf door eene *andere bevoegde magt* dan den landraad, ontslagen werd, waaruit, gelijk op bladz. 4 werd betoogd, is af te leiden dat deze publicatie de bevoegdheid van den resident niet twijfelachtig laat. In elk geval is die bevoegdheid steeds uitgeoefend, en is daarvan, gelijk uit de volgende paragraaf zal blijken, veel misbruik gemaakt.

Eene, naar het schijnt, verkeerde interpretatie van art. 6 van Staatsblad 1819, n°. 13, werd bij de behandeling van het Regeringsreglement gegeven door den heer van Hoëvell, toen hij zeide (2): » Er staat in de publicatie dat de landraad uitspraak moet doen, en, als de landraad uitspraak gedaan heeft, dan eerst het dessahoofd ontslagen wordt. Mijne Heeren, dat is tot op dezen oogenblik eene bloote letter. Op zulk eene wijze worden de dorpshoofden niet ontslagen; zij worden ontslagen wanneer de resident, het gewestelijk gezag, het goedvindt."

Intusschen werd weinigen tijd later ook in Indie de bevoegdheid der residenten, om dessahoofden te ontslaan, in twijfel gesteld. Bij besluit van 18 Junij 1857, n°. 7, (*Bijblad* n°. 200) werd te dien aanzien opgemerkt, dat de residenten, omdat hun de bevestiging of goedkeuring der volkskeus was opgedragen, ook bevoegd waren die keus in te trekken en eene andere verkiezing te doen plaats hebben. Wel bepaalt — zoo vervolgt het besluit — art. 43 van het reglement op het binnenlandsch bestuur (*Staatsblad* 1819, n°. 16) dat de resident op eigen gezag geen zijner ondergeschikte ambtenaren mag ontslaan, maar onder die benaming kunnen dessahoofden niet wel begrepen worden (3), en volgens art. 71 Regeringsreglement beperkt de bemoeijenis der Regering met hunne aanstelling en ontslag zich tot de zorg, dat het regt van verkiezing der gemeenten gehandhaafd blijve (verg. bladz. 4).

De bevoegdheid der residenten (4) was evenwel implicite aangenomen in het vroeger (bladz. 11) aangehaalde art. 69 der instructie van den Gouverneur-Generaal, waarin gesproken werd van voorschriften aan de hoofden van gewestelijk bestuur ten aanzien van het ontslag der dessahoofden.

De Minister Fransen van de Putte schijnt van oordeel te zijn geweest dat het ontslaan van dessahoofden door residenten een inbreuk was op het beginsel van vrije verkiezing. In zijn brief van 5 Februarij 1864, P1/F, Kabinet, schreef hij daaromtrent, na in de op bladz. 11 aangehaalde woorden gewezen te hebben op de inbreuken, welke het regt van vrije verkiezing der dessahoofden in de laatste jaren had ondergaan, het volgende:

» Inzonderheid heb ik hier ook op het oog het eigendunkelijk ontslaan van dessahoofden door de residenten, waartoe ik de bevoegdheid in gezegd art. 71 niet lees,

(2) Handelingen over het Regeringsreglement, uitgave Kemink & Zoon, III, 678.

(3) Het is de vraag, of wel voldoende reden aanwezig is om de toepasselijkheid van dit artikel voor dessahoofden geheel uit te sluiten en of dit altijd geschied is. In vroegeren tijd vindt men van *schorsing* van dessahoofden door residenten gewag gemaakt, in overeenstemming met dit artikel.

(4) v. Dev., II, 81.

doch welke in art. 69 van Uwer Excellentie's instructie verkeerdelijk als bestaande wordt aangenomen. Ik hecht aan deze zaak zeer groot gewigt en stel mij voor, om laatstgemeld artikel te herzien en meer in overeenstemming te brengen met den geest van art. 71 van het Regeringsreglement".

De meening des Ministers werd in Indie geenszins gedeeld. In het advies van den Raad van Indie van 29 April 1864, n°. XIII, werd het volgende geantwoord: » Reeds art. 44 van het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financien op Java (*Staatsblad* 1819, n°. 16) bepaalde dat de hoofden der dessa's, door de ingezetenen gekozen, door de residenten zouden worden bevestigd. Het spreekt van zelf, dat deze bevestiging of goedkeuring onthouden werd of moest worden, waar de verantwoordelijke hoofden van het gewest in de keuze der bevolking geenen waarborg vonden voor de behartiging van 's lands belangen. Zonder aan deze belangen te schaden, kan het toezigt, dat de hoofden van gewestelijk bestuur over de inlandsche hoofden behooren uit te oefenen, bezwaarlijk worden beperkt. Eerst wanneer het vaststaat, dat de inlandsche hoofden en de Europesche ambtenaren geen ander belang dan dat der inlandsche bevolking hebben te eerbiedigen, kan het toezigt, dat thans aan de hoofden van gewestelijk bestuur stilzwijgend is opgedragen, worden prijs gegeven.

» Het kan den Minister van Kolonien niet worden toegegeven, dat art. 69 der instructie voor den Gouverneur-Generaal in strijd is met art. 71 van het Regeringsreglement. Bij vergelijking van dat artikel met hetgeen omtrent art. 71 van het Regeringsreglement op blz. 125, 266, 427 en 522 van het IIde deel der Handelingen betrekkelijk het Regeringsreglement verhandeld is tusschen de Regering en de Staten-Generaal, zal het blijken, dat het eerst aangehaalde artikel geheel de bedoeling des wetgevers teruggeeft en het regt der gemeenten, met betrekking tot de keus harer hoofden, waarborgt.

» Juist omdat het Opperbestuur dit regt tegen willekeurige aanranding wenschte te waarborgen en het *eigendunkelijk* ontslaan van de hoofden der inlandsche gemeenten wilde voorkomen, legde art. 69 der voormelde instructie den Gouverneur-Generaal den pligt op, aan de ambtenaren, geplaatst aan het hoofd van de gewestelijke besturen, de noodige voorschriften te geven betreffende de verkiezing en het *ontslag* van de hoofden en bestuurders der inlandsche gemeenten, *voor zoover eenige bemoeijing daarmede hun is toegelaten.*

» Zulk ontslag moet altijd in de magt liggen der hoofden van gewestelijk bestuur of der Regering, waar de hoofden en bestuurders der inlandsche gemeenten door wangedrag of pligtverzuim de belangen der bevolking, waarover zij gesteld zijn, in gevaar brengen."

Tot dusver is dan ook in de bestaande gebruiken en bepalingen geenerlei wijziging gebragt in den door den Minister VAN DE PUTTE aangewezen zin.

§ 6. *Bestraffing en vervolging van dessahoofden.*

Omtrent de bevoegdheid der residenten om dessahoofden, wegens wangedrag, administratief te bestraffen, was door RAFFLES en door de Commissarissen-Generaal niets bepaald. Dit belette niet, dat de residenten zich die bevoegdheid toekenden en haar op eene wijze toepasten, die in 1840 de aandacht trok van de Staten-Generaal en van het Opperbestuur. Bij de bespreking van de organisatie der regterlijke magt in Indie, was in de Tweede Kamer melding gemaakt van het hier en daar bestaand misbruik om dessahoofden met rottingslagen te straffen (1). Naar aanleiding daarvan schreef de Minister J. C. BAUD (20 Junij 1840, L⁹, n°. 19, Kab^t. geh^m.) aan den Gouverneur-Generaal: » Uwe Excellentie is, zoo ik vertrouw, evenzeer als ik, doordrongen van de noodzakelijkheid om het gezag en het aanzien der inlandsche hoofden op Java, zelfs van die van minderen rang, te handhaven, en om alles te vermijden wat aanleiding zoude kunnen geven om hen in het oog hunner minderen te vernederen. De oplegging der straf van rottingslagen aan dessahoofden acht ik mitsdien hoogst ondoelmatig en zij kan, naar het mij voorkomt, geene andere uitwerking hebben, dan deze hoofden tegen het Gouvernement, of althans tegen de gouvernementsambtenaren, te verbitteren. Hoezeer ik geene voorbeelden daarvan weet aan te halen en derhalve meen te mogen hopen dat zulke straffen zelden worden opgelegd, is het mij echter van belang voorgekomen de aandacht van Uwe Excellentie daarop te vestigen en Uwe Excellentie in overweging te geven om bij geheime circulaire aan alle autoriteiten de vraag te doen, of zulks bij hun weten plaats vindt, en, hetzij dit al of niet bevestigend wordt beantwoord, hun allen te doen kennen, dat het opleggen van de straf van rottingslagen aan dessahoofden, bij wijze van arbitraire correctie, uitdrukkelijk wordt verboden en in het vervolg zal worden aangemerkt als een verregaand misbruik van gezag."

Na een onderzoek, waarvan de uitkomsten vrij uitvoerig zijn opgeteekend bij VAN DEVENTER, I, 417—422, schreef de Gouverneur-Generaal (24 Junij 1841, n°. 333/2) dat » niet alleen dit euvel bestond, zelfs in ruimer mate dan men zich had kunnen voorstellen, maar dat ook andere onteerende straffen aan diezelfde hoofden werden opgelegd". Die straffen werden gezegd te bestaan in vermaning, arrest, blokarrest, dwangarbeid, rottingslagen zonder of na ontslag. Bij besluit van 24 Junij 1841, n°. 2, opgenomen in het *Bijblad*, n°. 1181, werd daarom goedgevonden:

» 1°. Voor zooveel noodig aan alle residenten en op zich zelf staande adsistent-residenten te kennen te geven, dat het opleggen van de straffen van rottingslagen, blokarrest, dwang- of openbaren arbeid, en in het algemeen van alle onteerende bestraffingen aan dessa- of andere hoofden der inlandsche bevolking, met of zonder ontslag uit hunne betrekking, bij wijze van arbitraire correctie door de politie, uitdrukkelijk is verboden en alzoo, ook in het vervolg, zal worden aangemerkt als misbruik van gezag.

» 2°. De residenten en op zich zelf staande adsistent-residenten ten overvloede te herinneren aan de voorschriften voorkomende in artt. 87, 88, 89, 90 en 142 van het reglement op de administratie der politie en de crimineele en civiele regtsvordering onder den inlander in Nederlandsch Indie, luidens welke de overwijzing van leden en hoofden der inlandsche bevolking, hetzij ter zake van geringe misdaden en landsdieverij, hetzij ter zake van zwaardere misdaden, naar de landraden, tot hunne persoonlijke bemoeijenis behoort, en zij dus verantwoordelijk gehouden worden voor elke dusdanige regterlijke vervolging, welke naderhand blijken mogt ondoelmatig en buiten hunne kennis te hebben plaats gehad.

» 3°. Te bepalen, dat in alle gevallen, in welke inlandsche hoofden en ambtenaren zich schuldig zullen maken aan misbruik van gezag, landsdieverij of knevelarij, zoodanig dat naar het oordeel der residenten en op zich zelf staande adsistent-residenten eene regterlijke vervolging daarop zou moeten volgen, zij residenten de zaak vooraf, met opzending der ingekomen berigten en opgemaakte bescheiden, zullen brengen ter kennis van den Gouverneur-Generaal, ten einde door denzelven omtrent de afdoening, overeenkomstig art. 88 van het Reglement op het beleid der regering, worde beslist."

De aanleiding tot de beide laatste bepalingen wordt duidelijk uit de overwegingen van het besluit, waarin vermeld staat dat » opvallend is voorgekomen het aantal regterlijke veroordeelingen van dessa's- en andere hoofden der inlandsche bevolkingen ter zake van zoogenaamde knevelarij, misbruik van gezag en landsdieverij, welke ter kennisse van het Gouvernement waren gebragt, en in sommige residentien, door dusdanige ontijdige en ondoelmatige vervolgingen, aanleiding tot onrust en ondermijning van het gezag der inlandsche hoofden is gegeven."

Aan knevelarij en landsdieverij (verg. bladz. 4) maakten zich, volgens Staatsblad 1819, n°. 5, de dessahoofden schuldig, die de landrenten tot een hooger dan het vastgestelde bedrag omsloegen en de ingekomen gelden niet verantwoordden. De bezwaren, aan vervolgingen te dier zake verbonden, werden reeds spoedig ingezien. In 1832 merkte de procureur-generaal op, dat misdrijven van dezen aard zouden worden voorgekomen, wanneer aan de dessahoofden de verpligting werd opgelegd om de ontvangen landrente te verantwoorden zoodra zij f 50 bedroeg; en de directeur-generaal van financien werd bij resolutie van 14 Februarij

(1) V. DEV. I. 415-421.

1832, n°. 21 (1) aangeschreven om bepalingen voor te dragen ter verzekering eener spoedige verantwoording der landrente. Aan de zaak schijnt echter destijds niets gedaan te zijn, maar in 1845 werden de hoofden van gewestelijk bestuur, wederom na aandrang van den procureur-generaal, bij circulaire van den directeur der cultures van 21 Junij 1845, n°. 2436/12 (*Bijblad* n°. 1068) aangeschreven het daarheen te leiden, dat, » zooveel immer mogelijk, op bepaalde tijden en bij, naar de plaatselijke omstandigheden, te regelen termijnen, de verantwoording of voldoening der door de hoofden in het algemeen, en meer bijzonder door de dessahoofden ontvangen gelden of landrenten, verpligtend worde gesteld, opdat bij nalatigheid in voldoening of verantwoording van den verschenen termijn, onmiddellijk het noodige kunne worden verrigt om de daartoe aanleiding gevende omstandigheden naauwkeurig te onderzoeken en voortduring van ongeoorloofde praktijken te beletten."

De bepaling van art. 3 van het besluit van 24 Junij 1841, n°. 2, is onder de nieuwe wetgeving gehandhaafd, daar art. 4 van het reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie voorschrijft dat, » *onverminderd de bestaande* of later door den Gouverneur-Generaal te geven voorschriften betrekkelijk het vragen van verlof tot vervolging in regten van mindere inlandsche hoofden", tegen hoofden van aanzien zonder verlof geen vervolging kan ingesteld worden. Bij dessahoofden bleef dus het vragen van verlof beperkt tot de vervolging wegens de drie genoemde misdrijven (verg. *Bijblad*, n°. 115).

Het schijnt dat de hoofden van gewestelijk bestuur de gewoonte aannamen om dessahoofden, die zij voor eene strafvervolging in aanmerking bragten, tevens te ontslaan. Bij een besluit van 27 October 1866, n°. 18 (*Bijblad* n°. 1929), werd gewezen op de wenschelijkheid om hen, in afwachting van de beslissing der Regering, in de uitoefening hunner functien te schorsen in stede van hen uit hunne betrekking te ontslaan.

De zaak werd gewijzigd ten gevolge van het Koninklijk besluit van 3 November 1866, n°. 73 (*Staatsblad* 1867, n°. 10), waarbij, overeenkomstig art. 84 Regeringsreglement, de vorsten en hoofden werden aangewezen, die niet zonder verlof van den Gouverneur-Generaal mogten worden vervolgd. Dewijl daarin de dessahoofden niet werden genoemd, werd bij Indisch besluit van 26 Maart 1867, n°. 15 (*Bijblad* n°. 1969), aan de hoofden van gewestelijk bestuur te kennen gegeven, dat, na het in werking treden van het Koninklijk besluit, de beslissing der Regering niet meer werd vereischt om eene strafregtelijke vervolging, ter zake van misbruik van gezag, knevelarij of landsdieverij, te kunnen instellen tegen inlandsche hoofden en ambtenaren, niet bij art. 1 opgenoemd.

Ten aanzien van de administratieve bestraffingen van dessahoofden wegens wangedrag, dat tot verwijzing naar den strafregter geene aanleiding gaf, bepaalde het besluit van 1841 niets anders dan dat de residenten geene onteerende straffen mogten opleggen. De straffen, die nu werden toegepast, bestonden in arrest op de passéban of in den dalem, toezigt op de aanplantingen of publieke werken, en schorsing in hunne functien, terwijl men, van het onvoldoende dier bestraffingen overtuigd, zeer dikwijls tot ontslag zijne toevlugt nam, hetgeen, volgens den resident VAN DER POEL, » den *handel in dorpsbeambten* ongemeen aangemoedigd en tot een vroeger nimmer gekenden staat van bloei gebragt heeft" (2).

Ten aanzien van de werking van dit besluit schreef de directeur der cultures in een rapport van 2 September 1854, n°. 3413/12: » Genoemde bepalingen bragten echter eene te plotselinge en te groote verandering in den stand van zaken te weeg, en men verviel daardoor wel eenigermate van het eene uiterste in het andere, te meer daar de hoofden van gewestelijk bestuur begrepen (3) nu ook voor andere dan de bij art. 3 van het besluit uitdrukkelijk vermelde misdrijven geene onteerende straffen te mogen opleggen... Na de uitvaardiging van genoemd besluit bleef intusschen de behoefte aan middelen tot bestraffing even groot en moest men dus, bij de op de ambtenaren rustende verpligting om de zaken van gewestelijk bestuur, cultuur enz. naar 's Gouvernements wensch te doen gaan, op andere middelen bedacht zijn om de mindere evenzeer als de meerdere hoofden..., tot hun pligt te brengen, hetwelk toen zoo goed mogelijk werd gedaan door het opleggen der nu in zwang zijnde (in de van de residenten ontvangen rapporten beschreven) of ter vaststelling voorgedragen straffen. Het geven echter van arrest op de passébans, in den dalem, bij de aanplantingen of publieke werken, zijn straffen, die door verreweg de meeste dessahoofden niet als straf worden aangemerkt; zij staan daartoe nog op een te lagen trap van beschaving, en zoo is het ook gesteld met hunne schorsing en ontslag. Voor enkele hoofden van zeer veel voordeelen voor het hoofd afwerpende dessa's moge het eene straf zijn ontslagen te worden, voor zeer velen daarentegen is het dat niet, en zeker niet eene zoodanige als noodig is om hen met naauwgezetheid hun pligt te doen betrachten, die, naar mate onze bemoeijing en contrôle zich uitbreiden, meer en meer inspanning vordert en maar al te vaak mindere voordeelen oplevert." De directeur wilde de residenten bevoegd verklaren tot het opleggen van de volgende straffen: » Voor het eerste hoofd der dessa, zijnde dat hetwelk als zoodanig op de piagem of huurcedel vermeld staat, en alle daarmede gelijkgestelde hoofden, dus die welke eene schriftelijke acte van aanstelling hebben van den resident en in rang niet boven het dessa's-hoofd zijn gesteld" (4): *a.* blokarrest voor hoogstens 3 dagen; *b.* gevangenis voor hoogstens 14 dagen; *c.* dwangarbeid voor hoogstens 3 maanden.

In tegenstelling van den Raad van Indie, die sinds de nieuwe wetgeving geene straf geoorloofd achtte, dan door den regter opgelegd, erkende de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid der gewestelijke besturen om administratieve straffen op te leggen. Maar omdat die bevoegdheid werd betwijfeld en omdat zij, aan den anderen kant, niet onbeperkt mogt zijn, werd, bij besluit van 21 December 1854, n°. 15 (*Bijblad* n°. 137), aan de hoofden van gewestelijk bestuur te kennen gegeven, dat zij geene andere maatregelen van bestraffing ten opzigte van inlandsche hoofden en ambtenaren wegens vergrijpen tegen den dienst, welke niet onder het bereik van den strafregter vielen, mogten toepassen of toelaten, dan: *a.* vertrouwelijke vermaning; *b.* openbare berisping; *c.* arrest op de passéban van het districtshoofd of van den regent, buiten eenige opsluiting, met of zonder behoud van onderscheidingsteekenen, voor niet langer dan eene maand; *d.* ontzetting uit hun ambt, waar noodig voorafgegaan door schorsing.

De twijfel, die bij den Raad van Indie gerezen was ten aanzien der bevoegdheid van de residenten, was aanleiding dat in art. 69 der instructie van den Gouverneur-Generaal deze tweede alinea werd opgenomen: » De Gouverneur-Generaal zorgt dat de bevoegdheid tot het bestraffen van dessa's-hoofden onder duidelijke bepalingen worde gebragt." Tot toelichting dezer bepaling schreef de Minister (1 December 1856, L^a. A, n°. 702/U[1] geheim) aan den Gouverneur-Generaal: » Acht Uwe Excellentie het alzoo noodzakelijk dat de hoofden van gewestelijk bestuur andere, meer strenge maatregelen van bestraffing aanwenden, dan welke reeds bij art. 2 van het besluit van 21 December 1854, n°. 15, zijn aangewezen, zoo magtigt ook het boven aangehaalde artikel Uwer instructie om daartoe de noodige voorschriften uit te vaardigen. Deze zullen echter niet zoo ver mogen gaan, dat de residenten of adsistent-residenten wederom, in strijd met het uitdrukkelijk verbod van art. 1 van het Indisch besluit van 24 Junij 1841, n°. 2, bevoegd verklaard worden om, bij wijze van arbitraire correctie, aan inlandsche hoofden, van welken rang ook, rottingslagen, blokarrest, en ten-arbeid-stelling aan de publieke wegen op te leggen en te doen opleggen. Evenmin behooren zij te kort te doen aan de bij art. 80, 83, 88 en 95 van het reglement op de regterlijke organisatie geregelde bevoegdheid der districts- en regentschapsgeregten en der landraden. Bij de vaststelling van die voorschriften zullen vooral de eerbiediging der volksbegrippen en instellingen en de zorg, om de waardigheid

(1) v. DEV. II, 420.

(2) v. DEV. III, 283.

(3) Dit begrip was toch, naar het schijnt, volkomen juist.

(4) Het bovenstaande wordt, als curiosum, woordelijk aangehaald. Nergens is iets aangetroffen, wat zou kunnen verklaren wat bedoeld wordt met: alle met het dessahoofd gelijkgestelde hoofden, van eene schriftelijke acte van aanstelling door den resident voorzien.

en het aanzien der inlandsche hoofden niet roekeloos prijs te geven of die van ondergeschikte Europesche ambtenaren afhankelijk te maken, naar mijne meening op den voorgrond moeten staan. Uwe Excellentie zal tevens hebben te voorkomen, dat de ruimere bevoegdheid tot het opleggen van straffen aan inlandsche hoofden een middel worde om de door dezen gepleegde misdrijven aan de kennisname des regters te onttrekken of bij politiemaatregel af te doen."

De Gouverneur-Generaal berigtte evenwel bij geheime brieven van 6 Mei en 21 Julij 1857, n°. 20/D[1] en 34/U[1], dat geene nieuwe voorschriften noodig voorkwamen. Alleen gaf de Indische Regering, naar aanleiding van den gerezen twijfel, of het besluit van 21 December 1854 ook betrekking had op de afdoening van geringe strafzaken op de politierol, te kennen dat het geenszins de bedoeling van het besluit was eenige verandering te brengen in de bepalingen, tot het regtswezen in verband staande, maar alleen om te voorzien in die verzuimen van ligteren aard, welke niet in het bereik van eenige strafwet vallen en daarom administratief worden behandeld (*Bijblad* n°. 137). Het besluit van 21 December 1854, n°. 15, is dus te dezer zake nog de geldende wet.

Het spreekt wel van zelf dat particulieren, geen politiemagt uitoefenende, ook niet bevoegd waren tot de administratieve bestraffingen van dessahoofden. Te dien aanzien is door het Hooggeregtshof uitspraak gedaan wat Soerakarta betreft. Door of op last van de administrateurs der landen Wedie en Lebak (R. A. VAN ALPHEN en J. M. CLIFFORD COCQ VAN BREUGEL) waren dessahoofden op die landen gestraft met arbeid in huis of op het veld enz. Het Hooggeregtshof overwoog, dat »de huurders van landen in het rijk van Soerakarta uit de door hen van de Javaansche verhuurders verkregene regten de bevoegdheid niet ontleenen tot het ontslaan der bekels of dorpshoofden op hunne landen en evenmin tot het opleggen van straffen aan de opgezetenen van die landen, aangezien de bevoegdheid tot het benoemen en ontslaan van bekels, bij een door den rijksbestuurder op last van den Soesoehoenan en in overleg met den resident in 1847, in verband tot de in dat jaar gearresteerde beginselen en bepalingen omtrent de uitoefening der justitie en politie in het rijk van Soerakarta (*Staatsblad* 1847, n°. 30), uitgevaardigd bevelschrift, uitsluitend is opgedragen aan de regenten, terwijl verder bij de wettelijke bepalingen is geregeld, welke autoriteiten, ambtenaren en beambten bevoegd zijn tot het opleggen van straffen, en daarbij in geenen deele sprake is van den particulieren bezitter van landen binnen 's Vorsten gebied, hetzij huurder, hetzij verhuurder." De beklaagden werden evenwel van alle regtsvervolging ontslagen omdat zij niet met aanmatiging van eenigen ambtstitel, noch met feitelijk geweld hadden gehandeld. De resident van Soerakarta achtte voorziening noodig, maar hem werd te kennen gegeven, dat ieder, die zich aan de gewraakte handeling schuldig maakte, tot ontzegging van verder verblijf in de Vorstenlanden kon worden voorgedragen.

§ 7. *Bezoldiging van en toewijzing van dienstbaar personeel aan dessahoofden.*

Bij art. 19 van *Staatsblad* 1819 n°. 5 (zie bladz. 4) was bepaald: »De hoofden zullen voor de inning en verantwoording der gelden en het houden eener goede politie binnen hunne dessa's een inkomen genieten van 8½ ten honderd, of een dubbeltje van iederen gulden, van de som, welke door hen aan den lande voor landrenten zal worden opgebragt."

Dit zoogenaamde *collecteloon* werd bij Staatsblad 1826, n°. 19, verhoogd tot 8½ percent, maar bij Staatsblad 1827, n°. 37, weder verlaagd tot 8 percent, welk bedrag steeds is gehandhaafd. In de Preanger regentschappen, waar geen landrente noch collecteloon bestaat, ontvangen de dorpshoofden percenten van de koffijcultuur. Op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok worden zij door de landheeren, naar het schijnt, zeer karig bezoldigd (brief van den resident van Batavia van 27 September 1867, n°. 45).

Behalve dit collecteloon mogten de dessahoofden, volgens de regeling van Commissarissen-Generaal, geene inkomsten genieten; en de belastingvrije sawahs, hun door RAFFLES toegekend, moesten in de belasting mede worden aangeslagen.

Bij de invoering van het cultuurstelsel werd de bevolking, die voor de gouvernements-cultures werkzaam was, van landrenten vrijgesteld. Blijkens het besluit van den Commissaris-Generaal van 24 December 1833, n°. 486 (verhandeld bij resolutie van 31 December 1833, n°. 15), waren onder die vrijstelling »niet alleen begrepen de sawahvelden der arbeidende klasse van de bevolking, maar ook die der dessahoofden en oudsten der dessa's" (1).

Bij dit besluit werd eene instructie vastgesteld voor den inspecteur VITALIS, die belast was met de regeling der werkzaamheden voor de suiker- en indigo-cultures in Tagal en Pekalongan, waarvan art. 8 luidde: »Ten einde de hoofden der dessa's, de oudsten en ingezetenen het genot te verzekeren van de aan haar te verleenen vrijstelling van landrenten, zal de inspecteur der cultures zorg dragen dat de sawahvelden, behoorende tot de dessa's, welke in de hierboven omschreven werkzaamheden eenig aandeel hebben, niet aan Chinezen of anderen worden verhuurd, maar dat zij uitsluitend door of ten behoeve van de ingezetenen van zoodanige dessa's worden bewerkt."

Waar de landrente verviel, was de vraag vrij natuurlijk, of nog »collecteloon" moest betaald worden. Na verschillende speciale beslissingen, waarbij voortdurende uitbetaling van dit loon, ook in de voor de blandongs afgezonderde dessa's, en boeking daarvan als »kosten op de landelijke inkomsten" was voorgeschreven (2), werd bij de resolutie van 1 Februarij 1836, n°. 13, in het algemeen bepaald: »dat, ten laste van den lande, aan de belanghebbende dessahoofden zal worden uitbetaald het bedrag van het collecteloon van 8 percent, aan hen voor de perceptie van landrenten toegekend, ook in het geval dat de gronden, waarover die opbrengst verschuldigd is, tegen kwijtschelding van dezelve, gebezigd worden voor de cultures van producten voor de Europesche markt".

Ook door de bezoldiging der regenten in land werden gronden aan de betaling van landrente onttrokken; maar ook te dien aanzien werden de dessahoofden voor schade gevrijwaard door de resolutie van 5 November 1834, n°. 1, die bepaalde: »dat ten laste van den lande aan de belanghebbende dessahoofden zal worden uitbetaald het bedrag der 8 percent collecteloon, door hen vroeger genoten voor de perceptie der landrenten, verschuldigd van de gronden, welke, naar aanleiding van de resolutie van 23 Augustus 1832, n°. 39, rentvrij aan de regenten zijn of zullen worden afgestaan, ter vervanging van een gedeelte hunner geldelijke bezoldiging".

De Regering overwoog bij deze besluiten, dat bij art. 9 van het besluit van 9 Maart 1818, n°. 1 (*Staatsblad* n°. 14), aan de dessahoofden het collecteloon ook was verzekerd voor het houden eener goede politie binnen hunne dessa's; dat zij mitsdien aanspraak bleven behouden op eenig loon uit 's lands kas, en dat het wenschelijk was die klasse van hoofden, door het genot van eenige inkomsten van landswege, bij voortduring aan het bestuur te verbinden (3). Van den anderen kant werd streng vastgehouden aan de bepaling, dat het collecteloon werd verdiend naar verhouding van de landrente die werd *opgebragt*, niet van de landrente die was aangeslagen. Om die reden werd bij besluit van 11 November 1838, n°. 50, een verzoek van een ambtenaar, om ontheven te worden van eene hem opgelegde vergoeding wegens uitbetaald collecteloon voor kwijtgescholden landrente, afgewezen (4).

Behalve dit collecteloon ontvingen de hoofden van dessa's, die bij de gouvernements-cultures waren ingedeeld, cultuurpercenten. In Banjoewangi waren reeds vroeger, krachtens de resolutie van 29 November 1825, n°. 7, percenten voor de koffijcultuur uitbetaald. In dat gewest worden thans, krachtens *Staatsblad* 1861, n°. 31, 9 centen per pikol ter beschikking van den resident gesteld, ter verdeeling onder de bekels, regents- en districtsschrijvers.

(1) v. DEV. II, 576, 577.

(2) Resolutien van 3 en 19 September, 14 November en 23 December 1833, n[os]. 24, 18, 7 en 14, en van 30 Mei 1834, n°. 2. — Zie ook v. DEV. II, 579, 741.

(3) v. DEV. II, 749.

(4) v. DEV. III, 95.

Toen in 1833 (*Staatsblad* n°. 7) de levering van alle koffij, aan de betaling van landrenten onderworpen, aan den lande werd bevolen, werd tevens aan de dorpshoofden boven het collecteloon toegekend 2 percent van de som, betaald voor de door hunne dessa geleverde koffij. Bij Staatsblad 1850, n°. 24, werd hiervoor in de plaats gesteld eene betaling van 24 duiten voor den geleverden pikol.

Bij ditzelfde Staatsblad werd, met wijziging der resolutie van 12 Augustus 1835, n°. 6, de belooning voor de suikercultuur, onder de dessahoofden en andere mindere inlandsche hoofden door de residenten te verdeelen, bepaald op 10 duiten per pikol (1).

Van die wettelijke en wettige inkomsten hebben de dessahoofden echter niet geleefd. Het bezit van belastingvrije sawahs was hun door Commissarissen-Generaal ontnomen; maar dit heeft hun niet belet sawahvelden te gebruiken, waarvan zij de belasting over de dorpsbewoners omsloegen (2). En het is door den resident van der Poel uitvoerig beschreven hoe zij zich, bij den omslag der landrente en de verdeeling der velden, door allerlei middelen belangrijke voordeelen wisten te bezorgen. Wanneer de verhouding der dessahoofden tot het landelijk stelsel besproken wordt, zal het de plaats zijn om op dit punt terug te komen.

Naarmate het bestuur meer zijne aandacht wijdde aan de behandeling der bevolking door de dorpshoofden, en naarmate de klagten der bevolking een meer geopend oor vonden, moesten deze misbruiken en daarmede de inkomsten der dessahoofden verminderen. In zijn brief van 4 October 1864, n°. 4451$^{2}/_{1}$, schrijft de resident van der Poel te dien aanzien: » Hoezeer dan ook de eerstgenoemde (dorpshoofden in vroegeren tijd) geen cultuurprocenten genoten, — en een groot gedeelte geniet die thans ook niet, — en ongeacht de bevolking wel eens klagten aanhief over afpersingen of knevelarijen, desniettemin bleven de hoofden van eenigszins aanzienlijke dorpen invloedrijk en in betrekkelijken zin gegoede inlanders, bezittende meestal zooveel, dat zij, van hun ambt ontzet wordende, voor hunnen nog overigen leeftijd tegen gebrek beveiligd waren. De middelen, die zij bezaten, waren deels afkomstig van hunne ouders, maar ook veelal van behendigheid: — en wanneer het Gouvernement bij de gebrekkige belastingregeling, die men landelijk stelsel noemt, meer dan 100 millioenen guldens verloren heeft, dan hebben de dorpshoofden daarvan een aanzienlijk gedeelte voor zich genoten. Voor de dorpshoofden van den tegenwoordigen tijd zijn de omstandigheden geheel veranderd, want er is geen twijfel aan, of de geringe man, bespeurende dat het bestuur zijne billijke grieven wil aanhooren, komt thans onbeschroomd bij den resident om regt (adhil) vragen. Ik behoef wel niet in het breede te betoogen, dat onder zulke omstandigheden de positie van de tegenwoordige dorpshoofden veel ongunstiger is dan die van vroegere tijden, en dat dorpshoofden, die van de 8 percent van de landrente en van ontoereikende percentsgewijze belooning voor suikerrietvelden of koffijlevering moeten bestaan, niet veel vermogender kunnen zijn dan de mindere man."

Een algemeene regel evenwel is ten aanzien van de financieele positie der dorpshoofden niet te stellen, omdat in de verschillende gewesten en zelfs in de verschillende dessa's van hetzelfde gewest hunne inkomsten zoo uiteen loopen. Dit is een gevolg, vooreerst van den aard van het collecteloon en van de cultuurpercenten, die in verhouding staan tot de landrente en tot de producten, die door hunne dessa worden opgebragt; voorts van het verschil in de uitgestrektheid der sawahs, die zij bezitten. Op bladz. 4 is aangeteekend dat, volgens de regeling van Commissarissen-Generaal, van de dessahoofden niet mogten afgenomen worden de velden, aan hen of hunne voorgangers in hunne betrekking toegekend, mits deze velden in de belasting deelden. Het spreekt van zelf, dat waar deze apanages belangrijk zijn, gelijk in Japara, waar de dessahoofden gemeenlijk $^{1}/_{10}$ van de velden hunner dessa bezitten, en in groote dessa's, de inkomsten der dorpshoofden veel aanzienlijker zijn dan in kleine dessa's, of in streken waar het apanage-bezit gering is, of, als in Bantam, een deel der Preanger regentschappen en hier en daar in Bagelen (3), niet bestaat (4).

Een sprekend voorbeeld van dit verschil in inkomsten leveren de residentien Pasoeroean en Preanger regentschappen. De resident van Pasoeroean berigt in een brief van 10 September 1867, n°. 29, geh^{m}., dat de koffijpercenten voor het hoofd eener dessa in 1866 f 3108, voor dat eener andere dessa 3 centen bedroegen; dat het collecteloon den een f 152, den ander f 2 opbragt; en dat er in het algemeen dessahoofden zijn die van f 300 tot f 500, andere die van f 20 tot f 30 en minder 's maands ontvangen. In de Preanger regentschappen zijn, blijkens een berigt van den resident van 10 Julij 1861, n°. 2194, dessahoofden die jaarlijks f 0,50, anderen die jaarlijks f 206 ontvangen.

Dat er een aantal dessahoofden zijn, die voldoende middelen van bestaan hebben, is niet twijfelachtig. Maar de voorbeelden van het tegendeel zijn zoo talrijk, dat de directeur van cultures in zijn brief van 10 September 1864 de karigheid der inkomsten van de dessahoofden noemt als eene der algemeene oorzaken van de vermindering van hun gezag en aanzien, en in overweging geeft hun, waar geen geld beschikbaar is, apanages toe te kennen, en waar dit, wegens het individueel bezit, bezwaar heeft, hun collecteloon te verhoogen of meer dienstbaar personeel toe te kennen.

Immers ook den weinigen luister, aan het ambt van dessahoofd verbonden, achtte de directeur een kwaad.

In overeenstemming met de regeling van Daendels (blz. 1) was in Staatsblad 1824, n°. 13, bepaald: » De hoofden van de dessa's of kampongs, onder de benaming van loerahs, petingies, bekels of andere, zullen niet meer dan één, of uiterlijk twee personen in hun gevolg mogen hebben." Meer niet; een distinctieve zonnescherm werd voor de dorpshoofden niet, gelijk voor de andere hoofden, aangewezen.

In deze regeling is nimmer verandering gebragt; maar in hoeverre zij overal wordt nageleefd, is niet met zekerheid gebleken. Onder de mededeelingen der residenten in 1864 komt te dien aanzien het navolgende voor.

De resident van Bantam stelt voor, aan de dessahoofden 2 kemits daags toe te voegen; men mag dus aannemen dat zij die tot dusver niet hebben.

In Rembang heeft het dorpshoofd 1 tot 3 orang pantjèn; hier wordt dus het wettelijk getal wel overschreden.

Van Kadoe wordt berigt, dat de bekel slechts in zeer enkele gevallen gevolg heeft; is hij tevens penatoe, dan

---

(1) In de eerste contracten, door het Gouvernement met hoofden en landbouwers aangegaan, werd gewoonlijk bepaald dat van de belooning der planters 5$^{\circ}/_{\circ}$ zouden komen aan hunne dorpshoofden, welke door hen verbeurd werden bij verwaarloozing der cultuur of geringe opbrengst (v. Dev. II, 172).

(2) v Dev. III, 285.

(3) Intusschen schrijft juist de resident van Bagelen (21 October 1869, L^{a}. H, geh^{m}.) naar aanleiding van het plan van den Gouverneur-Generaal om bij de nieuwe regeling der landrente het collecteloon op 10$^{\circ}/_{\circ}$ te brengen: „Die verhooging is voor den Staat eene beduidende geldelijke opoffering, terwijl zij door de betrokken dessahoofden noch gevoeld, noch gewaardeerd zal worden. Als middel om de dessahoofden van het zich verschaffen van onregtmatige inkomsten af te houden, is die verhooging, althans voor de residentie Bagelen, ten eenen male onnoodig. De tijd is voorbij, dat dessahoofden ongestraft kunnen knevelen en afzetten; de kleine man weet reeds zeer goed den weg om zich regt te verschaffen. Het perceptieloon van de landrente is niet de voorname inkomst van het dessahoofd; het wordt meer als een emolument beschouwd. Zijne voornaamste belooning voor de vervulling van het ambt van dessahoofd bestaat in zijn aandeel in de bouwlanden der dessa, dat vier of vijfmaal meer bedraagt dan dat van een gewonen orang kwat. Ik mag hierbij niet onvermeld laten, dat deze omstandigheden anders zijn in die streken waar het individueel grondbezit wordt aangetroffen."

De resident van Krawang berigt (26 October 1869, L^{a}. JJ, geh.), dat de dessahoofden buiten het collecteloon zeer weinige verdiensten hebben en dat het collecteloon soms niet eens f 10 in een jaar bedraagt. Hij wil hen vrijstellen van landrente over 5 bouws sawahvelden.

Volgens den resident van Pekalongan (29 October 1869, n°. 4675) vordert het dessahoofd wel eens wat meer dan hij mag, maar getroost de inlander zich die kleine afzetterijen zoolang de goede verstandhouding niet verbroken is. „De groote knoeijerij bestaat echter in de verdeeling. Het dessahoofd houdt de beste gronden voor zich, zijne verwanten of vrienden, of maakt dit aandeel grooter dan volgens de adat mag en zulks ten koste van anderen."

In Cheribon (brief van den resident van 3 December 1869, L^{a}. YY, vertr.) wordt zeer spoedig eene aanklagt tegen dessahoofden gedaan, maar de afzetterijen zijn altijd van gering belang. Het groote kwaad bestaat in het buiten verdeeling houden van sawahs, die tegen betaling voor een jaar worden afgestaan.

(4) Brief van den directeur van cultures van 10 September 1864.

heeft hij dagelijks 2 dienstpligtigen. Dus het dorpshoofd heeft ze in den regel niet.

De onderstelling schijnt niet gewaagd, dat de dorpshoofden in den regel geen volgelingen meer hebben (1).

§ 8. *Verhouding van de dessahoofden tot het landelijk stelsel.*

Vroeger is aangeteekend, dat RAFFLES, bij de invoering van het landelijk stelsel den dorpsaanslag toepassende als overgangsmaatregel, voorschreef, dat de dorpshoofden de velden aan de dorpelingen zouden verhuren onder zekere restrictien en tegen zoodanige betaling als niet drukkend zou bevonden worden; en dat Commissarissen-Generaal, die den dorpsaanslag permanent verklaarden zoolang de noodige metingen, waardeeringen en klassificeeringen niet plaats gevonden hadden, den omslag der landrente aan de dessahoofden geheel overlieten en slechts willekeur van hunne zijde als knevelarij strafbaar stelden.

Wanneer men zich de vraag stelt hoe, sedert de regeling van Commissarissen-Generaal, het beheer der landrente door de dessahoofden zich heeft gekenmerkt, dan vindt men, zonder één gunstig getuigenis daartegenover te kunnen stellen, slechts één antwoord: door willekeur, winstbejag en benadeeling van 's lands schatkist.

Ook in de eerste jaren der werking van het landelijk stelsel vindt men geene uitzondering op dien regel, maar dezen wel bevestigd in een berigt van den resident van Japara in 1823 (2), dat de billijke verdeeling der landrente in zijne residentie in de laatste jaren niet had plaats gehad.

Na eene dertigjarige werking van het stelsel, toen het, door het cultuurstelsel geheel op den achtergrond geschoven, weder meer belangstelling begon te wekken en men op verbetering zijner gebreken bedacht was, verklaarde de directeur der cultures G. L. BAUD (3): »Wat de dorpsbesturen, die met de verdeeling der belasting in de dessa's belast zijn, gedaan hebben, dat zal wel zoo verschillend en afwijkend van het stelsel van landrenten geweest zijn, dat een onderzoek van jaren noodig zou wezen om daarvan eene behoorlijke descriptie te kunnen geven." Maar van de penatoes in Kadoe geeft hij deze descriptie, dat zij den aanslag betalen en niet zelden van de bevolking de helft der producten in natura als belasting aannemen, zich het meerdere, dat zij boven den aanslag heffen, toeëigenende. En de Gouverneur-Generaal MERKUS wees op de schade, den lande berokkend, door alles aan de dessahoofden over te laten. In een brief van 22 April 1844, n°. 85 Kabin., schreef hij aan den Raad van Indie: (4) »Dat bij de invoering der landrenten onder het Engelsch bestuur, en bij voortduring ook later, zoowel inlandsche hoofden als bevolking groot belang hebben gehad om de uitgestrektheid en de wezenlijke productie der aan de belasting onderworpen velden te verbergen, spreekt van zelf; de eersten omdat de opbrengsten daaruit grootendeels door hen zelven werden genoten, de anderen om zich zooveel mogelijk aan de belasting te onttrekken. Om dus tot een gunstig resultaat te geraken, hadden de metingen en waardeeringen niet opgedragen moeten worden aan diezelfde hoofden, maar aan onpartijdige personen, onder speciaal toezigt van ervarene en kundige Europeanen." Ook het cultuurstelsel stond aan meer toezigt van het Europeesch bestuur in den weg. »Dat stelsel", schrijft de Gouverneur-Generaal MERKUS, »scheen ..... eene mindere bemoeijenis mede te brengen met de handelingen van het inlandsch bestuur, hetwelk men daardoor meer aan de nieuwelings ingevoerde maatregelen wenschte te verbinden, en dit moest natuurlijk ten gevolge hebben de verwaarloozing der aangelegenheden van de landelijke inkomsten, die met zoodanige strekking onvereenigbaar waren."

Zijn de bewoordingen van den directeur en van den Gouverneur-Generaal MERKUS niet stellig genoeg, en schijnen zij zich gedeeltelijk op het terrein van gissingen en gevolgtrekkingen te bewegen, zeer stellig drukte de resident VAN DER POEL zich in zijne nota van 1850 uit over den invloed van de dessahoofden op de werking van het landelijk stelsel. Door geen ander is dit onderwerp zoo uitvoerig behandeld, maar nergens vindt men dan ook eene scherpere veroordeeling van dien invloed.

Een onderzoek in de dessa's, zegt hij, zou aanwijzen:

1°. »dat de beste velden, voor zoover die niet als het ware bestendig voor de Europesche cultures in beslag genomen zijn, het aandeel uitmaken van den een of anderen inlandschen ambtenaar of van het dorpshoofd, zijne aanverwanten of gunstelingen, die daarvoor òf in het geheel geene òf slechts zeer weinig belasting betalen . . . .

4°. »dat de dorpshoofden, door aan de onvermogenden steeds een gering aandeel te geven in den rijstbouw, eene zekere hoeveelheid velden weten over te houden, waarvoor schijnbaar geen bewerkers in hun dorpen gevonden worden;

5°. »dat zij deze karige verdeeling van den grond verantwoorden met de bij de ambtenaren aangenomen stelling, dat de sawahvelden onder de ingezetenen, naar hun vermogen, zullen worden verdeeld, en de dorpshoofden verantwoordelijk zijn voor de belasting hunner onderhebbenden (art. 13 van Staatsblad 1818, n°. 14);

6°. »dat zij langs dien weg middel hebben gevonden om een gedeelte der ingezetenen in eenen van hen volstrekt afhankelijken, over het algemeen onderdrukten, toestand te houden, en onvermogend te maken om een ruimer aandeel in de sawahvelden te bewerken;

7°. »dat daaruit voortvloeit het onbebouwd blijven van zeker gedeelte gronds, hetwelk niet in den aanslag zoude kunnen worden begrepen zoo de dorpshoofden niet bekwaam en actief genoeg waren om daarvoor bijzondere huurders (art. 15 als boven) op te sporen, aan wie zij de overgeblevene stukken gronds verhuren tegen eene voorafgaande betaling, doorgaans 5 of 10 percent overtreffende de taxatie der belasting, die het Gouvernement uitschrijft;

8°. »dat het bedrag der ontvangen gelden voor sommige dorpen aanzienlijk is, dat die sommen door de dorpshoofden worden verbruikt, en dat zij, bij het einde van het jaar, het bedrag derzelve nogmaals door het minst vermogende deel hunner eigene dorpsgenooten laten uitkeeren.

»Er zou geen einde komen aan de beschrijving van de vexatien, willekeurigheden, onderdrukkingen en afpersingen, welke de landbouwende klasse jaarlijks van hare dorpshoofden ondergaat, ter zake van de inning eener belasting, welke nog heden ten dage door de residenten en andere ambtenaren naar hunne zinnelijkheid wordt berekend en aangeslagen."

De resident wil dus den Javaan onttrekken aan »de knevelarij, de verdrukking en het despotisme zijner mindere inlandsche (dorps)hoofden" (5). »Met opzigt tot de inlandsche hoofden", vervolgt hij, »kan ik niet veronderstellen dat heden ten dage niet eindelijk bij de Regering geheel en al zou zijn geweken de bekommering welke zoolang geheerscht heeft voor de gevolgen, die het wettig ontnemen van onwettig door hen genoten wordende voordeelen na zich zou slepen; of dat men nog niet tot de overtuiging zou zijn gekomen dat de voorstelling, die sommigen zich nog maken van den invloed der inlandsche hoofden, de regenten niet uitgesloten, niets dan eene chimère is".

Voorts geeft de heer VAN DER POEL deze zeer juiste beschrijving van de inzigten van RAFFLES (6): »Wanneer men echter de uitgevaardigde voorschriften met aandacht leest, dan zal het weldra duidelijk worden, dat de Engelsche regering er verre af was van besloten te hebben, om den landbouwer aan de willekeur van dat zoozeer bewonderde dorpsbestuur over te laten, en het integendeel wel degelijk de bedoeling was om het dorpshoofd *de beschikking over de verdeeling van den grond* te ontnemen, hem het beheer of de perceptie der inkomsten latende, als kunnende de vergrijpen in dit stuk door eene gestrenge regtspleging gestraft, en de vermenigvuldiging van die soort van misdrijven daardoor voorgekomen worden; terwijl daarentegen de gevolgen, welke moesten voortvloeijen uit het beschikken over de landen door de dorpsbesturen, onberekenbaar waren".

In elk geval, zoo wordt betoogd, — en hier wordt de acte

(1) Zie evenwel noot 4 op bladz. 6, waaruit blijkt dat in Cheribon de dessabestuurders in sommige dessa's veel, in andere weinig, in eenige geen heerendienstpligtigen hebben.

(2) v. DEV. II, 81.

(3) v. DEV. III, 198.

(4) v. DEV. III, 201.

(5) v. DEV. III, 260.

(6) v. DEV. III, 282.

van beschuldiging het volledigst — bestaat tegenwoordig voor bewondering van dat aloude dessabestuur geen reden meer. » Gedurende gezegd tijdvak (sedert 1814) heeft het dorpsbestuur eene degradatie ondergaan, welke te weeg brengt, dat men het uit een geheel ander oogpunt beschouwen moet dan in 1814; voortspruitende uit de volgende omstandigheden:

» 1°. Door de toewijzing van land, aan de individuen, over te laten aan het goedvinden der dorpshoofden, die daarentegen aansprakelijk blijven voor 's lands inkomsten, is hun een graad van vertrouwen geschonken, welke onbestaanbaar is met den geest en de bedoeling van landrente, omdat, langs dien weg het lot van de geheele landbouwende klasse in hunne handen gesteld zijnde, het Europeesch personeel, buitendien te beperkt, niet bij magte is de knevelarijen en het misbruik van vertrouwen voor te komen.

» 2°. Het cultuurstelsel, dat door weinigen goed begrepen wordt, is dan ook door de meesten op eene niet vol te houden schaal uitgebreid, en de dorpshoofden, die al de aan hunne onderhebbenden opgedragen werkzaamheden moeten regelen, hebben daardoor eene magt verkregen, die de bevolking aan hunne volstrekte willekeur overlaat.

» 3°. De gemakkelijkheid, welke uit deze inrigting voor de gezagvoerende ambtenaren in de voortzetting en uitoefening hunner ambtspligten voortvloeit, heeft de bewondering van de meesten hunner voor dat » » eenvoudige dorpsbestuur" " ten top gevoerd en hen aangezet om de oude spreuk » » dat men zich niet met de huishoudelijke aangelegenheden van den Javaan moet inlaten" ", (iets hetwelk nu 35 jaren geleden in eenen betrekkelijken zin denkelijk zeer nuttig was,) te handhaven, niet lettende dat het cultuurstelsel een algeheelen ommekeer in die huishouding te weeg bragt.

» 4°. Wanneer de indigo-, suiker- of koffijaanplantingen van het een of ander dorp niet goed vooruitgingen, dan werd het dorpshoofd ontslagen en een ander, dien de bevolking aanwees, of die eene opoffering aan het plaatselijk bestuur gedaan had, aangesteld.

» 5°. In 1841 werd bij een gouvernementsbesluit bepaald, dat de dorpshoofden bij vergrijpen niet met rottingslagen, maar alleen voor vier of acht dagen met opsluiting gestraft mogen worden. Daar echter eene zoodanige bestraffing geen het minste nut uitoefent op menschen die tot de laagste klasse des volks behooren, zagen de ambtenaren zich verpligt de dorpshoofden bij de minste herhaling van onachtzaamheid te ontslaan, welke maatregel den handel in dorpsbeambten ongemeen aangemoedigd en tot een vroeger nimmer gekenden staat van bloei gebragt heeft.

» 6°. Langs dien weg zijn tot dorpshoofden gekozen allerlei slag van menschen, welke, voor het meerendeel ondersteund door het openbaar gezag, wel in staat zijn de bevelen te doen uitvoeren, maar bij de minste botsing onbekwaam worden, omdat zij, niet behoorende tot die klasse van menschen welke voor het dorpsbestuur op Java als het ware opzettelijk geboren schijnen te zijn, geen moreelen invloed hebben.

» 7°. Veel wordt voorbijgezien, bijaldien een dorpshoofd slechts goed zorg draagt voor de Europesche cultures, en daar het niet zelden gebeurt dat het aandeel in de cultures van een dorp de krachten van de opgezetenen verre te boven gaat, maar het werk niettemin goed afloopt en de tevredenheid der Europesche ambtenaren verwerft, zoo valt het gemakkelijk te begrijpen, dat de hoofden van zulke dorpen boven anderen begunstigd worden. Deze gunsten nu bestaan niet in belooningen in geld, geschenken of eerbewijzingen, maar zeer eenvoudig in eene strafwaardige toegevendheid voor overtredingen, dewijl het daardoor dikwerf gebeurd is, dat de dorpshoofden, de landrente voor de helft of twee derde gedeelten (300 of 400 gulden) te zoek gemaakt hebbende, daarvoor alleen van hunne bediening ontzet werden, om na verloop van twee of drie jaren onder eenen anderen naam weder aangesteld te worden.

» 8°. Deze schuldigen moeten volgens de wetten en speciale bepalingen voor den regter gebragt worden; maar de Indische Regering, die de grondslagen van haar beheer kent, laat voor vergrijpen van dien aard eene strenge toepassing van de wet niet toe, en vergenoegt zich met enkelen voor de overtreding van velen te laten boeten, en daardoor zijn de dorpshoofden aangemoedigd geworden om hunne kwade praktijken niet alleen voort te zetten, maar ook uit te breiden; want de Javaan wil regtvaardig en streng geregeerd zijn, en is niet zoo eenvoudig, om de zwakke zijde van zijn gebieder niet zeer spoedig op te merken en daarvan tot zijn voordeel gebruik te maken.

» 9°. Knevelarijen van allerlei aard, deels reeds behandeld bij de eerste en tweede afdeeling van deze nota, hebben als het ware de dagelijksche bemoeijingen van de dorpshoofden uitgemaakt, waarin zij grootelijks gesterkt en aangemoedigd zijn geworden door de dwaze praalzucht en de ijdelheid der plaatselijke autoriteiten.

» 10°. Eene hoogst ongelijke verdeeling van de aanwezige sawahvelden onder de opgezetenen van hun dorp; het verkoopen of verhuren van de velden aan anderen, met achteruitzetting van hunne eigen dorpelingen; het te hoog belasten van de landbouwers voor de onevenredige en schrale gronden die hun aangewezen worden; het invorderen van nog hooger sommen dan de aanslag individueel bedraagt, omdat de geringe Javaan niet rekenen kan; en het doorbrengen van de hun aanvertrouwde gelden, — zijn de hoofdgrieven, welke tegen de dorpshoofden in het algemeen bestaan en door den duur van tijd zoo ingeworteld zijn, dat alleen buitengewone maatregelen deze gebreken kunnen wegnemen, door het kwaad met den wortel uit te roeijen."

De resident van der Poel achtte het om al deze redenen noodig den dorpshoofden de toewijzing van land en de inning der belasting geheel uit de handen te nemen, en hun, in plaats van het tot dusver genoten collecteloon, belastingvrije sawahs toe te kennen.

De aanbevolen terzijdestelling van het dorpsbestuur in de zaken van het landelijk stelsel strookte niet met hoogere inzigten. Zij vond reeds bezwaar bij de commissie, in wier handen de voorstellen van den heer van der Poel gesteld werden, bestaande uit den vice-president van den Raad van Indie van Nes en den directeur der cultures Schiff. Maar op de voorstelling, door van der Poel gegeven ten aanzien van de gedragslijn, tot dusver door de dorpshoofden gevolgd, werd door deze commissie niets afgedongen. Daarom behoeft, met verwijzing naar de bijlage D van van Deventer's werk (deel III, blz. 313 vv.), uit de in 1852 door den directeur Schiff ingediende nota weinig aangehaald te worden. Hare algemeene strekking is deze:

De directeur wijst aan, hoe, naarmate de adel ontstond en zich meer afscheidde van den gemeenen man, de hoogere autoriteiten slechts eischen stelden aan de lagere, zonder toe te zien langs welken weg die vervuld werden; hoe het Engelsch bestuur het eerst de Europesche ambtenaren bij het landelijk stelsel in regtstreeksche aanraking bragt met den gemeenen man; hoe later de opzieners der landelijke inkomsten, niet zelden inlandsche kinderen, en jegens de inlandsche hoofden van nature vijandig gezind, door te ijverige nasporingen aanleiding gaven tot veelvuldige vervolging van dorpshoofden; hoe die te groote bemoeijing, door het bestuur gelaakt, overging in geheele onthouding, zoodat de dorpshoofden vrij spel kregen en de bevolking tot armoede zou vervallen zijn, ware zij niet eenigermate beschermd door de regenten. » Inmiddels", schrijft hij, » waren de dorpshoofden in hunne aanmatigingen toch zoo verre gevorderd, dat zij de opgezetenen slechts kleine aandeelen in den rijstbouw gaven, ten einde zoodoende meerdere velden aan bijzondere huurders te kunnen afstaan en eene der grootste bronnen hunner inkomsten in werking te houden. Een bouw grond, op zoodanige wijze verhuurd, wordt onmiddellijk door den huurder betaald met 10, 14, 16 tot 20 gulden. Heeft hij dien beplant, dan valt de opbrengst onder de algemeen aangenomen regelen van belasting en brengt het Gouvernement aan landrente op 5, 7, 8 tot 10 gulden, naar gelang van de capaciteit van den grond, zoodat het dorpshoofd bij dien handel immer 100 percent wint....... Wordt de huurder door omstandigheden verhinderd den gehuurden grond te bebouwen, dan is hij niettemin zijn geld kwijt, en de controleur, die van den geheelen handel niets weet of niets weten wil, den grond onbebouwd vindende, stelt denzelven vrij van belasting en laat zoodoende het dorpshoofd in het bezit van de wederregtelijk verworven huursom." Woordelijk neemt de directeur de beschrijving der grieven onder n°. 10 van de nota van den heer van der Poel over; schetst daarna den invloed van het cultuurstelsel

op het gezag en de handelingen der dorpshoofden, en vervolgt (1): »Wanneer men bedenkt dat die dorpshoofden, zonder naauwgezette contrôle, alles ten uitvoer leggen wat betrekking heeft tot de werking der landrente, cultures en heerendiensten, stelsels, deels zonder grondslagen, deels ontaard en onderling strijdig, dan zal het gemakkelijk vallen te beoordeelen en te beseffen wat het lot moet worden eener bevolking, welke bij voortduring leeft en overgelaten blijft aan het willekeurig gezag van voor het meerendeel gedemoraliseerde dorpshoofden van den tegenwoordigen tijd, van welke men zich zulk eene bedriegelijke voorstelling maakt" (2).

In naauwgezette contrôle zocht de heer SCHIFF een middel van verbetering (3), terwijl de heer VAN NES daarenboven aan de dorpshoofden de inning der landrente wilde ontnemen.

Al die voorstellen hebben tot niets geleid. Intusschen schijnt, in verloop van tijd, op de handelingen der dessahoofden meer acht te zijn geslagen. In een brief van den directeur van cultures van 27 November 1866 wordt medegedeeld dat willekeurige verhooging van landrente niet meer plaats vindt sinds op de dessahoofden, na den hongersnood in Demak, die vooral daaraan wordt toegeschreven, meer werd toegezien en aan de bevolking meer gelegenheid tot klagen gegeven werd. Maar dit neemt niet weg, dat te gelijker tijd de resident van Pasoeroean een door den Minister VAN DE PUTTE aanbevolen maatregel: de bekrachtiging van den omslag der landrente over de dessabewoners door het gewestelijk bestuur, gevaarlijk noemde, omdat het gevolg daarvan zou zijn dat bedriegerijen van de dorpshoofden aan het licht zouden gebragt en gestraft zouden moeten worden, terwijl het bekend was dat zij in hunne wettige inkomsten geen voldoend middel van bestaan vonden. Dat willekeurige verhooging van landrente en verduistering van gelden zamengaat met een te karig inkomen, werd nog onlangs door den resident van Pasoeroean geconstateerd; terwijl de residenten van Tagal, Pekalongan, Kadoe, Bagelen, Japara en Soerabaija mededeelen, dat de dessahoofden in hunne residentien, hier meer, daar minder, zich aan willekeur en knevelarij schuldig maken.

De invloed der dessahoofden op de werking van het landelijk stelsel is, wettelijk, nog dezelfde als in 1819. Naarmate evenwel de statistieke opneming vordert, wordt het Gouvernement van hunne opgaven minder afhankelijk, omdat het door eigen oogen ziet. Intusschen is zorg gedragen dat bij die opneming de dessahoofden niet worden voorbijgegaan en dat geene uitkomsten worden geconstateerd zonder dat zij daaraan hun zegel hechten. Immers is bij besluit van 12 Januarij 1867, n°. 7 (*Bijblad* n°. 1955), bepaald:

»1°. dat, zoodra de sawahs en de in geregelde cultuur gebragte tegalvelden van een district door de statistieke opneming zullen zijn opgemeten en de uitgebreidheden daarvan berekend, de inspecteur, belast met de leiding dier opneming, den resident van het betrokken gewest een staat zal doen toekomen, aantoonende dessa'sgewijze de resultaten van die opmetingen en berekeningen;

»2°. dat de resident daarop zorg zal dragen dat die resultaten worden ter kennis gebragt van de betrokken dessahoofden, ten einde deze in de gelegenheid te stellen die op hunne wijze te controleeren;

»3°. dat eene maand daarna op de hoofdplaats van het opgenomen district eene vergadering van dessahoofden zal worden gehouden, ten overstaan eener commissie, bestaande uit den regent, den controleur der afdeeling en het hoofd van het district, in tegenwoordigheid van den betrokken controleur en den landmeter der statistieke opneming, waarin aan ieder dessahoofd zal worden gevraagd, of hij zich met de uitkomsten der gedane metingen, voor zooveel hem aangaat, kan vereenigen en deze alzoo aanneemt; zullende tevens moeten worden zorg gedragen dat de vergadering door eenige landbouwers uit elke der betrokken gemeenten worde bijgewoond;

»4°. dat, bij eene toestemmende beantwoording der evenbedoelde vraag, hiervan aanteekening zal worden gehouden, enz.;

»5°. dat, wanneer in de vergadering, bij § 3 bedoeld, bezwaren tegen de uitkomsten der bedoelde grondmetingen worden ingebragt, onmiddellijk, ten overstaan eener door den resident te benoemen commissie, waaraan het belanghebbend dessahoofd zal worden toegevoegd, eene hermeting der quaestieuse dessagronden door de statistieke opneming zal geschieden, ter finale uitwijzing en het doen ophouden van allen twijfel daaromtrent."

§ 9. *Politiemagt van de dessahoofden.*

De politiemagt der dorpshoofden, vroeger, gelijk op bladz. 4 vermeld werd, geregeld bij Staatsblad 1819, n°. 20, is op nieuw geregeld in het reglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke regtspleging en de strafvordering onder de inlanders en de daarmede gelijkgestelden op Java en Madura. Bij art. 1 werden met de uitoefening der politie en de opsporing der misdrijven en overtredingen onder de inlanders en daarmede gelijkgestelden belast: »1°. de dorpshoofden (hoofden der dessa's en kampongs) en alle verdere ondergeschikte inlandsche politiebeambten, hoe ook genaamd, die welke over de particuliere landerijen gesteld zijn daaronder begrepen." De tweede titel, handelende over »de dorpshoofden en alle verdere ondergeschikte beambten van politie", bepaalt in hoofdzaak dat de dorpshoofden, onder het toezigt en de bevelen der districtshoofden, belast zijn met de zorg voor de openbare rust en veiligheid en de handhaving der goede orde in hunne dorpen; dat zij eenmaal 's weeks, of, met verlof van den resident, in de veertien dagen of in de maand, voor hun districtshoofd verschijnen om verslag te doen van hetgeen is voorgevallen; dat zij de bevelen van hooger hand stipt nakomen; dat zij zich beijveren om onder hunne onderhoorigen rust en eensgezindheid te bewaren, en geringe geschillen, blootelijk bijzondere belangen der dorpsbewoners betreffende, zooveel mogelijk met onpartijdigheid en in overleg met de oudsten van het dorp in der minne trachten bij te leggen; dat zij evenwel, wanneer straf of vergoeding moet worden opgelegd, partijen verwijzen naar het districtshoofd; dat zij een bevolkingsregister aanhouden, of, daartoe niet in staat, de vereischte mededeelingen doen aan de districtshoofden; dat zij met de oudsten hunner dorpen in overleg treden omtrent alle zaken, waarin dit volgens de gebruiken vereischt wordt enz. De omstandige regeling der politioneele verpligtingen vereischt hier geene uitvoerige vermelding (4).

§ 10. *Maatschappelijke positie van de dessahoofden.*

Eene beschrijving van de maatschappelijke positie der dorpshoofden, met andere woorden van het aanzien hunner betrekking, in vroegeren en lateren tijd, moet zamenvloeijen met de beschouwing van hunne betrekking tot het cultuurstelsel, omdat dit stelsel van overwegenden invloed is geweest op het aanzien van het ambt van dorpshoofd. Men kan rekenen dat vóór 1830 het ambt van dessahoofd zeer gezien was. Het strookte met de inzigten der Regering de dorpshoofden in eere te houden en zich zoo weinig mogelijk met hun beheer in de dessa's in te laten. Wel is waar beweerde in 1852 de directeur van cultures S. D. SCHIFF (5), dat het Engelsch bestuur, opzieners der landelijke inkomsten instellende, geadsisteerd door landmeters, om de verdeeling der gronden en den aanslag te regelen, en alzoo de Europesche ambtenaren regtstreeks in aanraking brengende met den geringen man, *daardoor* den grond legde tot de ondermijning van het gezag der dorpshoofden; maar het is genoegzaam bekend, dat van dien invloed van

(1) v. DEV. III, 328.

(2) Na al deze beschrijvingen van de werking van het landelijk stelsel met dessa'sgewijzen aanslag wordt men getroffen door den juisten blik, dien RAFFLES in de toekomst sloeg, toen hij in art. 63 der Revenue-Instruction de op bladz. 3 aangehaalde woorden schreef.

(3) Zie de ontwerpen B en C bij v. DEV. III, blz. 336—338, in verband met de noot op bladz. 313 aldaar.

(4) De resident van Kediri meldt (4 September 1867), dat men bij de inlandsche hoofden geen kennis van de wettelijke bepalingen, o. a. van het politiereglement aantreft. Over de uitvoering hunner politioneele verpligtingen wordt geklaagd in Bantam, Tagal en Bezoeki.

(5) v. DEV. III, 319.

Europesche ambtenaren in de regeling der landrente in de dessa's niets gekomen is, en dat de dessahoofden het terrein behouden hebben waarvan RAFFLES hen langzamerhand wilde verdrijven.

Men kan ook rekenen dat in dien tijd voor Java in het algemeen waar was, wat de resident van Cheribon in een brief van 5 October 1830 omtrent zijn gewest zeide (1): » De leden van het dorpsbestuur kunnen geacht worden eene afzonderlijke volksklasse uit te maken en tot den zoogenaamden hoogen stand der Javaansche maatschappij te behooren."

Nu kwam het cultuurstelsel. Bekende getuigen wijzen aan, welken invloed het uitoefende.

In zijne nota van 1852 geeft de directeur van cultures SCHIFF deze voorstelling (2): Toen het cultuurstelsel, met overdrijving en afwijking van de eerste grondslagen, werd toegepast, waren het de controleurs met de districtshoofden, die alles regelden wat de cultures betrof. » De verdeeling van den veldarbeid, eigenaardig aan de zorg der dorpshoofden toevertrouwd, geheel in handen van beide laatstgenoemde ambtenaren overgegaan zijnde, zoo werd het lot dier hoofden geheel van hunne inzigten afhankelijk." Naarmate de overdrijving toenam en de gevorderde arbeid minder evenredig werd aan de krachten der bevolking, lieten de controleurs het werk over aan de districtshoofden; deze wederom aan de dorpshoofden. En als de aanplantingen niet naar wensch slaagden, boetten de dorpshoofden het met lijfstraf of ontslag. » Die soort van menschen, welke, als een uitvloeisel van de staatsregeling der inlandsche vorsten, voor het ambt van dorpshoofd als het ware zijn geboren, zijn voor drie vierde gedeelten in de gouvernements-residentien verdwenen. Het dorpsgezag is dien ten gevolge langzamerhand overgegaan in handen van lieden van de laagste volksklasse."

Geheel in overeenstemming met deze voorstelling is de beschrijving van den resident VAN DER POEL, op blz. 21 medegedeeld, die ook wijst op het verdringen uit het dorpsbestuur van » die klasse van menschen, welke voor het dorpsbestuur op Java als het ware opzettelijk geboren schijnen te zijn". En hij bleef aan die beschrijving volkomen getrouw in zijn brief van 4 October 1864, n°. 4451²/₁, waar hij schreef: » Alles wat cultuur is en daarmede in verband staat, werd, vooral in de eerste jaren van de wording van het stelsel, van de dorpshoofden gevorderd; en daar vele districtshoofden, ja zelfs controleurs, de zaken niet tot een goed einde wisten te brengen, hetzij dan uit onkunde of onverschilligheid, waren het de dorpshoofden die voor de nadeelige uitkomsten moesten boeten. Arrest, opsluiting, rottingslagen, waren toen de middelen om de nalatigen aan te sporen en de onwilligen te straffen, en daarbij woog de laatstgenoemde straf wel het zwaarste. Bij ontstanen brand in de suikervelden, hetgeen dikwerf plaats vond, werden de rietslagen bijna altoos toegepast. Toen echter in 1842, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal mr. P. MERKUS, een verbod uitgevaardigd werd tegen het opleggen van de straf van rottingslagen aan dorpshoofden, bleef er na herhaalde vergrijpen geen ander middel over, dan de hoofden te ontslaan. Daarmede is men nog al handig te werk gegaan en ten gevolge van het cultuurstelsel zijn bijna al de oude geslachten uit het dorpsbestuur verdwenen."

En welk soort van menschen nam de plaats dier oude geslachten in? De resident van Kedirie geeft het antwoord in een brief van 11 Mei 1865, n°. 1179, waar hij zegt: » Het verledene heeft geleerd dat meermalen tot dessahoofd zijn aangesteld en verkozen magangs, oppassers, staljongens van inlandsche en Europesche ambtenaren." En de directeur SCHIFF ging in zijne aangehaalde nota nog verder, toen hij meldde dat de slechtste sujetten in het dorpsbestuur gekomen waren en er onder hen gevonden werden die de sporen droegen van de gestrengheid der wetten en die de straf naast den dood hadden ondergaan (zie blz. 10). Van zulke menschen is het niet te verwonderen dat zij de gelden, voor den cultuurarbeid betaald, voor zich behielden, zoodat eenige residenten zich verpligt zagen die gelden door Europesche ambtenaren *hoofdelijk* aan de planters te doen uitbetalen, » waardoor " — zoo schrijft de directeur — » op nieuw een zeer gevoelige slag aan het gezag der inlandsche hoofden in het algemeen is toegebragt".

Men ziet dat de directeur SCHIFF iedere directe bemoeijing van de Europesche ambtenaren met de regelingen in de dorpen eene ondermijning acht van het gezag der dorpshoofden. En toch betreurt diezelfde directeur dat de opnemingen, bij besluit van 20 Junij 1844, n°. 5, bevolen doch op last van het Opperbestuur in 1846 gestaakt, niet zijn uitgevoerd, en dat verder niets is gedaan » om de bevolking te onttrekken aan de meedoogenlooze willekeur der dorpshoofden, het natuurlijk gevolg van een van deszelfs instellingen geheel verbasterd stelsel van belasting en gedwongen cultuurarbeid ".

Wie naauwkeurige opnemingen wil, wil strenge contrôle. En wie het intermediair van de dessahoofden in elk geval handhaven wil, behoudens strenge contrôle van het Europeesch gezag, beoogt niets anders dan hetgeen èn RAFFLES èn Commissarissen-Generaal hebben voorgeschreven. Geen ander stelsel is in het Regeringsreglement nedergelegd. » Zooveel de omstandigheden het toelaten", zegt art. 67, » wordt de inlandsche bevolking gelaten onder de onmiddellijke leiding van hare eigene, van regeringswege aangestelde of erkende hoofden, *onderworpen aan zoodanig hooger toezigt*, als bij algemeene of bijzondere voorschriften door den Gouverneur-Generaal is of zal worden bepaald." Art. 71, alin. 2, vervolgt: » Aan die (inlandsche) gemeenten wordt de regeling harer huishoudelijke belangen gelaten, *met inachtneming der van den Gouverneur-Generaal of van het gewestelijk gezag uitgegane verordeningen.*" In hare toelichting zeide de Regering dat aan de inlandsche hoofden in den regel moest verblijven al wat met het inwendige van het gemeente-bestuur, of in algemeenen zin met de adat in verband stond; maar zij voegde daarbij: » die uitvoering wordt door Europesche ambtenaren gadegeslagen *en gecontroleerd.*"

(1) v. DEV. II, 270.

(2) v. DEV. III, 327.

ZITTING 1877 — 1878. — **5.**

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **O**.

N°. 16.

(Zie bladz. 85 van het verslag.)

AANTOONING

BETREFFENDE

DE VERRIGTE HEERENDIENSTEN (1)

OP

JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE VORSTENLANDEN,

GEDURENDE 1876.

---

(1) Voor zooveel noodig zij weder herinnerd, dat deze statistiek alleen omvat de door het Gouvernement geregelde heerendiensten (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2879, en bijlage R van het vorig verslag), niet dus de gemeentelijke diensten, die — behoudens toezigt dat ze binnen behoorlijke grenzen blijven — aan geene regtstreeksche regeling van bestuurswege zijn onderworpen.

GEWESTEN.	Aantal heerendienstpligtigen, van welke gedurende den loop van één jaar kunnen gevorderd worden: 52	26	17	13	8	Totaal, herleid tot werkkrachten van 52 dagen in het jaar.	Totaal dagdiensten, die de aanwezige heerendienstpligtigen 's jaars verschuldigd zijn.
	dagen arbeid.						
Bantam	92 008	»	»	»	»	92 008	4 784 416
Batavia	(b) 103 302	7 546	»	»	»	(b) 107 075	5 567 900
Krawang	13 054	5 249	»	2 969	»	16 420 3/4	853 879
Preanger regentschappen	107 338	48 584	»	56 446	»	145 741 1/2	7 578 558
Cheribon	113 725	60 943	»	83 412	»	165 049 1/2	8 582 574
Tagal	72 093	11 755	»	11 807	»	80 922 1/4	4 207 957
Pekalongan	58 396	»	»	»	»	58 396	3 036 592
Samarang	179 458	4 899	»	1 609	»	182 309 3/4	9 480 107
Japara	92 369	»	»	854	»	92 582 1/2	4 814 290
Rembang	123 549	»	»	»	»	123 549	6 424 548
Soerabaija	163 015	27 162	»	33 728	»	185 028	9 621 456
Pasoeroean	73 028	31 895	»	10 260	»	91 540 1/2	4 760 106
Probolinggo	44 087	16 972	»	»	»	52 573	2 733 796
Bezoeki	56 106	4 459	»	144	»	58 371 1/2	3 035 318
Banjoewangi	7 765	»	»	»	»	7 765	403 780
Banjoemas	80 254	18 550	2 780	3 427	5 761	92 180 47/52	4 793 407
Bagelen	136 818	19 454	»	11 841	»	149 505 1/4	7 774 273
Kadoe	77 812	11 596	»	5 743	»	85 045 3/4	4 422 379
Madioen	75 472	7 745	»	474	»	79 463	4 132 076
Kediri	65 677	22 459	»	4 671	»	78 074 1/4	4 059 861
Madura (a)	8 710	5 594	»	4 452	»	12 620	656 240
Totaal	1 744 036	304 862	2 780	231 837	5 761	1 956 221 21/52	101 723 513
In 1875	1 740 216	283 740	5 757	208 036	6 242	1 936 937 17/26	100 720 758

(a) De cijfers voor Madura hebben alleen betrekking op het regentschap Pamakassan.

(b) Dat dit cijfer zooveel lager is dan in 1875 moet, luidens de ontvangen toelichting, worden verklaard door eene tot stand gekom…

(c) De toeneming, tegenover het cijfer van 1875, is hoofdzakelijk het gevolg hiervan, dat in verschillende residentien bij de nieuw… dienst beschouwd,

(d) Het overbrengen van gevangenen (van de districtshoofdplaats naar de hoofdplaats der afdeeling en, na de veroordeeling, naar d… kan worden beschikt.

(e) Alleen gevorderd in die districten waar de werkzaamheden zoo menigvuldig zijn, of in de gevallen dat het aantal gevangenen zoo… van het districts- of onderdistrictshoofd kan worden beschikt.

(f) De diensten voor het vervoeren van landsdienaren en hunne goederen en voor het verleenen van hulp aan zoodanige reiziger…

BIJZONDERE DIENSTEN.

GETAL DAGDIENSTEN GEDURENDE HET JAAR 1876 BESTEED AAN:

het bewaken van 's lands pakhuizen.	het bedienen der niet verpachte overvaarten.	het bezetten van wachthuizen.	het doen van diensten bij de inlandsche hoofden (behalve bij de dorpshoofden, behoorende deze diensten tot de gemeentelijke).	het overbrengen van brieven, voor zoover de gouvernements-brievenposterij daarin niet kan voorzien.	het geleiden van gevangenen (behalve uit de dessa naar de districts-hoofdplaats, zijnde dit een gemeentelijke dienst). (*d*)	het bewaken van districts-gevangenissen. (*e*)	het bewaken van waterwerken.	het leveren van gras voor de paarden op de stations der zoogenaamde regents- of binnenlandsche posterijen.	Totaal.
9 150	8 040	452 742	327 488	33 563	4 655	21 126	2 928	20 496	880 188
2 928	2 918	906 977	»	23 007	23 932	4 881	5 775	»	970 418
3 568	»	79 422	73 200	6 784	6 489	7 826	366	18 300	195 955
65 405	13 425	571 359	839 249	67 558	21 778	3 113	15 309	45 033	1 642 229
40 682	1 464	373 811	417 788	37 256	12 612	20 103	47 186	136 480	1 087 382
15 129	2 700	262 152	254 841	29 534	3 690	14 709	22 692	21 960	627 407
11 712	»	285 018	189 770	20 037	1 901	8 263	»	28 548	545 249
29 079	»	623 099	397 332	52 377	16 336	13 467	53 042	26 314	1 211 046
14 640	2 928	381 738	304 146	15 372	11 121	19 032	3 846	43 920	796 743
14 274	»	556 686	319 140	40 243	28 611	40 744	732	120 592	1 121 022
21 956	»	681 645	517 925	59 634	26 409	32 084	226 316	131 767	1 697 736
34 859	»	363 443	348 360	36 238	7 225	6 481	2 892	13 565	813 063
14 946	»	112 934	207 229	13 295	12 164	3 191	»	34 883	398 642
6 588	»	190 532	273 195	23 331	3 795	22 495	2 366	42 456	564 758
2 562	»	40 260	47 946	732	22	»	»	536	92 058
16 344	240	448 195	325 703	32 815	6 159	2 406	3 664	63 386	898 912
10 703	»	160 044	341 648	32 751	506	28	190 643	115 390	851 713
27 084	2 196	360 158	194 680	12 444	2 264	5 987	24 372	60 037	689 222
27 450	2 928	518 256	409 916	47 871	14 111	29 699	20 859	51 449	1 122 589
17 976	»	253 596	372 272	29 519	8 586	9 857	11 611	49 626	753 043
1 095	»	27 010	56 660	»	»	»	2 345	7 300	94 410
388 130	36 839	7 649 077	6 218 488	(*c*) 614 361	212 366	265 492	636 944	1 032 088	17 053 785
392 268	57 250	7 378 547	6 265 620	522 193	189 791	317 294	594 636	1 165 815	(*f*) 16 883 414

herziening der bestaande regelingstaten.

regelingstaten gerekend is op het overbrengen van brieven van en naar onderdistrictshoofden, tot dusver veelal als een gemeentelijke

aangewezen plaats van verblijf) geschiedt alleen dan in heerendienst, wanneer daartoe niet over militairen, pradjoerits of politie-oppassers

groot is, dat voor de bewaking, zonder nadeel voor den dienst, of zonder vrees voor ontvlugting, niet of niet uitsluitend over oppassers

bij het overtrekken van steilten, in 't vorig verslag nog onder de bijzondere diensten gerangschikt, zijn thans naar de algemeene overgebragt.

ALGEMEEN…

GETAL DAGDIENSTEN GEDURENDE…

GEWESTEN.	aan onderhoud van: groote post- en binnen-wegen.	bruggen en duikers.	passan-grahans en pas-santen-huizen.	dijken, dammen en water-werken.	passar-loodsen.	wacht-huizen en mijl-palen.	districts-gevan-genis-sen.	inlandsche gouverne-ments school-localen (alleen wanneer het onderwijs geheel kosteloos is).	TE ZAMEN.
Bantam	512 474	6 756	»	52 206	»	1 052	110	»	572 598
Batavia	121 631	44 996	439	12 288	459	6 927	16	»	186 756
Krawang	81 948	10 102	2 260	17 997	»	2 814	708	85	115 914
Preanger regentschappen	1 085 738	74 031	13 900	82 223	66	1 055	725	407	1 258 145
Cheribon	478 388	26 163	4 129	264 799	84	1 655	962	»	776 180
Tagal	327 688	64 761	886	119 939	60	607	96	»	514 037
Pekalongan	176 444	16 238	184	74 125	30	28	54	»	267 103
Samarang	697 406	30 817	8	220 656	2 596	155	16	»	951 654
Japara	206 198	4 421	16	45 815	18	1 076	40	»	257 584
Rembang	490 305	14 278	1 711	56 934	198	1 065	454	»	564 945
Soerabaija	1 091 085	21 159	2 267	285 993	2 028	435	723	»	1 403 690
Pasoeroean	708 035	5 897	»	47 252	154	940	105	»	762 383
Probolinggo	136 481	14 734	180	48 743	190	2 035	172	»	202 535
Bezoeki	143 005	8 674	331	23 730	310	673	10	»	176 733
Banjoewangi	19 690	8 477	347	5 155	»	»	»	»	33 669
Banjoemas	483 740	10 580	492	3 534	193	734	264	»	499 537
Bagelen	247 932	7 229	160	36 436	24	327	16	»	292 124
Kadoe	315 780	19 211	478	4 822	62	745	137	118	341 353
Madioen	233 398	9 231	80	59 692	632	2 411	220	»	305 664
Kediri	474 810	14 516	1 618	51 707	14	2 362	740	»	545 767
Madura (a)	21 689	51	»	4 514	»	»	»	»	26 254
Totaal	8 053 865	412 322	29 486	1 518 560	7 118	27 096	5 568	610	10 054 625
In 1875	7 536 176	518 543	19 749	1 898 415	12 506	32 713	7 477	1 364	10 026 943

(a) De cijfers voor Madura hebben alleen betrekking op het regentschap Pamakassan.

(b) Deze dienst mag alleen dan worden gevorderd, wanneer daartoe, voor de reglementair bepaalde loonen, geen vrijwillige koelies

DIENSTEN.

HET JAAR 1876 BESTEED:

aan eersten aanleg, zware herstelling of vernieuwing van:											
groote post- en binnen-wegen.	bruggen en duikers.	passangrahans en passanten-huizen.	dijken, dammen en water-werken.	pas-sar-lood-sen.	wacht-huizen en mijl-palen.	districts-gevan-genis-sen.	inlandsche gouverne-ments-schoolloca-len (alleen wanneer het onderwijs geheel kos-teloos is).	TE ZAMEN.	aan het vervoeren van landsdienaren en hunne goederen (b), en het verleenen van hulp bij het overbrengen van rijtuigen van zoodanige reizigers langs steilten.	Totaal generaal der gepraesteerde dag-diensten (bijzondere en algemeene diensten te zamen).	Aantal dag-diensten in 1876 ongebruikt gebleven.
5 866	31 853	1 350	60 933	»	745	192	»	100 939	2 514	1 556 239	3 228 177
11 548	1 433	15	4 740	»	11	22	»	17 769	»	1 174 943	4 392 957
»	13 930	20	35 979	»	»	»	»	49 929	1 011	362 809	491 070
8 401	200 083	8 524	15 483	»	4 736	2 438	1 020	240 685	17 343	3 158 402	4 420 156
15 949	75 915	745	138 796	»	15	»	»	231 420	1 610	2 096 592	6 485 982
4 304	70 509	5 170	28 138	»	»	701	»	108 822	95	1 250 361	2 957 596
2 515	37 689	2 301	7 037	»	25	»	»	49 567	237	862 156	2 174 436
35 014	51 070	»	26 633	»	1 875	8 735	»	123 327	9 064	2 295 091	7 185 016
2 224	22 048	»	21 465	»	1 140	2 010	»	48 887	149	1 103 363	3 710 927
»	50 245	24 958	4 439	»	»	»	»	79 642	2 294	1 767 903	4 656 645
»	70 432	5 883	135 493	»	132	1 105	600	213 645	2 039	3 317 110	6 304 346
2 455	19 440	590	215 431	»	3 553	70	»	241 539	943	1 817 478	2 942 628
»	68 090	1 522	32 177	»	»	532	»	102 321	4	703 502	2 030 294
971	39 043	9 416	7 215	»	»	561	»	57 206	12	798 709	2 236 609
»	15 997	2 520	»	»	»	»	»	18 517	10	144 254	259 526
32 079	177 780	1 994	1 750	»	14 360	27	»	227 990	3 674	1 630 113	3 163 294
8 275	150 182	26 088	529 111	»	10	»	»	713 666	4 661	1 862 164	5 912 109
41 213	41 155	2 928	6 472	»	»	9 458	»	101 226	9 952	1 141 753	3 280 626
2 230	53 905	»	16 235	»	1 970	599	»	74 939	7 231	1 510 423	2 621 653
4 045	83 182	26 835	14 184	»	»	5 216	»	133 462	168	1 432 440	2 627 421
736	»	»	26 242	»	»	»	2 220	29 198	»	149 862	506 378
77 825	1 273 981	120 859	1 327 953	»	28 572	31 666	3 840	2 964 696	62 561	30 135 667	71 587 846
68 865	1 183 139	196 321	1 066 846	4 930	54 478	28 443	730	2 703 752	99 034	29 713 143	71 007 615

komen zijn, en overigens slechts in die gevallen, waarin de bepalingen op het reizen van 's lands dienaren de verstrekking van koelies toelaten.

ZITTING 1877—1878. — 5.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE P.

N°. 17.

(Zie bladz. 87 van het verslag.)

AANSLAG EN OPBRENGST

VAN DE

LANDRENTE OP JAVA EN MADURA

in 1876.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws) van de voor vast aangeslagen bouwgronden.					Bedrag van den vijfjarigen aanslag, zoo als die in 1873 was vastgesteld. (a)
	Sawahs.	Tegalvelden.	Nipabosschen.	Boomgaarden.	Woonerven (belastbare uitgestrektheid).	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Bantam	80 738	18 610	753	5 750	97	f 687 081,53
Batavia	952	»	»	27	51	13 951,36
Krawang	22 114	»	»	474	1 363	73 354,98
Preanger regentschappen	167 935	77 982	60	19 521	4 133	1 033 391,64
Cheribon	197 904	1 583	48	1 459	6 431	1 052 542,39
Tagal	142 474	7 547	»	37	4 727	913 636,71
Pekalongan	70 379	13 308	867	244	4 275	406 571,69
Samarang	256 261	42 407	252	429	17 266	1 722 371,97
Japara	119 534	11 874	»	25	7 386	670 828,00
Rembang	159 973	23 769	»	148	8 069	772 334,59
Soerabaija	253 257	25 904	3 325	1 476	14 207	1 907 734,32
Pasoeroean	67 761	33 485	237	833	3 184	1 161 505,59
Probolinggo	43 934	16 707	»	»	6 777	715 683,66
Bezoeki	57 472	21 825	»	1 365	2 836	843 512,71
Banjoewangi	12 448	559	»	4 087	275	141 749,00
Banjoemas	116 641	15 608	96	2 058	13 692	724 462,69
Bagelen	130 670	21 085	32	3 353	13 097	1 309 968,66
Kadoe	84 357	24 308	»	91	2 694	817 086,15
Madioen	156 454	18 494	»	207	13 360	805 883,68
Kediri	93 344	27 858	»	153	21 454	1 052 147,01
Madura	11 593	15 440	»	»	2 056	138 520,00
	2 246 195	418 353	5 670	41 737	147 430	f 16 964 318,37 (a)

(a) Voor een viertal residentien (Pekalongan, Samarang, Rembang en Soerabaija) is het cijfer verbeterd; van daar dat het totaal dezer kolom f 27 983,25 hooger is dan de opgaaf in 't vorig verslag.

(b) Dit cijfer is hooger dan de opgaaf in 't vorig verslag door de toepassing van juistere gegevens bij opmeting verkregen, van welke opmeting, hoewel zij in 1874 begonnen werd, eerst in 1876 door den resident melding is gemaakt.

(c) De vroegere opgaaf beliep f 17 116,11^{5}. De reden der vermindering is niet toegelicht gevonden.

(d) Deze opgaaf is f 22 155,69 hooger dan die in 't vorig verslag, zijnde het bedrag waarmede de voor 1875 toepasselijke normale aanslag is verhoogd, ten gevolge van het benuttigen der juistere gegevens, welke de statistieke opneming aan het licht bragt voor de districten Oeteran, Kanigoro, Bagi en Ponorogo.

(e) De normale aanslag is in 1875 niet, zoo als in 't vorig verslag werd opgegeven, met f 1026, maar met f 2072,81^{5} moeten worden verminderd, zijnde nader een bedrag van f 1046,81^{5} in mindering moeten worden gebragt wegens bevonden mindere uitgestrektheid der belastbare tuinen.

(f) Verg. de kolommen 31 en 32.

	Dit bedrag is in:						Dus in 1876 gewerden.	Bedrag van den aanslag voor 1876.				De aanslag voor 1876 is verminderd met:			Totaal der vermindering die de aanslag van 1876 heeft ondergaan.	Derhalve was in 1876 werkelijk te heffen.	In 1875 was te heffen.	Zoodat het te heffen bedrag in 1876 beliep		Bedrag nog niet aangezuiverd op 31 December 1876.	Marktprijs per pikol padi in 1876		TOELICHTING OP DE KOLOMMEN 12, 13 EN 15.						
	1874		1875		1876			Voor vast aangeslagen gronden (kolommen 2–6).	Niet voor vast aangeslagen tegalvelden.		Totaal (som van de kolommen 15 en 17).	het bedrag der vrijstellingen wegens		het bedrag der afschrijvingen wegens het onbeplant blijven van gronden.				meer.	minder.		hoogste.	laagste.	Bedrag van den aanslag der voor vast aangeslagen gronden in 1875. (r)	Vermeerdering die dit cijfer in 1876 heeft ondergaan				Vermindering die dit cijfer in 1876 heeft ondergaan door het te niet gaan van gronden of door herstel van fouten in den bestaanden aanslag (s).	Derhalve bedraagt de aanslag der voor vast aangeslagen gronden in 1876.
	vermeerderd.	verminderd.	vermeerderd.	verminderd.	vermeerderd. (f)	verminderd. (l)			Gegiste uitgestrektheid in bouws.	Bedrag van den aanslag.		het bezigen van gronden voor de gouvernements suikercultuur (p).	misgewas of buitengewone en gewigtige redenen.											door het belastbaar worden van sawahs in het 4de oogstjaar.	door uitbreiding der woonerven, nipabosschen en boomgaarden.	door toepassing van art. 14 van Ind. Stbl. 1872, n°. 66, of van art. 15 van Ind. Stbl. 1872, n°. 219b.	Totaal der vermeerdering.		
	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.
1,53	) f 2 208,06	»	(b) f 2 723,78	»	(g) f 839,82	f 2,40	f 692 850,79	f 677 649,66^5	15 972	f 48 963,07	f 726 612,73^5	»	f 8 815,24	f 98,16^5	f 8 913,40^5	f 717 699,33	f 695 448,10	f 22 251,23	»	f 6 264,68	f 4,50	f 1,00	f 661 896,82^5	f 73,60	»	f 15 681,64	f 15 755,24	f 2,40	f 677 649,66^5
1,36	»	f 582,90	»	f 162,12	»	181,21	13 025,13	13 025,13	»	»	13 025,13	»	809,90	326,31	1 136,21	11 888,92	13 029,03	»	f 1 140,11	1 784,79	3,80	3,20	13 206,34	»	»	»	»	181,21	13 025,13
4,98	2 454,00	»	3 779,40	»	1 545,00	»	81 133,38	80 449,56	3 267	8 002,10	88 451,66	»	12 317,27^5	3 989,35	16 306,62^5	72 145,03^5	80 334,72	»	8 189,68^5	3 711,59^5	4,00	1,70	78 146,22	1 545,00	»	758,34	2 303,34	»	80 449,56
1,64	74 711,29	1 197,93^5	69 549,64^5	1 881,44	40 984,15^5	(m) 44 283,16	1 171 274,20	1 166 365,06^5	»	»	1 166 365,06^5	»	20 247,31	35 765,78	56 013,09	1 110 351,97^5	1 084 369,70^5	25 982,27	»	31 448,10^5	6,00	1,00	f 1 165 060,74	4 725,07	f 36 259,08^5	4 603,33	45 587,48^5	44 283,16	1 166 365,06^5
2,39	6 587,90^5	436,52^5	17 056,25	6 383,25	21 366,50	880,19	1 089 853,08^5	1 088 680,42^5	9 385	37 286,05	1 125 966,47^5	f 25 641,48	8 981,89	4 285,60	38 908,97	1 087 057,50^5	1 037 053,55^5	50 003,95	»	6 220,93	3,75	1,85	1 067 021,42^5	19 744,19	1 622,31	1 172,69	22 539,19	880,19	1 088 680,42^5
5,71	3 365,47	»	2 096,45^5	456,00	1 179,30	532,19^5	919 289,74^5	876 853,23	2 572	7 378,25	884 231,48	24 822,14	64 642,38	32 146,04	121 610,56	762 620,92	692 218,37^5	70 402,54^5	»	29 834,24	6,50	2,25	(r) 831 201,11	991,17^5	188,12^5	45 005,01^5	46 184,31^5	532,19^5	876 853,23
1,69	»	57,77	»	167,12^5	»	63,48	406 283,32	402 470,18	»	»	402 470,18	12 558,16^5	4 105,57^5	25 131,10	41 794,84	360 675,34	344 668,44	16 006,90	»	652,53^5	5,25	2,00	393 839,49	»	»	3 694,17	3 694,17	63,48	402 470,18
1,97	212,00	»	6 304,42	76,00	6 003,42^5	»	1 734 815,81^5	1 637 555,74^5	2 672	7 840,75	1 645 396,49^5	33 008,80	153 180,43^5	60 670,26	246 859,49^5	1 398 537,00	(q) 1 358 528,68^5	40 008,31^5	»	19 594,11	6,00	1,25	1 538 902,41	6 003,42^5	»	92 649,91	98 653,33^5	»	1 637 555,74^5
8,00	310,00	76,00	109,00	128,00	209,00	49,50	671 202,50^5	652 452,25^5	1 378	5 898,50	658 350,75^5	34 442,32	26 870,17^5	53 842,17^5	115 154,67	543 196,08^5	494 752,23^5	48 443,85	»	7 816,33	6,00	2,00	633 759,34^5	209,00	»	18 533,41	18 742,41	49,50	652 452,25^5
4,59	1 252,22	»	1 349,00	»	871,00	102,50	775 704,31	754 413,40	1 534	3 307,00	757 720,40	1 273,00	34 719,28^5	1 739,58	37 731,86^5	719 988,53^5	(q) 689 243,13^5	30 745,40	»	1 269,87^5	6,12	1,16^5	(r) 736 348,81	871,00	»	17 296,09	18 167,09	102,50	754 413,40
4,32	15 571,16^5	1 064,95	(c) 9 549,35^5	28,00	23 193,88	58,00	1 954 897,77^5	1 911 165,89^5	564	2 764,50	1 913 930,39^5	120 869,32	49 607,32^5	7 252,22	177 728,86^5	1 736 201,53	(q) 1 593 922,78	142 278,75	»	47 228,41	5,50	1,50	(r) 1 841 450,86	23 193,88	»	46 579,15^5	69 773,03^5	58,00	1 911 165,89^5
5,59	920,46	»	3 292,06	»	3 235,50	1 264,25	1 167 689,[illegible]6	1 163 197,16	521	4 828,20	1 168 025,36	98 250,97	180,25	1 511,68	99 942,90	1 068 082,46	1 056 261,01^5	11 821,44^5	»	43,00	8,00	2,00	1 156 376,78	3 235,50	»	4 849,13	8 084,63	1 264,25	1 163 197,16
3,66	1 620,00	»	2 030,00	»	6 346,71^5	»	725 680,37^5	720 412,56	20 164	143 517,49	863 930,05	78 074,68^5	3 029,15	9 855,47	90 959,30^5	772 970,74^5	732 615,81^5	40 354,93	»	756,00	5,00	2,40	708 798,17	6 339,71^5	7,00	5 267,67^5	11 614,39	»	720 412,56
2,71	1 219,00	13,00	4 309,96	»	2 271,52^5	»	851 300,19^5	842 820,76^5	9 128	42 159,33^5	884 980,10	31 227,06	2 501,34	3 692,45	37 420,85	847 559,25	835 833,19	11 726,06	»	11 005,25	5,50	2,00	837 750,67	2 271,52^5	»	2 798,57	5 070,09^5	»	842 820,76^5
9,00	5 120,00	126,00	5 963,00	(e) 2 072,81^5	(h) 5 009,00	(n) 49 412,74^5	106 229,44	104 881,44	46	293,50	105 174,94	»	9 765,49	7 982,65	17 748,14	87 426,80	100 572,96^5	»	13 146,16^5	6 97[illegible],37	2,50	1,50	(r) 144 462,18^5	»	»	9 832,00	9 832,00	49 412,74^5	104 881,44
2,69	1 531,70	195,00	10 755,77	1 957,05	9 827,54^5	3 176,87	741 248,78^5	787 176,32^5	10 484	23 978,02^5	811 154,35	3 942,00	10 538,73	39 779,46^5	54 260,19^5	756 894,15^5	(q) 730 256,65^5	26 637,50	»	9 393,28^5	6,50	1,00	744 671,74^5	2 301,25^5	7 526,29	35 853,90^5	45 681,45	3 176,87	787 176,32^5
8,66	2 919,67^5	3 590,98	6 575,96	3 802,57^5	6 380,75	3 223,73	1 315 227,76	1 306 829,32	11 476	38 723,00	1 345 552,32	»	21 182,21	5 370,10	26 552,31	1 319 000,01	1 125 942,90^5	193 057,10^5	»	21 217,84^5	8,00	2,00	1 295 462,48	5 766,55	614,20	8 209,82	14 590,57	3 223,73	1 306 829,32
6,15	»	»	»	»	167,70	308,58	816 945,27^5	803 354,35^5	7 603	28 777,24	832 131,59^5	»	1 279,12	3 858,73	5 137,85	826 993,74^5	815 932,21	11 061,53^5	»	4 539,57^5	6,00	1,05	790 014,23	167,70	»	13 481,00^5	13 648,70^5	308,58	803 354,35^5
3,68	852,00	531,75	(d) 22 821,69	26,00	(i) 25 631,21^5	(o) 36 271,00^5	818 359,83^5	747 541,23	11 980	28 072,12^5	775 613,35^5	4 013,24	9 903,74	78 915,39^5	92 832,37^5	682 780,98	(q) 676 280,93^5	6 500,04^5	»	310,08	8,75	1,50	740 453,43^5	673,74	»	42 685,06	43 358,80	36 271,00^5	747 541,23
7,01	11 925,20	1 229,89	10 121,00	26 670,31	20 398,50	12 195,00	1 054 496,51^5	998 333,89	2 660	11 599,00	1 009 932,89	15 481,00	108 670,95^5	75 097,64^5	199 249,60	810 683,29	745 879,07	64 804,22	»	13 951,66^5	8,00	1,20	928 789,95	20 220,50	178,00	61 340,44	81 738,94	12 195,00	998 333,89
0,00	»	»	»	»	1 535,92	»	140 055,92	129 770,81	»	»	129 770,81	(p) 5 817,53	13 324,99	16,48	19 159,00	110 611,81	107 671,15	2 940,66	»	83,30	5,50	3,00	117 587,04	1 535,92	»	10 647,85	12 183,77	»	129 770,81
8,37	132 780,14^5	f 9 102,70	f 178 386,74^5	f 43 810,68^5	f 176 996,45 (k)	f 152 004,81^5	f 17 247 563,51^5	f 16 865 398,40^5	111 406	f 443 388,13^5	f 17 308 786,54	f 489 421,71 (p)	f 564 672,76^5	f 451 326,64^5	f 1 505 421,12	f 15 803 365,42	f 15 010 814,67 (q)	f 815 026,71	f 22 475,96	f 224 100,97	f 8,75	f 1,00	f 16 430 200,26 (r)	f 99 868,74^5	f 46 395,01	f 440 939,20^5	f 587 202,96	f 152 004,81^5	f 16 865 398,40^5

meer f 792 550,75

) Hieronder eene vermeerdering van f 766,22 in Bantam, ten gevolge van de toepassing van juistere gegevens, bij opmeting [illegible]kregen.

) Deze vermeerdering is ni sluitend het gevolg van opmetingen ter verkrijging van juistere gegevens.

) Hieronder eene vermeerdering, om gelijke reden als boven, ten bedrage van f 24 957,47^5 (die vermeerdering betreft de [illegible]ricten Koetoe, Ardjowinangon en Poeloeng).

) Voor het verschil met de totalen der kolommen 31 en 32 zie men de drie voorgaande noten.

) Verg. kolom 35.

(m) Deze vermindering is grootendeels het gevolg eener verbetering in den te hoogen aanslag voor de afdeeling Soekapoera-Kollot.

(n) Deze belangrijke vermindering is een gevolg van de omstandigheid dat voor vast aangeslagen waren tegalvelden, die in [illegible] regel onbeplant bleven, zoodat jaarlijks groote bedragen moesten worden afgeschreven, terwijl ook gebleken is dat in [illegible]joewangi tuinen waren aangeslagen, die, wegens hunne geringe opbrengst, niet belastbaar waren.

(o) Ook hier is aan [illegible]dere redenen dan aan het te niet gaan van gronden te denken, namelijk aan verbetering der leggers van aanslag voor de afdeeling Ngawi.

(p) Ook het bedrag van de vrijstelling voor de velden der barissan op Madura is in deze kolom opgenomen om er geen afzonderlijke kolom voor in te ruimen.

(q) Voor vijf residentien (Samarang, Rembang, Soerabaija, Banjoemas en Madioen) is het cijfer verbeterd; van daar dat het totaal dezer kolom f 30 867,46^5 lager is dan de opgaaf in 't vorig verslag. Slechts voor Rembang en Banjoemas vindt men die verbeteringen toegelicht. Het werkelijk verschuldigd bedrag in Banjoemas was namelijk in 't vorig verslag f 1 133,63 te laag opgegeven, omdat het bedrag der vrijstellingen wegens misgewas tot een gelijk bedrag te hoog stond uitgetrokken. Daarentegen moest het werkelijk verschuldigd bedrag voor Rembang, gelijk dit in 't vorig verslag werd opgegeven, met f 1982,16^5 worden verminderd, omdat 1°. de vrijstelling wegens misgewas later gebleken is het vroeger opgebragt cijfer met f 1760,63^5 te hebben overschreden, en 2°. de gronden van eene dessa (welke voor f 370 in den vasten aanslag waren begrepen en over welke gronden voor 1875 f 221,53 verschuldigd was) wegens hun geringe opbrengst uit den legger der klassificatie zijn moeten worden afgevoerd. Laatstgenoemde som, even als het betaalde over 1873 en 1874 (ad f 73,05 en f 147,29) is dan ook aan de bevolking teruggegeven.

(r) Voor vier residentien (Tagal, Rembang, Soerabaija en Banjoewangi) is het cijfer verbeterd; van daar dat het totaal dezer kolom f 7 411,12^5 lager is dan de opgaaf in 't vorig verslag. Voor Tagal en Soerabaija zijn die verbeteringen (verminderingen) ad f 7 en f 6135,78 niet toegelicht; omtrent die voor Rembang en Banjoewangi, bedragende f 221,53 en f 1046,81^5 zie men de noten *q* en *e*.

(s) Verg. kolom 13 en aldaar de noten *m*, *n* en *o*.

(Zie bladz. 90 van het verslag.)

AANSLAG EN OPBRENGST

VAN DE

BEDRIJFSBELASTING

OP

JAVA EN MADURA

in 1876,

MET VERMELDING VAN

DEN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.

GEWESTEN.	BEDRAG VAN DEN AANSLAG. (De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen aan het gemiddeld bedrag per hoofd.)				
	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal.	I
Bantam	f 42 802,00 (f 4,51)	f 3 655,00 (f 8,29)	f 108,00 (f 9,82)	f 46 565,0 (f 4,68)	f
Batavia	2 212,00 (f 2,77)	2 655,50 (f 6,43)	23,00 (f 5,75)	4 890,5 (f 4,02)	
Krawang	5 973,75 (f 1,65)	4 735,00 (f 5,99)	44,00 (f 4,40)	10 752,7 (f 2,43)	
Preanger regentschappen	51 245,66 (f 1,49)	1 848,70 (f 5,19)	89,50 (f 4,26)	53 183,8 (f 1,53)	
Cheribon	55 630,55 (f 2,89)	30 285,00 (f 8,11)	4 358,00 (f 8,36)	90 273,5 (f 3,84)	
Tagal	60 363,75 (f 2,72)	11 035,50 (f 8,28)	1 135,00 (f 4,49)	72 534,2 (f 3,05)	
Pekalongan	30 314,00 (f 1,86)	6 178,00 (f 7,85)	936,00 (f 6,24)	37 428,0 (f 2,17)	
Samarang	63 814,25 (f 2,31)	37 706,00 (f 9,39)	1 722,00 (f 3,71)	103 242,2 (f 3,22)	
Japara	25 969,00 (f 2,18)	9 772,75 (f 6,70)	226,00 (f 3,48)	35 967,7 (f 2,68)	
Rembang	27 884,00 (f 1,94)	12 473,00 (f 7,13)	313,00 (f 2,72)	40 670,0 (f 2,50)	
Soerabaija	258 714,00 (f 3,24)	49 950,00 (f 12,56)	5 768,00 (f 10,56)	314 432,0 (f 3,73)	
Pasoeroean	112 969,20 (f 3,95)	17 099,00 (f 1,68)	1 662,00 (f 4,43)	131 730,2 (f 4,39)	
Probolinggo	53 083,00 (f 3,37)	3 988,50 (f 7,87)	689,00 (f 3,02)	57 760,50 (f 3,51)	
Bezoeki	42 312,25 (f 3,69)	2 078,50 (f 7,67)	1,039,50 (f 5,00)	45 430,25 (f 3,80)	
Banjoewangi	1 700,00 (f 2,50)	78,00 (f 3,39)	330,00 (f 5,00)	2 108,00 (f 2,74)	
Banjoemas	20 648,35 (f 1,42)	4 216,00 (f 5,36)	22,00 (f 3,67)	24 886,35 (f 1,63)	
Bagelen	61 832,25 (f 1,59)	5 275,00 (f 7,90)	35,00 (f 2,69)	67 142,25 (f 1,70)	
Kadoe	27 513,75 (f 1,41)	6 205,00 (f 5,55)	41,00 (f 1,95)	33 759,75 (f 1,64)	
Madioen	20 879,00 (f 2,98)	8 786,00 (f 11,64)	12,00 (f 1,33)	29 677,00 (f 3,82)	
Kediri	36 748,00 (f 3,46)	14 377,00 (f 8,53)	» (»)	51 125,00 (f 4,10)	
Madura	155 846,25 (f 6,15)	6 316,50 (f 6,50)	6 829,50 (f 3,87)	168 986,2 (f 6,03)	
TE ZAMEN	f 1 158 449,01 (f 2,81)	f 238 713,95 (f 8,89)	f 25 382,50 (f 5,26)	f 1 422 545,46 (f 3,20)	

BEDRAG VAN DEN ACHTERSTAND OP 31 DECEMBER 1876.				*a.* Inlanders. *b.* Chinezen. *c.* Andere vreemde oosterlingen.	GETAL PERSONEN, AANGESLAGEN IN DE BEDRIJFSBELASTING MET EEN BEDRAG VAN:																TOTAAL van de aangeslagenen.	
Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal.		f 1.	boven f 1 tot en met f 2.	boven f 2 tot en met f 3.	boven f 3 tot en met f 4.	boven f 4 tot en met f 5.	boven f 5 tot en met f 10.	boven f 10 tot en met f 15.	boven f 15 tot en met f 25.	boven f 25 tot en met f 50.	boven f 50 tot en met f 75.	boven f 75 tot en met f 100.	boven f 100 tot en met f 150.	boven f 150 tot en met f 200.	boven f 200 tot en met f 300.	boven f 300 tot en met f 400.	boven f 400 tot en met f 500.		
f 1 584,00	f 75,00	f 98,00	f 1 757,00	*a.*	3 378	3 095	885	928	136	514	120	69	212	128	14	7	1	»	»	»	9 487	
				b.	11	53	214	36	36	36	13	16	13	7	3	1	»	2	»	»	441	9 939
				c.	»	»	4	»	»	3	3	1	»	»	»	»	»	»	»	»	11	
63,50	82,00	»	145,50	*a.*	301	204	185	24	16	49	12	2	3	2	»	»	»	»	»	»	798	
				b.	82	51	96	25	37	68	17	24	10	3	»	»	»	»	»	»	413	1 215
				c.	»	»	»	1	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	
226,50	94,00	»	320,50	*a.*	2 220	914	315	77	43	47	4	1	»	»	»	»	»	»	»	»	3 621	
				b.	57	184	176	89	55	159	39	17	9	4	2	»	»	»	»	»	791	4 422
				c.	»	»	5	2	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10	
358,59	59,50	»	418,09	*a.*	15 654	15 104	2 307	595	276	345	58	36	1	»	»	»	»	»	»	»	34 376	
				b.	40	77	576	39	35	50	13	12	7	»	»	»	»	»	»	»	356	34 753
				c.	»	7	75	»	4	1	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	21	
58,00	475,00	572,50	1 105,50	*a.*	4 476	6 130	3 700	2 292	1 033	1 349	185	53	9	1	»	»	»	»	»	»	19 228	
				b.	61	338	576	633	453	1 030	258	234	120	14	7	4	1	2	1	»	3 732	23 481
				c.	1	37	75	61	60	200	45	26	7	6	1	2	»	»	»	»	521	
6 983,50	844,50	»	7 828,00	*a.*	5 169	7 605	4 800	1 677	1 816	922	169	50	6	4	»	»	»	»	»	»	22 218	
				b.	59	279	262	145	144	226	95	58	37	16	3	4	1	3	»	»	1 332	23 803
				c.	3	130	14	46	23	21	11	2	3	»	»	»	»	»	»	»	253	
1 043,00	»	136,00	1 179,00	*a.*	9 437	4 611	1 002	381	396	321	74	19	43	8	2	»	»	»	»	»	16 294	
				b.	14	55	535	102	45	117	36	46	26	3	6	2	»	»	»	»	787	17 231
				c.	7	55	41	13	5	11	7	7	2	»	2	»	»	»	»	»	150	
2 738,00	1 025,00	436,75	4,199,75	*a.*	6 173	8 271	6 912	3 468	1 311	1 283	136	40	7	»	»	»	»	»	»	»	27 601	
				b.	75	1 616	433	325	293	602	210	236	138	37	10	21	15	2	3	1	4 017	32 087
				c.	1	108	209	49	27	53	6	9	5	»	1	1	»	»	»	»	469	
910,70	185,00	150,00	1 245,70	*a.*	5 116	3 432	1 746	698	305	473	81	28	8	1	»	»	»	»	»	»	11 888	
				b.	208	352	214	116	110	258	64	49	65	19	4	»	»	»	»	»	1 459	13 412
				c.	25	15	7	5	3	7	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	65	
179,00	206,00	50,00	435,00	*a.*	5 674	6 276	1 430	489	292	190	22	9	1	1	»	»	»	»	»	»	14 384	
				b.	243	260	342	121	242	271	106	102	49	8	3	2	»	»	»	»	1 749	16 248
				c.	34	52	12	4	4	6	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	115	
308,00	4 992,00	400,00	5 700,00	*a.*	24 351	16 499	9 018	16 097	4 714	7 454	1 013	443	157	16	6	5	3	1	2	»	79 779	
				b.	84	132	533	1 205	312	956	233	205	167	52	41	21	10	15	6	6	3 978	84 303
				c.	73	62	46	65	98	108	30	24	24	9	2	3	1	»	»	1	546	
»	951,00	128,00	1 079,00	*a.*	5 260	5 723	9 018	2 706	2 611	2 571	260	252	65	22	13	71	28	9	6	»	28 615	
				b.	11	81	242	72	104	220	105	83	50	19	10	8	3	2	4	6	1 020	30 010
				c.	73	100	66	44	23	44	11	8	5	1	»	»	»	»	»	»	375	
424,00	180,00	»	604,00	*a.*	749	3 525	5 064	3 951	947	1 278	67	133	9	1	»	»	»	»	»	»	15 724	
				b.	3	53	102	74	79	103	47	28	11	6	»	»	»	»	»	»	506	16 458
				c.	1	82	102	23	9	10	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	228	
161,33	191,00	224,50	576,83	*a.*	355	532	3 189	3 659	1 350	1 518	552	260	51	1	»	»	»	»	»	»	11 467	
				b.	11	8	52	34	36	52	27	48	3	»	»	»	»	»	»	»	271	11 946
				c.	12	16	45	33	59	14	3	11	15	»	»	»	»	»	»	»	208	
»	»	»	»	*a.*	179	220	202	46	18	7	5	»	3	»	»	»	»	»	»	»	680	
				b.	2	9	7	2	»	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	23	769
				c.	31	11	1	15	»	2	2	3	»	»	1	»	»	»	»	»	66	
1 335,50	»	»	1 335,50	*a.*	10 430	2 670	849	280	119	120	18	5	»	»	»	»	»	»	»	»	14 491	
				b.	235	150	107	53	39	113	36	31	20	3	1	»	»	»	»	»	788	15 285
				c.	»	1	2	2	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	
820,24	»	11,00	831,24	*a.*	25 747	8 387	2 377	1 213	572	515	45	20	5	»	»	»	»	»	»	»	38 881	
				b.	118	162	82	54	33	118	32	29	28	5	6	»	»	»	1	»	668	39 562
				c.	1	4	6	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	
450,50	1 383,00	7,00	1 840,50	*a.*	12 721	5 326	771	250	120	192	51	11	1	»	»	»	»	»	»	»	19 443	
				b.	96	392	188	111	66	155	34	42	26	3	2	2	»	»	»	»	1 117	20 581
				c.	11	[illegible]	5	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	21	
207,00	»	»	207,00	*a.*	2 180	1 542	1 195	1 018	378	609	48	33	3	1	»	»	»	»	»	»	7 007	
				b.	3	89	82	74	68	226	89	66	37	11	5	4	1	»	»	»	755	7 771
				c.	6	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	
943,25	2 617,00	»	3 560,25	*a.*	2 005	2 343	2 136	1 655	1 570	987	67	21	3	»	1	»	»	»	»	»	10 788	
				b.	23	152	356	192	242	475	80	83	59	17	1	1	»	4	»	»	1 685	12 473
				c.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
8 509,50	378,00	2 734,00	11 621,50	*a.*	6 195	6 512	3 509	1 347	939	2 924	1 672	845	952	262	22	23	16	4	»	»	25 322	
				b.	192	204	125	101	74	157	38	40	26	8	5	»	1	»	»	»	971	28 028
				c.	53	1 187	184	112	57	71	25	12	25	2	4	1	2	»	»	»	1 735	
27 304.11	f 13 738,00	f 4 947,75	f 45 989,86	*a.*	147 770	108 921	60 710	42 851	18 962	23 668	4 659	2 330	1 539	448	58	106	48	14	8	»	412 092	
				b.	1 628	4 697	4 607	3 603	2 503	5 394	1 573	1 449	901	235	109	70	32	30	15	13	26 859	443 777
				c.	332	1 874	831	477	374	557	149	105	87	18	11	7	3	»	»	1	4 826	

Z

Volg-nummer.
1
2

(1) huur

(2) versla

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE R.

N°. 19.

(Zie bladz. 97 van het verslag.)

OVERZIGT betreffende de in erfpacht *aangevraagde* gronden op Java, welke op 31 December 1876 voorloopig of definitief toegewezen, maar in de openbare registers *nog niet ingeschreven* (1) waren, en van die, welke in het tijdvak van 1 April — 31 December 1876 aan de aanvragers geweigerd werden (2).

Volgnummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: a. toegezegd; b. afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen*
A. Op 31 December 1876 waren toegezegd (maar nog niet afgestaan) de navolgende perceelen:							
1	Preanger regentschappen.	Tjilokotot (regentschap Bandong).	$316^{409}/_{500}$	*a.* 21 Dec. 1876, n°. 25.	f 5,10	W. F. Hoogeveen.	Bij de toezegging dezer gronden, aanvankelijk aangevraagd door H. Helder en C°., is de voorwaarde gesteld, dat ze niet voor de koffijcultuur mogen worden bestemd. Voor het op de gronden aanwezige hout moet eene retributie worden betaald van f 175,50 per bouw, te voldoen in tien gelijke jaarlijksche termijnen, vóór ult°. December van elk jaar, ingaande met dat waarin de beschikking over het perceel verkregen wordt. Tusschen het perceel en het gouvernements-kinaplantsoen Nagrak moet eene strook bosch behouden blijven ter breedte van minstens 300 M. Bij Indisch besluit dd. 3 Junij 1877, n°. 11, is het perceel op de bovenstaande voorwaarden definitief afgestaan. Het totaal der voor het aanwezige houtgewas te betalen retributie is bepaald op f 6077,95.
2	Idem.	Tjitjalengka (regentschap Bandong).	$72^{74}/_{500}$ $6^{114}/_{500}$	*a.* 5 Julij 1876, n°. 16.	4,60	A. F. van der Ven.	De gronden zijn aangevraagd ter uitbreiding van een in 1875 in erfpacht verkregen perceel groot 253 bouws. Bij Indisch besluit dd. 30 Mei 1877, n°. 22, zijn de gronden definitief afgestaan. Voor het aanwezige houtgewas zal eene retributie (in eens) moeten worden voldaan van f 330.

(1) Omtrent de op genoemden datum reeds ingeschreven erfpachtsperceelen zie men het overzigt betreffende den landbouw op in huur of in erfpacht afgestane woeste gronden, behoorende tot de bijlagen van hoofdstuk **O**.

(2) Eene lijst van de vroeger (vóór 1 April 1876) afgewezen verzoeken om gronden in erfpacht vindt men in bijlage U van het vorig verslag (zie § *C* van dien staat).

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: *a.* toegezegd; *b.* afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
3	Preanger regentschappen.	Tjipoetri (regentschap Tjiandjoer).	499 482/500	*a.* 18 Aug. 1876, n°. 8.	f 3,50	V. W. van Gogh.	Retributie als boven bepaald op f 3400, te voldoen in vijf gelijke jaarlijksche termijnen. De ondernemer had het plan om, nevens de koffijteelt, ook de kinacultuur te beproeven. Bij Indisch besluit dd. 14 Mei 1877, n°. 12, is het perceel definitief afgestaan.
4	Idem.	Id. id.	42 229/500	*a.* 18 Mei 1876, n°. 30.	1,50	J. C. Baud qq. A. F. Huygen.	Retributie als boven bepaald op f 1445, te betalen in vijf gelijke jaarlijksche termijnen. Bij Indisch besluit dd. 5 Februarij 1877, n°. 7, definitief afgestaan.
5	Idem.	Id. id.	10 159/500	*a.* 26 Junij 1876, n°. 24.	1,75	J. F. Bik.	De gronden grenzen aan het in 1875 door denzelfden aanvrager in erfpacht verkregen perceel Tjipoetri. Bij Indisch besluit dd. 30 Januarij 1877, n°. 3, definitief afgestaan.
6	Idem.	Djampang Wetan (regentschap Tjiandjoer).	500	*a.* 16 Nov. 1876, n°. 26.	2,00	H. W. L. Steenstra Toussaint.	De toezegging geschiedde onder beding dat de regthebbenden op de in 't perceel geënclaveerd liggende stukjes ontgonnen grond, voor het verlaten daarvan, naar genoegen zouden worden schadeloos gesteld. Voor het aanwezige houtgewas zou aan den lande in vijf termijnen te betalen zijn eene retributie van f 1200.
7	Idem.	Tjitjoeroek (regentschap Tjiandjoer).	100	*a.* 17 Oct. 1876, n°. 19.	2,50	E. F. E. Panel.	De gronden zijn bestemd voor de teelt van rameh. Voor de regthebbenden op geënclaveerd liggende stukjes ontgonnen grond is eene schadeloosstelling bedongen van f 253. Overigens zal de erfpachter zich moeten verbinden tot het in goeden staat onderhouden van een over het perceel loopenden pedattiweg.
8	Idem.	Plaboean (regentschap Tjiandjoer).	bijna 398 63/500	*a.* 19 Oct. 1876, n°. 1.	2,00	J. H. Haak Bastiaanse.	Schadeloosstelling als boven bepaald op f 37,50; voorts zijn bij de toezegging eenige bepalingen gemaakt omtrent de beschikking enz. door den erfpachter over eenige wegen en riviertjes die het perceel doorsnijden.
9	Idem.	Id. id.	ruim 214 151/500	*a.* 8 Oct. 1876, n°. 14.	1,25	P. Zeper.	Ook bij de toezegging van dit perceel is bedongen dat de regthebbenden op geënclaveerd liggende stukjes ontgonnen grond door den aanvrager voor den afstand hunner regten naar genoegen zouden worden schadeloos gesteld. Overigens zijn bepalingen gemaakt om te waarborgen dat het publiek gebruik van een over het perceel loopenden pedattiweg niet worde belemmerd en deze door den erfpachter in goeden staat worde onderhouden. Bij Indisch besluit dd. 4 Maart 1877, n°. 5, is het perceel definitief afgestaan.
10	Idem.	Id. id.	500	*a.* 11 Oct. 1876, n°. 18.	1,25	C. F. P. Bauer.	In de aftestane gronden zou niet begrepen mogen worden eene aan twee inlanders toebehoorende waterleiding; waar overigens eenige stukjes ontgonnen grond binnen het perceel vielen, zouden de regthebbenden voor het verlaten daarvan naar genoegen moeten worden schadeloos gesteld.

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: *a.* toegezegd; *b.* afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
11	Preanger regentschappen.	Plaboean (regentschap Tjiandjoer).	300	*a.* 19 Oct. 1876, n°. 6.	f 2,10	S. Bloem qq. G. J. Diepering.	De gronden zijn aangevraagd ter uitbreiding van het in 1875 in erfpacht verkregen perceel Ongkrak. Van twee over het perceel loopende wegen zal de erfpachter het onderhoud op zich moeten nemen.
12	Idem.	Id. id.	500	*a.* 19 Nov. 1876, n°. 18.	2,00	F. F. J. van Hengst.	Het perceel zal zoodanig afgerond moeten worden, dat eenige geënclaveerd liggende stukjes ontgonnen grond, waarvan de regthebbenden ongenegen waren afstand te doen, van de uitgifte blijven uitgesloten en het perceel toch een aaneengeschakeld geheel uitmake. Ook de verpligting tot onderhoud van een gedeelte kampongweg is onder de voorwaarden van uitgifte opgenomen.
13	Idem.	Djampang Tengah (regentschap Tjiandjoer).	250 369/500	*a.* 2 Oct. 1876, n°. 31.	1,25	A. O. van Swieten.	Tusschen het perceel en een naburigen gouvernements-koffijtuin zal eene ruimte moeten gelaten worden ter breedte van minstens 5 Rijnl. roeden. Verpligting tot onderhoud van eenige over het perceel loopende wegen. Bij Indisch besluit dd. 11 April 1877, n°. 31, is het perceel definitief afgestaan.
14	Idem.	Panembong (regentschap Limbangan).	bijna 28 16/500	*a.* 14 Sept. 1876, n°. 25.	4,85	K. F. Holle.	Bij de toezegging is de voorwaarde gesteld, dat op de gronden geen koffij zal mogen worden geteeld. De gronden zijn bestemd voor de teelt van kina. Bij Indisch besluit dd. 26 Februarij 1877, n°. 17, is het perceel definitief afgestaan onder de bovenbedoelde beperking en met beding voorts van eene retributie van f 350 aan den lande te betalen voor het aanwezige houtgewas.
15	Pekalongan.	Soebah (regentschap Batang).	30	*a.* 1 Aug. 1876, n°. 25.	3,50	M. C. Verloop.	De gronden zijn aangevraagd ter uitbreiding van het in 1875 in erfpacht verkregen perceel Kedondong.
16	Idem.	Bandar Sidajoe (regentschap Batang).	337	*a.* 28 April 1875, n°. 29.	3,00	A. L. F. van Krieken.	De definitieve toewijzing der gronden werd in 1876 nog vertraagd doordien de meetbrief ter verbetering moest worden teruggezonden. Bij Indisch besluit dd. 10 Maart 1877, n°. 36, is de voorloopige beschikking van 28 April 1875, n°. 29, achtervolgd door de definitieve toewijzing van ruim 18 308/500 bouws; terwijl bij Indisch besluit dd. 16 Junij 1877, n°. 17, aan denzelfden aanvrager zijn afgestaan 2 stukken grond, te zamen groot ongeveer 10 bouws, geënclaveerd liggende in het reeds in 1875 door hem in erfpacht verkregen perceel Tombo in 't zelfde district, benevens 2 andere stukken, aan dat perceel grenzende en te zamen groot ongeveer 120 bouws. Of op deze laatste vier stukken gronds (afgestaan tegen f 5 per bouw 's jaars en tegen eene retributie aan den lande van f 2400 voor een in de uitgifte begrepen vrijwilligen koffijaanplant der bevolking) de toezegging van April 1875 mede betrekking had, is hier te lande niet gebleken.

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: *a.* toegezegd; *b.* afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
17	Pekalongan.	Bandar Goemiwang (regentschap Pekalongan).	$221^{432}/_{500}$ ± $5^{420}/_{500}$	*a.* 29 Oct. 1876, n°. 14.	f 3,00	H. van Gessel jr.	De aanvraag had betrekking tot 200 bouws, welke ter uitbreiding moesten dienen van het perceel Loetoeng-Linggo, waarvan de huur in 1874 vervangen is door erfpacht. Tot het afstaan der bedoelde gronden verklaarde de Indische Regering zich bereid onder voorwaarde dat de erfpachter zich verbond het koffijproduct voortaan binnen de grenzen van het vereenigd perceel te bereiden. (Voor het overbrengen van het bereidingsetablissement, thans buiten het perceel gevestigd, zou evenwel eene tijdruimte gelaten worden van drie jaren, gerekend van den dag van inschrijving van het erfpachtsregt.) Voorts achtte de Indische Regering het wenschelijk, dat alsnog erfpacht zou worden aangevraagd voor twee binnen Loetoeng-Linggo geënclaveerd gelegen stukjes grond, tot dusver door den ondernemer bezeten met regt van opstal. Bij Indisch besluit van 26 April 1877, n°. 3, zijn zoowel de beide laatstbedoelde grondstukken (te zamen groot $5^{420}/_{500}$ bouws) als de aangevraagde nieuwe gronden ($221^{432}/_{500}$ bouws) onder de bovenbedoelde voorwaarde definitief in erfpacht toegewezen.
18	Samarang.	Ambarawa (regentschap Salatiga).	200	*a.* 26 Sept. 1876, n°. 3.	2,10	E. Th. van Bronkhorst.	Koffijaanplant verboden. Ook zou bij de opmeting moeten worden zorg gedragen dat geene voor die cultuur geschikte gronden in de uitgifte werden begrepen. Aan den lande zal zijn uit te keeren f 497.82⁵, (te betalen in vijf jaarlijksche termijnen) als retributie voor aanwezig houtgewas; aan de regthebbende bevolking eene schadeloosstelling van f 200 voor het gemis van op 't perceel groeijende alang-alang.
19	Idem.	Selokaton (reg. Kendal).	500	*a.* 2 Oct. 1876, n°. 24.	3,60	G. N. A. Volkert.	Aan den lande te betalen (in vijf jaarlijksche termijnen) f 877,31, als retributie voor aanwezig houtgewas; aan de bevolking (in eens) eene schadeloosstelling van f 1068 voor het gemis van op 't perceel staande aanplantingen.
20	Idem.	Id. id.	500	*a.* 22 Sept. 1876, n°. 22. *a.* 14 Dec. 1876, n°. 30.	3,10	P. H. Soeters.	Deze gronden bestaan uit drie perceelen, waarvan aanvankelijk een tweetal, en later (in December 1876) ook het derde zijn toegezegd, omtrent welks vatbaarheid voor uitgifte toen nadere inlichtingen waren verkregen. Het bedrag der aan den lande te betalen retributie voor het aanwezig houtgewas zou nog moeten worden vastgesteld.
21	Idem.	Id. id.	200 à 400	*a.* 18 Sept. 1876, n°. 12.	3,10	C. B. Versteegh.	Retributie als boven nader te bepalen. Aan de bevolking voor 't gemis van in 't perceel gelegen stukjes ontgonnen grond eene schadeloosstelling van f 745 uit te keeren.
22	Idem.	Wirosari (regentschap Grobogan).	200	*a.* 10 Dec. 1876, n°. 7.	2,25	E. Th. van Bronkhorst.	Retributie en schadeloosstelling als boven (de laatste reeds bepaald op f 451). Voorts zou op den erfpachter de verpligting komen te rusten om de in twee rigtingen langs de grenzen van het perceel loopende voetpaden ter breedte van 12 Rijnlandsche voeten in stand te houden.

Volgnummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: a. toegezegd; b. afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
23	Soerabaija.	Modjosari-Kidool en Modjosari-Lor (regentschap Modjokerto).	60	a. 7 Oct. 1876, n°. 12.	f 2,10	J. A. L. Hochbaum.	Beide perceelen behooren vermoedelijk bij elkander. Als voorwaarde is gesteld dat het verkeer langs een over de aangevraagde gronden loopenden weg door den erfpachter niet zal mogen worden belemmerd.
24	Idem.	Id. id.	150	a. 7 Oct. 1876, n°. 12.	3,10	Idem.	
25	Pasoeroean.	Sengoro (reg. Malang).	500	a. 21 Junij 1876, n°. 20.	2,10	H. Heymering.	
26	Idem.	Karanglo (reg. Malang).	$520^{410}/_{500}$	a. 11 Nov. 1876, n°. 26.	4,25	S. L. W. van der Elst.	De gronden zullen dienen tot uitbreiding der onderneming Soembool, waarvan in Augustus 1876 de huur door erfpacht vervangen is. Aanvankelijk was de aanvrage der aan Soembool grenzende gronden geweigerd (Julij 1876), in de meening dat het doel enkel was om anderen te weren uit de nabijheid van het huurland. Bij Indisch besluit van 13 Mei 1877, n°. 16, is de definitieve toewijzing gevolgd.
27	Bagelen.	Sapoeran (reg. Ledok).	$389^{475}/_{500}$	a. 1 Aug. 1876, n°. 26.	2,10	A. W. C. Flohr.	Sedert definitief afgestaan bij Indisch besluit van 28 Februarij 1877, n°. 21.
28	Kadoe.	Lempoeijang (reg. Temanggoeng).	150	a. 11 Sept. 1875, n°. 23.	2,60	C. L. Heyligers.	De meetbrief was bij het eind van 1876 ingediend; het was echter nog niet gebleken of de in het vorig verslag (bijlage U, § A, n°. 12) bedoelde schadeloosstelling aan de bevolking reeds was uitbetaald.
29	Idem.	Id. id.	$333^{244}/_{500}$	a. 9 Aug. 1876, n°. 6.	3,10	J. C. Beek.	De toezegging geschiedde onder voorwaarde, dat de grenslijnen zoodanig werden gekozen, dat eenige djatiboomen enz. daarbuiten bleven, en dat eene behoorlijke schadeloosstelling zou worden uitbetaald aan de regthebbenden op eenige in 't perceel aanwezige vruchtboomen en op ½ bouw tegalgrond, daarin geënclaveerd. Bij Indisch besluit van 3 April 1877, n°. 11, zijn de gronden (tot de hiernevens opgegeven uitgestrektheid) definitief afgestaan en is de bedoelde schadeloosstelling bepaald op f 300.
30	Madioen.	Poeloeng (regentschap Ponorogo).	250	a. 4 Dec. 1876, n°. 5.	5,00	Aquasie Boachie.	De gronden zijn bestemd tot uitbreiding van het huurland Bonowati en Goeloewoeloeh.
31	Kediri.	Djambean (reg. Kediri).	$407^{154}/_{500}$	a. 18 Sept. 1876, n°. 14.	3,75	C. Th. Wardenaar.	Aan de regthebbenden zou f 250 moeten worden uitgekeerd als schadeloosstelling voor 't gemis van op het perceel aanwezige vruchtboomen. Bij Indisch besluit van 26 Maart 1877, n°. 10, zijn de gronden definitief afgestaan.
32	Idem.	Id. id.	$498^{305}/_{500}$	a. 18 Sept. 1876, n°. 15.	3,75	C. F. Stephan.	Schadeloosstelling als boven bepaald op f 1250. Bij Indisch besluit van 26 Maart 1877, n°. 9, zijn de gronden definitief afgestaan.

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: a. toegezegd; b. afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
33	Kediri.	Soekoredjo (reg. Kediri).	500	*a.* 18 Sept. 1876, n°. 16.	f 4,50	H. Nicolay.	Schadeloosstelling als boven bepaald op f 2500. Vermits het perceel, zooals het was aangevraagd, gedeelten omvatte, die niet in de uitgifte begrepen mogten worden, zou bij de opmeting gezorgd moeten worden, dat deze buiten de grenzen vielen der af te stane uitgestrektheid. Sedert — en wel bij Indisch besluit dd. 7 Junij 1877, n°. 10, — zijn, met intrekking van het besluit van 18 September 1876, aan de toezegging nadere voorwaarden verbonden, als: 1°. de voorafgaande uitkeering aan de regthebbende bevolking eener vergoeding van f 1520 voor het gemis van plukregt der op de gronden aanwezige boomen en gewassen, en voor het verlaten van eene kleine ontginning binnen het aftestane perceel; 2°. dat van de uitgifte uitgesloten worde eene kleine inlandsche begraafplaats en de grens van het perceel minstens 50 Rijnlandsche roeden verwijderd blijve van de bronnen van een paar beken; 3°. dat op den erfpachter de zorg rust voor het in goeden staat onderhouden van eenige over het perceel loopende wegen.
34	Idem.	Wlingi (reg. Blitar).	500	*a.* 9 Julij 1876, n°. 24.	2,10	S. J. Dunlop.	Deze perceelen zijn naast elkander gelegen op het Kawi-gebergte. Bij Indisch besluit van 11 April 1877, n°. 30, zijn de gronden definitief afgestaan.
35	Idem.	Id. id.	$533^{405}/_{500}$	*a.* 9 Julij 1876, n°. 24.	2,10	J. P. L. Gelpke.	
36	Idem.	Id. id.	$184^{385}/_{500}$	*a.* 8 Julij 1876, n°. 33.	4,10	G. Kramer en C. L. Cramer.	De regthebbenden op eenige binnen het perceel gelegen tegalvelden zouden vooraf naar genoegen moeten worden schadeloos gesteld. Over het gedeelte, dat bij de opmeting zou blijken met hout te zijn begroeid, zou aan den lande eene retributie moeten worden betaald naar reden van f 13 per bouw. Bij Indisch besluit van 12 Maart 1877, n°. 8, zijn de gronden definitief afgestaan, en is de retributie voor het aanwezige houtgewas bepaald op f 492,70, te betalen in vijf jaarlijksche termijnen.
37	Idem.	Id. id.	160	*a.* 23 Junij 1876, n°. 7.	4,10	P. C. Huyser, qq. Tawangredjo cultuur-maatschappij te Rotterdam.	De erfpachter zal het water uit eene over het perceel stroomende beek niet voor eigen gebruik mogen benuttigen en evenmin den loop daarvan mogen stremmen of verleggen. Voor het gemis van eenige op het perceel groeijende arènboomen, aan de regthebbende bevolking eene schadeloosstelling uit te keeren van f 51.

B. Op 31 December 1876 waren afgestaan (maar nog niet in de openbare registers ingeschreven) de navolgende perceelen.

1	Preanger regentschappen.	Oedjoeng Broeng Koelon (reg. Bandong).	ruim $30^{17}/_{500}$ circa $10^{469}/_{500}$	*a.* 13 Sept. 1874, n°. 8. *b.* 7 Oct. 1876, n°. 11.	f 5,10	C. Meyboom.	

Volgnummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: *a.* toegezegd; *b.* afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
2	Preanger regentschappen.	Djampang Tengah (regentschap Tjiandjoer).	ruim 460	*a.* 23 Dec. 1874, n°. 19. *b.* 18 Sept. 1876, n°. 13.	f 1,25	J. A. Droop en A. W. Holle.	De gronden, bestemd ter uitbreiding van een thans nog in huur bezeten perceel (Tjitjalobak), waren oorspronkelijk alleen toegezegd aan J. A. Droop. Bij het besluit van 18 September 1876, n°. 13, zijn zij echter aan de twee genoemde ondernemers ieder voor de helft afgestaan. De conversie in erfpacht van de huur voor Tjitjalobak zal nu mede ten name van beide ondernemers geschieden.
3	Pekalongan.	Sawangan (regentschap Pekalongan).	$175^{464}/_{500}$	*a.* 6 Julij 1876, n°. 5. *b.* 29 Nov. 1876, n°. 24.	4,00	J. J. H. van Hall.	De definitieve uitgifte geschiedde op voorwaarde dat de erfpachter, ten genoegen van het bestuur, de gronden op zigtbare wijze zou afscheiden van het hem reeds vroeger in erfpacht afgestane perceel, Djolotigo geheeten.
4	Samarang.	Troeko (reg. Kendal).	$149^{78}/_{500}$	*a.* 11 Mei 1874, n°. 6. *b.* 22 Sept. 1876, n°. 57.	4,10	W. K. J. van Bloemen Waanders.	Wegens het overlijden van den aanvrager is de erfpacht verleend aan zijne erfgenamen. Tot de inschrijving in de openbare registers zou eerst mogen worden overgegaan nadat, ter verzekering van de juiste grenzen van het perceel, merkteekenen waren geplaatst, als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1874, n°. 262. Voor de aanwezige djatiboomen zou aan den lande in eens af f 100 moeten worden betaald.
5 en **6**	Idem.	Id. id.	$476^{330}/_{500}$ $491^{296}/_{500}$	*a.* 18 Sept. 1875, n°. 22. *b.* 5 Oct. 1876, n°. 15.	3,10	W. J. C. Veenstra.	De toezegging had slechts betrekking op 500 bouws; vermits echter bij opmeting bleek dat de oppervlakte $968^{126}/_{500}$ bouws bedroeg, en dus voor één perceel de aangenomen normale uitgestrektheid van 500 bouws te veel zou overschreden worden, werden de gronden in twee perceelen afgestaan, die elk afzonderlijk moeten worden ingeschreven. Voor het op de gronden aanwezige houtgewas zal aan 's lands kas in vijf jaarlijksche termijnen eene retributie moeten worden betaald van f 1852,50.
7	Pasoeroean.	Sengoro (reg. Malang).	$334^{212}/_{500}$	*a.* 22 Junij 1876, n°. 6. *b.* 3 Dec. 1876, n°. 14.	2,01	J. L. Umbgrove.	Deze gronden zijn bestemd ter uitbreiding van het in 1875 ingeschreven erfpachtsperceel Soekoredjo.
8	Idem.	Id. id.	$103^{377}/_{500}$	*a.* 23 Julij 1876, n°. 30. *b.* 9 Dec. 1876, n°. 9.	3,10	J. E. Wiederhold.	Deze gronden zijn bestemd ter uitbreiding van het in 1875 ingeschreven erfpachtsperceel Boemiredjo.
9	Kadoe.	Lempoeijang (reg. Temanggoeng).	$323^{305}/_{500}$	*a.* 30 Junij 1875, n°. 25. *b.* 25 Aug. 1876, n°. 16.	2,60	F. C. E. Bousquet.	De toewijzing had slechts betrekking op 200 bouws; bij opmeting bleek echter, in verband welligt met eene noodig bevonden wijziging der begrenzingen (verg. vorig verslag, bijlage U, § *A*, n°. 11), dat eene grootere uitgestrektheid kon worden afgestaan.
10	Madioen.	Kanigoro (reg. Madioen).	$180^{185}/_{500}$	*a.* 26 Dec. 1875, n°. 6. *b.* 22 Julij 1876, n°. 27.	3,10	C. Voûte.	De aanvrage had slechts betrekking op eene uitgestrektheid van 70 bouws. De ondernemer bezit overigens in hetzelfde district nog 4 andere perceelen in erfpacht, namelijk Panggoengsari, Pangoengagoeng en Wilhelmina, respectievelijk ingeschreven 21 Julij 1874, 10 Januarij 1876 en 14 Januarij

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit waarbij het perceel in erfpacht is: a. toegezegd; b. afgestaan.	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	Naam van den aanvrager.	Verdere aanteekeningen.
							1876 (verg. vorig verslag bijlage U, § B, n°. **78**, **79** en **80**), zoomede het in der tijd in erfpacht aangeboden en toen aan E. A. Swaving gegunde perceel Sekaloes, ingeschreven 10 Januarij 1876 (verg. vorig verslag, bijlage T, n°. 18). Bij de uitgifte van het perceel Wilhelmina waren zekere gronden (ter grootte van $66^1/_2$ bouws) van de erfpacht uitgesloten. Op nadere aanvraag zijn deze bij Indisch besluit van 3 Februarij 1877, n°. 20, alsnog aan den ondernemer afgestaan, waardoor de uitgestrektheid van dit perceel van 281 op $347^1/_2$ bouws is gebragt.
11	Kediri.	Soekoredjo (reg. Kediri).	$584^{225}/_{500}$	b. 31 Julij 1876, n°. 6.	f 4,50	P. H. L. Lisnet.	Deze gronden zijn niet vooraf toegezegd, omdat de kaart en de meetbrief tegelijk met de aanvrage werden ingediend.

C. Van 1 April — 31 December 1876 werd voor de navolgende perceelen de gevraagde uitgifte geweigerd.

I	Preanger regentschappen.	Bandjaran (regentschap Bandong).	500			G. G. Couperus.	Afgewezen omdat de uitgifte in strijd zou zijn met 's lands belangen. (Indisch besluit van 13 Mei 1876, n°. 33.)
II	Idem.	Gandasoli (regentschap Bandong).	100			F. Konrad.	Als boven. (Indisch besluit van 26 September 1876, n°. 26).
III	Idem.	Tjitjoeroek (regentschap Tjiandjoer).	300			B. B. J. Crone.	Afgewezen omdat de uitgifte in strijd zou zijn met de belangen der bevolking. Van de bedoelde gronden, onmiddellijk grenzende aan de thee onderneming Tendjo-Ajoe, waren 44 bouws door inlanders ontgonnen, terwijl de overige uitgestrektheid voor weiland en voor uitbreiding van den eigen landbouw der bevolking moest behouden blijven. (Indisch besluit van 25 April 1876, n°. 20.)
IV	Idem.	Tandjongsari (regentschap Soemedang).	55			E. H. Hillebrandt.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 25 Junij 1876, n°. 15.)
V	Samarang.	Oenarang (reg. Salatiga).	50			H. D. Mac Gillavry.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 18 September 1876, n°. 17.)
VI	Idem.	Salatiga (reg. Salatiga).	$39^1/_2$			H. G. Lorch.	Afgewezen omdat de bedoelde gronden, die de ondernemer wenschte te bestemmen tot uitbreiding van het hem in erfpacht afgestane (vroeger in huur bezeten) perceel Flogo, in gebruik waren bij de bevolking. (Indisch besluit van 22 September 1876, n°. 1.)
VII	Idem.	Id. id.	65			V. Clignett.	Afgewezen omdat de uitgifte in strijd zou zijn met 's lands belang en met dat der bevolking. (Indisch besluit van 11 October 1876, n°. 12.)
VIII	Idem.	Tengarang (reg. Salatiga).	250			M. Th. de Korte.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 5 Augustus 1876, n°. 22.)

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
IX	Samarang.	Bodja (reg. Kendal).	$36^{44}/_{100}$	W. L. Versteeg.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 8 September 1876, n°. 39.) Tevens werd ingetrokken het besluit van 4 April 1873, n°. 44, waarbij den aanvrager was vrijgelaten de bedoelde gronden (die hij toen tot eene uitgestrektheid van 200 bouws in huur had gevraagd) te doen opmeten. Bij de opmeting bleek dat slechts over ruim 36 bouws kon worden beschikt, maar tevens dat de bevolking die gronden voor hare eigene cultures niet missen kon. Ook de belangen van den lande (de moeijelijkheid om te waken tegen onttrekking van koffij aan de verpligte levering) deden de uitgifte ontraden.
X	Idem.	Id. id.	200	J. L. de Grave.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 22 October 1876, n°. 43.)
XI	Idem.	Id. id.	600 en 200	F. T. Marcks.	Afgewezen omdat de verlangde gronden beschikbaar moesten blijven voor de gouvernements-koffijcultuur (Indisch besluit van 28 October 1876, n° 28). De aanvrager is later op zijn verzoek teruggekomen, doch bij het besluit van 31 Januarij 1877, n°. 17, werd bij de weigering volhard.
XII	Idem.	Kendal (reg. Kendal).	160	Oey Tiang Tjioe.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 15 December 1876, n°. 58.)
XIII	Idem.	Selokaton (reg. Kendal).	100	Mac Neill en C°, en A. v. d. Leeuw.	Als bij n°. VII. De gronden waren aangevraagd ter uitbreiding van het in erfpacht (vroeger in huur) bezeten perceel Poetjong en Selokaton. (Indisch besluit van 31 Augustus 1876, n°. 10.)
XIV	Idem.	Id. id.	100 40 100	P. H. Soeters.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 3 November 1876, n°. 22.)
XV	Idem.	Id. id.	200	A. M. Odenthal.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 26 September 1876, n°. 8.)
XVI	Idem.	Id. id.	200	T. K. N. van Hengel.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 16 September 1876, n°. 29.)
XVII	Japara.	Mergotoehoe (reg. Joana.)	500	W. D. F. Meijer.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 26 September 1876, n°. 22.)
XVIII	Pasoeroean.	Poerworedjo (regentschap Pasoeroean).	500	J. W. Bille van den Dungen.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 26 Junij 1876, n°. 26.) Toen de aanvrager kort daarop het verzoek herhaalde, werd bij de afwijzing volhard. (Indisch besluit van 10 Augustus 1876, n°. 8.)
XIX	Idem.	Gondanglegi (reg. Malang).	250	J. P. J. H. L. de Quay.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 25 Augustus 1876, n°. 18.)
XX	Idem.	Idem.	500	Reiss en C°.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 7 October 1876 n°. 28.)
XXI	Idem.	Pandakkan (reg. Bangil).	50	W. J. L. Schmidt.	Als bij n°. VII. (Indisch besluit van 16 September 1876, n°. 36.)

Volg-nummer.	GEWESTEN.	Districten en regentschappen.	Uitgestrektheid in bouws.	Naam van den aanvrager.	*Verdere aanteekeningen.*
XXII	Madioen.	Djogorogo en Sinee (reg. Ngawi).	300	C. Steffen.	Als bij n°. I. (Indisch besluit van 24 Junij 1876, n°. 30.)
XXIII	Idem.	Sinee (reg. Ngawi).	500	G. F. A. Gout.	Idem, idem.
XXIV	Idem.	Idem.	100	C. F. Cramer Borneman.	Idem, idem.
XXV	Idem.	Poeloeng (regentschap Ponorogo).	250	O. H. A. A. van Selow.	Afgewezen omdat de verlangde gronden (dezelfde als die in dezen staat bedoeld onder § A, n°. 30) bereids door een ander waren aangevraagd. (Indisch besluit van 4 December 1876, n°. 5.)

(Zie bladz. 98 van het verslag.)

OVERZIGT

VAN DE

ondernemingen voor welke gedurende 1876 is toegestaan de huur te vervangen door erfpacht.

Volgnummer.	Gewest.	District en regentschap.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en numm van het Indisch besluit waarbij aan de huur de voorwaarden medegedeeld, vo het vervangen d huur door erfpacht de Regering gesteld.	ja Pe
1	Pekalongan.	Sawangan (reg. Pekalongan)	Djampangan en Sidosoekmo.	H. J. Rauws.	$497^{391}/_{500}$	15 Augustus 187 n°. 11.	f
2	Samarang (*a*).	Bodja (reg. Kendal).	Trisobo.	J. Hudig.	85 $119^{1}/_{2}$ (*b*)	2 September 187 n°. 5 (*c*).	
3	Idem.	Id. id.	Sringin.	Factory der Nederlandsche Handelmaatschappij.	$439^{58}/_{500}$	2 September 187 n°. 9.	
4	Idem.	Id. id.	Getas.	C. A. Reijers qq. erven V. J. van Dolder.	577	10 November 187 n°. 45.	
5	Idem.	Salatiga. (reg. Salatiga).	Lerep.	D. J. K. Pietermaat.	$316^{334}/_{500}$	5 Julij 1876, n°.	
6	Idem.	Ambarawa (reg. id.)	Klepoe.	S. A. van Son, geb. Caron c. s.	400	15 Augustus 187 n°. 6.	
7	Pasoeroean (*f*).	Karanglo (reg. Malang).	Soembool.	S. L. W. van der Elst.	$498^{455}/_{500}$	25 Julij 1876, n°.	
8	Bagelen.	Sapoeran (reg. Ledok).	Boerat.	C. J. W. de Tourton Bruijns en Ch. F. Th. M. M. graaf de Geloes.	457	5 Augustus 187 n°. 7.	
9	Kadoe.	Ngasinan (reg. Magelang).	Ngrantjak.	E. Jacobson.	$372^{475}/_{500}$	30 Junij 1876, n°. 5 (*g*).	
10	Madioen (*i*).	Kanigoro (reg. Madioen).	Waliran.	B. R. G. Bouricius (*k*)	500	11 Februarij 18 n°. 19.	
11	Idem.	Poeloeng (reg. Ponorogo).	Bonowati en Goeloewoeloeh.	Aquasie Boachie.	434	15 Julij 1876, n°.	
12	Idem.	Id. id.	Soekaradja (Betoeng Kendjing).	J. W. G. Harloff.	500	15 Julij 1876, n°. 20 (*n*).	
13	Kediri.	Pakoentjen (reg. Ngrowo).	Penampian.	E. M. van der Kaa.	$503^{1}/_{3}$	29 Junij 1876, n°. 15 (*p*).	
14	Idem.	Modjoroto (reg. Kediri).	Petoengroto.	J. G. Huyser, c. s.	$353^{75}/_{500}$	3 November 187 n°. 5.	
15	Idem.	Waroedjajeng (reg. Berbek).	Koedjonmanis.	F. J. H. Bayer Sr.	400	6 December 187 n°. 8 (*r*).	
16	Idem.	Wlingi (reg. Blitar).	Djoeleg.	Nederlandsch Indische Handelsbank.	530	3 Augustus 187 n°. 7.	
17	Idem.	Id. id.	Gabroe.	Idem.	531	3 Augustus 187 n°. 7 (*u*).	
18	Idem.	Kotta Blitar (reg. Blitar).	Tawangredjo.	Tawangredjo Cultuurmaatschappij te Rotterdam	150	23 Junij 1876, n°. 3.	

(*a*) Het perceel Pringapoes Nobo, waarvoor in het vorig verslag (bijlage V, n°. 18) eene uitgestrektheid van $961^{15}/_{16}$ bouws was op geven, is, ingevolge nadere opmeting, in de erfpachtregisters ingeschreven tot eene uitgestrektheid van $1089^{321}/_{500}$ bouws. De jaarlijksc erfpachtsom zal dus bedragen niet f 4809,69 maar f 5448,21.

(*b*) De huur was voor deze uitgestrektheid eerst ingegaan 22 Januarij 1876. Bij uitzondering was bedongen dat de huurschat reeds h eerste jaar over de volle $119^{1}/_{2}$ bouws zou verschuldigd zijn.

(*c*) De ondernemer zal het water uit de over het perceel Trisobo loopende rivier niet op zoodanige wijze mogen aanwenden dat het g bruik daarvan voor de bevolking eenigermate wordt belemmerd.

(*d*) Ingeschreven 9 Januarij 1877.

(*e*) De inschrijving zou moeten plaats hebben vóór of op 10 Mei 1877.

(*f*) Het perceel Tanahwangi, waarvoor in het vorig verslag (bijlage V, n°. 21) eene uitgestrektheid van 710 bouws was opgegeven, ingevolge nadere opmeting, in de erfpachtregisters ingeschreven voor eene uitgestrektheid van $738^{977}/_{1000}$ bouws. De jaarlijksche erfpachts zal dus bedragen niet f 3550 maar f $3694,88^{5}$.

(*g*) Het koffijproduct wordt bereid op een etablissement gelegen buiten het perceel op grond door den ondernemer met regt van opstal bezeten. Hi mede zal mogen worden voortgegaan, maar het Gouvernement heeft zich voorbehouden die vergunning te doen vervallen, zoodra, n het oordeel van den resident, gegrond vermoeden mogt ontstaan, dat op die wijze koffij van de bevolking aan de verpligte gouver mentslevering wordt onttrokken.

(*h*) De dus * geteekende sommen [betreffende die ondernemingen waarvoor de huurschat in 1876 nog niet over de volle uitgestrekth was verschuldigd] wijzen aan het *gemiddeld* bedrag berekend over de nog niet verloopen huurjaren.

(*i*) De opgaven in het vorig verslag gedaan ten aanzien van het perceel Kandangan (n°. 26 van den toen medegedeelden staat V) z gebleken eenige aanvulling en verbetering te behoeven: aan verpondingsbelasting (bij eene aanslagwaarde van f 150 000) zal jaarlij

Verschuldigde jaarlijksche huurschat.		Verschuldigde jaarlijksche erfpachtsom.		Aanvankelijke taxatie der perceelen met de daarop staande gebouwen en vastigheden voor den aanslag in de verponding.		Bij vervanging der huur door erfpacht zal dus het Gouvernement reeds dadelijk ontvangen aan canon en verponding per jaar (ongerekend het hoofdgeld, bedoeld in de volgende kolom, en de vermoedelijke latere stijging der verponding bij volgende taxatien):	Bovendien per jaar te heffen aan hoofdgeld (à f 5 per man) voor de op het perceel gevestigde vaste werklieden, als compensatie voor hunne vrijstelling van heerendiensten (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 116, art. 14). (Vermoedelijk bedrag, berekend naar het aantal tijdens de taxatie van het perceel aldaar gevestigde werklieden.)	Datum van inschrijving van het erfpachtsregt in de openbare registers.
Per bouw.	In 't geheel.	Per bouw.	In 't geheel.	Aanslag-waarde.	Jaarlijksche betaling.			
f 2,00	f 995,56	f 1,00	f 497,78	f 80 000,00	f 600,00	f 1 097,78	f 75,00	18 Oct. 1876.
6,00 7,50	1 406,25	6,00	1 227,00	28 300,00	212,25	1 439,25	Geen gevestigde bevolking.	(*d*)
6,00	2 634,70	4,50	1 976,02	94 000,00	705,00	2 681,02	Idem.	5 Dec. 1876.
6,00	3 462,00	3,50	2 019,50	220 000,00	1 650,00	3 669,50	Idem.	(*e*)
6,00	1 900,00	4,50	1 425,00	84 000,00	630,00	2 055,00	Idem.	24 Oct. 1876.
6,00	2 400,00	4,00	1 600,00	120 000,00	900,00	2 500,00	Idem.	28 Nov. 1876.
6,66$^{2}/_{3}$	3 326,00	4,25	2 120,37	161 500,00	1 211,25	3 331,62	Niet opgegeven.	31 Aug. 1876.
8,00	3 656,00	7,20	3 290,40	50 000,00	375,00	3 665,40	Geen gevestigde bevolking.	13 Dec. 1876.
10,66$^{2}/_{3}$	(*h*)3 890,56*	7,30	2 722,53^{5}	160 000,00	1 200,00	3 922,53^{5}	Niet opgegeven.	11 Sept. 1876.
6,66$^{2}/_{3}$	(*l*)3 333,30	3,00	1 500,00	300 000,00	2 250,00	3 750,00	Idem.	20 Junij 1876.
6,00	2 297,65*	5,00	2 170,00	30 000,00	225,00	2 395,00	Idem.	(*m*)
6,00	3 000,00	3,00	1 500,00	270 000,00	2 025,00	3 525,00	Idem.	(*o*)
3,50	1 467,66^{5}*	4,50	2 264,40	22 902,00	171,76^{5}	2 436,16^{5}	Geen gevestigde bevolking.	26 Dec. 1876.
3,00	934,81*	4,50	1 589,17^{5}	43 000,00	322,50	1 911,67^{5}	Idem.	(*q*)
5,00	2 000,00	3,50	1 400,00	85 500,00	641,25	2 041,25	f 290,00	(*s*)
4,00	2 120,00	3,50	1 855,00	60 000,00	450,00	2 305,00	Geen gevestigde bevolking.	(*t*)
9,00	4 779,00	8,00	4 248,00	90 000,00	675,00	4 923,00	Idem.	(*t*)
10,66$^{2}/_{3}$	1 600,00	5,00	750,00	117 500,00	881,25	1 631,25	Idem.	12 Dec. 1876.

ontvangen worden f 1125; aan erfpachtsom f 2250, te zamen f 3375. Daarentegen zou aan huurschat, *over de nog niet verloopen contractsjaren*, gemiddeld 'sjaars slechts ontvangen worden f 3088,23^{5}. De conversie zal dus voor den lande voordeelig zijn.

(*k*) Na de toezegging der conversie zijn de gronden overgegaan op W. Butin Bik c. s.

(*l*) Ten aanzien van die ondernemingen, waarvoor trapsgewijze ingang van huurschat was bedongen, heeft men thans als jaarlijksch bedrag uitgetrokken niet, zoo als in het vorig verslag (bijlage V), het gemiddelde over den vollen huurtermijn maar het gemiddelde over het getal jaren dat de huurcontracten nog zouden hebben te loopen. Van daar het verschil van de thans opgebragte som met de opgaaf in de aangehaalde bijlage.

(*m*) De inschrijving moet plaats hebben binnen zes maanden nadat de Regering de voorwaarden voor de conversie heeft vastgesteld. De huurder van Bonowati en Goeloewoeloeh heeft zich echter met die voorwaarden niet kunnen vereenigen en den bedoelden termijn ongebruikt laten voorbijgaan.

(*n*) Aanvankelijk was de erfpacht slechts voor 50 jaren toegezegd; op een nader verzoek van den huurder is echter de duur bepaald op 75 jaren (Indisch besluit dd. 20 December 1876, n°. 42). Gelijk voorbehoud is gemaakt als bedoeld bij noot *q*.

(*o*) Voor de inschrijving is zes maanden uitstel verleend, alzoo tot 15 Julij 1877 (Indisch besluit dd. 12 Maart 1877, n°. 7).

(*p*) De erfpachter zal zonder speciale vergunning van de Regering geene verandering mogen brengen in den tegenwoordigen toestand der op de gronden aanwezige „oudheden van Penampian" en deze steeds voor een ieder toegankelijk moeten laten.

(*q*) De inschrijving zou moeten plaats hebben vóór of op 3 Mei 1877.

(*r*) Het verbod van koffijaanplant, dat ook in het huurcontract voorkwam, zal gehandhaafd moeten blijven. Tevens is het beding gesteld, dat een door het perceel loopende weg niet zal mogen worden afgesloten.

(*s*) De inschrijving zou moeten plaats hebben vóór of op 6 Junij 1877.

(*t*) Ingeschreven 13 Januarij 1877.

(*u*) Gelijk voorbehoud is gemaakt als bedoeld bij noot *q*.

(Zie bladz. 100 van het verslag.)

OVERZIGT

BETREFFENDE

DE IN ERFPACHT AANGEVRAAGDE GRONDEN IN DE BUITENBEZITTINGEN,

sedert het in werking treden der verordeningen ter zake (1) tot 30 April 1877 (2).

(1) Voor de residentie Amboina zie de ordonnancie van 27 December 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 237*c*); voor de gouvernementslanden van Sumatra, die van 26 Maart 1874 (*Indisch Staatsblad* n°. 94*f*); voor het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, die van 4 Februarij 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 35*a*), en voor de gouvernementslanden der residentie Menado, die van 8 Maart 1877 (*Indisch Staatsblad* n°. 55).

(2) Alleen die aanvragen zijn opgenomen waaromtrent op 30 April 1877 reeds eene beschikking was genomen; zie echter de noot op bladz. 4 van dezen staat.

Volgnummer.	GEWEST.	ONDERAFDEELING OF DISTRICT.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit, waarbij het perceel i erfpacht is: a. toegezegd. b. afgestaan. c. geweigerd.
				***A.* Toegezegde of reeds dadelij afg**
1.	Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).	onderafdeeling XX Kotta's (afd. Tanah Datar).	$1\,331\ {}^{340}/_{500}$	*b.* 19 November 1876, n°. 17.
2.	Idem.	idem.	ruim $2\,040\ {}^{338}/_{500}$	*b.* 12 Maart 1877, n°. 21.
3.	Idem.	onderafd. Lolo en Soengei Pagoe (afd. XIII en IX Kotta's).	ruim 268	*b.* 8 Januarij 1877, n°. 49.
4.	Tapanoeli (gouvernement Sumatra's Westkust).	koeria of district Oeta Rimbaroe (afd. Mandheling en Ankola).	$771\ {}^{100}/_{500}$	*b.* 11 November 1876, n°. 29.
5.	Celebes en onderhoorigheden.	onderafd. Bonthain (afd. Zuiderdistricten).	ruim 450	*a.* 4 Februarij 1876, n°. 32.
6.	Menado.	de eilanden Bangka en Talissé.	?	*a.* 27 April 1877, n°. 21.
7.	Amboina.	het eiland Pisang (afd. Banda).	$29\ {}^{13}/_{1000}$	*b.* 9 September 1873, n°. 20.
8.	Idem.	een gedeelte van het eiland Rozengain (afd. Banda).	400	*a.* 16 Augustus 1872, n°. 35. *b.* 9 September 1873, n°. 21
9.	Idem.	noordelijk gedeelte van het eiland Rhun (afd. Banda).	287	*a.* 6 Mei 1873, n°. 2. *b.* 9 September 1873, n°. 19
10.	Idem.	zuidelijk gedeelte van het eiland Rhun (afd. Banda).	$258\ {}^{313}/_{500}$	*a.* { 4 Februarij 1873, n°. 6. / 6 Mei 1873, n°. 2. / 16 Maart 1876, n°. 10. } *b.* 28 November 1876, n°. 30
				***B.* Afgewez aa**
I.	Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).	. . . . (nabij de negorij Goegoe).	485	*c.* 22 Januarij 1875, n°. 17.
II.	Idem.	. . . . (afd. Batipoe en X Kotta's).	?	*c.* 5 Julij 1875, n°. 47.

van het perceel i…	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	NAAM VAN DEN AANVRAGER.	Datum van inschrijving van het erfpachtsregt in de openbare registers.	VERDERE AANTEEKENINGEN.
…ladeli…	**afgestane perceelen.**			
n°. 17.	f 1,00	Ch. L. F. St. M. de Roy van Zuijdewijn (voor $^{3}/_{5}$ gedeelten) en de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij (voor $^{2}/_{5}$ gedeelten).	—	Deze gronden, genaamd Kotta Zuijdewijn, waren bij het verleenen der erfpacht reeds 4 jaren in exploitatie, als zijnde in der tijd door de inlandsche bevolking en hoofden aan de ondernemers afgestaan. De erfpacht zou moeten worden ingeschreven binnen zes maanden, alzoo vóór of op 19 Mei 1877. Na het overlijden van den eerstgenoemden aanvrager, is bij Indisch besluit van 31 December 1876, n°. 1, magtiging verleend om de inschrijving naar de opgegeven verdeeling te doen plaats hebben ten name van zijne erven of regtverkrijgenden en van de Handelmaatschappij. Tot aanwijzing der grenzen van het perceel, waarvoor tot dusver gemerkte boomen dienden, zullen steenen merkteekenen moeten worden geplaatst als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1874, n°. 262.
21.	1,00	Dümmler en C°. te Padang, *qq.* de Rotterdamsch Indische Cultuurmaatschappij.	—	De inschrijving der erfpacht zou moeten plaats hebben vóór of op 12 September 1877. Ook deze gronden waren reeds in het bezit der aanvragers.
…°. 49.	1,00	A. van Gils (te Padang).	—	De gronden waren reeds in 1867 door de inlandsche bevolking en hoofden afgestaan. De inschrijving der erfpacht zou moeten plaats hebben vóór of op 8 Julij 1877, mits inmiddels op zekere punten steenen merkteekenen geplaatst werden, ten einde blijvende zekerheid te hebben omtrent de juiste ligging van het perceel.
n°. 29.	1,00	J. van Vollenhoven, *qq.* de firma van Overzee en C°. te Rotterdam.	29 Dec. 1876.	Ook deze gronden waren reeds in 1867 door de inlandsche bevolking en hoofden aan de ondernemers afgestaan.
n°. 32.	1,00	Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.	—	De meetbrief was reeds ingediend, doch de definitieve toewijzing wordt vertraagd, doordien de factorij het nog niet met de regthebbende bevolking eens is omtrent de schadeloosstelling voor het gemis van in het perceel geënclaveerd liggende stukjes ontgonnen grond, zoodat waarschijnlijk eene nieuwe opmeting zal moeten plaats hebben, zoodanig dat die stukjes grond buiten het perceel vallen. In de erfpachtsvoorwaarden zou ook het beding moeten worden opgenomen dat het terrein, naarmate het in cultuur kwam, behoorlijk zou moeten worden afgesloten ter wering van losloopend vee.
21.	1,00	L. D. W. A. van Renesse van Duivenbode (te Menado).	—	
, n°. 20.	1,00	P. C. L. Hartog.	12 Maart 1874.	
, n°. 35. , n°. 21	1,00	P. C. Lans.	21 Maart 1874.	
, n°. 19	1,00	R. F. L. von Buggenhagen (te Menado).	30 Maart 1874.	Deze gronden waren bij Indisch besluit van 21 November 1864, n°. 7, aan den aanvrager in huur toegezegd. In 1875 is de onderneming overgegaan op W. van der Sluys, H. P. de Vries en A. E. Bruinier.
, n°. 6. . 10. , n°. 30	1,00	mr. H. O. van der Linden en L. J. Hoeke.	—	De gronden zullen slechts dan mogen worden afgestaan, wanneer, bij de nog te doene bekendmaking in de naaste negorijen (art. 5 der ordonnancie van 27 December 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 237*c*), geene naar het oordeel van het plaatselijk bestuur gegronde bezwaren door de inboorlingen of andere belanghebbenden worden ingebragt. Overigens zou de erfpacht binnen 7 maanden en alzoo vóór of op 28 Junij 1877 moeten zijn ingeschreven.
…fgewez…	**aanvragen.**			
…°. 17.	—	J. J. Goldie (te Padang).	—	Afgewezen omdat de uitgifte in strijd zou zijn met de belangen der bevolking en van den lande.
…7.	—	Dümmler en C°. te Padang, *qq.* de Rotterdamsch Indische Cultuurmaatschappij.	—	De aanvrage kon niet in overweging worden genomen, omdat slechts eene schetskaart, maar geen meetbrief was overgelegd.

Volgnummer.	GEWEST.	ONDERAFDEELING of DISTRICT.	Uitgestrektheid in bouws.	Datum en nummer van het besluit, waarbij het perceel in erfpacht is: *a.* toegezegd. *b.* afgestaan. *c.* geweigerd.
III (1).	Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).	onderafdeeling XX Kotta's (afd. Tanah Datar).	1000	*c.* 29 November 1876, n°. 38.
IV.	Benkoelen.	Poeloe Betoewa of Poeloe Batoe Ketjil ten zuidwesten van Tandjong Tjina.	?	*c.* 1 October 1876, n°. 17.
V.	Banka.	het eiland Groot-Nangka.	?	*c.* 28 Februarij 1876, n°. 21.
VI.	Celebes en onderhoorigheden.	onderafdeeling Bonthain (afd. Zuiderdistricten).	430	*c.* 16 Augustus 1876, n°. 2.
VII.	Menado.	het eiland Talissé.	?	*c.* 27 April 1877, n°. 21.
VIII.	Idem.	het eiland Bangka.	?	Idem.
IX.	Amboina.	een gedeelte van het eiland Rozengain (afd. Banda).	$103^{448}/_{500}$	*c.* 9 September 1873, n°. 21.
X.	Idem.	. . . . (op Ceram).	200	*c.* 31 Julij 1874, n°. 12.
XI.	Idem.	district Kilmoeri (eiland Ceram).	$35^{6}/_{10}$	Idem.
XII.	Idem.	zuidelijk gedeelte van het eiland Rhun (afd. Banda).	$258^{313}/_{500}$	*c.* 16 Maart 1876, n°. 10.

(1) Blijkens het aangeteekende in het verslag (bladz. 100) was ook een perceel in de Padangsche Bovenlanden geweigerd, omdat
te lande geen verdere bijzonderheden bekend geworden, en zij is daarom in dezen staat niet opgenomen.

…n het …eel in	Tegen welke pachtsom (per bouw 's jaars) toegezegd of afgestaan.	NAAM VAN DEN AANVRAGER.	Datum van inschrijving van het erfpachtsregt in de openbare registers.	VERDERE AANTEEKENINGEN.
…°. 38.	—	R. D. Verbeek (te Tanah Datar).	—	Afgewezen omdat de uitgifte in strijd zou zijn met de belangen der bevolking. (De gronden waren gelegen aan den oostelijken oever van het meer van Singkarah.)
17.	—	Lim Kim Hay (te Batavia).	—	Dit eilandje werd aangevraagd in eigendom, huur, erfpacht of met zoodanigen anderen titel, als de Regering zou goedvinden te bepalen. Het verzoek werd afgewezen, omdat de uitgifte in strijd zou zijn met de belangen der bevolking van de marga Blimbing (afd. Kroë).
…°. 21.	—	A. Tier (te Muntok).	—	Aan den aanvrager werd te kennen gegeven, dat het verzoek voor'shands niet in overweging kon worden genomen, omdat de uitgifte in erfpacht van gronden in de residentie Banka nog niet geregeld was.
…°. 2.	—	E. de Grave (te Bonthain).	—	Afgewezen omdat op de gronden of op een gedeelte daarvan door de bevolking regten werden uitgeoefend, die zij ongenegen was af te staan.
…1.	—	Th. Ch. Wilson (te Soerabaija).	—	De eilanden werden toegezegd aan een ondernemer, die ze te zamen in erfpacht had aangevraagd (zie n°. 6 van dezen staat).
	—	A. B. van der Parra Breton Vincent (te Batavia).	—	
…n°. 21.	—	P. C. Lans.	—	De verlangde gronden grensden aan die, welke den aanvrager in erfpacht waren afgestaan (zie n°. 8 van dezen staat), maar bevatten djatibosch en waren dientengevolge van uitgifte in erfpacht uitgesloten (*Indisch Staatsblad* 1872, n°. 237*c*, art. 2, lit. *d*).
…2.	—	G. A. J. Wassmer.	—	Deze aanvraag (van Augustus 1873), welke van kaart noch meetbrief vergezeld ging, kon wegens hare onbestemdheid niet in overweging worden genomen.
	—	Idem.	—	Voor deze gronden werden door den aanvrager kaart en meetbrief ingezonden (Maart 1874). De aanvrage moest echter worden afgewezen, omdat de verlangde gronden, in gemeenschappelijk bezit bij twee Alfoersche negorijen, niet konden gerekend worden te behooren tot het Staatsdomein.
10.	—	W. van der Sluijs, H. P. de Vries en A. E. Bruinier.	—	Afgewezen omdat de gronden bereids vroeger aan anderen waren toegezegd (zie n°. 10 van dezen staat).

omdat d… aanvrager een regterlijk ambtenaar was en uit dien hoofde niet als erfpachter kon worden toegelaten. Aangaande deze aanvrage zijn hier

Vo

num

(5,
en

(a
bij

(b

(c

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE U.

N°. 22.

(Zie bladz. 103 van het verslag.)

OVERZIGT van de in 1877 in werking getreden aannemingscontracten betreffende het vervoer van producten, goederen, enz., voor zooveel daarbij het departement van binnenlandsch bestuur is betrokken.

Volgnummer. (a)	Gewest.	Tot welk vervoer het aannemingscontract betrekking had.	Duur der aanneming (1 Jan. tot en met 31 Dec.)	AANNEMINGSPRIJS. Maatstaf.	AANNEMINGSPRIJS. Tegenwoordig bedrag.	AANNEMINGSPRIJS. Volgens de vorige aanneming.	Verschil tusschen de geraamde kosten voor 1877 en de vrachtloonen gemiddeld in de drie laatst verloopen jaren (1874 t/m. 1876) betaald. Voordeelig.	Verschil … Nadeelig.	Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar, in pikols, (alleen wat koffij en zout betreft).
I (8)	Preanger regentschappen.	Koffij uit de pakhuizen der afdeelingen Bandong en Tjitjalengka naar Tjikao.	1877 tot en met 1881.	per pikol en per paal.	f $0,03^{3}/_{10}$	f $0,03^{93}/_{100}$			54800
II	id.	Bruine boonen van Bandong naar Tjikao.	id.	id.	0,03	(b)			
III (8)	id.	Zout van Tjikao naar Bandong en Koppo.	id.	id.	0,03	$0,03^{93}/_{100}$			15900
IV (7)	id.	Koffij uit de pakhuizen der afdeelingen Tjitjalengka, Limbangan, Soekapoera-Kollot en Tassikmalaija naar Bandjar.	id.	id.	$0,03^{3}/_{10}$	$0,02^{4}/_{9}$			33400
V (7)	id.	Zout van Bandjar naar Singaparna, Indihiang, Melambong en Tjiledoek.	id.	id.	0,03	$0,02^{4}/_{9}$			18800
VI (10)	id.	Koffij uit de pakhuizen der afdeelingen Bandong, Tjitjalengka en Soemedang naar Karang Sambong.	id.	id.	$0,03^{3}/_{10}$	$0,04^{11}/_{100}$	» (I–X)	f46939,70⁵ (I–X)	24800
VII (10)	id.	Zout van Karang Sambong naar Tjitjalengka en Soemedang.	id.	id.	0,03	$0,04^{11}/_{100}$			10500
VIII (5)	id.	Koffij uit de pakhuizen der afdeelingen Tjiandjoer en Soekaboemi naar Batavia.	id.	id.	$0,03^{1}/_{10}$	$0,02^{5}/_{10}$			10650
IX (5)	id.	Zout van Batavia naar Tjiandjoer en Soekaboemi.	id.	id.	0,03	$0,02^{2}/_{10}$			20400
X (5, 8 9 en 10)	id.	Gelden, goederen en materialen van en naar de bovengenoemde plaatsen.	id.	id.	0,08	(c)			niet opgegeven.
XI (13)	Cheribon.	Koffij van Karang Sambong [Preanger regentschappen] naar Indramaijoe [Cheribon]; zout, materialen en andere goederen van Indramaijoe naar Karang Sambong.	1877 tot en met 1879.	per pikol.	$0,36^{5}$	$0,36^{5}$	»	»	koffij 10000 zout 13500

(a) De tusschen ( ) geplaatste volgnummers verwijzen naar de nummers onder welke de thans vermelde transporten voorkomen in den staat bij het vorig verslag gevoegd (zie bijlage W aldaar).

(b) Blijkt niet. De uitbesteding geschiedde toen nog door het departement der marine.

(c) Het hierbedoeld vervoer maakte bij de vorige aanneming geen afzonderlijk perceel uit.

Volg-nummer.	Gewest.	Tot welk vervoer het aannemingscontract betrekking had.	Duur der aanneming (1 Jan. tot en met 31 Dec.)	AANNEMINGSPRIJS. Maatstaf.	Tegenwoordig bedrag.	Volgens de vorige aanneming.	Verschil tusschen de geraamde kosten voor 1877 en de vrachtloonen gemiddeld in de drie laatst verloopen jaren (1874 t/m. 1876) betaald. Voordeelig.	Nadeelig.	Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar, in pikols, (alleen wat koffij en zout betreft).
XII (16)	Tagal.	Levering van praauwruimte voor het vervoer: ter hoofdplaats, van de reede naar den wal en omgekeerd, van:	1877 tot en met 1879.						
		a. zout en andere goederen;		per kojan.	f 1,74	zout f 2,00 andere goed. f 1,50			
		b. personen (gevangenen, enz.);		per persoon.	1,50	f 1,50	f 1225,50	„	
		te Oeloedjami en Tandjong, van de reede naar den wal, van zout;		per kojan.	2,50	3,00			
		Vervoer ter hoofdplaats, te Oeloedjami en te Tandjong, van den wal naar de pakhuizen van zout en andere goederen.		id.	(*d*) 1,49	(*d*) 2,00			
XIII (19)	Pekalongan.	Koffij uit de inkooppakhuizen naar de pakhuizen ter hoofdplaats; gelden in omgekeerde rigting en zout van de hoofdplaats naar de verkooppakhuizen te Goemiwang en Limpoeng.	id.	per pikol en per paal.	0,03 $^{8}/_{10}$	0,03 $^{9}/_{10}$	5786,87^{5}	„	koffij 29500 zout 8500
XIV (26)	Probolinggo.	Koffij, zout, gelden en goederen naar en van verschillende plaatsen in de residentie Probolinggo.	id.	id.	0,04 $^{45}/_{100}$	0,02 $^{3}/_{10}$	(*e*)	(*e*)	koffij 40700 zout 6000
XV (28)	Bezoeki.	Koffij uit de inkooppakhuizen te Wringin, Basian en Tjemoro naar de hoofdplaats;	id.	id.	0,08	0,09^{5}	„	f 624,50	koffij 4500
		gelden in omgekeerde rigting.		per paal en per f 1000 zilverg.	0,30	0,02			
				per paal en per f 1000 koperg.	1,00	0,35			
XVI (27)	id.	Koffij uit de overige inkooppakhuizen naar Panaroekan;	id.	per pikol en per paal.	0,02 $^{1}/_{4}$	0,02 $^{6}/_{10}$			koffij 28700 zout 590
		zout van Panaroekan naar Kalitikoes en Bondowosso en van Bondowosso naar Soekowono en Djember;		id.	0,02	0,02 $^{3}/_{4}$	16304,66	„	
		gelden van en naar verschillende plaatsen.		per paal en per f 1000 zilverg.	0,02^{5}	0,03			
				per paal en per f 1000 koperg.	0,40	0,40			
XVII (29)	Banjoewangi.	Levering van praauwruimte voor het vervoer, naar en van de reede ter hoofdplaats, van gelden, goederen, steenkolen, zout (en ook van personen: gevangenen, enz).	id.	v. geld. per f 1000	1,00	(*f*) 10,75	66,00	„	zout 3750
				voor goederen en zout per kojan	10,00	10,75			
				v. steenk. p. koj.	8,00	10,75			
				voor personen p. hoofd.	1,50	0,90			
XVIII (30)	id.	Koffij uit de inkooppakhuizen naar de hoofdplaats, gelden in omgekeerde rigting, en zout van de hoofdplaats naar Rogodjampi.	id.	per pikol en per 10 palen (voor koffij en zout)	(*g*) 0,60	(*i*) 0,69	159,85	„	koffij 6000 zout 1200
				per f 1000 en per 10 palen (voor gelden): koperg.	(*h*) 0,60	(*i*) 0,15			
				zilverg.	(*h*) 0,02	(*i*) 0,10			

(*d*) Voor de lossing uit de praauwen bovendien f 0.50 per kojan.

(*e*) Eene vergelijking met het betaalde onder de werking van het afgeloopen contract is niet met voldoende juistheid te maken, omdat thans ook het goederenvervoer in de aanneming begrepen is.

(*f*) Per kojan.

(*g*) Deze prijs wordt betaald voor het vervoer van Rogodjampi naar Banjoewangi en omgekeerd; voor het vervoer van de beide andere plaatsen, waar inkooppakhuizen zijn gevestigd: Tjiloring en Glegah, wordt betaald respectievelijk f 0.50 per pikol en per 18 palen en f 0.30 per pikol en per 5 palen.

(*h*) Voor het vervoer van gelden tusschen de hoofdplaats en de inkooppakhuizen te Tjiloring en Glegah wordt de betaling berekend naar denzelfden maatstaf als bedoeld in de voorgaande noot. In den eenheidsprijs der vracht geeft dit echter, wat het vervoer van gelden betreft, geen verschil.

(*i*) Volgens het afgeloopen contract werd de maatstaf van betaling op al de trajecten berekend per pikol (of per f 1000) en per 10 palen.

Volg-nummer.	Gewest.	Tot welk vervoer het aannemingscontract betrekking had.	Duur der aanneming (1 Jan. tot en met 31 Dec.)	AANNEMINGSPRIJS.			Verschil tusschen de geraamde kosten voor 1877 en de vrachtloonen gemiddeld in de drie laatst verloopen jaren (1874 t/m. 1876) betaald.		Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar, in pikols, (alleen wat koffij en zout betreft.)
				Maatstaf.	Tegenwoordig bedrag.	Volgens de vorige aanneming.	Voordeelig.	Nadeelig.	
XIX (35)	Kediri.	Koffij uit de pakhuizen op een zestal plaatsen in Kediri naar Soerabaija;	1877 tot en met 1879.	per pikol en per paal. (k)	0,12^{5} 0,00^{5} 0,00^{1}	0,06 0,03 0,01^{5} 0,01^{3} 0,01			koffij 33600 zout 45000
		zout van Sampang (Madura) naar Toeloeng-Agoeng, Kediri en Kertosono;	id.	id.	0,00 $^{1}/_{30}$	0,00^{1} (l)	f 12902,74	„	
		goederen en gelden tusschen Soerabaija en verschillende plaatsen in Kediri.	id.	id. (k)	0,03 0,00^{1}	0,05 0,03 0,01 0,00^{1} (l)			
XX	Benkoelen.	Levering van praauwruimte voor het vervoer, naar en van de reede ter hoofdplaats, van goederen, gelden (en ook van gouvernementspassagiers).	id.	voor goederen per kojan. voor gelden per kojan voor personen per hoofd.	6,00 2,00 1,50	7,00 (m) 7,00 (m) 2,00 (m)	77,00	„	
		Personen-vervoer te water.							
XXI (49 en 50)	Palembang.	Per stoomschip: gouvernements reizigers met hunne bagage, zoomede gouvernements-goederen en gelden tusschen Palembang en Moeara Enim vice versa;	1 Julij 1877 tot en met 31 Dec. 1881.	per maand.	3400,00	Op vervoer per stoomschip was bij het afgeloopen contract niet gerekend;	zie volgende bladzijde-		
		per bidar of bloenkang (roeivaartuig): van Palembang naar Moeara Enim, Mandi Auer, Moeara Doea, Batoeradja, Moeara Roepit, Sekajoe, Tandjong Radja, Kajoe Agoeng en Pangkalan Balei, en van al die plaatsen terug naar Palembang, zoomede van Sekajoe naar Moeara Roepit en terug;	id.	per bidar (n) (plaats bevattende voor minstens 16 militaire of civiele gouvernements-passagiers en bemand met 16 roeijers) per $\frac{\text{heenreis.}}{\text{terugreis.}}$	van Palembang naar Moeara Enim en Mandi Auer f 150 en f 100, naar de overige plaatsen f 60, en voor de terugreis de helft dier sommen, behalve van af Tandjong Radja, Kajoe Agoeng en Pangkalan Balei, op welke terugreizen $^{2}/_{3}$ van het bedrag per heenreis moet worden betaald; van Sekajoe naar Moeara Roepit f 40; omgekeerd, hetzelfde bedrag;	per bidar voor elke reis heen en terug f 260; per bloenkang voor elke reis heen en terug f 130.			
		per zeewaardige praauw: van Palembang naar Dambi en terug, en van Palembang naar Moeara Kompeh en terug.	id.	per praauw van minstens 5 kojans ruimte en geschikt voor den overvoer van minstens 16 pass. als boven per $\frac{\text{heenreis.}}{\text{terugreis.}}$	van Palembang naar Djambi f 200, naar Moeara Kompeh f 100; voor de terugreis dezelfde sommen.	op vervoer per praauw was bij het afgeloopen contract niet gerekend.			
		Goederen- (en gelden-) vervoer te water.							
		Van Palembang naar Moeara Enim, Moeara Doea, Batoeradja, Moeara Roepit, Sekajoe, Tandjong Radja, Kajoe Agoeng, Pangkalan Balei, Lahat, Bandar en Moeara Bliti, en van al die plaatsen terug naar Palembang;	id.	per kojan ruimte (o) en per $\frac{\text{heenreis.}}{\text{terugreis.}}$	naar gelang van den grooteren of kleineren afstand of van den langeren of korteren duur der terugreis bedragen de prijzen (behalve voor	naar gelang enz. (zie hiernevens) per 100 KG.: voor de heenreis f 13, f 10, f 8, f 6 en f 5, voor de terugreis f 8,50, f 2,50 f 2 en f 1.			

(k) De opgegeven prijzen verschillen naar gelang van het traject, ook al is de maatstaf van betaling (per pikol en per paal) dezelfde.
(l) In 't vorig verslag (bijlage W) is ten onregte f 0,10 opgegeven.
(m) Vóór 1877 werd in dit transport nog niet bij aanneming voorzien.
(n) Per bloenkang of groote kadjangan, plaats bevattende voor minstens 8 militaire of civiele gouvernements-passagiers en bemand met 8 roeijers, bedraagt de prijs per heen- of terugreis de helft van hetgeen voor het gebruik van een bidar betaald wordt.
(o) Voor gedeelten van een kojan wordt het verschuldigde berekend „naar den maatstaf van den ingeschreven prijs.”

Volg-nummer.	Gewest.	Tot welk vervoer het aanemingscontract betrekking had.	Duur der aanneming (1 Jan. tot en met 31 Dec.)	AANNEMINGSPRIJS. Maatstaf.	Tegenwoordig bedrag.	Volgens de vorige aanneming.	Verschil tusschen de geraamde kosten voor 1877 en de vrachtloonen gemiddeld in de drie laatst verloopen jaren (1874 t/m. 1876) betaald. Voordeelig.	Nadeelig.	Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar, in pikols, (alleen wat koffij en zout betreft).
		zoomede van Palembang naar Djambi en terug, en van Palembang naar Moeara Kompeh en terug.	—		de reizen van en naar Djambi en Moeara Kompeh) p. heenreis f 600, f 240, f 150, f 120, f 90 en f 15, en per terugreis f 300, f 90, f 60, f 30, f 15 en f 6; Van Palembang naar Djambi f 240, naar Moeara Kompeh f 90; terug respectievelijk f 60 en f 15.	per 100 KG. van Palembang naar Djambi f 6, terug mede f 6; van Palembang naar Moeara Kompeh f 6, terug mede f 6.	f 9767,75	"	
		Personenvervoer te land. a. voor elk heerenpaard; b. " " bediendenpaard; c. " elken tandoe (draagstoel) met 8 dragers; d. voor elke kar op veeren, met 2 zitplaatsen en bespannen met 2 paarden of ossen; e. voor elken pikol bagage.	1 Julij 1877 tot en met 31 Dec. 1881.	per etappe.	voor *a* f 10 " *b* 7 " *c* 50 " *d* 40 " *e* 4	*a.* f 5 *b.* 3 *c.* 15 *d.* 10 *e.* 2			
		Goederen- (en gelden-) vervoer te land. ———	id.	(p) per 100 KG. en per paal.	f 1,00	niet opgegeven			
XXII	Westerafdeeling van Borneo.	Levering van praauwruimte voor het vervoer, van en naar de reede van Singkawang, van goederen (en ook van gouvernements-reizigers).	1877 tot en met 1881.	per kojan.	4,75	4,89 (*m*)	42,00	"	
XXIII (54)	Menado.	Koffij, goederen en gelden binnen de Minahassa.	1877 tot en met 1879.	per pikol en per paal (voor koffij, goederen en kopergeld); per 100 en per paal (voor zilvergeld).	0,07 $0{,}00^{25}$	0,06 per pikol en per paal.	"	f 7670,25	koffij 17200

(*p*) Voor minder dan 100 KG. wordt het verschuldigde berekend „naar den maatstaf van den ingeschreven prijs”.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE V.

N°. 23.

(Zie bladz. 110 van het verslag.)

OVERZIGT betreffende de in Nederlandsch Indie aanwezige openbare lagere scholen voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden, bij het einde van 1876.

GEWEST.	PLAATS.	Aantal scholen.	Aantal onderwijzers en onderwijzeressen in actieven dienst.							Aantal leerlingen.			Waarvan:			Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
			Hoofdonderwijzers.	Waarnemende hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Te zamen.	Betalende.	Niet betalende.	Te zamen.	In de laagste klasse.	In de middelste klasse.	In de hoogste klasse.	
Java en Madura.																
Bantam	Serang . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	32	21	53	27	18	8	7
Batavia	Batavia . . .	6	5	1	13	8	1	2	30	416	529	945	477	333	135	31
»	Meester Cornelis	1	1	—	1	2	—	—	4	62	39	101	54	40	7	6
»	Buitenzorg . .	1	1	—	3	—	—	—	4	51	93	144	76	51	17	4
Krawang	Poerwakarta .	1	1	—	—	—	—	—	1	25	6	31	15	11	5	2
Preanger regentschappen . . .	Bandong . .	1	1	—	1	1	—	—	3	27	38	65	43	20	2	4
Cheribon	Cheribon . .	1	1	—	2	—	—	—	3	36	48	84	36	45	3	2
»	Indramaijoe .	1	1	—	—	—	—	—	1	21	—	21	11	5	5	—
Tagal	Tagal . . .	1	1	—	2	—	—	—	3	25	46	71	34	30	7	2
Pekalongan . . .	Pekalongan .	1	1	—	2	—	(a) 1	—	4	24	39	63	26	28	9	—
Samarang . . .	Samarang . .	4	4	—	10	3	—	—	17	247	297	544	311	193	40	16
» . . .	Ambarawa . .	1	1	—	2	—	—	—	3	51	58	109	68	35	6	8
» . . .	Salatiga . . .	1	1	—	3	—	—	—	4	76	55	131	76	43	12	6
» . . .	Kendal . . .	1	1	—	—	—	—	—	1	10	17	27	21	4	2	4
Japara	Patti	1	1	—	—	—	—	—	1	18	14	32	20	9	3	2
»	Japara . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	16	21	37	21	16	—	7
	Transporteeren	24	23	1	41	14	2	2	83	1137	1321	2458	1316	881	261	101

(a) In 't vorig verslag (bijlage X) ten onregte niet opgenomen.

GEWEST.	PLAATS.	Aantal scholen.	Aantal onderwijzers en onderwijzeressen in actieven dienst. Hoofdonderwijzers.	Waarnemende hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Te zamen.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet betalende.	Te zamen.	Waarvan: In de laagste klasse.	In de middelste klasse.	In de hoogste klasse.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
	Per transport	24	23	1	41	14	2	2	83	1137	1321	2458	1316	881	261	101
Rembang. . . .	Rembang . .	1	1	—	2	—	—	—	3	20	47	67	26	31	10	3
»	Toeban . . .	1	1	—	—	—	—	—	1	16	9	25	16	8	1	5
»	Bodjonegoro .	1	1	—	1	—	—	—	2	12	20	32	25	7	—	6
Soerabaija . . .	Soerabaija . .	5	5	—	9	3	—	—	17	203	352	555	279	202	74	1
» . . .	Grissee . . .	1	1	—	(a) 1	—	—	—	2	14	36	50	23	19	8	1
» . . .	Modjokerto. .	1	1	—	(a) 1	—	—	—	2	18	25	43	27	14	2	7
» . . .	Sidoardjo . .	1	1	—	—	—	—	—	1	19	10	29	22	3	4	—
Pasoeroean . . .	Pasoeroean . .	1	1	—	2	1	—	—	4	50	68	118	74	40	4	12
» . . .	Malang . . .	1	1	—	2	—	—	—	3	19	41	60	38	20	2	5
Probolinggo. . .	Probolinggo .	1	1	—	2	—	—	—	3	52	39	91	44	32	15	5
Bezoeki	Bezoeki . . .	1	1	—	—	—	—	—	1	22	15	37	21	10	6	8
»	Sitoebondo . .	1	1	—	(b) —	—	—	—	1	22	11	33	17	9	7	9
Banjoewangi . .	Banjoewangi .	1	1	—	(b) —	—	—	—	1	17	19	36	21	13	2	2
Banjoemas . . .	Banjoemas . .	1	1	—	1	—	—	—	2	28	8	36	20	15	1	3
» . . .	Tjilatjap. . .	1	1	—	1	—	—	—	2	12	30	42	26	13	3	—
» . . .	Poerbolinggo .	1	1	—	—	—	—	—	1	6	6	12	2	7	3	—
Bagelen	Poerworedjo .	1	1	—	2	—	—	—	3	30	49	79	53	21	5	8
»	Wonosobo . .	1	1	—	—	—	—	—	1	15	8	23	11	10	2	10
Kadoe	Magelang . .	1	1	—	1	—	—	—	2	28	44	72	55	15	2	3
Djokjokarta . . .	Djokjokarta. .	2	2	—	4	1	—	—	7	99	115	214	135	66	13	11
Soerakarta . . .	Soerakarta . .	3	3	—	6	—	—	—	9	131	119	250	169	78	3	4
» . . .	Klatten . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	17	15	32	15	12	5	1
» . . .	Boijolali . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	22	18	40	26	13	1	—
Madioen . . . ,	Madioen. . .	1	1	—	1	—	—	—	2	33	13	46	33	12	1	12
»	Ngawi . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	4	31	35	28	7	—	3
Kediri.	Kediri . . .	1	1	—	1	1	—	—	3	37	42	79	35	32	12	7
»	Blitar . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	21	21	42	38	4	—	1
Madura	Pamakassan .	1	1	—	—	—	—	—	1	17	15	32	22	7	3	1
»	Sumanap . .	1	1	—	1	—	—	—	2	17	42	59	37	18	4	6
	Te zamen.	60	59	1	83	20	2	2	167	2138	2589	4727	2654	1619	454	235

(a) In 't vorig verslag (bijlage X) ten onregte niet opgenomen. — (b). Bij het eind van 1875 was hier wel 1 hulponderwijzer; er was echter verzuimd dezen op te geven.

GEWEST.	PLAATS.	Aantal scholen.	Aantal onderwijzers en onderwijzeressen in actieven dienst. Hoofdonderwijzers.	Waarnemende hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Te zamen.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet betalende.	Te zamen.	Waarvan: In de laagste klasse.	In de middelste klasse.	In de hoogste klasse.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
Buitenbezittingen.																
Sumatra's Westkust .	Padang . . .	2	2	—	7	—	—	—	9	149	119	268	126	103	39	10
» » .	Fort de Kock.	1	1	—	1	—	—	—	2	24	19	43	23	13	7	—
» » .	Padang Pandjang . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	20	15	35	24	10	1	1
» » .	Siboga . . .	1	1	—	—	—	—	—	1	1	13	14	13	1	—	1
Benkoelen . . .	Benkoelen . .	1	1	—	1	—	—	—	2	8	20	28	14	14	—	3
Lampongsche districten	Telok Betong.	1	1	—	—	—	—	—	1	12	7	19	8	9	2	3
Palembang . . .	Palembang. .	1	1	—	1	—	—	—	2	26	21	47	22	22	3	—
Riouw.	Riouw . . .	1	1	—	1	—	—	—	2	14	12	26	12	11	3	2
Banka.	Muntok. . .	1	1	—	1	—	—	—	2	18	11	29	18	11	—	2
Westerafdeeling van Borneo . . .	Pontianak . .	1	1	—	—	—	—	—	1	14	7	21	13	7	1	4
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. . . .	Bandjermasin .	1	1	—	2	—	—	—	3	29	72	101	56	32	13	16
Celebes en onderhoorigheden . .	Makasser . .	2	2	—	4	1	—	—	7	121	91	212	113	77	22	22
» . .	Maros . . .	1	1	—	—	—	—	—	1	5	20	25	13	10	2	—
» . .	Bonthain . .	1	1	—	—	—	1	—	2	6	41	47	27	18	2	3
» . .	Bima. . . .	1	1	—	—	—	—	—	1	—	23	23	12	11	—	2
Menado	Menado . . .	1	1	—	3	—	—	—	4	77	50	127	73	48	6	38
»	Tondano . .	1	1	—	—	—	—	—	1	27	13	40	28	12	—	21
Amboina	Amboina . .	1	1	—	4	—	—	—	5	49	102	151	98	38	15	29
»	Neira (Banda).	1	1	—	2	—	—	—	3	70	65	135	59	61	15	41
Ternate	Ternate . . .	1	1	—	2	—	—	—	3	39	69	108	51	39	18	27
Timor	Koepang . .	1	1	—	1	—	—	—	2	7	16	23	14	6	3	4
	Te zamen	23	23	—	31	1	1	—	56	716	806	1522	817	553	152	229

RECA-

RECAPITULATIE.

GEWEST.	PLAATS.	Aantal scholen.	Aantal onderwijzers en onderwijzeressen in actieven dienst. Hoofdonderwijzers.	Waarnemende hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Te zamen.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet betalende.	Te zamen.	Waarvan: In de laagste klasse.	In de middelste klasse.	In de hoogste klasse.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
Java en Madura .	—	60	59	1	83	20	2	2	167	2138	2589	4727	2654	1619	454	235
Buitenbezittingen .	—	23	23	—	31	1	1	—	56	716	806	1522	817	553	152	229
	Totaal ult°. 1876.	83	82	1	114	21	3	2	223	2854	3395	6249	3471	2172	606	464
	Totaal ult°. 1875.	76	75	—	123 (c)	19	(d) 6	3	226	2585	3230	5815	3303	1926	586	386
	Vermeerdering .	7	7	1	—	2	—	—	—	269	165	434	168	246	20	78
	Vermindering .	—	—	—	9	—	3	1	3	—	—	—	—	—	—	—

(c) In 't vorig verslag (bijlage X) werd ten onregte op 119 hulponderwijzers gerekend.

(d) " " " " " " " " " 5 mannelijke kweekelingen gerekend.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **W**.

N°. 24.

(Zie bladz. 133 van het verslag.)

OVERZIGT van het aantal in 1876 bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch Indie behandelde lijders, met vermelding van den aard der ziekten.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	24 771	1 561	1: 15.86	3 908	79	1: 49.46
» biliosa,	Galkoorts,	7 165	306	1: 23.41	142	2	1: 71
» gastrica,	Gastrische koorts,	1 356	34	1: 39.88	261	2	1: 130.5
» catarrhalis,	Catarrhale »	619	4	1: 154.75	1 189	18	1: 66.05
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	21	15	1: 1.4	17	5	1: 3.4
Cholera,	Braakloop, bloedbederf koorts,	223	145	1: 1.53	34	22	1: 1.54
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	7	2	1: 3.5	»	»	»
Ophthalmiae,	Oog- »	1 633	33	1: 49.48	683	9	1: 75.88
Parotitis,	Oorklier- »	89	»	»	30	»	»
Angina,	Keel- »	263	3	1: 87.66	161	3	1: 53.66
Pleuritis,	Borstvlies- »	16	3	1: 5.33	3	1	1: 3
Pneumonia,	Long- »	59	10	1: 5.9	21	6	1: 3.5
Hepatitis,	Lever- »	91	12	1: 7.58	26	2	1: 13
Enteritis,	Darm- »	149	7	1: 21.28	15	1	1: 15
Dysenteria,	Dysenterie,	1 134	466	1: 2.43	278	61	1: 4.55
Apoplexia,	Beroerte,	14	10	1: 1.4	8	1	1: 8
Epilepsia,	Vallende ziekte,	13	»	»	2	»	»
Morbi mentis,	Zielsziekte,	675	95	1: 7.1	53	4	1: 13.25
Asthma,	Aamborstigheid,	294	14	1: 21	120	2	1: 60
Colica,	Koliek,	115	1	1: 115	175	1	1: 175
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	13	2	1: 6.5	10	1	1: 10
Gastricismus,	Maagstoornis,	301	1	1: 301	351	1	1: 351
Diarrhoea,	Doorloop,	3 394	816	1: 4.15	1 025	119	1: 8.61
Helminthiasis,	Wormziekte,	1 065	»	»	728	7	1: 104
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	360	24	1: 15	204	2	1: 102
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	296	49	1: 6.04	287	»	»
Scrophulosis,	Klierziekte,	94	2	1: 47	42	»	»
Phthisis pulmonalis,	Longtering,	38	24	1: 1.58	24	18	1: 1.33
	Transporteeren	44 268	3 639	»	9 797	367	»

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	44 268	3 639	»	9 797	367	»
Carcinomata,	Kankergezwellen,	9	2	1 : 4.5	»	»	»
Lepra,	Melaatschheid,	64	7	1 : 9.14	44	»	»
Vitia cordis,	Hartgebreken,	27	3	1 : 9	4	1	1 : 4
Haemorrhagiae,	Verbloedingen,	38	2	1 : 19	6	»	»
Variolae,	Pokken,	94	9	1 : 10.4	13	»	»
Morbilli,	Mazelen,	114	7	1 : 16.28	58	»	»
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	157	2	1 : 78.5	34	»	»
Scabies,	Schurft,	2 704	24	1 : 112.66	350	2	1 : 175
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	212	2	1 : 106	86	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte,	6 505	24	1 : 271.04	665	1	1 : 665
» secundaria,	idem,	1 442	31	1 : 46.51	102	6	1 : 17
Vulnera,	Wonden,	1 573	87	1 : 18.08	310	5	1 : 62
Contusiones,	Kneuzingen,	424	5	1 : 84.8	124	2	1 : 62
Abscessus,	Ettergezwellen,	324	4	1 : 81	225	1	1 : 225
Ulcera,	Zweren,	2 377	262	1 : 9.07	1 541	30	1 : 51.36
Fistulae,	Pijpzweren,	2	»	»	2	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	30	1	1 : 30	10	»	»
Hydrocelae,	Waterzaksbreuken,	6	»	»	2	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	39	1	1 : 39	3	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	90	10	1 : 9	24	»	»
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	53	53	1 : 1	66	66	1 : 1
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijptak-ontsteking,	99	»	»	41	»	»
Beri-beri,	Beri-beri,	779	105	1 : 7.41	176	55	1 : 3.2
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	3 076	381	1 : 8.07	1 263	85	1 : 14.85
Epidemien.							
Febris,	Koorts,	132 011	6 816	1 : 19.36	840	69	1 : 12.17
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	5 950	3 425	1 : 1.73	569	251	1 : 2.26
Dysenteria,	Dysenterie,	»	»	»	1 298	239	1 : 5.43
Variolae,	Pokken,	727	80	1 : 9.08	301	37	1 : 8.13
Morbilli,	Mazelen,	»	»	»	267	10	1 : 26.7
Ophthalmiae.	Oogziekten,	»	»	»	176	»	»
	Totaal	203 194	14 982	1 : 13.56	18 397	1 227	1 : 14.99

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE X.

N°. 25.

(Zie bladz. 133 van het verslag.)

OPGAAF, voor elke plaats in het bijzonder, betreffende het aantal behandelden bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch Indie gedurende 1876.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	Aantal behandelden.	Aantal overledenen.
Java en Madura.			
Bantam . .	* (*a*) Anjer en Tjiringin .	319	131
	* Serang	105	3
Batavia . .	Batavia { Stadsverband . .	(*b*) 4 521	1 207
	Batavia { Chineesch hospitaal	426	76
	* Onrust	2 159	34
	* Meester Cornelis . . .	522	4
	Tangerang	125	4
	Buitenzorg	902	92
Krawang . .	Poerwakarta	(*c*) 487	(*c*) 10
Preanger regentschappen.	Bandong	733	105
	Tjiandjoer	6 022	305
	Soemedang	224	6
	Soekapoera	(*d*)	(*d*)
Cheribon . .	Cheribon.	5 519	835
	Indramaijoe.	(*e*)	(*e*)
	Madjalengka	(*f*)	(*f*)
Tagal . . .	Tagal	299	5
Pekalongan .	Pekalongan.	11 169	393
Samarang .	Samarang	2 371	551
	Kendal	5 320	414
	* Ambarawa (Willem I) .	11	»
	* Salatiga	310	22
	* Oenarang.	330	1
Japara. . .	Japara	(*f*)	(*f*)
	Patti	(*g*) 4 269	(*g*) 164
	Transporteeren . .	46 143	4 362

AANMERKINGEN.

(*a*) De plaatsen, waar officieren van gezondheid met de waarneming van den plaatselijken (burgerlijken) geneeskundigen dienst zijn belast, zijn met een * geteekend.

(*b*) Hiervan werden 113 lijders geëvacueerd, die in deze bijlaag dubbel tellen, namelijk 10 onder de cijfers van het Chineesch hospitaal ter plaatse, 102 onder de opgaaf betreffende Buitenzorg en 1 onder die betreffende Samarang.

(*c*) Deze cijfers loopen vermoedelijk alleen over de laatste maanden van het jaar, daar eerst in Augustus 1876 een geneesheer zich te Poerwakarta vestigde.

(*d*) Deze standplaats was gedurende 1876 onvervuld. In den dienst van dit ressort, omvattende de afdeelingen Soekapoera en Limbangan, werd echter zoo goed mogelijk voorzien door de geneesheeren te Bandong en Soemedang. Opgaven betreffende het aantal behandelden in beide afdeelingen zijn echter niet ontvangen. Het blijkt althans niet of de cijfers begrepen zijn onder die betreffende Bandong en Soemedang. Overigens is te Soekapoera een doctor djawa gevestigd (verg. bijlage Z).

(*e*) Van deze plaats, waar slechts gedurende een gedeelte van 1876 de plaatselijke geneeskundige dienst werd uitgeoefend, zijn geene opgaven ontvangen. In Januarij 1877 vertrok de geneesheer naar Panaroekan (Bezoeki).

(*f*) Hier kon in in 1876 in de uitoefening van den plaatselijken geneeskundigen dienst niet worden voorzien.

(*g*) De geneesheer te Patti is tevens belast met den geneeskundigen dienst te Joana en te Koedoes. In de uitgetrokken cijfers zijn de opgaven van beide plaatsen begrepen.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	Aantal behandelden.	Aantal overledenen.	AANMERKINGEN.
	Per transport	46 143	4 362	
Rembang . .	Rembang	5 840	62	
	Toeban	509	4	
	Bodjonegoro	465	34	
Soerabaija .	Soerabaija	4 590	354	
	idem (marine-etablissement) (h)	5 17	7	
	Grissee	(i) 735	(i) 45	
	Sidoardjo.	861	5	
	Modjokerto	712	26	
Pasoeroean .	Pasoeroean	1 201	33	
	* Malang	8 959	646	
Probolinggo .	Probolinggo	1 667	93	
	Loemadjang	(k)	(k)	
Bezoeki . .	Bezoeki	(l)	(l)	
	Bondowosso.	1 600	10	
	Panaroekan.	(m)	(m)	
Banjoewangi	* Banjoewangi	1 345	50	
Banjoemas .	Banjoemas	6 684	711	
	* Tjilatjap.	7 368	779	
Bagelen . .	* Poerworedjo.	50 426	4 541	
	* Gombong.	6 206	911	
Kadoe . . .	Magelang	472	7	
Djokjokarta .	* Djokjokarta	182	2	
Soerakarta .	* Soerakarta	18 151	1 005	
	* Klatten	1 558	7	
Madioen . .	Madioen.	(n) 8 856	(n) 569	
	* Ngawi.	7 254	152	
Kediri . . .	Kediri	11 718	96	
	Blitar.	5 700	264	
Madura . .	Bangkallang	940	45	
	Sumanap	1 996	161	
	Pamakassan en Sampang.	539	1	
	Te zamen . . .	203 194	14 982	

(h) De geneesheer bij het marine-etablissement is niet begrepen in de opgaaf van het aantal plaatselijke geneesheeren, waarvan sprake is op bladz. 135 van het verslag (zie noot 2 aldaar).

(i) De geneesheer te Grissee is tevens belast met den geneeskundigen dienst te Sidaijoe en te Lamongan. In de uitgetrokken cijfers zijn de opgaven van beide plaatsen begrepen.

(k) Van deze plaats, waar eerst in November 1876 in de uitoefening van den plaatselijken geneeskundigen dienst werd voorzien, zijn geene opgaven ingekomen.

(l) Van deze plaats zijn geene opgaven ingekomen.

(m) Als boven. Sedert Julij 1876 werd de dienst in de afdeeling Panaroekan tijdelijk waargenomen door den geneesheer te Bezoeki. In Januarij 1877 is de standplaats echter weder definitief vervuld. Blijkens bijlage Z is te Panaroekan ook een doctor djawa gevestigd.

(n) Het blijkt niet of hieronder ook begrepen zijn de cijfers van Patjitan, tot in Julij 1876 tijdelijk behoorende tot het ressort van den geneesheer te Madioen, zijnde van toen af de dienst te Patjitan aan een doctor djawa opgedragen.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	Aantal behandelden.	Aantal overledenen.	AANMERKINGEN.
Buitenbezittingen.				
Sumatra's Westkust.	* Padang	557	152	(o) Bij het eind van 1876 was de betrekking van waarnemend plaatselijk geneesheer onvervuld.
	* Padang Pandjang	193	1	(p) Deze plaats was het geheele jaar van een officier van gezondheid, waarnemend plaatselijk geneesheer, verstoken.
	* Solok	139	2	(q) Opgaven voor elke plaats afzonderlijk zijn niet ontvangen. Bengkaijang was het geheele jaar van een officier van gezondheid, waarnemend plaatselijk geneesheer, verstoken. De standplaats Sambas geraakte in den loop van het jaar onvervuld. Aldaar was echter een doctor djawa gevestigd (verg. bijlage Z).
	* Fort de Kock	2 088	341	
	* Paijakombo	(l)	(l)	
	* Rau	(l)	(l)	
	* Aijer-Bangies	(o)	(o)	
	* Padang Sidempoean	178	8	
	* Siboga	194	»	
	* Singkel	106	4	
	* Goenoeng Sitoli (Nias)	(p)	(p)	
Benkoelen	* Benkoelen	1 317	67	
Lampongsche districten.	* Telok Betong	525	29	
Palembang	* Palembang	783	62	
	* Tebing Tinggi	263	2	
	* Lahat	175	»	
	* Kepahiang	(p)	(p)	
	* Bandar	33	»	
	* Djambi	181	»	
Sumatra's Oostkust	* Siak	427	4	
	* Deli	(l)	(l)	
Riouw	* Tandjong Pinang	693	9	
Banka	* Muntok	540	5	
	* Pangkal Pinang (o)	449	1	
Billiton	Tandjong Pandan en Mangar	173	21	
Wester-afdeeling van Borneo	* Pontianak, * Singkawang, * Sambas, * Bengkaijang, * Sintang (q)	892	118	
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.	* Bandjermasin	828	41	
	* Moeara Teweh	144	1	
	* Martapoera	(p)	(p)	
	* Pengaron	664	28	
	* Sampit	53	»	
	* Barabei-ie	33	»	
	* Amoenthai	118	34	
	Transporteeren	11 746	930	

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	Aantal behandelden.	Aantal overledenen.	AANMERKINGEN.
	Per transport	11 746	930	
Celebes en onderhoorigheden.	* Makasser.	887	51	(r) Hier kon in 1876, bij ontstentenis van een geneesheer, in de uitoefening van den plaatselijken geneeskundigen dienst niet worden voorzien.
	* Segiri	(o)	(o)	
	* Balangnipa	121	»	(s) Als boven. Er is echter te Gorontalo een doctor djawa geplaatst (verg. bijlage Z).
	Bonthain.	491	39	(t) Te Saparoea en te Wahaai, waar vroeger officieren van gezondheid gestationeerd waren, is in den loop van 1875 of in het begin van 1876 een doctor djawa met den plaatselijken geneeskundigen dienst belast geworden (zie bijlage Z).
	Saleijer	(r)	(r)	
Menado . .	* Menado	247	12	
	Gorontalo	(s)	(s)	
Moluksche eilanden. (t)	* Amboina	841	25	
	* Banda	1 457	88	
	* Ternate	192	7	
Timor . . .	Koepang.	2 505	75	
	Te zamen . .	18 397	1 227	

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE Y.

N°. 26.

(Zie bladz. 133 van het verslag.)

OVERZIGT betreffende de door doctors djawa gedurende 1876 behandelde lijders, met vermelding van den aard der ziekten.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	32 438	2 142	1 : 15.14	4 561	160	1 : 28.5
» biliosa,	Galkoorts,	95	6	1 : 15.83	47	2	1 : 23.5
» gastrica,	Gastrische koorts,	306	23	1 : 13.30	382	8	1 : 47.75
» catarrhalis,	Catarrhale »	1 068	72	1 : 14.83	1 234	11	1 : 112.18
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	10	4	1 : 2.5	30	5	1 : 6
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	3 042	1 532	1 : 1.99	637	168	1 : 3.79
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	»	»	»	1	1	1 : 1
Ophthalmiae,	Oog- »	474	»	»	887	2	1 : 443.5
Parotitis,	Oorklier- »	20	»	»	32	»	»
Angina,	Keel- »	28	»	»	67	2	1 : 33.5
Pleuritis,	Borstvlies- »	13	1	1 : 13	13	4	1 : 3.25
Pneumonia,	Long- »	17	1	1 : 17	29	4	1 : 7.25
Hepatitis,	Lever- »	38	7	1 : 5.43	30	2	1 : 15
Enteritis,	Darm- »	9	3	1 : 3	127	4	1 : 31.75
Dysenteria,	Dysenterie,	599	142	1 : 4.21	858	168	1 : 5.10
Apoplexia,	Beroerte,	2	2	1 : 1	7	2	1 : 3.5
Epilepsia,	Vallende ziekte,	4	»	»	2	»	»
Morbi mentis,	Zielsziekte,	85	3	1 : 28.33	6	1	1 : 6
Asthma,	Aamborstigheid,	128	3	1 : 42.66	77	2	1 : 38.5
Colica,	Koliek,	259	12	1 : 21.58	319	2	1 : 159.5
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	15	»	»	3	»	»
Gastricismus,	Maagstoornis,	44	»	»	38	»	»
Diarrhoea,	Doorloop,	1 189	127	1 : 9.36	1 208	57	1 : 21.19
Helminthiasis,	Wormziekte,	758	39	1 : 19.43	1 280	5	1 : 256
	Transporteeren	40 641	4 119	»	11 875	610	»

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	40 641	4 119	»	11 875	610	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	134	2	1 : 67	156	1	1 : 156
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	40	3	1 : 13.33	65	2	1 : 32.5
Scrophulosis,	Klierziekte,	6	»	»	17	3	1 : 5.66
Phthisis pulmonalis,	Longtering,	30	8	1 : 3.75	28	5	1 : 5.6
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	»	6	1	1 : 6
Lepra,	Melaatschheid,	3	1	1 : 3	1	»	»
Vitia cordis,	Hartgebreken,	»	»	»	4	2	1 : 2
Haemorrhagiae,	Verbloedingen,	28	3	1 : 9.33	5	»	»
Variolae,	Pokken,	495	145	1 : 3.41	71	1	1 : 71
Morbilli,	Mazelen,	42	2	1 : 21	395	19	1 : 20.78
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	96	»	»	32	»	»
Scabies,	Schurft,	1 265	»	»	742	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	102	»	»	29	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte,	4 974	8	1 : 621.75	133	1	1 : 133
» secundaria,	idem,	245	3	1 : 81.66	15	»	»
Vulnera,	Wonden,	7 301	36	1 : 202.80	163	6	1 : 27.16
Contusiones,	Kneuzingen,	65	3	1 : 21.66	30	»	»
Abscessus,	Ettergezwellen,	45	1	1 : 45	45	1	1 : 45
Ulcerae,	Zweren,	437	5	1 : 87.4	648	7	1 : 92.57
Fistulae,	Pijpzweren,	»	»	»	»	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	1	»	»	11	1	1 : 11
Hydrocelae,	Waterzaksbreuken,	»	»	»	1	1	1 : 1
Luxationes,	Ontwrichtingen,	10	»	»	14	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	39	3	1 : 13	25	1	1 : 25
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	»	»	»	»	»	»
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijptak-ontsteking,	134	3	1 : 44.66	179	15	1 : 11.93
Beri-beri,	Beri-beri,	44	»	»	49	4	1 : 12.25
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	434	39	1 : 11.12	868	41	1 : 21.17
Epidemiën:							
Febris,	Koorts,	562	8	1 : 70.25	»	»	»
	Totaal.	57 173	4 392	1 : 13.01	(1) 15 607	(1) 722	1 : 21.61

(1) Het verschil tusschen dit cijfer en de opgaaf in bijlage Z is niet toegelicht gevonden.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE Z.

N°. 27.

(Zie bladz. 133 van het verslag.)

OPGAAF betreffende het aantal gedurende 1876 door doctors djawa behandelde lijders in Nederlandsch Indie, voor elke plaats in het bijzonder.

Java en Madura.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Behandeld.	Overleden.
Bantam,	Tjiringin,	706	81
Batavia,	Onrust,	(a) †	†
	Buitenzorg,	623	45
Krawang,	Poerwakarta,	774	12
Preanger regentschappen,	Bandong,	700	20
	Manondjaija,	440	14
	Soekapoera,	152	10
	Tjiandjoer,	31	»
	Soemedang,	42	»
Cheribon,	Cheribon,	668	7
	Koeningan,	2 090	40
	Tjiamis,	3 807	119
Tagal,	Brebes,	78	»
	Pamalang,	280	36
Samarang,	Samarang,	2 416	909
	Grobogan,	760	234
	Demak,	6 344	1 011
Japara,	Japara,	1 085	14
	Koedoes,	309	3
	Joana,	805	3
Rembang,	Bodjonegoro,	280	1
	Toeban,	481	11
	Blora,	284	8
Soerabaija,	Bawean,	1 110	119
	Transporteeren	24 265	2 697
	Per transport	24 265	2 697
Pasoeroean,	Pasoeroean,	259	12
	Malang,	344	10
Probolinggo,	Loemadjang,	993	28
Bezoeki,	Panaroekan,	567	9
Banjoewangi,	Soekaradja,	11	»
Banjoemas,	Poerbolinggo,	82	1
	Bandjarnegara,	261	6
	Madjenang,	220	»
Bagelen,	Poerworedjo,	898	10
	Keboemen,	452	6
	Sapoeran,	3 945	82
	Wonosobo,	7 330	1 343
	Koetoardjo,	512	72
	Karang-Anjer,	111	2
Kadoe, (b)	(niet opgegeven)	†	†
Djokjokarta,	Djokjokarta,	5 902	»
Madioen,	Patjitan,	†	†
Kediri,	Kediri,	519	15
	Blitar,	880	20
Madura,	Sumanap,	8 775	27
	Sampang,	565	39
Bali, (c)	Boeleleng, (c)	282	13
	Te zamen	57 173	4 392

(a) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

(b) In deze residentie was bij het eind van 1876, door overlijden van den eenigen doctor djawa, geen zoodanig geneeskundige gevestigd.

(c) Om in overeenstemming te blijven met de opgaven in bijlage Y, heeft men ook in dezen staat de standplaats Boeleleng op Bali gerekend tot het ressort van Java en Madura.

Buitenbezittingen.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Behandeld.	Overleden.	GEWESTEN.	PLAATSEN.	Behandeld.	Overleden.
Atjeh,	(niet opgegeven),	†	†		Per transport	7 594	559
Sumatra's Westkust,	Padang,	1 002	113	Westerafdeeling van Borneo,	Sambas,	158	4
	Priaman,	†	†	Celebes (gouvernement van) (*d*)	Makasser, (*d*)	....	...
	Indrapoera,	1 800	46	Menado,	Tanawangko,	537	18
	Loeboe Bassong,	679	75		Kawangkoan,	316	3
	Padangsche binnenlanden,	†	†		Kema,	646	9
	Padang Pandjang (Fort van der Capellen),	440	6		Tondano,	1 535	13
	Fort de Kock,	1 242	200		Amoerang,	†	†
	Payakombo,	423	2		Gorontalo,	†	†
	Solok,	†	†	Amboina,	Amboina,	555	10
	Soepayang,	†	†		Hila,	844	39
	XIII en IX Kotta's,	†	†		Haroekoe,	353	8
	Soengei Pagoe,	†	†		Saparoea,	478	10
	Penjaboengan,	745	26		Noessalaut,	171	4
	Siboga,	9	22		Boeroe,	637	24
Benkoelen,	Benkoelen,	165	12		Amahey,	191	2
	Manna,	99	3		Wahaai,	296	1
	Kroë,	†	†	Ternate,	Batjan,	178	9
	Mokko Mokko,	†	†	Timor,	Koepang,	†	†
Lampongsche districten,	Telok-Betong,	268	27		Larantoeka,	958	33
Palembang,	Palembang,	467	19	Bali.	Boeleleng,	(*e*)	(*e*)
Banka,	Muntok,	210	»				
Billiton,	Mangar',	45	8				
	Transporteeren	7 594	559		Te zamen	15 447 (*f*)	746 (*f*)

(*d*) Te Makasser kwam eerst in Januarij 1877 een doctor djawa.

(*e*) Vermits de standplaats op Bali reeds begrepen is in de opgaven betreffende Java en Madura, wordt zij hier slechts voor memorie genoemd.

(*f*) Het verschil met de opgaaf in bijlage Y is niet toegelicht gevonden.

BIJLAGE **AA.**

N°. 28.

(Zie bladz. 134 van het verslag.)

OPGAAF van het aantal personen in 1876 omgekomen door bij het bestuur bekend geworden ongelukken (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord of zelfmoord).

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem gedood.	Gedood door: tijgers.	Gedood door: krokodillen.	Gedood door: slangen.	Gedood door: wilde varkens en andere dieren.	Omgekomen door: moord.	Omgekomen door: zelfmoord.	Door andere ongelukken omgekomen.	Te zamen.
Java en Madura.										
Bantam (*a*)	59	9	2	6	2	»	»	»	44	122
Batavia	59	21	2	4	1	»	16	14	28	145
Krawang	24	7	4	2	»	»	»	5	3	45
Preanger regentschappen	95	18	11	2	3	2	6	6	112	255
Cheribon (*a*)	66	61	1	2	3	12	3	9	66	223
Tagal	44	27	»	3	»	»	»	13	54	141
Pekalongan	19	7	»	»	»	»	»	1	6	33
Samarang (*a*)	45	19	1	3	»	»	»	10	71	149
Japara (*a*)	39	7	»	»	»	»	»	7	64	117
Rembang	43	21	1	1	1	1	46	16	63	193
Soerabaija (*b*)	169	40	3	11	»	19	»	27	154	423
Pasoeroean (*c*)	26	1	2	»	»	»	»	11	31	71
Probolinggo	15	1	8	2	»	»	»	10	63	99
Bezoeki (*a*)	13	3	»	2	2	2	8	2	17	49
Banjoewangi (*a*)	1	»	2	2	»	»	2	»	8	15
Banjoemas	67	19	»	1	»	2	»	12	58	159
Bagelen (*c*)	86	11	»	»	»	»	1	9	137	244
Kadoe (*c*)	20	6	»	»	»	»	»	6	68	100
Djokjokarta	18	7	»	»	»	»	»	1	27	53
Soerakarta	45	21	8	1	1	1	»	»	84	161
Madioen	»	»	2	»	»	2	»	1	116	121
Kediri (*a*)	17	10	11	»	2	»	»	10	50	100
Madura (*c*)	26	2	»	4	2	»	78	2	51	165
Te zamen	996	318	58	46	17	41	160	172	1375	3183

(*a*) Van twee afdeelingen ontbreken de opgaven.
(*b*) „ vier „ „ „ „
(*c*) „ één afdeeling „ „ „

GEWESTEN.	Ver-dronken.	Door den bliksem gedood.	Gedood door: tijgers.	krokodillen.	slangen.	wilde varkens en andere dieren.	Omgekomen door: moord.	zelfmoord.	Door andere ongelukken omgekomen.	Te zamen.
Buitenbezittingen (*d*).										
Sumatra's Westkust . . .	32	7	9	1	»	2	4	10	49	114
Lampongsche districten . .	156	1	7	11	»	»	4	»	21	200
Palembang	33	2	11	18	»	»	»	5	28	97
Riouw en onderhoorigheden .	7	»	»	»	»	»	»	»	»	7
Banka.	7	»	»	2	»	»	»	5	7	21
Billiton	5	»	»	»	»	»	»	2	3	10
Westerafdeeling van Borneo .	17	»	»	5	»	»	»	1	5	28
Celebes en onderhoorigheden.	53	3	»	11	»	»	»	3	88	158
Ternate	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1
Te zamen (*d*) . .	310	13	27	48	»	2	8	26	202	636
Java en Madura	996	318	58	46	17	41	160	172	1375	3183
Totaal.	1306	331	85	94	17	43	168	198	1577	3819

(*d*) De opgaven betreffende de Buitenbezittingen zijn ditmaal zeer onvolledig, daar de cijfers van 6 gewesten (Benkoelen, Sumatra's Oostkust, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Menado, Amboina en Timor) ontbreken.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **BB.**

N°. 29.

(Zie bladz. 147 van het verslag.)

TWEEDE JAARVERSLAG over de opneming en den aanleg van staatsspoorwegen op Java, van 1 Junij 1876 tot ultimo Mei 1877.

Onderhanden zijnde opnemingen en aanlegwerken. De aan het personeel van den dienst der staatsspoorwegen op Java opgedragen werkzaamheden ondergingen sedert de indiening van het eerste tot 1 Junij 1876 loopende jaarverslag geene verdere uitbreiding, zoodat thans nog onderhanden en gedeeltelijk voltooid zijn:

I. het aanleggen van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang;

II. de voorbereiding der exploitatie van deze lijn;

III. het opnemen en ontwerpen van een spoorweg tot verbinding van Batavia met de vlakte van Bandong;

IV. het opnemen en ontwerpen van een spoorweg tot verbinding van de vlakte van Bandong met Tjilatjap, en

V. het opnemen en ontwerpen van een spoorweg tot verbinding van Solo met Soerabaija.

Omtrent het aanleggen van een spoorweg van Batavia naar Tandjong Priok, waarvan, overeenkomstig het bepaalde in art. 1 der bij gouvernementsbesluit van 2 Augustus 1875, n°. 5, vastgestelde instructie voor den hoofd-ingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java, op last der Regering, de uitbakening voor zooveel noodig en mogelijk door het personeel van dien dienst is verrigt, zijn nog geene nadere bevelen ontvangen, zoodat de bemoeijenis van dat personeel met dezen staatsspoorweg zijn beperkt gebleven tot het daaromtrent in het eerste jaarverslag reeds vermelde.

Personeel. Het *technisch personeel* onderging in den rang van de opzigters der derde klasse, die naar gelang der behoefte kunnen worden aangesteld, eene ten gevolge van de vele onderhanden genomen aanlegwerken noodzakelijke uitbreiding, terwijl voor het opstellen der in het vorig jaarverslag bedoelde, bij de firma Fox Walker & C°. te Bristol bestelde en intusschen aangekomen 12 locomotieven voor de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang, voor de bediening der werktreinen en in het algemeen voor de voorbereiding der exploitatie van die lijn, nog twee opzigters-machinisten en twee machinisten, waarop bij de begrooting was gerekend, zijn in dienst gesteld. Eene door het overlijden van den sectie-ingenieur der tweede sectie van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang ontstane vacature is niet aangevuld, dewijl de stand van het werk niet bepaald vorderde dat voor het beheer van die sectie nog een sectie-ingenieur werd aangesteld, maar toeliet om — zoo als dan ook is geschied — dat beheer op te dragen aan een adjunct-ingenieur, onder de leiding en het algemeen toezigt van den sectie-ingenieur der eerste sectie. Bij de vermelding van het overlijden van bedoelden sectie-ingenieur, wijlen L. F. Fisscher, komt het niet ongepast voor een woord van hulde te brengen aan de nagedachtenis van dien ambtenaar, die voortdurend, tot zelfs op den dag van zijn overlijden, de meeste belangstelling toonde in zijn werk, 't welk hij zoo gaarne had willen voltooijen, en in wien de Regering een kundig, trouw en ijverig dienaar heeft verloren.

Overigens bleef de in het vorig verslag vermelde formatie van het technisch personeel onveranderd, zijnde in eene ontstane vacature van opzigter eerste klasse voorloopig voorzien door aanstelling van een opzigter der tweede klasse. Aan de uitbreiding van het personeel met één opzigter der eerste en één opzigter der tweede klasse, waarop bij de begrooting voor 1877 was gerekend, is vooralsnog geen gevolg behoeven te worden gegeven, zijnde in stede daarvan het aantal opzigters der derde klasse slechts vermeerderd.

Het *administratief personeel* onderging eene tijdelijke uitbreiding door de magtiging, verleend bij gouvernements besluit van 28 Januarij 1877, n°. 7, om, ter voorziening in de daaraan gevoelde dringende behoefte, — doch alleen voor zoolang daartoe noodzakelijkheid bestaat, — alsnog aan te stellen één tweeden commies op het hoofdbureau en twee derde commiezen bij de magazijnen te Soerabaija en Pasoeroean, terwijl het aantal betaalmeesters — die naar behoefte kunnen worden aangesteld — met één is vermeerderd en nog één derde commies, waarop bij de begrooting was gerekend, is in dienst gesteld.

Door de onverwachte en plotselinge ontploffing van een pétard, tot het doen springen van een zwaren steen in de ingraving te Bakallan op de derde sectie van den spoorweg Soerabaija-Pasoeroean-Malang aangelegd, verloor de ijverige opzigter derde klasse H. J. Tak op nog jeugdigen leeftijd het leven, en werd de tijdelijke opzigter Hooper zwaar gewond. Aan de door het verlies van haren echtgenoot zwaar getroffen weduwe van genoemden opzigter Tak, die volgens de voorwaarden van diens aanstelling geen regt had op eenig pensioen, is daarna bij gouvernements besluit van 16 April 1877, n°. 41, eene tegemoetkoming verleend van f 2000, door welk hulpbetoon een zeer gewenschte en gunstige indruk op het personeel van den dienst is te weeg gebragt. Aan den tijdelijken opzigter Hooper, die zijne regterhand en, door zware brandwonden in het gelaat, een oog verloor, zal na zijn herstel, in verband met de diensten die hij nog zal kunnen verrigten, zoo mogelijk eene vaste betrekking bij de exploitatie worden gegeven. Mogt dit evenwel onmogelijk blijken te zijn, dan zal nader aan de Regering worden voorgesteld hem, hetzij eene tegemoetkoming in ééns, dan wel bij voorkeur een jaarlijkschen onderstand toe te kennen. Voorts had men het verlies te betreuren van den opzigter derde klasse A. B. D. Krol, den derden commies Z. de Roos en den betaalmeester A. Busser, die kort na elkander in de maanden October en November 1876 overleden.

Eén hoofd-opzigter en één opzigter derde klasse moesten wegens handelingen, die hun aanblijven onmogelijk maakten, uit den dienst worden verwijderd, terwijl eervol werden ontslagen: 1 opzigter der 2de klasse, 4 opzigters der 3de klasse, 3 teekenaars en 4 betaalmeesters.

In de door bovenvermelde uitbreiding en verliezen ontstane vacatures is zooveel mogelijk voorzien door opschuiving van het reeds in dienst zijnde personeel, en overigens door indienststelling van particuliere personen en van enkele

bij andere takken van 's lands dienst reeds werkzame of wachtgeld genietende ambtenaren, die zich voor de lagere rangen van opzigter 2de en 3de klasse, zoomede voor de verschillende administratieve betrekkingen voortdurend aanboden, en waaronder er meer dan genoeg waren, welke voor die betrekkingen voldoende geschiktheid bezaten.

Het personeel bestaat thans uit:

1 hoofdingenieur, chef van den dienst, 1 hoofdingenieur, 3 sectie-ingenieurs, 1 ingenieur-werktuigkundige, 7 adjunct-ingenieurs, 10 hoofdopzigters, 3 opzigters der 1ste, 6 der 2de en 20 der 3de klasse, 10 teekenaars, 2 opzigters-machinisten, 2 wagenmakersbazen, 4 machinisten en leerlingen-machinisten, 1 secretaris, 1 eerste commies, 3 tweede commiezen, 5 derde commiezen, 2 magazijnmeesters, 8 betaalmeesters en 12 klerken.

Hiervan zijn bij de spoorwegopneming Batavia-Bandong-Tjilatjap ingedeeld:

1 hoofdingenieur, 1 sectie-ingenieur, 3 adjunct-ingenieurs, 5 hoofdopzigters, 6 opzigters der 3de klasse, 1 teekenaar, 1 tweede commies en 1 klerk;

terwijl de overige ambtenaren en beambten bij den aanleg van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang en op het hoofdbureau te Malang zijn geplaatst.

Werkkring en bevoegdheid van het personeel. In den in het vorig verslag omschreven werkkring en in de bevoegdheid van het personeel is geene verandering gebragt.

Voor de nieuw aangestelde magazijnmeesters te Soerabaija en Pasoeroean, die als comptabelen borgtogt moeten stellen en beëedigd moeten worden, zijn door den hoofdingenieur, chef van den dienst, in overeenstemming met het voorschrift in art. 5 zijner instructie, regelen vastgesteld aangaande hun dienst en hunne verhouding tot de andere ambtenaren der staatsspoorwegen.

Verdere bepalingen betreffende het personeel. Eene door den hoofdingenieur, chef van den dienst, wenschelijk geachte uitdrukkelijke verklaring der Regering, dat de personen, verbonden aan den dienst der staatsspoorwegen op Java, al zijn zij voor een deel slechts tijdelijk en op bijzondere voorwaarden aangesteld, niettemin *ambtenaren* zijn, kwam der Regering onnoodig voor, op grond dat het ten dezen bestaande misverstand, vooral nadat een costuum voor die ambtenaren zoude zijn vastgesteld, wel van lieverlede zoude verdwijnen.

Dat costuum, hetwelk door de tot het dragen daarvan bevoegde ambtenaren bij de uitoefening van hun dienst of bij dienstreizen kan en, voor zoover zij vallen in de termen van art. 198 van het algemeen reglement voor de spoorwegdiensten in Nederlandsch Indie, moet worden gedragen, is daarna bij Indisch Staatsblad 1876, n°. 186, vastgesteld.

Voorts zijn bij de gouvernementsbesluiten van 18 Februarij en 8 Julij 1876, n°s. 30 en 7, aan de op bijzondere voorwaarden dienende ambtenaren bij de staatsspoorwegen op Java gelijke regten als aan andere lands-ambtenaren toegekend op verpleging in de militaire hospitalen, vrije geneeskundige behandeling en kostelooze verstrekking van geneesmiddelen.

Eindelijk verdient hier nog vermelding het bepaalde bij gouvernementsbesluit van 17 Julij 1876, n°. 10 (*Indisch Staatsblad* n°. 182), dat, gerekend van 1 Januarij 1876, het Staatsblad van Nederlandsch Indie ook gratis wordt verstrekt aan den hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java.

Financieele regelingen. Aangezien door de opgedane ondervinding omtrent de werking der bij Indisch Staatsblad 1875, n°. 176, voor den dienst der staatsspoorwegen op Java vastgestelde » speciale bepalingen omtrent het beheer van 's lands gelden en goederen" de noodzakelijkheid gebleken was, om in die bepalingen nog eenige wijzigingen te brengen, zoo zijn daartoe in het laatst van 1876 de noodige voorstellen aan de Regering gedaan, waarop evenwel tot dusverre nog geene beschikking is gevolgd. Die voorstellen hadden voornamelijk de strekking om de uitzonderingen te doen vervallen, welke in die bepalingen zijn gemaakt op den daarbij blijkbaar aangenomen regel, dat alle uitgaven voor den dienst der staatsspoorwegen op Java door den chef van den dienst gedaan en ook de betrekkelijke vorderingen door hem verevend en betaalbaar gesteld worden, voor zoover zij niet aan het onderzoek van de algemeene rekenkamer vóór de algeheele betaling zijn onderworpen, en zulks met het doel om de contrôle over het bedrag en de rigtigheid der uitgaven te verbeteren en te vergemakkelijken, dewijl die uitzonderingen juist aanleiding geven tot noodeloozen omslag en briefwisseling, tot vertraging en soms tot moeijelijkheden en verwarring, welke ongerieven, nu de credieten voor de staatsspoorwegen bij de begrooting zijn gesplitst in uitgaven voor den *aanleg* en voor de *voorbereiding der exploitatie*, en daarbij spoedig nog een derde artikel zal komen voor de uitgaven der *exploitatie*, eer zullen toedan afnemen, aangezien de soms naauwe verwantschap tusschen deze drie onderdeelen eene juiste scheiding der voor elk daarvan gedane uitgaven, vooral voor de tot mandateering bevoegde buiten den dienst der staatsspoorwegen staande autoriteiten, dikwijls zeer moeijelijk of onmogelijk maakt.

Eene verstoring van ernstigen aard dreigde in Augustus 1876 in den geregelden gang der werkzaamheden op de derde sectie van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang te ontstaan, door gebrek aan geldvoorraad in 's lands kas te Malang. Om de werkzaamheden niet te moeten staken, is toen voor een niet onaanzienlijk bedrag geld ontleend aan de kas van den sectie-ingenieur der 2de sectie te Pasoeroean, terwijl inmiddels de aandacht der Regering werd gevestigd op deze geldschaarschte juist in een tijd, waarin de belangrijke sommen welke voor het inkoopen van koffij moesten worden besteed, de voorziening in de geldelijke behoeften van den spoorweg wel eens zouden kunnen verdringen.

Uitvoering der werken. Niettegenstaande al de sedert het begin van 1876 gehouden openbare aanbestedingen zijn mislukt, is aan het beginsel, nedergelegd in art. 38 der comptabiliteitswet, toch zooveel doenlijk de hand gehouden, en zijn daarom in den loop van dit verslagjaar nog openbare bestedingen beproefd, en wel vier voor den onderbouw van kunstwerken en vier voor de oprigting van gebouwen voor stations, locomotief-, goederen- en wagenloodsen, voor watervoorziening, privaten en eene wagenmakerij. Nadat echter al deze zoowel te Malang en Pasoeroean als te Soerabaija gehouden aanbestedingen wederom waren mislukt, en zelfs ter laatstgenoemde plaats, waar het in den regel toch niet aan aannemers ontbreekt, geen enkel inschrijvingsbiljet was ontvangen, kon het belang eener spoedige voltooijing van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang bezwaarlijk meer aan zulke, slechts tot tijdverlies en noodelooze uitgaven leidende, bestedingen worden opgeofferd. Van het houden van verdere aanbestedingen is daarom voorloopig afgezien, en de gebouwen en andere werken worden nu verder in eigen beheer tot stand gebragt. Bij deze wijze van uitvoering wordt echter de in het vorig verslag reeds vermelde regel van onderhandsche aannemingen van onderdeelen der werken steeds zooveel mogelijk en met vrucht toegepast. Zoo zijn niet alleen kleine gedeelten, maar zelfs vrij uitgestrekte vakken van de aardebaan, de levering van kalk, steenen, ballast, enz., in den regel aangenomen door inlanders en Chinezen, die met eene kleine winst tevreden zijn, en is het ook gelukt Europesche aannemers te vinden voor sommige gebouwen, voor de meeste kunstwerken op de derde sectie (zijtak naar Malang) en voor de levering van spoedig benoodigde ijzerwerken voor gebouwen, barrières, enz.

Na daartoe door de Regering verleende magtiging, en na de zekerheid verkregen te hebben dat het werk door eene der beste fabrieken in Europa zou worden gemaakt, is ook eene onderhandsche overeenkomst gesloten tot levering, vrachtvrij aan den wal te Soerabaija of Pasoeroean, van den bovenbouw, met de noodige ijzeren pijlers, draag- en neksteenen, van vijf in den zijtak naar Malang te bouwen viaducten.

In Nederland zijn, volgens ontvangen kennisgeving, achtereenvolgens met goed gevolg aanbesteed: op 2 en 16 November 1876, de levering van draaischijven, waterkranen, waterbakken en gegoten ijzeren pijpen, van ijzeren perron-overdekkingen, ijzeren luifels voor de verschillende stations, en van ijzeren kapspanten voor de werkplaats te Soerabaija; en op 26 October 1876 en 4 Januarij 1877, de

levering van den metalen bovenbouw van 8 en van 40 bruggen. Het gezamenlijk bedrag van deze aannemingen is f 184 180. Wijders is van wege het Ministerie van Kolonien ook nog de levering van een gedeelte der voor de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang benoodigde draagveeren, as-potten en assen met wielen aan 3 Belgische fabriekanten opgedragen, doch van verdere gehouden aanbestedingen of gedane bestellingen van voor die lijn benoodigde en aangevraagde ijzeren bruggen (in het geheel 195) en ijzerwerken voor het rollend materieel is nog niets bekend (1).

Bij de gouvernementsbesluiten van 10 October 1876, n°. 21, 25 Januarij 1877, n°. 23, en 16 Februarij 1877, n°. 10, zijn premien uitgeloofd, zoowel voor het spoedig gereed maken van de aardebaan en van den onderbouw der kunstwerken, enz., als voor het spoedig en geregeld leggen der sporen, met het doel om de lijn zoo spoedig doenlijk bij gedeelten te kunnen exploiteeren, en door deze maatregelen zijn, zoo als kan blijken uit de ondervolgende beschrijving van den stand van het werk, reeds zeer gunstige uitkomsten verkregen.

Voorziening in de behoefte aan hout. De levering van de in het vorig verslag bedoelde 24 000 en 100 000 stuks dwarsliggers liep, voor zooveel de eerstgenoemde hoeveelheid betreft, geheel ten einde, terwijl van laatstgenoemd aantal er omstreeks 58 000 zijn afgeleverd, waardoor thans reeds meer dwarsliggers beschikbaar zijn dan voor het leggen der sporen op het gedeelte Soerabaija-Pasoeroean van de lijn worden vereischt.

Met denzelfden aannemer, die, door de wijze waarop hij zijne verpligtingen nakwam, nooit aanleiding gaf tot moeijelijkheden, werd in het begin van 1877 nog eene suppletoire overeenkomst gesloten voor de levering van 23 000 stuks dwarsliggers, waardoor, aangezien van de langs den postweg tusschen Lawang en Malang staande djatiboomen er ook nog p. m. 3000 kunnen worden verkregen, in de behoefte voor de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang geheel zal zijn voorzien.

Het hout, benoodigd voor de wissels, het rollend materieel, de gebouwen en andere werken, wordt meerendeels op bestelling geleverd door den in het vorig verslag bedoelden, te Soerabaija gevestigden handelaar, terwijl van de gelegenheden, die zich van tijd tot tijd hebben voorgedaan om door aankoop bij anderen als anderszins op gemakkelijker en goedkooper wijze hout te verkrijgen, steeds is gebruik gemaakt. Zoo is onder anderen, nadat toevallig was vernomen, dat uit de in de omstreken van Malang en elders in de residentie Pasoeroean gelegen gouvernementsaanplantingen, djatiboomen op publieke vendutie waren verkocht, aan den resident van dat gewest verzocht om voortaan van dergelijke voorgenomen verkoopingen wel in tijds kennis te willen geven, ten einde de gelegenheid te hebben vooraf te doen onderzoeken, in hoeverre die boomen, in stede van aan particulieren te worden verkocht, nog voor de spoorwegwerken zouden kunnen worden benuttigd. Aan dit verzoek is sedert voldaan, en dientengevolge zijn onlangs 211 vrij goed bruikbare boomen verkregen uit twee nabij den spoorweg gelegen en gedeeltelijk door dezen doorsneden aanplantingen.

Onteigeningen. De in het eerste jaarverslag reeds vermelde, bij gouvernementsbesluit van 9 October 1875, n°. 16, vastgestelde regelingen, om de voor den spoorweg Soerabaija-Pasoeroean-Malang benoodigde gronden zooveel doenlijk bij minnelijke overeenkomst in bezit te krijgen, hebben over het algemeen de daarvan verwachte gunstige uitkomsten opgeleverd.

Verschil van gevoelen omtrent het bedrag der te betalen schadeloosstellingen tusschen de leden der commissien onderling, waarin, volgens het genoemde gouvernementsbesluit, door den hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java, moet worden beslist, heeft zich slechts bij uitzondering voorgedaan bij de taxatie van sommige sawahs en inlandsche graven. De daaruit ontstane moeijelijkheden, die voor een deel moeten worden toegeschreven aan eene minder juiste opvatting hunner verpligtingen door sommige der betrokken ambtenaren, zijn echter in den regel uit den weg kunnen worden geruimd door directe onderhandelingen met de betrokken bevolking overeenkomstig de voorschriften der onteigenings-ordonnancie, echter niet zonder dat door de aanvankelijk te hooge taxatien, die aan de belanghebbenden niet onbekend waren gebleven, een nadeelige invloed is uitgeoefend op de ten slotte betaalde vergoedingen.

Enkele malen is het ook gebeurd dat, met goedkeuring der Regering, tot het betalen van hoogere dan de door de onteigenings-commissien geraamde schadeloosstellingen (waarmede de regthebbenden geen genoegen namen) moest worden overgegaan, doch alleen in gevallen waarin 's lands belang eene onteigening langs den weg van regten, in verband met niet geheel onredelijke eischen der bezitters of eigenaren, niet raadzaam of wenschelijk maakte, of waar het perceelen gold, waarvan de vervreemding niet zonder magtiging van den regter en voor geen lageren prijs dan de schatting der door dezen benoemde deskundigen, overeenkomstig de 3de alinea van art. 14 der onteigeningsordonnancie, mogt geschieden.

Aldus zijn in de residentie Pasoeroean alle benoodigde gronden — waarvan nog enkele stukken door de zorg van het hoofd van het civiel bestuur op naam van den Staat moeten worden overgeschreven — bij minnelijke overeenkomst verkregen, terwijl in de residentie Soerabaija slechts een enkel perceel langs den weg van regten behoeft te worden onteigend.

Aanvankelijk waren in die residentie de eigenaren van een drietal perceelen ongenegen om het daarvan benoodigde gedeelte tegen den hun geboden prijs (f 1500 per bouw) af te staan, en is daarom bij de ordonnancie van 30 Mei 1876 (*Indisch Staatsblad* n°. 143) verklaard, dat het algemeen nut de onteigening vorderde der voor den spoorweg benoodigde gronden, gelegen in de afdeeling waartoe bedoelde vier perceelen behooren. Nadat bij gouvernementsbesluit van 13 Maart 1877, n°. 1 (*Javasche Courant* n°. 21), de eindaanwijzing der te onteigenen perceelen had plaats gevonden, hebben echter de eigenaren van twee perceelen nog in eene minnelijke schikking toegestemd, en de gronden zullen nu tegen den vroeger reeds geboden prijs van f 1500 per bouw worden overgenomen. Ter onteigening van het benoodigde gedeelte van het derde perceel — waarop met toestemming van de eigenaren de spoorweg intusschen reeds is aangelegd — zal echter een proces worden gevoerd, waarmede men tot dusverre nogtans niet voorspoedig is geweest, zijnde aanvankelijk reeds de eindaanwijzing der te onteigenen perceelen door verkeerde behandeling der zaak vertraagd, terwijl nu, op het oogenblik dat het proces door dagvaardingen zou aanvangen, aan den landsadvocaat is gebleken dat er eene informaliteit heeft plaats gehad, die den regter tot ontzegging van den door den Staat in te stellen eisch zoude noodzaken, en het noodig maakt om alles van den aanvang weder op nieuw te beginnen. Deze tegenspoed zoude zijn voorkomen, indien de Regering niet vermeend had afwijzend te moeten beschikken op een voorstel om de leiding dezer onteigeningszaken niet uitsluitend aan den resident over te laten, maar dezen hoofdambtenaar op te dragen om de zaak in overleg met en door tusschenkomst van den hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java, te behandelen, waardoor laatstgenoemde tevens op de hoogte kon blijven van den stand dezer voor den spoorwegaanleg belangrijke aangelegenheid.

Blijkens het gouvernementsbesluit van 20 November 1876, n°. 5, is de vroeger reeds behandelde vraag, of in de onteigeningsprocessen voor den aanleg van spoorwegen geene vereenvoudiging te brengen ware door wijziging der ordonnancie van Indisch Staatsblad 1864, n°. 6, door de Regering op nieuw in overweging genomen, waarbij, naar het schijnt, ook het denkbeeld is ter sprake gebragt van inbezitneming der te onteigenen gronden vóór dat de daarvoor verschuldigde vergoeding is bepaald en betaald. Het gebeurde met de onteigeningen voor den spoorweg Soerabaija-Pasoeroean-Malang bewijst intusschen, dat ook zonder wijziging van de bedoelde ordonnancie nog wel iets tot vereenvoudiging — althans bespoediging — der onteigeningsprocessen kan worden gedaan.

---

(1) *Alle aangevraagde bruggen en al het ijzerwerk voor het rollend materieel zijn inmiddels besteld; in 't begin van Augustus* 1877 *waren* 8 *bruggen* (4 *van* 31.6 *M. en* 4 *van* 21.12 *M.) en was ook een gedeelte van het bedoelde ijzerwerk verzonden.*

De vraag, of van de door den spoorweg gesneden perceelen steeds nieuwe meet- of belendingsbrieven en andere eigendomsbewijzen moeten worden opgemaakt en uitgereikt, is bij gouvernementsbesluit van 18 Januarij 1877, n°. 11, in ontkennenden zin beslist, op grond dat de aanleg van een spoorweg over een perceel, met dat gevolg dat het in twee of meer deelen wordt gescheiden, niets afdoet aan de eenheid van het perceel; evenmin als dit het geval is wanneer eene rivier een land doorstroomt of een kanaal wordt aangelegd, zoodat kan worden volstaan met alleen de voor den spoorweg benoodigde strook gronds op te meten en daarvan een nieuw eigendomsbewijs op te maken, en op het oorspronkelijk eigendomsbewijs van het geheele perceel aanteekening te houden van de acte waarbij een gedeelte er van voor den spoorweg aan den Staat is afgestaan. Daarbij is tevens door de Regering bepaald, dat voor dergelijke overdragt van eigendom geene voorafgaande notarieele acte van vervreemding — zoo als bij de overschrijving van perceelen te Soerabaija sedert jaren gebruikelijk was en werd gevorderd — noodig is.

Voorts is bij gouvernementsbesluit van 22 November 1876, n°. 2, bepaald, dat voor de bij het uitbakenen van de lijn Batavia–Bandong omgekapte of beschadigde koffijboomen, die op hoog gezag door de cultuurdienstpligtigen op vrijen domeingrond zijn geplant, aan dezen eene schadeloosstelling voor het gemis der vermoedelijke opbrengst van die boomen, gedurende de jaren dat zij nog vruchten zouden hebben kunnen dragen, behoort te worden uitbetaald.

Vermelding verdient hier wijders, dat, blijkens het gouvernementsbesluit van 3 November 1876, n°. 3, ook het noodige is verrigt, opdat in de overeenkomsten van landverhuur in de Vorstenlanden op Java op nieuw worde opgenomen de voorwaarde van kosteloozen afstand van huurregten op gronden die mogten blijken voor het aanleggen van spoorwegen noodig te zijn, welke beschikking der Regering voor de toekomst van groot belang is, wijl door eene opheffing van die voorwaarde, waarvan aanvankelijk sprake was, het aanleggen van spoorwegen in de Vorstenlanden zeer zoude worden bemoeijelijkt.

Werkvolk. Terwijl voor de spoorwegwerken in de residentie Soerabaija steeds over voldoende werkkrachten kon worden beschikt, was zulks niet altijd het geval in de residentie Pasoeroean. De hoofdreden hiervan zal wel zijn, dat eerstgenoemd gewest, althans daar waar de spoorweg wordt aangelegd, veel digter bevolkt is dan het laatstgenoemde, en op en bij de hoofdplaats Soerabaija zich altijd een groot aantal dagloomers bevinden, terwijl in de residentie Pasoeroean buitendien koffijpluk en padi-oogst, en niet zelden ook de heerendiensten voor het onderhoud der wegen, enz., meermalen bijna al de werkkrachten van de bevolking in beslag nemen. Ook is voorzeker de gedurende eenige maanden van 1876 in de afdeelingen Bangil, Pasoeroean en Malang geheerscht hebbende koortsepidemie niet zonder invloed geweest op de minder bevredigende opkomst van het werkvolk, even als de concurrentie van de suikerfabriekanten gedurende den maal-tijd, in de afdeelingen Bangil en Pasoeroean, welke concurrentie in de residentie Soerabaija slechts in zeer geringe mate is gevoeld.

Uit de hieronder volgende beschrijving van den stand van het werk kan echter blijken, dat niettemin in het afgeloopen jaar veel is verrigt, hetwelk voornamelijk daaraan is te danken, dat men overal op alle punten van de baan te gelijk en zooveel doenlijk op taak of bij onderhandsche aanneming heeft doen werken. De intusschen voortgezette pogingen om door werving in naburige en zelfs meer afgelegen gewesten meer werkkrachten te verkrijgen, hebben tot dusver weinig resultaat gegeven. Noemenswaardig, in vergelijking met hetgeen van elders is aangebragt, was alleen een aantal van p. m. 250 koelies — meest allen vroeger werkers aan den spoorweg Samarang–Vorstenlanden–Willem I — hetwelk te Soerakarta ten behoeve van den zijtak naar Malang is aangeworven.

Ten aanzien der werkloonen wordt steeds met de noodige omzigtigheid te werk gegaan en zonder bepaalde noodzakelijkheid, die zich intusschen op eenige plaatsen heeft doen gevoelen, niet tot verhooging er van overgegaan.

Aan de werklieden worden thans ook kosteloos geneesmiddelen verstrekt, welke, ingevolge gouvernementsbesluit van 10 November 1876, n°. 52, uit den voorraad der militaire hospitalen worden ontvangen.

Algemeene en bijzondere spoorweg-aangelegenheden. In het eerste jaarverslag is verzuimd melding te maken van onderhandelingen in Nederland gevoerd met de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij betreffende het aan den Staat tegen vergoeding afstaan van den spoorweg van Batavia naar Buitenzorg, in verband met aan de Maatschappij te verleenen nieuwe concessien in Midden-Java voor de lijnen Solo-Madioen en Djokjo-Tjilatjap, en spoorversmalling tot 1.067 M. op de lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I. De bedenkingen, tegen de over het algemeen zeer ingewikkelde voorstellen der Maatschappij en in het bijzonder ook tegen de door haar gevraagde concessie Solo-Madioen geopperd, en ook door den directeur der burgerlijke openbare werken beaamd, zijn, blijkens gouvernementsbesluit van 12 April 1876, n°. 4, aan Zijne Excellentie den Minister van Kolonien medegedeeld, en daarbij is tevens de aandacht gevestigd op de aanbeveling van den directeur der burgerlijke openbare werken om aan de Maatschappij, in stede van voor de lijn Solo-Madioen, concessie te verleenen voor eene lijn Kendal-Samarang-Patti. Omtrent den verderen loop dezer onderhandelingen is nog niets vernomen.

Aan een voorstel dd. 5 Augustus 1875, n°. 128, om profielen voor de vrije ruimte op den weg en de sporen der stations, van de uiterste afmetingen van het materieel en de maximumlading vast te stellen voor alle op Java aangelegd wordende spoorwegen met eene spoorwijdte van 1.067 M., ter verzekering van de mogelijkheid van een doorgaand verkeer op die lijnen, waartoe het niet alleen noodig is dat de spoorwijdte gelijk zij, maar er ook voor moet worden gezorgd dat de voertuigen van de eene lijn overal op de andere lijnen kunnen circuleeren, door zoowel de grootste afmetingen van die voertuigen als de kleinste van de vrije ruimte, die overal aanwezig moet zijn, voor alle spoorwegen vastte stellen, heeft de Regering vermeend geen gevolg te kunnen geven, zijnde bij gouvernementsbesluit van 1 Julij 1876, n°. 19, bedoeld profiel alleen verbindend verklaard voor den staatsspoorweg Soerabaija–Pasoeroean–Malang, en voor alle nieuwe werken en nieuw materieel van den particulieren spoorweg Batavia-Buitenzorg. Van den directeur der burgerlijke openbare werken is daarna evenwel nog de uitnoodiging ontvangen om, telkens als nieuwe lijnen in uitvoering komen, voorstellen te doen tot partieele uitbreiding van genoemd besluit. Het blijft hierbij intusschen de vraag, of dit casu quo wel altijd — althans tijdig genoeg — zal kunnen geschieden, om voor particuliere lijnen, waarvoor concessie in Nederland is verleend, in alle opzigten verbindend te zijn.

Stand van het werk. De stand van het werk is thans als volgt:

I. *Aanleg van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang.*

Regeling van het werk. De verdeeling van de lijn in drie sectien en de algemeene regeling van het werk, zoo als een en ander in het eerste jaarverslag is vermeld, bleven onveranderd.

Voor den in 1876 ingevoerden magazijnsdienst zijn de geldelijke administratie en verantwoording op denzelfden voet geregeld als voor de sectie-ingenieurs, terwijl ten aanzien van het beheer der goederen hoofdzakelijk is bepaald:

dat in den regel alle roerende goederen voor den dienst der staatsspoorwegen uit Europa aangebragt en in Indie aangekocht, verkregen of aangemaakt, in die magazijnen *afgeleverd* en *bewaard*, en al hetgeen voor de verschillende afdeelingen van dien dienst benoodigd is, uit de magazijnen *aangevraagd* en *verstrekt* wordt;

dat geene goederen in het magazijn worden ingenomen dan vergezeld of na ontvangst van eene rekening, factuur of ander bewijsstuk;

dat geene goederen worden ingekocht dan op last of magtiging van den hoofdingenieur, chef van den dienst, en, in spoed vereischende gevallen, van de chefs der dienstafdeelingen (zijnde de sectie-ingenieurs, de ingenieur-werktuigkundige en de chefs van de afdeelingen der exploitatie);

dat geene goederen worden verstrekt dan op bons door

daartoe bevoegde ambtenaren afgegeven en onderteekend, die door de magazijnmeesters, bij de verzending zoo veel doenlijk van het aangevraagde, door contra-bons (waarvoor even als voor de bons vaste modellen zijn voorgeschreven) worden beantwoord en waarnaar de aanvragen worden opgemaakt;

dat geene afschrijving of opruiming van onbruikbare en overtollige goederen mag plaats hebben dan na daartoe verkregen magtiging.

Uitzending en ontvangst van goederen uit Europa. Op enkele kleinigheden na, welke later welligt nog zullen blijken noodig te zijn, zijn voor deze lijn thans alle voor den aanleg en de voorbereiding der exploitatie, zoomede de voor den dienst der exploitatie in het eerste jaar uit Europa benoodigde behoeften aangevraagd of (voor een gedeelte) in Indie besteld.

Wanneer deze aanvragen zijn gedaan, wat is aangevraagd en het geldswaardig bedrag er van, volgens de betrekkelijke contracten van levering of dezerzijdsche ramingen, is vermeld in de hierbij overgelegde *Opgave van voor den dienst der staatsspoorwegen op Java benoodigde en aangevraagde goederen van Europeschen oorsprong tot ultimo Mei* 1877 (bijlage lit. *A*) (1), waaruit onder anderen kan blijken, dat in het geheel is aangevraagd voor eene waarde van f 2 396 643.

Wat daarvan tot heden is ontvangen en ter reede van Soerabaija of Pasoeroean is aangekomen, is vermeld in de mede hierbij overgelegde *Opgave der uit Europa ontvangen goederen ten dienste der staatsspoorwegen op Java, van den aanvang van het werk tot ultimo Mei* 1877 (bijlage lit. *B*) (1), waarin ook de namen der schepen, waarmede de aanvoer plaats had, de datums van ontvangst, zoomede de waarde van de goederen, voor zoo ver deze bekend is, zijn opgenomen.

Aan de in de opgave lit. *A* vermelde, met verschillende aannemers in Nederland zoowel als in den vreemde gesloten overeenkomsten tot levering van locomotieven, locomobielen, ijzerwerken voor zandwagens, gereedschappen, spoorstaven, wissels en puntstukken met toebehooren, enz., is tot dus verre in het algemeen naar genoegen voldaan. Kleine aanmerkingen over de wijze van verpakking en afwerking van sommige stukken uitgezonderd, zijn alleen op de geleverde ijzerwerken voor 30 zandwagens een paar belangrijke aanmerkingen moeten worden gemaakt, terwijl de locomotieven — hoogst waarschijnlijk ten gevolge van een misverstand — slechts in de grondverf in stede van behoorlijk geschilderd zijn ontvangen.

De lossing van de doorgaans zware goederen, vooral van de locomotieven, ging bij de beperkte daarvoor beschikbare hulpmiddelen veelal met moeijelijkheden gepaard, en gaf niet zelden aanleiding tot niet onbelangrijke door den lande te betalen kosten van ligdagen der schepen, welke voor een deel ook moeten worden toegeschreven aan de wijze waarop de chertepartijen waren ingerigt. De aandacht der Regering is daarom gevestigd op de omstandigheid, dat, bij aanvoer van groote ladingen en gelijktijdige aankomst van meer dan één schip met spoorweggoederen, niet altijd zal kunnen worden voldaan aan het bepaalde in art. 457 van het Wetboek van Koophandel voor Nederlandsch Indie, dat de lossing van schepen, wanneer daaromtrent in de chertepartij niets is bepaald, binnen 15 achtereenvolgende werkdagen moet zijn afgeloopen, vooral als de chertepartij, zooals met die van het Engelsche schip *G. J. Jones* het geval was, tevens de bepaling inhoudt, dat het schip »*door en voor rekening van den bevrachter moet worden ontladen*", in tegenstelling van hetgeen algemeen gebruikelijk is, dat de gezagvoerder de goederen *langs zij van het schip moet afleveren*. Ter vermijding van de bezwaren dientengevolge ondervonden bij de lossing met eigen personeel en middelen, zonder hulp van het schip, van de uit 4 locomotieven, de ijzerwerken voor 30 zandwagens en 274 ton steenkolen bestaande lading der *Jones*, welke bezwaren nog vermeerderd werden doordien van de zijde der bemanning niet de minste adsistentie werd verleend maar integendeel, door het gebruik te weigeren of te beletten van de op het schip aanwezige kleine hulpmiddelen — zelfs van de stukken hout die door de inladers ter voorkoming van wrijving tusschen de machinedeelen waren geplaatst, — de lossing zooveel mogelijk nog werd bemoeijelijkt, is daarom, en om het betalen van ligdagen der schepen zooveel doenlijk te voorkomen, ook nog verzocht, om voortaan in de chertepartijen voor het overvoeren van groote ladingen, óf te bedingen dat slechts een zeker aantal tonnen per dag behoeft te worden gelost, dan wel het aantal losdagen grooter te stellen, met bepaling, zooals hier bij den handel algemeen gebruikelijk is, dat de tijd voor het verzeilen van de eene haven naar de andere niet onder de ligdagen mederekent, en verder dat de schepen zelf de middelen moeten hebben en verpligt zijn daarvan gebruik te maken, om alle ingeladen goederen langs zijde van het schip in de praauwen te lossen. Deze voorstellen, zoomede het verzoek om, ter bespoediging van het overvoeren der goederen waaraan het meest behoefte bestaat, meer gebruik te maken van stoomschepen, zijn door de Indische Regering bij het Opperbestuur in Nederland overgebragt, en omtrent laatstgenoemd verzoek is bereids toezegging ontvangen dat er gevolg aan wordt gegeven.

Als tegenstelling van het gebeurde bij de lossing van de *Jones*, moet hier met lof melding worden gemaakt van de hulpvaardigheid welke is ondervonden van den gezagvoerder en de bemanning van het Engelsche schip *Freuchny*, waarmede onlangs weder 3 locomotieven zijn aangebragt, en van de hulp welke met de meeste bereidvaardigheid door den directeur van het marine-etablissement te Soerabaija en het verdere personeel van die inrigting is verleend bij de lossing der per *Jones* en *Freuchny* aangevoerde 7 locomotieven, waarvoor van het bassin van dat etablissement en de daar aanwezige hulpmiddelen is gebruik gemaakt.

Lengte van den spoorweg. Bij hermeting, waarbij nog eenige kleine verschillen met de eerste meting zijn bevonden, en de lengte van het gedeelte Oro-Oro-Mingin tot Bangil is gebleken grooter te zijn dan in het eerste jaarverslag bij benadering is opgegeven, is voor de lengte van den spoorweg gevonden:

	Meters.
eerste sectie, van Soerabaija tot aan den overkant van de Porrong-rivier te Gempol . . .	35 671
tweede sectie, van Gempol over Bangil tot Pasoeroean	27 702
derde sectie, zijtak van Bangil tot Malang .	48 313
te zamen . . .	111 686

of nagenoeg 112 kilometers.

Uitbakening en waterpassing. De uitbakening en waterpassing van de lijn is, kort na de indiening van het eerste jaarverslag, geheel voltooid.

Lengteprofielen en grondkaarten. De laatste grondkaarten en lengteprofielen voor dezen spoorweg — zijnde die van het gedeelte Oro-Oro-Mingin tot Bangil — zijn daarna in September 1876 aan de Regering aangeboden.

Voor deze p. m. 112 kilometers lange, door den Staat aangelegd wordende lijn zijn dus voor het opmaken van het lengteprofiel en de uitgewerkte grondkaarten met de verder daarbij behoorende bescheiden, als grondberekeningen, enz., slechts besteed, gerekend van den dag (6 April 1875) toen de op deze lijn betrekking hebbende wet door den Koning is bekrachtigd, 17 maanden, terwijl daarvoor bij de door eene particuliere maatschappij aangelegde lijnen Samarang-Vorstenlanden-Willem I, lang 203, en Batavia-Buitenzorg, lang 59 kilometer, in de concessien zijn toegestaan respectievelijk 30 en 24 maanden, die zelfs voor de eerste lijn naauwelijks toereikend zijn geweest.

De bewering dat de Staat — mits het ernstig willende — op Java spoediger spoorwegen kan aanleggen dan eene particuliere maatschappij, is hierdoor voor een niet onbelangrijk gedeelte reeds bevestigd, en dit zal nog verder kunnen blijken uit de ondervolgende mededeeling omtrent hetgeen, na de

(1) *Het is niet noodig voorgekomen deze bijlage te doen drukken.*

aankomst van het personeel op hunne standplaatsen in Indie, in het begin van de maand Augustus 1875, en dus in 22 maanden, aldaar reeds van het werk is voltooid.

Onteigeningen. Zooals hierboven reeds is medegedeeld, zijn al de in de residentie Pasoeroean en, met uitzondering van een enkel perceel, ook de in de residentie Soerabaija gelegen, voor den spoorweg benoodigde en aan particulieren toebehoorende of door de bevolking gebruikte gronden bij minnelijke overeenkomst verkregen, en moeten nog slechts enkele gedeelten daarvan betaald en op naam van den Staat overgeschreven worden. Eene juist van den resident van Soerabaija ontvangen mededeeling nopens het bij de hoofdplaats van dat gewest gelegen perceel, waarvan een gedeelte langs den weg van regten zou moeten worden onteigend, opent bovendien het vooruitzigt dat, ter verkrijging daarvan, met de eigenaren almede nog eene schikking zal kunnen worden getroffen. De aardebaan is intusschen ook op dit perceel reeds voltooid en het spoor er op gelegd.

Ook de aan het Gouvernement toebehoorende, doch voor andere doeleinden in gebruik zijnde, voor den spoorweg benoodigde gronden zijn thans ontruimd en voor den spoorweg afgestaan, zijnde onder anderen bij gouvernementsbesluit van 14 Maart 1877, n°. 21, goedgekeurd, dat de gronden van het temporair kampement te Semoet met al de daarop staande bamboezen gebouwen, welke gronden voor het station Soerabaija noodig zijn, aan den dienst der staatsspoorwegen worden overgegeven, met bepaling dat nu echter van de uitgaven, eventueel te doen voor de verbetering van het troepen-logies in de citadel Prins Hendrik te Soerabaija, een bedrag van f 2000 zal komen ten laste van de spoorwegbegrooting; terwijl bij gouvernementsbesluit van 21 April 1877, n°. 30, ook het voor het station Soerabaija benoodigde gedeelte van den weg langs de oostzijde van de Kalimas daarvoor is afgestaan.

Aardewerken. De hoeveelheid te verzetten grond, waarvan de berekening thans over de geheele lijn voltooid en nog eens herzien is, bedraagt:

	M³.
op de *eerste sectie:*	
het station Soerabaija	145 800
het verdere gedeelte van de sectie . . .	253 335
op de *tweede sectie*	336 000
op de *derde sectie*	1 093 164
Totaal voor de geheele lijn . . .	1 828 299

Hiervan zijn tot dusverre verzet:

In de maanden:	1ste sectie. M³.	2de sectie. M³.	3de sectie. M³.	Totaal. M³.
Nov. 1875 t/m Mei 1876	47 208	48 068	150 413	245 689
Junij 1876 .	38 611	19 045	28 375	86 031
Julij » .	79 441	26 131	30 004	135 576
Augustus » .	76 877	15 678	32 990	125 545
September » .	44 873	35 557	42 246	122 676
October » .	22 229	15 418	59 259	96 906
November » .	13 591	27 257	55 659	96 507
December » .	12 669	21 969	75 404	110 042
Januarij 1877 .	8 055	18 822	81 737	108 614
Februarij » .	7 885	17 258	89 487	114 630
Maart » .	6 062	11 730	80 098	97 890
Transporteeren.	357 501	256 933	725 672	1 340 106

In de maanden:	1ste sectie. M³.	2de sectie. M³.	3de sectie. M³.	Totaal. M³.
Per transport .	357 501	256 933	725 672	1 340 106
April 1877. . . .	7 733	15 175	70 653	93 561
Mei »	7 230	12 100	59 725	79 055
Totaal . .	372 464	284 208	856 050	1 512 722
De hoeveelheid te verzetten grond is in het geheel .	399 135	336 000	1 093 164	1 828 299
Rest nog te verzetten na ultimo Mei 1877	26 671	51 792	237 114	315 577

Op de eerste sectie is de aardebaan in April 1877 geheel voltooid en blijft alleen nog te verrigten over het verder ophoogen van het stationsterrein. Op de tweede sectie zijn van de aardebaan voltooid 26 kilometers en de overige 1702 meters onderhanden, terwijl, op de derde sectie, van de aardebaan 34 543 meters gereed, 12 473 meters onderhanden en 1297 meters nog niet begonnen zijn.

Kunstwerken. Van de in het eerste jaarverslag opgegeven kunstwerken die gebouwd moeten worden, is gebleken dat zonder ongerief nog enkele kunnen vervallen, doch dat daarentegen op andere punten er nog eenige — hoofdzakelijk slechts open doorlaten voor sawahleidingen — meer moeten worden gemaakt.

Een verbeterde en vervolledigde staat der benoodigde kunstwerken is daarom hierbij overgelegd (bijlage lit. C) (1), waaruit onder anderen blijkt:

dat gebouwd zijn of moeten worden:

	M³. metselwerk
op de *eerste sectie:* 88 kunstwerken, waarvoor te verwerken	7 466
op de *tweede sectie*: 99 kunstwerken, waarvoor noodig.	7 901
op de *derde sectie:* 201 kunstwerken, waarvoor noodig.	23 487
te zamen 388 kunstwerken, vorderende	38 854

dat bovendien voor kleine duikers bij overwegen en buiten de aardebaan nog noodig zijn 1625 M³. metselwerk, gevende met de eerste 38·854 M³. een totaal van 40 479 M³. metselwerk, waarvan zijn voltooid. . . 31 988 M³.

en dus nog te maken overblijven . . . . 8 491 »

dat op de *eerste sectie* alle duikers en open doorlaten en de onderbouw van alle bruggen, met uitzondering slechts van kleine gedeelten metselwerk die eerst na het herstellen van den bovenbouw kunnen worden gemaakt, zijn voltooid;

dat op de *tweede sectie* eveneens de onderbouw van alle kunstwerken is voltooid, met uitzondering van één landhoofd van eene der bruggen, hetwelk nog onderhanden is;

dat op de *derde sectie* ruim ²/₃ van het metselwerk der kunstwerken is verrigt.

Bijzondere moeijelijkheden heeft het bouwen der kunstwerken tot dusverre niet opgeleverd; alleen bij uitvoering van de nog niet voltooide brug op de tweede sectie is eenige tegenspoed ondervonden, dewijl het maken der afdammingen, door den uit eene harde zandlaag bestaanden ondergrond, en het behoud er van, door den snellen stroom en hooge waterstanden zijn bemoeijelijkt, waardoor dit werk zeer is vertraagd.

(1) *Het is niet noodig voorgekomen deze bijlage te doen drukken.*

De late aankomst uit Europa van de reeds in het vorig verslag vermelde locomobielen was buitendien oorzaak dat het werk aan deze brug eerst in den westmoesson kon worden ondernomen, daar die locomobielen in de eerste plaats moesten worden gebruikt bij de groote bruggen over de Pegirian, bij Wonokromo, over de Porrong en de Kali Larangan, waarvoor alle krachten moesten worden ingespannen om ze vóór den regen- of bandjirtijd zoover te voltooijen dat zij geen gevaar meer liepen van beschadigd of vernield te worden.

Op de derde sectie wordt, vooral bij de viaducten, het ontgraven der fundeeringen eenigszins bemoeijelijkt en kostbaar, wegens de zeer harde wadas- en grintlagen en de groote steenen of rotsblokken die zich daar bevinden, waardoor alles met pikhouweelen moet worden losgemaakt en veelvuldig gebruik moet worden gemaakt van buskruid om de steenen te doen springen.

Dewijl van de uit Europa aangevraagde 195 overspanningen voor den ijzeren bovenbouw der bruggen nog niets is ontvangen, worden, om met het spoorleggen intusschen te kunnen voortgaan, op de eerste en tweede sectie thans overal houten noodbruggen gemaakt, die voor een groot gedeelte reeds voltooid zijn en waarvoor de verder nog benoodigde houtwerken meerendeels bewerkt gereed liggen. Al deze noodbruggen worden geschikt gemaakt voor locomotief-verkeer. Alleen op de eerste sectie hebben de groote bruggen n°s. 2, 17 en 88 wegens den slappen ondergrond bijzondere voorzieningen vereischt.

Voor n°. 2 zijn ingeheid 110 stuks djatihouten palen, 200 dito damplanken, en verwerkt 12 M^3. djatihout voor kespen en kloosterhouten en 120 M^3. beton van Portlandcement.

Voor n°. 17 zijn ingeheid 140 palen, 160 damplanken, en verwerkt 10 M^3. fundeeringshout en 80 M^3. beton van Portlandcement.

Voor n°. 88 zijn ingeheid 342 palen en 430 damplanken, en verwerkt 15 M^3. hout en 325 M^3. beton van Portlandcement.

Voor de noodbruggen zijn buitendien nog 136 stuks heipalen geslagen.

Bij het heijen der palen van de brug n°. 2, voor het bereiden van de mortel en voor het breken der betonstukken, is bij den bouw van de genoemde groote bruggen algemeen van stoomkracht gebruik gemaakt.

Bovenbouw van den weg. De *onderlaagballast*, reikende tot den onderkant der dwarsliggers, is aangebragt:

	Strekk. meters.
op de *eerste sectie:* over de geheele lengte van de baan, zijnde	35 671
op de *tweede sectie:* ter lengte van . . .	20 000
op de *derde sectie:* ter lengte van . . .	6 833
Totaal.	62 504

Het *spoor* is gelegd, met een gedeelte van de bovenballastlaag:

	Strekk. meters.
op de *eerste sectie:* ter lengte van . . .	16 365
op de *tweede sectie:* ter lengte van. . .	5 500
Te zamen	21 865

Hiervan is *geheel afgeballast*, op de eerste sectie, eene lengte van 7200 meters.

Verder zijn in depôt verzameld op de eerste sectie p. m. 6000 en op de beide andere sectien p. m. 4000 M^3. ballast.

Wissels zijn gelegd:

op de *eerste sectie:*	station Soerabaija . . .	9 stuks.
	halte Goebeng	1 »
	halte Wonokromo . . .	3 »
op de *tweede sectie:*	station Pasoeroean . . .	5 »
	Te zamen.	18 stuks.

De kuilen voor draaischijven en rolwagens op de stations zijn onderhanden.

Stations- en haltegebouwen. Sedert de indiening van het eerste jaarverslag is het aantal halten met één vermeerderd, zijnde de noodzakelijkheid gebleken om op de derde sectie nog de halte Wonokerto op te rigten tusschen het station Bangil en de halte Soekoredjo.

Op de hierbij overgelegde *Opgave der op te rigten stations en halten en daarvoor benoodigde gebouwen* (bijlage lit. *D*) (1) is de stand van dit gedeelte van het werk uitvoerig vermeld.

Nadat bij gouvernementsbesluit van 29 Augustus 1876, n°. 24, was bepaald, dat het voor den spoorweg benoodigde gedeelte van bastion VII te Soerabaija daarvoor afgestaan, de omwalling van dat bastion geslecht en de daarop staande exercitie-batterij naar elders overgebragt konde worden, en nadat ook het zich in dat bastion bevindende buskruidmagazijn was ontruimd, zijn de werken op het stationsterrein te Soerabaija eerst met kracht kunnen worden voortgezet. Het werk aan de gebouwen is daarna nog belemmerd, zoolang niet kon worden beschikt over het terrein van het temporair kampement te Semoet, en over het bij het stationsterrein te trekken gedeelte van den weg langs den oostelijken oever van de Kalimas. Beide thans afgestaan zijnde, zooals hierboven reeds is vermeld, kunnen nu ook alle gebouwen van dit station geheel en geregeld worden voltooid.

De aan den spoorweg afgestane tijdelijke gebouwen van het meergenoemde kampement te Semoet, even als het ontruimde buskruidmagazijn in bastion VII, worden voorloopig nog benut voor het opbergen van spoorweggoederen, doch zullen later moeten worden opgeruimd.

Ook eene afgekeurde officierswoning te Semoet is aan den spoorweg afgestaan en wordt voorloopig benut voor bureau van den ingenieur-werktuigkundige en het hem toegevoegde personeel, en tot huisvesting en bureau van den met de werken op het station belasten hoofdopzigter, waardoor het voordeel is verkregen dat laatstgenoemde steeds bij zijn werk kan blijven.

Van de zijde van het legerbestuur en de militaire autoriteiten te Soerabaija is bij de ontruiming en den afstand van gemelde terreinen en gebouwen steeds de meeste medewerking en welwillende belangstelling ondervonden.

Het stationsgebouw te Malang kwam in September 1876 zoover gereed, dat het sedert den 15den van die maand wordt gebruikt voor de bureaux van den hoofdingenieur, chef van den dienst, van den sectie-ingenieur van de derde sectie en van het hun toegevoegde administratief personeel.

Ofschoon het blijkens het vorig verslag in de bedoeling lag om, althans op de eerste en tweede sectie, in 1876 geene andere gebouwen meer onderhanden te nemen, zoo moest, door de vertraagde uitzending van den ijzeren bovenbouw der bruggen uit Europa, van het oorspronkelijke werkplan, om eerst zooveel mogelijk den weg en daarna de gebouwen te voltooijen, worden afgeweken, zoodat thans vermoedelijk de meeste gebouwen vóór den weg zullen zijn voltooid.

Verdere verrigtingen. De toegangswegen naar de stations te Pasoeroean en Malang zijn nagenoeg voltooid, terwijl aan die te Soerabaija, Sidoardjo en Bangil is begonnen.

De te maken *afsluitingen* langs den spoorweg van ijzerdraad zijn op de eerste sectie gereed en op de tweede begonnen.

Van de langs den weg benoodigde 190 houten en steenen *wachthuisjes* zijn voor de eerste sectie nagenoeg 50 houten gereed, terwijl met het bewerken van het hout voor die der tweede sectie is begonnen.

De *kilometer-* en *hectometerpalen* voor de eerste sectie zijn gereed en voor de tweede onderhanden.

De voor den *spoorwegtelegraaf* benoodigde kapokboomen zijn op de eerste en tweede sectie geplant. Op de derde sectie was er mede begonnen, doch is dit werk, nadat er reeds een groot aantal waren geplant, gestaakt, nadat toevallig was vernomen dat het plan bestond, om van Bangil tot Malang, langs den spoorweg, voor den dienst der gouvernements-telegrafen en posterijen eene nieuwe lijn langs ijzeren palen aan te leggen, waaraan reeds is begonnen

(1) *Het is niet noodig voorgekomen deze bijlage te doen drukken.*

zoodat aan deze palen nu ook de spoorwegtelegraafdraad kan worden bevestigd.

De *vlakke overwegen* zijn op de eerste sectie alle, en op de tweede en derde voor de helft aangelegd, bestraat en begrint. De houtwerken voor de barrières der eerste sectie zijn nagenoeg gereed en voor de tweede sectie onderhanden, terwijl de daarvoor benoodigde ijzerwerken voor de drie sectien in Europa zijn besteld.

II. *Voorbereiding der exploitatie van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang.*

Locomotieven. Van de in het vorig verslag vermelde, door de firma Fox Walker & C°. te Bristol te leveren locomotieven zijn aangebragt: 4 met het schip *G. J. Jones*, 3 met het schip *Freuchny* en de 5 laatste met het schip *Huron*. Laatstgenoemd schip is eerst onlangs te Soerabaija aangekomen, en de lossing der machines nog niet afgeloopen. Van de 7 eerst ontvangene zijn er 5 gemonteerd en in dienst gesteld voor de werktreinen te Soerabaija en Pasoeroean, terwijl het monteeren van de beide overige nog onderhanden is. Behoudens de hierboven bedoelde kleine uitzonderingen betreffende de afwerking en verpakking van enkele onderdeelen en het niet naar eisch geschilderd zijn der ontvangen machines, voldoen deze aan de voorwaarden die bij de bestelling zijn bedongen, terwijl de diensten die de het eerst gemonteerde reeds hebben verrigt met grond doen verwachten dat zij later ook aan de eischen der exploitatie zullen beantwoorden. Alsdan zullen zij een voor de aangenomen spoorwijdte van 1.067 M. krachtig en doelmatig type van locomotieven zijn.

Wagens en rijtuigen. De in het vorig verslag bedoelde ijzerwerken voor 30 wagens zijn in Augustus 1876 aangebragt en voldeden niet geheel naar eisch aan de bij de levering bedongen voorwaarden, in zooverre namelijk, dat de meeste onderdeelen niet pasklaar waren afgeleverd en de as-potten niet goed bij de assen pasten, terwijl ook eenige wielen waren gebarsten. Mitsdien is aan de Regering voorgesteld om voor de dientengevolge afgekeurde deelen, overeenkomstig het aangegaan contract, door den leverancier betere te doen leveren. Overigens waren de geleverde ijzerwerken zeer goed bewerkt, en de 30 sedert gemonteerde en in dienst gestelde wagens voldoen uitstekend, vooral wat de koppelingen betreft, die eene eenigszins gewijzigde en verbeterde navolging zijn van het 't eerst bij de Noorweegsche spoorwegen gebruikte, en sedert bij het in Engeland veelvuldig vervaardigd wordende materieel voor spoorwegen met smalspoor, met enkele wijzigingen bijna algemeen toegepast en aldaar voor het beste gehouden wordende, systeem Pihl.

Voor de bij den dienst der exploitatie bovendien nog benoodigde 120 wagens en 75 rijtuigen en bagagewagens zijn, in afwachting dat de daarvoor uit Europa aangevraagde ijzerwerken in Indie zullen zijn aangekomen, intusschen de meeste houtwerken verzameld en voor een groot deel bewerkt, voor zoover zulks mogelijk was.

Werkplaatsen. De werktuigen en gereedschappen, bestemd voor de definitieve werkplaatsen te Soerabaija, zijn grootendeels ontvangen of uit Europa verscheept. Met de opstelling van die voor de wagenmakerij is reeds begonnen, en men heeft de verwachting dat deze werkplaats tegen het einde van de volgende maand (Junij 1877) in gebruik zal kunnen worden gesteld.

Electrische telegraaf. Het voor den spoorwegtelegraaf benoodigde is uit Europa aangevraagd, en men hoopt dat een en ander (overeenkomstig die aanvraag) in Augustus zal worden ontvangen (1).

Omtrent de inrigting van den telegraaf is in overleg getreden met den hoofdinspecteur, chef van den post- en telegraafdienst, ten gevolge waarvan onder anderen is bepaald, dat te goeder tijd een ambtenaar van dien dienst bij den dienst der staatsspoorwegen zal worden gedetacheerd.

Kraan-weegbruggen. Eene uit Europa ontvangen beweegbare kraan is bereids gemonteerd en te Soerabaija in dienst gesteld, alwaar er reeds veel partij van wordt getrokken bij het lossen van allerlei goederen op het stationsterrein. Vier weegbruggen, waarvan één voor locomotieven, zijn uit Amerika ontboden en aangekomen. Te Soerabaija zal er zoodra mogelijk een worden opgesteld.

Verdere benoodigdheden voor de exploitatie. Alle verdere benoodigdheden voor den dienst der exploitatie, als kaartjeskasten, stempelpersen, verschillende stempels voor de stations, uurwerken, enz., zijn uit Europa aangevraagd. Berigt van de aanschaffing of verzending van een en ander is nog niet ontvangen (2).

III. *Het opnemen en ontwerpen van een spoorweg tot verbinding van Batavia met de vlakte van Bandong.*

Opneming. De opnemingen voor deze lijn, overeenkomstig het bepaalde in art. 2 der instructie van den hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java, vastgesteld bij gouvernementsbesluit van 2 Augustus 1875, n°. 5, zijn in zoover voltooid als ter opmaking van de vereischte vóór-ontwerpen werd vereischt. Deze vóór-ontwerpen zijn gereed en bij missive dd. 10 Maart 1877, lit. K, der Regering aangeboden.

Behalve ter beoordeeling van den spoorweg-aanleg tusschen Batavia en de Bandongsche vlakte in algemeenen zin, is met deze vóór-ontwerpen en de verdere bijeengebragte gegevens in het bijzonder ook beoogd om eene beslissing mogelijk te maken omtrent sommige hoofdquaestien, welke zich bij dien aanleg voordoen, en wel in de de eerste plaats de keuze tusschen de beide tracé's welke in aanmerking komen.

Het eerste gaat uit van den bestaanden spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg bij Pondok Tjina, loopt over Tjibaroessa en Tjipamingkies en door het dal van de Tjibehet naar de Tjisokkan, van waar een zijtak kan worden aangelegd naar Tjiandjoer, en verder dezelfde rigting wordt gevolgd als bij het tweede tracé, hetwelk Buitenzorg tot uitgangspunt heeft en over Tjitjoeroeg, Soekaboemi naar Tjibeber, en van daar naar verkiezing al of niet over Tjiandjoer, langs Radjamandala en Tjipadalarang naar Bandong en Tjitjalengka voert.

De uitgaven voor den aanleg en de voorbereiding der exploitatie van de lijn over Soekaboemi zijn geraamd op f 20 850 000, wanneer Tjiandjoer in de verbinding wordt opgenomen, waarvan de wenschelijkheid niet kan worden betwijfeld, en voor het andere tracé, met inbegrip van een zijtak naar Tjiandjoer, op f 23 000 000.

De bouwtijd bedraagt voor beide rigtingen 8 jaren; voor de lijn die over Soekaboemi loopt, wordt eene bekorting van dien termijn tot 7 jaren mogelijk geacht, terwijl overschrijding van dien termijn voor de tweede wordt gevreesd.

Wegens de belangrijke voordeelen die in ieder opzigt aan de rigting over Soekaboemi boven de andere verbonden zijn, als goedkoopere aanleg, hoogere opbrengst en een veel grooter nut, terwijl het tracé over Tjibaroessa, wegens verwacht wordende moeijelijkheden bij de uitvoering van het grondverzet en de zooveel uitgebreider kunstwerken, welligt zoowel in tijd als in kosten zal tegenvallen, heeft de Gouverneur-Generaal zich onvoorwaardelijk aangesloten bij de eenparige adviezen ten gunste van het over Soekaboemi loopend tracé.

Bij de aanbieding der vóór-ontwerpen is wijders, met het oog op de groote nadeelen eener gemengde exploitatie, als ontstaan zou wanneer de door den Staat aan te leggen lijnen: Batavia-TandjongPriok, en Buitenzorg (of PondokTjina)-Bandong-Tjilatjap door een particulieren spoorweg van elkander gescheiden bleven, ook de aankoop door den Staat van den bestaanden spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg voorgesteld, dan wel het aanleggen van een tweeden spoorweg van staatswege tusschen laatstgenoemde plaatsen, wanneer de Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij onverhoopt aan billijke voorslagen tot overneming van hare lijn geen gehoor mogt willen geven.

Volgens 's Gouvernements besluit van 12 April 1877, n°. 10, is mitsdien aan het Opperbestuur in Nederland voorgesteld:

1°. het aanleggen van een spoorweg ter verbinding

(1) *Het telegraafmaterieel is tijdig verzonden.*

(2) *De uurwerken worden aangemaakt; het overige is reeds verzonden.*

van de residentie Batavia met de vlakte van Bandong, en wel volgens het tracé dat te Buitenzorg uitgaat van het station van den bestaanden spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg, en van daar loopt over Tjitjoeroeg, Soekaboemi, Tjibeber, Tjiandjoer en Bandong naar Tjitjalengka; en

2°. bij mislukking der onderhandelingen met de Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij over den aankoop van staatswege van den bestaanden spoorweg van Batavia naar Buitenzorg, het aanleggen van een tweeden spoorweg van staatswege tusschen die beide plaatsen, zooveel mogelijk langs de oostzijde van de Tjiliwong, waarvan de kosten zijn geraamd op hoogstens f 3 750 000.

Daar, met het oog op de besliste voordeelen van het tracé van Buitenzorg over Soekaboemi boven het tracé van Pondok Tjina over Tjibaroessa, van het laatste wel niet ernstig sprake meer kan zijn, is bij genoemd besluit wijders nog goedgekeurd, dat, in afwachting van eene beslissing van de bevoegde magt omtrent het aanleggen van deze lijn, zal worden voortgegaan met het verder opmaken van de ontwerpen voor de eerstgenoemde rigting, ten einde, zoodra tot de uitvoering van het werk magtiging zal zijn verleend, het ook dadelijk te kunnen aanvangen, waarvoor ook reeds personeel genoeg op Java aanwezig en in dienst is.

IV. *Het opnemen en ontwerpen van een spoorweg tot verbinding van de vlakte van Bandong met Tjilatjap.*

Toen de opneming en onderzoekingen voor de spoorwegverbinding van Batavia met de vlakte van Bandong zoo ver waren gevorderd, dat van het daaraan werkzame personeel spoedig een gedeelte beschikbaar zoude komen voor andere opnemingen, is, nadat de in aanmerking komende kaarten van de topografische opneming waren overgenomen en geraadpleegd, in de maand September 1876 door den hoofdingenieur D. N. Meyners en den sectie-ingenieur J. C. Schippers eene verkenning gemaakt van het terrein waardoor de spoorweg tot verbinding van de vlakte van Bandong met Tjilatjap zal moeten worden aangelegd.

Wegens de hevige regens, die aldaar reeds vielen en het doordringen in de beruchte Daja Loehoer onmogelijk maakten, heeft men die verkenning echter destijds niet verder kunnen uitstrekken dan tot Bandjar, doch haar in de maanden April en Mei 1877 hervat en tot Tjilatjap volbragt. In verband met den uitslag van dit terrein-onderzoek is daarna de te volgen rigting in algemeene trekken als volgt bepaald:

Van Tjitjalengka rijst het tracé langs de Tjibodas en een zijtak van deze rivier tot voorbij Warong Tidol, om van daar te dalen eerst door een tunnel en vervolgens in de berghellingen langs de Tjisaät, de Tjitjatjalan en de Tjibedoeg tot aan de uitmonding der laatste in de Tjipantjar. In dit dalende gedeelte komen hellingen van $^1/_{25}$ en bogen met stralen van 150 meter voor. Op deze wijze wordt het zoogenaamde randgebergte van het plateau van Bandong gepasseerd en heeft de steile afdaling van dit plateau plaats. Het tracé gaat vervolgens de Tjipantjar en de Tjimanoek over en loopt dan oostwaarts, ten zuiden van Bloeboer Limbangan blijvende, ongeveer over Warong Bandrek in de rigting van Melambong. Het doet echter laatstgenoemde plaats niet aan, maar wendt zich, niet ver van daar, zuidwaarts steeds stijgende in de berghelling die zich westwaarts van den weg van Melambong naar Tjawi uitstrekt. Op die wijze wordt het laagste overgangspunt bereikt van den rug, die het Cheribonsche hooggebergte verbindt met het zuidgebergte. Van af dat overgangspunt daalt het tracé eerst vrij sterk langs de Tjipendeuk en de Tjikidang, en vervolgens al flaauwer en flaauwer langs den regteroever der Tjitandoei, die het beneden Bandjar bij Moeara Tjikawoeng overgaat. Na dien overgang moet het tracé meestal loopen langs den voet van het gebergte dat de moerassen van het district Daja Loehoer ten noorden en oosten insluit, om, na de Tjidonan overgegaan te zijn, langs den linkeroever dier rivier Tjilatjap te bereiken. Garoet, de hoofdplaats van het regentschap van dien naam, kan met den te projecteeren spoorweg worden verbonden door een zijtak (regts of links langs de Tjimanoek loopende), die mede zal worden onderzocht en opgenomen.

De stand der opneming is thans als volgt:

Afdeeling Tjitjalengka-Nagrak. De opneming en de kaarten van dit gedeelte zijn voltooid.

Afdeeling Nagrak-Tjipantjar. De uitbakening en waterpassing is afgeloopen, de situatiekaarten en het lengteprofiel zijn nog niet voltooid, doch zullen spoedig gereed komen.

Afdeeling Tjipantjar-Melambong. Het gedeelte van Tjipantjar tot Warong Bandrek is geheel opgenomen en in kaart gebragt; ook de uitbakening is bijna voltooid. Met de verdere opneming tot Melambong wordt voortgegaan.

Afdeeling Melambong-Tjawi. De uitbakening en waterpassing is over p. m. 8 kilometers voltooid; ook de situatiekaarten en het lengteprofiel van dit gedeelte zullen spoedig gereed komen.

Afdeeling Tjawi-Tassikmalaja. Hieraan is nog weinig verrigt, terwijl het werk op deze afdeeling gestaakt is, doordien de daarmede belast geweest zijnde beambte overgeplaatst is naar de lijn Batavia-Bandong-Tjitjalengka, ten einde behulpzaam te zijn bij het verder opmaken der ontwerpen voor deze lijn.

Verder op is nog geen personeel geregeld werkzaam en hebben alleen voorloopige verkenningen plaats gehad. Uit de jongste gedurende April en Mei gedane is gebleken, dat van Tjawi af tot Manondjaja het tracé genoegzaam geene moeijelijkheden zal opleveren. Van daar tot Bandjar is het terrein, vooral in het laatste gedeelte, meer geaccidenteerd, maar zal het tracé toch nog steeds op hoog, bandjirvrij terrein vallen. Daarna komt men echter in de zoogenoemde moerassen die zich langs de Tjitandoei uitstrekken. Het ingestelde onderzoek heeft echter vrij zeker aangetoond dat dit geen eigenlijke moerassen zijn, dewijl op weinig diepte, meestal van niet meer dan 1 à 2 meters, overal eene vaste grijze kleilaag is gevonden, en de daarboven liggende specie van dien aard is, dat zij, zoodra zij slechts zoo hoog is opgeworpen dat zij even boven water komt, spoedig een vrij harden berijdbaren weg oplevert. Die streken liggen echter veelal zeer laag, zoodat zij in den regentijd door zware regens en bandjirs telkens onder water staan. Tijdens het onderzoek waren zij reeds eenigszins begaanbaar, maar op plaatsen, waar toen nog 1 à $1^1/_2$ meter water stond, zakt, volgens ingewonnen berigten, dit water na een paar maanden droogte geheel weg. In den goeden moesson zal dus het opnemen van dit gedeelte niet met onoverkomelijke bezwaren gepaard gaan; de grootste moeijelijkheid bestaat dan in den weligen plantengroei, die eene digte ineengegroeide wildernis van zwaar hout, bamboe, glaga, slingerplanten, enz. heeft voortgebragt, waardoor alle uitzigt wordt belemmerd. Komt de opneming in den goeden moesson niet geheel gereed, dan zal die vermoedelijk nog wel in den kwaden moesson kunnen voltooid worden, wanneer het terrein door het aanleggen van opgehoogde voetpaden in of in de nabijheid van het tracé vooraf begaanbaar is gemaakt. Vermoedelijk zoude het echter, ook uit een gezondheidsoogpunt, nagenoeg onmogelijk zijn die opneming in den regentijd te beginnen. Dientengevolge is dan ook besloten voorloopig niet aan het eerste gedeelte voorbij Tjawi, noch aan den zijtak naar Garoet te werken, maar in de eerste plaats zooveel mogelijk de beschikbare krachten te bezigen voor het gedeelte Bandjar-Tjilatjap, en, komt er personeel beschikbaar, ook met het tracé van Manondjaja naar Bandjar te beginnen. Het gedeelte Bandjar-Tjilatjap zal dan op drie plaatsen onderhanden worden genomen, namelijk van Bandjar, van Tjilatjap en uit het nagenoeg in het midden gelegene Sidoredjo.

V. *Het opnemen en ontwerpen van een spoorweg tot verbinding van Solo met Soerabaija.*

Voor de zamenstelling van het vóór-ontwerp voor deze lijn is, aangezien de sedert uit Nederland ontvangen bescheiden van de voormalige commissie tot de vervoermiddelen op Java zeer onvolledig waren en daarvoor slechts weinig gegevens bevatten, voornamelijk gebruik gemaakt

van de kaarten van de topografische opneming van de residentien Solo, Madioen, Kediri en Soerabaija, waarvan in de eerste plaats kopijen op de schaal van $^1/_{10000}$ zijn genomen. Hierbij is van de zijde van het topografisch bureau te Batavia met de meeste bereidwilligheid krachtdadige bijstand verleend.

Na verkenning van het terrein en nadat ook eenige daarbij noodzakelijk bevonden nadere opnemingen en waterpassingen waren verrigt, is het vóór-ontwerp opgemaakt en bij missive van 12 Mei 1877, n°. 949, ingediend voor eene hoofdlijn tot verbinding van Solo met Soerabaija, met een zijtak naar Kediri en Blitar; zijnde bij het ingestelde onderzoek de groote wenschelijkheid gebleken om dien zijtak gelijktijdig met de hoofdlijn aan te leggen, zoowel in het belang van de daardoor doorsneden wordende zeer vruchtbare en sterk bevolkte streken, als in dat van den spoorweg zelf, waarvan door dien zijtak de opbrengsten in veel grooter reden zullen stijgen dan de aanlegkosten er door worden vergroot.

Het voorgestelde tracé gaat uit van het station Solo van den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden, passeert, even bezuiden de overvaart bij Djoeroek, de Solo-rivier, en loopt over Paloor en Sragen en verder bezuiden den postweg, op een afstand van nagenoeg 8 kilometers, voorbij Ngawi en over Keniten (Poerwodadi) naar Madioen; verder over Tjaroeban, Wilangan, Bagor en Ngandjoek naar Kertosono, waar de zijtak in zuidelijke rigting de hoofdlijn verlaat en over Kediri, Toeloeng-Agoeng en Ngoenoet naar Blitar gaat, terwijl de hoofdlijn, na de Brantas- of Kediri-rivier te zijn overgegaan, over Djombang, Peterongan en Modjokerto naar Sidoardjo loopt en aldaar aansluit aan den aangelegd wordenden spoorweg van Soerabaija naar Pasoeroean en Malang. Naar Ngawi kan later, zoo noodig, van de ontworpen halten Maroe of Tempoeran der hoofdlijn, een ± 8 kilometers lange zijtak worden aangelegd, waarvan de kosten zijn geraamd op f 480 000.

Met den zijtak naar Blitar is de lengte van het voorgestelde tracé 331 kilometers, terwijl de kosten, met inbegrip van het rollend materieel en al hetgeen verder voor de exploitatie noodig is, zijn geraamd op f 26 400 000.

De bouwtijd voor de geheele lijn is begroot op 6 jaren.

Wordt voor het gedeelte Solo-Madioen concessie verleend aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, en dus alleen de lijn Madioen-Blitar-Solo, lang 235 K. M., door den Staat aangelegd, dan zullen daarvoor noodig zijn f 19 000 000, en kan de bouwtijd worden gesteld op 5 jaren.

Overigens bestaat er niet het minste bezwaar om dit werk gelijktijdig te doen uitvoeren met de lijn Batavia-Bandong-Tjitjalengka.

Blijkens mededeeling van de inspecteurs der burgerlijke openbare werken in de 2de en 3de afdeeling van Java hebben deze hoofdambtenaren de opdragt ontvangen tot het onderzoeken van de mogelijkheid eener verbetering van het vaarwater der Solo-rivier. Vermoedelijk zouden hiervoor zeer groote uitgaven noodig zijn, welke, wanneer de spoorweg wordt aangelegd, kunnen worden vermeden, aangezien door dien spoorweg zeker beter in de behoefte aan een goeden gemeenschapsweg tusschen de residentien Solo, Madioen, Kediri en Soerabaija zal worden voorzien dan door de Solo-rivier, wat ook tot verbetering van dien waterweg worde gedaan.

Uitgaven. De uitgaven in Indie hebben bedragen:

VOOR		In het dienstjaar 1875.		In het dienstjaar 1876.		In de maanden Januarij t/m. Mei van 1877.		Totalen.
I. Directie en algemeene uitgaven voor den dienst.	f	58 011,11[5] (a)	f	74 949,97[5]	f	30 656,27	f	163 617,36
II. Aanleg van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang:								
A. algemeene uitgaven		44 149,18[5]		204 181,63		78 796,98		327 127,79[5]
B. aanleg 1ste sectie		27 300,59[5]		725 461,09		366 485,47		1 119 247,15[5]
C. id. 2de »		26 372,38		423 543,62		272 923,39		722 839,39
D. id. 3de »		45 134,91[5]		596 002,22		418 101,11		1 059 238,24[5]
III. Voorbereiding der exploitatie van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang		»		48 304,49		60 542,54		108 847,03
IV. Opneming van de lijn Batavia-Bandong-Tjitjalengka		34 463,98[5]		92 587,16[5]		14 608,78		141 659,93
V. Opneming van de lijn Tjitjalengka-Tjilatjap.		»		»		25 568,90		25 568,90
VI. Opneming van de lijn Solo-Blitar-Soerabaija.		»		129,60		400,00		529,60
Totaal	f	235 432,17[5]	f	2 165 159,79	f	1 268 083,44	f	3 668 675,40[5]

(a) Met inbegrip van f 6850 wegens voorloopig tractement, door het uit Nederland gezonden personeel aldaar genoten.

De uitgaven voor de opneming van de lijn Solo-Blitar-Soerabaija zijn zoo gering geweest, omdat het terreinonderzoek is verrigt door den hoofdingenieur, chef van den dienst, en een der ingenieurs van zijn bureau, en ook het vóór-ontwerp voor deze lijn op het hoofdbureau is opgemaakt. Men kan daarom ook rekenen, dat van de algemeene uitgaven voor den dienst nagenoeg f 5000 ten laste van deze lijn moeten worden gebragt, terwijl het daarna overblijvende gedeelte van die uitgaven moet worden verdeeld over de drie andere lijnen waaraan is gewerkt, het best naar reden van de direct daarvoor gedane uitgaven. Men kan alzoo rekenen:

A. dat voor het aanleggen van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang tot dus verre is uitgegeven:

I.	aandeel in de kosten der directie en in de algemeene uitgaven voor den dienst	f	151 048
II.	uitgaven voor het aanleggen van de lijn		3 228 453
III.	uitgaven voor de voorbereiding der exploitatie		108 847
	te zamen . .	f	3 488 348

Uit de hierbij overgelegde *Raming der uitgaven tot voltooijing van den staatsspoorweg Soerabaija–Pasoeroean–Malang na ultimo Mei* 1877 (bijlage *E*) (1) blijkt verder, dat voor deze lijn in Indie nog zal moeten worden uitgegeven f 3 597 000, terwijl volgens de opgave bijlage *A* de waarde van de daarvoor uit Europa geëischte goederen bedraagt f 2 396 643.

Hierbij komen nu nog:

de in Nederland betaalde kosten voor uitrusting (gratificatien) en overtogt van het uitgezonden personeel;

welligt nog eenige uitgaven voor goederen die misschien nog nader zullen blijken uit Europa noodig te zijn;

terwijl vermoedelijk ook voor het vervoer naar Indie van de uit Europa aangevraagde goederen méér zal moeten worden betaald dan in de eischen, waarnaar de opgaaf bijlage *A* is opgemaakt, is gerekend.

Stelt men nu het bedrag van deze hier onbekende of nog twijfelachtige *bijkomende* uitgaven globaal op f 100 000, dan zal dus de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang, met inbegrip van alle kosten voor rollend materieel en voor hetgeen verder voor de voorbereiding der exploitatie noodig is, aan den Staat kosten, wegens:

uitgaven in Indie gedaan tot ultimo Mei 1877	f	3 488 348
uitgaven nog in Indie te doen na ultimo Mei 1877		3 597 000
waarde der geëischte goederen uit Europa		2 396 643
bijkomende uitgaven		100 000
totaal der kosten van de lijn	f	9 581 991

of ruim f 400 000 minder dan de daarvoor begroote som van f 10 000 000.

B. dat de vóór-ontwerpen voor de lijn Batavia–Bandong-Tjitjalengka den Staat hebben gekost:

I.	aandeel in de kosten der directie en in de algemeene uitgaven voor den dienst	f	6 412
IV.	kosten van de opneming.		141 660
	totaal der kosten van de ingediende vóór-ontwerpen.	f	148 072

C. dat voor de opneming van de lijn Tjitjalengka-Tjilatjap tot nu toe is besteed:

I.	aandeel in de kosten der directie en in de algemeene uitgaven voor den dienst	f	1 157
V.	kosten van de opneming		25 569
	totaal . . .	f	26 726

D. dat de vóór-ontwerpen voor de lijn Solo-Blitar-Soerabaija den Staat hebben gekost:

I.	aandeel in de kosten der directie en in de algemeene uitgaven voor den dienst	f	5 000
VI.	kosten der opneming		530
	totaal der kosten van de ingediende vóór-ontwerpen	f	5 530

Vooruitzigten. Uit het hierboven medegedeelde omtrent den stand der werkzaamheden van de lijn Soerabaija-Pasoeroean-Malang blijkt, dat het werk in Indie dat hetwelk in Europa moet worden verrigt vér vooruit is, en derhalve het tijdstip, waarop het eerste gedeelte Soerabaija-Pasoeroean in exploitatie zal kunnen worden gebragt, zoowel als de voltooijing der geheele lijn, thans alleen afhankelijk is van de ontvangst der uit Europa aangevraagde goederen, met name der bruggen en van het ijzerwerk voor de wagens en rijtuigen, waarbij ook niet uit het oog moet worden verloren dat, na aankomst dezer goederen, daaraan in Indie nog zeer veel te verrigten overblijft. De ijzeren bruggen onder anderen moeten hier vervoerd, afgeklonken, opgesteld en geverfd worden, waarbij zich de moeijelijkheid voordoet dat klinkers — vooral voor dergelijk werk — hier bijna niet te krijgen zijn, zoodat men zal moeten beginnen eenige smeden of bankwerkers daarvoor op te leiden. Van de wagens en rijtuigen moeten de ijzerwerken hier opgesteld, al de houtwerken gemaakt, de bekleedingen aangebragt worden, enz., welke werkzaamheden voor een groot deel den inlandschen werklieden vreemd zijn, zoodat deze daarin eerst onderrigt moeten ontvangen, hetwelk uit den aard der zaak in den aanvang spoedig werken belet, ook omdat daardoor het werken bij aanneming (door het werkvolk) aanvankelijk onmogelijk is. Het is daarom ten eenenmale onmogelijk met eenige zekerheid te bepalen wanneer het eerste gedeelte van dezen spoorweg in exploitatie zal kunnen worden gebragt; alleen is het zeker, dat dit later zal wezen dan in het eerste jaarverslag is vermeld, niettegenstaande het werk in Indie voorspoediger is vooruitgegaan dan bij de indiening van dat verslag werd verwacht.

Ook het tijdstip waarop de geheele lijn voltooid kan zijn, is onder de bestaande omstandigheden bezwaarlijk te bepalen. In het vertrouwen intusschen dat het daarvoor uit Europa benoodigde zich nu niet al te lang meer zal doen wachten, wordt de gissing gewaagd, dat die voltooijing tegen het einde van 1878, of het begin van 1879, kan worden te gemoet gezien. Men rekent daarbij dat de kunst- en aardewerken van de derde sectie meerendeels in den loop van dit of in het eerste kwartaal van 1878 voltooid zullen zijn.

De voltooijing van de opneming Tjitjalengka-Tjilatjap is afhankelijk van de grootte van het personeel, hetwelk er voor beschikbaar zal blijven, en welks krachten door den eerstdaags te ondernemen arbeid in de als zeer ongezond bekende wildernissen van de Daja Loehoer op eene zware proef zullen worden gesteld. Zoodra de werkzaamheden tot het aanleggen van de lijn Batavia-Tjitjalengka aanvangen, zal bovendien een groot deel van het thans bij deze opneming geplaatste personeel voor eerstgenoemd werk moeten worden bestemd. Rekenende dat de werkzaamheden aan die lijn wel niet vóór 1878 zullen kunnen beginnen, wordt intusschen verwacht dat het terreinwerk der opneming Tjitjalengka-Tjilatjap omstreeks medio 1878 zal zijn afgeloopen, en dus de vóór-ontwerpen voor deze lijn nog vóór het einde van dat jaar zullen kunnen worden aangeboden.

Malang, den 31sten Mei 1877.

De hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen op Java,

D. Maarschalk.

(1) *Het is niet noodig voorgekomen deze bijlage te doen drukken.*

ZITTING 1877 — 1878. — **5.**

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **CC.**

N°. 30.

(Zie bladz. 150 en 152 van het verslag.)

STAAT VAN VERVOER

DER

PARTICULIERE SPOORWEGEN:

SAMARANG-VORSTENLANDEN

EN

BATAVIA-BUITENZORG

OVER

1876.

MAANDEN.	AANTAL REIZIGERS.							Baga…
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Verminderd tarief (zoogenaamde 4de klasse).	Militairen.	Gevangenen.	TOTAAL.	Kil…
1876.								
Januarij	557	2 253	26 878	41 744	2 126	320	73 878	9
Februarij	513	1 989	26 098	35 888	1 424	294	66 206	11
Maart	568	2 168	27 050	37 123	1 919	425	69 253	8
April	716	2 500	32 518	42 951	1 068	491	80 244	11
Mei	603	2 411	29 164	39 125	984	439	72 726	8
Junij	550	2 534	29 093	39 679	1 286	365	73 507	11
Julij	596	2 583	30 443	44 302	1 046	249	79 219	1
Augustus	576	2 449	30 281	41 486	985	323	76 100	9
September	560	2 357	31 452	42 188	971	344	77 872	9
October	648	2 488	34 883	37 764	1 105	353	77 241	1
November	518	2 334	32 185	34 820	1 120	306	71 283	1
December	631	2 645	36 377	33 545	1 211	352	74 761	1
Totaal	7 036	28 711	366 422	470 615	15 245	4 261	892 290	13
1875	6 742	31 574	369 240	470 968	16 481	4 139	899 144	15

MAANDEN.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Verminderd tarief (zoogenaamde 4de klasse).	Militairen.	Gevangenen.	TOTAAL.	Kil…
1876.								
Januarij	838	8 178	44 991	»	3 217	73	57 297	
Februarij	739	8 284	45 123	»	2 918	91	57 155	1
Maart	842	8 820	50 015	»	4 041	122	63 840	2
April	1 001	9 073	47 166	»	3 278	79	60 597	1
Mei	870	8 805	47 223	»	3 934	68	60 900	1
Junij	934	9 321	47 212	»	2 725	97	60 289	1
Julij	988	8 580	48 327	»	2 398	58	60 351	1
Augustus	971	8 921	48 343	»	2 304	95	60 634	1
September	973	8 620	45 601	»	2 685	106	57 985	
October	1 114	8 838	47 495	»	2 612	50	60 109	1
November	886	8 594	43 888	»	3 030	107	56 505	1
December	1 069	8 974	43 642	»	2 560	108	56 353	1
Totaal	11 225	105 008	559 026	»	35 702	1 054	712 015	14
1875	10 083	101 972	473 134	»	27 580	1 331	614 100	11

…L.	Bagage. — Kilo's.	Bestel-goederen. — Kilo's.	Koopmans- en dienst-goederen. — Kilo's	Rijtuigen. — Aantal.	Paarden. — Stuks.	Vee. — Stuks.	OPBRENGST. REIZIGERS-VERVOER. 1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Verminderd tarief (zoogenaamde 4de klasse).	Militairen.	Gevangenen.	TOTAAL.	Bagage.	Bestel-goederen.	Koopmans- en dienst-goederen.	Rijtuigen, paarden en vee.	Diversen.	TOTALE ONTVANGST.
SPOORWEG SAMARANG-VORSTENLANDEN-WILLEM I. (203 kilometers.)																			
78	9 361	8 451	10 443 893	31	99	167	f 2 815,60	f 6 055,05	f 21 890,68	f 4 260,30	f 1 992,67	f 326,15	f 37 340,45	f 294,72	f 1 164,41	f 112 807,88^{5}	f 897,47	f 4 761,14^{5}	f 157 266,08
206	11 400	8 789	9 578 769	25	57	134	2 665,10	5 446,05	21 740,16	3 672,13	1 480,49	307,06	35 310,99	323,87	1 220,28	104 225,18	723,60	3 693,57	145 497,49
253	8 988	10 444	10 484 718	31	75	140	3 092,30	5 980,90	23 737,44	3 812,58	1 954,17	424,56	39 001,95	313,67	1 321,40	107 608,30	941,60	9 005,40	158 192,32
244	11 582	9 106	7 093 961	25	85	275	3 855,80	7 587,25	26 622,74	4 423,51	1 210,60	547,58	44 247,48	301,87	1 194,—	70 782,44^{5}	894,70	3 363,28^{5}	120 783,78
726	8 302	9 005	8 080 551	37	135	287	3 249,40	7 117,95	23 503,28	3 967,67	1 040,16	534,77	39 413,23	215,97	1 162,08	70 868,76	1 342,25	3 662,54	116 664,83
507	11 702	9 148	9 673 527	31	192	86	3 247,10	7 737,15	23 019,54	4 024,16	1 368,09	396,57	39 792,61	333,14	1 203,16	103 857,57	1 215,90	4 815,52	151 217,90
219	12 678	10 846	14 375 959	39	192	138	3 175,15	7 362,—	23 304,06	4 487,80	1 071,81	238,84	39 639,66	402,92	1 353,77	196 975,43^{5}	1 307,62	5 464,70^{5}	245 144,11
100	9 240	10 365	19 585 380	28	312	167	2 831,35	6 642,40	22 704,92	4 143,60	942,55	351,36	37 616,18	280,38	1 436,67	290 938,47^{5}	1 650,35	7 565,08	339 487,13^{5}
872	9 816	9 879	18 281 774	26	85	137	3 025,25	6 550,10	23 563,04	4 230,09	1 072,13	439,61	38 880,22	283,13	1 294,67	262 234,15^{5}	865,50	6 890,36	310 448,03^{5}
241	13 176	10 268	15 216 794	28	142	417	3 128,40	7 209,50	26 856,24	3 838,30	1 154,64	358,16	42 545,24	321,28	1 379,59	220 146,40^{5}	1 308,39	5 708,83	271 409,73^{5}
283	14 707	11 876	13 161 626	31	177	139	2 493,30	6 858,85	25 562,78	3 532,35	1 250,08	295,15	39 992,51	400,44	1 416,72	161 651,01	1 175,20	5 972,46^{5}	210 608,34^{5}
761	16 036	12 635	10 758 412	29	100	98	3 304,30	7 919,35	29 290,46	3 455,40	1 358,66	369,26	45 697,43	417,39	1 879,98	122 505,73^{5}	921,30	4 472,10	175 893,93^{5}
290	136 988	120 812	146 735 364	361	1 651	2 185	f 36 883,05	f 82 466,55	f 291 795,34	f 47 847,89	f 15 896,05	f 4 589,07	f 479 477,95	f 3 888,78	f 16 026,73	f 1 824 601,35^{5}	f 13 243,88	f 65 375,—	f 2 402 613,69^{5}
144	158 720	129 267	123 240 413	300	1 230	1 824	36 815,60	90 715,40	304 708,32	47 826,92	18 728,16	4 409,58	503 203,98	4 195,85	14 398,37	1 481 592,52	11 717,46	69 039,08	2 084 147,26

BATAVIA-BUITENZORG. (58 kilometers.)

…L.	Bagage. — Kilo's.	Bestel-goederen. — Kilo's.	Koopmans- en dienst-goederen. — Kilo's	Rijtuigen. — Aantal.	Paarden. — Stuks.	Vee. — Stuks.	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Verminderd tarief (zoogenaamde 4de klasse).	Militairen.	Gevangenen.	TOTAAL.	Bagage.	Bestel-goederen.	Koopmans- en dienst-goederen.	Rijtuigen, paarden en vee.	Diversen.	TOTALE ONTVANGST.
297	7 643	9 230	5 339 927	34	91	22	f 1 577,90	f 5 409,40	f 19 527,62	»	f 474,34	f 52,15	f 27 041,41	f 376,69	f 508,51	f 13 911,71	f 697,70	f 1 768,19	f 44 304,21
155	11 386	8 263	2 998 957	31	108	39	1 135,90	5 103,75	17 548,54	»	355,67	66,82	24 210,68	440,43	446,04	12 765,68	636,20	1 852,16	40 351,19
340	24 648	9 511	3 882 254	34	130	58	1 022,80	6 413,60	20 443,30	»	633,72	89,94	28 603,36	982,72	529,72	13 815,55	716,30	1 612,82	46 260,47
597	13 822	10 094	4 661 953	38	101	46	1 901,35	7 405,05	19 885,72	»	504,94	57,82	29 754,88	548,18	550,81	12 046,30	800,50	1 612,16	45 312,83
900	12 143	8 887	3 901 176	46	89	68	1 432,50	5 807,45	18 908,80	»	612,10	49,83	26 810,68	523,48	528,03	12 538,07	841,80	1 616,87	42 858,93
289	13 090	9 956	3 216 622	39	178	35	1 622,25	7 296,70	20 521,60	»	435,04	69,63	29 945,22	510,63	569,90	13 131,64	944,50	1 609,12	46 711,01
351	11 051	9 397	8 221 686	33	94	60	1 750,25	6 102,50	21 297,89	»	497,56	42,59	29 690,79	471,85	536,82	16 362,71	690,90	1 425,18	49 178,25
634	10 375	10 913	3 245 896	51	151	103	1 777,15	6 248,60	20 991,33	»	450,83	70,86	29 538,77	423,13	611,42	15 968,75	937,40	1 552,76	49 032,23
985	8 976	9 083	4 095 935	35	111	15	1 594,80	5 890,90	19 184,24	»	544,71	78,59	27 293,24	408,77	554,37	17 453,62	727,40	1 800,51	48 237,91
109	10 117	10 150	3 492 952	29	103	13	2 125,60	5 922,35	19 627,08	»	511,66	37,11	28 223,80	444,50	566,16	14 480,37	619,10	1 671,47	46 005,40
505	10 371	9 595	3 340 422	43	96	37	1 126,20	5 882,15	18 020,01	»	617,59	78,04	25 723,99	438,24	561,15	15 392,32	728,80	1 682,45	44 526,95
353	11 960	10 388	3 731 928	29	133	23	1 591,85	6 722,40	18 951,06	»	443,35	78,27	27 786,93	519,48	642,39	16 205,34	711,70	1 870,76	47 736,60
015	145 582	115 467	50 129 708	442	1 385	519	f 18 658,55	f 74 204,85	f 234 907,19	»	f 6 081,51	f 771,65	f 334 623,75	f 6 088,10	f 6 605,32	f 174 072,06	f 9 052,30	f 20 074,45	f 550 515,98
100	119 348	97 233	69 207 625	465	1 303	259	19 452,40	72 527,85	209 484,01	»	4 249,33	979,53	306 693,12	5 351,04	5 748,[illegible]	150 163,64	8 674,—	19 989,01	496 619,22

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **DD**.

N°. 31.

(Zie bladz. 153 van het verslag.)

OPGAVEN betreffende de bij het eind van 1876 in Nederlandsch Indie aanwezige stoomketels.

GEWESTEN.	Aantal stoomketels.	Verwarmende oppervlakte in □ meters.
Bantam	2	55.00
Batavia	36	1 032.23
Krawang	38	918.90
Cheribon	101	4 513.85
Tagal	73	3 135.00
Pekalongan	20	1 017.00
Samarang	69	3 530.15
Japara	72	2 895.00
Rembang	11	348.28
Soerabaija	182	6 589.90
Pasoeroean	119	4 477.06
Probolinggo	85	3 455.02
Bezoeki	24	1 231.00
Banjoemas	7	351.00
Djokjokarta	52	2 383.20
Soerakarta	60	2 721.20
Madioen	14	642.50
Kediri	31	1 257.80
Madura	3	106.10
Sumatra's Westkust	2	9.40
Palembang	1	30.00
Celebes	4	53.50
Amboina	1	6.85
	1007	40 759.94
Aan boord van particuliere stoomvaartuigen.	102	6 457.28
Totaal . . .	(1) 1109	47 217.22

VERDERE BIJZONDERHEDEN.

I. Naar gelang van hunne bestemming waren de aan particulieren toebehoorende stoomketels verdeeld als volgt:

	Aantal stoomketels.
tot het drijven van centrifugaal en andere pompen	22
» » » » verschillende werktuiggereedschappen.	35
in suikerfabrieken	857
» etablissementen tot bereiding van koffij	3
» indigofabrieken	2
» eene fabriek ter bereiding van kapas	1
» rijstpelmolens	12
» arakstokerijen	9
» ijsfabrieken	13
» eene olieperserij	1
» broodbakkerijen	4
» houtzagerijen	15
» eene steenbakkerij	1
» » chemicalienfabriek	1
» » boekdrukkerij	1
bij » mijnontginning	1
voor locomotieven	29
in stoomschepen of stoomsloepen	102
Te zamen . .	1109

De particuliere stoomvaartuigen, waarin de bedoelde 102 ketels waren geplaatst, waren, luidens de uitgereikte acte van vergunning, bestemd voor de volgende diensten:

(1) Het verschil met de in het verslag gedane opgaaf van 788 acten is een gevolg van de omstandigheid dat dikwerf bij ééne acte vergunning wordt verleend tot het bezigen van meer dan één ketel.

		Aantal stoomketels.
a.	voor den stoompakketvaartdienst der Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij	70
b.	tot het vervoeren van reizigers en goederen in den Indischen archipel	6
c.	voor de gemeenschap tusschen den wal en de reede van Batavia	4
d.	voor de vaart tusschen Batavia en het eiland Lagoendi	1
e.	voor de vaart tusschen Krawang en Batavia	1
f.	voor de gemeenschap tusschen de reede van Batavia en het eiland Amsterdam	1
g.	voor transporten ten dienste van de Billiton-maatschappij	4
h.	voor afwisselende diensten zonder bepaalde bestemming	1
i.	voor de gemeenschap tusschen den wal en de reede van Samarang	3
k.	tot het overbrengen van provisien naar de ter reede van Samarang liggende schepen	2
l.	voor de vaart tusschen Grissee en Soerabaija	1
m.	tot het slepen van vaartuigen in den Indischen archipel	3
n.	voor de vaart op de noordkust van Oostelijk Java	1
o.	voor diensten op de reede van Probolinggo	1
p.	voor de gemeenschap tusschen den wal en de reede van Padang	2
q.	voor diensten op de rivieren van Palembang	1
	Te zamen	102

II. Ten dienste van het Gouvernement waren aanwezig (boven en behalve de stoomketels geplaatst in schepen der oorlogs- en gouvernementsmarine) een totaal van 63 stoomketels, verdeeld als volgt:

a.	in stoombaggermolens (één te Batavia, twee te Samarang, twee te Soerabaija en één te Probolinggo)	6
b.	in vervoerbare stoomwerktuigen, dienende tot het drijven van pompen, als: twee te Batavia, vier te Samarang, acht te Soerabaija en twee te Tjilatjap	16
c.	in den artillerie-constructiewinkel te Soerabaija	6
d.	in de tijdelijke patroonfabriek te Soerabaija	2
e.	in de fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija	6
f.	op de drijvende dokken te Soerabaija en op Onrust	4
g.	bij de marine-etablissementen te Soerabaija en op Onrust	7
h.	in de landsdrukkerij te Batavia	2
i.	ten dienste der grondpeilingen op Java	4
k.	bij de kolenmijnen Oranje-Nassau (Bandjermasin)	3
l.	afkomstig van den te Samarang gezonken baggermolen	1
m.	voor locomotieven ten dienste der staatsspoorwegen	4
n.	in een ijzeren schroefstoomsloep ten dienste van den waterstaat te Batavia	1
o.	in het raderstoomschip *Bogor*, dienende tot het onderhouden der gemeenschap tusschen Batavia en Onrust.	1
	Te zamen	63

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE EE.

N°. 32.

(Zie bladz. 163 van het verslag.)

ALGEMEEN OVERZIGT

van de opbrengst enz. der in Nederland verkochte Oost-Indische gouvernementsproducten (daaronder ook het door de Billiton-maatschappij als pachtschat geleverde Billiton-tin), over het jaar 1876.

PRODUCTEN. 1.	IN VEILING VERKOCHTE HOEVEELHEDEN. Bruto gewigt bij afscheep. (*a*) 2.	Bruto gewigt hier te lande. 3.	Uitgeleverd netto gewigt. 4.	TOTALE OPBRENGST. Veilingsprijs met bijberekening van de door de koopers te vergoeden 1 pct. veilingskosten (*c*), doch na aftrekking van het rabat voor contante betaling ($1^1/_2$ pct. voor koffij en tin en 1 pct. voor kina). 5.	Onkosten. 6.	Zuiver bedrag. 7.
Koffij	750 155^{36} $^1/_5$ pikols.	45 879 792 kilogr.	44 541 029 kilogr.	f 48 089 817,35^5	f 4 587 479,95	f 43 502 337,40^5
Banka-tin.	72 039^{38} pikols.	4 410 986 »	4 410 986 »	3 977 683,81	217 333,92	3 760 349,89
Billiton-tin	1 861 pikols.	114 127 »	114 127 »	103 936,43^5	5 719,47	98 216,96^5
Kinabast	(*b*) 32 965 netto kilogrammen.	36 275 »	31 523$^2/_{10}$ »	102 331,91	10 638,89	91 693,02
Kinapoeder	8 321 netto kilogrammen.	9 005 »	7 748$^7/_{10}$ »	8 982,25	1 339,08	7 643,17
Totalen. .	824 055^{74} $^1/_5$ pikols en 41 286 netto kilogrammen.	50 450 185 kilogr.	49 105 413$^9/_{10}$ kilogr.	f 52 282 751,76	(*d*) f 4 822 511,31	(*e*) f 47 460 240,45

(*a*) Voor kinabast en kinapoeder is het *netto* afscheepgewigt opgegeven.

(*b*) Behalve de hierbedoelde in veiling verkochte hoeveelheid is aan het Departement van Oorlog hier te lande ten behoeve van 's Rijks magazijn van geneesmiddelen (tegen de in de veiling voor dezelfde soorten behaalde middenprijzen) verstrekt eene hoeveelheid bast, waarvan het netto gewigt bedroeg: bij afscheep 587 kilogrammen en bij aflevering hier te lande $577^1/_2$ kilogrammen. Daarvoor is ontvangen f 1 618,65.

(*c*) De vergoeding bedroeg:

voor koffij	f	483 242,26
„ Banka-tin.		39 975,25
„ Billiton-tin		1 044,59
„ kinabast		1 017,21
„ kinapoeder		89,30
	f	525 368,61

(*d*) De onkosten lieten zich splitsen als volgt:

Onkosten in Indie (voornamelijk kosten van afscheep)	f	324 696,39
Zee-assurantie		109 541,43
Vracht van Java naar Nederland		2 057 879,95
Premien aan de gezagvoerders (maximum f 1 per last; voor tin f 0,25 per last).		17 454,03
Sluisgeld		25,00
Courtage van verkoop (1 pct. voor koffij, $^1/_2$ pct. voor tin en $1^1/_2$ pct. voor kina)		505 439,66^5
Registratie en opcenten.		357 972,00^5
Belooning voor wetenschappelijke bemoeijingen (alleen voor het kinaproduct) 1 pct.		1 106,51
Kosten van opslag, brandassurantie, afleveren; veilingskosten, kassiersloon enz.		423 149,41
Commissie (2 pct. voor koffij en kina, $1^1/_2$ pct. voor tin)		1 025 246,92
Te zamen als boven . . .	f	4 822 511,31

GEMIDDELDE OPBRENGST,											
berekend over de afgescheepte hoeveelheid (zie kolom 2).				berekend over de verkochte netto hoeveelheid (zie kolom 4).				Gemiddelde veilingsprijs.	Aantal netto kilogrammen die elke afgescheepte pikol gemiddeld heeft uitgeleverd. (Zie de kolommen 2 en 4).	Percentsgewijze berekening der spillage naar rede van 61^{75} kilogram per pikol. (*g*)	De afgescheepte hoeveelheden (kolom 2) besloegen de navolgende scheepsruimte (in lasten):
Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.				
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
per bruto pikol.	f $64,10^{64}$	f $6,11^{53}$	f $57,99^{11}$	per ½ kilogram.	f $0,53^{980}$	f $0,05^{145}$	f $0,48^{835}$	f $0,54^{28}$ per ½ kilogr.	59^{37}	3^{85}	$26\,342^{451}$
id.	$55,21^{54}$	$3,01^{69}$	$52,19^{85}$	per 50 kilogrammen.	$45,08^{5}$	2,46	$42,62^{5}$	f 45,31 per 50 kilogr.	61^{23}	0^{84}	$2\,189^{455}$
id.	$55,84^{97}$	$3,07^{33}$	$52,77^{64}$	id.	$45,53^{5}$	$2,50^{5}$	43,03	f 45,76 per 50 kilogr.	61^{32}	0^{69}	57^{069}
per netto kilogram.	$3,10^{42}$	$0,32^{27}$	$2,78^{15}$	per ½ kilogram.	$1,62^{31}$	$0,16^{87}$	$1,45^{44}$	f $1,62^{19}$ per ½ kilogr.	(*f*)	(*f*)	(*h*) 39^{439}
id.	$1,07^{94}$	$0,16^{09}$	$0,91^{85}$	id.	$0,57^{955}$	$0,08^{640}$	$0,49^{315}$	f $0,57^{76}$ per ½ kilogr.	(*f*)	(*f*)	5^{357}
											$28\,633^{771}$

(*e*) Ter zake van in 1876 verrekende averijen is de zuivere opbrengst, ad . . . . f 47 460 240,45

na aftrek van onkosten, nog te verhoogen met . . . . f 166 429,69

doch daarentegen (doordien het aandeel in averijgros de ontvangen vergoeding overtrof), te verminderen met 69 917,25

f 96 512,44

zoodat, ter zake van door het Gouvernement geconsigneerde producten, door de Nederlandsche Handelmaatschappij over 1876 in 't geheel is verantwoord eene netto-ontvangst van . . . . f 47 556 752,89

(*f*) Het kinaproduct wordt, bij afscheep in Indie, gewogen in kilogrammen. De in 1876 verkochte bast heeft gespilleerd 4^{32} pct., het poeder 6^{87} pct.

(*g*) De spillage, met inbegrip van de tarra voor de fust welke aan de koopers wordt te goed gedaan, ontstaat door afscheep in Indie, lading aan boord, lossing, het steken van monsters, opslag in de pakhuizen en uitslag bij aflevering.

(*h*) Hieronder ook de hoeveelheid kinabast, bedoeld in noot *b*.

ZITTING 1877 — 1878. — **5.**

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **FF.**

N°. 33.

(Zie bladz. 166 van het verslag.)

STATISTIEK

BETREFFENDE

DE OPIUMPACHT OP JAVA EN MADURA

OVER

DE JAREN 1876 EN 1877.

Pachtperceelen.	Soort der opium. — L. Levantsche. B. Bengaalsche.	Hoeveelheid $\frac{\text{Levantsche}}{\text{Bengaalsche}}$ opium (in katti's) gedurende 1876 (a) als maxima toegestaan.		1876 (a) verstrekt. (f)		1877 (a) als maxima toegestaan. (l)		Opbrengst der pacht (na aftrek 1876. (a) Vermoedelijke winst op de te verstrekken opium, gerekend voor de Levantsche op f 6½, voor de Bengaalsche op f 14½ per katti.		Pachtschat.	Te zamen.
Bantam . . .	L.	360		322 1400/1600		360		f 2 340			
	B.	360	720	360	682 1400/1600	360	720	5 220	f 7 560		
Batavia . . .	L.	3 600		1 656 682/1600		(m) 3 600		23 400			
	B.	3 600	7 200	3 185 1052/1600	4 842 134/1600	3 600	7 200	52 200	75 600	f 780 000	f 868 200
Krawang . .	L.	240		222 1280/1600		240		1 560			
	B.	240	480	240	462 1280/1600	240	480	3 480	5 040		
Cheribon. . .	L.	300		300		300		1 950			
	B.	2 100	2 400	2 100	2 400	2 100	2 400	30 450	32 400	199 200	231 600
Tagal	L.	840		840		840		5 460			
	B.	5 160	6 000	5 160	6 000	5 160	6 000	74 820	80 280	492 240	572 520
Pekalongan.	L.	600		600		600		3 900			
	B.	5 400	6 000	5 400	6 000	5 400	6 000	78 300	82 200	456 120	538 320
Samarang. .	L.	(b) 14 400		(g) 8 400		(n) 7 200		93 600			
	B.	9 600	24 000	15 600	24 000	16 800	24 000	139 200	(r) 232 800	1 259 400	1 492 200
Japara. . . .	L.	4 500		4 500		4 500		29 250			
	B.	4 500	9 000	4 500	9 000	4 500	9 000	65 250	94 500	217 200	311 700
Rembang . .	L.	(c) 9 600		(h) 8 400		(o) 7 200		62 400			
	B.	5 400	15 000	6 600	15 000	7 800	15 000	78 300	(s) 140 700	504 000	644 700
Soerabaija. .	L.	6 000		5 717 836/1600		6 000		39 000			
	B.	15 600	21 600	13 757 800/1600	19 475 36/1600	15 600	21 600	226 200	265 200	792 000	1 057 200
Pasoeroean .	L.	2 400		1 472 440/1600		2 400		15 600			
	B.	3 600	6 000	2 527 800/1600	3 999 1240/1600	3 600	6 000	52 200	67 800	348 000	415 800
Probolinggo	L.	480		424 333⅓/1600		480		3 120			
	B.	2 520	3 000	2 292 800/1600	2 716 1133⅓/1600	2 520	3 000	36 540	39 660	157 200	196 860
Bezoeki . . .	L.	390		381 550/1600		390		2 535			
	B.	810	1 200	785	1 166 550/1600	810	1 200	11 745	14 280	102 600	116 880
Banjoewangi	L.	"		"		"		"			
	B.	360	360	359 50/1600	359 50/1600	360	360	5 220	5 220	18 720	23 940
Banjoemas. .	L.	(d) 720		720		720		4 680			
	B.	2 880	3 600	2 880	3 600	2 880	3 600	41 760	(t) 46 440	264 000	310 440
Bagelen . . .	L.	(e) 1 200		(i) 850		(p) 600		7 800			
	B.	1 800	3 000	2 150	3 000	2 400	3 000	26 100	(u) 33 900	228 000	(x) 261 900
Kadoe	L.	3 000		3 000		(q) 1 800		19 500			
	B.	2 400	5 400	2 400	5 400	3 600	5 400	34 800	54 300	420 000	474 300
Djokjokarta.	L.	4 800		4 800		4 800		31 200			
	B.	1 200	6 000	1 200	6 000	1 200	6 000	17 400	48 600	540 000	588 600
Soerakarta .	L.	9 600		8 800		9 600		62 400			
	B.	2 400	12 000	2 400	11 200	2 400	12 000	34 800	97 200	(w) 983 400	(y) 1 080 600
Madioen. . .	L	7 200		7 200		7 200		46 800			
	B.	4 800	12 000	4 800	12 000	4 800	12 000	69 600	116 400	792 000	908 400
Kediri. . . .	L.	7 200		(j) 5 400 550/1600		7 200		46 800			
	B.	4 800	12 000	3 530	8 930 550/1600	4 800	12 000	69 600	116 400	1 242 000	1 358 400
Madura . . .	L.	300		(k) 291 686/1600		300		1 950			
	B.	3 900	4 200	3 555	3 846 686/1600	3 900	4 200	56 550	58 500	131 160	189 660
Totaal . .	L.	77 730		64 299 357⅓/1600		66 330		505 245			
	B.	83 430	161 160	85 782 302/1600	150 081 659⅓/1600	94 830	161 160	1 209 735	(v) f 1 714 980	f 9 927 240	(z) f 11 642 220

van het kostende der opium).			Vastgesteld aantal verkoopplaatsen. (kitten) in 1876 en 1877.	AANMERKINGEN.
1877. (a)				
Vermoedelijke winst op de te verstrekken opium, gerekend voor de Levantsche op f $12\frac{1}{2}$, voor de Bengaalsche op f $14\frac{1}{2}$ per katti.	Pachtschat.	Te zamen.		
f 4 500 5 220 (aa) f 9 720			4	
45 000 52 200 (aa) 97 200	f 780 000	f 893 400	21	
3 000 3 480 (aa) 6 480			8	
3 750 30 450 34 200	199 200	233 400	11	
10 500 74 820 85 320	492 240	577 560	16	
7 500 78 300 85 800	456 120	541 920	33	
90 000 243 600 (bb) 333 600	1 259 400	1 593 000	52	
56 250 65 250 121 500	217 200	338 700	32	
90 000 113 100 (bb) 203 100	504 000	707 100	20	
75 000 226 200 301 200	792 000	1 093 200	32	
30 000 52 200 82 200	348 000	430 200	18	
6 000 36 540 42 540	157 200	199 740	11	
4 875 11 745 16 620	102 600	119 220	12	
" 5 220 5 220	18 720	23 940	3	
9 000 41 760 (bb) 50 760	264 000	314 760	8	
7 500 34 800 (bb) 42 300	228 000	270 300	27	
22 500 52 200 (bb) 74 700	420 000	494 700	31	
60 000 17 400 77 400	540 000	617 400	93	
120 000 34 800 154 800	(w) 983 400	(ij) 1 138 200	121	
90 000 69 600 159 600	792 000	951 600	47	
90 000 69 600 159 600	1 242 000	1 401 600	68	
3 750 56 550 60 300	131 160	191 460	26	
f 829 125 1 375 035 (cc) f 2 204 160	f 9 927 240	(dd) f 12 131 400	694	

(*a*) Nieuwe verpachtingen voor 1876 (en 1877) zijn slechts gehouden voor het perceel Bantam-Batavia-Krawang en voor het perceel Japara. In alle andere gewesten duurde in 1876 (en in 1877) de driejarige pacht nog voort. Voor het perceel Soerakarta werd wel is waar het pachtcontract 1875/77 in het eerste semester van 1876 bij regterlijk gewijsde ontbonden verklaard, ten gevolge waarvan, met minder gunstigen uitslag, eene verpachting tusschentijds gehouden werd (voor het tijdvak 1 Augustus 1876 t/m 31 December 1877), maar het verschil in pachtschat wordt in dit overzigt niet in rekening gebragt, omdat de gewezen pachter voor dat verschil aansprakelijk blijft.

(*b*) Op verzoek van den pachter is hem tot wederopzeggens toegestaan, voortaan per maand 600 katti's Levantsche opium minder, doch daarentegen eene gelijke hoeveelheid Bengaalsche meer te ontvangen dan de hier aangeduide, oorspronkelijk vastgestelde, verhouding. Bedoelde wijziging is begonnen met de verstrekking voor Maart 1876.

(*c*) Als boven, voor 200 katti's 'smaands. De gewijzigde verstrekking in te gaan met Julij 1876. De hier aangeduide verhouding was de oorspronkelijk vastgestelde.

(*d*) Als boven, voor 40 katti's 's maands. Daar de gewijzigde verstrekking reeds een aanvang nam met Januarij 1876, is hier de gewijzigde verhouding ingevuld.

(*e*) Als boven, voor 50 katti's 'smaands. De gewijzigde verstrekking in te gaan met Junij 1876. De hier aangeduide verhouding was de oorspronkelijk vastgestelde.

(*f*) Hoeveel opium door de pachters van de hun gedane verstrekkingen is overgehouden, kan ook ditmaal niet worden opgegeven, omdat daarvan eerst blijkt bij afloop van den pachttermijn (31 December 1877).

(*g*) Zie aanmerking *b*.

(*h*) " " *c*.

(*i*) " " *e*.

(*j*) De pachter heeft in 1876 gedurende drie maanden (over Februarij t/m April) geen opium aangevraagd. Hem is toegestaan de hoeveelheid, waarop hij over dien tijd regt had, boven het vastgestelde maandelijksche maximum te ontvangen gedurende de latere maanden van zijn pachttermijn (verg. bladz 167 van het verslag).

(*k*) Blijkens het vorige verslag, bijlage GG, had de pachter van Madura over 1875 $30^{915}/_{1600}$ katti's boven het toegestane maximum ontvangen. Tot toelichting hiervan is thans berigt, dat de overschrijding een gevolg was van de verstrekking in eens van eene groote hoeveelheid verbeurd verklaarde onwettige opium, en dat later, in evenredigheid daarmede, een gedeelte is ingehouden van hetgeen den pachter volgens de pachtvoorwaarden verstrekt zou moeten zijn.

(*l*) Zie aanmerking *a*.

(*m*) Op verzoek van den pachter is tot wederopzeggens toegestaan, dat de voor elk der drie gewesten vastgestelde maxima der maandelijksche verstrekkingen, hier nog naar de oorspronkelijk aangenomen verhouding aangeduid, te rekenen van Februarij 1877 af, worden verdeeld aldus:

Bantam 20 katti's Levantsche en 40 katti's Bengaalsche opium.
Batavia 200 " " " 400 " " "
Krawang 10 " " " 30 " " "

(*n*) Toegestane gewijzigde verstrekking; zie aanmerking *b*.

(*o*) Als boven; zie aanmerking *c*.

(*p*) " " " " *e*.

(*q*) Op verzoek van den pachter is hem tot wederopzeggens vergund om, te beginnen met Januarij 1877, de hoeveelheden Levantsche en Bengaalsche opium in de hier aangeduide verhouding te ontvangen, d. i. van de eerste soort 100 katti's 's maands minder dan oorspronkelijk bepaald, tegen gelijke vermeerdering in de verstrekking der andere soort.

(*r*) Deze winst is nog berekend naar de oorspronkelijk vastgestelde verhouding, waarin de soorten Levantsche en Bengaalsche opium den pachter zouden worden verstrekt. Nu in 1876 (verg. aanmerking *b*) van de tweede (voor den lande goedkoopere) soort 6000 katti's meer zijn genomen, is de opgegeven winst nog te verhoogen met f 48 000.

(*s*) Om reden als boven (verg. aanmerking *c*) is de opgegeven winst met f 9 600 te verhoogen.

(*t*) Deze winst is reeds dadelijk naar de gewijzigde verstrekking berekend, omdat die wijziging bereids bij den aanvang van het jaar is ingegaan (verg. aanmerking *d*). Dientengevolge is het cijfer f 3840 hooger dan aanvankelijk verwacht werd.

(*u*) De hier opgegeven winst is nog berekend naar de oorspronkelijk vastgestelde verhouding voor de verstrekking der beide soorten van opium. Nu in 1876, ten gevolge van de wijziging, bedoeld in aanmerking *e*, van de Bengaalsche opium 350 katti's meer zijn genomen dan het geraamd bedrag, is de uitgetrokken winst nog met f 2800 te verhoogen. In het vorig verslag (bijlage GG) werd als vermoedelijke winst opgegeven f 38 700, doch dat cijfer was onjuist omdat daarbij ten onregte van de meening was uitgegaan dat de gewijzigde verstrekking reeds van Januarij af een aanvang had genomen.

(*v*) In verband met de aanmerkingen *r*, *s* en *u* is dit totaal nog met f 60 400 te verhoogen. De vermoedelijke winst klimt daardoor tot f 1 775 380. Winst en pachtschat te zamen zijn dientengevolge te stellen op f 11 702 620.

(*w*) Oorspronkelijke pachtschat voor elk der jaren 1875, 1876 en 1877. De met 1 Augustus 1876 opgetreden nieuwe pachter heeft echter slechts f 636 120 aan pachtschat per jaar op te brengen. Voor het verschil blijft de vorige pachter aansprakelijk. (Verg. aanmerking *a*.)

(*x*) Verbeterde opgaaf (zie het slot van aanmerking *u*).

(*ij*) Zie aanmerking *w*.

(*z*) " " *v*.

(*aa*) Deze winst is nog berekend naar de oorspronkelijk vastgestelde verhouding voor de te verstrekken hoeveelheden Levantsche en Bengaalsche opium. Wanneer de gewijzigde verstrekking, bedoeld in aanmerking *m*, tot het eind van het jaar voortduurt, is de vermoedelijke winst voor de drie gewesten te zamen f 2640 hooger te stellen.

(*bb*) Berekend volgens de toegestane gewijzigde verstrekking.

(*cc*) In verband met aanmerking *aa* is dit totaal nog met f 2640 te verhoogen. De vermoedelijke winst klimt daardoor tot f 2 206 800. Winst en pachtschat te zamen zijn dan te stellen op f 12 134 040.

(*dd*) Zie de voorgaande aanmerking.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE GG.

N°. 34.

(Zie bladz. 170 van het verslag.)

OPBRENGST DER OPIUMPACHT in de buitenbezittingen.

GEWESTEN.	1875.	1876.	1877.
Atjeh	»	(a) f 52 700,00	f 99 720,00
Sumatra's Westkust	(b) f 212 400,00	(c) 208 680,00	(d) 233 880,00
Benkoelen	(e) 36 060,00	(f) 37 230,00	(g) 39 030,00
Palembang	(h) 127 680,00	(i) 128 880,00	(k) 128 880,00
Sumatra's Oostkust	23 400,00	(l) 290 520,00	(l) 265 680,00
Riouw (m)	376 920,00	376 920,00	376 920,00
Banka (n)	150 000,00	150 000,00	150 333,33
Billiton (n)	110 000,00	110 000,00	123 600,00
Wester-afdeeling van Borneo (m)	156 600,00	156 600,00	156 600,00
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	(o) 28 020,00	(o) 27 000,00	(o) 23 940,00
Celebes en onderhoorigheden	78 100,00	66 000,00	99 100,00
Menado	(p) 12 638,00	(q) 12 354,50	(r) 15 636,50
Amboina	14 880,00	13 800,00	(s) 75 000,00
Ternate	8 710,00	6 500,00	10 530,00
Timor	2 460,00	1 440,00	1 200,00
Totaal	f 1 337 868,00	f 1 638 624,50	f 1 800 049,83

(a) De pacht van 1876 liep slechts over vijf maanden (Augustus tot en met December).
(b) Hieronder aan vermoedelijke winst op de te verstrekken opium f 105 840.
(c) " " " " " " " " " 102 120.
(d) " " " " " " " " " 127 320.
(e) " " " " " " " " " 11 220.
(f) " " " " " " " " " 12 390.
(g) " " " " " " " " " 14 190.
(h) " " " " " " " " " 33 600.
(i) " " " " " " " " " 34 800.
(k) " " " " " " " " " 34 800.

(l) Sedert 1 Januarij 1876 en 1 Januarij 1877 is het gouvernementspachtgebied in deze residentie aanmerkelijk uitgebreid door de overneming in onderscheidene onderhoorigheden — tegen eene vaste schadeloosstelling 's jaars — van pachten enz. van het inlandsch bestuur (verg. vorig verslag, bladz. 166, en bladz. 182/183 van dit verslag, zoomede *Indisch Staatsblad* 1875, n°. 236, en 1876, n°. 239). Twee van de vier reeds in 1876 verpachte perceelen (namelijk het eerste, bestaande uit Bengkalis en eenige gedeelten van eigenlijk Siak, en het tweede, omvattende de landschappen Panei, Kotta Pinang en Bila) zijn bij de jongst gehouden verpachting voor drie jaren te gelijk (1877 tot en met 1879) afgestaan tegen f 43 320 's jaars, de beide andere dezer perceelen (Deli en Assahan) alleen voor 1877 respectievelijk tegen f 130 800 en f 15 840, terwijl in Serdang en Langkat, waar de pacht voor het eerst voor rekening van het Gouvernement werd gehouden, de opbrengst voor 1877 beliep f 75 720.

(m) In dit gewest is de pacht afgestaan voor drie jaren te gelijk (1875, 1876 en 1877).

(n) Als boven voor de jaren 1877, 1878 en 1879.

(o) Hieronder ook die „kleine" middelen, welke gezamenlijk met de opiumpacht verpacht worden; alleen de pacht op het goudgraven wordt afzonderlijk afgestaan (verg. bijlage JJ).

(p) Waaronder voor de afdeeling Gorontalo f 2028.

(q) Als boven f 2194,50 wegens pachtschat over 11 maanden, zijnde de pacht in de afdeeling Gorontalo over Januarij 1876 niet gegund. Daarentegen is onder de pacht van 1876 ook de maand Januarij 1877 begrepen.

(r) In de afdeeling Gorontalo is de pacht slechts voor 11 maanden (Februarij tot en met December) afgestaan tegen f 1 617 (of f 147 's maands). Over Januarij 1877, als begrepen in de verpachting voor 1876 (verg. de voorgaande aanmerking), bedroeg echter de pachtschat f 199,50, zoodat de afdeeling Gorontalo in het uitgetrokken totaal begrepen is voor f 1816,50. (In het vorig verslag, bladz. 155, werd ten onregte uitgegaan van een pachtcijfer voor 1876 ad f 182,87[5] 's maands.)

(s) Hieronder f 61 200 voor de Banda-eilanden, waar de pacht in 1877 voor 't eerst werd ingevoerd (*Indisch Staatsblad* 1876, n°. 210).

(Zie bladz. 172 van het verslag.)

OPBRENGST

DER

VERPACHTE MIDDELEN

(behalve de opiumpacht)

OP

JAVA EN MADURA,

OVER ELK DER JAREN 1875, 1876 en 1877.

GEWESTEN.	RUNDSLAGT.			DOBBELSPELEN.			VARKENSLAGT.		
	1875.	1876.	1877.	1875.	1876.	1877.	1875.	1876.	1877.
Bantam	f 26 400	f 26 820	f 25 080	f »	f »	f »	f 420	f 372	f 276
Batavia	42 120	42 600	46 440	145 320	152 400	172 800	27 000	27 120	29 400
Krawang	4 860	4 752	4 440	»	»	»	780	780	744
Preanger regentschappen . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	390
Cheribon	25 800	30 120	23 868	»	»	»	2 316	2 160	2 700
Tagal	24 000	19 320	15 600	»	»	»	1 080	984	804
Pekalongan	12 732	9 612	7 200	»	»	»	252	804	864
Samarang	36 000	38 400	76 800	7 800	10 800	45 720	4 020	5 040	6 060
Japara	15 780	9 660	14 700	»	»	»	1 740	1 500	1 380
Rembang	31 200	28 200	24 000	»	»	»	1 680	1 620	1 560
Soerabaija	88 812	99 384	96 744	8 232	37 824	38 436	4 200	4 080	4 140
Pasoeroean	55 440	56 808	52 620	»	»	»	432	756	564
Probolinggo	47 040	42 600	35 100	»	»	»	24	372	72
Bezoeki	34 320	32 580	34 200	»	»	»	18	30	30
Banjoewangi	8 520	4 260	8 640	»	»	»	72	156	120
Banjoemas	27 600	30 000	25 392	»	»	»	528	504	480
Bagelen	36 000	36 600	39 000	»	»	»	696	540	120
Kadoe	56 580	32 640	48 000	»	»	»	960	960	1 020
Djokjokarta	56 400	24 000	38 160	»	»	»	480	600	120
Soerakarta	132 240	48 000	90 120	»	»	»	360	1 860	1 860
Madioen	14 100	12 060	14 040	»	»	»	180	192	288
Kediri	6 840	26 520	48 180	»	»	»	240	300	900
Madura	107 040	97 920	93 120	»	»	»	144	156	156
Totaal . . .	f 889 824	f 752 856	f 861 444	f 161 352	f 201 024	f 256 956	f 47 622	f 50 886	f 54 048

(*a*) Hoofdgeld der Chinezen.

(*b*) Inlandsche neringen en bedrijven.

(*c*) Tabak, met inbegrip van de pacht in Bantam en Krawang.

(*d*) Waijang.

(*e*) Kleine eilanden (pacht van het regt op de zeevoortbrengselen bij de Duizend-eilanden en op het aldaar groeijende hout).

(*f*) Bosschen.

(*g*) Heffing van schutgelden aan 's lands sluis te Samarang en aan die te Melirip en Gedek (Soerabaija).

TOLBRUGGEN EN OVERVAARTEN.			VOGELNESTEN.			ANDERE VERPACHTE MIDDELEN.			TOTAAL.		
1875.	1876.	1877.	1875.	1876.	1877.	1875.	1876.	1877.	1875.	1876.	1877.
f 15 516	f 16 740	f 16 656	f 1 260	f 1 260	f 984	f »	f »	f »	f 43 596	f 45 192	f 42 996
						(a) 27 000	(a) 24 720	(a) 24 000			
						(b) 142 800	(b) 151 800	(b) 157 320			
4 380	4 740	4 260	»	»	»	(c) 180 120	(c) 204 000	(c) 204 000	577 380	618 300	652 260
						(d) 3 240	(d) 4 080	(d) 4 560			
						(e) 5 400	(e) 6 840	(e) 9 480			
2 340	1 512	2 760	»	»	»	(f) 8 304	(f) 8 040	(f) 11 040	16 284	15 084	18 984
5 715	6 223^5	5 911	»	»	»	»		»	5 715	6 223^5	6 301
6 792	7 704	6 912	»	»	»	»	»	»	34 908	39 984	33 480
7 272	4 944	3 264	»	»	»	»	»	»	32 352	25 248	19 668
252	132	300	»	»	»	»	»	»	13 236	10 548	8 364
12 000	8 640	8 400	»	»	»	(g) 12 000	(g) 32 520	(g) 28 800	71 820	95 400	165 780
7 500	4 860	7 200	»	»	»	»	»	»	25 020	16 020	23 280
10 800	8 400	8 640	48 000	36 000	39 000	»	»	»	91 680	74 220	73 200
35 520	37 320	34 320	101 064	102 276	105 984	(g) 12 240	(g) 14 400	(g) 10 920	250 068	295 284	290 544
»	»	»	»	»	»	»	»	»	55 872	57 564	53 184
»	»	»	2 052	1 632	2 784	»	»	»	49 116	44 604	37 956
»	»	»	5 448	4 692	4 800	»	»	»	39 786	37 302	39 030
»	»	»	840	780	912	»	»	»	9 432	5 196	9 672
3 120	7 200	7 920	»	»	»	»	»	»	31 248	37 704	33 792
3 276	3 252	4 032	»	»	»	»	»	»	39 972	40 392	43 152
1 584	1 800	1 932	»	»	»	»	»	»	59 124	35 400	50 952
»	»	»	»	»	»	»	»	»	56 880	24 600	38 280
»	»	»	»	»	»	»	»	»	132 600	49 860	91 980
1 740	2 040	1 920	»	»	»	»	»	»	16 020	14 292	16 248
2 040	4 020	7 140	»	»	»	»	»	»	9 120	30 840	56 220
348	252	192	132	96	96	»	»	»	107 664	98 424	93 564
f 120 195	f 119 779^5	f 121 759	f 158 796	f 146 736	f 154 560	f 391 104	f 446 400	f 450 120	f 1 768 893	f 1 717 681^5	f 1 898 887

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **JJ.**

N°. 36.

(Zie bladz. 172 van het verslag.)

OPBRENGST der VERPACHTE MIDDELEN (behalve de opiumpacht) in de Buitenbezittingen.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Atjeh.			
Dobbelspelen	»	f 42 500 (a)	f 90 600

(a) Pachtschat over vijf maanden (Augustus tot en met December).

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Sumatra's Westkust.			
Dobbelspelen	f 9 600	f 11 160	f 10 200
Arak en andere sterke dranken	19 200	20 364	15 180
Varkenslagt	2 400	2 412	1 080
Gezamenl. kleine middelen op de Batoe-eilanden	120	120	120
Totaal	f 31 320	f 34 056	f 26 580
Benkoelen.			
Dobbelspelen	f 1 692	876	f 420
Arak en andere sterke dranken	852	792	732
Rundslagt	612	888	816
Totaal	f 3 156	f 2 556	f 1 968
Palembang.			
Dobbelspelen	f 9 960	f 17 040	f 9 840
Arak en andere sterke dranken	5 280	5 460	4 140
Overvaarten	4 737	5 028	4 656
Totaal	f 19 977	f 27 528	f 18 636

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Sumatra's Oostkust.			
Dobbelspelen	f 1 524	f 124 800	f 110 148
Arak en andere sterke dranken	5 508	40 080	56 844
Varkenslagt	540	2 574	2 976
Zout	8 400	12 000	8 652
Pandjeshuizen	»	1 122	2 412
Sago, getah en was	»	7 860	3 960
Totaal	f 15 972	f 188 436 (b)	f 184 992 (b)

(b) Het Gouvernement heeft in verschillende onderhoorigheden dezer residentie achtereenvolgens met 1 Januarij 1876 en 1 Januarij 1877 de pachten aan zich getrokken, tegen schadeloosstelling der regthebbenden (verg. vorig verslag, bladz. 166, en dit verslag, bladz. 182/183); van daar de aanzienlijk hoogere opbrengsten dan in 1875. Het voor 1877 opgegeven bedrag wegens de varkenslagt zal vermoedelijk later nog blijken wijziging te behoeven, zijnde van den uitslag der verpachting van dat middel in de landschappen Serdang en Langkat geen berigt ontvangen.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Riouw.			
Dobbelspelen	f 102 660	f 86 040	f 72 480
Arak en andere sterke dranken	57 552	60 060	43 860
Varkenslagt	31 704	32 520	27 420
Peper	128 268	127 764	93 072
Totaal	f 320 184	f 306 384	f 236 832
Banka.			
Dobbelspelen	f 16 280	f 12 070	f 10 000
Arak en andere sterke dranken	11 620	8 510	7 400
Varkenslagt	(c)	(c)	(c)
Totaal	f 27 900	f 20 580	f 17 400

(c) Onverpacht gebleven wegens gemis aan gegadigden. Met 1 Januarij 1878 zal de pacht worden ingetrokken.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Billiton.			
Dobbelspelen	f 7 080	f 7 212	f 9 000
Arak en andere sterke dranken	2 160	2 220	2 100
Totaal	f 9 240	f 9 432	f 11 100
Wester-afdeeling van Borneo.			
Dobbelspelen	f 18 504	f 20 052	f 17 016
Arak en andere sterke dranken	21 492	22 596	19 932
Varkenslagt	43 812	36 720	35 676
Goudmijnen	10 728	11 100	10 752
Gezamenl. kleine middelen	(*d*) 45 312	(*d*) 44 712	(*d*) 40 860
Totaal	f 139 848 (*e*)	f 135 180 (*e*)	f 124 236 (*e*)

(*d*) Hieronder ook de pacht der goudmijnen in de afdeeling Sintang, waar dit middel vereenigd met de gezamenlijke kleine middelen wordt verpacht.

(*e*) Over de verschillende afdeelingen was de opbrengst der pachten verdeeld als volgt:

Pontianak en onderhoorigheden	f 51 096	f 56 124	f 50 868
Sambas	12 888	14 280	13 992
Montrado	61 560	51 444	48 036
Sintang	14 304	13 332	11 340
Totaal	f 139 848	f 135 180	f 124 236

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.			
Goudmijnen (*f*). . .	f 1 192,50	f 1 372,50	f 540
Gezamenl. kleine middelen	(*g*)	(*g*)	(*g*)
Totaal	f 1 192,50	f 1 372,50	f 540

(*f*) Deze pacht betreft het regt tot het afgeven van licentien voor het graven en wasschen van goud en het heffen eener belasting van $^{1}/_{10}$ van het gegraven metaal in het landschap Tanah-Laut. In de opgegeven jaren is de pacht achtereenvolgens afgestaan tegen $13^{1}/_{4}$, $15^{1}/_{4}$ en 6 thails zuiver Pleiarisch stofgoud, te stellen op f 90 per thail.

(*g*) De overige kleine middelen in dit gewest worden vereenigd met de opium verpacht, en daar dit laatste middel het voornaamste is, wordt de opbrengst vermeld in den staat betreffende de opiumpacht (zie bijlage GG.).

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Celebes en onderhoorigheden.			
Dobbelspelen	f 30 100	f 45 000	f 23 900
Arak en andere sterke dranken	8 400	8 300	7 600
Rundslagt	3 650	3 975	3 760
Varkenslagt	3 200	3 425	3 430
Vischmarkten . . .	4 925	5 875	6 530
Vischvijvers	1 060	1 130	1 130
Siri	14 300	13 255	13 250
Gezamenlijke middelen	100 000	120 535	118 220
Totaal	f 165 635	f 201 495	f 177 820

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Menado.			
Dobbelspelen	f 5 000	f 4 930	f 6 260
Arak en andere sterke dranken (*h*). . . } Saguweer (*h*). . . . }	1 660	2 055	2 350
Hoofdgeld der Chinezen	510	610	1 000
Totaal	f 7 170	f 7 595	f 9 610

(*h*) Gezamenlijk verpacht.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Amboina.			
Dobbelspelen	(*i*)	(*i*)	(*i*)
Arak en andere sterke dranken	f 312	f 1 200	f 1 560
Saguweer	12 600	11 040	12 060
Totaal	f 12 912	f 12 240	f 13 620

(*i*) Onverpacht gebleven bij gemis aan gegadigden.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Banda (res^{ie}. Amboina).			
Arak en saguweer . .	f 10 260	f 9 540	f 12 000
Ternate.			
Arak en andere sterke dranken	f 1 300	f 1 020	f 1 515
Hoofdgeld der Chinezen	161	170	200
Rundslagt (*k*) . . . } Varkenslagt (*k*). . . }	125	695	555
Saguweer	1 170	1 155	1 625
Totaal	f 2 756	f 3 040	f 3 895

(*k*) Gezamenlijk verpacht.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
Timor.			
Dobbelspelen	f 480	f 912	f 1 200
Arak en andere sterke dranken	1 980	1 980	2 040
Hoofdgeld der Chinezen	480	480	480
Rundslagt (*l*) . . . . } Varkenslagt (*l*) . . . }	732	612	912
Totaal	f 3 672	f 3 984	f 4 632

(*l*) Gezamenlijk verpacht.

MIDDELEN.	1875.	1876.	1877.
TOTAAL VAN ELK MIDDEL.			
Dobbelspelen	f 202 880	f 372 592	f 361 064
Arak en andere sterke dranken (*m*)	147 576	184 177	177 253
Saguweer	13 770	12 195	13 685
Peper	128 268	127 764	93 072
Rundslagt (*n*)	5 119	6 170	6 043
Varkenslagt	81 656	77 651	70 582
Vischmarkten	4 925	5 875	6 530
Vischvijvers	1 060	1 130	1 130
Siri	14 300	13 255	13 250
Overvaarten	4 737	5 028	4 656
Hoofdgeld der Chinezen	1 151	1 260	1 680
Goudmijnen	11 920,50	12 472,50	11 292
Zout	8 400	12 000	8 652
Pandjeshuizen	»	1 122	2 412
Sago, getah en was	»	7 860	3 960
Gezamenlijke kleine middelen	(*o*) 145 432	(*o*) 165 367	(*o*) 159 200
Totaal	f 771 194,50	f 1 005 918,50	f 934 461

(*m*) Hieronder de saguweer op Banda en Menado, als gezamenlijk met de arak verpacht.

(*n*) Hieronder voor Ternate en Timor ook varkenslagt, als vereenigd met de rundslagt afgestaan.

(*o*) Zie noot *d*.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **KK.**

N°. 37.

(Zie bladz. 183 van het verslag.)

OVERZIGT VAN DE GELDMARKT VAN JAVA IN 1876.

Ofschoon de loop van zaken op de Nederlandsch-Indische geldmarkt zich gedurende het jaar 1876 heeft gekenmerkt door eene grootere bewegelijkheid dan in de jongst verloopen jaren viel waar te nemen, heerschte op dit gebied betrekkelijkerwijze eene hoogst merkwaardige kalmte, in vergelijking met den toestand van alle andere toongevende geldmarkten in dit gedeelte der wereld.

Voor Britsch-Indie, de Straits Settlements, China enz. heeft juist het jaar 1876 oogenblikken van schier ongeevenaarde spanning in de geldmarkt opgeleverd, en tot regt begrip van hetgeen in Nederlandsch-Indie is voorgevallen, mag het dus meer dan vroeger noodig heeten om rekening te houden met den gang van zaken elders.

Vooral met betrekking tot den loop der wisselkoersen is het jaar 1876 voor de zoo even genoemde landen een bij uitzondering merkwaardig jaar geweest, want, voor zoover gegevens hieromtrent voorhanden zijn, bestaan er geen voorbeelden van zulke belangrijke koers-afwijkingen als thans binnen een tijdsverloop van eenige weinige maanden zijn voorgekomen. Wel behoorde het vroeger niet tot de zeldzaamheden dat de wisselkoersen in Britsch-Indie in den loop van een jaar soms fluctuatien van 10 à 12 percent aantoonden (1), even als omstreeks dienzelfden tijd dergelijke fluctuatien ook te Batavia voorkwamen (2); maar tegenover de fluctuatien, waarvan het jaar 1876 getuige was, verliezen die van vroeger alle beteekenis. Te Calcutta bijv. was in den aanvang van het jaar de koers voor zes maanden zigt wissels op Londen 1 sh. $9\frac{3}{4}$ d. per roepy. Sedert werd de koers gaandeweg ongunstiger voor koopers, totdat in de eerste week van de maand Julij het nog nimmer voorgekomen standpunt van 1 sh. $6\frac{1}{2}$ d. bereikt werd; doch van dat oogenblik af nam de koers plotseling weder een anderen keer, om in het laatst van December op 1 sh. $10\frac{3}{4}$ d. te sluiten: een verschil dus van circa 23 percent tusschen de eerste en de laatste noteering. Te Hongkong stond de koers op Londen voor zes maanden zigt wissels in Januarij 1876 op 3 sh. $10\frac{3}{8}$ d. à 3 sh. 11 d. per dollar. In Julij daaraanvolgende noteerde men den koers op 3 sh. 7 d.; terwijl in December de sedert Julij 1873 niet meer voorgekomen noteering van 4 sh. $5\frac{1}{2}$ d. bereikt werd. Nog grooter afwijking toont de koersnoteering te Singapore aan, want daar liep de koers in Julij 1876 een oogenblik zelfs tot 3 sh. $6\frac{1}{2}$ d. terug, om in December insgelijks tot 4 sh. $5\frac{1}{2}$ d. te stijgen, een verschil dus van ongeveer 26 percent binnen een tijdsverloop van zes maanden.

Men verbeelde zich een oogenblik dat in Julij de koers op Amsterdam alhier op 80 percent en in December daaraanvolgende op 106 percent genoteerd werd; en men zal zich eene duidelijke voorstelling kunnen maken van den toestand, waarin de naburige geldmarkten gedurende het jaar 1876 verkeerd hebben. Die toestand kan voor een geregelden gang van zaken niet anders dan hoogst noodlottig geweest zijn. Er is geene handelstransactie denkbaar waarop de stand van den wisselkoers niet in meerdere of mindere mate zijn invloed gelden doet, en elke afdoening op tijd werd zoodoende eene soort van hazardspel, want kooper noch verkooper konden met mogelijkheid nagaan of bij afrekening hunner transactien de koers misschien niet 10 of meer percenten in het voor- of nadeel van den een of ander wezen zou.

Ook op het bedrijf der wisselbanken konden dergelijke anormale verhoudingen niet zonder grooten invloed blijven. Uit den aard harer instelling geroepen om zich met koersspeculatien geregeld bezig te houden, lag het als van zelf voor de hand dat, naarmate de kans om met voordeel werkzaam te zijn schier met elke wisseling in den stand der koersen toenam, door de hierbedoelde bankinstellingen ook niets zou verzuimd worden om aan hare operatien op dit gebied de meest mogelijke uitbreiding te geven. Zoo zijn er oogenblikken geweest dat de verwachting op een teruggang van den koers of op eene nieuwe daling van het zilver de meeste banken noopte om al hare beschikbare middelen aan te wenden voor den opkoop van wissels, in de hoop van later haar eigen papier weder tot nog beteren verkoopkoers van de hand te kunnen zetten, of zich door aanvoer van goedkoop zilver weder te rembourseeren. Te oordeelen naar de bekende resultaten van de operatien dier banken over 1876 schijnen hare koersspeculatien over het algemeen niet ongunstig te zijn uitgevallen, maar zij hadden meermalen tot gevolg, dat het voor andere operatien beschikbare kapitaal binnen zeer enge grenzen werd teruggebragt. Deze omstandigheid heeft er vooral in China en te Singapore in niet geringe mate toe bijgedragen om de geldmarkt weken achtereen ontbloot te doen blijven van de credietmiddelen, die ter vereffening van de gewone handelsomzettingen noodig waren. Tevens werd in Britsch-Indie de geldmarkt soms in ernstige spanning gebragt door de weifelende houding van het Opperbestuur met betrekking tot den verkoop der door den Secretaris van Staat voor Indie op de Indische kassen af te geven council bills, en het onvermijdelijk gevolg van een en ander is geweest dat ook de rentestand op de omliggende geldmarkten slingeringen heeft ondergaan, even merkwaardig en opvallend als de zoo even geschetste koersfluctuatien. Zoo varieerde het disconto te Calcutta voor papier, 60 dagen of langer loopende, tusschen $6\frac{1}{2}$ en $13\frac{1}{2}$ percent; daalde het te Bombay slechts voor korten tijd tot 8 percent, om voor het overige steeds tusschen 9 en 12 percent te blijven fluctueeren; moest te Singapore geruimen tijd achtereen 15 à 18 percent en meer betaald worden; en steeg de rente te Hongkong en Shanghai zelfs tot het noodpeil van 30 à 36 percent.

De toestand van de Nederlandsch-Indische geldmarkt nu vormt met den hier beschreven loop van zaken eene scherpe

(1) Zie Verslag van de Kamer van koophandel en nijverheid te Batavia over 1865, bladz. 167.

(2) Zie den staat, aantoonende den stand der wisselkoersen te Batavia, over de jaren 1851—1875; bijlaag B van de Memorie van Toelichting, behoorende bij het onder dagteekening van 1 Junij 1876 aan de Tweede Kamer ingediend ontwerp van wet tot vaststelling van nadere bepalingen omtrent het muntwezen in Nederlandsch-Indie.

tegenstelling. De stand van den wisselkoers namelijk voor 6 maanden dato particulier papier op Amsterdam was gemiddeld:

in Januarij . . .	$100^{1}/_{8}$	in Julij	$102^{1}/_{8}$
» Februarij . . .	$99^{3}/_{4}$	» Augustus . . .	102
» Maart	$100^{1}/_{4}$	» September . . .	$103^{1}/_{4}$
» April	$100^{1}/_{4}$	» October	$101^{7}/_{8}$
» Mei	100	» November . . .	$102^{1}/_{2}$
» Junij	$100^{5}/_{8}$	» December . . .	$102^{3}/_{4}$,

met $99^{1}/_{2}$ in Februarij als hoogste en $103^{1}/_{2}$ in September als laagste noteering; terwijl de koers voor 6 maanden zigt wissels op Londen gemiddeld geweest is:

in Januarij . .	f 12,05	in Julij . . .	f 12,00
» Februarij . .	12,10	» Augustus .	11,90
» Maart . . .	$12,12^{5}$	» September .	11,70
» April . . .	$12,12^{5}$	» October . .	11,80
» Mei	$12,12^{5}$	» November .	$11,72^{5}$
» Junij . . ,	12,10	» December .	$11,72^{5}$,

met f $12,12^{5}$ als hoogste en f 11,70 als laagste noteering; zoodat de fluctuatien in den koers op Amsterdam niet meer dan 4 en die in den koers op Londen slechts iets meer dan $3^{1}/_{2}$ percent hebben bedragen.

Ook de fluctuatien in den stand der rente, ofschoon van meer beteekenis dan in de jongst verloopen jaren, bleven hier binnen veel engere grenzen beperkt dan overal elders. Gemiddeld over het geheele jaar was de disconto-rente voor papier, van 30 tot 90 dagen loopende, ongeveer 7 percent, met 5 percent als laagste en 9 percent als hoogste noteering, terwijl van wezenlijke spanning op de geldmarkt, zoo als elders herhaaldelijk voorkwam, hier nimmer één oogenblik sprake is behoeven te wezen.

Uit bovenstaand relaas van feiten blijkt dus dat Nederlandsch-Indie bewaard is gebleven voor de schokken en de moeijelijkheden die zich op de omliggende wisselmarkten het geheele jaar door hebben doen gevoelen, en dat handel en nijverheid hier niet te worstelen hebben gehad met den buitensporig hoogen rentestand, die elders zoo verlammend op den gang van zaken heeft teruggewerkt. Het verschijnsel is te belangrijk om niet naar eene zoo veel mogelijk volledige verklaring er van te zoeken, en als zoodanig verdienen twee omstandigheden meer bijzonder in beschouwing te worden genomen, t. w. de invloed, dien de waarde-wisseling van het zilver op den loop der koersen in het Oosten heeft uitgeoefend, en de organisatie van het bank- en credietwezen alhier en op de andere Aziatische geldmarkten.

Wat het eerste punt aangaat, heeft de ervaring van het afgeloopen jaar op de meest afdoende wijze de juistheid der zienswijze bevestigd, dat muntwezen en geldsomloop overal aan dezelfde wetten gehoorzamen, en de wisselkoersen van een gegeven land zich onveranderlijk regelen naar de metaalwaarde van de standaardmunt, wanneer van overheidswege geene maatregelen worden genomen om de tot grondslag der muntregeling dienende rekeningseenheid zooveel mogelijk steeds dezelfde waarde te doen behouden. Dit laatste nu is in Nederlandsch-Indie wèl, maar in Britsch-Indie en elders niet het geval geweest, en van daar dat in Britsch-Indie de stand der wisselkoersen al de bewegingen der zilverprijzen op de wereldmarkt ten naauwste gevolgd heeft, terwijl in Nederlandsch-Indie de waardewisselingen van het zilver schier geen invloed hoegenaamd op den loop der koersen hebben uitgeoefend. In Britsch-Indie bleef de aanmunting van zilveren standpenningen voor een ieder vrij en onverlet, en gelijk nu in den loop der zilverprijzen op de Londensche markt nimmer grooter afwisselingen zich vertoonden dan in 1876, valt met betrekking tot de koersbewegingen te Calcutta en te Bombay volkomen hetzelfde verschijnsel waar te nemen. Gemiddeld toch was de prijs van het zilver te Londen:

in Jan.	$55^{17}/_{32}$ d. per oz. st.	in Julij	$48^{3}/_{4}$ d. per oz. st.
» Febr.	$54^{1}/_{8}$ » » » »	» Aug.	$52^{3}/_{16}$ » » » »
» Maart	$52^{31}/_{32}$ » » » »	» Sept.	$51^{25}/_{32}$ » » » »
» April	$53^{11}/_{16}$ » » » »	» Oct.	$52^{17}/_{32}$ » » » »
» Mei	$52^{15}/_{16}$ » » » »	» Nov.	$53^{29}/_{32}$ » » » »
» Junij	$51^{7}/_{8}$ » » » »	» Dec.	$56^{9}/_{16}$ » » » »,

volgens welke noteeringen de gemiddelde metaalwaarde van de roepy bedragen moest:

in Jan.	1	sh.	$8^{5}/_{8}$	d.	in Julij	1	sh.	$6^{1}/_{8}$	d.
» Febr.	1	»	$8^{1}/_{8}$	»	» Aug.	1	»	$7^{3}/_{8}$	»
» Maart	1	»	$7^{11}/_{16}$	»	» Sept.	1	»	$7^{1}/_{4}$	»
» April	1	»	$7^{15}/_{16}$	»	» Oct.	1	»	$7^{1}/_{2}$	»
» Mei	1	»	$7^{11}/_{16}$	»	» Nov.	1	»	8	»
» Junij	1	»	$7^{1}/_{4}$	»	» Dec.	1	»	9	»,

terwijl de feitelijke koersnoteeringen te Calcutta, voor wissels op zes maanden na zigt betaalbaar, gemiddeld geweest zijn:

in Jan.	1	sh.	$9^{19}/_{32}$	d.	in Julij	1	sh.	$7^{1}/_{16}$	d.
» Febr.	1	»	$9^{7}/_{8}$	»	» Aug.	1	»	$8^{1}/_{16}$	»
» Maart	1	»	$8^{3}/_{4}$	»	» Sept.	1	»	$8^{1}/_{32}$	»
» April	1	»	$9^{1}/_{16}$	»	» Oct.	1	»	$8^{5}/_{16}$	»
» Mei	1	»	$8^{9}/_{16}$	»	» Nov.	1	»	$8^{3}/_{4}$	»
» Junij	1	»	8	»	» Dec.	1	»	$10^{1}/_{16}$	»

Met de fluctuatien der zilverprijzen op de Londensche markt hielden de koersfluctuatien van de Britsch-Indische geldmarkt dus steeds gelijken tred, en zulks zou ook hier het geval hebben moeten worden, indien de aanmunting van zilveren standpenningen ten behoeve van Nederlandsch-Indie vrij ware gebleven. Dan toch zou het bij een zilverprijs van $46^{3}/_{4}$ d. per ons standaard te Londen (noteering van 15 Julij 1876) voordeel hebben kunnen geven om voor een zigt wissel op Londen nog iets meer dan f 15 per pond sterling te besteden, met het doel om voor het provenu van den wissel baarzilver te koopen ter vermunting tot Nederlandsch-Indische standpenningen in 's Rijks munt te Utrecht. Eene dergelijke gelegenheid kon natuurlijk niet onbenut zijn gelaten, en het ligt mitsdien voor de hand dat, ten gevolge van onderlinge mededinging, de koers op Londen, en in noodwendig verband hiermede ook de koers op Amsterdam, geregeld zou zijn opgedreven tot de pariteit van het zilver op de Londensche markt. De sluiting der munt, ook voor den aanmaak van zilveren standpenningen ten behoeve van Nederlandsch-Indie, maakte het echter voor iedereen onmogelijk om in dien zin te opereeren, en zoo doende kon de waarde van het ruilmiddel alhier zich slechts rigten naar de waarde van de Nederlandsche munt, waarvan door de zorgen der Regering het goud bereids de grondslag was geworden. Alleen zoodanige afwijkingen als tijd en kosten van vervoer van specie uit Nederland medebrengen, hebben dus op den waardegang van de munt in Nederlandsch-Indie invloed kunnen uitoefenen. Het verbod tot aanmunting van zilveren standpenningen zou op zich zelf echter niet voldoende geweest zijn om het Indische ruilmiddel aan den invloed van de waardewisselingen van het zilver te onttrekken. Reeds bleek uit het Overzigt van de geldmarkt van Java in 1875 (1). dat een tijdelijk ongunstige stand van de handelsbalans van Nederlandsch-Indie met het buitenland den

(1) Bijlaag n°. 24 van de Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag van 13 Julij 1876 omtrent de wets-ontwerpen betrekkelijk het Nederlandsche en Nederlandsch-Indische muntwezen.

uitvoer van specie noodzakelijk had gemaakt, en daar Java, ter voldoening van zijn debet aan het buitenland, uit den aard der zaak slechts zilver had aan te bieden, zou onder die omstandigheden de metaalwaarde van het zilver toch de grondslag van den stand van den wisselkoers moeten zijn geworden, indien de gelegenheid niet had opengestaan om het Indische zilver voor de volle goudwaarde als wettig betaalmiddel naar Nederland te remitteeren. Zelfs ter aanzuivering van saldo's, verschuldigd aan landen met den enkel gouden standaard, zooals Engeland, kon het Indische zilver juist denzelfden dienst bewijzen als waartoe het goud, indien het voor den uitvoer beschikbaar geweest ware, zou gebezigd zijn. De houder van dat zilver kon er in Nederland tegen de volle goudwaarde wissels voor verkrijgen op Engeland en andere landen met gouden standaard, en ook uit dezen hoofde dus bleef het ruilmiddel bewaard voor den invloed der waardedaling van het zilver, een invloed, waaraan het zich onmogelijk zou hebben kunnen onttrekken, indien het uitgevoerde zilver alleen tegen de werkelijke metaalwaarde als middel van remise had kunnen dienst doen. In dat geval toch zou de behoefte aan remise den wisselkoers steeds hebben opgedreven tot nabij het punt waarop de feitelijke verzending van zilver naar het buitenland eene voordeeliger remise zou gebleken zijn, en daar nu Java juist in de eerste helft van 1876, toen het zilver te Londen gaandeweg in prijs daalde, belangrijke bedragen aan het buitenland bleek schuldig te zijn, zou de wisselkoers op het buitenland in gelijke rede moeten gestegen zijn, als waarin de waarde van het zilver op de algemeene wereldmarkt terugliep, indien het niet door verzending via Nederland als goud had kunnen dienst doen.

Voor Britsch-Indie kon deze laatste omstandigheid onverschillig wezen, wijl het op den duur meer van het buitenland had te vorderen dan het daaraan verschuldigd was, en het dus met betrekking tot den omloop van het geld in denzelfden toestand verkeerde, die het o. a. aan Nederland en aan Frankrijk mogelijk gemaakt heeft om, zonder noemenswaardige moeijelijkheden, het hoofd te bieden aan de schokken, waaraan hun ruilmiddel door de waardevermindering van het zilver onder andere verhoudingen blootgesteld zou geweest zijn. Overeenkomstig het door Nederland en Frankrijk gegeven voorbeeld zou Britsch-Indie slechts de vrije aanmunting van zilver hebben behoeven te schorsen of te beperken om ook zijne standaardmunt zooveel mogelijk op dezelfde waarde te handhaven; maar in Nederlandsch-Indie werd het, in verband tot de bijzondere verhoudingen van de betalingsbalans met het buitenland, bovendien noodzakelijk om ook tegenover het buitenland de goudwaarde van zijn zilveren ruilmiddel op den boven aangegeven voet te waarborgen.

Wel verre intusschen van het voorbeeld van andere landen, waar het zilver alleen of naast het goud standaard was, te volgen, heeft men in Britsch-Indie gemeend zich van alle bemoeijingen met betrekking tot het muntwezen te moeten onthouden; en alleen hieraan is het toe te schrijven dat de Britsch-Indische wisselmarkt, in tegenstelling met hetgeen men hier heeft kunnen waarnemen, schier het geheele jaar door in een toestand van schromelijke verwarring verkeerd heeft, waarvan enkelen wel is waar partij hebben kunnen trekken, maar die voor de algemeene belangen van het land allernoodlottigst is geweest.

Als tweede oorzaak van den minder gunstigen toestand waarin de geldmarkt in Britsch Indie en China gedurende het jongst verloopen jaar verkeerd heeft, komt de eigenaardige organisatie van het bankwezen aldaar in aanmerking. Reeds sedert een aantal jaren bleef de toestand in dit opzigt dezelfde, maar het gebrekkige van den toestand sprong nu laatstelijk nog veel duidelijker in het oog dan vroeger.

Krachtens de » Currency-Act" van 1861 werd het vroeger aan de banken van Bengalen, Madras en Bombay verleende privilegie van papier-uitgifte ingetrokken, en werd in de plaats hiervan eene papiercirculatie van gouvernementswege ingevoerd, op grond van de overweging, die intusschen in Nederlandsch-Indie door eene veeljarige ondervinding glansrijk is gelogenstraft, dat, ten einde het vertrouwen van de inlandsche gemeente te winnen, het in omloop te brengen fiduciaire ruilmiddel onder verantwoordelijkheid en regtstreeksch toezigt van den Staat behoorde te worden uitgegeven. Die gouvernements papiercirculatie nu rust op dezelfde beginselen, die den grondslag uitmaken van de Engelsche bank-acte van 1844, namelijk dat een zeker bedrag aan papier mag worden uitgegeven tegen deponeering van een gelijk bedrag aan schuldbrieven van het Gouvernement, terwijl al wat daarboven wordt uitgegeven ten volle door munt of muntmateriaal moet gedekt zijn. De op dien voet circuleerende gouvernementsbiljetten (currency notes) komen ontegenzeggelijk te gemoet aan de dringende behoefte van het verkeer, om het metalen ruilmiddel door een gemakkelijker te verhandelen fiduciair betaalmiddel te vervangen, maar het stelsel mist de elasticiteit, die noodig kan zijn om op een gegeven oogenblik aan eene zich plotseling openbarende grootere behoefte aan circulatiemiddelen te gemoet te komen. Niet ten onregte werd onlangs door een Duitsch schrijver de opmerking gemaakt, dat, gelijk de elasticiteit van den stoom de draagster is van de hedendaagsche nijverheid, zoo ook de elasticiteit van eene goed geregelde papiercirculatie de draagster is van den hedendaagschen handel, dien onmisbaren steun der nijverheid (1); en in dit opzigt nu staat Britsch-Indie aanmerkelijk ten achteren bij Nederlandsch-Indie, waar aan de Javasche Bank de bevoegdheid is toegekend, om binnen zekere grenzen hare papiercirculatie te regelen naar de afwisselende behoefte van het verkeer. Gesteld dat ook op haar de verpligting rustte om hare biljetten ten volle gedekt te houden door gouvernements-schuldbrieven en specie, dan zouden haar in het afgeloopen jaar meermalen de middelen ontbroken hebben om aan een deel der tot haar gerigte credietaanvragen te voldoen, terwijl thans tot betrekkelijk zeer billijke voorwaarden aan elke aanvraag kon worden te gemoet gekomen, dank zij de haar verleende bevoegdheid om tegen elken gulden, dien zij aan standpenningen en metaal in kas heeft, voor een bedrag van twee en een halven gulden aan papier uit te geven.

Het bestek van dit overzigt laat niet toe om ook opzettelijk stil te staan bij den toestand van het bankwezen in de Straits Settlements en in China. Genoeg zij het hier aan te teekenen dat in de omliggende landen nergens eene centrale bank-inrigting wordt aangetroffen, die, even als dit ten aanzien van de Javasche Bank met betrekking tot de geheele uitgestrektheid van Nederlandsch-Indie het geval is, de papiercirculatie uitsluitend in handen heeft; en hoe men nu in beginsel ook gekant moge zijn tegen eene dergelijke organisatie van het bankwezen in de meer ontwikkelde landen van Europa, dat zij in dit gedeelte der wereld uitstekende diensten bewijst, kan bij eene aandachtige beschouwing der feiten niet ontkend worden. Aan de doelmatige regeling van zijn bankwezen heeft Nederlandsch-Indie het dan ook ongetwijfeld voor een goed deel te danken, dat de geldmarkt alhier in den regel in een veel meer normalen en gezonden toestand verkeert dan in Britsch-Indie, China, enz.

Van hoe groot belang voor het algemeen het bestaan is van eene instelling als de Javasche Bank is vooral in het afgeloopen jaar nog duidelijker dan vroeger gebleken. Dank zij de wijze waarop de instelling tegenwoordig hare operatie-middelen benutten kan, heeft de handel nimmer te vergeefs hare hulp behoeven in te roepen; en mogen nu ook de voorwaarden, waarop zij hare credietbulp verleende, een tijd lang meer bezwarend geweest zijn dan in de laatste jaren het geval had behoeven te wezen, ware de Bank er niet geweest, zeker zou de handel van Java op sommige oogenblikken met zeer ernstige moeijelijkheden hebben te kampen gehad, want hoezeer de Nederlandsch-Indische geldmarkt zich in 1876 ten opzigte van het buitenland door eene betrekkelijke vastheid en kalmte heeft gekenmerkt, verkeerde zij, op zich zelf beschouwd, in een veel meer bewogen toestand dan vroeger.

Als maatstaf ten deze komt in de eerste plaats de stand der rente in aanmerking, en hoezeer nu de gemiddelde stand van de disconto-rente van handelspapier, van 30 tot 90 dagen loopende, in 1876 nog iets lager was dan in

(1) L. Bamberger; die Zettelbank vor dem Reichstag, Leipzig 1874, S. 29.

1875, waren de afwijkingen tusschen den hoogsten en den laagsten stand toch veel belangrijker dan vroeger, zooals uit onderstaand overzigt blijken kan. Gemiddeld namelijk was de standaard-rente voor disconteering van bovenbedoeld papier, in:

1870	5^{95} pct.,	met 6 pct.	als maxim.	en $5^1/_2$ pct.	als minim.	
1871	5^{85} »	» 6 »	» »	» 5	» »	»
1872	5^{98} »	» 6 »	» »	» $5^1/_2$	» »	»
1873	5^{50} »	» 6 »	» »	» 5	» »	»
1874	6^{49} »	» 8 »	» »	» 6	» »	»
1875	7^{32} »	» 8 »	» »	» 7	» »	»
1876	7^{14} »	» 9 »	» »	» 6	» »	»

Negen maal werd in den loop van 1876 de stand van het disconto gewijzigd; het bedroeg van:

1 Jan. — 3 Febr.	7 pct.	13 Oct. — 27 Oct.	8 pct.
4 Febr. — 18 Mei	6 »	28 Oct. — 23 Nov.	$7^1/_2$ »
19 Mei — 17 Julij	7 »	24 Nov. — 22 Dec.	$6^1/_2$ »
18 Julij — 10 Aug.	8 »	23 Dec. — 31 Dec.	6 »
11 Aug. — 12 Oct.	9 »		

Sedert Augustus 1867 was het thans weder bereikte maximum van 9 percent geen enkele maal meer voorgekomen; doch nu laatstelijk behoefde de rentestand niet langer dan twee maanden op dit in vroeger jaren zeer gewone (1), doch thans exceptioneel hooge standpunt gehandhaafd te worden.

Hield, blijkens het vorig overzigt, de afwisselende stand van het disconto in 1875 voornamelijk verband met de verlevendiging of de verflaauwing van de credietvraag, meer althans dan met den stand van den metaalvoorraad der Javasche Bank, in 1876 is de loop van zaken juist een tegenovergestelde geweest. Zoo als in bijzonderheden werd aangetoond in het onlangs verschenen verslag der Javasche Bank over het boekjaar 1876—1877 is de particuliere credietvraag tijdens het afscheep-saizoen van 1876 minder levendig geweest dan in het jaar te voren, maar daarentegen heeft haar metaalvoorraad, die gedurende den loop van 1875 vrij stationair bleef, in het jongst verloopen jaar zeer belangrijke fluctuatien ondergaan. Gemiddeld bedroeg die voorraad:

in Januarij	f 30 145 000	in Julij	f 23 617 000
» Februarij	29 789 000	» Augustus	20 285 000
» Maart	29 641 000	» September	18 338 000
» April	28 850 000	» October	19 753 000
» Mei	28 021 000	» November	22 239 000
» Junij	25 825 000	» December	23 667 000

In het eerste halfjaar verminderde de voorraad dus met ruim f 4 millioen, om in de eerste drie maanden van het tweede semester nog met ruim f 7 millioen te dalen. Van Januarij tot en met September verminderde de voorraad in het geheel met omstreeks f 12 millioen of circa 40 percent van den in Januarij aanwezigen voorraad, en in gelijke mate nu namen ook de operatiekrachten der Javasche Bank af, waardoor eene trapsgewijze opvoering van het disconto onvermijdelijk werd.

Verschillende oorzaken hebben tot die vermindering van den metaalvoorraad der Bank medegewerkt. In de eerste helft van het jaar was het de vraag naar geld voor buitenlandsche behoefte die een overwegenden invloed op den loop van zaken uitoefende, terwijl later de behoefte voor het binnenlandsch verkeer zich meer bepaaldelijk gelden deed.

Hoe de stand van de handelsbalans van Java met het buitenland, en in verband hiermede ook de stand van den wisselkoers in de laatste jaren gaandeweg ongunstiger voor Java geworden is, heeft in de beide vorige overzigten een punt van uitvoerige beschouwingen uitgemaakt. Veel van hetgeen daar met betrekking tot de waarde der invoeren en uitvoeren van Nederlandsch-Indie werd opgemerkt, zou zeer waarschijnlijk reeds zijne bevestiging erlangd hebben, indien opgaven omtrent het handelsverkeer van Nederlandsch-Indie beschikbaar waren. Maar dergelijke opgaven zijn in de laatste jaren niet meer verschenen, en het eenige middel dus wat overblijft om zich althans eenigermate rekenschap te geven van hetgeen Nederlandsch-Indie invoert, is, om na te gaan wat door andere landen naar Nederlandsch-Indie wordt uitgevoerd. In dien zin werd reeds in het Overzigt van de geldmarkt van Java in 1874 (bijlaag HH van het Koloniaal Verslag van 1875) de aandacht gevestigd op Engeland's uitvoeren naar Java en de andere bezittingen van Nederland in Indie, gedurende de jaren 1866 tot en met 1873, en de daar medegedeelde gegevens aanvullende met de sedert bekend geworden opgaven, dan vindt men dat die uitvoeren bedragen hebben:

in 1870	£	903 000	in 1873	£	775 000
» 1871	»	848 000	» 1874	»	1 299 000
» 1872	»	772 000	en » 1875	»	1 754 000

Volledige opgaven omtrent de uitvoeren van Engeland in 1876 zijn hier nog niet beschikbaar, maar toch kan reeds met zekerheid worden aangenomen dat het waardebedrag van Engeland's uitvoeren naar Java in dat jaar nog hooger zal geweest zijn dan in 1875, want omtrent de hoeveelheden van het artikel dat in het handelsverkeer van Engeland met Java de hoofdrol speelt, de katoenen manufacturen namelijk, is het bereids bekend dat die bedragen hebben: in 1873 18 495 050 yards, in 1874 39 094 600, in 1875 55 462 300 en in 1876 70 063 200 yards. Alleen ter zake van ingevoerde manufacturen heeft Java derhalve in den loop van 1876 schier viermaal grooter bedrag naar Engeland te remitteeren gehad dan in 1873, en wel verre nu dat tegen dien grooteren aanvoer uit Engeland een verminderde aanvoer uit Nederland zou overstaan, heeft Java ook van daar eene in de laatste jaren gestadig toenemende hoeveelheid katoenen goederen ontvangen, want volgens de » Statistiek van den handel en de scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden" bedroeg de algemeene uitvoer van manufacturen van Nederland naar Java en verdere Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, in:

1872	11 262 966 Kilo,	waarvan 8 561 235 K.	ter waarde van	f 13 756 151
1873	11 966 398 „	„ 8 709 654	„ „ „ „	14 490 564
1874	13 991 734 „	„ 10 096 183	„ „ „ „	17 012 370
1875	14 208 782 „	„ 10 771 494	„ „ „ „	17 788 016

aan manufacturen die uit het vrije verkeer werden uitgevoerd.

Reeds in den loop van het vorig jaar nu was door den meerderen invoer van goederen de behoefte aan remise zoo groot geweest, dat het aanbod van wissels te kort schoot om in de behoefte te voorzien, ten gevolge waarvan tot den uitvoer van specie moest worden overgegaan. Een bedrag van f 2 480 000 werd op dien voet gedurende het jaar 1875 naar Nederland uitgevoerd, doch in het afgeloopen jaar steeg die uitvoer tot f 5 850 000, niettegenstaande te gelijkertijd een veel belangrijker bedrag aan gouvernementswissels ter beschikking van den handel gesteld werd dan ooit te voren had plaats gevonden. Tegen de voor regeringsrekening naar Nederland ten verkoop geconsigneerde producten bedroegen hare:

In:	Specie-aanvoeren.	Wissel-trekkingen.	In:	Specie aanvoeren.	Wissel-trekkingen.
1857	f 12 420 000	f 2 282 000	1867	f 15 700 000	f 7 436 000
1858	11 916 000	1 982 000	1868	12 151 000	6 692 000
1859	10 210 000	4 290 000	1869	8 700 000	5 560 000
1860	17 765 000	890 000	1870	12 102 000	9 007 000
1861	22 692 000	4 728 000	1871	10 508 000	9 213 000
1862	12 588 000	2 300 000	1872	6 046 000	1 735 000
1863	15 114 000	1 085 000	1873	25 346 000	6 730 000
1864	25 584 000	1 645 000	1874	1 000 000	10 673 000
1865	7 510 000	4 095 000	1875	4 250 000	7 558 000
1866	8 090 000	7 728 000	1876	500 000	27 810 000

(1) Gedurende de eerste zestien jaren van het bestaan der Javasche Bank, van April 1828 tot Februarij 1844, was de discontorente steeds onveranderd 9 percent, en ook in lateren tijd bleef de rente meermalen eenige jaren achtereen op 9 percent staan.

Nog nimmer dus kwam een zoo groot bedrag van gouvernementswissels op het Departement van Kolonien aan de markt als in het afgeloopen jaar, maar wel verre dat zulks tot eene aanmerkelijke verbetering van den koers ten gunste van koopers geleid heeft, toont de gemiddelde stand van den koers in 1876 schier geen noemenswaardige verandering aan, vergeleken met den gemiddelden koersstand in 1875. De gemiddelde noteering toch voor 6 maanden dato particulier papier op Nederland was in 1873 $102\frac{1}{4}$, in 1874 $101\frac{11}{16}$, in 1875 $101\frac{1}{8}$ en in 1876 $101\frac{1}{4}$. De door het Gouvernement tot een gezamenlijk bedrag van f 27 810 000 verkochte wissels konden dan ook dooreen tot den voor hem zeer voordeeligen koers van $100\frac{15}{100}$ percent geplaatst worden; maar toch zijn er oogenblikken geweest dat het met den koers betrekkelijk zeer flaauw liep. Zooals uit het boven medegedeelde overzigt van den stand der wisselkoersen gedurende het jaar 1876 blijkt, daalde in September de koers op Amsterdam tot $103\frac{1}{4}$ en op Londen tot f 11,70, zoodat het standpunt bereikt werd waarop specie-invoer uit Nederland voor particuliere rekening voordeel geven kon, eene omstandigheid die zich sedert het najaar van 1872 niet meer had voorgedaan. Deze gelegenheid werd natuurlijk niet onbenut gelaten, vooral toen de Javasche Bank haar in de hand werkte door de bepaling dat op herwaarts afgescheepte partijen specie voorschotten konden erlangd worden tegen de zeer matige rente eerst van 4 en later van 3 percent in het jaar. Op dien voet werden omstreeks f 3 millioen standpenningen voor rekening van een paar particuliere banken hier aangebragt, juist op het tijdstip dat de metaalvoorraad der Javasche Bank zijn laagste peil bereikt had, en, dank zij deze versterking van hare reserve, kon — spoediger dan het zich aanvankelijk liet aanzien — tot eene reductie van het inmiddels tot 9 percent opgevoerde rentetarief worden overgegaan. Intusschen had de koers reeds in de maand Junij een keer genomen, die aan verderen specieuitvoer een eind maakte, en de reserve der Bank zou in de daarop volgende drie maanden niet op nieuw met omstreeks f 7 millioen verminderd zijn, indien de straks reeds genoemde oorzaak, eene sterk sprekende behoefte aan specie voor het binnenlandsch verkeer, zich in die maanden niet in toenemende mate had doen gevoelen. Aanleiding hiertoe bestond vooreerst in den boven verwachting gunstigen koffij-oogst van 1876, ter betaling waarvan het Gouvernement alleen omstreeks f $5\frac{1}{4}$ millioen specie meer behoefde dan de oorspronkelijke raming. Bovendien was ten behoeve van het leger te velde te Atjeh het geheele jaar door steeds veel zilver noodig, en nu had ter voorziening in een en ander het Gouvernement zelf wel meer specie uit Nederland kunnen aanvoeren, maar niet waarschijnlijk is het dat zulks van merkbaren invloed zou geweest zijn op den metaalvoorraad der Bank. Immers naarmate voor regeringsrekening meer specie zou zijn aangevoerd, zouden hare wisselafgiften zeer zeker zijn beperkt geworden, en daar de aangeboden wissels niet eens toereikend bleken om in de behoefte van den particulieren handel aan remise naar het buitenland te voorzien, zou elke vermindering in het aanbod van gouvernementswissels slechts ten gevolge hebben gehad dat de uitvoer van specie in gelijke mate toenam. Noch Regering, noch Javasche Bank zijn bij magte om door kunstmiddelen het geld in het land te houden, dat Java behoeft om de van het buitenland gekochte goederen te betalen, en voor den algemeenen toestand der geldmarkt heeft het dus betrekkelijk weinig te beteekenen gehad dat de Regering in den loop van 1876 meer wissels heeft afgegeven dan in den loop der vier voorafgaande jaren te zamen, terwijl aan den anderen kant hare specie-aanvoeren zoo goed als geheel stil stonden. Ook het besluit der Regering om, ter voorziening in hare behoefte aan fondsen, een bedrag van f 3 800 000 in leen op te nemen bij de Javasche Bank, tegen onderpand van in 's lands pakhuizen opgeslagen producten, heeft op den loop van zaken geenszins dien storenden invloed uitgeoefend, waarvoor sommigen zich een oogenblik beangst schijnen gemaakt te hebben. Ook na het tot stand komen van deze transactie bleef de Bank, dank zij de in Maart 1874 in werking getreden gewijzigde regeling der emissie van bankbiljetten, over middelen genoeg beschikken om aan alle redelijke en binnen haren werkkring liggende crediet-aanvragen regelmatig te kunnen voldoen, en op den stand der geldmarkt zou bedoelde transactie schier zonder eenigen invloed zijn gebleven indien de Regering zich met eene uitbetaling in bankbiljetten had kunnen tevreden stellen. Het was haar echter, ter betaling van koffij, enz., om de verkrijging van standpenningen te doen; doch het behoeft ter naauwernood opmerking dat de werking naar buiten vrij wel dezelfde zou geweest zijn, of de Regering producten verkocht had, en de daarvoor in betaling ontvangen biljetten bij de Bank had verzilverd, in plaats van zich regtstreeks tot de Bank te wenden, op den voet zooals dit thans geschied is.

Omtrent de geldcirculatie valt voor het overige niets bijzonders op te merken. Niettegenstaande er oogenblikken geweest zijn, dat de prijs van dollars te Singapore tot de pariteit van omstreeks f 2,10 Nederl. daalde, en het dus eene zeer loonende operatie zou geweest zijn om ze hier als rijksdaalders voor f 2,50 in omloop te brengen, heeft men nergens in den geheelen Archipel eenig spoor van het ongenood binnendringen van dollars kunnen ontdekken, en even als in het vorig overzigt kan ook hier weder worden aangeteekend dat van iets wat naar muntverwarring zweemt zelfs geen sprake is geweest. De door de Regering genomen maatregel om den prijs, waartegen dollars in 's lands kas worden aangenomen, gestadig te verlagen naarmate de waarde van het zilver terugliep, heeft er zonder eenigen twijfel krachtig toe medegewerkt om de circulatie op Java tegen het in omloop komen van dollars te beveiligen. Het is geen geheim gebleven dat een paar malen pogingen in het werk zijn gesteld om belangrijke partijen dollars in 's lands kas te doen vloeijen, maar die pogingen werden telkens verijdeld door eene tijdige verlaging van het tarief. Na bij ordonnancie van 6 Maart 1876 van f 2,40 verlaagd te zijn op f $2,32^{5}$, volgde eene nieuwe verlaging tot f $2,22^{5}$ bij ordonnancie van 17 Julij, terwijl eindelijk bij ordonnancie van 19 Julij het tarief werd vastgesteld op f 2,15, waarop het sedert is blijven staan.

Met betrekking tot den fondsenhandel, die zich uitsluitend bepaalt tot den handel in locale effecten, kan slechts herhaald worden wat in vorige overzigten meermalen werd opgemerkt, dat van speculatieve omzettingen in den regel weinig sprake is, en werkelijke behoefte aan geldbelegging zich op dit gebied veelal alleen gelden doet. Maar in dit opzigt zijn de gelegenheden tot belegging zeer beperkt, en daar aan den anderen kant het voor belegging overgegaarde kapitaal van jaar tot jaar toeneemt, ziet men tegenwoordig voor gewilde effecten prijzen besteden, die, in vergelijking met vroeger, onevenredig hoog zijn. Een afdoend bewijs hoe snel het hier bedoelde kapitaal in de laatste jaren aangroeit, leveren de verslagen der op Java bestaande spaarbanken. Terwijl op 1 Januarij 1870 de spaarbanken te Batavia, te Samarang en te Soerabaija bij elkaâr een kapitaal van ± f $2\frac{1}{4}$ millioen in beheer hadden, was dit kapitaal op ult°. December 1876 gestegen tot een gezamenlijk bedrag van ruim f 7 millioen. Krachtens de haar gestelde voorschriften trachten de besturen dier spaarbanken de haar toevertrouwde gelden vruchtdragend te maken door uitzetting op hypotheek, maar de gelegenheid hiertoe wordt voortdurend schaarscher, en van daar o. a. het verschijnsel dat de Bataviasche spaarbank volgens hare balans van 1 Januarij 1877 ruim f 1 millioen beschikbaar had, dat à deposito uitstond bij andere geldinrigtingen. Ook de Javasche Bank zou, blijkens haar jongste verslag, over een bedrag van f 1 millioen voor hypothecaire geldleeningen kunnen beschikken, maar aan gelegenheden om op dien voet geld uit te zetten, bleef het haar eveneens ontbreken. Toch verneemt men van den anderen kant voortdurend klagten over de omstandigheid, dat gebrek aan kapitaal de trapsgewijze ontwikkeling van de landbouwnijverheid in Indie tegenhoudt, en zag men, in verband hiermede, meermalen plannen ontwerpen om, door het oprigten van hypotheekbanken ten dienste van Indie, aan die behoefte aan kapitaal te gemoet te komen. Maar in die rigting zal nimmer iets degelijks tot stand kunnen komen, zoolang de grondslagen, waarop de meeste landbouw-ondernemingen op Java rusten, geene radicale wijziging ondergaan, in den zin aangegeven

in het Overzigt van de geldmarkt in 1873 (bijlaag X van het Koloniaal Verslag van 1874). Zoolang het in vele opzigten gebrekkige regt van erfpacht niet vervangen wordt door regt van eigendom op den grond, in den zin van art. 570 en 571 van het Burgerlijk Wetboek, en zoolang de mogelijkheid niet bestaan zal om, bij de trapsgewijze expiratie der thans nog loopende gouvernementscontracten voor den aanplant van suikerriet, den afstand in eigendom te erlangen van de ter teeling van dat riet benoodigde bouwgronden, zal de landbouwnijverheid in Indie zich bezwaarlijk verheugen kunnen in eene natuurlijke en gezonde ontwikkeling, en zal het kapitaal ongetwijfeld even schaars blijven als tot nu toe om zich ten behoeve van die nijverheid beschikbaar te stellen. Het zal zich meer en meer blijven ophoopen, totdat gebrek aan middelen ter belegging het hier overgegaarde kapitaal dwingen zal om te emigreeren en elders plaatsing te gaan zoeken. Het is niet waarschijnlijk dat de spaarbanken in Nederlandsch-Indie, die reeds nu een kapitaal in bewaring hebben dat nabij komt aan de helft van het bedrag dat al de spaarbanken in Nederland bij elkaâr beheeren, op den tot nu toe gevolgden voet zullen kunnen blijven voortgaan met het aannemen van gelden. Het is integendeel te verwachten dat zij maatregelen zullen beramen om althans den inleg van meer aanzienlijke bedragen te bemoeijelijken, en wanneer dit het geval mogt worden, is het te voorzien dat de reeds zoo hoog opgevoerde prijs van de meeste locale effecten nog hooger stijgen zal. De keuze op dit gebied, voor zoover het ten minste volgefourneerde effecten betreft, is uitermate gering, en van daar dat het vraagstuk hoe het in Indie overgegaarde kapitaal in Indie zelf plaatsing zal kunnen vinden, gaandeweg moeijelijker op te lossen wordt. In dit opzigt staat Nederlandsch-Indie ontegenzeggelijk verre ten achter bij Britsch-Indie, waar de geldmarkt de gelegenheid aanbiedt om elk beschikbaar bedrag onmiddellijk te beleggen óf in staatsschuld, óf in aandeelen in de talrijke nijverheids- en landbouw-ondernemingen, die daar, bij wijze van actiën-maatschappijen, zijn tot stand gekomen, en waarvan men de noteeringen geregeld vindt opgegeven in de effectenlijsten die wekelijks te Calcutta en Bombay worden uitgegeven. Men treft daar dan ook eene wezenlijke effectenmarkt aan, iets waarvan met betrekking tot Nederlandsch-Indie naauwelijks ernstig sprake kan zijn.

Batavia, 26 Mei 1877.

(*w. g.*) VAN DEN BERG.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **LL.**

N°. 38.

(Zie bladz. 186 van het verslag.)

OVERZIGT

VAN DE UITKOMSTEN DER

RIJSTCULTUUR OP JAVA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landen)

EN IN DE

AFDEELING PAMAKASSAN OP MADURA,

OVER 1876.

GEWESTEN.	BEPLANTE VELDEN IN BOUWS VAN 500 VIERK. RIJNL. ROEDE						
	Sawahs.					Tegalvelden.	
	Van levend water voorzien.		Van regen afhankelijk.		Op rawah-gronden.	Jaarlijks beplant.	Niet jaarlijks beplant.
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.			
Bantam	44 652	100	33 547	»	2 176	14 127	15 71
Batavia (domein Bloeboer) .	919	»	»	»	»	»	»
Krawang	9 191	»	12 438	»	»	»	2 75
Preanger regentschappen .	123 284	5 393	39 785	302	4 686	30 143	»
Cheribon	150 518	377	24 377	»	14 549	194	5 17
Tagal	80 373	1 303	41 798	»	1 071	1 881	62
Pekalongan	54 412	4 175	4 305	»	83	450	»
Samarang	127 826	3 868	102 885	355	2 078	190	36
Japara	79 796	4 648	33 386	300	2 049	3 516	97
Rembang	38 206	1 274	120 024	»	348	548	50
Soerabaija	119 908	»	115 469	23	10 896	3 267	42
Pasoeroean	58 088	»	982	»	1 621	4 070	6
Probolinggo	31 688	88	4 212	»	309	495	3 30
Bezoeki	55 817	2 263	1 400	22	404	776	1 50
Banjoewangi	11 689	20	»	»	»	»	4
Banjoemas	74 847	7 219	35 786	744	1 089	3 616	5 83
Bagelen	69 568	32 399	47 223	6 040	6 957	5 201	4 20
Kadoe	69 330	24 232	12 002	2 127	10	2 831	8
Madioen	115 329	770	20 930	»	»	2 034	9 31
Kediri	69 279	138	19 126	»	1 736	5 192	2 41
Madura	1 595	»	8 247	30	»	1 330	»
Totaal . .	1 386 315	88 267	677 922	9 943	50 062	79 861	53 33
	1 474 582		687 865			133 191	
In 1875 was het cijfer . .	1 308 849	88 721	615 867	2 810	45 465	67 030	54 94
	1 397 570		618 677			121 971	

	WAARVAN MISLUKT.							
	Sawahs.					Tegalvelden.		
Totaal.	Van levend water voorzien.		Van regen afhankelijk.		Op rawah-gronden.	Jaarlijks beplant.	Niet jaarlijks beplant.	Totaal.
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.				
110 312	546	»	1 173	»	»	8	250	1 977
919	101	»	»	»	»	»	»	101
24 385	464	»	2 561	»	»	»	»	3 025
203 593	1 393	12	2 383	2	56	285	»	4 131
195 194	802	»	786	»	620	»	9	2 217
127 052	4 390	12	7 584	»	52	4	18	12 060
63 425	1 001	»	»	»	»	»	»	1 001
237 569	6 496	»	3 462	2	314	42	3	10 319
124 673	3 586	17	4 099	»	»	8	39	7 749
160 909	639	»	6 561	»	7	»	10	7 217
249 991	434	»	7 606	23	551	1 468	»	10 082
64 824	»	»	18	»	»	»	»	18
40 093	138	»	85	»	»	»	»	223
62 189	291	»	12	»	»	»	»	303
11 755	170	»	»	»	»	»	»	170
129 139	544	14	1 438	»	33	7	»	2 036
171 594	733	29	3 040	66	970	30	»	4 868
110 619	430	»	190	»	»	5	»	625
148 379	1 372	»	1 371	»	»	»	1 068	3 811
97 884	3 167	»	2 524	»	398	257	55	6 401
11 202	250	»	2 169	30	»	140	»	2 589
2 345 700	26 947	84	47 062	123	3 001	2 254	1 452	80 923
	27 031		47 185			3 706		
2 183 683	54 641	13 149	64 809	3 549	4 946	4 432	2 076	147 602
	67 790		68 358			6 508		

GEWESTEN.	ONBEPLANT GEBLEVEN (IN BOUWS).						
	Sawahs.			Tegalvelden (jaarlijks beplante).	Totaal.	Van levend water voorzien.	
	Van levend water voorzien.	Van regen afhankelijk.	Op rawahgronden.			1ste aanplant.	2de aanplant.
Bantam.	3	»	»	11	14	1 234 195	2 500
Batavia (domein Bloeboer) .	21	»	»	»	21	22 850	»
Krawang	245	975	»	»	1 220	238 250	»
Preanger regentschappen .	308	627	67	19 031	20 033	3 466 779	133 860
Cheribon	297	317	22	631	1 267	3 725 390	9 375
Tagal	1 707	4 635	122	800	7 264	2 733 597	38 730
Pekalongan	1 151	159	164	8 683	10 157	1 252 651	93 184
Samarang	633	9 128	1 584	12 323	23 668	3 359 947	78 945
Japara	4 003	7 983	992	6 724	19 702	1 265 788	99 516
Rembang	80	377	259	»	716	577 913	16 818
Soerabaija	841	414	»	409	1 664	3 353 737	»
Pasoeroean	19 574	256	»	17 435	37 265	3 204 835	»
Probolinggo	974	»	»	8	982	1 089 871	1 231
Bezoeki.	319	49	»	37	405	1 934 175	61 215
Banjoewangi	759	»	»	321	1 080	328 833	»
Banjoemas.	533	2 684	57	5 690	8 964	2 352 137	157 228
Bagelen	3	593	675	19	1 290	1 994 425	800 069
Kadoe	504	13	»	»	517	1 956 159	536 004
Madioen	17 701	7 935	»	3 380	29 016	3 134 369	12 980
Kediri	1 957	690	85	6 813	9 545	2 132 400	3 980
Madura.	»	»	»	8	8	28 000	»
Totaal . .	51 613	36 835	4 027	82 323	174 798	39 386 301	2 045 635
						41 431 936	
In 1875 was het cijfer . .	60 982	39 771	8 032	84 272	193 057	38 933 726	2 263 316
						41 197 042	

(a) Berekend alleen over de geslaagde velden, dus na aftrek van de mislukte.

VERMOEDELIJKE OPBRENGST DER GESLAAGDE VELDEN (IN PIKOLS PADI).

Sawahs. Van regen afhankelijk. 1ste aanplant.	Sawahs. Van regen afhankelijk. 2de aanplant.	Sawahs. Op rawah-gronden.	Tegalvelden. Jaarlijks beplant.	Tegalvelden. Niet jaarlijks beplant.	TE ZAMEN. In 't geheel.	TE ZAMEN. Gemiddeld per bouw (*a*).
640 471	»	43 127	172 764	238 976	2 332 033	21.52
»	»	»	»	»	22 850	27.93
174 674	»	»	»	28 730	441 654	20.67
990 901	7 164	131 651	392 764	»	5 123 119	25.68
430 263	»	398 919	1 883	51 795	4 617 625	23.92
821 126	»	19 285	24 401	6 082	3 643 221	31.68
103 869	»	1 909	7 472	»	1 459 085	23.37
2 123 157	6 390	52 038	2 696	3 213	5 626 386	24.76
363 053	3 000	27 547	28 759	9 970	1 797 633	15.37
1 478 045	»	5 600	4 228	4 893	2 087 497	13.57
1 536 871	»	301 060	14 380	3 845	5 209 893	21.71
38 560	»	81 050	183 150	2 835	3 510 430	54.47
127 041	»	12 978	15 840	80 941	1 327 902	33.30
37 907	550	13 332	19 314	26 883	2 093 376	33.82
»	»	»	»	920	329 753	28.57
1 029 874	15 274	30 194	52 697	83 481	3 720 885	29.26
736 796	45 615	187 632	111 115	54 519	3 930 171	23.57
268 613	38 838	245	16 928	702	2 817 489	25.61
393 687	»	»	35 962	84 526	3 661 524	25.39
472 579	»	38 450	99 430	40 700	2 787 539	30.47
108 000	»	»	20 000	»	156 000	18.12
11 875 487	116 831	1 345 017	1 203 783	723 011	56 696 065	25.03
11 992 318			1 926 794			
11 665 598	43 869	1 294 383	1 210 628	741 191	56 152 711	27.58
11 709 467			1 951 819			

Kolonaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE MM.

N°. 39.

(Zie bladz. 186, 189 en 190 van het verslag.)

OVERZIGT

VAN DE

CULTUUR VAN EENJARIGE GEWASSEN

(de padicultuur daaronder niet begrepen)

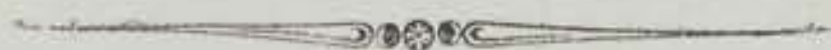
op JAVA

(met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta)

EN IN DE AFDEELING

PAMAKASSAN op MADURA,

over 1876.

GEWESTEN.	Eerste of tweede gewas.	Geslaagde velden (in bouws v								
		Sawahs van levend water voorzien en beplant met:								
		suikerriet.		djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse voedings-gewassen.	TOTAAL
		vrij-willig geteeld.	op hoog gezag geteeld.							
Bantam	1ste gewas	»	»	»	»	»	»	»	190	19
	2de »	»	»	306	»	»	»	»	738	1 04
Batavia	1ste »	1	»	»	»	»	»	4	8	1
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Krawang . . .	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	36	3
Preanger regent-schappen . . .	1ste »	»	»	»	»	»	7	123	126	25
	2de »	»	»	48	»	»	11	934	4 242	5 23
Cheribon	1ste »	1 252	4 935	59	»	»	»	2 641	738	9 62
	2de »	»	»	3 507	939	2 170	»	11 238	12 773	30 62
Tagal	1ste »	1 374	3 280	545	»	»	»	1 638	193	7 03
	2de »	»	»	8 329	534	297	325	»	1 091	10 57
Pekalongan . .	1ste »	311	1 835	1 579	388	»	109	2 445	2 606	9 27
	2de »	»	»	8 500	235	»	»	»	3 956	12 69
Samarang . . .	1ste »	90	2 310	»	»	»	»	196	165	2 76
	2de »	»	»	11 939	860	1 702	»	4 019	20 218	38 73
Japara	1ste »	1 155	4 072	700	»	»	3	»	1 877	7 80
	2de »	»	»	9 257	3 042	1 605	445	»	21 426	35 77
Rembang . . .	1ste »	244	330	»	»	»	»	»	»	57
	2de »	»	»	4 392	153	80	2 020	»	4 026	10 67
Soerabaija . . .	1ste »	3 000	8 516	»	»	»	»	»	»	11 51
	2de »	»	»	6 140	2 167	2	1 748	14 316	44 788	69 16
Pasoeroean . . .	1ste »	1 206	6 165	7	»	»	»	»	»	7 37
	2de »	»	»	13 562	1 953	»	458	4 782	25 687	46 44
Probolinggo . .	1ste »	1 537	4 455	30	»	»	»	»	240	6 26
	2de »	»	»	6 864	419	»	61	4 444	1 976	13 76
Bezoeki	1ste »	104	2 092	»	»	»	»	»	23	2 21
	2de »	»	»	23 641	629	22	6 313	6 740	1 496	38 84
Banjoewangi . .	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	273	271	»	689	»	1 063	2 29
Banjoemas . . .	1ste »	»	432	1 657	78	»	234	156	659	3 21
	2de »	»	»	14 988	77	»	6 170	598	4 053	25 88
Bagelen	1ste »	24	»	2 216	106	»	114	240	77	2 77
	2de »	12	»	6 175	236	117	443	995	3 647	11 62
Kadoe	1ste »	»	»	179	»	»	»	1 127	1 830	3 13
	2de »	»	»	3 485	»	»	4 860	5 630	1 555	15 53
Madioen	1ste »	147	229	»	»	»	»	161	91	62
	2de »	»	»	1551	35	2 113	631	9 111	36 292	49 73
Kediri	1ste »	252	1 750	110	»	»	100	»	172	2 38
	2de »	»	»	6 352	392	28	1 542	2 450	13 805	24 56
Madura	1ste »	171	»	400	»	»	»	»	188	75
	2de »	»	»	1 570	3	40	40	»	444	2 09
TOTAAL . .	1ste »	10 868	40 401	7 482	572	»	567	8 731	9 183	77 80
	2de »	12	»	130 879	11 945	8 176	25 756	65 257	203 312	445 33
In 1875 was het cijfer	1ste »	10 853	37 710	3 629	610	»	780	8 206	10 419	72 20
	2de »	55	»	132 522	10 649	7 676	31 547	40 207	190 769	413 42

…uws v… 500 vierkante Rhijnlandsche roeden).

	Sawahs van regen afhankelijk en beplant met:									Sawahs op rawahgronden en beplant met:				
	suikerriet.													
…otaal.	vrijwillig geteeld.	op hoog gezag geteeld.	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse voedingsgewassen.	Totaal.	suikerriet (vrijwillig geteeld).	djagong.	kapas.	diverse voedingsgewassen.	Totaal.
190	»	»	8	»	»	5	55	173	241	»	»	»	»	»
1 04	»	»	440	»	65	»	192	1 361	2 058	»	»	»	»	»
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	60	60	»	»	»	»	»
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	10	»	22	»	»	2	219	1 111	1 364	»	»	»	»	»
5 23	»	»	44	»	4	3	95	884	1 030	»	»	»	»	»
9 62	587	»	80	»	»	»	346	89	1 102	»	»	»	2	2
30 62	»	»	378	»	131	»	307	441	1 257	»	39	40	329	408
7 03	»	»	65	»	»	»	»	»	65	»	»	»	»	»
10 57	»	»	1 113	35	2	86	»	1 249	2 485	»	»	»	»	»
9 27	»	»	1 130	25	»	3	126	103	1 387	»	»	»	»	»
12 69	»	»	»	»	»	»	»	390	390	»	»	»	»	»
2 76	»	»	9	5	4	»	16	1 310	1 344	»	»	»	»	»
38 73	»	»	18 830	24	7 163	»	11 970	19 854	57 841	»	»	»	25	25
7 80	202	»	147	»	»	»	»	2 000	2 349	»	186	»	574	760
35 77	»	»	1 713	68	524	122	»	3 247	5 674	»	»	»	»	»
57	639	»	25	»	»	2	»	»	666	»	»	»	»	»
10 67	»	»	9 943	698	364	14 546	»	26 594	52 145	»	»	»	»	»
11 51	20	»	2	»	»	»	»	102	124	»	»	»	»	»
69 16	»	»	3 567	123	9	1 736	9 192	13 234	27 861	»	»	»	62	62
7 37	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
46 44	»	»	218	»	»	»	381	127	726	»	»	»	»	»
6 26	108	639	3	»	»	»	»	»	750	»	»	»	»	»
13 76	»	»	1 125	»	»	»	10	13	1 148	»	»	»	»	»
2 21	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
38 84	»	»	227	3	4	304	84	99	721	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
2 29	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
3 21	»	»	1 960	»	»	»	30	627	2 617	»	»	»	8	8
25 88	»	»	565	2	»	313	53	288	1 221	»	»	»	»	»
2 77	29	»	1 978	117	»	15	175	713	3 027	»	20	»	32	52
11 62	16	»	3 116	227	275	757	948	6 956	12 295	»	»	»	11	11
3 13	»	»	230	»	»	2	1 164	70	1 466	»	»	»	»	»
15 53	»	»	992	»	»	704	1 590	1 407	4 693	»	»	»	»	»
62	105	»	»	»	»	»	11	5	121	»	»	»	»	»
49 73	»	»	87	»	50	54	2 030	1 435	3 656	»	»	»	»	»
2 38	44	340	91	21	»	209	»	7	712	»	»	»	»	»
24 56	»	»	267	31	57	68	770	2 570	3 763	»	»	»	»	»
75	13	»	763	»	»	»	»	155	931	»	»	»	»	»
2 09	»	»	2 919	1	152	87	»	741	3 900	»	»	»	»	»
77 80	1 757	979	6 513	168	4	238	2 142	6 525	18 326	»	206	»	616	822
45 33	16	»	45 544	1 212	8 800	18 780	27 622	80 890	182 864	»	39	40	427	506
72 20	1 053	489	3 367	372	1	304	2 289	5 073	12 948	1	95	»	135	231
13 42	55	»	42 525	1 708	4 722	11 459	19 365	85 995	165 829	»	»	285	373	658

GEWESTEN.	Eerste of tweede gewas.	Geslaagde velden (in bouws van ... — Tegalvelden (jaarlijks beplante) waarop verbouwd: suikerriet. vrijwillig geteeld.	suikerriet. op hoog gezag geteeld.	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse voedingsgewassen.	TOTAAL.
Bantam	1ste gewas	341	»	480	»	250	20	2 795	585	4 471
	2de »	»	»	661	»	27	»	162	315	1 165
Batavia	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Krawang	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Preanger regentschappen . . .	1ste »	451	»	3 421	»	530	3 870	4 449	14 666	27 387
	2de »	»	»	1 581	»	2	225	601	1 323	3 732
Cheribon	1ste »	323	13	186	»	»	»	74	161	757
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	1	1
Tagal	1ste »	»	»	6 671	»	»	»	»	641	7 312
	2de »	»	»	301	»	118	35	»	140	594
Pekalongan . . .	1ste »	»	»	2 363	60	»	351	104	982	3 860
	2de »	»	»	»	6	»	»	»	675	681
Samarang . . .	1ste »	11	»	10 983	102	24	»	511	13 022	24 653
	2de »	8	»	4 856	57	181	»	1 359	5 605	12 066
Japara	1ste »	137	649	4 974	»	30	30	»	3 483	9 303
	2de »	»	»	985	49	4	16	»	2 522	3 576
Rembang	1ste »	220	»	10 287	464	1 374	1 828	»	9 330	23 503
	2de »	»	»	2 826	275	249	1 361	»	6 829	11 540
Soerabaija . . .	1ste »	»	»	8 312	»	601	333	»	11 496	20 742
	2de »	»	»	2 394	63	267	335	302	6 780	10 141
Pasoeroean . . .	1ste »	454	76	18 586	40	90	5 366	1 374	2 129	28 115
	2de »	»	»	8 406	377	»	623	1 771	5 044	16 221
Probolinggo . .	1ste »	81	»	15 476	»	»	608	»	39	16 204
	2de »	»	»	1 452	2	»	513	92	7 369	9 428
Bezoeki	1ste »	»	»	21 339	»	»	805	159	224	22 527
	2de »	»	»	6 400	237	8	5 833	465	7 024	19 967
Banjoewangi . .	1ste »	»	»	40	»	»	123	»	76	239
	2de »	»	»	67	35	»	»	»	65	167
Banjoemas . . .	1ste »	»	»	4 969	14	»	442	527	345	6 297
	2de »	»	»	1 849	4	»	248	88	476	2 665
Bagelen	1ste »	77	»	5 680	524	67	1 293	1 754	6 093	15 488
	2de »	37	»	3 146	307	426	1	1 503	4 168	9 588
Kadoe	1ste »	15	»	2 385	»	»	12	5 552	5 200	13 164
	2de »	»	»	6 700	»	»	1 542	2 845	3 682	14 769
Madioen	1ste »	202	651	4 815	71	3	72	2 370	4 226	12 410
	2de »	»	»	421	100	154	601	1 010	4 129	6 415
Kediri	1ste »	581	»	2 797	83	415	4 063	307	4 675	12 921
	2de »	»	»	1 419	197	383	677	1 088	7 265	11 029
Madura	1ste »	16	»	14 470	»	»	»	»	1 609	16 095
	2de »	»	»	13 079	10	96	112	»	1 327	14 624
TOTAAL . .	1ste »	2 909	1 389	138 234	1 358	3 384	19 216	19 976	78 982	265 448
	2de »	45	»	56 543	1 719	1 915	12 122	11 286	64 739	148 369
In 1875 was het cijfer	1ste »	2 970	1 212	112 117	847	2 654	14 479	30 143	83 713	248 135
	2de »	56	»	52 526	1 408	2 884	10 053	7 527	55 124	129 578

vs van	500 vierkante Rhijnlandsche roeden).								Bovendien zijn mislukt (in bouws):					
	Tegalvelden (niet jaarlijks beplante) waarop verbouwd:								sawahs.			tegalvelden.		
AAL.	suikerriet (vrijwillig geteeld).	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse voedingsgewassen.	Totaal.	van levend water voorzien.	van regen afhankelijk.	op rawahgronden.	jaarlijks beplante.	niet jaarlijks beplante.	Totaal.
471	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
165	19	353	»	8	»	»	449	829	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	5	199	»	»	»	»	478	682	»	»	»	»	55	55
387	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	172	»	172
732	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
757	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1	75	115	»	»	64	3 518	573	4 345	54	»	»	»	16	70
312	»	»	»	»	»	»	»	»	2 695	4 611	»	167	»	7 473
594	»	1 126	»	»	»	»	503	1 629	1 424	2 987	»	1 472	106	5 989
860	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
681	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
653	»	»	»	»	»	»	»	»	39	77	»	133	»	249
066	»	2 138	»	»	17	296	1 039	3 490	2 155	5 636	»	453	72	8 316
303	»	»	»	»	»	»	»	»	108	10	»	11	»	129
576	237	216	2	»	»	274	70	799	39	1 935	»	»	67	2 041
503	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
540	»	1 038	»	»	»	»	1 659	2 697	624	485	»	77	34	1 220
742	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 215	»	2 215
141	»	18	»	»	»	»	133	151	540	2 779	»	»	»	3 319
115	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
221	»	1 774	»	»	54	»	»	1 828	»	18	»	»	»	18
204	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
428	»	13 101	»	»	»	»	3 755	16 856	»	»	»	»	»	»
527	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
967	»	6 291	»	8	122	80	2 111	8 612	»	»	»	»	»	»
239	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
167	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
297	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4
165	»	4 167	1	3	355	14	109	4 649	»	»	»	5	5	10
88	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	119	167	»	286
88	»	3 314	»	»	989	352	2 894	7 549	»	»	»	»	13	13
64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
69	»	4 942	»	»	2 067	50	2 045	9 104	»	»	»	»	»	»
10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	82	»	82
15	»	2 875	2	»	64	122	4 919	7 982	34	»	»	30	»	64
21	»	»	»	»	»	»	»	»	142	»	»	3 934	»	4 076
29	»	29	»	»	»	»	274	303	658	85	»	286	»	1 029
95	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
24	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
48	»	»	»	»	»	»	»	»	2 984	4 698	119	6 885	»	14 686
69	336	41 696	5	19	3 732	4 706	21 011	71 505	5 528	13 925	»	2 323	368	22 144
35	»	»	»	»	»	»	»	»	2 112	1 227	»	10 169	»	13 508
78	261	37 569	92	133	4 008	5 596	41 141	88 800	5 551	11 048	»	6 068	2 168	24 835

GEWESTEN.	Van de GESLAAGDE (1) velden waren door de bevolking voor eigen cultuur beplant met:															
	suikerriet		djagong.		indigo.		kapas.		tabak.		katjang.		diverse voedingsgewassen.		Totalen.	
	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.	Als eerste gewas.	Als tweede gewas.
Bantam	341	19	488	1 760	„	„	250	100	25	„	2 850	354	948	2 863	4 902	5 096
	360		2 248				350				3 204		3 811		9 998	
Batavia	1	„	„	„	„	„	„	„	„	„	4	„	8	„	13	„
Krawang	„	5	„	199	„	„	„	„	„	„	„	„	60	514	60	718
													574		778	
Preanger regentschappen	461	„	3 443	1 673	„	„	530	6	3 879	239	4 791	1 630	15 003	6 449	29 007	9 997
			5 116				536		4 118		6 421		22 352		39 004	
Cheribon	2 162	75	325	4 039	„	939	„	2 341	„	64	3 061	15 063	990	14 117	6 538	36 638
	2 237		4 364								18 124		15 107		43 176	
Tagal	1 374	„	7 281	10 869	„	569	„	417	„	446	1 638	„	834	2 983	11 127	15 284
			18 150										3 817		26 411	
Pekalongan	311	„	5 072	8 500	473	241	„	„	463	„	2 675	„	3 691	5 021	12 685	13 762
			13 572		714								8 712		26 447	
Samarang	101	8	10 992	37 763	107	941	28	9 046	„	17	723	17 644	14 497	46 741	26 959	112 160
	109		48 755		1 048		9 074				18 367		61 238		139 119	
Japara	1 494	237	6 007	12 171	„	3 161	30	2 133	33	583	„	274	7 934	27 265	15 498	45 824
	1 731		18 178				2 163		616				35 199		61 322	
Rembang	1 103	„	10 312	18 199	464	1 126	1 374	693	1 830	17 927	„	„	9 330	39 108	24 413	77 053
			28 511		1 590		2 067		19 757				48 438		101 466	
Soerabaija	3 020	„	8 314	12 119	„	2 353	601	278	333	3 819	„	23 810	11 598	64 997	23 866	107 376
			20 433				879		4 152				76 595		131 242	
Pasoeroean	1 660	„	18 593	23 960	40	2 330	90	„	5 366	1 135	1 374	6 934	2 129	30 858	29 252	65 217
			42 553		2 370				6 501		8 308		32 987		94 469	
Probolinggo	1 726	„	15 509	22 542	„	421	„	„	608	574	„	4 546	279	13 113	18 122	41 196
			38 051						1 182				13 392		59 318	
Bezoeki	104	„	21 339	36 559	„	869	„	42	805	12 572	159	7 369	247	10 730	22 654	68 111
			57 898						13 377		7 528		10 977		90 795	
Banjoewangi	„	„	40	340	„	306	„	„	123	689	„	„	76	1 128	239	2 463
			380						812				1 204		2 702	
Banjoemas	„	„	8 586	21 569	92	84	„	3	676	7 086	713	753	1 639	4 926	11 706	34 421
			30 155		176				7 762		1 466		6 565		46 127	
Bagelen	130	65	9 894	15 751	747	770	67	818	1 422	2 190	2 169	3 798	6 915	17 676	21 344	41 068
	195		25 645		1 517		885		3 612		5 967		24 591		62 412	
Kadoe	15	„	2 794	16 119	„	„	„	„	14	9 173	7 843	10 115	7 100	8 689	13 086	44 096
			18 913						9 187		17 958		15 789		57 182	
Madioen	454	„	4 815	4 934	71	137	3	2 317	72	1 350	2 542	12 273	4 322	46 775	12 279	67 786
			9 749		208		2 320		1 422		14 815		51 097		80 065	
Kediri	877	„	2 998	8 067	104	620	415	468	4 372	2 287	307	4 308	4 854	23 914	13 927	39 664
			11 065		724		883		6 659		4 615		28 768		53 591	
Madura	200	„	15 633	17 568	„	14	„	288	„	239	„	„	1 952	2 512	17 785	20 621
			33 201										4 464		38 406	
	15 534	409	152 435	274 701	2 098	14 881	3 388	18 950	20 021	60 390	30 849	108 871	95 306	370 379	319 631	848 581
	15 943		427 136		16 979		22 338		80 411		129 720		465 685		1 168 212	

(1) Van de mislukte velden is de cultuur waarvoor zij gebezigd werden, niet afzonderlijk aangeduid.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE NN.

N°. 40.

(Zie bladz. 191 van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de voorgenomen afschrijvingen en bijplantingen in de op hoog gezag aangelegde koffijplantsoenen op Java, over 1876/77.

GEWESTEN.	GEREGELDE TUINEN. (1)							
	Aanwezig getal koffijboomen in den aanvang van 1876.		Aantal koffijboomen in 1876 af te schrijven.		Aantal koffijboomen in den westmoesson van 1876/77 bij te planten.		Alzoo in den aanvang van 1877 vermoedelijk aanwezig (vruchtdragende en jonge boomen te zamen).	
	Vruchtdragende.	Jonge.	Vruchtdragende.	Jonge.	Getal boomen.	Afstand van de dessa's (in palen).	*meer* dan het jaar te voren.	*minder* dan het jaar te voren.
Bantam	2 045 093	1 739 746	»	»	»	»	»	»
Krawang.	249 728	135 358	68 016	»	55 770	0 à 2	»	12 246
Preanger regentschappen	17 146 520	11 292 391	1 390 681	14 462	2 985 304	0 à 11	(2) 1 580 161	»
Cheribon	12 015 797	6 776 720	1 337 820	45 055	2 405 660	0 à 9	1 022 785	»
Tagal	4 579 472	2 768 505	617 300	»	878 909	0 à 6	261 609	»
Pekalongan	5 182 438	2 033 789	351 126	»	704 162	0 à 8^1	353 036	»
Samarang	12 990 226	3 600 093	660 885	3 500	3 956 504	0 à 7	3 292 119	»
Japara.	2 241 090	888 028	335 047	2 365	304 717	$^1/_8$ à $6^3/_4$	»	32 695
Soerabaija	1 117 330	278 823	34 758	»	138 716	0 à 9	103 958	»
Pasoeroean	2 370 879	231 057	146 460	»	97 250	$^1/_2$ à $3^1/_2$	»	49 210
Probolinggo. . . .	5 887 387	774 958	1 133 220	»	431 655	0 à 10	»	701 565
Bezoeki	8 000 015	2 339 218	1 289 182	44 746	505 030	$^1/_4$ à 10	»	828 898
Banjoewangi . . .	2 287 688	132 178	680 709	»	211 350	0 à $7^1/_2$	»	469 359
Banjoemas	5 328 395	3 576 191	1 159 295	22 580	2 121 865	0 à 10	939 990	»
Bagelen	5 624 716	2 422 921	1 414 389	»	646 040	0 à 10	»	768 349
Kadoe	9 918 335	1 901 020	264 547	»	949 065	0 à 12	684 518	»
Madioen	11 237 340	4 577 628	934 234	379 225	1 902 327	0 à 12	588 868	»
Kediri	11 847 047	1 760 344	751 554	1 419	940 059	0 à 10	187 086	»
Totaal. .	120 069 496	47 228 968	12 569 223	513 352		0 à 12	9 014 130	2 862 322
	167 298 464		13 082 575		19 234 383		Alzoo *meer* 6 151 808	

(1) Nu de Preanger-regelingen voor het grootste gedeelte van Java toepasselijk zijn verklaard (verg. het verslag van 1875, bladz. 180) worden in *ongeregelde* plantsoenen geene bijplantingen meer uitgeschreven en alle bestaande aanplantingen van dien aard als vrijwillige beschouwd. Alleen in Pasoeroean, dat niet aan de nieuwe regelingen onderworpen werd, staan nog als op hoog gezag aangelegde ongeregelde aanplantingen te boek 8 295 734 vruchtdragende boomen, waarvan 5 738 673 in bosschen en 2 557 061 in paggers en kampongs. De verder in Pasoeroean en in de overige gewesten aanwezige ongeregelde aanplantingen werden in 1876 geschat op 109 822 538 vruchtdragende boomen (verg. bijlage OO). Van de jonge boomen in ongeregelde plantsoenen zijn geen opgaven bekend.

(2) Hieronder 49 690 boomen die op stomp gekapt zouden worden.

ZITTING 1877 — 1878. — 5.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE OO.

N°. 41.

(Zie bladz. 191 en 192 van het verslag.)

GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR

OP

JAVA.

Uitkomsten over het jaar 1876.

RESIDENTIEN.	Aantal huisgezinnen ingedeeld bij de koffijcultuur.	GETAL VRUCHTDRAGENDE BOOMEN, WAARVAN IN 1876 GEOOGST IS.			Verkregen hoeveelheid koffij, in pikols van 100 katti's of van 61,76 kilogram.
		Geregelde tuinen.	Bosch-, pagger- en kampongkoffij.	Te zamen.	
Bantam	20 486	2 045 093	754 898	2 799 991	14 351,35
Krawang	2 576	249 728	256 205	505 933	1 035,81$^{3}/_{5}$
Preanger regentschappen . . .	117 062	17 146 520	13 804 474	30 950 994	230 372,50$^{3}/_{10}$
Cheribon	56 412	12 015 797	3 942 135	15 957 932	36 617,39$^{2}/_{5}$
Tagal	21 388	4 579 472	3 994 706	8 574 178	86 419,17$^{3}/_{5}$
Pekalongan	17 449	5 182 438	3 246 697	8 429 135	29 956,33
Samarang	50 158	12 990 226	6 905 463	19 895 689	69 714,49$^{4}/_{5}$
Japara	9 420	2 241 090	171 344	2 412 434	5 035,44$^{3}/_{5}$
Soerabaija	6 699	1 117 330	751 502	1 868 832	8 547,84$^{4}/_{5}$
Pasoeroean	36 907	2 370 879	29 331 831	31 702 710	357 962,43$^{52}/_{100}$
Probolinggo	19 056	5 887 387	4 523 732	10 411 119	42 546,26$^{4}/_{5}$
Bezoeki.	34 880	8 000 015	2 532 222	10 532 237	39 619,41$^{1}/_{5}$
Banjoewangi	5 232	2 287 688	»	2 287 688	11 086,48$^{2}/_{5}$
Banjoemas.	73 605	5 328 395	5 010 837	10 339 232	21 177,54$^{2}/_{5}$
Bagelen	46 670	5 624 716	9 124 375	14 749 091	45 302,83$^{3}/_{5}$
Kadoe	65 396	9 918 335	23 340 508	33 258 843	81 577,30$^{3}/_{5}$
Madioen	45 443	11 237 340	3 601 884	14 839 224	77 277,38$^{2}/_{10}$
Kediri	44 986	11 847 047	6 825 459	18 672 506	46 290,68
Te zamen . . .	673 825	120 069 496	118 118 272	238 187 768	1 204 890,70$^{82}/_{100}$
Soerakarta	—	—	—	—	52 608,00
Djokjokarta	—	—	—	—	6 713,55$^{1}/_{2}$
Totaal . . .	—	—	—	—	1 264 212,26$^{32}/_{100}$
In 1875 was het cijfer	(a) 675 397	(a) 123 365 888	(a) 114 019 130	(a) 237 385 018	492 636,77$^{7}/_{20}$
» 1874 » » »	619 180	126 328 564	112 509 769	238 838 333	1 030 106,42$^{9}/_{20}$

Overwigten (meer bevonden bij de pakhuizen). — Pikols.	Minder bevonden in de kleine pakhuizen. — Pikols.	Alzoo bij de pakhuizen in ontvangst genomen. — Pikols.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld één pikol koffij is verkregen.	*AANMERKINGEN.*
24,69	36,00	14 340,04	195	(a) Ongerekend de plantsoenen in Soerakarta en Djokjokarta.
»	»	1 035,81$^{3}/_{5}$	488	
80,16$^{7}/_{10}$	»	230 452,67	134	
180,40$^{3}/_{5}$	»	36 797,80	434	
56,88	»	86 476,05$^{3}/_{5}$	99	
5,16	»	29 961,49	281	
146,91	175,65$^{4}/_{5}$	69 685,75	285	
1,87	»	5 037,31$^{3}/_{5}$	478	
»	»	8 547,84$^{4}/_{5}$	219	
919,90$^{26}/_{100}$	»	358 882,33$^{78}/_{100}$	88	
32,31$^{2}/_{5}$	»	42 578,58$^{1}/_{5}$	245	
414,83$^{1}/_{5}$	4,20	40 030,04$^{2}/_{5}$	263	
21,37$^{2}/_{5}$	»	11 107,85$^{4}/_{5}$	205	
30,46$^{4}/_{5}$	4,45	21 203,56$^{1}/_{5}$	488	
156,06$^{11}/_{20}$	4,80$^{11}/_{15}$	45 454,09$^{5}/_{12}$	324	
117,33$^{4}/_{5}$	»	81 694,64$^{2}/_{5}$	407	
44,88$^{2}/_{10}$	20,39$^{2}/_{10}$	77 301,87$^{2}/_{10}$	192	
3,22$^{2}/_{5}$	20,96	46 272,94$^{2}/_{5}$	403	
2 236,48$^{31}/_{100}$	266,46$^{11}/_{15}$	1 206 860,72$^{119}/_{300}$	197	
14,13$^{1}/_{4}$	»	52 622,13$^{1}/_{4}$	—	
»	»	6 713,55$^{1}/_{2}$	—	
2 250,61$^{56}/_{100}$	266,46$^{11}/_{15}$	1 266 196,41$^{44}/_{300}$	—	
898,19$^{1}/_{2}$	114,40	493 420,56$^{17}/_{20}$	(a) 543	
1 961,64	78,53$^{13}/_{20}$	1 031 989,52$^{8}/_{10}$	(a) 250	

RESIDENTIEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN DER KOFFIJ UIT DEN OOGST VAN 187				
	Inkoopsprijs aan de bevolking betaald à f 14 per pikol, (voor inferieure koffij à f 7 per pikol). (*b*)	Kosten van personeel, koelies, enz. bij de pakhuizen.	Kosten van inlandsch personeel bij de koffijcultuur, als mantri's, enz.	Bijzondere meerdere kosten van bewerking der koffij naar de West-Indische bereidingswijze.	Kosten van afpakking en vervoer naar de strand-pakhuizen.
Bantam.	f 200 918,34	f 17 186,51^{5}	f 5 640,00	»	f 11 070,3
Krawang	14 428,79	731,43	540,00	»	1 028,4
Preanger regentschappen . . .	3 032 227,22^{5}	46 854,34	»	f 6,00	350 064,0
Cheribon	512 109,16	14 244,69^{5}	7 020,00	»	40 898,3
Tagal	1 206 290,17	10 596,77	4 860,00	»	88 849,7
Pekalongan	419 132,56	7 628,25	4 320,00	»	25 327,3
Samarang	974 323,49	14 008,58	4 860,00	»	68 122,3
Japara	69 632,76	2 961,31	7 560,00	»	3 782,5
Soerabaija	118 811,56	2 411,91	4 620,00	»	8 284,4
Pasoeroean	4 880 864,00	31 851,00	21 380,00	»	318 801,4
Probolinggo	593 395,39^{5}	9 866,84	5 940,00	2 297,01^{5}	18 879,0
Bezoeki	554 131,84^{5}	8 902,36^{5}	7 560,00	»	38 695,9
Banjoewangi.	154 834,56^{5}	1 733,46	1 080,00	»	3 625,9
Banjoemas.	296 485,61	8 645,00	4 320,00	»	39 414,5
Bagelen	633 968,18	9 030,00	7 020,00	»	90 774,9
Kadoe	1 141 413,82	13 819,62	8 160,00	»	118 214,1
Madioen	1 081 180,76	19 212,99	6 790,00	»	(*c*) 150 000,0
Kediri	646 239,49^{5}	14 216,29^{5}	7 560,00	»	68 392,4
Te zamen . . .	f 16 530 387,72^{5}	f 233 901,37	f 109 230,00	f 2 303,01^{5}	f 1 444 226,0
Soerakarta.	1 276 400,00	2 208,00	»	»	67 737,
Djokjokarta	167 838,87^{5}	»	»	»	17 354,
Totaal . . .	f 17 974 626,60	f 236 109,37	f 109 230,00	f 2 303,01^{5}	f 1 529 318,
In 1875 was het cijfer	7 333 857,03	191 057,52	111 750,00	»	674 091,
» 1874 » » »	15 074 609,29	195 454,22	119 202,54	»	1 431 958,

AAN HET GOUVERNEMENT GELEVERD.			Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan kwam.	Getal inkooppakhuizen.	AANMERKINGEN.
Percentsgewijze belooning aan de inlandsche ambtenaren, enz.	Alle andere uitgaven, onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.			
f 4 628,06	f 114,47^{5}	f 239 557,71^{5}	f 16,70^{5}	9	
375,99	»	17 104,69^{5}	16,51^{3}	1	
181 406,39^{5}	596,67	3 611 154,64	15,66^{9}	69	
13 398,37	»	587 670,55^{5}	15,97	19	
31 499,60	1 265,00	1 343 361,33	15,53^{5}	10	
10 976,55	»	467 384,66	15,53	9	
22 540,25	»	1 083 854,64	15,55^{3}	16	
1 800,91^{5}	»	85 737,49^{5}	17,02	7	
3 134,21	»	137 262,08	16,05^{7}	3	
113 210,00	34 715,11	5 400 821,58	15,40^{4}	25	
15 473,82	»	645 852,16^{5}	15,16^{8}	21	
14 498,83^{5}	1 126,62	624 915,65	15,61	9	
4 045,34^{5}	115,24	165 434,53	14,89^{3}	2	
7 765,09	788,33^{5}	357 418,56^{5}	16,86	17	
14 949,00	5 299,00	761 041,09	16,74^{3}	13	
29 811,39	»	1 311 419,00	16,05^{2}	18	
27 797,92	»	1 284 981,67	16,62^{2}	24	
14 417,06^{5}	»	750 825,31	16,22^{6}	22	
f 511 728,80^{5}	f 44 020,45	f 18 875 797,37	f 15,40^{4}	294	
»	»	1 346 345,78^{5}	25,58^{5}	1	
»	»	185 193,41^{5}	27,58^{5}	»	
f 511 728,80^{5}	f 44 020,45	f 20 407 336,57	f 16,11^{5}	295	
186 593,70	17 586,05	8 514 936,14^{5}	17,25^{5}	288	
382 926,73^{5}	16 254,92^{5}	17 220 406,17	16,68	253	

(*b*) Voor de koffij uit Soerakarta en Djokjokarta wordt bovendien f 11 per pikol als belasting aan de vorsten te goed gedaan. De hoofden van het Mangkoe Negorosche en van het Pakoe Alamsche huis, die zelf het product leveren en geen belasting aan de vorsten verschuldigd zijn, ontvangen de volle f 25 per pikol (*Indisch Staatsblad* 1873 n°. 273). Verg. ook het verslag van 1874, bladz. 185.

Hoeveel koffij als inferieure soort bij de inkooppakhuizen is ingeleverd, is slechts voor enkele gewesten vermeld gevonden, en wel voor de acht volgende, tot de daarnevens vermelde bedragen: Krawang (ruim 10 pikols), Tagal (ruim 511), Samarang (circa 241), Japara (ruim 123), Banjoewangi (circa 54), Madioen (circa 90), Kediri (ruim 257) en Soerakarta (4 pikols).

(*c*) Bij benadering opgegeven, omdat het juiste cijfer bij de afsluiting der opgaven nog niet bekend was.

ZITTING 1877—1878. — 5.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **PP.**

N°. 42.

(Zie bladz. 195 van het verslag.)

GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR

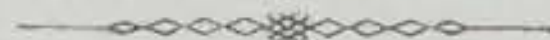
OP

JAVA.

OVERZIGT

BETREFFENDE

den aanplant voor den oogst van 1876, de werkkrachten, productie, verschillende betalingen enz.; een en ander voor elke fabriek in het bijzonder.

NAMEN der — AFDEELINGEN.	NAMEN der — ONDERNEMINGEN.	Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876 — beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	Aantal bouws voor den oogst van 1876 — vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht.	Aantal bouws voor den oogst van 1876 — vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	Opbrengst: gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Gem… del… geha… van riets… volg… Beau…
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
CHERIBON.									
Sindanglaut .	Sindanglaut . . .	1 810	500	»	»	32 254,71 n°. 12.	64,51	16 993 050	7° à
Idem . . .	Karang Sambong	948	300	»	20⁸⁷⁵/₅₀₀	28 646,38 n°. 12.	89,31	12 578 500	8°
Idem . . .	Tjiledoek.	2 063	500	»	»	34 821,13 n°. 10-13.	69,64	15 060 000	6°
Idem . . .	Tersana.	1 724	400	»	»	26 008,24	65,02	11 800 000	6°
Ploembon. . .	Soerawinangon .	2 855	400	»	»	30 845,24 n°. 14, 17, 18.	77,11	14 172 800	9°
Idem . . .	Gempol.	2 137	400	»	»	36 482,34	91,21	11 880 700	9°
Idem . . .	Glagamidang . .	1 894	324	»	»	26 892	83	11 016 000	9°
Idem . . .	Ardjowinangon .	2 113	450	»	»	32 400 n°. 11-14.	72	15 274 475	9°
Madjalengka.	Paroengdjaija . .	3 014	500	»	»	32 500 n°. 13.	65	14 776 000	8°
Idem . . .	Djatiwangi. . . .	2 983	500	$3^{167}/_{500}$	68	40 000 n°. 13.	70,01	21 089 500	9°
	Totaal . . .	21 541	4 274	$3^{167}/_{500}$	$88^{575}/_{500}$	320 850,04	73,49	144 641 025	† (a

(*a*) De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

(*b*) De onderneming werkt nog op de oude voorwaarden.

(*c*) Soerawinangon betaalt geen cijns in geld, maar heeft eene verpligte levering van 10 653,55 pikols suiker 's jaars, door het Gouver

	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement.					Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
	Schadeloos-stelling voor den grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuur-procenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal.	van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
à	2 125	f 62 500,00	f 1 125,00	f 7 285,00	f 91 035,00	f 61 666,25	»	f 575,00	f 1 620,00	f 2 195,00	14	180	200	50
8°	12 075	39 000,00	675,00	6 588,00	58 338,00	61 009,20	f 525,00	345,00	1 080,00	1 425,00	54	290	15	»
6°	21 850	61 000,00	1 082,50	7 347,50	91 280,00	62 075,00	»	575,00	1 620,00	2 195,00	50	550	»	»
6°	17 480	50 800,00	900,00	6 212,00	75 392,00	54 999,60	»	460,00	1 080,00	1 540,00	38	455	»	»
9°	(b)	73 267,86 (plantloon)	900,00	7 197,22	81 365,08	(c)	»	(b)	1 080,00	1 080,00	10	100	250	50
9°	18 400	50 000,00	900,00	6 574,00	75 874,00	46 809,00	»	460,00	1 080,00	1 540,00	32	175	156	54
9°	13 041	40 500,00	703,08	4 913,46	59 157,54	31 641,03	»	372,60	1 080,00	1 452,60	10	148	80	20
9°	18 900	51 750,00	1 012,50	5 620,50	77 283,00	43 527,37^{5}	»	540,00	1 080,00	1 620,00	17	230	30	»
8°	20 300	57 500,00	1 000,00	6 667,50	85 467,50	46 948,75	»	580,00	1 080,00	1 660,00	50	100	300	100
9°	20 300	57 500,00	1 085,00	7 545,00	86 430,00	43 805,00	1 800,00	580,00	1 080,00	1 660,00	40	70	430	120
† (	162 471	f 543 817,86	f 9 383,08	f 65 950,18	f 781 622,12	f 452 481,20^{5}	f 2 325,00	f 4 487,60	f 11 880,00	f 16 367,60	315	2 298	1 461	394

…contractsprijs aan te nemen. Bij publieken verkoop bragt de levering van 1876 f 176 468,02 op.

NAMEN der		Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876			Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven:		Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement.				
			beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	vrijwillig beplant: (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)										
AFDEELINGEN.	ONDERNEMINGEN.			waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht.	gronden door de ondernemers gehuurd.	in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	gemiddeld per bouw.			Schadeloosstelling voor den grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
TAGAL.														
Tagal. . . .	Pagongan	710	150	»	74	13 540 n°. 12.	60,45	6 646 000	9°	f 4 950,00	f 16 500,00	f 279,00	f 1 074,75	f 22 803
Idem . . .	Adhiwerna. . . .	3 227	400	»	»	29 421 n°. 12 en 13.	73,55	11 122 000	9°	18 964,00	47 380,00	900,00	4 724,00	71 968
Idem . . .	Pangka.	1 896	500	»	100 $^{250}/_{500}$	43 500 n°. 14.	72,44	18 444 000	9°	17 407,50	60 000,00	1 125,00	7 095,00	85 627
Idem . . .	Kemanglen . . .	1 774	400	»	18	26 909 n°. 12.	64,37	11 596 000	9½°	15 400,00	48 000,00	800,00	4 770,00	68 970
Idem . . .	Doekoewringin .	2 453	400	»	31	28 000 n°. 12.	64,96	12 417 000	9°	13 200,00	46 000,00	800,00	4 304,00	64 304
Brebes.	Djatibarang . . .	2 469	400	»	40	26 816 n°. 12 en 13.	60,95	9 000 000	10½°	14 944,00	51 200,00	900,00	6 100,00	73 144
Pamalang. . .	Bandjardawa. . .	3 034	400	»	»	26 125 n°. 13.	65,31	11 699 000	10°	13 800,00	48 000,00	800,00	4 156,00	66 756
Idem . . .	Tjomal	2 464	300	»	25	27 648 n°. 12.	85,07	11 993 520	8°	11 241,00	35 226,00	600,00	2 967,00	50 034
	Totaal . . .	18 027	2 950	»	288 $^{250}/_{500}$	221 959	68,54	92 917 520	†	f 109 906,50	f 352 306,00	f 6 204,00	f 35 190,75	f 503 607
PEKALONGAN.														
Pekalongan. .	Wonopringo. . .	4 250	700	»	»	43 302 n°. 10—14.	61,86	19 948 550	†	f 28 175,00	f 87 500,00	f 1 498,00	f 8 011,50	f 125 184
Bandar	Seragi	3 716	400	»	23	± 25 000 n°. 13 en 14.	± 59,10	13 893 750	7°	14 400,00	50 000,00	834,00	4 144,00	69 378
Batang	Kalimati	3 733	500	»	44	31 500 n°. 13½	57,90	14 904 240	9°	19 250,00	65 000,00	1 042,50	6 940,00	92 232
	Totaal . . .	11 699	1 600	»	67	± 99 802	± 59,87	48 746 540	†	f 61 825,00	f 202 500,00	f 3 374,50	f 19 095,50	f 286 795

Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
...n aanplant die door ...schenkomst van het ...uvernement ...eft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
13 897,50	f 1 850,00	f 165,00	f 540,00	f 705,00	»	»	300	120
45 041,00	»	440,00	1 080,00	1 520,00	15	»	400	80
48 135,00	2 525,00	550,00	1 080,00	1 630,00	»	»	450	350
41 765,00	450,00	440,00	1 080,00	1 520,00	»	»	300	140
34 702,40	775,00	440,00	1 080,00	1 520,00	»	»	300	†
57 482,40	1 000,00	440,00	900,00	1 340,00	20	»	300	50
35 832,00	»	460,00	1 080,00	1 540,00	25	180	350	60
22 785,00	625,00	345,00	1 080,00	1 425,00	19	125	350	90
299 640,30	f 7 225,00	f 3 280,00	f 7 920,00	f 11 200,00	79	305	2 750	†
77 131,25	»	f 805,00	f 1 620,00	f 2 425,00	»	»	350	†
30 097,60	f 575,00	480,00	1 080,00	1 560,00	25	»	180	90
49 447,50	1 100,00	550,00	1 620,00	2 170,00	14	»	500	80
156 676,35	f 1 675,00	f 1 835,00	f 4 320,00	f 6 155,00	39	»	1 030	†

NAMEN der AFDEELINGEN.	NAMEN der ONDERNEMINGEN.	Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd.	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	Opbrengst: gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Ge[…] de[…] geh[…] van […] riet[…] volg[…] Bea[…]
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	1[…]
SAMARANG.									
Kendal	Tjipiring	3 215	600	»	21	34 255,67 n°. 14–20.	55,16	14 518 800	9[…]
Idem. . . .	Poegoe	3 388	500	$1^{125}/_{500}$	$22^{125}/_{500}$	34 166,84	65,27	14 671 300	8[…]
Idem. . . .	Gemoe	3 281	500	»	12	± 32 500	± 63,47	16 235 520	9[…]
Idem. . . .	Kaliwoengoe . . .	3 484	500	»	»	± 32 500 n°. 6–10.	± 65	17 569 500	9[…]
	Totaal . . .	13 468	2 100	$1^{125}/_{500}$	$55^{125}/_{500}$	± 133 422,51	± 61,87	62 995 120	†
JAPARA.									
Patti I.	Langsee.	3 616	600	»	$38^{300}/_{500}$	29 500 n°. 12.	46,19	13 449 200	9[…]
Idem. . . .	Trangkil	2 378	400	$1^{200}/_{500}$	$15^{100}/_{500}$	27 622 n°. 9–14 en 20.	66,30	10 970 800	10[…]
Patti II. . . .	Tandjong Modjo.	2 708	464 (*d*) (460)	»	39	32 550 n°. 12.	(*e*)65,23	12 593 750	9[…]
Idem. . . .	Klaling.	1 697	400 ($373^{125}/_{500}$)	»	57	25 350 n°. 14, 15 en 16.	(*e*)58,92	9 649 800	9[…]
Japara.	Petjangaän. . . .	2 059	400	»	104	38 000 n°. 12.	75,40	15 494 000	9[…]
Idem. . . .	de Hoop (Maijong)	3 087	550	»	54	39 639,34 n°. 7–17.	65,63	16 444 100	9[…]
Koedoes. . . .	Rendeng	2 783	405	»	60	30 767 n°. 14.	66,16	12 972 800	7[…]
Idem. . . .	Besito.	2 458	500	»	38	40 967 n°. $12^{1}/_{2}$.	76,15	16 411 000	9[…]
Joana	Pakkies.	3 574	600	»	»	40 000 n°. 13 en 14.	66,66	20 600 000	8[…]
	Totaal . . .	24 360	4 319 ($4 288^{125}/_{500}$)	$1^{200}/_{500}$	$405^{400}/_{500}$	304 395,34	(*e*)64,83	128 585 450	†

(*d*) De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen aan het aantal bouws, waarvan gesneden is geworden.
(*e*) Berekend naar het aantal bouws, waarvan gesneden is geworden.
(*f*) Wegens het mislukken door overstrooming van $26^{387^5}/_{500}$ bouws aanplant, is van dit bedrag voor 1876 eene som van f 2897,72⁵ kwijtgescho[…]

Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement.					Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
Schadeloosstelling voor den grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal.	van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
26 294,12^{5}	f 71 207,50	f 1 149,00	f 5 631,00	f 104 281,62^{5}	f 47 342,40	f 525,00	f 660,00	f 1 620,00	f 2 280,00	6	30	†	†
20 552,12^{5}	60 000,00	1 125,00	7 727,50	89 404,62^{5}	59 125,00	600,00	550,00	1 080,00	1 630,00	35	80	†	†
19 250,00	62 500,00	1 000,00	5 375,00	88 125,00	38 522,00	300,00	550,00	1 620,00	2 170,00	35	80	†	†
23 056,00	59 520,00	1 125,00	6 645,00	90 346,00	56 200,00	»	550,00	1 080,00	1 630,00	20	112	†	†
89 152,25	f 253 227,50	f 4 399,00	f 25 378,50	f 372 157,25	f 201 189,40	f 1 425,00	f 2 310,00	f 5 400,00	f 7 710,00	96	302	†	†
19 680,00	f 69 795,00	f 1 302,00	f 7 782,00	f 98 559,00	f 66 354,00	f 975,00	f 660,00	f 1 620,00	f 2 280,00	»	»	400	80
11 288,00	46 236,00	900,00	6 010,00	64 434,00	41 934,00	425,00	440,00	1 080,00	1 520,00	25	40	700	150
16 156,48	49 184,00	1 044,00	6 839,36	73 223,84	50 710,56	975,00	510,40	1 080,00	1 590,40	30	40	370	100
13 242,00	47 516,00	900,00	6 284,00	67 942,00	(f) 43 290,00	1 425,00	440,00	1 080,00	1 520,00	25	105	350	120
14 944,00	43 474,00	900,00	5 888,00	65 206,00	45 898,00	2 600,00	440,00	1 080,00	1 520,00	»	30	416	95
22 547,25	55 060,50	1 237,50	7 199,50	86 044,75	53 623,62^{5}	1 350,00	605,00	1 620,00	2 225,00	25	»	500	160
17 820,00	44 452,80	911,25	5 910,97^{5}	69 095,02^{5}	51 457,27^{5}	1 500,00	445,50	1 080,00	1 525,50	20	14	335	43
22 390,00	51 500,00	1 125,00	8 582,50	83 597,50	70 260,00	950,00	550,00	1 080,00	1 630,00	31	»	485	250
28 281,00	63 831,00	1 350,00	8 814,00	102 276,00	72 180,00	»	660,00	1 620,00	2 280,00	50	200	530	235
166 348,73	f 471 049,30	f 9 669,75	f 63 310,33^{5}	f 710 378,11^{5}	f 495 707,46	f 10 200,00	f 4 750,90	f 11 340,00	f 16 090,90	206	429	4 086	1 233

NAMEN der AFDEELINGEN.	NAMEN der ONDERNEMINGEN.	Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd.	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	Opbrengst: gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Schadeloosstelling voor den grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
REMBANG.														
Toeban	Waringin-agong	2 042	300	$32^{375}/_{500}$	»	18 401,93 n°. 6—15.	55,30	6 780 000	$9^1/_2$°	f 12 231,00	f 25 252,50	f 574,50	f 2 745,00	f 40 8
SOERABAIJA.														
Soerabaija. . . Sidoardjo . . .	Waroe	3 288	$153^{125}/_{500}$ $246^{375}/_{500}$	»	$15^{200}/_{500}$	26 112	62,86	10 718 400	10°	f 20 436,00	f 51 880,00	f 868,00	f 4 870,00	f 78 0
Sidoardjo . . .	Sroeni.	3 288	440	»	$7^{240}/_{500}$	± 32 000 n°. 14.	± 71,51	13 570 620	$8^1/_2$°	22 052,80	46 534,40	981,20	6 848,60	76 4
Idem. . . .	Boedoeran	3 469	480	»	$44^{434}/_{500}$	27 349 n°. 14.	52,11	13 526 430	10°	22 835,70	50 856,00	1 080,00	5 918,40	80 6
Idem. . . .	Tjandi	3 231	400	»	$55^{250}/_{500}$	± 29 000 n°. 14.	± 63,66	15 096 000	9°	18 720,00	41 776,00	800,00	4 454,00	65 7
Idem. . . .	Balongbendo. . .	1 943	400	»	$118^{273}/_{500}$	± 37 000 n°. 12.	± 71,35	†	8°	16 829,80	36 151,00	834,00	4 350,00	58 1
Idem. . . .	Krian.	3 345	400	$7^{334}/_{500}$	$49^{57}/_{500}$	29 467 n°. 8—15.	64,51	†	$7^1/_2$°	18 806,00	38 398,00	900,00	5 082,00	63 1
Idem. . . .	Ketegan	3 976	480	»	$19^{290}/_{500}$	30 368	60,79	†	$9^1/_2$°	23 390,40	46 826,40	1 080,00	7 255,20	78 5
Idem. . . .	Tangoelangin . .	3 772	480	»	»	23 343 n°. 8—18.	48,63	11 252 130	9°	22 048,80	52 495,20	960,00	4 917,60	80 4
Idem. . . .	Porrong	2 609	400	»	$11^{427}/_{500}$	± 20 000 n°. 12.	± 48,50	9 000 000	$7^1/_2$°	18 040,00	42 000,00	800,00	4 102,00	64 9
Idem. . . .	Kremboong . . .	3 277	450	»	$22^{482}/_{500}$	± 37 790	± 79,90	15 280 450	7°	19 057,50	41 915,25	1 012,50	5 575,50	67 5
Idem. . . .	Watoetoelis . . .	2 283	480	»	$33^{49}/_{500}$	± 43 744 (g)	± 85,26 (g)	22 097 700	8°	20 256,00	43 840,80	960,00	5 054,40	70 1
Modjokerto . .	Sentanen-lor. . .	2 618	400	»	$5^{475}/_{500}$	± 36 000 n°. 9—19.	± 88,68	16 131 000	8°	14 710,00	43 840,00	900,00	7 474,00	66 9
Idem. . . .	Brangkal.	2 160	300	»	$89^{380}/_{500}$	± 33 500 n°. 12—15.	± 85,95	†	$6^1/_2$°	10 581,00	32 388,00	675,00	5 142,00	48 7
Idem. . . .	Gempolkrep . . .	3 702	400	»	$20^{250}/_{500}$	± 32 800 n°. 13.	± 78	17 199 000	$7^1/_2$°	13 800,00	47 818,00	800,00	3 872,00	66 2
Idem. . . .	Djombang	3 607	400	»	$44^{250}/_{500}$	34 870 n°. 12.	78,45	20 278 700	7°	13 050,00	44 500,00	900,00	4 666,00	63 1
Idem. . . .	Goedoe	1 946	210	»	100	± 15 500 n°. 13.	± 50	11 104 280	7°	6 890,59	23 405,62⁵	455,70	2 396,10	33 1
Idem. . . .	Koning Willem II	4 932	490	»	20	± 37 000 n°. 11.	± 72,54	16 733 250	9°	18 032,00	52 851,40	962,85	5 230,75	77 0
Idem. . . .	Bangsal.	2 691	310	»	36	24 250 n°. 12.	70,09	12 657 400	8°	11 408,00	32 489,55	697,50	4 011,40	48 6
Idem. . . .	Ketanen	2 932	300	»	20	24 200 n°. 12.	75,63	13 046 000	9°	10 315,50	32 946,00	651,00	3 603,00	47 5
	Totaal . . .	59 069	7 620	$7^{334}/_{500}$	$715^{57}/_{500}$	± 574 293	± 68,84	†	†	f 321 260,09	f 802 911,62⁵	f 16 317,75	f 94 822,95	f 1 235 3

(g) Zie de volgende aanmerking. De opgegeven gemiddelde productie per bouw is berekend over een aanplant van $513^{49}/_{500}$ bouws.

Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
aanplant ie door henkomst an het vernement ft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
23 674,50	f 825,00	f 330,00	f 300,00	f 630,00	5	7	†	†
35 792,00	f 400,00	f 448,00			9	38	340	60
58 077,80	200,00	492,80			8	30	450	60
50 155,20	1 125,00	531,60			35	60	400	100
39 190,00	1 400,00	440,00			10	90	207	100
41 348,00	2 975,00	440,00			»	100	300	30
48 076,00	1 425,00	442,96			5	77	270	100
60 504,00	500,00	537,60			13	53	394	65
43 265,76	»	528,00			14	154	225	80
34 316,00	300,00	440,00			6	80	200	90
48 892,50	575,00	495,00	f 540,00	f 9 056,65	14	36	190	†
40 835,52	850,00	528,00			6	72	345	121
66 546,00	150,00	460,00			6	30	429	130
46 818,00	2 250,00	336,44			13	40	250	50
36 848,00	525,00	460,00			4	»	400	50
39 040,00	1 125,00	450,00			10	200	390	150
22 480,50	2 500,00	236,25			5	80	†	†
43 350,30	500,00	563,50			46	168	260	100
29 705,75	900,00	356,50			8	26	245	100
31 205,25	500,00	330,00			12	39	350	200
816 446,58	f 18 200,00	f 8 516,65	f 540,00	f 9 056,65	224	1 373	†	†

NAMEN der AFDEELINGEN.	NAMEN der ONDERNEMINGEN.	Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd.	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	Opbrengst: gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
PASOEROEAN.								
Pasoeroean . .	Djakatra-Oost . .	1 799	473	$6^{375}/_{500}$	23	24 400 n°. 12.	48,53	9 864 000
Idem. . . .	de Onderneming.	1 850	425	$76^{200}/_{500}$	»	29 166,73 n°. 12.	58,17	11 978 750
Idem. . . .	Wonoredjo. . . .	1 801	423	30	»	26 617,54 n°. 13.	58,76	12 336 750
Idem. . . .	Kloerahan	1 624	368	»	»	24 565,31 n°. 13.	66,75	11 716 100
Idem. . . .	de Goede Hoop. .	980	230	»	$8^{250}/_{500}$	15 586,82 n°. 14.	65,35	6 161 400
Idem. . . .	Gaijam	1 543	353	»	$46^{375}/_{500}$	27 611,40 n°. 11.	69,07	10 755 600
Idem. . . .	Bekassi-Oost . .	1 058	250	»	$22^{107}/_{500}$	16 997 n°. 12.	62,40	7 808 500
Idem. . . .	Dankbaarheid . .	1 967	294	$1^{136^{5}}/_{500}$	»	15 870,41 n°. 11.	53,75	7 951 000
Idem. . . .	Soekoredjo	1 176	259	11	»	15 148,44 n°. 11.	56,11	7 654 400
Idem. . . .	Kawisredjo	1 045	259	$28^{125}/_{500}$	»	16 771,87 n°. 11.	58,39	7 015 920
Idem. . . .	Sariredjo	855	210	3	»	11 174,65 n°. 11.	52,46	4 879 000
Idem. . . .	Pleret.	1 020	290	»	3	18 913,18 n°. 12.	64,55	6 875 700
Bangil.	Wangoonredjo. .	1 756	340	»	7	(*i*) 15 667,05 n°. 12.	(*i*) 45,15	6 073 050
Idem. . . .	Ardjosari.	1 976	(*h*) 440	»	»	»	»	»
Idem. . . .	Ardiredjo.	2 865	353	»	$116^{625}/_{500}$	28,496,69 n°. 12.	60,74	15 027 100
Idem. . . .	Yossowilangoon.	1 496	307	3	»	19 207,50 n°. 6–14.	61,96	7 327 000
Idem. . . .	de Hoop.	2 019	400	»	»	23 700 n°. 6–14.	59,25	10 026 180
	Totaal . . .	26 830	5 674	$159^{336^{5}}/_{500}$	$226^{294^{5}}/_{500}$	(*k*) 329 894,59	(*k*) 58,70	143 450 450

(*h*) Na de ontbinding van het contract met den ondernemer van Ardjosari is de te veld staande aanplant in het openbaar verkocht. K... in Pasoeroean. Vermoedelijk is dus op die ondernemingen ook riet van Ardjosari verwerkt, ofschoon daarvan uit de opgaven aang...
(*i*) Zie de voorgaande aanmerking. De opgegeven gemiddelde productie per bouw is berekend over een aanplant van 347 bouws.
(*k*) Ongerekend de productie der 440 bouws aanplant van Ardjosari (verg. echter aanmerking *h*).
(*l*) Van Ardjosari is over 1876 geen cijns ontvangen.

Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement.					Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal dagglooners gemiddeld gebezigd:	
Schadeloosstelling voor den grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal.	van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
22 105,65^5	f 43 411,94	f 905,79^5	f 4 727,63^5	f 71 151,02^5	f 36 345,32	f 750,00	f 520,30			8	50	410	100
22 941,50	38 481,62^5	956,25	5 652,50	68 031,87^5	48 875,00	1 925,00	467,50			11	50	350	45
20 631,82^5	38 744,68^5	915,79^5	5 236,74	65 529,04^5	40 548,78	750,00	465,30			17	†	1 107	100
19 354,96	32 963,60	796,72	4 500,64	57 615,92	37 948,16	»	404,80			†	†	270	20
12 650,00	20 704,60	517,50	3 451,15	37 323,25	32 049,12	225,00	253,00			9	21	165	12
19 415,00	31 325,22	764,24^5	4 348,96	55 853,42^5	40 645,30	1 175,00	388,30	f 10 800,00	f 15 017,40	9	40	300	80
13 750,00	22 498,75	541,25	3 157,50	39 947,50	31 672,50	575,00	275,00			12	75	185	80
12 589,08	26 724,60	588,00	3 213,42	43 115,10	29 116,29	50,00	323,40			13	55	289	143
14 245,00	23 089,85	582,75	3 547,00^5	41 464,60^5	33 364,38	275,00	284,90			8	90	275	25
14 245,00	23 952,32	561,73^5	2 986,27	41 745,32^5	26 359,72^5	725,00	284,90			10	45	210	76
11 550,00	18 903,15	402,15	2 022,30	32 877,60	17 982,30	75,00	231,00			17	70	220	45
15 950,00	26 258,05	652,50	4 323,90	47 184,45	37 383,90	75,00	319,00			12	20	140	82
15 844,00	31 208,60	680,00	3 570,00	51 302,60	30 600,00	175,00	374,00			7	32	320	80
20 330,20	40 310,60	917,40	5 099,60	66 657,80	(l)	»	484,00			»	»	»	»
16 605,12	32 243,02	794,25	5 021,42^5	54 663,81^5	49 312,33^5	2 925,00	388,30	5 400,00	7 424,00	12	50	425	75
14 618,09	27 937,00	563,34^5	2 752,25^5	45 870,69	23 761,80	75,00	337,70			6	»	300	50
17 146,00	36 400,00	766,00	3 750,00	58 062,00	31 670,40	»	440,00			20	50	320	65
283 971,43	f 515 157,61	f 11 905,68^5	f 67 361,30	f 878 396,02^5	f 547 635,31	f 9 775,00	f 6 241,40	f 16 200,00	f 22 441,40	†	†	5 286	1 078

…rden, ieder voor verschillende kavelingen, de eigenaren der op contract met het Gouvernement werkende suikerondernemingen Wangoonredjo in Pasoeroean en Watoetoelis in Soerabaija en die der vrije suikerfabriek Babat, mede …noemde fabrieken niet blijkt.

NAMEN der AFDEELINGEN.	NAMEN der ONDERNEMINGEN.	Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	Aantal bouws voor den oogst van 1876: vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Gemiddeld gehalte van het rietsap volgens Beaumé.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Schadeloosstelling voor den grond.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Belooning aan de dessa-hoofden.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Totaal
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
PROBOLINGGO.														
Probolinggo .	Oembool	1 740	528	»	$30^{250}/_{500}$	34 831,04 n°. 12.	62,37	15 423 000	†	f 27 540,48	f 47 147,76	f 1 143,12	f 6 098,40	f 81 92
Idem. . . .	Soemberkareng .	1 040	474	»	68	32 350 n°. 11.	59,69	20 000 000	8°	22 752,00	43 280,94	948,00	4 972,26	71 95
Idem. . . .	Baijoeman	2 075	500	43	23	31 000 n°. 16.	54,77	16 393 000	6½°	23 685,00	47 135,00	1 125,00	6 597,50	78 54
Idem. . . .	Wonolangan. . .	1 778	475	35	»	34 821,09	68,28	13 500 000	9°	23 063,62^{5}	43 201,25	1 068,75	6 885,12^{5}	74 21
Kraksaän . . .	Kandangdjati . .	1 208	(*m*) 492	»	72	± 29 000	± 49,15 (*o*)	13 842 000	8°	23 589,72	43 684,68	984,00	4 735,50	72 99
Idem. . . .	Djaboong.	824	265	»	91	± 22 000	± 62	12 552 000	8°	10 875,60	24 015,62^{5}	573,72^{5}	2 877,90	38 34
Idem. . . .	Phaeton	1 787	(*n*) 556	»	56	± 42 000 n°. 12.	± 64,71 (*o*)	17 392 800	9°	24 508,69	50 607,12	1 203,74	6 652,54	82 97
Idem. . . .	Padjarakan. . . .	1 947	645	»	$33^{322}/_{500}$	± 39 000 n°. 10—14.	± 57,46	†	9°	26 906,17^{5}	58 091,92^{5}	1 451,25	8 339,85	94 78
Idem. . . .	Gending	2 008	546	»	96	41 730 n°. 11.	65	17 046 000	8°	22 631,70	50 210,16	1 182,09	6 385,47	80 40
Loemadjang .	Soekodono	939	250 (205)	»	46	± 17 000 n°. 12.	± 68 (*p*)	8 239 000	11°	8 700,00	21 625,00	406,25	1 525,00	32 25
	Totaal . . .	15 346	4 731 (4 686)	78	$516^{72}/_{500}$	± 323 732,13	± 60,59 (*o*)	†	†	f 214 252,99	f 428 999,46	f 10 085,92^{5}	f 55 069,54^{5}	f 708 40
BEZOEKI.														
Bezoeki	de Maas	1 351	337	»	40	27 625 n°. 13.	73,28	11 216 000	7°	f 18 198,00	f 30 252,49	f 758,25	f 5 075,22	f 54 28
Idem. . . .	Boedoean.	1 194	400	»	5	28 465,92 n°. 12.	70,29	13 825 350	8°	21 600,00	35 616,00	724,00	4 906,00	62 84
Panaroekan. .	Waringin anom.	1 319	400	»	$25^{250}/_{500}$	34 122	80,19	13 591 200	†	21 600,00	35 532,00	834,00	4 720,00	62 68
Idem. . . .	Olean.	970	300	»	$24^{255}/_{500}$	27 608,01 n°. 12.	85,08	13 541 550	8°	16 200,00	26 956,50	625,50	3 508,50	47 29
Idem. . . .	Pandji	2 196	500	»	$6^{150}/_{500}$	± 49 000 n°. 11.	± 96,78	25 637 000	6½°	27 000,00	44 167,50	1 085,00	6 645,00	78 89
	Totaal . . .	7 030	1 937	»	$101^{155}/_{500}$	± 166 820,93	± 81,84	77 811 100	†	f 104 598,00	f 172 524,49	f 4 026,75	f 24 854,72	f 306 00

(*m*) Bovendien werden door het Gouvernement nog 26 bouws zonder aanplant verstrekt.
(*n*) Als boven 37 bouws.
(*o*) Hierbij is ook gerekend op de velden door het Gouvernement zonder aanplant verstrekt.
(*p*) Berekend naar het aantal bouws, waarvan gesneden is geworden.
(*q*) Hieronder f 1485,12 als cijns van de 26 bouws, bedoeld in aanmerking *m*.
(*r*) „ 2213,24 „ „ „ „ 37 „ „ „ „ *n*.

Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
…n aanplant die door …schenkomst van het …uvernement …eeft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
51 254,28	f 775,00	f 580,80	f 1 080,00	f 1 660,80	7	6	600	150
41 985,02^5	1 700,00	521,40	1 080,00	1 601,40	20	†	250	80
49 080,00	1 650,00	550,00	1 080,00	1 630,00	75	24	350	60
64 258,95	875,00	522,50	1 080,00	1 602,50	33	15	450	200
43 639,68	1 800,00	543,90	1 080,00	1 623,90	16	300	†	†
26 676,22^5	2 275,00	278,25	540,00	818,25	†	†	†	†
52 100,90	1 400,00	622,65	1 080,00	1 702,65	10	600	500	100
77 535,45	850,00	677,24	1 080,00	1 757,24	21	»	385	100
53 247,28^5	2 400,00	573,28^5	1 080,00	1 653,28^5	30	»	500	80
13 208,00	1 150,00	290,00	540,00	830,00	14	20	180	55
472 985,79^5	f 14 875,00	f 5 160,02^5	f 9 720,00	f 14 880,02^5	†	†	†	†
38 725,51	f 1 000,00	f 363,96	f 1 080,00	f 1 443,96	30	30	200	60
37 027,00	125,00	432,00	1 080,00	1 512,00	†	†	†	†
37 580,00	650,00	432,00	1 080,00	1 512,00	10	25	376	180
29 805,75	625,00	324,00	810,00	1 134,00	23	15	450	90
65 895,00	175,00	540,00	1 350,00	1 890,00	24	37	530	90
209 033,26	f 2 575,00	f 2 091,96	f 5 400,00	f 7 491,96	†	†	†	†

NAMEN der		Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876			Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven:		Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Ge… d… gel… van… rie… vol… Bea…	Kos… …lade… …lling… …n g…
			beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	vrijwillig beplant: (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)						
AFDEELINGEN.	ONDERNEMINGEN.			waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht.	gronden door de ondernemers gehuurd.	in het geheel (met opgave der voornaamste standnummers).	gemiddeld per bouw.			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	1…	1…
BANJOEMAS.										
Banjoemas . .	Kalibagor	2 626	400	»	»	± 30 000	± 75	15 180 000	6…	12…
MADIOEN.										
Madioen. . . . / Magettan. . .	Poerwodadi. . . .	358 / 2 814	400	»	»	± 30 000	± 75	†	†	11…
Madioen. . . . / Magettan. . .	Redjosari. . . .	1 432 / 1 952	400	»	65	± 32 550	± 70	†	10…	13…
	Totaal . . .	6 556	800	»	65	± 62 550	± 72,31	†	†	24…
KEDIRI.										
Kediri.	Pesantren.	1 848	400 (390)	»	36	(s) 36 808 n°. 12.	(t) 86,40	19 518 450	7½	13…
Idem. . . .	Minggiran	1 152	235 (231)	»	52	10 580 n°. 12.	(t) 37,39	†	5°	7…
Idem. . . .	Poerwoasri. . . .	1 231	235	»	4	9 870 n°. 12.	41,30	†	5°	7…
Idem. . . .	Menang	893	180	»	44	8 100 n°. 12.	36,16	†	5°	5…
Ngrowo. . . .	Modjopangoeng .	2 673	400	$6^{230}/_{500}$	$17^{270}/_{500}$	26 900 n°. 12–14.	63,44	14 530 500	10°	15…
Berbek.	Djati	3 528	450	$4^{275}/_{500}$	$58^{100}/_{500}$	(u) ± 29 000	56,55	†	†	14…
	Totaal . . .	11 325	1 900 (1 886)	$11^{5}/_{500}$	$211^{570}/_{500}$	± 121 258	± 57,50 (t)	†	†	64…

(s) Waaronder 16 210 pikols zaksuiker.
(t) Berekend naar het aantal bouws waarvan gesneden is geworden.
(u) Waaronder 9000 pikols stroopsuiker.

Ge[…] d[…] ge[…] va[…] rie[…] vol[…] Be[…] 1[…]	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement.					Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
	[…]hadeloos-[…]lling voor […]n grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal.	van aanplant die door tusschenkomst van het Gouvernement heeft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
6	12 960,00	f 48 000,00	f 494,00	f 3 040,00	f 64 494,00	f 26 608,00	»	f 432,00	f 1 200,00	f 1 632,00	24	20	375	125
†	11 274,00	f 47 050,00	f 700,00	f 3 262,00	f 62 286,00	f 27 206,00	»	f 55,00 385,00	f 1 080,00	f 1 520,00	†	†	†	†
10°	13 200,00	46 000,00	700,00	3 734,00	63 634,00	32 000,00	f 1 625,00	165,00 275,00	540,00 540,00	705,00 815,00	†	†	†	†
†	24 474,00	f 93 050,00	f 1 400,00	f 6 996,00	f 125 920,00	f 59 206,00	f 1 625,00	f 880,00	f 2 160,00	f 3 040,00	†	†	†	†
7½	13 200,00	f 48 000,00	f 804,00	f 3 962,00	f 65 966,00	f 31 720,80	f 900,00	f 440,00	f 1 080,00	f 1 520,00	29	386	316	70
5°	7 755,00	28 200,00	431,22[5]	2 056,25	38 442,47[5]	17 150,30	1 300,00	258,50	540,00	798,50	†	†	†	†
5°	7 755,00	28 200,00	431,22[5]	2 056,25	38 442,47[5]	17 150,30	100,00	258,50	540,00	798,50	†	†	†	†
5°	5 940,00	21 600,00	330,30	1 575,00	29 445,30	13 136,40	1 100,00	198,00	540,00	738,00	†	†	†	†
0°	15 400,00	46 984,00	834,00	4 430,00	67 648,00	28 704,00	600,00	440,00	1 080,00	1 520,00	26	58	260	130
†	14 850,00	56 250,00	1 012,50	6 063,75	78 176,25	51 603,75	1 575,00	495,00	1 080,00	1 575,00	26	130	120	130
†	64 900,00	f 229 234,00	f 3 843,25	f 20 143,25	f 318 120,50	f 159 465,55	f 5 575,00	f 2 090,00	f 4 860,00	f 6 950,00	†	†	†	†

RECA

NAMEN DER GEWESTEN.	Aantal ondernemingen.	Aantal huisgezinnen bij de suikercultuur ingedeeld.	Aantal bouws voor den oogst van 1876: beplant door tusschenkomst van het Gouvernement.	vrijwillig beplant: waarvan het riet door de ondernemers is opgekocht. (De onderstaande uitgestrektheden zijn meest bij gissing bepaald.)	vrijwillig beplant: gronden door de ondernemers gehuurd.	Opbrengst (in pikols), met inbegrip ook van het product van den vrijen aanplant, als zijnde dit niet afzonderlijk op te geven: in het geheel. (aa)	Opbrengst: gemiddeld per bouw (berekend over de uitgestrektheid waarvan het riet is verwerkt; verg. aanmerking w).	Hoeveelheid verkregen rietsap in liters.	Kosten van den aanplant ingevolge contract met het Gouvernement: Schadeloosstelling voor den grond.	Loon voor den aanplant, het onderhoud en de bewaking.	Belooning aan de dessa-hoofden.	Cultuurprocenten van de inlandsche ambtenaren.	Totaal
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9—10.	11.	12.	13.	14.	15.
CHERIBON.	10	21 541	4 274	$3^{167}/_{500}$	$88^{375}/_{500}$	320 850,04	73,49	144 641 025	f 162 471,00	f 543 817,86	f 9 383,08	f 65 950,18	f 781
TAGAL	8	18 027	2 950	»	$288^{250}/_{500}$	221 959	68,54	92 917 520	109 906,50	352 306,00	6 204,00	35 190,75	503
PEKALONGAN. . .	3	11 699	1 600	»	67	± 99 802	± 59,87	48 746 540	61 825,00	202 500,00	3 374,50	19 095,50	286
SAMARANG. . . .	4	13 468	2 100	$1^{125}/_{500}$	$55^{125}/_{500}$	± 133 422,51	± 61,87	62 995 120	89 152,25	253 227,50	4 399,00	25 378,50	372
JAPARA.	9	24 360	4 319 (w) ($4\,288^{112^5}/_{500}$)	$1^{200}/_{500}$	$405^{400}/_{500}$	304 395,34	64,83	128 585 450	166 348,73	471 049,30	9 669,75	63 310,33[5]	710
REMBANG.	1	2 042	300	$32^{375}/_{500}$	»	18 401,93	55,30	6 780 000	12 231,00	25 252,50	574,50	2 745,00	40
SOERABAIJA. . . .	19	59 069	7 620	$7^{334}/_{500}$	$715^{57}/_{500}$	(bb) ± 574 293	(cc) 68,84	†	321 260,09	802 911,62[5]	16 317,75	94 822,95	1 235
PASOEROEAN. . .	17	26 830	5 674	$159^{336^5}/_{500}$	$226^{294^5}/_{500}$	(bb) 329 894,59	(cc) 58,70	(ff) 143 450 450	283 971,43	515 157,61	11 905,68[5]	67 361,30	878
PROBOLINGGO. . .	10	15 346	(x) 4 731 (4 686)	78	$516^{72}/_{500}$	± 323 732,13	(dd) ± 60,59	†	214 252,99	428 999,46	10 085,92[5]	55 069,54[5]	708
BEZOEKI.	5	7 030	1 937	»	$101^{155}/_{500}$	± 166 820,93	± 81,84	77 811 100	104 598,00	172 524,49	4 026,75	24 854,72	306
BANJOEMAS. . . .	1	2 626	400	»	»	± 30 000	± 75	15 180 000	12 960,00	48 000,00	494,00	3 040,00	64
MADIOEN.	2	6 556	800	»	65	± 62 550	± 72,31	†	24 474,00	93 050,00	1 400,00	6 996,00	125
KEDIRI	(v) 6	11 325	1 900 (1 886)	$11^{5}/_{500}$	$211^{370}/_{500}$	± 121 258	± 57,50	†	64 900,00	229 234,00	3 843,25	20 143,25	318
TOTAAL. . .	(v) 95	219 919	(ij) 38 605 ($38\,515^{112^5}/_{500}$)	$295^{425}/_{500}$	$2741^{98^5}/_{500}$ ($3036^{141}/_{500}$ + 63 (z))	(bb) ± 2 707 379,47	(ee) ± 65,75	†	f 1 628 350,99	f 4 138 030,34[5]	f 81 678,19	f 483 958,02	f 6 332
In 1875 was het cijfer	95	221 508	38 605 ($38\,507^{2^3}/_{500}$)	$501^{358}/_{500}$	$3011^{283^5}/_{500}$ ($3513^{141^5}/_{500}$ + 63 (z))	(hh) ± 2 568 991,61	± 61,04[5]	†	f 1 630 970,35	f 4 130 626,93	f 81 678,19	f 482 876,32	f 6 326

(v) In vorige verslagen was sprake van vier ondernemingen in Kediri, omdat de fabrieken Minggiran, Poerwoasri en Menang als éene onderneming werden beschouwd. Daar echter in 1874 voor die drie fabrieken afzo
(w) De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het aantal bouws aan, waarvan het product is verwerkt geworden.
(x) Bovendien zijn (aan 2 ondernemers) nog 63 bouws door het Gouvernement zonder aanplant verstrekt, waarop het suikerriet in vrijen arbeid is verbouwd. Deze uitgestrektheid is niet begrepen in de kolommen 5 en 6.
(ij) Uitgestrektheid van de suikerrietvelden, na aftrekking van de oppervlakte, ingenomen door wegen en slooten (verg. het verslag, bladz. 188, noot a van het eerste staatje aldaar).
(z) Zie aanmerking x.
(aa) Voor enkele ondernemingen is de productie niet naauwkeurig op te geven geweest, vermoedelijk omdat (tijdens de opgaaf) de verwerking van den oogst nog niet geheel was afgeloopen.
(bb) Hieronder kan ook product begrepen zijn (althans voor een gedeelte) van den te velde verkochten riet-aanplant der onderneming Ardjosari in Pasoeroean (verg. aanmerking h).
(cc) Hierbij niet gerekend op aanplant van Ardjosari (verg. de voorgaande aanmerking).
(dd) Berekend over $534^{372}/_{500}$ bouws (dus met inbegrip van de 63 bouws, bedoeld in aanmerking x).
(ee) Hierbij ook gerekend op de 63 bouws, bedoeld in aanmerking x, doch niet op aanplant van Ardjosari.
(ff) Opgaaf betreffende 16 ondernemingen (dus zonder Ardjosari).
(gg) Deze opgaaf betreft den cijns van 93 ondernemingen, zijnde van de onderneming Ardjosari (Pasoeroean) over 1876 geen cijns ontvangen (verg. aanmerking h), terwijl de onderneming Soerawinangon (Cheribon), al tegen contractsprijs (verg. aanmerking c). Voor 1 der 93 ondernemingen (Klaling in Japara) is de opgegeven cijns voor 1876 te verminderen met f 2897,72[5], ter zake van ruim 26 bouws aanplant, waarvoor, als zij
(hh) Hierbij ook de productie van Ardjosari, ten bedrage van 21 080 pikols.
(ii) Hierbij ook de cijns van Ardjosari, ten bedrage van f 209 000.

…ULATIE.

Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
…n aanplant …die door …chenkomst …an het …vernement …eft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
452 481,20^{5}	f 2 325,00	f 4 487,60	f 11 880,00	f 16 367,60	315	2 298	1 461	394
299 640,30	7 225,00	3 280,00	7 920,00	11 200,00	79	305	2 750	†
156 676,35	1 675,00	1 835,00	4 320,00	6 155,00	39	»	1 030	†
201 189,40	1 425,00	2 310,00	5 400,00	7 710,00	96	302	†	†
495 707,46	10 200,00	4 750,90	11 340,00	16 090,90	206	429	4 086	1 233
23 674,50	825,00	330,00	300,00	630,00	5	7	†	†
816 446,58	18 200,00	8 516,65	540,00	9 056,65	224	1 373	†	†
547 635,31	9 775,00	6 241,40	16 200,00	22 441,40	†	†	(*ff*) 5 286	(*ff*) 1 078
472 985,79^{5}	14 875,00	5 160,02^{5}	9 720,00	14 880,02^{5}	†	†	†	†
209 033,26	2 575,00	2 091,96	5 400,00	7 491,96	†	†	†	†
26 608,00	»	432,00	1 200,00	1 632,00	24	20	375	125
59 206,00	1 625,00	880,00	2 160,00	3 040,00	†	†	†	†
159 465,55	5 575,00	2 090,00	4 860,00	6 950,00	†	†	†	†
3 920 749,71 (*gg*)	f 76 200,00	f 42 405,53^{5}	f 81 240,00	f 123 645,53^{5}	†	†	†	†
(*ii*) 4 129 749,71	f 88 150,00	f 42 405,53^{5}	f 80 160,00	f 122 565,53^{5}	†	†	†	†

…acten zijn gesloten, worden zij thans als drie ondernemingen in aanmerking gebragt.

…nde voorwaarden werkende, geen cijns (in geld) betaalt, maar jaarlijks 10653^{55} pikols suiker aan het Gouvernement heeft te leveren
…strooming mislukt, vrijstelling van cijns is verleend.

A ULATIE.

…nement	Cijns verschuldigd:		Door het Gouvernement betaald:			Aantal vaste arbeiders bij de fabriek gevestigd:		Aantal daglooners gemiddeld gebezigd:	
Totaal	…n aanplant …die door …chenkomst van het …vernement …eft plaats gehad.	van den vrijen aanplant.	aan de dessa-hoofden, bij wijze van tegemoetkoming in de derving van een deel van het collecteloon der landrente.	voor toezigt op den aanplant.	te zamen.	ambachtslieden.	gewone arbeiders.	gedurende den maal-tijd.	bij het afwerken van het product.
15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
781 …	…452 481,20^5	f 2 325,00	f 4 487,60	f 11 880,00	f 16 367,60	315	2 298	1 461	394
503 …	…299 640,30	7 225,00	3 280,00	7 920,00	11 200,00	79	305	2 750	†
286 …	…156 676,35	1 675,00	1 835,00	4 320,00	6 155,00	39	»	1 030	†
372 …	…201 189,40	1 425,00	2 310,00	5 400,00	7 710,00	96	302	†	†
710 …	…495 707,46	10 200,00	4 750,90	11 340,00	16 090,90	206	429	4 086	1 233
40 …	…23 674,50	825,00	330,00	300,00	630,00	5	7	†	†
1 235 …	…816 446,58	18 200,00	8 516,65	540,00	9 056,65	224	1 373	†	†
878 …	…547 635,31	9 775,00	6 241,40	16 200,00	22 441,40	†	†	(ff) 5 286	(ff) 1 078
708 …	…472 985,79^5	14 875,00	5 160,02^5	9 720,00	14 880,02^5	†	†	†	†
306 …	…209 033,26	2 575,00	2 091,96	5 400,00	7 491,96	†	†	†	†
64 …	…26 608,00	»	432,00	1 200,00	1 632,00	24	20	375	125
125 …	…59 206,00	1 625,00	880,00	2 160,00	3 040,00	†	†	†	†
318 …	…159 465,55	5 575,00	2 090,00	4 860,00	6 950,00	†	†	†	†
6 332 …	…3 920 749,71 (gg)	f 76 200,00	f 42 405,53^5	f 81 240,00	f 123 645,53^5	†	†	†	†
6 326 …	(ii) …4 129 749,71	f 88 150,00	f 42 405,53^5	f 80 160,00	f 122 565,53^5	†	†	†	†

…en afzo…racten zijn gesloten, worden zij thans als drie ondernemingen in aanmerking gebragt.

…5 en 6.

…n), al…onde voorwaarden werkende, geen cijns (in geld) betaalt, maar jaarlijks 10653^{55} pikols suiker aan het Gouvernement heeft te leveren
als zij…strooming mislukt, vrijstelling van cijns is verleend.

(Zie bladz. 198 van het verslag.)

STATISTIEK DER GOUVERNEMENTS-KINAPLANTSOENEN OP JAVA,

over de jaren 1874, 1875 en 1876.

gging der plantsoenen en gemiddelde oogte boven de zee. (e hoogte uitgedrukt in meters.)	Aanwezig op ultimo	PLANTEN IN DE KWEEKERIJEN.				PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND.					Totaal-generaal der planten.
		Calisaya. ledgeriana.	Succirubra.	Officinalis (variëtates).	Lancifolia.	Calisaya en hasskarliana.	Succirubra en caloptera.	Officinalis (variëtates).	Lancifolia.	Micrantha.	
Lembang, bergte Tangkoeban Prahoe (1251).	1874	200	»	»	»	133 000	14 000	»	»	200	147 400
	1875	230	»	»	»	133 126	14 411	»	»	200	147 967
	1876	350	»	»	»	129 271	14 297	»	»	200	144 118
Nagrak, ergte Tangkoeban Prahoe (1625).	1874	15 000	»	13 000	»	159 000	43 000	53 000	4 000	50	287 050
	1875	3 475	»	»	»	170 800	42 200	78 275	4 302	62	299 114
	1876	24 300	4 000	»	»	172 850	39 850	78 225	4 302	62	323 589
Tjibitoeng, ebergte Waijang (1527).	1874	25 000	100	45 000	»	128 000	27 000	32 000	2 000	50	259 150
	1875	15 570	»	19 387	»	137 904	25 798	43 919	2 195	»	244 773
	1876	46 900	»	14 387	»	145 252	25 627	43 856	2 188	»	278 210
Tjibeurem, ebergte Malawar (Oost) (1560).	1874	24 000	»	11 000	2 000	199 000	23 000	36 000	1 000	100	296 100
	1875	18 916	»	6 710	2 150	194 120	23 477	41 545	1 328	»	288 246
	1876	46 771	»	3 000	»	204 782	18 874	41 230	1 328	»	315 985
Tjiniroean, gebergte Malawar (West) (1566).	1874	36 000	»	2 000	7 000	254 000	46 000	45 000	9 000	300	399 300
	1875	34 190	»	10 000	6 100	244 000	42 115	49 680	9 411	250	395 746
	1876	54 140	5 000	10 000	»	241 960	36 525	49 680	9 411	250	406 966
Rioeng Goenoeng, gebergte Tiloe (1625).	1874	12 000	»	14 000	1 000	253 000	32 000	29 000	18 000	150	359 150
	1875	17 160	»	2 400	»	245 900	31 000	38 300	18 800	»	353 560
	1876	38 100	»	2 400	»	248 600	27 200	36 500	18 840	»	371 640
Kawah Tjiwidei, gebergte Kendeng Patoeha (1950).	1874	»	»	16 000	»	»	»	231 000	»	»	247 000
	1875	»	»	29 630	»	»	»	239 333	»	»	268 963
	1876	»	»	15 030	»	»	»	254 323	»	»	269 353
otaal der afzonderlijke soorten. . .	1874	112 200	100	101 000	10 000	1 126 000	185 000	426 000	34 000	850	
	1875	89 541	»	68 127	8 250	1 125 850	179 001	491 052	36 036	512	
	1876	210 561 (*a*)	9 000	44 817	»	1 142 715 (*b*)	162 373 (*c*)	503 814	36 069	512	
otaal-generaal van alle soorten. . .	1874	223 300				1 771 850					1 995 150
	1875	165 918				1 832 451					1 998 369
	1876	264 378				1 845 483					2 109 861

(*a*) Hieronder 5530 uit stekken gekweekte planten.
(*b*) Hieronder circa 167 000 ledgeriana's (p. m. 5000 oorspronkelijke, 26 720 uit stekken en 135 169 uit zaden gekweekte) en circa 54 000 hasskarliana's.
(*c*) Hieronder circa 4000 caloptera's.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **RR.**

N°. 44.

(Zie bladz. 202 van het verslag.)

OVERZIGT van de productie enz. in 1876 der VRIJE SUIKERFABRIEKEN op Java en Madura, *niet* gevestigd op particuliere landerijen of op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven.

Volgnummer.	Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Aanplant in bouws.	Productie (in pikols).		Gemiddelde productie per bouw.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
1	Cheribon.	Cheribon.	Kalitandjoeng.	M. P. Pels.	175	10 000		57.14	60	275
2	Id.	Id.	Kalisapoe.	Tjan Boeng Tjang.	15	600		40	15	45
3	Id.	Id.	Samoedralaga.	J. H. Simon.	33	(*a*) †		†	†	†
4	Id.	Id.	Tjikeleng.	L. C. Chauvin.	20	600		30	80	80
5	Id.	Sindanglaut.	Kalimaro.	Erven Gonsalves.	280	10 838		38.70	165	115
6	Id.	Id.	Tjigobang.	Id.	326	18 178		55.76	205	150
7	Id.	Id.	Waled.	Id.	232	11 665		50.28	140	85
8	Id.	Id.	Loewoenggadjah.	Tan Tian Keng.	228	7 800		34.21	397	50
9	Id.	Id.	Panggang. (*b*)	Oeij Goan Soeij.	30	750		25	9	11
10	Id.	Koeningan.	Djambar.	Tan Long Seng.	20	300		15	70	50
11	Id.	Id.	Sakerta.	L. E. Illing.	(*c*)	»		»	»	»
12	Id.	Id.	Pagoendan.	Lim Kidjan.	22	412		18.73	†	30
							61 143			
13	Tagal.	Tagal.	Kedjambon.	Tan Kok Kiem.	129	3 036		23.53	28	140
14	Id.	Id.	Kemantren.	Faktorij Nederl. Handelmaatsch.	500	14 000		28	†	300
15	Id.	Id.	Maribaija.	Id.	105	2 400		22.86	†	90
16	Id.	Brebes.	Lemahabang.	L. F. Gonsalves.	(*d*)400	23 500		58.75	150	100
17	Id.	Id.	Balapoelang.	C. Wiselius geb. Lagerweij en Y. Gatsonides.	180	8 700		48.33	5	160
							51 636			
18	Pekalongan.	Bandar.	Tirto.	Faktorij Ned. Handelm. en H. J. Staverman.	262	10 000		38.17	†	145
19	Id.	Batang.	Klidang.	Faktorij Ned. Handelm. en J. Breton de Nijs.	†	2 600		†	9	†
							12 600			
20	Japara.	Japara.	Djeroekwangi.	Larsen en C°. en van de Ven	313	14 000		44.73	60	400
							14 000			

(*a*) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.
(*b*) Deze onderneming heeft in 1876 voor het eerst gewerkt.
(*c*) Deze onderneming heeft in 1876 niet gewerkt.
(*d*) Deze aanplant schijnt geheel te zijn bewerkstelligd op het particuliere land Ketanggoengan-west (zie het verslag bladz. 207).

Volgnummer.	Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Aanplant in bouws.	Productie (in pikols).		Gemiddelde productie per bouw.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aant[al] arbeid[ers] bovend[en] gemid[deld] daag[s] gebezig[d]
21	Rembang.	Rembang.	Toelies.	J. Dunlop en C. M. H. van Casand.	427	14 300		33.49	†	350
22	Id.	Id.	Hardjowinangon (b)	Id.	309	8 800		28.48	†	300
23	Id.	Id.	Karang Redjo. (b)	Tjoa Sing Tjoan.	20	650	23 750	32.50	34	50
24	Soerabaija.	Soerabaija.	Poerworedjo.	Kwee Swie Twan.	†	15 000		†	†	†
25	Id.	Id.	Ketabang.	Han Oen Gwan.	(c)	»		»	»	»
26	Id.	Sidoardjo.	Pandjoenan.	Han Tian Hien.	200	7 000		35	†	†
27	Id.	Id.	Gabahan.	Tan Tik Hien.	(c)	»		»	»	»
28	Id.	Id.	Ngelom.	Ong Tjé Tjang en Ong Toen Se.	(c)	»		»	»	»
29	Id.	Id.	Tawangsari.	Tjoa Sien Hie.	200	9 513		47.57	†	150
30	Id.	Id.	Papoh.	G. von Bultzingslöwen.	300	19 000		63.33	8	250
31	Id.	Modjokerto.	Soekodono.	D. J. Jut en Ned. Handelmaatsch.	†	28 000		†	10	†
32	Id.	Id.	Plosso.	J. H. Thomas.	†	†		†	†	†
33	Id.	Id.	Peterongan.	J. Dieffenbach & C°.	†	17 000		†	316	†
34	Id.	Id.	Ngoro. (b)	Id.	†	12 480		†	20	†
35	Id.	Id.	Tangoenan.	P. Eschauzier en W. H. Meijer.	210	12 500	120 493	59.52	32	150
36	Pasoeroean.	Pasoeroean.	Rust en Lust.	Kwee Liang To.	90	1 440		16	26	60
37	Id.	Bangil.	Babat. (e)	Sie Ban Soeij.	154	7 854		51	24	126
38	Id.	Id.	Soekoredjo. (b)	Homans en Scheepmaker.	†	700	9 994	†	100	150
39	Probolinggo.	Probolinggo.	Wonosaleh.	C. G. Hardy.	253	10 631		42.02	8	200
40	Id.	Kraksaän.	Bagoe.	G. von Bultzingslöwen.	400	22 000		55	40	250
41	Id.	.	Seboroh.	C. Maarschalk.	180	7 200		40	10	120
42	Id.	Id.	Maron.	D. Pietermaat.	197	8 871	48 702	45.03	16	200
43	Bagelen.	Poerworedjo.	Winong.	Tjoa Kingin.	†	140		†	4	15
44	Id.	Id.	Tegalsari (Kaliredjo).	Tan Taisan.	†	50		†	8	10
45	Id.	Keboemen en Karang-Anjer	Kebasekan.	Koe Tian Tie.	61	972	1 162	15.93	7	135
46	Kadoe.	Magelang.	Pradjenan.	Tan Tjian Sin.	(c)	»		»	»	»
47	Id.	Id.	Bandoeng.	Liem Kong Goe.	†	350		†	11	20
48	Id.	Probolinggo.	Kiringan Tjilik.	Liem Siang Soei.	†	150	500	†	15	6
49	Madioen.	Magettan.	Poerwodadi. (f)	A. baron Sloet van Oldruitenborgh.	367	30 000	30 000	81.75	†	†
50	Madura.	Pamakassan.	Teedja.	J. F. Mentel.	192	4 000	4 000	20.83	29	150
							377 980			

(e) De fabriek Babat, welke in 1876 voor het eerst in gebruik kwam, is bestemd om het product van den gouvernements-aanplant voor Ardjos[a] te verwerken, en zal dus voortaan onder de gouvernementsfabrieken gerangschikt moeten worden, terwijl in hare plaats de fabriek Tal[...] komt, die tot dus ver het bedoelde product verwerkte (verg. bladz. 197 van het verslag, zoomede bijlage PP, aanmerking h).

(f) Deze vrije fabriek ligt, gelijk bekend, in de onmiddellijke nabijheid van de aan denzelfden ondernemer toebehoorende fabriek in contr[act] met het Gouvernement.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE SS.

N°. 45.

(Zie bladz. 203 van het verslag.)

OVERZIGT van de productie enz. der TABAKS-ONDERNEMINGEN op Java in 1875 en 1876.

ewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).		1876.		Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
anger re-entsch. (*a*)	Tjitjalengka.	Trogong.	H. Helder.	49 600		80 000		61	»
Id.	Id.	Tjiparaij.	Geo Wehry & C°.	7 440		24 250		»	»
Id.	Soemedang.	Sindangradja.	Id.	4 960		50 000		†	onbep.
Id	Tassikmalaija.	Tjideri en Melambong.	H. F. van Vollenhoven.	992		3 000		4	6
Id.	Soekapoera.	Manondjaija.	Geo Wehry & C°.	† (*b*)		3 500		»	9 à 12
				———	62 992	———	160 750		
eribon.	Madjalengka.	Radja Galoe. (*c*)	Erdmann & Sielcken.	. . . . . .		†		6	150
gal.	Brebes.	Djembajat. (*c*)	H. C. Stennekes.	. . . . . .		25 000		40	60
						———	25 000		
kalongan.	Bandar.	Kadjen.	E. Moormann & C°.	28 086		42 500		24	†
Id.	Keboemen.	Gringsing. (*c*)	W. Veenstra.	. . . . . .		†		†	†
				———	28 086	———	42 500		
marang.	Kendal.	Weliri.	Dorrepaal & C°. en W. Veenstra.	99 200		100 000		»	400
Id.	Id.	F. O. M. (Gendingan)	Wüste & Hintze.	37 200		12 500		10	100
Id.	Id.	(zonder naam). (*c*)	van den Berg, Jacobson en Lim Jan Bing.	. . . . . .		3 125		1	5
Id.	Demak.	Penagawan.	H. Helder & C°.	†		†		19	30
Id.	Grobogan.	Id.	Id.	49 600		80 000		20	20 à 200
Id.	Id.	Redjosari. (*c*)	G. H. Clifford.	. . . . . .		40 000		9	12 à 150
Id.	Id.	Goendih. (*c*)	Lie Ing Liang en S. W. Camerik.	. . . . . .		20 000		16	25 à 75
				———	186 000	———	255 625		
			Transporteeren		277 078		483 875		

(*a*) De twee ondernemingen Singaparna, omtrent welke over 1875 geen opgaven ontvangen waren, hebben opgehouden te bestaan.

(*b*) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

(*c*) Deze onderneming kwam in den loop van 1876 tot stand.

Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).	Productie (in kilo's). 1876.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aa[…] arbeid[…] ven[…] gemi[…] da[…] gebo[…]
			Per transport	277 078	483 875		
Rembang. (d)	Rembang.	Meraijoen.	H. J. van Sandick.	4 960	50 000	»	5 […]
Id.	Toeban.	de Geurige plant.	Erven C. Vreede.	124 000	100 000	230	
Id.	Id.	Widang.	Haighton.	†	59 000	»	
Id.	Id.	Cuba.	G. H. de Voogt.	148 800	90 000	60	
Id.	Id.	Nicot.	J. Ankersmit.	272 800	425 000	110	
Id.	Bodjonegoro.	Barek.	Erven K. Veenstra.	148 800	172 900	26	
Id.	Id.	Pandangan.	Anemaet & C°.	87 792	225 000	35	
Id.	Id.	Malo.	Strüben.	29 760	100 000	9	
Id.	Id.	Tembilang. (e)	W. Carp.	8 928	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Id.	Padang. (e)	H. J. van Sandick.	34 720	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Blora.	Djepon.	J. H. Bodeman.	34 720	85 000	33	
Id.	Id.	Bengir.	J. C. Verhagen.	37 200	80 000	30	
				——— 932 480	——— 1 386 900		
Soerabaija.	Modjokerto.	Ngembeh. (f)	A. J. Zylker.	24 800	»	»	»
Id.	Lamongan.	Telanak.	L. W. van Muyden.	14 880	22 500	†	onbe[…]
				——— 39 680	——— 22 500		
Pasoeroean.	Pasoeroean.	Lawang. (e)	H. B. van Hees.	37 200	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Malang.	Taloen. (e)	E. W. Abels.	74 400	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Id.	» Zoo de Heer wil."	B. Bleckman.	74 400	100 000	†	4 à[…]
Id.	Id.	Golek. (e)	G. P. Balkstra.	279 000 (g)	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Id.	Elmirados.	D. Utermark.	226 920* (h)	62 500	10	20 à[…]
Id.	Id.	König & C°.	Kwee Han Sian.	135 780 (g)	12 500	†	35 à[…]
Id.	Id.	(zonder naam).	Kho Kam Jo.	56 420	81 250	3	3 à[…]
Id.	Id.	van der Ven, Larsen & C°.	Aroeman.	62 000	37 500	1	
Id.	Id.	Id. (e)	Ario.	204 600*	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Id.	Pa Djaijah.	E. ten Brinck.	129 766	118 000	3	9 à[…]
Id.	Id.	A. W. de Rijk & C°.	O. M. van den Dungen.	124 000	62 500	10	8 à[…]
Id.	Id.	K. H. Abraas.	Hadji Bairan.	376 836	107 625	1	5 à[…]
Id.	Id.	Kottalama. (e)	W. Thieme.	31 000	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Id.	van der Ven, Larsen & C°.	J. van Schooten.	176 400	175 000	6	± 1[…]
Id.	Id.	Tanahwangi.	Tanahwangi maatsch.	223 200	77 703	†	6 à[…]
Id.	Id.	Kendalpaijah.	A. Salm.	297 600	45 000	32	6 à[…]
Id.	Id.	Boemiaijoe.	C. J A. de Quay.	372 000*	50 000	6 à 7	5 à[…]
Id.	Id.	(zonder naam). (e)	Kwee Sioe Go.	58 094	. . . . .	. . . .	. .
Id.	Id.	Wates Beloong. (c)	A. C. de Beus.	. . . . . .	25 000	9	1 à 1[…]
Id.	Id.	Djaboeng. (c)	F. Jacobs.	. . . . . .	21 875	8	
				——— 2 939 616	——— 976 453		
			Transporteeren	4 188 854	2 869 728		

(d) Behalve de ondernemingen Tembilang en Padang (zie noot e) heeft ook opgehouden te bestaan de onderneming Pontjo, omtrent welke o[…] 1875 geen opgaven ontvangen waren.
(e) Deze onderneming heeft in 1876 opgehouden te bestaan.
(f) Deze onderneming schijnt in 1876 niet gewerkt te hebben.
(g) In 't vorig verslag was het cijfer der productie oningevuld moeten blijven.
(h) De dus * geteekende cijfers zijn verbeterde opgaven.

Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).	Productie (in kilo's). 1876.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
			Per transport	4 188 854	2 869 728		
obolinggo (i)	Loemadjang.	Tempeh.	Java-Tabakmaatschappij	173 600	185 000	†	125
Id.	Id.	Djarit.	C. B. E. Versteegh.	148 800 *	175 000	20	50
Id.	Id.	Kalipantjing.	C. Maarschalk & C°.	155 000	112 500	20	185
Id.	Id.	Tjengkok.	H. Helder & C°.	99 200	60 000	10	6
Id.	Id.	Kaweden.	mr. W. A. baron Baud.	99 200	100 000	†	18
Id.	Id.	Pasirian.	F. H. J. von Bihl.	†	87 500	†	†
Id.	Id.	Kidoel.	W. C. A. Ruys.	99 200	150 000	40	40
Id.	Id.	Toempang.	Berghuis & Thesing.	39 680	40 000	15	4
Id.	Id.	Boeloh Gempol.	van der Ven Larsen & C°.	69 440 *	85 000	20	150
Id.	Id.	Koenir.	J. H. F. Beer.	173 600 *	21 500	3	70
Id.	Id.	Tempehlor (Bedok).	Kwee Sik Poen en Abraas & C°.	49 104	125 000	40	40
Id.	Id.	Djerook Kidoel.	E. Moormann & C°.	74 400	†	†	†
Id.	Id.	Semeroe (Djowo).	Reiss & C°.	37 200	49 000	15	12
Id.	Id.	Oemboelan (Tjondro).	C. Maarschalk & C°.	24 800	35 000	15	5
Id.	Id.	Kandangan.	Soerabaija-Tabakmaatschappij.	39 680	30 000	10	16
Id.	Id.	Poetjang Ranga.	B. van Leeuwen & C°.	24 800	58 000	†	†
Id.	Id.	D. W. R. (Kloemprit).	A. W. de Rijk & C°.	74 400*	85 000	25	40
Id.	Id.	Kedoeng Wringin.	Geo Webry & C°.	49 600	50 000	†	†
Id.	Id.	Klakah.	C. Maarschalk & C°.	11 904	25 000	2	22
Id.	Id.	Labroek.	J. Boesch & C°.	69 440 *	30 000	†	140
Id.	Id.	Limpini.	F. A. A. Jacometti.	16 864	34 000	12	3
Id.	Id.	Kedawoeng.	C. G. Kolff.	37 200	50 000	4	20
Id.	Id.	Tempeh (k)	F. A. A. Jacometti.	. . . . . .	30 000	3	8
Id.	Id.	Toekoem (k)	van der Ven, Larsen & C°.	. . . . . .	25 000	3	7
Id.	Id.	Bronet (k)	H. F. C. Beer.	. . . . . .	35 000	4	17
				——— 1 567 112	——— 1 677 500		
ezoeki.	Bondowosso.	Lodjajar.	Internationale Crediet en Handelsvereeniging »Rotterdam".	99 200	222 500	80	60
Id.	Id.	Wonokoesoemo (Plantage Rotterdam).	jhr. C. J. P. von Mühlen.	117 552	62 500	14	30
Id.	Id.	Soekokerto.	mr. W. A. baron Baud.	297 600	500 000	40	60 à 1500
Id.	Id.	Soekowono.	J. A. A. Fransen van de Putte.	322 400	375 000	68	†
Id.	Id.	Djaleboek.	Abraas & C°.	186 000	186 000	100	30 à 180
Id.	Id.	Djember.	G. D. Birnie Szn.	297 600	600 000	225	2000
Id.	Id.	Nieuw Djarit.	C. B. E. Versteegh, J. Stap en W. J. Muller.	62 000	150 000	54	60 à 200
Id.	Id.	Patrang.	E. Moormann & C°.	62 000	175 000	120	660
			Transporteeren	1 444 352 5 755 966	2 271 000 4 547 228		

(i) De in 1875 tot stand gekomen onderneming Tondong (waarvan echter in 't vorig verslag geen productiecijfer werd opgegeven) had in 1876 weder opgehouden te bestaan.

(k) Deze onderneming kwam in den loop van 1876 tot stand.

Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).		Productie (in kilo's). 1876.		Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
			Per transport	1 444 352	5 755 966	2 271 000	4 547 228		
Bezoeki.	Bondowosso.	Gambirono.	mr. W. A. baron van Reede van Oudshoorn en de Internationale Crediet- en Handelsvereeniging » Rotterdam."	17 360		43 000		†	40 à 80
Id.	Id.	Kalisat.	C. B. E. Versteegh en C. J. Koert.	7 440		35 000		4	4 à 100
Id.	Id.	Soeren.	G. J. de Lange en J. Butijn.	24 800		75 000		†	†
Id.	Id.	Wates.	van der Ven, Larsen & C°.	47 120		70 000		130	150
Id.	Id.	Soembersari. (k)	H. J. Hoffnagel.	. . . . . .		6 000		1	5
Id.	Id.	F. C. E. (te Soember Djeroek). (k)	F. C. Etty.	. . . . . .		25 000		2	20 à 60
				———	1 541 072	———	2 525 000		
Banjoewangi.	Banjoewangi.	(l) Tembakoan.	H. J. Coert en jhr. H. J. A. S. de Mey van Gerwen.	90 200		†		28	± 400
		(l) Soekawidi.	Id.	(m)		50 000		20	6 à 110
Id.	Id.	Soekaradja. (k)	A. W. de Rijk & C°.	. . . . . .		90 625		36	6 à 100
				———	90 200	———	140 625		
Banjoemas. (n)	Banjoemas.	Mandiradja.	Faktorij der Ned. Handelmaatschappij.	69 440 *		100 000		†	onbep.
Id.	Id.	Tambak (Batoe-Agoeng).	K. A. Rauwenhorst Mulder.	37 200		70 000		†	20 à 200
Id.	Id.	Soekaradja. (k)	P. J. Tulleken.	. . . . . .		50 000		†	†
Id.	Poerwokerto.	Poerwokerto.	Java-Tabakmaatschappij	24 800		37 500		†	†
Id.	Id.	Patih Radja.	H. Helder & C°.	99 200		118 000		†	†
Id.	Id.	Poerbolinggo Slamat.	E. Moormann & C°.	79 360 *		30 000		†	†
Id.	Id.	Djatisari.	J. S. Martherus.	7 936 *		17 500		12	10 à 20
Id.	Poerbolinggo.	Poerbolinggo.	J. J. van der Leeuw.	347 200 *		150 000		400	600
Id.	Id.	Poerbolinggo Kidoel.	Geo Wehry & C°.	53 568		64 845		13	60
Id.	Id.	Banjoemas Kidoel.	W. O. Ruys.	62 000		31 250		13	20
Id.	Id.	Bobotsari.	J. W. J. Verburgh & C°.	47 120 *		32 500		32	60
Id.	Id.	Gandasoeli.	Erven J. M. Nedermeijer ridder von Rosenthal.	9 920		9 175		10	20
Id.	Tjilatjap.	Karang Kandri.	K. A. Rauwenhorst Mulder.	1 240		2 500		2	10
				———	838 984	———	713 270		
Bagelen.	Poerworedjo.	Maron.	E. Moormann & C°.	49 600		40 000		22	20 à 200
Id.	Karang-Anjer.	Kretek. (o)	Swaving.	24 800		. . . . . .		. . .	. . .
Id.	Koetoardjo.	N. H. M.	Faktorij der Ned. Handelmaatschappij.	49 600		92 000		70	200 à 100
				———	124 000	———	132 000		
			Transporteeren		8 350 222		8 058 123		

(k) Deze onderneming kwam in den loop van 1876 tot stand.
(l) Beide ééne onderneming uitmakende.
(m) De productie kan ook begrepen zijn onder die achter Tembakoan vermeld.
(n) De in 't vorig verslag vermelde onderneming Tjiberem, waarvoor toen eene productie van 8432 (ten regte 84 532) kilo's opgegeven werd, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht afgestaan en behoort alzoo niet in dezen staat.
(o) Deze onderneming heeft in 1876 opgehouden te bestaan.

Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).	Productie (in kilo's). 1876.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
			Per transport	8 350 222	8 058 123		
Kadoe.	Magelang.	Balak.	H. Helder & C°.	59 520	75 000	25	100
Id.	Id.	Boro Boedoer.	E. Moormann & C°.	64 480*	72 500	18	95 à 100
Id.	Id.	Djoemoijo.	Java-Tabakmaatschappij	148 800*	150 000	30	156
Id.	Id.	Djetak.	Id.	95 232*	57 000	7	27
Id.	Id.	Sawangan.	't Hooft & Bousquet.	59 520*	66 500	43	60
Id.	Id.	Wonosari.	J. C. Spaan.	54 560	25 000	16	20
Id.	Id.	Soetjen.	von Ende.	50 592	40 000	†	35
Id.	Id.	Krasak.	H. J. Camphuis.	79 360	55 000	†	50
Id.	Temanggoeng	Temanggoeng.	Wüste & Hintze.	39 680	30 000	†	15
Id.	Id.	Djoemo.	Loze.	44 640	32 500	†	20
Id.	Id.	Paraän.	van den Broeck & Veeckens.	4 960*	35 000	†	30
Id.	Id.	Tosari.	E. Moormann & C°.	14 880	22 500	15	30
				——— 716 224	——— 661 000		
Madioen.	Soemorotto.	Balong.	J. H. B. Hogewoning * en jhr. W. D. van Nispen.	37 200	46 500	»	2 à 90
				——— 37 200	——— 46 500		
Kediri.	Kediri.	Soerabaija-Tabakmaatschappij. (p)	von Bultzingslöwen & C°.	»	150 000	†	†
Id.	Id.	Epo Djambean. (q)	G. Harkema.	»	75 000	25	15 à 500
Id.	Id.	Kendal djajong.	G. H. de Bruyn & C°.	†	†	†	†
Id.	Id.	Branggahan.	H. W. Ketjen.	37 200	65 000	15	20 à 120
Id.	Id.	Tjangkring. (p)	B. van Leeuwen & C°.	»	172 812	20	100
Id.	Id.	Poerwodadi.	A. P. Hanterman.	49 600	100 000	30	30 à 200
Id.	Id.	Balewerti.	Homans & C°.	62 000	162 500	40	20 à 70
Id.	Id.	Kras.	P. H. L. Lisnet en C. W. Wardenaar.	77 500	75 000	14	70
Id.	Id.	Djambean. (p)	E. Moormann & C°.	»	202 937	»	50 à 3000
Id.	Id.	Tales.	C. Scheepmaker.	43 400	150 000	29	50 à 3500
Id.	Id.	Selodono.	van de Velde.	31 000	77 500	»	130
Id.	Id.	Ngadiloewih.	J. A. Schreijner.	49 600	125 000	6	10 à 400
Id.	Id.	Kotta Kediri.	Hagedoorn Sr.	†	†	†	†
Id.	Id.	Id.	E. Moormann & C°.	†	68 750	†	†
Id.	Id.	Djetis.	Sie Wie Soey.	46 500	40 625	»	30 à 70
Id.	Id.	Brendjoek (K.&C.) (r)	König & C°.	†	†	†	†
Id.	Id.	Kandat. (s)	F. S. J. van de Pol.	. . . . .	†	†	†
Id.	Ngrowo.	Le Comte.	W. N. Le Comte.	†	34 375	»	6 à 300
			Transporteeren	396 800 9 103 646	1 499 499 8 765 623		

(p) Deze onderneming had in 1875 niet gewerkt.

(q) In 't vorig verslag stond Djambean (administrateur Michell) afzonderlijk vermeld. Van Epo en Djambean is thans éene onderneming gemaakt. In 1875 schijnt geen van beide gewerkt te hebben.

(r) Deze onderneming bestond reeds in 1875, maar werd in de opgaven over dat jaar niet genoemd. Zij was vroeger bekend onder den naam „P. J. Slors".

(s) In den loop van 1876 tot stand gekomen.

Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).	Productie (in kilo's). 1876.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders vendie gemidd daags gebezig	G
			Per transport	396800 9103646	1499499 8765623			
Kediri.	Ngrowo.	Ngoenoet (Blitar).	A. W. de Rijk & C°.	86 800	75 000	»	8 à 2	Ked
Id.	Id.	Soerabaija-Tabakmaatschappij (A. J. Walter).	Soerabaija-Tabakmaatschappij.	†	37 500	»	onbe	
Id.	Id.	Brantas (Blitar, ook wel genaamd E. Moormann & C°).	E. Moormann & C°.	†	59 375	12 à 150	10 à 3	
Id.	Id.	Soekoredjo (Toeloeng-Agoeng).	B. van Leeuwen & C°.	†	168 750	30	40 à 14	
Id.	Id.	Epo.	J. W. Dammers.	†	81 250	10	6 à 2	
Id.	Id.	Karang Waroe (*t*)	C. Scheepmaker.	†	56 250	63	8 à 1	
Id.	Trengalek.	Pakis.	König & C°.	59 520 *	112 500	40	1	
Id.	Blitar.	Garoem.	P. H. L. Lisnet en J. H. Vijsma.	71 920	20 000	»	12 à	
Id.	Id.	H. & A. (Blitar).	W. Lehmann, G. Blokhuis en C. L. Cramer.	114 080	60 000	21	†	
Id.	Id.	Papoh.	R. W. Besier en B. J. van Eck.	30 752 *	50 000	†	†	
Id.	Id.	Dandang.	E. Moormann & C°.	18 600	62 500	»	28 à 2	
Id.	Id.	H. S. & D. B. Blitar (*u*)	C. H. de Blij.	31 000	†	†	†	
Id.	Id.	Kaniagaran (H. G. Vijsma Blitar).	H. G. Vijsma.	57 040	25 000	»	15 à 2	
Id.	Id.	Srengat.	Java-Tabakmaatschappij	111 600	125 000	67	150 à 2	
Id.	Id.	Soerabaija-Tabakmaatschappij.	Soerabaija-Tabakmaatschappij.	110 980 *	218 750	»	200 à 1	
Id.	Id.	Bendogrit.	C. H. de Bruijn & C°.	91 512 *	68 750	15	3	
Id.	Id.	Kepandjen Lor (A. J. M.) (*v*)	F. H. Croese.	64 480 *	»	»	»	
Id.	Id.	K. S. C. (Blitar).	Reuvekamp Gille.	143 220 *	50 000	»	14 à 1	
Id.	Id.	Tawangredjo-Cultuurmaatschappij.	Tawangredjo-Cultuurmaatschappij.	49 600	45 000	20	10 à 2	
Id.	Id.	Varzin (Reiss & C°).	H. C. Graeuwen.	3 100	33 125	†	†	
Id.	Id.	Kaoeman, Krangan en Boro. (*w*)	E. Moormann & C°.	»	146 375	150	150 à 1	
Id	Id.	Kepandjen (*x*)	H. J. Velsink.	»	»	»	»	
Id.	Id.	Plosso Kerep (*ij*)	Java-Tabakmaatschappij	»	118 750	»	25 à 6	
			Transporteeren	1441 004 9103646	3113374 8765623			

(*t*) In 't vorig verslag werden ten onregte als drie op zich zelf staande ondernemingen in de afdeeling Ngrowo genoemd H. S. D. (Ngoenoet), Karang Waroe en G. Kramer, welke beide laatste slechts onderdeelen van de eerste waren. (Het productie-cijfer over 1875 kon voor geen der drie inrigtingen worden ingevuld.) Eerst in 1876 is de onderneming (waarvan eigenaren waren W. L. Hom... en G. Kramer) in drie gedeelten gesplitst. Het eene gedeelte is overgegaan op H. de Bly en wordt lager vermeld bij diens onderneming H. S. & D. B. in de afdeeling Blitar (vermoedelijk dezelfde waarvan in 't vorig verslag als eigenaresse werd genoemd de Soerabaija-Tabakmaatschappij). Karang Waroe werd gekocht door C. Scheepmaker, terwijl het derde gedeelte, G. Kramer geheeten, overgegaan is op Java-Tabakmaatschappij en door deze toegevoegd aan hare lager te vermelden onderneming Plosso Kerep.

(*u*) Zie de voorgaande aanmerking.

(*v*) Deze onderneming heeft in 1876 niet gewerkt.

(*w*) De onderneming Krapiak, in 't vorig verslag te gelijk met Kaoeman enz. genoemd, is verkocht aan König & C°. en gevoegd bij de die firma toebehoorende onderneming K & C in de afdeeling Kediri. In 1875 had Kaoeman Krapiak enz. niet gewerkt.

(*x*) Deze onderneming heeft noch in 1875 noch in 1876 gewerkt.

(*ij*) Over de uitbreiding dezer onderneming in 1876 zie noot *t*. In 1875 was bij Plosso Kerep niet gewerkt.

Gewesten.	Afdeelingen.	Namen der ondernemingen.	Namen der ondernemers of administrateurs.	Productie (in kilo's). 1875 (ten deele volgens verbeterde opgaven).	1876.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
			Per transport	1441 004 9103646	3113 374 8765623		
Kediri.	Blitar.	Kepandjen (*z*)	H. W. Walbeehm.	»	»	»	»
Id.	Id.	Majangan. (*aa*)	E. Moormann & C°.	†	56 250	2	5 à 50
Id.	Id.	V. D. L. (*bb*)	Erven W. J. van Nelle en A. van der Leeuw.	. . . .	100 000	16	3 à 100
Id.	Id.	Koenir (*bb*)	H. Cohen.	. . . .	12 500	»	12 à 30
Id.	Id.	Blitar-maatschappij (*bb*)	J. F. P. A. Abbema.	. . . .	†	†	†
				——— 1 441 004	——— 3 282 124		
			Te zamen voor alle gewesten	10 544 650	12 047 747		

(*z*) Deze reeds lang bestaande onderneming werd in 't vorig verslag ten onregte niet genoemd; in de twee laatste jaren heeft zij echter niet gewerkt

(*aa*) Ook deze onderneming, ofschoon reeds lang bestaande, was in de opgaven, voor 't vorig verslag ontvangen, niet genoemd.

(*bb*) Deze onderneming kwam eerst in 1876 tot stand.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE TT.

N°. 46.

(Zie bladz. 205 van het verslag.)

OVERZIGT

BETREFFENDE DE

OP JAVA GEVESTIGDE LANDBOUW-ONDERNEMINGEN

OP

DOOR HET GOUVERNEMENT IN HUUR OF IN ERFPACHT

AFGESTANE WOESTE GRONDEN,

(daaronder ook die perceelen waarvan de huur door erfpacht is vervangen)

over 1876. [1]

(1) Alleen die erfpachtsperceelen zijn opgenomen, welke op 31 December 1876 bereids in de openbare registers waren ingeschreven. — Voor zooveel in den staat ondernemers zijn genoemd, aan wie in 't zelfde district waarin zij gevestigd zijn, tot 15 Junij 1877 nog andere gronden in erfpacht zijn *afgestaan*, van welke echter hier te lande niet blijkt dat daarop het erfpachtsregt, door inschrijving in de openbare registers, reeds wettelijk is gevestigd, wordt van die definitieve toewijzing in de kolom » Verdere aanteekeningen" gewag gemaakt (verg. overigens bijlage R). Tevens is in die kolom aangeteekend voor welke huurperceelen, voor zooveel hier te lande tot op laatstgenoemden datum gebleken was, erfpacht wel reeds aangevraagd of toegestaan, maar nog niet ingeschreven was.

Voor een aantal huurondernemingen was over 1876/77 nog slechts huurschat verschuldigd over een gedeelte der gronden. Over welk gedeelte, vindt men onder de huursommen opgegeven. (De opgaven dienaangaande in 't vorig verslag voorkomende, blijken nu voor enkele ondernemingen minder juist te zijn geweest.) Erfpachtsom behoeft in 1876/77 nog alleen te worden opgebragt door die ondernemers, die hun huurregt in erfpacht hebben doen veranderen. De overige erfpachters genieten nog de vrijstelling gedurende de eerste vijf jaren.

Volgnummer der huurperceelen.	Volgnummer der erfpachtsperceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrekt[heid] der percee[len] (in bouw[s]) — Waar onderdeel[en] van een bo[uw] voorkwam[en] is het cijf[er] afgerond.	de (…
						B A	
1	—	Lebak.	Waroeng Goenoeng.	Tjisolear.	V. C. Coster van Voorhout.	300	27
—	1	Idem.	Sadjira.	(a) *Tjisella I en II en Tjilaki.	Jhr. G. F. van de Poll.	1 500	
—	2	Idem.	Idem.	*Tjioepit (Lebakparai).	C. G. Kolff en B. A. Suermondt.	504	
—	3					28	
2	—	Idem.	Idem.	Goenoeng Pontong.	A. J. W. van Delden.	530	20
—	4	Idem.	Idem.	*Kosala I.	H. Lash.	508	
—	5	Idem.	Idem.	Kosala II.	Idem.	100	
—	6	Idem.	Id. en Lebak.	Lebakmodja.	Idem.	638	
—	7	Idem.	Lebak.	Pasir Pepetek.	J. Black.	597	
3	—	Idem.	Parong Koedjang.	Lebaksioe.	A. Huidekoper en de firma Cramerus en C°.	532	27
						B A	
4	—	Buitenzorg. (afd.)	Buitenzorg	Tjogrek.	Faktorij der Ned. Handelmaatschappij.	296	15 (tot
5	—					118	28 (tot
						K W	
6	—	Krawang.	Sindangkassi en Adiarsa.	Parakantroes.	W. Suermondt Wz.	1 198	1 J
—	8	Idem.	Sindangkassi.	Tjibening.	G. F. H. Watson.	209	
7	—	Idem.	Krawang.	Kalangsari.	F. Butin Bik.	428	1 J
8	—	Idem.	Idem.	Wanasepi.	J. A. Stewart.	774	
9	—	Idem.	Idem.	Gintoeng.	J. A. Kraijenbrink.	131	27 (tot
—	9	Idem.	Idem.	*Gintoeng.	Idem.	279	
10	—	Idem.	Adiarsa.	Tamblang.	Idem.	153	27
—	10	Idem.	Idem.	*Tamblang.	Idem.	193	

(a) De aldus * geteekende perceelen zijn die welke vroeger in huur werden bezeten, doch waarvan de huur vervangen is door e

(b) Zie de aanteekening op bladz. 1 dezer bijlage.

	Begin van		Bedrag per bouw 's jaars van		Over 1876/77 verschuldigd aan		Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd:			Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
	den huurtijd (20 jaren).	het erfpachtsregt (75 jaren).	den huurschat.	de erfpachtsom.	huurschat.	erfpachtsom.			voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	voor bereiding van het product: gewone arbeiders.		
...AM.													
300	27 Febr. 1865	—	f 0,50	—	f 150	—	—	—	—	—	—	—	In September 1876 heeft de ondernemer de exploitatie van dit perceel tot ult°. 1881 gegund aan twee Chinezen.
500	—	1 Jan. 1875	—	f 1,00	—	f 1 500	850 (met koffij)	1404 pik. koffij	153	—	—	50 à 200	Bij het eind van 1875 werd de koffij-aanplant opgegeven als te hebben bedragen 1050 bouws. De tegenwoordige opgaaf is dus misschien minder volledig.
504	—	1 Julij 1875	—	1,50	—	756	200 (idem)	14 idem	50	10	10	10 à 150	
28	—	10 Sept. 1875	—	1,50		nog niet ingegaan							
530	20 Dec. 1873	—	2,51	—	266 ($^1/_5$) (b)	—	250 (idem)	nog geen product	125	—	—	25 à 250	
508	—	26 Febr. 1874	—	1,00	—	f 508	400 (idem)	156 pik. koffij	20	—	6	110 à 140	
100	—	7 » 1876	—	1,10	—	nog niet ingegaan	—	—	—	—	—	—	
538	—	20 Oct. 1876	—	1,10	—		—	—	—	—	—	—	
597	—	22 Maart 1876	—	1,10	—	idem	nog niet ontgonnen	—	—	—	—	—	
532	27 Maart 1873	—	2,50	—	266 ($^1/_5$)	—	400 (met koffij)	64 pikols koffij	11	—	—	110 à 230	
...IA.													
296	15 Nov. 1865 (tot afloop oogst 1885)	—	f 1,00	—	f 296	—	125 (met thee)	p. m. 40 000 kilo's thee	75 à 100	—	30 à 40	30 à 40	
118	28 Maart 1874 (tot afloop oogst 1885)	—	1,00	—	nog niet ingegaan	—							
...WANG.													
198	1 Jan. 1868	—	f 6,00	—	f 7 185	—	300 (met suikerriet)	12 000 pikols suiker	—	—	—	750 à 1000	Uit de verkregen stroopsuiker wordt bovendien nog arak gestookt.
209	—	20 Oct. 1875	—	f 2.50	—	nog niet ingegaan	in ontginning	—	—	—	—	—	
428	1 Jan. 1873	—	1,00	—	428	—	120 (met suikerriet)	1600 pik. suiker	266	7	132	100	Als boven.
774	Idem	—	1,00	—	774	—	120 (idem)	1600 idem	30	5	85	45	
131	27 Febr. 1871 (tot afloop oogst 1887)	—	7,50	—	592 ($^3/_5$)	—	470 (met kaneel)	5000 kilo's kaneel	—	—	—	—	De opgegeven productie is afkomstig van de erfpachtspercelen. De huurperceelen zijn niet in ontginning. (In 't vorig verslag werd ten onregte vermeld dat van deze laatste de betaling van huurschat in 1875/76 nog niet was ingegaan, daar in dat jaar reeds huurschat verschuldigd was over $^3/_5$ van de uitgestrektheid.)
27	—	15 Dec. 1874	—	4,00	—	f 1 116.51							
15	27 Febr. 1871	—	7,50	—	699 ($^3/_5$)	—							
19	—	15 Dec. 1874	—	4,00	—	778.77[5]							

Volgnummer der huur-perceelen.	Volgnummer der erf-pachts-perceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). — Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom
												PREANGE
11	—	Reg. en afdeel. Bandong.	Oedjoeng Broeng Koelon.	Tjioemboeloeit.	Erven G. P. Servatius.	325	1 Jan. 1864	—	f 24,00	—	f 7 800,00	—
—	**11**	Idem.	Idem.	Djaijagiri.	K. F. Holle.	174	—	30 Jan. 1876	—	f 4,10	—	nog niet ingegaan
—	**12**	Idem.	Idem.	Passir Ipis.	A. Trivelli.	74	—	24 Mei 1876	—	4,10	—	idem
12	—	Idem. reg. Bandong (afd. Tjitjalengka).	Bandjaran en Tjipedjeh.	Ardjosari I.	Mr. R. A. Kerkhoven.	408	15 Febr. 1869	—	8,00	—	3 261.50	—
—	**13**	Idem idem.	Idem idem.	Ardjosari II.	Idem.	110	—	23 Nov. 1875	—	4,10	—	nog niet ingegaan
—	**14**	Reg. en afdeel. Bandong.	Bandjaran.	Ardjosari III.	Idem.	35	—	2 » 1876	—	3,10	—	idem
—	**15**	Idem.	Bandjaran en Tjisondari.	Gombong.	R. E. Kerkhoven.	409	—	10 Sept. 1875	—	3,10	—	idem
13	—	Idem.	Radjamandala.	Selogombong.	Jhr. H. J. L. Leijssius.	511	28 Aug. 1874	—	5,00	—	nog niet ingegaan	—
—	**16**	Reg. Bandong (afd. Tjitjalengka)	Tjikemboelan en Tjitjalengka.	Sitiardja.	J. Sas, Ch. O. van der Plas en W. G. Wiederhold.	350	—	6 Dec. 1873	—	5,00	—	nog niet ingegaan
—	**17**	Idem idem.	Tjitjalengka.	Idem.		204	—	20 Nov. 1875	—	5,10	—	idem
—	**18**	Idem idem.	Idem.	Tegalmawoek en Tjideres.	A. F. van der Ven.	253	—	22 Junij 1875	—	4,60	—	idem
—	**19**	Idem idem.	Bloeboer Limbangan.	Daoelat.	K. F. Holle.	259	—	30 Dec. 1876 (voor 30 jaren)	—	4,00	—	idem
—	**20**	Reg. en afdeel. Tjiandjoer.	Tjipoetri.	Tjipoetri (vroeger Tjigoentoer).	J. F. Bik.	236	—	16 Julij 1875	—	1,75	—	idem
—	**21**	Idem.	Idem.	Tjipantjoe.	Erven van wijlen dr. A. J. D. Steenstra Toussaint.	498	—	15 Maart 1876	—	1,80	—	idem
—	**22**	Idem.	Idem.	Tjikoedjang.	A. F. Huijgen.	305	—	27 » 1876	—	2,00	—	idem
—	**23**	Idem.	Idem.	Maleber.	J. F. Bik en W. H. Senn van Basel.	179	—	1 Mei 1876	—	2,00	—	idem
—	**24**	Idem.	Bajabang.	Mangoendjaija (Gintoeng).	P. Bosch.	116	—	26 Sept. 1876	—	1,10	—	idem
14	—	Reg. Tjiandjoer (afd. Soekaboemi)	Tjimahi.	Tegal Tjikembang.	Mr. W. A. baron Baud.	442	19 Maart 1868	—	$6{,}66\frac{2}{3}$	—	f 2 946,67	—
15	—					268	15 Julij 1872	—	0,80	—	85,73 (2/3)	—
—	**25**	Idem idem.	Idem.	Argalinga.	G. F. van Polanen Petel en E. C. C. Boutmij.	411	—	20 Jan. 1875	—	1,10	—	nog niet ingegaan
—	**26**					184	—	1 Nov. 1876	—	1,30	—	
—	**27**					157	—	1 » 1876	—	1,35	—	

Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: am-bachts-lieden.	gewone arbei-ders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
EGENTSCHAPPEN.						
5 (met thee) en 5 (met diverse houtsoorten).	50 000 kilo's thee	12	75	—	—	
og geen aanplant.	—	2	1	6	10 à 15	Koffij-aanplant verboden. Het perceel is bestemd voor den aanplant van kina.
idem	—	7	—	—	6 à 30	Idem, idem.
70 (met thee)	115 000 kil. thee	44	40	103	329	
og geen aanplant	—	—	—	—	—	Deze perceelen zijn bestemd voor den aanplant van thee en van wildhout voor theekisten. Op Ardjosari III is de koffij-aanplant verboden.
idem	—	—	—	—	—	
0 (met koffij) 1 (met thee)	nog geen product	10	4	—	100	
og niet in ontginning	—	—	—	—	—	Een verzoek om de huur door erfpacht te zien vervangen, is door de Indische Regering afgewezen.
00 (met koffij)	85 pikols koffij	23	—	—	250	
70 (idem)	nog geen product	—	—	—	20	In Mei 1877 zijn nog ruim 78 bouws in erfpacht afgestaan, ter uitbreiding van het perceel. Of het erfpachtsregt op deze nieuwe gronden reeds wettelijk is gevestigd, is hier te lande nog niet gebleken.
og niet in ontginning	—	—	—	—	—	Dit perceel, aanvankelijk in huur toegewezen (Januarij 1876), werd vóór de sluiting van het huurcontract in erfpacht afgestaan.
og geen aanplant	—	—	—	—	—	Dit perceel is bestemd voor den aanplant van koffij. In Januarij 1877 heeft de ondernemer nog ruim 10 bouws aangrenzende gronden in erfpacht verkregen. Of het erfpachtsregt reeds ingeschreven is, blijkt niet.
130 (met koffij)	nog geen product	68	—	—	30	
og geen aanplant	—	—	—	—	—	In Februarij 1877 zijn nog ruim 42 bouws in 't zelfde district den ondernemer in erfpacht afgestaan. Of de inschrijving in de openbare registers bereids heeft plaats gehad, is hier te lande nog niet gebleken. Het perceel Tjikoedjang is bestemd voor den aanplant van koffij.
100 (met thee)	90 000 kilo's thee	24	—	—	60	Koffij-aanplant verboden.
6 (met koffij)	nog geen product	6	—	—	10	
100 (met thee)	60 000 kilo's thee	100	20	45	100	
80 (met koffij)	nog geen product	100	—	—	50	
—	—	—	—	—	—	Deze gronden zijn bestemd voor weideplaats, veefokkerij en paardenstoeterij. De onderneming telt reeds een 1000tal runderen.

Volg- nummer der huur- percee- len.	Volg- nummer der erf- pachts- percee- len.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrekth[eid] der perceel[en] (in bouws) — Waar onderdeele[n] van een bou[w] voorkwame[n] is het cijf[er] afgerond.
16	—	Reg. Tjiandjoer (afd. Soekaboemi).	Tjimahi.	*Geen naam.*	A. Piroeli.	100
—	**28**	Idem idem.	Idem.	Panglesiran.	L. J. van Beusechem.	308
17	—	Idem idem.	Tjiheulang.	Sinagar.	A. Holle.	300
18	—	Idem idem.	Idem.	Tjirohani.	Idem.	300
19	—	Idem idem.	Tjitjoeroek.	Parakansalak.	A. W. Holle.	291
—	**29**	Idem idem.	Idem.	Calorama (vroeger Agoes Bandong).	Idem.	500
—	**30**	Idem idem.	Tjitjoeroek.	Tjibaregbeg.	A. W. Holle, W. F. Hoogeveen en F. C. Phlippeau.	146
—	**31**	Idem idem.	Plaboean.	*Tjisalak.	Idem.	1025
20	—	Idem idem.	Idem.	Tjiboengoer.	F. G. Bauer.	173
21	—	Idem idem.	Idem.	Idem.	Idem.	327
—	**32**	Idem idem.	Idem.	Ongkrak.	G. J. Diepering.	200
22	—	Idem idem.	Djampang tengah.	Tjitjalobak.	J. A. Droop en A. W. Holle.	15
—	**33**	Idem idem.	Idem.	*Niet opgegeven.*	H. D. Simon.	141
23	—	Reg. en afdeel. Soemedang.	Tandjongsari.	Djatinangor.	Mr. W. A. baron Baud.	281
24	—	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	500
25	—	Idem.	Idem.	*Niet opgegeven.*	N. P. van den Berg.	199
—	**34**	Idem.	Idem.	Tjidjeroek.	A. Mohr.	291
26	—	Idem.	Soemedang.	Tegal, Tjinangran en Tjiseda.	J. Revius en P. Op de Laeij.	225

Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom.	Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	voor bereiding van het product: gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
17 Dec. 1875	—	f 5,00	—	nog niet ingegaan	—	20 (met padi)	nog geen product	—	—	—	—	
—	8 Mei 1876	—	f 1,60	—	nog niet ingegaan	15 (met koffij)	idem.	7	—	—	50	
1 Jan. 1863	—	24,00	—	f 7 200,00	—	300 (met thee)	200 000 kil. thee	417	—	228	600	
6 Sept. 1864	—	6,00	—	1 800,00	—	300 (idem)	200 000 idem	320	21	120	600	
1 Jan. 1863	—	24,00	—	6 984,00	—	291 (idem)	250 000 idem	300	46	—	—	Voor dit perceel is verzocht de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen.
—	31 Mei 1875	—	1,10	—	nog niet ingegaan	166 (met koffij)	nog geen product	106	—	—	50	
—	13 Jan. 1875	—	1,10	—	idem	3 (met koffij) 500 (met thee) en 160 (met padi, djagong, enz.)	3 pikols koffij, 150 000 kilo's thee en 300 pikols padi	534	35	169	45	De onderneming Tjisalak bestaat vooreerst uit de twee perceelen, te zamen groot ruim 300 bouws, in 1865 en 1872 in huur afgestaan (welke huur in Maart 1876 door erfpacht is vervangen), en ten andere uit 725 bouws belendende gronden (gedeeltelijk ravijnen en hellingen), eerst in Maart 1876 door het Gouvernement uitgegeven (mede in erfpacht). Bij de vestiging van het erfpachtsregt (door inschrijving in de registers) zijn de drie gedeelten als één perceel aangemerkt. De opgegeven pachtsom heeft betrekking tot de eerstbedoelde gronden; voor de 725 bouws nieuwe gronden wordt nog de vrijstelling gedurende de eerste vijf jaren genoten. Het verbod van koffij-aanplant, aanvankelijk aan de uitgifte in erfpacht verbonden, is — zoo als reeds gezegd is op bladz. 97 van het verslag — dit jaar door de Indische Regering opgeheven.
—	23 Maart 1876	—	1,01	—	f 303,83							
5 Aug. 1865	—	5,00	—	866,00	—	173 (met koffij)	325 pikols koffij	534	—	62	20	
26 Maart 1875	—	5,00	—	nog niet ingegaan	—	196 (idem)						
—	27 Julij 1875	—	2,10	—	nog niet ingegaan	140 (idem)	nog geen product	—	—	—	100	
7 Aug. 1873	—	4,00	—	12,04 (1/5)	—	15 (met koffij) en 20 (met padi)	idem	—	—	—	—	Tot uitbreiding van dit perceel (waarvan de huur door erfpacht zal mogen worden vervangen) zijn in September 1876 ruim 460 bouws nieuwe gronden in erfpacht afgestaan; de inschrijving in de openbare registers had echter op 31 December 1876 nog niet plaats gehad.
—	27 Sept. 1876	—	1,25	—	nog niet ingegaan	nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
1 Jan. 1864	—	50,00	—	14 050,00	—	2 (met koffij) 210 (met thee) en 140 (met andere gewassen)	15 pikols koffij en 100 000 kil. thee.	400	—	150	50 à 100	In den omtrek van het perceel plant de bevolking op hare eigen gronden thee, ten einde het product aan den ondernemer te verkoopen. De op die wijze verkregen hoeveelheid is onder de opgegeven productie begrepen.
26 Mei 1870 (voor 14 jaren)	—	8,00	—	3 200,00 (4/5)	—			120	6	50	—	
21 Aug. 1872	—	8,00	—	637,51[5] (2/5)	—	niet opgegeven	niet opgegeven	11	—	—	—	In 't vorig verslag werd voor deze onderneming een thee-aanplant van 173 bouws opgegeven.
—	28 Aug. 1876	—	4,10	—	nog niet ingegaan	nog niet in ontginning	—	3	—	—	—	
16 Dec. 1867	—	3,00	—	675,00	—	175 (met thee)	54 500 kilo's thee	50	7	20	60	

Volgnummer der		Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER		Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). — Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	Begin van		Bedrag per bouw 's jaars van		Over 1876/77 verschuldig aan	
huurperceelen.	erfpachtsperceelen.			perceelen.	ondernemers.		den huurtijd (20 jaren).	het erfpachtsregt (75 jaren).	den huurschat.	de erfpachtsom.	huurschat.	erfpachtso
27	—	Reg. en afd. Soemedang.	Soemedang.	Tjioehoet en Margapala.	J. Greefkes.	188	26 Jan. 1869	—	f $6,66^{2}/_{3}$	—	f 1 225,55[5]	—
—	**35**	Idem.	Tjiberem.	Tjibengkong (Tjibemgroeng?)	Jhr. J. F. Goldman.	122	—	25 Sept. 1874	—	f 2,60	—	nog niet in gaan
28	—	Reg. Soemedang (afd. Tassikmalaija).	Melambong.	Tjimoengkal Belah.	Mr. W. A. baron Baud.	200	7 Julij 1874	—	3,50	—	nog niet ingegaan	—
—	**36**	Idem idem.	Idem.	Melambong.	K. F. Holle.	338	—	10 Julij 1875	—	3,10	—	nog niet in gaan
29	—	Reg. en afdeel. Limbangan.	Panembong.	Waspada I.	Idem.	148	3 Jan. 1865	—	6,00	—	f 886,00	—
30	—	Idem.	Idem.	Waspada II.	Idem.	50	29 April 1868	—	8,00	—	398,24	—
—	**37**	Idem.	Idem.	Waspada III.	Idem.	36	—	9 Junij 1875	—	5,01	—	nog niet in gaan
31	—	Reg. Soekapoera (afd. Soekapoera Kollot).	Negara.	Tjikadjang.	Mr. W. A. baron Baud.	358	1 Jan. 1865	—	50,00	—	17 900,00	—
32	—	Cheribon.	Sindanglaut.	Djatipiring of Blender.	Paine Stricker & C°. (in liquidatie).	300	1 Jan. 1862	—	f 15,00	—	f 4 500,00	—
—	**38**	Madjalengka.	Madjalengka.	*Kadipatten.	J. G. C. A. de Vogel.	400	—	31 Dec. 1874	—	f 15,00	—	f 6 000,
33	—	Idem.	Telaga.	Tjarennang.	Mr. W. A. baron Baud.	300	1 Jan. 1863	—	24,00	—	7 200,00	—
—	**39**	Idem.	Radja Galoe.	Pajoeng.	D. J. K. Pietermaat.	436	—	5 Mei 1874	—	3,10	—	nog niet in gaan
—	**40**	Idem.	Idem.	Tedja.	G. M. W. Zuur.	365	—	18 Jan. 1875	—	3,10	—	idem

Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: am-bachts-lieden.	gewone arbei-ders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
(met koffij) (met thee) en (met andere gewassen)	20 000 kilo's thee	—	—	—	40	Het blijkt niet of onder de opgegeven productie ook thee is begrepen, afkomstig van aanplantingen der bevolking buiten het huurland. In 1875 bedroeg die aanplant 7 bouws. Bij de toezegging van erfpacht voor dit perceel (Februarij 1877) is de voorwaarde gesteld, dat de gronden niet voor de koffijcultuur zullen mogen gebezigd worden.
—	—	—	—	—	—	Geen opgaven ontvangen.
(met thee)	4 000 kilo's thee	36	—	—	150	Het product wordt bereid bij de onderneming Tjarennang in Cheribon, welke met Tjimoengkal Belah onder één beheer staat.
niet in ontginning	—	—	—	—	—	
(met koffij) en (met thee)	46 pikols koffij en 145 000 kilo's thee	50	5	45	210	Als bij Djatinangor (n°.23). De eigen thee-aanplant der bevolking in den omtrek van Waspada kan op p. m. 200 bouws worden gesteld, en het daarvan verkregen product op 50000 kilo's. In Februarij 1877 zijn den ondernemer in 't zelfde district nog ruim 28 bouws in erfpacht afgestaan, waarop echter geen koffij zal mogen worden geteeld. De gronden zullen gebezigd worden voor den aanplant van kinaboomen. Van de inschrijving van het erfpachtsregt in de openbare registers is hier te lande nog niet gebleken.
(met verschillende gewassen daaronder ook kina)	niet opgegeven	—	—	—	—	
8 (met thee)	150 739 kil. thee	—	—	—	1 250	Onder het opgegeven getal arbeiders zijn omstreeks 500 vrouwen begrepen, die als pluksters gebezigd worden.

E

D N.

(met suikerriet)	10 000 pikols suiker	80	7	120 benevens 90 vrouwen	164	De opgegeven suikerproductie is niet enkel verkregen van aanplantingen op de onderneming zelf, maar ook van 176 bouws van de naburige bevolking gehuurd tegen f 30 per bouw. Een gedeelte van het perceel wordt door de opgezetenen beplant met padi, katjang, cassave, djagong enz.; van die aanplantingen vordert de ondernemer geenerlei opbrengst; alleen zijn de opgezetenen verpligt om tegen een dagloon van f 0,25 arbeid te verrigten in de suikerrietvelden of in de fabriek.
6 (idem)	27 000 idem	452	37	85	1 137 (hoogste aantal)	Onder de 27 000 pikols suiker op Kadipatten verkregen, is ook de productie begrepen van 225 bouws, die van de bevolking gehuurd waren ter beplanting met suikerriet, en van 30 bouws opgekocht riet.
00 (met thee)	52 700 kilo's thee	260	—	—	100	De voor den arbeid in de theetuinen gebezigde werklieden zijn gevestigd op gronden, door den ondernemer bezeten met regt van opstal.
70 (met koffij)	10 pikols koffij	32	—	6	35 à 100	
50 (idem)	nog geen product	40	—	—	15 à 250	

P E K

Volgnummer der huur-perceelen.	Volgnummer der erf-pachts-perceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrekth der perceel (in bouws) — Waar onderdeelen van een bou voorkwamen is het cijfe afgerond.	
—	41	Pekalongan.	Sawangan.	*Djampangan en Sidosoekmo.	H. J. Rauws.	498	
—	42	Idem.	Idem.	Djolotigo.	J. J. H. van Hall.	302	
—	43	Idem.	Sragi.	Tandjoeng.	J. C. Simonet.	489	
—	44	Idem.	Bandar Goemiwang.	*Loetoeng Linggo.	H. van Gessel jr.	367	
—	45	Idem.	Idem.	Panoembangan.	L. J. Launij.	500	
—	46	Idem.	Pekalongan.	Tanah-nora.	J. L. E. Ham.	141	
—	47	Idem en Batang.	Idem en Batang.	Slama-Aram.	J. M. Bloemhard.	44	
—	48	Batang.	Batang.	Si-Amboe.	E. van Gessel.	150	
—	49	Idem.	Idem.	Si-Gandoe.	Souw-Ban-an.	158	
—	50	Idem.	Bandar Sidaijoe.	Wonodadi.	G. C. de Burlet.	155	
—	51	Idem.	Idem.	Tombo.	A. L. F. van Krieken.	206	
—	52	Idem.	Idem.	Pagilaran.	H. J. Prins.	360	
34	—	Idem.	Soebah.	Simbang.	Erven W. Castens.	642	1
35	—	Idem.	Idem.	Segaijoeng.	Idem.	925	
—	53	Idem.	Idem.	Segan.	J. W. Launij.	500	
—	54					239	
--	55	Idem.	Idem.	Ketanggan.	Jhr. J. C. Goldman.	237	
—	56	Idem.	Idem.	Gening (vroeger Kalikidjing).	M. H. A. de Lyon en A. M. Engelken.	150	
—	57	Idem.	Idem.	Kedondong.	M. C. Verloop.	183	
—	58	Idem.	Idem.	Tjientong.	Radhen Soerodirdjo.	158	
36	—	Idem.	Keboemen.	Gebanganom.	W. J. C. Veenstra.	399	22
—	59	Idem.	Id. en Soebah.			450	

...LONGAN.

	Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom.	Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	Aantal werklieden voor bereiding van het product: ambachtslieden.	Aantal werklieden voor bereiding van het product: gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
8	—	18 Oct. 1876	—	f 1,00	—	f 497,78	300 (met koffij)	niet opgegeven	10	17	—	150	
2	—	18 Aug. 1876	—	4,00	—	nog niet ingegaan	in ontginning	—	—	—	—	10 à 200	In Nov. 1876 is aan den ondernemer nog een aangrenzend perceel, ter grootte van circa 176 bouws, in erfpacht afgestaan; de inschrijving daarvan in de openbare registers had echter op 31 December 1876 nog niet plaats gehad.
9	-	3 Julij 1874	—	2,60	—	idem	30 (met inl. gewassen)	niet opgegeven	—	—	—	—	
7	—	24 Dec. 1874	—	3,00	—	f 1 100,40	325 (met koffij)	835 pikols koffij	35	2	3	80 à 125	In April 1877 zijn aan den ondernemer, ter uitbreiding van het perceel, nog ongeveer 222 bouws in erfpacht afgestaan, benevens ongeveer 6 bouws, tot dusver met regt van opstal bezeten. Van de inschrijving van het erfpachtsregt in de openbare registers is hier te lande nog niet gebleken. Over het beding dat de koffij voortaan op het perceel zelf zal moeten worden bereid, zie men bijlage R, § 4, nº. 17.
0	—	24 April 1874	—	3,60	—	nog niet ingegaan	175 (idem)	nog geen product	20	—	—	60 à 100	
1	—	10 Febr. 1876	—	2,50	—	idem	37 (met inl. gew.)	niet opgegeven	—	—	—	4 à 30	
4	—	10 Maart 1875	—	2,00	—	idem	in ontginning	—	4	—	—	18	
0	—	20 Junij 1874	—	7,00	—	idem	nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
8	—	22 Oct. 1874	—	3,00	—	idem	2 (met inl. gewassen)	niet opgegeven	2	—	—	10	
5	—	5 Julij 1875	—	3,50	—	idem	50 (met koffij)	2 pikols koffij	—	—	—	75	
6	—	1 Nov. 1875	—	3,00	—	idem	150 (met koffij) en 2 (met inl. gewassen)	nog geen product	20	—	—	50 à 200	In Maart 1877 zijn in 't zelfde district aan den ondernemer nog in erfpacht afgestaan ruim 18 en in Junij 1877 ongeveer 130 bouws, de laatste uitgestrektheid bestaande uit 4 stukken gronds, in 't perceel Tombo geënclaveerd liggende of daaraan belendende. Van de inschrijving in de openbare registers is hier te lande nog niet gebleken.
0	--	26 » 1875	—	3,00	—	idem	in ontginning	—	—	—	—	—	
2	1 Jan. 1872	—	f 2,00	—	f 1 283,50	—	330 (met koffij) en 150 (met inl. gewassen)	688 pikols koffij	—	—	—	50 à 300	
5	idem	—	2,00	—	1 849,20	—	171 (met suiker)	4000 pik. suiker	—	—	—	100 à 400	
0	—	7 Maart 1874	—	3,10	—	nog niet ingegaan	15 (met inl. gewassen)	niet opgegeven	—	—	—	—	
9	—	idem	—	3,10	—	idem			—	—	—		
7	—	7 Dec. 1874	—	3,10	—	idem	nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
0	—	9 Maart 1875	—	3,10	—	idem	idem	—	—	—	—	—	
3	—	15 Mei 1875	—	3,50	—	idem	60 (met koffij)	10 pikols koffij	25	—	—	50 à 100	
3	—	8 Jan. 1876	—	3,00	—	idem	2 (met inl. gewassen)	16 000 stuks djagong	6	—	—	—	
0	22 Oct. 1873	—	3,00	—	239,64 (1/8)	—	100 (idem)	50 000 kil. tabak	—	—	—	400	Op dit perceel wordt ook verwerkt tabak, buiten het perceel geplant en van de bevolking opgekocht. De op die wijze verkregen hoeveelheid is onder de opgegeven productie begrepen.
0	—	18 April 1874	—	3,10	—	nog niet ingegaan	200 (idem)						

S A M

Volg-nummer der huur-perceelen.	Volg-nummer der erf-pachts-perceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). — Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom.
37	—	Reg. Salatiga (afd. Ambarawa).	Oenarang.	Kedawong.	F. Nagel.	402	1 Jan. 1859	—	f 6,00	—	f 2 411,00	—
—	**60**	Idem idem.	Idem.	*Lerep.	D. J. K. Pietermaat.	317	—	24 Oct. 1876	—	f 4,50	—	f 1 425,00
—	**61**	Idem idem.	Idem.	*Terwidi-Kalisidi.	Firma Dorrepaal & C°.	591	—	26 » 1875	—	4,50	—	2 660,68
—	**62**	Idem idem.	Idem.	*Geboegan.	M. D. Tissot, wed. van mr. R. W. J. C. de Menthon Bake, c. s.	800	—	12 » 1875	—	4,50	—	3 600,00
38	—	Idem idem.	Ambarawa.	Banaran.	P. J. van der Leeuw en Mac Neill & C°.	400	1 Jan. 1859	—	6,00	—	2 400,00	—
—	**63**	Idem idem.	Idem.	*Pringapoes Nobo.	J. J. Volkert & C°.	1 090	—	18 April 1876	—	5,00	—	5 448,21
39	—	Idem idem.	Idem.	Stomi.	O. I. Maatschappij van administratie en lijfrente (in liquidatie).	33	1 Jan. 1859	—	6,00	—	199,00	—
—	**64**	Idem idem.	Idem.	*Klepoe.	Erven Caron.	400	—	28 Nov. 1876	—	4,00	—	1 600,00
40	—	Idem idem.	Idem.	Samirono.	Firma Dorrepaal & C°.	280	6 Oct. 1858	—	6,00	—	1 680,00	—
41	—	Idem idem.	Idem.	Kedajon.	Int. Crediet- en Handelsvereeniging » Rotterdam " te Rotterdam.	56	1 Jan. 1859	—	6,00	—	336,00	—
42	—	Idem idem.	Idem.	Djatirongo.	Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.	1084	Idem	—	6,00	—	6 504,00	—
—	**65**	Reg. en afd. Salatiga.	Salatiga.	*Flogo.	A. van Dommelen, wed. F. J. Lorch en H. van Dommelen.	420	—	5 Oct. 1875	—	3,25	—	1 365,00
43	—	Idem.	Tengaran.	Goli.	Wijlen A. F. Couvreur.	412	28 Dec. 1858	—	6,00	—	2472,00	—
—	**66**	Reg. en afdeel. Kendal.	Bodja.	*Djatikalangan-Tambangan.	O. I. Maatschappij van administratie en lijfrente (in liquidatie).	892	—	18 April 1876	—	5,00	—	4 461,15
44	—	Idem.	Idem.	} Getas.	} V. J. van Dolder.	577	6 Nov. 1858	—	6,00	—	3 462,00	—
45	—	Idem.	Idem.			209	30 Mei 1873	—	8,71	—	364,67 (1/6)	—
—	**67**	Idem.	Idem.	*Seringin.	Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.	439	—	5 Dec. 1876	—	4,50	—	1 976,00

Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
ANG.						
200 (met koffij)	523 pik. koffij	36	—	36	1 953	Aanvraag was gedaan om de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen. De opgaaf in 't vorig verslag dat op deze onderneming een kina-aanplant aanwezig was ter grootte van 8 bouws, wordt thans niet herhaald. Welligt had de opgaaf betrekking tot het perceel Lerep.
230 (met koffij) en 7 (met kina)	826 idem	38	—	—	70	
400 (met koffij)	1220 idem	70	—	—	428	Bij Indisch besluit dd. 13 Julij 1876, n°. 38, is aan de erfpachters toegestaan het perceel in twee gedeelten te splitsen; de uitgestrektheid van elk dier gedeelten nader door hen op te geven.
800 (idem)	2578 idem	10	—	25	100	
250 (idem)	2105 idem	96	—	—	—	In Januarij 1877 conversie der huur in erfpacht toegezegd.
700 (idem)	1476 idem	70	—	30	—	De uitgestrektheid van het perceel, tot dusver opgegeven als 969 bouws, is bij eene nieuwe meting gebleken 1090 bouws te moeten bedragen. Voor een klein gedeelte is die wijziging het gevolg van eene ruiling van gronden, waardoor beter zal kunnen worden gewaakt tegen opkoop van gouvernements-koffij (verg. vorig verslag, bijlage V, noot 6). In het klein wordt op deze onderneming ook notenmuscaat, cacao en kapas geteeld.
25 (idem)	99 idem	—	—	—	30	Het product van deze onderneming wordt verwerkt op het land Ngasinan in Soerakarta. Beide ondernemingen staan onder hetzelfde beheer. Aanvraag was gedaan om de huur van Stomi tegen erfpacht te mogen verwisselen.
300 (idem)	399 idem	—	—	—	100	
100 (idem)	93 idem	25	—	—	—	Bij de toezegging van dit perceel in erfpacht (Februarij 1877) is bepaald dat zonder toestemming van het bestuur het product niet buiten de grenzen van het perceel mag worden bereid.
54 (idem)	240 idem	30	—	12	50	In Februarij 1877 is toegestaan de huur van dit perceel door erfpacht te vervangen.
500 (idem)	777 idem	niet opgegeven.				
400 (idem)	1565 idem	30	—	9	250	
250 (idem)	796 idem	54	—	18 à 36	150 à 200	Aanvraag was gedaan om de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen.
750 (idem)	3500 idem	118	—	4	350	
550 (idem)	1630 idem	45	—	—	160	Voor het perceel, groot 577 bouws, is door den ondernemer erfpacht aangevraagd. In November 1876 is op die aanvrage gunstig beschikt. Of van de toezegging gebruik is gemaakt, is hier te lande nog niet gebleken.
400 (idem)	2400 idem	40	5	—	200	

Volgnummer der huurpercee-len.	Volgnummer der erfpachts-percee-len.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrekth[eid] der perceel[en] (in bouws) — Waar onderdeele[n] van een bou[w] voorkwame[n] is het cijfe[r] afgerond.	d[…]
46	—	Reg. en afdeel. Kendal.	Bodja.	Kliwat Soengi.	J. J. Nolthenius jr.	381	1 (vo[…]
47	—	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	110	8 (vo[…]
48	—	Idem.	Idem.	Ngarianak.	Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.	801	1
49	—	Idem.	Idem.	Kalimas.	Mac Neill & C°.	1 089	1
50	—	Idem.	Idem.	Trisobo.	J. Hudig.	85	10 (vo[…]
51	—	Idem.	Idem.			120	22
—	68	Idem.	Idem.	Rembes.	J. Hudig.	180	
—	69	Idem.	Idem.	Redjosari.	A. Keijner.	233	
—	70	Idem.	Idem.	Kaliwaroe.	L. Keijner.	281	
—	71	Idem.	Idem.	Blantan en Selerang.	G. L. d'Abo, J. C. C. Henckel en K. B. Henckel.	48	
—	72					173	
—	73					373	
—	74					146	
—	75	Idem.	Kaliwoengoe.	Blorok.	C. A. Reijers c. s.	15	
—	76	Idem.	Idem.	Pasebettan.	P. C. Sineck.	549	
—	77	Idem.	Idem.	Padolengan.	H. Ch. Vodegel.	418	
52	—	Idem.	Troeko.	Sidomoekti.	Mac Neill & C°.	681	1
—	78	Idem.	Idem.	Boeloesan.	Erven J. B. Engelman.	58	
53	—	Idem.	Selokaton.	Tjoeroek.	A. H. en L. J. Heidenreich.	793	1
—	79	Idem.	Idem.	*Seketjer.	Faktorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.	184	
—	80	Idem.	Idem.	Soewoer Pitoe.	Idem.	132	
—	81	Idem.	Idem.	*Dandang-Bodeh-Widoro.	P. H. Soeters.	196	
—	82	Idem.	Idem.	Soeroekontoen Loban.	Idem.	65	

Begin van: den huurtijd (20 jaren).	Begin van: het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van: den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van: de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan: huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan: erfpachtsom.	Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	voor bereiding van het product: gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
1 Jan. 1867 (voor 19 jaren)	—	f 6,00	—	f 2 287,00	—	430 (met koffij)	2115 pik. koffij	100	—	—	150	
8 Dec. 1870 (voor 15 jaren)	—	8,00	—	525,75 ($^3/_6$)	—							
1 Jan. 1866	—	6,00	—	4 806,00	—	500 (idem)	1035 idem	90	—	—	220	
1 Julij 1872	—	± 9,13^5	—	10 000,00	—	800 (idem)	2000 idem	200	1	—	400	
10 Oct. 1859 (voor 40 jaren)	—	6,00	—	510,00	—	109 (idem)	215 idem	—	—	4	80	In Januarij 1877 is de huur van beide perceelen tegen erfpacht verwisseld. De erfpacht is 9 Januarij ingeschreven. Bij de uitgifte in huur der bedoelde 120 bouws was bij uitzondering bepaald dat de huurschat reeds het eerste jaar en wel over de volle uitgestrektheid zou verschuldigd zijn.
22 Jan. 1876	—	7,50	—	896,25	—							
—	5 Oct. 1875	—	f 5,10	—	nog niet ingegaan	80 (idem)	nog geen product	40	—	—	100	
—	16 Mei 1876	—	3,10	—	idem	5 (idem)	idem	13	—	—	30	
—	12 Sept. 1876	—	2,10	—	idem	—	—	—	—	—	—	Geen opgaven ontvangen.
—	28 » 1876	—	3,10	—	idem	200 (met koffij)	nog geen product	23	—	—	300	Van het perceel groot circa 373 bouws is een gedeelte (57$^{288}/_{500}$ bouws) afgestaan tegen f 5 per bouw; het andere gedeelte (315$^{107}/_{500}$ bouws) tegen f 3,10 per bouw, overeenkomende met eene gemiddelde erfpachtsom van p. m. f 3,40 per bouw voor de geheele uitgestrektheid.
—	idem	—	3,10	—	idem							
—	idem	—	± 3,40	—	idem							
—	idem	—	3,10	—	idem							
—	1 April 1875	—	6,00	—	f 90,00	—	—	—	—	—	—	Het perceel is niet beplant maar ingerigt tot koeliekampong ten dienste der suikerfabriek Kaliwoengoe. — Het perceel werd vroeger in huur bezeten; het erfpachtsregt is echter eerst verleend toen de huur verstreken was.
—	13 Julij 1875	—	1,10	—	nog niet ingegaan	—	—	—	—	—	—	Geen opgaven ontvangen.
—	idem	—	1,10	—	idem	25 (met padi)	125 pikols padi	4	—	—	10	
1 Jan. 1859	—	6,00	—	4 085,00	—	600 (met koffij)	3000 pik. koffij		niet opgegeven.			Aanvraag was gedaan om de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen.
—	8 Aug. 1876	—	3,10	—	nog niet ingegaan	niet opgegeven	niet opgegeven	10	—	—	15	
1 Jan. 1861	—	6,00	—	4 760,00	—	674 (met koffij)	1250 pik. koffij	—	—	—	60	Als boven.
—	23 Nov. 1875	—	6,00	—	f 1 104,00	145 (idem)	762 idem	—	—	—	75	
—	13 Oct. 1874	—	3,10	—	nog niet ingegaan	niet opgegeven	niet opgegeven	—	—	—	50	Blijkens 't vorig verslag is het perceel bestemd voor den aanplant van koffij. Bij het eind van 1875 besloeg de aanplant 30 bouws.
—	31 Aug. 1875	—	4,00	—	f 782,80	190 (met koffij)	790 pik. koffij	—	—	—	400	
—	19 Sept. 1876	—	3,60	—	nog niet ingegaan	nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	

Volgnummer der huurperceelen.	Volgnummer der erfpachtsperceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). — Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom
—	**83**	Reg. en afdeel. Kendal.	Selokaton.	*Poetjong-Selokaton.	Mac Neill & C°.	914	—	25 Aug. 1874	—	f 2,50	—	f 2 285,
—	**84**			Poetjong-Selokaton.		82	—	21 Nov. 1876	—	3,60	—	nog niet ing gaan
—	**85**			Idem.		18	—	idem.	—	3,60	—	idem
—	**86**	Idem.	Idem.	*Genting Goenoeng.	Idem.	493	—	30 Nov. 1875	—	5,50	—	f 2 708,
												J A
54	—	Japara.	Japara.	Poeloe Pandjang (op het eiland van dien naam).	J. A. van der Linde.	31	19 Dec. 1866	—	f 6,00	—	f 184,00	—
55	—	Joana.	Mergotoehoe.	Wonoredjo.	P. Dunlop.	205	1 Jan. 1859	—	6,00	—	1 230,00	—
												P A S
—	**87**	Pasoeroean.	Poerworedjo.	*Alkmaar.	W. L. Homans en C. Scheepmaker.	1768	—	27 Sept. 1875	—	f 4,00	—	f 7 073,
—	**88**	Idem.	Idem.	Geboeg.	A. graaf van Limburg Stirum.	496	—	14 Dec. 1874	—	5,10	—	nog niet in gaan
—	**89**	Idem.	Tengger.	Mangon-Andjero.	E. Th. von Jaroschka Pohl.	143	—	18 Mei 1875	—	4,10	—	idem
—	**90**	Malang.	Gondanglegi.	*Tanahwangi.	Tawahwangi-maatschappij.	739	—	9 Maart 1876	—	5,00	—	f 3 694,
—	**91**	Idem.	Idem.	*Limburg.	Maatschappij Limburg.	1112	—	8 Dec. 1875	—	4,00	—	4 448,
—	**92**	Idem.	Idem.	Ampel Gading.	H. C. Voorhoeve jr.	504	—	2 Aug. 1875	—	2,60	—	nog niet in gaan
—	**93**	Idem.	Sengoro.	*Boemiaijoe.	C. J. A. de Quay.	109	—	14 Jan. 1876	—	4,00	—	f 437
—	**94**	Idem.	Idem.	Soekoredjo (vroeger Ngredjo).	J. L. Umbgrove.	146	—	11 Febr. 1875	—	2,01	—	nog niet in gaan
—	**95**	Idem.	Idem.	Madoe-ardjo.	P. L. H. Stennekes.	499	—	12 April 1875	—	4,01	—	idem
—	**96**	Idem.	Idem.	Boemiredjo.	J. E. Wiederhold.	427	—	3 Junij 1875	—	3,10	—	idem

Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
85, ng 0 (met koffij)	4586 pikols koffij	146	—	—	600	
08,0 (idem)	1499 idem	36	4	—	150	
N.						
(met klappers)	60 000 stuks klappers	onbepaald	—	onbepaald	—	
0 (met koffij)	450 pikols koffij	31 (hoogstens)	1	4	—	Op het verzoek des ondernemers om de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen, is door de Indische Regering afwijzend beschikt (Sept. 1876).
OEAN.						
73. (met suiker), (met padi) en (met katjang)	30 000 pik. suiker	602	10	24	150	Onder de opgegeven suiker-opbrengst is begrepen het product van 123½ bouws aanplant buiten het huurland, waarvoor aan de planters wordt uitbetaald f 200 per bouw geslaagd riet. Hoeveel padi en katjang is verkregen, vindt men niet opgegeven.
0 (met koffij)	nog geen product	51	—	—	250	
(met tabak), met djagong, aardappelen en groenten)	niet opgegeven	6	—	—	10	
94. (met koffij), (met tabak) en (met padi)	8000 pik. koffij, 8625 kilo's tabak en 10 237 pikols natte padi	76	8	61	15 à 108	Uit eene nadere opmeting is gebleken dat het perceel niet 710 bouws, als waarvoor het tot dusver bekend stond, maar 739 bouws beslaat.
48. (met koffij) en (met padi)	3777 pikols koffij en 5250 pikols natte padi	50	3	120	150 à 1300	
(met koffij)	nog geen product	onbepaald	—	—	15 à 90	
37. (met koffij) en (met padi)	52 pik. koffij en 3600 pik. padi	60	5	—	5 à 15	Op deze onderneming wordt ook tabak verwerkt, buiten het perceel geplant en van de bevolking in droogen staat opgekocht. Blijkens bijlage SS beliep de op die wijze verkregen tabaksproductie 50 000 kilo's.
et opgegeven	niet opgegeven	onbepaald	—	—	100	Tot uitbreiding van dit perceel zijn in December 1876 nog ruim 334 bouws in erfpacht afgestaan; bij het eind van het jaar had echter de inschrijving in de openbare registers nog niet plaats gehad.
5 (met koffij)	nog geen product	15	—	—	15 à 80	
0 (idem)	idem	onbepaald	—	—	70 à 100	Tot uitbreiding van dit perceel zijn in December 1876 nog ongeveer 104 bouws in erfpacht afgestaan; de inschrijving in de openbare registers had echter bij het eind van het jaar nog niet plaats gehad.

Volgnummer der huur-perceelen.	Volgnummer der erfpachts-perceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrekth der perceel (in bouws — Waar onderdeele van een bo voorkwame is het cijf afgerond.	de (…
—	97	Malang.	Sengoro.	Gondogo Ardjosari.	K. H. Abraas.	416	
—	98	Idem.	Penanggoengan.	*Gangsiran.	M. F. Reynst.	495	
56	—	Idem.	Idem.	Djoengo.	Jhr. A. van Citters.	500	12
—	99	Idem.	Karanglo.	*Soembool.	S. L. W. van der Elst.	499	
—	100	Idem.	Idem.	Wonosari.	J. M. Verhey.	472	
						PRO…	
57	—	Reg. Probolinggo (afd. Loemadjang).	Loemadjang.	Pandanwangi.	Firma Arnold en Zonen.	500	13
—	101	Idem idem.	Kandangan.	Kajoeanak.	Jhr. A. van Citters.	400	
—	102	Idem idem.	Idem.	Alas Petoeng.	Jhr. Reynst.	401	
—	103	Reg. Probolinggo (afd. Kraksaän).	Kraksaän.	Ajerdingin.	C. Hill.	503	
						BEZ…	
58	—	Bondowosso.	Bondowosso.	Plantage Rotterdam.	Jhr. C. J. P. von Mühlen.	100	27
						BANJ…	
59	—	Banjoewangi.	Rogodjampi.	Ardjo Blambangan.	Jhr. H. J. A. S. de Mey van Gerwen en H. J. Coert.	300	21
						BANJ…	
—	104	Banjoemas.	Soekaradja.	*Tjiberem.	G. L. Dorrepaal.	100	
—	105			Idem.		197	
						BA…	
60	—	Ledok.	Sapoeran, Kalialang en Wonosobo.	Ledoksche theetuinen.	N. P. van den Berg, K. F. Holle en E. J. K. J. L. Jacobson.	767	1 (vo…
—	106	Idem.	Wonosobo.	*Boerat.	C. J. W. de Tourton Bruyns en Ch. F. Th. M. M. Graaf de Geloes.	457	

	Begin van		Bedrag per bouw 's jaars van		Over 1876/77 verschuldigd aan		Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd:			Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
	den huurtijd (20 jaren).	het erfpachtsregt (75 jaren).	den huurschat.	de erfpachtsom.	huurschat.	erfpachtsom.			voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	gewone arbeiders.		
416	—	29 Mei 1876	—	f 4,10	—	nog niet ingegaan	niet opgegeven	niet opgegeven	onbep.	—	—	10 à 70	
.95	—	9 Oct. 1874	—	6,00	—	f 2 972,00	485 (met koffij)	7400 pik. koffij	90	1	20	100 à 600	
500	12 Mei 1868	—	f 8,00	—	f 4 000,00	—	400 (idem)	450 idem.	—	—	10	10 à 70	Op het verzoek des ondernemers om de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen, is door de Indische Regering afwijzend beschikt (Julij 1876).
.99	—	31 Aug. 1876	—	4,25	—	2 120,37	493 (idem)	973 idem.	13	—	—	150 à 300	In Mei 1877 zijn ter uitbreiding der onderneming nog ongeveer 521 bouws in erfpacht afgestaan; van de inschrijving van het erfpachtsregt is hier te lande nog niet gebleken.
.72	—	27 Nov. 1875	—	5,10	—	nog niet ingegaan	320 (idem)	nog geen product	17	—	—	70 à 250	
O	INGGO.												
.00	13 Febr. 1864	—	f 6,00	—	f 3 000,00	—	niet opgegeven	niet opgegeven	—	—	—	—	Door de huurders wordt dit perceel niet geëxploiteerd. De weinige opgezetenen verbouwen er voor eigen rekening eenige rijst en tabak.
.00	—	23 Julij 1875	—	f 1,30	—	nog niet ingegaan	nog niet ontgonnen	—	—	—	—	—	
01	—	21 Sept. 1875	—	5,00	—	idem	idem	—	—	—	—	—	
03	—	24 Nov. 1875	—	3,10	—	idem	80 (met koffij)	nog geen product	—	—	—	35	De opgaaf in 't vorig verslag (bijlage U, § B, nº. 70), dat de erfpacht van dit perceel in 1875 nog niet zou zijn ingeschreven, blijkt nu minder juist te zijn geweest.
Z	KI.												
00	27 April 1860	—	f 6,00	—	f 600,09[5]	—	100 (met koffij)	875 pikols koffij	42	—	—	hoogstens 300	
J	WANGI.												
00	21 Aug. 1865	—	f 2,00	—	f 600,00	—	24 (met koffij), 20 (met padi) en 50 (met klapper- en pinangboomen)	11 pikols koffij	29	—	—	—	De padi-productie is niet opgegeven.
J	MAS.												
00	—	31 Jan. 1875	—	f 6,00	—	f 600,00	20 (met koffij)	8 pikols koffij / 85 000 kil. tabak	26	—	400	—	Op dit perceel wordt tabak verwerkt, buiten het huurland geplant en van de bevolking opgekocht. De op die wijze verkregen hoeveelheid is onder de opgegeven productie begrepen. Onder het opgegeven getal van 400 werklieden zijn ook vrouwen en kinderen begrepen.
97	—	17 Maart 1876	—	3,10	—	nog niet ingegaan	90 (met tabak)						
A	LEN.												
67	1 Maart 1871 (voor 14 jaren)	—	f 30,38	—	f 23 303,88	—	735 (met thee), 32 (met hout) en, tusschen de thee in, eenige koffij	212 500 kil. thee en 94 pik. koffij	600	—	—	1 600	De 600 werklieden worden zoowel voor veldarbeid als voor de bereiding van het product gebezigd. Onder de 1600 werklieden gemiddeld dagelijks gebezigd, tellen 1000 vrouwen en kinderen. Aanvraag was gedaan om de huur der hierbedoelde gronden tegen erfpacht te mogen verwisselen.
57	—	13 Dec. 1876	—	f 7,20	—	f 3 290,40	380 (met koffij)	1240 pik. koffij	—	—	—	120	Onder de werklieden zijn ook vrouwen en kinderen begrepen.

Volgnummer der huurperceelen.	Volgnummer der erfpachtsperceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom.
—	**107**	Magelang.	Ngasinan.	*Ngrantjak.	E. Jacobson.	373	—	11 Sept. 1876	—	f 7,30	—	f 2 722,53
—	**108**	Idem.	Idem.	Pandean.	F. D. R. baron van Asbeck.	66	—	30 Oct. 1875	—	2,50	—	nog niet ingegaan
61	—	Temanggoeng.	Lempoeijang.	Kebondalem.	L. Keyner.	142	14 Dec. 1872	—	f 6,00	—	f 340,80 (2/5)	—
—	**109**	Idem.	Idem.	Kamiredjo.	Idem.	200	—	11 Jan. 1876	—	2,60	—	nog niet ingegaan
—	**110**	Idem.	Idem.	*Niet opgegeven.*	Idem.	123	—	21 Dec. 1876	—	3,10	—	idem
62	—	Idem.	Idem.	Bandjarsari.	A. M. Odenthal.	390	18 April 1874	—	2,50	—	nog niet ingegaan	—
—	**111**	Idem.	Idem.	Djerokoh-Paijoeng.	Idem.	268	—	9 Oct. 1876	—	2,60	—	nog niet ingegaan
—	**112**	Idem.	Idem.	*Niet opgegeven.*	J. A. Thomas.	367	—	16 Dec. 1876	—	2,10	—	idem
—	**113**	Idem.	Soemowono.	Took Bandoeng.	H. N. Esche.	412	—	4 Maart 1875	—	3,10	—	idem
—	**114**	Idem.	Idem.	Ngrowoh, Mergolilo en Flogo pasang.	H. A. Mehlbaum.	316	—	15 Oct. 1875	—	3,10	—	idem
—	**115**	Idem.	Idem.	Gombang-Woloh.	C. A. Reijers.	284	—	25 » 1875	—	3,10	—	idem
—	**116**	Idem.	Idem.	Ngoko.	A. M. Bousquet.	279	—	22 Dec. 1876	—	2,60	—	idem
—	**117**	Madioen.	Kanigoro.	*Waliran.	W. Butin Bik, wed. R. Schaap, geb. Butin Bik, A. M. van der Meer en D. Butin Schaap.	500	—	20 Junij 1876	—	f 3,00	—	f 1 500,00
—	**118**	Idem.	Idem.	*Kandangan.	(idem)	885	—	5 Aug. 1876	—	4,50 en 3,10	—	2 250,00
—	**119**	Idem.	Idem.	Panggoengsari.	C. Voûte.	500	—	21 Julij 1874	—	3,10	—	nog niet ingegaan
—	**120**	Idem.	Idem.	Wilhelmina.	Idem.	281	—	14 Jan. 1876	—	3,10	-	idem
—	**121**	Idem.	Idem.	Panggoengagoeng.	Idem.	366	—	10 » 1876	—	4,10	—	idem

Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	voor bereiding van het product: gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
K O E.						
40 (met koffij)	1200 pik. koffij	47	12	28	28 per dag.	Bovendien worden een groot aantal plukkers gebezigd. Bij de inschrijving van het erfpachtsregt is van bestuurswege bevoegdheid bedongen om, des geraden oordeelende, te kunnen vorderen dat het koffijproduct op de onderneming zelf worde bereid. De bereiding vindt thans plaats op een etablissement buiten het perceel.
40 (idem)	nog geen product	1	—	—	10	
00 (idem)	10 pikols koffij	18	—	—	30	Eene aanvrage om dit perceel in erfpacht te erlangen, is door den huurder teruggenomen.
og niet in ontginning	—	—	—	—	—	
idem	—	—	—	—	—	
75 (met koffij)	nog geen product	—	—	—	60	
00 (idem)	3 pikols koffij	—	—	—		
og niet in ontginning	—	—	—	—	—	
00 (met koffij)	nog geen product	20	—	—	25	
og niet in ontginning	—	—	—	—	—	
00 (met koffij)	3 pikols koffij	20	—	—	50	
20 (idem)	nog geen product	10	—	—	—	
D E N.						
50 (met koffij)	660 pikols koffij	30	—	—	80 à 150	Bovendien worden in den pluktijd nog dagelijks 200 à 300 vrouwen gebezigd.
80 (idem)	66 idem	29	—	—	80 à 200	Deze onderneming bestaat uit 500 bouws vroeger in huur bezeten, over welke uitgestrektheid dus reeds pachtsom verschuldigd is (f 4,50 per bouw 's jaars), en uit 385 bouws in erfpacht verkregen nieuwe gronden, waarvoor dus gedurende de eerste vijf jaren nog vrijstelling van pachtsom genoten wordt. Voor deze gronden, die ter afronding van het perceel moeten dienen, bedraagt de pachtsom f 3,10 per bouw 's jaars. De bedoelde 885 bouws zijn als één perceel in de erfpachtsregisters ingeschreven.
00 (idem)	8 idem	21	—	—	50 à 500	In Julij 1876 zijn aan dezen ondernemer in 't zelfde district nog ruim 180 bouws in erfpacht afgestaan; de inschrijving in de openbare registers had echter op 31 December 1876 nog niet plaats gehad.
00 (idem)	nog geen product	5	—	—	25 à 150	Tot uitbreiding van dit perceel zijn in Februarij 1877 nog 66½ bouws in erfpacht afgestaan; van de inschrijving van het erfpachtsregt dezer nieuwe gronden in de openbare registers is echter hier te lande nog niet gebleken.
5 (idem)	idem	1	—	—	10 à 40	

Volg-nummer der huur-perceelen.	Volg-nummer der erfpachts-perceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	NAMEN DER perceelen.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). — Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	d
—	**122**	Madioen.	Kanigoro.	Sekaloes.	C. Voûte.	503	
—	**123**	Idem.	Idem.	Soemberagoeng.	F. W. Schreyner.	166	
—	**124**	Idem.	Idem.	Soemberagoeng Wetan.	Idem.	416	
—	**125**	Ngawi.	Sinee.	*Blaboer (vroeger Bandjaran).	A. Rutering.	120	
—	**126**	Idem.	Idem.	Djamoes.	Idem.	516	
—	**127**	Idem.	Idem.	Gidoro.	J. G. Koker.	498	
63	—	Ponorogo.	Poeloeng.	Soekaradja (Betoeng Kendjong).	J. W. G. Harloff.	500	1
64	—	Idem.	Idem.	Bonowati en Goeloe-Woeloeh.	Aquasi Boachi.	434	2
65	—	Idem.	Idem.	Soemberwangi (Simbarwangi).	P. Suermondt, G. Lebret, Aquasi Boachi en P. Ladage.	500	20

K E

—	**128**	Kediri.	Soekoredjo.	*Brengolo (Kawedoesan).	Tan Kok Tong.	282	
66	—	Idem.	Idem.	Kentjong.	P. H. L. Lisnet.	512	24
67	—	Idem.	Modjorotto.	Petoengroto I.	J. G. Huyser, C. L. Cramer, A. J. Anemaet, G. Birnie en mr. H. M. J. Francken.	353	23
—	**129**	Idem.	Idem.	Idem II.	Idem.	127	
—	**130**	Idem.	Papar.	Bagendoel.	Han Kok Sing.	500	
—	**131**	Idem.	Djambean.	Kaliadjar.	A. F. C. Buckmann.	310	
—	**132**	Ngrowo.	Pakoentjen.	*Sidhoredjo (Tawangredjo).	Tan Kok Tong.	168	

Begin van: den huurtijd (20 jaren).	Begin van: het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van: den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van: de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan: huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan: erfpachtsom.	Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	voor bereiding van het product: gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
—	10 Jan. 1876	—	f 10,00	—	nog niet ingeg.	10 (met koffij)	6 pikols koffij	—	—	—	30 à 150	
—	21 Julij 1874	—	3,10	—	idem	65 (idem)	7 idem	12	—	—	50	
—	20 Junij 1876	—	3,10	—	idem	nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
—	18 Febr. 1875	—	2,10	—	f 252,00	450 (met koffij)	400 pikols koffij	—	—	9	100 à 300	
—	idem	—	2,10	—	nog niet ingegaan			—	—	—	162	Op Djamoes wordt de West-Indische bereidingswijze (met een paar handmolentjes) gevolgd.
—	2 (of 24) Maart 1876	—	2,10	—	idem	2 (idem)	6 idem	—	—	—	200	
1 Jan. 1863	—	f 6,00	—	f 3 000,00	—	425 (idem)	3500 idem	99	—	—	65 à 415	De 99 veldarbeiders worden ook gebezigd voor de bereiding van het product. Voor zooveel de koffij op het perceel zelf wordt bereid, geschiedt dit naar de West-Indische wijze. Op eene aanvraag des huurders om het perceel in erfpacht te erlangen, is door de Indische Regering gunstig beschikt, echter onder voorwaarde dat het bestuur, des geraden oordeelende, zal kunnen vorderen dat het geheele koffijproduct op de onderneming zelf worde bereid. Voor de inschrijving in de openbare registers werd uitstel verleend tot 15 Julij 1877.
2 Febr. 1873	—	6,00	—	520,80 (1/5)	—	350 (idem)	70 idem	—	—	—	70 à 200	Ook dit perceel was in erfpacht toegezegd, maar de huurder heeft zich met de gestelde voorwaarden niet kunnen vereenigen, en daarom den voor de levering van het erfpachtsregt gestelden termijn ongebruikt laten voorbijgaan.
20 Maart 1873	—	20,00	—	2 000,00 (1/5)	—	350 (idem)	65 idem	—	—	—	100 à 300	Als boven.

E[illegible]I.

—	4 Febr. 1875	—	f 4,00	—	f 1 128,00	150 (met padi, suikerriet en tabak)	niet opgegeven	25	3	onbepaald.	80 à 100	De op Kawedoesan gebouwde suikerfabriek Kawarassan heeft in 1876 voor het eerst gewerkt. Behalve het product van 30 bouws op de erfpachtsgronden met suikerriet beplant, is nog verwerkt 20 bouws opgekocht riet, afkomstig van aanplantingen buiten het perceel. Tevens wordt op de onderneming tabak verwerkt, van de bevolking opgekocht.
24 Julij 1865	—	f 4,00	—	f 2 049,00	—	120 (met tabak) en 280 (met padi)	37 500 kil. tabak	95	15	15	35 à 250	Ook op deze onderneming wordt van de bevolking opgekochte tabak verwerkt. De op die wijze verkregen hoeveelheid is onder de opgegeven productie begrepen. Van den padi-aanplant is de productie niet gemeld. In Julij 1876 zijn den ondernemer in 't zelfde district nog ruim 584 bouws in erfpacht afgestaan; op 31 December 1876 had echter de inschrijving in de openbare registers nog niet plaats gehad.
23 Jan. 1874	—	3,00	—	nog niet ingegaan	—	275 (met koffij)	nog geen product	25 à 100	—	—	100 à 200	In November 1876 is toegestaan de huur van Petoengroto I tegen erfpacht te mogen verwisselen, maar bij het eind van 1876 was van die vergunning nog geen gebruik gemaakt.
—	9 Nov. 1876	—	4,50	—	nog niet ingegaan	nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	Van dit perceel werd in 't vorig verslag (bijlage U) nog geen melding gemaakt, omdat het eerst na 15 Junij 1876 werd uitgegeven (zonder voorafgegane toezegging).
—	21 Junij 1875	—	4,60	—	idem	50 (met padi)	niet opgegeven	40	3	—	—	
—	27 Aug. 1875	—	3,60	—	idem	10 (met tabak) en 70 (met padi)	2500 kil. tabak	20	—	—	30	Op deze onderneming wordt tevens tabak verwerkt, van de bevolking opgekocht. De op die wijze verkregen hoeveelheid is onder de opgegeven productie begrepen. Van den padi-aanplant is de productie niet gemeld.
—	16 Jan. 1875	—	6,00	—	f 1 006,80	40 (met koffij)	nog geen product	—	—	—	10 à 50	

Volgnummer der huurperceelen.	Volgnummer der erfpachtsperceelen.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws). — Waar onderdeelen van een bouw voorkwamen, is het cijfer afgerond.	Begin van den huurtijd (20 jaren).	Begin van het erfpachtsregt (75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van den huurschat.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtsom.	Over 1876/77 verschuldigd aan huurschat.	Over 1876/77 verschuldigd aan erfpachtsom
68	—	Ngrowo.	Pakoentjen.	Bringin.	R. Boyd.	500	29 Mei 1874	—	f 2,00	—	nog niet ingegaan	—
—	**133**	Idem.	Idem.	*Penampian.	E. M. van der Kaa.	503	—	26 Dec. 1876	—	f 4,50	—	f 2264,4
69	—	Idem.	Idem.	Sappeangin (vroeger Bringin).	Tan Kok Tong.	571	15 Sept. 1874	—	2,50	—	nog niet ingegaan	—
70	—	Idem.	Id. en Kalangbret.	Bringin.	C. C. L. de Puyt.	497	13 Junij 1874	—	3,00	—	idem	—
71	—	Berbek.	Waroedjaijeng.	Koedjonmanis.	F. J. H. Bayer sr.	400	7 Dec. 1863	—	5,00	—	f 2000,00	—
—	**134**			*Tawangredjo.		150	—	12 Dec. 1876	—	5,00	—	f 750,0
—	**135**	Blitar.	Kotta Blitar.	Idem.	Tawangredjo-cultuurmaatschappij te Rotterdam.	121	—	13 Maart 1874	—	3,15	—	nog niet ingegaan
—	**136**			Idem.		69	—	25 Jan. 1875	—	4,10	—	idem
—	**137**	Idem.	Idem.	Garoem.	J. A. Cramer.	492	—	31 » 1876	—	4,10	—	idem
72 (c)	—	Idem.	Wlingi.	Papoh II.	R. W. Besier sr. en B. J. van Eck.	88	15 Sept. 1871	—	5,00	—	264,03 (3/5)	—
73 (c)	—	Idem.	Idem.	Id. III.	Idem.	81	idem	—	5,00	—	242,28 (3/5)	—
—	**138**	Idem.	Idem.	* Id. I.	Idem.	500	—	12 Febr. 1876	—	3,10	—	f 1550,0
—	**139**	Idem.	Idem.	Siwalan.	R. W. Besier jr.	500	—	14 Mei 1874	—	3,00	—	nog niet ingegaan
—	**140**	Idem.	Idem.	Daroengan.	R. W. Besier sr. en B. J. van Eck.	123	—	5 Sept. 1876	—	3,10	—	idem
74	—	Idem.	Idem.	Djoeleg.	Ned. Ind. Handelsbank.	530	30 Julij 1865	—	4,00	—	2120,00	—
75 (d)	—	Idem.	Idem.	Gabroe.	Idem.	531	10 Junij 1867	—	9,00	—	4779,00	—
—	**141**	Idem.	Idem.	Boro.	H. J. Eyssel en K. van Gessel.	499	—	11 Maart 1874	—	2,10	—	nog niet ingegaan
—	**142**	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	497	—	idem	—	2,10	—	idem
—	**143** (e)	Idem.	Idem.	Karangtengah.	H. H. F. van Lennep.	446	—	12 Nov. 1875	—	4,10	—	idem

(c) Tot dusver werden de hierbedoelde 88 en 81 bouws te zamen als één perceel gerekend. Wat aanleiding heeft gegeven ze thans elk afzonderlijk te tellen, is in de Indische opgaven niet vermeld gevonden.

(d) In 't vorig verslag, bijlage UU, telden deze 75 perceelen slechts als 74 (zie de voorgaande aanmerking).

(e) Onder deze 143 perceelen tellen er 38, welke vroeger in huur bezeten werden, doch waarvan de huur vervangen is door erfpacht. Het getal der nieuw uitgegeven erfpachtsperceelen, voor welke bij het eind van 1876 verslag, bladz. 97). In het geheel zouden dus 145 perceelen in erfpacht moeten worden bezeten. Van de 107 nieuwe perceelen zijn er evenwel 2 die niet als afzonderlijke perceelen behouden zijn gebleven, maar, bij de vervanging huurgronden elk als één perceel in de openbare registers zijn ingeschreven. Van daar dat het totaal 2 minder dan 145 bedraagt.

Aantal bouws bij het eind van 1876 beplant.	Productie in 1876.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd, gebezigd: voor arbeid op het veld.	voor bereiding van het product: ambachtslieden.	gewone arbeiders.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	*Verdere aanteekeningen.* Waar in de vier voorafgegane kolommen geen cijfer is ingevuld, schijnt in vele gevallen ook te moeten worden gedacht aan het niet ontvangen van de vereischte opgaven.
250 (met koffij)	nog geen product	15	—	—	80 à 100	
180 (idem)	idem	28	—	—	30 à 70	
in ontginning	—	—	—	—	90 à 100	
nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
50 (met suiker) en 50 (met padi)	200 pik. suiker en 250 pik. padi	50	6	34	6	Het op Koedjonmanis geplante suikerriet werd door de opgezetenen aan den ondernemer geleverd tegen f 0,20 per pikol. Voor den oogst van 1877 is door de opgezetenen suikerriet op eigen risico geplant; de ondernemer heeft zich bereid verklaard, bij welslagen van het gewas, het riet over te nemen tegen f 100 à f 140 per bouw. De aanplantingen op dit huurland werden in 1876 voor ³/₄ gedeelten vernield door wilde dieren. In December 1876 is toegestaan de huur tegen erfpacht te mogen verwisselen, met handhaving echter van het bestaande verbod van koffij-aanplant. Of het erfpachtsregt reeds in de openbare registers is ingeschreven, is hier te lande nog niet gebleken.
80 (met koffij) 0 (met tabak) en 0 (met padi)	185 pik. koffij en 10 000 kil. tabak	25	5	—	30 à 150	De padi-productie is niet opgegeven.
nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	De opgaaf in 't vorig verslag (bijlage U, § *B*, n°. **90**), dat de erfpacht van dit perceel reeds den 12den November 1875 was ingegaan, blijkt nu minder juist te zijn geweest.
80 (met koffij), 200 (met tabak) en 270 (met padi)	50 pik. koffij, 50 000 kil. tabak en 3600 pik. padi	100	20	10 à 20	30 à 300	
nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
300 (met koffij) 200 (idem)	6500 pikols koffij	120 à 130	—	30 à 100	—	In Januarij 1877 is de huur van beide perceelen tegen erfpacht verwisseld. Het erfpachtsregt is op 13 Januarij ingeschreven. Ten opzigte van Gabroe heeft het bestuur zich de bevoegdheid bedongen om, des geraden oordeelende, te kunnen verbieden dat het koffijproduct buiten de grenzen van dat perceel worde bereid.
nog niet in ontginning	—	—	—	—	—	
idem	—	—	—	—	—	
in ontginning	—	—	—	—	—	

erfpachtsregt wettelijk was gevestigd, bedroeg 107, namelijk 103 die op aanvraag, en 4 die na aanbieding werden afgestaan (verg. het huur door erfpacht voor de ondernemingen Tjisalak en Kandangan (zie de n°s. **31** en **118** van dezen staat), te zamen met de vroegere

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE UU.

N°. 47.

(Zie bladz. 207 van het verslag.)

OVERZIGT betreffende de aan Europeanen en met dezen gelijkgestelden VERHUURDE LANDEN in de residentie SOERAKARTA over 1876.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
Hoofdplaats Soerakarta.									
Grogol.	P. W. G. Gout.	f 156	41	(*a*) †	(*b*)	—	—	—	—
Afdeeling Klatten.									
Regentschap Klatten.									
Birit. (*c*)	E. Jacobson.	f 2 920	179	Indigofabriek.	300	†	†	†	†
Bogor.	E. W. Bergh.	380	81	—	20	†	†	†	†
Brengosan.	Wed. J. F. L. van Stralendorff, geb. Doppert.	96	178	—	†	†	†	†	†
Demangan.	H. Heijmering.	V(*d*)9 834	V 594	Indigofabriek en tabakschuren.	200	—	5 000	40 000	—
Djetis.	G. L. Dorrepaal en jhr. R. M. C. van Alphen.	2 489	168	†	†	†	†	†	†
Djiwo.	J. C. van Stralendorff.	(*e*) 1 807	(*e*) 178	Indigofabriek.	60	—	1 500	—	—
Djongrangan.	G. L. Dorrepaal.	V 2 866	320	Idem.	200	—	10 000	—	—
Gajamprit.	G. L. Dorrepaal, jhr. R. M. C. van Alphen en J. G. Muhlenfeld.	5 198	829	Idem.	320	—	18 000	—	—
Gemampir * (*f*)	J. Doornik.	12 563	3 904	Indigofabriek en inrigting voor koffijbereiding.	1 135	—	6 750	—	5 800
Goemoel Djogonalan.	Erven J. D. A. Israël.	6 435	860	Indigofabriek.	400	—	7 500	—	—

(*a*) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.
(*b*) Dit land levert alleen gras op.
(*c*) Deze onderneming werd in 't vorig verslag ten onregte vermeld als met Wedi vereenigd.
(*d*) V beteekent verbeterde opgave.
(*e*) 11½ bouws tegen f 65 pacht zijn aan den verhuurder teruggegeven; van daar het verschil met de opgave over 1875.
(*f*) De dus * geteekende ondernemingen hebben eene uitbreiding ondergaan, welke in 1876 is bekrachtigd.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koff[illegible] (Piko[illegible])
Gondang. (g)	G. L. Dorrepaal.	Vf16 983	V 826	—	†	†	†	†	†
Gondang Winangoen.	G. L. Dorrepaal en erven Caspersz en Lichte.	V 4 927	V 216	Suikerfabriek.	†	†	†	†	†
Groedo en Djomboran.	S. Senstius.	V 5 310	628	Tabakschuren.	80	†	†	†	†
Keboetoeh.	B. A. van der Heijde.	450	327	—	44	—	—	—	[illegible]
Kebon Aroem of Basin.	G. L. Dorrepaal, J. G. Muhlenfeld en jhr. R. M. C. van Alphen.	V 1 863	V 326	Indigofabriek.	†	—	8 000	—	—
Kemoedo. § (h)	H. L. Dom en F. W. Wieseman.	5 842	1 123	Idem.	240	—	4 500	—	—
Kepitoe en Djetis. *	T. van der Heyde.	5 769	2 142	Indigofabriek, tabakschuren en koffij-inrigting.	364	—	750	12 500	4[illegible]
Ketadan Sekarsoeli.	Erven jhr. H. Quarles van Ufford.	9 334	766	Indigofabriek en tabakschuren.	250	—	6 000	52 500	—
Logedé. *	Ch. Doornik.	2 540	581	—	170	—	—	—	8[illegible]
Menden. (i)	G. L. Dorrepaal.	1 305	115	†	†	†	†	†	†
Ngoepit en Poelowatoe.	Dorrepaal en C°.	(k)13 561	(k) 1 568	Indigofabriek en tabakschuren.	437	—	6 000	65 000	8[illegible]
Papringan * (l) en Sepoeloeh Mipitan.	G. L. Dorrepaal, jhr. R. M. C. van Alphen en P. J. Bosch.	V 2 876	V 391	Indigofabriek, tabakschuren en inrigting voor koffijbereiding.	†	—	5 000	6 500	3[illegible]
Pandan. (i)	G. L. Dorrepaal en erven Caspersz en Lichte.	2 951	123	Indigofabriek.	600	24 000	10 779	—	—
Pramboenan. *	A. B. C. Dezentje.	31 391	4 916	Suiker- en indigofabrieken en koffij-pelmolens.	460	9 500	4 005	—	1[illegible]
Remeng.	J. J. Flikkenschild.	503	217	—	75	—	—	—	[illegible]
Sewan. (i)	G. L. Dorrepaal.	1 347	182	†	†	†	†	†	†
Tjandisèwoe.	Erven A. E. Kläring.	8 383	1 116	Indigo- en suikerfabrieken.	300	16 500	†	—	—
Troetjoek. *	J. van Blarcum.	8 970	945	Tabakschuren en indigofabrieken.	250	—	3 500	25 000	—
Wedi.	G. L. Dorrepaal en erven Caspersz en Lichte.	V 6 244	V 322	Indigofabriek.	†	†	†	†	†
Widoro Ardjo of Gatak.	Erven D. van Duijvenbode Varkevisser.	1 863	178	Idem.	95	—	2 250	—	—

(g) In 't vorig verslag gezamenlijk opgegeven met Gondang Winangoen; Gondang vormt echter eene afzonderlijke onderneming.
(h) De dus § geteekende perceelen liggen geheel of gedeeltelijk op het gebied van pangeran Mangkoe Negoro.
(i) In 't vorig verslag niet opgegeven.
(k) 13 bouws tegen f 97,50 pacht aan den verhuurder teruggegeven.
(l) In 't vorig verslag ten onregte vermeld als vereenigd met Kebon-Aroem.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
				Regentschap Kartasoera.					
Bedji.	W. Menich.	f 282	66	—	25	†	†	†	†
Bendo.	D. L. Muller.	264	46	Tabakschuren.	†	—	—	7 000	—
Bendoengan * (Kingkang.)	A. F. E. Beem.	625	112	Idem.	†	†	†	†	†
Delangoe.	A. H. Meissner.	V 13 757	1 435	Suikerfabriek.	541	19 947	—	—	—
Djetis Koenden.	J. Z. Hammermichel.	75	17	Suikermolens.	15	330	—	—	—
Djoewiring (Kalipoesoer).	H. G. van Affelen van Saemsfoort.	4 765	604	Indigofabriek en tabakschuren.	200	—	†	75 000	—
Gawok. §	J. A. Monod de Froideville en H. A. Steyn Parvé.	1 268	194	Tabakschuren.	70	—	—	25 000	-
Kaliwingko.	Erven J. J. van der Heyde.	601	200	†	†	†	†	†	†
Kartasoera.	van den Broek en Veeckens.	(m) 14 100	(m) 1 477	Suikerfabriek.	†	†	†	†	†
Kedawoeng. (n)	Mr. C. H. Manuel.	2 856	169	—	†	†	†	†	†
Klodran.	G. W. Winter.	191	125	—	15	†	†	†	†
Koedoesan.	F. L. Muller.	V 100	V 12	—	8	†	†	†	†
Kretjek.	Erven J. Kreefft.	V (o) 660	V (o) 520	†	†	†	†	†	†
Lemoeroe.	H. Heijmering en J. Busselaar.	3 089	224	Indigofabriek en tabakschuren.	100	—	2 000	25 000	—
Manang.	Erven G. L. P. H. de Kock van Leeuwen.	1 954	221	—	†	†	†	†	†
Modinan. (p)	Erven G. F. Lucardie.	130	77	†	15	†	†	†	†
Ngranjoe.	J. L. Bousché.	1 541	336	Indigofabriek.	65	—	2 500	—	—
Pangkalan. ** (q)	D. C. Driessen.	7 467	717	Idem.	†	†	†	†	†
Pelemwoeloeng. §	J. W. Marcks.	163	77	—	12	—	195	—	—
Soekoredjo.	Wed. van den Engh.	278	V 23	†	†	†	†	†	†
Temoeloes	J. van Blarcum.	4 727	500	Tabakschuren.	130	—	—	65 000	—
Tjepper.	F. en F. W. Overbeek en dr C. E. Löbell.	12 919	1 757	Suikerfabriek.	383	20 000	—	20 000	—
Tlojo. *	J. J. Blekman.	995	152	Tabakschuren en indigofabriek.	†	†	†	†	†
Wonosari.	H. van Prehn, vroeger erven Lucardie.	V 4 004	V 660	Suikerfabriek.	210	6 200	—	—	—

(m) De vermindering van de pachtsom en van het aantal bouws is toe te schrijven aan de afscheiding dezer onderneming van het perceel Kedawoeng, in 1875 onder Kartasoera begrepen.
(n) Zie noot m.
(o) In 't vorig verslag waren pachtsom en uitgestrektheid onderling verwisseld.
(p) In 't vorig verslag ten onregte vermeld als vereenigd met Wonosari.
(q) De dus ** geteekende ondernemingen zijn die, waarvan de huurovereenkomsten in 1876 zijn bekrachtigd.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
				Regentschap Soekoardjo. (r)					
Ketegoean Djetis.	C. F. B. en C. A. B. Hoff.	f 900	472	Koffijmolen.	75	—	—	—	48
Kradjan.	C. van Stralendorff.	534	550	†	60	—	—	—	29
Kradjegan.	B. W. M. Goewie.	137	100	†	40	—	—	—	†
Manggis.	J. der Kinderen.	376	853	Koffijloods.	41	—	—	—	80
Mendjing. *	S. J. Groeneveld.	1 303	363	Tabakschuren, koffij-etablissement.	†	—	—	7 500	10
Modjolarangan Tegalsari. **	H. W. C. B. Brandligt.	1 723	498	Tabakschuren.	†	†	†	†	†
Paniron.	J. P. Been.	692	936	Koffijmolen.	127	—	—	—	95
Prigi.	D. G. Schultz.	387	669	Idem.	70	—	—	—	40
Trenjeng.	J. R. N. Schmith.	600	149	—	37	—	—	—	5
Weroedalem.	C. H. Reijgers.	725	1 439	Koffijmolen.	80	—	—	—	163
Weroe-Ngentak.	Mejufvr. F. A. E. Keller.	131	69	†	†	†	†	†	†
				Afdeeling Boijolali.					
				Regentschap Boijolali.					
Baros-Tampir.	G. L. Dorrepaal, G. L. d'Abo en J. C. C. Henckel.	V f 14 017	6 464	†	1 565	—	—	—	6 430
Bradjan.	Mr. C. H. Manuel.	7 607	1 045	Koffij-etablissement.	†	—	—	—	3 617
Dampak. **	J. A. Schultz.	200	253	Idem.	†	†	†	†	†
Djati (Baros).	Wed. J. A. van Zanten en erven Nijbakker.	5 789	472	Idem.	510	—	—	—	1 524
Djongkaré (Karang-Anom). §	A. B. C. Dezentje.	V 37 250	V 2 200	Suikerfabriek.	350	23 900	—	—	—
Drono.	Erven A. Beem.	2 841	369	Suikerfabriek en tabakschuren.	65	500	—	10 000	—
Gawar.	G. L. Dorrepaal en J. A. Dezentje.	1 181	715	†	96	—	—	—	447
Gedaren.	A. B. Kraag (vroeger erven Dezentje).	V 8 793	V 999	Suiker- en indigofabrieken.	300	5 000	2 250	—	75
Gendoelan en Soerowono.	J. A. Coblijn (vroeger H. H. Haase).	V 973	V 626	—	†	—	—	—	1 100

(r) Voor de 8 ondernemingen in dit regentschap, ten aanzien van welke de uitgestrektheid van den aanplant is opgegeven, wijst deze staat bij optelling een totaal aan van 530 bouws, terwijl de recapitulatie op bladz. 207 van het verslag daarvoor opgeeft 524. Dit geringe verschil vindt men niet toegelicht.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876.			
						Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
Getasan Modjosongo. (s)	G. L. Dorrepaal.	f 1 771	385	†	†	†	†	†	†
Glonggong. **	K. Tinneveld en J. A. Schultz.	2 018	600	Koffij-etablissement.	†	†	†	†	†
Kajoemas. (t)	W. K. E. en L. A. F. Huygen de Raat.	4 944	974	†	†	—		—	1 517
Kaligebong (Bredoek).	Mr. C. H. Manuel.	2 696	723	—	†	—	—	—	435
Karang.	Erven H. W. J. A. Gaster.	4 360	657	Koffij-etablissement.	240	—	—	—	1 145
Karang-Gondang.	Erven M. J. van Braam.	V 796	361	†	132	—	—	—	714
Ketintang (Pongok).	Erven D. J. Croon.	2 135	610	Suikerfabriek.	175	12 000	—	—	—
Kiringan.	Wed. M. J. P. don Griot, geb. Meijer.	1 047	472	†	†	—		—	846
Kopen.	H. D. van Wely.	670	27	Koffij-etablissement.	27	—	—	—	†
Lebak. (u) §	Rotterd.-Ind. cultuurmaatschappij.	V 7 323	V 1 057	†	†	†	†	†	†
Mangis (Slembi). (v)	W. K. E. en L. A. F. Huygen de Raat.	V 3 986	V 621	—	—	—	—	—	500
Modal en Bimo.	L. Gerards en J. C. Lebret.	8 164	909	Koffij-etablissement.	500	—	—	—	1 882
Penggoeng.	Erven Mafficioli, D. L. C. van Blommesteyn en G. L. Dorrepaal.	5 695	V 1 941	†	512	—	—	—	2 179
Poetjang.	Wed. M. J. P. don Griot, geb. Meijer.	1 047	472	†	†	—	—	—	998
Satryan. *	Mac Neill & C°. en F. Darlang.	8 311	1 162	Indigofabriek, tabakschuren en koffij-etablissement.	425	—	2 000	35 000	2 050
Selap. (w)	J. J. Flikkenschild.	1 123	179	†	†	†	†	†	†
Tambak.	F. F. Deux en J. A. Dezentje.	2 355	474	Koffij-etablissement.	†	—	—	—	663
Tjokro, * Ngenda en Toeloeng.	G. L. Dorrepaal en erven C. van der Linde.	18 177	1 749	Suikerfabriek.	350	20 000	—	—	—
Trantang ** Wonosedo.	P. E. van Gent.	1 300	1 576	Koffij-etablissement.	†	—	—	—	†
Watoe Penganten.	G. L. Dorrepaal, mr. C. H. Manuel en J. A. Dezentje.	1 983	540	Koffijmolen.	136	—	—	—	1 623

(s) Het gedeelte bekend onder den naam van Lebak is overgedragen aan de Rotterdamsch-Indische cultuurmaatschappij.
(t) In 't vorig verslag is verkeerdelijk opgegeven Kajoemas en Bodèh; Bodèh is eene op zich zelf staande onderneming, waarvan de huur echter nog niet is bekrachtigd.
(u) In 't vorig verslag ten onregte opgegeven als sorteerende onder het regentschap Ampel.
(v) In 't vorig verslag ten onregte als Mangis (Tompe) aangeduid.
(w) Overgegaan op den huurder van Satryan; overdragt nog niet bekrachtigd.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
			Regentschap Ampel.						
Ampel.	A. B. C. Dezentje, A. F. Dezentje, J. A. Dezentje, E. Raket en wed. Kruseman.	f 11 453	7 570	Koffij-etablissement.	661	—	—	—	3 126
Asinan.	O.-I. Maatschappij van administratie en lijfrente (in liquidatie).	5 000	888	Idem.	400	—	—	—	1 221
Boeloe. (*x*)	E. A. Haase.	1 668	300	—	†	†	†	†	†
Brodjol Gondangmanis.	W. R. Caspersz en W. K. E. Huygen de Raat.	600	1 252	Koffij-etablissement.	†	—	—	—	12
Gagatan.	A. C. van den Berghen en van Ommeren Rueb & C°.	8 196	784	Indigofabrieken en koffij-etablissement.	595	—	†	—	1 369
Gesangan.	Schmitzler & C°.	1 500	207	†	†	—	—	—	1 316
Getas.	O.-I. Maatschappij van administratie en lijfrente (in liquidatie), P. F. La Court en H. P. J. Versluys.	30 336	10 775	Koffij-etablissement.	†	—	—	—	2 195
Gondang Wedelan.	H. H. Haase.	1 200	204	†	176	—	—	—	1 736
Kedoengdowo (Wonolelo).	W. K. E. Huygen de Raat.	927	1 927	—	100	—	—	—	65
Mangoen-Ardjo (Lawang).	J. Busselaar en C. E. A. White.	2 117	1 983	—	150	—	—	13 500	50
Mlambong.	D. L. C. van Blommesteyn.	2 700	3 927	Koffij-etablissement.	294	—	—	—	888
Plaoer.	G. L. Dorrepaal.	1 687	456	—	125	—	—	—	550
Ploembon.	G. L. Dorrepaal, G. L. d'Abo en J. C. C. Henckel.	6 562	685	Idem.	492	—	—	—	1 351
Pringapoes. (*ij*)	Internationale Crediet- en Handelsvereeniging »Rotterdam."	1 671	106	—	†	†	†	†	†
Repaking.	N.-I. Handelsbank.	1 833	2 980	†	200	—	—	—	117
Simo.	Erven G. N. Op ten Noort.	6 561	7 534	Koffij-etablissement.	400	—	—	—	900
Soekaboemi (Tjepogo).	G. L. Dorrepaal, mr. C. H. Manuel en J. A. Dezentje.	5 242	5 312	Idem.	283	—	—	—	1 871
Soember en Kedoengdowo.	J. H. Brandligt en J. Busselaar.	925	9 023	†	†	†	†	†	†
Sokodjengkiloeng.	G. W. Winter.	1 100	5 414	†	†	†	†	†	†
Stoegoer.	P. A. Clarenbach.	1 750	281	†	142	—	—	—	905
Wonosari.	W. K. E. Huygen de Raat.	2 140	5 765	Koffijpakhuizen.	380	—	—	—	110

(*x*) Boeloe, vroeger tot Gagatan behoorende, is thans eene afzonderlijke onderneming.
(*ij*) Pringapoes, vroeger tot Gagatan behoorende, is thans eene afzonderlijke onderneming.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
Afdeeling Sragen.									
Regentschap Sragen.									
Batoedjamoes. §	Erven mr. R. E. N. d'Abo.	f 11 408	2 970	Koffij-etablissement en ijzeren tramway.	†	—	—	—	3 700
Gebang-Winong.	W. K. E. Huygen de Raat.	944	1 440	Koffij-etablissement.	70	—	—	—	27
Gemantar.	G. L. Ertzinger.	230	445	†	4	—	—	—	†
Karangdowo.	J. H. R. Portier.	367	640	Tabaksfabriek.	9	—	—	1 379	—
Kedoeng-Banteng.	A. L. van Blommesteyn en J. D. Buys.	6 961	19 624	Tabakloodsen.	200	—	—	†	—
Kemiri en Larangan. §	J. F. Couvée.	V 7 164	V 2 020	Suikerfabriek.	250	5 500	—	—	—
Madjenang (z) * en Majahgonggongan.	Erven Schomers en G. W. Winter.	3 254	14 744	Tabakschuren.	346	—	—	50 000	6
Masaran.	J. P. Schultz.	1 116	725	Koffij-etablissement.	40	—	—	—	65
Modjo en Kaponan.	Jhr. R. M. C. van Alphen en jhr. W. D. van Nispen.	V 6 031	4 553	Suikerfabriek, koffij-etablissement en tabaksfabriek.	670	14 000	—	47 500	290
Moenggoer of Pereng.	G. L. Dorrepaal.	V 14 092	V 1 801	Koffij-etablissement.	600	—	—	—	3 574
Ngaroom.	J. P. Schultz.	5 069	4 460	Idem.	†	—	—	—	1 222
Singgé.	G. L. Schultz.	1 143	5 120	Inrigtingen voor West-Indische koffijbereiding.	47	—	—	—	47
Tarik. §	G. L. Dorrepaal, G. L. d'Abo en J. J. Croes.	V 15 584	V 7 426	Tabakloodsen.	771	—	—	5 025	6 064
Tepoero.	K. Tinneveld.	600	560	†	†	†	†	†	†
Wonolopo. * §	A. F. E. Kahle.	2 133	735	Suikerfabriek.	70	925	—	—	4
Afdeeling Wonogiri.									
District Karang-doeren.									
Ambak-Kabeloenan.	Erven J. Coenraad.	f 284	203	—	†	†	†	†	†
Bangsri.	C. F. B. Hoff.	1 535	V 549	Koffij-etablissement.	149	—	—	—	652
Djetis. §	C. L. Beijart.	2 454	1 385	Suiker- en indigofabrieken.	60	†	†	—	—
Dongeng.	H. van Rheeden.	V 110	60	—	†	†	†	†	†
Kakoen. (aa)	J. G. Kiliaan.	1 365	1 048	Koffij-etablissement.	†	†	†	†	†
Kedoeng-Wedoes.	Erven J. G. Smith.	879	242	Idem.	90	—	—	—	156

(z) In 't vorig verslag is niet vermeld dat Majahgonggongan een onderdeel van Madjenang uitmaakt.
(aa) In 't vorig verslag opgegeven als vereenigd met Kemoesoek.

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
Kemoesoek. (*bb*) §	J. G. Kiliaan.	V f 6 275	1 822	Koffij-etablissement.	576	—	—	—	1 602
Pantjoeran en Tjanden. §	J. J. Fion en F. Landegent.	606	242	†	43	490	320	—	27
Soeroeh en Temanggoeng. (*cc*)	L. Carli.	1 364	535	Suikermolen en indigofabriek.	100	3 200	2 400	—	—
Tegalkenogo.	C. D. Kiliaan.	V 1 767	420	Pel- en stampkoffijmolen.	225	—	—	—	426
Toendoengan.	J. F. van Leeuwen.	102	273	Suikerfabriek.	†	†	—	—	5
Trajon. §	J. F. Couvée.	3 160	268	Idem.	40	500	—	—	—
Trijagan. §	Erven F. L. Berretty.	2 612	650	Idem.	200	6 070	—	—	—
			Onderregentschap Karang-anjer.						
Begadjah.	J. P. Schultz.	f 2 500	1 410	Koffij-etablissement.	131	—	—	—	†
Blorong. §	G. H. van Rossum.	2 634	1 999	Idem.	227	—	—	—	422
Bonggol en Ploso. § (*dd*)	J. H. Brandligt.	133	120	†	†	†	†	†	†
Djeroekwangi. §	Erven F. Engelken.	5 700	1 000	Koffij-etablissement.	215	—	—	—	2 400
Gadoengan. §	K. van Gessel, mr. J. W. de Feyfer en F. Darlang.	21 733	V 3 581	Idem.	407	—	—	—	1 448
Gempol (*dd*) en Begaden. §	G. L. Dorrepaal en erven F. Engelken.	V 1 500	V 1 255	†	†	†	†	†	†
Goemawang.	Erven mr. R. E. N. d'Abo.	6 000	600	Koffij-etablissement.	150	—	—	—	†
Kaliboto. §	Erven D. L. Doppert.	1 000	1 342	Idem.	160	—	—	—	378
Karang-Alé. §	Erven C. Andreas.	1 810	1 752	Idem.	60	—	—	—	400
Koemoening. §	Erven Harloff.	12 600	3 564	Idem.	600	—	—	—	3 947
Koentjen en Koewanjangan. §	S. Senstius.	9 344	V 2 127	Idem.	†	—	—	—	1 360
Kredjo. §	Naamlooze vennootschap » Kredjo."	(*ee*) 25 450	(*ee*) 8 547	Idem.	1 070	—	—	—	†
Pakem. §	P. W. G. Gout en erven D. Schmitt.	7 756	1 109	Idem.	300	—	—	—	†
Popongan. §	S. Joseph.	1 213	822	Idem.	262	—	—	—	†
Tawang. §	M. don Griot en J. Busselaar.	1 967	533	Idem.	230	—	—	—	420
Tengklik. §	J. A. Gout, geb. Schultz c. s.	210	325	Idem.	†	—	—	—	733

(*bb*) In 't vorig verslag ten onregte onder het onder-regentschap Karang-anjer opgenomen.
(*cc*) In 't vorig verslag als twee afzonderlijke ondernemingen opgebragt.
(*dd*) De in 't vorig verslag opgegeven onderneming Gempol (Karang-Nongko) is thans gesplitst in Bonggol en Ploso en Gempol en Begaden.
(*ee*) Onder de opgegeven pachtsom en uitgestrektheid is begrepen die van de dessa's Karang-Nongko, Keder en Sentono, behoorende vroeger tot Gempol (Karang-Nongko) waarvan de huur van J. H. Brandligt is overgegaan op de naamlooze vennootschap „Kredjo."

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars. (Onderdeelen van den guld. zijn niet overgenomen.)	Uitgestrektheid van het perceel in bouws van 500 vierk. Rijnlandsche roeden. (Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.)	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Productie over het jaar 1876. Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
Tiris. §	P. W. G. Gout, erven dr. Schmitt en L. Piernbaum.	f 2 135	3 611	Koffij-etablissement.	470	—	—	—	†

Regentschap Soekoardjo.

(*Enclaves in het gebied van pangeran* Mangkoe Negoro.)

Algemeene benaming van het perceel.	Namen der huurders.	Pachtsom 's jaars.	Uitgestrektheid van het perceel in bouws.	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	Suiker. (Pikols.)	Indigo. (Kilo's.)	Tabak. (Kilo's.)	Koffij. (Pikols.)
Bretjak-Wilatoeng.	Mac Neill & C°.	f 15 000	2 746	Koffij-etablissement.	600	—	—	—	6 100
Mento-Toelakan.	P. W. G. Gout.	„ 46	1 000	Idem.	30	—	—	—	†

(Voor eene recapitulatie zie men het verslag, bladz. 207. De uitgestrektheid der gezamenlijke perceelen in het regentschap Klatten is daar echter opgegeven als 29 299 bouws. Men leze daarvoor 24 299, en voor het gewestelijk totaal, in stede van 253 234 bouws, 248 234.)

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE VV.

N°. 48.

(Zie bladz. 207 van het verslag.)

OVERZIGT betreffende de aan Europeanen en met dezen gelijkgestelden VERHUURDE LANDEN in de residentie DJOKJOKARTA, over 1876.

ALGEMEENE BENAMING VAN HET PERCEEL.	NAMEN DER HUURDERS.	Uitgestrektheid van het perceel (in bouws van 500 □ Rijnl. roeden). Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.			PACHTSOM 'S JAARS. (*b*)		Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	PRODUCTIE over het jaar 1876.			
		Gronden vóór 1876 in huur verkregen	Gronden in 1876 bijgehuurd. (*a*)	Te zamen.	in geld.	in producten.			Suiker. (Pik^s.)	Indigo. (Kil^s.)	Tabak. (Kil^s.)	Koffij. (Pik^s.)
Regentschap Sleeman. (*c*)												
Boeloes. * (*d*)	C. W. Baumgarten.	2158	(*e*) †	†	f 16655 200	275 pk^s. rijst	Indigofabr.	†	—	†	—	—
Demak-Idjo.	Erven H. G. van Prehn, W. van Prehn en R. M. L. Raaff.	1509	—	1509	9715	—	Idem.	425	—	18114	—	—
Doekoe en Pisangan. *	H. L. Soesman.	1114	†	†	24313 950	—	Idem.	500	—	24000	—	—
Kebon-Agoeng en Soesoekan.	O.-I. Maatschappij van administratie en lijfrente (in liquidatie).	(*f*) v. 1182	—	v. 1182	7073	—	Idem.	300	—	11000	—	—
Kenaroean. *	Erven H. W. Baumgarten.	1064	†	†	7321 503	—	Idem.	†	—	†	—	—
Klatji. *	C. F. R. Ockerse en S. Hempenius.	v. 1019	†	†	8685 275	249 idem.	Idem.	235	—	10000	—	—
Klelen en Karangwoeni. *	Erven J. C. Doppert.	1481	†	†	6663 1725	— 36 idem.	Idem.	230	—	6500	—	—
Mantjasan.	Erven F. W. F. Semster.	478	—	478	5232	—	(*g*) Suikerfabr.	(*h*) 350	(*h*) 20000	—	—	—
Medari.	L. J. L. de Maret en E. Lammers.	822	—	822	7195	60 idem.	Indigofabr.	170	—	4500	—	—
Melati. *	G. F. Enger.	971	†	†	10429 887	—	Idem.	300	—	10000	—	—
Mendiro. *	Erven J. Jansen.	1768	9	1777	v. 7413 30	v. 108 idem.	Idem.	350	—	6500	—	—
Ngemplak.	Erven W. J. Emmen.	862	—	862	3473	172 idem.	Suikerfabr.	200	8000	—	—	—

(*a*) Van een groot gedeelte der in 1876 bijgehuurde gronden kan het aantal bouws niet opgegeven worden, dewijl die gronden, in de termen vallende van Indisch Staatsblad 1876 n°. 125, op het tijdstip dat de huurovereenkomsten ter bekrachtiging moesten zijn aangeboden, nog niet waren opgemeten en in kaart gebragt.

(*b*) Waar in een der onderstaande kolommen of in beide ten aanzien van eenig perceel tweeërlei opgaven zijn ingevuld, heeft de tweede opgaaf betrekking tot de in 1876 bijgehuurde gronden.

(*c*) Voor de 21 ondernemingen in dit regentschap, ten aanzien van welke de uitgestrektheid van den aanplant is opgegeven, wijst deze staat bij optelling een totaal aan van 6568 bouws, terwijl de recapitulatie op bladz. 207 van het verslag daarvoor opgeeft 6588 bouws. Dit geringe verschil vindt men niet toegelicht.

(*d*) De dus * geteekende ondernemingen zijn die welke in 1876 uitbreiding hebben ondergaan.

(*e*) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

(*f*) v. beteekent verbeterde opgave.

(*g*) In 't vorig verslag werd Mantjasan ten onregte als indigofabriek opgegeven.

(*h*) Hieronder ook begrepen de aanplant en productie van Pisangan.

ALGEMEENE BENAMING VAN HET PERCEEL.	NAMEN DER HUURDERS.	Uitgestrektheid van het perceel (in bouws van 500 □ Rijnl. roeden). Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.			PACHTSOM 'S JAARS. (b)		Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	PRODUCTIE over het jaar 1876			
		Gronden vóór 1876 in huur verkregen	Gronden in 1876 bijgehuurd. (a)	Te zamen.	in geld.	in producten.			Suiker. (Pik[s].)	Indigo. (Kil[s].)	Tabak. (Kil[s].)	Ko… (Pi…)
Patoekan.	Erven J. Steijn Parvé.	2027	—	2027	f 15741	316 pk[s]. rijst en 201600 katti's gras.	Indigofabr.	†	—	†	—	—
Pendoelan.	J. M. Pijnacker Hordijk.	180	—	180	815	—	Idem.	80	—	1400	—	—
Pisangan.	C. F. G. W. Forster, M. E. van Gent, F. J. Vincent en erven F. W. F. Semster.	v. 498	—	v. 498	2262	—	†	(i)	(i)	—	—	—
Plemboeran.	Wed. J. W. Jansen.	815	—	815	2060	261 pk[s]. rijst	Indigofabr.	200	—	3250	—	—
Rewoeloe. *	Erven J. J. Raaff.	1740	†	†	22348 1437	690 idem.	(k) Suikerfabriek.	375	26700	—	—	—
Sedajoe.	A. F. Raaff.	1146	—	1146	3234	84 idem.	Idem.	160	4600	—	—	—
Sempoe en Pakem.	Erven Schultz.	1869	—	1869	5350	108 idem.	Indigofabr. en tabakloods.	(l) 168 met indigo 120 met tabak.	—	6800	24500	†
Sonosewoe en Soemberan. *	G. Weijnschenk.	7346	†	†	38431 1485	2 idem en 303840 katti's gras. 12 pk[s]. rijst	Suikerfabr. en indigofabr.	480 met suikerriet 400 met indigo.	32000	15500	—	—
Tegalweroe. *	G. F. Enger.	1974	32	2006	22143 550	—	Indigofabr.	500	—	18000	—	—
Tempel.	Weduwe Meijer Timmerman Thijssen.	2174	—	2174	2050	—	Idem.	275	—	800	—	—
Tjèbongan. *	G. F. Enger.	1417	†	†	9787 1137	156 idem.	Idem.	350	—	10000	—	—
Wringin.	Erven J. C. Baumgarten.	v. 3293	—	v. 3293	v. 8525	—	Idem.	400 met indigo ? met koffij.	—	9250	—	†
Regentschap Kalassan.												
Bandjar-Ardjo. *	Erven C. H. Enger en G. L. Dorrepaal. (m)	4236	†	†	f 2071 275	v. 960 p. rijst 132 idem.	Indigofabr. Tabakloods.	(n) 50 met indigo 180 met tabak 200 met koffij.	—	1060	45126	6…
Barongan. *	G. Weijnschenk.	1300	245	1545	18519 10346	—	Suikerfabr.	500	34000	—	—	—
Bedojo.	H. B. F. Engel.	1900	—	1900	2157	482 idem.	Indigofabr.	†	—	†	—	—
Belankidoel.	Erven F. A. Boode.	87	—	87	927	—	†	†	†	†	†	†
Djati. *	E. J. Hoen.	370	†	†	4840 5547	— 186 idem.	Indigofabr.	135	—	3250	—	—
Djelopo Djelapan en Gedong Pring.	Erven wed. van Gent.	289	—	289	960	—	†	†	†	†	†	†
Gedjajan.	Erven H. W. Baumgarten.	1640	—	1640	v. 7413	v. 162 idem.	†	†	†	†	†	†

(i) Begrepen onder de opgaven ten aanzien van Mantjasan ingevuld.
(k) De indigofabriek op Rewoeloe schijnt te zijn opgeheven.
(l) De koffijaanplant op Sempoe en Pakem, in 1875 75 bouws, is voor 1876 niet opgegeven.
(m) Overgegaan op Dorrepaal & Co.
(n) Op Bandjar-Ardjo schijnt in 1876 geen suikerriet te zijn aangeplant.

ALGEMEENE BENAMING VAN HET PERCEEL.	NAMEN DER HUURDERS.	Uitgestrektheid van het perceel (in bouws van 500 □ Rijnl. roeden). Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond. Gronden vóór 1876 in huur verkregen.	Gronden in 1876 bijgehuurd. (a)	Te zamen.	PACHTSOM 'S JAARS. (b) in geld.	in producten.	Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	PRODUCTIE over het jaar 1876. Suiker. (Pik^s.)	Indigo. (Kil^s.)	Tabak. (Kil^s.)	Koffij. (Pik^s.)
Kadirodjo.	Erven G. L. Weijnschenk en A. N. Dom.	1309	—	1309	f 8706	18 pk^s rijst	Indigofabr.	300	—	9500	—	—
Kenajan. *	G. L. Dorrepaal en erven C. H. Enger. (m)	750	†	†	7260 1095	552 idem. 72 idem.	Idem.	250	—	7500	—	—
Kradjan.	C. F. G. W. Forster en F. W. Baumgarten.	208	—	208	677	—	Tabaksch.	†	—	—	†	—
Magoewo.	van Eijs, Gobius en Kroemer.	2200	—	2200	8347	—	Indigofabr.	270	—	15400	—	—
Moedja Moedjoe en Wioro. * (o)	Erven G. L. Weijnschenk.	2398	†	†	20327 3822	— 54 idem.	Idem.	680	—	17000	—	—
Ngoto. *	Erven W. J. Fredriks.	†	†	†	7549 1135	132 idem 24 idem en 46800 katti's gras.	Idem.	210	—	6840	—	—
Plered en Kenalan. * (o)	Dorrepaal & C°. en C. A. Fol.	1493	†	†	12624 2093	264 pk^s rijst 144 idem.	Suikerfabr.	440	25800	—	—	—
Poendong. *	G. L. Dorrepaal.	65	†	†	945 6789	— 12 idem.	—	†	†	†	†	†
Randoegoenting.	Mevr. Braconier, F. A. E. Kläring en C. A. E. Kläring.	1405	—	1405	10536	—	Suikerfabr. en Indigofabr.	128 met suikerriet 177 met indigo.	2300	5858	—	—
Redjosari.	P. M. Dom.	723	—	723	255	—	—	50 met koffij.	—	—	—	(p)
Salakanlor. *	G. F. Enger en E. J. Heijligers.	1326	†	†	6706 412	—	Indigofabr.	300	—	7000	—	—
Selakan Potorono.	L. J. E. de Maret, J. G. Heijligers en J. C. C. Pernis.	743	—	743	6587	132 idem.	Idem.	200	—	4500	—	—
Silook Lanteng.	Erven C. L. van den Berg.	480	—	480	869	—	Tabakloods	100	—	—	7500	—
Sorogedoeg. *	L. J. L. de Maret en G. L. Dorrepaal.	2361	211	2572	7316 2000	408 idem. 36 idem.	Indigofabr.	600	—	12000	—	—
Tandjoeng Tirto.	Erven G. P. J. Lichte.	1303	—	1303	13120	468 idem.	Idem. Suikerfabr.	120 met indigo 233 met suikerriet.	11500	2800	—	—
Wanoedjoijo.	A. B. Kraag.	2697	—	2697	10709	96 idem.	Indigofabr.	300	—	6000	—	—
Regentschap Bantoel.												
Bantoel. *	F. W. Wieseman.	1578	†	†	f 15725 2749	48 pk^s rijst	Suikerfabr. Indigofabr.	340 met suikerriet 179 met indigo.	18000	†	—	—
Gesiekan * en	Van Eijs, Gobius en Kroemer.	859	223	1082	11875 2451	—	Suikerfabr.	240	16500	—	—	—
Slarong (m)		1580	—	1580	1552	1800 bott. olie.						
Kadireso *	Erven J. F. Krämer.	250	6	256	3194 85	—	—	(q) †	†	†	†	†

(o) In 't vorig verslag werd dit perceel opgegeven als uitmakende twee op zich zelf staande ondernemingen.
(p) Nog geen productie.
(q) Het perceel is gedeeltelijk met klappers beplant.

ALGEMEENE BENAMING VAN HET PERCEEL.	NAMEN DER HUURDERS.	Uitgestrektheid van het perceel (in bouws van 500 □ Rijnl. roeden). Waar onderdeelen van bouws voorkwamen, is het cijfer afgerond.			PACHTSOM 'S JAARS. (b)		Fabrieken of inrigtingen van landbouw op de onderneming aanwezig.	Uitgestrektheid der aanplantingen (in bouws).	PRODUCTIE over het jaar 187…			
		Gronden vóór 1876 in huur verkregen.	Gronden in 1876 bijgehuurd. (a)	Te zamen.	in geld.	in producten.			Suiker. (Piks.)	Indigo. (Kil's.)	Tabak. (Kil's.)	K… (P…
Korowelang. *	D. M. Piller.	416	†	†	f 16000 290	3750 bott. olie. 2520 idem.	Indigofabr.	300	—	8000	—	
Lepoero. *	Erven S. Berends.	†	173	†	3484 3480	876 pks. rijst en 624 bott. olie. 192 pks. rijst en 876 bott. olie.	Suikerfabr.	300	18500	—	—	
Mengkangredjo * en Sriebit. (m)	J. W. Weijnschenk.	v. 1056 133	† —	† 133	v. 1299 2617 456	—	Indigofabr.	93	—	1272	—	
Randoebanting. *	Wed. A. D. Wieseman.	145	104	249	250 1000	180 pks. rijst	Tabakloods	60	—	20000	—	

(Voor eene recapitulatie zie men het verslag, bladz. 207.)

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **WW.**

N°. 49.

(Zie bladz. 208 van het verslag.)

OVERZIGT

VAN DE

OP CONTRACT MET HET GOUVERNEMENT WERKENDE ONDERNEMINGEN

VOOR DEN

AANKAP VAN HOUT IN 'S LANDS BOSSCHEN OP JAVA,

over 1876.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie aan den lande	Jaar k hoe (in m
								A. Ondernemingen met vr	**besc**
1	Tagal	Brebes	Boemiaijoe en Lebaksioe	Rantjawoengoe.	Lim Eng Tjai	398	1 November 1873 tot 31 October 1878 (1)	f 24 000 's jaars	p. r
2	Samarang	Demak	Mangar	Gedangan	Erven F. W. J. Dekker	1528	1 Julij 1866 tot 30 Junij 1878	f 60 500 's jaars (voor 10 jare	p. r
3	Id.	Samarang	Singen Kidoel	Tempoeran	D. J. K. Pietermaat	1610	1 Junij 1873 tot 31 Mei 1878	f 12 880 's jaars	p. r
4	Id.	Kendal	Bodja	Trisobo	Lim Goan Sioe	745	1 Junij 1875 tot 31 Mei 1885	f 50 100 's jaars	opg
5	Id.	Grobogan	Poerwodadi	Goendih	Lim Liong Hien	$1356\frac{3}{4}$	1 Jan. 1876 tot 31 December 1885	f 42 190 's jaars	opg
6	Id.	Samarang	Singenlor	Panawangan	Ho Tjaauw Soen	p. m. 1200	1 November 1876 tot 31 October 1884	f 42 100 's jaars	opg

(1) In het vorig verslag werd ten onregte het tijdvak van 1 Julij 1873 tot 30 Junij 1878 opgegeven.
(2) In het vorig verslag werd hiervoor 3306 M³. opgegeven. Sedert is gebleken dat het restant niet zoo groot was, zijnde in 1875 niet 4121 maar 4886 M³. afgevoerd.

uldig butie an lande	Jaarlijks te kappen hoeveelheid hout (in kubieke meters).	Gekapte hoeveelheid hout (in kubieke meters) gedurende 1876.	Verdere aanteekeningen.
t vr	**Beschikking over het gekapte hout.**		
000 ars	p. m. 1504	Gedurende 1876 werden gekapt en vervoerd ruim 1844 M³ timmerhout, zoomede eene aanzienlijke hoeveelheid brandhout.	Behoudens eene tijdelijke schaarschheid van werkvolk, een gevolg van den padi-oogst, heeft deze onderneming gedurende 1876 zonder stoornis doorgewerkt. Op verzoek van den contractant werd door de Indische Regering magtiging verleend om het 3de jaarperceel in exploitatie te houden tot ultimo November 1876. Op dat tijdstip was de aankap afgeloopen en lag het bedoelde jaarperceel gereed om weder met djati te worden beplant.
500 ars jare	p. m. 3593	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . (2) 2541 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 2506 » 5047 » Afgevoerd in 1876 . . . . 3512 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 1535 »	De Indische Regering, door het Opperbestuur gemagtigd om over te gaan tot de dading, waarvan in het vorig verslag (bijlage XX) sprake was, heeft thans aan de firma Dorrepaal en C°. te Samarang, die het verzoek heeft gedaan om de verdere exploitatie van het boschperceel Gedangan met de daarop rustende achterstallige schuld onder zekere voorwaarden over te nemen, te kennen gegeven, dat zij genegen is zich nader met die firma te verstaan omtrent de regeling der exploitatie van het boschperceel. De landsadvocaat te Samarang is te dien einde van de noodige instructien voorzien.
880 ars	p. m. 1288	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 1665 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 2319 » 3984 » Afgevoerd in 1876 . . . . 2760 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 1224 »	Omtrent deze onderneming zijn geene andere bijzonderheden te vermelden dan die, welke in vorige verslagen zijn medegedeeld.
100 rs	niet opgegeven	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 1891 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 5282 » 7173 » Afgevoerd in 1876 . . . . 3520 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 3653 »	Om het zware hout, afkomstig van deze onderneming, naar zee te transporteeren, zal door den contractant, met toestemming van de Indische Regering, een trekspoor worden aangelegd, terwijl hem de vergunning is verleend om tot het verzamelen van zijn hout tijdelijk te beschikken over een gedeelte van het terrein, uitmakende het reeds geëxploiteerde 1ste jaarperceel. Nopens de inrigting en werking van deze onderneming zijn geen andere bijzonderheden mede te deelen dan die, welke reeds in 't vorig verslag eene plaats vonden. Alleen kan nog worden gemeld dat uit Europa het noodige voor de oprigting van een stoomzaagmolen is ontboden.
90 rs	niet opgegeven	Gedurende 1876 werden gekapt 2592 M³. en afgevoerd . . . . . . 1151 » Zoodat ult. 1876 nog onafgevoerd lagen . . . . 1441 »	Het hout, van deze nieuwe onderneming afkomstig, wordt voorloopig uit het perceel gesleept naar de verzamelplaats nabij het spoorwegstation Goendih, in afwachting dat het trekspoor, met den aanleg waarvan is aangevangen, zal zijn gelegd. Van Goendih af wordt het hout over den spoorweg voor het meerendeel naar Solo en Djokjo vervoerd. Het vellen en bekappen van de boomen geschiedt bij aanneming en het vervoer der houtwerken in dagloon met eigen trekdieren. De werkloonen bedragen per man daags f 0,40 à f 0,50. Ook op deze onderneming zou eerlang een stoomzaagmolen worden opgesteld. Daar de velling en bekapping van het hout reeds in het begin van November 1876 waren afgeloopen, werd aan den contractant, op zijn verzoek, vergunning verleend om reeds dadelijk met de exploitatie van het 2de jaarperceel een begin te maken.
00 s	niet opgegeven	Van 1 November (tijdstip waarop het contract in werking trad) tot 31 December 1876 werden 251 M³. gekapt, waarvan op laatstgenoemden datum nog niets was afgevoerd.	Deze onderneming, welke — ofschoon op andere voorwaarden — in de plaats is gekomen van de beëindigde boschexploitatie Tjandiroeboe, is nog geheel in haar begin. Voorshands zijn de werkkrachten nog gering. Het weinige reeds gevelde hout werd verzameld aan den oever van de langs het perceel stroomende Pringapoesrivier, om langs deze naar Samarang te worden verzonden. De contractant is echter voornemens om van uit het perceel een trekspoor aan te leggen, in verbinding met den spoorweg tusschen de halte Broemboeng en Tanggoeng, om langs dien weg het hout over land naar de hoofdplaats Samarang te transporteeren. Machinerien zijn voor alsnog op de onderneming niet aanwezig.
5 niet			

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie aan den lande.	Jaarl ka hoev h (in l me
7	Japara	Japara	Bandjaran	Padang	P.L.H. Stennekes	301	1 Jan. 1871 tot 31 October 1878	(pachtschat afbetaald)	p. m
8	Id.	Patti	Selowessi	Regaloh Goewo	R. van der Haer	275	1 Jan. 1873 tot 31 December 1877	f 5410 's jaars	r opg
9	Id.	Id.	Glonggong	Wates-Selowiré	J. F. Dijkman	345	1 Jan. 1875 tot 31 December 1879	f 15 554 's jaars	r opg
10	Rembang	Rembang	Sedan	Sedan	J. Muysken	832	1 Jan. 1866 tot 31 December 1878	f 15 425 's jaars	p. m
11	Id.	Id.	Soelang	Malat-Djentir	Lim King Tie	p. m. 162	1 April 1875 tot 31 Maart 1878	f 11 700 's jaars	opg
12	Id.	Blora	Panolan	Djati-Lawang	Tan Wat Sing	400	1 Junij 1875 tot 31 Mei 1883	f 27 600 's jaars	opg

N°. 5

Jaarlijks te kappen hoeveelheid hout (in kubieke meters).	Gekapte hoeveelheid hout (in kubieke meters) gedurende 1876.	Verdere aanteekeningen.
p. m. 1806	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 300 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 2199 » 2499 » Afgevoerd in 1876 . . . . 2370 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 129 »	De contractant heeft de pacht ook over het 5de of laatste jaarperceel (1875) betaald en de vergunning verkregen om met de exploitatie van dat en van het 4de jaarperceel voort te gaan tot ultimo October 1878. Met de wederbeplanting van het 3de jaarperceel is een aanvang gemaakt.
niet opgegeven	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 38 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 707 » 745 » Afgevoerd in 1876 . . . . 729 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 16 »	Het 2de en 3de jaarperceel werden door den contractant behoorlijk schoon gemaakt, terwijl het 1ste in den westmoesson van 1875/76 van gouvernementswege weder met djati werd beplant. Aangaande de werking en inrigting van deze onderneming zij verwezen naar de mededeelingen in het verslag van 1874 (bijlage HH).
niet opgegeven	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 1050 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 4856 » 5906 » Afgevoerd in 1876 . . . . 4552 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 1354 »	In 1876 is op deze onderneming een trekspoor aangelegd, waar langs het hout wordt vervoerd naar de rivier Kedonglo, die in den westmoesson naar zee vlotbaar is. Er worden geen andere dan handwerktuigen gebezigd en de arbeid wordt bij taak verrigt. Voor het transport van het hout over land wordt met de bevolking gecontracteerd, die zelf de noodige trekbeesten levert. Het 1ste jaarperceel was bij het eind van 1876 gereed om weder met djati te worden beplant.
p. m. 2905	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd ruim . 42 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 1852 » 1894 » Afgevoerd in 1876 . . . . 1200 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 694 »	Op deze onderneming werd gedurende 1876 geregeld voortgewerkt. De ondernemer kon echter, wegens gebrek aan werkvolk, met den uitkap van het 11de jaarperceel op het daarvoor bij contract bepaalde tijdstip niet gereed komen, zoodat hem op zijn verzoek vergund is de exploitatie van dit gedeelte voort te zetten tot 30 November 1877. Een verzoek om contractsverlenging voor vijf jaren, na afloop der tegenwoordige overeenkomst, is bij de Indische Regering in behandeling.
niet opgegeven	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd. . . . 504 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 1556 » 2060 » waarvan echter bij het einde van 1876 nog niets was afgevoerd.	Ook op deze onderneming was men, eveneens wegens gebrek aan werkvolk, achterlijk in de exploitatie van het 1ste jaarperceel; de contractant was daarom niet in staat dit gedeelte in tijds, behoorlijk schoon gemaakt, af te leveren; in een uitstel van zes maanden werd door de Indische Regering bewilligd. Bij het eind van het jaar was echter het bedoelde jaarperceel behoorlijk in orde gebragt om weder met djati te worden beplant.
niet opgegeven	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 1900 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 2100 » 4000 » Afgevoerd in 1876 . . . . 1400 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 2600 »	De afvoer van het hout geschiedt door middel van karren, toebehoorende aan den ondernemer, en getrokken deels door eigen, deels door ingehuurd trekvee. Ook wordt voor den afvoer van het hout gebruik gemaakt van de rivier Kedongtoeban, die hare monding vindt in de Solorivier, van waar het hout verder langs dien stroom naar Grissee wordt gevlot. Het aantal arbeiders, op de onderneming dagelijks gebezigd, loopt uiteen van 40 tot 100 man. Als basis der betalingen is aangenomen f 0,33⁵ dagloon per hoofd en f 0,16 per paal voor een span trekdieren. De afzet van hout was tot nog toe zeer gering. De Regering stond toe, dat het 1ste jaarperceel, hetwelk op 31 Mei 1876 had moeten zijn leêggekapt, een jaar langer in exploitatie bleef.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigd retributie aan den lande	Jaar ka hoev h (in m
13	Soerabaija	Lamongan	Lengkir	Bloeloek	Tan Tong Hay	261	1 Julij 1872 tot 30 Junij 1876 (sedert verlengd tot 31 Maart 1877)	f 9 505 's jaars (voor 4 jare	p. m
14	Id.	Modjokerto	Modjoagoong	Modjoagoong	Faktorij der Ned. Handel-maatschappij	niet opgegeven	22 Febr. 1874 tot 21 Febr. 1879	f 18 200 's jaars	p. m
15	Id.	Id.	Modjokasri	Selatji en Mangoenang	J. B. Kayser	id.	(4) 17 Dec. 1875 tot 16 Dec. 1877	f 13 750 's jaars	opg
16	Id.	Id.	Modjosari-lor	Djedong	Han Oen Djien	p. m. 400	1 Oct. 1876 tot 30 Sept. 1879	f 5 333,34 's jaars	
17	Id.	Lamongan	Mantoep	Brondjong	J. B. Kayser	p. m. 438	1 Nov. 1876 tot 31 Oct. 1886	f 6 666,60 's jaars	
18	Probolinggo	Probolinggo	Kraksaän	Keben, Brassi enz.	C. Maarschalk	353	1 April 1875 tot 31 Maart 1880	f 14 001,5 's jaars	
19	Madioen	Ngawi	Gendingan	Goenoeng Gepiak	K. F. de Lijn	341	(5) 9 Julij 1874 tot 8 Julij 1879	f 16 003,80 's jaars	p.

(3) In 't vorig verslag werd hiervoor ten onregte 4309 M³. opgegeven.
(4) In 't vorig verslag werd ten onregte het tijdvak van 2 December 1875 tot 1 December 1877 opgegeven.
(5) In 't vorig verslag werd ten onregte het tijdvak van 1 Julij 1874 tot 30 Junij 1879 opgegeven.
(6) In 't vorig verslag werd minder juist opgegeven dat al het gekapte hout bij het einde van 1875 was afgevoerd.

…uldig …outie …n …ande	Jaarlijks te kappen hoeveelheid hout (in kubieke meters).	Gekapte hoeveelheid hout (in kubieke meters) gedurende 1876.	Verdere aanteekeningen.
…505 …ars …jare	p. m. 1600	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . (3) 6497 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 2083 » 8580 » Afgevoerd in 1876 . . . . 1122 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 7458 »	Sedert het hout, afkomstig van deze onderneming, naar de Solorivier te water wordt vervoerd, ondervindt de contractant in het geregeld transport van zijn hout niet meer die moeijelijkheden, waarvan o. a. in het vorig verslag (bijlage XX) melding werd gemaakt. Hij is evenwel met het leegkappen en schoon maken, enz., van het 4de of laatste jaarperceel niet op het bepaalde tijdstip (30 Junij 1876) kunnen gereed komen; op zijn verzoek werd hem eerst vier en later nog vijf maanden uitstel verleend. Met den afloop dezer laatste verlenging (31 Maart 1877) kwam dus het contract te eindigen.
…200 …ars	p. m. 3296	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . 3745 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 2416 » 6161 » Afgevoerd in 1876 . . . . 3389 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 2772 »	Voor bijzonderheden nopens de werking en inrigting van deze onderneming valt te verwijzen naar de mededeelingen in 't vorig verslag (bijlage XX). Gedurende 1876 werd zonder stoornis voortgewerkt.
…750 …ars	niet opgegeven	Gedurende 1876 werden verkregen: Timmerhout. Brandhout. 1164 M³. 270 vademen. Afgevoerd in 1876 . . . . 193 » 60 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 971 M³. 210 vademen.	Op deze onderneming wordt uitsluitend bij aanneming gewerkt, zoowel bij het vellen en bekappen der boomen als bij het vervoer van het hout. Het hout wordt per as naar den oever der Kedioririvier gebragt en van daar verder naar Soerabaija gevlot. Machinerien zijn op de onderneming niet in gebruik. De contractant zelf bezit voor het vervoer van het hout slechts een paar karren en een achttal trekbeesten.
…3,34 …rs	id.	*Nihil.*	Op deze onderneming, waar hoofdzakelijk slechts brandhout zal worden verkregen (even als uit het leëggekapte boschperceel Tangkap en Orong-Orong, waarvoor het contract met 30 September 1876 is afgeloopen), zijn de werkzaamheden eerst aangevangen in November 1876. Bijzonderheden omtrent de exploitatie zijn nog niet gemeld.
…6,60 …rs	id.	*Nihil.*	Deze nieuwe onderneming, waaromtrent over 1876 nog geene bijzonderheden te melden waren, kan beschouwd worden als in de plaats te zijn gekomen van de exploitatie Bloeloek, welke met 31 Maart 1877 is afgeloopen (zie n°. 13 hierboven).
…01,5… …rs	id.	Gedurende 1876 werden gekapt en vervoerd ruim 468 M³. timmerhout, benevens 993 vademen brandhout.	Bij het eind van 1876 was het 1ste jaarperceel behoorlijk schoon gemaakt en vertoonde zich daarop een natuurlijke zaadopslag. Daar waar de natuurlijke voortplanting niet mogt slagen, zou in den volgenden westmoesson djati worden ingeboet en bijgeplant. Met de exploitatie van het 3de jaarperceel zou op den bij het contract bepaalden tijd (1 April 1877) begonnen worden, en dus niet één jaar vroeger, zoo als aanvankelijk het voornemen was (verg. vorig verslag, bijlage XX).
…03,80 …rs	p. m. 2547	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . . (6) 71 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 1065 » 1136 » Afgevoerd in 1876 . . . . 897 » Restant onafgevoerd ult. 1876 239 »	Omtrent de werking en inrigting van deze onderneming zijn, ter aanvulling van de mededeelingen in 't vorig verslag (bijlage XX), geen nadere bijzonderheden vernomen. Voor de afwerking van het 2de jaarperceel is den contractant vier maanden uitstel toegestaan. Eene kunstmatige wederbeplanting van het 1ste jaarperceel is achterwege kunnen blijven, doordien de natuurlijke voortplanting genoegzaam aan het oogmerk beantwoordde.

Volgnummer.	Residentie.	Regentschap.	District.	Namen der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldig retributie aan den lande
20	Madioen	Madioen	Oeteran	Mroewak Panggoeng	H. M. A. C. Boers	niet opgegeven	(7) 15 April 1875 tot 14 April 1877	f 7 515 's jaars
21	Kediri	Berbek	Lengkong	Banglé	J. B. Drossaers	(8) 2018	1 Sept. 1866 tot 31 Aug. 1878	f 91 426 's jaars (voor 10 jare
22	Id.	Id.	Id.	Kedoeng Timbo	Id.	p. m. 166	1 Oct. 1875 tot 30 Sept. 1878	f 13 526 's jaars
23	Id.	Blitar	Wlingi en Lodojo	Lodojo	J. Canters	p. m. 874	1 Oct. 1876 tot 30 Sept. 1886	f 32 000 's jaars

B. Ondernemingen voor aankaf

1	Tagal	Brebes	Boemiaijoe	Djelengoet, Djatisasak en Koetamendala	P. Lucassen	niet opgegeven	15 Aug. 1874 tot 14 Aug. 1878	Deze ondernemers hebben geen pachtschat aan den lande te betalen. Voor het kappen (en aan het Gouvernement te leveren)hout ontvangen de ondernemers kap-, sleep- en vervoerloon.
2	Pekalongan	Pekalongan	Soebah	Djatisari	J. Gruyter	624¼	16 Mei 1871 tot 15 Mei 1876	
3	Rembang	Toeban	Singahan	Parengan	H. L. Jansen en P. Breeman	1 440	1 Oct. 1865 tot 30 Sept. 1876 (en sedert verlengd voor vijf jaren)	

(7) In 't vorig verslag werd ten onregte het tijdvak van 27 Februarij 1875 tot 31 Januarij 1877 opgegeven.
(8) De opgaaf van 2026 bouws in 't vorig verslag was minder juist.

Jaarlijks te kappen hoeveelheid hout (in kubieke meters).	Gekapte hoeveelheid hout (in kubieke meters) gedurende 1876.	Verdere aanteekeningen.
niet opgegeven.	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . . . 300 M³. Gekapt in 1876 p. m. . . . 200 » 500 » Afgevoerd in 1876 . . . . 400 » Restant onafgevoerd ult. 1876. 100 »	De contractant ondervond in het afgeloopen jaar moeijelijkheden in het verkrijgen van werkvolk voor zijne onderneming. Vreezende met het uitkappen enz. van het geheele boschperceel niet tijdig te zullen gereed komen, heeft hij vergunning gevraagd en verkregen om het één jaar langer (en dus tot 14 April 1878) in exploitatie te mogen houden. De pacht over het tweede of laatste contractsjaar zal echter op den aanvankelijk bepaalden tijd (14 April 1877) moeten worden voldaan.
p. m. 5325	Bij het einde van 1875 lagen in het perceel nog onafgevoerd . . . . . 88 M³. Gekapt in 1876 . . . . . 3725 » 3813 » Afgevoerd in 1876 . . . . 3785 » Restant onafgevoerd ult. 1876 28 »	De contractant heeft de pacht over het 10de of laatste contractsjaar (1875/76) behoorlijk afbetaald. Nogtans is het contract, zooals reeds uit het vorig verslag blijkt, met twee jaren verlengd, zonder dat de ondernemer over die jaren pacht behoeft te betalen.
niet opgegeven.	Gedurende 1876 gekapt . . . 1389 M³. en afgevoerd . . . . . . 1375 » Restant onafgevoerd ult. 1876 14 »	Naarmate het aangrenzende boschperceel Banglé (in handen van denzelfden ondernemer) uitgekapt raakt, worden de daarin liggende rails voor het trekspoor, dat dienen moet om het hout naar de Widasrivier te brengen, met hetzelfde oogmerk naar Kedong-Timbo overgebragt. Voor het vellen der boomen en voor het vereenigen van het hout wordt f 1 per M³ timmerhout en f 0,40 per M³ opgestapeld brandhout betaald. Het verder bewerken van de stamstukken tot vierkante balken, krommers of zwalpen kost p. m. f 3 à f 3,50 per M³. Op Kedoeng-Timbo zijn in dienst 6 opzieners, benevens de noodige smeden, timmerlieden, veehoeders, enz. Voor het slepen der houtwerken naar de spoorbaan zijn op de onderneming ongeveer 270 buffels aanwezig, die tevens dienen moeten als bespanning voor de spoorkarren. Behalve eenige kaapstanders worden op de onderneming geen machinerien aangetroffen. Het loon der houtkappers verschilt van f 0,75 tot f 1,50 en dat der koelies van f 0,40 tot f 0,50 daags per hoofd.
id.	Van 1 October 1876, den dag waarop het contract in werking trad, tot 31 December van dat jaar waren gekapt ± 1040 M³. Hiervan waren tot op dat tijdstip afgevoerd . . . . 322 » en bleven dus ult. 1876 nog onafgevoerd . . . . . . 718 »	Deze nieuwe onderneming is te beschouwen als eene voortzetting van de vroegere boschexploitatie Blitar (over welke laatste zie vorig verslag bijlage XX, bladz. 8 en 9). Omtrent de inrigting van het bedrijf op Lodojo is het volgende gemeld. De boomen worden geveld en bekapt bij aanneming à f 3,50 per M³. Ook het slepen der houtwerken uit het perceel naar de stapelplaats nabij de Brantasrivier, van waar ze verder naar Soerabaija en Grissee worden gevlot, geschiedt door de bevolking met eigen trekbeesten, eveneens bij aanneming, en wel tegen f 2 per M³. Gemiddeld zijn dagelijks 100 houtkappers te werk, die per dag ongeveer f 0,80 à f 1,50 kunnen verdienen.
ten behoeve van den lande.		
p. m. 850 p. m. 1 400 p. m. 4 000 (volgens het oude contract).	In 1876 zijn door de hierbedoelde ondernemingen en vermoedelijk ook door den gewezen contractant voor Tjandiroeboe (Samarang) — zie de kolom » Verdere aanteekeningen" — in het geheel afgeleverd p. m. 12 000 M³. djatihout, eene tariefswaarde vertegenwoordigende van f 415 733.	Opgaven nopens elk dezer ondernemingen in het bijzonder zijn ditmaal niet ontvangen. Ten opzigte der onderneming in Tagal heeft de Indische Regering er in toegestemd dat de exploitatie gerekend worde te zijn ingegaan 15 December 1874 en alzoo eindige 14 December 1878. De aankap in het perceel Djatisari (Pekalongan) zou, krachtens daartoe door de Indische Regering verleende vergunning, ondanks den vroegeren afloop van het contract, nog tot 20 December 1876 mogen worden voortgezet en de aflevering van het hout op de verzamelplaatsen nog tot 31 Mei 1877. De onderneming Tjandiroeboe (Samarang) is in deze opgaaf niet opgenomen, omdat de daarop betrekking hebbende overeenkomst reeds met 31 December 1875 verstreken is. Echter had de ondernemer vergunning gekregen om met het uitsleepen en met de levering aan den lande van de op dat tijdstip in het perceel nog voorhanden reeds bekapte houtwerken te mogen voortgaan tot 30 September 1876.

C. Ondernemingen voor het uitdunnen van djatibosschen of djatituinen, en het daaruit wegruim[illegible] van dood en omgevallen hout, alle met vrije beschikking over het dus verkregen hout.

Volgnumme	Residentie.	Regentschap.	Districten.	NAMEN der djatibosschen of djatituinen.	Naam van den ondernemer.	Verschuldigde retributie aan den lande per kub. meter te verkrijgen hout.	Datu[illegible] der geho[illegible] uitbested[illegible] heruitbest[illegible] naar aan[illegible] waarva[illegible] toewijzin[illegible] plaats g[illegible]
I.	Cheribon	Madjalengka	Djatiwangi	Djatibosschen Balapoelang, Tjiwarnakerta, Kramat-agoeng en Tjisirem	G. M. W. Zuur	f 3,03	13 Sept.
II.	Samarang	Kendal	Troeko en Selokaton	Djatibosschen Sodjomerto en Rembes Tjiplo	H. J. Jullien	0,55	20 Oct.
III.	Japara	Japara	Bandjaran	Djatibosch Djatisari	P. H. Stoll	0,30	11 Jan.
IV.	Soerabaija	Modjokerto	Modjokasri	Djatibosch Mermoyo	Hang Kong Sing	2,55	26 Jan.
V.	Probolinggo	Probolinggo	Gending	Djatibosschen Soemberpoh en 7 andere, benevens eenige aangrenzende djatituinen	Tan Koen Khiam en The Kay San	2,28	18 Jan.
VI.	Madioen	Madioen	Kanigoro	Gedeelte van het djatibosch Tambak, ook wel genaamd Maos Goemping	J. B. Davidson	3,50	4 Aug.
VII.	Kediri	Blitar	Blitar	Djatibosschen Tjermeh, Soekarameh en Soembringin	O. Müller	8,80	13 Jan.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **XX.**

N°. 50.

(Zie bladz. 225 van het verslag.)

ZOUTDEBIET op Java en Madura (in kojans van 30 pikols).

GEWESTEN.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
Bantam	1 203	395	249	277	1 024
Batavia (*a*)	(*b*) 2 856	4 000	4 679	5 952	1 744
Krawang.	222	160	139	192	399
Preanger regentschappen . . .	2 159	2 105	2 164	2 063	2 290
Cheribon	1 666	1 735	1 674	1 285	1 730
Tagal.	1 129	1 187	1 318	1 065	1 162
Pekalongan.	733	790	818	590	782
Samarang	1 687	1 847	1 808	1 749	1 537
Japara	1 184	1 133	1 106	1 251	1 192
Rembang	1 066	974	908	805	803
Soerabaija	(*c*) 2 349	2 359	2 503	2 643	2 497
Pasoeroean	932	935	1 021	1 168	1 168
Probolinggo.	456	466	488	507	577
Bezoeki.	543	540	611	630	618
Banjoewangi	111	114	111	114	114
Banjoemas	1 326	1 322	1 331	1 316	1 445
Bagelen	1 620	1 690	1 729	1 792	1 804
Kadoe.	1 206	1 293	1 337	1 304	1 270
Soerakarta	(*d*) 560	1 545	1 668	1 600	1 479
Madioen	1 496	1 662	1 569	1 818	1 821
Kediri.	1 400	1 495	1 550	1 388	1 381
Madura	573	429	647	614	397
Totaal . .	26 477	28 176	29 428	30 123	27 234

(*a*) Onder de opgaven betreffende deze residentie (over 1872 t/m 1875) is ook begrepen het verkochte voor uitvoer naar de Lampongsche districten. Hoeveel dit bedroeg, is alleen (zie bladz. 2 dezer bijlage) voor 1872 en 1873 opgegeven, toen de Lampongsche handelaren het zout nog kregen tegen lageren prijs, namelijk tegen f 3 per pikol. Ofschoon die verlaagde prijs met 1 Januarij 1874 kwam te vervallen, omdat het Gouvernement van toen af in de Lampongs zelf, namelijk ter hoofdplaats Telok Betong, zout verkrijgbaar had doen stellen, is niettemin in 1874 en 1875 nog veel zout door Lampongsche handelaren te Batavia ingekocht tegen den normalen prijs aldaar (f 5 per pikol), en wel voor den uitvoer naar die havens in de Lampongs, welke voor de gemeenschap met de binnenlanden gunstiger gelegen zijn dan Telok Betong, waar de zoutprijs mede f 5 bedraagt. In 1876 is de zoutprijs te Batavia echter op f 6,72 gebragt, hetgeen aanleiding gegeven heeft dat de bedoelde uitvoeren naar de Lampongs (en ook die naar naburige residentien op Java) hebben opgehouden. Van daar de groote vermindering die het debiet in de residentie Batavia gedurende 1876 heeft ondergaan.

(*b*) Met 1 Januarij 1872 werden de binnenlandsche verkooppakhuizen in deze residentie gesloten en alleen zout verkrijgbaar gelaten ter hoofdplaats, waar echter gelijktijdig de prijs verlaagd werd van f 6,72 tot f 5 per pikol. Intusschen werd in de eerste maanden van 1872 de restant voorraad (p. m. 35 kojans) bij een der binnenlandsche pakhuizen (te Tangerang) nog opgeruimd tegen den ouden prijs van f 6,72.

(*c*) Voor uitvoer naar Soerakarta was tot 1 Junij 1872 zout verkrijgbaar te Grissee tegen verminderden prijs. Sedert met genoemden datum in Soerakarta zelf zout verkrijgbaar is gesteld, heeft dit debiet opgehouden. Van 1 Januarij t/m 31 Mei 1872 bedroeg het 240 kojans.

(*d*) Deze opgaaf loopt slechts over 7 maanden (verg. de voorgaande noot).

VAN DE HIERVOREN OPGEGEVEN HOEVEELHEDEN ZIJN VERKOCHT:	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
tegen den *normalen* prijs (d. i. à f 6,72 per pikol = f 201,60 per kojan)	21 553:26$^{13}/_{32}$	21 437:5$^{13}/_{32}$	21 876:18$^{25}/_{32}$	21 480:7$^{17}/_{32}$	24 650:7$^{8}/_{32}$
tegen *verminderden* prijs:					
aan Java's zuidkust (à f 5,92 per pikol = f 177,60 per kojan) .	1 300:8$^{19}/_{32}$	1 191:2$^{11}/_{32}$	1 198:13$^{15}/_{32}$	1 079:8$^{10}/_{32}$	1 062:19$^{29}/_{32}$
te Batavia in verband met de intrekking der binnenlandsche verkooppakhuizen in die residentie (à f 5 per pikol = f 150 per kojan).	2532:14	3 730:24	4 678:18	5 951:17	»
te Batavia voor uitvoer naar de Lampongsche districten (à f 3 per pikol = f 90 per kojan) .	288:15	269:10	»	»	»
te Soerabaija voor de posterijen (à f 3,12^{5} per pikol = f 93,75 per kojan)	»	2:14$^{8}/_{32}$	2:12	»	»
te Grissee (Soerabaija) voor uitvoer naar Soerakarta (à f 4 per pikol = f 120 per kojan)	240:	»	»	»	»
te Soerakarta (à f 6 per pikol = f 180 per kojan).	560:2$^{16}/_{32}$	1 545:20$^{8}/_{32}$	1 667:20$^{16}/_{32}$	1 600:3$^{16}/_{32}$	1 478:17$^{16}/_{32}$
op enkele plaatsen:					
opruiming van nog voorradig Chineesch zout (tegen zeer lage prijzen)	2:1$^{24}/_{32}$	»	»	»	»
voor industrieele ondernemingen (à f 60 per kojan) volgens Indisch Staatsblad 1873, n°. 48 *a*.	»	»	3:	10:	20:
Totaal (*e*)	26 477:8$^{8}/_{32}$	28 176:16$^{8}/_{32}$	29 426:22$^{24}/_{32}$	30 121:6$^{11}/_{32}$	27 211:14$^{21}/_{32}$
Gevende een opbrengst van . .	f 5 111 836	f 5 395 585	f 5 625 540	f 5 703 453	f 5 425 562

(*e*) Deze totalen verschillen eenigszins met die op de voorgaande bladzijde opgegeven, doordien de gewestelijke cijfers in kojans zijn afgerond.

N°. 51.

(Zie bladz. 227 van het verslag.)

OVERZIGTEN betreffende de HANDELSBEWEGING in Nederlandsch Indie over de jaren 1874 en 1875 (1).

I. Herkomst en bestemming der in- en uitvoeren.

LANDEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN INVOER.				WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN UITVOER.			
	1874.		1875.		1874.		1875.	
	Koopmanschappen.	Specien.	Koopmanschappen.	Specien.	Koopmanschappen.	Specien.	Koopmanschappen.	Specien.
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.								
Nederland	f48 444 377	f 194 000	f 50 629 549	f 292 677	f 62 036 161	f 2 500	f 69 473 354	f 2 480 000
Engelsch Kanaal (om orders)	»	»	»	»	»	»	6 700 297	»
Engeland	7 220 473	»	14 331 217	495 000	19 997 745	»	10 373 359	»
Frankrijk	753 666	»	969 060	»	1 294 299	»	1 140 787	»
Duitschland	491 065	5 010	462 816	»	167	»	71	»
Denemarken	»	»	»	»	473 702	»	572 426	»
Zweden	»	»	26	»	63	»	367	»
Rusland	»	»	»	»	16	»	110	»
Oostenrijk	»	»	»	»	126 900	»	17 164	»
Zwitserland	»	»	707	»	»	»	»	»
Italie	32 184	»	19 611	»	»	»	46 551	»
Spanje	»	»	»	»	»	»	54 701	»
Amerika	2 313 039	»	2 419 534	»	14 748 868	»	13 467 416	»
Kaap de Goede Hoop	10 570	»	»	»	»	»	6	»
Mauritius	»	»	276	»	132 916	»	600	»
Egypte	»	»	20	»	»	»	206 715	»
Arabie	75	»	9 367	»	2 058	»	1 786	»
Perzie	70 905	»	257 801	»	676 865	»	445 048	»
Bengalen	88 380	»	273 743	207 090	3 050	»	17 273	»
Siam	1 026 896	»	2 202 442	»	133 191	24 800	170 816	27 000
Saigon	»	»	6 100 529	»	»	»	5 485	»
China	2 678 634	1 800	2 911 903	»	758 931	»	1 114 694	14 050
Hongkong	»	»	»	»	»	»	28 915	»
Japan	25 242	»	108 689	»	163	»	120	»
Transporteeren	f63 155 506	f 200 810	f 80 697 290	f 994 767	f 100 385 095	f 27 300	f 103 838 061	f 2 521 050

(1) Omtrent de beginselen bij de zamensteling dezer statistiek gevolgd, zie men het verslag, bladz. 226.

LANDEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN INVOER.				WAARDE VAN DEN ALGEMEENEN UITVOER.			
	1874.		1875.		1874.		1875.	
	Koopmanschappen.	Specien.	Koopmanschappen.	Specien.	Koopmanschappen.	Specien.	Koopman. schappen.	Specien.
Per transport	f63 155 506	f 200 810	f 80 697 290	f 994 767	f 100 385 095	f 27 300	f 103 838 061	f 2 521 050
Manilla	571 927	»	622 044	»	294 109	48 000	476 774	21 300
Australie	1 001 466	»	1 031 434	»	5 850 711	»	7 390 135	»
Singapore	25 234 450	4 457 789	25 445 463	8 458 296	18 874 593	1 240 919	18 374 906	2 214 238
Penang	561 095	»	317 066	18 000	662 094	»	573 923	22 000
Malakka	6 113	»	7 654	»	8	»	359	3 950
Kokos-eilanden . . .	»	»	22 950	»	13 445	»	14 007	»
Timor Dilly . . .	»	»	20 184	8 150	»	»	100 759	50 014
Nieuw-Guinea . . .	111 316	»	»	»	30 131	»	»	»
Onbekend (strandgoederen)	»	»	9 138	»	»	»	»	»
Totaal	f90 641 873	f4 658 599	f 108 173 223	f9 479 213	f 126 110 186	f1 316 219	f 130 768 924	f 4 832 552

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

Nederland	f 4 057 372	f 1 000 000	f 2 410 579	f4 245 000	f 41 751 586	»	f 41 474 490	»
Engeland	»	»	123 826	»	»	»	»	»
Singapore	1 255 500	»	1 240 412	»	»	»	»	»
Totaal	f 5 312 872	f 1 000 000	f 3 774 817	f4 245 000	f 41 751 586	»	f 41 474 490	»

II. Hoeveelheid en waarde der *ingevoerde* koopmanschappen.

BENAMING DER GOEDEREN.	INGEVOERD IN 1874 VAN: Nederland.	Andere landen.	Totaal.	INGEVOERD IN 1875 VAN: Nederland.	Andere landen.	Totaal.
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN:						
Aardewerk van alle soorten .	f 624 592	f 1 045 083	f 1 669 675	f 544 704	f 1 056 138	f 1 600 842
Bieren	444 432 (992 053 L.)	127 793 (285 305 L.)	572 225 (1 277 358 L.)	371 738 (826 779 L.)	136 539 (305 602 L.)	508 277 (1 132 381 L.)
Boeken, land- en zeekaarten .	72 809	60 215	133 024	104 976	59 717	164 693
Droogerijen en medicijnen . .	203 458	462 644	666 102	190 810	434 133	624 943
Eetwaren van alle soorten . .	1 843 128	2 752 041	4 595 169	2 535 078	2 929 988	5 465 066
Gambier	»	473 201 (2 150 915 Kg.)	473 201 (2 150 915 Kg.)	»	647 846 (2 944 753 Kg.)	647 846 (2 944 753 Kg.)
Garens	1 491 283	1 096 193	2 587 476	2 044 605	874 390	2 918 995
Gedistilleerd. Brandewijn en cognac	84 858 (62 858 L.)	195 131 (144 542 L.)	279 989 (207 400 L.)	177 614 (131 596 L.)	243 228 180 169 L.)	420 842 (311 765 L.)
Gedistilleerd. Jenever	350 088 (778 212 L.)	8 269 (18 377 L.)	358 357 (796 589 L.)	598 034 (1 329 206 L.)	15 406 (34 234 L.)	613 440 (1 363 440 L.)
Gedistilleerd. Alle andere soorten .	424 630 (117 813 L.)	88 945 (40 437 L.)	513 575 (158 250 L.)	328 476 (109 127 L.)	86 978 (40 993 L.)	415 454 (150 120 L.)
Gereedschappen en machinerien	1 146 724	797 837	1 944 561	1 375 971	1 838 334	3 214 305
Glas en glaswerk	681 931	43 381	725 312	1 015 575	64 739	1 080 314
Goud- en zilverwerk	178 488	25 016	203 504	229 052	132 013	361 065
IJzer en staal en dito werk .	1 436 627	791 598	2 228 225	1 551 292	1 245 569	2 796 861
Kleederen	373 643	242 512	616 155	462 088	420 798	882 886
Kolen (steen-) en cokes . . .	2 539 572 (90 699 ton)	571 060 (20 395 ton)	3 110 632 (111 094 ton)	225 150 (9 006 ton)	1 540 350 (61 614 ton)	1 765 500 (70 620 ton)
Koper en koperwerk (daaronder ook pleet- en bronswerk) .	322 934	254 058	576 992	643 979	504 821	1 148 800
Kramerij	1 075 940	690 068	1 766 008	1 663 641	783 093	2 446 734
Leder en lederwerk	230 176	194 388	424 564	331 031	255 525	586 556
Manufacturen van katoen . .	27 431 600	13 368 233	40 799 833	26 667 518	14 617 903	41 285 421
Id. van wol en half-wol .	869 157	437 838	1 306 995	1 346 810	449 703	1 796 513
Id. » zijde en half-zijde.	307 920	1 690 937	1 998 857	736 643	1 682 024	2 418 667
Id. (alle andere) . . .	917 228	505 762	1 422 990	519 764	702 757	1 222 521
Meel.	258 141 (516 281 Kg.)	1 058 211 (2 116 424 Kg.)	1 316 352 (2 632 705 Kg.)	311 086 (622 173 Kg.)	1 293 357 (2 586 713 Kg.)	1 604 443 (3 208 886 Kg.)
Meubelen	199 490	23 023	222 513	388 306	15 946	404 252
Modewaren	241 587	377 250	618 837	341 460	326 397	667 857
Opium	78 462 (2 906 Kg.)	1 015 497 (37 611 Kg.)	1 093 959 (40 517 Kg.)	216 (8 Kg.)	1 269 837 (47 031 Kg.)	1 270 053 (47 039 Kg.)
Papier	613 553	399 031	1 012 584	449 906	495 314	945 220
Petroleum.	304 223 (1 521 116 L.)	2 221 502 (11 107 511 L.)	2 525 725 (12 628 627 L.)	353 414 (1 767 071 L.)	2 361 287 (11 806 433 L.)	2 714 701 (13 573 504 L.)
Rijst (gepelde)	»	3 616 471 (32 905 822 Kg.)	3 616 471 (32 905 822 Kg.)	»	11 809 144 (118 091 424 Kg.)	11 809 144 (118 091 424 Kg.)
Rijtuigen	128 943	42 440	171 383	203 529	80 420	283 949
Schrijf- en teekenbehoeften. .	76 872	13 680	90 552	130 778	33 830	164 608
Sigaren.	55 902 (7 974 Kg.)	2 420 859 (161 697 Kg.)	2 476 761 (169 671 Kg.)	36 090 (7 397 Kg.)	2 975 645 (195 879 Kg.)	3 011 735 (203 276 Kg.)
Speelkaarten	103 537	12 801	116 338	140 730	26 964	167 694
Steen van alle soorten . . .	82 009	62 292	144 301	144 392	30 033	174 425
Tabak en snuif.	11 528 (11 452 Kg.)	345 463 (345 457 Kg.)	356 991 (356 909 Kg.)	10 138 (8 709 Kg.)	437 187 (438 410 Kg.)	447 325 (447 119 Kg.)
Transporteeren	f 45 205 465	f 37 530 723	f 82 736 188	f 46 174 594	f 51 877 353	f 98 051 947

BENAMING DER GOEDEREN.	INGEVOERD IN 1874 VAN:			INGEVOERD IN 1875 VAN:		
	Nederland.	Andere landen.	Totaal.	Nederland.	Andere landen.	Totaal.
Per transport. . .	f 45 205 465	f 37 530 723	f 82 736 188	f 46 174 594	f 51 877 353	f 98 051 947
Thee	162 (162 Kg.)	527 785 (527 785 Kg.)	527 947 (527 947 Kg.)	6 (6 Kg.)	925 901 (925 901 Kg.)	925 907 (925 907 Kg.)
Touwwerk	40 803	65 296	106 099	105 197	77 041	182 238
Vaat- en kuipwerk . . .	228 081	304	228 385	220 455	6 443	226 898
Verfwaren en lijnolie. . . .	283 215	201 858	485 073	453 290	252 429	705 719
Vuurwerk	6 246	436 885	443 131	9 020	539 231	548 251
Was.	573 816 (286 908 Kg.)	814 042 (407 021 Kg.)	1 387 858 (693 929 Kg.)	912 156 (456 078 Kg.)	905 962 (452 981 Kg.)	1 818 118 (909 059 Kg.)
Wijnen.	1 279 216	534 406	1 813 622	1 616 692	595 433	2 212 125
Zeep.	67 951	72 091	140 042	143 773	211 139	354 912
Diversen	759 422	2 014 106	2 773 528	994 366	2 152 742	3 147 108
Totaal. . .	f 48 444 377	f 42 197 496	f 90 641 873	f 50 629 549	f 57 543 674	f 108 173 223
VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.						
Aardewerk van alle soorten .	f 197 053	»	f 197 053	f 60 845	»	f 60 845
Blik en blikwerk	1 160	»	1 160	14 356	»	14 356
Cement.	4 545	»	4 545	22 878	»	22 878
Droogerijen en medicijnen . .	3 324	»	3 324	8 887	»	8 887
Eetwaren van alle soorten . .	196 765	»	196 765	232 519	»	232 519
Gereedschappen en machinerien	»	»	»	27 973	»	27 973
Glas en glaswerk	10 067	»	10 067	11 564	»	11 564
Goud- en zilverwerk	»	»	»	10 531	»	10 531
Hout en houtwerk	7 125	»	7 125	102	»	102
IJzer en staal en dito werk .	191 363	»	191 363	124 582	f 7 255	131 837
Kleederen	183 679	»	183 679	70 190	»	70 190
Kolen (steen-) en cokes . . .	662 295 (23 653 ton)	»	662 295 (23 653 ton)	1 200 (48 ton)	122 950 (4 918 ton)	124 150 (4 966 ton)
Koper en koperwerk (daaronder ook pleet- en bronswerk) .	87 306	»	87 306	2 933	»	2 933
Kramerij	29 729	»	29 729	4 742	»	4 742
Leder en lederwerk	215 151	»	215 151	28 746	3 643	32 389
Manufacturen van katoen . .	125 280	»	125 280	11 650	»	11 650
Id. van wol en half-wol. . .	43 430	»	43 430	11 692	»	11 692
Id. » zijde en half-zijde . .	1 274	»	1 274	»	»	»
Id. (zakken, zeildoek, enz.)	475 102	»	475 102	396 895	»	396 895
Meubelen	10 000	»	10 000	4 104	»	4 104
Opium	1 422 900 (52 700 Kg.)	f 1 255 500 (46 500 Kg.)	2 678 400 (99 200 Kg.)	289 602 (10 726 Kg.)	1 230 390 (45 570 Kg.)	1 519 992 (56 296 Kg.)
Papier	76 747	»	76 747	11 616	»	11 616
Schrijf- en teekenbehoeften. .	2 783	»	2 783	1 777	»	1 777
Steen van alle soorten . . .	8 612	»	8 612	5 583	»	5 583
Touwwerk	9 174	»	9 174	12 956	»	12 956
Verfwaren en lijnolie. . . .	46 035	»	46 035	9 077	»	9 077
Vuurwapens	»	»	»	432 533	»	432 533
Was.	2 700	»	2 700	250	»	250
Diversen	43 773	»	43 773	600 796	»	600 796
Totaal. . .	f 4 057 372	f 1 255 500	f 5 312 872	f 2 410 579	f 1 364 238	f 3 774 817

III. Hoeveelheid en waarde der *uitgevoerde* koopmanschappen.

BENAMING DER GOEDEREN.	UITGEVOERD IN 1874 NAAR: Nederland.	Andere landen.	Totaal.	UITGEVOERD IN 1875 NAAR: Nederland.	Andere landen.	Totaal.
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.						
Aardewerk van alle soorten	f 2 320	f 52 821	f 55 141	f 745	f 15 032	f 15 777
Droogerijen en medicijnen	7 170	218 348	225 518	70 794	366 546	437 340
Eetwaren van alle soorten	17 767	535 169	552 936	41 335	574 221	615 556
Foelie	515 759 (135 726 Kg.)	184 022 (48 427 Kg.)	699 781 (184 153 Kg.)	2 368 673 (623 335 Kg.)	334 027 (87 902 Kg.)	2 702 700 (711 237 Kg.)
Gambier	» »	1 460 871 (6 640 324 Kg.)	1 460 871 (6 640 324 Kg.)	» »	1 634 633 (7 430 152 Kg.)	1 634 633 (7 430 152 Kg.)
Gedistilleerd: Arak	670 493 (3 047 696 L.)	61 620 (280 096 L.)	732 113 (3 327 792 L.)	547 858 (2 490 260 L.)	273 815 (1 244 616 L.)	821 673 (3 734 876 L.)
Gedistilleerd: Jenever	1 134 (2 520 L.)	21 171 (47 050 L.)	22 305 (49 570 L.)	2 914 (6 573 L.)	20 887 (46 429 L.)	23 801 (53 002 L.)
Gedistilleerd: Alle andere soorten	24 (15 L.)	891 (647 L.)	915 (662 L.)	411 (255 L.)	20 885 (8 830 L.)	21 296 (9 085 L.)
Getah pertja	547 602 (219 041 Kg.)	2 688 612 (1 075 445 Kg.)	3 236 214 (1 294 486 Kg.)	461 665 (184 666 Kg.)	1 546 735 (618 694 Kg.)	2 008 400 (803 360 Kg.)
Gombenzoin	2 029 (1 268 Kg.)	812 489 (507 806 Kg.)	814 518 (509 074 Kg.)	64 442 (40 276 Kg.)	1 175 319 (734 574 Kg.)	1 239 761 (774 850 Kg.)
Gomdammar	352 431 (766 155 Kg.)	277 491 (603 239 Kg.)	629 922 (1 369 394 Kg.)	334 556 (727 297 Kg.)	632 458 (1 374 911 Kg.)	967 014 (2 102 208 Kg.)
Gomelastiek	51 710 (28 728 Kg.)	65 246 (36 248 Kg.)	116 956 (64 976 Kg.)	63 364 (35 202 Kg.)	74 357 (41 309 Kg.)	137 721 (76 511 Kg.)
Gomkopal	44 693 (446 936 Kg.)	440 (4 402 Kg.)	45 133 (451 338 Kg.)	8 988 (27 235 Kg.)	94 991 (287 850 Kg.)	103 979 (315 085 Kg.)
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	16 685	3 747	20 432	9 914	2 200	12 114
» (ander)	7 160	104 303	111 463	16 363	154 611	170 974
Huiden	2 365 082 (2 956 353 Kg.)	2 042 320 (2 552 901 Kg.)	4 407 402 (5 509 254 Kg.)	2 566 963 (3 208 703 Kg.)	368 167 (460 210 Kg.)	2 935 130 (3 668 913 Kg.)
IJzer en staal en dito werk	200	28 895	29 095	715	49 514	50 229
Indigo (voor de Europesche markt)	2 759 952 (353 840 Kg.)	263 308 (32 860 Kg.)	3 023 260 (386 700 Kg.)	1 828 626 (304 771 Kg.)	115 206 (19 201 Kg.)	1 943 832 (323 972 Kg.)
Indigo (voor de inlandsche markt)	» »	19 836 (79 343 Kg.)	19 836 (79 343 Kg.)	» »	9 380 (37 522 Kg.)	9 380 (37 522 Kg.)
Kakao	1 100 (1 100 Kg.)	673 333 (673 333 Kg.)	674 433 (674 433 Kg.)	» »	202 654 (202 654 Kg.)	202 654 (202 654 Kg.)
Kamfer	»	96 484	96 484	»	»	»
Transporteeren	f 7 363 311	f 9 611 417	f 16 974 728	f 8 388 326	f 7 665 638	f 16 053 964

BENAMING DER GOEDEREN.	UITGEVOERD IN 1874 NAAR:			UITGEVOERD IN 1875 NAAR:		
	Nederland.	Andere landen.	Totaal.	Nederland.	Andere landen.	Totaal.
Per transport	f 7 363 311	f 9 611 417	f 16 974 728	f 8 388 326	f 7 665 638	f 16 053 964
Kaneel.	52 181 (130 453 Kg.)	1 718 (4 296 Kg.)	53 899 (134 749 Kg.)	23 486 (58 715 Kg.)	55 860 (139 653 Kg.)	79 346 (198 368 Kg.)
Kapok.	40 242 (125 757 Kg.)	14 346 (44 835 Kg.)	54 588 (170 592 Kg.)	85 758 (267 996 Kg.)	65 466 (204 578 Kg.)	151 224 (472 574 Kg.)
Kleederen en modewaren. . .	19 860	145 616	165 476	14 190	137 983	152 173
Koffij.	16 199 734 (17 999 705 Kg.)	11 934 035 (13 371 158 Kg.)	28 133 769 (31 370 863 Kg.)	19 452 383 (21 613 759 Kg.)	12 651 719 (14 057 466 Kg.)	32 104 102 (35 671 225 Kg.)
Koper en koperwerk, benevens pleet- en bronswerk. . . .	100	28 512	28 612	250	93 691	93 941
Kramerij.	24 870	48 932	73 802	80 078	270 210	350 288
Manufacturen (van katoen). .	970	582 000	582 970	3 280	792 031	795 311
» (andere). . . .	4 725	56 659	61 384	1 400	51 021	52 421
Matten en matwerk	438	95 723	96 161	3 583	68 371	71 954
Nagelen	74 116 (49 411 Kg.)	49 242 (32 161 Kg.)	123 358 (81 572 Kg.)	513 993 (342 662 Kg.)	113 064 (75 376 Kg.)	627 057 (418 038 Kg.)
Notenmuscaat.	898 986 (449 493 Kg.)	968 412 (484 206 Kg.)	1 867 398 (933 699 Kg.)	1 406 814 (703 407 Kg.)	1 268 434 (634 217 Kg.)	2 675 248 (1 337 624 Kg.)
Noten (wilde).	» »	64 406 (161 017 Kg.)	64 406 (161 017 Kg.)	221 631 (554 078 Kg.)	186 529 (466 322 Kg.)	408 160 (1 020 400 Kg.)
Olie (klapper-).	» »	1 110 466 (1 388 084 L.)	1 110 466 (1 388 084 L.)	18 (23 L.)	1 538 000 (1 922 499 L.)	1 538 018 (1 922 522 L.)
Paarlemoer	291 172	32 395	323 567	491 042	67 197	558 239
Peper (staart-).	1 341 (5 830 Kg.)	80 882 (351 660 Kg.)	82 223 (357 490 Kg.)	» »	28 758 (125 032 Kg.)	28 758 (125 032 Kg.)
» (witte)	» »	1 804 180 (2 122 566 Kg.)	1 804 180 (2 122 566 Kg.)	» »	1 450 724 (1 706 734 Kg.)	1 450 724 (1 706 734 Kg.)
» (zwarte).	82 909 (172 727 Kg.)	1 498 437 (3 121 743 Kg.)	1 581 346 (3 294 470 Kg.)	187 031 (534 373 Kg.)	1 119 524 (3 198 638 Kg.)	1 306 555 (3 733 011 Kg.)
Rijst (gepelde)	945 571 (8 596 100 Kg.)	494 810 (4 498 285 Kg.)	1 440 381 (13 094 385 Kg.)	567 286 (4 727 386 Kg.)	390 023 (3 250 187 Kg.)	957 309 (7 977 573 Kg.)
» (ongepelde)	» »	10 025 (200 503 Kg.)	10 025 (200 503 Kg.)	» »	11 024 (220 474 Kg.)	11 024 (220 474 Kg.)
Rotting.	394 181 (2 463 631 Kg.)	902 163 (5 638 521 Kg.)	1 296 344 (8 102 152 Kg.)	413 609 (2 585 057 Kg.)	1 105 681 (6 910 507 Kg.)	1 519 290 (9 495 564 Kg.)
Rottingstokken	»	49 716	49 716	»	58 577	58 577
Schildpad.	63 700 (4 550 Kg.)	1 224 790 (87 485 Kg.)	1 288 490 (92 035 Kg.)	49 742 (3 553 Kg.)	1 220 758 (87 197 Kg.)	1 270 500 (90 750 Kg.)
Sigaren (Manilla-, Havannah- enz.)	1 920 (132 Kg.)	48 720 (15 456 Kg.)	50 640 (15 588 Kg.)	23 748 (2 008 Kg.)	60 141 (5 067 Kg.)	83 889 (7 075 Kg.)
Suiker	18 904 940 (74 617 760 Kg.)	31 127 015 (124 498 064 Kg.)	50 031 955 (199 115 824 Kg.)	24 000 009 (96 000 035 Kg.)	28 434 694 (113 738 779 Kg.)	52 434 703 (209 738 814 Kg.)
Tabak (voor de Europesche markt)	11 470 674 (19 117 791 Kg.)	30 (50 Kg.)	11 470 704 (119 117 841 Kg.)	8 315 670 (13 859 451 Kg.)	2 483 (4 138 Kg.)	8 318 153 (13 863 589 Kg.)
Tabak (voor de inlandsche markt)	13 220 (13 220 Kg.)	567 689 (567 689 Kg.)	580 909 (580 909 Kg.)	109 995 (109 995 Kg.)	673 597 (673 597 Kg.)	783 592 (783 592 Kg.)
Thee.	2 215 138 (1 845 940 Kg.)	475 302 (396 085 Kg.)	2 690 440 (2 242 025 Kg.)	2 099 994 (2 099 994 Kg.)	79 845 (79 845 Kg.)	2 179 839 (2 179 839 Kg.)
Transporteeren	f 59 064 299	f 63 027 638	f 122 091 937	f 66 453 316	f 59 661 043	f 126 114 359

BENAMING DER GOEDEREN.	UITGEVOERD IN 1874 NAAR:			UITGEVOERD IN 1875 NAAR:		
	Nederland.	Andere landen.	Totaal.	Nederland.	Andere landen.	Totaal.
Per transport	f 59 064 299	f 63 027 638	f 122 091 937	f 66 453 316	f 59 661 043	f 126 114 359
Tin	2 740 075 (2 740 075 Kg.)	257 390 (257 390 Kg.)	2 997 465 (2 997 465 Kg.)	2 912 169 (2 912 169 Kg.)	267 151 (267 151 Kg.)	3 179 320 (3 179 320 Kg.)
Vanille	163 450 (2 335 Kg.)	7 000 (100 Kg.)	170 450 (2 435 Kg.)	560 (14 Kg.)	» »	560 (14 Kg.)
Vogelnestjes	»	146 696	146 696	55	289 754	289 809
Was	» »	28 720 (14 360 Kg.)	28 720 (14 360 Kg.)	» »	12 008 (6 004 Kg.)	12 008 (6 004 Kg.)
Diversen	68 337	606 581	674 918	107 254	1 065 614	1 172 868
TOTAAL	f 62 036 161	f 64 074 025	f 126 110 186	f 69 473 354	f 61 295 570	f 130 768 924

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

Koffij	f 39 406 470 (43 784 967 Kg.)	» »	f 39 406 470 (43 784 967 Kg.)	f 38 384 256 (42 649 173 Kg.)	» »	f 38 384 256 (42 649 173 Kg.)
Tin	2 345 116 (2 345 116 Kg.)	» »	2 345 116 (2 345 116 Kg.)	3 090 234 (3 090 234 Kg.)	» »	3 090 234 (3 090 234 Kg.)
	f 41 751 586	»	f 41 751 586	f 41 474 490	»	f 41 474 490

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGEN ZZ, n°. I en II.

N°. 52.

(Zie bladz. 228 van het verslag.)

OVERZIGTEN betreffende de SCHEEPVAARTBEWEGING in Nederlandsch Indie over de jaren 1874 en 1875. (1)

I. Scheepvaart met de verschillende landen en plaatsen.

a. Aangekomen schepen.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST.	Stoomschepen.				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd.				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.			
	1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederland	61	109 299	59	112 903	(2) 103 1	101 025 1 456	90 1	81 916 1 502	»	»	»	»
Engeland	7	8 313	12	10 937	67 7	55 579 3 496	126	89 292	»	»	»	»
Frankrijk	»	»	»	»	5	2 121	8	3 296	»	»	»	»
Duitschland	»	»	»	»	»	»	4	1 467	»	»	»	»
Zweden	»	»	»	»	»	»	» 1	» 294	»	»	»	»
Rusland	»	»	»	»	»	»	1	901	»	»	»	»
Italie	»	»	1	1 390	1	635	»	»	»	»	»	»
Amerika	»	»	»	»	27 37	17 104 23 072	20 19	13 142 12 501	»	»	»	»
Afrika	»	»	»	»	7 14	4 359 7 437	3 15	1 138 7 414	»	»	»	»
Mauritius	»	»	»	»	3 6	3 023 3 633	2 1	895 364	»	»	»	»
Arabie	1	808	» 1	» 783	1 1	482 1 283	2 1	964 482	»	»	»	»
Perzie	»	»	»	»	3	1 308	7	3 539	»	»	»	»
Bengalen	»	»	24 1	9 157 731	8 3	2 074 2 414	10 2	5 811 904	»	»	»	»
Siam	»	»	»	»	29	6 096	66 1	16 389 356	1 1	20 22	3 1	145 24
Transporteeren	69	118 420	96 2	134 387 1 514	254 69	193 806 42 791	339 41	218 750 23 817	1 1	20 22	3 1	145 24

(1) Omtrent de beginselen bij de zamenstelling dezer statistiek gevolgd, zie men het verslag, bladz. 226 en 228. De inhoudsgrootte der schepen is thans uitgedrukt in tonnen (van 1½ M³.); vroeger in lasten (gelijk 2 ton van 1½ M³.).

(2) Wanneer men aldus twee opgaven bij elkaâr geplaatst vindt, heeft de eerste opgaaf betrekking tot de met lading, de tweede tot de in ballast aangekomen schepen.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST.	Stoomschepen.				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd.				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.			
	1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Per transport	69	118 420	96	134 387	254	193 806	339	218 750	1	20	3	145
			2	1 514	69	42 791	41	23 817	1	22	1	24
Saigon	»	»	5	2 656	»	»	25	10 313	»	»	»	»
China	»	»	25	25 807	43	17 523	67	36 054	10	924	9	473
							1	436				
Japan	»	»	»	»	»	»	2	782	»	»	»	»
Manilla.	»	»	»	»	»	»	2	1 914	»	»	»	»
Australie	10	10 858	4	3 183	31	15 026	29	12 503	»	»	13	704
					8	4 566	33	3 781				
Singapore	196	111 987	303	157 233	146	29 211	158	33 242	756	31 088	753	35 002
			71	5 667	28	22 848	9	4 015	91	3 573	9	418
Penang.	»	»	»	»	16	2 537	22	6 029	»	»	2	79
							1	345				
Malakka	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	172
Kokos-eilanden	»	»	»	»	4	1 084	5	1 334	»	»	»	»
Timor Dilly	»	»	7	5 049	3	1 876	7	2 874	29	5 233	4	39
			2	2 258	2	512						
Oost-Indische Archipel . .	290	205 140	515	400 304	959	269 571	972	242 450	5802	166 531	3158	55 782
	1	1 328	10	7 094	65	23 094	54	15 545	692	11 970	227	3 514
Uit zee.	»	»	»	»	»	»	6	1 958	»	»	2	38
			1	1 756							1	2
Te zamen { geladen .	565	446 405	955	728 619	1456	530 634	1634	568 203	6598	203 796	3951	92 434
Te zamen { in ballast.	1	1 328	86	18 289	172	93 811	139	47 939	784	15 565	238	3 958

Van de bovenbedoelde schepen zijn aangekomen:

Onder Nederlandsche vlag:												
van Nederland	52	99 792	53	106 957	101	99 058	85	78 986	»	»	»	»
					1	1 456	1	1 502				
» Engeland	2	1 619	9	7 767	32	34 491	22	22 127	»	»	»	»
					1	442						
» Amerika.	»	»	»	»	»	»	4	3 081	»	»	»	»
					7	4 815	3	2 671				
» Afrika	»	»	»	»	1	254	»	»	»	»	»	»
							1	264				
» Mauritius	»	»	»	»	1	2 126	»	»	»	»	»	»
» Perzie.	»	»	»	»	1	784	3	1 659	»	»	»	»
» Bengalen	»	»	»	»	1	468	1	1 391	»	»	»	»
							1	793				
» Siam	»	»	»	»	12	2 099	33	7 364	»	»	1	20
» Saigon	»	»	1	1 582	»	»	2	1 128	»	»	»	»
» China.	»	»	7	10 347	6	3 309	6	5 896	»	»	»	»
» Australie	3	4 496	»	»	1	500	3	1 392	»	»	13	704
Transporteeren	57	105 907	70	126 653	156	143 089	159	123 024	»	»	14	724
					9	6 713	6	5 230				

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST.	Stoomschepen.				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd.				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.			
	1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Per transport	57	105 907	70	126 653	156	143 089	159	123 024	»	»	14	724
					9	6 713	6	5 230				
van Singapore	61	53 003	123	105 582	94	16 865	92	16 745	490	18 746	537	25 952
			5	1 893	7	10 669	5	1 218	10	349	4	199
» Penang	»	»	»	»	»	»	3	1 175	»	»	»	»
							1	345				
» Malakka.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	172
» de Kokos-eilanden . .	»	»	»	»	»	»	1	250	»	»	»	»
» Timor Dilly	»	»	6	4 845	3	1 876	5	2 328	27	5 078	4	39
			2	2 258	2	512						
» den Oost-Ind. Archipel.	271	193 374	485	393 693	925	256 681	923	229 509	5518	156 092	2913	50 688
			9	6 885	62	21 622	28	5 334	655	11 757	208	3 254
Uit zee.	»	»	»	»	»	»	4	874	»	»	2	38
			1	1 756								
Te zamen onder Nederl. vlag geladen .	389	352 284	684	630 773	1178	418 511	1187	373 905	6035	179 916	3477	77 613
Te zamen onder Nederl. vlag in ballast.	»	»	17	12 792	80	39 516	40	12 127	665	12 106	212	3 453
onder Engelsche vlag .	143	73 394	236	80 139	177	63 387	241	105 344	224	14 664	155	5 224
	1	1 328	67	4 557	49	27 927	57	13 781	87	3 391	6	85
» Fransche » .	29	16 294	26	10 479	18	7 365	26	10 520	»	»	»	»
			1	209	2	525	3	756				
» Duitsche » .	»	»	2	1 817	28	10 684	49	19 470	»	»	»	»
			1	731	11	6 083	7	2 830				
» Deensche » .	»	»	4	3 161	4	2 606	10	5 418	»	»	»	»
» Zweedsche » .	1	808	2	860	7	4 232	8	4 681	»	»	»	»
					5	3 101	5	2 146				
» Noorweegsche » .	»	»	»	»	4	2 583	5	2 572	»	»	»	»
					2	1 105	4	2 350				
» Russische » .	»	»	»	»	»	»	4	2 900	»	»	»	»
					3	2 547	4	3 288				
» Oostenrijksche » .	»	»	»	»	»	»	1	737	»	»	»	»
					1	605						
» Italiaansche » .	2	3 312	1	1 390	2	1 233	1	507	»	»	»	»
					4	2 251						
» Spaansche » .	»	»	»	»	»	»	8	3 149	»	»	»	»
					1	518	1	518				
» Amerikaansche » .	»	»	»	»	23	17 081	43	27 621	»	»	»	»
					14	9 633	18	10 143				
» Siamsche » .	1	313	»	»	15	2 952	32	9 462	1	20	1	99
											1	110
» Chinesche » .	»	»	»	»	»	»	5	359	135	5 595	189	6 955
											7	231
» diverse Aziat. vlaggen.	»	»	»	»	»	»	14	1 558	203	3 601	129	2 543
									32	68	12	79
Te zamen onder vreemde vlag geladen .	176	94 121	271	97 846	278	112 123	447	194 298	563	23 880	474	14 821
Te zamen onder vreemde vlag in ballast.	1	1 328	69	5 497	92	54 295	99	35 812	119	3 459	26	505

b. Vertrokken schepen.

LANDEN OF PLAATSEN VAN BESTEMMING.	Stoomschepen.				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd.				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.			
	1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederland	81	135 023	58	115 805	206 2	191 126 971	140	124 787	»	»	»	»
Engelsch Kanaal (om orders)	»	»	»	»	»	»	31	18 852	»	»	»	»
Engeland	»	»	1	955	81	52 170	63	40 720	»	»	»	»
Frankrijk	1	1 144	1	731	4	1 648	9	5 192	»	»	»	»
Denemarken	»	»	»	»	3	2 431	2	2 019	»	»	»	»
Oostenrijk	»	»	»	»	»	»	1	330	»	»	»	»
Spanje	»	»	»	»	»	»	1	516	»	»	»	»
Amerika	»	»	»	»	59	37 997	38	20 684	»	»	»	»
Mauritius	»	»	»	»	3	3 335	»	»	»	»	»	»
Egypte	»	»	1	731	»	»	»	»	»	»	»	»
Arabie	1	1 582	1	783	»	»	»	»	»	»	»	»
Perzie	"	»	»	»	10	5 187	3	1 332	»	»	»	»
Bengalen	»	»	34 3	16 114 2 539	5 2	3 608 1 343	9 3	5 784 2 106	»	»	»	»
Siam	1	1 235	»	»	26	8 101	29 1	8 340 27	1	22	2	115
Saigon	»	»	3 1	2 423 1 221	»	»	10	6 314	»	»	»	»
China	1	1 406	4 9	4 002 9 219	22	9 198	30 6	13 981 3 165	8	290	15	389
Japan	»	»	»	»	2	865	»	»	»	»	»	»
Manilla	»	»	»	»	4 1	3 116 891	2 1	1 042 1 409	»	»	»	»
Australie	17 1	16 432 607	»	»	47 2	23 111 909	60 31	32 522 2 184	»	»	» 28	» 910
Singapore	169	96 620	273 74	150 410 9 428	160 6	22 550 1 838	158 8	28 106 3 070	519 71	16 397 2 081	747 55	34 435 2 185
Penang.	»	»	»	»	5	945	13 2	3 153 778	»	»	1	75
Malakka	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3 2	92 27
Kokos-eilanden	»	»	»	»	» 3	» 813	5	1 404	»	»	»	»
Timor Dilly	»	»	7	5 279	5 2	1 267 371	12 1	6 963 759	40	12 234	4 3	58 19
Oost-Indische Archipel . .	277	193 302	570 13	437 071 7 881	1025 45	275 274 17 797	952 105	243 821 20 284	5760 586	167 976 12 939	2798 526	47 228 8 001
Te zamen { geladen .	548	446 744	953	734 304	1667	641 929	1568	565 862	6328	196 919	3570	82 392
Te zamen { in ballast.	1	607	100	30 288	63	24 933	158	33 782	657	15 020	614	11 142

Van de

LANDEN OF PLAATSEN VAN BESTEMMING.	Stoomschepen.				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd.				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.			
	1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Van de bovenbedoelde schepen zijn vertrokken:												
onder Nederlandsche vlag:												
naar Nederland	56	107 777	40	96 078	160 1	160 674 289	119	110 957	»	»	»	»
» Engelsch Kanaal (om orders)	»	»	»	»	»	»	1	798	»	»	»	»
» Engeland	»	»	»	»	6	5 679	2	1 771	»	»	»	»
» Frankrijk	»	»	»	»	»	»	3	1 765	»	»	»	»
» Amerika	»	»	»	»	13	9 865	2	704	»	»	»	»
» Mauritius	»	»	»	»	2	2 664	»	»	»	»	»	»
» Arabie	1	1 582	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» Perzie	»	»	»	»	4	2 984	»	»	»	»	»	»
» Bengalen	»	»	»	»	1	1 310	»	»	»	»	»	»
» Siam	»	»	»	»	2	871	13 1	2 996 27	1	22	»	»
» Saigon	»	»	1 1	1 292 1 221	»	»	2	2 638	»	»	»	»
» China	»	»	1 2	1 582 3 968	7	4 371	1	300	»	»	»	»
» Australie	»	»	»	»	9 1	7 752 798	8	8 251	»	»	» 28	» 910
» Singapore	65	51 050	113 7	98 312 7 359	112 3	14 970 594	98 4	15 373 1 652	384 3	11 190 207	564 14	26 783 466
» Penang	»	»	»	»	»	»	5	1 324	»	»	1	75
» Malakka	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3 2	92 27
» de Kokos-eilanden	»	»	»	»	» 3	» 813	2	557	»	»	»	»
» Timor Dilly	»	»	5	4 871	5 2	1 267 371	8 1	5 725 759	40	12 234	4 3	58 19
» den Oost-Ind. Archipel	260	187 109	508 10	424 575 7 371	981 32	262 341 11 921	893 85	225 802 14 522	5412 552	153 932 12 584	2587 508	43 471 7 947
Te zamen onder Nederl. vlag { geladen	382	347 518	668	626 710	1302	474 748	1157	378 961	5837	177 378	3159	70 479
Te zamen onder Nederl. vlag { in ballast	»	»	20	19 919	42	14 786	91	16 960	555	12 791	555	9 369
onder Engelsche vlag	133 1	75 727 607	251 71	91 226 5 403	205 13	84 354 5 629	220 49	94 097 8 080	205 65	12 915 1 870	131 44	4 684 1 155
» Fransche »	27	15 476	27 4	11 224 719	20	7 773	17 3	6 445 768	»	»	»	»
» Duitsche »	»	»	3 1	2 193 1 086	38 3	15 005 1 168	44 3	18 336 1 374	»	»	»	»
» Deensche »	1	880	1 4	701 3 161	3	1 997	4	2 452	»	»	»	»
Transporteeren	161 1	92 083 607	282 80	105 344 10 369	266 16	109 129 6 797	285 55	121 330 10 222	205 65	12 915 1 870	131 44	4 684 1 155

LANDEN OF PLAATSEN VAN BESTEMMING.	Stoomschepen.				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd.				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd.			
	1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Per transport	161	92 083	282	105 344	266	109 129	285	121 330	205	12 915	131	4 684
	1	607	80	10 369	16	6 797	55	10 222	65	1 870	44	1 155
onder Zweedsche vlag .	»	»	2	860	13	7 527	21	11 281	»	»	»	»
» Noorweegsche » .	»	»	»	»	5	2 705	5	2 553	»	»	»	»
					2	1 343	1	442				
» Russische » .	»	»	»	»	11	7 745	7	5 151	»	»	»	»
					1	682	1	739				
» Oostenrijksche » .	»	»	»	»	2	1 127	»	»	»	»	»	»
» Italiaansche » .	4	6 830	1	1 390	10	5 442	1	415	»	»	»	»
» Spaansche » .	»	»	»	»	»	»	9	3 695	»	»	»	»
							1	518				
» Amerikaansche » .	»	»	»	»	37	29 371	57	37 047	»	»	»	»
					2	1 325	3	3 029				
» Siamsche » .	1	313	»	»	20	4 057	15	4 506	»	»	1	99
							5	1 736				
» Chinesche » .	»	»	»	»	»	»	2	200	118	4 343	163	5 612
									4	118	7	586
» diverse Aziat. vlaggen.	»	»	»	»	1	78	9	723	168	2 283	116	1 518
							1	136	33	241	8	32
Te zamen onder vreemde vlag { geladen .	166	99 226	285	107 594	365	167 181	411	186 901	491	19 541	411	11 913
Te zamen onder vreemde vlag { in ballast.	1	607	80	10 369	21	10 147	67	16 822	102	2 229	59	1 773

II. Scheepvaartbeweging in de verschillende havens.

a. Aangekomen schepen.

HAVENS WAAROP IS INGEKLAARD.	Vlaggen. — N. Nederlandsche. V. Vreemde.	Stoomschepen (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Tonnen.	1875. Aantal.	Tonnen.	Zeilschepen op Europesche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Tonnen.	1875. Aantal.	Tonnen.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Tonnen.	1875. Aantal	Tonnen.
Java en Madura.													
Anjer	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	40	283	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Tanara	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	12	152	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Batavia	N.	145	127 575	194	200 288	148	106 549	149	98 803	845	23 726	3	77
	V.	71	59 903	38	27 289	168	86 934	181	97 215	12	629	12	511
Indramaijoe	N.	»	»	»	»	3	180	»	»	4	395	1	100
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Cheribon	N.	2	3 524	4	8 028	69	23 417	92	27 868	57	1 042	22	410
	V.	15	7 752	21	6 147	17	7 750	25	11 208	6	394	4	312
Tagal	N.	»	»	»	»	6	1 229	8	2 283	11	212	4	105
	V.	»	»	»	»	4	2 302	6	2 905	»	»	»	»
Pekalongan	N.	»	»	»	»	2	293	2	663	29	1 302	2	92
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Samarang	N.	13	9 732	17	15 347	73	39 204	53	30 244	132	7 912	»	»
	V.	27	11 822	66	22 498	44	18 480	62	25 062	»	»	»	»
Joana	N.	»	»	»	»	2	82	8	697	29	1 174	50	575
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Rembang	N.	»	»	»	»	6	1 415	2	398	11	514	13	309
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Toeban	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	700	»	»	»	»
Grissee	N.	»	»	»	»	43	5 458	35	4 813	328	2 210	280	4 990
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Soerabaija	N.	62	69 475	84	68 616	214	79 826	230	63 245	830	33 346	134	3 150
	V.	15	4 076	49	26 826	54	26 415	79	38 362	10	934	55	2 046
Bawean	N.	»	»	»	»	14	303	4	71	86	3 596	60	1 076
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bangkallan	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	88
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pamakassan	N.	»	»	»	»	4	2 255	3	147	24	915	34	452
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sumanap	N.	»	»	»	»	25	4 364	48	6 633	209	1 615	144	2 550
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pasoeroean	N.	»	»	»	»	20	6 582	12	1 264	99	3 061	51	391
	V.	»	»	»	»	5	3 737	1	338	»	»	»	»
Probolinggo	N.	1	1 660	»	»	2	1 204	3	849	45	432	56	1 144
	V.	»	»	»	»	4	2 708	4	3 222	»	»	»	»
Bezoeki	N.	»	»	»	»	1	81	»	»	52	273	62	1 885
	V.	»	»	»	»	»	»	1	356	»	»	»	»
Transporteeren	N.	223	211 966	299	292 279	632	272 442	649	237 978	2843	82 160	929	17 394
	V.	128	83 553	174	82 760	296	148 326	360	179 368	28	1 957	71	2 869

HAVENS WAAROP IS INGEKLAARD.	Vlaggen. — N. Nederlandsche. V. Vreemde.	Stoomschepen (geladen en in ballast).				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd (geladen en in ballast).				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (geladen en in ballast).			
		1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
		Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Per transport	N.	223	211 966	299	292 279	632	272 442	649	237 978	2843	82 160	929	17 394
	V.	128	83 553	174	82 760	296	148 326	360	179 368	28	1 957	71	2 869
Panaroekan . . .	N.	»	»	»	»	1	1 456	1	121	13	511	4	81
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Banjoewangi . . .	N.	»	»	»	»	»	»	6	170	516	6 371	150	1 356
	V.	»	»	»	»	1	111	»	»	»	»	»	»
Tjilatjap	N.	»	»	1	1 582	»	»	»	»	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	218	»	»	»	»
Te zamen voor Java en Madura . .	N.	223	211 966	300	293 861	633	273 898	656	238 269	3372	89 042	1083	18 831
	V.	128	83 553	174	82 760	297	148 437	361	179 586	28	1 957	71	2 869
Buitenbezittingen.													
Padang	N.	57	68 963	25	52 297	48	20 175	5	1 952	12	282	»	»
	V.	2	1 457	4	3 263	12	6 241	27	14 310	4	487	»	»
Priaman	N.	»	»	»	»	»	»	3	3 322	3	78	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aijer Bangies . .	N.	»	»	»	»	»	»	1	1 600	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Siboga	N.	»	»	»	»	4	813	»	»	1	39	»	»
	V.	»	»	»	»	4	423	6	2 076	1	98	»	»
Baros	N.	»	»	»	»	2	337	»	»	2	46	»	»
	V.	»	»	»	»	5	575	8	2 599	2	217	»	»
Singkel	N.	»	»	1	382	5	984	2	381	3	115	»	»
	V.	»	»	»	»	8	712	11	2 402	2	238	»	»
Benkoelen	N.	»	»	51	56 449	11	1 962	2	1 303	47	734	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Kroë	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	27	682	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Mokko Mokko . .	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	20	439	31	345
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Telok Betong . .	N.	»	»	»	»	13	2 714	»	»	393	8 199	1	20
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ketapang	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	14	332	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Menggala	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	10	187	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	1	103	»	»
Palembang . . .	N.	12	6 357	14	7 355	60	17 910	58	14 115	365	13 190	285	3 970
	V.	24	5 064	7	1 043	6	428	2	200	55	2 225	38	1017
Moearah Kompeh .	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	177	4 928	80	1 133
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	58	1 880	64	610
Riouw	N.	»	»	95	82 532	114	29 960	46	11 297	511	6 306	476	24 790
	V.	»	»	89	5 115	2	142	5	1 816	266	10 151	92	4 346
Muntok	N.	»	»	76	48 880	24	4 802	42	7 538	483	16 151	245	2 497
	V.	»	»	28	4 175	3	199	5	677	75	3 468	33	1 203
Andere havens op Banka	N.	»	»	»	»	»	»	5	2 998	»	»	39	4 531
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Transporteeren	N.	69	75 320	262	247 895	281	79 657	164	44 506	2068	51 708	1157	37 286
	V.	26	6 521	128	13 596	40	8 720	64	24 080	464	18 867	227	7 176

HAVENS WAAROP IS INGEKLAARD.	Vlaggen. — N. Nederlandsche. V. Vreemde.	Stoomschepen (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Stoomschepen 1874. Tonnen.	Stoomschepen 1875. Aantal.	Stoomschepen 1875. Tonnen.	Zeilschepen op Europesche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Zeilschepen op Europesche wijze 1874. Tonnen.	Zeilschepen op Europesche wijze 1875. Aantal.	Zeilschepen op Europesche wijze 1875. Tonnen.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Zeilschepen op inlandsche wijze 1874. Tonnen.	Zeilschepen op inlandsche wijze 1875. Aantal.	Zeilschepen op inlandsche wijze 1875. Tonnen.
Per transport	N.	69	75 320	262	247 895	281	79 657	164	44 506	2068	51 708	1157	37 286
	V.	26	6 521	128	13 596	40	8 720	64	24 080	464	18 867	227	7 176
Tandjong Pandan .	N.	27	17 792	21	4 275	33	15 418	16	1 551	306	9 226	158	983
	V.	»	»	»	»	»	»	2	135	42	1 867	58	2 389
Pontianak	N.	12	7 347	»	»	13	2 615	65	7 443	82	2 652	45	735
	V.	16	3 328	21	3 150	5	538	24	3 141	38	1 280	37	1 554
Pamangkat . . .	N.	»	»	»	»	2	367	3	113	81	2 121	113	1 522
	V.	»	»	»	»	»	»	1	50	90	1 351	103	1 243
Singkawang . . .	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	1	105	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Soekadana. . . .	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	2	84	54	1 052
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bandjermasin. . .	N.	24	16 835	10	5 522	27	4 879	143	31 990	101	6 381	44	1 234
	V.	»	»	3	678	»	»	»	»	3	241	1	25
Sampit	N.	»	»	»	»	»	»	6	577	15	479	26	486
	V.	»	»	»	»	»	»	2	234	»	»	»	»
Makasser	N.	34	23 024	56	49 854	218	66 523	70	15 105	150	8 401	451	12 688
	V.	7	2 047	11	2 446	19	7 360	40	10 268	10	924	2	46
Andere havens onder Makasser . .	N.	»	»	»	»	23	6 430	»	»	360	9 935	474	4 397
	V.	»	»	»	»	»	»	1	18	»	»	»	»
Menado	N.	»	»	»	»	3	803	11	5 793	10	418	13	126
	V.	»	»	»	»	»	»	5	3 360	»	»	»	»
Kema	N.	»	»	5	4 154	1	214	13	1 897	4	148	5	243
	V.	»	»	»	»	»	»	1	246	»	»	»	»
Gorontalo	N.	»	»	»	»	»	»	4	3 202	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	730	»	»	»	»
Amboina	N.	»	»	35	26 789	13	3 885	8	1 038	26	1 134	20	586
	V.	»	»	2	509	6	934	6	3 213	»	»	»	»
Banda	N.	»	»	»	»	3	1 297	24	12 366	26	885	»	»
	V.	»	»	»	»	3	429	7	1 899	»	»	»	»
Ternate	N.	»	»	»	»	5	1 429	35	21 257	41	809	25	685
	V.	»	»	»	»	»	»	5	1 369	»	»	»	»
Koepang	N.	»	»	12	11 215	3	612	9	925	55	8 494	21	212
	V.	»	»	1	204	»	»	26	1 781	7	852	1	24
Te zamen voor de Buitenbezittingen.	N.	166	140 318	401	349 704	625	184 129	571	147 763	3328	102 980	2606	62 235
	V.	49	11 896	166	20 583	73	17 981	185	50 524	654	25 382	429	12 457
Totalen (voor Java en Madura en de Buitenb. te zamen).	N.	389	352 284	701	643 565	1258	458 027	1227	386 032	6700	192 022	3689	81 066
	V.	177	95 449	340	103 343	370	166 418	546	230 110	682	27 339	500	15 326
Totaal generaal.		566	447 733	1041	746 908	1628	624 445	1773	616 142	7382	219 361	4189	96 392

b. Vertrokken schepen.

HAVENS VAN WAAR IS UITGEKLAARD.	Vlaggen. — N. Nederlandsche. V. Vreemde.	Stoomschepen (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Stoomschepen 1874. Tonnen.	Stoomschepen 1875. Aantal.	Stoomschepen 1875. Tonnen.	Zeilschepen op Europesche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Zeilschepen op Europesche wijze 1874. Tonnen.	Zeilschepen op Europesche wijze 1875. Aantal.	Zeilschepen op Europesche wijze 1875. Tonnen.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Zeilschepen op inlandsche wijze 1874. Tonnen.	Zeilschepen op inlandsche wijze 1875. Aantal.	Zeilschepen op inlandsche wijze 1875. Tonnen.
Java en Madura.													
Anjer	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	14	220	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bantam	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	15	279	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Tanara	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	5	70	2	10
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Batavia	N.	157	128 318	178	176 399	140	94 925	102	77 023	726	20 877	3	89
	V.	70	55 169	44	28 708	61	27 858	68	26 822	13	630	15	496
Indramaijoe	N.	5	13 080	»	»	16	9 063	2	1 928	3	280	21	3 893
	V.	1	1 304	»	»	3	834	5	1 807	»	»	»	»
Cheribon	N.	»	»	8	16 660	79	25 883	67	23 552	53	913	21	737
	V.	6	6 800	24	7 658	29	15 717	40	23 375	5	358	3	252
Tagal	N.	»	»	»	»	9	9 876	7	3 082	11	294	2	38
	V.	»	»	»	»	10	5 059	11	6 999	»	»	»	»
Pekalongan	N.	»	»	»	»	1	83	2	2 218	35	1 726	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	390	»	»	»	»
Samarang	N.	10	8 137	19	17 739	72	37 667	60	31 194	122	6 968	»	»
	V.	10	7 080	43	17 982	55	22 406	58	27 465	2	192	»	»
Joana	N.	»	»	»	»	»	»	12	739	»	»	11	235
	V.	»	»	»	»	»	»	1	160	»	»	»	»
Rembang	N.	»	»	»	»	15	2 943	2	135	10	483	10	153
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Toeban	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	38
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Grissee	N.	»	»	»	»	72	6 528	49	7 874	247	2 515	277	4 480
	V.	»	»	»	»	»	»	1	55	»	»	»	»
Soerabaija	N.	49	67 971	67	57 929	189	49 308	214	39 083	1173	39 811	271	4 241
	V.	34	12 061	53	28 792	73	36 947	72	35 309	6	436	51	1 889
Bawean	N.	»	»	»	»	»	»	17	570	»	»	65	2 066
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pamakassán	N.	»	»	»	»	»	»	14	3 812	»	»	21	347
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sumanap	N.	»	»	»	»	35	5 123	55	13 273	43	563	157	2 724
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pasoeroean	N.	5	8 148	»	»	9	8 533	24	18 645	114	3 622	64	604
	V.	4	5 137	6	6 072	34	24 104	21	11 649	»	»	»	»
Probolinggo	N.	»	»	»	»	15	14 976	7	7 839	56	518	25	511
	V.	2	1 723	1	731	21	13 089	19	15 212	»	»	»	»
Bezoeki	N.	»	»	»	»	8	7 524	3	4 214	63	304	40	541
	V.	»	»	»	»	6	3 602	4	2 595	»	»	»	»
Panaroekan	N.	2	3 320	10	28 025	9	9 162	7	6 341	2	19	»	»
	V.	3	3 418	3	3 478	12	7 138	9	5 982	»	»	»	»
Banjoewangi	N.	»	»	»	»	»	»	11	1 632	398	5 141	160	1 654
	V.	»	»	»	»	1	111	»	»	»	»	»	»
Transporteeren	N.	228	228 974	282	296 752	669	281 594	655	243 154	3090	84 603	1151	22 361
	V.	130	92 692	174	93 421	305	156 865	310	157 820	26	1 616	69	2 637

HAVENS VAN WAAR IS UITGEKLAARD.	Vlaggen. — N. Nederlandsche. V. Vreemde.	Stoomschepen (geladen en in ballast).				Zeilschepen op Europesche wijze getuigd (geladen en in ballast).				Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (geladen en in ballast).			
		1874.		1875.		1874.		1875.		1874.		1875.	
		Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Per transport	N.	228	228 974	282	296 752	669	281 594	655	243 154	3090	84 603	1151	22 361
	V.	130	92 692	174	93 421	305	156 865	310	157 820	26	1 616	69	2 637
Pangool	N.	»	»	»	»	4	3 186	3	1 453	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Patjitan	N.	»	»	»	»	2	992	1	710	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Tjilatjap	N.	»	»	»	»	6	3 714	11	8 398	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Wijnkoopsbaai . .	N.	»	»	»	»	1	561	»	»	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen voor Java en Madura . . .	N.	228	228 974	282	296 752	682	290 047	670	253 715	3090	84 603	1151	22 361
	V.	130	92 692	174	93 421	305	156 865	310	157 820	26	1 616	69	2 637
Buitenbezittingen.													
Padang	N.	50	49 366	25	52 297	49	23 512	7	3 081	10	279	»	»
	V.	»	»	5	3 487	13	6 371	27	15 177	5	503	»	»
Priaman	N.	»	»	»	»	»	»	4	2 334	4	102	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	309	»	»	»	»
Natal	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	310	»	»	»	»
Siboga	N.	»	»	»	»	5	1 027	»	»	1	39	»	»
	V.	»	»	»	»	4	323	5	1 766	1	98	»	»
Baros	N.	»	»	»	»	3	819	»	»	2	46	»	»
	V.	»	»	»	»	5	545	4	1 254	2	217	»	»
Singkel.	N.	»	»	»	»	5	1 062	1	80	3	115	1	75
	V.	»	»	»	»	8	546	3	206	3	310	»	»
Benkoelen	N.	»	»	52	56 459	12	2 124	1	816	36	547	6	98
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Kroë.	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	25	613	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Mokko Mokko . .	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	19	422	24	258
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Telok Betong . .	N.	»	»	»	»	10	2 492	»	»	382	7 155	1	20
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ketapang	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	13	214	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Menggala	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	8	86	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	1	103	»	»
Palembang . . .	N.	12	6 357	13	6 429	62	18 136	63	14 159	351	12 548	285	3 834
	V.	16	2 542	30	4 574	6	428	4	307	45	1 888	41	1 395
Moearah Kompeh .	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	177	4 333	68	657
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	48	1 525	73	732
Riouw	N.	»	»	95	82 542	123	29 808	47	11 143	487	6 088	477	25 089
	V.	»	»	89	5 115	4	277	5	1 816	243	8 194	89	4 122
Muntok.	N.	»	»	73	48 880	20	3 814	47	7 660	499	14 230	253	2 565
	V.	»	»	28	4 175	2	112	2	215	62	3 105	33	1 276
Transporteeren	N.	62	55 723	258	246 607	289	82 794	170	39 273	2017	46 817	1115	32 596
	V.	16	2 542	152	17 351	42	8 602	52	21 360	410	15 943	236	7 525

HAVENS VAN WAAR IS UITGEKLAARD.	Vlaggen. — N. Nederlandsche. V. Vreemde.	Stoomschepen (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Tonnen.	1875. Aantal.	Tonnen.	Zeilschepen op Europesche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Tonnen.	1875. Aantal.	Tonnen.	Zeilschepen op inlandsche wijze getuigd (geladen en in ballast). 1874. Aantal.	Tonnen.	1875. Aantal	Tonnen.
Per transport	N.	62	55 723	258	246 607	289	82 794	170	39 273	2017	46 817	1115	32 596
	V.	16	2 542	152	17 351	42	8 602	52	21 360	410	15 943	236	7 525
Andere havens op Banka	N.	»	»	»	»	»	»	6	3 398	»	»	24	1 734
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	3
Tandjong Pandan	N.	26	17 115	21	5 166	29	13 114	16	1 364	310	9 358	89	646
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	41	1 346	36	1 711
Pontianak	N.	12	7 347	»	»	17	5 168	67	6 791	90	2 391	37	499
	V.	16	3 328	21	3 150	4	453	24	3 084	32	1 113	36	529
Pamangkat	N.	»	»	»	»	4	510	5	431	95	2 810	120	1 549
	V.	»	»	»	»	1	78	1	50	69	650	87	1 186
Singkawang	N.	»	»	»	»	»	»	»	»	3	139	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Soekadana	N.	»	»	»	»	»	»	1	740	1	27	31	455
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bandjermasin	N.	24	17 112	12	4 927	25	4 312	143	31 108	94	5 645	32	1 027
	V.	»	»	3	678	»	»	»	»	2	163	1	25
Sampit	N.	»	»	»	»	»	»	4	134	18	464	17	369
	V.	»	»	»	»	»	»	2	234	»	»	»	»
Makasser	N.	30	21 247	63	50 104	250	79 606	72	15 294	177	16 834	512	12 207
	V.	5	1 271	11	2 446	25	9 967	39	9 535	7	310	2	46
Andere havens onder Makasser	N.	»	»	»	»	23	6 950	»	»	335	8 978	504	4 627
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Menado	N.	»	»	»	»	2	579	11	5 028	12	558	7	35
	V.	»	»	»	»	»	»	5	2 630	»	»	»	»
Kema	N.	»	»	4	4 318	1	214	4	880	4	165	13	627
	V.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Gorontalo	N.	»	»	»	»	»	»	5	4 186	»	»	»	»
	V.	»	»	»	»	»	»	1	730	»	»	»	»
Amboina	N.	»	»	36	27 540	13	3 721	8	1 039	28	1 161	17	356
	V.	»	»	2	509	6	934	6	3 213	»	»	»	»
Banda	N.	»	»	»	»	1	683	20	10 950	26	890	»	»
	V.	»	»	»	»	3	429	7	1 899	»	»	»	»
Ternate	N.	»	»	»	»	3	1 014	39	20 594	39	806	20	485
	V.	»	»	»	»	»	»	5	1 369	»	»	»	»
Koepang	N.	»	»	12	11 215	5	822	7	996	53	8 523	25	275
	V.	»	»	2	408	»	»	26	1 799	6	629	1	24
Te zamen voor de Buitenbezittingen.	N.	154	118 544	406	349 877	662	199 487	578	142 206	3302	105 566	2563	57 487
	V.	37	7 141	191	24 542	81	20 463	168	45 903	567	20 154	401	11 049
Totalen (voor Java en Madura en de Buitenb. te zamen).	N.	382	347 518	688	646 629	1344	489 534	1248	395 921	6392	190 169	3714	79 848
	V.	167	99 833	365	117 963	386	177 328	478	203 723	593	21 770	470	13 686
Totaal generaal.	.....	549	447 351	1053	764 592	1730	666 862	1726	599 644	6985	211 939	4184	93 534

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **AAA**.

N°. 53.

(Zie bladz. 230 van het verslag.)

OVERZIGT van de in NEDERLANDSCH INDIE te huis behoorende schepen en vaartuigen, groot 20 ton (of 10 last) en daarboven, over 1876.

GEWESTEN.	Stoom-schepen.		Schepen.		Barken.		Brikken.		Schoeners.		Kotters.		Wangkangs, toops en andere vaartuigen.		Totaal.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Java en Madura.																
Bantam	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	20	1	20
Batavia	33	24934	5	4457	6	4220	»	»	»	»	»	»	*a*)112	3752	156	37363
Krawang	»	»	»	»	»	»	»	»	1	96	»	»	8	306	9	402
Preanger regentschappen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Cheribon	»	»	»	»	2	757	»	»	1	215	»	»	55	1536	58	2508
Tagal	»	»	»	»	1	234	»	»	»	»	»	»	13	297	14	531
Pekalongan	»	»	»	»	2	629	»	»	1	44	»	»	1	20	4	693
Samarang	2	100	1	1375	4	1566	2	772	2	505	»	»	19	505	30	4823
Japara	»	»	»	»	»	»	»	»	3	111	»	»	12	297	15	408
Rembang	»	»	»	»	2	659	»	»	1	58	»	»	16	543	19	1260
Soerabaija	3	342	1	511	26	13046	11	2797	35	2692	9	256	72	2449	157	22093
Pasoeroean	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	59	1632	59	1632
Probolinggo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	24	626	24	626
Bezoeki	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	71	2	71
Banjoewangi (*b*)	»	»	»	»	»	»	»	»	9	393	3	76	15	611	27	1080
Banjoemas	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bagelen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Soerakarta	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Madioen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	261	11	261
Kediri	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Madura	»	»	»	»	1	505	»	»	13	726	»	»	149	3825	163	5056
Te zamen	38	25376	7	6343	44	21616	13	3569	66	4840	12	332	569	16751	749	78827
Buitenbezittingen.																
Sumatra's Westkust	2	96	»	»	1	210	»	»	8	402	»	»	41	1055	52	1763
Benkoelen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Lampongsche districten	»	»	»	»	»	»	»	»	2	89	»	»	14	526	16	615
Palembang	»	»	1	1250	20	4594	7	1888	5	887	»	»	2	102	35	8721
Sumatra's Oostkust	† (*c*)	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Riouw	»	»	»	»	2	761	»	»	»	»	»	»	25	1100	27	1861
Banka	»	»	»	»	1	243	»	»	9	622	1	21	28	845	39	1731
Billiton	»	»	»	»	»	»	»	»	2	67	»	»	10	347	12	414
Westerafdeeling van Borneo	»	»	»	»	»	»	1	123	23	1829	»	»	39	1366	63	3318
Z. en O. afdeeling van Borneo	3	215	»	»	14	5019	1	142	21	2217	1	55	24	1054	64	8702
Celebes en onderhoorigheden	»	»	»	»	3	1576	2	704	6	568	2	160	262	16956	275	19964
Menado	»	»	»	»	»	»	»	»	11	480	»	»	6	151	17	631
Amboina	2	1310	»	»	»	»	2	641	10	820	1	20	5	209	20	3000
Ternate	»	»	»	»	»	»	»	»	10	514	»	»	»	»	10	514
Timor	»	»	»	»	»	»	»	»	2	110	»	»	3	95	5	205
Te zamen	7	1621	1	1250	41	12403	13	3498	109	8605	5	256	459	23806	635	51439
Totaal	45	26997	8	7593	85	34019	26	7067	175	13445	17	588	1028	40557	1384	130266

(*a*) Tot dus ver was voor de residentie Batavia van deze soort vaartuigen geen melding gemaakt.
(*b*) Vermoedelijk zijn in de opgaven voor deze residentie thans de cijfers der afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali *niet* begrepen. In 1874 was dit wèl het geval; in 1875 vermoedelijk niet.
(*c*) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE BBB.

N°. 54.

(Zie bladz. 232 van het verslag.)

VERSLAG van de kamer van koophandel en nijverheid te Samarang nopens den handel te dier plaatse gedurende het jaar 1876.

Invoer-artikelen.

Het afgeloopen jaar heeft zich gekenmerkt door eene lusteloosheid in zaken, zoo als die vroeger zelden bestaan heeft. Hoewel de producten-oogsten zeer rijke waren en zeer zeker gediend hebben om veel welvaart onder de bevolking te brengen, was toch het debiet van *lijnwaden*, een der voornaamste import-artikelen, minder belangrijk dan vroeger het geval is geweest. Daarentegen waren de aanvoeren zeer aanzienlijk, zoodat de voorraden belangrijk zijn toegenomen in de eerste zoowel als in de tweede hand. De prijzen van meest alle invoer-artikelen gingen meer en meer terug, ten gevolge van de dringende aanbiedingen der importeurs en de mindere navraag der consumenten. Daarentegen bleven de kostende prijzen tamelijk hoog, en deed zich gedurig het verschijnsel voor van stijgende prijzen op de Engelsche hoofdmarkten tegen dalende prijzen in onze gewesten. Het is dan ook niet te ontkennen dat op importen kolossale verliezen geleden zijn. De eenige lichtzijde voor importeurs was de soliditeit der Chinesche koopers, waaronder niet vele belangrijke faillissementen zijn voorgekomen. Het kan niet anders of eenmaal moet in de ongunstige verhouding tusschen verkoopprijzen en de werkelijk kostende waarde eene verandering komen, waartoe echter noodig is een zamenwerken der importeurs, en ook hoogere limites van consignatairs nuttig zouden zijn.

De noteeringen van Hollandsche manufacturen varieerden als volgt:

	Januarij.		Februarij.		Maart.		April.		Mei.		Junij.		Julij.		Augustus.		September.		October.		November.		December.	
/4 Madapollams. . .	f 4,80	f 5,00	f 4,70	f 4,90	f 4,70	f 4,90	f 4,60	f 4,75	f 4,60	f 4,75	f 4,50	f 4,70	f 4,40	f 4,60	f 4,40	f 4,60	f 4,30	f 4,50	f 4,20	f 4,40	f 4,10	f 4,40	f 4,10	f 4,40
/4 Calicots.	4,80	5,00	4,80	5,00	4,75	4,90	4,65	4,80	4,65	4,80	4,60	4,80	4,60	4,70	4,50	4,70	4,40	4,60	4,40	4,50	4,30	4,40	4,40	4,50
/4 Gebleekte shirt.	7,70	8,00	7,75	8,00	7,70	7,90	7,60	7,80	7,50	7,70	7,50	7,70	7,40	7,60	7,40	7,60	7,00	7,25	7,00	7,25	6,75	7,00	6,75	7,00
/4 Ruwe shirtings .	7,50	7,75	7,50	7,75	7,50	7,75	7,50	7,75	7,50	7,75	7,25	7,50	7,25	7,50	7,25	7,50	7,00	7,25	7,00	7,25	6,75	7,00	?	?
Cambrics n°. 24 . . .	2,25	3,10	2,25	3,10	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00	2,25	3,00
Id. $^{15}/_{16}$	3,60	3,80	3,50	3,75	3,50	3,70	3,50	3,30	3,40	3,60	3,30	3,50	3,10	3,40	3,10	3,40	3,10	3,40	3,10	3,40	3,10	3,40	?	?
Drills.	5,20	6,35	5,20	6,20	6,20	6,10	5,20	6,00	5,20	6,00	5,20	6,00	5,20	5,90	5,20	5,80	5,20	5,70	5,20	5,60	5,29	5,69	5,29	5,60

Hieruit blijkt dat de daling der prijzen van 10 tot 15 pct. bedroeg en dat cambrics n°. 24 bijna niet gedaald zijn, waarschijnlijk omdat de prijzen reeds op zulk een laag peil waren, en omdat de aanvoeren minder aanzienlijk zijn geweest in verhouding tot andere soorten. De noteering van $^6/_4$ ruwe shirtings is grootendeels als nominaal te beschouwen; afdoeningen en aanvoeren van dit artikel waren beperkt. Engelsche madapollams kunnen bij de Indische koopers geen faveur vinden. De voorraden van dit artikel blijven zeer belangrijk, en de preferentie voor het Hollandsche fabriekaat komt niet onduidelijk uit. Wat daarentegen calicots betreft, daarvan begint het Engelsche fabriekaat meer en meer veld te winnen en wordt de concurrentie zeer scherp. Engelsche drills beginnen iets meer attentie te trekken, doch hetgeen wordt aangevoerd, is meerendeels nog van inferieure qualiteit, zoodat het Hollandsche fabriekaat een gedecideerden voorrang blijft genieten. Engelsche cambrics worden bij groote hoeveelheden aangebragt, waaronder vele soorten van superieure qualiteit, die gereegeld en tot flinke prijzen koopers vinden. De handel in fancy goederen had gedurende het afgeloopen jaar weinig te beteekenen; alleen chitsen werden in groote hoeveelheden omgezet, echter tot grof verlies gevende prijzen. Van batiks waren de verkoopen niet zeer belangrijk en de verkoopprijzen weinig loonend, ja later zelfs verlies gevend. De batikhandel hangt veel af van de lijnwadenprijzen. Zijn de laatste laag, dan neemt natuurlijk de inlandsche fabriekatie toe en heeft het Europeesch fabriekaat weinig navraag. In weefgoederen is zoo goed als niets omgegaan. Andere jaren kenmerkten zich gewoonlijk door belangrijke omzettingen in ginghams en cotonnetten. Gedurende het afgeloopen jaar echter bleven de groote voorraden bijna geheel onaangeroerd. Alleen van kains Rembang kwamen eenige afdoeningen tot stand. Turksch rood katoen werd in groote hoeveelheden aangebragt van Engeland, Nederland en vooral ook van Zwitserland. Daarentegen was het debiet gedurende het afgeloopen jaar zeer beperkt en gingen de prijzen ten gevolge van een en ander gedurig achteruit. Ook andere Turksche roode artikelen trokken weinig of niet de aandacht. Het debiet van wollen en zijden goederen heeft niet veel te beduiden gehad. Imitatie-laken werd tot groot verlies gevende prijzen in de markt geforceerd.

De handel in *metalen* was niet onbelangrijk; vooral van

Zweedsch staafijzer werden belangrijke partijen aangevoerd, die successievelijk tot dalende prijzen gerealiseerd werden; Engelsch ijzer gaat slechts langzaam van de hand, en hoewel de aanvoeren van dat artikel minder groot zijn geweest, daalden de prijzen wegens gebrek aan debiet. Van bladkoper waren de aanvoeren niet zeer aanzienlijk; toch bleven de prijzen verliesgevend; vooral het Engelsche fabriekaat werd tot lage cijfers aangeboden. In Zweedsch staal waren de omzettingen niet belangrijk; het artikel ondervindt veel concurrentie van de Duitsche imitatie. Zink in bladen geniet slechts een beperkt debiet. In de consumtie van dit artikel, even als ook van blik, wordt grootendeels voorzien door de blikken en zinken binnenkisten der manufacturenkisten en door ledige petroleumblikken.

Door de geregelde aanvoeren van *provisiën* en *dranken* met de steamers, die hier onophoudelijk via Suez aankomen, ondergaan de prijzen weinig fluctuatien meer. Van bier hebben groote aanvoeren plaats gehad, die alleen tot lage prijzen nemers vonden; van genever zijn slechts enkele bekende merken verkoopbaar en in die soorten waren de aanvoeren kolossaal te noemen. Het verhoogde regtentarief heeft, zoo als trouwens wel te verwachten was, de consumtie niet doen inkrimpen. Boter werd betrekkelijk niet veel aangebragt, en de prijzen waren geruimen tijd beter dan op de naburige markten. Van Hollandsch meel waren de aanvoeren onbeduidend. In de behoefte wordt thans voor het grootste gedeelte voorzien door aanvoeren uit Australie. Door de inlandsche en Chinesche bevolking wordt meerendeels gebruik gemaakt van aanvoeren via China uit Californie.

De aanvoeren op Java van *petroleum* bedroegen gedurende het afgeloopen jaar uit Amerika ongeveer 600/m kisten, waarvan een groot gedeelte voor deze stad bestemd was. Door eene combinatie van Chinesche koopers, zoowel hier als op de naburige hoofdplaatsen van Java, is het artikel vrij wel op prijs gebleven en de rijzende markt in Amerika heeft daartoe zeer medegewerkt.

Wat *papier* betreft, is de markt met allerlei soorten en qualiteiten als het ware overstroomd, en ziet men gedurig partijen op publieke vendutie te gelde maken.

Aan *grof aardewerk* werd gedurende het afgeloopen jaar voor eene waarde van ongeveer f $1\frac{1}{4}$ millioen op Java en Madura aangevoerd, voornamelijk van Engeland en Nederland. Te Samarang echter waren de aanvoeren minder belangrijk dan in vroegere jaren het geval was, zoodat de toch reeds lage prijzen niet verder teruggingen. Het meeste faveur genieten de Belgische en Duitsche fabriekaten, om niet te spreken van het bekende merk P. Regout, dat gewoonlijk onder vast contract is en een gedecideerde voorkeur geniet.

De prijzen van *glaswerk* waren zeer gedrukt ten gevolge van niet onbelangrijke aanvoeren.

Van *lijnolie* zijn de aanvoeren zeer onbeduidend geweest, doch schijnt de tweede hand nog veel voorradig te hebben, daar de prijzen gedurende het geheele jaar op een zeer laag peil zijn gebleven.

Hollandsche *goeniezakken* zijn in groote hoeveelheden voorradig, doch wordt dit artikel bijna geheel verdrongen door de Bengaalsche jutezakken die, hoewel niet zwaarder dan de Hollandsche, echter digter geweven zijn en daarom geprefereerd worden.

Sedert geruimen tijd kenmerken zich de aanvoeren van Manilla-*sigaren* door zeer inferieure qualiteit, en hebben handelaren te Manilla zich ter zake reeds met klagten gewend tot de Spaansche Regering; de aanvoeren waren dientengevolge beperkt.

Steenkolen zijn zoowel van Australie als van Engeland bij groote hoeveelheden aangevoerd en waren de prijzen, van Engelsche kolen vooral, zeer verliesgevend.

Uitvoer-artikelen.

In het afgeloopen jaar heeft het artikel *suiker* eene buitengewone rol gespeeld aan onze markt. In het begi van het jaar was de stemming zeer flaauw, ten gevolg van de lage prijzen in Europa, hoofdzakelijk veroorzaak door de groote voorraden, en bestond voor inkoopen o levering alhier zeer weinig animo, hetgeen te eerder t verklaren was daar de berigten van de Europesche markte niet de minste aanleiding gaven om eene verbetering t verwachten, terwijl buitendien de groote verliezen o inkoopen van het vorige jaar geleden, niet geschikt ware om speculatiegeest op te wekken. Gedurende de maande Januarij en Februarij spraken reflectanten van niet mee dan f 12 à f $12\frac{1}{2}$, waartoe planters evenwel niet wilde loslaten, en kwamen eerst in April een paar afdoeninge tot stand op de basis van f 13 voor n°. 14. Op dit lage standpunt begon het artikel echter spoedig wat mee attentie te trekken, en konden in Mei eenige verkoope tot f $13\frac{1}{4}$ à f $13\frac{1}{2}$ worden afgesloten, waarna de stemming in Junij weder verflaauwde. Gedurende Julij en Augustus nam de vraag afwisselend toe en af, en varieerden de prijzen weder van f $13\frac{1}{4}$ à f $13\frac{1}{2}$. Eerst in het laatst van Augustus en aanvang September begon de opinie algemeen beter te worden, en liepen de prijzen tot f 14 à f $14\frac{1}{4}$ en f $14\frac{1}{2}$, waartoe ook gedurende October voortdurend kooplust bleef bestaan. In November ontstond plotseling eene kolossale rijzing, na het bekend worden alhier van het enorme deficit, dat de beetworteloogst in een groot gedeelte van Europa, vooral in Frankrijk, had opgeleverd, en monteerden de prijzen binnen korten tijd tot f 15, f $15\frac{1}{2}$, f 16, f $16\frac{1}{2}$, f 17 en f $17\frac{1}{2}$, waartoe successievelijk het laatste gedeelte van den oogst verhandeld werd. Nadat deze bijna geheel was opgeruimd, vonden nog enkele transactien tot f 18 plaats. Voor inkoopen op levering, oogst 1877, vertoonden zich in December reeds liefhebbers tot f 16, waartoe echter geene afdoeningen bekend werden.

In het laatst van 1875 hadden de prijzen van *koffij* eene vrij gevoelige daling op de Europesche markten ondervonden en heerschte daarin eene flaauwe stemming, zoodat dan ook contracten op levering bijna niet tot stand kwamen, daar biedingen meestal ver beneden de verwachtingen van planters bleven. Eerst toen de afvoeren begonnen, konden koopers en verkoopers tot overeenstemming geraken, en vonden in Junij/Julij eenige verkoopen plaats tot f 51 voor West Indische en f 47 à f 48 voor gewone bereiding. In Augustus nam de vraag toe, vooral voor West Indische bereiding, waarvoor f 52 à f 53 kon worden bedongen, terwijl voor gewone bereiding f 48 à f 49 werd besteed. In September was de kooplust minder levendig, en liepen de prijzen terug tot f 50 à f 51 voor West Indische en f 46 à f 47 voor gewone bereiding. In November vertoonde zich wederom meer liefhebberij en werd West Indische bereiding tot f 52 à f 53 gezocht. Over het algemeen was de attentie in het afgeloopen jaar vooral op laatstgenoemde bereiding gevestigd en werd tusschen deze soort en gewone bereiding een veel grooter prijsverschil gemaakt dan in de laatste jaren het geval was. De productie over geheel Java is in 1876 bijzonder groot geweest.

De prijzen van *indigo* hebben in het afgeloopen jaar slechts zeer geringe fluctuatie ondervonden. In het algemeen was de vraag niet levendig en trokken alleen goede soorten nu en dan eenige attentie tot f 3,70 à f 3,80 per ℔, waartoe enkele partijtjes werden verhandeld. Werkelijk superieure qualiteit zou tot iets hoogeren prijs grif nemers hebben gevonden, maar kwam bijna niet voor. De alhier gedane biedingen werden echter veelal door planters te laag geacht, en is dientengevolge in 1876 wederom slechts een klein gedeelte van de aangevoerde hoeveelheid alhier verhandeld en het meeste voor planters rekening naar Europa geconsigneerd geworden.

Koloniaal verslag van 1877.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **CCC.**

N°. 55.

(Zie bladz. 232 van het verslag.)

VERSLAG van de kamer van koophandel en nijverheid te Padang over den handel te dier plaatse in 1876.

Invoer-artikelen.

Lijnwaden. Niettegenstaande het afgeloopen jaar begon met een vrij belangrijken voorraad van alle soorten lijnwaden, zoo bleven toch gedurende dat tijdperk de aanvoeren groot en schijnen die van 1875 overtroffen te hebben. Met zekerheid is daarvan echter, uit gebrek aan statistieke gegevens, niets te vermelden. Ofschoon dit jaar een kleinen koffijoogst heeft opgeleverd, waardoor minder geld in handen kwam van de bevolking, en de rijstoogst ook niet overvloedig is geweest, zoo schijnt toch het koopvermogen der bevolking hetzelfde gebleven te zijn, hetwelk wordt toegeschreven aan het in wandeling komen van het geld voor de door het Gouvernement vrijgekochte slaven. Aangezien de waarde van de meeste goederen van 15 tot 20 % is gedaald, zoo heeft de bevolking voor hetzelfde geld eene hoeveelheid van 15 tot 20 % meer kunnen koopen, zoodat de afzet, wat het volumen aanbelangt, waarschijnlijk belangrijker is geweest dan vroeger. De bevolking heeft, door de hooge prijzen van materialen en van levensmiddelen, ten gevolge van de uitvoeren naar Atjeh, en door de locale consumtie der op de kust aanwezige troepen en zieke soldaten, wederom veel geld in handen gekregen, maar daartegenover staat, dat wederom belangrijke sommen naar Mekka met de bedevaartgangers zijn weggevloeid. Op het einde van het jaar was de voorraad lijnwaden nog belangrijk, die echter waarschijnlijk weldra zal afnemen, daar, ten gevolge van de hoogere katoenprijzen in Europa en het niet in verhouding stijgen der prijzen alhier, de aanvoeren matiger zullen worden. Wel werden tegen het einde van het jaar de meeste goederen wat hooger gehouden, maar schijnt het vooreerst nog moeijelijk om eene verhooging tot stand te brengen.

Wij geven hierbij wederom eene tabel, welke den loop der prijzen van de voornaamste lijnwaden gedurende het afgeloopen jaar vermeldt, en waaruit eene daling van 15 tot 20 % voor de meeste soorten blijkt.

		Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Madapollams	5/4	f 4,10	f 4,—	f 4,—	f 4,—	f 4,—	f 4,—	f 3,80	f 3,80	f 3,80	f 3,75	f 3,50	f 3,70
Idem.	6/4	5,20	5,—	5,—	5,—	5,—	5,—	4,80	4,70	4,70	4,70	4,50	4,50
Idem.	7/4	6,25	6,—	6,—	6,—	6,—	6,—	6,75	5,75	5,50	5,50	5,50	5,50
Calicots	5/4	4,30	4,10	4,10/4,20	4,10/4,20	4,—	4,—	3,80	3,80	3,80	3,75	3,75	3,90
Idem.	6/4	5,25	5,25	5,25	5,25	5,10	5,—	4,80	4,80	4,80	4,70	4,60	4,60
Idem.	7/4	6,25	6,25	6,25	6,—	6,—	6,—	5,80	5,80	5,75	5,60	5,60	5,60
Gebleekte shirtings	5/4	7,—	7,—	6,90	6,80	6,75	6,75	6,60	6,60	6,60	6,60	6,50	6,50
Idem.	5½4	7,75	7,25	7,25	7,25	7,10	7,10	7,10	7,—	7,—	7,—	6,75	6,75
Idem.	6/4	8,10	8,10	8,10	8,10	8,—	8,—	7,80	7,60	7,60	7,50	7,40	7,50
Ongebleekte shirtings . . .	5/4	6,75	6,75	6,75	6,75	6,60	6,60	6,25	6,—	6,—	6,—	6,—	6,—
Idem.	5½4	7,25	7,10	7,10	7,10	7,—	7,—	6,75	6,75	6,50	6,50	6,50	6,50
Idem.	6/4	8,—	7,90	7,90	7,90	7,90	7,80	7,70	7,50	7,50	7,50	7,40	7,40
Drills	—	6,—	5,50/6,—	5,50/6,—	5,50	5,50	5,50	5,—/5,25	5,—/5,25	5,—/5,25	5,—/5,25	5,—/5,25	5,50
Salemporis	5/4	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50/8,25	8,—/8,50	8,50	8,50	8,50	8,50
Idem.	6/4	10,50	10,50	10,50	10,50	10,50	10,50	10,25	10,—	10,—	10,—	9,50	9,50
Lemenias	5/4	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50/8,25	8,50	8,50	8,50	8,50	8,50
Idem.	6/4	10,50	10,50	10,50	10,50	10,50	10,50	10,25	10,—	10,—	10,—	9,50	9,50
Cambrics	n°. 24	3,—	2,90	2,80	2,80	2,50/3,—	2,50/3,—	2,50/3,—	2,50/3,—	2,50/3,—	2,50/3,—	2,50/3,—	2,50/3,—
Idem.	n°. 16	4,—	3,80/4,—	3,80/4,—	3.80/4,—	3,80	3,80/4,—	3,75/4,—	3,75/4,—	3,75/4,—	3,75/4,—	3,50/4,—	3,50/4,—

De afzet van fijne lijnwaden was dit jaar belangrijk; daarentegen waren ordinaire goederen minder gewild voor de verwerijen, daar het zeker schijnt te zijn, dat gedrukte uit Europa aangevoerde katoenen goederen de hier geverwde katoenen verdringen, en thans veel meer bont goed door de bevolking gedragen wordt dan vroeger, toen slechts blaauwe en zwarte goederen gebruikt werden. De verwerijen nemen dan ook in aantal af en schijnen de nog bestaande over het algemeen geen voordeelige zaken te maken.

Ook het gebruik van geweven goederen neemt toe en bijzonder dat van ordinair laken, hetwelk tot f 1 en f 1,50 per el grif aftrek vindt en tot die prijzen aan de importeurs nog goede rekening schijnt te geven.

Van de grove lijnwaden bestaat de hoofdconsumtie uit 5/4 en 6/4 madapollams en 5/4 en 6/4 calicots en $5^{1}/_{2}/4$ gebleekte shirtings, terwijl het grootste gedeelte van Engelsch fabriekaat is. De vraag voor de Atjehsche havens was niet belangrijk en bleef tot ruwe lijnwaden beperkt, even als die voor de onafhankelijke Korintjilanden, waar slechts 5/4 calicots (Hollandsch fabriekaat) grif aftrek vinden.

Zijde en satijn werd niet veel gevraagd; daarentegen wel ruwe zijde en gouddraad voor de weverijen in de binnenlanden. De Boeginesche handelaren bezochten ook dit jaar met hunne fijne sarongs deze plaats; de hoeveelheid die zij medebragten was grooter dan in andere jaren, maar de qualiteit liet veel te wenschen over; over 't algemeen zijn deze sarongs niet meer zoo goed als vroeger. Desniettemin hebben de Boeginezen hun geheelen aanvoer grif verkocht en grootendeels tegen rood en ruw garen, stofgoud en goudgeld ingeruild. Als goudgeld nemen zij het liefst sovereigns, bij voorkeur Australische, doch deze muntsoort was hier dit jaar niet verkrijgbaar, terwijl ducaten en Hollandsche gouden tien-gulden-stukken niet zoo gewild zijn. De sovereigns, die zij hier tegen f 12,60 inkoopen, worden in Mandhar (Celebes) voor f 14 per stuk grif weder verkocht.

Metalen. In den handel in metalen viel dit jaar niets belangrijks voor; de aftrek was geregeld en hadden weinig fluctuaties in den prijs plaats.

Andere artikelen. Het verbruik van petroleum neemt nog steeds toe bij de inlandsche bevolking en bedraagt thans ± 1000 kisten 's maands, terwijl het vroeger moeijelijk ging 1000 kisten 's jaars te verkoopen.

Van andere invoer-artikelen valt niets bijzonders te vermelden.

Uitvoer-artikelen.

Wij voegen hierbij een overzigt betreffende den uitvoer van de voornaamste producten dezer kust gedurende de laatste 19 jaren.

Jaren.	Koffij.	Rotting.	Cassia.	Gom-benzoin.	Gom-dammar.	Gom-elastiek.	Peper.	Getah-pertja.	Was.	Betelnoten.	Huiden.	Rijst.	Sagomeel.	Buffelhoorn.	Notenmuscaat.	Foelie.	Tabak.	Gambier.	Klapper-olie.	Natte indigo.
	pikols.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	stuks.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.
1858	192 347	17 655	1 379	2 525	271	2 623	3 983	98	191	2 600	8 689	34 615	7 398	,,	,,	64	,,	,,	,,	,,
1859	119 777	22 013	674	4 266	55	413	7 386	103	72	3 682	7 423	22 304	8 801	,,	,,	88	,,	,,	,,	,,
1860	124 199	12 942	2 816	2 102	744	5 031	8 367	193	128	692	7 064	33 393	6 807	,,	,,	147	,,	,,	,,	,,
1861	169 928	13 879	8 557	3 040	629	1 866	12 625	156	50	1 977	14 235	65 800	6 299	,,	,,	145	,,	,,	,,	,,
1862	149 633	8 860	3 912	2 919	590	1 067	10 466	377	74	900	8 945	133 451	6 000	,,	,,	103	,,	,,	,,	,,
1863	129 357	20 931	6 022	4 828	545	1 413	13 684	304	69	28	10 182	65 286	2 090	,,	,,	136	,,	,,	,,	,,
1864	161 058	18 897	5 322	2 423	633	598	7 972	2 342	93	37	11 190	43 547	1 565	,,	,,	54	,,	,,	,,	,,
1865	154 170	31 404	6 626	3 087	453	360	7 948	1 197	35	,,	10 880	93 774	625	544	,,	42	,,	,,	,,	,,
1866	146 574	24 662	7 597	3 026	387	428	4 940	495	175	1 275	9 825	29 403	1 430	,,	850	36	144	,,	,,	,,
1867	112 609	9 522	5 509	5 140	679	676	8 144	699	313	782	22 405	5 639	3 314	16	843	84	278	16	22	,,
1868	189 891	10 310	8 656	6 395	588	1 232	9 169	1 561	182	123	52 808	25	4 834	255	1 408	342	408	100	221	,,
1869	168 320	17 067	6 399	5 071	1 986	665	4 378	1 374	127	20	7 552	,,	2 731	69	2 976	477	320	301	326	1 856
1870	121 099	13 752	4 942	3 319	803	218	2 294	4 772	164	,,	7 624	,,	833	49	2 219	389	184	635	,,	1 532
1871	202 978	14 913	6 229	4 405	343	298	1 514	2 158	144	15	7 120	,,	36	38	2 778	725	,,	639	44	3 727
1872	110 839	14 645	4 133	5 506	206	566	623	2 646	30	,,	8 678	4 165	183	19	1 953	403	134	678	184	6 018
1873	97 805	17 221	2 770	4 719	373	503	275	4 061	128	,,	11 018	7 531	900	75	2 254	572	17	777	245	2 153
1874	128 557	19 376	2 314	6 148	481	155	4 850	378	78	1 031	10 798	6 860	128	66	1 939	452	1	926	274	479
1875	160 844	24 762	3 314	6 604	317	25	7 301	355	61	34	8 579	4 731	80	54	2 569	549	30	1682	35	58
1876	141 780	16 981	2 197	5 818	531	46	2 125	136	58	,,	12 138	1 959	133	50	2 111	452	,,	535	,,	283
Totaal over 19 jaren .	2 781 765	329 792	89 368	81 341	10 614	18 183	118 014	23 405	2172	13 196	237 153	552 453	54 187	1235	21 900	5260	1516	6289	1351	16 106
Gemiddeld per jaar. .	146 409	17 358	4 704	4 281	559	957	6 211	1 232	115	695	12 482	29 076	2 852	65	1 153	277	80	331	71	848

Koffij. Gedurende 1876 werden uitgevoerd 141 780 pikols koffij, waaronder de aanvoeren van de onafhankelijke Korintji-landen, die van Benkoelen en van Atjeh begrepen zijn, en wel naar: de Vereenigde Staten van Noord-Amerika 98 823 pikols, Nederland 33 593 pikols en Java 9364 pikols.

Wij voegen hierbij eene tabel, waaruit blijkt naar welke landen in vorige jaren de koffij werd uitgevoerd. (Onder de uitvoeren naar Java zijn eenige voor San Francisco begrepen, die over Batavia per steamer naar China verzonden werden.)

Jaren.	Nederland.	Amerika.	Frankrijk.	Java.	Coromandel.	California.	Engeland.	Penang.	Totaal.
	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.	pik.
1860	103 125	12 297	5 232	3 345	200	"	"	"	124 199
1861	135 759	25 934	6 892	1 343	"	"	"	"	169 928
1862	121 335	15 921	9 861	2 516	"	"	"	"	149 633
1863	102 590	23 745	"	622	"	2 400	"	"	129 357
1864	108 128	48 543	"	2 087	"	2 300	"	"	161 058
1865	150 782	"	"	2 188	"	1 200	"	"	154 170
1866	76 359	63 495	"	3 705	15	3 000	"	"	146 574
1867	48 418	57 147	"	3 550	"	3 494	"	"	112 609
1868	108 807	72 761	"	8 041	"	"	282	"	189 891
1869	56 166	102 781	"	9 169	"	"	204	"	168 320
1870	22 656	92 002	"	6 441	"	"	"	"	121 099
1871	59 358	137 214	"	6 406	"	"	"	"	202 978
1872	9 725	88 380	"	11 174	"	1 460	"	100	110 839
1873	35 003	53 436	"	9 366	"	"	"	"	97 805
1874	24 842	99 376	"	4 339	"	"	"	"	128 557
1875	4 590	150 586	"	5 668	"	"	"	"	160 844
1876	33 593	98 823	"	9 364	"	"	"	"	141 780

De productie van de onafhankelijke Korintji-landen was gedurende dit jaar, even als in de bovenlanden, kleiner dan in het vorige. Van Benkoelen kwam weinig ter markt, daar de meeste koffij van daar naar Palembang werd afgevoerd en ook naar Batavia werd verzonden.

Wij voegen hierbij eene opgave van de veilingen gedurende het afgeloopen jaar.

Eerste soort.

Datum.		KOOPERS.	Pikols.	Gemiddelde prijs per pikol.		
Maart . . .	23	Dummler en C°.	8 000	f 53,17		
		Purvis en C°.	8 200	53,35		
		J. F. van Leeuwen en C°	5 800	53,26		
		Factorij.	3 800	53,05		
		van Houten Steffan en C°.	3 000	53,24		
		Lie Saaij.	400	53,15		
		Lie Goé	200	52,35	29 400	f 53,22
Julij	3	Dummler en C°.	16 000	f 49,65		
		Purvis en C°.	7 800	49,80		
		J. F. van Leeuwen en C°.	7 200	49,62		
		Factorij.	5 000	49,51		
		van Houten Steffan en C°.	1 800	49,87	37 800	49,66
September.	30	Dummler en C°.	7 600	f 49,83		
		Purvis en C°.	14 400	49,69		
		J. F. van Leeuwen en C°.	5 800	49,88		
		van Houten Steffan en C°.	5 000	49,50	32 800	49,73
December .	28	Dummler en C°.	7 000	f 61,13		
		Purvis en C°.	9 000	61,16		
		van Houten Steffan en C°.	1 000	61,08		
		Badoe Atta en C°.	400	61,15		
		Lie Saaij.	400	61,17^5		
		J. F. van Leeuwen en C°.	200	60,50	18 000	61,13^5
					118 000	f 52,31^5

Totaal bedrag 1ste soort f 6 173 720,—

Tweede soort.

Datum.		KOOPERS.	Pikols.	Gemiddelde prijs per pikol.		
Maart . . .	23	J. F. van Leeuwen en C°.	400	f 24,10		
		Purvis en C°.	400	24,20		
		Lie Goé	400	25,43		
		Tjoa Eng Tjiong.	200	25,50	1 400	f 24,71
Julij	3	Purvis en C°.	400	f 25,47	400	25,47
September.	30	Purvis en C°.	1 200	f 21,98	1 200	21,98
December .	28	Purvis en C°.	200	f 27,—	200	27,—
					3 200	f 23,92^5

Totaal bedrag 2de soort f 76 558,—

Er werden geveild: in 1875 131 400 pikols eerste en 6800 pikols tweede soort, in 1874 121 800 en 3600, in 1873 98 200 en 4400, in 1872 81 800 en 6200 en in 1871 162 000 en 8000 pikols.

Rijst. De oogst was dit jaar niet groot, maar voldoende voor de behoefte. De uitvoer bedroeg 1959 pikols, meestal per stoomboot naar Benkoelen; die per praauwen langs de kust, hoofdzakelijk naar Siboga, is ook nog al belangrijk geweest, maar ontbreekt ons eene juiste statistiek van de handelsbeweging per praauwen naar de kustplaatsen. De prijzen varieerden tusschen f 6,25 en f 8 per pikol.

Gom-elastiek. Van goede qualiteit komt weinig meer voor; de uitvoer bedroeg slechts 46 pikols.

Getah-pertja. De handel in dit artikel neemt hoe langer hoe meer af en de uitvoer bedroeg slechts 136 pikols. De prijzen, die voor de beste soorten, welke hier op de kust voorkomen, te maken zouden zijn, loonen de moeite van het inzamelen niet, aangezien zulks thans op grooten afstand van de kampongs moet plaats hebben. Hetgeen in de noordelijke havens werd aangevoerd, werd meestal direct via hier en Batavia naar Singapore uitgevoerd.

Gom-benzoin. De handel in dit artikel bevindt zich hoofdzakelijk in handen van Chinezen. Een groot gedeelte van de productie wordt per steamer via hier en Batavia naar Singapore en Penang uitgevoerd, terwijl het andere naar Java wordt uitgevoerd voor locale consumtie. De uitvoer naar Nederland was niet belangrijk; goede soort bedong hier f 95 en andere soorten f 45 à f 85, naar gelang van qualiteit.

Gom-dammar. Ten gevolge van de hoogere prijzen werd nog al van deze gomsoort verzameld, ofschoon niet in die mate als men verwacht had. De uitvoer was iets grooter dan die van het vorige jaar. Op het einde van het jaar werd zuivere gom met f 34 betaald.

Zwarte peper kwam dit jaar weinig ter markt. Van de 2125 pikols peper, welke uitgevoerd werden, was een groot gedeelte van het vorige jaar afkomstig, hetwelk hier was opgeslagen om betere prijzen af te wachten, welke echter niet verkregen werden, daar de waarde steeds achteruit ging totdat eenige partijtjes tot f 16 werden afgedaan. Tegen het einde van het jaar kwam er echter eenige verbetering en werd tot f 18 à f 20 verkocht. Zoolang de voornaamste peperhavens nog niet door de stoomers van de Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij worden aangedaan, zal hier weinig peper worden aangevoerd. Penang als vrijhaven biedt den Atjehschen handelaren meer voordeelen aan dan Padang, terwijl de formaliteiten aan het tolkantoor alhier menigmaal zoo minutieus worden toegepast, dat de handelaren daardoor afgeschrikt worden hierheen te komen.

Cassia. Dit artikel is voortdurend in waarde gedaald; terwijl men in het begin van het jaar nog f 18 betaalde, daalde de prijs successievelijk tot f 15 en eindelijk tot f 12 per pikol, waartoe nog te koop is. Eene spoedige verbetering is nog niet te verwachten; de inlandsche bevolking derft dientengevolge eene belangrijke inkomst, want, na aftrekking van het vervoerloon en gewigtsverlies, blijft als loon voor de bereiding niet meer dan f 5 per pikol over.

Rotting. De aan- en uitvoer was dit jaar kleiner dan die van het vorige, terwijl goede soorten hoe langer hoe schaarscher worden. De prijzen varieerden tusschen f 6,50 en f 8 voor ongewasschen en onuitgezochte rotting naar gelang der qualiteit.

Koe- en buffelhuiden bleven geregeld van de hand gaan. De uitvoer was grooter dan die van het vorige jaar.

Sagomeel. De fabriekatie is zeer onbelangrijk.

Notenmuscaat. De uitvoer van noten was gedurende dit jaar wat kleiner dan gedurende het vorige, en daalden de prijzen voor gepelde ongeveer f 30 per pikol, zoodat de waarde op het einde van het jaar f 150 bedroeg. Belangrijke nieuwe aanplantingen vonden niet plaats en zal de productie in de eerste jaren wel stationair blijven.

Foelie daalde meer in prijs dan noten. Middelmatige qualiteit bedong op het einde van het jaar slechts ongeveer f 90 à f 100, tegen f 140 à f 150 in het vorige jaar.

Kruidnagelen. De productie is zeer onbeduidend en vonden geene nieuwe aanplantingen plaats, niettegenstaande de hooge prijzen welke thans voor dit artikel betaald worden.

Idjoe. De uitvoer van gefabriceerd touw is nog al belangrijk geweest. Naar ruwe idjoe bestond geen vraag voor uitvoer. In de binnenlanden was deze vezel zeer goedkoop en varieerden de prijzen tusschen f 1,50 à f 4 per pikol, terwijl op Padang geene belangrijke hoeveelheden beneden f 6 te koop zouden zijn.

Natte indigo. Dit jaar had wederom eenige uitvoer van dit artikel plaats; de productie bleef echter ver beneden die van vorige jaren. Niettegenstaande dat, daalden de prijzen belangrijk en was op het einde van het jaar prima qualiteit slechts f 12 en inferieure f 8 per pikol waard. Ten gevolge van het verminderen der verwerijen is het plaatselijk gebruik afgenomen.

Klapperolie is belangrijk in waarde gedaald en gaat het moeijelijk daarvan de oorzaken op te geven. Wel kan men men die daling aan de concurrentie van de petroleum toeschrijven, maar in het vorige jaar was die toch bijna even sterk en stonden toen de prijzen 50 % hooger dan nu.

Gambier. De uitvoer was dit jaar kleiner dan in het vorige. De gambier, welke hier uitgevoerd wordt, is bestemd voor de consumtie op Java en is van zeer goede qualiteit.

Stofgoud. De productie is kleiner dan die van vroeger; de prijzen stegen in 1876.

Wisselkoers.

Hierbij geven wij een overzigt van de wisselkoersen gedurende het afgeloopen jaar.

		Januarij.	Februarij.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Augustus.	September.	October.	November.	December.
Nederland. . .	6/m.	98,75	99/98½	98,50/99	99,—	99,—	99,25/100	100/100¼	99¾/100¾	100,75	100¾/100½	101¼/101½	101¼/101
	(zigt)	96,75	97/96½	96,50/97	97,—	97,—	97,25/98	98/98¼	97¾/98¼	98,25	98¼/98	98¾/99	98¾/98½
Londen	(zigt)	12,15	12,20	12,20	12,20	12,20	12,15/05	12,05/07^5	12,10/11,75	11,95	11,95/12,00	11,97^5/90	11,95/12,00
Singapore. . . .	(zigt)	2,53	2,49/51	2,46/48	2,48	2,47	2,45/44	2,39/32	2,47/72	2,48	2,48/45	2,52/55	2,55/72
Hongkong . . .	(zigt)	2,52	2,48/50	2,45/47	2,48	2,47	2,45/44	2,39/33	2,48/74	2,48	2,48/45	2,52/53/55	2,55/72
Amoy	(zigt)	2,56	2,51/53	2,48/50	2,50	2,49	2,48/47	2,41/36	2,49/80	2,52	2,52/50	2,57/58/60	2,60/77

Vrachten.

Vrachten bleven het geheele jaar laag en varieerden tusschen £ 2,15 en £ 3,5 voor koffij naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika per zeilschepen, en tusschen f 90 à f 100 naar Nederland per stoomschepen.

De statistieke opgaven, in dit Verslag voorkomende, loopen over het jaar 1876; de andere mededeelingen sluiten zich aan bij het vorig Verslag, met inbegrip van de berigten tot 1°. Junij 1877 ingekomen.

A. Grondgebied.

Het grondgebied van Suriname onderging geene verandering.

B. Bevolking.

Blijkens het vorig Verslag bedroeg de bevolking, behalve die van het leprozen-etablissement Batavia en de Indianen en boschnegers, op ultimo December 1875, 51 329 hoofden, te weten:

	Mannen.		Vrouwen.		Totaal.	
	»	26 074	»	25 255	»	51 329
Hierbij gevoegd:						
In 1876 geboren	»	972	»	851	»	1 823
» » aangekomen	»	76	»	43	»	119
		27 122		26 149		53 271
En afgetrokken:						
In 1876 overleden	1 041	»	852	»	1 893	»
» » vertrokken	87	»	36	»	123	»
		1 128		888		2 016
Blijft op ultimo December 1876	»	25 994	»	25 261	»	51 255

Het aantal Europeanen was 652. Hieronder zijn niet begrepen het garnizoen, de zeemagt en de koopvaardijvloot.

Op het leprozen-etablissement Batavia bevonden zich op ultimo December 1876, 99 verpleegden en 64 andere personen, te weten de directeur en de geneesheer met hunne gezinnen, de Roomsch-katholijke priester, de huisbedienden, de ziekenoppassers en de gehuurde arbeiders om het terrein in orde te houden.

De volgende tabel wijst aan de verdeeling der bevolking:

Bevolking op ultimo December 1876.

	Personen, niet behoorende onder de immigranten.			Immigranten.			Totaal generaal.	*Aanmerkingen.*
	GESLACHTEN.							
	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.		
Stad Paramaribo en buitenwijken	8 831	12 572	21 403	3	»	([1]) 3	21 406	([1]) In het krankzinnigengesticht.
De forten Zeelandia, Nieuw-Amsterdam en de onderscheidene posten in de districten . . .	734	132	866	»	»	»	([2]) 866	([2]) Waaronder 415 civiele personen, van welke 200 gedetineerd in de gevangenissen.
De zeemagt en koopvaardijvloot, gemiddeld berekend op . . .	400	»	400	»	»	»	400	
Beneden-Para	761	584	1 345	21	12	33	1 378	
Beneden-Suriname	798	584	1 382	736	239	975	2 357	([3]) Onder dit getal zijn begrepen 652 Europeanen, behalve het garnizoen, de zeemagt en de koopvaardijvloot.
Boven-Para	1 130	1 094	2 224	29	4	33	2 257	
Boven-Suriname	1 112	794	1 906	148	66	214	2 120	
Beneden-Cottica	1 063	857	1 920	396	175	571	2 491	
Beneden-Commewijne	1 157	1 059	2 216	217	87	304	2 520	
Boven-Cottica	670	705	1 375	22	6	28	1 403	
Perica	212	174	386	65	34	99	485	
Matappica	718	640	1 358	152	71	223	1 581	
Commetewane	438	387	825	38	18	56	881	
Boven-Commewijne	300	306	606	66	24	90	696	
Beneden-Saramacca	1 147	875	2 022	282	109	391	2 413	
Boven-Saramacca	173	165	338	»	»	»	338	
Nickerie	1 157	675	1 832	231	125	356	2 188	
Coronie	1 212	1 195	2 407	155	77	232	2 639	
Albina en linkeroever der Marowijne	13	9	22	»	»	»	22	
	22 026	22 807	44 833	2 561	1 047	3 608	([3]) 48 441	

Deze tabel, getrokken uit de opgaven van wijkmeesters en van districts-commissarissen, sluit, evenmin als in vorige jaren, met de voorgaande. Vermoedelijk is het verschil weder voornamelijk hieraan te wijten, dat de arbeiders wel eens verhuizen zonder van hun verlaten van eenig district, of wel van hunne vestiging in een ander, terstond mededeeling te doen aan de betrokken districts-commissarissen.

De twee volgende staten toonen aan de geboorten, huwelijken en sterfgevallen in 1876.

GESLACHTEN.	Doodgeboren.	GEBOORTEN.					Huwelijken.	*Aanmerkingen.*
		In echt.	Buiten echt.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.		
Mannelijk	57	217	755	972	»	972	([2]) 115	([1]) Hieronder zijn niet begrepen de 95 doodgeborenen.
Vrouwelijk	38	158	690	848	3	851		([2]) Bij 36 van deze huwelijken zijn 81 kinderen gelegitimeerd, van welke 42 van het mannelijk en 39 van het vrouwelijk geslacht.
	95	375	1445	1820	3	([1]) 1823		

GESLACHTEN.	STERFGEVALLEN.													
	Levenloos aangegevenen.	Beneden 1 jaar.	Van 1 tot beneden 3 jaar.	Van 3 tot beneden 10 jaar.	Van 10 tot beneden 20 jaar.	Van 20 tot beneden 30 jaar.	Van 30 tot beneden 40 jaar.	Van 40 tot beneden 50 jaar.	Van 50 tot beneden 60 jaar.	Van 60 tot beneden 70 jaar.	Van 70 jaar en daarboven.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.
Mannelijk	57	200	117	74	62	122	105	121	70	60	41	58	1030	11	1041
Vrouwelijk	38	151	99	63	54	102	56	81	65	80	74	23	848	4	852
	95	351	216	137	116	224	161	202	135	140	115	81	1878	15	(1) 1893

(1) Hieronder zijn niet begrepen de 95 levenloos aangegevenen.

Het aantal sterfgevallen overtrof dat der geboorten met 70, zijnde het verschil 464 minder dan het verschil in 1875.

Onder het aantal overledenen zijn 144 immigranten, waaronder 109 uit Britsch Indie tegen 290 en 192 in het jaar 1875.

Het burgerregt werd in 1876 slechts aan één persoon verleend.

De getalsterkte der Indianen en boschnegers kan niet met zekerheid worden opgegeven. Sommigen schatten haar op 17 000, doch anderen weder op 12 000.

C. Algemeen beheer.

Bij den achteruitgang der kolonie, hebben zich eenige gunstige verschijnselen voorgedaan, welke tot bemoediging kunnen strekken. Vermindering der misdrijven, verbetering van den arbeid en vermeerdering der productie waren op te merken. De opbeuring der kolonie blijft echter afhankelijk van voldoende toevloeijing van kapitaal en arbeidskrachten.

Met uitzondering van eene werkstaking onder de Britsch-Indische immigranten op de plantage de Revolutie in de maand Mei voorgevallen en spoedig door de tusschenkomst van het bestuur beëindigd, kan de geest onder de immigrantenbevolking, gedurende 1876, worden geprezen.

De stemming onder de Kreolen-bevolking bleef goed en rustig; op geregelden arbeid viel nogtans bij haar niet wel te rekenen. Haar daartoe op te wekken is eene zorg, waarop de aandacht steeds gevestigd blijft.

De goud-exploitatie heeft zich vooral in Boven-Suriname uitgebreid. De ondernemingsgeest voor die exploitatie is niet verminderd. De uitkomsten zijn bemoedigend.

De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig; onder de immigranten zelfs zeer goed.

De verbetering van de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden, was bij voortduring het onderwerp van naauwgezette overweging, ook in verband met hetgeen daaromtrent tot heropening van de immigratie uit Britsch-Indie wordt gevorderd.

Behalve de reeds in het Koloniaal Verslag van 1876 vermelde inspectiereizen, zijn de navolgende door den Gouverneur gedaan.

Op den 23sten Julij vertrok de Gouverneur naar het fort Nieuw-Amsterdam, en werd, na een bezoek aan de gevangenissen en aan andere gebouwen, de reis voortgezet naar Boven-Cottica tot de plantage Lunenburg.

De volgende dagen werd het station Ephrata geïnspecteerd en de districten Boven-Commewijne en Matappica en de daarin gelegen plantages Goudmijn, Alliance en Nieuw-Meerzorg bezocht.

Op de terugreis werd het station Frederiks-dorp in Beneden-Cottica geïnspecteerd en den 25sten de plantage Rust en Werk aangedaan. De Gouverneur keerde dien dag in de hoofdplaats terug. Over het algemeen was 's Gouverneurs indruk niet onbevredigend.

Den 10den Augustusondernam de Gouverneur eene inspectiereis naar het district Nickerie en kwam den 11den te Nieuw-Rotterdam aan; den 12den en 13den werden de troepen, de gouvernementsgebouwen en kantoren, alsmede de school geïnspecteerd.

Den 14den werden de nieuwe vestigingsplaats en de gronden aan de Boven-Nickerie bezocht. Op de nieuwe vestigingsplaats was over eene uitgestrektheid van ruim 50 hektaren bosch geveld en gedeeltelijk opgeruimd.

Den 15den Augustus werd de Corantijn-rivier opgevaren tot aan het Oreala-gebergte.

Den 16den keerde de Gouverneur te Nieuw-Rotterdam terug, vertrok den 17den van daar, en was den volgenden dag in de hoofdplaats wedergekeerd.

De afspoeling van Nieuw-Rotterdam was eenigzins tot stilstand gekomen, en men mogt er zich in verheugen, dat de verplaatsing der gebouwen niet met overhaasting zal behoeven te geschieden, zoodat het terrein der nieuwe vestigingsplaats, bij behoorlijke loozing volkomen droog kan worden gelegd, waardoor tegen het tijdstip, dat de gebouwen daarop overgebragt zullen moeten worden, dat terrein goed bewoonbaar en onschadelijk voor de gezondheid zal kunnen zijn. (1)

Overigens waren de bevindingen van den Gouverneur bevredigend.

Op den 10den October begaf zich de Gouverneur naar het district Coronie, van waar hij op den 18den dier maand is teruggekeerd.

Zoowel met betrekking tot het district als ten aanzien van de immigranten uit Britsch Indie was de indruk niet ongunstig. Het aantal geboorten onder de immigranten overtrof dat der sterfgevallen.

Van den 21sten tot den 26sten November 1876 deed de Gouverneur eene inspectiereis naar het district Beneden-Cottica. Van het station Frederiksdorp uit werden den 22sten de communicatiewegen tot plantage 't Vertrouwen geïnspecteerd en vrij wel in orde bevonden. De reis werd den volgenden dag tot aan de plantage Johannisburg voortgezet. Den 24sten werd de plantage Rust en Werk en den 25sten de plantage de Resolutie, in Beneden-Suriname bezocht. De Gouverneur was den 26sten te Paramaribo terug.

Alles was in orde bevonden. Den 12den December begaf zich de Gouverneur naar het district Beneden-Commewijne. De plantages van Marienburg af tot Spieringshoek werden bezocht, alsmede de school der Moravische broedergemeente op plantage Leliendaal. De wegen werden geïnspecteerd en de Gouverneur bevond, dat, behalve de weg loopende langs plantage Katwijk, alles in zeer goeden staat verkeerde.

De op de bezochte plantages aanwezige immigranten gaven reden tot tevredenheid en waren gezond en wel-

(1) Zie hieromtrent het verder medegedeelde onder hoofdstuk D. Gewestelijk Beheer.

gemoed. Op elke plantage werden de hospitalen en de immigranten-woningen bezocht en in goeden toestand aangetroffen.

In Januarij 1877 heeft de Gouverneur, vergezeld van den procureur-generaal voorzitter, en van de leden der commissie van administratie over de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam, de gevangenissen en de daartoe behoorende gebouwen, waaraan verschillende verbeteringen zijn aangebragt, geïnspecteerd en in goede orde bevonden.

Eveneens was dit het geval bij de verdere inspectie van het fort en van den post Sommelsdijk.

Op den 23sten April jl. verliet de Gouverneur de hoofdplaats om zich met het stoomvaartuig *Paramaribo* naar het fort Nieuw-Amsterdam te begeven.

Na de inspectie van dit fort werden eenige onderwerpen, betreffende de quarantaine, voornamelijk voor schepen uit Cayenne, alwaar zich gevallen van gele koorts hadden voorgedaan, besproken en geregeld.

Nog dienzelfden dag werd opgestoomd tot een half uur boven plantage Munnickendam in Boven-Cottica; bij het terugstoomen werden die plantage en het station Ephrata bezocht.

Van daar vertok de Gouverneur op den 24sten naar de Boven-Commewijne tot aan den mond van de Mapana-kreek, na in het voorbijvaren even de Pennica-kreek te hebben doen instoomen. Van de Mapana-kreek af werd de reis per tent-corjaal voortgezet tot aan de Tempatie-kreek. Na die kreek een half uur te hebben opgevaren, keerde de Gouverneur naar het stoomschip terug.

Den 25sten werd de Mapana-kreek, eerst per tent-corjaal en vervolgens met boschneger-corjalen opgevaren tot aan de Sarwa-kreek. Eene houtvelling van boschnegers werd bezocht, en van daar de togt gedurende een half uur voortgezet.

De reis in Boven-Commewijne had ook ten doel, om dat terrein te inspecteren, met het oog op de mogelijkheid om eene geschikte plaats tot de vestiging van een strafetablissement te vinden.

Dienzelfden dag stoomde men de Boven-Commewijne uit, en bereikte het station Frederiksdorp in Beneden-Cottica.

Den 26sten inspecteerde de Gouverneur den weg van het station naar de plantage Rust en Werk, en keerde naar het station terug, alwaar de gebouwen in oogenschouw werden genomen.

In den avond van dienzelfden dag keerde de Gouverneur te Paramaribo terug. Zijne bevindingen gaven den Gouverneur veel reden tot tevredenheid.

In Junij 1876 nam de heer mr. G. J. A. Bosch Reitz zijn ontslag als lid der Koloniale Staten. In zijne plaats werd tot voorzitter benoemd het lid J. de Jong en tot lid de heer J. A. Jurriaanse.

Bij gouvernementsresolutie van 27 April 1877, lit. A, n°. 6, zijn voor het zittingjaar 1877-1878 door den Gouverneur tot leden der Koloniale Staten herbenoemd de heeren J. de Jong, C. D. Brakke, J. F. Saile Vanier en J. A. Jurriaanse.

Voorts werden bij gouvernementsresolutie van dezelfde dagteekening, lit. A, n°. 5, herbenoemd, tot voorzitter de heer J. de Jong, en tot ondervoorzitter de heer mr. A. J. van Emden.

In het *Gouvernementsblad* van 1876 werden opgenomen:

onder n°. 15, het besluit van den 26sten October 1876, ter uitvoering van de 2de alinea's van de artt. 12 en 20 der bepalingen op den overgang van de vroegere tot de nieuwe wetgeving.

Bij dat besluit werden, met ingang op 31 December 1876, het departement der onbeheerde boedels en weezen en het collegie van commissarissen voor het departement der onbeheerde boedels opgeheven;

onder n°. 17, het besluit van den 27sten December 1876, ter uitvoering van art. 59 van het reglement op het notarisambt.

Voorts werd nog in het *Gouvernementsblad* van 1877 afgekondigd:

onder n°. 6, de verklaring tusschen de Regeringen van Rumenie en Nederland gewisseld tot voorloopige regeling der handelsbetrekkingen tusschen beide landen.

Tusschen het Gouvernement van Suriname en de Gouvernementen van de naburige Fransche en Engelsche kolonien bleef voortdurend eene goede verstandhouding heerschen.

Het Gouvernement van Fransch-Guyana bleef, zonder eenig geldelijk bezwaar voor Suriname, voor de betonning der Marowijne en voor den vuurtoren aldaar zorgen, en tevens zijne hospitalen te St. Laurent openstellen voor hen, die aan den Nederlandschen oever gevestigd zijn.

Over de verdere uitvoering van de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164) wordt gehandeld in het hiernevens onder lit. A gevoegde emancipatie-verslag over 1876. (1)

D. Gewestelijk beheer.

Ook gedurende 1876 is de heilzame invloed van de strafverordening van 1874, en de daarmede in verband staande wettelijke voorschriften, op den gang van zaken in de districten gebleken.

In het personeel van het districtsbestuur hadden wederom onderscheidene mutatien plaats.

De door de districts-commissarissen gedane inspectiereizen leverden over het algemeen redenen tot tevredenheid op.

Volgens de van de districts-commissarissen ingekomen staten, bedroeg de bevolking in de buitendistricten, op ultimo December 1876, 25 764 zielen, tegen 26 647 op hetzelfde tijdstip in 1875. De hierbij sub lit. C overgelegde staat bevat eene vergelijking van de bevolking in de districten over de jaren 1863, 1872, 1873, 1875 en 1876.

Het aantal kreolen, dat op ultimo December van het laatst verloopen jaar op de plantages werkzaam was, bedroeg blijkens dien staat 8864, tegen 9127 op ultimo December 1875, en dat der immigranten 3605 of 397 minder dan op ultimo December 1875.

De leden der gewapende burgermagt voldeden, even als vroeger, bereidwillig aan hetgeen hun werd opgedragen.

In 1876 waren in de districten 93 winkels, 32 bakkerijen, 4 slagterijen en 38 slijterijen van gedistilleerd.

Aan de door de districts-commissarissen over 1876 uitgebragte rapporten worden nog de volgende bijzonderheden ontleend:

Boven-Cottica, Perica, Matappica, Boven-Commewijne en Commetewane.

De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig.

Met uitzondering van het district Perica overtrof de geboorte de sterfte in deze districten.

De bewoners der grondjes, vooral zij die nog geen voldoend bestaan daarin vinden, werken nu en dan op de naburige plantages, waardoor, hoewel niet geregeld, voor een deel wordt voorzien in het gebrek aan handen, voornamelijk bij de malingen op de suikerplantages.

De bevolking op die grondjes, welke zich over het algemeen rustig gedraagt, bestaat uit 1451 hoofden. Van dit aantal zijn gevestigd op gronden door het bestuur in pacht afgestaan 328, door particulieren verhuurd 532 en op eigen gronden 591. Onder die bevolking worden echter veel ouden en gebrekkigen, en ook veel kinderen aangetroffen, die tot den arbeid ongeschikt zijn.

Voornamelijk worden banannen, koren en aardvruchten verbouwd.

De Britsch-Indische immigranten gedroegen zich goed en werkten beter dan in het voorafgaande jaar.

Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne.

De algemeene toestand mogt gunstig genoemd worden; de behoefte aan werkkrachten deed zich echter sterk gevoelen.

Uit de West-Indien werden 10 immiganten in het afgeloopen jaar ingevoerd.

---

(1) Op den 9den Mei werd de gewone vergadering van de Koloniale Staten door den Gouverneur geopend. Een exemplaar van de openingsrede wordt hierbij onder lit. B overgelegd.

De gezondheidstoestand was gunstig, vooral onder de Britsch-Indische immigranten. De sterfte onder hen was in Beneden-Cottica 4,86 pct., en in Beneden-Commewijne 4,94 pct.

Over hunnen arbeid en over dien der Chinezen was men tevreden. De immigranten uit de West-Indien bleven echter minder voldoen.

In vergelijking met 1875, is de productie in Beneden-Cottica achteruit-, maar die in Beneden-Commewijne vooruit gegaan.

Beneden-Perica en Beneden-Suriname.

Uitgezonderd de ongeregeldheden, welke in de maand Mei 1876 op plantage de Resolutie plaats hadden, werd de orde nergens gestoord.

Over den geleverden arbeid was men zeer tevreden.

De gezondheidstoestand was zeer gunstig en de sterfte gering.

De productie is in 1876 vooruit gegaan. Slechts de rum en dram bragten in Beneden-Suriname, en de cacao in Beneden-Para minder op dan in 1875.

Boven-Para en Boven-Suriname.

Zonder de koelies en Chinezen zouden de suikerplantages zich niet hebben kunnen staande houden. De Kreolen-bevolking betoont zich in deze districten meer dan elders afkeerig van het bewerken van suikerriet.

De gezondheidstoestand was gunstig te noemen en zoude zeker nog beter geweest zijn, indien de Kreolen niet veelal weigerachtig bleven om geneeskundige hulp in te roepen.

In Boven-Para overtrof het aantal geboorten dat der sterfgevallen met 51. In dat district neemt de afgoderij toe.

Op den houtgrond La Prospérité is de directeurswoning, en op plantage Vreeland een blok koeliewoningen afgebrand. Beide ongevallen waren door onvoorzigtigheid ontstaan.

Er werden 50 concessien tot het exploiteren van goud en andere edele metalen uitgegeven.

Ofschoon de juiste hoeveelheid van het gevonden goud onbekend is, is het als zeker aan te nemen, dat op verscheidene plaatsen met groot voordeel wordt gewerkt. Het getal arbeiders, dat bij afwisseling tot het zoeken van goud wordt gebezigd, kan minstens op 300 worden geschat. Maatregelen om opgaaf der verkregen productie te erlangen, zijn in overweging.

Met het oog op de vermeerderde bevolking werd op Broko Pondo in Boven-Suriname een politie-station gevestigd, en aldaar een loods opgerigt ten dienste van doortrekkende werklieden.

Beneden- en Boven-Saramacca.

De gezondheidstoestand was in 1876 vrij gunstig; de sterfte onder de immigranten uit Britsch Indie bedroeg 4 pct.

Met uitzondering van de cacao, welke 19 247 kilogram minder opleverde dan in 1875, was de productie in 1876 weder toegenomen, en wel de suiker met 227 423 kilogram, de melasse met 2097 L. en de rum met 25 665 L.

Onderscheidene vergunningen werden verleend om in 's lands bosschen vierkant hout en cingels te bewerken.

Verder werden nog verleend 21 permitten om voor den tijd van 6 maanden in de Boven-Saramacca onderzoek te doen naar het aanwezig zijn van goud en andere edele metalen. Tot het exploiteren van goud werden 3950 hektaren in pacht uitgegeven.

Coronie.

De algemeene gezondheidstoestand liet veel te wenschen over; er heerschte eene koorts-epidemie, gepaard met gevallen van kinkhoest en dysenterie. Niettegenstaande daardoor vele sterfgevallen plaats hadden, overtrof toch het aantal geboorten dat der sterfgevallen met 61.

Over den arbeid was men zeer tevreden.

De eenige in dit district aanwezige suikerplantage moest, ten gevolge van de vereischte herstellingen aan de werktuigen, hare malingen eenigen tijd staken; het verkregen product is daardoor minder dan in 1875.

De opbrengst van katoen was wederom minder dan in vroegere jaren.

De bevolking van Totness bedroeg 510 personen.

Nickerie.

Ofschoon enkele plantages in 1876 niet van onheilen zijn vrijgebleven, was de algemeene toestand toch bevredigend te noemen.

De Britsch-Indische immigranten voldoen als arbeiders meer en meer.

De sterfte onder hen was slechts 3 pct., tegen 5 pct. in 1875 en 9 pct. in 1874. Zij beginnen zich beter te voeden en te kleeden en veel van de leefwijze der inlanders over te nemen.

De van contract ontslagen Barbadiaansche immigranten bleven in het district werkzaam.

Desertie had in 1876 veel minder dan vroeger plaats.

De productie was minder dan in het voorafgaande jaar. Dit moet, wat de suiker, rum en dram betreft, onder meer worden toegeschreven:

1°. aan den brand, ontstaan in de stijlerij op plantage Paradise, ten gevolge waarvan het suikerhuis met 100 oxhoofden suiker en eene aanzienlijke hoeveelheid rum een prooi der vlammen werd; en

2°. aan den brand in de trasloods op plantage Hazard, waardoor alle voorradige brandstof vernield werd, en de maling gestaakt moest worden.

Rust en orde bleven ongestoord.

De afspoeling van Nieuw-Rotterdam scheen van Mei tot September eenigzins tot stilstand te zijn gekomen. Na dien tijd echter begonnen de dammen te bezwijken, en ging de verwoesting in de oude wijk weder voort. Het terrein rondom de kerk staat voortdurend onder water, zoodat dit gebouw niet meer gebruikt wordt en spoedig zal moeten worden verplaatst. Naarmate de oude wijk wegspoelt, nadert het gevaar voor de nieuwe wijk, zoowel van de Noord- als van de Westzijde.

Uithoofde van die voortgaande verwoesting werd dan ook met alle kracht doorgewerkt om het aangekochte terrein tusschen de plantages Waterloo en Margarethenburg voor eene nieuwe vestigingsplaats in gereedheid te brengen. Bij het einde des jaars was al het bosch geveld, en de terreinen, waar de dammen en loostrenzen moeten komen, opgeruimd. Het delven der loostrenzen en het opwerpen der dammen is aanbesteed en belangrijk gevorderd.

E. Militair beheer.

§ 1. *Landmagt.*

De landmagt in Suriname bestaat uit:

a. De schutterij te Paramaribo.

De sterkte der schutterij was op ultimo December 1876, 23 officieren en 527 manschappen, verdeeld in vijf compagnien.

b. De gewapende burgermagt in de districten.

De sterkte was op ultimo December 1876, 74 officieren en 1580 onderofficieren en manschappen.

c. De infanterie en de artillerie.

De sterkte van het garnizoen was op ultimo December 1876, als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Staf	4	4
2 compagnien infanterie . .	9	407
1 detachement artillerie . .	1	39
Personeel van het materieel der artillerie	»	1
Geneeskundige dienst. officieren van gezondheid .	3	»
Geneeskundige dienst. apothekers .	3	»
	20	451

Voor *memorie* werden gevoerd: 14 onderofficieren en manschappen der infanterie, als dienstdoende bij het corps maréchaussée en de politiemagt bestaande uit inlanders, en 8 militairen wegens desertie.

Aan de sterkte van het garnizoen ontbraken: een 2de luitenant der infanterie en 3 officieren van gezondheid der 2de klasse en 19 onderofficieren en manschappen der infanterie.

Overcompleet waren: een 1ste luitenant der infanterie, een apotheker der 2de klasse en een adjudant-onderofficier (kleine staf).

Afwezig met buitenlandsch verlof: een officier van gezondheid der 2de klasse en een apotheker der 3de klasse.

Het emplacement der troepen op ultimo December 1876 was als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Paramaribo	10	250
Fort Nieuw-Amsterdam . .	3	101
Quarantaine-etablissement Leiden	»	2
Post Jagtlust	»	2
» Republiek	»	2
» Nassau	»	2
» Coronie	»	10
» Nickerie	1	42
» Sommelsdijk	»	13
Station Frederiksdorp . . .	»	1
Personeel der geneeskundige dienst te Paramaribo . .	(1) 3	»
	17	425
Onder de 425 manschappen zijn niet begrepen 26 absenten, te weten: 24 in het militair hospitaal en 2 voor den krijgsraad	»	26
		451

(1) Zijnde 2 officieren van gezondheid en 1 apotheker.

Op den 31sten December 1876 bevonden zich in de klasse van discipline 14 man (van welke 4 in de eerste en 10 in de tweede kategorie), alzoo 8 minder dan op ultimo December 1875.

Onder n°. 16 werd in het *Gouvernementsblad* opgenomen de publicatie van den 30sten November 1876, waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van den 20sten October 1876, n°. 21, tot wijziging van de klassificatie, vastgesteld bij de publicatie van den 4den April 1861 (*Gouvernementsblad* n°. 3).

Voorts werd in 1877 in het *Gouvernementsblad*, onder n°. 1, opgenomen de publicatie van den 11den Januarij 1877, waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 27 November 1876, n°. 17, betreffende de verhooging van hospitaalsoldijen aan onderofficieren en minderen van de landmagt in West-Indie.

Inrigting en verdere bijzonderheden betreffende de landmagt.

Gedurende het jaar 1876 was de gezondheidstoestand der troepen vrij gunstig te noemen.

Het ziektekarakter was, met uitzondering van de maanden September en October, catarrhaal en catarrhaal-gastrisch; in de genoemde maanden was het karakter meer bilieus, en waren de koortsaanvallen heviger, waarom dan ook voorzigtigheidsmaatregelen werden genomen.

In de verschillende ziekeninrigtingen werden in 1876 behandeld 5329 ziektegevallen; zijnde 710 *meer* dan in 1875.

Van deze waren 1892 onder de militairen.

Onder de verschillende garnizoenen is het cijfer verdeeld als volgt:

te Paramaribo	2894
» fort Nieuw-Amsterdam	1667
» post Nickerie	224
» » Coronie	319
» » Sommelsdijk	225
	5329

In de garnizoensapotheek werden zoowel voor de binnen- als voor de buitendienst gereed gemaakt 50 410 recepten, alzoo 7764 minder dan in het jaar te voren.

§ 2. *Zeemagt.*

Zijner Majesteits schroefstoomschip *Kijkduin* vertrok in de maanden Februarij en Maart 1876 van de reede tot het opnemen van de kust van Nederlandsch Guyana.

Den 12den Julij 1876 kwam Zijner Majesteits schroefstoomschip *Aruba* ter reede van Paramaribo om de *Kijkduin* te vervangen, welk stoomschip den 14den Augustus daaraanvolgende naar Curaçao is vertrokken.

In de maanden September, October, November en December van dat jaar verliet de *Aruba* het station, zoowel tot het doen van oefenings- en kruistogten, als tot het doen van loodingen.

F. Regtswezen en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

Door opname in het *Gouvernementsblad*, onder n°. 19, werd afgekondigd de verordening van den 29sten December 1876, houdende verlenging van den termijn, vermeld aan het slot van art. 240 der strafverordening van 1874.

In deze verordening is, met het oog op den tijd, die waarschijnlijk vóór het in werking treden van het aanhangige ontwerp der herziene strafverordening van 1874 zal moeten verloopen, bepaald, dat de strafverordening van 1874 uiterlijk van kracht zal blijven tot ult°. September 1877.

Om dezelfde reden is ook op den 27sten Maart 1877 door het bestuur aan de Koloniale Staten ter goedkeuring aangeboden: de ontwerp-verordening, houdende uitbreiding van de competentie der ommegaande regters ten opzigte

van de daarin opgenoemde overtredingen en de beregting daarvan volgens de voorschriften der strafverordening van 1874. Het op den 11den April 1877 uitgebragte voorloopig verslag, werd op den 23sten dier maand beantwoord, waarop het eindverslag den 26sten April is uitgebragt. (1)

Twee staten, houdende opgaven omtrent de zaken volgens de strafverordening van 1874 behandeld, gedurende het tijdsverloop van 1°. Julij 1874 tot en met December 1875, worden hierbij onder litt. D en E overgelegd.

§ 2. *Regterlijke magt en regtspraak.*

Door het hof van justitie werden in 1876 afgedaan 74 burgerlijke zaken (waarvan 27 bij verstek en 7 bij roijement) en 197 strafzaken, waarvan 195 bij vonnis en 2 bij roijement.

Er werden 71 requesten behandeld.

Ter generale rolle werden 69 zaken aangebragt.

Op ultimo December 1875 waren bij het kantongeregt te Paramaribo 11 burgerlijke zaken aanhangig gebleven; gedurende 1876 werden 161 zaken aangebragt.

In dat jaar werden 131 civiele vonnissen gewezen, waarvan 86 bij verstek, 43 bij contradictie en 2 op consent; terwijl van de rol werden geroijeerd 31 zaken. Bovendien zijn nog 9 interlocutoire vonnissen gewezen.

Voorts hebben plaats gehad 55 voorzieningen in voogdijen en toeziende voogdijen, 1 benoeming van bewindvoerders, 1 benoeming van curators, 10 verzegelingen, 2 boedelbeschrijvingen, 11 ontzegelingen, 5 openingen van uiterste wilsbeschikkingen, 15 beëedigingen van deskundige schatters, 18 van afgelegde verklaringen door gezagvoerders van Nederlandsche koopvaardijschepen en 14 ter griffie overgebragte boedelbeschrijvingen.

Nog werden 25 requesten behandeld.

Door den griffier werden in verschillende zaken 28 acten verleden. In de daartoe bestemde openbare registers werden ingeschreven 25 acten van huwelijksche voorwaarden en 3 acten van vennootschappen.

In den loop van 1876 werden 1278 strafzaken aangebragt en afgedaan, waarvan 686 bij verstek en 309 na ingebragte verdediging; 283 zaken werden geroijeerd.

Nog werden 2 vonnissen gewezen tegen afwezige getuigen en 57 adviezen aan den Gouverneur uitgebragt.

Bij het kantongeregt in Nickerie werden in 1876 aangebragt en afgedaan 17 burgerlijke zaken, waarvan 2 bij roijement, 5 bij verstek, 2 op consent, en 6 bij contradictie, terwijl 2 werden ingetrokken, alsmede 591 strafzaken, waarvan 581 volgens de strafverordening van 1874.

Nog werden door dat geregt 1 interlocutoir vonnis gewezen, 3 adviezen aan den Gouverneur uitgebragt en in 15 strafzaken 72 getuigen gehoord, ten verzoeke van den regtercommissaris bij het hof van justitie.

Voorts werden 2 toeziende voogden benoemd, terwijl 2 verzegelingen, 2 ontzegelingen en 5 beëedigingen van afgelegde scheepsverklaring plaats vonden.

Bij het kantongeregt in Coronie werden in 1876 aangebragt 19 burgerlijke zaken. Daarin werden gewezen 1 vonnis bij verstek, 13 bij contradictie en 1 op consent; 3 werden ambtshalve en 1 op verzoek van partijen geroijeerd.

Er werden bovendien 8 interlocutoire en preparatoire vonnissen gewezen, alsmede 12 requesten behandeld.

Voorts vonden plaats: 1 verzegeling, 1 ontzegeling, 5 voorzieningen in voogdijen en toeziende voogdijen en 1 bevestiging in voogdijen.

Bij dat geregt werden voorts in het voormeld tijdvak behandeld 73 strafzaken, waaronder 70 ingevolge de strafverordening van 1874.

In 2 zaken werden getuigen gehoord op verzoek van den regtercommissaris bij het hof van justitie.

Bij den ommegaanden regter, gevestigd op de plantage Marienburg, werden in 1876 aangebragt en afgedaan 289 strafzaken, waarin 765 beklaagden en gedaagden waren betrokken.

(1) Deze verordening is, na verkregen goedkeuring der Koloniale Staten, door den Gouverneur, op den 16den Mei 1877 vastgesteld, en onder n°. 9, in het *Gouvernementsblad* afgekondigd. Hare strekking is om de huurders van- en gezagvoerders over immigranten in zaken betreffende hunne wederzijdsche verpligtingen, voor denzelfden regter en onder dezelfde procesorde te doen teregt staan.

Acht adviezen werden aan den Gouverneur uitgebragt.

In 1876 werden bij den ommegaanden regter, gevestigd te Paramaribo, 283 strafzaken aangebragt en afgedaan.

Hiervan werden 20 vonnissen bij verstek en 263 na ingebragte verdediging gewezen.

Bij den ommegaanden regter, gevestigd op het station Groningen, zijn in 1876 aangebragt en afgedaan 112 zaken, waarin 5 vonnissen bij verstek en 107 na ingebragte verdediging werden gewezen.

Het aantal praktizijns beliep op ultimo December 1876 8, onder welke 4 gegradueerden, en het aantal notarissen 2, behalve de districts-secretarissen, die als zoodanig in de buitendistricten met de uitoefening van het notarisambt zijn belast, en de griffiers van de kantongeregten in Nickerie en Coronie, en van den ommegaanden regter in Saramacca, die, ieder in zijn district, geregtigd zijn de notariele praktijk uit te oefenen (*Gouvernementsblad* van 1874, n°. 25); 5 deurwaarders waren bij het hof van justitie en de kantongeregten werkzaam.

Te Paramaribo waren geadmitteerd 7 translateurs voor de Neger-Engelsche, 3 voor de Engelsche, 2 voor de Fransche en 1 voor de Portugesche taal.

Bovendien waren er zoowel te Paramaribo als in de districten, tolken in de Chinesche, de Bengalesche en in de Koelietaal aanwezig.

§ 3. *Politie.*

Het corps maréchaussée bestond op ultimo December 1876 uit 122 man, als:

1 opperwachtmeester;

2 wachtmeesters;

21 brigadiers;

48 maréchaussée der 1ste klasse;

50 » » 2de »

Het corps inlandsche politie bestond op ultimo December 1876, uit:

6 hoofdlieden;

15 agenten der 1ste klasse;

29 » » 2de »

De door de beide corpsen verrigte diensten zijn vermeld in het sub lit. F overgelegd verslag omtrent het politiewezen in 1876.

Admissie van inwoning werd in dat jaar niet verleend.

§ 4. *Middelen van beheer met het regtswezen in verband.*

I. Departement der onbeheerde boedels en weezen.

a. Onbeheerde boedels.

Op ultimo December 1875 waren ter liquidatie aanhangig 16 boedels, waarvan, gedurende het jaar 1876, 3 tot vereffening zijn gebragt, en 13 op autorisatie van het collegie van commissarissen onder de desolate zijn overgebragt.

b. Weezen.

Op ultimo December 1875 bevonden zich onder de openbare voogdij van den weesmeester 327 weezen. Gedurende 1876 zijn 282 onder de voogdij van de regenten van het weldadigheidsgesticht 's lands grond Boniface overgegaan; terwijl voor 45 weezen, die eenig vermogen bezitten, voogden zijn voorgedragen.

Ter uitvoering van de 2de alinea's van de artt. 12 en 20 der bepalingen op den overgang van de vroegere tot de nieuwe wetgeving, is door den Gouverneur, bij besluit van 26 October 1876 (*Gouvernementsblad* n°. 15), het departement der onbeheerde boedels en weezen en het collegie van commissarissen voor het departement der onbeheerde boedels opgeheven.

II. Kantoor van den hypotheekbewaarder.

Het salaris dat in 1876 in de koloniale kas werd gestort, bedroeg f 1225,93.

III. Gevangeniswezen en gevangenen.

In het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia werden in 1876 in verzekerde bewaring genomen 409 personen, van welke weder ontslagen zijn 324. Op ultimo December bleven aldaar 85 personen over.

Het aantal gevangenen op het fort Nieuw-Amsterdam, dat den 1sten Januarij 1876 195 bedroeg, was op ultimo December van dat jaar tot 216 toegenomen. Van deze 216 waren 16 op hun verlangen te Paramaribo gedetacheerd om aan openbare werken te worden te werk gesteld.

Aan het onderwijs voor de correctioneel veroordeelden nam aanvankelijk een 40tal deel, welk getal op het laatst van het jaar tot op de helft verminderd was.

Gedurende 1876 werden in het huis van bewaring te Nieuw-Rotterdam opgenomen 761 personen. In het huis van bewaring in Coronie werden 106 personen opgenomen.

Bijzonderheden betreffende de beide eerstvermelde gevangenissen worden vermeld in de hierbij sub litt. G en H gevoegde rapporten van de commissien van administratie over die inrigtingen.

G. Eeredienst.

I. Nederlandsche Hervormde gemeente.

a. Paramaribo.

Het aantal in 1876 gedoopten bedroeg 222, als:

kinderen in echt geboren 52

» buiten echt geboren 167

volwassen personen 3

Tot leden der gemeente werden aangenomen 87 personen.

Met kerkelijke attestatien zijn aangekomen 3, en vertrokken 6 lidmaten.

Het getal huwelijken dat kerkelijk werd ingezegend bedroeg 4.

Het aantal catechisanten beliep 209, van welke 88 van het mannelijke en 121 van het vrouwelijke geslacht.

Het aantal armen dat bedeeling ontving bedroeg 29.

De bedeeling heeft ongeveer f 1800 bedragen.

Door de benoeming van twee uit Nederland gezonden predikanten zijn de in het vorig verslag vermelde vacaturen vervuld.

b. Nickerie.

Het aantal gedoopten in 1876 beliep 54, waaronder 6 kinderen in echt geboren, en 21 volwassenen.

Het zielental dezer gemeente bedraagt ongeveer 1500.

II. Evangelisch-Luthersche gemeente.

In 1876 werden bij die gemeente 160 personen gedoopt, zijnde 66 van het mannelijke en 94 van het vrouwelijke geslacht.

Tot lidmaten der gemeente werden aangenomen 19 mannen en 22 vrouwen.

Het getal huwelijken, dat kerkelijk werd ingezegend, bedroeg 4, en het aantal armen, dat bedeeling ontving, 24.

III. Moravische Broeder-gemeente.

Volgens den staat dier gemeente bedroeg op ultimo December 1876 haar zielental 22 383, van welken:

te Paramaribo 6 804

in de districten 15 020

bij de boschnegers 559

In 1876 hebben zich 215 personen bij de gemeente aangemeld; 255 volwassenen en 715 kinderen werden gedoopt en 390 personen als lidmaten aangenomen.

Als overleden zijn opgegeven 593 personen; 90 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

De verschillende nederzettingen van de boschnegers in de Boven-Suriname werden weder zooveel doenlijk door de zendelingen bezocht.

IV. Roomsch-Katholijke gemeente.

In 1876 werden 754 personen gedoopt.

51 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

In den loop van het jaar werden 60 plantages en verschillende kampen van de boschnegers en Indianen door de geestelijken bezocht.

Het zielental der gemeente wordt op 13 000 geschat.

V. Israëlitische gemeente.

a. Nederlandsch-Israëlitische.

Op ultimo December 1876 was het zielental 648, waarvan 309 van het mannelijke en 339 van het vrouwelijke geslacht.

Het aantal der geboorten bedroeg 12, en dat der sterfgevallen 13.

3 huwelijken werden ingezegend.

20 behoeftige personen en 4 huisgezinnen werden door het armbestuur gealimenteerd.

b. Portugeesch-Israëlitische.

Het zielental dezer gemeente bedroeg op ultimo December 1876, 658, waarvan 324 van het mannelijke, en 334 van het vrouwelijke geslacht.

Het getal der geboorten bedroeg 16, dat der sterfgevallen 14.

Door het armbestuur werd aan 23 behoeftige huisgezinnen onderstand verleend.

H. Instellingen van liefdadigheid.

a. Surinaamsche Maatschappij van Weldadigheid.

Het aantal leden en begunstigers bedroeg op ultimo December 1876 91, te weten:

32 leden;

43 donateurs; en

16 donatrices.

Het fonds der Maatschappij bedroeg op dien datum f 20 520,18.

Gedurende 1876 werd aan alimentatie de som van f 360 besteed.

In het onderwijs van de kweekelingen der Maatschappij, 70 in getal, werd door het Koloniaal Bestuur voorzien.

De gealimenteerden en kweekelingen werden, even als in vroegere jaren, in geval van ziekte kosteloos verpleegd.

De uitgaven voor medicijnen beliepen f 21,30.

Voor kleeding ten behoeve der kweekelingen werd f 962,24 en voor schoenen f 737,55 besteed.

6 behoeftigen ontvingen alimentatie.

b. Gesticht van weldadigheid op 's lands grond Boniface.

1. *Ouden en gebrekkigen.*

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Het getal in het gesticht gealimenteerd wordende ouden en gebrekkigen, bedroeg op ult°. Dec. 1875	67	92	159
In 1876 bijgekomen. .	41	27	68
	108	119	227
In 1876 overleden of ontslagen	36	31	67
Aanwezig op ult°. Dec. 1876	72	88	160

In het gesticht bevonden zich op ult°. December 1875 ook 26 kinderen, die te jong waren om van hunne moeders

te worden gescheiden. Dat aantal was op ult°. December 1876 tot 22 verminderd.

Elf oude en gebrekkige personen werden buiten het gesticht verpleegd.

2. *Weezen.*

	Hervormde gemeente.		Evangelisch-Luthersche gemeente.		Roomsch-katholijke gemeente.		Moravische Broeder-gemeente.		Totaal.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Op ult°. December 1875 waren onder het oppertoezigt van regenten van het gesticht. .	52	66	32	29	41	46	57	69	182	210	392
In 1876 bijgekomen	9	6	5	3	17	12	9	18	40	39	79
	61	72	37	32	58	58	66	87	222	249	471
In 1876 afgeschreven	6	14	7	3	5	8	8	8	26	33	59
Aanwezig op ult°. December 1876 . . .	55	58	30	29	53	50	58	79	196	216	412

Behalve deze weezen, werden nog op het evengemeld tijdstip buiten het gesticht, onder het toezigt van den agent-generaal, verpleegd 37 weezen van immigranten, namelijk 20 jongens en 17 meisjes.

De gouvernements-school op Boniface wordt zoowel door de daar gevestigde weezen, als door de in de nabijheid wonende kinderen van behoeftige ouders druk bezocht.

Het weldadigheidsgesticht blijft in eene dringende behoefte voorzien, en aan het doel beantwoorden.

c. Het comité Dorcas.

Dit genootschap ging steeds voort om, zooveel zijne middelen het toelieten, kinderen, die wegens gebrek aan kleeding en schoeisel de school niet kunnen bezoeken, van het noodige te voorzien.

Het aantal dier kinderen, die tevens onder de bijzondere hoede van het bestuur geplaatst zijn, bedroeg op ultimo December 1876, 45.

Er bestaan in de kolonie nog verscheidene maatschappijen en genootschappen, waarvan het doel is, door maandelijksche of jaarlijksche contributien, aan de leden bij ziekte geneeskundige hulp, geneesmiddelen, verzorging en verpleging te verschaffen, bij ouderdom of ligchaamsgebreken wekelijks onderstand te verleenen en bij overlijden in de kosten van begrafenis te voorzien.

I. Onderwijs.

Op ultimo December 1876 waren te Paramaribo, behalve 2 armenscholen voor meisjes en de gouvernementsschool op 's lands grond Boniface, 22 particuliere scholen. Deze 25 scholen worden bezocht door 1749 jongens en 1674 meisjes.

Onder het getal jongens en meisjes waren 480 jongens en 15 meisjes, die voor rekening van het bestuur op de particuliere scholen onderwijs genoten.

Van de normaallessen, die steeds voor rekening van het bestuur door twee onderwijzers van den 1sten rang werden gegeven, werd over het algemeen een goed gebruik gemaakt, en verkreeg men weder gunstige resultaten.

Op het einde des jaars namen 19 mannelijke en 5 vrouwelijke kweekelingen aan de bedoelde lessen deel; onder dit aantal zijn er twaalf die reeds den 4den onderwijzersrang bezitten, en zich verder bekwamen om een hoogeren rang te bekomen.

In 1876 werden na afgelegd examen uitgereikt 21 acten van den 4den rang, 2 acten van den 3den rang en 1 acte van den 2den rang.

Behalve de ondermeesters en kweekelingen, bestond het onderwijzend personeel te Paramaribo op ultimo December 1876 uit 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den 1sten rang, 4 onderwijzers van den 2den rang, 11 onderwijzers en onderwijzeressen van den 3den rang en 4 onderwijzers en onderwijzeressen van den 4den rang.

In de districten wordt onderwijs gegeven:

a. Op de gouvernementsscholen.

Het aantal dezer scholen beliep op ultimo December jl. 11. Zij zijn gevestigd als volgt:

te Nieuw-Rotterdam	met (1)	87	leerlingen;
op het station Frederiksdorp	»	26	»
» de plantage Constantia	»	48	»
» » » de Resolutie	»	20	»
» » » Hecht en Sterk	»	34	»
» » » Munnickendam	»	25	»
» den grond Totness (Coronie)	»	23	»
» » post Nassau	»	37	»
» » houtgrond Overtoom	»	33	»
» de plantage Paradise	»	30	»
» » » Berlijn	»	33	»
	Totaal	396	leerlingen.

(1) Waaronder 52 voor rekening van het Gouvernement.

De gouvernementsschool op den houtgrond Onverwacht is, wegens het gering en steeds verminderend aantal leerlingen, opgeheven moeten worden.

Het totaal leerlingen op de hier bedoelde scholen bedroeg op ultimo December 1876 396, tegen 425 op gelijk tijdstip van 1875.

b. Scholen der Moravische broeders.

Deze scholen, 13 in getal, zijn gevestigd:

op het etablissement	Anna'szorg . .	met	10 leerlingen;
» » »	Beekhuizen . .	»	42 »
» » »	Berg en Dal .	»	24 »
» » »	Berseba . . .	»	21 »
» » »	Charlottenburg	»	67 »
» » »	Clevia en Morgenstond . .	»	72 »
» » »	Heerendijk . .	»	25 »
» » »	Leliendaal en Wederzorg .	»	89 »
» » »	Rust en Werk	»	25 »
» » »	Salem	»	135 »
» de plantage	Waterloo. . .	»	78 »
» » »	Accaribo . . .	»	16 »
	Totaal. . .		604 leerlingen.

c. Scholen der Roomsch-katholijke geestelijken.

De school dier geestelijken op de plantage Cardrosspark wordt door 102 leerlingen bezocht.

De commissie van onderwijs betuigt in haar verslag:

» Algemeen was de klagt over het ongeregeld schoolbezoek van de leerlingen uit de volksklasse.

» De commissie vermeldt hier met genoegen dat eene verordening *houdende voorloopige voorzieningen betrekkelijk het lager onderwijs door den Gouverneur is vastgesteld.* (1)

» Mogt zij tot wet worden verheven, dan zal het lager onderwijs veel kunnen winnen.

» Zij bevat onder meer de invoering van leerpligt; voldoende bepalingen omtrent de vereischten voor de onderwijzersrangen en een veel verbeterd toezigt; vooral door de optreding van een inspecteur".

Hierbij wordt sub lit. I[1] en I[2] overgelegd het voorschreven verslag der commissie van onderwijs, met een staat betreffende de scholen te Paramaribo op ultimo December 1876.

J. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Er werd in het jaar 1876, onder n°. 10, in het *Gouvernementsblad* opgenomen de verordening van den 31sten Mei 1876, waarbij, met wijziging van art. 239*e* der strafverordening van 1874 (*Gouvernementsblad* n°. 16), de artt. 32 en 33 der verordening van 22 October 1872 (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 4) weder van kracht worden verklaard, welke artikelen betrekking hebben tot het verleenen van geneeskundige hulp en verpleging in de districten.

De kraaminrigting te Paramaribo voldoet meer en meer aan hare bestemming, en blijkt voor de mindere klasse eene groote weldaad te zijn. Het aantal verlossingen aldaar is jaarlijks klimmende en bedroeg in 1876 41 tegen 28 in 1875 en 25 in 1874.

De in 1875 ingevoerde nieuwe regeling van de armenpraktijk te Paramaribo werkt gunstig.

Het is echter te betreuren dat, gelijk uit de maandelijksche statistiek van overledenen blijkt, het aantal dergenen, die onwillig blijven om van de hun kosteloos aangeboden geneeskundige behandeling gebruik te maken, niet vermindert.

Op ult. December 1876 waren te Paramaribo werkzaam:

2 med. chir. et art. obst. doctores;
1 med. doct. heel- en vroedmeester;
1 med. doct. en arts;
2 artsen;
10 apothekers; en
8 vroedvrouwen;

en in de districten:

1 med. et art. obst. doctor;
2 stedelijke en districts heel- en vroedmeesters;
7 districts heel- en vroedmeesters; en
2 vroedvrouwen;

benevens een aantal vroedvrouwen, aan welke, volgens art. 20 der verordening van 22 October 1872 (*Gouvernementsblad* 1873, n°. 4), vergunning is verleend om verloskundigen bijstand te verleenen.

In 1876 werd, even als in vroegere jaren, meermalen de gelegenheid opengesteld, om gratis te worden gevaccineerd; de uitkomsten waren echter veelal ongunstig.

K. Bouwdepartement.

Het stelsel van openbare aanbesteding, ook in 1876 zoo uitgebreid mogelijk toegepast, werkt hoe langer hoe gunstiger en leidt tot zeer aanzienlijke besparingen.

Een en twintig aannemings-contracten van nieuwe werken en herstellingen van eenigen omvang werden door het Koloniaal Bestuur goedgekeurd. Slechts aan éene inschrijving werd geen gevolg gegeven.

Belangrijke herstellingen werden onder andere uitgevoerd aan de gebouwen van de administratie van finantien, van de gouvernements-secretarie, van het hof van justitie, van het kantongeregt, van het districtsbestuur in Coronie, van het Bouwdepartement en aan het zijgebouw op de plaats van het gouvernementshuis.

Verder werden eenige gebouwen tot andere doeleinden ingerigt.

De uitgevoerde nieuwe werken zijn onder meer:

eene overdekte markt te Paramaribo;

een politie-wachthuis aan de verlenging der Saramaccastraat;

twee gebouwen en een loods op het politiestation bij de Brokopondovallen aan de Boven-Suriname, en een paardenstal op den post Poelepantje.

Ten dienste van het departement der koloniale vaartuigen werden aanbesteed en ondernomen de navolgende werken:

een fabriekgebouw met ijzeren regenbak;

een steenkolenmagazijn met ijzeren spoorbaan naar de loopplaats op den steiger;

eene overdekte werkplaats;

de omheining van het terrein;

eene vernieuwing van de smederij;

eene herstelling van een gedeelte van den steiger en het verbreeden van dien steiger voor de spoorbaan, leidende naar het kolenmagazijn.

Behalve de herstellingen aan verscheidene lastdragers, tent- en politievaartuigen werden 2 politiebooten en 2 tweeriems tentvaartuigen geheel nieuw gebouwd.

Om te voorzien in de gevolgen der afspoeling van de Nickerie-kust werden enkele werken tot oeververdediging in de nieuwe wijk van Nieuw-Rotterdam uitgevoerd.

Het voor eene nieuwe vestigingsplaats aangekochte

(1) Deze verordening is sub n°. 10 in het *Gouvernementsblad* van 1877 afgekondigd en treedt op den 1sten September 1877 in werking.

terrein tusschen de plantages Margarethenburg en Waterloo werd, voor zoover noodig, van bosch ontbloot; met het aanleggen van een ringdijk is een aanvang gemaakt.

L. Communicatiewegen te land en te water en vervoermiddelen.

Met het onderhouden der communicatiewegen werd in alle districten zooveel mogelijk voortgegaan. Dat werk is, voor zooveel het aantal der veroordeelden tot gedwongen tewerkstelling onvoldoende was, door daartoe gehuurde arbeiders verrigt.

Omtrent de werkzaamheden aan de communicatien wordt nog het volgende aangeteekend.

De Kraskreek werd opengekapt en uitgebaggerd. Eveneens werden weder in bevaarbaren staat gebragt de Pararackreek, de Para-doorsnede en het Saramacca-kanaal; terwijl de lozing van den grond Totness werd verbeterd.

De weg van post Leijden naar plantage de Resolutie en die langs de Combé tot aan de Boomskreek werden door de gevangenen van het fort Nieuw-Amsterdam in orde gebragt.

De verbeteringen aan den weg van de plantage Montrésor tot de plantage Katwijk moesten, door gemis van gedwongen te werk gestelden, worden gestaakt, en zullen spoedig met aangehuurde arbeiders worden voortgezet.

De weg langs de verlaten plantage Nut en Schadelijk werd in orde gebragt.

Het openkappen van een tracé, loopende uit de Boven-Suriname beneden de watervallen van Brokopondo in de rigting van de Pedrosoengoe-vallen in de Marowijne, welk werk in de maand Mei was gestaakt, werd onder de leiding van den beëedigden landmeter W. L. Loth met veel beleid ten einde gebragt. Deze expeditie vertrok den 25sten Augustus 1876, bereikte den 21sten September het eindpunt der eerste expeditie, en kwam op den 20sten October daaraanvolgende bijna op het bepaalde punt aan de Marowijne uit. Het tracé heeft eene lengte van 78 973 meters.

In de sub lit. K hierbij gevoegde nota worden eenige bijzonderheden omtrent deze expeditie vermeld.

Koloniale vaartuigen.

Bij Gouvernementsresolutie van 25 Januarij 1876, lit. A, n°. 1, werden de bestaande tariven van passage- en vrachtgelden op de koloniale vaartuigen voor de zee- en rivierdienst ingetrokken en door nieuwe vervangen.

Met den herbouw van de door den brand in 1875 vernielde gebouwen is met goed gevolg voortgegaan.

Het stoomschip *Paramaribo* werd gedurende het geheele jaar gebezigd om maandelijks de maildienst tusschen Suriname en Demerary, via Nickerie en Coronie, te verrigten, terwijl het verder 3 buitengewone reizen deed naar de districten Commewijne, Coronie en Nickerie en naar het Orealagebergte in de Corantijn, en tweemaal gebezigd werd om het lichtschip binnen te slepen en weder op zijne plaats te leggen.

De raderstoomboot *Nickerie* werd gerepareerd, den 6den November 1876 weder in dienst gesteld, en vervult sedert onafgebroken tweemalen 's weeks de rivierdienst.

Tot aan de weder indienststelling van de *Nickerie*, werd het raderstoomschip *Commewijne* voor de rivierdienst gebezigd. Het is thans buiten dienst gesteld, om de vereischte reparatien te ondergaan.

De stoombarkas werd mede wegens benoodigde reparatien op het einde van 1876 buiten dienst gesteld.

Dit vaartuig was geruimen tijd gebezigd tot den dagelijkschen heen- en wedervoer van gestraften op het fort Nieuw-Amsterdam, die bij dag aan de grachten van Paramaribo werkten en bij nacht in de gevangenis op gemeld fort moesten verblijven.

De schoener *Suriname* verrigte, nevens het stoomschip *Paramaribo*, de maildienst naar Demerary, en wel in de tweede helft van elke maand.

Sedert April 1877 doet dit vaartuig in het begin van elke maand eene reis naar de Marowijne.

De kotter *Saramacca* onderhield de communicatie tusschen de hoofdplaats en de districten Saramacca, Nickerie en Coronie en het etablissement Batavia aan de Coppename.

M. Geldelijk beheer.

Muntwezen. Door de in 1876 in de kolonie aanwezige specien, gesteund door den omloop van het papier der Surinaamsche Bank, werd in de behoefte aan circulerend medium op voldoende wijze voorzien.

De geldsomloop bleef ongestoord.

Begrooting. Onder lit. L wordt hierbij overgelegd de raming der ontvangsten en uitgaven voor 1877.

In het *Gouvernementsblad* werden afgekondigd:

a. de voorloopig vastgestelde koloniale huishoudelijke begrooting voor 1877 (*Gouvernementsblad* 1876, n°. 12);

b. de wet van 27 Junij 1876 (*Staatsblad* n°. 131), tot wijziging van de wet van den 22sten Januarij 1876, *Staatsblad* n°. 28 (*Gouvernementsblad* n°. 4), houdende definitieve vaststelling van de koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor het dienstjaar 1876 (*Gouvernementsblad* n°. 14);

c. de wet van 31 December 1876 (*Staatsblad* n°. 290), houdende wijziging en verhooging der koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor 1875 (*Gouvernementsblad* 1877, n°. 2);

d. de begrooting voor 1877, definitief vastgesteld bij de wet van den 22sten Januarij 1877, *Staatsblad* n°. 9 (*Gouvernementsblad* 1877, n°. 3).

Bronnen van inkomsten. Van de belasting op het personeel, ingevoerd bij de koloniale verordening van 1874 (*Gouvernementsblad* n°. 3), werden ook in 1876 bijzonder gunstige uitkomsten verkregen. De opbrengst was bij eene raming van f 70 000, f 84 058,88.

Bij besluit van den 3den Junij 1876 (*Gouvernementsblad* n°. 11), werd dat van 22 April 1875 (*Gouvernementsblad* n°. 9), houdende invoering eener belasting op het verbruik van gedistilleerd, aangevuld.

De goudindustrie breidt zich meer en meer uit, vooral in de Boven-Suriname, aan de Sarakreek en langs den getraceerden weg van Brokopondo naar de Marowijne.

De uitvoer van goud neemt belangrijk toe. Maatregelen om zooveel mogelijk juiste opgaven te verzekeren van het verkregen goud, zullen binnen zeer kort worden ingevoerd.

Tot ultimo April 1877 waren voor goudexploitatie 25 572 hektaren in pacht uitgegeven, tegen 10 cents in het jaar per hektare.

Finantiele resultaten. Uit de hierbij onder litt. M en N overgelegde twee staten van reeds gedane en nog te doene ontvangsten en uitgaven over 1876, vergeleken met de raming, blijkt dat de uitgaven f 313 659,46[5] *minder* en de inkomsten f 178 689,81 *minder* hebben beloopen dan geraamd was.

Daarbij moet echter de onder de ontvangsten voorkomende post wegens opbrengst der geldleening buiten beschouwing gelaten worden, zoodat de *koloniale middelen* in werkelijkheid in 1876 hebben opgebragt f 924 365,51[5], of f 120 565,51[5] *meer* dan het geraamde cijfer van f 803 800.

Van het toegestaan subsidie ad f 596 872,92 is slechts f 461 903,26[5] of f 134 969,65[5] *minder* gebezigd.

Wat echter den staat der uitgaven betreft, dient vermeld te worden, dat, vermits eerst op ultimo Junij 1877 het dienstjaar 1876 wordt afgesloten, het op dien staat voorkomende cijfer nog niet als het definitieve totaalcijfer der uitgaven kan worden aangenomen.

N. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Hieromtrent valt niets nieuws te vermelden.

O. Immigratie en kolonisatie.

§ 1. *Immigratie.*

Gedurende het jaar 1876 werden 43 immigranten uit Barbados aangevoerd.

Bij het onderzoek aan boord werden geene klagten vernomen; één man werd wegens ziekte voor rekening van den huurder naar het militair hospitaal gezonden.

De premien werden volgens het vigerend besluit van 1876 (*Gouvernementsblad* n°. 2) uitbetaald.

Op ult. December 1876 waren aanwezig 3619 immigranten.

Zooals reeds in het vorige verslag is vermeld, werd bij de bekendmaking van bestuurswege van de voorwaarden waarop immigranten uit Britsch Indie voor het verschepings-saizoen 1876/77 zouden te verkrijgen zijn, het bedrag van de storting — voor terugbetaling van de kosten ten behoeve van den immigrant vóór zijne aankomst in de kolonie te maken — van f 95 tot f 85 per hoofd verminderd.

Ook hierop volgden geene aanvragen, tot dat op den 27sten October 1876 bij de Regering een telegram van den Gouverneur van Suriname werd ontvangen, houdende verzoek om, langs telegraphischen weg, 300 arbeiders uit Calcutta te doen ontbieden. Deze aanvraag, ofschoon reeds eenigen tijd in overweging, geschiedde onmiddellijk nadat het berigt in Suriname was ontvangen dat de emigratie door het Britsch-Indisch Bestuur was geschorst.

Niettegenstaande het besluit, waarbij die schorsing werd bevolen, reeds in Augustus 1875 te Calcutta was uitgevaardigd, kreeg de Nederlandsche Regering daarvan eerst den 20sten Julij 1876 kennis uit een rapport van den controleur 1ste klasse bij het Binnenlandsch Bestuur van Nederlandsch-Indie, G. K. baron VAN HOGENDORP, van wiens verblijf in Bengalen werd gebruik gemaakt, om een onderzoek betreffende de emigratie van daar naar Suriname, in te stellen.

De Nederlandsche consul, belast met de zaken van het Nederlandsch emigratie-agentschap te Calcutta, verkeerde in de meening, dat het Britsch-Indisch Bestuur de Regering hier te lande reeds van dien maatregel verwittigd had. Evenwel was, noch van dat bestuur, noch van de Engelsche regering daarvan mededeeling ontvangen.

De eenige destijds bekende reden waarop de schorsing gegrond werd was de buitengewoon groote sterfte, die onder de immigranten had plaats gehad.

Sedert is uit eene mededeeling van de Engelsche regering gebleken, dat de schorsing niet uitsluitend op de sterfte gegrond was, maar ook op het onvoldoende der geneeskundige verpleging en de regtsbedeeling der immigranten.

Blijkens het sub lit. O hierbij gevoegd verslag van de immigratie en kolonisatie over het jaar 1876, van den agent-generaal, heeft het bezwaar der groote sterfte reeds van af het tweede quartaal van 1875 geheel opgehouden te bestaan, en is in 1876 de verhouding der sterfte van de immigranten in het algemeen tot die der kreolen- en andere arbeiders, geen immigranten zijnde, welke in 1875 nog was als 6.53 : 3.81, geworden als 3.70 : 4.27, terwijl de percentsgewijze sterfte der Britsch-Indische immigranten over 1876 3.63 bedroeg.

Door de hiervoren onder hoofdstuk F, § 1, vermelde verordening, houdende uitbreiding van de competentie der ommegaande regters, ten opzigte van de daarin opgenoemde overtredingen en de beregting daarvan, volgens de strafverordening van 1874, wordt voorloopig in de gebleken leemte in den regtstoestand voorzien.

Wanneer nu zal zijn tot stand gebragt de verordening tot nadere regeling der geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden, waarvan het bij de Koloniale Staten aanhangig ontwerp door den Gouverneur geheel werd omgewerkt (1), nadat hij van de bezwaren der Engelsche Regering had kennis genomen, dan bestaat er alle grond om te verwachten dat de met die Regering gevoerd wordende onderhandelingen over de heropening der immigratie het gewenschte gevolg zullen hebben.

Hangende die onderhandelingen werd van de Britsche Regering de toestemming verkregen voor het verschepen der 300 aangevraagde koelies. (2) Daardoor werd de schok, die het berigt der voorschreven schorsing in de kolonie had teweeggebragt, zeer verzacht.

De ontwerp-verordening, betreffende de oprigting van een immigratiefonds en die, houdende wijziging van de verordening van 18 Februarij 1874 (*Gouvernementsblad* 1875, n°. 2), goedgekeurd bij de wet van 29 November 1874, *Staatsblad* n°. 157 (*Gouvernementsblad* van 1875, n°. 2), werden den 16den Februarij 1877 vastgesteld.

Een in verband daarmede in te dienen wetsontwerp is in gereedheid gebragt.

De huurders van immigranten vervullen op voldoende wijze hunne verpligtingen ten opzigte van de gesloten overeenkomsten.

In het *Gouvernementsblad* werd, onder n°. 13, opgenomen het Koninklijk besluit van den 11den Junij 1876, n°. 14, houdende wijziging van de artt. 76 onderdeel *e* en 77 van dat van 22 Maart 1872, n°. 27 (*Gouvernementsblad* n°. 8).

In 1876 werden aan de heeren A. A. GRELL en J. BLACKWOOD, op Barbados, acten van bekendheid en toelating uitgereikt om aldaar, overeenkomstig de bepaling van art. 3 van het Koninklijk besluit van 26 Januarij 1865, n°. 46, emigranten aan te nemen.

Immigranten uit China.

Op ultimo December 1876 bevonden zich in de kolonie 248 Chinesche immigranten, te weten: 442 mannen, 1 vrouw, 1 jongen en 4 meisjes.

De arbeiders uit China, regtstreeks in Suriname aangevoerd, even als die van Afrikaansch ras, blijven zeer gewenscht. Nagenoeg alle Chinezen, wier contracten geëindigd waren, hebben zich als winkelier of kolenbrander gevestigd, anderen weder bij landbouwondernemingen of wel bij goudontginningen verhuurd.

Onder hen hadden 5 sterfgevallen en 1 geboorte plaats.

Huwelijken werden onder hen niet gesloten.

Sedert 1869 is in deze immigratie geene verandering gekomen.

Het aantal Chinezen, wier contracten in 1876 verstreken waren, bedroeg 103, en dat dergenen, die zich op nieuw verbonden, en, ingevolge art. 51 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 27 (*Gouvernementsblad* n°. 8), immigranten bleven, bedroeg 16.

Van desertie keerden 4 terug, terwijl gedurende 1876 weder 17 deserteerden.

Aan 79 werden certificaten van geëindigden diensttijd uitgereikt.

Immigranten uit West-Indie.

Op ultimo December 1876 bevonden zich in de kolonie 348 immigranten uit West-Indie, te weten: 158 mannen, 92 vrouwen, 45 jongens en 53 meisjes.

Het getal geboorten bedroeg 22, als 11 van het mannelijk en 11 van het vrouwelijk geslacht.

Het aantal sterfgevallen bedroeg 27, te weten: 22 van het mannelijk en 5 van het vrouwelijk geslacht.

Huwelijken werden door hen niet aangegaan.

De contracten van 4 immigranten werden ontbonden.

Van desertie keerden 7 terug, terwijl gedurende 1876 weder 52 deserteerden.

Aan 228 immigranten uit West-Indie werden certificaten van geëindigden diensttijd uitgereikt.

Gedurende 1876 werden 43 dezer immigranten aangevoerd, als: 25 mannen, 13 vrouwen, 2 jongens en 3 meisjes.

Immigranten uit Nederland.

Op ultimo December 1876 waren 19 van deze immigranten in de kolonie, allen mannen.

Één sterfgeval had onder hen plaats.

Van desertie is 1 teruggekeerd, terwijl er 4 gedurende 1876 deserteerden.

Op verzoek van partijen werden 6 contracten ontbonden.

13 certificaten wegens geëindigden diensttijd werden uitgereikt.

(1) Blijkens, onder dagteekening van 3 Augustus 1877, uit de kolonie ontvangen berigten, werd door de Koloniale Staten bereids het eindverslag op deze gewijzigde outwerp-verordening uitgebragt.

(2) Die verscheping had plaats op den 4den Julij 1877, met het stoomschip *Clive*, hetwelk den 29sten Augustus ter reede van Paramaribo aankwam, met 324 immigranten, berekend voor 300 volwassenen. Gedurende de reis hadden 4 geboorten plaats. Een der jonggeborenen overleed binnen korten tijd, overigens had geen sterfgeval plaats.

Immigranten van Chineschen landaard uit Nederlandsch Indie.

Op ultimo 1876 waren nog 64 van deze immigranten in de kolonie aanwezig.

Gedurende gemeld jaar zijn 2 overleden en is 1 gedeserteerd.

Immigranten uit Britsch Indie.

Ook gedurende 1876 bleef deze immigratie stilstaan.

Op ultimo December 1876 waren er 2940 in de kolonie aanwezig, te weten: 1647 mannen, 656 vrouwen, 389 jongens en 248 meisjes.

In 1876 werden 55 jongens en 34 meisjes geboren.

In dat jaar zijn overleden 47 mannen, 21 vrouwen, 22 jongens en 19 meisjes.

Gedurende 1876 deserteerden 2 mannen.

De contracten van 1 man en van 1 vrouw werden ontbonden.

De groote sterfte, welke in de vorige jaren onder deze immigranten heeft geheerscht, is geheel en al geweken.

De geleverd wordende arbeid is gedurende het afgeloopen jaar zeer vermeerderd, en heeft over het algemeen stof gegeven tot tevredenheid. Eene spoedige hervatting dezer immigratie wordt dan ook zeer wenschelijk geacht.

126 immigranten hebben door tusschenkomst van den agent-generaal een bedrag van f 19 490,99 in de Surinaamsche Bank gedeponeerd.

Hierbij worden overgelegd:

sub lit. O het verslag van den agent-generaal, betreffende immigratie en kolonisatie, waarin wederom vele belangrijke statistieke opgaven worden aangetroffen;

sub lit. P een staat, aantoonende de aankomst en de verdeeling van immigranten gedurende 1876;

sub lit. Q een staat, aantoonende de mutatien voorgevallen onder de immigranten gedurende 1876; en

sub lit. R een staat, aantoonende het aantal immigranten op elke plantage aanwezig op ultimo December 1876.

§ 2. *Kolonisatie.*

Op ultimo December 1876 bestond het zielental van de Europesche landbouwende kolonisten, afkomstig van de opgeheven kolonisatie te Groningen aan de Saramacca, uit 107 hoofden, te weten: 36 mannen, 32 vrouwen, 20 jongens en 19 meisjes.

In 1876 werd 1 jongen geboren, terwijl 1 man, 6 vrouwen en 3 jongens overleden.

De kolonisten bezaten op den 31sten December 1876 in eigendom 1031 hektaren, waarvan 238 hektaren tot weiland en 63 hektaren tot bouwland waren bestemd. Het laatste was beplant met banannen, aardvruchten en groenten.

Hun veestapel bestond uit 8 paarden, 487 runderen, 2 muilezels, 24 ezels en 8 varkens.

Enkele der Europesche landbouwers, die den landbouw meer in het groot uitoefenen en zich daarbij van inlandsche arbeiders bedienen, gaan vooruit.

P. Nijverheid.

§ 1. *Landbezit, land- en mijnbouw en andere ondernemingen.*

In het jaar 1876 werd vergunning verleend aan 35 personen om in de Boven-Marowijne, Boven-Suriname, Boven-Saramacca, Boven-Coppename en Nickerie nasporingen te doen naar de aanwezigheid van edele metalen.

In het jaar 1877 zijn tot ultimo April nog aan 5 personen voor den tijd van drie maanden gelijke vergunningen verleend.

Dat bij deze nasporingen goede resultaten werden verkregen, blijkt hieruit, dat in 1876 207 554 hektaren, (125 500 in Boven-Marowijne, 74 904 in Boven-Suriname, 3950 in Boven-Saramacca en 3200 in Boven-Commewijne) voor den tijd van één jaar in pacht zijn afgestaan tot het ontginnen van edele metalen, terwijl bovendien de pacht van 28 995 hektaren voor den tijd van een jaar werd vernieuwd, zoodat in 1876 een totaal bedrag van f 23 654,90 aan pachtregt voor die landerijen aan de koloniale kas werd voldaan.

Gedurende het jaar 1877 zijn ook nog vele gronden tot goudexploitatie in pacht uitgegeven; op ultimo April waren uitgegeven 25 572 hektaren, waarvoor, dus à 10 cent per hektare, f 2557,20 ontvangen werd.

Gedurende 1876 zijn verder afgestaan:

in allodialen eigendom en erfelijk bezit 853,9123 hektaren;

in pacht of in gebruik in de buitendistricten 61,62 hektaren.

In de buitenwijken der stad werden slechts vroeger verleende pachten vernieuwd of wel aan anderen overgedragen.

In 1876 zijn geene landerijen in den boezem van het domein teruggekeerd.

Aan 20 personen werd vergunning verleend om in 's lands bosschen hout te kappen en te bewerken.

In 1876 werden geene rentelooze voorschotten krachtens art. 7 van de publicatie van 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) uit de koloniale kas verstrekt.

Bij het Koloniaal Bestuur zijn overwegingen tot nadere regeling van dit onderwerp hangende.

Behalve de algemeene tabellen (1) van de districten worden hierbij gevoegd sub lit. S een staat van de jaren 1872—1876, aanwijzende het aantal plantages, het product en het aantal hektaren in cultuur;

sub lit. T een staat, van de jaren 1872—1876, aantoonende de verkregen productie.

Ter voldoening aan het verlangen uitgedrukt in het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal op het Koloniaal Verslag van 1876 (West-Indie) gaan nog onder litt. U en V, hiernevens twee rapporten van den Gouverneur van Suriname, respectivelijk betreffende den grooten en den kleinen landbouw.

In de maand October 1876 werd te Paramaribo de eerste tentoonstelling gehouden, welke, volgens mededeeling van den Gouverneur, boven verwachting is geslaagd. Van de 818 inzendingen zijn 474 bekroond. Zij duurde, met eene korte tusschenpoozing, van 27 October tot en met 7 December.

Op eene kort daarna gehouden bijeenkomst van belangstellenden is besloten tot de oprigting van eene Surinaamsche Maatschappij van Landbouw, Handel en Nijverheid, waarvan de statuten den 25sten Maart 1877 zijn vastgesteld.

§ 2. *Veeteelt.*

Volgens den sub lit. W hiernevens gevoegden staat blijkt de veestapel in 1876 eene vermindering te hebben ondergaan van 11 muilezels, 10 ezels, 343 schapen en 122 geiten, terwijl het aantal runderen met 128, dat der paarden met 13 en dat der varkens met 194 vermeerderd was.

§ 3. *Handel en scheepvaart.*

In 1876 werden in het *Gouvernementsblad* opgenomen:

onder n°. 18, de verordening van den 29sten December 1876, houdende verlenging van den termijn, vermeld in de laatste alinea van art. 2 der verordening van 20 April 1874 (*Gouvernementsblad* n°. 10).

Bij die verordening wordt het vigerende tarief van inkomende en uitgaande regten tot 31 December 1877 van kracht verklaard;

onder n°. 20, het besluit van den 31sten December 1876, ter uitvoering van art. 49 der verordening van 3 November 1871 (*Gouvernementsblad* 1872 n°. 6), betreffende heffing van de regten op den invoer en uitvoer en scheepvaart.

Hiernevens worden, sub lit. X, gevoegd de volgende staten betreffende het jaar 1876, te weten:

lit. *a.* Invoer;

» *b.* Uitvoer;

» *c.* Opbrengst der regten op in- en uitvoer en scheepvaart;

(1) Deze tabellen zijn ter inzage voor de leden der Kamer ter griffie nedergelegd.

lit. *d.* Staat van ter 's lands waag gewogen en gemeten producten;

» *e.* Aangekomen schepen;

» *f.* Vertrokken schepen;

» *g.* Aanvoer, in- en uitvoer uit entrepôt.

Uit die staten blijkt dat in 1876:

a. 175 schepen, te zamen metende 19 629 ton, in de kolonie zijn aangekomen, waarvan:

uit Nederland	15,	metende 3363 ton,
» Noord-Amerika	31,	» 6359 »
van elders.	129,	» 9907 »

b. 176 schepen, te zamen metende 19 225 ton, zijn vertrokken; waarvan:

naar Nederland	16,	metende 3461 ton,
» Noord-Amerika	29,	» 5875 »
» elders	131,	» 9889 »

c. De aangegeven waarde van den invoer heeft bedragen:

uit Nederland	f 1 228 408,00
» Noord-Amerika	914 047,00
» Engeland	390 412,00
» Demerary	465 395,00
» Barbados	95 373,00
» St. Nazaire	63 279,00
» Cayenne	12 916,00
» Martinique	6 939,00
» Madeira	6 483,00
Totaal . . .	f 3 183 252,00

d. De aangegeven waarde van den uitvoer heeft bedragen:

naar Nederland	f 505 064,00
» Noord-Amerika	872 277,00
» Engeland	969 945,00
» Demerary	410 804,00
» Barbados.	3 672,00
» St. Nazaire	377,00
» Cayenne	422,00
» Jamaïca	7,00
Totaal . . .	f 2 762 568,00

De waarde van den invoer bedroeg in 1876 f 57 837, en die van den uitvoer f 353 233 *meer* dan in 1875.

De invoer van de laatste vijf jaren wees de navolgende cijfers aan:

in 1872	f 3 688 434,00
» 1873	3 952 223,00
» 1874	3 645 370,00
» 1875	3 125 415,00
» 1876	3 183 252,00

of gemiddeld f 3 518 938, dat is f 335 687 meer dan de waarde van den invoer in 1876.

De uitvoer bedroeg in geldswaarde:

in 1872	f 3 247 540,00
» 1873	3 181 274,00
» 1874	2 616 803,00
» 1875	2 409 335,00
» 1876	2 762 568,00

of gemiddeld f 2 843 504, dat is f 80 936 meer dan de waarde van den uitvoer in 1876.

In de drie laatste jaren werden van de voornaamste producten uitgevoerd de hoeveelheden, welke met de gemiddelde waarde per 100 kilogram of per liter in de volgende tabel zijn opgenomen:

	1874.		1875.		1876.	
	Hoeveelheid.	Gemiddelde prijs.	Hoeveelheid.	Gemiddelde prijs.	Hoeveelheid.	Gemiddelde prijs.
Suiker. . . .	10 947 594 K.G.	f 16,17 ^{8}	8 903 058 K.G.	f 16,78 ^{9}	10 062 424 K.G.	f 16,78 ^{8}
Katoen . . .	57 814 ^{5} »	85,95 ^{2}	65 959 »	85,82 ^{7}	64 338 ^{5} »	82,11 ^{1}
Koffij	467 »	117,77 ^{3}	644 »	121,73 ^{9}	325 ^{5} »	120,43
Cacao	1 102 708 »	39,87 ^{7}	1 153 431 »	44,48 ^{3}	1 347 534 »	48,94 ^{6}
Rum	916 779 liter.	0,22 ^{9}	757 774 liter.	0,25	748 113 ^{5} liter.	0,28 ^{5}
Melasse . . .	1 241 089 »	0,07	1 134 079 »	0,09	1 542 228 »	0,06 ^{6}

§ 4. *Zeebrieven.*

In 1876 werden 2 zeebrieven afgegeven.

§ 5. *Passen voor vaartuigen.*

Het aantal in 1876 afgegeven passen bedraagt 166, waaronder 59 voor Nickerie en Coronie.

§ 6. *Betonning, bebakening en loodswezen.*

De tonneboeijen werden geregeld nagezien en verwisseld, en de ligging van enkele voor zooveel noodig gewijzigd.
Het vuurschip werd in April 1876 binnengesleept en, na herstellingen te hebben ondergaan, op 1°. Mei daaraanvolgende weder op zijne plaats vertuid.
Het schip werd toen tevens voorzien van een nieuw drielichts lenticulair toestel van de zesde grootte.
Wegens gebleken onvoldoende constructie der lantaarnen, werd deze toestel in Augustus 1876 afgekeurd en naar Nederland teruggezonden. Sedert dien tijd is het lichtschip weder voorzien van de gewone bollantaarnen. (1)
De lantaarn van den lichttoren op Galibi aan de Marowijne, en de wachterswoningen aldaar, werden voor zooveel noodig hersteld.

Q. Briefwisseling.

De briefkaarten werden op den 1sten Julij 1876 ingevoerd.
In November 1876 werd mededeeling ontvangen van de wijziging in het port der brieven, welke tusschen Suriname en de landen der algemeene postvereeniging, langs den weg van Nederland, in de gesloten Nederlandsche West-Indische brievenmalen worden gewisseld.
In 1877 werden in het *Gouvernementsblad* afgekondigd:

onder n°. 4, het Koninklijk besluit van den 7den Februarij 1877, n°. 12, *houdende nadere regeling van het port der brieven en verdere stukken, die tusschen het Rijk en zijne kolonien in Oost- en West-Indie worden gewisseld, en zulks met intrekking der Koninklijke besluiten van* 10 *Julij* 1875, *n°.* 46, *en van* 24 *Januarij* 1876 (Staatsbladen n°s. 32 en 33, Gouvernementsbladen n°s. 20 en 6);

onder n°. 5:

1°. het Koninklijk besluit van den 29sten Mei 1875 (*Staatsblad* n°. 80), *betrekkelijk de plaatsing in het* Staatsblad *van de op* 9 *October* 1874 *te Bern gesloten internationale postconventie, benevens het proces-verbaal van de uitwisseling der ratificatien*;

2°. het Koninklijk besluit van den 4den Februarij 1877 (*Staatsblad* n°. 18), *bepalende de plaatsing in het* Staatsblad *van de op* 19 *Januarij* 1877 *te Bern onderteekende verklaring, waarbij Nederland voor de Nederlandsche kolonien toetreedt tot de bepalingen van het verdrag van* 9 *October* 1874, *betrekkelijk de oprigting van eene algemeene postvereeniging:*

onder n°. 7, de resolutie van den 16den April 1877, lit. B, n°. 9, *bepalende de plaatsing in het* Gouvernementsblad *van een extract van het op* 1°. *Mei a. s. in werking tredende reglement van den* 3*den Maart* 1877, *voor het postverkeer tusschen Nederland en de kolonien Suriname en Curaçao.*

De zuivere opbrengst der posterij beliep, na aftrek van f 1184,68 wegens porto's op de gouvernements-dienstbrieven en drukwerken, de teruggezondene ongefrankeerde brieven met nader adres en de rebuten, met inbegrip van f 4 977,62⁵ wegens verkochte postzegels en briefkaarten, de som van f 9778,57⁵, zijnde f 443,83⁵ meer dan in 1875.
De sub lit. IJ hierbij gevoegde staat toont aan het getal der gedurende 1876 ontvangen en verzonden brieven, drukwerken en monsters, per mail en per gewone scheepsgelegenheid, alsmede eene vergelijking van de cijfers met die betreffende het jaar 1875.

's Gravenhage, den

De Minister van Kolonien,
F. ALTING MEES.

(1) Het toestel is verruild tegen een ander, dat in de maand Julij is verscheept.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE A.

N°. 57.

VERSLAG, loopende van 1 Januarij tot ultimo December 1876, omtrent de uitvoering, gegeven aan de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164), houdende opheffing van de slavernij in de kolonie Suriname.

Artt. 5 — 7 *der wet. Van de tegemoetkoming.*

In 1876 werd geene tegemoetkoming uitbetaald voor de vrijverklaring der slaven.

Er bleven op ultimo December 1876, even als in het daaraan voorafgaande jaar, onbetaald vijf staten wegens plantage- en zes wegens privé-slaven.

Bedrag der tegemoetkoming.

Het totaal bedrag der uitbetaalde tegemoetkoming tot ultimo December 1876 is f 9 842 725,21, terwijl nog onvoldaan was de som van f 21 113,61⁵, waarvan een bedrag van f 9 833,09⁵ opgevorderd en van f 11 280,52 nog niet opgevorderd is geworden.

School- en godsdienstig onderwijs.
Alin. 3 *van art.* 19 *en art.* 25 *der wet.*

Het niet bezoeken van de scholen in de districten is toegenomen.

In het district Boven-Para moest de school op den houtgrond Onverwacht, ten gevolge van het steeds verminderende aantal leerlingen worden opgeheven.

Te Paramaribo liet ook het geregeld schoolbezoek onder de kinderen van de hierbedoelde volksklasse zeer veel te wenschen over.

Ten einde het in het geheel niet bezoeken van de school, en ook het veelvuldig schoolverzuim, zoowel te Paramaribo, als in de districten, krachtig tegen te gaan, zijn bepalingen tot invoering van den leerpligt opgenomen in eene door den Gouverneur vastgestelde en aan het Opperbestuur ter bekrachtiging aangeboden verordening: » houdende voorloopige voorzieningen betreffende het lager onderwijs in afwachting van eene definitive regeling van dat onderwerp." (1)

Ondersteuning van hulpbehoevenden. Verpleging van zieken en begrafeniskosten. Betaalde onderstandsgelden.

Het weldadigheidsgesticht 's lands grond Boniface voldoet beter aan zijne bestemming, dan men immer had mogen verwachten.

(1) Op den 28sten April 1877 is het berigt ontvangen, dat er bij den Koning geen voornemen bestaat om ten aanzien van de bedoelde verordening gebruik te maken van de bevoegdheid tot vernietiging, voorbehouden bij het 2de lid van art. 49 van het Regeringsreglement.

Het wordt beheerd door eene commissie van regenten.

Op ultimo December 1876 stonden onder het toezigt van de regenten 171 ouden en gebrekkigen en 449 weezen, onder welken 37 weezen van immigranten.

Binnen het gesticht genoten 160 ouden en gebrekkigen huisvesting en verpleging, en daarenboven nog 22 kinderen, die te jong zijn om van hunne aldaar inwonende moeders te worden gescheiden.

De school aldaar werd zeer goed bezocht; zij telde op ultimo December 116 leerlingen, dus 17 meer dan op ultimo December 1875.

De kosten van het voormeld gesticht hebben in 1876, met inbegrip van de kleeding van de ouden en gebrekkigen en van de weezen, en het salaris van den directeur-armverzorger, f 48 958,94 bedragen.

De voorschriften ten aanzien van de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages zijn wederom zooveel doenlijk gehandhaafd, terwijl voorstellen ter aanvulling van de bestaande leemten en ter verbetering van het gebrekkige bij de Koloniale Staten aanhangig zijn gemaakt.

Wegens begrafeniskosten voor onvermogenden, waaronder immigranten, werd in 1876 de som van f 5251,77 uitgegeven.

Verpligting tot arbeid. Sluiting van werkovereenkomsten. Art. 24 *der wet.*

Die verpligting is sedert de opheffing van het Staatstoezigt voor de vrijgemaakten vervallen.

De Kreolen-arbeiders betoonen, behalve in de districten Nickerie en Coronie, steeds een afkeer voor het sluiten van werkovereenkomsten. Hunne geneigdheid om op zich zelven op de kleine grondjes den kleinen landbouw uit te oefenen, is geenszins verminderd, ofschoon de opbrengst van die grondjes in den regel zeer luttel is.

Oproeping van arbeiders tot gouvernementsdiensten. Art. 28 *der wet.*

Dergelijke oproepingen worden niet meer gedaan.

Lediggang en zwerverij. Art. 29 *der wet.*

De bepalingen tegen lediggang en zwerverij, opgenomen in de strafverordening van 1874, hebben eene zeer gewenschte uitwerking gehad. Eenige noodzakelijk gebleken wijzigingen zijn opgenomen in het thans aanhangige ontwerp der herziene strafverordening van 1874.

Jaarlijksche belasting der vrijgemaakten.

De opbrengst van de belasting op het personeel, ingevoerd bij de verordening van den 3den Februarij 1874 (*Gouvernementsblad* n°. 3), was ook in 1876, voor zooveel de Kreolen-arbeiders betreft, boven verwachting gunstig.

Overzigt van den tegenwoordigen toestand.

Volgens de ingekomen staten der districts-commissarissen waren op ultimo December 1876, 8864 geëmancipeerden op de onderscheidene plantages werkzaam, tegen 9127 op ultimo December 1875.

Zij gedroegen zich ook in 1876 zeer rustig, betaalden de hun opgelegde belastingen vrij geregeld en onderwierpen zich gereedelijk aan de wettelijke bepalingen.

Over het algemeen valt over hun gedrag overal zeer te roemen.

Gevallen van oproer of van eenig verzet doen zich nimmer onder hen voor.

Geregelde arbeid laat onder hen echter bij voortduring veel te wenschen over, hoewel het door hen verrigt werk niet onbelangrijk mag genoemd worden.

In zedelijkheid schijnen zij in het algemeen niet vooruit te zijn gegaan. Hunne verspreide vestigingsplaatsen maken den arbeid der geestelijken zeer moeijelijk.

Van den heilzamen invloed van het onderwijs hebben de geëmancipeerden weinig besef; het is hun daarom in den regel vrij onverschillig of hunne kinderen al dan niet schoolgaan.

Gevallen van afgoderij en bijgeloof kwamen onder de bedoelde bevolking in den laatsten tijd veel voor.

Het is echter buiten twijfel, dat de pogingen van godsdienstleeraars en onderwijzers, tot hare beschaving aangewend, niet vruchteloos zijn.

De vorderingen van de jongens en meisjes in de scholen, waar aan de bedoelde volksklasse onderrigt wordt gegeven, vooral in die te Paramaribo, zijn toch, in weerwil van het veelvuldig schoolverzuim, inzonderheid bij de jongens, vrij bevredigend. Verscheidene hunner hebben in 1876, na afgelegd examen, eene acte als onderwijzer van den vierden rang verkregen.

De invoering van leerpligt zal in eene noodwendige behoefte voorzien en blijken eene weldaad voor de kinderen der geëmancipeerden te zijn.

Naar mijn inzien, zullen de middelen tot beschaving der bedoelde goedaardige en zeer vreedzame bevolking aangewend, mits daarbij met tact en volharding worde te werk gegaan, op den duur zeer zeker, zij het ook langzamerhand, tot eene gewenschte uitkomst leiden.

De Gouverneur der kolonie Suriname,

C. A. VAN SYPESTEYN.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE B.

N°. 58.

ZITTING DER KOLONIALE STATEN van Dingsdag 8 Mei 1877, ter opening van de gewone vergadering.

De heer J. DE JONG, benoemd Voorzitter, opent, tegen negen ure 's voormiddags, de vergadering en benoemt de heeren BARNET LYON, DA COSTA, SAILE VANIER en VERBEEK tot leden der Commissie die den heer Gouverneur bij Zijner Excellentie's aankomst in het gebouw der Staten ontvangen en in- en uitgeleide doen zal.

De Raad van Bestuur vereenigt zich in de vergaderzaal.

ZIJNE EXCELLENTIE DE GOUVERNEUR, die zich op de in het programma omschreven wijze naar het gebouw der Staten begeven heeft, wordt, na een kort tijdsverloop aldaar aangekomen, in de vergaderzaal geleid.

ZIJNE EXCELLENTIE DE GOUVERNEUR plaatst zich op den voor hem bestemden zetel en houdt de navolgende openingsrede:

MIJNE HEEREN VOORZITTER, ONDERVOORZITTER EN LEDEN VAN DE KOLONIALE STATEN!

Bij de overweging van den gang der zaken in deze kolonie kan het niet aan de aandacht ontgaan, dat, vooral in de laatste jaren na de opheffing van het Staatstoezigt, elke jaarkring niet alleen zijn eigenaardigen invloed op den toestand alhier heeft uitgeoefend, maar dat er daarenboven die meer gewigtige en ingrijpende veranderingen — men zou haast zeggen omkeeringen — plaats vonden, welke in eene maatschappij, die zich moet opheffen en hervormen, niet kunnen achterwege blijven.

Suriname heeft zwaar onder de schokken en wisselingen, welke daarmede gepaard gingen, geleden, en de algemeene achteruitgang en gedruktheid, die er aanvankelijk de gevolgen van waren, beheerschen steeds den geheelen toestand.

Ook dit laatste zittingjaar leverde weder in ruime mate zijne bezwaren op, en ik noem daaronder in de eerste plaats, dat er geen arbeidskrachten werden aangevoerd. Dat van die, welke aanwezig waren, *meer* arbeid verkregen is dan vroeger, kan daartegen slechts ten deele opwegen, omdat alleen in geregelden aanvoer van arbeid waarborg is te vinden voor duurzame vermeerdering van product en uitbreiding van den kolonialen landbouw. Die geregelde aanvoer, vertrouw ik, dat, thans zeer bevorderd zal worden door de verordening tot oprigting van een immigratiefonds.

Behalve op de regeling van deze even gewigtige als moeijelijke zaak, zij het mij vergund U op eenige feiten te wijzen, welke aantoonen dat er ook in het afgeloopen zittingjaar in den toestand der kolonie weder lichtpunten te vinden zijn. Zoo mogt de werking van onderscheidene der door mij, voor zooveel noodig met uwe medewerking, ingevoerde verordeningen en regelingen al meer en meer aan alle billijke verwachtingen voldoen. Als voor een groot deel gevolgen daarvan, kan ik U speciaal op deze uitkomsten wijzen:

de productie overtrof die van het vorige jaar;

het getal misdrijven was minder;

de opbrengst der middelen was aanmerkelijk — niet minder dan f 120 000 — hooger dan de raming;

de sterfte, in verhouding tot de geboorten, was veel minder dan in de laatste jaren.

Voegt bij deze gunstige verschijnselen de rijzing in de prijzen der hoofd-producten, de opbrengst aan goud, — waarvan van 1 Januarij tot 4 Mei van dit jaar reeds voor eene waarde van f 90 000 alleen per Fransche mailboot werd uitgevoerd, — de meerdere opgewektheid, die zich bij gelegenheid der eerste tentoonstelling alhier gehouden, zoowel als bij het tot stand komen der Surinaamsche Maatschappij van Landbouw, Handel en Nijverheid, onder de ingezetenen heeft geopenbaard, — dan voorzeker zult Gij er U met mij in kunnen verheugen, dat niet alles teleurstelling en achteruitgang was wat wij gedurende het vorige zittingjaar in Suriname ondervonden.

Ik zal in geene opsomming treden van hetgeen mijn Bestuur in dit zittingjaar hoopt tot stand te brengen. De gewigtige reeds bij U aanhangig gemaakte regelingen staan daarbij op den voorgrond, en andere, ook finantiele regelingen zullen U worden aangeboden. Vooral echter wensch ik mijne aandacht te wijden aan de verbetering van het onderwijs. De U in zekeren zin reeds toegezegde regeling voor de bewaarscholen zal niet achterwege blijven. Ten opzigte van het lager onderwijs ben ik door de verordening, die nu zal worden afgekondigd, in staat gesteld, om de meest noodige voorzieningen te nemen; en voor eene regeling van het middelbaar onderwijs, thans in overweging, is reeds aanvankelijk een crediet op de begrooting van het loopende jaar beschikbaar gesteld. Door dit alles op eene voor de kolonie gepaste wijze te doen zamenwerken, zal de volksontwikkeling krachtig bevorderd worden en de gunstige gevolgen daarvan zullen zich spoedig doen gevoelen.

De begrooting voor het dienstjaar 1878, welke U heden met de bijhoorende stukken wordt aangeboden, getuigt van de gedragslijn, welke ik, getrouw aan mijne bekende finantiele beginselen, bij de zamenstelling heb moeten volgen. Met de uiterste zuinigheid is wat ik werkelijk noodig achtte, zoowel voor den goeden gang van de dienst

als tot verbeteringen, die al dadelijk in aanmerking konden komen, onder uitgaaf gebragt, immers voor zoover daartegen geen overwegende bezwaren bestonden. Ik twijfel geenszins of zij zal met de gewone welwillendheid door Uwe vergadering worden onderzocht en behandeld, en bij onze gedachtenwisseling over dit onderwerp zal weder blijken van denzelfden geest van zamenwerking in het belang der kolonie, die reeds zoovele malen mijne moeijelijke taak heeft verligt en die ongetwijfeld den goeden gang van zaken heeft bevorderd.

Ik verklaar de vergadering der Koloniale Staten g pend.

ZIJNE EXCELLENTIE DE GOUVERNEUR verlaat, na h uitspreken dezer rede, geleid door de Commissie, de v gaderzaal.

De Commissie wordt voor hare verrigting bedankt de vergadering tot straks verdaagd.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE C.

N°. 59.

STAAT

van de bevolking in de districten op ultimo December der jaren 1863, 1872, 1873, 1875 en 1876.

DISTRICTEN.	VELD- EN FABRIEKARBEIDERS.										OUD
	IMMIGRANTEN.					NIET-IMMIGRANTEN.					
	1863.	1872.	1873.	1875.	1876.	1863.	1872.	1873.	1875.	187	186
Boven-Cottica	»	»	»	27	28	1 120	674	580	509	50	5
Perica	15	38	125	101	99	664	285	192	76	9	3
Boven-Commewijne	»	103	180	100	90	470	358	184	57	11	2
Commetewane	33	122	190	76	56	921	624	515	375	38	4
Beneden-Commewijne	4	171	534	400	304	1 549	1 756	1.345	1 225	1 18	8
Beneden-Cottica	4	496	1 078	1 260	571	2 685	1 902	1 328	1 172	1 02	1 3
Matappica	5	234	342	296	223	1 383	846	664	566	64	
Boven-Suriname	27	68	308	328	214	628	571	848	625	51	
Beneden-Suriname	44	155	318	345	975	1 693	1 662	643	592	46	
Boven-Para	»	»	49	37	33	845	798	589	345	63	
Beneden-Para	57	3	120	70	33	1 650	742	694	496	42	
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	67	49	61	»	»	
Beneden-Saramacca	47	217	423	347	391	1 012	946	847	813	74	
Nickerie	61	607	563	383	356	1 075	1 134	1 177	1 295	1 25	
Coronie	»	»	69	232	232	1 062	1 043	1 057	981	87	
	297	2 214	4 299	4 002	3 605	16 824	13 390	10 724	9 127	8 86	9

	OVERIGE BEVOLKING.										TOTAAL.				
	OUDEN, GEBREKKIGEN EN KINDEREN.					EIGENAREN, GEZAGVOERDERS, OPZIGTERS, ENZ.									
187	1863.	1872.	1873.	1875.	1876.	1863.	1872.	1873.	1875.	1876.	1863.	1872.	1873.	1875.	1876.
50	506	446	396	395	289	69	104	129	431	582	1 695	1 244	1 105	1 362	1 403
9	398	191	158	75	86	39	42	37	200	210	1 116	556	512	452	485
11	228	255	170	60	67	27	32	57	351	422	725	748	591	568	696
38	463	407	305	189	227	43	58	70	230	210	1 460	1 211	1 080	870	881
1 18	883	1 112	786	774	671	76	230	332	343	360	2 512	3 269	2 997	2 742	2 520
1 02	1 324	1 335	1 099	944	658	118	214	256	267	238	4 131	3 947	3 761	3 643	2 491
64	810	640	422	423	421	77	82	175	384	294	2 275	1 802	1 603	1 669	1 581
51	348	387	381	289	304	39	165	1 040	904	1 085	1 042	1 191	2 577	2 146	2 120
46	965	980	378	305	485	90	267	109	268	437	2 792	3 064	1 448	1 510	2 357
63	664	799	492	283	397	63	107	1 336	1 713	1 189	1 572	1 704	2 466	2 378	2 257
42	693	447	429	225	250	208	258	227	656	669	2 608	1 450	1 470	1 447	1 379
»	39	57	26	»	»	10	133	215	348	338	116	239	302	348	338
74	482	655	574	544	498	85	371	568	814	779	1 626	2 189	2 412	2 518	2 414
1 25	412	500	403	527	447	59	105	121	113	131	1 607	2 346	2 264	2 318	2 187
87	786	887	868	799	822	211	330	352	664	717	2 059	2 260	2 346	2 676	2 643
8 86	9 001	9 118	6 887	5 832	5 622	1 214	2 498	5 024	7 686	7 661	27 336	27 220	26 934	26 647	25 752

STAAT

houdende opgaaf der zaken volgens de strafverordening van 1874

behandeld van Julij 1874 — 1 Julij 1875.

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.		Aard der overtredingen.	Overtreden artikelen der Strafvordering.	Aantal zaken.	Behandeld: Na schriftelijke dagvaarding.	Behandeld: Na mondelinge dagvaarding.	Behandeld: Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	BEKL Veroordeeld.	ZE RDE komen. Art. 153.
1.	2.		3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	13.
Marienburg.	Ommeg. regter.	A.	Rondventen van koopwaren zonder vergunning.	26	1	1	»	»	»	1	1	»
Groningen.	Idem.	B.	Het als ingezetenen van een district gehouden om dienst te doen bij de gewapende burgermagt, verzuimen aangifte te doen bij den burgerkapitein van de vestiging in het district.	27	3	3	»	»	1	6	6	»
Idem.	Idem.	C.	Het als voren niet kennis geven van vertrek uit het district.	29	1	1	»	»	»	1	1	»
Marienburg.	Idem.	D.	Niet geven van het sein bij ontstaan van brand.	33	1	1	»	»	»	1	1	»
Paramaribo.	Idem.	E.	Het niet voldoen aan eene aanschrijving van districts-commissarissen om binnen 14 dagen in orde te brengen de communicatie langs eene plantage waar hij gezagvoerder is.	36	1	1	»	»	»	1	1	»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	F.	Het als beheerder van plantage niet tijdig indienen van statistieke tabellen.	44	1	1	»	»	»	1	»	»
Marienburg.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	2	»
Paramaribo.	Kantonregter.	G.	Beleedigingen van bedienende beambten in de waarneming hunner bediening.	46	6	2	4	»	»	6	6	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	4	2	»	2	»	5	4	»
Marienburg.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	3	2	1	»	»	5	5	»
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	2	1	»	1	»	2	2	»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	H.	Beleediging van een bevelhebber der openbare magt.	47	1	1	»	»	»	1	1	»
Idem.	Idem.	I.	Weigering om bijstand te verleenen.	49	2	2	»	»	»	2	2	»
Paramaribo.	Idem.	J.	Moedwillige mishandeling (toebrengen van slagen, kwetsuren enz.).	59	28	3	25	»	»	(1) 34	30	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	120	109	2	9	2	(2) 184	151	»
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	40	5	30	5	1	(3) 49	44	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	50	17	25	8	1	62	52	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	92	46	30	16	8	(4) 133	103	»
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	34	4	»	30	»	44	39	»
Paramaribo.	Idem.	K.	Het niet doen van aangifte bij overlijden.	61	1	1	»	»	»	1	»	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	2	1	1	»	»	2	2	»
			Transporteren . . .		395	206	118	71	13	543	453	»

BEKL… Verordeeld.	…ZE …RDEN: komen. Art. 153.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	De personen in n°. 11 zijn veroordeeld: Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 1 tot 2 maanden.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 14 dagen tot 1 maand.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 7 tot 14 dagen.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van minder dan 7 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 1 tot 2 maanden.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 14 dagen tot 1 maand.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 7 tot 14 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de art. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
11.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26. (*)	27.	28.	29.	30.	31.	32.
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	1	»	»	»	
6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	6	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	
2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
6	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	2	»	
4	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	
5	»	»	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
2	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	1	1	1	»	»	»	
30	»	(a) 2	»	1	1	»	6	»	»	»	3	19	2	21	1	5	»	»	»	
151	»	»	»	2	16	61	17	1	»	7	1	46	27	73	22	1	»	1	»	
44	»	»	»	2	9	19	7	»	»	»	»	7	3	10	3	»	»	»	»	
52	»	1	»	9	8	2	7	»	»	1	1	24	4	28	»	4	»	»	»	
103	»	9	1	24	18	24	13	»	»	»	»	24	31	55	»	3	»	(5) 1	»	
39	»	»	»	8	9	1	1	»	»	»	»	20	7	27	»	1	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
53	»	12	1	46	68	112	53	1	»	8	10	155	75	230	28	17	»	5	»	

(*) Hierbij zijn berekend subsidiaire gevangenisstraffen, uitgesproken voor de proceskosten.

(a) Hoewel de regter zich niet bij vonnis heeft onbevoegd verklaard, maar de zaken ter vervolging heeft gezonden naar den advocaat-generaal, behoorden zij hier in rekening gebragt te worden.

(1) 1 persoon stond tevens teregt wegens beleediging van een beambte; 2 id wegens beleediging, 1 id. wegens 's nachts zich bevinden in eens anders eigendom zonder vergunning.

(2) 1 persoon stond tevens teregt wegens overtreding van art. 116 en 8 personen wegens beleediging.

(3) 1 persoon stond tevens teregt wegens hoon, 2 wegens beleediging en 3 wegens overtreding van art. 115.

(4) 14 personen stonden tevens teregt wegens beleediging en 2 wegens overtreding van art. 133.

(5) Van dit appel is gedesisteerd.

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.		Aard der overtredingen.	Overtreden artikelen der Strafvordering.	Aantal zaken.	Behandeld: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	Beklaagden: Veroordeeld.
1.	2.		3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
			Per transport	. . . .	395	206	118	71	13	543	453
Paramaribo.	Kantonregter.	L.	Hoon.	63 en 64	11	1	10	»	2	12	8
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	16	13	»	3	»	(1) 23	21
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	15	»	12	3	1	(2) 16	16
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	7	7	»	»	»	7	6
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	3	1	1	1	»	4	4
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	2	»	»	2	»	2	2
Paramaribo.	Kantonregter.	M.	Eenvoudige beleediging.	65	13	»	13	»	»	16	15
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	57	45	1	11	»	62	46
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	2	»	1	1	»	2	1
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	14	6	2	6	»	14	13
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	24	10	10	4	2	27	21
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	21	2	»	19	»	24	20
Paramaribo.	Kantonregter.	N.	Eenvoudige diefstal van voorwerpen beneden de waarde van f 25 en poging daartoe.	66	22	1	21	»	5	23	22
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	22	12	2	8	4	(3) 24	19
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	9	1	8	»	»	15	5
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	14	3	6	5	»	16	15
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	4	3	1	»	»	6	3
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	13	2	»	11	»	13	11
Paramaribo.	Kantonregter.	O.	Idem op eene plantage of grond door aldaar arbeidende personen en poging daartoe.	67	2	1	1	»	»	2	2
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	29	13	»	16	»	(4) 48	39
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	66	10	14	42	»	89	75
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	132	66	36	30	8	(5) 203	170
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	19	2	»	17	1	(6) 26	25
Coronie.	Kantonregter.	P.	Het laten loopen van vee over eens anders grond.	71	1	»	1	»	»	1	1
Marienburg.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
Paramaribo.	Kantonregter.	Q.	Dooden en verwonden van dieren.	78/81	1	»	1	»	»	1	1
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	2	2
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	2	»	»	2	»	2	1
Paramaribo.	Kantonregter.	R.	Gebruiken van andere dan wettelijke maten en gewigten.	86	4	4	»	»	1	7	7
			Transporteren	. . . .	923	412	259	252	37	1232	1026

...DEN:			DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD:																
Hebben de regtsvervolging voor- komen. Art. 153.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts commissaris de zittingen bijwoonde.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 1 tot 2 maanden.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 14 dagen tot 1 maand.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 7 tot 14 dagen.	Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van minder dan 7 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 1 tot 2 maanden.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 14 dagen tot 1 maand.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 7 tot 14 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26. (*)	27.	28.	29.	30.	31.	32.
»	12	1	46	68	112	53	1	»	8	10	155	75	230	28	17	»	5	»	
»	(a) 2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	21	»	21	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	16	»	16	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	6	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	»	15	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	46	»	46	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	»	13	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	21	»	21	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20	»	20	»	»	»	1	»	
»	»	»	17	2	1	»	1	1	»	»	»	10	10	9	»	»	»	»	
»	»	»	»	5	12	1	»	»	1	»	»	12	12	6	»	»	»	»	
»	5	»	4	»	1	»	»	»	»	»	»	4	4	»	»	»	»	»	
»	»	»	11	»	3	»	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	1	»	
»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	3	3	»	»	»	»	»	
»	»	»	8	3	»	»	»	»	»	»	»	5	5	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
»	»	"	»	2	30	»	»	»	»	»	7	29	36	5	10	»	»	»	
»	2	»	39	32	3	»	»	1	»	»	»	72	72	»	3	»	2	»	
»	5	»	71	65	16	»	»	1	1	3	13	97	110	»	13	»	»	»	
»	»	2	15	9	»	»	»	»	»	»	1	15	16	»	1	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	2	2	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	1	»	»	
»	26	3	215	189	180	55	2	3	12	13	357	328	685	48	44	1	9	»	

(a) Hoewel de regte[r] zich niet bij vonni[s] heeft onbevoegd ver[-] klaard, maar de zake[n] ter vervolging heef[t] gezonden naar de[n] advocaat-generaal, behoorden zij hier i[n] rekening gebragt t[e] worden.

(1) 6 personen stonde[n] tevens teregt wegen[s] overtreding van art[.] 115.

(2) 3 als voren.

(3) 1 persoon stond te[-] vens teregt wegen[s] beleediging en 1 we[-] gens het zonder per[-] mit uitoefenen va[n] het bedrijf van vis[-] scher.

(4) 2 personen stonde[n] tevens teregt wegen[s] onwil om te werke[n] en 1 wegens het toe[-] brengen van slagen.

(5) 2 idem wegens he[t] met der woon verla[-] ten van de plantag[e] zonder kennisgeving[,] 4 idem wegens onwi[l] om te werken (art[.] 132), 5 idem wegen[s] willekeurig verlate[n] van het hospitaa[l] (art. 102).

(6) 6 idem wegens on[-] wil om te werken[,] 1 wegens toebrenge[n] van slagen.

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.		AARD DER OVERTREDINGEN.	Overtreden artikelen der Strafvordering.	Aantal zaken.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	BEKLAAG… Veroordeeld.	Vrijgesproken of ontslagen van … komen. Art. 153.	…
1.	2.		3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
			Per transport	. . . .	923	412	259	252	37	1232	1026	1[illegible]	»
arienburg.	Ommeg. regter.	S.	Verkoopen van gereedschappen.	98	2	1	1	»	»	4	4	[illegible]	»
Idem.	Idem.	T.	Tekortkoming in verpligtingen betreffende de geneeskundige praktijk.	101	5	5	»	»	»	5	3	[illegible]	»
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	U.	Overtreding van art. 26 der verordening betreffende de geneeskundige regeling, voor plantages en gronden.	102	17	11	»	6	»	24	21	[illegible]	»
aramaribo.	Ommeg. regter.	U.	Idem.	id.	12	1	4	7	1	18	15	[illegible]	»
arienburg.	Idem.	U.	Idem.	id.	16	4	6	6	»	(1) 23	21	[illegible]	»
roningen.	Idem.	U.	Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	1	[illegible]	»
aramaribo.	Kantonregter.	V.	Lediggang en zwerverij.	103 en 104	49	34	15	»	29	51	49	[illegible]	»
ieuw Rotterdam.	Idem.	V.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	(2) 1	1	[illegible]	»
oronie.	Idem.	V.	Idem.	id.	1	»	1	»	»	1	1	[illegible]	»
arienburg.	Ommeg. regter.	V.	Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	1	[illegible]	»
aramaribo.	Kantonregter.	W.	's nachts zich bevinden op eens anders eigendom zonder vergunning.	105	1	»	1	»	1	1	1	[illegible]	»
roningen.	Ommeg. regter.	X.	Vrijwillig huisvesting verleenen aan iemand die geen middel van bestaan heeft.	106	1	1	»	»	»	2	»	[illegible]	»
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	IJ.	Verlaten van plantage zonder kennisgeving.	112	1	1	»	»	»	2	2	[illegible]	»
arienburg.	Ommeg. regter.	IJ.	Idem.	id.	10	9	1	»	2	17	17	[illegible]	»
aramaribo.	Kantonregter.	Z.	Uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal in het openbaar.	115	14	2	12	»	2	17	13	[illegible]	»
ieuw Rotterdam.	Idem.	Z.	Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	1	[illegible]	»
oronie.	Idem.	Z.	Idem.	id.	6	»	2	4	»	8	8	[illegible]	»
arienburg.	Ommeg. regter.	Z.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1	[illegible]	»
roningen.	Idem.	Z.	Idem,	id.	1	»	»	1	»	1	1	[illegible]	»
aramaribo.	Kantonregter.	*aa.*	Verwekken van burengerucht en rustverstoring.	116	6	»	6	»	»	10	9	[illegible]	»
ieuw Rotterdam.	Idem.	*aa.*	Idem.	id.	3	2	»	1	»	4	3	[illegible]	»
aramaribo.	Ommeg. regter.	*aa.*	Idem.	id.	2	1	1	»	»	4	4	[illegible]	»
Idem.	Idem.	*bb.*	Afsnijden van veldvruchten, om op de plaats zelve te gebruiken.	117	9	»	1	8	»	19	18	[illegible]	»
arienburg.	Idem.	*bb.*	Idem.	id.	10	3	4	3	»	13	12	[illegible]	»
roningen.	Idem.	*bb.*	Idem.	id.	3	»	»	3	»	3	3	[illegible]	»
			Transporteren	. . . .	1098	491	314	293	72	1465	1236	20[illegible]	»

...veroordeeld.	Vrijgesproken of ontslagen van ... komen. Art. 153.	...EZE ...ERDEN: 13.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD: Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
1.		13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26. (*)	27.	28.	29.	30.	31.	32.
026	1	»	26	3	215	189	180	55	2	3	12	13	357	328	685	48	44	1	9	»	
4		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»	
3		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	(3) 1	»	
21		»	»	»	»	»	3	8	»	»	»	»	10	2	12	6	»	»	»	»	
15		»	»	1	7	6	2	»	»	»	»	»	»	15	15	»	»	»	»	»	
21		»	»	»	1	9	8	1	»	»	»	»	2	11	13	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
49		»	»	»	31	14	»	»	»	»	»	3	1	»	1	14	4	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
2		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
17		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	17	»	17	»	»	»	»	»	
13		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	»	13	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
8		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
9		»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	8	1	9	»	»	»	»	»	
3		»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	1	1	2	»	»	»	»	»	
4		»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	3	1	4	»	»	»	»	»	
18		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	18	»	18	»	»	»	»	»	
2		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	»	12	»	»	»	»	»	
3		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	»	»	
6	20	»	26	4	254	220	199	64	2	3	12	16	465	360	825	69	48	1	10	»	

(1) 6 personen stonde[n] tevens teregt wege[n] vernielen van voor[-] werpen (art. 136).

(2) 1 persoon stond te[-] vens teregt wegen uitoefening van h[et] bedrijf van vissche[n] zonder permit.

(3) Van dit appel is ge[-] desisteerd.

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.		AARD DER OVERTREDINGEN.	Overtreden artikelen der Strafvordering.	Aantal zaken.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	BEKLAAG… Veroordeeld.	Vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging voorkomen. Art. 153.	13.
1.	2.		3	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	1	13.
			Per transport	. . . .	1098	491	314	293	72	1465	1236	2	»
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	cc.	Jagen en visschen op eigendom van het Gouvernement of een ander zonder vergunning.	118	6	4	»	2	»	8	6		»
aramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	6	5	1	»	»	11	10		»
Idem.	Kantonregter.	dd.	Bezitter van vuurwapenen zonder port d'armes.	120	2	»	2	»	1	2	1		»
ieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	2	2		»
aramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	4	4	»	»	»	7	7		»
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	ee.	Uitoefenen van het beroep van visscher zonder permit.	122	3	3	»	»	»	5	4		»
larienburg.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	6	3	3	»	2	13	12		»
aramaribo.	Kantonregter.	ff.	In het bezit hebben van een open corsaal zonder permit.	123	14	2	12	»	6	15	14		»
ieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	4	4	»	»	2	4	4		»
aramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	13	13	»	»	»	37	35		»
larienburg.	Idem.		Idem.	id.	33	28	4	1	3	38	38		»
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	gg.	Vervoer van plantage-producten zonder bewijs van herkomst.	124 en 125	1	1	»	»	»	1	1		»
oronie.	Idem.		Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	2		»
aramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1		»
Idem.	Kantonregter.	hh.	Rondventen van koopwaren zonder vergunning te Paramaribo.	129	9	7	2	»	3	9	9		»
ieuw Rotterdam.	Idem.	ii.	Als gezagvoerder niet voldoen aan de voorwaarden bij overeenkomst bedongen.	131	6	4	»	2	»	6	»		»
Idem.	Idem.	jj.	Onwil om te werken.	132	81	35	»	46	»	274	242	3	»
oronie.	Idem.		Idem.	id.	11	6	5	»	1	19	13		»
aramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	65	7	7	51	»	300	252	4	»
larienburg.	Idem.		Idem.	id.	59	13	19	27	2	203	192	1	»
roningen.	Idem.		Idem.	id.	24	1	»	23	»	119	110		»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	kk.	Verzet met woorden enz. tegen huurders.	id.	5	2	»	3	1	6	6		»
oronie.	Idem.		Idem.	id.	2	»	2	»	»	2	1		»
aramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	5	2	»	3	»	5	4		»
larienburg.	Idem.		Idem.	id.	9	3	4	2	2	12	8		»
roningen.	Idem.		Idem.	id.	4	»	»	4	»	6	6		»
			Transporteren	. . . .	1474	642	375	457	95	2572	2216	33	»

...veroordeeld.	Vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolging voorkomen. Art. 153.	13.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD: Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de art. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
1.	1	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26. (*)	27.	28.	29.	30.	31.	32.
236	2	»	26	4	254	220	199	64	2	3	12	16	465	360	785	69	48	1	10	»	
6		»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	5	»	5	»	»	»	»	»	
10		»	»	»	»	»	»	»	8	»	»	»	2	»	2	»	»	4	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	1	»	»	
2		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
7		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	7	»	»	
4		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»	
12		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	»	12	»	»	»	»	»	
14		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14	»	14	»	»	12	»	»	
4		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	4	»	»	
35		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	35	»	35	»	»	35	1	»	
38		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	38	»	38	»	»	38	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
2		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
9		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	9	»	1	»	»	»	
		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
42	3	»	»	»	»	»	138	41	»	»	1	3	59	81	140	33	»	»	»	»	
13		»	»	»	»	»	3	5	»	»	»	»	5	1	6	3	»	»	»	»	
52	4	»	»	1	»	»	114	122	»	»	»	»	16	108	124	»	»	»	4	»	
92	1	»	»	7	»	»	56	81	»	»	»	»	55	80	135	»	»	»	»	»	
10		»	»	3	»	»	23	3	»	»	»	»	84	21	105	»	»	»	»	»	
6		»	»	»	»	»	4	2	»	»	»	»	»	5	5	»	»	»	1	»	
1		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	5	»	»	»	»	»	
4		»	»	»	»	»	2	1	»	»	»	»	1	1	2	»	»	»	»	»	
8		»	»	»	»	»	2	5	»	»	»	»	1	2	3	»	»	»	»	»	
6		»	»	1	»	»	6	»	»	»	»	»	»	4	4	»	»	»	»	»	
6	33	»	26	16	254	220	547	325	10	3	13	19	825	663	1492	105	49	102	16	»	

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.		Aard der overtredingen.	Overtreden artikelen der Strafverordening.	Aantal zaken.	Behandeld: Na schriftelijke dagvaarding.	Behandeld: Na mondelinge dagvaarding.	Behandeld: Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Beklaa[gden]: Aantal beklaagden.	Beklaa[gden]: Veroordeeld.
1.	2.		3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
			Per transport	....	1474	642	375	457	95	2572	2216
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.		Willekeurig verlaten van de dienst, het werk enz. of niet voldoen aan de voorwaarden.	133	83	77	»	6	10	160	139
Paramaribo.	Ommeg. regter.	ll.	Idem.	id.	61	15	17	31	5	90	88
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	98	58	16	24	23	206	(1)199
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	18	6	»	12	»	(2) 33	25
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter,		Dronkenschap of luiheid.	134	7	1	»	6	»	22	20
Paramaribo.	Ommeg. regter.	mm.	Idem.	id.	15	»	2	13	»	23	18
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	3	»	»	3	»	9	9
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.		Zonder pas verlaten van de plantage.	id.	4	2	»	2	»	4	4
Paramaribo.	Ommeg. regter.	nn.	Idem.	id.	3	1	1	1	»	7	6
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	5	2	2	1	»	18	17
Coronie.	Kantonregter.		Verlaten van de kolonie of trachten die te verlaten door arbeiders.	135	2	1	»	1	»	7	7
Paramaribo.	Ommeg. regter.	oo.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	2	2
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.		Moedwillig beschadigen of vernielen van gereedschappen enz.	136	15	12	»	3	3	36	29
Paramaribo.	Ommeg. regter.	pp.	Idem.	id.	2	1	»	1	»	3	2
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	7	2	1	4	»	(3) 23	23
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	2	2
Paramaribo.	Kantonregter.		Niet verschijnen als getuige.	188	7	»	7	»	»	(4) 13	13
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	7	»	7	»	»	11	11
Paramaribo.	Ommeg. regter.	qq.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	7	»	»	7	»	17	7
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.		Misdrijven niet vallende onder de strafverordening van 1874 behalve die reeds aangegeven in kolom 14.	id.	1	1	»	»	»	1	»
Coronie.	Idem.	rr.	Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	3	3	»	»	»	5	»
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	3	»
			Totaal	....	1829	829	428	572	136	3271	2849

...EKLAAGDEN:				DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD:																		
				Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.				Tot gevangenisstraf alleen.														
Veroordeeld.	Vrijgesproken of ontslagen van...	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	Aanmerkingen.		
11.		14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26. (*)	27.	28.	29.	30.	31.	32.		
2216	3	26	16	254	220	547	325	10	3	13	19	825	663	1492	105	49	102	16	»	(1) 10 personen stonden tevens teregt wegens het verlaten der plantage zonder kennisgeving.		
139		»	»	»	58	57	10	»	»	»	2	12	86	98	67	»	»	1	»			
88		»	»	»	»	80	8	»	»	»	»	»	88	88	19	»	»	»	»	(2) 8 idem wegens luiheid.		
199		»	3	»	41	90	68	»	»	»	»	»	189	189	»	»	»	»	»	(3) 6 idem wegens luiheid.		
25		»	2	»	10	11	4	»	»	»	»	»	22	22	»	»	»	»	»	(4) Van deze zijn 6 geheel en 2 gedeeltelijk ontheven van de opgelegde boete.		
20		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20	»	20	»	»	»	»	»			
18		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	18	»	18	»	»	»	»	»			
9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	9	»	»	»	»	»			
4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»			
6		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	6	»	»	»	»	»			
17		»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	17	»	17	»	»	»	»	»			
7	»	»	1	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»			
1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»			
2	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»			
29		»	»	»	5	18	»	»	»	»	»	6	15	21	»	»	»	»	»			
2		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»			
23	»	»	1	15	1	2	3	»	»	»	»	2	19	21	»	»	»	»	»			
2	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»			
13	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»			
11	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»			
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»			
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»			
»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	»	13	»	»	»	»	»			
»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	»	11	»	»	»	»	»			
»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»			
»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	17	»	7	»	»	»	»	»			
849	38	37	26	278	335	806	418	10	3	13	21	965	1082	2047	193	49	102	17	»			

RECAPITULATIESTAAT der overtreding

Paramaribo. Kantonregter.	Zaken.	Beklaagden.	Nieuw Rotterdam. Kantonregter.	Zaken.	Beklaagden.	Coronie Kantonregter.	Zaken.	Beklaagden.
Overtr. sub G.	6	6	Overtr. sub F.	1	1	Overtr. sub J.	40	49
» » J.	28	34	» » G.	4	5	» » L.	15	16
» » L.	11	12	» » H.	1	1	» » M.	2	2
» » M.	13	16	» » I.	2	2	» » N.	9	15
» » N.	22	23	» » J.	120	184	» » P.	1	1
» » O.	2	2	» » L.	16	23	» » V.	1	1
» » Q.	1	1	» » M.	57	62	» » Z.	6	8
» » R.	4	7	» » N.	22	24	» » *gg.*	2	2
» » V.	49	51	» » O.	29	48	» » *jj.*	11	19
» » W.	1	1	» » Q.	1	2	» » *kk.*	2	2
» » Z.	14	17	» » U.	17	24	» » *oo.*	2	7
» » *aa.*	6	10	» » V.	1	1	» » *qq.*	7	11
» » *dd.*	2	2	» » IJ.	1	2	» » *rr.*	2	2
» » *ff.*	14	15	» » Z.	1	1			
» » *hh.*	9	9	» » *aa.*	3	4			
» » *qq.*	7	13	» » *cc.*	6	8			
			» » *dd.*	1	2			
			» » *ee.*	3	5			
			» » *ff.*	4	4			
			» » *gg.*	1	1			
			» » *ii.*	6	6			
			» » *jj.*	81	274			
			» » *kk.*	5	6			
			» » *ll.*	83	160			
			» » *mm.*	7	22			
			» » *nn.*	4	4			
			» » *pp.*	15	36			
			» » *rr.*	1	3			
	189	219		493	913		100	13[illegible]

behandeld bij de verschillende geregten.

Paramaribo. Ommeg. regter.	Zaken.	Beklaagden.	Marienburg. Ommeg. regter.	Zaken.	Beklaagden.	Groningen. Ommeg. regter.	Zaken.	Beklaagden.
Overtr. sub E.	1	1	Overtr. sub A.	1	1	Overtr. sub B.	3	6
» » J.	50	62	» » D.	1	1	» » C.	1	1
» » K.	1	1	» » F.	2	2	» » G.	2	2
» » L.	7	7	» » G.	3	5	» » J.	34	44
» » M.	14	14	» » J.	92	133	» » L.	2	2
» » N.	14	16	» » K.	2	2	» » M.	21	24
» » O.	66	89	» » L.	3	4	» » N.	13	13
» » Q.	1	1	» » M.	24	27	» » O.	19	25
» » U.	12	18	» » N.	4	6	» » U.	1	1
» » *aa.*	2	4	» » O.	132	203	» » X.	1	2
» » *bb.*	9	19	» » P.	1	1	» » Z.	1	1
» » *cc.*	6	11	» » Q.	2	2	» » *bb.*	3	3
» » *dd.*	4	7	» » S.	2	4	» » *jj.*	24	119
» » *ff.*	13	37	» » T.	5	5	» » *kk.*	4	6
» » *gg.*	1	1	» » U.	16	23	» » *ll.*	18	33
» » *jj.*	65	300	» » V.	2	2	» » *mm.*	3	9
» » *kk.*	5	5	» » IJ.	10	17	» » *oo.*	1	2
» » *ll.*	61	90	» » Z.	1	1	» » *pp.*	1	2
» » *mm.*	15	23	» » *bb.*	10	13	» » *rr.*	1	3
» » *nn.*	3	7	» » *cc.*	6	13			
» » *oo.*	1	1	» » *ff.*	33	38			
» » *pp.*	2	3	» » *jj.*	59	203			
» » *qq.*	1	1	» » *kk.*	9	12			
» » *rr.*	3	5	» » *ll.*	98	206			
			» » *nn.*	5	18			
			» » *pp.*	7	23			
			» » *qq.*	7	17			
	357	723		537	982		153	299

STAAT

houdende opgaaf der zaken volgens de strafverordening van 1874

behandeld van 1 Julij tot ultimo December 1875.

Plaats waar de regter gevestigd is. 1.	Kanton- of ommegaande regter. 2.	AARD DER OVERTREDINGEN. 3.	Overtreden artikelen der Strafverordening. 4.	Aantal zaken. 5.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding. 6.	Na mondelinge dagvaarding. 7.	Zonder dagvaarding. Art. 146. 8.	Aantal zaken bij verstek behandeld. 9.	Aantal beklaagden. 10.	BEKLAAGDEN: Veroordeeld. 11.	Hebben de regtsvervolging voorkomen. Art. 153. 13.
Paramaribo.	Ommeg. regter.	E. Het niet voldoen aan eene aanschrijving van districts-commissarissen om binnen 14 dagen in orde te brengen de communicatie langs eene plantage waar hij gezagvoerder is.	36	1	1	»	»	»	1	1	»
Paramaribo.	Kantonregter.	G. Beleedigingen van bedienende beambten in de waarneming hunner bediening.	46	1	»	1	»	»	1	1	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	2	»
Idem.	Kantonregter.	J. Moedwillige mishandeling (toebrengen van slagen, kwetsuren enz.).	59	24	12	11	1	1	[1] 29	29	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	82	74	4	4	2	[2] 156	120	»
Coronie.	Idem.	Idem.	id.	17	»	7	10	»	[3] 21	20	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	40	27	9	4	1	56	45	»
Marienburg.	Idem.	Idem.	id.	49	27	15	7	1	75	54	»
Groningen.	Idem.	Idem.	id.	13	6	»	7	»	[4] 20	14	»
Paramaribo.	Kantonregter.	L. Hoon.	63 en 64	6	3	3	»	»	7	7	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	8	6	1	1	3	8	8	»
Coronie.	Idem.	Idem.	id.	8	»	3	5	»	8	7	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	7	4	3	»	1	10	8	»
Groningen.	Idem.	Idem.	id.	4	1	»	3	»	4	3	»
Paramaribo.	Kantonregter.	M. Eenvoudige beleediging.	65	6	3	3	»	»	7	7	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	27	25	2	»	1	33	25	»
Coronie.	Idem.	Idem.	id.	3	1	1	1	»	3	3	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	9	6	1	2	»	10	9	»
Marienburg.	Idem.	Idem.	id.	8	5	1	2	»	8	7	»
Groningen.	Idem.	Idem.	id.	10	1	»	9	»	10	8	»
Paramaribo.	Kantonregter.	N. Eenvoudige diefstal van voorwerpen beneden de waarde van f 25 en poging daartoe.	66	9	1	8	»	»	9	9	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	9	7	»	2	1	9	6	»
Coronie.	Idem.	Idem.	id.	5	3	2	»	»	5	5	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	7	3	3	1	»	7	7	»
Marienburg.	Idem.	Idem.	id.	5	3	1	1	»	5	3	»
		Transporteren	. . . .	361	222	79	60	11	505	409	»

...KLAA...	...EZE ...ERDEN:			DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD:																
				Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.				Tot gevangenisstraf alleen.												
Veroordeeld.	Hebben de regtsvervolging voorkomen. Art. 153.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	Aanmerkingen.
11.	13.	14	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	(1)
1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»		»	»	»	»	(2)
1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
2	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	
29	»	»	1	»	4	»	»	»	1	»	4	20	1	21	»	»	»	»	»	(3)
20	»	»	1	17	23	49	9	»	»	»	1	21	30	51	22	1	»	2	47	
20	»	»	»	2	2	7	3	»	»	2	1	3	1	4	»	»	»	»	2	(4)
45	»	»	»	11	4	7	3	»	»	2	»	18	2	20	»	6	»	»	2	
54	»	»	»	9	7	9	9	»	»	1	»	19	»	19	»	2	»	1	1	
14	»	»	»	5	3	»	»	»	»	»	»	6	2	8	»	»	»	»	1	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	»	»	»	
8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	»	»	6	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	»	»	3	
8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	»	»	»	
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	»	»	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	»	»	»	
25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25	»	25	»	»	»	»	21	
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	»	1	
9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	9	»	»	»	»	»	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	»	»	»	
8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	»	»	»	
9	»	»	»	6	2	1	»	»	»	»	»	»	3	3	»	»	»	»	»	
6	»	»	»	1	»	3	»	»	»	»	»	2	2	4	1	»	»	»	1	
5	»	»	»	2	1	2	»	»	»	»	»	»	2	2	»	»	»	»	»	
7	»	»	»	5	1	»	1	»	»	»	»	»	4	4	»	»	»	»	»	
3	»	1	1	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
9	»	1	3	60	47	80	27	»	1	5	7	182	47	229	24	9	»	3	85	

(1) 1 persoon stond t... vens teregt wege... hoon, 2 bovendi... wegens beleedigin...

(2) 4 idem wegens hoo... 1 wegens beleed... ging, 3 wegens ve... zet tegen den geza... voerder, 25 wege... orde- en rustverst... ring (art. 116), 2 w... gens het uiten v... voor de zedelijkhe... kwetsende taal, ... 1 wegens willeke... rig verlaten van ... dienst.

(3) 1 idem wegens h... uiten van voor de z... delijkheid kwetsen... taal.

(4) 1 idem wegens hoo... 2 idem wegens bele... diging en 1 wege... dronkenschap.

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.	AARD DER OVERTREDINGEN.	Overtreden artikelen der Strafverordening.	Aantal zaken.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	BEKLAAG… Aantal beklaagden.	Verooordeeld.
1.	2.	3	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
		Per transport	. . . .	361	222	79	60	11	505	409
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	Eenvoudige diefstal op eene plantage of grond door aldaar arbeidende personen en poging daartoe.	67	18	14	3	1	»	(1) 24	19
ronie.	Idem.	O. Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	1
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	27	11	5	11	1	36	26
arienburg.	Idem.	Idem.	id.	41	20	14	7	2	(2) 66	56
roningen.	Idem.	Idem.	id.	8	»	»	8	»	9	8
ronie.	Kantonregter.	P. Het laten loopen van vee over eens anders grond.	71	2	»	2	»	»	5	2
ieuw Rotterdam.	Idem.	Q. Dooden en verwonden van dieren.	78 seq.	3	1	»	2	»	4	4
ronie.	Idem.	Idem.	id.	1	»	1	»	»	3	1
ieuw Rotterdam.	Idem.	U. Overtreding van art. 26 der verordening betreffende de geneeskundige regeling voor plantages en gronden.	102	1	1	»	»	1	1	1
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	6	5	»	1	»	10	10
Idem.	Kantonregter.	V. Lediggang en zwerverij.	103 en 104	31	19	11	1	9	31	28
Idem.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	1	»	1	»	»	1	1
roningen.	Idem.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
aramaribo.	Kantonregter.	W. 's Nachts zich bevinden op eens anders eigendom zonder vergunning.	105	3	1	2	»	2	3	3
arienburg.	Ommeg. regter.	IJ. Verlaten van plantage zonder kennisgeving.	112	5	4	1	»	1	10	10
roningen.	Idem.	Idem.	id.	2	1	»	1	»	3	2
aramaribo.	Kantonregter.	Z. Uiten van voor de zedelijkheid kwetsende taal in het openbaar.	115	4	2	2	»	»	4	4
ieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
ronie.	Idem.	Idem.	id.	4	»	2	2	1	5	5
roningen.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	1
aramaribo.	Kantonregter.	aa. Verwekken van burengerucht en rustverstoring.	116	4	2	2	»	2	8	8
ieuw Rotterdam.	Idem.	Idem.	id.	3	3	»	»	»	3	3
ronie.	Idem.	Idem.	id.	4	1	2	1	»	13	13
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	1
roningen.	Idem.	Idem.	id.	2	»	»	2	»	2	1
		Transporteren	. . . .	536	309	127	100	30	751	619

…Veroordeeld.	…EKLAA…ZE …RDEN: Vrijgesproken of ontslagen van … komen. Art. 153.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD: Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
11.	…3.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
…09																				
19	»	1	3	60	47	80	27	»	1	5	7	182	47	229	24	9	»	3	85	(1) 1 persoon stond te… vens teregt wegen willekeurig verlate… van de dienst.
	»	»	»	»	7	12	»	»	»	»	»	»	16	16	1	»	»	1	6	(2) 7 idem wegens iden… 10 idem wegens ide… en het verkoopen va… gereedschappen.
1																				
26	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	1	»	»	»	»	
56	»	1	»	14	12	»	»	»	»	»	»	»	26	26	»	»	»	»	»	
8	»	1	»	17	28	9	2	»	»	»	»	»	36	36	»	»	»	»	»	
2	»	»	»	4	4	»	»	»	»	»	»	»	6	6	»	»	»	»	»	
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	1	
4																				
1	»	»	»	»	1	3	»	»	»	»	»	»	1	1	3	»	»	»	1	
1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
10																				
28	»	»	»	1	2	5	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	16	11	»	»	»	»	»	1	»	»	»	25	1	»	»	»	
1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	
3	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	»	»	
10																				
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10	»	10	»	»	»	»	»	
2																				
4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»	
1																				
5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	1	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	»	5	»	»	»	»	»	
8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	»	»	»	
3																				
3	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	1	2	3	»	»	»	»	1	
1	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	9	1	10	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
…9	12 »	3	3	115	115	115	32	»	1	5	8	228	136	364	55	10	»	4	97	

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.		AARD DER OVERTREDINGEN.	Overtreden artikelen der Strafverordening.	Aantal zaken.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	BEKLA… Veroordeeld.	…EZE …ERI Hebben de regtsvervolging voor- komen. Art. 153.
1.	2.		3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	13.
			Per transport	. . . .	536	309	127	100	30	751	619	»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*bb.*	Afsnijden van veldvruchten, om op de plaats zelve te gebruiken.	117	1	1	»	»	1	1	1	»
Marienburg.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	5	1	4	»	»	7	7	»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*cc.*	Jagen of visschen op eigendom van het Gouvernement of een ander zonder vergunning.	118	2	2	»	»	»	3	1	»
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	1	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	1	»	1	»	»	4	3	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	4	4	»	»	»	(1) 6	5	»
Paramaribo.	Kantonregter.	*dd.*	Bezitter van vuurwapenen zonder port d'armes.	120	9	6	2	1	4	9	9	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.		Idem.	id.	3	3	»	»	»	3	3	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	7	7	»	»	»	7	7	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1	»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*ee.*	Uitoefenen van het beroep van visscher zonder permit.	122	1	»	1	»	»	8	8	»
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	»	»
Paramaribo.	Idem.	*ff.*	In het bezit hebben van een open corsaal zonder permit.	123	5	2	3	»	1	5	4	»
Idem.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	16	15	»	1	1	33	33	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	7	6	1	»	1	9	9	»
Paramaribo.	Kantonregter.	*hh.*	Rondventen van koopwaren zonder vergunning te Paramaribo.	129	7	1	6	»	2	7	7	»
Nieuw Rotterdam.	Idem.	*ii.*	Als gezagvoerder niet voldoen aan de voorwaarden.	131	1	1	»	»	»	1	»	»
Idem.	Idem.	*jj.*	Onwil om te werken.	132	36	27	3	6	3	119	83	»
Coronie.	Idem.		Idem.	id.	4	»	»	4	»	4	4	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	25	7	1	17	»	62	47	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	14	5	4	5	5	67	55	»
Groningen.	Idem.		Idem.	id.	5	»	»	5	»	6	6	»
Nieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*kk.*	Verzet met woorden enz. tegen huurders.	id.	3	2	1	»	2	3	3	»
Paramaribo.	Ommeg. regter.		Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1	»
Marienburg.	Idem.		Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	2	»
			Transporteren	. . . .	698	403	154	141	50	1121	919	»

BEKLA...	...EZE ...ERDEN:			DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD:																
				Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.				Tot gevangenisstraf alleen.												
Veroordeeld.	Hebben de regtsvervolging voorkomen. Art. 153.	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie of districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
11.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
619	»	3	3	115	115	115	32	»	1	5	8	228	136	364	55	10	»	4	97	(1) 3 personen ston tevens teregt weg uitoefening van beroep van vissc zonder permit.
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	1	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	3	»	»	
5	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	1	»	
9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	9	»	»	9	»	»	
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	3	»	»	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	7	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	1	»	»	
8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	8	»	»	8	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	4	»	»	
33	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	33	»	33	»	»	33	»	»	
9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	9	»	»	7	»	»	
7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	7	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
83	»	»	»	»	»	45	31	»	»	»	»	7	54	61	23	»	»	»	52	
4	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	2	2	»	»	»	»	1	
47	»	»	»	»	»	28	14	»	»	»	»	5	6	11	»	»	»	1	1	
55	»	»	»	»	7	25	7	»	»	»	»	16	19	35	»	»	»	»	»	
6	»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
3	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	3	3	»	»	»	1	2	
1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
919	»	3	3	115	122	226	87	»	1	5	8	355	221	576	78	10	76	7	153	

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.	AARD DER OVERTREDINGEN.	Overtreden artikelen der Strafverordening.	Aantal zaken.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	BEKLAA… Veroordeeld.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
		Per transport	....	698	403	154	141	50	1121	919
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*ll.* Willekeurig verlaten van de dienst, het werk enz. of niet voldoen aan de voorwaarden.	133	48	44	»	4	16	74	68
pronie.	Idem.	Idem.	id.	1	»	1	»	»	1	1
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	20	7	»	13	8	28	28
arienburg.	Idem.	Idem.	id.	31	17	5	9	2	115	109
roningen.	Idem.	Idem.	id.	10	1	»	9	»	13	13
Idem.	Idem.	*mm.* Dronkenschap of luiheid.	134	2	»	»	2	»	4	4
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*nn.* Zonder pas verlaten van de plantage.	id.	1	1	»	»	»	1	1
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	7	1	»	6	»	30	30
arienburg.	Idem.	Idem.	id.	3	3	»	»	»	48	48
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*oo.* Verlaten van de kolonie of trachten die te verlaten door arbeiders.	135	3	3	»	»	»	12	9
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	1	1
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*pp.* Moedwillige beschadiging of vernielen van gereedschappen, enz.	136	6	5	»	1	»	10	9
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	3	»	»	3	»	4	4
arienburg.	Idem.	Idem.	id.	4	»	»	4	»	9	6
roningen.	Idem.	Idem.	id.	1	»	»	1	»	3	3
aramaribo.	Kantonregter.	*qq.* Niet verschijnen als getuige.	188	13	»	13	»	»	13	13
Idem.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	1	1	»	»	»	6	6
arienburg.	Idem.	Idem.	id.	2	2	»	»	»	2	2
ieuw Rotterdam.	Kantonregter.	*rr.* Misdrijven niet vallende onder de strafverordening van 1874, behalve die reeds aangegeven in kolom 14.	id.	1	»	»	1	»	1	»
oronie.	Idem.	Idem.	id.	1	»	»	1	»	1	»
roningen.	Ommeg. regter.	Idem.	id.	2	»	»	2	»	3	»
arienburg.	Ommeg. regter.	*ss.* Houden van hazardspelen op openbare plaatsen.	68	1	1	»	»	»	5	4
roningen.	Idem.	*tt.* Verzuim van aangifte ingevolge art. 60 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 27.	95	1	1	»	»	»	1	1
aramaribo.	Idem.	*uu.* Weigering van een pas aan immigranten.	96	1	1	»	»	»	1	1
		Transporteren	....	862	492	173	197	76	1507	1280

Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie en districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD: Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot gevangenisstraf alleen. Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*
14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
3	3	115	122	226	87	»	1	5	8	355	221	576	78	10	76	7	153	
»	»	»	»	42	23	3	»	»	»	»	64	64	24	»	»	1	27	
»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	24	4	»	»	»	»	»	28	28	»	»	»	»	1	
»	1	2	25	43	13	»	»	»	»	26	67	103	»	26	»	»	12	
»	»	»	»	10	3	»	»	»	»	»	10	10	»	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	1	»	»	»	1	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	30	»	30	»	»	»	»	7	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	48	»	48	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	9	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	»	»	
»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	3	1	»	»	»	»	»	5	»	5	3	»	»	»	4	
»	»	2	1	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
»	»	1	4	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	»	13	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	6	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	
8	4	121	155	356	130	3	1	5	8	501	391	892	115	36	76	8	208	

Plaats waar de regter gevestigd is.	Kanton- of ommegaande regter.	AARD DER OVERTREDINGEN.	Overtreden artikelen der Strafverordening.	Aantal zaken.	BEHANDELD: Na schriftelijke dagvaarding.	Na mondelinge dagvaarding.	Zonder dagvaarding. Art. 146.	Aantal zaken bij verstek behandeld.	Aantal beklaagden.	BEKLAAGDEN: Veroordeeld.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
		Per transport	. . . .	862	492	173	197	76	1507	1280
aramaribo.	Kantonregter.	Het niet binnen den wettelijken termijn doen van aangifte en voldoen van personele belasting.	Art. 1 verordening 3 Aug. 1875 (*Gouvernementsblad* n°. 17).	1000	1000	»	»	600	1000	900
ieuw Rotterdam.	Idem.	vv. Idem.		6	6	»	»	2	45	40
oronie.	Idem.	Idem.		19	19	»	»	2	55	54
aramaribo.	Ommeg. regter.	Idem.		12	12	»	»	»	339	339
arienburg.	Idem.	Idem.		77	77	»	»	10	765	765
roningen.	Idem.	Idem.		6	6	»	»	3	135	131
		Totaal.	. . . .	1982	1612	173	197	693	3846	3509

…EKLAAGDEN:	…ZE …RDEN:			DE PERSONEN IN N°. 11 ZIJN VEROORDEELD:																	
				Tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling.				Tot gevangenisstraf alleen.													
Veroordeeld.	…of … *komen. Art. 153.*	Heeft de regter zich onbevoegd verklaard.	Aantal zaken waarbij de commissaris van politie en districts-commissaris de zittingen bijwoonde.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Van 1 tot 2 maanden.	Van 14 dagen tot 1 maand.	Van 7 tot 14 dagen.	Van minder dan 7 dagen.	Tot enkele geldboeten.	Tot geldboete en gevangenisstraf zonder gedwongen tewerkstelling.	Aantal uitgesproken subsidiaire gevangenisstraffen.	Toegepast de artt. 171 en 230.	Toegepast verzachtende omstandigheden.	Toegepast verbeurdverklaring van voorwerpen enz.	Aantal zaken waarvan is geappelleerd.	Aantal recidivisten.	*Aanmerkingen.*	
11.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	
…280	[illegible]	8	4	121	155	356	130	3	1	5	8	501	391	892	115	36	76	8	208		
900	[illegible]	»	16	»	»	»	»	»	»	»	»	900	»	900	»	»	»	»	»		
40	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	40	»	40	»	»	»	»	»		
54	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	54	»	54	»	»	»	»	»		
339	»	»	11	»	»	»	»	»	»	»	»	339	»	339	»	»	»	»	»		
765	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	765	»	765	»	»	»	»	»		
131	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	131	»	131	»	»	»	»	»		
…509	[illegible]	8	34	121	155	356	130	3	1	5	8	2730	391	3121	115	36	76	8	208		

RECAPITULATIESTAAT der overtredinge

Paramaribo. Kantonregter.	Aantal zaken.	Aantal beklaag-den.	Nieuw Rotterdam. Kantonregter.	Aantal zaken.	Aantal beklaag-den.	Coronie Kantonregter.	Aantal zaken.	Aantal beklaag-den.
Overtr. sub G.	1	1	Overtr. sub G.	1	1	Overtr. sub J.	17	21
» » J.	24	29	» » J.	82	156	» » L.	8	8
» » L.	6	7	» » L.	8	8	» » M.	3	3
» » M.	6	7	» » M.	27	33	» » N.	5	5
» » N.	9	9	» » N.	9	9	» » O.	1	1
» » V.	31	31	» » O.	18	24	» » P.	2	5
» » W.	3	3	» » Q.	3	4	» » Q.	1	3
» » Z.	4	4	» » U.	1	1	» » Z.	4	5
» » *aa.*	4	8	» » Z.	1	1	» » *aa.*	4	13
» » *dd.*	9	9	» » *aa.*	3	3	» » *cc.*	1	1
» » *ff.*	5	5	» » *bb.*	1	1	» » *ee.*	1	1
» » *hh.*	7	7	» » *cc.*	2	3	» » *jj.*	4	4
» » *qq.*	13	13	» » *dd.*	3	3	» » *ll.*	1	1
» » *vv.*	1000	1000	» » *ee.*	1	8	» » *rr.*	1	1
			» » *ii.*	1	1	» » *vv.*	19	55
			» » *jj.*	36	119			
			» » *kk.*	3	3			
			» » *ll.*	48	74			
			» » *nn.*	1	1			
			» » *oo.*	3	12			
			» » *pp.*	6	10			
			» » *rr.*	1	1			
			» » *vv.*	6	45			
	1122	1133		265	521		72	127

behandeld bij de verschillende geregten.

Paramaribo. Ommeg. regter.	Aantal zaken.	Aantal beklaag-den.	Marienburg. Ommeg. regter.	Aantal zaken.	Aantal beklaag-den.	Groningen. Ommeg. regter.	Aantal zaken.	Aantal beklaag-den.
Overtr. sub E.	1	1	Overtr. sub J.	49	75	Overtr. sub J.	13	20
» » G.	2	2	» » M.	8	8	» » L.	4	4
» » J.	40	56	» » N.	5	5	» » M.	10	10
» » L.	7	10	» » O.	41	66	» » O.	8	9
» » M.	9	10	» » IJ.	5	10	» » V.	1	1
» » N.	7	7	» » *bb.*	5	7	» » IJ.	2	3
» » O.	27	36	» » *cc.*	4	6	» » Z.	1	1
» » U.	6	10	» » *dd.*	1	1	» » *aa.*	2	2
» » V.	1	1	» » *ff.*	7	9	» » *jj.*	5	6
» » *aa.*	1	1	» » *jj.*	14	67	» » *ll.*	10	13
» » *cc.*	1	4	» » *kk.*	2	2	» » *mm.*	2	4
» » *dd.*	7	7	» » *ll.*	31	115	» » *pp.*	1	3
» » *ff.*	16	33	» » *nn.*	3	48	» » *rr.*	2	3
» » *jj.*	25	62	» » *pp.*	4	9	» » *tt.*	1	1
» » *kk.*	1	1	» » *qq.*	2	2	» » *vv.*	6	135
» » *ll.*	20	28	» » *ss.*	1	5			
» » *nn.*	7	30	» » *vv.*	77	765			
» » *oo.*	1	1						
» » *pp.*	3	4						
» » *qq.*	1	6						
» » *uu.*	1	1						
» » *vv.*	12	339						
	196	650		259	1200		68	215

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE F.

N°. 62.

VERSLAG omtrent het politiewezen over 1876.

PARAMARIBO, 17 *Februarij* 1877.

Bij deze heb ik de eer Uwer Excellentie te doen toekomen onderstaand verslag over het politiewezen in het afgeloopen jaar.

In de organisatie daarvan is geene verandering gebragt.

Op 1 Januarij 1876 was de sterkte van het corps maréchaussée 122 man, als:

1 opperwachtmeester;

2 wachtmeesters;

21 brigadiers;

48 maréchaussées der 1ste klasse;

50 » » 2de »

Gedurende dat jaar werden gepensioneerd:

1 wachtmeester;

1 brigadier;

4 maréchaussées der 1ste klasse, en

1 maréchaussée » 2de »

Eervol ontslagen:

2 brigadiers, en

2 maréchaussées der 1ste klasse.

Naar hun corps teruggezonden:

1 tijdelijk als maréchaussée der 2de klasse op de proef dienstdoende militair op zijn verzoek, en

2 wegens berispelijk gedrag.

Aan Zijne Excellentie
den Heer Gouverneur van Suriname.

Voorts werden bevorderd:

tot wachtmeester, 1 brigadier;

» brigadiers, 7 maréchaussées der 1ste klasse;

» maréchaussées der 1ste klasse, 13 maréchaussées der 2de klasse.

Definitief benoemd:

3 maréchaussées der 1ste en 5 der 2de klasse, die als zoodanig op de proef waren aangesteld;

2 brigadiers werden teruggesteld tot maréchaussées der 1ste klasse, en

2 maréchaussées der 2de klasse werden overgeplaatst bij de inlandsche politiemagt;

voorts werden nog definitief tot maréchaussées der 2de klasse benoemd 4 personen, en

provisioneel op de proef aangenomen 14 personen, waaronder 12 militairen;

een maréchaussée der 1ste klasse is in dat jaar overleden en aan 1 maréchaussée der 2de klasse is wegens ziekte buitenlandsch verlof tot herstel van gezondheid verleend.

In 1876 zijn 30 leden van het corps maréchaussée gestraft; als met:

kazerne-arrest met gedwongen dienst, voor 1 maand	5
en zonder dienst	4
idem met gedwongen dienst voor 14 dagen	4
idem zonder dienst	6
huis-arrest voor 14 dagen	1
kazerne-arrest met gedwongen dienst, voor 8 dagen	4
idem zonder dienst	13
als voren voor 6 dagen	1
idem voor 4 dagen	6
politiekamer voor 2 dagen	1

(tien maréchaussées zijn meer dan eens gestraft).

Het corps maréchaussée bestond op 31 December 1876 uit:

1 opperwachtmeester;

2 wachtmeesters;

21 brigadiers;

48 maréchaussées der 1ste klasse;

50 » » 2de »

waarvan met verlof in Nederland zijn:

1 brigadier, 1 maréchaussée der 1ste en 1 der 2de klasse.

De sterkte der inlandsche politie was op 1 Januarij 1876 48 man, als:

6 hoofdlieden;

1 agent 1ste klasse, dienstdoende als hoofdman;

14 agenten der 1ste klasse;

27 » » 2de »

In den loop van het jaar zijn gepensioneerd:

1 hoofdman, en

1 agent der 2de klasse (wegens ziekte).

Eervol werden ontslagen:

1 hoofdman;

1 agent der 1ste klasse, en

1 » » 2de »

Uit 's lands dienst werden ontslagen:

3 agenten der 2de klasse.

Teruggesteld:

1 hoofdman tot agent der 1ste klasse, en

1 agent der 1ste tot agent der 2de klasse.

Bevorderd werden:

3 agenten der 1ste klasse tot hoofdlieden, en

4 » » 2de » » agenten 1ste klasse.

Voorts werden benoemd:

tot agenten van politie 2de klasse definitief:

5 personen, en provisioneel op de proef 3 militairen, terwijl mede 2 maréchaussées der 2de klasse bij dit corps werden overgeplaatst als agenten der 2de klasse.

Aan 19 agenten van politie werden in 1876 de navolgende straffen opgelegd, als:

kazerne-arrest met gedwongen dienst, voor 1 maand	1
idem zonder dienst	2
idem voor 6 weken	1
idem met gedwongen dienst voor 14 dagen	3
idem zonder dienst	7
idem met gedwongen dienst voor 7 dagen	1
idem zonder dienst voor 8 dagen	11
idem met gedwongen dienst voor 4 dagen	1
idem zonder dienst	10
idem voor 2 dagen	1
politiekamer voor 2 dagen	1

(twaalf agenten van politie zijn meer dan eens gestraft).

Op den 31sten December 1876 bestond het corps uit:

6 hoofdlieden;

15 agenten der 1ste klasse;

29 » » 2de »

Over de werking der politie in het afgeloopen jaar kan ik vrij gunstige berigten geven.

Met betrekking tot de kunde, de geschiktheid en den lofwaardigen ijver van den commissaris van politie, alsmede ten opzigte van het gedrag en den dienstijver van den op 1 October in dienst getreden inspecteur van politie en van den opperwachtmeester, kan ik de gunstigste verklaringen afleggen.

In den aanvang van het jaar hebben de politie-beambten zeer zware diensten moeten verrigten bij het opsporen van twee voortvlugtige verdachten, die zich aan zeer belangrijke diefstallen hadden schuldig gemaakt. Het is dan ook alleen te wijten aan de ligging en de groote uitgestrektheid dezer kolonie, die daardoor ruime gelegenheid tot ontvlugting aanbiedt, dat deze verdachten, trots de ijverigste pogingen der politie, niet zijn gearresteerd geworden, daar de surveillance, vooral des nachts, zoowel te water als te land gehouden werd.

Het is mij aangenaam bij deze te kunnen mededeelen, dat, niettegenstaande de zware diensten, die de politiebeambten hier in de stad te vervullen hebben, er een goede geest onder hen heerscht.

Steeds doen eenige militairen bij de politie dienst in de plaats van de met het opzigt over de gestraften belaste beambten van politie. Ook werden des nachts eenige politiewachten betrokken door militairen.

Bij gouvernements-resolutie dd. 6 April 1876, lit. A, n°. 3, is een twaalftal beambten gequalificeerd om met de ambtenaren bij de recherche in de stad de bekeuringen te doen wegens het niet doen van aangifte en betaling der personele belasting.

Die beambten zijn tevens belast met het uitreiken der dagvaardingen aan de bekeurden en het fungeren als deurwaarders bij de teregtzitting van den kantonregter, bij de behandeling van zaken, volgens de strafverordening van 1874. Zij moeten bovendien bij veroordeeling de vonnissen executeren.

Het doet mij genoegen te kunnen wijzen op het gelukkig verschijnsel, dat op kleine ongeregeldheden na, in het afgeloopen jaar de orde en rust in de buitendistricten door de politie zonder buitengewone middelen is gehandhaafd en alleen in Mei jl. op de plantage de Resolutie onaangenaamheden hebben plaats gevonden, waarbij de militaire magt is ingeroepen, daar de aanwezige politiemagt te gering was; dat er in de stad Paramaribo slechts enkele diefstallen van ernstigen aard hebben plaats gevonden en het der politie gelukt is de daders daarvan aan te houden en meestal de gestolen goederen op te sporen.

Bij het opsporen van diefstallen, het constateren van andere misdrijven en overtredingen der bestaande verordeningen, het handhaven der orde en rust, het toezigt op de immigranten, op de zwervende bevolking en op de van plantage's gedeserteerde arbeiders, hebben de beambten van politie in het afgeloopen jaar goede diensten bewezen.

Door goede praeventive maatregelen, vooral door het toezigt te water, is ook veel goeds in dit jaar verkregen. De beambten van politie hebben gedurende de tentoonstelling, die een paar weken geduurd heeft, zoowel bij dag als bij avond, buitengewone diensten moeten verrigten. Zij hebben daarbij de rust en orde gehandhaafd.

De commissie dier tentoonstelling heeft dan ook bij de sluiting in het openbaar hulde aan de politie toegebragt en zulks ook later bij geschrifte herhaald, onder toekenning eener gratificatie van f 100 voor de bewezene goede diensten.

Ook kan er op worden gewezen, dat het bij ontvlugtingen van veroordeelden tot dwangarbeid en tot gedwongen tewerkstelling van het werk, dat nog al eens plaats vindt, der politie meest in elk geval gelukt is, de ontvlugten aan te houden.

Ten slotte mag ik er op wijzen, dat het gedrag en vooral de dienstijver der beambten van politie over het algemeen mij reden tot tevredenheid heeft gegeven.

De behoefte van verhooging van het tractement der beambten, vooral in de lagere rangen, wordt bij de tegenwoordige duurte der levensmiddelen steeds meer noodzakelijk, even als vermeerdering van het getal der beambten tot het waarnemen der diensten van opzigters over gestraften en ten einde het stationeren van beambten in de districten op plaatsen, waar daaraan behoefte blijkt te bestaan, kan geschieden.

Zoo zullen onder anderen in den aanvang van 1877 op het nieuwe station Broko Pondo in het district Boven-Suriname, één brigadier en twee maréchaussées worden geplaatst.

De Procureur-Generaal,

(*get.*) A. Looijen.

Voor eensluidend afschrift,

De Hoofdcommies, belast met de functien van den Gouvernements-Secretaris,

(*get.*) L. C. Batenburg.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE G.

N°. 63.

VERSLAG van de commissie van administratie over de gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam, van den toestand dier gevangenis, over het jaar 1876.

De commissie van administratie over de gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam, heeft de eer Uwe Excellentie hierbij aan te bieden het 7de jaarverslag, behelzende de lotgevallen dezer inrigting, gedurende het jaar 1876.

Dit verslag sluit zich aan het vorige aan en geeft een getrouw overzigt van de aangelegenheden, die het onderwerp van de bemoeijingen der commissie hebben uitgemaakt.

Bij vergelijking met de in het vorige jaar verkregen uitkomsten mogen die van het jaar 1876 weder van bijzonderen vooruitgang getuigen.

I. De gebouwen, het mobilair en de bevolking.

a. *De gebouwen.*

In den toestand der gevangenissen zelve is in den loop van 1876 geene verandering gekomen. De beide oude gevangenissen verkeeren nog in denzelfden gebrekkigen toestand; onder anderen zijn de buitenmuren zoo slecht, dat onlangs een in de strafcel opgesloten gevangene met weinig moeite binnen eenige uren den halven muur had doorbroken; de nieuwe gevangenis is in het laatst des jaars op nieuw geschilderd. In den loop des jaars 1876 is aan den reeds lang geuiten wensch der commissie tot het daarstellen van een gebouw, ingerigt voor werkzaal, school en bureau voor den directeur, 't welk tevens gebezigd kan worden tot het houden van godsdienstoefeningen, voldaan geworden. Immers met bewilliging van Uwe Excellentie werd aan de commissie afgestaan de affuiten-loods alhier, een gebouw 't welk vroeger gebezigd werd tot bergplaats van materieel der artillerie, doch daarvoor niet meer konde worden benuttigd. Dit gebouw werd door de gevangenen gesloopt en binnen de enceinte der gevangenis overgebragt; met eene geldelijke bijdrage van Gouvernementswege, ten bedrage van f 800, werd hierop in zeer korten tijd een gebouw daargesteld, ter lengte van 25 en ter breedte van 7 meter, welk gebouw, geplaatst op 1.5 meter boven den beganen grond, in 3 vertrekken is verdeeld en zeer goed aan de bestemming beantwoordt.

De ruimte onder het gebouw kan bovendien tot het uitoefenen van productiven arbeid worden benuttigd.

In het laatst van 1876 is ook de keuken der gevangenis afgebroken, en een aanvang gemaakt met het oprigten van eene nieuwe en doelmatiger keuken, waaraan met kracht wordt gearbeid.

Alhoewel de woning van den directeur in het afgeloopen jaar van een nieuw dak is voorzien geworden, laat de binnenruimte van dit gebouw voor eene gehuwde familie nog veel te wenschen over, terwijl in de woning van den onderwijzer geene verbeteringen zijn aangebragt.

De behoefte aan geschikte woningen voor opzigters der gevangenen, doet zich nog altijd gevoelen; evenzoo de behoefte aan een regenbak. Ten opzigte van dit laatste stelt de commissie zich voor eerstdaags een voorstel aan Uwe Excellentie in te dienen.

b. *Het mobilair.*

In den staat van het mobilair is in den loop van 1876 weinig verandering gekomen; alleen zijn er op 4 onderscheiden plaatsen lantaarns geplaatst, dewijl de verlichting binnen de enceinte veel te wenschen overliet.

De overige veranderingen zal Uwe Excellentie uit den hierbij gevoegden staat, bijlage A, ontwaren.

c. *De bevolking.*

In bijlage B biedt de commissie Uwe Excellentie de resultaten aan, van eene bevolkings-statistiek der gevangenis in het jaar 1876.

Daaruit blijkt dat de bevolking die op ult°. December 1875, 195 bedroeg, op ult°. December 1876 tot 216 was toegenomen.

Hiervan bevonden zich slechts 200 te fort Nieuw-Amsterdam. De overige 16 hadden vroeger hun verlangen te kennen gegeven om aan openbare werken te worden te werk gesteld, en zijn dien ten gevolge te Paramaribo gedetacheerd.

De afwisselende bevolking bedroeg in 1876 290; opgenomen zijn 95, ontslagen of op andere wijze afgegaan 74; hieronder waren 7 wegens gratie en 6 bij overlijden.

Van de afwisselende bevolking is dit jaar naar het hospitaal te Paramaribo geëvacueerd geweest 1 gevangene. De afwisselende bevolking heeft dit jaar 72 466 dagen in de gevangenis doorgebragt; hieronder zijn 46 verpleegdagen van geëvacueerden naar het hospitaal te Paramaribo niet begrepen.

II. Inwendig bestuur der gevangenis.

a. *De commissie van administratie.*

De zamenstelling der commissie van administratie heeft in het afgeloopen jaar slechts eene geringe verandering ondergaan.

De ondervoorzitter der commissie werd den 14den Maart eervol ontslagen, en in diens plaats is de 1ste luitenant der infanterie E. ten Broeke tot lid der commissie en spoedig daarop tot ondervoorzitter benoemd geworden.

Het lid mr. J. B. Vos vertrok tot herstel van gezondheid met verlof naar Nederland.

Het commissariaat der maand werd beurtelings waargenomen door een der leden.

De commissie hield gedurende dit jaar 12 gewone en 1 buitengewone vergadering.

b. *Het personeel der beambten.*

Op 1 Januarij 1876 bestond het personeel der beambten uit 1 directeur, 1 adsistent-cipier, 1 eerste, 2 tweede gevangenbewaarders en 2 opzigters.

Een der 2de gevangenbewaarders werd den 1sten Maart op verzoek eervol ontslagen; een ander in zijne plaats aangesteld verzocht na verloop van bijna 2 maanden insgelijks eervol ontslag, doch de betrekking werd onmiddellijk weder vervuld. Ook de opzigters kregen beiden hun ontslag, de een wegens oneerbiedig gedrag tegenover den adsistent-cipier, en de andere wegens het slaan van eene vrouwelijke gevangene. Alhoewel het bewezen werd dat het onmiddellijk daarop gevolgde overlijden van deze vrouw niet heeft plaats gevonden ten gevolge van het slaan, maar moet worden toegeschreven aan eene apoplexie foudroyante, waartoe bij deze gevangene groote praedispositie bestond, zoo bestonden er voldoende redenen om den opzigter te ontslaan wegens verregaand woest gedrag tegenover de gevangenen. Aan het geregt overgeleverd werd hij bovendien wegens de mishandeling tot gevangenisstraf veroordeeld.

De beide opengevallen plaatsen van opzigter werden kort daarna weder door andere personen vervuld.

Het wenschelijke om de tot de dienst in de gevangenis aangewezen beambten van wapenen van een of ander onderscheidingsteeken te voorzien, is reeds menigmaal gebleken.

De proef om militairen als opzigters te bezigen levert, volgens het oordeel der commissie, meer en meer onvoldoende resultaten op.

Het geven van onderwijs aan de gevangenen heeft in het afgeloopen jaar geregeld plaats gevonden. Het getal correctioneel veroordeelden die daaraan hebben deelgenomen bedroeg aanvankelijk 40, doch op ult°. December was dit cijfer gedaald tot 20.

In 1876 hebben de kosten van inwendig bestuur bedragen:

Gezamenlijke tractementen der beambten met inbegrip der toelagen van den dienstdoenden onderwijzer en van den geneesheer . . . . f	6137,88
Bureaukosten.	100,00
Reiskosten voor de commissie van administratie	250,00
Bureaukosten voor den secretaris. . . .	150,00
Toelage aan militaire opzigters	2177,25
Totaal . . f	8815,13

III. Onderhoud der gevangenen.

a. *De voeding.*

De voeding der gevangenen heeft over het geheele jaar 1876 plaats gevonden ingevolge den voedingstaat, behoorende bij de verordening van 30 April 1872, Gouvernementsbesluit, n°. 25.

Bij wijze van proef heeft de commissie, op advies van den dienstdoenden geneesheer, het dagelijksche ration koffij met de helft verminderd.

Zoo min de hoeveelheid als de hoedanigheid of de toebereiding der spijzen gaf aanleiding tot klagten van de zijde der veroordeelden.

In het afgeloopen jaar zijn de kosten der voeding geweest f 14430,18^5.

b. *De kleeding.*

De bij de bovengenoemde verordening behoorende staat voor het verstrekken van kleeding aan de gevangenen werd in 1876. gevolgd en gaf geene aanleiding tot bemerkingen.

Door het aanschaffen van solide grondstoffen gaan de gevangenen steeds behoorlijk gekleed.

De voorradige kleeding op 1 Januarij 1876 had ee[n] waarde van . . . . f	139,
In 1876 werd aangeschaft en door de gevangenen zelven aangemaakt tot een bedrag van .	1690,
terwijl de ingenomen kleedingstukken eene waarde bezaten van	141,6
Daarentegen ontvingen de gevangenen ter waarde van	1873,8
aan kleedingstukken; zoodat op ult°. December 1876 in voorraad overbleef voor eene waarde van	97,6

Zoo als uit bijgaanden staat blijkt.

c. *De ligging.*

Voor de ligging werden de voorschriften eveneens be[-]hoorlijk nageleefd.

De voorradige ligging op 1 Januarij 1876 had een waarde van . . . . f	33,00
Aangekocht werd in 1876 voor een bedrag van	154,10
De ingenomen liggingstukken bezaten eene waarde van	57,40
Daarentegen werd aan de gevangenen verstrekt ter waarde van	215,38
Zoodat op ult°. December 1876 in voorraad bleef tot een bedrag van	29,12

d. *De bewassching.*

Aan het behoorlijk schoonhouden der kleedingstukken werd met zorg de hand gehouden, waartoe de noodige hoeveelheid zeep, tot een bedrag van f 217,78, aan de gevangenen werd verstrekt.

e. *Verzorging der zieken.*

De verzorging der zieken heeft in het jaar 1876 voornamelijk plaats gevonden in de ziekenzaal der gevangenis; slechts 4 gevangenen zijn in de garnizoens-infirmerie verpleegd geworden. In het begin des jaars bevonden zich onder de zieken vele scorbutlijders, waardoor het zich liet aanzien dat de kosten der ziekenzaal, ten gevolge der bijzondere voeding, de daarvoor geraamde som zouden overschrijden. In de laatste helft des jaars is de gezondheidstoestand echter aanmerkelijk verbeterd, zoo zelfs dat het getal zieken tot een nooit gekend cijfer daalde.

In 1876 bedroeg het getal verpleegdagen in de ziekenzaal der gevangenis	5658
In de garnizoens-infirmerie	215
Totaal . . .	5873

De kosten zonder toelage van den dienstdoenden geneesheer bedroegen:

voor voeding. . . . . f	1743,65
» kleeding	181,50
Te zamen f	1925,15

Dus verpleegkosten per hoofd en per dag f 0,34 ruim; onder deze opgaven zijn de verpleegdagen, ten getale van 46, van de naar het hospitaal te Paramaribo geëvacueerden niet begrepen.

In 1876 zijn in de ziekenzaal der gevangenis 6 gevangenen overleden.

f. *Verschillende bijkomende artikelen.*

In het afgeloopen jaar is geregeld gezorgd geworden voor het behoorlijk baden en reinigen der gevangenen. Gebrek aan water heeft dit jaar niet plaats gehad.
Het scheeren en haarsnijden had mede geregeld plaats; de kosten hiervan bedroegen f 72.
In de behoefte aan brandhout werd door de gevangenen zelve voorzien. Evenzoo ontving het burgerlijk en militair huis van verzekering en de districts-commissaris van Beneden-Suriname gratis brandhout.

g. *Aanbestedingen en leverantien.*

De levensmiddelen en eenige andere behoeften werden voor het meerendeel bij aanbesteding geleverd; andere benoodigdheden werden door de commissie aangekocht. De aanbestedingen hadden even als vroeger plaats; die voor het 1ste halfjaar 1876 tegen het einde van het jaar te voren, terwijl die voor het 2de halfjaar in de maand Junij werd gehouden.
De leverantien die daarop volgden gaven geene aanleiding tot bemerkingen.

h. *Berekening der kosten per hoofd en per dag.*

In 1876 zijn de uitgaven, ten laste van het budget, dezer gevangenis geweest:

Gezamenlijke tractementen, toelagen en bureaukosten	f	8 815,13
Voeding		14 430,18^{5}
Kleeding		1 690,22
Ligging		154,10
Bewassching		217,78^{5}
Onderwijs		72,50
Genees- en heelkundige verpleging		1 925,15
Brandhout, lichtstoffen en begrafeniskosten		203,75
Gereedschappen, mobilair en verdere bijkomende artikelen		755,65
Totaal	f	28 264,47

Hieronder is begrepen de toelage der militairen die als opzigters bij de crimineel veroordeelden hebben gefungeerd, ten bedrage van f 2177,25.

Daarentegen bedragen de baten der koloniale kas $^1/_2$ arbeidsloonen over $4313^1/_2$ werkdagen à 10 cent per dag	f	215,67^{5}
Inhouding op het loon van gevangenen voor het zoek maken van kleeding		5,14
Storting van nalatenschappen van overleden gevangenen		3,55
Totaal	f	224,36^{5}
Blijft uitgegeven in 1876	f	28 040,10^{5}

In het afgeloopen jaar hebben de sterktedagen bedragen 72 466, zoodat de kosten per hoofd en per dag komen op ongeveer f $0{,}38^7/_{10}$.

IV. Orde en tucht.

Niettegenstaande de commissie aanhoudend moeijelijkheden ondervindt tot het verkrijgen van geschikte beambten en het hoe langer zoo meer blijkt, dat het getal suppoosten met het oog op de bevolking te gering is, zoo blijft toch in de dienst der gevangenis steeds orde en tucht heerschen, waaraan met ijver de hand wordt gehouden. De dagelijksche diensten hebben regelmatig plaats; de voorschriften worden nageleefd, de ondergeschiktheid gehandhaafd, de zindelijkheid betracht, en voor zooveel mogelijk gezette arbeid van de gevangenen gevorderd.
Het overtreden van de voorschriften en bevelen komt slechts in geringe mate voor, ofschoon meer dan zulks ten vorigen jare het geval was.

De straffen.

In het afgeloopen jaar werden aan 75 veroordeelden 115 straffen opgelegd; 49 werden éénmaal, 18 tweemaal, 3 driemaal, 4 viermaal en 1 vijfmaal gestraft.
De hierbij overgelegde strafregisters toonen aan de begane vergrijpen, alsmede de binnen de grenzen der respectivelijke bevoegdheden opgelegde straffen.
De straf van ligchamelijke kastijding werd in 1876 op 5 veroordeelden toegepast.
Op ult°. December 1875 waren in de klasse van discipline geplaatst 13 veroordeelden, waarvan 11 tot dwangarbeid en 2 tot gevangenisstraf veroordeelden. Gedurende het afgeloopen jaar zijn daarbij gekomen 5 tot dwangarbeid en 3 tot gevangenisstraf veroordeelden, zoodat op ult°. December 1876 daarin bleven 16 tot dwangarbeid en 5 tot gevangenisstraf veroordeelden.
Ontvlugtingen uit de gevangen-localen hadden niet plaats; daarentegen ontvlugtten eenmaal 3 gevangenen door overklimming van de enceinte der gevangenis; terwijl tweemaal ontvlugtingen plaats hadden van de werkzaamheden buiten het fort, en wel eenmaal door 2, en eenmaal door 1 veroordeelde; al deze gevangenen werden intusschen weder opgespoord en in de gevangenis teruggebragt.

De bezoeken.

Met inachtneming van de bestaande voorschriften hebben zich in 1876, 53 personen aangemeld tot het bezoeken van 63 gevangenen. Deze bezoeken liepen altijd ordelijk af.

V. Arbeid der gevangenen.

De crimineel veroordeelden hebben dagelijks 10 uren gearbeid; tot den 13den April werden iederen dag een 25 tal naar Paramaribo gezonden, om daar gebezigd te worden tot het verbeteren der waterleidingen. Ook de communicatie tusschen plantage Voorburg en Belwaarde werd door hen in orde gebragt, alsmede de communicatie tusschen post Leiden en plantage de Resolutie en later die tusschen post Leiden en plantage Rust en Werk, waaraan nog steeds met kracht wordt gearbeid.
De overigen werden gebezigd tot het kappen van hout, het waaijen en schoonhouden in den omtrek van het fort en het onderhouden van de communicatie van het fort naar plantage Zoelen.
De correctioneel veroordeelden werden, naar gelang hunner geschiktheid, gebezigd tot het verrigten van productiven arbeid. Deze bestond in het aanmaken van gevangenkleeding, vlecht- en mandenwerk en het maken en repareren van schoenen.
De door de gevangenen vervaardigde en op de in October 1876 te Paramaribo gehouden tentoonstelling gezonden gordijnen, manden enz., zijn met een getuigschrift bekroond.
Behalve dat zij kosteloos gebezigd werden tot het in orde houden van de werken binnen het fort, zijn er ook vele gebruikt geworden als handlangers bij het oprigten van het gebouw bestemd voor school, werkzaal en bureau voor den directeur, en bij het bouwen van de keuken der gevangenis.
Den 5den Junij werden 18 correctioneel veroordeelden, die daartoe hun verlangen hadden te kennen gegeven, naar Paramaribo gezonden, ten einde aldaar aan openbare werken te worden te werk gesteld.

De productive arbeid heeft in 1876 opgeleverd 4313½ werkdag à 10 cent daags f 431,35, van welk bedrag de helft f 215,67[5] in de koloniale kas wordt gestort; de wederhelft blijft als uitgaanskas onder berusting der commissie.

De huisdienst is in het afgeloopen jaar kosteloos door de veroordeelden verrigt.

Godsdienstoefening en onderwijs.

Gedurende het afgeloopen jaar werden de godsdienstoefeningen gehouden, eerst buiten het fort, en later in het daarvoor bestemde gebouw binnen de gevangenis.

Deze godsdienstoefeningen werden gehouden door den leeraar der Moravische Broedergemeente Menze 9 maal, en door de Roomsch-katholijke geestelijken 5 maal.

Het onderwijs aan de correctioneel veroordeelden heeft, zoo als hierboven reeds is gemeld, in het afgeloopen jaar geregeld plaats gevonden. Aanvankelijk namen daaraan 40 gevangenen deel, welk getal in het laatst des jaars tot op de helft verminderd is.

Met het oog op de geringe resultaten tot nog toe van het onderwijs verkregen, alsmede het steeds verminderende getal leerlingen, dat vermoedelijk niet zal worden aangevuld, acht de commissie het noodzakelijk Uwe Excellentie er, even als het vorige jaar, op te wijzen, dat zij voor de toekomst weinig van dit onderwijs verwacht.

En hiermede vermeent de commissie Uwe Excellentie een getrouw overzigt te hebben gegeven van alles wat de gevangenis alhier betreft. In het afgeloopen jaar is er met medewerking van Uwe Excellentie veel tot stand gekomen. Vol vertrouwen op het welslagen harer pogingen kan de commissie niet nalaten de verzekering te geven, dat zij, even als vroeger, bereid is hare moeijelijke taak met lust en ijver te vervolgen, ten einde tot de gewenschte resultaten te geraken, waartoe zij de verdere medewerking van Uwe Excellentie eerbiedig inroept.

Fort Nieuw-Amsterdam, 25 Januarij 1877.

De Commissie van Administratie voornoemd,

(*get.*) A. Looijen, *Voorzitter.*

» J. Redding de Wolff, *Secretaris.*

Voor eensluidend afschrift,

De Hoofdcommies, belast met de functien van den Gouvernements-Secretaris,

(*get.*) L. C. Batenburg.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE **H.**

N°. 64.

VERSLAG der Commissie van administratie over het burgerlijk en militair huis van verzekering te Paramaribo, over het jaar 1876.

Ingevolge art. 15 van het reglement (*Gouvernementsblad* 1872 n°. 25) heeft de Commissie van administratie over het burgerlijk en militair huis van verzekering de eer, Uwe Excellentie aan te bieden het verslag over het afgeloopen jaar.

Wat betreft de algemeene beschouwingen is het der Commissie aangenaam te kunnen mededeelen, dat de geregelde gang van zaken en het inwendig bestuur niets te wenschen overlieten, hoezeer zulks, zoozals hierna vermeld wordt, groote inspanning heeft gekost voor het dienstdoend personeel.

Ingevolge de opdragt vervat in de Gouvernements resolutie dd. 31 Augustus 1876, lit. A, n°. 3, heeft de Commissie eenige wijzigingen in het reglement aanbevolen, waaronder voorkomen:

1°. die eener verandering van voeding, reeds aan Uwe Excellentie voorgesteld bij missive van 1 Junij 1876, n°. 4;

2°. het opnemen der bepalingen vastgesteld bij besluit van 30 Maart 1869, (*Gouvernementsblad* n°. 14), houdende de regeling voor de gijzeling van schuldenaars; en

3°. een voorstel om de plaatsing in de klasse van discipline ook toe te passen op gevangenen, die minder dan drie maanden gevangenisstraf hebben.

Wat betreft de finantien, zoo dient vermeld te worden, dat, zoo als hierna zal blijken, de raming der uitgaven niet is overschreden geworden.

A. *Gebouwen en meubilair.*

De benoodigde kleine reparatien voor onderhoud hebben plaats gehad, maar het blijkt steeds hoogst wenschelijk om het dak boven de vrouwen-localen in orde te brengen.

De keuken is door aangebragte veranderingen zeer verbeterd en zijn de vroegere bezwaren omtrent dat gebouw uit den weg geruimd.

Verder wordt de kamer n°. 30, die ongeschikt was om gevangenen op te sluiten, thans behoorlijk tot een gevangenlocaal ingerigt.

Eindelijk dient vermeld te worden, dat er eene loods is opgerigt in de binnenplaats, alwaar de gevangenen, die eenigen arbeid verrigten, gedurende de zware hitte kunnen verblijven.

B. *Bevolking.*

Op ultimo December 1875 bedroeg de sterkte 72 arrestanten, die onder de volgende kategorien vielen:

	Europeanen.		Inlanders.		Eng. Immigr.		Chinezen Immigr.		Koelie Immigr.		Italianen.	Franschen.	Militairen.	Portugezen.	TOTAAL.		Totaal generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.					Mannen.	Vrouwen.	
Preventive gevangenen die te regt moeten staan wegens misdaad .	1	»	12	2	3	»	9	»	5	»	1	»	»	»	31	2	33
Wegens wanbedrijf	»	»	11	1	6	»	2	»	»	»	»	»	1	1	21	1	22
Door het hof van justitie veroordeeld	»	»	2	»	5	2	4	»	»	»	»	»	»	»	11	2	13
Door het kantongeregt veroordeeld	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1
Gedetineerd om andere redenen .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	1
Geëvacueerd naar het militair hospitaal	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	2	»	2
	1	»	25	3	14	2	17	»	6	»	1	1	1	1	67	5	72

In den loop van het jaar 1876 zijn in het burgerlijk en militair huis van verzekering opgenomen 409 personen, dus 497 minder dan gedurende het jaar 1875; zulks is voornamelijk toe te schrijven aan de omstandigheid, dat personen, wegens kleine overtredingen met slechts eenige dagen gevangenis gestraft en tot geldboete veroordeeld wegens het niet betalen van personele belasting enz., naar eene andere bewaarplaats worden overgebragt. Zij worden specifiek volgens hunne landaard in onderstaanden staat opgegeven.

	Europeanen en daarmede gelijkgestelden.		Inlanders.		Barbadianen en Barbadiaansche immigranten.		Chinesche immigranten.		Koelie immigranten.		Fransche vlugtelingen.					Totaal.		
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Militairen.	Schutters.	Matrozen.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal-generaal.
Januarij	3	»	13	»	5	»	7	»	11	»	»	»	3	»	1	43	»	43
Febr.	»	»	8	3	4	»	4	»	17	»	»	»	3	1	»	37	3	40
Maart	1	»	26	25	4	1	4	»	5	»	2	»	1	»	3	46	26	72
April	1	»	6	1	1	»	4	»	4	»	3	»	2	»	2	23	1	24
Mei	»	»	8	3	4	»	2	»	3	»	17	»	»	4	»	38	3	41
Junij	»	»	18	3	5	»	6	»	10	»	»	»	1	»	»	40	3	43
Julij	4	»	7	»	3	»	3	»	9	»	»	»	1	»	»	27	»	27
Aug.	1	»	10	3	2	»	2	»	4	»	2	»	»	1	»	22	3	25
Sept.	1	»	5	»	»	»	»	»	2	»	4	»	»	»	1	13	»	13
October	»	»	9	»	2	»	5	»	3	»	2	»	1	»	2	24	»	24
Nov.	2	»	1	»	1	»	5	»	»	»	7	1	1	7	1	25	1	26
Dec.	»	»	17	»	3	1	1	»	4	1	»	»	1	»	3	29	2	31
Totaal	13	»	128	38	34	2	43	»	72	1	37	1	14	13	13	367	42	409

STAAT van de dagelijksche bevolking in het burgerlijk en militair huis van verzekering te fort Zeelandia, gedurende het jaar 1876.

MAANDEN.	DATUMS.																															Totaal per maand.	Gemiddeld per dag.	Gemiddeld gedurende het geheele jaar.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31			
Januarij	73	73	74	66	66	67	67	70	67	68	66	66	66	70	76	76	76	76	74	74	72	72	63	62	60	59	58	59	61	61	69	2107	68	
Februarij	69	70	69	67	69	64	66	64	66	65	64	64	63	64	64	66	64	62	64	64	65	61	63	64	63	64	57	60	62	»	»	1867	64	
Maart	61	62	57	60	57	64	59	61	56	57	57	55	54	57	56	57	54	54	46	47	49	50	51	56	72	72	76	80	70	67	65	1839	59	
April.	63	52	52	50	48	47	49	48	47	48	48	48	48	48	52	54	54	51	51	52	52	50	50	50	50	50	50	50	50	49	»	1511	50	
Mei.	50	49	49	51	52	50	50	51	52	54	54	53	70	69	48	48	50	50	49	49	49	49	53	53	53	53	54	52	52	52	54	1622	52	
Junij.	55	55	57	74	56	51	52	50	51	53	49	50	50	51	51	51	51	51	51	49	51	53	54	57	56	56	55	57	57	58	»	1612	54	
Julij	59	67	68	69	72	73	74	74	70	70	74	75	74	73	73	73	73	73	73	73	74	71	71	71	71	71	70	70	72	71	72	2214	71	64
Augustus	73	78	76	74	75	75	75	75	76	76	74	77	74	73	73	73	71	71	72	66	67	68	68	69	69	71	71	71	72	71	73	2247	72	
September.	74	72	77	67	66	66	66	66	68	69	69	69	71	71	71	73	71	71	69	69	68	67	67	66	66	67	67	67	71	76	»	2061	69	
October	70	66	75	65	65	65	65	65	65	64	67	65	64	67	62	62	63	65	64	63	66	65	66	65	66	65	64	66	63	66	68	2017	65	
November	60	60	60	60	67	67	68	68	68	73	74	69	69	69	69	69	67	67	67	68	68	68	68	67	69	68	67	68	71	69	»	2022	67	
December	69	72	72	71	72	74	72	73	75	74	74	74	74	76	74	74	73	76	74	75	75	74	76	74	74	74	74	71	70	71	69	2270	73	
Totaal . . .	776	776	766	774	765	763	763	765	761	771	770	765	777	788	769	776	767	767	754	749	756	748	750	754	769	770	763	771	771	705	470	23389	»	

Op ultimo December 1876 bleven gecustodieerd 85 personen, zoo als in onderstaanden staat wordt aangegeven:

	Europeanen.		Inlanders.		Chinezen.		Engelschen.		Koelies.		Fransche vlugtelingen.				Totaal.		
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Militairen.	Matrozen.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal-generaal.
Veroordeeld tot gevangenisstraf .	1	»	8	»	1	»	2	1	1	»	»	»	»	2	15	1	16
Veroordeeld tot gevangenisstraf met tewerkstelling aan de openbare straten	2	»	8	»	3	»	2	»	2	»	»	»	»	»	17	»	17
Veroordeeld tot gevangenisstraf (behoorende op het fort Nieuw-Amsterdam te huis) op hun verzoek werkzaam aan de openbare werken	»	»	5	»	4	»	1	»	4	»	»	»	»	»	14	»	14
Idem tot dwangarbeid	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1
Preventive gevangenen	3	»	3	»	4	»	2	»	5	»	»	»	2	»	19	»	19
Voorloopig gedetineerd	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	4	»	4
Geëvacueerd naar het militair hospitaal	3	»	2	»	2	»	2	»	»	»	4	1	»	»	13	1	14
Totaal . . .	9	»	26	»	15	»	9	1	12	»	8	1	2	2	83	2	85

Hieronder zijn begrepen 34 gevangenen, die te huis behooren in de gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam, maar wegens plaatsgebrek alhier worden gecustodieerd.

De gemiddelde sterkte per dag der arrestanten was als volgt:

1ste kwartaal	. . .	64
2de »	. . .	52
3de »	. . .	71
4de »	. . .	70

De gegijzelde persoon, die aanwezig was, is ontslagen. Een veroordeelde en een preventive gevangene werden in de pistole opgenomen.

c. *Het inwendig bestuur.*

Het lid der Commissie mr. J. B. Vos vertrok in de maand Maart voor herstel van gezondheid naar Nederland.

Wat het verdere personeel betreft, zoo werden de suppoosten C. A. L. Cramer en J. Bassano uit hunne betrekkingen ontslagen, eerstgenoemde wegens niet behoorlijk waarnemen van zijne dienst, waardoor mogelijk werd het ontvlugten van een gevangene, de tweede wegens ongeschiktheid voor de dienst, en zijn in hunne plaatsen aangesteld de gepensioneerde militair T. R. Portenge en de inlander T. C. Repman.

De directeur heeft zich gedurende het jaar 1876, even als in het vorige, door ijver en naauwgezette pligtsbetrachting onderscheiden.

Met uitzondering van de twee vermelde suppoosten heeft het overige personeel zich naar behooren van zijnen pligt gekweten.

Even als in vorige jaren is de dienst voor het klein personeel zeer zwaar geweest en blijkt het hoe langer hoe meer, zoo als reeds gemeld werd aan Uwe Excellentie bij missive van 21 December 1876, n°. 11, dat hetzelve onevenredig is aan het groot getal gevangenen, waarbij komt de uitgestrektheid der localiteiten.

d. *Onderhoud en verdere aangelegenheden betreffende de gevangenen.*

De leverancien van levensmiddelen en andere behoeften hebben geregeld plaats gehad.

Wat de voeding betreft heeft de commissie de eer Uwe Excellentie mede te deelen, dat naar aanleiding der gevallen van scorbuut, die zich steeds hebben voorgedaan en eene gedurige verandering van voeding ten gevolge hadden, zij in verband met de voorstellen der geneeskundigen bij missive van 1 Junij 1876, n°. 4, eene nieuwe regeling heeft voorgedragen, die zij hoopt, opgenomen zal worden in het gewijzigde reglement.

Wat de kosten der voeding en der geneeskundige dienst in het algemeen betreft, zoo was de raming der commissie voor 1876:

a.	Voeding	f	12 000
b.	Geneeskundige dienst		1 800
	Totaal. . .	f	13 800

De uitgaven voor de voeding hebben bedragen f 5589,62, waaronder begrepen is de som van f 206,35 voor de meerdere kosten boven de gewone voeding, ten gevolge van extra-voeding verstrekt aan scorbuutlijders.

De uitgaven voor de geneeskundige verpleging zijn de volgende:

Geëvacueerd naar het militair hospitaal 46 arrestanten, uitmakende 1731 dagen à 40 cents . . . f 692,40

Transporteren f 692,40

Per transport	f	692,40
Voor 1150 recepten voor medicijnen à 30 cents		345,00
114 rantsoenen extra-voeding uit het militair-hospitaal à 40 cents		45,60
Salaris van den geneeskundige		300,00
Totaal	f	1 383,00
Voeding		5 589,62
Totaal	f	6 972,62
Raming		13 800,00
Minder uitgegeven	f	6 827,38

Gedurende het jaar 1876 zijn in de infirmerie van het arresthuis verpleegd 321 zieken.

Op ultimo December bleven nog 8 zieke arrestanten in de infirmerie van het arresthuis en 14 in het militair-hospitaal.

Omtrent het onderwijs heeft de commissie de eer zich te refereren aan vroegere verslagen en is in den loop van 1876 op nieuw gebleken de onmogelijkheid om zulks in te voeren.

Godsdienstoefeningen hebben geregeld plaats gehad onder de leiding der Evangelische Moravische Broeders.

e. *Orde en tucht.*

Hieraan werd met de grootste stiptheid de hand gehouden.

De opgelegde straffen bedroegen 95, namelijk:

door de commissie van administratie	10
door den commissaris der maand	39
door den directeur	46
	95

Onderstaande staat wijst aan, het aantal en de soort der begane overtredingen:

AARD DER OVERTREDINGEN.	Europeanen.		Inlanders.		Engelschen.		Chinezen.		Koelies.		Totaal.		Totaal-generaal.
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	
Het binnenbrengen van verboden voorwerpen.	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	3	»	3
Luiheid en onverschilligheid bij het werken.	»	»	2	»	»	»	1	»	»	»	3	»	3
Getracht te ontvlugten uit het arresthuis	»	»	1	»	3	»	»	»	»	»	4	»	4
Vechterij	1	»	7	1	1	1	6	»	5	»	20	2	22
Ongepast gedrag	»	»	29	3	2	»	6	»	2	»	39	3	42
Verzet en ongehoorzaamheid tegen de beambten van het huis	»	»	6	1	»	»	1	»	»	»	7	1	8
In strijd met de orde van het huis gehandeld	»	»	»	»	»	»	2	»	3	»	5	»	5
Ziek gemeld en door den officier van gezondheid 1ste klasse, belast met de geneeskundige behandeling, niet ziek bevonden	»	»	3	»	»	»	2	»	2	»	7	»	7
Uit het arresthuis ontvlugt	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1
	1	»	52	5	6	1	18	»	12	»	89	6	95

Aan een inlandschen gevangene die wegens onverbeterlijk gedrag in de klasse van discipline was geplaatst en zich op nieuw aan overtredingen had schuldig gemaakt, werd de straf van 20 rietslagen toegepast.

Ook is een veroordeelde gevangene door het hof van justitie veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling, wegens zware mishandelingen aan een ander veroordeelde in het arresthuis.

Drie preventive gevangenen wendden pogingen aan om uit te breken, doch werd de voorgenomen ontvlugting tijdig ontdekt.

Ook is een veroordeelde door de onachtzaamheid van den gevangenbewaarder CRAMER (die, zoo als reeds gemeld is, daarvoor ontslagen is), ontvlugt, doch eenige weken later weder gevangen genomen.

In de laatste dagen van December ontvlugtte een veroordeelde gevangene van het werk aan de openbare wegen; hij wordt door de politie opgespoord.

f. *Arbeid.*

Daar het grootste getal preventive gevangenen veroordeeld worden tot dwangarbeid en gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling, de overigen tot eene gevangenisstraf van zeer geringen duur, kan er geen bepaalde tak van nijverheid worden ingevoerd en zijn laatstgenoemden hoogst noodig tot het verrigten van het gewone huiswerk.

De commissie beijvert zich echter steeds om eenig geschikt werk te vinden en stelt zich voor om spoedig een begin te maken met het doen vervaardigen van matten, loopers enz. van de schillen der cocosnoten.

Door eenige Chinezen werden onlangs manden en hoeden van stroo alhier vervaardigd, welke op de tentoonstelling onlangs gehouden, met een getuigschrift mogten bekroond worden.

Onder de gevangenen die aan de openbare wegen hebben gewerkt, bevinden zich 18 tot gevangenisstraf veroordeelden, die vrijwillig daarvoor zich hebben aangeboden van de gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam en herwaarts zijn overgebragt (art. 3 der verordening van 30 December 1875 (*Gouvernementsblad* n°. 9).

De Commissie van Administratie voornoemd,

(*get.*) A. LOOIJEN, *Voorzitter.*

» J. F. A. E. VAN LANSBERGE.

Voor eensluidend afschrift,

De Hoofdcommies, *belast met de functien van den Gouvernements-Secretaris*,

(*get.*) L. C. BATENBURG.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE I[1].

N°. 65.

VERSLAG van den staat van het onderwijs in de kolonie Suriname, over het jaar 1876, ingezonden door de commissie van onderwijs aan den heer Gouverneur dezer kolonie.

Op ultimo December 1876 waren te Paramaribo twee stads-armenscholen voor meisjes, eene gouvernementsschool op 's lands grond Boniface en 22 particuliere scholen.

De beide stads-armenscholen werden bezocht door 229 meisjes; de school op Boniface door 86 jongens en 30 meisjes; de particuliere scholen door 1663 jongens en 1415 meisjes.

Het aantal der op ultimo December 1876 te Paramaribo schoolgaande kinderen bedroeg alzoo 3423, van welken 1749 jongens en 1674 meisjes.

Onder het getal jongens en meisjes, op de particuliere scholen zijn er 480 jongens en 15 meisjes die voor rekening van het Gouvernement onderwijs genieten.

Van de normaallessen, die, even als vroeger, voor rekening van het Gouvernement, door twee onderwijzers van den eersten rang worden gegeven, werd een ruim en goed gebruik gemaakt.

Op ultimo December bedroeg het aantal dergenen, die daaraan deel namen: 24, onder welke 5 van het vrouwelijk geslacht. Onder het aantal van 24 zijn er 12, die reeds den vierden onderwijzersrang hebben verkregen en zich verder bekwamen om een hooger rang te erlangen.

Het onderzoek naar de vorleringen der kweekelingen, door de commissie tegen het einde van elk quartaal gedaan, heeft over het algemeen veel reden tot tevredenheid opgeleverd.

In 1876 werden, na afgelegd examen, uitgereikt 21 acten van algemeene toelating als onderwijzer of onderwijzeres van den vierden rang, 2 acten voor den derden rang en 1 acte voor den tweeden rang.

In de eerste helft des jaars overleden de onderwijzers F. N. van Trigt en W. F. H. Batenburg. Beiden waren gedurende vele jaren nuttig werkzaam en algemeen geacht.

Behalve de ondermeesters en kweekelingen, bestond het onderwijzend personeel te Paramaribo op ult°. December uit:

7 onderwijzers en onderwijzeressen van den eersten rang;

4 onderwijzers van den tweeden rang;

11 onderwijzers en onderwijzeressen van den derden rang;

4 onderwijzers en onderwijzeressen van den vierden rang.

De scholen zijn zooveel doenlijk bezocht door de commissie, verdeeld in drie afdeelingen.

Zij had veeltijds redenen van tevredenheid; op het minder voldoende werd de aandacht van onderwijzers en onderwijzeressen gevestigd.

Algemeen was de klagt over het ongeregeld schoolbezoek van de leerlingen uit de volksklasse.

De commissie vermeldt hier met genoegen, dat eene verordening, houdende voorloopige voorzieningen, betrekkelijk het lager onderwijs, door den Gouverneur is vastgesteld. Mogt zij tot wet worden verheven, dan zal het lager onderwijs veel kunnen winnen.

Zij bevat, onder meer, de invoering van leerpligtigheid, voldoende bepalingen omtrent de vereischten voor de onderwijzersrangen en een veel verbeterd toezigt, vooral door de optreding van een inspecteur.

Hierbij wordt overgelegd eene opgave omtrent de scholen te Paramaribo, met vermelding van het aantal leerlingen op elke school op ultimo December 1876.

Namens de Commissie van Onderwijs,

(*get.*) J. F. A. Cateau van Rosevelt, *President.*

» L. C. Batenburg, *Secretaris.*

Voor eensluidend afschrift,

De Hoofdcommies, belast met de functien van den Gouvernements-Secretaris,

(*get.*) L. C. Batenburg.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE I[2].

N°. 66.

SCHOLEN te Paramaribo, op ultimo December 1876.

Volg-nommer.	NAMEN DER ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN.	Onderwijzers-rang.	AANTAL LEERLINGEN.		
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.
1	Mej. C. P. M. J. Vlier	3de rang.	»	123	123
2	Wed. C. W. Oehlers	3de »	»	106	106
3	N. van Meerten	1ste »	100	28	128
4	H. C. ten Broeke	1ste »	10	3	13
5	J. J. Heilbron	1ste »	31	20	51
6	J. A. Muller	2de »	96	»	96
7	W. L. Cramer	2de »	96	»	96
8	L. F. Sevenoaks	2de »	98	»	98
9	I. B. Bibaz	2de »	100	»	100
10	E. O. S. Stuger	3de »	116	»	116
11	E. Azijnman	3de »	42	26	68
12	A. E. Gomperts	3de »	40	20	60
13	I. Dahlberg	4de »	86	30	116
14	E. A. Renkewitz	1ste »	400	»	400
15	J. J. Lorgion Stellingwerff	3de »	»	560	560
16	J. B. de Vries	3de »	15	5	20
17	G. M. Elstak	4de »	40	20	60
18	T. L. Peulen	3de »	94	»	94
19	Mej. H. L. Batenburg	1ste »	»	24	24
		Transporteren	1364	965	2329

Volg-nommer.	NAMEN DER ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN.	Onderwijzers-rang.	AANTAL LEERLINGEN.		
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.
		Per transport	1364	965	2329
20	T. A. Steyvers en O. W. Soffers	1ste rang.	295	640	935
21	Wed. E. I. Halfhide	3de »	4	1	5
22	Wed. E. C. Wesenhagen	4de »	»	15	15
23	Mej. L. A. E. Labadie	4de »	3	16	19
24	B. Jessurun	3de »	33	12	45
25	R. Thomson	3de »	50	25	75
			1749	1674	3423

NOTA betreffende het verder traceren van een weg van de Suriname naar de Marowijne.

De expeditie onder de leiding van den heer W. L. Loth, bestemd om van af het punt dat door den 2den luitenant der infanterie den heer S. de la Parra was bereikt, den weg voort te traceren van de rivier Suriname, ter hoogte van de Brokopondo-stroomsnelling tot boven de Pedrosoengoevallen aan de rivier Marowijne, verliet tot dat einde de stad den 25sten Augustus.

Zij was geproviandeerd voor acht weken en bestond uit den chef, twee opzigters, 22 arbeiders.

Den 29sten Augustus bereikte zij Brokopondo, van waar vier arbeiders wegens ongesteldheid naar Paramaribo werden teruggezonden, en begon hare werkzaamheden den volgenden dag.

Gebruik makende van de kampen, die door de vorige expeditie waren gebouwd, voor zoover deze nog bruikbaar waren, werd de bestaande tracé, ter lengte van ruim 22 kilometer, gemeten en het terrein opgenomen.

Niet ver van den oever der rivier Suriname verheft het terrein zich met vrij steile hellingen tot ongeveer 100 M. boven den normalen rivierkant en blijft dalende en klimmende tot een afstand van 20 kilometer.

De grond bestaat hoofdzakelijk uit bruin ijzererts met kwarts vermengd en is bedekt met gele klei.

Eenige concessionarissen die hier terreinen ter ontginning van edele metalen in pacht bezitten, waren bezig onderzoekingen te doen, en volgens bekomen inlichtingen waren de resultaten, die aanvankelijk verkregen zijn, vrij bevredigend en aanmoedigend.

Den 22sten September werd een aanvang gemaakt met het voorttraceren van den weg.

Over eene lengte van 24 kilometer zijn de golvingen van het terrein van minder beteekenis, doch werd daarentegen het werk bemoeijelijkt door de massa lianen en stekelachtige planten, welke het voortdringen zeer belemmerden.

De grond is hoofdzakelijk zamengesteld uit witte kwarts met enkele brokken bruin ijzererts en graniet, terwijl de gele klei hier meestal met zand vermengd voorkomt.

De volgende zeven kilometer vertoonen aanzienlijke grondverheffingen van eene andere formatie.

De graniet heeft hier den boventoon en verbazende brokken van dit gesteente vindt men in de uitgespoelde bergkloven, waartusschen stukken gekristalliseerde kwarts verspreid liggen.

De gele klei is nog steeds met zand vermengd, terwijl zich ook op sommige bergen blaauwe klei vertoont.

Vervolgens begint het terrein te dalen tot de Grankreek, welke op 61 kilometer van de rivier Suriname is overgetrokken.

De grond bestaat bijna geheel uit fijn zand en schijnt gedurende den regentijd op vele plaatsen overstroomd te worden. Tot op acht kilometer oostelijk van de Grankreek schijnt de inundatie zich uit te strekken, getuige de mauritiepalmen die hier veel aangetroffen worden en eene smalle met kort gras en eenige struiken begroeide savane, welke zich ver naar het zuidwesten uitstrekt. Dan beginnen de granietbergen zich weder te vertoonen tot aan den oever der Marowijne.

De plantengroei verloochent nergens zijn tropisch karakter; den geheelen weg langs vond men ceder, bolletrie, kopie, manbarkalk, bijlhout, aratta, hoepelboomen en andere deugdzame houtsoorten, waaronder van kolossale afmetingen tot op de hoogste toppen der bergen.

In de nabijheid van den oever der Marowijne ontmoette de expeditie den 20sten October een weg, welke door een der pachters van terreinen ter ontginning van metalen aan deze rivier was aangelegd. Dezen weg volgende, kwam zij weldra bij het kamp van den concessionaris, waar een gedeelte der manschap gelegenheid vond om met een boschneger corjaal de gevaarlijke Pedrosoengoevallen af te zakken om bij de Paramacca boschnegers corjalen en gidsen aan te huren, om het overige deel der expeditie af te halen.

Dit gelukte, en den 28sten October kwamen allen in den besten welstand te Albina aan.

Gedurende den togt vielen dikwijls zware regenbuijen, welke niet weinig bijdroegen om den weg te bemoeijelijken.

Ten gevolge hiervan hadden in den aanvang de arbeiders te lijden van koortsen, terwijl zich later eenige gevallen van dysenterie hebben geopenbaard.

Ook bekwamen twee arbeiders gedurende het werk ongelukkigerwijs onder het wegkappen sabelwonden, waarvan de een van dien aard, dat hij gedurende twee dagen buiten staat was te gaan en in de hangmat moest worden gedragen.

Door gepaste middelen werden echter alle bezwaren overwonnen en het werk gelukkig voleindigd.

Des namiddags van den 5den November kwam de Fransche oorlogsstoomboot *Alecton* de Marowijne opstoomen en ankerde voor het etablissement St. Laurent.

Op verzoek van den chef der expeditie en door de vriendelijke toestemming van de heeren Melinot, kommandant van St. Laurent, en Couy, maire van Cayenne, welke laatste met genoemd vaartuig op reis was naar Paramaribo, had de kommandant van de *Alecton* de beleefdheid bij zijn vertrek op den 6den de expeditie aan boord te ontvangen en werd de reis naar Paramaribo ondernomen, waar men den volgenden dag omstreeks 10 uur arriveerde.

Men heeft gedurende den marsch geen tijd besteed aan goud wasschen.

De formatie van den grond laat echter met zekerheid vermoeden dat de kosten tot ontginning van edele metalen ruim vergoed zullen worden, terwijl de vruchtbare kleigrond den ondernemenden landbouwer gewis honderdvoudige voordeelen zal opleveren.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE L.

N°. 68.

RAMING der ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Suriname, voor het dienstjaar 1877.

ONTVANGSTEN.

		BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	Geraamd bedrag.
A.		*Directe en indirecte belastingen.*	
	a.	Personeel	f 70 000,00
	b.	Grondbelasting	*Memorie.*
	c.	Patentregt	65 000,00
	d.	Belasting op de huurwaarde van huizen	18 000,00
	e.	Paardengeld	800,00
	f.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd	50 000,00
	g.	Invoerregten	270 000,00
	h.	Uitvoerregten	115 000,00
	i.	Tonnegeld der schepen	30 000,00
	k.	Baak-, los- en steigergelden	6 000,00
	l.	Waag-, rooigelden en pakhuishuur	8 000,00
	m.	Zegelregt	25 000,00
	n.	Successie- en overgangsregten	5 000,00
	o.	Begraafplaatsregt	2 500,00
	p.	Regt op de verlotingen	300,00
B.		*Inkomsten van onderscheiden aard.*	
	a.	Leges- en provisiegelden	900,00
	b.	Passagegelden	26 000,00
	c.	Opbrengst der posterij	9 000,00
	d.	Erf- en grondpacht	35 000,00
	e.	Landtaxen of akkergelden	10 000,00
	f.	Inhoudingen op de tractementen der ambtenaren voor pensioen	56 000,00
		Transporteren	f 802 500,00

		BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	Geraamd bedrag.
		Per transport	f 802 500,00
	g.	Renten van de kapitalen, afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 800,00
	h.	Terugbetaling van voorschotten	1 000,00
	i.	Boeten, opbrengst van verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en proceskosten	6 000,00
	k.	Griffieregten te verantwoorden aan de koloniale kas	1 400,00
	l.	Salarissen van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas.	1 000,00
	m.	Emolumenten van den gouvernements-secretaris, te verantwoorden aan de koloniale kas	4 000,00
	n.	Verschillende ontvangsten	30 000,00
C.		*Ontvangsten betreffende de immigratie.*	
	a.	Opbrengst der geldleening tot bevordering van de immigratie	300 000,00
	b.	Alle andere ontvangsten	*Memorie.*
D.		*Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen* . . .	492 990,71[5]
		Totaal . . .	f 1 649 690,71[5]

UITGAVEN.

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	Geraamd bedrag.
I.	Gouvernements-secretarie, Koloniale Staten en algemeene dienst	f 127 099,75
II.	Justitie en politie	354 078,10
III.	Administratie van financiën.	105 680,00
IV.	Immigratie en kolonisatie	344 600,00
V.	Eeredienst, onderwijs, onbeheerde boedels en weezen, armenzorg en burgerlijke geneeskundige dienst	239 385,00
VI.	Bouwdepartement	112 629,00
VII.	Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening en seinwezen	149 894,95
VIII.	Pensioenen, wachtgelden en onderstanden	166 323,91[5]
IX.	Onvoorziene uitgaven	50 000,00
	Totaal . . .	f 1 649 690,71[5]

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE M.

N°. 69.

STAAT van reeds gedane of nog te doene uitgaven voor de kolonie Suriname, over het dienstjaar 1876, vergeleken met de raming.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	RAMING voor 1876.	UITGAVEN gedaan of nog te doen voor 1876.
Gouvernements-secretarie, Koloniale Staten en algemeene dienst	f 118 968,10	f 142 514,37
Justitie en politie	330 884,12	331 262,57
Administratie van finantien	93 600,00	87 212,66^{5}
Immigratie en kolonisatie	335 700,00	28 692,40^{5}
Eeredienst, onderwijs, onbeheerde boedels en weezen, armenzorg en burgerlijke geneeskundige dienst	244 086,00	219 926,39
Bouwdepartement	181 630,00	205 230,54^{5}
Koloniale vaartuigen, betonning, bebakening en seinwezen	198 729,70	190 128,41^{5}
Pensioenen, wachtgelden en onderstanden	147 075,00	164 062,86^{5}
Onvoorziene uitgaven	50 000,00	17 983,23
	f 1 700 672,92	f 1 387 013,45^{5}

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE N.

N°. 70.

STAAT van reeds gedane of nog te doene ontvangsten voor de kolonie Suriname, over het dienstjaar 1876, vergeleken met de raming.

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	Raming voor 1876.	Ontvangsten gedaan of nog te doen voor 1876.
	A. *Directe en indirecte belastingen.*		
a.	Personeel	f 70 000,00	f 84 058,88
b.	Grondbelasting	*Memorie*	»
c.	Patentregt	60 000,00	68 897,23
d.	Belasting op de huurwaarde van huizen	22 000,00	23 754,51
e.	Paardengeld	800,00	714,00
f.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd	50 000,00	64 117,52
g.	Invoerregten	225 000,00	284 766,91
h.	Uitvoerregten	130 000,00	140 349,41
i.	Tonnegeld der schepen	30 000,00	25 996,50
k.	Baak-, los- en steigergelden	6 000,00	5 353,38^{5}
l.	Waag- en rooigelden en pakhuishuur	8 000,00	8 003,06
m.	Zegelregt	30 000,00	27 166,94
n.	Successie- en overgangsregten	5 000,00	9 734,37^{5}
o.	Begraafplaatsregt	2 500,00	1 736,50
p.	Regt op de verlotingen	300,00	177,45
	B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*		
a.	Leges- en provisiegelden	500,00	457,16
b.	Passagegelden	25 000,00	24 691,51
c.	Opbrengst der posterij	8 500,00	8 926,48^{5}
d.	Erf- en grondpacht	10 000,00	32 134,75^{5}
e.	Landtaxen of akkergelden	10 000,00	11 298,26^{5}
f.	Inhoudingen op de tractementen der ambtenaren voor pensioen	56 000,00	59 108,98^{5}
g.	Renten van de kapitalen, afkomstig van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 800,00	10 843,33
	Transporteren	f 760 400,00	f 892 287,16

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	Raming voor 1876.	Ontvangsten gedaan of nog te doen voor 1876.
	Per transport	f 760 400,00	f 892 287,16
h.	Terugbetaling van voorschotten	1 000,00	505,62
i.	Boeten, opbrengst van verbeurdverklaringen en terugbetaling van voorloopig betaalde justitie- en procuratiekosten	6 000,00	5 746,36
k.	Griffieregten, te verantwoorden aan de koloniale kas	1 400,00	1 780,51
l.	Salarissen van den hypotheekbewaarder, te verantwoorden aan de koloniale kas	1 000,00	1 215,42
m.	Emolumenten van den gouvernements-secretaris, te verantwoorden aan de koloniale kas	4 000,00	5 001,53
n.	Verschillende ontvangsten	30 000,00	17 828,91
	C. *Ontvangsten betreffende immigratie.*		
a.	Opbrengst der geldleening tot bevordering van de immigratie	300 000,00	744,67
b.	Alle andere ontvangsten	*Memorie*	»
	D. ***Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen*** . .	596 872,92	461 903,26
		f 1 700 672,92	f 1 387 013,45

VERSLAG van de immigratie en kolonisatie in de kolonie Suriname over het jaar 1876.

I. Immigratie.

In den ongunstigen toestand waarin de kolonie volgens het voorgaand Verslag in 1875 verkeerde, kwam weinig verbetering. Landbouw, handel en nijverheid bleven kwijnend; de immigratie, met de ontwikkeling van den landbouw in onmiddellijk verband staande, kon ook in 1876 tot geen krachtig leven geraken. De voornaamste oorzaken, die in 1875 aanleiding tot dien toestand gaven, bleven ook in 1876 haren nadeeligen invloed uitoefenen; alleen in de prijzen der koloniale producten kwam in de tweede helft van het jaar van lieverlede belangrijke verbetering.

De marktprijs van het hoofdproduct, ruwe suiker, die op 24 Augustus 1876 nog maar 17,12 cent het kilogram bedroeg, begon van dat tijdstip af te rijzen, tot zij op het einde des jaars 23,56 cent bereikte, dat is 6,44 cent of ruim $^1/_3$ meer dan sedert geruimen tijd het geval was geweest. Ook de prijzen der andere voortbrengselen verbeterden aanmerkelijk. Alligt zou hieruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat die gunstige ommekeer van dadelijken invloed op den landbouw was en tot meer onderneming aanmoedigde, maar, ofschoon niet ontkend kan worden dat vele suikerplantages nu goede voordeelen behaalden, moet van den anderen kant niet uit het oog worden verloren, dat de meeste planters, met een te beperkt bedrijfskapitaal werkende, door den sedert 1873 ondervonden tegenspoed, tot zulk eene uitputting waren geraakt, dat daardoor alleen geen herstel van den algemeenen achteruitgang kon verkregen worden.

Eene andere oorzaak toch van den algemeen kwijnenden toestand was onveranderd blijven voortbestaan. Het is toch niet genoeg om betere prijzen voor de voortbrengselen van den grond te kunnen krijgen, er behooren ook genoegzaam producten aanwezig te zijn, en om deze te bekomen moet de landbouw over voldoend bedrijfskapitaal beschikken kunnen. Maar juist deze factor van het voortbrengingsvermogen bleef achterwege. In weerwil de marktprijzen der hoofdvoortbrengselen verbeterd waren; in weerwil vele plantages ruimschoots rendeerden, enkele zelfs rijke vruchten afwierpen, bleef het kapitaal zich aan koloniale landbouwondernemingen onttrekken. In de kolonie zelve is te weinig kapitaal; ofschoon rijk aan natuurlijke hulpbronnen, is zij zelve te arm om deze te ontginnen en behoeft zij daartoe den steun van het buitenland. En ofschoon in Europa en Noord-Amerika overvloed van kapitaal aanwezig is, waarvoor niet altijd eene goede plaatsing kan gevonden worden, is het afkeerig om ook maar een betrekkelijk gering gedeelte te steken in aanplantingen van cacao, tabak of koffij, of wel in op groote schaal en naar de eischen van de wetenschap ingerigte centraal-suikerfabrieken en rietaanplantingen, die, wel bestuurd, onmisbaar goede renten afwerpen moeten; het schijnt den toestand te wantrouwen; van den eenen kant omdat het dien niet kent en door valsche voorstellingen op een dwaalspoor wordt gebragt, en ten andere omdat het meent er geen zekerheid van arbeid bestaat.

Het gebeurde met de immigratie in 1876 scheen voor de gegrondheid van dit laatste gevoelen veel te pleiten. Terwijl de immigratie uit China, hoofdzakelijk wegens de hooge kosten en de bezwarende bepalingen ten aanzien der verpligte voeding en vrije terugvoer na verloop van vijf jaren, niet weder geopend werd; terwijl ook uit Afrika, misschien het land der toekomst voor de emigratie naar West-Indie, voor alsnog geen arbeiders te verkrijgen waren; en die uit Barbados tot geen noemenswaardige ontwikkeling kwam, werd, toen er juist eenige bestellingen van planters voor immigranten uit Britsch Indie ontvangen waren en daarvan aan den agent van emigratie te Calcutta mededeeling was gedaan, den 7den October 1876 van dezen een schrijven dd. 21 Augustus te voren ontvangen, waaruit moest worden opgemaakt, dat de immigratie uit Britsch Indie sedert verleden jaar was geschorst en dat zij niet dan op nadere magtiging van het Britsch-Indisch bestuur kon worden heropend.

Officieel was daarvan niets vernomen, maar de tijding was voldoende om eene rilling over het gansche land te brengen. De maat der beproevingen, die de kolonie in de laatste jaren had doorgestaan, scheen nog niet vol te zijn. »Het leven der kolonie is de landbouw, en het leven van den kolonialen landbouw is de immigratie," had een der sprekers in de Koloniale Staten gezegd en de alomme heerschende neerslagtigheid en druk door die ongunstige tijding teweeg gebragt, getuigde van de waarheid van die stelling. Het schorsen der immigratie, eerst op een tijdstip bekend geworden, dat de landbouw versterking van arbeidskrachten noodig had, schokte het crediet dermate, dat have en bezitting op eene schromelijke wijze in waarde verminderden. Huizen en plantages werden tegen spotprijzen verkocht, of konden, te koop aangeboden, geen koopers vinden. Zoo werden, om een voorbeeld te noemen, den 14den December 1876 de suikerplantages de Goudmijn en Rozenburg c. a., verkocht voor de som van f 15 500; en zulks in weerwil zich daarop bevonden ruim 80 werkbare immigranten, die, aangezien de kosten van aanvoer zoowel als van terugvoer voldaan of van de koopsom ingehouden waren, *kosteloos* in dienst van den kooper overgingen; in weerwil dat de gronden zich in behoorlijken staat van bewerking bevonden en er voor ongeveer 300 vaten suiker van 750 K.G. aan riet voorhanden was. Nog het jaar te voren was er een *tweede* hypotheek van f 60 000 op gevestigd geworden.

Eene andere in werking zijnde suikerplantage, Pieterszorg en den grond Andresgift, zeer gunstig gelegen aan de rivier Beneden-Commewijne, werd den 15den December

verkocht voor de som van f 8900. En dit alles gebeurde terwijl de suikermarkt zoo belangrijk gerezen was. De ondernemingsgeest, voortvarendheid en geestkracht der voorvaderen, die met veel gebrekkiger middelen dan de tegenwoordige tijd oplevert, de kolonie hadden aangelegd, schenen ten aanzien van Suriname geweken te zijn; het crediet had een gevoeligen schok geleden.

Intusschen, het in zoo onbepaalde termen gesteld berigt, betreffende de schorsing der emigratie gaf aanleiding om per omgaanden post om inlichtingen te vragen.

Bij brief van den agent te Calcutta dd. 15 December 1876, die alhier den 11den Februarij daaraanvolgende ontvangen werd, werden deze verstrekt, waaruit bleek, dat de schorsing was bevolen bij het volgend schrijven:

»N°. 251, dated Simla, the 23 Augustus 1875."

»From A. O. Hume, Esq. C. B. Secretary to the Government of India, Dept. of Revenue, Agriculture and Commerce, to the Secretary to the Government of Bengal, Judicial Department. In circulating for the information of the Government of Bengal the accompanying report by Her Majesty's Consul in Surinam on the condition of Indian immigrants in that Colony during the year 1874, I am directed to state that, in consideration of the excessive mortality among the immigrants disclosed in the returns, the Government of India have found it necessary to inform the Dutch Government that emigration to Surinam, which has been suspended since April 1874, cannot be resumed until adequate remedies to the unsatisfactory state of things which now exists have been supplied."

De oorzaken van die buitengewone sterfte in 1874 zijn vermeld in de verslagen van het immigratie-departement over 1873 en 1874 en komen in de hoofdzaak overeen met die, welke door den Britschen consul in zijn rapport over 1874 aan de Indische Regering waren opgegeven. De heer Cohen deelt daaromtrent toch mede:

»This high rate of mortality among the Indian immigrants, I am inclined to ascribe in a great measure to their parsimonious character, prefering to hoard up their earnings than either to receive rations chargeable at the Government rate or to procure for themselves proper nourishment, engendering weakness of blood and general debility, rendering themselves easy victims to the variable effects of the climate or to the certainty of gangrene resulting from ulcers caused by the slightest skin wound, from which few recover; and which, in fact, may be said to be the principal illness among them."

Onverklaarbaar is het echter, dat genoemd bevel tot schorsing der emigratie niet tijdig werd ter kennis gebragt van de Nederlandsche Regering, te meer dewijl zulks toch duidelijk daarin staat uitgedrukt. De heer van Cutsem, ofschoon het nu betreurende dat het hem niet ingevallen was om daarvan onmiddellijk aan het Surinaamsch Gouvernement mededeeling te doen, dacht niet anders, en hij had daar reden toe, of het was zonder dralen gedaan door het Indisch Gouvernement of de Britsche Regering zelve. Maar thans eerst bespeurt hij dat het niet heeft plaats gehad, en hij waagt er onderstellenderwijze bij te voegen, dat: »Her Brittannic Majesty's Minister at the Hague must have been wanting in clearness in his communications."

Hoe het zij, had de immigratie sedert April 1874 niet stil gestaan, ten gevolge der uitputting van het premiefonds en van andere oorzaken, waren er in dat en in het volgend jaar weder op nieuw bestellingen gedaan geworden, de schorsing zou dan van zelf reeds aan het licht gekomen zijn.

De onderhandelingen die daarop door de Hooge Regering tot het weder openstellen der emigratie werden gevoerd, hadden aanvankelijk dat gelukkig gevolg, dat de Gouverneur bij telegram van 14 Februarij 1877 van den Minister van Kolonien berigt ontving, dat de Britsche Regering het verschepen van 300 koelies voor het loopend saizoen had toegestaan.

Deze koelies waren meerendeels vroeger aangevraagd op de voorwaarden den 20sten Februarij 1876, krachtens art. 20 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 27, door middel van het Gouvernements advertentieblad ter kennis van belanghebbenden gebragt.

In verband met het den 17den Februarij 1876 afgekondigd besluit voor het uitloven van premien voor den aanvoer van arbeiders, waren de kosten van aanvoer, na aftrek der premie voor ieder aangevraagden immigrant, geraamd op f 165, waarvan f 85 bij de aanvrage moest worden gestort en voor het saldo, opvraagbaar ingevolge art. 6 van het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 26, zekerheid gesteld moest worden. Vóór de overname der immigranten moest voor de kosten van terugvoer eveneens zekerheid worden gegeven.

In het vorige verslag zijn de bezwaren vermeld, die tegen het vigerend stelsel van immigratie bestaan en tevens dat het Gouvernement op middelen was bedacht om daaraan tegemoet te komen. Die middelen zouden bestaan in de oprigting van een immigratiefonds, waartoe op den 1sten Februarij 1876 eene ontwerpverordening aan de Koloniale Staten werd aangeboden. De verbeteringen die, voor zoo verre de immigratie door tusschenkomst van het Gouvernement geschiedt, daarmede worden beoogd, zijn voornamelijk de volgende:

Naardien de kosten van aanvoer volgens raming jaarlijks ter algemeene kennis worden gebragt, weet de planter vóór hij zijne aanvraag inzendt het bedrag dat hij betalen moet en kan daarnaar zijne berekening maken. Voor het bedrag, dat hij volgens raming schuldig wordt, geeft hij zekerheid. In plaats van het bij de aanvrage te storten bedrag, dat met hetgeen nog later werd opgevraagd, tot de afrekening renteloos liggen bleef, worden de kosten van aanvoer nu geheel door het immigratie-fonds voorgeschoten en komt ten laste van den planter $^{3}/_{5}$ gedeelte van het voor ieder vastgesteld bedrag naar evenredigheid van het aantal hem als geschikt toebedeelde immigranten. Van het op deze wijze verschuldigd bedrag betaalt hij $^{1}/_{5}$ bij de toedeeling en het saldo in 4 gelijke termijnen, die op het einde van het 2de, 3de, 4de en 5de jaar na de toedeeling verschijnen. Voor ongeschikte arbeiders, wanneer zij hem wegens familiebetrekking met andere immigranten worden toebedeeld, behoeft hij, even als voor kinderen beneden 10 jaren, niets te betalen. Voor gedeeltelijk geschikten betaalt hij naar evenredigheid. Immigranten die bij aankomst ziek worden bevonden, worden niet meer voor zijne rekening ter verpleging naar het hospitaal gezonden; dit zal voortaan worden gedaan voor rekening van het fonds, en na herstel worden zij ingedeeld voor den nog onvervulden diensttijd, waar dan naar evenredigheid wordt betaald. Voor immigranten, die na te zijn ingedeeld, binnen 3 maanden ongeschikt worden of sterven, wordt het betaalde teruggegeven, zoodat ook die kosten voor rekening van het fonds worden gebragt. Eindelijk komen de kosten van terugvoer of afkoop daarvan geheel ten laste van het fonds.

Deze voordragt werd met eenige verandering, vooral wat de wijze van beheer en het stelsel van zekerheid betroffen, op den 12den Februarij 1877 door de Koloniale Staten goedgekeurd.

Van deze inderdaad vrijgevige bepalingen, die het fonds in het leven roept, is te verwachten, dat het een krachtig middel zal zijn tot aanmoediging van de immigratie en daardoor van den landbouw in het algemeen, zoodat het wenschelijk is dat die verordening spoedig in werking trede. Niet te ontkennen is het echter, dat de inkomsten van het fonds, hoofdzakelijk gevoed door het nog beschikbaar bedrag der geldleening van f 900 000, het plantersaandeel in de kosten van aanvoer en de daarvoor te betalen interessen, verre beneden de uitgaven zullen zijn en het bestuur in tijds op de middelen dient bedacht te zijn om het in wezen te houden.

Omtrent de immigratie uit Barbados is reeds aangestipt, dat zij tot geen noemenswaardige ontwikkeling kwam, in weerwil nog aan een tweeden persoon, den heer A. A. Grell, bij Gouvernements Resolutie van 1 December 1876, lit. C, n°. 15, en later nog aan een derden, den heer J. Blackwood, bij Gouvernements Resolutie van 31 Januarij 1877, lit. C, n°. 14, eene acte van bekendheid en toelating werd gegeven, om, overeenkomstig de bepaling van art. 3 van het Koninklijk besluit van 26 Januarij 1865, n°. 46, emigranten te mogen aannemen. De reden daarvan was in de eerste plaats de mededinging van het naburige Britsch Guyana. Behalve de veertiendaagsche maildienst, is er in 1876 nog een wekelijksche stoombootdienst bijge-

komen, waardoor arbeiders voor $ 1 heen en voor $ 2 terug kunnen gaan, wanneer zij al niet van den vrijen overvoer, die het Gouvernement van Britsch Guyana aan landbouwarbeiders verstrekt, gebruik willen maken. Regtstreeksche gemeenschap tusschen Barbados en Suriname bestaat alleen met schooners, waarmede de overtogt geschiedt tegen betaling van een passagegeld van f 25 per hoofd. Al had nu ook al het Gouvernement van Barbados niet geweigerd om aan Suriname vergunning te verleenen om op het voorbeeld van Britsch Guyana eene vrije emigratie in het leven te roepen, dat is, eene emigratie van arbeiders door tusschenkomst van een gouvernements-agent maar zonder eenige verbindtenis tot arbeid, dan nog zou de mededinging van Britsch Guyana feitelijk zijn in den weg getreden.

Vervolgens zijn de inwoners van Barbados zeer aan hun eiland gehecht en moeijelijk te bewegen het te verlaten. Het verschijnsel doet zich dan ook voor, dat de immigratie dáár nagenoeg even sterk als de emigratie is. Slechts door nood gedrongen en met het vooruitzigt om later weder terug te gaan, wil de Barbadiaansche neger zich tijdelijk in den vreemde vestigen. De gelegenheid om kosteloos naar Demerary te kunnen gaan, wanneer de oogst op Barbados binnen is en daar geen werk meer is te krijgen, om dan na een paar maanden of vroeger voor weinig geld naar zijn eiland terug te kunnen keeren, is te aanlokkelijk voor hem dan dat hij zijne gedachten op eene verhuizing naar Suriname zoude vestigen.

Eindelijk kan de emigratie van arbeiders op Barbados zich niet in populariteit verheugen. Ofschoon het eiland digter is bevolkt dan eenig land der aarde en de aanwas in den laatsten tijd ongeveer 2 percent bedroeg, wordt de emigratie toch niet aangemoedigd. Overvloed van werkkrachten maakt den arbeid goedkoop, en het schijnt dat deze stelling ook op Barbados begrepen wordt. Het is niet te hopen, maar het leidt er toe, dat wanneer niet in tijds het groote nut eener voldoende emigratie begrepen wordt, het evenwigt tusschen de bevolking en den grond later op andere wijze zal worden hersteld, zoo als in 1854 o. a. het geval is geweest, toen ruim 18 000 menschen (1/9 der geheele bevolking) door de cholera zijn weggeraapt geworden.

Buitenlandsche agenten en depôts.

Bij Gouvernements resolutie van 17 Februarij 1876, lit. C, n°. 14, werd de heer Ed. van Cutsem te Calcutta benoemd tot agent voor de emigratie naar Suriname. Het is niet bekend of deze keuze reeds door het Britsch Gouvernement is goedgekeurd geworden. (1)

Het gunstig gelegen depôt op Garden Reach, Calcutta, waarvan de huur met 15 Januarij 1876 verstreken was, werd weder voor den tijd van 3 jaren ingehuurd, met wederzijdsch regt van opzegging binnen 6 maanden in geschrifte.

Aankomst der immigranten in de kolonie.

De eenige aanvoer van immigranten had plaats van Barbados met schooners onder Engelsche vlag ten behoeve der plantages Peperpot, Kent en Visserszorg. Het geheele aantal bedroeg 43 hoofden, te weten: 25 mannen, 13 vrouwen en 5 kinderen, die zich voor den tijd van drie jaren verbonden hadden met het regt van vrijen terugvoer na het volbrengen van 900 werktaken.

Bij het onderzoek aan boord, waarbij geen klagten werden gedaan, werd een man voor rekening van den huurder wegens ziekte naar het militair hospitaal gezonden.

De premien werden volgens het vigerend besluit aan de regthebbenden uitbetaald.

(1) Volgens berigt uit het alhier uitkomend dagblad „de West-Indier", overgenomen uit de *London Times* van den 28sten Februarij jl., is de heer E. van Cutsem te Calcutta door de Britsche Regering als agent van de emigratie van Britsch Indie naar Suriname erkend.

Getalsterkte, huwelijken, geboorte en sterfte onder de immigranten, hun algemeene toestand en andere bijzonderheden.

I. Uit West-Indie.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op den 1sten Januarij 1876 bevonden zich in de kolonie	276	184	63	75	598
Vermeerderd door:					
aankomst	25	13	2	3	43
geboorte	»	»	11	11	22
overschrijving van meisjes die den leeftijd van 16 jaren hebben bereikt	»	3	»	»	3
terugkeer van desertie. .	6	1	»	»	7
	307	201	76	89	673
Verminderd door:					
geëindigden diensttijd. .	101	89	22	27	239
overschrijving van meisjes die den leeftijd van 16 jaren hebben bereikt	»	»	»	3	3
ontbinding van het contract op verzoek van partijen.	»	2	1	1	4
desertie	31	14	3	4	52
overlijden.	17	4	5	1	27
Blijft op 31 December 1876	158	92	45	53	348

Huwelijken hadden niet onder hen plaats.

De geboorten bedroegen 22, dat is: 15.9 ten honderd van het gemiddeld aantal vrouwen.

Het sterftecijfer bedroeg 5.55 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

Velen wier diensttijd geëindigd is, zijn in de kolonie gebleven en werken zonder contract op de plantages of elders.

II. Uit Nederland.

Op den 1sten Januarij 1876 bevonden zich in de kolonie	37	mannen.
Vermeerderd door terugkeer van desertie	1	»
	38	mannen.
Verminderd door:		
geëindigden diensttijd	8	»
ontbinding van het contract, op verzoek van partijen	6	»
desertie	4	»
overlijden	1	»
Blijft op den 31sten December 1876 . .	19	mannen.

Het sterftecijfer beliep 3.51 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

III. Uit Nederlandsch Indie van Chineschen landaard.

Op den 1sten Januarij 1876 bevonden zich in de kolonie . . . . 67 mannen.

Welk getal in den loop van het jaar niet is vermeerderd, doch verminderd door:

desertie	1	
overlijden	2	
	3	»

Blijft op den 31sten December 1876 . . 64 mannen.

Het sterftecijfer bedroeg 3.01 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

IV. Uit Britsch Indie.

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op den 1sten Januarij 1876 bevonden zich in de kolonie	1682	666	372	239	2959
Vermeerderd door:					
foutive opgave bij de geboorte	»	»	»	1	1
geboorte	»	»	55	39	94
overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 16 jaren hebben bereikt . . .	15	12	»	»	27
Verminderd door:					
foutive opgave bij de geboorte	»	»	1	»	1
desertie	2	»	»	»	2
ontbinding van het contract op verzoek van partijen.	1	1	»	»	2
overschrijving van jongens en meisjes die den leeftijd van 16 jaren hebben bereikt . . .	»	»	15	12	27
overlijden.	47	21	22	19	109
Blijft op den 31sten December 1876.	1647	656	389	248	2940

Er hadden geene huwelijken plaats.

Het geboortecijfer bedroeg 14.22 op de honderd vrouwen.

Het sterftecijfer bijna 3.63 van de gemiddelde bevolking.

Indien het aantal vrouwen gelijk aan dat der mannen ware geweest, dan kan, volgens de verhouding der bovenstaande getallen, worden aangenomen, dat het aantal geborenen ruim het dubbel van dat der gestorvenen zou zijn geweest. De zedelijkheid der vrouwen laat bij velen wel te wenschen over, en het is te betreuren, dat bij het ongenoegzaam aantal vrouwen, de koelies zich niet meer met de kreolen vermengen dan thans het geval is, waartoe de schraapzuchtige geaardheid der koelies, of liever hun zucht om zooveel mogelijk geld bijeen te garen, wel het hare schijnt bij te dragen.

Kwartaalsgewijze was de sterfte onder deze immigranten sedert hunne aankomst in 1873:

	1873.	1874.	1875.	1876.	
In het 1ste kwartaal. . .	»	5.81	2.42	0.63	ten honderd van de gemiddelde bevolking.
» » 2de » . . .	»	5.43	1.76^{5}	0.93	
» » 3de » . . .	2.58	3.35	1.25	1.03	
» » 4de » . . .	5.53	3.15^{5}	0.95	1.03	
» » geheele jaar . . .	17.25	18.54	6.35	3.63	

Dit tabelletje toont aan:

1°. dat de ziekte en zware sterfte onder de koelies zeer kort na hunne komst in de kolonie ontstond, waartoe niet weinig schijnt te hebben bijgedragen hunne slechte constitutie, verergerd ten gevolge van den hongersnood in 1873 in Tirhoot (Britsch Indie);

2°. dat de grootste sterfte heeft geheerscht gedurende de eerste zes maanden na aankomst, zijnde het tijdperk waarop allen regt hadden op voedsel, hun volgens Gouvernements tarief door den huurder te leveren.

De geboorte en sterfte onder deze immigranten waren transportsgewijs gedurende het derde jaar van hun verblijf in de kolonie als volgt:

NAAM VAN HET SCHIP.	Intrede van het 3de jaar na aankomst.	AANTAL IMMIGRANTEN. Aanwezig bij de intrede van het 3de jaar. Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Geboren in het 3de jaar. Jongens.	Meisjes.	Totaal in het 3de jaar.	Sterfte gedurende het 3de jaar. Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Sterfte ten honderd in het 3de jaar.
Lalla Rookh . .	8 Junij 1875	209	60	35	21	3	2	330	4	»	1	1	6	1,82
Bengal	8 Julij 1875	262	104	42	26	3	3	440	7	3	1	1	12	2,73
Yorkshire	25 Aug. 1875	272	122	47	21	12	5	479	6	3	5	3	17	3,55
Mangalore . . .	8 Nov. 1875	167	76	39	24	2	8	316	5	2	1	2	10	3,16
Calcutta.	25 Nov. 1875	198	59	35	21	2	4	319	8	2	2	2	14	4,39
Kate Kellock. .	18 Jan. 1876	165	93	64	43	12	5	382	7	6	5	3	21	5,50
Medea	14 Febr. 1876	219	86	53	38	7	5	408	7	6	3	2	18	4,41
Howrah	8 April 1876	207	77	51	36	4	8	383	5	3	3	1	12	3,13
	Totaal . .	1699	677	266	230	45	40	3057	49	25	21	15	110	3,60

De sterfte onder de immigranten uit Britsch Indie was in 1876 op de verschillende plantages als volgt:

A. Gemiddelde sterfte 3,63 ten honderd.

B. Namen der plantages zonder sterfte:

1. Petersburg, suikerplantage in Boven-Suriname;
2. la Paix,* » » Boven-Cottica;
3. Frederiksdorp,* cacao- en banannen-plantage » Beneden-Cottica;
4. Kwatta,* » » Beneden-Para;
5. Lust en Rust, » » Ben.-Suriname;
6. Berlijn, » » Beneden-Cottica;
7. de Maasstroom,* » » »
8. Dijkveld, suikerplantage » Beneden-Para;
9. Vriendsbeleid en Ouderszorg,* cacaoplantage » Ben.-Commewijne;
10. Margarethenburg,* » » Nickerie.

Het is niet te verwachten dat plantages, waar 100 en meer immigranten gevestigd zijn, onder deze kategorie kunnen voorkomen.

C. Beneden het gemiddeld sterftecijfer:

		Pct.
1. Catharina Sophia,	suikerplant. in Ben.-Saramacca,	1,43
2. Leasowes en Sarah,	katoenpl. » Coronie,	1,59
3. Hooyland,	suikerplant. » Commetewane,	1,79
4. de Resolutie,	» » Ben.-Suriname,	1,80
5. Visserszorg,	» » Ben.-Commewijne,	2,08
6. Caladonia,	cacaoplant. » Ben.-Saramacca,	2,33
7. Hazard,	suikerplant. » Nickerie,	2,56
8. Joh. Catharina,	cacaoplant. in Ben.-Saramacca,	2,63
9. Waterloo,	suikerplant. » Nickerie,	2,73
10. de Eendragt,	» » Perica,	2,97
11. Burnside,	» » Coronie,	3,03
12. Groot Chatillon,	» » Boven-Suriname,	3,23
13. Alkmaar,	» » Ben.-Commewijne,	3,26
14. Alliance,	» » Matappica,	3,37

D. Boven het gemiddeld sterftecijfer:

1. Hamptoncourt,	suikerplant. in Nickerie,	3,70
2. Goudmijn,	» » Bov.-Commewijne,	3,75
3. Voorburg,	» » Ben.-Suriname,	4,00
4. Meerzorg,	» » »	4,23
5. Zorg en Hoop,	» » Ben.-Cottica,	4,48
6. Dordrecht,	» » Ben.-Suriname,	4,65
7. Rust en Werk,	» » Ben.-Cottica,	4,71
8. Kent,	» » Ben.-Saramacca,	4,76
9. Zoelen,	» » Ben.-Commewijne,	5,00
10. St. Barbara *	» » Bov.-Suriname,	5,20
11. Vreeland	» » »	5,55
12. Kroonenburg	» » Ben.-Cottica,	6,12
13. Jagtlust,	cacaoplant. » Ben.-Suriname,	6,83
14. Boxel,	suikerplant. » Boven-Para,	8,33
15. de Guinesche vriendschap	» » Boven-Suriname,	11,25
16. Katwijk,	cacaoplant. » Ben.-Commewijne,	11,76
17. Wederzorg,	» » »	14,29
18. de 3 Gebroeders,	suikerplant. » Boven-Suriname,	17,50

De koelies van plantage de drie Gebroeders, zijn sedert Junij 1876 naar plantage de Resolutie, en die van de Guinesche Vriendschap naar plantage Catharina-Sophia overgeplaatst.

De plantages met een * geteekend zijn in 1875 zonder sterfte geweest.

Overigens zijn onder deze sterftecijfers (C en D) niet begrepen de sterfte ten gevolge van moord, manslag, verdrinking, verwonding door machinerie, en de kraam, dewijl die gevallen niet met de plaatselijke gezondheidstoestand in betrekking staan.

Op de navolgende plantages is de sterfte door de geboorte overtroffen, in weerwil van het betrekkelijk gering aantal vrouwen: 1. La Paix; 2. Frederiksdorp; 3. de Maasstroom; 4. Margarethenburg; 5. Lust en Rust; 6. Berlijn; 7. Dijkveld; 8. Leasowes en Sarah; 9. de Resolutie; 10. Caledonia; 11. de Eendragt; 12. Groot Chatillon; 13. Alliance; 14. Hamptoncourt; 15. Voorburg; en 16. St. Barbara.

V. Uit China.

		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op den 1sten Januarij 1876 bevonden zich in de kolonie		332	6	7	7	352
Vermeerderd door	het sluiten van nieuwe werkovereenkomsten.	16	»	»	»	16
	terugkeer van desertie	4	»	»	»	4
	geboorte.	»	»	»	1	1
		352	6	7	8	373
Verminderd door	geëindigden diensttijd.	88	5	6	4	103
	desertie	17	»	»	»	17
	overlijden	5	»	»	»	5
Blijft op 31 December 1876		242	1	1	4	248

Er hadden geen huwelijken en slechts 1 geboorte plaats.

Het sterftecijfer bedroeg 1.65 ten honderd van hunne gemiddelde bevolking.

Nagenoeg alle Chinezen wier contracten geëindigd zijn, hebben zich als winkelier of kolenbrander, anderen weder als arbeiders bij den landbouw of de goudvinding verhuurd. Het ware wenschelijk indien deze immigratie op billijke termen weder hervat konde worden. Niet alleen toch zijn de Chinezen een krachtig, intelligent en nijverig volk, maar zij leven beter en verteren ook meer dan de koelies, terwijl velen met inlandsche vrouwen leven, die zij over het algemeen goed behandelen. Ook op hun woord en goede trouw is meer staat te maken dan bij de koelies, wier gebrek aan waarheidsliefde hun grootste ondeugd is en het onderzoek hunner menigvuldige klagten uiterst moeijelijk en lastig maakt.

Verbreking en wijziging van werkovereenkomsten en tijdelijke tewerkstelling op andere plantages.

(Artt. 46, 48 en 62 Koninklijk besluit van 22 Maart 1872, n°. 27.)

Met onderling goedvinden en onder goedkeuring van den Gouverneur werden de contracten ontbonden van:

4 immigranten uit West-Indie, afkomstig van plantage Catharina Sophia;

6 immigranten uit Nederland, te weten 2 van de plantage Pieterszorg en 4 van de plantage Burnside;

2 immigranten uit Britsch Indie, 1 van de plantage Jagtlust en 1 van de plantage Meerzorg;

de beide laatsten met terugbetaling der kosten van aanvoer in evenredigheid van den nog onvervulden diensttijd.

Voorts zijn ten gevolge van vermindering der suikercultuur met onderling goedvinden van partijen, de contracten der immigranten uit Britsch Indie, gevestigd op de plantages de Drie Gebroeders, de Guinesche Vriendschap en Dijkveld, voor den nog overigen diensttijd overgenomen door de eigenaren van de plantages de Resolutie en Catharina Sophia, en zijn dus overgeplaatst:

40 immigranten van plantage de Drie Gebroeders naar plantage de Resolutie;

25 immigranten van plantage de Guinesche Vriendschap; en

37 immigranten van plantage Dijkveld naar plantage Catharina Sophia.

Certificaten wegens geëindigden diensttijd. (Art. 49).

In 1876 zijn uitgereikt wegens volbragten diensttijd:

128 certificaten aan immigranten uit West-Indie;
13 » » » » Nederland;
2 » » » » Britsch Indie; en
79 » » » » China;

222 te zamen.

De opname van het voltallig signalement van den immigrant in het certificaat van ontslag is van groot nut gebleken, omdat daardoor zijn indentiteit gemakkelijk kan worden bewezen en het verkoopen van het stuk aan anderen wordt belet, dat dikwijls onder de Chinezen geschiedde.

Nieuwe overeenkomsten. (Artt. 51 en 52).

In 1876 zijn 16 nieuwe werkovereenkomsten van immigranten uit China, in te gaan onmiddellijk na expiratie van de voorafgaande verbindtenis, geregistreerd geworden.

Terugreis van immigranten. (Artt. 72, 73 en 74).

Aan de immigranten uit West-Indie, wier contracten met onderling goedvinden verbroken waren, is voor rekening van den huurder vrije overtogt over Demerary naar Barbados verleend. Zij zijn echter uit vrije verkiezing in Demerary gebleven.

Slechts enkele Chinezen hebben hun regt op vrijen terugvoer behouden; de anderen hebben, met afstanddoening van dat regt, aan de premie van f 150, die hun door den agent van de Surinaamsche emigratie-maatschappij in China na het einde van hun contract is toegezegd, de voorkeur gegeven.

Van de immigranten uit Nederland en Barbados, wier contracten zijn geëindigd, heeft geen het regt op vrijen terugvoer bedongen.

Huisvesting en geneeskundige verpleging. (Art. 56).

Hieromtrent is niets nieuws mede te deelen.

Eene wijziging der verordening omtrent de geneeskundige verpleging is dringend noodig bevonden; een beter toezigt en meer onafhankelijkheid der districts-geneesheeren van de planters, behoort daarbij op den voorgrond te staan. Eene voordragt daaromtrent is bij het Bestuur in overweging. (1)

(1) De bedoelde verordening is op den 19den April 1877 aan de Koloniale Staten ter goedkeuring aangeboden.

De geneeskundige behandeling en verpleging bepaalde zich tot het navolgend aantal immigranten:

	IMMIGRANTEN UIT:					TOTAAL.
	West-Indie.	Nederland.	Nederlandsch Indie, van Chineschen landaard.	Britsch Indie.	China.	
Op den 1sten Januarij 1876 waren onder behandeling .	68	10	9	419	37	543
Gedurende het jaar 1876 onder behandeling gekomen. . .	1 317	31	115	9 800	451	11 714
	1 385	41	124	10 219	488	12 257
Hiervan zijn hersteld . . .	1 328	37	116	9 776	443	11 700
Hiervan zijn overleden . .	22	1	2	102	5	132
Bleven op 31 December 1876 onder behandeling	35	3	6	341	40	425
Het aantal ziekedagen in 1876 bedroeg.	14 441	1 556	4 060	116 520	6 531	143 108

Deze tafel, vergeleken met de gemiddelde sterkte, geeft tot resultaat, dat op elk honderdtal immigranten uit:

Nederland	voorkwamen	111	ziektegevallen;
Nederlandsch Indie, van Chineschen landaard	»	176	»
China	»	327	»
West-Indie	»	278	»
Britsch Indie	»	332	»
	en gemiddeld	307	»

Voorts dat ieder immigrant uit:

China	gemiddeld	had	21,7	zieke- of hospitaaldagen in het jaar;
West-Indie	»	»	30,5	» »
Britsch Indie	»	»	39,5	» »
Nederland	»	»	55,6	» »
Nederlandsch Indie	»	»	62,0	» »
dat is gemiddeld door elkander			37,5	» »

De immigranten van Chineschen landaard uit Nederlandsch Indie hebben dus het meest, en die regtstreeks uit China afkomstig zijn, het minst door ziekte geleden.

Districtsgewijze was het bedrag der ziekedagen van alle immigranten als volgt:

			gemiddeld over iederen immigrant in het jaar.
Beneden-Suriname	23 344	ziekedagen,	24,3
Nickerie	10 081	»	27,3
Perica	3 474	»	34,7
Beneden-Para	1 874	»	36,4
Beneden-Cottica	23 431	»	38,1
Coronie	9 391	»	40,5
Boven-Para	1 467	»	41,9
Beneden-Saramacca	15 691	»	42,5
Beneden-Commewijne	15 501	»	44,0
Boven-Suriname	12 811	»	47,2
Boven-Cottica	1 355	»	49,2
Matappica	13 869	»	53,3
Boven-Commewijne	5 938	»	62,5
Commetewane	4 881	»	74,0

De onmiddellijke oorzaken van het overlijden der immigranten, waaruit tevens kunnen worden afgeleid de voornaamste ziekten, die in 1876 onder hen heerschten, waren als volgt:

IMMIGRANTEN UIT: West-Indie.	Nederland.	Nederl. Indie, van Chineschen landaard.	Britsch Indie.	China.	Totaal.	Oorzaken van den dood.
8	»	»	25	1	34	kwaadaardige koortsen (febris perniciosa).
1	»	»	7	»	8	waterzucht (hydropsia).
1	»	»	»	1	2	borstwaterzucht (hydrotorax).
3	1	»	3	1	8	dysenterie (dysenteria).
2	»	»	4	1	7	diarrhee (diarrhaea).
»	»	»	19	»	19	verval van krachten (collapsus).
1	»	»	»	»	1	uitputting (debilitas).
1	»	»	»	»	1	zwakte (debilitas).
2	»	1	2	»	5	tering (phthisis).
»	»	»	1	»	1	wormziekte (helminthiasis).
1	»	»	1	»	2	slechte spijsvertering (dyspepsia).
2	»	»	15	»	17	stuipen (convulsiones).
»	»	»	3	»	3	beroerte (apoplexia).
1	»	»	»	»	1	hersenberoerte (apopl. cerebral.).
»	»	»	1	»	1	geelzucht (icterus).
1	»	»	1	»	2	leverziekte (morbi hepatis).
»	»	»	1	»	1	leverabsces (absces hepatis).
»	»	»	1	»	1	buikziekte.
1	»	»	»	»	1	nierziekte (nephritis).
»	»	»	2	»	2	longontsteking (pneumonia).
»	»	»	2	»	2	luchtpijpontsteking (bronchitis).
»	»	»	2	»	2	bezetting op de borst (emphysema pulmonum).
»	»	»	2	»	2	etterbloed vergiftiging (pyaemia).
»	»	»	4	»	4	yaws.
»	»	1	»	»	1	huiduitslag (impetigo).
»	»	»	5	»	5	koudvurige wonden (ulcera gangraenasa).
»	»	»	1	»	1	zonnesteek (congest. cerebr.).
»	»	»	1	»	1	opium vergiftiging (intoxic. opii).
25	1	2	103	4	135	

IMMIGRANTEN UIT: West-Indie.	Nederland.	Nederl. Indie, van Chineschen landaard.	Britsch Indie.	China.	Totaal.	Oorzaken van den dood.
25	1	2	103	4	135	
»	»	»	1	»	1	vloeijing (fluxus).
»	»	»	1	»	1	gevolgen van de kraam.
»	»	»	1	»	1	verwonding door machinerie.
»	»	»	1	1	2	verdronken.
»	»	»	1	»	1	manslag.
»	»	»	1	»	1	moord.
2	»	»	»	»	2	onbekend (de een overleden in 1873 en de ander in 1874, waarvan geen opgave is gedaan).
27	1	2	109	5	144	

De sterfte onder de immigranten in het algemeen was op de verschillende plantages, waar zich minstens 10 immigranten bevonden in 1876, als volgt:

a. Het gemiddeld sterftecijfer bedroeg 3,70.

b. Namen van plantages waar geen sterfte onder de immigranten is voorgekomen:

1. Petersburg,	suikerplantage	in Bov.-Suriname;
2. Margarethenburg,	cocaoplantage	» Nickerie;
3. la Paix, *	suikerplantage	» Bov.-Cottica;
4. Kwatta, *	cacaoplantage	» Ben.-Para;
5. Frederiksdorp,*	cacao- en bananenplantage	» Ben.-Cottica;
6. Lust en Rust,	cacaoplantage	» Ben.-Suriname;
7. Berlijn,	»	» Ben.-Cottica;
8. Paradise, *	suikerplantage	» Nickerie;
9. de Maasstroom, *	cacaoplantage	» Ben.-Cottica;
10. Vriendsbeleid en Ouderzorg, *	»	» Ben.-Commewijne.

Op die met een * geteekend heeft ook in 1875 *geen sterfte* onder de immigranten plaats gehad.

Het spreekt van zelf dat onder deze kategorie wel nimmer plantages zullen voorkomen, waar de getalsterkte der immigranten 100 en meer bedraagt.

c. Beneden het gemiddeld sterftecijfer:

			Pct.
1. Visserszorg,	suikerplant.	in Ben.-Commewijne,	1,25
2. Hooijland,	»	» Commetewane,	1,50
3. Leasowes en Sarah,	katoenplant.	» Coronie,	1,63
4. de Resolutie,	suikerplant.	» Ben.-Suriname,	1,74
5. Waterloo,	»	» Nickerie,	2,10

			Pct.
6. Kent,	suikerplant. in	Ben.-Saramacca,	2,33
7. Caledonia,	cacaoplant. »	Ben.-Saramacca,	2,38
8. Johanna Catharina,	»	» Ben.-Saramacca,	2,47
9. de Eendragt,	suikerplant. »	Perica,	2,95
10. 't Vertrouwen,	»	» Ben.-Cottica,	2,98
11. de Goudmijn,	»	» Bov.-Commewijne,	3,11
12. Alkmaar,	»	» Ben.-Commewijne,	3,22
13. Groot Chatillon,	»	» Bov.-Suriname,	3,33
14. Burnside,	»	» Coronie,	3,57
15. Dordrecht,	»	» Ben.-Suriname,	3,60

d. Gelijk aan het gemiddeld sterftecijfer:

1. Hazard, suikerplantage in Nickerie, 3,70 pct.

e. Boven het gemiddeld sterftecijfer:

			Pct.
1. Alliance,	suikerplant. in	Matappica,	3,78
2. Zorg en Hoop,	»	» Ben.-Cottica,	3,82
3. Hamptoncourt,	»	» Nickerie,	4,58
4. Vreeland,	»	» Bov.-Suriname,	4,74
5. Rust en Werk,	»	» Ben.-Cottica,	5,11
6. Zoelen,	»	» Ben.-Commewijne,	5,18
7. St. Barbara, *	»	» Bov.-Suriname,	5,55
8. Pieterszorg,	»	» Ben.-Cottica,	5,55
9. Voorburg,	»	» Ben.-Suriname,	5,84
10. Jagtlust,	cacaoplant. »	Ben.-Suriname,	6,02
11. Meerzorg,	suikerplant. »	Ben.-Suriname,	6,22
12. Kroonenburg,	»	» Ben.-Cottica,	6,34
13. de Drie Gebroeders,	»	» Bov.-Suriname,	8,11
14. Boxel,	»	» Bov.-Para,	8,33
15. la Rencontre,	»	» Bov.-Para,	8,33
16. Catharina Sophia,	»	» Ben.-Saramacca,	8,44
17. Nursery,	»	» Nickerie,	9,23
18. Dijkveld,	»	» Ben.-Para,	9,52
19. Katwijk,	cacaoplant. »	Ben.-Commewijne,	11,76
20. Wederzorg,	»	» Ben.-Commewijne,	14,54
21. Peperpot,	»	» Ben.-Suriname,	15,38
22. de Guinesche Vriendschap,	suikerplant. »	Bov.-Suriname,	17,39

Op die met * gemerkt is in 1875 geen sterfte geweest.

Districtsgewijze was de sterfte onder de immigranten als volgt:

I. Zonder sterfte:

Boven-Cottica, ook in 1875 zonder sterfte geweest.

II. Beneden het gemiddeld sterftecijfer van 3,70:

1. Commetewane	1,50	pct.
2. Coronie	2,59	»
3. Perica	2,95	»
4. Boven-Commewijne	3,11	»
5. Beneden-Suriname	3,12	»
6. Nickerie	3,24	»

III. Boven het gemiddeld sterftecijfer:

1. Matappica	3,78	»
2. Beneden-Para	3,88	»
3. Beneden-Saramacca	4,34	»
4. Beneden-Commewijne	4,54	»
5. Beneden-Cottica	4,56	»
6. Boven-Suriname	4,80	»
7. Boven-Para	8,57	»

De sterfte onder de Kreolen en andere arbeiders geen immigranten zijnde, op de plantages waar immigranten gevestigd zijn, was districtsgewijs als volgt:

1.	in het district	Beneden-Para	1,33 pct.
2.	» » »	Coronie	3,11 »
3.	» » »	Beneden-Suriname	3,17 »
4.	» » »	Boven-Cottica	3,36 »
5.	» » »	Nickerie	4,02 »
6.	» » »	Beneden-Saramacca	4,47 »
7.	» » »	Boven-Commewijne	4,55 »
8.	» » »	Commetewane	4,62 »
9.	» » »	Boven-Suriname	4,87 »
10.	» » »	Matappica	4,99 »
11.	» » »	Perica	5,10 »
12.	» » »	Beneden-Cottica	5,34 »
13.	» » »	Beneden-Commewijne	5,57 »
14.	» » »	Boven-Para	7,34 »

Gemiddeld was de sterfte 4,27 pct.

Uit de bovenstaande tafels, vergeleken met die van het jaar 1875, blijkt het navolgende:

dat de gezondheidstoestand der immigranten uit Britsch Indie en China, blijkens het minder aantal ziekedagen, belangrijk verbeterd is en thans vrij gunstig mag worden genoemd; het aantal ziekedagen der andere immigranten is daarentegen een weinig toegenomen;

dat ook de sterfte onder alle immigranten, met uitzondering van die uit West-Indie (meestal Barbados), belangrijk afgenomen is en de cijfers weinig meer dan de helft bedragen van die van het vorige jaar;

en eindelijk dat de verhouding der sterfte van de immigranten tot de Kreolen en andere arbeiders geen immigranten zijnde, die in 1875 nog was als 6,53 : 3,81, in 1876 geworden is als 3,70 : 4,27, derhalve ten aanzien van de immigranten in het algemeen eene zeer gunstige verhouding aangenomen heeft.

Arbeid, loon en werkverzuim.

Het aantal immigranten, dat in 1876 aan den veld- en fabriekarbeid op de plantages heeft deelgenomen, de hoeveelheid van het verrigte werk in dagen of werktaken uitgedrukt en het verdiende loon, bedroegen als volgt:

IMMIGRANTEN UIT:	AANTAL.			AANTAL WERKDAGEN OF TAKEN EN BEDRAG VAN HET UITBETAALD LOON.					
				Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens en meisjes.	Werkdagen.	Loon.	Werkdagen.	Loon.	Werkdagen.	Loon.
West-Indie	166	102	24	17 581 1/4	f 12 447,48	7 403 1/2	f 4 136,40	150	f 37,50
Nederland	21	»	»	4 177 1/2	3 377,89	»	»	»	»
Nederlandsch Indie, van Chineschen landaard . .	53	»	»	9 861	8 114,63	»	»	»	»
Britsch Indie	1652	629	180	278 747 3/4	190 997,98	75 075	48 232,17	11 760 3/4	5 515,25
China	277	»	»	48 975 1/4	39 683,77	»	»	»	»
Totaal . . .	2169	731	204	359 342 3/4	f 254 621,75	82 478 1/2	f 52 368,57	11 910 3/4	f 5 552,75

De overige dagen van het jaar, die in dezen staat niet als werkdagen zijn gerekend, worden geacht te zijn: 1°. ziekedagen; 2°. dagen van verlof; 3°. dagen van afwezigheid tot het afleggen van getuigenis voor den regter; 4°. dagen van opzettelijk verzuim van werk; 5°. dagen van afwezigheid ten gevolge van het ondergaan van straf; 6°. de zon- en feestdagen, bedragende voor de Hindoes — die volgens hunne te Calcutta gesloten contracten, niet meer dan 5 dagen 's weeks behoeven te werken — niet minder dan 52 zon- en 32 feestdagen, zoodat voor hen slechts 228 als eigenlijke *werkdagen* in het jaar overblijven.

De hoeveelheid arbeid door de Kreolen en andere arbeiders, geen immigranten zijnde, is hoogst moeijelijk op te nemen; in de eerste plaats wegens de ongestadigheid dier bevolking, en ten andere dewijl sommige werken, zoo als het vellen van bosch, het kappen en leveren van brandhout, het verrigten van delfwerk, dikwijls worden aangenomen, waarbij noch tijd, noch het aantal arbeiders, dat soms zeer uiteenloopt, in aanmerking komen. Voor zooveel men de gegevens heeft kunnen bijeenzamelen om deze statistiek zoo juist en volledig mogelijk te maken, worden de volgende cijfers medegedeeld, die met genoegzame naauwkeurigheid den toestand aanduiden.

In 1876 is dan verrigt door de Kreolen en andere arbeiders, geen immigranten zijnde, op de plantages waar immigranten gevestigd zijn, het volgende:

SOORT DER ARBEIDERS.	Mannen.		Vrouwen.		Jongens en meisjes.	
	Aantal.	Werktaken.	Aantal.	Werktaken.	Aantal.	Werktaken.
Door Kreolen	2295	441 319	1711	260 379	198	28 755
Door *vreemde* arbeiders geen immigranten zijnde. . . .	1364	234 030	292	42 442	33	3 495
Totaal . . .	3659	675 349	2003	302 821	231	32 250

Door de gegevens der beide laatste tafels komt men tot het resultaat, dat de hoeveelheid werks en het dagloon van iederen arbeider gemiddeld zijn geweest in het jaar 1876 als volgt:

IMMIGRANTEN UIT:	Voor iederen man.		Voor iedere vrouw.		Voor een jongen of meisje.	
	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld dagloon.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld dagloon.	Aantal werkdagen of taken.	Gemiddeld dagloon.
West-Indie	105,9	f $0,70^{8}$	72,6	f $0,55^{9}$	150	f 0,25
Nederland	198,9	$0,80^{9}$	»	»	»	»
Nederlandsch Indie, van Chineschen landaard	186,1	$0,82^{3}$	»	»	»	»
Britsch Indie	168,7	$0,68^{5}$	119,4	$0,64^{2}$	65,3	$0,46^{9}$
China	178,8	$0,81^{3}$	»	»	»	»
Gemiddeld . . .	165,7	f $0,70^{8}$	112,8	f $0,63^{5}$	58,4	f $0,46^{6}$

Terwijl door de Kreolen en andere arbeiders op de plantages, waar ook immigranten gevestigd waren, in hetzelfde tijdsverloop is verrigt:

gemiddeld per man		184,6	werktaken;
»	» vrouw	151,2	»
»	» jongen of meisje	139,6	»

Reeds vroeger is gewezen op de ongestadigheid der Kreolen- en niet-immigranten bevolking, waardoor het berekenen van hun aantal en hunnen arbeid hoogst moeijelijk is. Velen komen slechts enkele dagen, weken of maanden op eene plaats arbeiden, waaruit volgt, dat de opgegeven arbeiders dikwijls door anderen werden afgewisseld en dus niet steeds dezelfde personen zijn geweest. Bij eene vergelijking van den arbeid, verrigt door de immigranten en de Kreolen, zal dit ook in aanmerking moeten genomen worden en niet moeten worden opgevat in den zin, dat terwijl *iedere* immigrant in het jaar gemiddeld heeft verrigt slechts 165,7 taak, door den Kreool en vreemden arbeider zou zijn verrigt 184,6 taak, die wanneer de verrigte arbeid van ieder persoon op zich zelf zou zijn genomen, welligt niet het $^{2}/_{3}$ of $^{3}/_{4}$ van dat bedrag zou hebben gehaald en daardoor beneden het arbeidsbedrag van den immigrant zoude zijn gebleven. Ook moet bij de beoordeeling van de waarde van den arbeid in aanmerking worden genomen, dat de Kreolen niet gewillig zijn tot elke soort van arbeid en ook niet geregeld werken, waaruit men veilig de gevolgtrekking zal mogen maken, dat zonder immigranten, door Kreolen-arbeid alleen, geen landbouwonderneming bestaan, veel minder bloeijen kan. De immigranten daarentegen doen elken arbeid die noodig is, zoodat zij, ook om het loon op eene redelijke hoogte te houden, waardoor de landbouw bestaanbaar wordt, gezegd kunnen worden onmisbaar te zijn.

Het maximum loon, dat voor eene week arbeids aan enkele arbeiders is uitbetaald, bedroeg bij de

Immigranten uit:	Aan een man:	Aan eene vrouw:
West-Indie . .	f 9,85 op de suikerplantage Nursery in Nickerie.	f 4,80 op de suikerplant. Goudmijn, Susannasdaal, en Catharina-Sophia, en op de cacaoplantages de Morgenster, Peperpot en Leonsberg.
Nederland . . .	f 11,15 op de suikerplantage Paradise in Nickerie.	—
Nederl. Indie van Chin. landaard	f 4,92 op de suikerplantage de Resolutie in Beneden-Suriname.	—
Britsch Indie . .	f 9,90 op de suikerplantage Boxel in Boven-Para.	f 8 op de cacaopl. Margarethenburg in Nickerie.
China	f 10 op de suikerplant. Kroonenburg in Beneden-Cottica.	—

Districtsgewijs was de hoofdelijk geleverde arbeid door de immigranten uit Britsch Indie en hun gemiddeld dagloon als volgt:

DISTRICT.	Werkdagen of taken per man.	DISTRICT.	Gemiddeld bedrag van het dagloon.
Boven het gemiddeld bedrag van .	168,7	Boven het gemiddeld bedrag van .	f 0,68^{5}
1. Coronie	227,3	1. Boven-Para	0,91^{8}
2. Boven-Cottica	206,5	2. Boven-Suriname	0,78^{6}
3. Beneden-Saramacca	189,9	3. Beneden-Suriname	0,76^{2}
4. Nickerie	178,4	4. Perica	0,73^{4}
5. Matappica	171,6	5. Boven-Cottica	0,73
6. Beneden-Commewijne	170,6	6. Commetewane	0,69^{7}
Beneden het gemiddeld bedrag.		Beneden het gemiddeld bedrag.	
1. Beneden-Cottica	162,2	1. Beneden-Saramacca	0,66^{7}
2. Perica	162,2	2. Nickerie	0,66^{2}
3. Beneden-Suriname	161,1	3. Beneden-Cottica	0,66^{1}
4. Beneden-Para	157,1	4. Beneden-Para	0,65^{9}
5. Commetewane	140,2	5. Boven-Commewijne	0,65^{8}
6. Boven-Suriname	138,9	6. Beneden-Commewijne	0,65^{5}
7. Boven-Commewijne	134,8	7. Matappica	0,64^{8}
8. Boven-Para	121,2	8. Coronie	0,62^{8}

Dit tafeltje toont aan dat de hoeveelheid van den verrigten arbeid zoowel als het bedrag van het verdiende loon van jaar tot jaar zijn vooruit gegaan.

Het door de districts-commissarissen geconstateerd *opzettelijk werkverzuim*, met welks duur zij vervolgens de overeenkomsten, krachtens artt. 68 en 69 hebben verlengd, bedroeg in 1876 voor de immigranten uit:

Britsch Indie	57 895$^{1}/_{2}$	dag, of gem. per volwassen immigrant	25,2 dag.
Nederland	807	» » »	38,4 »
West-Indie	10 720$^{3}/_{4}$	» » »	40,0 »
China	12 244$^{1}/_{4}$	» » »	44,2 »
Nederl. Indie van Chineschen landaard	5 231	» » »	98,7 »
Te zamen	86 898$^{1}/_{2}$	» » »	30,0 dag.

Deze opgave vergelijkende met die van het vorige jaar, zal men bespeuren, dat ook het werkverzuim belangrijk minder geworden is, vooral van de immigranten uit Nederland, West-Indie en China, dat het verzuim van de immigranten van Chineschen landaard uit Nederlandsch Indie in groote mate toegenomen is, terwijl even als in 1875, de immigranten uit Britsch Indie *het best* hunne werkovereenkomsten hebben nageleefd.

Districtsgewijs bedroeg het geconstateerd *opzettelijk werkverzuim* van alle immigranten te zamen gemiddeld als volgt:

	In 1876.	In 1875.
I. Beneden het gem. bedrag van 30,0.		
1. Boven-Cottica	geen	0,4
2. Matappica . . . per immigrant	2,0	21,2
3. Commetewane . . » »	5,0	22,6
4. Coronie . . . . » »	5,5	16,1
5. Boven-Commewijne » »	9,5	30,0
6. Perica . . . . . » »	16,1	33,0
7. Nickerie . . . . » »	17,4	32,7
8. Beneden-Saramacca » »	20,4	33,0
9. Boven-Suriname » »	23,5	34,5
10. Beneden-Commewijne » »	25,9	33,5
II. Boven het gemiddeld bedrag.		
1. Beneden-Cottica . per immigrant	39,4	49,2
2. Beneden-Suriname » »	45,0	41,6
3. Boven-Para . . . » »	55,8	43,4
4. Beneden-Para . . » »	74,3	54,0
Gemiddeld per immigrant . . .	30,0	36,6

Wanneer nu het onderzoek omtrent bovengemeld werkverzuim in alle districten met dezelfde naauwgezetheid heeft plaats gevonden, dan blijkt uit de bovenstaande opgaven:

1°. dat, behalve in de drie laatstgenoemde districten, waar het verzuim is toegenomen, dit overal elders belangrijk minder geworden is, waartoe meerder lust en geschiktheid voor den arbeid veel zullen hebben bijgedragen;

2°. dat, even als in het vorige jaar, in het district Beneden-Para het meeste en in Boven-Cottica het minste werkverzuim is opgeteekend, en dat de immigranten in de 10 eerstgenoemde districten het best hunne werkovereenkomsten hebben nageleefd.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat het met den arbeid van de koelies, zooals de medegedeelde cijfers trouwens bewijzen, over het algemeen goed gaat, en nog veel beter zoude zijn, indien zij elkander niet zoo veel overlast aandeden en de verhouding tusschen de seksen beter was. Velen hebben reeds belangrijke sommen geld overgespaard, die zij uit vrees voor diefstal in den grond begraven, aan anderen in bewaring geven of tot sieraden laten verwerken. Door mijne tusschenkomst, die hun, om diefstal te voorkomen, gaarne werd verleend, hebben thans 126 koelies f 19 490,99 en 12 ropijen, waaronder begrepen is eene som van f 120,99 en 3 ropijen voor nalatenschappen van 5 ab intestato overleden koelies, in de Surinaamsche Bank alhier gedeponeerd.

Omtrent de oprigting eener spaarbank geldt hetzelfde wat in de vorige verslagen is opgemerkt geworden.

Klagten en misdrijven.

In 1876 zijn door de immigranten tegen hunne huurders of werkgevers de volgende klagten ingebragt:

GETAL EN AARD DER INGEBRAGTE KLAGTEN.	Waarvan niet bewezen of ingetrokken.
1. *District Boven-Cottica.*	
Geene.	
2. *Perica.*	
Geene.	
3. *Boven-Commewijne.*	
Geene.	
4. *Perica.*	
Geene.	
5. *Commetewane.*	
Geene.	
6. *Matappica.*	
Geene.	
7. *Beneden-Para.*	
Geene.	
8. *Boven-Para.*	
Geene.	
9. *Nickerie.*	
1 wegens het toebrengen van slagen .	1
10. *Beneden-Suriname.*	
1 wegens het toebrengen van slagen .	»
1 wegens het niet verstrekken van brood of beschuit aan de verpleegd wordende zieken	in behandeling bij den procureur-generaal.
11. *Beneden-Saramacca.*	
1 wegens het niet opnemen van 4 immigranten in het ziekenhuis en weigeren hun voeding te geven . . .	1
1 wegens het toebrengen van slagen .	1
12. *Boven-Suriname.*	
1 wegens het toebrengen van slagen .	»
1 wegens het opleggen van te zwaar werk.	1
1 wegens het beletten om het hem opgedragen werk te verrigten . . .	1
1 wegens te min uitbetalen van loon.	1
1 wegens het mishandelen van een zieke	door het hof van justitie veroordeeld.
13. *Beneden-Cottica.*	
1 wegens weigering tot opname in het ziekenhuis.	1
1 wegens onvoldoende voeding in het ziekenhuis	1
4 wegens het toebrengen van slagen .	1
2 wegens het opleggen van te zwaar werk.	2
5 wegens het uitbetalen van te weinig loon	5
14. *Beneden-Commewijne.*	
1 wegens onvoldoende voeding in het ziekenhuis.	1
1 wegens weigering tot opname in het ziekenhuis.	1
6 wegens te min uitbetaald loon . .	6
9 wegens het opdragen van te zwaar werk	9
2 wegens weigering van een pas . .	2

Het aantal tegen immigranten ingebragte klagten ter zake van misdrijf is in den volgenden staat vermeld:

IMMIGRANTEN UIT:	Overtredingen ter zake van pligtverzuim (artt. 132–136 der strafverordening van 1874.)			Andere overtredingen.			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.
West-Indie	135	133	2	22	18	3	6	3	1	»	»	»
Nederland	5	2	3	2	1	1	»	»	»	4	4	»
Nederlandsch Indie, van Chineschen landaard	23	23	»	4	4	»	5	5	»	»	»	»
Britsch Indie	181	163	10	198	130	64	55	28	16	24	6	11
China	39	38	1	9	9	»	6	5	»	4	3	»
Totaal	383	359	16	235	162	68	72	41	17	32	13	11
Waarvan sedert 1875 aanhangig waren	1	»	»	2	»	»	17	»	»	18	»	»

Districtsgewijze laten deze klagten zich rangschikken, als volgt:

DISTRICTEN.	Overtredingen ter zake van pligtverzuim (artt. 132–136 der strafverordening van 1874.)			Andere overtredingen.			Wanbedrijven.			Misdaden.		
	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.	Aangebragt.	Schuldig bevonden.	Niet bewezen of ingetrokken.
Beneden-Suriname	59	57	2	23	18	4	47	33	6	5	2	2
Boven-Suriname	19	18	1	14	11	3	»	»	»	1	1	»
Beneden-Para	6	4	1	1	»	1	1	»	1	»	»	»
Boven-Para	2	2	»	2	2	»	»	»	»	1	1	»
Boven-Commewijne	»	»	»	4	3	1	»	»	»	»	»	»
Commetewane	9	9	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»
Perica	»	»	»	3	2	1	»	»	»	»	»	»
Boven-Cottica	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Matappica	19	17	2	4	2	2	»	»	»	»	»	»
Beneden-Commewijne	54	45	2	34	23	7	4	1	2	12	3	8
Beneden-Cottica	54	53	1	48	29	19	15	6	6	8	3	1
Beneden-Saramacca	85	85	»	21	20	1	1	»	»	1	»	»
Nickerie	44	37	7	54	31	23	4	1	2	4	3	»
Coronie	32	32	»	26	20	6	»	»	»	»	»	»
Totaal	383	359	16	235	162	68	72	41	17	32	13	11
Waarvan sedert 1875 aanhangig waren	1	»	»	2	»	»	17	»	»	18	»	»

Er komen dus in 1876 gemiddeld op elk honderdtal immigranten uit:

	Over-tredingen.	Wan-bedrijven.	Misdaden.
West-Indie	32,98	1,06	geen.
Nederland	25,00	geen.	10,71
Nederlandsch Indie van Chineschen landaard.	41,22	4,58	geen.
Britsch Indie	12,78	1.56	0,57
China	16,00	0,33	0,33
Gemiddeld . .	16,12	1,44	0,37

Meer dan de helft der overtredingen en bijna alle wanbedrijven en misdaden zijn tegen andere personen dan huurders of werkgevers begaan.

Voorts blijkt uit deze opgaven:

dat het aantal overtredingen en misdaden belangrijk minder is dan in 1875, maar het aantal wanbedrijven daarentegen toegenomen is;

dat de meeste misdaden zijn gepleegd door immigranten uit Nederland;

dat de meeste overtredingen en wanbedrijven zijn begaan door de immigranten van Chineschen landaard uit Nederlandsch Indie en de minste door die uit Britsch Indie en China, en dat wederom geene enkele klagt is ingekomen tegen de immigranten in Boven-Cottica.

Districtsgewijs zijn op elk honderdtal immigranten in 1876 gemiddeld aangebragt:

DISTRICTEN.	Over-tredingen.	Wan-bedrijven.	Misdaden.
1. Boven-Cottica . .	»	»	»
2. Perica	3.79	»	»
3. Bov.-Commewijne.	4,94	»	»
4. Beneden-Suriname.	9,93	5,84	0,50
5. Matappica . . .	10,72	»	»
6. Boven-Para . . .	14,03	»	»
7. Beneden-Para . .	14,63	2,44	»
8. Boven-Suriname .	15,21	»	0,46
9. Commetewane . .	18,52	»	»
10. Beneden-Cottica .	21,16	0,21	»
11. Ben.-Commewijne.	30,13	0,68	3,77
12. Coronie	34,53	»	»
13. Ben.-Saramacca .	35,09	0,33	0,33
14. Nickerie	37,40	1.53	1,53
Gemiddeld . .	16,12	1,44	0,37

De meeste overtredingen, wanbedrijven en misdaden zijn dus gepleegd respectivelijk in de districten Nickerie, Beneden-Suriname en Beneden-Commewijne.

Voor meer bijzonderheden wordt verwezen naar de hierbij overgelegde staten:

Lit. A, aantoonende de aankomst en indeeling der immigranten in 1876;

Lit. B, aantoonende de mutatien die onder de immigranten hebben plaats gehad; en

Lit. C, aantoonende het aantal mannen, vrouwen, jongens en meisjes, dat zich op den 31sten December 1876 op iedere plantage bevond.

II. Kolonisatie.

De getalsterkte der Europesche landbouwende kolonisten, afkomstig van de in 1854 opgehevene kolonisatie te Groningen aan de Saramacca bedroeg:

	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op den 1sten Januarij 1876.	28	36	33	20	117
Vermeerderd door:					
geboorte	»	»	1	»	1
verhuizing van elders in de kolonie	»	1	»	»	1
het bereiken van den leeftijd van 16 jaren . . .	11	1	»	»	12
	39	38	34	20	131
Verminderd door:					
verhuizing naar elders in de kolonie	2	»	»	»	2
het bereiken van den leeftijd van 16 jaren . . .	»	»	11	1	12
overlijden	1	6	3	»	10
Blijft op 31 December 1876.	36	32	20	19	107

Zij bezaten op den 31sten December 1876 in eigendom 1031 hektaren land en in pacht 18 hektaren, alles gelegen in den omtrek van Paramaribo; van dat land diende 238 hektaren tot weiland en 63 hektaren tot bouwland.

Hun veestapel bestond uit 8 paarden, 487 runderen, 2 muilezels, 24 steenezels en 8 varkens.

Hun toestand is overigens vrij wel gelijk gebleven aan dien van het jaar te voren. Enkelen, die den landbouw meer in het groot bedrijven en zich daartoe ook van inlandsche werkkrachten bedienen, komen vooruit. Europesche landbouwkundigen, de middelen bezittende om zich op veeteelt en het verbouwen van voedingsmiddelen en stapelproducten toe te leggen, zouden met bijstand van *tropische arbeiders* hier goede zaken kunnen doen.

Nederzettingen van dien aard zouden wel kans van slagen hebben en allezins wenschelijk zijn. Van de voorwaarden waarop de vestiging van personen of gezinnen als landbouwers in de kolonie Suriname zal kunnen plaats hebben

en die bij publicatie van den 1sten Augustus 1863 in werking zijn gebragt, wordt overigens geen gebruik gemaakt.

Ofschoon die bepalingen tot het verkrijgen van grond uit 's lands domeinen zeer gunstig geacht mogen worden, heeft zich nog geen enkele Europesche landverhuizer opgedaan om daarvan partij te trekken, vermoedelijk omdat met landbezit nog niet alles is gezegd en men de noodige middelen bezitten moet, eerstens voor den overtogt en ten andere om den grond te ontginnen en vruchtdragend te maken, terwijl men in dien tusschentijd ook leven moet. Kapitaal is steeds een der hoofdfactoren van tropischen landbouw geweest en zal dit immer blijven; waar dit met ijver, kennis en wetenschap, met beleid en eerlijkheid wordt aangewend, kunnen ook de vruchten niet achterwege blijven.

Paramaribo, den 14den April 1877.

De Agent-Generaal,

(*get.*) J. F. A. Cateau van Rosevelt.

Kolonioal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE P.

N°. 72.

STAAT

aantoonende de aankomst en verdeeling der immigranten

gedurende het jaar 1876.

Volgnommer.	NAMEN DER SCHEPEN.	Tonnenmaat.	Dagteekening der aankomst.	Van waar gekomen.	GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN.						
					Mannen.	Vrouwen.	Van 10—15 jaren.		Beneden de 10 jaren.		Totaal.
							Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
1	Black Eagle (Eng. schip) . .	127	24 Januarij.	Barbados.	3	5	»	»	1	»	9
2	Dauntless (Eng. schoener) . .	49	14 Junij.	Idem.	1	1	»	»	»	»	2
3	» » » . .	49	17 Julij.	Idem.	8	»	»	»	»	»	8
4	» » » . .	49	8 September.	Idem.	4	4	»	»	1	3	12
5	» » » . .	49	21 November.	Idem.	6	3	»	»	»	»	9
6	» » » . .	49	24 December.	Idem.	3	»	»	»	»	»	3
				Totaal . .	25	13	»	»	2	3	43

RECAPITU

PLAATS VAN HERKOMST.	VAN WAAR GEKOMEN.	TOEGEWEZEN AAN PLANTAGES IN:															
		DE OUDE KOLONIE.					NICKERIE.					CORONIE.					
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.
West-Indie. . .	Barbados . .	25	13	2	3	43	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»

AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.	GETAL AAN ELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.								AANTEEKENINGEN.
			Van 10—15 jaren.		Beneden de 10 jaren.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
Peperpot.	3	5	»	»	1	»	9		
Kent.	1	1	»	»	»	»	2		
Idem.	8	»	»	»	»	»	8		
Idem.	4	4	»	»	1	3	12		
Idem.	2	»	»	»	»	»	2		
Visserszorg.	4	3	»	»	»	»	7		
Idem.	3	»	»	»	»	»	3		
	25	13	»	»	2	3	43		

TULATIE.

NIET TOEGEWEZEN EN DE REDENEN WAAROM.						TOTAAL AANGEVOERD.					AANTEEKENINGEN.
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	*AANMERKINGEN.*	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
»	»	»	»	»	»	25	13	2	3	43	

STAAT aantoonende het aantal immigranten aangevoerd in

PLAATS VAN HERKOMST.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.
Nederl. Indie. .	18	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Madera	120	»	155	»	»	»	»	»	»	»	36	169
China	»	»	»	»	»	487	»	»	»	»	»	»
West-Indie . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	61	526
Nederland . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Britsch Indie. .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	138	»	155	»	»	487	»	»	»	»	97	695

kolonie Suriname van af 1°. Januarij 1853 tot ultimo December 1876.

1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	Totaal.
»	»	»	»	»	»	»	21	81	13	»	»	133
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	480
286	807	»	517	405	»	»	»	»	»	»	»	2502
»	»	10	174	87	637	337	550	111	»	43	43	2579
»	»	»	»	»	»	»	2	79	8	»	»	89
»	»	»	»	»	»	»	»	2449	1384	»	»	3833
286	807	10	691	492	637	337	573	2720	1405	43	43	9616

De Agent-Generaal,

(*get.*) J. F. A. Cateau van Rosevelt.

STAAT

AANTOONENDE DE MUTATIEN VOORGEVALLEN ONDER DE

IMMIGRANTEN,

gedurende het jaar 1876.

OMSCHRIJVING DER MUTATIE.		Beneden-Suriname.							Boven-Suriname.						Beneden-Para.			Boven-Para.			Bov.-Commewijne.	Commetewane.	Perica.	Boven-Cottica.
	Paramaribo.	de Resolutie.	Voorburg.	Susanna'sdaal.	Lust en Rust.	Dordrecht.	Jagtlust.	Meerzorg.	Peperpot.	Petersburg.	Vreeland.	St. Barbara.	Groot Chatillon.	de Drie Gebroeders.	de Guinesche Vriendschap.	Leonsberg.	Kwatta.	Dijkveld.	Boxel.	La Rencontre.	Waterland.	Goudmijn.	Hooyland.	de Eendragt.	La Paix.
Immigranten uit West-Indie.																									
Aanwezig op 1°. Januarij 1876	»	2	»	5	»	»	8	17	8	7	18	»	»	»	»	2	»	7	»	»	1	10	14	»	»
Geboren	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aangevoerd	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Teruggekeerd van desertie	»	»	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»
	»	2	»	6	»	»	8	18	18	7	18	»	»	»	»	3	»	9	»	»	1	10	14	»	»
Overleden	»	»	»	»	»	»	»	2	2	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»
Ontslagen na geëindigden diensttijd	»	»	»	2	»	»	»	»	4	4	14	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	14	»	»
Het contract ontbonden (*a*)	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Afgeschreven als gedeserteerd	»	»	»	1	»	»	»	3	4	»	1	»	»	»	»	»	»	3	»	»	1	2	»	»	»
Aanwezig op 31 December 1876	»	2	»	3	»	»	8	13	8	3	3	»	»	»	»	3	»	4	»	»	»	2	»	»	»
Immigranten uit Nederland.																									
Aanwezig op 1°. Januarij 1876	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Teruggekeerd van desertie	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Overleden	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ontslagen na geëindigden diensttijd	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Het contract ontbonden (*b*)	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Afgeschreven als gedeserteerd	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aanwezig op 31 December 1876	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Immigranten uit Nederlandsch Indie.																									
Aanwezig op 1°. Januarij 1876	»	67	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Overleden	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Afgeschreven als gedeserteerd	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aanwezig op 31 December 1876	»	64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Immigranten uit Britsch Indie.																									
Aanwezig op 1°. Januarij 1876	3	461	47	»	24	43	59	95	4	41	106	17	29	42	27	»	26	35	12	»	»	79	55	96	27
Geboren	»	17	3	»	1	»	»	»	»	»	2	2	2	»	»	»	»	2	»	»	»	1	1	5	1
Overgeplaatst van plantage de Drie Gebroeders	»	40	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» » » Dijkveld	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» » » de Guinesche Vriendschap	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Weezen bij particulieren uitbesteed	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	3	518	50	»	25	43	59	95	4	41	108	19	31	42	27	»	26	37	12	»	»	80	56	101	28
Transporteren	3	518	50	»	25	43	59	95	4	41	108	19	31	42	27	»	26	37	12	»	»	80	56	101	28

Boven-Cottica.		Beneden-Commewijne.						Beneden-Cottica.									Beneden-Saramacca.					Nickerie.						Coronie.				Totaal.	*Aanmerkingen.*
La Paix.		*Zoelen.*	Visserszorg.	Alkmaar.	Katwijk.	Wederzorg.	Vriendsbeleid en Ouderszorg.	Pieterszorg.	Rust en Werk.	de Maasstroom.	Berlijn.	Johan en Margaretha.	Frederiksdorp.	Kroonenburg.	't Vertrouwen.	Zorg en Hoop.	Kent.	Caledonia.	Catharina Sophia.	de Morgenster.	Johanna Catharina.	Margarethenburg.	Waterloo.	Nursery.	Hazard.	Paradise.	Hamptoncourt.	Burnside.	Leasowes en Sarah.	Etablissement Albina (Marowijne).	Weezen bij particulieren uitbesteed.		
»	1	40	17	59	»	»	»	4	»	»	»	11	»	»	37	15	9	»	48	5	3	20	34	33	4	18	15	»	»	»	2	598	
»		4	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	2	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22	
»		»	10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	24	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	43	
»		1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	
»	1	45	27	61	»	»	»	4	»	»	»	12	»	»	39	15	35	»	48	5	3	21	34	33	4	18	15	»	»	»	2	670	
»		2	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	9	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	27	
»		11	13	59	»	»	»	»	»	»	»	3	»	»	1	13	4	»	7	»	»	1	13	1	»	»	»	»	»	»	»	239	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	(*a*) Gouvernements-resolutie dd. 2[illegible] Maart 1876, lit. C, n°. 3.
»		»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	8	2	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	2	»	»	»	»	52	
»		32	10	1	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	29	»	31	»	28	5	3	20	20	29	4	18	13	»	»	»	2	348	
»		»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	»	6	»	17	»	»	»	37	
»		»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
»		»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	»	6	»	17	»	»	»	38	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	8	
»		»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	6	(*b*) Gouvernements-resolutien dd. 4 Februarij 1876, lit. C, n°. 15. 8 Augustus " " " " 6.
»		»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	4	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	13	»	»	»	19	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	67	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	64	
27	1	59	47	95	17	27	15	»	184	18	21	»	25	161	»	108	61	82	38	»	37	12	110	»	76	»	49	95	120	»	4	2959	
1		1	1	»	»	1	»	»	7	1	1	»	2	3	»	4	2	4	1	»	1	1	2	»	2	»	5	4	6	»	»	94	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	40	Gouvernements-resolutie dd. 22 Mei 1876, lit. C, n°. 10.
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	37	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	37	Idem 30 Mei 1876, lit. C, n°. 5.
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	5	
28	17	60	48	95	17	28	15	»	191	19	22	»	27	164	»	112	63	86	101	»	38	13	112	»	78	»	54	99	126	»	9	3160	
28	17	60	48	95	17	28	15	»	191	19	22	»	27	164	»	112	63	86	101	»	38	13	112	»	78	»	54	99	126	»	9	3160	

OMSCHRIJVING DER MUTATIE.	Paramaribo.	Beneden-Suriname.								Boven-Suriname.						Beneden-Para.			Boven-Para.			Bov.-Commewijne.	Commetewane.	Perica.	Boven-Cottica.
		de Resolutie.	Voorburg.	Susanna'sdaal.	Lust en Rust.	Dordrecht.	Jagtlust.	Meerzorg.	Peperpot.	Petersburg.	Vreeland.	St. Barbara.	Groot Chatillon.	de Drie Gebroeders.	de Guinesche Vriendschap.	Leonsberg.	Kwatta.	Dijkveld.	Boxel.	La Rencontre.	Waterland.	Goudmijn.	Hooyland.	de Eendragt.	La Paix.
Per transport . .	3	518	50	»	25	43	59	95	4	41	108	19	31	42	27	»	26	37	12	»	»	80	56	101	28
verleden	»	9	2	»	»	2	4	4	»	»	6	1	1	2	2	»	»	»	1	»	»	3	1	3	»
fgeschreven als gedeserteerd	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
let contract ontbonden	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
vergeplaatst naar plantage de Resolutie . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	40	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» » » Catharina Sophia	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25	»	»	37	»	»	»	»	»	»	»
Veezen bij particulieren uitbesteed . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aanwezig op 31 December 1876 . .	3	509	48	»	25	41	54	90	4	41	102	18	30	»	»	»	26	»	11	»	»	77	55	98	28
Immigranten uit China.																									
anwezig op 1°. Januarij 1876.	»	73	21	»	»	12	»	2	»	»	13	»	»	23	»	»	»	»	»	24	»	11	7	5	»
eboren	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		»	»	»	1	»	»
erecontracteerd	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
eruggekeerd van desertie	»	2	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»
	»	75	21	»	»	15	»	2	»	»	13	»	»	23	»	»	»	»	»	25	»	11	8	5	»
verleden	»	»	2	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»
ntslagen na geëindigden diensttijd . . .	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	6	»	»	10	»	»	»	»	»	»	»	»	7	4	»
fgeschreven als gedeserteerd	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	2	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»
Aanwezig op 31 December 1876 . .	»	75	17	»	»	13	»	1	»	»	5	»	»	12	»	»	»	»	»	22	»	11	1	1	»
RECAPITULATIE.																									
Aanwezig op 31 December 1876.																									
it West-Indie	»	2	»	3	»	»	8	13	8	3	3	»	»	»	»	3	»	4	»	»	»	2	»	»	»
» Nederland.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» Nederlandsch Indie	»	64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» Britsch Indie	3	509	48	»	25	41	54	90	4	41	102	18	30	»	»	»	26	»	11	»	»	77	55	98	28
» China	»	75	17	»	»	13	»	1	»	»	5	»	»	12	»	»	»	»	»	22	»	11	1	1	»
TOTAAL . . .	3	650	65	3	25	54	62	104	12	44	110	18	30	12	»	3	26	4	11	22	»	90	56	99	28

…Cottica.	Mattappica.	Beneden-Commewijne.						Beneden-Cottica.									Beneden-Saramacca.					Nickerie.						Coronie.					
La Paix.	Alliance.	Zoelen.	Visserszorg.	Alkmaar.	Katwijk.	Wederzorg.	Vriendsbeleid en Ouderszorg.	Pieterszorg.	Rust en Werk.	de Maasstroom.	Berlijn.	Johan en Margaretha.	Frederiksdorp.	Kroonenburg.	't Vertrouwen.	Zorg en Hoop.	Kent.	Caledonia.	Catharina Sophia.	de Morgenster.	Johanna Catharina.	Margarethenburg.	Waterloo.	Nursery.	Hazard.	Paradise.	Hamptoncourt.	Burnside.	Leasowes en Sarah.	Etablissement Albina (Marowijne).	Weezen bij particulieren uitbesteed.	Totaal.	*Aanmerkingen.*
28	17…	60	48	95	17	28	15	»	191	19	22	»	27	164	»	112	63	86	101	»	38	13	112	»	78	»	54	99	126	»	9	3160	
»		3	1	3	2	4	»	»	10	»	»	»	»	11	»	5	3	2	1	»	1	»	3	»	3	»	3	4	2	»	1	109	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	Gouvernements-resolutien dd. 10 en 16 Mei 1876, lit. C, n°. 4 en 10 Idem 16 Sept. 1876, lit. C, n°. 3
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	40	Idem 22 Mei 1876, lit. C, n°. 10
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	62	Idem 30 Mei 1876, lit. C, n°. 5
»		»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	5	
28	17…	57	47	89	15	24	15	»	181	19	22	»	27	152	»	106	60	84	100	»	37	13	107	»	75	»	51	95	124	»	8	2940	
»		»	24	»	»	»	»	25	13	»	»	»	»	18	»	14	57	»	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	352	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	
»		»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	9	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	16	
»		»	»	»	»	»	»	»	»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	
»		»	25	»	»	»	»	25	14	»	»	»	»	18	»	23	60	»	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	373	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	
»		»	11	»	»	»	»	21	1	»	»	»	»	7	»	9	23	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	103	
»		»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	17	
»		»	14	»	»	»	»	»	13	»	»	»	»	5	»	14	37	»	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	248	
»	5…	32	10	1	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	29	»	31	»	28	5	3	20	20	29	4	18	13	»	»	»	2	348	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	13	»	»	»	19	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	64	
28	17…	57	47	89	15	24	15	»	181	19	22	»	27	152	»	106	60	84	100	»	37	13	107	»	75	»	51	95	124	»	8	2940	
»		»	14	»	»	»	»	»	13	»	»	»	»	5	»	14	37	»	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	248	
28	22…	89	71	90	15	24	15	3	194	19	22	»	27	157	29	120	128	84	134	5	40	33	133	29	79	18	64	108	124	»	11	3619	

De Agent-Generaal,

(*get.*) J. F. A. Cateau van Rosevelt.

STAAT

aantoonende het aantal immigranten in de districten en op iedere plantage aanwezig op ultimo December 1876.

NAMEN DER PLANTAGES.	UIT WEST-INDIË.					UIT NEDERLAND.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Paramaribo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
District *Beneden-Suriname.*										
de Resolutie	2	»	»	»	2	»	»	»	»	»
Voorburg	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Susanna'sdaal	»	3	»	»	3	»	»	»	»	»
Lust en Rust	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Dordrecht	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Jagtlust	8	»	»	»	8	»	»	»	»	»
Meerzorg	13	»	»	»	13	»	»	»	»	»
Peperpot	3	4	1	»	8	»	»	»	»	»
	26	7	1	»	34	»	»	»	»	»
District *Boven-Suriname.*										
Petersburg	»	»	1	2	3	»	»	»	»	»
Vreeland	»	2	»	1	3	»	»	»	»	»
St. Barbara	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Groot-Chatillon	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
de Drie Gebroeders	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	2	1	3	6	»	»	»	»	»
District *Beneden-Para.*										
Leonsberg	»	1	1	1	3	»	»	»	»	»
Kwatta	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Dijkveld	4	»	»	»	4	»	»	»	»	»
	4	1	1	1	7	»	»	»	»	»
District *Boven-Para.*										
Boxel	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
la Rencontre	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
District *Boven-Commewijne.*										
Goudmijn	»	2	»	»	2	»	»	»	»	»
District *Commetewane.*										
Hooyland	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
District *Perica.*										
de Eendragt	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Boven-Cottica.										
La Paix	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
District *Matappica.*										
Alliance	17	21	6	7	51	»	»	»	»	»

UIT NEDERLANDSCH INDIE.					UIT BRITSCH INDIE.					UIT CHINA.					Generaal totaal.	Aanmerkingen.
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
»	»	»	»	»	3	»	»	»	3	»	»	»	»	»	3	Krankzinnig.
64	»	»	»	64	270	111	80	48	509	75	»	»	»	75	650	
»	»	»	»	»	25	14	7	2	48	17	»	»	»	17	65	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	17	4	1	3	25	»	»	»	»	»	25	
»	»	»	»	»	29	8	4	»	41	13	»	»	»	13	54	
»	»	»	»	»	33	11	5	5	54	»	»	»	»	»	62	
»	»	»	»	»	51	22	14	3	90	1	»	»	»	1	104	
»	»	»	»	»	3	1	»	»	4	»	»	»	»	»	12	
64	»	»	»	64	428	171	111	61	771	106	»	»	»	106	975	
»	»	»	»	»	26	10	4	1	41	»	»	»	»	»	44	
»	»	»	»	»	58	22	10	12	102	5	»	»	»	5	110	
»	»	»	»	»	11	4	2	1	18	»	»	»	»	»	18	
»	»	»	»	»	13	8	7	2	30	»	»	»	»	»	30	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	»	»	1	12	12	
»	»	»	»	»	108	44	23	16	191	16	»	»	1	17	214	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	14	5	2	5	26	»	»	»	»	»	26	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	
»	»	»	»	»	14	5	2	5	26	»	»	»	»	»	33	
»	»	»	»	»	7	3	»	1	11	»	»	»	»	»	11	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22	»	»	»	22	22	
»	»	»	»	»	7	3	»	1	11	22	»	»	»	22	33	
»	»	»	»	»	45	18	10	4	77	11	»	»	»	11	90	
»	»	»	»	»	33	14	4	4	55	1	»	»	»	1	56	
»	»	»	»	»	52	23	12	11	98	1	»	»	»	1	99	
»	»	»	»	»	17	5	5	1	28	»	»	»	»	»	28	
»	»	»	»	»	110	35	19	8	172	»	»	»	»	»	223	

NAMEN DER PLANTAGES.	UIT WEST-INDIE.					UIT NEDERLAND.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
District *Beneden-Commewijne.*										
Zoelen	15	11	3	3	32	»	»	»	»	»
Visserszorg	7	3	»	»	10	»	»	»	»	»
Alkmaar	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Katwijk	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Wederzorg	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Vriendsbeleid en Ouderszorg	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	22	14	4	3	43	»	»	»	»	»
District *Beneden-Cottica.*										
Pieterszorg	3	»	»	»	3	»	»	»	»	»
Rust en Werk	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
de Maasstroom	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Berlijn	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Frederiksdorp	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Kroonenburg	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
't Vertrouwen	9	12	4	4	29	»	»	»	»	»
Zorg en Hoop	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	12	12	4	4	32	»	»	»	»	»
District *Beneden-Saramacca.*										
Kent	16	6	4	5	31	»	»	»	»	»
Caledonia	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Catharina Sophia	21	5	»	2	28	»	»	»	»	»
de Morgenster	»	2	2	1	5	»	»	»	»	»
Johanna Catharina	3	»	»	»	3	»	»	»	»	»
	40	13	6	8	67	»	»	»	»	»
District *Nickerie.*										
Margarethenburg	5	6	3	6	20	»	»	»	»	»
Waterloo	»	4	7	9	20	6	»	»	»	6
Nursery	19	»	7	3	29	»	»	»	»	»
Hazard	1	1	1	1	4	»	»	»	»	»
Paradise	9	3	2	4	18	»	»	»	»	»
Hamptoncourt	3	6	2	2	13	»	»	»	»	»
	37	20	22	25	104	6	»	»	»	6
District *Coronie.*										
Burnside	»	»	»	»	»	13	»	»	»	13
Leasowes en Sarah	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	»	»	»	»	13	»	»	»	13
Weezen, bij particulieren uitbesteed	»	»	»	2	2	»	»	»	»	»

Uit Nederlandsch Indie.					Uit Britsch Indie.					Uit China.					Generaal totaal.	*Aanmerkingen.*
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
»	»	»	»	»	34	12	5	6	57	»	»	»	»	»	89	
»	»	»	»	»	27	9	7	4	47	14	»	»	»	14	71	
»	»	»	»	»	61	17	6	5	89	»	»	»	»	»	90	
»	»	»	»	»	10	4	»	1	15	»	»	»	»	»	15	
»	»	»	»	»	13	6	3	2	24	»	»	»	»	»	24	
»	»	»	»	»	10	4	1	»	15	»	»	»	»	»	15	
»	»	»	»	»	155	52	22	18	247	14	»	»	»	14	304	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	105	37	23	16	181	9	1	»	3	13	194	
»	»	»	»	»	12	3	3	1	19	»	»	»	»	»	19	
»	»	»	»	»	9	6	5	2	22	»	»	»	»	»	22	
»	»	»	»	»	12	6	4	5	27	»	»	»	»	»	27	
»	»	»	»	»	91	33	17	11	152	5	»	»	»	5	157	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	29	
»	»	»	»	»	62	25	9	10	106	14	»	»	»	14	120	
»	»	»	»	»	291	110	61	45	507	28	1	»	3	32	571	
»	»	»	»	»	34	13	11	2	60	37	»	»	»	37	128	
»	»	»	»	»	49	16	9	10	84	»	»	»	»	»	84	
»	»	»	»	»	53	32	10	5	100	6	»	»	»	6	134	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	
»	»	»	»	»	19	9	8	1	37	»	»	»	»	»	40	
»	»	»	»	»	155	70	38	18	281	43	»	»	»	43	391	
»	»	»	»	»	6	3	2	2	13	»	»	»	»	»	33	
»	»	»	»	»	53	30	17	7	107	»	»	»	»	»	133	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	29	
»	»	»	»	»	40	16	14	5	75	»	»	»	»	»	79	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	18	
»	»	»	»	»	25	11	9	6	51	»	»	»	»	»	64	
»	»	»	»	»	124	60	42	20	246	»	»	»	»	»	356	
»	»	»	»	»	46	19	18	12	95	»	»	»	»	»	108	
»	»	»	»	»	59	27	19	19	124	»	»	»	»	»	124	
»	»	»	»	»	105	46	37	31	219	»	»	»	»	»	232	
»	»	»	»	»	»	»	3	5	8	»	»	1	»	1	11	

DISTRICTEN.	UIT WEST-INDIE.					UIT NEDERLAND.			
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Paramaribo	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Beneden-Suriname	26	7	1	»	34	»	»	»	»
Boven-Suriname	»	2	1	3	6	»	»	»	»
Beneden-Para	4	1	1	1	7	»	»	»	»
Boven-Para	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Boven-Commewijne	»	2	»	»	2	»	»	»	»
Commetewane	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Perica	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Boven-Cottica	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Matappica	17	21	6	7	51	»	»	»	»
Beneden-Commewijne	22	14	4	3	43	»	»	»	»
Beneden-Cottica	12	12	4	4	32	»	»	»	»
Beneden-Saramacca	40	13	6	8	67	»	»	»	»
Nickerie	37	20	22	25	104	6	»	»	»
Coronie	»	»	»	»	»	13	»	»	»
Weezen, bij particulieren uitbesteed	»	»	»	2	2	»	»	»	»
Totaal	158	92	45	53	348	19	»	»	»

ECAULATIE.

LAND.	UIT NEDERLANDSCH INDIE.					UIT BRITSCH INDIE.					UIT CHINA.					Generaal totaal.	*Aanmerkingen.*
Meisjes.	*Mannen.*	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	3	»	»	»	»	»	3	
»	64	»	»	»	64	428	171	111	61	771	106	»	»	»	106	975	
»	»	»	»	»	»	108	44	23	16	191	16	»	»	1	17	214	
»	»	»	»	»	»	14	5	2	5	26	»	»	»	»	»	33	
»	»	»	»	»	»	7	3	»	1	11	22	»	»	»	22	33	
»	»	»	»	»	»	45	18	10	4	77	11	»	»	»	11	90	
»	»	»	»	»	»	33	14	4	4	55	1	»	»	»	1	56	
»	»	»	»	»	»	52	23	12	11	98	1	»	»	»	1	99	
»	»	»	»	»	»	17	5	5	1	28	»	»	»	»	»	28	
»	»	»	»	»	»	110	35	19	8	172	»	»	»	»	»	223	
»	»	»	»	»	»	155	52	22	18	247	14	»	»	»	14	304	
»	»	»	»	»	»	291	110	61	45	507	28	1	»	3	32	571	
»	»	»	»	»	»	155	70	38	18	281	43	»	»	»	43	391	
»	»	»	»	»	»	124	60	42	20	246	»	»	»	»	»	356	
»	»	»	»	»	»	105	46	37	31	219	»	»	»	»	»	232	
»	»	»	»	»	»	»	»	3	5	8	»	»	1	»	1	11	
»	64	»	»	»	64	1647	656	389	248	2940	242	1	1	4	248	3619	

De Agent-Generaal,

(*Get.*) J. F. A. Cateau van Rosevelt.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE S.

N°. 75.

AANTAL

plantages, gronden en hektaren in cultuur en dier voortbrengselen.

AANTAL plantages en g[...]ltu[...]

DISTRICTEN.	Suiker.					Koffij en Cacao.					Koffij en kost.					Cacao en k[...]				
	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1873
oven-Cottica	4	4	4	4	4	»	»	»	»	»	1	1	1	1	1	»	»	»		»
erica	3	3	2	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		»
oven-Commewijne	5	5	1	1	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		»
ommetewane	8	7	6	6	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»		»
eneden-Commewijne.	3	3	3	3	3	»	»	»	»	»	3	3	»	»	»	6	6	11		5
eneden-Cottica.	10	9	10	9	8	1	»	»	1	»	1	1	»	»	»	5	6	4		3
atappica	1	1	1	1	1	»	»	»	1	»	2	2	2	1	»	»	»	»		»
oven-Suriname	3	9	9	9	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		»
eneden-Suriname	13	4	4	4	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	2	1		2
oven-Para	»	3	3	3	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		2
eneden-Para	6	3	1	1	1	»	»	»	»	»	2	»	»	1	»	11	7	8		13
oven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		»
eneden-Saramacca	3	3	2	2	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	3	3		15
ckerie	5	5	5	5	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	3	4		1
ronie	1	1	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	2		1
Totaal.	65	60	52	50	49	1	»	»	2	»	9	7	3	3	1	29	29	33	7	42

Getal he[...]ltu[...]

DISTRICTEN.	Suiker.					Koffij en Cacao.					Koffij en kost.					Cacao en ko[...]				
	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1873
ven-Cottica	245	228	233	234	238	»	»	»	»	»	52	42	12	30	11	10	7	2	1	»
ica	187	130	157	82	96	10	8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»
ven-Commewijne	139	74	64	64	667	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	5	3	4	»
nmetewane	351	300	241	162	103,9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	4
eden-Commewijne	387	347	331	317	285,3	36	37	16	18	12,2	69	29	»	2	4,2	270	249	178	280	456
eden-Cottica	1204	1105	995	924	530,2	19	24	»	107	46,3	45	23	30	11	34,3	108	138	82	56	195
tappica	195	186	197	201	199	»	»	9	43	39,6	45	157	152	115	115	34	21	»	15	12
en-Suriname	219	632	654	488	417,7	»	»	»	»	1	»	»	»	2	2	»	»	1	2	»
eden-Suriname	940	477	436	453	830,7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	161	150	39	36	91
en-Para	»	176	134	119	109,8	»	0,4	»	0,5	0,5	»	0,8	»	»	»	»	»	»	5	29
eden-Para	461	202	64	63	10	»	»	»	»	»	15	21	17	29	27	188	85	46	57	466
en-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
eden-Saramacca	326	306	293	266	313,9	8	8	»	8,5	22	»	»	16	8,5	»	84	72	41	48	606
kerie	950	944	939	926	931,2	28	28	6	28	29,7	»	»	28	28	»	125	154	165	147	95
onie	248	255	238	238	238	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	45	21	45	21
Totaal.	5852	5362	4976	4537	4370,4	101	105,4	31	205	151,3	326	272,8	255	225,5	193,5	1000	931	533	700	975

en g[…]ltuur en dier voortbrengselen.

en ko[…]		Cacao.				Bananen.					Katoen.					Hout.					Kostgronden.					TOTAAL.				
1874	1875	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	187[…]
»		»	»	»	»	5	5	5	3	3	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	12	10	10	10	11	
»		»	»	»	»	1	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	4	4	3	3	
»		»	»	»	»	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	1	1	»	12	17	19	8	9	13	18	
»		»	»	»	»	2	1	3	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	2	7	11	9	9	9	
11		5	1	6	7	5	5	5	5	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	3	5	13	17	25	25	20	29	
4		3	4	4	5	2	2	»	4	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	3	22	21	18	19	
»		»	»	1	1	3	»	»	1	3	2	2	1	1	1	»	»	»	»	»	2	»	10	8	10	12	5	14	15	
»		»	»	»	»	1	2	2	4	5	»	»	»	»	»	7	3	»	»	»	7	10	17	11	9	18	24	28	24	
1		2	3	3	4	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	19	8	8	8	
»		2	»	1	2	2	»	»	4	2	»	»	»	»	»	15	17	»	»	»	11	12	37	31	29	28	34	40	39	
8		13	13	9	12	»	3	»	1	1	»	»	»	»	»	5	»	»	»	»	21	5	9	16	14	55	31	31	29	
»		»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	29	3	1	»	»	»	»	44	»	»	29	3	45	»	
3		15	13	11	16	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	29	12	11	6	30	50	30	24	
4		1	1	3	4	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	10	10	10	
2		1	»	1	»	2	1	3	3	3	5	5	5	3	5	»	»	»	»	»	2	2	»	3	3	11	11	11	12	
3	7	42	35	39	51	27	24	14	27	28	8	7	6	4	6	30	24	1	»	1	84	61	146	117	129	291	254	290	250	2[…]

[…]l he[…]ltuur.

n ko[…]	Cacao.				Bananen.					Katoen.					Kostgronden.					TOTAAL.				
1875	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876	1872	1873	1874	1875	1876
1	»	»	12.5	6	83	63	54	89	65	»	»	»	»	»	14	15	27	21	56	404	355	328	387,5	376
4	»	4	6	6	50	39	19	23,5	17	»	»	»	»	»	»	»	»	5	22	247	177	180	120,5	155
4	»	»	»	2,5	10	23	35	84	31,2	»	»	»	»	»	7	9	42	47,5	59,9	161	111	144	199,5	160
»	4	»	52	»	39	33	18	»	87,1	»	»	»	»	»	2	4	»	»	23	392	341	263	214	214
280	456	549	568	696,8	355	360	405	368	2519	»	»	»	»	»	18	19	16	17	22,3	1499	1497	1495	1570	1510
56	195	310	200	385	288	254	254	321	320,4	»	»	»	»	»	16	»	1	4	2,4	1896	1719	1622	1623	1318
15	12	68	56 5	59	100	90	103	94	84,1	114	126	140	165	111,1	13	29	25	22	19	673	621	694	711,5	641
2	»	»	1	»	6	43	81	61	82,9	»	»	»	»	»	14	36	80	61	31,6	239	711	816	615	535
36	91	192	199	233	80	62	99	30	8,8	»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	1275	785	766	768	1136
5	29	24	28	33,6	27	27	26	224	113,8	»	»	»	»	»	227	576	916	690	816,1	262	809,2	400	166,5	1074
57	466	496	542	517,4	169	136	116	141	175	»	»	»	»	»	163	87	77	132	92	1388	997	816	964	900
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	15	»	»	»	12	15	»	»	»
48	606	634	591	631	58	31	49	41,5	57	»	»	»	»	»	»	59	32	27,5	252,3	1079	1082	1065	991	1330
147	95	109	153	142	33	16	154	3	5	»	»	»	»	»	66	»	»	»	»	1278	1257	1401	1285	1212
45	21	13	28	39.4	87	72	100	135	»	744	691	742	1054	624,2	16	57	92	65,5	265,2	1125	1135	1206	1565,5	1175
700	[…]075	2399	2437	2751,7	1385	1229	1513	1665	1299,2	858	817	882	1219	735,3	567	900	1308	1092,5	1661,8	11930	11592,2	11896	11181	11741

OPGAVE

DER

VERKREGEN PRODUCTEN.

DISTRICTEN.	HOEVEELHEID KILOGRAMMEN.					HEKT…
	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1872.
Boven-Cottica	529 851	497 249	490 725	372 466	516 836,5	184,2
Perica	290 991	267 572	103 638	121 810	253 057	125,1
Boven-Commewijne . .	308 430	251 543	144 725	66 139	187 090	105,4
Commetewane	634 324	645 476	517 517	317 677	370 325,5	246
Beneden-Commewijne .	1 136 163	1 110 955	929 405	680 555	813 190	308,5
Beneden-Cottica. . . .	2 607 583	2 599 764	1 972 629	2 226 631	1 236 284	900,4
Matappica.	282 711	282 002	334 019	430 403	383 582	126,8
Boven-Suriname . . .	239 463	1 226 268	1 110 262	816 155	869 830	111
Beneden-Suriname. . .	1 921 408	1 015 783	1 054 337	873 309	2 192 347,5	639
Boven-Para	»	364 317	288 785	206 668	301 711	»
Beneden-Para	743 120	375 208	250 236	102 753	132 914	304,7
Boven-Saramacca . . .	»	»	»	»	»	»
Beneden-Saramacca . .	500 905	747 780	629 492	491 441	718 864	221,5
Nickerie	2 358 071	2 719 154	2 312 640	2 601 618	2 244 750	692,5
Coronie.	872 084	649 988	884 700	957 264	848 700	248,1
Totaal . . .	12 425 104	12 753 059	11 023 110	10 264 889	11 069 481,5	4 213,2

DISTRICTEN.	RUM EN DRAM. HOEVEELHEID LITERS.					HOEVE…	
	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1872.	1873.
Boven-Cottica	3 690	3 535	5 347	1 485	»	11 658	8 278
Perica	16 661	11 052	5 917	1 610	2 916	61	123
Boven-Commewijne. . . .	49 129	44 928	35 378	6 214	»	»	»
Commetewane	6 563	3 229	1 915	28	»	»	»
Beneden-Commewijne . . .	87 458	69 426	44 550	27 924	58 326	5 731	793
Beneden-Cottica	167 965	195 383	196 011	190 206	52 129	4 898	5 785
Matappica.	»	»	»	»	»	22 105	19 602
Boven-Suriname.	11 542	32 616	8 671	14 654	22 261,4	»	»
Beneden-Suriname	24 879	2 603	1 890	2 960	98 291	»	»
Boven-Para	»	11 898	15 084	8 026	8 745	»	5
Beneden-Para.	34 776	20 405	15 854	8 790	16 970	197	317
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»
Beneden-Saramacca . . .	64 400	139 827	80 514	94 892	125 721	467	175
Nickerie	272 470	455 846	468 687	531 049	343 903	3 290	1 568
Coronie.	110 948	92 441	136 386	147 851	123 944	»	»
Totaal . . .	850 481	1 083 189	1 016 205	1 035 739	853 206,4	48 407	36 646

KER.								MELASSE.				
RIET GEMALEN.			KILOGRAM PER HEKTARE.					HOEVEELHEID LITERS.				
1874.	1875.	1876.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
137,5	157	190	2 871,6	3 197,7	3 568,8	2 372,8	2 720	132 764	126 698	126 979	82 366	144 504
58,5	35	65	2 326	2 014,8	1 771,6	3 480,3	3 893	67 759	57 128	14 126	35 035	78 305
50,6	26	58	2 926,2	2 994,5	2 860	2 543,8	3 226	50 177	60 739	»	10 755	5 760
218	175	132	2 578,5	2 413,8	2 373,9	1 815,3	2 805,5	178 776	204 807	149 380	99 631	106 537
292	259	289,3	3 682,9	3 526,8	3 182,8	2 627,6	2 927	118 480	203 036	129 086	77 108	78 208
835,5	825	441,7	2 896	2 841,2	2 361	2 698,9	2 373	556 945	642 963	371 462	482 742	387 245
157	148	151	2 229,4	1 601,3	2 127,5	2 975,7	2 540	80 129	98 557	72 630	105 557	146 422
437,8	401	327,8	2 157,3	2 538,8	2 536	2 035,3	2 514	44 658	345 607	263 314	154 635	181 665,8
339,7	389	737,5	3 006,9	3 247,3	3 103,7	2 245	2 730	476 658	346 356	398 649	352 460	575 064
139,2	92	97	»	2 983,7	2 074,6	2 246,4	3 212	»	116 975	66 821	14 568	43 010
150	48	54	2 438,8	1 883,5	1 668,2	2 140,7	2 461	106 790	73 372	25 355	400	20 265
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
227,7	217	246	2 261,4	2 860,6	2 764,5	2 264,7	2 917	108 313	161 579	31 873	9 845	11 942
734	845	589,5	3 405,1	3 572,6	3 150,7	3 078,8	4 051	210 294	311 717	183	»	»
211	218	»	3 515	3 637,3	4 192,8	4 391,1	»	64 800	64 800	»	»	»
3 988,5	3 835	»	2 791,9	2 808,1	2 695,3	2 676,6	»	2 916 543	2 814 334	1 649 859	1 425 102	1 778 927,8

FIJ.		CACAO.					KATOEN.				
KILOGRAMMEN.		HOEVEELHEID KILOGRAMMEN.					HOEVEELHEID KILOGRAMMEN.				
1875.	1876.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.
9 800	3 800	»	»	»	74	125	»	»	»	»	»
»	»	1 437	1 563	2 923	2 096	1 425	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	74	»	»	»	»	»	»	»	»
760	900,5	187 322	223 990	214 584	293 830	274 942	»	»	»	»	»
2 493	1 305	36 223	48 940	59 542	114 727	115 449	»	»	»	»	»
21 370	5 647,25	7 115	7 935	8 296	4 861	10 367,5	38 276	7 667	31 193	15 043	29 366
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	46 639	55 418	66 900	87 866	104 700	»	»	»	»	»
12	7	»	3 556	2 705	4 217	3 646	»	»	»	»	»
613	360	157 061	172 826	161 748	285 880	250 344	»	4 816	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
170	49,5	372 238	306 657	327 828	438 129	418 831,5	»	»	»	»	»
2 151	343	71 392	79 186	82 297	91 631	141 874	»	»	»	»	»
»	»	»	172	700	500	920	259 550	244 496	145 470	189 506	164 065
37 369	12 412,25	879 427	900 317	927 523	1 323 811	1 322 674	297 826	256 979	176 663	204 549	193 431

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE U.

N°. 77.

VERSLAG betreffende den grooten landbouw.

Blijkens staat litt. N (1), overgelegd bij het Koloniaal Verslag van 1877, waren op ultimo December 1876 in Suriname in werking:

49 suikerplantages;

1 koffij- en kostplantage;

11 cacao- en kostplantage;

51 cacaoplantages;

28 banannenplantages;

6 katoenplantages, en

bedroeg het aantal hektaren in cultuur:

4370.4	hektaren	voor	suikerriet;
151.3	»	»	koffij en cacao;
193.5	»	»	kost;
578.5	»	»	cacao en kost;
2751.7	»	»	cacao;
1299.2	»	»	banannen;
735.3	»	»	katoen.

Volgens staat B (2), bij het evengemeld verslag behoorende, beliep op ultimo December 1876 het aantal veld- en fabriekarbeiders op de plantages:

9001 niet-immigranten;

3605 immigranten.

De productie heeft, blijkens staat O (3) van het voormelde verslag, gedurende 1876 bedragen:

11,069,481.5	K. G.	suiker;
1,778,927.8	Liter	melasse;
853,206.4	»	rum en dram;
12,412.25	K. G.	koffij;
1,322,674	»	cacao, en
193,431	»	katoen.

(1) Is bijlage S van het aan de Staten-Generaal ingediend Koloniaal Verslag (Suriname) van 1877.

(2) Is bijlage C van het aan de Staten-Generaal ingediend Koloniaal Verslag (Suriname) van 1877.

(3) Is bijlage F van het aan de Staten-Generaal ingediend Koloniaal Verslag (Suriname) van 1877.

De uitvoer was in datzelfde jaar als volgt:

10,062,424	K. G.	suiker;
1,542,228	Liter	melasse;
748,113.5	»	rum en dram;
325.5	K. G.	koffij;
1,347,534	»	cacao, en
64,338.5	»	katoen.

Eenige bemerkingen betreffende den toestand dier verschillende culturen, worden in het navolgende ten beste gegeven.

Suikercultuur.

De suikerplantages kunnen in de koloniale huishouding niet gemist worden, omdat zij verre het meeste tot de *algemeene welvaart* bijdragen door hare bedrijvigheid en veelvuldige behoeften aan handenarbeid, machinerien, gebouwen, vaartuigen enz. Zij veroorzaken groote onkosten, waarvan in de kolonie zelve geprofiteerd wordt, en waardoor duizende personen, ambachtslieden, kuipers enz. een bestaan vinden; zij brengen daardoor eene circulatie van geld te weeg, welke op handel en binnenlandsch vertier een belangrijken invloed uitoefent. De aard der producten vordert daarenboven een binnen- en buitenlandsch vertier, dat de hoofdbron is voor het bestaan der scheepvaart, en zonder hetwelk deze grootendeels te niet zou moeten gaan. Uit de daarvan gemaakte berekeningen blijkt, dat van de ongeveer 9 millioen K. G. suiker, welke in 1875 in Suriname geproduceerd werden, $^3/_4$ van de bruto-waarde, ongeveer f 1 100 000 aan onkosten, belastingen enz., in de kolonie betaald is.

Zonder de suikerproductie zou de opbrengst der in de kolonie geheven wordende belasting zeer veel minder zijn.

De suikercultuur is, in vergelijking met vroegere jaren, achteruitgaande; de naaste oorzaken van dien achteruitgang zijn: gebrek aan arbeidskrachten, ongeregelde arbeid der Kreolenbevolking en, niet het minst, gemis aan kapitaal, zoowel om de cultuur in stand te houden en uit te breiden, als om de noodwendige verbeteringen in het veld, maar bijzonder in de in den regel zeer gebrekkige fabrieken tot stand te brengen.

Bij de tegenwoordige wijze van inrigting wordt toch, noch aan de eischen van het veld-, noch aan die van den fabriekwerk voldaan. Op weinige plantages kan, vooral gedurende de malingen, eene voldoende arbeidsmagt te velde worden gebragt, en het ongeregeld werk der Kreolen in het algemeen draagt het zijne bij om dat bezwaar te vermeerderen.

Van het aanbrengen van nieuwe velden, hetgeen bij

gemis aan bemesting en wisselbouw toch van tijd tot tijd onvermijdelijk is, kan daarenboven zelden meer sprake zijn, en, even als in het onvoldoende van het werk, is in die omstandigheid eene nadeelige invloed op de rendementen te vinden.

Op de nadeelen eener onvoldoende bewerking volgen die, welke door de meestal zeer gebrekkige inrigting der fabrieken worden te weeg gebragt.

Aanvoer van werkkrachten is een eerst vereischte tot opheffing van deze cultuur. Van de oprigting van het immigratiefonds mag ook veel worden verwacht.

Het uitbreiden van de suikercultuur en het verbeteren van de suikerfabrikatie zijn levensvragen voor Suriname.

Koffijteelt.

De koffijteelt, die in vroegere jaren aan de kolonie haar hoofdproduct opleverde, zoodat in 1790 zelfs eene hoeveelheid van 7½ millioen K. G. werd uitgevoerd, is sinds dat tijdstip wegens meerdere oorzaken, waaronder de kostbaarheid van den arbeid en van de bemesting van den grond en de onzekerheid van eene goede opbrengst, in verval geraakt.

Reeds in de laatste jaren der vorige eeuw begon de opbrengst van koffij te verminderen en de achteruitgang is sedert gestadig geweest, en wel in die mate, dat in 1876 slechts ongeveer 12 500 K. G. koffij is geproduceerd.

De nog aanwezige koffijlanden worden van lieverlede door aanplantingen van cacao vervangen.

Katoenbouw.

De uitkomst van den katoenbouw, die alleen op de kustlanden in aanmerking kan komen, is even wisselvallig als die van de koffijteelt. Er is nog geen middel gevonden om de katoenworm, die groote verwoestingen op de katoenvelden aanrigt, onschadelijk te maken. Daarenboven is gebleken, dat de katoencultuur sedert de emancipatie geen genoegzame voordeelen kan opleveren. Van de 14 katoenplantages, die nog in 1863 bestonden, waren er op ultimo December 1876 slechts 6 overgebleven.

De uitvoer van katoen, die in 1821 tot het maximum van 1½ millioen K. G. was gestegen, daalde in 1850 tot ½ millioen K. G. en in 1876 tot ruim 64 duizend K. G.

Cacao-cultuur.

Die cultuur heeft gedurende de laatste jaren eene aanzienlijke uitbreiding verkregen, en zij heeft ongetwijfeld de bestemming om al meer en meer eene belangrijke bron van bestaan in Suriname te worden. Zij kan echter nimmer van zooveel invloed worden op de algemeene welvaart als de suikercultuur, omdat zij nimmer zooveel bedrijvigheid noch denzelfden omzet of opbrengst aan belastingen zou kunnen aanbrengen.

De productie van cacao, die in 1863 slechts 335 duizend K. G. beliep, heeft in 1876 ruim 1 300 000 K. G. bedragen.

De ongeregelde arbeid der Kreolenbevolking is echter thans ook van zooveel invloed op de cacao-plantages dat voor deze meer en meer immigranten worden verlangd.

Banannen plantages.

Deze dragen weinig bij tot de *algemeene welvaart.* Het product is bijna uitsluitend voor *binnenlandsche* consumtie, en de koloniale schatkist wordt daardoor niet veel gebaat.

Voor meerdere bijzonderheden omtrent de resultaten van den grooten landbouw wordt verwezen naar de daartoe betrekkelijke zeer uitvoerige staten, welke telkens bij de jaarlijksche koloniale verslagen worden gevoegd.

De Gouverneur der Kolonie Suriname,

(*get.*) C. A. VAN SIJPESTEYN.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE V.

N°. 78.

VERSLAG betreffende den kleinen landbouw.

De kleine landbouw in Suriname kan verdeeld worden in twee onderdeelen:

1°. het beplanten van eene uitgestrektheid gronds, niet alleen met kost (bananen, cassave, aardvruchten enz.), maar ook met stapelproducten, zij het in het klein, zoodat de landbouwer, behalve hetgeen hij tot voldoening der behoeften voor zich en de zijnen noodig heeft, nog finantiele voordeelen geniet en daardoor in staat is zijne maatschappelijke positie te verbeteren;

2°. het bebouwen van geen grooter uitgestrektheid gronds dan om daarvan, zoo al, de hoog noodige levensmiddelen te oogsten, en het daarmede al of niet gepaard gaan met het arbeiden op plantages.

Bij dit rapport worden beide wijzen van exploitatie bedoeld. De eerste rubriek komt zelden voor.

Van de tweede rubriek wordt als regel alleen die uitgeoefend, waarbij niet of zeer weinig op plantages gewerkt wordt. Zij die zich voor plantagewerk aanmelden, doen dit wanneer het ligte of zeer geliefkoosde werkzaamheden geldt, vooral invallende op tijdstippen kort vóór feestdagen en openbare vermakelijkheden, als wanneer zij gaarne eenig gereed geld in handen hebben.

De kleine landbouw in beide phasen dagteekent eigenlijk slechts van het jaar 1863, het jaar der vrijverklaring. Hij werd aanvankelijk voornamelijk uitgeoefend door de geëmancipeerden, die van het Staatstoezigt werden ontslagen. Sedert de opheffing van het Staatstoezigt in 1873 is het aantal dergenen, die zich met den kleinen landbouw bezig houden, steeds toegenomen.

Nog moet in het algemeen worden aangeteekend, dat de kleine landbouw wordt uitgeoefend; óf op gronden door het Gouvernement in pacht of in allodialen eigendom uitgegeven; óf op gronden door particulieren aan arbeiders verpacht of verkocht.

Op de laatste rubriek van kleinen landbouw — natuurlijk bij verre nà de talrijkste — kan door het bestuur geen invloed worden uitgeoefend en is zelfs niet altijd bekend welke gronden door de eigenaren aan geëmancipeerden verpacht zijn, en hoeveel daarvan wordt verwerkt.

A. De tegenwoordige toestand van den kleinen landbouw.

1. *Districten Boven-Suriname en Boven-Para.*

Uit het rapport van den districts-commissaris blijkt, dat degenen, die zich met den kleinen landbouw bezig houden, over het algemeen weinig gelegenheid meer hebben, om op plantages fabriek- of zelfs veldarbeid te verrigten, omdat de plantages die vroeger in het bovengedeelte der Suriname en der Para in cultuur waren, allen zijn verlaten, terwijl zij in het benedengedeelte van de genoemde districten zoodanig in aantal zijn verminderd of achteruit gegaan, dat de eigenaren voor het onderhoud der cultuur slechts een gering deel van het vroeger aantal arbeiders meer noodig hebben.

De Kreolen-bevolking, wat den arbeid betreft, alzoo in deze zoo uitgestrekte districten meer of min aan zich zelve overgelaten en niet geneigd om zich elders te gaan vestigen, waar gelegenheid tot het verrigten van fabriek- of veldarbeid op plantages bestaat, houdt zich vooral met het kappen en bewerken van hout bezig. Het verrigt wordende werk is evenwel, met het oog op de getalsterkte en de physieke kracht der arbeiders, van geringe beteekenis.

Met den kleinen landbouw is het er overigens treurig gesteld; men vindt bijna niets dan kostgronden, waarop eenige bananen en cassaven worden verbouwd en slechts hier en daar wat rijst.

De hutten — welke soms niet veel meer zijn dan een dak van bladeren, rustende op eenige palen — hebben slechts ééne afgezonderde ruimte; zij strekken dikwijls tot woning, behalve voor man en vrouw, ook voor meerdere kinderen van allerlei leeftijd, en staan in de nabijheid der rivier, terwijl de kostgronden veelal diep in het bosch liggen.

De bewerkers mesten den grond niet; zij kiezen de vruchtbaarste en hoogst gelegen gronden uit, omdat zij niet aan goede waterlozing denken en bovendien ook de middelen niet bezitten om ze aan te leggen.

In de eerste jaren na den aanleg geven zulke gronden nog al eene tamelijke opbrengst, hoewel slechts even toereikende om in de hoogst noodige levensbehoeften te voorzien; maar langzamerheid raakt de grond uitgeput; het product vermindert in dezelfde mate, en de vruchten van den arbeid gaan na weinige jaren geheel verloren.

Van de bij het station Domburg door het Koloniaal Bestuur in gereedheid gebragte en uitgegeven perceelen tot uitoefening van den kleinen landbouw (waarover nader) waren aanvankelijk gunstige berigten ingekomen. Zij verkeeren thans echter in minder voldoenden toestand; slechts 10.36 hektare is in bewerking. Op geen dezer gronden is anders dan cassave en bananen geplant, en dat nog meestal ongeregeld. Nergens cacao of koffij, integendeel is een tal van cacao-boomen, die in goeden toestand aldaar werden aangetroffen, verwaarloosd of vernield.

De bewoners dier gronden werken op de nabij liggende plantages la Rencontre en Boxel, doch niet geregeld. De arbeid is echter van luttele beteekenis: door 44 gezonde arbeiders zijn gedurende 300 werkdagen slechts 2245 taken afgedaan; dat is, gemiddeld 51 's jaars of 1 per week door ieder.

2. *Beneden-Suriname en Beneden-Para.*

De kleine landbouw verkeert over het algemeen in deze beide districten in geen gunstiger toestand dan in de sub 1°. hiervoren genoemde.

Wel zijn in Beneden-Suriname en Beneden-Para veel meer plantages waar werk te verkrijgen is, maar toch werken de bedoelde arbeiders *zeer* ongeregeld.

Men zou ook gedacht hebben, dat de nabijheid der hoofdplaats Paramaribo in die districten meer beschaving zou hebben aangebragt, en meer ondernemingsgeest zou hebben opgewekt; dit is echter het geval niet.

De kleine cultuur wordt er, voor zoover zij het verbouwen van stapelproducten betreft, bijna niet aangetroffen, en die van kost laat zeer veel te wenschen over. Hetgeen men er vindt, bepaalt zich voornamelijk tot wat banannen, cassave en andere aardvruchten en wat riet, om uit de hand te eten.

Men ziet er dan ook geen welvaart, wel armoede. Slechts eenige perceelen in Beneden-Para maken daarop uitzondering, omdat op eenige dier grondjes wat stapelproducten worden verbouwd. De voordeelen daarvan zijn echter onbeduidend, omdat het den ondernemers aan bedrijfskapitaal ontbreekt.

De kostgronden, door het Bestuur bij het fort Nieuw-Amsterdam uitgegeven (waarover nader), beantwoorden ook niet geheel aan het doel; men had grond om daarvan betere verwachtingen te koesteren.

3. *Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne.*

De kleine landbouw wordt in deze districten uitgeoefend op 38 perceelen, bewoond door 395 personen, waaronder 116 werkbare mannen en 100 werkbare vrouwen. Slechts 105.5 hektare is in bewerking. De uitgestrektheid, waarop stapelproducten worden geteeld, is zeer gering. Schier overal is de bedelving en dus de lozing slecht; de beplantingen bederven daardoor en hebben weinig te beduiden. Alleen de grondjes, die aan de rivier gelegen zijn, verkeeren in een eenigzins beteren toestand; daarop zijn, even als op enkele in de Orelanakreek, wat cacao en koffij aangeplant.

De overigen verschaffen, even als elders, den eigenaren of pachters slechts een schamel onderhoud, zelfs dikwijls niet genoeg om in hunne dagelijksche behoeften te voorzien.

Plantages, waarop gearbeid zou kunnen worden, zijn er in de districten genoeg; doch de arbeid is ook hier niet naar wensch; deels omdat de eigenaren dier plantages niet kunnen rekenen op *geregelden* arbeid van de bewoners der grondjes, deels ook omdat op sommige dier plantages het bedrag dat aan dagloonen mag worden besteed, beperkt is.

Alleen met het kappen van vaamhout voor de suikerplantages trachten sommigen in het tekort van hunne behoeften, althans eenigermate, te voorzien.

4. *Boven-Cottica, Perica, Matappica, Commetewane en Boven-Commewijne.*

De toestand der gronden, waarop de kleine cultuur wordt uitgeoefend, is ook in deze districten niet gunstig.

Met uitzondering van één grond (Ostage of Nieuw-Alliance), waarop 70 koffijboomen en eenige cacaoboomen aangetroffen worden, bestaan ook dáár de gewassen op de meeste der 174 grondjes uit banannen en aardvruchten, hetgeen weinig voor de toekomst geeft. Slechts 53 dier gronden brengen genoeg op om in de eerste levensbehoeften te voorzien, en slechts 2, elk van 1 hektare, beplant met cacao en koffijboompjes (behoorende tot de verlaten plantage Beekvliet, waarvan het Gouvernement eigenaar is) leveren een middel van bestaan op.

Op de 174 grondjes zijn bijna 222 hektaren in bewerking, terwijl de bevolking 411 mannen, 488 vrouwen, 246 jongens, 195 meisjes, dus in totaal 1340 personen bedraagt.

5. *Beneden- en Boven-Saramacca.*

Het rapport omtrent de 102 perceelen in het boven-district, waar 223 hektaren uitgegeven zijn, luidt even ongunstig als het hiervoren medegedeelde omtrent den kleinen landbouw. De bevolking dier perceelen bedraagt 149 mannen, 132 vrouwen, 46 jongens en 37 meisjes, dus in totaal 364 personen.

De cultuur strekt, met uitzondering van een zestal perceelen, uitsluitend tot een onvoldoend eigen gebruik.

Slechte lozing en gemis aan bedrijfskapitaal staan ook hier alle verbetering in den weg.

In het journaal van den districts-commissaris komt onder dagteekening van den 30sten Junij jl., omtrent de hiervoren bedoelde grondjes het navolgende voor:

» Op verscheidene dezer grondjes waren de bewoners afwezig, terwijl andere geheel verlaten en in ruigte opgegroeid zijn. Door de zware regens in de laatste drie maanden heeft het land op verschillende plaatsen onder water gestaan, zoodat het grootste gedeelte van het geplante is te niet gegaan."

In het district Beneden-Saramacca is de toestand gunstiger. Op enkele uitzonderingen na, zijn de 33 in pacht uitgegeven gronden, meestal van 2 hektaren elk, en ter gezamenlijke grootte van 76 hektaren, met eene bevolking van 59 mannen, 55 vrouwen, 23 jongens en 28 meisjes, in totaal 165 personen, goed beplant, veelal met banannen, aardvruchten, rijst en koorn, en wel in die mate dat de bewerkers niet alleen in hunne eigene behoefte kunnen voorzien, maar vele hunner daarvan nog producten ter markt brengen, terwijl sommigen zich ook op het aanplanten van cacao beginnen toe te leggen, en velen, wanneer hun cultuur het gedoogt, op de naastgelegen plantages gaan arbeiden. Daarbij verkeeren aldaar de woningen, de bedelving en de looskokers over het algemeen in beter toestand dan op andere plaatsen.

6. *Coronie.*

In dit district bevinden zich 259 pachters van perceelen voor de kleine cultuur. Daarvan zijn 150 op den grond Totness, die door het Gouvernement in pacht, in perceelen is uitgegeven.

138 akkers zijn in bewerking, waarvan 75 op Totness.

De pachters van die perceelen werken veel geregelder, en ook méér dan in de oude kolonie; de meesten hunner arbeiden 4 of 5 dagen in de week op de plantages.

Wel verbouwen zij niet veel meer dan kost, maar zij doen dit in grooter hoeveelheid dan voor eigen behoefte noodig is, zoodat zij voor de banannen, die in dit district niet verkocht kunnen worden, een geregelden afzet vinden in Saramacca en Nickerie, waarheen ook dikwijls groote hoeveelheden patatten vervoerd worden, terwijl van tijd tot tijd ook Paramaribo tot débouché van een en ander strekt.

De toestand van den kleinen landbouw is in Coronie niet ongunstig, waartoe niet weinig bijdraagt de gunstige gelegenheid om de nabij elkander gelegen plantages door eenen uitmuntenden weg te bereiken.

7. *Nickerie.*

Op de 64 perceelen, alwaar de kleine landbouw wordt uitgeoefend, waren 133 hektaren bepolderd en 98 in cultuur. Daarvan waren 70,5 met banannen, 2,5 met cacao, 21 met beide gewassen te zamen, 2 met koorn en 2 met aardvruchten beplant.

De arbeiders genieten eene zekere mate van welvaart. De bevolking der perceelen bestond uit 127 mannen, 119 vrouwen, 68 jongens en 59 meisjes.

Het grootste deel der voor de kleine cultuur uitgegeven gronden is goed bebouwd; de neiging voor cacao-cultuur is toenemende en niet zonder beteekenis; de bedelving en het onderhoud der communicatie laten weinig te wenschen over; alle gronden zijn van goede, sommige zelfs van zeer goede, geheel van hout opgetrokken en met cingels gedekte woningen voorzien.

Even als in Coronie betoonen zij, die zich in Nickerie aan den kleinen landbouw wijden, meer arbeidszin en meer overleg dan bij de arbeiders van diezelfde kategorie in de oude kolonie worden gevonden.

De kleine landbouw wordt nog door eenige Europeanen, afkomstig van de opgeheven kolonisatie aan de Saramacca, allen gevestigd in den omtrek van Paramaribo, uitgeoefend.

Blijkens het Koloniaal Verslag over 1877 bedroeg dat aantal 107, namelijk: 36 mannen, 32 vrouwen, 20 jongens en 19 meisjes.

Zij hadden op 31 December 1876, 1031 hektaren land in eigendom en 18 hektaren in pacht. Daarvan waren 238 hektaren tot weiland en 63 hektaren tot bouwland bestemd; het laatste was beplant met bananen, aardvruchten en groenten.

Hun veestapel bestond uit 8 paarden, 487 runderen, 2 muilezels, 24 ezels en 8 varkens.

Enkele dier Europesche landbouwers, welke den landbouw meer in het groot uitoefenen en zich daartoe ook van inlandsche krachten bedienen, komen vooruit.

Hoewel niet met juistheid kan worden opgegeven hoeveel hektaren lands door de bevolking der grondjes worden bewerkt — omdat door vele particulieren op plantages, al dan niet verlaten gronden in pacht worden uitgegeven, — mag veilig worden aangenomen, dat de door haar *bewerkt wordende* oppervlakte zeker niet meer dan 1150 hektaren bedraagt. Deze uitgebreidheid is, in vergelijking met 11 750 hektaren, die in de geheele kolonie in cultuur zijn, van luttele beteekenis.

Uit den hieronder volgenden staat blijkt, dat op 1 Julij 1877 *door het Gouvernement* in pacht waren uitgegeven 760 hektaren in 500 perceelen aan 539 pachters. Daarbij dient echter in het oog te worden gehouden, dat slechts een zeer gering gedeelte daarvan in bewerking is en dat sommige van die pachters nog niet met de werkzaamheden op hunne gronden hebben aangevangen, terwijl de intrekking van een aantal pachten, wegens het onbewerkt laten of grovelijk verwaarloozen van hunne gronden, dan wel wegens het niet betalen der pachtgelden, in overweging is.

DISTRICT.	Aantal perceelen.	Oppervlakte.	Aantal pachters.	*Aanmerkingen.*
Beneden-Suriname	60	31,475 H. A.	61	Fort Nieuw-Amsterdam
Beneden-Para . . .	8	53 »	8	
Boven-Suriname . .	21	68 »	30	
Boven-Para.	23	30 »	23	St. Domburg
Beneden-Cottica . .	—	—	—	
Beneden-Commewijne	3	17 »	7	
Boven-Cottica . . .	29	36,20 »	29	
Perica	14	18,5 »	15	
Matappica	13	19 »	14	
Boven-Commewijne en Commetewane	29	64 »	38	
Saramacca	142	301,50 »	150	
Coronie	130	81,1141 »	137	grond Tot-ness
Nickerie	26	49,3099 »	26	
Totaal . . .	500	760,0990 H. A.	539	

Uit al hetgeen hiervoren is medegedeeld blijkt, dat de toestand van de kleine cultuur *over het algemeen* niet gunstig is.

Door haar worden, wel is waar, aardvruchten en wat bananen ter markt gebragt, doch tot de *algemeene welvaart* draagt zij voor alsnog *nergens* iets bij; en behalve in Beneden-Saramacca, Coronie en Nickerie, strekt zij in geen der andere districten in het belang der bewerkers zelven. Deze toch genieten in den regel van den kleinen landbouw slechts een zeer sober bestaan. Met uitzondering van eene personele belasting van f 5 per man en van f 2,50 per vrouw en soms van een permit tot het houden van een corjaal of een port d'armes, wordt door hem nagenoeg niets aan de belastingen of koloniale inkomsten bijgedragen. Goederen die aan invoerregt onderhevig zijn, worden door hen nagenoeg niet gebezigd; tot de uitvoerregten dragen zij evenmin bij.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat de meesten der bewerkers van gronden nog niet op zich zelven kunnen staan; zij missen daartoe den noodigen arbeidszin, de vereischte kennis en volharding; zij bezitten ook geen middelen, vooral om de voor eene goede lozing in de lage kustlanden zoo hoog noodige bedelving te maken of te onderhouden, en bekreunen zich niet om de toekomst.

Het is daarbij een treurig verschijnsel, dat de Kreolen-arbeider zich over het algemeen hoe langer zoo meer aan geregelden arbeid onttrekt. En dit is vooral het geval met hen, die zich op de hiervoren bedoelde kleine grondjes vestigen. Zij missen allen prikkel tot zulk een arbeid. Zij leven alleen voor den dag van heden; hunne behoeften zijn uiterst weinig; kleeding is bijna niet noodig; een dak van bladeren, rustende op eenige posten, is hem veeltijds als woning voldoende; een hangmat van inlandsche vezelstof is spoedig vervaardigd; vleesch leveren de uitgestrekte bosschen; visch de tallooze kreeken en vele rivieren; het benoodigde om andere kost, bijv. wat gezouten of gedroogde visch, tegen 8 cents per stuk, aan te koopen, wordt zonder eenige inspanning verkregen door een of twee dagen arbeid per week op eene plantage; bananen, het hoofdvoedsel, en wat aardvruchten, vooral cassave, taaijers, koorn en wat patatten, groeijen in de eerste jaren welig op de pas aangelegde grondjes.

De volkomen vrijheid van beweging, welke aan alle geëmancipeerden sedert de opheffing van het Staatstoezigt ingevolge de wettelijke bepalingen is verzekerd, zonder dat het grooter deel daarvoor rijp is, doet deze veeltijds de beschaving met hare eischen ontvlieden en verhindert daardoor de ontwikkeling van den godsdienstzin, welke sedert tal van jaren en steeds met onverdroten ijver door de Moravische Broeders en andere geestelijken wordt opgewekt. Die volkomen vrijheid van beweging werkt tevens, vooral op de grondjes, zeer nadeelig terug op de kinderen, daar deze, vooral op afgelegene vestigingsplaatsen, door hunne ouders verwaarloosd en aan zich zelven overgelaten en buiten het bereik zoowel van geregeld maatschappelijk en godsdienstig onderwijs als van geneeskundige hulp, hoe langer hoe ongeschikter worden voor geregelden arbeid, hoe langer hoe meer aan allerlei ziekten ten prooi zijn, en zelfs hoe langer hoe afkeeriger worden van den omgang met meer beschaafden.

Om in dien toestand, waarop de aandacht van het bestuur met den meesten ernst gevestigd bleef en steeds blijft, verbetering te brengen, zijn en worden vele pogingen in het werk gesteld.

B. Aangaande pogingen om de kleine cultuur te verbeteren.

Eene voorname oorzaak, waarom de landbouw op die grondjes niets of zoo weinig oplevert, ligt, zoo als hiervoren reeds is aangestipt, in het gemis aan bedelving en lozing of aan verwaarloozing daarvan. Eene goede waterlozing is toch in nagenoeg alle districten eene volstrekte noodzakelijkheid.

De meeste grondjes behooren tot het terrein van in werking geweest zijnde en vroeger of later verlaten plantages en zijn dus gelegen binnen ingepolderde uitgestrektheden.

Het herstellen en in orde houden der keerdammen

looskokers en sluizen en het op geregelde tijden uitdelven der loostrenzen is eene onmisbare voorwaarde tot het verkrijgen en behouden van eene goede beplanting en eene voldoende opbrengst van welk gewas ook.

Een en ander wordt nu bijna altijd nagelaten.

In de meeste gevallen wordt de bepoldering verwaarloosd; het onderhoud der lozingstoestellen veronachtzaamd en het geregeld bedelven achterwege gelaten.

Daarvan is het natuurlijk gevolg, dat de grond bij zware regens telkens onderloopt en daardoor verzuurt; de banannen rotten dan op stam en vallen om, en alle andere beplantingen groeijen slecht of gaan geheel verloren, zoodat de grond na verloop van weinige jaren in het geheel niets meer oplevert en verlaten moet worden.

Ten einde hierin verbetering te brengen, werden de navolgende maatregelen door het Bestuur genomen:

1°. bij de halfjarige inspectien der districts-commissarissen wordt de toestand van de door het Gouvernement in pacht uitgegeven gronden naauwkeurig onderzocht, en voor zoover blijkt dat die grondjes in het geheel niet of slecht bewerkt zijn, dan wel bij niet betaling der pachtgelden, worden de pachten, na aanmaning, ingetrokken.

Die intrekking kan evenwel slechts ten deele het gewenschte gevolg hebben, omdat zij niet kan worden toegepast op de perceelen, die door particulieren aan de bedoelde bevolking in eigendom of in pacht zijn afgestaan;

2°. sedert 1874 worden in den regel door het bestuur geen landerijen meer in afgelegen streken uitgegeven. Dit kan echter ook slechts ten deele baten, omdat er gelegenheid te over bestaat om de verlangde landerijen, waar ook, van particulieren in huur of in eigendom te bekomen. Vooral is dit in afgelegen streken gemakkelijk, omdat juist gronden van de aldaar verlaten, aan particulieren behoorende plantages, in groot aantal voor zeer weinig pacht te verkrijgen zijn.

Beperkende wettelijke voorschriften zijn toch ten deze niet wel mogelijk, omdat het een ieder vrijstaat zijn goed te verhuren of te verkoopen aan wien hij wil, of zich te vestigen waar zulks niet is verboden;

3°. aan den Gouverneur van Idsinga werd in 1873 opgedragen om een naauwkeurig onderzoek te doen instellen naar de oorzaken waardoor de publicatie van 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23), *regelende de voorwaarden, waarop de vestiging van personen of gezinnen als landbouwers in de kolonie Suriname zal kunnen plaats hebben*, niet beter aan de daarvan gekoesterde verwachtingen heeft beantwoord, en om bij de mededeeling van den uitslag van het onderzoek zoodanige voorstellen te doen als tot het beoogde doel zouden kunnen leiden.

Die landvoogd belastte eene commissie, bestaande uit den heer J. A. T. Cohen Stuart, administrateur van financien als belast met het domeinbeheer en het toezigt over de Europesche landbouwers, den heer J. F. A. Cateau van Rosevelt, agent-generaal, voormalig districts-commissaris, en den heer J. de Jong, den laatstgenoemden vooral met het oog op zijne vroegere verhouding tot de opgeheven kolonisatie aan de Saramacca, met dat hoogst belangrijk onderzoek, en stelde op grond van het door haar ter zake uitgebragt belangrijk rapport, aan het Opperbestuur voor om, ter bereiking van het met de aangehaalde publicatie beoogde doel, aan te vangen met het inpolderen van een stuk land van 500 à 1000 hektaren (van verlaten plantages zou welligt gebruik gemaakt kunnen worden), en om voorts dat land met goede wegen te doorsnijden, en te bestemmen om in perceelen van 1 tot 5 hektaren te worden aangewezen aan hen, die men voor den kleinen landbouw zou wenschen te winnen.

Aan de uitvoering van dat voorstel zouden echter groote kosten verbonden geweest zijn.

Zeer spoedig na mijn optreden als Gouverneur op 1°. Augustus 1873, en wel op den 20sten dier maand, deed ik, vooral met het oog op dat voorstel, eene inspectiereis naar het fort Nieuw-Amsterdam. Het kwam mij toen al dadelijk voor, dat de zoogenaamde oude kostgronden van dat fort een terrein aanboden, dat met betrekkelijk weinige kosten tot uitgifte in kleine perceelen ter uitoefening van den kleinen landbouw in gereedheid gebragt zou kunnen worden.

De ligging van dat terrein beantwoordde ook geheel aan mijn denkbeeld van de vereischten voor geschikte vestigingsplaatsen voor de geëmancipeerden in de verschillende districten, en die mij noodig voorkwamen om zooveel doenlijk te voorkomen, dat zij zich, overeenkomstig hunne daartoe gebleken neiging, op verafgelegen plaatsen gingen nederzetten.

Die vereischten zijn, volgens mijne meening:

een vruchtbaar, goed op lozing gebragt terrein;

nabijheid van plantages, om aldaar gedurende den vrijen tijd te kunnen arbeiden;

gelegenheid om maatschappelijk en godsdienstig onderwijs en ook geneeskundige hulp te erlangen;

mogelijkheid van aanhoudend toezigt door het Bestuur.

Al deze voordeelen bood het bedoeld terrein aan.

Met het oog op deze gunstige omstandigheden, benoemde ik reeds op den 28sten Augustus 1873 eene commissie van deskundigen, bestaande uit de heeren P. F. Boer, J. de Jong en S. van Lierop, ten einde na plaatselijk onderzoek de noodige voorstellen, met raming van kosten, in te zenden omtrent hetgeen vereischt zou worden om de vermelde verlaten kostgronden voor het beoogde doel in gereedheid te brengen.

Die commissie heeft zich uitnemend van haar taak gekweten. Mij met haar rapport in de hoofdzaken vereenigende, droeg ik haar, onder mijn toezigt, de leiding der werkzaamheden op, en het werk vorderde zoo zeer, dat reeds in Maart 1874 een terrein van p. m. 100 hektaren zeer goed op lozing was gebragt en dat eene oproeping in het *Gouvernements Advertentieblad* kon worden gedaan van de personen, die op het bedoelde terrein perceelen in pacht wenschten te bekomen.

Om de vestiging op de bedoelde gronden zooveel doenlijk aan te moedigen, werden de pachters gedurende de twee eerste jaren vrijgesteld van de betaling van het pachtgeld naar reden van f 10 's jaars per hektare, en tevens een grooter terrein toegezegd aan degenen, die het hun toegestane geregeld zouden hebben bebouwd.

Eene tweede vestigingsplaats werd terzelfder tijd in de nabijheid van het station Domburg (district Boven-Suriname) in gereedheid gebragt en op dezelfde voorwaarden uitgegeven.

Nog onlangs is de lozing van de beide vestigingsplaatsen door het Bestuur in orde gebragt door bedelving en door aanbrengen van noodzakelijke kokers.

De verlaten plantage Voorzorg, in het district Beneden-Saramacca, is bereids als derde vestigingsplaats aangewezen. Onderscheiden perceelen daarop zijn in pacht genomen, en steeds komen daarvoor aanvragen in.

Het voornemen bestaat om, naar mate zich de behoefte daartoe mogt openbaren, ook in andere districten zoodanige vestigingsplaatsen in gereedheid te doen brengen. Reeds zijn de verlaten plantages Hoopwijk en Vrouwenvlijt in de Orelanakreek daarvoor bestemd en verschillende perceelen daarvoor uitgegeven.

De bedoeling van het Bestuur met die vestigingsplaatsen is echter slechts ten deele bereikt. De berigten omtrent de eerste en tweede genoemde, die aanvankelijk gunstig waren, luiden sedert eenigen tijd over het algemeen minder gunstig.

Uit het rapport van den districts-commissaris van Beneden-Suriname, dd. 23 Januarij 1877, n. 16, blijkt, dat thans bij het fort Nieuw-Amsterdam 60 pachters zijn gevestigd. Van deze werken 20 op de naburige plantages, de overigen wonen op hunne gronden; 14 hebben er huizen, waarvan enkelen goed genaamd kunnen worden; de overigen bewonen hutten, die den naam van huis niet verdienen, en sommigen hebben in het geheel geen huis. De districts-commissaris betwijfelt het of de opbrengst der landerijen in het algemeen voldoende is voor onderhoud van de pachters met hunne gezinnen.

De jongste berigten omtrent de vestigingsplaats bij Domburg luiden niet gunstiger; aldaar zijn 23 pachters gevestigd.
Op Voorzorg zijn 7 pachters. De perceelen van 6 hunner bevinden zich in goeden staat.

4°. De gouvernementsgrond Totness in Coronie werd onlangs aanmerkelijk uitgebreid en op behoorlijke lozing gebragt.
Het doel daarmede is volkomen bereikt. Aldaar zijn thans 130 perceelen uitgegeven, die allen goed worden bebouwd. De onvoldoende opbrengst wordt door de pachters, voor zooveel zij geen ander bedrijf uitoefenen, door arbeid op de plantages aangevuld. Totness is een dorpje geworden, dat eene bevolking van 400 zielen telt.

Conclusien.

Uit het vorenstaande blijkt:

I. dat de kleine landbouw alhier *over het algemeen* van geringe beteekenis is;

dat *de algemeene welvaart* door die cultuur, zoo als zij thans door het meerendeel der geëmancipeerden wordt uitgeoefend, niet wordt bevorderd, en de koloniale inkomsten door haar nagenoeg niet worden gebaat;

dat zij *in de meeste gevallen* zelfs niet het noodige levensonderhoud oplevert aan hen, die zich daarmede bezig houden;

dat er geen uitzigt bestaat dat dit in de eerstvolgende jaren zal veranderen, *eensdeels* omdat de neger zoo weinige behoeften heeft, en dus geen aandrang gevoelt, om die cultuur te verbeteren, *anderdeels* wegens zijne achteloosheid, onverschilligheid omtrent de toekomst, luiheid en zeer geringe ontwikkeling.

II. dat nogtans, zij het ook bij wijze van uitzonderingen, het bewijs is geleverd dat de bedoelde bevolking den kleinen landbouw, met beter resultaten dan tot dusverre is geschied, zal kunnen uitoefenen, *indien zij dat ernstig wilde;*

dat de goede wil alzoo bij *voortduring* behoort te worden opgewekt door aansporingen en zooveel doenlijk toezigt van bestuurswege;

dat dit *voor de volwassenen* het krachtigst zal kunnen geschieden, door naar gelang der behoefte, voort te gaan met het uitgeven van domeingronden op *geconcentreerde vestigingsplaatsen* in de bewoonde streken der kolonie *onder weinig bezwarende voorwaarden;*

dat echter, hoe wenschelijk het zij, dat die plaats vinde onder voorwaarde » dat een deel van het terrein met cacao, koffij, suikerriet of eenig ander stapelproduct worde beplant", daartegen de navolgende bezwaren bestaan:

a. dat de bedoelde arbeider over het algemeen niet geneigd is:

om cacao te planten, vermits hij minstens 6 à 7 jaren op de voordeelen daarvan moet wachten;

om koffij aan te kweeken, omdat, daargelaten dat het gewas eerst nà 3 jaren vrucht draagt, eene goede opbrengst zeer twijfelachtig is, zoodat zelfs de weinige gegoede planters, die zich nog met koffijteelt bezig houden, die cultuur langzamerhand opgeven;

om suikerriet te verbouwen, vermits thans geen gelegenheid bestaat, om het verbouwde riet tegen billijken prijs te verkoopen, hetgeen wel het geval zal kunnen zijn, indien centraal-fabrieken alhier mogten worden opgerigt;

b. dat de bedoelde arbeider zich daardoor zou laten wederhouden, om zich op de Gouvernements-terreinen te vestigen, en zich alsdan bij voorkeur zou wenden tot particulieren, die hun gaarne voor zeer geringe prijzen verafgelegen landerijen zouden verhuren of verkoopen, zonder eenige diergelijke, voor hen minder aangename voorwaarde.

Ten slotte zij hier nog aangeteekend, dat een met den milden geest der wetten, die *thans* in deze kolonie eene gewenschte vrijheid aan iedereen waarborgen, overeenstemmend middel om in de kleine cultuur *met spoed afdoende verbetering* te brengen, zoo al, zeer moeijelijk is te vinden;

dat evenwel al het mogelijke moet worden gedaan, om daarin de noodige verbetering van lieverlede tot stand te brengen, vooral door de bevordering van betere begrippen van maatschappelijk leven, bij de geëmancipeerden;

dat de gevallen, waarbij het met den kleinen landbouw gunstig gesteld is, niet zoo zeldzaam zijn, dat zij grond opleveren, om hun als onnut en van onwaarde te beschouwen, en de hoop op meerdere verbetering op te geven; en zulks *te minder*, nu men de verwachting mag koesteren, dat het *bij het opkomend geslacht der bedoelde bevolking*, wat intellectuele, zedelijke en maatschappelijke vorming betreft, veel beter dan thans gesteld zal zijn, nadat de nieuwe verordening op het lager onderwijs, waarbij de leerpligt is ingevoerd, eenige jaren zal hebben gewerkt.

De Gouverneur van de Kolonie Suriname,

(*get.*) C. A. VAN SYPESTEYN.

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE W.

N°. 79.

SPECIFIEKE STAAT van den veestapel op ultimo December 1876.

DISTRICTEN.	Rundvee.	Paarden.	Muilezels.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
De stad Paramaribo en hare buitenwijken	807	53	16	71	4	57	74
Beneden-Para	285	9	8	9	10	6	168
Beneden-Suriname	109	19	9	2	8	3	33
Beneden-Cottica	160	7	7	5	11	50	178
Beneden-Commewijne	93	4	9	7	40	14	80
Boven-Cottica	172	9	»	»	32	11	46
Perica	24	»	»	»	»	5	40
Matappica.	660	14	4	37	122	69	43
Boven-Commewijne	4	»	»	»	3	2	37
Commetewane	34	»	1	»	18	8	30
Boven-Para	148	1	»	1	29	39	373
Boven-Suriname	142	1	»	»	17	7	163
Beneden-Saramacca	71	2	5	3	40	46	60
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»
Coronie.	500	48	»	69	304	124	396
Nickerie	94	18	18	13	94	15	35
Albina..	»	»	»	»	»	»	»
	3303	185	77	217	732	456	1756

Koloniaal verslag van 1877.

SURINAME.

BIJLAGE X*a*.

N°. 80.

STAAT

VAN DEN

INVOER DER KOLONIE SURINAME

over het jaar 1876.

ARTIKELEN.	UIT NEDERLAND.		UIT ENGELAND.		UIT NOORD-AMERIKA.		UIT DEMERARY.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Aardappelen	2 124 H.L.	f 12 744	»	»	127 H.L.	f 762	453^5 H.L.	f [illegible]
Aarde-, glas- en porceleinwerk	»	16 226	»	f 5 840	»	2 412	»	[illegible]
Appelen (ongedroogd)	»	»	»	»	22 H.L.	220	»	[illegible]
Arrowroot	»	»	»	»	»	»	»	[illegible]
Azijn	20 114 L.	3 217	3 L.	1	»	»	90 L.	[illegible]
Beschuit en hard brood	1 965 K.G.	491	3 869 K.G.	968	19 414 K.G.	4 853	8 055 K.G.	[illegible]
Bieren (in vaten)	66 389 L.	23 241	7 004 L.	4 202	»	»	»	[illegible]
Bieren (in flesschen of kruiken)	57 170 »	29 749	8 630 »	5 178	»	»	13 133 L.	[illegible]
Bijouterien, horologien, lijfsieraden, koralen, schildpad, aluminium, alle edelgesteenten, goud- en zilverwerk, enz.	»	6 596	»	50	»	40	»	[illegible]
Blik (in bladen)	»	»	300 K.G.	108	»	»	»	[illegible]
Blik (bewerkt)	»	947	»	1 224	»	»	»	[illegible]
Blom	200 K.G.	36	50 K.G.	10	881 065 KG.	162 791	493 282 K.G.	[illegible]
Boekwerken en andere gedrukte stukken	»	7 000	»	»	»	»	»	[illegible]
Boter	54 313 K.G.	86 901	15 K.G.	24	25 378 K.G.	31 416	1 592 K.G.	[illegible]
Bieten, peen, wortelen en rapen	5 H.L.	50	»	»	40 H.L.	400	2 H.L.	[illegible]
Breeuwwerk	1 006 K.G.	504	1 025 K.G.	513	3 614 K.G.	1 807	163 K.G.	[illegible]
Buskruid	128 »	384	593,25 »	1 780	»	»	3 »	[illegible]
Chemicalien en droogerijen	»	20 039	»	4 243	»	4 233	»	[illegible]
Cingels	»	»	»	»	»	»	45 000 stuks.	[illegible]
Dakpannen	2 000 stuks.	140	»	»	»	»	»	[illegible]
Eetwaren, bereid in blik	»	10 042	»	4 290	»	1 822	»	[illegible]
Eetwaren, niet afzonderlijk belast	»	9 238	»	991	»	612	»	[illegible]
Ezels (muil- en steen-)	»	»	»	»	»	»	7 muilezels.	[illegible]
Flesschen, kruiken, damejans, pullen en stoopen	»	560	»	»	»	»	»	[illegible]
Galanterien (zie Kramerij)	»	»	»	»	»	»	»	[illegible]
Gedistilleerd: Jenever in vaten	12 053 L.	7 220	»	»	»	»	»	[illegible]
Gedistilleerd: Idem, gebotteld	84 609 »	65 584	»	»	»	»	747 L.	[illegible]
Gedistilleerd: Brandewijn	2 546 »	6 365	794 L.	1 986	〃	»	3 882 »	[illegible]
Gedistilleerd: Likeuren	252½ »	460	»	»	»	»	4 »	[illegible]
Gedistilleerd: Bitter	»	»	»	»	»	»	209 »	[illegible]
Gedistilleerd: Rum en dram	1 910 L.	1 146	»	»	3 L.	2	»	[illegible]
Granen en peulvruchten	$52\,124^5$ K.G.	10 425	755 K.G.	151	9 947 K.G.	1 990	39 738 K.G.	[illegible]
Gereedschappen (voor alle bedrijven)	»	4 569	»	2 915	»	4 281	»	[illegible]
Hagels, kogels en loopers	8 K.G.	7	563 K.G.	459	»	»	53 K.G.	[illegible]
Harpuis	»	»	»	»	448 K.G.	134	»	[illegible]
Hoeden en petten	»	5 997	»	4 744	»	50	»	[illegible]
Hoepels (houten)	»	»	40 466 stuks.	2 428	»	»	17 034 stuks.	[illegible]
Houtwaren: P. P. planken	»	»	»	»	11 882 M².	11 882	2 044 M².	[illegible]
Houtwaren: W. P. dito	»	»	»	»	11 188 »	7 272	14 814 »	[illegible]
Houtwaren: Gr. deelen	60 M².	60	»	»	»	»	»	[illegible]
IJzer in staven, banden of platen	13 194 K.G.	3 958	5 033 K.G.	1 510	»	»	8 955 K.G.	[illegible]
Transporteren		f 333 896		f 43 615		f 236 979		f 168 1[illegible]

UIT BARBADOS.		UIT ST. NAZAIRE.		UIT MARTINIQUE.		UIT CAYENNE.		UIT MADEIRA.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	»	»	»	»	»	»	150 H.L.	f 900	2 854½ H.L.	f 17 127
»	f 313	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25 373
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22 H.L.	220
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
8 L.	1	»	»	»	»	»	»	»	»	20 215 L.	3 233
2 919 K.G.	732	»	»	»	»	»	»	»	»	36 222 K.G.	9 058
235 L.	141	»	»	»	»	»	»	»	»	73 628 L.	27 584
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	78 933 »	42 808
»	5	»	f 197	»	f 1	»	f 10	»	»	»	7 018
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	300 K.G.	108
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 667
232 906 K.G.	42 722	52 K.G.	9	»	»	»	»	»	»	1 607 555 K.G.	297 092
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7 000
2 465 K.G.	2 712	»	»	96 K.G.	154	»	»	»	»	83 859 K.G.	122 958
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	47 H.L.	470
50 K.G.	25	»	»	»	»	»	»	»	»	5 858 K.G.	2 930
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	724,25 »	2 173
»	73	»	75	»	»	»	360	»	»	»	32 322
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	45 000 stuks.	7 290
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 000 »	140
»	45	»	18	»	25	»	77	»	»	»	19 203
»	30	»	»	»	225	»	382	»	»	»	12 445
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7 muilezels.	1 400
»	18	»	»	»	»	»	»	»	»	»	583
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12 053 L.	7 220
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	85 356 »	66 182
»	»	»	»	»	»	95 L.	238	»	»	7 317 »	18 295
»	»	»	»	»	»	19 »	37	»	»	275^5 »	505
»	»	»	»	»	»	7^5 »	15	»	»	216^5 »	537
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 913 »	1 148
2 775 K.G.	555	91 K.G.	18	»	»	»	»	»	»	$105\ 430^5$ K.G.	21 087
»	15	»	228	»	»	»	63	»	»	»	13 076
97 K.G.	77	»	»	»	»	»	»	»	»	721 K.G.	591
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	448 »	134
»	21	»	5 832	»	»	»	68	»	»	»	26 623
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	57 500 stuks.	3 450
1 036 M^2.	1 036	»	»	»	»	»	»	»	»	14 962 M^2.	14 962
3 260 »	2 119	»	»	»	»	»	»	»	»	29 262 »	19 020
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	60 »	60
290 K.G.	87	»	»	»	»	17 K.G.	5	»	»	27 489 K.G.	8 247
	f 50 727		f 6 377		f 405		f 1 255		f 900		f 842 339

ARTIKELEN.	UIT NEDERLAND.		UIT ENGELAND.		UIT NOORD-AMERIKA.		UIT DEMERARY.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Per transport	»	f 333 896	»	f 43 615	»	f 236 979	»	f 168 185
IJzer (bewerkt)	»	5 716	»	4 386	»	28	»	1 382
Kaarsen — Was-	95 K.G.	152	»	»	»	»	»	»
Kaarsen — Spermacetie-	207 »	207	»	»	»	»	81 K.G.	81
Kaarsen — Stearine- en compositie-	$13\,980^5$ »	12 582	»	»	»	»	»	»
Kaarsen — Smeer-	»	»	»	»	4 841 K.G.	3 388	234 K.G.	164
Kaas (zoetemelksche, Leidsche en Edammer)	60 797 K.G.	60 797	37 K.G.	37	7 »	7	50 »	50
Idem, andere soorten	»	342	»	»	»	»	»	»
Kalk — Kalk	796 H.L.	4 820	12 vaten.	72	»	»	101 H.L.	416
Kalk — Cement	272 »	1 884	21 vat. en ijzercement	238	»	»	16 »	97
Kalk — Suiker	»	»	31 punch.	1 085	»	»	37 punch.	1 295
Koffers, valiezen en reiszakken	»	»	»	133	»	1 329	»	40
Koffij	»	»	»	»	»	»	1 218 K.G.	1 219
Kolen (versche)	»	»	»	»	»	25	»	»
Koper in bladen of staven:								
Geel	21^5 K.G.	43	»	»	»	»	84 K.G.	168
Rood	»	»	»	»	»	»	44 »	132
Koper (bewerkt)	»	1 094	»	159	»	»	»	9
Kramerij en galanterien	»	19 669	»	3 622	»	1 270	»	1 555
Kruidenierswaren	»	11 256	»	126	»	340	»	900
Leder (bewerkt)	»	19 356	»	8 665	»	1 215	»	7 981
Leder — Marokijn	46 vellen.	92	»	»	»	»	»	»
Leder — Bazaan-	1 344 »	2 688	»	»	»	»	»	»
Leder — Gewast	153 »	1 071	72 vellen.	504	»	»	»	»
Leder — Verlakt	744 »	2 976	»	»	»	»	»	»
Leder — Schapen-	144 »	144	»	»	»	»	2 vellen.	2
Leder — Zool- en Pomp-	6 464 K.G.	14 221	»	»	»	»	29^5 K.G.	65
Leder — Andere soorten	»	4 045	»	»	»	12	»	40
Leijen (dak-)	»	»	»	»	»	»	25 000 stuks.	3 750
Limonade-gazeuse	»	»	»	»	»	24	»	»
Lood (plat)	4 211 K.G.	1 684	350 K.G.	140	»	»	55 K.G.	22
Lucifers	»	»	25 gros.	88	4 383 gros.	15 341	135 gros.	473
Maïs en maïsmeel	»	»	»	»	7 470 K.G.	822	11 655 K.G.	1 293
Machinerien voor landelijk bedrijf en voor de bewerking en bereiding van koloniale producten	»	»	»	29 000	»	»	»	1 000
Manufacturen en stoffen van wol, laken, cachemieren, daaronder ook van zijde, katoen, hennep, vlaswerk, boomschors en alle andere, hetzij ruw, wit of gebleekt, gegomd, gewast, geverwd of gedrukt, zuiver of gemengd passementwerk, naai-, stik- en floretzijde, lint, kant en tulle, tafel- en servetgoed, tijk, damast, batist, kamerdoek, kousen, mutsen, handschoenen, broeken en alle andere kleedingstukken, voor zoover niet afzonderlijk belast	»	311 065	»	147 822	»	472	»	69 515
Meubelen	»	3 782	»	8	»	4 946	»	612
Transporteren		f 813 582		f 239 700		f 266 198		f 260 446

UIT BARBADOS.		UIT ST. NAZAIRE.		UIT MARTINIQUE.		UIT CAYENNE.		UIT MADEIRA.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	f 50 727	»	f 6 377	»	f 405	»	f 1 255	»	f 900	»	f 842 339
»	64	»	1	»	»	»	41	»	»	»	11 618
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	95 K.G.	152
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	288 »	288
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13 980^{5} »	12 582
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5 075 »	3 552
»	»	»	»	»	»	151 K.G.	151	»	»	61 042 »	61 042
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	342
100 vaten.	600	»	»	»	»	»	»	»	»	1 009 vaten.	5 908
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	309 »	2 219
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	68 punch.	2 380
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 502
»	»	»	»	25 K.G.	25	680 K.G.	680	»	»	1 923 K.G.	1 924
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	105^{5} K.G.	211
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	44 »	132
»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	»	1 271
»	183	»	868	»	16	»	19	»	»	»	27 202
»	204	»	»	»	»	»	3	»	»	»	12 829
»	135	»	4 370	»	»	»	5	»	»	»	41 727
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	46 vellen.	92
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 344 »	2 688
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	225 »	1 575
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	744 »	2 976
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	146 »	146
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6 493^{5} K.G.	14 286
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4 097
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	25 000 stuks.	3 750
»	»	»	»	»	50	»	»	»	»	»	74
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4 616 K.G.	1 846
26 gros.	91	»	»	»	»	»	»	»	»	4 569 gros.	15 993
4 300 K.G.	475	»	»	»	»	»	»	»	»	23 425 K.G.	2 590
»	»	»	»	»	»	»		»	»	»	30 000
»	8 373	»	49 344	»	2 311	»	125	»	100	»	589 127
»	»	»	165	»	»	»	»	»	129	»	9 642
	f 60 852		f 61 125		f 2 807		f 2 288		f 1 129		f 1 708 127

ARTIKELEN.	UIT NEDERLAND.		UIT ENGELAND.		UIT NOORD-AMERIKA.		UIT DEMERARY.		U…
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoev…
Per transport	»	f 813 582	»	f 239 700	»	f 266 198	»	f 260 4…	
Olie: Olijf-	451 L.	451	164 L.	164	»	»	1 210 L.	1 2…	1…
Olie: Machine-	1 304 »	1 173	1 522 »	1 369	14 L.	13	36 »	3…	
Olie: Lijn- (gekookt en ongekookt)	26 214 »	13 108	1 573 »	787	»	»	216 »	1…	
Olie: Patent-	10 723 »	5 898	447 »	246	»	»	»	»	
Olie: Raap-	11 203 »	5 602	252 »	126	»	»	129 »	6…	
Olie: Kerosine-	1 728 »	346	657 »	119	225 312 L.	48 630	2 680 »	51…	75…
Olie: Andere soorten	»	30	»	»	»	12	»	1 3…	
Opium	»	»	»	»	»	»	»	»	
Ossen, koeijen en kalveren	»	»	»	»	»	»	»	»	
Paarden en veulens	»	»	»	»	»	»	»	»	
Parapluies en parasols	»	5 513	»	961	»	»	»	2 9…	
Parfumerien, waaronder fijne zeepsoorten	»	4 488	»	379	»	1 564	»	1 8…	
Pennen (stalen en vederen)	557 grossen stalen.	557	47 grossen stalen.	47	»	»	51 grossen stalen.	5…	
Percussiedoppen	13 550 stuks.	41	50 000 stuks.	150	»	»	1 000 stuks.		
Pek en teer	88 H.L.	1 320	30 H.L.	450	141 H.L.	2 115	61^5 H.L.	9…	1…
Pindas	»	»	»	»	»	»	»	»	
Pijpen (tabaks) of gedeelten van pijpen, diverse soorten	»	3 406	»	30	»	29	»	2…	
Reuzel	227 K.G.	115	»	»	18 605 K.G.	9 303	2 298 K.G.	1 1…	56…
Rijst	567 100 »	101 248	154 413 K.G.	27 389	»	»	422 315 »	76 1…	23 98…
Smeer (molen- en talk-)	2 199 »	1 319	2 708 »	1 625	3 952 K.G.	2 372	341 »	2…	26…
Sigaren of sigaretten	$10 488^5$ »	56 495	»	»	2 »	12	353 »	1 8…	
Snuif	40 »	124	»	»	»	»	1 »		
Speelkaarten	528 spellen.	172	18 spellen.	6	»	»	»	»	
Spek (gerookt)	4 015 K.G.	3 613	»	»	504 K.G.	454	475 K.G.	4…	36…
Spek (gezouten en gepekeld)	100 »	45	»	»	315 347 »	141 905	40 905 »	18 4…	11 45…
Spek (koppen)	»	»	»	»	300 »	54	»	»	
Spijkers: Koperen	18 K.G.	54	»	»	5 »	15	»	»	
Spijkers: Compositie-	106 »	75	3 K.G.	2	»	»	31 K.G.	2…	4…
Spijkers: IJzeren	65 691 »	21 021	13 395 »	4 286	502^5 K.G.	161	870 »	27…	4…
Staal, in staven of bladen	»	10	»	»	»	»	»	»	
Steenen: Fire Bricks	500 stuks.	50	3 000 stuks.	300	»	»	20 500 stuks.	2 0…	
Steenen: Engelsche	»	»	44 590 »	2 443	»	»	700 »	3…	
Steenen: Amerikaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	
Steenen: Hollandsche	135 850 stuks.	4 756	»	»	»	»	»	»	
Steenen: Andere soorten	»	»	»	»	»	»	»	»	
Steenkolen	»	»	$3 105^5$ ton.	62 110	»	»	4 tonnen.	8…	
Suikergoed, confituren, banket, koek en bonbons	»	2 180	»	2 176	»	587	»	22…	
Suiker: Geraffineerd	43 064 K.G.	20 997	»	»	14 793 K.G.	6 871	106 K.G.	5…	
Suiker: Vacuumpan-	»	»	»	»	»	»	54 471 »	20 24…	22…
Suiker: Ruwe	»	»	»	»	»	»	1 510 »	30…	
Transporteren		f 1 067 789		f 344 865		f 480 295		f 391 21…	

UIT BARBADOS.		UIT ST. NAZAIRE.		UIT MARTINIQUE.		UIT CAYENNE.		UIT MADEIRA.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	f 60 852	»	f 61 125	»	f 2 807	»	f 2 288	»	f 1 129	»	f 1 708 127
19 L.	19	»	»	1 333 L.	1 333	1 829 L.	1 829	»	»	5 006 L.	5 006
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 876 »	2 587
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	28 003 »	14 003
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11 170 »	6 144
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11 584 »	5 793
756 L.	137	»	»	»	»	»	»	»	»	231 133 »	49 743
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 373
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	1 579	»	»	»	»	»	»	»	11 039
»	703	»	79	»	3	»	1	»	»	»	9 034
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	655 grossen stalen.	655
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	64 550 stuks.	194
1 H.L.	15	»	»	»	»	»	»	»	»	321^5 H.L.	4 823
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	25	»	»	»	»	»	»	»	3 757
563 K.G.	282	»	»	»	»	»	»	»	»	21 693 K.G.	10 850
23 980 »	4 414	»	»	»	»	»	»	»	»	1 167 808 »	209 156
260 »	156	»	»	»	»	»	»	»	»	9 460 »	5 676
6 »	36	»	»	5 K.G.	30	»	»	»	»	10 854^5 »	58 435
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	41 »	126
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	546 spellen.	178
360 K.G.	324	»	»	»	»	»	»	»	»	5 354 K.G.	4 819
11 459 »	5 157	»	»	»	»	»	»	»	»	367 811 »	165 515
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	300 »	54
2 K.G.	6	»	»	»	»	»	»	»	»	25 »	75
44 »	31	»	»	»	»	»	»	»	»	184 »	130
45 »	14	»	»	»	»	20 K.G.	6	»	»	80 523^5 »	25 766
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	24 000 stuks.	2 400
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	45 290 »	2 482
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	135 850 stuks.	4 756
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3 109^5 ton.	62 190
»	101	»	110	»	50	»	27	»	»	»	5 458
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	57 963 K.G.	27 926
227 K.G.	77	»	»	»	»	10 K.G.	4	»	»	54 703 »	20 327
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 510 »	302
	f 72 324		f 62 918		f 4 223		f 4 155		f 1 129		f 2 428 909

ARTIKELEN.	UIT NEDERLAND.		UIT ENGELAND.		UIT NOORD-AMERIKA.		UIT DEMERARY.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Per transport	»	f 1 067 789	»	f 344 865	»	f 480 295	»	f 391 21
Schrijfbehoeften	»	14 438	»	264	»	52	»	32
Tabak: in rollen of bladen	524 K.G.	681	»	»	34 751 K.G.	47 170	3 513^{5} K.G.	4 80
Tabak: Gekorven	903,75 »	2 445	8 K.G.	24	»	»	3,25 »	1
Tabak: Pruim-	10 »	40	»	»	10^{5} K.G.	42	12 »	4
Thee	2 494 »	6 987	677 K.G.	1 955	7 »	21	19^{5} »	5
Tigchels	»	»	»	»	»	»	»	»
Tin, in bladen	209 K.G.	209	»	»	»	»	»	»
Touwwerk, diverse soorten	»	19 455	»	820	»	10	»	45
Uurwerken	»	596	»	»	»	316	»	»
Uijen	22 145 K.G.	4 445	»	»	2 060 K.G.	332	12 871 K.G.	3 46
Vaatwerk voor suiker, rum en melasse	»	1 001	»	15 586	»	37 470	»	9 46
Varkens, schapen en geiten	»	300	»	»	»	»	»	»
Verfwaren	»	25 567	»	2 083	»	355	»	50
Vischlijm	»	»	»	»	»	»	»	»
Visch: Bakkeljaauw en andere gezouten	187 K.G.	51	150 K.G.	24	936 562 K.G.	177 299	136 316 K.G.	26 37
Visch: Haring (gepekeld)	1 303^{5} »	311	115 »	26	36 445 »	7 128	12 410 »	2 08
Visch: Makreel en andere vischsoorten in pekel	»	»	»	»	120 005 »	23 225	4 750 »	81
Visch: Zalm	»	»	»	»	5 312 »	1 870	2 735 »	98
Visch: Gedroogde en gerookte	5 596^{5} K.G.	1 862	»	»	10 840 »	3 843	880 »	21
Vleesch: Gepekeld	2 426 »	971	232 K.G.	93	218 761 »	87 504	24 313 »	9 73
Vleesch: Hammen en shoulders	3 907^{5} »	5 080	144 »	187	86 411 »	38 021	2 264 »	1 03
Vleesch: Rolpens	1 018^{5} »	1 222	»	»	»	»	»	»
Vleesch: Worst en saucijsses	4 377^{5} »	4 378	»	»	»	»	»	»
Vleesch: Gedroogd en gerookt	»	1 140	»	41	»	10	»	»
Vermouth	9 022 L.	10 827	»	»	»	»	»	»
Vuurwapenen:								
Geweerloopen met of zonder laden en sloten	13 loopen.	195	»	»	»	»	»	»
Pistolen en revolvers	3 revolvers.	75	»	»	»	»	»	»
Water (mineraal)	»	935	»	»	»	»	»	2
Wijnen van alle soorten (gebotteld)	5 783 L.	6 305	413 L.	619	»	»	132 L.	16
Wijnen in vaten of fusten	26 075 »	12 528	»	»	»	»	6 041 »	5 43
Zakken (koffij-, suiker- en cacao-)	»	16 667	»	1 774	»	»	»	15
Zeep	4 249^{5} K.G.	1 275	58 317 K.G.	17 495	11 775 K.G.	3 533	5 321 K.G.	1 59
Zeildoek	815 Meters.	815	448 Meters.	448	»	»	277 Meters.	27
Zout (ruw)	»	»	»	»	»	»	88 020 K.G.	2 64
Zout (geraffineerd)	»	30	»	73	»	»	»	3
Zink	821 K.G.	411	»	»	»	»	236 K.G.	11
Alle andere dan de bovenvermelde waren, goederen en koopmanschappen, van welken aard ook	»	19 377	»	4 035	»	5 551	»	3 40
TOTAAL		f 1 228 408		f 390 412		f 914 047		f 465 39

UIT BARBADOS.		UIT ST. NAZAIRE.		UIT MARTINIQUE.		UIT CAYENNE.		UIT MADEIRA.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	f 72 324	»	f 62 918	»	f 4 223	»	f 4 155	»	f 1 129	»	f 2 428 909
»	17	»	»	»	6	»	»	»	»	»	15 102
4 806 K.G.	6 691	»	»	»	»	»	»	»	»	43 594^5 K.G.	59 342
2 »	6	»	»	»	»	1 K.G.	3	»	»	918 »	2 488
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	32^5 »	130
3 K.G.	8	»	»	7 K.G.	18	»	»	»	»	3 207^5 »	9 047
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	209 K.G.	209
»	23	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20 760
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	912
»	»	»	»	»	»	»	»	27 600 K.G.	4 140	64 679 K.G.	12 383
»	822	»	»	»	»	»	»	»	»	»	64 340
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	300
»	32	»	»	»	»	»	»	»	»	»	28 539
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
23 645 K.G.	4 709	»	»	»	»	»	»	»	»	1 096 860 K.G.	208 457
3 960 »	596	»	»	»	»	»	»	»	»	54 233^5 »	10 144
270 »	57	»	»	»	»	»	»	»	»	125 025 »	24 097
225 »	79	»	»	»	»	»	»	»	»	8 272 »	2 935
1 060 »	329	»	»	»	»	»	»	»	»	18 376^5 »	6 247
11 500 »	4 600	»	»	»	»	»	»	»	»	257 232 »	102 894
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	92 726^5 »	44 308
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 018^5 »	1 222
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4 377^5 »	4 378
»	67	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 258
»	»	»	»	246 L.	295	4 728 L.	5 672	»	»	13 996 L.	16 794
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13 loopen.	195
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3 revolvers.	75
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	962
»	»	137 L.	137	»	»	593^5 L.	594	351 L.	527	7 409^5 L.	8 345
»	»	»	»	5 027 L.	2 395	5 174 »	2 472	680 »	680	42 997 »	23 512
»	425	»	»	»	»	»	»	»	»	»	19 016
7 987 K.G.	2 397	»	»	»	»	»	»	»	»	87 649^5 K.G.	26 296
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 540 M.	1 540
56 500 K.G.	1 696	»	»	»	»	»	»	»	»	144 520 K.G.	4 337
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	133
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 057 K.G.	529
»	495	»	224	»	2	»	20	»	7	»	33 117
	f 95 373		f 63 279		f 6 939		f 12 916		f 6 483		f 3 183 252

STAAT

VAN DEN

UITVOER DER KOLONIE SURINAME.

over het jaar 1876.

UITGEVOERDE ARTIKELEN.	NAAR NEDERLAND.		NAAR ENGELAND.		NAAR NOORD-AMERIKA.		NA…
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeve…
Arrowroot	1 132 K.G.	f 678	445 K.G.	f 267	57 K.G.	f …	»
Awarapitten	»	»	»	»	»	»	»
Banannen	»	»	»	»	»	»	60…
Bijlhoutvet	»	»	»	»	»	»	»
Confituren	186 K.G.	372	8 K.G.	16	»	»	»
Gomma	1 165^{5} »	318	1 498 »	300	»	»	10 01…
Hout, vierkant-	2 683 ps.	12 644	595 ps.	2 873	»	»	»
» letter-	385 »	770	1 419 »	2 838	»	»	»
» brand-	»	»	»	»	»	»	»
Planken	»	»	»	»	»	»	20 064
Huiden	5 506 K.G.	1 101	1 972 K.G.	394	»	»	1 29…
Kakao	258 965^{5} »	127 618	136 112 »	68 041	570 117^{5} K.G.	277 2…	382 32…
Katoen, schoone	12 097^{5} »	9 947	14 168 »	11 334	»	»	37 74…
» vuile	325 »	137	»	»	»	»	
» pitten	»	»	35 874 K.G.	718	»	»	
Koffij, heele	322^{5} K.G.	388	»	»	3 K.G.		
» gebroken	»	»	»	»	»	»	
Kokosnooten	33 650 stuks.	1 625	45 000 stuks.	2 210	»	»	
Koren	»	»	»	»	»	»	
Kwassiehout	51 226 K.G.	1 537	20 157 K.G.	605	»	»	
Lemmetjes, gezouten	2^{5} H.L.	13	»	»	272^{5} H.L.	1 2…	
» sap	5 800 L.	1 160	14 585 L.	2 917	»	»	
Melasse	463 950 »	31 503	»	»	933 295 L.	61 24…	140 55…
Rijst	66 K.G.	12	»	»	»	»	
Roucou	783 »	313	»	»	»	»	
Rum en dram.	164 490^{5} L.	46 724	364 639 L.	103 420	877 L.	16…	216 31…
Suiker	1 388 716 K.G.	215 095	3 124 228^{5} K.G.	511 145	3 220 622 K.G.	532 37…	696 04…
» gew. vac. P.	»	»	108 »	26	»	»	
» ongew. dito	260 400 K.G.	52 514	1 347 137 »	260 775	»	»	20 11…
» concrete	»	»	5 052 »	681	»	»	
Tamarinde	35 K.G.	14	»	»	»	»	
Tonkaboonen	141^{5} »	142	»	»	»	»	
Vischlijm	84 »	168	689 K.G.	1 378	»	4…	67…
Diverse goederen ter waarde van	»	271	»	7	»		
		f 505 064		f 969 945		f 872 27…	

NAAR DEMERARY.		NAAR BARBADOS.		NAAR St. NAZAIRE.		NAAR CAYENNE.		NAAR JAMAICA.		TOTAAL.	
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 634 K.G.	f 979
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
60 bossen.	f 18	130 bossen.	f 39	»	»	»	»	»	»	190 bossen.	57
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	194 K.G.	388
10 014 K.G.	2 981	»	»	»	»	»	»	»	»	12 677⁵ »	3 599
»	»	956 ps.	3 319	»	»	»	»	»	»	4 234 ps.	18 836
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 804 »	3 608
»	»	6 steres.	18	»	»	»	»	»	»	6 steres.	18
20 064 □ d.M.	200	»	»	»	»	»	»	»	»	20 064 □ d.M.	200
1 298 K.G.	260	»	»	»	»	»	»	»	»	8 776 K.G.	1 755
382 325 »	186 680	»	»	»	»	»	»	14 K.G.	f 7	1 347 534 »	659 567
37 748 »	31 411	»	»	»	»	»	»	»	»	64 013⁵ »	52 692
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	325 »	137
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	35 874 »	718
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	325⁵ »	392
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	160 stuks.	8	»	»	»	»	»	»	78 810 stuks.	3 843
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	71 383 K.G.	2 142
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	275 H.L.	1 239
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20 385 L.	4 077
140 551 L.	8 814	4 432 L.	288	»	»	»	»	»	»	1 542 228 »	101 848
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	66 K.G.	12
»	»	»	»	855 K.G.	f 342	»	»	»	»	1 638 »	655
216 312 L.	63 139	»	»	»	»	1 795 L.	f 422	»	»	748 113⁵ L.	213 874
696 046 K.G.	111 519	»	»	»	»	»	»	»	»	8 429 612⁵ K.G.	1 370 135
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	108 »	26
20 115 K.G.	4 425	»	»	»	»	»	»	»	»	1 627 652 »	317 714
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5 052 »	681
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	35 »	14
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	141⁵ »	142
678⁵ K.G.	1 357	»	»	»	»	»	»	»	»	1 451⁵ »	2 903
»	»	»	»	»	35	»	»	»	»	»	317
	f 410 804		f 3 672		f 377		f 422		f 7		f 2 762 568

STAAT

VAN

gepercipieerde regten op de scheepvaart, en tarieven waarnaar de regten op den in- en uitvoer geheven zijn, in het jaar 1876.

GEHEVEN REGTEN op de scheepvaart.

Inkomende regten	f 284 766,91
Uitgaande regten	140 349,41
Tonnegelden	25 996,50
Baak-, los- en steigergelden	5 353,38^{5}
Entrepôt-, waag- en roeigelden	8 003,06
	f 464 469,26^{5}

PRIJZEN waarnaar de 5 pct. regten van ingevoerde goederen zijn geheven.

ARTIKELEN.	MAATSTAF.	Eerste halfjaar.	Tweede halfjaar.
Aardappelen	Per H. L.	f 6,00	f 6,00
Bieten en peen	» »	10,00	10,00
Blom	» 100 K. G.	19,00	18,00
Blik in bladen	» 100 »	36,00	36,00
Boter (Amerikaansche)	» K. G.	1,10	1,10
» (alle andere)	» »	1,60	1,60
Cingels	» 1000 stuks.	18,00	18,00
Duigen met bodems:			
» voor rumpuncheons	» pak voor 1 vat.	12,50	12,50
» » andere	» » » 1 »	3,50	3,50
» zonder bodems	» » » 1 »	3,00	3,00
Bodems	» stuk.	0,25	0,25
Ezels (muil-)	» »	200,00	200,00
» (steen-)	» »	40,00	40,00
Garen (visschers-)	» pak van 50 str.	15,00	15,00
» (zeil-)	» K. G.	2,00	2,00
Gereedschappen:			
Houweelen	» stuk.	0,75	0,75
IJzeren schoppen	» »	0,90	0,90
Houwers (dull-)	» »	0,75	0,75
» (wit hechten)	» »	0,50	0,50
» (geel »)	» »	0,45	0,45
Harpuis	» 100 K. G.	30,00	30,00
Hoepels (houten)	» 1000 stuks.	60,00	60,00
Hout (timmer-):			
Greene deelen	» 100 M².	100,00	100,00
W. P. planken	» 100 »	65,00	65,00
P. P. »	» 100 »	100,00	100,00
Latten 7.85 M.	» bos van 10 stuks.	3,00	3,00
» 6.28 »	» » » 10 »	2,50	2,50
» 4.71 »	» » » 10 »	2,00	2,00

ARTIKELEN.	MAATSTAF.	Eerste halfjaar.	Tweede halfjaar.
IJzer, in staven, banden of platen	Per 100 K. G.	f 30,00	f 30,00
Kaas (zoetemelksche, Leidsche en Edammer)	» K. G.	1,00	1,00
Koffij	» 100 K. G.	100,00	100,00
Kaarsen (was-)	» K. G.	1,60	1,60
» (spermacetie-)	» »	1,00	1,00
» (stearine- en compositie-)	» »	0,90	0,90
» (smeer-)	» »	0,70	0,70
Koper, in bladen of staven	» 100 K. G.	—	—
» (rood)	» 100 »	300,00	300,00
» (geel)	» 100 »	200,00	200,00
Leder, (verlakt)	» vel.	4,00	4,00
» (marokijn)	» »	2,00	2,00
» (bazaan-)	» »	2,00	2,00
» (gewast)	» »	7,00	7,00
» (zool- en pomp-)	» K. G.	2,20	2,20
» (schapen-)	» vel.	1,00	1,00
Limonade gazeuse	» dozijn flesschen.	5,00	5,00
Lood (plat-)	» 100 K. G.	40,00	40,00
Olie (olijf-)	» liter.	1,00	1,00
» (machine)	» »	0,90	0,90
» (lijn-, gekookt en ongekookt)	» »	0,50	0,50
» (patent-)	» »	0,55	0,55
» (raap-)	» »	0,50	0,50
Paarden en veulens	» stuks.	200,00	200,00
Pennen (vederen)	» bos van 25 stuks.	0,50	0,50
» (stalen)	» gros.	1,00	1,00
Pek en teer	» H. L.	15,00	15,00
Pindas	» »	10,00	10,00
Rapen	» »	10,00	10,00
Smeer (molen- en talk-)	» 100 K. G.	60,00	60,00
Spek (gezouten)	» 100 »	45,00	45,00
» (gerookt)	» 100 »	90,00	90,00
» (koppen-)	» 100 »	18,00	18,00
Spijkers (koperen)	» K. G.	3,00	3,00
» (compositie-)	» »	0,70	0,70
» (ijzeren)	» »	0,32	0,32
Steenen (metsel-):			
» (fire bricks)	» 1000 stuks.	100,00	100,00
» (Engelsche)	» 1000 »	55,00	55,00
» (Amerikaansche)	» 1000 »	45,00	45,00
» (Hollandsche)	» 1000 »	34,00	34,00
Tabak (pruim-)	» K. G.	4,00	4,00
Tigchels en tigchelsteenen	» 1000 stuks.	50,00	50,00
Tin	» 100 K. G.	100,00	100,00

ARTIKELEN.	MAATSTAF.	Eerste halfjaar.	Tweede halfjaar.
Touwwerk	Per 100 K. G.	f 80,00	f 80,00
Verfwaren :			
indigo	» K. G.	8,00	8,00
ultramarijn	» »	1,60	1,60
kogel- of waschblaauw	» »	0,70	0,70
vermillioen	» »	5,00	5,00
Berlijnsch blaauw	» »	4,00	4,00
keizers- en Parijsch groen	» »	3,00	3,00
Friesch en Spaansch »	» »	2,50	2,50
koningsgeel	» »	2,00	2,00
kromaatgeel	» »	0,80	0,80
kromaatgroen	» »	0,60	0,60
menie	» »	0,50	0,50
doodekop	» »	0,40	0,40
goudglid	» »	0,40	0,40
omber	» »	0,70	0,70
geel oker	» »	0,20	0,20
Engelsch bruin	» »	0,20	0,20
loodwit, droog en aangemaakt.	» »	0,36	0,36
zinkwit	» »	0,46	0,46
zwartsel	» »	0,40	0,40
krijt, gemalen en timmer-	» »	0,08	0,08
Terpentijn	» liter.	1,00	1,00
Vleesch (gepekeld)	» 100 K. G.	40,00	40,00
Hammen en shoulders uit Europa	» 100 »	130,00	130,00
» » » » Amerika	» 100 »	44,00	44,00
Rolpens, in vaatjes, potten of flesschen	» K. G.	1,20	1,20
Worst of saucijssen gepekeld, in »	» »	1,00	1,00
Water (mineraal-)	» 100 kruiken.	20,00	20,00
Zakken (koffij- en cacao-)	» 100 stuks.	75,00	75,00
Zeep van alle soorten, niet geparfumeerd	» K. G.	0,30	0,30
Zeildoek	» meter.	1,00	1,00
Zink	» 100 K. G.	50,00	50,00
Zout (ruw)	» 100 »	3,00	3,00

NB. Van de niet voor prijsbepaling vatbare goederen, en die niet van invoerregt zijn vrijgesteld, wordt het regt geheven naar de gedeclareerde waarde.

TARIEF van goederen waarop bij den invoer een vast of hooger regt geheven is.

ARTIKELEN.	Inkomend regt.	MAATSTAF.
Azijn	f 0,01	per liter.
Beschuit en hard brood	0,02	» K.G.
Bieren in vaten	0,10	» liter.
» » kruiken of flesschen	0,12	» »
Byouterien, horologien, lijfsieraden, koralen, schildpad, ivoor, aluminium, alle edelgesteenten, goud- en zilverwerk	»	15 percent der waarde.
Breeuwwerk	1,25	per 50 K.G.
Buskruid	1,00	» K.G.
Eetwaren, (bereid in blik)	»	8 percent der waarde.
Galanterien, onder welke benaming ook	»	8 » » »
Granen en peulvruchten	1,00	per 50 K.G.
Gedistilleerd:		
bitter	0,40	per liter.
brandewijn	0,75	» »
likeuren	0,75	» »
alle andere, houdende bij 15 graden warmte van den honderddeeligen thermometer 50 pct. zuiveren alcohol, meerdere of mindere sterkte naar evenredigheid in fust of vat	0,35	» »
gebotteld	0,40	» »
Hagels, kogels en loopers	0,25	» K.G.
Kramerijen	»	8 percent der waarde.
Lucifers in pakjes of doosjes, naar reden van 96 lucifers per pakje of doosje, in pakkaadje van niet minder dan 10 grossen	2,00	per gros.
Idem in pakjes of doosjes, naar reden van 96 lucifers per pakje of doosje, in pakkaadje van minder dan 10 grossen	3,00	» »
Idem (kammetjes of stokjes voor), naar reden van 96 stokjes per pakje of doosje, de stokjes of kammetjes van de gebruikelijke lengte	15,00	per 10 grossen.
Mais en maismeel	0,75	» 90 K.G.
Olien:		
kerosine	0,06[5]	per liter.
paraphine en camphine en alle andere bij eene warmte van 130 graden van den honderddeeligen thermometer ontplofbare steen- en aardoliën	1,50	» »
Opium	10,00	» K.G.
Parfumerien, waaronder fijne zeepsoorten	»	10 percent der waarde.
Percussiedoppen	0,20	per 100 stuks.
Pijpen (tabaks-) of gedeelten van pijpen, diverse soorten	»	10 percent der waarde.
Reuzel	2,00	per 50 K.G.
Rijst	0,60	» 50 »
Sigaren of sigaretten	1,50	» K.G.
Snuif	»	15 percent der waarde.
Speelkaarten	0,10	per pakje.
Steenkolen (ordinaire)	1,00	per ton van 1000 K.G.
Suiker (geraffineerde)	2,00	per 50 K.G.
Idem (vacuumpan)	1,50	» 50 »

ARTIKELEN.	Inkomend regt.	Maatstaf.
Suikergoed, confituren, banket, koek en bonbons.	»	10 percent der waarde.
Tabak in rollen of bladen	f 0,40	per K.G.
Idem gekorven	0,75	» »
Thee	0,20	» »
Uijen	0,02	» »
Vermouth	0,30	» liter.
Visch:		
Bakkeljaauw en andere gezouten visch	0,01	» K.G.
Haring, gepekeld	1,25	per vat van 90 K.G.
Makreel en andere vischsoorten in pekel	1,80	» » » 90 »
Zalm, gepekeld	3,75	» » » 90 »
Gedroogde en gerookte visch	3,00	per 50 K.G.
Vuurwapenen:		
Geweerloopen, met of zonder laden en sloten	5,00	per loop.
Pistolen en revolvers	3,00	» stuk.
Wijnen van alle soorten in fusten of vaten	0,20	» liter.
Idem gebotteld	0,25	» »

PRIJZEN waarnaar de 5 percent regten van uitgevoerde producten en andere artikelen geheven zijn.

ARTIKELEN.	Maatstaf.	Kwartalen.			
		Eerste.	Tweede.	Derde.	Vierde.
Arrowroot	per K.G.	f 0,60	f 0,60	f 0,60	f 0,60
Awarapitten	» H.L.	1,00	1,00	1,00	1,00
Banannen	» bos.	0,30	0,30	0,30	0,30
Bijlhoutvet	» liter.	1,50	1,50	1,50	1,50
Confituren	» K.G.	2,00	2,00	2,00	2,00
Gomma	» »	0,30	0,20	0,20	0,20
Hout, (rond of vierkant) tot en met 21/21 c.M. . .	» stuk.	2,00	2,00	2,00	2,00
Idem, van meerdere dikte	» »	5,00	5,00	5,00	5,00
Idem, (letter)	» »	2,00	2,00	2,00	2,00
Planken	» 10 d.M.	0,10	0,10	0,10	0,10
Latten	» 31 »	0,10	per 31 M. 1,10	per 31 M. 1,10	per 31 M. 1,10
Brandhout	» stere.	3,00	3,00	3,00	3,00
Huiden	» K.G.	0,20	0,20	0,20	0,20
Cacao	» »	0,46	0,48	0,50	0,52
Katoen, (schoone)	» »	0,90	0,80	0,70	0,70
Idem, (vuile)	» »	0,54	0,48	0,42	0,42

ARTIKELEN.	MAATSTAF.	KWARTALEN.			
		Eerste.	Tweede.	Derde.	Vierde.
Katoen, (pitten)	per K.G.	f 0,02	f 0,02	f 0,02	f 0,02
Koffij (heele)	» »	1,20	1,20	1,20	1,20
Idem (gebroken)	» »	0,90	0,90	0,90	0,90
Kokosnooten	» 100 stuks.	5,00	5,00	5,00	4,00
Koren, (gepeld in vaten)	» K.G.	0,10	0,10	0,10	0,10
Idem, (ongepeld)	» 600 spieren.	4,50	4,50	4,50	4,50
Kwassiehout	» K.G.	0,03	0,03	0,03	0,03
Lemmetjes	» H.L.	2,00	2,00	2,00	2,00
Idem, (gezouten)	» »	4,50	4,50	4,50	4,50
Idem, sap of limoensap	» »	20,00	20,00	20,00	20,00
Melasse	» H.L.	8,50	6,00	6,00	6,50
Oranjeschillen	» K.G.	0,20	0,20	0,20	0,20
Patattes	» »	0,14	0,14	0,14	0,14
Pindas	» H.L.	10,00	10,00	10,00	10,00
Rijst en rijstmeel	» K.G.	0,20	0,17	0,17	0,17
Idem, (ongepeld)	» »	0,14	0,12	0,12	0,12
Roucou	» »	0,40	0,40	0,40	0,40
Rum en dram van 20 graden en voor iederen graad daarenboven of daar beneden per liter 2 cts. meer of minder	» liter.	0,20	0,20	0,20	0,20
Rundvee	» stuk.	120,00	120,00	120,00	120,00
Schapen	» »	7,00	7,00	7,00	7,00
Suiker	» K.G.	0,16	0,15	0,15	0,18^{5}
Idem, (vacuumpan) gew.	» »	0,26	0,24	0,24	0,29^{5}
Idem, (idem) ongew.	» »	0,19	0,18	0,18	0,22
Idem, (concrete)	» »	0,14	0,13	0,13	0,16
Tamarinden in stroop	» »	0,40	0,40	0,40	0,40
Tonkaboonen	» »	1,00	1,00	1,00	1,00
Varkens	» stuk.	15,00	15,00	15,00	15,00
Vischlijm	» K.G.	2,00	2,00	2,00	2,00

STAAT van de in 's lands waag gewogen en gemeten producten, gedurende het jaar 1876.

PRODUCTEN.	HOEVEELHEID.	
Te Paramaribo.		
Suiker	7 488 024^{5}	K.G.
Cacao	1 223 939^{5}	idem.
Koffij	18 792^{5}	idem.
Rum	285 531	Liters.
Melassie	1 489 439	idem.
Katoen (schoone en vuile)	6 642^{5}	K.G.
In Nickerie.		
Suiker	2 829 406	K.G.
Cacao	124 919	idem.
Katoen	51 087	idem.
Katoenpitten	35 874	idem.
Huiden, gezouten	1 298	idem.
Limoensap	600	Liters.
Rum en dram	476 611	idem.
Melassie	74 426	idem.
Kwassiehout	20 175	K.G.

SPECIFIEKE STAAT

DER UIT

Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen aangekomen schepen in Suriname, in het jaar 1876.

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.

UIT NEDE

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	SCHEPEN.	GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
	1876.			
1	4 Januarij,	Lida,	J. W. C. Vinke Muller,	20^{1}
2	6 Maart,	Cornelia Geertruida,	G. G. A. Wielema,	25^{7}
3	29 April,	Catherina,	H. Sap,	19^{2}
4	29 »	Antonia Hendrika Carolina,	M. Hoedemaker,	20^{6}
5	2 Junij,	Adriana Johanna,	W. Bakker Hz.,	21^{2}
6	2 »	Onderneming,	C. L. van der Veen,	18^{2}
7	27 »	Cornelia Maria,	P. D. Mulder,	20^{6}
8	27 »	Sympathie,	P. J. Boer,	20^{0}
9	15 Augustus,	Willem Jacobus,	W. P. de Vries,	21^{2}
10	23 »	Sikkolina,	C. H. Veen,	18^{4}
11	27 September,	Lida,	J. W. C. Vinke Muller,	20^{1}
12	28 »	Diewerke,	B van Veen,	29^{1}
13	18 November,	Henriette,	K. Wijtsma,	35^{6}
14	29 »	Cornelia Geertruida,	G. G. A. Wielema,	25^{7}
15	27 December,	Antonia Hendrika Carolina,	M. Hoedemaker,	20^{6}
			Totaal 15 schepen, metende	336^{3}

UIT NOORD

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	SCHEPEN.	GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
	1876.			
1	3 Januarij,	Ida L.,	W. Crocker,	22^{2}
2	4 »	Carrie D. Allen,	D. A. Newcomb,	15^{7}
3	1 Februarij,	Aristos,	W. Tucker,	13^{6}
4	7 »	Exemple,	J. H. Lewis,	19^{6}
5	2 Maart,	Modena,	S. Mac Bride,	17^{4}
6	18 »	Henry Trowbudge,	C. N. Crocker,	18^{0}
7	22 »	Ida L.,	W. Crocker,	22^{2}
8	13 April,	Addie Todd,	J. Corson,	15^{9}
9	9 Mei,	Pioneer,	F. H. Basset,	34^{5}
10	10 »	Aristos,	W. Tucker,	13^{6}
11	22 »	C. H. Fabens,	W. S. Keene,	26^{4}
12	6 Junij,	Roswell,	T. C. Huilbert,	28^{3}
13	13 »	Beta,	C. R. Guptill,	15^{2}
14	21 »	Ida L.,	W. Crocker,	22^{2}
15	3 Julij,	N. J. Miller,	E. C. Harres,	11^{9}
16	12 »	Addie Todd,	J. Corson,	15^{9}
17	26 »	Alexander,	D. Forbes,	11^{9}
18	31 »	Pioneer,	F. H. Basset,	34^{5}
			Transporteren	359^{0}

	NATIEN.	VAN WAAR VERTROKKEN.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
	LAND.			
201	Nederland.	Amsterdam.	Diverse koopmanschappen.	
257	Idem.	Idem.	Idem.	
192	Idem.	Idem.	Idem.	
206	Idem.	Idem.	Idem.	
212	Idem.	Idem.	Idem.	
182	Idem.	Idem.	Idem.	
206	Idem	Idem.	Idem.	
200	Idem.	Idem.	Idem.	
212	Idem.	Idem.	Idem.	
184	Idem.	Idem.	Idem.	
201	Idem.	Idem.	Idem.	
291	Idem.	Idem.	Idem.	
356	Idem.	Idem.	Idem.	
257	Idem.	Idem.	Idem.	
206	Idem.	Idem.	Idem.	
3363				
	AMERIKA.			
222	Noord-Amerika.	Boston.	Diverse koopmanschappen.	
157	Idem.	Idem.	Idem.	
136	Engeland.	Idem.	Idem.	
196	Idem.	Idem.	Idem.	
174	Idem.	Idem.	Idem.	
180	Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
222	Idem.	Idem.	Idem.	
159	Idem.	Idem.	Idem.	
345	Idem.	Idem.	Idem.	
136	Engeland.	Idem.	Idem.	
264	Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
283	Engeland.	Idem.	Idem.	
152	Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
222	Idem.	Idem.	Idem.	
119	Idem.	La Havre.	Planken.	
159	Idem.	Boston.	Diverse koopmanschappen.	
119	Engeland.	Idem.	Idem.	
345	Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
3590				

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
			Per transport	3590
	1876.			
19	10 Augustus,	Aristos,	W. Tucker,	136
20	24 »	Samuel Wackerell,	A. W. Dowling,	152
21	11 September,	Beta,	C. R. Guptill,	152
22	18 »	Roswell,	T. C. Huilbert,	283
23	20 »	Ida L.,	M. R. Peak,	222
24	10 October,	C. H. Fabens,	W. S. Keene,	264
25	25 »	G. F. Day,	J. H. Chute,	146
26	25 »	Addie Todd,	J. Corson,	159
27	6 November,	Marcia S. Lewis,	J. F. Lewis,	234
28	11 »	Pioneer,	D. Hamilton,	345
29	25 »	P. M. Tinker,	M. Perkins,	236
30	8 December,	Aristos,	W. Tucker,	136
31	27 »	Mary E. Rankin,	G. H. Tuller,	304
			Totaal 31 schepen, metende	6359

	1876.			
1	5 Januarij,	Landbouw,	P. Hoekstra,	229
2	5 Februarij,	Cottica,	R. Plage,	319
3	8 »	Celestial,	T. Tawkes,	227
4	14 »	Oberon,	J. H. Greenewald,	132
5	14 Maart,	Otto,	A. H. Sap,	149
6	25 »	Starbeam,	J. B. Millard,	224
7	21 April,	Gottfried,	J. G. Rieke,	218
8	20 Mei,	Western Belle,	R. Morman,	272
9	31 »	Commewijne,	J. Buchan,	314
10	1 Junij,	Helena Anna,	H. Hokkelman,	191
11	20 »	Cottica,	R. Plage,	319
12	29 Augustus,	Celestial,	T. Tawkes,	227
13	15 September,	Commewijne,	J. Buchan,	314
14	19 »	Glendoveer,	J. Oats,	149
15	12 October,	Courtenay,	E. Newing,	245
16	6 November,	Alliance,	W. Scott,	300
17	11 »	Western Belle,	R. Morman,	272
18	1 December,	Cottica,	R. Plage,	320
19	15 »	Emelie,	T. Klein,	227
			Totaal 19 schepen, metende	4648

NATIEN.	VAN WAAR VERTROKKEN.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
Engeland.	Boston.	Diverse koopmanschappen.	
Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Wilmington.	Planken en diverse koopmanschappen.	
Noord-Amerika.	Boston.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	

ENGELAND.

Nederland.	Liverpool.	Steenkolen en koopmanschappen.	
Engeland.	Glasgow.	Idem.	
Nederland.	Londen.	Idem.	
Noord-Duitschland.	Liverpool.	Diverse koopmanschappen.	
Nederland.	Hull.	Steenkolen en koopmanschappen.	
Engeland.	Leith.	Diverse koopmanschappen.	
Noord-Duitschland.	Liverpool.	Steenkolen en koopmanschappen.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Glasgow.	Idem.	
Nederland.	Leith.	Diverse koopmanschappen.	
Engeland.	Glasgow.	Steenkolen en koopmanschappen.	
Nederland.	Londen.	Idem.	
Engeland.	Glasgow.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Greenock.	Idem.	
Idem.	Glasgow.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Steenkolen en koopmanschappen.	
Noord-Duitschland.	Liverpool.	Diverse koopmanschappen.	Ingeklaard te Nickerie.

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
	1876.			
1	13 Januarij,	Quick Step,	J. S. Ameo,	
2	15 »	Misty Morn,	W. Cameron,	
3	15 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
4	29 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	
5	31 »	Lady of the Night,	T. Swart,	
6	2 Februarij,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
7	3 »	Brillant,	A. Mascoll,	
8	11 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	
9	14 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	
10	14 »	Lady of the Night,	T. Swart,	
11	17 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
12	17 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	
13	17 »	Misty Morn,	W, Cameron,	
14	21 »	Hermina,	R. White,	
15	2 Maart,	Coronie,	I. Henry,	
16	4 »	Lady of the Night,	A. I. Walker qq.,	
17	6 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
18	13 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	
19	13 »	Lady of the Night,	A. I. Walker qq.,	
20	20 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
21	25 »	Blossom,	I. Bruyning,	
22	25 »	Coronie,	I. Henry,	
23	27 »	Lady of the Night,	T. Swart,	
24	31 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	
25	1 April,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
26	10 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	
27	15 »	Lady of the Night,	T. Swart,	
28	24 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	
29	27 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	
30	29 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	
31	2 Mei,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
32	2 »	Gem,	R. J. Jones,	
33	5 »	Coronie,	I. Henry,	
34	6 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	
35	8 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	
36	12 »	Lady of the Night,	T. Swart,	
37	15 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	
38	22 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	
39	6 Junij,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	
			Transporteren	160[illegible]

DEMERARY.

NATIEN.	VAN WAAR VERTROKKEN.	LADING.	AANMERKINGEN.
Engeland.	Demerary.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Ingeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.
Nederland.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
			Per transport	1603
	1876.			
40	6 Junij,	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
41	6 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
42	12 »	Serah,	H. J. van Ommeren,	112
43	17 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
44	26 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	59
45	27 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
46	29 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
47	10 Julij,	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
48	10 »	Bessie,	H. Green,	6
49	15 »	Bessie,	H. Green,	6
50	18 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
51	19 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49
52	19 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
53	21 »	Maronie Packet,	E. Abendanon,	24
54	21 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	42
55	4 Augustus,	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
56	5 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
57	5 »	Hermina,	R. White,	38
58	7 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49
59	11 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
60	19 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49
61	25 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
62	31 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
63	4 September,	Quick Step,	J. S. Ameo,	42
64	4 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49
65	8 »	Lily,	T. Simmons,	56
66	11 »	Coronilla,	J. Lewis,	60
67	13 »	Eleonora Dessé,	I. Swarts,	29
68	14 »	Quick Step	J. S. Ameo,	42
69	16 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
70	23 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
71	2 October,	Eleonora Dessé,	I. Swarts,	29
72	9 »	Abraham Richardson,	E. H. Pray,	vrij.
73	11 »	Coronilla,	J. Law,	60
74	12 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	42
75	13 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29
76	21 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
77	27 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29
78	30 »	Coronilla,	J. Law,	60
			Transporteren	3226

NATIEN.	VAN WAAR VERTROKKEN.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
Nederland.	Demerary.	Diverse koopmanschapen.	Ingeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.
Nederland.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Engeland.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Noord-Amerika.	Idem.	In ballast.	Gezelschap Atheleten.
Engeland.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	Ingeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
			Per transport	
	1876.			
79	1 November,	Mathilda,	J. M. Abendanon,	
80	10 »	Lady of the Night,	T. Swart,	
81	20 »	Mary,	S. Simmons,	
82	27 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	
83	5 December,	Lady of the Night,	T. Swart,	
84	11 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	
85	11 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	
86	26 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	
87	26 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	
88	27 »	Black Eagle,	J. F. Manderson,	
89	27 »	Faroan,	E. Heralt,	
			Totaal 89 schepen, metende	

	1876.			
1	3 Januarij,	Alice Holden,	J. Johnston,	
2	25 »	Black Eagle,	E. W. Man,	
3	26 »	Dauntless.	J. F. Cumming,	
4	27 Februarij,	Ida,	J. D. Shepperd,	
5	29 »	Dauntless,	J. F. Cumming,	
6	24 April,	Dauntless,	J. F. Cumming,	
7	6 Mei,	Black Eagle,	E. W. Man,	
8	15 Junij,	Dauntless,	J. F. Cumming,	
9	19 »	Ida,	J. D. Shepperd,	
10	18 Julij,	Dauntless,	J. F. Cumming,	
11	8 September,	Dauntless,	J. F. Cumming,	
12	15 »	A. W. Clautman,	T. A. Jones,	
13	2 October,	Ida,	J. D. Shepperd,	
14	9 »	Letty,	J. W. Cox,	
15	18 »	Dauntless,	J. F. Cumming,	
16	21 November,	Dauntless,	J. F. Cumming,	
17	24 »	Letty,	J. W. Cox,	
18	27 December,	Dauntless,	J. F. Cumming,	
			Totaal 18 schepen, metende	

NATIEN.	VAN WAAR VERTROKKEN.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
Nederland.	Demerary.	Diverse koopmanschappen,	Ingeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Ossen en diverse koopmanschappen.	

BARBADOS.

Engeland.	Barbados.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Idem.	Met immigranten.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Ingeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Met immigranten.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	In ballast.	
Idem.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	Idem.

Volg-nommer.	Datum van inklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
				UIT
	1876.			
1	12 September,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
2	9 October,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
3	20 November,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
			Totaal 3 schepen, metende	72
				UIT
	1876.			
1	28 Augustus,	Silva I,	H. J. A. Roza,	148

NATIEN.	VAN WAAR VERTROKKEN.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
CAYENNE.			
Nederland,	Cayenne.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
MADEIRA.			
Portugal.	Madeira.	Diverse koopmanschappen.	

RECAPITULATIE der uit Nederland, Noord-Amerika en andere vreem[...]
landen alhier aangekomen schepen, gedurende het jaar 1876.

UIT NEDERLAND.				
Nederlandsche schepen	. . . . . .	15	metende	3 363 to[...]
UIT NOORD-AMERIKA.				
Noord-Amerikaansche schepen	21		» 4 674	
Engelsche schepen.	10		» 1 684	
		31		6 358
UIT ANDERE LANDEN.				
Nederlandsche schepen	67		» 3 278	
Engelsche schepen	58		» 5 904	
Portugesche schepen	1		» 148	
Noord-Duitsche schepen	3		» 577	
		129		9 907
Totaal . . .	. . . . . .	175	schepen, metende	19 628 to[...]

SPECIFIEKE STAAT

DER NAAR

Nederland, Noord-Amerika en andere landen vertrokken schepen van Suriname, over het jaar 1876.

Volg- nommer.	Datum van uitklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonne[n]	

NAAR NEDERLAN[D]

Volg- nommer.	Datum van uitklaring.	SCHEPEN.	GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonne[n]	
	1876.				
1	12 Januarij,	Cornelia Maria,	P. D. Mulder,	2	Nederla
2	13 »	Sikkolina,	C. H. Veen,	1	Idem
3	27 »	Willem van der Voort,	L. J. Jaski,	1	Idem
4	6 Maart,	Lida,	J. W. C. Vinke Muller,	2	Idem
5	11 »	Henriette,	K. Wijtsma,	3	Idem
6	15 Mei,	Cornelia Geertruida,	G. G. A. Wielema,	2	Idem.
7	27 »	Antonia Hendrika Carolina,	M. Hoedemaker,	20	Idem.
8	1 Junij,	Catherine,	H. Sap,	19	Idem.
9	4 Julij,	Onderneming,	C. C. L. van der Veen,	18	Idem.
10	8 »	Adriana Johanna,	W. Bakker Hz.,	21	Idem.
11	15 Augustus,	Sympathie,	P. J. Boer,	19	Idem.
12	5 September,	Cornelia Maria,	P. D. Mulder,	20	Idem.
13	27 »	Willem Jacobus,	W. P. de Vries,	21	Idem.
14	13 October,	Sikkolina,	C. H. Veen,	18	Idem.
15	3 November,	Lida,	J. W. Vinke Muller,	20	Idem.
16	9 December,	Diewerke,	B. van Veen,	29	Idem.
			Totaal	346	

NAAR NOORD-AME[RIKA]

Volg- nommer.	Datum van uitklaring.	SCHEPEN.	GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonne[n]	
	1876.				
1	19 Januarij,	Ida L.,	W. Crocker,	222	Noord-A
2	28 »	C. D. Allen,	D. A. Newcomb,	157	Idem.
3	8 Maart,	Aristos,	W. Tucker,	136	Engelan
4	11 »	Example,	W. H. Lewis,	196	Idem.
			Transporteren	711	

LAND.

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD.	LADING.	AANMERKINGEN.
Nederland.	Amsterdam.	Suiker, melassie, rum, cacao, schoone katoen, huiden, arrowroot, confituren en vanillen.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, rum, cacao, kokosnooten, confituren, letterhout en limoensap.	
Idem.	Idem.	Cacao, toncaboonen en □ en kwassiehout.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao, rum, gomma, huiden, kokosnoten.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, rum, cacao, koffij, arrowroot, confituren, gomma en □ en letterhout.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, kokosnooten, cacao, koffij, confituren, arrowroot, tamarinde en □ en letterhout.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao, confituren, lemmetjessap, en □ en letterhout.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, rum, cacao, schoone katoen, huiden, limoensap en roucou.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, rum, cacao en gomma.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao, rum, gomma, arrowroot, schoone en vuile katoen.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao, rum, arrowroot, roucou en confituren.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao, rum, schoone katoen, confituren, huiden en kwassiehout.	
Idem.	Idem.	□ en letterhout.	
Idem.	Idem.	Lemmetjes, □ en letterhout.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, rum, cacao, kokosnooten, limoensap en letterhout.	
Idem.	Idem.	Kokosnooten, huiden, vischlijm, limoensap, gez. lemmetjes, arrowroot, □ en letterhout.	

MERIKA.

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD.	LADING.	AANMERKINGEN.
Noord-Amerika.	Boston.	Suiker, cacao en gez. lemmetjes.	
Idem.	Idem.	Suiker, cacao en melassie.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Suiker, cacao, melassie en rum.	

Volg-nommer.	Datum van uitklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
			Per transport	711
	1876.			
5	1 April,	Modena,	S. Mac Bride,	174
6	2 Mei,	Ida L.,	W. Crocker,	222
7	10 »	Addie Todd,	J. Corson,	159
8	27 »	C. H. Fabius,	W. C. Keene,	264
9	8 Junij,	Aristos,	W. Tucker,	136
10	10 »	Pioneer,	T. H. Bassett,	345
11	12 Julij,	Beta,	C. R. Guptill,	153
12	15 »	Roswell,	T. Huilbert,	283
13	28 »	Ida L.,	W. Crocker,	222
14	9 Augustus,	Addie Todd,	J. Corson,	159
15	10 »	N. J. Miller,	E. C. Harris,	119
16	22 »	Alexander,	D. Forbes,	119
17	12 September,	Pioneer,	T. H. Bassett,	345
18	25 »	Aristos,	W. Tucker,	136
19	19 October,	Roswell,	T. Huilbert,	283
20	20 »	C. H. Fabius,	W. J. Keene,	264
21	21 »	Beta,	C. R. Guptill,	153
22	23 »	Samuel Wackerell,	A. W. Dowling,	153
23	4 November,	Ida L.,	M. R. Peak,	222
24	15 »	Addie Todd,	J. Corson,	159
25	25 December,	G. F. Day,	J. H. Chute,	146
26	16 »	Pioneer,	D. Hamilton,	345
27	22 »	Marcia S. Lewis,	J. Lewis,	234
28	29 »	Aristos,	W. Tucker,	136
29	30 »	P. M. Tinker,	M. Perkins,	236
			Totaal	5875

N A A

Volg-nommer.	Datum van uitklaring.	Schepen.	Gezagvoerders.	Grootte in tonnen.
	1876.			
1	10 Januarij,	Allianee,	J. Buchan,	300
2	4 Februarij,	Western Belle,	R. Morman,	272
3	21 »	Landbouw,	P. Hoekstra,	229
4	29 »	Alice Holden,	J. S. Johnson,	200
5	8 Maart,	Cottica,	R. Plage,	319
			Transporteren	1320

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD.	LADING.	AANMERKINGEN.
Engeland.	Boston.	Suiker, rum, melassie en gezouten lemmetjes.	
Noord-Amerika.	Idem.	Suiker en cacao.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie en cacao.	
Idem.	Idem.	Cacao.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao, arrowroot en gezouten lemmetjes.	
Idem.	Idem.	Suiker en cacao.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie, cacao en gezouten lemmetjes.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie en cacao.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Noord-Amerika.	Idem.	Suiker, melassie, cacao en gezouten lemmetjes.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Noord-Amerika.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Suiker.	
Idem.	Idem.	Suiker en melassie.	
Idem.	Idem.	Suiker, melassie en rum.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Suiker en melassie.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Noord-Amerika.	Idem.	Suiker, melassie en cacao.	
Idem.	Idem.	Suiker en melassie.	
Engeland.	Idem.	Suiker, cacao en gezouten lemmetjes.	
Noord-Amerika.	Idem.	Suiker, melassie en cacao.	

ENGELAND.

Engeland.	Clyde	Suiker, cacao en vischlijm.	
Idem.	Londen.	Suiker, rum, cacao en katoenpitten.	Uitgeklaard te Nickerie.
Nederland.	Liverpool.	Suiker en rum.	Idem.
Engeland.	Londen.	Suiker, rum en □ en letterhout.	
Idem.	Idem.	Suiker en rum.	

Volg-nommer.	Datum van uitklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
			Per transport	132
	1876.			
6	4 April,	Oberon,	J. H. Greenewald,	13
7	7 »	Celestial,	T. Tawkes,	22
8	29 »	Otto,	A. Sap,	14
9	29 »	Starbeam,	J. B. Millard,	22
10	8 Junij,	Gottfried,	J. G. Riecke,	21
11	19 »	Gem,	R. J. Jones,	18
12	21 »	Commewijne,	J. Buchan,	31
13	5 Julij,	Western Belle,	R. Morman,	27
14	21 »	Helena Anna,	H. Hokkelman,	19
15	31 »	Cottica,	R. Plage,	31
16	21 October,	Silva I,	H. J. A. Rora,	14
17	8 November,	Courtenay,	E. Neuring,	24
18	8 »	Commewijne,	J. Buchan,	31
19	1 December,	Glondoveer,	J. Oats,	14
20	2 »	Alliance,	W. Scott,	30
21	6 »	Celestial,	T. Tawkes,	22
			Totaal	493

NAA

	1876.			
1	4 Januarij,	Lady of the Night,	T. Swart,	4
2	4 »	Misty Morn,	W. Cameron,	4
3	17 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	5
4	22 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	2
5	25 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	3
6	28 »	Misty Morn,	W. Cameron,	4
7	3 Februarij,	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	3
8	5 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	2
9	5 »	Brillant,	A. Hascoll,	5
10	8 »	Lady of the Night,	T. Swart,	4
11	11 »	Hermina,	R. White,	3
12	15 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	5
			Transporteren	51

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
Noord-Duitschland.	Liverpool.	Suiker, rum en schoone katoen.	Uitgeklaard te Nickerie.
Nederland.	Londen.	Suiker en rum.	Idem.
Idem.	Liverpool.	Suiker, rum en cacao.	Idem.
Engeland.	Idem.	Suiker, rum, melassie, cacao, arrowroot en limoensap.	
Noord-Duitschland.	Idem.	Suiker, rum en cacao.	Idem.
Engeland.	Londen.	Rum, cacao, schoone katoen, kokosnooten en kwassiehout.	Idem.
Idem.	Clyde.	Suiker.	
Idem.	Londen.	Suiker, rum, cacao en kokosnooten.	Idem.
Nederland.	Idem.	Suiker, gomma, huiden, confituren, □ en letterhout.	
Engeland.	Glasgow.	Suiker, rum, cacao, vischlijm en □ en letterhout.	
Portugal.	Liverpool.	Tamarinde, vischlijm en □ en letterhout.	
Engeland.	Falmouth.	Suiker en rum.	Idem.
Idem.	Clyde.	Suiker en vischlijm.	
Idem.	Londen.	Suiker, cacao, limoensap, gezouten lemmetjes en □ en letterhout.	
Idem.	Clyde.	Suiker, rum, cacao, confituren, tamarinde en gezouten lemmetjes.	
Nederland.	Londen.	Suiker en rum.	Idem.

DEMERARY.

Nederland.	Demerary.	Suiker, rum en cacao.	Ingeklaard te Nickerie.
Engeland.	Idem.	Schoone katoen.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao.	
Nederland.	Idem.	Cacao en vischlijm.	
Idem.	Idem.	Suiker.	Idem.
Engeland.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao en gomma.	
Engeland.	Idem.	In ballast.	
Nederland.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Idem.	Idem.	Suiker.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast.	

Volg-nommer.	Datum van uitklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
			Per transport	513
	1876.			
13	23 Februarij,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
14	24 »	Coronie,	I. Henry,	12
15	24 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
16	9 Maart,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
17	15 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	59
18	16 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
19	18 »	Coronie,	I. Henry,	12
20	21 »	Lady of the Night,	A. I. Walker qq.,	43
21	21 »	Blossom,	I. Bruyning,	5
22	23 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
23	4 April,	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
24	4 »	Lady of the Night,	A. I. Walker qq.,	43
25	12 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
26	18 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
27	18 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49
28	22 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
29	24 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
30	27 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
31	27 »	Coronie,	I. Henry,	12
32	2 Mei,	Quick Step,	J. S. Ameo,	59
33	4 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
34	10 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
35	20 »	Serah,	J. C. Gompert,	112
36	22 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	59
37	24 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
38	29 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
39	9 Junij,	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
40	10 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
41	14 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
42	15 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43
43	28 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	59
44	4 Julij,	Lady of the Night,	T. Swart,	43
45	6 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49
46	7 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
47	8 »	Hermina,	R. White,	38
48	11 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49
49	11 »	Bessie,	H. Green,	6
50	15 »	Annie Laurie,	H. Waakhuysen,	34
51	15 »	Bessie,	H. Green,	6
			Transporteren	1983

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD:	LADING.	AANMERKINGEN.
Nederland.	Demerary.	Cacao, gomma en vischlijm.	
Idem.	Idem.	Cacao en schoone katoen.	Uitgeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	In ballast.	Idem.
Idem.	Idem.	Gomma.	
Engeland.	Idem.	Cacao en gomma.	
Nederland.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Schoone katoen.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao en huiden.	Idem.
Idem.	Idem.	In ballast.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Suiker en schoone katoen.	Idem.
Idem.	Idem.	Rum en cacao.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao en melassie.	
Idem.	Idem.	Suiker.	Idem.
Engeland.	Idem.	Schoone katoen.	Idem.
Nederland.	Idem.	In ballast.	
Idem.	Idem.	Suiker.	Idem.
Idem.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Idem.	Idem.	Schoone katoen.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast	
Nederland.	Idem.	Rum.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao.	
Idem.	Idem.	Cacao en melassie.	
Engeland.	Idem.	Cacao, gomma en vischlijm.	
Nederland.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Idem.	Idem.	In ballast.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	Cacao.	
Idem.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Engeland.	Idem.	Cacao, gomma en vischlijm.	
Nederland.	Idem.	In ballast.	Idem.
Engeland.	Idem.	Suiker.	
Nederland.	Idem.	Cacao en cederplanken.	
Idem.	Idem.	Suiker.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.
Nederland.	Idem.	Cacao, gomma en vischlijm.	
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.

Volg-nommer.	Datum van uitklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.	N.
	1876.		Per transport	1983	
52	24 Julij,	Quick Step,	J. S. Ameo,	42	Engelan
53	25 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43	Nederlan
54	25 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49	Idem.
55	27 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24	Idem.
56	27 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49	Engelan
57	9 Augustus,	Misty Morn,	J. Linscheer,	49	Idem.
58	16 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49	Nederlan
59	23 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49	Engelan
60	4 September,	Eleonora Dessé,	I. Swarts,	29	Nederlan
61	5 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	42	Engelan
62	6 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43	Nederlan
63	7 »	Misty Morn,	J. Linscheer,	49	Engelan
64	12 »	Lily,	T. Simmons,	56	Idem.
65	16 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	42	Idem.
66	19 »	A. M. Clautman,	A. I. Jones,	58	Idem.
67	23 »	Eleonora Dessé,	I. Swarts,	29	Nederlan
68	5 October,	Eleonora Dessé,	I. Swarts,	29	Idem.
69	11 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43	Idem.
70	13 »	Coronilla,	J. Lead,	60	Engelan
71	14 »	Quick Step,	J. S. Ameo,	42	Idem.
72	19 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29	Nederlan
73	21 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49	Idem.
74	26 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43	Idem.
75	31 »	Coronilla,	J. Law,	60	Engelan
76	17 November,	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29	Nederlan
77	22 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43	Idem.
78	22 »	Mary,	S. Simmons,	45	Engelan
79	23 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49	Nederlan
80	2 December,	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29	Idem.
81	12 »	Lady of the Night,	T. Swart,	43	Idem.
82	16 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29	Idem.
83	18 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49	Idem.
84	30 »	Eleonora Dessé,	J. Swarts,	29	Idem.
85	30 »	Mathilda,	J. M. Abendanon,	49	Idem.
86	28 »	Faraon,	E. Heralt,	64	Engelan
			Totaal	3498	

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD.	LADING.	*AANMERKINGEN.*
Engeland.	Demerary.	Cacao.	
Nederland.	Idem.	Cacao en rum.	Uitgeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	Rum.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao, gomma en vischlijm.	
Engeland.	Idem.	Suiker.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Nederland.	Idem.	Suiker, cacao en huiden.	Idem.
Engeland.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Nederland.	Idem.	Suiker.	Idem.
Engeland.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Nederland.	Idem.	Cacao.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.
Idem.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	In ballast.	
Idem.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Nederland.	Idem.	Suiker, cacao en schoone katoen.	Idem.
Idem.	Idem.	Melassie.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao en melassie.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Suiker.	Idem.
Idem.	Idem.	Melassie.	Idem.
Idem.	Idem.	Cacao.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Suiker.	Idem.
Idem.	Idem.	In ballast.	
Engeland.	Idem.	Cacao.	
Nederland.	Idem.	Suiker, cacao en huiden.	Idem.
Idem.	Idem.	Melassie.	Idem.
Idem.	Idem.	Suiker, rum en cacao.	
Idem.	Idem.	Suiker, cacao en planken.	Idem.
Idem.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Idem.	Idem.	Melassie.	Idem.
Idem.	Idem.	Suiker en cacao.	Idem.
Engeland.	Idem.	In ballast.	Idem.

Volg-nommer.	Datum van uitklaring.	NAMEN DER SCHEPEN.	NAMEN DER GEZAGVOERDERS.	Grootte in tonnen.
				N A A
	1876.			
1	13 Januarij,	Ida,	Prescot,	73
2	26 »	Black Eagle,	E. W. Man,	127
3	27 »	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
4	1 Maart,	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
5	25 »	Ida,	J. D. Shepperd,	73
6	24 April,	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
7	8 Mei,	Black Eagle,	E. W. Man,	127
8	17 Junij,	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
9	20 »	Ida,	J. D. Shepperd,	73
10	19 Julij,	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
11	26 September,	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
12	9 October,	Letty,	J. W. Cox,	69
13	20 »	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
14	8 November,	Ida,	J. D. Shepperd,	73
15	25 »	Letty,	J. W. Cox,	69
16	2 December,	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
17	28 »	Dauntless,	J. F. Cumming,	49
			Totaal	1125
				N A A
	1876.			
1	29 Augustus,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
2	13 September,	Coronilla,	J. Lewis,	60
3	16 »	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
4	18 October,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
5	2 December,	Maroni Packet,	E. Abendanon,	24
			Totaal	156
				N A A
	1876.			
1	24 October,	Abraham Richardson,	E. H. Pray,	vrij.
				N A A
1	1 April,	Henry Trowbudge,	E. W. Crocker,	18

NATIE.	WAARHEEN GEDESTINEERD.	LADING.	AANMERKINGEN.
BARBADOS.			
Engeland.	Barbados.	□ en brandhout.	Uitgeklaard te Nickerie.
Idem.	Idem.	□ hout.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	□ en brandhout.	Idem.
Idem.	Idem.	□ hout.	
Idem.	Idem.	Diverse koopmanschappen.	
Idem.	Idem.	□ hout.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Rum, cacao en □ hout.	Idem.
Idem.	Idem.	□ hout.	
Idem.	Idem.	Melassie en □ hout.	
Idem.	Idem.	In ballast.	
CAYENNE.			
Nederland.	Cayenne.	Diverse koopmanschappen.	
Engeland.	Idem.	Idem.	
Nederland.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Idem.	
TRINIDAD.			
Noord-Amerika.	Trinidad.	In ballast.	Gezelschap Atheleten.
PORTO RICO.			
Noord-Amerika.	Porto Rico.	Idem.	

RECAPITULATIE der naar Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen vertrokken schepen van Suriname, over het jaar 1876.

NAAR NEDERLAND.				
Nederlandsche schepen		16	metende	3 461 tonnen
NAAR NOORD-AMERIKA.				
Noord-Amerikaansche schepen	21		» 4 696	
Engelsche schepen.	8		» 1 179	
		29		5 875 »
NAAR ANDERE VREEMDE LANDEN.				
Nederlandsche schepen	68		» 3 291	
Engelsche schepen	58		» 5 920	
Noord-Amerikaansche schepen	2		» 180	
Portugesche schepen	1		» 148	
Noord-Duitsche schepen	2		» 350	
		131		9 889 »
Totaal		176	schepen, metende	19 225 tonnen

STAAT

VAN

aanvoer, in- en doorvoer uit het entrepôt der kolonie Suriname,

gedurende het jaar 1876.

ARTIKELEN.	AANVOER IN HET ENTREPOT UIT			TOTAAL.
	NEDERLAND.	NOORD-AMERIKA.	VREEMDE LANDEN.	
	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	
Brandewijn . . .	104 kisten.	—	184 kisten.	288 kisten.
Bier in vaten . .	192 vaten.	—	104 vaten.	296 vaten.
» » manden. .	674 manden.	—	—	674 manden.
Bitter, likeur en punch	93 kisten.	—	41 kisten.	134 kisten.
Genever, gebotteld	13 794 kelders.	—	—	13 794 kelders.
» in vaten	62 vaten.	—	—	62 vaten.
Lucifers	2 kisten.	136 kisten.	—	138 kisten.
Meubels	38 collis.	—	—	38 collis.
Olie (olijf-). . . .	—	—	25 mandjes.	25 mandjes.
» (kerosine-) . .	—	534 vaten en 2420 kisten.	—	534 vaten en 2420 kisten.
Rijst.	150 balen en 10 vaten.	—	12 vaten.	150 balen en 22 vaten.
Sigaren en gekorven tabak	71 kisten.	—	8 kisten.	79 kisten.
Thee.	3 kisten.	—	—	3 kisten.
Tabak in bladen. .	2 collis.	106 collis.	22 collis.	130 collis.
Suiker, geraffineerd	40 vaatjes.	—	—	40 vaatjes.
Vermouth	252 kisten.	—	356 kisten.	608 kisten.
Verfwaren. . . .	65 collis.	—	—	65 collis.
Wijnen in kisten .	90 kisten.	—	33 kisten.	123 kisten.
» » vaten. .	23 vaten.	—	34 vaten.	57 vaten.
Water (mineraal-) .	50 manden.	—	—	50 manden.
Zeep.	80 kisten.	—	—	80 kisten.
Diverse andere goederen	124 collis.	30 collis.	31 collis.	185 collis.

DOORVOER UIT HET ENTREPOT NAAR			
NEDERLAND.	NOORD–AMERIKA.	VREEMDE LANDEN.	TOTAAL.
Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	Hoeveelheid.	
1 kist.	2 kisten.	—	3 kisten.
—	—	—	—
1 mand.	—	135 manden.	136 manden.
—	—	—	—
14 kelders.	374 kelders.	1692 kelders.	2080 kelders.
1 vat.	—	2 vaten.	3 vaten.
—	—	28 kisten.	28 kisten.
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	5 vaten en 430 kisten.	5 vaten en 430 kisten.
—	—	50 balen.	50 balen.
4 kisten.	3 kisten.	6 kisten.	13 kisten.
—	—	—	—
1 colli.	—	5 collis.	6 collis.
—	—	—	—
1 kist.	1 kist.	—	2 kisten.
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	22 vaten.	22 vaten.
—	40 manden.	—	40 manden.
—	—	—	—
—	1 colli.	30 collis.	31 collis

STAAT

aantoonende het getal der gedurende het jaar 1876 ontvangen en verzonden brieven en drukwerken, per mail en per gewone scheepsgelegenheid.

ONTVANGEN

VAN	PER ENGELSCHE (1) EN FRANSCHE MAIL. (2)					PER GEWONE SCHEEPS-GELEGENHEID.				Totaal-generaal brieven.	Totaal-generaal drukwerken.	Totaal-generaal monsters.
	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Porto's drukwerken.	Porto's monsters.	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Drukwerken.			
Nederland (1)	1 010	4 301	5 311	12 380	392	14	21	35	22	8 719	18 032	443
Idem (2)	192	3 181	3 373	5 630	51							
Frankrijk en den agent der Fransche mailboot (1) (2) .	510	762	1 272	420	»	»	»	»	»	1 272	420	»
Engeland (1) (2)	118	3 410	3 528	4 815	»	»	»	»	»	3 528	4 815	»
Curaçao	40	312	352	318	»	»	»	»	»	352	318	»
Nickerie, Coronie en Demerary en andere vreemde plaatsen.	»	»	3 819	2 120	»	»	»	»	»	3 819	2 120	»
Totaal . . .										17 690	25 805	443
in 1875 ontvangen . . .										18 337	27 524	428
minder ontvangen dan in 1875 . . .										647	1 719	»
meer » » » » . . .										»	»	15

VERZONDEN

NAAR	PER ENGELSCHE (1) EN FRANSCHE MAIL. (2)					PER GEWONE SCHEEPS-GELEGENHEID.				Totaal-generaal brieven.	Totaal-generaal drukwerken.	Totaal-generaal monsters.
	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Porto's drukwerken.	Porto's monsters.	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Drukwerken.			
Nederland (1)	534	4 020	4 554	2 480	112	9	»	9	»	7 882	3 582	147
Idem (2)	201	3 118	3 319	1 102	35							
Frankrijk en den agent der Fransche mailboot (1) (2) .	451	416	867	86	»	»	»	»	»	867	86	»
Engeland (1) (2)	602	1 231	1 833	176	»	»	»	»	»	1 833	176	»
Curaçao	112	210	322	701	»	»	»	»	»	322	701	»
Nickerie, Coronie en Demerary en andere vreemde plaatsen.	»	»	5 468	2 210	»	»	»	»	»	5 468	2 210	»
Totaal . . .										16 372	6 755	147
in 1875 verzonden . . .										18 287	7 823	95
minder ontvangen dan in 1875 . . .										1 915	1 068	»
meer » » » » . . .										»	»	52

De
looper
zich
de be

Op

Cura
Bona
Arub
St. M
St. E
Saba.

He
Cura

Cura
Bona
Arub
St. I
St. I
Saba

Koloniaal verslag van 1877.

CURAÇAO.

N°. 88.

De statistieke opgaven, in dit verslag voorkomende, loopen over het jaar 1876; de andere mededeelingen sluiten zich aan het vermelde bij het vorig verslag, en behelzen de berigten tot 1°. Junij 1877 ingekomen.

A. Bevolking.

Op ultimo December 1876 bedroeg de bevolking:

OP	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Curaçao	10 622	13 168	23 790
Bonaire	2 320	2 260	4 580
Aruba	2 678	3 167	5 845
St. Martin (Ned. ged.)	1 517	1 903	3 420
St. Eustatius	790	1 042	1 832
Saba	973	1 052	2 025
Totaal . . .	18 900	22 592	41 492

Het garnizoen is onder de bevolking van het eiland Curaçao begrepen.

Het totaalcijfer, vergeleken met dat op ultimo December 1875, wijst eene vermeerdering der bevolking met 468 zielen aan.

In 1876 werden gesloten:

OP	Huwelijken.	Waarbij gewettigde echtekinderen.
Curaçao	77	69
Bonaire	29	33
Aruba	29	60
St. Martin (Ned. ged.) . .	18	46
St. Eustatius	7	»
Saba	21	6
Totaal . . .	181	214

Het aantal gehuwden, weduwnaars en weduwen bedroeg op ultimo December 1876:

Op Curaçao 2550
» Bonaire 1053
» Aruba 842
» St. Martin (Ned. ged.) 516
» St. Eustatius 267
» Saba 542

De verdeeling der bevolking op de verschillende eilanden naar de kerkgenootschappen was als volgt:

OP	Nederlandsch Hervormden.	Methodisten.	Roomsch-katholijken.	Israëliten.	Niet opgegeven.	TOTAAL.
Curaçao	1678	»	21 129	974	9	23 790
Bonaire	150	»	4 426	4	»	4 580
Aruba	428	»	5 414	3	»	5 845
St. Martin (Ned. ged.) . . .	2 625	»	(*a*) 795	»	»	3 420
St. Eustatius	1 047	560	225	»	»	1 832
Saba	1 418	»	607	»	»	2 025
Totaal . . .	7 346	560	32 596	981	9	41 492

(*a*) Volgens opgave van den Roomsch-katholijken geestelijke 1200.

De bevolking was naar de geboorteplaats onderscheiden als volgt:

WOONPLAATS.	GEBOREN op het eiland.	elders in West-Indie.	in Nederland.	in andere oorden.	TOTAAL.
Curaçao	22 681	303	260	546	23 790
Bonaire	4 554	5	10	11	4 580
Aruba	5 393	372	13	67	5 845
St. Martin (Ned. ged.)	3 193	194	11	22	3 420
St. Eustatius	1 703	109	12	8	1 832
Saba	1 994	25	4	2	2 025
Totaal	39 518	1 008	310	656	41 492

In 1876 werden geboren:

OP	Mannen.	Vrouwen.	TOTAAL.	Hiervan buiten echt.
Curaçao	498	470	(*a*) 968	759
Bonaire	77	78	155	88
Aruba	101	98	199	135
St. Martin (Nederl. gedeelte)	61	67	128	85
St. Eustatius	24	18	42	28
Saba	28	29	57	13
Totaal	789	760	(*b*) 1 549	1 108

(*a*) Waaronder 20 aangegeven als levenloos geboren.
(*b*) Zijnde 79 meer dan in 1875.

In hetzelfde jaar overleden:

OP	Mannen.	Vrouwen.	TOTAAL.
Curaçao	214	210	424
Bonaire	17	26	43
Aruba	25	31	56
St. Martin (Nederl. gedeelte)	39	27	66
St. Eustatius	11	11	22
Saba	11	23	34
Totaal	317	328	645

In 1876 bedroeg het getal overledenen 104 minder dan in 1875.

Als ingezetenen werden ingeschreven 16 personen, waarvan 15 ter voldoening aan de koloniale verordening van 1874, n°. 22.

B. Algemeen en gewestelijk bestuur.

Rust en orde bleven ongestoord.

Met verwijzing, voor zooveel noodig, naar de mededeelingen in het laatste verslag, kan met betrekking tot de bekende geschillen tusschen Nederland en Venezuela, worden vermeld, dat de havens van Vela de Coro en Maracaïbo voor den algemeenen handel gesloten bleven.

Overigens werd de handel van Curaçao met La Guayra en Puerto Cabello zeer bemoeijelijkt, zoowel door het oponthoud, dat in het begin van 1876, de naar Curaçao bestemde schepen bij uitklaring ondervonden, als door het voorschrift, later van het Venezolaansch Ministerie van Koophandel uitgegaan, dat geene schepen van Curaçao zonder bijzondere vergunning de havens van Venezuela mogten verlaten.

Ten gevolge van een en ander namen handel en scheepvaart beduidend af, zoo als nader zal worden aangetoond onder hoofdstuk **M**, § 8.

De in 1874 in Venezuela aangehouden Nederlandsche schoener *Midas* werd op den 3den Augustus 1876 van wege de Venezolaansche Regering, door haren consul op het eiland St. Thomas aan den Nederlandschen consul aldaar overgegeven en keerde op den 23sten September daaraanvolgende naar Curaçao terug. De schoener werd door het bestuur ter beschikking gesteld van de aldaar gevestigde eigenaren.

St. Martin, Saba en St. Eustatius werden den 12den September 1876 door een orkaan bezocht, die vooral op de beide eerstgenoemde eilanden belangrijke schade aanrigtte.

Een aantal woningen werd verwoest. Vele werden zwaar beschadigd. Op Saba heeft ook de te veld staande oogst van aardvruchten veel geleden. Verlies van menschenlevens had men niet te betreuren.

Ook op Curaçao, Bonaire en Aruba werden den 25sten September 1876 vele woningen van mingegoeden door een storm verwoest. Op Bonaire en Aruba kwam daarbij eenig vee om. De landsgebouwen op al de eilanden hebben min of meer geleden.

Ten einde de hulpbehoevenden zooveel mogelijk te gemoet te komen, werd door den Gouverneur eene commissie benoemd om op Curaçao liefdegaven in te zamelen.

Van den President der Republiek Venezuela werden voor de noodlijdenden op de eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba ontvangen en aan de genoemde commissie ter hand gesteld 100 stuks hoornvee, 100 fanega's maïs, 100 dragten papelons, 50 fanega's boonen, 2500 kg. rijst en 1000 kg. koffij.

Door tusschenkomst van den Duitschen zaakgelastigde te Curaçao, belast met de waarneming der Nederlandsche belangen in Venezuela, deed het Koloniaal Bestuur van Curaçao den President de verzekering aanbieden van deszelfs erkentelijkheid wegens dit hulpbetoon.

Op den 1sten Julij 1876 trad in werking het Koninklijk besluit van 17 October 1875, n°. 27, *Publicatieblad* n°. 19, betrekkelijk de maten, gewigten en weegwerktuigen in de kolonie Curaçao.

Het *Publicatieblad* van 1876, n°. 16, bevat eene koloniale verordening, houdende nadere bepalingen tot verzekering der heffing van den accijns op binnenlandsch gedistilleerd.

Bij koloniale verordening van 13/18 December 1876, *Publicatieblad* n°. 19, werden een reglement en tarief vastgesteld voor het gebruik van den gouvernements-steiger in de baai van Philipsburg op St. Martin (Ned. gedeelte).

De overige, sedert het laatste verslag afgekondigde verordeningen zijn vermeld onder de hoofdstukken waarop zij meer regtstreeks betrekking hebben.

Bij 's Konings besluit van den 8sten Februarij ll., n°. 15, werd de heer H. F. G. Wagner, op zijn verzoek, op de meest eervolle wijze, ontheven van het ambt van Gouverneur van Curaçao.

De kapitein ter zee H. B. Kip, bij Zijner Majesteits besluit van denzelfden dag, n°. 16, benoemd tot opvolger van den heer Wagner, aanvaardde den 1sten Mei ll. het bestuur.

C. Militair beheer.

§ 1. *Landmagt.*

De sterkte van het garnizoen was op ultimo December 1876 als volgt:

5 officieren der infanterie, waaronder 1 kapitein kommandant;

1 2de luitenant der artillerie (instructeur); en

263 onderofficieren en manschappen;

geneeskundige dienst:

1 officier van gezondheid der 1ste klasse; en

1 idem der 2de klasse.

In het jaar 1876 was de sterkte van het garnizoen boven de formatie.

De volgende mutatien hadden in dat jaar plaats:

aangenomen: 2 vrijwilligers, die worden opgeleid voor den rang van officier;

gereëngageerd: 2 onderofficieren, 1 korporaal en 9 man;

gedetacheerd van het leger in Nederland voor den tijd van drie jaren:

1 2de luitenant der artillerie, en 1 2de luitenant der infanterie;

uit Nederland aangekomen:

1 onderofficier, 2 korporaals en 75 man;

bij het garnizoen teruggekeerd, als gedetacheerd geweest bij de maréchaussée, 12 man;

eervol ontslagen, op verzoek:

1 officier van gezondheid 2de klasse;

1 2de luitenant der infanterie; en

1 2de luitenant der artillerie.

De beide eerstgenoemden waren met verlof in Nederland.

Overleden 4 man.

In de kolonie gepasporteerd 1 onderofficier en 2 man.

Naar Nederland teruggekeerd om te worden gepasporteerd: 2 korporaals en 14 man.

Met gagement de dienst verlaten: 2 onderofficieren en 1 man.

Met een briefje van ontslag weggezonden: 1 man.

Gedetacheerd bij de brigade maréchaussée: 14 man.

Als deserteur afgevoerd: 2 man.

Voor den krijgsraad gebragt: 11 man.

Van den krijgsraad bij het corps terug: 8 man.

De gezondheidstoestand van het garnizoen was in 1876 zeer gunstig.

Het ledergoed is in den loop van het jaar 1876 veranderd naar het model bij het Nederlandsche leger in gebruik.

De kleeding der onderofficieren en manschappen is goed. Evenzoo de huisvesting en het nachtleger.

In 1876 werden uitgereikt 4 zilveren en 14 bronzen medailles voor trouwe dienst.

Op ultimo December 1876 bevonden zich 8 man in de 2de klasse van krijgstucht.

De militaire boekerij bestond uit 1260 boekwerken in onderscheiden talen.

Voor de inwendige en garnizoensdienst worden de in Nederland geldende voorschriften gevolgd.

De magazijnen, werkplaatsen en arrestlocalen zijn in goeden staat.

Op den 26sten Augustus 1876 werd afgekondigd de koloniale verordening van den 8sten Mei te voren (*Publicatieblad* n°. 13), betreffende eene reorganisatie van de stedelijke en landelijke schutterij op het eiland Curaçao.

In verband met de daaruit voortvloeijende, doch nog niet tot stand gekomen wijzigingen, is door het koloniaal bestuur dit jaar de sterkte dier schutterijen niet opgegeven.

Bij verordening van 13/18 December 1876, *Publicatieblad*

n°. 18, werd eene belasting op de weerbaarheid ingevoerd, ter vervanging van de vroeger bestaande contributie tot instandhouding der schutterij.

Het in het vorige jaar opgerigte corps volontairs werd geheel georganiseerd.

Op ultimo December 1876 bestond dit corps uit:

1 kapitein-kommandant;

2 kapiteins;

3 1ste luitenants;

4 2de » ;

171 onderofficieren en manschappen.

Het corps, gewapend met Beaumont-geweren klein model, is in den wapenhandel en de evolutien bedreven, doch nog niet geheel van de voorgeschreven uniform voorzien.

Bij Gouvernements-besluit van den 1/6 Junij 1876, opgenomen in het *Publicatieblad* n°. 9, werd een reglement voor het corps vastgesteld.

De sterkte der schutterij op de andere eilanden der kolonie was op ultimo December 1876 als volgt:

Bonaire:

1 kapitein-kommandant, 1 luitenant en ongeveer 250 onderofficieren en manschappen.

Aruba:

1 kapitein-kommandant, 4 luitenants en 650 onderofficieren en manschappen.

St. Martin (Ned. ged.):

1 luitenant. Het aantal onderofficieren en manschappen is niet opgegeven.

St. Eustatius:

1 luitenant en 22 onderofficieren en manschappen.

§ 2. *Instellingen met het militair beheer in verband.*

Het Landshospitaal.

De navolgende staat toont aan welke personen, behalve militairen der zee- en landmagt, in deze inrigting worden opgenomen, alsmede het aantal verpleegden in 1876.

	Staf.	Comp. infanterie.	Zeemagt.	Maréchaussées.	Seinwachters.	Gegageerden.	Civile personen.	Onvermogenden.	Civile gevangenen.	Militaire justitie.	Koopvaardijvloot.	Schepelingen in dienst van vreemde Mogendheden.	Totaal.
Op ultimo December 1875 in behandeling	»	14	12	1	»	»	»	2	»	»	»	»	29
Bijgekomen in 1876	»	255	359	8	»	»	»	3	»	3	4	8	640
Totaal	»	269	371	9	»	»	»	5	»	3	4	8	669
Hersteld of uitgegaan	»	248	351	9	»	»	»	2	»	3	2	8	623
Blijft	»	21	20	»	»	»	»	3	»	»	2	»	46
Overleden	»	3	2	»	»	»	»	2	»	»	1	»	8
Bleven in behandeling op ultimo December 1876	»	18	18	»	»	»	»	1	»	»	1	»	38

Door opneming in het *Publicatieblad* van 1876, n°. 15, werd afgekondigd het Koninklijk besluit dd. 14 Maart 1876, n°. 28, waarbij onder anderen verandering is gebragt in de bedragen der hospitaal-toelagen aan dek- en onderofficieren en aan mindere schepelingen van Zijner Majesteits zeemagt.

§ 3. *Zeemagt.*

Bij de aankomst van het stoomschip 1ste klasse *van Galen*, in de maand Julij 1876, ging het kommandement van het station van den kommandant van het stoomschip *Cornelis Dirks* op dien van de *van Galen* over.

In de maand Augustus keerden Zijner Majesteits stoomschepen *Zilveren Kruis*, *Leeuwarden* en *Prinses Marie*, na onderscheiden kruistogten in de Caraïbische zee, naar Nederland terug, en bleven de stoomschepen *van Galen* en *Cornelis Dirks* achter. De *van Galen* keerde den 17den Maart ll. naar Europa terug.

In 1876 werd de haven van Curaçao bezocht door 5 vreemde oorlogsvaartuigen, als: 1 Engelsch, 1 Duitsch, 1 Fransch, 1 Spaansch en 1 Dominikaansch.

D. Regtswezen en politie.

I. Wetgeving.

Hieromtrent valt sedert het vorig verslag niets te vermelden.

II. Regterlijke magt en regtspraak.

Onder lit. A. wordt hierbij aangetroffen eene opgave van de burgerlijke en strafzaken, bij het hof van justitie in het jaar 1876 behandeld.

Het aantal vonnissen in burgerlijke zaken bij het kantongeregt op Curaçao bedroeg in 1876 28, als:

18 ter zake van schuldvorderingen, waarvan 5 bij verstek;

4 betrekkelijk opvordering van roerende goederen;

3 wegens opvordering van huur;

1 » ontruiming van een huis;

2 waarbij de kantonregter zich tot de kennisneming onbevoegd verklaarde.

Bij minnelijke schikking werd afgemaakt 1 zaak.
In 9 voogdijen en 24 toeziende voogdijen had voorziening plaats.
Over twee onder curatele gestelde personen werden curators en toeziende curators benoemd.
Over onbeheerde nalatenschappen werd één curator benoemd.
Behalve de acte wegens de benoeming van voogden, toeziende voogden, curators en toeziende curators, werden door den kantonregter en den griffier 48 acten in verschillende zaken verleden.
Ter griffie in de daartoe bestemde registers ingeschreven:

9 acten van huwelijksche voorwaarden;

1 acte van vennootschap onder eene firma; en

1 acte, houdende wijziging van eenige artikelen in eene acte van vennootschap onder eene firma.

In strafzaken bedroeg het aantal vonnissen 45, als:

21 ter zake van het moedwillig toebrengen van slagen;

2 wegens het moedwillig toebrengen van slagen en kwetsuren;

4 betrekkelijk hoon;

1 ter zake van hoon, gepaard met het toebrengen van slagen;

1 wegens het tusschen zonsonder- en opgang, op openbare plaatsen, door meer dan één persoon plegen van andere, dan de in artt. 5 en 6 der keur van 11 November 1872 strafbaar gestelde handelingen, waardoor de openbare orde en rust werden verstoord, en het werpen met steenen op eene openbare plaats;

1 ter zake van het jagen van eens anders vee op eigen erf;

1 wegens het in het bebouwde gedeelte van het stadsdistrict van Curaçao aanleggen van eene fabriek, die voor de bewoners der naburige erven hinderlijk kan zijn, zonder daartoe vergunning te hebben gevraagd;

1 ter zake van het, zonder vergunning van het hoofd der politie, werpen van water op straat;

1 wegens het, zonder vergunning als voren, luchten van geitenvellen op de openbare straat;

1 ter zake van het vervoeren van voortbrengselen van den veeteelt over den openbaren weg, zonder dat het vervoerd wordende door een vervoerbiljet was gedekt;

1 ter zake van het door een persoon tusschen zonsonder- en opgang op eene openbare plaats plegen van andere dan de in artt. 5 en 6 der keur van den 11/13 November 1872, *Publicatieblad* n°. 30, strafbaar gestelde handelingen waardoor de openbare rust en orde werden gestoord, en wederspannigheid, door een ongewapend persoon, tegen ondergeschikte beambten van de administratieve politie, handelende ter uitvoering van algemeene verordeningen;

1 ter zake van het binnen de stad te paard rijden, anders dan in korten draf, handgalop of middenslag;

1 ter zake van het toebrengen van een slag;

1 betrekkelijk diefstal;

1 nopens dienstweigering door den voerder eener pont, van een gouvernements-permit voorzien en ten dienste van het publiek gesteld;

3 tegen achtergebleven getuigen in strafzaken;

1 waarbij de kantonregter zich tot de kennisneming onbevoegd verklaarde;

1 ter zake van eene opgeworpen praejudiciele quaestie;

1 waarbij de beklaagde, beschuldigd van medepligtigheid aan diefstal, werd vrijgesproken.

Het getal der veroordeelden bedroeg 54; dat der vrijgesprokenen 1.
Van 3 door den kantonregter uitgesproken vonnissen is hooger beroep aangeteekend, te weten: van 2 door de veroordeelden alleen en van een door de veroordeelden en het openbaar ministerie.
Aan den Gouverneur werd van consideratie en berigt gediend op 3 verzoekschriften ter erlanging van gratie.
Bij het kantongeregt op Bonaire werden in 1876 3 burgerlijke en 3 strafzaken behandeld.
Het kantongeregt op Aruba behandelde in 1876 geene strafzaken.

Het getal burgerlijke zaken bedroeg	7
in kort geding	1
verzoekschriften	6
voorzieningen in voogdijen	2
verrigtingen op bevel van het hof	1

Op St. Martin (Ned. gedeelte) kwamen in 1876 bij den raad van justitie 4 strafzaken voor en werden 2 vonnissen van het hof van justitie uitgesproken.
In het burgerlijke werd op 3 requesten beschikt.
Bij het kantongeregt aldaar werden behandeld 14 strafzaken, waarbij 19 personen veroordeeld en 9 vrijgesproken; en 26 burgerlijke zaken, waaronder 1 pro deo; 4 dagvaardingen werden nietig verklaard.
Op St. Eustatius werd in 1876 ééne strafzaak voor den raad van justitie gebragt, welke echter hangende bleef. In burgerlijke zaken werden 3 vonnissen gewezen, 1 waarbij de eischer niet ontvankelijk in zijne vordering werd verklaard, en 2 waarbij de gedaagden werden veroordeeld ter zake van schuldvorderingen; waarvan 1 bij verstek. Tegen 1 vonnis werd hooger beroep aangeteekend.
Het kantongeregt op dat eiland deed 7 condemnatoire uitspraken, waarvan 1 tot gevangenisstraf, 2 tot geldboeten en 4 tot gevangenisstraf en geldboeten; 1 persoon werd vrijgesproken.
Tegen 2 vonnissen werd door de veroordeelden hooger beroep aangeteekend; 3 getuigen werden wegens afwezigheid veroordeeld, waarvan 2 van de tegen hen uitgesproken veroordeelingen werden ontheven; 1 vonnis van vrijspraak werd gewezen en op 1 verzoekschrift ter erlanging van gratie aan den Gouverneur gediend van consideratie en advies.
In burgerlijke zaken werden 2 vonnissen gewezen: 1 tot betaling van gage aan een scheepsgezagvoerder en 1 tot het van waarde verklaren van een opgelegd beslag. Tegen het eerste vonnis werd hooger beroep aangeteekend; 1 curator en 1 toeziende curator werden benoemd en aan 1 curator werd magtiging verleend om zich te verdedigen in eene regtsvordering tegen een onder curatele staande.
Bij het kantongeregt op Saba werden 17 burgerlijke zaken in der minne afgemaakt.

III. Politie.

De politie-beambten gaven over het algemeen, met opzigt tot hun ijver en gedrag, redenen tot tevredenheid. Hun standpunt tegenover de bevolking is thans meer in overeenstemming met de diensten, welke van hen worden gevorderd.
Aan het in het vorig verslag besproken denkbeeld, om, met het oog op het ontginnen van phosphorzure kalk bevattende gronden, het personeel der politie uit te breiden, is geen gevolg gegeven, omdat, zooals onder hoofdstuk **M**, § 1, nader zal worden aangetoond, de verwachting van deze onderneming gekoesterd, niet is verwezenlijkt geworden. De Gouverneur acht nogtans eene geringe uitbreiding van het politie-personeel, ook voor de gewone dienst, wenschelijk.
Even als vroeger ondervond men moeijelijkheid, om op de andere eilanden der kolonie naar behooren in de betrekking van veldwachter te voorzien.

IV. Middelen van beheer met het regtswezen in verband.

§ 1. *Hypotheekbewaarder.*

Op ultimo December 1875 bleven bestaan de volgende inschrijvingen:

tegen 4½ pct.	1	. . . . . f	350,00
» 5 »	3	. . . . .	8 300,00
» 6 »	384	. . . . .	1 833 669,00
» 7 »	125	. . . . .	334 003,00
» 8 »	27	. . . . .	28 110,00
» 9 »	13	. . . . .	23 350,00
» 10 »	4	. . . . .	6 000,00
» 12 »	23	. . . . .	41 128,00
	580		f 2 274 910,00
Af: doorgehaald in 1873, wegens meerdere zekerheid . . .	1		
zamen	579	. . . . .	f 2 274 910,00

Bijgekomen tot ult. December 1876, als:

tegen 6 pct.	51	f 245 344,00	
» 6½ »	1	11 500,00	
» 7 »	29	53 800,00	
» 7½ »	1	2 000,00	
» 8 »	10	17 900,00	
» 9 »	4	8 850,00	
» 10 »	1	1 000,00	
» 12 »	4	2 435,00	
	101		342 829,00
	680		f 2 617 739,00

Hiervan zijn verminderd, als:

Gedeeltelijk doorgehaald:

tegen 6 pct.		f 8 000,00	

Geheel doorgehaald:

tegen 4½ pct.	1	350,00	
» 6 »	43	238 995,00	
» 7 »	20	63 523,00	
» 8 »	10	9 000,00	
» 9 »	3	6 700,00	
» 10 »	1	3 500,00	
» 12 »	5	6 400,00	
	83		336 468,00
Blijft . . .	597		f 2 281 271,00

zoodat op ultimo December 1876 *vijf honderd zeven en negentig* inschrijvingen bleven bestaan, ten bedrage van *twee millioen twee honderd een en tachtig duizend twee honderd een en zeventig gulden.*

In het jaar 1876 werden overgeschreven 84 acten van eigendomsovergangen en andere daartoe betrekkelijke acten, alsmede 1 proces-verbaal van inbeslagneming.

§ 2. *Weeskamers.*

Ten gevolge van de opheffing der wees-, onbeheerde en desolate boedelkamer op Curaçao, waarvan in het laatste verslag werd melding gemaakt, zijn krachtens besluit van den Gouverneur van 9/11 April 1877 (*Publicatieblad* n°. 9), de archieven dier instelling, voor zooveel noodig, ter gouvernements-secretarie overgebragt.

Het *Publicatieblad* van 8 Mei 1877, n°. 8, bevat een besluit van den Gouverneur, bepalende, in verband met de ten vorigen jare vermelde opheffing der weeskamer van de Nederlandsch-Portugeêsch Israëlitische gemeente op Curaçao, dat alle hypotheken en verbanden, op dat tijdstip staande ten name van de weeskamer der Nederlandsch-Portugeesch Israëlitische gemeente » Mikwé Israël" op Curaçao, en de op die hypotheken verschuldigde interesten tot en met den laatsten Junij 1876, met den 1sten Julij van dat jaar, van regtswege op die gemeente zullen overgaan, zonder dat voor dien overgang nieuwe acten gevorderd worden.

Op ultimo December 1876 bedroeg het saldo in kas van de weeskamer op St. Martin (Nederl. ged.) .	f	3 507,26
Nog uitstaande gelden		1 011,90
Te zamen . . .	f	4 519,16

In 1876 werd uitbetaald f 6,30.

Op St. Eustatius kwamen in 1876 geen nieuwe boedels onder het beheer der kamer.

Op ultimo December 1876 door deze op renten uitgezet.	f	2 841,56
In de reservekas gedeponeerd.		807,60
Totaal bedrag, onder het beheer der kamer op ultimo December 1876.	f	3 649,16

§ 3. *Gevangenissen.*

Aan het door de commissie van administratie der gevangenissen op Curaçao ingediend verslag wordt het volgende ontleend:

In 1876 werd eene aanmerkelijke uitbreiding der gevangenis onder het raadhuis ondernomen, met het doel om een deel der achter dat gebouw gelegen batterij, met hare voor het verblijf van gedetineerden zeer geschikt te maken bogen, bij de gevangenis aan te trekken. Dit werk is reeds nagenoeg half voltooid. Het meubilair onderging geene verandering.

De beambten in de gevangenissen vervulden hunnen pligt met ijver en naauwgezetheid.

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Het aantal gevangenen bedroeg op 1°. Januarij 1876	28	8	36
In 1876 werden opgenomen	44	7	51
Te zamen . .	72	15	87
In den loop van dat jaar verlieten de gevangenis, door ontslag, overlijden of ontvlugting	46	9	55
Aan het einde van 1876 bedroeg het aantal gevangenen	26	6	32

zoodat de getalsterkte nagenoeg dezelfde bleef.

Het getal disciplinaire straffen, dat in het vorige jaar 36 bedroeg, steeg in 1876 tot 43; waarvan 32 aan mannen en 11 aan vrouwen werden opgelegd. Zij betroffen meestal slechts kleine vergrijpen tegen de tucht, en vielen dan ook, met uitzondering van twee, welke de commissie oplegde, binnen de engere grenzen der bevoegdheid van haren voorzitter.

Over de voeding, zoo der burgerlijke als der militaire gevangenen, werd geen enkele gegronde klagt vernomen. In die der eersten bleef de cipier, in die der laatsten de ménage van het garnizoen voorzien. Het afgeloopen jaar was wederom vrij gunstig voor de gezondheid der gevangenen. Onder de vrouwen kwam geen enkel geval van ziekte voor. Onder de mannen 6, meerendeels van rheumatischen aard, waarvan een met doodelijken afloop.

De zes lijders werden aanvankelijk allen in de ziekenkamer verpleegd, doch op aandrang van den geneesheer moest één hunner later naar het gasthuis worden vervoerd, van waar hij hersteld in de gevangenis terugkeerde.

De verwachting omtrent verbetering in de zorg voor godsdienstigen bijstand werd niet te leur gesteld voor zooveel betreft de Roomsch-katholijke gezindte, waartoe in den regel de meeste gevangenen behooren. Regelmatig en met ijver behartigde de Roomsch-katholijke geestelijkheid in 1876 hunne godsdienstige belangen, gebruik makende van de, volgens haren wensch, verstrekte gelegenheid, zoo tot gemeenschappelijke godsdienstoefening, als tot afzonderlijk onderhoud der gevangenen met een priester.

Ten aanzien van de bezwaren die aan eene voldoende werkverschaffing nog in den weg staan, wordt gerefereerd aan hetgeen daaromtrent in vorige verslagen is gezegd. Ook voor die gedetineerden, welke een ambacht kennen, dat zonder gevaar voor de orde en veiligheid in de gevangenis kan worden uitgeoefend, was gedurende 1876 bijna geen werk te bekomen. Van daar dat de geheele opbrengst van den arbeid over dat jaar slechts f 11,55 bedraagt.

De gevangenis te Willemstad diende in 1876 tot het opnemen van 82 wegens desertie uit de scheepsdienst of het plegen van ongeregeldheden gearresteerde personen; namelijk 67 mannen en 15 vrouwen.

Op Bonaire werden in 1876 in de gevangenis opgenomen en ontslagen 8 personen, die gezamenlijk 14 dagen daarin verbleven.

Op Aruba werden in dat jaar geen personen in de gevangenissen opgenomen.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) bevonden zich op ultimo December 1876 2 personen in hechtenis.

Op St. Eustatius werden in 1876 9 personen in de gevangenis opgenomen, waaronder 2 veroordeeld door den raad van justitie en 6 door den kantonregter op dat eiland; benevens 1 veroordeeld door den raad van justitie op St. Martin (Ned. gedeelte).

Op ultimo December 1876 waren op St. Eustatius geene gevangenen aanwezig.

De staat van hetgeen ten laste der koloniale kas voor voeding, kleeding en ligging aan elken gevangene kan worden verstrekt, onderging eene wijziging bij koloniale verordening van 13/15 December 1876 (*Publicatieblad* n°. 17).

E. Eeredienst.

I. Protestantsche.

Het kerkbezoek bleef veel te wenschen overlaten. Op feestdagen en bij avondmaalsvieringen was de kerk echter vrij goed bezet.

Gedoopt werden 35 kinderen; 8 personen werden tot lidmaten aangenomen.

Het aantal afgegeven kerkelijke attestatien bedroeg 21.

8 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

De dienstreizen door de predikanten naar Bonaire en Aruba werden geregeld gedaan. Ieder eiland werd in 1876 driemalen bezocht.

Op Bonaire werd 1 kind gedoopt.

Het aantal catechisanten beliep 5.

Geen huwelijken werden kerkelijk ingezegend, noch lidmaten aangenomen.

Op Aruba werden 8 kinderen gedoopt en als lidmaten aangenomen 6 personen.

Het aantal catechisanten bedroeg 27.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) werden door den Methodisten zendeling 84 kinderen gedoopt en 14 huwelijken kerkelijk ingezegend.

Het aantal catechisanten bedroeg 16 en dat der Zondagschoolbezoekers 267.

51 personen werden leden der gemeente.

Op St. Eustatius bedroeg het aantal gedoopte kinderen 26 en dat der kerkelijk ingezegende huwelijken 6.

De Anglikaansche geestelijke van Anguilla bezocht in 1876 tweemalen het eiland Saba. Ook de bisschop van Antigua bezocht dit eiland. Het avondmaal werd bij ieder dier gelegenheden bediend.

In 1876 werden op Saba 22 kinderen gedoopt en 47 lidmaten aangenomen.

In het dorp Windwardside, op Saba, werd op den 27sten Maart 1876 door den bisschop van Antigua de eerste steen gelegd van een Protestantsch kerkgebouw. Op het einde van 1876 was de kerk bijna voltooid.

Het kapitaal der Protestantsche kerk op Curaçao bedroeg op ultimo December 1876 f 58 969,72[5].

De uitgaven van het weezenfonds beliepen in het jaar 1876, wegens maandelijksche onderstand en kleeding, f 1392,50. Dat fonds genoot, even als in vorige jaren, van Gouvernementswege een subsidie van f 1500.

Aan de armen werd uitgedeeld eene som van f 1692, waartoe uit de algemeene armengelden f 574,76 is bijgedragen.

II. Roomsch-katholijke.

In 1876 waren in de kolonie 1 bezoldigd Roomsch-katholijk geestelijke van den 1sten rang, hoofd van het vicariaat, en 14 bezoldigde Roomsch-katholijke geestelijken van den 2den rang, benevens eenige niet bezoldigde geestelijken.

Van de geestelijken van den 2den rang bevonden zich op Curaçao 6, op Bonaire 2, op Aruba 2, op St. Martin (Ned. gedeelte) 1, op St. Eustatius 1 en op Saba 1.

In 1876 bedroeg het aantal gedoopte kinderen op Curaçao 890; dat der kerkelijk voltrokken huwelijken 93.

Op de Roomsch-katholijke scholen op de eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba zijn 22 zusters van liefdadigheid werkzaam.

Aan die scholen werden van Gouvernementswege subsidien voor schoolbehoeften verstrekt, ten gezamenlijken bedrage van f 2600.

Het kapitaal der Roomsch-katholijke kerk op Curaçao bedroeg op ultimo December 1876 f 12 443,77.

Aan de armen werd uitgedeeld f 1315,50, waarvan door het Gouvernement f 574,76 uit de algemeene armengelden is bijgedragen.

De gemeente ontving, even als in vorige jaren, van het Gouvernement eene som van f 1500 ten behoeve van de Roomsch-katholijke weezen.

Op Bonaire werden bij de Roomsch-katholijke gemeente 152 kinderen gedoopt, 14 huwelijken kerkelijk ingezegend, 50 personen tot lidmaten aangenomen, terwijl aan 517 kinderen catechetisch onderwijs werd gegeven.

Op Aruba werden 191 kinderen gedoopt en 76 tot de eerste communie toegelaten.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) werden 31 kinderen gedoopt en 2 huwelijken kerkelijk ingezegend. Het aantal catechisanten bedroeg 87; dat der Zondagschoolbezoekers 116.

Op St. Eustatius werden 10 kinderen gedoopt. 1 huwelijk werd kerkelijk ingezegend.

Op Saba bedroeg het aantal in 1876 gedoopte kinderen 14.

III. Israelitische gemeente.

a. *Nederlandsch-Portugeesch Israëlitische.*

Aan de armen werd uit de algemeene armengelden door het Gouvernement verstrekt eene som van f 287,39.

Het kapitaal aan deze gemeente behoorende bedroeg op ultimo December 1876 f 70 587,63.

b. *Nederlandsch-Hervormd Israëlitische.*

Op ultimo December 1876 bedroeg het zielental dezer gemeente 306.

3 huwelijken werden in dat jaar kerkelijk ingezegend.

De uitgaven voor 1876, geraamd op f 3288, hebben bedragen f 3797,07. De inkomsten waren geraamd op f 612. Het tekort werd gedekt door eene som van f 2000 uit de koloniale kas en voorts door hoofdelijken omslag over de contribuerende leden.

In den loop van 1876 werd, ten gevolge van de toekenning van eene som van f 2000 van Gouvernementswege aan deze gemeente, in de bestaande vacature van een voorlezer en predikant voorzien.

Het armenfonds bedroeg op ultimo December 1876 f 881,89.

De begraafplaats der gemeente wordt met zorg onderhouden.

F. Instellingen van liefdadigheid.

I. Het krankzinnigengesticht.

In 1876 werden in dit gesticht opgenomen 6 personen, waarvan 2, als hersteld, zijn ontslagen en 2 overleden, terwijl 1 ontvlugtte.

Op ultimo December 1876 bevonden zich in het gesticht 13 lijders, als 8 mannen en 5 vrouwen.

Aan de gebouwen werden belangrijke verbeteringen aangebragt. De singels, waarmede de daken der gaanderijen waren gedekt, werden door pannen vervangen en eenige kozijnen, die door houtworm waren aangetast, hersteld.

De vloeren der cellen en gaanderijen van portlandcement werden door plankenvloeren vervangen.

Men hoopte in 1877 te kunnen overgaan tot het bijbouwen van 2 of 3 cellen der 2de klasse, waaraan behoefte bestaat.

6 zusters van liefdadigheid zijn in het gesticht werkzaam.

De uitgaven hebben in 1876 bedragen f 3986,95.

Het *Publicatieblad* van 1876, n°. 7, bevat eene verordening, tot wijziging van art. 12 der verordening, houdende bepalingen omtrent het gesticht voor krankzinnigen op Curaçao van den 30sten October 1873/7 Maart 1874, *Publicatieblad* n°. 10; terwijl in het *Publicatieblad* van 1876, n°. 12, is opgenomen het Gouvernements besluit van 1 Augustus 1876, houdende vaststelling van:

1°. een reglement van toezigt over, en bestuur van het krankzinnigengesticht;

2°. eene instructie voor den directeur en den geneesheer; en

3°. een tarief der kosten van verpleging.

II. De leprozengestichten.

Op 1°. Januarij 1876 bevonden zich in het gesticht op Curaçao 14 lijders. In 1876 overleden 1, bijgekomen 1.

De uitgaven bedroegen in dat jaar f 3443,20.

4 zusters van liefdadigheid zijn met de verpleging der lijders belast.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) bevonden zich op 1 Januarij 1876 17 lijders in het gesticht.

In 1876 vermeerderde dat getal met 6; 3 lijders overleden; zoodat op ultimo December van dat jaar nog 20 personen in het gesticht waren.

Op St. Eustatius bevonden zich op ultimo December 1876 11 personen in het gesticht.

III. Het gasthuis en hospitaal voor de armen.

Op 1°. Januarij 1876 waren aanwezig		48 lijders,
in 1876 bijgekomen		101 »
		149 lijders,
in 1876 uitgegegaan	40	
overleden	60	
		100 »
zoodat op ultimo December 1876 aanwezig bleven		49 lijders.

De uitgaven bedroegen in 1876 f 9202,02^5. Op ultimo December van dat jaar bleef een saldo in kas van f 101.

Het gewone subsidie uit de koloniale kas werd ook voor 1876 verleend.

IV. Spaarbank en bank van leening.

Blijkens het openbaar gemaakt verslag der Curaçaosche spaar- en beleenbank over het 26ste huishoudelijke jaar, van 1 Julij 1875 tot en met 30 Junij 1876, sloot de balans op laatstgemelden datum met een eindcijfer van f 292 126,30.

De kosten van administratie bedroegen f 4 891,21^5.

Het aantal deelhebbers bleef 117.

Het getal stortingen bedroeg 1518, gezamenlijk ten bedrage van f 128 491,43^5.

De opgaven van de spaar- en beleenbank op Bonaire zijn wederom niet ontvangen.

V. Andere instellingen van liefdadigheid.

Hiertoe behooren de Protestantsche Maatschappij van weldadigheid, de Israëlitische Maatschappij tot hulpbetoon aan vlijtige armoede, de verschillende begrafenis-societeiten en de armenkassen op de verschillende eilanden, als:

op *Bonaire:*

In kas op 1°. Januarij 1876	f	159,88
Inkomsten in 1876		172,72
Totaal	f	332,60
De uitgaven bedroegen		234,36^5
Saldo in kas op ultimo December 1876	f	98,23^5

op *Aruba:*

In kas op 1°. Januarij 1876	f	130,66
Inkomsten in 1876		398,58^5
Totaal	f	529,24^5
De uitgaven bedroegen		494,00
Saldo in kas op ultimo December 1876	f	35,24^5

op *St. Martin (Ned. gedeelte):*

Inkomsten in 1876	f	599,89
Saldo te kort van een vorig jaar		63,00
Totaal	f	536,89
Uitgaven in 1876		528,76
Saldo op ultimo December 1876	f	8,13

Op St. Eustatius bestaat geen armenkas.

Het aantal hulpbehoevende vrijgemaakten aldaar, aan wie van Gouvernementswege onderstand werd verstrekt, bedroeg 46.

G. Burgerlijke geneeskundige dienst.

De gezondheidstoestand was gedurende het jaar 1876 gunstig.

De geneeskundige raad oefende een naauwkeurig toezigt uit over alles wat den gezondheidstoestand betrof en werd, in verband met het heerschen van epidemische ziekten op naburige plaatsen, meermalen geraadpleegd over quarantaine-maatregelen.

Aan een officier van gezondheid 2de klasse werd door den geneeskundigen raad de vereischte visa verleend, ter verkrijging van de bevoegdheid tot het uitoefenen der genees- en heelkunde in de kolonie.
In de maand December 1876 werden op Curaçao de apotheken door den stadsgeneesheer, bijgestaan door de geneeskundige leden van voormelden raad, onderzocht. De uitslag was over het algemeen bevredigend.
Op Bonaire deden zich in de eerste maanden van het jaar 1876 nog enkele gevallen van angina diphteritica voor.
Het *Publicatieblad* van 1876, n°. 11, bevat eene verordening, houdende ampliatie van art. 1 der verordening, dd. 30 October 1873/11 Februarij 1874, en van art. 1 der verordening, dd. 30 October 1873/13 Februarij 1874, *Publicatieblad* n°s. 5 en 6, betrekkelijk het afnemen van examens van geneeskundigen en apothekers.
In 1876 werden de gezondheidsraden op de andere eilanden zamengesteld, ter voldoening aan de laatste alinea van art. 1 der verordening van 1874, n°. 4.
De berigten nopens den uitslag der vaccinatien op het eiland St. Eustatius luiden zeer voldoende. Van de andere eilanden werden omtrent dit punt geene mededeelingen ontvangen.

H. Onderwijs.

Het aantal scholen op Curaçao is in 1876 met 3 vermeerderd.
Het aantal schoolgaande kinderen bedroeg op het einde van 1876, met inbegrip van de armenscholen in de buitendistricten, onder de leiding der zusters van liefdadigheid, 2392, waarvan 432 jongens en 79 meisjes op de 4 landsscholen in het stadsdistrict.
De 11 bijzondere scholen, waaronder 7 voor jongens, 3 voor meisjes en 1 voor beiden, werden bezocht door 295 jongens en 121 meisjes.
De scholen der zusters van liefdadigheid in het stadsdistrict telden 112 jongens en 318 meisjes, en die in de buitendistricten 541 jongens en 494 meisjes.
Aan het verslag der Curaçaosche schoolcommissie over 1876 wordt het volgende ontleend.
In vorige verslagen werden door de commissie de redenen opgegeven, die verhinderden dat het onderwijs de hoogte bereikte, waarop het staan moest. De commissie deelt thans mede dat sedert het in werking treden der verordening van 1873, n°. 9, er verbetering in den toestand van het onderwijs te bespeuren is.
Bij hare schoolbezoeken in de maanden Junij/Julij en November/December 1876, heeft zij opgemerkt, dat op eenige scholen die verbetering niet gering is te noemen. Eene eerste plaats onder de scholen, waar verbetering merkbaar is, verdient de school »het colegio BRUSSE & LEON". Wijders moge de school van mejufvrouw CORNI, die van den onderwijzer PENHA en het »colegio SMITH", alsmede de tweede afdeeling van de school der zusters van liefdadigheid genoemd worden als instellingen, waar de onderwijzers zich met lof van hunne taak kwijten. Het »colegio VARGAS", dat vroeger eene eerste plaats onder de instellingen van onderwijs innam, zoowel door het uitmuntend onderwijzend personeel als door het groot aantal leerlingen, waaronder vele kostgangers, is thans in beide opzigten sterk achteruitgegaan.
In weerwil van al de pogingen, welke de commissie aanwendt om het schoolverzuim tegen te gaan, kan zij niet melden dat op de openbare of landsscholen hierin eene merkbare verandering is gekomen.
Het aantal kweekelingen werd met 1 vermeerderd.
Van de som op de begrooting voor 1876 uitgetrokken voor opleiding van kweekelingen tot onderwijzer, werd door de commissie in het afgeloopen jaar slechts voor een gedeelte beschikt. Die opleiding werd aan den oudsten landsonderwijzer opgedragen, en zijn honorarium op f 300 's jaars vastgesteld, zoo lang het getal kweekelingen 8 niet te boven gaat.
De schoolcommissie hield in het afgeloopen jaar 9 zittingen.
Op Bonaire werd de landsschool in 1876 bezocht door 78, en de twee scholen der zusters van liefdadigheid door 290 leerlingen.
Op Aruba genoten in de twee landsscholen 94 kinderen onderwijs. De vier scholen onder de leiding der zusters van liefdadigheid telden 369 leerlingen.
Met inbegrip van 10 meisjes, welke op eene bijzondere school werden onderwezen, bedroeg het geheele aantal schoolgaande kinderen op Aruba in 1876 473.
Het aantal leerlingen op de gouvernementsscholen op St. Martin (Ned. gedeelte) bedroeg in hetzelfde jaar 104, waarvan 50 op de school in de hoofdplaats Philipsburg en de overige in de buitendistricten.
De gouvernementsschool op St. Eustatius werd bezocht door 130, en de Zondagschool van den Wesleyaansch-Methodisten zendeling door 148 leerlingen.
Op Saba genoten 39 kinderen van onvermogenden kosteloos onderwijs.
In het schoolverzuim aldaar was nog geene vermindering waar te nemen.

I. Landsgebouwen en eigendommen.

Behalve het gewoon onderhoud werden, gedurende het jaar 1876, de volgende werken door het bouwdepartement uitgevoerd.
Baggeren langs de kaden van de Willemstad en Overzijde en in het Waaigat en het Rifwater.
Herstellen van de havenboei.
Vernieuwen van landvasten aan den mond der haven.
Bouwen van twee ponten voor het garnizoen.
Voortgaan met het vernieuwen der bestrating van den waterkant, den Rooden weg, de Hoogstraat, Scharlo en van onderscheiden stegen in Willemstad.
Maken van een vlot.
Voortgegaan met het herstellen van de kaden van de Willemstad en langs het Waaigat.
Voortgegaan met het dempen van het Waaigat en het maken van eene kade aldaar.
Herstellen van de officierswoningen n°s. 5 en 11 in het fort Amsterdam.
Metselen van riolen op het plein achter de Vleeschhal.
Vernieuwen van het dak der loods bij het gouvernementshuis.
Wegruimen van de houten pijlers en van de cingeldaken der noordgalerijen van het krankzinnigengesticht, en in de plaats daarvan stellen van steenen pijlers en pannendaken.
Leggen van houten vloeren in twee galerijen.
Bouwen van een wachthuis bij het leprozengesticht. Optrekken van twee scheidingsmuren. Leggen van een houten vloer in een der vertrekken.
Het doorbreken der kustbatterij tot uitbreiding der gevangenissen.
Optrekken van 4 muren van af het raadhuis tot aan de batterij.
Bouwen van eene keuken.
Inrigten van eenige kanonkelders tot gevangeniscellen.
Daarstellen van drie bogen in het schoollocaal en vernieuwen van den vloer.
Bouwen eener opene galerij aan de westzijde der kantine in het Waterfort en aanbrengen van twee deuren en vier vensters met jalousien in den westmuur van dat gebouw.
Afbreken van de houten beschotten der kanonkelders n°s. 43 en 44, ingerigt tot kleêrmakerswinkel en in de plaats daarvan metselen van steenen muren en leggen van houten vloeren in die localen.
Maken van eene afsluiting van latwerk onder een der trappen van de kazerne in het Waterfort.
Herstellen en gedeeltelijk vernieuwen van de steenen glooijing langs den voet der kustbatterij van het Waterfort.
Maken van koekoeken aan twee deuren en vijf vensters van de arresthuizen.
Afsluiten met latwerk van de kanonkelders n°s. 12 en 13 in het Riffort.
Werken ter voldoening aan de aanvragen van verschillende departementen.
Voorts werden de wegen in de buitendistricten hersteld en verbeterd.
Op Bonaire werden de landsgebouwen zooveel doenlijk in goeden staat gehouden.
De gezaghebberswoning vereischt echter dringend herstelling.
De steiger aan de landingsplaats is door den storm van

25 September 1876 geheel vernield en moet op nieuw opgebouwd worden.

Onder de landsgebouwen op Aruba vereischt ook de gezaghebberswoning dringend herstelling.

De straten en wegen zijn in slechten staat, doch met het herstellen is een aanvang gemaakt.

De gouvernements-steiger vereischt verlenging.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) hebben de gouvernementsgebouwen veel door den orkaan van 12 September 1876 geleden. De noodige herstellingen zijn geschied, met uitzondering van die aan het waaggebouw.

De leprozenhuizen vereischen mede in 1878 groote herstellingen.

De landsgebouwen en de wegen op het eiland St. Eustatius werden naar behooren onderhouden.

De wegen op Saba werden, zoodra het noodig was, schoongemaakt en hier en daar hersteld.

J. Vervoerwezen.

De maildienst tusschen Curaçao en St. Thomas liet, volgens den Gouverneur, in 1876 te wenschen over.

De aankomst der schoeners, zoowel op Curaçao als St. Thomas, werd meermalen door weer en wind vertraagd.

Gedurende het jaar 1876 vertrok telkens op den 7den en 21sten der maand een schoener naar St. Thomas tot het overbrengen en afhalen der mailcorrespondentie, terwijl meermalen ook den 29sten gelegenheid bestond tot het ontvangen en verzenden van brieven met de stoombooten der Hamburger lijn.

Wegens de mindere zekerheid van geregelde aankomst en vertrek dezer booten werd echter van deze gelegenheid weinig gebruik gemaakt.

Voor het jaar 1877 is de vaart der Hamburger booten, volgens bij het Koloniaal Bestuur ontvangen mededeeling, zoodanig geregeld, dat op den 29sten van elke maand een dier booten de haven van Curaçao aandoet, hetgeen mede gelegenheid aanbiedt tot vervoer van passagiers en brieven naar Europa. Een der maandelijksche schoenergelegenheden naar St. Thomas (die van den 21sten) is met aanvang van de maand Mei 1877 gestaakt, vermits de handelstand ongenegen was, zoo als vroeger, tot de kosten dier reizen bij te dragen.

Ten gevolge van deze nieuwe regeling worden de brieven van Curaçao verzonden: den 7den van elke maand per schoener naar St. Thomas en den 29sten per Hamburger stoomboot.

Uit Europa kunnen maandelijks driemaal brieven worden ontvangen; te weten: met den terugkeerenden schoener van St. Thomas, op den 19den of 20sten; op den 29sten met de Hamburger boot en op den 10den van iedere maand met de tusschenlijn van de Royal-Mail, wier booten sedert eenigen tijd de voor Curaçao bestemde brievenzakken, van den 1sten der maand uit Engeland, op Barbados overnemen en naar Curaçao brengen. Hierdoor heeft van zelf, voor zooveel betreft de Europesche correspondentie, de schoenergelegenheid op den 21sten der maand hare waarde meerendeels verloren.

Door de nieuwe regeling wordt — behoudens hoogst zeldzaam voorkomende regtstreeksche gelegenheden — de geregelde gemeenschap met St. Martin, St. Eustatius, Saba en andere naburige eilanden beperkt tot éénmaal 's maands.

De volgende staat bevat eenige bijzonderheden nopens het postwezen in het jaar 1876.

ONTVANGSTEN.

VAN	Per mail.		Per scheepsgelegenheid.		Totaal brieven.	Totaal couranten.
	Brieven.	Couranten.	Brieven.	Couranten.		
Nederland	5741	11808	267	17	6008	11825
Suriname	177	970	»	»	177	970
Groot-Britannie en via Groot-Britannie van andere Staten . . .	6591	9869	»	»	6591	9869
Frankrijk en via Frankrijk van andere Staten	978	2732	»	»	978	2732
St. Thomas	2022	1658	»	»	2022	1658
Duitschland en via Duitschland van andere Staten . . .	2164	1912	»	»	2164	1912
Diverse plaatsen. . .	»	»	8603	»	8603	»
	17673	28949	8870	17	26543	28966

VERZENDINGEN.

NAAR	Per mail.		Per scheepsgelegenheid.		Totaal brieven.	Totaal couranten.
	Brieven.	Couranten.	Brieven.	Couranten.		
Nederland	6168	283	78	1	6246	284
Suriname	250	281	»	»	250	281
Groot-Britannie en via Groot-Britannie naar andere Staten. . .	3131	232	»	»	3131	232
Frankrijk en via Frankrijk naar andere Staten	3417	162	»	»	3417	162
St. Thomas	1143	287	»	»	1143	287
Duitschland en via uitschland naar andere Staten. . .	1294	100	»	»	1294	100
Diverse plaatsen. . .	»	»	»	»	»	»
	15403	1345	78	1	15481	1346

De cijfers vermeld in de rubrieken van ontvangen en verzonden drukwerken per mail, toonen aan het getal porto's of vellen druks.

De ontvangen porto's aan het postkantoor op Curaçao bedroegen, met inbegrip van f 4064,16 wegens verkochte postzegels en f 95,25 aan briefkaarten, f 10 533,24 tegen f 8714,14⁵ in 1875.

Het *Publicatieblad* van 1876, n°. 14, bevat 's Gouverneurs besluit van den 24sten October van dat jaar, n°. 448, houdende bekendmaking van eene nieuwe tabel der porten wegens de brieven en andere stukken, die tusschen Suriname in Curaçao en de landen der algemeene postvereeniging in de Nederlandsche brievenmalen worden uitgewisseld.

Bij publicatie van 24 Maart/3 April 1877, n°. 6, werd afgekondigd 's Konings besluit van 7 Februarij 1877 (*Staatsblad* n°. 20), houdende nadere regeling van het port der brieven en verdere stukken, die tusschen het Rijk en zijne kolonien in Oost- en West-Indie worden uitgewisseld.

In het *Publicatieblad* van 1877 wordt onder n°. 7 aangetroffen de op den 9den October 1874 te Bern gesloten internationale post-conventie, benevens het proces-verbaal van de uitwisseling der ratificatien.

De verklaring betrekkelijk de toetreding van Nederland tot dit verdrag, dd. 19 Januarij 1877, vindt men in het *Publicatieblad* van dat jaar, n°. 8.

K. Geldelijk beheer.

§ 1. *Bank.*

Omtrent den staat der Bank op ultimo December 1876 en de operatien dezer inrigting gedurende dat jaar, worden de volgende bijzonderheden in het verslag van de directie dier instelling aangetroffen:

Op ultimo December 1876 was het bedrag der bankbiljetten even als op 1°. Januarij van dat jaar, te weten:

3173 stuks à f 5	f 15 865,00	
3491 » » 10	34 910,00	
1725 » » 25	43 125,00	
1096 » » 50	54 800,00	
9485 »		f 148 700,00

Het kapitaal der instelling, voortspruitende uit gepercipieerde interesten en disconto's, bedroeg op 1°. Januarij 1876			f 251 403,37⁵	
Gedurende het jaar 1876 werd ontvangen	f 16 379,46⁵			
En voor administratiekosten betaald	1 956,72			
Zoodat de winst over 1876 was		f 14 422,74⁵		
Daarvan voor de kolonie beschikbaar gesteld 50 pct.		7 211,37		
Het kapitaal vermeerderde derhalve in 1876 met			7 211,37⁵	
En bedroeg op ultimo December 1876				258 614,75
Totaal bedrag van het kapitaal der instelling, bestemd voor hare operatien, op ult. December 1876				f 407 314,75

Daarvan op dien datum uitstaande:

Op gedisconteerde wisselbrieven, volgens art. 9 van het reglement voor de Bank, voorzien van endossementen, tegen een disconto van 5 pct. 's jaars	f 316 200,00	
Op gedeponeerde specien, rentende 1 pct. 's jaars	8 447,50	
En op gedeponeerde gouvernementswissels, mede rentende 1 pct. 's jaars	13 100,00	
Te zamen . . .		337 747,50
Op ult. Dec. 1876 bevond zich, tot voortzetting van de operatien der instelling, in de kassen eene som van		f 69 567,25

Daarbij gevoegd:

1°. de gelden in depositio voor rekening van anderen op 1°. Januarij 1876, ten bedrage van		f 207,53⁵			
vermeerderd met de ontvangsten in den loop van 1876:					
wegens opbrengsten van verkocht geschut vee	f 39,02⁵				
van nalatenschappen van overleden militairen en maréchaussée, wier militair verband verstreken is, ingevolge gouvernementsbesluit van 10 Januarij 1876, n°. 18	111,63				
van nalatenschappen van overleden militairen, gedeponeerd geweest ter opgeheven wees-, onbeheerde en desolate boedelkamer, ingevolge gouvernementsbesluit van den 30sten September 1876, n°. 407	2 639,64				
		2 790,29⁵			
			2 997,83		
Transporteren . . .			f 2 997,83	. . . . .	f 69 567,25

Per transport . . .	f 2 997,83	. . . . .	f 69 567,25

en verminderd met de volgende uitkeeringen aan de koloniale kas, als:

naar aanleiding van de gouvernementsbeschikking van den 4den April 1861, n°. 235, het bedrag in 1874 gedeponeerd, voortspruitende uit de opbrengst van verkocht geschut vee	f 12,20		
ingevolge gouvernementsbesluit van den 28sten December 1876, n°. 553, een in 1874 gedeponeerd en thans wegens verjaring aan de koloniale kas vervallen bedrag, voortspruitende uit de opbrengst van 6 zakken houtskool, op den 24sten December 1873, door de politie zonder vervoerbiljet aangehouden, en door den geleider verlaten	3,46		
		15,66	
alzoo op ultimo December 1876			2 982,17
2°. Het bedrag van 50% van de winst der bank over 1876, voor de kolonie beschikbaar			7 211,37
Te zamen . . .			10 193,54

Totaal bedrag in de kassen aanwezig op ultimo December 1876			f 79 760,79

Te weten:

Onder den voorzitter van de directie, ten einde bij aanvragen voor kleine beleeningen daaraan te kunnen gevolg geven, aan bankbiljetten		f 1 000,00
In de reservekas tot het doen van beleeningen enz.:		
aan bankbiljetten	f 68 470,00	
» specien	10 290,79	
		78 760,79
		f 79 760,79

§ 2. *Hypotheekbank.*

In den loop van het jaar 1876 had de overgave plaats van de administratie der voormalige hypotheekbank van Curaçao aan de in het vorig verslag vermelde »Curaçaosche Hypotheekbank".

Het bleek dat, na aftrek der kosten, bedoeld in de eerste zinsnede van art. 10 der verordening van 16 September/15 December 1875, *Publicatieblad* n°. 25, het kapitaal dat, ingevolge de 2de zinsnede van dat artikel, door de bank aan de koloniale kas moet worden uitgekeerd, *een honderd zeven en tachtig duizend zeven honderd zes en veertig gulden en zes en zeventig centen* bedraagt.

Door alle crediteuren der opgeheven hypotheekbank van Curaçao, die hunne credieten bij de nieuwe bank hebben overgedragen, is de juistheid hunner rekeningen erkend.

§ 3. *Begrooting.*

De koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1875 werd gewijzigd bij de wet van 31 December 1876, op Curaçao afgekondigd bij publicatie van 10/12 Februarij 1877, n°. 2.

In het *Publicatieblad* n°. 10, van 1876, is opgenomen de voorloopig vastgestelde begrooting van uitgaven en inkomsten van Curaçao voor het dienstjaar 1877. Zij werd definitief vastgesteld bij de wet van 22 Januarij 1877 (*Staatsblad* n°. 10), voorkomende onder n°. 3 in het Curaçaosche *Publicatieblad* van 1877.

Daarin is onder n°. 14 opgenomen de wet van 28 Maart 1877 (*Staatsblad* n°. 41), tot vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Curaçao over het dienstjaar 1873.

L. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Werden sedert de laatste mededeelingen niet vastgesteld.

M. Nijverheid.

§ 1. *Mijnontginning.*

In het jaar 1876 werden 12 scheepsladingen, te zamen 3054 tonnen phosphorzure kalk van de op het eiland Curaçao gelegen plantage St. Barbara uitgevoerd. De meeste dier vaartuigen ontvingen hunne lading in de Fuikbaai, nadat deze voldoende uitgediept, en hare monding verbreed was. Door gemelde schepen werd aan de koloniale kas betaald: aan uitvoerregten f 8551,20 en aan scheepsongelden f 1068,90, gezamenlijk f 9620,10.

De bewerking der kopermijn in het westelijk gedeelte van Curaçao, waarvan in het vorig verslag werd melding gemaakt, is geheel gestaakt, aangezien de verkregen ertsen zijn gebleken slechts eene geringe waarde te hebben.

Ook de onderzoekingen, door de maatschappij tot mijnontginning ingesteld, hadden geene bevredigende uitkomsten. De werkzaamheden zijn dien ten gevolge voorloopig gestaakt, met het voornemen die later te hervatten, wanneer daartoe voldoende aanleiding mogt geven de uitslag van een onderzoek van ertsen, tot dat einde naar Europa gezonden.

In 1876 werden van Klein-Curaçao, alwaar de werkzaamheden op nieuw een aanvang hebben genomen, 9 scheepsladingen, te zamen 2304 tonnen phosphorzure kalk uitgevoerd, waarvoor aan de koloniale kas werd betaald: aan uitvoerregten f 6451,20, aan concessiegeld f 4896, en aan scheepsongelden f 806,40, te zamen f 12 153,60.

De nasporingen naar phosphorzure kalk op Bonaire, in het laatste verslag vermeld, hebben nog niet tot de gewenschte uitkomsten geleid.

Met het oog op het geschil tusschen de »Aruba Island Goldmining Company" en het Koloniaal Bestuur van Curaçao, waaromtrent mededeelingen worden aangetroffen in vorige verslagen, kon ook in 1876 geen aanvang worden gemaakt met het bewerken van phosphorzure kalk bevattende gronden op het eiland Aruba.

Zoo als in het verslag van 1875 werd vermeld, was door genoemde maatschappij, die regt meende te hebben op de phosphorzure kalk bevattende gronden, den 26sten Mei 1875 bij den Hoogen Raad der Nederlanden hooger beroep aangeteekend van een vonnis van het hof van justitie

in de kolonie Curaçao, dd. 14 Mei te voren, waarbij aan de »Aruba Island Goldmining Company" hare vordering werd ontzegd, op grond dat hare concessie zich niet verder uitstrekte dan tot de goud- en andere metaalmijnen op Aruba.

De Hooge Raad bevestigde, bij arrest van den 1sten Junij ll., het vonnis van het hof van justitie, met veroordeeling van de maatschappij in de kosten van het hooger beroep.

In dit regtsgeding was voor het eerst in hooger beroep opgetreden een intervenient, als belanghebbende bij de phosphorzure kalk bevattende gronden.

Bij hetzelfde arrest verklaarde de Hooge Raad dezen intervenient niet ontvankelijk in zijne conclusie en veroordeelde hem in de kosten op de interventie gevallen.

De ten vorigen jare gestaakte werken in de goudmijnen op Aruba zijn nog niet hervat.

In de eerste helft van 1876 werd in de zwavelmijn op Saba met tusschenpoozingen gewerkt. In het laatst van de maand Junij 1876 zijn echter de werkzaamheden, uit hoofde van een tegen de ondernemers ingesteld regtsgeding, waarvan mede in het vorig verslag werd melding gemaakt, voor onbepaalden tijd geschorst.

§ 2. *Steenbakkerij.*

Deze onderneming, op Bonaire gevestigd, houdt zich staande. In 1876 werden van daar 50 100 klinkers uitgevoerd; terwijl voor gebruik op het eiland zelf ongeveer 60 000 stuks werden verkocht.

§ 3. *Landbouw.*

Wegens buitengewone droogte gedurende het saizoen 1876/77 werd op Curaçao geen oogst verkregen. De voorraad voedsel en drinkwater was in April ll. reeds zeer gering.

De voortbrengselen van Bonaire, in 1876, bestonden in:

133 392 kilogram watapanapeul;

14 743 id. rood verwhout;

4 887 id. aloë-hars;

7 312 vaten houtskolen;

506 vademen brandhout;

370 decaliter maïs;

alles bestemd voor uitvoer.

Op Aruba werd slechts een weinig zoogenaamde zevenweeksche maïs voor eigen gebruik geoogst.

De landbouw op St. Martin (Ned. gedeelte) blijft onbeduidend en is niet voldoende om in eigen behoefte te voorzien.

Op St. Eustatius was de oogst van yams en aardappelen gunstig, doch de afzet niet voordeelig.

De voornaamste voortbrengselen van den landbouw waren:

88 995 kilogram yams;

18 085 id. zoete aardappelen;

$55^1/_2$ vaten pindas; en

44 id. stijfsel.

De voortbrengselen van den landbouw op Saba waren, als vroeger, van geringe beteekenis.

§ 4. *Veeteelt.*

De volgende opgave geeft een overzigt van den veestapel in de geheele kolonie, op het einde van het jaar 1876.

OP	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Hoornvee.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
Curaçao	337	2417	195	2564	35 792	31 306	545
Bonaire	90	700	»	500	480	13 200	370
Aruba	47	900	22	123	3 004	13 335	573
St. Martin (Ned. gedeelte)	193	16	6	757	694	646	270
St. Eustatius	90	95	5	300	350	500	200
Totaal . . .	757	4128	228	4244	40 320	58 987	1958

De uitvoer van vee was in 1876:

van Bonaire: 14 paarden, 73 ezels, 121 hoornbeesten, 151 schapen, 1174 geiten en 13 varkens;

van Aruba: 8 paarden, 1 muilezel, 18 hoornbeesten, 1 ezel, 128 schapen, 89 geiten en 31 varkens;

van St. Martin (Ned. gedeelte): 36 ezels; 54 stuks hoornvee, 72 schapen, 79 geiten en 14 varkens;

van St. Eustatius: 27 paarden, 7 muilezels, 11 ezels, 70 stuks hoornvee, 21 schapen, 13 geiten en 118 varkens.

§ 5. *Uitgifte van gronden.*

E..a als in vorige jaren werden ook in 1876 op het eiland Curaçao enkele kleine stukjes grond in de buitendistricten uitgegeven tot het bouwen van huisjes.

Op Bonaire werden in 1876 slechts 0,8512 hektaren grond in eigendom afgestaan en de concessien van 11,1501 hektaren, op verzoek, ingetrokken.

Op Aruba werden voor den landbouw afgestaan 38 stukjes landsgrond, gezamenlijk metende 94 hektaren; en in de hoofdplaats van het eiland 7 stukjes, gezamenlijk groot 24 aren, tot het bouwen van huizen.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) had in 1876 geen uitgifte van gronden in eigendom of concessie plaats.

Op St. Eustatius werden in dat jaar enkele stukjes landsgrond in eigendom afgestaan.

§ 6. *Zoutpannen.*

Uit de haven van Curaçao werden in 1876 uitgevoerd 18 000 vaten zout.

De uitvoer uit de baaijen kan niet worden opgegeven.

Op Bonaire werden in 1876 ingezameld 62 500, en uitgevoerd 58 761 vaten. De hoedanigheid van het zout was goed.

Op St. Martin (Ned. gedeelte) werden ingezameld: uit de particuliere pannen 49 000, en uit het groote meer, door de maatschappij tot zoutwinning, 155 000 vaten zout.

Door den orkaan, welke dit eiland op den 12den September 1876 bezocht, is de oogst, die ter inzameling in de pannen gereed lag, geheel verloren gegaan.

De uitvoer van zout uit St. Martin (Ned. gedeelte) bedroeg in 1876 203 917 vaten.

§ 7. *Scheepsbouw.*

In 1876 werden gebouwd:

op Curaçao twee schoeners, respectivelijk metende 67 en 12½ tonnen;

op Bonaire drie barkjes, metende 5, 6 en 7 tonnen;

op Aruba, twee barkjes, groot 4 en 5½ tonnen en op St. Eustatius 1 zeilboot.

§ 8. *Handel en scheepvaart.*

Hoofdzakelijk ten gevolge van de hiervoren besproken geschillen tusschen Nederland en Venezuela bleef de handel van het eiland Curaçao in eene zeer gedrukte stemming.

De vroeger zoo levendige schoenervaart tusschen Curaçao en de havens der kust van Zuid-Amerika is zeer afgenomen.

Thans wordt Curaçao maandelijks bezocht door drie stoombooten en wel die van de Liverpoollijn, de Engelsche Royal Mail-Company en de Hamburger-lijn. De goederen, door deze stoombooten aangebragt, zijn meest bestemd voor consumtie.

Binnen de haven van Curaçao kwamen in 1876 827 schepen, metende 91 304 tonnen; waaronder 33 vaartuigen, metende 36 108 tonnen, die binnen drie etmalen met hunne geheele of gedeeltelijke lading vertrokken.

In 1876 kwamen 194 vaartuigen minder binnen dan in 1875, en bedroeg de tonnenmaat ook 19 164 tonnen minder.

Onder de van Europesche havens aangekomen schepen bevonden zich 11 van Amsterdam, metende gezamenlijk 1932 tonnen.

De staten onder lit. B, C en D, geven een verder overzigt van de scheepvaart en van den in-, door- en uitvoer in 1876.

Op Bonaire werden in 1876 ingeklaard 463 schepen, metende 8150 tonnen, als:

373 Nederlandsche,	metende	 2638	ton;
67 Venezuelaansche,	»	 716	»
18 Amerikaansche,	»	 4062	»
3 Engelsche,	»	 482	»
2 Spaansche,	»	 252	»

In 1875 bedroeg het aantal ingeklaarde vaartuigen 414, metende 10 419 tonnen.

Op Aruba werden in 1876 ingeklaard 194 vaartuigen, metende 2290 tonnen, te weten: 121 Nederlandsche, 66 Venezuelaansche, 1 Zweedsch, 1 Engelsch en 5 Columbiaansche.

De uitvoer bestond in: 3710 vaten pindas, 98 vaten boonen, 385 dozijn geitenvellen, 88 ton dividivi, 2441 kilogram wol, 625 stuks gezouten visschen, 19471 kilogram aloë-hars, 181 dozijn gevlochten mandjes, 1,58 kilogram onbewerkt goud, 1555 vaten kalk, 4 ossenhuiden, 5000 geitenvellen en 2800 kokosnoten; benevens het hiervoren genoemde vee.

De waarde van den uitvoer wordt geschat op f 52 500.

St. Martin (Ned. gedeelte) werd in 1876 bezocht door 395 schepen, metende 31 727 ton, naar hunne vlaggen verdeeld als volgt:

118 Nederlandsche,	metende	. . . . . 3 901	ton;
220 Engelsche,	»	. . . . . 17 875	»
7 Fransche,	»	 223	»
47 Amerikaansche,	»	. . . . . 9 463	»
11 Zweedsche,	»	 160	»
2 Deensche,	»	 95	»

benevens 362 zeilbooten.

Behalve het hiervoren vermelde vee en zout werden van St. Martin (Ned. gedeelte) uitgevoerd:

2500 kilogram katoen, 13 vademen brandhout, 10 vaten tamarinden en 864 schapenvachten.

Om het lossen en laden van schepen gemakkelijk te maken, werd in 1876 in de baai van Philipsburg een steiger daargesteld, die zeer goed aan de verwachting voldoet.

De staat sub lit. E toont aan de op St. Martin (Ned. gedeelte) voor consumtie ingevoerde en uit entrepôt ingeklaarde goederen.

De reede van St. Eustatius werd in 1876 bezocht door 444 vaartuigen, metende 4425 tonnen, te weten:

268 Nederlandsche,	metende	 957	ton,
148 Engelsche,	»	 1559	»
13 Amerikaansche,	»	 1413	»
14 Zweedsche,	»	 489	»
1 Fransch,	»	 7	»

Saba werd in 1876 aangedaan door 196 vaartuigen, als: 101 Nederlandsche, 78 Engelsche, 2 Amerikaansche, 1 Zweedsch, 1 Fransch en 13 Venezuelaansche.

In het *Publicatieblad* van 1877 is, onder n°. 4, opgenomen eene koloniale verordening van 13 December 1876—31 Maart 1877, waarbij nieuwe bepalingen worden vastgesteld omtrent de meting van zeeschepen in de kolonie Curaçao.

Een besluit van den Gouverneur, ter uitvoering van de artt. 1, 2 en 3 dezer verordening wordt aangetroffen in het *Publicatieblad* van 1877, n°. 5.

In denzelfden jaargang vindt men, onder n°. 10, de verklaring tusschen de Regeringen van Rumenie en Nederland gewisseld, tot voorloopige regeling der handelsbetrekkingen tusschen beide landen.

§ 9. *Zeebrieven en zeepassen.*

Op Curaçao werden in 1876 20 zeebrieven afgegeven, te weten:

voor nieuw gebouwde vaartuigen	2
wegens het verstrijken van den termijn	11
van vreemde onder Nederlandsche vlag	4
verandering van eigenaar	3

Daarentegen werden ingeleverd mede 20 zeebrieven, te weten:

wegens verandering van eigenaar	3
» verongelukken	1
» verstrijken van den termijn.	11
» het nemen van vreemde vlag	5

De Curaçaosche koopvaardijvloot telde op ultimo December 1876, 39 vaartuigen.

Het aantal verstrekte permissen van onderscheiden aard bedroeg 165, waaronder 16 tot opslag en 89 tot uitvoer van oorlogsbehoeften.

Op Bonaire werden in 1876 17 visscherspassen afgegeven.

Op Aruba werden 5 zeebrieven verleend, te weten: 2 nieuwe en 3 wegens vernieuwing.

Op St. Eustatius werd één zeebrief verleend.

Op Saba werden in 1876 twee zeebrieven afgegeven, namelijk: 1 nieuwe en 1 wegens het verstrijken van den termijn.

's Gravenhage, September 1877.

De Minister van Koloniën,

F. ALTING MEES.

Koloniaal verslag van 1877.

CURAÇAO.

BIJLAGE A.

N°. 89.

OPGAVE van de zaken in het jaar 1876 bij het hof van justitie in de kolonie Curaçao behandeld.

Burgerlijke zaken.

Het getal vonnissen in burgerlijke zaken in het openbaar uitgesproken, beliep 20.

Op verzoekschrift:

2, waarbij bevolen de verbetering van akten van den burgerlijken stand;

1, waarbij een persoon onder curatele gesteld ter zake van onnoozelheid;

1, houdende afwijzing van een verzoek om scheiding van tafel en bed;

1, waarbij de boedel van eene failliet verklaarde handelsfirma en van den failliet verklaarden eenigst bekenden vennoot dier firma werd insolvent verklaard, met bevel tot vereffening;

1, tot aanvulling van registers van den burgerlijken stand.

Op tegenspraak:

2, waarbij getuigenverhoor werd bevolen;

1, houdende weigering van de door de interveniërende partij gevraagde voeging;

1, waarbij den eischer werden ontzegd zijne vorderingen, zooals die door hem bij de dagvaarding gedaan en later bij de ter teregtzitting genomen conclusie gewijzigd en verminderd zijn;

1, waarbij bevolen dat door de eischeres ter griffie van het hof zullen worden overgelegd eenige bij de dagvaarding omschreven stukken;

1, waarbij de eischer in zijne vordering niet ontvankelijk werd verklaard;

1, waarbij aan de eischeres hare vordering werd ontzegd.

Bij verstek:

2, waarbij verstek verleend tegen den gedaagde, en waarbij bevolen, dat de stukken ter tafel zullen worden nedergelegd, ten einde op de conclusien van den eisch uitspraak worde gedaan;

1, waarbij het hof zich ambtshalve onbevoegd verklaarde om van een aangebragt regtsgeding kennis te nemen;

1, waarbij een getuigenverhoor is bevolen;

1, waarbij een huwelijk werd verklaard ontbonden door echtscheiding;

1, waarbij het door den eischer tegen den gedaagde gevraagde verstek is afgewezen;

1, waarbij verstek verleend tegen den gedaagde en deze veroordeeld tot betaling van eene aan den eischer verschuldigde som, met uitvoerbaarverklaring van het vonnis bij lijfsdwang.

Het getal beschikkingen, verleend op verzoekschriften als anderzins, bedroeg 49.

Eindbeschikkingen:

3, waarbij verlof is verleend tot den onderhandschen verkoop van een onroerend goed, waarin minderjarigen medebelanghebbenden zijn;

1, houdende magtiging tot het doen opnemen van een persoon in het krankzinnigengesticht op Curaçao;

5, waarbij de verzoekers niet ontvankelijk verklaard in het door hen gedaan verzoek;

5, houdende magtiging om een zich in het krankzinnigengesticht op Curaçao bevindend persoon daarin te doen verblijven, gedurende een proeftijd van een jaar of zooveel korter als zijn toestand zal toelaten;

1, waarbij een verzoek tot opname van een persoon in het krankzinnigengesticht op Curaçao niet voldoende gewettigd werd verklaard;

1, waarbij aan den requestrant, als voogd over zijne minderjarige kinderen, verlof is verleend om voor dezen eene schenking aan te nemen;

4, houdende vergunning om kosteloos te procederen;

2, houdende bevel dat zal worden overgegaan tot den verkoop van een onroerend goed, behoorende tot een onverdeelden boedel, waarin minderjarigen medebelanghebbenden zijn;

1, houdende benoeming van een bewindvoerder voor afwezigen;

1, houdende magtiging tot het bezwaren ven onroerend goed, waarbij een minderjarige en een onder curatele gestelde belanghebbenden zijn;

1, waarbij verlof verleend om als voogd over minderjarige kinderen eene dezen aankomende erfenis te verwerpen;

1, waarbij aan de requestranten hun verzoek, zoo als in hun request omschreven, werd ontzegd;

1, waarbij magtiging verleend tot het verkoopen van een met fidei-commissair verband bezwaard onroerend goed en bevolen dat dit verband op het provenu van dien verkoop zal blijven kleven;

1, houdende magtiging om het verblijf in het gesticht voor krankzinnigen op Curaçao te doen voortduren tot dat daaromtrent nader mogt worden voorzien, of zooveel korter als de toestand van den lijder mogt toelaten.

Voorloopige beschikkingen:

1, houdende oproeping van bloedverwanten of aangehuwden van eene meerderjarige;

1, waarbij de oproeping van getuigen werd bevolen met betrekking tot een verzoek tot verbetering of aanvulling van de registers van den burgerlijken stand;

1, betreffende het ondervragen van eene persoon, wier onder-curatele-stelling is verzocht;

2, waarbij bevolen het verhoor van bloedverwanten of aangehuwden van minderjarigen;

1, betrekkelijk verzoeken tot aanvulling of verbetering van de registers van den burgerlijken stand;

3, waarbij bevolen verhoor van den toezienden voogd en van bloedverwanten of aangehuwden van minderjarigen;

2, waarbij deskundigen zijn benoemd tot schatting van onroerend goed;

1, waarbij bevolen de oproeping van eene persoon, wier onder-curatele-stelling is verzocht;

1, waarbij voor een bevolen verhoor van bloedverwanten of aangehuwden een nadere dag is bepaald;

4, betreffende verzoeken om kosteloos te procederen;

1, houdende bevel tot verhoor der naaste bloedverwanten in de opgaande linie van echtgenooten, die scheiding van tafel en bed hebben verzocht;

1, waarbij bevolen het verhoor van den toezienden voogd van een minderjarige en van den toezienden curator van een onder curatele gestelde;

1, waarbij bevolen het verhoor van de verwachters van een met fidei-commissair verband bezwaard onroerend goed;

1, waarbij naar aanleiding van een verzoek tot aanvulling van de registers van den burgerlijken stand, een getuigenverhoor is bevolen.

Het hof nam ambtshalve een besluit, betreffende de zamenstelling der kamer van vacantie.

Strafzaken.

Het getal vonnissen in strafzaken, in het openbaar uitgesproken, beliep 33.

1, waarbij twee veroordeelde getuigen gedeeltelijk werden ontheven van de boeten en kosten, hun opgelegd ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting;

1, waarbij twee personen zijn veroordeeld ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting om als getuigen te worden gehoord;

1, waarbij een beschuldigde is veroordeeld ter zake van medepligtigheid aan diefstal van klein vee in de weide;

1, houdende verwerping van de, namens een geappelleerde, voorgedragen exceptie van nietigheid der dagvaarding in hooger beroep;

1, waarbij een beschuldigde werd veroordeeld ter zake van diefstal met binnenbraak in een bewoond huis;

1, waarbij het hooger beroep, door vijf veroordeelden tegen een vonnis van een raad van justitie ingesteld, niet ontvankelijk verklaard en dat vonnis ten aanzien van drie andere veroordeelden en appellanten ten deele vernietigd is, en deze laatsten wijders zijn veroordeeld, een hunner ter zake van het toebrengen van slagen en verwondingen, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid voor meer dan zes, doch niet meer dan twintig dagen hebben ten gevolge gehad, en de twee anderen ter zake van medepligtigheid daaraan;

1, waarbij het hooger beroep door eene opposante, thans appellante, ingesteld tegen een »besluit" van een raad van justitie niet ontvankelijk verklaard — dat »besluit" ten opzigte van eene andere opposante, thans appellante, vernietigd, en de zaak ten aanzien van deze laatste naar gemelden raad teruggezonden werd ten einde op het bestaande verzet andermaal te worden behandeld;

1, waarbij in hooger beroep een vonnis van een kantongeregt vernietigd, en de beklaagde, thans geappelleerde, veroordeeld is ter zake van het in pand nemen van zaken, behoorende tot de kleeding van militairen, door een persoon niet aan den militairen regtsdwang onderworpen, zonder oogmerk om desertie te bevorderen;

1, waarbij een beschuldigde is veroordeeld ter zake van: 1°. diefstaf met buitenbraak en inklimming in een bewoond huis; 2°. poging tot diefstal met buitenbraak, inklimming en binnenbraak in de aanhoorigheid van een bewoond huis, en 3°. diefstal bij nacht op eene plaats met een bewoond huis gelijk gesteld;

1, waarbij een veroordeelde getuige werd ontheven van de boete en kosten hem opgelegd ter zake van het niet verschijnen ter teregtzitting om als getuige te worden gehoord;

1, waarbij het hof met tenietdoening van een vonnis van een kantongeregt, waarvan appel, en doende hetgeen de eerste regter had behooren te doen, heeft toegestaan het verzoek van het openbaar ministerie tot het hooren van getuigen, ten aanzien van de in eene voor dat kantongeregt aanhangige zaak opgeworpene praejudiciele quaestie;

1, waarbij een beklaagde werd veroordeeld ter zake van opligting;

1, waarbij een beklaagde werd veroordeeld ter zake van misbruik van vertrouwen;

1, waarbij het hof, met gedeeltelijke tenietdoening van een vonnis van een kantongeregt, waarvan appel, en doende hetgeen de eerste regter had behooren te doen, verklaarde, dat geene termen zijn tot de bij dat vonnis bedoelde schorsing van eene voor dien regter aanhangige zaak, terwijl het hof wijders die zaak naar den eersten regter verwees, ten einde door dezen, met voorbijgang van het gedane verzoek tot schorsing, te worden onderzocht en beregt;

1, waarbij een vonnis van een kantongeregt gedeeltelijk bevestigd en gedeeltelijk vernietigd en de beklaagde, thans geappelleerde, veroordeeld werd ter zake van beleediging door bedreigingen van een bedienenden beambte ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening en gewelddadigheid gerigt tegen een bedienenden beambte ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening door het toebrengen van een slag, zonder dat daaruit verwonding is ontstaan;

1, waarbij een beschuldigde is vrijgesproken, ter zake van de misdaad van diefstal, gepleegd bij nacht, op eene plaats, die bewoond of tot bewoning bestemd is;

1, waarbij drie personen zijn veroordeeld, ter zake van het niet-verschijnen ter teregtzitting om als getuigen te worden gehoord;

1, waarbij een beschuldigde is veroordeeld, ter zake van diefstal bij nacht, gepleegd op eene bewoonde plaats; van poging tot diefstal met buitenbraak in een bewoond huis en van diefstal van eene zaak beneden de waarde van vijf en twintig gulden;

1, waarbij een beschuldigde is veroordeeld, ter zake van diefstal bij nacht op eene plaats, met een bewoond huis gelijk gesteld;

1, waarbij verklaard, dat het aan een beklaagde ten laste gelegde feit noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding oplevert en die beklaagde dien ten gevolge van alle regtsvervolging is ontslagen;

1, waarbij een beschuldigde werd veroordeeld, ter zake

van twee overtredingen van diefstal van zaken beneden de waarde van vijf en twintig gulden en vrijgesproken van hetgeen hem bij de acte van beschuldiging meer of anders is ten laste gelegd dan bij dat vonnis bewezen verklaard;

1, waarbij een beklaagde werd veroordeeld, ter zake van 1°. medepligtigheid aan diefstal van zaken, boven de waarde van vijf en twintig gulden, door het des bewust helen van de ontvreemde zaken, gepleegd door een openbaren ambtenaar, die tegen dien diefstal moest waken, en 2°. medepligtigheid aan diefstal met binnenbraak op eene plaats, niet als een bewoond huis aangemerkt of daarmede gelijkgesteld, en wel door het des bewust ten deele helen van de ontvreemde zaken, door een openbaren ambtenaar, die tegen dien diefstal moest waken;

1, waarbij een beklaagde is veroordeeld, ter zake van diefstal als loonbediende;

1, waarbij in hooger beroep een vonnis van een kantonregter, in zoover het door dezen tegen de appellante, werd gewezen, bevestigd is, met uitzondering van de bij dat vonnis, ter zake van het moedwillig toebrengen van een slag, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad, uitgesproken straffen en de subsidiaire vervanging der opgelegde boete;

1, waarbij een veroordeelde getuige ontheven is van de schadeloosstelling, boete en kosten, waartoe hij wegens zijne niet-verschijning als getuige ter teregtzitting van het hof, werd veroordeeld;

2, waarbij een beklaagde is veroordeeld, ter zake van laster;

1, houdende veroordeeling van een beklaagde wegens: 1°. het niet doen opslaan en bewaren van ingevoerde vuurwapenen en buskruid in een der Rijksmagazijnen; 2°. het door een bijzonder persoon bewaren van meer dan vijf pond (5 × 0,494 kilogram) buskruid in zijne woning; 3°. het vervoeren en verzenden van eene hoeveelheid van meer dan vijf en twintig ponden (25 × 0,494 kilogram) buskruid tegelijk van de eene naar de andere plaats op Curaçao in een digtgekuipten ton, zonder daartoe vooraf bijzondere toestemming van den Gouverneur te hebben verzocht; 4°. het doen vervoeren van buskruid in eene pont, niet voorzien van eene witte vlag, waarin het woord »buskruid" met zwarte letters, zoo als in de artillerie-magazijnen gebruikt wordt; 5°. het doen vervoeren van buskruid door de stad langs de haven, buiten de forten en militaire jurisdictien op Curaçao zonder voorafgaande kennisgeving aan den raad-fiscaal (thans procureur-generaal); 6°. het doen inschepen van buskruid in een vaartuig niet voerende eene witte vlag, waarin het woord »buskruid" met zwarte letters zoo als in de artillerie-magazijnen gebruikt wordt; en 7°. het doen inschepen van buskruid vóór den dag waarop de uitvoer moest plaats hebben, en het zonder de hoogste noodzakelijkheid doen vernachten van het daartoe gebezigde vaartuig in de haven van Curaçao; en vrijspraak van een ander beklaagde ter zake van: 1°. het bij het inschepen van buskruid in een vaartuig niet doen waaijen van den mast van eene witte vlag, waarin het woord »buskruid" met zwarte letters staat, zoo als in de artillerie-magazijnen wordt gebruikt; en 2°. het doen inschepen van buskruid in een vaartuig vóór den dag, waarop de uitvoer plaats had, en het zonder de hoogste noodzakelijkheid doen vernachten van het daartoe gebezigde vaartuig in de haven van Curaçao:

1, waarbij een appellant werd vervallen verklaard van het door hem ingesteld hooger beroep;

1, waarbij een beschuldigde werd veroordeeld ter zake van het des bewust gebruik maken van een bankgeschrift, waarin valschheid is begaan door verandering van feiten, waarvan dat geschrift moest doen blijken;

2, waarbij de beklaagden zijn vrijgesproken; de eene ter zake van laster in een openbaar geschrift jegens het openbaar ministerie en de andere wegens medepligtigheid aan dien laster;

1, waarbij negen appellanten zijn vervallen verklaard van het door hen ingesteld hooger beroep.

STAAT der plaats gehad hebbende veroordeelingen

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht der veroordeelden.		OPGELEGDE STRAFFEN.								
			Duur van den dwangarbeid.	Duur der gevangenisstraf.			Bedrag der geldboete.		Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling, de geldboete vervangende.		Ontzetting van de regten en bevoegdheden vermeld in art. 26 Wetboek van Strafregt en tijd van duur daarvan.
	Mannen.	Vrouwen.	Jaren.	Dagen.	Maanden.	Jaren.	Gulden.	Centen.	Dagen.	Maanden.	
Het niet verschijnen ter teregtzitting van een gedaagde getuige	1	»	»	»	»	»	15	»	2	»	»
	1	»	»	»	»	»	15	»	2	»	»
	1	»	»	»	»	»	20	»	3	»	»
	1	»	»	»	»	»	20	»	3	»	»
	1	»	»	»	»	»	10	»	2	»	»
Medepligtigheid aan diefstal van klein vee in de weide gepleegd	1	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»
Diefstal met binnenbraak in een bewoond huis gepleegd	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»
Transporteren	6	1									

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht der veroordeelden. Mannen.	Geslacht der veroordeelden. Vrouwen.	Duur van den dwangarbeid. Jaren.	Duur der gevangenisstraf. Dagen.	Duur der gevangenisstraf. Maanden.	Duur der gevangenisstraf. Jaren.	Bedrag der geldboete. Gulden.	Bedrag der geldboete. Centen.	Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling, de geldboete vervangende. Dagen.	Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling, de geldboete vervangende. Maanden.	Ontzetting van de regten en bevoegdheden vermeld in art. 26 Wetboek van Strafregt en tijd van duur daarvan.
OPGELEGDE STRAFFEN.											
Per transport	6	1									
Het toebrengen van slagen en verwondingen, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen hebben ten gevolge gehad	1	»	»	»	2	»	20	»	3	»	»
Medepligtigheid aan het toebrengen van slagen en verwondingen, die ziekte en onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes, doch niet van meer dan twintig dagen hebben ten gevolge gehad.	1	»	»	»	2	»	20	»	3	»	»
	1	»	»	»	2	»	20	»	3	»	»
Het door iemand, niet aan den militairen regtsdwang onderworpen, in pand nemen van zaken, behoorende tot de kleeding van militairen, van een militair van de landmagt, beneden den rang van officier, zonder oogmerk om desertie te bevorderen.	»	1	»	»	»	»	25	»	5	»	»
a. Diefstal met buitenbraak en inklimming in een bewoond huis; *b.* poging tot diefstal met buitenbraak, inklimming èn binnenbraak in de aanhoorigheid van een bewoond huis; *c.* diefstal bij nacht op eene plaats met een bewoond huis gelijk gesteld. .	1	»	10	»	»	»	»	»	»	»	»
Opligting	1	»	»	»	6	»	25	»	3	»	»
							25	»	3	»	»
Misbruik van vertrouwen	1	»	»	»	3	»	12	»	3	»	»
Beleediging door bedreigingen van een bedienenden beambte ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening, en gewelddadigheid, gerigt tegen een bedienenden beambte ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening, door het toebrengen van een slag zonder dat daaruit verwonding is ontstaan	1	»	»	8	»	»	6	»	1	»	»
a. Diefstal bij nacht gepleegd op eene bewoonde plaats; *b.* poging tot diefstal, gepleegd met buitenbraak in een bewoond huis; *c.* diefstal van eene zaak beneden de waarde van vijf en twintig gulden .	1	»	6	»	»	»	»	»	»	»	»
Diefstal gepleegd bij nacht op eene plaats met een bewoond huis gelijk gesteld . .	1	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»
Diefstal van zaken beneden de waarde van vijf en twintig gulden	1	»	»	»	3	»	150	»	»	1	»
							150	»	»	1	»
1°. Medepligtigheid aan diefstal van zaken boven de waarde van vijf en twintig gulden, door het des bewust helen van de ontvreemde zaken, gepleegd door een openbaar ambtenaar, die tegen dien diefstal moest waken, en 2°. medepligtigheid aan											
Transporteren	16	2									

AARD DER MISDRIJVEN.	Geslacht der veroordeelden.		OPGELEGDE STRAFFEN.								
	Mannen.	Vrouwen.	Duur van den dwangarbeid. Jaren.	Duur der gevangenisstraf. Dagen.	Duur der gevangenisstraf. Maanden.	Duur der gevangenisstraf. Jaren.	Bedrag der geldboete. Gulden.	Bedrag der geldboete. Centen.	Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling, de geldboete vervangende. Dagen.	Duur der gevangenisstraf, bij niet betaling, de geldboete vervangende. Maanden.	Ontzetting van de regten en bevoegdheden vermeld in art. 26 Wetboek van Strafregt en tijd van duur daarvan.
Per transport	16	2									
diefstal met binnenbraak op eene plaats die niet als een bewoond huis aangemerkt of daarmede gelijk gesteld wordt, en wel door het des bewust ten deele helen van de ontvreemde zaken, gepleegd door een openbaar ambtenaar, die tegen dien diefstal moest waken	1	»	»	»	»	5	250	»	»	1	die onder letters *a*, *b*, *c* en *e*, 10 jaar.
Diefstal door een loonbediende gepleegd. .	1	»	»	8	»	»	»	»	»	»	»
Laster.	»	1	»	»	3	»	25	2	»	»	»
							25	2	»	»	»
	»	1	»	»	2	»	25	2	»	»	»
Het moedwillig toebrengen van een slag, die geene ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijken arbeid van meer dan zes dagen heeft ten gevolge gehad	»	1	»	»	»	»	10	»	2	»	»
1°. het niet doen opslaan en bewaren van ingevoerde vuurwapenen en buskruid in een der rijksmagazijnen; 2°. het door een particulier persoon bewaren van meer dan vijf pond (5 × 0,494 kg.) buskruid in zijne woning; 3°. het vervoeren en verzenden van eene hoeveelheid van meer dan vijf en twintig ponden (25 × 0,494 kg.) buskruid te gelijk van de eene naar de andere plaats op Curaçao, in een digt gekuipten ton, zonder daartoe vooraf bijzondere toestemming van den Gouverneur te hebben verzocht; 4°. het doen vervoeren van buskruid in eene pont, niet voorzien van eene witte vlag, waarin het woord »buskruid" met zwarte letters, zoo als in de artillerie-magazijnen gebruikt wordt; 5°. het doen vervoeren van buskruid door de stad, langs de haven, buiten de forten en militaire jurisdictien, zonder voorafgaande kennisgeving aan den raad-fiscaal (thans procureur-generaal); 6°. het doen inschepen van buskruid in een vaartuig niet voerende eene witte vlag, waarin het woord »buskruid" met zwarte letters, zoo als in de artillerie-magazijnen gebruikt wordt; 7°. het doen inschepen van buskruid vóór den dag waarop de uitvoer moest plaats hebben, en het zonder de hoogste noodzakelijkheid doen vernachten van het daartoe gebezigde vaartuig in de haven van Curaçao.	1	»	»	»	»	»	666	66^{5}	»	2	»
							400	»	»	1	»
							666	66^{5}	»	2	»
							400	»	»	1	»
							400	»	»	1	»
							400	»	»	1	»
							400	»	»	1	»
Het des bewust gebruik maken van een bankgeschrift, waarin valschheid is begaan door verandering van feiten, waarvan het moest doen blijken	1	»	5	»	»	»	50	»	4	»	»
	20	5									
	25										

Het aantal vonnissen, bevelschriften, besluiten en beschikkingen in strafzaken, in raadkamer op requisitoiren van het openbaar ministerie als anderzins, bedroeg 12:

1 bevelschrift, waarbij tegen een verdachte regtsingang werd verleend, met last tot het voeren van eene instructie tegen hem te gelijk met de reeds te voren bevolene;

2 vonnissen, waarbij de gevangenneming van een verdachte en eene instructie tegen hem bevolen werd;

3 vonnissen, waarbij de gevangenhouding van een verdachte en eene instructie tegen hem bevolen werd;

4 vonnissen, waarbij de teregtstelling van een beklaagde bevolen, en deze naar de openbare criminele teregtzitting van het hof verwezen werd;

1 bevelschrift, houdende verklaring dat geene termen aanwezig zijn tot teregtstelling van een beklaagde, zoomede zijne onmiddellijke in vrijheid stelling;

1 bevelschrift, waarbij het hof weigerde regtsingang te verleenen tegen vier verdachten, wegens het feit, dat tot het verzoek aanleiding gaf; met verklaring dat geen grond bestond om te dier zake voort te procederen; zijnde echter bij dat bevelschrift tegen die verdachten regtsingang verleend ter zake van het daarin vermelde wanbedrijf, en deze zaak verwezen naar de correctionele teregtzitting van het hof.

Het hof diende aan den Gouverneur van consideratien en berigt, op:

5 vonnissen door militaire krijgsraden gewezen, en

18 requesten aan den Gouverneur ingediend, ter erlanging van kwijtschelding, vermindering of verandering van straf.

Koloniaal verslag van 1877.

CURAÇAO.

BIJLAGE B.

N°. 90.

STAAT

aantoonende het aantal vaartuigen en derzelver tonnemaat, gedurende het jaar 1876 in de haven van Curaçao binnengevallen.

	Uit Europesche havens.							Uit Noord-Amerikaansche havens.			Uit ha[illegible] Zuid-[illegible]	
											Ve[illegible]nsche.	
	Amsterdam.	Liverpool, Plymouth, Glasgow, Swansea en Towey.	Guernsey.	Hamburg.	Havre en Marseille.	Malaga.	Madera.	New-York en Boston.	Middleborough, Jacksonville, St. Marys, Mobile Baltimore en Belfort.	Liverpool (Nieuw-Schotland.)	La Guaira, Porte Cabello en andere.	[illegible] Indiaansche kust.
Nederlandsche . .	11-1932	3- 606	»	2-397	»	»	»	»	»	»	16- 318	1-[illegible]-288
Engelsche . . .	»	7-3383	1-202	»	»	»	1-188	11-3102	3- 696	1-190	14-14984	»
Fransche	»	»	»	»	1-209	»	»	»	»	»	»	»
Noord-Duitsche. .	»	»	»	1-203	»	»	»	»	»	»	6- 7718	»
Zweedsche . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Noorweegsche . .	»	»	»	»	1-140	»	»	»	»	»	»	»
Deensche	»	»	»	»	»	1-160	»	»	»	»	1- 190	»
Spaansche . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1- 74	»
Grieksche . . .	»	»	»	»	1-140	»	»	»	»	»	»	»
N.-Amerikaansche.	»	»	»	»	»	»	»	6-1939	4- 802	»	3- 767	»
Haïtiaansche . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Dominikaansche .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Venezulaansche .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	83- 2888	»
Columbiaansche .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	11-1932	10-3989	1-202	3-600	3-489	1-160	1-188	17-5041	7-1498	1-190	124-26939	1-[illegible]-288
	30 vaartuigen. 7560 tonnen.							24 vaartuigen. 6539 tonnen.		1 vaart. 190 tonn.	[illegible] vaartuig[illegible] [illegible] tonnen.	
											[illegible] vaartuig[illegible]	

Vaartuigen binnen de 3 etmalen met geheele of gedeeltelijke lading vertrokken: 33 - 36108.

In 1876 kwamen 194 vaartuigen minder binnen dan in 1875. De tonnemaat bedroeg 19164 tonnen minder.

[illegible]HAV[illegible]	[illegible] Zuid-Amerikaansche Staten.					Uit West-Indische koloniale havens.						Van zee.	Totaal.	
Ve[illegible]nsche.						Nederlandsche.								
Cumarebo.	Indiaansche kust.	Cumana, Barcelona en andere.	Vereenigde Staten van Columbia.	Haïti en St. Domingo.	Brazilië.	St. Martin, St. Eustatius en Saba.	Bonaire.	Aruba.	Engelsche.	Spaansche.	Deensche.	Van zee.		
1-[illegible]	[illegible]-288	7-326	24- 1552	37-2416	»	3-145	340-2289	89-1137	4-432	3-156	27- 1721	2- 60	573	13 788
»	»	»	»	»	3-701	»	»	»	2-321	1-170	19-14332	1-263	64	38 532
»	»	»	»	2- 378	»	»	»	»	»	»	»	»	3	587
»	»	»	10-11197	»	»	»	»	»	»	»	6- 9040	»	23	28 158
»	»	»	»	»	»	4-197	»	1- 49	»	»	»	»	5	246
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1- 371	»	2	511
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	350
»	»	»	»	»	»	»	»	»	1-102	4-576	»	»	6	752
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	140
»	»	»	»	»	»	»	1- 25	»	»	»	1- 255	»	15	3 788
»	»	»	»	7- 385	»	»	»	»	»	»	»	»	7	385
»	»	»	»	2- 57	»	»	»	»	»	»	»	»	2	57
»	»	10-473	»	»	»	»	17- 266	9- 126	»	»	4- 251	»	123	4 004
»	»	»	1- 6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	6
1-[illegible]	[illegible]4-288	17-799	35-12755	48-3236	3-701	7-342	358-2580	99-1312	7-855	8-902	58-25970	3-323	827	91 304
[illegible]	[illegible]artuigen. [illegible]nnen.					464 vaartuigen. 4234 tonnen.								
[illegible]	[illegible]artuigen - 44731 tonnen.					537 vaartuigen - 31 961 tonnen.						3-323	827	91 304
											Totaal in 1875 . . .		1021	110 468

STAAT

van den invoer op Curaçao, gedurende het jaar 1876.

Ossenhuiden.	Pakken geitenvellen.	Vaten en zakken koffij.	Zakken cacao.	Ceroenen indigo.	Okshoofden, vaten, pakken tabak.	Okshoofden, vaten, pakken, kisten suiker.	Okshoofden, vaten, pijpen rum.	Verwhout.		Kisten, balen, pakken, vaten, enz. stukgoederen.	Kisten, balen, pakken, vaten koopmanschappen.	Idem drooge goederen.	Idem natte provisien.	Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejeanen jenever.	Idem wijn in soorten.	Blokken, stukken mahonijhout en ander hard hout.	Balen, vaten, pakken enz. (inhoud onbekend).	Timm[…] hou[…]	*Stuks scheeps-rondhout.*	Stuks sparren
								Tonnen.	Kilogrammen.									Mille voeten.		
2287	889	2661	3	»	1775	7055	1066	567	462 630	105	34465	13114	10274	10060	6428	1607	»	737	»	

Timm hou				Maïs.				Staaf, band en bladijzer.		Staaf, band en bladkoper.							Wata-panapeul.		IJs.		
Mille voeten.	*Stuks scheeps-rondhout.*	Stuks sparren.	Vaten, pek, teer, harpuis enz.	Schepels.	Liters.	Okshoofden, vaten meel enz.	Kisten, kistjes, stuks kaas.	Pond.	Kilogrammen.	Pond.	Kilogrammen.	Pakken hoedenstroo.	Vaatjes buskruid.	Vaten, balen, zakken katoen.	Idem wol.	Vaten zout.	Tonnen.	Kilogrammen.	Tonnen.	Kilogrammen.	Kisten sigaren.
737	»	94	»	4008	28251	16994	4939	»	»	»	»	2108	457	»	52	»	266	106500	»	217000	3035

STAAT

van den doorvoer op Curaçao, gedurende het jaar 1876.

Ossenhuiden.	»
Pakken geitenvellen.	»
Vaten en zakken koffij.	»
Zakken cacao.	»
Ceroenen indigo.	»
Okshoofden, vaten, pakken tabak.	»
Okshoofden, vaten, pakken, kisten suiker.	»
Okshooofden, vaten, pijpen rum.	»
Tonnen verwhout.	»
Kisten, balen, pakken, vaten enz. stukgoederen.	»
Kisten, balen, pakken, vaten koopmanschappen.	129 747
Idem drooge provisien.	»
Idem natte provisien.	»
Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejeanen jenever.	»
Idem wijn in soorten.	»
Blokken, stukken mahonijhout en ander hard hout.	»
Mille voeten timmerhout.	6

Mille voeten timmerhout.	6
Stuks sparren.	»
Vaten pek, teer, harpuis enz.	»
Schepels maïs.	»
Okshoofden, vaten meel enz.	»
Kisten, kistjes, stuks kaas.	»
Pond staaf-, band- en bladijzer.	»
Idem en bladkoper.	»
Pakken hoedenstroo.	»
Vaatjes buskruid.	»
Vaten, balen, zakken katoen.	»
Idem wol.	»
Vaten zout.	»
Tonnen watapanapeul.	»
Tonnen ijs.	»
Kisten sigaren.	»
Stuks scheepsrondhout.	»

OPGAVE van gedurende het jaar 1876 op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) ingevoerde goederen.

BENAMING der GOEDEREN.	Ingevoerd in de entrepôts.	Ingeklaard voor consumtie.
Vaten:		
Tarwemeel	4673½	1075
Roggemeel	1125	426
Korenmeel	1469½	376
Brood	55	9
Vleesch en spek	364	27
Hammen	12	3¾
Cement	»	2
Teer en pek	13	1
Suiker (geraffineerde)	59	7
id. (bruine)	96	4
Bier	48	2
Aardappelen en uijen	44	17
Lampenglazen	1	»
Tongen	8	3
Haringen	4	2
Verw-olie	2	»
Wijn	17	1
Makreel	1	1
Arrowroot	10	»
Kakao	47	»
Oxhoofden:		
Rum	51½	6½
Melassie	24	11
Tabak	28	6¾
Havermeel	5	»
IJzerwerk	1½	»
Brandewijn	1	½
Vaatjes:		
Boter	280	62
Reuzel	366	101
Spijkers	146	45
Verw	47	4
Reuzel-olie	2	»
Balen:		
Katoen	82¾	»
Pluksel	20	»
Zoolleder	11	2
Touwwerk	10	»
Koopmanschappen	200	148
Zakken:		
Koren	1049	324
Boonen	49	10
Haver	10	1
Koffij	25	3
Rijst	9	4
Kisten:		
Kerosine	625	36
Kaarsen	153	37
Florida	20	5
Likeuren	57	7
Zeep	309	111
Kaas	107	46
Beschuit	51	16

BENAMING der GOEDEREN.	Ingevoerd in de entrepôts.	Ingeklaard voor consumtie.
Kisten : *(vervolg)*		
Rozijnen en vijgen . .	21	12
Lucifers	3	»
Boter	3	1
Hoeden	5	»
Gezouten visch . . .	9	»
Pijpen	10	6
Bitter	14	»
Verw-olie	2	»
Wijn	2	»
Gerookte haringen . .	340	104
Zoet-olie	2	»
Gerookt vleesch . . .	13	12
Jenever	1416	35
Brandy	23	2
Sigaren	76	20
Glasruiten	33	»

BENAMING der GOEDEREN.	Ingevoerd in de entrepôts.	Ingeklaard voor consumtie.
Hout :		
pp. planken, balken, enz.	146,500 vt.	4,000
wp. id. id.	124,500 id.	10,000
Singels	250,000	72,000
Riemen	32	»
Damejeannes jenever . . .	1926	»
» azijn	35	5
Dozijn schoppen	10	1
Manden limonade	10	10
Slijpsteenen	9	»
Stukken ijzer	15	»
Tonnen steenkolen	15	»
Rollen zeildoek	9	»
Dozijnen vellen	72	»
Masten (sparren)	15	»

